23-24-APREL
2025-YIL

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON-FINLANDIYA PEDAGOGIKA INSTITUTI

GLOBALLASHUV DAVRIDA TURKOLOGIYA RIVOJI MASALALARI VA TA’LIM

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI

Samarqand shahri
2025-yil 23-24-aprel

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON-FINLANDIYA PEDAGOGIKA INSTITUTI

GLOBALLASHUV DAVRIDA TURKOLOGIYA RIVOJI MASALALARI VA TA’LIM

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI

2025-yil 23-24-aprel

Samarqand -2025

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON-FINLANDIYA PEDAGOGIKA INSTITUTI

GLOBALLASHUV DAVRIDA TURKOLOGIYA RIVOJI MASALALARI VA TA’LIM

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI

2025-yil 23-24-aprel

Samarqand – 2025

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

УЗБЕКСКО-ФИНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЮРКОЛОГИИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ОБРАЗОВАНИЕ

Материалы международной научно-практической конференции

23-24-апреля 2025 года

Самарканд - 2025

MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

UZBEK-FINNISH PEDAGOGICAL INSTITUTE

ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF TURKOLOGY IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND EDUCATION

Proceedings of the international scientific-practical conference

April 23-24, 2025

Samarkand – 2025

YÜKSEKÖĞRETİM, BİLİM VE YENİLİK BAKANLIĞI ÖZBEK-FİN PEDAGOJİK ENSTİTÜSÜ

Uluslararası bilimsel ve uygulamalı konferansın bildirileri

KÜRESELLEŞME VE EĞİTİM ÇAĞINDA TÜRKOLOJİNİN GELİŞİM SORUNLARI

23-24 Nisan 2025

Semerkant - 2025

UO‘K 811.512.1

Globallashuv davrida turkologiya rivoji masalalari va ta’lim. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDCHTI tahrir-nashriyot bo‘limi, 2025. – 844 bet.

“Globallashuv davrida turkologiya rivoji masalalari va ta’lim” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallarida integratsion jarayonlarda turkologiya sohasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, turkologiya sohasida mavjud muammolar va ularning yechimlari, mazkur yo‘nalishdagi xalqaro tajribalar va ularning o‘rganilishi, til va adabiyot ta’limida jahon talablariga mos innovatsion metodlar va texnologiyalarning qo‘llanilishi kabi masalalar yoritilgan. Ushbu to‘plam xalqaro va respublika miqyosida turkologiya sohasida professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilayotgan dolzarb masalalarni muhokama qilish imkonini beradi va bu boradagi izlanishlar uchun tadqiqot manbasi sifatida xizmat qiladi.

Bosh muharrir:
Sh.Sh.Negmatova

Mas’ul muharrir:
A.R.Safarov

Tahrir hay’ati a’zolari:

I.B.Utayeva	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Tillar fakulteti dekani, p.f.f.d. (PhD)	**A.S.Ismoilov**	Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i
I.H.Yoqubov	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD)	**Sh.T.Normo‘minov**	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
B.S.Abdurazzoqov	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Xorijiy tillar kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD)	**F.N.Bo‘riyeva**	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchi, f.f.f.d. (PhD)
T.B.Mavlyanova	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Rus tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD)	**O.N.Anorqulova**	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
S.A.Yuldosheva	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.n.	**F.H.Nurmonov**	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti, f.f.f.d. (PhD)
L.I.Usarova	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d. (PhD)	**S.Sh.Pardayev**	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti, f.f.f.d. (PhD)

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas’uldirlar.

© O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, 2025

KIRISH SO‘ZI

Biz bugun globallashuv, madaniyatlararo aloqalar kuchaygan, ilm-fan va adabiyot sohasida rivojlanish eng yuqori darajada ko‘zga tashlanayotgan davrda yashamoqdamiz. Avvalo, ta’lim, shuningdek, ijtimoiy hayotning farovonligi yo‘lida ko‘plab ijobiy islohotlarni amalga oshirayotgan O‘zbekiston o‘z tarixidagi milliy uyg‘onish kabi bir jarayonni boshidan kechirayotir. Hozirgi kunda har bir millatning ilg‘or kishilaridan, ilm-fan, ta’lim va siyosat sohasining vakillaridan, zamon talabiga javob bera olish, umumjahon miqyosidagi rivojlanish bilan hamnafas bo‘lishni vaziyat taqazo etmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 12-noyabrda bo‘lib o‘tgan Turkiy davlatlar tashkiloti sammitida so‘zlagan nutqida, turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy va ilmiy hamkorlikni kuchaytirish, tilni rivojlantirish, va o‘zaro aloqalarni mustahkamlash zarurligini ta’kidlaganlar. Ushbu sammitda Yurtboshimiz turkiy tilli davlatlar o‘rtasida madaniy almashuvni kuchaytirish va o‘zaro tushunishni oshirish taklifini bildirgan edi.[1]

Ta’kidlash lozimki, eng avval har bir xalqning o‘zligini, milliyligini, g‘ururini namoyon etadigan ma’naviy boylik bu – ularning tili va adabiyotidir. Shu jihatdan qaralganda, xalqaro miqyosda o‘tkazilayotgan ushbu konferensiyamizning bosh maqsadi – globallashuv davrida turkologiya sohasining rivojlanishiga doir yangi g‘oyalar, yondashuvlar va ilmiy tajribalarni baham ko‘rishdir. Hozirgi tezkor zaminda ro‘y berayotgan yangilanishlarning millatlararo do‘stlik, qardoshlik, an’ana va vorislik kabi qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga bo‘lgan ehtiyojni anglatadi. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, ilmiy anjuman o‘z oldiga quyidagi vazifalarni, ya’ni:

- turkiy tillar tadqiqi va ta’limiga doir masalalar;
- turkiy adabiyot tadqiqiga va ta’limiga doir masalalar;
- madanaiyatlararo aloqa va lingvokulturologiya sohasiga oid izlanishlar;
- raqamlashtirish davridagi filologiya masalalari;
- til va adabiyot ta’limidagi integratsiya masalalarini keng muhokama etish, fikr almashish, istiqbolli tadqiqot rejalari tuzish hamda ularni tadrijiy ravishda ilm-fan va ta’lim sohasida amaliyotga joriy etish usullarini ishlab chiqishni ustuvor deb biladi.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, davrlar o‘zgarib, zamonlar o‘tib borsa-da, tub ildizi – o‘q tomiri bir bo‘lgan turkiy tilli davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyatini saqlab qolish, yanada rivojlantirsh lozim. Shukrki, Prezidentimizning oqilona siyosati tufayli, hozirgi kunda turkiy xalqlar o‘rtasidagi hamkorlik xalqaro miqyosda ko‘p jihatdan kuchayib bormoqda. Bu esa nafaqat iqtisodiy, balki ilmiy, madaniy va ta’lim

[1] https://president.uz/uz/lists/view/4756 O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 12noyabrdagi Turkiy davlatlar tashkilotining Istanbul sammitidagi nutqidan

sohalarida ham sezilarli o‘zgarishlarga olib kelmoqda. O‘zaro aloqalar rivojlanishi natijasida, turkiy xalqlar o‘rtasidagi ilmiy va madaniy almashuv yanada faollashdi. Bu jarayon, o‘z navbatida, turkologiya, adabiyot, madaniyat va til sohalaridagi hamkorlikni mustahkamlash imkonini yaratadi. Zero, davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “Bizning turkiy xalqlar o‘rtasidagi aloqalar faqat til va adabiyot sohasida emas, balki ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda ham yanada mustahkamlanishi zarur”. Shu sababli, bizning bugungi ilmiy tadbirimizda o‘rganilayotgan masalalar nafaqat turkologiyaning bugungi kundagi holatini tahlil qilish, balki yangi pedagogik yondashuvlar va global miqyosda turkiy tillar o‘rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish masalalarini muhokama qilishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi globallashuv davrida dunyo bo‘ylab turkiy tillar va madaniyatlar bir-biriga bog‘lanib borayotgan, turkiy xalqlar o‘rtasidagi ilmiy hamkorlik, ayniqsa, til, adabiyot va madaniyatlar sohasida yanada kuchayib borayotgan davrida mazkur konferensiya jahoniy ahamiyat kasb etadi: qardosh va qarindosh xalqlar orasida yangi bilimlarni almashish, ilmiy va ta’limiy hamkorlikni kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Shu o‘rinda, Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston – yangi imkoniyatlar” siyosati, o‘zaro aloqalar va turkiy xalqlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan tashabbusdir. Bu tashabbus orqali biz turkiy tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni yanada rivojlantirish, ilm-fan va ta’lim sohasida yangi yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Mazkur ilmiy forum bizga nafaqat turkiy tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, balki kelajak avlodlar uchun ilmiy va pedagogik izlanishlarning yangi yo‘llarini ochish imkonini beradi.

Negmatova Shahzoda Shuhratovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti rektori, professor, f.f.d. (DSc)

I SHO‘BA
TURKIY TILLAR TADQIQI VA TA’LIMI

XI-XII ASRLAR TURKIY TILLI YODGORLIKLARINING FUNKSIONAL GRAMMATIKASI PROFESSOR HAMID NE’MATOV TALQINIDA

Mirzayev Ibodulla Kamolovich,
Samarqand davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori
ibodullamirzayev@samdu.uz

Annotatsiya. *Professor Hamid Ne’matov o‘zining shu nomda 1989-yilda chop etilgan monografiyaning kirish qismida grammatik shakllar haqida gapirib, qator tillarda, jumladan, turkiy tillarda ham nuqul tashqi (formal-tavsifiy) tomondan o‘rganilayotgani, natijada ularni tashkil qilgan ichki qonuniyatlar tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolib kelayotgani, natijada tadqiqot ilmi va amaliyotining metodologik asoslari buzilayotgani, vaziyatdan chiqishning yagona yechimi til hodisalarini o‘rganishda dialektik mantiq metodlaridan izchil foydalanish lozimligini urg‘ulaydi, shu metodlardan til tahlilida qanday foydalanish tamoyillarini ko‘rsatib beradi.*

Kalit so‘zlar. *Turkiy yodgorliklar, qo‘lyozmalar, mikrotizim, makrotizim, turkiy grammatika.*

XI–XII YÜZYILLAR TÜRK DILI ANITLARININ FONKSIYONEL GRAMERI PROFESÖR HAMID NE’MATOV’UN YORUMU ILE

Mirzayev Ibodulla Kamolovich,
Semerkand devlet üniversitesi profesörü, filoloji bilimleri doktoru

Özet. *Profesör Hamid Ne’matov, 1989 yılında aynı adla yayımlanan monografisinin giriş kısmında, gramer şekillerinden söz ederek birçok dilde, özellikle Türk dillerinde, sadece dış (biçimsel-betimleyici) açıdan incelendiğini belirtmektedir. Bunun sonucu olarak, bu şekilleri oluşturan içsel yasalılıklar araştırmacıların dikkatinden kaçmakta ve bu da bilimsel ve uygulamalı araştırmaların metodolojik temellerinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durumdan çıkışın tek yolu, dil olgularının incelenmesinde diyalektik mantık yöntemlerinin sistemli biçimde uygulanması gerektiğini vurgulamakta ve bu yöntemlerin dil çözümlemesinde nasıl kullanılacağına dair ilkeleri göstermektedir.*

Anahtar kelimeler. *Türk anıtları, el yazmaları, mikrosistem, makrosistem, Türk grameri.*

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ГРАММАТИКА ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ XI–XII ВЕКОВ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОФЕССОРА ХАМИДА НЕМАТОВА

Мирзаев Ибодулла Камолович,
профессор Самаркандского государственного университета,
доктор филологических наук

Аннотация. *Профессор Хамид Нематов в введении своей монографии, изданной в 1989 году, отмечает, что грамматические формы в ряде языков, в том числе в тюркских, изучаются преимущественно с внешней (формально-описательной) стороны, в результате чего внутренние закономерности их организации остаются вне поля зрения исследователей. Это приводит к нарушению методологических основ научной и практической деятельности. Единственным выходом из ситуации является последовательное применение диалектической логики в изучении языковых явлений, что он и демонстрирует в своем методологическом подходе.*

Ключевые слова. *Тюркские памятники, рукописи, микроцизм, макроцизм, тюркская грамматика.*

FUNCTIONAL GRAMMAR OF TURKIC MONUMENTS OF THE XI–XII CENTURIES IN THE INTERPRETATION OF PROFESSOR HAMID NE’MATOV

Mirzaev Ibodulla Kamolovich,
Professor at Samarkand State University, Doctor of Philological Sciences

Abstract. *In the introduction to his 1989 monograph, Professor Hamid Ne’matov discusses grammatical forms, noting that in several languages, including Turkic, they are studied predominantly from an external (formal-descriptive) perspective. As a result, the internal regularities organizing them remain overlooked by researchers, leading to a disruption of the methodological foundations of scientific and practical work. The only solution to this issue is the consistent application of dialectical logic methods in studying linguistic phenomena, which he demonstrates in his methodological approach.*

Keywords. *Turkic monuments, manuscripts, microcosm, macrocosm, Turkic grammar.*

H.Ne’matov qadimgi turkiy yodgorliklar tadqiqida dialektik mantiq g‘oyalar bilan to‘yintirilgan tizimli (sistem) usullardan foydalanish lozimligi haqida gapirar ekan, ularda istifoda etilgan til birliklari (fonema, morfema, leksema va sh.k.)ning nafaqat o‘zaro aloqa tizimini, balki ularni obyektiv, tadqiqotchining irodasiga bog‘liq bo‘lmagan holda mavjud bo‘lish qonuniyatlarini ham o‘rganish samarali natijalar berishi mumkinligini asoslashga harakat qiladi.

H.Ne’matov turkiy qo‘lyozmalarni o‘rganishning quyidagi tamoyillarini ishlab chiqadi va butun tadqiqot davomida shu tamoyillardan izchil va unumli foylalanadi:

1) til tizimi pog‘onali joylashgan mikro (tag) tizimlarning o‘zaro munosabati ta’siri sifatida o‘rganiladi;

2) tizim (mikrotizim) va uning elementi (tarkibiy qism) umumiylik va yakkalik, butun va qismlar dialektik munosabatlari bilan bog‘liq holda tahlil qilindi;

3) tizim elementi (til birligi) substansiya, ya’ni borliqning real birligi sifatida qaraladi va uning realligi (haqiqatdan ham mavjudligi, uning boshqa birliklar bilan munosabatida yo‘q bo‘lib ketmaydi; til birligi o‘zining barcha sifat, xususiyat va munosabatlarining ifodasidir. Shuning uchun har bir elementning ta’rifi (mohiyati) uning konkret (matnda) qo‘llanishiga qaraganda, boyroq va to‘liqroq bo‘lishi kerak;

4) til mikrotizimi har bir elementning boshqa elementlar bilan munosabatlari rangbarang, serqirra va dialektik o‘zaro zidliklarda ochib beriladi;

5) grammatik shakl (kategoriya)ning mohiyati ziddiyatli ikkitaraflamalikka borib taqaladi;

6) grammatik shakl mohiyati mazkur shakl (kategoriya)ning oppozitsiyalar (mikrotizimlar), kam deganda, ikki qatorida kuzatiladigan munosabatlarda aniqlanishi mumkin;

7) tilning har bir mikrotizimi faqat unga xos va uning ichki taraqqiyot manbayidagi ziddiyat sifatida o‘rganiladi;

8) o‘zaro qarama-qarshi qo‘yilgan ikki birlikning qo‘llanishi, shakli yoki kategoriyalari orasida shu qarama-qarshilikda kiritilgan, uchinchi bo‘lib keladigan va zid tomonlarning yaxlitligini ta’minlab turuvchi umumiy bog‘lovchi halqa (zanjir) bo‘ladi;

9) til mikrotizimi elementi tashqi (formal, shakliy) va ichki (funksional, vazifaviy) tomonlarning dialektik birligi sifatida namoyon bo‘ladi;

10) til tizimi (mikrotizim) hamisha ochiq, uzliksiz va ichdan (mohiyatan) o‘zaro bog‘liqlik, o‘zgarish va taraqqiyot omilini talab qiladi [1, 192].

Professor, H.Ne’matovning biz munosabat bildirayotgan monografiyasida ism va fe’llarda so‘z o‘zgarishi va affiksal so‘z yasalishi Qoraxoniylar davrining eng noyob yozma yodgorliklari “Devonu lug‘otit-turk”, “Qutadg‘u bilig” va “Hibatul-haqoyiq” materiallari asosida tahlil qilingan.

Mazkur monografiya besh bobdan tashkil topgan. “So‘z turkumlari tasnifi” deb nomlangan *birinchi* bobda 1) ismlar; 2) olmoshlar; 3) ravishlar; 4) fe’llar; 5) tovushga taqlid so‘zlar; 6) tovushga taqlid so‘zlar; 7) yordamchi so‘zlar; 8) bog‘lovchilar; 9) yuklamalar va so‘z turkumlarining o‘zaro nisbati; *ikkinchi* bobda ism so‘z turkumlari tizimida so‘z o‘zgarishi (son kategoriyasi, XI-XII asrlar yodgorliklari tilida kelishiklar, egalik kategoriyasi); *uchinchi* bobda XI-XII asrlar yodgorliklarida fe’l nisbatlari, fe’lning predikativ va nopredikativ shakllari; *to‘rtinchi* bobda yodgorliklar tilining grammatik kategoriyalari, grammatik kategoriyalar tasnifi; *beshinchi* bobda yodgorliklar tilida affiksal so‘z yasalishi bilan bog‘liq masalalar o‘rganilgan.

Qariyib olti sahifani tashkil etgan “xulosa” til mikrotizimlarini qanday qilib dialektik mantiq qonun-qoida va talablari asosida o‘rganish tamoyili sifatida taqdim etilgan. Bizningcha, uni, eng avvalo, o‘zbek tiliga, keyin ingliz, fransuz, nemis, xitoy, eron, turk tillariga tarjima qilish kerak. Professor S.N.Ivanovning (Sankt-Peterburg) sistem-funksional tahlilning asos va tamoyillari bayon qilingan “Курс турецкого языка” o‘quv qo‘llanmasi o‘zbek va ingliz tillariga tarjima qilindi (Qo‘lyozma)

Albatta, bir ilmiy anjuman maqolasi doirasida professor H.Ne’matovning bu muhtasham monografiyasining har biri oltinga teng biror fasli mazmunini ham to‘liq bayon qilishning imkoni yo‘q. Shunga qaramasdan, biz quyida ming yillardan buyon tadqiqotchilar e’tiboridan qolmagan, yillar o‘tgani sayin son-sanoqsiz bahs-munozaralarga sabab bo‘layotgan so‘z turkumlari haqidagi bobni juda qisqacha tezis shaklida bayon qilishga harakat qilamiz.

Mazkur bobning asosi o‘tgan asrning 60-yillarida, muallif Sankt-Peterburg davlat universiteti sharqshunoslik fakulteti 2-kursida tahsil olayotgan paytda “Turkiy filologiya” kafedrasida (akademik. A.N.Kononov rahbarligida) muhokama qilingan va olqishlarga sabab bo‘lgan (Muhokama qatnashchilari tilidan).

Monografiya muallifi asosli yozganidek, so‘z turkumlarida leksika va grammatika, til va nutq, til va borliqning o‘zaro munosabatining eng murakkab masalalari jamlangan. Garchi so‘zlar semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlar asosida tasniflansa-da, hamma tillar, jumladan, turkiy tillarda ham semantik belgi ko‘proq ko‘zga tashlanib turadi.

Hozirgacha biror tilda ham so‘z turkumlari soni aniq belgilangan emas. Chunki ular turlicha, ko‘pincha, bir-biriga to‘g‘ri kelmaydigan belgi-xossalar asosida tasniflanadi. Shuning uchun professor H.Ne’matov mantiqiy ziddiyatlarning oldini olish, umuman, tasniflar ishlab chiqishda formal mantiqning asosiy talablariga rioya qilish lozimligini ta’kidlab, taniqli faylasuf-mantiqshunos K.Glausning quyidagi so‘zlarini keltiradi: “Tasnif faqat bir belgi asosida ishlab chiqilishi shart” [1, 12 b.].

Madomiki, semantik, morfologik va sintaktik belgilar mushtarok hodisalar emas ekan, benuqson, mantiqan ziddiyatsiz tasnif ishlab chiqish imkonsiz. Til hodisalari tasnifida ham bir belgi mezondan foydalanish lozimligini F.F.Fortunatov, A.M. Peshkovskiy, A.Gardner, A.I.Smirniskiy, O.P.Sunik kabi mashhur tilshunoslar o‘z tadqiqotlarida takror va takror urg‘ulaganlar [2, 40 b.].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Нигматов Х.Г. Функционалвьная морфология тюркоязычных памятников XI-XII вв. – Ташкент: Фан, 1989.-192 стр.
2. Пешковский А.М. Русский синтаксис в наугном освещении. 2-е 439.-М., 1920- С. 40-44.
3. Фортунатов Ф.А. Сравнительнке языкознание// Избранные труды.Т.1. –М., 1953.-С.68.
4. Суник О.П. Общая теория частей речи.-М. –Л.,1968.
5. Gardiner A.The Distinction of “Speech” and “Languge” Anti der III Congresso international dei lingnisti. – Firenze, 1933.-P. 346.
6. Смирницкий А.И. Объективность существования языка. – М: МГУ,1954.-с.18.

TURKIY TILLARDAGI IJTIMOIY-SIYOSIY TERMINLARNI QIYOSIY TADQIQ ETISH DAVR TALABI

Abdiyev Murodqosim Bolbekovich,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori
murodkasim63@mail.ru

Dilmanov Ilya O‘raqbayevich,
Ajniyaz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. *Ushbu maqola turkiy tillar terminologiyasining muhim tarmog‘i bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy terminlar masalalarisha bag‘ishlangan. Unda turkiy tillarning ijtimoiy-siyosiy terminllari tadqiq etish bilan bog‘liq bo‘lgan vazifalar xususidagi fikrlar bayon etilgan.*
Kalit so‘zlar. *Til, turkiy til, termin, terminologiya, ijtimoiy-siyosiy terminlar, lug‘at.*

TÜRK DİLLERİNDEKİ SOSYAL-SİYASAL TERİMLERİ KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMA: ZAMANININ İHTİYACI

Abdiev Murodkosim Bolbekovich,
Ş.Rashidov adına Semerkand Devlet Üniversitesi profesörü, Filoloji Doktoru

Dilmanov Ilya Urakbayevich,
Ajniyaz adına Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü Doçenti, Filoloji bilimleri adayı

Annotasyon. *Bu makale, Türk dillerinin terminolojisinin önemli bir dalı olan sosyo-politik terimler konularına ayrılmıştır. Türk dillerinin sosyo-politik terimlerinin incelenmesiyle ilgili görevler hakkındaki görüşler açıklanmıştır.*
Anahtar kelimeler*. Dil, Türk dili, terim, terminoloji, sosyo-politik terimler, sözlük.*

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В ТУРКСКИХ ЯЗЫКАХ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ ВРЕМЕНИ

Абдиев Муродкосим Болбекович,
доктор филологических наук, профессор
Самаркандского государственного университета имени Ш.Рашидова

Дильманов Илья Уракбаевич,
кандидат филологических наук, доцент
Нукусского государственного педагогического института имени Аджнияза

Аннотация. *Данная статья посвящена социально-политическим терминам, являющимся важной отраслью тюркской терминологии. В ней изложены мнения о задачах, связанных с исследованием общественно-политических терминов тюркских языков.*
Ключевые слова. *Язык, тюркский язык, термин, терминология, общественно-политические термины, словарь.*

SOCIAL-POLITICAL TERMINOLOGY IN TURKIC LANGUAGES: COMPARATIVE STUDY OF THE REQUIREMENTS OF THE TIME

Abdiev Murodkosim Bolbekovich,
Doctor of philological sciences, professor of samarkand state University named after Sh.Rashidov

Dilmanov Ilya Urakbayevich
Candidate of philological sciences, associate professor of the Ajniyaz Nukus state pedagogical institute

Abstract. *This article is dedicated to the issues of socio-political terms, which are an important branch of Turkic language terminology. In it, opinions are expressed about the tasks related to the study of socio-political terms of Turkic languages.*

Keywords. *Language, Turkic language, term, terminology, socio-political terms, dictionary.*

Jahon tilshunosligida terminologiya va ijtimoiy-siyosiy leksika munosabati har doim munozarali bo‘lib kelgan. Zero, ijtimoiy-siyosiy leksika ijtimoiy hayot, kundalik turmush tarzi bilan shu darajada chambarchas bog‘liqki, bir qarashda ular orasiga chegara qo‘yish o‘ta mushkul. O‘tgan asrning so‘nggi choragi, yangi asr ibtidosida jahonda jamiyatning barcha sohalarida tub o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Davlat va jamiyat hayotidagi bunday o‘zgarish va yangilanishlar ijtimoiy-siyosiy leksikada o‘zining aksini topdi, uning boyishi va taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi. Bu davrda soha leksikasi ham sifat, ham miqdor o‘zgarishlarini boshidan kechirdi. Bu o‘zgarishlar terminlar tarkibidagi eskirish va yangilanish jarayoni, turli semantik o‘zgarishlar ko‘rinishida namoyon bo‘ldi. Bularning barchasi tilshunoslar oldiga ijtimoiy-siyosiy terminlar tarkibi hamda semantikasiga xos xususiyatlar, ularni lug‘atlarda izohlash bilan bog‘liq masalalarni tadqiq etish vazifasini qo‘ydi.

Dunyo tilshunosligida ijtimoiy-siyosiy leksikaga lingvistik, sotsiolingvistik, psixolingvistik, qiyosiy, kommunikativ, kognitiv hamda leksikografik yondashuvlar natijasida ijtimoiy-siyosiy birliklarning til tizimidagi rolini ochib beruvchi tadqiqotlar yaratilayotganligi e’tiborga molik. Ijtimoiy-siyosiy terminologiya tarkibi, shakllanish jarayonlarini belgilash, terminlarning semantik, struktur va derivatsion imkoniyatlari, leksikografik talqinini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Terminologiya hamda leksikografiyaning ilg‘or tajriba va tadqiqot metodlarini qo‘llagan holda terminlarning paradigmatik va ierarxik aloqalarining terminologiyani tizimlashtirish, termin izohini shakllantirish, izohni tizimga solishga xizmat qilishini ochib berish muhim vazifalardandir.

Turkiy tillar ijtimoiy-siyosiy terminologiyasi A.B.Isabekova (qirg‘iz), G.G.Kagarmanov (boshqird), N.N.Fattaxova (tatar tili), M.S.Xarlanova (turkman tili) b Pirniyazova A., Najimov A(qoraqalpoq tili), Babayev R (ozarbayjon) kabi tadqiqotchilarning dissertatsion ishlarida o‘zining aksini topgan [1, 207 b.]. O‘zbek tilshunosligida ijtimoiy-siyosiy leksika H.Dadaboyev, Z.Isaqova, A.O‘rozboyev, A.To‘raxojayeva hamda G.Tojiyeva. N. Sharopovalar tomonidan monografik asosda tadqiq etilgan [2,144 b.]. H.Dadaboyev, Z.Isaqova, A.O‘rozboyev tadqiqotlarida muayyan davr yodgorliklari yoki asarning ijtimoiy-siyosiy leksikasi tahlil etilgan bo‘lsa, G.Tojiyeva esa milliy g‘oya atov birliklarining tarkibiy qismi sifatida o‘rgangan. A.To‘raxojayeva va N. Sharopovalarning tadqiqoti mustaqillik davri bilan bog‘liq faollashgan ijtimoiy-siyosiy leksikaning semantik komponent tahliliga bag‘ishlangan. Garchi mazkur ishda ijtimoiy-siyosiy leksikaning sinxron holati, semantik xususiyatlari tahlil etilgan bo‘lsa-da, davr talabi va ijtimoiy ehtiyoj bu boradagi tadqiqotlar ko‘lamini yanada kengaytirishni taqozo qilmoqda.

Ma’lumki, turkiy tillar tilshunosligida keyingi yillarda, aniqrog‘i mustaqillikdan keyin birinchi o‘ringa chiqarilgan rus, ingliz, xitoy, arab, turk, koreys kabi tillar bilan turkiy tillarni qiyosiy o‘rganish masalalariga ham katta e’tibor berilmoqda. Biroq qardosh tillarning, ularning o‘zaro fonetik, grammatik, sintaktik, leksik xususiyatlarini qiyosiy tadqiq etish borasida monografik planda dearli ish qilinmagan, desak xato qilmagan bo‘lamiz. To‘g‘ri, bu borada yuzaga kelgan umumiy xarakterdagi ishlardan ko‘z yumolmaymiz. Jumladan, A.M. Shcherbakning “Сравнительная фонетика тюркских языков” [3, 3 b.], K.M. Musayevning “Лексика тюркских языков в

сравнительно освещенние”, “Лексикология тюркских языков”[4, 28 b.] nomli tadqiqotlari turkiy tillarning umumiy planda qiyosiy o‘rganish borasidagi muhim ishlardan sanaladi.

Asrimizning boshlarida qator turkiy adabiy tillar tez qadamlar bilan rivojlana boshladi. Shu sababli tillarda, xususan, ularning leksikasida fan va texnika, iqsodiyot, ijtimoiy siyosiy va hokozo sohalarda ko‘plab yangiliklar paydo bo‘ldi. Bularning barchasi maxsus terminlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. “Shuning uchun turkiy adabiy tillarning hozirgi terminalogiyasi muammolarini ishlab chiqish hamda terminlarga ilmiy va ijtimoiy nuqtai nazardan baho berish nafaqat nazariy bilim jihatidan, balki aamliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi, terminalogik ishlarni yanada takomillashtirishga imkon to‘g‘diradi” [5, 6 b.]. Dunyo tilshunosligida til taraqqiyotini jamiyatning, millatning taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq tarzda o‘rganish o‘ta muhim masalalardan biridir. So‘nggi yillarda soha terminologiyalarini o‘rganish ishlari jadallik bilan rivojlanmoqda. Shuningdek, sohaga oid terminlarni tartibga solish, ularning izohli lug‘atlarda berilishini takomillashtirish ehtiyoji ham ortib bormoqda. Tilshunoslikda davlat tilida ish yuritish terminlari tizimini o‘rganish, tartibga solish, lingvistik va leksikografik talqini masalasi tilshunoslar diqqat-markazida bo‘lib kelgan. Muayyan tilning terminologik tizimini, shuningdek, tilning umumiy boyligini ko‘rsatib beruvchi izohli lug‘atlar har qanday tilshunoslik uchun bu boradagi eng yirik amaliy tadqiqotlardan sanaladi. Turkiy tilshunoslikda bu masalada salmoqli yutuqlar qo‘lga kiritilgan. Ammo til ijtimoiy hayot bilan bog‘liq tarzda taraqqiy etib borishini hisobga olsak, lug‘atlar yaratish ishining takomillashtirilishi, lug‘at bazasining boyitilib, yangilanib borishi dolzarbligicha qolaveradi.

Ijtimoiy-siyosiy leksikada ilmiy terminlardan tashqari, atoqli ot va bo‘yoqdor leksik birliklar ham mavjud. Ijtimoiy-siyosiy terminologiya esa tor doirada qo‘llanadigan sof ilmiy terminlar bilan birga umumxalq tushunadigan va qo‘llaydigan terminlardan iborat tizim. Bugungi kunda terminologik shakllarining tizimliligi hamda bir xilligiga erishilgan ba’zi terminologik tizimlar ideal terminologiyalar hisoblanadi,...ilmiy terminlardan tashqari, nom (nomenklatura)lar, terminologik doiraga kirmaydigan kasbiy so‘zlardan iborat bo‘lgan maxsus leksika uchun “sohaviy leksika” atamasi qo‘llanmoqda[6, 75 b.]. Ijtimoiy-siyosiy soha birliklarining murakkab tarkibini hisobga olib, soha til birliklari tizimiga keng ma’noda *ijtimoiy-siyosiy leksika* terminini qo‘llash o‘rinlidir. Ijtimoiy-siyosiy leksika ijtimoiy-siyosiy terminlar, ijtimoiy- siyosiy voqelik hamda munosabatlarga doir tushunchalarni ifodalovchi leksemalar, organ, tashkilot va muassasa nomlari, tarixiy qatlamdan o‘rin olgan ijtimoiy-siyosiy termin va leksemalar, uslubiy bo‘yoqdor leksema va barqaror birikmalarni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy-siyosiy mazmuniy maydonini belgilashda qiyinchiliklarning yuzaga kelishi uning ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatning ko‘pgina sohalarini o‘ziga qamrashi bilan bog‘liq. Chunonchi, “siyosiy tizim o‘zida jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, etnik va milliy tuzilmalarini, demografik jarayonlarni, aholining ma’lumot darajasini, ijtimoiy ong holatini, ma’naviy-ruhiy va ma’rifiy-mafkuraviy hayotni, xalqaro ahvolni aks ettiradi”[7, 118 b.]. Shuning uchun mazkur tizimlar terminlari ozmi-ko‘pmi darajada siyosat kommunikatsiyasida o‘zining aksini topadi. Ijtimoiy hayotning bu sohalarining har biri o‘ziga xos tor sohaviy leksikaga ega. Ijtimoiy-siyosiy sohaga birlashgan leksik material faqat uning dolzarbligida, jamiyat amaldagi hayotining eng muhim masalalari bilan bog‘liq bo‘lganda muayyan qimmatga ega bo‘ladi. Shunga ko‘ra, davlat ahamiyatiga molik tushunchalarni anglatadigan ijtimoiy soha terminlarinigina ijtimoiy-siyosiy leksikaga kiritish mumkin. Demak, ijtimoiy-siyosiy leksika bu – siyosat va xalqaro munosabatlar (diplomatiya)ga, mafkuraviylik xususiyatiga ega bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy-ma’rifiy, falsafiy sohalarga aloqador tushunchalarni ifodalovchi hamda ijtimoiy-siyosiy kommunikatsiyada faol ishtirok etadigan so‘z va birikmalardan iborat lisoniy tizimdir.

Turkiy tilshunoslikda turli sohalarga oid terminlar yuzasidan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, aynan ijtimoiy-siyosiy terminlari tizimining semantik tuzilishini tadqiq qilish, til leksik sathidagi o‘rnini aniqlash, terminlardagi ma’nodoshlik, ko‘p ma’nolilik munosabatlariga oydinlik kiritish, leksikografik talqin qilish kabi qator muammolar maxsus tadqiq manbai bo‘lmagan. Mazkur masalalarning, shuningdek,ijtimoiy-siyosiy terminlarining zamonaviy leksikografik

tamoyillar asosidagi ilmiy tadqiqi ta’minlanmas ekan, ularni milliy til korpusida aks ettirish jarayoni to‘laqonli bo‘lmaydi. “Davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish, o‘zbek tilidagi mavjud lug‘atlar asosida uzluksiz ta’limning barcha turlari uchun o‘quv lug‘atlarini yaratish”[8, 1-5 b.] kabilar dolzarb vazifadir.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar mavjud:

a) turkiy tillar ijtimoiy-siyosiy terminlarining paydo bo‘lish tarixiga qisqacha ekskurs qilish va ularning qo‘llanish manbalarini konkretlashtirish;

b) turkiy tillardagi tub ijtimoiy-siyosiy terminlarning mushtarak va farqli jihatlarini aniqlash;

v) qiyoslanayotgan tillar ijtimoiy-siyosiy terminlarining yasama, birikma tiplaridagi mushtarak va farqli jihatlarni o‘rganish;

g) qiyoslanayotgan tillar ijtimoiy-siyosiy terminlarning semantik jihatdan mushtarak va farqli xususiyatlarini tahlil qilish;

d) turkiy tillar ijtimoiy-siyosiy terminologiyasida o‘zlashtirma qatlamning o‘xshash va farqli jihatlarini tahlil etish;

e) qiyoslanayotgan tillar ijtimoiy-siyosiy terminlarining hozirgi holatiga munosabat bildirish;

j)turkiy tillarining qiyosiy ijtimoiy-siyosiy terminlarining qisqacha lug‘atini ilova qilish.

Siyosatning muayyan davlat hokimiyati, siyosiy partiyalar, ijtimoiy-siyosiy harakatlar, jamoat tashkilotlarining mamlakat ichki hayotida va xalqaro maydonda millatlar, sinflar va boshqa ijtimoiy guruhlarning maqsad va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan faoliyat ekanligidan kelib chiqib, unga mansub termin va termin bo‘lmagan birliklar umumiste’molga oid so‘zlardan farqlanadi. Ijtimoiy-siyosiy terminologik birliklar o‘zining qo‘llanish sohasida aniq tushunchani ifodalashi, ta’riflana olishi, baynalmilallashganligi, mazmunan bir-birini taqozo qilishi (tizimliligi), kontekstga bog‘liq emasligi jihatidan qo‘llanishi chegaralanmagan, til tizimida tabiiy yo‘l bilan yuzaga kelgan, mazmuni kontekstda aniqlashadigan umumiste’mol so‘zlardan farq qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy terminologiya ilm-fan yoki faoliyatning muayyan sohasiga aloqador bo‘lgan boshqa terminologik tizimlardan quyidagi belgilari bilan farqlanadi: ijtimoiy-siyosiy terminologik tizim birliklari faoliyatini o‘zi qo‘llanadigan jamiyat ijtimoiy hayotidan ajratib tadqiq etib bo‘lmaydi; uning birliklari semantikasida u yoki bu darajada jamiyat mafkurasi o‘zining aksini topadi; ko‘plab ijtimoiy-siyosiy terminlarning tor soha doirasidan chiqib barchaga tushunarli so‘zlarga aylanishi mazkur soha leksikasining o‘ziga xos xususiyatidir; og‘zaki va yozma nutqning turli uslubida qo‘llanish imkoniyati ijtimoiy-siyosiy terminlarda sinonimiyaning keng tarqalishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, asosi bir o‘zakdan bo‘lgan turkiy tillarning ijtimoiy-siyosiy terminologiyasini keng qmarovli qiyosiy tadqiqotlar olib borish bugungi turkologiya fani oldidagi dolzarb masalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Исабекова А.Б. Общественно-политическая терминология в кыргизском литературном языке и вопросы её упорядочения: Дисс. … канд. филол. наук. – Фрунзе, 1971. – С. 251;
2. Кагарманов Г.Г. Формирование и развитие общественно-политической терминологии в башкырского литературного языка: Дисс. … канд. филол. наук. – Фрунзе, 1979. – С. 152;
3. Фаттахова Н.Н. Роль русского языка в развитии и обогощение татарской общественно-политической терминологии: Дисс... канд. филол. наук. – Уфа, 1980. – С. 158;
4. Харланова М.С. Развитие общественно-политической терминологии туркменского языка в советский период: Дисс. … канд. филол. наук. – Ашхабад, 1965. – С. 207.
5. Бабаев Р.Общественно-политичесукая лексика в азарбайжанского языка в генетической аспекте.- Махачкала: АКД, 2005.
6. Пирниязова А. Пути формирования и развития обшественно –политической лекика в современной каракалпакской литературном языком. – Ташкент: АКД, 1986.
7. Нажимов А. Ғарасизлық жыларында қарақалпақ тилендаги жамиятлик-сиясий лексиканинг раўвжланыўы. –PhD дисертацияси. – Нокис, 2020.

8. Дадабоев Ҳ. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных памятниках XI-XIV вв. – Ташкент: Ёзувчи, 1991. – С. 186;
9. Исақова З. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асаридаги ижтимоий-сиёсий лексика: Филол. фан. номз… дисс. автореф. – Тошкент, 2010. – Б. 24;
10. Ўразбоев А. Огаҳийнинг “Риёзуд-давла” асарида ижтимоий-сиёсий лексика: Филол. фан. номз… дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – Б. 22;
11. Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номзоди.... дисс. – Тошкент, 2012. Б. – 136;
12. Тожиева Г.Н. Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти (“миллий ғоя” атов бирликлари тизими): филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... автореф. – Самарқанд, 2018. – Б. 44.
13. Шарапова Н. Ўзбек тилининг ижтимоий- сиёсий терминологияси. филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... автореф. – Қарши, 2021.
14. Щербак А.М. Сравнительных фонетика тюркских языков. – Ленинград, 1970.
15. Мусаев К.М. Лексика тюрских языков в сравнительном освещениие. – Москва. 1975. Лексикология тюрских языков. – Москва 1984.
16. Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков – с 6.
17. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Моск. лицей, 1993. – С.75.
18. Одилқориев Х.Т., Раззоқов Х.Д. Сиёсатшунослик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2009. – Б. 118.
19. Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сонли Фармони // www.lex.uz.

НОВЫЕ ФАКТЫ О ИСЧЕЗНУВШЕМ ТЮРКСКО-ХОТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Жакупов Жантас Алтаевич,
Профессор Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, zhan.zhak58@gmail.com
Республика Казахстан, Астана

Абдикаримова Нурзия,
Ведущий научный сотрудник Национального научно-практического центра «Til-Qazyna» им. Ш. Шаяхметова,
nursanabdi@gmail.com

Аннотация. *В статье рассказывается о хотонах тюркского происхождения, язык и религия которых совершенно отличны, и которые много лет живут среди монгольских народов. В исследованиях о хотонах есть понятие, что их языки вышли из употребления и были полностью уничтожены. Сами они превратились в монголоязычную общину. Однако, хоть наследие и представлено группой текстов, произносимых во время мусульманских религиозных обрядов, лексический запас языка, на котором говорили хотоны, еще не полностью приведён в соответствие. В статье отражены различные приемы упорядочивания лексики вымершего языка с учетом данной проблемы.*

Ключевые слова. *представители тюрков в Монголии, исчезнувший язык, хотонский язык, инвентаризация лексики, составление словаря вымершего языка.*

YO‘Q BO‘LGAN TURK-XOTON TILI HAQIDA YANGI FAKTLAR

Jakupov Jantas Altaevich,
L.N.Gumilev nomidagi Yevroosiyo milliy universiteti professori
Qozog‘iston Respublikasi, Ostona

Abdikarimova Nurziya,
Sh.Shayaxmetov nomidagi “Til-Qozina” Milliy ilmiy-amaliy markazi yetakchi ilmiy xodimi
Qozog‘iston Respublikasi, Ostona

Annotatsiya. *Maqolada tili va dini butunlay boshqacha bo‘lgan, uzoq yillar mo‘g‘ul xalqlari orasida yashab kelayotgan turkiy xotonlar haqida so‘z boladi. Xotonlar haqidagi tadqiqotlarda ularning tillari foydalanilmay qolgan va butunlay yo‘q qilingan degan tushuncha mavjud. Ularning o‘zlari mo‘g‘ul tilida so‘zlashuvchi jamoaga aylangan. Biroq meros musulmon diniy marosimlarida aytiladigan matnlar guruhi bilan ifodalangan bo‘lsa-da, xotonliklar so‘zlashuvchi tilning lug‘at tarkibi hali to‘liq uyg‘unlashtirilmagan. Maqolada ushbu muammoni hisobga olgan holda yo‘qolgan tilning lug‘atini tashkil qilishning turli usullari aks ettirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Mo‘g‘ulistondagi turklarning vakillari, yo‘qolgan til, xoton tili, lug‘at inventarizatsiyasi, yo‘qolgan til lug‘atini tuzish.*

SÖKÜLEN TÜRK-HOTON DİLİ HAKKINDA YENİ GERÇEKLER

Zhakupov Zhantas Altaevich,
Avrasya Ulusal Üniversitesi Profesörü onlara. L.N. Gumileva
Kazakistan Cumhuriyeti, Astana

Abdikarimova Nurzia,
Adını taşıyan Ulusal Bilimsel ve Uygulama Merkezi “Til-Qazyna”nın
önde gelen araştırmacısı. Sh. Shayakhmetova
Kazakistan Cumhuriyeti, Astana

Özet. *Bu makalede, kökenleri Türk halklarına dayanan, ancak dili ve dini tamamen farklı olup uzun yıllardır Moğol halkları arasında yaşayan Hotonlar ele alınmaktadır. Hotonlar üzerine yapılan araştırmalarda, dillerinin kullanım dışı kaldığı ve tamamen yok olduğu yönünde bir görüş hakimdir. Nitekim Hotonlar, Moğolca konuşan bir topluluğa dönüşmüştür. Bununla birlikte, mirasları yalnızca Müslüman dini ritüeller sırasında söylenen bir grup metinle temsil edilse de, Hotonların konuştuğu dilin kelime hazinesi henüz tamamen düzenlenmiş değildir. Bu makalede, kaybolmuş bir dilin kelime dağarcığını sistematize etmeye yönelik çeşitli yöntemler ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Moğolistan’daki Türklerin Temsilcileri, Ölü Dil, Hoton Dili, Söz Varlığı Çalışması, Ölü Bir Dilin Sözlüğünün Derlenmesi.*

NEW FACTS ABOUT THE EXTINCTIVE TURKO-KHOTON LANGUAGE

Zhakupov Zhantas Altaevich,
Professor of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov,
Republic of Kazakhstan, Astana

Abdikarim Nurziya,
Leading researcher of the National Scientific and Practical Center
"Til-Qazyna" named after Sh. Shayakhmetov Republic of Kazakhstan, Astana

Annotation. *The article talks about the Khotons of Turkic origin, whose language and religion are completely different, and who have lived among the Mongolian peoples for many years. In studies*

about the Khotons, there is a concept that their languages fell into disuse and were completely destroyed. They themselves became a Mongol-speaking community. However, although the heritage is represented by a group of texts spoken during Muslim religious rites, the vocabulary of the language spoken by the Khotons has not yet been fully harmonized. The article reflects various techniques for organizing the vocabulary of a dead language, taking into account this problem.

Keywords. *representatives of the Turks in Mongolia, extinct language, Khoton language, inventory of vocabulary, compilation of a dictionary of a dead language.*

Факт о небольшой этногруппе Западного края современной Монголии, считающих себя потомками тюрков, но забывших свой язык, впервые зафиксирован в трудах русских ученых-путешественников Г.Н. Потанина и Б.Я. Владимирцова [7, 19с.]; [2, 265-277 с.]. После этого А.Самойлович, Г. Е. Грум-Гржимайло, Ц. Номинханов, И. Майский, Ц. Жамсарано, Б. Аристов, Б. Радлов, Б. Ренчин, С. Бадамхатан, Ж. Батсуур, Ц. Цэрендаш, Х. Силам, Ж. Цэвээн, С. Басан и другие монголоведы, историки, этнографы, генетики, писатели стали анализировать значение и этимологию этнонима «хотон», язык, историю, религиозные верования, антропологическую специфику, генефон, обычаи, быт, материальную и духовную культуру, хозяйство и другие данные. Исследователей в первую очередь интересовало, как хотоны переместились в эти края. В результате были предложены 3 основных предположения о переселении хотонов к монголам:

1. Когда Монгольская империя распалась в 1400-1600-х годах, чалмаши (те, кто обмотал голову белой тканью) и хатиуны (наемники Хатуна) из Хархорума примерно в 1380-х годах расселились по берегам озера Хяргас (Киргиз) в районе современного региона Увс, у подножия гор Мянган, Хархираа, в устьях Тогтоха. Заимев собственную землю, поклоняясь горам-камням, получив разрешение на жертвоприношение, язык и религию, они начинают жить вместе с киргизами, казахами (кайсаками), уйгурами, уранхаями, состоящими из 13 предков.

2. В 1663-1697 гг. джунгарский хан Галдан бошигт (1644-1697) напал на Синьзян, Восточный Туркестан и для сплочения монгольских войск привел уйгуров для заготовки им продовольствия. После поражения Галдана бошигта от маньчжур в 1695-1696 гг. указом хана Маньчжурии был создан регион Дэрбэт далай-хана, и хотоны вместе с дэрбэтами, калмыками стали относиться к одному административному региону.

3. В 1750-1921 гг. маньчжуры используют метод раздробленного управления монгольскими регионами. Когда переселившиеся от реки Иль за Алтаем дэрбэты отделяются от джунгар и преодолевают Алтайский хребет, возле гор Хавтаг и Байтаг, там на них нападает группа тюрков. После подавления сил тюркского войска и получения трофея маньчжурский хан передает их хану дэрбэтов Цэрэн-Увашу в качестве подневольных рабов. Они полностью забывают о своих корнях, обычаях и становятся дэрбэтами. Начиная с 1758 года маньчжурский хан Дэрбэт далай-хан включает в свой регион и хотонов, которые ещё раньше прибыли в этот регион. С этого времени и до социалистической революции 1921 г. судьба хотонов становится слишком печальной [6, 27-32]. Хотя после революции 1921 г. хотоны и получили свободу учиться на монгольском, работать на государственных органах, но стали жертвой атеистической идеологии, они сталкиваются с ограничением своего духовного мира. Таким образом один из этносов тюркского происхождения, лишенный языка, хотя бы наполовину сохранил мусульманскую религию, обычаи и начал искать свои корни после распады социалистического режима.

Этимология этнонима «хотон» также до конца не выяснена. Это наименование им дали монголы, а именно ойраты; также они называли и туркестанских мусульман, следовательно их основное поселение было из тех краёв, так как проживали в городах, их и стали называть *хот-он* (по-монгольски) – *горожане*; под давлением дэрбэтов мужчины одевались как женщины; когда строили крепость, умер один человек, начали его раздевать, выяснилось, что это была женщина, после этого их стали называть «хатун»; во времена набегов, когда отрубали

головы всем мужчинам, один из мужиков, одевшись по-женски кричал: «я женщина, я женщина», и смог остаться в живых, таким образом существует множество разнообразных предположений, смешанных с легендами.

Численность хотонов Г. Потанин определяет в «100 очагов» (1876-1877г.г.), Б.Я. Владимирцов - в «400 кибиток», а В. Радлов, Н. Аристов - как на около 2000 человек. Согласно последней переписи населения, их количество составляет около 15 000 человек. Сейчас они проживают в Западном крае Монголии – в регионе Увс, его центре городе Улангом и окраинах Тариалан, Наранбулаг, в таких крупных городах как Улан-батор, Эрденет, Дархан, и в промышленных, хозяйственных регионах как Орхон, Селенга.

По заключению монгольских ученых, хотоны в настоящее время относятся к монголоязычным этносам [8, 6 с.], которые говорят на северо-ойратском диалекте в ряду дэрбэтов, баядов, ульдов. Их воспринимают как *хотон монголчууд* (хотон-монголы). Представители современного хотона также говорят на диалекте халха – в литературном языке Монголии. Нет ни одного человека, говорящего на хотонском, т.е. данный язык относится к категории полностью вымерших. Тем не менее, тот факт, что хотоны много лет жили группами в соседних краях, не отрываясь друг от друга, способствовал сохранению их антропологического облика, культуры и особых религиозных устоев и обычаев, а также языковых данных по особому образу.

Мнение о том, к какому из тюркских принадлежит язык, на котором говорили хотоны, также разнообразно: исследователи считают, что это один из диалектов уйгурского языка (Б.Я.Владимирцов, А.Н. Самойлович), узбекского языка (А. Вамбери), кыргызского языка (Г.Потанин); язык с признаками нескольких языков, а именно уйгурского (переходная г – очаг), киргизского (тоой ‘верблюд’, оозу ‘рот’), туркменского (гол ‘рука’) (Н. А. Баскаков); один из новых тюркских языков (С. Малов указывает, что это южный диалект уйгурского языка, состоящий из нескольких говоров (в тюркологических трудах).

В истории общей лингвистикидо сих пор не установлены связи между наименованиями х*утан* (М. Кашгари), *хотон* [haton] (Потанин, Владимирцов, А. Вамбери, Т. Фосс) и *хотон* [hotɯn] (монголы и сами хотоны), *хотан* (в тюркологических трудах).

В работе великого компаратиста Махмуда Кашгари имеются следующие сведения о языке народа под наименованием *Ҳутан*: «Ни в одном из тюркских наречий нет буквы для передачи ... гортанных ẖ, х и ᶜ ... Ҳ может встречаться и в речи Ҳутан, имеющих индийские корни, а также в речи Канжáк, так как она не является [исконно] тюркской... «У тех, кто говорит на двух языках и смешивается с городским населением, речь становится ломанной, ... такие как Ҳутан, Тубут, и часть Таңут, являются пришлыми для тюркских земель ... У Тубут собственный язык, как и у Ҳутан, имеющих свое письмо и язык. Ни те, ни другие не владеют тюркским свободно» ; народы Ҳутан и Канжáк заменяют все алифы в начале слов на *х*» [4, 55-71 с.]. То есть, как указывает М. Кашгари, *Ҳутаны* были пришлыми, не знающими тюркского языка и говорившие «испорченным» языком, у них были свой язык и письменность. Однако вопрос о принадлежности *Ҳутанов* к хотонам современной Монголии остается открытым. Вместе с этим М. Кашкари в словаре указывает: «удун – название города Хутан. Жителей Хутана так же называют удун» [4, 108 с.]. Мы не встречали такого катойконима, детально рассматривая материалы о хотонах. Первое, что нужно сделать, чтобы найти ответы на эти и другие вопросы, – это составить словарь языка, на котором говорили хотоны.

Религиозная позиция хотонов носит синкретический характер, придерживавшихся параллельно мусульманство и буддизм, шаманизм и ламаизм. Молитвы, которые читаются мусульманами во время религиозных церемоний, называются «Молдоо нарын хэллэг» (Словом мулл»), и они устно дошли до наших дней. С начала 2000 года эти тексты собирал математик, PhD доктор культурологических наук, мулла, астролог Б. Санхуу, опубликовав несколько трудов. В нем содержится тексты, которые хотоны используют во время специальных ритуалов для поднятия духа, чаепития для духов или чистого чая, буддийских молитв и колдовства. Однако дошедшие устно и из-за неполного понимания смысла текста

пользователями муллами, они претерпели изменения по неузнаваемости. Про это исследователи утверждали, что тюркские слова, встречающиеся в этих текстах, остались неопознанными, поскольку были разбросаны и могли быть поняты только при знании монгольского написания и его звучания.

До нашего исследования о лексикологии хотонского языка были известны следующие сведения: Г.Н. Потанин записывает 87 слов, Б.Я. Владимирцов - 123; анализируя эти записи, А.Самойлович составляет небольшой толковый словарь. А в труде монгольског ученого С.Бадамхатана содержится 340 хотонских слов и словосочетаний (87 Потанина, 123 Владимирцова, 130 его собственных) [1, 36 с.]. После этого мы не встретили научной работы, в которой была бы проведена инвентаризация лексики хотонов и добавлены бы новые слова.

Мы использовали различные источники и приемы для инвентаризации лексического запаса хотонов и регистрации новых слов. Мы считаем, что для создания словаря исчезнувшего языка более эффективным будет учёт как внутренних, так и внешних факторов.

В первую очередь мы сравнили слова, записанные русскими учеными-путешественниками и зарегистрированные монгольскими учеными, и привели в единство повторяющиеся в них слова и инварианты. Исправили неправильно переведенные по разным причинам слова. Например, фраза «дарман його» дается в различных литературах как «гомдолгуй» (без обид). Из текста хотонов под названием «Гарваа горвоо» мы встретили предложение «*Сиздээм билдээргэ дарман ёго*». Когда мы делаем контекстуальный и лингвистический анализ, мы видим, что это предложение «Нет сил, чтобы поддержать словами». Следовательно, слово *дармаан* означает не обиду, а силу - *дармен*.

Большинство ранее зарегистрированных хотонских слов были написаны вместе с их грамматическими формами, поэтому была проведена работа по различению их корня или основы. Например, из слов *Чумчод – чумч* (ковш), *тогтоогоонд – тогтоогон* (каз. тостаған – «чаша») мы исключили форму родительного (местного) падежа.

Слова, выраженные как словосочетания, мы разделили на отдельные лексические единицы. А именно, в словах *аксүеэк, көтөөр улангас* в первом *ак* (ақ) ‘белый’ и *сүеэк* (süyek) ‘кость’; во втором *көтөөр улангас* – выражает значение *ваш приёмный сын*; *улангас* (ūluňız) ‘ваш сын’ известно издавна, следовательно *көтөөр* (kötöör)– новое слово в значении *поднять на ноги, вырастить*.

Путём расширения значения фиксированных слов можно определить новые слова: *чагаргаат улангас* (сын, который самостоятельно вышел из дома), следовательно в словосочетании в слове *чагаргаат, -т* – суффикс, обозначающий, что есть что-то (т.е. есть юрта), а *чагаргаа* – означает остов (шаңырақ). Также слово *түнтик* (покрытие шанырака) переведено как дом, семья; в переходном значении оно не вызывает спора, однако здесь по ненайденному списку Сводеша определяется слова tün (ночь).

Словарь также можно дополнить, раскрывая значение слов, встречающихся в антропонимах хотона. Например, *Ажь курмян* – имя одного из руководителей племени хотон, здесь слово *Ажь* в диалекте казахского языка означает *әжі (äji)*, т.е. *қажы* (хаджи), *курмян* (құрбан) – жертвенность (принесение в жертву), а также пуля, колчан для стрел.

Одним из способов укрепления лексического фонда являются слова, записанные из уст информантов во время экспедиции на родину хотонов в рамках Проекта в 2023-2024 годах. Корень слова *кул*, не найденный по списку Сводеш, был определен от слова *култүүр* (скребок для чистки золы).

В процессе определения этимологии слов выяснили, что в основе монгольских слов, которые приобрели новое значение, есть тюркские корни, например, слово *хувин* (ведро) – в древнемонгольском языке *хув* – сосуд, куда наливают воду, а в тюркском языке *күбі* – (в перс. кубе) 1) كۇبە - дубина, колотун; 2) в переносном смысле означает деревянный сосуд для приготовления кефира, кумыса, молока. Следовательно, есть основания рассматривать слово хув (күбі) как лексическую единицу хотона.

Известно, что одним из источников инвентаризации слов является устная литература. Но хотонский фольклор сформировался в монгольском языке, однако, хоть и мало, были найдены тюркские слова, не характерные для монгольских языков, к которым относятся: из героических поэм такие как, *Жилмэг ходон орой*, (тёплый вечер равнины); *Тиг дөрвөлжин биетэй* (вертикальное прямоугольное тело); *Санаа хийгас бол, Заяа нь хийгас болно* (Если извилистое сознание, то и судьба будет извилистой), из пословиц *жилмэг* (теплый), *тиг* (вертикальный), *хийгас* (косой) и др.

Хотоны параллельно используют слова *хямсаг-чигээ*, его нет в диалекте халха монгольского языка, слово *хямсаг* присуще ойратам. Следовательно, хотонский вариант *чигээ*, потому что он встречается и в других тюркских языках.

Исторические и современные словари тюркских языков также могут служить источником для инвентаризации хотонских слов. Например, следующие слова из словаря «Дивани лугат ат тюрк» совпадают как по семантическому, так и по фонетическому типу с хотонскими словами: укак (ящик, сундук) – үхэг [ükü]; ай (луна, месяц) – айя, алт айлыг йол; ак (белый) – ak; ата (отец) – атаа болгоон Хархираа; ана (мать) – анаа болгоон Тээл, арба (ячмень) – арвай; ийр (земля) – йер; иңак (корова) – инек, үнээг, ики (два) – ики и другие.

Еще один способ провести инвентаризацию словарного запаса хотона - зарегистрировать слова, которые используются параллельно в тюркско-монгольских языках. В книге «Хотонское наречие» (2020 г.) представлено около 1500 слов, которые хотоны используют дэрбэтов, и, внимательно рассмотрев их, мы определили более 130 слов, которые используются параллельно в тюркско-монгольских языках.

Текст книги (молитвы – Автор) «Гарваа горвоо», используемых во время различных ритуалов хотонами, были преведены нами на казахский язык и интерпретирован. Исследователи отмечали, что эти тексты не могут быть распознаны, будь то на тибетском или арабском языке, то есть молитвы на неизвестном языке [3, 25 с.]. В результате нашего анализа из этого текста выявлено 70 лексических единиц, не отраженных в предыдущих работах. Таким образом, при помощи вышеуказанных приемов количество слов, принадлежащих языку хотонов, достигло около 1200 слов. До этого исследователями было зафиксировано всего 500 хотонских слов.

Мы полагаем, что составленный нами словарь поможет получить больше информации об исчезнувшем миноритарном тюркском языке, определить, к каким тюркским языкам он близок, и перевести устные тексты «неизвестного языка» на другие языки.

Использованная литература:

1. Бадамхатан С. Увсын хотон ястан {Хотонский этнос провинции Убса} – Эрдэнэт: Ажнай, 1995 – 130 с.
2. Владимирцов Б.Я. Турецкій народецъ хотоны. Новыя данныя о хотонахъ. Записки Восточнаго Отдѣленія Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества. 1916. Том 23. Петроградъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1916. С. 265-277.
3. Magdalena T.F. The Khoton of western Mongolia. Acta Orientalia Academia Science arum Hung. Tomus XXXIII (1). – Budapest, 1979. pp. 1-37.
4. Махму́д ал-Ка̄шгарӣ Дӣва̄н Луга̄т ат-Турк / Пер. З.-А.М.Ауэзовой. индексы сост. Р.Эрмерс. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 1288 с.+2 с. вкл
5. Санхүү Б. Хотон монголчуудын түүх, соёлын судалгаа {Исследования культуры и истории хотон-монголов}. – Ойрад судлалын бюллетень-XLIX. – Улаанбаатар: Тод номын гэрэл төв, 2015. – 240 х.
6. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. изд. 2-е – Горно-Алтайск: Ак Чечек, 2005. – 1026 с.
7. Цолоо Ж. БНМАУ дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг: ойрад аялгуу “Диалектологический словарь монгольского языка в МНР: ойратский диалект”. – Улаанбаатар: ШУА Хэл зохиолын хүрээлэн, 1988. – 944 х.

DUYGU-ORGAN İLİŞKİSİ BAKIMINDAN KUTADGU BİLİG'DE GÖZ

Vahit Türk,
prof. dr., İstanbul Kültür üniversitesi öğretim üyesi
v.turk@iku.edu.tr

Özet. *Altı bin altı yüz kırk beş beyitten oluşan ve Türk düşünce tarihinin baş eseri olan Kutadgu Bilig, on birinci yüzyılda Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmıştır. Eser, birtakım kavramların kişileştirilmesi ve bunların toplum hayatındaki önemlerinin anlatılmasıyla oluşturulmuş, akıl, bilgi, devlet yönetimi, adalet ve ahlak kitabı niteliğindedir. Balasagunlu Yusuf, Türk dilinin anlatım yeteneklerini en iyi biçimde kullanabilen, düşüncelerini anlatırken dilin inceliklerinden yararlanabilen bir düşünce insanı görünümündedir. Eserin söz varlığı büyük ölçüde Türkçe sözcüklerden oluşmuş, Farsça ve Arapça sözlerin kullanımı sınırlı kalmıştır. Özellikle İslam dininin kavramlarını karşılamak üzere kullanılan Türkçe din terimleri dikkat çekicidir.*

Eserde anlamı etkili kılmak düşüncesiyle deyim ve atasözü niteliğinde pek çok kalıp söze yer verilmiştir. Bu kalıp sözler içinde dilin temel söz varlığından sayılan organ adlarıyla duyguların ilişkilendirilmesi sonucu oluşanlar önemli bir yer tutar. Bu grup içinde ise göz ile ilişkilendirilen duyguları belirtmek üzere oluşturulan söz kalıpları dikkat çekici bir sıklıktadır. Eserde göz organı; güzellik, zevk, sevgi, sevinme, mutluluk, güler yüz, yakınlık, saygı, sadakat, vefa, şefkat, huzur, yakarış, hasret, arzu, pişmanlık, utanma, öfke, hırs, ölüm, akıl, güven, gizlilik, alışma gibi birbiriyle ilgisi kurulamayacak pek çok duyguyla ilişkilendirilmiştir. Çalışmada göz ile ilişkilendirilen duygu ve kavramlar, beyitlerle örneklendirilmiş ve bir kısım beyitlerle ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Son olarak da göz organının anlamı belirleyici olduğu deyimlerin geçtiği mısralar çalışmaya eklenmiştir. Çalışmayla hem göz ile ilişkilendirilen kırk altı farklı kavram ve duygunun hem de çok sayıda deyimin belirlenmiş olması, göz organının dilde nasıl bir alan kapladığını ortaya koymuş ve Türkçenin anlam bilgisi alanında bu tür çalışmaların yapılması gerekliliğini göstermiştir. Bütün olarak organ adlarıyla ilgili yapılacak bir çalışma Türk dilinin anlatım olanaklarının bir yönünü belirleyecek ve önemli bir eksikliği giderecektir.

Anahtar kelimeler. *Balasagunlu Yusuf, Kutadgu Bilig, anlam bilgisi, deyimler, kalıp sözler, göz, ilişkilendirme.*

"QUTADG'U BILIG" ASARIDA KO'Z KOMPONENTINING HIS-TUYG'U MUNOSABATINI IFODALASHI HAQIDA

Vahit Türk,
İstanbul Kultur universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. *Olti ming olti yuz qirq besh baytdan iborat va turk ma'rifiy tarixining asosiy asari "Qutadg'u bilig" XI asrda Balasagunlu Yusuf tomonidan yozilgan. Asar muayyan tushunchalarni timsollash, ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish orqali yaratilgan aql, bilim, davlat boshqaruvi, adolat va axloq kitobidir. Balasag'unlu Yusuf turkiy tilning ifoda qobiliyatlaridan to'g'ri foydalana oladigan, o'z fikrini ifodalashda tilning nozik jihatlaridan foydalana oladigan mutafakkir sifatida namoyon bo'ladi. Asarning so'z boyligi asosan turkiy so'zlardan iborat bo'lib, fors va arab so'zlaridan foydalanish cheklangan. Islom dini tushunchalarini ifodalash uchun ishlatiladigan turkiy diniy atamalar ayniqsa diqqatga sazovordir.*

Asarda ma'no ta'sirchan bo'lishi uchun ko'plab formulali so'z va maqollardan foydalanilgan. Bu formulali so'zlar orasida tilning asosiy lug'at tarkibi hisoblangan his-tuyg'ularni organ nomlari bilan bog'lash orqali hosil qilingan so'zlar muhim o'rin tutadi. Ushbu guruh ichida ko'z bilan bog'liq his-tuyg'ularni ifodalash uchun yaratilgan so'z naqshlari hayratlanarli darajada keng tarqalgan. Ishda ko'z organi; Bu go'zallik, zavq, muhabbat, quvonch, baxt, tabassum, yaqinlik, hurmat, sadoqat, vafo, mehr, tinchlik, iltijo, sog'inish, istak, pushaymonlik, uyat, g'azab,

shuhratparastlik, o‘lim, aql, ishonch, shaxsiy hayot va unga ko‘nikish kabi ko‘plab his-tuyg‘ular bilan bog‘langan. Tadqiqotda ko‘z bilan bog‘liq his-tuyg‘ular va tushunchalar juftlik bilan misol qilib keltirilib, ayrim juftliklar haqida qisqacha tushuntirishlar berilgan. Nihoyat, ko‘z a’zosi ma’nosi hal qiluvchi bo‘lgan idiomalarni o‘z ichiga olgan qatorlar tadqiqotga qo‘shildi. Tadqiqot orqali ko‘z bilan bog‘liq qirq olti xil tushuncha va his-tuyg‘ular hamda ko‘p sonli idiomalarning aniqlanganligi ko‘z a’zosining tilda qanday bo‘sh joy egallashini ochib berdi va turkiy tilda semantika sohasida bunday tadqiqotlar olib borish zarurligini ko‘rsatdi. Butun organ nomlarini o‘rganish turkiy tilning ifoda imkoniyatlarining bir jihatini aniqlab beradi va muhim bo‘shliqni to‘ldiradi.

Kalit so‘zlar. *Balasag‘unli Yusuf, Qutadg‘u bilig, semantika, idiomalar, formulali so‘zlar, ko‘z, assotsiatsiya.*

О ВЫРАЖЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ КОМПОНЕНТА «ГЛАЗА» В ПРОИЗВЕДЕНИИ «КУТАДГУ БИЛИГ»

Вахит Турк,
профессор Стамбульского Культурного университета

Аннотация. *«Кутадгу билиг», состоящая из шести тысяч шестисот сорока пяти двустиший и являющаяся главным произведением турецкой интеллектуальной истории, была написана Баласагунлу Юсуфом в одиннадцатом веке. Произведение представляет собой книгу мудрости, знаний, государственного управления, справедливости и морали, созданную путем олицетворения определенных концепций и объяснения их важности в общественной жизни. Баласагунлу Юсуф представляется мыслителем, который может наилучшим образом использовать выразительные возможности турецкого языка и который может извлечь пользу из тонкостей языка при выражении своих мыслей. Словарный запас произведения в основном состоит из турецких слов, а использование персидских и арабских слов ограничено. Особенно поразительны турецкие религиозные термины, используемые для представления концепций ислама. В произведении было использовано много формульных слов, которые являются идиомами и пословицами, с целью сделать значение эффективным. Среди этих формульных слов важное место занимают те, которые образованы в результате ассоциации эмоций с названиями органов, рассматрива-емыми как основной словарный запас языка. В этой группе поразительно часто встречаются словесные конструкции, обозначающие эмоции, связанные с «глазом». Глазной орган в работе; он был связан со многими эмоциями, которые не могут быть связаны друг с другом, такими как красота, удовольствие, любовь, радость, счастье, улыбающееся лицо, близость, уважение, преданность, верность, сострадание, мир, мольба, тоска, желание, сожаление, стыд, гнев, амбиции, смерть, разум, доверие, уединение, привыкание. В исследовании эмоции и концепции, связанные с глазом, были проиллюстрированы двустишиями, и были даны краткие пояснения по некоторым двустишиям. Наконец, к исследованию были добавлены стихи, в которых идиомы, в которых глазной орган является решающим по значению. Тот факт, что сорок шесть различных концепций и эмоций, связанных с глазом, и большое количество идиом были определены в ходе исследования, показал, сколько места глазной орган занимает в языке, и показал необходимость проведения таких исследований в области семантики в турецком языке. Исследование, которое будет проведено по названиям органов в целом, определит один аспект выразительных возможностей турецкого языка и устранит важный недостаток.*

Ключевые слова. *Юсуф Баласагун, «Кутадгу билиг», семантика, идиомы, шаблонные слова, глаз, ассоциация.*

ON THE EXPRESSION OF THE EMOTIONAL RELATIONSHIP OF "THE EYE" COMPONENT IN THE WORK "KUTADGU BILIG"

Vahit Türk,
Prof. Dr., Istanbul Kultur university faculty member

Abstract. *"Kutadgu bilig", which consists of six thousand six hundred and forty-five couplets and is the main work of Turkish intellectual history, was written by Balasagunlu Yusuf in the eleventh century. The work is a book of wisdom, knowledge, state administration, justice and morality, created by personifying certain concepts and explaining their importance in social life. Balasagunlu Yusuf appears to be a thinker who can use the expressive abilities of the Turkish language in the best way possible and who can benefit from the subtleties of the language while expressing his thoughts. The vocabulary of the work consists largely of Turkish words, and the use of Persian and Arabic words is limited. Turkish religious terms used to represent the concepts of the Islam are particularly striking. Many formulaic words that are idioms and proverbs have been used in the work with the aim of making the meaning effective. Among these formulaic words, those that are formed as a result of associating emotions with the organ names considered as the basic vocabulary of the language have an important place. In this group, word patterns created to indicate emotions associated with the "eye" are strikingly frequent. The eye organ in the work; It has been associated with many emotions that cannot be related to each other such as beauty, pleasure, love, joy, happiness, smiling face, closeness, respect, loyalty, fidelity, compassion, peace, supplication, longing, desire, regret, shame, anger, ambition, death, reason, trust, privacy, getting used to. In the study, emotions and concepts associated with the eye have been exemplified with couplets and brief explanations have been made about some couplets. Finally, verses in which idioms in which the eye organ is decisive in meaning have been added to the study. The fact that forty-six different concepts and emotions associated with the eye and a large number of idioms have been determined with the study has revealed how much space the eye organ occupies in the language and has shown the necessity of conducting such studies in the field of semantics in Turkish. A study to be conducted on the organ names as a whole will determine one aspect of the expressive possibilities of the Turkish language and will eliminate an important deficiency.*

Keywords. *Balasagunlu Yusuf, "Kutadgu bilig", semantics, idioms, formulaic words, eye, association.*

Giriş. Balasagunlu Yusuf'un XI. yüzyılda (1069/1070) yazdığı 6645 beyitten oluşan ve hem Türk dilinin hem de Türk düşüncesinin baş eseri olan Kutadgu Bilig, birtakım kavramları kişileştirmesiyle alegorik bir eserdir. Türk milletinin iç bünyesini, düşünce dünyasını aktarmaya çalışan şair, başta toplum hayatının temelini oluşturan dört ana kavram olmak üzere eserinde yer alan pek çok kavramı, durumu ve olayı sembollerle açıklama yolunu seçer. Bu durum, Kutadgu Bilig için önemli bir üslup özelliğidir. Kutadgu Bilig ve yazarı, pek çok kişi tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmaya çalışılmıştır ancak onu en iyi anlatan, esere büyük emek veren ve sonraki çalışmaların hemen hepsine kaynaklık eden eserler ortaya koyan Reşit Rahmeti Arat'tır. Türklük Bilimi alanının büyük bilgini yazarını ve eseri kısaca şöyle tanımlar: "*O, birçoklarının ısrarla iddia ettikleri gibi mansıp sahiplerine iyi olmaları için tatsız mecazlarla ahlak dersi veren kuru bir nasihatçi değildir. Yusuf, bu eseri ile insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur*." (Arat-1947). Bizce Kutadgu Bilig; Türk düşüncesinin ana çizgilerini ortaya koyarken Türklerin öteki Müslüman toplumlar içinde kendi kimlikleri, kültürleri ve dilleriyle varlıklarını sürdürmelerinin yolunu göstermiş ve Balasagunlu Yusuf hem Türk hem de Müslüman olarak yaşamanın kitabını yazmıştır. Bu düşüncemizin önemli kanıtlarından biri, eserde kullanılan Türkçe din terimleridir.

Eserin dili, söz varlığının büyük ölçüde Türkçe sözcüklerden oluşması, oldukça dikkat çekicidir. Yazarın ilk beyitten başlayarak Türk diliyle yeni benimsenen dinin terimlerini karşılamak üzere bir "*din dili*" oluşturmaya çalışması, eserin önemli yönlerinden biri olarak dikkat çeker.

Bayat atı birle sözüg başladım,
Törütgen igidgen keçürgen idim.

Sözlerini içeren ilk beyit, âdeta besmelenin bütünüyle Türkçe sözcüklerle ifadesidir ve bu beyitte İslam dinine göre Tanrı'nın doksan dokuz güzel sıfatından beşi Türkçe sözcüklerle karşılanmıştır. Devam eden beyitlerde de aynı düşünceyle davranılmış ve pek çok kavramın İslam dininin kutsal kitabının dili olan Arapçadan ya da Türklerin bu dini ilk öğrendiği Farsların dilinden alınan sözcükler yerine Türkçe sözcüklerle karşılanması tercih edilmiştir.

Bu çalışmada üzerinde durmak istediğimiz konu, görme organı gözün eserdeki değişik kullanımları ve bu organ adıyla oluşturulmuş deyimlerin durumudur. Birden fazla sözcükle kurulan ve sözcüklerin gerçek anlamlarından uzaklaşıp değişik anlamlarla kullanılmasıyla oluşan deyimler, dile farklı bir anlatım yeteneği kazandıran söz kalıplarıdır (Sinan-2015). Eserde pek çok organ adının çeşitli mecaz anlamlarla ve deyimleşmiş ifadelerle kullanıldığı, sık kullanılan organ adlarından birinin de göz olduğu görülür (eserde köz 260, körmek eylemi ise 959 kere geçer). Kişinin beş temel duyu organından biri olan göz; kişideki evren algısının oluşmasında, varlık görüntülerinin düşünme merkezine aktarılmasında ve kişinin öncelikle varlıkları biçim yönüyle algılamasında temel aracı olduğu gibi kişinin herhangi bir konu ya da cisim ile ilgili düşüncesinin oluşmasında da çok etkili organlardan biridir. Organların, kişinin varlığını sürdürmesindeki önemi ve önceliğine göre adlarının dildeki kullanım alanının genişlediği, bu sözcüklere oldukça çeşitli anlamlar yüklendiği, temel anlamıyla ilişkisi kolay kurulamayacak deyimlerde ve kalıp yapılarda yer aldığı sık görülen bir durumdur. Organ adlarıyla duyguların ilişkilendirilmesi açısından Türk diline bakıldığında oldukça renkli bir dünya ile karşılaşılır.

Bilindiği üzere organ adları, dillerin temel söz varlığından sayılmaktadır. "*Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türetmelere temel oluşturan tek heceli sözler veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök değerindeki söz tabanlarıdır*." (Karaağaç-2013) biçiminde tanımlanan temel söz varlığı, hemen bütün dillerde temel organ adlarını içine alır ve Türkçe için baş, göz, yüz, ağız, kulak, dil, karın, yürek, ayak, diz gibi organ adları temel söz varlığı içinde değerlendirilir.

Göz organı, Türk dilinin hemen bütün çağlarında hem tarihî lehçelerinde hem de çağdaş lehçelerinde birbirinden oldukça değişik ve çok çeşitli duygu ve eylemlerle ilişkilendirilir. Bu durum, Kutadgu Bilig'de de dikkat ve ilgi çekici biçimde karşımıza çıkar. Bu ilgi ve eylemleri eserden örnek beyitlerle belirlemeye çalıştığımızda ortaya çıkan manzaranın çok renkliliği şaşırtıcıdır. Bu çalışmada eserden örneklerle göz organının ilişki dünyası, dolayısıyla anlam alanı belirlenmeye çalışılacaktır. Beyitler Reşit Rahmeti Arat'ın kaynakçada gösterilen yayınından, beyitlerin anlamları da küçük bazı değiştirmelerle yine Arat'ın yayınından alınmıştır (Arat-1974).

1. Göz, güzellik ile ilişkilendirilir:

Ukuş körki til ol, bu til körki söz
Kişi körki yüz ol, bu ***yüz körki köz*** (274)
"Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür."

Kutadgu Bilig'in pek çok beytinde görülen düşünceyi etkili biçimde, atasözünü andırır cümlelerle belirtmenin güzel örneklerinden biri olan beyitte; dil, söz, yüz ve gözün kişi güzelliği ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Eserde buna benzer başka beyitler de vardır.

2. Göz, zevk ile ilişkilendirilir:

Köŋül tatgı ne ol bu ***köz tatgı*** *ne*
Bu iki tatıgdın özüm ülgi ne (1891)
"Gönül zevki nedir, göz zevki ne; bu iki zevkten benim kısmetim nedir?"

Göze hoş gelen görüntüler için “göz zevki” ibaresi bugün de kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar, dildeki sürekliliğin olduğu gibi Türk dilinin uzak yurtlara göçmüş kollarında da unutulmadığının göstergesidir.

3. Göz, sevgi ile ilişkilendirilir:

Sevügler yüzinde bolur belgü neŋ
***Közin közke tikse** anı bilgü teŋ* (1899)

“Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz göze gelince onlar birbirlerini anlarlar.”

İki sevgilinin bakışmak suretiyle anlaşmasına işaret edilen bu beyitte, aşk duygusunun gözdeki etkisi ifade edilmiştir.

Kapug açıp çıktı kadaşın körüp
*Kuçuştı esenleşip **yüz köz öpüp*** (3292)

“Kapıyı açtı, çıktı; akrabasını gördü, kucaklaşıp öpüşerek selamlaştı.”

Bu beyitte ise akrabalar arasındaki sevgiye işaret edilmiştir.

4. Göz, sevinme ile ilişkilendirilir:

Tegürdi iligke ukulmış sözin
*Sevindi ilig **yazdı kaşın közin*** (5015)

“Konuşulan sözleri hakana sundu, hakanın sevinç içinde yüzü güldü.”

5. Göz, mutluluk ile ilişkilendirilir:

Yir öpti kör Ögdülmiş aydı ilig
*İlig **köz yarutsa** maŋa boldı ig* (1601)

“Ögdülmiş yer öptü ve dedi: Ey kağan, kağanın mutlu olması benim için her şeyden üstündür.”

Sevinme kaynaklı olarak gözlerin ışıması (köz yarutmak), Türkiye Türkçesinde “gözleri parlamak” biçiminde ifade edilmektedir ve aynı duygu durumu göz ile ilişkilendirilerek karşılanmaktadır.

Kim edgü kılınsa hem edgü yanut
*Bayat ok birür edgü **közni yarut*** (6262)

“Kim iyilik ederse Tanrı bunun karşılığında ona da iyilik verir; ey iyi kişi, sen mutlu ol.”

6. Göz, güler yüz ile ilişkilendirilir:

*Yaruk tutsa **yüz köz kişike küle***
Kılınç edgü tutsa kişilik bile (2476)

“Kişilere açık ve güler yüz göstermeli; başkalarına karşı insanlık dairesinde ve iyi davranmalıdır.”

Takı kut evürmedi sindin yüzin
*Yayıg dünya devlet **yarutur közin*** (6230)

“Henüz mutluluk senden yüz çevirmedi; bu dönek dünya ve mutluluk henüz sana gülümsüyor.”

7. Göz, yakınlık ile ilişkilendirilir:

*Kimi özke **köz teg yakın tuttum** erse*
Cefa keldi andın kimi met seveyi (6577)

“Kimi gözüm gibi kendime yakın tuttum ise o, şeytan gibi düşman çıktı, ben şeytanı ne yapayım.”

8. Göz, parlamak ile ilişkilendirilir:

İdi edgü neŋ bu kişi körki yüzü
*Bu yüz körkiŋe **suv içer iki köz*** (2467)

“Kişide bu yüz güzelliği çok iyi bir şeydir; yüz güzelliği karşısında gözler parlar.”

9. Göz, saygı ile ilişkilendirilir:

Haciblarka artuk küdezgü özüg
***Körürde közüg** hem ötügde sözüg* (2519)

“Hacipler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve sunumda bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler.”

10. Göz, sadakat ile ilişkilendirilir:
*Maŋa **köz kulak sen** işimni kamug*
Seniŋdin tiler men aça bir kapug (6349)
“Sen benim gözüm ve kulağımsın; her işle senin meşgul olmanı istiyorum.”
11. Göz, vefa ile ilişkilendirilir:
Apaŋ bulsa men bir cefalıg akı er
*Eginke yüdeyi **közümke urayı*** (6569)
“Eğer bir vefalı, cömert kişi bulursam onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim.”
12. Göz, şefkat ile ilişkilendirilir:
Kamugnı bütün tut küdezgil özüŋ
*Özüŋke **bagırsak seniŋ öz közüŋ*** (2852)
“Herkese güven ancak kendini gözet; sana karşı şefkatli olan senin kendi gözündür.”
13. Göz, huzur ile ilişkilendirilir:
Tiliŋ tıd boguz yıg udıma öküş
***Közüŋ yum kulak tu** bir inçin tura* (6643)
“Dilini tut, boğazına hakim ol, çok uyuma, gözünü yum, kulağını tıka ve böylece huzur içinde yaşa.”
14. Göz, ibadet ile ilişkilendirilir:
***Budun közi tegse tapugka** kalı*
Buzuldı bu tapguŋ yıkıldı ulı (3918)
“Eğer ibadet halkın gözü önünde yapılırsa bu ibadetin bozulmuş ve temeli de yıkılmış olur.”
15. Göz, yakarış ile ilişkilendirilir:
Neçe dünya yigli ajun begleri
*Ölüm tuttı bardı **közi telmire*** (6634)
“Dünyaya nail olan nice cihan beylerini ölüm yakaladı ve onlar gözleri ile etrafından dua dilenerek gittiler.”
16. Göz, manevi âlem ile ilişkilendirilir:
***Köŋül közi birle bakıp** teŋledim*
Özüm yolda azmış turup taŋladım (5691)
“Gönül gözü ile bakarak şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu şaşkınlıkla gördüm.”

Bu beyit hem tasavvuf edebiyatında hem de günlük dilde sıkça kullanılan “*gönül gözü ile bakmak*” deyiminin ne denli uzun bir geçmişinin olduğunu gösterir. Dilin anlatım yeteneğini gösteren bu tür yapıların dildeki macerasını izlemek, yazılı ve sözlü edebiyattaki işlevlerini görmek ve göstermek Türkçe için çok gerekli olan ancak çok da üzerinde durulmayan bir konudur.

17. Göz, dikkat ile ilişkilendirilir:
Kalı evlik almak tilese özüŋ
*Talusın tile ked **yiti kıl közüŋ*** (4475)
“Eğer evlenmek istersen çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara.”
18. Göz, değer ile ilişkilendirilir:
Yime yakşı aymış bir Türk buyrukı
*Körür **köz yarukı** ogul kız okı* (1163)
“Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: Oğul-kız, gerçekte, gören gözün nurudur demiştir.”
19. Göz, uzağı görme (basiret) ile ilişkilendirilir:
*Bayat kimke birse uvut **köz suvı***
Aŋar birdi devlet tükel yüz suvı (2007)
“Tanrı kime utanma duygusu ve uzağı görme yetisi (izan) verdiyse ona talih ile birlikte bütün şerefleri vermiş demektir.”
İdi yakşı aymış köni sözlüg er
*İşig aşru körmiş **yiti közlüg** er* (6191)
“Doğru sözlü ve her işi önceden gören keskin görüşlü kişi çok güzel söylemiş.”

20. Göz, hasret ile ilişkilendirilir:
Tili teprese sözde atıŋ çıkar
Sini körgüke ol ***köz açtı bakar*** (3477)
“Konuşmaya başlar başlamaz ağzından adın çıkar; o seni dört gözle beklemektedir.”
21. Göz, istek (arzu) ile ilişkilendirilir:
Biregü bay evlik tiler üstikip
Takı biri körklüg tiler ***köz tikip*** (4487)
“Biri zengin kadın ile evlenmek ister biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.”
22. Göz, üzüntü ile ilişkilendirilir:
Öküş tirnekig kör taradı ölüm
Ölümüg sakınsa ***akar köz yulum*** (4829)
“Birçok toplulukları, bak, ölüm dağıttı; ölüm hatırıma geldikçe göz pınarım akar.”
23. Göz, pişmanlık ile ilişkilendirilir:
Yava kıldım isiz tiriglik avınçın
Ökünç birle ***közde kanın yaş akıttım*** (6533)
“Yazık, hayatı boş yere israf ettim; pişmanlıkla gözde kanlı yaşlar akıttım.”
24. Göz, dünyaya tenezzül etmemek ile ilişkilendirilir:
Negü tir eşitgil ***közi tok kişi***
Bu ***köz toklukı*** *ol bu baylık başı* (5385)
“Gözü tok kişi ne der, dinle; zenginliğin başı tok gözlü olmaktır.”
25. Göz, utanma ile ilişkilendirilir:
Suk erse kılınçı yig erse özi
İvek erse kılkı ***uvutsuz közi*** (849)
“Sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile aceleci huylu ve gözü doymaz (utanmaz) olanlar.”
Uvut birle yalŋuk yüzi suvlanur
Uvut bolsa ötrü ***közi suvlanur*** (2207)
“Utanma duygusu kişinin şerefini artırır; utanma duygusuna sahip kişinin bundan dolayı gözü parlar (mutluluğu bulur).
26. Göz, öfke ve sinirlenme ile ilişkilendirilir:
Saŋa ***tügmedim men bu kaşım közüm***
Küler yüz tutar men sevinçlig özüm (6232)
“Ben sana karşı henüz kaşımı çatmış değilim; senden çok memnunum, sana hep iltifat ediyorum.”
27. Göz, hırs ile ilişkilendirilir:
Közi suk kişi neŋke ***todmaz közi***
Meger tolmagunça kara yir tozı (5390)
“Gözü aç kimse, kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar mala doymaz.”
28.Göz, haram ile ilişkilendirilir:
Biri söz boguz ***köz bu şehvet otı***
Bular ol kişike bu taat yutı (6352)
“Bir de söz, boğaz, göz ve bu şehvet ateşidir; bunlar ibadete engel olur ve kişi için felakettir.”
29. Göz, ölüm ile ilişkilendirilir:
Bu kün ya yarın tut ***yumulsa bu köz***
Silerniŋ duaka bolur muŋlug öz (6172)
“Bugün veya yarın bu göz kapanınca ben de sizin duanıza muhtaç olacağım.”
Neçe kür kögüzlüg küvenür erig
Ölüm yençti kögsin ***saçıttı közin*** (4845)
“Nice kabadayı, kibirli ve mağrur kişilerin göğsünü ölüm ezmiş ve gözünü çıkarmıştır.”
30. Göz, akıl ile ilişkilendirilir:
Muŋar bütmese kör bu Nuşinrevân

Ukuş közi birle yaruttı cihan (290)

"Buna inanmazsan Nuşinrevan'a bak; o, akıl gözü ile dünyayı aydınlattı."

31. Göz, gönül ile ilişkilendirilir:

Közün körmese arzu kolmaz köŋül
Közüŋ körse köŋül kolur *ay ogul* (4515)

"Göz görmezse gönül arzu etmez; ey oğul, gözün görürse gönlün arzular."

Köŋül bolmasa er ***közi asgı yok***
Ögi bolmasa er köŋül osgı yok (1991)

"Gönül olmazsa insan gözünün yararı yoktur; akıl olmazsa insan gönlünden gerektiği gibi istifade edemez."

32. Göz, güven ile ilişkilendirilir:

Küle baksa begler kişike közün
Ögi köŋli tirlür küvenür özün (603)

"Beyler, kimlere gözleri ile gülerek bakarlarsa onun aklı ve gönlü yerinde olur ve kendisine güveni gelir."

Közüm sen *tilim sen elim sen maŋa*
Anın edgü boldı atım ay toŋa (3125)

"Sen de benim gözüm, dilim, elimsin; ey mert yiğit, ben bu sayede iyi nam kazandım."

33. Göz, deneyim ile ilişkilendirilir:

Negü tir eşitgil yagı sançmış er
Başında keçürmiş ***közün körmiş er*** (2367)

"Düşmanlarını yenmiş, görmüş geçirmiş, tecrübeli yiğit ne der dinle."

34. Göz, konuşma ile ilişkilendirilir:

Töşek koldı yattı sakındı özün
Negü sözlegüsi kadaşı közün (3950)

"Yatak istedi, yattı; kardeşi ile karşılaşınca gözleriyle neler söyleyeceğini uzun uzun düşündü."

35. Göz, ibret almak ile ilişkilendirilir:

Men emdi bilindim ***açıldı közüm***
Mini otka atmış meniŋ bu özüm (5399)

"Ben artık iyice anladım ve gözüm açıldı; ben kendimi ateşe atmışım."

36. Göz, zaman ile ilişkilendirilir:

Kanı inç il itgü tegümez özüm
Bu iş iş üze boldı ***yummaz közüm*** (5499)

"Huzur ve ülkenin düzeni nerede, bunun için kendim uğraşamıyorum; iş, iş üzerine yığıldı, gözümü yumacak vaktim yok."

37. Göz, zenginlik ile ilişkilendirilir:

Kılınçı köni erdi kılkı oŋay
Tili çın bütün hem ***közi köŋli bay*** (407)

"Tabiatı dürüst, tavrı munis idi; sözü doğru, gözü ve gönlü zengin idi."

38. Göz, gizlilik ile ilişkilendirilir:

İligke ***baka kördi yaşru közin***
Kaşı közi tügmiş açıtmış yüzin (770)

"Göz ucu ile gizlice hakana baktı; o, kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuş idi."

39. Göz, söz ile ilişkilendirilir:

İdi yakşı aymış biliglig sözi
Bu ***bilge sözi ol biligsiz közi*** (1048)

"Bilgili çok iyi bir söz söylemiş; bilgin kişinin sözü, bilgisiz kişi için göz olur."

40. Göz, yağmur ile ilişkilendirilir:

Kalık kaşı tügdi ***közi yaş saçar***
Çiçek yazdı yüz kör küler katgurar (80)

"Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor."

41. Göz, yıldız ile ilişkilendirilir:

Sunup tutsa elgiŋ eger ***kök közin***
Başıŋ kökke tegse yana yirde sen (6149)

"Elini uzatarak gökteki yıldızları tutsan ve başın göğe değse bile sonunda sen yine yerdesin."

42. Göz, alışmak ile ilişkilendirilir:

Tokışıg uzatsa yagı öglenür
Öküş körse ***erniŋ közi ögrenür*** (2366)

"Savaşı uzatırsan düşmanın aklı başına gelir; iş uzadıkça gücünün derecesini anlar. (Bu beytin ikinci dizesi; "Çok gören kişinin gözü alışır" anlamındadır ve mecaz kullanım olarak değerlendirilip önceki anlam verilmiştir.)"

43. Göz, yeme-içme ile ilişkilendirilir:

Kamug yirde begler küdezgü özin
Yigü içgüde açgu ***saklık közin*** (2833)

"Beyler her yerde kendilerini gözetmelidirler; yemek içmekte ise bilhassa ihtiyat gözlerini açmalıdırlar."

44. Göz, uyku ile ilişkilendirilir:

Közin yumdı erse udımak tilep
Usı uçtı bardı közindin *yırap* (5970)

"Uyumak isteği ile gözlerini kapamak istedi ancak gözünden uykusu uçup gitti."

45. Göz, yaşlılık ile ilişkilendirilir:

Körür erdi közler bu künlük yirig
Tünerdi körümez katında erig (5641)

"Gözlerim bu güneşli yer yüzünde her şeyi görürdü; şimdi gözlerime karanlık çöktü, önündeki kişileri bile göremez oldu."

46. Göz, cahillik ile ilişkilendirilir:

Biligsiz karagu turur belgülüg
Ay közsüz karagu bilig al ülüg (271)

"Bilgisiz, muhakkak ki kördür; ey gözsüz kör, bilgiden payını al."

Yalnızca Kutadgu Bilig'de kırk altı değişik kavramla ilişkilendirilmesi, göz sözcüğünün kişi ve toplum hayatındaki yerinin ne denli önemli olduğunu gösteren bir ölçü olarak değerlendirilmelidir. Görme, doğal olarak gören ile görülen arasındaki ilk ve en etkili temastır. Dolayısıyla dile böyle zengin biçimde yansıması da şaşırtıcı değildir. Ancak dili konuşanı yani kişioğlunu anlamak, kişinin olayları ve nesneleri nasıl değerlendirdiğini, onları nasıl çözümlediğini, kısaca tabiat ile beyin ilişkisinin dile yansımasını ve dille ifade edilişini öğrenmek açısından bu tür çalışmalar gerekli ve önemlidir. Bu durum bize, Türk dilinin mecaz dünyası ile ilgili bir fikir de verir. Bir organın bu denli değişik kavramlarla ilişkilendirilmesi on birinci yüzyıl Türkçesi için de üzerinde durulması gereken bir durumdur. Yukarıya alınanlar ve benzerleri Türk dilinin düşünceyi ifade etme yeteneğini gösteren örnekler olarak değerlendirilmelidir. Bu tür bir çalışmanın Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarını yani bütününü içerecek biçimde yapılması, son derece ilgi çekici sonuçlar doğuracaktır. Çünkü dilin anlam dünyasında ya da gramer yapısındaki bir sorunu anlamak ve çözümlemek için geniş tabanlı çalışmalara gerek vardır. Bir zaman ya da bölge ile sınırlı çalışmalarla dilin bütünü hakkında bir sonuca varılamaz ancak konuyla ilgili birtakım ipuçları elde edilebilir. O yüzden bu tür çalışmalarda tarihî ve çağdaş Türkçeyi bir bütün olarak görmek, ağaca değil bütün ormana bakmak bizi daha sağlıklı sonuçlara ulaştırır.

Düşünceyi ve özellikle soyut kavramları karşılamada organ adlarından yararlanma hemen bütün dillerde görülür. Bu anlamda dillerin karşılıklı incelenmesi de yine ilgi çekici sonuçlar doğuracaktır. Böyle bir çalışma, kişioğlunun neyi ne ile ilişkilendirdiğini gösterecek, birleştiği ve ayrıldığı noktaları ortaya koyacaktır.

Aşağıya alınan deyimler, bu organın dildeki ve hayattaki yerini gösteren bir başka ölçüdür. Deyimler, yapı bakımından süreklilik gösteren ve bütün olarak önceden oluşturulan kalıplarını

koruyan söz birlikleridir (Ahanov-2013) ve her dilin söz varlığında önemli bir yerleri vardır. Yukarıda sıralanan ilişkilendirmelerin büyük bölümünün deyimleşmiş ifadeler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bir söz yapısının deyimleşmesi hem zamanla hem de kullanım sıklığı ve yaygınlığı ile ilgilidir. Bu deyimler, gelişmiş bir yazı dilinin de göstergesidir. Bugünkü bilgilerle ilk yazılı ürünlerini bengü taşlarla sekizinci yüzyılda veren Türk dilinin üç yüzyıl içerisinde bu denli gelişmiş bir yazı dili oluşturması üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur.

Kutadgu Bilig'de göz ile kurulan bazı deyimler:

Kamug barçalarka ol ol köz kaşı (B-8), Közümde yırak sen köŋülke yakın(11), Kalık kaşı tügdi közi yaş saçar (80), Udır erdiŋ erse tur aç emdi köz (83), Sözüŋ bolsu közsüz karaguka köz (178), Ay közsüz karagu bilig al ülüg (271), Kamug iş içinde yitig tutsa köz (329), Okısa açılgay yitig kıl közüg (358), Tili çın bütün hem közi köŋli bay (407), Okısa açılgay okıglı közi (412), İlig köz kulak tuttı ilde kamug (436), Yatıg edgü tutsa yarur er közi (496), Yarutsa közin birdi devlet elig (598), Küle baksa begler kişike közün (603), İlig edgü közün baka türçidi (609), Bu şair sözi ol biligsiz közi (739), Bakıp turdı ilig közin imledi (768), Közin yirke tikti yaruttı köŋül (769), İligke baka kördi yaşru közin (770), Kaşı közi tügmiş açıtmış yüzin (770), Bu bilge sözi ol biligsiz közi (1048), Negü tir eşitgil yiti közlüg er (1133), Öküş neŋke todmaz közi suk kişi (1143), Közin kökke tikti ayur ay idim (1151), Akıttı közin yaş kör oglın körüp (1157), Tutup kuçtı közde akıttı akın (1160), Negü tir eşitgil közi tok kişi (1191), Bu öglüg sözi ol kör ögsüz közi (1246), Kötürdi elig kökke tikti közin (1249), Tiliŋni küdezgil közüŋni küdez (1312), Sözin kesti ilig közi yaş saça (1562), İlig köz yarutsa maŋa boldı ig (1601), İlig turdı erse aŋar açtı köz (1644), Kulı köŋli yükser yazar kaş köze (1809), Köŋül tatgı ne ol bu köz tatgı ne (1891), Sevitmiş yüzin körse közke tatıg (1893), Közin közke tikse anı bilgü teŋ (1899), Akı hem közi tok ne köŋli tolu (1964), Körü barsa ma'ni biligsizke köz (1974), Közi aç kişi ölse açlık kodur (2003), Bayat kimke birse uvut köz suvı (2007), Kulak köz kerek sak kılıp tursa sen (2025), Yırak tutgu saklap közi kulgakı (2342), Başında keçürmiş közün körmiş er (2367), Munı ma ayu bir yarut bu közüg (2434), Bu yüz körkiŋe suv içer iki köz (2467), Yaruk tutsa yüz köz kişike küle (2476), Közin ked küdezse tilin tıdsa söz (2480), Bu şair sözi ol biligsiz közi (2486), Yiti köz kulak sak köŋül kiŋ kerek (2487), Ulug hacib ol begke körgü közi (2489), Biri körse teŋsiz közin yumsa terk (2511), Ödi boldı erse körür iki köz (2523), Liv aş tirki kirse körü ıdsa köz (2549), Tözü köz kemişse yime tugçıka (2557), Bagırsak kerek hem közi köŋli tok (2607), Yigü içgüde açgu saklık közin (2833), Özüŋke bagursak seniŋ öz közüŋ (2852), Bilig işke tutsa tıdusa közin (2870), Yaraşur alır kör bu can ülgi köz (2921), Bagırsak közi tok uvutı bile (2927), Avuçka sözi ol yiğitler közi (2984), Kiçigke köz açsa bedüklük bulur (3078), Beg içtin bolur körgü taştın közi- Bagırsak kulı ol közi hem sözi (3124), Közüm sen tilim sen elim sen maŋa (3125), Yırak tutsa teŋsiz yaragsızda köz (4122), Takı biri körklüg tiler köz tikip (4487), Ölüm yençti kögsin saçıttı közin (4845), Sevindi ilig yazdı kaşın közin (5015), Anı sindin aytur Bayat, közni aç (5165), Udır köz odug tut unıt bu unı (5310), Bu köz toklukı ol bu baylık başı (5385), Men emdi bilindim açıldı közüm (5399), Süzük meŋü il kol sen açgıl közüŋ (5426), Sakınç kadgu birle udıtmadı köz (5448), Bu iş iş üze boldı yummaz közüm (5499), Açıldı yarup köŋli kögsi közi (5631), Tutup badı barça kişiler közin (5670), Köŋül közi birle bakıp teŋledim (5691), Bayat birsü tevfik yarutsu közüŋ (5722), Sever sevmez erse saŋa açtı köz (5806), Odug bol kulak köz yiti tut ma sak (5936), Usı uçtı bardı közindin yırap (5970), Köz açtı silerke bu birdi elig (6124), Sunup tutsa elgiŋ eger kök közin (6149), Kayu yir kezer bu közi yaş saça (6157), Bu kün ya yarın tut yumulsa bu köz (6172), İşig aşru körmiş yiti közlüg er (6191), Saŋa tügmedim men bu kaşım közüm (6232), Selam kıldı ötrü közi yaş saçıp (6286).

Kaynakça:

1. Ahanov, Kaken (2013). *Dil Biliminin Esasları*, (Aktaran Murat Ceritoğlu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
2. Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
3. Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
4. Sinan, Ahmet Turan (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kesit Yay., İstanbul.

XX ASR BOSHLARIDA TURKIYA VA O‘ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILGAN TIL SIYOSATI

Yoqubov Ixtiyor Hamdamovich,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD)
ixtiyoryoqubov08@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkiya va O‘zbekistonda amalga oshirilgan til siyosati qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Turkiyada Mustafa Kamol Ataturk boshchiligida olib borilgan til islohoti hamda O‘zbekistonda sovet hokimiyati ta’siri ostida amalga oshirilgan til siyosati muhim tarixiy jarayonlar sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ushbu islohotlarning lingvistik va sotsiopolitik jihatlari, ularning jamiyatga ta’siri, milliy o‘zlikni anglash hamda madaniy taraqqiyotga qo‘shgan hissasi yoritib beriladi. O‘zaro qiyoslash orqali har ikki mamlakatda til siyosatining o‘ziga xos jihatlari hamda umumiy tendensiyalari ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *til siyosati, til islohoti, Turkiya, O‘zbekiston, XX asr, qiyosiy tahlil, milliy o‘zlik.*

XX YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN’DA UYGULANAN DİL POLİTİKASI

Yakubov İhtiyor Hamdamoviç,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü
Özbek dili ve edebiyatı anabilim dalı başkanı, DR. (doktora)

Özet. *Bu makalede 20. yüzyılın başlarında Türkiye ve Özbekistan'da uygulanan dil politikaları karşılaştırmalı bir analiz temelinde incelenmektedir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye'de gerçekleştirilen dil devrimi ve Sovyet iktidarının etkisi altında Özbekistan’da uygulanan dil politikası önemli tarihsel süreçler olarak ele alınmaktadır. Makalede ayrıca bu reformların dilsel ve sosyopolitik yönleri, toplum üzerindeki etkileri, ulusal kimliğe ve kültürel gelişime katkıları vurgulanmaktadır. Karşılaştırma, her iki ülkedeki dil politikalarının özel yönlerini ve genel eğilimlerini ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler: *dil politikası, dil reformu, Türkiye, Özbekistan, 20. yüzyıl, karşılaştırmalı analiz, milli kimlik.*

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА, РЕАЛИЗОВАННАЯ В ТУРЦИИ И УЗБЕКИСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Якубов Ихтиёр Хамдамович,
заведующий кафедрой узбекского языка и литературы,
Узбекско-Финского педагогического института,
доктор филологических наук, (доктор философии)

Аннотация. *В статье на основе сравнительного анализа изучается языковая политика, проводимая в Турции и Узбекистане в начале XX века. Анализируются как важные исторические процессы языковая реформа в Турции под руководством Мустафы Кемаля Ататюрка и языковая политика, осуществляемая под влиянием советской власти в Узбекистане. В статье также освещаются языковые и социально-политические аспекты этих реформ, их влияние на общество и их вклад в национальную идентичность и культурное развитие. Сравнение выявляет специфические аспекты и общие тенденции языковой политики в обеих странах.*

Ключевые слова: *языковая политика, языковая реформа, Турция, Узбекистан, XX век, сравнительный анализ, национальная идентичность.*

LANGUAGE POLICY IMPLEMENTED IN TURKEY AND UZBEKISTAN AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Yakubov Ikhtiyor Hamdamovich,
Head of the Department of Uzbek language and literature,
Uzbek-Finnish pedagogical institute
D.Phil.PhD.

Annotation. *This article studies the language policies implemented in Turkey and Uzbekistan at the beginning of the 20 th century on the basis of a comparative analysis. The language reform carried out in Turkey under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and the language policy implemented in Uzbekistan under the influence of Soviet power are analyzed as important historical processes. The article also highlights the linguistic and sociopolitical aspects of these reforms, their impact on society, their contribution to the understanding of national identity and cultural development. Through mutual comparison, the specific aspects and general trends of language policies in both countries are revealed.*

Keywords*. Language policy, language reform, Türkiye, Uzbekistan, 20th century, comparative analysis, national identity.*

XX asr boshlarida dunyoning turli burchaklarida milliy uyg‘onish harakatlari jadallashgan bir davrda Turkiya va O‘zbekiston hududlarida ham til siyosati masalalari dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Har ikkala hududda ham milliy o‘zlikni anglash, madaniy taraqqiyot va mustaqillikka intilish yo‘lida til muhim omil sifatida ko‘rilgan. Ayniqsa, XX asrning dastlabki yillarida til masalasi faqat lingvistik hodisa emas, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘la boshladi. Turkiy mamlakatlarda milliy tilni asrash, milliy o‘zlikni anglash borasidagi hatti-harakatlar dastlab arab alifbosini isloh qilishdan boshlandi. Arab alifbosini isloh qilish masalasi dastlab Qrimda ko‘tarildi. Atoqli tatar ma’rifatparvari I.Gaspirinskiy isloh qilingan yozuvni o‘zi tashkil qilgan “Tarjimon” gazetasida targ‘ib qildi. Bundan tashqari, o‘zi tashkil etgan jadid maktablarida ta’lim mazkur yozuv asosida olib borildi. Isloh qilingan yozuvda kitoblar, jurnallar nashr qilindi. Uning bu tashabbusi Qozon, Ufa, Boku shaharlariga, keyinchalik O‘rta Osiyoga ham keng yoyildi [8, 12 b.]. Ayniqsa, Turkiya va Ozarbayjonda keyinchalik Turkistonda bu jarayonlar jadallashib ketdi.

Turkiyada harf islohi masalasi XIX asrning 70-yillarida ko‘tariladi. Dastlab harbiy qo‘mondon Muxtor posho Istanbulda arab alifbosini o‘zgartirish qo‘mitasini tashkil etadi. Biroq yuqorida ko‘rganimizdek, bu qo‘mita faoliyati ham natijasiz tugaydi. 1908-yilda yosh turklar o‘zgarishidan keyin bu masala bo‘yicha yana jiddiy harakatlar boshlanadi. Maorif noziri bo‘lgan Noilbek farmoni bilan parlament komissiyasi tashkil qilinib, mazkur komissiyaga Turkiyaning o‘sha vaqtdagi mashhur olimlari Najib Osim, Ahmad Midhat, Amrillabek, Valadiy Chalabiy va boshqalar kiritiladi. Bu komissiya ham bir yil faoliyat ko‘rsatib, ma’lum ishlarni amalga oshirgan bo‘lsa-da, lekin biror natijaga erisha olmaydi. Shundan so‘ng bu masalaga e’tibor susayadi, faqat matbuotda Husayn Johidbek, Jalol Nuriybek va boshqalarning maqolalari e’lon qilib boriladi [2, 41 b.]. Shundan so‘ng Turkiyada alifbo muammolari avj ola boshladi. XX asr boshlarida Mustafo Kamol Otaturk tomonidan amalga oshirilgan alifbo islohoti Turkiyaning til siyosati borasidagi eng tub islohotlardan biri sifatida baholanadi [7, 220 b.]. 1928-yilda Usmonli turk tilida qo‘llanilgan arab alifbosidan voz kechildi va lotin alifbosiga asoslangan yangi turk alifbosi qabul qilindi. Alifbo inqilobida quyidagi sabablarga keltirib o‘tishdi:

-Arab alifbosi turk tiliga mos emas Arab alifbosi turk tilining tovush tuzilishiga to‘liq moslasha olmadi. Turk tilida sakkiz unli (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) bo‘lsa-da, arab alifbosida unlilar yetarli

darajada ifodalana olmadi. Bu holat yozma tilni o‘rganishni qiyinlashtirdi;

- Savodxonlik darajasining pastligi Usmonli imperiyasida savodxonlik darajasi ancha past edi. 1927 yilgi aholini ro‘yxatga olish ma'lumotlariga ko‘ra, Turkiyada faqat 10% erkaklar va 4% ayollar savodli edi. Bundan maqsad yangi alifboni o‘rganishni osonlashtirish orqali aholining ta’lim darajasini oshirish edi;

- G‘arb bilan integratsiya Otaturk boshchiligidagi modernizatsiya va zamonaviy harakat Turkiyaning G‘arb dunyosi bilan uyg‘unligini ta'minlashni maqsad qilgan. Lotin alifbosining qabul qilinishi Yevropadagi ilmiy, texnikaviy va madaniy o‘zgarishlardan tezroq xabardor bo‘lish uchun muhim hisoblangan;

- Millat-davlat va o‘zlikni shakllantirish Usmonli imperiyasi ko‘p millatli tuzilishga ega bo‘lib, arab alifbosidan nafaqat turklar, balki arablar, forslar va boshqa jamoalar ham foydalangan. Yangi alifbo turk millatining o‘zligini mustahkamlash va mustaqil madaniy tuzilma yaratishda ramziy ahamiyatga ega edi [6, 84 b.].

1926-yilgi Boku qurultoyida barcha turkiy xalqlar uchun yagona lotin alifbosi joriy etilishi haqida qaror qabul qilindi. Qaror ijrosini O‘zbekistonda ta’minlash uchun bir qancha alifbo loyihalari ilgari surildi. Ular 1929-yil may oyida Samarqandda bo‘lib o‘tgan imlo qurultoyda ko‘rib chiqildi. Qurultoyda rus turkologlari Aleksandr Samoylovich, Lev Shcherba, qrimtatar tilshunosi Bakir Cho‘bonzoda, o‘zbek olimlari Sadriddin Ayniy, Fitrat va boshqalar qatnashdi [3, 93 b.].

Muhokamalar natijasiga ko‘ra:

- o‘zbek tilini yozuvda ifoda etish uchun 34 harfdan iborat lotin alifbosi qabul qilindi;
- o‘zbek adabiy tili qipchoq shevalariga asoslanishi belgilandi;
- yozuvda singarmonizm – unlilar uyg‘unligi aks etishi, barcha o‘zlashma so‘zlar bu qonuniyatga moslab yozilishi tasdiqlandi.

Samarqand shahrida bo‘lib o‘tgan qurultoyda avvalgisidan mukammal imlo qoidalari tasdiqlanadi. Mukammal deyishimizga sabab, mazkur qoidalarda o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari e’tiborga olingan edi. Chorizmning Turkistondagi yerli aholining madaniyati va tiliga nisbatan tutgan siyosatining dastlabki tamoyili “bepisandlik” siyosati (политика игнорирования) edi. Bu siyosat yerli xalqlarning tili va madaniyati, an’anviy ta’lim tizimiga befarq qarash, an’anaviy ta’lim tizimini oyoqda tutib turgan vaqflar tizimini bekor qilish va oxir-oqibatda yerli aholini rus mustamlaka ma’muriyati barpo etgan ‘‘rus-tuzem maktablari’’ga jalb qilish orqali ta’sir o‘tkaza boshladi. Jadidlar uchun millatni ma’rifatparvar qilish g‘oyasi lozim edi. Ular uchun til, imlo bahslari uchun eng ma’qul maydon matbuot edi. Ziyolilar o‘zining shaxsiy fikrlari, ilmiy qarashlari va takliflarini “Ishtirokiyun”, “Qizil bayroq”, “Ozod Buxoro”, “Sharq haqiqati”, “Turkiston”, “Yangi Farg‘ona”, “Qizil O‘zbekiston” gazetalari, “Alanga”, “Yer yuzi”, “Maorif va o‘qitg‘uvchi” jurnallarida berib bordilar [1, 48 b.]. Ayniqsa, Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Oyna” jurnalini alohida ta’kidlash kerak. Mazkur jurnal aynan til va adabiyot masalalarini yorituvchi jurnal sifatida ta’sis etilgan edi.

Ko‘pgina mutaxassislar birinchi o‘zbek lotin alifbosi XX asrda o‘zbek tili uchun ishlab chiqilgan barcha yozuv loyihalari ichida eng qulayi bo‘lgan deb hisoblaydi. Buning sababi – alifbo fonetik prinsipga asoslangan va tilning fonetik kartinasini to‘liq aks ettirgan. Jumladan, o‘zbek tilidagi singarmonizm hodisasini va unlilarni aks ettirish uchun to‘qqizta harf qabul qilingan. Bugungi o‘zbek tilida ishlatiladigan “o” tovushi lotin alifbosida yo‘q edi. “o” harfi bugungi “o‘” day o‘qilardi. “o” tovushi esa “a” harfi bilan ifodalanar edi. Yangi alifboni joriy etish Respublikaning barcha hududlarida (u payti O‘zbekiston SSSR tarkibiga Qoraqalpog‘iston kirmas, lekin Tojikiston ASSR hamda boshqa bir qancha muxtor tumanlar kirardi) peshlavhalar, rasmiy hujjatlar, gazeta va jurnallar lotin yozuvidagi o‘zbek tiliga o‘tkazildi. Ayni paytda tilni boyitish, atamalarni o‘zbeklashtirish bo‘yicha ishlar davom etdi. Bu ishni jadid ma’rifatparvari Elbek boshlab bergan edi – u 1923-yilda “Turkiston” gazetasida, keyinroq “Inqilob” jurnalida e’lon qilgan lug‘atida chet el atamalarini o‘zbekcha atamalar bilan almashtirishni taklif qildi. U lug‘atda 550 ta mana shunday atama keltiradi. Lug‘atning kirish qismida shunday deyilgan edi: Bu lug‘atni tuzishdan maqsad barcha chet so‘zlarni tilimizdan haydab chiqarish va haqiqiy o‘zbek atamalarini yaratishdir. Lug‘atni tuzishda biz jonli

tilda qo‘llanilayotgan so‘zlardan foydalandik, hozirgi tilimizda bo‘lmagan so‘zlarni eski tilda yozilgan asarlardan oldik, qiyinchilik tug‘iladigan bo‘lsa, biz bunday so‘zlarni o‘zimiz sun’iy yasadik [2, 45 b.].

1930-yillarning o‘rtalarida SSSRda til siyosati o‘zgara boshladi. Bu jarayon birinchidan, barcha turkiy xalqlar bitta alifbodan foydalanishi ularning integratsiyasini kuchaytirishga xizmat qildi, bu esa bolsheviklarni tashvishga solib qo‘ydi. Ikkinchidan, bolsheviklar orasida rus millatchilari yana ovoziga ega bo‘la boshladi. Ularning sa’y-harakatlari bilan har bir turkiy xalqqa kirill yozuvi asosida bir-biridan farq qiladigan alohida alifbo ishlab chiqishga qaror qilindi. Bu bilan bolsheviklar ikkita maqsadga erishishni rejalashritgan edi:

- *turkiy xalqlar integratsiyasiga chek qo‘yish;*
- *SSSRdagi turkiy tillarni ruslashtirish.*

O‘zbek adabiy tili bazisi qipchoq shevalaridan forslashgan va singarmonizmni yo‘qotib borayotgan qarluq shevalariga ko‘chirildi. Yozuvdan ham singarmonizm olib tashlandi. 1934-yili *Ө ө, Ү ү, Ь ь* harflari alifbodan chiqarib yuborildi, *Ә ә* harfining ishlatilishi cheklandi. Rasmiy hujjatlarda bu qaror shahar shevalarida singarmonizm yo‘qligi bilan tushuntirilgan bo‘lsa-da, asosiy maqsad o‘zbek tilini boshqa turkiy tillardan uzoqlashtirish bo‘lganini ko‘pchilik olimlar tan oladi. Buni dalillaydigan fakt: qarluq shevalarida singarmonizmning qoldig‘i sifatida “i” tovushi ikki variantda ishlatilishiga qaramay, bu ikki tovush ham yagona *i* harfi bilan ifodalanishi belgilandi. 1937-yilda bu boradagi muhokamalar taqiqlab qo‘yildi. Keyingi bir necha yilda o‘zbek tilini lotinlashtirish ishida faol qatnashgan ziyolilar yoppasiga “panturkist” va “millatchi” deb e’lon qilinib, qatl etildi yoki qamaldi. Shundan so‘ng chor hukumati tomonidan O‘rta Osiyoda joylashgan turkiy xalqlarni ruslashtirish, kirill alifbosini joriy qilish ommalshib ketdi. XX asrda Turkiya va O‘zbekistonda amalga oshirilgan til islohotlari natijasida quyidagi xulosalarni berish mumkin:

- Arab yozuvi ming yildan ortiq davr mobaynida turkiy xalqlarning asosiy yozuvi sifatida qo‘llanilib, asrlar davomida o‘zgarmay keldi. Jadid ma’rifatparvarlari tomonidan yangi usuldagi maktablarning paydo bo‘lishi, undagi o‘qitish jarayonida bu yozuvning kamchiliklari ko‘zga tashlana boshladi. Natijada bu yozuvni isloh qilish harakatlari boshlandi.

- Singarmonizm bekor qilinishining oqibatini bugun ham ko‘rib turibmiz: qozoqlar, qirg‘izlar, ozarbayjonlar og‘zaki o‘zbek tilini yaxshi tushunadi, lekin singarmonizm aks etmagani tufayli yozma tilni tushuna olmaydi.

- Turkiyada til siyosati mustaqil milliy davlat qurilishi doirasida amalga oshirilgan bo‘lsa, O‘zbekistonda Sovet boshqaruvi ta’sirida kechdi.

- Ikkala hududda ham yozuv islohoti amalga oshirildi, lekin O‘zbekistonda bu jarayon bir necha bosqichda (arab-lotin-kirill) amalga oshdi.

- Turkiyada til milliy davlatchilik ramzi sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, O‘zbekistonda til siyosati dastlab milliy uyg‘onishning bir qismi bo‘lib, keyinchalik sovetizatsiya siyosati doirasida o‘zgartirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev F. A. Til qanday rivojlanadi. – Toshkent: 1972. 120 b.
2. Azimov I. XX asr boshlarida o‘zbek tilshunosligining rivojlanish yo‘nalishlari. Filologiya fanlari doktori (DSc) diss. –Toshkent, 2024. 42 b.
3. Elbek. Imlo masalasi // Tanlangan asarlar. –Toshkent, Sharq, 1999. 140 b.
4. Ercilasun, A. B. (1992). “İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri”. Türk Dünyası Üzerine İncelemeler. Ankara: Akçağ Yayınları.
5. Gökdağ, B. A. (2015). Türklerin Dünyası, 1. baskı, İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.
6. J.Eltazarov. O‘zbekistonda 20-asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohotlari tarixidan (sotsiolingvistik tahlil). Samarqand, SamDU 2017, 120 b.
7. Mustafa Kemal Atatürk. (2021) Nutk. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara 320 s.
8. Уалтаева А.С. Исторические аспекты перехода на латиницу // Scientific E-journal “edu.e-history.kz”, 2017. – № 4 (12).

SEMERKAND TÜRKOLOJİ EKOLU

Ruzmanova Rohila,
Şeraf Reşidov Semerkand devlet üniversitesi
Türkoloji araştırmalar enstitüsü doç. Dr.

Özet. *Bu makale, Semerkant'ta yaşayıp faaliyet gösteren A.Fitrat, R.Kungurov, J.Eltazarov gibi Türk dünyasının dili, alfabesi, edebiyatı, kültürü ve tarihi alanlarında bilimsel araştırmalar yaratan öğretmenlerin faaliyetlerini ve Türk dünyası konularındaki önemli görüşlerini ele almaktadır. Ayrıca, Türk dünyası araştırmalarının gelişimine katkıda bulunan Türkologlar tarafından oluşturulan bilimsel okul ve onun günümüzdeki faaliyetleri ele alındı.*
Anahtar kelimeler. *Türk dünyası, alifbe, yazım, türk dili, bilim okulu, takip.*

SAMARQAND TURKOLOGIYA MAKTABI

Ruzmanova Rohila,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Turkologiya ilmiy-tadqiqot instituti dotsenti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Samarqandda yashab faoliyat olib borgan turkolog olimlar A.Fitrat, R.Qo'ng'urov, J.Eltazarov kabi turk dunyosi tili, alifbosi, adabiyoti, madaniyati va tarixi sohalarida ilmiy tadqiqotlar yaratgan ustozlar faoliyati, turk dunyosi masalalaridagi muhim qarashlari yoritildi. Shuningdek, turk dunyosi tadqiqotlari rivojiga hissa qo'shgan turkologlar tomonidan yaratilgan ilmiy maktab, uning hozirgi kundagi faoliyatiga nazar tashlandi.*
Kalit so'zlar. *Turk dunyosi, alifbo, imlo, turk tili, ilmiy maktab, izdoshlik.*

САМАРКАНДСКАЯ ТУРКОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА

Рузманова Рохила,
доцент Научно-исследовательского института тюркологии
Самаркандского государственного университета имени Шарафа Рашидова

Аннотация. *В данной статье освещается деятельность ученых-тюркологов, живших и работавших в Самарканде, таких как А.Фитрат, Р.Кунгуров, Ж.Эльтазаров, которые проводили научные исследования в области языка, алфавита, литературы, культуры и истории тюркского мира, а также их важные взгляды на вопросы тюркского мира. Также была рассмотрена научная школа, созданная тюркологами, внесшими вклад в развитие исследований тюркского мира, и ее текущая деятельность.*
Ключевые слова. *Тюркский мир, алфавит, орфография, турецкий язык, научная школа, преемственность.*

SAMARKAND TURKOLOGICAL SCHOOL

Ruzmanova Rohila,
associate professor of the Research institute of Turkology
Sharof Rashidov Samarkand state university

Abstract. *This article covers the activities of Turkologist scholars A.Fitrat, R.Kongurov, J.Eltazarov, who lived and worked in Samarkand and created scientific research in the fields of language, alphabet, literature, culture and history of the Turkic world, as well as their important*

views on the issues of the Turkic world. Also, the scientific school created by Turkologists who contributed to the development of Turkic world studies and its current activities are reviewed.

Keywords. *Turkic world, alphabet, spelling, Turkish language, scientific school, succession.*

Dünyanın tüm evrimlerinde, özellikle Birinci ve İkinci Rönesans döneminde araştırmalarıyla dünyanın gelişmesine katkıda bulunan bilim adamlarının çoğunun hayatı Semerkant şehri ile bağlantılıdır. Bununla ilgili tarihi kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla Ebu Hoca Tahiri'nin X. yüzyılda "Zenginlik istiyorsanız Hindistan'a, ilim istiyorsanız Mekke'ye, ikisini birden istiyorsanız Semerkant'a gidin" demesi boşuna değildir. "Yeryüzünün cilası" tabirinin aslında o zamanın bu kadim şehrinde yaşanan güçlü aydınlanmayla ilgili olarak söylendiği söz konusudur.

Büyük düşünürlerden Hakim Tirmizi, Allah'ın önce ilmi, sonra büyüklüğü yarattığını çok güvenilir örneklerle açıklıyor. Demek ki dinimizin özü, insanın manevi mükemmelliğine ve bilime dayanmaktadır. Tarihi kaynaklar, Semerkant'ta bilimin oldukça gelişmiş olduğunu belirtmektedir. Devletşah Semerkandi, "Tazkirat uş-şuaro" adlı risalesinde 300'den fazla sanatçı ve düşünür hakkında bilgi veriyor. Ali Şir Nevai, Z.M.Babur, İbn Arabşah, İspanya Kralı'nın elçisi Gonzalez de Klaviho da bu ülkenin alimlerinin isimlerini zikrediyor.

Mirza Uluğ Bey dönemi Semerkant'ta bilimin gelişmesinde özel bir yere sahiptir. Astronomi biliminin önde gelen temsilcileri burada çalışmış, dolayısıyla "Ziji Köragoni" bu temelde yaratılmıştır. Ayrıca büyük alim, Uluğ Bey medresesinde bir medrese-yi aliyeyi oluşturmuş ve Doğu dünyasının en büyük alimlerini buraya çekmiştir. Şu anda faaliyet gösterdiğimiz Semerkant Devlet Üniversitesi'nin bu medresenin varisi olarak tanınması boşuna değildir.

Semerkand Türkoloji okulunun üyeleri. Prof.Dr. Rahmatılla Köngurov, Prof. Dr. Nasir Abdurahmanov, Prof. Dr. Juliboy Eltazarov, Doç. Dr. Karşıbay Usmanov, Doç.Dr. Talib Jurayev. (1986)

Semerkand Devlet Üniversitesi, Özbekistan'ın ilk bilim merkezlerinden biridir. Uluğ Bey medresesinin devamcısı sayılan bu üniversitede ülkemizdeki bilimsel alanda öz sözü ve yerine sahip olan dil ve edebiyat okulları kurulmuş ve halen faaliyet göstermektedir. Burada ünlü Türkologlar yaşayarak, araştırmalar yapmışlardır. Özbekistan'ın ilk profesörü olan Abdurauf Fıtrat, bilimsel ve pedagojik faaliyetlerini Semerkant Devlet Üniversitesi'nde yürüten bilim adamlarından biridir. Fıtrat'ın, filoloji sistemindeki hemen hemen tüm çağdaş bilimsel bölümlerin kurucusu olduğu, dilimiz hakkinda bilgiler veren ve bu konuda bilimsel çalışmalar yürüten araştırmacı olduğu da bilinmektedir. İstanbul'da eğitim gören ve irtibatlarını sürdüren Fıtrat'ın "Dîvânü lugāti't-Türk" kitabının ilk tercümanı olduğunu ve "Divan"daki şiirsel kısımları Özbek Türkçesine çevirerek ders kitabında yayınladığını belirtmek gerekir. Fıtrat Türkçeyi hep korumuş ve bu dilin durumunu iyileştirmek için hep mücadele etmiştir.

Bizim çok zengin ve güzel bir dilimiz var, bu dilde ifade edilemeyecek hiçbir düşünce, duygu, hal yoktur. Nitekim Özbek dili, kelime hazinesinin zenginliği, müzikalitesi, ezgiselliği, kelime birleştirme kolaylığı, atasözleri ve deyimlerin çokluğu, sözlerinin zenginliği ile diğer dillerden ayrılmaktadır. Bu anlamda zengin ve köklü bir tarihe sahip olan dilimizi ve paha biçilmez eserlerini gelecek nesillere özenle korumak her birimizin görevidir.

Dünyanın en zengin ve en mutsuz dili hangi dildir? Biliyor musunuz? Türkçe. Dünyanın en zengin dili Türkçedir, en sefil dili ise (1) yine Türkçedir. Zenginlerin mutsuzluğu Sovyet hükümetinde yaygın bir şey. Bundan önce mutluyduk diyenler dilimizin durumunu bilmeden konuşuyorlar. Bir dilin zenginliği, kelimelerin çokluğu (kasrati kalimot) (2), telaffuzun genişliği (vustati iştikak) (3),

tamlığı (mükemmelliyati kavaid) (4) ile olur. Türkçede kelime çokluğu var mı? (Arapların sözlerinde kasrati kelimat var mıdır?) Bu kelimenin birkaç yüz yıl önce ortaya çıktığı ve cevabını Nevai'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn" kitabından aldığı söylenmektedir. Nevai'nin kitabı her ne kadar Türk dilinin zenginliğini ifade ederse de kendisi Türk dilindeki kelime bolluğunun çok iyi farkındadır. Nevai tek başına "*ağlamak*" *(ingramoq, singramoq, inchkirmak, yig'lamoq, yig'lamsinmoq, o'kirmak, siqtamoq*) (..) kelimesinin türlerini belirten pek çok Türkçe kelime yazıyor. İşte bir olayın yedi türü vardır ve aralarında ince farklar olabilir.

Bu Türkçede alışılmadık bir durum değil. Arapça *nufuz, murur, ubur*, Türkçe'de *ötmak, geçmek, artmak* gibi kelimeler vardır. Arapça *emel* karşısında, Türkçe *dilek, istek, orhan* var. Arapça *zarf* yanında Türkçe *kap* var. Arapça *fende manfaat* yerinde Türkçe *tosih, unum* var. Arapça *kalp* yerinde Türkçe *yürek* ile *gönül* var.

***Abdurauf Fıtrat** Buhara'da (ortada) (1908)*

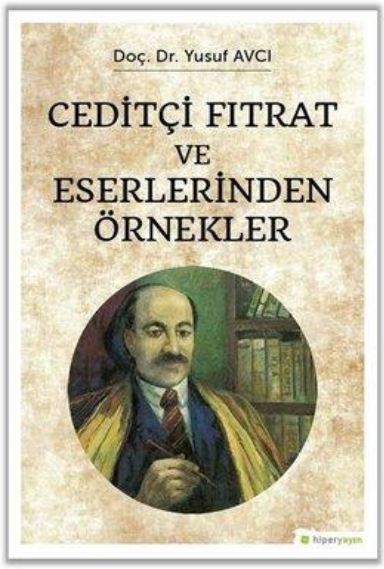
Arapça *sadr* için Türkçe *göğüs* ile *gönül* var. Türkçe sözlük yazmak istediğimde Türkçenin kelime hazinesi hakkında daha fazla yazamıyorum. Türkçe *"ilm" (bilgi)* kelimesinden türetilen kelimeler şunlardır:

"*Bil, bilar, bilajak, bilg'usi, bilgay, bilsa, bilsachi, bilay, bildi, bilibdir, bilgan, bila boshladi, bila yozdi, bila oldi, bila turdi, bila berdi, bilib, bilgach, bilgali, bilmak, bilish, biluv, bilmov, bilim, bilgi, bilik, bilgili, bilguchi, bilmakchi, bilgur, bilmagay, bilmagan, bilmay, bilimsiz, bilmas, bilmaslik.*"

İşte tek fiillerden 13 fiil ve bileşik fiillerden 6 fiil. Bileşik fiillerin her birinin bir komutu, olması (5), durum, gelecek (6), durum, motivasyonu vardır (7). 13x6=78 olur. Bunlara uft (8), zaman, ettirgen fiiller eklenirse 81 olur. İsim (9) ve 18 yazılı sıfatın eklenmesiyle 99 kelime elde edilir. Bu 99'da hepsi (10) kelimesi bir emirdir (yani *bil* kelimesidir). Yani Türkçede tek kökten 98 kelime elde edilebilmektedir. Şimdi (mukemmelliyeti kavoidiğe) bakalım.

Arap, Fars, Rus, Alman ve Fransız dillerinden herhangi birinin sarf (11) kitaplarını ele alırsak, birden fazla kelimenin bir kelime oluşturacak şekilde yazıldığını, ardından dört veya beş kelimenin fazla (istisnai) olarak belirtildiğini görürüz.) Böyle bir kelime Türkçe kelimelerde bulunamaz. Türkçe kullanımında herhangi bir istisna yoktur…

…dünyanın en büyük hakimi olgan İbni Sina'nın bir Türk olduğunu görelim. İkinci Arastu ise Farobi Türk'tür. Arapça'yı sonsuza kadar yaşatacak olan Cevhari bir Türk'tür (15). "Vahdet-i Vücud" felsefesinin imamlarından biri olan Celaleddin Rumi, Türk'tür. Fars edebiyatının peygamberlerinden biri olan Nizami Türk'tür. Burada isimleri yazılanlar sadece Türkler değil, bütün dünyanın büyük insanlarıdır.

…Eğer bilgilerini Türkçe yazsalardı Türk milletinin durumu muhtemelen farklı olurdu…

Bunu kim söyledi? "Şems"in Türkçe karşılığı "güneş"tir. "Kevakip"in Türkçe karşılığı yıldızlardır. "Minver"in Türkçe karşılığı ateştir. "Sahobi Munevver" parlak bir buluttur; "handasa" bir ölçü yazısı, çizgidir, "zaviye" bir keredir. "Kevakibi sabite" duran bir yıldızdır. "Kevkabi zu-zanab" bir kuyruklu yıldızdır.

Bir kaç terimlerin Türkçe versiyonunu bugüne kadar bulamadık…

Yazı, 12 Haziran 1919 tarihli "İştirokiyun" gazetesinin 132. sayısında yayımlanmıştır. Birçok kişinin ilgisini çekmesi ve çeşitli tartışmalara yol açması nedeniyle bu gazetenin 23 Ağustos tarihli sayısında Fıtrat, "Dilimiz" başlığıyla yeniden karşımıza çıkmış, çeşitli mektup ve sorulara yanıt vermiştir.

Çok zengin ve güzel bir dilimiz var, bu dilde ifade edilemeyecek hiçbir düşünce, duygu, hal yoktur. Nitekim Özbek dili, kelime hazinesinin zenginliği, müzikalitesi, ezgiselliği, kelime birleştirme kolaylığı, atasözleri, deyim ve deyimlerin çokluğu, sözlerinin zenginliği ile diğer dillerden ayrılmaktadır. Bu anlamda zengin ve köklü bir tarihe sahip olan dilimizi ve paha biçilmez eserlerini gelecek nesillere özenle korumak her birimizin görevidir.

1937-38 yılları baskılarının yarattığı korkunç atmosfer, 50'li yıllardaki ideolojik "temizleme" ve egemen ideolojinin sürekli "uyanıklığı" nedeniyle, Sovyet Cümhuriyetlerinde Türkoloji araştırmaları tehlikeli bir faaliyet olarak görülüyordu. 1970'li yılların başlarında bu konudaki baskılar biraz azaldı, doğal olarak Türkoloji çalışmaları da canlanmaya başladı. Mesela 1972 yılından itibaren "Sovyet Türkolojisi" dergisi yayınlanmaya başlamış ve aynı yıl 1926 yılından bu yana ilk kez Bakü'de Türkoloji Kongresi (1. Tüm Birlik Türkoloji Konferansı) toplanmıştır.

Yukarıda adı geçen büyük Türkologların çalışmalarının devamı olan Prof. Rahmatılla Köngurov'un Türkoloji konusundaki çalışmalarının başlangıcı o dönemlere dayanmaktadır. Bilim adamı, 1955 yılında Leningrad'da düzenlenen "Kelime grupları teorisinin sorunları (farklı dil türlerinin materyallerine dayalı)" konulu konferansa katılmış ve "Türk dillerinde farklı sıfat işaretleri" başlıklı raporunu sunmuştur. Türkoloji üzerine yaptığı ilk araştırmanın sonuçlarını anlatmıştır. Bu raporda, özellikle Türk dillerindeki kelime gruplarına yaklaşımlarda, kelimenin (sözcük birimi) (anlam, görev, alan) ayırıcı işaretlerinden hareketle düşünülmesi ve geleneksel kalıplara dayanılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Geçen yüzyılın 60'lı yıllarının başında, ünlü Türkolog Prof. Yevgeniy Polivanov rehabilitasyondan sonra, onun büyük bilimsel mirasını incelemek ve yaygınlaştırmak acil bir görev olarak görüldü. Polivanov'un eserlerinin bilimsel olarak araştırılması, Türkoloji araştırmalarının canlanması açısından özel bir önem taşıyordu. Bunun bilincinde olan Prof. R. Köngurov, 1964 yılında Semerkant'ta düzenlenen Polivanov konferansının organizatörlerinden biri oldu. Bu konferansta "Y.D. Polivanov ve Özbek Dilbilimi" konusunda konuşma yapan bilim adamı, daha sonra bu araştırmacının Türkoloji alanındaki çalışmalarını yorumlayan "Y.D. Polivanov'un Türkoloji Araştırmaları Hakkında" başlıklı bir makale yayınladı. Belirtmek gerekir ki Y.D. Polivanov, 1927-1932 yıllarında Prof. R.Köngurov'un başkanlığını yaptığı Özbekçe dil bilimi bölümünde 1971 yılından ömrünün sonuna kadar çalışmıştır. Bölümde daha sonra Polivanov-Köngurov Türkoloji araştırmaları kolunun oluşması tesadüf değildir.

Geçen yüzyılın 70'li yıllarından bu yana Prof. R. Köngurov, eski Sovyetler Birliği ve Özbekistan'da Türkoloji çalışmalarına yönelik tüm bilimsel konferanslara konuşmacı, organizatör veya editörü olarak katkıda bulunmuştur. Örneğin, 1973 yılında Almatı'da düzenlenen Türk dillerinin diyalektolojisi üzerine bölgesel konferansta, 1979 yılında bu şehirde düzenlenen II. Tüm Birlik Türkoloji Kongresi'nde, 1975'te Moskova'da toplanan Türk dillerinin sözlükbilimi konferansında, 1979'da Semerkant'ta düzenlenen Türk dilleri diyalektolojisi konulu VIII. Ulusal konferansta, 1980'de Taşkent'te, 1984'te Aşkabat'ta, 1988'de Frunze'de gerçekleştirilmiş III, IV ve V Türkoloji toplantılarında, 1986'da Moskova'da gerçekleşen Türkçe onomastika (isim bilimi) konulu Sovyet devletleri konferansında Türk dilinin üslup bilimi, diyalektoloji, onomastik ve dilbilimsel terminolojisi konulu kapsamlı konuşmalarıyla katılır ve aynı zamanda bu konferansların organizatörleri listesinde yer alır.

Prof. R.Köngurov'un katıldığı son Türkoloji konferansı, 1993 yılında Taşkent'te düzenlenen "Orta Türk Dilinin Oluşumu Sorunları" konulu uluslararası konferanstı. Bilim insanı, bu konferansta Prof. J. Eltazarov ile birlikte "Eski Türkçe kelimelerin etkinleştirilmesi — Orta Türkçe için kelime seçme yöntemlerinden biri" konulu bir konuşma yapmıştır. O konferansın organizatörlerinden ve şu anda ÖzFA'nın sorumlu görevlisi olan Prof. B. Karimov, bu raporu yüksek değerlendirerek, "Prof. R.Köngurov'un katılımının konferansın prestijini ciddi şekilde artırdığını" itiraf etmiştir.

Bilim adamı, 1973'ten bu yana eski Birliğin Türkologlar Kurumuna üye seçildi ve on yıllar boyunca bu kurumun bilimsel oturumlarına katıldı. Ülkemiz bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkoloji çalışmalarının gelişiminde yeni bir dönemin başladığını hisseden Prof. R.Köngurov, 1992 yılında Türk araştırmacı Şeref Yılmaz'ı bölüme davet ederek ona Özbekçe ve Türkçe'nin çağıştırma dilbilgisi ile ilgili bir konu verdi. Şeref Yılmaz 2000 yılında yüksek lisans tezini savundu.

Prof. Dr. Rahmatulla Köngurov (1933-1994)

Prof. R.Köngurov'un Türkoloji çalışmalarını hakkıyla sürdürmek ve yeni nesil Semerkant Türkologlarını oluşturmak hocanın hayaliydi. Bu çalışmayı sürdüren ve Türk dünyasının birliğine katkıda bulunan Türkolog Prof. J. Eltazarov'dur. Ünlü dilbilimci ve türkolog, filoloji bilimleri doktoru, profesör Juliboy Danabayeviç Eltazarov, sadece Özbekistan'da değil, tüm Türk dünyasında tanınan insanlardan biridir. Hoca, bilim adayı olduktan sonra kısa sürede uluslararası toplum tarafından türkolog olarak tanındı. Rusça, İngilizce, Farsça, Tacikçe, Japonca, Korece, Kürtçe ve Bulgarca dillerinin yanı sıra Türkçe, Uygurca ve Kazakça dillerini de mükemmel derecede bilmektedir. Bu nedenle J.Eltazarov'un 1999'dan bu yana bir ayağı Özbekistan'da, diğer ayağı ise sürekli Asya ve Avrupa'da dolaşıyor. 1999-2000 yıllarında Pusan Yabancı Diller Üniversitesi Orta Asya Dilleri (Kore Cumhuriyeti) Bölümünde, 2003 ve 2005 yıllarında Berlin Humboldt ve Frey Üniversitelerinde (Almanya) profesör olarak görev yaptı.2007-2010'da Osaka Üniversitesi Dünya Dilleri Enstitüsü (Japonya) Profesörü, 2010-2014'te Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Çağdaş Türk Dilleri Bölümü(Türkiye)'nde profesör olarak görev yaparak, Güney Kore, Almanya, Japonya ve Türkiye'de paha biçilmez uluslararası deneyim kazandı.

Türkoloji ve altayistik alanındaki kapsamlı araştırmaları ve Özbekistan ile bu ülkeler arasındaki bilimsel ve kültürel işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik hizmetleri nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti "Üstün Hizmet" Madalyası ve Moğolistan'ın "Cengiz Han" Madalyası ile ödüllendirildi.

Hoca, türkoloji, metin çalışmaları, kaynak çalışmaları, dil bilimi, çeviri çalışmaları, folklor çalışmaları, edebi süreç, diyalektoloji ve jeopolitik alanlarında uzmandır.

2003 yılında Almanya'nın Berlin Humboldt Üniversitesi'nde "Dil ve kültür öğretim teknikleri ve teknolojisine ilişkin yeni yöntemlerin incelenmesi" projesi uygulandı, 2005 yılında Berlin Humboldt Üniversitesi ve Berlin Frei Üniversitesi'nde "Özbekistan'da XX. Yüzyılda Dil, Alfabe ve Yazım Tarihi Reformu" projesi için DAAD hibesi verildi. 2010-2011 yıllarında Türkiye'nin Muğla Sıtkı Koçman'da yürütülen "20. Yüzyılda Türkistan'da Basmacılar Hareketinin Sözlü Tarihi" projesi, 2007-2012 yıllarında Japonya Osaka Üniversitesi'nde "Dünyadaki Etnik Çatışmalarda Dil-Kültür Bağlamsal Çalışmalar" projesinin üyesi olarak çalıştı.

2019-2022 yılları arasında Şeraf Reşidov'un adını taşıyan Semerkand Devlet Üniversitesi'nde uygulanan AIF-2/13 "Özbekistan'ın yüksek öğretim kurumlarında öğretmen faaliyetlerinin değerlendirilmesi" adlı yenilikçi projenin koordinatörü olarak çalıştı.

Profesör J. Eltazarov, filoloji ve Türkoloji bilimlerinin gelişmesine ve öğretilmesine büyük katkı sağlayan, Türkolojinin modern sorunları üzerinde araştırmalar yapan ve eğitimi geliştiren, üniversitede Türkoloji okulunu kuran, büyük bilgi ve deneyime sahip bir bilim adamıdır.

Profesör J. Eltazarov, Türk Dil Kurumu (Türk Dil Kurumu), Harvard Üniversitesi Merkezi Avrasya Araştırmaları Topluluğu (CESS), Dünya Orta Doğu Araştırmaları Kongresi (WOCMES), Japonya'nın Tianshan Araştırmaları Topluluğu dahil olmak üzere çok sayıda uluslararası bilimsel topluluğun yönetim kurulu üyesidir.

Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Türk Lehçe Araştırma Dergisi (TÜRKLAD), Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD), Karadeniz uluslararası bilimsel dergisinin yayın kurulu üyesidir.

Tanınmış Türkolog ve dilbilimci Juliboy Eltazarov, Türkoloji biliminin gelişmesi için çalışıyor. Eltazarov sadece bir Türkolog değil, aynı zamanda jeopolitik konuları derinlemesine analiz edebilen ve bilimsel sonuçlar çıkarabilen bir bilim adamıdır. Türk devletlerinin teşkilatının yapısı ve faaliyetlerine ilişkin şu analitik düşünceleri görüşümüzün kanıtıdır: "Etno-dilsel bütünleşme ve tüm-Türk bütünleşmeciliği örnekleri. Pan-Türk integralizmi hareketinin ve ideolojisinin altında yatan fikir, politikacılardan farklı olarak ilerici bilimin temsilcileri tarafından farklı yorumlanıyor. Özellikle aşağıdaki yazarların eserlerinde "pan-Türkizm" kavramıyla ilgili pek çok tanımlamaya rastlamak mümkündür. Örneğin Charles W. Hostler şunları tanımladı: "...Türk dili konuşan tüm halkların siyasi ve kültürel birliğini amaçlayan bir hareket", Jakob Landau: "...ana hedefi bir birlik oluşturmak olan bir hareket Türk halklarının kültürel temelde birliğidir." "Türklüğün Kökeni ve Evrimi" kitabının yazarı, Ph.D. Rafael Mukhammeddinov bu sosyal süreci/olgusu şu şekilde tanımlıyor: gelişimine katkıda bulunan bir fikirler sistemi... ". Türk bütünlükçülüğüne, siyaset ve jeopolitik çıkarları dışarıda bırakan yaklaşımların oldukça ılımlı olduğu, dünyanın 10 milyon kilometre karesine yayılmış Türk halklarının kültürel temelli bir birliği, bu halkların birlik, kardeşlik ve dayanışması olduğu ve aynı zamanda dünyanın barışı ve kalkınması da bir hizmet eylemi olarak değerlendirilmektedir.

Prof. Dr. Eltazarov Juliboy Danaboyeviç

Uluslararası kuruluşlar öncelikle üye ülkelerin sosyo-politik, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına göre oluşturulur, dolayısıyla Türk halkları, bağımsız Türk devletleri arasında birlik, topluluk gibi uluslararası bir birlik oluştuğunda Kuzey'de, Doğu ya da Batı'daki süper güçlerin isteklerine göre değil, ulusal çıkarlara ve uluslararası hukuka göre kurulması gerekecek. Ülkelerimiz öncelikle Türksoy'u, daha sonra Türk Keneşi'ni ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'ni kurarak bu çalışmanın ilk aşamasını hayata geçirdi. Gerçek bir siyasi ve ekonomik topluluk veya birlik kurma aşaması daha yeni başlıyor.

Günümüz dünya siyasetinde ve ekonomisinde Türk dünyasının yeri vardır ve tek sorun buranın layıkıyla işgal edilmesidir. Türk dünyasının bugünkü jeopolitik durumu, konumu ve potansiyeli yakın gelecekte böyle bir pozisyon alması için yeterlidir. Bugün dünyada yeni, alışılmadık coğrafi ve devletlerarası iletişim formatları oluşuyor, dünün durumlarından farklı olarak mevcut medeniyetlerin işlevsel parametreleri değişiyor. Küresel değişimlerin yaşandığı bu dönemde Türk Keneşi, Türk dünyasının kalkınmasına yönelik faaliyet, taktik ve stratejilerini iyi düşünülmüş bir plan temeline oturtmalıdır.

Dünyada oluşan jeopolitik senaryolarda Türk dünyası faktörünü dikkate alan ortak bir dış politikanın yürütülmesi gerekecektir. Öncelikle modern dünyanın kalkınma trendini takip etmek, ülkelerimizin siyasi, ekonomik ve idari yeteneklerini kalkınmanın en umut verici yönlerine yönlendirmek ve harcamak gerekiyor. Yeni teknolojilere, "dijital ekonomiye", "bilgi ekonomisine" yönelmek, gelişmiş ülkelerin deneyimlerini derinlemesine incelemek gerekiyor. Türk dünyasının siyasi platformu daha adil bir dünya düzeninin kurulması olmalıdır. Unutulmamalıdır ki 19. ve 20. yüzyıllarda dünyada var olan düzen Türk dünyasının aleyhine çalışmış ve onu yok olmanın eşiğine getirmiştir. Öncelikle karşılıklı entegrasyonun sağlanması, ardından dünyanın diğer finans ve medeniyet merkezleriyle eşitlik ve karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler kurulması önemlidir. Türk dünyasının tek bir jeopolitik mekân ve bağımsız bir medeniyet yapısı olarak oluşması nihai hedeftir. Jeopolitik alanın organizasyonu için olası seçenekler nelerdir, Türk dili konuşan ülkeler arasında oluşturulan bütünleyici yapıların faaliyetlerinin küresel kalkınma eğilimlerini dikkate alarak oluşturulması ve en modern formlara yönlendirilmesi önemlidir. Şu anda özerk cumhuriyetler, bölgeler ve kardeş Türk halkları halinde varlığını sürdüren Türk dünyasının mensuplarıyla dil, kültür, eğitim, bilgi ve teknoloji köprüleri kurmalıyız. Tataristan Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti, Kırım Cumhuriyeti vb. (Rusya), Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Çin) ve Gagavuzya'da (Moldova) 25-30 milyonluk diğer

Türkçe konuşan nüfusun kültürel-dilsel ortamda erimesini önlemek için onlarla her türlü iletişimin kullanılması gerekmektedir.

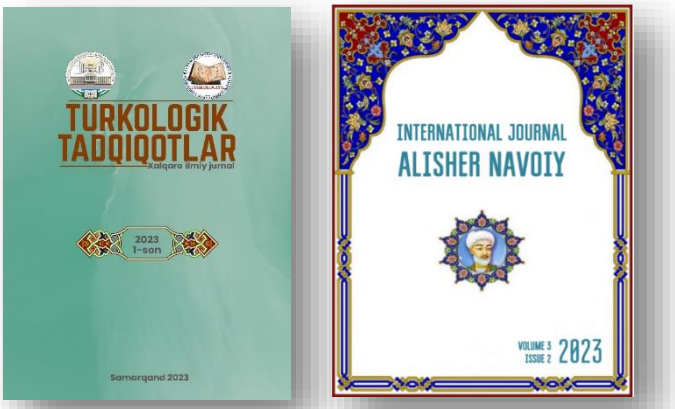
Türk halklarının dili ve edebiyatı, tarihi, karşılıklı ilişkileri, önemi, gençlere tanıtılması ve öğretilmesi konularında birçok çalışma yürütmektedir. Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği, Hive ve Hokand hanlıkları arasında Osmanlı arşiv fonunda saklanan diplomatik yazışmalar, etiketler, fetvalar, fermanlar gibi belgelerin dil incelemesi ve tercümesine ilişkin güncel konular medyada tanıtılmaktadır. “Yangi O‘zbekiston”, “O‘zbekiston ovozi”, “O‘zA” sayfalarında yazılar yayınlıyor ve “O‘zbekiston 24”, “O‘zbekiston tarixi”, “Madaniyat va ma’rifat” televizyon kanallarında bilgilerini paylaşmaktadır.

2022 yılında TİKA’nın özel projesi ile Semerkant Devlet Üniversitesi Türkoloji Araştırma Enstitüsü’nün açılmasına ve maddi ve teknik altyapının oluşturulmasına hibe verilmesine öncülük etti. Günümüzde Özbekistan’da faaliyet gösteren tek Türkoloji Araştırma Enstitüsü bulunmaktadır. Bu araştırma enstitüsünde türk bilim insanları doç.Dr.R.Ruzmanova, doç.Dr.Z.Baynazarov, doç.Dr.Emrah Yılmaz, R.Şokirov, R.Ernazarov faaliyet sürdürmektedir. Özbekistan’dan çok sayıda genç araştırmacı, Türkiye Cumhuriyeti’nin çeşitli yükseköğretim kurumlarında bilimsel araştırmalar yürütmektedir.

2023 yılında enstitüde bazı araştırma ve geliştirme çalışmaları yürütülmüştür. Bu alanda yürütülen çalışmaların çağın gereklerine uygun olarak yeni bir nitelik düzeyine çıkarılması, araştırma kapsamının genişletilmesi ve Türkoloji araştırmalarının sürdürülmesi planlanmaktadır.

Gelecekte, bölgedeki yükseköğretim kurumlarının bilimsel potansiyelinin artırılması ve yüksek nitelikli bilimsel ve pedagojik personel sağlanmasında dil öğreniminin önemi dikkate alınarak enstitü bünyesinde Türkçe Dil Merkezi faaliyete geçmektedir. Dersler merkezde modern elektronik tahtalar ve bilgisayar teknolojileri kullanılarak yapılıyor. Öğrenciler ayrıca enstitünün kütüphanesinden Türk dili ve edebiyatı ile ilgili gerekli kaynakları kullanma olanağına da sahiptirler. Üniversite 2024-2025 akademik yıldan itibaren lisans alanlanında öğrenci kabul etmesi sevindiricidir.

Kasım 2022'de Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçiliği'nin desteğiyle Türkoloji Araştırma Enstitüsü kütüphanesine Türkiye Cumhuriyeti'nden 500'den fazla bilimsel, tarihi ve sanatsal kitap getirildi.

Günümüzde Filoloji, Türk dünyası tarihi, dili, edebiyatı ve kültürlerarası ilişkiler alanlarında yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarını yayımlamak üzere “Alişir Nevai” ve “Türkoloji Araştırmaları” uluslararası bilimsel dergileri kurulmuştur. Genel olarak, Semerkand Türk dünyasının kalkınmasına anlamlı katkılarda bulunmuş âlimler yurdudur. Günümüzde de Türkoloji Bilimsel Araştırma Enstitüsü ve Semerkandlı genç türkoloğlardan oluşan bir grup tarafından kısa bir süre içinde türkoloji alanında önde gelen saygın eğitim kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmalar başlatılmaktadır. Ayrıca, Türk dünyasının dili, edebiyatı ve kültürü alanlarında bilimsel araştırmalar yaparak, hocaların izinden gidip bu alanın gelişimine anlamlı katkılar sağlayacaklarına inanıyoruz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Eltazarov J. Esdaliklar: Dunyoni tanish va dunyoga tanilishning qiymati. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
2. Eltazarov J. The Great Silk Road as a Means of Communication and Cooperation Between Civilizations and its Place in the History and Culture of the Turkic Peoples // Türk Kültürü ve Hacı

Bektaş Veli Araştırma Dergisi 113 (March 2025), pp. 385-404. https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1601374.
3. Fitrat. Eng eski turk adabiyoti namunalari. – Toshkent-Samarqand, 1927 // Fitrat. Eng eski turk adabiyoti namunalari / Nashrga tayyorlovchi O.Hamroeva. – Toshkent, 2008. – 194 b.
4. Hamroyeva O. Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 84 b.
5. Qo‘ng‘urov R. O‘zbek tilining tasviriy vositalari. – Toshkent: Fan, 1977.
6. Tursunova M. Samarqand va Istanbul universitetlari orasida hamkorlik va birdamlikning tarixiy ildizlari haqida // Turkologik tadqiqotlar xalqaro ilmiy jurnali, 2023-yil, 2-son, 27-33-betlar.
7. Valixo‘jayev B. Samarqandda oliy talim madrasayi oliya-universitet tarixidan lavhalar. – Samarqand: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.
8. www.turkologiya.samdu.uz

TIL O‘RGANISHDA VA MULOQOTDA NUTQ ODOB-AXLOQ FORMULALARI TALQINI

Babakulov Ismoil Turkmanovich,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi professori,
filologiya fanlari doktori

Bobokulova Sevinch Abdumanon qizi,
Alikulova Gulchehra Bektoshevna
SamDU Urgut filiali talabalari
ismailbabakulov@gmail.com

Annotatsiya*. Tilning asosiy maqsadi aloqa vositasi, atrofdagi voqelik haqidagi fikrlarni etkazish vositasi, shuningdek, bunday fikrlar, bilimlarni to‘plash va saqlash vositasi bo‘lishdir. Ammo yuqorida aytib o‘tilgan funktsiyalardan tashqari, til nutq odob-axloqini, uning muloqotimizdagi rolini tushunish uchun ayniqsa muhim bo‘lgan boshqalarga xosdir.*

Kalit so‘zlar. *Til, nutq, nutqning to‘g‘riligi, nutq odob-axloqi, nutq aloqasi.*

DİL ÖĞRENİMİ VE İLETİŞİMDE KONUŞMA ETİĞİ FORMÜLLERİNİN AÇIKLANMASI

İsmail Babakulov Türkmanoviç,
Şerof Raşidov aldı SamDU’nun Urgut şubesi
Dil Öğretim metodolojisi anabilim dalı profesörü, filoloji doktoru

Sevinç Bobokulova Abdumanon’un kızı,
Gülçehra Alikulova Bektoşevna
SamDU Urgut şubesinin öğrencileri

Özet. *Dilin temel amacı, bir iletişim aracı olmak, çevremizdeki gerçeklik hakkında fikirleri iletmenin bir yolu olmak ve bu fikirleri ve bilgileri toplayıp depolamaktır. Ancak yukarıda sayılan işlevlerin yanı sıra dilin, konuşma görgü kurallarını ve iletişimimizdeki rolünü anlamak açısından özellikle önemli olan başka özellikleri de vardır.*

Anahtar kalimeler. *Dil, konuşma, konuşmanın doğruluğu, konuşma görgü kuralları, konuşma iletişimi.*

ОБЪЯСНЕНИЕ ФОРМУЛ РЕЧЕВОЙ ЭТИКИ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА И ОБЩЕНИИ

Бабакулов Исмаил Туркманович,
Ургутский филиал СамГУ имени Шарофа Рашидова,
профессор кафедры методики преподавания иностранных языков,
доктор филологических наук

Бобокулова Севинч Абдумановна,
Аликулова Гульчехра Бектошевна,
студенты Ургутского филиала СамГУ

Аннотация. *Основное предназначение языка - быть средством общения, средством передачи мыслей об окружающей действительности, а также средством накопления и хранения таких мыслей и знаний. Но помимо перечисленных выше функций языку свойственны и другие, особенно важные для понимания речевого этикета, его роли в нашем общении.*
Ключевые слова. *Язык, речь, правильность речи, речевой этикет, речевое общение.*

INTERPRETATION OF SPEECH ETIQUETTE FORMULAS IN LEARNING AND COMMUNICATION

Babakulov Ismail Turkmanovich,
professor at the Department of language teaching methodology,
Urgut branch of Samarkand state university named after Sharof Rashidov,
doctor of philological science

Bobokulova Sevinch Abdumumin kizi, Alikulova Gulchehra Bektoshevna,
2nd-year students of the Urgut Branch of Samarkand State University

Abstract. *The main purpose of language is to be a means of communication, a means of transmitting thoughts about the surrounding reality, as well as a means of accumulating and storing such thoughts and knowledge. But in addition to the functions listed above, language also has other functions that are especially important for understanding speech etiquette, its role in our communication.*
Keywords. *Language, speech, correctness of speech, speech etiquette, speech communication.*

Zamonaviy mutaxassisning kasbiy kompetensiyasida uning samarali muloqot yuritish layoqati muhim o‘rin tutadi. Muloqot ishtirokchilarining ushbu jarayonga qay darajada tayyor ekanligi ta’lim davomida muayyan zarur ko‘nikmalarning shakllantirilishiga bog‘liq. Odob-axloq qoidalari (Frants. *etiquette*) muayyan ijtimoiy doiralarda (monarxlar saroylarida, diplomatik doiralarda va hokazolarda) qabul qilingan xatti-harakatlar, o‘tish qoidalari to‘plami. Odatda, odob-axloq qoidalari ma’lum bir urf-odatlarga xos bo‘lgan ma’lum bir jamiyatda qabul qilingan xatti-harakatlar, muomalalar, xushmuomalalik qoidalarini aks ettiradi. Odob-axloq qoidalari turli tarixiy davrlar qadriyatlarining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qilishgan. [1, 35.].

Yoshlikda, ota-onalar bolaga salom aytishni, rahmat aytishni, hazil uchun kechirim so‘rashni o‘rgatganda, nutq odob-axloqining asosiy formulalari o‘zlashtiriladi. Nutq odob-axloqi-bu nutq xulq-atvori qoidalari tizimi, ma’lum sharoitlarda til vositalaridan foydalanish normalari. Og‘zaki muloqot odob-axloqi insonning jamiyatdagi muvaffaqiyatli faoliyati, uning shaxsiy va kasbiy o‘sishi, kuchli oilaviy va do‘stona munosabatlarni o‘rnatish uchun muhim rol o‘ynaydi. Og‘zaki muloqot odob-axloq qoidalarini o‘zlashtirish uchun turli gumanitar sohalardan bilim talab etiladi: tilshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik, psixologiya. Madaniy aloqa ko‘nikmalarini yanada muvaffaqiyatli o‘zlashtirish

uchun nutq odob-axloq qoidalari kabi narsalar qo‘llaniladi. Kundalik hayotda biz doimo odamlar bilan muloqot qilamiz. Har qanday jarayon aloqa muayyan bosqichlardan iborat:

- suhbatni boshlash (salomlashish / tanishish);
- asosiy qism, suhbat;
- suhbatning yakuniy qismi.

Muloqotning har bir bosqichi ma’lum shtamplar, an’anaviy so‘zlar va barqaror iboralar – nutq odob-axloq formulalari bilan birga keladi. Ushbu formulalar tilda tayyor shaklda mavjud va barcha holatlar uchun taqdim etiladi.

Nutq odob-axloq formulalariga xushmuomalalik *(kechirasiz, rahmat, iltimos)*, salomlashish va xayrlashish *(salom, salom, xayr)*, murojaat *(siz, siz, xonimlar va janoblar)*so‘zlari kiradi. G‘arbdan bizga salomlar keldi: *xayrli oqshom, xayrli kun, xayrli tong* va boshqalar.

Nutq odob-axloq sohasi madaniyatda qabul qilingan quvonch, hamdardlik, qayg‘u, aybni ifoda etish usullarini o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, masalan, ba’zi mamlakatlarda qiyinchiliklar va muammolar haqida shikoyat qilish odobsiz deb hisoblanadi, boshqalarida esa yutuqlaringiz va muvaffaqiyatlaringiz haqida gapirish qabul qilinishi mumkin emas. Suhbatlar uchun mavzular doirasi turli madaniyatlarda farq qiladi. [3, 18.].

Nutq odob-axloqining formulalari adabiy, so‘zlashuv va juda qisqartirilgan (jargon) uslubga xosdir. Nutq odob-axloqining u yoki bu formulasini tanlash asosan aloqa holatiga bog‘liq. Darhaqiqat, suhbat va muloqot uslubi suhbatdoshlarning shaxsiyati, muloqot joyi, suhbat mavzusi, vaqti, motivi va maqsadlariga qarab sezilarli darajada o‘zgarishi mumkin.

Muloqot joyi suhbat ishtirokchilaridan tanlangan joy uchun maxsus belgilangan nutq odob-axloq qoidalariga rioya qilishni talab qilishi mumkin. Ishbilarmonlik uchrashuvida, ijtimoiy kechki ovqatda, teatrda muloqot yoshlar partiyasida, hojatxonada va hokazolarda o‘zini tutishdan farq qiladi. Nutq odob-axloqi suhbat ishtirokchilariga bog‘liq. Suhbatdoshlarning shaxsiyati birinchi navbatda shakliga ta’sir qiladi: siz yoki Siz. *Siz shakli* muloqotning norasmiy xususiyatini, *Siz* –suhbatda hurmat va katta rasmiyatchilikni bildiradi. [4, 89.].

Suhbat mavzusiga, vaqtga, motivga yoki aloqa maqsadiga qarab, biz turli xil suhbat usullaridan foydalanamiz. Biz, ishbilarmonlik suhbatida, munozarada nutq odob-axloq qoidalariga rioya qilishning ba’zi muhim jihatlari haqida to‘xtalamiz, agar kerak bo‘lsa, yig‘ilishda, konferentsiyalarda, yig‘ilishlarda nutq so‘zlashga tayyorgarlik ko‘rishda tanqidiy fikr bildiramiz. Yoqimli suhbatdosh bo‘lish qobiliyati shaxsiy hayotimizda va kasbiy faoliyatimizda yordam beradi. Avvalo, uning ishtirokchilarining qiziqishlari, bilimlari, kayfiyati, shuningdek, hozirgi paytda ularning kasbini hisobga olgan holda suhbatning to‘g‘ri mavzusini tanlash muhimdir. Boshqalarga nisbatan beparvolik va hurmatsizlik-bu professional atamalardan foydalanish yoki suhbatdoshlardan biriga notanish bo‘lgan chet tilida gaplashish. Tajribaga botgan yoki jiddiy ish bilan band bo‘lgan kishiga beparvo narsalar haqida gapirish axloqiy emas. Taqiqlangan mavzular mavjud. Shunday qilib, og‘ir kasallar bilan kasallik haqida, yo‘lda – yo‘l-transport hodisalari haqida gapirmaslik kerak; ziyofat paytida yomon tayyorlangan idishlar va ishtahani buzadigan narsalar va boshqalar haqida eslatib o‘ting.nutq san’atining ajralmas qismi munozarali mavzuni chetlab o‘tish qobiliyatidir. [5, 113.].Ko‘pincha odamlar din, siyosat, millat masalalari bo‘yicha bahslashadilar, ammo ularning har biri muhokama qilish qiyin bo‘lgan masalalarga ega. Yaxshi suhbatdosh boshqalardan voz kechishdan qo‘rqmaydi, har kimning o‘z nuqtai nazari borligini tushunadi va agar kerak bo‘lsa, mavzuni qanday o‘zgartirishni biladi, jimgina bunday keskin bo‘lmagan masalalarni muhokama qilishga o‘tadi. So‘zlashuv nutqiga qo‘yiladigan asosiy talablar: talaffuzning tozaligi, to‘g‘ri grammatika, tushunarlilik, ishonch, halollik, samimiylik. Og‘zaki nutqda norozilik reaktsiyasini keltirib chiqaradigan so‘zlarni qoldirish tavsiya etiladi: so‘zlar o‘rniga men xohlayman, kerak, siz yaxshiroq aytishingiz kerak, men xohlayman. Subjunktiv talabning aniqligini yumshatadi. Ikki yoki undan ortiq odamni o‘z ichiga olgan suhbatda ikkala tomon ham xotirjamlik va xushmuomalalikni namoyon etadilar, sabr-toqat bilan nuqtai nazar va e’tirozlarni tinglaydilar (hatto noto‘g‘ri), xalaqit bermasdan yoki tashqi ishlar bilan shug‘ullanmasdan, aytilganlarning mohiyatini tushunishga harakat qiladilar. Haddan tashqari beparvolik boshqalar oldida pichirlash deb hisoblanadi; javob berishni

istamaydigan doimiy savollar; ustunlikni ifodalovchi javoblar. Bunday javoblar suhbatdoshlardan birining o‘zi uchun muhim bo‘lgan narsa haqidagi hikoyasiga boshqasi shunday javob berganida paydo bo‘ladi, shunda birinchisining muammosi yoki uning quvonchi o‘z muammosi yoki ikkinchisining quvonchiga nisbatan ahamiyatsiz bo‘lib qoladi.

Ko‘pincha odamlar o‘zlarining maslahatlarini ularning zarurligi yoki to‘g‘riligi haqida o‘ylamasdan bildiradilar. Shu bilan birga, ehtiyot bo‘lish kerak, chunki biz hech qachon vaziyatni to‘liq tasavvur qila olmaymiz, shuning uchun bizning maslahatimiz boshqa odamga mos keladimi yoki yo‘qmi noma’lum. Do‘stona munosabatlarni rivojlantirishda maqtovlar muhim rol o‘ynaydi-insonning fazilatlari haqida yaxshi so‘zlar. Ularni ifodalash bir nechta qoidalarga rioya qilishni talab qiladi. Turli vaqtlarda bir nechta shaxslarga yoki bir kishiga aytilgan bir xil iltifot uning muallifining boshqalarning eng yaxshi fazilatlarini ko‘ra olmasligi va qobiliyatsizligidan dalolat beradi. Samimiy iltifot xushomadgo‘ylikka o‘xshaydi va o‘zaro tushunishga olib kelishadi.

Xushmuomalalik va mutanosiblik hissi odamni xafa qilmaydigan yoki noqulay ahvolga solmaydigan bunday iltifotni ifoda etishga yordam beradi. Nutq odob-axloq qoidalariga rioya qilish biznes suhbatida ayniqsa muhim va muhimdir. Uning muvaffaqiyati suhbatning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. Avvalo, siz bermoqchi bo‘lgan savollar, shuningdek, sizga berishi mumkin bo‘lgan savollar haqida o‘ylashingiz kerak. Ularni yozish tavsiya etiladi, bu esa so‘zlarni va yodlashni yaxshilaydi. Suhbatdoshlarning muammo haqidagi fikrlari va xabardorligini aniqlash uchun so‘zlar bilan boshlanadigan savollar tavsiya etiladi. Muammoga qiziqishingiz va egalik qilishingizni aks ettiruvchi javoblarni tayyorlaysiz. Nutq aniq, aniq, noaniq iboralar va notanish so‘zlarsiz bo‘lishi kerak. Ishbilarmonlik suhbati uchta asosiy bosqichdan iborat bo‘lib, ularning har biri diqqat bilan ko‘rib chiqilishi kerak: muammo bilan tanishish va uni oshkor qilish; qaror tanlashga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlashtirish; qaror qabul qilish, xulosalar. Suhbat davomida suhbatdoshlarga nisbatan shaxsiy xurofotlarni chetga surib, ularga xolis munosabatda bo‘lish, muayyan masalalar bo‘yicha haqiqiy faktlar va o‘z fikrlarini aniq ajratish, tashqi ishlar bilan chalg‘imaslik tavsiya etiladi; suhbatdoshlarni tinglash, xotirjam va qat’iyatli bo‘lish, e’tirozlarni sabr-toqat bilan qabul qilish kerak (ular noto‘g‘ri bo‘lsa ham).[8, 123.]. Tuyg‘ularning namoyon bo‘lishi, ayniqsa salbiy, nafaqat suhbatning borishiga, balki oqilona qaror qabul qilishga ham xalaqit beradi. Suhbat davomida chekish odatiy hol emas, chunki tamaki tutuni diqqatni jamlashga xalaqit beradi, miya faoliyatiga ta’sir qiladi. Suhbatdoshlar va ishning o‘zi manfaati uchun masalaning mohiyatidan uzoqlashish, g‘azablanish, o‘jarlik va takabburlik ko‘rsatish, xalaqit berish yoki istehzo qilish tavsiya etilmaydi. Siz suhbat davomida yoki undan keyin eslatmalarni saqlashingiz mumkin. Rahbar suhbatdoshlarning xarakterini hisobga olishi tavsiya etiladi. Agar suhbatdoshlardan biri sabrsiz va o‘zini tuta olmasa, suhbat boshlanishidan oldin yoki tanaffus vaqtida ular bilan bahsli masalalarni muhokama qilish kerak. Rahbar xotirjam bo‘lishi, malakasini namoyish qilishi, boshqalarga uning da’volarini rad etish imkoniyatini berishi kerak, ammo qiyin paytda nizoni to‘xtata olishi kerak. Ijobiy suhbatdosh, munozarada qatnashib, do‘stona munosabatda bo‘ladi va har doim birovning nuqtai nazarini qabul qilishga tayyor.

Ishbilarmonlik munosabatlarining ajralmas qismi bu munozaralar (tortishuvlar) va tanqidlardir. Bahsda g‘alaba qozonishning eng yaxshi usuli bu unga umuman kirmaslik degan fikr bor. Ammo sizning nuqtai nazaringizni himoya qilish uchun pozitsiyalarni aniqlash kerak bo‘lgan holatlar mavjud. Keling, ba’zi tavsiyalarni berishga o‘taylik. Agar kerak bo‘lsa, munozarali bahsda ishtirok eting. Munozara mavzusini oldindan aniqlang, terminologiya, mazmun va maqsad to‘g‘risida kelishib oling. Raqibning shaxsini yoki uning nuqtai nazarini muhokama qilmang, balki muammoga bo‘lgan nuqtai nazaringizni oshkor qiling va himoya qiling, faktlarda uning to‘g‘riligini isbotlang. Raqibingizni maqtashdan boshlang. Uni hech qachon kamsitmang, unga obro‘sini saqlab qolish imkoniyatini bering. Agar ular aniq bo‘lsa, raqibning o‘zi xatolarni tuzatishi mumkinligiga ishonch hosil qiling. [6,119.]. Nutqning yorqinligi nutqning turli xil intonatsiyalari, sekinlashishi yoki tezlashishi bilan ta’minlanadi. Pauzalar sizga dam olishga, yozuvlarni ko‘rib chiqishga va tinglovchilarga aytilganlarni ko‘rib chiqishga yordam beradi. Qoidalarga rioya qilish kerak. Uning

asosiy g‘oyasini ta’kidlab, nutqni umumlashtirganingizga ishonch hosil qilib, tinglovchilarga e’tibor uchun minnatdorchilik bildiring.

Shunday qilib, nutq etiketi formulalari jamiyatda til o‘rganishda va muloqotda insonning nutqiy xulq-atvori qoidalarini tartibga soladi. Nutq odob-axloqlariga rioya qilish, til o‘rganish va kundalik muloqotda, shuningdek, turli sohalarda ishlovchilar uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbekison Respublikasi FA haqiqiy a’zosi M.M.Xayrullaev. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1975, 71-72 b.
2. Borunkov A.F. Rossiyadagi diplomatik protokol va diplomatik odob-axloq. – Moskva, 1993.
3. Mahmud Qoshg‘ariy “Devonu lug‘otit turk” 1074.
4. Matveev V.M., Panov A.I. V muloyimlik dunyosida. Moskva, 1976.
5. Mordovina L. V. Nutq etiketi.
6. Qamichek Y. Kunning muloyimligi. Moskva, 1981.
7. Volchenko L.B. Axloq va odob. – Moskva, 2006.
8. Shwalbe B., Schwalbe H. Shaxsiyat, martaba, muvaffaqiyat. Moskva, 2008.

TURKIY TILLARDA AYRIM DIALEKTAL FONETIK O‘ZGARISHLAR

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti
normuminovsh088@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada turkiy tillarning qipchoq lahjasida uchraydigan fonetik o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Dialektal tafovutlar turkiy tillarning tarixiy taraqqiyoti, geografik joylashuvi va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Maqolada tovush almashinuvi, jumladan, g‘ tovushining v tovushiga almashishiga doir bir qancha misollar keltiriladi va fikr-mulohazalar bildiriladi.*

Kalit so‘zlar. *Turkiy tillar, dialekt, fonetika, tovush o‘zgarishi, fonetik tafovutlar, qipchoq lahjasi, tarixiy tilshunoslik.*

TÜRK DİLLERİNDE BAZI DİALEKTALE FONETİK DEĞİŞİMLER

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti

Özet. *Bu makalede Türk dillerinin Kıpçak lehçesinde görülen fonetik değişiklikler incelenmektedir. Diyalektal farklılıklar, Türk dillerinin tarihsel gelişimi, coğrafi konumu ve sosyal faktörler çerçevesinde analiz edilmektedir. Makalede ses değişimleri, özellikle "ğ" sesinin "v" sesiyle yer değiştirmesine dair çeşitli örnekler verilmiş ve bu konuda görüşler bildirilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Türk dilleri, diyalekt, fonetik, ses değişimi, fonetik farklılıklar, Kıpçak lehçesi, tarihî dilbilim*

НЕСКОЛЬКО ДИАЛЕКТНЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

Нормуминов Шерзод Тўйчиевич,
доцент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматриваются фонетические изменения, наблюдаемые в кипчакском диалекте тюркских языков. Диалектные различия анализируются в контексте исторического развития тюркских языков, их географического расположения и социальных факторов. В статье приводятся примеры чередования звуков, в частности замены звука "г" на звук "в", и высказываются соответствующие мнения и наблюдения.*

Ключевые слова. *Тюркские языки, диалект, фонетика, звуковые изменения, фонетические различия, кипчакский диалект, историческая лингвистика.*

SOME DIALECTAL PHONETIC CHANGES IN TURKIC LANGUAGES

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
associate professor at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Annotation. *This article analyzes phonetic changes found in the Kipchak dialect of the Turkic languages. Dialectal differences are examined in the context of the historical development, geographical distribution, and social factors influencing Turkic languages. The article presents several examples of sound alternations, particularly the substitution of the sound "gh" with "v", and provides related discussions and observations.*

Keywords. *Turkic languages, dialect, phonetics, sound change, phonetic variation, kipchak dialect, historical linguistics*

Turkiy tillar tadqiqida eng izlanishlar olib borilgan sohalardan biri bu dialektikologiya yo‘nalishidir. Dialektologik tadqiqotlarda dialektlarni turli jihatlarini o‘rganish hozirda ham davom etib kelmoqda. So‘nggi yillarda dialektologik va dialektografik tadqiqotlar qamrovi yangicha yondoshuvlar asosida boyib bormoqda. Ma’lumki qipchoq shevalari o‘zbek milliy tilining tarkibida eng katta va eng muhim o‘rinlardan birini egallaydi. Bu lahjada so‘zlashuvchilar Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxandaryo va Shimoliy Xorazm kabi joylarda yashaydilar. O‘zbek-qipchoq lahjasining asosiy xususiyatlari professor Y.D.Polivanov va professor G‘ozi Olim Yunusov tasnifida atroflicha berilgan. Ushbu lahjaga xos xususiyatlar: sY:bet (suhbt); yol>жol (yo‘l); yaman>жaman (yomon); tag‘>tav (tog‘); ag‘iz>avuz (og‘iz); qap>qaвы(qopi); ayvan>hayvan (hayvon); sarыq>sarы (sariq); kichik>kichi (kichi).[1.52]

O‘zbek tilining qipchoq shevalarini o‘rganish bo‘yicha tilshunos olimlarimiz tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, prof V.V.Reshetov o‘zining doktorlik dessertatsiyasida Ohangaron vodiysidagi qurama shevalarini, shu jumladan, u yerdagi ko‘pchilikni tashkil qiluvchi qipchoq shevalarini chuqur o‘rgangan va ularning xususiyatlarini o‘zbek dialektologiyasida birinchi bo‘lib batafsil yoritib bergan. Filologiya fanlari doktori Fattoh Abdullayev ham o‘zining “Xorazm shevalari” [3] nomli monografik asarida Xorazmdagi qipchoq shevalarining xususiyatlarini atroflicha yoritib bergan. Shuningdek, taniqli tilshunos olimlar T.Mirsoatov, V.Egamov, F.Abdullayev, A.Mamatqulov, A.Ahmedov, M.Valiyev va boshqalar o‘zbek tilining qipchoq shevalari bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borishgan. Bu ishlar ayrim qipchoq shevalarining ko‘pincha fonetik, morfologik, ayrim hollarda leksik xususiyatlarini yoritishga bag‘ishlangan.

Biz ushbu maqolamizda o‘zbek tilining qipchoq lahjasida “g‘” tovushining “v” lashuvi haqida ayrim mulohazalarni yuritamiz. “g‘’ tovushi chuqur til orqa undosh, sirg‘aluvchi tovush. Barcha j-lovchi shevalarda [g‘-v] hodisasi uchraydi:

Ag‘anamoq//ovnamoq, belbog‘//belbov, ishtonbog‘//ishtonbov, og‘iz//oviz, og‘moq//ovmoq, qo‘g‘irmoch//quvirmoch, soppa-sog‘//soppa-sov, sog‘in//sovun, tog‘//tov, tug‘moq//tuvmoq, to‘g‘ri//tuvri, chug‘irchiq//chuvirchiq, chug‘ur-chug‘ur//chuvur-chuvur va shu kabi holatlarda uchratishimiz mumkin.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, ko‘pincha [g‘] tovushi so‘z o‘rtasida va so‘z oxirida kelganda [v] tovushiga [g‘>v] o‘tadi. Bu xususiyat, ya’ni [g‘] tovushining lablanishi j-lovchi shevalar uchun xos xususiyatdir. Turkiy tillar, ayniqsa o‘zbek tili lahja va shevalari turli tarixiy, ijtimoiy va

madaniy omillar ta’sirida shakllanib, murakkab ichki tuzilishga ega bo‘lgan. Qipchoq lahjasi esa o‘zbek tilining dialektal tarkibida eng qadimiy qatlamlardan biri sifatida ajralib turadi. Bu lahjaning ayrim fonetik xususiyatlari qadimgi turkiy yodgorliklarda uchraydigan shakllar bilan uyg‘unlik kasb etadi. Masalan, **“g‘ > v”** o‘zgarishi qadimgi turkiy tillarda ham kuzatilgan bo‘lib, bu holat tilning evolyutsion rivojida muhim fonetik hodisalardan biri hisoblanadi. Shunga o‘xshash o‘zgarishlar boshqa turkiy tillar – masalan, qozoq, qoraqalpoq, boshqird, tatar tillarida ham uchraydi. Bu esa interdialektal izoh berishda mukammal qiyosiy metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Fonetik jihatdan olib qaralganda, g‘ tovushi orqa til sirg‘aluvchi undosh bo‘lib, u lablangan undosh - **v** tovushiga aylanishi artikulyatsion jarayonning soddalashuvi (assimilyatsiyaga moyillik) natijasida yuzaga keladi. Bu hodisa so‘z og‘zaki talaffuzda tezlik va soddalik tamoyili asosida yuzaga keladi. Ayrim tadqiqotchilar bunday o‘zgarishlarni regressiv assimilyatsiya yoki lablashish jarayonining natijasi sifatida talqin qiladilar. Tilshunos olimlar tomonidan bu hodisa ba’zan talaffuzdagi ijtimoiy tabaqalanish yoki lingvistik moslashuv tamoyiliga asoslanib ham izohlanadi. Bundan tashqari, qipchoq lahjasiga xos bo‘lgan turli atamalari, uy-ro‘zg‘or buyumlari, mehnat qurollari va joy nomlarida ham fonetik jihatdan o‘ziga xos shakllar uchraydi.

Bu turdagi fonetik tafovutlarni o‘rganish nafaqat adabiy til meyorlarini shakllantirish, balki lingvistik madaniy merosni saqlash va hujjatlashtirishda ham muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, hozirgi kunda zamonaviy texnologiyalar yordamida – masalan, dialektal nutqni raqamlashtirish, audio-arxivlar yaratish, va lingvistik atlaslar tuzish – orqali bu lahjalarning ilmiy tahlilini yangi bosqichga olib chiqish imkoniyati mavjud.

“O‘zbek tilining imlo lug‘ati”dagi [g‘] tovushi bor so‘zlarning 75 tasida [g‘<v] hodisasini uchratdik. O‘zbek adabiy tilini rivojlantiruvchi va uning asosida yotgan shevalar qatoriga qipchoq shevasi ham kiradi. Buni to‘lig‘icha aniqlash va shu bilan bog‘liq holda orfografiya normalariga tegishli o‘zgartishlar kiritish dialektolog-tilshunoslarimizning galdagi muhim vazifalaridan biri bo‘lib sanalmog‘i lozim. O‘zbek shevalari (qarluq, qipchoq, o‘g‘uz)ni o‘rganish tilshunoslarimiz oldidagi eng katta vazifalardan biri hisoblanadi. Adabiy tilimizdagi har bitta so‘zda sheva elementini uchratishimiz mumkin. O‘zbek sheva va dialektlarining tarqalish xududlarini aniqlash, o‘zbek tilining lingvistik atlasini tuzish uchun o‘zbek tili dialektal lug‘ati vujudga kelishi kerak. Bunday lug‘atning tuzilishi tilshunosligimizdagi bir qator muammolarni hal qiladi: o‘zbek tilining to‘liq izohli lug‘atini tuzish ishini osonlashtiradi; orfografiya va orfoepiya qonun-qoidalarini belgilashdagi asosiy qiyinchilik va chalkashliklarni bartaraf qilish uchun imkoniyat yaratadi. Milliy til korpusini yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Turkiy tillar, xususan, o‘zbek tilining qipchoq lahjasi fonetik xususiyatlari jihatidan alohida e’tiborga loyiq bo‘lib, bu borada olib borilgan dialektologik tadqiqotlar tilshunoslik fanining muhim yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Ushbu maqolada “g‘” tovushining “v” tovushiga aylanishi – ya’ni [g‘>v] fonetik hodisasi misollar orqali yoritildi va bu holat qipchoq shevalarining muhim belgilaridan biri ekani ta’kidlandi. Kuzatishlarga ko‘ra, bu fonetik o‘zgarish, ayniqsa so‘z o‘rtasi va so‘z oxirida faol tarzda yuz beradi. Ushbu jarayonlar o‘zbek adabiy tilining shakllanishida qatnashgan lahjalardan biri bo‘lgan qipchoq shevasining orfografik va fonetik me’yoriga ta’sirini ko‘rsatadi. Shuningdek, bu hodisani umumlashtirish va ilmiy asoslash til atlaslari, dialektal lug‘atlar va milliy til korpusi tuzish ishlarida asosiy tayanch bo‘la oladi. Kelajakda o‘zbek tilining dialektal xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish, ular asosida orfografik me’yorlarni takomillashtirish va umumtil taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. В.В.Решетов, Ш.Шоабдураҳмонов.Ўзбек диалектологияси. Тош.1978.
2. Абдуллаев Ф. Хоразм шевалари. — Тошкент: Фан, 1976.
3. X.Doniyorov.O‘zbek adabiy tilining rivojlanishida qipchoq shevalarining roli. O‘TA, 1964
4. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание. — М.: Учпедгиз, 1928.
5. Юнусов Ғ.О. Ўзбек тили диалектологияси. — Тошкент: Ўзбекистон, 1960.
6. Решетов В.В. Говоры Охангаронской долины. — Ташкент: Фан, 1966.

7. Мирсоатов Т. Ўзбек тилида лаҳжа ва шевалар. — Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
8. Эгамов В. Ўзбек тилида диалектлар ва уларнинг ўрганилиши. — Тошкент: Фан, 1992.
9. Юнусов Ғ.О., Мирсоатов Т. Ўзбек тилининг диалектологик атласини яратиш масалалари. // Филологик тадқиқотлар, 1985. №3. — Б. 45–52.
10. Аҳмедов А., Мамадқулов А. Ўзбек шевалари ва уларнинг лингвистик хусусиятлари. - Самарқанд, 2001.
11. Valiyev M. Qipchoq shevalarining fonetik xususiyatlari. // Til va adabiyot, 2005. №2. - B. 30-35.
12. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2022.

ТЮРКСКИЕ КОРНЕВЫЕ ОСНОВЫ В ГЕТО-ФРАКИЙСКОЙ НАДПИСИ NR. 115, РАЗЪЯНЯЮЩЕЙ ВРЕД АЛКОГОЛЬНЫХ ВОЗЛИЯНИЙ В ДЕЛЕ ПОДДЕРЖАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО НАСТРОЯ НАСЕЛЕНИЯ ДАКИИ

Латыпов Фарит Рафгатович,
доцент, Уфимский государственный нефтяной технический университет,
Республика Башкортостан, Российская Федерация
vei10@yandex.ru

Аннотация. *В статье приводятся результаты дешифровки гето-фракийского текста Nr. 115 из коллекции «Сантии даков». Среди идентифицированных слов выделен особый класс лексики, демонстрирующий древний тюркский характер своих корневых основ.*

Ключевые слова. *Дешифровка гето-фракийских текстов, западно-пратюркские языки Средиземноморья.*

GETO-FRAKIYA YOZUVINING 115 R-SONIDA, DAKIYA AHOLISINING PATRIOTIK RUHIYATINI QO‘LLAB-QUVVATLASH ISHIDA SPIRTLI ICHIMLIKLARNING ZARARI TO‘G‘RISIDA CHIQARILGAN TÜRKIYCHA ASOSLARI

Latipov Farit Rafgatovich,
dotsent, Ufa davlat neft texnik universiteti,
Boshqirdiston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi

Annotatsya. *Maqolada Geto-Frakiya matni Nr. 115 («Santii Dacian» to‘plamidan) jchish natijolari keltirilgan. Aniqlangan so‘zlar orasidan lug‘otning o‘ziga xos sinfi aniqlanan bo‘lib, uning o‘zegining qadimiy turkey xususiyatini namoyon etadi.*

Kalit so‘zlar. *Geto-Frakiya matnlarini dekodlash, O‘rta dengizi G‘arbiy-Prototurkiy tillari.*

NR. 115 GETO-TRAK YAZITINDAKİ TŰRK KÖK TEMELLERE, VATANDAŞLIK BAKIMINDA ALKOLŰM ZARARLARINI AÇIKLAMAK DACIA NŰFUSUNUN RUHU

Latypov Ferit Rafgat oglu,
şirketi doçenti, doçent, Ufa davlet petrol tecnik üniversite,
Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu

Özet. *Makale, Geto-Trakiya metni Nr. 115 («Santii Dakians» koleksiyonundan) deşifre edilmesinin sonuçlarını sunmaktadir. Tespit edilen kelimeler arasında köklerinin Batı Proto-Türk karakterini gösteren özel bir kelime grubu tespit edilde.*

Anahtar kelimeler. *Geto-Trakya metinlerinin deşifre edilmesi, Batı Proto-Türk dilleri.*

TURKIC ROOT FOUNDATIONS IN THE GETHO-THRACIAN INSCRIPTION NR. 115, EXPLAINING THE HARM OF ALKOHOL IN THE MANTEMANCHE OF PATRIOTIC MOOD OF THE POPULATION OF DACIA

Latypov Farit Rafgatovich,
associate professor, associate professor, Ufa state Oil technical university, Republic of Bashkortostan, Russian Federation

Annotation*. The article presents the results of deciphering the Geto-Thracian text Nr. 115 from the collection «Santii Dacians». Among the identified words, a special class of vocabulary was identified, demonstrating the ancient Turkic character of its roots.*

Keywords. *Decipherment of Get-Tracian texts, Western Parent Turkic languages of the Mediterranean.*

Несмотря на успехи тюркологической науки в конце XIX и на всем протяжении XX веков, многие актуальные направления исследований в этой области языкознания остаются далекими от окончательного решения. Авторы разных точек зрения на информационном поле поиска с одинаковым «успехом» оперируют противоречащими друг другу данными. «Уверенно», аксиоматически прокладывают себе путь тенденциозные, исторически и лингвистически слабо подтвержденные гипотезы о якобы индоиранском характере языков многих кочевых племен эпохи железа от Центральной Европы до древнего Китая. Ряд авторов евроцентристских взглядов, без тени сомнения, возводят расовый признак в надежный маркер языковой идентификации исследуемого этноса: «Раз мумии этого племени не монголоидного антропологического типа – значит это не тюрки» [14, 185 с.]. Исходя из этих принципов из числа тюркских народов надо исключить гагаузов, турок, казанских татар и ряд народ Северного Кавказа.

Особенно несуразным такой принцип анализа выглядит при изучении античного населения древней Европы, где подлинные индоевропейские племена появились лишь в завершающей четверти II тыс. до н.э. (в лице прото-греков и кельтов, а до этого там процветали высокоразвитые цивилизации минойцев, эль-аргарцев и др. [1].

Озадаченные перечисленными выше парадоксальными фактами, еще в конце 1970-х годов, мы сформулировали фоноэволюционную пратюркскую гипотезу (предполагающую ближневосточный (на основе носителей Убейдской археологической культуры очаг зарождения тюркской языковой семьи [2]) и разработали метод дешифровки текстов на агглютинирующих неиндоевропейских языках античного Средиземноморья ПЭКФОС (*последовательное этимологическо-комбинаторное приближение с фонетической обратной связью*) [3].

В 1988 году наш метод ПЭКФОС, на примере опережающих лингвистических и последующих физико-химических исследований самого протяженного этрусского текста TLE 1, нанесенного на льняные бинты мумии этрусской молодой девушки (**hiś cise pute**) из Древнего Египта (IV в. до н.э.), получил убедительные доказательства своей верификативности [5].

В период 1981-2024 годы, на основе метода ПЭКФОС, нами были осуществлены переводы наиболее крупных текстов на языках родственных этрусскому языку: северо-пиценском [10], ретском [8], восточно-тирренском [4], иберийском [6], минойском [13] и др.

По ходу перевода текстов на названных языках (из этих текстов) выяснилось, что все перечисленные народы, помимо своих локальных этнонимов, имели и общий макроэтноним **tarc, tarak, trak** [7].

В 2022 году в Румынии начали публиковать ранее недоступные тексты из архива гето-фракийских (**трак**-ийских) царей на золотых пластинах, известных как коллекция «Сантии

даков». В 2022-24 гг. нами были переведены 16 текстов из этой коллекции уникальных текстов [9, 11]. При этом, как мы наблюдаем, оказалось, что многие корне-основы слов в этих текстах имеют явное западно-пратюркское происхождение, созвучное тому, что мы ранее наблюдали в минойских, этрусских, иберийских и других текстах юга античной Европы [11], [12].

Это и не удивительно, так как, по всем историческим данным, дахо-массагетские племена, локализовавшиеся восточнее Каспийского моря (а туда, судя по перемещению святилищ массагетов – гератиссьонов), они пришли из Закавказья и востока Анатолии. Думается, дальнейшая мигарация дахских племен происходила по традиционному маршруту движения с востока на запад (как это делали сарматы, гунны, печенеги, куманы и др.), но в обход Черного и Каспийского морей с севера, с остановкой в буферной зоне Балкан. Следует только допустить то, что, как признают многие исследователи скифо-сакских культур (исходя из полицентрической концепции), в состав дахо-массагетских племен уже на ранних этапах формирования входили и пратюркские этно-языковые группы. Бесспорно также и то, что по мнению большинства исследователей, фракийский (самоназвание народа **trak**), гетский, мизийский и сарматский языки являлись близкородственными языками.

В данном сообщении мы приводим результаты нашего изучения гето-тракийского текста из Румынии (ГТР) Nr. 115, взятого из книги Дана Ромало [15]. На рис. 1 приводится изображение этого текста из книги Дана Ромало:

Рисунок 1. Изображение текста ГТР Nr. 115, в греческой форме записи, взятое из книги Дана Ромало [15, 148 с.].

Опуская все детали графемного и лексико-грамматического анализа текста, скрупулезной идентификации его лексем на основе метода ПЭКФОС (примеры анализа были изложены ранее в монографии [9]), здесь мы приводим лишь конечный результат – построчный литературный перевод текста на русский язык:

1.«Иногда наблюдали, видимо (**oro**), как судьба («доля») (**loso**) забрасывала (**madato**) и (е) опускала (**dośeriko)** (нас).

2. в круг (**doryn**) друзей (**dosoy**), которые люто (сильно) (**luto**) были пьяны (**eserika**),

3. (и) залившись бузы (**ƒoza łi**) ничего не видели (**oro non**). (Обычно) кончают (уничтожают) свою судьбу (**petira lose**) те, кто наполняет (**totorso**), как из желоба (**ulakom**), в качестве выпендрёжа (понта) (**pono**), элем (**elau**) про-

4. тивнийшим (**pritimies**) густым, рыла гетские (**rilo geto**), накрываясь (**epnat**)

5. захватывающим туманным смогом магическим (опьяняющим) (**alea tumara maxido**), сковывающим волю гетов к победе (**nio geto**) **:**

6. Где нет усталости рук от трудов праведных (**kea non talypika eliay aysata**)

7. на пути (**ula**) к миссии (делу - **eśe**) разрубания цепей прикованных (на пути

8. к свободе) (**btias tain rubio**) наступит пиз…(конец) (**tul byako**).

9. (От имени) бастарнов, Богини гетов (**bastarnyo, Dyoza geto)**, за

10.-11. даков очаги растоптанные (но не отомщенные) **(daxieo ote tiptalo**), меня (**minie**) подспудная мысль (**zoyn**) гложет и ругает (материт) (**sogo**)».

В представленном переводе мы обнаруживаем около 24 лексем, демонстрирующих в своей структуре, на наш взгляд, тюркские (точнее будет сказать «западно-пратюркские») корневые основы. Далее мы приводим сопоставительную Таблицу 1, в которой показана корреляция некоторых выделенных слов с соответствующими данными в современных казанско-татарском (прямом продолжателе булгарских языковых традиций) и литературном узбекском языках.

Таблица 1. Корреляция выделенных слов с соответствующими данными в современных тюркских языках.

№ п/п	ГТР Nr. 115	Казан.-тюрк. яз.	Узбекск. язык	Перевод на русский язык
1	ul	ǐul	yo‘l	путь
2	ulak	ulak	oluk	желоб
3	loso	ǐazmyš, «öleš»	bahaŋ ko‘ring	доля, судьба
4	talypik	talu	charchok	усталость
5	ϕoza	buza	booza	буза
6	eserik	iserek	mast	пьяный
7	totoro	tutyryrga	to‘ldiris	наполнять
8	sogo	sügü	qasam iching	материть
9	or-	kür-	qarang	видеть
10	dośero	töšerü	qo‘yib yuborish	опускать
11	minie	mine	menga	меня
12	kea	kaǐa, kaǐda	qayerda	где

Хотя грамматика языка текстов ГТР значительно отличется от тюркской [9, 27 с.], [11], но факт присутствия значительного количества западно-пратюркской лексики заслуживает внимания и дальнейшего изучения.

Список использованной литературы:

1. Аррибас Антонио. Иберы. Великие оружейники железного века / Пер. с англ. Е.Б. Межевитинова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 190 с.
2. Латыпов Ф.Р. Пратюркские черты этрусского языка в связи с ностратической теорией // Кратк. тез. докл. науч. конф. «Древние культуры Евразии и античная цивилизация». –Л-д: Гос. Эрмитаж,1983. – С. 55-57.
3. Латыпов Ф.Р. Исследование древних языков Средиземноморья на основе фоноэволюционной гипотезы и комбинаторно-частотных методов. – Уфа: Гилем, 2003. – 164 с.
4. Латыпов Ф.Р. Комплексный лингвистический анализ восточнотирренской надписи на памятнике воинской славы с острова Лемнос. – Уфа: Полиграфсервис, 2008. – 47 с.
5. Латыпов Ф.Р. Фрагменты текста Загребской мумии об обряде человеческого жертвоприношения (IV в. до н.э., Египет): тайные замыслы этрусской элиты // Проблемы востоковедения. – 2014, – № 3. – С. 85-91.
6. Латыпов Ф.Р. Элементы этнопедагогики иберов, нашедшие отражение в надписях на свинцовых пластинах и в граффити на поверхностях декорированных ваз. – Уфа: Полиграфдизайн, 2019. – 136 с.

7. Латыпов Ф.Р. Письменное наследие древних *тарков* Средиземноморья: Восток на Западе // Сб. науч. статей междунар. науч. конф.: Диалог культур Востока и Запада через призму единства и многообразия в преемственности и модернизации общественного сознания: Древний мир, Средневековье и Новое время. – Алматы, Екатеринбург: Инст-т. востоковед. им. Р.Б. Сулейменова КН МОиН Респ. Казахстан, 2020. – С. 7-16.
8. Латыпов Ф.Р. Интерпретация содержания пяти ретских надписей, нанесенных на бытовые предметы, бронзовую пластину и на поверхности камней // Матер. междунар. науч.-практич. конф. ОНТ (Казань). – Казань: Изд. ОНТ, 2021. – С. 104-107.
9. Латыпов Ф.Р. Мир гето-дако-фракийцев, отраженный в надписях на золотых пластинах из Синая (Румыния) (перевод 12 текстов «Сантии даков» на основе метода дешифровки ПЭКФОС). – Уфа: Полиграфдизайн, 2022. – 76 с.
10. Латыпов Ф.Р. Что хотели сказать авторы северо-пиценской светской надписи на каменной стеле из Новилары ? // Матер. VII Междунар. науч. конф. Тольятт. ГУ 17-19 апр. 2023 г. «Текст: Филологический, социокультурный, региональный и методический аспекты». – Тольятти: Изд. Тольятт. ГУ, 2023. – С. 232-236.
11. Латыпов Ф.Р. Культурно-исторический апогей в развитии гето-фракийского мира: взлет аристократической утонченности, теологических моделей мироздания, освоение военного опыта масштабных войн накануне завоевания Римской империей (по материалам перевода 4 новых текстов «Сантии даков» на основе метода дешифровки ПЭКФОС). – Уфа: Полиграфдизайн, 2024. – 120 с.
12. Латыпов Ф.Р. Древнейший тюркский субстрат в языке гето-дако-фракийских надписей // Матер. науч.-практич. конф. «Наука и образование в современном мире», т.1. – Караганда: «Болашак Баспа», 2023. – С. 8-13.
13. Латыпов Ф.Р. Рекомендации по организации надежного судовождения по «Египетским морям», размещенные в двухсторонней древнеливанской надписи D (22+19) на бронзовой пластине из Гублы // Сб. статей по матер. LXXXIX меңдунар. науч.-практич. конф.: Культурология, филология, искусствоведение: Актуальные проблемы современной науки, № 12 (75). – Новосибирск: СибАК, 2024. – С. 38-47.
14. Elizabet Wayland Barber. The Mummies of Ürümchi. – New York: W.W. Norton & Compsny, 1999. – 240 p.
15. Romalo Dan. Cronica geta apocrifa plãci de plumb (An ipothik getic chronicle on lead tablets). – Bucureşti, 2004. –350 p.

“MUHÂKEMETÜ'L-LUGATEYN” ESERİNDE YER ALAN ESKİ TÜRKÇE KELİMELERİN TÜRKÇE-ÖZBEKÇE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ruzmanova Rohila,
Şeref Reşidov Semerkant devlet üniversitesi, Türkoloji araştırmalar enstitüsü doç.

Saparov Rahmon,
Filoloji Fakültesi Türk dili bölümü öğrencisi

Özet. *Ali Şîr Nevâî’nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” adlı eseri, Türkçe ve Farsça dillerinin karşılaştırmalı analizine adanmış olup, dilbilim tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Nevâî, dillerin karşılaştırılması sürecinde, etnik kökenlerini, halk arasında kullanılan kelimeleri şiir formunda yazılmış beyitlerle kısa ve net bir şekilde açıklar. Bu nedenle, eser hakkında hem ülkemizde hem de dünya çapında pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğu, eserin yazılış tarihini, Türkçe ve Farsça kelimelerin leksik-semantik anlamlarını açıklamaya yöneliktir. Bu çalışmada bazı sözcüklerin başka dillerde pek karşılaşılmayan özellikler ortaya konmuştur. Ancak o dönemin ve günümüzün bakış açısıyla her iki dilin karşılaştırmalı analizi tam olarak her yönüyle yapılmamıştır.*

Bu sebeble, bu alanda da araştırmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu makalede, eski Türkçe kelimeler, modern Türkçe ve Özbekçe dillerinde örneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Eserdeki kelimelerin günümüzdeki telaffuzları ve anlamları arasındaki farklar da ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler. *Türk dilleri, “Muhâkemetü'l-Lugateyn”, ağlamak, ig‘renmek, gök, sıkmak, usanmak, ağlamsınmak, dişi, tuz.*

“MUHOKAMAT UL-LUG‘ATAYN” ASARIDAGI QADIMGI TURKIY SO‘ZLARNING TURKIY-O‘ZBEKCHA QIYOSIY TAHLILI

Ruzmanova Rohila,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Turkologiya ilmiy-tadqiqot instituti dotsenti

Saparov Rahmon,
Filologiya fakulteti turk tili bo‘limi talabasi

Annotatsiya. *Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari turkiy va forsiy tillarning qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, tilshunoslik tarixi nuqtayi nazaridan muhim o‘rin tutadi. Navoiy tillarni qiyoslash jarayonida ularning etnik kelib chiqishini, xalq orasida qo‘llanilgan so‘zlarni she’riy shaklda yozilgan baytlar bilan qisqa va aniq bayon qiladi. Shu bois asar haqida yurtimizda ham, jahonda ham ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bu tadqiqotlarning aksariyati asarning yozilish tarixi, turkiy va forsiy so‘zlarning leksik-semantik ma’nolarini ochib berishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda ayrim so‘zlarning boshqa tillarda kam uchraydigan xususiyatlari ochib berilgan. Biroq har ikki tilning o‘sha davr va hozirgi davr nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlili to‘liq va har tomonlama amalga oshirilmagan. Shu sababli bu borada ham tadqiqotlar olib borish zarurligi ta’kidlangan. Ushbu maqolada qadimgi turkiy so‘zlar hozirgi turkiy va o‘zbek tillaridagi misollar bilan qiyosiy o‘rganilgan. Asardagi so‘zlarning hozirgi talaffuzi va ma’nolari orasidagi farqlarga ham to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar. *Turkiy tillar, “Muhokamatul-lug‘atayn”, yig‘lamoq, ingranmoq, osmon, siqmoq, zerikmoq, yig‘lamasin, tishi, tuz.*

ТЮРКО-УЗБЕКСКИЙ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВ В «МУХАКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН»

Рузманова Рохила,
доцент Научно-исследовательского института тюркологии
Самаркандского государственного университета имени Шарафа Рашидова

Сапаров Рахмон,
студент отделения турецкого языка филологического факультета

Аннотация. *Произведение Алишера Навои "Мухокамат ул-лугатайн" посвящено сравнительному анализу тюркского и персидского языков и занимает важное место с точки зрения истории языкознания. В процессе сравнения языков Навои кратко и точно излагает их этническое происхождение, слова, употребляемые в народе, стихами, написанными в стихотворной форме. Поэтому о произведении было проведено множество исследований как в нашей стране, так и в мире. Большинство этих исследований направлены на историю написания произведения, раскрытие лексико-семантических значений тюркских и персидских слов. В данном исследовании выявлены свойства некоторых слов, редко встречающиеся в других языках. Однако сравнительный анализ обоих языков с точки зрения того периода и настоящего времени не был проведен полностью и всесторонне. Поэтому подчеркнута*

необходимость проведения исследований и в этом направлении. В данной статье древнетюркские слова сравниваются с примерами в современном тюркском и узбекском языках. Также рассматриваются различия между современным произношением и значениями слов в произведении.

Ключевые слова. *Тюркские языки, «Мухокаматул-лугатайн», плакать, стонать, небо, сжимать, скучать, не плакать, зубы, соль.*

“A COMPARATIVE ANALYSIS OF OLD TURKIC WORDS IN TURKISH AND UZBEK AS PRESENTED IN MUHAKAMAT AL-LUGATAYN”

Ruzmanova Rohila
associate professor of the Research institute of Turkology
Sharof Rashidov Samarkand state university

Saparov Rakhmon
student of the Turkish language department of the philology faculty

Annotation. *Alisher Navoi’s work Muhokamat ul-Lug‘atayn is devoted to the comparative analysis of the Turkish and Persian languages and holds an important place in the history of linguistics. Nevai explains the roots of languages and the words used among the public with short and concise couplets written in poetic form during the process of comparing the languages. For this reason, many studies have been conducted on this work both in our country and worldwide. Most of these studies aim to explain the historical context of the work, the Turkish and Persian words used in it, and their lexical-semantic meanings. In this study, some words with unique features that are not commonly found in other languages have been highlighted. However, a full comparative analysis of the two languages from both a historical and modern perspective has not been carried out. Therefore, it is emphasized that more research in this area is necessary. In this article, examples of old Turkish words have been comparatively analyzed in terms of their usage in modern Turkish and Uzbek. The differences in pronunciation and usage of these words have also been examined.*

Keywords. *Turkic language, Muhokamat ul-Lug‘atayn, collection, classification, comparison, analysis, linguistic approach, language.*

Giriş. Bugünlerde dillerin kökeni üzerine yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Günümüzde büyük bilginlerimizin eserlerinde kullanılan eski Türk dilinin kökenini incelemeye de ayrı bir önem verilmektedir.

Orta Çağ'a baktığımızda, doğuda, özellikle ülkemizde birçok bilgin yetişmiştir. Örnek olarak, Lütfî, İbn-i Sînâ, el-Bîrûnî, gibi dünya bilim ve kültürüne büyük katkılar sağlamış düşünürlerden bahsedebiliriz. Yukarıda bahsi geçen alimler eserlerini genellikle Arap dilinde yazmışlardır. Bunun sebebi, o dönemde ülkemizin Arap halifeliği egemenliği altında olmasıdır. Burada doğal olarak bir soru ortaya çıkmaktadır. O dönemde, yukarıda adı geçen alimlerimizin eserlerinde Türkçe kelimeler ne ölçüde kullanılmıştır? Araplar ülkemize gelmeden önce, buradaki etnik halk Türkçe konuşuyordu. Ancak Araplar ülkemize girdikten sonra, dini, gelenekleri ve kültürleriyle birlikte dillerini de getirmişlerdir. Her ne kadar o dönemde bilime katkı sağlamış eserler Arap dilinde yazılmış olsa da, etnik halk konuşmalarında Türkçe ve Farsça kelimeler de kullanmışlardır. Buna örnek olarak, Türk dilinin gelişimine büyük katkı sağlamış ve tarih sayfalarıda silinmez iz bırakmış, söz mülkünün sultanı Ali Şîr Nevâî'ye ait “Muhâkemetü'l-Lugateyn” adlı eserinde yer alan eski Türkçe kelimelerin, bugünkü Türkçe ve Özbek dilleriyle karşılaştırılması büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, Ali Şîr Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri hakkında bilgi verelim:

Dilbilimdeki değerli eserlerden biri olan “Muhâkemetü'l-Lugateyn” (İki Dil Muhâkemesi) adlı eseri Ali Şîr Nevâî hayatının son yıllarında, yani 1499 yılında (Hicri 905 yılı) yazmıştır (Qobul, 2021: 268). Bunu, yazarın şu sözlerinden çıkarabiliriz:

“Shuncha ranj-u mashaqqatim qarshisida ochiq-oydin qilib yuzaga chiqarganim bu maxfiy ilimdin xabarli bo‘lsalar, umid ulkim bu faqrni yaxshilik duosi bila yod qilg‘aylar va ruhimni uning bila shod qilg‘aylar.”

Ruboiy:

Bu nomaki, yozdi qalamim tortib til
Ta’rixin aning jumodiyul-avval bil,
Kunning raqamini chorshanba qilg‘ il,
To‘qquz yuz yildin o‘tub erdi besh yil.” (Qobul, *2021: 268).*

Rubai'ye göre, eserin yazılış tarihi Cemaziyel-Evvel ayının Çarşamba günü, 905 Hicri yılıdır. Günümüzde ise bu tarih, 4 Aralık 1499 yılına denk gelmektedir (hangi gün olduğu belirtilmediği için ilk Çarşamba dikkate alınmıştır) (Qobul, *2021: 268).*

Ali Şîr Nevâî’nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri, iki dildeki kelimelerin analizine adanmış bir çalışmadır ve bu eserde Türk dilinin zenginliği, gücü, dönemin edebi dilleri arasında yer alabilecek kadar yetkin ve haklı olduğunu bilimsel bir şekilde kanıtlamıştır. Bu eser ilk kez 1841 yılında Fransız bilim insanı Katramar'ın çabalarıyla Paris'te yayımlanmıştır. Özbekistan'da bu kitap, Nevâî’nin tüm eserleri ve bağımsız bir eser olarak birkaç kez basılmıştır. Eser ilk kez 1917 yılında HokanT'Ta Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Son baskısı ise 2000 yılında Taşkent'te, Nevâî’nin 20 ciltlik eserlerinin 16. cildinde basılmıştır (Komisyon, *2011: 3).* “Muhâkemetü'l-Lugateyn” adlı eser, yabancı dillere de çevrilmiştir. Bunun Türkçe çevirisi ise Latin harfleriyle İshak Rifat İşitman tarafından 1941’de yapılmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türk dilinin çeşitli dil bilgisel ve sözcük türetme olanakları, özellikle Farsça ile karşılaştırmış ve sonuçlar analitik bir şekilde gösterilmiştir. Nevâî’nin, bu yaklaşımı 100 Türkçe kelime örneğiyle açıklamaktadır. Buna örnek olarak yazarın şu ifadelerini delil olarak gösterebiliriz:

“ Bu yuz lafzdurki, g‘arib maqosid adosida tayin qilibdurlarki, hech qaysi uchun sort tilida lafz yasamaydurlarki, barchasi muhtojun ilayhdurki, takallum chog‘ida kishi anga muhtoj bo‘lur. Ko‘pi andoqdurki aslo aning mazmunin tafhim qilmoq bo‘lmas va ba’ziniki, anglatsa bo‘lg‘ay, har lafz tafhimi uchun necha lafzni tarkib qilmag‘ uncha bo‘lmas, ul dag‘i arabiy alfoz madadi bila. Va turk alfozida bu nav’ lafz ko‘p topilur.” (Qobul, *2021: 129).* Bu kelimelerin bir kısmı şiirsel örneklerle açıklanarak, onların ifade ettiği anlamların Farsçada bulunmadığı ve bu iş için kişinin karmaşık kelime veya ifadeler kullanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde Nevâî kendi yarattığı eserler hakkında bilgi vererek, Türk dilinin farklı bilimsel ve edebi eserler yaratma imkanını göstermeye çalışır. Nevâî, bu eserinde tüm Türkleri, özellikle zamanının şehzade, beyleri ve yetenekli yazar ve şairlerini Türkçe yazmaya teşvik eder. Aslında büyük edibin asıl amacı, Türk şairlerini ve yazarlarını kendi ana dillerinde yazmaya yönlendirmektir.

Bu makaleyi yazarken, Nevâî’nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri hakkında yazılmış F.Ş. Aslanova'nın “Ali Şîr Nevâî’nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserindeki fiil sözcük türüne ait sözlerin poetik önemi” adlı makalesi ve Muhammed Halim Yorqin tarafından yapılan bu eserin Farsça çevirisine yazılmış önsözdeki bilgiler analiz edilmiştir. Yukarıda belirtilenlere göre, birinde “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri hakkında kısa bilgilere, diğerinde ise fiil sözcük türüyle ilgili yönlere değinilmiştir. Bu makalede ise “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserinde kullanılan Türkçe kelimelerin, günümüz modern Özbekçe ve Türkçe dilleriyle karşılaştırmalı analizi ele alınacaktır. Ali Şîr Nevâî’nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserinde, eski Türkçedeki bazı kelimelerin günümüzde de kullanılmaya devam ettiğini görebiliyoruz. Özellikle, *“gök”* kelimesi (gök, şarkı söylemek, kadeh, bitki) anlamlarında yer almıştır:

“Va ko‘k lafzin ham necha ma’ni bila isti’mol qilurlar. Biri ko‘k-osmonni derlar. Yana ko‘k ohangdur. Yana ko‘ktegrada ko‘klamdur. Yana ko‘k qadog‘ni ham derlar. Yana ko‘k sabza va o‘langni dog‘i derlar. Bu nav’ alfoz hamki, uch ma’ni va to‘rt ma’ni va ortug‘ roqkim, iroda qilsa bo‘lg‘ ay, ko‘p borki, forsiy alfozda andoq yo‘qtur.” (Qobul, *2021: 236).*

Bugün ise, bu anlamlar kısmen etkisini yitirmiş ve Türkçede *"kök"* - kök, temel ve "gök" - gökyüzü anlamında kullanılmaktadır. (Qosimov, 2019: 56) Özbekçede ise, *"gök"* gökyüzü ve mavi renk anlamında kullanılır. (Komisyon, 2023: 2 c)

Bununla birlikte, *"dişi"* kelimesi hayvan türlerinin cinsiyetini ayırmak için kullanılmıştır *(dişi kurt ve dişi aslan),* ve eserinde şu şekilde ifade edilmiştir:

"... Va ovda umdaki kiyikdur, turk aning erkakin «huna» va tishisin «qilchoqchi» der. Yana suyqunning ham erkakin «bug'u» va tishisin «maral» der. Sort ohu va gavazndin o'zga nima demas. Va bir sho'ru shaynlig' ovki, to'ng'uz ovidur, aning ham erkagini «qobon», tishisin «megachin» va ushog' in «cho'rpa» derlar. Va sort barchasin «xuk» va «guroz» lafzi bila aytur." (Qobul, *2021: 239).*

Bu kelime, modern Özbekçesinde konuşmada kullanılmaz hale gelmiş olup, "dişi" kelimesi yerine hayvanların cinsiyetini belirlemede *"urg'ochi"* kelimesi kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 5). örneğin: *"urg'ochi bo'ri, urg'ochi arslon"* gibi. Günümüz modern Türkiye Türkçesinde ise *"dişi"* şeklinde kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 37). Örnek olarak *"dişi kurt"* - *"dişi aslan"* anlamına gelir.

Ali Şîr Nevâî'nin iki dil analizine adanmış bu eserinde birçok fiil de tanımlanmıştır. Bu fiillerin bazıları aşağıdaki örnekler üzerinden analiz edilmiştir:

1. *"İngramoq"* kelimesi Ali Şîr Nevâî'nin eserinde "fig'on qilmoq" yani "inlemek" anlamında kullanılmıştır.

"...Va ingramoq va singramoqkim, dard bila yashurun ohista «ig'lamoqdur va oralarida tafovut oz topilur. Turkchada bu matla' borkim,

Bayt:

Istasam davr ahlidin ishqingni pinhon aylamak,
Kechalar gah ingramakdur odatim, gah singramak.." (*Qobilov, 2021*: 231).

Türkçede ise, *"inlemek" – "ingramoq",* acı veya keder nedeniyle inlemek anlamında kullanılmaktadır. (Qosimov, 2019: 78) Özbekçede ise *"ingramoq"* - ses çıkarmadan sessizce ağlamak anlamına gelir (Komisyon, 2023: 2).

2.*"Yığlamoq"* kelimesi "yığı" anlamına gelir ve buna "yığlamsinmoq", "bo'hlamoq", "ingramoq", "singramoq", "siqtamoq", "o'kirmoq", "inichgirmoq", "hay-hay yıg'lamoq" gibi eşanlamlıları örnek olarak sunmuştur.

Bayt:

Ul oyki kula-kula qirog' latdi meni,
Yig' latdi meni demakki, siqtatdi meni (*Qobul*, 2021: *230).*

Özbekçede bu kelime değişmeden kalmıştır (Komisyon, 2023: 6). Türkçede ise *"ag'lamak"* anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 5).

3. *"Yığlamsinmoq*" fiili sadece Türkçeye özgü olduğu belirtilir ve bu fiil Farsçaya geçmemiştir.

"Turk beklar va mirzodalar bo'xsamoqni forsiy til bila tilasalarki, ado qilg' aylar. Va she'rning bino va madori ishqqa evrulur va oshiqliqda yig'lamoqdin kulliyraq va doimiyroq amr yo'qtur va anda tanavvu' bor: yig'lamsinmoq mazmunidaki, turk mundoq debdurki,

Bayt:

Zohid ishqin desaki, qilg' ay fosh,
Yig' lamsinuru ko'ziga kelmas yosh. " (*Qobul*, 2021: *230).*

Modern Özbekçede *"yıg'lamsıramoq"* veya *"yıg'lamsimoq"* anlamında (Komisyon, 2023: 6), Türkçede ise *"ağlayacak olmak"* anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 5-6).

4.*"Siqtamoq"* kelimesi Nevâî' eserinde acıyla gizlice, sessizce ağlamak anlamlarında kullanılmıştır.

"Forsiyda bu mazmunki bo'lmag'ay, shoir ne chora qilg'ay? Va siqtamoqkim, yig'lamoqda mubolag' adur, turk bu nav ado qilibdurki,

Bayt:

Ul oyki, kula-kula qirog' latti meni,

Yig‘ latti meni demayki, siqtatti meni” (*Qobul*, 2021: *231).*

Bu kelime Özbekçede pratikte kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 4), Türkçede ise *“sıkılmak”* anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 146).

5.*”O‘kirmoq”* kelimesi de Nevâî'nin eserinde aşırı güçlü bir sesle, belirli olmayan, ölçüsüz ve kendini kontrol edemeyen bir durumun edebî bir şekilde ifade edildiğini görmek mümkündür.

“Yana biyik un bilaki, i’tidolsiz oshub bila yig‘lag‘ aylar, ani o‘kurmak derlar. Chun o‘kurmak muqobalasida forsiy tilda lafz yo‘qtur, forsiygo‘y shoir muningdek g‘arib mazmun adosidin mahrumdur. Yana yig‘lamoqning o‘kurmaki muqobalasida inichkirmak dag‘i bor va ul inchka un bila yig‘ lamoqdur va ul turk lafzida bu nav’ tarkib bila ado topibdurkim, va turkchada ul ma’nida matla’ borkim,

Bayt:

Ishim tog‘ uzra har’yon ashk selobini surmakdur.
Firoq oshubidin hardam bulut yanglig‘ o‘kurmakdur.” (*Qobul*, 2021: *231)*

Özbekçede bu kelime asl şeklini korumuştur (Komisyon, *2023*: 4). Türkçede ise bu kelimenin anlamı *“böğürmek”* veya *“kükremek”* şeklinde ifade edilmektedir (Qosimov, *2019*: 20).

6. Eserde yer alan *“qimsanmoq” ve “qizg‘anmoq”* kelimeleri de önemli kabul edilmektedir.

“Yana turk alfozida qimsanmoq va qizg‘anmoq ikki g‘arib lafzdurki, aning adosi bu baytda borki,

Bayt:

Uzoringni ocharg‘a qimsanurmen,
Vale el ko‘rmagiga qizg‘anurmen” (*Qobul*, 2021: *232).*

Özbekçede de bu kelime *“kıskanmak”* gibi anlamları taşımaktadır (Komisyon, 2023: 4 c). Bu kelime, modern Türkçenin açıklamalı sözlüğünde *“kıskanmak” veya “imrenmek”* şeklinde transkribe edilmiştir (Qosimov, 2019: 94).

7.*”Usanmoq”* kelimesi Nevâî'nin eserinde *“takip etmek*” anlamına gelirken (*Qobul*, 2021: *223)*, modern Türkçede *“usanmak”* - yorgunluk, sıkılma, bir şeyden bıkma anlamına gelir (Qosimov,2019: 166). Özbekçede ise bu kelime açıklamalı sözlüklerde yer almamaktadır.

Eski Türkçede *“tuz”* kelimesi, ova, dürüst insan, iki kişi arasını bozan anlamlarına gelmektedir. Bunun durumu Nevâî'nin yukarıda adı geçen eserinde görebiliriz.

“Yana andoqki, tuz lafziki necha ma’ni iroda qilsa bo‘lur. Biri tuzki, o‘q yo nayzadek nimani derlar- Yana — tuz hamvor dashtni derlar. Yana tuz—rost kishini derlar. Yana tuz—sozni tuzmakka amr qilmog‘ni, yana tuz - ikki kishi orasida muvofaqat solmog‘ni (derlar). Yana tuz - bir majlis asbobini ham desa bo‘lur” (*Qobul*, 2021: *236).*

Bu kelime Türkçede *“Yemeklerde kullanılan tuz”* anlamını taşımaktadır (Qosimov, 2019: 167). Özbekçede ise "tuzmok" ve yemeklerde kullanılan "*tuz”* anlamlarında kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 5).

Sonuç olarak, Ali Şîr Nevâî'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn" eserinde yer alan kelimeler, günümüzde hâlâ önemini kaybetmemiştir. Bunun açık örneklerini yukarıdaki tahlillerle görme imkanımız oldu. Bu durum köken bakımından bir olan tüm dillerdeki kelimelerin zamanla telaffuzda değişikliklere uğrasa da, genel şekil ve anlamlarını koruduğunu göstermektedir. Milletleri birbirine bağlayan temel aracın dil olduğunu göstermesi bakımından mühim bir göstergedir. Bazı kelimelerdeki anlam değişikliklerinin etnik özelliklerle ilgili olduğunu belirtmek yerinde olur. Kendi gelenek ve göreneklerini korumak isteyen bir millet, öncelikle dilini korumalıdır. Dili korumak için de kelimelerin tarihsel kökenlerini ve anlamlarını bilmek gerekir. Ancak o zaman dil, konumunu koruyabilir.

Kaynakça:

1. Ali Şîr Nevâî *Mahbubu'l-Kulup. Muhâkemetü'l-lugateyn:* eser/çevirmen Bahodir Qobul. – Taşkent: G‘afur G‘ulom Yayıncılık, 2021. – 280 sayfa.
2. *Türkçe-Özbekçe Sözlük. Turkcha-O‘zbekcha Lug‘at. Özbekçe-Türkçe Sözlük. O‘zbekcha-Turkcha Lug‘at.* D Qosimov – Taşkent: Ilm-ziyozakovat, 2019. – 432 sayfa.

3. *Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü: Cilt II, III, IV, V, VI.* Komisyon – T.: G‘afur G‘ulom Yayıncılık, 2023.
4. Vohidov, R., Eshonqulov, H. *Özbek Klasik Edebiyat Tarihi.* – T: “Yangi asr”, 2006.
5. *“Özbek Edebiyatı ve Sanatı”* Gazetesinin. Komisyon, 2011 Yılı 11. Sayısı.

СЛОВАРЬ МАХМУДА КАШГАРИ «ДИВАНИ ЛУГАТ АТ-ТЮРК» И ЯЗЫКОВАЯ ЧИСТОТА, ЯЗЫКОВАЯ КУЛЬТУРА

Токенкызы Гүлназ,
кандидат филологических наук, Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова, ведущий научный сотрудник
Казахстан (Астана) adon70@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматривается словарь Махмуда Кашгари «Диван лугат ит-Турк», который содержит ценную историческую информацию о целой эпохе и является энциклопедией, не имеющей аналогов в тюркском мире. Написанное в XI веке произведение описывает значение работы, в которой содержится ценная информация о быте, верованиях, мифологии и народной литературе тюркских народов и племен.*

Ключевые слова. *Словарь, языковая культура, диалектизмы, разговорный язык, литературный язык, пословицы-поговорки, крылатые слова.*

MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘OT AT-TURK” LUG‘ATI, TILNING SOFLIGI VA TIL MADANIYATI

Tokenkizi Gulnaz,
filologiya fanlari nomzodi, Shaysulton Shayaxmetov nomidagi “Til-Xazina” milliy ilmiy-amaliy markazi, yetakchi ilmiy xodim
Qozog‘iston, Ostona

Annotatsiya. *Maqolada ta’kidlanishicha, Mahmud Qoshg‘ariy Divan Lugat it Turk lug‘ati, uning butun davri haqida qimmatli tarixiy ma’lumotlarni taqdim etuvchi ensiklopediya bo‘lib, turkiy dunyoda o‘xshashi yo‘q. 11-asrda yozilgan asar turkiy xalqlar va qabilalarning turmush tarzi, e’tiqodi, mifologiyasi va xalq adabiyoti haqida qimmatli ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan asarning qiymati haqida hikoya qiladi.*

Kalit so‘zlar. *Lug‘at, til madaniyati, dialektizmlar, og‘zaki til, adabiy til, maqollar, masallar.*

MAHMUD KASHGARI’NIN "DIVAN-I LUGAT AL-TÜRK" SÖZLÜĞÜ VE DİLSEL TEMİZLİK, DİLSEL KÜLTÜR

Tokenkızı Gülnaz,
filoloji bilimler doktoru, "Til-Qazına" Ulusal bilimsel-pratik merkezi, Şaysultan Şayahmetov adına, baş bilimsel çalışan
Kazakhstan, Astana

Özet. *Bu makalede, Mahmud Kashgari’nin "Divan-i Lugat al-Türk" adlı sözlüğü ele alınmaktadır. Bu sözlük, bir döneme ait değerli tarihi bilgileri içermekte olup, Türk dünyasında eşsiz bir ansiklopedidir. XI. yüzyılda yazılmış bu eser, Türk halklarının ve kabilelerinin yaşam tarzı, inançları, mitolojisi ve halk edebiyatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Sözlük, dil kültürü, ağızlar, günlük dil, edebi dil, atasözleri-deyimler, anlamlı sözler.*

MAHMUD KASHGARI’S DICTIONARY “DIVAN-I LUGAT-IT-TURK|” AND LINGUISTIC PURITY, LINGUISTIC CULTURE”

Tokenkyzy Gulnaz,
candidate of philological sciences
National Scientific and Practical Center ‘Til-Kazyna’ named after
Shaysultan Shayakhmetov, senior researcher
Kazakhstan, Astana

Annotation. *The article notes about Mahmud Kashgari’s dictionary" Divan lugat it-Turk", which provides valuable historical information about the entire period and is an encyclopedia that has no analogues in the Turkic world. Written in the 11th century, the work describes the value of the work, which contains valuable information about the way of life, beliefs, mythology and folk literature of the Turkic peoples and tribes.*

Keywords. *Dictionary, language culture, dialecticisms, spoken language, literary language, proverbs-words, winged words.*

Произведение Махмуда Кашгари “Дивани лугат ат-тюрк” – это не только словарь, это энциклопедия, дающая ценные исторические сведения о целой эпохе и не имеющая аналогов в тюркском мире. В работе, написанной в XI веке, собраны ценные исследования образа жизни, верований, мифологии и народной литературы тюркских народов и племен. Изучение работ Махмуда Кашгари по разным направлениям дает ценные сведения о нашей общей истории. Можно с уверенностью сказать, что «Дивани Лугат ат-Тюрк» - самая важная историческая рукопись тюркских народов. Все тюркские народы считают эту книгу своей. Ведь в этом исторически ценном труде всесторонне изучены этапы развития тюркских языков. Поэтому эта реликвия очень важна для единства и будущего тюркских народов. Она увеличивает наше сотрудничество с братскими странами. В работе раскрываются смысловые и личностные качества тюркского языка. Показывается безграничное богатство тюркского языка и лексики, доказывается, что тюркский язык ничем не уступает арабскому. Труд пропагандирует тюркский язык и призывает представителей других национальностей изучать его. Призывает любить тюркизмы и тюркский язык, демонстрирует литературу, культуру, традиции, духовность и мировоззрение нации посредством всестороннего анализа пословиц, поговорок и фразеологизмов, стихов, этнонимов и топонимов тюркского народа, основанный на гуманизме. В работе наглядно объясняются пути образования, преобразования, создания тюркского языка. Также проанализирована специфика тюркского алфавита. О том, что в тюркском языке есть 18 основных букв, за исключением еще 7, которые стоят во втором месте, без которых тюркское слово не создается и не пишется. Закон сингармонизма, в соответствии с законом созвучия, образует принципы, и правила, касающиеся созвучия аффиксов, окончаний. Приводятся фото изображений древнетюрк-ского алфавита. Приводя слова Махмуда Кашгари: «Изучайте тюркский язык, тогда их жизнь будет долгой и вечной!",- [5,4] призывает к изучению тюркского языка.

Этот словарь, написанный в XI веке, с самого начала привлекал ученых-тюркологов. Мало кто не высказывал мнения о "Дивани" и не писал исследовательских статей, трудов. Переведенные на турецкий, казахский, уйгурский, узбекский, азербайджанский, китайский, английский и персидские языки переводы «Дивани лугат ат-тюрк» до сих пор являются основой тысячам кандидатских и докторских диссертаций и фундаментальных исследований.

В истории казахского языка и литературы есть много ученых, которые провели литературно-лингвистическое исследование "Словаря" М.Кашгари, написали научные труды, статьи, высказывали свои мнения. К примеру, такие ученые, как Г.Айдаров, М.Томанов, А.Курышжанов, хотя и не проводили специальной исследовательской работы по глаголам из «словаря», они постоянно обращали внимание на исторические материалы, упомянутые в

вопросах, связанных с грамматикой тюркского языка, историей казахского языка. Одной из основных задач изучения письменных памятников, общих для тюркских народов в целом, является выявление их языкового присутствия, сходства и различий в языках современных тюркских народов, оценка наследия письменных реликвий. А изучение статических, динамических форм казахского языка в диахроническом, синхронном аспектах со «словарными» данными позволяет исторически различать оригинальный звуковой состав, лексико-семантическое значение и грамматическую структуру нашего языка. Особенностью примеров в "Тюркском словаре" является, прежде всего, тот факт, что они заимствованы из разговорной речи народа. Поэтому в труде встречаются как разговорный язык, так и слова, связанные с повседневными делами и бытом, диалектные слова, слова, относящиеся к научному и официально-деловому стилю и т.д. А.Егеубаев о казахском переводе «Тюркского словаря» М.Кашгари говорит: «Мы старались в точности передать условия и толкования М.Кашгари, а также переводить, сохраняя ценность «Дивани лугат-ат тюрк». Здесь нет возможности рассказать обо всех внутренних нюансах всего переводческого дела, да это и не обязательно. А главное, у вас в руках первый словарь тюркских народов, языковая энциклопедия, учебник языкознания. Стихи и пословицы, крылатые слова, псалмы, легенды были переведены без преукрашиваний. Мы сознательно не стремились к художественному оформлению перевода стихов, не стремились нарушить оригинальность, содержание, смысл, языковое образование, если не считать случаи, когда смысловой и художественной формат сам напрашивался и формировывался. Это не художественное произведение. Это научный труд. Исследования в области языкознания. Суть - словарь. Поэтому необходимо соблюдать характеристики, присущие научному справочному исследованию. То есть признаки, свойства, образность каждого примера, словаря не должны видоизменяться, изменяться» [5, 198-199].

При изучении диалектизмов казахского языка ученый С.Аманжолов, опираясь на данные «Словаря» М.Кашгари, привел в своем «словаре» несколько языковых данных, подкрепляющих его точку зрения, и доказал, что в тюркских племенах и родах символы и кличи существовали еще до Чингисхана [5, 96-98]. Ученые отмечают, что словарь содержит более шести тысяч оригинальных слов и диалектных слов, относящихся только к отдельным племенам, одинаково общим для народов средневековья, тюркского происхождения. Доктор филологических наук, профессор Бейсембай Кенжебаев отмечает, что в словаре приведено 238 стихов-жыр и около 270 пословиц-поговорок [4]. Тюркологи особо подчеркивают, что многие поэмы родились в очень ранние времена, даже в первобытно-общинный период.

В исследовании Ш. Жалмаханова «Махмут Кашгари и его «Словарь тюркских языков» (XI в.) обобщены мнения ученых о жизни и труде великого мыслителя, опубликованные до настоящего времени, а также даны разъяснения грамматических правил, приведенных в труде, дается также широкое ознакомление читателей с биографией, с содержанием и значением бессмертного его произведения [3]. В словарном запасе всех языков также есть вводные слова. Это известные исторические условия, результат отношений, сложившихся на протяжении многих лет. В то время как некоторые слова вводятся без изменений с другого языка, другие конденсируются в этот язык, что означает, что некоторые буквы и звуки воспринимаются с изменениями. Значительная часть лексических слоев в использовании казахского языка обусловлена влиянием народов друг на друга через смешение и расселение. "Я не писал слов, вошедших позже в тюркские языки. Я показал не все мужские и женские имена, отобразил лишь те, которые наиболее часто употребляемые и знакомые всем " [5, 60] В работе Махмуда Кашгари говорится о чистоте языка. "Самый открытый и правильный язык - это языки людей, которые знают только один язык, не общаются с персами и не вступают в контакт с иностранными соседями. В языке тех людей, кто знает два языка и общается с городами, наблюдаются нарушения» [5, 61], - говорит он. Речь, включающая в язык элементы другого языка, считалась языковым искажением. Он называет племена: «Племена согдак, кенжек, аргу входят в число двуязычных (говорящих на двух языках). Таковыми являются народы хотана, тибита и тангуты, которые общаются с иностранцами и общаются с

горожанами. Это те, кто прибыли в тюркскую страну позже. Каждого из них я анализирую и различаю отдельно. Поскольку жапарковцы (японцы) расположены далеко, их с Машын разделяют великие моря, их языки нам неизвестны и не проявлены» [5, 61]. Тюркские языки и диалекты разделены по признаку чистоты языка на 2 группы: «чистый» и «смешанный». «Чистый» язык означает: отсутствие или имеющие небольшое влияние другого языка на язык представителей тюркских народов, уровень близости определенного языка (диалекта) к литературному хаканскому тюркскому языку самый чистый и правильный язык. К чистому (несмешанному) тюркскому языку (диалекту) относят языки племен (племенных союзов) как иагма, тухси, шигиль, огуз, уйгур, кыпчак, иемек, башкирские, булгарские, печенегские, ыгракские, жарукские, а также других тюркских народов, населявших берега рек Волга, Или, Ямара (реки, впадающей в Иртыш).

Ученый говорит, что даже при написании словаря он собирал его у людей, которые говорили чисто и красноречиво. «...я собирал их из самых красноречивых турков, из самых красивых рассказчиков, из самых проницательных, из самых знатных, из самых древних знатных племен, из самых сильных копейщиков в военном деле, из тех, кто путешествовал по их городам и сахаре. Я выяснил слова и тайные свойства тюркских, туркменских, огузских, шыгыл, йагма, киргизов и использовал их. Я делал эти вещи, чтобы перефразировать каждую маленькую разницу в этих языках. Поэтому каждый из них остался в моей памяти и крепко укрепился. Я тщательно их систематизировал, упорядочил и привел в порядок» [5, 35].

Махмуд Кашгари разбивает тюркские племена по языковым особенностям и региональным диалектам на группы:

а) язык жителей согдийских, кинжакских, аргузских племен, городов Баласагун, Тараз, Мадинатулбайз, говорящих на этих языках (диалектах), двуязычных, т. е. тюркских, согдийских, поэтому влияние согдийского языка на тюркский язык этих жителей было сильным, языки этих народов считаются неправильными, нечистыми языками [5, 61-62];

б) хотанцы, тибетцы и тангуты также были двуязычными [5, 62], то есть, вероятно, упоминались тюрко-китайские (или тюрко-тибетские) двуязычные;

в) кай, иабаку, татарский, басмыльский языки классифицируются исследователем как особые языки (видимо, речь идет о монгольских языках), но представители этих племен также говорят на тюркском [5, 62].

Ученые отмечают, что данная работа по сей день не утратила своей актуальности в изучении тюркских языков и диалектов, так же в классификации по степени влияния других языков.

Язык – это душа, дух нации, ее лицо, прошлое, настоящее и будущее. Основатель казахского языкознания А.Байтурсынулы говорил: «потярявший язык народ, исчезнет и сам", – точно подметив важность языка [2]. Как известно, сколько языков исчезают в мире из-за произвола, господства завоевательных стран, и сколько языков стоят на грани исчезновения. Как говорится, «чистота языка - чистота души», «Не чтить язык - не уважать себя», в устах народа много мудрых слов о языке, о достоинстве языка. Каждый народ называет свой язык - Родным языком, потому что это язык, впитавший сознание с молоком матери. Язык - это постоянно развивающаяся тенденция. Поэтому не существует литературного языка, который живет только на основе чисто одного языка, не заимствуя слова из внешнего чужого языка. При изучении языковой культуры наука о языкознании склоняется к отношениям нового света, опираясь на традиционные научные открытия. Известно, что особой ценностью духовного богатства каждой нации в Новом Свете является способность языка развиваться вместе с обществом, служа народу и отвечая за глобальное процветание, становясь залогом сохранения нации. А наша цель - не только сохранить искусство и богатство, но и передать его следующим поколениям, научить служить нуждам общества. При этом общественная деятельность казахского языка заключается в том, чтобы он стал языком рынка, языком науки и цивилизации. Основы культуры слова мы снова находим в национальной этике и воспитании. Традиция страны, которая прославляет саму порядочность в красоте, требует

чистой и живописной речи на своем языке. Изучение языка - это признание своей нации. Знание национального языка – это знание менталитета, качеств, характера, мысли, души, тайн нации, возрождение народной культуры и традиций.

Использованная литература:

1. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. - Алматы: АПИ им Абая, 1959. - 452 С.
2. Байтурсынулы А. Тіл тағылымы. Алматы: Ана тілі, 1992 жыл.
3. Жалмаханов Ш. Ш. Махмут Кашгари и его «словарь тюркских языков» (XI в.). Исследование. - 2016. - 392 С.
4. Кенжебаев Б.» Дивани лугат-ит турок « / / газета "Учитель Казахстана". - 1964, 16 июля. - №29.
5. Түрік сөздігі (турецкий словарь.) Том 1 / Перевод А. Егеубай. - Алматы: Арда+7, 2017. - 592 С.

ON THE ISSUE BESET WITH SEMANTICO-FUNCTIONAL PECULIARITIES OF THE TAJIK MODAL PARTICLE *SHOYAD* AND ITS ENGLISH EQUIVALENTS

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
candidate of philological sciences, senior lecturer of the Khujand state university named after academician Bobojon Gafurov
Tajikistan Republic, Khujand

Beknazarova Mokhia Kenzhaevna,
assistant of the Department of languages of the Samarkand state medical university

Annotation. *The given article dwells on comparative analysis of semantico-functional peculiarities of the Tajik modal particle shoyad and its English equivalents. The conducted comparative analysis discloses that the Tajik modal particle shoyad consistently bears a sense of possibility, uncertainty, or speculation. Thus, the adduced examples and facts reveals the rich and multifaceted feature of modal expression in the compared languages. While shoyad serves as a multifunctional modal particle in Tajik, however, a wide range of grammatical means to achieve similar semantico-pragmatic properties are utilized in English.*

Keywords. *Comparative analysis, translation, modal particle shoyad morphological peculiarities, modality expression.*

TOJIKCHA MODAL ZARRACHA *SHOYAD* VA INGLIZ TILIDAGI EKVIVVALENTLARINING SEMANTIKO-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI MASALASI HAQIDA

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
filologiya fanlari nomzodi, Akademik Bobojon G‘ofurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti katta o‘qituvchisi
Tojikiston Respublikasi, Xo‘jand sh.

Beknazarova Moxiya Kenjaevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti tillar kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tojikcha modal zarracha shoyad va uning inglizcha ekvivalentlarining semantik-funksional xususiyatlarining qiyosiy tahliliga to‘xtalib o‘tiladi. O‘tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, tojikcha modal zarracha shoyad doimiy ravishda ehtimollik, noaniqlik*

yoki taxmin hissini o‘z ichiga oladi. Demak, keltirilayotgan misol va faktlar qiyosiy tillardagi modal ifodaning boy va serqirra xususiyatini ochib beradi. Shoyad tojik tilida ko‘p funksiyali modal zarra bo‘lib xizmat qilsa-da, ingliz tilida o‘xshash semantik-pragmatik xususiyatlarga erishish uchun keng grammatik vositalardan foydalaniladi.

Kalit so‘zlar. *Qiyosiy tahlil, tarjima, modal zarracha shoyad morfologik o‘ziga xosliklar, modallik ifodasi.*

TACİK MODAL PARÇACIK *ŞOYAD’IN* VE İNGİLİZCE EŞDEĞERLERİNİN SEMANTİK-İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ KONUSUNDA

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
filoloji bilimleri adayı, Akademik Bobojon Gafurov adına
Hocand devlet üniversitesi kıdemli öğretmeni
Tacikistan Cumhuriyeti, Hocend şehri

Beknazarova Mokhia Kenjaevna,
Semerkand devlet tıp üniversitesi Dil bölümü asistanı

Özet. *Verilen makale, Tacik modal parçacığı şoyad’ın ve İngilizce eşdeğerlerinin semantik-işlevsel özelliklerinin karşılaştırmalı analizi üzerinde durmaktadır. Yapılan karşılaştırmalı analiz, Tacik modal parçacığı şoyad’ın sürekli olarak bir olasılık, belirsizlik veya spekülasyon duygusu taşıdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, sunulan örnekler ve gerçekler, karşılaştırılan dillerdeki modal ifadenin zengin ve çok yönlü özelliğini ortaya koymaktadır. Şoyad’ın, Tacik dilinde çok işlevli bir modal parçacık olarak hizmet ederken, İngilizcede benzer semantik-pragmatik özelliklere ulaşmak için çok çeşitli dilbilgisi araçları kullanılmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Karşılaştırmalı analiz, çeviri, modal parçacık şoyad’ın morfolojik özellikleri, modalite ifadesi.*

К ВОПРОСУ О СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ТАДЖИКСКОЙ МОДАЛЬНОЙ ЧАСТИЦЫ ШОЯД И ЕЕ АНГЛИЙСКИХ ЭКВИВАЛЕНТОВ

Ашрапов Баходурджон Пулотович,
кандидат филологических наук, старший преподаватель
Худжандский государственный университета имени академика Бободжона Гафурова
Республика Таджикистан, г. Худжанд

Бекназарова Мохия Кенжаевна,
ассистент кафедры языков Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация*. В данной статье рассматривается сопоставительный анализ семантико-функциональных особенностей таджикской модальной частицы шояд и ее английских эквивалентов. Проведенный сопоставительный анализ показывает, что таджикская модальная частица шояд неизменно несет смысл возможности, неопределенности или предположения. Таким образом, приведенные примеры и факты раскрывают богатую и многогранную особенность модального выражения в сравниваемых языках. В то время как в таджикском языке шояд выступает в качестве многофункциональной модальной частицы, в английском языке используется широкий спектр грамматических средств для достижения схожих семантико-прагматических свойств.*

Ключевые слова. *сравнительный анализ, перевод, модальная частица шояд, семантико-функциональных особенности, выражение модальности.*

1. Introduction. Particles are considered to be ones of the auxiliary parts of speech serving to give various shades of meaning to a sentence (Ashrapov, 2022), or its individual members "as a means of expression of the spirit of language creating its freshness, accurateness, concise and deep reflection. In general, they play an important role in the people`s spiritual life" (Kosimova, 2003). Particles are classified as a distinct part of speech standing alongside nouns, verbs, adjectives, and adverbs. However, their functional margins are often unclear, and their roles can overlap considerably with those of adverbs, conjunctions, and even interjections. This inherent flexibility and multifaceted nature make particles a particularly intriguing area of linguistic inquiry (Khalilov, 1977; Zhang, 2020).

The purpose of the study is to conduct the comparative analysis of semantico-functional peculiarities of the Tajik modal particle *shoyad* and its English equivalents.

2. Materials and methods:

While conducting the comparative analysis, we have resorted to *"Temur Malik – Tajik People`s Hero. Muqanna`s Rebellion"* translated into English and introduced by Professor Abdusalom Mamadnazarov (2022), and adduced the appropriate examples out of the above-mentioned source in order to bring certain thoughts and proofs. The chosen source depicts different historical events and the history of Tajik literary language (TLL) and is worthy of the comparative analysis of semantico-functional peculiarities of the Tajik modal particle *shoyad*. The relevant is occurred *8 instances* in the corpus of our study.

The study canvasses the comparative analysis of semantico-functional peculiarities of the Tajik modal particle *shoyad* and its English equivalents focusing on its dynamic nature, semantical features and the interplay of diverse mechanisms. The relevant approach purposes to comprehensively analyze *shoyad* by comparing its function and usage to equivalent structures in English. The theme explored highlights the observations and considerations on a multi-faceted, data-driven methods.

3. Main results:

The conducted comparative analysis of semantico-functional peculiarities of the Tajik modal particle *shoyad* and its English equivalents in *"Temur Malik – Tajik People`s Hero. Muqanna`s Rebellion"* (2022) reveals a complex interplay of expressive elements that significantly contribute into the narrative`s affective depth and pragmatic shades. The following examples adduce the diverse range of the particle *shoyad* presented by Aini, its respective functions, and their corresponding interpretations in English. Each example is followed by a detailed scientific analysis. The relevant study focuses on the Tajik modal particle *shoyad* considering its semantico-functional and morphological features in comparison with its English equivalents. The Tajik modal particle in question roughly equivalent to *perhaps* or *maybe* in English expressing possibility and uncertainty (Mamatov, 2005; Mamadnazarov, 2021).

Hereby, we decided to dwell on some semantico-functional peculiarities of the modal particle *shoyad* in comparison with its English equivalents based on the following examples. In its turn, the former in question offers an element of doubt, conjecture, or hypothetical thinking into the sentence indicating the proposition being presented is not a confirmed fact, but rather a potential scenario, a hopeful outcome, or a considered possibility as well.

Example 1:

Tajik: Agar mo dar in jo jumlai "daromadi hukumat"-ro be ezoh guzorem, *shoyad khonandagon gumon kunand*, ki dar on vaqto ham khazinai davlati boshad va hukmdoron moli on khazinaro ba masorifi shakhsii khud sarf nakarda, tanho ba korhoi umumii mamlakat sarf mekarda boshand - ***English:*** The income of the government requires explanation, *to prevent readers from thinking that* in those years, the ruler`s officials would deposit this income into a state treasury, where government officials could not use it for their private benefit, but only for the benefit of the common interests of the country (Mamadnazarov, 2022, p.15).

In the first example, the modal particle under study participates as an epistemic modal marker presenting a hypothetical scenario that exists in the realm of possibility. So, in this case, the former in question doesn't express the speaker`s personal belief or doubt, but rather presents a potential thought process that readers *might* engage in. It is not resorted to show the possibility, but to prevent the possible misunderstanding, which can occur. The meaning of the sentence will be *"I explain it because readers may misunderstand the point"* (adduced by the author). The shade of meaning of the relevant particle involves the entire clause that follows: *"khonandagon gumon kunand..." (readers might think...)*. Here, *shoyad* adjusts the proposition casting it as a possible rather than a factual statement.

Example 2:

Tajik: Aknun, ki Movarounnahr az dast raft, *shoyad Khurosonro* az hujumi dushmani khunkhor *nigoh dorem* – ***English:*** Now that Mavarannahr has been lost, we *might be able to defend Khorasan* from the invasion of the bloody enemy (Mamadnazarov, 2022, p.30).

In the above-mentioned sentence, the particle under study is used as an epistemic modal marker expressing a degree of possibility regarding the successful defense of Khorasan. *Shoyad* indicates that the speaker considers this outcome achievable but not certain. There`s a sense of hope intertwined with an acknowledgment of the challenging circumstances. The semantic scope of *shoyad* extends over the entire clause *"Khurosonro...nigoh dorem"* (we will defend Khorasan). Here, this particle modulates the proposition transforming it from a definitive statement into a hopeful aspiration.

Example 3:

Tajik: Jangovaron, ki yak qaiq tillovu tanga girifta omadani uro muntazir budand, bo didani in yak khaltachai nazarnogir dar taajjub aftodand va dar dili khud guzarondand, ki *shoyad dar daruni in khaltacha almos*, yo sanghoi purqimati digar boshad, ki ba yak khiroqi mamlakat mearzida *boshad* - ***English:*** The warriors who were waiting for Temur Malik to bring a whole boat of gold and coins, saw only a little, tiny bag. *They wondered what precious treasure could fit in that small bag*, something like diamonds or precious stones, that would equal in value the budget of a country (Mamadnazarov, 2022, p.54).

In this context, *shoyad* participates as an epistemic modal marker introducing a speculative thought or hypothesis. It indicates that the presence of diamonds (or other precious stones) inside the bag is a possibility being considered, not a confirmed fact. This particle reflects the internal thought process of the warriors, who are trying to make sense of the situation. The semantic scope of *shoyad* involves the entire clause *"dar daruni in khaltacha almos... boshad" (inside this small bag are diamonds...)*. It casts the proposition as a conjecture rather than a definite assertion.

Example 4:

Tajik: Temurmalik ham ba tarafi Khorazm rohsipor gardid, ki *shoyad az on jo ba muqobili chingiziyon muborizai nave tashkil namoyad* - ***English:*** Temur Malik continued travelling towards Khorazm, *where he thought he could organize a new army* to resist the Mongols (Mamadnazarov, 2022, p.60).

In this instance, *shoyad* is used as a modal marker expressing a future possibility tinged with hope and intention. This particle indicates that Temur Malik`s plan to organize a new resistance from that location is not a certainty but a desired outcome that he deems possible, and reflects his strategic thinking and determination in the face of adversity. The semantic scope of *shoyad* encompasses the clause "*az on jo ba muqobili chingiziyon muborizai nave tashkil namoyad" (from there... he will organize a new struggle/resistance)*. It modifies the proposition casting it as a hopeful aspiration rather than a definite prediction.

Example 5:

Tajik: U dar holate, ki dilash bo otashi ghazab shulavar shuda bud, ba suyi poytakhti Khorazm, ki dar on vaqto poytakhti Eron, Khuroson va Movarounnahr ham on jo bud, ravon shud, ki *shoyad az on jo baroi dili alammanzili khud tasalloye yobad* - ***English:*** In this condition, his heart burning with fury, he started moving towards the capital of Khorazm, which in those days also

represented the capital of Iran, Khorasan and Mavarannahr. *He hoped that he could find something there to calm down his heart* (Mamadnazarov, 2022, p.61).

Here, *shoyad* is resorted to as a modal marker expressing a desire or hope for a future outcome – finding solace. It indicates that this outcome is not guaranteed but is a possibility that the subject (he) is clinging to, and reflects an emotional state, highlighting the character's vulnerability and longing for relief. The semantic scope of *shoyad* includes the entire clause *"az on jo baroi dili alammanzili khud tasalloye yobad" (from there he will find some solace for his anguished heart)*. It modifies the proposition, transforming it from a statement of fact into an expression of hope.

Morphologically, the contrast persists: in Tajik, an invariable particle is used, while in English, a combination of a past tense verb and a modal verb to bear a similar meaning. This example underscores how *shoyad* can be used to express not just a neutral possibility but also a deeply felt desire or hope for a particular outcome. The English translation successfully conveys this emotional dimension by making the hope explicit through the verb *hoped*.

Example 6:

Tajik: Temurmalik bo shunidani in hikoyati purvahshoniyat Sulton Muhammad va modari u Turkonhotunro dar qatori chingiziyon guzoshta ba hamai onho yakjoya laʿnat va nafrat firistod va ba`d az nigohubin karda ba quvvat ovardani on odam uro hamrohi khud girifta ba roh daromad, ki *shoyad dar yagon joy kore karda tavonad* – ***English:*** While hearing this savage story, Temur Malik put Sultan Muhammad and his mother Turkankhatun among the Mongols, and sent curses and hatred to all of them. He took care of this man, and as soon as the man recovered, they left on a journey together, *so that somewhere he could do something* (Mamadnazarov, 2022, p.63).

Hence, the relevant modal particle is resorted to as a modal marker expressing a desire or hope intertwined with a sense of agency. In this regard, it indicates that the ability to *do something* is not a certainty but a desired outcome that the subject is actively seeking. This particle reflects a proactive stance, a willingness to find an opportunity to act. In this case, the meaning of *shoyad* is close to the meaning of *I hope that.* The semantic scope of *shoyad* covers the entire clause *"dar yagon joy kore karda tavonad" (somewhere he will be able to do something).* It modifies the proposition, casting it as a desired possibility rather than a definite outcome.

Example 7:

Tajik: Pisari Temurmalik yak vaqt az khob bedor shuda did, ki padrash dar joyi khobash nest. Avval "*shoyad u baroi yozidan berun baromada boshad*" gufta, qadre nigaron shud. Vakte ki u ba zudi bargashta naomad, baroi khabargiri berun baromad - ***English:*** When Temur Malik's son woke up, he saw that his father was not in his bed. First, *he waited for some time to think***.** When his father did not return, after a while he came out of the hut, but could not find his father around the hut (Mamadnazarov, 2022, p.75).

In the above-adduced sentence, *shoyad* functionates as an epistemic modal marker introducing a possible explanation or hypothesis for the father`s absence. It reflects the son's initial thought process as he tries to make sense of the situation, and indicates uncertainty and a tentative conclusion based on limited information. The semantic scope of *shoyad* encompasses the entire clause *"u baroi yozidan berun baromada boshad" (he went out to stretch).* It casts the proposition as a conjecture rather than a confirmed fact.

Example 8:

Tajik: Bar boloi balandiho az teppahoe, ki dar rohash rost meomadand, baromada ba har taraf nazar meandokht, ki *shoyad az gumkardai khud nishonae yobad*. Chun chisero namedid, boz dar rohi khud shitob mekard - ***English:*** He would climb up the hills and heights on his way, and looked around, *so that he might find his lost father*. As long as he could not see any. thing, he would continue his travelling (Mamadnazarov, 2022, p.76).

In reference to it, *shoyad* is used as an epistemic modal marker expressing a hopeful possibility, a wish, or a desired outcome. At the same time, it indicates that finding a trace of his lost father is not a certainty but a hoped-for event. The function leans more towards expressing a desire or expectation rather than a neutral assessment of probability. The semantic scope of *shoyad* covers

the entire clause *“az gumkardai khud nishonae yobad” (he will find a trace of his lost one)*. This clause is presented as something desired and considered possible, not as a statement of fact.

4. Discussion:

4.1 On Semantico-Functional Analysis:

Overall, the adduced examples collectively demonstrate that *shoyad* consistently functionates as a multipurpose epistemological modal particle expressing a range of meanings beset with possibility, uncertainty, speculation, hope, and intention. While it makes parallel broadly with the essential meaning of English *perhaps, maybe,* and *possibly*, its precise interpretation is vastly context-dependent.

4.2 Key Semantic and Pragmatic Functions of *shoyad*:

Expressing Neutral Possibility: in certain cases, the modal particle *shoyad* simply shows that something is possible, without strongly emphasizing the speaker`s belief or doubt (e.g., Example 8, where it expresses the possibility of finding a trace).

Introducing Speculation or Hypothesis: hence, the former in question often presents a speculative thought, a conjecture, or a hypothesis based on available information or logical deduction (e.g., Example 3, where it reflects the warriors` speculation about the contents of the bag).

Conveying Hope, Desire, or Intention: shoyad can express a desired outcome, a hope for the future, or an intention to act in a certain way. Such kind of function often intertwines with the expression of possibility creating a sense of hopeful anticipation or determination (e.g., Examples 2, 4, 5, and 6).

Reflecting Internal Thought Processes: in narrative contexts, the particle under study can be resorted to reveal a character`s internal thoughts, beliefs, or reasoning processes (e.g., Example 7, where it introduces a possible explanation for the father`s absence, although this was not adequately reflected in the initial translation).

Rhetorical Device: so, it can be inferred from the examples, that *shoyad* also functionates as a rhetorical device to prevent misunderstanding (Example 1).

5. Conclusion:

Adducing the results of the conducted comparative analysis beset with the theme explored one can come to the conclusion the above-mentioned examples and facts reveals the rich and multifaceted feature of modal expression in the compared languages. While *shoyad* serves as a multipurpose modal particle in Tajik, however, a wide range of grammatical means to achieve similar semantico-pragmatic properties are utilized in English. The corpus of our study highlights the challenges of cross-linguistic translation, particularly when dwelling on nuanced notions, like modality. The findings underscore the importance of the consideration of the particle in question, not just the literal meaning of words, but also their pragmatic implications, their role in the determination of narrative perspective, and their contribution to the overall communicative effect. This profound semantico-functional analysis of this particle offers a deeper understanding of the intricacies of modal expression in Tajik and English.

References:

1. Aini, Sadriddin. Temur Malik – Tajik People`s Hero. Muqanna`s Rebellion. Translation into English and introduction by Professor Abdusalom Mamadnazarov. – Dushanbe: R-graph, 2022. – 156 p.
2. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. "Psychological and pedagogical problems of activating the learning process." Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.
3. Алимджанова, Дилбар, et al. "Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)." Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.

4. Ashrapov B.P. The Level of Usage of Particles in the historical work entitled as “Tuhfat-ul-khoni” by Muhammadvafoi Karminagi // Филологический аспект. – 2022. – No. 3(83). – P. 136-141. – EDN XETGHI.
5. Ashrapov B.P. Comparative analysis of semantical peculiarities of the Tajik modal particle *-diya* and its English equivalents // Mezhdunarodny’j nauchno-issledovatel’skij zhurnal [International Research Journal]. - 2025. - №2 (152). - URL: https://research-journal.org/archive/2-152-2025-february/10.60797/IRJ.2025.152.76 (accessed: 18.02.2025). - DOI: 10.60797/IRJ.2025.152.76
6. Begmatova, D., and D. Alimjanova. Author’s pedagogical technologies in medical universities. Science and innovation 3.B9 (2024): 14-17.
7. Doniyor B. The importance of the fundamental principles of ibn sina’s teachings for solving modern water-related environmental ISSUES //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 10. – С. 51-54.
8. Косимова М.Н. История таджикского литературного языка (IX-X вв.). - Душанбе, 2003. - Т.1. - 490 с.
9. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Душанбе: Эр-граф, 2021. 1016 с.
10. Mamatov, J. Tajik-English Dictionary / J. Mamatov, S. J. Harell, K. Kehoe, K. Khodjibaev. - Dunvody Press, 2005. - 741 p.
11. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
12. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
13. Халилов А. Ҳиссачаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. 144 с.
14. Zhang, D. (2020). Towards a discourse semantic characterisation of the modal particles in Khorchin Mongolian: A case study of an interaction. Journal of Pragmatics, 158, 13-32.
15. Айтмуратова Перхан Генжебаевна, & Файзуллаев Фарход Убайдуллаевич. (2025). Терминология современной медицины. Ta’lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 37(1), 5-9. https://scientific-jl.org/tal/article/view/9281
16. Yorova S. K., Khakberdiyeva V. J. K. Doctor and patient //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1478-1480.
17. Karimovna, Y. S. (2024). Medical Staff Professional Communication Process. *Gospodarka i Innowacje.*, *44*, 227-230.
18. Beknazarova M.K. (2025). Rimning ilk shoir va adiblari. tadqiqotlar.uz, 53(4), 136-138. https://scientific-jl.org/tad/article/view/9329
19. Beknazarova M.K. (2025). Dorivor o‘simliklar dunyosi va ular bilan bog‘liq afsonalar. Ta’lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 37(1), 30-34. https://scientific-jl.org/tal/article/view/9286

O‘ZBEK SHEVALARINING O‘RGANILISHI VA DIALEKTAL LUG‘ATLARNING AHAMIYATI HAQIDA

Nurmanov Furqat Hayitkulovich,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti
furqatnx@gmail.com

Annotatsiya. *Lug‘at tilning boyligi va jozibasini ko‘rsatuvchi, uning xazinasini saqlovchi va imkoniyatlarini ochib beruvchi vosita sanaladi. Yo‘qolib borayotgan til va dialektlarning so‘z boyligini asrab qolishda, keyinchalik ularni o‘qib-o‘rganish va tadqiq qilishda lug‘atlarning ahamiyati juda katta. Shuning uchun ham lug‘atlar millat xazinasidir. Ularni tuzish doimo dolzarb, birlamchi vazifa hisoblanib kelingan. Bu kichik tadqiqotimizda o‘zbek sheva va lahjalarning tadqiqi*

bo‘yicha qisqacha tadriji hamda dialektal lug‘atchiligi tarixi, tiplari va o‘z oldiga qo‘ygan muhim masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, bugungi kunda o‘zbek dialektologiyasi fani oldidagi dolzarb vazifalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. *Til, sheva, lahja, dialekt, xalq tili, lug‘at, dialektal lug‘at, lug‘at tiplari, madaniy til, etnografizmlar, lungvokulturemalar, til korpusi, dialektal korpus, tadqiqot, tahlil, metod.*

ÖZBEK LEHÇELERİNİN ÖĞRENİLMESİ VE LEHÇE SÖZLÜKLERİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE

Nurmanov Furkat Hayitkulovich,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü, asistanı

Özet. *Sözlük, bir dilin zenginliğini ve çekiciliğini gösteren, hazinelerini koruyan, olanaklarını ortaya çıkaran bir araçtır. Sözlükler, kaybolmaya yüz tutan dil ve lehçelerin söz varlığının korunmasında ve daha sonraki çalışma ve araştırmalarda oldukça önemlidir. Bu nedenle sözlükler milletin hazinesidir. Bunları oluşturmak her zaman acil ve öncelikli bir görev olarak görülmüştür. Bu küçük çalışmamızda lehçe sözlükbiliminin tarihçesi, türleri ve önemli konularının yanı sıra Özbek lehçeleri ve ağızları çalışmalarına kısa bir giriş üzerinde duracağız. Ayrıca bugün Özbek diyalektoloji biliminin karşı karşıya olduğu güncel görevler de tartışıldı.*

Anahtar kelimeler. *Dil, lehçe, lehçe, lehçe, yerel dil, söz varlığı, lehçe söz varlığı, sözcük türleri, kültürel dil, etnografyalar, akciğer kültürleri, dil külliyatı, diyalektal külliyat, araştırma, analiz, yöntem.*

ОБ ИЗУЧЕНИИ УЗБЕКСКИХ ДИАЛЕКТОВ И ЗНАЧЕНИИ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВАРЕЙ

Нурманов Фуркат Хаиткулович,
ассистент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *Словарь – это инструмент, который показывает богатство и очарование языка, сохраняет его сокровища и раскрывает его возможности. Словари имеют большое значение для сохранения лексики исчезающих языков и диалектов, а также для их последующего изучения и исследования. Вот почему словари являются достоянием нации. Их создание всегда считалось неотложной, первоочередной задачей. В этом небольшом исследовании мы уделим внимание истории, видам и важным вопросам диалектной лексикографии, краткому изучению узбекских диалектов и диалектов. Также сегодня были обсуждены текущие задачи, стоящие перед наукой узбекской диалектологии.*

Ключевые слова. *Язык, диалект, говор, диалект, просторечие, лексика, диалектная лексика, типы лексики, культурный язык, этнография, лунгвокультуремы, языковой корпус, диалектный корпус, исследование, анализ, метод.*

ABOUT THE STUDY OF UZBEK DIALECTS AND THE IMPORTANCE OF DIALECTUAL DICTIONARIES

Nurmanov Furkat Khaitkulovich,
assistant at the department of Uzbek language and literature,
Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *A dictionary is a tool that shows the richness and charm of a language, preserves its treasures and reveals its possibilities. Dictionaries are very important in preserving the*

vocabulary of disappearing languages and dialects, as well as in their subsequent study and research. That is why dictionaries are the treasure of the nation. Creating them has always been considered an urgent, primary task. In this small study, we focus on the history, types and important issues of dialectal lexicography, a short study of Uzbek dialects and dialects. Also, the current tasks facing the science of Uzbek dialectology were discussed today.

Keywords. *Language, dialect, patois, folk language, dialectual vocabulary, types of vocabularies, cultural language, ethnographisms, linguo-culturems, lexical corpora, dialectual corpira, research, analysis, method.*

Kirish. O‘zbek tilshunosligi tarixida dialektologiya fanining o‘rni va ahamiyati juda katta. Bizning nazarimizda, tilni tadqiq qilish ilmi shevalarni o‘rganishdan boshlangan. XI asrda yaratilgan Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘ati-t-turk” asari tilshunoslik, adabiyotshunoslik, folklorshunoslik fanlari qatori shevashunoslik bo‘yicha ham ilk manba hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodi kabi xalq jonli nutqi sheva va lahjalarini o‘rganish XX asrning boshlarida rivojlanib bordi. Bunga misol sifatida jadidlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarni ko‘rsatishimiz mumkin. Jumladan, G‘ozi Olim Yunusovning 1930-yilda yozilgan “O‘zbek urug‘laridan qatag‘onlar va ularning tili” hamda “O‘zbek shevalarining tasnifidan bir tajriba” asarini aytishimiz mumkin [25, 42-43]. Bundan tashqari, aynan shu yillarda o‘zbek va rus olimlari tomonidan ko‘plab tadqiqotlar yaratilgan. Y.D.Polivanov [19, 45], K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, V.V.Reshetov kabi turkolog olimlarning xizmatlari katta. Ayniqsa, A.K.Borovkovning “O‘zbek sheva-lahjalarini tekshirishga doir savol-javoblar” nomli uslubiy tavsiyalari kelajakda sheva materiallarini yig‘ishda va tahlillarni olib borishda metodik qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi. XX asrning 50-80-yillari o‘zbek dialektologiyasi tarixida eng rivojlangan davr deyish mumkin. Chunki shu yillarda yaratilgan tadqiqotlarning qamrov ko‘lami nihoyatda keng. 1952-yilda Sh.Afzalovning “O‘zbek tilining Parkent shevasi” hamda 1954-yida H.G‘ulomovning “O‘zbek tilining Jizzax shevasi” mavzusidagi tadqiqotlari shu yo‘nalishda yaratilgan ilk dissertatsiyalardan sanaladi [10, 193]. T.Mirsoatov, Y.A.Aliyev, S.Ibragimov, I.Farmonov, O‘.Sharipov, N.G‘afurova, I.Shamsiddinova, H.Uzoqov, V.Egamov, Sh.Shoabdurahmonov, I.Shamsiddinov, A.Shermatov, A.Ishayev, Sh.Nosirov, T.Yo‘ldoshev, B.Jo‘rayev, S.Zufarov, M.Valiyev, U.Tursunov, X.Doniyorov [2, 204] kabi olimlar tomonidan Janubiy Qoraqalpog‘iston, Sayram, O‘sh, Gallaorol, Jo‘sh, Qorako‘l, Qarshi, Qo‘qon, Yuqori Qashqadaryo, Janubiy Tojikiston, Nayman, Shahrisabz, Baxmal, Urgut, Pop singari hudud shevalari hamda dialektologiyaning umumiy masalalari o‘rganildi. O‘tgan asrning yigirmanchi yillarida shevalarni tadqiq qilish adabiy tilni shakllantirish ehtiyoji tufayli zaruriyat yuzasidan amalga oshirilgan edi. Chunki, xalqi juda ko‘p urug‘ va qabillardan, tili esa xilma-xil va rang-barang sheva va dialektlardan tashkil topgan O‘zbekiston sharoitida adabiy tilni asoslash, belgilash va tayin qilish, uning me’yorlarini va to‘g‘ri yozish qoidalarini yaratish, o‘zbek tilida o‘quv ishlarini tashkil qilish hamda darslik, o‘quv qo‘llanma, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish uchun ham shevalarni o‘rganish kerak edi. Keyinchalik, 50-yillardan boshlab esa etnolingvistik xarakter kasb eta boshladi.

Xalq og‘zaki ijodi va xalq jonli nutqi umumiy adabiy til sharoitida yozib, o‘rganib, qayd qilib qo‘ymasa, yo‘qolib ketishi mumkin bo‘lgan milliy madaniy boylik sifatida tadqiq qilindi va bu yo‘nalishdagi ishlar, kam sonli bo‘lmasa-da, davom ettirilmoqda. Dialektal tadqiqotlarda obyektni o‘rganish orqali ma’lum miqdorda sheva va hududga xos birliklar yig‘iladi va tadqiq etiladi. Bu materiallar lug‘at yoki ilova shaklda e’lon qilinadi. Bu kichik tadqiqotimizda shevaga xos so‘zlardan tashkil topgan dialektal lug‘atlar haqida fikr yuritiladi.

Tahlil. 1971-yillarga qadar olib borilgan tadqiqotlar asosida yig‘ilgan til materiallari jamlanib, “O‘zbek xalq shevalari lug‘ati” Fanlar akademiyasi til va adabiyot institutida to‘planib, nashr etildi [24, 409]. Bu lug‘at o‘zbek tilining barcha sheva va lahjalari til materiallarini o‘zida qamrab olmagan bo‘lsa-da, dialektologiya fanining taraqqiyotida o‘z o‘rniga ega. Har bir o‘rganilgan hudud shevasi o‘ziga xos lisoniy faktlarga ega. Buni amalga oshirilgan dialektologik tadqiqotlarning mazmun-mundarijasidan ham bilishimiz mumkin. E’tibor qaratadigan bo‘lsak, asosan, bir hududning shevasini tilshunoslikning barcha yo‘nalishlari bo‘yicha tadqiq qilish yetakchilik qiladi, nazarimizda.

Jumladan, sheva va dialektlarning leksik va morfoligik xususiyatlarini tahlil qilish deyarli har bir ishda mavjud. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimiz “Shevalar lug‘ati”da taxminan 5 mingga yaqin so‘z izohlangan. Bundan tashqari, “Surxondaryo o‘zbek shevalarining lug‘ati”, “Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarining lug‘ati” kabi so‘zliklar ham yaratilgan [20; 13]. Shu o‘rinda shevaga xos yoki dialektal lug‘atlarning tiplari va yaratilishi haqida to‘xtalib o‘tish lozim. Hududiy lug‘atlarni tuzuvchilar u yoki bu leksikografik manbani yaratish vazifasiga turlicha yondashadilar. Ko‘pchilik mintaqaviy lug‘atlarda faqat dialekt leksik birliklari mavjud. Dialekt lug‘atlarini tuzishning bunday printsipi differentsial deb ataladi. Ba’zi lug‘atlar to‘liqlik tamoyilini asos qilib oladi, bu lug‘at dialekt yoki butun tilga mansubligidan qat’i nazar, dialektlarda yozilgan barcha lug‘atlarni o‘z ichiga oladi. Manbalarda bu ko‘rinishdagi lug‘atlarning bir necha tiplari sanab o‘tilgan. Bizningcha, ularni quyidagi tiplarga ajratish mumkin:

1. To‘liq dialektal lug‘atlar – o‘zbek tilida bunday lug‘at mavjud emas. Rus tilida bunday lug‘atlarning izohli va izohsiz tiplari mavjud. Rus shevalarining izohsiz lug‘ati elektron shaklda yartilgan bo‘lib, doimo boyitilib borish imkoniyati mavjud [29, IM]. Rus tili shevalari izohli lug‘atining 2 ta shakli mavjud. Bu, xususan, mashhur leksikograf B.A.Larin tomonidan tuzilgan “Tarixiy ma’lumotlarga ega Pskov mintaqaviy lug‘ati”. Bu lug‘atga yozma manbalardan, nafaqat qadimgi yozma yodgorliklardan, balki XIX-XX asrlarda nashr etilgan va chop etilmagan turli materiallardan olingan sheva so‘zlari ham kiritilgan. Lug‘at lingvistik xaritalarni, shuningdek, ba’zi lug‘at yozuvlarini o‘z ichiga olganligi bilan qiziq, ularda toponimlarning tarqalish hududi yoki alohida so‘zlarning variantlari va ma’nolari ko‘rsatilgan. Ko‘pgina mintaqaviy lug‘atlar uchun materiallar tadqiqotchilar bilan suhbat jarayonida dialekt nutqini bevosita kuzatish orqali to‘planadi. Shu maqsadda o‘qituvchilar va universitet talabalari ishtirok etadigan ekspeditsiyalar tashkil etiladi. Materiallarni to‘plash orqali tuzilgan “Arxangelsk hududiy lug‘ati” bunga misol bo‘la oladi. Bu 180 mingga yaqin so‘zlarni o‘z ichiga olgan eng katta mintaqaviy differensial lug‘atlardan biridir. “Rus lahjalari lug‘ati” uchun jonli dialekt materiallari ham maxsus to‘plangan, ammo bunga qo‘shimcha ravishda lug‘at A.V.Mirtovning “Don lug‘ati”dan barcha ma‘lumotlarni va mahalliy lug‘atni aks ettiruvchi badiiy asarlarni o‘z ichiga oladi (masalan, M.A.Sholoxov). Bosh muharrirlari F.P.Filin va F.P.Sorokoletov bo‘lgan “Rus xalq lahjalari lug‘ati”ning asosini boshqacha g‘oya tashkil etdi. Bu XIX-XX asrlarning yozma manbalaridan nashr etilgan va arxivdan olingan turli sohalarga oid dialekt lug‘atlarini o‘z ichiga olgan lug‘atdir. Unda 240 mingga yaqin so‘z bor. F.P.Filin tomonidan tuzilgan lug‘atning birinchi nashri turli xil manbalarning keng ro‘yxatini o‘z ichiga oladi. Ushbu lug‘at, “Mintaqaviy buyuk ruscha lug‘at tajribasi” va V.I.Dal lug‘ati kabi, Rossiya ichidagi ruslar yashaydigan butun hududni qamrab oladi. “Buyuk rus tilining jonli izohli lug‘ati”, V.I.Dal ko‘p yillar davomida Rossiya bo‘ylab ko‘plab sayohatlari davomida to‘plagan materiallarning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Muallif sheva lug‘ati bilan cheklanib qolmay, umumiy rus tili va adabiy lug‘atni lug‘atga kiritgan. V.I.Dal lug‘atni alifbo-klaster deb ataladigan printsipga muvofiq yaratdi: u bir xil ildizli so‘zlarni bitta lug‘at yozuvida birlashtiradi, bu esa undan foydalanishni biroz qiyinlashtiradi. Ushbu lug‘at Rossiyaning butun hududi bo‘yicha ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan to‘liq lug‘at turi bo‘lib, unda so‘zlarning ma‘nolarini talqin qilish og‘zaki nutq, maqol va maqollar misollari bilan boy tasvirlanganligi bilan ham qiziq. Unda XX asr o‘rtalarida yashagan rus nutqining ko‘plab faktlari saqlanib qolgan. Lug‘atning uchinchi nashri 1903-yilda V.I.Dal vafotidan so‘ng nashr etilgan bo‘lib, I.A.Boduen de Kurtene tahriri ostida lug‘atga ko‘plab yangi so‘zlarni kiritgan va berilgan so‘zlarni umumiy alifbo tartibiga qo‘shgan [30, IM]. Boshqa tillarda ham shu ko‘rinishdagi lug‘atlar mavjud. Afsuski, O‘zbek tilining bunday lug‘ati yaratilmagan. Tilshunos olim Ahmad Ishayevning ma’lumot berishicha, 1988-yilgacha 9 ta doktorlik, 56 ta nomzodlik dissertatsiyasi yozilgan bo‘lib, ularning bir qismida alohida o‘rganilgan hudud va manbaga doir kichik lug‘atlar tuzilgan va ilova qilingan. Bu lug‘atchalarda taxminan 40 mingga yaqin dialektal so‘zlar yig‘ilgan [14, 17]. Misol uchun tadqiqotchi O.Madrahimov o‘z tadqiqotida ilova qilingan birliklar soni 1500 ta ekanligini ta’kidlab o‘tadi [16, 4]. Bu to‘liq bo‘lmasa-da, “Ozbek tilining sheva lug‘ati”ni nashr qilishga asos bo‘ladi.

2. Sheva-adabiy til ko‘rinishdagi lug‘atlar. Bunday lug‘atlar shu turdagi lug‘atlarning asosiy qismini tashkil qiladi. O‘zbek tilshunosligida alohida muallif o‘zi tadqiq qilgan obyekt asosida

tuzilgan kichik lug‘at va 1971-yilda nashr qilingan “O‘zbek xalq shevalari lug‘ati” kabilar yaratilgan. Sheva-adabiy til ko‘rinishidagi lug‘atlar izohli so‘zlik tipida bo‘ladi. Tilshunoslikda adabiy tilda uchraydigan dialektal birliklarning tadqiqotlari ham mavjud. Ya’ni shevaga xos so‘zlar yillar davomida adabiy til bag‘riga singib boradi. Adabiy til va shevalarning qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan ishlar ham mavjud [17, 168]. Dialektal birliklar adabiy til orqali izohlanadi lug‘atlardan tashqari, rus tilida izohlanadigan lug‘atlar ham yaratilgan. Misol tariqasida boshqirt, ozorboyjon, yoqut shevalari asosida yaratilgan lug‘atlar rus tilida izohlangan. Ma’lum ma’noda M.Koshg‘ariyning “Devonu lug‘ati-t-turk” asari ham shunday xarakterga ega. Ya’ni, turk dialekt va shevalaridagi so‘z arab tilida izohlangan. Sheva va lahjalardagi birliklarni turkiy va turkiy bo‘lmagan tillarga, yozma, folklor va badiiy asar tiliga qiyoslab o‘rganish orqali yaratilgan differensial lug‘atlar ham mavjud. Bunday lug‘atlarda so‘zning etimologiyasi, qo‘llanish hududi, hududiy farq va uyg‘unliklari, fonetik me’yorlari ham inobatga olinadi. O‘zbek tilshunosligida bu tipdagi lug‘atlar mavjud. “O‘zbek xalq shevalari lug‘ati”ning ilova qismida shu kabi lug‘at berilgan. Ammo hozirgacha o‘zbek shevalarining hech biri bo‘yicha katta hajmdagi differensial lug‘at yaratilmagan. O‘zbek dialektologiyasi sheva-adabiy til yoki adabiy til-sheva tipidagi lug‘atlarga mujtojdir.

Differensial lug‘atlarning adabiy til-sheva ko‘rinishdagi turlari ham mavjud. Manbalarda turkologiyada bunday so‘zliklar borligi haqida ma’lumotlar berilgan. Rus tilshunosligida bunday lug‘atlar yaratilgan va doimiy takomillashtirilib borilmoqda. Bu turdagi lug‘atlarda bosh so‘z sifatida adabiy tildagi so‘z beriladi va shevaga xos birliklar variantlari va dubletlari ifodalanadi. B.Jo‘rayev va Sh.Sariboyevlar [12; 22]ning kichik hajmli lug‘atlarini bunga misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

3. Shevaga xos so‘zlarning fonetik lug‘atlari o‘z xususiyatiga ko‘ra noyob lug‘atlar sanaladi. Unda bosh so‘z adabiy tilda qo‘llanilgan birlik bo‘lib, uning barcha sheva va lahjalardagi turli xil fonetik variantlari ilova qilinadi. Ya’ni bunday lug‘atlar so‘zning boshqa sheva va lahjalarda qo‘llanilishi hamda fonetik-artikulyatsion farqlarni o‘rganishga xizmat qiladi. Fonetik dialektizmlar lug‘atini tarixiy, yozma, folklor va xalq jonli nutqi asosida tuzish mumkin. O‘zbek tilshunosligida folklor manbalardan, jumladan, “Alpomish” dostonida qo‘llanilgan dialektizmlar lug‘ati, qavm-qarindoshlik terminlarining dialektal lug‘atlari mavjud. Durdona Xudayberganovaning “Dostonlar tilida fonetik dialektizmlar [7, 84-87]” maqolasida bu haqida ayrim ma’lumotlar berilgan.

4. Shevaga xos terminlar lug‘ati. Bunday lug‘at o‘zbek tilshunosligida kichik bo‘lsada, bir necha sohalar bo‘yicha tuzilgan. A.Ishayevning ma’lumotlariga qaranganda, kasb-hunar, chorvachilik, uy qurilishi, egarchilik, metrologik, ayrim sheva va sohalar bo‘yicha dialektal terminlar lug‘atlari yaratilgan. Ularda jami: 7180 dan ortiq so‘z jamlangan [14, 45]. Bunday ishlar keyingi yillarda ham davom etmoqda. Jumladan, “Soha terminlarining sistem tahlili muammolari” [9, 168], “O‘zbek xalq shevalari urf-odat, marosim leksikasining lingvoareal talqini” [6, 134], “O‘zbek tilining kashtachilik leksikasi va uning leksikografik talqini” [3, 148], “O‘zbek tilining o‘tovsozlik leksikasi” [11, 148], “O‘zbek tilining qorako‘lchilik terminologiyasi” [15, 136], “O‘zbek tilida non va non mahsulotlari bilan bog‘liq lug‘aviy birliklar talqini” [5, 142] kabi o‘nlab tadqiqotlarda shevaga xos terminlarning lug‘ati ilova qilingan. Yuqorida sanab o‘tilgan ilovalarni birlashtirib, takomillashtirgan holda o‘zbek tilining shevaga xos terminlari lug‘ati tuzish lozim. Shuningdek, kulolchilik, temirchilik, kosiblik, qishloq xo‘jaligi, savdo-sotiq, me’morchilik, kabi sohalarda ham ko‘plab dialektal terminlar mavjud. Ularni ham jamlagan holda lug‘at yaratilsa, katta hajmli, termin va atamalarga boy manba hosil bo‘ladi.

5. Dialektal toponim va laqablar lug‘ati. Ma’lumki, joy nomlari va kishi ismlari rasmiy maqomga ega bo‘ladi va adabiy til materiali sifatida o‘rganiladi. Ammo rasmiy maqomga ega bo‘lmagan, xalq tilida qo‘llaniladigan toponim va laqablar (yoki kishi ismlari) ham mavjud. Ularning ham o‘zbek sheva va lahjalari uchun umumiy bo‘lgan dialektal so‘zligi yaratilish mumkin. Toponimik va antroponimik tadqiqotlar joy nomlari va laqablar bilan bog‘liq birliklarning qisqacha lug‘atlari ilova qilinadi yoki alohida chop etiladi. Bunday ilova va nashrlarni dialektal toponimik yoki dialektal laqablar lug‘atlari sifatida talqin qilish mumkin. Toponimik va kishi laqablari asosida dialektal lug‘atlarni tuzish ehtiyoji yana shunda ko‘rinadiki, o‘zbek xalq jonli shevalari bunday

onimlarga juda boy. Birgina misol, O.Gadayevning toponimlarga bag‘ishlangan tadqiqotiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, ikki tuman (Samarqand viloyati Payariq va Ishtixon tumanlari) hududi ma’lumotlari asosida 3320 toponimlarni tahlilga tortgan. Shundan 1450 dan ortig‘ini rasmiy nom sifatida qabul qilish mumkin. Keyingi yillarda qishloqlarda ham ko‘chalarga rasmiy nom berilib, uylarni raqamlashtirilganligi hisobiga rasmiy toponimlar ulushi ortdi. Shunday bo‘lsada ikki tuman joy nomlarining 40%i rasmiy maqomga ega. Qolgan 1870 tasi, umumiy nomlarning 60%ga yaqini dialektal toponimlardir. Bunday raqamlarni tadqiqotchilar Sh.Temirov [23, 144], O.Begimqulov kabi o‘nlab olimlarning ishlarida ham ko‘rishimiz mumkin. Shuning uchun ham shevaga xos toponimlarning katta hajmli lug‘atini tuzish ehtiyoji mavjud va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, o‘zbek xalq shevalari asosida frazeologizmlar, omonim va sinonimlar, motivatsion va ters lug‘atlar yaratish mumkin. Ayrim tadqiqotlarda bunday lug‘atlar ilova qilingan. Dialektal frazeologizmlarning lug‘ati xalq jonli tilining jozibasini ko‘rsatib bera oladi. Chunki, shevalarda adabiy tilga nisbatan ko‘chim va kinoya kabi tilning ohangdorligi va jozibasini ifodalash kuchli. Shevaga xos birliklarning sinonimik xususiyatlarini belgilovchi lug‘atlarda xalq jonli nutqining boyligini kuzatishimiz mumkin.

Keyingi yillarda o‘zbek sheva va lahjalari bo‘yicha lingvomadaniy tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Sun’iy til ko‘rinishidagi adabiy tildan ko‘ra shevalarda lingvomadaniy xususiyatlar yaqqol ko‘rinadi. Ya’ni, shevalar tayyor lingvomadaniy material hisoblanadi. O.Fayfulloyevning “O‘zbek folkloridagi lingvokulturemelarining inglizcha tarjimada berilishi” [26, 152], S.Rahimovning “Surxondaryo chorvachilik leksikasida etnografizmlar” [21, 52-57], F.Musayevaning “O‘zbek shevalarining lingvomadaniy tadqiqi” [18, 120] kabi tadqiqotlar ham amalga oshirilgan. O‘zbek tilshunosligining boshqa sohalari qatori dialektologiya fanida ham antroposentrik paradigma metodlari asosida til materialini tadqiq qilish taboro keng yoyilmoqda. Jumladan, bunday tadqiq usullaridan biri – lingvomadaniy tahlil metodi uchun sun’iy o‘zlashtirilgan til materialidan ko‘ra, tabiiy shakllangan til materialini, ya’ni xalq tili bo‘lgan sheva va lahjalarni o‘rganish qulay. Xalq shevalari – milliy qadriyatlarimiz ko‘zgusi, milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi, milliy tilimizning “joni”, madaniyatimizning yorqin ko‘rinishidir. Uni shunchaki, element, material sifatida emas, balki egasi bo‘lgan insondan ajratmasdan o‘rganish lingvomadaniy usulning vazifasi sanaladi. Lingvomadaniy tadqiqotlar asosiy birligi lingvokulturemalar [8, 26] hisoblanadi. Dialektal tadqiqotlarni ham lingvomadaniy usullarda amalga oshirish, dialektal lingvokulturemalarning lug‘atini tuzish, nihoyatda, dolzarb masaladir. Tilmizning boyligini va madaniyligini namoyon qilishda bu tipdagi lug‘atlarning ahamiyati katta.

Xulosa. Zamonaviy o‘zbek dialektologiya fanining yuzaga kelishi bilan dialektal lug‘atlarni yaratish dolzarbligi doimo qayd etib kelinadi. Yuqorida, mulohazalarimizni dalillash uchun qayd qilib o‘tganimiz tilshunos olim A.Ishayevdan tashqari, taniqli tilshunoslar F.Abdullayev, A.G‘ulomov, K.Nazarov, A.Nosirov, D.Abdurahmonov, S.Ashirboyev, M.Abdiyev, N.Murodova ham o‘z tadqiqotlarida ta’kidlab keladilar. Shulardan xulosa chiqargan holda, avvalo, sheva va lahjalarni tadqiq etish ko‘lamini o‘zgartirish, hajm va sifat jihatdan yangicha mazmun kiritish lozim. O‘rganilmagan, chala tadqiq etilgan shevalarni o‘rganish, ularni tizimlashtirish, areal xususiyatlarini belgilash va xaritalash lozim. Bu ishlarni amalga oshirish, bundan 70-80 yil oldingi kabi oson kechmaydi. To‘g‘ri, bugun qo‘limizda kompyuter va boshqa elektron vositalar bor, ular ishlarimizni, ma’lum ma’noda, yengillashtiradi. Ammo shevalar “yo‘qolib”, xalq tili “adabiylashib” bormoqda. Tilimizning “asl ildizlarini” yaqqol ifodalaydigan dialektal birliklarni asrab qolish uchun ham shevalarni o‘rganishni kechiktirmasligimiz lozim. Sheva materiallarini to‘plash, tahlil qilish va saqlashda yangi metod va imkoniyatlardan foydalanishimiz kerak. Birlamchi vazifa, qanday ko‘rinishda bo‘lmasin, lug‘atlar yaratishimiz, hozirgi kunda ko‘p qo‘llanilayotgan korpus lingvistikasiga murojaat qilishimiz, o‘zbek sheva va lahjalarining dialektak milliy korpusini yaratishimiz juda dolzarbdir. O‘zbek tilshunosligida bu yo‘nalishda ilk qadamlar tashlangan. Tadqiqotchi Muyassar Xolova tomonidan Boysun qipchoq shevasi asosida milliy shevalarning korpusini tuzishning lingvistik asoslari bo‘yicha ilk ish amalga oshirildi [27, 128]. Bu sohadagi tahlillar keng ko‘lamda amalga oshiriladi, albatta. Zero tilimizning “ ...sofligini saqlash, uni boyitib

borish aholining nutq madaniyatini oshirish, ...tilning zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikaysiyalariga faol integratsiyalashuvini ta’minlash” [1, PF] bugungi taraqqiy etgan davrning vazifalaridan biridir. Bundan tashqari, shevashunoslikka xos tadqiqot va tadqiqotlar natijasida yig‘ilgan dalillarni tizimlashtirishimiz zarur. Buning uchun yaqinda tuzilgan “O‘zbek shevashunosligi markazi” juda zaruriy tashkilot sanaladi. Umid qilamizki, Markaz tizimli tarzda ish olib boradi hamda o‘zbek dialektologiyasining rivojini belgilab bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 октябрдаги «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6084-сон фармони // https://lex.uz/docs/5058351.
2. Ashirboyev S. O‘zbek shevalarini o‘rganish tamoyillari. “Terminologiya va dialektologiyaning zamonaviy masalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 204 b.
3. Bahodirova G. O‘zbek tilining kashtachilik leksikasi va uning leksikografik talqini: Filol.fan.b.fals.dok...diss. – Qarshi, 2023. – 148 b.
4. Гуломов Х. Ўзбек тилининг Жиззах шеваси: Фил.фан.ном.дисс. – Т., 1954. – 223 б.
5. Ibodova A. O‘zbek tilida non va non mahsulotlari bilan bog‘liq lug‘aviy birliklar talqini: Filol.fan.b.fals.dok...diss. – Samarqand, 2023. – 142 b.
6. Suvanova M. O‘zbek xalq shevalari urf-odat, marosim leksikasining lingvoareal talqini: Filol.fan.b.fals.dok...diss. – Qarshi, 2023. – 134 b.
7. Xudayberganova D. Dostonlar tilida fonetik dialektizmlar. Filologik tadqiqotlar. – Toshkent: Muhahrir, 2020, – B. 84-87.
9. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati. – Toshkent, 2015. – 56 b.
10. Абдиев М. Соҳа лексикасининг систем таҳлили муаммолари. Монография. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – 188 б.
11. Афзалов Ш. Ўзбек тилининг Паркент шеваси: Фил.фан. ном.дисс. – Т., 1952. – 193 б.
12. Бердиев Х. Ўзбек тилининг ўтовсозлик лексикаси: филол.фан.б.фалс. док…дисс. – Самарқанд, 2017. – 148 б.
13. Жўраев Б. Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари лексикаси, Ўзбек шевалари лексикаси, – Тошкент, 1966. – 284 б.
14. Ишаев А. Қорақалпоғистон ўзбек шеваларининг луғати. – Тошкент, 1997. – 102 б.
15. Ишаев А. Ўзбек диалектал лексикографияси. – Тошкент: Фан.1990, –140 б.
16. Қаршиев Н. Ўзбек тилининг қоракўлчилик терминологияси. филол. фан.б. фалс. док… дисс. – Самарқанд, 2021. – 136 б.
17. Мадраҳимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикасини ўрганиш масалалари. – Тошкент: Фан, – 184 б.
18. Муродова Н. Ўзбек адабий тили ва шевалар лексикасининг қиёсий тадқиқи. – Т.: Фан, 2005. – 176 б.
19. Мусаева Ф. Ўзбек шеваларининг лингвомаданий тадқиқи. – Тошкент: Фан. 2019, – 120 б.
20. Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. – Т.: Узгосиздат, 1933 г. – 45 с.
21. Раҳимов С. Сурхондарё ўзбек шевалари луғати. – Термиз, 1995. – 88 б.
22. Раҳмонов Б., Сурхондарё чорвачилик лексикасида этнографизмлар // Ўзбек тили ва адабиёти. -№4, 2018, – Б. 52-57.
23. Сарибаев Ш. Казахская региональная лексикография. – Алмати, 1976. – 166 с.
24. Темиров Ш. Самарқанд вилояти оронимларининг лисоний тадқиқи: филол. фан. б. фалс. док…дисс. – Самарқанд, 2019. – 144 б.
25. Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: Фан, 1971, – 409 б.

26. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. – Т.: Миллий энциклопедия, 2000, – 689 б.
27. Файзуллоев Ў. Ўзбек фольклоридаги Лингвокультеремаларнинг инглизча таржимада берилиши (болалар фольклори жанри ва эртаклар мисолида): филол.фан.б.фалс.док…дисс. – Тошкент. 2019. – 156 б.
28. Холова М. Ўзбек миллий шевалари корпусини тузишнинг лингвистик асослари (Бойсун тумани “ж”ловчи шевалари мисолида): филол.фан.б.фалс.док…дисс. – Термиз. 2022. –128 б.
29. Юнусов Ғ.О. Ўзбек шевалари таснифидан бир тажриба. –Т.: Ўздаврнашр, 1935 йил. –68 б.
30. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
31. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
32. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.

NUTQNING VERBAL VA NOVERBAL KO‘RINISHI

Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute assistenti
Pardayevsirojiddin3108@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nutqning verbal va noverbal ko‘rinishlari haqida so‘z yuritilgan. Noverbal aloqaning turlari, ularning og‘zaki nutqdagi ahamiyati, shu jumladan nutqni buzuvchi omillar haqida fikr yuritib o‘tilgan. Bundan tashqari aloqa jarayonida vujudga keluvchi to‘siqlar, uni bartaraf etish yo‘llari haqida batafsil to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar. *Verbal, noverbal, induvidual to‘siq, etnotipik to‘siq, madaniyat, qadriyat, optik-kinetik, ekstralingvistik, vizual.*

AĞIZDAN VE AĞIZDAN OLMAYAN BESLENME

Pardayev Sirojiddin Şokır oğlu,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü asistanı

Özet. *Bu makalede sözlü ve sözsüz konuşma biçimleri tartışılmaktadır. Sözsüz iletişimin türleri, konuşmadaki önemi, konuşmayı bozan faktörler ele alınmaktadır. Ayrıca iletişim sürecinde ortaya çıkan engeller ve bunların aşılması yolları detaylı olarak ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Sözlü, sözsüz, bireysel bariyer, etno-tipsel bariyer, kültür, değer, optik-kinetik, dil dışı, görsel.*

ВЕРБАЛЬНОЕ И НЕВЕРБАЛЬНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ РЕЧИ

Пардаев Сироджиддин Шокир оглы,
ассистент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье рассматриваются вербальные и невербальные формы речи. Обсуждаются виды невербальной коммуникации, их значение в устной речи, в том числе факторы, искажающие речь. Кроме того, подробно рассматриваются препятствия, возникающие в процессе коммуникации, и пути их преодоления.*

Ключевые слова. *Вербальный, невербальный, индивидуальный барьер, этнотипический барьер, культура, ценность, оптико-кинетический, экстралингвистический, визуальный.*

VERBAL AND NONVERBAL APPEARANCE OF SPEECH

Pardayev Sirojiddin Shokir oglu,
assistant at the Uzbek-Finnish pedagogical ınstitute

Abstract. *This article discusses verbal and nonverbal manifestations of speech. The types of nonverbal communication, their importance in oral speech, including factors that disrupt speech, are discussed. In addition, the barriers that arise in the communication process and ways to overcome them are discussed in detail.*

Keywords. *Verbal, nonverbal, individual barrier, ethnotypical barrier, culture, value, optical-kinetic, extralinguistic, visual.*

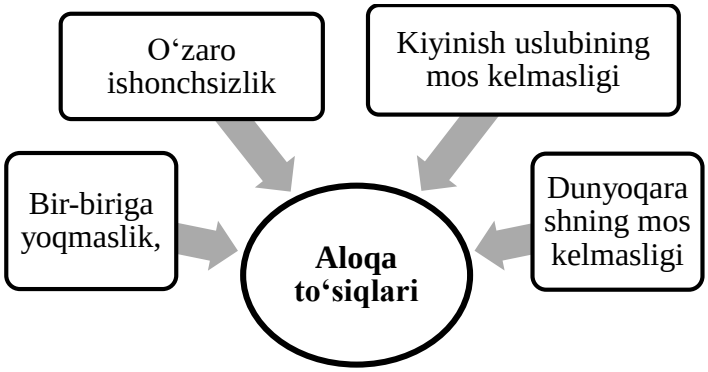
O‘zaro kommunikatsiya ikki kishining o‘zaro munosabatlari asosida amalga oshadi va ularning har biri kommunikant sifatida aloqa subyekti hisoblanadi. Aloqa subyektlari bir-birini xabardor qilish vazifasini bajarish mobaynida yo‘llayotgan xabarning kelib chiqishi, sabablari, aniqlik darajasini hisobga oladi. Chunki nutqiy aloqaga kirishishdan ko‘zlangan asosiy maqsad – bu murojaat qilishdir. Bu holatni subyektlararo jarayon sifatida baholash mumkin. Bundan kelib chiqadiki, uzatilgan axborotlarga javoban yangi ma’lumotlar olinadi, o‘zlashtiriladi *[1, 375-376 b.]*.

Aloqa jarayonida ma’lumotlar shunchaki uzatilmaydi, balki bu jarayonda aloqa subyektlarining faol harakati talab etilib, bu har ikkala tomon uchun ham muhim hisoblanadi. Demak, insonlar nafaqat ma’nolarni almashishadi, balki ularga intilishadi ham. Kishilar o‘zaro ma’lumot almashishda belgilar tizimi orqali hamkorlik jarayonida bir-biriga ta’sir o‘tkazadi va sherigining xatti-harakatiga o‘zgartirish kiritishi ham mumkin. Bundan kelib chiqadiki, belgilar ma’lum maqsadlarga yo‘nalgan bo‘lib, kommunikantlarning holatlarini o‘zgartiradi. Bu esa kommunikativ ta’sir deb yuritiladi. U qanchalik muvaffaqiyatli bo‘lsa, aloqa samaradorligi ham yaxshi bo‘ladi. Bu o‘z-o‘zidan psixologik jarayon bilan bog‘liq *[2, 628 b.]*.

Aloqa jarayonida ma’lumotni yo‘naltiruvchi (kommunikator) va uni qabul qiluvchi (adresant) shaxs o‘rtasida bir xil yoki o‘xshash dekodlash tizimi yaratiladi va bu tizim ularning o‘zigagina tushunarli bo‘ladi. Bir-birini tushunishda hamma bir xilda so‘zlash shartiga asoslanish yuqori samara bermaydi. Chunki inson har qanaqa axborotni o‘zaro almashishi mumkin va bu aloqa subyektlarining barchasiga aniq bo‘ladi. Biroq faqat qadriyatlar tizimini o‘zaro almashish natijasida esa sheriklar bir-birlarining hayot tarzi va xarakter-xususiyatlarini ham o‘zlashtiradi va yanada yaxshi tushunish imkoni paydo bo‘ladi.

O‘zaro kommunikativ aloqa jarayonida aloqa to‘siqlari ham paydo bo‘lishi mumkin. Bu holat ham bevosita psixologik xarakter kasb etadi.

Bizningcha, aloqa to‘siqlari ikki xil bo‘ladi:

1.Individual to‘siqlar ikki aloqaga kirishuvchi sheriklarning shaxsiy munosabatlari (bir-biriga yoqmaslik, tashqi ko‘rishishning ma’qul kelmasligi, ovozning, gapirish ohangining, nigohlar va shu kabilar) o‘zaro mos kelmasligi natijasida hosil bo‘ladi.

2.Etnotipik to‘siqlar millatlararo madaniyat, an’ana, qadriyatlarning o‘zaro mos kelmasligi natijasida paydo bo‘ladi.

Demak, aloqaning samaradorligi faqatgina nutqiy tajribaga emas, balki mental tuzilish, madaniy kelib chiqish bilan ham bog‘liq ekan.

Madaniy aloqalarning ikki turi mavjud: Verbal va noverbal aloqa. **Verbal** (og‘zaki) aloqa inson omili ta’sirida og‘zaki nutq, nutq tovushlari, fonetik belgilar tizimi, leksik va sintaktik birliklar tamoyillari asosida amalga oshadi. Bu jarayonda nutq eng muhim omil bo‘lib, xabar uzatishda reallik saqlanishi bilan xarakterlanadi. Bir turdagi madaniyatni aloqa yo‘nalishiga uzatishda xabar shaklida haqqoniy yetkazish muhim hisoblanadi. Chunki har bir madaniyat o‘zining tarixi, ichki tuzilishiga ega bo‘ladi. Nutqiy modelda madaniy matnlardan foydalanish nutq samaradorligini oshiradi, bir qarashda ularni aniqlab bo‘lmasa-da, sekinlik bilan o‘zgarish namoyon bo‘ladi *[3, 34-47 b.]*.

Axborotga singdirilgan madaniyat, odatda, harakatchan, ya’ni dinamik xususiyat kasb etadi. Ma’naviy faoliyat esa madaniy faoliyatga nisbatan kam dinamik hodisa sanaladi. Ular yordamida matnlar ham son, ham mohiyat jihatdan boyiydi. Masalan, XIX asr O‘rta Osiyo madaniyatini misol tariqasida oladigan bo‘lsak, uning tarkibiga O‘rta Osiyo xalqlarining umummilliy xususiyatlari, turmush sharoitlari, oziq-ovqat, kiyim-kechak, adabiyot, san’at va shu kabi ko‘plab yo‘nalishlardagi xabarlar bu turdagi matnlar sonining ortishiga sabab bo‘ladi.

Lebdovaning tadqiqotlarida og‘zaki aloqaning to‘rt me’yori belgilab berilgan:

1) Tog‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita;
2) Badiiy va qisqa;
3) Shaxsiy va vaziyatga xos;
4) Instrumental va ta’sirchan *[4, 78 b.]*.

Noverbal (og‘zaki bo‘lmagan) aloqa ham o‘z navbatida bir nechta tizimlardan tashkil topadi:

1) Optik-kinetik noverbal aloqada imo-isholarlar, yuz ifodasi, pantomimalar orqali amalga oshadi. Mazkur tizimda inson tana a’zolaridan ko‘zlar, yuz, lab, qo‘llar faol ishtirok etadi, ular orqali mavjud madaniy borliqni to‘laroq anglash imkoni tug‘iladi. Optik-kinetik tizim nutq vositalarisiz qo‘llanilganda mohiyat noaniq bo‘ladi, bunday holatlar, ko‘pincha turli madaniyat vakillarining aloqa jarayonida hosil bo‘ladi *[5, 178 b.]*.

2) Juftlik va ekstralingvistik noverbal aloqada, asosan, og‘zaki shaklda amalga oshiriladi. Unda vokalizatsiya, intonatsiya, tovush tembri ritmi, ohangi, nutqiy pauzalar, qolaversa, yig‘lash, xo‘rsinish, yo‘talish, tabassum qilish nutqiy aloqaning mukammalligini ta’minlaydi. Ular nutqqa yaqin usullar bo‘lib, uzatilayotgan madaniy axborotning semantik boyishiga xizmat qiladi.

3) Makon va zamonni tashkil etish kommunikativ vaziyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Unda axborot qabul qiluvchining diqqatini tarqoq holga keltiruvchi holatlarni tartiblash tushuniladi. Masalan, nutq so‘zlayotganda kimningdir baland poshna kiygan holatdagi qadam tovushlari, sahna ortidagi shovqinlar ham samarali aloqaga putur yetkazadi. Jamoada ikki kishini bir-biriga qarshilantirish natijasida ham aloqa hosil qilish mumkin. Bunday holatlar eksperimental natija keltirib chiqaradi [6, 10-33 b.].

4)Vizual noverbal aloqa ham o‘ziga xos belgilar tizimi bo‘lib, kommunikatsiya jarayonida ko‘z bilan aloqa qilish tushuniladi. Bu bevosita psixologiya sohasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, vizual idrok yordamida yuzaga chiqadi. Og‘zaki muloqotni mukammallashtirishda ko‘z qarashlari, uning harakat chastotasi, davomiyligi, statika va dinamikasi muhim hisoblanadi. Bu orqali aloqani davom ettirish yoki to‘xtatishga undash mumkin. Qolaversa, aloqa jarayonida axborot uzatayotgan subyektning rost yoki yolg‘on ma’lumot berayotganligini aniqlash mumkin bo‘ladi [7, 249-250 b.].

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, madaniyat kommunikatsiya jarayonining bir bo‘lagi bo‘lib, u orqali aloqa ishtirokchilari o‘zaro qadriyatlar silsilasini almashishadi, nutqiy ko‘nikmalarini, hayotiy tajribalarini orttirishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ebert, C. Kultursemiotik am Scheideweg: Leistungen und Grenzen des dualistischen Kulturmodells von Lotman / Uspenskij // Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. – 2002. – No 6(2). – 34-47 pp.
2. Hess-Lüttich, E.W.B. Spatial turn: on the concept of space in cultural geography and literary theory. Meta – carto – semiotics // Journal for Theoretical Cartography. – 2012. – No 5. – P. 19; Nöth, W. Yuri Lotman on metaphors and culture as self-referential semiospheres // Semiotica. – 2006. – No 161. – 249–250 pp.; Ruhe, C. La Cité des poètes: Interkulturalität und urbaner Raum. – Würzburg: Königshausen, 2004. – 10-33 pp.
3. Kristeva J On Yury Lotman // PLMA: Publications of the Modern Language Association. – 1994. – No 109(3). – 375–376 pp.
4. Lotman, Y.M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture, trans. Shukman A. – Bloomington, IN: Indiana University Press, 1990. – P. 178.
5. Nöth, W. Yuri Lotman on metaphors and culture as self-referential semiospheres // Semiotica. – 2006. – No 161. – P. 151.
6. Schönle A., Shine, J. Introduction. In: Schönle A (ed.) Lotman and Cultural Studies: Encounters and Extensions. – Madison: University of Wisconsin Press, 2006. – 13–14 pp.
7. Вернадский В.И. Биосфера. I-II. – Л.: Научное химико-техническое издательство. Научно-технический отдел В.С.Н.Х, 1926. – 628 с.
8. Normo‘minov, S. T. (2023). Til tizimi va so ‘z turkumlari paradigmasida yadro-periferiya munosabatlari haqida. *2016 no. 6 (100/1)*, *100*(66), 5-10.
9. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
10. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
11. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
12. Alikulova, D. O., & Pardayev, S. S. (2024). Increasing students'vocabulary by using didactic games and interactive methods in teaching synonyms. *Journal of Science, Research and Teaching*, *3*(12), 15-18.

CULTURAL LINGUISTIC STUDIES OF THE CONCEPTS: FRAME ANALYSIS

Mukhammadiyarov Aydos Joldasbaevich,
Ph.D. student, Nukus state pedagogical institute
Nukus, Karakalpakstan
aydmuxam@mail.ru

Tajiyeva Aliya Utebaevna,
candidate of pedagogical sciences, docent, Nukus state pedagogical institute
Nukus, Karakalpakstan
aliyatajieva67@gmail.com

Annotation. *The given article reveals that cultural linguistic peculiarities are expressed based on the concept especially in the field of translation studies. The main method to analyze translated Byron’s poem in Karakalpak is to find out basic lexical frames which can help us to conceptualize human soul universally. Doing the frame (framing) analysis by which Ervin Goffman started to use in his book, we identified that the «soul» is the main concept in people connecting with love, sorrow, motherland, longing, and despair and in translations of the poems «Lines written in an*

album» by Byron the «soul» was shown similarly both in meaning and translating. In the end, the essential frames like traveler, a dead person, grave, remedy, bridge, darkness, can help one to embody the author’s soul and were classified into framing subgroups, such as linguistic frame, emotional and spiritual frame, metaphorical frame, philosophical frame, structural frame, contextual frames.

Keywords. *frame (framing) analysis, analytical method, structural elements, concept, soul/ruwx contextual frame, universal*

KONSEPTLARNING LINGVOMADANIY TADQIQOTLARI: FREYM TAHLILI

Muxammadiyarov Aydos Joldasbaevich,
doktorant, Nukus davlat pedagogika instituti
Nukus, Qoraqalpog‘iston

Tajiyeva Aliya Utebaevna,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent,
Nukus davlat pedagogika institute

Annotatsiya. *Ushbu maqola madaniy lingvistik xususiyatlar, ayniqsa tarjima tadqiqotlari sohasida konsepsiya asosida ifodalanishini ochib beradi. Qoraqalpoq tiliga tarjima qilingan Bayron she’rini tahlil qilishning asosiy usuli inson ruhini universal tarzda konseptuallashtirishga yordam beradigan asosiy leksik freymlarni aniqlashdan iborat. Ervin Goffman o‘z kitobida foydalana boshlagan freym (freymlash) tahlilini o‘tkazish orqali biz "ruh" odamlarni sevgi, qayg‘u, vatan, sog‘inch va umidsizlik bilan bog‘laydigan asosiy tushuncha ekanligini aniqladik. Bayronning "Albomda yozilgan satrlar" she’rining tarjimalarida "ruh" ham ma’no, ham tarjima jihatidan o‘xshash tarzda ko‘rsatilgan. Yakunda sayohatchi, o‘lik, qabr, davo, ko‘prik, zulmat kabi muhim freymlar muallifning ruhini mujassamlashtirishga yordam beradi va lingvistik freym, hissiy va ma’naviy freym, metaforik freym, falsafiy freym, strukturaviy freym, kontekstual freymlar kabi freymlash kichik guruhlariga tasniflandi.*

Tayanch so‘zlar. *Freym (freymlash) tahlili, analitik usul, strukturaviy elementlar, konsepsiya, ruh/ruwx kontekstual freymi, universal.*

KAVRAMLARIN KÜLTÜREL DİLSEL İNCELEMELERİ: ÇERÇEVE ANALİZİ

Muhammediyarov Aydos Joldasbayeviç,
doktora öğrencisi, Nukus devlet pedagoji enstitüsü
Nukus, Karakalpakistan

Taciyeva Aliya Utebayevna,
pedagoji bilimleri adayı, doçent, Nukus devlet pedagoji enstitüsü

Özet. *Bu makale, kültürel dilbilimsel özelliklerin, özellikle çeviri çalışmaları alanında, kavram temelinde ifade edildiğini ortaya koymaktadır. Karakalpak diline çevrilen Byron şiirini analiz etmenin temel yöntemi, insan ruhunu evrensel olarak kavramsallaştırmamıza yardımcı olabilecek temel sözcüksel çerçeveleri bulmaktır. Ervin Goffman’ın kitabında kullanmaya başladığı çerçeve (çerçeveleme) analizini yaparak, "ruh"un insanları sevgi, keder, vatan, özlem ve umutsuzlukla birbirine bağlayan ana kavram olduğunu belirledik. Byron’ın "Bir albüme yazılan satırlar" adlı şiirinin çevirilerinde "ruh", hem anlam hem de çeviri açısından benzer şekilde gösterilmiştir. Sonuç olarak, gezgin, ölü kişi, mezar, çare, köprü, karanlık gibi temel çerçeveler, yazarın ruhunu somutlaştırmaya yardımcı olabilir ve dilbilimsel çerçeve, duygusal ve ruhsal çerçeve, metaforik*

çerçeve, felsefi çerçeve, yapısal çerçeve, bağlamsal çerçeveler gibi çerçeveleme alt gruplarına sınıflandırılmıştır.

Anahtar kelimeler. *Çerçeve (çerçeveleme) analizi, analitik yöntem, yapısal öğeler, kavram, ruh/ruwx bağlamsal çerçevesi, evrensel.*

КУЛЬТУРНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПТОВ: ФРЕЙМОВЫЙ АНАЛИЗ

Мухаммадияров Айдос Жолдасбаевич,
докторант, Нукусский государственный педагогический институт
Нукус, Каракалпакстан

Тажиева Алия Утебаевна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Нукусский государственный педагогический институт

Аннотация. *В данной статье раскрывается, что культурно-лингвистические особенности выражаются на основе концепции, особенно в области переводоведения. Основным методом анализа переведенного на каракалпакский язык стихотворения Байрона является выявление основных лексических фреймов, которые могут помочь нам универсально концептуализировать человеческую душу. Проводя фреймовый (фрейминг) анализ, который Эрвин Гоффман начал использовать в своей книге, мы определили, что «душа» является основной концепцией, связывающей людей с любовью, печалью, родиной, тоской и отчаянием. В переводах стихотворения Байрона «Строки, написанные в альбоме» «душа» была показана аналогично как по смыслу, так и по переводу. В заключение, важные фреймы, такие как путешественник, мертвец, могила, лекарство, мост, тьма, помогают воплотить душу автора и были классифицированы в подгруппы фреймирования, такие как лингвистический фрейм, эмоциональный и духовный фрейм, метафорический фрейм, философский фрейм, структурный фрейм, контекстуальные фреймы.*

Ключевые слова. *фреймовый (фрейминг) анализ, аналитический метод, структурные элементы, концепция, контекстуальный фрейм дух/рух, универсальный.*

We strive to deepen our understanding of universal concepts of humanity through the physical objects, phenomena, events, and changes in our physical world. These elements generate concepts within a specific human conceptual system, that is, they create clear frames in the mind, which help to solidify the nature of these concepts. Therefore, framing or categorizing concepts enhances the speed and clarity with which the brain visualizes information or events, facilitating their organization into images. The initial definitions were provided by scholar Irving Goffman, who discusses framing or frame analysis in his book, emphasizing personal experiences and social structures. He differentiates individual experiences from the broader societal structure and illustrates how individuals strive to learn from their life experiences, as well as addressing issues related to the framing of social life and social structure [3]. Frame analysis can be observed as having initially emerged in the field of sociology. However, this analytical method is also widely applied in psychology, discourse studies, philosophy, and linguistics. Lawrence W. Barsalou has explored three distinct components of frames: attribute-value sets, structural invariants, and constraints. He elucidates that frames are structured entities characterized by dynamic relationships among these forms, emphasizing that the rigid configuration of attributes can lead to specific outcomes.

Furthermore, in both artificial and human intelligence domains, frames support a range of conceptual tasks. They not only represent significant events, norms, and plans but also play a crucial role in defining the conceptual landscape and integrating various concepts within that domain. This highlights the importance of frames in understanding the complexities of conceptualization and

interaction within social contexts [1, 21 p.]. Undoubtedly, the frame structures in the mind are closely related to a person’s life experiences and background. George Lakoff and Mark Johnson connect this to the ‘gestalts’ in human experience, stating that ‘there is a degree of conceptual salience that fully realizes our ability to generate images and gestalt perception from our concepts and motor schemes [4, 77 p.]. In some sources, frames are understood as cognitive structures that represent stereotypical events. In this case, frames are defined in a specific context and are encoded in the brain through relational, role-action, and other specialized dimensions, or they are mental frames. For example, the word ‘meal’ can evoke ‘waiter,’ ‘customer,’ ‘food,’ and ‘ordering a meal [2, 222-254 p.].

One of the pioneers in introducing ‘Frame Semantics,’ Charles Fillmore’s ideas [2, 222-254 p.]. on semantic and conceptual frames are invaluable in cognitive linguistics, as they examine the relationships between language and thought. He believes that language is based on our experiences and social interactions.

Alexander Zeim almost supports this idea: Frames are a conceptual unit of knowledge that linguistic explanations evoke. Additionally, language users recall these frames to understand linguistic meaning. Therefore, knowing what a particular explanation means and how it is used implies the introduction of a specific cognitive structure, which is related to the previous explanation [5, 2 p.].

Now Let’s look at the translated version of Byron’s poem in the Karakalpak language.

Lines written in an album

As o‘er the cold sepulchral stone
Some name arrests the passer-by;
Thus, when thou view’st this page alone,
May mine attract thy pensive eye!
And when by thee that name is read,
Perchance in some succeeding year,
Reflect on me as on the dead,
And think my heart is buried here.

In the Karakalpak translation:

Альбомға

Жалғыз мазар турған қула далада
Тербемей ме жолаўшының қыялын.
Сол сыяқлы бул қосығым набада,
Сениң нәзериңе илингей, жаным.
Соңлары сен оны оқып көрерсең,
Сени қәйтип сүйгенимди билерсең.
“Ол енди жоқ, қосығына бирақ та
Өз жүрегин жерлеп кетипти-аў” дерсең [6, 29 p.].

To perform a frame-based analysis of the translation from the perspective of the ‘Soul/Ruwx’ concept, we first define the semantic field of the ‘Soul/Ruwx’ concept: ‘Soul/Ruwx’ represents a person’s inner world, spirit, emotion, inner strength and energy, sorrow and longing, and the symbolic connection between life and death. In the poem, this concept is reflected in several categories, as follows:"

1. Structural Elements of the ‘Soul/Ruwx’ Concept

1.1. Solitude: The image of a solitary grave and a desolate steppe in the poem represents the isolated state of the ‘Soul/Ruwx.

1.2. Passionate Suffering: The author expresses love through their individual state, giving descriptions of ‘suffering,’ ‘sorrow,’ and ‘grief,’ because the linguistic persona enters the poetic space with a heavy lexical narrative.

1.3. Eternity: The author placing their ‘poem’ alongside a grave compares their emotional state to being outside the bounds of time, and also compares it to the soul’s eternal existence.

2. Contextual Frame

2.1. 'Soul/Ruwx' and the Traveler: Here, the book reader and the pilgrim are compared to each other; the reader may one day turn the pages of books, while the visiting person says 'may it touch' the spirits of the dead.

2.2. 'Soul/Ruwx' and Space: A desolate steppe and a solitary grave represent empty space in physical existence. The linguistic persona resembles a tombstone in a vast field, aiming to attract attention.

2.3. 'Soul/Ruwx' and Time: The spirit of past love and lost feeling is preserved as an eternal memory in the poet's inner world.

In conclusion, Frame or the framing analysis is connected to an individual's personal life experience, integrated into social existence, and outlines a mental representation in the conceptual field of understanding, helping to enhance comprehension. They encompass components such as attribute-value sets, structural invariants, and constraints, which are perceived through understanding gestalt and create a cognitive structure for the conceptual unity by dividing explanations into frames.

References:

1. Barsalou, Lawrence W. 1992. "Frames, concepts and conceptual fields." In Frames, Fields and Contrasts: New essays in semantic and lexical organization, edited by Lehrer, Adrienne / F. Kittay, Eva. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. P. 21.
2. Fillmore C. Frames and the semantics of understanding //Quaderni di semantica. – 1985. – T. 6. – C. 222-254.
3. Goffman, Erving (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press. ISBN 0-930350-91-X.
4. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: The cognitive unconscious and the embodied mind: How the embodied mind creates philosophy. – New York: Basic Books, 1999. P.77.
5. Ziem, Alexander. Frames of understanding in text and discourse (Translated by Catherine Schwerin.) 2014: 1-440. p.2.
6. Юсупов И. Мәңги булақлар ((Жер жүзилик поэзия классиклериниң қосықлары ҳәм поэмаларынан). -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1985. - 114 б.

KO'MAKCHILASHISH JARAYONI VA UNING ILMIY ASOSLARI

Erbutayeva Shalola Utkirovna,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi
utkirovnashalola@mail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda dolzarb muammolardan biri hisoblanmish yordamchi so'z turkumlariga mustaqil so'z turkumlari doirasidan so'z ko'chish jarayoni, bu jarayon bosqichlari va grammatizatsiya hodisasi haqidagi ilmiy mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Ko'makchi, ko'chish hodisasi, ko'makchilashish jarayoni, transpozitsiya va konversiya, grammatizatsiya, tublashganlik, ko'makchisimonlik, ko'makchilashganlik va ko'makchilashayotganlik bosqichlari.*

YARDIM SÜRECİ VE BİLİMSEL ESASLARI

Erbutayeva Şalola Utkirovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makalede, modern dilbilim araştırmalarının acil sorunlarından biri olan sözcüklerin bağımsız sözcük gruplarından yardımcı sözcük gruplarına geçiş süreci, bu sürecin aşamaları ve dilbilgiselleşme olgusu hakkında bilimsel değerlendirmeler sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Yardımcı, geçiş olayı, yardımcı süreç, aktarma ve dönüştürme, gramerleştirme, köklendirme, yardımcı, yardımcı ve yardımcı aşamalar.*

ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ ПОСЛЕСЛОГОВ (ПРЕДЛОГОВ) И ЕГО НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ

Эрбутаева Шалола Уткировна,
преподаватель Узбекско-Финлского педагогического института

Аннотация. *В данной статье представлены научные размышления о процессе переноса слов из самостоятельных частей речи в служебные части речи, являющиеся одной из актуальных проблем современных лингвистических исследований, этапах этого процесса и явлении грамматизации.*

Ключевые слова. *Послеслоги (предлоги), явления переноса, процесс становления послелога, транспозиции и конверсии, грамматизации, стадии укорененности послелогообразность, послелог процесс становления послелога.*

THE PROCESS OF ASSISTANCE AND ITS SCIENTIFIC BASIS

Erbutayeva Shalola Utkirovna,
teacher at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article presents scientific considerations on the process of word migration from independent word groups to auxiliary word groups, the stages of this process, and the phenomenon of grammaticalization, which is considered one of the urgent problems in modern linguistic research.*

Keywords. *Auxiliary, migration phenomenon, auxiliaryization process, transposition and conversion, grammatization, embeddedness, auxiliary-likeness, auxiliaryization and auxiliaryization stages.*

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda dolzarb muammolar sifatida yordamchi so‘z turkumlari, ularning lingvistik maqomi, grammatik tabiati, boshqa so‘z turkumlariga ko‘chishi va ayni vaqtda boshqa mustaqil so‘z turkumlarining yordamchi so‘zlarga ko‘chib, grammatik vazifalar uchun xoslanishiga e’tibor qaratilmoqda. Vaholanki, tilshunoslikda yordamchi so‘z turkumlari, xususan, ko‘makchilarning yuzaga kelishi va nutq ko‘rinishlarida qo‘llanilishi bilan bog‘liq ko‘plab masalalar o‘z yechimini kutmoqda. Ko‘makchilarning mohiyati, qo‘llanish imkoniyatlari, ularni yuzaga keltiruvchi shart-sharoit bugungi kunda yuzaga kelgan muammolar emas. Ular ko‘p davrlardan beri tilshunoslarning diqqat-e’tiborida bo‘lib kelmoqda. Shunday bo‘lsa-da, “ko‘makchi nazariyasi uzoq davom etgan o‘rganish an’anasiga qaramay, hali ham takomillashtirishni talab qiladi”[1:21]. Darsliklar va soha lug‘atlarida berilgan ta’riflarni umumiylashtirsak, ko‘makchi so‘zlarning asosiy vazifasi mustaqil ma’noli so‘zni boshqa mustaqil ma’noli so‘zga bog‘lab kelishdan iborat ekanligi ma’lum bo‘ladi. Darhaqiqat, mustaqil so‘z turkumiga mansub so‘zning yordamchi so‘z turkumiga o‘tib qolishi vaqt talab qiladigan jarayon hisoblanib, bosqichma - bosqich amalga oshadigan hodisa sifatida u birdaniga yuzaga kelmaydi. Shu o‘rinda tadqiqotchi e’tiborga olish lozim bo‘lgan masalalardan biri, avvalo, ko‘makchilashish hodisasi qanday yuzaga kelishi, uning paydo bo‘lishida ishtirok etuvchi omillar nimalardan iborat ekanligini aniqlashdir. Zero, so‘z (leksema) guruhlari - turkumlarining tarixiy-geneologik, tafakkuriy va ierarxiyali o‘zaro aloqasini, tabiiyki, til sathida asosli va barqaror tekshirib bo‘ladi. Nutq sathida esa so‘zning (leksemaning emas) ma’no jilolari, nutqiy - situativ xususiyatlari amalda bo‘ladi, mazkur holda turkumlararo aloqani xolisona tekshirish

mushkul. Shu sababli nutq sathida **so‘z turkumlarining ko‘chishi** hodisasinigina kuzatish samara beradi, zero, so‘z turkumlariaro ko‘chish so‘z turkumining nutq sathidagi o‘zaro aloqalarining ma’lum shaklidir, bu hodisa aynan nutqiy xususiyat kasb etadi [2:25]. Ta’kidlash joizki, tilshunoslikda ko‘makchi masalasiga turlicha qarashlar mavjud bo‘lsa-da, ularning ko‘pchiligida umumiylik, ya’ni ko‘makchini tavsiflashda ularning kelishiklar orqali amalga oshadigan munosabatlardagi roliga yondashuvdagi uyg‘unlik kuzatiladi.

Ko‘makchilarning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixga borib taqaladi. Bu jarayonni o‘rganish yordamchi turkum, umuman, ko‘makchilar guruhi tarkibiga kirgan birliklar haqida tugal xulosa chiqarishga, ushbu turkumga oid birliklar nega aynan ko‘makchi deb nomlanishi haqida yakdil bir fikrga kelinishiga yordamlashadi.

XI asr yozma yodgorliklari tilini morfologik va leksik jihatdan tahlilga tortgan S.Mutallibovning “Ko‘makchilar o‘z boshicha biror ma’no anglatmay, ot yoki otlashgan so‘zlarga birikib, gap bo‘laklarining bir-biriga bo‘lgan munosabatlarini ifodalovchi yordamchi so‘zlardir. Ularning ba’zilari ayrim kelishiklar bilan birgalikda, ba’zilari kelishiksiz yoki ba’zilari biror kelishik funksiyasida qo‘llanishlari mumkin”[3:122] - degan fikrlari ko‘makchilar va kelishik qo‘shimchalari o‘rtasidagi aloqa tarixan shakllanganligini ko‘rsatadi. Yana bir til tarixchisi J.Hamdamovning fikricha, “Ko‘makchilar tarixan mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lgan so‘zlardan ajralib chiqqan. Ba’zan mustaqil so‘zlar o‘z ma’nosida ishlatilishidan tashqari asrlar davomida asta-sekin o‘z leksik ma’nosini yo‘qotib, ko‘makchilashib qolgan. Ular gapning mustaqil bo‘lagi bo‘lib kela olmaydi. Ular o‘zaro fazo, payt, sabab, maqsad, holat, birgalik, o‘xshatish kabilarni anglatish bilan bog‘liq bo‘lgan ma’nolarni faqat boshqariluvchi so‘z ma’nosi bilan birgalikda ifodalaydilar”[4:82]. Ko‘rinadiki, olimning fikriga asoslanadigan bo‘lsak, ba’zan mustaqil so‘zlar o‘z ma’nosida ishlatilishidan tashqari asrlar davomida asta-sekin o‘z leksik ma’nosini yo‘qotib, ko‘makchi turkumiga o‘tib borgan. Demak, olim ko‘makchilarning yuzaga kelishi, ko‘makchilashish jarayonini bevosita davrga, vaqtga bog‘lab talqin qilmoqda. Afsuski, olim yuqoridagi fikr bilan chegaralanib, jarayonni yuzaga keltiruvchi omillar, bosqichlari masalasiga to‘xtalmagan. Yordamchi so‘zlar qatori ko‘makchilarning aslida mustaqil ma’noli so‘z turkumlaridan kelib chiqqan bo‘lib, keyingi til taraqqiyotida eng murakkab tushunchalarni ifodalash uchun yordamchi ma’nolarda qo‘llana boshlashi va eng oxiri o‘zlarining qadimgi leksik ma’nolarini yo‘qotishi to‘g‘risidagi fikrlar H.Berdiyorovning hozirgi zamon o‘zbek adabiy tilida so‘ng ko‘makchilarni o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotida ham uchraydi [5:13].

Rus tili funksional-kommunikativ grammatikasi bo‘yicha kuzatishlar olib borgan M.V.Vsevolodov ko‘makchi tushunchasiga munosabatini quyidagicha ifodalaydi: “Gap bo‘lagi sifatida gap - bu gapda otning yoki uning substansiyasining semantik-sintaktik rolini ifodalash vositasi sifatida va ularni gapga kiritish vositasi sifatida xizmat qiladigan yordamchi leksik birliklar sinfidir. Har bir ko‘makchi o‘ziga xos leksik ma’noga ega bo‘lib, ot yoki uning o‘rnini bosuvchi sintaksema ma’nosiga o‘z hissasini qo‘shadi va uning kelishik shaklini belgilaydi. Ko‘makchi so‘zning morfologik shaklining bir qismi emas, balki so‘zning sintaktik shaklining tarkibiy qismi sifatida sintaksemaga kiradi” [6:23]. Olim o‘z fikrlarini davom ettirar ekan, **ko‘makchilashish jarayoni** to‘g‘risida ham to‘xtalib o‘tgan. Uning ko‘makchi deyilganda “funksional-sintaktik birlik tushuniladi, u ham morfologik ko‘makchi, ham boshqa so‘z turkumlaridan tashkil topgan, lekin shu bilan birga yaxlit xizmat vositasi sifatida faoliyat yurituvchi va ko‘makchi bilan bir xil funksiyani bajaradigan birliklar bo‘lishi mumkin” [6:21] , - degan fikrlari mustaqil so‘z turkumlariga oid so‘zlarning ko‘makchilashishi bu jarayonni tabiiy deb qarashga undaydi.

Otning ko‘makchiga ko‘chishini maxsus tadqiq etgan T.I.Antonovaning fikriga ko‘ra, ko‘makchili birlikning shakllanish jarayoni mohiyati “otning predmetli, grammatik ma’nosi yo‘qolishi yoki zaiflashuvidan iborat” [7:37], buning natijasida u xizmat elementi sifatida qabul qilinadi. Shunga yaqin fikrlarni bildirgan M.S.Bunina ham prepozitionalizatsiya muammosiga to‘xtalar ekan, ko‘makchi-larning shakllanishi predmetlik kategoriyasining bartaraf etilishi natijasida sodir bo‘lishini qayd etadi [8:56]. O‘zbek tilida so‘z turkumlarining o‘zaro munosabati va unda yuklamalarning o‘rnini aniqlashga harakat qilgan Z.Isaqov turkiy tillarda so‘z turkumlari va affikslarni tasniflagan M.Zakiyevning morfologik birliklarni nutqni tashkil qilishdagi o‘rniga ko‘ra

uch guruhga ajratganligi haqida ma’lumot beradi: 1) fikrni tashkil qiluvchi muayyan tushunchalarni ifodalovchi birliklar; 2) so‘zlovchining borliqqa munosabatini ifodalovchi birliklar; 3) gapni tashkil qiluvchi so‘zlar orasidagi munosabatni amalga oshiruvchi birliklar. Birinchi guruhga mustaqil deb ataluvchi so‘zlarni kiritadi: ot, sifat, son, olmosh, fe’l, ravish. Ikkinchi guruhga modal so‘zlar, undovlar, yuklamalar kiritiladi. Uchinchi guruhga esa ko‘makchi, ko‘makchilashgan so‘zlar, bog‘lovchi va bog‘lovchilashgan so‘zlar mansub bo‘ladi [9:12]. Ko‘rinadiki, olimning so‘z turkumlari tasnifi masalasida qarashlari ancha farqli bo‘lsa-da, uning ko‘makchilashgan so‘zlarni alohida turkum sifatida qarashi ahamiyatlidir. “O‘zbek tili grammatikasi”da ham shunga yaqin fikrlar mavjud. Unda “Hozirgi zamon o‘zbek tilida ko‘makchilarning ikki xili uchraydi. Bular: *bilan, uchun, kabi, sari, sayin, qadar singari* mustaqil ma’nosini tamoman yo‘qotgan so‘zlar va *tomon, boshqa, sababli, orqali, tufayli, qarab, qaramay, so‘ng, tashqari, beri, ko‘ra, chog‘li, uzra* singari ko‘makchi vazifasida qo‘llanuvchi, mustaqil so‘zlardan (ot, sifat, ravish va fe’llardan) ko‘makchilikka ko‘chgan so‘zlar” [10:541] deyish bilan ko‘makchilashish hodisasi – prepozitsionalizatsiya hodisasi e’tirof etilmoqda. Shuningdek, J.Hamdamovning quyidagi fikrlarida ham ko‘makchilashish jarayoniga ishora mavjud: “… ularning ba’zilar qaysi turkumdan ajralib chiqqan bo‘lsa, o‘sha turkum bilan aloqasini hanuzgacha saqlab kelyapti (*qash, gird, utru ro‘para, ich, keyin* kabilar), ba’zilari esa o‘zi ajralib chiqqan turkum bilan aloqasini butunlay uzgan, ularning etimologiyasi noaniq (*uchun, kabi, bashqa, ozga, sonra, ayru, beri va boshqalar*). Qayerdan kelib chiqqani noaniq, o‘zgarmas shaklga ega bo‘lgan ko‘makchilarni haqiqiy ko‘makchilar deb, *mundьn burunroq, tash aldьg‘a, koshk yuzasinde, andьn sonraraq, bizin aramьzda* kabi kelishik, son, egalik va boshqa qo‘shimchalar bilan ishlatila oladigan ko‘makchilarni ko‘makchi otlar deb hisoblash mumkin”[11:82]. Tilshunos H.Ne’matov ravish ko‘makchilarning nutqda mustaqil qo‘llana olish qobiliyati bilan ot ko‘makchilarga yaqin turishi, sof va ot ko‘makchilar orasida oraliq o‘rinni egallashi haqida fikr yuritar ekan, bunda ravish ko‘makchilarda yoki sof ko‘makchilarga (ya’ni grammatik ma’nosining leksik ma’nodan batamom uzilishi) yoinki ot ko‘makchilarga o‘tish (ya’ni egalik va kelishik affikslari bilan birikib kelish) tendensiyasi ko‘zga yaqqol tashlanishi, shuning uchun *uze, otru* ravish ko‘makchilar o‘z xususiyati bilan sof ko‘makchilarga yaqinlashsa (mas., anьn otru (Q.2562) - “bu tufayli andьn otru o‘rnida, senin uze - sende”), boshqa bir necha ko‘makchilarda (chunonchi asra, tegre, on, basa va h.k.) ot ko‘makchilarga o‘tishni ko‘rish mumkin”ligini, ya’ni ko‘makchilashish hodisasining yuz berishini ta’kidlaydi [12:45]. “Zamonaviy o‘zbek tili. Morfologiya” kitobida bir soni, *ba’zan* ravishi, *ham* yuklamasi, *bilan* ko‘makchisi bog‘lovchiga; ost, ust, old, orqa, tomon, tag, tepa, ich, ora, qosh, lab, yoqa, og‘iz **oti**, qarab, boshlab, ko‘ra, deya, deb, o‘xshab **ravishdoshi**, boshqa, bo‘lak, o‘zga **sifat**i, avval, oldin, ilgari, keyin, so‘ng **ravishi** ko‘makchiga ko‘chishi o‘zbek tilshunosligida allaqachon tegishli adabiyotda qayd etib o‘tilganligi ta’kidlanadi [13:442]. Lekin shuni ham yodda tutish lozimki, “Har qanday yasalma (hosil qilingan - yasalib chiqqan element) dastlabki (“birlamchi”) emas, balki keyingi (“ikkilamchi”) hodisadir, u boshqa bir hodisaga tobe (ma’no va boshqa jihatlardan), uning semantik va struktural xususiyatlari o‘sha dastlabki hodisa orqali aniqlanadi. So‘z yasalishi tahlilida tarixiy, diaxronik faktlar zarur bo‘lib qolgan o‘rinlardagina, qiyos uchun keltiriladi, hisobga olinadi, lekin asosga olinmaydi [10: 21-22]. Nazarimizda tilshunos olim J.Eltazarovning quyidagi fikrlari ushbu masalaning bugungi kundagi holatini ochiq-oydin tavsiflab beradi: “Umuman, tilshunosligimizda hozirgacha so‘z turkumlari aro ko‘chishning juz’iy masalalari qalamga olingan, ko‘chish faqat bir yoki bir necha so‘z turkumi doirasidagina olib tekshirilgan, xolos. So‘z turkumlari aro aloqa va ko‘chishning yirik muammolari, xususan, ko‘chishning tafakkuriy, lisoniy va nutqiy asoslari, mustaqil so‘z turkumlariaro ko‘chish, mustaqil so‘zlarning yordamchi so‘z turkumlari bilan aloqasi va o‘zaro ko‘chishi, alohida guruhdagi so‘zlarning mustaqil va yordamchi so‘z turkumlari bilan aloqasi va o‘zaro ko‘chishi, grammatikalizatsiya hodisalari tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolib kelmoqda” [13:118]. Yordamchi so‘z turkumlari esa ushbu hodisani ifodalashda faol.

O‘zbek tilshunosligining nazariy masalalarini yoritishda grammatik qoidalarga asoslaniladi. Bu jarayonda esa grammatikalizatsiya, transpozitsiya va bu hodisalarning ilmiy asoslangan

xulosalaridan foydalanishimiz, ushbu hodisalarning tilda doimiy mavjudligini va bu tilning fonetik, leksik, grammatik sathida o‘zgarishga sabab bo‘lishini anglashimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Раевская М.В. Теоретические проблемы изучения предлогов в отечественной линг¬вистике // Вестн. Южно-Урал. гос. ун-та. Сер. Лингвистика. – Т. 2014. 11, № 2.
2. Элтазаров Ж.Д. Сўз туркуми парадигмасидаги ўзаро алоқа ҳамда кўчиш ҳоллари. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – Б.15.
3. Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк (XI аср ѐзма ѐдгорликлари асосида). – Тошкент:ЎзФА нашри, 1959. – Б. 122.
4. Ҳамдамов Ж. Ўзбек тили тарихи. Иккинчи қисм. Тарихий морфология. Иккинчи бўлим. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2003. – Б.82.
5. Бердиёров Ҳ. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида сўнгкўмакчилар: Филол.фан. номз. …дис-я. – Самарқанд, 1949. – Б.24.
6. Всеволодова М.В., Клобуков Е.В., Кукушкина О.В., Поликарпов А.А. К основаниям функционально-коммуникативной грамматики русского предлога // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. - 2003. - № 2. - С. 22-23..
7. Антонова Т.И. Переход существительных в предлоги // Учен. зап. Магнитогор. гос. пед. ин-та. - 1961. - Т. 14. - С.37.
8. Антонова Т.И. Переход существительных в предлоги // Учен. зап. Магнитогор. гос. пед. ин-та. - 1961.
9. Исақов З. Ўзбек тилида сўз туркумларининг ўзаро муносабати ва унда юкламаларнинг ўрни. – Тошкент, 2001. – Б.12.
10. Ўзбек тили грамматикаси. Т. I. – Тошкент: Фан, 1975. – Б.541.
11. Ҳамдамов Ж. Ўзбек тили тарихи. Иккинчи қисм. Тарихий морфология. Иккинчи бўлим. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2003. – Б.82.
12. Неъматов Ҳ.Ғ. XI-XII аср ѐзма ѐдгорликларида кўмакчилар // Ўзбек тили грамматик қурилиши, лексикология ва диалектологияси масалалари. V чиқиши. – Самарқанд:СамДУ нашри, 1976. – Б. 45.
13. Элтазаров. Ж. Сўз туркумлари ҳақидаги лингвистик назариялар. – Самарқанд. – Б. 118.
14. Normo‘minov, S. T. (2023). Til tizimi va so ‘z turkumlari paradigmasida yadro-periferiya munosabatlari haqida. *2016 no. 6 (100/1)*, *100*(66), 5-10.
15. Нормуминов, Ш. Т. (2020). ВЗАИМОСВЯЗИ И РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМ ЧАСТЕЙ РЕЧИ. *Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук*, (6), 142-147.
16. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
17. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *fars international journal of education, social science & humanities.*, *13*(2), 9-14.
18. Alikulova, D. O., & Pardayev, S. S. (2024). Increasing students'vocabulary by using didactic games and interactive methods in teaching synonyms. *Journal of Science, Research and Teaching*, *3*(12), 15-18.
19. Shokir o‘g‘li, P.S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
20. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
21. Utkirovna, E. S., & Pardayev, A. B. About New Assistants in Uzbek Language. *JournalNX*, 333-336.
22. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA, MATAL VA IBORLARIDA “CHOL” KONSEPTINING TALQINI

Hasanov Husniddin Kamol o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute o‘qituvchisi
hasanovhusniddin1704@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kognitiv tilshunoslik, uning o‘rganish doirasi bevosita paremiologik birliklar orqali o‘rganilgan. “Chol” konseptining lingvokognitiv xususiyatlari maqol, matal, iboralar orqali ifodalangan.*

Kalit so‘zlar*. Maqol, matal, ibora, konsept, kognitiv tilshunoslik, sfera, “chol” konsepti.*

ÖZBEK HALK ATASÖZLERI, DEYIŞLERI VE DEYIMLERINDE “YAŞLI ADAM” KAVRAMININ YORUMLANMASI

Hasanov Hüsniddin Kamal’ın oğlu,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makale bilişsel dilbilimi ve çalışma alanını doğrudan paremiyolojik birimler aracılığıyla incelemektedir. “Yaşlı adam” kavramının dilsel-bilişsel özellikleri atasözleri, deyimler ve deyimlerle dile getirilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Atasözü, deyim, ifade, kavram, bilişsel dilbilim, küre, “yaşlı adam” kavramı.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ “СТАРИК” В УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦАХ, ПОГОВОРКАХ И ВЫРАЖЕНИЯХ

Хасанов Хусниддин Камол оглы,
ассистент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье когнитивная лингвистика и ее предмет изучения рассматриваются непосредственно через паремиологические единицы. Лингвокогнитивные свойства концепта «старик» выражены через пословицы, поговорки и выражения.*

Ключевые слова. *Пословица, идиома, выражение, концепт, когнитивная лингвистика, сфера, концепт “старик”.*

INTERPRETATION OF THE TERM “STARIK” AND UZBEK PEOPLE

Hasanov Husniddin Kamol oglu,
assistant at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article studies cognitive linguistics, its field of study directly through paremiological units. The linguocognitive properties of the concept of "old man" are expressed through proverbs, sayings, and expressions.*

Keywords. *Proverb, saying, expression, concept, cognitive linguistics, sphere, concept of “old man”.*

Kirish. Barchamizga ma’lumki, azal-azaldan xalqimizninng donishmandlik haqidagi maqol, matal, afsona, rivoyat va ertaklarida yoshi ulug‘ qariyalar, nuroniy chollar, kampirlar, otalar va ularning aqlli va aqlsiz, o‘z bilganidan qolmaydigan farzandlari haqida ko‘plab hayotiy voqelarga yuzma-yuz kelamiz. Negaki, bizning ota-bobolarimiz o‘zlari misqollab yiqqan milliy qadriyatlarini

ko‘z qorachig‘idek asragan va bularni hayot yo‘llarida katta mashaqqatlar bilan sayqallab, tajribalarini mustahkamlashda unumli foydalanishgan, xalqimizda ***“Qari bilganni – pari bilmas”*** kabi maqollarning o‘ziyoq yuqoridagi fikr-mulohazalarimizni to‘laqonli quvvatlashga asos bo‘la oladi. Chunki qariya, nuroniy oqsoqol, mahalla yoshi ulug‘i, choli-yu, kampiri ana shu milliy o‘gitlarimizni har doim yodimizga soladi. “Otalar so‘zi – aqlning ko‘zi” kabi o‘lmas maqollarimizning o‘zida qanchadan qancha ma’no o‘z tajassumini topadi. Inson boshiga har qanday vaziyatda Alloh taolo mislsiz sinovlar yuborib turadi. Ana shunday og‘ir vaziyatlarda har qanday ShAXSning kamarbastasi, habibi yoki uning suyanishga, madad olishga katta ishongan insoni bo‘ladi. Bu ham bo‘lsa, xalqimizning, vatanimizninng qariyalari, otalari, bobolari va nuroniylaridir.

Kundan kunga jadal suratlarda taraqqiy topib, yangi nazariy-ilmiy o‘zanlar “kashf”iga keng imkoniyatlar ochib berayotgan global dunyo modifikatsiyasida mislsiz evrilishlar ro‘y bermoqda. Otaning oilada o‘rni qanchalik ulug‘ bo‘lsa, qariyalar, chollar va nuroniylarning keskir o‘gitlari, so‘zlari, bir so‘z bilan aytganda hayotiy tajribalari shunchalik muhimdir. Bunday o‘tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak. Mana shu munosabatga diqqat qaratadigan bo‘lsak, birgina – chol konseptining turli xil janrlar-u, shakllarda o‘ziga xos modifikatsion qamrov jadalligiga aylanganini ko‘ramiz. Xalqimizning azal-azaldan qadriyatga aylangan, donishmandlik va halollik, poklik va ulug‘lik, mehr-muhabbat va odamiylik kabi o‘lmas tushunchalarining bir-biridan farqlanishini, o‘ziga xos kriteriyalar chegarasida namoyon bo‘lish strukturasini talqin qilishga diqqat qaratamiz.

“Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so‘zlarga aytiladi. *Maqol* o‘zbek tilida *maqol*, tojiklarda *zarbulmasal*, ruslarda *poslovitsa*, arablarda (jonli so‘zlashuvda) *naql*, turklarda *ata so‘zi* atamasi bilan yuritiladi. Maqol atamsi arabcha [قَ ولْ] – qavlun – gapirmoq, aytmoq so‘zidan olingan. Maqollarda so‘z qimmati alohida yorqin ifodalanadi. Chunki maqollardagi so‘zlarni boshqasi bilan almashtirish, biron so‘z qo‘shish mumkin emas. Ular milliy til tarkibida qoliplashgan holda namoyon bo‘ladi. Bu janr dunyodagi hamma xalqlar og‘zaki ijodida bor bo‘lib, hajm, shakl, yaratilishi maqsadiga ko‘ra mushtarak hisoblanadi. Hatto nomlanishida ham yaqinlik aniq seziladi. Jumladan, arablarda “*qavlun*” – *gap, so‘z* ma’nosini ifodalasa, tojiklarning “*zarbulmasal*” atamalarida misol keltirish, ruslar “*poslovitsa*”sida so‘zlar bilan fikrni ifodalash, turklardagi “*ota so‘zi*”da esa ajdodlar fikrini eslash ma’nosi yetakchi.

Maqollar va matallarni o‘rganuvchi sohani tilshunos olimlar paremiyalogiya deb atashadi. Uning qisqa va ko‘pincha she’riy misralar kabi bo‘lishi, aniqlik, lo‘ndalik hamda sermazmunlik kasb etishini, bir so‘z bilan qanchadan-qancha ma’no beruvchi xususiyatini ham unutmaslik lozim. Maqollarning turli xil mazmuniga qarab tasniflash mumkin. U qanday vaziyatda va qay o‘rinda ishlatilishiga qarab ajratib, uning ma’nolarni talqin qilish ishonchni oqlaydi.

O‘zbek tilinining yashirin xazinasi haqida tushuncha. Dunyodagi barcha tillarning bir-biriga o‘tib, rivojlantirib turuvchi nihoyatda keng atamalari borki, uni nazariy jihatdan tadqiq etish joriy lingvo-kognitiv tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri sanaladi. Shu ma’noda, tilshunoslikdagi har bir so‘z o‘zining ma’no anglatuvchi xususiyatiga ega bo‘lishi bilan bir qatorda, juumlalarni semantik-stilistik tomondan bog‘lovchi muhim kategoriyalar hisoblanadi. Chol – konseptiga e’tibor beraylik. Maqollarda, iboralarda, matallarda aks etish konsepsiyasi jihatidan turli xil ma’noviy qatlamlarni o‘zida tajassum qiladi. Ertakdagi obrazlar va metaforalar, tasviriy-badiiy san’atlar, umuman xilma-xil vositalarning yuzaga chiqishida, insonning o‘zak tomiri – ruhiga ta’sir qilishida, tarbiyaviy ahamiyati bilan alohida ajralib turishini unutmaslik lozim. “O‘zbek tili mana shunday imkoniyati keng til. Unga hadeb chet tillardan so‘zlarni tashib kelaverish o‘rinsiz. Buning o‘rniga o‘sha tushunchani ifodalash uchun til imkoniyatidan foydalanishga harakat qilish kerak. Bu o‘rinda tillardagi mavjud so‘zlarning ko‘p ma’noliligiga ham e’tiborni qaratish yaxshi natija berishi mumkin” [1, 36]. Ko‘rinadiki, o‘zbek xalq maqollari-yu, xalq og‘zaki ijodidagi turli xil janrlarda akslangan chol konsepti ham insonning shakllanish moduslarini, tarbiya va axloq kategoriyalarini, shaxsning donishmandlik konsepsiyasini yagona estetik markazda uyushuvini to‘laqonli dalolatlaydi. Maqolning har bir ma’noga, tarbiyaga, axloq va komillikka, o‘zlikni anglashga ko‘maklashuvchi, boshlang‘ich tasavvurlarni o‘tkirligini ta’min etuvchi miqyoslarininng turfaligiga kafforat bo‘ladi.

Har qanday maqollarning muallifi, yaratilish tarixi va makon hamda zamoni bo‘lmaganidek, uning har bir xalq udumlarida namoyon bo‘lish o‘lchovi ham turlicha vaziyat, sabab va ehtiyoj yuzasidan dunyoga kelgani ayonlashadi. “Keyingi yillarda til birliklarining kognitiv jihatiga katta e’tibor qaratilib, bu sohada olib borilayotgan izlanishlarda mavjud til birliklarining inson tomonidan qayta anglanishi natijasida paydo bo‘layotgani ilmiy asoslab berildi. J.Lakoff va M.Jonson metaforik hosila ma’noning paydo bo‘lishida ikki kognitiv maydon, ya’ni manba maydoni hamda maqsad maydoni ishtirok etishini ko‘rsatadilar. Manba maydoni insonning tajribasi orqali borliqni idrok etishidagi aniq bilimlar yig‘indisidir. Maqsad maydoni esa nisbatan kam oydinlashgan, aniqlanishi muqarrar bilimdir” [2, 60]. Chol – konsepti haqida ham shunday manba va maqsadning hosil bo‘lish talqiniga e’tibor qaratilsa, o‘z-o‘zidan insonning faoliyati bilan bog‘liq ko‘pgina jihatlar oydinlashadi:

“Aqlli qariya – oqib turgan daryo”. Keltirilgan maqolda ikki jihat ko‘z oldimizda konseptning mohiyatiga yetaklaydi. Birinchidan, ***aqllining*** – antitezasi – ***aqlsiz*** bilan aniqlashtirilsa, oqib turgan daryoning foydali xususiyatlari jozibadorlik hissini uyg‘otadi. ***Qariya*** – konsepti, cholninng o‘zakdoshidan, sinonimik qatorni hosil qilsa, mavjud masalaga aql va aqlsiz, bilimli va bilmisiz singari antitezalar aniqlanishiga, lingvokoginitiv tasnifning yechimi sari yetaklaydi. Xalqimizda aqlli qariyadan, donshmand choldan, nuroniy oqsoqoldan hikmat o‘rgan, tajriba orttir, uning ko‘rsatmalariga amal qil kabi o‘nlab purma’no o‘gitlar mavjud. Mana shu purma’no o‘gitlardan vaqtida xulosalar olish, har bir mo‘min-musulmonninng hayotiy aqidasiga aylanishi lozimdir. “Hayotni tahlil va talqin qilish, borliqni sezgilar vositasida idrok qilish hamda uni tilda ifodalashda verbal sistema ishga tushadi. His etish va anglab yetish jarayonlari pirovardida hayotning perseptiv ko‘rinishi paydo bo‘ladi; bu manzara maqollarda tiriklik – baxt, yuk – tashvish, o‘tkinchi, kurash, harakat, o‘zgaruvchan, mas’uliyat, birlik, oila, farzand, mehr-muhabbat, boylik, tajriba, mehnat, qarz, shafqatsiz leksemalari bilan voqelangan” [3, 5]. Binobarin, qariyalar. Chol va yoshi ulug‘ kishilarning mehnat va hayot tajribasid aks etgan ma’nolar, donishmandlik qobiliyatlarining umumiy yig‘indisi maqollarning turli xil variantlarda verballashuviga olib keladi. Ya’ni dono, zukko, aqqli, ko‘pni ko‘rgan, bilimdon, zakiy kabi so‘zlarninng bir ma’no doirasida uyushganlik darajasi maqollardagi mantiqninng nima haqida borayotganiga qarab, shaxsning intelleutual kapitalini, tafakkur va tushuncha semalarini kengayib, sayqallanib borishiga zamin hozirlaydi. Mana shu tariqa maqollar, iboralar, matallarda uzviylik, aks ettirilayotgan konseptlarning bir-birini to‘ldiruvchi mohiyat kasb etishi ayon bo‘ladi.

Devor bino bo‘lmas,
Qari bo‘lgan bilan dono bo‘lmas.

Mazkur maqoldagi tushunchani ham inson faoliyatidagi tajriba, hayotiy anglamlar sifatida talqin qilish mumkin. Ya’ni maqolninng tabiatidagi ***devor*** so‘zi yoshi bir joyga borgan har qanday odamdan aqqlli fikr, donolik chiqmaydi degan xulosa kelmoqda. Devorning binoga evrilishi uchun uning ustunlari va tomi bo‘lishi lozimligi, qariyaning xatti-harakati, so‘zlari, muomalasi, tajribasi bo‘lmasa – donoga aylanishi mumkin emas degan ko‘pma’nolilik yuzaga kelmodqa. Maqol va matalning verballashuvida ***chol*** konseptini ifodalashga doir tushunchalar yig‘indisini quyidagi misolar bilan talqin qilib chiqamiz.

Ma’lumki, xalqimizning juda uzoq tarixiy-milliy qadriyatlariga aylangan maqollari-yu, matallari mavjud. Uning zamirida yoshlarni mehnatsevarlikka, to‘g‘ri yo‘ldan adashmaslikka, haqiqat yo‘lida birlashishga, hayotning achchiq-chuchugini anglashda muhim aqidalarga amal qilishga o‘rgatadi. Ana shu mezon har bir inson qalbidagi orzu-umidlarning vaqtida ro‘yobga chiqishini ta’minlashga xzmat qiladi. Adabiyotshunoslik lug‘atida ham bu borada janrning umumiy ifodasiga alohida e’tibor qartilgan. Maqolning mataldan farqini quyidagicha izohlash mumkin: “Xalq maqollari shakl va mazmun jihatdan matallarga yaqin janr hisoblanadi. Matallar ham ixcham matnga ega ekanligi bilan maqolga o‘xshaydi. Matal, odatda, notiq nutqi tarkibiy qismini tashkil etadi, ammo mustaqil qo‘llanganda tugal fikr anglatmaydi. Masalan, xalqimizda ***“Yaxshi gap bilan ilon inidan, yomon gap bilan qilich qinidan chiqar”*** degan maqol bor. Agar maqolning yarim matnini ***“Falonchi ilon inidan chiqadigan qilib gapirdi”*** tarzida qo‘llasak, biz matal aytgan bo‘lamiz. Haqiqatdan ham,

maqolning strukturaviy semantikasida hal qiluvchi birgina so‘z mavjud bo‘lib, shaxsning tabiatini yanada ochib, uning qanday mavqeda bo‘lishini, nima maqsadda bunday vaziyatdagi maqolni uning xarakteriga moslanganligini lingvodidaktik tushunchalar doirasida yuzaga chiqadi. Quyidagi maqolda esa yosh xususiyatidan qat’iy nazar insonning hamisha baxtli hayot kechirishi kim bilan yurishiga bog‘liq ekanligi bilan bevosita belgilanishni tushunamiz:

Dono bilan yursang, dono bo‘lasan,
Ahmoq bilan yursang, rasvo bo‘lasan.

Dono va axmoq orasidagi tazod (zidlanish) xuddi kun va tun kabi yorug‘lik hamda zulmatni ko‘z oldimizga keltiradi. Chunki axmoq o‘z bilganidan qolmay, yonidagi hamrohini ham tubsiz jarlik sari yetaklashi, rasvoi olam qilishi, o‘zgalar oldida obro‘sizlantirishi mumkin. Negaki, dono inson hayotning achchiq-chuchugini va ziyon-zahmatlarini ko‘proq totgan bo‘ladi. Bizda donishmand ota bobolarimiz deb boshlanuvchi ko‘plab ibratli hikoyalar, maqollar va matallar mavjud. Shunday ekan, har bir inson tushunchalar va terminlarni farqlashda hayotiy tajribalarga ega insonlar bilan hayot kechirsa, ularning ilmu ma’rifatiga amal qilishsa, maqsadga muvofiq ish qilgan bo‘ladi. Dunyoning jadal suratlarda taraqqiy etishi bilan bog‘liq xilma-xil hayotiy ma’no kasb etuvchi maqollar, matallar o‘ylab topishmoqda. Yangidan-yangi epizodlar ham inson qismatini butunlay tubdan o‘zgartirib yuborishi tayin gap.

Ta’kidlash o‘rinliki, har bir maqol va matal mohiyatida insonni ezgulikka chorlovchi dono nasihatlar bo‘lishi tabiiydir. Jumladan, “Adabiy-tarixiy yodgorliklarimizning har bir zarvarag‘ida, keksalarimizning ikki gapini birida xalq maqollari va ibratli so‘zlarga duch kelaverasiz. Bu tushunarli, albatta. Chunki turmush tajribalari asosida shakllangan maqollar tarbiya masalalarida hamisha muhim o‘rin tutgan. Bugun esa qalin-qalin kitoblarda ham, zamondoshlarimiz nutqida ham ular juda kam qo‘llaniladigan bo‘lib qoldi. Ayni paytda andishasizlik, imon-e’tiqodning yo‘qligi kabi g‘ayriinsoniy xislatlar ko‘paydi. Bu ikki hodisaning bir vaqtga to‘g‘ri kelishi tasodifmi yoki ularning oz bo‘lsa-da, o‘zaro bog‘liqligi bormi?

“Ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda maqollar mazmunida ham turli darajadagi o‘zgarishlar – torayish yoki kengayishlar yuz beradi. Mana shu faktning o‘ziyoq maqolning jamiyat hayoti, xalq turmushi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Demak, maqollar xalq hayotini, uning o‘tmishdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy turmush darajasini o‘rganishda asosiy vazifani bajaradi. Haqiqatdan ham, maqollar turli ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni, xalqning etik va estetik normalarini, e’tiqodiy tasavvurlarini, maishiy turmushi va mehnat tarzini, sevgi va nafratini, orzu va intilishlarini obyektiv baholaydi” [4, 678]. Mazkur manbaga shuni qo‘shimcha qilish mumkinki, maqol va matallardagi inson shaxsining surati va siyratini, muomalasi va madaniyatini, olijanobligi hamda bag‘rikengligini, millatlararo hamdo‘stligini his qilamiz. Jumladan, islom dinida sabr konseptining kengroq tushuncha hosil qilishiga doir juda ko‘plab diniy-ilohiy, falsafiy-psixologik manbalar mavjud. Sabr – inson tadqiriga juda jozibali bir idrok va mayoq tuhfa qiladi. Sabrli bo‘lishga o‘rgatish, chol konseptida ham, qariya yoki nuroniy taqdiriga oid tajribalar yig‘indisida ham juda katta ma’nolar maydonini azim maqsadga evrilishida alohida o‘rin egallaydi:

“Bir donishmand Ka’bani tavof qilarkan, soch-soqollari oqargan bir kishini yelkasiga opichlab olgan odamga duch kelibdi. Haligi odam hadeb yelkasidagi qariyaga:

– Yoshligimdagisi kamlik qilgandek, endi keksayganimda ham boshimga dard bo‘lding! – dermish. Buni eshitgan donishmand hayratini yashirolmabdi:

– Ey do‘st, afsus, sen bu minnatlaring bilan otangga qilgan yaxshiliklaringni savobidan judo bo‘lyapsan. Otangni e’zozlash sening burching-ku!

– Ey birodar! Nimalar deyapsiz? Yelkamdagi otam emas, o‘g‘limdir. Men uning otasiman, - debdi haligi kishi.

Donishmand battar hayratlanibdi:

– Axir uning soch-soqollari oppoq, sendan qari ko‘rinadi-ku!

– Ha-a, – debdi boshini chayqab u odam. – O‘g‘lim noma’qul, badfe’l xotinga uylanib qo‘yib shu ko‘yga tushdi...

Donishmand uyga qaytgach, bu voqeani shogirdlariga ayta turib, debdi:

Erkakning aft-angori uning xotini haqidagi eng ishonchli hujjat ekan! [5,34].

Mana shu rivoyatda birgina so‘zga teng maqol o‘z ifodasini topsa, ***ya’ni “Qari bilganni – pari bilmas”***ni yodimizga tushiradi. Doshinmandning o‘z o‘g‘li haqidagi qarashlari universallik kasb etib, qariya-cholning xarakter xususiyatlarini estetik jihatdan bo‘rttirib ko‘rsatadi. Natijada hayotning pastu balandini totgan qariya xarakteri yanada tiniqlashib, hayotning og‘riqlaridan xulosa chiqarishni, yaxshi xotin erning qaro yer emas, baxtli qilishini dalolatlashga yo‘naltiriladi. Dunyo xalqlarida maqol va matallar, iboralarning verballashuvi xususida juda ko‘plab tadqiqotlar yaratilgan. Ya’ni bitta so‘z doirasida konseptlar olamning lisoniy manzarasini lingvokognitiv tilshunoslik miqyosida qaytadan kashf etishga zamin hozirlaydi. Ayni paytda, maqollarning har bir kasbga, shaxsga, vaziyatga, holatga, tabiatga bog‘liq juda ko‘plab qirralari keng va tor doirada inson psixikasini ham badiiy-tasviriy vositalar negizida anglash imkonini beradi. Maqol va matallarda milliy o‘ziga xoslikni ifodalash xususida kelsak, bu – g‘oyat og‘ir ish. Aynan milliy o‘ziga xoslik stilistik bo‘yoqlarda katta rol o‘ynaydi. Kitobxon asliyatda yoki tarjimada o‘qishiga bog‘liq ravishda stilistik kolorit turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, fransuzlar eng avvalo maqol va matallarning nutq uslubiga mansubligiga e’tibor qiladi. U qo‘llanayotgan maqol va matalning asarning umumiy fabulasi, muayyan shartlari, obrazdagi tipik qahramonlar bilan uyg‘unligi haqida o‘ylaydi” [6, 32]. Darhaqiqat, o‘zbek xalq maqollarida ham bunday nutqiy uslub fragmentlariga diqqat qaratish tinglovchining obrazli tafakkur yuritishga olib keladi. Natijada, maqol, matal va iboralarning juda ko‘pchiligida chol konsepti – donishmandlik, zukkolik va donolik semalariga borib tutashishini tasdiqlaydi:

Ma’rakada topib gapirgan – dono,
O‘zini tutib o‘tirgan ham – dono.

O‘zbek xalqi azal-azaldan yoshi ulug‘larni o‘zaro hurmat-izzatda saqlash, ularning dono fikr-mulohazalariga zimdan quloq solish, hayotiy tajribalaridan tayinli ibratlar olishga keng diqqat qaratishi bilan boshqa xalqlardan mental xususiyatlari ajralib turadi. Negaki, bizda yoshi ulug‘ odam biror tadbirga kelsa-yu, u yerda tinglovchilar asosan yoshlar bo‘lsa, hamda gapiruvchi (va’z aytuvchi) dono-qariyalarning suhbatlarini tinglashni o‘zlariga odat deb bilishadi. Yuqoridagi maqolda donolikning ikki jihati qabarib ko‘rinadi. Masalan, ma’raka, biror tadbirda o‘zini nutqida munosib davraga mos so‘zlarni, maqollaru hikmatlarni o‘rni-o‘rnida foydalana olishi donolik belgisi, o‘zini tinglab, tutib o‘tirgan ham donolik ekaniga mantiqiy urg‘u berilmoqda. ***Topib*** gapirgan bilan, ***tutib*** o‘tirgan jumlasida – ***donishmandlik*** alomati zuhur etilishini ko‘ramiz.

Biz olamni u yoki bu yo‘sinda (boshqacha emas) qismlarga ajratishimiz, tushunchalar vositasida ifodalashimiz va ma’nolarga taqsimlashimizning sababi biz ham bunday tizimlashtirishga undovchi kelishuv ishtirokchilarimiz. Bu kelishuv ma’lum bir lisoniy jamoa uchun majburiy va bizning lisonimiz tizimidan joy olgan. Shunday qilib, nisbiylik tamoyilining yangi ko‘rinishiga duch kelamiz va uning mazmuni quyidagicha: bir xil fizik hodisalardan tarkib topgan olamning bir xildagi tasviriga faqatgina til tizimlarining bir xil yoki hech bo‘lmaganda o‘xshashligidagina erishish mumkin” [7, 59-68]. Zero, nutqiy ong va tuyg‘u nisbati obrazli tafakkur sarhadlarini kengaytirib, yangidan-yangi atamalarning zuhur etilishiga oydinlik kiritib boradi. Til – voqelikni inson tuyg‘ulari bilan birga namoyon etgandagina, uning ta’sir kuchi alohida mavqe kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Миртожиев М., Маҳмудов Н. Тил ва маданият. – Т: “Ўзбекистон”. 1992. – Б.36.
2. Юлдашев А.Г.Кўчма маъноли сўзларда когнитив механизмларнинг ўрни // ―Ўзбекистонда хорижий тиллар‖ илмий-методик электрон журнал journal.fledu.uz № 3/2019. – Б.60.
3. Комилова Г. Ўзбек тилидаги мақолларнинг аксиолингвистик таҳлили. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферати. – Тошкент, 2022. – Б.15.
4. Мадалов Н. Инглиз тилшунослигида мақолларнинг лингвистик тадқиқи. // Academic Research in Educational Sciences. 2022. №3. – Б.678-682.
5. https://www.facebook.com/groups/nasihat1/permalink/43584294342106 23/ Гўзал панд насиҳатлар китобидан олинди.

6. Шекуров Г.П. Некоторые вопросы перевода с русского языка на французский, Автореферат канд. дисс., – Л., 1956. – Б. 32.
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: “Сангзор”. 2006. – Б. 59-68.
8. Normo‘minov, S. T. (2023). Til tizimi va so ‘z turkumlari paradigmasida yadro-periferiya munosabatlari haqida. *2016 no. 6 (100/1)*, *100*(66), 5-10.
9. Нормуминов, Ш. Т. (2020). Взаимосвязи и развитие парадигм частей речи. *Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук*, (6), 142-147.
10. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24.
11. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
12. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *fars International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, *13*(2), 9-14.
13. Alikulova, D.O., & Pardayev, S. S. (2024). Increasing students'vocabulary by using didactic games and interactive methods in teaching synonyms. *Journal of Science, Research and Teaching*, *3*(12), 15-18.
14. Shokir o‘g‘li, P. S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
15. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
16. Utkirovna, E.S., & Pardayev, A. B. About New Assistants in Uzbek Language. *JournalNX*, 333-336.
17. Utkirovna, E.S. (2023). Badiiy matnni shakllantirishda funksional ko‘makchilarning o ‘rni. *Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси http://mamun. uz/uz/page/56*, *4*, 43-45.
18. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

BADIIY MATNDA DIALEKTAL FRAZEOLOGIZMLARNING QO‘LLANILISHI

Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti
ysardor40@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada badiiy matnda frazeologik birliklarning qo‘llanishi masalasiga qisqacha to‘xtalib o‘tildi. Badiiy matn tarkibida so‘zlashuv unsurlarining so‘zlashuv nutqi tarkibida esa, dialektal frazeologizmlarning ishlatilishi taniqli yozuvchimiz To‘g‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” qissasidan olingan misollar orqali ko‘rsatib berildi.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy matn, so‘zlashuv nutqi, iboralar, frazeologik birliklar, Tog‘ay Murod, “Oydinda yurgan odamlar”.*

EDEBI METINLERDE DIYALEKTIK DEYIMLERIN KULLANIMI

Yusupov Sardor Shodi oğlu,
asistanı at the Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü

Özet. *Bu makalede, edebi metinlerde deyimsel birimlerin kullanımı konusu kısaca ele alınmıştır. Edebi metinlerde konuşma unsurlarının ve sözlü anlatımda diyalektik deyimlerin kullanımına, ünlü yazar Tog‘ay Murod’un “Oydinda yurgan odamlar” (“Ayışığında Yürüyen İnsanlar”) adlı eserinden alınan örneklerle değinilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Edebi metin, konuşma dili, deyimler, deyimsel birimler, Tog‘ay Murod, “Oydinda yurgan odamlar”.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Юсупов Сардор Шоди углы,
ассистент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье кратко рассматривается вопрос использования фразеологических единиц в художественном тексте. Использование разговорных элементов в литературе и применение диалектных фразеологизмов в устной речи иллюстрируется примерами из новеллы известного писателя Тугая Мурода “Ойдинда юрган одамлар” (“Люди, гуляющие при лунном свете”).*

Ключевые слова. *Художественный текст, разговорная речь, идиомы, фразеологические единицы, Тугай Мурод, “Ойдинда юрган одамлар”.*

THE USE OF DIALECTICAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN LITERARY TEXTS

Yusupov Sardor Shodi ogli,
assistant at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article briefly discusses the use of phraseological units in literary texts. The use of colloquial elements within literary texts and the application of dialectical phraseological units in spoken language are illustrated with examples taken from the well-known writer Tog‘ay Murod’s novella “Oydinda yurgan odamlar” (“People Walking in the Moonlight”).*

Keywords. *Literary text, spoken language, idioms, phraseological units, Tog‘ay Murod, “Oydinda yurgan odamlar”.*

Iboralarning og‘zaki nutq shaklida qo‘llanish holatlari juda ko‘p uchraydi. Chunki har bir so‘zlovchi o‘z nutqini ta’sirchan, jozibali yetkazish uchun bunday birliklarni nutqqa olib kiradi.

Frazeologik birliklar til egasi bo‘lgan xalqning ma’naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, yashash sharoiti, intilishi, voqelikka munosabati bilan uzviy bog‘liqdir. Frazeologik birliklar obrazlilik va ekspressivlikni vujudga keltiruvchi muhim vositalar bo‘lib1, ular nutqning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. [1, 3 b.] Bilamizki, so‘zlashuv uslubi sheva birliklarini qabul qilishi bilan boshqa uslublardan farqli hisoblanadi. Adabiy tilimizda mavjud bo‘lgan frazeologik birliklarning shevalardagi muqobili, adabiy tilga kiritilmagan, aynan sheva uchun xos bo‘lgan frazeologik birliklarni so‘zlashuv nutqidan bilib olishimiz mumkin. Badiiy nutq haqida gap ketganda uning alohida xususiyati barcha nutq uslublarini o‘zida mujassam etishi ko‘z oldimizga keladi. Jumladan, badiiy nutq tarkibida so‘zlashuv nutqi elementlarining qo‘llanishi badiiy asar qahramonlarining o‘z tilida, ya’ni shevasida gapirish holatlari badiiy asarning mazmunini to‘laroq ochib berishga yordam beradi.

Adabiyotimizda badiiy asarga xalqona so‘zlashuv nutqini olib kirgan ijodlarimizdan biri bu, shubhasiz, Tog‘ay Muroddir. Yozuvchi asarlarida xalq hayotini to‘laligicha yoritish maqsadida asar qahramonlari nutqida shevaga xos bo‘lgan birliklardan foydalanadi. “Oydinda yurgan odamlar” qissasida keltirilgan shevaga oid iboralarni matn tarkibida kelib, qanday ma’no va mazmun ifodalashini ko‘rib o‘tamiz.

Qishloqda bir bo’zbola bo’ladi. Bo’zbola yelkador, pishiq qomatlik bo’ladi. Kulcha yuzlarida chuqur-chuqur kuldirgichlari bo’ladi. Qo’y ko’zlik, siyrak qoshlik bo’ladi. Bo’zbola **qomatini g’oz tutadi**. Joyida tik turadi. Qo’llarini ko’kragiga qovushtiradi yo beliga tiraydi. Bir nuqtaga tikiladi.

Qayerga tikiladi, nimaga tikiladi? Bilmaymiz, biz bilmaymiz. Inchunin, o’zi-da bilmaydi. Bo’zbolani ilk bor ko’ramiz. [3, 81 b.]

Ushbu parchada keltirilgan *qomatini g‘oz tutmoq* iborasi ko‘kragini kerib turmoq iborasi bilan sinonim bo‘ladi. Ma’nosiga e’tibor qilinganda, g‘oz parrandasining ko‘rinishiga o‘xshatish ma’nosi ko‘rinib turadi. Sovchilar tag’in keldi. Oradan ikki kun o’tdi. Og’ayni-jamoalar **birovi u dedi, birovi bu dedi.** Birovi arazlab ketdi. Bari o’z gapini ma’qullatish payida bo’ldi. Aka bo’lmish bariga birday bo’lib o’tira berdi. Bo’lar gap qizda qoldi. Yanga bo’lmish oshxonaga yo’l oldi. [3, 82 b.]

Birovi u dedi, birovi bu dedi. Bu ibora o‘zbek xalqi an’analari bilan bog‘liq bo‘lib, oilaviy yig‘inlar, to‘y-ma’rakalarda bir masala yuzasidan bahs-munozarada ishtirokchilarning ketma-ket fikr bildirishini ifodalaydi. Bundan tashqari, aniq bir to‘xtamga kela olmaslik holatini ham ko‘rsatadi.

Qirqiga chidagan kuyov, qirq biriga-da chidar! – Bir tong otsa otibdi-da, hali yanagi tonglar bor! Xayrulla domla oxirgi bor – uchinchi bor vakil so’radi. Shunda-da javob bo’lmadi. **Uchdan keyin puch bo’ldi**. [3, 85 b.]

Ushbu parchada ikkita ibora ishlatilgan. Ulardan birinchisi *Qirqiga chidagan kuyov, qirq biriga-da chidar* iborasi, asosan, sabr qilish ma’nosini yuzaga chiqaradi. Biror ishni oxiriga yetkazib qo‘yish yoki o‘sha ishning bajarilishini erta boshlab qo‘ymasdan sabr qilib turish, ya’ni “podadan oldin chang chiqarmaslik” va ba’zida shoshmaslik kerakligi haqidagi mazmunni ochib berishda ishlatiladi.

Uchdan keyin puch bo’lmoq. Sharq xalqlarida 3 marta imkoniyat berish an’anasi mavjud bo‘lib, rivoyatlar-u afsonalar, ibratli voqealar va bugungi kundagi hayotimizda ham uchrab turadi. Masalan, “yigit kishiga 3 marta omad beriladi”, “3 ta tilakni amalga oshirish” va boshqa holatlarni aytish mumkin.

Ko’prikda soyalar **qora berdi**. Ikkita bo’zbola ko’prikda tayog’ tutib turdi. Tayoqni olmasdan ko’prikdan o’tib bo’lmadi. Bo’zbolalar kelin tarafdan talab qildi: – Kuyov... beringlar! Kelin taraf **sukut saqladi**. Bo’zbolalar o’z so’zida turdi: – Unda, yo’l yo’q. Ot yetaklovchi qo’ynidan kelin tikmish ro’mollardan oldi. Bo’zbolalarga birovdan berdi. Tayoq olindi, kelin yo’li ochildi. [3, 94 b.] Bu yerda qo‘llanilgan *qora bermoq* iborasi “ko‘rinmoq” so‘ziga sinonim bo‘la oladi. Ko‘prik ustida ikkita bo‘zbolaning soyasi ko‘ringan holatni ochib berishda qo‘llanilgan.

Ota-onasi tag’in chaqirtirdi. – **Uyimizdan ilon chiqqanmi**? – piching qildi otasi. – Yo’q, nima edi? – talmovsiradi bolasi. – Bo’lmasa nimaga qorangni ko’rsatmaysan? – Bizning gapimiz nima bo’ldi? – Yelib-yuguryapmiz, berib qolar... – deya ming’illadi Qoplon. [3, 101 b.]

Uyidan ilon chiqmoq. Odatda, biror uydan ilon chiqadigan bo‘lsa, u ilonni yo‘q qilgan holda ham u yerdan yana boshqa ilon chiqib qolishi mumkin degan fikr paydo bo‘lib, doimiy ehtiyotkor bo‘lishga undaydi. Ushbu parchada qo‘llangan ibora ko‘p hollarda piching va kinoya shaklidagi gaplarda ishlatiladi.

Afsuslar bo’lsinkim, Barchin xola onamizni ushlab qoldi. Tirsagidan yetaklab, xolisroqqa olib borib o’tirg’izdi. – Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi! Qo’ying, do’stim, shunga teng bo’lmang! – dedi. Onamiz **rangida qon qolmadi.** Olisdan chopib kelmishday hansiradi. Qo’llari sovqotmishday qaltiradi. Tizzalariga peshonasini qo’yib, ho’ngrab yig’lab yubordi... [3, 128 b.]

Rangida qon qolmadi. Bu ibora insonning ruhiy holatini ifodalaydi. Qo‘rquv, tushkunlik, xavotir va kasallik natijasida insonning yuzi oqarishi holati bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarlarda qo‘llaniladigan frazeologizmlar asar mazmunini yanada boyitishi bilan birga o‘zbek milliy madaniyatini, qadriyatlari bilan bog‘liq holatlarni yuzaga chiqarishda asosiy vositalardan biri bo‘lib qoladi. Dialektal frazeologizmlar adabiy tilimizning asosi bo‘lgan dialekt va shevalarda turg‘un birikma ko‘rinishida saqlanib kelmoqda. Bunday birikmalarni yozuvchilarimiz asarlarida uchratishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbek xalq dostonlarining chastotali izohli frazeologik lug‘ati. B.Yo‘ldoshev, D.O‘rinboyeva. Samarqand, 2013. – 102 b.
2. Назар Ражабов. Ўзбек шевашунослиги. Дарслик, Тошкент: Ўқитувчи, 1996, 304 б.

3. Ойдинда юрган одамлар. Қиссалар. Ҳикоялар. Тошкент. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985, 160 б.
4. Normo‘minov, S. T. (2023). Til tizimi va so ‘z turkumlari paradigmasida yadro-periferiya munosabatlari haqida. *2016 no. 6 (100/1)*, *100*(66), 5-10.
5. Нормуминов, Ш. Т. (2020). Взаимосвязи и развитие парадигм частей речи. *Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук*, (6), 142-147.
6. Normo‘minov, S. T. UDK: 494.3 Til tizimi va so ‘z turkumlari paradigmasida yadro-periferiya munosabatlari haqida. *Научный вестник scientific reports*, 112.
7. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24.
8. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
9. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *fars international journal of education, social science & humanities.*, *13*(2), 9-14.
10. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *fars International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, *13*(2), 9-14.
11. Alikulova, D. O., & Pardayev, S. S. (2024). Increasing students'vocabulary by using didactic games and interactive methods in teaching synonyms. *Journal of Science, Research and Teaching*, *3*(12), 15-18.
12. Shokir o‘g‘li, P. S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
13. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
14. Utkirovna, E. S., & Pardayev, A. B. About New Assistants in Uzbek Language. *JournalNX*, 333-336.
15. Utkirovna, E. S. (2023). Badiiy matnni shakllantirishda funksional ko‘makchilarning o ‘rni. *Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси http://mamun. uz/uz/page/56*, *4*, 43-45.
16. Erbo‘tayeva, S. (2022). Some comments on the auxiliary wort. *Международный журнал языка, образования, перевода*, *3*(6).
17. Utkirovna, E. S. (2021). O‘zbek tilidagi ko ‘makchilashayotgan ayrim so ‘zlar xususida. *Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi*, *2*(4), 1-7.
18. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
19. https://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?start=6

QARLUQ LAHJASI MORFOLOGIYASINING SHONAZAR SHOABDURAHMONOV TOMONIDAN O‘RGANILISHI

Qodirov Umarjon Akramjon o‘g‘li,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘qituvchisi
umarqodirov6669@gmail.com

Annotatsiya. *Shonazar Shoabdurahmonov uzoq yillik ilmiy faoliyati davomida tilshunoslikning turli sohalari bo‘yicha ish olib borgan. Bularning ichida, albatta, dialektologiya sohasidagi tadqiqot ishlari alohida o‘rin tutadi. 1950-yillarning o‘rtalaridan o‘zbek shevalarini o‘rganishga kirishdi hamda shundan keyingi asosiy ilmiy faoliyati o‘zbek dialektologiyasi bo‘yicha bo‘ldi. U o‘zbek tilining qarluq lahjasini chuqur tadqiq qilgan olim. Ushbu maqolada olimning qarluq lahjasi morfologiyasiga oid tadqiqoti haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar. *O'zbek tili, qarluq lahjasi, dialekt, sheva, asos, egalik, ko'plik, adabiy til, shahar shevasi.*

KARALUK LEHÇESININ MORFOLOJISININ ŞONAZAR ŞOABDURAHMANOV TARAFINDAN İNCELENMESI

Kodirov Umarjon Akramjon oğlu,
Alisher Navoiy Adlı Taşkent devlet özbek dili ve edebiyatı üniversitesi öğretim üyesi

Özet. *Şonazar Şoabdurahmanov, uzun yıllar süren bilimsel kariyeri boyunca dilbilim alanında birçok çalışmaya imza atmıştır. Bunlar arasında özellikle diyalektoloji alanındaki araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. 1950'li yılların ortalarından itibaren Özbek lehçelerini incelemeye başlamış ve sonraki bilimsel faaliyetleri Özbek diyalektolojisi üzerine yoğunlaşmıştır. Özbek dilinin Karaluk lehçesini derinlemesine araştıran bir bilim insanıdır. Bu makalede, bilim insanının Karaluk lehçesinin morfolojisi üzerine yaptığı araştırmalar ele alınacaktır.*

Anahtar kelimeler. *Özbek Dili, Karaluk Lehçesi, Diyalekt, Lehçe, Temel, Sahiplik, Çoğul, Edebî Dil, Şehir Lehçesi.*

ИЗУЧЕНИЕ МОРФОЛОГИИ КАРЛУКСКОГО ДИАЛЕКТА ШОНАЗАРОМ ШОАБДУРАХМАНОВЫМ

Кодиров Умаржон Акрамжонович,
преподаватель Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои

Аннотация. *Шоназар Шоабдурахманов в течение многих лет своей научной деятельности занимался исследованиями в различных областях языкознания. Особенно важное место среди его работ занимают исследования в области диалектологии. С середины 1950-х годов он начал изучать узбекские диалекты, и его основная научная деятельность была посвящена узбекской диалектологии. Он стал ученым, глубоко исследовавшим карлукский диалект узбекского языка. В данной статье рассматриваются исследования ученого по морфологии карлукского диалекта.*

Ключевые слова. *узбекский язык, карлукский диалект, диалект, говор, основа, притяжательность, множественное число, литературный язык, городской говор.*

STUDY OF THE MORPHOLOGY OF THE KARLUK DIALECT BY SHONAZAR SHOABDURAKHMANOV

Kodirov Umarjon Akramjon ogli,
teacher at the Alisher Navoi Tashkent state university of uzbek language and literature

Annotation. *Shonazar Shoabdurakhmanov, during his long scientific career, worked in various fields of linguistics. Among these, his research in the field of dialectology holds a special place. Since the mid-1950s, he began studying Uzbek dialects, and his main scientific activity became focused on Uzbek dialectology. He is a scholar who conducted in-depth research on the Karluk dialect of Uzbek. This article discusses the scholar's research on the morphology of the Karluk dialect.*

Keywords. *Uzbek language, Karluk dialect, dialect, speech, base, possession, plural, literary language, urban speech.*

Egalik kategoriyasi. Sh. Shoabdurahmonov qarluq lahjasining farg‘ona guruh shevalaridagi egalik qo‘shimchalari asosan adabiy tildagi egalik qo‘shimchalari bilan mos ekanligini, lekin ayrim shevalarda (Toshkent, Jizzax, Parkent) ularning o‘ziga xos belgilari mavjudligini ta’kidlaydi [2, 88]. Masalan, toshkent shevasida:

Unli bilan tugagan o‘zakdan so‘ng			Undosh bilan tugagan o‘zakdan so‘ng	
Shaxs	**Birlik**	**Ko‘plik**	**Birlik**	**Ko‘plik**
1	*-м*	*-вуз//-уз//-вузə//-взə*	*-ъм*	*-увуз//-у:з//-уз//-увуз//-увзə//-:зə // -узə*
2	*-нг (>й)*	*-йъз//-ъз//-йлə*	*-ънг (>ъй)*	*-ъйъз//-йъ:з//ъз//-ъйлə*
3	*-съ*	*-съ*	*-ъ*	*-ъ, -лугъ//-лувъ*

Egalik qo‘shimchalari faqatgina ot turkumidagi so‘zlarga emas, sifatdoshlarga ham qo‘shiladi: *йъйарънъ йеп, ъчарънъ ъчъп* // ad.-orf. yeyarini yeb, icharini ichib. Egalik qo‘shimchalari ko‘pincha *-ган* bilan tugagan sifatdoshlarga ham qo‘shiladi: *оқъгənъм-оқъгəн.*

O‘zbek adabiy tilida egalik qo‘shimchalari odatda so‘z o‘zagining qurilishini o‘zgartirmaydi, faqat ayrim holatlarda unlinking tushishi va so‘z oxiridagi *қ* va *к* tovushlarining jaranglilashishi yuz beradi. Qarluq lahjasi shevalarida esa *ъ* tovushining tushishi (toshk. қэннъм, қэннънг, қэннъ < қэрън; кӱйнъм, кӱйнънг, кӱйнъ < кӱйън), *и* tovushining tushishi (toshk. Буннъм, буннънг, буннъ < бурун), *ə* tovushining tushishi (toshk. *шəҳръм, шəҳрънг, шəҳръ < шəҳəр*); [қ > ғ] almashishi: *ортэғъм, ортэғънг, ортэғъ < ортэқ; қьшлэғьм, қьшлэғънг, қьшлэғъ < қьшлэқ.* Bu holat bir bo‘g‘inli so‘zlarda uchramaydi.

Qarluq lahjasining toshkent guruhi shevalarida [ɔ] tovushi bilan tugagan so‘zlarda 1-2-shaxslarda so‘z oxiridagi [ɔ] tovushi bilan egalik qo‘shimchasi orasida *й* tovushi orttiriladi:

Shaxs	Birlik	Ko‘plik
1	*пəрвɔйъм*	*пəрвɔйуз // пəрвɔйувуз*
2	*пəрвɔйънг*	*пəрвɔйъз*
3	*пəрвɔсъ*	*пəрвɔсъ*

Egalik qo‘shimchasi odatda so‘z o‘zagiga qo‘shiladi. Lekin agar o‘zakka ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilgan bo‘lsa, egalik qo‘shimchasi ko‘plik qo‘shimchasidan keyin qo‘shiladi:

Shaxs	Birlik	Ko‘plik
1	*къйъмлəръм*	*къймлəръмъз // toshk. къйъмлəруз*
2	*къйъмлəрънг*	*къйъмлəръйз // toshk. къйъмлəръз*
3	*къйъмлəръ*	*къйъмлəръ // toshk. къйъмлəръ*

Toshkent guruhi shevalarida egalik qo‘shimchasi ko‘plik qo‘shimchasidan oldin kelishi ham mumkin: toshk. үзъмъйлə, бэғъйлə. Qiyoslang: farg‘. үзүмləрънг, бэғləрънг.

Qarluq lahjasi shevalarida xuddi adabiy tildagidek, otlarga qo‘shilib egalik kategoriyasini hosil qiladigan -нъкъ > -дъкъ // -тъкъ egalik qo‘shimchalari mavjud. Toshkent guruhi shevalarida ushbu egalik qo‘shimchasining birinchi undoshi so‘zdagi oxirgi undoshga moslashadi. Qiyoslang: jiz. Кəръмнъкъ, мənъкъ, сənъкъ, бъздъкъ, създъкъ, туттъкъ; toshk. кӱззъкъ, бэшшъкъ, тэккъкъ, темърръкъ, тэллъкъ va h.k.

Ko‘plik kategoriyasi. Shonazar Shoabdurahmonov o‘zbek shevalarida ko‘plik kategoriyasi xuddi adabiy tildagidek morfologik (бэлəлəр // бэлəлə // бэллə, мəллар // мəллə) va sintaktik (он эдəм, кəттə-къчък, ҳəр хъл қələм, тодə-тодə) usul bilan hosil qilinishini ta’kidlab o‘tadi. [2, 90]

-лар affiksi adabiy tilimizda ham, qarluq lahjasi shahar shevalarida ham quyidagi ko‘rinishlarga ega: *-лар* (and. қъзлар), *-ләр* (and. гүлләр), *-лә* (toshk. эдәмлә), *-әр* (park. бъзәр), *-ә* (toshk. бъзә, бъзә > бзә).

Qarluq lahjasining ayrim shevalarida I va II shaxs kishilik olmoshlarining ko‘plik shakllari bir qator o‘ziga xosliklarga ega: jiz. съзлә // сълә ≈ съләр. Masalan, съзлә (съла) бәрънглә // ad.-orf. sizlar boringlar.

Toshkent shevasida kishilik olmoshining II shax birlik shakliga *-lar* ko‘plik yasovchi qo‘shimcha qo‘shilganda (сәнлә > сәллә) II shaxs ko‘plik olmoshi *съз* bilan aynan bir xil ma’no ifodalamaydi. Сәнлә > сәллә shaklida II shaxs ko‘plik ma’nosi bilan birga murojaat qilinayotgan shaxslarga nisbatan mensimaslik ma’nosi ham bor.

Qarluq lahjasi shevalarida *-lar* ko‘plik affiksi fe’lga ham qo‘shiladi. Bunda harakatning bajaruvchilari bir necha shaxslardan iborat bo‘ladi. Bunda ko‘plik yasovchi qo‘shimcha otlarda bo‘lgani kabi so‘zning o‘zagiga qo‘shilmaydi. Balki fe’lga qo‘shilgan shaxs-son va zamon qo‘shimchalaridan keyin qo‘shiladi. Agar adabiy tilda *-lar* affiksi III shaxsga qo‘shilsa, shevalarda II shaxsga ham qo‘shiladi. Bunday holda *-lar* qo‘shimchasi *-z (-iz)* qo‘shimchasining vazifasini bajaradi. Masalan, park. дәрйәгә тэш этмәнгләр бәтәр кетәр (qiyoslang: ad.-orf. otmangiz).

Fe’llarda ko‘plikni ifodalash uchun *-lar* qo‘shimchasidan tashqari *-k* (келдик) va *-q* (sayr. бардық) affikslari ham ishlatiladi. Toshkent shevasida I shaxs ko‘plik ma’nosini ifodalash uchun *-мъз* > -вуз (кўрдъмъз > кўрдувуз > кўрду:з), II shaxs ko‘plikni ifodalash uchun esa -з (бәрдъз) affiksi qo‘llanadi.

Toshkent shevasida *-луг* affiksi egalik ma’nosi bilan birgalikda ko‘plik va hurmat ma’nolarini ham ifodalaydi: ўзлугъ ≈ farg‘. *өзләръ*, toshk. *Құйлугънъ бәқъшвәттъ* // ad.-orf. qo‘ylarini boqishyapti.

Qarluq lahjasining toshkent shevasida qarindoshlik ma’nosini bildirgan so‘zlarda -лар affiksi I va II shaxs egalik qo‘shimchasini olgan so‘zlarning o‘zagiga qo‘shilib, hurmat ma’nosini ifodalaydi: *әйъмлә, бувъмлә; әйъйлә* (>әйънглә), *бувъйлә* (<бувънглә) va h.k. Shu turkumdagi so‘zlarda ko‘plikni ifodalash uchun (qarindoshlik ma’nosini ifodalagan so‘z birlik sonda bo‘ladi) so‘z o‘zagiga qo‘shilgan egalik qo‘shimchasi bilan ko‘plik shaklini yasovchi qo‘shimcha o‘rtasida *-гъ* formanti paydo bo‘ladi: Qiyoslang: бувәмлә, бувәйлә ≈ бувәмгълә, бувәнггълә; хәләмлә, хәләйлә ≈ хәләмгълә, хәләнггълә; тэғәмлә, тэғәйлә ≈ тэғәмгълә, тэғәнггълә; әкәмлә, әкәйлә ≈ әкәмгълә, әкәнггълә; эпәмлә, эпәйлә ≈ эпәмгълә, эпәнггълә.

Tuslanish. Sh. Shoabdurahmonov qarluq lahjasining shahar shevalarida tuslanish tizimi o‘ziga xos jihatlarga ega ekanligini ko‘rsatib o‘tgan. Masalan, and. -дък (келдък) ≈ toshk. -дув(зә) [келдув(-зә)], jiz. -тъй (куттъй), toshk. -вәммән (бәрвәммән) ≈ and. -йәппән (бәрйәппән) ≈ park. -вәттъм (бәрвәттъм) ≈ samarq. -эмман (бәрэмман) ≈ namang. -уттъмән (бәруттъмән). [2, 93]

Tuslanish tizimida shevalardagi farq buyruq maylining shakllarida ham ko‘rinadi: toshk., park. -ъй (келъй), -гън (кегън), -сън (кесън) va h.k.

Qarluq lahjasi shevalarida fe’llarning tuslanishi

O‘tgan zamon

Aniq o‘tgan zamon *“kel” va “kut” fellarining tuslanishi*

Shaxs	Birlik	Ko‘plik
1	*келдъм (farg‘., and.)*	*келдък [//toshk. келдув(зә)]*
2	*келдънг*	*келдъйнәр [//toshk. келдъйлә]*
3	*келдъ*	*келъштъ*
1	*куттъм (jiz.)*	*куттъй*
2	*Куттънг*	*куттъйъз*
3	*куттъ*	*куттъ(лә)*

Hozirgi zamon *“bormoq” fe’li*

Shaxs	**Birlik**	
1	*бэрвэммэн (toshk.)*	*барйэппэн//бэрйэппэн (and., farg‘.)*
2	*бэрвэссэн*	*барйэпсэн//бэрйэпсэн*
3	*бэрвэттъ*	*барйэптъ//бэрйэптъ*
	Ko‘plik	
1	*бэрвэммъз// бэрвэммъзэ*	*барйэппъз//бэрйэппъз*
2	*бэрвэссълэ*	*барйэпсълэр//бэрйэпсълар*
3	*бэръшвэттъ*	*баръшйэптъ//бэръшйэптъ*

Shaxs	Birlik		
1	*бэрвэттъм (park.)*	*бэрэмман samarq.)*	*бэруттъмэн (namang.)*
2	*бэрвэттънг*	*бэрэпсан*	*бэруттъсэн*
3	*бэрвэттъ*	*бэрэпту*	*бэруттъ*

Kelasi zamon *“bormoq” fe’li*

Shaxs	**Birlik**	
1	*бэрэрмэн // барэрмэн (and., farg‘.)*	*бэрэрмэн > бэрэ:мэн (toshk.)*
2	*бэрэрсэн // барэрсэн*	*бэрэрсэн > бэрэ:сэн*
3	*бэрэр // барар*	*бэрэр*
	Ko‘plik	
1	*бэрэрмъз // барэрмъз*	*бэрэрвуз > бэрэ:вуз(э)*
2	*бэрэрсълэр // барарсълэр*	*бэрэрсълэ > бэрэ:сълэ*
3	*бэръшэр // баръшэр*	*бэръшэр*

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 176 b.
2. Шаабдурахманов Ш. Карлукское наречие узбекского языка. – Ташкент: Фан, 1983. – 192 с.
3. Шоабдураҳмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962. – 372 б.
4. Шоабдураҳмонов Ш. Ўзбек халқ шеваларида сўз ва форма ясовчи аффикслар / Ўзбек халқ шевалари морфологияси. – Тошкент, 1984. – Б. 238-247.

“DEVONU LUGO‘TIT TURK” QO‘LYOZMASIDA BERILGAN HASHAROTLAR (INSECTORUM) KLASSIFIKATSIYASI

Sobitov A’zamxon Tursunpo‘lot o‘g‘li,
Namangan davlat universiteti Jahon tillari fakulteti
Fakultetlararo chet tillar kafedrasi o‘qituvchisi
tursunpulotovich21@gmail.com

Annotatsiya*. Mazkur maqolada XI asrga tegishli Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” (Turkiy so‘zlar devoni) qo‘lyozmasi tarkibida kelgan ikki qanotlilar, parda qanotlilar, qo‘sh parda qanotlilar, yumshoq qanotlilar, o‘rgimchaksimonlar, xalitseralilar turkumiga kiruvchi*

hasharot nomlarining qiyosiy tahlil to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Mazkur zoonimlarning ayrimlari yakka so‘z holatida, ayrimlari esa adabiy janrlar hisoblanmish maqol hamda she’riy parchalar tarkibida kelgan bo‘lib, mazkur zoonimlar batafsil izohlar va ta’riflar bilan boyitilgan. Qo‘lyozmada kelgan qadimgi turkiy va o‘g‘uzcha hasharotlar nomlarini bugungi kundagi o‘zbek tili nutq jarayonlarida ishlatib kelinayotgan shakli bilan qiyoslashda “O‘zbek tili izohli lug‘ati” dan keng foydalanilgan.

Kalit so‘zlar. *Hasharot, entomologiya, qattiq qanotli hasharotlar, arxaik, umurtqasizlar, bo‘g‘imoyoqlilar, semantika, etimologiya, semantik o‘zgarishlar, organik suyuqliklar, subtropik, instinkt, himoya qobig‘i, bargxo‘r, fonetik o‘zgarish.*

“DEVONU LUGO‘TIT TURK” EL YAZISINDA VERİLEN BÖCEKLERİN SINIFLANDIRILMASI (İNSECTORUM)

Sobitov A’zamkhon Tursunpo‘lot oglu,
Namangan devlet üniversitesi Dünya dilleri fakültesi
Yabancı diller bölümü öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede, Kaşgarlı Mahmud’un "Devonu lug‘otit turk" (Türkçe Sözcükler Sözlüğü) adlı eserinin 11. yüzyıla ait el yazması metninde yer alan Diptera, Hymenoptera, Hymenoptera, Yumuşak kanatlılar, Araknidler ve Chalicereae familyalarına ait böcek adlarının karşılaştırmalı analizi ele alınmaktadır. Bu zoonimlerin bir kısmı tek kelime olarak karşımıza çıkarken, bir kısmı da edebi türler olarak kabul edilen atasözleri ve şiir metinleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu zoonimler detaylı açıklamalar ve tanımlarla zenginleştirilmiştir. El yazmasında bulunan eski Türk ve Oğuz böcek adlarının, günümüz Özbek konuşma dilinde kullanılan biçimleriyle karşılaştırılması amacıyla "Özbek Dili Açıklamalı Sözlüğü"nden yaygın olarak yararlanılmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Böcek, entomoloji, sert kanatlı böcekler, arkaik, omurgasızlar, eklembacaklılar, semantik, etimoloji, semantik değişimler, organik sıvılar, subtropikler, içgüdü, koruyucu kabuk, yaprak yeme, fonetik değişim*

КЛАССИФИКАЦИЯ НАСЕКОМЫХ (INSECTORUM), ДАННАЯ В РУКОПИСИ «ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТУРК»

Собитов Аъзамхон Турсунпулотович,
преподаватель Факультет мировых языков
межфакультетской кафедры иностранных языков
Наманганского государственного университета

Аннотация. *В данное статье рассматривается сравнительный анализ названий насекомых, принадлежащих к семействам Двукрылые, Перепончатокрылые, Двукрылые, Мягкокрылые насекомые, Паукообразные, Чаша, которые включены в рукопись XI века Махмуда Кашгари «Диван лугат ат-турк» (Словарь турецких слов). Некоторые из этих зоонимов представляют собой отдельные слова, в то время как другие представляют собой пословицы и поэтические отрывки, которые считаются литературными жанрами. Эти зоонимы дополнены подробными пояснениями и определениями. «Толковый словарь узбекского языка» широко использовался для сопоставления древнетюркских и огузских названий насекомых, встречающихся в рукописи, с формами, используемыми в современных узбекских речевых процессах.*

Ключевые слова. *Насекомое, энтомология, жесткокрылые насекомые, архаика, беспозвоночные, членистоногие, семантика, этимология, семантические изменения, органические жидкости, субтропики, инстинкт, защитная оболочка, листогрызение, фонетические изменения.*

CLASSIFICATION OF INSECTS (INSECTORUM) GIVEN IN THE MANUSCRIPT “DEVONU LUGO‘TIT TURK”

Sobitov Azamkhon Tursunpo‘lotovich,
teacher of the Faculty of world languages
interfaculty department of foreign languages
Namangan State University

Annotation. *In this article, it is stated that the comparative analysis of insect names belonging to the families of dipterans, hymenopterans, hymenopterans, soft-winged insects, arachnids, and halicerans, which are included in the manuscript of Mahmud Kashgari’s "Devonu lug‘otit turk" (Turkish Dictionary of Words) dating back to the 11th century. Some of these zoonyms are found as single words, while others are found in proverbs and poetic fragments, which are considered literary genres. These zoonyms are enriched with detailed explanations and definitions. The "Uzbek tili izhohli lu’ati" (Uzbek explanatory dictionary) was widely used to compare the ancient Turkic and Oghuz insect names found in the manuscript with the forms used in modern Uzbek speech processes.*

Keywords. *Insect, entomology, hard-winged insects, archaic, invertebrates, arthropods, semantics, etymology, semantic changes, organic fluids, subtropics, instinct, protective shell, leaf-eating, phonetic change.*

Tabiatda hasharotlar turli-tuman va katta ahamiyatga ega. Ular butun quruqlikni egallagan bo‘lib, ayniqsa sernam subtropik yerlarda keng tarqalgan. Ko‘pchiligi yerda, yana bir qator turlari suvda yashaydi, ba’zilarining hayoti tuproq bilan bog‘liq. Hasharotlar xilma-xil mahsulotlar bilan oziqlanib, tabiatda moddalar alma-shinuvida ishtirok etadi. Hasharotlarning juda ko‘p turlari o‘simliklar zarar-kunandalari hisoblanib, hayvonlar va odamlarga zarar keltiradigan turlari ham talaygina. O‘simliklarni changlatishda, begona o‘tlarni yo‘qotishda ham hasharotlarning roli katta. Hashoratlar xilma-xilligi va ularning olamini entomologiya fani, foydali hasharotlardan amaliyotda foydalanish va zararkunanda hasharotlarlarga qarshi kurash usullarini qishloq xo‘jaligi entomologiyasi fani o‘rganadi [1, 76 b.].

B.Abdushukurov o‘z ilmiy tadqiqot ishida qadimgi turkiy qo‘lyozmalar tarkibida kelgan hasharotlar sinfiga oid zoonimlarni leksik-semantik jihatdan parazit hasharotlar, qo‘sh qanotli hasharotlar, tangacha qanotli hasharotlar, to‘g‘ri qanotli hasharotlar, qattiq qanotli hasharotlar kabi kichik guruhlarga ajratib tahlil qiladi. Mazkur zoonimlarning aksariyati Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida qayd etilgan bo‘lib, turli davrga oid boshqa qo‘lyozmalar tarkibida kelgan hasharotlar bilan qiyosiy tahlil qilingan [2, 7 b.].

Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida kichik chivin ma’nosini anglatuvchi so‘z **ўjäp** shaklida berilgan va o‘g‘uzcha deb qo‘shimcha kiritib ketilgan bo‘lsa [3, 112 b.], o‘zbek tili izohli lug‘atida esa ushbu zoonim shunday izohlanadi: *“chivin – ikki qanotli, uzun mo‘ylovli, qon so‘ruvchi mayda hasharot”* [4, 478 b.], ikki qanotlilarning kenja turkumiga kiruvchi, tanasi va oyoqlari ingichka, asosan lichinkalik davrida oziqlanadigan, suvda, nam tuproqda, o‘simliklar to‘qimasida va chirindilar orasida yashovchi hasharotlardir [5, 6 b]. Qoshg‘ariy qo‘llanmasida kelgan **ўjäp** hozirgi kunda lingvistik jihatdan arxaik so‘zga aylanib, iste’moldan chiqib ketgan. Mazkur qo‘lyozmada ari ma’nosida ishlatiluvchi so‘z – **apï** tarzida berilib, “ari, asal ari” deya izohlangan. Ushbu so‘z o‘zbek tili izohli lug‘atida parda qanotli hasharotlarning yirtqich va chaqadigan bir turi deya izohlangan, yana boshqa manbalarda panja tukari va uzun naychali hartumga ega, asosan jamoa bo‘lib yashovchi hamda gulli o‘simliklarning changlanishida katta ahamiyatga ega chaquvchi pardaqanotlilar katta oilasiga kiruvchi hasharot hisoblanadi [6, 891 b.]. “Devon” da berilgan **apï** so‘zi esa hozirgi kunga qadar biroz fonetik o‘zgarishga uchragan bo‘lsada, o‘z shakli va ma’nosini saqlab qolganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin.

Pashsha ma’nosini beruvchi hayvon nomi “Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida **синак** tarzida berib ketilgan [7, 21 b.]. O‘zbek tili izohli lug‘atida ushbu zoonim shunday izohlanadi:

pashsha – yoz faslida juda ko‘payib ketadigan, turli suyuq organik moddalar bilan oziqlanadigan qo‘sh parda qanotli hasharot. Bundan xulosa chiqarish mumkinki, qo‘lyozmada kelgan **синак** so‘zi hozirgi kunga arxaik so‘zga aylanib qolgan. Ayrim manbalarda pashshalar ikki qanotlilar turkumiga kiruvchi, ayrim turlari har xil o‘tkir ichak kasalliklari, jumladan ich terlama, ichburug‘, vabo tarqatuvchi sinantrop tur deya ta’riflab ketilgan.

Qo‘lyozmada adabiy janr bo‘lmish maqol tarkibida kelgan hasharotlardan biri bu – ko‘k pashsha, so‘na ma’nolarida ishlatiladigan so‘z **көгäкўн** shaklida berilgan bo‘lib, “ko‘k pashsha, mol pashshasi (so‘na)” deya ta’riflab ketilgan va maqolda shunday kelgan: **іккі буғра їкäшўр ötрä көгäкўн јанчїлур** – *ikki ayg‘ir olishadi va tishlashadi. Oralarida so‘na halok bo‘ladi*. Bu maqol ikki botir urushib, orada kuchsizlar halok bo‘lishiga ishora qilib aytiladi. Ushbu termin o‘zbek tili izohli lug‘atida ikki qanotlilarga mansub, kalta mo‘ylovli hasharot bo‘lib, urg‘ochisi hayvonlar, ba’zan odam qonini so‘radigan, erkagi gullar shirasi va boshqa suyuqliklar bilan oziqlanadigan yirik pashsha deya ta’riflanadi. Ikki qanotlilarga mansub kalta mo‘ylov hasharotlar opilasiga kiruvchi, umumrtqali hayvonlar terisini oson teshuvchi, o‘rmon va cho‘l mintaqalarida keng tarqalgan hasharot. Yuqoridagi qo‘lyozmada kelgan **көгäкўн so‘zi** bugungi kunda o‘zbek tili iste’molida o‘z shaklini yo‘qotgani holda arxaik so‘zga aylanib, uni o‘rnida so‘na so‘zidan foydalanib kelinmoqda.

Qo‘lyozmada hozirgi kunda qo‘ng‘iz ma’nosini anglatuvchi so‘z бöj (o‘g‘uzcha) tarzida berilgan. O‘zbek tili izohli lug‘atida ushbu zoonimga shunday izoh beriladi: “qo‘ng‘iz – qattiq himoya qobig‘i bilan qoplangan hasharotlarning umumiy nomi”. Asosiy qismi yumshoqqanotlilar turkumiga kiruvchi, o‘simliklarga zarar yetkazuvchi instikti bilan bargxo‘r, asal bilan oziqlanishiga qarab asalxo‘r, yog‘och po‘stloqlari bilan kun kechirishiga qarab po‘stloqxo‘r kabi tiplarga bo‘linib ketadi [8, 49 b.].

“Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida o‘rgimchak ma’nosida ishlatiluvchi hasharot nomi **шутї** shaklida berilgan [9, 224 b.]. Bugungi kunda **шутї** so‘zi leksik jihatdan eskirgan bo‘lib, o‘rgimchak shaklida nutqa foydalanib kelinmoqda, Aksariyat zoologik manbalarda shunday ta’riflanadi “o‘rgimchak – o‘rgimchaksimonlar oilasiga mansub, zararkunanda va boshqa umurtqasizlar bilan oziqlanuvchi, asosan quruqlikda yashovchi bo‘g‘imoyoqlar tipiga mansub hasharot”.

Chayon ma’nosida ishlatiladigan so‘z Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida **чазан** tarzida berilib, she’riy parchada shunday kelgan:

Сәндä қопар чазанлар,
Кузғу сінäк јїланлар.
Дўк мїн қују түмәнлар,
қузруқ тікіб јўгрўшўр. ya’ni *qish bilan yoz tortishuvini ta’riflab, qish yozga aytadi: senda chayonlar, pashsha, chivinlar, xalqqa ozor beruvchi xar xil hasharotlar bor. Senda ilonlar dumlarini o‘rab (gajjak qilib) xalqqa hamla qiladilar*. O‘zbek tili izohli lug‘atida ushbu zoonim shunday izohlanadi: “chayon – o‘rgimchaksimonlar sinfiga mansub bo‘lgan bo‘g‘imoyoqlilar turkumiga kiruvchi zaharli hasharot”. Xalitseralilar kenja tipiga mansub bo‘g‘imoyoqlilar sinfiga kiruvchi, boshko‘kragi yaxlit qalqon bilan qoplangan, spermatoforlar yordamida urug‘lanadigan hasharot [10, 71 b.].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” qo‘lyozmasida kelgan hasharot nomlari birinchi navbatda nafaqat adabiyotshunos va qo‘lyozmashunos balki zoologiya soxasi tadqiqotchilari uchun ham mazkur zoonimlarning etimologiyasi, tabiati, semantikasi va lingvistik o‘zgarishlarini tadqiq etishda qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi. Qolaversa, qo‘lyozmada she’riy parchalar tarkibida kelgan ayrim zoonimlar inson tabiati, harakteri hamda ijtimoiy sifatlarini yoritishda beqiyos ahamiyatga ega. Misol tariqasida qo‘lyozmada kelgan quyidagi izohga e’tibor qaratsak, **іккі буғра їкäшўр ötрä көгäкўн јанчїлур** – *ikki ayg‘ir olishadi va tishlashadi. Oralarida so‘na halok bo‘ladi*. Mazkur maqol ikki botir urushib, orada kuchsizlar halok bo‘lishiga ishora qilib aytiladi. Eng asosiysi mazkur izlanishlar soxa rivoji uchun oz bo‘lsada o‘z hissasini qo‘shibgina qolmay, keying tadqiqot ishlari uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabıyotlar ro‘yxatı:

1. Мурадов С. А, Вредне и полезно насекомне клопчатника и дубикс сельскохозяйственной культуры Узбекистана. 1977.
2. Abdushukurov. B, “XI-XIV asrlar turkiy yozma manbalar tilidagi zoonimlar” nomli diss. Ozbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi X.S.Sulaymonov nomidagi qo‘lyozmalar instituti. – 1998, Toshkent. 7 - b
3. Муталлибов. С, (*таржимон ва нашрга та нашрга тайёрловчи*) Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк (Туркий сўзлар девони)” қўлёзмаси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А.С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти ва Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, I том, №: 81. Тошкент. 1963. 112, 114 - бб.
2. Мадвалиев. А ва бошқалар, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси, Алишер Навоий номидаги тил ва адабиёт институти, “Ўзбекистон миллий энсиклопедияси” давлат илмий нашриёти, Тошкент. 2021. 478, 97, 243, 615, 410, 444 - бб.
3. Виноградова Е. Б., Карпова С. Г.. *Сезонные и суточные ритмы кровососущих комаров*. СПб.: Зоологический институт РАН, 2010. ISBN 978-5-98092-092-6.
4. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти Тошкент. 2010. 891 - b.
5. Муталлибов. С, (*таржимон ва нашрга та нашрга тайёрловчи*) Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк (Туркий сўзлар девони)” қўлёзмаси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А.С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти ва Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, II том, №: 81. Тошкент. 1963. 21, 332 - бб.
6. Ergasheva X., Egamberdiyev M. Entomologıya. O‘quv uslubiy qo‘llanma, - Namangan Namangan davlat unıversıtetı,. 2023.
7. Муталлибов. С, (*таржимон ва нашрга тайёрловчи*) Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк (Туркий сўзлар девони)” қўлёзмаси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А.С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти ва Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, III том, №: 81. Тошкент. 1960. 224, 237, 378, - бб.
8. *Richard J. Howard, Gregory D. Edgecombe, David A. Legg, Davide Pisani, Jesus Lozano-Fernandez.* Exploring the evolution and terrestrialization of scorpions (Arachnida: Scorpiones) with rocks and clocks // Organisms Diversity & Evolution. -2019-03-01. - Vol. 19, iss. 1. -P. 71-86. ISSN 1618-1077. DOI:10.1007/s13127-019-00390-7. Архивировано 18 avgust 2023 года.

Internet manbalar:

1. www.kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-
2. devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Devonu_lug%CA%BBotit_turk
4. https://www.intereuroconf.com/index.php/ispc/article/download
5. https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/download/27903/28
6. https://in-academy.uz/index.php/yo/article/download/30310/19406/30119

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ И ДИАЛЕКТОВ

Уллиева Санобар Хайдаровна,
старший преподаватель факультета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологий Самаркандского государственного университета
ullevasanobar@gmail.com

Аннотация. *В статье рассматривается вопрос классификации тюркских языков и диалектов. Анализируются существующие классификации, выявляются их достоинства и недостатки. Предлагаются пути совершенствования классификации с учетом современных данных тюркологии. Особое внимание уделяется проблеме разграничения языков и диалектов, а также учету исторических связей и современных языковых процессов.*

Ключевые слова. *тюркские языки, диалекты, социолингвистические факторы, алфавит, фонетические изменения, письмо, лингвистические исследования, развитие.*

TURK TILLARI VA DIALEKTLARINING SINFLANISHI HAQIDA

Ulliyeva Sanobar Haydarovna,
Samarqand davlat universiteti veterinariya tibbiyoti, hayvonchilik va biotexnologiyalar fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada turkiy tillar va shevalarni tasniflash masalasi ko‘rib chiqilgan. Mavjud tasniflar tahlil qilinib, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan. Turkologiya bo‘yicha keltirilgan oxirgi ma’lumotlardan kelib chiqib, tasnifni takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Bunda tillar va shevalarni farqlash muammosiga, shuningdek, tarixiy aloqalar va zamonaviy til jarayonlarini hisobga olishga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *Turkey tillar, shevalar, sotsiolingvistik omillar, alifbo, fonetik o‘zgarishlar, yozuv, tilshunoslik tadqiqotlari, rivojlanish.*

TÜRK DİLLERİ VE DİALEKTLERİNİN SINIFLANDIRILMASI KONUSU

Ulliyeva Sanobar Haydarovna,
Semerkand devlet üniversitesi, Veteriner hekimlik, hayvancılık ve biyoteknoloji fakültesi, baş öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede, Türk dillerinin ve lehçelerinin sınıflandırılması konusu ele alınmaktadır. Mevcut sınıflandırmalar analiz edilerek, bunların güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Türkoloji alanındaki güncel verilere dayalı olarak sınıflandırmaların geliştirilmesi için öneriler sunulmuştur. Özellikle, dillerin ve lehçelerin ayırt edilmesi ve tarihsel ilişkilerin ile güncel dilsel süreçlerin dikkate alınmasına özel bir önem verilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Türk dilleri, lehçeler, sosyolinguistik faktörler, alfabe, fonetik değişiklikler, yazı, dilsel araştırmalar, gelişim.*

ON THE CLASSIFICATION OF TURKIC LANGUAGES AND DIALECTS

Ulliyeva Sanobar Haydarovna,
senior lecturer at the Samarkand state university of the faculty of veterinary medicine, animal husbandry, and biotechnology

Annotation. *This article discusses the classification of Turkic languages and dialects. Existing classifications are analyzed, and their strengths and weaknesses are identified. Suggestions are made for improving the classification based on modern Turkological data. Special attention is given to the issue of distinguishing languages from dialects, as well as taking into account historical connections and contemporary linguistic processes.*

Keywords. *Turkic languages, dialects, sociolinguistic factors, alphabet, phonetic changes, writing, linguistic research, development.*

Тюркские языки представляют собой обширную языковую семью, распространенную на обширной территории от Восточной Европы до Восточной Азии. Характерной чертой тюркских языков является наличие значительного диалектного разнообразия, которое отражает как исторические процессы миграции и контактов с другими языками, так и современные социально-лингвистические факторы. Изучение развития этих диалектов представляет собой сложную и многогранную задачу, требующую междисциплинарного подхода.

Тюркские языки обладают богатой историей и сложной эволюцией, отражающейся во всех аспектах их структуры, включая фонетику, письменность и орфографию. Изучение этих аспектов позволяет глубже понять, как исторические процессы, так и современные лингвистические проблемы.

Фонетическая система тюркских языков претерпела значительные изменения на протяжении своей истории. Основные тенденции включают снижение количества гласных, изменение согласных, влияние контактных языков, например, пратюркский язык, предположительно, обладал более богатой системой гласных, чем многие современные тюркские языки. В ходе развития произошло слияние некоторых гласных фонем, что привело к упрощению системы. Происходили процессы палатализации (смягчения) и ассимиляции (уподобления) согласных. В некоторых диалектах произошла палатализация переднего ряда согласных перед гласными переднего ряда. Ассимиляция приводила к изменению звучания согласных в зависимости от окружающих звуков. Контакты с другими языками привели к заимствованию звуков и изменению фонетической системы. Влияние персидского языка на некоторые тюркские языки привело к появлению новых звуков, не характерных для пратюркского языка.

История письменности тюркских языков насчитывает несколько этапов:

- руническое письмо. Самое древнее известное письмо тюрков, использовавшееся в период тюркских каганатов. Это алфавитное письмо, основанное на рунах, достаточно лаконично и малораспространенное;
- арабское письмо. Широко использовалось и используется до сих пор в ряде тюркских языков. Адаптация арабского алфавита к особенностям тюркской фонетики вызвала ряд проблем, связанных с передачей звуков, отсутствующих в арабском языке;
- латинский алфавит. Применяется в некоторых тюркских языках. Латинский алфавит, будучи более гибким и легко адаптируемым, позволил более точно передавать звуковую систему этих языков.
- кириллица. Используется в некоторых тюркских языках. В случае с кириллицей, также возникали сложности с передачей некоторых специфичных тюркских звуков.

Переход от одного алфавита к другому, а также фонетические изменения в самих языках привели к ряду орфографических проблем. В некоторых случаях написание слов не соответствует их современному произношению. Это связано с изменениями в фонетике языка после того, как алфавит был зафиксирован. Или же существование разных вариантов написания одних и тех же слов, особенно в переходные периоды смены алфавитов. А также, оформление заимствованных слов часто вызывает трудности. Развитие тюркских языков в фонетическом, алфавитном и орфографическом аспектах представляет собой сложный и динамичный процесс.

Современные лингвистические исследования направлены на решение проблем орфографии, оптимизацию алфавитов, а также на сохранение и развитие богатства тюркских языков. Дальнейшее изучение фонетической эволюции, истории алфавитов и орфографических норм необходимо для обеспечения эффективной коммуникации и сохранения культурного наследия тюркских народов.

Развитие диалектов тюркских языков тесно связано с историей кочевых и оседлых тюркских народов. Великое переселение народов, формирование различных государственных образований, торговые пути и военные конфликты – все это влияло на распределение и эволюцию диалектных особенностей. Исследование древнетюркских рунических надписей, памятников средневековой литературы и лексико-семантических изменений позволяет реконструировать некоторые этапы диалектного развития. Особый интерес представляют ареальные исследования, позволяющие выявлять зоны диалектного смешения и контактов.

Современное состояние диалектов тюркских языков определяется целым рядом социолингвистических факторов. Урбанизация, развитие средств массовой коммуникации, миграция населения, процессы языкового планирования и политики – все это оказывает существенное влияние на жизнеспособность и развитие отдельных диалектов. В некоторых случаях происходит сближение диалектов, в других – их распад и вымирание. Исследование влияния этих факторов позволяет прогнозировать будущее диалектной ситуации в тюркском мире.

Основные направления исследований:

- количественный анализ диалектных различий с использованием статистических методов;
- создание диалектных словарей и глоссариев;
- описание фонетических особенностей различных диалектов;
- изучение грамматических различий;
- изучение географического распространения диалектных черт;
- исследование связи диалектного разнообразия с социальными факторами;
- анализ влияния межъязыковых контактов на диалектное развитие.

Изучение диалектов тюркских языков сталкивается с рядом трудностей, связанных с недостаточной документированностью некоторых диалектов, трудностями доступа к носителям языка, а также отсутствием унифицированных методик исследования. Тем не менее, развитие современных технологий, таких как электронные базы данных, аудио и видеозапись, расширяет возможности для проведения масштабных диалектных исследований. Важной задачей является создание комплексных диалектологических атласов, а также разработка программ по сохранению и поддержке исчезающих диалектов.

Таким образом, изучение развития диалектов тюркских языков является важной задачей для лингвистики и способствует не только лучшему пониманию истории и культуры тюркских народов, но и эффективному решению вопросов языкового планирования и сохранения языкового разнообразия.

Использованная литература:

1. Гаджиева Н.З. Тюркские языки // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. — С. 527—529. — 685 с. – ISBN 5-85270-031-2
2. Khaydarovna U.S. Character image as an object of linguistic characteristics //E Conference Zone. – 2023.
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/ Тюркские языки.
4. Khaydarovna, Ullieva Sanobar. "Specific Aspects of Linguistic Study of Literary Characters." *Zien Journal of Social Sciences and Humanities* 16 (2023): 38-40.

USMON AZIM SHE’RLARIDA ASSONANS USLUBIY VOSITA SIFATIDA

Bozorova Gulchexra Nazarovna,
NDKTU akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada shoir Usmon Azimning qalb kechinmalari asosida yozilgan she’rlaridan yoritib berilgan, shoir she’riyatida o‘ziga xos tasviriy vosita-assonasning qo‘lanishi bo‘yicha tahlillar berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Assonans, fonetik stilistika, erkin vazn, adabiyot, tarix, jadid, “Saylanma”, monografiya, tadqiqot, unli va undosh tovushlar.*

USMON AZIM ŞIIRLERINDE ASSONANS, BIR STILDIR ÖZELLIK OLARAK

Bozorova Gulchexra Nazarovna,
NDMTU akademik lisesi, ana dili ve edebiyatı öğretmeni

Özet. *Bu makalede, şair Usmon Azim’in iç dünyasını yansıtan şiirleri incelenmiş, onun şiirlerinde kendine özgü bir anlatım aracı olan assonansın (ünlü tekrarı) kullanımı üzerine değerlendirmelere yer verilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Assonans, fonetik stilistik, serbest vezin, edebiyat, tarih, cedidcilik, "Saylanma" monografi, araştırma, ünlü ve ünsüz sesler.*

АССОНАНС КАК СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО В СТИХАХ УСМОНА АЗИМА

Бозорова Гулчехра Назаровна,
преподаватель узбекского языка и литературы в академическом лицее при НГГТУ

Аннотация. *В статье освещаются стихи поэта Усмона Азима, написанные на основе его душевных переживаний, Приводится анализ использования характерного для поэта изобразительного средства - ассонанса в его поэзии.*

Ключевые слова. *Ассонанс, фонетическая стилистика, свободная система стихосложения, литература, история, джадидизм, "Сайланма", монография, исследо-вание, гласные и согласные звуки.*

ASSONANCE AS A STYLISTIC DEVICE IN THE POEMS OF USMON AZIM

Bozorova Gulchekhra Nazarovna,
teacher of uzbek language and literature at academic lyceum at NSMTU

Abstract. *The article highlights the poems of the poet Usmon Azim, which are written based on his emotional experiences. It provides analyses of the use of a distinctive poetic device — assonance – in his poetry.*

Keywords. *Assonance, phonetic stylistics, free verse of poetry, literature, history, Jadidism, "Saylanma", monograph, research, vowel and consonant sounds.*

Ma’lumki, har bir ijodkor o‘ziga xos iste’dod sohibidir. Ular inson ruhiyati manzaralarini faqat o‘ziga xos, boshqlarga o‘xshamagan tarzda kashf etadilar. Chunki har bir ijodkor shaxsning o‘z

ruhiy olami, e’tiqodi, shaxs sifatidagi xislat va fazilatlari turlicha bo‘ladi. Usmon Azim 70-yillar adabiyotimizga o‘zining dadil qadamlari bilan, yoniq qalbi bilan kirib kelgan bo‘lsa, u o‘zi aytganday qalblarda daryo misol to‘lib-toshib oqayotir desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shoir ijodida zamon, hayot, haqiqat va adolat qalbi tug‘yon urib turadi. Erk va o‘zlik uchun kurash - shoir she’rlarining mag‘zini tashkil etadi.Jumladan, Mirzo Kenjabek shoirning – Uyg‘onish azobi‖ nomli she’riy to‘plamiga o‘z fikr – mulohazalarini bildirar ekan quyidagicha fikrlarni ilgari suradi:

-Usmon Azim, Xurshid Davron, Shavkat Rahmon va boshqa iste’dodlar yurak yalang‘ochlab maydonga chiqdilar. Adabiyot dargohiga yo‘nalgan har bir o‘qimishli yosh shoir ushbu iztirobga duch kelishi muqarrar. Qafasdagi adabiyotning isyonkor kuychilaridan bo‘lmish keyingi avlod chin so‘zni rasm etdi. Xususan, Usmon Azim rost tuyg‘ular kuychisi, to‘g‘riso‘z shoir sifatida tanildi. Usmon Azim shiddatli tuyg‘ulari bilan, keskin holatlar va aniq tasvirlari bilan o‘zbek she’riyatiga yangicha ruh olib kirdi.[1.223-bet].

Usmon Azimning sodda, samimiy va xalqona ohangi bilan yog‘rilgan she’rlarida ham fonetik xususiyatlar asosiy tasviriy vosita vazifasini o‘taydi. Ohangdorlikni kuchaytirishda, ta’sirchanlikni ohirishda, tasvir tiniqligini ta’minlashda fonografik vositalar ham uslubiy vosita bo‘lib xizmat qilganligini sevimli shoirimiz Usmon Azim she’rlari tahlili orqali ochib berishga harakat qilamiz.

Assonans- misralardagi bir-biriga yaqin unli tovushlarning ohangdoshligidir. Bunda a-o, u-o‘, i-e tovushlari ohangdosh bo‘lib keladi.Bunday xususiyat nutqning jarangdor bo‘lishini ta’minlaydi.Masalan,

Bog‘im ketdi-qolgan ko‘nglim yoboni,
Oldida qum, ortidadir doboni,
Kelayotgan o‘zgalarning davroni-
To‘xta-ya,to‘xtagin, umrim karvoni. [2.403-bet].

Yuqoridagi misralarda iste’dodli shoirimiz Usmon Azim O tovushi vositasida assonasning jozibador ko‘rinishini hozil qilgan.

Bir qadamin-umid, bittasi-armon,
Bir yovim makondir, bir yonim zamon,
Bir yo‘lim zamindir, bir yo‘lim osmon
Osmonning ichida oyday sarsonman.[2.421-bet].

Fonetik stilistikani bilish ijodkorlar uchun ahamiyatlidir.Ular yaratgan ijod mahsullarida fonetik stilistikaning xususiyatlarini qo‘llashsa, o‘quvchilar va tinglovchilarning e’tiborini jalb qiladilar.Bu bilan matnning o‘qishliligini ta’minlaydilar va o‘z oldilariga qo‘ygan maqsadlariga osonroq erishadilar.Ayniqsa, jurnalistlar lavha, ocherk,adabiy portret yaratganlarida o‘rnini topib, fonetik stilistikadan foydalansalar, asarlari betakror, ta’sirchan, ohangdor bo‘ladi.

Bir nafasim –bahor, bittasi kuzdir,
Bir manzilim tog‘dir, bittasi tuzdir,
Bir onam olovdir, bir onam muzdir,
Toshlarning soyday sarsonman.[2.421-bet].

Mazkur nutqiy parchada **I** tovushi vositasida assonansning betakror namunasini ko‘rishimiz mumkin.Boshqa shoirlarning she’rlarida **I** tovushi vositasida kamdan kam holatda assonans yuzaga keladi.Usmon Azim she’rlarida esa bu hodisa juda sermahsul.

Qon yutgan qurumlar uchun kechirgin
Bemahal o‘limlar uchun kechirgin
Ko‘zimning yoshligi uchun kechirgin
Dunyoning yoshligi uchun kechirgin [2.318-bet].

Tahlil jarayonida Usmon Azim barcha unli tovushlar asosida assonansning betakror ko‘rinishini namoyon qila olgan.

Kechirgin-u ko`yingda adashganimni,
Kechirgin-u ko‘`yingda tinmaganim-chun,
Kechirgin- erk uchun talashganimni

Va erk senligingni bilmaganim-chun[2.318-bet].

Usmon Azimning so‘z qo‘llash mahoratini yana shundan ko‘rishimiz mumkinki, u har bir til vositalaridan o‘ziga xos tarzda foydalanadi.Bu esa boshqa ijodkorlar ijodida ko‘zga tashlanmaydi.

Zal ham jo`r bo`ladi:”Sevaman de, ayt!”
Sendan so`rayapti-men aniq sezdim-
Bittagina so`zni zal mana shu payt.

Yuqorida **e** tovushi vositasida assonasning go‘zal ko‘rinishni yaratganki, bu she’riyatga o‘ziga xos bir holat hisoblanadi.Assonasning , asosan, , a tovushlari vositasida hosil qilingan ko`rinishi she’riyatda ko`p kuzatiladi. Usmon Azim ijodida esa bu hodisa har bir unli vosita orqali hosil qilinganligining guvohi bo`lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiy turlar va janrlar (Tarixi va nazariyasiga oid) 2jild. Lirika. – T.: Fan, 1992. 246 b.
2. Azimov U. Saylanma. – T.: SHarq, 1995. – 432 b.
3. Hojiahmedov, A. Sher’iy san’atlar va mumtoz qofiya. Toshkent.1998.
4. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
5. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316 https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444

“QUTADG‘U BILIG” ASARIDA BURJ NOMLARINING IFODALANISHI

Mardanova Dilshoda Sadriddin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti doktoranti
dilshodamardanova1996@gmail.com

Annotatsiya. *Tilshunoslik ilmining har bir tushunchani ko‘p hollarda diaxron va sinxron aspektda o‘rganishni taqazo etishi oddiy hol. Fanning mohiyatini tushunishimizda uning tarixan tarkib topishini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Shunga asosan ushbu tadqiqotimizda yil hisobiga oid bugungi kunda tilimizda faol qo‘llaniladigan burj nomlarining qadimgi turkiy tildagi ko‘rinishlari “Qutadg‘u bilig” asari misolida ilmiy tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar. *“Qutadg‘u bilig”, “Devoni lug‘otit turk”, burj, Hut,Hamal, Savr, Javzo, Saraton, Asad, Sunbula, Mezon, Aqrab, Qavs, Jadiy, Dalv.*

“KUTADGU BILIG” ESERİNDE TAKIM YILDIZLARININ İSİMLERİNİN İFADESİ

Mardanova Dilşoda Sadriddin kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü doktora öğrencisi

Özet. *Dilbilim biliminin, çoğu zaman her kavramın hem diyakronik hem de senkronik açıdan incelenmesini gerektirdiği bilinen bir gerçektir. Bilimin özünü anlamak için onun tarihsel bağlamını incelemek önemlidir. Bu çalışmada, günümüzde takvim açısından dilimizde aktif olarak kullanılan burç adlarının Eski Türk dillerindeki biçimleri, "Kutadgu Bilig" adlı eser örneğinden hareketle bilimsel olarak incelenmiştir.*

Anahtar kelimeler. *“Kutadgu bilig”, “Divoni lug‘otit turk”, burç, Hut, Hamal, Saur, Jawza, Yengeç, Esad, Sunbula, Mezon, Aqrab, Qavs, Jadiy, Dalv.*

ВЫРАЖЕНИЕ НАЗВАНИЙ СОЗВЕЗДИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «КУТАДГУ БИЛИГ»

Марданова Дилшода Садриддин кызы,
докторант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *Общеизвестно, что лингвистическая наука часто требует изучения каждого понятия как с диахронической, так и с синхронической точки зрения. Для понимания сущности науки важно изучить ее исторический контекст. Соответственно, в данном исследовании на примере произведения «Кутадгу билиг» был научно проанализирован древнетюркский язык, который активно используется в современном языке в календаре.*

Ключевые слова. *«Кутадгу билиг», «Дивони луг’отит тюрк», зодиак, Хут, Хамаль, Саур, Джавза, Рак, Асад, Сунбула, Мезон, Акраб, Кавс, Джадий, Далв.*

THE EXPRESSION OF THE NAMES OF THE CONSTELLATIONS IN THE WORK “KUTADGU BILIG”

Mardanova Dilshoda Sadriddin qizi,
doctoral student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *It is a common fact that the science of linguistics often requires the study of each concept in diachronic and synchronous aspects. In order to understand the essence of the science, it is important to study its historical content. Therefore, in this study, the appearance of the names of the constellations in the ancient Turkic language (which are actively used in our language today regarding the calendar) was scientifically analyzed using the example of the work “Kutadgu bilig”.*

Keywords. *“Kutadgu bilig”, “Devoni lug‘otit turk”, constellation, Hut, Hamal, Savr, Javzo, Cancer, Asad, Sunbula, Mezon, Aqrab, Qavs, Jadiy, Dalv.*

“Burj” so‘zi arabcha, astronomiyaga oid tushuncha bo‘lib, quyoshning yillik harakat yo‘li bo‘ylab joylashgan o‘n ikkita yulduzlar turkumining majmuyi va ularning har biri (Hut, Hamal, Savr, Javzo, Saraton, Asad, Sunbula, Mezon, Aqrab, Qavs, Jadiy, Dalv)ni ifodalaydi.

“Qutadg‘u bilig” asarida nasriy va nazmiy muqaddimadan so‘ng 73 bob(fasl) nomining fihrasti (mundarijasi) berilgan. 73 bobning dastlabki 11 bobi debocha bo‘lib, hamd, na’t, Qoraxonga madhdan so‘ng beshinchi bobi aynan “Yetti sayyora va o‘n ikki burj” bayoniga bag‘ishlangan [1: 80-83-betlar].

Muallif asarning ushbu bobida olamning yaratilishi (kosmogoniya),yetti kavokib va o‘n ikki burj xususida bahs ochadi. Shoir dunyoning vujudga kelishini islomiy aqida bo‘yicha Yaratganning “Kun! – Yaral,bo‘l!” so‘zlaridan kelib chiqib tushuntiradi. Yetti kavokib (Sekantur, O‘ngay, Ko‘rud, Yashiq, Savit, Orzu, Yalchiq [1: 81-83-betlar]ning barchasi Allohning hukmi bilan yaratilib, ularning harakati Qudratli zotning izmi bilan ekanligini bildiradi. Shundan so‘ng o‘n ikki burjning o‘rni, holati, harakati haqida ma’lumotlar bayon etiladi:

…O‘n ikki **o‘kak** bulardan boshqadir,
Ayrimlari ikki xonali [ya’ni juft], ayrimlari bir xonali (toq)dir.
Qo‘zi – bahorgi yulduz, so‘ng **Ud** keladi,
Erandiz Quchiq bilan yaqin yuradi.
Qo‘rqmas **Arslon** bilan **Bug‘doyboshi** qo‘shnidir,
So‘ng **Ulgu, Chazan** va **Yay** eshi bo‘ldi.
Yana **O‘g‘laq**, **Ko‘nak** va **Baliq** keldi,
Bular tuqqach, osmon yorishdi …[1: 83-bet]

Yuqoridagi baytlar Abdulhamid Pardayev tabdilida quyidagicha keltirilgan:

…O‘n ikki bu **burj**ning o‘zga sirlari,
Biri juft xonali,toq qay birlari.

Hamal bahorgi-yu so‘ngra **Savr** kelar,
Javzo-yu Saraton yondoshib yurar.
Jasur **Asad**gachi qo‘shni **Sunbula,**
Keyin **Mezon**,**Chayon**,qaysar **Qavs** ular.
Yana kelar **Jadiy**,**Dalv**-u ham **Baliq**
Ular lutfi bilan yorishar borliq [2: 36-bet]
*…O‘n ikki **o‘kak** bulardan boshqadir,*
Ayrimlari ikki xonali[ya’ni juft],ayrimlari bir xonali(toq)dir.

“Qutadgu bilig”da “burj” ma’nosini bildirgan “*o‘kak*” so‘zi Mahmud Qoshg‘oriyning “Devoni lug‘otit turk” asarida “*sandiq; tobut*” ma’nosi bildirgan so‘z sifatida keltirilgan.[DLT. I jild.107-bet]

“Devon”da “o‘kakladi” fe’li “*ol tamig‘ o‘kakladi* “ shaklida “u shahar devoriga yulduzlarni qo‘ndirdi” degan mazmunda “ *yulduz*” ma’nosini ifodalab kelgan[DLT. I jild.299-bet]

Qo‘zi *– bahorgi yulduz, so‘ng* ***Ud*** *keladi,*
Erandiz Quchiq *bilan yaqin yuradi.*

Quyoshning osmondagi 12 ta yulduz turkumidan yillik o‘tishini ifodalash uchun “burj” so‘zi bilan bir qatorda xalqaro nom sifatida “zodiak” atamasi qo‘llaniladi. Masalan, “Qo‘y burji” va "Aries zodiagi" — bir xil tushunchani anglatadi. Juda qadim zamonlardanoq zodiakal yulduzlarning ko‘pchiligi hayvonlar nomlari bilan atalgan.Zodiak atamasi ham yunoncha “zodiakos”, *zoon – hayvon* o‘zagidan olingan. Asarda keltirilgan ***Qo‘zi –*** *Qo‘y,* ***Ud –****Buzoq,* ***Quchiq –*** *Qisqichbaqa,* **Arslon –** *Sher***, Chazan** **-** *Chayon***, Baliq –** *Baliq* hayvon nomlarini ifodalaydi.

Ud leksemasining “Devon”da ham “*sigir*” ma’nosini ifodalishi hamda turklar qabul qilgan o‘n ikki yildan biri “*ud yili*” – sigir yili deb atalishi aytib o‘tilgan.[DLT. I Jild – 80-bet]

Chazan leksemasi ham “o‘rgimchaksimonlar sinfiga mansub, bo‘g‘im oyoqlilar turkumiga kiruvchi zaharli hasharot – *chayon*” semasini ifodalaydi. Ilk qadimgi turkiy tillarning fonetik qurilishiga xos xarakterli belgilaridan biri “d”lashishdir. Bu davrlar turkiy tillarda tarixiy jihatdan qadimgi “r>t/d > s/z” undosh tovushlarining “y” ga o‘tish hodisasi paydo bo‘ladi va rivojlanadi. Masalan, XI asrda “y – s/z” mosligi Mahmud Qoshg‘ariyning devonida sanab o‘tilgan tillardan faqat qarluq qabila ittifoqi tarkibiga kirgan chigil tilida saqlanib qolgan. Jumladan, chigil tilida qisman qipchoq,o‘g‘uz,yag‘mo qabilalari tilida ham “azoq” (ayaq), azig‘(ayiq), (tozti) to‘ydi kabi so‘zlar “y” undoshi o‘rnida “z”, “dz” talaffuzli undoshi qo‘llanilgan. [3: 108-bet]

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, “Qutadg‘u bilig”dagi **Chazan** leksemasini ham turkiy tillarning fonetik qurilishiga xos xarakterli belgisiga ega so‘z sifatida qarashimiz mumkin. “*Chazan > chayan*” – “y” undoshi o‘rnida “z” talaffuzli undoshi qo‘llanilgan.

Yana ***O‘g‘laq****,* ***Ko‘nak*** *va* ***Baliq*** *keldi,*
Bular tuqqach,osmon yorishdi

Asardagi ***Ko‘nak*** leksemasi ***Dalv (Qovg‘a)***burjiga to‘g‘ri keladi. ***Ko‘nak*** so‘ziga “Devoni lug‘otit turk”da “*obdasta*” deb izoh berilgan.[DLT I jild.373-bet] “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “*qimiz solib qo‘yish uchun,suyuqliklar saqlash uchun maxsus ravishda teridan qilingan idish,sanoch,mesh*” deya izohlangan.[O‘TIL I jild – 415-bet; II jild – 19-bet.] ***Qovg‘a*** so‘zi esa dialektlarda “*yog‘och paqir,chelak*”ma’nosida ishlatiladi[O‘TIL II jild – 592-bet] Demak, bu leksemalarni birlashtiruvchi sema ***suyuqlik,***ya’ni ***suv*** deyishimiz mumkin. ***Dalv (Qovg‘a)*** zodiakda ham ***Aquarius****,* ya’ni lotincha “*suv tashuvchi*”deyiladi.

Turkiylar geografik va tarixiy jihatdan boy madaniy merosga ega. Bu esa tarixiy va zamonaviy matnlarning leksik-semantik jihatdan boyligida o‘z aksini topgan. Yuqorida tadqiq etilgan “Qutadg‘u bilig” asaridagi burj nomlari ham turkiylarning so‘z boyligi, olam va odam haqidagi qarashlari, koinot qonuniyatlarini kuzatish va turmush tajribalariga suyanish asosida chiqargan xulosalari, ruhiy holati, etnik va estetik tuyg‘ularidan darak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Nashrga tayyorlovchi Qayum Karimov. –Toshkent: “Fan” nashriyoti,1972. – 964 bet [80-83-betlar].
2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Abdulhamid Pardayev tabdili. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 560 b.[36-bet]
3. Sanaqulov U. O‘zbek adabiy tili tarixining ilk davrlari (V–XIV asrlar) O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2004. – 280 b.] (108-bet)
4. Abdurahmonov G. (2011). To‘xliyev B, Rustamov A, Dadaboyev H. Qutadgu bilig. I, II, III,IV, V jildlar. – Toshkent: Jahon print, 2011. – 859 b.
5. Абдурахмонов Г. Узбек халки ва тилининг шаклланиши хакида. - Тошкент, 1999. – 88 б.
6. Абдурахмонов Ғ, Шукуров Ш. Узбек тилининг тарихий грамматикаси. – Тошкент:Укитувчи, 1973. – 320 б .
7. Абдурауф Фитрат. Энг эски турк адабиёти намуналари. - Тошкент, Мумтоз суз 2008. – 248 б.
8. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк.(I,II,III жилдлар).—Т., 1963.
9. Узбек тилининг изохли лугати. I жилд. – М., 1981.
10. Узбек тилининг изохли лугати. II жилд. – М., 1981.
11. Холмуродова М. Холмуродова М. "Кутадгу билиг" лексикаси. Филол. фан. фалс.док. (Phd). дисс.- Тошкент, 2019. – Б. 100.
12. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24.
13. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
14. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

FONETIK BIRLIKLAR – SHE’RIY MATNDA POETIK VOSITA SIFATIDA (Xurshid Davron she’riyati misolida)

Qurbonova Muharram Jurabekovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti doktoranti
qurbonovamuharram@gmail.com

Annotatsiya*. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikning birga o‘rganiladigan sohasi bu lingvopoetika hisoblanib, qadim davrlardan buyon tadqiq qilinib kelinmoqda. Bugungi kunda ham jahon va o‘zbek tilshunoslarining diqqatini tortgan, hamon o‘rganish markazida bo‘lib kelayotgan bu soha ahamiyatga ega sohalardan hisoblanadi. XIX asrning o‘rtalariga keliboq bu jarayon boshlangan bo‘lsa, keyinchalik tilshunos olimlarimizning tashabbuslari bilan bu tadqiqot ko‘lami birmuncha kengaydi. Tilning fonetik tabiatini, uning lingvopoetikasi va uslubiyatini o‘rganish uning tarixiy rivojlanishi bilan bog‘liq jarayondir. Badiiy asarlarni tahlil qilish va ularni o‘rganish ona tilimizni o‘rganish demakdir. O‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, bu chuqur tarixga ega bo‘lgan tilimizga e’tiborning oshishidan dalolatdir.*

Kalit so‘zlar. *Lingvopoetika, fonetika, tovush o‘zgarishi, tovush tushishi, tovush uyg‘unigi, dissimilyatsiya, qofiya.*

ŞİİR METİNDE ŞİİR BİR ARAÇ OLARAK FONETİK BİRİMLER
(Hurşid Devran şiir örneği)

Kurbanova Muharrem Jurabekovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doktora öğrencisi

Özet. *Dilbilim, eski çağlardan beri üzerinde çalışılan dilbilim ve edebiyat bilimlerinin bir dalı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde dünya ve Özbek dilbilimcilerinin ilgisini çeken ve halen çalışmaların merkezinde yer alan bu alan, en önemli alanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu süreç 19. yüzyılın ortalarında başlamış, daha sonra dilbilimcilerimizin girişimleriyle bu araştırmanın kapsamı bir miktar genişletilmiştir. Dilin fonetik yapısını, dilbilimselliğini ve metodolojisini incelemek onun tarihsel gelişimiyle ilgili bir süreçtir. Sanat eserlerini incelemek ve incelemek ana dilimizi öğrenmek demektir. Bunun, köklü bir tarihe sahip olan dilimize olan ilginin arttığının bir göstergesi olduğu ortadadır.*

Anahtar kelimeler. *Dilbilim, fonetik, ses değişimi, ses düşüşü, ses uyumu, benzeşme, kafiye.*

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ - КАК ПОЭТИЧЕСКИЙ СРЕДСТВО В ПОЭЗИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(На примере поэзии Хуршида Даврана)

Курбанова Мухаррам Джурабековна,
докторант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *Языкознание считается отраслью языкознания и литературоведения, которая изучается с древних времен. Сегодня эта область, привлекшая внимание мировых и узбекских лингвистов и до сих пор находящаяся в центре исследований, считается одной из важнейших. Этот процесс начался в середине XIX века, а позднее, благодаря инициативам наших лингвистов, рамки этих исследований несколько расширились. Изучение фонетической природы языка, его лингвопоэтики и методологии представляет собой процесс, связанный с его историческим развитием. Анализировать и изучать произведения искусства – значит изучать родной язык. Само собой разумеется, что это признак возрастающего внимания к нашему языку, имеющему глубокую историю.*

Ключевые слова. *Лингвопоэтика, фонетика, изменение звука, падение звука, звуковая гармония, диссимиляция, рифма.*

PHONETIC UNITS – AS A POETICAL MEANS IN POETRY
(On the example of the poetry of the Khurshid Davran)

Kurbanova Muharram Jurabekovna,
PhD student of Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *Linguopoetics is a field of linguistics and literary studies that has been studied together since ancient times. Today, this field, which has attracted the attention of world and Uzbek linguists and is still at the center of study, is considered one of the important fields. This process began in the middle of the 19th century, but later, with the initiatives of our linguists, the scope of this research expanded somewhat. The study of the phonetic nature of a language, its linguopoetics and methodology is a process related to its historical development. Analyzing and studying literary works means studying our native language. It is obvious that this is an indication of increased attention to our language, which has a deep history.*

Keywords. *Linguopoetics, phonetics, sound change, sound fall, sound harmony, dissimilation, rhyme*

O‘zbek tilshunosligida fonetik sath va uning lingvopoetikasini o‘rganish XX asrning 40-50-yillarida A.G‘ulomov, X.Doniyorov, R.Qo‘ng‘urov, B.Yo‘ldoshevlar tomonidan o‘rtaga tashlangan bo‘lsa, bu boradagi ilmiy ishlar A.Haydarovning “Konnotativ ma’noning fonetik vositalarda ifodalanishi”, A.Abdullayevning “Hozirgi o‘zbek tilida ma’no kuchaytirishning fonetik va morfologik usuli”, Z.Qobilovaning “O‘zbek tilining fonosemantik vositalari” dissertatsiyalarida, M.Mirtojiyevning “O‘zbek tili fonetikasi”, S.Umirovaning “O‘zbek she’riyatida lingvistik vositalar va poetik individuallik” monografiyalarida amalga oshirilgan.

Shoir til imkoniyatlaridan, jumladan fonetik vositalar, tovush o‘zgarishi hodisalari, unli va undosh tovushlar uyg‘unligi va hokazolardan unumli foydalanadi. Ijodkorning bu imkoniyatlardan qanday foydalanishi tahlil qilish bilan mazkur ijodkorning ijodiy tafakkuri va til boyligini yuzaga chiqishini ham o‘rganish mumkin.

Masalan, tovush o‘zgarishi hodisalaridan ***tovush tushishi*** (so‘z o‘zagidagi yoki unga qo‘shilgan qo‘shimchalar tarkibidagi ayrim tovushlarning ma’lum fonetik qurshov yoki pozitsiya ta’sirida talaffuz etilmasligi) [3.75] shoir she’riyatida ko‘p uchraydi:

Ular dildan suyar yolg‘iz *olloni,*
Mening dilimdayam shu mehr bordek [2.100].

Shuningdek, kam uchrovchi tovushning kombinator-pozitsion o‘zgarishi – ***dissimilyatsiya*** (Og‘zaki nutqda tovushlar doimo bir-biriga o‘xshayvermasdan, ba’zan uning aksi bo‘ladi. Ayrim paytda talaffuzda ikki o‘xshash tovush bir joyda yoki bir so‘zda kelgan vaqtda biri noo‘xshash tovushga aylanib ham qoladi) [7.67] hodisasidan ham unumli foydalaniladi:

Shopmo‘ylovli badmast *sallotlar*
Tinmay quvib kelar ortimdan –
“Devon” nimasi, jonni berurman…

Yoki aynan “sallot”ning “sollot” varianti ham uchraydi:

Shoirlar otgan jallodlar
Bugun yashar nafaqasin yeb.
O‘lgan shohga sodiq *sollotlar*
Xat bitishar: “Biz tayyormiz” deb [2.138].

Ijodkor dissimilyatsiya orqali avvalo, o‘zbek tiliga xos bo‘lgan rang-baranglik, tovush o‘zgarishi hodisalari, bu orqali esa she’riyatga vazn va ritmning tengligi, qofiya ohangdorligini ta’minlashni ko‘zda tutgan.

Fonetika bo‘limida bo‘g‘in (bir havo zarbi bilan aytilgan tovush yoki tovushlar yig‘indisidir)[3.79] va uning turlari, bo‘g‘in ko‘chirish qoidalarini o‘rganamiz. Ular she’riy matnda ham o‘ziga xos uslubiy vazifani bajarishi mumkin. Masalan:

Kar-lu-sha – deb chaqirar
Qizcham har kuni tongda
Bog‘chasiga ketayotganda…[2.96]

Ijodkor bo‘g‘inga ajratib talaffuz qilish orqali qizaloqqa xos talaffuz ohangini, erkalikni va qushchaga bo‘lgan mehrni aks etishda foydalangan. Agar shunchaki oddiy talaffuz qilinganda badiiy tasbir yetakchilikka chiqa olmas edi.

Yoki unli va undosh tovushlar she’riy matn tarkibida takrorning bir ko‘rinishi bo‘lib, alliteratsiya va assonans kabi fonetik usullarni yuzaga keltiradi. “She’riyatda esa, asosan, alliteratsiya (undoshlar takrori), assonans (unlilar takrori), geminatsiya (undoshlarni qavatlash) kabi fonetik usullardan foydalaniladi” [1.79].

Bilamizki, alliteratsiya va assonans she’rning butun matni davomida uchraydi, ammo shoir bunday shaklbozlikka e’tibor qilmagan holda, faqat ma’lum gap tarkibidagina tovushlarni uyg‘unlashtiradi:

Bog‘im **b**o‘m-**b**o‘sh, **b**o‘m-**b**o‘shdir samo [2.82].
O‘lim emas **o‘**dirgan,
O‘ldirguvchi **u**yqudir! [2.118].

Aynan matn davomida takrorlanmagan unli va undoshlar uyg‘unligi mantiqiy urg‘uni matn tarkibidagi ma’lum bir gapga tegishli ekanligini ifodalashga, bo‘rttirib talaffuz qilishga va tinglovchiga yetkazishga yordam beradi. Bu bilan takrorning uslubiy vazifasi ravshanlashadi, shakl va mazmun moslashadi.

Xulosa qilib aytganda, ijodkor eng ko‘p qo‘llagan fonetik sathdagi uslubiy o‘ziga xosliklar va ularning she’riy matndagi vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

Tovush o‘zgarish hodisalari (tovush tushishi, dissimilyatsiya)	Qofiya saqlanishi
Bo‘g‘in	Pozitsiyani ochib berishda
Sintaktik figuralar (alliteratsiya, assonans)	Matn tarkibidagi aynan bir gapga urg‘u berish

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Butunbayeva T. Zamonaviy nazmiy diskursda individuallikni ta’minlovchi lisoniy vositalar(A’zam O‘ktam va Minhojiddin Mirzo she’riyati misolida): Filol. fan. bo‘yicha falsafa d-ri… (PhD) diss. avtoref. – Samarqand, 2021. – 7 b.
2. Davron X. Bahordan bir kun oldin. – Toshkent: Sharq, 1997. – 100 b.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – 75 b.
4. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand. 1994. – 59 b.
5. Karimov S.Badiiy matnning uslubiy alomatlari. – Samarqand: SamDU, 1992. – 47 b.
6. Karimov S.O‘zbek tilining badiiy uslubi. – Samarqand: Zarafshon,1992. – 122 b.
7. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – B.67.
8. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. –Toshkent: Fan, 2008. – 148 b.
9. Yo‘ldosh Q., Yo‘ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016, – 315 b.
10. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
11. Buriyeva, F. (2024). Faxriyor ijodiy olami: individual uslub va poetik mahoratning shakllanish tadriji. *news of the nuuz*, *1*(1.6. 1), 303-305.

KASHTACHILIK TERMINLARINING QO‘LLANILISHI

Umarova Shaxlo Baxridin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti tayanch doktoranti
shaxloumarova97@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kashtachilik terminlarining qo‘llanilishi bilan bog‘liq ma’lumotlar o‘rin olgan. Shuningdek, kashta tikish bilan bog‘liq so‘z-terminlarga ham to‘xtalib o‘tilgan. Aynan Samarqand viloyatidagi kashtachilikning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ham ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Kashta, mato, bo‘z, ilmoqli igna, “Chorchiroq”, so‘zana, kashtali bo‘g‘jama.*

NAKIŞ TERİMLERİNİN KULLANIMI

Umarova Shakhlo Bakridin kızı,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü doktora öğrencisi

Özet. *Bu makale nakış terimlerinin kullanımıyla ilgili bilgileri içermektedir. Ayrıca nakışla ilgili terimler de yer alıyor. Semerkant bölgesindeki işlemeciliğin özel özellikleri hakkında da bilgi verilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *nakış, kumaş, gri, tığ iğnesi, “Chorchirok”, sozana, nakışlı süs.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНОВ ВЫШИВКИ

Умарова Шахло Бакридин кизи,
докторантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация*. В данной статье содержится информация, связанная с использованием терминов, связанных с вышивкой. Здесь также рассматриваются термины, связанные с вышивкой. Также дана информация об особенностях вышивки в Самаркандской области.*

Ключевые слова. *Вышивка, ткань, серый, крючок, игла, «Чорчирок», созана, вышитая фенечка.*

USE OF EMBROIDERY TERMS

Umarova Shakhlo Bakhridin qizi,
doctor of philosophy student of the Uzbek-Finish pedagogical institute

Abstract. *This article contains information on the use of embroidery terms. It also touches on the vocabulary related to embroidery. It also provides information on the specific features of embroidery in the Samarkand region.*

Keywords. *embroidery, fabric, gray, hook needle, “Chorchirok”, word, embroidery knot.*

Kashtachilik qo‘lda (igna, ilmoqli igna, ilmoqli bigiz bilan) yoki mashinada, asosan, mato (bo‘z, chit, satin, shoyi, baxmal, movut va b.) va charm (etik, mahsi, pichoq qini, kamar va b.) ga tikiladi. Kashta (fors.-chizilgan, tortilgan)-amaliy bezak san’atining keng tarqalgan turi; igna bilan tikib tushirilgan gul, tasvir, naqsh. (O‘zb M.E, 195)

Kashta tikish aslida amaliy san’atning xotin-qizlarga xos turi bo‘lib, uning shakllanishi ham uzoq tarixga borib taqaladi. «Xalq o‘z orzu-umidlarini,–deb yozadi D.A.Faxretdinova, –ertaklarda ifodalanganidek, ayollarning nozik shoirona qalbi, ularning go‘zallik haqidagi tasavvuri kashtalarda aks topar va jaranglar edi. Kashtachilik ayollarning kayfiyatini, his-tuyg‘ularini ifodalagan tasviriy san’atning ular qo‘li yetadigan yagona turi edi; mana shundan esa kashtachilikning yuksak emotsionalligiga erishilgan» (Faxretdinova, 1972, 21). Samarqand (hozirgi Jizzax) viloyati G‘allaorol tumani vakilasidan yozib olingan quyidagi misralar shundan dalolat beradi:

Tepchima tikkan tentak qiz,
Chindaxiyol tikkan chinni qiz.
Jo‘rmama tikkan jo‘nday qiz.

Uyni, umuman, binoni bezab turgan ulkan so‘zanalardan choyxaltalar-u tuzliqlargacha, choyshab-u sochiqlardan tortib, eski-tuski saqlanadigan qopchiqlargacha–hammasi chevar ayollarning qo‘llari bilan ziynatlanadi.

San’atshunos O.Xudoyorova Samarqand kashtachiligining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritar ekan, quyidagilarni ta’kidlab o‘tgan: “Samarqand kashtalarida qadimgi so‘g‘diylar san’ati bilan yaqin bo‘lgan arxaik xususiyatlarni ko‘rish mumkin. Samarqand kashtalari Nurota va Buxoro kashtalaridan farqlanadigan jihatlariga egadir. Ularning guli yirik va uyg‘un bo‘lib, asosiy motivi barglar bilan o‘ralgan rangsiz tonli davra turunjdir. XIX asr boshlarida to‘qilgan rang-barang konsentrik va nursimon detallarga ega bo‘lib, to‘q ko‘k rangdagi barglar, kashta doiralari esa kamalak yo‘li bilan yoki o‘rtacha och yashil, cheti och qizil rang bilan yorqinlashtirilgan. Samarqand kashtalarining tasviriy mahobati uning ko‘rkamligi, sodda va yirik gullarining aniq tikilishidadir.

Samarqand kashta kompozitsiyalarida eng xarakterlisi “Chor chiroq” kompozitsiyasidir. U markaziy turunjdan yo‘naluvchi to‘rt uzun guldan iborat bo‘ladi. Kashtalari ingichka hoshiyali bo‘lib, ikki barg gulli shoxning ketma-ket qaytarilishidan tuzilgan”. Kashtachilik o‘zbek xalqining qadimiy amaliy san’at turlaridan biri ekanligi, uning estetik-emotsional zavq olishga xizmat qilganligi va shu sohada ishlatilayotgan ayrim so‘z-terminlar yuzasidan bildirilgan u yoki bu tarzdagi mulohazalar qator san’atshunoslarning ishlarida keltirilgan.

Kashtachilikning ayrim lingvistik xususiyatlari haqidagi, dastlabki, ma’lumotlar T.Tursunovaning monografiyasida o‘z ifodasini topgan (Tursunova, 1978). Monografiyada kashtachilikning paydo bo‘lish va tarqalishi, uni anglatuvchi so‘z-terminlarning shakllanish tarixiga batafsil to‘xtalib, kashtachilikka aloqador qator so‘z-terminlarning ma’no xususiyatlari, kelib chiqish asoslari (etimoni), yasalish usullari haqida atroflicha asosli fikr yuritilgan.

Kasb-hunarmandlikning kashtachilik turi ham Samarqand viloyatida keng tarqalgan. Uning “bisoti”da bir ming ikki yuztadan ortiq so‘z-termin (ma’lumotlar bizniki) mavjud ekanligi o‘zbek tili leksik qatlamlarining, nihoyat, boyligini tasdiqlovchi dalildir. Mazkur leksik guruh tarkibida adabiy tilda ham, tadqiqot obyektimizda ham ma’no jihatdan bir-biriga mushtarak so‘z-terminlar mavjudligini (ayrim fonetik o‘zgachaliklar bilan, albatta) ta’kidlab o‘tish lozim. Kashta, kashtachi, kashtachilik, so‘zana, qo‘chqorak, lolanusxa, yo‘rma, chok kabilar. Shu bilan birga, adabiy til doirasiga kiritilmagan, biroq samarqandlik kashtachilar hamda aholi nutqida ishlatilayotgan qator so‘z-terminlar ham qo‘llaniladi (Ular ishimizning quyirog‘ida o‘z aksini topgan).

Kashtachilikda xilma-xil ma’nolarni anglatuvchi so‘z-terminlar tarkib topgan. Fikrimizning isboti uchun kashtachilik amaliy san’atining tadqiqotchilaridan O.Xudoyorovaning so‘zlarini keltiramiz: “Kashta to‘qilgan choyshablar, ro‘yijo (joypo‘sh)lar yangi kelin-kuyov o‘rni ustiga yopish uchun tayyorlangan. Ko‘rpa-yostiq ustiga tutish (yopish) uchun esa takiyapo‘sh (Nurotada shunday atalgan), taxsarpo‘sh, bolishpo‘sh (Samarqandda), yostiqpo‘sh (Shahrisabzda) tikilgan. Tanpokkun, sarpokkun yoki sochiqlar tayyorlanib, ulardan yuvinganda artinish uchun foydalanilgan. Kashta tikib bezatilgan bo‘g‘jomaga kiyim-boshlar o‘ralgan. Ro‘zg‘orda sandalpo‘sh va gavrapo‘sh kabi buyumlar ham ishlatilgan. Uylarning devorlarini bezatadigan so‘zanalar, palaklar, gulko‘rpalar, zardevorlar kabi turli kashta tikilgan buyumlar tayyorlangan. Maxsus tikilgan joynamoz ustida esa keksalar namoz o‘qishgan. Erkak va ayollarning bosh kiyimlariga kashta tikilgan bo‘lib, Farg‘onada uni do‘ppi, Shahrisabz va Samarqandda qalpoq deb atashganlar. Ayollarning ro‘mollari yoki peshonabandaklari, erkaklarning beliga bog‘laydigan belbog‘lari (Farg‘onada chorsi, Toshkentda qiyiqcha, Shahrisabzda belqars) kashta bilan bezatilgan. Shuningdek, choyxalta (choy uchun), pulxalta (pul uchun), shonaxalta (taroq uchun), oynaxalta (oyna uchun) kabi buyumlarning barchasi yuzalarida kashtalar O‘zining tikilish texnikasi, rasmlarining kompozitsiyasi, o‘ziga xos gullari bilan bir-birlaridan farqlangan”. Bu kabi so‘z-terminlar majmuyini quyidagi mikroguruhchalar tashkil etgan:

1) kashtachilik buyumlari va ularning turlarini anglatuvchi so‘z-terminlar: kashta, gulko‘rpa, palak, choyshab va b.;

2) buyumlarga tikiladigan naqshlarni anglatuvchi so‘z-terminlar: qo‘chqorak, lolagul, islimi oy va b.;

3) kashta choklarini anglatuvchi so‘z-terminlar: iroqi, yo‘rma, sanama, chindaxayol va b.;

4) kashta tikish jarayonlarini anglatuvchi so‘z-terminlar: tikish, choklash, qaviqlash va b.;

5) kashtachilik bilan shug‘ullanuvchi shaxslarni anglatuvchi so‘z-terminlar: kashtachi, yo‘rmachi, dureshdo‘z, popopchi va b.;

6) kashtachilik kasb-korlarini anglatuvchi so‘z-terminlar: kashtachilik, zehdo‘zlik, yo‘rmado‘zlik va b.;

7) ish qurollari va xomashyolarni anglatuvchi so‘z-terminlar: ip, igna, bigiz va b.

Kuzatishlardan mazkur mikroguruhchalar tarkibidagi so‘z-terminlar o‘zaro xilma-xil leksik-semantik munosabatda ekanligi aniq bo‘ldi. Shuning uchun quyida bunday munosabatlarning kashtachilik so‘z-terminlari guruhida qay tarzda aks etganligi haqida fikr yuritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. Tursunova T. O‘zbek tili amaliy san’at leksikasi.-Toshkent: Fan, 1978.B. 116-117.
2. Xudoyorova O. O‘zbek kashtachiligi.-Toshkent, 2000.B. 20-21.
3. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. B.195.

SO‘ZLOVCHI VA TINGLOVCHINING JTIMOIY MAQOMINING NAMOYON BO‘LISHIDA EVFEMIZMLAR

Ro‘zimatova Dilnoza Murodovna,
O‘z FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti
dilnozarozimatova05@mail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslikda ijtimoiy maqom tushunchasi, uning nutqda ifodalanishi yoritib berilgan. Evfemizmlarning shakllanish asoslari, ularning vazifalari, nutqda qanday sharoitlarda qo‘llanilishi haqida ma’lumotlar berilgan. Evfemik ifoda vositalarini siyosiy-badiiy va siyosiy-majoziy turlari haqida qisqacha ma’lumot keltirilgan hamda badiiy asarlardan keltirilgan misollar yordamida dalillangan.*

Kalit so‘zlar. *Evfemizm, disfemizm, evfema, evfemik ifoda, evfemik vositalar, siyosiy-badiiy evfema, siyosiy-mafkuraviy evfemizm.*

KONUŞMACI VE DİNLEYİCİNİN SOSYAL STATÜSÜNÜN YANSITILMASINDA ÖFEMİZMLER

Rözimatova Dilnoza Murodovna,
Özbekistan Bilimler akademisi özbek dili, edebiyatı ve folkloru enstitüsü doktora öğrencisi

Özet. *Bu makale, dilbilimde sosyal statü kavramını ve onun konuşmada ifadesini açıklamaktadır. Öfemizmlerin oluşum temelleri, işlevleri ve konuşmada hangi koşullarda kullanıldığı hakkında bilgi verilmiştir. Öfemik ifade araçlarının siyasi-sanatsal ve siyasi- mecazi türleri hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve sanatsal eserlerden alınan örnekler kullanılarak kanıtlanmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Öfemizm, disfemizm, öfemizm, öfemik ifade, öfemik araçlar, siyasi-sanatsal öfemizm, siyasi-ideolojik öfemizm.*

ЭВФЕМИЗМЫ В ПРОЯВЛЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА ГОВОРЯЩЕГО И СЛУШАЮЩЕГО

Рузиматова Дилноза Муродовна,
докторант института Узбекского языка, литературы и фольклора АН Узбекистана

Аннотация. *В данной статье освещается понятие социального статуса в лингвистике и его выражение в речи. Представлены сведения об основах формирования эвфемизмов, их функциях и условиях употребления в речи. Приводится краткая информация о политико-художественных и политико-образных видах эвфемистических средств выражения, подкрепленная примерами из художественных произведений.*

Ключевые слова. *Эвфемизм, дисфемизм, эвфема, эвфемистическое выражение, эвфемистические средства, политико-художественная эвфема, политико-идеологический эвфемизм.*

EUPHEMISMS IN THE MANIFESTATION OF THE SOCIAL STATUS OF SPEAKERS AND LISTENERS

Ruzimatova Dilnoza Murodovna,
doctoral candidate at the Institute of Uzbek language, literature and folklore of the academy of sciences of Uzbekistan

Abstract. *This article elucidates the concept of social status in linguistics and its expression in speech. It provides information on the foundations of euphemism formation, their functions, and the circumstances under which they are used in speech. A brief overview of the political-literary and political-figurative types of euphemistic expression is presented, supported by examples from literary works.*

Keywords. *Euphemism, dysphemism, euphema, euphemistic expression, euphemistic devices, political-literary euphemism, political-ideological euphemism.*

Tilshunoslikda evfemizm tushunchasi aytilishi uyat, odat tusiga kirmagan, eshitlishi qo‘rqinchli, xavfli, noxush sanalgan narsa-hodisa nomlarini yoqimli, beozor, chiroyli ma’no-mazmun ifodalovchi so‘z va iboralar bilan almashtirib qo‘llashdir. Tilimizda muayyan bir fikrni bir qancha shakl-u shamoyilda ifodalash imkoniyati mavjud, aynan qaysi shakl-u shamoyilni tanlash, muloqot vaziyati uchun eng uyg‘un ifodani topa bilish nutq egasining mahorat-u malakasi, ma’rifat-u ma’naviyatiga bog‘liq [4, 4]. Chunki har bir so‘zni suhbatning sharoitiga, suhbatdoshning kimligiga qarab qo‘llash yetuk so‘zlovchining xususiyatlaridan biridir. Manbalarda tabulashgan, ya’ni taqiqlangan so‘z doimo evfemizmlar bilan o‘zgartiriladi degan fikrlar uchraydi [2, 13]. Lekin evfemizmlarning shakllanish asoslariga e’tibor qaratiladigan bo‘lsa, ularning bshqa sabablar bilan ham qo‘llanilishiga amin bo‘lamiz.

Tilshunos Р.А.Будагов tabuning paydo bo‘lishiga insoniyatning e’tiqodi turtki bo‘lganligini va ma’lum ma’noda tafakkur rivojining asosi ekanligini e’tirof etgan holda, evfemizm yuzaga kelishida muhim omil emas deb hisoblaydi. Chunki tabu boshqa sabablarga ko‘ra vujudga kelgan. Evfemizm esa nutqiy madaniyat yuzasidan aytish noqulay bo‘lgan vaziyatni yumshatish uchun qo‘llanadi. Masalan, aqlli bo‘lmagan insonning ko‘ngliga ozor bermaslik uchun u haqda *ne izobrezayet poroxa* deyilishini ta’kidlaydi [1, 26].

O‘zbek tilshunosligida bu masala dastlab monografik planda tilshunos N.Ismatullayev tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, olim tabu va evfemizmga doir boy ma’lumotlarni to‘plagan, ularni umumlashtirgan, ilmiy xulosalar bergan. Ushbu ishda evfemizmlarning kelib chiqishi asoslanib, ma’lum guruhlarga bo‘lingan, tasniflangan. Bundan tashqari, turli ijtimoiy qatlam nutqida qo‘llanadigan evfemizmlarning ahamiyati haqida ham fikrlar bildirgan [3, 19].

Keyinchalik tilshunos A.Omonturdiyev ushbu hodisalarni keng planda tadqiq etgan holda, evfemizmlarning ma’no ko‘lami, ularning tasvir obyekti, semantik tasnifi va ifoda usullari, uslubiy xususiyatlari haqida o‘zining nomzodlik dissertatsiyasida evfemik ma’noning evolyutsiyasi, tasvir obyekti, semantik hamda funksional-uslubiy tasniflari kabi zarur ma’lumotlar berib o‘tilgan [7, 176]. Ushbu muallifning “Professional nutq evfemikasi” deb nomlangan doktorlik dissertatsiyasida esa chorvadorlar nutqi misolida ma’lum kasb egalari nutqida qo‘llaniladigan evfemik vositalar tadqiq qilingan. Shuningdek, ushbu ishda tabu va evfemikaning shakllanish asoslari, paydo bo‘lish ehtiyojlari, evfemiyaning yondosh hodisalarga munosabati va evfemik ma’no mezoni, chorvadorlar nutqidagi etnografik udumlar bilan bog‘liq evfemik vositalar ham tadqiq etilgan[7, 175]. X. Qodirova “ Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmdan foydalanish mahorati” nomli nomzodlik ishida evfemik va disfemik ma’noli birliklar talqini va tasnifiga alohida to‘xtaladi. Shuningdek, adib asarlaridagi evfemizmlarni ma’lum guruhlarga ajratadi. Evfemik ma’noning qo‘llanish xususiyatlari haqida to‘xtaladi, evfemizmlarning shakl va ma’no turlari haqida ma’lumot beradi [4, 23].

D.Rustamova esa evfemizatsiya, uning lingvomadaniy, sotsiopragmatik jihati haqida ma’lumotlar bergan. Shuningdek, metaforik evfemizatsiyaning turlari, uning kognitiv, sotsial va pragmatik aspekti haqida to‘xtalib o‘tgan [8:119].

A.Omonturdiyev tadqiqotida evfemizmlar shakllanishining diniy-mifologik dunyoqarash so‘z magiyasi, nutqning etik-estetik talab normasi, siyosiy-mafkuraviy zaruriyat hamda so‘zlovchining subyektiv ehtiyoj talablari kabi asoslari mavjudligi ta’kidlangan [7, 220]. Suhbat jarayonida maqomi past bo‘lgan so‘zlovchi yuqori maqomga ega suhbatdoshi oldida unga aytilishi lozim bo‘lgan fikrlarni pardalab, nazokat bilan yetkazishi lozim, bu yo‘lda unga evfemizmlar yordam beradi. Bu yuqori mansabdor va uning qo‘l ostidagi insonlar o‘rtasidagi suhbatda, boy va undan kambag‘alroq inson o‘rtasidagi, oilada ota-ona bilan bolalar o‘rtasidagi suhbatda kuzatiladi.

Muayyan voqea-hodisani aynan bayon etmaslik uchun axloq-odob talabi, xususan, nutq odobi, muloqot xulqi sabab bo‘ladi. Badiiy asarlarda ham qahramonning saviyasi, dunyoqarashi, fiklashi so‘z vositasida beriladi, uning qanchalik yuksak muloqot madaniyatiga ega ekanligi boshqalar bilan muloqotida ham aks etadi. Jamiyatda turli ijtimoiy maqomga ega bo‘lgan insonlar nutqida ham evfemizmlarning uchrashi turli asoslarga ko‘ra yuzaga keladi.

– *Mayli, oqsoqol. Shoshadigan joyim yo‘q mening. Qachonki safar ixtiyor etsam, ana, yo‘lim o‘ng, beminnat, shartta* ***yog‘och otga*** *minib ketaveraman.*

Oshnoning ensasi qotdi:

– ***Plastinkaning narigi tarafini qo ‘ysak****, o‘rtoq Yaxshiboyev!* (M.M.Do‘st. Lolazor)

Yuqoridagi suhbat ikki yuqori ijtimoiy maqomga ega bo‘lgan insonlar o‘rtasida kechmoqda, ular bolalaikdan yaqin do‘st, bundan tashqari, so‘zni yaxshi tushunadigan ziyoli qatlam vakillari. Birinchi gapda qo‘llanilgan *yog‘och ot* evfemasi tobut ma’nosini anglatishi ma’lum, uni o‘z nomi bilan atash kishida qo‘rquv uyg‘otishidan tashqari, so‘zlovchi ijodkor, shuning uchun so‘zni aynan, ochiq qo‘llamay, uni yuqoridagi ifoda orqali bermoqda. ***Plastinkaning narigi tarafini qo‘ysak*** ifodasi esa jamiyatda suhbatdoshidan ham ko‘ra yuqori maqomga ega bo‘lgan, asarda ta’riflanishicha, birinchi rahbar tilidan aytilmoqda. Yuqoridagi birlikni qo‘llash bilan so‘zlovchi *“boshqa gaplarni gapiring”*, *“suhbat mavzusini o‘zgartiring”* degan fikrini boshqacha ifoda bilan beryapti. Ushbu holatda suhbatdoshdan boshqa bir amaldor yoki oddiy inson bo‘lganda ochiqdan ochiq fikr aytishi mumkin edi, lekin suhbatdoshi uning yaqin do‘sti, uning bu mansabga kelishida uning ham ozmi-ko‘pmi hissasi bor, har qancha yuqori maqomga ega bo‘lmasin bir so‘z bilan do‘stining qalbiga ozor yetkazib qo‘ymaslik maqsadida ushbu evfemik birlikni qo‘llashni ma’qul topgan.

Nutqning etik talablariga rioya qilish dono suhbatdoshning maqsadlaridan biridir. Fikrni suhbatdoshga qanchalik chiroyli tarzda yetkaza bilish ham so‘zlovchidan alohida mahorat talab qiladi.

– *Yaxshiboyevning o ‘zi endilikda bu latifani aytmaydi hisob. O ‘zi aytib og‘zi kuygan. Odam qurib qolganday, kelib-kelib Oshnoga aytibdi-ya!.. Oshno avvaliga odob bilan eshitdi, hattoki iljaydi, qiqirlab kuldi, so‘ng birdan qovoq uyib: –****Gaplaringizdan atir hidi kelmaydi****, o‘rtoq Yaxshiboyev , – dedi. Qaytaga, Oshno lutf qilmasdan gaplaring buncha sassiq, deb aytsa ming bora tuzukroq bo‘lardi. Lekin Oshno o‘lguday odobli odam, odobliki, jigaringni ezadi!..* (M.M.Do‘st. Lolazor)

Ushbu parchada so‘zlovchi “*gaplaringizdan atir hidi kelmaydi”*birligi orqali *gaplaringizda bemaza ma’no bor, yoshingizga, mavqeyingizga xos gapiring*”, demoqchi. U yuqori martabali, so‘zni yaxshi tushunadigan odam, buning o‘rniga ifodani ochiq bayon qilishi ham mumkin edi, bunga tinglovchining ham jamiyatdagi maqomi, so‘z bilimdoni ekanligi hamda suhbatdosh uning bolalikdagi do‘sti ekanligi kabi omillar to‘sqinlik qilgan.

Evfemizmlarning qo‘llanishi siyosiy-mafkuraviy zaruriyat tufayli yuzaga kelishi mumkinligi haqida A.Omonturdiyev o‘z tadqiqotlarida ma’lumot bergan. “Jamiyatda muayyan bir siyosiy-ijtimoiy davr yoki uning o‘zgarishi bilan bog‘liq yangi axloqiy-falsafiy g‘oyalar shakllanadi. Ana shu zaruriyat yangi-yangi nutqiy ifoda vositalarining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Bunday ifoda vositalari ko‘proq publitsistik uslub orqali namoyon bo‘ladi. Biroq siyosiy-publitsistik uslubda har qanday tanqidiy yoki g‘ayrisiyosiy, g‘ayrimafkuraviy tushuncha yoki voqeliklar hamma vaqt ham aniq-oshkor tasvirlab bo‘lmaganidan ba’zan ular evfemalashtiriladi – “yumshoq”, “yopiq", “pardali”

tarzda ifodalashga harakat qilinadi. Bunday evfemik ifoda vositalarini **siyosiy-badiiy** va **siyosiy-majoziy** evfema deb atash mumkin” [7, 52]. Siyosiy voqeliklarni evfemalashtirish jarayoni, ya’ni tasvirning evfemik-publitsistik usuli o‘zbek adabiyotida, xususan, ulug‘ adiblar nutqida ham o‘z ifodasini topgan. Evfemizmlarning qo‘llanilishi ijtimoiy-siyosiy xoslanganligi bilan xarakterlanadi. Har bi ijtimoiy tuzumda evfemizatsiya hodisasi davrning mafkuraviy manzarasi, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bog ‘liq ravishda kechadi [8:40].

L.P.Krisin diplomat va siyosatchilar muloqot jarayonida to‘g‘ridan to‘g‘ri nomlab bo‘lmaydigan so‘zlarni etiket doirasida qo‘llash ehtiyoji tufayli evfemizmlar yuzaga kelishini ta’kidlagan edi [5, 82].

Jiddiyroq bo‘ling, Nazar Yaxshiboyevich! – noxos do‘q urdi Shoymardonov.

*– Erta-indin **olamni suv oladi**, bitta **kemaga** tushaylik, deb atay yordam qo‘lini cho‘zyapman*

***– Darg ‘a** o‘sha-o ‘shami? – dedi Yaxhshiboyev mensimay. – Yoki siz laganga soladigan boshqa birovning ketini mo‘ljalga olib ulgurdingizmi?*

– Darg‘a o‘sha-yu, lekin kema qo‘ldan ketgan, Nazar Yaxshiboyev!

Yuqoridagi parchada mamlakat ahamiyatidagi ikki shaxsning telefon orqali qilingan suhbati berilgan. Telefonda gaplashishni ham o‘z qonun-qoidalari mavjudligi, suhbatdoshlar davlat ahamiyatiga doir mavzu yuzasidan, yuqori martabali shaxs haqida fikrlashayotgan bir paytda siyosatchining ismini ochiq atamay, o‘rniga *darg‘a* so‘zidan foydalanishmoqda. Bu so‘z aslida “kema boshqaruvchisi” ma’nosini anglatadi, ko‘chma ma’noda esa rahbar, yo‘lboshchi, yetakchi ma’nolarida ishlatiladi. *Kema* esa uning boshqaruvidagi mamlakat ma’nosida, *olamni suv bossa* siyosat o‘zgarib hokimiyat almashib ketgan taqdirda hamfikr bo‘lib, bir-birimizga dushman tomon bo‘lib qolmaylik degan ma’noda qo‘llanilgan.

Davr, siyosat, tuzum o‘zgarishi yangi nutqiy birliklar ham yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi, shu sababli siyosatga doxil shaxslar ismini ham umumaxloqiy va madaniylik nuqtayi nazaridan ochiq ifodalamay, uning o ‘rniga boshqa so‘zlarni qo‘llash yangi birliklarning yuzaga kelishiga yoki mavjudlarining yangi ma’no va mazmun kasb etishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bular, yuqorida ta’kidlanganidek, siyosiy-publitsistik yoki badiiy uslubda ham o‘sha tarixiy davr taqozosiga ko‘ra o‘z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – М.:Индрик, 2003.– С.136
2. Гулямова Ш.К. Ўзбек тили эфемизмларининг гендер хусусиятлари. Филол. Фан. б. фалс. д-и (PhD) ...дисс. – Бухоро, 2020. – 149 б.
3. Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук.– Т., 1963. –С.19.
4. Кадирова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмдан фойдаланиш маҳорати. Автореф. Фил.фан.номз. ...дисс. – Тошкент, 2012. –Б.152.
5. Крысин Л.П. Эвфемистические способы выражения в современном русском языке / Русский язык в школе.–М., 1994. – № 5. – С. 76-82.
6. Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998. – 40 б.
7. Омонтурдиев А. Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси. Филол. фан. д-ри. ...дисс. –Тошкент, 2009. –152б.
8. Рустамова Д. Метафорик эвфемизациянинг лингвокультурологик ва социопрагматик аспектлари: Филол. фан. б. фалс. д-ри ... дисс. автореф. – Фарғона, 2017. – 26 б

TILNING NOADABIY QATLAMIGA DOIR BIRLIKLAR MAVZUSINI O‘RGANISHDA SAVOL VA TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

Botirboyev Farrux Payzivay o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute magistranti
farruxbotirboyev039@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ona tili darslarida tilning noadabiy qatlami mavzularini o‘rganishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada maktab tarsiklarida berilgan argonlar, jargonlar, varvarizim va vulgarizim kabi mavzulari atroflicha o‘rgangan holda o‘quvchilar aynan shu mavzularni yaxshiroq o‘zlashtirishlari uchun o‘zimizning yangi shu mavzuga oid tavsiya topshiriqlarimizni keltirib o‘tganmiz.*

Kalit so‘zlar. *Argonlar, jargonlar, tabu, varvarizimlar, vulgarizimlar, neolagizmlar, noadabiy qatlam, dialektlar, dublikatlar, sleng, istorizmlar, semema, efimizmlar.*

DİLİN EDEBİ OLMAYAN KATMANINA DAİR BİRİMLERİN İNCELENMESİNDE SORULAR VE GÖREVLER ÜZERİNDE ÇALIŞMA

Botirboyev Farrux Payzivay oğlu,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede ana dili derslerinde dilin edebi olmayan katmanı konularını incelemeye yönelik metodik öneriler geliştirilmiştir. Makalede, okul müfredatında verilen argo, jargon, barbarizm ve vulgarizm gibi konuları detaylı bir şekilde inceleyerek, öğrencilerin bu konuları daha iyi anlamaları için kendi yeni konuya yönelik öneri ve görevlerimizi sunuyoruz.*

Anahtar kelimeler. *Argolar, jargonlar, tabu, barbarizmler, vulgarlizmalar, neologizmler, edebi olmayan katman, diyalektler, dublikatlar, argo, tarihsel terimler, semem, öfemizmler.*

РАБОТА НАД ВОПРОСАМИ И ЗАДАНИЯМИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ ЕДИНИЦ НЕЛИТЕРАТУРНОГО СЛОЯ ЯЗЫКА

Ботирбоев Фаррух Пайзивай углы,
магистрант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье разработаны методические рекомендации по изучению тем нелитературного слоя языка на уроках родного языка. В статье приводятся собственные новые рекомендации и задания, связанные с этими темами, чтобы учащиеся лучше понимали такие предметы, как арго, жаргон, варваризмы и вульгаризмы, изучаемые в школьной программе.*

Ключевые слова. *Арго, жаргоны, табу, варваризмы, вульгаризмы, неологизмы, нелитературный слой, диалекты, дубликаты, сленг, историзмы, семема, эвфемизмы*

WORKING ON QUESTIONS AND TASKS RELATED TO THE TOPIC OF NON-LITERARY LAYERS OF LANGUAGE

Botirboyev Farrux Payzivay ogli,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article develops methodological recommendations for studying the topics of the non-literary layer of language in native language lessons. In the article, we provide our own new*

recommendations and assignments related to these topics so that students can better understand subjects such as argot, jargon, barbarism, and vulgarism, which are studied in school curricula.

Keywords. *Argots, jargons, taboo, barbarisms, vulgarisms, neologisms, non-literary layer, dialects, duplicates, slang, historicisms, sememe, euphemisms*

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning adabiy, ma’naviy-ma’rifiy ta’lim bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirishda hamda bolalarni to‘la adabiy til meyyorlarida aniq va sof o‘zbek tilida so‘zlash malakasini shakllantirishimizda tilmizning adabiy til qatlamiga kirmaydigan tilning noadabiy qatlamiga oid birlklarning ham o‘rganish muhim ahamiyatga egadir. O‘zbek tili grammatikasini to‘la bilish til sohasini to‘la o‘rganish degani emas. Chunki kishilar nutqida adabiy, yani kitobiy tildan “tashqi” so‘zlashuv borligini ham unutmasligimiz kerak.

Yangi nashrdagi 10, 11-sinf ona tili darsligida tilning noadabiy qatlamiga doir so‘zlari haqida qisqacha ma’lumot va topshiriqlar berilgan. Darsliklarda aynan shu mavzu uchun jami 3 soat ajratilgan. Tildagi noadabiy qatlamiga doir so‘zlarning uslubiyati tilshunoslikda tilning rasmiy va odob-axloqiy me’yorlariga to‘g‘ri kelmaydigan, ammo ijtimoiy munosabatlarda keng qo‘llaniladigan ifodalarga, so‘zlarga yoki iboralarga taalluqlidir. Bu so‘zlar ko‘pincha argo, vulgarizm, tabulizm, va varvarizm kabi noadabiy qatlamlarga mansub bo‘lib, ularning uslubiyati odatda qo‘pol, noformal va ba’zan haqoratli bo‘ladi. Quyida tildagi noadabiy qatlamlarning uslubiyati haqida ayrim muhim jihatlar keltirilgan:

1. Argo va vulgarlizm. Argo so‘zlar yoki vulgarizm, tilning rasmiy va madaniy uslublaridan farq qiladi. Ular quyidagi holatlarda ishlatiladi:

Noformal muhitda: argo yoki vulgarizm ko‘pincha yaqin do‘stlar yoki oila a’zolari o‘rtasidagi suhbatlarda, shuningdek, yoshlar orasida ishlatiladi. Bunday so‘zlar ko‘pincha noformal va qulay muhitda ishlatiladi, ammo ular rasmiy suhbatda yoki madaniy muhitda noadabiy hisoblanadi.

Emotsional yoki ifodalovchi uslub: argo so‘zlari yoki vulgarizm ba’zan kuchli emotsional holatlarni, tajriba yoki g‘azabni ifodalashda ishlatiladi. Bular suhbatga intensivlik yoki dramatiklik qo‘shishi mumkin.

Qo‘pollik va haqorat: vulgar so‘zlar, ko‘pincha haqorat, kamsitish yoki g‘azabni ifodalashda ishlatiladi. Ular boshqa odamlar bilan bo‘lgan munosabatlarda yomon tasavvurlarni yaratishi mumkin.

2. Tabu so‘zlar: Tabu so‘zlar yoki taqiqlangan so‘zlar axloqiy yoki diniy jihatdan nomaqbul hisoblanadi. Ular quyidagi uslubiy xususiyatlarga ega:

Nojo‘ya va hissiy javoblarni keltirib chiqarishi: tabu so‘zlar ko‘pincha rasmiy yoki axloqiy nuqtai nazardan qo‘llanilishi nomaqbul bo‘lgan so‘zlar bo‘lib, ularning ishlatilishi ba’zan odamlarni ranjitishi yoki xafa qilishi mumkin.

So‘zning kuchi: tabu so‘zlar o‘zlarining mazmuni yoki qo‘llanilishiga qarab kuchli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ularning ishlatilishi ijtimoiy kontekstdan va guruhning ijtimoiy ahvolidan qat’i nazar noadabiy hisoblanadi.

3. Varvarizm: Varvarizm – bu tilga boshqa tildan olingan so‘zlar yoki iboralar, odatda o‘zlashtirilmagan yoki noto‘g‘ri ishlatilgan. Ular ham noadabiy qatlamga kirishi mumkin, chunki noaniqlik va tushunarsizlik: varvarizm boshqa tilning grammatikasi yoki fonetikasi bilan ishlatilishi natijasida noaniqlik yoki tushunarsizlikka olib kelishi mumkin. Bu esa tilning noadabiy qatlamini yaratadi, chunki bunday so‘zlar yoki iboralar rasmiy yoki adabiy muhitda o‘z o‘rnini topolmaydi.

4. Jargon (Specializm): Jargon, maxsus sohalarga oid atamalar va iboralardir. Ularning uslubiyati ijtimoiy muhitga, guruhga yoki soha vakillariga qarab o‘zgaradi: Maxsus guruhlar o‘rtasida ishlatiladi: Jargon, o‘zining noformal tabiati sababli, faqat ma’lum bir guruh yoki soha ichida tushunarli bo‘lishi mumkin. Noformal muhitda ishlatiladi: Jargon rasmiy yoki madaniy muhitda ishlatilmasligi mumkin, chunki u o‘ziga xos ijtimoiy doiraga tegishli va ko‘pincha so‘zni noto‘g‘ri[i] tushunishga olib keladi.

5. Uslubiy jihatlar: Noadabiy qatlamdagi so‘zlar o‘zining uslubiy jihatlari bilan e’tiborga olinadi. Bularni quyidagi shakllarda ko‘rish mumkin:

Emotsional intensivlik: argo va vulgarizm, ko‘pincha, emotsional holatlarni kuchaytirish uchun ishlatiladi.

Rasmiylikni buzish: noadabiy qatlamdagi so‘zlar rasmiy va odobli tildan farq qiladi, bu esa ijtimoiy me’yorlar va madaniy qoidalarni buzishni anglatadi.

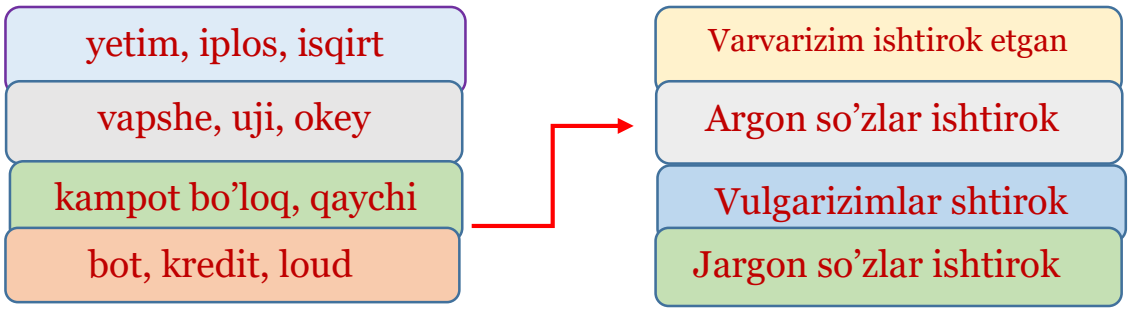
Tashqi ko‘rinishdagi kuchli va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalash: noadabiy qatlamda ishlatiladigan so‘zlar ko‘pincha aniq, kuchli va to‘g‘ridan-to‘g‘ri bo‘ladi, ammo ularning ishlatilishi muloqotda noxushlik yoki noqulaylik yaratishi mumkin.

Quyida ushbu mavzularni o‘quvchilarga yanada chuqurroq anglatish, tilning noadabiy qatlamiga doir so‘zlarni asarlardagi asl tushunchani o‘quvchilar ongida to‘g‘ri tushinishni shakllantirish, qolaversa, tilimizning so‘zlashuv uslubidagi jonli nutqqa oid birliklarini yanada chuqurroq o‘rganish bo‘yicha metodik tavsiyalarimni berib o‘tmoqchiman.

1-topshiriq. Tilning noadabiy qatlamiga oid bo‘lgan so‘zlarni tarmoqlab ko‘rsating va ushbu so‘zlarning leksik xususiyatlari haqida fikr yuriting.

2-topshiriq. Quyidagi tilimizning noadabiy qatlamiga doir so‘zlarni grafikka to‘g‘ri moslashtiring

3-topshiriq. Quyidagi berilgan atamalarni jadvalga to‘g‘ri joylashtiring:

1. La’nati. 2. Daji. 3. Vapshe. 4. Bomba. 5. Qo‘y. 6. Apteka. 7. Soqqa. 8. Tashlash. 9. To‘nka. 10. Balnitsa. 11. Ayiq. 12. Mavzudor. 13. Sirpandim. 14. Alkash. 15. Axmoq. 16. Tanka. 17. Kach. 18. Ko‘ki. 19. Shopir. 20. Kalamush.

Jargon	Argo	Varvarizm	Vulgarizm

4-topshiriq. Quyidagi dialoglarni o‘qing va tilning noadabiy qatlamiga mansub so‘zlarni toping va izohlang.

1) a) – Kecha nima bo‘lganini eslay olmayapman ?
b) – kecha bir butulkadan keyin kaput bo‘lgansan !
*J*_____

2) a) – Seni tentakliging deb biz aziyat chekyapmiz !
b) – Uzr ustoz, men bilmay qoldim !
*J*_____

3) a) – Bugungi tushum yaxshi bo‘ldimi ?
b) – Amalladik, ertaga o‘zgarish bo‘lib qolar.
*J*_____

4) a) – 5 daqiqa shoshmay turing aptekaga kirib chiqay !
b) – Xo‘p, faqat tezroq.
*J*_____

Tilning noadabiy qatlamiga doir so‘zlar, odatda, rasmiy va madaniy til me’yorlariga zid bo‘lgan ifodalar bo‘lib, ko‘pincha, ijtimoiy guruhlar o‘rtasida ishlatiladi. Bu so‘zlar argo, vulgarizm, varvarizm, tabu so‘zlar va jargon kabi turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ularning ishlatilishi, ko‘pincha, so‘zlashuv muhitiga, odamlar o‘rtasidagi aloqalarga va ijtimoiy kontekstga bog‘liq bo‘lib, ba’zan his-tuyg‘ularni kuchaytirish yoki noformal munosabatlarni ifodalash uchun qo‘llaniladi. Biroq tilning noadabiy qatlamiga doir so‘zlar, rasmiy va madaniy suhbatlarda yoki jamoat joylarida ishlatilganda, tilning o‘ziga xos me’yorlarini buzishi va tushunarsizlik yaratishi mumkin. Bular qo‘pol va haqoratli bo‘lib, boshqa odamlarni ranjitishi yoki hurmatsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, tilning noadabiy qatlamiga doir so‘zlar ijtimoiy, axloqiy va madaniy me’yorlarga mos ravishda ehtiyotkorlik bilan ishlatilishi kerak. Tilda noadabiy qatlamlar, bir tomondan, ma’lum ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni ifodalasa, boshqa tomondan, tilni noto‘g‘ri ishlatish yoki hurmatsiz yondashuvlarga olib kelishi mumkin. Tilning noadabiy qatlamidan foydalanishdan oldin, uning ijtimoiy va madaniy oqibatlarini hisobga olish zarurdir. Shu bilan birga, bu so‘zlar, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini va qo‘llanish kontekstini tushungan holda, tilshunoslikda muhim tadqiqot obyekti sifatida qaraladi

Tildagi noadabiy qatlamning uslubiyati, odatda, noformal, qo‘pol, va ijtimoiy me’yorlarga zid bo‘ladi. Ular ba’zan kuchli emotsional holatlarni ifodalashda ishlatiladi, lekin rasmiy muhitda yoki madaniy kontekstda ular noadabiy hisoblanadi. Bunday so‘zlar va ifodalar tilda noaniqlik, tushunarsizlik, yoki axloqiy xatoliklarni keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun ularning qo‘llanilishi ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiyot . 9-sinf uchun darslik . / Qozoqboy Yo‘ldoshev, Valijon Qodirov, Jalolbek Yo‘ldoshbekov. – Toshkent: ”O‘zbekiston” NMIU, 2019. 48-bet.
2. Muxamedov, M.H.Usmanboev, S.S.Rustamov. Ta’limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2016, 8-bet.
3. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. – Toshkent: “Ma’naviyat” , 2022. 67-bet.
4. Матчонов С. Бадиий асар матни устида ишлаш усуллари. // Academic Research in Educational Sciences, 2020, 1 (3), 332-337.
6. G‘ulomova, X., & Bakiyeva, H. (2020). O‘qish darslarida she’riy asarlar matni ustida ishlash. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 582-589.
7. G‘ulomova, X. (2020). Boshlang‘ich sinfda o‘qish darslarini tashkil etish metodikasi. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 354-359.

8. Ozoda Nizomjon Kizi Anorqulova. Current research journal of philological sciences. https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02 07-06
9. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24
10. www.ziyouz.com

TOG‘AY MURODNING “YULDUZLAR MANGU YONADI” QISSASIDA KO‘CHMA MA’NOLI LEKSIK BIRLIKLARNING QO‘LLANILISHI

Rajabova Bahora To‘ychi qizi,
Samarqand davlat universiteti magistranti
rajabovabahora529@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” asarida qo‘llanilgan ko‘chma ma’noli leksik birliklar, ularning asarda tutgan o‘rni, ijodkorgagina xos bo‘lgan birliklarning g‘oyaviy estetik vazifalari haqida so‘z yuritilgan va misollar asosida tahlil qilingan.*
Kalit so‘zlar. *Pragmatik ma’no, metafora, metonimiya, sinekdoxa.*

TOGAY MURAD’IN “ YULDUZLAR MANGU YONADI” HİKÂYESİNDE AKTARILABİLİR ANLAMLI SÖZCÜKSEL BİRİMLERİN KULLANIMI

Rajabova Bahora Toychi kızı,
Semerkand Devlet Üniversitesi’nde yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Makalede Togay Murod’un "Yulduzlar mangu yonadi" adlı eserinde kullanılan taşınabilir anlam taşıyan sözcük birimleri, eserdeki rolleri ve yazara özgü birimlerin ideolojik estetik çalışmaları ele alınmakta ve örnekler üzerinden analiz edilmektedir.*
Anahtar kelimeler. *Pragmatik anlam, metafor, metonimi, sinekdok.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ПЕРЕНОСНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РАССКАЗЕ ТОГАЯ МУРАД « ЮЛДУЗЛАР МАНГУ ЁНАДИ»

Раджабова Бахора Туйчи кызы,
магистрантка Самаркандского государственного университета

Аннотация. *В статье рассматриваются лексические единицы с переносным значением, используемые в произведении Тогая Мурода “Yulduzlar mangu yonadi”, их роль в произведении, а также идейно-эстетические особенности произведений единиц, присущие только автору, и анализируются на примерах.*
Ключевые слова. *Прагматическое значение, метафора, метонимия, синекдоха.*

THE USE OF LEXICAL UNITS WITH TRANSLATIONAL MEANING IN TOGAY MURAD’S STORY “YULDUZLAR MANGU YONADI”

Rajabova Bahora Tuychi kizi,
master’s student of Samarkand state university

Abstract. *The article discusses the lexical units with a portable meaning used in Togay Murod’s work "Yulduzlar mangu yonadi", their role in the work, and the ideological aesthetic funktions of the units that are unique to the author, and analyzes them based on examples.*

Keywords. *Pragmatic meaning, metaphor, metonymy, synecdoche.*

Inson kognitiv olamidan, pragmatik maqsadidan kelib chiqib til birliklaridan foydalanishi XXI asrga kelib jahon tilshunosligining diqqat markaziga aylandi. Bundan kelib chiqib tilshunoslikda leksik birliklarni matndan tashqarida o‘rganish bilan birga kontekstda o‘rganish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Leksik birliklarning ko‘p ma’no ifodalashi umumiy tilshunoslikda polisemiya termini bilan izohlanadi. Bir ma’noni anglatuvchi so‘zlar vaqt o‘tib ko‘p ma’noli so‘zga aylanib ko‘chma ma’nolarni yuzaga chiqarishi mumkin. Nutq tarkibida ko‘chma ma’noli birliklardan foydalanish nutqning ifodaliligini ta’minlaydi. Polisemiya bir turkum doirasida leksik ma’nolardan tarkib topishi, ularning o‘zaro bog‘liq bo‘lishi, ma’nolarning ayni so‘zning o‘ziga oidligi bilan boshqa hodisalardan ajralib turadi [1, 47 b.]. So‘zlarning ko‘chma ma’noda qo‘llanilishi to‘g‘risida juda ko‘p olimlar, jumladan, proff. M.Mirtojiyev, I.Shukurov, shuningdek , prof Sh.Rahmatullayev chuqur ilmiy tadqiqot olib borganlar.

Haqiqiy yozuvchi so‘zi orqali asariga jon bag‘ishlaydi. Shu bilan birga tanlangan har bir leksik birlik faqat fikr aytish, qahramon holatini ifodalash vositasi bo‘lib qolmay, xalqning yashash tarzi, tili, madaniyatini ham ifodalaydi. O‘zbek adabiyoti vakillari orasida Tog‘ay Murod o‘zining mazmundor roman va qissalari bilan kitobxonlar qalbidan joy olgan yozuvchilardan biri hisoblanadi. Yozuvchi “Yulduzlar mangu yonadi” qissasida Surxon vohasiga xos uslub, ko‘chma ma’noga oid leksik birliklardan unumli foydalangan bo‘lib, bu asarning nafaqat badiiy qiymatini, balki o‘zbek tili leksik qatlamining qanchalar boy ekanligini yaqqol ko‘rsata oladi.

Asar tarkibidagi leksik birliklarga e’tibor qaratsak, -Shu Boboqul bilan Mamat polvon juda ham lanj ekan, nima dedingiz, Bo‘ri polvon? -Mag‘zava, lanj ham gapni mag‘zava [2, 38b.]! Mag‘zava leksik birligi ko‘chma ma’noda salbiy bo‘yoqqa ega bo‘lib, izohli lug‘atlarda lanj, ezma,shalviragan kabi ma’nolarni anglatadi. Ushbu o‘rinda esa “undan besh battar, bo‘sh-bayov” ma’nosida qo‘llangan. Yozuvchi kurashchilarning harakatlariga berilgan tarifni birgina mag‘zava so‘zi orqali ifodalay olgani so‘z qo‘llash mahoratining kuchli ekanligining dalilidir.

U-u, ola jelak, undan ko‘ra bo‘yningga to‘rva osib, tilanchilik qil [2, 39b.]! Yuqoridagi jelak birligi izohli lug‘atda yengsiz, yoqasiz nimcha, ust kiyim ma’nosini anglatib, matn tarkibida o‘zaro til biriktirib olgan ikkita polvonga nisbatan qo‘llangan. Fikrimcha, yozuvchi bu fitnachi polvonlarga nisbatan jelak birligini qo‘llash orqali o‘ziga xos pragmatik maqsadni amalga oshirgan. Ma’lumki, kurashda yoqasidan, yengidan ushlab hujum qilish mumkin. Polvonlar esa hech qachon bu kiyimni kiyib kurasha olmaydilar. Bu ikki polvonning niyati halol kurash tushish emas, sovrinni olib ikkiga bo‘lish bo‘lgan. Shuning uchun polvonlar jelak deb atalmoqda. Bu kabi individual leksikani ayrim yozuvchilardagina uchratish mumkin. Asar matnida Tog‘ay Murodgagina xos ko‘chma ma’noli birliklar yetarlicha uchraydi. Masalan, Abil tentak lalmi-lalmi dag‘dag‘alari o‘tmaganini bildi [2, 71b.]. Aslida lalmi leksik birligi suvi qochgan, quruq yer ma’nosini anglatib, bu o‘rinda belgi o‘xshashligi asosida insonning xususiyati "quruq kekkaygan" ma’nosida qo‘llangan. Bu kabi ma’no ko‘chish yozuvchining "Ot kishnagan oqshom" asarida "lalmi do‘q urdi" shaklida uchraydi. Otaginam, men endi davralarni mag‘lub bo‘lib tark etamanmi-a? Kelib-kelib, Ismoil degan bir yapaloq boladan-a [2, 79b.]? Izohli lug‘atda yapaloq so‘zi “yalpaygan, yassi, yalpoq” ma’nolarida bo‘lib ko‘chma ma’noda insonning yuzi, burniga nisbatan qo‘llaniladi. Diqqat qaratilsa, yetti yoshdan yetmish yoshgacha barchani "polvon" deb gapiradigan Bo‘ri polvon o‘z raqibini "bola" deb aytmoqda. Bo‘ri polvonning psixologik holatidan kelib chiqib, matn tarkibida yapaloq so‘zi "yoshi va jussasi kichik" ma’nosida ifodalangan, deya olamiz.

Jayraxonadan qochgan [2, 72b.]. Bu o‘rinda makon bilan aloqador ma’no ko‘chgan bo‘lib, Surxandaryodagi ruhiy kasallarni davolovchi shifoxona haqida fikr yuritilgan. Shunda sho‘rchiliklar oqsoqoli o‘rnidan turdi, so‘zni qalin-qalin qilib aytdi [2, 117b.]. Yozuvchi hammaga tushunarli qilib, uzil-kesil, hech kim inkor qila olmaydigan qilib birliklari o‘rnida qalin-qalin metafora ma’no ko‘chish

usulidan foydalangan. Bo‘ri polvon Shukurni silab suydi. Chuchuk-chuchuk so‘zlar aytdi [2, 18b.]. Chuchuk so‘zi ma’za-tam sifati hisoblanib gap tarkibida xususiyat sifati bo‘lib belgi o‘xshashligi asosida ma’nosi ko‘chgan. Qora choponi o‘ngirlarini qayirib, belbog‘iga qistirdi [2, 14b.]. O‘ngir leksikasi asl ma’nosida tog‘ning o‘yiq yerlarini anglatsa, jumla tarkibida o‘rin-joy o‘xshashligi asosida metaforani yuzaga chiqargan. Osho‘choqlardan samoga qop-qora tutun o‘rladi [2, 10b.]. Jumlada harakat o‘xshashligi orqali ma’no ko‘chishi yuzaga kelgan bo‘lib, o‘rlash harakati jonli mavjudotlarga xos bo‘lgan yuqorilash, tepaga harakat qilishni anglatadi. Asar tarkibida bu kabi metaforik ma’no ko‘chishlarni yetarlicha uchratish mumkin. Oltin boshoqlar to‘lg‘ondi [2, 31b.]. Osmonda oy balqidi [2, 33b.]. Polvonlar og‘zidan chiqmish bug‘ quyuqdan quyuq bo‘ldi [2,38]. Bo‘ri polvon yelkasi yerga tekkani elga yoyildi [2, 69b.]. Yuqorida keltirilgan to‘lg‘onmoq, balqimoq, quyuq bo‘lmoq, yoyilmoq leksik birliklar shular jumlasidandir.

Asar tarkibida “bosh” so‘zi bilan bog‘liq polisemantik birliklarni ham uchratamiz: ko‘cha boshi [2, 9b.], ro‘molli boshlar [2, 2b.], o‘zing bosh bo‘l [2, 21b.]. Ularda sinekdoxa, metaforaning o‘rin-joy, harakat o‘xshashligi asosida ko‘chgan ma’nolar yuzaga kelgan. Asarda bu kabi ma’nolar orqali o‘zbek xalqiga xos mentalitet yaqqol namoyon bo‘lgan. Jumladan, yozuvchi ayollarga nisbatan “suzuk ko‘zlar”, ” kamon qoshlar” kabi ohangdor so‘zlardan foydalansa ham xato hisoblanmas edi. Lekin Bo‘ri polvonday xalqning ulug‘ polvoni obro‘siga biroz putur yetgandek bo‘lar edi. Matn tarkibida bir so‘zga turli ma’nolarni kerakli o‘rinlarda bera olish faqat asl so‘z ustasiga xos.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, o‘zbek tilida ko‘chma ma’noli leksik birliklardan foydalanish, ularni yaratish orqali milliy tilning jozibasini oshirish mumkin. Tog‘ay Murod ham ko‘p ma’noli so‘zlardan unumli foydalanib, shu bilan birga yangi ma’no qirralarini ham ochib bera oluvchi ijodkorlar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirtojiyev M. O‘zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975. – B 47.
2. Murod T. Yulduzlar mangu yonadi. – Toshkent: Nurafshon-kitob ta’minot, 2022. –117b.

MODALLIK VA UNING O‘RGANILISHI HAQIDA

Yodgorova Nafisa,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU magistranti
yodgorovanafisa83@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada modallik kategoriyasi, modal ma’no, modal munosabatning ifodalanishi, modallik kategoriyasi haqidagi ta’riflar, bu hodisaning o‘rganilishiga doir ayrim ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Modallik, modallik turlari, modal ma’no, modal ma’no ifodalovchi vositalar.*

MODALİTE VE ÇALIŞMASI HAKKINDA

Yodgorova Nafisa,
Şerof Raşidov adına SamDU yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede modalite kategorisinin tanımı, modal anlam, modal ilişkilerin ifadesi ve bu olgunun incelenmesine ilişkin bazı bilgiler verilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Kiplik, kiplik türleri, kiplik anlamı, kiplik anlamını ifade etme araçları.*

О МОДАЛЬНОСТИ И ЕЕ ИЗУЧЕНИИ

Ёдгорова Нафиса,
магистрант СамГУ имени Шарофа Рашидова

Аннотация. *В статье приводятся определения категории модальности, модального значения, выражения модальных отношений, а также некоторые сведения по изучению этого явления.*

Ключевые слова. *Модальность, виды модальности, модальное значение, средства выражения модального значения.*

ABOUT MODALITY AND ITS STUDY

Yodgorova Nafisa,
master’s student of SamSU named after Sharof Rashidov

Abstract. *This article provides definitions of the category of modality, modal meaning, expression of modal relations, the category of modality, and some information on the study of this phenomenon.*

Keywords. *Modality, types of modality, modal meaning, means of expressing modal meaning.*

Modallik tushunchasi juda keng tushuncha bo‘lib, bu hodisa nafaqat tilshunoslikda, balki mantiq ilmida ham o‘rganiladi. Modallik lingvistik tushuncha sifatida “modallik”, “modallik kategoriyasi”, “modal ma’nolar”, “modal qurilmalar” kabi so‘z va so‘z birikmalari bilan ifodalanadi. O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da modallik so‘ziga, – “Fikrning voqelikka bo‘lgan munosabatini ko‘rsatuvchi grammatik kategoriya”, – deb izoh berilgan [6, 469 b.]. Azim Hojiyevning “Lingvistik terminlar lug‘ati”da modallik tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Modallik (fran. modalite<lot modus – mayl) so‘zlovchining ifodalanayotgan fikrga munosabatini bildiruvchi grammatik-semantik kategoriya. U orqali fikr mazmuni real yoki noreal, qat’iy va sh.k. tarzda tasavvur etilishi mumkin. Modallik so‘z, qo‘shimcha, yuklama va ohang orqali ifodalanishi mumkin. Mas, yoza olmoq (ol yordamida yasalgan shakl qodirlik ma’nosini bildiryapti), albatta keladi (albatta so‘zi qat’iy ishonch ifodalayapti), ko‘rganov (-ov yuklamasi gumon bildiradi) va b"[8, 64-65]. Mazkur lug‘atda fikrning voqelikka bo‘lgan munosabatini ko‘rsatuvchi ma’nolar va bu ma’nolarning ifodalanish tizimi modallik kategoriyasi deb atalishi, modal ma’no esa modal so‘z yoki modal shakllar orqali ifodalanishi ta’kidlangan. Azim Hojiyev so‘zning modal ma’no ifodalovchi shakliga o‘zbek tilidagi otning kichraytish-erkalash shakllari(qizaloq, qo‘zichoq kabi), fe’lning modal ma’no ifodalovchi ko‘makchi fe’llar yordamida yasaluvchi shakllari (ayta qol, bora ko‘rma kabi)ni kiritadi. Olim so‘zlovchining o‘zi ifodalayotgan fikrga turli munosabatni bildiruvchi ma’nolarni ifodalovchi so‘z turkumi va shu turkumga oid so‘z: *haqiqatan, albatta, chamasi, darvoqe* kabilarni modal so‘zlarga kiritadi [8, 64-65].

R.Qo‘ng‘urovning “Subyektiv baho formalarining semantik va stilistik xususiyatlari” nomli monografiyasida modallik tushunchasi juda keng hodisa ekanligi ta’kidlanadi va modal munosabatning fonetik, leksik yo‘llar bilan ifodalanishi ham misollar bilan izohlanadi [7, 37; 54]. Ushbu monografiyada “subyektiv baho formalari” nomi bilan, asosan, ot va sifat tarkibida o‘rganilib kelayotgan -gina, -choq, -cha, chik, loq, jon tipidagi shakllar ham so‘zlovchining obyektiv borliqqa, o‘z nutqiga bo‘lgan munosabatini ifodalashi aytiladi [7, 33]. R. Qo‘ng‘urov ayrim so‘zlarning ham (masalan, gul, oy, chiroq, yo‘lbars, bo‘ta, qo‘zi, g‘uncha kabi) ba’zan ko‘chma ma’noda, ba’zan egalik affikslari bilan birgalikda modal ma’nolarni ifodalashga xizmat qilishi haqida aytib, misollar bilan asoslab beradi [7, 33-35].

A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Ahmedov, S.Solixo‘jayevalarning “O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi” kitobida modallik, uning turlari, predikativlik va modallik xususida ilmiy-

nazariy ahamiyatga ega fikr-mulohazalar bildirilgan. Bu kitobda modallik gap semantikasining eng muhim komponentlaridan ekanligi, modallik ma’nosi til sistemasining turli sathlarida kuzatilishi, modallikning ifodalovchi vositalarning rang-barangligi va hatto tillarda turlicha ekanligi aytib o‘tiladi. Mazkur monografiyada turkiy tillar materiallari asosida quyidagi modallik vositalari kiritiladi: mayl, zamon va shaxs qo‘shimchalari, gapning alohida qurilmalari, yuklamalar, so‘z tartibi, intonatsiya, yuklama vazifasidagi so‘roq olmoshlari, undalmalar, kirish so‘z va gaplar. Modallik kategoriyasi ostida xilma-xil vositalar: morfologik, leksik, sintaktik, fonetik vositalar kiritilishi va bu ayrim e’tirozlarning tug‘ilishiga sababchi bo‘lganligi aytiladi [4, 82-83]. Bundan tashqari ushbu kitobda obyektiv va subyektiv modallik, ularning farqi, shu bilan bir qatorda uzviy bog‘liqligi, ma’no munosabati, ifodalanishi misollar bilan izohlangan [4, 88-89].

S.Boymirzayevaning “O‘zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar” nomli doktorlik dissertatsiyasining 2-bobi matn kommunikativ-pragmatik mazmunida modallik” deb nomlanib, ushbu bobda modallik hodisasi, modallik turlari, modallikning matn mazmunida voqelanish imkoniyatlari tadqiq etilgan. [1, 14-20]. S.Boymirzayeva modallikning umumlisoniy kategoriya ekanligini, unga xos ma’no-mazmunning grammatika hududidan chiqib, muloqot birliklari tarkibida namoyon bo‘lishini ta’kidlab, quyidagi fikrlarni keltiradi: “Lisoniy faoliyatda “so‘zlovchi shaxs omili” muhim rol o‘ynashini e’tirof etadigan bo‘lsak, modal munosabatlarning ifodalanishini so‘zlovchining yaxlit kommunikativ birlik – matn mazmuniga bo‘lgan munosabatidan izlash lozim bo‘ladi. Xuddi shuningdek, matn mazmunining voqelikka bo‘lgan munosabati ham so‘zlovchi (muallif)ning ushbu voqelikni idrok etish jarayonida tug‘iladigan individual munosabatidir” [1, 16]. Mazkur tadqiqotda subyektiv modallik turlarining matnda voqelanishi misollar asosida tadqiq etilgan [1, 24-27].

Yulduzxon Mirzaahmedova “Modallik kategoriyasi haqida mulohazalar” maqolasida: V.Vinogradov fikrlariga tayangan holda “modallik” so‘zining lug‘aviy ma’nosi o‘zbekcha his, hissiyot, tuyg‘u, ishonch, xohish, mayl so‘zlarining ma’nosiga mos kelib, nutqda voqelanayotgan fikrga so‘zlovchining moyillik darajasi – mayli qanday ekanligini ko‘rsatadi, – deydi [3, 71.].

Yuqoridagi fikrlardan anglashiladiki, modallik kategoriyasi keng qamrovli tushuncha bo‘lib, modal ma’nolarni ifodalash yo‘llari ham, modal munosabatni hosil qilishda ishtirok etadigan vositalar ham bir qancha va ular nutqiy faoliyat jarayonida shakllanadi, ma’lum matnda, muloqot vaziyatida voqelanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Боймирзаева С. Ўзбек тилида матннинг коммуникатив-прагматик мазмунини шакллантирувчи категориялар: Филол.фан.доктори... дисс. автореф. –Тошкент, 2010.
2. Ёқубов Ж.А. Модаллик категориясининг мантиқ ва тилда ифодала-нишининг семантик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2005.
3. Мирзааҳмедова Ю. Модаллик категорияси ҳақида мулоҳазалар. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. №6. –Б.71-75.
4. Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаева С. Ўзбек тили-нинг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: Фан, 1992.
5. Yusupova O., Qurbonova M. Badiiy matnda modallikni hosil qilishda grammatik vositalarning o‘rni. – Samarqand: “Fan bulog‘i” nashriyoti, 2023.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II томлик. 1-жилд. – Москва: Рус тили, 1981.
7. Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1980.
8. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: ЎзМЭ, 2002.

ESSE YOZISHDA “TEZIS” VA “ARGUMENT” TUSHUNCHALARINING AHAMIYATI

Rabbimova Xamida Yoqubovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute magistranti
Ilmiy rahbar: f.f.d dots. I.Yoqubov
minushrabbimova@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada essening muhim elementlari hisoblangan tezis va argument haqida ma’lumotlar beriladi. Ularning matn tarkibidagi ahamiyati, turlari, tabiati to‘g‘risida mulohazalar bildiriladi. Shuningdek, esse mavzulari doirasida tezis va argumentlarga oid namunalar keltiriladi.*

Kalit so‘zlar. *Esse, tezis, argument, dalil, fikr, hayotiy misol, tur, vosita, tushuncha, muhokama, ijobiy, salbiy, mantiqiy argument.*

MAKALE YAZIMDA “TEZ” VE “ARGÜT” KAVRAMLARIN ÖNEMİ

Rabbimova Hamida Yakubovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi
Bilimsel danışman: Doç. Doktora I.Yakubov

Özet. *Bu makalede, makalenin önemli unsurları olarak kabul edilen tez ve argüman hakkında bilgi verilmektedir. Metnin önemi, türleri ve mahiyeti hakkında görüşler ifade edilir. Ayrıca makale konularının bir parçası olarak tez ve tartışma örneklerine yer verilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Deneme, tez, argüman, argüman, görüş, gerçek hayattan örnek, tür, araç, kavram, tartışma, olumlu, olumsuz, mantıksal argüman.*

«ТЕЗИС» И «АРГУМЕНТ» В НАПИСАНИИ ЭССЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ

Раббимова Хамида Якубовна,
магистрант Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: доц. доктор философии И.Якубов

Аннотация. *В данной статье представлена информация о тезисе и аргументации, которые считаются важными элементами эссе. Высказываются мнения об их значении, видах и характере текста. Также в рамках тем эссе приводятся примеры тезисов и аргументов.*

Ключевые слова. *Эссе, тезис, аргумент, аргумент, мнение, пример из реальной жизни, тип, инструмент, концепция, дискуссия, позитив, негатив, логический аргумент.*

“THESIS” AND “ARGUMENT” IN ESSAY WRITING THE SIGNIFICANCE OF THE CONCEPTS

Rabbimova Hamida Yakubovna,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific supervisor: associate professor, doctor of philosophy I.Yakubov

Abstract. *This article provides information about the thesis and argument, which are considered important elements of an essay. It discusses their importance in the text, their types, and their nature. It also provides examples of theses and arguments within the framework of essay topics.*

Keywords. *Essay, thesis, argument, proof, idea, real-life example, type, tool, concept, discussion, positive, negative, logical argument.*

Bugungi kun ta’lim tizimida esse yozish nafaqat o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish, balki ularning tanqidiy fikrlashini, muammoga shaxsiy yondashuvini shakllantirish vositasi sifatida muhim o‘rin egallaydi. Har bir muvaffaqqiyatli esse zamirida aniq ifodalangan tezis hamda uni isbotlaydigan ishonchli argumentlar yotadi. Shu sabab, esse yozishda tezis va argumentning ahamiyati beqiyosdir. Chunki ular matnning mantiqiy tuzilishini shakllantiradi va o‘quvchining fikrlarini asosli ifodalashiga yordam beradi.

Eng avvalo, tezis va argument tushunchalariga izchil to‘xtalish bu borada ahamiyatlidir. Tezis – chinligi asoslanishi lozim bo‘lgan mulohaza, u isbotlashning markaziy figurasi hisoblanadi; butun diqqat-e’tibor uning chinligini ko‘rsatishga qaratiladi. Tezis bir mulohazaning o‘zidan, yoki mulohazalar tizimidan, yoki teoremalardan, yoki aniq faktlarni umumlashtirish natijalaridan, yoki hodisalarning sababini ko‘rsatuvchi mulohazalardan iborat bo‘ladi. [2, 19 b.]. Shunday ekan, tezis essening asosiy negizi, yozuvchining aniq bir mavzuga bo‘lgan munosabatini shakllantirgan fikr va g‘oyalar jamlanmasi deyish mumkin. Asosan, esse boshida bayon qilinadi, chunki matn oxirigacha mazmun shu tezis atrofida jamlanadi. Tezis qanchalik mukammal va aniq bo‘lsa, uni asoslaydigan ma’lumotlar, dalillar, misollar ham shunchalik kuchli bo‘lishi kerak. Negaki bu o‘quvchiga matn mazmunini yetkazishga yordam beradi, essening o‘qimishliligini oshiradi, o‘z navbatida, faktlar bilan ishlashni o‘rgatadi. Eng yaxshi tezis bahs, munozara va muhokamaga boy tezis hisoblanadi. Uning bir qancha ko‘rinishlari bor. Bular:

1. Oddiy, ya’ni so‘z bilan ifodalangan tezis.
2. Murakkab tezis.
3. Savolga javob shaklidagi tezis.
4. Qarama-qarshi fikrni inkor etuvchi tezis [3, 72 b.]

1. *Oddiy tezis.* Ushbu tezis bir asosiy fikrdan iborat bo‘ladi. Odatda, bitta gap bilan ifodalanadi. Misol: *Kitob inson hayotini qutqaruvchi vosita.* Bu yerda bitta aniq fikr bor va essening tub maqsadi shu g‘oyani ochib berishga qaratilyapti.

2. *Murakkab tezis.* Bu ikki va undan ortiq fikrdan tashkil topadi. Bu kabi tezislar muammoli vaziyatlarni ochib beradigan mavzular uchun samarali hisoblanadi. Misol: *Kompyuter o‘yinlari insonlarni zavqlantiradi, ammo ko‘p vaqt foydalanilsa, zararli oqibatlarga sabab bo‘lishi mumkin.* Bu turdagi tezisda essening ikki jihati yoritiladi: ijobiy va salbiy tomon. O‘quvchi bularning har ikkisiga ham o‘z fikrini bildirishi, mavzuni ochib berishi kerak. Bu uchun asosli dalillarni topish muhim ahamiyat kasb etadi.

3. *Savolga javob shaklidagi tezis.* Savol ko‘rinishida keltirilgan mavzularga javob shaklida tezis tuziladi. Misol: *Nima uchun ertalab badantarbiya qilish kerak? degan savolga tezis: Sport salomatlikni mustahkamlaydi va organizmni kuchaytiradi.* Bu turdagi tezislarga dalillar keltirish, fikrlarni ifodalash oson. Shu sababli, bunday tezislar o‘quvchiga muammo tug‘dirmaydi.

4. *Qarama-qarshi fikrni inkor etuvchi tezis.* Bu shaklda muallif esse mavzusi yoritilgan fikrga qarshi chiqadi. Hamda o‘z munosabatini, qarshi chiqish sabablarini bildirib o‘tadi. Misol: *Jamiyatda ko‘plab insonlar internetni juda zararli deb hisoblaydi, biroq undan to‘g‘ri foydalanilsa bilim manbayi bo‘la oladi.* Bular bahs hamda munozaraga boy mavzular bo‘lib, o‘z navbatida, kuchli va ishonchli argumentlarni talab qiladi.

Yuqoridagi tezislarni dalillash uchun har qanday esse argumentlarga ehtiyoj sezadi. Argument nima? Dastlab argument haqida tushunchalarni bayon qilaylik.

Argument (lotincha argumentum) − 1) biron bir mulohaza (konsepsiya, nazariya)ning haqiqatligini (rostligini) tasdiqlash uchun keltiriladigan mulohaza (yoki mulohazalar majmuyi) dalil [5, 15 b.]. Argumentlar tezisni tasdiqlovchi dalillar hamda misollardir. Ular mavzu doirasida doimo bir-biriga mantiqan bog‘langan bo‘lishi kerak. Kuchli argumentlar tezisni to‘ldiradi, har bir fikrni 2 va undan ortiq dalillar bilan boyitadi, tezisning ishonchliligini ta’minlaydi. Esseda argumentning vazifasi o‘quvchini muallifning fikriga ishontirishdir. Bunda u turli ko‘rinishlardan foydalanadi.

Ya’ni argumentning maxsus ko‘rinishlari bo‘lib, ularning barchasi matn mazmunida tezisga bog‘langan bo‘ladi. Ular quyidagilar:

1. Fakt (aniq dalilga asoslangan argument).
2. Hayotiy misol.
3. Tarixiy misol.
4. Mantiqiy asoslangan fikr.

1. Fakt (aniq dalilga asoslangan argument). Ushbu argumentlar ko‘proq ilmiy tadqiqotlar, statistik ma’lumotlar, tarixiy voqea, hodisa yoki haqiqatga asoslangan raqamlarga tayanadi. Namuna: *(Kitob mavzusida) Statistik ma’lumotlarga qaraganda, inson bir yilda o‘rtacha 12 ta kitob o‘qisa normal deb qabul qilinar ekan.*

2. Hayotiy misol. Bular bo‘lib o‘tgan voqealar asosida namoyon bo‘ladi. Bularga:

- Shaxsiy mushohadalar
- O‘zining va atrofdagilarning hayotidan lavhalar
- Kunimizda sodir bo‘layotgan real voqealarni misol qilib keltirish mumkin.

Namuna: *(Dori vositalarining reklamalarda berilishi) Shenjen klinikasi tomonidan tavsiya qilingan Mo‘miyo dorisining insonlarga salbiy ta’sirini qo‘shnimiz Xolida opa misolida yaqqol ko‘rish mumkin.*

3. Tarixiy misol. Tarixdagi mashhur shaxslar, bo‘lib o‘tgan hodisalar yoki vaziyatlar asosida fikrni mustahkamlash. Misol: *(Kitob mavzusi) Alisher Navoiy yoshligidan kitob o‘qishga qiziqqan, bu esa uning ma’naviy yetuklikka erishishiga xizmat qilgan.*

4. Mantiqiy asoslangan fikr. O‘zaro sabab-oqibatga tayangan fikrlar, ma’lum bir xulosaga yo‘naltiruvchi mantiqiy izchillikni vujudga keltiradigan argumentlarni o‘z ichiga oladi. Misol: *Agar yoshlar darslarni o‘z vaqtida qilsa va ko‘p kitob o‘qisa, ularning fikrlashi o‘sadi, bu esa ularga vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni o‘rgatadi.*

Shunday qilib, tezis va argumentlar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, essening mantiqiy tuzilishini ta’minlaydi va muallifning fikrlarini aniq yetkazishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Basic Essay and Paragraph Format:
2. Fayzixodjaeva D.I. Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi, o‘quv-uslubiy majmua. – Toshkent. 2024, 76 b.
3. Nəhmətova Könül Aydın Yazi işinin təşkili metodikasi, – Baki. 2020, 98 b.
4. Методические рекомендации по написанию эссе. Государственное автономное образовательное учреждение среднего образования Республики Коми, «Ухтинский медицинский колледж». – Ухта, 2013.
5. Ўзбекистан миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистан миллий энциклопедияси, 2000. – 879 б.
6. https://www.uvu.edu/writingcenter/docs/handouts/writing_process/basices sayfo rmat.pdf

TOPONIMLARNING USLUBIY XUSUSIYATLARIGA DOIR

Davranov G‘olibjon Sayfiddin o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
golibjondavranov84@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada maktab darsliklaridagi ayrim toponimlar, ularning qo‘llanishi, shuningdek, toponimlarning xalq dostonlaridagi qo‘llanishi va ahamiyati, dostonlarda qo‘llangan toponimlar orqali o‘quvchida o‘z tug‘ilgan joyiga muhabbat uyg‘otish haqida fikr bildiriladi.*

Kalit so‘zlar. *Toponim, toponimika, tarixiy toponimlar, geografik toponimlar, onomastika, Amudaryo, Sirdaryo, xalq dostonlari, atama.*

YER İSİMLERİNİN METODOLOJİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Davranov Golibjon Seyfiddin oğlu,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Makale, okul ders kitaplarındaki bazı yer adları, kullanımları, yer adlarının halk destanlarında kullanımı ve önemi ve destanlarda kullanılan yer adları aracılığıyla okuyucuya doğum yeri sevgisini aşılaması üzerine yorum yapıyor.*

Anahtar kelimeler. *Toponim, tarihsel toponimler, coğrafi toponimler, onomastik, Amudarya, Syrdarya, halk destanları, sıfat.*

ОТНОСИТЕЛЬНО СТИЛИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ТОПОНИМОВ

Давранов Галибджан Сайфиддин оглы,
магистрант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье дается обзор некоторых топонимов в школьных учебниках, их использования, а также использования и значения топонимов в народных былинах, привитие ученику любви к родному месту через топонимы, использованные в былинах.*

Ключевые слова. *Топоним, топонимика, исторические топонимы, географические топонимы, ономастика, Амударья, Сырдарья, народные былины, термин.*

ON THE METHODOLOGICAL FEATURES OF TOPONYMS

Davranov Golibjon Sayfiddin ugli,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *The article comments on some toponyms in school textbooks, their use, as well as the use and significance of toponyms in folk epics, and the instilling in the reader a love of his place of birth through toponyms used in the epics.*

Keywords. *Toponym, historical toponyms, geographical toponyms, onomastics, Amudarya, Syrdarya, folk epics, adjective.*

Mamlakatimizda “Bugungi globallashuv davrida har bir mustaqil davlat o‘z milliy manfaatini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiy”[1] bo‘lgan hozirgi bir sharoitda ishlab chiqilgan toponimik siyosat toponimika sohasini ilmiy-nazariy va amaliy yo‘nalishlarda jiddiy rivojlantirishni ham talab etadi. Mustaqillik sharofati bilan o‘zbek tilshunosligi yo‘nalishida ham ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyalari kengaydi. Jumladan, nomlar tarixi va kelib chiqishini o‘rganuvchi onomastika sohasida ham ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Joy nomlari, ya’ni toponimikani o‘rganish ham onomastik tadqiqotlar sirasiga kiradi. O‘zbek toponimikasi sohasi bo‘yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda.

Toponimika (yun. topos – joy va onyma – ism, nom) – onomastikaning joy nomlari (geografik atoqli nomlar)ni, ularning paydo bo‘lishi yoki yaratilish qonuniyatlarini, rivojlanish va o‘zgarishini, tarixiy-etimologik manbalari va grammatik xususiyatlarini, ularning tuzilishini, tarqalish hududlari hamda atalish sabablarini o‘rganuvchi bo‘limi. Muayyan bir hududdagi joy nomlari majmui – toponimiya, alohida olingan joy nomi esa toponim deb ataladi [2:85 b.].

Toponimlar ham, til leksikasining bir qismi sifatida boshqa hamma so‘zlar singari til qonuniyatlariga bo‘ysunadi, lekin o‘zining paydo bo‘lishi va ba’zi ichki xususiyatlari jihatidan jamiyatning kundalik moddiy va ma’naviy holati, iqtisodiy turmushi, orzu va intilishlariga aloqador bo‘lib, ma’lum darajada boshqa guruh so‘zlardan farq qiladi. Shu bilan birga, toponimlarda milliy

tilimizga xos bo‘lgan qadimiy fonetik, leksik va morfologik elementlar ko‘proq saqlangan bo‘ladi. Joyning tabiiy geografik sharoiti (relyef), aholining etnik tarkibi, kishilarning kasbi va mashg‘uloti, qazilma. boyliklar, tarixiy shaxslar va voqealar toponimlar vujudga kelishining asosiy manbalari hisoblanadi [3:45 b.].

Toponimlar – bu joylarning, geografik hududlarning, shahar va qishloqlarning nomlarini ifodalaydigan so‘zlar. Ular nafaqat yer yuzasining xaritalarini tuzishda, balki bir millat yoki xalqning madaniyati, tarixi va identifikatsiyasida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada toponimlar, ularning kelib chiqishi, turlari va ijtimoiy ma’nolari haqida so‘z yuritiladi.

Toponimlarni deyarli barcha manbalar – ilmiy, rasmiy, badiiy, publitsistik va tarixiy asarlarda, shuningdek, xalq og‘zaki ijodi na’munalarida uchratamiz. Har bir holatda foydalanilgan joy nomlari ijodkor tomonidan ma`lum maqsadlarda, o‘ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda qo‘llaniladi.

Toponimlar tilning lug‘at boyligiga kiradi. Biroq joy nomlari tilning boshqa leksik qatlamlaridan juda farq qiladi. Bu farq toponimlarning ko‘p vaqtlardan buyon tilda mavjudligida, ko‘p komponentliligida, ya’ni har bir tilning ichki qonuniyatlariga ko‘ra ko‘p komponentlardan iborat bo‘lishida, toponimlarning yasalishida o‘zaro bog‘liq otlar bo‘lishida namoyon bo‘ladi. Toponimlarni yaratishda shu tilga xos lingvistik vositalardan foydalaniladi. Lekin shu bilan birga, har bir tilda toponim yaratishning o‘ziga xos vositalari mavjud, ya’ni ma’lum qo‘shimchalar (affikslar) va so‘zlar toponimlarni yaratishga mo‘ljallangan bo‘ladi. Bugungi tilshunosligimizda ham bunday so‘z va qo‘shimchalar ko‘plab uchraydi. Masalan: “iston”, “zor”, “loq” kabi qo‘shimchalar, “obod”, “daryo”, “ko‘l” kabi so‘zlar shular jumlasidandir.

Toponimlarning kelib chiqishi ko‘plab omillarga bog‘liq. Tarixiy voqealar, tabiiy sharoitlar, milliy urf-odatlar va hatto diniy e’tiqodlar toponimlarga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, o‘zbek toponimlarida ko‘pincha “beg”, “qora”, “tepa” kabi elementlar uchraydi, bu ularning kelib chiqishini aks ettiradi[4:110 b.]

Toponimlar to‘g‘risida fikr yuritilganda, albatta, xalq dostonlarida toponimlarning qo‘llanishi va mohiyatiga alohida to‘xtalib o‘tish zarur.

Xalq dostonlari milliy madaniyat va tarixi, urf-odatlari hamda xalqning ko‘ngil ayni kishi his-tuyg‘ularini ifodalaydigan asarlardir. Bu dostonlarda toponimlar muhim rol o‘ynadi. Ular nafaqat joylarni belgilash, balki tarixiy voqealar va xalqning ruhiy holatini aks ettiradi. Dostonlarda uchraydigan toponimlar bir necha turga bo‘linadi:

Geografik toponimlar: Daryolar, tog‘lar, o‘lka va shahar nomlari. Masalan, "Amudaryo", "Sirdaryo" kabi nomlar doston qahramonlarining sayohatlari va janglari joyidagi muhitni ko‘rsatadi. Dostonlardagi toponimlar qahramonlar hayotidagi voqea va hodisalarga juda muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, O‘g‘uz qabilasiga mansub bo‘lgan dostonlarda Sirdaryo va Amudaryo nomlari bilan bog‘liq voqealar qahramonlarning janglari va urushlariga alohida ta’sir ko‘rsatadi [5:153 b.].

“Alpomish” dostonida ham buning guvohi bo‘lishimiz mumkin:

*…Yoz bo‘lsa, yaylovim **Amu** yoqasi,*
Meni bilsang, qo‘ng‘irot elning to‘rasi.
Ko‘kqamish ko‘lidan suqsur uchirdim,
Suqsurni izlagan lochin bo‘laman.

Tarixiy toponimlar: Dostonlardan kelib chiqib, tarixiy shaxslar yoki voqealar bilan bog‘liq joylar. Bunday toponimlar xalq xotirasini saqlab qoladi va avlodlar uchun tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Dostonlarda toponimlar ko‘pincha xalq hayotiga, urf-odatlariga va tarixiga bo‘lgan bog‘liqlikni aks ettiradi. Masalan, “Alpomish” dostonida doston qahramonlari o‘z vatanlarini, tug‘ilib o‘sgan joylarini maqtashadi, bu esa tinglovchilarda o‘z tarixiy joylariga bo‘lgan sevgi va g‘urur tuyg‘ularini yanada orttiradi. Geografik toponimlar dostonlardagi voqealar va xarakterlarning rivojlanishiga turtki beradi. Odatda, ma’lum bir hudud yoki joyning nomi ma’lum bir muhitni va voqealarni ifodalaydi. Bu holat xalq dostonlarini yanada jonli va qiziqarli qiladi. [6:44 b.] Jumladan, “Ravshan” dostoniga nazar tashlaydigan bo‘lsak, Ravshanbekning safarga chiqishdagi jumlalarda toponimlar o‘rinli qo‘llanganini ko‘ramiz:

*Tomosha qing **Chambilning** shunqorini,*
Mindi yigit Jiyronqushday otini,
Yig‘latib otasi – Hasan mardini,
Qon yig‘latib xon Dalliday suluvni,
*Ravshan izlar bo‘ldi **Shirvon** yurtini.*

Chambil – dostonlardagi afsonaviy yurt nomi. *Chambil* degan etnonim ham mavjud. Bu nom bugungi kunda ham saqlanib qolgan[8:129 b.].

Yoki mashhur “Alpomish” dostonida ham toponimlar o‘rinli qo‘llanganini ko‘rib o‘tishimiz mumkin:

Xudoyim saqlagay bandani omon,
G‘arib qulga egam bo‘lgay mehribon.
Xolsanilla duo qildim bul zamon,
Sog‘ borib, salomat kelgin, Alpinjon.
*El ko‘chirib, **Olatovdan** oshirdim,*
Ulug‘lanib, ostonaga bosh urdim,
Borgin, emikdoshim, Haqqa topshirdim…

Bu jumlalarda shuni ko‘rishimiz mumkinki, *“Olatov”, “Olatog‘”*– qorli baland tog‘. Asli *ola* rang ma’nosida emas, balkim *ulug‘ (ulu)* so‘zining fonetik variant bo‘lib, *“yuksak”, “baland”* demakdir [7:196-197 b.].

Kichik bir tahlilimzdan xulosa qilish mumkinki, Toponimlar insoniyat tarixining ajralmas qismidir. Ular joylarning, u yerda yashovchi xalqlar hayotining, madaniyatining aks-sadosidir. Har bir toponim o‘zining alohida hikoyasini, urf-odatlarini va tarixini tushuntiradi. Shuning uchun toponimlarni o‘rganish nafaqat geografiya, balki tarix, madaniyat va antropologiya sohalarida ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 21- oktyabrdagi PF-5850-sonli «O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqyeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmoni // www.lex.uz
2. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – 85 b.
3. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Т.: Наврўз, 2017. – 45 b.
4. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики – результат многолетнего изучения географических названий. Москва, 1974. – 110 b.
5. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. Қашқадарё вилояти қишлоқлари номининг тадқиқи. – Т.: Муҳаррир, 2009. – 153 b.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 7-жилд. – Т.: “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат нашриёти, 2004. – 44 b.
7. Пардаев А.Н. Ўзбек тилида сифатларнинг семантик-услубий хусусиятлари: Филол. фанл. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2004. – 196 b.
8. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати (Ўзбекистоннинг жанубий районлари). –Т.: Ўқитувчи, 1988. – 129 b.

TOPONIMIKANING BOSHQA ILMLAR BILAN BOG‘LIQLIK MASALASI

Baltaniyazova Nesibeli Teńelbaevna,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti
nesibelibaltaniyazova77@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada tilshunoslikning toponimika sohasi, uning ahamiyati va boshqa ilmlar bilan bog‘liqlik masalasi, tadqiq etish obyektlari, toponomikaning tarix, adabiyot, etnografiya, geografiya kabi ilimlar bilan o‘zaro bog‘liqligi va xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Onomastika, toponimika, geografiya, tarixiylik, etnografik atamalar, ko‘cha, qo‘rg‘on, mifologik toponimika.*

TOPONİMİKİN BAŞKA BİLİMLERLE İLİŞKİSİ SORUNU

Baltaniyazova Nesibeli Tenelbaevna,
Berdaq Karakalpak devlet üniversitesi yüksek lisans öğrencisi

Özet*. Makale, dilbilimin toponimik alanı, önemini ve diğer bilimlerle bağlantısını, araştırma nesnelerini, toponominin tarih, edebiyat, etnografi, coğrafya gibi bilimlerle ilişkisini ve özelliklerini ele almaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Onomastika, toponim, coğrafya, tarih, etnografik terimler, sokak, kale, mitolojik toponim.*

ВОПРОС О СВЯЗИ ТОПОНИМИКИ С ДРУГИМИ НАУКАМИ

Балтаниязова Несибели Тенгельбаевна,
магистрант Каракалпакского государственного университета имени Бердаха

Аннотация*. В статье рассматривается область топонимики в лингвистике, ее значение и связь с другими науками, объекты исследования, а также взаимосвязь и особенности топонимики с такими науками, как история, литература, этнография и география.*

Ключевые слова. *Ономастика, топонимика, география, историчность, этнографические термины, улица, крепость, мифологическая топонимика.*

THE CONNECTION OF TOPONYMIC WITH OTHER SCIENCES.

Baltaniyazova Nesibeli Tengelbaevna,
master’s student of Berdakh Karakalpak state university

Abstract*. The article discusses the field of toponymy in linguistics, its significance and connection with other sciences, research objects, and the relationship and characteristics of toponymy with sciences such as history, literature, ethnography, and geography.*

Keywords. *Onomastics, toponymy, geography, history, ethnographic terms, street, fortress, mythological toponymy.*

Geografik atamalarni tadqiq etish, ularning paydo bo‘lish tarixini o‘rganish bizga ko‘p narsalarni (turmushni, tarixni, hayotni, jamiyatni v.b.) aniqlashga yordam beradi. Sababi ularda qadimda yashagan ajdodlarimizning ijtimoiy hayoti, madaniyati, diniy, falsafiy dunyo qarashlari aks ettirilgan bo‘ladi va geografik obyektlarga nom qo‘yishning tarixiy, ijtimoiy sabablari, xususiyatlari bilan milliy urf-odatlari namoyon bo‘ladi. Geografik atamalar uzoq davrlardan buyon kelayotgan bo‘lib, u tilshunoslikning til tarixi va tarixiy dialektologiya, shuningdek, tarix, etnografiya, geografiya, arxeologiya, geologiya kabi bir qator ilimlar uchun boy manba bo‘ladi. Ular muayyan bir davrning ijtimoiy sharoiti va siyosiy tuzumlarining elementlarini o‘zida aks etgan. Geografik atamalar yordamida eski leksik qatlamlar, grammatik formalar, xalqning urf-odatlari, etnogenezi va boshqa ma’nolar etimologiyasi aniqlanadi. Shu kabi yer, suv atamalarining kelib chiqish tarixi, til

xususiyatlari tilshunoslikning toponimika sohasida o‘rganiladi. Maqolamizda toponimikaning tadqiq etish obyektlari va boshqa ilmlar bilan bog‘liqligi haqida so‘z yuritamiz.

Onomastika (yunoncha. onomastika – ism, atama berish) – tilshunoslikda nomlar, ismlarni o‘rganadi [1, 77]. Yer-suv atamalari onomastikaning toponimika deb nomlangan qismida alohida o‘rganiladi. Toponimika – geografik (hudud, yer, suv, makon, qal’a v.b) atamalarni o‘rganadigan leksikologiyaning bo‘limi. Muayyan hududdagi geografik atamalarning to‘plami [2, 81]. Shuningdek, toponimikaning o‘rganish obyekti hamma turdagi katta-kichik hududlarni: daryo, dengiz, ko‘l, tog‘, tepalik, qal’a, qishloq, ko‘cha, yo‘l kabi joylarga berilgan xususiy nomlarni o‘rganishni maqsad qiladi. Toponimikani o‘rganish yordamida biz xalqning tili, adabiy, etnografik, tarixiy, diniy va urug‘-qavmlik tuzumdagi turmushi haqida ham ma’lumot olishimiz mumkin. Til xususiyatlari bo‘yicha dialektik yoki boshqa tilning so‘zlari asosida qo‘yilgan: rus tilidagi botanika (ko‘cha), qoraqalpoq janubiy dialektiga tegishli suylun (ko‘cha) kabi atamalar; tarixiy kelib chiqishi bo‘yıncha bir tarixiy voqeaga asoslangan Qızketgan (kanal), Gu’ldursin (qo‘rg‘on); diniy kelib chiqishi bo‘yicha Gawir qal’a – o‘zga dindagi insonlar tomonidan qurilgan qo‘rg‘on; urug‘-qavmlarning atamalari asosida qo‘yilgan jamansha (qishloq), go‘bdir (ko‘cha); geografik joylashuvi, xususiyati yetimo‘zak – yolg‘iz joylashgan ko‘l, Qattıag‘ar – tez va toshib oqadigan kanal v.b. Toponimlar xalq tilining rivojlanish bosqichlarini, undagi har xil o‘zgarishlarni aniqlashda assiy manbalardan biridir.

Toponimlarning yasalishi so‘z yasalishdan farq qilmaydi. Har bir tildagi so‘z yasalish uslublari va so‘z yasash qurollari toponim yasashda qatnashadi. Biroq geografik atamalarni so‘z yasalish tomonidan tadqiq qilsak, dastavval xususiy nomlarning o‘ziga xos bir qator semantik va grammatik xususiyatlarini e’tiborga olish lozim. Ayrim tilshunoslar toponimlarning o‘ziga xos xususiyatlarini ularning funksional xızmatlarga ega ekanligi, qo‘llanilish muayyanligini ko‘rsatib o‘tgan [3, 9-34]. Toponimlar tabiat va jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq aniq bir nizomlar asosida paydo bo‘lishi mumkin. Geografik obyektlarga bog‘liq atamalarni tog‘ri foydalanish, shuningdek, undagi funksional barqarorlikni paydo qilishda ularning nomlanish, orfografik johatdan tog‘ri yozilishi va tog‘ri talaffuz etilishini taminlash xizmatini til normalari bajaradi. Shu sababdan toponimik birliklarning tog‘ri nomlanishida adabiy tilning orfografik qoidalari va tog‘ri talaffuziga alohida diqqat qaratish kerak. Bunday masalalar qoraqalpoq tilshunosligining barcha rivojanish bosqichlarida o‘rganilib, eng dolzarb muommolardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Toponimlar tilshunoslikning tadqiq etish obyektiga qarab bir qancha turlarga bo‘linadi. Ularning gidronimlar, oykonimlar, oronimlar, agronimlar, urbanonimlar, katastronimlar, fitonimlar, zoonimlar, antroponimlar, mifologik toponimlar kabi bir qancha turlari mavjud. Ularning ichida gidronimlar bilan oronimlar tilshunoslikni geografiya bilan, oykonim, urbanonim, katastronim va agronimlar tilshunoslikni geografiya, sosiologiya bilan, zoonimlar, fitonimlar esa tilshunoslikni biologiya, tarix bilan, antroponimlar, mifologik toponimlar tarix, adabiyot, etnografiya ilimlari bilan bog‘laydi.

Oronim – toponimlar sinfi. Yer yuzidagi jamiyki qatlamlarning atamasi [4.104]. U tog‘lar, qirlar, tepaliklar atamalarini óz ichiga oladi. Qoraqalpog‘iston hududida Qoratog‘, Besh tepa, Bo‘rshi tog‘ v.b. Gidronim – yunoncha hydro – suv, onyma – atama. Suv obyektlarining (daryolar, ko‘llar, dengizlar, buloqlar, kanallar v.b.) bildiruvchi toponomik atama. Unga: Orol, Sirdaryo, Quvonchjarma, Aqtuba, Amudaryolarni kiritish mumkin. Bu atamalar tilshunoslik va geografiya uchun baravar o‘rganish obyekti bo‘la oladi.

Oykonim – har qanday shaharcha (shahar tipidagi xalq punkti) atamasi – astionim, qishloq tipidagi xalq punkti atamasi – komonim [4, 93]. Bunda shahar va qishloq tipidagi barcha xalq yasash joylari oykonim tarkibida o‘rganiladi. Qoraqalpog‘iston sharoitida astionimlar: Nukus, Qong‘irot (shahar tipidagi), “Berdaq” savxoz, “Seytniyaz usta” fermer xo‘jaligi (qishloq tipidagi) kabi misollarni keltirish mumkin. Shuningdek, shahar ichidagi kichik obyektlar ko‘cha, maydon, imorat, park atamalarini biriktirib qo‘llaniluvchi urbanonim ham ko‘p uchıraydigan obyekt. Masalan: “A.Dosnazarov”, “Ernazar alako‘z”, “Qoraqalpog‘iston”, “M.Jumanazarov” ko‘chalari, “Amir Temur” bog‘i (park), “Mangu olov” maydoni, “Toshkent” mehmonxonasi, Berdaq nomidagi

Qoraqalpoq Davlat universiteti, Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat pedagogika institutı, Berdaq teatri va maktab kabi boshqa oliy ta’lim muassasalari, ish o‘rinlari urbanonimlar tarkibiga kiradi. Bu atamalarning hammasi tilshunoslik, geografiya, tarix ilmlari bilan bog‘liq o‘rganilishi mumkin. Lisoniy tomondan ma’nosi, grammatik qoidalarga to‘g‘ri kelishi, etimologiyasi masalalari o‘rganilsa, geografiya ularning joylashuvi, tarix qo‘yilish sabablari, imorat tarixi bilan bog‘liq turda o‘rganadi. Katastronim va agronimlar ham urbanonimlar kabi hududning, chegaralangan joylarning atamalarini bildiradi. Masalan: qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq bo‘lgan agronimler “Amangeldi” fermer xo‘jaligi, “Chimboy” uzum bog‘i, “Cho‘monoy” paxta dalangligi, yer uchastkalari va hududiy oyektlar bo‘lgan “Mo‘ynoq hududi” – Mo‘ynoq tumani yaqinidagi tegishli yerlar, “To‘rtkul yaylovlari” – To‘rtkul tumanidagi yaylovlar, “Beruniy kanali atirofidagi yerlar” – suvg‘oriladigan yerlar v.b. Toponimikaning eng ko‘p tadqiq etiladigan, eng keng uchirashadigan va bir qancha qarama-qarshi fikrlarni uyg‘otadigan turi antroponimlar va mifologik toponimlar. Sababi, bu atamalarni o‘rganishda ularga ham tarixiy, ham tilshunoslik, hatto adabiy, etnografik, diniy aspektlarni ham boshchilikka olishga tog‘ri keladi. Antroponimika – ingliz tilida insonlarning ismini o‘rganish degan ma’noni bildiradi. Tilshunoslik sohalarining biridir [5, 48]. Unda inson ismlari, familyasi, laqablari, adabiy yoki ijodkorlik uchun qo‘yiladigan ismlar o‘rganiladi. Odam ismlarining qo‘yilish sabablarini o‘rganib qarasak, ular nir qancha faktorlarga bog‘liq har xil ma’no anglatadi, etimologik kelib chiqishi bir-biridan ajralib turadi. Masalan, Berdaq ismi shoyir Berdimurotgacha bo‘lmagan, azaldan Berdimurot deb nomlangan atama shoirning o‘z qo‘shiqlarida:

Berdimurot Berdaq bo‘ldi,
Dog‘ini hechkim bilgan emas [6, 18].

– deb nom (adabiy taxallus) bergandan keyin paydo bo‘ldi va bugungi avlodga o‘rnak bo‘lgan shoirning Berdimurot emas, aksincha, she’riyatidagi Berdaq ismini (adabiy taxallus) qo‘yish avj olgan. Bunday laqablarning ismga aylanishiga tarixiy sharoitlar sabab bo‘ldi va shu tariqa yangi ismlar paydo bo‘lishiga ko‘plab misolar keltirish mumkin. Laqablarning yoki qisqartirilgan ismlarning kelajakda odam ismiga aylanishiga: O‘reke (Orazboy), Sereke (Sarsenboy), Ayeke, Ayteke v.b. misollar bor. Inson ismlari qo‘yilishidagi etimologik, tarixiy, etnografik xususiyatlardan asosiylari sifatida arabcha ismlar: Muhammad, Ali; forscha ismlar: Almasbek, Perdeboy; turkiy ismlar: Darxon, Qutliboy; rus va rus tili orqali boshqa Yevropa tillaridan kelgan: Diana, Klara v.b. nomlarni aniqlashda tilshunoslikning bir qancha ilmlar bilan bog‘liqligini yoritib berish ahamiyatga ega.

Mifologik toponimlar xalqning diniy yoki urf-odatga bog‘liq ishonchi, qandaydir tarixiy voqeaning sababidan paydo bo‘lgan afsona, irim va marosimiy ishonchlarning natijasida yuzaga keladi. Shu boisdan ularni aniq, haqiqiy deb emas, balki mifologik yoki tarixiy-mifologik deb ataymiz. Qoraqalpog‘iston hududida mifologik toponim sifatida Nukus tumani hududidagi “Hayvon qal’a”ni ko‘rsatish mumkin. “Ho‘kizga sig‘inish qadim zamonlardan bor. Qadimgi Shumerda ho‘kiz oy hudosi bilan yaqinlashtirigan. Bu esa iftidoiy jamiyatdagi ovchilik davrlardan boshlanadi. Xalq orasida aytilib yurgan afsonalarda Nukus tumani hududida joylashgan “Hayvon qal’a” ho‘kizga bog‘liqli tasvirlanadi” [7, 8].

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpog‘iston hududidagi har qanday geografik joylashishlarning xususiy atamasi qoraqalpoq tilshunosligi uchun muhim bo‘lishi bilan birga, xalqimiz tarixi, madaniyati, milliy psixologiyasi kabi omillarni o‘rganishga yordam beradi. Toponimika sohasining ahamiyati ham shu. Uning obyektlari bir vaqtning o‘zida bir nechta ilmlarni o‘z ara bog‘lay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Сейдуллаева Д. Тил билими терминлериниң түсиндирме сөзлиги. – Нөкис: Билим. 2018, 77 б.
2. Бекбергенов А., Пахратдинов Қ. Тил билими терминлери сөзлиги. –Нөкис: Қарақалпақстан. 1977, 81 б.
3. Реформатский А. А. Топономастика как лингвистический факт. 1964. Топономастика и транскрипция. – Москва: Наука. 934 б.

4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. –Москва: Наука. 1978, 93 б.
5. Ахманова С.О. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия. 1966, 48 б.
7. Бердақ. Сайланды шығармалары. –Нөкис: Қарақалпақстан. 1997, 18 б.
8. Хожаниязов Ғ., Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар. –Нөкис: Полиграфист. 1994, 8 б.

O‘ZBEK TILIDA PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING TARIXIY VA ARXAIK KO‘RINISHLARI

Shaxriddinov Olmas Faxriddin o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
olmosbekshaxriddinov@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tarixan tilda shakllangan paremiologik birliklar va ularning vaqt o‘tishi natijasida arxaiklashib borishi to‘g‘risida mulohaza yuritildi. Paremiologik birliklarning tarixiy ko‘rinishlarini topishda barcha turkiy xalqlar uchun mushtarak manba bo‘lgan Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asariga murojaat qilindi. Hozirda nutq jarayonida qo‘llanilib kelayotgan maqollar, matallar va iboralarning ma’no jihatdan barqaror saqlanganligi hamda shakl jihatdan o‘zgarib borishi misollar orqali ko‘rsatib berildi.*

Kalit so‘zlar. *Paremiologik birlik, maqol, matal, ibora, arxaiklashish, “Devonu lugotit turk”, ma’no ko‘chishi, shakl o‘zgarishi.*

ÖZBEK’TE PAREMİYOLOJİK BİRİMLERİN TARİHSEL VE ARKAİK TEZAHÜRLERİ

Shahriddinov Almas Fakhriddin ogle,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisidir

Özet. *Bu makale, dilde tarihsel olarak oluşan paremiyolojik birimlere ve zamanın bir sonucu olarak arkaikleşmelerine yansımıştır. Paremiyolojik birimlerin tarihsel görüşlerini bulurken, Mahmud Koshgari’nin tüm Türk halkları için ortak bir kaynak olan “Devonu sözlük türkçesi” ne atıfta bulunulmuştur. Şu anda konuşma sürecinde kullanılmakta olan atasözleri, atasözleri ve deyimlerin örneklerinin, biçim değiştirmenin yanı sıra bir anlamda istikrarlı bir şekilde sürdürüldüğü gösterilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Paremiyolojik birim, atasözü, matal, deyim, arkaikleştirme, “Devonu lugotit türk”, anlamın yer değiştirmesi, biçim değişikliği.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ И АРХАИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Шахриддинов Алмас Фахриддинович,
магистрант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В этой статье рассматривались паремиологические единицы, исторически сложившиеся в языке, и их архаичность с течением времени. В поисках исторических проявлений паремиологических единиц обращался к труду Махмуда Кашгари “Devonu lugotit Turk”, являющемуся общим источником для всех тюркских народов. На*

примерах показано, что пословицы, поговорки и выражения, используемые в настоящее время в речевом процессе, сохраняют смысловую устойчивость и изменяются по форме.

Ключевые слова. *Паремиологическое единство, пословица, поговорка, идиома, архаизация, “Девону луготит турецкий”, перенос значения, изменение формы.*

HISTORICAL AND ARCHAIC MANIFESTATIONS OF PAREMIOLOGICAL UNITS IN UZBEK

Shahriddinov Almas Fakhriddin oglu,
master of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article reflected on the paremiological units historically formed in the language and their archaicization as a result of time. In finding historical views of the paremiological units, reference was made to Mahmud Qoshgari’s “Devonu lexicotit turk”, a common source for all Turkic peoples. Examples of Proverbs, matals, and phrases that are now being used in the process of speech have been shown to be maintained in a sense stable, as well as changing in form.*

Keywords. *Paremiological unit, proverb, matal, phrase, archaicization, “Devonu lugotit turk”, displacement of meaning, change of form.*

Paremiya – *yunoncha* chuqur ma’noli gap, hikmatli so‘z, ibora, maqol, matal ma’nosini beradi. Tilning paremiologik fondi xalqning qimmatli lisoniy merosini ifodalaydi, ularning madaniyati, an’analari va tarixini aks ettiradi. Paremiyalarda xalqning oila, ish, jamiyat kabi hayot va hodisalarning turli sohalariga munosabati aks etadi.

Maqol va matallar xalq madaniyatining, ayniqsa, muhim unsuri hisoblanadi. Lingvistik paremiyalar semantik o‘zgarish, poetik obrazlilik va turli xil badiiy tuzilmalar bilan xarakterlanadi. Xorijiy tilshunoslar A.Teylor, V.Meader paremiologik birliklar bilan shug‘ullangan. Paremiya atamasi ostida tadqiqotchilar xalqning kelib chiqishi bilan bog‘liq holatda, birinchi navbatda, maqollar va so‘zlar birliklarini tushunadilar.

Paremiologiya (*yun.* paroimia hikmatli so‘z, zarbulmasal va logiya ta’limot ma’nolarini anglatadi):

1) ma’lum bir tildagi avloddan avlodga og‘zaki shaklda ko‘chib yuruvchi, ixcham va sodda, qisqa va mazmundor, mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo‘lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralarni paremalarni o‘rganadigan fan sohasi;

2) muayyan tilda mavjud bo‘lgan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralar paremalar tizimi.

Davr taraqqiyoti, ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar tilning barcha sohalarida u yoki bu darajada o‘zgarishlar bo‘lishiga olib keladi. Bunday o‘zgarish tilning leksik sathida ancha sezilarli kichadi.

Bunda to‘rt holat kuzatiladi: Birinchidan, ayrim so‘zlarning eskirib, iste’moldan chiqib ketishi kuzatilsa, ikkinchidan, allaqachonlar iste’moldan chiqib ketgan so‘zlar qayta “jonlanadi”, “tiriladi”, uchinchidan, yangi-yangi so‘zlar paydo bo‘ladi. Leksik birlik bo‘lgan paremiyalar ham xuddi leksemalar kabi eskirish, arxaiklashish va yangilanish xususiyatlariga ega. Bunday xususiyatlarni tilga oid bo‘lgan tarixiy asarlarda jumladan, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida qo‘llanganligini misollar yordamida ko‘rsatib o‘tamiz.

Karish yag‘iri o‘g‘ulqa qalur [2, 499 b.]. (Ot kaftining yag‘iri o‘g‘ilga meros qolur.) Bu birlik qadimda turkiy xalqlarda otaning biror bir yutug‘i yoki kamchiligini farzandiga o‘tishini anglatgan. Hozirgi kunda bu maqol “Olmaning tagiga olma tushadi” yoki “Ot o‘rnini toy bosar” maqoliga to‘g‘ri keladi.

Tilin tugmishni tishin yazmas [2, 427 b.]. (Til bilan bog‘langan tish bilan yechilmas.) Bu maqol turkiy xalqlarda va’daga vafo qilish yigit kishining ishi ekanini nazarda tutib aytilgan. Hozirgi kunda “Va’daga vafo – mardning ishi” maqoliga to‘g‘ri keladi.

Bushlaglansa buxluqlanur. Ushbu maqol “kishi manmanlikka borsa, o‘rgatuvchini tahqir qilsa, qo‘li gardanida, bo‘ynida bo‘ladi” ma’nosini bildirib, bemaslahat, o‘zi bilganicha ish tutadigan, birovning fikrini inobatga olmaydigan, manman kishilarga nisbatan ishlatilgan. Bu paremani hozirgi tilimizdagi“Kamtarga kamol – manmanga zavol” maqoli bilan sinonim bo‘la oladi deyishimiz mumkin.

Besh erangak tuz ermas. Bu maqol “Besh qo‘l barobar emas” shaklida ishlatiladi. Insonlar turli xil toifada ekanligi va ular hech qachon teng bo‘la olmasligini ko‘rsatadi.Bu maqol hozirgi kunda ham iste’molda ,faqat leksemalarda arxaiklashish hodisasi yuz bergan.

Ag‘ilda o‘g‘laq tug‘sa, ariqda o‘ti unar. (Og‘ilda buzoq tug‘ilsa, ariqda maysa unar). Bunda har bir klishining rizqi Alloh tomonidan berilishi nazarda tutiladi.

Eshyak ayur bashim bo‘lsa, sundurida suv ichkayman. Bu maqol hozirgi kundagi “Bosh omon bo‘lsa do‘ppi topiladi” maqoliga to‘g‘ri keladi. Bu maqol maqsadga erishish uchun uzoq umr orzu qilivchilarga nisbatan qo‘llanilgan.

So‘zlar qo‘llanishiga davriylik nuqtayi nazaridan yondashuv ularning konseptual maydonini shakllantiradi. “So‘zlarning eskirishi, ya’ni bugungi adabiy til nuqtayi nazaridan eskilik bo‘yog‘ini olishi turli sabablar bilan voqe bo‘lishi mumkin. So‘zlar, asosan, o‘zi anglatgan tushunchalarning butunlay yo‘qolib ketishi sababli yoki boshqa so‘zlarning siquvi, “tazyiqi” bilan faol qo‘llanishdan chiqib, eskirib qoladi [1, 17 b.].

Yuqorida keltirilgan misollar orqali shuni anglashimiz mumkin: davrlar o‘tishi jarayonida tilning leksik qatlamida leksemalarning shakl jihatdan o‘zgarishiga uchrashi, ammo ular anglatgan semalarning boshqa so‘zlar orqali ifodalanishi, ya’ni arxaiklashishini ko‘rishimiz mumkin. Bu jarayon xalqning madaniy va ma’rifiy qiyofasini ko‘rsatib beradigan maqol va matallarni ham chetlab o‘tmagan. Maqol va matallarda arxaiklashish hodisasi shaklga nisbatan ma’zmunda ko‘proq ko‘zatilgan. Ularda qo‘llanilgan so‘zlarning ayrimlari hozirgi kungacha o‘zgarishsiz yetib kelganligining ham guvohi bo‘lamiz, lekin bu so‘zlar o‘sha davrda boshqa so‘zlar bilan birga barqarorlik holatida anglatgan tarbiyaviy ma’nolar hozirgi kunda iste’molda bo‘lgan boshqa yangi barqaror holatdagi leksemalar orqali ifodalanmoqda. Bu jarayon shuni ko‘rsatadiki, xalqning tafakkuriga singgan, hayotni idrok etish orqali erishilgan lisoniy bilimlar davrlar silsilasida yangi-yangi leksemalarda, paremeologik birliklarda o‘z ifodasini topsa-da, ma’no va mohiyat insonlar shuurida yashashda davom etaveradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, paremiologik birliklar ham davrlar o‘tishi natijasida turli darajada o‘zgarishga uchraganini hozirgi nutq jarayonida anglash mumkin. Bu o‘zgarishlar maqol va matal singari paremalarda ko‘proq shakl va ma’noda kuzatilganligiga guvoh bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anorqulova O. Konsept-tushuncha-so‘z munosabati. “Pedagogs” international research journal. Volume-53, Issue-2, March - 2024. 17-21 b.
2. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.M.Mutallibov. Tom I II III. Toshkent, 1960-1963. 499 b.
3. G‘aniyeva Sh. O‘zbek frazeologizmlarining struktur-semantik tadqiqi. Toshkent, Fan, 2013, 33 b.
4. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, Fan va texnologiya, 2009, 416 b.
5. Баёнханова И.Ф. Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари. СамДЧТИ, 2014. 187 б.
6. Normo‘minov, S. T. (2024). She’riyatda ona obrazi tahlili (Mirtemir, A.Oripov va Muhammad Yusuf ijodi misolida). *Scientific approach to the modern education system*, *3*(31), 87-91.
7. Normumınov, Ş. (2023). O‘zbek tilida tasviriy so‘zlarning so‘z turkumlari shakllanishidagi o‘rni. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *7*(2), 411-415.
8. Utkirovna, E.S. (2021). O‘zbek tilidagi ko ‘makchilashayotgan ayrim so ‘zlar xususida. *Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi*, *2*(4), 1-7.

9. Kamol o‘g‘li, H.H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
10. Муродовна, Р.М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

ABDULLA ORIPOV SHE’RLARINING QORAQALPOQCHA TARJIMALARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING USLUBIY-SEMANTIK TAHLILI

Allambergenov Davronbek Maxsudovich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti magistranti
davronbekallambergenoff@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Abdulla Oripov she’rlarining qoraqalpoq tiliga tarjima qilingan namunalari asosida frazeologik birliklar lingvistik tahlil qilinadi. Tarjimada poetik ifoda vositalarini saqlab qolishda iboralarning to‘g‘ri tarjima qilinishi muhim omil sanaladi. Shu nuqtayi nazardan maqolada A.Oripov ijodida uchraydigan frazeologizmlar va ularning qoraqalpoqcha tarjimalardagi ko‘rinishlari o‘zaro qiyosiy tahlil etiladi.*

Kalit so‘zlar. *Frazeologizm, tarjima, uslubiy tahlil, semantik xususiyat, poetik ifoda, ekvivalent, badiiy tarjima, ibora.*

ABDULLA ORİPOV ŞİİRLERİNİN KARAKALPAKÇA ÇEVİRİLERİ DEYİMSEL BİRİMLERİNİN METODOLOJİK-ANLAMSAL İNCELEMESİ

Allambergenov Davronbek Maxsudovich,
Ajiniyaz Nukus devlet pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makale, Abdullah Oripov’un Karakalpak’a çevrilmiş şiir örneklerine dayanarak deyimsel birimlerin dilbilimsel bir analizini gerçekleştirecektir. İfadelerin doğru çevirisi, çeviride şiirsel ifade araçlarının korunmasında önemli bir faktör olarak kabul edilir. Aynı noktada İnceleme makalesi A.Oripov’un çalışmalarında bulunan deyimler ve kın çevirilerindeki görünümleri karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Deyimbilimi, çeviri, metodolojik analiz, anlamsal özellik, şiirsel anlatım, eşdeğer, sanatsal çeviri, deyim.*

МЕТОДОЛОГИКО-СМЫСЛОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕКЛАРАТИВНЫХ ЕДИНИЦ КАРКАЛПАКСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛЛА ОРИПОВА

Алламбергенов Давронбек Махсудович,
Магистрант Нукусского государственного педагогического института имени Аджинияза

Аннотация. *В данной статье будет проведен лингвистический анализ фразеологизмов на основе переведенных на каракалпакский язык образцов стихов Абдулла Арипова. При сохранении средств поэтической выразительности в переводе важным фактором является правильный перевод фраз. В связи с этим в статье.Фразеологизмы, встречающиеся в творчестве А.Арипова и их проявления в каракалпакских переводах, подвергаются взаимному сравнительному анализу.*

Ключевые слова. *Фразеологизм, перевод, методологический анализ, семантический признак, поэтическое выражение, эквивалент, художественный перевод, фраза.*

METHODOLOGICAL AND SEMANTIC STUDY OF DECLARATIVE UNITS OF KARKALPAK TRANSLATIONS OF POETIC WORKS BY ABDULLA ORIPOV

Allambergenov Davronbek Maxsudovich,
master of the Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

Annotation. *This article will carry out a linguistic analysis of phraseological units based on samples of poems by Abdullah Oripov translated into Karakalpak. The correct translation of phrases is considered an important factor in maintaining the means of poetic expression in translation in the same point review article. The phraseologisms found in A.Oripov’s work and their appearances in scabbard translations are analyzed in a comparative way.*

Keywords. *Phraseologism, translation, methodological analysis, semantic feature, poetic expression, equivalent, artistic translation, phrase.*

Bilamizki, shoirlar inson qalbining tarjimoni sifatida qalam tebratishadi. Ular so‘zlar orqali inson his-tuyg‘ularini, ichki kechinmalarini va hayotning nozik jihatlarini mohirlik bilan ifodalaydilar. Abdulla Oripov she’riyati tilshunoslik va adabiyotshunoslikda alohida ahamiyatga ega. Uning ijodi nafaqat badiiy jihatdan, balki lingvistik xususiyatlari bilan ham muhim o‘ringa, katta salmoqqa ega hisoblanadi. Shoir she’rlaridagi ohangdorlik, ta’sirchanlik, tasviriy vositalarning xalqona ifodasi va inson ruhiyatiga ta’sir qilishida ko‘plab til vositalari qatori frazeologizmlarning ham o‘rni e’tiborga molik. Frazeologizmlar tilimizda doimiy ishlatiladigan, tarkibiy qismlari o‘zgarmaydigan va umumiy yaxlit ma’no kasb etadigan birliklardir. Ular fikrga ta’sirchanlik va badiiylik bag‘ishlaydi. Ular ko‘chma ma’noda ishlatilib, badiiy tasvir vositasida emotsionallik, ekspressivlik xususiyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli, frazeologizmlar faqat inson ongiga emas, balki his-tuyg‘ulariga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Frazeologizmlar tarkibida qancha so‘z bo‘lishiga qaramasdan, ular yagona umumiy ma’no ifodalaydi. Frazeologizmlarni aksariyat hollarda to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilib bo‘lmaydi. Uni so‘zma-so‘z tarjima qilish ifodalanayotgan ma’noni butunlay o‘zgartirib yuboradi. “Frazeologizmlar milliylikka asoslangani uchun ularni tarjima qilish hamisha qiyinchilik tug‘dirib, ko‘pincha muayyan muammolar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Odatda, boshqa tilga ularning shakli emas, mazmuni ko‘chadi”[3:89].

O‘zbek va qoraqalpoq tillari o‘rtasida o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, har bir tilning o‘ziga xos leksik va grammatik xususiyatlari bor. Iboralar tarjimasi nafaqat til bilimini rivojlantirishga, balki ikki xalqning madaniy va tarixiy aloqalarini tushunishga yordam beradi. “Har bir tilda o‘zining milliy, madaniy xususiyatlariga ega
bo‘lgan frazeologik birliklar mavjud. Frazeologik birliklarning tarjimasi milliy, madaniy xususiyatiga chuqur e’tibor bergan holda qilinishi lozim. She’riy matnlarda iboralar ko‘pincha kuchli emotsional ta’sir beradi. Tarjimada bu ta’sirni yo‘qotmaslik muhim” [4:155]. Iboralar tarjimasi she’rdagi umumiy mazmun va kontekstga mos tushishi lozim. Aks holda, iboraning ma’nosi yo‘qolib yoki noto‘g‘ri tushunilishi mumkin.

A.Oripov qalamiga mansub “Ka’batulloh” she’ridagi quyidagi parchada “biri ikki bo‘lmoq” iborasi ishlatilgan va biz buni tarjimada ham to‘g‘ri mazmun ifodalayotganini ko‘rishimiz mumkin. Biroq misra boshidagi “hanuz” so‘zi tarjimasida xatolik bor. Asliyatda haligacha ma’nosini berayotgan so‘z tarjimada hech bir deya ishlatilmoqda. Asliyatda:

Hanuz biri ikki bo‘lmagan eldan,
Keldim, madad bergil, yo Ka’batulloh.
Bag‘ri xun, toleyi kulmagan eldan,
Keldim, madad bergil, yo Ka’batulloh[1:2]

Tarjimada:
Ҳеш бир бири еки болмаған елден,
Келдим нажат излеп, я Каьбатуллах.
Баур қан, ығбалы күлмеген елден.
Келдим нажат излеп, я Каьбатуллах[5:60]

.

Shuningdek, ikkinchi misradagi madad bergil birikmasi najot izlab ko‘rinishida berilgan. Tarjima variantida ma’no biroz o‘zgargan, biroq frazeologizm o‘z badiiy vazifasini to‘g‘ri bajargan.

Shoir “Payg‘ambar” she’rida ham frazeologizmlardan unumli foydalanganini ko‘rishimiz mumkin. Asliyatda:

Haq deb nina bilan tog‘larni qazdim,
Bandman, rost yo‘llarga gohida ozdim[1:4].

Tarjimada:
Ҳақ деп ийне менен қудықлар қаздым,
Бендемен гәҳинде жолымнан аздым[5:64].

Igna bilan tog‘ qazish birikmasi tarjimada umuman boshqacha qilib berilgan. Ya’ni quduq qazish shaklida. Yana keyingi qatordagi bandman so‘zi esa bandaman deya noto‘g‘ri talqin qilingan. Lekin yo‘ldan ozish iborasi mazmunan saqlangan.

Asliyatda:
Ka’ba qopqasida turgan ey posbon,
Avval onalarning ochgin yo‘llarin[1:6].

Tarjimada:
Каьба қапысында турған, әй пасбан,
Әуел аналардың ашқыл жолларын[5:66].

Yuqoridagi “Avval onalarning ochgin yo‘llarin” misrasi tarjimada to‘g‘ri aks etgan.

Biroq “Ka’ba qopqasida turgan ey posbon” misrasidagi qopqasi so‘zi tarjimada eshigi deya berilgan. Vaholanki, qopqa so‘zi darvoza ma’nosida ishlatiladi. Lekin bizningcha, tarjimon ohangni saqlash maqsadida qopqa so‘zini qapi shaklida qoraqalpoq tiliga o‘girgan.

Asliyatda:
Дунёдан тўйган бир багриқон одам,
Дашту сахроларга олиб кетди бош[2:29].

Tarjimada:
Дүньядан тойған бир бауыры қан адам,
Құмлы сахраларға бас алып кетти[5:100].

Bu yerda “dunyodan to‘ygan” ifodasi dunyodagi barcha narsalardan charchagan, undan hafsalasi pir bo‘lgan ma’nolarini beradi. Bu so‘z nafaqat tashqi omillar, balki ichki ruhiy holatni ham ifodalaydi. Dasht-u sahrolarga olib ketdi bosh misrasi qumli sahrolarga bosh olib ketdi mazmunida tarjima qilingan. Dasht so‘zi qumli deya berilganligini yuqorida ko‘rishimiz mumkin. Asliyatda dasht va sahro deya alohida ma’noda ifodalangan. She’rninng ohangdorligini va badiiyligini saqlash maqsadida tarjimada qumli sahrolar tarzida berilganligini ko‘rishimiz mumkin. “Bosh olib ketmoq” iborasi tarjimada to‘g‘ri ifodalangan. She’rdagi mazmun va g‘oya ikki tilda ham bir xil. Shuning uchun, tarjimaning maqsadi to‘liq amalga oshirilgan va she’rning asosiy xususiyatlarini saqlagan deb hisoblaymiz.

Asliyatda:
Мол-дунё дегани дилни юпатмас,
Сук, хасад доимо кўзин тиккайдир[2:29].

Tarjimada:
Мал-дүнья дегени жанды жубатпас,
Суқ нәзер, қызғаныш көзин тигежақ[5:100].

Mazkur she’rning birinchi misrasi tarjimada to‘g‘ri berilgan. Bu yerda shoir boylik, dunyo ne’matlari odamning chin ko‘ngil osoyishtaligini ta’minlamasligini aytyapti. Ya’ni, mol-dunyo ko‘p

bo‘lsa ham, bu baxt yoki ichki osoyishtalik degani emas. Tarjimada dilni yupatmas ifodasi jonni yupatmaydi, ko‘ngilni tinch qilmaydi degan ma’noda asliyatdagi mazmunni yetkazib bera olgan. “Suq, hasad doimo ko‘zin tikkaydir” misrasidagi suq so‘zi tarjimada suq nazar shaklida mazmunan to‘g‘ri ifodalangan. Lekin doimo ko‘zin tikkaydir jumlasi tarjimada ko‘zini tikmoqchi deya xato berilganligini ko‘rishimiz mumkin. Asliyatda har doim ma’nosi berilgan bo‘lsa tarjimada kelasi zamon ko‘rinishida qo‘llangan.

Shoir she’rlaridagi ko‘plab frazeologik birliklar qoraqalpoqcha tarjimalarda asliga yaqin tarzda yoki mos ekvivalentlar bilan berilgan. Bu esa tarjimonlarning nafaqat til, balki, she’rdagi mohiyatni ham chuqur anglab tarjima qilganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, ayrim frazeologizmlarning tarjimasida ma’noviy siljishlar yoki milliy koloritning yo‘qolishi kuzatiladi. Bu holat tarjimada frazeologizmlarni yetarlicha chuqur tahlil qilish va ularni kontekstga mos holatda tarjima qilish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Abdulla Oripov ijodining qoraqalpoq tiliga tarjimalarida frazeologizmlarning saqlanishi va badiiy ifodalarning uzatilishi ikki tilda ham badiiy tafakkur uyg‘unligini namoyon eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oripov A. Haj daftari., – Toshkent:1992. B.– 2,4,6.
2. Oripov A. Quyosh bekati., – Toshkent:2010. B.– 29.
3. Ochilov E. Badiiy tarjima masalalari., T: 2014. B.– 89.
4. G‘afurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi., Toshkent. 2012. B.– 155.
5. Арипов А. Ағар даря., – Нокис: Билим, 2021. B.– 60,64,66,100.

O‘ZBEK VA TURK TILI MAKTAB DARSLIKLARIDA FONETIK MATERIALLAR HAQIDA

Muxammadiyeva Sanobar Baxtiyor qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Vahit Turk, ilmiy rahbar, Istanbul madaniyat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori
muhammadiyevasanobar@gmail.com

Annotatsiya*. Ushbu maqolada O‘zbekistondagi va Turkiyadagi maktab darsliklarida fonetik materiallarning taqdim etilishi tahlil qilinadi. O‘zbek va turk tili maktab darsliklaridagi fonetik materiallarning o‘xshash va farqli jihatlari qiyoslanadi.*

Kalit so‘zlar*. Unli tovushlar, undosh tovushlar, tovush uyg‘unligi, tovush va harf, fonetik materiallar, qiyosiy tahlil.*

ÖZBEK VE TÜRK OKUL DERS KİTAPLARINDA FONETİK MATERYALLER ÜZERINE BIR INCELEME

Sanobar Muxammadiyeva Bakhtiyor qizi,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü 1sınıf yüksek lisans öğrencisi
Vahit Türk, bilimsel danışmanı,
Istanbul Kültür Üniversitesi profesörü, filoloji bilimleri doktoru

Özet*. Bu makale, Özbekıstan ve Türkıyedekı okul ders kıtaplarında yer alan fonetik materyallerın karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Fonetik içeriğin sunumundaki benzerlikler ve farklılıklar her iki ülkenın eğitim bağlamında incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Ünlü sesler, ünsüz sesler, ses uyumu, ses ve harf, fonetik materyaller, karşılaştırmalı analiz.*

АНАЛИЗ ФОНЕТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В УЗБЕКСКИХ И ТУРЕЦКИХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ

Мухаммадиева Санобар Бахтиёр кизи,
Магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Вахит Турк, раучный руководитель,
профессор Стамбульского университета культуры,
доктор филологических наук

Аннотация. *В статье проводится сравнительный анализ изложения фонетических материалов в школных учебниках Узбекистана и Турции, а также их различия и сходства. Сравниваются сходства и различия узбекских и турецких школних учебников.*

Ключевые слова. *Гласные, согласные, звуковая гармония, звук и буква, фонетический материал, сравнителные анализ.*

AN ANALYSIS OF PHONETIC MATERIALS IN UZBEK AND TURKISH SCHOOL TEXTBOOKS

Mukhammadiyeva Sanobar Bakhtiyor qizi,
First-year master’s student at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute
Vahit Turk, scientific advisor,
Professor Doctor of philological sciences, Istanbul Kultur Universy.

Annotation. *This article presents a comparative analysys of the phonetic materials included in school textbooks of Uzbekistan and Turkey. It examines the similarities and differences in the way phonetic content is presented and Uzbek and Turkish educational contexts.*

Keywords. *Vowel sounds, consonant sounds, sound harmony, sound and letter, phonetic materials, comparative analysys.*

Turkiy tillar oilasiga kiruvchi turk tili o‘zbek o‘quvchisi uchun butunlay begona emas. Shunga qaramasdan, uning o‘ziga xos farqli qirralari mavjud. Buni, avvalo, tilning kelib chiqishi va fonetika bo‘limidan boshlash lozim. Sababi turk tilini o‘rganayotgan o‘quvchi uchun turk tili fonetikasining o‘ziga xos tomonlarini aniq va lo‘nda qilib ochib berish zarur. Fonetikani yaxshi o‘zlashtirish, bu o‘quvchiga, avvalo, to‘g‘ri talaffuz qilish uchun muhim. So‘z to‘g‘ri talaffuz qilinmasa so‘zning ma’nosi tushunilmaydi yoki noto‘g‘ri tushunchaga olib keladi. Misol uchun: Sinir (chegara) – sinir(asab), olmak(bo‘lmoq) – olmak(o‘lmoq), koku(hid) – koku(ildiz), atmak(otmoq), -etmek (qilmoq), … kabi. Bunga o‘xshagan misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Yana turk tili fonetikasini yaxshi bilgan talabada imlo xatolar ham kam uchraydi. [I.X.Kamalovna ,,O‘zbek auditoriyasi uchun turk tilini o‘qitishdagi ba’zi o‘ziga xoslik xususida’’ maqolasi,75-bet].

O‘zbek va turk tilining o‘qitilishida esa maktab darsliklari muhim o‘rin tutadi. Bu o‘rinda, avvalo, fonetika bo‘limida nimalar o‘rganilishi haqida ma’lumotga ega bo‘lishimiz kerak.

Fonetikada tildagi tovushlar, ularning paydo bo‘lishi va turlari, nutq organlari, ularning tovush hosil qilishdagi harakat holati, nutq apparati, nutq tovushlarining akustik va artikulyatsion xususiyatlari, nutq jarayonida sodir bo‘ladigan turli xil fonetik hodisalar, nutqning fonetik bo‘linishi, tovushlarning kommunikativ roli, hamda prosodika kabi hodisalar o‘rganiladi. Demak, fonetika- (gr. Phone – tovush) tilning keng ma’noda tovush tuzilishini o‘rganuvchi tilshunoslikning bo‘limi. Har bir til o‘z fonetikasiga ega. U shu tildagi tovushlarning hosil bo‘lishi va talaffuzining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning tasnifi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganadi, talaffuz va yozuv munosabatlarini hamda urg‘u va bo‘g‘in xususiyatlarini tekshiradi. [D.A.Nabiyeva, H.R.Zokirova ,,O‘zbek tili fonetikasi’’ o‘quv qo‘llanmasi, 4-bet]

Maktab darsliklaridagi fonetik materiallar esa tovush tizimi, talaffuz qoidalari, urg‘u haqida ma’lumot beruvchi bo‘limlarni o‘z ichiga oladi. O‘zbek va turk tillarida ushbu materiallar quyidagicha taqdim etiladi:

O‘zbek tili darsliklarida fonetik materiallar:

✓ O‘zbek tili darsliklarida fonetik materiallar asosan 1-4-sinflarda boshlang‘ich darajada o‘qitiladi va keyinchalik murakkab fonetik hodisalar 5-9-sinflarda batafsil o‘rgatiladi.

✓ Darsliklarda tovush va harflar alohida bo‘limlarda yoritilib, unli va undosh tovushlarning sinflanishi tushuntiriladi.

✓ So‘z urg‘usi va tovush uyg‘unligi singari hodisalarga darsliklarda kam e’tibor beriladi.

✓ Darsliklarda ko‘proq yozma mashqlar, fikrlashga doir boshqotirmalar, matn bilan ishlash berilgan. Audiomatn tinglash va shu asosda topshiriqlarni bajarish uchun ham darslar keltirilgan.

Turk tili darsliklarida fonetik materiallar:

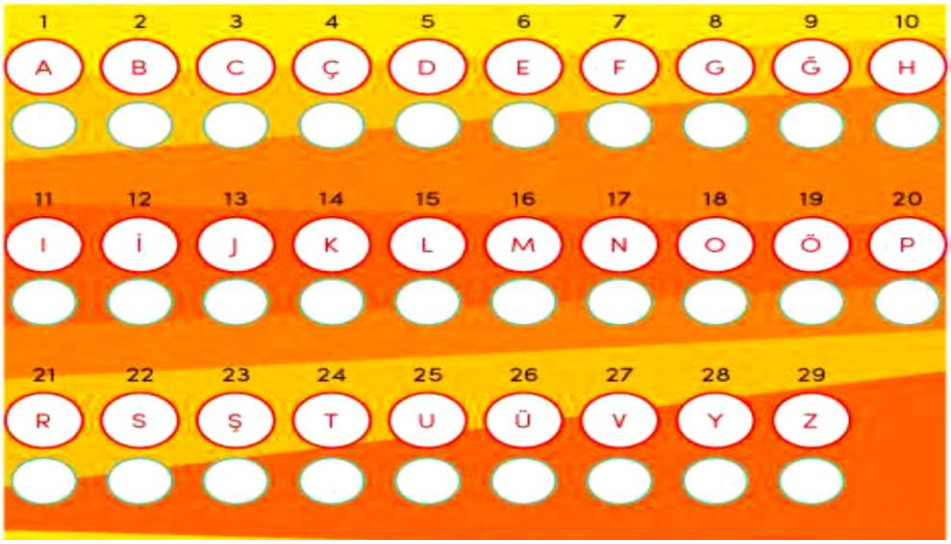
✓ Turk tili darsliklarida fonetik materiallar tizimli va qoidalar asosida taqdim etiladi.

✓ Turk tilida tovush uyg‘unligi muhim o‘rin tutgani sababli darsliklarda unga alohida urg‘u beriladi.

✓ 1-3-sinflarda unli va undosh tovushlarning talaffuzi, tovush o‘zgarishlari ko‘rsatiladi.

✓ 4-8-sinflarda esa urg‘u, intonatsiya va tovush o‘zgarishlari chuqurroq o‘rganiladi.

Turk tili maktab darsliklarining 3-sinfida alifbodagi 29ta harf, ularning talaffuzi, katta harflarning yozilishi, kichik harflarning yozilishi bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan. Bu ma’lumotlar yuzasidan qiziqarli topshiriqlar ham berilgan.

11. ETKİNLİK: Bir önceki etkinlikte numaralandırılmış harfleri kullanarak şifrelenmiş kelimeleri bulunuz.

25 22 24 1

28 1 20 11

5 25 27 1 21

[Ilkokul türkçe ders kıtabı 3-sınıf. Yazarlar B. E. Karaduman, E. Özdemir. O. Yilmaz, Istanbul, 2019. 25-sahfa].Yuqoridagi mashqda raqamlarda yashiringan harflarni tiklash orqali so‘zlarni topish kerak.

O‘zbek maktablaridagi 3-sinf ona tili darsligida esa ,,Tovush va harflar’’, Unli tovushlar va harflar’’, ,,Undosh tovushlar va harflar’’ mavzularida bevosita o‘zbek alifbosidagi 29ta harf (30ta tovush) haqida ma’lumotlar mavjud. Yuqoridagi o‘zbek va turk tili 3-sinf ona tili darsligida alifboni o‘rgatishdagi o‘xshashliklarni kuzatishimiz mumkin. Ikkala darslikdagi o‘quvchilar uchun berilgan topshiriqlarda ham bir-biriga yaqinlik bor.

Ikkala tilning alifbosi haqidagi ma’lumotlarga tayangan holda o‘zbek va turk tili alifbosidagi o‘xshash va farqli jihatlarni qiyoslaymiz.

O‘xshash jihatlar:

- ✓ Hozirgi kunda ikkala til ham lotin alifbosiga asoslangan.
- ✓ Harflarning ko‘pchiligi bir xil. Har ikkala alifboda ham mavjud harflar: ***A, B, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V, Y, Z.***
- ✓ Fonetik tamoyilga yaqinlik. Harf va tovushlarning yozilishi va o‘qilishi bir-biriga yaqin.

Farqli jihatlar:

- ✓ O‘zbek alifbosida ‘ (apostrof) bor, turkchada yo‘q.
- ✓ O‘zbek alifbosida 6ta unli mavjud: Aa, Oo, Uu, O‘o‘, Ee, Ii. Turk tilida esa 8ta unli bor: Aa, Oo, Uu, Üü, Öö, Ee, Ii, Iı. Demak, o‘zbek tilida 2ta unli kam.
- ✓ O‘zbek va turk tilidagi ba’zi undoshlar yozilishida farqlarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan, SHsh –Şş, Chch – Çç, Jj – Cc,
- ✓ O‘zbek tilidagi Qq harfi turk tilida yo‘q. Uning o‘rniga Kk harfini ishlatadi. Masalan, kulak – quloq, kar – qor, kalın – qalin.
- ✓ O‘zbek tilida qo‘llaniladiga Xx harfi turk tilida yo‘qligi uchun ular Hh harfi orqali so‘zlarni ifodalaydi. Masalan, haber – xabar, harita – xarita.
- ✓ O‘zbek tilidagi G‘g‘ (g‘azal, g‘arb, g‘oz kabi so‘zlarda qo‘llaniladigan) harfi turk tilida boshqa vazifani bajaradi. Ya’ni yumshoq Ğğ deb ataladi va oldidagi unlini cho‘zib talaffuz qilish uchun ishlatiladi. So‘zning qayerida va qanday harflarning yonida kelishiga ko‘ra farqlanadi. Masalan, ağaç(daraxt) - a:aç, eğitim(ta’lim) – eyitim, soğuk(sovuq) – soouk shaklida talaffuz qilinadi.

O‘zbek va turk tillarining fonetik tizimi bir-biriga yaqin, ammo ularning o‘ziga xos farqlari ham mavjud. Bu o‘xshashliklar tarixiy ildizning umumiyligidan dalolat bersa, farqlar esa har ikkala tilning mustaqil rivojlanish yo‘lini bosib o‘tganini ko‘rsatadi. O‘xshashliklar, birinchi navbatda, umumturkiy fonetik xususiyatlar – unli va undoshlar tizimi, so‘z tuzilishi, tovush muvofiqligi kabi omillar bilan izohlanadi. Bu jihatlar o‘zbek va turk xalqlari o‘rtasida tarixiy, madaniy va til jihatdan kuchli aloqalar mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Fonetika sohasidagi farqlar esa ikki tilda so‘zlashuvchilar o‘rtasidagi tushunishni murakkablashtirmaydi, aksincha, fonetik jihatdan tanish elementlar orqali til o‘rganishni osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 1.Ilkokul türkçe ders kıtabı 3sınıf. Yazarlar Karaduman B.E., Özdemir E., Yılmaz O. Istanbul, 2019. 25-sahfa
2. Ona tili. 3-sinf darsligi. Fuzalov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva SH.. – Toshkent: “O‘qituvchi’’ nashriyot-matbaa uyi. 2019. 13-bet
3. Imamova X. K. O‘zbek auditoriyasi uchun turk tilini o‘rganishdagi ba’zi o‘ziga xoslik xususida. Maqola. ,,International scientific-practical conference on the topic of ,,Problemes and perspectives of modern technology in teaching foreign languages’’ 4.11.2024. 75-bet.
4. Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. O‘zbek tili fonetikasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Andijon. 2016, 4-bet.

O‘ZBEK VA TURKMAN TILLARIDA OT YASOVCHI QO‘SHIMCHALARNING O‘XSHASH JIHATLARI

Xummedova Ogulnavat Mavlanberdiyevna,
Nukus davlat pedagogika instituti magistranti
xummedovaogilnavot@gmail.com

Annotatsiya. *O‘zbek va turkman tillarida mustaqil so‘z turkumlaridan biri bo‘lgan ot so‘z turkumining yasalishi, o‘zbek va turkman tillarida shaxs otini yasovchi qo‘shimchalarning o‘xshash jihatlari misollar orqali yoritildi.*

Kalit so‘zlar. *Ot so‘z turkumi, shaxs oti, morfologik va sintaktik usullar, yasama otlar, kasb-hunar otlari.*

ÖZBEK VE TÜRKMEN DILLERINDEKI ISIM OLUŞTURMA EKLERININ BENZERLIKLERI

Hummedova Ogulnavat Mavlanberdiyevna,
Nukus devlet pedagoji enstitüsü'nün yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Özbek ve Türkmen dillerinde bağımsız sözcük sınıflarından biri olan isim sözcük sınıfının oluşumu ve Özbek ve Türkmen dillerinde kişi adlarını oluşturan eklerin benzer yönleri örneklerle açıklanmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Tİsim öbeği, şahıs zamiri, morfolojik ve sözdizimsel yöntemler, yapay isimler, meslek isimleri.*

СХОДСТВА СУФФИКСОВ, ОБРАЗУЮЩИХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, В УЗБЕКСКОМ И ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ

Хуммедова Огулнавот Мавланбердиевна,
магистрантка Нукусского государственного педагогического института

Аннотация. *На примерах проиллюстрировано образование класса именных слов, являющегося одним из самостоятельных классов слов в узбекском и туркменском языках, а также сходство суффиксов, образующих личные имена существительные в узбекском и туркменском языках.*

Ключевые слова. *Именная группа, личное местоимение, морфологические и синтаксические методы, искусственные существитель-ные, профессиональные существительные.*

SIMILARITIES OF NOUN-FORMING SUFFIXES IN UZBEK AND TURKMEN LANGUAGES

Khummedova O‘gulnavot Mavlanberdiyevna,
master's student of Nukus state Pedagogical Institute

Abstract. *The formation of the noun word class, which is one of the independent word classes in the Uzbek and Turkmen languages, and the similarities of the suffixes that form personal nouns in the Uzbek and Turkmen languages were illustrated through examples.*

Keywords. *Noun phrase, personal pronoun, morphological and syntactic methods, artificial nouns, professional nouns.*

Turkiy tillarda ot turkumiga mansub so‘zlar, asosan, morfologik va sintaktik usul bilan yasaladi. Morfologik usulda so‘zning negiziga maxsus yasovchi qo‘shimchalar qo‘shish orqali ot hosil qilish tushuniladi. Sintaktik usulda esa bir necha so‘z ishtirokida ot hosil qilish nazarda tutiladi. O‘zbek va turkman tillarida ot yasovchi qo‘shimchalar ot, sifat, son, olmosh, fe’l turkumidagi so‘zlardan ot yasashga xizmat qiladi. Masalan: kursdosh (otdan), chopiq (fe’ldan), qiziqchi (sifatdan), birlik (sondan), o‘zlik (olmoshdan). .

Turkman tilida otlar tuzilishi jihatdan ikki xil ko‘rinishda bo‘ladi. Ular **“ýasama atlar”(**yasama otlar) va **“asyl atlar”** (tub otlar). Miqdor jihatidan yasama otlar ko‘p bo‘lib, ular leksik ma’noli turli xil so‘zlardan amalga oshadigan otlardir. Yasama otlar so‘z yasovchi affikslardan tashkil topadi. Turkman tilida, umuman, turkiy tillarda qo‘shimchalar orqali so‘z yasalishi juda muhim bo‘lib, bu holatda ko‘p sonli so‘z yasovchi affikslar qatnashadi va har xil leksik ma’noli so‘zlarni amalga oshiradi. Otlar qo‘shimchalar orqali yasalishida ot yasovchi qo‘shimchalar bir-biridan farqlanadi.

O‘zbek va turkman tillarida shaxs va kasb-hunar otlarini yasovchi qo‘shimchalar, asosan, otga qo‘shiladi va yangi ma’noli ot hosil qiladi. Bularga quyidagilar kiradi:

1. **-chi.** Bu qo‘shimcha barcha so‘z turkumlariga va boshqa tillardan kirgan so‘zlarga qo‘shilib, quyidagi ma’nolarni ifodalovchi otlar yasaydi: biror kasb bilan shug‘ullanuvchi shaxs otlari: *sotuv+chi, o‘qituv+chi, haydov+chi, tarbiya+chi...*

Turkman tilida ham **-çy/ -çi** affiksi mavjud bo‘lib, inson va uning hunari, kasbi bilan bog‘liq shaxs otlarini yasash uchun xoslangan. Masalan, *iş + çi, suw + çy, haly + çy, aw + çy, balyk +çy*.....[1:78]

2**.-dosh.** Bu qo‘shimcha negiz anglatgan shaxs yoki predmet bilan yashash, ishlash, o‘qish o‘rni va davri birga bo‘lgan (yurtdosh, ovuldosh, kursdosh, tengdosh, zamondosh); ish harakati, xususiyati va holati umumiy bo‘lgan (ko‘makdosh, safdosh, sirdosh, yostiqdosh, ohangdosh, suhbatdosh); dunyoqarash va qarindoshlik jihatidan yaqinlik ma’nosini ifodalaydigan (fikrdosh, maslakdosh, jondosh, qondosh, qarindosh) shaxs otlarini yasaydi. Shuningdek, bu qo‘shimcha yordamida ilmiy atamalar ham hosil qilinadi: sifatdosh, ravishdosh, undosh, uyadosh, shakldosh, urg‘udosh. Bu qo‘shimcha bilan shakllangan ayrim so‘zlar ham – old qo‘shimchasi orqali hosil qilingan otlarga sinonim bo‘ladi. Kasbdosh/hamkasb, suhbatdosh/hamsuhbat, qishloqdosh/ hamqishloq.

Turkman tilida ham **-daş/-deş** ot yasovchi qo‘shimcha mavjud bo‘lib, o‘zbek tilidagi kabi negiz anglatgan shaxs va predmet bilan yashash, ishlash, o‘qish o‘rni va davri birga bo‘lgan, ish harakati, xususiyati va holati umumiy bo‘lgan, qarindoshlik jihatdan yaqinlik ma’nosini ifodalaydigan shaxs otlarini yasaydi. Masalan, *ýol + daş, il +deş, kär + deş, at + daş, oba + daş, syr + daş, kurs + daş...*

3**.-kash.** «Shug‘ullanuvchi», «tortuvchi» ma’nosidagi ot hosil qilishda ishlatiladi. Masalan: aravakash, paxsakash, suratkash, tuyakash.

Turkman tilidagi ko‘rinishi **-keş** ushbu qo‘shimcha ham o‘zbek tilidagi kabi shug‘ullanuvchi ma’nosidagi otlarni yasaydi. Masalan, *çilim +keş, araba + keş, tirýek + keş...*

4. **-bon.** Biror narsaga qarab turuvchi, qo‘riqlovchi shaxsni bildiruvchi ot yasashda ishlatiladi. Masalan: darvozabon, bog‘bon, saroybon.

Turkman tilida **-ban, -man** shaklida bo‘lib, qarab turuvchi, qo‘riqlovchi shaxsni bildiruvchi otni yasashda ishlatiladi. Masalan, *bag+ban, saraý+man...*

5**. -boz**. «Shug‘ullanuvchi» ma’nosidagi ot hosil qilishda ishlatiladi: dorboz, kaptarboz, masxaraboz. Bu qo‘shimcha, ko‘pincha, -voz tarzida talaffuz qilinadi, lekin – *boz* yoziladi.

Turkman tilidagi shakli **-baz** bo‘lib, bu qo‘shimcha ham shug‘ullanuvchi ma’nosidagi ot hosil qiladi. Masalan, *karta + baz, humar + baz...*

6. **-dor**. Otlarga qo‘shilib shu so‘z orqali fodalangan predmetga egalik yoki predmetning o‘shanga xos, taalluqli ekanligini bildiruvchi ot yasaydi: quldor, chorvador, amaldor, mansabdor.

Turkman tilida ham **-dar** affiksi mavjud bo‘lib, *algy+dar, bergi+dar* so‘zlarida ushbu qo‘shimcha beruvchi va oluvchi shaxs otini yasagan.

7. **-shunos**. Negiz anglatgan soha bilan shug‘ullanuvchi shaxs oti hosil qilishda ishlatiladi: *tilshunos, adabiyotshunos, sharqshunos, tuproqshunos, huquqshunos.*

Turkman tilida **-şynas** affiksi o‘zbek tilidagi kabi biror soha bilan shug‘ullanuvchi shaxs otini yasaydi: *gündogar + şynas, edebiýat + şynas..*

8. **-gar, -kar, -kor**. Negiz anglatgan predmet bilan shug‘ullanuvchi muayyan kasb-hunarni, faoliyatni puxta egallagan ma’nolaridagi shaxs otlarni hosil qilishda ishlatiladi: zargar, kimyogar, miskar, firibgar, tadbirkor, binokor, sholikor, san’atkor, ijodkor.

Turkman tilidagi shakli **-kär, -gär** bo‘lib, biror kasb-hunarni egallagan ma’nolaridagi shaxs otini yasaydi: *hizmat+kär, söwda+gär...[*2:82]

Xulosam shuki, o‘zbek va turkman tillarida ot so‘z turkumining yasalishini qiyoslash ya’ni o‘xshash va farqli jihatlarini yoritish orqali ikki tilning bir-biriga yaqinligini, o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan shaxs otlarining, turkman tilida ham xuddi shunday atalishini, yasalishini, ammo yozilishi va talaffuzida farqlarning mavjudligini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Soýunowa G, Nazarowa G, Muhammedowa B. Türkmen dili. umumy orta bilim berýän mekdepleriň 5-nji synpy üçin derslik. –A.: Daşkent «O‘zbekiston», 2020. B.82
2. Esenmedowa A. Häzirki zaman türkmen dili (Morfologiýa). Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby.– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010. B.78

ERKIN A’ZAMNING “YOZUVCHI“ HIKOYASIDA FRAZEOLOGIZMLARNING QO‘LLANISHI

G‘affarberganova Gulnoza Maqsudbek qizi,
Ajiniyoz nomidagi NDPI magistranti
ggaffarberganova@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Erkin A’zamning „Yozuvchi“ hikoyasida frazeologizmlarning qo‘llanilishi va ahamiyati, yozuvchining iboralarni qo‘llash mahorati haqida so‘z yuritilgan. Ushbu hikoyada yozuvchi mashhur hikoyanavis Abdulla Qahhor uslubiga yaqinlashgan.Asarda iboralar juda o‘rinli va hikoyaga betakror ma’no berishga hissa qo‘sha olgan.*

Kalit so‘zlar. *Ibora, ma’no ko‘chishi, sinonimlik, tahlil, uslub, mahorat, badiiylik,o‘z ma’no, ko‘chma ma’no, obrazlilik, ta’sir qilish.*

ERKIN AZAM’IN “YAZAR” ÖRNEĞİNDE FRAZEOLOJİLERİN KULLANIMI

Gaffarberganova Gulnoza Maksudbek kızı
Ajiniyaz adına NDPI yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makale, yazarın cümleleri kullanma becerisi olan Erkin Azam’ın "Yazarı" hikayesindeki deyimlerin uygulanması ve önemi ile ilgilidir. Bu hikayede yazar, ünlü hikaye anlatıcısı Abdullah Kahhar’ın tarzına yaklaştı. In eser, ifadeler oldukça uygun ve hikayeye benzersiz bir anlam kazandırmaya katkıda bulunabildi.*

Anahtar kelimeler. *Ifade, anlam aktarımı, eşanlamlılık, analiz, stil, ustalık, sanat, kendi anlamı, anlamın taşınabilirliği, imge, sergi.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАССКАЗЕ ЭРКИНА АЪЗАМА «ПИСАТЕЛЬ»

Гаффарберганову Гулнозу Максудбек кизи,
магистрантка НГПИ имени Ажинияза

Аннотация. *В этой статье рассказывается о применении и значении фразеологизмов в рассказе Эркина Аъзама «Писатель», об умении применять фразеологизмы писателя использовать выражения. В этой повести писатель подошел к стилю знаменитого рассказанависа Абдуллы Каххара. Фразы в произведении очень уместны и способны придать рассказу неповторимый смысл.*

Ключевые слова. *Фраза, перенос значения, синонимичность, анализ, стиль, мастерство, артистизм,собственное значение, переносимость значения, образность, экспозиция.*

USE OF PHRASEOLOGY IN THE STORY “WRITER” BY ERKIN A’ZAM

Gaffarberganova Gulnoza Maksudbek kizi,
master’s student of the Ajiniyaz NSPI

Annotation. *This article deals with the application and importance of phraseologisms in the story of the "writer" of Free Azam, the skill of the writer to use phrases. In this story, the writer approached the style of the famous storyteller Abdullah Qahhor.In the work, phrases are quite appropriate and were able to contribute to giving the story a unique meaning.*

Keywords. *Phraseologism, displacement of meaning, synonymy, analysis, style, skill, artistry, own meaning, portable meaning, figurativeness, influence.*

Har bir yozuvchining o‘z uslubi bo‘lganidek, Erkin A’zam ham o‘z o‘rni va betakror uslubiga ega. Erkin A’zamning so‘z qo‘llash mahorati uning hamma asarlarida, hattoki, jurnalistlar bilan yoki oddiy insonlar bilan bo‘lgan ko‘cha muloqotlarida ham namoyon. Bu uslub esa uning betakror uslubidir. So‘z qo‘llash mahorati yozuvchining ijoddagi o‘rnini, ta’sir qilish uslubi esa kitobxon qalbidan o‘rin olish kabi nozik masalani o‘rtaga qo‘yadi. Ushbu maqoladagi asosiy o‘rinlarni iboralar bilan bog‘laymiz. „Yozuvchi“ hikoyasida iboralar nechog‘lik o‘rinli qo‘llanganligi va salmog‘i haqida quyidagi misollar bilan tahlil qilamiz:

…Ammo, o‘rinsiz *andishani chetga qo‘yib gapirganda*, u maydonda ot surib yurgan dongdor otaxon-u akaxonlarning ko‘pchiligiga nisbatan asl adabiyotga yaqinroq, hatto uning sodiq fuqarosi edi [5;2-b.] Bu o‘rinda yozuvchi *andishani chetga qo‘yib gapirganda* iborasini qo‘llab hikoyaga badiiylik kiritgan. Biz uni *uyatni chetga qo‘yganda* deb ham aytamiz. Lekin bu asarga nisbatan badiiylik va obrazlilikni ta’minlamaydi. "Andisha" so‘zi o‘zbek mentalitetiga bog‘liq bo‘lgan so‘z hisoblanadi. Bunda yozuvchining so‘z qo‘llash mahoratiga guvoh bo‘lamiz. U rasmona adiblar singari bolalik chog‘laridanoq yozuvchi bo‘lishni *diliga tugmagan*, ilk ijodini she’r bilan boshlab, devoriy gazetalarni obod qilmagan edi. Bu yerda *diliga tugmoq* iborasi bilan orzu qilmoq qo‘shma fe’lini sinonim sifatida qo‘llash mumkin. Lekin badiiy adabiyotda orzu qilmoqning o‘rniga diliga tugmoq ancha ta’sirchan va obrazlidir. Buni biz yozuvchining mahorati bilan ham bog‘laymiz. Shu o‘rinda Shavkat Rahmatullayevning quyidagi fikrlarini keltirish joiz: „Frazema-tabiati murakkab til birligi .Mazmun jihati bilan leksemaga tenglashsa,tuzilishi jihatidan birikmaga,gapshaklga teng“.

U yolg‘on yozishni bilmasdi, chunki uydirma to‘qish *qo‘lidan kelmasdi* [5;3-b.]. Bu o‘rindagi yana bir ibora *qo‘lidan kelmoq* iborasidir. Biz uni uddalamoq va qila olmoq fe’llari bilan almashtirib qo‘llasak ham bo‘ladi va bu yerda sinonimlik kuzatiladi. Lekin unda iboradan chetlashish hodisasi

sodir bo‘ladi. U rasmona adiblar singari bolalik chog‘laridanoq yozuvchi bo‘lishni *diliga tugmagan*, ilk ijodini she’r bilan boshlab, devoriy gazetalarni obod qilmagan edi.

Umid qilmoq qo‘shma fe’lini amalga oshishi aniq emasdek tuyuladi lekin,*diliga tuymoq* iborasi aniq bo‘ladigan ishga qattiq ahd qilish ,albatta, amalga oshirishga kirishishga tayyorgarlikdir [5;3-b.]. Bu ham yozuvchining so‘zni to‘g‘ri qo‘llash va so‘z san’atiga usta ekanligi bilan belgilanadi.

Frazeologik birliklarning eng muhim belgilaridan biri ularning tilda tayyor holatda mavjudligidir. Ular so‘z birikmasi kabi nutq jarayonida tashkil bo‘lmasdan, balki tilda qanday barqarorlashgan bo‘lsa, shundayligicha nutqda qo‘llanadi. … Unda qahramonimiz hali yoshlar nashriyotida muharrir bo‘lib yurardi. Bir kuni direktor uni huzuriga chorlab, *istarasi issiq*, o‘zi juda bahaybat bir odam bilan tanishtirdi [5;4-b.]. *Istarasi issiq* iborasi orqali yozuvchi metafora usulida ma’no ko‘chish usulidan foydalanadi va obraz bilan tanishtirish jarayonida tayyor leksik birlikdan foydalanib badiiylik bo‘yog‘ini oshiradi. *Istarasi issiq* iborasiga Shavkat Rahmatullayev quyidagicha izoh beradi: Xush ko‘rinishli, yoqimli, jozibador. Varianti: yulduzi issiq; issiq istarali. Antonimi: istarasi sovuq. Ko‘nglida bir nimalar g‘imirlasa-da, sipo muharririmiz *sir boy bermay* qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib iljayadi: „Rahmat, rahmat. O‘zlari ko‘raversinlar”. *Sir boy bermaslik*, indamaslik, sir saqlash. Bu yerda muallif ko‘nglidagi gapini hech kimga aytmaslik ma’nosida keltirgan.

Bulardan ortsang, mehnatkashlarning holidan xabar ol, beva-bechoraga qayishgin, inson! Yo‘q-da, *qo‘li qichiydi*. [5;5-b.]. Bu yerda *qo‘li qichimoq* iborasining ma’noviy-ishoraviy tarkibidagi kesatiq-zaharxanda baralla bo‘y ko‘rsatgan, undagi ayni ma’noning lingvopoetik ta’kidi yanada to‘lg‘inlashgan. Bunda matndagi murojaat qaratilgan shaxsni ifodalovchi anoyi banda, inson so‘zlarining mazmuniy harakatini ko‘rsatmaslik mumkin emas .

Kechasi bir mahalga qadar charog‘on shiypon fayzga to‘lib, u yoqdan kulgi-qahqaha eshitilib turadi. So‘ng birdan hammayoq *suv quygandek* tinchib qoladi. Mehmonlar jo‘nagan — shahar yaqin [5;5-b.]. *Suv quygandek* iborasi jimjit, tinch, sokin ma’nolarini beradi. Bu o‘rinda esa tinchgina bo‘lib qolmoq ma’nosida kelgan. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘atida esa bu iboraga quyidagicha izoh berilgan *suv quyganday* - hech qanday tovush-sharpa yo‘q. Varanti: *suv sepganday*.

Alohida ta’kidlash kerakki,Erkin A’zam qalamiga mansub har qanday matnda so‘z butun borlig‘i, mazmuniy-hissiy qirralari ,shakl-u shamoyili va hatto sas-sadosi bilan namoyon bo‘ladi. - Sen qo‘rqyapsanmi? Sen qo‘rqma. *Qozonning qopqog‘ini yopib* tashlaganman, isi chiqmaydi. Domlaning *og‘zidan chiqib ketgan* begona ismga gumashta parvo ham qilmadi. Uning nomidan ko‘ra muhimroq ishlari bisyor edi. [5; 6-b.]. *Og‘zidan chiqib ketmoq* iborasi bilmasdan gapirib qo‘ymoq kabi ma’noni beradi. Erkin A’zam hikoyaga tezkorlik va ta’sirchanlikni yuklash maqsadida bu iboraga murojaat qilgan.

-Amaki,so‘roq belgisi zo‘rmi,undovmi?

Asar boshlanmasi ham ibora bilan boshlanib, yakuni ham ibora bilan tugagan. Bunday hikoyalarimizning adabiyotimizda salmoqli bo‘lishini, yana ham davom etishini, adabiyotimizning mudom Abdulla Qahhordek, Erkin A’zamdek ibora, maqol va matallarga boy bo‘lishini kutib qolamiz.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi Erkin A’zam asarlarida turfa ijod namunasi, tilning leksik xususiyatlari, inson xarakterlarini ochib berishdagi o‘xshatishlar kitobxon uchun juda tushunadigan tarzda bayon etilgan.Yuqoridagi iboralar misolida ham biz yozuvchining o‘zi bilmagan holdagi yozuvchilik mahoratini namoyon qilganmiz deya ayta olamiz.Erkin A’zam asarlarida tarbiya va xulosa chiqarish kabi fazilatlar ham juda katta salmoqqa egadir. Asardagi rais obrazida biz shunchalik qishloq xo‘jalik ishlaridan ortib yana rais bo‘lishiga qaramasdan ijod bilan shug‘ullanib turadigan, ilhom kelgan vaqtda qog‘ozni qoralab turadigan inson ekanligi ham asar mazmunini va xulosasini insonning ijod bilan tirik ekanligi, ko‘ngil xotirjamligiga oz bo‘lsa-da hissa qo‘sha olishini anglaymiz. Bosh obraz esa har doim ijod bilan tirik ekanligi, boshqa ilhom havasiga tayangan insonning asarlarini qolipga solib berish va kamchiliklarini bartaraf qilish bilan shug‘ullanib hayot kechiradi va bu jarayon uning hayot mazmuniga aylanib qoladi. Erkin A’zamning ushbu hikoyasi, ayniqsa, adabiyot sohasidagi insonlar uchun juda ta’sirchan va badiiy tarzda talqin qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rahmatullayev Shavkat. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.(darslik).Toshkent “Universitert”, 2006.
2. Mahmudov Nizomiddin, 2023. O‘R FA O‘zbek tili,adabiyoti va folklori instituti direktori, filologiya fanlari doktori,professor. “Vergul zo‘rmi,nuqtami?-Erkin A’zamning “qo‘shtirnoq”li so‘zlari.Toshkent.Maqola.
3. Tohir Malik. “Shaytanat” (1-kitob) qissasi,www.ziyouz.com-. Islom.uz ma’rifat markazi. – Тошкент, 2007.-101-bet.
4. Rahmatullayev Shavkat.”O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati”, Toshkent, ”O‘qituvchi” nashriyoti, 1978.
5. Erkin A’zam , “Yozuvchi” hikoyasi.ziyo.uz kutubxonasi.
6. www.ziyouz.com.

OT SO‘Z TURKUMINING KO‘MAKCHILASHISHI

Mamarasulova Iroda,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Irodamamarasulova48@gmail.com
Ilmiy rahbar: Sh.U.Erbutayeva O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishimizda so‘z turkumlari o‘rtasida sodir bo‘luvchi ko‘makchilashish hodisasi va ot so‘z turkumiga tegishli bo‘lgan ayrim so‘zlarning o‘zining leksik ma’nosidan tashqari ko‘makchi vazifasida ham kelish holatlari ayrim misollar orqali ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar. *Transpozitsiya, ko‘makchilashish, ot so‘z turkumi, qo‘yin, og‘ush, lab, yoqa, kift kabilar.*

İSIMLERIN YARDIMCILARA DÖNÜŞÜMÜ

Mamarasulova Iroda*, Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi*
Bilimsel danışman: Sh.Ü. Erbutayeva - kıdemli öğretim görevlisi, özbek dili ve edebiyatı bölümü, Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü

Özet*. Bu araştırmada, sözcük sınıfları arasındaki yardımcı ilişki olgusu ve isim sınıfına ait bazı sözcüklerin, sözlüksel anlamlarının yanı sıra yardımcı sözcük olarak da işlev gördüğü durumlar örneklerle gösterilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Aktarma, tamamlama, isim tamlaması, koyun, og‘ush, lab, yaka, omuz.*

СТАНОВЛЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПОСЛЕСЛОГИ

Мамарасулова Ирода,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: Ш.У. Эрбутаева - старший преподаватель кафедры узбекского языка и литературы Узбекско-финского педагогического института

Аннотация. *В данном исследовании на примерах демонстрируется явление вспомогательных отношений между классами слов и случаи, когда некоторые слова, принадлежащие к классу существительных, в дополнение к своему лексическому значению выполняют также функцию вспомогательных слов.*

Ключевые слова. *Транспозиция, дополнение, именная группа, овца, огуш, лаб, воротник, плечо и т. д.*

THE FORMATION OF NOUNS INTO SLOGS

Mamarasulova Iroda*, Uzbek-Finnish pedagogical institute*
student of the Uzbek language and literature department

Abstract. *In this research, the phenomenon of auxiliary relations between word classes and the cases where some words belonging to the noun class, in addition to their lexical meaning, also function as auxiliary words are shown through some examples.*
Keywords. *transposition, complementation, noun phrase, hug, sleeve, lab, collar, shoulder, etc.*

Bizga ma’lumki, transpozitsiya hodisasi tilshunoslikning muhim mavzularidan biri bo‘lib, so‘z turkumlarining bir turkumdan ikkinchi turkumga o‘tish jarayonini o‘rganadi. Ma’lum bir turkumga mansub so‘zning o‘ziga xos bo‘lgan atash , vazifa semasini kuchsizlantirib, boshqa so‘z turkumiga xos semantik va grammatik belgiga ega bo‘lishiga transpozitsiya deyiladi. U so‘z turkumlari o‘rtasidagi o‘zaro almashinuv natijasida vujudga keladi. Ana shunday jarayonlarda turkumlar o‘rtasida ko‘makchilashish hodisasi ham sodir bo‘ladi.

Ma’lum bir turkumga tegishli bo‘lgan so‘zning o‘zining leksik ma’nosidan tashqari boshqa bir turkumdagi so‘zning vazifasini bajarib kelishiga ko‘makchilashish deyiladi. Ko‘makchilar tarixan mustaqil so‘zlar bo‘lgan bo‘lsa-da, hozirgi o‘zbek adabiy tilida leksik ma’nosini yo‘qotgan. Grammatik ma’no va grammatik vazifaga ega. O‘zbek tilida yordamchi so‘zlar, shu jumladan, ko‘makchilar, shakliy-funksional tomondan ancha o‘rganilgan. 20-asrning 20-yillarida yaratilgan Abdurauf Fitratning “Sarf”; M.Qori, Q.Ramazon, Sh.Zunnunlar muallifligida nashr qilingan “O‘zbekcha til saboqligi” asarlarida bog‘lovchi atamasi keltirilmaydi. Bu turdagi so‘zlar ko‘makchi deb yuritiladi.[2,3.]

Ko‘makchilarning til tizimidagi tutgan o‘rni xususidagi bir nechta ilmiy xulosalarga tayanib, aytish mumkinki, ko‘makchilar tarixan mustaqil so‘zlar hisoblanib, o‘z leksik ma’nolariga ega bo‘lgan , ammo davrlar o‘tishi bilan bu leksik ma’nolarni yo‘qotib, ularning ma’lum qismi o‘zgarmas bo‘lib, hech qanday grammatik shakllarni qabul qilmaydigan holga kelib qolgan, o‘zidan oldin kelgan so‘zlar bilan birgalikda vosita, maqsad, sabab, vaqt, makon, obyekt, o‘xshatish, payt, masofa, yo‘nalish singari grammatik ma’nolarni ifoda etadigan va yordamchi vosita sanaladigan til birliklaridir.[2,4.] Ushbu maqolada bir nechta so‘zlar haqida fikr yuritiladi.

Hozirgi kunda o‘zbek tilida shunday so‘zlar borki, bir o‘rinda o‘zining atash, leksik-semantik ma’nolarini saqlagan holda ma’lum vazifalarni bajarib keladi, boshqa holatlarda ma’nolarni yo‘qotib, transpozitsiya hodisasi ta’sirida ko‘makchilashish sodir bo‘lib, ko‘makchi vazifasini bajarib keladi. Ayniqsa ot so‘z turkumiga tegishli bo‘lgan bir nechta so‘zlarni keltirishimiz mumkin.

Qo‘yin – so‘zi o‘z leksik ma’nosidan tashqari ko‘makchi vazifasida ham keladi. Ko‘makchilashayotgan bu so‘z “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da qo‘yin- 1). Ko‘krak va uni yopib turgan kiyim orasidagi joy. Bo‘taboy qo‘ynidagi gazetalarni olib otboqarga berdi. 2). Ko‘chma. Quchoq, og‘ush degan ma’nolarni anglatadi.

Yodlaringga olurmisan sirli damlarni
Yodlaringga olurmisan shirin g‘amlarni
Yoqib qo‘yib tun qo‘ynida yoki shakllarni
Meni yodga olurmisan, ey go‘zal ayol?![3,12.]

Ushbu misrada keltirilgan tun qo‘ynida so‘z birikmasi tarkibidagi qo‘yni so‘zi o‘zining asl denotativ ma’nosini yo‘qotib, tun vaqtida degan ma’noni yuzaga chiqargan. Aslida qo‘yin so‘zi shaxs va tabiatdagi jonli narsalarga tegishli bo‘lgan so‘z hisoblanadi. Jonsiz predmetlarga nisbatan qo‘llanilib , ko‘makchi vazifasini bajarib keladi. Masalan, Cho‘lponning “Qor qo‘ynida lola” deb nomlangan hikoyasini keltirishimiz mumkin.

Og‘ush - so‘zini izohli lug‘atda quchoq, qo‘yin, bag‘ir kabi ma’nolari aytib o‘tilgan. Masalan, Ra’no javob bermay, Anvarning og‘ushidan o‘zini qutqazib o‘rnidan turdi. [A.Qodiriy]

Derazangni chertganida yomg‘ir-u shamol
Og‘ushiga olganida cheki yo‘q xayol
Sochlaringdan sirg‘alarkan qirmizi ro‘mol
Meni yodga olurmisan, ey go‘zal ayol?! [Xurshid Davron]

Ushbu misrada uchrovchi xayol og‘ushi birikmasi tarkibidagi og‘ush so‘zi ot so‘z turkumiga mansub bo‘lib, bu yerda asl denotativ ma’nosini yo‘qotib, mavhumlashib metaforik yo‘l bilan ko‘chma ma’no ifodalab, ko‘makchi vazifasini bajarib kelgan. Aslida xayol og‘ushi bo‘lmaydi.

Lab – so‘zi aslida ot so‘z turkumiga kiruvchi so‘z bo‘lsa-da, u bundan tashqari boshqa turkum vazifasini ham bajarib keladi. Lab so‘zining o‘zbek tilining izohli lug‘atida bir nechta izohlari keltirilgan.

1. Og‘iz atrofining yuqori va quyi tomonidagi et-mushakdan iborat harakatchan qismi; dudoq. Yo‘lchi nayni labiga qo‘yib, butun zavqi bilan chala ketdi. [Oybek, Qutlug‘ qon.]
2. Idish og‘zining aylana cheti; zih. Qozon labi. Lab urmoq labini qaytarib himarmoq.
3. Qirg‘oq, yoqa, chet. Daryo labi.
4. Yerdan baland yassi sathning cheti, chekasi. Tomning labi. [1,424] Lab so‘zining izohli lug‘atda shunday ma’nolari berib o‘tilgan.

Salqin saharlarda, bodom gulida
Binafsha labida , yerlarda bahor
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor ...

Ushbu misrada uchrovchi labida so‘zi o‘zining leksik ma’nosini yo‘qotib, mavhumlashib ko‘makchi vazifasini bajarib kelgan.

Bel – so‘zining o‘zbek tilining izohli lug‘atida bir nechta izohlari keltirilgan.

1. Orqa suyakning pastki qismi. Yerni belingiz qayishib chopganingizda joningiz achir edi. [Abdulla Qahhor, Qo‘shchinor].
2. Gavdaning ko‘krak qafasi bilan buksa o‘rtasidagi eng xibcha qismi. “Tortishmachoq” boshlandi: qiz tomondan yum-yumaloq xotin belini belbog‘ bilan mahkam bog‘lab, o‘rtaga tushdi. [Oybek, Qutlug‘ qon].
3. Kiyimning eng xibcha, o‘rta qismi. Beli burma ko‘ylak.
4. Ko‘chma, yon ,cho‘ntak yoki belbog‘ haqida. Besh- o‘n qog‘ozni belimga tugib, ust-boshimni but qilib, yurtimga jo‘nab ketay degandim. [Oybek, Qutlug‘ qon].
5. Yer qazish, sochilgan narsalarni olish, solish, to‘plash uchun ishlatiladigan yog‘och sopli temir qurol. Belni peshlagan bilar, yerni ishlagan bilar. [1,424]

Burungi o‘tgan zamonda, el-yurti omonda, Buxorodan tumanda, Taka- yovmit deganda, Yovmit elida, Chambilning belida Go‘ro‘g‘libek davrini surib, dushmanning dodini berib o‘tdi.[3,132.]

Ushbu gapda keltirilgan bel so‘zi aslida ot so‘z turkumiga tegishli hisoblanadi. Biroq bu yerda Chambilning belida ya’ni Chambilning markazida ma’nosini ifodalab, ko‘makchilashish hodisasi natijasida ko‘makchi vazifasini bajarib kelgan. Aslini olganda biror bir joyning beli bo‘lmaydi, bu o‘sha joyning markazida, o‘rtasida kabi ma’nolarni ifodalab kelgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, hozirgi o‘zbek adabiy tilida so‘z turkumlari o‘rtasida transpozitsiya hodisasi sodir bo‘lib, bir turkumga doir bo‘lgan so‘z boshqa turkumga ko‘chib, uning vazifasini bajarishi mumkin. Shunday birliklar borki, ular mustaqil turkum va yordamchi turkum funksiyalarini bajarish xususiyatiga ega. Ular yozuvchi tanlovi bilan nasriy va nazmiy matnlar tarkibida qo‘llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси нашриёти, 2006-2008, I том.

2. Erbutayeva Sh.U. Ko‘makchi so‘zlarning badiiy matndagi leksik tahlili. / Journal of new century innovations. Volume – 6_ Issue-1_May_2022 102.
3. https://tafakkur.net/sherlar/xurshid-davron
4. Zulxumor Mirzayeva, Komil Jalilov. Adabiyot, 7-sinf, – Toshkent.: Respublika ta’lim markazi, 2022. 132- bet.
5. https://tafakkur.net/namatak/muso-toshmuhammad-ogli-oybek.uz

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA KINOYA VA TAG MA’NONI IFODALOVCHI BIRLIKLAR
(“Kartina”, “Ko‘k konvert” va “Kampirlar sim qoqdi” hikoyalari misolida)

Nartosheva Mukaddas Voxid qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
ilmiy rahbar, o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
nartoshevamukaddas@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslik sohasida qo‘llaniladigan kinoya va tag ma’no tushunchalari tahlil ostiga olindi. O‘zbek tilining so‘zlashuv uslubida keng qo‘llaniladigan kinoya va tag ma’noni bildiruvchi lingvistik birliklar badiiy uslubga xos janrlarda ham o‘z ifodasini topadi. Badiiy asarning salmog‘ini, ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladigan bunday birliklar mashhur yozuvchimiz Abdulla Qahhor hikoyalari matnida qo‘llanilganligi ko‘rsatib o‘tildi.*

Kalit so‘zlar. *A.Qahhor, hikoyalar, kinoya, tag ma’no, kesatiq, “Kartina”, satira, tilshunoslik sohasi, ko‘chma ma’no.*

ABDULLA QAHHOR’UN HİKAYELERİNDE İRONİ VE GİZLİ ANLAMI İFADE EDEN BİRİMLER
(“Tablo”, “Mavi zarf” ve “Yaşlı kadınlar tel çaldı” hikayeleri örneğinde)

Nartoşeva Mukaddas Vohid kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Şodi oğlu,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı anabilim dalı asistanı

Özet. *Bu makalede, dilbilim alanında kullanılan ironi ve gizli anlam kavramları incelenmiştir. Özbekçede yaygın olarak kullanılan bu dilsel birimlerin edebi üslupla yazılmış eserlerde de yer aldığı gösterilmiştir. Edebi eserin etkileyiciliğini artıran bu birimlerin, ünlü yazarımız Abdulla Qahhor’un hikayelerinde nasıl kullanıldığına dair örnekler verilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *A.Qahhor, hikayeler, ironi, gizli anlam, iğneleme, “Tablo”, hiciv, dilbilim, mecaz anlam*

ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ИРОНИЮ И СКРЫТЫЙ СМЫСЛ В РАССКАЗАХ АБДУЛЛЫ КАХХОРА
(На примере рассказов “Картина”, “Голубой конверт” и “Старушки донёсшие наверх”)

Нартошева Мукаддас Вохид кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли,
научный руководитель, ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье рассматриваются понятия иронии и скрытого смысла, используемые в лингвистике. Показано, что эти лингвистические единицы, широко используемые в разговорной речи, находят свое отражение и в художественных жанрах. Рассматриваются примеры использования таких единиц в рассказах известного узбекского писателя Абдуллы Каххора.*

Ключевые слова. *А.Каххор, рассказы, ирония, скрытый смысл, насмешка, “Картина”, сатира, лингвистика, переносное значение.*

UNITS EXPRESSING IRONY AND IMPLICIT MEANING IN THE STORIES OF ABDULLA QAHHOR
(Through the stories “The painting”, “The blue envelope”, and “The old women who brought it upstairs”)

Nartosheva Mukaddas Vohid qizi,
Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute
student in Uzbek Language and Literature
Yusupov Sardor Shodi ogli,
scientific advisor, assistant at the Department of uzbek language and literature

Abstract*. This article analyzes the concepts of irony and implicit meaning used in linguistics. It demonstrates how these linguistic units, which are commonly used in colloquial Uzbek, also find expression in literary genres. The study provides examples of how such units are applied in the texts of the renowned Uzbek writer Abdulla Qahhor’s stories.*

Keywords. *A.Qahhor, stories, irony, implicit meaning, sarcasm, “The Painting”, satire, linguistics, figurative meaning*

Tilshunoslik nazariy bilim bosqichiga ko‘tarilgan hozirgi davrda har qanday til hodisalari o‘zaro bog‘liqlikda va sistemaviy munosabatdorlikda tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, hodisalarni til va nutq bosqichida o‘zaro aloqadorlikda tahlil qilish kuchaydi. Natijada til birliklari o‘rtasidagi munosabatlarga asosiy e’tibor qaratildi. Jumladan, badiiy asarlar orqali tag ma’no va kinoyaga oid birliklar topilib, tahlil etila boshladi.

So‘z ma’nosini aks ma’noda qo‘llash jarayoni kinoya deb yuritiladi. Kinoya orqali kesatiq, ta’ma, taajjub kabi ifodalar anglashiladi. Yozuvda kinoyani ifodalash uchun so‘z qo‘shtirnoqqa olinadi. Kinoya ko‘pincha tanqidiy ruhga ega bo‘lib, satira va hajv orqali ijtimoiy muammolarni ochib berishda muhim rol o‘ynaydi. Abdulla Qahhor satirik hikoyalari bilan mashhur bo‘lib, uning qahramonlari orqali jamiyatdagi illatlar kinoya yo‘li bilan fosh etiladi. “Kartina” hikoyasi shular jumlasidandir. “Paxtakor” mahallasiga intervyu olish maqsadida kelgan shoir va rejissyor orqali hikoya tafsilotlari yoritib berilgan. Ularga xalq tomonidan “akademiklar” kinoyasi ishlatiladi. Chunki qishloqqa shu paytgacha hali bunday kishilar kelmagan, birinchi marotaba ularni ko‘rgan xalq “akademik” so‘zini ishlatishini esa yozuvchi kesatiq ma’noda aks ettirgan [1, 180 b.]. Hattoki, shoir va rejissyorlarning qishloqqa kelishi ham kinoya tarzida, ajoyib bir voqea sifatida ifodalangan. “Bugun instruktorimizni qoldirdim, dada” jumlasida axborot temasi “shaxmat” bo‘lganligi konteksdan ma’lum. Shuning uchun bu gap, “shaxmat o‘yinda instruktorimizdan qo‘lim baland keldi” ma’nosiga ega.

Kinoya bilan bir qatorda tag ma’noni ham A.Qahhor hikoyalari misolida tahlil qilamiz.

Tag ma’no – ifodalanayotgan gapning ko‘chma ma’nosi. Ya’ni ikki shaxs uchun tushunarli ma’no. [2, 312 b.] “O‘g‘ri” hikoyasidagi “kichkinagina” shart – tag ma’nodir. Bu yerda “kichkina” so‘zi orqali katta shart ifodalanyapti.

“Rais o‘sha kuni tumanda birinchi bo‘lib, yigirma besh kilo pilla topshirdi va kampirlarga bergan va’dasiga muvofiq Toshkentga “sim qoqdi”.

Ushbu jumlalar orqali rais kampirlar haqida Toshkent radiosiga xabar bergan va ertasiga ular haqida radiodan butun qishloq xabardor bo‘lishi tag ma’no sifatida qo‘llanilgan.

“Kampirlar sim qoqdi” hikoyasida kampirlarga “nozanin”, “havaskorlar” kinoyalari ishlatilgan.

“Ko‘k konvert” hikoyasiga to‘xtaladigan bo‘lsak: “O‘rtoq askar! Ro‘molcha sizga omonat, urushdan keyin so‘rab olaman. Latofatxon G‘ulomovna”. Ko‘k konvert ichiga solingan bu xat, ya’ni ro‘molchan “urushdan keyin so‘rab olaman” so‘zi orqali-fashistlarni yo‘q qilmaguncha qaytib kelma ma’nosi ifodalangan.

Biz tag manoni ikki kishi uchun tushunarli bo‘lgan ko‘chma ma’noligini aytib o‘tdik. Aynan hozir tahlil qilgan “Ko‘k konvert” hikoyasining oxiri ham mana shunday biz ma’nosini tushunishimiz qiyin bo‘lgan tag ma’no bilan yakunlangan: “Harakatdagi armiya. PP-19640-B, o‘ntadan ortiq yaradorni jang maydonidan olib chiqqan bo‘lsa, qoraqosh, quralayko‘z, Latofatxon G‘ulomovnaga tegsin”. Tag ma’no ko‘pincha propozitsiya vositasida bayon qilinib, faqat ba’zi holatlardagina propozitsiyadan keyin muallif izohi sifatida oshkora verbal bayonga ega bo‘ladi [3, 109 b.]. Masalan, Anchadan keyin Qalandarov xuddi o‘ziga gapirganday dedi-kolxozda ayshingizni qilib yuraverasiz. Partiya tashkilotining sekretariga ish yo‘q deyish mumkin. Paxta hosili yuz. Pilla yuz. Oqsagan tarmog‘imiz yo‘q deyish mumkin. O‘zingiz ham bilsangiz kerak. Saida nima deyarini bilmay qoldi. Qalandarovning bu gaplaridan: sen emas, sendan durustroq sekretarga ham muhtoj emasman degan ma’no chiqar edi. Ko‘p hollarda so‘zlovchi o‘zi uchun muhim bo‘lgan axborot ko‘rinishlaridan birini oshkora bayon qilishni istamaganligi uchun uni matn ichiga tag ma’no sifatida johlashtiradi. Metaforik tagma’noning matndagi ifodasi so‘zlovchining ichki maqsadi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, fikrning ta’sir etish darajasini kuchaytiradi. Tinglovchining histuyg‘usiga ta’sir etish va yangi nutq vaziyatini yuzaga chiqarish (perlokutiv aktlar)ning boshlang‘ich nuqtasi sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan: Saida bir lahza o‘ylanib qolganidan keyin miyig‘ida kulib: Dunyoda bunaqa jonivorlar ko‘p, Arslonbek aka, – dedi, xo‘roz ham: (Men qichqirmasam, tong otmaydi, – deb o‘ylar ekan... (A.Qahhor)

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz joizki, kinoya va tag ma’no muloqotning muhim unsurlari bo‘lib, ular bevosita aytilmagan, ammo tushunarli bo‘lgan mazmunni ifodalaydi. Kinoya orqali so‘zlovchi o‘z fikrini bilvosita, ko‘pincha qarama-qarshi yoki o‘tkir ifoda shaklida yetkazadi, bu esa hazil, tanqid yoki satira tarzida namoyon bo‘lishi mumkin. Tag ma’no esa, gapning chuqur ma’nosini tushunish uchun kontekst va nutqiy vaziyatni hisobga olishni talab qiladi. Ushbu usullar muloqotga ohang, emotsional ta’sir va noziklik baxsh etadi hamda til boyligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006. 476 b.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2013, 403 b.
3. Qahhor A. Anor. – Toshkent, 2024, 126 b.
4. ziyouz.com kutubxonasi.

MIRMUHSIN ASARLARIDA KINOYA VA TAG MA’NONI IFODALOVCHI BIRLIKLAR (“Me’mor” romani misolida)

Utayeva Dilobar Utkir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
dilobarutayeva@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek tilida so‘zlarning tag ma’nosi va kinoya haqida gap ketadi. Taniqli yozuvchimiz Mirmuhsinning “Me’mor” romani matnida tag ma’no va kinoyaga*

olingan jumlalarning ma’nosi batafsil izohlandi. Undan tashqari kinoyaviy so‘zlar uslubiyati haqida ham fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. *Kinoya, tag ma’no, asos, so‘z, ma’no ko‘chishi, “Me’mor”, uslub, teskari ma’no, kesatiq, yasama ma’no, bosh ma’no, til, mazmun.*

MİRMÜHSİN'İN ESERLERİNDE İRONİ VE AŞAĞI BİRİMLERİ
(“Mimar” romanı örneğinde)

Utayeva Dilobar Utkir kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, bilimsel danışman,
Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet*. Bu makalede Özbek dilindeki kelimelerin altta yatan anlamı ve ironisi ele alınmaktadır. Ünlü yazarımız Mirmuhsin’in “Mimar” adlı romanının metninde geçen alt metinlerin anlamları ve ironik cümleler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca ironik söz söyleme metodolojisi hakkında da düşünceler sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Ironi, altta yatan anlam, temel, kelime, anlam aktarımı, “Mimar”, üslup, ters anlam, kesme, yapay anlam, asıl anlam, dil, içerik.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ПЕРЕДАЮЩИЕ ИРОНИЮ И СКРЫТЫЙ СМЫСЛ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИРМУХСИНА
(На примере романа «Архитектор»)

Утаева Дилобар Уткир кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли, научный руководитель,
ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье рассматривается скрытый смысл и ирония слов в узбекском языке. Подробно объяснен смысл подтекста и иронических предложений в тексте романа «Архитектор» нашего известного писателя Мирмухсина. Кроме того, высказываются соображения о методологии иронических слов.*

Ключевые слова. *Ирония, подтекст, основа, слово, перенос смысла, «Архитектор», стиль, перевернутый смысл, монтаж, искусственный смысл, основной смысл, язык, содержание.*

UNITS THAT EXPRESS IRONY AND TAG IN MIRMUHSIN’S WORKS
(On the example of the novel "The Architect")

Utayeva Dilobar Utkir qizi,
Uzbek-Finnish pedagogical institute
Faculty of languages, student of uzbek language and literature
Scientific advisor: Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, assistant of the
Department of uzbek language and literature

Abstract. *This article discusses the semantics and irony of words in the Uzbek language. The semantics and the meaning of ironic sentences in the text of the novel "Me’mor" by our famous writer Mirmuhsin are explained in detail. In addition, thoughts are also given about the methodology of ironic words.*

Keywords. *Irony, underlying meaning, basis, word, transfer of meaning, "Architect", style, inverted meaning, cut, artificial meaning, main meaning, language, content.*

Tilimizda so‘zlar o‘zining asosiy ma’nosidan tashqari ko‘chma ma’no va uslubiy ma’nolar ham ifodalab keladi. So‘z va uning ma’nolarini tilshunosligimizning leksikologiya bo‘limi o‘rganadi. So‘zlarning borliqda nimani atab kelishi, qanday vazifa bajarishi uning atash ma’nosi yoki leksik ma’no deyiladi. “So‘z til birligi sifatida, ayrim olinganda, biror konkret ma’noni bildirsa, nutq birligi sifatida gapda yana boshqa manolarni ham bildirishi mumkin. Natijada so‘z ma’nosining torayishi, kengayishi, o‘zgarishi yuz beradi va so‘zning quyidagicha ma’nolari hosil bo‘ladi: bosh ma’no va yasama ma’no” [1, 44 b.]. So‘zlar nutqda turli xil ma’nolarda qo‘llanadi, lekin bularning hammasi ham adabiy tilda uchramaydi. Ko‘chma ma’noda qo‘llangan so‘zning bosh ma’no bilan aloqasi uzilib ketmaydi. Bunda bosh ma’noning qaysidir o‘xshash jihati asosida ma’no ko‘chadi. “So‘zning dastlabki, asosiy, birlamchi, boshqa bir leksik ma’nosining kelib chiqishi uchun asos bo‘lgan ma’nosi bosh ma’no deyiladi. Shu bosh ma’noning taraqqiyoti asosida kelib chiqqan ma’no yasama ma’no deyiladi”[1, 45 b.]. So‘zning asosiy ma’nosi bosh ma’no yoki tag ma’no deb ham yuritiladi. So‘zning tag ma’nosiga teskari ma’noda qo‘llanishi kinoya deb yuritiladi. Kinoya ham ma’no ko‘chishi orqali sodir bo‘ladi.

“Asos ma’no shunday ma’no bo‘ladiki, so‘zdagi biror yoki bir necha ma’no doimo unga bog‘liq bo‘ladi. Shu ma’no yoki ma’nolar obyekti asos ma’no obyektlariga o‘xshashligi, aloqadorligi, tarkiblanishi, vazifa almashishi yoki tobeliligi bilan xarakterlanadi va shu orqali asos ma’noni ifoda etuvchi so‘z bilan ifodalanadi. Mana shu keyingi ma’nolarga nisbatan ham mazkur ma’no asos ma’no hisoblanadi” [2, 119 b.]. Taniqli o‘zbek adibi Mirmuhsin asarlarida bir qancha kinoyaga olingan so‘zlarni uchratishimiz mumkin. “Me’mor” romani bunday so‘zlarga boy asar hisoblanadi. Masalan:

1. “Me’morchilik san’atiga aloqasi yo‘q, doimo ustod Qavom bilan ustod Buxoriy orasini buzib yurgan “yumshoq supurgi”, Ahmad Chalabiyni esa, qo‘llab-quvvatlardi” [3, 15 b.].

Ushbu gapda “yumshoq supurgi” iborasi orqali Ahmad Chalabiy kinoya qilingan. Aslida bu so‘z sodda, yuvosh kishilarga nisbatan ishlatiladi. Bu parchada asar qahramoni Ahmad Chalabiyning mug‘ombir, tilyog‘lamachi kishi ekanligini tasvirlash uchun aks ma’noda qo‘llangan.

2. “Janoblar, sayil qachon boshlanadi? – dedi Badia, yana “o‘g‘il bolalik”ka qaytib” [3, 152 b.]. Asarda me’morning qizi Badianing o‘g‘il bolacha kiyinib o‘zini o‘g‘il boladek ko‘rsatgan holatlari uchraydi. Shu vaqtlarda “yigitcha”, “o‘g‘il bola” kabi kinoyalar qo‘llanadi. Badia akasining kiyimlarini kiyib, xanjar olib yuradi. O‘sha vaqtda Hirotda o‘g‘il boladek kiyingan boshqa qizlarni ham uchratib qolishardi.

3. “Mashaqqatli, issiq yo‘l bedov otlarni ham boshqa otlardek , “mo‘min” qilib qo‘ygan edi” [3, 261 b.].

Ushbu gapda mo‘min so‘zi kinoyaga olingan. Bu so‘zning tag ma’nosi e’tiqod qiluvchi, ishonuvchi hisoblanadi. Yuqoridagi parchada tutqich bermaydigan otlarning qiyin yo‘lni bosib o‘tishi natijasida qo‘lga o‘rgatilgandek yuvosh tortib qolishiga ishora qilingan.

4. “Me’mor yasatig‘lik xonaga kirib yotdi. Badia bu “iltifot”ga shubha bilan qarab, og‘asining lattaga o‘rog‘liq isfixonini o‘ziga yaqin qo‘ydi” [3, 281 b.]. Mazkur gapda iltifot so‘ziga e’tibor beramiz. Iltifot so‘zi, aslida, insonga qilingan yaxshi munosabat, marhamat degan ma’nolarni bildiradi. Uning aks ma’nosi esa, sovuq muomala qilishni bildiradi. Roman qahramonlari Hirotdan Buxoroga yo‘lga chiqqan bo‘lishadi. Yo‘lda ularning joniga qasd qilish uchun ayg‘oqchi ham qo‘yiladi. Shuning uchun har qanday iltifot Badiani shubhaga solardi. Bu iltifot tagida yovuz niyat bordek tuyilar edi.

5. “Me’morning bedarak “yo‘qolib-yitib” ketgani go‘yo uning yo‘lini ochgan, undan “buyuk” odam yoq edi” [3, 338 b.]. Ushbu parchada birato‘la ikki o‘rinda kinoya mavjud. Me’morga nisbatan “yo‘qolib-yitib” ketish sifati qo‘llangan. Aslida, me’mor yo‘qolib ketmaydi. Amirzodalar uni Hirotdan uzoqroqqa yuborish niyatida bo‘lishadi va me’mor o‘z shahri Buxoroga borish uchun yo‘lga tushadi. U ketgandan so‘ng qurilish ishlari korfarmo vazifasini bajaradigan Ahmad Chalabiyga

qoladi. “Buyuk” sifati shu sababdan teskari ma’noda qo‘llangan. Chunki Ahmad Chalabiy me’morchilikdan xabari yo‘q kishi edi. Aslida u buyuk odam emas, undan hamma bezor edi.

6. “Bu gap tezda shaharga tarqalib ketdi. Og‘izdan-og‘izga o‘tib, ba’zi odamlar chalg‘ib: “qabohat yo‘liga kirgan” Me’morni la’natladi” [3, 339 b.]. Romanda ko‘rishimiz mumkinki, me’mor hech qanday qabohat yo‘liga kirmaydi. O‘g‘li Nizomiddin shohga suiqasd qilganlarga qo‘shilib qoladi va qatl ettiriladi, shu sababli me’morning Hirotda qolishi xavfli bo‘lib qoladi. Ayrim yomon niyatli kishilar vaqtdan foydalanib me’mor haqida turli xil bo‘lmag‘ur gaplar tarqatishadi. Uni xalq orasida obro‘sizlantirmoqchi bo‘ladi. Lekin romandan bilamizki, me’mor oqko‘ngil, mamlakat uchun sidqidildan xizmat qilgan, atrofdagilardan iliq so‘zi va molini ayamaydigan, xalq orasida obro‘li shaxs edi.

“Kinoya – til birligini uning haqqoniy ma’nosiga nisbatan boshqa yoki qarama-qarshi ma’noda, kesatiq, qochiriq, piching bilan ishlatishdan iborat ko‘chim” [4, 58 b.]. Kinoya qilingan so‘z yozma nutqda yaqqol ko‘rinib turadi. Negaki, bunday so‘zlar qo‘shtirnoq ichida yoziladi. Og‘zaki nutqda esa talaffuzdan, ohangdan bilib olish mumkin. Uslub jihatdan qaralganda, kinoya rasmiy, ilmiy va publitsistik uslublarda deyarli qo‘llanmaydi. Badiiy uslubda asar ta’sirchanligi va ifodaviyligini oshirish maqsadida qo‘llaniladi. “Me’mor” romanida qahramonlarni sifatlash, ta’riflash va bo‘lgan voqealarga nisbatan fikr bildirish holatlarida ko‘plab kinoyaviy so‘zlarga duch kelamiz. So‘zlashuv uslubi esa, kinoyalarga boy hisoblanadi. Nutq jarayonida talaygina kinoya qilingan so‘zlarni eshitamiz va o‘zimiz ham qo‘llaymiz. Badiiy va so‘zlashuv uslubi kinoyalarga boy uslublardir. Kinoya so‘zning tag ma’nosi bilan aloqadorlikda, o‘xshash jihatlari orqali emas, balki batamom teskari mazmunni ifodalash uchun ma’no ko‘chirilishidir.

Xulosa qilib aytganda, tag ma’no va kinoyadan foydalanish nutq ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Badiiy asarlarda esa ifodalanayotgan fikrga subyektiv munosabat va emotsionallik bag‘ishlash uchun qo‘llaniladi. Ular til va nutq birliklarining muhim, ajralmas qismi hisoblanadi. Biz bilamizki, muloqotda kinoyaning qo‘llanish o‘rni erkin, ammo ulardan me’yoridan ortiq foydalanish nutq sofligiga ta’sir qilishi mumkin. Kinoya berilayotgan fikrni bevosita anglatmay, teskari ma’noda kesatiq, pichingni ifodalash uchun tag ma’no bilan uzviy bog‘liq holda ishlatiladi. Bunday leksik vositalar til va nutq boyligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Miraziz Mirtojiyev. O‘zbek tilida polisemiya. Toshkent, 1984. 135 b.
2. X.Muxiddinova, D.Xudayberganova, I.Umirov, N.Jiyanova, T.Yusupova. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2006. 208 b.
3. Mirmuhsin. “Me’mor” romani. Toshkent. 2024. 416 b.
4. N.Mahkamov, I.Ermatov. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent. 2013. 144 b.
5. www.ziyonet.uz elektron sayti

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA QO‘LLANGAN ANTROPONIMLAR TAHLILI

Xo‘jayorov Bahrom Alisher o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute talabasi
Ilmiy rahbar: Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
bahromxojayorov49@gmail.com

Annotatsiya*. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida qo‘llangan antroponimlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida shaxs ismlari va taxalluslarning lug‘aviy hamda ma’noviy xususiyatlari, ularning milliy qadriyatlar, diniy e’tiqod va tarixiy jarayonlar bilan bog‘liqligi yoritildi.*

Kalit so‘zlar. *Abdulla Qodiriy, “O‘tkan kunlar”, antroponimlar, arabiy ismlar, forscha ismlar, turkiycha ismlar.*

ABDULLA KADİRİ’NİN “GEÇMİŞ GÜNLER” ROMANINDA KULLANILAN ANTROPONYİM ANALİZİ

Hocayorov Bahrom Alişer oğlu,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, bilimsel danışman
Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede Abdulla Qodiriy’nin "Geçmiş Günler" adlı romanında kullanılan antroponimler incelenmektedir. Araştırmada kişi adları ve lakapların leksik ve manevi özellikleri, milli değerlerle, dinsel inançlarla ve tarihî süreçlerle bağlantısı incelenmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Abdulla Qodiriy, "Geçmiş Günler", antroponimler, Arapça isimler, Farsça isimler, Türkçe isimler.*

АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ, ИСПОЛЬЗОВАННЫХ В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДИРИ «МИНУВШИЕ ДНИ»

Ходжаёров Бахром Алишер оглы,
студент Узбекско-Финского педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли, научный руководитель,
ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В статье анализируются антропонимы, используемые в романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни». В ходе исследования были изучены лексические и духовные характеристики личных имен и прозвищ, их связь с национальными ценностями, религиозными верованиями и историческими процессами.*

Ключевые слова. *Абдулла Кодири, «Минувшие дни», антропонимы, арабские имена, персидские имена, турецкие имена*

ANTHROPONYMS ANALYSIS USED IN ABDULLA QADIRI’S NOVEL “DAYS OF PAST”

Khojayorov Bahrom Alisher oglu,
student of Uzbek-Finnish pedagogical institute
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, scientific advisor,
assistant of the Department of uzbek language and literature

Abstract. *This article analyzes the anthroponyms used in Abdulla Qodiriy’s novel "Days Past". The study sheds light on the lexical and spiritual characteristics of personal names and nicknames, their connection with national values, religious beliefs and historical processes.*

Keywords. *Abdulla Qodiriy, “Days Past”, anthroponyms, Arabic names, Persian names, Turkish names.*

Antroponimlar (shaxsning ismi, laqabi va taxallusi) o‘zbek xalqining qadimiy madaniy-ma’naviy hamda lisoniy qadriyatlaridan biridir.

O‘zbek antroponimlarining lug‘aviy va ma’noviy xususiyatlari axloqiy jihatdan yetuk, komil inson bo‘lishini istash tushunchasini ifoda etuvchi ism berish.

Diniy motivlar. Ushbu motiv ma’lum tarixiy sharoit tufayli o‘zgarib turgan bo‘lsa-da, uning asosiy mazmuni diniy e’tiqod motivi bolaga ism tanlashda yetakchi tasavvurlardan biri bo‘lgan. Masalan, turkiy xalqlarning islom diniga o‘tishi uning antroponimiya tizimiga katta ta’sir ko‘rsatgani bunga dalil bo‘la oladi. Keltirilgan motivlar o‘zbek ismlarining paydo bo‘lishi, ismlar fondining shakllanishi va boyishida asosiy omillik rolini o‘ynagan va hozirga qadar an’anaviy fond sifatida iste’molda bo‘lishini ta’minlagan.

Keltirilgan motivlarning barchasi o‘zbek antroponimiyasi rivojidagi ekstralingvistik (nolingvistik) omillar bo‘lib, buni etnolingvistika, sotsiolingvistika, shuningdek, tarix va madaniyat tarixi sohalari ham o‘rganadi.

Otabek – bu ism qahramonining zodagonlik darajasi, jasurligi va oilaviy qadriyatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Otabek obrazi milliy qahramonlik vatanparvarlik va an’anaviy qadriyatlari ifodalanadi. Otabek – beklar boshlig‘i, nasl-nasabli bola degan ma’noni anglatadi.

1. Yusufbek Hoji. “Yusuf” ismi arabcha bo‘lib, “xudo qo‘shsin” yoki “xudo orttirsin” degan ma’noni anglatadi. Hoji esa, haj ziyoratini ado etgan kishiga nisbatan aytiladi.
2. Kumush. Turkiycha so‘z bo‘lib, quyidagi ma’nolarga ega: e’tiborni tortuvchi qiz yoki oq yuzli, oq badan, nafis go‘zal qiz.
3. Hasanali. Hasan – arabcha so‘z bo‘lib go‘zal, chiroyli degan ma’noni bildiradi, Ali esa, yuqori, ulug‘ degan ma’noni anglatadi.
4. Homid. Arabcha ismi bo‘lib, maqtovchi yoki maqtovga sazovor degan ma’noni anglatadi.
5. Zaynab. Arabcha so‘z bo‘lib, “go‘zal”, “ziynatli” degan ma’noni anglatadi.
6. Mirzakarim. Mirza forscha so‘z hisoblanadi va yozuvchi yoki kotib ma’nolarini anglatadi. Karim esa, arabcha saxiy, oliyjanob degan ma’nolarini bildiradi. Birgalikda esa, oliyjanob inson ma’nosini anglatadi.

Qutidor. “Quti” (baxt, saodat) va “dor” (egasi) so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “baxt egasi” yoki “saodatli” degan ma’noni anglatadi.

7. Rizvonbek. “Rizvon” arabcha bo‘lib, “rozi qilganman” degan ma’noni anglatadi. “Bek” esa “hokim” yoki “rahbar” degan ma’noni anglatadi.
8. Xushro‘y. Forscha ism bo‘lib, “xush” (yoqimli) va “ro‘y” (yuz) so‘zlaridan “yoqimli yuzli” yoki “chiroyli” degan ma’noni anglatadi .
9. Musulmonquli. “Musulmon” va “qul” so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “Allohning quli” degan ma’noni anglatadi.
10. Alim. Arabcha ism bo‘lib, “bilimdon, olim” degan ma’noni anglatadi.
11. Sodiq. Arabcha ism bo‘lib, “sodiq”, “ishonchli” degan ma’noni anglatadi.
12. Olim. Arabcha ism bo‘lib, “bilimdon” “olim” ma’nosini bildiradi.
13. Qobil. Arabcha ism bo‘lib, “qobiliyatli”, “istedodli” degan ma’noni anglatadi.
14. Solih. Arabcha, “solih”, “ezgu”, “yaxshi” degan ma’noni anglatadi.
15. Abdurahmon. Arabcha “Abd” - (qul) va “Rahmon” (Allohning ismlaridan biri “mehribon”) so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “Allohning quli” degan ma’noni anglatadi.
16. Iskandar. Yunoncha, “Aleksandr” ismining o‘zbekcha ma’nosi bo‘lib, “insonlarni himoya qiluv” degan ma’noni aglatadi.
17. Xolida. Arabcha ism bo‘lib, “abadiy”, “mangu”, degan ma’noni anglatadi.
18. Zulfiya. Arabcha ism bo‘lib, “sochlari jingalak” yoki “sochlari silliq” degan ma’noni anglatadi.
19. Rahmat. Arabcha ism bo‘lib, “rahmat”, “marhamat” degan ma’noni anglatadi.
20. Shamsiya. Arabcha ism bo‘lib, “quyoshga oid” yoki “quyoshli” degan ma’noni anglatadi.
21. Habiba. Arabcha ism bo‘lib, “sevimli”, “yoqimli” degan ma’noni anglatadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, roman qahramonlarining ismlari ularning ijtimoiy mavqeyi, axloqiy fazilatlari va hayotdagi o‘rnini aks ettiradi. Otabek ismi zodagonlik va jasorat ramzi sifatida qo‘llangan. Yusufbek Hoji ismi diniy hurmat va tajriba ma’nosini ifodalaydi. Kumush ismi esa go‘zallik va nafosat ramzi hisoblanadi.

Romandagi antroponimlar arabcha, forsiy va turkiy manbalardan kelib chiqqan bo‘lib, ularning semantik ma’nolari o‘zbek madaniyati va tilining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, maqolada antroponimlarning tarixiy shakllanishi, ularning diniy va milliy motivlari ham o‘rganildi. Natijada o‘zbek antroponimiyasida ekstralingvistik omillar, jumladan etnolingvistika va sotsiolingvistika asosiy rol o‘ynashi aniqlandi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘zbek xalqining nom tanlash an’analari, uning madaniy merosi va tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Qodiriy. O‘tkan kunlar, roman, “Abadiy barhayot asarlar” turkumi. Nashrga tayyorlovchi: Xondamir Qodiriy, T.: “Navro‘z”, 2019. - 400 b.
2. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o‘zbek tili (darslik), Toshkent, “Universitet” nashriyoti, 2006, 476 b.
3. Ўзбек тили антропонимикаси. Э.А.Бегматов. Тошкент: Фан, 2013. 264 б.
4. https://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?start=6

TOG‘AY MURODNING “OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ROMANIDA SUBKODLARDAN FOYDALANISH

Abduvohidova Dildora Fazliddin qizi,
O‘zbekiston- Finlandiya pedagogik instituti talabasi
Erbutayeva Shalola Utkirovna,
ilmiy rahbar, O‘zbekiston- Finlandiya pedagogik instuti katta o‘qituvchisi
dildoraabduvohidova384@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada subkod termini va uning qanday qo‘llanilishini xalqimizning zabardast vakillaridan bir bo‘lmish Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida ko‘rib chiqamiz.*

Kalit so‘zlar. *Kod, subkod, sheva, jargon, adabiy til.*

TOG‘AY MUROD’UN “BABAMDAN KALAN TARLALAR” ROMANINDA ALT KODLARIN KULLANILMASI

Abduvohidova Dildora Fazliddin kızı,
Özbekistan - Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Erbutayeva Shalola Utkirovna,
bilimsel danışman, Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü
kıdemli öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede, "subkod" terimi ve onun nasıl kullanıldığını halkımızın önde gelen temsilcilerinden biri olan Tog‘ay Murod’un “Babamdan Kalan Tarlalar” romanı üzerinden ele alıyoruz.*

Anahtar kelimeler. *Kod, subkod, ağız, jargon, edebi dil.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУБКОДОВ В РОМАНЕ ТОГАЯ МУРОДА «ПОЛЯ, ОСТАВШИЕСЯ ОТ ОТЦА»

Абдувахидова Дильдора Фазлиддин кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Эрбутаева Шалола Уткировна,

научный руководитель, старший преподаватель
Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В этой статье мы рассмотрим термин «субкод» и его применение через роман «Отаман қалған далалар» одного из выдающихся представителей нашего народа Тогая Мурода.*

Ключевые слова. *Код, субкод, диалект, жаргон, литературный язык.*

THE USE OF SUBCODES IN TOGAY MUROD’S NOVEL “FIELDS LEFT BY MY FATHER”

Abduvohidova Dildora Fazliddin qizi,
student of Uzbekistan-Finland pedagogical institute
Erbutayeva Shalola Utkirovna,
scientific advisor, senior lecturer of the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *In this article, we will examine the term "subcode" and its application in the novel Otamdan qolgan dalalar by Togay Murad, one of the prominent representatives of our nation.*

Keywords. *Code, subcode, dialect, jargon, literary language.*

Milliy adabiyotimizning XX asr oxirgi choragi rivojida Tog‘ay Murodning munosib o‘rni bor. U ellik besh yillik hayoti, salkam o‘ttiz yillik ijodiy faoliyati davomida bir necha hikoya, to‘rt qissa ikki roman yaratdi, jahon adabiyotidan tarjimalar qildi, adabiy- tanqidiy maqolalar yozdi. Yozuvchi qoldirgan adabiy meros miqdor jihatdan U qadar ko‘p emas. Ammo uning qissa va romanlari o‘ziga xos badiiyati, til va ifoda tarzi, “adabiy aholi” safiga olib kirgan hech qaysi adibnikiga o‘xshamaydigan tirik odamlari- personajlar bilan davr adabiyotida yorqin iz qoldirgan. Ilk romani “Otamdan qolgan dalalar” Tog‘ay Murod ijodidagina emas, milliy adabiyotimiz tarixida muhim hodisa bo‘ldi. Bu asarni yozishga kirishar ekan, yozuvchi o‘zini, o‘zining hayot haqidagi bilim, tasavvurlarini qayta tanqidiy taftishdan o‘tkazadi. Shu paytga qadar amal qilgan ijodiy aqidalarga sodiq qolgan holda qishloq hayoti, oddiy odamlar turmushini o‘zgacha nigoh bilan anglash yo‘lini tutadi. [5]

Tilshunoslikda kod deganda lisoniy shakllar: til, hududiy yoki ijtimoiy dialektik, shahar konyesi tushuniladi. “Kod” termini bilan birga “subkod” termini ham ishlatiladi. Masalan, hozir o‘zbek tilining subkodlari bu - adabiy til, ijtimoiy jargon, shahar (Toshkent) koynesi hisoblanadi. Subkod ham o‘z navbatida turlarga bo‘linib, tarkibiga quyidagicha subkodlari kiritish mumkin. Masalan, rus adabiy tili, milliy tilga nisbatan subkod bo‘lgan holida ikki turga kodlashgan va so‘zlashuv tiliga ajraladi. Bulardan har biri o‘zining vazifasiga ko‘ra bir-biridan farqlanadi: kodlashgan til nutqning adabiy shaklida, so‘zlashuv tili esa nutqning kundalik o‘g‘zaki shaklida qo‘llaniladi. O‘z navbatida kodlashgan adabiy til ilmiy, rasmiy, publitsistik, badiiy va boshqa uslublarga bo‘linadi. Bunga o‘xsha holat so‘zlashuv tilida ham kuzatiladi. Rus sotsiolingvistikasida subkodlar ko‘pincha til mavjudlik shakllari, g‘arb sotsio-lingvistikasida registerlar deb har yuritiladi. Yuqoridagi ma’lumotlarga tayanib “Otamdan qolgan dalalar” romanidagi subkodlarni ko‘rib chiqamiz. Dehqonqul tilidan aytilgan bobosi Jamoliddin ketmon tarifida “Bobomizda nima bo‘ldi - ketmon bo‘ladi. Ketmon emas - bir baloyi bad bo‘ladi!. Bu yerda bad so‘zi yomon ma’nosida qo‘llanilgan. Yo‘ldan o‘tkich-ketkichlar bobomizga hormang etadi. Yani, o‘tib- ketayotganlar ayotgan qo‘shimchasi ***-kich*** shakilda qo‘llanilgan. Saraton jingirtob- jingirtob kuydirmish bir mahal yo‘ldan ajabtovur ovozlar eshitildi. Vo darig‘o, shu ko‘rinmish ajina bo‘ldimi?. Yoki Jamoliddin ketmon bilan Salohiddin bo‘yrachi nutqida ishlatilgan so‘zlar. Bobomiz bo‘yrachini gapga soladi. Sizdan oldin ashiyoqqa bir balo o‘tdi, - deydi bobomiz.Ana u yerga so‘zi ashiyoqqa qisqartirilgan shaklida asarda keltirilgan. Salohiddin bo‘yrachi ariq o‘ngida oyoq iladi. Oyoq ilmoq ya’ni o‘sha yerga o‘tirmoq. Salohiddin bo‘yrachi shunday deya, yo‘l bosh adog‘iga qarab oladi. Adog‘i - oxiri.

Bobomiz, oldiga lik etib sanchib o‘tadi. Boshqa shevalarda likkillamoq shaklida ham ishlatilgan holatlarni ham ko‘rishimiz mumkin. Ushbu gapda lik etib va sanchib o‘tdi degan so‘zlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak. Kishini bir qaraganda e’tiborini tortadigan holatni ko‘ramiz. Gapning umumiy mazmunidan kelib chiqib tezlik va chaqqanlik bilan o‘tirdi desak adashmagan bo‘lamiz. Bobomiz qabatiga cho‘kadi.Bu gapda qabati degan so‘zga duch kelamiz. O‘quvchida ba’zı tushunmovchilik holati ham bo‘lishi mumkin. Chunki qabat so‘zining asil ma’nosiga qaraydigan bo‘lsak qavat, qatlam ma’nosini bildiradi. Ko‘pincha narsalarning ustiga tushgan yoki joylashgan qismi haqida gap ketganda ishlatiladi. Bu gap qabatiga ya’ni yoniga o‘tirdi ma’nosida qo‘llangan. Mulla Oqposhsho bizni ololmaydi, deyatib edi- yu? Deyayotib -yotib -yatib yoki romanda qo‘llangan “Bo‘laman degich el, bir-birini botirim deydi, bo‘lmayman degich el, bir-birini etini yeydi”. Degan so‘zi degich shaklida talaffuz qilingan. Chalajon oq lashkarlar tag‘in daf’ a qilibdi. Ha tavqi la’natlar! Toshkanniyam olibdimi-a? Toshkent so‘zi Toshkan kent- kan tarzida insonlar nutqida qo‘llanilgan.[15,18] Oqposhsho saharlayin Tashkanni bosibdi. Ila- bila, Qo‘qongacha kelibdimi-?. Bobomiz chaparasta-chaparasta so‘kadi. Bobomiz ohista- ohista tejaladi. Erkakzot Oqposhshoda asalli bir enlik lungi bo‘lmaydi. Ayolzot Oqposhshoda mammalari osma qovunday- osma qovunday- osilib yotadi. [20]

Erkak va ayol so‘zlariga nima sababdan yozuvchi, zot qo‘shimchasini qo‘lladi degan savol kitobxonni xayolidan o‘tishi mumkini. Shunchaki erkak va ayol so‘zlarini qo‘llasa ham bo‘lardi. Zot qo‘shmchasini qo‘llashdan maqsad nima degan savollar tug‘ilishi mumkin. Zot qo‘shimchasi ot va sifat so‘zlariga qo‘shilib “lik”ga tegishli ma’nolarini bildiradi. Bu qo‘shimcha ko‘pincha ilmiy va rasmiy uslubda uchraydi. Masalan: *Arabzot* (barcha arab millatiga mansub). *Shirinzot* (shirinlik bilan bog‘liq). *Insonzot* (barcha insonlar) Ushbu ma’lumotga tayangan holda erkakzot Oqposhsho va ayolzot Oqposhsho deganda Oqposhsholar va u yerning aholisini yozuvchi zot qo‘shimchasi orqali ifolagan deyishimiz mumkin. Eshikog‘alar dang qotib qoladi. Otishlarini-da bilmaydi, otmasliklarini-da bilmaydi. Dong qotib so‘zi bu o‘rinda dang shaklida qo‘llangan. [24] . Biz asarda qo‘llanilgan maqollarni ham shaeva shaklida qo‘llanilishini ko‘rishimiz mumkin. "O‘ttizda er atangan, qiriqida sher aylanar, deydilar . Taqsir, men bir kam saksonda. Atalgan va atalar so‘zlari atangan va atanar tarzida ifodalangan.[31] Asarda Dehqonqul tilidan aytilgan *o‘zbak* (o‘zbek), *shul* (shunday), *bola-baqra* (bola-chaqa), *qandaychikin* (qanday), *ulay-bulay* (unday-bunday), *elovrayapsanmi* (alahsilayapsanmi) *jigit* (yigit) va ko‘plab shevaga oid so‘zlar ishlatishni ko‘rishimiz mumkin. [34,48] .

Yuqorida keltirilgan shevaga oid turli xil so‘zlar asarning boshidan oxirigacha qo‘llanilgan. Biz asarni bir qarashda yoq sodda xalqona tarzida yozilgan desak adashmagan bo‘lamiz. Tog‘ay Murod “Otamdan qolgan dalalar” romanida inson-larning qanday turmush sharoitida yashayotganligini, qanday davr va o‘sha davr ziddiyatlarini sodda xalq tilidan ochib bergan deb ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tog‘ay Murod “Otamdan qolgan dalalar” romani. Zukko kitobxon nashriyot-matbaa uyi, 2022. – B 351.
2. Yusupova Orzibonu Sunnatovna. Sotsiolingvistika (O‘quv qo‘llanma) Samarqand, SamDU nashriyot. – 2023. – B 234.
3. H.Dadaboyeva, Sh. Usmonova "Horijiy sotsiolingvistika 2014.
4. Zarif Aliqulov, Soat Boymirzayeva. Sotsiolingvistika. Ma’ruzalar matni. Samarqand, SamDU nashri. - 2009. - B 108.
5. Sh. Usmanova va boshqalar . Sotsiolingvistika (o‘quv qo‘llanma) Toshkent, "Universitet" . - 2014. - B 85.

MILLIY TIL VA ADABIY TIL

Aslanova Marjona Azamatjonovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li, ilmiy rahbar,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
aslonovlaziz6@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada milliy va adabiy tilning bir-biri bilan aloqasi, ularning qo‘llanilish doirasi haqida ma’lumotlar keltirilib o‘tiladi. Milliy tilning adabiy tildan ko‘ra kengroq doirada ishlatilishi, bir so‘z bilan aytganda, adabiy til ham milliy tilning bir qismi ekanligini hisobga olib, ularning xalq turmush tarzi, qadriyatlari, madaniyatini aks ettiruvchi vosita sifatida ko‘rsatilishi to‘g‘risida fikr yuritildi.*

Kalit so‘zlar. *Milliy til tushunchasi, adabiy til, adabiy til shakllari.*

MILLI DIL VE EDEBI DIL

Aslanova Marjona Azamatjonovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
Bilimsel danışman, Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede, milli dil ile edebi dilin birbirleriyle olan ilişkisi, kullanım alanları hakkında bilgiler sunulacaktır. Milli dilin, edebi dilden daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu, kısaca edebi dilin de milli dilin bir parçası olduğu göz önünde bulundurularak, bu dillerin halk yaşam tarzı, değerleri ve kültürünü yansıtan araçlar olarak gösterileceği tartışılacaktır.*

Anahtar kelimeler. *Milli dil kavramı, edebi dil, edebi dil biçimleri.*

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

Асланова Маржона Азаматжоновна,
студентка Узбекско-Финсого педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли,
научный руководитель ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье будет рассмотрена связь между национальным и литературным языком, а также их области применения. Учитывая, что национальный язык используется в более широком диапазоне, чем литературный, и что литературный язык является частью национального языка, будет рассмотрено, как эти языки служат средствами отражения народного образа жизни, ценностей и культуры.*

Ключевые слова. *Понятие национального языка, литературный язык, формы литературного языка.*

NATIONAL LANGUAGE AND LITERARY LANGUAGE

Aslanova Marjona Azamatjonovna,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
scientific advisor, assistant of the Department of uzbek language and literature

Annotation. *This article discusses the relationship between the national language and the literary language, as well as their areas of application. It is highlighted that the national language is used in a wider scope than the literary language, and that the literary language is considered a part of the national language. The article will explore how these languages serve as tools to reflect the people’s way of life, values, and culture.*

Keywords. *Concept of the national language, literary language, forms of literary language.*

Milliy til – umumiy iqtisod va manaviy boylik bilan birga millatni tashkil etuvchi ijtimoiy-tarixiy kategoriya hisoblanadi. Xalqning o‘zaro aloqa vositasi hisoblangan milliy til ikki shaklga, ya’ni og‘zaki va yozma shaklga egadir. Milliy tilning shakllanishidagi eng oliy bosqich milliy adabiy til hisoblanadi. Ammo milliy til adabiy tildan farqlanib, og‘zaki nutq va xalq shevalarini ham o‘z ichiga oladi.

Adabiy til – tarixan tarkib topgan, qat’iy me’yorlarga bo‘ysunuvchi, so‘zlashuvchilarning qaysi hududda yashishidan qat’iy nazar barchalari uchun tushunarli va umumiy bo‘lgan til sanaladi. Professor A.Anorbekova adabiy til tushunchasiga quyidagicha ta’rif beradi: “Adabiy til – barchaga tushunarli bo‘lgan so‘zlar, qo‘shimcha, ibora va gaplardan iborat bo‘ladi. Adabiy til qoidalari – me’yorlarini belgilash uchun tilshunos olimlar sheva va lahjalarni o‘rganadilar, umumga tushunarli til xususiyatlarini belgilab, an’anaviy adabiy til qonun-qoidalarni ham hisobga olib, zamonaviy adabiy tilni va uning me’yorlarini belgilaydilar. Adabiy tilda adabiy, ilmiy asarlar yoziladi. Bu til matbuot, adabiyot va ilmiy asarlar tili, ma’ruzalar, so‘zlashuv tili bo‘lib qoladi” [1, 12 b.].

Adabiy til har qanday tilning oliy shakli sanaladi va lug‘at tarkibining boyligi, grammatik qurilishining tartibga solinganligi, qat’iy me’yorlarga amal qilishi, uslubning rivojlanganligi bilan muhimdir. Adabiy til yozma va og‘zaki shakllarga ega bo‘ladi. Og‘zaki adabiy til ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladigan, ommaviy axborot vositalari (radio, televideniye)da ishlatiladigan til hisoblanadi. Yozma adabiy til esa, rasmiy, ilmiy, publitsistik va badiiy uslublarda ishlatiladigan tildir. Adabiy tilning yozma shakli og‘zaki shaklga qaraganda til taraqqiyotining keyingi bosqichlarida joriy qilingandir. Adabiy tilning yozma shakllarida orfografik va tinish belgilariga oid qoidalarga amal qilinadi. Adabiy til milliy tilning negizida shakllanadi va bu uning nisbatan barqarorligini ta’minlaydi. Milliy til ijtimoiy-tarixiy kategoriya hisoblanib, muloqot vositasi bo‘lgan tilni ifodalaydi. M.Mirzayev: “Adabiy til – umumxalq tilidan yasalgan guldasta”, – deb baho bergan edi. “O‘zbek adabiy tili sheva va lahjalar bir butunligidan iborat bo‘lgan o‘zbek milliy tilidan farqlanadi. O‘zbek adabiy tili o‘zbek millatiga tegishli bo‘lgan milliy tilning tarkibiy qismi hisoblanadi. Milliy til bilan adabiy til orasidagi aloqa butun-qism, umumiylik-xususiylik munosabatidek bo‘ladi” [2, 15 b.]. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining taraqqiyotini belgilovchi omillar ikki xildir. Bular: lingvistik omillar (lisoniy) va ekstralingvistik (nolisoniy) omillar hisoblanadi.

Professor Hasanboy Jamolxonov bu ikki omilga quyidagicha ta’rif beradi: “Lingvistik (lisoniy) omillar – muayyan tilning strukturaviy va sistemaviy xususiyatlari, fonemalar tizimi, lug‘at boyligi, morfema tiplari, so‘z yasash modellari, grammatik qurilishi, ular o‘rtasidagi aloqa va munosabatlarni belgilovchi qoida va qonuniyatlar kiradi. Adabiy til taraqqiyoti birinchi navbatda, shularga tayanadi. Ekstralingvistik (nolisoniy) omillar - tildan tashqarida mavjud bo‘lgan faktorlar kiradi. Ijtimoiy tuzum formalari, tarixiy jarayonlar, xalqlar va millatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma’rifiy aloqalar va shular jumlasidandir” [4, 7 b.]. Keltirilgan ma’lumotlardan bilishimiz mumkinki, milliy adabiy tilning, jumladan, milliy adabiy tilning taraqqiyotida lisoniy va nolisoniy omillar muhim ahamiyatga egadir. Ularning biri ikkinchisi uchun sharoit yaratib beradi.

Milliy til – millatning ko‘zgusi hisoblanadi. Unda millatning ruhi, qalbi, hayoti va uning bor boyligi aks etadi. Milliy tilning rivoji millat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Demak, milliy til qanchalik rivojlanib borar ekan, millatning taraqqiyoti ham shunchalik rivojlanib boraveradi. Milliy til ma’lum bir davr mahsuli hisoblanadi. U o‘z tarixini bizgacha yetib kelgan eng qadimgi yozma yodgorliklar tilidan boshlagan.

Adabiy til tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, adabiy til hamma davrlar uchun bir xil bo‘lmaydi. Har bir davrning o‘z adabiy til me’yorlari bo‘ladi. Adabiy til xalq og‘zaki nutqi asosida

shakllanadi. Xalqning tiliga xos shevalarni umumlashtiradi va o‘sha barcha sheva vakillari uchun tushunarli bo‘lgan shaklni oladi. Milliy til bilan adabiy tilning bog‘liqlik jihatlari shundaki, agar milliy til shakllanmasa adabiy til ham shakllanmaydi. Sababi adabiy til asosini milliy til tashkil qiladi. Adabiy til bilan milliy til o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik jihatlari ularning umumiy mushtaraklik, xususiyatlari bilan birga farqli tomonlari ham bir, albattta. Adabiy til sayqallangan, me’yorlash-tirilgan, grammatik qolipga solingan til shakli hisoblanadi. Milliy til adabiy til vazifasini o‘tay oladi, lekin adabiy til milliy til vazifasini otay olmaydi. Adabiy til istalgan faoliyat sohasining kommunikativ ehtiyojlarini qondirishga qodir. Milliy til esa bunday xususiyatga ega emas. Adabiy til tarmoqlangan vazifaviy uslublarga ega bo‘ladi.

Milliy til tushunchasining hajmi va qo‘llanilish doirasi keng bo‘lib, o‘z ichiga lahja va shevalarni ham qamrab oladi. Bilamizki, shevalar adabiy til tushunchasiga kirmaydi, biroq ular tilning quyi shakli va tarmoqlari hisoblanadi va adabiy tilning boyishi uchun xizmat qiladi. Adabiy til me’yorlarining takomillashishi, fan va madaniyatning taraqqiyoti va shahar bilan qishloqning o‘rtasidagi tafovutlar kamayib borishi oqibatida shevalar ham asta-sekin o‘z xususiyatini yo‘qota boradi. Sheva bir millatga mansub, lekin turli hududlarda yashaydigan kishilar tomonidan ishlatiladigan milliy til ko‘rinishi hisoblanadi. Shevalarning bir-biriga yaqin bo‘lgan guruhlari lahja deb ataladi. O‘zbek milliy tili tarkibida lahjalar soni 3 ta:

1. Qarluq lahjasi (janubiy-sharqiy)
2. Qipchiq lahjasi (janubiy-g‘arbiy)
3. O‘g‘uz lahjasi (shimoliy-g‘arbiy)

Hozirgi o‘zbek adabiy tili uchun qarluq lahjasiga kiruvchi shevalar asos qilib olingan. Shevalardan so‘z olish hozirgi o‘zbek adabiy tilining ichki imkoniyati deb qaraladi. Shevalar tilning ichki tomondan boyishiga yordam beradi.

Adabiy til madaniyatning bir ko‘rinishi hisoblanadi. Adabiy til rivojlanishi bilan madaniyat ham rivojlanadi. Rivojlanmagan adabiy til bilan boy madaniyatga erishib bo‘lmaydi. Adabiy so‘zlashuv nutqi – adabiy til madaniyatiga, ya’ni adabiy til me’yorlariga amal qilgan holda gapirishdir. Nutq madaniyatining asosini adabiy til tashkil qiladi. Adabiy nutq malakasiga – adabiy til normalarini egallash orqali erishiladi. Nutq madaniyatini egallash – nutq madaniyati ko‘nikmasini hosil qilish orqali yuzaga keladi. Adabiy til va uning me’yorlari va ulardan foydalanish haqidagi qoidalar barcha uchun birdek majburiydir. Adabiy til me’yorlariga amal qilish orqali madaniyatimiz boyishiga hissa qo‘shamiz. “Nutq madaniyatining birinchi bosqichi hisoblanmish nutqning to‘g‘riligi komunikativ sifati uning adabiy til me’yorlariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Adabiy til me’yorlarining tavsifiy tilshunoslik fanlariga oidligini inobatga olsak, hozirgi o‘zbek tilining, aytaylik, normativ grammatikasi nutq madaniyatining asosiy zamini ekanligi ayon bo‘ldi” [4, 19 b.].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, milliy til adabiy tilning mustahkam poydevori hisoblanadi. Milliy til shakllanishi bilan adabiy til ham shakllanadi. Milliy tilsiz adabiy tilning o‘zi bo‘lmaydi. Ularning biri ikkinchisiga sharoit yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anorbekova A. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Toshkent, “NOSHIR”, 2011, 336 b.
2. Sayfullayeva R. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Toshkent, 2009, 418 b.
3. Jamolxonov H. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Toshkent, “Talqin”, 2005, 260 b.
4. Hamidov A. “Nutq madaniyati”. Termiz, 2013, 54 b.

BIR BO‘G‘INLI TURKIY SO‘ZLAR ETIMOLOGIYASI
(“Devoni lug‘otit turk” asari misolida)

Mamilova Sabina Isoqovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
sabinaisoqovna@gmail.com

Annotatsiya. *Bu maqolada sof turkiy bir bo‘g‘inli so‘zlarning etimologiyasi haqida qisqacha bayon qilingan. G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibovning “Devoni lug‘ati-at turk” indeks-lug‘ati va Sh.Rahmatullayevning “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati” kitoblaridan foydalanilgan.*

Kalit so‘zlar*. Sof turkiy so‘zlar, lug‘at, etimologiya “art”so‘zi, “berk” so‘zi, “burch” so‘zi, “yanch” so‘zi, “ko‘rk”so‘zi, “kavsh” so‘zi, “ilk” so‘zi.*

TEK HECELI TÜRK KELIMELERININ ETIMOLOJISI
(“Divoni Lug‘otit Turk” adlı eserden esinlenilmiştir)

Mamilova Sabina Isokovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede saf Türkçe tek heceli sözcüklerin etimolojisi kısaca anlatılmaktadır. G. Abdurakhmonov ve S. Mutallibov’un “Devoni lug‘ati-at turk” adlı dizin sözlüğü ve Ş. Rahmatullayev kullanıldı.*

Anahtar kelimeler. *Saf Türkçe sözcükler, sözlük, etimoloji, “sanat” sözcüğü, “berk” sözcüğü, “burç” sözcüğü, “yanch” sözcüğü, “ko‘rk” sözcüğü, “kavş” sözcüğü, “ilk” sözcüğü.*

ЭТИМОЛОГИЯ ОДНОСЛОЖНЫХ ТЮРКСКИХ СЛОВ
(По мотивам произведения “Девони лугати-ат турк”)

Мамилова Сабина Исоковна,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье кратко описывается этимология чисто тюркских односложных слов. Словарь-указатель “Девони лугати-ат турк” Г.Абдурахмонова и С.Муталибова и книги “Этимологический словарь узбекского языка” Ш.Рахматуллаева.*

Ключевые слова. *чисто тюркские слова, словарь, этимология, слово «арт», слово «берк», слово «бурч», слово «янч», слово «кӯрк», слово «кавш», слово «илк».*

ETYMOLOGY OF MONOSYLLABIC TURKISH WORDS
(on the example of the work “Devoni lug‘otit turk”)

Mamilova Sabina Isokovna,
student of Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article briefly describes the etymology of purely Turkic monosyllabic words. The index-dictionary of G.Abdurakhmonov and S.Mutallibov “Devoni lug‘ati-at turk” and the books “Etymological dictionary of the Uzbek language” by Sh.Rahmatullayev were used.*

Keywords. *Pure Turkic words, dictionary, etymology, the word “art”, the word “berk”, the word “burch”, the word “yanch”, the word “ko‘rk”, the word “kavsh”, the word “ilk”.*

Etimologiya – tilshunoslik fanining muhim va murakkab sohasi. Etimologiya so‘zi asl yunoncha “etymon” va “logos” so‘zlaridan tarkib topgan; etimon so‘zi “chin, asl mohiyat” ma’nosini logos so‘zi esa “ta’lim” ma’nosini anglatadi. Shunga ko‘ra etimologiya sohasida so‘zlarning asl shakli va ma’nosini aniqlash bo‘yicha izlanishlar olib boriladi. Sof turkiy bir bo‘g‘inli so‘zlar etimologik kelib chiqishini quyidagi leksemalarda ko‘rib chiqamiz:

Art – “mato bilan ishqab xoli qil” – degan ma’noda keladi. Masalan:

Stol ustini ho‘l latta bilan arting. Bu so‘z qadimgi turkiy tildagi ***“poklan”*** ma’nosini anglatgan **ar** – fe’lidan **-t** orttirma nisbat qo‘shimchasi bilan hosil qilingan; keyinchalik ikkinchi bo‘g‘inidagi

tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan; o‘zbek tilida “a” unlisi ä unlisiga almashgan: **ar+t=art>ärt.** Bu fe’l dastlab “pok qil” ma’nosini bildirgan, ***“xoli qil”*** ma’nosi keyin o‘sib chiqqan [1,32].

Masalan: *So‘tag-ey! jo‘jaxo‘roz-ey! Qo‘yib bersa, meni so‘roq qilmoqchi! Meni-ya! Jangovar Qizil Bayroq ordenlari kavaleri, kimsan Komissarni-ya! Avval burniningni artib ol, mishiqi!* [2,45] Ushbu matn tarkibida qo‘llanilgan “**art”** so‘zi fe’l turkumini ifodalagan va ushbu o‘rinda shakldoshlik yuzaga kelgan.

G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibovlar tomonidan nashr etilgan “Devoni lug‘ati at-turk” indeks-lug‘atida ham **“art”** so‘zining boshqa bir nechta ma’nolari keltirilgan:

a) **art** - *tog‘ tepasi, dovon - vershina, g‘or, pereval;*

b) **art** - *orqa, bo‘yin, art – sach - orqa soch, gardom muyi* [3,23].

Hozirgi kunda ishlatilish darajasi faol:

Berk – mustahkam yopilgan. M: *Bu uyning darvozasi hamisha berk.*

Bu sifat turkumiga oid birlik qadimgi turkiy tildagi *“mustahkam bo‘l”* ma’nosini anglatgan **be** – fe’lining **-r** orttirma qo‘shimchasi bilan hosil qilingan shakliga **-(i)k** qo‘shimchasini qo‘shib yasalgan; keyinroq ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan: **(be+r=ber)+ik=berik>berk.**

Mahmud Koshg‘ariy “*Asli bek, **r** harfi ortiqcha*”, - deydi, vaholanki bek va berk so‘zlarining tarkibi keskin farq qiladi.[1,46] M: *Azizxon kun bo‘yi yer parchin bo‘lib yotadi.U o‘zini boshi berk ko‘chaga kirib qolgandek sezardi*. [4,43] Bu so‘z G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibov “Devoni lug‘at at-turk” indeks-lug‘atida o‘z ma’nosida ya’ni “berk, mustahkam” ma’nosida kelgan [3,32] ushbu so‘zning fonetik tarkibi ham e’tiborga molik, qator undosh kelgan so‘zlar, asosan, fors-tojik tiliga xos xususiyat hisoblanadi.

Burch – ikki narsa tomonining kesishgan joyi. Hovlining ichkari chap burchiga oshxona qurilgan. Bu ot “*aylantir*”, “*eg*” semalariga ega. Bur – fe’lidan -u(ch) qo‘shimchasi bilan yasalgan; keyinchalik ikkinchi bo‘g‘inidagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan: **bur+uch=buruch>burch.** [3,71]

M: – *Qo‘yvor! Qo‘yvor ayamni! Ayvon burchagida qo‘nishib turgan qizaloq quyundek uchib kelib, Fotimaning yelkasidan quchoqlab oldi* [2,67]. Ushbu holatda ham so‘zlarning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlaridan biri shakldoshlik munosabati yuzaga kelyapti. Bu jarayon tilning leksik sathiga xos, lekin uzoq davr mobaynida shakllanadi.

Ko‘rk – husn, chiroy. M: *Tog‘larning betkay tomonlarida endi gullagan jiydalar bog‘larning ko‘rkiga ko‘rk qo‘shardi.* Bu ot qadimgi turkiy tilda “qara”, “nazari tush” ma’nosini anglatuvchi **kör** – fe’liga ***-o‘(k)*** qo‘shimchasini qo‘shish bilan yasalgan, keyinchalik ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan. O‘zbek tilida **ö** unlisining yumshoqlik belgisi yo‘qolgan: **kör+o‘k = köro‘k > körk > kork.** [1, 230] Bu ot dastlab “ko‘rinish” ma’nosini anglatgan bo‘lib, “husn” ma’nosi shu ma’no asosida yuzaga kelgan.

M: *Ne desangiz, har ikki tomonning ish boshig‘a intilgan kishilarning ko‘kragiga qo‘l solib ko‘rsangiz, birisining faqat el talamoq, boyliq orttirmoqqag‘ina bo‘lgan g‘arazini, ikkinchisining ko‘rkli xotinlar, yuqori turmushlar uchun bo‘lg‘an maqsadinig‘ina ko‘rib, ikki orada “elni tinchitay”, el ham rohat-tirikchilik qilsin. degan uchinchi bir oliy maqsadini charog‘ yoqib axtarsangiz ham topolmassiz*. [5, 236]

Ko‘rk – sinonim so‘z bo‘lgani uchun hozirgi kunda uning ma’nodoshlari ham ishlatiladi. Masalan: *Bahor yanglig‘ ochildi, Gullar kabi sochildi, Chiroyidan ovoza, Elga tarqaldi toza.[*6,21]

Yanch – ezg‘ila, maydala, kukunga aylantir, donni qobig‘idan ajrat.

M: *Ilonni quyrug‘idan emas, boshidan yanchadilar.* (Maqol). Bu so‘z qadimgi turkiy tildagi **“yoy”, “soch”** – ma’nosini anglatgan **yan** – fe’liga kuchaytirish ma’nosini ifodalovchi -ch qo‘shimchasini hosil qilingan, keyinchalik ikkinchi bo‘g‘inidagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan; o‘zbek tilida a unlisi ä unlisiga almashgan: **yan+ch=yanch>yanch>yänch**. So‘zlashuv nutqqa bu so‘z yench tarzida ham talaffuz qilinadi. [1,138]

Ilk – oldingi, dastlabki, boshlang‘ich. M: *Quyoshning ilk nurlar hovlining shu tarafiga tushadi.* Qadimgi turkiy tildagi **“old”** ma’nosini anglatgan **il** otidan **-i** qo‘shimchasi bilan “*oldga*

tomon harakatlan” ma’nosini anglatuvchi **ili** – fe’li yasalgan va unga **-k** qo‘shimchasini qo‘shib **ilik** so‘zi yasalgan: **ilik** keyinroq ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan **(il+i=ili)+k=ilik>ilk** [1,115] *Ular tashqi olam borligini unda yovuz muhit mavjudligini shu tariqa ilk marotaba tuygan edilar*. (Ch.Aytmatov “Qiyomat” romani)

Kavsh – chaynash degan ma’noni bildiradi. Masalan: *Sigir yotgan joyida kavsh qaytarar edi.* Bu so‘z qadimgi turkiy tildagi “**chayna**” ma’nosini anglatgan **kev** fe‘lidan harakat nomi yasovchi **-(i)sh** qo‘shimchasi bilan hosil qilingan. Qadimgi turkiy tildayoq bu fe’l tarkibidagi unli **ä** talaffuz qilingan. **(kev, käv) +ish = kävish.** O‘zbek tili shevalarida bu so‘z “**kavush**” tarzida talaffuz qilinadi, adabiy tilda esa kavsh shaklida yozish rasmiylashtirilgan (ikkinchi bo‘g‘inidagi tor unli yozilmay qo‘ygan). O‘zbek tilida bu so‘z yakka o‘zi ishlatilmaydi. Ya’ni, “**kavsh qaytar**” birikmasi tarkibida keladi. Undan tashqari G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibovning “Devoni lug‘ati-at turk”indeks-lug‘atida ham o‘z ma’nosida ya’ni **“kävshän teshäj** – *kavshanadigan tuya*” ma’nosida ishlatilgan. M: *Oshqozoni shunga moslashgan: kunduzi uni yemishga to‘ldirib tuni bilan kavsh qaytarib, yemishni hazm qilib, hatto uyqusida ham jag‘i tinmaydi jonivorning.* [7,315] Kavsh so‘zining bu ma’nosidan tashqari “**qaytaroq**” fe’li bilan birga, “**chaynalmoq**” so‘zining kesatiq ma’nosini ifodalaydi. Masalan: *O‘qituvchi darsda saqich chaynab o‘tirgan o‘quvchiga ogohlantirish sifatida: “**Kavsh qaytarmay** o‘tir”,– dedi.*

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, hozirgi o‘zbek adabiy tilida faol iste’molda bo‘lgan sof turkiy so‘zlar o‘z denotata ma’nosidan uzoqlashgan. Bu jarayon tilda tabiiy ravishda sodir bo‘lishini inobatga olish va kelib chiqish tarixi – etimologiya sohasiga e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shavkat Rahmatullayev. “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati” – Toshkent: Universitet, 2000. – B. 32.
2. Hoshimov O‘tkir. “Tushda kechgan umrlar”romani. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B.124.
3. G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibov “Devoni lug‘ati at-turk” indeks-lug‘ati. –Toshkent: Fan.1967. – B.23.
4. Said Ahmad. Ufq. Roman. – Toshkent, 2008. – B.198.
5. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. Roman. “Abadiy barhayot asarlar” turkumi / Nashrga tayyorlovchi: Xondamir Qodiriy –T.: “Navro‘z”, 2019. - 400 b.
5. Olimjon. Semurg‘ yoki Parizod bilan Bunyod. Dostoni. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. – Toshkent. 1999. – B.64.
6. Aytmatov Chingiz. Asrga tatigulik kun. Roman. Rus tilidan Asil Rashidov tarjimasi. – Toshkent: “Yoshlar” nashriyot uyi, 2018. – 424 b.
7. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
8. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.
9. Shokir o‘g‘li, P. S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
10. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILI LEKSIKASIDA UZUAL VA OKKAZIONAL MA’NO

Ahmadov Odilbek Alibek o‘g‘li,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
ahmadovodilbek9@gmail.com
Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li, ilmiy rahbar,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasidagi uzual va okkazional ma’noning bugungi kunda tutgan o‘rni, ishlatilish doirasi, o‘zbek tili leksikasiga ko‘rsatayotgan ta’siri haqida so‘z boradi va bu ikki terminning ma’nosiga bir nechta misollar keltirish orqali aniqlik kiritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Uzual ma’no, okkazional ma’no, leksika, hozirgi o‘zbek adabiy tili, terminlar.*

HOZIRGI ÖZBEK EDEBİ DİLİ SÖZ VARLIĞINDA UZUAL VE OKKAZİONAL ANLAM

Ahmadov Odilbek Alibek o‘g‘li,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li, bilimsel danışman,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretim görevlisi, filoloji bilimleri doktoru (PhD)

Özet. *Bu makalede, günümüz Özbek edebi dili söz varlığında uzual ve okkazional anlamların yeri, kullanım alanı ve Özbekçe söz varlığına olan etkisi ele alınmaktadır. Ayrıca, bu iki terimin anlamı çeşitli örnekler aracılığıyla açıklığa kavuşturulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Uzual anlam, okkazional anlam, söz varlığı, günümüz Özbek edebi dili, terimler.*

УЗУАЛЬНОЕ И ОККАЗИОНАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ЛЕКСИКЕ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Ахмадов Одилбек Алибек угли,
студент Узбекско-Финского педагогического института
Пардаев Сироджиддин Шакир угли, научный руководитель,
преподаватель Узбекско-Финского педагогического института,
кандидат филологических наук (PhD)

Аннотация. *В данной статье рассматриваются роль, сфера употребления и влияние узуального и окказионального значения в лексике современного узбекского литературного языка. Также даются разъяснения этим двум терминам посредством нескольких примеров.*

Ключевые слова. *Узуальное значение, окказиональное значение, лексика, современный узбекский литературный язык, термины.*

USUAL AND OCCASIONAL MEANINGS IN THE LEXICON OF MODERN UZBEK LITERARY LANGUAGE

Ahmadov Odilbek Alibek ogli,
student of the Uzbekistan-Finland pedagogical institute
Pardayev Sirojiddin Shokir ogli, academic advisor,
lecturer at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute, PhD in philology

Abstract. *This article discusses the position, scope of use, and influence of usual and occasional meanings in the lexicon of the modern Uzbek literary language. It also clarifies the meanings of these two terms through several examples.*

Keywords. *Usual meaning, occasional meaning, lexicon, modern Uzbek literary language, terminology.*

O‘zbek tili boshqa tillarga qaraganda juda murakkab va keng tadqiqotlar olib borilishga moyil tillar doirasidan hisoblanadi. Chunki tilimiz zamon bilan hamnafas, ya’ni vaqt o‘tgani sayin uning leksik miqdorida ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Bir tomondan xorijiy tillarga oid so‘zlarning o‘zlashuvi, ikkinchi tomondan esa o‘z tilimizning lug‘at tarkibida mavjud bo‘lgan so‘zlarning yangi ma’nolarini kashf etishimiz hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasidagi bir qancha terminlarning qo‘llanish doirasiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Bundan kelib chiqadiki, leksikalogiya bo‘limini to‘liq va mukammal o‘zlashtirishimiz uchun bir qator tadqiqotlar va leksik atamalar ko‘magiga ehtiyoj sezamiz.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasida uzual va okkazional ma’no deb nomlanuvchi va bir-biri bilan chambarchas bog‘langan ikki termin mavjud. Bu ikki termindan biri haqida gap ketganda, albatta, ikkinchisi yodga tushadi. Xo‘sh, o‘zi bu terminlarning o‘zbek tili leksikasidagi vazifasi nimalardan iborat? Bu haqida quyida keltiriladigan ma’lumotlar va misollar yordamida aniq tushunchalarga ega bo‘lamiz.

Uzual ma’no (lotincha, usus – odat, qoida). So‘zda lug‘aviy birlik sifatida bor, umum tomonidan qabul etilgan, umum qo‘llanishdagi ma’no [1, 113 b.]. Ya’ni uzual ma’no til egasi bo‘lgan xalq tomonidan tan olingan va ko‘pchilikka tushunarli bo‘lgan so‘zlar yig‘indisi hisoblanadi. Masalan, talamoq so‘zini oladigan bo‘lsak, bu so‘zning butun bir ommaga ma’lum bo‘lgan bir qator ma’nolari mavjud. Bu ma’nolar bilan quyida tanishib chiqamiz:

– zo‘rlik bilan yopirilib tortib olmoq, olib qo‘ymoq;

– talashib-tortishib xarid qilmoq;

– ko‘p bo‘lib, birgalashib tashlanmoq, yopishmoq;

– ko‘chma so‘z tarkibida: tatalamoq, tirnamoq, g‘ash qilmoq: *Ko‘nglini shubha, g‘azab, pushaymon hislari talar edi* [2].

Demak, keltirib o‘tilgan misoldan ko‘rinib turibdiki, so‘zning o‘z va ko‘chma ma’nolarini ham uzual ma’no tarkibiga kirita olar ekanmiz. Bundan tashqari o‘zbek tili leksikasi tarkibiga yangi kirib kelayotgan so‘zlarni ham, shevaga oid bo‘lgan so‘zlarni ham undan foydalanuvchi aholi uchungina uzual ma’no tarkibiga kiritishimiz mumkin. Shundan kelib chiqadiki, o‘zbek tilidagi har bir so‘zning yozma va qisman og‘zaki nutq tarkibidagi barcha ma’nolari uzual ma’no hisoblanar ekan.

Okkazional ma’no (lotincha, tasodifiy). Mahsuldor bo‘lmagan model asosida yasalgan va faqat shu nutqiy matnning o‘zida qo‘llangan so‘z, individual-uslubiy neologizm [1, 74 b.]. Ya’ni bu shu demakki, okkazional ma’no leksemaning tildagi ma’nosiga xos bo‘lmagan, ayrim shaxsning nutqiy vaziyatidan kelib chiqib, shu leksema mazmuniga yangicha “mazmun” berishi natijasida yuzaga keltirilgan sun’iy ma’nodir. U yakkalik xarakteriga monand hisoblanadi va faqat kontekstda anglashiladi. Shunday ekan okkazional ma’no o‘zbek adabiy tili leksikasidagi so‘zlar ma’nosi bilan o‘zaro bog‘liq emas. Bu ma’noga ega bo‘lgan so‘zlarni til egalari faqat muloqot jarayonidagina qo‘llana olishlari mumkin. Buning boisi shuki, ular bir so‘zdan hosil qilgan yangi ma’no barchaga ham birdek tushunarli bo‘lavermaydi. Bu xususiyatlardan kelib chiqqan holda, uni “soxta” yoki “vaqtinchalik” ma’no deb ham atashimiz mumkin. Buni quyida keltiriladigan namuna yordamida ham kuzatishimiz va tub ma’nosini anglab yetish imkoniyatiga ega bo‘lishimiz mumkin. Masalan, Anton Chexov qalamiga mansub “Semiz va Oriq” deb nomlanuvchi hajviy hikoyasi tarkibidan olingan quyidagi parchaga e’tibor beraylik:

“–Xizmat qilaman, do‘stim! Ikki yildan beri kollejskiy asessorman, Stanislav oldim. Maoshning mazasi yo‘q... Sadqayisar-kuya! Xotinim musiqa darsi beradi, men uyda yog‘ochdan portsigar qilib sotaman. Juda g‘alati portsigarlar yasayman. Bittasi bir so‘m. Ulgurji oladigan odamga arzonroq qilib beraman. Sababi tirikchilik-da. Departamentda xizmat qilar edim, shu mahkama bo‘yicha bu yoqqa ishlar mudiri bo‘lib keldim... Shu yerda xizmat qilaman. Xo‘sh, sen-chi? Statskiy sovetnik bo‘lgandirsan, deyman? A?

– Yo‘q, azizim, yuqoriroqdan kelaver, – dedi semiz. – Men tayniy sovetnik bo‘lib qoldim... Ikkita yulduzim bor ” [3, 7 b.].

Ushbu parchada keltirilgan “yuqori” so‘ziga e’tiborimizni qarataylik. Bir tomondan olib qaraganda oddiy ko‘ringani bilan bu so‘z ushbu jumla tarkibida okkazional ma’no tashish vazifasini bajarmoqda. Quyida yuqori so‘zining ushbu til qo‘llanuvchilariga ma’lum bo‘lgan ma’nolari bilan tanishib chiqamiz:

– biror narsaning eng ustki qismida joylashgan, tepadagi, balanddagi, ustki;
– binoning yoki biror inshootning ustki qavati, boloxona,
– biror yerga nisbatan baland o‘rnashgan joylar, baland tomon, balandlik;
– yer, shaxs yoki narsa ustidagi bo‘shliq, tepa;
– xonaning eshikka nisbatan qarama-qarshi tomoni, odatda hurmatli kishilar o‘tiradigan tomoni, to‘r;
– miqdor va sifat jihatdan me’yordan, mavjud holatdan ortiq;
– o‘quvchilar o‘qish muddatini bitirishiga yaqinlashib qolgan, o‘qish muddatining so‘nggi yillaridagi sinf, kurs va shu kabilar;
– voqealar bayonining old (yuqori) qismida.

Guvohi bo‘lib turganimizdek yuqori so‘zining o‘z va ko‘chma ma’nolari yig‘indisida keltirilgan jumla tarkibidagi mazmunni bera oladigan hech bir namuna mavjud emas. Shu tufayli ham “yuqori” so‘zi yuqorida keltirilgan hikoya parchasida ham okkazional ma’no tashigan deb hisoblaymiz.

Yoki Luqmon Bo‘rixon qalamiga mansub “Jaziramadagi odamlar” ijtimoiy-maishiy romanidan olingan quyidagi parchaga nazar tashlaylik:

“Sherbek askarlikdan qaytgan o‘sha kun Fayzulla aka allanechuk ishtiyoq bilan ishga ot qo‘ygan edi” [4, 336 b.].

Ushbu parchada keltirilgan ot so‘zining leksikamizda mavjud bo‘lgan lug‘aviy ma’nolari quyidagicha:

– shaxs yoki o‘rin-joy, narsa va predmet nomi;
– hayvon turi;
– biror bir jismni otish, uloqtirish,
– quroldan o‘q uzish.

Ammo ot so‘zi yuqorida keltirilgan lug‘aviy ma’nolaridan farqli o‘laroq, ushbu parchada keltirilgan kontekstda tezlik, rivoj ma’nolarini anglatib kelgan, ya’ni okkazional ma’noni shakllantirgan. Avval aytib o‘tganimizdek, okkazional ma’no faqat vaqtinchalik vaziyatlarda so‘zlovchi nutqining samaradorligini va keng ko‘lamliligini oshirish uchun xizmat qiladi. Biroq bu doimiy nutqqa xos emas.

Umuman olib qaraganda okkazional ma’no kundalik hayotimizda juda ham ko‘p uchrab turadi, ammo bunga sira ham e’tibor qaratmaymiz. Bu kabi ma’noga ega so‘zlarni aksariyat holatlarda turli xil latifalar va bir-biridan qiziqarli hangomalar tarkibida uchratishimiz mumkin. Okkazional ma’no tashuvchi so‘zlarning latifalar tarkibida uchrashiga ham duch kelishimiz ajablanarli holat emas.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar va namunalar bilan tanishib chiqqanimizdan keyin uzual va okkazional ma’noning nima uchun leksikalogiya bo‘limida yonma-yon kelishining sababiga aniqlik kiritishga muvaffaq bo‘la olamiz. Shu jumladan, okkazional ma’no uzual ma’noning ishlatilish doirasi va o‘rni ham bir-biridan tubdan farq qiladi, hatto ikki terminni bir-biriga o‘zaro zid desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlab o‘tishimiz mumkinki, uzual ma’no barcha uchun tushunarli va qulay ekanligi ma’lum. Biroq shu bilan birgalikda okkazional ma’noning ham hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasidagi taraqqiyoti jamiyat uchun bir qancha imkoniyatlar yaratib beradi. Ya’ni, biz okkazional ma’no bilan birgalikda o‘z nutqimizga yangilik kiritishimiz, joziba baxsh etishimiz va suhbatdoshimiz e’tiborini to‘liq qamrab olishimiz mumkin. Keltirilgan ma’lumotlar uzual va okkazional ma’noning tub mohiyatiga yetishingizga samarali ko‘mak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 1985. B.185
2. Luqmon Bo‘rixon, “Jaziramadagi odamlar”, “Oltin qalam” nashriyoti, Toshkent. 2024 – 384 b.
3. Anton Pavlovich Chexov. Semiz va oriq. [Matn]: hikoyalar. / A.P. Chexov; taijimonlar: A. Qahhor vab. - T.: «Ziyonashr» Mas’uliyati cheklangan jamiyati, 2019. – 128 b.
4. ziyouz.com
5. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *fars International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, *13*(2), 9-14.
6. Shokir o‘g‘li, P.S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
7. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.
8. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
9. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

MUSTAQIL SO‘Z TURKUMLARI VA MODAL SO‘ZLAR O‘RTASIDA TRANSPOZITSIYA HODISASI

Choriqulova Fayro‘za Telman qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
fayruza92@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada transpozitsiya haqida umumiy ma’lumot va mustaqil so‘z turkumlari hamda alohida olingan so‘z turkumlariga oid birliklar o‘rtasidagi transpozitsiya hodisasiga ilmiy nazariyalar bilan birgalikda misollar yordamida tahlillar keltirib o‘tildi.*

Kalit so‘zlar. *transpozitsiya, ichki va tashqi transpozitsiya, konversiya, kel, qani, to‘g‘ri.*

BAĞIMSIZ SÖZ DÜZENLERİ VE MODAL SÖZLER ARASINDA TRANSPOZİSYON OLAYI

Choriqulova Fayroza Telman kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Pardayev Sirojiddin Şokir oğlu,
Bilimsel danışman, özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede, transpozisyon olayı ve bağımsız sözcük türleri ile ayrı bir şekilde ele alınan sözcük türleri arasındaki transpozisyon olayı, bilimsel teorilerle birlikte örnekler yardımıyla analiz edilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Transpozisyon, iç transpozisyon, dış transpozisyon, konversiyon, gel, hadi, doğru.*

ТРАНСПОЗИЦИЯ МЕЖДУ НЕЗАВИСИМЫМИ ЧАСТЯМИ РЕЧИ И МОДАЛЬНЫМИ СЛОВАМИ

Чорикулова Файроза Телман кизи,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Пардаев Сирожиддин Шокир оглы,
научный руководитель, ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье представлена общая информация о транспозиции, а также проведен анализ явления транспозиции между независимыми частями речи и единицами, относящимися к отдельным частям речи, с учетом научных теорий и примеров.*
Ключевые слова. *Транспозиция, внутренняя и внешняя транспозиция, конверсия, кел, кани, правильно.*

THE PHENOMENON OF TRANSPOSITION BETWEEN INDEPENDENT WORD CLASSES AND MODAL WORDS

Choriqulova Fayroza Telman kizi,
student of Uzbekistan-Finland pedagogical institute
Pardayev Sirojiddin Shokir og‘li,
scientific advisor, assistant at the Department of uzbek language and literature

Abstract. *This article provides general information about transposition, as well as an analysis of the phenomenon of transposition between independent word classes and units related to specific word classes, accompanied by scientific theories and examples.*
Keywords. *transposition, internal and external transposition, conversion, kel, qani, to‘g‘ri.*

Kirish. Bugungi kunda hozirgi o‘zbek adabiy tili fani o‘z oldiga ushbu fanning mohiyati, o‘zbek tilining grammatik boyligi, leksik-semantik birliklari,uning tarixi, rivojlanish bosqichlari, til sathlaridagi barcha o‘zgarish hamda yangiliklar bilan yaxshi tanish bo‘lgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni maqsad qilib qo‘ygan. Ushbu fandagi muhim tarmoqlardan biri – transpozitsiya hodisasidir.

Bizga ma’lumki, davrlar mobaynida har sohada o‘zgarish va yangiliklar kuzatiladi. Tilshunoslik ham bundan mustasno emas. Til hodisalari rivojlanib borish natijasida bir-biriga o‘tib boradi. Shu asnoda transpozitsiya yuz beradi. Transpozitsiya lotincha so‘z bo‘lib, "o‘rin almashtirish" degan ma’noni anglatadi. Transpozitsiyada so‘zlar nutqning ma’lum bir qismidan ikkinchisiga o‘tadi.Ushbu atamaga Azim Hojiyevning “Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati” kitobida: “Grammatik kategoriyalarning o‘ziga xos bo‘lmagan vazifada qo‘llanishi” [1, 45 b.], – deb ta’rif keltirib o‘tilgan. Transpozitsiya o‘z o‘rnida 2 xil bo‘ladi:

1. Ichki transpozitsiya.
2. Tashqi transpozitsiya.

Ichki transpozitsiya – so‘z turkumlarining bir guruhi doirasida o‘zaro vazifa almashinuvi.

Tashqi transpozitsiya – har xil turkum doirasidagi vazifa almashinuv jarayoni.

Til tizimi nutqning ma’lum qismidan boshqa bir qismiga o‘tish uchun o‘z imkoniyatlariga ega. Ba’zi so‘zlar o‘z atash ma’nosini yo‘qotib, modallik vazifasini shakllantirishi yoki yordamchi turkumdan mustaqil so‘zga aylanishi mumkin. So‘zlarning nutqning bir qismidan ikkinchisiga o‘tishining har bir leksik-grammatik jarayoni o‘ziga xos semantik, morfologik va sintaktik tartib shartlariga ega va har bir aniq holatda ba’zi shartlar yetakchi, boshqalari esa faqat hamroh yoki neytraldir. So‘zlarning nutqning bir qismidan ikkinchisiga o‘tishining yagona universal sharti yo‘q [2, 115 b.]. Biz mustaqil so‘z turkumlarining modallashuvi haqida to‘xtalib o‘tmoqchimiz, ya’ni

ot,sifat,son,fe’l so‘z turkumlarining o‘z mustaqil ma’nolarini yo‘qotib,modal so‘z vazifasida kelishini misollar yordamida tahlil qilib ko‘ramiz.

Fe’l so‘z turkumiga tegishli kel so‘zi ayrim kontekslarda harakat vazifasini modallik,ya’ni taklif kiritish ma’nosida qo‘llanadigan modal so‘zga almashtiradi.

M: Kel, endi boshqa tortishmasdan ahil yashaylik. Ushbu gapda kel so‘zi modal so‘z bo‘lib kelgan. Bu gapni kelmoq harakati deb tushunadigan bo‘lsak, gap tahlilida xatolikka yo‘l qo‘ygan bo‘lamiz. Chunki bu gapda harakat ma’nosi aks etmagan, balki so‘zlovchi o‘z fikriga qo‘shimcha ma’no kiritgan [3, 54 b].

Shahardan tezroq kel. Bu gap tarkibidagi kel esa fe’l so‘z turkumidagi harakat ma’nosini, ya’ni qayerdandir kelish ma’nosini ifodalab kelgan.

Qo‘y fe’li misolida ham tahlil qilib ko‘ramiz.

1. *Qo‘y, endi shu dunyoning g‘amlarini.*

2. *Daftarlarni o‘sha stol ustiga qo‘y.* Yuqorida keltirilgan gaplarning birinchisida modal so‘zga aylangan fe’l berilgan, ikkinchisida esa harakat ma’nosini saqlagan qo‘ymoq fe’li aks etgan.

Bu misollar fe’l so‘z turkumi va modal so‘zlar o‘rtasidagi ko‘chish jarayoniga tegishli. Sifat so‘z turkumi bilan ham bu jarayon ko‘zga tashlanadi.

M: *a) To‘g‘ri, hayotning turli xil sinov-u mashaqqatlari bor, lekin shularni yengib o‘tgan insongina haqiqiy baxtga erishadi.*

b) Hayotning turli xil sinov-u mashaqqatlari borligi to‘g‘ri, lekin shularni yengib o‘tgan insongina haqiqiy baxtga erishadi.

Quyidagi misollarda aks etgan farq yaqqol ko‘rinib turibdi. Birinchi gapda *to‘g‘ri* so‘zi modal so‘z vazifasida kelgan va gap bo‘laklari bilan hech qanday aloqaga kirishmagan. Ikkinchi gapda *to‘g‘ri* sifat ma’nosida kelib, ot kesim vazifasini bajargan. Birinchi gapda so‘zlovchi fikrga tasdiq ma’nosini yuklagan. Bundan ko‘rinib turibdiki, nafaqat semantik ma’no jihatdan,balki gap bo‘lagi vazifasini bajarish nuqtayi nazaridan ham o‘rni almashib ketadi [4, 143 b.].

Olmosh so‘z turkumida ham modal so‘z bilan transpozitsiya hodisasi kuzatiladi. Qani so‘zi misolida tahlil qilib ko‘ramiz.

1. *Qani, darsni boshladikmi? - modal so‘z*

2. *Mening sumkam qani? -so‘roq olmoshi*

Son so‘z turkumi doirasida birinchidan,ikkinchidan so‘zlari orqali almashuv yuz beradi.

- Birinchidan, bu fikr mutlaqo xato edi.- modal so‘z

Birinchidan keyin mening navbatim.- son(otlashganda)

Badiiy asarlar misolida ham transpozitsiya namunalarini ko‘rishimiz mumkin. Xususan, Shuhratning “Oltin zanglamas” romanidan olingan quyidagi jumlalarni keltirib o‘tamiz:

-Ikki yuvosh parrandaning bu nojo‘ya ishi Qodirning g‘ashiga tegib, endi haydamoqchi bo‘lib turgan edi,bittasi daraxtga uchib o‘tdi, keyingisi ketidan qarab qoldi. Qodir: “Qani, endi nima qilar ekan!” - deb turgan edi,qarshisida bir qiz ko‘rindi.

-Mirsalimning insofga kelib qolganidan xursand Sodiq: Qani endi, bir darsiga kirib ko‘ray,- deb qo‘ng‘iroqdan o‘n besh minut keyin sinfiga kirdi, bir chetga o‘tib o‘tirdi.

-Musharraf esa go‘yo hech narsadan xabari yo‘q kishidek, og‘zidagi “Buxoriy” saqichni qarsillatib chaynar,Sodiqning: “Qo‘y, uyat bo‘ladi”, -deyishiga kulib: “Tishni tozalaydi,buvalarimizdan qolgan tish cho‘tkasi”,- derdi.

-Shunday-ku-ya...lekin ba’zilar tanqidni noto‘g‘ri tushunishadi. Qani, hamma ham sizdek oq ko‘ngillik bilan qabul etsa...

Yuqoridagi gaplarda qani va qo‘y so‘zlarining modal so‘z bo‘lib kelishini ko‘rdik.

- Sodiq uning aytganini qildi.Ko‘rsa,salom bermadi.

Bir kuni Omil qori:

-Saloming qani, badbaxt, yeb qo‘ydingmi? - degan edi[5, 98 b.].

Bu gapda esa *qani* so‘zining olmosh vazifasida kelganini ko‘ramiz.

Ko‘rinib turibdiki, mustaqil va alohida olingan so‘z turkumlari bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilgan holda farqlanadi. Shundagina ularning asl konteks tarkibida anglatgan ma’nosi aniqlanadi.

Kuzatishlar natijasida so‘z turkumlari masalasi,ular o‘rtasidagi transpozitsiya hodisasi nisbatan aniqlashdi, chunki so‘z turkumlarining ma’nolari, gap tarkibida kelgan vaziyatlarida farqlash belgilari asosli misollar yordamida ishlab chiqildi. Demak, aytib o‘tishimiz mumkinki, so‘z turkumlari o‘rtasida ma’lum aloqa bor. Ayrim so‘zlarning qaysi turkumga kirishini ularning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini inobatga olgan holda aniqlash kerak. Bu tilshunosligimiz uchun asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002, 109 b.
2. J.D.Eltazarov. So‘z turkumi paradigmasidagi o‘zaro aloqa va ko‘chish hollari. Toshkent, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
3. A.B.Pardayev, S.A.Qurbonov. Hozirgi o‘zbek tili. O‘quv qo‘llanma. Samarqand. SamDU nashriyoti, 2021, 83 b.
4. R.R.Sayfullayeva, B.R.Mengliyev, G.H.Boqiyeva, M.M.Qurbonova, Z.Q.Yunusova, M.Q.Abzalov. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. Fan va texnologiya, 2009. 183 b.
5. Shuhrat. Oltin zanglamas. Toshkent. Zukko kitobxon nashriyoti. 2024. 144 b.
6. Utkirovna, E. S. (2021). O‘zbek tilidagi ko ‘makchilashayotgan ayrim so ‘zlar xususida. *Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi*, *2*(4), 1-7.
7. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
8. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.
9. Shokir o‘g‘li, P. S. (2024). Omonim so ‘zlarni o ‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *54*, 1744-1746.
10. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.

ZULFIYANING AYRIM SHE’RLARIDA METAFORA

G‘aniyeva Sevinch Erkin qizi,
O‘zbekiston Finlandiya pedagogika instituti talabasi
sevinchganiyeva164@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq shoirasi Zulfiyaxonim Isroilovaning “Xalqimga aytar sozlarim”, “Men tug‘ilgan kun”, “Muhabbat tongi kulganda” hamda “Mushoira” she’rlari matnida qo‘llanilgan metafora hodisasini ko‘rib chiqamiz. Metafora tasvirlanayotgan voqelikning mazmun-mohiyatni yanada yorqinroq aks ettirishga xizmat qiladigan ifoda tasvir vositasidir.*

Kalit so‘zlar. *Metafora, she’riyat, o‘xshatish, qiyoslash, obraz.*

ZULFİA’NIN BAZI ŞİİRLERİNDE METAFOR

G‘aniyeva Sevinç Erkin kızı,
Özbekistan Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu yazıda Özbekistan halk şairi Zulfiyakhanim İsrailova’nın “halkıma sözlerim”, “Doğdum”, “aşk sabahı gülerken” ve “mushaira" şiirlerinin metninde kullanılan metafor olgusunu*

ele alacağız. Metafor, anlatılan gerçekliğin içeriğini ve özünü daha canlı bir şekilde yansıtmaya yarayan etkileyici bir görüntü aracıdır.

***Anahtar kelimeler**. Metafor, şiir, benzetme, benzetme, imge.*

МЕТАФОРЫ В НЕКОТОРЫХ СТИХАХ ЗУЛЬФИИ

Ганиева Севинч Эркин кизи,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

***Аннотация.** В этой статье мы рассмотрим феномен метафоры, использованный в тексте стихотворений народной поэтессы Узбекистана зульфияхоним Исраиловой “Халыме Айтар созларим”, “когда я родился”, “когда смеялась Заря любви” и “Мушойра”. Метафора-средство выразительного изображения, служащее для более яркого отображения содержания изображаемой действительности.*

***Ключевые слова.** Метафора, поэзия, сравнение, сравнение, образ.*

METAPHOR IN SOME OF ZULFIA’S POEMS

Ganiyeva Sevinch Erkin qizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

***Annotation.** In this article we will consider the phenomenon of metaphor used in the text of the poems of the people’s poet of Uzbekistan Zulfiyakhanim Israilova “my words to my people”, “I was born”, “when the morning of love laughs” and “mushaira”. Metaphor is an expressive image tool that serves to more vividly reflect the content and essence of the reality being described.*

***Keywords.** Metaphor, poetry, analogy, analogy, image.*

Nutqimizda keng qo‘llanadigan ma’no ko‘chish usullaridan biri bu metaforadir. Metafora (grekcha metaphora-ko‘chirish) - nutq mexanizmi, biror leksema denotatining tashqi, zohiriy o‘xshashligi asosida boshqa ma’noni ifodalash uchun ishlatiladi [1]. Ushbu atama ilk bor Izokrat tomonidan “Evagorus” asarida qo‘llanilgan. Ingliz olimi E. Ortoni kundalik hayotda metaforalardan foydalanishning quyidagi uch asosiy sababini ko‘rsatgan: 1) ular bizga qisqacha gapirishga yordam beradi; 2)ular bizning nutqimizni yorqin qiladi; 3) ular ifodalab bo‘lmaydigan predmetni tasvirlashga yordam beradi [2].

Metafora bir predmetning harakat-holatini, xil-xususiyatining o‘xshash tomonlarini boshqasiga ko‘chirish orqali sodir bo‘ladi. She’riyatda metafora badiiy tasvirning hamda ma’noning ifodalanishida tasirchanlikni oshiruvchi vositadir. U o‘xshatishdan farqli o‘laroq, biror narsa yoki hodisani boshqa narsa bilan bevosita qiyoslash orqali yangi obraz yaratadi. Metafora o‘quvchini muayyan tuyg‘u yoki fikrni noan’anaviy o‘ziga xos shaklda idrok qilishga undaydi. Metafora she’riyatga nafosat bag‘ishlab o‘quvchini tasavvur va his qilishning yangi olamlariga olib kiradi. Shu bilan birga, har bir metafora o‘zida ijodkorning dunyo qarashini aks ettiradi [3].

Taniqli o‘zbek shoirasi Zulfiyaxonim Isroilova zamonaviy o‘zbek she’riyatining nafis vakilasi sifatida so‘z sehri bilan ko‘ngillarni rom etgan, qalblarga nur bag‘ishlovchi ijodkordir. Uning asarlari gul yaproqlari kabi nozik, ammo bamisoli tog‘lar kabi haybatli, ulug‘vor. U yurak to‘ridagi tuyg‘ularni nafis ohang bilan bezab, har bir so‘zni mehr bilan yoza olgan adibadir. Zulfiyaxonim ijodida hayotning mazmuni, insoniylikning ulug‘ligi, muhabbatning beg‘uborligi, Vatan va xalqqa sadoqat timsoli jo‘sh urib turadi. Uning so‘zlari dildan chiqqan, she’rlari esa yuraklarga sirli sehr kabi o‘rnashib qoladigan badiiyat durdonalaridir.

Zulfiyaxonim she’rlari matnida metafora hodisasiga kop o‘rinda duch kelamiz. Bu jarayonda metafora chuqur mazmunni aniqlashuviga badiiy ifodani boyishiga xizmat qiladi. Metafora harakat-holat xil-xususiyatning ikki predmet ortasidagi shakliy o‘xshashlik, shu predmetning joylashish o‘rni

kabi ma’no ko‘chishlarida o‘z ifodasini yaqqol namoyon qila oladi. Aynan, shoiraning “Xalqimga aytar so‘zlarim” she’rida quyidagi metaforalarni ko‘rishimiz mumkin.

O‘zing tashna etding o‘zing suv tutding,
Qalbimdagi ***sahrom****,* ***daryomsan*** *xalqim!*
Seni seva-seva men ***boyib ketdim****,*
Dunyo ichra topgan ***dunyomsan****, xalqim.*

Zulfiyaxonim *“Qalbimdagi sahrom, daryomsan, xalqim*!” deya keltirgan jumlasida metaforaning yaqqol namunasini ko‘rish mumkin. Misralarda xalq shoiraning yuragidagi cho‘l va daryo sifatida tasvirlangan. Cho‘l tashnalik, sog‘inch va ehtiyojni anglatsa, daryo esa hayot, baraka va to‘kinlikni ifodalaydi. Bu orqali shoira birinchi misraga javoban xalqining og‘ir dardi, hasratlari bilan yashashini, shu bilan birga uning kuch-qudratidan bahramand ekanini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, keyingi misradagi *“Seni seva-seva men boyib ketdim”* tushunchasida “boyib ketdim” iborasi moddiy boylik emas, balki ma’naviy boylikni anglatadi. Bu esa shoiraning xalqini sevib, unga xizmat qilib ruhiy jihatdan yuksalganini, o‘ziga rag‘bat olganinitasvirlaydi, naqadar vatanparvarlik!

Shoiraning “Men tug‘ilgan kun” she’ri matnida ham quyidagi metaforik birliklar uchraydi.

Qora terda *tanho boshingiz,*
*Labingiz-****dasht jo‘yagiday*** *qoq.*
Og‘zingizga tiqib sochingiz,
Tanangizga solarlar to‘lg‘oq.

Ushbu to‘rtlikda shoira onasining uni dunyoga keltirishda qiynalganini, birinchi misradagi “Qora terda tanho boshingiz” iborasi orqali bilish mumkin. Hamda ikkinchi bandda “Labingiz- dasht jo‘yagiday qoq” tasviri orqali onaning lablari dashtdagi jo‘yaning (shudring tushmaydigan, quruq yerni bildiruvchi) qattiqligiga o‘xshatilgan “Dasht jo‘yagi” – qirg‘oqchilik, tashnalik va hayotsizlik ramzi. Shoira onasining lablarini shu tasvirga qiyoslab, u insonning hayotdagi mashaqqatlarini va hissiy qirg‘oqchiligini ifodalaydi. U “qoq” ya’ni qattiq, quruq va his-tuyg‘usizdir. Bu odamning ruhiy va jismoniy holdan toyganini anglatadi. Ushbu to‘rtlikda shoira onasining azob chekkanini ifodalasa, she’r xulosasida onasiga shuncha dard azob berishining sababini uning yuzini ko‘rish uchun, ko‘zlariga boqish uchun shoshgani bilan ifodalaydi. Yakunida esa barchasi uchun onasidan uzur so‘raydi, chunki, shoira ham ona bo‘lib bu azoblarni tushinib yetganini aytadi va “Ona bo‘lmoq - azobli huzur” degan iqror bilan she’rini yakunlaydi.

Zulfiyaxonimning “Muhabbat tongi kulganda” nomli she’rida ham metaforalarni uchratish mumkin.

Bulutlarning yorib quchog‘in,
Oy ko‘rsatdi olmos yuzini.
Mag‘rur tashlab yerga nigohin,
Tinglab qoldi yigit so‘zini.

Shoira ushbu to‘rtlikda oyni o‘xshatishlar orqali ta’riflagan. Birinchi misrada “Bulutlarning yorib quchog‘in” iborasi orqali qora zulmatning yo‘qolishi, ya’ni yorug‘likning paydo bo‘lishi aks etgan. Buni esa erkinlik, yorug‘lik sari talpinishga misol qilib olsak bo‘ladi. Ikkinchi jumladagi “Oy ko‘rsatdi olmos yuzini” metaforasida oyning olmosga o‘xshatilishi aks etgan. Bu yerdagi metafora orqali oy yuzasining yorqinligi va tiniqligi ta’riflangan. Oyning yorug‘ va tiniqligi olmosga o‘xshatilgan. Keyingi misradagi “Mag‘rur tashlab yerga nigohin” iborasi orqali oyda jonlantirish aks etgan. Bu qizning g‘urur bilan ko‘zini pastga qaratishini bildiradi. “Mag‘rur tashlab” iborasi uning hissiyotlari bilan kurashayotgani, sevgini tan olishga ikkilanishini anglatishi mumkin.

Zulfiyaning barchaga tanish va sevimli bo‘lgan “mushoira”she’rida ham metaforadan unumli foydalanilgan.

Sahnaga chiqardi sipo va vazmin
Chinor ham nihol ham she’r chamanida
Keksa-yu yosh, ota-yu farzandday yaqin
Yonma-yon do‘stlikning bu bayramida.

She’riy parchaning birinchi misrasida sahnaga og‘ir va yengil tabiatli insonlarning chiqishi

tasvirlangan. Umuman olganda, to‘rtlikdagi “chinor” va “nihol” so‘zlari orqali o‘xshatish ifodalangan, ya’ni chinorni og‘ir tabiatli, niholni esa yengil tabiatli insonga qiyoslanmoqda. Keyingi misralarida esa chinor keksa inson, ota obraziga o‘xshatilgan. Nihol esa yosh bolaga va farzandga qiyoslangan. Ushbu she’rda xalqaro adabiy uchrashuvlarning jo‘shqin muhiti tasvirlangan. Unda turli millat vakillari she’riyat orqali bir maydonga jam bo‘lib, san’at va mahorat bayramini nishonlaydilar. Bu mushoira she’ri davomida qofiya, so‘z va misralar bahsi yuraklarni birlashtiradi, uzoqdagi do‘stlarni yaqin qiladi. She’r sharq she’riyatining boy an’analarini, shoirlarning musobaqasi va do‘stlik rishtalarini ulug‘laydi. Zulfiya bu asari orqali san’atning insonlarni birlashtirishdagi qudratini, she’riyatning xalqaro ahamiyatini yuksak pardalarda tarannum etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Zulfiya she’riyati o‘zbek adabiyotida yuksak badiiy mahorat, poetik ifoda va go‘zallik timsolidir. Uning she’rlarida ishlatilgan metaforalar nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki chuqur falsafiy mazmunni ham o‘zida mujassam etadi. Shoira metaforalarni inson ruhiyati, milliy qadriyatlar, ona yurtga sadoqat va ona timsolidagi mehr-muhabbatni ifodalashda ustalik bilan qo‘llaydi. Ayniqsa, “Xalqimga aytgan so‘zlarim”, “Men tug‘ilgan kun”, “Muhabbat tongi kulganda” va “Mushoira” kabi she’rlarida metaforik ifodalar orqali zamon, xalq, ona, yoshlar, yorug‘lik kabi tushunchalar obrazli va hissiy ranglar bilan berilgan.

Zulfiya metaforalar orqali o‘quvchini o‘z fikr dunyosiga yetaklaydi, uni nafaqat voqelikni idrok qilishga, balki uni yurak orqali anglashga chorlaydi. Shoira o‘z xalqining og‘ir kunlari, ona azobi, erkinlik va sahna go‘zaligini chuqur his qilib, ularni badiiy metaforalar orqali ifodalaydi. Bu esa Zulfiya she’riyatining kuchli ta’sirchanlik kuchi va yuraklarga yo‘l topish sirini ochib beradi. Shunday qilib, Zulfiya she’riyati o‘zbek adabiyoti xazinasida bebaho durdonalardan biri bo‘lib, unda qo‘llanilgan metaforalar nafaqat badiiy go‘zallik, balki inson qalbidagi eng nozik tuyg‘ularni ifodalash vositasiga aylangan. Shoira ijodining badiiy yuksakligi ham aynan shu oddiy so‘zlar orqali teran ma’no yuklashda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Raupova L.R., Qurbonova M.M., Abuzalova M.Q., Yo‘ldosheva D.N. Hozirgi o‘zbek tili. – Toshkent: “Zebo Print” nashriyoti, 2021. – 387 b.
2. Jo‘rayeva B., Sharipova O. Metaforaning tilshunoslikda namoyon bo‘lishi. – Buxoro, 2017. – 148 b.
3. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24.
4. Yoqubov, I. (2025). Uzbek Spelling Rules: History, Principles, and Modern Applications. *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.
5. Erbo‘tayeva, S. (2022). Some comments on the auxiliary wort. *Международный журнал языка, образования, перевода*, *3*(6).
6. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
7. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

II SHO‘BA
TURKIY ADABIYOT TADQIQI VA TA’LIMI

CHINGIZ AYTMATOV VA O‘ZBEK ADABIYOTI

Hasanov Shavkat Ahadovich,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
professori, filologiya fanlari doktori
Hasanovshavkat724@gmail.com

Annotatsiya. *XX asr sovet adabiyoti jahon adabiyotidan farqli ravishda Yagona adabiy yo‘nalish – sotsrealizm prinsiplari asosida yaratildi. Sotsialistik realizmning adabiyot oldiga qo‘ygan talablari bilan barcha davrlarga birdek xizmat qiladigan asarlar yaratish kamdan kam ijodkorlargagina nasib qildi. Shulardan Chingiz Aytmatov edi. Yozuvchining eng muhim xizmatlaridan biri shundaki, u o‘zining ulkan dardlarini, g‘oyalarini “kichik odam”lar obrazi orqali ifodalash an’anasini boshlab berdi. Shuningdek, uning obyektiv voqelikka munosabati mifologiya, fol’klor, fantastika janrlarini qissa va romanlariga sintez qilish orqali reallashdi. Agar adib ijodini sho‘ro davri munosabatlari tarixi deb tasavvur etsak, yozuvchi aytmoqchi bo‘lgan juda ko‘p haqiqatlar uning uslubiga jilo bergan ertak, rivoyat, miflarning qat-qatiga singdirib yuborilganligiga ishonch hosil qilish mumkinki, shu xususiyatlari bilan Chingiz Aytmatov poetik uslubi G. Markesning ifoda tarziga yaqinlashadi.*

Syujetni tarmoqlantirishda, xarakter xususiyatlari va qahramon psixologiyasini ochishda, real hayot va mifologiyani uyg‘unlashtirishda, olam va odamning badiiy manzaralarini tasvirlashda sobiq sho‘ro adabiyotida Chingiz Aytmatov ijodidan bahramand bo‘lgan yozuvchilar juda ko‘p. Bu xususiyatni o‘zbek yozuvchilari ijodi misolida ham kuzatish mumkin. Keyingi davr ijodkorlaridan Tog‘ay Murodning Ziyodulla, Dehqonqul, Erkin A’zamning Berdiboy, Bakir, Xayriddin Sultonovning Adash Karvon, Bahodir Qobulning Bolakay kabi obrazlari shular jumlasidan. Mazkur maqolada Chingiz Aytmatov asarlarining yetakchi poetik xususiyatlari va uning hozirgi o‘zbek prozasiga ta’siri masalalari atroflicha tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar. *Sotsialistik realizm, mifologiya, G‘arb va Sharq madaniyati, xarakter biografiyasi, poetik uslub, badiiy konsepsiya, tarixiy jarayon, diniy syujetlar va motivlar, XX asrning badiiy talqini*

ÇİNGİZ AYTMATOV VE ÖZBEKİSTAN EDEBİYATI

Hasanov Şavkat Ahadoviç,
Semerkand devlet üniversitesi, Sharof Rashidov'un adını aldı,
profesör, filoloji doktoru

Özet. *20. yüzyıl Sovyet edebiyatı, dünya edebiyatından farklı olarak, tek bir edebi yönelim temelinde, sosyalist gerçekçilik ilkeleri üzerinde yaratılmıştır. Sosyalist gerçekçiliğin edebiyata yüklediği talepler doğrultusunda, her çağa eşit şekilde hitap edecek yapıtlar üretmeyi başaran sanatçı sayısı az olmuştur. Bunların arasında Cengiz Aytmatov da vardı. Yazarın en önemli katkılarından biri, büyük üzüntülerini ve düşüncelerini "küçük insanlar" imgeleriyle dile getirme geleneğini başlatmış olmasıdır. Nesnel gerçekliğe yaklaşımı mitoloji, folklor ve fantastik türlerini öykü ve romanlarında sentezlemesiyle de gerçekleşmiştir. Yazarın eserini Sovyet dönemi ilişkilerinin bir tarihi olarak düşünürsek, yazarın aktarmak istediği gerçeklerin birçoğunun, üslubunu cilalayan masal, efsane ve mit katmanlarında saklı olduğunu görebiliriz ve bu özellikleriyle Cengiz Aytmatov'un şiirsel üslubu G. Marquez'in anlatımına yaklaşır.*

Eski Sovyet edebiyatında Cengiz Aytmatov'un olay örgüsünü dallandırıp budaklandırması, karakter özelliklerini ve kahramanın psikolojisini ortaya koyması, gerçek hayatla mitolojiyi birleştirmesi, dünyaya ve insana dair sanatsal görüşlerini tasvir etmesi gibi özelliklerinden yararlanan pek çok yazar vardır. Bu özellik Özbek yazarların eserlerinde de görülmektedir. Daha sonraki dönem sanatçılarının karakterleri arasında Togay Murod'un Ziyodulla ve Dehkankul'u, Erkin A'zam'ın Berdiboy ve Bakir'i, Khairiddin Sultanov'un Adash Karvon'u ve Bahodir Qabul'un Bolakay'ı yer alıyor. Bu makalede Cengiz Aytmatov'un eserlerinin başlıca şiirsel özellikleri ve bunların çağdaş Özbek nesrine etkileri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Anahtar kelimeler. *Sosyalist gerçekçilik, mitoloji, Batı ve Doğu kültürü, karakter biyografisi, şiirsel tarz, sanatsal kavram, tarihsel süreç, dini olay örgüsü ve motifler, 20. yüzyılın sanatsal yorumu.*

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ И ЛИТЕРАТУРА УЗБЕКИСТАНА

Хасанов Шавкат Ахадович,
Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова,
профессор, доктор филологических наук

Аннотация. *Советская литература XX века, в отличие от мировой литературы, создавалась на основе единого литературного направления — принципов социалистического реализма. Лишь немногие художники смогли создать произведения, которые в равной степени соответствовали бы всем эпохам, отвечая требованиям, предъявляемым к литературе социалистическим реализмом. Среди них был Чингиз Айтматов. Одним из важнейших вкладов писателя является то, что он положил начало традиции выражения своих великих скорбей и идей через образы «маленьких людей». Его подход к объективной реальности также реализовался посредством синтеза мифологии, фольклора и фэнтезийных жанров в его рассказах и романах. Если представить себе творчество писателя как историю отношений советской эпохи, то можно быть уверенным, что многие истины, которые хотел донести писатель, были заложены в пластах сказок, легенд и мифов, отшлифовавших его стиль, и этими чертами поэтический стиль Чингиза Айтматова приближается к стилю Г.Маркеса.*

В литературе бывшего СССР немало писателей, которым творчество Чингиза Айтматова импонировало разветвленностью сюжета, раскрытием черт характера и психологии героя, сочетанием реальной жизни и мифологии, изображением художественных взглядов на мир и человека. Эту черту можно наблюдать и в творчестве узбекских писателей. Среди персонажей художников более позднего времени - «Зиёдулла и Дехканкул» Тогая Мурода, «Бердибой и Бакир» Эркина Азама, «Адаш Карвон» Хайриддина Султанова и «Болакай» Баходира Кабула. В статье подробно рассматриваются ведущие поэтические черты произведений Чингиза Айтматова и их влияние на современную узбекскую прозу.

Ключевые слова. *Социалистический реализм, мифология, западная и восточная культура, биография персонажа, поэтический стиль, художественная концепция, исторический процесс, религиозные сюжеты и мотивы, художественная интерпретация XX века.*

CHINGIZ AITMATOV AND UZBEKISTAN LITERATURE

Hasanov Shavkat Ahadovich,
professor, doctor of philology, Samarkand state university named after Sharof Rashidov

Annotation. *Soviet literature of the 20th century, unlike world literature, was created on the basis of a single literary direction - the principles of socialist realism. Only a few creators were able*

to create works that would serve all eras equally with the requirements that socialist realism placed on literature. Chingiz Aitmatov was one of them. One of the most important services of the writer is that he initiated the tradition of expressing his great sorrows and ideas through the images of "little people". Also, his attitude to objective reality was realized through the synthesis of the genres of mythology, folklore, and fiction in his stories and novels. If we imagine the writer's work as a history of Soviet relations, we can be sure that many of the truths that the writer wanted to convey were embedded in the layers of fairy tales, legends, and myths that polished his style, and with these features, Chingiz Aitmatov's poetic style approaches the style of expression of G. Marquez.

There are many writers in the former Soviet literature who benefited from Chingiz Aitmatov's work in branching the plot, revealing character traits and the psychology of the hero, combining real life and mythology, and depicting artistic landscapes of the world and man. This feature can also be observed in the work of Uzbek writers. Among the creators of the later period, such images as Togay Murod's Ziyodulla, Dehkankul, Erkin A'zam's Berdiboy, Bakir, Khayriddin Sultanov's Adash Karvon, and Bahodir Qobul's Bolakay are among them. This article examines in detail the leading poetic features of Chingiz Aitmatov's works and their influence on contemporary Uzbek prose.

Keywords. *Socialist realism, mythology, Western and Eastern culture, character biography, poetic style, artistic concept, historical process, religious plots and motifs, artistic interpretation of the 20th century*

XX asrning 30-yillarida muomalaga kiritilgan sotsialistik realizm aqidalari bir necha o‘n yilliklar sho‘ro ijodkorlarining asosiy tasvir prinsipiga aylandi. Undagi “sinfiylik”, “partiyaviylik”, “voqelikni revolyutsion taraqqiyotda ko‘rsatish”, “sinflar kurashi” kabi tushunchalar adabiyot tarixi bilan zamonaviy adabiyot o‘rtasiga rahna soldi. Mumtoz adabiyotning qahramoni o‘zligini taftish qilgan bo‘lsa, zamonaviy qahramon o‘zgalarni taftish qilishga kirishdi. Mumtoz qahramon o‘z nafsiga qarshi kurashgan bo‘lsa, zamonaviy qahramon birovlarga qarshi kurashga targ‘ib qila boshladi.

Stalin shaxsi va stalinizm illatlari tanqid qilingach, adabiyotdagi vul’gar sotsiologik qarashlarga bir qadar barham berildi. Insonga insondek qarash, uning jamiyatidagi o‘rni, mavqeini anglash, hayot faqat g‘alabalardan iborat emasligini tushunish, inson tabiati xato va qusurlardan xoli emasligi, erkka tashnaligi, o‘y-xayollari, xatti-harakatlari hamisha ham “risoladagidek” bo‘lavermasligini badiiy tadqiq etishga harakatlar boshlandi. Adabiyotga yangi iste’dodlar kirib kela boshladi. Shulardan biri Chingiz Aytmatov edi.

Chingiz Aytmatov ijodida islom va nasroniylik ta’limoti an’analari, Sharq va G‘arb madaniyatining hayotbaxsh xususiyatlari o‘ziga xos tarzda sintezlashganligini ko‘rish mumkin. Yozuvchining eng muhim xizmatlaridan biri shundaki, u sotsrealizmning tor, biqiq muhitiga toza nasimlar olib kirdi, rangin va serqirra uslubi bilan uning imkoniyatlarini kengaytirdi. Chingiz Aytmatov ijodini unga zamondosh bo‘lgan, Lotin Amerikasi mamlakatlarining badiiy solnomasini magiya, fantastika, modern vositalar bilan yaratgan Gabriel Markes ijodiga qiyoslash mumkin. Shuni alohida ta’kidlash zarurki, G.Markes erkin ijod qildi, biroq Chingiz Aytmatovda bunday imkoniyat bo‘lmadi. Gabriel Markesdan farqli o‘laroq Chingiz Aytmatov iste’dodini to‘la-to‘kis namoyon etolmadi. Iste’dodning ma’lum qismini o‘zi mansub bo‘lgan tuzumning xohish-irodasi uchun qurbon qilishga majbur edi. O‘z davrida va undan keyin sho‘ro tuzumining obyektiv manzarasini, uning tub mohiyatini tasvirlashda Chingiz Aytmatovga teng keladigan yozuvchi bo‘lmasa kerak. Biroq ulkan adibning bu estetik hukmlari sotsialistik realizm ruxsat bergan chegaralar doirasida edi. Bu xususiyat, masalan, uning ijodini sevimli adibi Mixail Bulgakov ijodi bilan qiyoslaganda yaqqolroq namoyon bo‘ladi.

Chingiz Aytmatov yaratgan xarakterlar tarixiga yozuvchi biografiyasi orqali qaraydigan bo‘lsak, bu xarakterlar va qahramonlar tarixi –Aytmatovlar oilasi tarixidir.

Chingiz Aytmatovning syujetlari – boshidan kechirgan, jonidan o‘tkazgan, ko‘nglida tuygan, ongida muhrlangan, bolaligining beg‘ubor osmonlarning quyuq bulutlarga to‘ldirgan voqelikning hayotiy fabulasidir. Taqdiri azal uning manglayiga baxtsiz bolalik dasxatini qora harflar bilan bitgan edi. Tosh

asrida ham, quldorlik va feodalizm sharoitida ham xunrezliklar, zo‘ravonliklar, vayronagarchiliklar bo‘lib turgan, azaliy va muqaddas qadriyatlar toptalgan, inson xorlik va zorlikka giriftor etilgan, ro‘zi qiyomatdan darak beruvchi zamon alomatlari bot-bot bo‘y ko‘rsatgan – biroq bularning hech biri ko‘lami, tragizmi, bardavomiyligi bilan XX asrdagidek bo‘lmagan edi. Bo‘lg‘usi adibning bolaligi shunday sharoitda kechdi.

Chingiz Aytmatov yaratgan xarakterlarning ko‘pchiligi yakka, yolg‘iz, yetim, o‘gay, kimsasiz… Ularning biografiyasini bir qur ko‘zdan kechirib chiqsak, yozuvchi deyarli barcha asarlarida ushbu motivga qayta-qayta murojaat qilganligini ko‘rish mumkin.

“Yuzma-yuz”da Beksoat kampir, ya’ni urushdan qochib kelgan Ismoilning onasi kelini Saidaga oilasining tarixini so‘zlab beradi: “Endi o‘ylasam, qanchadan-qancha azob-uqubatlar chekmadik, bir umr taqdir bizga soya soldi. Bolalarim o‘ldi, erim o‘ldi, akalarimni quloq qilishdi, jamoa xo‘jaligida tongdan tonggacha ishlab, keksayib, kasalmand bo‘lib qoldim”.

“Jamila” qissasidagi Doniyorni muallif shunday tanishtiradi: “Keyin bilishsa, Doniyor asli shu yerlik ekan. Aytishlaricha, u yoshligida yetim qolib, har kimlarning eshigida yurgan, oxiri Chaqmoqdagi qozoq tog‘alarinikiga ketib qolgan, shu-shu bolani izlab borgudek bironta ham jonkuyari bo‘lmagan ekan”.

“Sarviqomat Dilbarim”dagi Ilyos yetimxonada o‘sgan. “Birinchi muallim”dagi Duyshen – bu ocharchilik yillari ovuldan ketib, bir muddat temir yo‘lda ishlab yurib, nihoyat dom-daraksiz bo‘lib ketgan o‘sha Toshtanbekning o‘g‘li Duyshen… kimsasiz, bechora. Shu asar syujetini boshdan oxir harakatga keltirib turgan qahramonlardan biri Oltinoy Sulaymonova ham yetim, qahri qattiq yangasining zug‘umlarini yutib yashagan.

“Ota men senga yodgorlik o‘rnatolmadim. Sening qayerda dafn etilganligingni ham bilmayman. Ushbu asarimni, otam To‘raqul Aytmatov, senga bag‘ishlayman…” “Somon yo‘li” asarida epilog o‘rnida kelgan ushbu bag‘ishlovning boshlamasidan ayon bo‘ladiki, asarga asos bo‘lgan davr voqeligi qahramonlarga oson va ravon taqdir yo‘llarini ravo ko‘rmasligidan kitobxonni ogohlantirgandek bo‘ladi.

Ushbu misollardan ham ko‘rinib turibdiki, Chingiz Aytmatov o‘zining, ota-onasining, uka-singillarining hayot yo‘llarini qahramonlariga ulashib chiqqan. Qisqaroq qilib aytganda, XX asr qirg‘iz xalqining hayoti Aytmatovlar oilasining taqdiri misolida tipiklashadi.

Garchi mifologiya ijodining ajralmas qismi bo‘lsada, Chingiz Aytmatov yaratgan xarakterlar yunon mifologiyasidagi qahramonlardek osmondan tushib kelmaydi, ularning zuvalasida ma’budlikka yo Xudolikka davogarlik ham yo‘q. Ular bor bo‘y-basti, ruhiyati, sezimlari bilan tarixan konkret makon va zamondan o‘sib chiqadilar.

Har bir xarakter Chingiz Aytmatov asarlariga o‘zining o‘tmishi bilan kirib keladi. O‘tmish bu xarakterlar uchun – xotiralar taftida isinib, bir pas tin olgach, bir manzildan o‘zga manzilga, bir faoliyatdan boshqa bir faoliyatga yo‘llovchi o‘ziga xos adabiy bekat. Piyoda, otda, aravada, traktorda, yuk mashinasida, poyezdda kelayotgan yo ketayotgan bu qahramonlar shu bois hamisha yo‘lda. Davr suronlari aro o‘zliklarini izlashadi. Go‘yoki ular sabru bardoshdan yaralgandek taqdirning qaqshatqich zarbalarida ham o‘zliklarini yo‘qotmaydilar, yashashga bo‘lgan ishtiyoq, hayotsevarlik ularni absurd ko‘chalarga kirib ketishdan asraydi.

Ming yilliklar bilan bo‘ylashadigan qirg‘iz xalqi hayotidagi qiz olib qochish motiviga yozuvchi yangi, zamonaviy libos kiydiradi. Chingiz Aytmatovning talqinicha, chinakam sevgi, muhabbat oldida uzoq asrlik urug‘chilik an’analari, rasm-rusumlari o‘z ahamiyatini, mazmun-mohiyatini to‘liq saqlab qololmaydi. Yozuvchi go‘yoki qo‘liga torozi olib, uning bir pallasiga qirg‘iz xalqining o‘tmishini, ikkinchi pallasiga kelajagini qo‘yib salmoqlayotgandek, chamalayotgandek. “Jamila” qissasida Jamila Doniyor bilan ahdu paymon qilganida urushga ketgan sovet askari Sodiqning xotini edi. Sotsrealizm aqidalaridan kelib chiqadigan bo‘lsak, Chingiz Aytmatovning bunaqa talqini “shakkoklik”da boshqa narsa hisoblanmasdi. Qissa sho‘ro adabiyotshunosligida ancha tanqid qilindi. Biroq mashhur farang adibi Lui Aragon Aytmatovning mazkur qissasini faransuz tiliga tarjima qilib, “Jahondagi eng go‘zal sevgi qissasi” deya e’tirof etgani Chingiz Aytmatovni yuz berajak ko‘pgina kasofatlardan saqlab qolgani ham haqiqat.

“Sarviqomat Dilbarim”da Ilyos bilan axdu paymon qilganida Asal uzoqroq bir qarindoshiga unashtirilgan edi. Ilyos Asalni “o‘g‘irlab” ketadi, sevib turmush qurishadi, biroq baxtli bo‘lisholmaydi. Baxtsiz muhabbat motivi adib asarlarida tez-tez uchrab turadi. Tanaboy va Bibijon, Rayimali oqin va Begimoy, Edigey va Zarifa munosabatlari alohida- alohida armon va o‘kinch shevasida bitilgan mungli, mahzun muhabbatnomalardir. Bir-biriga o‘xshamagan, bir-birini takrorlamaydigan bu sevgi qissalaridagi juftliklarining har biri o‘zlaricha baxtsiz. Ularni birlashtirib turgan sevgi rishtalari ayriliqqa tutashaveradi. Yozuvchi oila, muhabbat, burch masalalarini talqin etganda sharqona mintalitetga tayanadi. Tabiiyki, g‘arb yozuvchisi bu masalalarni boshqacha talqin etgan bo‘lardi.

Chingiz Aytmatov poetik uslubining yana bir jihati – uning personajlari ko‘pincha tabiiy ofat sinovlariga duch keladi. Kutilmaganda yog‘ib qoladigan yomg‘ir, jala, qor, suv toshqini, havo haroratining to‘satdan pasayishi, quyuq tuman va boshqa tabiat hodisalari shusiz ham murakkab vaziyatni, munosabatlarni, konfliktni yanada chigallashtirib yuboradi, syujetning yangi bir tarmog‘ini yuzaga keltiradi. “Sohil yoqalab chopayotgan Olapar” to‘lasincha ana shu konsepnsiya asosiga qurilgan. Bu asarda yozuvchi uchun qadrdon bo‘lgan tog‘u dashtlar adabiy makoni okeanga ko‘chiriladi. To‘rtovlon qayiqda ovga chiqqanda okeanni quyuq tuman qoplaydi. Tabiatda “ish tashlash” boshlanadi. Quyosh nur sochmaydi, yulduzlar yo‘l ko‘rsatmaydi, tumanni tarqatish uchun shamol ham esmaydi. Quyuq va muallaq tuman…

“Lekin bu tun ham ob-havo zarra o‘zgarmadi. Dengiz ustidagi tuman avvalgiday parvoi palak, dong qotib qolgandi. Borliqni yanada bo‘g‘iq oqshom zulmati bosdi. Ketidan aql bovar qilmaydigan darajada uzun, chidab bo‘lmas darajada qorong‘u, dahshatli tun boshlandi. Lekin qaniydi tun oralig‘ida shamol tursa, mayli, bo‘ron tursa, to‘fon bo‘lsa ham mayliydi, ishqilib, havo ochilib, osmonda yulduzlar ko‘rina qolsa! Lekin tunda zarracha o‘zgarish alomati, suvda birorta to‘lqin, havoda birorta epkin yo‘q edi – borliq cheksiz sukunatga, cheksiz zulmatga chulg‘angan edi. Cheksiz zulmat qo‘ynida adashib qolgan yolg‘iz qayiq va undagi azob-uqubatdan, ochlikdan, tashnalikdan tinka madori qurigan odamlar tuman ichida pista po‘chog‘iday bir joyda aylanishlar, noma’lum qismat va umidsizlik changalidan chiqolmas edilar…” (Chingiz Aytmatov. Tanlangan asarlar. Qissalar. “Sharq” 2016, 634-bet).

Yozuvchi shunday bir tragik vaziyat yaratadiki, qahramonning birgina so‘zi, birgina harakati uning kim ekanligini yarq etib namoyon qiladi. Okeanning suvi sho‘r – ichib bo‘lmaydi, chuchuk suv tugayozgan, yegulikka esa quritilgan sho‘r baliq qolgan, xolos. Tuman tarqab, sohilga yetguncha bola – Kiriskga suv yetar-yetmas. Kiriskning yashab qolishi uchun avval bobosi, keyin tog‘asi, so‘ng otasi o‘zlarini qurbon qiladilar – inon-ixtiyorlarini cheksiz zulmat va suv qoplagan bahrga topshiradilar.
Chingiz Aytmatov realist ijodkor. Uning realizmi mifologiya, xalq og‘zaki ijodi, diniy syujetlar va motivlar, fantastikaga to‘yingan realizmdir. “Musibat pallalarida bir og‘iz aytilgan gapning tagida undan necha barobar ko‘p haqiqatlar aytilmasdan turadi”, deydi “Sarviqomat dilbarim” asari qahramonlaridan biri. Agar adib ijodini sho‘ro davri musibatlari tarixi deb tasavvur qiladigan bo‘lsak, yozuvchi aytmoqchi bo‘lgan juda ko‘p haqiqatlar uning uslubiga jilo bergan ertak, rivoyat, miflarning qat-qatiga singdirib yuborilganligiga ishonch hosil qilish mumkin.

Chingiz Aytmatovning real hayotdan mifologiyaga, mifologiyadan real hayotga tabiiy o‘tib ketishini ta’minlaydigan poetik usullari bor. Bular – tush ko‘rish, isitmada alahlash, ayni paytda o‘zga jonzodga evrilish istagi, galyutsinatsiya holatlaridir.

“Oq kema”da bola baliq odam bo‘lib ketishni orzu qilsa, “Sohil bo‘ylab chopayotgan olapar”da O‘rxun bobo suv parisi bilan birlashib, mangulikka singib ketish umidida dunyodan o‘tadi. G.Flober: “Bovari xonim – bu mening o‘zim” – deya bejiz aytmagan. Hush va tush oralig‘ida yashayotgan bola ham, O‘rxun bobo ham – yozuvchining o‘zi. Chunki Chingiz Aytmatov Muxtor Shoxonov bilan bo‘lgan suhbatlarida alag‘da tushlar ko‘rishini ta’kidlab o‘tadi. “Cho‘qqida qolgan ovchining ohu zori”dagi iqrornomalar Chingiz Aytmatov ijod olamiga olib kiradigan kalit, uning va qahramonlarining tarjimai holidir.

Chingiz Aytmatov fenomenini yuzaga chiqargan yana bir jihatga e’tibor qaratish zarur. Buyuk yozuvchi adabiyotga yangi insonni, yangi xarakterni olib kirdi. Bu inson obrazi o‘zining yaqin

salaflaridan farqli o‘laroq kurashchan, jangovor hamda muayyan g‘oyalar yalovbardori emas, balki, kichikroq bir jug‘rofiy hududda o‘zligini, jamiyatdagi o‘rnini izlayotgan inson. Gabriel Markesning “Yolg‘izlikning yuz yili” asari bilan Chingiz Aytmatovning “Oq kema” asari deyarli bir vaqtda yaratilgan. Realizm va mifologiyaning uyg‘unligi, parallel holda kechishi har ikki asar uchun xos xususiyat. Bundan tashqari, har ikki asarning voqea-hodisalari sivilizatsiyadan chetroq, ovloq yopiq makonlarda kechadi. “Yolg‘izlikning yuz yili” qahramonlari Makondoning to‘rt tarafidan suv bilan o‘ralganligini anglab, tamaddundan chetda chirib, nom-nishonsiz yo‘qolib ketmaslik uchun u yerdan chiqishga harakat qilishadi. “Oq kema” qahramonlari esa o‘z makonlari – o‘rmon xo‘jaligidan chiqib ketishni xayollarga ham keltirishmaydi. Chunki ularni sivilizatsiyaning o‘zi shu ovloq go‘shaga uloqtirib tashlagan.

Uzoq asrlar davomida chorva ortidan yaylovdan toqqa, tog‘dan yaylovga o‘tovi bilan ko‘chib yurgan kishilar uchun shahar hayoti zerikarli, diqqinafas, soxta. Shu bois hech qanday kuch ularni bu makonlaridan chiqarolmaydi. O‘rmon xo‘jaligida bor-yo‘g‘i uchta oila: Mo‘min chol kampiri va nevarasi bilan, O‘rozqul xotini Bikey hamda Seyidaxmed xotini Guljamol va qizchasi bilan yashashadi.

“Oq kema”ning arxitektonikasi shunday qurilganki, personajlarning birortasi o‘zlari yashab turgan mikro hududdan tashqariga chiqib ketolmaydi: hamma bir-biriga begona bo‘lsa-da, ayni damda hamma bir-biriga ko‘rinmas iplar bilan bog‘lab tashlangandek.

Sujet oddiy: johil O‘rozqul har gal mast bo‘lib, farzandsizligi chun xotinini kaltaklaydi, Mo‘min chol – tabiatan mute, qo‘lidan hech ish kelmay, titrab-qaqshab iztirob chekadi, O‘rozqulga yalinib-yolvoradi. Bir chekkada bularni kuzatib turgan bola yig‘lab, o‘zining ertaklar dunyosiga talpinadi. Qissada keltirilgan shu real hayot manzarasi bilan parallel’ ravishda kiritilgan rivoyat tufayli asar syujetidagi xronotop, ya’ni makon va zamon kategoriyasi cheksiz kosmik miqyoslarga ko‘tariladi. Rivoyat qirg‘iz xalqining kelib chiqish tarixidan boshlanadi. Rivoyatdagi ramziylik bois o‘tmish va kelajak bugunning chorrahasida uchrashadi. Tabiatan mo‘min bo‘lgan chol, ertak va rivoyatlarga yosh boladek ishonadigan, ko‘z yoshi qilib tinglaydigan bu chol – fojealar girdobida yashaydi. Real voqelikdan zada bo‘lib, ertaklar olamiga singib borayotgan bola – o‘tmish va kelajakni bog‘lab turgan uzv, ko‘prik. O‘rozqul esa johillikning timsoli. Jaholat esa, ma’lumki, barcha zamonlarda ham qurbonlik talab qilgan – rivoyatda shoxdor Ona Bug‘i, qissada Bola jaholat qurboniga aylanadi.

Mo‘min chol umrida ilk bor isyon ko‘targach, ya’ni O‘rozqulning dag‘-dag‘alariga quloq solmay nevarasini maktabdan olib kelish uchun Oqboshni minib ketgach, O‘rozqul mast bo‘ladiyu, xotinini uydan haydab yuboradi. Falakning bedodligini qarangki, bu ayol erini emas, eriga gap qaytargan o‘z otasini qarg‘ay boshlaydi.

Mo‘min bobo bu hayotda nimagaki erishgan bo‘lsa, barchasi zavol topdi. O‘g‘li urushda halok bo‘ldi, xotini uning dog‘ida vafot etdi, qizi bolasini unga qoldirib, shaharga ketib qoldi. Katta qizi Bikeyning ahvoli esa bu. O‘zi esa keyingi kampirining qarg‘ishi va O‘rozqulning zug‘umlarini yutib yashashga mahkum. Bu fojealarning ko‘lami keng, bu fojealarning poyoni yo‘q. Bular kamlik qilgandek Mo‘min boboning shoxdor Ona Bug‘uga – xalqining xaloskoriga, o‘zining o‘tmishiga, bolaning kelajagiga o‘z qo‘llari bilan o‘q uzishi shunday hayotiy mantiq bilan asoslanganki, hech qanday fantastik tafakkur kuchi bilan ham bu haqiqatni rad etib bo‘lmaydi.

Sobiq sho‘ro adabiyotida Chingiz Aytmatovdan ta’sirlanmagan nosir kamdan kam topiladi. Syujetni tarmoqlantirishda, xarakter xususiyatlari va qahramon psixologiyasini ochishda, real hayot va mifologiyani uyg‘unlashtirishda, peyzaj va portet chizishda, intrigalarni kuchaytirish va konfliktni o‘tkirlashtirishda, xullas, odam va olamning badiiy manzaralarini tasvirlashda o‘zbek yozuvchilari ham Chingiz Aytmatov saboqlaridan bahramand bo‘lishdi. Shu o‘rinda “Oq kema” va Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” asaridagi ba’zi epizodlarni qiyoslab ko‘rsak.

“Oq kema” qissasidan: “… ammo kattalar, ming afsuski, bola o‘ylagandek, odil ish tutishmadi. Ular hammasini aksincha qilishdi. O‘razqul uyga yana mast bo‘lib qaytdi. Uni hech nima bo‘lmaganday qarshi olishdi. Bobo otini ushladi, xotini somovarga yugurdi, hammayoq faqt uni kutayotgandek. U esa jinnilik qila boshlaydi. Oldiniga mayuslanib yig‘laydi. Nega yig‘lamasin, axir bu qanaqasi, qo‘l

berib so‘rashishiga arzimaydigan eng jo‘n odamning ham istagancha bolasi bor. Beshta, hatto, o‘nta. O‘rozqulni-chi? Uning nimasi kam boshqalardan? Nimasi yetmaydi uning? Yoki martabasi pastmi? Xudoga ming qatla shukur, noyob o‘rmonning qorovuli! Yoki u qandaydir daydi zotmi? Axir lo‘lining ham lo‘livachchasi borku, u betayinmi, obro‘si yo‘qmi? Hammasi bor. Hammasiga yetishgan. Egarlangan oti bor, qo‘lidan qamchi tushmagan, har yerda uni hurmat bilan kutib olishadi. Xo‘sh, uning tengdoshlari o‘z farzandiga to‘y qilishadi, u-chi? O‘g‘ilsiz, urug‘siz, kim u?”
Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” qissasida o‘qiymiz:

“ – Yaxshimisiz, aka? Bola-chaqalar o‘syaptimi?
– Qulluq, qulluq.
– Nevaralar katta bo‘lyaptimi?
– Shunday, shunday.
– Chopqillab-chopqillab yurishibdimi?
Akamiz boshqa gaplarni eshitmadi. Qo‘li ko‘ksida, egik boshini irg‘ab o‘tiraberdi.
Akamizning to‘y-to‘ylagani, yegani-ichgani burnidan chiqdi.
Uyiga yonib keldi.

Nimaga endi faqat bola-chaqani so‘raydi? Nimaga manavi dang‘illama uylarni, keng hovlini, jiyron otini so‘ramaydi? Qo‘ylari, mollari, qancha? Har yili qo‘zilaydi, buzoqlaydi. Tokzori yiliga salkam yarim tonna mayiz beradi. Nimaga bular so‘ralmaydi? O‘zi hamisha sog‘lom, tan-joni sog‘, otday. Ikki-uch odamning ishini qiladi. Ko‘p-ko‘p mehnat haqqi oladi. Buni-chi?

Akamiz ichkarilab uzala tushib uxlayotgan opamizni ko‘rdi. Jag‘ suyaklari bo‘rtib, qarab turdi. Akamiz uni bilagidan ushlab, uyning burchagiga otib yubordi”.

O‘rozqul bilan Qoplon tamoman ikki olam, birovida salbiy qusurlar, ikkinchisida ijobiy sifatlar mujassam, har biri o‘ziga xos yangi, original, bir-biriga umuman yaqin kelmaydigan xarakterlar, biroq muayyan bir vaziyatga tushganda hayotga qarashlari, fikrlash tarzi, xatti-harakatlari, ruhiy holatlari nuqtai nazaridan bir-biriga yaqinlashib qoladi.

Chingiz Aytmatovning “Alvido Gulsari” va Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asarlaridagi Gulsari va Tarlon, Tanaboy bilan Ziyodulla qiyosiy o‘rganilganda, T.Murod Ch.Aytmatov adabiy saboqlaridan ijodiy va ijobiy bahramand bo‘lganligi yanada konkretlashadi.
Davr shiddati, atom asri va texnika rivoji, dunyo tamadduni insonning azaliy qadriyatlariga, milliy udumlariga, o‘zligiga putur yetkazishi mumkinligini Chingiz Aytmatov qissalarida ko‘rsatgan edi.
Qirg‘izman, qozoqman degani o‘tovsiz yasholmaydi. Yozuvchi “Alvido, Gulsari”da o‘tovning “sinf sifatida quloq” qilinishini mahorat bilan tasvirlaydi. Shuningdek, “Oq kema”dagi quyidagi xarakterli epizod e’tiborni tortadi. “Mo‘min chol shaharga kartoshka sotgani borgani, qizini, ya’ni bolaning onasini ko‘rib kelganini xotini va Bikeyga hikoya qiladi: “Katta turar joyda, lekin katalakdek xonada yashashar ekan. Hovlisida esa xuddi bozordagidek birov-birovni tanimasmish. Hamma uyiga kirdi deguncha eshigini qulflab olarmish. Xuddi turmadagiday, hamisha qamalishib o‘tirisharmish” (456-bet). Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Tamaddunning ming yillik hayot tarziga bunday bostirib kirishi globalizatsiyaning ilk ko‘rinishlari bo‘lib tuyuladi.

Erkin A’zamning “Piyoda” hikoyasi boshqacharoq xarakterda bo‘lsada, uning qahramoni Berdiboy ham mehr-oqibatning yo‘qolishi, azaliy qadriyatlarning poymol etilishi, aka-ukachilik, qarindosh-urug‘chilik hissining so‘nib borayotganligini taraqqiyotda ko‘radi. “Qani edi, aka-ukalar barimiz bir joyda, masalan, deylik, momomning bog‘ida – dashtda yashasak, bir qo‘ra, bir qo‘rg‘on bo‘lib! …Singillar ham shu yaqin atrof xesh-hamsoyaga uzatilgan bo‘lsa – issiq sovug‘u yaxshi-yomon kunlar degan gaplar bor. O‘, qani bunday bo‘lsa! Ana o‘shanda mehr-oqibat ham, og‘a-inichiligu ota-bolalik deganlari ham boshqacha bo‘lardi…”. Talqin etilgan muammo, mavzuda yaqinlik bo‘lsada, Erkin A’zamning Berdiboyi butunlay yangi xarakter. Berdiboy bugungi voqelikka o‘tmishning ko‘zi bilan qaraydi. Uning yurish-turishidagi qo‘rslik, qiyofasidagi tundlik, gap-so‘zlaridagi piching, zaharxanda insoniy munosabatlarda samimiyatning, turmushda tabiiylikning kamchil matoga aylanib borayotganligidan.

“Qanday yashash kerak?” – degan savolga hayot, tarix, dinlar, madaniyatlar, shaxslar, falsafa, sharoit, muhitning javoblari, talqinlari turlicha. Ch.Aytmatovning qahramonlari ana shu boshqotirma javoblar labirintida doimo yo‘l izlashadi.

Shunisi muhimki, har qanday davru sharoitda ham inson sha’ni va nomiga dog‘ tushirmaslik kerak, degan g‘oya yozuvchi yaratgan aksariyat xarakterlarning qon-qoniga singdirib yuborilgan. Turli-tuman kasb-korga, individual hayot yo‘llariga, xarakterga ega rang-barang oddiy kishilar obrazining Chingiz Aytmatov nasrida paydo bo‘lishi, birinchidan, adabiyotni real hayotga yanada yaqinlashtirgan bo‘lsa, ikkinchidan, turli milliy adabiyotlarda ana shunday muayyan hayotiy maqsadlar va dardlar bilan yashayotgan “kichik”, “ko‘p qatori” obrazlar asrini boshlab berdi. Keyingi davr ijodkorlaridan T.Murodning Ziyodulla, Dehqonqul, E.A’zamning Berdiboy, Bakir, X.Sultonovning Adash Karvon, B.Qobulning asarlaridan asarlariga ko‘chib yuradigan Bolakay kabi bir qator obrazlar shular jumlasidan.

Chingiz Aytmatov Mo‘min chol timsolida davr voqeligi ezib, abgor qilgan inson obrazini yaratgan edi. Keyinchalik romanlarida yaratilgan manqurt, iks zurriyotlar g‘arbu sharqda, shimolu janubda kechgan, kechayotgan voqelikning badiiy umumlashmalari, nazarkarda adibning karomatlari bo‘lib qoldi.

“Kassandra tamg‘asi”ga kelib yozuvchi o‘zlikdan, qadriyatlardan voz kechishning foje oqibatlari global miqyoslarga chiqqanligini ko‘rsatadi. Krilsov o‘z laboratoriyasida undirilgan embrionlardan mahkuma ayollarning bachadonlariga ko‘plab iks zurriyotlar, ya’ni ota-onasi ham, aka-ukalari ham, tog‘a-jiyanlari ham, xullas, birorta qarindosh-urug‘i yo‘q bolalar yetishtira boshlaydi.

XX asrning oxirgi o‘n yilliklarida kechgan tarixiy jarayon – bir tuzumdan ikkinchi tuzumga o‘tish boshqa ong qirralari kabi badiiy adabiyotda ham ijtimoiy fikrning salmog‘ini oshirdi. Shulardan kelib chiqib, Chingiz Aytmatov uslubidagi ikki asosga e’tibor qaratmoq zarur. Qissalarida tabiat va tabiatga yaqin xarakterlar kashf etilgan bo‘lsa, romanlarida jamiyat va shaxsning ijtimoiylashish jarayonlari kuchayganligi seziladi. Hozirda ana shu ikki asosning turli xil kombinatsiyalaridan rang-barang asarlar yaratilayaptiki, bu alohida tadqiqot mavzui.

Taniqli adabiyotshunos I.G‘afurov Aytmatov asarlaridan qiyomat azoblarining faryodi eshitilib turishini ta’kidlaydi. Chindan ham bu asarlarda oxirzamon alomatlari o‘zining butun mahobati bilan gavdalanadi. Shu bilan birga yozuvchi inson umrinining poydorligi va bardavomligiga, insoniyat kelajagiga umid bilan qaraydi, ana shu umidvorlik eng og‘ir damlarda ham uning qahramonlari qalbiga taskin va dalda beradi.

“…Inson o‘ylari bilan Dengizga va Osmonga tenglasha oladi. Shu o‘ylari bilan u tabiatning abadiy qudrati oldida o‘zining mavjudligini isbotlaydi, shu bilan inson koinotning teranligi va yuksakligiga munosib bo‘la oladi. Shuning uchun inson hayot ekan, u ruhan dengizday qudratli, ruhan osmonday cheksiz: chunki o‘y-xayolotning cheki yo‘q. Agar inson o‘lsa, uning o‘y-xayollarini boshqa bir inson davom ettiradi, u ham o‘lsa, keyingisi va hokazo, bu hodisa cheksiz davom etaveradi…” (605-bet).

Inson irodasi va sha’niga tiklagan badiiy obidalari tufayli Chingiz Aytmatovni ko‘pchilik ilm va ijod ahli Alisher Navoiy, Lev Tolstoy, Mixail Sholoxov, Gabriel Markeslarga qiyoslashadi. Bu to‘g‘ri. Chunki har bir davr o‘z g‘oyalarining ifodasi o‘laroq ana shunday mutafakkirlarni tarix sahnasiga olib chiqadi.

Tasavvuf talqiniga ko‘ra, olamning yaratilishidan maqsad – inson, insonning yaratilishidan maqsad komil insondir. Komillikka yo‘l – shodu xurramlikka yo‘l emas, qayg‘uga safar, musibatlarga safar. Haqiqiy talantning hayot va ijod yo‘li ham xuddi shunday – mashaqqat va zahmatlardan yaraladi, o‘zlikni anglash va tinglashga da’vat etadi, ma’naviy poklanish va yuksalishga chorlaydi. Ana shu azaliy va abadiy haqiqatni Chingiz Aytmatov o‘z asarlari bilan hayot va davr tasdig‘idan o‘tkazdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Айтматов Ч. И дольше века длится день… Роман, повест. Москва., “Известия”, 1986. -432 с.
2. Айтматов Ч. Асрга татигулик кун. Тошкент., Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. -560 б.
3. Aytmatov Ch. Erta qaytgan turnalar. Qissalar. Toshkent., “Sharq” nashriyot matbaa aksionerlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2006. -496 b.
4. Айтматов Ч. Қиссалар. Тошкент., “Шарқ” нашриёт матбаа аксионерлик компанияси бош таҳририяти. 2016. -656 б.
5. Айтматов Ч. Аскар бола. Ҳикоялар. Тошкент., Адабиёт учқунлари, 2019. -160 б.
6. Маркес Г. Ёлғизликнинг юз йили. Роман, қисса. Тошкент., “Шарқ” нашриёт матбаа аксионерлик компанияси бош таҳририяти. 2010. -480 б.
7. Маркес Г. Бузрукнинг кузи. Тошкент., Янги аср авлоди. 2008. -324 б.
8. Мурод Т. Ойдинда юрган одамлар. Тошкент., “Сано-Стандарт” нашриёти. 2017. -192 б.
9. Аъзам Э. Кечикаётган одам. “Шарқ” нашриёт матбаа аксионерлик компанияси бош таҳририяти. 2008. -448 б.
10. Аъзам Э. Жаннат ўзи қайдадир. “Шарқ” нашриёт матбаа аксионерлик компанияси бош таҳририяти. 2007. -272 б.
11. Қобул Б.енайўл. қиссалар ва ҳикоялар. Тошкент., “MASHHUR-PRESS”, 2018. -352 б.

ACTIVITIES OF FEMALE SCIENTISTS, SCHOLARS IN THE RESEARCH OF TIMUR STUDIES: CHRONOLOGY AND EDUCATION

Yakhshieva Zebo Rashidovna,
doctor of philology, (DSc), professor of Turon university
zebona.sevinch@gmail.com,
ORCID: 0009-0006-0973-6147

Abstract. *In this thesis compared the scientific and historical research conducted on the great Uzbek conqueror Sahibkiran Amir Temur. In Particular, Sh. Sh. Alauyeva’s scientific study which is enlightened views of Amir Temur brought to a certain sequence the views advanced in the works of other scholars and Orientalists from her target. We tried to make new scientific conclusions on the basis of cross-examination of scientific research, chronological, typological comparison.*

Keywords. *Amir Temur, contrast, Yeldirim Boyazid, Oriental Studies, Temur’s laws, Empire*

TEMURSHUNOSLIK ILMIDA OLIMALAR, ADIBALAR FAOLIYATI: TADRIJ VA TA’LIM

Yaxshiyeva Zebo Rashidovna*,*
Filologiya fanlari doktori, (DSc), Turon universiteti professori v.b

Annotatsiya. *Tesizda zabardast o‘zbek sarkardasi Amir Temur Ko‘ragon haqida ayol olima, tarixshunos, adibalar tomonidan olib borilgan ilmiy, tarixiy va adabiy faoliyat o‘zaro qiyoslandi. Ayniqsa, Sh. Sh. Alauyevaning “Amir Temurning ma’rifiy-tarbiyaviy qarashlari” mavzusidagi ilmiy tadqiqoti rakursidan boshqa olimlar hamda sharqshunoslar asarlarida ilgari surilgan qarashlar ma’lum bir tadrijiylikka keltirildi. Ilmiy izlanishlarni o‘zaro qiyoslash, xronologik, tipologik qiyoslash asnosida yangi ilmiy xulosalar berishga intildik.*

Kalit so‘zlar. *Amir Temur, kontrast, Yeldirim Boyazid, sharqshunoslik, temurshunoslik, Temur tuzuklari, imperiya.*

TİMUR ÇALIŞMALARI BİLİMİNDE ADİBALAR. BİLİM ADAMLARININ FAALİYETLERİ: ÖĞRETİM VE EĞİTİM

Yaxshiyeva Zebo Rashidovna,
filoloji bilimleri doktoru, (DSc), Turon üniversitesi'nde profesör

Özet. *Tesiz'de kadın bilim adamı, tarihçi, adibaş'ın yürüttüğü bilimsel, tarihi ve edebi faaliyetler, zabardast Özbek savaş ağası Amir Temur Koragon hakkında karşılaştırıldı. Özellikle, Sh. Sh. Alauyeva'nın " Amir Temur'un aydınlanmış görüşleri" adlı bilimsel çalışması, rakursi ve Oryantalistler dışındaki akademisyenlerin eserlerindeki görüşleri belli bir evrimsel düzeye taşıdı. Bilimsel araştırmanın çapraz incelenmesi, kronolojik, tipolojik karşılaştırma temelinde yeni bilimsel sonuçlar çıkarmaya çalıştık.*

Anahtar kelimeler. *Amir Temur, tezat, Yeldirim Boyazid, Doğu Çalışmaları, Timur çalışmaları, Timur tuzakları, imparatorluk.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНЩИН-УЧЕНЫХ, ПИСАТЕЛЬНИЦЫ В ОБЛАСТИ ТИМУРОВЕДЕНИЯ: ХРОНОЛОГИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ

Яхшиева Зебо Рашидовна,
доктор филологических наук, (DSc), профессор Туронского университета

Аннотация. *В этом тезисе сравниваются научные и исторические исследования, проведенные о великом узбекском завоевателе. Амире Тимуре. В частности, научное исследование Ш. Ш. Алауевой Просвещенные взгляды Амира Тимура привело в определенную последовательность взгляды, изложенные в работах других ученых-востоковедов из ее круга. Мы стремились сделать новые научные выводы на основе перекрестного анализа научных исследований, хронологического, типологического сравнения.*

Ключевые слова. *Амир Тимур, контраст, Елдирим Боязид, востоковедение, законы Тимура, Империя.*

The study of historical figures, sources of thousands of researches, the main character of fiction, facts for information about the activities and ways of life of the most prominent popular commander of the Uzbek nation in statehood, Amir Temur undoubtedly interests representatives of many scientific fields, such as history, literature, economics and art, law and politics.

Sh.Alauyeva's scientific research work on the topic "The educational and vocational views of Amir Temur" with a chronological, typological and comparative studies of the researches of a number of previously created representatives of the scientific works written about the political activities and The great Reign of Amir Temur are studied within two groups:

Firstly: the activities of scientists, historians and ambassadors who have been positive about the policy pursued by the great poet, who studied it objectively in all respects. The activities of this group include Giyosiddin Ali's "Amir Temur's diaries of the March to Hindustan" in the mystery of works written in the spirit of the first historical praise. Also, the activity of Amir Temur was given as a historical figure who could serve as an example and pride for his descendants in the historical novels of Sharafuddin Ali Yazdi, Nizamiddin Shomi's "Zafarnamas", Muyinitdin Nazantiy, Hofizi Abro, Abdurazzaq Samarkandiy and of course Alisher Navai, In the meantime, Rui Gonzalez de Claviho, as ambassador and representative of King Henry III of Spain, can also be cited several times from his meetings with the head of state, his impressions of him, his valuable information about his country, his Queens and his court officials.[4,6]

It can be witnessed that both in correspondence with King Charles VI of France and with the English King Henry IV and The Crown Prince Temurbek, and in the diaries of the ambassador-Archbishop Johann and others who represented them, Amir Temur was held in high esteem. Among

Uzbek scientists, it is appropriate to cite a large number of owners of such scientific research. There are many historical and literary scholars in Uzbek Temurid studies as B.Ahmedov, A.Ahmedov, T.Fayziyev, Muhammad Ali, O.Yakubov and A.Oripov, I.Subhaniy. Among the Uzbek historiographical scholars are Shohista O‘ljayeva, Durdona Rasulmuhammedova, Zulfiya Pardayeva and D. Yusupova are considered well-known and loyal people[5].

Secondly: it is a study of works that aim to reform historical identity from a one-sided negative point of view, the discrimination of which is negated by the demands of the policies of the time in which or lived. In these impressions, Amir Temur is mainly assessed as an invader and bloodthirsty lord, a politician who was forced to close his actions under the guise of the Conqueror and religion, and a conqueror of great destruction, who plundered the lands he conquered.

But many male historians and scribes, such as Sergey Borodin, Friedrich Schlossberg, who conducted a one-sided scientific activity among Orientalist historians, can be explained as obscene from Oriental sources and relying on some negative visions of Ibn Arabshah, as far as the works of Christopher Marlowe in English Literary Studies and Edward Gibbons in English-speaking poetry fall into the ranks of works in which such a negative spirit is instilled. It is no hidden that they relied on The Chronicles of the lands of Amir Temur’s conqueror activity among the Western sources of such views, works watered with rumors of the Uyghur and Turkish people scattered over the defeat of Yeldirim Boyazid.

On the other hand, we tried to complement the above considerations of this scientist, based on our scientific research. Because, in the world of historiography and literary studies, such works have been created about this person that they feel the need to complement these views as a third part. They put forward simultaneously positive views of Amir Temur-however, in some places added to the errors of historical works, scholars limited to joining the above unsubstantiated personal visions instead of ensuring impartiality. World Orientalists and writers, historian scholars and policymakers include Eduard Gibbon, Hammer-Purgshtal, Max Muller, Lucien Keren and Jean Paul, L.Lyangle and Beatrice Manz also on such a way that the activities of the Yakubovsky’s ideas can be included in the works written. Scholars such as Herman Hamberry, Hilda Hookhem can also find in their research the year and place of Birth of Amir Temur and his uneven meditations on putting Yeldirim Boyazid in a cage prison. Taking into account the fact that even this vision in itself could not fully reveal the issue, the contrast of this vision was written in order to negate the name of Amir Temur-but in his reflections it will be necessary to study the series of scientific research, which recognized his Justice and strong diplomacy, and also recognized even, as the owner of a great military strategy Such historiographical scholars and writers were taught by Ibn Arabshah as well as, L.Stroyeva. In the activities of such as Pugachenko, such imbalances are visible.

While most researchers also observe the edifying the truth about his real activitu and his life summary mentioned in the “Temur’s laws”, views contained in them are those of Ibn al Mukaffa’s “Kitab al-adab, al-Kabir”, Ibn Khutaiba’s “Uyun al-akhbor”, Al Johid’s “Kitab at-taj”, Nizam ul Mulk's-“Politician”, Kaykofus’s “Kobusnoma”, Yusuf Khos Hajib’s “Kutadgu bilig”, Ahmad Yugnakiy’s “Habatul haqoyiq” it seems to be comparable to.[1;9]. The need to clarify the field of the study the conditions for the formation of the educational and educational ideas of Amir Temur, to determine his place, not only as a statesman, but also as scientists capable of analyzing the “Temur formations”, in the development of the educational thought of Amir Temur in Central Asia. Also, revealing that the socio-philosophical thoughts of Amir Temur are the basis of his educational and educational views, by bringing these views into one system and setting its main directions, the development of recommendations on the upbringing of the younger generation can be the subject of important scientific research that has faced young researchers at the time observing many studies, the periodic and spatial development factors in Aries are listed in the narrative of the era of Amir Temur. Although the Land of Movarounnahr has long been recognized as a land of skilled artisans, in a narrow circle it is textiles, metalworking and binoculars, pottery is precisely the land that is considered the livelihood of the inhabitants of the city. There has also been the practice of patterning fabrics by women and the craft of jewelry, embroidery and Candace passed down from generation to

generation. Samarkand, on the other hand, was known to the world for its yarn, silk fabrics and sewing and jewelry crafts. Herat, in turn, was skilled in making jewelry ornaments from various precious metals, while Shakhrisabz and historical Kesh people were considered to supply sweet dishes as well as non ready products. At the same time as the owners of such trades, biblical arts such as the art of scripture, the transcribing of manuscript works, calligraphy and musicology had developed in these nations. Works processed and copied by them were stored not only in libraries, but also in treasures as unique and valuable properties. At the meetings of the people of the palace and the people of science, they were eager to analyze and interpret them, to study the essence of the sacrament. That was also the reason why Amir Temur personally built madrasas like “Bibihonim”, “Muhammad Sultan” as a chieftain, aiming to increase the population by these stydies. In particular, there were many leader wemen like Bibis who were involved in giving knowledge to girls in their own minds, whose activities amounted to about a quarter of the educational schools in the Land [2;19]. Schoolchildren who received their primary education, after memorizing one-seventh of the “Haftiyak”, “Holy Koran”, continued their education in madrasas to improve their knowledge. All the educated were brought up in the spirit of national and religious traditions, and it can be said that the era of Amir Temur was rightfully one of the abodes of religious and secular knowledge, the hearths of enlightenment and enlightenment.

Because they also learned from theology, hiccups(fiction), logic, mathematics (mathematics), geometry (geometry), astronomy, medicine, history, geography, literature, Arabic, and other secular subjects. In addition to the educated teacher, the short stories that convey the events they hear and see in an impressive and poetic way were engaged in secular events, bizarre adventures, telling stories from history, art and literature. Through this, they gave thanks to the love of their land in the hearts of young people, the formation of a state, its administration, the rational and just policy of Amir Temur in relations between people and officials, the principles of governance of head of the state with citizens, the ways of conducting diplomatic relations. Also, the slogan “Power in Justice”, which was the main criterion of the policy of Amir Temur, was used in meetings and gatherings, in the scientific research of Academician Ibrahim Muminov and Hilda Hookhem, his work as a ruler of justice is studied.

References:

1. Alaueva Sh. “The enlightened vision of Amir Temur”. pedac. con. diss diss. – Tashkent, 2006. – B.9. (143)
2. Ҳилда Ҳукҳем. Властителиь семи созвездии. – Тошкент: Адолат, 1994. – Б. 13. (320)
3. Yakhshieva Z. Comparative Study Of Interpretations Of The Image Of Amir Temur In World Literary Studies. Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения. 2023.
4. Yakhshieva Z.A. Comparative analysis of the image of Timur, which is covered in English literature of the 16th century. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2023.
5. Yaxshiyeva Z.R. G‘arb va Sharq adabiyotida Amir Temur prototipi asossida yaratilgan asarlar tadqiqi. O‘zbekiston: til va madaniyat. Adabiyotshunoslik. 2024 Vol. 1[2] ISSN 2181-92-2x. www.literature.tssull.uz 120-138.
6. Yaxshiyeva Z.R. Jahon adabiyotshunosligida Amir Temur obrazi talqinlarining qiyosiy tadqiqi. Нововведения современного научного развития в эпоху глобализации: Проблемы и решения. Volume1. Essue 3.

70-YILLAR ROMANCHILIGINI O‘RGATISHNING USTIVOR YO‘NALISHLARI

Nasirov Azimidin Normamatovich,
Toshkent Kimyo xalqaro universitet Samarqand filiali professori,
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. *Davr romanchiligining asosiy xususiyatlarini ochib berish bilan bir qatorda, davrning murakkab va ziddiyatli jarayonlarini ham tahlil qilish, talabada davr muhiti haqida tushuncha shakllantirish talab etiladi. 70-yillarda yaratilgan romanlar haqida so‘z yuritilganda, roman yartilgan sotsial jamiyatning mafkuraviy qarashlarini birlamchi darajada ekanligi, bu esa ijodkorda ham juda katta mas’uliyatni talab etganligini tarix haqiqatidan kelib chiqib bayon etish, talabada to‘g‘ri tushunchalar uchun asos bo‘lashi qayd etilgan.*

Kalit so‘zlar*: mafkura, adabiyot, qarashlar, tushuncha, talqin, mahorat.*

70'LER YENİLİĞİ ÖĞRETİM ÖNCELİKLERİ

Nasirov Azimidin Normamatovich,
Taşkent Uluslararası Kimya Üniversitesi Semerkant Şubesi Profesörü,
Filoloji Doktoru

Özet. *Dönemin romanının temel özelliklerinin ortaya konulmasının yanı sıra dönemin karmaşık ve çelişkili süreçlerinin de çözümlenmesi, öğrencide dönemin ortamına ilişkin bir anlayış oluşturulması gerekmektedir. 1970'li yıllarda yaratılan romanlar ele alındığında, romanın öncelikle yazıldığı toplumsal toplumun ideolojik görüşlerini yansıttığı, yaratıcısından büyük sorumluluk istediği, bunları tarihsel gerçeklere dayalı olarak sunarak öğrencilerde doğru anlama zemini sağladığı belirtilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *ideoloji, edebiyat, görüş, kavram, yorum, beceri.*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ РОМАНИСТИКИ 70-Х ГОДОВ

Насиров Азимидин Нормаматович,
профессор Самаркандского филиала Ташкентского международного университета Кимё, доктор филологических наук

Аннотация. *Наряду с раскрытием основных особенностей романистики эпохи, необходимо также анализировать сложные и противоречивые процессы того времени, формируя у студентов представление об атмосфере той эпохи. При обсуждении романов, созданных в 70-х годах, отмечается, что идеологические взгляды социального общества, в котором создавался роман, играли первостепенную роль. Это, в свою очередь, возлагало на писателя большую ответственность, и изложение этого на основе исторической правды является основой для формирования у студентов правильных представлений.*

Ключевые слова: *идеология, литература, взгляды, понимание, интерпретация.*

PRIORITY DIRECTIONS IN TEACHING THE NOVELISTIC LITERATURE OF THE 1970s

Nasirov Azimidin Normamatovich,
professor at the Samarkand branch of the Tashkent international university of named Kimyo, doctor of philological sciences

Abstract. *Along with revealing the main characteristics of the novelistic literature of the era, it is also required to analyze the complex and contradictory processes of that time and to form students’ understanding of the historical environment. When discussing the novels written in the 1970s, it is emphasized that the ideological views of the socio-political society in which the novel was created were of primary importance. This, in turn, demanded great responsibility from the writer, and explaining this based on historical facts is considered a foundation for developing students’ accurate understanding.*

Key words: *ideology, literature, views, understanding, interpretation, mastery.*

Zamonaviy jamiyat o‘zining tez va chuqur o‘zgaruvchan tavsifiga ega bo‘lib, bunday o‘zgarishlar jamoatchilik tuzilmalari, jumladan, mustaqil davlatlar, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, demografik siyosat, urbanizasiya jarayonlarida ko‘zga yaqqol tashlanmoqda. Ta’lim ham global umumhamjamiyat tuzilmasining alohida tarkibiy qismi sifatida jamiyatda bo‘layotgan barcha o‘zgarishlarni hisobga olishi, ana shu asosda o‘z tuzilishi va faoliyat mazmunini o‘zgartirishi zarur.

Roman janri hayotni epik tasvirlash bilan bir qatorda o‘zida inson ichki dunyosini, uning sirlarini chuqur va batafsil tasvirlashga asoslangani uchun ham janrlar orasida yetakchilik qilishini qayd qilish mumkin. Psixologizm va psixologik tahlil adabiyotning qonuniy hodisasi sifatida o‘zining butun borligini romanchilikda namoyon qildi. Shu o‘rinda A.Rahimovning “Adabiyot tarixi – bu yuksak ideallar va teran badiiy g‘oyalar, murakkab insoniy kechinmalar va barkamol xarakterlar hamda orginal poetik obrazlar-chinakkam san’at yo‘lidagi yuksalishlar va inqirozlar tarixi; adabiyot tarixi, bu hayotni realistik aks ettirish yo‘lidagi rang-barang badiiy uslubiy izlanishlar, adabiy harakatning va estetik tafakkur rivojining mohiyatini belgilovchi yetakchi tamoyillari va asosiy qonuniyatlar tarixi deganidir”, – deb yozgan fikrlari o‘zbek romanchiligining mohiyatini yanada teranroq anglashga xizmat qiladi.

Badiiy obrazlar qanchalik mukammal bo‘lsa, hayot haqiqatini chuqur yoritsa, qahramonlar ichki dunyosini, istiroblarini tadqiqi qanchalik asosli yoritilsa, obrazlar olamining ta’sir doirasi ham shunchalik kengayadi. «Agar hayotiy material,–deb yozadi P.Shermuhammedov, san’atkorlarning qalb fabrikasida qayta ishlanmasa, har qanday fakt-faktligicha, prototip protopligicha qolaveradi».

To‘g‘ri, badiiy haqiqat hayot haqiqatining chuqur tahlil qilinib, haqqoniy, to‘loqonli obrazlar, xarakterlar, tiplarga singdirilgan shaklidir. Psixologizm muammosi haqida adabiyotshunos A.Iyezuitov yozadi: “… Psixologizm ongli va asosiy estetik prinsip sifatida mavjuddir”. Psixologizm badiiy tasvirda o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi.

70-80-yillarga kelib o‘zbek adabiyotida o‘nlab romanlar maydonga keldi.Bu romanlar turli mavzularda bo‘lib hayotning turfa xil qirralarini badiiy talqin eyish bilan bir qatorda, turfa xil xarakterlarni, ularning botiniy olamini, murakkab hayot voqeligini badiiy talqin etgan. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar”, “Olmas kamar”, “Qora ko‘zlar”, Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo”, “Ulug‘bek xazinazi”, “Diyonat”, “Oq qushlar oppoq qushlar”, Mirmuhsinning “Me’mor” kabi o‘nlab romanlar maydonga keldi. Bu davr romanchiligida tarixiy mavzu bilan bir qatorda zamonaviy romanlar yuksak darajaga ko‘tarildi. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar”, Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” kabi badiiy mukammal tarixiy romanlar yaratildi.

Tariximizning zarvaraqlaridan o‘rin olgan Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Muhammad Bobur obrazlari epik xarakterdagi romanlarda o‘z ifodasini topdi [1, 16-bet]. Bu tarixiy romanlarda tarixiy fakt yozuvchi fantaziyasi bilan chatishib, o‘sha davr ruhi chuqur yoritilgan. Masalan: “Yulduzli tunlar” romanidagi Bobur Mirzo xarakterining badiiy talqiniga e‘tibor beraylik. Bobur yosh bo‘lishiga qaramasdan zo‘rovon beklarning istagiga qarshi chiqadi. Yoki Bobur endigina taxt tepasiga chiqqan vaqtda sodir bo‘lgan bir voqyeaga diqqat qilaylik. Beklar Bobur oldiga Darvish govni ig‘vo tarqatganlikda ayblab olib keladilar. Darvish gov oddiy fuqoroni qo‘llab-quvvatlagani uchun ham beklar undan qasd olish maqsadida uni ayblaydilar.

“–Amirzodam, men ig‘vogar emasmen! Men ig‘vogorlarning qurbonimen! Menga rahm qiling! Beshta yosh bolam bor! Noumid qilmang, amirzodam” Uning so‘zlaridan keyin Boburda unga

nisbatan rahm-shafqat tuyg‘usi uyg‘onadi. Lekin urush xavfi beklarning talabiga ko‘nishga majbur etadi. Tarixiy sharoit insoniylikka yo‘l bermaydi: “Yasoq!-deb qichqarayotgan har darg‘azab bek Boburdan quyoshni to‘sib olgan bir qora bulutga O‘xshardi. Boburni chirmab aylantirayotgan dahshatli quyun mana shu qora bulutlarning shamoli emasmikan? Nahotki, bu bulutlar doim toju taxt bilan birga yursa-yu, Darvish govga o‘xshaganlarning qoniga shunchalik tashna bo‘lsa?!

Boya Boburga xuddi bulutlar orasida suzib chiqqan to‘lin oyday go‘zal ko‘ringan toju taxt endi oy tutilgan shunday vahimali tusga kirdi. Bobur noma’lum xavf-xatardan seskanib, Xo‘ja Abdullaga yordam so‘raganday qaradi:

– Ustod!.. –Amirzodam, – shivirladi Xo‘ja Abdulla, podshohlik udumiga binoan xatarli urush paytida tojdorlar sha’niga nomunosib gap aytgan odam jinoyatchi hisoblanur!.. Endi siz… bitta Darvish govni deb barcha beklardan voz kecholmagaysiz. Vaziyat tahlikali… Siyosat uchun govni yasoqqa yetkazmoqdan boshqa iloj yo‘q!”.

Asardagi bu tasvirlardan ko‘rinadiki, Bobur toju taxt quyunida charxpalak bo‘lib aylanishiga qaramasdan insoniy fazilatlarini saqlab qolishga harakat qiladi.

Shu o‘rinda quyidagi muammoni o‘rtaga tashlaymiz: “Bobur Mirzo xalq uchun fidoiy bo‘lgan insonni Dorvesh Govni o‘limga to‘g‘ri mahkum qildimi yoki adolatsizlik qildimi?” Talabalarning fikrlari tinglanadi va munosabat bildiriladi.

Bu talqinlarda Bobur Mirzo xarakterining o‘ziga xos shakllanishini ko‘ramiz. Adabiyotshunos Izzat Sulton: “Xarakter ma’lum davrga, muhitga, kasbga, yoshga jinsga mansub kishiga xos xususiyatlarni yorqinlik bilan ifoda etadi. Xarakterda yozuvchining kishilarga va hayotga munosabati, hayotiy hodisalarga bergan estetik bahosi yaqqol ko‘rinadi…Xarakterlar muayyan sosial-psixologik sharoitda harakat etish natijasida namoyon bo‘ladilar va shakllanadilar”. Darhaqiqat, Bobur harakat etgan tarixiy sharoitda insoniylik xislatlarini namoyon etishining o‘zi undan juda katta iste’dod talab qilardi. Ba’zan, insoniylikdan sharoit ustun kelganda, shohlik taqdirini beklar hal qilayotgan paytlarda Bobur o‘z aqidasidan chekinishga majbur bo‘ladi, shuning evaziga shohlikni saqlab qoladi. Fantaziya mahsuli bo‘lgan bu lavhalarda Bobur davrining asosiy mohiyati ochish bilan birga shoh va shoir Boburning qalb iztiroblarini tadqiq etadi. Boburning saltanatdan bezgan, mag‘lub vaqtlardagi hayotini yozuvchi uning ichki kechinmalari orqali asoslaydi. Bu esa analitik prinsipning yorqin namunasidir.

Adabiy madaniy merosimizni o‘rganish, anglash va tadqiq etish adabiyotshunosligimizning asosiy vazifalaridan biridir. Badiiy adabiyotda insoning badiiy jihatdan mukammal obrazini yaratish eng murakkab masalalardan biridir. Adabiyot va san’at jamiyat hayotida ma’lum o‘rinni egallay boshlagan davrlardan boshlab insonni talqin qilishga, uning ijtimoiy hayotdagi o‘rinni, ruhiy dunyosidagi o‘zgarish va qarama–qarshiliklarni badiiy tadqiq qilishga intilib kelgan. “Hozirgi roman, jumladan, o‘zbek romani tajribasi bunday xulosalarning asossizligini ko‘rsatmoqda. Xuddi shu ma’noda hozirgi roman insonning kuch va imkoniyatlarini ko‘rsatish, uning ichki ziddiyatlarini ochishning cheksiz vositalarini kashf etmoqda. Zotan olamning epik holati mavjud ekan, yirik epik romanlar o‘lmaydi, aksincha, inson kechinmalari va o‘ylari tasviridan boshlab, bir muddatli holatigacha tahlil qilish hisobiga kengayadi, uning ichki dunyosiga chuqurroq kirib borish hisobiga takomillashadi va boyib boradi” [2, 26-bet].

Avvalo, shuni alohida ta’kidlash joizki, har bir davrda inkishof etilgan badiiy talqin olam va odamni yangicha idrok etib, o‘z dunyosini bunyod etayotgan yangi ijodiy-mantiqiy aqidani ilgari suradi. Zotan, badiiy mohiyat o‘ziga xosligi, birinchi navbatda, mushohadaning ong va tuyg‘uda qayta ijodiy shakllantirilgan tizimiga asoslanadi. Chunki xarakter shaxsiga singdirilgan qahramon konsepsiyasida davr va jamiyatning butun borlig‘i – taraqqiyoti, zamon evrilishlari silsilasida tug‘ilayotgan ziddiyatlar, real muammolar, real manzara ifodasini topadi.

“Qahramonlar taqdiri ularni o‘rab turgan muhit xarakteriga bog‘liq. Bu muhitda asrlar davomida shakllangan ijtimoiy va ma’naviy qonunlar insonni ezish, inson shaxsining o‘z erki, huquqi yo‘lida har qanday intilishlarni bo‘g‘ib tashlash uchun xizmat qiladi”. Shuningdek sof adabiyotning gumanistik mohiyati va yo‘nalishi, avvalo, insonni badiiy aks ettiruvchi falsafiy-estetik prinsiplarda, shaxsning o‘tmishi, buguni va kelajak hayotiga nisbatan nuqtai nazarida, maqsad va intilishlarining

ruhiy-intellektual mundarijasida, jamiyataro tutgan mavqyeida, odamlar bilan muloqot-munosabatlarida o‘z ifodasini topadi. Aynan shu omillar mushtarakligi haqiqiy ijodkor shaxsiyatida jamiyat va olam munosabatlarining badiiy talqiniga aylanadi.

“Insoniyat tarixida XX asr ijtimoiy va siyosiy ixtiloflar, fan-texnika taraqqiyoti asri bo‘lishi bilan birga, estetik-intellektual tafakkur xilma-xilligini namoyon qilgan asr hamdir. Adabiyot olamida kechgan evrilishlar badiiy-estetik taraqqiyot mezonlari va tamoyillarini belgiladi” [3, 58-bet]. Shu ma’noda, Odil Yoqubov olamning go‘zalligi, insoniyatning shu go‘zallikka munosabatini, gumanizm mohiyati va qadr-qimmatini butun ijodi badiiy to‘qimalariga yoyilib ketgan milliy ma’naviyat ifodasiga singdiradi. Odamzodning ruhiy barkamolligi, ezgu maqsadi haqida falsafiy teran tasvir yo‘nalishi adib dunyoqarashi va nazariy tasavvuri kengligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham ijodkorning har bir asarida xoh u kichik janr bo‘lsin, xoh yirik hajmli badiiy polotno bo‘lsin, diyonat, adolat, haqiqat, oqibat va mehr-muhabbat tushunchalari talqini markaziy chiziqni tashkil etadi. Ijodkorning har bir asari o‘quvchi qalbini zabt etishga qaratilgan.

“Otaqo‘zi yuragining tagidan da‘fatan vulqonday qaynab kelgan g‘azabni zo‘r-bazo‘r to‘xtatib qoldi. Zum o‘tmay bu g‘azab, tog‘asiga qarshi dilida jo‘sh urgan bu isyon qandaydir alamli bir tuyg‘u bilan almashdi-yu, uzoq mum tishlab qoldi. U cholning nega bunday qilayotganini yaxshi bilardi-hammasiga uning eski raqibi professor Mirobidov sababchi! Yo tavba! Tug‘ishgan tog‘a bo‘lsa-yu, eski raqibiga pand berish uchun o‘z jigarining farzandini ham ayamasa!.. Insofu adolat qani? Tog‘asining shu odati sabab, o‘g‘li Haydar ham, qizi Tohira ham bu xonadondan bezib ketishdi. Bir yilda bir marta yo kelishadi, yo kelishmaydi! Otaqo‘zi bo‘lsa… yaxshi bo‘lsin, yomon bo‘lsin, tug‘ishgan tog‘am-ku, befarzand, ko‘ngli nozik odam-ku, deb cholning qiliqlari jonidan o‘tib ketgan chog‘larida ham shaharga kelsa kirmay ketmaydi! Chol-kampir kishloqqa borishsa boshiga ko‘taradi, uyining to‘rini shularga bo‘shatib beradi. Bu odam bo‘lsa… Otaqo‘zi bir nima desa nuqul prinsipdan keladi! Ammo… tashakkur! Otaqo‘zi bunaqa haqgo‘ylikni tushunmaydi va tushunishni ham istamaydi” [4, 20-21-bet].

Matndan quyidagi muammoli savolni yuzaga chiqarish mumkin: “Otaqo‘zi to‘g‘ri yo‘lni tanladimi yoki, tog‘asi Normurod Shomurodovning anglamagan holda dilini og‘ritdimi?” Bu o‘rinda ham talabalar fikri tinglanadi va munosabat bildiriladi.

“Diyonat” romani epik borlig‘ida Otaqo‘zi siymosi qabarib turadi. Ijtimoiy-psixologik ziddiyatlarni birlashtirib turadigan qahramon ham xotira, ham muhokama, ham faoliyat davomiyligida turg‘unlik davri muhitini boshqaradi. To‘ldiruvchi mohiyat personajlar manfaatlarini jipslashtiradi. O‘zligi va xarakterida namoyon rais hayoti solnomasi turfa qarama-qarshilikdan iborat. Tog‘a tabiatida mavjud «haqgo‘ylikni tushunmaydigan va tushunishni istamaydigan» jiyan murakkab fe’l-atvor egasi. “Nuqul prinsipdan keladigan” Normurod Shomurodov dunyoqarashi uning xunobini chiqaradi [5, 120-126-betlar].

Aslida domla shamoyilida hukmron diyonat tuyg‘usi jamiyat epkinlarida jiddiy sinovlardan o‘tgan. Muallif tayyor holatda berilgan xarakterlararo to‘qnashuvni ijtimoiy sahnaga chiqaradi. Mashhur rais adolat tamoyillarini “eski raqiblar orasidagi ziddiyat” sifatida idroklaydi. Odatiy injiqlik, deya baholangan e’tiqod butunligi va maslak musaffoligi olim olami bezagi. Halollik va ezgulikka yo‘g‘irilgan umr hamisha mashaqqatlarga duch keladi. Nurafshon tuyg‘ularga eltadigan a’mol insonni saodatga erishuviga insonning zamin hozirlaydi. Aslida Otaqo‘zi yomon odam emas. Unda oqibat, e’tiqod va bag‘rikenglik xislatlari mavjud [6, 56-bet]. Biroq qahramon hayotda qoqilishni istamaydi. Murosayu madora bilan zamonga moslashuvchanlik uning asosiy illati.

Ayniqsa, so‘nggi paytlarda rais bosar-tusarini bilmay qolgan. Bundan Normurod Shomurodov ham, tuman rahbari Shukurov ham jiddiy xavotirlanishadi. Qahramonga salbiy ta’sir qilayotgan ijtimoiy nuqsonlar (buyruqbozlik, izzattalablik, shaxsga sig‘inish oqibatlari) xarakter ma’naviyatini izdan chiqaradi. Aynan tuman rahbari va tog‘a qo‘rqayotgan holat asar oxirida yuzaga keladi [7, 75-bet]. Bir qarashda, Shukurov va Vohid Mirobidov o‘rtasida paydo bo‘lgan jarlik dunyoni anglash turfaligi bilan real salmoq kasb etadi. Qaynota bilan kuyov orasida kuzatilgan ziddiyat keskinlashmaydi. San’atkor ijtimoiy tahdid natijasi o‘laroq muammolarini yo‘l-yo‘lakay hal qiladi. Vohid Mirobidov hayoti xato hamda achchiq kechinmalarga boy. Unda e’tiqod sobitligi yo‘qligi

nizolar kelib chiqishiga olib keladi. Roman intihosida taqdir fojealari chiziqlarining tutashuvi diyonat muvaffaqiyatini ta’minlovchi yetakchi atribut darajasiga ko‘tarilgan.

Bu davr romanchiligini o‘qitishda, davrning ijtimoiy-madaniy hayotini va roman yaratilgan advr xusuiyatlarini ham inobatga olish maqsadga muvofiq keladi. Chunki sotsial jamiyatning badiiy adabiyotdan unumli foydalanishi natijasida, “so‘z erkinligi”ning mafkuraviy tayziqlardagi xusuiyatini ham teranroq tushuntirish talab etiladi. Bugungi talaba o‘sha davr mohiyatini to‘g‘ri anglasagina, asosli xulosalar chiqarish imkoniga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasirov Azimidin. Badiiylik va hayiot haqiqati. – Turkiya, Istanbul, KESIT, 2019. – 140 bet.
2. Раҳимов А. Ўзбек романи поэтикаси. Док.дисс.автореферати. – Тошкент, 1993. – 32 бет.
3. Пардаева З. Бадиий – эстетик тафаккур ривожи ва ўзек романчилиги. –Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2002. 58-бет.
4. Ёқубов О. Диёнат. Роман. – Тошкент, “Шарқ”, 1998. – 280 bet.
5. Nasirov A.N. Artistic thought in the process of globalizationand logical consistency. International Journal of social science Interdisciplinary Research. 2023. 120-126-s.
6. Nasirov, A. (2012). Poetics of Odil Yakubov's novels. Monograph. Tashkent, " Fan" publishing house, 160.
7. Normamatovich, N. A. (2021). Features of Symbolic Interpretation. International Journal on Orange Technologies, 3(3), 71-76.

O‘ZBEK MAQOLLARIDA MILLIY TAOMLAR IFODASI

Davronova Mahfuza Isroilovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya*. Mazkur maqolada o‘zbek milliy taomlarining xalq maqollarida ifodasi borasida fikr yuritiladi. Palov, qurtova, atala, ayron, sho‘rva, qatiq, qimiz, sumalak kabi milliy taomlar borasidagi qarashlar tadqiq etiladi hamda ularga munosabat bildiriladi.*

Kalit so‘zlar. *o‘zbek maqoli, taom, palov, osh, qurtova, sho‘rva, qimiz, sumalak, non, mulohaza.*

ÖZBEK MAKALELERINDE MİLLİ GÖRÜNTÜLER

Davronova Mahfuza İsroilovna,
Semerkand Devlet Üniversitesi, Sharof Rashidov'un adını aldı
profesör, filoloji doktoru

Özet. *Bu makalede Özbek milli yemeklerinin halk atasözlerinde nasıl sunulduğu ele alınmaktadır. Pilav, kurtova, atala, ayran, çorba, yoğurt, kımız, sumalak gibi ulusal yemeklere ilişkin görüşler incelenmekte ve bunlara ilişkin tepkiler dile getirilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Özbek, atasözü, yemek, pilav, çorba, kurtova, çorba, kimiz, sumalak, ekmek, görüş.*

ВЫРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ БЛЮД В УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Давронова Махфуза Исроиловна,
Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова,
профессор, доктор филологических наук

Аннотация. *В данной статье рассматривается отражение узбекских национальных блюд в народных пословицах. Рассматриваются взгляды на национальные блюда, такие как плов, куртова, атала, айрон, суп, йогурт, кумыс, сумаляк, а также высказываются реакции на них.*

Ключевые слова. *Узбекская пословица, еда, плов, суп, куртова, суп, кимиз, сумалак, хлеб, мнение.*

EXPRESSION OF NATIONAL DISHES IN UZBEK NATIVES

Davronova Mahfuza Isroilovna,
Professor of Sharof Rashidov Samarkand state university, doctor of philology

Abstract. *This article discusses the expression of Uzbek national food in folk proverbs. Views on national foods such as pilaf, kurtova, atala, ayron, soup, yogurt, kimiz, sumalak are studied and reactions to them are expressed.*

Keywords. *Uzbek, proverb, food, pilaf, soup, kurtova, soup, kimiz, sumalak, bread, opinion.*

O‘zbek maqollari turkiy xalq maqollarining ajralmas bir qismidir. Shu bois ham o‘zbek maqollarini qiyosiy tahlil etilsa, aynan varianti; qirg‘iz, qozoq, ozarbayjon, turk va boshqa turkiy ellarda uchrashi kuzatiladi. Biroq maqollarda detal vazifasini o‘tagan predmetlar ularning qaysi xalq vakillariga tegishli ekanligini ko‘rsatib beradi. Bu detallar: keyim, oziq-ovqat yoki ma’lum shevaga xos bo‘lgan so‘zlar ham bo‘lishi mumkin. Biz ham mana shu fikrga tayangan holda o‘zbek maqollaridagi milliy taomlarga e’tiborimizni qaratamiz.

O‘zbek milliy taomlaridan biri – **PALOV**dir. Palov 7 ta masalliq asosida yuzaga keltiriladi. Bular: go‘sht, sabzi, piyoz, guruch, yog‘, zira va suv. Bu masalliqlar davrlar osha o‘zgarishsiz qolmoqda. Bu haqda M.Fayzullayeva o‘zining “An’anaviy taomlanish va transfarmasion jarayonlar” maqolasida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: “… palov haftaning payshanba va yakshanba kunlari albatta xonadonda palov kunlari hisoblanganligi uchun tayyorlanadi. Ilgarilari faqat o‘ziga to‘q oila-xonadonlarda palov-osh taomi tayyorlangan. Chunki uni tayyorlash uchun bozordan yaxshi navdagi guruch, go‘sht va ko‘p miqdorda yog‘ sotib olingan. O‘rtahol aholi esa faqat bayram va mehmon kutayotganda bu taomni tayyorlashgan. Aynan shu taom uchun alohida bozorlik qilish udumi o‘zgarmasdan saqlanib qolgan. O‘zbekistonda palovning 200 dan ortiq turi tayyorlanadi. Kovatak palov, behili palov” [1.512] shular jumlasidansir.

O‘zbek xalq maqollarida esa palov taomi orqali bir qancha xarakter xususiyatlar beriladi. Masalan, ***“Palov yedim — og‘zimda yo‘q”[4.350], “Palovning qamchisi — choy”(359), “Pulingdan bir puling qolsa, palov ye, Kuningdan bir kuning qolsa, xotin ol”(400)***, singari maqollarda palov milliy taomi xususida so‘z yuritilgan. Birinchi keltirilgan maqolda g‘am-tashvish boshiga tushgan insonning qiyofasiga duch kelish mumkin. Mazkur jarayonda g‘am-tashvish sabab yeganini anglay olmaslik tushunchasi ustuvorlik qiladi. Ikkinchi maqolga nazar tashlansa, unda palov og‘ir ovqat ekanligi, uni hazmi taom bo‘lishi uchun choy zarur ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. O‘zbek xalqida choy ovqatni hazm qilish uchun taomdan so‘ng iste’mol qilinadi. Uchinchi maqolda esa, hech bir taom palovning o‘rnini bosa olmasligi borasidagi fikrga duch kelish mumkin. Demak, mazkur maqoldan xulosa qiladigan bo‘lsak, palov o‘zbek xalqi uchun taomlarning podshohi va dasturxon ko‘rkidir. Shu bois ham mehmondorchilikda, to‘y va hashamlarda hamda motam marosim bilan bog‘liq hollarda ham palov tayyorlangan.

O‘zbek xalqida palovning sinonimi sfatida **OSH** atamasini ham qo‘llashadi. “***O‘zbekka osh yaxshi, Qozoqqa — go‘sht”[4.423]*** maqoli esa fikrimizni yaqqol isbotlaydi. Yoki “***Oltmishga kirgan otadan osh so‘rama”[4.467]*** maqolida oshning masallig‘i sara bolganligi bois ota imkoniyatidan tashqarida ma’nosini beradi. Shu bilan bir qatorda oshni yaxshiroq chaynab yeyish zarurati mavjud. Otalarda esa tishlari bu borada pand beradi. Natijada hazm qilish qiyinlashadi. “***Qashshoq osh topgan kuni og‘zi kuyar***”[4.487] maqolida esa qashshoq palov taomiga yeta olmasli, unga masalliqlar haddan ziyod qimmatlik qilishi borasida fikrlar bildirilgan. “***Kambag‘al osh topsa, Qo‘ygani idish topmas***”[4.485] maqoli esa yuqoridagi fikrimizni isbotlaydi. Biroq “***Betashvish bosh qayda, Mehnatsiz osh qayda***”[4.24] maqolida mazkur osh atamasi palov sifatida emas, umumiy nom bo‘lib, ovqat vazifasini o‘tagan. Bu kabi umumiy nomlar “***Bedavlatning noni yarim. Bedavlatdan osh qochar. [4.481]”, “Gap bilan osh pishmas”[4.25], “Ish bor yerda osh bor”[4.27], “Ish desa, ayyor, Osh desa, tayyor.”, “ Ish desa, og‘rir oshiq-moshig‘im, Osh desa, tayyor katta qoshig‘im.”, “Ish oshga tortar, Yalqovlik — boshga”[4.28], “Ish qolsa — mehnat, Osh qolsa — davlat”[4.28], “Ishga — no‘noq, oshga — o‘rtoq.”, “Ishga — cho‘loq, oshga — qo‘noq”[4.28], “Ishdan qochding — oshdan qochding”[4.28], “Ishimning boshi yo‘q, Oshimning moshi yo‘q”[4.29], “Ishlagan osh tishlar, Ishlamagan tosh tishlar”[4.29], “Ishsiz boshim — oshsiz boshim”[4.30], “Kishining qo‘lidan ishini olsang, Og‘zidan oshini olasan”[4.31], “Mehnat qilsang, yasharsan, Katta-katta osharsan***”[4.32], “***Mehnatli osh - osh bo‘lar, Mehnatsiz osh — tosh***” [4.32], singari maqollarda ham kuzatiladi.

Milliy taomlardan yana biri **QURTOVA**dir. Mazkur taom bugungi kunda urf bo‘lmasa-da, uni tez-tez iste’mol etishmasa-da, uni bungingi kungacha milliy oziq sifatida qayd etishadi. Mazkur taomga suzmadan tayyorlangan qurut, qaynoq suv hamda sariyog‘ masalliqlari bo‘lishi lozim. Bu taomni ko‘pincha issiqlikni saqlash uchun qish va kuz fasllarida tayyorlaganlar. Tadqiqotchi Sh.Iskandarovning “O‘zbek arablarning motam marosimi bilan bog‘liq taomlari” maqolasida Qurtova taomi haqida quyidagi ma’lumotlarni beradi: “Buxoroning G‘ijduvon, Peshku tumanlari qishloqlari (Jugari, Arabon, Bog‘imuso)da qurtova taomi hatto shirchoy o‘rnida tanovvul qilingan. Bu taom Buxoro tumani Talaliyon, Suvchiqar, Kulxona qishloqlarida uchinchi kuni. Jondor tumani Demon, Xumdonak, Arabxona, Sho‘robod qishloqlarida o‘likning “birinchi hayiti” – “idi avval” marosimida pishirilgan”. Mazkur taom ham maqollarda o‘z ifodasini topgan. “***Azizlarning ko‘ngli qurtova tilar***” [4.488] maqolida “AZIZ” tushunchasi uch ma’noda qullanilgan. Birinchi mazmun mohiyatga ko‘ra aziz – mehmon, ikkinchisida aziz – yuqori tadaqa egalari (ya’ni boy, o‘zlariga to‘q oila vakillari), uchinchisida esa aziz – olamdan o‘tgan insonlarning yaqinlari. Demak, ushbu maqoldan xulosa chiqaradigan bo‘lsak, qurtova ovqatini istagan insonlarga nisbatan ishlatilgan. Ular tanavvul qilmoqchi bo‘lgan ovqatni ham aziz taom sifatida ulug‘langan.

O‘zbek milliy taomlaridan yana biri **ATALA** hisoblanadi. Atalaning tarkibiga suv, un, yog‘ va tuxum zarur bo‘ladi. Umuman, atala taomining turlari ko‘p. Bu haqda tadqiqotchi M.Karimov quyidagi ma’lumotlarni beradi: “O‘zbek pazandaligida atalaning 10 dan ortiq variant bor ekanligi aniqlangan, lekin bularning barchasi “kambag‘al ovqat” sifatida unutilib ketgan. Sirasini aytganda, atala shifo taomdir, uni xalq tabobatida tish, oshqozon va ichak kabi hazmlash a’zolari xastalanganda, tomoq og‘rib yutish qiyinlashganda muvaffaqiyatli qo‘llanilib kelingan”.[5.226] Nafaqat yuqorida qayd etilgan hollarda, balki yangi tug‘riq holatini boshidan o‘tkazgan yosh onalarga ham mazkur taom quvvatlantiruvchi vazifasini o‘taganligi bois este’mol uchun taqdim etilgan. Bu holat, hatto badiiy asarlarda ham o‘z ifodasini topgan. Birgina Abdulla Qodiriyning XX asr boshlarida yaratilgan “O‘tgan kunlar” romaniga e’tibor qaratilsa, mazkur taomga xuddu shu asosda to‘xtalganligiga guvoh bo‘lish mumkin.

Xalqning “***Atala bo‘lsa ham to‘y bo‘lsin” [4.461]*** maqolida bu taom kambag‘allikni ifodalovchi taom sifatida keltirilgan. Biroq mazkur maqolga yaxshiroq razm solinsa, unda taom nafaqat kunlik oziq sifatida, balki to‘y-marosimlarda ham pishirilayotgan taom sifatida ko‘rsatilgan. Shu bilan bir qatorda atala motam marosim taomi sifatida ham e’tirof etiladi. Bu haqda Sh. Iskandarov quyidagi ma’lumotlarni beradi: “Farg‘ona vodiysining ba’zi bir joylarida (Quva, Xo‘jamag‘iz, Axshak, Arabmozor, Rishton) marosim taomi sifatida atala pishirilgan. Bu o‘rinlarda atala deganda

biror xil un solingan ob nazarda tutilgan. Atalani olikning eng yaqin kishisi oz miqdorda bo‘lsa ham irimiga deb pishirgan”.[2.304] Demak, yuqoridagi maqoldan shu ayon bo‘ladiki, mazkur taom faqat yaxshi kunlarda pishirilsin va tanavvul qilinsin. Motam marosimida emas, degan mazmun mohiyatiga egadir.

O‘zbek taomlaridan yana biri – Ayron. Ayron ko‘pincha yozning issiq kunlarida tana haroratni me’yorda saqlash uchun tanavvul qilingan. Bu taom qatiq, suv va tuz masalliqlari asosida tayyorlanadi. Chanqoqni qoldiribgina qolmay, vetaminlarga boy masaliqdir. Ayron haqida quyidagi ma’lumotlar ham mavjud: “Ayron – 1) qatiqning kuv (guppi)da moyi ajratib olingandan so‘ng qolgan suyuq qismi. O‘zbekistonning ayrim joylarida chalob ham ayron deb ataladi. Ichimlik sifatida ishlatiladi. Ayronning suvi maxsus tayyorlangan xaltadan o‘tkazilib, suzma (chakki) tayyorlanadi, suzmadan qurt qilinadi. Odam uchun foydali moddalarga boy;

2) qatiq yoki suzmadan suv, ziravorlar, oshko‘klar, muz qo‘shib tayyorlanadigan chanqovbosar ichimlik.”[6] Mazkur taom ham o‘zbek maqollarida o‘z ifodasini topgan. “***Kambag‘alning ayroni — o‘ziga totli***”. (485) maqolida ayron taomi haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, unda insonlarning tabaqalashgan ko‘rinishi yorqinroq berilgan. Xoh kambag‘al bo‘lsa-da, uning oziqlanayotgan ovqati qorinni to‘yg‘azishga mo‘ljallanganligi bois, bugunning, hozirning ovqati o‘zi uchun yaxshiroq ekanligi borasidagi mulohazalar berilgan. “***Tomog‘ingga qiltanoq ketsa, Ayronni ham chaynab ichasan”*** [4.438] maqolida bir-biriga zid bo‘lgan tushunchalar keltirilgan. Ayron aslida suyuq taomdir. Biroq maqolda mana shu suyuq taomga nisbatan kontrast, zid ma’no qo‘llanilgan. Boshiga ko‘p tashvishh tushgan inson har bir so‘zini, gapini o‘ylab garishi hamda har bir qilayotgan ishini mulohaza bilan amalga oshirishini ta’kidlagandek tushunchani beradi. Shu ma’noda ayron ham hublab ichilishi emas, balki chaynab ichilishi borasidagi mulohazani beradi.[4.438] ***“Ayron ichgan qutular, Chelak yalagan tutilar”***.[4.355] mazkur maqol fasl borasidadir. Yozning issiq kunida chelaklab suv ichsa-da, tashnalikni qondira olmaydi. Ayron ichgan inson esa tezda tashnalikdan qutiladi kabi fikrni ilgari suradi. ***“Shirin so‘z — qaymoqli ayron, Achchiq so‘z — bo‘yniga arqon.***” maqolida esa ayronning turi vositasida insonning so‘zlashuv uslubiga nazar tashlanadi. Natijada qaymoqli ayron ta’m jihatdan shirin bo‘lganligi bois uni shirin so‘zga menzashsa, achchiq so‘zni bo‘ynidagi arqonga mengziladi.

O‘zbek milliy taomlaridan yana biri - **SHO‘RVA.** Taom masalliqlari go‘sht, sabzi, kartoshka, piyoz va suvdir. Masalliqlar suvga qaynatilganligi bois taom sho‘rva nomini olgan. Taom haqida quyidagi ma’lumotlar keltilrilgan: “Sho‘rva eng keng tarqalgan o‘zbek taomlaridan biri. Ommaviyligi bo‘yicha palovdan keyin ikkinchi o‘rinda turadi desak adashmaymiz. Oshdan farqli ravishda, sho‘rva pishirishni o‘rganish juda oson.

Bizning fikrimizga ko‘ra, sho‘rva pishirishning asosiy “sirlari” bu: suyakli go‘sht ishlatish va qozonni uzoq vaqt davomida past olovda qaynatish.

Boshqa ovqatlarga nisbatan sho‘rva nisbatan arzonga tushadi. Chunki uni tayorlash uchun kamroq va arzonroq mahsulotlar talab qilinadi: suyakli go‘sht, piyoz, sabzi va kartoshka yordamida eng oddiy sho‘rva pishirish mumkin. Arzon va tayorlashda oson bo‘lishiga qaramasdan, sho‘rva juda bamaza va to‘yimli ovqat. To‘yib sho‘rva yegan odam kun uzun ovqat yemasdan yurishi mumkin” [7] Mazkur taom ham xalq maqollarida uchraydi. Umuman, bu taomning 20 dan ortiq turlari haqida ma’lumotlar ham mavjud. “***Yaxshi go‘sht — yaxshi sho‘rva, Yaxshi sut — yaxshi qaymoq***”. [4.457] maqolda taom sara go‘shtdan tayyorlanishi borasida so‘z yuritilgan. “***Uzoqning palovidan Yaqinning sho‘rvasi yaxshi***”.[4.369] maqolida sho‘rva taomi palovning o‘rnini bosa olmasligi, biroq bu taom uzoqda bo‘lsa, yaqindagi sho‘rva ham ovqat sifatida o‘tadi singari mulohazaga duch kelish mumkin. Biroq xalq maqollarida bu taom borasida ko‘plab mulohazalarni kuzata olmaymiz.

Maqollarga razm solinsa, unda bir emas ikki milliy taom haqida fikr yuritilganligiga guvoh bo‘lish mumkin. Quyidga maqolda esa, shunday holat kuzatiladi: “***Uyutqisiz qatiq uyumas, Achitqisiz — qimiz***” [4.456]. Bu maqolda uchragan taomlardan biri – **QATIQ**, biri – **QIMIZ**. Maqolda har bir taom uchun zarur bo‘lgan masalliqlarni tayyorlash lozimligi aytib o‘tiladi. Qatiq taomi har kuni tanavvul qiladigan ovqatlar sirasiga kiradi. Uni sutdan tayyorlashadi. Biroq sutni faqat o‘zi bilan qatiq tayyorlay olishmaydi. Unga zarur bo‘lgan masalliq esa sut va uyutqi. Uyutqini o‘zini

esa sutdan olinadi. Bugungi termen bilan nomlaydigan bo‘lsak suzmadir. Bir bo‘lak suzmagina sutni qatiqqa aylantirishga qodir. Ikkinchi taom esa qimiz bo‘lib unda kerakli bo‘lgan masalliqlar buya suti va sut kislotasi, yani achtqi. Qimiz borasida quyidagi ma’lumotlar keltirilgan: “Qimiz — biya sutidan tayyorlanadigan shifobaxsh ichimlik. Har 3 soatda bir marta sog‘iladigan biya sutini sut kislota bakteriyalari va achitqilari bilan yo‘li bilan maxsus meshlarda aralashtirib tayyorlanadi. Tayyor qimiz meshlarda saqlanadi, tashiladi”. [8] “***Qimiz ichgan qarimas, Qarisa ham, dard ko‘rmas.// Qimiz ichganing — qirchillaganing, Sut ichganing — so‘lqillaganing***”[4.449] singari maqollarda esa darga shifo taom sifatida ulug‘lanadi. Ya’ni bu taom o‘pka kasalligida shifobaxsh ichimlik sifatida tavsiya etiladi. Shu bilan bir qatorda quvvatni oshiruvchi xususiyatga ega bo‘lganligi bois ushbu sut masallig‘idan yuqoriroq o‘ringa qo‘yilgan. Sut insonni vaznini oshirish borasidagi qarashlar mazkr maqolda ibratlidir. Demak, sutni ko‘p tanovvul etilsa, vazn oshishiga olib keladi. Qimiz esa inson tanasiga keraksiz yukni yuklamaydi, balki uni quvvatlantiradi.

Xullas, o‘zbek xalq maqollari o‘zining milliy taomlarini ifodalaganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Unda o‘tmishda hamda bugungi kunda iste’moldagi taomlar xususidagi qarashlar o‘z ifodasini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fayzullayeva M. An’anaviy taomlanish va transformatsion jarayonlar. O‘tmishga nazar. 3-maxus son. 2021, 512-b.
2. Искандаров Шерзод Абдуғаниевич. ЎЗБЕКИСТОН АРАБЛАРНИНГ МОТАМ МАРОСИМ БИЛАН БОҒЛИҚ ТАОМЛАР. O‘tmishga nazar. Maxsus son. 2022, 304-b
3. K.Mahmudov. O‘zbek tansiq taomlari. – Toshkent: Mehnat, 1989, 226-b.
4. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005, - 512 b.
5. K.Mahmudov. O‘zbek tansiq taomlari. – Toshkent: Mehnat, 1989, 226-b.
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Ayron. 19.08.2024. 10:10da murojaat etildi
7. https://oz.sputniknews.uz/20151119/1094941.html. 31.08.2024-yil 18.26 da murojaat etildi
8. https://www.google.com/search?q=qimiz+haqida+ma%27lumot&oq=qimiz+haqida+ma%27lumot&aqs=chrome..69i57j33i160l2.9947j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8 31.08.2024-yil 18.37da murojaat etildi

“O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTI”NI O‘QITISHDA TURK-MONIY ADABIYOTINING O‘RNI

Alimuxamedov Rixsitilla.,
ToshDSHU dotsenti, filologiya fanlari doktori
rixsitilla@gmail.com

Annotatsiya. *Qadimgi turk-moniy muhitida yaratilgan asarlar ham janr, ham badiiylik jihatidan O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida o‘zining munosib o‘rnini qoldirgan. Xususan, bir qator janrlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishida ushbu asarlarning o‘rni katta. Masalan, tavbanoma (“Xuastuanivt”), duo, gimnlarning go‘zal namunalari aynan shu adabiy muhitda yaratilgan. Mazkur maqolada ushbu adabiy muhitda yaratilgan asarlarning O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida tutgan o‘rni haqida to‘xtalamiz.*

Kalit so‘zlar. *Turk-moniy manbalari, o‘zbek mumtoz adabiyoti, moniy alqovlari, duolari va tavbanomalari, sharq xalqlari adabiyoti tarixi, adabiy aloqalar.*

“ÖZBEK KLASSIK EDEBIYATI”NİN ÖĞRETİLMESİNDE TÜRK-MANI EDEBIYATI’NIN ROLÜ

Alimuhammedov Rixsitilla,
doçent, filoloji doktoru, Taşkent devlet bilim ve teknoloji üniversitesi

Annotatsiya. *Qadimgi turk-moniy muhitida yaratilgan asarlar ham janr, ham badiiylik jihatidan O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida o‘zining munosib o‘rnini qoldirgan. Xususan, bir qator janrlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishida ushbu asarlarning o‘rni katta. Masalan, tavbanoma (“Xuastuanivt”), duo, gimnlarning go‘zal namunalari aynan shu adabiy muhitda yaratilgan. Mazkur maqolada ushbu adabiy muhitda yaratilgan asarlarning O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida tutgan o‘rni haqida to‘xtalamiz.*

Kalit so‘zlar. *Turk-moniy manbalari, o‘zbek mumtoz adabiyoti, moniy alqovlari, duolari va tavbanomalari, sharq xalqlari adabiyoti tarixi, adabiy aloqalar.*

РОЛЬ ТЮРКО-МАНИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПРЕПОДАВАНИИ «УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»

Алимухамедов Рихситилла,
доцент, доктор филологических наук,
Ташкентский государственный университет науки и технологий

Аннотация. *Древнетюркско-манихейские письменные памятники имеют свое место с точки зрении жанра и художественности в истории узбекской классической литературы. В частности, есть большое место этих произведений в появлении и развитии нескольких жанров. Например, самые красивые примеры произведения каятельных текстов («Хуастуанивт»), молитв, гимнов созданы именно в этом литературном среде. В данной статье будут рассматриваться место данных произведении в истории кзбекской классической литературы.*

Ключевые слова. *Тюркско-манихейские источники, узбекская классическая литература, манихейские гимны, молитвы и каятельные тексты, история литературы народов востока, литературные взаимосвязи.*

IN TEACHING “UZBEK CLASSICAL LITERATURE” THE ROLE OF TURKIC MANIC LITERATURE

Alimukhamedov Rixsitilla,
associate professor of Tashkent State University of languages and literature, doctor of philology

Abstract. *Old Turkic literary sources have its certain place by genre and artistic in the history of Classic Uzbek literature. In particular, there are place of these works in the emerging and development of some literary genres. For example, the beautiful examples of prayer books, hymns and etc (“Khuastuanit”). This article is devoted the place of these works in the history of Classic Uzbek literature.*

Key words. *Turkic-Manichaean literary sources, Classic Uzbek literature, Manichaean hymns, dua’s and confession texts, the history of eastern people, literary interconnections.*

Dunyo sharqshunosligida o‘zbek mumtoz adabiyoti tarixini bir necha davrlarga bo‘lib o‘rganiladi. Shulardan biri turk-moniy adabiyoti deb nomlanadi. Kunimizgacha saqlanib qolgan

qadimgi turk-moniy yozma yodgorliklarini katta ikki guruhga ajratish mumkin: nasriy hamda she’riy asarlar. Quyida ularni ko‘rib chiqamiz.

Moniylikda inson bilan yaratuvchi o‘rtasidagi aloqalarni tartibga soluvchi, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi turkum asarlar yaratilgan bo‘lib, ular orasida kishilarning bilib-bilmay qilgan ayb-gunohlaridan tavba qilish, ularning kechirilishi so‘ralgan matnlar ham bor. Shu mazmundagi asarlarni “tavbanoma” deyish mumkin. Turk-moniy muhitida yaratilgan yirik hamda to‘liq holda saqlangan tavbanomalardan biri adabiyotshunoslikda “Xuastuanivt” deb nomlanadi [10, 16-20 b.]. Turkshunoslar asarda berilgan ma’lumotga tayanib, uni turlicha nomlaganlar: asarning uyg‘ur yozuvli Sankt-Peterburg nusxasi so‘ngida: *tügädi n(i)ğošaklarnïŋ suyïn yazuqïn öküngü Xuastuan(i)vt*. Gapdagi *n(i)ğošak* so‘zi [<sug‘dcha *nγwš'k*] moniy dini jamoa a’zosi – tinglovchisi~o‘quvchisi deb yozilgan. Moniylikda ushbu so‘z moniy diniga e’tiqod qiluvchilarning eng quyi tabaqa vakilini bildirgan [6, 358-359 b.]. *Suy* [<xitoycha] – gunoh ma’nosini anglatadi. Gapda *yazuq* so‘zi bilan birga juft so‘z ko‘rinishida qo‘llanib, *suy yazuq* – “gunoh va ayblar” [6, 513 b.] degan ma’noni anglatadi. So‘zdagi *-ïn* qo‘shimchasi qadimgi turkiy tilda qo‘llangan vosita kelishigi *-n* (*-ïn, -in; -un, -ün*)dir [3, 156 b.]. *Ökün-* o‘kin-, pushaymon bo‘l- ma’nolarni anglatadi [6, 382 b.]. *-gü* sifatdosh qo‘shimchasidir [3, 177 b.]. *Xuastuan(i)vt* [<sug‘dcha *χw'stw'nft*] – moniychilarning tavba duosi ma’nosini bildiradi [6, 638 b.]. Yuqoridagi ma’nolarni yig‘ib, jumlani o‘zbek tiliga: “**tugadi nig‘o‘shaklarning gunoh va ayblarini o‘kinuvchi Xuastuanivt**” deb nomlash mumkin. Asarning til xususiyatlariga ko‘ra taxminan VIII–IX asrlarda turkiy tilga o‘girilgan, degan fikrni berish mumkin.

Asarning mavjud sug‘dcha variantining ikki uzindisi V.Xenning tomonidan nashr etilgan bo‘lib, olimning ta’kidlashicha, asarning sug‘dcha varianti turkiysi bilan deyarli bir xil (mot á mot). Parchalarni asarning turkiy variantiga solishtirganda ular asarning yakunlovchi bo‘limi, o‘ninchi hamda o‘n birinchi bo‘limlarining bosh qismiga to‘g‘ri keladi [2, 63-67 b.].

Yuqorida keltirilgan barcha fikrlar asosida “Xuastuanivt” haqida quyidagi xulosalarni berish mumkin:

1) asarning qo‘lyozma hamda uzindi ko‘rinishidagi nusxalarining ko‘pligi hamda moniy va uyg‘ur xatida ko‘chirilgani uning o‘z davrida mashhur bo‘lganini, topinuvchilar orasida keng yoyilganini tasdiqlaydi;

2) asarning nusxalari yozuvning klassik uslubida bitilgani uning muqaddas kitoblardan ekanini isbotlaydi;

3) asar jamoa bo‘lib o‘qish bilan bir qatorda yakka holdagi ibodat uchun ham ishlatilgan. Asar butun ko‘rinishda ham, yakka bo‘lim holida ham ko‘chirilib, foydalanilgan;

4) asar nafaqat o‘tinch-yolborish uchun, balki ommani moniylik bilan tanishtirish uchun ham xizmat qilgan. Chunki asar mazmunida turli gunoh va savob bo‘lgan ishlar keltiriladi;

5) “Xuastuanivt” badiiy asar. Unda so‘z qo‘llash, badiiy tasvir vositalari, so‘zlarning qo‘shma va juft holda ishlatilishi, asarning bir tomondan, ta’sirli chiqishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan, o‘sha davr tarjimachiligining qay darajaga ko‘tarilganidan dalolat beradi.

Qadimgi turk-moniy muhitida yaratilgan bir guruh matnlar mazmuniga ko‘ra o‘zida tangri yoki boshqa ilohlardan yaxshi niyatlarning amalga oshishi uchun so‘raladigan tilak va istaklarni qamraydi. Mazkur asarlar qo‘lyozmalarida ularning nomi zikr etilmagan. Shunday esa-da, ular mazmunan o‘zbek tilidagi “duo” so‘zi anglatgan mazmunga to‘g‘ri keladi. “Duo barcha dinlarning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. U ibtidoiy davrda so‘zning sehrli kuchiga ishonish, uning yordamida ilohiy kuchlardan foydalanish mumkin degan ishonch asosida shakllangan” [12, 383 b.]. Har bir diniy ta’limotda duolarning o‘ziga xos ahamiyati mavjud. Ular ushbu ta’limotning ajralmas qismi hisoblanadi.

Turk-moniy adabiy manbalari ichida duolarning alohida o‘rni bor. Ularda topinuvchining turli ayb-gunohdan saqlanishi, qilgan gunohlaridan o‘tinch tilanadi. Bu yo‘lda gunohlarini kechirilishi uchun turli tangrilardan panoh so‘raladi. Ba’zi duolarda rohiblarning burchi, iltijoni amalga oshirishda qay holatda turish, ularning darajalari hamda ba’zan, mazkur dinning qaysi shaharlarga, o‘lkalarga yoyilganligidan xabar beruvchi ma’lumotlar ham uchraydi. Bundan tashqari, ushbu duolar

til tarixiga o‘ta qimmatli ma’lumotni, jumladan, duo matnining tuzilishi, unda uslub, so‘z qo‘llanishi kabi ko‘plab masalalarga oydinlik kiritadi. Yana bir alohida janrga ega asarlardan biri tush ta’biri bilan bog‘liq fol kitoblari bo‘lib, ular turkshunoslikda qadimdan mashhur bo‘lgan [7, 298-301 b.]. Fol bilan bog‘liq asarlar islom davrida ham mashhur bo‘lgan. Ularning asosida Qur’oni karim oyatlari orqali tushni ta’bir qilish yotadi [11, 269-270 b.]. Hozirgi kunda dunyoning ba’zi mamlakatlarida she’riy asarlar, kitoblar orqali fol ochilgan [9]. Qadimgi turkiy muhitda yaratilgan fol kitoblaridan biri fanda “Irq bitigi” nomi bilan mashhur. U ko‘k turk yozuvidagi qog‘ozga bitilgan kunimizgacha to‘liq holda yetib kelgan yagona asar hisoblanadi [8, 80-92 b.].

Turk-moniy adabiyotida xudolar, payg‘ambar sharafiga, turli diniy marosimlarga atab yaratilgan she’riy asarlar mavjud. Ular mazmuniga ko‘ra g‘arb adabiyotshunosligidagi gimnlarga o‘xshaydi. ularni turkiy atalishi alqov deyiladi. Turk-moniy alqovlari Moniy shaxsi, Tong tangri, moniylikdagi tangrilar nomi, moniylikdagi ro‘za tutish, ibodat qilishdan oldin aytiladigan alqov turlari shaklida yetib kelgan [1, 135-280 b.]. Ularning eng kattasi Moniyga atab yozilgan alqovdir (Great Hymn to Mani).

Turk-moniy muhitida yaratilgan asarlar orasida turli shakldagi diniy-falsafiy mazmunga ega bo‘lgan yodgorliklar ham bor. ular kichik hajmli, turli voqealar negizida yaratilgan asarlardir. Ammo moniylik muhitida yaratilgan. ular quyidagilardir: do‘zax tasvirlangan she’r, sana bilan bog‘liq matn, o‘qish kitobi, moniylik to‘g‘risida hikoya, moniy yozuvida bitilgan vasiqalar hamda turkiy adabiyotdagi ilk lirik she’r. Yuqorida sanab o‘tilgan manbalar hozirda dunyoning turli qo‘lyozma fondlarida saqlanmoqda. Ko‘pchiligi mutaxassis olimlar tomonidan u yoki bu jihatidan o‘rganilgan. Yuqorida sanab o‘tilgan manbalardan tashqari yana bir guruh manbalar o‘zida moniylikning turkiy xalqlar orasiga yoyilishini o‘zida saqlaydi. Masalan: bugungi kunda yaratilgan tarix kitoblarida moniylikning turkiy xalqlar orasiga yoyilishi, uning rivojlanishi hamda davlat dini darajasiga ko‘tarilishi to‘g‘risidagi ma’lumotlar, asosan xitoy hamda arab manbalari [4, 241-243 b.; 5, 189 b.] orqali yoritilgan. Ushbu tarixiy jarayonni yorituvchi yana bir guruh manbalar turkiy xalqlarning qadimgi yozuvlarida bitilgan. Bular sirasiga turk-moniy muhitida yaratilgan va bugungi kungacha saqlanib qolgan tarixiy-badiiy asarlar kiradi. Ulardan biri uyg‘ur xatida yetib kelgan.

Sharq adabiyoti, xususan musulmon mintaqa adabiyotidagi ko‘plab janrdagi asarlarning paydo bo‘lishi va shakllanishidagi, xususan, alqovlarning, duolarning, she’riy asarlarning shakllanishi va rivojlanishida turk-moniy adabiy muhitida yaratilgan asarlar o‘z ta’sirini ko‘rsatgan. Xususan, tavbanomalar, duo matnlari negizida keyingi davr adabiyotida duo matnlarining qay ko‘rinishda shakllanishi, ularda so‘zlarning tanlanish prinsiplari, uslubi yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki bu turdagi asarlarda o‘qilayotgan matn o‘quvchining ongi, qalbiga yetib borishi kerak. Albatta bu o‘rinda so‘zning kuchini ko‘rsatish kerak. Ayni hol turk-moniy tavbanoma va duo matnlarida o‘z aksini topgan.

Fol kitoblari ham qadimdan mashhurligi, hattoki hozir ham ular ishlatilishining guvohi bo‘lamiz. Fol kitoblarining matn tuzilishi ham o‘z takomil bosqichini o‘sha turk-moniy muhitidan olgan, deya aytishimiz mumkin. chunki fol kitoblari matnlari avvaldan qisqa va lo‘nda, aniq va ixcham holda bo‘lishi kerakligi “Irq bitigi”dan ma’lum.

Gimnlar antik davrdan ma’lum bo‘lsa-da, uning keyingi davr adabiyotida taraqqiy etishi turk-moniy muhitidan yetib kelgan manbalardan ma’lum. Ular keyingi davr turkiy adabiyoti tarixida shu janrdagi asarlarning rivojlanishi va uslubiy xosligini belgilashda katta xizmat qildi. Shu bilan birga turk-moniy adabiy muhitida yaratilgan she’riy parchalar, ularda fikrning berilishi keyingi davr she’rshunosligi, xususan, turkiy she’riyatda barmoq vaznining qay darajada rivojlangani va bu muhitdagi she’rlar aruz tizimida yaratilgan parchalardan kam emasligini isbotlamoqda. Turkiy xalqlar orasiga aruzning kirib kelishidan avval barmoqning rivoji, unda she’r yozish, mavjud she’rlarning badiiy hamda uslubiy go‘zalliklarini ayni muhitda yaratilgan parchalar isbotlab turibdi. Turk-moniy muhitida yaratilgan tarixiy asarlar ham o‘zida faqatgina tarixiy haqiqatlarni yetkazish bilan emas, balki badiiy ifodani ham aks ettirishi, bu an’ananing keyingi davr tarix kitoblarida (Navoiy, Abulg‘ozining tarixga atab bitilgan kitoblari) ko‘rishimiz mumkin.

Demak, yuqorida sanab o‘tilgan asarlar keyingi davr sharq xalqlari, xususan, turkiy adabiyotning keyingi davriga ulkan ta’sir ko‘rsatgan. Ta’sir ma’lum janrdagi asarlarning tuzilishi, so‘z tanlanishi, badiiy mahorat kabi qatlamlarida namoyon bo‘lgan. bir so‘z bilan aytganda, turkiy, xususan, o‘zbek mumtoz adabiyotidagi ba’zi janrdagi asarlarning shakllanishi va rivojlanishida turkmoniy adabiy muhitida yaratilgan yozma manbalarning o‘rni katta.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Clark L. Uygur Manichaean Texts: Volume II. Liturgical Texts: Texts, Translations, Commentary. Corpus Fontium Manichaeorum: Series Turcica II. – Turnhout: Brepols Publishers, 2013.
2. Ercilasun A.B. Türk dili tarihi. Başlangıçtan yirminci yüzyıla. – Ankara: Akçağ, 2008.
3. Sodiqov Q. Turkiy til tarixi. – Toshkent, 2009.
4. Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. I том. – Тошкент: Фан, 1968.
5. Виденгрен Г. Мани и Манихейство. Пер. с нем. Иванова С.В. – Санкт-Петербург: Евразия, 2001.
6. Древнетюркский словарь. – Ленинград, 1969.
7. Зарубежная тюркология. Выпуск I. Древние тюркские языки и литературы. – Москва, 1986.
8. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1951.
9. Содиқов Қ.П. Монийчилар тавбаномаси // Филология масалалари. 2003/1. – Тошкент, 2003.
10. Стори Ч.А. Персидская литература. Био-библиографический обзор. Часть I. Коранническая литература. Всеобщая литература. История пророков и ранний ислам / Перевел с английского, переработал и дополнил Ю.Э. Брегель. – Москва: Главная редакция Восточной литературы, 1972.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3 том. Гидрофилия – Зебра. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.

VASLIYNING TURKIY MEROSIDA ADABIY TA’SIR, IZDOSHLIK MASALALARI

Muxitdinova Badia Muslixiddinovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori
badeamuhitdinova@gmail.com

Annotatsiya. *Vasliy Samarqandiy ijodiga katta ta’sir ko‘rsatgan ijodkorlar qatorida Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Muqimiy, Furqat kabi o‘zbek va sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridandir. Ular bevosita Vasliyning tafakkur dunyosini boyitgan, ma’nolar olami bilan to‘yintirgan. Bunga shoirning “Tuhfat ul-ahbob” devonidagi turli janrdagi lirik asarlari asos bo‘ladi. Maqolada Vasliy Samarqandiy ushbu shoirlarning an’anasini davom ettirgan izdosh, ularning o‘ziga xos yo‘liga ega bo‘lgan vakili sifatida talqin va tadqiq etildi.*

Kalit so‘zlar. *Turkiy meros, devon, adabiy faoliyat, adabiy ta’sir, izdoshlik masalalari, muxammas.*

VASİLİY’İN TÜRK MİRASINDAKİ EDEBÎ ETKİLERİ ARKADAŞLIK SORUNLARI

Muhitdinova Badia Muslikhiddinovna,
Sharof Rashidov Semerkand Devlet Üniversitesi’nden Profesör

Özet. *Vasliy Semerkandi'nin eserlerini büyük ölçüde etkileyen sanatçılar arasında Nevai, Lutfiy, Fuzuliy, Mukimiy ve Furqat gibi isimler yer alır. Bunlar doğrudan doğruya Vasily'nin düşünce dünyasını zenginleştirdi ve onu bir anlam dünyasıyla doldurdu. Şairin "Tuhfetü'l-ahbûb" adlı eserinde yer alan çeşitli türlerdeki lirik eserleri esas alınmıştır. Makalede Vasliy Semerkandîy, bu şairlerin geleneğini sürdüren, onların kendilerine özgü yollarının temsilcisi olan bir takipçi olarak yorumlanmakta ve incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Türk mirası, divan, edebi etkinlik, edebi etki, veraset meseleleri, muhammes.*

ЛИТЕРАТУРНОЕ ВЛИЯНИЕ И ВОПРОСЫ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ В ТЮРКСКОМ НАСЛЕДИИ ВАСЛИ

Мухитдинова Бадия Муслихиддиновна,
Профессор Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Аннотация. *Среди художников, оказавших большое влияние на творчество Васлин Самарканди, можно назвать Навои, Лутфи, Физули, Мукими, Фурката и других. Они непосредственно обогащали мир мыслей Васлий и наполняли его миром смыслов. В основу положены лирические произведения поэта разных жанров в сборнике «Тухфат ул-ахбоб». В статье осмысливается и изучается Васлий Самаркандий как продолжатель традиции этих поэтов, представитель их собственного уникального пути.*

Ключевые слова. *Тюркское наследие, диван, литературная деятельность, литературное влияние, вопросы преемственности, мухаммады.*

LITERARY INFLUENCE AND QUESTIONS OF CONSISTENCY IN THE TURKIC HERITAGE OF VASLİ

Mukhitdinova Badia Muslikhiddinovna,
Professor of Sharof Rashidov Samarkand state university

Abstract. *Among the artists who had a great influence on Vasliy Samarkandi's work, Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Mukimiy, Furqat are among the great figures of Uzbek and oriental classical literature. They directly enriched Vasliy's world of thought and saturate it with a world of meanings. This is based on the poet's lyrical works of various genres in the “Tuhfat ul-ahbob” divan. The article interprets and studies Vasliy Samarkandi as a follower who continued the tradition of these poets, a representative of their own unique path.*

Keywords. *Turkic heritage, divan, literary activity, literary influence, issues of succession, muhammas.*

Mumtoz adabiyotda badiiy ta’sirlanish hodisasi tabiiy yuz beradigan holatdir. Salaflar va izdoshlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mumtoz she’riyat an’analari bilan chambarchas bog‘liq. Ijodkorning boshqa bir ijodkordan ta’sirlanishi uning ijodida u yoki bu tarzda va muayyan shakllarda aks etadi. Alisher Navoiy ijodiga diqqat qaratsak, “Lison ut-tayr” dostonining yozilishiga Fariduddin Attorning “Mantiq ut-tayr” dostonidan ta’sirlanishi sabab bo‘lgan. Zero, Navoiyning o‘zi ham ijodiga

salaflari bo‘lmish Nizomiy Ganjaviy, Mavlono Lutfiy, Abdurahmon Jomiylarning bevosita ta’siri bo‘lganini turli munosabat bilan qayd etgan. Ijodkorning professionallik maqomi ham badiiy ta’sirlardan o‘sib chiqadi. Adabiyotning sharti shuki, badiiy ta’sirdan ma’lum bir davrdan so‘ng qutulish lozim va ijodkor o‘z uslubini topishi, o‘z MENiga ega bo‘lmog‘i zarur.

XX asrning ko‘zga ko‘ringan ma’rifatparvarlaridan biri, zullisonayn adib Saidahmad Vasliy Samarqandiy adabiy faoliyatida bu hodisani kuzatar ekanmiz, uning qaysi shoirlardan ta’sirlangani haqida manbalarda ma’lumotlar yetarli emas. Po‘lotjon domla Qayyumiy tuzgan “Tazkirayi Qayyumiy”da ham bu haqida ma’lumotlar uchramaydi. Aynan badiiy ta’sir va izdoshlik masalalaridagi qarashlarni shakllantirish uchun eng muhim manba uning muxammaslaridir. “Tuhfat ul-ahbob” devonidan o‘rin olgan 18 ta muxammas – taxmis, ya’ni boshqa bir ijodkorning g‘azaliga bog‘langan muxammas ekanini avvalgi qismlarda aytib o‘tgandik. Aksar hollarda, ijodkor qalbiga yoqqan, ilhomlantirgan, uslubini ma’qul ko‘radigan, ixlos qilgan adib asarlariga nazira bog‘laydi.

Tartib bo‘yicha birinchi berilgan *“Huvaydo bo‘ldi jondin...”* deya boshlanuvchi muxammas Amir Alisher Navoiy g‘azaliga bog‘langan. Ushbu taxmis Navoiyning *“Manga ne manzilu ma’vo ayon, ne xonumon paydo”* deya boshlanuvchi g‘azali asosida yozilgan.

Huvaydo bo‘ldi jondin ohu , ko‘nglumdin fig‘on paydo,
Na tab’imda farah hozir, na dardimg‘a amin paydo,
Vujudim toirig‘a na makon, na ashyon paydo [1; Б.57.]

Mazkur uch satr Vasliy qalamiga mansub bo‘lib, u Navoiyning she’rda ilgari surgan badiiy maqsadini, badiiy-estetik g‘oyasini davom ettirgan. Oxirgi ikki misra esa muxammas bitish qoidalariga ko‘ra Navoiyning g‘azali bilan yakunlanadi:

Manga ne manzilu ma’vo ayon, ne xonumon paydo,
Ne jonimdin asar zohir, ne ko‘nglumdin nishon paydo [1; – Б.57].

Navoiyning g‘azalida oshiqning ezgin va o‘ychan ruhiy holati ifodalangan. Vasliy ushbu tasvirni chuqurlashtirib, ayni mohiyatdan kelib chiqqan holda motivni qayta ishlaydi. Muxammasda shoir lirik qahramonning ruhiyati tasviri bilan cheklanmasdan, ijtimoiy hayot manzaralarini ham aks ettiradi. “Xirad ahli”ning siym-u zarni suymasligi, taxt uzra shoh g‘amgin, gado masrurligini bayon qilib, “Tiriklikda maorif ahli hargiz bo‘lmadi mag‘rur” ekanidan yozg‘iradi.

Ne deb aylay shikoyat Vasliy taqdiri azaldinkim,
Sanga jon shavqidin berdi, Navoiy yo‘q ajaldin kam,
Ajal topg‘unga ermas, bu za’ifi notavon paydo [1; Б.58.].

Muxammasning so‘nggi bandida Vasliy taqdiri azaldan shikoyat qilishdan foyda yo‘qligini uqtiradi. Ushbu muxammasdan ko‘rinadiki, Vasliy ijodiga Navoiyning ta’sir kuchi yuqori bo‘lgan. Diniy-irfoniy mavzudagi lirik asarlarida ham Navoiy ilgari surgan g‘oyalarga hamohang qarashlarini oson ilg‘ash mumkin.

Vasliy ijodiga ta’sir ko‘rsatgan salaflardan yana biri bu Mavlono Lutfiydir. Bu fikrga asos Vasliyning she’rlaridagi o‘ynoqilik va misralarning ravonligidir. *“Lab tashnai may o‘tmoqingizdin...”* deya boshlanuvchi muxammasi Lutfiy g‘azali asosida yozilgan.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” tazkirasida Mavlono Lutfiy haqida shunday yozadi: “Mavlono Lutfiy o‘z zamonining malikul-kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo‘q erdi. Ammo turkiyda shuhrati ko‘prak erdi va turkcha devoni ham mashhurdur va mutaazzir ul javob matla’lari bor, ul jumladin biri budurkim:

Nozukluk ichra belicha yo‘q tori gisuyi,
O‘z haddini bilib, belidin o‘ltirur qush” [2; Б.56.].

Ustoz Ibrohim Haqqulning fikricha, “Lutfiy devonidagi bosh mavzu ishq va asosiy maqsad oshiqning hasbu holini tasvirlashdan iborat bo‘lsa-da, shoir deyarli har bir she’rida mavzuga yangicha yondashib, betakror ohanglar yaratadi, mohiyatiga mos poetik obrazlar topadi, bir-biriga o‘xshamaydigan badiiy san’atlarni qo‘llaydi”[2]. “Tuhfat ul-ahbob” devonini mutolaa qilish jarayonida ushbu badiiy xususiyatlar Vasliy ijodiga ham taalluqli ekanini ko‘rishimiz mumkin. Lutfiy o‘ziga

[2] https://www.e-adabiyot.uz/maqola/1110

zamondosh va o‘zidan keyingi avlodlarga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Zero, mumtoz adabiyotda Lutfiy alohida maktab yaratgan ijodkor sanaladi. Vasliyning *“Lab tashnayi may...”* deb boshlanuvchi muxammasi ham shu badiiy ta’sir natijasi desak, adashmagan bo‘lamiz.

Lab tashnai may o‘tmoqingizdin,
Yondi jigar ehtiroqingizdin,
Tan ranjdadur chatoqingizdin,
Qon bo‘ldi ko‘ngul firoqingizdin,
Jon kuydi ham ishtiyoqingizdin [1; Б.73.].

Lutfiy g‘azalida lirik qahramon – oshiq yoriga ginasini oshkor qiladi. Uning ishqida ahvoli og‘irlashgani, ko‘ngil yor firoqidan qon bo‘lganini, jon uning ishtiyoqidan kuyganidan shikoyat qiladi. Vasliy Lutfiyning g‘azalidagi ruhiyatni buzmasdan, g‘azalning badiiy-estetik konsepsiyasini davom ettiradi. Yor firoqida badal to‘lagan obrazlar yoniga *“lab”, “tan”, “jigar”* ham qo‘shiladi. Bu esa g‘azalning ta’sir va tasvir kuchini yanada oshiradi.

Bosh uzra ayog‘ kelturung kim,
Ya’neki biz yamla o‘lturun kim,
Vasliyi kaminani ko‘rung kim,
Lutfiyi xastani so‘runkim,
Bechora o‘lur firoqingizdin [1; Б.74].

Muxammasning so‘nggi bandida oshiq yordan najot kutadi. Bu qiynoq ichida uzoq qolib ketish oson emas. Buning oqibati xayrli bo‘lmaydi. Shunday ekan, murosa yo‘lini topmoq kerak. Yo‘qsa, bechora oshiq yor firog‘idan halok bo‘lishi mumkin. Vasliy Lutfiy kabi go‘zal badiiy san’atlarni qo‘llaydi. Bu esa she’rning ma’no miqyosini oshirib, badiiyatini yanada yuksaltiradi.

Adabiy izdoshlik haqida gap ketganda, Vasliy Samarqandiy ijodiga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan shoir deya Fuzuliyni aytish to‘g‘ri bo‘ladi. Zotan, Ozarbayjonlik shoirning ijodi nafaqat Vasliy, balki ko‘plab o‘zbek shoirlariga ta’sir ko‘rsatgani sir emas.

Fuzuliyning o‘zbek mumtoz adabiyotiga ta’sirini T.Jalolov uch xil sabab bilan bog‘laydi:

1) Fuzuliy tilining o‘zbek tiliga yaqinligi;
2) Fuzuliyning xushlafz she’rzabonligi;
3) Fuzuliy asarlarining barkamolligi [3; Б.8.].

T.Jalolov “bizning shoirlarimiz uchun Fuzuliy badiiy balog‘atning simvolidir”, deb yozgan. Uning fikricha, “Fuzuliyga ergashish o‘zbek adabiyotida uning g‘azallariga muxammas bog‘lash bilan cheklanib qolmay, bora-bora bu adabiy maktabga – “Fuzuliy maktabi”ga aylandi”, - deydi [3; Б.8].

Vasliy Samarqandiy Fuzuliyning *“Mardga jon yaxshidir gar so‘ylasang...”, “Cho‘x zumurrad kun Rabe’ ayyomi kayvon aylamish...” va “Rahm qil, ey dilrabo, jonim fido joningkim...”* deya boshlanuvchi 3 ta g‘azaliga taxmis bitgan. Bu muxammaslarning tili ham Fuzuliy tiliga yaqin bir til ekanini ko‘ramiz. Obrazlar, badiiy san’atlar ham Fuzuliy ijodiga o‘xshash. *“Mardga jon yaxshidir gar so‘ylasang...”* deb boshlanuvchi muxammasda shoir so‘zning sifatlari, uning qadri va bebaho jihatlari haqida mushohada yuritadi.

Mardga jon yaxshidur gar so‘ylasang ey yor so‘z,
Xosa bemor, g‘amgin o‘lgonlara temor so‘z,
Ma’rifat arbobina cho‘x shevai muxtor so‘z,
Xalqa og‘zing sirrini hardam qilur izhor so‘z,
Bu na sirdur, kim o‘lur har lahza yo‘xdin bor so‘z [1; Б.65.].

So‘z – bu Alloh tomonidan insoniyatga berilgan qutlug‘ ne’mat. Ijod ahli esa so‘zni qismat deb biladi. Ma’rifat arboblariga *“cho‘x shevai muxtor”* bo‘lgan so‘zning kuchini haqiqiy ijodkorgina his etadi. Oddiy avom uchun esa so‘z bu shunchaki muloqot vositasi, xolos. Ilm ahli esa so‘zning qudratini, uning ahamiyatini chuqur ilg‘aydilar. Ushbu muxammas didaktik-axloqiy xarakterga ega.

To tiriksan Vasliy fikring birla damsoz et so‘zi,
Har kima sidqu muhabbat ila ozod et so‘zi,
Har nasil iyyu bilur ersangda ejoz et so‘zi,

Gar cho‘x istarsan Fuzuliy izzatin oz et so‘zi,
Kim cho‘x o‘lmaqdin qilibdur, cho‘x azize xor so‘z [1; Б.66].

Vasliy muxammasda Fuzuliy lirikasiga xos o‘g‘uz ohangini saqlashga, g‘azalning poetik konsepsiyasidan chiqmaslikka harakat qilgan va buni mahorat bilan uddalay olgan. *“Cho‘x”, “ejoz”, “so‘zi” (aslida “so‘zni”)* kabi so‘zlarni o‘g‘uzcha shaklda berilishi shoirning ustoz salafi g‘azalidagi uyg‘unlikni buzmaslikka uringanidan dalolat beradi.

Bulbula afg‘on berub, to‘tiyo qilmish navhazon,
Lolaya kun yutkuzub, qumriya dobshirmish rasan,
Hushmand hayron edub, ahmoqqa o‘rgatmish suxan,
Davr javrini ko‘r, ki kuzhatbaxshi ahli zavq ekon,
Jo‘ybori gulshani zanjiri zindon aylamish [1; Б.67].

“Cho‘x zumurrad kun Rabe’ ayyomi kayvon aylamish...” deya boshlanuvchi muxammasda esa davr jabridan, falakning bevafoligidan, dunyoning o‘tkinchiligidan shikoyat ruhi anglashilib turadi. Darvoqe, bu kabi shikoyatnoma g‘azallar mumtoz adabiyotda ko‘p uchraydi. Ularda shoir davru davrondan, charx bevafoligidan shikoyat qilib, yakunda Allohdan najot so‘raydilar. Ayni ruhdagi asarlar orqali foniy olamning o‘tkinchiligini eslatish, bu dunyo sinov maydoni ekanini, boqiy hayotdagi huzurlarni dorilfanodagi vasvasalarga alishmaslik lozimligini uqtiriladi.

Vasliy har dam degil, ul Xalloqi olamg‘a sinos,
Mehra nur aylab karam kim oy etmish iqtibos,
Davr qonuniga yo‘xdur javrdin o‘zga asos,
Ey Fuzuliy dahr holin shoxi guldin qil qiyos,
Kam verub avval tajammul, so‘ngra giryon aylamish [1; Б.67].

Muxammasning yakuniy bandida *“davr qonuniga jabrdan o‘zga asos yo‘qligi”* xulosa qilinadi. Bu tabiiy yuz beradigan jarayon. Fuzuliy esa g‘azalida *“dahrning holini”* gul shoxiga qiyos qiladi. Gul ochiladi, oxir-oqibat to‘kilib ketadi va shox yalang holida giryon aylab qolaveradi. Bir so‘z bilan aytganda, Vasliy ijodiga eng katta ta’sir ko‘rsatgan Fuzuliy ijodiga mahliyolik, uni o‘ziga ustoz maqomida bilish Vasliyning “Tuhfat ul-ahbob” devonidagi ko‘pgina g‘azallarda sezilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Васлий Самарқандий. Туҳфат ул-аҳбоб. – Тошкент: Порцев матбааси, 1913.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 13 том. – Т.: Фан, 1997.
3. Фузулий. Девон. – Тошкент: ЎзССР Давлат бадиий адабиёт, 1959.

SHARQ VA G‘ARB SHE’RIY AN’ANALARIDA SEVUVCHILARNING TASVIRLARI: QIYOSIY TAHLIL

Ismoilov Olimxoja Burxonxojaevich,
Filologiya fanlari nomzodi, akademik B.G‘afurov nomidagi
Xo‘jand davlat universiteti dotsenti
bion_86@mail.ru

Xakimov Muxamadali Rafiqovich,
Ispan va italyan filologiyasi kafedrasi katta o‘qituvchisi
fiducia82@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada Nizomiy Ganjaviyning "Layli va Majnun" va Uilyam Shekspirning "Romeo va Juletta" she'rlaridagi sevishganlar obrazlari ko‘rib chiqilgan. Madaniy, falsafiy va badiiy kontekst tufayli umumiy xususiyatlar va farqlarni ochib beradigan ikki asarning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Ikkala asarda ham sevgi ijtimoiy to‘siqlarni yo‘q qiladigan, ammo*

qahramonlarning o‘limiga olib keladigan kuchli va fojiali kuch sifatida taqdim etilgan. Sharq va G‘arb she'riy an'analarida sevgi talqinidagi farqlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar*. “Layli va Majnun”," Romeo va Juletta", fojiali sevgi, Sharq adabiyoti, G‘arb adabiyoti, qiyosiy tahlil, Nizomiy, Shekspir, sevishganlar obrazi, sevgi va jamiyat to‘qnashuvi, she'riy an'ana, sevgi nomidan o‘lim.*

DOĞU VE BATI ŞİİR GELENEĞİNDE AŞIK İMAJLARI: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

İsmoilov Olimkhodzha Burkhonkhodzhaevich
filoloji bilimleri adayı, akademisyen B.Gafurov adına Hocand devlet üniversitesi doçenti

Khakimov Muhamadali Rafikovich
Semerkand devlet Yabanci diller enstitüsü kidemli öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede Nizami Gencevi’nin “Leyla ve Mecnun” ve William Shakespeare’in “Romeo ve Juliet” şiirlerindeki aşık kahraman imgeleri incelenmektedir. Her iki eserin karşılaştırmalı analizi yapılarak hem ortak özellikler hem de kültürel, felsefi ve sanatsal bağlamdan kaynaklanan farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Her iki eserde de aşk, toplumsal engelleri yıkan ama kahramanların ölümüne yol açan güçlü ve trajik bir güç olarak sunulur. Doğu ve Batı şiir geleneklerinde aşka ilişkin yorum farklılıklarına özellikle dikkat çekilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *“Leyla ve Mecnun”, “Romeo ve Juliet”, trajik aşk, Doğu edebiyatı, Batı edebiyatı, karşılaştırmalı analiz, Nizami, Shakespeare, âşık imgesi, aşk ve toplum çatışması, şiir geleneği, aşk adına ölüm.*

Литературный портрет является одним из важнейших средств в художественном описании, посредством которого поэт или прозаик открывает читателю характеры и качества героев литературного произведения и его отношение к ним отображается в описании внешности, особенностей фигуры, одежды, их манере говорить или же жестов и манер. Именно в литературном портрете отражается особая наглядность, видимая читателю. Поэт в литературном произведении старается наделить такими чертами характера и качествами, который является воплощением внутреннего мира самого автора, такими чертами, которые воодушевляют и возбуждают интерес к судьбе героя и его окружения, вызывают глубокие эмоциональные переживания. Образ не есть простое копирование человеческие черты и жизненные явления, это совокупность характерных черт и качеств, воли и эмоций, объединенных особых смыслом. Художественному образу в произведении присуще чувственность и рациональность, прозорливость и бездумность, неистовость и спокойствие, что отражает реалии жизни, он является отражением тягот и забот объективного мира наряду с субъективными переживаниями. Следует отметить, что прохождение столетий и эпох образы сквозь них, часть из них, как уже отмечалось приобретают статус «вечных» образов. Одним из таких образом является образ Лейли, проходящий сквозь века и остающийся воплощением истинной любви. Низами Гянджеви и Уильям Шекспир создали такие неисчерпаемые образы, которые воссозданы в неповторимо-индивидуальном значении, проповедуют истинные человеческие чувства, глубокие эмоциональные переживания.

Образ Лейли – воплощение чистоты и возвышенной любви, которая отдаляясь от мира, получает в награду божественную красоту. У Низами образ Лейли построен словно колонна, на которой держится вся его поэма, сотрясение которой движет весь сюжет поэмы Низами. Имя Лейли, означающее на арабском языке «ночь», образ отождествляющий и красоту ночи,

и смуглость кожи бедуинской девушки, и тайну, сокрытую в ее душе, тонущую в темноте ночи.

Интересна в этом смысле позиция Уотсона. В своей статье он дает объяснения мотивов героев поэмы Низами, излагая при этом определенную концепцию построения поэмы и цитирует следующий стих из поэмы об имени Лейли:

Дар ҳар диле аз ҳавош майле,
Гесуш чу лайлу номаш Лайлӣ [2, 49].

От черных кос, что стан ей обвили,
Зовут ее, как ночь саму, - Лейли [8, 307].

Уотсон размышляет о встрече двух влюбленных и пытается ответить на этот вопрос: «Низами описывает ситуацию в классе следующим образом: ученики настолько заняты чтением, письмом и арифметикой, что не могут обращать внимание на Лейлу. Меджнун, с другой стороны, не может следить за своими уроками, потому что он следует «грамматике» Лейли». «Когда другие ученики изучали «феъли-сифет» или гиперболические выражения прилагательного, ситуации или грамматические сравнения, двое влюбленных наслаждались друг другом в разном духовном состоянии и настроении». Уотсон хочет сказать, что не все влюблены в Лейлу в представленных описаниях. Так откуда же взялся этот любовный тон, казалось бы, противоречащий всему контексту поэмы? А. Уотсон пишет: «Говоря, что «каждое сердце склонно к ней», Низами подразумевает по самой своей природе любовь человека к Абсолюту или он имеет в виду любовь к Богу в лице Лейли» [7, 40]. Можно сделать вывод, что поэма привлекает ученых всего мира, которые изучают ее вновь и вновь, открывая миру новые грани мудрой философии Востока.

Поэма Низами является картиной природного бытия и его обитателей, это единство и отчуждение людей и животных, выявление важных мирных и трагических моментов в совокупности означающем единства, слияния воедино мироздания, незримой связи всех аспектов и существование, протекание в нем архетипических событий, мотивов и образов.

Гений Низами, рожденный глубокими познаниями в различных сферах знаний, дал ему возможность рассуждать о мире как о трепещущем организме, находящимся в постоянном развитии. По мнению Е.Э. Бертельса, «Его интересовали и глобальные проблемы мироздания, и частные вопросы строения материи, причины образования гор и океанов и мельчайшие изгибы человеческой души. Результаты своих наблюдений он всегда вкладывал в уста героев, философов и мыслителей прошлого, образы которых он воссоздал в своих творениях. Поэт оставался в пределах опытного знания до тех пор, пока его пытливый ум не останавливался перед проблемами, не разрешимыми таким путем, и лишь в трактовке этих проблем его сознание апеллировало к религии» [3, 109].

Познания Низами рождали в его уме идеи, по сути не приемлемые окружающим его социумом, однако красота речи и образов, невероятное мастерство в изложении сокровенного, стали ключами для поэм Низами в сердца читателей. Перед каждой поэмой он искал и находил источники, исследовал происхождение, размышлял и наконец, представлял картину, нарисованную невероятными красками, блистающую новыми воззрениями и идеями эпохи Возрождения. По мнению, Р. Алиева: «Поэт специально изучал и историю культурных народов, древних и средневековых. Он хорошо знал историю античного мира, арабского халифата, доисламскую историю иранских народов, историю и этнографию многочисленных тюркских племен, рассеянных на огромном пространстве от Китая до Средиземного моря» [106, 9]. Именно это дало ему силу и мощь творить вечные образы, вечные истины, увиденные им в глубине преданий и легенд.

В начале поэмы Низами описана девушка по имени Лейли, с худощавым телом, черными глазами и кожей лица, цвета спелой пшеницы, ставшей вдохновением для многих арабских доисламских поэтов, например, Имру-л-Кайса. Примечательно, что Низами в описании

Лейлы, не отступил от традиций, хотя в арабской поэзии встречаются упоминания о лице женщины. Оно белое, смуглое, светозарное похожее на луну, солнце, звезду [4, 45].

Но образ Лейлы, бедуинской девушки, представлен в естественной для нее среде, в которой она выросла – под палящим солнцем пустыни, укрывающейся от пустынных ветров. В одном отрывке Низами сравнил Лейли с луной, с газелью, с кипарисом, чей взор сводит с ума вселенную и заставляет падать ниц. Видени Низами полно восточных образов, где типичная восточная метафора уводит читателя к невероятной красоте восточных женщин:

Ороста луъбате чу моҳе,
Чун сарви сиҳӣ назорагоҳе.

Разубрана, как куколка, стройна,
Как кипарис, прелестна, как луна [8, 306].

Шекспир, удививший мир своими комедиями и трагедиями через три столетия после Низами, также тонко чувствовал движения души, о своей ответственности за каждое слово, наконец, о правдивости своего изображения жизни, воспевал те же вечные идеалы, как и Низами. Вопрос стоит не только о взаимовлиянии одной известной поэтической персоне на другую, живших в разные века, речь идет о литературных процессах, обусловленных историческими событиями, сопровождающими их. Оба поэта и не ведали, что один вдохновившись старой арабской легендой, воспетой бедуинским поэтом, сочинит поэму, ставшей вдохновением для многих восточных поэтов в течение последующих веков, другой – восхитится сюжетом вызревавшем в итальянских новеллах о несчастной любви и напишет трагедию, до сих признанную самой из печальной на свете.

Оба великих поэта имеют уникальные описания красоты возлюбленных, присущих их древним культурам и традициям. Шекспир на ясном и прямолинейном английском языке приводит естественные по природу и прекрасные сравнения, и Низами, переплетая поэтическую речь восточным красноречием и удивительными символическими образами, выразили одни и те же черты и качества женской красоты средневековой красоты. Сравнение их выразительных средств и художественных образов, стиля и слога, представляет ясную картину различий восточной и западной цивилизации, их абсолютно полярное видение женской красоты и чувств.

В поэме Шекспир лицо Джульетты описал как нечто уникальное и несравненное по своей природе и красоте, и устами Ромео сказал:

One fairer than my love! The all-seeing sun
Ne’er saw her match since first the world begun [6, 33].

Прекраснее ее под солнцем нет
И не было с тех пор, как создан свет [8, 24].

В другом месте Шекспир дает прекрасное сравнение лицу Джульетты, подобно драгоценной жемчужине в ухе чернокожего эфиопца:

Romeo. O, she doth teach the torches to burn bright!
It seems she hangs upon the cheek of night
As a rich jewel in an Ethiope’ ear [6, 54].

Она затмила факелов лучи!
Сияет красота ее в ночи,
Как в ухе мавра жемчуг несравненный.
Редчайший дар, для мира слишком ценный? [8, 34].

Когда лицо Джульетты появляется в дверце, Шекспир устами Ромео ту дверцу сравнивает с востоком, где восходит солнце, возлюбленную свою сравнивая с солнцем и просит скорее выйти и убить луну, покрывшуюся бледностью от зависти к ней:

… What light through your window breaks.

It is the east, and Juliet is the sun.
Arise, fair sun, and kill the envious moon,
Who is already sick and pale with grief,
That thou her maid art far more fair than she [6, 70].

Что за свет блеснул в окне?
О, там восток! Джульетта – это солнце.
Встань, солнце ясное, убей луну –
Завистницу: она и без того
Совсем больна, бледна от огорченья… [5, 42].

Также Шекспир сравнивает глаза возлюбленной Ромео с двумя сверкающими звездами на небесах над землей:

I am too bold, ‘tis not to me she speaks:
Two of the fairest stars in all heaven,
Having some business, do entreat her eyes
To twinkle in their spheres till they return [6, 15].

Я слишком дерзок: эта речь – не мне.
Прекраснейшие в небе две звезды,
Принуждены на время отлучиться,
Глазам ее свое моленье шлют –
Сиять за них, пока они вернутся [5,43].

Кайс (Меджнун), главный герой поэмы Низами, представлен как красноречивый поэт, знающий много стихов и газелей, поэтов, живших в то время, его стихи приходили слушать многие, им восхищались и передавали свитки с его стихами из рук в руки. Он стал известен своими лирическими стихами, его слава была так велика, что все стихи, сказанные о любви, причислялись ему. Однако Ромео, несмотря на всю тонкость и романтичность, был знатным молодым человеком, играющим мечом во всех случаях, не боявшимся вступить в поединок с недругами, его клинок всегда был вынут наполовину из ножен.

В образе Ромео воплощен молодой человек, непостоянный в своей привязанности. Поначалу он влюблен в девушку по имени Розалинда, по которой страдает бессонными ночами и проводит время в раздумьях о ней. Однако, встретив Джульетту, за столь краткий период, всего за одну ночь забывает о прежней любви и влюбляется в прекрасное лицо и волосы новой возлюбленной. Это отличает его от Меджнуна, который верен своей любви и обет, данный им Лейли, сохранил ей верность до конца жизни и больше никогда не смотрел на других девушек, сколько бы его не просили и не пытались сбить с толку.

В поэме Низами приводится рассказ о том, что как-то раз Меджнуна окружили прекрасные девушки и женщины и спросили его: до каких пор он будет страдать душой и телом по своей Лейли? Она ведь просто девушка, как и все женщины пустыни, как все чернокожие бедуинки. Лучше забудь ее и выбери себе достойную, которая оценить твою любовь и даст тебе достойную плату за нее, твои силы восстановятся и тело твое окрепнет вновь.

Меджнун горько вздохнул и ответил им: «Пусть даже выберу я лучшую, все равно не смогу забыть Лейли, и не смогу жить в покое и умиротворении». Они спросили Меджнуна: Что тебя так пленило в ней? Он ответил: «Все, что видел от нее, слышал из ее уст – меня пленило, Богу известно, что все ее движения в моих глазах прекрасны и затрагивают мою душу. Я старался найти в ней изъяны и недостатки и тем забыть ее, и успокоить свою израненную душу. Увы, не удалось мне это». Они сказали: «Если так, опиши нам ее красоту». Меджнун сказал:

بَيضاءُ خالصة البياضِ كَأَنَّها
قَمَرٌ تَوَسَّطَ جُنحَ لَيلٍ أَسوَدِ
مَوسومَةٌ بِالحُسنِ ذاتُ حَواسِدٍ
إِنَّ الحِسانَ مَظِنَّةٌ لِلحُسَّدِ
وَتَرى مَدامِعُها تَرَقرُقَ مُقلَةٍ
سَوداءَ تَرغَبُ عَن سَوادِ الإِثمِدِ
خَودٌ إِذا كَثُرَ الكَلامُ تَعَوَّذَت
بِحِمى الحَياءِ وَإِن تَكَلَّم تَقصِدِ [8]

Она светла, словно луна,
Среди ночи суровой, тёмной.
Красе ее сомненья нет,
Завистникам покоя нет.
Завистники красе в душе,
Пренебреженья ищут.
А черноокая краса в слезах,
В глазах, что победили сурьму
В бой не вступая.
Влюбленный, слыша много слов,
В смущении защиту ищет.
И если молвит, то те слова,
Которые душу ласкают.

(авторский перевод)

В восточной поэме одеяние и облик влюбленного – это взлохмаченные, до плеч волосы, одежда, часто порванная в минуты страдания от разлуки на клочья, дни и ночи, проведенные в пустыне, где ложем служили пески, пристанищем часто была пустыня, а крышей – звездное небо, ночными собеседниками звезды, восходящие над его головой. Влюбленный в поэме Низами соответствует прозвищу – Меджнун, то есть безумный, который сблизился с дикими зверями и птицами в пустыне. В главе, где старуха ведет его к Лейли, Меджнун признался в собственном безумстве:

Маҷнун ба сари шикастаболӣ
Дар пойи зан уфтор ҳолӣ,
К-ин силсилаву танобу занҷир
Бар ман неҳ, аз ин рафиқ баргир,
К-ошуфтаву мустаманд моем!
Ӯ нест сазои банд, моем!
Мегардонам ба рӯсиёҳӣ
Ин оҷу ба ҳар кучо, ки хоҳӣ [2, 107].

Меджнун, едва услышал, в тот же миг
В отчаянье к ногам ее приник:
«Всё это – цепь, веревки и колодки –
Мне подойдет. Я тот безумец кроткий,
Несчастный раб любви, достойный уз;
Я быть твоим товарищем берусь,
Веди меня, укрой в своем позоре
Мою любовь, мое шальное горе… [5, 339].

В отличие от этого поэме Шекспира образ влюбленного наделен благоразумием, здравомыслием, отвагой, каждый его шаг обдуман, хотя услышав, что ему запретили приближаться к Джульетте, он испытывает сильные эмоции, страдания. Однако послушав наставления мудрого монаха, он следует им и обретает некое успокоение. Когда весть о смерти

возлюбленной дошла до него, он с выдержкой и размышлениями думает о том, как умереть у ног Джульетты. Он уговаривает аптекаря, готовившего снадобье, уговаривает продать ему смертельный напиток, преодолевая при этом все встающие на его пути препятствия.

В поэме Низами Кайс (Меджнун), впавший в безумие, скитается по пустыне из Неджда до Шама, из Шама до Йемена, а очнувшись от напавшего на него безумства, видит себя в чужой стране, в Неджде, в растерянности и отчаянии обращается к звездам и просит указать ему путь и направить его.

Однако герой Ромео совсем иной по характеру. Будучи вдалеке от своей возлюбленной в городе Монтуя, он неизменно писал и отправлял вести возлюбленной Джульетте, спрашивая о ее здоровье и состоянии. Никогда не рвал на себе одежду и не впадал в безумство, здраво говоря:

How doth my Juliet? That I ask again,
For nothing can be ill if she be well [6, 211].

Здорова ли моя Джульетта? Если
Ей хорошо, дурного быть не может! [5,115]

В поэме Низами Лейли представлена им как девушка мудрая и терпеливая, в отличие от нее Джульетта – девушка своенравная и отважная; Лейли принимает решение о своем замужестве со смирением, но проливая горькие слезы. Джульетта также тайно проливает слезы, но не покоряется решению отца, решаясь на побег из дома и смерть.

За две недели событий, радостных и трагических, Джульетта выросла на много лет. Душой она стала старше Ромео. И не случайно Шекспир закончил пьесу, которую он назвал «Ромео и Джульетта», словами: «Никогда не бывало более печальней повести, чем повесть о Джульетте и ее Ромео» - в конце трагедии Шекспир упоминает имя Джульетты первым и только вслед за ним имя Ромео.

Меджнун также является терпеливым молодым человеком, вначале стойко переносившим все невзгоды и разлуку, все страдания, причиняемые ему племенем Лейли, однако Ромео напротив, имеет своенравный, строптивый характер, не подчиняется воле судьбы, его клинок всегда готов решить спорный вопросы поединком. Так он убивает Тибальта, чтобы наказать за кровь Меркуцио. Ромео в смерти видит выход из всех горестей и невзгод, от страданий по Джульетте и испивает чашу со смертельным ядом до последней капли:

Eyes, look your last.
Arms, take your last embrace, and lips your
The doors of breath, seal with a righteous kiss
A dateless bargain to engrossing death.
Come bitter condact, come, unsavoury guide.
Thou desperate pilot, now at once run on
The dashing rocks thy seasick, weary bark,
Here`s to my love! [6, 227].

В последний раз, глаза мои! Вы, руки,
В последний раз объятия раскройте!
А вы, мои уста, врата дыханья, –
Священным поцелуем закрепите
Союз бессрочный со скупою смертью!
Сюда, мой горький спутник, проводник
Зловещий мой, отчаянный мой кормчий!
Разбей о скалы мой усталый челн! –
Любовь моя, пью за тебя! [5, 123].

Образы Шекспира блистают в молодом бунтарстве, непокорности и самоубийства во имя любви и брака. Ромео и Джульетта молоды, различны характерами, с натурой и противоречиями, ими движут импульсы, в чем прослеживается и собственно личные характеристики Шекспира. Ромео полон идеалов и романтизма, непоследователен, импульсивен. Джульетта в отличие от своего возлюбленного более рассудительна и осмотрительна, ее решимость на много сильнее, решительности Ромео. Ею движут любовь и воля, подчеркивая ее быстрое взросление и воплощение в зрелую девушку. Их жизнь, описанная Шекспиром всего в пяти днях показывает, насколько серьезны намерения Джульетты и страстно влюблен Ромео. Сюжет обеих поэм содержит линию смерти сначала возлюбленной и потом уже влюбленного, конфликты между семьями, однако великие поэты Низами и Шекспир каждый по-своему подходит к вечным темам любви, ненависти и человеческой натуры, тонко и каждый по собственному индивидуальному плану вычерчивая многомерные и живые образы героев. Как видится, образы в обоих поэмах имеют отдельные сходства и остается только исследовать, имелось ли взаимное влияние, как рождался уникальный стиль, оставивший неизгладимый след в мировой литературе, как формировались признаки их художественного мышления, обусловленное духовной атмосферой времени, идеологией эпохи, той концепцией человека, которая исповедуется им. Отличия в образах поэм объединены одной чертой – гуманизмом и человеколюбием, отличающиеся лишь видением их с различных точек зрения и менталитета – восточного и западного.

Использованная литература:

1. Алиев, Р.М. Низами Гянджеви, Стихотворения и поэмы. – Л.; Сов. Писатель, 1981. -810 с.
2. Ахтарони адаб. Т.20. Низомии Ганджяви. Хамса: Лейли и Меджнун, Хафт пайкар - Душанбе: «Адиб», 2012. - 480 с.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Низами и Физули. -М.: Восточная литература, 1962. – 172 с.
4. Водянник, В.В. Художественное воплощение образа женщины в арабской поэзии доисламского периода. Журнал Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2016.
5. Щепкина-Куперник, Т.В. Шекспир У. Полное собрание сочинений в восьми томах / Под общей ред. А. Смирнова и А. Аникста. М.: Искусство, *1958*. Т. 3.
6. «Трагедия Ромео и Джульетта» Уильяма Шекспира на английском языке. В переводе Барбары Моуит и Поля Верстайна (Фолджеровская библиотека Шекспира). Folger Shakespeare Library https://shakespeare.folger.edu.
7. Watson A. From Qays to Majnun: the evolution of a legend from Udhri roots to Su allegory. La trobe journal. 2013. № 91. P. 35–45.
8. ganjoor.sourceforge.net

ЯЗЫКОВЫЕ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В КАСЫДЕ «ТУХФАТ-УЛ-АФКАР» АЛИШЕРА НАВОИ

Муродзода Нодира,
кандидат филологических наук, доцент Худжандского государственного университета им. акад. Б.Гафурова
Худжанд, Таджикистан

Абдуллаева Парвина Толибжоновна
СамГИИЯ, кафедра «Испанская и итальянская филология», преподаватель-ассистент
espanolcursosam@gmail.com

Аннотация. *Данная работа посвящена анализу лексико-стилистических особенностей касыды «Тухфат-ул-афкар» выдающегося поэта, мыслителя и государственного деятеля эпохи Тимуридов - Мир Алишера Навои. Исследование фокусируется на изучении языковых средств, образной системы, стилистических приёмов и поэтических новшеств, использованных в произведении. Особое внимание уделяется роли художественного слова, метафор, аллегорий и риторических фигур, отражающих богатство и выразительность литературного языка Навои. Работа подчеркивает вклад поэта в развитие классической тюркской поэзии и его новаторский подход в жанре касыды.*

Ключевые слова. *Алишер Навои, «Тухфат-ул-афкар», касыда, лексика, стилистика, художественный стиль, метафора, тюркская литература, классическая поэзия, образная система.*

ALISHER NAVOIY “TUHFAT-UL-AFKAR” QASIDASIDA TIL VA IFODA VOSITALARI

Murodzoda Nodira
Akademik B.G‘ofurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Xujand, Tojikiston

Abdullaeva Parvina Tolibjonovna
SamDCHTI, ispan va italyan filologiyasi kafedrasi, assistent

Annotatsiya*. Bu asar Temuriylar davrining atoqli shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi Mir Alisher Navoiyning “Tuhfat-ul-afkor” qasidasining lug‘aviy va uslubiy xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot asarda qo‘llanilgan til vositalari, obrazlilik, stilistik vositalar va she’riy yangiliklarni o‘rganishga qaratilgan. Navoiy adabiy tilining boyligi va ta’sirchanligini aks ettiruvchi badiiy so‘z, metafora, tashbeh va ritorik figuralarning o‘rniga alohida e’tibor qaratilgan. Asarda shoirning mumtoz turkiy she’riyat rivojiga qo‘shgan hissasi, qasida janriga yangicha yondashuvi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Alisher Navoiy, “Tuxfat-ul-afkor”, qasida, lug‘at, stilistika, badiiy uslub, metafora, turkiy adabiyot, mumtoz she’riyat, obrazli tizim.*

ALİSHER NAVOİ’NİN «TUKHFAT-UL-AFKAR» KASİDESİNDE DİL VE İFADE ARAÇLARI

Murodzoda Nodira,
akademisyen B.Gafurov adına Khujand devlet üniversitesi
doçenti, filoloji bilimleri adayı
Khujand, Tacikistan

Abdullayeva Parvina Tolibzhonovna,
Semerkant devlet yabancı diller enstitüsü,
İspanyol ve italyan filolojisi bölümü, öğretim asistanı

Özet. *Bu çalışma, Timurlular döneminin önde gelen şairi, düşünürü ve devlet adamı - Alisher Navoi Dünyası - «Tukhfat-ul-afkar» kasidesinin sözcüksel ve üslup özelliklerinin analizine adanmıştır. Çalışma, eserde kullanılan dilsel araçların, figüratif sistemin, üslup tekniklerinin ve şiirsel yeniliklerin incelenmesine odaklanmaktadır. Navoya'nın edebi dilinin zenginliğini ve ifadesini yansıtan sanatsal kelimenin, metaforların, alegorilerin ve retorik figürlerin rolüne özel önem*

verilmektedir. Eser, şairin klasik Türk şiirinin gelişimine katkısını ve Kaside türündeki yenilikçi yaklaşımını vurgulamaktadır.

***Anahtar kelimeler**. Alisher Navoi« "Ruhfat-ül-afkar", kaside, kelime bilgisi, üslup, sanatsal üslup, metafor, Türk edebiyatı, klasik şiir, figüratif sistem.*

LINGUISTIC AND EXPRESSIVE MEANS IN THE QASIDAH «TUHFAT-UL-AFKAR» BY ALISHER NAVOI

Murodzoda Nodira,
candidate of philological sciences, associate professor
of the Khujand state university named after Acad. B. Gafurov
Khujand, Tajikistan

Abdullayeva Parvina Tolibjonovna,
SamSIFL, Department of Spanish and italian philology,
teacher-assistant

***Abstract.** This work is devoted to the analysis of the lexical and stylistic features of the qasida “Tukhfat-ul-afkar” of the outstanding poet, thinker and statesman of the Timurid era - Mir Alisher Navoi. The research focuses on the study of linguistic means, figurative system, stylistic devices and poetic innovations used in the work. Particular attention is paid to the role of artistic words, metaphors, allegories and rhetorical figures reflecting the richness and expressiveness of Navoi's literary language. The work emphasizes the poet's contribution to the development of classical Turkic poetry and his innovative approach to the genre of qasida.*

***Keywords**. Alisher Navoi, “Tukhfat-ul-afkar”, qasida, vocabulary, stylistics, artistic style, metaphor, Turkic literature, classical poetry, figurative system.*

Личность и творчество Алишера Навои занимают особое место в истории восточной литературы. Его вклад в развитие тюркского литературного языка, особенно в жанровом и стилистическом аспектах, неоценим. Среди богатого поэтического наследия Навои касыда «Тухфат-ул-афкар» выделяется как одно из ярких произведений, в котором мастерски соединены философские размышления, высокая поэтика и богатство языка.

Жанр касыды традиционно предполагал строгость композиции и определённый набор тем, однако Навои, следуя классической форме, сумел наполнить её новым содержанием и выразительными средствами. В настоящем исследовании рассматриваются лексико-стилистические черты этого произведения, выявляются характерные языковые особенности, образные и риторические приёмы, подчеркивающие художественную индивидуальность поэта.

Актуальность темы определяется не только литературоведческим интересом к классическому наследию, но и значением поэзии Навои в формировании литературных норм и эстетических идеалов узбекского мира.

Маликушуара Бахор – выдающийся ученый-исследователь персидского языка и литературы отметил: «Слово и поэзия является одним из прекрасных и достойных призваний человека, признано средством его величия и уважения. Для ученых нет более ценной вещи, чем слово, поскольку оно является средством для познания себя и своего Господа. Так, познание колдовской силы и мощи слова необходимы для познания силы народа и Создателя...» [2, 259]. Слово, язык, поэты и литераторы в обществе всегда высоко ценятся, их мудрые и проникновенные слова служат наставлением и назиданием для людей. В произведениях литераторов отражаются и воспеваются созидательные цели и намерения общества, возвышая роль художественной литературы и ее воспитательные цели. Это выражается во всей сути классической поэзии:

Забон дар даҳон, э хирадманд, чист?
Калиди дари ганчи соҳибҳунар/
Что есть язык во рту, скажи мудрец?
Ключ от двери сокровишницы всех ремесел.

Развитие персидского языка дари охватывает большой период времени и прошел определенные стадии становления. «Язык дари или персидский дари постепенно становился официальным языком во дворах арабских эмиров, что в свою очередь сподвигло их привлечь поэтов к сочинению поэзии, секретарей – писать письма и послания, писателей писать книги и осуществлять их переводы. В конце IX возникла персидская поэзия и стала развиваться наряду с языком дари» [8, 119]. В будущем это обусловило распространение языка дари и развитие других языков и художественной литературы других стран.

Классическое наследие, дошедшее до наших времен, является важнейшим источником сведений о средневековом персидско-таджикском языке и предоставляет нам огромный объем фактологического материала для оценки богатства таджикского языка.

При чтении литературного наследия классических поэтов и прозаиков можно заметить явление языковой синонимии, придающей речи яркость и уникальность. Также следует отметить, что «... отношение слов к одному ряду синонимов явление непостоянное и неустойчивое. Они могут быть синонимами с другими словами в силу изменения смысла слова или в переносном смысле» [3, 5]. Именно такие языковые явления наблюдаются в касыде «Тухфат-ул-афкар» Алишера Навои. Также следует отметить, что эта касыда написана в ответ на касыду «Бахр-ул-абрар» Амирхосрова Дехлави и касыды «Луджат-ул-асрар» Абдурахмана Джами.Исследователь тюркской литературы Э.Гибб в своем произведении «История тюркской поэзии» по вопросу ответных произведений и подражания в поэзии дал такую оценку, что это не есть подражание, а поэтическое соревнование [5, 23]. Исследованиями доказано, что это произведение Навои является одним из лучших образцов его поэзии. Поэтическому союзу Алишера Навои и Абдурахмана Джами известный таджикский исследователь классической литературы Абдулгани Мирзоев дал такую оценку: «... сотрудничество Алишера Навои и Абдурахмана Джами ... было разносторонним, и охватило множество научно-литературных аспектов обоих великих мастеров. Другими словами, это лишь толика из тех ярчайших достижений, которых достигли два великих гиганта поэзии на пути развития культур своих народов» [5, 21].

В касыде Навои в целях достижения желаемого смысла часто используются одинаковые илим близкие по смыслу слова, то есть синонимы. Синонимы указывают на языковой потенциал поэта, а также являются доказательством богатства персидско-таджикского языка. К примеру,

Шаҳ, ки ёди марг н-орад, з-ӯст вайронии мулк,
Хусрави беоқибат хусри билоду лашкар аст [5, 456-457].

Шах, не помнящий о смерти, разорит страну,
Правитель бездумный страну и войско разорит.

В этом бейте слова «шах» и «хусрав», «мулк» и «билод» являются синонимами.

В другом бейте можно увидеть следующие синонимы:

Шуд сироти мустақими саҳдасозон ростин,
Шохроҳи раҳрави хома хутути мистар аст [5, 460].

Стала прямым путем поклоняющихся явным,
Тропою главной на пути каляма стали начерченные линии.

В этом бейте слова и словосочетания стали синонимами, между которым наблюдается смысловая однозначность.

В другом бейте:

Мард аз зан кам на дар гавҳар, чӣ бошад гар ҳақир,
Дур зи байза кам на дар қимат, агарчи асғар аст [5, 460].

Мужчина не менее ценнее женщины, хоть и слаб и нищ,
Драгоценность яйца ценнее не в цене, хоть и невелика.

В другом бейте слова «ширин « и шакар» являются синонимами:
З-илтифоти хотират ин нуктаи ширин марост,
Ҳамчунон, к-аз партави хуршед найро шаккар аст[5, 460].

Из любезности воспоминаний о тебе эти приятные думы.
Также как от солнечных лучей в тростнике хранится сахар.

В нижеследующем бейте явление синонимии наблюдается в словосочетаниях:
Толибони рубъи маскунро зи зилли олият,
Файз бодо, то мақоми меҳр чорум манзар аст. [5, 460].

Ищущим четвертую обитель под тенью небес,
Пусть милость будет до стоянки солнца четвертой обители

Антонимы. Слова, противоположные по смыслу друг другу , называют антонимами. Термин «антоним» имеет греческие корни, и означают слова, противоположные друг другу. В касыде Алишера Навои такой группы слов большое количество, использованные поэтом для усиления поэтического воздействия. В приведенном ниже бейте можно наблюдать явление антонимии:

Оташин лаъле, ки тоҷи хусравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст [5, 456].

Горящий рубин, что красит венец правителей,
Служит огнем для жарения нелепых мыслей.

* * *

Бо даҳони хушку чашми тар қаноат кун, аз он-к,
Ҳар кӣ қонеъ шуд ба хушку тар, шаҳи баҳру бар аст[5, 457].

Сухим ртом и мокрыми глазами будь доволен, ведь те,
Кто сухостью и водой был доволен, стал правителем суши и морей

* * *

Раҳравони боркашро саҳл дон ошоми фақр,
Дар даҳони ноқа хори хушк хурмои тар аст [5, 457].

Носильщикам в пути пища бедная сладка,
Во рту верблюда колючка кажется сладкой хурмой.

В этом бейте можно увидеть два антонима – «хор» и «хурмо», «хушк» и «тар», делающими мысль поэта простой и ясной.

Гунбади хазро, ки хунрезист феълаш, дур нест,
Барги ҳинно ахзар омад, лек рангаш аҳмар аст [5, 457].

Голубое небо, творящее кровопролитие, недалеко,
Лист хны зелен, однако краской красной полон.

В следующем бейте поэт применил четыре антонима:

Роҳи дур аз фоқаву неъмат кунад манъи сулук,
Аспи роҳ он аст, к-ӯ на фарбеҳу на лоғар аст [5, 458].

Дальний путь запрещает путнику богатство и бедность,
Конь хороший тот, что не тощий и не упитан.

В следующем бейте поэт применил два наиболее употребительных в поэзии антонима:

Марди пурмаънӣ, чӣ гар бинӣ, ҳақираш, пешвост,
Беш дар кам, бал ду марворидро як музмар аст [5, 458].

Мудрец, что слаб в твоих глазах, предводитель,
Большое в малом, два жемчуга сокрыты в нем

В следующем бейте поэт применил два наиболее употребительных в поэзии антонима:

Тавъамони бад бувад монанди хуни наҳс начис,
Зодаи некӯмашома чун абиру анбар аст [5, 458].

Спутниками зла является нечистоты словно нечистая кровь,
Рожденные в чистоте пахнут амброй и ароматом.

Навои умело использует в поэзии антонимы и употребляет по несколько антонимов в одном бейте. К примеру,

Тавъамони бад бувад монанди хуни наҳс начис,
Зодаи некӯмашома чун абиру анбар аст [5, 458].

Спутниками зла является нечистоты словно нечистая кровь,
Рожденные в чистоте пахнут амброй и ароматом.

В ниже приведенном примере Навои искуссно использовал парные антонимы:

Мулки дил пиру чавонро ҳаст ободон зи ишқ,
Бонии Марви куҳан Санҷар зи нав ҳам Санҷар аст [5, 458].
Дил зи беишқӣ сияҳ бошад, зи ишқ оташфишон,
Ҳаст аз сардӣ зулол, он, к-ӯ зи гармӣ ахгар аст [5, 458].

Сердца стариков и молодых цветет от любви
Защитник древнего Мерва Санджар вновь стал Санджаром,
Сердце без любви черно, от любви пылает огнем,
От холода прозрачно оно, от жара как уголек горит.

В касыде Навои применяет антонимы умело, что без сомнения свидетельствует о его поэтическом таланте и знаниях персидско-таджикского языка, о его поэтическом мастерстве:

Андар ин раҳ он, ки дорад гом бар гоми Расул,	***На этом пути, то кто шаг за шагом идет за Пророком,***
Аршпарвозест, к-ӯ ҳам раҳрав, ҳам раҳбар аст [5, 459].	***Летит в небе, он и путник и предводитель.***
Динпаноҳо, аҳли дӯзахро чу уммеди бихишт,	***Защитник веры, для грешников мечта о рае,***
Ҷони хокиро ҳавои васли он хоки дар аст [5, 459].	***Земной души желание быть с ним лежит у ее порога.***

Омонимы. Слова, которые по форме написания различаются, однако имеют одно значение, называются омонимами. Омонимы в основном являбтся именами существительными. Омонимы по форме делятся на полные и неполные. Полными омонимами могут быть слова, которые по форме являются одинаковыми. В касыде Навои можно увидеть именно такие полные омонимы:

Мулкро аз мавкиби ду шаҳ бувад ёди футур,	***Войска двух шахов приведут к разрухе,***
Чун зи қайсар қайсар омад нукта, ҳосил сарсар аст [5, 460].	***Если правитель насилием грозит, холодным ветром будет его конец.***

Или в другом бейте касыды:

Меҳнати ифлоси муфрит дар гаронӣ Қоф дон,	***Знай, грязная работа тяжела словно гора Каф,***
Қоф шуд, чун фоқа беҳад гашту ин мустакбар аст [5, 460].	***Везде, коль бедность возросла, а он все так же гордыней обуян.***

В этом бейте слово «Каф» в первой строке является названием сказочной высокой горы, во второй строке слово «Каф» означает везде, всюду, слово «фока» означает бедность, «мустакбар» – гордыней обуянный человек. Поэт доносит, что чрезмерный труд бедняка тяжел словно гора Каф, то есть обуянный гордыней и высокомерием человек.

В двух следующих бейтах также можно наблюдать явление неполной омонимии слов:

Зар бути мард омад, инак, он ки аз зархоҳияш,
Не зар Иброҳимро тоҷу ба Озар озар аст [5, 459].

Озар – имя отца пророка Ибрахима, второе слово озар – означает огонь которые являются омонимами. Слово «Озар»и «зар» являются неполными омонимами.

«Джоми» – имя выдающегося поэта, наставника и друга Навои, слово «джом» – кубок, оба слова являются неполными омонимами.

Дил, ки набвад ҷамъ дар мадди ҳаёташ, кӯтаҳист,	***Сердце, что при жизни не собрано, неразумно,***
Аз парешонӣ қасираш хонӣ, он, к-ӯ қайсар аст [5, 459].	***С тревогой назовешь его слабым, хотя оно упрямо.***

Пословицы, поговорки и выражения играют важную роль в красноречии и художественности изложения. Алишер Навои искусно и деликатно использовал в своем творчестве народные выражения, пословицы и поговорки. В приведенных ниже бейтах можно усмотреть мастерство поэта в знании и использовании устного народного творчества. К примеру,

Қайди зинат мусқити фарру шукӯҳи хусравист,	***Кто привязан к украшениям, обесценивается его царская власть,***
Шери занҷирӣ зи шери беша камсавлаттар аст[5, 457].	***Лев на цепи не страшен, как страшен степной лев.***

По мнению поэта, приверженность к нарядам и украшениям, обесценивает властность и силу и сравнивает льва, закованного в цепи (украшения), далекого от царских забот со свободным степным львом.

В другом бейте поэт также прибегает к народному выражению:

Лозими шоҳӣ набошад холӣ аз дарди саре, Кӯси шаҳ холиву бонги ғулғулаш дарди сар аст[5, 457].	***Царской службе присуще заботы и головная боль, Пуст царский барабан, чей рокот вызывает головную боль.***

В другом бейте:

Тухми расвоӣ диҳад бар донаи тасбеҳ зарқ, Оре, оре, дона ҷинси хешро боровар аст [5, 457].	***Обман и ложь, даже четки считая, приведет к позору, Да, да, известно, что посеешь - то и пожнешь.***

В другом бейте Навои приводит:

Нуктаи нодон барои ришханди ӯ накӯст, Муҳраи хар дархури тазйини афсори хар аст[5, 457].	***Слово глупца хорошо лишь для усмешки, Поддельный жемчуг служит украшением ослов.***

В одном из бейтов Навои посредством народной мудрости выражает свои сокровенные мысли, что доброе, незапятнанное имя для человека есть главное богатство, и каждый должен заниматься своим делом – женщина – быть доброй хозяйкой в доме, а мужчина проявлять мужество и стойкость на поле битвы:

Ақлу ганҷи некномӣ ишқу ҳар дам оламе, Хонадорӣ кори зан, лашкар насиби шавҳар аст [5, 458].	***Разум, нрав добрый и любовь во все времена – богатство. Порядок в доме – удел женщин, войско – удел мужчин.***

В нижеприведенном бейте поэт предупреждает, что излишние упреки и многословие неуместно. Язык словно меч и не стоит вынимать его из ножен без надобности. Лишние упреки ранят человека и пробуждают в нем обиду:

Бармакаш теғи забон ҳар дам, к-аз ин рӯ шамъро, Сар буранд арчи ба сар аз шуъла заррин миғфар аст [5, 459].	***Не упрекай излишне, ведь гасят свечу, Снимают с нее венец, хоть он и золотой.***

Действительно, при необходимости мы гасим горящую свечу, так и язык не следует всегда использовать для упреков, хоть речь и правдива, но и ее могут погасить невольно.

В следующем бейте поэт приводит:

Бегунаҳро сохтан озурда аз захми забон,	***Обидеть невинного словом, значит***
Нотавон кардан раги беранҷро аз наштар аст [5, 459].	***Ослабить его, вонзив иглу в его здоровую вену.***

В этом бейте поэт говорит о том, что обижая невинного человека, можно вонзить иглу в его здоровую вену, поскольку иглу обычно вводят в больную вену, чтобы сделать кровопускание и удалить плохую кровь. Следует вначале подумать о последствиях своей речи и говорить с умом.

В нижеприведенном бейте Навои приводит следующую истину:

Ҳокими норостиро оқибат саргаштагист,	***Кто по пути обмана пойдет, потерпит***
Давр гардон бе алиф онро, ки гӯӣ довар аст [5, 459].	***неудачу,***
	Крути ее без элифа, как будто это мяч
	вершителя судеб.

В приведенном выше бейте автор применил удивительное сравнение и сам бейт имеет огромный иносказательный подтекст. То есть вершитель судеб сделает так, что все вернется на круги своя, как бы не крутилась земля.

В одном из бейтов касыды Алишер Навои затрагивает философский вопрос о том, что все невзгоды и лишения имеют своё предназначение, в них также есть польза. Как например, если треснет кожа на бубне цыганки, то остов бубна будет служит игрушкой для обезьяны. Следует извлекать пользу из всего, что происходит в жизни:

Эй басо нуқсон, ки дар зимнаш бувад як навъ суд,	***О сколько бед и невзгод, в которых польза есть,***
Чун дафи лӯлӣ дарид, аз баҳри маймун чанбар аст [5, 459].	***Треснул бубен цыганки, игрушкой стал для обезьяны.***

Навои подчеркивает важность обучения с младенчества и в молодости, ведь эти знания остаются в памяти навечно, до самой смерти. Знания, обретенные в отрочестве и молодости, будто высечены на камне и нет им забвения.

Проведенный анализ подтверждает мнение Абдунаби Сатторзода о том, чтобы мы изменили мнение об ответном творчестве и подражании, и подчеркивает, что «... известные классические поэты в XV веке ответное произведение считали совершенством в поэзии и это признавалось поэтическим состязанием. Поэт, способный написать ответное произведение, удостаивался славы» [10, 83-84]. Можно сказать, что написание касыды «Тухфат-ул-афкар» в ответ на касылу «Луджат-ул-асрар» Абдурахмана Джами имеет состязательный характер, в которой раскрылись нравственно-воспитательные воззрения выдающегося поэта – Алишера Навои, творившего на двух языках. Касыда стала достойным подарком талантливого поэта почитателям персидско-таджикской поэзии.

Проведенное исследование подтвердило то воззрение, что «Близость, сотрудничество и творческий союз Джами и Навои получило истоки в близости духа двух народов – таджиков и узбеков. Оба дружеских народов в течение тысячелетий жили рядом и в кругу друг друга, сблизись во многом, а сыны таджикского и узбекского народов – Джами и Навои стремились сохранить дружбу и братство, согласие, любовь и понимание народов. Эта великая традиция ярко проявилась в всех последующих периодах и стала символом единства народов» (перевод автора – М.Н) [1, 9-10].

Использованная литература:

1. Абдукодиров А. Мавляна Абдурахман Жомий ва Мир Алишер Навоий. - Худжанд: Нури маърифат, 2014. -208с.

2. Алимджанова Д., Амридинов Ш. Анализ авторских педагогических технологий в преподавании медицины иностранным студентам //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 815-818.
3. Алимджанова, Дилбар, et al. "Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)." Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
4. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. "Psychological and pedagogical problems of activating the learning process." Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.
5. Бахор Маликушшуаро. Стилистика. – Тегеран: Заввор, 1381њ.
6. Языкознание. Душанбе: Издательство Муосир, 2010 -115с.
7. Каримова М., Ганиева Х. Современный таджикский литературный язык (морфология) – Худжанд: Хуросон, 2010. -172с.
8. Мирзоев, А. Фони и Хафиз [Текст] / Абдулгани Мирзоев // Тринадцать статей. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 211-222.
9. Мирзоев, Абдулгани. Алишер Навои и Абдурахман Джами (Литературные связи). Душанбе: Издательство Детская литература, 2019 – 48с.
10. Навои – Фони, Амир Низомиддин Алишер. Персидский диван [Текст] / Амир Низомиддин Алишери Навои – Фони. Подготовка, корректировка текста с введением и комм. Али Мухаммади Хуросони. – Душанбе: Дониш, 2021. – 474 с.
11. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
12. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
13. Салимов Н. Стилистические периоды развития прозы в персидско-таджикской литературе (X-XIII века). -Худжанд, «Нури маърифат, 2002.
14. Самарканди, Давлатшах. Тазкират-уш-шуара. Подготовка Мухлисы Нуруллоева. – Худжанд: Ношир, 2015. -544с.

MIRHASAN SADOIY SHE’RIYATIDA IRFONIY MAVZULAR BADIIYATI

Muxitdinova Nazmiya Muslixiddinovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori
muxitdinovanazmiya@gmail.com

Annotasiya. *Ushbu maqola Qo‘qon adabiy muhitining etuk vakillaridan biri Mirhasan Sadoiy ijodida tasavvufiy qarashlar va ularning badiiy timsollardagi ifodasini yoritilishiga bag‘ishlanadi. Shoir ijodida orifona qarashlar va uning mavzu ko‘lami qator she'rlari tahlili asosida yoritiladi. Hamda, komil inson masalasining badiiy talqini tadqiq etiladi. Shoir devonlaridagi irfoniy mavzudagi she'rlarida salaflar an'analarining badiiy takomili g‘oyaviy-badiiy jihatdan tahlilga tortilgan.*

Kalit so‘zlar: *adabiy muhit, tasavvufiy qarashlar, g‘oyaviylik, badiiy timsol, komil inson, an'ana va o‘ziga xoslik.*

MIRKHASAN SADOIY’İN ŞİİRİNDEKİ MİSTİK TEMALAR

Muhitdinova Nazmiya Muslikhiddinovna,
Sharof Rashidov Semerkand devlet üniversitesi'nden profesör

Özet. *Bu makale, Hokand edebi çevresinin olgun temsilcilerinden biri olan Mirhasan Sadoi'nin eserlerindeki tasavvufi görüşlerin ve bunların sanatsal imgelerdeki ifadesinin incelenmesine ayrılmıştır. Şairin şiirsel bakış açısı ve temalarının çeşitliliği, çeşitli şiirlerinin analizi yoluyla araştırılmaktadır. Ayrıca mükemmel insan sorusunun sanatsal yorumu da araştırılıyor. Şairin mecmualarında yer alan tasavvufî şiirlerde seleflerinin geleneklerinin sanatsal gelişimi ideolojik ve sanatsal açıdan analiz edilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *edebi ortam, tasavvufi görüşler, idealizm, sanatsal imge, kamil insan, gelenek ve özgünlük.*

MYSTICAL THEMES IN THE POETRY OF MIRKHASAN SADOIY

Mukhitdinova Nazmiya Muslikhiddinovna,
Professor, Samarkand State University named after Sharof Rashidov

Abstract. *This article is devoted to the illumination of mystical views and their expression in artistic images in the work of one of the mature representatives of the Kokand literary environment, Mirhasan Sadoi. The mystical views and the scope of his subject matter in the poet's work are illuminated on the basis of an analysis of a number of his poems. Also, the artistic interpretation of the issue of the perfect person is studied. In the poems on the mystical theme in the poet's divans, the artistic development of the traditions of the predecessors is analyzed from an ideological and artistic perspective.*

Keywords: *literary environment, mystical views, idealism, artistic image, perfect person, tradition and originality.*

МИСТИЧЕСКИЕ ТЕМЫ В ПОЭЗИИ МИРХАСАНА САДОИ

Мухитдинова Назмия Муслихиддиновна,
Профессор Самаркандского государственного университета имени Шарфа Рашидова

Аннотация. *Статья посвящена исследованию мистических воззрений и их выражению в художественных образах в творчестве Мирхасана Садои, одного из зрелых представителей кокандской литературной среды. Поэтическое видение поэта и круг его тем исследуются посредством анализа ряда его стихотворений. Также исследуется художественная интерпретация вопроса об идеальном человеке. В мистических поэмах сборников поэта художественное развитие традиций предшественников анализируется с идейно-художественной точки зрения.*

Ключевые слова: *литературная среда, мистические взгляды, идеализм, художественный образ, совершенный человек, традиционность и уникальность.*

Tasavvufiy she'riyat o‘zbek mumtoz adabiyotining muhim bir qismini tashkil etadi. Ayniqsa, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg‘oniy, Mavlono Lutfiy va Alisher Navoiylarning barakali ijodlari tufayli ushbu yo‘nalishda qalam tebratish, irfoniy g‘oya va maslakni badiiy yo‘sinda ifoda etish hodisasini deyarli har bir o‘zbek shoirining ijodida mushohada etish mumkin. Umumiy ravishda irfoniy g‘oyalar va badiiy ijod munosabatlarini shartli ravishda uch guruhga tasniflash maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1. Tasavvuf tariqatida muayyan hol va maqom sohibi bo‘lgan oriflarning she'riyati. Ahmad Yassaviy, Boqirg‘oniy, Boborahim Mashrab, Xo‘janazar Huvaydo kabi valiysifat zotlarning she'r yozishdan maqsadi – ilohiy ma'rifat sir-asrorini badiiy ijod orqali muridlar va ma'rifat talabida bo‘lgan o‘quvchilarga etkazish ekanini hisobga olgan holda ularni shu guruhga mansub deb bilish mumkin.

2. Tasavvuf ta'limotini puxta egallagan, ammo shoirlik iste'dodi oriflik maqomidan ustun bo‘lgan mutafakkir zotlar she'riyati. Mavlono Lutfiy, Alisher Navoiy, Ogahiy kabi mumtoz shoirlarning ijodida majoz tariqi va haqiqat asrori qorishiq holda Kelgani, ularning merosi tasavvuf va irfon chegaralaridan ham o‘zib, umuminsoniy muammolar va g‘oyalar badiiyatning eng latif namunalari bilan bezangani bizning shu tariqada fikr yuritishimizga izn beradi.

3. Ijodiy merosida tasavvuf va irfonga oid tushuncha va tamoyillar ham uchrab turadigan shoirlar sirasiga Atoyi, Zahiriddin Muhammad Bobur, Amiriy, Gulxaniy kabi shoirlar uchinchi katta guruhni tashkil etadi. Bu toifadagi shoirlarning ijodiy merosida inson quvonchu tashvishlari, hayotning turfa jumboqlariga orif yo tarkidunyo qilgan zohid ko‘zi bilanmas, balki haqiqatni anglashda turli raviya va fikriy oqimlarning qarashlaridan foydalanish ustunlik qiladi.[1.38]

Mirhasan Sadoiy devonini ko‘zdan kechirsak, bu masalada ham har bir shoir o‘z individual yo‘nalishga ega bo‘lganiga guvoh bo‘lamiz. Ayniqsa, Sadoiyning she'riyatida irfoniy g‘oyalar asosida yaratilgan g‘azallar devonning salmoqli qismini tashkil etadi.

Sadoiyning irfoniy mavzularda bitigan g‘azallarini o‘z navbatida uchta katta guruhga tasnif etish mumkin. Birinchi guruhdagi g‘azallarda shoir tasavvufning asosiy tamoyillari, tushuncha va atamalarining badiiy yo‘sinda ifodalanganini ko‘ramiz. Jumladan, 120-raqamli g‘azalda Sadoiy tariqatning eng muhim bosqichlaridan biri – tavba va istig‘for haqida so‘z yuritadi.

Istig‘for aytish, bilib-bilmay gunohlardan pushaymon bo‘lib, nadomat chekish hamda qaytib bu gunohlarni takrorlamalikka jahd qilish barcha diniy ta'limotlarda, jumladan islom dinida mavjud bo‘lgan muhim ma'naviy-axloqiy qadriyatlardan hisoblanadi. Tavbani Horis Muhosibiy tariqatdagi hollardan biri deb hisoblagan bo‘lsa, Abu Nasr Sarroj “Al-Luma’fit-tasavvuf” kitobida uni birinchi maqom deb bergan.[5.120]

Sadoiy g‘azalida tavba tasavvufdagi maqomlardan biri sifatida talqin qilingan. Uning g‘azalida istig‘for kalimasi radif o‘rniga qo‘llanilib, g‘azalning emosionallik xususiyati yanada kuchaytirilgan:

Yodingni qilmay, yo Ahad, astag‘firu-l-lohal-azim,
Bo‘ldi gunohim beadad, astag‘firu-l-lohal-azim.
Bul sog‘ari ishrat qurub, yurdum ajab, o‘ynab, kulub,
Tavba qilib, ham sindurub, astag‘firu-l-lohal-azim.[4.72]

G‘azalning oxirigacha Sadoiy “kasri nafs” usulini qo‘llagan holda, qilgan toat-ibodati riyo va xo‘jako‘rsinga bo‘lgani, gunoh va xatolari ko‘pligi, hidoyat topish o‘rniga zalolat yo‘lida tentirab yurgani haqida so‘z yuritib, qalb ko‘zi ochilgan insonning g‘aflat uyqusida Kechgan umridan pushaymonlik Kechinmalarini go‘zal tarzda bayon etgan. Uning g‘azali ko‘zgu yanglig‘ har bir qalbi ogoh kishining mudrab qolgan tuyg‘ularini uyg‘otib, ezgulik tomonga hidoyat qiladi. Sadoiy va uning maslakdoshlari nazdida tasavvuf eng avvalo go‘zal axloqni kamolga etkazish va shu orqali o‘zlikni anglashdan iboratdir.

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonida etti vodiy ta’rifi berilgan. Ushbu vodiylardan talab, ishq, istig‘no va faqr-u fano tushunchalarining lirik talqinini Sadoyining g‘azallarida uchratishimiz mumkin. Jumladan, inson ma’naviy-ruhiy kamoloti yo‘lidagi talab kategoriyasining talqinida bir qator baytu g‘azallar mavjudki, ularning tahlilidan Sadoiyning bu boradagi qarashlarini bilish uchun ochiqich bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, 83-raqamli g‘azalda shoir kundalik toat-ibodatdagi holatdan farqli o‘laroq, Haqning rizosining talabida ekani, g‘aflat va gumrohlik zulmatida qolganidan hidoyat nuri bilan munavvar yo‘lning talabida bo‘lganini quyidagicha ifodalagan:

Zulmat ichinda qoldim, nuri safo Kerak,
Qildim o‘zumga o‘zum, emdi sazo Kerak.
Keldi qulog‘imga nido, ul piri dayrdan:
“Har tolibini ko‘nglida bir muddao kerak”.[4.54]

Yor vasli rizosiga talabgorlik tuyg‘usi yuqoridagi g‘azalda zohid, ummat, pir, hidoyat kabi timsol va tushunchalar orqali ifodalangan bo‘lsa, quyidagi g‘azalda ushbu mavzu talqinida majoz tariqida ustunlik qiladi. Boshqacha aytganda, ushbu g‘azal majoziy muhabbatdagi mayl va

istaklarning ifodasi sifatida ham, ishqi ilohiyning majoziy talqini sifatida ham anglash mumkin bo‘ladi. Bu esa, g‘azalning badiiy qiymati, ta’sirchanlik kuchini yanada oshirgan:

Birodarlar, ado bo‘lmas, agar aytsam mani dardim,
Oqardi soch-u saqolim, qani yor oldida qadrim?
Surog‘ingni qilib, istab, ayo, ey nozanin dilbar,
Bo‘lub mastu junun har masjidu mayxonaga kirdim,
Tegib bu tig‘i hijroning, vale jonimdin o‘tkardi
Chiday olmay bu dardimga qonim tufroq ila qordim.[4.105]

Ishq mavzusi lirik she’riyat, jumladan, Sadoiyning devonida asosiy o‘rin egallaydi. Uning she'riyatida ham salaflari kabi muhabbat mavzusi ikki talqinda – majoziy sevgi hamda ishqi ilohiyning tarannumida uchraydi. Majoziy ishq deganda biz erkak va ayol o‘rtasidagi muhabbatni tushunmasligimiz Kerak. Sadoiy va uning maslakdoshlari talqiniga ko‘ra, ishq – ikki insonning pok tuyg‘ulari, Haqqa etkazuvchi bir bosqich. Zotan, insonni sevgan kishigina Ilohni sevadi, pok qalblarda faqat pok tuyg‘ular makon tutadi. Bunday muhabbatda nafsoniy istaklar, shahvoniy g‘alayonlarga o‘rin yo‘q. Majoziy muhabbat tarannumidagi g‘azallarning tarkibiga diqqat qiladigan bo‘lsak, bularni ham majoziy va ham haqiqiy muhabbat vasfida bitilgan, deyishga to‘liq asos beradi. Misol uchun, ishq radifli g‘azalga e’tibor qarataylik:

Ohu vovaylo, ko‘rung, bizlarni shaydo qildi ishq,
Sirri bu pinhonlarim bir-bir huvaydo qildi ishq.
Ko‘rsatib guldek yuzini nogahon ul dilbarim,
Bu davosiz dardlar ko‘nglumga paydo qildi ishq.[4.51]

Bundan tashqari, sof ilohiy muhabbat tarannumiga bag‘ishlangan qator g‘azallar ham borki, ularni tahlil qilish orqali shoirning dunyoqarashi va maslagi haqida yorqinroq tasavvur beradi. Shoir muhabbat mavzusidagi g‘azallarida an’anaviy obraz va timsollarga murojaat qiladi. Ammo ularga yangi ma’no va mohiyat yuklab, muddao ko‘pchilik nazarda tutgan real mahbuba emas, balki ko‘ngilda azal kunida muhabbati jo etilgan go‘zallik va ezgulikning haqiqiy mazhari ekaniga e'tibor qaratadi. Jumladan, “qiz” radifli g‘azalni o‘qigan kishi bu satrlar ayol jinsiga mansub qaysidir go‘zal haqida emas, balki bunda (va umuman, barcha g‘azallarda) ilohiy muhabbat mazhari haqida ekaniga ishonch hosil qiladi. Aytish kerakki, Sadoiygacha bo‘lgan mumtoz she’riyatda qiz obraziga bunday ma’no yuklatilmagan. Shu nuqtai nazardan, Sadoiyning poetik topilmasi sifatida baholash mumkin:

Qoshimga kelib nogoh bir dilbari jonon qiz,
Yo‘liga ravon bo‘ldi bir sarvi xiromon qiz.
Qaddig‘a alif hayron, shahlo ko‘ziga ohu,
Guldek yuzig‘a solg‘on bu zulfi parishon qiz...
Qiz ma’nisini bilmay, ayb ayblama ey zohid,
Hech kim ani ko‘rgan yo‘q, ming pardada pinhon qiz.
Aytur bu Sadoiy qul hasratda qolib doim,
Zotingni bilolmasman, ey qudrati Subhon qiz.[4.43]

Matla’dan oldingi bayt Navoiyning mashhur “Ashraqat...” g‘azalining quyidagi baytini esga soladi:

Sen gumon qilg‘ondin o‘zga jomu may mavjud erur,
*Bilmayin nafy aylama mayxona ahlin, zohido.[*3.21]

Alisher Navoiy ishq va ilohiy ma’rifat majozi sifatida may timsolidan foydalangan bo‘lsa, Sadoiy husn va go‘zallik mazhari sifatida qiz obrazini qo‘llagan. Ayni shu ma’noni u boshqa bir baytida yanada ochiqroq bayon etgan:

Qiz ma’nisida chandon asrori hama ma’ni,
Sharh aylasa oshiqlar olam bari hayron qiz.[4.43]

Ma’lum bo‘ladiki, qiz timsoli shoirning lirikasida turli ma’nolarning sir-asrorini o‘zida mujassam etgan. Shu sababdan, muhabbat mavzusida yozilgan lirik asarlarni ham majoziy, ham irfoniy yo‘sinda talqin qilishga asos bor, deb hisoblaymiz. Qolaversa, ishq mavzusi faqat oshiq va ma’shuq o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi g‘azallardagina emas, balki barcha mavzularda –

hamd, na't, munojot, mav’iza va boshqa mavzulardagi asarlarda ham u yoki bu ko‘rinishda zuhur etadi. Bundan Kelib chiqadiki, ishq mavzusi Keng ma’noda devondagi barcha asarlarda namoyon bo‘lsa, tor ma’noda biz nazarda tutgan mavzulardagi g‘azallarda o‘z ifodasini topgan.

Foniylik va faqr-u fano masalasi ham Sadoiyning she’riyatida ko‘p marta tilga olinadi. Fano so‘zi devonda ham lug‘aviy va ham istilohiy manolarda keltirilgan. Dorul-fano tarkibida bu so‘z foniy olam (bu dunyo)ni bildirsa, yakka holatda asosan tasavvufiy ma’noda qo‘llanilgan. Tasavvufiy lug‘atlarda fano bo‘lish – insonning yomon sifatlardan (hasad, riyo, takabburlik, g‘azab, shahvat, manmanlik va h.k.) qututlib, ilohiy sifatlardan bahramand bo‘lish hamda go‘zal xulqlar bilan xulqlanish deb izoh berilgan. O‘zining shaxsiy hayotini ushbu maslak asosida qurgan shoir bu haqda g‘azallarning birida kamtarinlik bilan shunday yozadi:

Sani ishqingda, ey jono, ado bo‘lgan Sadoiyman,
*Kuyub kuldek bu olamdin fano bo‘lgan Sadoiyman.[*4.77]

Tariqat yo‘liga kirgan kishining ko‘ngli hamisha xavf va rijo – qo‘rquv va umid orasida bo‘lishi tabiiy. Imonli kishi har qanday holatda Haq taoloning rahmatidan umidvor va ayni o‘sha holatda uning g‘azabidan qo‘rquv va xavfda bo‘ladi. Umuman olganda, ruhiy sayru sulukda qabz va bast, sabr va shukr, xavf va rijo (umid) kabi tushunchalar doimo yonma-yon keladi. Darveshsifat shoir ma’naviy kamolot yo‘lidagi sinov va balolarni sabr va matonat bilan bartaraf qilib, hamisha ilohiy inoyatdan umidvor bo‘lib yashashi, o‘z toat-ibodatiga emas, balki Haq taolo fazl-u marhamatiga tayanishini obrazli tarzda quyidagicha ifodalagan:

Umidlik bandaman, harchand gunohim ko‘b, zalilim bor,
Mani bor aylagon yo‘qdin, biling, shundog‘ jalilim bor.
Xudoyim bir yiqar bu bandalarni, g‘am emang hargiz,
Deyun: “Lo taqnatu” – Qur’on ichinda ko‘b dalilim bor.
Taarruz aylamang harchand, agarchi ko‘b yamondurman,
Bihamdullah, Muhammad mustafo otlig‘ xalilim bor.[4.38]

Sadoiy g‘azallarida tajrid va tafrid (92-g‘azal), zuhd va taqvo (171-g‘azal), istig‘no (93-g‘azal), balolarga sabr (44-g‘azal), majoziy va haqiqiy olam (39-g‘azal), shukr (76-g‘azal) kabi tasavvuf she’riyatida keng qo‘llaniladigan tushuncha va tamoyillarni badiiy yo‘sinda ifodalangan. Bu g‘azallarning ma’no qatlamlari Keng dunyoqarash va irfoniy tafakkur sohibi bo‘lgan shoirning tasavvuf tariqatini puxta o‘zlashtirgani hamda amalda mazkur bilimlarga og‘ishmasdan amal qilganini ko‘rsatadi. O‘z navbatida mazkur g‘azallar davr she'riyatida irfoniy qarashlarning mustahkam o‘rnashgani, ilm va ijod sohiblarining irfon va tasavvuf masalalariga qiziqishlari kuchli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Sharq tasavvuf she’riyatining salmoqli qismini tariqatda yuksak maqomlarga erishgan avliyolar, tariqat shayxlarining badiiy ijodi tashkil etadi. Irfoniy she’riyatni yuksak darajalarga ko‘targan Ahmad Yassaviy, Abusaid Abulxayr, Jaloliddin Rumiy, Najmiddin Kubro kabi zotlar o‘z navbatida muayyan tariqatning peshvolari, o‘z zamonasida ma’naviy rahnamosi va pir-u murshidlari hisoblanardilar. Sadoiy–muridlar toifasiga mansub darveshlarning ruhiy iztiroblari va evrilishlarining badiiy hosilasi. Ayniqsa, Sadoiyning qator she’rlari o‘z piri murshidi Huvaydoning vasfiga bag‘ishlangan bo‘lib, ularda muridning cheksiz mehr-muhabbati va sadoqatga yo‘g‘rilgan irodati o‘z aksini topgan.

Sadoiy o‘z g‘azallarida piriga nisbatan yor, dilbar, oy kabi an’anaviy timsollar va tavsiflarni qo‘llaydi. Shuning barobarida nozik ishoralar orqali bu satrlar aniq bir kishiga, ya’ni piri – Huvaydoga bag‘ishlanganini bildirib o‘tadi:

Agar dargohingga borsam qilib man sha’nu shavkatni,
*Buloqboshidagi yurgon eshigingda gado derlar.[*4.35]

Sadoiyning ijodiy uslubi aynan Huvaydo ta’sirida shakllangani, bu zotning ilm-u irfoni, tariqatdagi maqomi, irshodlari hamda barakali badiiy ijodi hamisha mahorat va o‘rnak namunasi bo‘lganini e’tirof etib yozadi:

Sadoiy so‘zlari, jono, sanga hargiz emas manzur,
O‘qub ko‘rgan xaloiqlar degay misli Huvaydodur.[4.36]

Mazkur mavzuda yozgan she’rlari Sadoiyning tarjimayi holi haqida ham muayyan tasavvur beradi. U g‘azallarning birida ma’naviy kamolot istagida yurgan paytlarida Huvaydoga uchragani, uning ruhiy olamining azamati va qurbatini ko‘rib, istaganini aynan Buloqboshidan topgani, bu zot Sadoiyning hayotida alohida o‘rin egallaganini ta’kidlab, Buloqboshini bu zot sharoftai bilan hikmat va ma’rifat bulog‘iga aylangani vasf etadi:

Ozib yo‘llarda man qoldim, piri rahbarga uchrabman,
*Javohir konida yo bir qadi gavharga uchrabman.[*4.78]

Murshidning vasfi faqat g‘azallar doirasidagina emas, balki boshqa janrlarda bitilgan she’rlarda ham uchraydi. Jumladan, murabba’lar turkumida shoir pirning huzuriga borib, undan kasbi kamol qilish ishtiyoqini baland pardalarda kuylagan. Pirni ziyorat qilish ulkan ma’naviy ehtiyoj tufayli paydo bo‘lgani, o‘zining botiniy olamini basirat ko‘zi bilan taftish etib, nuqsonlarini oshkor etgan orif zotning tuyg‘ularining ifoda etish yo‘lida yaratilgan ushbu murabba’ ham davr adabiy hayotida o‘ziga xos bir voqelikka aylangan:

Birodarlar, pir qoshig‘a borg‘um kelur,
Jon ko‘zi birlan ani ko‘rgum kelur.
Umid aylab jamolini ko‘rgan vaqtda,
Ma’rifatning bayonini so‘rg‘um kelur.[4.123]

Umuman olganda, murabba’ janri Qo‘qon adabiy muhitida rivojlangan janrlardan hisoblanadi. Ayniqsa, Muqimiyning murabba’lari adabiyot tarixida o‘ziga xos o‘rin tutgani adabiyotshunoslar tomonidan e’tirof etilgan. Qo‘shimcha ravishda Sadoiyning murabba’lari ham badiiyat va mavzu ko‘lamdorligi bobida adabiy muhitda o‘ziga xos mavqeni egallaganini ta'kidlashni joyiz deb topdik.

Pirga murojaat, uni barcha sirlar koshifi sifatida madh etish Sharq mumtoz adabiyotida ko‘p asrlik an’analardan hisoblanadi. Jumladan, Alisher Navoiy “Xamsa” dostonlarini muqaddimaviy boblarida ustozi va ma’naviy rahnamosi Abdurahmon Jomiy zikrida alohida bob ajratgan. Sharq g‘azalnavislarining ustozi hisoblangan Xoja Hofiz Sheroziyning g‘azallarida ham pir obrazi keng qo‘llaniladi. Ammo Hofiz Sheroziyning piri kim bo‘lganligi haqida g‘azallarida ham, bigorafiyasiga oid manbalarda ham aniq ishora bo‘lmagani sababli, she’rshunoslar Hofiz g‘azallaridagi pirni umumlashma obraz, badiiy timsol o‘laroq talqin qilishni ma’qul ko‘radilar. Sadoiy g‘azallarida esa pir – konkret shaxs, tarixiy siymo. Uning ishoralaridan ham bu g‘azallar irfoniy mavzuda bitilishi barobarida g‘azal-bag‘ishlov ekanini anglash qiyin emas:

Yurub cho‘llar aro sarson bo‘lub yo‘ldin ozib ketsam,
Borib bir piri rahbar, sohibi kengashdin so‘rgil.
Mani bechorani toki agar har kim talab qilsa,
Borib ul Turk Kentida, buloqni boshidin so‘rgil.[4.62]

Mana bu g‘azaldan esa, Huvaydo vafotidan so‘ng uning farzandiga murid tushgani haqida ma’lumot olish mumkin:

Ki shaytoni la'in qo‘ymay, olibdur saddi rohimni,
Tutub bu dastu poyimga solib har qaysiga zanjir.
Bu zolim ilgidin mango qutulmog‘liq mahol o‘ldi,
Magar qutqorsalar shoyad, ki Mahdumzodadek bir pir.[4.40]

Mirhasan Sadoiyning g‘azallaridan qalandariya tariqatiga alohida ixlos va ehtirom bilan munosabatda bo‘lganini anglash mumkin. To‘qqizta g‘azalida (11, 13, 35, 61, 103, 106, 145, 151-raqamli g‘azallar) shoir qalandariylik tariqatiga cheksiz muhabbat va ehtiromini bayon etib, o‘zi ham shu maslakda bo‘lganini qayta qayta ta’kidlagan. Masalan, g‘azallarning birida u shunday yozadi:

Qilib ohu navo emdi, qalandar bo‘lganim bo‘lgan,
Kiyib janda, kuloh emdi, qalandar bo‘lganim bo‘lgan.
Maningdek bir balo emdi, bo‘lubman benavo emdi,
Eshiklarda gado emdi, qalandar bo‘lganim bo‘lgan.[4.86]

G‘azaldan ma’lum bo‘ladiki, shoir qalandarlik tariqatiga rasman doxil bo‘lib, nafsni xor qilish orqali ko‘ngil uyini obod etishga kirishgan. Qalandarlik tariqati haqida adabiyotshunos olim

Sayfiddin Rafiddinov jiddiy tadqiqotlar olib borganligi sababli ushbu tariqatning mohiyati, boshqa raviya va firqalardan farqi haqida alohida to‘xtalmadik. Shuni qayd qilib o‘tmoq joizki, qalandarlar va umuman darveshlarni Farg‘ona vodiysida devona nomi bilan atash urf bo‘lgan (Mashrab ham Devona Mashrab nomi bilan shuhrat topishi ham shundan). Shu sababli, shoir g‘azallardan birida qalandarlarga yuksak baho berib, ularni Haq taolo nazdidagi mahbub zotlar sifatida ta'riflaydi:

Jahonda oh, voh, devonalardur,
G‘aribi benavo devonalardur.
Kechib hoyu havasdin ushbu olam,
Baridin mosivo devonalardur.
Bo‘lub oshiq Xudoyu Mustafog‘a,
Muhabbat ichga jo devonalardur.
Sadoiyni ko‘zig‘a xoki poyi,
Saro po to‘tiyo devonalardur. [4.33]

G‘azaldagi talqinga ko‘ra, devonalar xalqning nazarida xor-u zabun bo‘lsalar hamki, aslida ular Xudoning oldida yuksak maqomlarga erishgan. Zohir xarob va botini obod bu kimsalar Haq taolo va Rasulullo(s.a.v.)ga bo‘lgan cheksiz muhabbati, ma’rifatga limmolim qalbi hamda riyosiz ixlos-e’tiqodi sababli Sadoiyga o‘xshash haqsevar insonlarning ehtiromiga sazovor insonlardir. Sadoiy bu toifaga shunchaki xayrixoh bo‘lmay, balki ularning safida bo‘lib, suhbatlari va ezgu amallari barakatidan ko‘ngil ko‘zgusiga sayqal berib poklanish, botin olamini ilohiy nur mazhariga aylantirish ishtiyoqida ekanini quyidagi g‘azal-maktubida aniq bayon etgan:

Bizdin salom shayxlarga ola boring do‘stlarim,
Zinhor etay sizlarga ayto boring do‘stlarim.
Manga bori bir jondur, qilsam anga qurbondur,
*To bormasam armondur, ayta boring do‘stlarim.[*4.104]

Qo‘lyozmada berilishicha, bu g‘azal O‘sh shahridagi darveshlar ziyoratgohi–Sulaymon ota mazoriga borish munosabati bilan yozilgan. G‘azalda Buloqboshi ham qayd qilingani hisobga olsak, bu g‘azal Huvaydo muridlariga bag‘ishlab yozilgani ma’lum bo‘ladi.

Qalandariylik tariqatiga ko‘ngil qo‘ygan Sadoiy badiiy ijodda ham qalandar ijodkorlar orasida tarqalgan barmoq vazni hamda qofiya va radif turkumlari imkoniyatlaridan keng foydalangan. Uning bir turkum g‘azallari (11, 13, 106, 151- raqamli g‘azallar) Ahmad Yassaviy hikmatlari ohangida bitilgan. Filologiya fanlari nomzodi A.Turdialiev maqolasida berilgan ma’lumotga ko‘ra, Qo‘qon adabiy muhitida yassaviylik tariqatiga qiziqish kuchli bo‘lgan. Ayniqsa, XII asrga tegishli bo‘lgan “Tanzil us-solihin” asari aynan Qo‘qondan topilishi bu fikrni yanada quvvatlantiradi [Jahon adabiyoti. 2017. № 2 – 3]. Yassaviy va boshqa turkistonlik shayxlarning hikmatlari aholi orasida sevib o‘qilishi davr she’riyati Sadoiyning ijodiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, “Beshak biling, bu dunyo barchamizdan o‘taro” g‘azali ta’sirida yozilgan ushbu g‘azal davr irfoniy she’riyatining o‘ziga xos jihatlarini yaqqol ko‘rsatuvchi namunalaridandir:

G‘ofil bo‘lma ey odam, umrung eldek o‘taro,
Ko‘ngul berma dunyog‘a, o‘lum sani eltaro...
Ko‘ptur Sadoiy so‘zung, o‘zgoni qo‘y, bil o‘zung!
Haq Rasulni ayg‘oni: “Kullu yavmin bataro”.[4.33]

Shoir aruz va barmoq vaznlari orasida mushtarak bo‘lgan vazn turkumlaridan ham muvaffaqiyat bilan foydalanib, qalandariylik ruhidagi g‘azallarning diltortar ohangdorligini ta’minlagan:

Yor ishqidin do‘stlarim, gumon qilmang, o‘larman,
Tegdi mundog‘ g‘am manga, emdi qachon kularman.
Olib qo‘lga nazrimni, dargohiga ul erni,
*Shoyad nazar qilg‘ay deb, har kun borib kelarman.[*4.90]

Mirhasan Sadoiy she’riyatini tasavvufdan xoli holda tasavvur qilish mumkin emas. Hattoki, tasavvufiy talqinlar shoir ijodining bosh yo‘nalishini belgilab turadi. Shoir asarlaridagi tasavvufiy talqinlar mohiyatan naqshbandiya tariqatining asosiy g‘oyalari targ‘ibiga duch kelamiz. Sadoiy

she’rlaridagi majoziy ishq zamirida haqiqiy ishq ko‘zda tutilgan. Tasavvuf atamalarining badiiy talqinidan ko‘ra, ushbu ta’limotdagi insonparvarlik, hayotsevarlik, axloq-odob va ijtimoiylik jihatlaridan ijodkorlik bilan foydalanishni ma’qul ko‘radi. Ayniqsa, qanoat, sabr, shukr, hayo, riyosizlik, sadoqat, fidoiylik, xoksorlik kabi axloqiy kategoriyalarni tavsiflashda irfoniy adabiyotning badiiy usul va vositalaridan mahorat bilan foydalangan. Tasavvufiy she’rda lirik qahramon oshiq sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Navoiy Alisher. 10 jildlik. 9-j. “Mahbub ul-qulub”. –T.: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.– B.348.
2. Navoiy Alisher. Badoe’ ul-bidoya. MAT. 20 jildlik. T. 1. – T.: Fan, 1987. – 723 B.
3. Navoiy Alisher. Devon. 4-jildlik. J.1. G‘aroyib us-sig‘ar/ Nashrga tayyorlovchi O.Davlatov. – T.: Tamaddun, 2011.
4. Sadoiy Mirhasan. Devon. Nashrga tayyorlovchi Muhitdinova N. –Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 168 B.
5. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.
6. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movaraunnahr – O‘zbekiston, 2009. – 290 B.
7. Qayumov A. Qo‘qon adabiy muhiti. O‘n jild. ettinchi jild. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 278 B.

CHARACTERIZATION OF CHARACTERS IN SALAM SADIGZADEH'S NOVEL “THERE IS A BEAUTIFUL WOMAN IN OUR VILLAGE”

Gunel Safarova,
Doctor of Philosophy in Philology.
Nizami Museum of Azerbaijan literature, scientific worker
gunel84@yahoo.com

Abstract. *One of Salam Sadigzadeh's works, which has an interesting plot line, is distinguished by its sincere description of events, and talks about the spiritual and moral qualities of young people, is the novel "There is a beautiful woman in our village", which consists of 15 short stories. Although the novel has been discussed in various articles, it has not been studied in detail. From this perspective, the study of the novel is both relevant and interesting. The events that happen to a woman, their negative effects that have on her life, their negative marks left on her character, the betrayal of the wife to a husband who lost his eyes in the war, the killing of a mother the baby who thought she was his child, etc. issues are reflected in the novel.*

Keywords. *Salam Sadigzadeh, novel, character, hero, work, morality, negative, positive.*

SALOM SODIGZODE “QISLOHIMIZDA GO‘ZAL AYOL BOR” ROMANI PERSONAJLARIGA TAVSIF

Gunel Safarova,
filologiya fanlari doktori,
Nizomiy nomidagi Ozarbayjon adabiyot muzeyi, ilmiy xodim

Annotatsiya. *Salom Sodiqzodaning qiziqarli syujet chizig‘iga ega, voqea-hodisalar samimiy tasviri bilan ajralib turadigan, yoshlarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari haqida so‘z yuritilgan asarlaridan biri 15 qissadan iborat “Qishlog‘imizda bir go‘zal ayol bor” romanidir. Roman haqida*

turli maqolalarda so‘z yuritilgan bo‘lsa-da, u atroflicha o‘rganilmagan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, romanni o‘rganish ham dolzarb, ham qiziqarli. Romanda ayolning boshiga tushgan voqealar, uning hayotidagi salbiy ta’siri, fe’l-atvorida qoldirilgan salbiy izlar, urushda ko‘zini yo‘qotgan turmush o‘rtog‘iga xiyonat qilishi, o‘zini farzandim deb o‘ylagan ona go‘dakning o‘ldirilishi kabi masalalar romanda o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar. *Salom Sodiqzoda, roman, xarakter, qahramon, asar, axloq, salbiy, ijobiy.*

SALOM SODIGGSODE'NİN “KÖYÜMÜZDE GÜZEL BİR KADIN VAR” ROMANINDAKİ KARAKTERLERİN TANIMI

Günel Safarova,
Filoloji Doktoru, Araştırmacı, Azerbaycan Edebiyatı Nizami Müzesi

Özet. *Salam Sadigzadeh'in ilginç bir olay örgüsüne sahip, olayların samimi bir şekilde anlatılmasıyla öne çıkan ve gençlerin manevi ve ahlaki niteliklerinden bahseden eserlerinden biri de 15 kısa öyküden oluşan "Köyümüzde Güzel Bir Kadın Var" adlı romanıdır. Roman çeşitli makalelerde tartışılmış olsa da detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bu açıdan bakıldığında romanın incelenmesi hem önemli hem de ilgi çekicidir. Bir kadının başına gelen olaylar, bunların onun hayatında yarattığı olumsuz etkiler, karakterinde bıraktığı olumsuz izler, savaşta gözlerini kaybeden bir kocanın karısı tarafından ihanete uğraması, bir annenin kendi çocuğu sandığı çoçuğunu öldürülmesi vb. konular romanda yansıtılmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Salam Gadirzadeh, roman, karakter, kahraman, eser, ahlak, olumsuz, olumlu.*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ САЛАМА САДЫГЗАДЕ «В НАШЕМ СЕЛЕ ЖИВЕТ ПРЕКРАСНАЯ ЖЕНЩИНА»

Гюнель Сафарова
доктор философии по филологии,
Музей Азербайджанской литературы имени Низами, научный сотрудник

Аннотация. *Одним из произведений Салама Садыгзаде, имеющим интересную сюжетную линию, отличающимся искренним описанием событий, повествующим о духовных и нравственных качествах молодежи, является роман «В нашем селе живет прекрасная женщина», состоящий из 15 рассказов. Хотя роман обсуждался в различных статьях, он не был подробно изучен. С этой точки зрения изучение романа является и актуальным, и интересным. События, которые происходят с женщиной, их негативное влияние на ее жизнь, их негативные следы, оставленные на ее характере, предательство жены мужу, потерявшему глаза на войне, убийство матерью младенца, который думал, что она его ребенок, и т. д. вопросы отражены в романе.*

Ключевые слова. *Салам Садыгзаде, роман, персонаж, герой, произведение, мораль, отрицательное, положительное.*

Salam Sadigzadeh began writing the novel "There is a beautiful woman in our village" on November 6, 1964, and completed it on November 6, 1967. He dedicated the novel to his daughter Leyla, which is also mentioned in the title of the novel.

There are no long descriptions or deviations from the main point in the novel, the events are narrated in a readable manner, attracting the reader from the first pages. The high human qualities such as pure love, loyalty and compassion are being glorifing in the novel.

The writer uses various possibilities of psychologism to reveal the hero‘s inner world, reveal and show all the aspects of his character with nakedness, the image comes to life in the reader's eyes.

The author draws attention to many vital issues through the characters' inner world . In the novel, we encounter with characters of different styles, each of which aims to express the main purpose of the work. “Character is revealed, above all, in a person's attitude towards others, life, nature and society, facts and events.” [2, p. 184].

In the work two women and the image of a mother with contrasting characters are being depicted. Gunesh, who longs to be a mother, and Yegana, who is light-hearted, never wants to be a mother, and betrays her husband while he was at war, is being contrasted. Their comparison in this way is important in terms of understanding the problem posed in the work.

After Gunesh returned home, she learned that his son was mixed up with another girl in the maternity hospital mistakenly or accidentally. Despite this, she brang up a stranger's child as her own, with the love of a mother. But Yegane killed the child she thinks is her own child suffocating him with a pillow.

Yegana is the main character of the novel. The main events in the work unfold around her. She stands out among the characters created by the author in the novel for the description of all the subtleties of her character traits. As we know, the environment and society play an important role in the formation of character. The environment has a great influence on the formation of Yegana's character, too. The formation of Yegana's character takes place among various people in the environment surrounding him: his parents, gypsies, boys, etc. All this affects her. The author provides information about her from her teenage years. It turns out that her life was very difficult, the absence of her father and mother caused her to grow up as a gypsy, and as if all this were not enough, she was raped, and the environment she found herself in droved her to become cruel.

Dilara Adilgil wrote about Yegana in her article “The Indelible Signature in Our Prose” : “They say, ‘Mercy is the king of human values,’ and it helps a person keep their heart pure. Yegana, who has ugly morals, is devoid of compassion, along with other emotions.” [1, p. 15]

Yegana is completely devoid of humanity, thinking only of her own interests and happiness. Being raped as a child and being abandoned by the first boy she loved hardens her against men, therefore she is indifferent to Akram, cruel to him, and betrays him, and because of this, her conscience does not even bother her.

Yegana is a woman who is generally far from family life. All she thinks about is feelings of love and passion, and getting married and becoming a mother are against her nature. That's why she doesn't value family and betrays her husband. She had never thought about becoming a mother before getting married, too. She thought that once you have a child, the door to love closes.

Although Yegana shows herself as shy and simple-minded to her neighbors, she is a liar who only seeks her own interests, takes advantage of every opportunity. After she has established her position, she treats her owner differently, responds to her every word, and ignores her. When the question of marriage with Akram arose, to use Saltanat aunt, she tries to make amends with her, and asks her not to tell Akram, that she is married. She lies to Saltanat that she is married, and deceives everyone according to her own goals.

For those like Yegana, the only thing that matters is themselves, their own interests. He doesn't even ask Akram what happened to him during the war or how he became blind.

In her relationship with Aslan, another negative trait of her character is revealed, that she is an ambitious person. She liked Aslan only because he was a doctor, and his fame would increase even more after he became a scientist. After her relationship with Aslan failed, she never loses her temper. She wants to meet Zakir to hurt him, and take revenge in this way.

Yegana's killing of the baby she considered her own child was the ultimate ugliness in her character. The author describes how a girl falls into perverted ways under the influence of the environment with natural, high-artistic detailly. True, this does not excuse her from going to the extent of killing her own child.

The other main character of the work is Akram. He is also described with both negative and positive aspects. The reader becomes familiar with various aspects of his character throughout the work.

Akram falls in love with Yegane at first sight. He cannot imagine his life without her. He is so blinded by love that he fulfills Yegana's wish , who does not want to stay with her mother-in-law, and entrusts his sick mother to his aunt and agrees to stay in the house she rents.

In the work, Yegana's true face is revealed to Akram from the first meeting. While walking with Akram, Yegana sees a man approaching them and runs away. But Akram's love for her at first sight blinds him and he cannot see the truth.

Yegana and Akram were completely opposite people in character. Yegana takes Akram, to her home forcefully. Even though Akram is a boy, he thinks that this is not good for the girl's reputation, so he doesn't want to go, he feels ashamed, and tries to protect the girl with whom he thinks he will have a serious relationship: "You know, I would go. I don't know your neighbors, I'm afraid they'll think differently about us" [3, p.28].

At that moment, it becomes clear from the dialogue between them that they are people from different worlds completely. For Yegana, what the neighbors think is of no importance: "First of all, who are the neighbors?! As for the second, let them think what they want! My authority is not in them. I can do what I want!" [3, p.28]

Akram should have realized that Yegana was a frivolous, immoral woman, not only because she didn't care about her neighbors, but also because she took him to her home and hugged and kissed him.

After the wedding night, Akram could not reconcile with the fact that Yegana, to whom he had been bounded with a pure heart, considered as pure and holy as an angel, and had been unchaste and had deceived him, and he wanted to leave her. Only after consulting with his friend he changed his mind.

Although Akram is too weak to see a woman's immorality, he is a patriotic, brave man who sacrifices his life for his homeland and friends. For Akram, his duty to his homeland is above all else, and he must be there for his country in its time of need. Nothing can turn him from this path.

Although Akram forgives Yegana for her deceiving him and marrying him under the name of a virgin, when he sees that she prevented him from going to battle during the war, she once again looks unworthy in his eyes.

From the conversation with Farida, we get to know a more beautiful quality in Akram's character, we witness how brave, courageous a person he is, how he sacrifices his life to provide food for his friends. Such a brave man is helpless before a woman like Yegana, love blinds his eyes, he hears the truth, but still cannot believe that it is true, Yegane can cover everything up with her lies. He cannot give Yegane a bad name, until Farida's son opens and reads Aslan's letter. But sooner or later, the lie becomes clear, the truth comes to light. This letter was also a kind of apology from Aslan to Akram, he had tarnished Akram's name without knowing the truth. He could not bear to harm the honor of someone who fought and sacrificed his life for his homeland.

At the end of the novel, Akram's reflection on his life path and realization of his mistake should be characterized as a turning point in the development of his spiritual world. Although he later lost his sight in frontline battles during the war, he was actually spiritually blind from the beginning. While blind he sees and understands what he cannot see with his eyes, and in the end he even rejoices in being blind. "I swear, on my mother's sacred grave, that today I do not regret being blind because I can not see your face." [3, s. 104]

Among the negative characters depicted in the work, Zakir can be mentioned. The author forms a comprehensive idea about him, while describing this character extensively. Yegana first fell in love with Zakir. The job of Zakir, the son of “Khozeyin Zargar”, is to have fun with girls, stealing his father’s money and losing it in gambling. He is a typical representative of the vagabond, ill-mannered children of wealthy parents. After winning Yegana's love, he leaves her and has fun with other girls. He only thinks about debauchery, immoral affairs, and spending his days in foreign countries in vainly. It doesn't matter to him that Yegana cheated on her husband and met someone else, was pregnant, and was immoral. Her buying Saltanat's house and rent it out is enough for him

to marry her. He thinks, then they can divorce. From this, it becomes clear what honor and dignity he possesses.

One of the positive characters in the work is Aslan. Unlike Zakir, he is a good person. Aslan is a doctor, he meets Yegana as his patient, he becomes attached to her with pure, clean feelings, he truly loves her. If he hadn't seen her with Zakir, he would have known her as a moral person and thought about taking their relationship seriously. After Zakir tells him the truth, his eyes open. Aslan was also a sincere person. He tells to Yegana's face directly that he is no longer serious with her. After learning that she is married and her husband was injured for his motherland, he cannot accept that he has been violated to someone's honor.

One of the characteristic characters in the work who stands in opposition to Yegana's character is Farida. Farida is also shown as a natural and believable character. Her life has not been smooth either. When she was young, she fell in love with Akram at first sight, but was disappointed when she learned that Akram was engaged. Life brings them together again years later. The man she fell in love with years ago returns from the front blindly. Farida helps him go home. Then, when she learns that Yegana is his wife, she does not tell Akram the truth about her. Unlike Yegana, she is interested in the events that happen to Akram at the front. Farida's husband also does not return from the front, she is left alone with a child, but she lives a decent life. In the end, she agrees to Akram's proposal to be together and builds a happy life.

All the works of the writer, who is the author of up to 35 books, have always been eagerly awaited by readers, have become desktop books for young people, and have been published in high circulations. Despite this, researchers have rarely studied these works, and only a few articles have touched on them to some extent, and have been content to express specific opinions. From this perspective, it was appropriate to study the work extensively.

Literature list:

1. Adilgil Dilara. Indelible signature in our prose. “525th newspaper”, January 12, 2023.
2. Gulu Khalilov. “From the history of the development of the Azerbaijani novel”, Baku: “Science” publishing house, 1973. 346 pages.
3. Salam Gadirzadeh, “There is a beauty in our village”, Baku: Azernashr, 1969, 121 pages.

ПОЭТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ПОЭМЕ «ФАРХАД И ШИРИН» АЛИШЕРА НАВОИ

Хасанова Машхурахон Иномовна
кандидат филологических наук, доцент Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова,
Худжанд, Таджикистан

Шадиева Диана Бахрановна
Стажёр преподаватель кафедры испанского и итальянского языков,
Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *Данная работа посвящена анализу художественных приёмов, использованных Алишером Навои в поэме «Фархад и Ширин», являющейся одним из шедевров восточной классической литературы. Поэма входит в состав знаменитого «Хамсы» Навои и отличается глубокой философской наполненностью, богатой образностью и выразительным языком. В исследовании рассматриваются основные художественные средства: метафоры, эпитеты, гиперболы, аллегории, символы и другие тропы, используемые поэтом для создания яркой картины любви, преданности и внутреннего подвига. Также уделяется внимание композиционной структуре, речевым особенностям и роли поэтических формул. Работа*

демонстрирует мастерство Навои в использовании языка как инструмента художественного воздействия на читателя.

Ключевые слова: *Алишер Навои, «Фархад и Ширин», поэма, художественные приёмы, метафора, эпитет, аллегория, тюркская литература, поэтический стиль, классическая поэзия.*

POETIC MEANS OF EXPRESSION IN THE POEM “FARHAD AND SHIRIN” BY ALISHER NAVOI

Khasanova Mashkhurakhon Inomovna,
candidate of philology, associate professor of the Khujand state university named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, Tajikistan

Shadieva Diana Bahranovna,
trainee lecturer at the Department of Spanish and italian languages, Samarkand state institute of foreign languages

Annotation. *This work is devoted to the analysis of the artistic techniques used by Alisher Navoi in the poem "Farhad and Shirin", which is one of the masterpieces of Oriental classical literature. The poem is part of the famous "Hamsa" of Navoi and is distinguished by its deep philosophical content, rich imagery and expressive language. The study examines the main artistic means: metaphors, epithets, hyperbole, allegories, symbols, and other tropes used by the poet to create a vivid picture of love, devotion, and inner achievement. Attention is also paid to the compositional structure, speech features and the role of poetic formulas. The work demonstrates Navoi's skill in using language as an instrument of artistic influence on the reader.*

Keywords. *Alisher Navoi, "Farhad and Shirin", poem, artistic techniques, metaphor, epithet, allegory, Turkic literature, poetic style, classical poetry.*

ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA BADIIY IFODA VOSITALARI

Xasanova Mashxuraxon Inomovna,
Akademik Bobojon G‘ofurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi Xujand, Tojikiston

Shadieva Diana Baxranovna,
Samarqand davlat chet tillar instituti Ispan va italyan tillari kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

Annotaciya. Bu asar Sharq mumtoz adabiyoti durdonalaridan biri bo‘lgan Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” she’rida qo‘llagan badiiy uslublari tahliliga bag‘ishlangan. Bu she’r Navoiyning mashhur “Xamsa”si tarkibiga kiradi va o‘zining chuqur falsafiy mazmuni, boy obrazliligi, ifodali tili bilan ajralib turadi. Tadqiqotda shoir tomonidan ishq, sadoqat va ichki jasoratning yorqin tasvirini yaratishda qo‘llangan asosiy badiiy vositalar: metafora, epithet, giperbola, allegoriya, timsol va boshqa tropiklar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kompozitsion tuzilish, nutq xususiyatlari va she'riy formulalarning roliga e'tibor beriladi. Asar Navoiyning tilni o‘quvchiga badiiy ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida qo‘llash mahoratini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Farhod va Shirin”, she’r, badiiy vositalar, metafora, epitet, allegoriya, turkiy adabiyot, she’riy uslub, mumtoz she’r.

ALİŞER NAVİ'NİN "FARKHAD VE ŞİRİN" DESTANINDA SANATSAL İFADE ARAÇLARI

Khasanova Maşkhurahon İnomovna,
akademisyen Bobojon Gafurov adına Hojand devlet üniversitesi
doçenti,filoloji bilimleri adayı
Khujand, Tacikistan

Şadieva Diana Bakhranovna,
Semerkant devlet yabancı diller enstitüsü
İspanyolca ve italyanca dilleri bölümü, öğretmen adayı

Özet. *Bu çalışmada, Doğu klasik edebiyatının şaheserlerinden biri olan Ali Şir Nevai'nin "Ferhad ve Şirin" şiirinde kullandığı sanatsal tekniklerin analizine yer verilmiştir. Nevai'nin meşhur Hamse'sinin bir parçası olan şiir, derin felsefi içeriği, zengin imgeleri ve etkileyici diliyle dikkat çekmektedir. Çalışmada şairin aşk, bağlılık ve içsel başarıların canlı bir resmini yaratmak için kullandığı başlıca sanatsal araçlar olan metaforlar, epitetler, abartmalar, alegoriler, semboller ve diğer mecazlar incelenmektedir. Ayrıca kompozisyon yapısı, konuşma özellikleri ve şiirsel formüllerin rolüne de dikkat çekilmiştir. Eser, Nevai'nin dili, okuyucu üzerinde sanatsal etki yaratma aracı olarak kullanmadaki ustalığını ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler*. Ali Şir Nevai, "Ferhad ile Şirin", şiir, sanatsal araçlar, metafor, epitet, alegori, Türk edebiyatı, şiir tarzı, klasik şiir.*

Творчество Алишера Навои занимает особое место в истории восточной литературы, особенно в рамках тюркской поэтической традиции. Его поэма *«Фархад и Ширин»* - одно из самых значимых произведений «Хамсы», в котором переплетаются тема высокой любви, человеческого достоинства и духовного подвига. Навои не только продолжает традиции персидской и арабской литературы, но и обогащает их новыми художественными средствами, делая свой поэтический язык живым, ярким и образным. Именно через систему художественных приёмов - таких как метафора, символика, гипербола, сравнение - поэт раскрывает внутренний мир героев, их чувства и переживания, а также философские идеи произведения.

Актуальность данной темы заключается в необходимости глубокого осмысления эстетики и поэтики Навои, понимания механизмов его художественного выражения. Анализ художественных приёмов поэмы позволяет не только лучше понять сам текст, но и оценить вклад поэта в развитие мировой литературы.

Классическая персидско-таджикская литература обладает множеством источников и возникновение многочисленных направлений в прозе и поэзии свидетельствует о том, что персидско-таджикская литература уже изначально имела устойчивые предпосылки как отдельной науки. Одним из таких направлений литературы является поэтика, отождествляющая в себе красноречие и поэтический стиль. Поэтика служит литераторам для образного описания реальности, эмоций, действий героев и поэтика в классической литературе имела название «*илми бадеъ*» (учение о художественных приёмах в поэзии). В своем произведении «Меъёр-ул-ашъар» Ходжа Насируддин Туси назвал поэтику «наукой красоты и красноречия» или «наукой о художественных приемах» и по нашим сведениям, это является одним из первых определений, данным поэтике в теории персидско-таджикской литературы [8, 5].

В классической персидско-таджикской литературе и современной таджикской литературе изначально поэтику признали отдельным направлением литературных наук. Известный исследователь классической литературы Абдунаби Сатторзода отмечает, что: «Те, кто в современный период в подражание арабоязычных ученых делит поэтику на три

отдельных ветви: *илм маани* (наука о смыслах), *илм баян* (наука об изложении) и *илм бадеъ* (наука о красноречии), сделали это наперекор поэтам Аджама [8, 6].

Известными произведениями, посвященными поэтике или персидско-таджикской риторике, согласно сведениям являются «Хадаик-ус-сихр фи дакаики-ш-шеър» Рашида Ватвата (первая половина 12 века), «Алмуджам фи мааири ашъари-л-Аджам» Шамсуддина Мухаммада Кайса Рази (год написания 1218-1233), «Рисолаи пирузи ва маколаи наврузи» (Трактат о победе и сказание о новом дне» Хамидуддина Наджати (14 век), «Меъёр Джамали ва мифтахи Абуисхаки» Шамса Фахра Исфахани (1344-1345х.), «Дакаик-уш-шеър» Али ибн Мухаммада, известного под псевдонимом Таджалхалави (приблизительно 14 век), «Хакаик-ул-хадаик» Шарафуддина Хасана ибн Мухаммада Рами Табризи (14 в.), «Бадаеъ-ул-афкар фи санаеъ-ил-ашъар» Камалуддина Хусайна Ваиза Кашифи (16в.), «Бадаеъ-ус-санаеъ» Атауллаха Махмуда Хусайни (1493м.), «Матлаъ-ул-улум ва маджмаъ-ул-фунун» Ваджидали Муджмали (19 в.) и др. [8, 8; 9, 167]. Опираясь на науку красноречия, поэтики и применяя их в своем творчестве, классические персидско-таджикские поэты создали величайшие поэтические произведения, покорившие читателя своей красотой и признаны шедеврами мировой литературы.

Одним из выдающихся поэтов XV века является Алишер Навои, творчеству которого ученые, литераторы и исследователи классической литературы дали высокую оценку, к примеру, «Из научно-литературного наследия Алишера Навои, оставленного потомкам на тюркском-древнем узбекском языке и персидско-таджикском языке можно сделать вывод, что он был одним из продуктивных поэтов и ученых своего времени, и признан в истории культуры и литературы узбекского народа выдающейся литературной личностью. Среди народов Средней Азии и за ее пределами он признан талантливым двуязычным поэтом, на тюркском языке сочинял под псевдонимом Навои, на персидском языке сочинял под псевдонимом Фани [4, 5].

Поэма «Фархад и Ширин» Навои написана в подражание поэм «Хосров и Ширин» Низами Гянджеви, «Ширин и Хосров» Амирхосрова Дехлави, «Хосров и Ширин» Абдурахмана Джами. Поэт указывает на это в поэме «Фархад и Ширин»

Дар ин майдон на осон размсозӣ,	***На поле этом нелегко сражаться,***
Намудан бо Низомӣ панҷабозӣ.	***С Низами в схватку рукопашную***
Кунад, албатта, чанги хеш ранҷа,	***вступать.***
Ба чанги ӯ занад ҳар кас, ки панҷа//	***Воистину, с собою будет он сражаться,***
	Если захочет с ним вступить в сраженье.

[2, 22].

Навои отмечает, что в поэзии нелегко соперничать с Низами, которого он в поэзии нарекает «львом», и схватка эта подобна схватке со львом:

Ба ҷанги шер бояд шери ҷангӣ,	***Со львом сражаться - по-львиному стоит***
Набошад шер агар, боре паланге бояд буд	***нападать***
	Коль нету льва, тигром иногда стоит
	***превратиться*.** **[2, 36]**

В поэме Навои также удостоил Низами сравнения со слоном – «пил»:

Низомӣ буд он пили воло,	***… Громадным слоном был Низами,***
Ки з-ӯ дури сухан шуд қадрболо...	***Жемчужины поэзии возвысились с ним.***
Чу хартумаш бимолад пил дарҳам,	***Когда хоботом он по коже потрет,***
Ба захмаш кай шавад сад пашша марҳам?!	***Не поможет ему и снадобье из ста мух?!***

[2, 22].

Также Навои сравнивает Амирхосрова Дехлави со слоном:

Чу ӯ пил аст, ҳинду низ пил аст,	***Если он слон, индиец тоже слон,***
Агар хурд аст, чун ӯ низ пил аст.	***Если мал, но он все же слон.***
Агар хурд ӯ зи фикри одамон аст,	***Пусть мал он в представлении людей,***
Вале аз бешаи Ҳиндустон аст.	***Но все же из индийских джунглей он***
…Бикун ғуфронпараст ин ҳар ду пилон!	***… Сделай милосердными этих двух***
Зи ғоми раҳматат сармаст гардон!	***слонов,***
Бубахшо бар Навоӣ низ шавкат!	***Опьяни их вином из кубка***
Расон дар вай аз ин ду пил қувват!	***благословенного,***
	Вознагради и Навои благом,
	Дай силу ему этих двух слонов **[2, 22].**

Известный исследователь узбекской классической литературы и творчества Навои Абдукодиров А. также указывает именно этот порядок – Низами, Амирхосров Дехлави и Джами, которому следовал Навои: «Навои в 12 главе прославил Низами и Хосрова Дехлави, в 13 главе - Джами [1, 5]. Великий поэт Навои был вдохновлен творчеством выдающихся поэтов и изящно обращается к виночерпию, чтобы тот черпал из вдохновения Джами и его поэмы «Хосров и Ширин» и в подражание ему написал поэму:

...Биё соқӣ, ки рафт аз ғонам ором,	***Приди виночерпий, душе покоя нет,***
Ба ёди ин ду пилон ор ду ғом!	***В память двух слонов неси два кубка.***
Ба ёди ҳар ду ман нӯшида ин ғом,	***В память обоих выпью я вина,***
Кунам мадҳи маи Ҷомӣ саранҷом	***Воспевая вино вдохновения Джами.***
	[2, 22].

В таджикском переводе поэмы «Фарход и Ширин» Алишера Навои, осуществленном Мухиддином Амин-заде – талантливым таджикским поэтом и переводчиком [2], поэма сохранила свою неповторимую художественную линию. В переводе поэмы на таджикский язык применение художественных приемов осуществлено умело и со знанием стилистики поэта. Наличие множества художественных приемов в поэме еще раз указывают на поэтическое мастерство и талант Навои.

В поэме применен художественный прием ***ташбих*** (сравнение), который является важнейшей стилистической особенностью персидско-таджикских газелей Алишера Навои-Фони, посредством которого можно ясно представить всю глубину и широту языковых и стилистических особенностей его творчества. Будучи уже состоявшимся поэтом и изучив в совершенстве традиции поэтов-предшественников, он стремился сочинять такие же великолепные газели. «Двуязычный поэт в основном применял такое художественное средство как сравнение» [4, 159-160].

В поэме «Фархад и Ширин» им сказано:

Шавад ангушт ҳамчун шаҳ савораш,	***И палец, словно шах на лошадь вскачет,***
Бугун бошад камар, нохун узораш	***Сустав - это стан, ноготь – лик*** **[2, 22].**

В этом бейте палец получил сравнение с «шахом», сустав на пальце сравнен со станом, ноготь получил сравнение с ликом. Однако вторая строка является истиарой, поскольку в ней нет средств сравнения.

Думашро карда дар рафтан чу байрақ,	***Словно знамя поднял кончик на ходу,***
Бувад чун гӯши худ сар то ба по шақ [2, 22].	***От кончиков ушей до ногт готов к труду***

В этом бейте кончик каляма сравнивается со знаменем, то есть калям готов к работе от своего начала до конца. В другом бейте:

Зи дурҳо карда пур яксар ҷаҳонро,	***Наполнил жемчугами весь мир,***
Ту гӯӣ, хайли ахтар осмонро.	***Словно звезды, рассыпанные по небу.***
На он сон гавҳаре, к-афтода бар хок,	***Словно не та драгоценность, что упала в грязь,***
Шавад помоли ҳар зоте чу хошок	***И под ногами животных пропала, как трава*** **[2, 22].**

В этом бейте слова «*ту гӯӣ*», «*чу*» являются средствами сравнения.

В этом бейте поэт слово уподобляет «жемчугу» , сравнивая их со звездами, рассыпанными по небу. Слово жемчуг, которое и упав в грязь, не может быть истоптано, словно трава. Слово «*гавхар*» (драгоценность) является метафорой, а слово «хошок» (сухая трава) является сравнением.

В следующем бейте поэт приводит два сравнения:

Ба олам рафта чун тӯтӣ баёнаш,	***Стихи его известны миру, словно говор певчей птички,***
Ба гардун рафта чун булбул фиғонаш	***Весь мир наполнен его стоном, словно трелью соловья*** [2, 23].

Навои изящно сравнивает поэта с певчей птицей и соловьем. В следующем бейте поэт сравнивает ребенка с драгоценностью (*дурр*) что является метафорой, рот сравнивается с перламутровой раковиной (*садаф*), то есть поэт описал радость и улыбку отца от встречи с новорожденным ребенком:

Ба он дурр чун падар наззора бинмуд.	***Когда взглянул отец на драгоценность эту,***
Даҳонаш чун садаф аз ханда бикшуд [2, 28].	***Открылся рот от радости, словно раковина перламутровая.***

В приведенном ниже бейте можно увидеть три сравнения: лицо, словно луна, возлюбленная, прекрасная словно солнце, конь, летящий словно ветер:

Чу моҳе ҳар якеро рӯи зебо,	***У каждой лик прекрасный, словно луна,***
Дар он хайл ӯ чу меҳри оламоро,	***И среди них она как солнце над землей.***
Давонд ӯ чун шамоли оташангез,	***Погнала она, словно ветер огненный,***
Таковарро ба сӯи мардумон тез [2, 55].	***Коня в сторону людей.***
Чу парвона ба гирдаш халқ дар ҷӯш,	***Как мотыльки парил вокруг него народ,***
Вале мехуфт ӯ чун шамъи хомӯш [2, 56].	***Однако спал он, как погасшая свеча.***

В другом бейте поэта также умело применил поэтическое сравнение:

Вазон шуд чун насими субҳгоҳӣ,	***Подул словно утренний ветерок,***
Ту гӯӣ, аз дили Фарҳод оҳе [2, 103].	***Фархада вздох, ворвавшись из сердца.***

В следующем отрывке поэт сравнивает состояние своего героя с статуей, раненным зверем:

Ба рӯяш чун назар андохт тимсол,	***Когда статуя посмотрела на ее лицо,***
Танаш гардид чун тимсол беҳол,	***Тело обмякло, словно статуя бездушная.***

Чу сайди тирхӯрда кард фарёд,	***Взвыло,словно раненный зверь,***
Бад-ин фарёд бехушона афтод [2, 56].	***После упало безсознания на землю.***

Или в другом поэтическом сравнении:

Рухаш шуд заъфарон чун лолаи зард,	***Пожелтело лицо, словно желтый мак,***
Бар он чун жола дурри ашки пурдард [2, 59].	***Стекают с него горькие слезы, словно град.***

Навои применял в своей поэзии и другие художественные приемы, например истиару (метафора). Метафора имеет сходства со сравнением, однако является продуктом развития скрытого сравнения. В литературе признана одним из видов иносказания, и различие между метафорой и сравнением можно увидеть в том, что в метафоре не упоминается сравниваемый объект, а указывается лишь сравнивающий [5, 83; 8, 161].

Навои признан мастером в применении истиары, и ученые признают, что «В газелях «Персидского дивана» часто встречается художественный прием истиара» [4,83].

В поэме «Фархад и Ширин» можно встретить множество бейтов с применением указанного художественного приема. К примеру,

Қалам, к-ӯ раҳнаварде ҳаст чолок,	***Калям – путник быстрый и умелый,***
Бувад манзил мар ӯро фавқулафлок.	***Его пристанище - выше небес.***
Бувад чун адҳами ваҳм ӯ ба рафтор,	***Повадками, словно конь гнедой, но нет,***
На адҳам, ҷардаи шабдезрафтор [2, 22].	***Это рыжий конь с повадками Шабдиза.***

В приведенном бейте *адҳам* означает гнедой конь [10, 42], а *ҷарда* – рыжий конь [10, 774,].

Поэт в этих бейтах называет *калям* (перо) быстрым и умелым путником, пристанище которого находится выше небес, сравнивает его с гнедым конем, скачущим подобно Шабдизу (конь Хосрова). В этом случае «быстрый и умелый путник», «рыжий конь с повадками Шабдиза» является истиарой, а словно конь гнедой - сравнением.

В другом бейте поэт приводит:

Саводи назми ӯ абри баҳорӣ,	***Его чернила – облако весеннее,***
Ба фарқи мардумон гавҳарнисоре [2, 23].	***Льющее на головы людей драгоценности***

В этом бейте поэт «весеннее облако» является истиарой, а «льющее на головы людей драгоценности» описанием каляма, то есть в этом бейте поэт использовал два художественных приема. В другом бейте автор применил четыре истиары:

Валадро дурру волидро садаф гӯй,	***Дитя – драгоценность, отец – перламутровая раковина,***
Падар бошад садаф, гавҳар халаф гӯй [2, 24].	***Отец – перламутр, а сын - его наследник***

В другом бейте Навои восхваляет Низами посредством истиары:

Низомӣ буд он пили воло,	***Низами был слоном великим,***
Ки з-ӯ дури сухан шуд қадрболо [2, 22].	***Слово драгоценное возвысивший до высот.***

В переносном смысле слово «*пил*» (слон) означает нечто огромное, не поддающееся сравнению, это существо ассоциируется с необычайной величиной и мощью.

В следующем бейте:

Чу бар он маҳ расид ин сон малоле,	***Когда настигла луну такая невзгода***
Зи сайри чарх шуд қаддаш ҳилоле [2, 59].	***От невзгод пути согнулась тонкая луна.***

В приведенном выше бейте слова «*маҳ*», «*ҳилол*» являются истиарой, которые означают возлюбленную и ее согнутый от невзгод стан.

Нагашта одамӣ ин сон гуҳаррез,	***Никто так не будет драгоценности***
Магар он ҳиндувизоди шакаррез [2, 23].	***рассыпать,***
	Лишь если он не из индусов сладкогласых

Мутазод (контраст) является художественным приемом, «... в словаре означает быть во вражде и несовместимости, и в целом относится к древней персидской литературе, в которой они приводят слова, противоречащие друг другу, как например «холодный и горячий», «свет и тьма» и пр. [8, 122: 5, 99]. Навои также умело использовал это прием в своем творчестве:

Чу санг андохт ҳар сӯй ошкоро,	***Раскидывая камни не скрываясь,***
Биёбад дӯст гавҳар, хасм хоро [2, 22].	***Найдет друг драгоценность, а враг – булыжник.***

В приведенном бейте художественный прием контраста выражен посредством слов «друг»- «враг», «драгоценность»и «булыжник».

В следующем бейте Навои приводит в контрасте слова «труд и заботы» и «сокровища и драгоценности»:

Намудам ҷамъ ман бо меҳнату ранҷ,	***Собрал я все трудом и заботами,***
Диҳад барбод ӯ ин махзану ганҷ [2, 24].	***По ветру пускает сокровища и драгоценности***

Или же:

Маҳи нав дар шабистонаш бишуд ҷой,	***Месяц новый в опочивалью вошел,***
Маҳи нав нест, меҳри оламорой [2, 25].	***Нет – не месяц это, это солнце, освещающее мир.***

В этом случае поэт противопоставляет луне солнце.

В другом бейте контраст наблюдается в применении словосочетаний «дилшодию бахт» (радость и счастье) и «корвони гусса» (караван печали):

Ба кишвар омада дилшодию бахт,	***Пришли в страну радость и счатье,***
Бубаста корвони ғусса з-он рахт [2, 26].	***Ушел караван печали из нее.***

В нижеприведенных бейтах встречается удивительный контраст: словосочетанию «рузи равшан» (ясный день) противопоставлено словосочетание «шаби тор» (темная ночь), а словосочетанию «шаби торик» противопоставлено словосочетание «рузи пуранвор»(ясный день), слову «об» (вода) - слово «огонь»:

Намуда рӯзи равшанро шаби тор,	***Стал ясный день темной ночью,***
Шаби торик чун рӯзи пуранвор,	***А темная ночь – лучистым днем.***
Зи об оташ фурӯзонида ҳар сӯ,	***Искрами летит огонь от брызг воды,***
Зи оташ обҳо пошида ҳар сӯ [2, 28].	***Из огня летят брызги во все стороны.***

Навои искусно использовал этот прием в своем творчестве, чтобы придать изящество и красоту. К примеру,

Ба ӯ беҳтар, ки карда дилрабоӣ,	***Ей лучше, чтобы своими чарами,***
Кунад аҳли вафоро бевафоӣ. [2, 141].	***Влюбленным отвечать неверностью.***
Ба зери по фитад гар нотавон мӯр,	***Если упадет под ноги муравей,***
Ба қатлаш гар занад сад аждаҳо зӯр [2, 141].	***Чтобы убить его сто чудовищ будут стремиться***
Шаҳу бечораи ин гуна кишвар,	
Шуда дар банди душман пой то сар,	***Все жители – от шаха до нищего***
Ба бандафтодагон ҷон карда таслим,	***Стали пленниками, с головы до ног***
Раҳогардидагонро мекушад бим [2, 142].	***Души пленников покорились судьбе,***
	Души спасшихся покрывает страх.

Гипербола. Абдунаби Сатторзода о художественном приеме гипербола отмечает: «Гипербола (*муболига*) в словарях поясняется как преувеличение в чем-то, в восхвалении или порицании, отражении чего-либо или кого-либо, и в частности это преувеличение в описании качеств или же приукрашивании чего-либо или какого-либо действия, преходящее меру [8, 111]. Иследователи художественной поэтики делят гиперболу на три вида: *таблиг, игрок* и *гулув*, к примеру: ***таблиг*** в словаре поясняется как совершенство слова и картины до высшего предела таким образом, чтобы было понятно разуму и привычно для него, … то есть в его совершенстве [8, 111]. К примеру Рудаки сказал:

Ҳар он замин,ки ту як раҳ бар ӯ қадам биниҳӣ,	***Каждой пяди земли, что ступала на нее твоя нога,***
Ҳазор саҷда барам хоки он замини туро [6, 23].	***Тысячу поклонений сделаю на пяди той.***

Игрок является второй степенью гиперболы и в словарях поясняется как отдаление и в частности означает то, что литераторы в описании кого-либо, чего-либо или какого-то действия полностью преувеличивают и описывают их таким образом, что уму непостижимо [8, 36]. К примеру Рудаки говорит:

Дили ман арзане, ишқи ту кӯҳе,	***Сердце мое словно зернышко, любовь твоя словно гора,***
Чӣ сойӣ зери куҳе арзанеро?! [6, 25].	***Зачем же зернышко молоть под горою?***

Поэт описывает свое сердце таким ничтожным, словно зернышко, и вопрошает, зачем возлюбленная перемалывает это зернышке силою горы.

Слово «***гулув***» в словаре означает не переходить предел и в частности означает безмерное преувеличение в слове. Например, Фирдоуси говорит:

Зи сумми сутурон дар он паҳндашт	***От копыт верблюдов в тех степях,***
Замин шуд шашу осмон гашт ҳашт [8, 112].	***Земля превратилась в шесть, а небо в восемь***

В поэме Навои также можно встретить это художественный прием:

Ба кӯҳаш рафт, карда ашк борон,	***Ушел в горы, слезы его текли как дождь,***
Тӯ гӯӣ, буд чун абри баҳорон! [2, 36].	***Словно текли из весеннего облака!***

В вышеприведенном бейте слезы сравниваются в весенним дождем, Фархад – герой поэмы сравнивается с облаком и вода – с селевым потоком. Приданию слову «ашк» (слезы) качества дождя является гиперболой. Слезы героя в поэме описаны как селевой поток, и являются одним из видов преувеличения – играком.

Ба зери пояшон бо гиря сар монд,	***С плачем склонился к их ногам,***
Чу сел аз дидаҳояш ашк резонд. [2, 95].	***Как селевой поток полились его слезы.***
Чу абр ӯ, сӯи кӯҳ овард чун майл,	***Словно облако он прилетел к горе,***
Биёмад об ҳам бар ҷӯй чун сайл. [2, 93].	***Потекла вода в ручье, словно селевой поток***

Состояние Фархада, услышавшего ложную весть о смерти Ширин, поэтом описана следующим образом:

Дамодам бо дареғи оташолуд	***Все больше горько сожалея, тлея в сухой***
Аз он хошок бурдӣ то фалак дуд.	***Траве дым горя до неба поднимался.***
Ба кӯҳ аз ашки ӯ шуд селрезе,	***С горы от слез его скатился поток,***
Чӣ бошад селрезе, растахезе [2, 157].	***Не просто поток, поток судного дня.***

Поэт описывает печаль и горе Фархада, словно пламя огня, поднимающееся ввысь и слезы его как поток в Судный день. Такое описание является гиперболой в высшей степени. В нижеследующем бейте поэт сравнивает вздох Фархада с молнией, которая сжигает все – от луны до рыб, то есть с небес до земли:

Магӯ тире варо ҳар барқи оҳе,	***Не называй его стрелой, вздох каждый -***
Кунад хокистар аз маҳ то ба моҳӣ [2, 23].	***это молния,***
	Сжигающая до тла все от луны до рыб.

Исследование вышеприведенных бейтов демонстрирует, что Алишер Навои умело и в особой стилистике создал образы, сюжет своей поэмы о Фархаде и Ширин, который не уступают по своей красоте и масштабу поэм Низами Гянджеви, Амирхосрова Дехлави, Абдурахмана Джами.

Выдающийся русский востоковед и литературовед Е.Э. Бертельс дав оценку взаимовлияния таджикской и узбекской литературы в процессе развития персидско-таджикской поэзии, отметил: «Персидско-таджикская поэзия, несомненно, на протяжении столетий оказывала огромное влияние на развитие и становление узбекской классической литературы. Однако узбекские поэты в XIV-XVI веках успешно сочиняли на двух языках – узбекском и персидском и сыграли важную роль в развитии персидско-таджикской классической поэзии. Развитие таджикской и персидской поэзии без исследования творчества Алишера Навои, Лютфи, Юсуфа Амири невозможно» [3, 7-8]. На основании этого, следует изучать и исследовать творчество величайших поэтов, в том числе Алишера Навои с этой точки зрения, и дать его творчеству достойную оценку.

Использованная литература:

1. Абдукодиров А. Мавляна Абдурахман Жомий и Мир Алишер Навои. - Худжанд: Нури маърифат, 2014. -208с.
2. Алишер Навои. Фархад и Ширин. - Худжанд: Нури маърифат, 2021. -540с.
3. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. "Psychological and pedagogical problems of activating the learning process." Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.

4. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.
5. Бертельс, Е.Э. Избранные произведения, Навоь и Джами Москва, Изд. «Наука», главная редакция восточной литературы, 1965, 499с.
6. Додарова Т.Ш. Тематика и художественные особенности газелей «Персидского дивана» Алишера Навои - Фани. –Душанбе, 2023,196с.
7. Зехни, Туракул, Искусство речи. –Душанбе, 2007. -286с
8. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
9. Рудаки Абуабдуллах. Деван. – Алма-ата, 2007. -256с.
10. Самарканди, Давлатшах. Тазкират-уш-шуара. Подг. Мухлиса Нуруллоева. – Худжанд: Ношир, 2015. -544с.
11. Сатторзода, А. Такмилаи бадеъ. - Душанбе, 2008. -890с
12. История литературы Ирана. Подг., введение и комментарии Худои Шарифова, Абдушукура Абдусаттара. Том 1. -Душанбе, 2001.
13. Словарь таджикского языка. Академия наук Таджикской ССР. -М: Советская энциклопедия, 1969. –Т.1,2.

ABDULLA ORIPOV LIRIKASIDA XALQONA USLUBNING QO‘LLANILISHI

Usarova Laylo Ibragimovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti
laylousarova14@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Abdulla Oripov ijodida bir qancha uslublar qatori xalqona uslubning qo‘llanilish, aynan ushbu uslub asosida yaratilgan lirik asarlar tahlili tahlil qilib berilgan. Maqolada adibning “Bahor” she’rining xalqona sozlardan foydalangan tahlili ko;rsatib berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Ritorika, poetika, voqelik, xalqona, lirika, peyzaj, she’r, uslub ijod, ona bag‘ri, o‘zbek ruhiyati, ifoda, badiiy asar, adabiy, peyzaj, badiiy ifoda.*

ABDULLA ORIPOV'UN LİRİKASINDA ULUSAL ÜSLUPUN UYGULANMASI

Usarova Laylo Ibragimovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti

Özet. *Bu makalede, Abdulla Aripov'un eserlerinde çeşitli üsluplar arasında halk üslubunun kullanımı ve bu üslup temelinde yaratılan lirik eserlerin analizi analiz edilmiştir. Makalede, yazarın "Bahor" şiirinin halk sözcüklerini kullanan bir analizi gösterilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Ritorik, poetika, gerçeklik, halkça, lirik, manzara, şiir, üslup yaratıcılık, anne bağrı, Özbek ruhu, ifade, sanat eseri, edebi, manzara, sanatsal ifade.*

ПРИМЕНЕНИЕ НАРОДНОГО СТИЛЯ В ЛИРИКЕ АБДУЛЛЫ ОРИПОВА

Усарова Лайло Ибрагимовна,
доцента Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье анализируется использование народного стиля наряду с несколькими другими стилями в творчестве Абдуллы Арипова, а также анализ лирических произведений, созданных на основе этого стиля. В статье представлен анализ стихотворения писателя "Весна" с использованием народных слов.*

Ключевые слова. *Риторика, поэтика, реальность, народная, лирика, пейзаж, стихотворение, стиль, творчество, материнское сердце, узбекская психика, выражение, художественное произведение, литература, пейзаж, художественное выражение.*

THE USE OF FOLK STYLE IN THE LYRICS OF ABDULLA ORIPOV

Usarova Laylo Ibragimovna,
Uzbekistan-Finland pedagogical institute associate professor

Abstract. *This article analyzes the use of folk style, along with a number of other styles, in the work of Abdulla Oripov, and the analysis of lyrical works created based on this style. The article presents an analysis of the poet's poem "Spring" using folk words.*

Keywords. *Rhetoric, poetics, reality, folk, lyrics, landscape, poetry, style of creation, mother's embrace, Uzbek spirit, expression, artistic work, literary, landscape, artistic expression.*

“Adabiyotshunoslik lug‘ati” mualliflarining fikricha: “Uslubda namoyon bo‘luvchi ijodiy individuallik badiiy asarning barcha sathlarida (badiiy matnning tuzilishi – ritorika, badiiy voqelikni yaratish prinsiplari – poetika) birdek ko‘zga tashlanadi. Ya’ni uslub badiiy shaklning unsuri emas, balki unga xos xususiyatdir. U asardagi shakl unsurlarining o‘z holicha emas, balki muayyan qonuniyat asosida yaxlitlikka birikishini ta’minlaydi, har bir unsurning butun tarkibidagi mohiyati va funksiyasini belgilaydi” [1]. Agar ushbu nazariy fikrlar xalqona uslubga tatbiq etilsa, u xalq tiliga xos ifoda tarzini, voqelikni tasvirlashning xalqona yo‘lini, xalqning ruhini tajassum etishi ayon bo‘ladi.

Abdulla Oripovning mashhur “Bahor” she’ri xalqona uslubning o‘ziga xos aks etgani bilan alohida ajralib turadi. Mana, she’rdan ayrim misollar:

Yellar ham uyg‘ondi ishqalab kaftin,
Oftob ham yuksaldi – tik kelar quyosh.
Tog‘lar ham yuk tashlab ko‘tardi kiftin,
Bezavol maysa ham silkitadi bosh.

Uyqudan uyg‘ongan yelning kaft ishqalashi – tashxisning betakror namunasi bo‘lgan ushbu satr chin ma’noda milliy ruh bilan sug‘orilgan. Zero, ayni shu odat – uyqudan turganda kaftni ishqalash o‘zbekkagina xos xususiyat ekani ma’lum. Bunday noyob xalqona ifodani shoir dabdurustdan o‘ylab topishi qiyin. Bu kabi quyma satrlar, odatda, yaxlit holda tug‘iladi. *Tog‘larning yuk tashlashi* –ular tepasidagi qorlar erishini ayni uslubda faqat o‘zbekona ifoda etadi. Metaforik tasvirni xalqona uslub zamiriga qura olish shoirdan katta mahorat talab qiladi. Yuqoridagi ikki satrda ana shunday san’atkorlik mukammal suratda namoyon bo‘lganini ta’kidlash kerak.

Hattoki tuyg‘usiz chirik xazon ham
Yashil po‘panakdan bog‘labdi qanot.

Abdulla Oripov – xalq tilining bilimdoni. U xalq orasida qo‘llanib, adabiy tilda faol bo‘lmagan noyob so‘zlarni xuddi qimmatbaho javohirni izlagan kabi nuktadonlik ila topadi, she’rda mahorat bilan qo‘llaydi. Yuqoridagi iqtibosda qo‘llangan *“po‘panak”* so‘zi xalq orasida tez-tez ishlatilsa-da, adabiy tilda kam kuzatiladi. *“Tuyg‘usiz chirik xazon”* va *“yashil po‘panak”* jumlalaridagi ma’no zidligi – tazod ham shoirning so‘zni san’at darajasida qo‘llay olishini ko‘rsatadi. Zero, “Individual uslub, stil, manera, albatta, birinchi navbatda, shoir shaxsi bilan, uning voqelikka o‘zicha mustaqil va original qaray olish qobiliyati bilan, o‘zi ko‘rgan muhim narsalarni original formada ifoda qilib berish iste’dodi bilan bog‘liq” [2]. Abdulla Oripov o‘z she’rlari bilan bu borada mislsiz salohiyat sohibi ekanini yaqqol isbotlay olgan ijodkor. Shoir she’rlarining tahlili ham ushbu fikrni tasdiqlaydi.

O‘zbekning ruhiyatini xalqona uslubda ifodalashni maqsad qilgan shoir tabiat va inson munosabatlaridagi mutanosiblikni quyidagicha talqin etadi:

Ona bag‘ri kabi iliqdir olam,

Harir hovur ichra yayrar dala-tuz.
Qoldi puchmoqlarda xazon yanglig‘ g‘am,
Demak, bahor keldi,
Kelmoqda Navro‘z.

Bahor kelishi bilan ona-tabiat uyg‘onadi, g‘am-tashvishlar shoir ta’biri bilan aytganda, *“puchmoq”*larda qolgan *“xazon”* yanglig‘ yo‘qola boradi. Qahraton qishning sovuq kunlarini uyquda o‘tkazgan tabiat quyoshning iliq taftidan jonlanadi. Yer qa’ridan kelgan issiqlik *harir hovur* bo‘lib ko‘tarilar va bunday go‘zallikni his etgan ko‘ngillardan, albatta, g‘am-tashvish yiroqlashadi. Shoir ana shu go‘zallikni *Ona bag‘ri, harir hovur, puchmoqlarda qolgan xazon* kabi xalq orasida keng ishlatiladigan jumlalar vositasida tasvir etadi. Bahorning kirib kelishi, tabiatning yashnashi, Navro‘z bayrami, haqiqatan ham, ko‘ngillarni quvonchga to‘ldiradi.

Quyidagi misralarda esa shoir o‘z tabiatini ifodalash uchun xalqqa tanish rivoyatlarga ishora etadi:

O‘zbekman, inshoolloh, iymonim butun,
Tilim qisiq emas bashariyatdan.
Kimgadir tengdirman, kimdandir ustun,
Zuvalam qorilgan samimiyatdan.

Inson tabiati uning *“zuvala”si* qanday yaratilgani bilan bog‘liq ekani haqidagi rivoyatlarga ishora etgan shoir o‘z qalbida samimiylik borligini inkor etmaydi. Haqiqatan ham, o‘sha samimiy tuyg‘ular shoirning chinakam iste’dodini ro‘yobga chiqardi. *Tili qisiq* iborasi salbiy ma’noni anglatishi ma’lum. Shoir bashariyatdan tili qisiq emasligini baralla ayta oladi, chunki iymoni but va o‘z xalqi oldida aybsiz, ayniqsa, o‘zbek ekanidan faxrlanadi. O‘z millatiga bo‘lgan cheksiz muhabbatini samimiyat bilan ifodalagan shoir ijodi shuning uchun ham xalq ko‘nglidan chuqur joy oldi.

Taralsa elimdan xushnud bir xabar,
Tabrik aylamog‘im, demak, muqarrar.
Mayliga nogohon kimdir tosh otgay,
Zarbi yuragimning tubiga botgay.
Elim, qadamingni har dam kuzatdim,
Goh o‘ychan, gohida xurram kuzatdim.
Gar sen daryo bo‘lsang – irmog‘ingdirman,
Lat yesang, og‘riqli barmog‘ingdirman.

Abdulla Oripov tabiatan xalq dardini o‘zining dardi kabi qabul etgan, shuning uchun ham o‘zini xalqning dard chekkan *“og‘riqli barmog‘”*iga qiyos etmoqda. Shoir o‘zini Vatanning og‘riqli barmog‘iga o‘xshatishiga sabab shuki, bu jumla bilan xalq uchun, Vatan uchun chinakam fidokor farzand ekanini ta’kidlamoqda. Maqsad – insonlarda fidokorona ruh bilan yashash hissini uyg‘otish! O‘zbek xalqining mard va jasur o‘g‘lonlari ota-bobolarimizdan qolgan ushbu tabarruk maskanni sadoqat bilan asrab-avaylasa, madaniy merosimiz va qadriyatlarimizni e’zozlasa, shoirning orzulari ham haqiqatga aylanadi.

She’rlarida xalq jonli tilidagi so‘zlardan unumli foydalangan shoir ayrim unutila boshlangan so‘zlarga go‘yo qayta jon baxsh etadi. Shoirning bu xizmati o‘zbek tili ravnaqi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Mana bu misralarda ham xuddi shu hodisani kuzatish mumkin:

Men sekin kuzatdim shitob dunyoni,
Nechog‘ omonatdir odamzot joni.
Qo‘ling endi oshga yetgani oni,
Boshingga nogahon cho‘qmor tushmasin .

Xalq hayotini tiyrak nigoh ila kuzatgan shoir uning taqdiri haqida qayg‘uradi. O‘zbek xonadonlarida farzandini voyaga yetkazib, ilm-hunarli, uyli-joyli qilib, ya’ni “og‘zi oshga yetgan” pallada omonatini topshirganlar ko‘plab uchraydi. Shoir farzandining baxtu kamolini ko‘rishni orzu

qilgan kishilarga uzoq umr tilagan holda ularning boshiga *cho‘qmor*, ya’ni o‘lim shabadasi, qora kunlar tushmasligini tilaydi. Xalqona iboralarni o‘z ijodida yuksak mahorat bilan qo‘llagan shoir qarilikni tan olib, keksalar tilidan shunday deydi:

Uchar qushlar uchdi-ketdi,
Qo‘llarimda pati qoldi.
Yoshlik ketdi, umrning ham
Sharti ketib, parti qoldi.

“Sharti ketib, parti qoldi” iborasi qarib, kuch-quvvati ketib qolgan, munkillagan kishilarga nisbatan ishlatiladi [5]. O‘zbek tilining ifoda imkoniyati nechog‘liq katta ekanini isbotlaydigan, o‘zbekcha so‘zning nafosatini o‘zida to‘liq mujassam etgan bu ibora orqali Abdulla Oripov o‘z umrining oxirlab borayotganiga ham nozik ishora qilganini payqash mumkin.

Shoirlik iste’dodining tabiati borliqdagi o‘zgalar ilg‘ay olmagan, hatto ilg‘ashi mahol bo‘lgan qonuniyatlarni, sir-sinoatlarni anglay bilish va mahorat bilan badiiy talqin etishda yaqqol namoyon bo‘ladi. “Bahor” she’rida Abdulla Oripovning ijodkor sifatidagi ayni shu fazilati mukammal aks etgan. Birgina misol:

Dilbar kelinchakning ko‘zida g‘ulu,
Zardolu shoxiga tashlar ko‘z qirin.
Barg aro shu’lalar kaftlarmikan u...
Bahor tetapoya go‘dakday shirin.
Yuksak arg‘uvonning uchida hilol
Paxmoq bulutlarni etadi nimta.
Qaydadir shoira kuylaydi behol:
– Ko‘nglim ham bu kecha oyday yarimta.

Iqtibos olingan satrlarda shoirning zakovati va iste’dodi to‘laqonli tajassum topgan. Er jinsiga mansub ijodkorning ayol ruhiyatini, undagi inja holatni bu qadar ingichka tushunishi kamdan-kam kuzatiladi. Boshqorong‘i kelinchak ruhiyati *(Dilbar kelinchakning ko‘zida g‘ulu, Zardolu shoxiga tashlar ko‘z qirin)* tasviri... Ko‘ngli qattiq qo‘msagan narsaga intizor, lekin hayo qilib turgan kelinchakka hatto barglar orasidagi shu’lalar ham zardolu uzayotgan kaftga o‘xshab ko‘rinishi – shoirning hatto ayol ruhiyatini ham nozik ilg‘ashi, bo‘lajak ona tuyg‘ularini daqiq tasvirlay olishi isbotidir. Ushbu satrlarni tahlil qilar ekan, adabiyotshunos Qozoqboy Yo‘ldoshev mana bunday yozadi: “Shoirning mahorati bu o‘rinda mim darajasiga ko‘tariladi: u aytmaydi, ishora bilan anglatadi. U imlab ko‘rsatgan joyd o‘zbek qizining tug‘ma andishasi, minglab yillik milliy madaniyati bo‘y ko‘rsatadi. Qanchalik g‘o‘ra yegisi kelmasin, buni boshqalarga bildirmaslik uchun fikru zikrini band qilgan o‘rikka ochiq qaramay, ko‘z qirini tashlash faqat o‘zbek qiziga xos milliy xususiyat bo‘lganidek, faqat Abdulla Orif bu holatda umr davomiyligi borligini ko‘ra va ko‘rsata bilgan milliy shoirdir” [3].

Bahorning *tetapoya go‘dakday shirin* tarzida sifatlanishi – ifodaning bu qadar injaligi, tasvirning bunchalik san’atkorona ekani Abdulla Oripov iste’dodining darajasi qanchalik baland ekani isbotidir. Bu tasvir aynan xalqona uslub va yuksak san’atkorlik uyg‘unligi mahsuli ekani jihatidan ham qimmatli. Professor Nurboy Jabborov topib aytganidek: “Abdulla Oripov ohori to‘kilmagan tashbihlar qo‘llaydi, mavzuga hech bir ijodkorda kuzatilmagan uslub va mezonlar asosida yondashadi”.

Uvada kamzulda billur tugmaday
Bulutlar ortidan boqadi yulduz.
Qaydadir yurtini eslab ingrar nay,
Qaydadir qo‘zigul yoradi ildiz.
Qaydadir gulshandan axtarib visol
Yel kezar – tog‘larning go‘zal arvohi.
Shoirning dilrabo baytlari misol

Oh tortib tizilar turnalar gohi.

Bulutlarni uvada kamzulga, ular ortidagi yulduzni billur tugmaga o‘xshatish – Abdulla Oripovgacha birorta ham shoirda uchramagan ohorli tashbeh! Shoir tabiatga jon ato etadi go‘yo. Ijodkor satrlarini o‘qir ekan, tasvirlanayotgan ob’ekt o‘quvchi ko‘z o‘ngida yorqin obrazlar orqali suvratlanadi. She’r muhibi ruhiyatida sirli bir jarayon kechadi. Beixtiyor olamga o‘zgacha, teranroq nazar bilan qaray boshlaydi. Har kuni ko‘rib, bilib yurgan narsalari aslida u o‘ylagandan ko‘ra go‘zalroq va mukammalroq ekanini his etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Quronov D. Mamajonov Z. Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 341.
2. Sharafiddinov O. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 519.
3. Jabborov N. Zamon, mezon, she’riyat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2015. – B. 129.
4. Yo‘ldoshev Q. So‘z yolqini. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU. – B.251.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2007. – B. 228.
6. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316 https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444
7. Nasirov, A. N. (2020). Artistic chronotope interpretion in Odil Yakubov’s novels. Academicia: An Internatioonal multidisciplinary Research journal ISSN222-49-7137. *Impact Faktor SJIF*, *7*, 498-501.

BOBUR SHE’RIYATI VA ADABIY TA’SIR MASALASI

Xolikulova Gulsanam Yorqulovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi
gulsanamyorqulovna@mail.ru

Annotatsiya. *Adabiy ta’sir va ijodiylik bir ijodkor adabiy merosining boshqa ijodkor asarlari yaralishiga, o‘z badiiy niyatlari, ijodiy g‘oyalari uchun maqbul poetik shakl, mazmun topa olishiga, bir necha tillarda ijod etishiga zamin bo‘ladi. Bu kabi adabiy, ijodiy ta’sir shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning she’rlari ta’sirida vujudga kelgan asarlar misolida ham kuzatiladi. Mazkur maqolada Boburning Xoja Kalon, Kamoliddin Binoiy, Xoja Abulbaraka Firoqiylar o‘rtasidagi she’riy yozishmalari tahlil etildi va umumlashma xulosalar berildi.*

Kalit so‘zlar. *Bobur, adabiy ta’sir, turkiy va forsiy adabiyot, ikkitillilik, badihago‘ylik.*

BABUR'UN ŞİİRİ VE EDEBÎ ETKİSİ SORUNU

Kholikulova Gülsanam Yorkulovna,
Sharof *Rashidov Semerkand devlet üniversitesi'nde doçent,*
filoloji bilimleri adayı

Özet. *Edebi etki ve yaratıcılık, bir yaratıcının edebi mirasının diğer yaratıcılar tarafından kullanılmasını, sanatsal amaçları ve yaratıcı fikirleri için kabul edilebilir bir şiirsel biçim ve içerik bulunmasını ve birçok dilde yaratılmasını sağlar. Bu tür edebî ve yaratıcı etkilenme, hükümdar ve şair Zahiriddin Muhammed Babür'ün şiirlerinden etkilenerek ortaya çıkan eserlerde de görülmektedir. Bu makalede Babür'ün Hoca Kalon, Kamoliddin Binoi ve Hoca Ebulbaraka Firoki ile olan şiirsel yazışmaları incelenmekte ve genel sonuçlara varılmaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Babür, edebi etkilenme, Türk ve Fars edebiyatı, iki dillilik, Badihagoy.*

ПОЭЗИЯ БАБУРА И ПРОБЛЕМА ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ

Холикулова Гульсанам Ёркуловна,
доцент Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова, кандидат филологических наук

Аннотация. *Литературное влияние и творчество создают основу для того, чтобы литературное наследие одного творца привело к созданию произведений других творцов, чтобы он мог найти приемлемую поэтическую форму и содержание для своих художественных намерений и творческих идей, чтобы творить на нескольких языках. Подобное литературное и творческое влияние наблюдается и на примере произведений, созданных под влиянием стихов правителя и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. В данной статье анализируется поэтическая переписка Бабура с Ходжой Калоном, Камолиддином Бинойи и Ходжой Абулбаракой Фироки и делаются обобщенные выводы.*

Ключевые слова. *Бабур, литературное влияние, тюркская и персидская литература, двуязычие, импровизация.*

THE ISSUE OF BABUR’S POETRY AND LITERARY INFLUENCE

Kholikulova Gulsanam Yorkulovna,
associate professor of Sharof Rashidov Samarkand state university, candidate of philology

Annotation. *Literary influence and creativity are the basis for the creation of works by one creator, the ability to find an acceptable poetic form and content for one's artistic intentions and creative ideas, and the creation of works in several languages. Such literary and creative influence is also observed in the example of works created under the influence of the poet Zahiriddin Muhammad Babur. This article analyzes Babur's poetic correspondence between Khoja Kalon, Kamoliddin Binoiy, and Khoja Abulbaraka Firoqiy, and provides generalized conclusions.*

Keywords. *Babur, literary influence, Turkic and Persian literature, bilingualism, improvisation.*

Qadim zamonlardan boshlab turli xalqlar, millatlar o‘rtasida yaqin iqtisodiy, madaniy aloqalar mavjud bo‘lgan. Bu yaqinlik ilm-fan, badiiy adabiyot sohasida ham o‘z ifodasini topgan. Biror ijodkorning asarlari ikkinchi bir ijodkorga o‘z badiiy niyatlari, o‘zi izlayotgan ijodiy g‘oyalari uchun maqbul poetik shakl, mazmun topa olishiga zamin bo‘lgan yoki unga javoban yaratilgan. Bu kabi adabiy, ijodiy ta’sir shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning she’rlari ta’sirida vujudga kelgan asarlar misolida ham kuzatiladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur fors-tojik shoirlari bilan bog‘liq yozishmalarida o‘zining turkiy she’rlari orqali ularning turkiyda ijod etishiga turtki bergan bo‘lsa, ba’zan teskarisi. Ya’ni fors-tojik tilidagi she’rlar sabab Boburning o‘zi ham shu tilda baytlar yaratadi. Boburning amir Xoja Kalon bilan o‘zaro yozishmalari bunga misol bo‘ladi. Xoja Kalonning Hindistonning noqulay ob-havosiga dosh berolmay G‘azni va Kobulga qaytishga qaror qilgandagi munozarali yozishmasi bunga yaqqol dilildir. Xoja Kalondan forsiy bayt:

Agar baxayru salomat guzar zi Sind kunam,
Siyohro‘y shavam, gar havoi Hind ko‘nam.

Zahiriddin Muhammmad Boburdan turkiy javob:

Yuz shukr de, Boburki, karimu g‘affor,
Berdi senga Sindu Hindu mulki bisyor.

Issig‘lig‘ig‘a gar sanga yo‘qtur toqat,
Sovuq yuzini ko‘ray desang G‘azni bor.

Asardagi bu ikki she’riy parcha Boburning o‘z atrofidagi kishilar bilan oddiy maktub tarzida emas, balki podshoh va amir o‘rtasidagi yozishmalarning ijodkorona ruhda amalga oshirilganligini hamda Boburning badihago‘yligini ham ko‘rsatadi. Bu yozishma Hasanxoja Nisoriyning “Muzakkiri ahbob” tazkirasida batafsilroq va biroz farqli berilgan. “Podshoh uni Hinddan G‘azni va Qobul hukumatini boshqarish uchun yuborganlar. O‘shanda ketayotib ushbu matla’ni yozib jo‘natgan ekan” deya Xoja Kalonning Hindistondan ketishi Bobur buyrug‘iga ko‘ra bo‘lganligini izohlanish barobarida yuqorida “Boburnoma”dagi bayt va ruboiy keltiriladi. Hasanxoja Nisoriyning tazkirasida Boburning kinoya mazmunli ruboiysiga Xoja Kalonning bir turkiy ruboiysi va bir forsiy bayti ham ilova qilingan va quyidagicha izohlangan: “Mir Kalonbek unchalik istarasi issiq kishi emas ekan, Shuning uchun podshohning aytganlarini o‘ziga olib, javobida yozibdi, ruboiy:

Izhori latofatu zarofat qilasiz,
Har nuktada yuz tuman kinoyat qilasiz.
Gar Hind ishi tarskori emas, ne uchun,
Issig‘ yerdin sovuq zarofat qilasiz?

Bobur podshohga bu so‘zlar og‘ir botib, javobida hech narsa yozmabdi. Mir Kalonbek bu sukutdin hadikka tushib, manavi matla’ni yozib yuborgan ekan. Matla’:

Ey podshohi xubon, tokay kuni tag‘ofil,
Yodi namekuni hech az oshiqoni Kobil.

Mazmuni: *Ey xo‘blar podshohi, qachongacha bizga nisbatan g‘aflatda bo‘lasan? Kobullik oshiqlarni hech bir esga olmaysanmi?”*[3, 103]

Ushbu she’riy namunalar asosida aytish mumkinki, Bobur singari Xoja Kalon ham fors-tojik va turkiy tillarida bemalol ijod eta oladigan “Panohiy” taxallusli mahoratli zullisonayn shoir bo‘lgan.

Yoki yana bir misol. “Boburnoma”da 1509-1510 yil voqealari tasvirida Boburning Bajavr qo‘rg‘onini egallagach, u yerga Xoja Kalonni yuborgani hamda bir-ikki kundan keyin forsiy tildagi qit’ani yaratib, unga jo‘natgani aytilgan. Asarda bu quyidagicha bayon etiladi: “Yakshanba kuni, oyning o‘n to‘rtida Xoja Kalong‘a tug‘ inoyat qilib, Bajavr qo‘rg‘oniga ruxsat berildi. Xoja Kalong‘a ruxsat bergondin bir-ikki kun so‘ng bug‘ina qit’a xotirg‘a keldi. Xoja Kalong‘a bitilib yiborildi.

Qaror-u ahd ba yor inchunin nabud maro,
Gazid hajru maro kard beqaror oxir.
Ba ishvahoi zamona chi chora sozad kas,
Bajavr kard judo yorro zi yor oxir”.[9, 163]

(Mazmuni: Mening yor bilan ahdu qarorim bunday emas edi-ku, Oxirda hajri chaqib, beqaror qildi meni. Zamona ishvalariga kishi nima chora ыiladi? Oxirda Bajavr yorni yordan judo qildi)

Xoja Kalon bilan bog‘liq yana bir misol. Bobur Bajavr qo‘rg‘onida bo‘lgan amiri Xoja Kalonga yo‘llagan farmoni hoshiyasiga Xoja Hofizning ushbu baytini o‘z qo‘li bilan yozib, Sulton Tarohiydan berib yuboradi. “Ushbu majlisda o‘q Sulton Tarohiydin bu sorig‘a kelgan kayfiyatni mashruh bitib, Bajavrg‘a Xoja Kalong‘a yiborildi. Farmon hoshiyasida bu baytni bitidim:

Sabo ba lutf bigo‘ on g‘azoli ra’noro,
Ki sar ba ko‘hu biyobon tu dodai moro”.

(*Mazmuni: Ey tong yeli, u go‘zal ohuga yumshoqlik bila aytki, bizni tog‘u sahrolarga uloqtirgan sensan*).[9, 178]

Ma’lum bo‘ladiki, “Boburnoma”da muallifning ayrim turkiy va forsiy she’rlari badiha (ekspromt) tarzida yaratilgan. Masalan, Bayana qo‘rg‘onini egallashga kirishgan Bobur qo‘rg‘on amiriga va’da va tahdid bilan ushbu forsiy qit’ani badiha tarzida yozib, Qalandar piyoda ismli kishi orqali yuboradi:

Bo turk siteza makun, ey miri Bayana,
Cholokiyu mardona turk ayonast.
Gar zud nayoiyu nasihat nakuni go‘sh,
Onjoki ayonast chi hojat ba bayonast.

(*Mazmuni:Ey Bayana miri, turk bilan o‘ynashma, turkning epchilligi va mardligi hammaga ayon. Agar tez kelib nasihatni quloqqa olmasang, ayon bo‘lgan gapni bayon qilishning nima hojati bor).* [9, 222]

Bobur turli mazmundagi yozishmalarida ham turkiy, ham fors-tojik tilidagi baytlardan unumli foydalangani holda ikkinchi tomonni mushoiraga ham chorlaydi. Bunga yaqqol misol qilib Boburning fors-tojik shoiri Kamoliddin Binoiy bilan ilk uchrashuvidagi savol-javob mazmunida yaratilgan baytlarini olishimiz mumkin. Bobur Samarqandni ikkinchi marotaba egallaganda, Shayboniy huzurida ma’lum muddat mulozim bo‘lgan Kamoliddin Binoiy uning huzuriga keladi. Boburning ulug‘ amiri Qosimbek undan gumonlanib, Samarqandda qolishini xohlamasdan Shahrisabzga yuboradi. Keyinchalik Kamoliddin Binoiyning fazilatli kishi ekanligi va hech qanday gunohi yo‘qligi ayon bo‘lgach, Bobur uni Samarqandga chorlaydi. Samarqandga qaytib kelgan Binoiy o‘zining qasida, g‘azal, ruboiylari va turli navolar bilan Boburni xursand kilganligi, ular o‘rtasida zullisonayn shaklda she’riy mushoira bo‘lganligi “Boburnoma”da shunday tasvirlangan: “Doim qasida va g‘azal o‘tkarur edi. Navoda bir amal mening otimg‘a bog‘lab o‘tkardi. O‘shul asnoda bir ruboiy aytib o‘tkardi. Ruboiy:

Ne g‘alla maro k-az o‘ tavonam no‘shid,
Ne muhmali g‘alla to tavonam po‘shid,
Onroki na xo‘rdanastu ne po‘shidan,
Dar ilmu hunar kujo tavonad ko‘shid.

(Mazmuni: *Na yegulik g‘allam bor va na kiyinishga asragan kiyimim bor. Yeydigani, kiyadigani bo‘lmagan kishi ilm va hunarga qanday urina olsin).*

Ul fursatlarda birar, ikkirar bayt aytur erdim. Vale g‘azal tugatmaydur erdim. Birgina turkiy ruboiy aytib yubordim.

Ruboiy:

Ishlar bori ko‘nglungdag‘idek bo‘lg‘usidur,
In’omu vazifa bori buyrulg‘usidir,
Ul g‘allau muhmalki deb erding, berdim,
Muhmalg‘a bo‘yu g‘alladin uy to‘lg‘usidur.

Mulla Binoiy bu ruboiyning so‘ng‘gi misraining qofiyasini radif qilib, o‘zga qofiya bila bir ruboiy aytib o‘tkardi:

Mirzomki, shohi bahru bar bo‘lg‘usidur,
Olamda hunar birla sar bo‘lg‘usidur.
Bir muhmal uchun muncha inoyat bo‘ldi,
Musta’mal agar desam, nelar bo‘lg‘usidur”. [9, 81]

Qizig‘i shundaki, bu mushoiraga o‘sha kezlarda Shahrisabzdan Samarqandga kelgan Xoja Abulbaraka Firoqiy ham qo‘shilib, Kamoliddin Binoiyning jovobiga e’tiroz tarzida “o‘shul radif va qofiyada aytmoq kerak edi” deya, o‘zi quyidagi turkiy ruboiyni yaratadi:

Bu javrki qildi davr surulg‘usidur,
Sultoni karam bu uzrni qo‘lg‘usidur,
To‘kulgan agarchi to‘lmas, ey soqiy,
To‘kulgonimiz bu davrda to‘lg‘usidur.[9, 82]

“Boburnoma”dan olingan ushbu parchalardan ma’lum bo‘ladiki, she’riyat maydoniga endigina kirib kelayotgan yosh Bobur Binoiyning ijtimoiy xarakterga ega, murojaat mazmunidagi forsiy ruboiysiga javob tarzida o‘zining ilk tugul turkiy ruboiysini yaratadi. Boburning ruboiysi ta’sirida yana ikkita turkiy ruboiy vujudga keladi. Biri fors-tojik shoiri Kamoliddin Binoiyniki, ikkinchisi Xoja Abulbaraka Firoqiyniki. “Boburnoma”da yozilishicha, Binoiy Bobur ruboiysining “so‘ng‘gi misraining qofiyasini” radif qilib olib, ruboiy yaratadi. Bizningcha, shu o‘rinda matniy xatolik o‘tgandek. Ya’ni so‘nggi misrasining (to‘lg‘usidur) emas, balki birinchi misrasining qofiyasini, ya’ni “bo‘lg‘usidur” so‘zini radif qilib olgan. Binoiy Boburdan ilhomlanib, unga izdoshlik asosida o‘zining ijtimoiy mazmundagi turkiy ruboiysini yaratadi va o‘zining nafaqat forsiyda, balki turkiyda ham qalam tebratgan zullisonayn shoir ekanligini ko‘rsatadi.

Bu misollarning barchasi Zahiriddin Muhammad Boburning fors-tojik tilidagi adabiyotga bo‘lgan qiziqishi va munosabatini ko‘rsatishi bilan birga, turkiy va forsiy tillaridagi asarlari bilan ijodkorlarga adabiy ta’sir etib, ularni ikki tilda asarlar yozishga ruhlantirganligini, shuningdek, o‘z saroyida vujudga kelgan adabiy muhitda zullisonaynlikning shakllanishi va rivojlanishining ayrim asoslarini ham belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Азимджанова С. Индийский диван Бабура. -Т.: Фан, 1966. – Стр.127.
2. Алиев Г.Персоязычная литература в Индии. -М.: Наука, 1968. Стр.248.
3. Ҳасанхожа Нисорий. Музаккири аҳбоб. Тазкира. -Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 344.
4. Иномхожаев Р. Тюрко-персидское двухязычие в литературной жизни Индии XVI в. -Т.: Фан, 1993. – 210 стр.
5. Иномхожиев Р. Бобур ва Ҳиндистон туркийзабон адабиёти.// Адабий мерос.-Т.: 1991. 4-сон. 13-19-бетлар.
6. Низомиддинов Н. Буюк Бобурийлар тарихи (XVI-XIX аср).–Т.: Fan va texnologiya, 2012, -Б.516.
7. Низомиддинов Н.Ғ. Бобурийлар даври Ҳиндистон туркий тили ва адабиёти. -Т.: А.Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи, 2010. – Б. 332.
8. Холиқулова Г. Бобур адабий муҳити ва унинг манбалари.//Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 30.11.2021. №10. 974-981-бетлар.
9. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. -Т.: Шарқ, 2002. -Б.336.
10. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.

HALK UZUN HİKAYELERİ VE DESTAN TÜRLERİN MÜŞTEREK VE FARKLI YÖNLERİ

Yuldoşeva Saodat Azizovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti
saodat.yuldosheva@mail.ru
ORCID: 0009-0008-0164-906X

Özet. *Sözü geçen makalede halk kitapları sırasına giren halk hikayeleri ve destanların benzer ve farklı cihetleri teker-teker tahlil edilmiş. Bunların yanında K. Tohirov, N. Mallayev, S. Zufarov gibi bilim adamların bazı hikayeleri ve destanları hakkındaki düşüncelerine itibar edilmiş. Halk hikayelerin yaratılmasının sebepleri getirilip, bu türün kendine özgü özel alametleri açıklanmış.*

Anahtar kelimeler. *Halk kitapları, hikaye, destan, terim, karşılaştırmalı tahlil, yaşayış işaretler, konu, kompozisyon, konu.*

XALQ HIKOYALARI VA DOSTONLARNING UMUMIY HAMDA FARQLI TOMONLARI

Yuldosheva Saodat Azizovna,
O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada xalq kitoblari sirasiga kiruvchi xalq ertaklari va dostonlarining o‘xshash hamda farqli jihatlari birma-bir tahlil qilingan. Shuningdek, ayrim qissa va dostonlar haqida Q.Tohirov, N.Mallayev, S.Zufarov kabi olimlarning fikrlari ham e’tiborga molik. Xalq ertaklarining yaratilishi, bu janrning o‘ziga xos belgilari izohlangan.*

Kalit so‘zlar. *Xalq kitoblari, qissa, doston, atama, qiyosiy tahlil, hayotiy belgilar, mavzu, kompozitsiya, mavzu.*

НАРОДНЫЕ КНИГИ И ДАСТАНЫ, ИХ ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ

Юлдошева Саодат Азизовна
доцент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье подробно анализируются сходства и различия между народными сказками и эпосами, относящимися к категории народных книг. Также заслуживают внимания мнения таких ученых, как К.Тохиров, Н.Маллаев, С.Зуфаров о некоторых повестях и дастанах. Приводятся причины создания народных сказок и объясняются особенности этого жанра.*

Ключевые слова*. Народные книги, повесть, эпос, термин, сравнительный анализ, жизненные признаки, тема, композиция, тема.*

LONG FOLK STORIES AND TYPES OF EPICS SIMILAR AND DIFFERENT ASPECTS

Yuldosheva Saodat Azizovna
associate professor at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *In the mentioned article, the similar and different aspects of folk tales and epics, which are among the folk books, were analyzed one by one. In addition, the opinions of scientists such as K. Tohirov, N. Mallayev, S. Zufarov about some of the stories and epics are respected. The reasons for the creation of folk tales are presented and the special signs of this genre are explained.*

Keywords. *Folk books, story, epic, term, comparative analysis, life signs, subject, composition, topic.*

Halk kitapları sözlü ve yazılı edebiyatı bağlanmış olan eserler serisi olup, içinde yine değişikli türdeki eserleri (destan, uzun hikaye, fıkra, şarkı, atasözü gibi tür şekilleri, nesir, nezim, liro-epik gibi türler)’i birleştirir. Sonraki yıllarda halk kitapları dayanağı altında çok destan ve uzun hikayeler yayınlandı. Onların anlamı ile tanışdığımızda halk hikayeleri ve destanları kendine özgü edebi tür olduğu belirlenir.

Halk kitapları serisine giren hikayeler nasıl yaratılmış ve onların kendine özgü nasıl tür işaretleri var? Belliki, her hangi tür kendisi çıkmıyor. Devir ihtiyacı hemde halkın manevi idrakına uygun gelen, onların menfaatları, görüşlerini terennüm eden eserlere ihtiyac olduğu için yeni türdeki eserler yaratılmış. Böyle eser şekillerinden biri hikaye türüdür.

Hikaye-terim gibi arapça söz olup, hikaye, herhangı bir şehis hakkında konuşmak gibi anlamlarını açıklamak ile birlikte, sözlü ve yazılı edebiyatın münferit sahası olan edebi tür anlamını anlatır. “Yazınbilim terimleri” sözlüğünde: “ Hikaye-rivayet usulunda yaratılmış edebi ve tarihi efsanevi eserdir. Mesela, “Kissai Sayfulmuluk- Sayfulmuluk Hikayesi”. Böyle eserleri yaratıcılar – hikaye yazarlar, onları halka okup, söyleyip verenler hikaye okuyucusu diye söylenmiş”, - gibi tarif verildi(1). Hikaye köhne tarihe sahip olan tür olsada, kendi özelliği ile münferit tür olarak oluşturmamış. Geçmiş sanatçılar hikayeleri terim olarak rivayet, olay, durum anlamlarıda anlamışlar. M. Kaşğari, Kütb Harazmi, A. Nevai, Muhammad Salih, Babur, Nişati, Agahi gibiler hikaye dediğimizde esasen doğuda ünlü olan konuları anlatmışlar. Ünlü efsane, rivayet ve hikayeleri genişleştirip, yeniden işleş: Mümtaz destanları halk diline yakın sade üslüpte tanımlamak hemde başka halk edebiyat örneklerini kendi zevkimize, seviyemize uygulayıp serbest bedii tercümanlık işlerini yoğunlaştirirdi. Mesela, “Yusuf ve Züleyha”, “Leyla ve Mecnün”, “Ferhad ve Şirin” gibi

"sayar" konular değişikli türdeki eserlerin anlamını anlatıp gelmiş. Onların icadı şekline bakıp hikaye, rivayet, destan diye de söylenmiş. Eğer eser mesnevi şeklinde yazılmış olsa, doğrudan doğru mesnevi diye söylenmiş. Doğu edebiyatında hikaye söylediğimizde, daha çok bir kişi maceraları hakındaki hikaye konuşulmuş.

Edebi sahada hikayelerin yaratılmasına belli sebepler vesilesi görevini yapmış.

-XVI yüzyıla kadar farsça-tacikça ve türk edebiyat yaratılmış nesir eserler dil ve ideolojik yönlerden karmaşık olup, o zaman okuyucusu için zorluk çıkarmış.

-geçmiş devir sanatçıları daha çok şiirsel türlerde eser yazmışlar, bu yüzden okuyucunun konulu eserlere olan ihtiyacını kandırmak gerek olmuş.

-Basit halkın az adetlerde yazılmış mümtaz nesir eserlerden zevk alma imkaniyeti sınırlanmış.

-Devir talebi hemde halkın manevi idrakına uygun olan, onların menfaatlarını, görüşlerini terennüm eden, karmaşık felsefi tefekkürden göre basit, ilginç ve ibretli olaylara zengin eserlere talep çoğaldı.

-Halk arasında ünlü tarihi şehisler hakkında çok icadı örneklerin yaratıldığı hemde umum arasında geniş yayılması onları bütün bir konu çizgisine dizmesini öngörürdü.

-Doğuda ünlü olan konuların halka sade dilde söylenip, yeniden işlenmek ihtiyacı ortaya çıktı.

-Dinsel istilaları, akideleri hayata tatbik etmesi için edebiyat vasitesinde halk diline girmesi kullanışlı olduğu için ulus arasında kendi tasavvufı görüşleri, gayeleri ile tanınmış sanatçılar hayatı ve faaliyeti hakkındaki konular iri türde ifadelenmesini talep ederdi. Bize göre, söylenen yukarıdaki kaynaklar edebi meydanda yeni gaye ve anlamı anlatan türün ortaya çıkmasını sagladı.

Yazın bilimci K.Tohirov hikayeleri öğrendiği zaman, onları tür olarak aşk-macera hikayeler, tarihi hikayeler, bedii-biyografik hikayeler, kahramanlık, vatanperverlik konudaki hikayeler, dinsel-didaktik hikayelere bölebiliriz diye, her bir grupa giren hikayeleri adıyla kaydederdi.(2)

Destan ve hikaye türlerinin arasındaki ilişkisi hakkında konuştuğumuz zaman, bilim adamlarımızın aşağıdaki düşüncelerine baksak: "Nevai" destanlarını halk hikayeleri-halk kitabı gibi olması, onların hile sade dil ve üslüpte yazıp, okuyuculara sunması büyük şair ve mütefekkiri halka yinede yaklaştırdı, onun eserlerini herkese dağıttı. Mir Mahdum tarafından kitap olarak yayına hazırlanmış "Nesri Hamsai benazir", Mahzun yaratmış "Şehzade Ferhad ve Şirinin uzun hikayesi" hemde Ömer Bokiy çalışmış "Ferhad ve Şirin","'Leyla ve Mecnün" şöyle eserlerdir,- diye kaydetmiş N. Mallayev. Bilim adami " Ömer Bokiy Nevai destanının gayeli mahiyetini saklaması, olaylar anlamı ve silsilesini, suretler karakteri ve niteliğini mümkün kadar orijinala uygun vermeye çalışmışlar ve buna bile sahip çıkmışlar",-diye açıklamış(3:241 sayfa). Orta ve yakın doğu ülkelerde, bunların yanında Orta Asya halkları arasında Hatami Toyi hakkında da bir kaç eserler yaratılmış. Bunlardan biri " Tatar halkı arasında geniş dağıtılmış köhne destan-hikayelerden biri "Hatami Toyi" destanıdır",-diye söylemiş Safa Zufarov (4:32-sayfa). Bilim adamı eser hakkında konuşması zamanında destan ve hikaye terimlerini düzenli kullanır. Yüsüf ve Züleyha sevgisini terennüm eden eserler de yeterli derecede olup, onlar: Rabğuzi(uzun hikaye), Ali(hikaye), Hiravi(destan), Cami(destan), Andalip (hikaye), Mulla Yüsüf Yorkandi (destan), Dürbek (destan), Mulla Nefes (hikaye) gibileri yaratmış farklı biçim ve levhalara zengin eserdir. K. Tahirov XVIII yüzyılda yaşamış ve özbek hemde türkmen halkları arasında ünlü olan şair Nurmuhammad Andalip'in "Yüsüf ve Züleyha" hikayesini incelendiği zaman esere nisbeten "Hikaye" ve "Destan" terimleri düzenli kullanılır: 'Nurmuhammad Andalip heryerde kendi eserinin ismini "Yüsüf ve Züleyha hikayesi" , "Yüsüfi Siddiki Züleyha", "Yüsüf birle Züleyha" hikayesi gibi isimler ile adlanır ve şuna uygun başka eserlerde kendi kölesini sevmiş olan bir kadın olarak açıklanmış Züleyha, Andalip destanıda tam bedii suret –gerçek sevgi, vefa-sadakat, acıma-şefkat, letafet, alçak gönüllük timsalı olan bir bayan sureti derecesine yükselmiş (2:12-sayfa). Gördüğümüz gibi, yazın bilimcilerimizin yorumlarıda "destan" ve "hikaye" terimleri düzenli kullanılmıştı. Bu ise bir konunun her iki tür için esas olduğunu söyleyebiliriz.

Yazın bilimcilerimizin yukarıdaki bir konu esasında yaratılmış destan ve hikayeler hakkındaki çözümlemelere dayanıp, destan ve hikayelerin farklı olan alametleri hakkında aşağıdaki düşünceleri açıklayabilir:

- destan ve hikayelerin konuları bir-birine benzer: yani, tarihi şahıslar hakkında (halk kahramanları, erbablar, dindarlar, peygamber ve evliyalar, din ve tasavvuf yolunda hizmet eden şahıslar), aşk-macera, mücize kahramanlık, pendname ruhundaki eserler

- destanlarda hamd, hocalar, söz ve eser bağışlanmış hükümdar tarifi gibi bölümlerden sonra esasi konuya geçilmiş: işbu giriş bölümü bazı hikayelerde var, bazısındaİ ise yok. Hikayeler halk kitaplarına aid geleneksel:”‘Ama roviyoni ahbor ve nokiloni osori kissau destani köhan ve huşaçinoni hirmoni suhan andok aytibdurlarkim”....sözleri ile başlanıp, onlarda “ersa”, “alkıssa” gibi sözler yardımıyla epizotlar bir-biri ile bağlanmış, olaydan olaya geçilmiş:

- destanlar sonunda sonuç bölümler getirildiğimizde, hikayelerde sonuç kısmı biraz sade açıklanır;

- destanlarda herbir bölüm uzun başlık- bölümün bütün anlamını açıklanan özet açıklaması ile gösterilse, bazı hikayelerde böyle başlıklar kısa, veciz cümleler ile açıklanmış: başkalarında ise böyle başlıklar ortaya çıkmaz;

- destanlarda olaylar özeti mesnevi şeklinde olsa, bazı hikayelerde olay nesir-rivayet üslübünde, bazısında olaylar özeti nezmi yol ile verilmiş. Ayrıca destanlarda lirik çekinmesi ve duygular özeti rivayetle, uzun hikayelerde ise, tersine, lirik çekinmesi ve duygular şiirsel açıklanır (işbu şiirsel örnekler türü farklı olabilir);

- destanlarda baş kahramandan başka yine bir kaç suretler de baş suretler sırasına olup, sanatçı onlar kısmetini ayrı hal eder. Uzun hikayelerde, esasen, baş kahramanlar macerası yazılıp, başka kişiler onlar kısmetine, faaliyetine itaat ettirilecek;

- destanda baş kahraman ile bağlı olaylar olay gelişmesinin doruk noktasına varılıp, sonra ikinci kahraman hakkında konuşulur, uzun hikayede, tersine, kahramanlar hakkında üst üste sık sık konuşulur;

- destanda bazı detaylara itibar çoğalıp, bedii olup, belli anlam anlatmasına dikkat edilir, olaylar ayrıntılı açıklansa, uzun hikayelerde hacimsel sıkış üstündür;

- destanlar nazımda yazılıp, farklı bedii söz sanatı vasiteleri ile süs verilir. Hikayelerde ise, esasen saci sanatı ile açıklanma üslübü üstün olup, halka aid tabir, ata sözü, masal ve başkalardan geniş kullanılır.

Bu yüzden, destan ve hikayeler arasında yaşayış cihetten süslenip, bir-birine etkilenip gelmiş. Sıradan halk hikayeleri de kendi özel belgilerine sahip olmuş. Bu türü daha derin incilediğimiz zaman onun yeni çerçevelerini keşfedebiliriz.

Kaynakça:

1. Yazınbilim terimler sözlüğü,-Taşkent: Öğretmen.1967.-298 sayfa.
2. Tahirov K. Halk hikayeleri “Yüsüf ve Züleyha”nın metni ve incelenmesi. Semerkant. 2001. 142 sayfa.
3. Mallayev N. Alişir Nevai ve halk icadı. Taşkent: Ğ. Ğulom edebiyati ve sanatı. 1974. 385-sayfa.
4. Zufarov S. Hatami Tay hikayeleri.// Özbek dili ve edebiyati. 1986. 5-numara, 32 sayfa.
5. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
6. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316 https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444
7. Azizovna Y.S. Understanding the text in the development of reading literacy. Vegueta. Anuario de la Facultad de Geografía e Historia . 2022/12/22 373-379 eISSN: 2341-1112 DOI: 10.5281/zenodo.7

O‘ZBEK MODERN SHE’RIYATINING POETIK XUSUSIYATLARI

Buriyeva Firuza Normurotovna,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD),
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi
feruzaburiyeva79@mail.ru

Annotatsiya*. Mazkur maqolada bugungi davr umumjahon va milliy adabiyotlarda tobora keng tus olayotgan modernistik oqimlarning paydo bo‘lishi va o‘zbek adabiyotiga kirib kelishi; uning adabiyotimizda o‘nlab yillar mobaynida ustuvor bo‘lgan sotsialistik realizm maqsad va manfaatlariga qarama-qarshi holda yuzaga kelgan insoniyat ruhi va ko‘ngil mayllari daxlsizligiga asoslanuvchi tamoyillari, ifoda tarzi, adabiy-estetik qiyofasi xususida so‘z yuritiladi. Fikrlarni dalillash va tahlil uchun Fitrat, Cho‘lpon, Rauf Parfi, Abduvali Qutbiddin va Faxriyor kabi o‘zbek shoirlari ijodiga murojaat qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *Sotsialistik realizm, modernizm, postmodernizm, simvolizm, adabiy an’ana, novatorlik, avangardlik, adabiy uslub, verlibr, kubizm.*

POETIC FEATURES OF MODERN UZBEKISTAN POETRY

Buriyeva Firuza Normurotovna,
doctor of philosophy in philological sciences (PhD),
teacher of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation*. This article discusses the emergence of modernist trends, which are becoming increasingly widespread in world and national literature today, and their entry into Uzbek literature; its principles, style of expression, and literary and aesthetic appearance based on the inviolability of the human spirit and inclinations, which have emerged in opposition to the goals and interests of socialist realism, which has prevailed in our national literature for decades. To substantiate and analyze the ideas, the work of such Uzbek poets as Fitrat, Cholpon, Rauf Parfi, Abduvali Qutbiddin and Fakhriyor is used.*

Keywords*. Socialist realism, modernism, postmodernism, symbolism, literary tradition, innovation, avant-garde, literary style, verlibre, cubism.*

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКОЙ МОДЕРН ПОЭЗИИ

Буриева Фируза Нормуротовна,
доктор философии (PhD) по филологии,
преподаватель Узбекско - Финского педагогического института

Аннотация. *В статье рассматривается возникновение модернистских течений, которые сегодня получают все большее распространение в мировой и отечественной литературе, и их проникновение в узбекскую литературу; Рассматриваются его принципы, стиль выражения, литературно-эстетический облик, в основе которых лежит неприкосновенность человеческого духа и желаний, возникших в противовес целям и интересам социалистического реализма, на протяжении десятилетий господство-вавшего в нашей национальной литературе. Для обоснования и анализа идей были привлечены произведения таких узбекских поэтов, как Фитрат, Чулпон, Рауф Парфи, Абдували Кутбиддин, Фахриёр.*

Ключевые слова. *Социалистический реализм, модернизм, постмодернизм, символизм, литературная традиция, новаторство, авангард, литературный стиль, верлибр, кубизм.*

MODERN ÖZBEKİSTAN ŞİİRİNİN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

Buriyeva Firuza Normurotovna,
filoloji alanında felsefe doktoru (PhD),
Özbekistan - Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde öğretmen

Özet. *Bu makalede, günümüzde dünya ve ülke edebiyatında giderek yaygınlaşan modernist akımların ortaya çıkışı ve Özbek edebiyatına nüfuzu incelenmektedir; On yıllardır millî edebiyatımıza egemen olan sosyalist gerçekçiliğin amaç ve çıkarlarına aykırı olarak ortaya çıkan, insan ruhunun ve arzularının dokunulmazlığı ilkesine dayanan ilkelerini, anlatım tarzını, edebî ve estetik görünümünü ele almaktadır. Fikirlerin temellendirilmesi ve tahlili için Fitrat, Çulpon, Rauf Parfi, Abduvali Kutbiddin ve Fakhriyor gibi Özbek şairlerinin eserlerine başvurulmuştur.*

Anahtar kelimeler. *Sosyalist gerçekçilik, modernizm, postmodernizm, sembolizm, edebi gelenek, yenilikçilik, avangart, edebi üslup, verlibre, kübizm.*

Jahon tarix sahifalaridan irqlar, e'tiqodlar, turli madaniyatlarning o'zaro hamisha yetakchilik va ustunlikka intilib kelganligi bizga ma'lumdir. Bunday siyosiy-ijtimoiy ziddiyat va to'qnashuvlar o'z navbatida san'at va badiiy adabiyotda ham o'z aksini topmay qolmadi. Chunonchi, o'tgan asrda yer yuzi xalqlarining kapitalistik va sotsialistik qutblarga ajralib qolganligi sotsialistik realizm hamda modernizm yo'nalishlardagi asarlarni yuzaga keltirib, ularning poetikasi: g'oyaviy-mazmuni, ifoda-tasvirlari hamda kompozitsion tuzilishlarida yaqqol namoyon bo'lib turadi. Insoniyat tarixining bu ikki gigant siyosiy tuzumi san'at va adabiyotning badiiyat tamoyillariga ham o'z nuqtayi nazarlari bilan qaradilar, hatto ularni o'z qarichi bilan o'lchadilar. Bunday yondashuvlar dunyodagi eng nufuzli sovrin xalqaro Nobel mukofotining aksariyat kapitalistik davlat ijodkorlarining sazovor bo'lganligida ham ko'zga tashlanadi. XX asrda modern va postmodern uslubidagi sara asarlari uchun kapitalistik davlatlarning qariyb yuzga yaqin ijodkorlari mazkur mukofotga sazovor bo'lgani holda "Sobiq ittifoq yozuvchi-laridan atigi ikki adib – Mixail Sholoxovga (1965) "Tinch Don" va Boris Pasternakka (1958) "Doktor Jivago" romani uchun Nobel mukofoti loyiq ko'rilgan edi" [10.4].

Yevropa madaniyati va adabiyotida XX asrning boshlarida ommalasha boshlagan modernizmning o'zbek she'riyatida paydo bo'lishini adabiyotshunos olim U.Normatov Fitrat, Cho'lpon, Hamza, keyinchalik Oybek kabi shoirlar ijodiga bog'lab, talqin qiladi hamda "20-yillarda ular izidan borgan qator iste'dodli shoirlar she'riyati yaxlit holda bizda Ovropa yangi adabiyotiga hamohang simvolizm adabiy hodisa darajasiga ko'tarila boshlaganligini tasdiqlaydi"[5.238], deydi. Demak, Fitrat, Cho'lpon kabi ijodkorlar qismatining foje yakunlari sotsialik realizm va modernizmning to'qnashgan nuqtalarida yuz bergan deyilsa, yanglish bo'lmaydi. Negaki ular o'z she'riyati orqali erkin tafakkur, "qoliplarga sig'maydigan asov ruh"[5.239]ning shiddatkorligini hamda adabiy qarashlarida ham modernizmning ana'anaviy adabiy tamoyillarga asoslanuvchi, shuningdek, ma'lum darajada siyosatga xizmat qiluvchi sotsialistik realizm uslubidan afzalroq ekanligini isbot eta boshladilar. Xususan, Fitrat she'rni "manzum she'rlar (tizim she'rlar)" hamda "sochiq she'rlar (mansur she'rlar)"[11.65] ga ajratar ekan, o'zi esa she'rdagi sochiq(mansurlikni) ma'qullaydi: "Vazn bilan qofiyaning she'rg'a ta'siri yo'qdir, vazn va qofiyasi bo'lmag'an ko'p she'rlar bo'lg'ani kabi "she'r" bo'la olmag'an vaznli, qofiyali so'zlar ham ko'pdir. She'r yurak sezgilarini ko'rsatmakdir. Vazn va qofiya esa, so'zning bezagi (ziynati)dir. Yurakimizdagi sezgilarni to'g'ri bermakchi bo'lsoq qofiyasiz, vaznsiz bir she'r(sochim she'r) yoziladir".[11.66] Albatta, o'zbek adabiyotida yaratilgan sochma, erkin vaznli hamda oq she'rlarning barchasini ham modernizmga taqayverish to'g'ri bo'lmaydi, ammo yuqoridagi iqtibosdan Fitratning o'zigacha bo'lgan an'anaviy she'riy mezonlariga qarshi o'laroq noan'anaviy, avangrad fikrlay boshlagani ko'zga tashlanadi.

Ko'rinadiki, modernizmning jahon adabiyotida paydo bo'lishi bilan uning o'zbek adabiyotiga kirib kelishi orasida ko'p ham uzoq vaqt mavjud emas. Ammo asr boshlarida ushbu yo'nalishdagi

ijodkorlarning ommaviy qatag‘onga uchragani inson erki va ijodning daxlsizligi bilan bog‘liq ushbu yo‘nalishdaning adabiyotidimizda barqarorlashuvini o‘nlab yillar mobaynida kechikishiga sabab bo‘ldi. Faqatgina 60-yillar avlodi vakili Rauf Parfi ijodida avvalroq adabiyotshunoslar tomonidan ruhiyat tasviri sifatida, bugungi kunda modernizmga daxldor deya talqin etilayotgan ayrim alomatlari namoyon bo‘la boshlagadan ko‘rish mumkin. Chunonchi, shoirning “Sakina” she’riy to‘plamiga so‘zboshi yozarkan, adabiyotshunos olim N. Rahimjonov shoir individual uslubidagi hissiy tafakkur, timsolli realizm, jahon she’riyatiga mansub verlibr, xokku, sonet, tanka kabi shakllarga milliy ruhni olib kirganligi, “50-60-yillarida badiiy tafakkurda qotib qolgan andozalarni, stereotip fikrlash tarzini” dan farqli ravishda noan’naviy, ta’bir joiz bo‘lsa, xos she’riyatini yaratganligini ta’kidlaydi.[6.5-50] Garchi olim tomonidan modernistik nuqtay nazari bilan tahlil va talqin etilmagan bo‘lsa-da, shoir she’riyati misolida keltirilgan yuqoridagi alomatlarning aynan modernistik she’riyat vakillari ijodida ustuvor ekanligi ko‘rinadi. Ammo o‘zbek adabiyotida modernizmning adabiy uslub sifatida barqarorlashishi o‘tgan asrning 90-yillariga to‘g‘ri keladi.

O‘zbek modern she’riyati qiyofasi, asosan, Rauf Parfi, Abduvali Qutbiddin, Faxriyor, Bahrom Ro‘zimuhammad, Go‘zal Begim kabi shoirlar ijodi misolida namoyon bo‘ladi. Ular she’riyatida tabiat va unda mavjud jamiki jonzodlarga xos xususiyatlardan ruhiy tashbehlar sifatida foydalanish, hissiy kechinmalar, kayfiyatlardagi evrilishlarni metamorfozalarda aks ettirilishi ko‘zga tashlanadi. Dastlab Abduvali Qutbiddin she’riyatida ko‘rina boshlagan “*Baliqlarga rozi,/ Zulukka rozi,/ Faqat duch kelmasin kaltakesakka”,[1.27] “Balkim sen suyangan daraxt uchidan/ O‘rmalab-o‘rmalab kelguvchi qurtman”[2.16]* yoki *“Baliqning tishi-la tilimni tildim”[2.6]* kabi tabiat bilan bog‘liq noodatiy ifodalar, novatorona tashbehlar keyinchalik modern uslubida ijod etayotgan ko‘pgina shoirlar she’riyatida yetakchi tasvir usuliga aylana bordi. Ammo bu kabi noan’anaviyliklar tanqidchilikda ba’zan hayrat, hayrixohlik bilan qabul qilingan bo‘lsa, ayrim hollarda keskin e’tirozlar va bahs-munozaralarga ham sabab bo‘ldi. Xususan, taniqli adabiyotshunoslar Q.Yo‘ldoshev va E.Ochilov orasida modern uslubidagi ayrim she’rlardagi *“Go‘ridan turdi uzum”* (V.Fayzullo), “*Yurakni yer firoq – shilliqqurt, “Anduh – ochko‘z it”* (M.Turkoy), *“Arralab tashlading nomusing”* (S.Ashur), *“Ruhimning qatqaloq qa’riga botib”* (I.Otamurod), *“Baxtim o‘pay desam peshonasi yo‘q”, “qorningda irigan gaplarni”* (F.Afro‘z), *“Ilonlar nikohdan o‘tar bu kecha”* (B.Eshpo‘lat) kabi misralar ustida keskin bahs, ikki qutbli adabiy-estetik qarashlar to‘qnashuvi yuzaga kelgan edi.[3.143-150] Jahon adabiyoti tarixidan ma’lumki, modern asarning noan’anaviy ifoda tarzi aksariyat hollarda adabiy jamoatchilikda e’tirozlar uyg‘otib kelgan. Dastlab verlibr vazni asoschisi va nazariyotchisi bo‘lgan amerikalik shoir Uolt Uitmen o‘zining erkin she’rlardan iborat “Maysalar qo‘shig‘i” dastlabki to‘plami nashr ettirganda ham “…o‘z davri tanqidchilarining keskin e’tirozlariga sabab bo‘ldi. O‘sha davrning mashhur tanqidchisi Rufuz Grizuold bunaqa bema’ni kitob mamlakat aholisining badiiy didiga zarar keltiradi deb taqiqlab qo‘yishni talab qildi. Barcha gazetalar to‘plamning asosiy ifoda shakli bo‘lgan verlibr vazni hamda ko‘tarilgan g‘oyalar, qarashlar va shoir ustidan mag‘zava ag‘darishni boshladi. Zamondoshlari uchun bu to‘plam aljirashdan boshqa emasdi”.[4.85] Verlibr o‘zbek adabiyotida o‘tgan asr boshlaridayoq Firtat, Cho‘lpon kabi shoirlar asarlari orqali kirib kelgan bo‘lib, uning bugungi modern she’riyatida asosiy vaznga aylanishiga novatorlik deb qarash mantiqan bo‘lmasa-da, ularning ifoda tarzi yangi poetik izlanishlar orqali boyitilgani ko‘zga tashlanadi. Chunonchi, Faxriyor ijodidagi erkin she’rlarning tajnis, takror, qarshilantirish kabi badiiy vositalar orqali o‘ziga xos ohang, musiqiylik ifoda etganini ko‘rish mumkin.

Qarshilantirish:

Mendan shamol bo‘lib ketmoq istaysan,
Men to‘zon bo‘lib
Ketadurman sen bilan birga

Maysa bo‘lib og‘ushimdan yulqinasan,
Qo‘yib yubormayman men zamin bo‘lib.[9.21]

Mumtoz she’r san’atida lahn-garmoniya, vazn-ohanglilik hamda qofiya tizimi she’r uchun eng asosiy shart etib qo‘yilgan, modernistik she’rlarda esa dastlabki qarashda an’anaviylikning inkor etilgani ko‘zga tashlanadi. Ammo o‘zbek modern she’riyatida shaklan bo‘lmasa-da, mazmunan yoki turli badiiy vositalar orqali mumtoz she’riy an’analarga ergashish seziladi. Modern she’rlarning bu jihati haqida, jumladan, shoir va adabiyotshunos Matnazar Abdulhakim shunday yozadi: “Padar hamda farzandning o‘xshashligini ular kiygan libos emas, balki libos ichidagi vujud hamda bu vujuddagi ruh belgilagani kabi, she’riyatda ustoz va shogirdlik darajasini ma’naviy mushtarakliklar ifoda etadi” [7.4]Faxriyor she’rlarida mumtoz poetik vositalarning vazn va qofiyasiz modern uslubidagi she’rlarga ohang va pafos berishi ham shu tarkibdandir. Chunonchi, shoir ijodidagi “Kechinma”, “Yolg‘izlik”, “Qora shu’la”, “Gul atri”, “keraksiz narsalar tabiiyligi”[9] kabi she’rlarida mavzu qaratilgan so‘zning she’rda ko‘p marotaba takror keltirilgani matniy g‘alizlik, so‘z qo‘llashdagi o‘rinsizlikni emas, balki to‘liq bo‘lmasa-da ritmni yuzaga keltiradi. Shuningdek, bu kabi she’rlarning noizchil tuzilishga ega bandlari tarkibida turli so‘z va birikmalar ham ba’zan shunday vazifa bajaradi:

xuddi ilon indan chiqmaganmiday
xuddi qulab tushmaganday boshingga osmon
xuddi yerga kirib ketmaganingday
ilon o‘rniga [9.76]
Yoki
kuy bag‘irni kesib o‘tadi
kuy kesgan bag‘ir
to‘lmaydi
tunning quyuqligi ham
kuy kesgan joydan
to‘kiladi shovullab [9.81]

Ko‘rib o‘tganimizdek, keltirilgan misollarda *xuddi; kuy va bag‘ir* so‘zlari she’riy satrlarga poetik ohang, mumtoz nazm ruhini baxsh etib turibdi. Umuman olganda, shoirning an’anaviy badiiy vositalarga bu tarzda eksperimental yondashuvi uning boshqa she’rlarida ham ko‘plab uchraydiki, ular tajnis, tarse, tardi aks kabi lafziy hamda talmeh, tashbeh, irsoli masal, tamsil, nido kabi ma’naviy mumtoz she’riy san’atlarda ham namoyon bo‘lib, ularning badiiy vazifalari borasidagi ijodiy novatorliklarni aks ettiradi. Jumladan, Rauf Parfi ijodidagi bu kabi izlanishlar shoir ijodidagi mavjud janr-shakllarning shoir individual uslubiga moslanishi hamda poetik vositalarning noan’anaviyligida ko‘proq namoyon bo‘lsa, Faxriyor ijodida o‘zbek adabiyotida ilk bora modernning kubizm oqimidagi she’riy shakllar paydo bo‘ldi.

Kubizm (fransuzcha: *cubisme,* kub so‘zidan) – Yevropa tasviriy san’ati (ko‘proq rang-tasvir)dagi modernistik oqim bo‘lib, XX asrning birinchi choragida dastlab Fransiyada paydo bo‘lgan. Kubizm san’atning mavjud an’analaridan voz kechib, handasaviy shakllarni loyihalash vazifasini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Uning jahon rassomchilikdagi yirik namoyandalari sifatida P.Pikasso, J.Brak, X.Gris, J.Gri tan olingan. Kubizm san’atida borliq-olamga tegishli bo‘lgan barcha moddiy va ma’naviy tushunchalar geometrik hajm (kub, shar, silindr, konus)larning qorishiq majmui tarzida ifodalanadi [13].

Shoir Faxriyor ijodida ushbu oqimga mansublikni bildiruvchi alomatlarga ega bir qancha ijod mahsullari mavjud bo‘lib, ularning bir nechalari shoirning “Geometrik bahor” (O‘ngarilgan tushlar) she’riy to‘plamiga jamlangan. Joriy asrning dastlabki yillarida yaratilgan ushbu yaratiqlar nafaqat o‘zbek, balki jahon she’riyatida yangi bir badiiy eksperiment sifatida yuzaga kelganligi bois, ular borasidagi bahs-munozarali fikrlar adabiy tanqidchilikda hamonki davom etib kelayotir. Xususan, yozuvchi va adabiyotshunos olim Nazar Eshonqul Faxriyorni “Geometrik shoir yoxud avlodning avangard ijodkori” deb ataydi. Shuningdek, adabiyotshunis S.Quronov zamonaviy she’riyatdagi shakliy izlanishlarni asosan Faxriyor ijodi misolida yoritadi hamda shoirning “Geometrik bahor” she’riga “adabiyotimiz uchun yangi hodisa” [12.47] deb baho beradi. Darhaqiqat, ijodkorning dastlab she’riy vositalari, tajnis, tazod, talmeh, metafora va tashbehlari zamirida yashiringan dunyo va

ruhiyatni shakllardagi ifoda etish istagi keyinchalik handasa, tasviriy san’at va she’riyat uyg‘unligini aks ettiruvchi ayrim she’riy namunalarida o‘z aksini topdi. Shoir ijodida modernistik uslubga mansublikka bir qancha alomatlar zuhur topgandir. Jumladan, janrning yangicha nomlanishi: shoirning hajman yirikroq ekanligiga ko‘ra doston deb atalishi mumkin bo‘lgan “Geometrik bahor” she’riga “shakl simfoniyasi”, “Havo manzaralari” she’riga esa “to‘lqin va nigoh simmetriyasi” deb ilovalar keltiradi va ushbu ilovalar ayrim adabiyotshunoslar tomonidan janr nomi sifatida qayd etilayotir [14] . So‘zlarning uslubga ko‘ra tanlanmasligi: shoir she’rlarida ilmiy, publitsistik va so‘zlashuv uslubiga mansub so‘zlar qo‘llanilaveradi. Ammo bu tarzdagi usul she’rlarning badiiyligiga putur yetkazmaydi, balki modern alomatlardan biri hisoblangan sovuqqon intuitsiyaga asoslangan ifoda tarzini yuzaga keltiradi. Shoir “*O‘rgatilgan nafrat – beozor,/ Zarar ko‘rmas jamoat mulki/ Undan hatto, bandasi qolib,/ Farishtalar olishar ulgi”* deganda, ikkinchi misraning publitsistik uslubga mansub so‘zlardan tashkil topganligi o‘quvchini mallollantirmaydi, balki o‘zining poetik vazifasi bajaradi – har qanday jamiyatning ikkiyuzlamachi va bir-biridan nafratlanadigan kishilardan iborat ekanligiga ishora etuvchi kinoyaviyligini namoyon etadi. Shuningdek, shoir she’larining mavzu doirasi, janr-shakl tarkibi, vazn va qofiya tizimi modernistik nuqtayi nazar bilan tahlil etilsa, maqsadga muvofiqdir. Shu bois ham bugunda yetakchi uslubga aylanib ulgurgan modernizm va o‘zbek modern she’riyat haqida so‘z yuritilganda aksariyat hollarda Faxriyor ijodi tadqiqot obyekti sifatida olinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдували Қутбиддин. Бор. – Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – 320 б.
2. Абдували Қутбиддин. Хаёл кечаси, Тошкент, “Ёзувчи” нашриёти, 1994 й. – 28 б.
3. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2006, – 402 б.
4. Назар Эшонқул. Мендан «мен»гача: адабий-танқидий мақолалар тўплами. – Т. Akademnashr, 2014. – Б.85.
5. Норматов У ва б. Ижод сеҳри. –Тошкент;-Шарқ, 2007. – 352 б.
6. Рауф Парфи, Сакина. Шеърлар. – Тошкент: «Muharrir» нашриёти. 2013. –376 б.
7. Рўзимуҳаммад Баҳром. Икки нур. – Урганч: “Хоразм” таҳририят-нашр бўлими, 1994. – 80 бет.
8. Фахриёр. Аёлғу. –Тошкент: Шарқ, 2000, -256 б.
9. Фахриёр. Геометрик баҳор(Ўнгарилган тушлар). Шеърлар. – Тошкент, “Маънавият”,2004. – 192 б.
10. Холбеков М. XX аср модерн адабиёти манзаралари.Тошкент, “Мумтоз сўз” 2014 йил. – 388 б.
11. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. Ҳамидулла Болтабоев талқинларида. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент: 2008. – 427 б.
12. Қуронов С. Ифода ва ифодавийлик. – Тошкент, “Akademnashr”, 2013. – 88 б.
13. Nasirov, A. N. (2020). Artistic chronotope interpretion in Odil Yakubov’s novels. Academicia: An Internatioonal multidisciplinary Research journal ISSN222-49-7137. *Impact Faktor SJIF*, *7*, 498-501.
14. Buriyeva, F., & Narzulloyeva, P. (2024). MuhammaD Ali she’riyatida tarixning poetik talqini. *Analytical Journal of Education and Development*, *4*(12), 164-167.
15. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). *American Journal of Philological Sciences*, *4*(11), 86-89.
16. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy She’riyatda Diniy-Tasavvufiy Mavzu Va Timsollar An’anaviyligi. *Miasto Przyszłości*, *53*, 1347-1350.
17. Buriyeva, F. (2024). Faxriyor ijodiy olami: individual uslub va poetik mahoratning shakllanish tadriji. *News of the NUUz*, *1*(1.6. 1), 303-305.
18. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kubizm. 09.10.2024.
19. https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/faxriyor-sherlari-haqida.html. 08.10.2013

DRAMATIK TURNING SINTETIK ASOSLARI

Islomov Jurabek Soxibnazarovich,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o‘qituvchisi,
filologiya fanlafri bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
islomovj31@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada lirik va epik turlarning qorishuvidan hosil bo‘lgan dramatik turning sintetik alomatlari, dramatik janrlarning barqaror qonuniyatlari hamda o‘zbek adabiuotidagi yangi dramatik janrlar va shakllarning o‘ziga xos xususiyatlari haqida gap boradi. Shuningdek, asosiy dramatik janrlar hisoblangan komediya, drama, tragediya kabi sof janrlarning mutatsiyaga uchrayotgani ayrim asarlar misolida tekshiriladi. Qolaversa, bugungi o‘zbek dramaturgiyasining turli ko‘rinishlari (kinodramaturgiya, radiodramaturgiya, teledramaturgiya) haqidaham to‘xtalib o‘tilgan. Bunday dramaturgik jarayonlarni bir alohida san’at yoki shakllar deb emas, balki biri ikkinchisini taqozo etuvchi jarayon deb baholash ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar. *O‘zbek dramaturgiyasi, dramatik janrlar, fojia, tragik vaziyatlar, monospektakllar, teleseriallar, teledramaturgiya.*

DRAMATİK TİPİN SENTETİK TEMELİ

İslamov Jurabek Sokhinnazarovich,
Sharof Rashidov Semerkant Devlet üniversitesi'nde öğretmen,
filoloji alanında felsefe doktoru (PhD)

Özet. *Bu makale, lirik ve epik türlerin karışımından oluşan dramatik bir türün sentetik işaretlerini, dramatik türlerin istikrarlı yasalarını ve Özbek adabiuotundaki yeni dramatik tür ve biçimlerin özelliklerini ele almaktadır. Ayrıca, ana dramatik türler olarak kabul edilen komedi, drama, trajedi gibi saf türlerin mutasyonu, bazı eserlerin örneğinde kontrol edilir. Ayrıca, bugünün Özbek dramasının çeşitli tezahürleri hakkında (sinema, radyo draması, TV draması) bahsedilmektedir. Bu tür dramaturjik süreçlerin ayrı bir sanat veya biçim olarak değil, birinin diğerini üstlendiği bir süreç olarak görüldüğü iddia edilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Özbek dramaturjisi, dramatik türler, trajedi, trajik durumlar, tek uzamlılar, diziler, teledramaturji.*

СИНТЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДРАМЫ

Исламов Джурабек Сохинназарович,
Преподаватель Самаркандского государственного университета
имени Шарофа Рашидова, доктор философии (PhD) по филологии

Аннотация. *В данной статье рассматриваются синтетические признаки драматического жанра, сформировавшегося в результате смешения лирических и эпических типов, устойчивые закономерности драматических жанров, а также особенности новых драматических жанров и форм в узбекской литературе. Кроме того, на примере отдельных произведений анализируется, как классические жанры — комедия, драма, трагедия — претерпевают метаморфозы. Также затрагиваются различные направления современной узбекской драматургии (кино-, радио-, теледраматургия). Подчеркивается, что эти драматургические процессы следует оценивать не как отдельные виды искусства или формы, а как взаимосвязанные явления, где одно обусловливает другое.*

Ключевые слова. *Узбекская драматургия, драматические жанры, «фожиа», трагические ситуации, моноспектакли, телесериалы, теледраматургия.*

SYNTHETIC FOUNDATIONS OF DRAMA

Islamov Jurabek Sokhibnazarovich,
lecturer at Sharof Rashidov Samarkand state university,
doctor of philosophy (PhD) in philology

Abstract. *This article examines the synthetic features of the dramatic genre formed as a result of the mixing of lyrical and epic types, the stable patterns of dramatic genres, and the characteristics of new dramatic genres and forms in Uzbek literature. Furthermore, the metamorphoses of classical genres - comedy, drama, tragedy - are analyzed using individual works as examples. It also touches upon various directions of modern Uzbek dramaturgy (cinema, radio, television dramaturgy). It is emphasized that these dramaturgical processes should be evaluated not as separate art forms or forms, but as interconnected phenomena where one necessitates the other.*

Keywords*. Uzbek dramaturgy, dramatic genres, “tragedy”, tragic situations, monospectacles, television series, television dramaturgy.*

Bugungi o‘zbek dramaturgiyasi o‘zining 30, 40 yil burungi namunalaridan kompozitsion-uslubiy murakkabligi hamda sintetik tabiati bilan farqlanadi. Oldingi dramalarda harholda janrning bir qadar an’anaviy va “sof”ligi ko‘zga tashlanib turardi. Bugungi dramalardagi o‘zgarishlar va yangilanishlar jarayonini ikki omil bilan belgilash mumkin. Birinchisi, dramaturgiyaga shoir va yozuvchilarning kirib kelishi bo‘lsa, ikkinchisi, so‘nggi yuz yillik jahon dramaturgiyasida kechgan yangilanish, zamona va davr talablariga muvofiqlashgan an’analaridir.

Dramatik tur janrlari hisoblangan komediya, drama va tragediyada voqealarning qanday taqdim etilishi va joylashtirilishi, qismlar va butunning o‘zaro munosabati qanday ekanligida tub farq bor. Shuning uchun ham dramaturg janr tanlashda, birinchi navbatda, ekspressiv vositalarni tanlash, texnikani tanlash, konflikt va syujet harakatlaridagi strukturaviy “tugunlar” va til birliklariga alohida e’tibor qaratishi kerak. Janr dramatik asar arxitektonikasining muhim elementi sifatida spektaklning kontseptual yo‘nalishini, umumiy ohangini, semantik-lingvistik xususiyatlarini tuzadigan badiiy “mahsulot” taqdim etish usuli ekanligidan kelib chiqishi kerak. Shuni ham ta’kidlash kerakki, janr sifatida uzoq vaqtdan buyon o‘z o‘rniga ega bo‘lgan dramatik janrlar doimo o‘zgarib, o‘zgartirilayotgan bo‘lsa-da, o‘z ko‘rinishini saqlab qolgan.

Janr harakatchanligi bizning davr san’atiga xos xususiyatdir. Zamon bilan hamnafas bo‘lgan ijodkorlar ijodida esa bu ayniqsa yaqqol ko‘zga tashlanadi, chunki hayotning o‘zgaruvchan jarayonlarini chuqur badiiy tahlil qilish, undagi asosiy va tipik jihatlarni aniqlash uchun janr shakllarini takomillashtirish zarur. Ammo janr shakllarining rivojlanishini o‘rganar ekanmiz, ular eng buyuk dramaturglarning asarlarida qanday o‘zgarganligi va shu bilan birga an’analarga mos ravishda saqlanib qolganligini ham esdan chiqarmaslik kerak.

Zamonaviy adabiyot va dramaturgiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u mavjud imkoniyatlarni kengaytiradi, o‘z davrining ma’naviy hayotini aks ettirishga qodir bo‘lgan mukammal shakllarni izlaydi. Bunday yangilanishlar jarayonida shuni unutmaslik kerakki, janrlar harakati, o‘sishi, turli xil janrlar bilan hamkorligi tabiiy ishtiyoq asosida shakllangan. Asrlar davomida adabiyotda shakllangan tabiiy qonuniyatlarni muttasil duragaylash tendensiyasini ilgari surish, epos, lirika, kino, publisistika elementlarini aralashtirib yuborish bugungi davr dramaturgiyasining qiyofasini belgilaydi.

Xo‘sh kinodramaturgiya va uning janr shakllari rivoji nega bunchalik tezlashib ketdi? Chunki globallashuv jarayonida Marsni zabt etishga urinayotgan, okean tubidagi hayot manzaralarini bevosita ko‘rishni istayotgan, besh yuz yildan keyingi hayotni taxmin qilib turgan kishilarning ushbu talablariga yo‘g‘rilgan estetik ehtiyojlarini an’anaviy dramaturgiya va teatr bilan qondirishning imkoniyati yo‘q edi. Muallif aralashuvi juda zaif, qahramon nutqi deyarli barcha vazifani o‘z zimmasiga olgan, hayotiy hodisalarni, turfa xil obrazlar xarakterini sanoqli ko‘rinishlardagina

ko‘rsata oladigan drama syujetini ekranga ko‘chirish jo‘xori unidan non tayyorlagandek gap bo‘lib qoldi. Chinakkam kino asari yaratish uchun oldin haqiqiy kinodramaturgiya asari yaratish lozim.

Balki siz “Kelinlar qo‘zg‘oloni”, “Temir xotin” deb atalmish pyesalar asosida o‘zbek kino san’ati tarixida shedevr kinolar yaratilganini iddao qilarsiz, Lekin Said Ahmad va Sharof Boshbekov singari yozuvchilar o‘zbek diyorida har kuni ham tug‘ilavermasligini inobatga olgan holda shuni aytishimiz mumkinki, har kiyimni o‘z bichimi bo‘lgani yaxshi.

Yuqoridagi keskinroq fikrlarimiz faqat yangi janr va shakllarning paydo bo‘lish sabablarini izohlash uchun aytildi. Bu fikrlar bir ildizdan o‘sib chiqqan yangi shakl o‘zidan oldingisini soyada qoldirib ketti degan xulosaga olib kelayotgandek bo‘lishi mumkin, lekin biz aslo bunday demoqchi emasmiz. Chunki teatr va dramaturgiya inson hayotini o‘zgartira olishiga bo‘lgan ishonch hali mavjudligini quyidagi misol orqali ham ko‘rishimiz mumkin. 2020-yilda Shuhrat Rizayev muharrirligi ostida “O‘zbek dramaturgiyasi ufqlari”[1;Б.86.]. nomli pyesalar to‘plami chop ettiriladi. Bu to‘plamda Sharof Boshbekov, Erkin A’zam, Qo‘chqor Norqobil, Bobir Hamroyev, Husnora Ro‘zmatova, Erkin Norsafar kabi taniqli va yangi nomlarning yigirmaga yaqin dramalari bilan bevosita tanishishimiz mumkinligi Behbudiy ekib ketgan daraxtning hali-beri hosildan to‘xtamasligidan dalolatdir.

Yaqin-yaqingacha kinossenariylar ekran uchun yozilgan, ularni nashr qildirib qog‘ozni isrof qilish kerak emas degan qarashlar mavjud bo‘lib, uni adabiyotning bir turi sifatida “hazm” qila olmayotganlar ham topilardi. Bunday kishilarning orasida kinodramaturglarning bo‘lishi ushbu bahsning ancha qizg‘in tus olishini ko‘rsatardi.

Berdiali Imomov o‘zining “Dramaturgik lavhalar ”[2;Б.105.]. nomli kitobida shoir va kinodramaturg Turob To‘la kinossenariyning mustaqil hayot kechira olishini tan olmagan quyidagi fikrlarini keltiradi: “Ssenariy (ming yaxshi bo‘lgani bilan) studiyada rejissorsiz hech narsadir. Ssenariy film yaralmasdan burun tugallangan bo‘lolmaydi, u film bilan barobar tugaydi va uning oxiriga film qabul qilinganidan keyin nuqta qo‘yiladi.” Tabiiyki, adabiyotshunos B.Imomov ushbu fikrlarga qo‘shilmagan holatda Turob To‘la qarashlarini asossiz deb, unga qarshi Sharof Rashidov va Izzat Sulton kabi san’atkorlarimizning nashr etilgan, lekin hali filmga aylantirilmagan ssenariylari borligini keltirib o‘tadi. Olim o‘z fikrlarini davom ettirgan holatda professional ssenaristni chinakam yozuvchi deb atab, ssenariy badiiy filmda to‘la huquqli mustaqil komponent bo‘lib qolmay, balki u filmning poydevori hisoblanishini ta’kidlaydi. Biz ham kinossenariyning film bo‘lib chiqishi yoki filmga aylantirilmasidan qat’iy nazar, uning to‘g‘risida fikr yuritish, kinodramaturglarimiz asarlarini alohida ilmiy tahlil etish mumkin degan fikr tarafdorimiz.

Shoir va yozuvchi singari o‘z adabiy imoratini so‘z deb atalmish xomashyodan qurib, adabiyotshunoslik mezonlari asosida bezak bergan ssenariynavis asarini qanday qilib adabiyotga “o‘gay” deyish mumkin. Agar kinossenariy o‘qish davomida ham shoir va nosirning ijodiy “mahsuloti” singari estetik “maza” bermaganida birorta ssenariy rejissor tomonidan film qilinmagan bo‘lardi. Shunday ekan, ssenariyda tasvirlangan hayotiy voqealar tomoshabindek o‘quvchiga ham nasriy va lirik asarlar singari badiiy sarhushlik taqdim eta olar ekan, unda adabiyot DNKsi yo‘q deyishga hech kim haqli emas.

Ushbu fikrlarimiz bilan har qanday kino qilib ishlangan ssenariy adabiyot namunasi bo‘la oladi deyish fikridan ham yiroqdamiz. Chunki shou biznesning kinoga ham kirib kelishi ortida qisqa va tez fursatda kino olish ishtiyoqi ilhomsiz yozilgan sifatsiz va faqat kino olishga qaratilgan makro matnlarning ham paydo bo‘lishiga olib keldi. “Kinossenariy deganlari aksariyat chala-chulpa qoralangan xom-xatala bir narsa bo‘lib qoldi. (Har holda mening qo‘limga tushganlari ko‘pincha shunaqa edi.) Ba’zilarini ko‘rib bu jonivorning nimasi kino bo‘lar ekan, deb ham qolasiz.” [3; Б.48.]. Bu xildagi ssenariylarning birinchi va oxirgi o‘quvchilari rejissorlar va aktyorlar bo‘lishi, film olingandan so‘ng arxiv sandig‘iga tashlab yuborilishi tabiiy holdir. Lekin o‘z asarlarining bunday qismatiga rozi bo‘lmagan Erkin A’zam, Usmon Azim kabi kinodramaturglarimizning borligi bu xildagi janrlarning kelajagiga umid bog‘lashimizga undaydi.

Roman va qissalarning bayon va tasviridagi ortiqcha motivlar, an’anaviy dramaturgiyada har qanday murakkab hodisalarni har qanday sharoitda tasvirlashning imkoni yo‘qligi, ssenariylarning

mustaqil janr sifatida yashab keta olishdagi beqarorlik kabi omillar adabiyot va kino olamida kinoqissa janrining paydo bo‘lishiga olib keldi.

Avvalo, kinoqissaning janr poetikasini tushinish uchun uning drama bilan aloqasi, ssenariy va qissa bilan farqli va o‘xshash jihatlariga e’tibor qaratish zarur. Kinoqissada, asosan, dramatik janrning asosiy xususiyatlari yetakchi va nasrga xos tomonlari ko‘makchi vazifani bajaradi. Shuning uchun kinoqissa dramatik turga juda yaqin. Biz uni qo‘rqmay qissa shaklidagi drama deb atashimiz mumkin. Kinoqissa dramatik asarlardagi sahna ko‘rinishlaridek alohida epizodlardan, manzaralardan tashkil topadi. Ikkala janrda ham so‘zning ortiqcha, dialogning uzun bo‘lishi ushbu janrlarning badiiy quvvatini susaytirib, emotsional ta’sirini bo‘g‘adi. Bu jihat ularda ma’lum chegaralangan vaqt hukumron ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, diologlarning dramatizm asosiga qurilishi va tomoshabopligi kinoqissa va pyesalarning bir biriga juda yaqin ekanligini isbotlaydi. Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, kinoqissada ham xuddi dramadek tasvirlanayotgan voqealar keskin va yagona hayotiy konflikt asosida rivojlanadi va asosiy ziddiyatdan chetda qoluvchi epizod va personajlarga toqat qila olmaydi, lekin kinodramaturgiyada teleseriallar bundan mustasno. Chunki teleseriallarda romandek bir vaqtning o‘zida parallel rivojlanib boradigan bir qancha ziddiyatlarni uchratishimiz mumkin. Bundan tashqari, nasriy asarlarda ekspozitsiya syujet tarkibiy qismlaridan oldin, keyin, oxirida, ba’zan aralash tarzda kelishi mumkin. Kinodramaturgik asarlarda, asosan, dramatik asarlardagi kabi muqaddimada keladi.

“Dramatik turning o‘ziga xosligini tayin etuvchi bosh alomat – dramaning jamoa sezimiga mo‘ljallanganidadir. Dramatik asar boshdan oyoq ayrim shaxs (o‘quvchi) ni emas tomosha zaliga yig‘ilgan butun bir jamoani larzaga solishga, shu ommani zavqlantirib muallifning hamfikriga aylantirishga mo‘ljallangan”[4; Б.169.]. Izzat Sulton tomonidan dramaning asosiy alomati deya keltirilgan ushbu fikrlar kinodramaturgning ham oldiga qo‘yilgan asosiy maqsadlardan biridir. Biroq bundan kinoqissa va kinossenariy pyesadan farqlanmaydi degan xulosa chiqarmaslik kerak. O‘z navbatida kinodramaturgiyaning boshqa san’at turlaridan farqlanuvchi bir qator muhim alomatlari ham mavjud.

Birinchidan, kinodramaturg nosir kabi tasvirlanayotgan voqealarga bevosita aralashish ularni ma’qullash yoki qoralash, xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega. Bu vazifani ssenarist suxandon nutqida, (“Abdullajon” filmida buning yaqqol misolini ko‘rishimiz mumkin), ko‘rgazmali ichki dialoglarda bajara oladi. Bundan tashqari ssenarist asar to‘liq sahnalashtirilguncha rejissor yonida adabiy “ta’mirchi” pozitsiyasida turib asl g‘oyaviy mazmunni himoya qila olishi mumkin. Kinodramaturg Erkin A’zam “Tanho qayiq” nomli kinoqissalar to‘plamining so‘z boshisida shunday degan edi: “O‘n kinoga bosh suqqan bo‘lsam, o‘n bora mojaro qo‘zg‘aganman. Men cho‘qishmagan rejissor qolmadi hisob. Hatto ayrim filmlar titridan nomimni o‘chirtirganimni ayting.” Lekin teatrda esa dramaturg bu vositalardan keng foydalanish imkoniyatiga ega emas.

Ikkinchidan, kinoda kadrlarni tomoshabin ko‘zoldida istagancha uzoqlashtira olish yoki yaqinlashtirib yirik planda namoyish eta olish imkoniyatining mavjudligi kinodramaturgga kishilarning xatti-harakati, imo-ishorasi, mimikasidan keng foydalanishga, obrazlarning xarakterini, kayfiyatini so‘zsiz ham ochib berish imkoniyatini beradi. Teatrda dramaturg uchun bunday keng va istagancha imkoniyat mavjud emas. Chunki aktyorning teatr sahnasida nozik harakatlari, emotsional holatlari, imo-ishoralari tomoshabinlarning ko‘pchiligiga yetib bormaydi. Xuddi shu xususiyatlarga ko‘ra dramatik asarlarda uchraydigan remarka kinodramaturgiyada pyesaga qaraganda og‘irroq tosh bosadi. Remarka kinodramaturgik obraz yaratishda diologdan keyingi asosiy vositalardan biridir. Chunki dastlabki kinolar ovozsiz shaklda olingan va diologdan foydalanish imkonsiz bo‘lganda remarka obraz yaratishda asosiy qurol vazifasini bajargan. Bunday muhimlilik zamonaviy kinodramaturgiyada ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Uchinchidan, kinodramaturgik asarlarda epizod va harakat o‘rinlarining ko‘pligi, istalgan mavzu va voqealarni har qanday sharoitda (kosmosda, suv tubida, tog‘da, g‘orda) tasvirlay olish xususiyati bilan pyesadan farq qilsa, roman va qissaga o‘xshab ketadi, lekin nasriy asarlarni ekranlashtirish oson emas. Chunki kino imkoniyatlari o‘qib, uqiladigan badiiy so‘zning jilosini, tarovatini, zavq-shavqini qismangina ko‘rsatishi mumkin, xolos. Dramaturg mavzu va voqealarni

tasvirlashda sahna imkoniyatini inobatga oladi. Poyga, futbol o‘yinlaridan tortib to‘y-tomosha va boshqa yig‘in-marosimlarni ko‘rsatish uchun dramaturg faqat diolog va monologlarda – so‘z orqali ifodalasa, ssenarist bunday holatlarni remarkada tasvirlaydi. Lekin to‘g‘ridan-to‘g‘ri teatr sahnasida bunday ko‘rinishlarni jonli, ishonarli tarzda namoyish qilish rejissorga qiyinchilik tug‘dirishi aniq.

To‘rtinchidan, dramatik asarlar turli rejissorlar tomonidan qayta sahnalashtirilishi mumkin. Masalan, birgina Shekspir dramalari dunyo bo‘ylab turli rejissorlar tomonidan hozirgacha sahnalashtirilib kelinadi. Lekin kinodramaturgik asarlarni, ayniqsa, ssenariyni boshqa rejissor talqinida ikkinchi marotaba qayta ekranlashtirish mumkin emas. To‘g‘ri, jahon va o‘zbek kino olamida bot-bot murojaat qilinadigan asarlar bor. “Iliada va Odisey”, “Donkixot”, “Uch mushkityor” o‘zbek kinosida “O‘tkan kunlar”, “Shum bola” kabi asarlar asosida bir qancha filmlar yaratilgan bo‘lsa-da, ular ma’lum jihatlariga ko‘ra bir-biridan farqlanadigan alohida ssenariylar asosida ekranlashtirilgan.

Ijodkor adabiyot va san’atning o‘ziga xos turli-tuman ifoda vositalarini, mahorat yo‘llarini hamda davrning shakl-u shamoyilini, zamondoshlarning o‘y-kechinmalari va intilishlarini yorqinroq ifodalash yo‘llarini izlab topmay turib bugungi adabiy jarayonning rivojiga munosib hissa qo‘sha olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбек драматургияси уфқлари. Пьесалар тўплами. –Т.: Адабиёт, 2020.
2. Имомов Б. Драматургик лавҳалар. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. –Б. 108.
3. Умид Али. Кўнгилга сайр. Адабий-ижодий мавзудаги суҳбатлар. –Т.: Чўлпон номидаги НМИУ, 2017. –Б. 160.
4. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. –T.: “O‘qituvchi”, 2005.

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ НА СТРУКТУРНУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ МИФОНИМОВ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Гозиева Бибиробия Султонхон кизи,
преподаватель в филиале Московского государственного университета в г. Ташкенте
bibishagaziyeva@gmail.com

Аннотация. *Статья посвящена изучению влияния национальных традиций на структурную организацию мифонимов в узбекской литературе. Рассматриваются особенности формирования мифонимов, их синтаксические и семантические характеристики, а также культурный контекст их использования. Исследование основывается на анализе фольклорных и литературных источников.*

Ключевые слова*. Мифонимы, узбекская литература, фольклор, национальные традиции, семантика, структура.*

O‘ZBEK ADABIYOTIDA MIFONIMLARNING TUZILISHIGA MILLIY AN’ANALAR TA’SIRI

G‘oziyeva Bibirobiya Sultonxon qizi,
Moskva davlat universitetining Toshkent shahridagi filialida o‘qituvchi

Annotatsiya. *Maqolada o‘zbek adabiyotida mifonimlarning tuzilishiga milliy an’analarning ta’siri o‘rganiladi. Mifonimlarning shakllanishi, ularning sintaktik va semantic xususiyatlari hamda*

madaniy kontekstdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot folklore va adabiy manbalar asosida olib boriladi.

Kalit so‘zlar. *Mifonimlar, o‘zbekadabiyoti, folklor, milliy an’analar, semantika, tuzilma.*

ULUSAL GELENEKLERIN ÖZBEK EDEBIYATINDAKE MITONIMLERIN YAPISAL ORGANIZASYONU ÜZERINDEKI ETKISI

Gozieva Bibirobiya Sultonkhon kizi,
Taşkent'teki Moskova devlet üniversitesi şubesinde öğretmen

Özet. *Bu makale, ulusal geleneklerin Özbek edebiyatındaki mitonimlerin yapısal organizasyonu üzerindeki etkisini incelemeye adanmıştır. Mitonimlerin oluşum özellikleri, sözdizimsel ve anlamsal özellikleri ile kullanımının kültürel bağlamı ele alınmaktadır. Araştırma, folkloric ve edebi kaynakların analizi temelinde gerçekleştirilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Mitonimler, Özbekedebiyatı, folklor, ulusalgelenekler, anlambilim, yapı.*

THE INFLUENCE OF NATIONAL TRADITIONS ON THE STRUCTURAL ORGANIZATIONSOF MYTHONYMS IN UZBEK LITERATURE

Gozieva Bibirobiya Sultonxon qizi,
teacher at the branch of Moscow state university in Tashkent

Abstract. *The article examines the influence of national traditions on the structural organizations of mythonyms in Uzbek literature. It explores the peculiarities of mythonym formation, their syntactic and semantic characteristics, as well as the cultural context of their usage. The study is based on the analysis of folklore and literary sources.*

Keywords. *Mythonyms, Uzbek literature, folklore, national traditions, semantics, structure.*

Введение

Национальные традиции оказывают значительное влияние на развитие литературного языка и формирование специфических мифологических образов в узбекской литературе. Мифонимы, являясь частью культурного наследия, отражают исторические представления народа о мире и ценностях [1, 10].Их изучение позволяет лучше понять взаимодействие мифологии и литературы, а также определить их роль в сохранении национальной идентичности.

Формирование и особенности мифонимов в узбекской литературе

Узбекская литература богата мифонимами, восходящими к древним легендам, эпосам и преданиям. Наиболее часто встречаются мифонимы, связанные с духами, героями и божествами, такими как Алпомиш, Див, Перазит [2, 23].

Мифонимы могут быть классифицированы по их происхождению и функции:

- *Героические мифонимы*, отражающие представления о национальных героях и их подвигах (например, Алпомиш, Гургали).
- *Демонические и магические мифонимы*, относящиеся к духам, мифологическим существам и демонам (Див, Аждархо, Шайтан).
- *Божественные мифонимы*, представляющие мифологических богов и святых (Онг От, БибиСешанба).

Структурные и синтаксические особенности мифонимов

Мифонимы в узбекской литературе проявляют себя в различных синтаксических конструкциях:

- *Аппозитивные конструкции*: «Alpomish, buyukqahramon, o‘zxalqinihimoyaqildi» (Алпомыш, великий герой, защищал свой народ) [3, 45].

- *Атрибутивные сочетания*: «Divningg‘azabi» *(Гнев дива)* [4, 67].
- *Метафорические выражения*: «O‘zbekPrometeyi» (Узбекский прометей) [5, 80].
- *Сравнительные обороты*: «U jangmaydonidaRustamsingarikurashdi» (Он сражался, как Рустам на поле боя) [6, 102].
- *Сложные словосочетания и составные мифонимы*, в которых объединяются два или более смысловых компонента, например, «Онг От» (Светлый Конь) или «Кора Биби» (Черная Госпожа)
- *Фразеологические конструкции,* в которых мифонимы используются как устойчивые выражения: «Shaytongadoshberish» (Справиться с шайтаном), означающее преодоление трудностей

Исследования ученых, таких как Рахимова Г. и Саидов Ф., подтверждают, что синтаксические модели использования мифонимов могут варьироваться в зависимости от исторического контекста и жанра литературного произведения[8][9].

Влияние национальных традиций

Национальные традиции определяют не только смысловое наполнение мифонимов, но и их стилистическую функцию. Они используются для создания художественных аллюзий, символизма и передачи мировоззрения народа. Например, мифонимы часто встречаются в узбекских народных сказках, где они служат для воспитания моральных ценностей и передачи традиционных представлений о добре и зле [7, 125].

Кроме того, мифонимы играют важную роль в народных эпосах, таких как «Алпомиш» и «Гургали», где они подчеркивают мужественность, верность и силу героев [8, 140].В трудах таких исследователей, как Кадыров П. и Исмоилов Б., подчеркивается значимость мифонимов в сохранении культурного кода узбекского народа [1][6].

Развитие мифонимов в современной литературе

В современной узбекской литературе мифонимы продолжают использоваться, но в обновленном контексте. Современные авторы адаптируют мифологические образы под актуальные темы, такие как национальная идентичность, борьба за справедливость и духовные поиски. В произведенияхXXI века мифонимы часто используются как символы национального самосознания и исторической памяти [9, 190].

Некоторые писатели используют мифонимы в жанрах магического реализма и постмодернизма, переосмысляя традиционные мифы и вводя их в новые литературные формы. Это позволяет мифонимам сохранять свою актуальность в изменяющемся литературном пространстве [10, 205].

Заключение

Мифонимы в узбекской литературе представляют собой не только языковые единицы, но и культурные маркеры, передающие богатое историческое и этнографическое наследие народа. Их структура и функционирование во многом определяются национальными традициями, что делает их важным элементом литературного творчества.

Использованная литература:

1. Qodirov, P. O‘zbek adabiyotida mifologik obrazlar. – Toshkent, 2015. C. 10.
2. Rahmonov, S. Folklor va mifonimlar. – Toshkent, 2018. C.23.
3. Karimov, A. Mif va adabiyot. – Toshkent, 2020. C.45.
4. Yusupov, O. O‘zbek xalq ertaklari va miflari. – Toshkent, 2017. C. 67.
5. Sharipov, D. Mifologik obrazlarning o‘zbek adabiyotida ifodalanishi. – Toshkent, 2019. C. 80.
6. Ismoilov, B. O‘zbek mifologiyasi va uning adabiyotdagi o‘rni. – Toshkent, 2021. C.102.
7. Norqobilov, H. O‘zbek epik an’analarining mifologik ildizlari. – Toshkent, 2016. C. 125.
8. Saidov, F. Alpomish dostonining mifologik asoslari. – Toshkent, 2014. C. 140.
9. Rahimova, G. Mif va zamonaviy adabiyot. – Toshkent, 2022. C.190.
10. Yuldashev, D. Mifologik obrazlar va postmodernizm. – Toshkent, 2023. C.205.

JADID SHE’RIYATIDA MILLIY ISTIQLOL MOTIVLARI

Abdilakimov Dilruxjon Rajab o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti doktaranti
adilruxjon@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada jadid adabiyoti namoyondalari Fitrat va Cho‘lpon she’riyatida milliy istiqlol motivlari tahlilga tortilgan va ular ijodining zamonaviy o‘zbek adabiyoti rivojigan qo‘shgan hissasi tadqiq etilgan.*

Kalit so‘zlar. *Jadid, jadid adabiyoti, mumtoz adabiyot, yangi o‘zbek adabiyoti, she’riyat, motiv, Naim Karimov, Fitrat, Cho‘lpon.*

NATIONAL INDEPENDENCE MOTIVES IN JADID POETRY

Abdilakimov Dilrukhjon Rajab oglu,
National University of Uzbekistan, doctoral student

Abstract. *This article analyzes the motifs of national independence in the poetry of the representatives of Jadid literature Fitrat and Chulpon, and examines the contribution of their work to the development of modern Uzbek literature.*

Keywords. *Jadid, jadid literature, classical literature, new Uzbek literature, poetry, motif, Naim Karimov, Fitrat, Chulpon.*

МОТИВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В ПОЭЗИИ ДЖАДИДОВ

Абдилакимов Дилруходжон Раджаб углы,
докторант Национального университет Узбекистана

Аннотация. *В статье анализируются мотивы национальной независимости в поэзии представителей джадидской литературы Фитрата и Чулпона, а также рассматривается вклад их творчества в развитие современной узбекской литературы.*

Ключевые слова. *Джадид, джадидская литература, классическая литература, новая узбекская литература, поэзия, мотив, Наим Каримов, Фитрат, Чулпон.*

CEDİT ŞİİRİNDE MİLLİ BAĞIMSIZLIK MOTİFLERİ

Abdilakimov Dilrukhjon Rajab oğlu
Özbekistan Milli Üniversitesi doktora öğrencisi

.

Özet. *Bu makalede Cedit edebiyatı temsilcilerinden Fıtrat ve Çulpon'un şiirlerinde ulusal bağımsızlık motifleri incelenmekte ve onların eserlerinin çağdaş Özbek edebiyatının gelişimine katkısı incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler. *Cedit, Cedit edebiyatı, klasik edebiyat, yeni Özbek edebiyatı, şiir, motif, Naim Kerimov, Fitrat, Çulpon.*

O‘zbek adabiyoti tarixida uzoq yillar davomida she’riyat yetakchilik qilib kelgan. Mumtoz adabiyotimizning she’riyat bo‘stonida aruz mutloq yetakchilik qiladi. Arab va forslar kabi turkiy xalqlar ham necha ming yillik tarixlari davomida o‘zlarining eng sara asar namunalarini aynan aruzda ijod qilib kelishgan. Bu jarayon XX asr boshlarigacha davom etdi. Ayni shu davrda Turkiston hududida ham jadidchilik deb nomlangan harakat namoyondalari boshqa sohalar singari adabiyotni ham yangilashga kirishdilar. Buning natijasida eski qoliplashtirilgan she’riyat yangi-yangi janrlar

bilan boyidi. An’anaviy aruz vaznidan barmoqqa o‘tildi. She’riyat, umuman adabiyaot xalqqa yaqinlashdi. Bejizga Fitrat barmoq vaznini milliy vaznimiz deb aytmagan edi (Фитрат А., 2010, 227-bet). Jadid adabiyotining yetakchi sohasi ***she’riyatdir.*** O‘zbek mumtoz she’riyatidan ham vazn, ham til va uslub, ham g‘oyaviy jihatdan keskin farq qilgan jadid she‘riyati XX asr o‘zbek adabiyotining yangi yo‘nalishda ravnaq topishiga tamal toshini qo‘ydi. O‘zbek xalqining asr boshlarida nodonlik va jaholat muhitida yashaganligi, ijtimoiy hayot, fan, madaniyat va texnika sohalaridagi o‘zgarishlarga loqaydligi, kundalik maishiy muammolar girdobida qolib, ma`naviy jihatdan nochor bir ahvolga tushganligi faqat jadid publitsistikasininggina emas, balki she’riyatning ham g‘oyaviy yo‘nalishini belgilab berdi.

Jadid she’riyati haqida gap ketganda eng avvalo Cho‘lpon siymosi ko‘z o‘ngimizga keladi, albatta. Cho‘lpon ijodining eng yirik tadqiqotchilaridan biri Naim Karimovdir. Naim Karimovning Cho‘lpon lirikasi haqidagi fikrlari Ozod Sharafiddinov qarashlariga yaqin turadi. Muallif Shoirning “Qizil bayroq” she’rini tahlil etar ekan, bu she’rga aytilgan umumiy fikrlardan ko‘p ham uzoq ketmaydi. Bu she’rning nomi ham sovetlar bayrog‘ini esga solganidanmi ko‘pincha munaqqidlar bu she’rda sovetlar jo‘shib kuylanganiga, Cho‘lpon inqilobning dastlabki yillarida unga katta umid bilan qaraganiga ishonishadi. Naim Karimov ham o‘z fikrlarini qisqa qilib: “Bu Cho‘lpon va Oktyabr degan mavzuni yoritishda asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi” (Karimov N., 1991, 43 бет), - deya bayon qiladi. Ammo bu qarashlarning ayrimlari olim faoliyatining keyingi ozroq o‘zgargan(Karimov N., 2003, 276 бет).

Ko‘pgina cho‘lponshunoslar “Buzulgan o‘lkaga” she’rini turlicha nuqtai nazarlardan kelib chiqib, turlicha tahlil qilganliklarini kuzatish mumkin. Ammo bu qarashlarning deyarli hammasida ham bu she’rni o‘sha davr ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog‘lab tahlil qilish yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘ramiz. Naim Karimov ham shu nuqtai nazardan baholaydi: “U bu she’rda o‘lkada ro‘y bergan daxshatlarni buyuk jasorat bilan tasvirladi” (Karimov N., 1991, 46-бет). Munaqqid bunday mavzudagi she’rning o‘sha davrda yozilishi va e’lon qilishni jasorat deb baholashi, aynan ijtimoiy-siyosiy hayot bilan bog‘laganligini anglatadi. O‘tloqqa nisbatan sifatlashlarning birdan ortiq qo‘llanishi ham she’r ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. “Bu nega?” lirik qahramon bularning barchasini biladi, ammo sabablarni ochiq aytib bo‘lmaydi. Shuning uchun shoir o‘quvchiga savol bilan murojat qilib, yuraklarni larzaga keltira olgan. “Men va boshqalar” she’rini tahlil qilarkan, uning mavzusi bugungi kunda ham dolzarb ekanini aytadi. Yana asosiy e’tibor mavzuga qaratiladi. She’rda lirik qahramon o‘zbek qizi. Men va boshqa qarshilantirishi orqali o‘zbek qizlarining ayanchli taqdiri juda ta’sirli ochib berilgan. Munaqqidning: “Bizning adabiyotimiz yaqin-yaqingacha bugungi hayotni emas, balki uning o‘rnida barpo etilajak ertangi hayotni aks ettirib keldi. Bu yo‘l bilan u kitobxonni yangi ishlarga ilhomlantirgandek bo‘ldi. Amalda esa u kitobxonni aldadi. Cho‘lpon bugungi jarohatlarni yashirish emas, davolash lozim degan aqidaga amal qildi. Shuning uchun ham uning asarlarida tasvirlangan haqiqat sotsialistik realizm adabiyotiga ko‘nikkan kitobxon uchun daxshatli bo‘lib tuyulishi tabiiy” (Karimov N., 1991, 47-бет), – degan so‘zlari ham fikrimizni isbotlashga xizmat qiladi. Bugungi kun haqiqati Cho‘lponni ham cho‘chitgan. Ammo u ertangi kunga, ertangi kun yaxshi bo‘lishiga ishongan. Keyingi o‘rinda Cho‘lpon ijodining eng yaxshi namunalaridan bo‘lgan, o‘z davrida eng ko‘p etirozlarga sabab bo‘lgan “Xalq” she’ri tahlil qilinadi. She’rda shoirning shunday tazyiq, huquqsizlik va ho‘rlashlargada indamay chidab kelayotgan xalq haqida bunday fikrlarni aytishini munaqqid romantiklik emas, aksincha xalqning yashirin imkoniyatlari, uning qonida bilinar-bilinmas tovlangan kurash cho‘g‘i bilan bog‘liqligini to‘g‘ri baholay olgan. She’rda Cho‘lponning so‘z qo‘llash mahorati to‘la namoyon bo‘lgan desak mubolag‘a bo‘lmas. Xalq so‘zining ritmik takrori musiqiylikni va ta’sirchanlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Bu she’r ma’lum manoda mustamlakachilarni ogohlantiruvchi qo‘ng‘iroq bo‘lib yangradi. Lirik qahramon shoirning o‘zi ekanligi so‘nggi ikki misradan ma’lum bo‘ladi: “Butun kuchni xalq ichidan olaylik, Quchoq ochiib xalq ichiga boraylik”. “Cho‘lpon xalq bag‘rida yashiringan kuchni ana shu tarzda ziyrak nigohi bilan ko‘rdi. U ayni paytda ham xalqdan madad olish, ham unga rahnoma bo‘lish zarurligini sezdi” (Karimov N., 1991, 49-бет). Shoir ijodi haqida umumiy qilib: “Cho‘lpon o‘zbek she’riyatining nozik va nafis sadolarga boy, go‘zal va shaffof tuyg‘ular uzra g‘unchalagan hayot chechaklarini kuylovchi

bir rubobi edi. Ammo davr undan kishan va miltiq ovozlarini o‘zbek she’riyatiga olib kirishni, shu kishanlar orqasida kechayotgan oshkora va pinhona kurashni ifodalashni taqozo etdi” (Karimov N., 1991, 49 бет).

Abdurauf Fitrat talabalik yillaridayoq “bir devon bo‘lishga arzirli” (Sadriddin Ayniy) she’rlar yozib ulgurgan. U dastlab o‘z she’rlariga “Mijmar” (“mushk-anbar kabi turli xushbo‘y narsalarni solib tutatiladigan idish (manqal)”) taxallusini qo‘yadi. Sadriddin Ayniyning yozishiga ko‘ra: “Intiboh – ogohlik, g‘aflatdan uyg‘onish (P.Shamsiyev va S.Ibrohimova, 1973, 348-bet) davridan oldin ham g‘azal va qasidalar yozgan bo‘lsa-da, ammo ularda bugungi she’rlaridagi sayqal, yonish va kuyish uchramas edi” (Boltaboyev H. 2007, 71-bet).

Fitrat jadid sifatida tanilgan, o‘z asarlaridagi g‘oyalari bilan mavjud tuzum yuragiga vahima solar edi. Shuning uchun Said Olimxon uning she’rlarini Buxoroda nashr etishga ruxsat bermaydi. Shuning uchun shoirning “Sayha” (na’ra, da’vat, bongso‘z) to‘plami hijriy 1329, melodiy 1911-yilda Istanbulda talaba shoirning o‘z hisobidan bosiladi. Fitratshunos olim Hamidulla Boltaboyevning qayd etishicha, bu to‘plam hozir Istanbul dorilfununi kutubxonasida saqlanadi, uning muqovasiga “Fitrat. Sayha. Milliy she’rlar” deb yozilgan bo‘lib fors tilida arab alifbosida chop etilgan (Boltaboyev H. 2007, 77-bet). Undan tanlab olingan o‘ndan ortiq she’rlar “Sadoyi Turkiston” gazetasining 1914-yil iyul oyi sonlarida e’lon qilingan. To‘plamda bu she’rlarning har bandidan keyin turk tilida uning mazmuni ham bayon etilgan (Boltaboyev H. 2007, 79-bet).

Misol:

Bozam ba she’r oftoda havoyi go‘reston,
Par mizanad dilam, yag‘zoyi go‘reston.
Mazmuni: Boshimga yig‘lash havasi tushdi,
Qanot urdi yuragim yig‘i osmonida.

Fitrat iste’dodli shoir edi. U ijodini she’r yozish bilan boshlagan. Uning she’rlari Vatan haqida edi. Shoir Vatanining boshiga tushgan musibatlarni sezib, ko‘rib, bilib turardi. Unga birgina da’vo millatdoshlarini g‘aflat uyqusidan uyg‘otish, ma’anaviyat chirog‘larini yoqish ekanini yaxshi anglardi. Bu yo‘lda adabiyotning, so‘zning, ayniqsa she’rning roli katta ekanini yaxshi anglagan shoir qo‘lidan kelgan hamma ishni qildi, ijod qildi, she’r yozdi. Siyosiy ta’qiblar, turli senzuralar, tahdidlar ham uni bu yo‘ldan qaytara olmadi. Shoir o‘z she’rlarida “Vatan dardi nihoyasizligidan, jarohatlari halokatli ekanidan dod soldi. Unga mehr-u muhabbatini hayqirib aytdi. U bilan faxrlandi, iftixor etdi. Uni har narsadan muqaddas tutdi. Uni “Qiblagoh”, “Sajdagoh” bildi, “izzi sharafi” atadi” (Qosimov B. 2002, 327-bet).

Jadid adabiyotining eng yirik vakillari, yangi o‘zbek she’riyatining asoschilari bo‘lgan Fitrat va Cho‘lpon ijodi vatanpar g‘oyalar, istiqlol orzusi bilan to‘la edi. Ular ijtimoiy-siyosiy qiyin vaziyatda bunday orzularini turli xil badiy usullar bilan ifodalay olganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik – T.: O‘zbekiston. 2007. B. - 287.
2. Karimov N. Cho‘lpon. – T.: Sharq, 2004. B. 276.
3. Karimov N. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon. – T.: Fan, 1991. B. 84
4. Navoiy asarlari lug‘ati. Tuzuvchilar: P.Shamsiyev va S.Ibrohimova. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973. – B. 348.
5. Qosimov B. Milliy uyg‘onish. – T.: “Ma’naviyat”. 2002. B. -368
6. Фитрат А. Аруз ҳақида / Танланган асарлар. Ж.V. – Тошкент: “Маънавият”, 2010. – Б. 227

HOFIZ XORAZMIY LIRIKASIDA SHAXS KAMOLOTI: BADIIY TAHLIL VA DIDAKTIK TALQIN

Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna,
Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
shukurjonyeldashbayevna@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Hofiz Xorazmiy lirikasida shaxs kamoloti masalasi badiiy tahlil qilinadi hamda ularning didaktik talqini zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayoniga mos ravishda ko‘rib chiqiladi.*
Kalit so‘zlar. *Hofiz Xorazmiy, lirika, shaxs kamoloti, axloq, didaktika.*

HOFİZ HOREZMİY’İN SÖZLERİNDE KİŞİLİK OLGUNLAŞMASI: SANATSAL ANALİZ VE DİDAKTİK YORUMLAMA

Kurbanova Shukurjon Yeldaşbayevna,
Urgenç Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün bağımsız araştırmacısı

Özet. *Bu makalede Hafız Harezm'in şiirlerindeki kişisel gelişim konusu ele alınmakta ve bunların çağdaş eğitim sürecine uygun olarak didaktik yorumu incelenmektedir.*
Anahtar kelimeler. *Hâfız-ı Harezmî, şiir, kişisel gelişim, ahlak, didaktik.*

ПЕРСОНАЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ В ЛИРИКЕ ХАФИЗА ХОРЕЗМИ: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ И ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Курбанова Шукурджон Елдашбаевна,
Независимый научный сотрудник Ургенчского государственного педагогического института

Аннотация. *В данной статье анализируется проблема развития личности в лирике Хафиза Хорезма и рассматривается их дидактическая интерпретация в соответствии с современным образовательным процессом.*
Ключевые слова. *Хафиз Хорезм, тексты песен, личностное развитие, нравственность, дидактика.*

PERSONAL DEVELOPMENT IN THE LYRICS OF HAFIZ KHOREZMI: ARTISTIC ANALYSIS AND DIDACTIC INTERPRETATION

Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna,
independent researcher of the Urgench state pedagogical institute

Annotation. *This article analyzes the issue of personal development in the lyrics of Hafiz Khorezm and examines their didactic interpretation in accordance with the modern educational process.*
Keywords. *Hafiz Khorezm, lyrics, personal perfection, ethics, didactics.*

XIV-XV asrlar o‘zbek adabiyoti tarixida badiiy tafakkur taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab bergan, adabiy tilning rivojlanishi va badiiy-estetik qarashlarning takomillashuvi jarayonida alohida o‘rin tutgan davr hisoblanadi. Mazkur davrda Atoyi [1, 14-15 б.], Mavlono Lutfiy [2, 71 b.], Gadoiy [3], Haydar Xorazmiy [4, 167 b.], Sakkokiy [5, 10-11 b.], Hofiz Xorazmiy [6, 4-5 б.] va Alisher Navoiy [7, 34-53 b.] kabi yirik adiblar turkiy tilda badiiy ijod qilish orqali nafaqat adabiy til

taraqqiyotiga, balki didaktik-estetik tamoyillarning shakllanishi va mustahkamlani-shiga ham beqiyos hissa qo‘shdilar. Ularning ijodiy merosi Sharq adabiyotiga xos axloqiy-ruhiy poklanish, komil insonni tarbiyalash, hayotiy tajriba va hikmatlarni yuksak badiiy mahorat bilan ifodalash singari tamoyillar asosida yo‘g‘rilgan. Ayniqsa, Hofiz Xorazmiyning devoni XIV-XV asr Sharq adabiy tafakkuri kontekstida o‘ziga xos badiiy-falsafiy mazmun kasb etgan, turkiy tilda yaratilgan yuksak poetik manba sifatida alohida ajralib turadi.

Hofiz Xorazmiy ijodiga oid ilmiy-tadqiqotlar mazmunida shoirdan qolgan adabiy merosning turkiy xalqlar adabiyoti, xususan, o‘zbek mumtoz poeziyasi rivojida tutgan o‘rni professor H.Sulaymonov [8, 6 b.] tadqiqotlariga asoslangan holda alohida ta’kidlanadi. Xusasan, M.Sulaymonov Hofiz Xorazmiyning turkiy she’riyatdagi o‘rnini xalqaro nuqtayi nazardan baholab, uning poetik merosini turkiy xalqlar va butun insoniyat uchun ilmiy ahamiyatga ega manba sifatida chuqur tadqiq etilgan [9, 527-530 b.]. H.Sanakulovesa shaxsiy kamolot, mehnat tarbiyasi va kasbga yo‘naltirish masalalarida Hofiz Xorazmiy ijodining amaliy-pedagogik jihatlariga ko‘rsatib o‘tgan [10, 18 b.]. I.Haqqulov [11] va M.Inog‘omxo‘jayeva [12] o‘z maqolalarida Hofiz Xorazmiyning badiiy uslub xususiyatlari, tashbeh san’ati, poetik obrazlar tizimiga e’tibor qaratganlar.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, Hofiz Xorazmiy ijodiga bo‘lgan qiziqish faqat o‘zbek ilmiy-adabiy muhitidagina emas, balki xalqaro miqyosda ham sezilarli darajada namoyon bo‘lmoqda. Xususan, turkiy tilli xalqlar, ayniqsa Turkiya adabiyotshunoslari orasida Hofiz Xorazmiy ijodiga bo‘lgan ilmiy e’tibor yildan-yilga ortib bormoqda. Bu borada R.Toparli [13], A.Ustuner [14], A.Karahan [15] va boshqa tadqiqotchilarning izlanishlari e’tiborga molikdir.

Hofiz Xorazmiyning turkiy tildagi serqirra ijodiy faoliyati, xususan, uning devonida aks etgan shaxs kamoloti, ma’naviy yetuklik va didaktik g‘oyalarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlikdagi talqini asosiy ilmiy-nazariy mezon sifatida qaralishi zarur. Shoir o‘zbek adabiyoti tarixida to‘qqiz janrda ijod qilgan, badiiy tafakkur doirasida ishq va ma’rifatni uyg‘unlashtirgan noyob estetik qarashlar tizimini shakllantirgan ijodkordir.

Didaktik talqin, kontekstual yondashuv, qiyosiy-tipologik adabiy tahlil hamda zamonaviy ta’lim nazariyalari asosida integrativ metodlarga tayangan holda shoir devonining turli qirralarini ochib berish oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir. Shuningdek, Hofiz Xorazmiyning didaktik-estetik qarashlari asosida shaxs kamoloti tamoyillarining zamonaviy ta’lim jarayonlariga tatbiq etilishi — ilmiy izlanishning yangi yo‘nalishlaridan biri sifatida o‘rganilishi, yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ma’naviy barkamol, axloqiy yetuk shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Zero, shoir badiiy tafakkurida aks etgan komillik timsoli va unga olib boruvchi ruhiy-ma’naviy yo‘l zamonaviy pedagogik innovatsiyalar bilan uyg‘unlashganda, yangi davr tarbiyaviy konsepsiyalarining asosiy tarkibiy qismiga aylanishi mumkin.

Hofiz Xorazmiy lirikasida kuzatiladigan falsafiy-didaktik ohang, ayniqsa, uning qit’alarida yorqin namoyon bo‘ladi. Shoir mazkur janr orqali shaxs kamolotini moddiy qadriyatlar bilan hamohang ma’naviy qadriyatlar (ichki xotirjamlik va boy tafakkur) bilan bog‘laydi. U hayotiy voqelikni realistik yondashuvda talqin etib, insoniyat mavjudligidagi noaniqlik va o‘zgaruvchanlik holatlarini chuqur badiiy-falsafiy tahlil etadi. Shoirning fikricha, komillik – faqat moddiy ne’matlarga emas, balki jamiyatda ijobiy iz, ezgu nom qoldirishga intilish bilan belgilanadi.

Kom-i jonni tilama, ey oqil,
Chun bu olamning ichra yo‘qdur kom.
Kom agar bo‘lsa erdi olamda,
Topg‘ay erdi tan ichra jon orom.
Besaranjom ko‘runur ishlar,
Chun ko‘runmas jahon ishinda nizom.
Oqidbat chun jahonda qolmasmiz,
Yaxshi uldurki, yaxshi qolsa nom. [16, 294 b.]

Hofiz Xorazmiy devonida o‘rin olgan bir tarkibbandda aqlni shaxs kamolot masalasi markazga olib chiqib, uni ideal shaxs obrazini yorituvchi asosiy badiiy-falsafiy mezon sifatida talqin etadi. Uning uchun aqlni faqat bilish quroli emas, balki shaxsning ijtimoiy-axloqiy yetukligi, ma’naviy

yuksakligi va jamiyatdagi o‘rni belgilaydigan mezon hamdir. Aql timsolining poetik modellashuvi orqali u komillik sari intilayotgan ideal inson obrazini yaratadi. Shoir poetik tasvirda aql hayotiy muammolarni hal etuvchi kuch, inson izzatini anglatuvchi mezon, shaxsiy taraqqiyotda yetakchi kuch sifatida qiyosiy-estetik obrazlar orqali ifodalanadi.

Zotinda bor zohir o‘shaning kamol-i aql,
Ul oftobu yo‘qdur anda zavol-i aql.
Miftoh-i mushkulot aning aqli bo‘lg‘ali,
Qoldi tamom hal bo‘lubon qilu qol-i aql.
Tegmas kamol-i hurmatina hech turlu fikr,
Yetmas jamol-i izzatina ham majol-i aql.
Tang to‘sh anga jahonda bo‘la bilmagi bu dam,
Dona kishiga ko‘runur asri muhol-i aql.
Hadd-i kamol shohliqig‘a yetishmagay,
Mahsharga tegru sayr etar ersa xayol-i aql.
Garchi farog‘i bor jahondin, vale bu dam,
Yodindin o‘zga yo‘qturur ishtig‘ol-i aql.
Oliyjanob eshigini ko‘rmagi erur
Shomu saboh jonu ko‘ngul birla fol-i aql.
Gar dast bersa tiri bo‘lub xizmat aylamak,
Bo‘lg‘ay rikobida o‘shaning Ardavon davon. [16, 268 b.]

Shuningdek, Hofiz Xorazmiy g‘azallarida aql va ishq o‘rtasida ziddiyatlar mavjud. Ular o‘rtasidagi bunday dialektik qarama-qarshiliklarni shoir yuksak poetik mahorat bilan tasvirlaydi. Devonda asosan aql insonni ehtiyotkorlikka, fikr yuritishga undasa, ishq esa shartsiz fidoyilik, sadoqat, hatto o‘zlikdan kechish orqali komillik sari eltuvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Shoirning nazarida aqlning chegaralanganligi, ishqning esa mutlaq va cheksiz tabiati bor, shu sababdan devonda ular bir yo‘lda murosa topolmaydilar. Bu fikr, o‘z navbatida, inson shaxsiy kamoloti uchun ichki ziddiyatlarni yengish, ya’ni aql va ishqni uyg‘unlashtirish zarurligi anglatadi.

Aql ila ishq hargiz tuz kelmadi bu yo‘lda,
Oshiq qoshinda sig‘mas chun zohid-i muvasvis. [8; 259-b.]

Bunday yondashuvlar Hofiz Xorazmiyning aql va ishq o‘rtasidagi murakkab ziddiyatni chuqur falsafiy badiiy tahlilga tortgani, shaxsiy kamolotga olib boruvchi ichki kechinmalarni yuksak poetik obrazlar orqali ifodalagani uni turkiy tilda ijod qilgan yetuk ijodkor sifatida e’tirof etishga yana bir bora asos yaratadi.

Hofiz Xorazmiy ijodi, xususan, uning lirik merosi – o‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida shaxs kamoloti, axloqiy tarbiya va ma’naviy yuksalish g‘oyalarini badiiy-falsafiy asosda ifodalagan yuksak estetik tizim sifatida alohida e’tirofga loyiqdir. Shoirning qit’a, tarkibband va g‘azallarida o‘z ifodasini topgan aql va ishq o‘rtasidagi murakkab ziddiyat, hayotiy noaniqliklar fonida komil inson timsolining shakllanishi, uning devonida nafaqat poetik go‘zallik, balki chuqur ma’naviy-axloqiy mazmun ham mujassam ekanini ko‘rsatadi.

Mazkur ilmiy tahlillar asosida quyidagi taklif va xulosalarni ilgari surish mumkin:

– didaktik-estetik merosni o‘quv jarayonlariga tatbiq etish;
– interdisiplinar yondashuv asosida tadqiqotlar olib boorish;
– yoshlar ma’naviyatini mustahkamlashda ijodiy merosdan foydalanish;
– poetik merosni zamonaviy innovatsion metodlar orqali ommalashtirish;
– xalqaro miqyosda integratsion ilmiy loyihalarni shakllantirish.

Shoir devonida ilgari surilgan axloqiy-ruhiy kamolot, aql va ishq dialektikasi, shaxsiy o‘zgarish va komillik sari intilish kabi g‘oyalarni “Pedagogika nazariyasi va tarixi”, “Falsafa tarixi”, “Etika”, “Tarbiya” kabi fanlar orqali ta’lim tizimiga kiritish, yoshlarning ma’naviy-axloqiy yetukligini shakllantirishga xizmat qiladi. Interdisiplinar yondashuv asosida adabiyotshunoslik, falsafa, psixologiya va pedagogika fanlari kesimida bu merosni tahlil qilish esa yangi ilmiy izlanishlar uchun boy nazariy manba bo‘la oladi. Hofiz Xorazmiy ijodini zamonaviy innovatsion uslublar – elektron

darsliklar, podkastlar, multimedia vositalari va mobil ilovalar orqali targ‘ib etish, shuningdek, badiiy matn asosidagi interaktiv mashg‘ulotlar orqali yoshlar ongiga singdirish dolzarbdir. Shoir ijodining xalqaro ahamiyatini inobatga olgan holda, ayniqsa, turkiy tilli xalqlar miqyosida qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslik asosida integratsion ilmiy loyihalarni shakllantirish, doktorantura va postdoktorantura bosqichlarida chuqur tadqiqotlar olib borish istiqbolli yo‘nalishlardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рафиддинов С. С. Атойининг поэтик маҳорати: Филол. фанлари номзоди … дисс. – Т., 1993. - 156 б.
2. Eshonqulov H.J. B.Valixo‘jayev nuktadonligining ayrim jihatlari xususida. // Akademik Botirxon Valixo‘jaev va mumtoz adabiyotshunoslik mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plam. – Samarqand, 2022. – 408 b.
3. Rajabova M.B. Gadoiy – turkiy shoir. // Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT , 2 (11), 2022. - 20–23 b.
4. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. 2006. – 528 b.
5. Israilov G.B. Sakkokiy adabiy merosi va poetik mahorati: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori(PhD) … diss. avtoreferati. – Jizzax., 2024., – 55 b.
6. Сулаймонов М.Ю. Ҳофиз Хоразмий ва ўзбек лирик шеъриятининг ривожи: Филол. фанлари номзоди … дисс. автореферати. – Т., 1996. - 23 б.
7. Норов Т.О. Алишер Навоий инсонпарварлик қарашларининг мустақил Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий ҳаёти билан уйғунлиги: Фалсафа фан. бўйича фалсафа доктори(PhD) … дисс. – Т., 2019. – 159 б.
8. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 1-китоб. - Т.: ЎзКПМК, 1981. - 304 б.
9. Suleymonov M.Y. The role of Hafiz Khorezmi in Turkish poetry // ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (73), 2019. – 527-530 p.
10. Санакулов Ҳ. Р. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб-ҳунарга қизиқишларини меҳнат анъаналари асосида тарбиялаш: Пед. фанлари номзоди … дисс. – Т., 2001. – 146 б.
11. Ҳаққулов И. Ғазал гулшани. - Т.: Фан, 1991. – 38 б.
12. Иноғомхўжаева М. Хофиз Хоразмий лирикасида ташбех // Адабий мерос. - Т.,1982. 2-сон., – 82-85 б.
13. Toparlı, Recep. Hâfız-ı Harezmî’nin Sultan İbrahim’in Ölümü Üzerine Yazdığı Mersiye // Marmara. Türklük Araştırmaları Dergisi, 8, 1997, 511-524 s.
14. Üstüner, Ahat. “Hârezmli Hâfız Divanında Türk Adı // Turkish Studies 9(6), 2014. Ankara. – 1107-1116 s.
15. Karahan Akarturk. Hafiz-i Harizmi // Tarihte Müslümanlar №5, 2020, Ankara. – 244-248 s.
16. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 2-китоб. - Т.: ЎзКПМК, 1981. - 312 б.

THE ROLE OF SAIDA ZUNNUNOVA IN UZBEK LITERATURE AND HER DESCRIPTION OF WOMEN CHARACTERS

Daminova Kumush Rustam qizi,
teacher of Shakhrisabz state pedagogical institute
kumushdaminova@24gmail.com

Annotation. *Saida Zunnunova is one of the prominent figures of 20th-century Uzbek literature, whose works deeply explore the portrayal of women. As a poet and writer, she vividly captures the inner world of women and the social, spiritual, and psychological struggles they face. Zunnunova does not depict women merely in traditional roles but as strong, independent individuals who possess the ability to define their own destinies and withstand life's challenges. In her works, women often*

overcome life's hardships through their inner strength and perseverance. The poet portrays women through lyrical, realistic, and symbolic means, highlighting their dreams, love, devotion, and personal growth. In Zunnunova’s stories, female characters are shown as active participants in social life, striving for personal transformation and growth. Zunnunova’s literary legacy plays a significant role not only in Uzbek literature but also in the development and enhancement of female representation in literature. She portrays women not just in their traditional family roles but as modern and socially active individuals. Her works emphasize the true role, inner strength, and independence of women, contributing a unique and invaluable perspective to Uzbek literature.

Key words. *Saida Zunnunova, uzbek literature, female characters, feminist perspective,literary images, social role of women,literary portraits, ancient and modern female imagery ,zunnunova and literary events, image of the uzbek woman*

SAIDA ZUNNUNOVANING O‘ZBEK ADABIYOTIDAGI ROLI VA UNING IJODIDA AYOL SIYMOSI TASVIRI

Daminova Kumush Rustam qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Saida Zunnunova 20-asrning o‘zbek adabiyotida mashhur shaxslaridan biri bo‘lib, uning asarlari ayollarni tasvirlashga chuqur e’tibor qaratgan. Shoira va yozuvchi sifatida, u ayollarning ichki dunyosini va ular duch keladigan ijtimoiy, ma’naviy va psixologik kurashlarni jonli tarzda tasvirlaydi. Zunnunova ayollarni faqat an’anaviy rollarda tasvirlamaydi, balki ularni o‘z taqdirini belgilash va hayotning qiyinchiliklariga qarshi turish qobiliyatiga ega mustaqil va kuchli shaxslar sifatida ko‘rsatadi. Uning asarlarida ayollar ichki kuch va sabr-toqat orqali hayotning qiyinchiliklarini yengib o‘tadilar. Shoira ayollarni lirik, realistik va simvolik usullar bilan tasvirlaydi, ularning orzulari, muhabbati, sadoqati va shaxsiy o‘sishini yoritadi. Zunnunovaning hikoyalarida ayol qahramonlar ijtimoiy hayotda faol ishtirok etib, shaxsiy o‘zgarish va o‘sishga intiladilar. Zunnunovaning adabiy merosi nafaqat o‘zbek adabiyotida, balki adabiyotdagi ayollarning tasvirlanishi va roli rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi. U ayollarni faqat oilaviy an’anaviy rollarda emas, balki zamonaviy va ijtimoiy faol shaxslar sifatida tasvirlaydi. Uning asarlari ayollarning haqiqiy roli, ichki kuchi va mustaqilligini ta’kidlab, o‘zbek adabiyotiga noyob va beqiyos bir nuqtai nazar qo‘shadi.*

Kalit so‘zlar: *Saida Zunnunova , o‘zbek adabiyoti, ayol obrazlari, feministik nuqtai nazar, adabiy obrazlar, ayollarning ijtimoiy roli, adabiy portretlar, qadimgi va zamonaviy ayol tasviri , Zunnunova va adabiy voqea, o‘zbek ayoli tasviri*

SAIDA ZUNNUNOVA'NIN ÖZBEK EDEBIYATINDAKI ROLÜ VE ESERLERINDE BIR KADIN IŞARETI

Daminova Gümüş Rustam kızı,
Şehrisabz Devlet Pedagoji Enstitüsü öğretmeni

Özet. *Saida Zunnunova, 20. yüzyılın Özbek edebiyatında popüler bir figürdü ve eserleri derinden kadın tasvirine odaklandı. Bir şair ve yazar olarak kadınların iç dünyasını ve karşılaştıkları sosyal, ruhsal ve psikolojik mücadeleleri canlı bir şekilde anlatıyor. Zunnunova, kadınları yalnızca geleneksel rollerde tasvir etmekle kalmaz, aynı zamanda onları kendi kaderlerini belirleme ve yaşamın zorluklarına direnme yeteneğine sahip bağımsız ve güçlü bireyler olarak gösterir. Eserlerinde kadınlar, içsel güç ve sabırla yaşamın zorluklarının üstesinden gelirler. Şair, kadınları lirik, gerçekçi ve sembolik şekillerde tasvir ederek hayallerini, sevgilerini, sadakatlerini ve kişisel gelişimlerini aydınlatır. Zunnunova'nın hikayelerinde kadın karakterler, kişisel değişim ve büyüme için çabalayarak sosyal hayata aktif olarak katılırlar. Zunnunova'nın edebi mirası sadece Özbek*

edebiyatında değil, kadınların edebiyattaki tasvirinin ve rolünün gelişiminde de önemlidir. Kadınları sadece geleneksel aile rollerinde değil, modern ve sosyal olarak aktif bireyler olarak tasvir ediyor. Eserleri, kadınların gerçek rolünü, içsel gücünü ve bağımsızlığını vurgulayarak Özbek edebiyatına eşsiz ve eşsiz bir bakış açısı katıyor.

Anahtar kelimeler*. Saida Zunnunova, Özbek edebiyatı, kadın imgeleri, feminist bakış açısı, edebi imgeler, kadınların toplumsal rolü, edebi portreler, eski ve modern kadın imgesi, zunnunova ve edebi olay, Özbek kadın imgesi.*

РОЛЬ САИДЫ ЗУННУНОВОЙ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ, ИЗОБРАЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В ЕЁ ТВОРЧЕСТВЕ

Даминова Кумуш Рустам кызы,
преподаватель Шахрисабзского государственного педагогического института

Аннотация. *Саида Зуннунова – одна из известных личностей узбекской литературы XX века, чьи произведения уделяют глубокое внимание изображению женщин. Как поэт и писатель, она ярко изображает внутренний мир женщин и социальные, духовные и психологические борьбы, с которыми они сталкиваются. Зуннунова не ограничивается изображением женщин в традиционных ролях, но показывает их как сильных, независимых личностей, обладающих способностью определять свою судьбу и противостоять жизненным трудностям. В её произведениях женщины преодолевают жизненные трудности с помощью внутренней силы и терпения. Поэт изображает женщин с помощью лирических, реалистичных и символических средств, освещая их мечты, любовь, преданность и личностный рост. В рассказах Зуннуновой женские персонажи активно участвуют в социальной жизни, стремясь к личной трансформации и росту. Литературное наследие Зуннуновой имеет большое значение не только для узбекской литературы, но и для развития и улучшения изображения роли женщин в литературе. Она изображает женщин не только в традиционных семейных ролях, но и как современных и социально активных личностей. Её произведения подчеркивают истинную роль, внутреннюю силу и независимость женщин, внося уникальную и ценную точку зрения в узбекскую литературу.*

Ключевые слова. *Саида Зуннунова, узбекская литература,женские образы, феминистская перспектива, литературные образы,социальная роль женщин,литературные портреты, древнее и современное изображение женщины, Зуннунова и литературные события, образ узбекской женщины*

Saida Zunnunova (1926-1977) was a renowned Uzbek poet, writer, and public figure whose works reflected deep emotions, patriotism, and the struggles of her time. Her literary contributions played a significant role in shaping modern Uzbek literature, particularly in poetry and prose.

Early *Life and Education*.Saida Zunnunova was born in 1926 in Uzbekistan. From a young age, she showed a keen interest in literature and writing. She pursued her education at the Central Asian State University (now the National University of Uzbekistan), where she further honed her literary skills. *Literary Career*.Zunnunova’s literary journey began with poetry, where she expressed themes of love, patriotism, and social justice. Her works often reflected the aspirations of the Uzbek people, the challenges faced by women, and the beauty of her homeland [1, 34 b].

Some of her notable poetry collections include:

Ko‘ngil daftari (Diary of the Heart)

She’rlar (Poems)

Apart from poetry, she also wrote short stories and essays that highlighted the struggles of individuals in Soviet-era Uzbekistan [2,128 b].

Challenges and Criticism. Like many intellectuals of her time, Saida Zunnunova faced political repression. During Stalin’s rule, her works were scrutinized, and she was even imprisoned due to her

progressive views. However, despite these challenges, she remained dedicated to her literary passion and continued to inspire future generations.

Legacy and Influence. Saida Zunnunova's impact on Uzbek literature remains profound. She is remembered as a fearless poet who used her words to challenge injustice and celebrate Uzbek identity. Her contributions are still studied in schools and universities, and her poetry continues to inspire contemporary write [3, 45 b].

Saida Zunnunova's life and works stand as a testament to the power of literature in shaping society. Despite facing hardships, she remained true to her beliefs, leaving behind a literary legacy that continues to resonate with readers today.

Saida Zunnunova – One of the prominent figures of 20th-century Uzbek literature, whose works focus significantly on the image of women. In her works, she portrays women not only in traditional forms but also as strong, curious, and resilient individuals who withstand life's challenges [4, 154 b].

Saida Zunnunova's Creative Path and the Theme of Women Zunnunova, through her poems, short stories, and novellas, deeply explores the experiences, dreams and roles of women in society. Her protagonists are often women who face life's hardships but manage to overcome them with their inner strength.

Methods of Depicting the Female Image Saida Zunnunova portrays the female image in various ways: **Through lyrical experiences** – In the poet's works, the emotional state of women, themes of love, and devotion are depicted through lyrical imagery [5.24 b]. **Realistic approach** – In her stories and novellas, the image of women is portrayed realistically, depicting their inner world, struggles, and personal growth. **Through symbols and metaphors** – Sometimes, the female image is depicted symbolically, as the mother nature or the source of enlightenment.

Revealing the Theme of Women in Her Works In poems – She highlights the delicate hearts, kindness, and devotion of women. For example, the symbols of mother, beloved, and girl appear frequently in her poems. **In prose works** – Women are not only portrayed in family roles but also as active participants in social life [6, 231 b.].

The Female Image in Saida Zunnunova's Creative Legacy Her works have deeply explored the theme of women in Uzbek literature, presenting them not only in traditional depictions but also as modern individuals who can define their own destinies.

Saida Zunnunova is one of the most significant figures in 20th-century Uzbek literature, known for her exceptional contributions to the portrayal of women in literature [7, 82 b.]. Her works reflect her profound understanding of the role and struggles of women in society, as well as her ability to depict complex emotional, psychological, and social dynamics. Zunnunova not only explored the themes of love, devotion, and family but also delved into the inner strength, resilience, and personal growth of women [7, 82 b.].

Saida Zunnunova's Role in Uzbek Literature. Zunnunova's influence on Uzbek literature is immense, especially regarding how women are depicted. She rose to prominence as a poet, short story writer, and novelist who presented a multi-dimensional view of women. Her works broke away from traditional portrayals of women as merely passive figures, instead portraying them as active agents of their own fate.[8,78 b] She wrote during a time when the representation of women in literature was often constrained by social norms, but Zunnunova broke these boundaries by depicting women as strong, emotionally complex, and capable of independent thought and action. In doing so, she helped redefine the role of women in both literature and society.

The Role of Women in Zunnunova's Works. The women in Saida Zunnunova's works are far from being one-dimensional characters. She creates women who are not just defined by their relationships to men or their roles within the family but are fully realized characters in their own right. Zunnunova's portrayal of women reveals their inner struggles, hopes, dreams, and emotional depth. They are depicted as individuals who navigate societal expectations, personal desires, and the complex realities of life. Her female characters are often portrayed as resilient and determined in overcoming obstacles. They face adversity, whether it's related to social norms, family expectations,

or personal hardship, but they continue to fight for their individuality, independence, and sense of self-worth. Zunnunova's works depict a shift away from the traditional passive roles women were often assigned in earlier literature [9,19 b.].

Themes and Symbols in Zunnunova’s Female Characters. Strength and Resilience: Many of Zunnunova's female characters are survivors of difficult circumstances. These characters are often shown to possess a deep inner strength that allows them to face personal or social crises. This strength is not always visible on the outside, but it becomes evident through their actions, decisions, and perseverance.

The Search for Identity: Zunnunova’s works frequently explore the theme of personal growth and self-discovery for women. Her characters often grapple with societal expectations, family pressure, and personal desires, and they must navigate these complexities to define who they truly are.

Love and Devotion: While many of Zunnunova’s female characters experience love, this love is not one-sided or passive. Zunnunova’s portrayal of women in love is multifaceted; love can be a source of strength, but it can also lead to pain or sacrifice. Her women are not merely lovers or wives—they are individuals who also seek fulfillment and understanding in their relationships. Symbols of Femininity: In many of her poems and stories, Zunnunova uses symbolic imagery to represent women. For example, women may be portrayed as embodiments of nature, beauty, or wisdom, reflecting their deep connection to the world around them. These symbols suggest that women in Zunnunova's work are not just physical beings but also symbols of the broader human experience and connection to the world. Women as Educators and Role Models: Zunnunova's characters are not confined to private spaces like the home. She often portrays women who are involved in broader societal matters, such as teaching, educating others, and engaging in the public sphere [10, 56 b]. This reflects a shift towards viewing women as active participants in shaping society.

Impact on Uzbek Society and Literature. Zunnunova's works not only had an impact on literature but also played a significant role in shaping social perceptions of women. By creating strong, independent, and multi-dimensional female characters, she challenged the restrictive norms that limited women’s roles in both literature and society. Her works contributed to the broader movement of women’s emancipation and empowerment in Uzbekistan during the 20th century. In her portrayal of women, Zunnunova did not simply depict their struggles or suffering but highlighted their strength, agency, and capacity for personal growth. This portrayal made her works resonate deeply with readers, especially women, who saw their own experiences reflected in her stories. She helped expand the possibilities for the representation of women in literature, making it possible for future generations of female writers to build on her legacy.

Conclusion. In conclusion, Saida Zunnunova's works are an essential part of 20th-century Uzbek literature. Through her deep understanding of human emotions and her keen observation of the social and psychological experiences of women, she created characters that are not only relatable but also groundbreaking in their depiction of women as complex, resilient, and independent individuals. Her influence is seen not only in literature but also in the way women are perceived and represented in Uzbek culture and society. Zunnunova's contribution to literature and her advocacy for women’s voices in the literary world remain central to her legacy today.Saida Zunnunova's work offers a profound exploration of the complexities of women’s lives, challenges, and triumphs within the social and cultural contexts she portrays. Through her writing, Zunnunova vividly captures the inner struggles, resilience, and multifaceted nature of her female characters. Her stories not only reflect the personal journeys of these women but also delve into broader themes of societal expectations, identity, and empowerment. Zunnunova’s nuanced and authentic depiction of women serves as both a powerful commentary on gender dynamics and an invitation for readers to connect with the diverse and often untold stories of women from varied backgrounds. Her ability to blend cultural richness with universal themes ensures that her characters remain timeless and deeply relevant.

Reference:

1. Zunnunova S. Ayol va Ijtimoiy Haqiqat. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi. 1997. 34-45-b.
2. Beshimov A. O‘zbek adabiyotida ayol obrazi. – Toshkent: Yangi Nasha. 2011. 128-132-b.
3. Sodiqov X. O‘zbek adabiyotidagi ayollar tasviri. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi. 2008. 45-60-b.
4. Kholmatova G. Ayol va adabiyot. – Toshkent: Fan va texnologiya. 2006. 152-165-b.
5. Sultonov F. Ayol tasviri va badiiy an'analar. – Toshkent: Adabiyot va san’at. 2003. 24-32-b.
6. Davronova G. Ayol va adabiyotdagi roli. – Toshkent: Adabiyot. 2010. 231b.
7. Karimov I.A. O‘zbek adabiyoti va uning taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston. 2009. 82-b.
8. Yuldashev B. Zunnunova va o‘zbek adabiyotida ayol obrazlari. – Toshkent: Adabiyot. 2004. 78-90b.
9. Sodiqova D. Ayol obrazlari va uning adabiyotdagi evolyutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekistan. 2015. 19-30-b.
10. Shamsiyev O. O‘zbek adabiyotida postmodernizm va ayol. – Toshkent: Adabiyot. 2012. 56-68-b.

HOZIRGI O‘ZBEK NASRIDA XARAKTER TABIATI

Hasanov Suhrob Shavkat o‘g‘li,
Samarkand davlat chet tillar instituti
Ingliz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o‘qituvchisi.
hasanov.suhrob7219919@gmail.com

Annotatsiya. *O‘zbek adabiyotida XX asrning 70-yillariga qadar yaratilgan asarlarning qahramoni sotsialistik realizmning talabi bilan kurashchan, ijtimoiy xarakterligi bilan ajralib turadi. Biroq 70-yillar nosirlari avlodi ijodida bu an’anaga bir qadar barham berildi. Avval modernistik kayfiyatlar, ong oqimi, so‘ng postmodernistik xususiyatlar ko‘zga tashlana bordi. Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek nasrining zabardast vakillaridan biri B. Qobulning “Bog‘dagul”, “O‘spirinlik”, “Ena Shamol” asarlari misolida moden va postmodern uslubidagi asarlardagi xarakterlarning o‘ziga xosligi, shuningdek, intermatnlik hodisasi haqida so‘z yuritiladi. Tahlillarda qiyos uchun o‘zbek va jahon adabiyoti namoyandalari K.Isiguro, Izzat Sulton, Murod Muhammad Do‘st, Ahmad A’zam, U.Hamdamning ayrim asarlariga murojaat etildi.*

Kalit so‘zlar. *Xarakter, intermatnlik, xronotop, syurrealistik tasvir, postmodernizm, kompozitsiya, konflikt, sujet.*

ÇAĞDAŞ ÖZBEKİSTAN NESİRİNDE KARAKTERİN DOĞASI

Hasanov Suhrob Şavkat oğlu,
Semerkant devlet Yabancı diller enstitüsü
İngilizce dil kuramı ve uygulaması bölümü öğretim görevlisi

Özet. *Özbek edebiyatında 1970'lere kadar yaratılan eserlerin kahramanları, sosyalist gerçekçiliğin talepleriyle mücadele eden toplumsal karakterleriyle öne çıkarlar. Ancak 1970'lerdeki Nasır kuşağının çalışmalarında bu gelenek bir ölçüde terk edildi. Önce modernist ruh halleri, bilinç akışı, sonra da postmodernist özellikler belirginleşti. Bu makalede, çağdaş Özbek nesrinin önemli temsilcilerinden B. Kâbul'un "Boğdagül", "O‘spirinlik" ve "Ena Şamol" gibi eserleri ele alınarak modern ve postmodern eserlerdeki karakterlerin özgünlüğü ve metinlerarasılık olgusu tartışılmaktadır. Analizlerde karşılaştırma amacıyla Özbek ve dünya edebiyatı şahsiyetleri K. Ishiguro, Izzat Sultan, Murad Muhammad Do‘st, Ahmad A'zam ve U. Hamdam'ın bazı eserleri kullanılmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Karakter, metinlerarasılık, kronotop, gerçeküstü imge, postmodernizm, kompozisyon, çatışma, özne.*

ХАРАКТЕР ХАРАКТЕРА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКИСТАНСКОЙ ПРОЗЕ

Хасанов Сухроб Шавкат оглы,
преподаватель кафедры теории и практики английского языка
Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *В узбекской литературе герои произведений, созданных до 1970-х годов, отличаются социальным характером, борются с требованиями социалистического реализма. Однако в творчестве поколения Насира 1970-х годов эта традиция была несколько нарушена. Сначала проявились модернистские настроения, поток сознания, а затем и постмодернистские черты. В данной статье рассматривается своеобразие персонажей в современных и постмодернистских произведениях, а также явление интертекстуальности на примере произведений Б. Кабула, одного из ярких представителей современной узбекской прозы, таких как «Богдагул», «Оспиринлик», «Эна Шамол». Для анализа были использованы для сравнения некоторые произведения деятелей узбекской и мировой литературы К. Ишигуро, Иззата Султана, Мурада Мухаммада Доуста, Ахмада Азама и У. Хамдама.*

Ключевые слова. *Персонаж, интертекстуальность, хронотоп, сюрреалистический образ, постмодернизм, композиция, конфликт, сюжет.*

THE NATURE OF CHARACTER IN MODERN UZBEKISTAN PROSE

Hasanov Suhrob Shavkat oglu,
Samarkand state Institute of foreign languages
teacher of the Department of theory and practice of the english language

Annotation*. In Uzbek literature, the hero of works created before the 70s of the 20th century is distinguished by his social character, struggling with the demands of socialist realism. However, in the work of the generation of prose writers of the 70s, this tradition was somewhat abolished. First, modernist moods, stream of consciousness, and then postmodernist features became more noticeable. This article discusses the uniqueness of characters in modern and postmodern style works, as well as the phenomenon of intertextuality, using the example of the works of one of the prominent representatives of modern Uzbek prose, B. Qabul, "Bogdagul", "O‘spirinlik", "Ena Shamol". The analyses used some works of Uzbek and world literature figures K. Ishiguro, Izzat Sultan, Murad Muhammad Do‘st, Ahmad A'zam, and U. Hamdam for comparison.*

Keywords. *Character, intertextuality, chronotope, surrealistic image, postmodernism, composition, conflict, plot.*

O‘zbek adabiyotida hikoyalardan tarkib topgan qissalar ancha mashhur. A.Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar”, Mirkarim Osimning “Zulmat ichra nur”, “Jayhun ustida bulutlar”, “Ibn Sino qissasi” va boshqa asarlar. Qatralardan tashkil topgan hikoyalar esa Bahodir Qobul nomi bilan adabiyotimiz maydoniga kirib keldi. Uning “ Enashamol”, “Otachiroq”, “Oq dala”, “Bog‘dagul” asarlari shunday xarakterdagi hikoyalardir. Avvalo, shuni ta’kidlash kerakki, B.Qobul nasrida intermatnlilikni yuzaga keltiradigan omillar sifatida maqol, matal, rivoyat, hikoyalarni aytib o‘tish mumkin. B.Qobul hikoyalarida doimiy ishtirok etadigan, u asarlardan bunisiga ko‘chib yuradigan maxsus obrazlar bor, bu Ena va uning gaplarini kotib sifatida yozib boradigan nevara-bola obrazlaridir. Buni “Enashamol”, “Kunga mahtal kampirlar”, “Bog‘dagul” va boshqa asarlari misolida ko‘rsak bo‘ladi.

K.Isiguro nasridan farqli ravishda B.Qobul nasrida xronotop yagona makon va zamon o‘lchamlarida kechadi. Uning nasrida intermatnlilikning rang-barang, shu bilan birga, o‘ziga xos, original ko‘rinishlarini uchratish mumkin. Misol uchun, “Bog‘dagul” asarida roviy tomonidan “Gulbog” atalgan she’riy turkum beriladi. Bu turkum Alisher Navoiy qit’a va g‘azallarining ayrim bandlaridan tashkil topgan o‘ziga xos yangi asardek taassurot qoldiradi:

Xalqqa zebi torak ayla ani,
O‘qilg‘ong‘a muborak ayla ani.
Yetti aflokni anga yor et,
Yetti iqlim elin xaridor et!
Kimgakim qildim vafo, vah kim, jafo podosh edi,
Olam ahlida vafo mavjud emas beishtiboh.
Orzu qildim vafo ahlin ko‘ray deb topmadim,
Hoh zohid, hoh fosiq, hoh sayid, xoh shoh.
Agarchi men yamon, sen yaxshidursen, mu’tarifdurmen,
O‘zin yaxshi tasavvur aylagan mendin yamon ermas.
Ey Navoiy, maxlas istar bo‘lsang el til-og‘zidin,
Nazmidin ham tilni tiyg‘il, nasridin ham yum og‘iz.
Mazlumga bahshoyish ko‘rguzki, zolimdan osoyish ko‘rgaysen.
Chin so‘zkim, erga ulug‘ hunardur. [8.30-31]

Ushbu she’riy parchalar Alisher Navoiy hazratlarining turli janr va shakldagi asarlaridan tashkil topgan bo‘lsa-da, hikoya qilinayotgan voqea ritmiga mos va xosligi bilan estetik zavq bersa, ikkinchidan matnning qamrov-doirasini, ma’no ottenkalarini kengaytirganligi bilan o‘quvchining badiiy-estetik didiga ijobiy ta’sir qiladi, uning tarixiy xotirasini o‘z navbatida imtihondan ham o‘tkazadi.

Intermatn hodisasi individual uslubi taqozosiga ko‘ra turli yozuvchilarda har xil ko‘rinishda namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, Kadzuo Isiguro nasrida hayot va xayol bir butunligi yuzaga kelib, ifoda etilayotgan tasvirning ba’zan xayoliy yoki hayotiyligi o‘rtasida chegara yo‘qoladi. Syurrealistik tasvir ustunligi seziladi.

Bahodur Qobul nasrida esa bu xususiyat jonlantirish san’ati orqali amalga oshadi. Bunda endi jonsiz narsa va buyumlarga jon, bezabon mavjudotlarga til bitadi, shamol, olov, tuproq, suv kabi tiriklik asosi bo‘lgan unsurlar o‘y-xayollarga beriladi va fikrlaydiki, bu uslub B.Qobul poetik manerasida qat’iylashib bo‘lgan ifoda usullaridan biridir.

“Tanish-notanish, katta-kichik yulduzlar deraza ortida tizilishgancha mo‘ralashadi. Zuhro bir taroq o‘zining, bir taroq dugonalarining sochini taraydi. Betma-bet tikka turg‘izib qo‘ygancha Oyni oyna qilib olgan bo‘ladi. Yuragida vujuri bor dugonalardan birontasi biron uzoqroq joyga tushadi, chog‘i. Mushtariy o‘sha-o‘sha: xat-qalam yuritadi. Elning og‘zidan eshitganini bir bo‘lak, ko‘rganini bir boshqa, o‘zidan qo‘shganni bir qo‘sh. Egizaklar bejag‘imligini qo‘ymaydi. Qulog‘iga gap kirmaydi. Ming gapirganing bilan unisidan kirib, bunisidan chiqib ketadi. Bir-biri bilan itolish o‘ynagani-o‘ynagan. Kunduzlariyam bir ko‘zlari derazada. Xabar kutib, xabar poylab. Yulduzlar hamma baloni biladi. Ularni bir joyda turadi deb o‘ylamang tag‘in”.[8.64-65]

Ushbu misoldan ham ko‘rinmoqdaki, oy-u yulduzlar ham shaxslantirilmoqda, insondek o‘y-xayollarga berilib, insondek yashamoqda va nafas olmoqda.

B.Qobul nasrining yana bir jihatiga to‘xtalish zarurki, bu unda ham maqol, matal, hikmatli so‘zlar, aforizmlarning ba’zan aynan, ko‘pincha yangi ishlov berilgan variantda tig‘iz joylashganligida ko‘rinadi. “Bog‘dagul” asarining bu hikmatomuz xalqona donishmandlik namunasi bo‘lgan intermatnlilikning ketma-ket kelganligini, “Bog‘dagul” matni yaratilguncha mavjud bo‘lgan matnlarning yangilangan, saralangan namunalarini uchratamiz.

Yozuvchi “qarisa otangdan o‘zga qul, onangdan boshqa cho‘ri kerak emas” maqolini o‘zlashtirib ifodalaydi: “Otadan ortiq sodiq qul, onadan ziyod chin cho‘ri bo‘lmas”.[8.68]

Xalqona o‘gitlar qatorasiga, ketma-ket, sujet voqealari ishtirokisiz qo‘llaniladi, o‘zbek madaniyatida mavjud matnlar “Bog‘dagul” matni bilan yagona oqimga quyilib, intermatnlilikning ajoyib namunasini yuzaga keltiradi.

Ko‘pincha badiiy asarlarda gap, asosan qisqa jumlalardan tuzilishiga sabab shuki, nazarda tutilayotgan va ifoda etilayotgan poetik fikr, g‘oya kitobxonga tezroq etib borishi maqsadida qilinadi. Biroq, gapning nihoyatda cho‘ziq va yoyiq kelishi postmodern adabiyotda ko‘p uchraydi. Buni, ingliz adibi K.Isiguro, o‘zbek adiblari N.Eshonqul, B.Qobul. I.Sulton va boshqalar ijodida uchratishingiz mumkin. Badiiy gap, struktur adabiyotshunoslik tili bilan aytganda, “adresatga yo‘llanayotgan axborot” B.Qobul nasrida ba’zan bir, gohida bir sahifadan ham ko‘proq hajmni talab etadi. Masalan, “Bog‘dagul” asarining 38-betda ham davom etgan “Yaratganning yarlaqaganidan qadim o‘tganlar…” deb boshlanuvchi badiiy gap bo‘lagi bir sahifadan ko‘proq joy egallagan.

Bizningcha, bugungi postmodern nasrda turli xil uslublar: badiiy, publitsistik, ilmiy, terminologik ifoda yo‘sinlarining aralash qo‘llanaliyotganligi fikr va hissiyotlarni mana shunday ko‘lamli ifoda etish uchun vosita va sabab bo‘layotganligini aytib o‘tish joiz. Ushbu nasr namunalarining ba’zilarida ilmiy asarlardagidek keltirilgan ko‘chirmalar sahifa so‘ngida manbasi bilan ko‘rsatilmoqda. Tushunarsiz so‘zlarning izohi ham ba’zan sahifa oxirida, ba’zan asar so‘ngida alifbo tarzida berib boriladi. Masalan, intermatnlilikni san’at darajasiga ko‘targan L.Borhes asarlari so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati ham berilmoqda. B.Qobul nasrida esa ilgarigi realistik nasrga xos bo‘lmagan bunday kompozitsiya tuzilishi ham sal boshqacharoq. Misol uchun o‘quvchiga tushunarsiz so‘z uchrab qolsa, uning lug‘aviy ma’nosi badiiy bo‘yoqdorlikda matn ichida berilaveradi. “Bog‘dagul” asarining 23-betida “ovush” so‘zi ishlatilib, uning lug‘aviy ma’nosiga ham izoh va sharh berib ketilaveradi.

“Ovush – es-hushidan ozish, ayrilish. Hayolning kirdi-chiqdi bo‘lib qolishi. Ovushda – ikki odamning boshqa bilmaydigan o‘rtadagi oldi-berdisi yoki siri” (“Bog‘dagul”, 23-bet).

Kompozitsiyaning bunday qurilishini biz K.Isiguro nasrida ham uchratamiz. O‘quvchiga notanishroq so‘z va tushunchalar alohida ajratilmasdan, matn ichida izohlab borilaveradi.

O‘tgan asrning 70-yillariga qadar yaratilgan asarlarning qahramoni sotsialistik realizmning talabi bilan kurashchan, ijtimoiy xarakterligi bilan ajralib turadi. Biroq 70-yillar nosirlari avlodi ijodida bu an’anaga bir qadar barham berildi. Avval modernistik kayfiyatlar, ong oqimi, so‘ng postmodernistik xususiyatlar ko‘zga tashlana bordi. Bu borada Murod Muhammad Do‘stning “Lolazor”, “Galatepaga qaytish”, Ahmad A’zamning “Asqartog‘ tomonlarda”, “Soyasini yo‘qotgan odam” kabi asarlarini alohida qayd etish zarurki, bularda adabiyotimizda postmodernizm kurtaklari namoyon bo‘la boshladi. B.Qobul, I.Sulton, U.Hamdamlar ijodida esa bu xususiyat tobora kuchayganligini ko‘ramiz. Bu adiblar yaratgan, yaratayotgan xarakterlar o‘zlarining o‘tmishdoshlaridan farqli ravishda ijtimoiy faol va kurashchan emas, balki voqelikda kechayotgan jarayonlarni teran va psixologik aniqlik bilan kuzatayotgan xarakterlardir. Xarakterning ana shunday kuzatuvchanlik pozitsiyasida ekanligi bilan B.Qobul va I.Sulton nasri K.Isiguro nasriga ancha yaqin va hamohangdir.

Bunday xarakterlar sirasiga K.Isiguroning janob Rayder, janob Xoffman, Kollinz xonim, Sofi, Shtefan, B.Qobulning asarlaridan asarlariga o‘tib yuradigan Ena, Bola (nevara), muallif nutqidan rivoyat qiluvchi roviy, I.Sultonning Avliyo ota, professor Ziyo, G‘arib, “Ozod”, “Boqiy darbadar” romanlaridagi bir qator ramziy obrazlarini kiritishimiz mumkin.

Bugungi intermatnga asoslangan asarlarning konflikt xususiyatlarini ko‘zdan kechirish bularning an’anaviy va modern adabiyotlardan farq qiluvchi alomatlarini ochishga xizmat qiladi. Bu yaratilayotgan asarlar adabiyot nazariyasining ba’zi jihatlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi, chunki mavjud nazariy manbalar bugun yaratilayotgan rang-barang janr va shakllardagi asarlarning xususiyatiga javob berolmay qolmoqda. Xususan, o‘zbek adabiyotshunosligida, adabiyot nazariyasida yozilgan darslik va o‘quv-q o‘llanmalar yangi paydo bo‘layotgan modern yoki postmodern asarlar haqida tushuncha berolmaydi. Chunki modernizm ham, postmodernism ham mavjud adabiy-nazariy qarashlarga isyon tarzida paydo bo‘lganligini hisobga olishimiz lozim.

An’anaviy – nazariy qoidalarga ko‘ra, dramatik asarlarning konfliktida, ayniqsa, tragediya va dramada shaxs va taqdir o‘rtasidagi konflikt asos qilib olinadi. Epik asarlarda esa xarakterlararo konflikt ustunlik qiladi. Lirikada esa lirik “men” ruhiyati va tuyg‘ularidagi qarama-qarshilik konflikt o‘zagini tashkil etadi. Biroq bugun yaratilayotgan asarlarda biz bu konflikt turlarining ustunligini ko‘rmaymiz. Chunki adabiy tur va janrlarning, uslublarning qorishuvi bu konflikt turlarini ham aralashtirib yuborganligiga guvoh bo‘lamiz.

Lirikada dramatik yoki epik konflikt xillarini, prozada lirika va dramaga xos konflikt turlarining ustuvorligini ko‘rish mumkin. Jumladan, biz tadqiq etayotgan K.Isiguro, I.Sulton, B.Qobul nasrlaridagi konflikt xillari ham an’anaviy nasrga xos konfliktdan tafovutlanadi. Ushbu adiblar nasrida konflikt ko‘proq “ichki qobiq”da, ya’ni ruhiy-psixologik kechinmalarda kechmoqda. K.Isiguroning “Noktyurnlar”, “Halovat topmaganlar”, “Tumanli rutubatlar aro” asarlarining barchasida hissiyot va kechinmalardagi ziddiyatni ko‘ramiz. Bu romanlarning birortasida xarakterlararo ziddiyat va keskin qarama-qarshilik kuzatilmaydi.

O‘zbek adabiyotida konfliktning ichki qobiqda, ruhiyatda kechishi M.M.Do‘st, Tog‘ay Murod, E.A’zam, Ahmad A’zam kabilar ijodida kuzatiladi. Bu jihatdan M.M.Do‘stning Nazar Yaxshiboev, T.Murodning Ziyodulla, E.A’zamning Bakir, Nuriddin Elchiev kabi obrazlarini eslab o‘tish kifoya.

B.Qobul nasrining dramatik asarlarga, sahna asarlariga yaqinligi bor, xarakterlarning yangidan-yangi qirralari ochilaveradi, biroq xarakterlar yangi emas. “O‘spirinlik” yoki “Ena Shamol”dagi qahramonlar boshqa asarlariga ham ko‘chib, o‘zligini anglatib turadi. Bu xarakterlar yozuvchining ilk asarlaridan boshlab kitobxonga tanish bo‘lib, yangi xarakter kamdan-kam hollarda paydo bo‘ladi. Ena, bola, Mardon tentak, Bog‘dagul kabi qator obrazlar ana shunday asardan asarga ko‘chib yuradigan xarakterlardir. Shu bois bu asarlarda xronotop ham o‘zgarmaydi, o‘sha-o‘sha Oyqortog‘, Samarqand, Turk qishloq, O‘smat ota, Oybuloq, Turk ariq, Jarko‘cha va boshqalar. Shu sababdan bo‘lsa kerak, bu asarlar bir necha pardadan tarkib topgan, biroq sahna ko‘rinishi o‘zgarmaydigan dramatik asarlardek taassurot qoldiradi. Vaholanki, dramatik asar uchun bugungi kunda dialogik shakl ham uncha muhim bo‘lmay qoldi.

Masalaning yanada muhim bir jihatiga ham e’tibor qaratish zarurki, asarda kamdan-kam ko‘rinadigan personajlar nutqi hikoyachi, ya’ni roviy nutqining polifonik ko‘rinishidir. Chunki roviy nutqi bu asarlarda xuddi she’riy asarlardagidek yagona hukmron nutq, aniqroq aytganda, monologik xarakter kasb etgan nutq sifatida ko‘zga tashlanadiki, nasriy asar tilining shunday xususiyatini K.Isiguroning “Halovat topmaganlar”, “Noktyurnlar”, “Tumanli rutubat aro” romanlari tilida ham ko‘ramiz.

Isajon Sulton nasrida, xususan, falsafiy ruh kuchli “Boqiy darbadar”da sujet qurilishi, xarakter qiyofasi, xronotop masalalari sal boshqacharoq yo‘sinda hal qilinadi. Birinchidan, “Boqiy darbadar”dagi sujet chizig‘i yagona markazga jamlanmaydi, har bir fasldagi hikoya, rivoyat alohida-alohidadek taassurot qoldiradi. Ikkinchidan, sujetdagi har bir rivoyat va hikoyaning o‘z qahramonlari bor. Uchinchidan, bular o‘z navbatida xronotopning rang-barang ko‘rinishlarini yuzaga keltirgan.

Yuqorida ko‘rib o‘tilganlardan ma’lum bo‘lyaptiki, intermatnlik darajasi kuchli bo‘lgan asarlarda ham romantizm va realizmga mansub asarlardagidek konflikt va xarakter yaratilishi, sujet va kompozisiya tuzilishi har bir yozuvchining iqtidori, qolaversa, individual uslubidan kelib chiqqan holda turli-tuman bo‘lishi mumkin ekan. Demak, bu asarlarning har biri alohida olingan o‘z-o‘zicha original va betakrordir, degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдухоликзода М. Қ. Жиззах қўзғолони. – Жиззах, “Сангзор’’ нашриёти, 2007.
2. Айтматов Ч. Асрга татигулик кун. – Т.; Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва саънат нашриёти, 1989.
3. Барт Р. Избранные работы. – М.; 1989.
4. Barthes R. Texte (theorie du) // Barthes R.Euvres completes. T. II. – P: Seuil, 1994.

5. Исажон Султон. Асарлар. 2-жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017.
6. Расулов А. Мангулик суви // И.Султон насри бадиияти. .Т.: “Turon zamin ziyo” нашриёти, 2018
7. Холбеков М. Структур адабиётшунослик. –Т.; “Наврўз ”, 2014.
8. Qobul Bahodir // Bog‘dagul. – T.: “Mashhur Press’’ nashriyoti, 2019. – B. 30-31.
9. Қобул Б. Отачироқ. – Т.; “Mashhur – press”, 2021.

BAİBATIR ERCAN OĞLU'NUN ŞİİRLERİNİN TEMATİK VE İDEOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Bashirov Nurbol Kaskırbay oğlu,
L.N.Gumilyov Avrasya Millî üniversitesi filoloji fakültesi doktora öğrencisi
nurbolbashirov@gmai.com
https://orcid.org/0000-0002-4746-502X

Özet. *Bu makale, Kazak dilinin ustası ve yazılı edebiyatın bir temsilcisi olan Baibatır Ercanoğlu’nun şiirlerinin tematik ve ideolojik özelliklerini konu edinmiştir. Şairin ifade ve düşünce saflığı, temizliği konusundaki görüşleri kendi şiirlerinden yola çıkarak incelenmiş ve somut sonuçlara da ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda anlamsal ve ifade tarzı bakımından şairin şiirlerin bütünlük ve uyum içinde olduğu görülmektedir. Baibatır Ercanoğlu’nun şiirleri, Kazak edebiyatında yer alan manzum eserlerin tür ve sanatsal yönleriyle karşılaştırılarak analiz edilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Tür, şiir, manzum, yaratıcılık laboratuvarı.*

BOYBOTIR ERJON O‘G‘LI SHE’RLARINING MAVZUI VA MAFKURAVIY XUSUSIYATLARI

Bashirov Nurbol Kaskirbayo‘g‘li,
L.N.Gumilyov nomidagi Yevrosiyo milliy universiteti filologiya fakulteti doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqola qozoq tili ustasi, yozma adabiyot namoyandasi Baybatir Ercanog‘lu she'rlarining tematik va g‘oyaviy xususiyatlari haqida. Shoirning so‘z va tafakkur sofligi, sofligi haqidagi qarashlari ham o‘z she’rlari asosida o‘rganilib, aniq natijalarga erishildi. Tadqiqotlar natijasida shoir she’rlarida ma’no va ifoda uslubi jihatidan yaxlitlik, uyg‘unlik borligi ko‘rinadi. Baybatir Ercanog‘lu she’rlari qozoq adabiyotidagi she’riy asarlarning janr va badiiy jihatlari bilan qiyoslab tahlil qilindi.*

Kalit so‘zlar. *Janr, she’riyat, nazm, ijod laboratoriyasi.*

ТЕМА И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТИХОТВОРЕНИЙ БОЙБОТИРА ЭРЖОН УГЛИ

Нурбол Баширов Каскирбаевич,
Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
докторант филологического факультета

Аннотация. *Эта статья посвящена тематическим и идейным особенностям стихов Байбатыра Эрканоглу, мастера казахского языка и представителя письменной литературы. Взгляды поэта на чистоту и непорочность слова и мысли также были изучены на основе его стихов, и были достигнуты конкретные результаты. В результате исследования видно, что в стихах поэта есть целостность и гармония с точки зрения смысла и стиля выражения. Стихи Байбатыра Эрканоглу были проанализи-рованы в сравнении с жанровыми и художественными аспектами поэтических произведений казахской литературы.*

Ключевые слова. *Лаборатория жанра, поэзии, стихосложения, творчества.*

THE TOPIC OF BOYBOTIR ERJON OG‘LI’S POEMS AND IDEOLOGICAL FEATURES

Nurbol Bashirov Kaskirbayuly,
L.N. Gumilyov Eurasian National university doctoral student of the faculty

Abstract. *This article is about thematic and ideological features of poems of Baibatır Ercanoğlu, a master of Kazakh language and a representative of written literature. The poet's views on purity and cleanliness of expression and thought were examined based on his own poems and concrete results were also reached. As a result of the research, it is seen that the poet's poems are in integrity and harmony in terms of semantics and style of expression. Baibatır Ercanoğlu’s poems were analyzed by comparing them with the genre and artistic aspects of poetic works in Kazakh literature.*

Keywords. *Genre, poetry, verse, creativity laboratory.*

Kazak şiiri her zaman tematik-ideolojik, sanatsal yapı bakımından gelişim ve değişim içerisinde bulunmuştur. Bu, yeni şiirsel biçimlerin keşfedilmesi, imge ve zarafet, yazar kullanımlarının çeşitli hale gelmesi, şair ve içindeki “ben”i ile birlikte toplumdaki psikolojik çelişkilerin tanımını yansıtmasıyla ortaya çıkar. Mirzhakyp Dulatov, Ahmet Baitursynov, Alikhan Bokeikhanoğlu ve Baibatır Ercanoğlu gibi bilim ve sanat insanlarının, halkın sosyal ve ruhsal bilinçlerinin gelişmesini teşvik eden Alaş temsilcilerinin çalışmalarıyla bu dediklerimiz XX. yüzyıl’daki Kazak edebiyatında ve tarihinde bir kere daha kanıtlandığını görmekteyiz.

Kazak edebiyatı eserleri, zamanla birlikte edebi eleştirinin bilimsel bir nesnesi haline gelmiştir ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çalışmamızda şair Baibatır Ercanoğlu’nun eserleri çeşitli yönleriye birlikte incelenmektedir.

XIX yüzyılın ilk çeyreği, Kazak şairleri için manevi düşünceler ve somut çözümlerle dolu yaratıcılığın bir dönüm noktasıydı. Hem vatanseverliğiyle hem de siyasi figür sayılmasıyla bilinen şair Baibatır Ercanoğlu’nun sanatsal dünyası, Kazak bozkırları için yeni bir nefes sayılmaktadır.

Şiir, Tanrı'nın büyük bir armağanıdır. Her şairin amacı, kendi sanatıyla bir ulusun göğüne yükselmek olmuştur. Örneğin, kendi milletinin geleceğini düşünmek, kendi halkına sahip çıkmak, sadece bir şiir yazmak amacından dolayı doğmamaktadır, tam tersine tüm yaratıcılığınla milletine tapmak ve halkının tüm niteliklerini özümsemektir. Her şair, kendi halkının (bazen de tüm İnsanlık soyunun) özgürlüğünü ve bağımsızlığını arzu eder, bunu şiirlerine, sanatal dünyasına da yansıtmaktadır. Baibatır Ercanoğlu, bu “yüce özgürlük” kavramını kendi şiirlerine yatsıtan şairlerden biridir.

Kazak yazılı edebiyatının bir temsilcisi, şair Baibatır Ercanoğlu, 1895 yılında Kuzey Kazakistan bölgesinin Zhambyl ilçesinde doğmuştur. Devletin çeşitli kademelerinde hizmet vermiş ve halkın iyiliği için hayatını adamıştır. Şiir yazamaya, şairliğe çocukluğundan meilli olan şair, her zaman dürüstlük ve adalet hakkında yazmıştır.

Şiirin yanı sıra, Baibatır Ercanoğlu’nun çeşitli destanlarıyla oyunları da bulunmaktadır. “Tur Kazak” (Ayağa kalk Kazak), “Oyan, Kazak” (Uyan Kazak), “Oyanuw” (Uyanmak), “Jatpa, Kazak” (Yatma Kazak) başlığı altındaki şiirleri, tüm milletin özgürlüğünü arzulayan eserlerindendir ve bu eserler Kazak Edebiyatının, Kazak Şiirinin ruhunu yüceltmiştir.

Sanatsal kişilik, lirik kahramanın ruhuna yansıyan ve onunla birleşen manevi bir varlıktır. Bütün bunlar, şair Baibatır Ercanoğlu’nun özellikleri eserlerine has olan özelliklerdendir.

Şiir, insan ruhunun sırlarından ve hisslerinden doğar. Aristoteles, “Diğer tüm sanatlar insan eliyle yapılıyor, şiir ise Tanrı’nın kuvvetinden yaratılmıştır” der [1, 18].

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Kazak halkının şiir sanatını dili zengin, derin düşünceli, duyarlı, imge bakımından geniş, dinamik, özgür ruhlu şiirleri ve destanlarıyla renklendiren Baibatır Ercanoğlu’nun eserlerinde kuşakların geleceğini, zaman etkisini ön planda tutan fikirler, bozkır ve bozkırın şairinin simgesiyle ifade edilir.

Yirminci yüzyılın 30'lu yıllarında Kazakistan’lı lirik şairlerin ayırt edici bir özelliği, hepsine ortak bir konunun Kazak kızlarının kaderi, geleceği ve nesillerle millete dair yapması gereken görevleri üzerine olmasıdır. Örneğin, şairin “Bir Kazak Kızı" şiirinde:

İş işten geçtikten sonra çare bulamazsın,
Sonunda, kötü bir adama eş oldum.
bu yüzden üzüleceğim çok şey var ki
birşey demeye de geç oldu.
Büyükbabamız bir kula eş etti verdi.
Yüzüme de hasretle mutsuzluk geldi.
Gençliğim de harcandı öylece,
Hayat yemek yerine soframa zehir serdi [2, 17].

Bu şiir mısraları Kazak kızlarının o dönemki acı ve üzüntülerini göstermektedir. Şair, tematik özellikler açısından yirminci yüzyılın Kazak kızlarının imajını anlatır. M.Dulatov, B.Mailin gibi yazarlarla şairlerin de eserlerinin konu edindiği Kazak kızlarının masum imajını, psikolojisini ve ruhsal hassasiyetlerini çeşitli yönleriyle ortaya koymaktadır. Buradaki ana fikir, Kazak kızlarının okuma yazma bilmemesi, çağdan habersiz bozkır insanlarının durumudur. Böylesine acı bir gerçeği, Sahra'nın uçsuz bucaksızlığına sevinen, sığır otlatan, kendilerine güzel bir kışlık, güzel bir yazlık bakmakla uğraşan bir millet tarafından kabul edilmesi o dönem için gerçekten çok zordu. Kazak kızlarının zengin adamın çocuklarıyla zorla evlendirilmeleri, bu konudaki kızın akıbeti ile ilgili bir endişe olmadığı anlamına gelmektedir. Bir ulusun kaderinin bir kızın kaderiyle ölçüldüğü doğrudur. Bunun nedeni, halkımızın sadece kadınların kaderini değil, aynı zamanda buna ek olarak Kazak ailesinin geleneksel değerlerini de ön planda tutmasından kaynaklıdır.

Şair Baibatır Ercanoğlu, bir kadının kaderi üzerinden Kazak milletinin geleceğinin geriye gitmesini anlatmaktadır. Özellikle şiir içinde yer alan, "bir kula verdi", "acı ve üzüntülerim", cümleleri, bir kadının veya bir kız çocuğunun sadece kendisinden değil, tüm milletin kaderinden sorumlu tutulduğunu belirtmektedir.

Araştırmacı M. Bazarbayev şöyle: "Şiir, edebiyatın kadim bir dalıdır, yıllar geçse de gençleşen bir yaşam alanıdır" [3, 53] der. Aslında şiir sanatı, toplumun yaratıcılık dünyasını sanatsal olarak uyumlu hale getiren gerçek, doğal bir olgudur.

Ayrıca şair Baibatır Ercanoğlu’nun Kazak edebiyatındaki en etkin eseri, “Tur, Kazak” (Ayağa kalk Kazak) adlı eserler koleksiyonunda yer alan “Käriler” (Yaşlılar) şiiridir. Şair, şiirinde insanlara nasihat eder, şükretmenin ve dua etmenin anlam ve amacını şöyle açıklar:

Peygamberin yaşına geldikten sonra,
Tövbe edin ve şüküretmeyi öğrenin.
Oruç tutun ve namaz kılın ey yaşlı insanlar,
Önümüzde sekiz cenneti görelim.

Dilden zikini, elden tespihini bırakmadan,
Korkmayı ve ağlamayı bilen insanlar var.
Onların ne dediklerini anlayın,
Dini bekleyin sakın geç kalmayın [2, 18].

Şiirin konusu, büyüklerin niyetlerini düzeltmek, ahlak kanalını saptırmaktır. Şaire göre insan, ihtiyarlık çağına ulaştığında idrak ve ilmi genişlemeli, tövbe ve imana yönelmelidir. Toplumun tüm iniş çıkışlarının ortasında, yaşlı adamlar genç kızlarla evlenir ve hayatın anlamını cinsel olgudan aramaya başlarlar. Böyle bir hale gelen toplumun ana konusu, kötülüğü eleştirmek ve onları iyilikle tövbeye davet etmektir. Şair, tövbesi duası azalan insanları birkaç gruba ayırır ve karşılaştırır:

Bir ihtiyar var, yaşlanınca akıl hazinesi olmayı bilmeyen,
Elinde sahip çıktığı az çok malı mülkü olan.
Gönül gözü olmayan o gariban,
Ölmeyeceğini düşünür hiçbir zaman.

Bir ihtiyar var, yaşlanınca akıl hazinesi olmasını bilen,
Tanrı’ya dilek tutup ümid eden.
“Ya Tanrım kendin koru tekken mezarda” diye
Dua edip yakınan.

Beyan edersem tükenmez bitmaz bir mevzu,
Bazı ihtiyarlar yemek borusu gibi.
Önüne yemek gelirse yer yutar,
Düşünmez halkın nasibi de vardır diye [2, 18].

Şair, bu mısralar aracılığıyla Kazak ihtiyarlarını iki gruba ayırır. Biri gece gündüz Allah’a dua eder ve dilek tutar, diğeri ise zenginliğiyle övünerek hayatın ve ruhun zevklerinin zenginlik ve mal olduğuna inanır. Hayata şükretmez ve üstelik ölümden korkmaz olanlardır.

“Şiir, kalbin sözüdür. Bir şairin kalbinden çıkan saf sözler, en az bin kalpte güzel hisslerin başkaldırmasına neden olmaktadır. Şiirin fonksiyonu da, sadece insanlığın bakış açısını belirtmekle kalmayıp aynı zamanda onu yüce insanlık düzeyine yükseltmesidir. Böylece bir nasihat aracı olarak kullanılmasıdır. İnsan bilincinin zirvesi, şiir yoluyla milli duyguları uyandırır ve onların manevi gelişimi için özel bir çaba harcar” [4, 62]. Edebiyat eleştirmeni S. Ashimbayev’in bu görüşüne bakarsak, şiir dediğimiz, her zaman insanların yaşamını, doğasını, tarihini, hayallerini, manevi dünya görüşünü yansıtan bir sanat dalıdır.

Yüzyılların derinliklerinden doğan zengin tarihi değerlerin, çeşitli geleneklerin, farklı edebiyat akımlarının gelişimine yenilik getirmek, her yetenekli yazarın görevidir. Her şairin, her yazarın yüce yeteneklere sahip olamaması gibi, her yetenekli insanın konuşma sanatına önemli bir dokunuşta bulunamadığı da bir gerçektir.

“Gelenekler, bir nesilden diğerine sürekli olarak aktarılan tarihsel oluşturulmuş sosyal şartlar ve ilkelerden ibarettir. Her halükarda gelenek, ulusun gerçek karakterini ve vizyonunu yansıtır. Geleneklerin devamlılığı, sanatsal geleneğin özelliklerinin gelişiminde altyapı oluşturur. Bunun nedeni, kendilerinden önceki tüm nesillerin atalarımızın manevi mirasına önem vemesi, anlaması ve onları daha da geliştirmesidir. Ancak bu yolla bir millet bi toplum ileriye adım atabilecektir. Ancak bu yolla bir eylem bir gelişim söz konusu olabilecektir” [5, 28], - bilim adamı N. Kelimbetov kendi görüşünü bu şekilde açıklamaktadır.

Beceri, görgü, gelenek ve görenek kavramları da bu bu görüşe dahildir. Bunları birbirinden ayırmak ve ayrı ayrı incelemek imkansızdır. Gelenek asla yok edilmediği gibi sadece değiştirilir ya da yeni şekillere sahip olur. Geleneğin kaybolmaması, yaşamını asırladır sürdürebilmesi, milletin öne sürülen figürlere veya o millete hizmet eden büyük insanlara bağlıdır.

Sanatçının ya da şairin yeteneğinin gücü, sözlerinden, düşüncelerinden, halkla ilişkileri ve bir ulusun bir parçası olarak kendi milletine olan sevgisinden farkedilebilir. Nasıl ki herkesin hayatta kendi yaşam tarzı varsa, her kalem sahibinin büyük bir yaratıcılık yolculuğuna çıkması doğaldır. Kimi zaman eğlence ve zorluk, acı ve zevk, kimi zaman da zafer ve kazanç dolu bu yolu takip etmek ve sürdürmek, zordur. Böyle insanların sanat alanındaki yaşam tecrübesi, dünya hakkındaki görüşünü kaçınılmaz olarak etkilediği de bir gerçektir. Dolayısıyla şairin eserleri konu bakımından geniş, muhtevası derin, anlamı açıktır.

Kaynakça:

1. Anastasiya Novıh. Allatra: Poetika. – Ukrayna: Kiev, 2013. – 881 s.
2. Bazarbayev M. Kazak Şiiri: Sanatsal Arayışlar. – Almatı: Jazuşı, 1995. – 382 s.
3. Aşimbayev S. Eserler Külliyatı: Portreler, Araştırmalar, Düşünceler. – Astana: Elorda, 2006. – 379 s.
4. Kelimbetov N. Sanatsal Geleneğin Devamlılığı. – Almatı: Ana Tili, 2000. – 256.

SAID AHMAD HIKOYALARIDA INSON VA MUHIT TALQINI

Imomqulova Gulchehra Norboboyevna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi
gulimomkuova@gmail.com

Annotatsiya. *O‘zbek adabiyotida turli janrlarda ijod etgan iste’dodli adib Said Ahmadning hikoyalarida xarakter yaratish an’anasi, uning qalb iztiroblarining badiiy ifodasi haqidagi qarashlarni, ijodkorning janr taraqqiyotidagi o‘rni va mahorati haqidagi tushunchalar qayd etildi. Adibning istiqlol yillarida yaratgan asarlarining badiiy mohiyati, undagi badiiy ifoda shakllarining o‘ziga xosliklari haqida so‘z yuritildi.*

Kalit so‘lar: *adabiyot, inson, muhit, xarakter, tasvir, mahorat, ijodkorlik.*

SAİD AHMED'İN HİKAYELERİNDE İNSAN VE ÇEVRE YORUMU

İmamkulova Gulchehra Norboboevna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Özbek edebiyatında çeşitli türlerde eserler vermiş olan yetenekli yazar Said Ahmed'in hikâyelerinde karakter yaratma geleneği, gönlündeki acıların sanatla ifade edilmesine ilişkin görüşler, türün gelişmesinde yaratıcının rolü ve becerisine ilişkin görüşler kaydedilmiştir. Yazarın bağımsızlık yıllarında yarattığı eserlerin sanatsal özü, sanatsal ifade biçimlerinin özellikleri tartışıldı.*

Anahtar kelimeler. *Edebiyat, insan, çevre, karakter, imaj, beceri, yaratıcılık.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЛИЧНОСТИ В РАССКАЗАХ САИДА АХМАДА

Имамкулова Гульчехра Норбобоевна,
преподаватель Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В рассказах талантливого писателя Саида Ахмада, творившего в различных жанрах узбекской литературы, зафиксированы традиции создания персонажей, взгляды на художественное выражение заветных желаний, роль и мастерство творца в развитии жанра. Обсуждалась художественная сущность произведений писателя, созданных в годы независимости, особенности форм художественного выражения в них.*

Ключевые слова. *Личность, среда обитания, характер, образ, умение, творчество.*

IN THE STORIES OF SAID AHMAD MAN AND THE ENVIRONMENT INTERPRETATION

Imamkulova Gulchehra Norboboevna,
teacher of Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Annotation. *In the stories of the talented writer Said Ahmad, who created in various genres in Uzbek literature, the tradition of character creation, views on the artistic expression of his heart's desires, the role and skill of the creator in the development of the genre were recorded. The artistic essence of the writer's works created in the years of independence, the peculiarities of the forms of artistic expression in them were discussed.*

Key words. *Human, environment, character, image, skill, creativity.*

Kirish. O‘zbek adabiyoti asrlar davomida shakllanib kelar ekan, uning taraqqiyotini, poetik yangilanishlarini turli davrlarda, turli so‘z san’atkorlarining ijodiy an’analarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. O‘tgan asr xalqimiz tarixida juda murakkab davr sifatida tarix sahifalaridan o‘rin oldi. Buning sababi, o‘tgan asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ziddiyatlarning kuchayishi, xalqimizning ziyolilari qirg‘in etilishi, jadidchilik harakatining yirik namoyondalariga qilingan “hujum”lar, jahon urushlari, bularning barchasi inson tafakkuridagi evrilishlarni kuchaytirdi. Uning qalb iztiroblarini, ruhiy-ma’naviy olamidagi ziddiyatlarning kuchayishiga zamin hozirladi. Adabiyotning esa, ma’lum bir davrning mezonlariga, mafkurasiga bo‘ysindirilishi – bularning barchasi o‘tmishimizning murakkab davridan dalolat berishi, tabiiy holdir. Ammo, shunga qaramasdan goh sokin, goh mahzun adabiyot yaratilaverdi. Bu esa xalqimizning adabiyotga, san’atga bo‘lgan muhabbatining belgisi sifatida e’tirof ham etildi. Shuning uchun o‘zbek hikoyachiligining taraqqiyotida iste’dodli adib Said Ahmadning o‘ziga xos ijodiy an’analari, uslubi mavjudligi bir qator hikoyalari misolida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Iste’dodli adib Abdulla Qahhor o‘z davrida adabiyotga kirib kelayotgan yosh ijodkorlarning asarlariga juda katta katta e’tibor bilan qaragan. Boshqa ijodkorlarning yaratgan asarlariga munosabat bildirganligi, tahliliy yondoshganligi kabi Said Ahmad ijodiga ham ijobiy munosabatda bo‘ladiki, bu esa, uning turli mavzularda asarlar yaratishiga imkon beradi. A.Qahhor

badiiyatga so‘z san’atining mohiyati sifatida yondoshganligi, ayniqsa, Said Ahmad ijodiga ham ijobiy munosabatda bo‘lib yutuq va kamchiliklarini haqqoniy bayon etgan.

Adabiyotshunos Umarali Normatovning “Ufqlarning chin oshig‘i” risolasida esa iste’dodli adib Said Ahmadning chorak asr kam ijodini, uning poetik xususiyatlarini, hayotni anglash va talqin etish tamoyillariga diqqat qilinganligiga e’tibor qaratildi. Shu bilan birgalikda, Said Ahmadning hikoyachilikdagi badiiy mahorati, adib hikoyalarining mavzu ko‘lamining ifoda shakllari haqidagi qarashlariga munosabat biladirildi. Said Ahmadning hikoyachilik taraqqiyotidagi o‘rni, uning ilk asarlarida ilgari surilgan qarashlarning yuzaga chiqish sabablari, teran tahlil etilganligi ta’kidlandi.

Adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdamning “Yangilanish ehtiyoji” maqolalar to‘plamida esa, badiiy adabiyotning funksiyasi, asrlar osha yashash sabablari, inson qalb kechinmalarining mahsuli sifatida maydonga kelishi, san’atning boshqa turlaridan farqlanish sabablarining o‘ziga xosligini sobiq sho‘rolar davri va istiqlol davri bilan qiyosiy tahlillar asosida o‘zbek adabiyotining keyingi yillardagi taraqqyotini asoslashga intilganligiga diqqat qilindi.

Asosiy mazmuni. Said Ahmadning istiqlol yillarida yaratgan bir qator hikoyalarida, inson va muhit tushunchasi yetakchilik qilishi, buning sabablarini asoslash, ijodkorning hikoyachi nutqiga singdirilgan avtobiogragik hayot tarzining ifodalanishiga, badiiyatga singdirilishga ham tahliliy yondoshildi.

Adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam qayd qilganidek: “Olamdagi jamiki hodisalar zamirida haqiqatga intilish yotadi. Jumladan, adabiyotning ham. Biroq u haqiqatga fizika yoki tibbiyot fani singari qo‘l bilan ushlash mumkin bo‘lmagan sabablari, shunga yarasha uslublar vositasida emas, balki ko‘ngilda tug‘ilib o‘sib, qayoqqadir shiddat bilan talpinayotgan tabiiy qudrat – buyuk ehtirosning bag‘rida, u orqali intiladi… Bu adabiyot misoli bir ummon va uning sirti qanchalik sokin esa, ichi shunchalik dolg‘ali” [1, 16-17-betlar].

Ta’kidlanganidek, adabiyotning “sokin”ligi ham bejiz emas, uning qa’rida insoniyatning ming-ming yillik qadriyatlari, iztirob-u quvonchlari, murakkab hayotning turfa xil xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtirib keladi. O‘tgan asr adabiyoti ham bunday tushunchalardan xoli emas, chunki mafkuraviy tazyiqlar, so‘z san’atining poetik xususiyatlarini teranlashishiga imkon bermaslikka harakat qilsada, ammo u o‘zining zimmasidagi vazifani doimo odilona bajarishga intilib keldi. Bu jarayonda esa so‘z san’atkorlarining mahorati, adabiyotga, san’atga bo‘lgan sadoqati bilan ham asoslash mumkin. Ana shunday so‘z san’atkorlaridan biri iste’dodli adib, o‘zbek adabiyotining taraqqiyotida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan ijodkorlardan biri Said Ahmaddir.

Adibning ijodi haqida so‘z yuritgan adabiyotshunos olim Umarali Normatov shunday yozadi: “Said Ahmad sevgi, sadoqat, yoshlik kuychisi. U bevosita ma’naviy axloqiy muammolarga bag‘ishlangan bir turkum hikoyalarining muallifi. Uning bu mavzudagi asarlari qahramonlari g‘oyat xilma-xil kishilar: ularning birida mustaqil hayot ostonasiga endigina qadam qo‘ygan, mehnat, ilk muhabbat, ilk bo‘sa lazzatidan bahramand bo‘lgan yoshlarni uchratsak, ikkinchisida hayotda adashib, shaxsiy hayotini boy berib qo‘ygan noshud natovon kimsalalarga duch kelamiz; yana birida o‘z shaxsiy huzur halovatidan voz kechib, o‘zgalarga baxt, shodlik hadya etgan olijanab kishilarni ko‘rsak, boshqasida faqat o‘zini deb o‘zgalarni qon qaqshatuvchi xudbinlarga ro‘para kelamiz” [2, 13-bet].

Said Ahmad ham murakkab, juda og‘ir hayot yo‘lini bosib o‘tgan so‘z san’atkorlaridan biridir. Adibning asarlarida turfa xil xarakterlarni, kechinmalar ifodasini, ularning ba’zan zavq-shavq bilan hayotga, yashshga intilganligini, ba’zan esa o‘z qilmishlariga ko‘ra afsus va nadomatda hayotini qurbon etishini kuzatish mumkin. Yozuvchining salkam chorak asr kam ijodi, bugungi adabiyotimizning mohiyatini, uning tadrijiy taraqqiyotini anglashga keng imkon beradi. Adibning turli mavzudagi asarlarida inson va hayotni anglashga intilayotgan, muhit va uni qurshab turgan borliqqa teran nigoh tashlashga intilayotgan qahramonlarning badiiy olami juda teran talqinlarda o‘z ifodasini topgan.

Buyuk so‘z san’atkori Abdulla Qahhor qayd qiliganidek: “Bu sof hayot, yozuvchining qalbini o‘rtagan, ardoqlagan, unga ilhom bergan hayot tasviri, og‘ir va shu bilan birga go‘zal, mungli va shu

bilan birga farahbaxsh, musibatga to‘la va shu bilan birga odamga quvvat beradigan umid, uning boshini “toshdan” qiladigan ishonch barq urib turgan haqiqiy hayot manzarasidir” [3, 331-bet].

Darhaqiqat, Said Ahmad ijodining asosida, turli davrlarda hayot kechirgan, turfa xil sharoitni o‘z boshidan o‘tkazgan minglab, millonlab insonlarning kechinmalari, ruhiy-ma’naviy olamidagi evrilishlar o‘z ifodasini topganligini kuzatish mumkin. Adibning rang-barang hikoyalari, publitsistik maqolalari, qissa-yu romanlari, xushchaqchaq komediyalari bilan hozirgi o‘zbek adabiyotida munosib o‘rin egallaydi. Said Ahmad, avvalo, hikoyanavis sifatida tanildi va bu janrda barakali ijod qildi. Uning “Onajonlar”, “Turnalar”, “Cho‘l burguti”, “Muhabbatning tug‘ilishi”, “Hayqiriq”, “To‘y kechasida” singari o‘nlab hikoyalari o‘zbek hikoyachiligining taraqqiyotida poetik mukammal asarlar qatoridan o‘rin olib kelmoqda. Adibning birinchi hikoyalar to‘plami “Tortiq” 1940-yilda yaratilgan bo‘lsa, keyinchalik o‘nlab asarlar yaratdiki, bularning barchasi o‘ziga xos talqin xususiyatiga ega bo‘lgan asarlardir. Yozuvchining tinimsiz izlanishlari, hayotni, insonni anglash yo‘lidagi intilishlari, ustoz yozuvchilar ijodi va jahon adabiyotini o‘rganishi yetuk asarlar yaratish imkonini kengaytirgan.

Said Ahmadning iste’dodli va serqirra ijodkor bo‘lib yetishishida, G‘afur G‘ulom va Abdulla Qahhorlarning o‘rni beqiyos ekanligini ham qayd etish lozim. Said Ahmadning o‘zi bu haqda: “Aslida meni hajv yo‘liga G‘afur G‘ulom boshlab kirgan. Ma’lumki, G‘afur aka o‘ttizinchi yillarda hajv janrida barakali ijod qildi. Ixcham, kulgili hikoyalarning juda yaxshi namunalarini yaratdi. Men shu hikoyalar ta’sirida adabiyotga kirganman. Keyinchalik bu buyuk yozuvchi bilan yaqindan tanishganim, undan rosmana ijodiy ta’lim olishim hajvga bo‘lgan intilishimga juda katta yordam berdi.

Said Ahmadning ko‘p hikoyalarida, xususan, “Cho‘l shamollari”, “Cho‘l oqshomlari” turkumlariga kirgan hikoyalarini shu janrning yetuk namunalari deyish mumkin. Adib bu hikoyalarida jonli, tiniq obrazlar yaratish bilan birgalikda, voqelikdagi yangiliklarni, oddiy kishilar hayotidagi o‘sish-o‘zgarishlarni ularning o‘ziga xos fazilatlarini badiiy talqin etgan. Adib o‘zining “Cho‘l hikoyalari”ni “cho‘llarda boshlangan yangi hayot va yangi odamlar qissasi” deb atashi ham bejiz emas, chunki bunday ohanglar o‘sha davr uchun xos xususiyat edi.

Said Ahmad mohir hikoyanavis sifatida 50-yillardayoq tanilgan edi. Yozuvchining bir qator hikoyalarini lirik, ba’zi hikoyalari lirik-publisistik xususiyatga ega bo‘lib, o‘ziga xos uslubning mahsuli sifatida maydonga kelgan. Ularda yozuvchi xalqimizning qanoat va matonatini, og‘ir va murakkab sharoitlardagi bardoshini, olijanob tuyg‘ularini ulug‘ladi. Muhabbat, mehnat shijoati, urush asoratlaridan yorug‘ yuz bilan chiqqan iroda, qismat va shukronalik tuyg‘ularini badiiy kashf etgan. Shu bilan bir qatorda, insonning qalb iztiroblarini, shafqatsiz hayotning murakkab yo‘llarini ham mahorat bilan tasvirga singdirgan.

Said Ahmadning istiqlol yillaridagi hikoyachiligi o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Said Ahmad istiqlol yillarida ham hayotdagi o‘zgarishlar haqida ko‘plab maqola, badialar, quvnoq yumoristik, jo‘shqin lirik hikoyalar bilan bir qatorda, shaxs qismati, uning fojialari, muhitning qurboniga aylangan inson xarakterining turli rakurslarda talqin etganligini kuzatish mumkin.

Istiqlol yillarida yaratgan asarlari orasida, ayniqsa, “Qorako‘z Majnun” hikoyalar to‘plamidan o‘rin olgan “Qorako‘z Majnun”, “Sarob”, “Borsa kelmas darvozasi”, “Oftob Oyim”, Azroil o‘tgan yo‘llarda”, “Taqdir, taqdir, muncha shafqatsizsan”, “Ot bilan suhbat”, “Rostgo‘y posbon” kabi bir qator hikoyalari alohida ahamiyatga ega. Istiqlol tufayli odamlar qismati va ruhiyatidagi evrilishlar haqida bahs etuvchi “Qorako‘z Majnun”, “Ot bilan suhbat”, “Azroil o‘tgan yo‘llarda” hikoyalari qatog‘on davri xotiralari bilan bog‘liq hikoyalar sifatida e’tirof etiladi.

“Borsa kelmas darvozasi” kabi hikoyalari, adibning o‘zi yaqindan muloqotda bo‘lgan ustoz adiblar, tengdoshlari va o‘z hayot va ijod yo‘li haqidagi xotira-esselardan iborat deb qarash ham mumkin. “Oftob Oyim” hikoyasida Vatanga bo‘lgan muhabbatni, Ona-zaminga bo‘lgan sadoqatni o‘ziga xos tarzda aks ettirigan. Lagerda do‘st tutingan hikoyachi bilan Yapon asiri Dyun orasidagi samimiy muloqotlar, suhbatlar, samuray Dyunning Sudze qismatiga oid afsona-rivoyatnoma hikoyasi, kamikadze burchini o‘tay olmagan bu yigitning ruhiy iztiroblari va halokati o‘quvchi qalbini larzaga soladi.

Bu hikoya nafaqat, o‘zbek xalqi mehrini, balki Yapon xalqi mehrini qozondi. “Yarim asrdan ko‘p vaqt mobaynida ko‘ngil qatida yapon asirlari xotirasini saqlab kelib, ular haqida ajoyib hikoya yozgan janob, Said Ahmaddan bag‘oyat minnatdorman-deb yozadi, Yaponiyaning Favqulodda va Muxtor elchisi bo‘lgan Kyoko Nakayama.

Adabiyotshunos Umarali Normatov adibning ushbu hikoyasiga quyidagicha baho bergan. “Qanday baxt: o‘zimiznigina emas o‘zgalarni ham maftun etgan, hayajonga solgan yangi asr o‘zbek hikoyasining ilk yetuk, go‘zal namunasini yaratish 81 yoshli ardoqli adibimiz Said Ahmadga nasib etdi” [2,11-bet].

Darhaqiqat, adibning yillar davomida qalb qa‘ridan o‘rin olib kelgan, turli hayotiy zarbalarining mahsuli bo‘lgan qarashlar asta-sekin badiiylik mezonlariga bo‘ysindirildi va bir-biridan qolishmaydigan falsafiy asarlarning yaratilishiga zamin bo‘ldi. Yozuvchining bunday mavzudagi asarlarining asosiy qismidagi hikoyasi muallifning o‘zi ekanligini ham unutmaslik lozim. Balki, shuning uchun ham, iste’dodli adib, bu kabi hikoyalarni ham hayotining keyingi damlarida yaratganligi bejiz emasdi, chunki bu mavzuda qalam tebratish naqadar murakkab bo‘lganligini ham ta’kidlash jozdir. Yozuvchining istiqlol davrida yaratgan turli mavzudagi hikoyalarida ham ijodkorning juda katta mahorati va ijodning teran anglash xususiyati mujassamlashganligini kuzatish mumkin.

Dunyo adabiyotida bo‘lgani kabi, o‘zbek adabiyotida ham ota va farzand o‘rtasidagi ziddiyatlar qalamga olingan. Adib ham xalqimizning xuddi shu og‘riqli nuqtasi haqida oradan yarim asrdan ortiq vaqt o‘tib, badiiyat qonuniyatlariga tayangan holda qalam tebratadi. Sobiq sho‘rolar imperiyasining ota va farzand orasiga solgan nizolari, milliy qadriyat, an’analarni yo‘qotishga bo‘lgan urinishlarini qator hikoyalarida qalamga oladiki, bu esa inson ma’naviy olamini, uning botinidagi ziddiyatlar asosida obrazlar olamini badiiy talqin etgan. Ilmsizlik, johillikning zamirida savodsizlik sababli shunday yo‘l tanlanishi juda asosli yoritib berilgan. Shu jihatdan, ota va farzand o‘rtasidagi ziddiyatlarni davr mafkurasi sun’iy o‘ylab topgan, sobiq sho‘rolar jamiyati o‘zining bu usulidan unumli foydalanganligini ham qayd etish lozim. Bu esa inson ma’naviy olamiga salbiy ta’sir etib qolmasdan, jamiyatdagi ulkan fojialarni ham yuzaga chiqardi.

“Sarob” hikoyasi haqida so‘z yuritgan o‘zbek adabiyotshunos olimi, filologiya fanlari doktori, professor Umarali Normatov shunday yozadi: “Sarob” hikoyasida bu g‘oya yanada keskinroq va birmuncha oshkora tarzda ifodalanadi. Asardagi voqea – o‘g‘il bilan ota orasidagi mudhish munosabatlar bu yorug‘ dunyoning naqd do‘zaxi ichida - mustabid tuzum qurbonlari – mahbuslar jam bo‘lgan Jezqozg‘on lageridan birida o‘z intihosiga yetadi” [2, 6-bet].

Adabiyotshunos olim alohida qayd etgani kabi asar voqealari mahbuslar jageri bo‘lgan Jezqozg‘on lagerida adolatsizlik qurboni sifatida “jinoyatchi” hisoblangan Olimjon domla o‘n besh yildan ortiqiroq hayotini iztiroblar orasida o‘tkazib yurgan bir vaqtda uning o‘g‘li, otasini “sotgan”i uchun qahramonga aylangan farzandini ham olib keladi. Bu holatlar hikoyada juda mahorat bilan, psixologik vositalar asosida talqin etilgan va har ikki qahramon ma’naviy-ruhiy olamidagi iztiroblar asosida, ularning kechinmalari talqin etilgan.

Natijalar va tushunchalar. O‘zbek adabiyotining yetuk vakili, turli janrlarda asarlar yaratgan adib Said Ahmadning keyingi yillardagi hikoyalarida o‘ziga xos mavzu ko‘lami, talqin ifodasi, poetik shaklga singdirishdagi badiiy mahorati ochib berildi. Said Ahmadning uzoq yillik ijodiy faoliyati insonni anglash, uning badiiy siymosini yaratish bilan dialektik birlikda hayotning murakkab qirralarini badiiy talqin etishdagi ijodiy jarayonlariga e’tibor qaratildi.

Said Ahmadning turli mavzudagi asarlari bilan bir qatorda hikoyachilik taraqqiyotidagi o‘rni ham juda katta iste’dod egasi ekanligidan dalolat beradi. Bu esa ijodkorning hayotni anglash, bu xususiyatlarni badiiy qahramon ruhiyatiga singdirish jarayonlarida yanada teranlik kasb etganligi tahlilar asosida yoritildi.

Xulosa. Har bir davrning murakkab tamoyillari mavjud bo‘ladiki, uning turfa xil qirralarini badiiy kashf etish so‘z san’atkoridan juda katta badiiy mahoratni talab etadi. Ana shunday murakkab xarakterlarni badiiy kashf etishda Said Ahmadning ijodiy mahoratini tahlil qilish, keyingi davr nasriga ijodiy yondoshuvlarni yanada teranlashtirishga asos bo‘lishi tahlilar asosida ko‘rsatildi.

Xullas, iste’dodli adib Said Ahmadning hikoyalarida inson qismati, uning fojialari, ruhiy-ma’naviy olamidagi evrilishlar haqqoniy talqin etilgan. Bu talqinlar zamiridagi poetik ifoda shakllari, insonning o‘zligini anglashga, hayotning mohiyatini teran his etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ҳамдам У. Янгиланиш эҳтиёжи. Илмий-адабий нашр. – Тошкент, Фан, 2007. – 196 б.
2. Норматов У. Уфқларнинг чин ошиғи (Саид Аҳмаднинг ижодий йўли, адиб билан суҳбатлар). – Тошкент, “Yurist-media markazi”, 2008. – 96 б.
3. Қаҳҳор А. Асарлар. Олти томлик. Олтинчи том. – Тошкент, 1971. – 432 б.
4. Nasirov, A. N. (2020). Artistic chronotope interpretion in Odil Yakubov’s novels. Academicia: An Internatioonal multidisciplinary Research journal ISSN222-49-7137. *Impact Faktor SJIF*, *7*, 498-501.
5. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
6. Buriyeva, F. (2024). Shawkat Rahman's Translation Skills. *Miasto Przyszłości*, *55*, 522-524.

NAQL-MAQOLLARNING BOSHQA FOLKLOR JANRLARI BILAN MUNOSABATI

Jiemuratova Feruza Erejepovna,
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi
Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti
jiyemuratovaferuza@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada qoraqalpoq xalq naql-maqollarining boshqa folklor janrlari bilan umumiy o‘xshashligi, farqli taraflari va o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Xususan, ertak, doston, topishmoq, afsona kabi janrlar bilan shakl va mazmun uyg‘unligi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Naql, maqol, folklor, og‘zaki ijod, janrlararo bog‘liqlik, ertak, afsona, doston, topishmoq.*

ATASÖZLERIN DIĞER FOLKLOR JANRLARI ILE ILIŞKISI

Jiemuratova Feruza Erejepovna
Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Karakalpakistan bölümü
Karakalpak Beşeri bilimler araştırma enstitüsü doktora öğrencisi

Özet. *Bu makalede, Karakalpak halk atasözlerinin diğer folklor türleriyle genel benzerlikleri, farklılıkları ve karşılıklı bağımlılıkları analiz edilecektir. Özellikle, masal, destan, bilmece, efsane gibi türlerle biçim ve içerik uyumu ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Atasözü, folklor, sözlü yaratıcılık, türler arası bağlantı, masal, efsane, destan, bilmece.*

СООТНОШЕНИЕ ПОСЛОВИЦ С ДРУГИМИ ФОЛЬКЛОРНЫМИ ЖАНРАМИ

Жиемуратова Феруза Ереженовна,
Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан
докторант Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук

Аннотация. *В данной статье анализируются общие сходства, различия и взаимосвязи каракалпакских народных пословиц и поговорок с другими фольклорными жанрами. В частности, освещается гармония формы и содержания с такими жанрами, как сказки, эпосы, загадки, легенды.*

Ключевые слова. *Поговорка, пословица, фольклор, устное творчество, межжанровая связь, сказка, легенда, эпос, загадка.*

THE RELATIONSHIP OF PROVERBS WITH OTHER FOLKLORE GENRES

Jiemuratova Feruza Erejepovna,
doctoral student of the Karakalpak branch of the Academies of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *This article analyzes the general similarities, differences, and interrelationships of Karakalpak folk proverbs and sayings with other folklore genres. In particular, the harmony of form and content with such genres as fairy tales, epics, riddles, and legends is highlighted.*

Keywords. *Proverb, folklore, oral creativity, intergenre connections, fairy tale, legend, epic, riddle.*

“Uzoq tarixiy taraqqiyot davomida yagona badiiy tizim va janrlar tarkibi yuzaga kelganligi xalq og‘zaki ijodi donishmandligidek qadimiy manaviyat merosi janrlararo munosabat aspektida o‘rganilar ekan, bizgacha yetib kelgan turli namunalar butun bir etnosqa taalluqli bo‘lgan madaniy rivojlanish tarixi haqida ham tasavvur hosil qilishga yordam beradi” [1, 30]. Xalq og‘zaki ijodi turli janrlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning har biri xalq tafakkuri, hayotiy tajribasi va dunyoqarashini aks ettiradi. Ushbu janrlar ichida maqollar alohida o‘rin tutadi, chunki ular xalq donishmandligini, ma’naviy qadriyatlarini va axloqiy mezonlarini qisqa va lo‘nda shaklda ifodalashga xizmat qiladi. “Maqollar shaklan ixcham bo‘lsalar-da, badiiyatiga ko‘ra yuksak obrazlilikka egadirlar” [4, 295]. Maqollar boshqa folklor janrlari – ertaklar, dostonlar, topishmoqlar va afsonalar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular bilan ma’nosi, vazifasi va shakliy xususiyatlari jihatidan o‘zaro aloqadorlik kasb etadi.

Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq naql-maqollarning folklorning boshqa janrlari bilan munosabatlari, ularning o‘zaro bog‘liqlik darajasi va farqlari tahlil qilinadi.

Maqollarning umumiy xususiyatlari va janrlararo bog‘liqlik; Maqollar xalqning hayotiy tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Ixchamlik – qisqa va lo‘nda shaklda bo‘lishi;

Obrazlilik – badiiy vositalar orqali tasviriy kuchga ega bo‘lishi;

Didaktiklik – pand-nasihat va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib etishi;

Umumiylik – ko‘plab xalqlarda o‘xshash shaklda uchrashi;

Maqollar boshqa janrlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning barchasi xalq tafakkurining natijasi sifatida paydo bo‘lgan. Ko‘plab folklor janrlarida maqollar qatnashadi yoki ular bilan mustahkam bog‘lanib ketgan. "Folklor janrlari bir-biridan mazmun va badiiy xususiyatlari bilan farq qiladi. Masalan: she’rning dostondan, dostonning maqoldan, maqolning ertakdan farqi shunda. Albatta, ularning badiiyligida farq bo‘lsa-da, mazmunida, g‘oyaviy yo‘nalishida qandaydir yaqinlik bo‘lishi mumkin” [2; 67].

Maqollarning boshqa folklor janrlari bilan aloqadorligi:

1. Maqollar va ertaklar.

Ertaklar xalq ijodining eng keng tarqalgan janrlaridan biri bo‘lib, ular axloqiy-me’yoriy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazish vositasi hisoblanadi. Maqollar esa ushbu qadriyatlarni qisqa va lo‘nda shaklda ifodalaydi. Ertaklarning ko‘plab turlarida maqollar hikmatli so‘z sifatida ishlatiladi.

O‘xshashliklar:

-Ikkalasi ham tarbiyaviy mazmunga ega.

-Ikkalasi ham xalq donishmandligini aks ettiradi.

-Ertaklarda ko‘pincha qahramonlar maqollar orqali donishmandlik namoyon qiladi.

Farqlar:

-Ertaklar odatda uzoq hikoya shaklida bo‘lsa, maqollar ixcham va qisqa bo‘ladi.

-Ertaklar fantastik yoki sarguzasht voqealarni o‘z ichiga oladi, maqollar esa aniq hayotiy tajribaga asoslanadi.

Misol: *“Miyneti azdıń miywası az”* [3; 174] maqoli ko‘plab ertaklarda qahramonlarning donoligini ifodalashda ishlatiladi.

2. Maqollar va dostonlar.

Dostonlar xalq qahramonlarining hayoti, jasorati va sarguzashtlarini aks ettiruvchi epik janr hisoblanadi. Ular tarixiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, maqollar bilan bog‘liq holda rivojlanadi.

O‘xshashliklar:

-Ikkalasi ham xalq tafakkurini aks ettiradi.

-Ikkalasi ham ma’naviy qadriyatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Farqlar:

-Dostonlar keng hajmli bo‘lib, uzoq vaqt davomida hikoya qilinadi.

-Maqollar mustaqil hikmatli so‘z bo‘lib, tez va lo‘nda ifodalanadi.

Misol:

Alpomish dostoni qahramonlari ko‘pincha maqollar orqali donoligini namoyon qiladi, masalan: *“Dushpanǵa isenbe, suwǵa súyenbe”*

3. Maqollar va topishmoqlar.

“Albatta, topishmoq ham, maqol ham alohida-alohida mustaqil janrlar bo‘lib, ularni bir-birlariga aralashtirib yuborish mumkin emas.”[5; 35] Topishmoqlar turli narsalar yoki hodisalar haqida savol-javob shaklidagi tasviriy iboralar bo‘lib, ular bolalar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘xshashliklar:

-Ikkalasi ham xalq og‘zaki ijodining qisqa janri hisoblanadi.

-Ikkalasi ham obrazlilik va poetik vositalardan foydalanadi.

Farqlar:

-Maqollar hikmatli xulosa chiqarsa, topishmoqlar mantiqiy fikrlashga undaydi.

- Maqollarning ma’nosi aniq bo‘lsa, topishmoqlar yashirin ma’noga ega.

Misol:

Topishmoq: *“Tawdan bálent, saydan tereń” (Aqıl)* [3; 380]

Maqol: *“Aqıllıda ashıw bolmas”* [3; 140]

4. Maqol va afsona

Maqol va afsona janrlari xalq og‘zaki ijodining muhim turlaridan bo‘lib, ular bir-biriga bog‘liq, lekin har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning o‘zaro munosabatini quyidagi jihatlar orqali tushunish mumkin:

Maqol va afsonaning umumiy jihatlari;

-Hayotiy tajriba va donishmandlik – Har ikkisi xalqning ko‘p yillik tajribasi va donishmandligini aks ettiradi. Afsonalar ham, maqollar ham insonlarga hayotiy saboqlar berishga qaratilgan.

- Og‘zaki ijod namunalari – Ikkalasi ham avloddan-avlodga og‘zaki tarzda o‘tib kelgan va xalq og‘zaki ijodi tarkibiga kiradi.

- Ma’naviy tarbiya vositasi – Ular axloqiy va tarbiyaviy mazmun kasb etadi. Masalan, afsonalar orqali qadimiy e’tiqodlar va ibratli voqealar hikoya qilinsa, maqollar bu tajribalarni qisqa va lo‘nda tarzda ifodalab beradi.

Farqli jihatlari;

Maqollar qisqa va lo‘nda bo‘ladi, ular fikrni siqilgan holda, ramziy ma’noda yetkazadi. Masalan: *“Miynet túbi ráhát”* [3;174]

Afsonalar esa kengroq hikoya shaklida bo‘lib, ko‘pincha voqealarga asoslangan bo‘ladi. Ular qadimiy e’tiqodlar, qahramonlar yoki tabiat hodisalariga oid bo‘lishi mumkin. Masalan, “Tók tawı”

kabi afsonalar. Afsonalarda ko‘pincha fantastik unsurlar bo‘ladi, maqollarda esa real hayotiy tajriba ifodalanadi.

O‘zaro bog‘liqligi;

Ba’zi maqollar o‘z ildizini afsonalardan olishi mumkin. Masalan, biror afsonada tasvirlangan voqea yoki qahramon haqida xalq orasida yillar o‘tib maqollar paydo bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ba’zi afsonalar maqollarni asoslash yoki tushuntirish maqsadida keltirilishi ham mumkin.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, maqollar folklorning boshqa janrlari bilan chuqur bog‘liq bo‘lib, ular bilan birgalikda xalq tafakkurining shakllanishiga xizmat qiladi. Maqollar masallar, ertaklar, dostonlar va topishmoqlar bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lib, ularning didaktik va badiiy mazmunini boyitadi. Maqol va afsona janrlari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular xalq donishmandligi va hayotiy tajribasini turli shakllarda ifoda etadi. Afsonalar ko‘proq hikoyaviy va tasviriy bo‘lsa, maqollar fikrni siqilgan holda, qisqa va ta’sirchan tarzda ifodalaydi. Shu bois, ularni bir-birini to‘ldiruvchi janrlar deb hisoblash mumkin. Maqollar xalq donishmandligining eng ixcham ifodasi bo‘lib, boshqa folklor janrlaridan olingan hayotiy saboqlarni umumlashtirib, qisqa shaklda yetkazish imkonini beradi. Shu sababli, ularni o‘rganish va keng targ‘ib qilish xalq madaniyatini saqlash va rivojlantirish yo‘lida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimov S. O‘zbek tili va adabiyoti. №5, 1998-yil, 30-b.
2. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дөретпелери. – Нөкис, «Билим», 1996, 67-b.
3. Қарақалпақ фолклоры. 88-100 томлар. – Нөкис, «Илим», 2015.
4. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent, «Musiqa», 2010, 295-b.
5. Soatov B. O‘zbek tili va adabiyoti. №3, 1998-yil, 35-b.
10. Buriyeva F. (2024). Faxriyor ijodiy olami: individual uslub va poetik mahoratning shakllanish tadriji. *news of the nuuz*, *1*(1.6. 1), 303-305.
11. Erbutayeva, S. U. (2021). About some auxiliary words in Uzbek language. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(5), 1294-1300.

TURKIY ADABIYOTDA DINNING O‘RNI HAMDA AHAMIYATI

Ahmadova O‘g‘iloy Ozodqul qizi,
SamDU tayanch doktaranti (PhD)
ahmadovaogiloy93@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada turkiy adabiyotda dinning o‘rni va ahamiyati tarixiy va zamonaviy nuqtai nazardan yoritilgan. Dastlabki yozma yodgorliklardan tortib, klassik va zamonaviy adabiyotgacha bo‘lgan davrlar qamrab olinib, Qur’on, hadis va tasavvuf g‘oyalari asosida shakllangan diniy motivlarning badiiy ifodasi tahlil qilingan. Shuningdek, boshqa adabiy makonlar bilan qiyosiy tahlil orqali diniy g‘oyaning universal mohiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Turkiy adabiyot, din, islom, tasavvuf, Qur’on, tasavvufiy she’riyat, zamonaviy adabiyot, diniy motivlar, axloq, falsafa.*

TÜRK EDEBİYATINDA DİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Ahmadova O‘g‘iloy Ozodqul kızı,
SamDU doktora adayı (PhD)

Özet. *Bu makalede Türk edebiyatında dinin yeri ve önemi tarihî ve çağdaş bakış açısından ele alınmıştır. İlk yazılı eserlerden başlayarak, klasik ve modern edebiyat dönemleri kapsanmış;*

Kur’an, hadis ve tasavvuf fikirleri temelinde şekillenen dini motiflerin edebî ifadesi analiz edilmiştir. Ayrıca, diğer edebî coğrafyalarla karşılaştırmalı analiz yoluyla dinî düşüncenin evrensel mahiyeti ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler. *Türk edebiyatı, din, İslam, tasavvuf, Kur’an, tasavvufî şiir, modern edebiyat, dinî motifler, ahlak, felsefe.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИИ В ТЮРКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ахмадова Угилой Озодкул кызы,
соискатель степени PhD, Самаркандского государственного университета

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль и значение религии в тюркской литературе с исторической и современной точек зрения. Проанализированы религиозные мотивы, выраженные в художественной форме, основанные на Коране, хадисах и суфийской философии – от ранних письменных памятников до классической и современной литературы. Также проведён сравнительный анализ с другими литературными традициями, раскрывающий универсальную суть религиозных идей.*

Ключевые слова. *Тюркская литература, религия, ислам, суфизм, Коран, суфийская поэзия, современная литература, религиозные мотивы, этика, философия.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF RELIGION IN TURKIC LITERATURE

Ahmadova O‘g‘iloy Ozodqul qizi,
PhD candidate, Samarkand state university

Abstract. *This article explores the role and significance of religion in Turkic literature from a historical and modern perspective. It analyzes the artistic expression of religious motifs derived from the Qur'an, hadiths, and Sufi philosophy, starting from early written monuments to classical and contemporary literature. The article also presents a comparative analysis with other literary traditions, highlighting the universal essence of religious ideas.*

Keywords. *Turkic literature, religion, Islam, Sufism, Qur'an, Sufi poetry, modern literature, religious motifs, ethics, philosophy.*

Turkiy adabiyot – o‘z ildizlari bilan qadim zamonlarga borib taqaluvchi, boy tarixiy va madaniy an’analarni o‘zida mujassam etgan adabiy merosdir. Bu adabiyotning shakllanishi va rivojlanishida dinning, xususan islom dinining o‘rni beqiyosdir. Turkiy xalqlarning diniy dunyoqarashi, e’tiqodi, axloqiy qadriyatlari va ilohiy tushunchalari adabiyot orqali ifoda topgan. Ayniqsa, Qur’oni karim, hadislar, fiqh ilmi va tasavvuf adabiyotda asosiy ruhiy manba bo‘lib xizmat qilgan[5, 23 b]. Ushbu maqolada turkiy adabiyotda dinning o‘rni va uning adabiy jarayonga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilinadi.

Dastlabki bosqich: Shamanizm va e’tiqod izlari. Islomdan avvalgi davrda turkiy xalqlar orasida shamanizm, totemizm va tabiatga sig‘inish keng tarqalgan edi. Bu qarashlar Orxon-Enasoy bitiklarida (VIII asr) o‘z ifodasini topgan. Ushbu yodgorliklarda osmon tangri, ruhlar, ajdodlarga sig‘inish kabi diniy-falsafiy tushunchalar mavjud bo‘lib, ularning adabiy ifodasi qadimgi turkiy e’tiqod asosida yasalgan. Dastlabki turkiy adabiyotda ruhiyat, tangriga shukronalik, qahramonlarning ilohiy kuch bilan aloqasi an’anaviy tarzda yoritilgan.

Islom dini va yangi adabiy bosqich. VIII – X asrlardan boshlab, turkiy xalqlar orasida islom dini asta-sekin tarqala boshladi. Bu jarayon Qoraxoniylar davlati davrida jadallashdi. Islom dini bilan tanishuv, birinchi navbatda, adabiy til va uslubga ta’sir qildi. Adiblar Qur’on va hadislardan ilhom olib, adolat, ilmlilik, sabr, halollik kabi fazilatlarni targ‘ib eta boshladilar.

Xususan, Yusuf Xos Hojib diniy-adabiy tafakkur vakili sifatida ma’lum va mashhur. Adibning XI asrda yozilgan “Qutadg‘u bilig” (“Saodatga eltuvchi bilim”) asari islomiy axloq va siyosiy-falsafiy g‘oyalarni ilgari suradi. Muallif Yusuf Xos Hojib insoniy fazilatlar, adolatli boshqaruv, taqvo va ilmga asoslangan jamiyat haqidagi qarashlarini bayon qiladi. [1, 125-130b.] Bu asar o‘z davrida adabiyot orqali diniy va siyosiy ongni uyg‘otuvchi manba sifatida qadrlangan. Shuningdek keyinchalik turkiy adabiyotda tasavvuf atamasi keng tarqala boshlandi. . XII asrda yashagan Ahmad Yassaviy tasavvufning eng yorqin vakillaridan biri bo‘lib, u yaratgan “Hikmatlar” diniy-falsafiy ruhdagi she’rlar to‘plamidir. Bu asarlarda Allohga muhabbat, nafs bilan kurash, axloqiy tozalik, sabr-toqat, mehnat va zohidlik targ‘ib qilinadi. Hikmatlar xalq orasida darslik, pand-nasihat va zohiriy-tasavvufiy ilmlarning asosiy manbaiga aylangan. Ahmad Yassaviy maktabi keyingi davrlarda ham davom ettirildi. Sulaymon Boqirg‘oniy, Mashrab, Buloqiy, Xoja Hofiz, Alisher Navoiy singari adiblar tasavvufiy g‘oyalarni badiiy ifoda qilish orqali xalqning ma’naviy tarbiyasiga ulkan hissa qo‘shdilar. Alisher Navoiy o‘zining “Lison ut-tayr”, “Munojot”, “Arba’in” singari asarlarida tasavvufiy ramzlar, Qur’on hikmatlari va axloqiy pand-nasihatlar orqali diniy g‘oyalarni keng yoritdi. [3, 210-225 b.]

Nafaqat qadimgi turkiy adabiyot, balki zamonaviy adabiyotga ham din o‘z ta’sirini yo‘qotmadi. XX–XXI asrlarda turkiy xalqlar adabiyoti o‘z taraqqiyotining yangi bosqichiga chiqdi. Bu davrda siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan bir qatorda, diniy-ma’naviy yuksalish ham yuz berdi. Ayni paytda, din va tasavvuf mavzusi zamonaviy adabiyotda yangicha shakllarda, tahliliy va falsafiy ruhda namoyon bo‘la boshladi. Diniy qadriyatlar zamonaviy obrazlar, ijtimoiy mavzular, ruhiy izlanishlar orqali aks ettirildi. Misol tariqasida keltirishimiz mumkinki, Erkin Vohidov o‘z she’rlarida ma’naviy poklik, inson va Alloh o‘rtasidagi bog‘liqlik, muqaddaslik mavzularini chuqur yoritgan bo‘lsa, Abdulla Oripovning “Munojot”, “Qur’on so‘zlari” singari she’rlari diniy-falsafiy tafakkurning badiiy ifodasidir. Shuningdek, Muhammad Yusufning ko‘plab she’rlarida xalq dardi, Allohga yuzlanish, e’tiqod va sabr mavzulari tilga olingan. Nasr namoyondalaridan biri Tohir Malik asarlarida ham diniy g‘oyalar bo‘rtib, ko‘zga tashlanib turadi. Bugungi turkiy adabiyotda tasavvuf falsafasi, ruhiy izlanish, “men” va “Alloh” o‘rtasidagi ma’naviy munosabatlar chuqur badiiy tahlil qilinmoqda. Shoirlar, yozuvchilar ma’naviy inqiroz, ichki ziddiyat, axloqiy tanlovlar mavzularini diniy-falsafiy yondashuvda ochib berishmoqda. Bu orqali zamonaviy inson ruhiyatidagi bo‘shliq, ma’naviy iztiroblar tasvirlanmoqda.

Turkiy adabiyotda din – bu adabiy hayotning ajralmas bo‘lagi bo‘lib, u nafaqat diniy bilimlarni, balki axloqiy, estetik va falsafiy qarashlarni ham shakllantirgan. Islom dini adabiyotga ruh, mazmun va maqsad baxsh etgan. Bugungi kunda bu adabiy merosni o‘rganish, qadrlash va yosh avlodga yetkazish – ma’naviy merosni asrashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bugungi turkiy adabiyotda diniy obrazlar zamonaviy hayot, insoniy ruhiyat va ijtimoiy muammolar bilan uyg‘unlashgan. Bu holat din va adabiyotning o‘zaro ta’siri nafaqat tarixiy jarayon, balki doimiy ma’naviy ehtiyoj ekanini ko‘rsatadi. Shunday ekan, diniy-ma’naviy adabiyotga e’tibor, uni o‘rganish va yosh avlodga yetkazish – adabiy-ma’naviy taraqqiyotning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u Bilig. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1990.- 480b. [125-130]
2. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. –Toshkent: Ma’naviyat, 2002. - 240b. [35-40b.]
3. Navoiy, Alisher. Arba’in, Lison ut-tayr. –Toshkent: Fan, 1980. -376b. [210-225]
4. Rabg‘uziy. Qissas ul-anbiyo (Payg‘ambarlar qissasi). –Toshkent: Sharq, 2001. - 344b.
5. Karimov, A. va boshqalar. O‘zbek adabiyoti tarixi. 1–2 jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010. - 856b.
6. G‘oyibnazarov, S. Tasavvuf va adabiyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998. - 210b. [89b.]
7. Xo‘jayev, A. Islom madaniyati va badiiy tafakkur. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005. - 192 b. [123b.]

THE MOTIF OF DREAMS IN KARAKALPAK FOLK EPICS

Kulimbetova Aysholpan Kuatbayevna,
Doctoral candidate at Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz
aysholpanqulimbetova0@gmail.com

Annotation. *This article analyzes the peculiarities of the emergence and application of the dream motif in Karakalpak folk epics. The research studies the mythological and historical roots of the dream motif and reveals its role in the development of the epics' plot. The research results demonstrate the unique characteristics of the dream motif in Karakalpak folk epics and its connection with the worldview and beliefs of the people.*

Keywords. *Karakalpak folk epics, dream motif, mythology, folklore, plot, folk oral art (folklore).*

QORAQALPOQ XALQ DOSTONLARIDA TUSH MOTIVI

Kulimbetova Aysholpan Kuatbayevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya*. Ushbu maqolada Qoraqalpoq xalq dostonlarida tush motivining paydo bo'lishi va qo'llanilishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda tush motivining mifologik va tarixiy ildizlari o'rganilib, uning dostonlar syujetining rivojlanishidagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari qoraqalpoq xalq dostonlarida tush motivining o'ziga xos xususiyatlarini hamda xalqning dunyoqarashi va e'tiqodi bilan bog'liqligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar. *Qoraqalpoq xalq dostonlari, tush motivi, mifologiya, folklor, syujet, xalq og'zaki ijodi.*

KARAKALPAK HALK DESTANLARINDA RÜŞ MOTIVI

Kulimbetova Aysholpan Kuatbayevna,
Ajiniyaz adına Nukus devlet pedagoji enstitüsü tayan doktorant

Özet. *Bu makalede, Karakalpak halk destanlarında rüya motifinin ortaya çıkışı ve kullanımı analiz edilecektir. Çalışmada rüya motifinin mitolojik ve tarihsel kökleri incelenmiş ve destanların olay örgüsünün gelişimindeki yeri ortaya konmuştur. Araştırma sonuçları, Karakalpak halk destanlarında rüya motifinin kendine özgü özelliklerini ve halkın dünya görüşü ve inançlarıyla ilişkisini göstermektedir.*

Anahtar kelimeler. *Karakalpak halk destanları, rüya motifi, mitoloji, folklor, olay örgüsü, folklor.*

МОТИВ СНА В КАРАКАЛПАКСКОМ НАРОДНОМ ЭПОСЕ

Кулымбетова Айшолпан Куатбайевна,
докторант Нукусского государственного педагогического института имени Аджинияза

Аннотация*. В данной статье анализируется возникновение и применение мотива сна в каракалпакских народных эпосах. В исследовании изучаются мифологические и исторические корни мотива сна, раскрывается его роль в развитии сюжета дастанов. Результаты исследования показывают особенности мотива сна в каракалпакских народных эпосах и его связь с мировоззрением и верованиями народа.*

Ключевые слова. *Каракалпакские народные эпосы, мотив сна, мифология, фольклор, сюжет, генезис, устное народное творчество.*

Karakalpak folk epics are one of the important genres of folk oral art (folklore), reflecting the history, culture, worldview, and beliefs of the people. The dream motif holds a special significance in these epics. The dream motif has existed in folk oral art since ancient times and has mythological and historical foundations. It influences the development of the plot in the epics, acting as a factor that foretells or predicts heroes’ future and upcoming events. A sleeping person witnesses vivid experiences. The events in dreams are interconnected, somewhat unclear, impactful, and mythological in appearance. Through the dream motif, the people’s lifestyle, beliefs, and values are expressed. It often serves the function of warning or guiding heroes, or determining their future fate. Therefore, studying the place and genesis of the dream motif in epics and revealing its mythological roots is considered an important scientific problem.

This article analyzes the emergence of the dream motif in Karakalpak folk epics, the peculiarities of its application, and its role in the plot. The research will identify how the dream motifs in the epics contribute to the disclosure of the hero‘s image, the developing the plot, and enriching its artistic quality. The main goal of the research is to reveal how the dream motif is manifested in Karakalpak folk epics, its function in folklore, and its connection with the people’s worldview.

In Karakalpak folk epics, dream and dream interpretations occur within the plot, revealing the hero‘s uniqueness, their extraordinary nature, and that they are not like everyone else. The motif of the birth of a future hero through the favor of miraculous saints serves as an auxiliary function within the birth motif. Furthermore, the influence of the dream motif is very significant in the disclosure of the hero‘s character. We can find numerous examples of such ideas with clear evidence in the scientific researches of all folklorist scholars. As we all know, folk oral literature reflects the identity of our people, their deeply ingrained national customs and traditions, and their living conditions. According to scientific sources, the motif of dreaming is revealed to be connected with mythology and religious beliefs. According to the Uzbek literary folklorist scholar J. Eshonqul, it is skillfully stated that in most of our fairy tales and epics, concepts related to dreaming have been very well preserved and have artistically influenced their compositional structure. For example, in the epic “Alpamis”, it is mentioned that the birth of Baybori and Baysari’s children is revealed in a dream, and it is particularly emphasized that the depiction of dreaming and dream interpretation in folkloric works is also related to ancient religious beliefs. [5,134 b] The dream motif, relying on the national values of the people, also occupies a place as an artistic and aesthetic taste. Our people have long believed that events in dreams warn of future events and give signs about the correctness or incorrectness of their actions. This belief fully persists in the inner world of our people even today. In this regard, the famous Kazakh folklorist scholar R. Berdibaev says: “Generally, believing in dreams is a very ancient manifestation of understanding in Turkic-Mongolian folklore. We see that its ancient roots lead to ancient animistic beliefs. They rejoiced when they had a good dream and were apprehensive when they had a nightmare. Belief in the influence of supernatural forces existed among us until yesterday”. [2,169 b] The interpretation of dreams that foretell the birth of heroes in epics and what kind of offspring they will be determines the place of the dream motif in the epic. It is appropriate to mention here that in any epic we examine, the existence of a hero with unimaginable power is natural. There are many episodes such as the presence of supporting guides (pirs) and these pirs revealing future events to the hero in their dreams. Based on the words of the scholars mentioned above, we can clearly see that the image of pirs in Karakalpak folk epics is related to the characters of gods in ancient Greek mythology.

The research results showed that the dream motif in Karakalpak folk epics performs significant artistic and semantic functions. According to the analysis, the dream motif performs three main functions: prediction and warning, influencing the heroes’ decision-making, and connection with mythological and religious beliefs. The events in folk epics are also created in a new form, based on the plot of world folklore. For example, in the epic “Qoblan”, the hero‘s birth occurs in a powerful, miraculous manner. The hero‘s father was given four types of livestock and inexhaustible wealth, but no children. So, there might be a case here as well. Because a person cannot be completely ideal; everyone has their own shortcomings. If everything is complete and eternal, its value may quickly

fade. Therefore, situations where wealthy people are childless are frequently encountered in epics. To help heroes achieve their goals, they were given various trials and encountered spiritual guides (pirs). For example, here it is mentioned that the childlessness of the epic hero is interpreted in a dream, and it is revealed that they will have two children. This is conveyed by the lines: “May this be a gift for you, you will see your only daughter”. The epic’s plot, encompassing the hero‘s wandering due to childlessness, their overnight stays at what they consider miraculous shrines, overcoming all challenges that come their way, and the dream serving as the main bridge in their becoming parents, is significant. It is also worth mentioning here that the child eagerly awaited by the epic hero is born through the grace of spiritual guides and pirs. These are narrated through symbolic expressions in the hero‘s dream. A son is often depicted in the form of tools, while a daughter in the form of household items. Thus, a child born as a result of such miraculous and long-awaited pleas will naturally be different from others. In any epic we study, the creation of future heroes is unique, further enriching the epic’s artistry. Such a situation is also encountered in the epic “Bozuglan”. In the plot of the “Bozuglan” epic, fairytale and mythological descriptions, as well as religious beliefs, occupy a certain place. Supernatural, divine power, the spiritual guides (gayip eren), are always guiding the heroes. The traditional depiction of pleading to Allah for a child, commemorating the deceased, spending several days at the shrines of famous spiritual guides, and seeing the symbol of a child in a dream is interestingly presented in the “Bozuglan” epic. Then, the childless Darwishali and Aqpan took their wives with them and walked for forty days, spending the night at the sanctuary called Gumbezi qubıra in the desert. For example: “There, aiming for the shrine, they spent seven nights, the desire for a child intensified, their lament reached Allah. Their tears were accepted, news came from the “pirs” (spiritual guides). On the morning of the eighth day, in a dream, a wondrous old man with a white beard and yellow teeth threw a white spear in front of him, saying, “Why did not you stopped following me, you have put my head in trouble”. Then, he threw a surprising battle-axe with chains and strong handle. The old man raised his hand in prayer and disappeared from sight”. Here, the “white spear” is a sign of a son, and the “battle-axe” of a daughter. In the oral poet, Qaypnazar’s variant of the epic, it is revealed in a dream that they will have a son and a daughter. However, Darwishali and his wife are warned that their children’s lives will be taken when they reach the age of seven. This divine punishment comes true, and the children are born miraculously. If we encounter the motif of the miraculous creation of heroes in the old plot of epics in this way, through the custom of dreaming and interpreting dreams, we also witness pirs (spiritual guides) predicting future events to another hero in their dream. That is, we know that the development of the epic's plot begins with the hero receiving news that will pave the way for their emergence. In that case, dreaming and its interpretation are also used. In this regard, the famous Kazakh folklorist scholar Sh. Ibraev stated: “The plot connection is mainly related to the hero receiving news that has decisive significance for their future fate. Such news can be in the form of a letter, greeting, monologue, dialogue, and directs the hero to action. The form of receiving the news is also various: hearing from someone, dreaming, fortune-telling, etc”.[3] Indeed, in epics, news indicating future events is given in this form and has influenced its poetics.

To conclude, the dream motif in epics performs mythological, symbolic, psychological, philosophical, informative, and other artistic functions. Especially the dream motif that describes the hero‘s inner world, their turmoil, emotional experiences in various situations, and emotional-sensory phenomena also enriches the epic’s core ideological content and the uniqueness of its narration. Based on folk epics, it can be freely stated that the dream motif is built upon the advocacy of humanity and honesty. In the epics discussed in this article, it was determined that the dream motif is used to reveal the author’s idea and to more broadly expose the hero‘s inner world. Moreover, this motif in epics tries to show the existence of a supernatural world beyond our imagination, this world, and creation, and it shows the attempt of that mystical power to protect people from difficult situations and evil in many cases through the dream motif. The use of such mystical motifs in epics puts heroes in unexpected situations and thereby reveals their character. The frequent occurrence of the dream motif

in epics shows the result of an increased interest in real life and the aspirations to determine what lies beyond one’s own intellect and wisdom.

References:

1. Ayımbetov Q. Qaraqalpaq folklorı. Nókis. Qaraqalpaqstan baspası: 1977. 112 b.
2. Бердібай Р. “Манас” жане казак эпикалык дастури. Алматы:Раyан, 1995.-165-214-б.
3. Jo‘raev M, «Alpomish» dostonida mifologik obrazlar. «Alpomish» o‘zbek xalq qahramonlik eposi. Toshkent.:1999 134 b.
4. Máspatsha. Qaraqalpaq xalıq dástanı. Tarjimon: Muhammad Ali.-Toshkent.: «Adabiyot va san’at nashriyoti», 1985. 130 b.
5. Eshonqul J “Mif va baadiy tafakkur” Toshkent-2019 134 b.
6. Ыбыраев Ш. “Эпос әлемі” – Алматы: Ғылым, 1993. – 115 б.
7. Maqsetov Q, Dastanlar, jirawlar, baqsılar. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1992.164-165 b.
8. Saǵiytov I.T. Qaraqalpaq xalqınıń qaharmanlıq eposı. Nókis.: «Qaraqalpaqstan», 1985. 213 b.

ABADIY MEROS VA ZAMONAVIY DIZAYN UCHRASHUVI: “SAB’AI SAYYOR” TASVIRLARI ORQALI INTERYER SAN’ATI

Haqberdiyeva Sagina Shomurot qizi,
O ‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi
saginka2405@mail.ru

Annotatsiya. *Maqolada tarixiy meros va zamonaviy interyer dizayni o‘rtasidagi uyg‘unlik tahlil qilinib, Alisher Navoiyning “Sab’ai Sayyor” dostonidagi yetti qasr tasvirlari asosida madaniy va estetik elementlarni qo‘llash imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda har bir qasrning rang, shakl va ramziy ma’nosi tahlil qilinib, ularning interyer dizayniga ilhomlantiruvchi ta’siri muhokama qilinadi. Shuningdek, ranglarning psixologik ta’siri, naqsh va ornamentlar orqali madaniy identifikatsiya hamda tarixiy obrazlarning zamonaviy interyerlarga moslashtirilishi masalalariga e’tibor qaratiladi. Tarixiy merosni zamonaviy san’at bilan uyg‘unlashtirish dizaynga chuqur ma’naviy mazmun bag‘ishlashi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar. *Abadiy meros, zamonaviy interyer dizayni, Sab’ai Sayyor tasvirlari, tarixiy elementlar, estetika, ramziy ma’no, interyer tahlili.*

“EBEDÎ MİRAS VE MODERN TASARIM BULUŞMASI: “SAB’AI SAYYAR” TASVİRLERİYLE İÇ MEKÂN SANATI

Hakberdiyeva Sagina Şomurot kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü
Özbek dili ve edebiyatı bölümü bağımsız araştırmacısı

Özet. *Bu makalede, tarihi miras ile modern iç mekân tasarımı arasındaki uyum analiz edilerek, Ali Şir Nevai’nin Seb’a-i Seyyare mesnevisindeki yedi saray tasvirleri temelinde kültürel ve estetik unsurların uygulanma olanakları ele alınmaktadır. Araştırmada her bir sarayın renk, şekil ve sembolik anlamları incelenerek, iç mekân tasarımına ilham veren etkileri tartışılmaktadır. Ayrıca, renklerin psikolojik etkisi, motif ve süslemelerle kültürel kimlik oluşturma süreci ve tarihi imgelerin modern iç mekânlara uyarlanması gibi konulara özel önem verilmektedir. Tarihi mirasın modern sanatla uyumlaştırılmasının tasarıma derin bir manevi anlam kattığı vurgulanmaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Ebedî miras, modern iç mekân tasarımı, Seb’a-i Seyyare tasvirleri, tarihi unsurlar, estetik, sembolik anlam, iç mekân analizi.*

ВЕЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И СОВРЕМЕННЫЙ ДИЗАЙН: ИСКУССТВО ИНТЕРЬЕРА ЧЕРЕЗ ИЗОБРАЖЕНИЯ “САБ’АИ САЙЁР”

Хакбердиева Сагина Шомурот кизи,
соискатель кафедры узбекского языка и литературы
Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье анализируется гармония между историческим наследием и современным интерьерным дизайном, а также рассматриваются возможности применения культурных и эстетических элементов на основе изображений семи дворцов из поэмы Алишера Навои «Сабаи Сайяр». В исследовании детально изучаются цветовые, формальные и символические особенности каждого дворца, а также их влияние на интерьерный дизайн. Особое внимание уделяется психологическому воздействию цветов, формированию культурной идентичности через орнаменты и узоры, а также адаптации исторических образов в современном интерьере. Подчеркивается, что интеграция исторического наследия с современным искусством придаёт дизайну более глубокий духовный смысл.*

Ключевые слова. *Вечное наследие, современный интерьерный дизайн, изображения Сабаи Сайяр, исторические элементы, эстетика, символическое значение, интерьерный анализ.*

ETERNAL HERITAGE AND MODERN DESIGN: INTERIOR ART THROUGH THE IMAGES OF “SAB’AI SAYYOR”

Hakberdiyeva Sagina Shomurot qizi ,
independent researcher at the department of uzbek language and literature
Uzbek-Finish pedagogical institute

Abstract. *This article analyzes the harmony between historical heritage and modern interior design, exploring the possibilities of integrating cultural and aesthetic elements based on the depictions of the seven palaces from Alisher Navoi’s Sab’ai Sayyor poem. The study examines the unique architectural and symbolic characteristics of each palace, focusing on their impact on interior design. Special attention is given to the psychological effects of colors, the role of ornaments in cultural identity formation, and the adaptation of historical imagery into contemporary interiors. The research highlights how the fusion of historical heritage with modern art enriches design with a deeper spiritual meaning.*

Keywords. *Eternal heritage, modern interior design, Sab’ai Sayyor depictions, historical elements, aesthetics, symbolic meaning, interior analysis.*

Ma’lumki, zamonaviy interyer dizayni nafaqat estetik va funksional talablarni qondirishga qaratilgan jarayon, balki tarixiy va madaniy merosni saqlash hamda uni zamon talablariga mos tarzda qayta yaratish bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda dizaynerlar milliy va madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi elementlarni o‘z ishlarida uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Xususan, Alisher Navoiyning “Sab’ai Sayyor” asaridagi tasvirlar zamonaviy interyer dizayni uchun ilhom manbai sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tasvirlar chuqur falsafiy va estetik mazmuni bilan zamonaviy dizaynga yangi ruh bag‘ishlaydi.

“Sab’ai Sayyor” Alisher Navoiyning “Xamsa”ning to‘rtinchi dostoni bo‘lib, unda inson ruhiyatining yuksalishi, koinot go‘zalligi va hayotning falsafiy mohiyati kabi mavzular aks ettirilgan. Dostonning asosiy qismi yetti qasr tasviridan iborat. Har bir qasr o‘ziga xos rang, shakl va estetik uslub bilan ifodalanib, insoniyatning ichki ma’naviy o‘sishini ramziy tarzda tasvirlaydi.

Qasrlarning turli xil obrazlari zamonaviy interyer dizayni uchun boy ilhom manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu obrazlar nafaqat tashqi ko‘rinishda, balki ichki mazmun va falsafiy talqinlarda ham ishlatiladi. “Sab’ai Sayyor” yetti qasr orqali sayyoralar, ranglar va inson fazilatlarini bir butun yaxlitlikda ifoda etadi. Ranglarning ramziy ma’nosi va qasrlarning mantiqiy ketma-ketligi inson ruhiyatining turli qirralarini ochib beradi. Ushbu tasvirlarni zamonaviy dizaynga olib kirish interyerga nafaqat estetik go‘zallik, balki falsafiy va ma’naviy chuqurlik ham qo‘shadi.

Inson ruhiyati-hayotning turli ranglarini aks ettiruvchi oynadir. Har bir rang hissiyotlarni uyg‘otadi, kayfiyatga ta’sir ko‘rsatadi va ongimizni boshqaradi. Bahromning yetti kunlik hayoti, ranglar orqali, uning ruhiy holati va hissiy kechinmalarining o‘zgarishini mahorat bilan ochib beradi. Adib mazkur hikoyasida inson qalbining ichki kurashlarini va o‘sishini quyidagicha ramziy ma’nolarda tasvirlashga harakat qilgan.

Shanba: Qora rang-qayg‘u va ichki iztirob.

Qora rang inson ruhiyatida yo‘qotish va qayg‘u belgisi sifatida qaraladi. Bahromning shanba kuni-hijron va firoqning eng chuqur bosqichi. Mushkfom liboslar va qaro kabi tasvirlar shoh qalbidagi og‘irlikni aks ettiradi. Ammo ruhiy jihatdan qora rang nafaqat qayg‘uni, balki ichki kuchning yig‘ilishini ham anglatadi. Qayg‘u insonni yangi bosqichga tayyorlaydi. Bahromning qora tuni shuni ko‘rsatadiki, har qanday tun o‘z tongini olib keladi *[8,7 b.]*.

Yakshanba: Sariq rang-umid va quvvat uyg‘onishi.

Sariq rang-ijobiylik, quvonch va aqliy uyg‘onish ramzi hisoblanadi. Bahromning yakshanba kuni uning ichki dunyosida yangi umidlarning uchqunlanishi bilan boshlanadi. Zarrin qasr va quyosh nuriga o‘xshash tasvirlar ruhiy energiya va yangi imkoniyatlarni bildiradi. Psixologik jihatdan sariq rang insonni harakatga undaydi, hayotga bo‘lgan ijobiy qarashni kuchaytiradi *[8,8 b.]*.

Dushanba: Yashil rang-barqarorlik va tiklanish.

Yashil rangning ruhiyatga ta’sir qiladigan kuchli ramz bo‘lib, sokinlik, barqarorlik va tiklanishning belgisi hisoblanadi. Dushanba kuni Bahrom yashil rangli qasrda o‘zining ichki kuchlarini qayta tiklaydi. Zumrad qadah va hayot suvi tasvirlari ruhiy jihatdan yangi kuch va tiriklikni anglatadi. Bu rang Bahromning ruhiyatida tinchlik va barqarorlikka intilish paytini aks ettiradi *[8,8 b.]*.

Seshanba: Qizil rang-ehtiros va hayot zavqi.

Qizil rang-ehtiros, shiddat va energiya manbai hisoblanadi. Bahromning qizil gulnor qasrda o‘tkazgan kuni hayotning mazmunini qayta his qilish va qalbdagi jo‘shqinlikni ifodalaydi. Yoqut qadah va gulrang libos tasvirlari orqali qizil rangning kuchli ta’siri aks etadi. Psixologiyada qizil rang odamni kuchli harakatlar qilishga va o‘z tuyg‘ularini ochiq ifodalashga ilhomlantiradi *[8,8 b.]*.

Chorshanba: Moviy rang-ichki xotirjamlik va osmoniy orom.

Moviy rang inson ruhiyatida xotirjamlik va sokinlikni uyg‘otadi. Chorshanba kuni Bahrom moviy qasrda ichki dunyosining osoyishtaligini his qiladi. Feruza qadah va osmon rangli liboslar shohning qalbidagi muvozanatni va ongdagi tozalikka intilishni aks ettiradi. Ruhiy jihatdan moviy rang tanglik holatini kamaytiradi va insonni ichki xotirjamlikka yetaklaydi *[8,10 b.]*.

Panjshanba: Oltin rang-muvaffaqiyat va baxt jilosi.

Oltin rang-shon-shuhrat, muvaffaqiyat va ilhom ramzi sifatida tasvirlanadi. Bahromning panjshanba kuni hayotining eng yorqin lahzalarini aks ettiradi. Zarrin qadah va oltin qasr tasvirlari ruhiyatda o‘z kuchini his qilish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni uyg‘otadi. Ruhiy holat nuqtai nazaridan oltin rang insonning o‘z yutuqlaridan zavqlanishini va hayotning go‘zalligini his qilishini bildiradi *[8,10 b.]*.

Juma: Oq rang-poklanish va yangi sahifa.

Oq rang ruhiyatda poklik va yangi boshlanish belgisi sifatida tasvirlanadi. Haftaning so‘nggi kuni Bahrom yangi tongni oppoq qasrda kutib oladi. Oq rang uning ichki dunyosining tozaligini, ruhiy va ma’naviy yangilanishini aks ettiradi. Bu kun-inson hayotidagi yangilanish bosqichining boshlanishidir *[8,11 b.]*

Bahromning yetti kunlik hikoyasi inson ruhiyatining ranglar orqali tasviridir. Qora qayg‘udan oq poklanishgacha bo‘lgan yo‘l, insonning o‘z hissiyotlari bilan kurashishidan va hayotining yangi ma’nolarini kashf qilishidan dalolat beradi.

Ranglar inson qalbining o‘zgarishini ko‘rsatadi: har qanday tun o‘z tongiga ega, har qanday hijron o‘z visoliga yetaklaydi.

“Ranglar faqat ko‘zga emas, qalbga ham ta’sir qiladi. Ranglar ruhiyatning so‘zsiz tili, hayotning ichki ma’nolaridir.”

Quyidagi jadvalda qasrlarning ramziy ma’nolari, ularning zamonaviy interyer dizaynidagi talqinlari hamda qo‘llanilishi haqida ma’lumot berilgan.

Qasr	Sayyora	Dostondagi tavsif	Zamonaviy interyer dizayndagi qo‘llanilishi
Qora qasr (shanba kuni)	Zuhal (Saturn)	Zulmat ramzi sifatida, chuqur ma’noli, sirli, og‘irlik va qo‘rquv belgisi *[3,344 b.]*	Qora rang zamonaviy minimalistik va dramatik interyerlarda ishlatiladi. U jiddiyat, nafislik, qulaylik va soddalikni ifodalaydi. Yorug‘ ranglar bilan uyg‘unlashadi.
Sariq qasr (yakshanba kuni)	Quyosh	Quyosh va oltinning timsoli, boylik va ulug‘vorlikni aks ettiradi *[3,344 b.]*	Zamonaviy interyerdagi oltin naqshlar, yoritgichlar va tanatanavor aksessuarlar bilan bezatilgan fazolar hashamatni ko‘rsatadi.
Yashil qasr (dushanba kuni)	Qamar (Oy)	Tabiat va hayotiylik ramzi, yangi boshlanishni ifodalaydi *[3,345 b.]*	Interyerni ekologik uyg‘unlashtirishda yashil rang ishlatiladi. Tabiiy materiallar va yashil o‘simliklar osoyishtalik va yangilanishni ta’minlaydi.
Qizil qasr (seshanba kuni)	Mirrix(Mars)	Olov va ehtirosni aks ettiradi. Kuchli his-tuyg‘ularni ifodalaydi, energiya va hayotiy harakat ramzi sifatida keltiriladi *[3,345 b.]*	Qizil rang zamonaviy dizaynda dramatik aksent sifatida ishlatiladi. Jozibali pardalar, gilamlar va devor dekorlarida qizil elementlar ta’minlaydi.
Moviy qasr (chorchanba kuni)	Utorud(Merkuriy)	Osoyishtalik, tinchlik va ma’naviy uyg‘unlikni belgisi *[3,345 b.]*	Moviy rang dam olish xonalari va suv elementlariga yaqin bo‘lgan joylarda ishlatiladi. Zamonaviy dizaynda vannaxonalarda va basseyn atrofida eng ko‘p ishlatiladi.
Olovrang qasr (panjshanba kuni)	Mushtariy(Yupiter)	Quyoshning botishini, issiq energiya va donalik aks ettiradi *[3,346 b.]*	Zamonaviy dizaynda bu rang yoritish tizimlarida, shinamlik yaratadigan bronza dekorlarda va devorlarda aks ettiriladi.
Oq qasr (juma kuni)	Zuhra (Venera)	Soflik, poklik va yuksaklik ramzi *[3,346 b.]*	Oq rang minimalistik dizaynda kenglik va yorqinlik yaratish uchun ishlatiladi. Shuningdek, yorug‘lik manbalari bilan uyg‘unlashadi.

Bugungi kunda interyer dizaynda estetik ko‘rinish bilan birga ma’naviy va ramziy ma’nolar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. “Sab’ai Sayyor” dostonida tasvirlangan ranglar va ramziy tasvirlari zamonaviy dizayn elementlari orqali uyg‘unlashib, ichki makonlarni nafaqat bezatadi, balki ma’nolar bilan boyitadi. Ranglarning ruhiyatga ta’siri, materiallarning to‘g‘ri tanlanishi va yorug‘likning uyg‘unligi makonni yanada boy qiladi.

Asarda ifodalangan ranglar ishlatilagan naqshlar nomlari va ularning zamonaviy talqinini quyidagi jadvalda tasvirlashga harakat qildik

Dostondagi qasr naqshlari	Dostondagi tavsif	Zamonaviy interyer dizayndagi qo‘llanilishi
Islimiy naqshlar	Cheksizlik, hayotning davomiyligini aks ettiradi.	Arabeska naqshlari yog‘och panellar, gilamlar yoki metal bezaklarda qo‘llaniladi.
Geometrik naqshlar	Tizimli va mutanosib ko‘rinish, tartib va uyg‘unlikni ifodalaydi.	Mozaik plitkalar, geometrik devor qoplamalari va shift bezaklari.
Tabiiy naqshlar	Tabiat bilan bog‘liq gul va barg shakllari.	Yostiqlar, devor qog‘ozlari va gilamlar uchun dekor sifatida ishlatiladi.
Gumbazlar va taxtlar	Uyg ‘unlik va hukmronlik belgisi sifatida, har bir qasrda diqqat markazidagi element sifatida tasvirlangan.	Markaziy element sifatida foydalaniladi: hashamatli kreslo yoki dumaloq shiftlar dizayni.
Bog‘ va suv elementlari	Tabiiy go‘zallik, sokinlik va uyg‘unlik belgisi.	Ichki bog‘lar, mini-favvoralar yoki ichki hovuzlar.

Ushbulardan ko‘rinib turibdiki, Alisher Navoiy davrida ham binolarning ichki bezaklarida turli xil ranglar va naqshlar qo‘llangan. Ular bizning davrimizga kelib, biroz nomlari o‘zgarib zamonaviylashgan.

Xulosa qilib aytganda, tarix, madaniyat va ruhiyat uyg‘unligi “Sab’ai Sayyor” va “Yetti Qasr” tasvirlari asosida zamonaviy interyer dizayniga chuqur ma’no bag‘ishlaydi. Ushbu dostondagi ranglar inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, interyerda rang terapiyasi sifatida qo‘llanilishi mumkin. Ranglarning uyg‘unligi makonlarni nafaqat estetik, balki ma’noli qilib, inson his-tuyg‘ulariga ta’sir o‘tkazadi. Mumtoz dizayn yondashuvlari tarixiy merosni zamonaviy tendensiyalar bilan uyg‘unlashtirib, milliylik va ma’naviy qadriyatlarni saqlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, tarixiy ranglar zamonaviy interyerlarni ruhiy boshpanaga aylantirib, inson qalbi va ongiga tinchlik, ilhom va o‘zlikni anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. *“Sab’ai sayyor”.* O‘n jildlik. Yettinchi jild. 1977. Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyoti, 176 b.
2. Alisher Navoiy. *“Xamsa”. “Sab’ai sayyor”.* 2021, Tamaddun. 448 b.
3. Academic Research in Education Sciences, 3-soni, 2022. 596-602 b.
4. Amanullayev Abdinabi Abdimuminovich. *“Akademik rangtasvir”.* 2023. NamDU nashriyoti, 298 b.
5. Rashidov O. *“Sharq adabiyoti va falsafiy ramzlar”.* 2024. Toshkent: Adabiyot, 324 b.
6. Sabirov M.M. *“Rangshunoslik va kompozitsiya asoslari”.* 2021. Toshkent. 2021. 192 b.
7. Science shine international scientific journal, 1-son, 10.05.2024.
8. Sharh va izohlar, 3-tom, 7-11 b.
9. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
10. Buriyeva F. (2024). Faxriyor ijodiy olami: individual uslub va poetik mahoratning shakllanish tadriji. *news of the nuuz, 1*(1.6. 1), 303-305.

11. Nazarova, X.G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda tasavvuf talqining yorqinligi. *Research Focus*, *3*(11), 46-50.
12. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.
13. Sharipova, S. (2025). Hikmatlarda iqtibos she'riy san'atining qo 'llanilishi. Jahon ilmiy qarashlarini tahlil qilish Xalqaro ilmiy jurnal , 3 (1), 168-171.

SAG‘INBOY IBRAGIMOV SHERIYATIDA BEGONALIK MOTIVI

Jienbaev Musa Azatbaevich,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat universiteti tayanch doktoranti
jienbaevmusa1998@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada qoraqalpoq shoiri S.Ibragimov sheriyatida begonalik motivi, lirik qahramonning ichki kechinmalari muallif g‘oyasi bilan bog‘langan holda tasvirlanganligi, bugun eng dolzarb lirik motivlardan biri begonalikning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z etiladi.*

Kalit so‘zlar: *begonalik motivi, jamiyat, ziddiyat, lirik qahramon, ichki kechinmalar, haqiqiy va ideal dunyo, zamon va makon.*

SAĞINBAY İBRAGİMOV'UN ŞİİRİNDE YABANCI MOTİVİ

Jienbaev Musa Azatbaevich,
Berdaq Karakalpak devlet üniversitesi tayan doktorant

Annotasyon. *Makale, Karakalpak şairi S.Ibragimov'un şiirlerinde yabancılık motifinin, lirik kahramanın içsel deneyimlerinin yazarın fikriyle bağlantılı olarak tasvir edildiği, bugün en acil lirik motiflerden biri olan yabancılığın kendine özgü özellikleri hakkında konuşmaktadır.*

Anahtar kelimeler*: yabancılık motifi, toplum, çatışma, lirik kahraman, içsel deneyimler, gerçek ve ideal dünya, zaman ve mekân.*

МОТИВ ОТЧУЖДЕНИЯ В ПОЭЗИИ САГИНБАЯ ИБРАГИМОВА

Джиенбаев Муса Азатбаевич,
докторант Каракалпакского государственного университета имени Бердаха

Аннотация*. В статье говорится о том, что в поэзии каракалпакского поэта С.Ибрагимова мотив отчуждения, внутренние переживания лирического героя изображены в связи с авторской идеей, а также об одной из самых актуальных лирических мотивов сегодняшнего дня - особенностях отчуждения.*

Ключевые слова*: мотив отчуждения, общество, конфликт, лирический герой, внутренние переживания, реальный и идеальный мир, время и пространство.*

MOTIVE OF FOREIGNNESS IN THE POETRY OF SAGINBAY IBRAGIMOV

Jiyenbayev Musa Azatbayevich,
basic doctoral student of Berdakh Karakalpak State University

Abstract*: The article discusses the motif of alienation in the poetry of the Karakalpak poet S. Ibragimov, the depiction of the inner experiences of the lyrical hero in connection with the author's idea, the peculiarities of alienation, which is one of the most relevant lyrical motifs today.*

***Keywords**: motive of alienation, society, conflict, lyrical hero, inner experiences, real and ideal world, time and space.*

Lirik asarlarda motivlar epik asarlardagi kabi harakatlarda emas, balki lirik qahramonning ichki keshinmalari, obrazlarning xarakterida namoyon bo‘ladi. Begonalashish (otchujdeniya) motivi shaxs va u yashab turgan jamiyat orasida qarama-qarshilik boshlangan onlarda dunyoga keladi. Bu motivning belgilari aniq voqea va hodisalarda emas, kichik detallar, ichki konflikt va ruxiy tushkinlikda ko‘rinadi. Bu bo‘lsa shoirning qahramon holatini tasvirlashda yangicha obrazlarni yaratishiga zamin yaratadi. Biz maqolamizda shoir S.Ibragimov ijodidagi ekzistensiyalistik motiv – begonalashish haqida so‘z etmoqchimiz. Shoir ijodidagi bunday o‘ziga xoslik haqida qoraqalpoq adabiyotida bir qancha fikrlar bildirilgan. 90-yillarda qoraqalpoq sheriyatida modern sheriyati haqida adabiyotshunos S.Axmetov, shoirlar M.Seytniyazov, J.Izbasqanov va S.Ibragimovlarning “Sheriyat haqida o‘ylar” [1] maqolasida S.Ibragimov ijodida modernizm haqida so‘z etilsa, adabiyotshunos va shoir B.Genjemuratov “Sheriyat – bu ilohiy dunyo” maqolasida: “Bu sher insonning tabiatidagi qayta tug‘ilish, shu qayta tug‘ilish olovga taqqoslanadi. Bu olov inson tabiyatidagi yomon xususiyatlarni yo‘q qiladi, yaxshi fazilatlarga keng yo‘l ochadi” [2. 123] – deya S.Ibragimov ijodidagi lirik qahramonga baho bergan edi. S.Ibragimovning bir qancha sherlarida begonalashish motivi mavjud. Masalan, “Saylanma sherlar” toplamiga kiritilgan “Ko‘ngil saroyingga sukunat kirdi...”, “Ko‘m-ko‘k ufqqacha cho‘zilgan...”, “O‘rtasida barcha tuyg‘ularimni”, “Tungi ko‘chalarni kezib ketaman”, “Bu ko‘chaning bari masqarabozlar”, “Shunday chegaralar qo‘yılgan”, “Men tosh bo‘lib quladim”, “Men meteorit bo‘lib quladim” sherlarida shoir o‘zi yashab turgan jamiyat, makonga begonalashib borayotgan qahramonning ko‘ngil kechinmalarini badiiy obrazlar bilan tasvirlagan. “Men meteorit bo‘lib quladim” sheriga diqqat qaratsak:

Men meteorit bo‘lib quladim
Tungus daryosining bo‘yiga –
tirik jon sirimni ocha olmadi,
o‘rnimda o‘rmonlar qoldi o‘rtangan.

va o‘yilib qoldi bir chaqirim yer
(osmon mendan boshqa sazo bermadi...)

Men Atlantida bo‘lib ummonga cho‘kdim –
ortimda afsonalar qoldi [3. 29].

Lirik qahramon va jamiyat orasidagi ziddiyat sherda badiiy taqqoslash yordamida koinot darajasiga yetgan. Qahramon va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat yer va koinot predmeti o‘rtasidagi konfliktga taqqoslanadi. Lirik qahramon o‘zini begona sezib yurgan dunyoga, jamiyatga meteorit bo‘lib qarshi chiqadi. Meteorit ilim-fanda yer sayyorasining dushmani, yondiruvchi, yo‘q qiluvchi xususiyatga ega. Shoirning begonalashish motividan mohirona foydalanganligi atrofga, jamiyatga begona subyekti yer sayyorasiga begona koinot predmeti orqali qarchi qo‘yilishida namoyon bo‘ladi, meteoritning yonuvchi, yo‘q qiluvchi xususiyatida shoirning g‘oyasi, lirik qahramonning istaklari, g‘azabi jamlangan. Begonalashish dunyoni yo‘q qilish, uni yo‘ndirib qayta barpo etish fikri meteoritning xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq.

Meteorit bo‘lib Tungus daryoss bo‘yiga qulagan qahramoni hech kim sezmaydi, ko‘rmaydi, u qulagan yerda qolgan izlar, yo‘ngan o‘rmonlar uning ko‘ngil kechinmalari va ruxiy holatidagi zarbalardan qolgan dartning obrazli tasvirlanishi deya baholash mumkin. Sher davomida lirik qahramon endi Atlantida bo‘lib ummonga chókib ketadi. Shoir dunyoga begonalashish motivini yana da kuchaytiradi. Endi lirik qahramon odamzot tarixidagi eng qadimiy afsonalarning biri Atlantıdaga aylanib yer yuzidan yo‘qoladi. Shoir Atlantida taqqoslashi yordamida odamlar orasida turib ham yo‘qolib borayotgan, yurtning ko‘z o‘ngida begonalashib borayotgan lirik qahramonning kechinmalarini tasvirlaydi. Sher so‘ngida tamomam unutilib, begonalashib qolgan lirik qahramonning ayanchli tuyg‘ulari bilan qolgan sokin holati tasvirlanadi:

Men yer bosib turib yo‘qoldim,
Manglayida shamchirog‘i borlar ichida –
Bizni yo‘qlaganlar bo‘lmadi.

Nigohimdan
Dunyoning surati o‘chti.
Zulmatdan
g‘ariblik ila boqardim yorug‘lik tamon [3.29].

O‘zi yashab turgan jamiyat bilan, dunyo qarashlari, maqsadi va intilishlari zid kelgan insonning ruxiyatida, ongida konflikt kuchayib, endi jamiyat unga tor bo‘lib sezila beradi, uning niyat va takliflarini jamiyat bekorlasa, jamiyatning nizom va tartiblarini u qabul qila olmaydi. Inson ongidagi bunday kuchli konflikt begonalashish, beparvolik, cheklash tabiyatini paydo etadi. Endi har bir o‘tgan kun u uchun og‘ir va ziyoniga xizmat qila beradi. Oxirida u jamiyat ichidan yangi jamiyat, dunyo ichidan o‘zga dunyoni izlaydi, topishni istaydi. Lirik qahramon jamiyatga obyektiv jihatdan ham, subyektiv jihatdan ham qaram bo‘lishni xohlamaydi. Bu qaramlik lirik qahramon va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatni yana da kuchaytishga sabab bo‘ladi va lirik qahramonning dunyoni o‘zi uchun begona deya qabul qilishiga sabab bo‘ladi. Bu jarayonlarning hammasi lirik qahramonning ongida kundalik hayotdagi o‘ziga begona motivlarning (voqea va hodisalar, detallar) va orzusidagi motivlarning ajiralib shiqishiga xizmat qiladi. Natijada shoir uchun: “Haqiqiy dunyo birxillik, yuzsizlik, tushkunlik, yorug‘lik/qorong‘ulik, cheklash, izolyatsiya, takrorlanish kabi motivlardan, ideal dunyo individuallik, erkinlik, jim-jitlik, yo‘l (harakat), aniqlik, oddiylik motivlaridan” [4.8] iborat
bo‘lib qoladi.

Lirik qahramonning idealidagi dunyo bilan haqiqiy dunyoning farqining bir ko‘rinishi S.Ibragimovning “Ko‘k ufqgacha cho‘zilgan” qo‘shig‘ida aniq aksini topgan.

Ko‘k ufqqacha cho‘zilgan
bu to‘g‘ri va tekis yo‘l –

oltin olma
tebrangan
bog‘ga olib boradi.

Biroq bu yo‘l o‘tmaydi yerning yuzidan –
nokoslarning ko‘zidan yiroq
nur bo‘lib u sado beradi.

Yerning yuzi eshak olma to‘shalgan
bedlandlarga borar yo‘llarga to‘la [3.33].

Sherda qahramonning idealidagi dunyoga va haqiqiy dunyoga nisbatan qarashlari, idealiga intilish tasvirlangan. Lirik qahramon oltin olmalar bog‘iga olib boradigan yo‘lni izlaydi, unga intiladi. Bu yo‘l uchun dunyodan kechib ketishga tayyor, yovuzliklardan, nopokliklardan yiroq u bog‘ga eltuvchi yo‘l badbaxt kimsalarga emas, faqat ko‘nglida yaxshilikga umidi bor, o‘zini qayta tarbiyalash yo‘lidagi insonlarga gina ko‘rinadi. Shoir lirik qahramon uchun begona yerni bedlandlarga eltuvchi yo‘llar bilan to‘lib ketgan makonga qiyoslaydi. Bedland (badland) inglizcha so‘z bo‘lib, bad – yomon, land – yer, yaniy o‘lik yer degan manoni anglatadi. Bu lirik qahramonning psixologiyasdagi salbiy taasurotlarning bir ko‘rinishi gina: “…Bunga parallel inson umrining umitsizligi va baxtsizlikning oqıbati bo‘lgan izolyatsiya bilan cheklangan zamon va makon motivlari paydo bo‘ladi. Lirik qahramonning fikricha, odamlar haqiqatan harakat erkinligidan judo bo‘lgan va erk kuchidan putkillay ayrilgan yopiq zamon va makonda yashaydi. Umrining bunday mazmunsiz davomiyligi odamni beparvolik va umidsizlikga olib keladi [4.10].

Xulosa qilib aytganda, S.Ibragimov ijodida begonalashish motivi uning sheriyatidagi eng muhim motivlardan biri bo‘lib, u lirik qahramon va jamiyat, duno o‘rtasidagi ziddiyat, lirik qahramon ruxidagi har xil uyg‘onish va noroziliklar tufayli vujudga kelgan jarayonning natijasidir. Va shoirning g‘oyasi va poetik mahorati tufayli bunday motivlar bugungu zamonning aktual qahramonining psixologiyasidagi muhim va tashvishli holatni badiiy tasvirlashga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ахметов С., Сейтниязов М., Избасқанов Ж., Ибрагимов С. Поэзия ҳаққында ойлар. 1990, «Әмиўдәрья», №11.
2. Генжемуратов Б. Поэзия – бул илаҳий дүнья. 1991, «Әмиўдәрья», №11. Б 123.
3. Ибрагимов С. Таңламалы қосықлар. 2016, Нөкис: «Билим», – Б. 29.
4. Тиботкина Н.А. Мотивная структура лирики Саши Черного. дисс. кан. фил. наук. автореферат. – 2010. Тверь, С 8.

HAJVIY HIKOYALARNI O‘QITISH METODIKASI

Oqbo‘tayev Elbek Abdurazzoq o‘g‘li,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
masterrprikol@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotidagi hajviy hikoyalarni o‘quv jarayonida o‘rgatish masalalari nazariy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Hajviy hikoyalarning estetik xususiyatlari, ularning ta’limiy, tarbiyaviy hamda tanqidiy funksiyalari tahlil etiladi. Adabiy janr sifatida hajvning o‘quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirishdagi o‘rni yoritilib, ularni o‘qitish metodikasining nazariy asoslari ishlab chiqiladi. Shuningdek, o‘qitish jarayonida hajviy matnlarni tanlash, tahlil qilish va baholash mezonlari haqida mulohaza yuritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Hajviya, o‘zbek adabiyoti, badiiy-estetik, guruhli o‘rin, pozitsiya, janr, ta’lim*

HİCİV HİKAYELERİNİ ÖĞRETME YÖNTEMİ

Okbutayev Elbek Abdurazzoq oğlu,
Gülistan devlet üniversitesi temel doktora öğrencisi

Özet. *Bu makalede Özbek edebiyatında çizgi romanların eğitim sürecinde öğretimi konuları teorik açıdan ele alınmaktadır. Çizgi romanların estetik özellikleri, eğitici, öğretici ve eleştirel işlevleri incelenmektedir. Edebi bir tür olarak çizgi romanların öğrencilerde eleştirel düşünmenin oluşumundaki rolü vurgulanmakta ve öğretim metodolojilerinin teorik temelleri geliştirilmektedir. Ayrıca öğretimde çizgi roman metinlerinin seçimi, analizi ve değerlendirilmesi kriterlerine de dikkat edilmektedir.*

Anahtar kelimeler*. Mizah, Özbek edebiyatı, sanatsal-estetik, grup mekânı, konum, tür, eğitim.*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ САТИРИЧЕСКИХ РАССКАЗОВ

Окбутаев Эльбек Абдураззокович,
докторант Гулистанского государственного университета

Аннотация. *В данной статье с теоретической точки зрения рассматриваются вопросы преподавания комических рассказов по узбекской литературе в образовательном процессе. Анализируются эстетические особенности комических рассказов, их*

воспитательная, воспитательная и критическая функции. Как литературный жанр выделена роль комиксов в формировании критического мышления учащихся, разработаны теоретические основы методики их преподавания. Также в процессе обучения уделяется внимание критериям отбора, анализа и оценки юмористических текстов.

Ключевые слова. *Юмор, узбекская литература, художественно-эстетическое, групповое место, позиция, жанр, образование.*

METHODOLOGY FOR TEACHING SATIRE STORIES

Okbutayev Elbek Abdurazzoq oglu,
Gulistan State University basic doctoral student

Abstract*. This article examines the issues of teaching humorous stories in Uzbek literature in the educational process from a theoretical perspective. The aesthetic characteristics of humorous stories, their educational, educational and critical functions are analyzed. The role of humor as a literary genre in the formation of critical thinking in students is highlighted, and the theoretical foundations of the methodology for teaching them are developed. The criteria for selecting, analyzing and evaluating humorous texts in the educational process are also considered.*

Keywords*. Humor, Uzbek literature, artistic aesthetics, group place, position, genre, education*

Zamonaviy ta’lim jarayonida adabiy asarlarni o‘qitish faqatgina matn mazmunini tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchining estetik didini shakllantirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, jamiyatdagi ijtimoiy-hayotiy hodisalarga ongli munosabat bildirish kabi kompleks vazifalarni bajarishi lozim. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, o‘zbek adabiyotida alohida badiiy-estetik ahamiyat kasb etgan hajviy hikoyalarni o‘rganish va o‘qitish metodikasini chuqur ilmiy-nazariy asosda yoritish dolzarb masalalardan biridir.

Hajviy hikoyalar o‘zining kulgi orqali anglatilgan tanqidiy mohiyati bilan o‘quvchilarda haqiqatni anglash, ijtimoiy illatlar mohiyatini tushunish va ularga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq ta’lim amaliyotida bu janrga oid asarlarni o‘qitish ko‘pincha ikkilamchi o‘rinda turadi, ularning poetikasi, g‘oyaviy-badiiy tahlili yuzaki olib boriladi. Shu sababli birinchi muammo sifatida hajviy hikoyalarning o‘quv dasturlaridagi o‘rni va metodik ahamiyatini qayta ko‘rib chiqish ehtiyoji mavjud.

Ikkinchi muammo – hajviy hikoyalarni o‘qitishda pedagogik yondashuvlar masalasidir. Ko‘plab hollarda o‘qituvchilar bu janrni o‘quvchilarning tushunchasiga yengil tuyulgan shakli sifatida baholaydi, biroq uning chuqur estetik qatlamlarini ochib berish, obrazlar orqali berilgan ijtimoiy tanqidni anglatish metodik jihatdan murakkab jarayonni talab qiladi. Bu esa o‘qituvchidan nafaqat adabiy bilim, balki didaktik yondashuv, psixologik sezgirlik va ijodiy yondashuvni ham taqozo etadi.

Uchinchi masala sifatida, o‘quvchilar bilan ishlashda tanlanadigan hajviy matnlarning yoshga mosligi, g‘oyaviy-estetik qiymati va zamonaviylik darajasini hisobga olish muhimdir. Ba’zan o‘quvchilarda hajvni faqatgina kulgu elementi sifatida qabul qilish holatlari kuzatiladi. Aslida esa hajviy hikoyalar — o‘zbek adabiyotining teran falsafiy qatlamlarini o‘zida mujassam etgan janr bo‘lib, ularni anglash uchun o‘quvchida muayyan tayyorgarlik va adabiy kompetensiya bo‘lishi lozim. Ushbu maqolada ana shu uch asosiy yo‘nalish – hajviy hikoyalarni o‘quv jarayonidagi o‘rni, ularni o‘qitish metodikasi va matn tanlash mezonlari atroflicha yoritilib, bu boradagi nazariy masalalar tahlil qilinadi. Maqsad – hajviy hikoyalarni zamonaviy ta’lim jarayoniga puxta metodik asosda tatbiq qilish, ularni samarali o‘qitish orqali o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishdir.

Hajviy hikoyaning estetik va ijtimoiy funksiyasi bu jamiyatdagi illatlarni ochib beruvchi, insoniy fazilatlarni qadrlashga undovchi adabiy vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Yevropa

estetikasi tarixida hajv ijtimoiy o‘zgarishlarga ta’sir ko‘rsatuvchi kuch sifatida e’tirof etilgan. Masalan, fransuz faylasufi Anri Bergson “Kulgi” (“Laughter”) asarida shunday yozadi: “Kulgi — bu ijtimoiy korreksiya vositasi. Jamiyat kulgi orqali o‘zini sog‘lomlashtiradi.”[1.92] Demak, hajviy hikoyalar o‘quvchini tanqidiy fikrlashga, jamiyatdagi salbiy holatlarni anglashga yo‘naltiradi.

Hajviy hikoyaning ta’limiy imkoniyatlari bir qancha hisoblanib, jumladan, hajviy hikoyalar o‘quvchilarning axloqiy-estetik qarashlarini shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Ular bevosita nasihat bermaydi, balki obrazlar va badiiy vaziyatlar orqali o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Mashhur psixolog Lev Vygotskiy “Estetik tarbiya bolaning ongiga bevosita ta’sir etadi” deb ta’kidlagan.[2.38] Hajviy hikoyalar aynan estetik ta’sir kuchiga ega bo‘lib, o‘quvchilarning ongida murakkab ijtimoiy hodisalarga nisbatan ichki munosabat shakllanishiga xizmat qiladi.

Hajviy hikoyalarni samarali o‘qitish uchun zamonaviy metodik yondashuvlar zarur. Jumladan: guruhli tahlil, rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, “Agar siz shu qahramon bo‘lsangiz...” kabi shartli savollar va bahs-munozaralar orqali o‘quvchini chuqur tahlilga jalb qilish mumkin. Pedagogik psixolog Jerome Bruner hikoya qilish orqali anglash (narrative understanding) usulini ta’limda muhim vosita sifatida ilgari suradi.[3.25] Bu yondashuv hajviy hikoyalarning mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Hajviy hikoya matnlarini tanlash mezonlari ham mavjud. Ta’lim jarayonida o‘qitiladigan hajviy hikoya matnlari o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga, tushunish darajasiga mos bo‘lishi kerak. Matnlar g‘oyaviy-estetik jihatdan boy bo‘lishi, hajv axloqiy me’yordan chiqmasligi lozim. Adabiyotshunos Volfgang Iser o‘quvchining matnni tushunish jarayonini “bo‘shliqni to‘ldirish” (gap-filling) deb ataydi. Uningcha, har bir matn o‘quvchining tafakkuriga joy qoldirishi kerak, ayniqsa hajviy hikoyalar ana shunday xulosa chiqarishga undovchi asarlardir.[4.182]

Hajviy hikoyalarni o‘qitishda o‘qituvchining estetik didi, pedagogik sezgirligi va metodik yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchini hajvni faqat kulgi emas, balki badiiy tahlil vositasi sifatida qabul qilishga undashi lozim. Umberto Eko “O‘quvchining roli” (“The Role of the Reader”) asarida “O‘qituvchi – o‘quvchining tafakkuriga yo‘l ochuvchi shaxsdir”, deb ta’kidlaydi.[5.64] Bu fikr o‘qituvchining faqat bilim uzatuvchi emas, balki estetik tarbiya beruvchi sifatidagi rolini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek adabiyoti tarixida hajviy hikoyalar ijtimoiy fikrni tarbiyalash, jamiyatdagi kamchiliklarni ko‘rsatish, insoniy fazilatlarni ulug‘lash kabi vazifalarni bajargan kuchli badiiy vosita bo‘lib kelgan. Ta’lim jarayonida bu janrni o‘quvchilarga to‘g‘ri va puxta o‘rgatish esa ularning nafaqat adabiy didini, balki hayotga munosabatini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, hajviy hikoyalarning estetik va ijtimoiy funksiyasi ular orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Hajv nafaqat kulgu uyg‘otadi, balki kulgi orqali inson va jamiyatdagi muammolarni aks ettiradi, ularni anglashga yordam beradi. Bu orqali o‘quvchi bevosita nasihatsiz, badiiy obrazlar orqali ijtimoiy anglash sari yo‘naltiriladi.

Ikkinchidan, hajviy hikoyalar tarbiyaviy jihatdan katta ahamiyatga ega. Ular orqali o‘quvchi axloqiy me’yorlar, muomala madaniyati, odob-axloq va fazilat haqida xulosa chiqaradi. Bu esa shaxsning ichki dunyosi boyishiga, o‘zini anglash darajasining ortishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, hajviy hikoyalarni o‘qitishda samarali metodik yondashuvlar qo‘llanilishi zarur. Zamonaviy ta’limda passiv tinglash emas, balki faol tahlil qilish, bahslashish, rolli o‘yinlar orqali obrazlarga kirib borish kabi usullar o‘quvchida badiiy matnni chuqurroq anglashni ta’minlaydi. Bu esa o‘qituvchining metodik saviyasini oshirishni ham taqozo etadi.

To‘rtinchidan, hajviy hikoya matnlarini tanlashda estetik va didaktik mezonlarga rioya qilish, yoshga moslik va zamonaviylikni hisobga olish zarur. Matn o‘quvchini kuldirish bilan birga, fikrga chorlashi kerak. Ana shunday matnlar o‘quvchining tafakkur dunyosida “bo‘shliq” qoldirib, uni to‘ldirishga undaydi.

Beshinchidan, o‘qituvchining bu jarayondagi pozitsiyasi hal qiluvchi omildir. O‘qituvchi nafaqat kulgi sabablarini ochib beruvchi, balki kulgining orqasida yotgan g‘oyaviy-estetik qatlamni

anglatishga yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lishi lozim. Bu orqali o‘quvchi hajviy hikoyani badiiy estetik hodisa sifatida anglay boshlaydi.

Shuningdek, hajviy hikoyalar o‘quvchining intelektual rivojlanishi uchun muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali o‘quvchi so‘z ostidagi ma’noni ilg‘ash, kinoya va istehzo orqali berilgan tanqidiy fikrni anglash, hozirjavoblikka o‘rganish, mantiqiy va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Eng asosiysi, bu asarlar hayotdagi muammolarga qo‘rqinchli ko‘z bilan emas, kulgu nigohi bilan qarash, ularni yengishga iroda topish, psixologik barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Bunday yondashuv esa o‘quvchining nafaqat estetik tarbiyasiga, balki hayotiy qarashlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Demak, hajviy hikoyalarni o‘qitish – bu faqat adabiy asarni tahlil qilish emas, balki insonni tarbiyalash, fikrlash madaniyatini shakllantirish va jamiyatga ongli shaxs yetishtirish yo‘lidagi muhim pedagogik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bergson H. Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic. – Macmillan, 1911. – p. 92.
2. Vygotsky L.S. Imagination and Creativity in Childhood. – MIT Press, 2004. – p. 38.
3. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. – Harvard University Press, 1986. – p. 25.
4. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. – Johns Hopkins University Press, 1978. – p. 182.
5. Eco U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. – Indiana University Press, 1979. – p. 64.

THE ROLE OF MIR JALAL IN THE DEVELOPMENT OF THE SHORT STORY GENRE IN AZERBAIJAN

Rasulova Ayshan Asad,
Doctoral student of Baku State University,
Department of history of Azerbaijani literature.
Institute of education of the Republic of Azerbaijan,
Department of Theory and history of education, senior researcher
Orcid ID: 0009-0005-7953-3268
ayshan.rasulova@arti.edu.az

Annotation. *The happiness of our people lies in the fact that it has given the world and human culture numerous outstanding personalities. In this regard, Mir Jalal Pashayev, known for his unparalleled services in the development of Azerbaijani literature, stands at the forefront as one of such outstanding personalities.The life and work of this outstanding writer are studied and his works are published not only in Azerbaijan, but also abroad. The celebration of the 100th anniversary of Mir Jalal, who made important contributions to Azerbaijani literature of the 20th century, at the UNESCO level is an indicator of the appreciation given to our culture and literature on a global scale. Along with his works, his human qualities, kindness, and universal ideas are considered exemplary. Mir Jalal brought innovation to both the form and content of the story. Mir Jalal brought the memorial form of the story, satirical, lyrical-romantic, family-household form to our literature in a new form. Mir Jalal artistically reflects the time of the era in which he lived in the story. Mir Jalal's short story creation constitutes an important branch of modern Azerbaijani prose. Mir Jalal added to the types and forms of the story. The name “Memory stories”, novella stories, descriptive stories are associated with Mir Jalal. Although there are classical variants of satirical stories, in modern times this is associated with the name of Mir Jalal.*

Keywords*. Mir Jalal, Azerbaijani literature, story genre, patriotism theme, the role of stories in the upbringing of youth.*

AZARBAYJONDA HIKOYA JANRINI RIVOJLANISHDA MIR JALOLNING O‘RNI

Rasulova Ayshan Asad,
Boku Davlat universiteti Ozarbayjon adabiyoti tarixi fakulteti doktoranti,
Ozarbayjon Respublikasi Ta’lim Instituti,
Ta’lim nazariyasi va tarixi bo‘limi, katta ilmiy xodimi

Annotatsiya. *Xalqimizning baxti shundaki, u dunyo va insoniyat madaniyatiga ko‘plab yetuk shaxslarni ato etgan. Bu borada ozarbayjon adabiyoti rivojidagi beqiyos xizmatlari bilan tanilgan Mir Jalol Pashayev ana shunday atoqli shaxslardan biri sifatida oldingi safda turadi. Bu atoqli adibning hayoti va ijodi o‘rganilib, asarlari nafaqat Ozarbayjonda, balki xorijda ham nashr etilmoqda. 20-asr ozarbayjon adabiyotiga muhim hissa qo‘shgan Mir Jalol tavalludining 100 yilligi YuNESKO darajasida nishonlanishi madaniyatimiz va adabiyotimiz jahon miqyosida e’tirof etilganining ko‘rsatkichidir. Uning asarlari bilan bir qatorda insoniy fazilatlari, mehr-oqibati, umumbashariy g‘oyalari ibratli hisoblanadi. Mir Jalol hikoyaning shakli va mazmunida yangilik olib keldi. Mir Jalol adabiyotimizga hikoyaning memorial shakli, satirik, lirik-romantik, oilaviy-maishiy shaklini yangicha shaklda olib kirdi. Mir Jalol qissada o‘zi yashagan davr davrini badiiy aks ettiradi. Mir Jalol qissasi zamonaviy ozarbayjon nasrining muhim tarmog‘ini tashkil etadi. Mir Jalol hikoyaning tur va shakllariga qo‘shilgan. “Hikoyalar-xotiralar”, qissalar, tasviriy hikoyalar nomi Mir Jalol bilan bog‘langan. Satirik hikoyalarning mumtoz variantlari mavjud bo‘lsa-da, hozirgi zamonda u Mir Jalol nomi bilan bog‘liq.*

Kalit so‘zlar. *Mir Jalol, Ozarbayjon adabiyoti, qissa janri, sizlarning vatanparvarlik roli, hikoyalar mavzusi.*

AZERBAYCAN'DA HİKAYE TÜRÜNÜN GELİŞİMİNDE MİR JALAL'IN ROLÜ

Rasulova Ayşan Esad,
Bakü Devlet Üniversitesi'nde doktora öğrencisi,
Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Bölümü.
Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Enstitüsü,
Eğitim Teorisi ve Tarihi Bölümü, Kıdemli Araştırmacı

Özet. *Halkımızın mutluluğu, dünyaya ve insanlık kültürüne pek çok seçkin şahsiyet kazandırmış olmasıdır. Bu bağlamda, Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde eşsiz katkılarıyla tanınan Mir Celal Paşayev, bu seçkin şahsiyetlerin başında gelmektedir. Bu seçkin yazarın hayatı ve eserleri incelenmekte, eserleri yalnızca Azerbaycan'da değil, yurt dışında da yayınlanmaktadır. 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatına önemli katkılarda bulunan Mir Celal'in 100. doğum yıldönümünün UNESCO düzeyinde kutlanması, kültür ve edebiyatımızın küresel ölçekte tanınmasının bir göstergesidir. Eserlerinin yanı sıra insani özellikleri, nezaketi ve evrensel düşünceleriyle de örnek kabul edilir. Mir Celal, hikâyenin hem biçiminde hem de içeriğinde yenilik getirmiştir. Mir Celal, edebiyatımıza hikâyenin anma biçimini, hicivsel, lirik-romantik, ailevi-gündelik biçimini yeni bir formda kazandırdı. Mir Celal, öyküde yaşadığı dönemin özelliklerini sanatsal olarak yansıtmaktadır. Mir Celal'in öykücülüğü çağdaş Azerbaycan nesrinin önemli bir kolunu oluşturur. Mir Celal hikâyenin tür ve biçimlerine yenilerini ekledi. “Hikayeler-anılar” başlığı, kısa öyküler, betimleyici öyküler Mir Celal ile ilişkilendirilir. Hiciv hikâyelerinin klasik versiyonları olmasına rağmen modern zamanlarda Mir Celal ismiyle anılmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Mir Celal, Azerbaycan edebiyatı, kısa hikaye türü, vatanseverlik teması, gençliğin eğitilmesinde hikayelerin rolü.*

РОЛЬ МИРА ДЖАЛАЛА В РАЗВИТИИ ЖАНРА РАССКАЗА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Расулова Айшан Асад,
докторант Бакинского государственного университета,
Кафедры истории азербайджанской литературы,
старший научный сотрудник Института образования
Азербайджанской Республики,
кафедры Теории и истории образования

Аннотация. *Счастье нашего народа в том, что он дал миру и человеческой культуре множество выдающихся личностей. В этом отношении Мир Джалал Пашаев, известный своими беспримерными заслугами в развитии азербайджанской литературы, стоит на переднем крае как одна из таких выдающихся личностей. Жизнь и творчество этого выдающегося писателя изучаются, а его произведения публикуются не только в Азербайджане, но и за рубежом. Празднование 100-летнего юбилея Мир Джалала, внесшего важный вклад в азербайджанскую литературу XX века, на уровне ЮНЕСКО является показателем признания нашей культуры и литературы в мировом масштабе. Наряду с его произведениями, его человеческие качества, доброта и общечеловеческие идеи считаются образцовыми. Мир Джалал внес новаторство как в форму, так и в содержание рассказа. Мир Джалал принес в нашу литературу мемориальную форму рассказа, сатирическую, лирико-романтическую, семейно-бытовую форму в новой форме. Мир Джалал художественно отражает время той эпохи, в которой он жил в рассказе. Рассказное творчество Мир Джалала составляет важную ветвь современной азербайджанской прозы. Мир Джалал дополнил типы и формы рассказа. Название «Рассказы-воспоминания», рассказы-новеллы, описательные рассказы связаны с Мир Джалалом. Хотя существуют классические варианты сатирических рассказов, в современности это связано с именем Мир Джалала.*

Ключевые слова. *Мир Джалал, азербайджанская литература, жанр рассказа, тема патриотизма, роль рассказов в воспитании молодежи.*

In 1958, the work of literary critic Jafar Khandan, dedicated to the 50th anniversary of the birth of our outstanding writer Mir Jalal, entitled "Mir Jalal", was published. Professor Jafar Khandan Hajiyev writes: "...They work for decades on novels that do not fit into volumes, they do not pay attention to the story. That is why we cannot fail to appreciate the work of Mir Jalal, who does not forget this genre and writes new stories and novellas" [6, p.22].

In addition to writing critical works, Mir Jalal is also known for his works inspired by love for the homeland. In his story "Wounds of the Motherland", he touches on this serious topic. He created images of people who love their homeland and are very patriotic. At the same time, Mir Jalal was also an excellent connoisseur of classical heritage and folk psychology, as well as folk creativity. Therefore, his patriotic human images stemmed from his attitude to the classical heritage, as well as from his deep absorption of folk art and folklore.

Elchin Efendiyev notes in one of his memoirs that he reviewed the articles published in 1937-1939. At that time, the press wrote articles against the repressed writers, and even exposed them. The literary scholar notes that he did not come across a single article by Mir Jalal among these articles, which he considers a very proud and encouraging fact.

There is a generation that grew up with the works of Mir Jalal Muallim and learned a lot from his works. Mir Jalal is one of the most honest writers in Azerbaijani literature. If the works and books of a writer are published 50, 60, 70 years after his time, even if they are published a long time after his time, this shows that the writer is honest. He prioritized the interest of literature, did not sacrifice it to the interest of the era. That is why, no matter what era, no matter where in the world, the works of the writer can be published. Mir Jalal Muallim is a great image of humanity in our literature. At

the same time, he educated thousands of young people as a teacher, which is the greatest service that can be done to the people.

When Mir Jalal worked in Ganja and Gadabay, received higher education, went on creative missions, during his student years, during his activity as a teacher, met people of different characters, and people of different professions, Mir Jalal could observe life as a writer deeply. That is why the writer answered the questions that interested and worried his readers in his stories. Researchers have repeatedly noted Mir Jalal's important role in the development of the story genre in Azerbaijan in their speeches and articles. In Mir Jalal's stories, for about 40 years, people - generations who replace each other live the upbringing and moral norms surrounding them, which are characterized by high artistic quality. In these works, Mir Jalal's civic pride clearly manifests itself in his search for a person who is morally and spiritually perfect. According to the conclusion drawn from Mir Jalal's stories, man, as well as time, is an extremely inexhaustible being, a rich "treasure" with deep feelings and cognition, whose inner world is endless. To embody this treasure once and for all, to reveal the “secret of man and time” is an extremely complex process. Nevertheless, Mir Jalal managed to cope with this difficult and important task by writing down the different types and characteristics of time, man, and literary heroes. The author of this article has published scientific articles about Mir Jalal’s stories published in various genres in reputable journals, including abroad [7-24].

The works of our outstanding writer Mir Jalal, written in small genres, were published in five volumes in 2013. Many of the stories and essays in the volumes were previously published in newspapers and magazines, and later published as books. During the subsequent printing of the works, the author made more or less changes and corrections. There were also certain differences when some works were later printed.

Since the story occupies a central place in Mir Jalal’s work, the writer’s stories are presented in 4 volumes. [1;2;3;4;5]. The last volume contains genres that we encounter in the writer's work, albeit rarely, namely essays, poems, feuilletons, translations and memoirs.

The story is considered a more widespread genre of written literature, of the epic type, compared to other genres. It is the smallest in volume among the genres of plot prose is a story. A story can consist of several plots using auxiliary plot devices. Although the epic type is a small genre in terms of volume, here the author describes one story in relation to several characters. The authors of the first stories in our literature are Abbasgulu agha Bakikhanov with his work “Kitabi-Asgariyya” and Ismayil bey Gutgashinli with his story “Rashid bey and Saadat khanum”. Abdurrahim bey Hagverdiyev’s “Mirza Safar” and Jalil Mammadguluzadeh’s “Postal Box” can be cited as typical examples of the story. Great masters of the literary word have from time to time revealed a number of hidden genre features and artistic possibilities of the story, confirming its power to express deep meaning and content. In the writings of J.Mammadguluzadeh, A.Haqverdiyev, A.Shaig, Y.V.Chamanzaminli, S.Huseyn, S.S.Akhundov and other masters of storytelling, the story has given direction to philological and social thought as the leading creative field of literary processes. This small genre, which has produced masters such as world classics as Onere de Balzac, Guy de Maupassant, I.S.Turgenev, A.P.Chekhov, has also been the first artistic source, a means of influencing time and people for Mir Jalal.

Literature:

1. Mir Jalal. Works. In 5 volumes. Volume I. Baku: Adiloglu, 2013, 442 p.
2. Mir Jalal. Works. In 5 volumes. Volume II. Baku: Adiloglu, 2013, 444 p.
3. Mir Jalal. Works. In 5 volumes. Volume III. Baku: Adiloglu, 2013, 456 p.
4. Mir Jalal. Works. In 5 volumes. Volume IV. Baku: Adiloglu, 2013, 468 p.
6. Mir Jalal. Works. In 5 volumes. Volume V. Baku: Adiloglu Publishing House, 2013, 318 p.
7. Jafar Kh. Mir Jalal: on the occasion of the 50th anniversary of his birth / J. Khandan; ed. N. Babayev; Azerb. SSR Society for the dissemination of political and scientific knowledge. – Baku, 1958, 48 p.

8. Садиглы A.A. Artistic reflection of human psychology in the stories of Mir Jalal // Kazakh National PedagogicalUniversity of Abaya // Vestnik: Series "Philological Sciences", Almaty.2017, No. 4 (62), c. 191-197 (https://kaznpu.kz/docs/vestnik/filologicheskie_nauki/Filologya_2017_4.pdf)
9. Sadigli A.A. Reflection of socio-cultural problems in the stories of Mir Jalal (based on the writer's stories dedicated to doctors) // ANAS Searches: (folklore, literature, language, art studies and history) Nakhchivan branch, Institute of Art, Language and Literature, Nakhchivan, 2018, c. 8, No. 2 (28), pp. 40-45.
10. Sadigli A.A. Ideological and artistic reflection of moral and ethical problems in Mir Jalal's stories // Actual problems of studying the humanities (collection of inter-university scientific articles), 2018, No. 4, pp. 164-168.
11. Sadigli A.A. Unpublished stories of Mir Jalal // Language and Literature, International scientific and theoretical journal, 2019, No. 4(112), pp. 130-134.
12. Rasulova A.A. Mir Jalal stories in Azerbaijani literary studies // Journal of Philology Issues, 2024, No. 9, pp.401-407 (https://filologiyameseleleri.com/2024/13-filologiya-meseleleri-9.html)
13. Sadigli A.A. The theme of war in Mir Jalal's stories (based on the writer's stories "Vatan yaları" and "Ananın köyneği") //Materials of the XX Republican Scientific Conference of Doctoral Students and Young Researchers, 2016, pp. 108-111.
14. Sadigli A.A. The motif of love in Mir Jalal's work // III International Symposium on Turkic World Studies, 2016, pp. 95-98.
15. Sadigli A.A. Literary hero and time in Mir Jalal's satirical stories // Materials of the XXII Republican Scientific Conference of Doctoral Students and Young Researchers, II vol., 2019, pp.200-202.
16. Sadigli A.E. Some notes on the novel “Open Book” // Materials of the Republican Scientific-Theoretical Conference on “Actual Issues of Azerbaijani Philology” dedicated to the 95th anniversary of the establishment of BSU, 2014, pp.132-137.
17. Sadigli A.E. The Master Storyteller – Mir Jalal // Materials of the IV International Scientific Conference of Young Researchers, II vol., 2016, pp.1135-1137.
18. Sadigli A.E. The unique language of Mir Jalal's stories // Materials of the Republican scientific-theoretical conference on "Actual problems of philology" dedicated to the 94th anniversary of the birth of the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, "Baku University" publishing house, 2017, pp. 62-65.
19. Sadigli A.E. Educational and moral problems in Mir Jalal's stories // Materials of the Republican scientific-theoretical conference on the topic of actual problems of philology, 2018, pp.56-58.
20. Sadigli A.E. The image of the teacher in Mir Jalal's stories // Materials of the Republican scientific-theoretical conference dedicated to the 110th anniversary of the outstanding writer, literary critic, scientist and educator Mir Jalal, 2018, pp.246-249.
21. Sadigli A.E. Ideological and artistic reflection of moral and educational problems in Mir Jalal's stories // Materials of the XXIII Republican scientific conference of doctoral students and young researchers, 2019, v.2, pp.137-139.
22. Sadigli A.E. The image of a teacher in Mir Jalal's stories // Materials of the XIX Republican scientific conference of doctoral students and young researchers, 2015, pp. 438-439.
23. Sadigli A.A. Mir Jalal as a storyteller (based on the writer's "Memory Stories") // Materials of the III International Scientific Conference of Young Researchers, 2015, pp. 905-906.
24. Sadigli A.A. Ideological and artistic reflection of satire and humor in the stories of Mir Jalal // Eurasia Science. Collection of articles XXIII international scientific and practical conference. Moscow: "Nauchno-izdatelsky center "Actualnost. RF», 2019, c. 138-139 (https://xn--80aa3afkgvdfe5he.xn--p1ai/ES-23_originalmaket_N.pdf

NAZAR ESHONQULNING “BEPOYON OSMON” HIKOYASI TAHLILI

Safarova Dildora Baxtiyor qizi,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
safarova.dildora@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining modernistik namoyandalaridan biri bo‘lgan Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasi badiiy tahlil qilinadi. Hikoyadagi syujet, ramziy qatlamlar va falsafiy jihatlar o‘rganilib, yozuvchining badiiy mahorati yoritiladi. Shuningdek, asardagi inson ruhiyati, jamiyat va tabiat bilan uyg‘unligi ham tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *modernizm, postmodernizm, ramziylik, falsafiy talqin, ruhiy iztirob, jamiyat, tabiat, inson psixologiyasi.*

NAZAR ESHONQUL'UN ‘SONSUZ GÖKYÜZÜ’ HIKAYESININ ANALIZI ÜZERINE

Safarova Dildora Bahtiyor kızı,
Şarof Raşidov adındaki Semerkand devlet üniversitesi doktora adayı

Özet. *Bu makalede, Özbek edebiyatının modernist temsilcilerinden biri olan Nazar Eshonqul'un “Sonsuz Gökyüzü” hikayesi sanatsal açıdan incelenmektedir. Hikayenin konusu, sembolik katmanları ve felsefi yönleri ele alınarak yazarın sanatsal ustalığı ortaya konulmaktadır. Ayrıca, eserde insan ruhu, toplum ve doğa arasındaki uyum da analiz edilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *modernizm, postmodernizm, sembolizm, felsefi yorum, ruhsal ıstırap, toplum, doğa, insan psikolojisi.*

АНАЛИЗ РАССКАЗА НАЗАРА ЭШОНКУЛА «БЕЗГРАНИЧНОЕ НЕБО»

Сафарова Дилдора Бахтиёр кизи,
докторантка Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Аннотация. *В данной статье проводится художественный анализ рассказа "Беспредельное небо" одного из представителей узбекского модернистского литературы Назара Эшонкула. Рассматриваются сюжет, символические слои и философские аспекты произведения, раскрывается художественное мастерство писателя. Также анализируется гармония человеческой психики, общества и природы в рассказе.*

Ключевые слова: *модернизм, постмодернизм, символизм, философская интерпретация, душевные переживания, общество, природа, психология человека.*

ANALYSIS OF NAZAR ESHONQUL’S STORY “UNFINITORED SKY”

Safarova Dildora Bakhtiyor qizi,
PhD student at Sharof Rashidov Samarkand State University

Abstract. *This article provides a literary analysis of Nazar Eshonqul’s short story “Endless Sky,” a work by one of the representatives of Uzbek modernist literature. The study examines the plot, symbolic layers, and philosophical aspects of the story while highlighting the writer’s artistic mastery. Additionally, the article explores the harmony between human psychology, society, and nature depicted in the narrative.*

Keywords: *modernism, postmodernism, symbolism, philosophical interpretation, psychological struggle, society, nature, human psychology.*

Nazar Eshonqul – o‘zbek modernistik nasrining yetakchi vakillaridan biri bo‘lib, uning ijodida inson ruhiyati, jamiyat va falsafiy fikrlar ustuvor o‘rin tutadi. Yozuvchining “Bepoyon osmon” hikoyasi inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, taqdir, ruhiy iztirob va umid kabi mavzularni yoritadi. Ushbu maqolada asarning sujeti, badiiy uslubi va falsafiy qatlamlari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

“Bepoyon osmon” hikoyasi insonning hayot va tabiat bilan uyg‘unligi, ruhiy erkinlik va insoniy qadriyatlar haqida hikoya qiladi. Asarning sujeti murakkab bo‘lib, unda realistik va ramziy unsurlar bir-biriga uyg‘unlashtirilgan [1, 25-b.]. Bosh qahramonning ichki kechinmalari, orzu va umidlari osmon kengliklari timsolida tasvirlanadi. Hikoyada vaqt va makon tushunchalari mutlaq emas, balki subyektiv talqinda berilgan. Bu esa voqealarning shunchaki izchillikda emas, balki ruhiy kechinmalar orqali aks etishiga sabab bo‘ladi. Qahramon hayotining ma’nosini anglash yo‘lida turli bosqichlardan o‘tadi va oxir-oqibatda ruhiy oydinlikka erishadi.

Nazar Eshonqul hikoyalarining asosiy xususiyatlaridan biri ramziy ifodalarning keng qo‘llanishidir. “Bepoyon osmon” hikoyasida ham osmon obrazining bevosita va bilvosita ramziy ma’nolari mavjud. Osmon insonning orzu va umidlari, cheksizlik va erkinlik timsoli sifatida tasvirlangan. Bosh qahramon hayotining turli bosqichlarida osmon tasvirlari orqali uning ruhiy holati ochib beriladi. Bundan tashqari, hikoyada tabiat tasvirlari ham muhim o‘rin tutadi. Tabiat insonning ichki dunyosi bilan uyg‘unlikda yoritilgan bo‘lib, u qahramon ruhiyatining aks-sadosi sifatida xizmat qiladi. Yozuvchi tashqi dunyoni tasvirlash orqali inson qalbining sirli tomonlarini ochib berishga intiladi.

Hikoyada inson hayotining mohiyati, taqdir va erkinlik mavzulari falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asarning asosiy g‘oyalaridan biri shundaki, inson o‘z hayotini anglash va o‘zini topish jarayonida doimo izlanishda bo‘lishi lozim. Bepoyon osmon qahramon uchun ramziy ma’noda yangi bosqichga o‘tish, o‘zligini anglash va haqiqiy erkinlikka erishish timsolidir. Yozuvchi jamiyat va shaxs o‘rtasidagi ziddiyatni ham chuqur yoritadi [2, 23-b.]. Qahramonning ichki iztiroblari va tashqi dunyoga bo‘lgan munosabati orqali insonning yolg‘izligi, uning ijtimoiy qoidalarga moslashish yoki ulardan chiqib ketish istagi aks ettirilgan.

Nazar Eshonqul ijodi modernistik va postmodernistik yo‘nalishlarga mansub bo‘lib, “Bepoyon osmon” hikoyasida ham bu uslubning aniq belgilarini ko‘rish mumkin. Asarda zamonaviy insonning ruhiy iztiroblari, noaniqlik, ma’naviy qidiruv jarayoni hamda ramziy obrazlarning betakror uyg‘unligi namoyon bo‘ladi. Modernizm unsurlari sifatida hikoyada subyektiv voqelik, ichki monolog, insonning anglash jarayonlari tasvirlangan bo‘lsa, postmodernizm ta’siri ayniqsa intertekstual yondashuv va falsafiy talqinlarda seziladi [3, 8-b.]. Yozuvchi hayot haqiqatini bevosita aks ettirish o‘rniga uni ramzlar va badiiy tasvirlar orqali ochib beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasi o‘zbek modernistik nasrining yorqin namunalaridan biri bo‘lib, inson ruhiyati, tabiat va erkinlik masalalarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda murakkab sujet va ramziy qatlamlar vositasida inson va olam o‘rtasidagi falsafiy bog‘liqlik ochib berilgan. Yozuvchining badiiy mahorati, ramzlardan foydalanish uslubi hamda insoniy qadriyatlarni yuksak darajada yoritishi asarning adabiy ahamiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Eshonqul, Qissalar va hikoyalar. – Toshkent, Sharq, 2008. – B.98.
2. N. Eshonqul. Ijod falsafasi. Mendan –mengacha. – Toshkent, 2018. – B.36.
3. U. Hamdamov Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. O‘quv qo‘llanma.– Toshkent, Akademnashr, 2020. –288 b.
4. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). *American Journal of Philological Sciences*, *4*(11), 86-89.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Юсупова Сохила Сайфиевна,
старший преподаватель Узбекско-Финского педагогического института,
sohila1402@gmail.com

Азимова Умеда Алишеровна
Студентка Узбекско-Финского педагогического института,
azimova2607@icloud.com

Аннотация*. Статья представляет собой экспертный анализ понятия литературного языка, его ключевых признаков (стандартизация, кодификация, обширный словарный запас, обязательность, универсальность, художественное богатство, относительная устойчивость) и основных функций (объединение нации, сохранение культурного наследия, средство коммуникации в различных сферах). Рассматривается исторический путь формирования русского литературного языка, начиная с древнерусского периода и церковнославянского влияния, до современного этапа его развития и устоявшихся языковых норм. Особое внимание уделяется определению и классификации языковых норм (акцентологические, лексические, фразеологические, словообразовательные, морфологические, синтаксические), а также их динамике и изменчивости под влиянием различных факторов, особенно в устной речи. Проводится разграничение между литературным языком и языком художественной литературы, подчеркивается эстетическая функция последнего и его отличие от нормативного подхода. Статья адресована лингвистам, филологам, преподавателям русского языка и всем, кто интересуется вопросами языковой нормы и культуры речи.*

Ключевые слова: *литературный язык, признаки литературного языка, функции литературного языка, происхождение русского литературного языка, языковая норма, виды языковых норм, стандартизация, кодификация, устная речь, письменная речь, историческое изменение норм, орфоэпические нормы, акцентологические нормы, лексические нормы, грамматические нормы, язык художественной литературы.*

ADABIY TILI TUSHUNCHASI VA XUSUSIYATLARI

Yusupova Soxila Sayfievna,
O‘zbekiston-Fin Pedagogika instituti katta o‘qituvchisi,

Azimova Umeda Alisherovna
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Maqolada adabiy til tushunchasi, uning asosiy belgilari (standartlashtirish, kodlashtirish, keng lug‘at boyligi, majburiyat, universallik, badiiy boylik, nisbiy barqarorlik) va asosiy vazifalari (millatni birlashtirish, madaniy merosni saqlash, turli sohalardagi aloqa vositalari) ekspert tahlili berilgan. Maqolada qadimgi rus davridan va cherkov slavyan ta'siridan boshlab rus adabiy tilining shakllanishining tarixiy yo‘li, uning rivojlanishining zamonaviy bosqichi va o‘rnatilgan til normalari ko‘rib chiqiladi. Til me’yorlarini (aksentologik, leksik, frazeologik, so‘z yasovchi, morfologik, sintaktik) aniqlash va tasniflashga, shuningdek, ularning turli omillar ta’sirida dinamikasi va o‘zgaruvchanligiga, ayniqsa, og‘zaki nutqda alohida e’tibor beriladi. Adabiy til va badiiy adabiyot tili o‘rtasida farqlanadi, ikkinchisining estetik vazifasi va me’yoriy yondashuvdan farqi ta’kidlanadi. Maqola tilshunoslar, filologlar, rus tili o‘qituvchilari va til normalari va nutq madaniyati masalalari bilan qiziqqan har bir kishi uchun mo‘ljallangan.*

Kalit so'zlar: *adabiy til, adabiy tilning xususiyatlari, adabiy tilning vazifalari, rus adabiy tilining kelib chiqishi, til normasi, til normalarining turlari, standartlashtirish, kodlashtirish, og'zaki nutq, yozma nutq, me'yorlarning tarixiy o'zgarishi, orfoepik me'yorlar, urg'u normalari, leksik me'yorlar, grammatik me'yorlar, badiiy adabiyot tili.*

EDEBİ DİL KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Yusupova Sokhila Sayfievna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü kıdemli öğretim görevlisi

Azimova Umeda Alişerovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Makalede edebi dil kavramı, onun temel özellikleri (standartlaşma, kodifikasyon, geniş kelime dağarcığı, zorunluluk, evrensellik, sanatsal zenginlik, göreceli istikrar) ve başlıca işlevleri (milletin birliğini sağlama, kültürel mirasın korunması, çeşitli alanlarda iletişim aracı) konusunda uzman bir analiz yapılmıştır. Makalede Rus edebi dilinin oluşumunun tarihi yolu, Eski Rus dönemi ve Kilise Slav etkisinden başlayarak, günümüzdeki gelişme aşamasına ve yerleşik dil normlarına kadar incelenmektedir. Dilsel normların (vurgu, sözcüksel, deyimsel, sözcük oluşturma, morfolojik, sözdizimsel) tanımı ve sınıflandırılmasına, ayrıca bunların özellikle sözlü konuşmada çeşitli faktörlerin etkisi altındaki dinamiklerine ve değişkenliğine özel dikkat gösterilmektedir. Edebi dil ile kurgu dili arasında bir ayrım yapılır, kurgu dilinin estetik işlevi ve normatif yaklaşımdan farkı vurgulanır. Makale dilbilimcilere, filologlara, Rus dili öğretmenlerine ve dil normları ve konuşma kültürü konularına ilgi duyan herkese yöneliktir.*

Anahtar kelimeler. *Edebi dil, edebi dilin özellikleri, edebi dilin işlevleri, Rus edebi dilinin kökeni, dil normu, dil normlarının türleri, standardizasyon, kodifikasyon, sözlü anlatım, yazılı anlatım, normların tarihsel değişimi, ortoepik normlar, vurgu normları, sözcüksel normlar, dil bilgisi normları, kurgu dili.*

THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE LITERARY LANGUAGE

Yusupova Soxila Sayfiyevna,
senior lecturer at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Azimova Umeda Alisherovna,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *The article is an expert analysis of the concept of literary language, its key features (standardization, codification, extensive vocabulary, obligation, universality, artistic richness, relative stability) and main functions (unification of the nation, preservation of cultural heritage, means of communication in various spheres). The historical path of formation of Russian literary language is considered, starting from the Old Russian period and Church Slavonic influence to the modern stage of its development and established language norms. Particular attention is paid to the definition and classification of linguistic norms (accentological, lexical, phraseological, word-formation, morphological, syntactic), as well as their dynamics and variability under the influence of various factors, especially in oral speech. A distinction is made between the literary language and the language of fiction, emphasizing the aesthetic function of the latter and its difference from the normative approach. The article is addressed to linguists, philologists, teachers of the Russian language and all those interested in issues of linguistic norms and speech culture.*

Key words: *literary language, features of literary language, functions of literary language, origin of Russian literary language, language norm, types of language norms, standardization,*

codification, oral speech, written speech, historical change of norms, orthoepic norms, accentual norms, lexical norms, grammatical norms, language of fiction.

На протяжении истории у разных народов и в разных исторических условиях складывались уникальные социальные языковые системы, которые называются социальной стратификацией языков. Возникла необходимость в создании единого, над территориального языкового стандарта для государства, который обладал бы особыми коммуникативными свойствами: высокой точностью, способностью выражать сложные логические связи, временной устойчивостью и специализацией. Это объясняется необходимостью предоставления государственными органами четких и однозначных указаний всем гражданам. Литературный язык стал выполнять эту функцию.

Проблема правильного языка всегда привлекала внимание ученых. Особенно актуальной она становится в периоды социальных перемен, когда социальные проблемы затмевают культурные. В стабильные времена общественное мнение, престиж образования и стремление к личной культуре помогают сохранять чистоту литературного языка и не допускать проникновения в него нелитературных элементов. В нестабильные времена таким вопросам уделяется меньше внимания, и только в СМИ, дипломатии, делопроизводстве и академических кругах сохраняется некоторая форма цензуры, хотя и менее строгая.

Современное состояние языка напоминает ситуацию начала XX века, когда в литературный язык массово проникали ненормативные элементы. В это же время началось активное изучение языковых норм и создание словарей. Такие выдающиеся лингвисты, как Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, К.С. Скворцов, С.И. Ожегов и другие, придавали большое значение правильности и богатству языка.

Происхождение русского литературного языка.

Формирование литературного русского языка началось много веков назад, и научные дискуссии о его основах и роли церковнославянского в этом процессе продолжаются по сей день. Русский язык относится к индоевропейской языковой семье. Его истоки восходят ко временам существования и распада единого славянского (праславянского) языка. Из этого единства (VI-VII вв.) выделились восточно-, западно- и южнославянские группы, из которых в XV в. выделился русский язык.

В Киевской Руси использовался смешанныйязык, известный как церковнославянский. Богослужебные тексты, заимствованные из византийских и болгарских источников, следовали нормам старославянского языка, но в них проникали и элементы древнерусского языка. Существовала также светская и деловая литература. Если церковнославянский язык представлен такими произведениями, как Псалтырьили Евангелие, то примерами светской литературы являются «Слово о полку Игореве», «Повесть временных лет» и «Русская правда».

Таким образом, в Древней Руси сложились два варианта литературного языка: книжный славянский, в основе которого лежал церковнославянский, и светский язык, использовавшийся в деловой и художественной литературе.

Дальнейшее развитие литературного языка происходило благодаря творчеству великих русских писателей, публицистов и разнообразной деятельности населения. С конца XIX века и по настоящее время русский литературный язык находится во второй фазе своего развития, характеризующейся устоявшимися языковыми нормами, которые продолжают совершенствоваться с течением времени.

Литературный язык: его признаки и функции.

Общеупотребительный язык обычно существует в четырех формах, одна из которых является стандартной, а остальные – нестандартизированными. Литературный язык считается основной формой национального языка. Это модельный, стандартизированный и кодифицированный вариант с обширным словарным запасом и развитой системой стилей.

К характеристикам литературного языка относятся:

• Стандартизация: устойчивые способы выражения, закрепленные в лучших произведениях литературы и отражающие исторические закономерности развития языка. Литературный язык допускает изменчивость норм, степень которой различается в разные эпохи.

• Кодификация: унификация нормативныхединиц в словарях, справочниках и грамматиках.

• Обширный словарный запас: наличие функциональных стилей, каждый из которых имеет определенные характеристики.

• Обязательность изучения и использования всеми носителями языка: литературный язык используется во всех сферах жизни общества, включая образование, науку, политику, делопроизводство, средства массовой информации и культуру.

• Универсальность: используется на всей территории страны.

• Художественное богатство: наличие значительного количества художественной литературы.

• Относительная устойчивость: сохранение словарного запаса в долгосрочной перспективе.

Основная задача литературного языка – объединение нации и сохранение ее культурного наследия.

Функции литературного языка.

Современный русский литературный язык многофункционален: он выступает как повседневный язык образованных людей, как язык науки, публицистики, государственного управления, культуры, литературы, образования и СМИ. Однако в некоторых ситуациях его функции могут быть ограничены, например, он используется в основном в письменной речи, тогда как территориальные диалекты чаще используются в устной речи. Литературный язык охватывает многие сферы общественной и личной деятельности. Литературный язык отличается от языка художественной литературы, хотя последний часто формируется на его основе. Главной особенностью языка художественной литературы является выполнение эстетической функции, благодаря которой текст воздействует на читателя через лингвистически организованное визуальное содержание. В то же время художественный язык выполняет и коммуникативную функцию, которая реализуется в диалогах и полилогах персонажей.

Важнейшей особенностью языка художественной литературы является его эстетическая мотивированность. Это означает, что форма общения приобретает самостоятельное значение и становится средством выражения не только содержания, но и идейно-художественного замысла автора. Этот язык сочетает в себе стандартизированную литературную речь, индивидуальный стиль автора и речь персонажей, которая может отклоняться от норм для создания выразительности.

Художественный язык использует весь спектр языковых средств: от литературной лексики до элементов разговорной речи, жаргона и региональных диалектов. Он тесно связан с изобразительной системой произведения и активно использует эпитеты, метафоры, олицетворения и другие средства выражения. Литературные антонимы и синонимы выполняют особую функцию: они помогают ярче представить характеры, привычки и образы героев. Понятие языковой нормы неприменимо к языку художественной литературы в традиционном смысле. Все, что способствует точному выражению мыслей автора, считается правильным. В этом и заключается главное отличие языка художественной литературы от языка научно-популярной литературы.

Понятие нормы литературного языка.

Литературная норма – это совокупность правил, регулирующих произношение, образование и употребление языковых единиц в языке. Ее также можно определить как объективно сформулированные правила реализации языковой системы. В зависимости от уровня языковой регламентации выделяют следующие виды норм:

1. Акцентологические – правила ударения (частный случай орфоэпических норм).
2. Лексические – правила употребления слов с учетом их значения.
3. Фразеологические – нормы употребления устойчивых выражений (фразеологизмов).
4. Словообразовательные – правила образования новых слов на основе существующих языковых моделей.
5. Морфологические – правила образования и изменения классов слов.
6. Синтаксические – правила объединения слов в словосочетания и предложения.

Морфологические и синтаксические нормы часто объединяют под названием «грамматические нормы», поскольку они тесно связаны между собой. В зависимости от языковой формы нормы делятся на:

• Нормы, характерные только для устной речи (орфографические и акцентологические);
• Нормы, применимые только к письменной речи (орфография и пунктуация);
• универсальные нормы, регулирующие как устную, так и письменную речь (например, лексические, грамматические).

Литературная норма характеризуется обязательностью для всех носителей языка, применимостью во всех сферах общественной жизни, относительной устойчивостью и охватом всех уровней языковой системы.

Основная функция стандарта – сохранение: она способствует сохранению богатства литературного языка. В то же время нормы литературного языка не остаются неизменными. Их изменения определяются такими факторами, как живая разговорная речь, местные диалекты, сленг, технический жаргон и заимствования из других языков. Прежде чем нормы в языке изменятся, появляются их варианты, которые отражаются в словарях современного литературного языка.

Историческое изменение норм – естественный процесс, не зависящий от желания отдельных носителей языка. Обновление литературного языка и его норм определяется развитием общества, изменениями в общественном строе, новыми традициями и активным функционированием литературы.

Заключение. В тексте затрагиваются важные аспекты изменения литературных норм и их изменчивости, особенно в устной речи. Приводим несколько переработанный вариант, сохраняющий основное содержание:

Литературная норма – сложное и динамичное явление, подверженное изменениям во времени. Такие изменения особенно заметны в устной речи, поскольку она представляет собой наиболее гибкий уровень языка. Одним из следствий изменения норм является возникновение вариантов этих норм. Изменчивость норм произношения и ударения – актуальная тема исследований. Кроме того, важным направлением работы является изучение типов норм и их проявлений в современном русском литературном языке. Стандарты классифицируются по уровню языка и степени обязательности: строго обязательные и не строго обязательные. Последняя категория относится к существованию отклоняющихся стандартов. Особое внимание уделяется орфоэпическим (включая фонетические и акцентные) нормам. Описываются основные правила произношения гласных и согласных, что способствует систематизации и сохранению культурного богатства языка.

Литература:

1. Виноградов В.В. Избранные труды. История русского литературного языка. М., 1978.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.
3. Современный русский литературный язык: Учебник для вузов / Под ред. Н.С. Валгиной. М., (разные издания).
4. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.С. Степанов. М., 1979.
5. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. М., 1981.
6. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой жизнью XX века. М., 1994.

MAXMUR HAMDA NODIM NAMANGONIY HAJVIYOTIDA AN’ANAVIYLIKNING O‘ZIGA XOSLIGI

Nazarova Xilola Gulomjonovna
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi
uzbekustoz@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIX asrda hukm surgan Qo‘qon xonligidagi tuzumga qarshi hurfikr adabiyot vakillaridan Maxmur va Nodim Namangoniylarning tanqidiy qarshlari tahlil qilingan. Ushbu shoirlar o‘zlarining satirik xarakterdagi lirikasi va prozaik asarlari orqali hayotni aniq real tasvirlarini, hukmdor tabaqa vakillari davridagi mehnatkash aholining og‘ir ahvolini yaqqol ochib bera olgan. Bu bilan ma’rifatparvar tendensiya namoyandalaridan Maxmur hamda Nodim Namangoniy hajviyotidagi an’anaviylikning o‘ziga xos jihatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Tuzum, Maxmur, hajviyot, Nodim, mehnatkash xalq, an’anaviylik, ma’rifatparvarlik, demokratik tendensiyalar.*

MAHMUR VE NODIM NAMANGANI'NIN MİZAHINDA GELENEKSELLİK ÖZELLİKLERİ

Nazarova Hilola Gulomjonovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde öğretmen

Özet. *Bu makale, liberal edebiyatçılardan Mahmur ve Nedim Namangoni’nin 19. yüzyılda hüküm süren Hokand Hanlığı rejimine yönelik eleştirel tepkilerini analiz etmektedir. Bu şairler, hicivli şiirleri ve düzyazılarıyla, egemen sınıfın iktidarı sırasında işçi sınıfının yaşamını ve içinde bulunduğu zor durumu canlı ve gerçekçi bir şekilde aktarabilmişlerdir. Bu durum, Aydınlanma akımının temsilcileri olan Makhmur ve Nodim Namangoni'nin mizahındaki gelenekselciliğin kendine özgü yönlerini ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Rejim, Mahmur, mizah, Nodim, çalışkan halk, gelenekçilik, aydınlanmacılık, demokratik eğilimler.*

ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА В ЮМОРЕ МАХМУРА И НОДИМА НАМАНГАНИ

Назарова Хилола Гуломжоновна,
Преподаватель Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье анализируются критические выступления либеральных литературных деятелей Махмура и Надима Намангони против режима Кокандского ханства, правившего в XIX веке. С помощью своих сатирических стихов и прозы эти поэты смогли передать яркое и реалистичное изображение жизни и тяжелого положения рабочего класса в период правления правящего класса. Это подчеркивает уникальные аспекты традиционализма в юморе Махмура и Нодима Намангони, представителей просветительского направления.*

Ключевые слова. *режим, Махмур, юмор, Ходим, трудолюбивый народ, традиционализм, просвещение, демократические тенденции.*

THE CHARACTERISTICS OF TRADITIONALISM IN THE SADNESS OF MAHMUR AND NODIM NAMANGANI

Nazarova Khilola Gulomjonovna,
Teacher of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Abstract. *This article analyzes the critical responses of Makhmur and Nodim Namangoni, representatives of liberal literature, against the regime in the Kokand Khanate that ruled in the 19th century. Through their satirical lyrics and prose works, these poets were able to clearly portray life and the difficult situation of the working population during the reign of the ruling class. This highlights the specific aspects of traditionalism in the satire of Makhmur and Nodim Namangoni, representatives of the enlightened tendency.*

Keywords: *regime, Makhmour, humor, Nodim, hardworking people, traditionalism, enlightenment, democratic tendencies.*

Maxmur hamda Nodim Namangoniy yashagan davr va ijod qilgan adabiy hayotga to‘xtalar ekanmiz, avvalo, XVIII asar oxiri XIX asr birinchi yarmidagi Qo‘qon xonligidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga e’tiborimizni qaratishimiz kerak bo‘ladi. Buxoro xonligida XVIII asrning birinchi yarmida kuchaygan parokandalik natijasida Ming urug‘i qabilasi yetakchilari Qo‘qon xonligining asos solinishida muhim o‘rin tutganlar. 1709-yilda Shohruhbiy boshchiligida Qo‘qon xonligi vujudga keldi. Bu xonlik o‘z tarkibiga hozirgi Farg‘ona, Namangan, Andijon, Toshkent, Xo‘jand, Qirg‘iziston va Janubiy Qozog‘istonlarni qamrab olgan. Xonlikda Shohruhbiy va uning avlodlari birin-ketin hukmronlikka kelib, davlatning siyosiy, iqtisodiy hayotini oshirish bilan bir qatorda, madaniy hayotda ham xonlik nufuzini oshirish yo‘lida ijodkorlarga, shu jumladan, adabiyot va san’at vakillariga keng imkoniyat yaratishga intildilar.

Ammo, Bizga tarixdan ham ma’lumki, XVIII asr oxiri XIX asar boshlarida Qo‘qon xonligi tarkibida xonlar, beklar va katta yer egalari, ya’ni ekspluatator sinf vakillari hukm surar edi. Ayniqsa, bunday sinf vakillari xalq o‘rtasida hurofat va diniy taassublarni kuchaytirishga urinar edi, mehnatkash oddiy xalq ommasiga keskin sinfiy kurashlar olib borilar edi. Bundan tashqari xonliklar o‘rtasida talashishlar, urushlarning og‘irligi, mashaqqati mehnatkash xalq gardaniga tushardi. Bunday kurashlar adabiy va madaniy hayot rivojiga ham keskin salbiy tasir etmay qolmagan. Bundan anglash mumkinki, bu jarayonni demokratik tendensiyadagi adabiyot bilan reaksion adabiyot o‘rtasidagi kurash desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Xo‘sh, aslida reaksion saroy adabiyoti g‘oyasi qanday bo‘lgan? Bu g‘oyaviy jihatdan qashshoq, formalistik adabiyot bilan, faqat va faqat hukmron xonlikni maqtashdan iborat bo‘lgan bo‘lsa. Demokratik tensiyadagi adabiyot esa unga qarshi bo‘lib, formalizm hukmronlik qilgan davrdagi mehnatkash qiynalgan ommaning hayoti va kurashini tasvirlagan. Bu adabiyot ekspluatatorlarni ya’ni hukmdorlar, xonning amaldor va laganbardor malaylarini qattiq tanqid ostiga olgandir. Mana shunday demokratik tendensiyanig eng ko‘zga ko‘ringan vakillari sifatida Maxmur, Muqumiy hamda Nodimlarni ko‘rishimiz mumkin. Bu ijodkorlar hukmron tabaqalar avj olgan davrda yashab ijod etgan bo‘lib, davrning butun jabr-zulmlarini birma-bir boshidan o‘tkazgan. Shoir Maxmurning birgina “Hapalak” she’ri va Nodimni

ana shu she’rga bog‘lagan sakkiz bandli muxammasida ana shu davridagi kambag‘al ezilgan dehqonlarning og‘ir hayoti, Qo‘qon xonligidagi qishloqlarning xonavayron bo‘lgan holatininig real kartinasini chizib bera olgan. Shu qatorda bu ijod namunalari Qo‘qon xonligidagi avom xalqning tipik namunasi sifatida, o‘sha davrdagi qishloq aholisining achinarli ahvolini mukammal tasvirlagan desak mubolag‘a qilmaymiz.

Xalqini ko‘rsang agar o‘lasa-yu, qoqu-xarob,
Ochlikdan egilib qomati misli kamalak.
Gar tahorat qilsa qovmi suv topolmay nochor,
Betini qum-la yuvib, yuziga surtar guvalak. [1.52]
Birini egnida yirtig‘ to‘nu ko‘ylaklari tor,
Tomga tappi yopadur (ko‘ksi) ochug‘, ochu nahor,
Aralash erkak ila modalari kunga qator,
Gar tahorat qilur o‘lsa suv topolmay nochor,
Yuzini suv bila yuvib (boshiga) surtar guvalak. [5.30]

Shu bilan birga umumiy o‘rta ta’lim maktablar uchun mo‘ljallangan adabiyot darsliklariga Maxmurning “Hapalak” she’ri bilan birga yangi topilgan “Muxammas”, “Abdulkarim Namangoniy to‘g‘risida hajv”, “Itboqar qozi tilidan”, “Qozi “Muhammad Rajab to‘g‘risida hajv”, ”Dar sifati Hakim Turobiy xazor xalta budur”, “Hoji Niyoz tilidan aytilgan g‘azal” singari she’rlari kiritilgan bo‘lib, bu she’rlar “O‘zbek adabiyoti” xrestomatiyasida nashr etilgan. [3.153-159]

1950-yil Qo‘qon shahrida Po‘latjon Qayumov hamda xalq shoiri Asqarali Hamroaliyeva (Charxiy)larning tashabbusi bilan Maxmur devoni topilgan. Bu qo‘lyozma devonda uning hajviy-yumoristik she’rlari, muxammaslari hamda qasidalari joy olgan. V.Abdullayevning ta’kidlashicha, “O‘zbek adabiyotidagi qasidachilik tarixida sujetli hajviy qasidaning eng yaxshi namunalaridan birini shoir Maxmur yaratgan. Uning “Dar hajvi Xo‘ja Mir Asad” asari qasidai hajviya janriga mansub asardir… Qasida, umuman, biror hodisa-voqea, tarixiy shaxs va boshqalarni maqtash yoki tabiat manzaralarini tasvirlash maqsadida yozilar edi; Maxmur esa qasidalardan satirik obektni tasvirlash uchun foydalanib, satiraning janr jihatidan imkoniyatlarini kengaytirdi va boyitdi. Shuning o‘zi ham har bir masalaga ijodkorona va novatorlik ko‘zi bilan qaraganini ko‘rsatadi. Maxmur bu asarini ham mulammoat uslubida yaratib, undagi o‘zbekcha va tojikcha misralarida satirik obyektning sirini fosh etdi, asl basharasini ochib tashladi va o‘limtik xasis obrazini yaratdi” [7.301-302].

Satirik xarakterdagi janrlar sohasida mana shu kabi novotorlikni Muqumiy, Zavqiy va Nodimlar ijodida ham kuzatish mumkin. Zavqiyning “Dar mazammati zamona”, “Abdurahmon shayton”, “Go‘daslik boy haqida hajv” satiralari, Muqumiyning “Tanobchilar”, “Saylov”, “To‘yi Iqon bachcha” kabi masnaviy va hikoyalar, Nodimning “Xit qildi”, “G‘alati”, *“Maqsudi alarni siym-u zardur”, “Shikoyati paxta”, “Dar mazzammati zamona” kabi g‘azal va muxammaslari* garchi mavzu jihatidan Navoiy satirasidan farq qilsa-da, g‘oyaviy-mazmun jihatidan navoiyvor yaratilgan. Maxmur, Muqumiy, Zavqiy va Nodimlar ijodida bir mavzu, bir satirik obyekt haqida satirik asarlar siklining yaratilishi ham o‘zbek adabiyoti satirasi tarixida yangilik bo‘ldi. Ushbu shoirlar ijodini, asosan, satirik xarakterdagi lirika tashkil etgan. She’riy to‘plam va bayozlarida muxammas, musaddas, musamman, g‘azal, masnaviy, qit’a kabi she’riy janrlar o‘rin olgan. Mumtoz adabiyotda lirikaning asosiy qismini g‘azallar tashkil etadi. Bizga adabiyot nazariyasidan ham ma’lumki, g‘azal janri yuzaga kelgandan buyon to XIX asrga qadar ichki hissiyotlarni yorituvchi shakl sifatida ishlatilgan, ya’ni, odatda, oshiqning ma’shuqaga erisholmagan muhabbat iztiroblarini kuylovchi, botiniy hamda zohiriy ishqni tarannum etuvchi she’riy shakl edi. Ammo bu ijodkorlar

adabiyotimizning hurfikr yo‘nalishdagi vakillari bo‘lgani sabab adabiy shakl bo‘lgan g‘azal janridan o‘zining xalqparvar fikrlarini ifodalash uchun foydalangan. Ularning ba’zi sotsial ahamiyatga ega bo‘lgan hajviy-tanqidiy xarakterdagi she’rlari g‘azal shaklida yozilgan bo‘lib, bu bilan shoirlar XIX asrdagi tuzum ziddiyatlarini ro‘y-rost yoritib bergan. Buni biz Maxmurning “Hapalak”, “Afsofi qozi Muhammad Rajab Avj” (Qozi Muhammad Rajab to‘g‘risida hajv), “G‘azali qoziyi xo‘ja sagbon” (Shahriyora, qoziyi bechora sulton deb hama, Xos sagbon bo‘ldim oxir amru farmon deb hama) [4.96], “Dar hajvi domulla Atoyi Ashtiy” (Domullo Atoyi Ashtiy), “Afsofi qozi Muhammad Zuhur zargar” (Qozi Muhammad Zuhur zargarning sifatlari), “G‘azali Hoji Niyoz” (Hoji Niyozning g‘azali); Nodim Namonganiyning “Xit qildi” (Necha jabru jafo-yu zulm bedod ila har soat, Mani bechorani bu charxi kajraftor xit qildi) [5.25], “Ehtiyoj” (Harchand yuz o‘gursamu so‘ksam kelur yana- Oldimga to‘g‘ri, shilqimu beor ehtiyoj) [5.27] kabi g‘azal shaklida yozilgan lirikasida ko‘rishimiz mumkin. Bunda erishilmagan muhabbat yoki tor ma’nodagi hislar yoritilmagan, aksincha, xon amaldorlari, eksplutator hamda feodalizm hukm surayotgan jamiyat vakillariga nisbatan nafrat, alam va g‘azab motivlari ochib bera olgan. Bu shoirlar lirikasi tiliga e’tibor beradigan bo‘lsak, Maxmurning o‘zi bir she’rini o‘zbek tilida, yana boshqasini tojik tilida yozish bilan cheklanib qolmaydi, bir she’rini har ikki tilda ham erkin yoza olgan. Misol uchun ba’zi muxammaslarida birinchi bandi o‘zbek tilida yozilgan bo‘lsa, ikkinchi bandi esa tojik tilida, hattoki ayrim bandlarini beshinchi qatori o‘zbek tilida yozilgan holatlari ham uchraydi. Bu bilan biz shoir mahorati, til boyligini anglashimiz mumkin.

Xor qilding oqibat har kimki erdi arjumand,
Past etding soyadek, naxliki bo‘ldi sarbalaland,
Barcha fe’ling nosutuda jumla vasfing nopisand,
Yusufi Misrini aylab chohi zindon ichra band,
Piri Kan’on manzilini baytul-ahzon aylading. [4.19]

Ey falak, dar borai mo zulmi behad to bakay?
Mo asiron dar tilismi mardumi bad to bakay?
Bar sari mo roston shamshiri chun mad to bakay?
Yak alam dar borai mo soxtan sad to bakay?
Ey sitamparvar, yuraklar tah-batah qon aylading. [4.18]

Maxmur hamda Nodimlar adabiy tilni xalq tiliga yaqinlashtirishga harakat qilgan, ya’ni xalq tilida keng ishlatiladigan, lekin adabiy tilga kirmaydigan so‘z va iboralarni she’rlarda qo‘llangan bu bilan tilimiz boyishiga katta xissa qo‘shgan. U o‘zining hajviy she’rlarida tanqid qilinuvchi kimsalarni salbiy jihatlarining fosh qilishda, ularga nisbatan o‘quvchida nafrat va g‘azab ifodalashda haqoratli ibora va so‘zlarni qo‘llagan. Ayniqsa, u bunday kimsalarni maishiy buzuqligi, vijdonsizligi, axloqsizligi hamda nomussizligini yoritib berayotganda o‘zini aslo to‘xtata olmagan. Ularni adabiy tilda ishlatilishi kerak bo‘lmagan bunaqa ifodalarni ishlatilishdan maqsadi tanqid qilinayotgan shaxslarning sirini to‘lig‘icha fosh qilish bo‘lgan. Misol uchun lirikasida “ifriqsifat, aft-basharasi, shalg‘om boshidin, paytavasidin salla qilgan, lattadin ayting, shaltoq, badkayfturur, badfurut, ahli qo‘tur, sassig‘ qamal, shilqimi beor” va boshqa shu kabilardir.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, hukmdor tabaqa vakillari hukm surgan davridagi o‘zbek adabiyotida Amir Umarxon, Vazir, Ado, Fazliylar nomi bilan xarakterlanovchi, ular manfaatini kuylovchi “adabiyot vakillari”ga qarshi mehnatkash dehqonlar, hunarmand kosiblar hamda mazlum aholining boshqa tabaqalari manfaatlarini himoyalovchi ilg‘or, ma’rifatparvarlik g‘oyalarini ilgari suruvchi adabiyot namoyandalaridan Maxmur, Muqumiy, Nodim, Gulxaniylarni

sharaf bilan tilga olish o‘rinlidir. Bunday yo‘nalishdagi adabiyot vakillari mehnatkash aholi manfaatlarini kuyladilar, o‘z lirikasi orqali adabiyotga real hayot voqeligini kiritdilar. O‘z asarlarida tuzum manzaralarini yaqqol ochib bera odilar. Bu bilan hukmdor tabaqa vakillar boshqaruvi avj olgan davrdagi o‘zbek adabiyotida mavjud bo‘lgan ilg‘or, taraqqiyparvar yo‘nalishdagi adabiyotning o‘zbek adabiyoti tarixidagi o‘rni va ahamiyatini o‘zlarining satirik xarakterdagi ijod namunalari bilan tasvirlay oldilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Қаюмов А.. Махмур. Ўзбек адабиёти тарихидан материаллар. –Т. 1956. 140 Б.
2. Адабиёт хрестоматияси. –Тошкент: УзССР Уқув-педагогика нашриёти 1952 й., б.153-159.
3. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi. O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. – T.: 2006. 272B.
4. Maxmur. Tanlangan asarlari. O‘zSSR. – T.: Fan 1951. 48 B.
5. Nodim Namangoniy, Tanlangan she’rlar, – T. 1964. 88B.
6. Qo‘qon adabiy muhiti ijodkorlari antologiyasi. – T.: Tamaddun. 2022. 130B.
7. Abdullayev V. O‘zbek adabiyoti tarixi. II kitob – T.1964. 384 B.
8. Валихужаев В. Узбек адабиётшунослиги тарихи. – Тошкент: “Узбекистон” 1993. 156 Б.
9. Buriyeva, F. (2024). Shawkat Rahman's Translation Skills. *Miasto Przyszłości*, *55*, 522-524.
10. Sharipova, S. (2025). Hikmatlarda iqtibos she'riy san'atining qo 'llanilishi. Jahon ilmiy qarashlarini tahlil qilish Xalqaro ilmiy jurnal , 3 (1), 168-171.
11. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda tasavvuf talqining yorqinligi. *Research Focus*, *3*(11), 46-50.
12. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda orifona rux ifodasi. *Prospects and main trends in modern science*, *2*(16), 36-39.
13. Nazarova, H. (2021). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda oriflar timsoli. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *1*(11), 696-701.

“QUTADG‘U BILIK”DA IRSOLI MASAL

Sharipova Sunbula Ahad qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti
sharipovasunbula730@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada turkiy didaktik adabiyotning islomiy manbalardan tashqari yana turkiy dunyoqarashni ifodalovchi qadim umumturkiy ildizlarga ham ega ekanligi “Qutadg‘u bilik” asarida qo‘llanilgan ayrim eski turkiy maqollarni tahlilga tortish orqali izohlangan. Shuningdek, poetik maqsadni amalga oshirishda qo‘llanilgan maqol va masallarning matnga singdirish usullari, irsoli masal she’riy san’atining ifoda usullari haqida mulohazalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar. *“Qutadg‘u bilik”, Yusuf Xos Hojib, irsoli masal, bilim, didaktika, masal, maqol, pandnoma.*

“KUTADGU BİLİK”DE IRSOLI MASAL

Sharipova Sunbula Ahad kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü asistanı

Özet. *Makalede, “Kutadgu bilik” adlı eserde kullanılan bazı eski Türk atasözleri incelenerek, Türk didaktik edebiyatının, İslami kaynakların yanı sıra, Türk dünya görüşünü ifade eden eski Türk kökenlerine de sahip olduğu analiz edilmektedir. Ayrıca atasözleri ve benzetmelerin metne dahil edilme yöntemleri, atasözünün şiir sanatının ifade biçimleri üzerinde durulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *“Kutadgu bilik”, Yusuf Khos Hajib, atasözü, bilgi, didaktik.*

PROVERBS İN “KUTADGU BILIK”

Sharipova Sunbula Ahad qizi,
assistant of the Uzbek-Finnish pedagogical ınstitute

Annotation. *The article analyzes the fact that Turkish didactic literature, in addition to Islamic sources, also has ancient Turkic roots expressing the Turkic worldview by analyzing some old Turkic proverbs used in the work “Kutadgu Bilik”. Also, the methods of incorporating proverbs and sayings used to achieve the poetic goal into the text, and the methods of expression of the poetic art of the irsoli masal are presented.*

Keywords. *“Kutadgu Bili”, Yusuf Khos Hajib, irsoli masal, knowledge, didactics, proverb, pandnama.*

ИРСОЛИ МАСАЛЬ В «КУТАДГУ БИЛИК»

Шарипова Сунбула Ахад кизи,
ассистент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье анализируется тот факт, что турецкая дидактическая литература, помимо исламских источников, имеет также древнетюркские корни, выражающие тюркское мировоззрение, путем анализа некоторых древнетюркских пословиц, использованных в произве-дении «Кутадгу билик». Также рассматриваются способы включения пословиц и пословицы в текст, а также способы выражения поэтического искусства пословицы.*

Ключевые слова. *«Кутадгу билик», Юсуф Хос Хаджиб, пословица, знание, дидактика, пословица, поговорка.*

O‘zbek mumtoz adabiyotining islomiy asoslarga tayanishi uning milliyligini inkor etmaydi. Ulug‘ shoir-u adiblarimiz asarlarini milliy tilda yozgani, ularda turkiy millatga xos e’tiqod, ruhiyat, dunyoqarash aks etgani buning isbotidir. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilik” masnaviysi, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘ati-t-turk” asari turkiy-islom davri adabiyotining ilk buyuk asarlaridir. Xoja Ahmad Yassaviy ham qoraxoniylar davrida yashab ijod etdi. U o‘zining “Devoni hikmat” va boshqa pand-u nasihatlari bilan dovrug‘ qozondi.

Keyinchalik turkiy adabiyotda “Hibat-ul-haqoyiq”, “Turkiy Tafsir” singari asarlar yaratildi. Qur’oni karimning turkiy o‘girmalari ham ilk bor qoraxoniylar davrida yuzaga keldi [2:4].

Didaktik adabiyotimizning dastlabki nodir namunalaridan hisoblangan “Qutadg‘u bilik” ham islomiy falsafa bilan bir qatorda qadim umumturkiy ruhiyatni, dunyoqarashni o‘zida ifoda etadi. Yusuf Xos Hojib asarning ba’zi o‘rinlarida o‘z fikrlarini dalillash maqsadida turkiy maqollar, masallarga murojaat etganligi fikrimizni asoslaydi.

Mashhur sharqshunos Shibliy Nu’moniy “She’r ul-Ajam” kitobida shunday yozadi: “G‘arb ham o‘z adabiyoti latofati bilan faxrlanadi, ammo bu adabiyot namoyandalari o‘z fikrlarini to‘liq bayon etish uchun eng kamida uch-to‘rt misra yaratishga majburdirlar, holbuki Ajam she’riyati tarixida bir misra yoki baytga ikki-uch va hatto undanda ko‘proq ma’nolarni singdirish odatiy holga aylangandir”. Sharq shoirlarining so‘z san’atida bunday ulkan muvaffaqiyatga erishganliklariga, bir tomondan, tilning ichki imkoniyatlari va so‘zlarning ko‘pma’noligi, ikkinchi tomondan, tasvir

vositalari, adabiy usul va she’riy san’atlardan mahorat bilan foydalana olganliklari sabab bo‘lgan [4:100]. Ma’lumki, mumtoz adabiyotimizda baytda maqol yoki hikmatli so‘z keltirish **“***irsoli masal”, “aqd”* kabi she’riy san’atlarni yuzaga keltiradi. Har ikki she’riy san’at turida ham poetik maqsadni ro‘yobga chiqarish uchun (fikrlarni dalillash, o‘xshatish va h.k.) maqol va matallar keltiriladi. Adabiyotshunos Y.Is’hoqov she’riyatimiz tarixida maqol, matal va hikmatli iboralarning poetik maqsad uchun ishlatilishi ya’ni irsoli masal, asosan, uch usulda o‘ziga xos tarzda ro‘yobga chiqishini aytib o‘tgan. Bular:

1. Keltirilayotgan maqol yoki matalga “*masaldur”, “aytilur*” yoki *“masaldurkim”* so‘zi yordami bilananiq ishora qilinadi yohud keltirilayotgan gap yoki iboraning manbaiga *“derlar”, “ayturlar”* kabi vositalar bilan ishora qilinadi, uning xalq orasida ma’lum va mashxur ekanligi ta’kidlanadi.

2. Maqol yoki matal aynan keltiriladi.

3. Maqol yoki matalning mazmuni saqlangan holda, uning shakli bir oz o‘zgartiriladi yohud she’riy vazn talabi bilan yangicha shaklda ifodalanadi [5:20].

“Qutadg‘u bilik”da keltirilgan maqol va masallarni tadqiq etish mobaynida yuqorida ko‘rsatilgan har uch xususiyatni uchratishimiz mumkin. Jumladan, adib bilim va uning foydasi haqida mulohaza yuritar ekan, bilimli va bilimsiz kishilarni taqqoslaydi:

Uqush ul sengar edgu andlig‘ adash,
Bilig ul sanga bag‘irsaq kadash.
Biliksizka bilgi qilichni yag‘i,
Adin bo‘lmasa tab bu ikki chog‘i. [7:311]

Baytlar mazmuni quyidagicha: Zakovat sen uchun ezgu ontli do‘stdir, bilim esa mehribon qarindosh. Bilimsiz kishiga bilganlari va qilmishlari yovdir, shu ikki yovning o‘zi unga kifoyadir. Keltirilgan qiyosga asos ularoq quyidagicha “*turkiycha masal”*ni keltiradi:

Munar mengzatu keldi turkcha masal,
O‘qig‘il muni sen kangul ogka al.
Uqushlug‘ kishika eshi tab uqush,
Biligsiz kishika ati tab sukush. [7:311]

Ya’ni: turkchada bunga o‘xshash bir masal bor, sen uni qalbingga joylagin: Zakovatli kishi uchun zakovati yetarli, bilimsiz kishining oti faqat tahqirga loyiqdir.

Asarning Tabg‘ach Bug‘ro Qoraxonga bag‘ishlangan bobida ham eski turkiy maqollardan biri keltirilgan:

Edi kechki so‘z ul masalda kelir,
Ata o‘rni, ati o‘g‘ulqa qolur. [7:298]

Ya’ni: Masalda keladigan juda eski ta’bir bor, Otaning o‘rni va oti o‘g‘ilga qoladi. Ushbu maqolning hozirgi kunda *“Ot o‘rnini toy bosar, Ota o‘rnini - o‘g‘il”* shaklidagi ko‘rinishi mavjud. Mahmud Koshg‘ariy o‘zining “Devonu lug‘otit turk” asarida mazkur maqolning o‘ziga xos ko‘rinishlarini keltirgan. Jumladan, u yerda “*Uluq yag‘iri o‘g‘ulqa qalir” ya’ni “ot kuragidagi yag‘ir bolalariga meros bo‘lib qoladi”* degan maqol mavjud.

Masal keldi turkcha mungar mengzatur,
Ani so‘zladim men muniu yangzatur,
Ukush ko‘rki so‘z ul bu so‘z o‘k telim,
Kishi ko‘rki yuz ul, bu yuz ko‘rki ko‘z. [7:107]

Ya’ni: bunga o‘xshatadigan turkchada bir masal bor, bunga shu masalni moslab so‘zladim. Zakovat ko‘rki so‘zdir, bu tilning ko‘rki so‘zdir. Kishining ko‘rki yuzdir, yuzning ko‘rki ko‘zdir.

Bilig qadrini ham biliglig bilar,
Guhar qadrini ham guhar-o‘q bilar. [7:29]

Mazmuni: bilim qadrini bilimli biladi, gavhar qadrini gavhartarosh biladi. Bu bugungi “*Zar qadrini zargar biladi”* maqolining qadimiy variantidir.

Asarda ba’zan maqollar mazmuni butun bayt yoki baytlarga singdirib yuborilganligining guvohi bo‘lamiz. She’riyatda maqol har doim ham o‘zgarishsiz qo‘llanavermaydi. Yuqorida

ta’kidlaganimizdik, maqol yoki matalning mazmuni saqlangan holda, uning shakli bir oz o‘zgartiriladi yohud she’riy vazn yoki qofiya talabi bilan yangicha shaklda ifodalanadi:

O‘gush so‘zlama so‘z birar ***so‘zla az****,*

O‘gush so‘z tugunin bu bir so‘zda yaz. [7:169]

Ya’ni: Talay so‘z so‘zlama, biroz oz so‘zla, talay so‘zning chigalini shu oz so‘zda yoz. Bu bugungi o‘zbek tilida keng iste’molda bo‘lgan “*Oz so‘zla, soz so‘zla”* maqoliga mos keladi.

G‘arb va Sharq xalqlari, jumladan, turkiy xalqlar adabiyotida didaktika uzoq tarixga ega. O‘zbek mumtoz adabiyotidagi didaktikaning dastlabki yirik namunalari Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" dostonlari matni bilan tanishar ekanmiz turkiy didaktik adabiyotning ikki muhim manba - turkiy dunyoqarashni ifodalovchi unsurlar va islomiy g‘oayalar asosida shakllanganligiga guvoh bo‘lamiz. Shu ikki asosiy g‘oyalar uyg‘unlashtirilgan holda didaktik matn mazmuniga yuqori mahorat bilan singdirilib yuborilgan. Bu esa qator timsollar va badiiy san’ay xillarining yuzaga kelishiga yoki mavjudlarining mazmunan boyishiga olib kelgan. Aqd, ishora, iqtibos, talmeh kabi she’riy san’atlar fikrimizni dalillaydi. Didaktikaga xos bo‘lgan xususiyatlardan Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg‘oniy, So‘fi Olloyor, Huvaydo, Haziniy kabi tasavvuf namoyandalari ham samarali foydalanganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rahmonov N. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrlardan XV asrning birinchi yarmigacha). O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2014. B. 222
2. Sodiqov Q. Qoraxoniylar davri turkiy yozma yodgorliklari tili. – T.: “Akademnashr”. 2025. B. 360
3. Vohidov R.J., Eshonqulov N.R. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. 1-qism. -T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2006. B. 196
4. Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадиий талқини. Филология фанлари бўйича PhD диссертацияси. – Самарқанд. 2017, B. 160
5. Исҳоқов Й. Сўз санъати сўзлиги. – T.: “Зарқалам”. 2006. B. 128
6. Хожиаҳмедов А. Шеърий санъатлар ва мумтоз қофия. -T.: “Шарқ”. 1998, B. 160
7. Юсуф Хос Хожиб. Кутадғу билиг. – T.: “Фан”. 1972. B. 965
8. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.
9. Sharipova, S. (2025). Hikmatlarda iqtibos she'riy san'atining qo 'llanilishi. Jahon ilmiy qarashlarini tahlil qilish Xalqaro ilmiy jurnal , 3 (1), 168-171.
10. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
11. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda tasavvuf talqining yorqinligi. *Research Focus*, *3*(11), 46-50.
12. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda orifona rux ifodasi. *Prospects and main trends in modern science*, *2*(16), 36-39.
13. Nazarova, H. (2021). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda oriflar timsoli. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *1*(11), 696-701.

O‘ZBEK MUMTOZ SHE’RIYATIDA RUHIYAT TASVIRI MASALASI VA UNING O‘RGANILISHI

Shukurova Amira Abduxakimovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti doktoranti (PhD)
amirashukurova041@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bugungi adabiyotshunoslikdagi dolzarb masalalardan biri - o‘zbek mumtoz she’riyatida ruhiyat tasviri masalasi, uning o‘rganilish tarixi hamda o‘zbek adabiyotshunosligida amalga oshirilgan ishlar haqida atroflicha mulohaza yuritiladi. Mumtoz she’riyatda ruhiyat tasviri lirik janrlar imkoniyati tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar. *Bobur, she’riyat, ruhiyat, tahlil, tasvir, adabiyot, psixologizm, poetika.*

THE ISSUE OF THE PORTRAIT OF THE SPIRIT IN UZBEKISTAN’S CLASSICAL POETRY

Shukurova Amira Abdukhakimovna*,*
PhD student of the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Annotation. *In this article, one of the current issues in today's literary studies the issue of the image of the psyche in the Uzbek classical poetry, the history of its organization, and the work carried out in Uzbek literary studies is discussed in detail. The possibility of lyrical genres of spiritual depiction in classic poetry is analyzed.*

Key words. *Babur, shariat, spirituality, analysis, image, literature, psycho-logism, poetics.*

ПРОБЛЕМА ОБРАЗА ДУХА В КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ УЗБЕКИСТАНА И ЕГО ИЗУЧЕНИЕ

Шукурова Амира Абдухакимовна,
Докторант (PhD) Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье всесторонне рассматривается одна из самых актуальных проблем современного литературоведения – изображение психики в узбекской классической поэзии, история ее изучения и работы, проводимые в этой области в узбекском литературоведении. Анализи-руются возможности лирических жанров для изображения психики в классической поэзии.*

Ключевые слова*. Бабур, поэзия, психология, анализ, образ, литература, психологизм, поэтика.*

ÖZBEKİSTAN'IN KLASİK ŞİİRİNDE MANEVİYATIN PORTRESİ SORUN VE ÇALIŞMASI

Şukurova Amira Abdukhakimovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde doktora öğrencisi (PhD)

Özet. *Bu makale, çağdaş edebiyat araştırmalarının en acil konularından biri olan Özbek klasik şiirinde ruhsallığın tasviri, bu konunun incelenmesinin tarihi ve Özbek edebiyat araştırmalarında yürütülen çalışmalar hakkında kapsamlı bir tartışma sunmaktadır. Muratöz'ün şiirinde ruhsal durumu lirik türlerin anlatma olanağı incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler*. Babür, şiir, maneviyat, analiz. psikolojizm. şiirsellik. görüntü, edebiyat.*

Ruhiyat muammosini tadqiq etish bir qancha sohalarning asosiy predmeti hisoblanadi. Psixologiya, estetika, tibbiyot, adabiyotshunoslik kabi sohalarda bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Adabiyotning asosida inson obrazi turar ekan, uning ruhiy olamini kashf etish ijodkorning bosh maqsadi hisoblanadi. Ijodkor mahorati ham bevosita inson qalbining kechinmalarini qay darajada tasvirlay olishi bilan belgilanadi [5, 3]. Inson va uning tabiati, qalbi, ruhiyati haqiqatini kashf etishda hech bir soha adabiyot bilan tenglasha olmaydi, uning o‘rnini bosa olmaydi [7, 50]. O‘zbek adabiyotshunosligida ruhiyat tasviri masalasi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu mavzu o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan psixologik tasvir, badiiy psixologizm, she’riyatda ruhiyat tasviri shakllarida tadqiq etila boshlandi. O‘zbek mumtoz adabiyotida lirik asarlarda ruhiyat tasviri masalasi adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan bir qancha nomzodlik, doktorlik dissertat-siyalarida turli aspektlarda tahlil etilgan.

Bu sohada B. Sarimsoqovning “Dostonlarda psixologik tasvirning xarakteri haqida ba’zi mulohazalar”, Y.Qosimovning “O‘zbek she’riyatida poetik fikrning yangilanish jarayoni”, B.Aliyevning “Hozirgi o‘zbek lirikasida davr va qahramon talqini”, B.Norboyevning “Hayotni poetik talqin etish tamoyillari va mahorat muammolari”, N.Umirzoqovaning “Usmon Nosir she’riyatida ruhiyat tasviri”, A.Abdurahmonovning “O‘zbek she’riyatida nur, rang va ruhiyat tasviri poetikasi” nomli doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari lirik asarlarda ruhiyat tasviri masalasi tadqiq etilgani bilan diqqatga sazovor.

Garchi o‘zbek adabiyotshunosligi ilmiy davralarida psixologizm hamda ruhiyat bilan bog‘liq tushunchalar XX asrning o‘rtalarida e'tirof etila boshlagan bo‘lsa-da, shaxs ruhiyati talqini va tahlili Sharq mumtoz adabiyoti vakillari ijodida ham yetakchi o‘rinni egallagan [1, 392]. H.Jo‘rayevning “Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik talqinlari” nomli doktorlik dissertatsiyasining IV bobi1-faslida “Ruhiy tahlil va individuallik” masalasi yoritiladi. Mazkur dissertatsiyada o‘zbek mumtoz she’riyatida ruhiy-ma’naviy kechinmalarning tasviri Alisher Navoiy ijodi misolida tadqiq etilgan. Adabiyotshunos Navoiy ijodida lirik qahramon-oshiqning ruhiy psixologik holatini tasvirlash mahoratini tahlil qilib, shoir badiiyatining yuksak poyalarga ko‘tarilishida salaflarning o‘rni beqiyosligini ko‘rsatib, Atoiy, Mavlono Lutfiy, Sakkokiylar ijodida ham ruhiy – psixologik tahlilning ajoyib lirik namunalarini ko‘plab uchratish mumkinligini e’tirof etadi.[5,196] Alisher Navoiyning nafaqat lirik asarlarida, balki epik dostonlarida ham inson ruhiyatining sirlari ochiladi. Jumladan, “Layli va Majnun” dostonidagi qahramonlarning ruhiy holati tasviri, tabiat manzaralarining ramziy-majoziy mohiyat kasb etishi, tush lavhalarining kelajakdan xabar berishini ko‘rish mumkin. Bu doston G.Mashrabova tomonidan “Navoiyning “Layli va Majnun dostonida ruhiyat tasviri” nomli tadqiqotida atroflicha tahlil etilgan [6, 25]. Sharqning buyuk shoiri tomonidan badiiy psixologizmning xilma-xil usul va vositalari qo‘llash mahorati yuqoridagi ilmiy ishlarda yoritiladi.

O‘zbek mumtoz adabiyotining Navoiydan keyingi vakili Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham ruhiyat tasviri o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bobur ijodida ruhiyat tahlili masalasi I.I.Sulaymonovning “Boburnoma” da g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatining badiiy tasviri” nomli doktorlik dissertatsiyasida tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotda “Boburnoma” voqealari tasvirida o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy hayotida ko‘zga ko‘ringan alohida shaxslarning mavqeyi, xarakterlar yaratishdagi ranginlik, g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatini tasvirlashdagi betakrorlik, tasvir etilgan ziddiyatlar zamiridagi jasorat va qo‘rqoqlik, mardlik va xiyonat, g‘oliblik shukuhi va mag‘lublik iztirobi tahlil etiladi. Tarixiy shaxslar ruhiyatidagi murakkab holatlar, psixologik jarayonlar, qahramonlar ma’naviy olami keng rakursda yoritiladi. Olim “Boburnoma”da tasvirlangan shaxslarning zohiriy va botiniy olamida sodir bo‘lgan g‘oliblik va mag‘lublik ruhiy holati tasvirini ochib berish asnosida quyidagi jihatlarni tahlil etadi:

- o‘rganilayotgan davrda shaxsning ruhiy holati: og‘ir damlarda o‘zini tuta bilishi yoki harakatini boshqara olmasligi hollari tarixiy faktlar asosida tahlil etilgan;
- “Boburnoma” da ko‘plab tarixiy shaxslar ta’rif va tavsif etilishi ularning ruhiy holati, barqaror va beqaror siyosiy muhitda bir ruhiy holatdan ikkinchi holatga o‘tishi, bir zumda g‘oliblik nashidasini surishi va mag‘lublikning achchiq alamini tortishi kabi masalalar yoritilgan;

- e’tiqodiy qarashlarda g‘oliblik va mag‘lublik masalasining talqin etilishi ruhoniyat kishilari (tasavvuf arboblari, shayxlar, ulamolar) misolida tahlil etilgan [9, 12].

Zahiriddin Muhammad Bobur she’riyatida ham lirik qahramon ruhiy holati, ma’naviy - ruhiy olami ifodasi to‘rt misradan iborat ruboiydan tortib g‘azal, masnaviylarida ham yorqin aks etadi. Bobur mahorati tufayli ularda insonning butun boshli taqdiri, qismati ifodalab beriladi. O‘ziga xos timsollar va xarakterlar tizimi yaratiladi:

Eykim, quyosh ul yuzung, hilol ul qoshtur,
Po‘loddur ko‘nglungu bag‘ring toshdur.
Nomamg‘a agar yaxshi javobing yo‘qtur,
So‘kmak bila yod aylasang ham xushtur. [2,66]

Ushbu ruboiyda ikki asosiy – oshiq va mahbuba obrazi mavjud. Ammo ularning nomi biror joyda tilga olinmagan. Shunga qaramasdan timsollarning tashqi qiyofasi, fe’l-atvori va ruhiy holati manzaralari mukammal tasvirlangan. Birinchi misradagi “yuzung quyosh”, “qoshing hilol” degan o‘xshatishdanoq, gap mahbuba haqidaligi va uning go‘zalligi anglashiladi. Tashqi qiyofasi tasavvur etiladi. Ikkinchi misrada esa uning ichki olami ochib beriladi: “Ko‘ngli po‘lat, bag‘ri tosh”. Demak, u nomehribon, ko‘ngli qattiq. Shu o‘rinda, Boburning xalq so‘zidan unumli va o‘rinli foydalanish mahorati namoyon bo‘ladi. Tilimizda “bag‘ri tosh” iborasi qo‘llaniladi va ma’nosi tushunarli. Ammo shoir uchun bu jumla yetarli emas. Undagi ma’noni yanada kuchaytiradi. Mahbuba ko‘nglini po‘latga – yanada qattiqroq jismga ham mengzaydi. Bu bilan yorining nomehribonligini o‘quvchi tasavvurida yanada aniqroq tasvirlab beradi. Uchinchi va to‘rtinchi misralarda lirik obrazning ruhiy holati, muomala-munosabati oydinlashadi. Oshiqning yozgan maktubiga bag‘ritosh mahbuba javob qaytarmaydi. Oshiq yaxshi bo‘lsa-da, yomon bo‘lsa-da, undan mujda kutadi. Yaxshi xabar bo‘lmasa ham hech bo‘lmasa urushib bo‘lsa-da yodlashini, eslashini undan iltijo qiladi. Ko‘rinadiki, Bobur insonning ichki dunyosini, qalb olamini atigi to‘rt misrada yoritib bera oladi [3,5].

Mumtoz she’riyatda ruhiyat ifodasi va she’riy janrlar imkoniyati, Bobur devonida “narrativ” – muallif ruhiy muloqotining tutgan o‘rni, muallif dunyoqarashi va lirik qahramon ruhiyati tasvirida uyg‘unlik, bu masalalarni davr voqe’ligi nuqtayi nazaridan baholash kabi bir qator masalar borki, bular adabiyotshunoslikni yangi ma’lumotlar bilan boyishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, adabiyotshunoslikda ruhiyat tasviri masalasi XX asrdan boshlab kun tartibiga chiqa boshlagan bo‘lsa-da, uning tarixiy ildizlari o‘zbek mumtoz adabiyotiga borib taqaladi. Keyingi tadqiqotlarimizda Bobur she’riyatidagi ruhiyat tasviri masalasi, Bobur devonida lirik qahramon ma’naviy-ruhiy olamining ifodalanishi, poetik obraz yaratish mahoratini yaxlit tarzda tadqiq etishni maqsad qilganmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaeva D. Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va masalaning tarixi. Scientific Journal Impact Factor. 2021, iyul.
2. Azimjonova S. Boburning hind devoni. – T.: Fan, 1966, B.127.
3. Adizova I. Bobur tafakkurida mavjlangan daryo. Monografiya. – T.: BookMany Print, 2023, B.156.
4. Is’hoqov Y. Navoiy poetikasi. – T.: Fan, 1983, B.167.
5. Jo‘rayev H. Alisher Navoiy lirikasida voqelik va uning poetik tahlili. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T. 2008 B.131.
6. Машрабова Г. Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достонида руҳият тасвири. – Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2003.
7. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – T.: Ma’naviyat, 2000. B.98
8. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediya. – T.: Sharq, 2014. B.744.
9. Sulaymonov I. “Boburnoma» da g‘olib va mag‘lub shaxs ruhiy holatining badiiy tasviri. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya. – S. 2020 B.280.
10. Umirzoqova N. Usmon Nosir she’riyatida ruhiyat tasviri. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T. 2005 B.131.

11. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.
12. Sharipova, S. (2025). Hikmatlarda iqtibos she'riy san'atining qo 'llanilishi. Jahon ilmiy qarashlarini tahlil qilish Xalqaro ilmiy jurnal , 3 (1), 168-171.
13. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482
https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
14. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda tasavvuf talqining yorqinligi. *Research Focus*, *3*(11), 46-50.
15. Nazarova, X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda orifona rux ifodasi. *Prospects and main trends in modern science*, *2*(16), 36-39.

XAMSACHILIK AN’ANASI VA ISHQIY DOSTONLARNING UNDAGI O‘RNI (Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” hamda Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonlari misolida)

Tohirova Fariza Rustamjon qizi,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
toxirovafariza@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda Xamsachilik an’anasi Sharq adabiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u turli davrlarda ijod qilgan shoirlarning beshlik asar yaratish an’anasini ifodalashi ko‘rib o‘tiladi. Ushbu an’ana, ayniqsa, ishqiy dostonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular orqali muhabbat, axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar va hayotiy haqiqatlar aks ettiriladi. Xamsachilikning bir necha vakillari Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqa ko‘plab shoirlarning ijodida ishqiy dostonlar markaziy o‘rin tutgan bo‘lib, bu asarlar adabiy-estetik jihatdan yuksak darajada namoyon bo‘lgan. Ushbu maqolada xamsachilik an’anasining shakllanishi, rivojlanishi va undagi ishqiy dostonlarning o‘rni tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *xamsachilik, an’ana, ishqiy doston, Sharq adabiyoti, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, adabiy-estetik tahlil.*

HAMSE GELENEĞİ VE AŞK DESTANLARININ BUNDAKİ YERİ (Ali Şir Nevai’nin “Ferhat ve Şirin” ile Abdurrahman Cami’nin “Yusuf ve Züleyha” destanları örneğinde)

Tohirova Fariza Rustamjon qizi
Semerkand devlet üniversitesi temel doktora öğrencisi

Özet. *Bu tezde, Hamsacılık geleneğinin Doğu edebiyatının önemli yönlerinden biri olduğu ve farklı dönemlerde yaratılan şairlerin beşlik eser yaratma geleneğini temsil ettiği ele alınmaktadır. Bu gelenek, özellikle aşk destanlarıyla yakından ilişkilidir ve bunlar aracılığıyla aşk, ahlaki değerler, insani nitelikler ve yaşam gerçekleri yansıtılır. Beşlik sanatının birkaç temsilcisi olan Abdurahman Jami, Ali Şir Nevai ve diğer birçok şairin eserlerinde aşk destanları merkezi bir yer tutar ve bu eserler edebi ve estetik açıdan yüksek bir düzeyde ifade edilir. Bu makalede, hamsacılık geleneğinin oluşumu, gelişimi ve aşk destanlarının rolü analiz edilecektir.*

Anahtar kelimeler*: hamsacılık, gelenek, aşk destanı, Doğu edebiyatı, Abdurahman Cami, Alişir Nevai, edebi-estetik analiz.*

ТРАДИЦИЯ ХАМСА И РОЛЬ ЛЮБОВНЫХ ДАСТАНОВ В НЕЙ (На примере поэм Алишера Навои «Фархад и Ширин» и Абдурахмана Джами «Юсуф и Зулейха»)

Тохирова Фариза Рустамжон кизи,
Самаркандский государственный университет, докторант

Аннотация. *В данном тезисе рассматривается традиция хамса как одно из важных направлений восточной литературы, выражающее традицию создания пятерицы произведений поэтами разных эпох. Эта традиция особенно тесно связана с любовными поэмами, через которые отражаются любовь, нравственные ценности, человеческие качества и жизненные истины. В творчестве нескольких представителей хамса, таких как Абдурахман Джами, Алишер Навои и многих других поэтов, любовные поэмы занимают центральное место, и эти произведения достигают высокого литературно-эстетического уровня. В данной статье анализируется формирование и развитие традиции хамса, а также роль любовных поэм в ней.*

Ключевые слова. *Хамса, традиция, любовная поэма, восточная литература, Абдурахман Джами, Алишер Навои, литературно-эстетический анализ.*

THE TRADITION OF KHAMSA AND THE ROLE OF ROMANTIC EPICS WITHIN IT (Illustrated by Alisher Navoi’s “Farhod and Shirin” and Abdurahman Jami’s “Yusuf and Zulaikha” epics)

Tohirova Fariza Rustamjon qizi,
doctoral student at Samarkand state university

Abstract. *This thesis examines the Khamsa tradition as one of the significant trends in Eastern literature, which represents the practice of creating quintets by poets from various periods. This tradition is particularly closely associated with romantic epics, through which love, moral values, human virtues, and life truths are reflected. Romantic epics occupied a central place in the works of several representatives of the Khamsa tradition, including Abdurahman Jami, Alisher Navoi, and many other poets, with these works demonstrating high literary and aesthetic quality. This article analyzes the formation and development of the Khamsa tradition and the role of romantic epics within it.*

Keywords*: Khamsa tradition, romantic epic, Eastern literature, Abdurahman Jami, Alisher Navoi, literary-aesthetic analysis.*

Xamsachilik Sharq adabiyotida o‘ziga xos adabiy hodisa bo‘lib, u epik an’analarning chuqur ildizlariga ega. O‘zida Sharqning mumtoz hikmatsevarligi, ishqning ilohiy yolqini-yu betakror hayotiy-falsafiy qarashlarning badiiy in’ikosini mujassamlashtirgan ushbu jamlanma turkum doimo e’tibor va e’tirofda. Garchi ilk “Xamsa” Nizomiy Ganjaviy tomonidan aniq bir niyat va reja asosida yozilmagan bo‘lsa-da oxir-oqibat bu jamlanma zamonlar silsilasining eng mashhur va mazmundor topilmasiga aylandi. Aynan Xusrav Dehlaviyning “Xamsa”sidan so‘ng an’ana tusiga kirgan xamsanavislik o‘z taraqqiyot yo‘li davomida yuzlab havaskorlarni ko‘rgan bo‘lib, ularning ayrimlari bu vazifani mukammal uddalay oldilar. Bu borada Nizomiy Ganjaviyning beshlik asarlari keyingi shoirlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilgan. Xamsachilik an’anasining rivojlanishi jarayonida har bir shoir o‘ziga xos uslub va badiiy yondashuvni olib kirdi. Ammo xamsalardagi didaktika va axloqiy-falsafiy mazmun masalasi ustuvor bo‘lib qolaverdi, xamsachilikdagi har qanday doston bu qat’iy tamoyil asosiga quriladi. Xamsanavislikda bu borada ishqiy dostonlar muhim o‘rin egallashini ularning hajman kattaligi va mazmunan kengligi orqali ham ko‘rish mumkin.

Umuman olganda, ushbu turkum dostonlarining barchasi bir-biridan mazmun koʻlami va uslubi bilan ajralib turadi, biroq aynan ishqiy mavzudagi dostonlar syujet jihatdan bir-biriga juda oʻxshash. Birgina Xusrav va Shirin mojarolariga bagʻishlangan dostonlarning soni Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviydan boshlab 100 dan oshadi, barchasiga asos esa Nizomiy Ganjaviyning “Xusrav va Shirin” dostonidir. Garchi ularda syujet oʻxshash boʻlsa-da har bir ijodkor unda oʻz soʻzini aytishga intilgan. Bu borada esa Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni haqiqiy yangilik edi. Ushbu doston xamsachilik tarkibida muhim oʻrin tutib, unda nafaqat muhabbat mavzusi yoritiladi, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy ideallar va falsafiy mushohadalarni ham aks ettiradi. Ushbu dostonda sevgi ramziy ma’noga ega boʻlib, u ilohiy ishq va ma’rifiy haqiqat bilan uygʻunlashtiriladi. Farhod va Shirin oʻrtasidagi muhabbat oddiy dunyoviy sevgi emas, balki ilohiy haqiqat sari yoʻl sifatida aks ettiriladi. Farhodning Shirin uchun tosh kesib, suv chiqarishi ramziy ma’noga ega boʻlib, u muhabbat yoʻlida insonning jismoniy va ma’naviy sinovlardan oʻtishini anglatadi.

Farhod gʻam tortar, magar oshiq ani,
Kim najot istar anga dard ichra oni.[3, 86 b]

Bu misralar orqali Navoiy muhabbatni insonni poklaydigan va uni yuqori martabaga koʻtaradigan kuch sifatida tasvirlaydi. Farhod muhabbat tufayli nafaqat fidoyi boʻladi, balki ma’naviy yetuklik sari yoʻl oladi. Farhod obrazi faqatgina oshiq qahramon sifatida emas, balki ijtimoiy oʻzgarishlarni amalga oshiruvchi, insoniyatga manfaat yetkazuvchi shaxs sifatida ham gavdalanadi. Uning togʻni teshib suv chiqarishi – muhabbatning jamiyat uchun ham foydali boʻlishi mumkinligini koʻrsatadi. Bu yerda sevgi va fidokorlik shunchaki shaxsiy his-tuygʻu emas, balki umumbashariy qadriyat sifatida talqin etiladi.

Farhod erdi, senga shodlik tuhfa,
Biroq dunyo ichra boʻlmadi vafo.[3, 91 b]

Bu satrlarda Navoiyning dunyo va muhabbat haqidagi falsafiy qarashlari koʻrinadi. Muhabbat fidokorlik va shijoat orqali insonni yuksaklikka olib chiqadi, biroq dunyoning bevafo ekani ham unutilmaydi. Dostonning badiiy jihatlari ham nihoyatda goʻzal. Navoiy tashbeh va tamsillardan mohirona foydalanadi. Shirin goʻzallik timsoli boʻlsa, Farhod kuch-qudrat va matonat timsolidir. Lekin muhabbat faqat tashqi husn yoki jismoniy kuch emas, balki ruhiy kamolot bilan ham bogʻliq ekanini shoir koʻrsatib oʻtadi. Ishq bahor kabi koʻngillarni ravshanlashtiradi, lekin har qanday bahorning oʻz qish fasli borligi kabi, har bir muhabbat ham sinovlarga duch keladi. Bu esa inson hayotidagi real voqelikni aks ettiradi. Navoiy Farhodni ilohiy ishqqa intiluvchi oshiq(solik) Shirinni esa ilohiy ishq mazhari sifatida gavdalantiradi va bu ishqni doston nihoyasiga qadar ezgulik yoʻlida tarbiyalab boradi: “Majoziy ishq jarayonida oshiq obdan sinovdan oʻtadi, uning tani bir quruq xasday boʻlib qoladi va haqiqiy ishq “barqi choqilgʻoch”, zumda yonib kulga aylanadi, ya’ni oshiq ruhi qutulib, abadiyat – vahdoniyatga erishadi. Farhod ana shu jarayonni bosib oʻtishi, ishqi majoziy oʻtida oʻrtanmogʻi darkor, deb xabar beradi Suqrot. Ammo ishqi majoziy “mazhar”siz sodir boʻlmaydi” [4, 105 b.]. Oshiq mazharni koʻrgach oʻzligini unutadi, ishq oʻtidagi yonish-kuyishlar, mazhar firogʻi uning qalbini poklaydi: “Farhodning majoziy ishqi uchun “mazhar” Shirindir. Mazhar Vujudi Mutlaqning sifatlari va beintiho Husnning qudratini namoyish etadi, u mir’ot yoki oraz, ilohiy fayz ayonlashgan obyekt. Husn va Ishq tortilishi (Navoiy buni “kashish” deydi), oʻzaro mojarolari ushbu dostonda Farhod va Shirin timsolida davom etgan [7, 95 b.]. Navoiy dostonda Farhod misolida har kim intilishi lozim boʻlgan ilohiy muhabbatni, axloqiy yetuklikni va jamiyatdagi ma’naviy tamoyillarni yoritib beradi. Navoiy ijodida ishqiy dostonlar nafaqat romantik tuygʻularni, balki ma’naviy kamolot sari intilishni ifodalaydi.

Xamsanavislikning 3 mashhur dargʻalari aynan shu mavzu va deyarli bir xil obrazlarni asos qilib oldilar, biroq Abdurahmon Jomiy bu obrazlarning “eskirgan”ligini inobatga olib, yangi va haqqoniyroq qissani tanlashga qaror qiladi: “… muallif “Yusuf va Zulayho” syujetiga murojaat etar ekan, nega aynan uni tanlaganligini, uning ustunligi nimada ekanligini imkon qadar kuchliroq va asosliroq tarzda koʻrsatishga intiladi. Bu borada Jomiyning ikkita rad qilib boʻlmaydigan argumenti mavjud:

– “ahsan vajh” (eng go‘zal sabab) ya’ni Allohning o‘zi eng go‘zal deb atagan qissani chetlab boshqa mavzuda asar yozish noo‘rin;

– har qanday ishqiy sujetning ikkita asosi mavjud, bu ma’shuq husni va oshiq iztiroblari, dardi. Jomiyning talqinicha, ayni shu ikki jihatda Yusuf va Zulayho qissasi tengsiz”. Bunda dostonning o‘zida shunday yoziladi:

Zi ma’shuqon chu Yusuf kas nabuda,
Jamolash az hama xubon fuzuda.
Zi xubon har kiro soni nadonand,
Zi avval Yusufi sonish xonand.
Nabud az oshiqon kas chun Zulayho,
Ba ishq az jumla bud afzun Zulayho… [6, 13 b.]

Mazmuni: Ma’shuqlar orasida Yusufga teng keladigani yo‘q, zero uning jamoli barcha go‘zallardan ustundir. Olamda birinchi bo‘lgan har qanday go‘zalni “ikkinchi Yusuf” deb atashadi. Oshiqlar orasida Zulayxodek kishi yo‘q, Ishqda u barchadan ustun edi. Doston o‘zining badiiy nafosati, tasavvufiy g‘oyalari va yuksak axloqiy-ma’naviy mazmuni bilan ajralib turadi. Jomiy dostonida ishq nafaqat dunyoviy, balki ilohiy ishq sifatida tasvirlanadi. Yusuf Zulayhoni emas, balki Allohning ishqini afzal biladi. Zulayho esa o‘z ishqining chin ma’nosini anglab, ilohiy ishqqa yetishadi. Garchi bir turkum doirasida bo‘lmasa-da ushbu ikki doston mazmun va ilohiy ishqqa intilishda mushtarakliklarga ega. Xuddi Farhod kabi Yusuf obrazi ham go‘zallik, halollik, sadoqat va sabr timsoli bo‘lib, u har qanday vasvasaga qarshi tura oladigan barkamol inson sifatida tasvirlangan.

Zulayho obrazi dastlab nafsiga bo‘ysunsa-da, keyinchalik to‘g‘ri yo‘lga kirib, Allohga ixlos bilan sig‘inadi. Dostonning asosiy maqsadi insonning kamolotga erishishi, hayotiy sinovlarni sabr va iymon bilan yengib o‘tishi muhimligini ko‘rsatishdir . Doston Nizomiy, Amir Xusrav va boshqa mumtoz shoirlarning ishqiy dostonlari an’analariga yaqin bo‘lsa-da, Jomiy uni o‘zining falsafiy-tasavvufiy qarashlari bilan boyitgan. Xamsachilik doirasidagi ishqiy dostonlar nafaqat mazmun, balki shakl va badiiy san’at vositalari jihatidan ham yuksak darajada namoyon bo‘ladi. Shoirlar she’riy san’atlar, ramz va tamsillar yordamida sevgi tushunchasini chuqur falsafiy tahlil qilishga harakat qilganlar. Bu asarlar obrazlilik, majoziy ifoda va musiqiy ohangdorlik bilan ajralib turadi.

Bugungi kunda ham xamsachilik tarkibidagi ishqiy dostonlar insoniy fazilatlarni ulug‘lash, ishqning inson ruhiy olamidagi o‘rnini anglash nuqtayi nazaridan ahamiyatini yo‘qotmagan. Ularda tasvirlangan zohiriy va botiniy muhabbat hali hanuz inson shuuri hamda ko‘nglini poklovchi unsur sifatida e’tirof etiladi. Ulardagi har bir obraz o‘quvchiga ezgulikning go‘zal qirralarini ko‘rsatadi. Zulayho obrazi ishqi ilohiy ko‘ngilni tubanlikka emas, ezgulikka yo‘naltirishini isbot etsa, Farhod o‘z sevgisidan nafaqat o‘zi uchun, balki butun jamiyatga foyda chiqarishi bilan ajralib turadi.

Ushbu dostonlar xamsachilik an’anasining nafaqat badiiy, balki falsafiy va axloqiy jihatdan ham yuksak namunasi bo‘lib, uning mohiyatini zamonaviy hayot bilan bog‘lash mumkin. Muhabbat va fidokorlik bugungi kun uchun ham dolzarb mavzuligicha qolmoqda.

Xamsachilik an’anasi Sharq adabiyotida yuksak badiiy va falsafiy qadriyatlarni aks ettiruvchi yo‘nalish bo‘lib, uning tarkibidagi ishqiy dostonlar muhabbatni faqat romantik tuyg‘u sifatida emas, balki insoniy kamolot sari yetaklovchi kuch sifatida talqin qiladi. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni ushbu an’ananing yorqin namunasi bo‘lib, unda ishq insonni ruhiy yetuklik, fidokorlik va jamiyatga manfaat yetkazish sari undovchi omil sifatida gavdalanadi. Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” hamda Alisher Navoiyning “Farhod Va Shirin” dostonlari turli mavzularda yaratilgan bo‘lsa-da, xamsalarning ikkinchi dostonlari sifatida muayyan tipologik mushtarakliklarga ega. Bu avvalambor ishq, oshiq va ma’shuq tushunchalarining badiiy talqini bilan bog‘liq. Shuningdek, ularda ifodalangan komil inson ideali hamda ilohiy ishqqa intilish g‘oyalari nafaqat o‘sha davr uchun, balki bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir. Xamsalarning nafaqat ilmiy, shu qatori axloqiy-falsafiy ahamiyati ham beqiyos ekanligi shu o‘rinda o‘z isbotini topadi.

Zamonaviy adabiyot va madaniyatda ham xamsachilik an’anasi turli shakllarda davom etmoqda. Sevgi va fidoyilik, go‘zallik va ma’naviyat, hayot va sinovlar kabi mavzular hozirgi davr ijodkorlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, xamsachilik faqat tarixiy adabiy meros

emas, balki har bir davrda o‘z ma’naviy va axloqiy dolzarbligini saqlab qoladigan ulkan madaniy hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hojiyev A. Alisher Navoiy poetikasi. –Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001. 288 b.
2. Jo‘rayev N. Alisher Navoiy dostonlari tahlili. – Toshkent: “Yozuvchi”, 1985. 97 b.
3. Navoiy A. Xamsa. Toshkent, Fan, 1991. 544 b.
4. Tohirov S. Xamsanavislik an’anasi va Alisher Navoiy “Xamsa”si. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand, SamDU nashri, 2020, 224 b.
5. G‘afurov A.. Sharq adabiyoti va xamsachilik an’anasi. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2010, 110 b.
6. Жомий. Жилди 4 («Юсуф ва Зулайҳо»). – Душанбе: “Ирфон”, 1984. 430 б.
7. Комилов Н.. Хизр чашмаси. –Тошкент: “Маънавият”, 2005. 320 б.

“YER” KONSEPTI QUR’ONI KARIMDA

Xolikulova Yulduz Shodiyevna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti oqituvchisi
yulduzxoliqulova@gmail.com

Annotatsiya. *Qur’oni Karimda “Yer” (Arz) kontsepti muhim diniy va falsafiy o‘rin tutadi. Yer, insoniyat uchun yashash joyi, tabiat manbai va Allohning qudratini ko‘rsatadigan ulkan bir ne’mat sifatida taqdim etiladi. Qur’onda Yerning yaratilishi, uning go‘zalligi, undagi barcha tirik mavjudotlarning hayoti va insonning bu yerga bo‘lgan mas’uliyati haqida o‘ylashga chaqiriladi.*

Kalit so‘zlar. *Yer, yaratish, tabiat, ne’mat, hayot, qudrat, sinov, baraka, tafakkur, Fitratan (Fitr).*

КОНЦЕПТ “ЗЕМЛЯ” В КОРАНЕ

Холикулова Юлдуз Шодиевна,
преподаватель Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В Коране концепт “Земля” занимает важное религиозное и философское место. Земля представлена как место для жизни человечества, источник природы и великое благодеяние, свидетельствующее о могуществе Аллаха. В Коране говорится о создании Земли, её красоте, жизни всех живых существ на ней и ответственности человека за это место. Человек призывается задуматься над тем, как использовать эту землю и её блага ответственно.*

Ключевые слова. *Земля, создание, природа, благодать, жизнь, могущество, испытание, благосостояние, размышление, фитра.*

THE CONCEPT OF “EARTH” IN THE QURAN

Holikulova Yulduz Shodieyevna,
teacher at Uzbekistan-Finish pedagogical institute

Annotation. *In the Quran, the concept of “Earth” holds an important religious and philosophical place. Earth is presented as the dwelling place for humanity, a source of nature, and a great blessing that reflects Allah’s power. The Quran calls attention to the creation of the Earth, its beauty, the life of all living beings on it, and the responsibility of mankind towards this place. Humans are called upon to reflect on how they use this Earth and its blessings responsibly.*

Keywords. *Earth, creation, nature, blessing, life, power, trial, prosperity, reflection, Fitra.*

KURAN'DAKI "YER" KONSEPTI

Holikülova Yulduz Şodiyevna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Kuran'da "Yer" (Arz) konsepti önemli dini ve felsefi bir yere sahiptir. Yer, insanlık için bir yaşam alanı, doğa kaynağı ve Allah'ın kudretini gösteren büyük bir nimet olarak sunulmaktadır. Kuran'da Yer'in yaratılışı, güzelliği, üzerindeki tüm canlıların hayatı ve insanların bu yerle olan sorumluluğu üzerine düşünmeye çağırılmaktadır. İnsanlar, bu Yeri ve nimetlerini nasıl sorumlu bir şekilde kullanmaları gerektiğini düşünmeye davet edilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Yer, yaratılış, doğa, nimet, hayat, kudret, imtihan, bereket, tefekkür, fitra.*

Yer, Alloh tomonidan yaratilib, insonlar uchun bir sinov maydoni sifatida berilgan. Qur'onda, Yerning boyliklari va ne'matlari, insonlar uchun rizq va farovonlik manbai sifatida ko'rsatiladi. Shu bilan birga, insonlar bu boyliklardan oqilona foydalanib, uni asrab-avaylashlari, tabiatning muvozanatini saqlashlari kerakligi ta'kidlanadi.

Qur'onda "Yer" konsepti, insoniyatga dunyo va oxiratda mas'uliyatni anglatadi. Insonlar, Yerdagi barcha resurslardan foydalangan holda, ularga nisbatan ehtiyotkorlik va mehribonlik bilan munosabatda bo'lishlari kerak. Yer va uning go'zalligi, faqat Allohning qudratini ko'rsatadigan dalil sifatida tasvirlanib, insonlarni tafakkur qilishga va Yerni asrab-avaylashga chaqiradi [1].

Bu konsept, nafaqat ekologik muammolarni, balki insonning tafakkuri va axloqiy mas'uliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Qur'onda "Yer" konsepti orqali insonlarning tabiatga bo'lgan munosabati, Allohning buyukligini anglash va bu dunyoda adolat va barqarorlikni ta'minlash zarurati haqida chuqur tafakkurga chaqiriladi.

"Yer" kontsepti Qur'oni Karimda, insoniyatning hayoti va uning yaratilishi, yashash joyi sifatida muhim o'rin tutadi. Qur'onda Yerning yaratilishi, unda insonning yashashi, tabiatning go'zalligi va insonning bu yerga bo'lgan mas'uliyati haqida bir nechta oyatlar mavjud. Quyida "Yer" kontsepti Qur'oni Karimda qanday yoritilganiga oid ba'zi muhim jihatlar keltirilgan [2].

Qur'onda Yerning yaratilishi haqida turli oyatlar mavjud. Allah taolo, barcha mavjudotlarni yaratishda hikmatni ko'rsatadi. Qur'onda Yerning yaratilishining sababi haqida shunday deyiladi:

Fussilat surasi, 9-12-oyatlari: "Sayyoralarni va Yerni oltita kun ichida yaratgan Alloh, so'ngra osmonni bir-biriga uyg'un qilib yaratdi. Yerda barcha tirik va mevali o'simliklar yaratildi".

Bu oyat, Yerning va osmonning yaratilişi o'rtasidagi ulkan tartibni ko'rsatadi. Yer, hayotning rivojlanishi uchun qulay muhit bo'lib, unda tirik mavjudotlar uchun zarur bo'lgan barcha sharoitlar mavjud.

Qur'onda Yer, insoniyatga berilgan maxsus bir ne'mat sifatida taqdim etiladi. Insonlar Yerdan foydalanish, uni o'rganish, ekinlar ekish va resurslarni muvozanatli ishlatish vazifasiga egadirlar.

Al-Baqara surasi, 164-oyat: "Ey odamlar! Yerda sizga berilgan rizqlar va barcha ne'matlar haqida Allohni eslang".

Bu oyat, Yerning insonlar uchun Alloh tomonidan berilgan ne'mat ekanini ta'kidlaydi. Insonlar, Yerning boyliklaridan foydalangan holda, unga nisbatan mas'uliyatli bo'lishlari kerak.

Qur'onda Yerning go'zalligi va undagi barcha tabiat hodisalari Allohning qudratini ko'rsatadigan dalil sifatida keltirilgan. Tabiat, uning go'zalligi va muvozanati - buning barchasi insoniyatning aqliy rivojlanishi uchun bir hikmatdir.

Ar-Rum surasi, 41-oyat: "Yerdagi buzulish va hayvonlar orasidagi o'zgarishlar faqat Allohning hukmidir".

Bu oyat Yer va undagi barcha o'zgarishlar, shuningdek, tabiiy hodisalar hamda ekologik muvozanatni ko'rsatadi. Insonlar, bu hodisalarning yuksak bir maqsadga xizmat qilishini tushunishi lozim.

Qur’oni Karimda insonlarga Yerning resurslarini qanday ishlatish, qanday ekinlar ekish, tabiatni asrash va uni har xil zararli faoliyatlardan himoya qilish zarurligi haqida ko‘plab oyatlar mavjud. Inson, Yerda yashab turib, ulardan qanday foydalansa, oxiratda shundan javob beradi.

Al-An’am surasi, 141-oyat: “U (Alloh) sizlarni yer yuzasida yashashga mo‘ljallagan, uning barcha ne’matlaridan foydalanishga buyuradi”.

Insonlar, Yerning imkoniyatlaridan foydalangan holda, uni asrab-avaylash va ijtimoiy manfaatlarga yo‘naltirilgan tarzda ishlatishlari zarur.

Qirqdan ortiq oyatlarda Xudo osmon va yerni yaratganligini e’lon qiladi va uning kuchining cheksizligiga e’tibor qaratadi. Ba’zi oyatlarda osmon va er olti kun ichida yaratilganligi aytilgan. [11:7; 25:59; 32:4; 57:4 ...]. Fussilyat surasida (41, “tushuntirildi”), Xudo yerni ikki kun ichida yaratgani, uning ustiga o‘zgarmas tog‘lar o‘rnatgani, unga inoyat [baraka] ato etgani va to‘rt kun ichida unga oziq-ovqat tarqatgani haqida xabar berilgan [41:9-12]. Keyin u tutun bo‘lgan osmonga o‘girildi va taxtga [istava]” ko‘tarildi”. [7:54; 10:3]. 65:12 oyatida, Xudo “etti osmonni va erning o‘xshashlarini yaratdi”. Uch oyatda” Xudoning yurti “haqida so‘z boradi” [4:97; 7:73; 11:64], va bir oyat “mening yurtim” [29: 56]. Ko‘p oyatlar osmondagi va erdagi hamma narsa Xudoga tegishli ekanligini tasdiqlaydi: unga osmonda va erda bo‘lganlar tegishli. Ularning barchasi unga bo‘ysunadi30: 26. Ilohiy hokimiyat butun erni, Sharq va G‘arbni qamrab oladi va ibodat qiluvchi qaerga burilsa, Xudoning yuzi bo‘ladi [2:115]. Ba’zi oyatlarda etti osmon, er va ulardagi odamlar Xudoni ulug‘lashlari haqida xabar berilgan, ammo odamlar ularning maqtovlarini tushunmaydilar [3]. Osmon va yerning yaratilishida va barcha yaratilishlarda qodir Allohning mavjudligi va qudratining aniq dalillari va alomatlari mavjud. Odamlar ular haqida o‘ylashlari, to‘g‘ri xulosalar chiqarishlari va ulardan o‘rganishlari kerak: haqiqatan ham osmon va erni yaratishda, kecha va kunduzning almashinishida, dengizda odamlarga foyda keltiradigan kemalarda, suvda o‘lik erni tiriltirdi va unga joylashdi 2:164 ni shamollarning o‘zgarishida, osmon va er o‘rtasidagi bulutda tushunadigan odamlar uchun belgilar mavjud. Rabbiyning alomatlaridan biri shundaki, osmonlar va er bir edi, lekin u ularni ajratib, barcha tirik mavjudotlarni suvdan yaratdi. Rabbiy er yuzida mustahkam tog‘larni ko‘tardi, unga keng yo‘llar ochdi va “osmonni himoyalangan tomga aylantirdi” [4].

Insonning yer bilan birinchi aloqasi odam ato payg‘ambar (sollallohu alayhi vasallam) jannatdan quvilganidan keyin boshlangan. Odam alayhissalom qulaganidan keyin Alloh taolo dedi: pastga tushing va bir-biringizga dushman bo‘ling! Yer sizning turar joyingiz va bir muncha vaqt foydalanish obyekti bo‘ladi. Unda siz yashaysiz, unda o‘lasiz va undan chiqarilasiz [7:24-25]. Inson yerda alohida mavqega ega. Yaratguvchi odam Atoni (alayhissalom) va uning turmush o‘rtog‘ini (Havva) yaratmasdan oldin, u farishtalarga yer yuzida “noib” bo‘lishini ma’lum qildi [xalafat; 2:30]. Qur’on oyatlaridan ma’lum bo‘ladiki, xalifalik ham unvon, ham sinovdir, shuning uchun u mas’uliyatni o‘z ichiga oladi va barcha odamlarga yuklanadi. [6:165; 7:69; 10:14]. Insonga xalifa sifatida Yuklangan mas’uliyat, u baxsizliklar va baxsizliklar manbai emas, balki Xudo “tartibga solgan” hayot, yer yuzidagi tinchlik va osoyishtalik manbai bo‘lishi kerakligi bilan izohlanadi. [5:32; 7:56]. Turli oyatlarda odamlar yer bo‘ylab sayohat qilishga va haqiqatni inkor etgan xalqlar bilan nima bo‘lganini ko‘rib chiqishga va undan saboq olishga taklif qilinadi. [3:137-138; 27:69; 30:42].

Xulosa. Qur’onda “Yer” konsepti, insoniyatning Yaratuvchiga bo‘lgan muhtojligi, Yerdagi yashash joyining qulayliklari va bu qulayliklardan mas’uliyat bilan foydalanish zaruriyati haqida keng qamrovli ma’lumotlar beradi. Yer, insoniyat uchun hayot manbai bo‘lib, uni asrab-avaylash, ekologik muvozanatni saqlash, uning boyliklaridan mohirlik bilan foydalanish kerak. Alloh taolo Yerni insonlar uchun bir sinov sifatida yaratgan va ularning bu yerga bo‘lgan munosabati ularning dunyodagi va oxiratdagi maqomini belgilaydi. [5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Насыров И.Р. Основания исламского мистицизма (генезис и эволюция). – М.: Языки славянских культур, 2009. – 552 с.

2. Нурбахш Д. Суфизм. Суфии о суфизме. Услышь флейтиста. Суфийская проза и поэзия. Культура Востока / Джавад Нурбахш. – М.: Когелет, 1999. – 184 с.
3. Озген М. Фарабиде ахляк мутлулук илишкеси [Аль-Фараби о вере в Аллаха]/ Мехмет Касым Озген, – Стамбул, 1998. – 104 с.
4. Пашков Р. Исламское политико-правовое учение / Р.В. Пашков, 2010. [Элетронный ресурс] URL: http: //rv-pashkov.ru/p=164
5. Прозоров С. Ислам, как идеологическая система / С.М. Прозоров. –М.: Восточная литература, 2004. – 471 с.

ABDULHAMID CHO‘LPON VA ISMOILBEK GASPRALI IJODIDA ADABIY TA’SIR MASALALARI

Hojiyeva Shahlo,
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
sh.hojiyeva@mail.ru

Annotatsiya. *Maqolada Abdulhamid Cho‘lpon tatar ma’rifatparvari Ismoilbek Gasprali bilan muntazam aloqada bo‘lganligi, adabiy hamkorligi haqida so‘z boradi. Ismoilbek Gasprali vafotiga bag‘ishlab yozgan marsiyasi tahlil qilingan. Sharq va G‘arbni bab-baravar bilgan nuktadon olimning adabiy merosi, jadidchilik harakatiga qo‘shgan hissasi haqida fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *chorizm mustamlakasi, qatog‘on girdobi, adabiy ta’sir, adabiy hamkorlik, ijodiy kamolot.*

ISSUES OF LITERARY INFLUENCE IN THE WORKS OF ABDULHAMID CHULPAN AND ISMAILBEK GASPRALI

Hojiyeva Shahlo,
associate professor of the Department of uzbek literature,
doctor of philosophy in philology (PhD) at the National university of Uzbekistan

Abstract. *The article discusses Abdulhamid Cholpon's regular contact with the Tatar enlightener Ismailbek Gasprali and his literary collaboration. The elegy he wrote on the death of Ismailbek Gasprali is analyzed. The literary heritage of the articulate scholar, who knew both the East and the West, and his contribution to the Jadid movement are discussed.*

Keywords: *tsarist colonialism, vortex of repression, literary influence, literary collaboration, creative maturity.*

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛХАМИДА ЧУЛПАНА И ИСМАИЛБЕКА ГАСПРОЛИ

Хаджиева Шахло,
доцент кафедры узбекской литературы,
доктор философии (PhD) по филологии
Национального университета Узбекистана

Аннотация. *В статье рассматривается постоянное общение и литературное сотрудничество Абдулхамида Чолпона с татарским просветителем Исмаилбеком Гаспрали. Проанализирована элегия, написанная Исмаилбеком Гаспрали на смерть поэта.*

Высказываются мысли о литературном наследии выдающегося ученого, знавшего как Восток, так и Запад, и его вкладе в движение джадидов.

Ключевые слова: *царский колониализм, водоворот репрессий, литературное влияние, литературное сотрудничество, творческая зрелость.*

ABDULHAMİD ÇOLPAN VE İSMAİLBEK GASPRALI'NIN ESERLERİNDEKİ EDEBİ ETKİLER

Hacıyeva Şahlo,
Özbekistan Ulusal Üniversitesi
özbek edebiyatı bölümü doçenti,
Filoloji alanında Felsefe Doktorası (PhD)

Özet. *Makalede Abdülhamid Çolpon'un Tatar aydını İsmailbek Gasprali'yle düzenli teması ve edebi işbirliği ele alınıyor. Şairin ölümü üzerine İsmailbek Gasprali'nin yazdığı mersiye incelenmiştir. Doğu ve Batı’yı çok iyi bilen, etkili bir âlimin edebi mirası ve Ceditçilik hareketine katkısı üzerine düşünceler dile getiriliyor.*

Anahtar kelimeler.*Çarlık sömürgeciliği, baskı girdabı, edebi etki, edebi iş birliği, yaratıcı olgunluk.*

Cho‘lpon Turkiston chorizm mustamlakasi iskanjasida bo‘lgan murakkab davrda dunyoga keldi. Jahonning turli hududlarida esayotgan ozodlik shamoli faqat mustamlaka o‘lkalarda emas, mustamlakachi davlatlar, jumladan, Chor Rossiyasining o‘zida ham katta to‘ntarishlar sodir etdi. Birinchi jahon urushi yetkazgan aziyatlar Turkistonda ham xalq hayotining bir necha baravar og‘irlashuviga sabab bo‘ldi. Bu urushdan so‘ng siyosiy o‘zgarishlar, tarixiy voqealar almashinuvi shu qadar tezlashdiki, natijada millatning asl farzandlari – ziyolilari qatag‘on girdobiga tushdi. Xususan, Turkistonda muxtoriyat o‘rnatilishi va uning qirg‘in bilan tugatilishi, sho‘ro tartibining zo‘ravonlik asosida o‘rnatilishi, fuqarolar urushi, qatag‘onlar – bular sodir bo‘lgan voqealarning asosiylari, xolos. Ikkinchi tomonda inqiroz, qoloqlik va jaholat botqog‘ida o‘zini-da yemirayotgan millat boshiga tushgan kulfatning og‘ir yuki. Ana shu voqealar “tug‘ma shoir” – tug‘ma idrok va iste’dod egasining beg‘ubor yoshlik ayyomini to‘zonlar bilan to‘ldirgani shubhasiz. Shuning uchun ham unda olamga, atrof-muhitga va tarixiy vaziyatni o‘zgartirishga qodir kuchlarga munosabat juda erta shakllandi.

Jadidchilik – jamiyat hayotining barcha jabhalarini birday qamrab olgan, yangi adabiyotning shakllanishi va rivojini ta’min etgan siyosiy-ijtimoiy, adabiy-ma’rifiy harakat ekani ayon. Bu harakatning yana bir ahamiyatli jihati, erksevar ziyolilarning Vatan va millat manfaatlari yo‘lida birlashtirganidir. Yangi o‘zbek she’riyatining asoschilaridan hisoblangan Abdulhamid Cho‘lpon ham, boshqa jadidlar ham Turkiston jadidchilik harakatining boshchisi Ismoilbek Gaspralini o‘zlariga ustoz, yo‘lboshchi sifatida e’tirof etgan edi. Millat ziyolilarini “Tilda, fikrda, ishda birlik” g‘oyasi atrofida birlashtirishda bu ulug‘ mutafakkirning xizmatlari beqiyos. Yurt ozodligi uchun kurashish, millatning ma’rifatini yuksaltirish, adabiyot, teatr va maorifni shu maqsad sari safarbar etish Ismoilbek Gasprali uchun hayotiy a’mol bo‘lgani rost. Profesor Begali Qosimov Ismoilbek Gaspraliga shunday ta’rif bergan edi: “Bu nom yuz yil muqaddam turkiy dunyodagi eng mashhur nom edi. Uni Qashqardan Londongacha, Sankt-Peterburgdan Bombeygacha bilar edilar. U chiqargan “Tarjimon gazetasining 25 yillik to‘yida Xitoyning “Tarancha”sidan tabrik telegrammasi kelgan. 1911 yilda uning “Xo‘jai sibyon” (“Bolalar muallimi”) kitobi Bombeyda bosildi. Muallifni Hindistonga taklif etadilar. Bir yil esa Fransiyaning eng e’tiborli jurnallaridan “Revyu dyu monde musulman” uning millat oldidagi buyuk xizmatlari uchun nomzodini “Tinchlik borasidagi Xalqaro Nobel Mukofoti”ga tavsiya

qilgan va buni xorijiy mamlakatlardagi juda ko‘p matbuot organlari qo‘llab-quvvatlab chiqqan edi”[3]

Ijodiy-intellektual salohiyati yuqori ekani, buning she’rlari va maqolalarida aks etgani bois Cho‘lpon, adabiyotshunos olim Begali Qosimov ta’biri bilan aytganda, “uchinchi muallim”, ya’ni Ismoilbek Gaspirinskiy nazariga tushdi. “U (Gaspirinskiy – ta’kid bizniki – *Sh.X.*) barcha turkiy xalqlarni ilm-ma’rifatda, haq-huquqda dunyoning taraqqiy qilgan millatlari bilan teng, baqamti ko‘rmoqni orzu qildi. Butun aqli-vujudini mana shu muqaddas ishga – xalqning ravnaqi va muhofazasi yo‘liga sarf etdi. Bu shunchaki mutaassibona bir orzu emas, zamonasining baland-pastidan xabardor, tarix va taqdirni teran anglagan. Sharqni ham, G‘arbni ham bab-baravar bilgan va bab-baravar ko‘rgan bir kishining aniq va rejali xatti-harakati edi”[4].

*Shoir qalamiga mansub “Ma’rifatparvar bobomiz Ismoil Gaspirinskiy hazratlari haqinda ta’ziyanomamiz” sarlavhali marsiya Turkiston jadidlari otasining xotirasi yod etilgani bilan alohida ajralib turadi. Turk dunyosini yagona “Tilda, fikrda, ishda birlik” g‘oyasi atrofiga birlashtirish, jahondagi taraqqiyot bilan hamnafas xalqlar maqomiga yetkazishdek ezgu maslakni mahkam tutgan buyuk mutafakkirn, o‘zbek jadidlarining barchasi qatorida Cho‘lpon ham hurmat qilgan, e’zozlagan. Yosh shoir 1913 yili “Tarjimon” tahririyatiga xat yozgan. Ismoilbek bu yorqin iste’dod egasining maktubini va unga o‘z javobini gazetada e’lon qilgan (“Tarjimon”, 1913 yil 27 noyabr, 251-son). Muharrirning: “bizdan daha go‘zal so‘yladigi” degan e’tirofi Cho‘lpon iqtidorining munosib e’tirofi edi. Shundan keyin ular o‘rtasida yaqin munosabat o‘rnatilgan. Gasprali yosh maslakdoshiga o‘gitlarini bitadi. Uning: “*Adabiyot o‘ta yonmaz, suva botmaz. Lokin yondironlari yondirir, botironlari botirir; suva dagil, cho‘mira, balchiqa botirir!”[5] – kabi fikrlari Cho‘lpon uchun hayot va ijod maslagini belgilashda beqiyos yo‘riq vazifasini o‘tadi. Gasprali faoliyatiga baho berganda, *Mahmudxo‘ja Behbudiyning: “Rusiyadagi butun turk-tatar xalqlarini juda oz tarixiy muddatda xayr-xo‘shlik yo‘li bilan yaxlit bir milliy oilaga birlashtirmoqqa noil bo‘lgan”*[6] deya yuksak baho berishi sababi ham shunda. Buyuk ustozidan ayriliq Cho‘lpon ko‘nglida chuqur anduh paydo qildi. Ulug‘ mutafakkirning so‘nmas yodiga adadsiz hurmatini shoir mana bunday talqin qilgan:*

Muttakoi ahli islom erdingiz,
Millatimiz yo‘lida jon erdingiz.
Ey bizi uyg‘otguchi ustodimiz,
Iftixori ravnaqi islomimiz.[7]

Shoir ustozini “muttakoi ahli islom”, “bizi uyg‘otg‘uchi ustod”, “iftixori ravnaqi islom”, deya ta’riflaydi. Millat fidoyisi bo‘lgan bu ulug‘ siymoning “eskilarni tor-mor qilgan”i haqida yozar ekan, bu orqali maktab-maorifni, o‘qitish tizimini mutlaq yangilagani, milliy matbuotni yo‘lga qo‘ygani, millat hayotining barcha jabhalarini isloh etishga bor bilimi va salohiyatini safarbar etgani nazarda tutiladi. Lekin afsuski, ajal oltmish besh yoshida Ismoilbek Gaspirinskiyni o‘z domiga tortdi:

Eskilarni qildingizkim tor-mor,
Joyingiz jannatda bo‘lsun barqaror.
Oltmish beshda siza yetti ajal,
Bu ajal no‘sh etkizubdur bemahal.

Masnaviy janrida bitilgan ushbu marsiyaning har bir bayti yangi tasviriy ifodalar bilan boyitilgani jihatidan ahamiyatli. “Millat(n)ing porloq charog‘i”, “biz jujuqlarni bobosi” singari ta’riflar tuyg‘uning samimiyligi va rostligi, ulug‘ siymoga bo‘lgan ehtirom tuyg‘usining kuchliligi bilan alohida ajralib turadi:

Millat(n)ing porloq charog‘i o‘chti, oh,

[3] Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2022. – Б. 162.
[4] Қосимов Б. Учинчи муаллим (Сўз боши).Исмоилбек Гаспиринский. Ҳаёт ва мамот масаласи. // Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б.4
[5] Гаспринский И. Андажондан ўлан савола жавоб. // Таржимон, 1913 йил 27 ноябрь, 361-сон.
[6] Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 162.
[7] Чўлпон. Асарлар. Тўрт жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б.16.

Biz jujuqlarni bobosi ko‘chti, oh.
Ey Hamidiy, qil duoni doimo,
Vasfinga ojiz erurmiz ohu oh[8].

Umuman, ushbu she’r chuqur mazmun va hazin ritmni uyg‘unlashtirgani, shoir lirik kechinmalarini yuksak badiiyat bilan ifodalagani kabi fazilatlari bilan marsiya janrining nodir namunasidir.

Cho‘lpon 1914-yilda nafaqat butun turkistonliklarni, balki barcha turkiy xalqlarni larzaga keltirgan, bu haqiqatni o‘ylab ko‘rishga chaqirgan ilk tanqidiy maqolasini “Adabiyot nadir?” ni yaratdi. U “Sadoi Turkiston” gazetasida 1914-yil 4-iyun kuni e’lon qilingan. Bu maqola, tom ma’noda, Cho‘lponning matbuot yuzini ko‘rgan ilk asarlaridan biridir. Cho‘lpon bu maqolani yozganida 16 yoshda bo‘lgan. Maqola shaklan juda ixcham bo‘lsa ham, mazmunan juda teran. Undagi g‘oyalar va mulohazalar shunday haqiqatki, 16 yashar ijodkorning shu qadar ziyraklik bilan tafakkur qilganiga qoyil qolasiz. Maqola chuqur masalaga qaratilgan bo‘lib, bu vaqtgacha adabiyot yaratilgandan buyon uning vazifasi, maqsadi, nima ekanligi haqida bahsli munozaralar bo‘lib turardi. Ammo bu haqida 1914 yilgacha aniq bir javob berilmagan edi. Cho‘lponning bu maqolasi aniq bir javob bo‘ldi. Bu haqida munaqqid Ozod Sharafiddinov shunday fikr bildiradi: “Cho‘lpon o‘z izlanishlarida yolg‘iz emas edi… Xuddi shu davrda bunday izlanish faqat turkistonlik ziyolilar o‘rtasidagina sodir bo‘lgan emas. Xuddi shu yillarda qo‘shni Qozog‘istonda ham, Ozarbayjon yohud tatarlar yurtlarida ham adabiyotning, mohiyatini izlash, uning jamiyat hayotidagi, millat ravnaqidagi ahamiyatini aniqlash harakati ancha avj olgan edi. Natijada “adabiyot nadur?” degan mangu savolga turli mintaqalarda bir-biriga yaqin javoblar paydo bo‘la boshlagan edi. Ozarbayjon adiblari Jalil Mamadqulizoda yoxud Abdurahim Haqverdievlarning, tatar yozuvchilari Abdulla To‘qay yoxud Olimjon Ibrohimovlarning XX asr boshlarida chop etilgan adabiyot haqidagi maqolalari fikrimizning dalili bo‘la oladi”[9].

Xulosa qilib aytish mumkinki, Abdulhamid Cho‘lpon tatar va boshqird ma’rifatparvarlari bilan muntazam aloqada bo‘ldi. Ismoilbek Gasprali, Ahmad Zaki Validiy, Abdulla To‘qay qalamiga mansub tarixiy-adabiy asarlarni muttasil mutolaa etdi, ular ijodidagi yangicha estetik mezonlarni qabul qildi. Tatar-boshqird ma’rifatparvarlari ijodiy yutuqlarini, ular orqali rus va jahon adabiyoti tajribalarini qunt va sabot bilan o‘rgandi. Bular barchasi yorqin iste’dod egasi bo‘lgan Cho‘lponni tobladi, uning ijodiy kamoloti uchun asos-zamin vazifasini bajardi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Гаспринский И. Андажондан ўлан савола жавоб. // Таржимон, 1913 йил 27 ноябрь, 361-сон.
2. Чўлпон. Асарлар. Тўрт жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2016.
3. Шарафуддинов О. Адабиёт надир (Адабий-танқидий мақолалар, Чўлпон ҳақида хотиралар китобидан) . – Тошкент: Чўлпон, 1994.
4. Қосимов Б. Учинчи муаллим (Сўз боши).Исмоилбек Гаспиринский. Ҳаёт ва мамот масаласи. // Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2006.
5. Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 162.

[8] Чўлпон. Танланган асарлар. Жилд I. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б. 16.
[9] Шарафуддинов О. Адабиёт надир (Адабий-танқидий мақолалар, Чўлпон ҳақида хотиралар китобидан) . – Тошкент: Чўлпон, 1994. – Б. 5-7.

ADABIYOT SOHASIDA ISMOILXON FAQIRIY YANGI IJODKOR

Yoqubova Safiya Xamdamovna,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi assistenti

Annotasiya. *Ushbu maqolada Faqiriy ijodi adabiyotda yangilik kasb etishi Ijodkorning merosi orifona mazmuni, oshiqona ruhi bilan o‘zbek adabiyotida yangilik sifatida o‘rganilishi Faqiriy ijodini o‘rganilish tarixi va davr adabiy muhitida tutgan o‘rni, shoir devonining nusxalari, ularning tarkibi, shoir ijodida zullisonaynlik an’analari, irfoniy-tasavvufiy motivlar, o‘zbekcha g‘azallarining irfoniy sintezi va badiiy obrazlarning majoziy, diniy, falsafiy talqini ochib berilgan; shoir she’riyatida mavzular rang-barangligi, janr xususiyatlari, shoir ijodida payravlik, tatabbu’ va naziralar bitish, uning lirik devonidagi g‘azal, qasida, qit’a, tarjiot, soqiynoma, munojot, munoqaba, mussamat va mustazod turkumidagi she’rlarning an’anaviylik va novatorlik xususiyatlari aniqlangan. Ismoilxon Faqiriy adabiy merosi muhim ahamiyatga egaligi va uning ijod namunalari adabiyot ahliga yetib borishi haqida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar*: ijodkor, orifona mazmuni, oshiqona ruh, ma’rifiy she’riyat, devon adabiyoti, sohibi devon, bayoz tushunchasi.*

ISMAYLKHAN FAKIRII EDEBİYAT ALANINDA YENİ BİR YARATICIDIR

Yakubova Safiya Hamdamovna,
SamSU’nun Urgut şubesi Şerof Raşidov'un adını aldı
dil öğretim yöntemleri bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede Faqiri'nin edebiyatta yenilikçiliği, yazarın mirası, şiirsel içeriği ve romantik ruha sahip Özbek edebiyatında bir yenilik olarak incelenmesi ele alınmaktadır. Fakiri'nin eserinin incelenmesinin tarihçesi ve dönemin edebi ortamındaki yeri, şairin divanının nüshaları, bunların tertibi, şairin eserlerindeki Zülziyonayn gelenekleri, tasavvufî-mistik motifler, Özbek gazellerinin tasavvufî sentezi, sanatsal imgelerin figüratif, dinî ve felsefi yorumu ortaya konulmuştur. Şairin şiirlerindeki tema çeşitliliği, tür özellikleri, şiirlerinde paralellik, mersiye ve kaside türlerinin varlığı, gazel, kaside, kıra, tarjot, sokıyname, münocat, münokabâ, müssâmat ve müstezad gibi lirik külliyatındaki şiirlerin geleneksel ve yenilikçi özellikleri tespit edilmiştir. İsmailhan Fakiri'nin edebi mirasının büyük önem taşıdığı ve eserlerinin örneklerinin edebiyat çevrelerine ulaşmasının sağlanması görüşüldü.*

Anahtar kelimeler. *Yaratıcı deha, orifona içerik, romantik ruh, aydın şiir, divan edebiyatı, divan sahibi, bayoz kavramı.*

ИСМАИЛХАН ФАХИРИ – НОВЫЙ ТВОРЕЦ В ЛИТЕРАТУРЕ

Якубова Сафия Хамдамовна,
Филиал СамДу Ургут имени Шарофа Рашидова
ассистент факультета педагогики и языков

Аннотация. *В данной статье творчество Факири является новинкой в литературе, наследие создателя исследуется как новизна в узбекской литературе с его орифонным содержанием, романтическим духом, история изучения творчества Факири и его место в литературной среде Узбекистана. время, копии кабинета поэта, их композиция, Зуллисанайн в традициях творчества поэта, мистико-мистические мотивы, мистический синтез узбекских газелей и художественных раскрывается образная, религиозная, философская интерпретация образов; многообразие тем в поэзии поэта, жанровые особенности,*

композиция произведений поэта, композиция стихов, татаббу' и назира, стихи газели, касыды, кита, тарджиот, сокинама, муноджот, мунокаба, муссамат и мустазад серии в его лирической книге определены характеристики традиционности и новаторства. Было сказано, что литературное наследие Исмаила Хана Факири важно и что его произведения дойдут до литераторов.

Ключевые слова: *создатель, значение орифоны, романтический дух, просветительская по*эзия, деванская литература, владелец девана, концепция баяза.

ISMAILKHAN FAHIRI – A NEW CREATOR IN LITERATURE

Yakubova Safiya Khamdamovna,
branch of SamDU Urgut named after Sharof Rashidov
assistant at the faculty of pedagogy and languages

Annotation. *In this article, Fakhiri's work is a novelty in literature, the legacy of the creator is explored as a novelty in Uzbek literature with its orifon content, romantic spirit, the history of the study of Fakhiri's work and its place in the literary environment of Uzbekistan. time, copies of the poet's office, their composition, Zullisanayn in the traditions of the poet's work, mystical and mystical motives, mystical synthesis of Uzbek ghazals and artistic figurative, religious, philosophical interpretation of images is revealed; the diversity of themes in the poet's poetry, genre features, the composition of the poet's works, the composition of poems, tatabbu' and nazira, verses of the ghazal, qasida, kita, tarjot, sokiynama, munojot, munoqaba, musamat and mustazad series in his lyrical book are defined the characteristics of traditionality and innovation. It was said that the literary legacy of Ismail Khan Fakhiri is important and that his works will reach the literary community.*

Key words. *Creator, meaning of oriphon, divine spirit, educational poetry, Devan literature, owner of the devan, concept of bayaz.*

Kirish (Introduction). Har bir ulug‘ shoirning dunyoga kelishi alohida hodisa. Alohidaligi shundaki, chin shoir ijodiyoti millat ma’naviy hayotida yangi o‘zgarishlar, tafakkurda esa yuksalishlar paydo etadi. Shuningdek, haqiqiy shoir har qanday sharoitda ham xalqining ishonchlarini oqlash bilan bir qatorda, uning qalb tayanchi ham bo‘la oladi. Faqiriy ijodini o‘rganilish tarixi va davr adabiy muhitida tutgan o‘rni, shoir devonining nusxalari, ularning tarkibi, shoir ijodida zullisonaynlik an’analari, irfoniy-tasavvufiy motivlar, o‘zbekcha g‘azallarining irfoniy sintezi va badiiy obrazlarning majoziy, diniy, falsafiy talqini ochib berilgan; shoir she’riyatida mavzular rang-barangligi, janr xususiyatlari, shoir ijodida payravlik, tatabbu’ va naziralar bitish, uning lirik devonidagi g‘azal, qasida, qit’a, tarjiot, soqiynoma, munojot, munoqaba, mussamat va mustazod turkumidagi she’rlarning an’anaviylik va novatorlik xususiyatlari aniqlangan.

Faqiriyning mumtoz adabiyotning turli tarixiy bosqichlarida vujudga kelgan so‘fiya, kubraviya, qalandariya, naqshbandiya ta’limotlariga moyilligi, uning lirik she’rlarida ushbu motivlarning hayotiy voqeliklar bilan uyg‘un holda aks etishi isbotlangan. Shoir nomi davlat miqyosida ilk marta Shahrisabzning 2700-yilligiga bag‘ishlangan anjumanda O‘zbekiston birinchi Prezidenti tomonidan tilga olindi. Darhahihat, doktor, professor Shodmon Vohidov hamda yosh olim, adibning nabirasi Mas’udxon Ismoiliyning say’u-g‘ayratlari bilan Faqiriy nomi jahon qomuslariga kirgan edi. Bu ma’noda Faqiriy ularning kashfiyoti deb aytsak xato bo‘lmas. So‘nggi yillarda barcha fanlar qatori adabiyot sohasiga ham alohida e’tibor berilib kelinmoqda. Shu o‘rinda yana bir mulohazani keltirish lozim deb o‘ylaymiz. Izlanishlar natijalari va undan chiqarilgan xulosalar fors-tojik adabiyotining tadrijiy shakllanish bosqichlarini belgilash, milliy adabiyot taraqiyotida adabiy oqimlar va madaniy markazlarning o‘rnini aniqlash, tojik adabiyoti tarixida tasavvuf ta’limoti ildizlarini ochib berish hamda adabiy aloqalar, adabiy jarayon, adabiyot tarixi kabi fanlardan muhim manba bo‘lib xizmat qilishi adabiyot sohasi uchun yangilik sanaladi. Ijodkorning taxallusi “Shahrisabziy” deb yuritilgan bo‘lsada shoirona taxallus emas, balki mazkur Vatanga mansublik

guvohnomasidir, Faqiriy hazratlarining tug‘ilib o‘sgan vatanlari Markaziy Osiyoning qadimiy ilm-fan o‘choqlaridan bo‘lmish Shahrisabz shahridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). XX asr o‘zbek ma’rifiy she’riyatining yombi ijodkori, devon adabiyotining kamtar vakili, alloma va shayx, Naqshbandiya tariqati murshidi komili, Payg‘ambar avlodi, zokir, ijodkor, shokir va sobir so‘z san’atkori, Faqiriy-Shahrisabziy hazratlari o‘zlarining devonu g‘azaliyotlari bilan adabiyotimizga yangitdan kirib keldi desak xato bo‘lmaydi. Birinchi prezident iltifotidan keyin Ismoilxon Faqiriy vorislarining ko‘ngli ko‘tarildi va adibning boy ijodi faolroq o‘rganila boshlandi. Xususan, professor Shodmon Vohidov hamda yosh olim, adibning nabirasi Mas’udxon Ismoiliylarning ushbu adib haqida ko‘plab ma’lumotlar ijodiga doir bir qancha ilmiy maqolalar bitishgan.

Demak, so‘nggi yillarda barcha fanlar qatori adabiyot sohasiga ham alohida e’tibor berilib kelinmoqda.

Faqiriy hazratlari biz o‘rgangan Oybek, G‘afur G‘ulom, Shayxzoda, Habibiy kabi adiblarga zamondosh esalar-da, shayxligi, islomiy hayoti, ijodining ilohiy ma’rifatga asoslangani bois nomlari ham, ijodlari ham aslo yuzaga chiqmagan, adib ham bunga zinhor parvo qilmasdan: «Bizning hazfporaga ham bir xaridor topilarda», deb sabri jamil ko‘rsatgan edilar [1]. Mana, Allohning lutfu - karami bilan adib ijodiga xaridor topildi. Istiqlol zamoni u zotning merosiga talabgor chiqdi. Ko‘zlar ko‘nikkan tog‘lar orasida yam-yashil, pokiza bir cho‘qqi paydo bo‘ldi. Adib ijodiga qiziqishlar adabiyotshunoslar orasida ham ko‘payib bormoqda. Albatta har qanday adabiyot sohasida qalam tebratgan ijodkorning ismu-nasablari va taxalluslari o‘quvchini befarq qoldirmaydi deb hisoblasak bo‘ladi [6]. To‘liq ismlari - Ismoilxon ibn Ibrohim Xoja ibn Hidoyatulloh ibn Mirzo Kalon Abdulaziz Xojai Shahrisabziy [11]. Ushbu ma’lumotlar ularning nabiralari Mas’udxon Ismoiliy qo‘llaridagi ma’lumotlar asosida yaratilgan devon va bayozlardan olingani asosli albatta. Taxalluslari Faqiriy-Shahrisabziy; she’rlarida Faqriy, Faqir shakllarida ham keladi. Xalili Ixvon taxalluslari ham bo‘lib, bu nomni tog‘alari shoir Hone Shukrulloh Xoja qo‘yganlar va undan shoirning tavallud tarixlarini chiqarganlar. Abjad hisobida bu taxallus raqamlaridan hijriy 1328-yil chiqadi [1].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). To‘plangan materiallar o‘zbek adabiyoti fanida keng qo‘llanilayotgan qiyosiy-tarixiy, ilmiy -tahliliy, qiyosiy tipologik metodlari yordamida tahlil etiladi.. Izlanishlar natijalari va undan chiqarilgan xulosalar fors-tojik adabiyotining tadrijiy shakllanish bosqichlarini belgilash, milliy adabiyot taraqiyotida adabiy oqimlar va madaniy markazlarning o‘rnini aniqlash, tojik adabiyoti tarixida tasavvuf ta’limoti ildizlarini ochib berish hamda adabiy aloqalar, adabiy jarayon, adabiyot tarixi kabi fanlardan muhim manba bo‘lib xizmat qilishi adabiyot sohasi uchun yangilik sanaladi shu sababli ham, tadqiqotni amalga oshirishda asosan qiyosiy uslubdan keng foydalanildi. Adibning merosi adabiyot sohasida o‘rganilishi lozim bo‘lgan yangidan yangi mazmunli g‘azaliyotlari va purmano ijodi va devonlari kelajak avlod uchun ushbu sohada muhim manba bo‘lib xizmat qilsa ajabmas. Bu borada o‘zbek xalqi adabiyoti uzoq yillik tarixga egaligi va hanuzgacha yangi yangi ijodkorlar va mavzularni tadqiq etishni taqozo qilmoqda.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ismoilxon Faqiriy milodiy 1910-yil, hijriy 1328-yilda Shahrisabzda tavallud topdilar. Uch yoshda otalaridan, to‘rt yoshda ustoz bobolaridan judo bo‘lib, avval onalari, keyin tog‘alari tarbiyatlarida kamol topib, ilm-ma’rifat sohibi bo‘ladilar. Adib 1980-yilda hozirgi Qashqadaryo viloyati, Kitob tumani, Sariosiyo qishlog‘ida vafot etdilar [11]. Avlodlari hozirgi vaqtda mazkur manzilda yashaydilar. Faqiriy hazratlarining tug‘ilib o‘sgan vatanlari Markaziy Osiyoning qadimiy ilm-fan o‘choqlaridan bo‘lmish Shahrisabz shahridir.

Shahrisabz Rusiya bosqinidan keyin ham to 1917-yillargacha o‘z ma’rifiy mavqeini saqlab kelgan.[2] Undan so‘ng maktab-madrasalar rasman yo‘qotilgan bo‘lsa-da, sayyidlar va tariqat mansublari yurti sifatida shu kungacha o‘z e’tiborini yo‘qotmagan. Mustamlaka davrida Faqiriy, Ravnaqiy, Maxdum Hamidiy, shoir Qone’ singari shayx va alloma-ijodkorlarning yashagani bunga dalildir[12].

Shahrisabzda necha-necha ulug‘ zotlar o‘tgan, ammo u tarixda Sohibqiron Amir Temur tug‘ilib o‘sgan yurt sifatida ham mashhurdir. Unda temuriylar dahmasi, aziz avliyolar marhadi, Amir Temurning jasadsiz maqbarasi mavjud. Shu bois shoir Shahrisabz xususidagi turkiy va forsiy

she’rlarida o‘z yurtlarini Sohibqiron nomi bilan ulug‘laydilar. Bizni(ng) Vatan - joyi surur, aysh ila xalsi barcha hur, Ilmu ma’orif konidur, yo‘s dilda armon o‘zgacha, deya shoir orzu-armonlari vatanda ilmu maorif ekanini izhor etadilar. Nomlaridagi “Shahrisabziy” degai ilova maxsus shoirona taxallus emas, balki mazkur Vatanga mansublik guvohnomasidir,[6]. Ismoilxon Faqiriy ilm-ma’rifatli, ziyoli, e’tiborli muftiy va qozilar avlodidandirlar. Shoirning bobolari Inoyatulloh Xoja O‘roq ibn Mirzo Kaloni Shahrisabz muftiysi edilar. Otalari Ibrohim Xoja O‘roq esa Shahrisabzda XV asrda Mirzo Ulug‘bek qurdirgan Jome’ masjidda imom-xatib, amir hukumatining shahar vakili (o‘roh), madrasa rahbari bo‘lganlar. 1914-yilda otalari vafot etgach, uch yashar Ismoilxon bobolari Inoyatulloh Xoja tarbiyatlarida qoladilar. Ul zot ham olamdan o‘tgach, mehribon onalari to‘rt-besh yashar o‘g‘lon tarbiyatlarida ulug‘ say’u g‘ayrat ko‘rsatib, uni maktabga berib, savodxon qiladilar[3]. Sho‘rolar hukumati tuzilib, islomiy maktablar yopilgach, yana o‘zlari ta’limni davom ettiradilar. Onalari ilm-ma’rifatli otinoyi bo‘lib, Mahzuna taxallusi bilan she’rlar yozganlar. Faqiriy “Devon”lari debochasida onalarini ko‘p ulug‘ ehtirom bilan zikr hiladilar. Ismoilxon Faqiriy to‘qqiz yoshlarida Navoiyni o‘qiydigan bo‘ladilar. Navoiyni tushunish uchun esa turkiy-o‘zbek tilini puxta bilish bilan birga, arab va fors lug‘atlaridan ham xabardor bo‘lmoq zarur. Faqiriy ham dovrug‘u dabdabaga, unvonu mansabga aslo qiziqmasdan, iymon-e’tiqodda sobitqadam, mumtoz she’riyatga sodiq yashaganlar, Zero, shoir yaxshi bilganlarki, hayot bugundan iborat emas. Zamonlar aylanadi. Vaqt o‘tishi bilan adib bilimlari va ijodga ishtiyoqlari ortib boradi. Faqiriy yosh bo‘la turib, Hoji Mirzo Hamiduddin Maxdum Hamidiy, tog‘alari Shukrulloh Xoja Hone’, bobolari Inoyatulloh Xoja O‘roh Jurmiy, Mullo Mirzo Fayzulloh Xoja Ravnahiy, Mirzo Umrbohiy-Shahrisabziy kabi ulug‘ insonlar qatori turadi desak mubolog‘a bo‘lmas. Savol tug‘ilishi mumkinki, XX asrda mustamlaka iskanjasida O‘zbekistonda irfoniy she’riyat bo‘lganmi? Devon adabiyoti qanday adabiyot? Irfoniy ruh, ilohiy mazmun devon adabiyotining xos xususiyatlari bo‘lganidan, «devon adabiyoti» ta’rifiga kirishsak. Devon adabiyoti saroy adabiyoti yoki saroy shoirlari degan ma’noda emas. Balki, tamoman aksinchadir. Devon adabiyoti XI asrda Movarounnahrda (bugungi O‘zbekiston zaminida) Qoraxoniylar davrida boshlangan, islomiy madaniyatdan bahra olgan, shu sababdan arab va fors adabiyotlaridan ta’sir topgan islomiy adabiyotdir. Qur’oni karim va hadisi sharif ma’nolarini o‘ziga singdirgan bu mumtoz adabiyot «majoz haqiqatning ko‘prigidir» degan hadisi sharifga asoslanadi, ya’ni majoz yo‘li bilan haqiqatni kuylaydi, majoziy muhabbatni bahona qilib, ilohiy ishqni tarannum etadi. Faqiriy ana shunday adabiyotning so‘nggi zabardast vakillaridan biridirlar. “So‘nggi”deyishimizga sabab: sho‘rolar tuzumida islomiy ilm-ma’rifat taqiqlanib, irfoniy she’riyatga ham futur yetdi, hatto 30-40-50-yillarda aruz vaznida yozish man etildi, bora-bora devon adabiyoti deyarli barham topdi. Keyingi adabiyotdan irfoniy ma’no qochdi, ilohiy ruh chekindi, oxirat g‘oyasi uzildi, jahon va asosan rus adabiyoti muhitida xalqchil-ommabop she’riyat vujudga keldi. “Devon” istilohining ma’nosi ko‘p. “Devon” avvalo aruz vaznida bitilgan va arab alifbosi asosida tartib berilgan g‘azallar to‘plamining nomidir: “Devoni Navoiy”, “Devoni Xoja Hofiz”, “Devoni Fuzuliy” kabi. Devon tuzishga muvaffaq bo‘lgan shoirlarni “Sohibi devon” deb ulug‘laydilar. Davlat idorasi, mahkama, hukumat uyi ham devon deyiladiki, aytganimizdek, devon adabiyotining bunga aloqasi yo‘q. Mumtoz adabiyotning hammasi devon adabiyoti bo‘lmasligi mumkin, lekin devon adabiyotining hammasi mumtoz, ya’ni o‘lmas adabiyotdir ma'no xususiyatni kasb etadi. Devoni Faqiriy haqida so‘z borar ekan, bevosita uning g‘azallarini eslamaslikni iloji yo‘qdur. Faqiriy devoni 1950-1965-yillarda tuzilgan bo‘lib, o‘zlari tanlab, saralab kiritgan she’rlardan iborat. Devon mumtoz nazm san’atining deyarli barcha turlaridan: g‘azal, muxammas, musaddas, musabba’, musamman, mustahzod, masnaviy, ruboiyyot va qit’alardan tarkib topgan. Kitobda tatabbu’ va tazminlar birmuncha bo‘lib, muvashshax va mutoyibotdan hazil she’rlardan ham holi emas. She’rlarning ko‘pi asl san’at namunalaridir. Devon an’anasiga muvofiq, xuddi Navoiy, Fuzuliy va Nodiralar kabi, Faqiriy ham o‘z devonlariga debocha bitganlar. Debochada matla mavjud bo‘lib, mehribon va rahmli Alloh ismi bilan boshlanib, Haq taologa hamdu sano aytish va hazrati Rasulullohga salovot keltirish bilan davom etadi. Unda shoirning qisqa hasbi hollari va dunyoda bir yodgor qoldirish ishtiyohlari yuksak odob va valiylarga xos xoksorlik bilan bayon etilgan. Ammo shoirning kamtarliklarida ham kuchli jasorat, yorqin iste’dod va yuksak ma’rifat nuri balqib turadi. Chunonchi, adib yozadilar:

«Toki o‘n besh va o‘n olti yoshlarimdan boshlab, shoirlar zumrasiga qo‘shulishga jiddiy harakat ko‘rguzgan bo‘lsam-da, bu ishga, birinchidan, bilimsizlik, va ikkinchidan, zamonamizni(ng) kundalik o‘zgarishlari natijasida she’r yozolmasdan va yozganlarim ham har joylarda beparvolik bilan solib va ba’zilari esa birodaroni kiromiylar talablariga muvofiq ularga yuborilib, qo‘limda bori ham juzdonga darida va jarida bo‘lub yotar edi...» Bu qisqa so‘zda ko‘p ma’no va qismat manzaralari bor. Chunonchi, *«zamonaning kundalik o‘zgarishlari»,* muallifning o‘z ta’birlari bilan aytganda, *«sho‘rolar hukumati tashkil topib, butun O‘zbekiston va Tojikiston va Buxoro tufroqlarida ham hukmronlik shevasini yurgizgani»*dir. Ya’ni, qadimiy madrasalar berkitilgan, xalqning tarixini yo‘qotishga urinilgan, dahriylik saltanati o‘rna- tilgan, mumtoz adabiyot tahqirlangan, ma’rifatli iste’dod sohiblari muvozanatini yo‘qotib, she’r yozolmay qolgan. *Yillar o‘tib, shoir aytadilar:* «Ammo ko‘nglimdan goxho shundog kechar erdiki, «Ey tan, san dunyoga kelib nima Ahli dunyo - siymu zar, ahli hunar - fazlu kamol. Va bu ashyolarni(ng) o‘ziga yarasha xaridori ham topiladi. Chunonchi, Navoiy aytur: Sarvu gulu lola xaridori bor, Lek tikonning dagi bozori bor. Ya’nikim har bir gulning o‘z xaridori bo‘lgani singari tikonning ham o‘z o‘rni borligi haqida alohida fikr yuritadilar. Shu o‘rinda bevosita Faqiriy hazratlarining ijodiga ham qiziqishlar ortgan. Idodkor devoni Alloh taoloning qudrati, san’atini olqishlab, hamdu sanolar aytguvchi, Haq taoloning dargohiga yolborib munojot qilguvchi hamda sayyidi mursaliyn-hazrati Rasululloh alayhissalomga nat-hamd keltirguvchi g‘azallar bilan boshlanadi. Zotan, bu mumtoz devon adabiyotining odobu an’anasidir. Turkiyda aytilgan “Paydo”, “Yo Rab”, “Bo‘ldim” radifli hamda “Zulfing girihi” kabi g‘azallar, “Sun’ung Sani” mustahzodi, “Izlagil”, “Hasrat” kabi muxammaslar, forsiydagi “Chi shudi?” musaddasi va “Kunand” radifli tazmini musabba’lari Faqiriy hazratlarining shoh asarlaridir. Lutfiy, Fuzuliy, Hiloliy, Amiriy (Amir Umarxon), Furqat, Sayyid Ahmad Vasiliy, Gulshaniy, Mullo Orif Gulxaniy, Muxlis Namangoniy, Maxdum Hamidiy, Ulfat (Nusrat), Boqiy, Tufayliy Yusufxon To‘ra Dehlaviy kabi zotlarning mumtoz g‘azallariga bog‘langan turkiy va forsiy muxammaslar, Xoja Hofiz Sheroziy, Boborahim Mashrab baytlari asosida bitilgan tazminlar, tatabbu’ va payravlar favqulodda san’at durdonalaridir. Bular Faqiriy iste’dodi, ilmu ma’rifati, ishqu muhabbati izhoriga maydon va imkon ochgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagilarga asoslanib, Faqiriy o‘zbek va fors tillarida ijod qilgan zullisonayn shoirdir. Ijodkorning merosi orifona mazmuni, oshiqona ruhi bilan mustamlaka davri o‘zbek adabiyotida yangilik desak adashmagan bo‘lamiz. Adibning merosi adabiyot sohasida o‘rganilishi lozim bo‘lgan yangidan - yangi mazmunli g‘azaliyotlari va purmano ijodi va devonlari kelajak avlod uchun ushbu sohada muhim manba bo‘lib xizmat qilsa ajabmas. Bu borada o‘zbek xalqi adabiyoti uzoq yillik tarixga egaligi va hanuzgacha yangi yangi ijodkorlar va mavzularni tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Shu nuqtayi-nazardan adabiy merosimizning mazkur jihatlarini o‘rganish, tasavvuf va mumtoz poetikaning insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotidagi ta’sirini aniqlash bugungi kunning dolzarb mavzulardan biri hisoblanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kattaev K. Maxdumi A’zam va Dahbed. Samarqand Sutdiyon, 1994.- B.73. 2. Faqiriy I., Homidov N. va boshqalar. Avlodlar bayozi. – Toshkent A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996.
2. Vohidov Sh.Fakiriy // Sobiq Rossiya imperiyasi hududida islom. Ensiklopedik lug‘at. 3-son. - Moskva: Sharq adabiyoti, 2001. - S. 107-108.
3. Nosir Muhammad. Nasaf va Kesh allomalari. Tazkira – Toshkent: G‘afur g‘ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001. - B. 49.
4. Vohidov. Sh, Erkinov.A, Shahrisabzlik xattot va shoirlar //Ming yillar merosi Shahrisabz. 2700.- Toshkent "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati 2002 B.126
5. Ismoilov M. Faqiriy va Najotiy ijodiy faoliyatlarining Shahrisabz ilmiy-adabiy muhitida tutgan o‘rni xususida // Shahrisabz shahrining jahon tarixida tutgan o‘rni. Xalqaro ilmiy konferensiya maruzalari tezislari. – Toshkent: Fan, 2002. – B. 143.

6. Vohidov Sh. Les specificites paleographiques et codicologiques des fonds particuliers de Rawnaqi et Faqiri (Sahrisabz, O‘zbekiston) // Manuscripta Orientalia. 9-jild №3 2003 yil sentyabr - s. 52-56.
7. Mirzo Kenjabekov Ilm o‘rganu xat o‘rganu odob o‘rgan. Sohibi devoni Faqiriy hazratlari // "Ma’rifat" gazetasi ,2004yil ,28-yanvar.
8. Ismoilxon Faqiriy. Intizoramkim ulam gardi firoqing sumlarin //Ma’rifat 2004 yil , 17-mart
9. Ismoilxon Faqiriy. Ahli duoni izlagil //Hidoyat. 2004. N4-b. 24-25
10. Vohidov Sh., Ismoilov M. Faqiriy olim, shoir va shayx // Moziydan sado. 2004 yil.- 4-son.
11. Vohidov.Sh ,Ismoilov .M //O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi 2005.-B.213
12. Mirzo Kenjabek. Mumtoz shoir va komil shayx Fakiriy-Shaxrisabziy // Sino. - 2004 yil (tanasi). - № 15. - B. 44-51
13. Hasanov A. XVI-XIX asrlarda shaharsozlik va me’morchilik (Qashqadaryo vohasi misolida): Nomzodlik dissertatsiyasi. – T.: 2008. 200-b.
14. Ko‘charov J. Qarshi shahrining XVIII asr ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi tarixidan. – Samarqand: 2008. 71-b.
15. Ravshanov P. Naxshab va Kesh tarixi manbalari. – Qarshi: Nasaf, 2005. 120-b
16. Yakubava S.H. American Journal of Scieneseand Humanitly Recearch. Comparative analysis of the interpresentation as a genre in travel novels in uzbek and world literature. http://theusajournals.com/index.php/ajsshr/article/view/1015 2023.7.164
17. Yoqubova S. H. Idea scientific journal.
18. https://doi.org/10.5281/zenodo.7789626 Pretsedent birlik va Pretsident nom, ularni ng o‘zbek lingvomadaniy jamiyatda qo‘llanilishi. 2023, 23-39 bertar. Yakubova, S. H. (2024).
19. Ismoilxon Faqiriy o‘zbek adabiyotida yangi va yorqin ijodkor. Innovative development in educational activities, 3(5), 20–27.
20. https://doi.org/10.5281/zenodo.1082355.

O‘ZBEK ADABIYOTI TARIXIDA MAKTUB JANRINING TARIXIY ILDIZLARI VA UNING TAKOMILI

Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi tayanch doktoranti
dilshodamuslimabonu@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada o‘zbek adabiyoti tarixida maktub janri evolyutsiyasi, xalq og‘zaki ijodidagi yozishmalarning ahamiyati, maktub janrining adbiyotimizda tutgan o‘rni, maktub janri nafaqat adabiy-estetik janr, balki ma’lum ijtimoiy davrning tarixiy-daliliy hujjati ham ekanligi maqolada yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *maktub janri va uning genezisi, xalq og‘zaki ijodida maktub janri xususiyatlari, “Alpomish”, “Gilgamish”, “Avesto”, “O‘rxun-Enasoy” obidalari, “Devoni lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig”, “Xamsa”, “Boburnoma”.*

ÖZBEK EDEBİYATI TARİHİNDE HARF TÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKLERİ VE EVRİMİ

Ergaşeva Dilshoda Abdusalomovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü
özbek dili ve edebiyatı bölümü doktora öğrencisi

Özet. *Makale, Özbek edebiyatı tarihinde harf türünün evrimini, halk sözlü yaratıcılığında yazışmanın önemini, harf türünün ortakyaşamımızdaki rolünü, harf türünün sadece edebi-estetik bir tür değil, aynı zamanda belirli bir türün tarihsel-kanıtlayıcı bir belgesi olduğu gerçeğini kapsamaktadır. sosyal çağ.*

Anahtar kelimeler. *Mektubun türü ve oluşumu, halk sözlü yaratıcılığında mektubun türünün özellikleri, “Alpomiş”, “Gılgamış”, “Avesto”, “Orhun-Enasoy” anıtları, “Devoni sözlük türkçesi”, “Kutadgü bilig”, “Hamsa”, “Babürname”.*

HISTORICAL ROOTS OF THE LETTER GENRE IN THE HISTORY OF UZBEK LITERATURE AND ITS EVOLUTION

Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
doctoral student of the Department of Uzbek language and literature
Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *The article covers the evolution of the letter genre in the history of Uzbek literature, the importance of correspondence in folk oral creativity, the role of the letter genre in our symbiote, the fact that the letter genre is not only a literary-aesthetic genre, but also a historical-evidential document of a certain social era.*

Keywords. *The genre of the letter and its genesis, features of the genre of the letter in folk oral creativity, “Alpamis”, “Gilgamish”, “Avesto”, “Orxhun” monuments, “Divan-i lughat-it-Turk”, “Kutadgu Bilig”, “Khamsa”, “Baburnama”.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ЖАНРА ПИСЬМА И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Эргашева Дилшода Абдусаломовна,
докторант кафедры узбекского языка и литературы
Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье освещается эволюция жанра письма в истории узбекской литературы, значение переписки в устном народном творчестве, роль жанра письма в нашей литературе, то, что жанр письма является не только литературно-эстетическим жанром, но и историко-доказательным документом определенного социального периода.*

Ключевые слова: *жанр письма и его генезис, особенности жанра письма в устном народном творчестве, памятники “Алпомиш”, “Гильгамеш”, “Авеста”, “Орхун-Енисей”, “Диван лугат ат-турк”, “Кутадгу билиг”, “Хамса”, “Бабурнаме”.*

“Maktub” so‘zi arabcha so‘z bo‘lib izohli va etimologik lug‘atlarda “yozmoq, bitmoq” ma’nolarini ifodalaydi. Ushbu janr adabiy-tarixiy manba bo‘lib, xalq etimologiyasi, dialektologiyasi, frazeologiyasi, stilistikasi, adresantning ichki olami bilan birga u yashagan davr, muhitdan xabar beruvchi daliliy hujjatdir. Bu janr, dastlab, og‘zaki ko‘rinishda vujudga kelgan bo‘lsa, keyinchalik yozma adabiyotning evolyutsiyasi bilan chambarchas bog‘liq ravishda taraqqiy etib bordi.

Maktub janrining taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlasak, jamiyat shakllanishi natijasida insonlar o‘rtasida muloqotning dastlabki shakllari – ishora (gesture), mimika, tovushlar (nutq paydo bo‘lmasidan avval qichqiriq, g‘o‘ldirash kabi), piktogramma va rasmlar orqali fikr almashinuviga ehtiyoj sezilgan. Bular esa dastlabki xabarnoma tarzida shakllana bordi. Keyinchalik nutq paydo bo‘la boshlagach, og‘zaki xabarlarni, ma’lumotlarni yozuvda ifodalash talabi ortib bordi.

Ilk yozuvlar – mixxat, Misr, Xitoy iyerogliflari, Ind (Harappa) harflari orqali papiruslarda, gil lavhalarida insonlar dastlabki yozma yodgorliklarni tarixga muhrladi. Mixxat yozuvida bitilgan “Gilgamish” dostonida maktub janrining dastlabki unsurlari ko‘zga tashlanadi. Masalan, Gilgamish

va Inkidu o‘rtasidagi hissiyotga boy muloqotlar maktub janridagi ruhiy kechinmalarni ifoda etadi. Asarda maktub janriga oid parchalar mavjud bo‘lmasa-da, ushbu janrga xos samimiyat, tuyg‘u, murojaat, nasihat kabi elementlar bor.

“Alpomish” dostonining Umir safar o‘g‘li tomonidan aytilgan va Oxunjon Sobirov tomonidan yozib olingan variantida Barchinoyga qalmoqlardan sovchi kelgan mahal boshi qotgan Boysari og‘asi Boybo‘riga Elomon orqali maktub yo‘llaydi [1, 57 b]. Bu dostonda Elomon tilidan “salom qog‘ozi” deya keltirilgan. Fozil Yo‘ldosh baxshi variantida esa maktub o‘rnida “arza” atamasi qo‘llanilgan [2, 103 b]. Asardagi maktub janriga oid bu misra qofiyalari ochiq, ruklar turli xil. Og‘zaki nutqqa xos “hayallamang”, “o‘yilsin ko‘zim” kabi nutqiy birliklar, “erka qizim”, “yuzi qora” sifatlashlari (epitit) maktub mazmun-mohiyatini kuchaytirgan. Boysari tili bilan aytilganda ushbu doston syujetida “qog‘oz”, ya’ni xatning ahamiyati kattadir. Chunki dostonda Barchinoy tomonidan yozilgan maktub (Fozil Yo‘ldosh variantida maktub Barchinoy tomonidan Alpomishga yozilgan) Alpomishning “yor uchunmas or uchun” qalmoqlar yurtiga kelishiga, Alpomish tomonidan oilasiga yozilgan maktub esa Alpomishni yeti yillik zindondan qutqarilishiga sabab detali vazifasini bajarmoqda. Demak, maktub janrini asar sujetining termodinamikasi, personajni harakatga keltiruvchi, sirlardan voqif qiluvchi, haqiqatni oshkor etuvchi katalizator desak bo‘ladi. Dostonda maktub aynan shunday vazifani bajargan. Maktub detali asar sujetini boshqarishga xizmat qilgan.

O‘rta Osiyo va Eron xalqlarining boy madaniy yodgorligi “Avesto”da ham maktub janriga yaqin jihatlarni ko‘rishimiz mumkin. “Avesto”dagi murojaat shakli (Zardushtning Ahura Mazda bilan suhbati), diologik uslub (“Yasna”, “Visparad”, “Gotlar” qismlarida Zardusht bilan ilohiy zotlar o‘rtasidagi savol-javoblar) ham maktub janrining elementlaridandir. Qadimgi sof turkiy manbalaridan biri O‘rxun-Enasoy obidalarida toshlarga o‘yib yozib qoldirilgan matnlarda maktub janriga oid xususiyatlarni kuzatishimiz mumkin. Masalan, murojaat, kechinma, o‘z fikrini ifodalash, nasihat va ogohlantirish yodgorlik matnlarida yetakchilik qiladi. Bu obidalardagi tarixiy faktlarni tom ma’noda o‘tmishdan kelajakka yozilgan maktub deyish mumkin. Chunki, manbadagi ma’lumotlar tarixga tegishli bo‘lsa-da, chaqiriq, yakdillikka chorlash, vatanparvarlik barcha davr uchun birdek xos. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida maktub janri bilan bog‘liq ko‘plab istilohlar uchraydi. Jumladan, “yazmaq” – yozmoq, “bitig” – yozuv, xat, “yarluq” – hukmdorning yozma farmoni, ya’ni rasmiy maktub, “elchi” – xabar yoki maktubni yetkazuvchi shaxs, “habarchi” – xabar yetkazuvchi, ko‘pincha maktub yetkazuvchi shaxsni bildiradi. Bu so‘zlarning izohlari orqali o‘sha davrda maktub yozish an’anasining ancha rivoj topganligini ko‘rishimiz mumkin. Asarda “irqish” so‘zi aynan “maktub” ma’nosida qo‘llanadi [3, 67 b]. Muallif “qoshug‘” so‘ziga ta’rif berar ekan, lirik qahramon Turkon xotinga maktub yo‘llab, “xodimi xizmatga tayyor” ekanini bildiradi [4, 71 b]. Asarda shunday keltiriladi: “Bir kishi Tangri tog‘i etagida yurib, Tangut yurtidan bir maktub topib oldi. U maktubda shunday deb yozilgan: “Turkon xotunga keldi bu bitig”. Bundan ma’lumki turkiy xalqlarda yozishma madaniyati ancha rivojlangan bo‘lib, keyinchalik bu yozma adabiyotda maktub janrining paydo bo‘lishiga zamin yaratdi. O‘zbek adabiyotida yana bir bebaho bo‘lgan qomus “Qutadg‘u bilig” asarida “O‘zg‘urmishga xat” nomli qismi bo‘lib, unda Kutug‘di zohidona hayot kechiruvchi O‘zg‘urmishga o‘n olti misralik maktub yozadi va hatto hukmdorlik muhrini ham bosadi. Kelgusi maqolalarimizda bu haqda batafsilroq ma’lumot beramiz. O‘zbek mumtoz adabiyotining gultoji bo‘lmish Navoiy “Xamsa”sida ham muhabbat maktublari, nasihatomuz maktublar, siyosiy maktublar hamda ma’rifiy-murojaat shaklidagi maktublarni ko‘ramiz. “Munshaot” asari esa o‘zbek adabiyotida maktub janrining eng muhim yodgorliklaridan biri. Asarda maktublar uch toifaga ajratilgan bo ‘lib, birinchi toifadagi maktublar sirasiga Navoiyning Husayn Boyqaroga yo‘llagan yoziqlaridan iboratdir. Maktub janri taraqqiyotiga Zahiriddin Muhammad Bobur ham betakror memuar asari “Boburnoma”si orqali o‘zining katta hissasini qo‘shgan. Asarda siyosiy va diplomatic ruhdagi, shaxsiy mazmundagi va iltimos, maslahat ma’nosidagi maktublar mavjud. Bobur ba’zi o‘rinlarda maktublarini she’riy parcha bilan yakunlab, maktub janrining klassik namunalariga estetik bo‘yoq bergan

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda maktub janri zamonaviy adabiyotda epistolyar janri sifatida tanildi. Epistolyar aloqa mohiyatan maktub janridagi ikki tomon o‘rtasidagi fikr almashinuv

ko‘prigidir. Mumtoz adabiyotda “maktub”, zamonaviy adabiyotda “epistolyar” sifatida mavjud va rivoj topib borayotga bu janr o‘zbek adabiyotida qator tadqiqotlar ob’yekti bo‘la oladi. Maktub janri qadimda har bir xalqning evolyutsiyasi, estetik dunyoqarashi, ijtimoiy aloqalari, asardagi personajlarning ruhiyati, tasavvur olamini, umuman, insoniyatning badiiy adabiyotdagi aksini ko‘rsatuvchi o‘ziga xos oynadir. Shuning uchun ham maktub janri zamonlar osha o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda. Aksincha, badiiy adabiyotdagi o‘rnidan tashqari ijtimoiy hayotda ham turli zamonaviy ko‘rinishlarda ommalashmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *Alpomish o‘zbek xalq dostoni*. Fan, Toshkent-2018, 307-308 betlar.
2. *Алпомиш*. - Тошкент. Маънавият. 1987. 57-бет.
3. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg‘u bilig*. -T.: Cho‘lpon nashriyoti, 2007.
4. Болтабоев Х, Махмудов М. *Адабий-эстетик тафаккур тарихи.* I жилд. - Т.: Мумтоз сӯз. 2013.
5. Natan Mallayev. *O‘zbek adabiyoti tarixi*. T.: Fan, 1976.
6. Abdurayimova Irodaxon. *Maktublarning tarixi haqida maqola*. http://www.newjournal.org/ 2023-uil, iyul. 171-175 b.
7. https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/download/15876/11454/11229
8. www.ziyouz.com kutubxonasi.

TURKIY TILLI XALQLAR ADABIYOTIDA EPOS JANRINING TARAQQIYOTI

Nurmuxamedova Moxira Uralovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti oqituvchisi
mohiranurmuhamedova63@gmail.com

Annotatsiya. *Adabiyot, bir jamiyatning madaniy merosini, qadriyatlarini va tarixini aks ettiruvchi muhim vositadir. Ayniqsa, epik adabiyot xalqning tarixiy kurashini, qahramonliklarini va madaniy boyliklarini chuqurroq taqdim etadi. Turk tilida so‘zlashuvchi xalqlarning adabiyotida ham epos janri, an'anaviy va zamonaviy adabiyotning asosiy poydevorlaridan biriga aylangan. Epos – bu xalqlarning qahramonlik hikoyalarini, katta urushlarini, mifologik rivoyatlarini va jamiyatlarning turmush tarzini ifodalovchi uzun va keng qamrovli adabiy janrdir. Turkiy tilli xalqlarning adabiyotida epos, O‘rta Osiyodan Anadoluigacha bo‘lgan keng bir hududda, turli davrlarda muhim rol o‘ynagan.*

Kalit so‘zlar. *Epos, doston, Urxun-Enasoy yozuvlari, yozma manbalar, an’ana, xalq qahramoni, adabiy janr.*

РАЗВИТИЕ ЭПОСА В ЛИТЕРАТУРЕ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ

Нурмухамедова Мохира Ураловна,
преподаватель Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация*. Литература является важным средством, отражающим культурное наследие, ценности и историю общества. Особенно эпическая литература глубже представляет историческую борьбу народа, его героизм и культурные богатства. В литературе тюркских народов жанр эпоса стал одним из основополагающих элементов как традиционной, так и современной литературы. Эпос – это длинный и охватывающий литературный жанр, который выражает героические сказания народов, великие войны, мифологические предания и образ жизни обществ. В литературе тюркских народов эпос*

играл важную роль в различные исторические периоды на обширной территории от Центральной Азии до Анатолии.

***Ключевые слова**. Эпос, дастан, Урхун Энасой, письменные источники, традиция, народный герой, литературный жанр.*

THE DEVELOPMENT OF THE EPIC GENRE IN THE LITERATURE OF TURKIC-SPEAKING PEOPLES

Nurmuxamedova Moxira Uralovna,
teacher at Uzbekistan-Finish pedagogical institute

***Abstract**. Literature is an important tool that reflects the cultural heritage, values, and history of a society. In particular, epic literature presents a deeper understanding of the historical struggles, heroism, and cultural wealth of a people. In the literature of Turkic-speaking peoples, the epic genre has become one of the foundational elements of both traditional and modern literature. The epic is a broad and expansive literary genre that expresses the heroic tales, great wars, mythological stories, and ways of life of societies. In the literature of Turkic peoples, the epic has played a significant role in various periods across a wide region, from Central Asia to Anatolia.*

***Keywords**. Epic, dastan, Urxun Enasoy Writings, written sources, tradition, national hero, literary genre.*

TÜRK DİLİ KONUŞAN HALKLARIN EDEBİYATINDA EPOS JENRİNİN GELİŞİMİ

Nurmuxamedova Moxira Uralovna
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

***Özet**. Edebiyat, bir toplumun kültürel mirasını, değerlerini ve tarihini yansıtan önemli bir araçtır. Özellikle epik edebiyat, bir halkın tarihi mücadelelerini, kahramanlıklarını ve kültürel zenginliklerini daha derinlemesine sunar. Türk dili konuşan halkların edebiyatında da epos türü, geleneksel ve modern edebiyatın temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Epos, halkların kahramanlık hikayelerini, büyük savaşlarını, mitolojik öykülerini ve toplumların yaşam tarzlarını ifade eden geniş kapsamlı bir edebi türdür. Türk halklarının edebiyatında epos, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir alanda, farklı dönemlerde önemli bir rol oynamıştır.*

***Anahtar kelimeler**. Epos, doston, Urxun Enasoy Yazıları, yazılı kaynaklar, gelenek, ulusal kahraman, edebi tür.*

Epos, odatda, doston shaklida xalq orasida og‘zaki tarzda o‘tkaziladigan, katta qahramonlik voqealarini, tabiatdan tashqi kuchlar bilan kurashishni va milliy tarixiy hodisalarni tasvirlaydigan adabiy janrdir. Epos, qahramonlik, millatning birligi, ozodlik kurashi kabi umumbashariy mavzular asosida quriladi. Turkiy tilli xalqlar adabiyotida epos, ko‘pincha, qahramonlarning boshidan kechirgan katta voqealar, qiyinchiliklar va ularni yengishlariga asoslanib shakllanadi. Epos turida, xalqning kollektiv xotirasiga chuqur o‘rnashgan qahramonlik va xalq dostonlari asosiy o‘rinda turadi.

Turkiy tilli xalqlarining epos an’analari, O‘rta Osiyoda Urxun Enasoy Yozuvlari va Ko‘ktürklar davrigacha borib tarqaladi. Ushbu davrda yozuvga olingan ilk matnlar turkiy tilli xalqlarining tarixiy va madaniy xotirasini yaratgan va shu bilan birga epos an'anasining asosiy poydevorlarini qo‘ygan. Urxun Enasoy Yozuvlari, bir turdagi epos deb hisoblanmasa-da, turkiy tilli xalqlarning ilk yozma manbalaridan biri bo‘lib, qahramonlik va xalqning birligi kabi mavzularni yoritganligi tufayli eposning prekursori hisoblanishi mumkin.

Turkiy tilli xalqlar O‘rta Osiyodan ko‘chib o‘tgan sari, epos an'analari ham bu xalqlar bilan birga turli hududlarga tarqaldi. Ko‘chmanchi jamiyatlarda og‘zaki tarzda o‘tkaziladigan qahramonlik

hikoyalari xalq orasida katta o‘rin tutdi. Ushbu afsonalar, vaqt o‘tishi bilan og‘zaki adabiyotning eng muhim janrlaridan biri bo‘lgan dostonlarni yaratdi.

Turkiy tilli xalqlarining adabiyotidagi epos an’anasi, turli hududlarda boy tarzda shakllangan. Anadolu, Qora dengiz hududidan O‘rta Osiyogacha bo‘lgan keng bir hududda, har bir xalqning o‘ziga xos qahramonlik hikoyalari va dostonlari mavjud. Ushbu asarlar xalqning kundalik hayotida muhim o‘rin tutadi va ko‘pincha, dostonlar, qahramonlik, muhabbat, urush va mifologik unsurlar bilan ichki aloqada bo‘ladi.

Alpomish eposi, turkiy tilli xalqlarining eng muhim dostonlaridan biri sifatida, O‘rta Osiyodan Anadoluigacha bo‘lgan keng hududda chuqur izlar qoldirgan. Ushbu doston, turkiy tilli xalqlarining tarixiy kurashlarini, qahramonliklarini, madaniy qadriyatlarini va an'analari aks ettiruvchi muhim adabiy asardir. Alpomish, nafaqat shaxsiy qahramonlik, balki ijtimoiy qadriyatlarni ulug‘laydigan bir qahramon sifatida, Turkiy tilli xalqlarning umumiy xotirasida muhim o‘rin tutadi.

Alpomishning eposi, qahramonlik, adolat, sevgi va erkinlik kabi mavzular atrofida shakllanadi va bu mavzular faqat shaxsiy qahramonlik bilan cheklanib qolmay, balki xalqning ijtimoiy tuzilmasi va madaniyatini ham chuqurroq o‘rganadi. Alpomishning xalq qahramoni sifatida tasvirlanishi, uni faqat jismoniy kuchi bilan emas, balki axloqiy va etika qadriyatlariga bo‘lgan sadoqat bilan ham ajralib turishini ta'minlaydi. Epos, shuningdek, xalqning an'anaviy turmush tarzini, urush strategiyalarini, e'tiqodlarini va tabiat bilan bo‘lgan munosabatini ham tasvirlaydi.

Turkiy tilli xalqlar adabiyotida Alpomish, qahramonlik dostoni sifatida muhim o‘rin egallaydi. Epos, Turklarning tarixiy o‘tmishida, xalqning qarshilik ko‘rsatishi va erkinlik uchun kurashishi bilan uzviy bog‘langan holda, turli madaniy va geografik hududlarda turlicha shakllarda etkazilgan. Ushbu doston, nafaqat adabiy durdonalar sifatida, balki Turk madaniyatining muhim qismiga aylangan. Alpomishning adabiy qiymati, faqat bir qahramonlik hikoyasini taqdim etish bilan cheklanmay, balki Turkiy tilli xalqlarning qadriyatlari va madaniyatini saqlashda davom etadi.

Turk xalq adabiyotining eng mashhur eposlaridan biri *Dede Korkut Hikoyalari*’dir. XX asrda O‘rta Osiyoda boshlangan va keyinchalik Anadoliyaigacha tarqalgan ushbu hikoyalar, O‘g‘iz turklarining hayoti va qahramonliklarini tasvirlaydi. Hikoyalar, tabiatdan tashqari kuchlar bilan kurashish, qahramonlik, xalq orasida birlik va hamjihatlik kabi mavzular atrofida shakllanadi. Dede Korkut, ushbu hikoyalarda nafaqat donishmand rahbar, balki xalqning qadriyatlarini himoya qiluvchi bir shaxs sifatida tasvirlanadi.

Qirg‘iz turklarining mashhur *Manas eposi* ham Turk xalqlari orasidagi eng katta epik asarlardan biridir. Ushbu epos, Manas nomli qahramonning liderligida Qirg‘iz xalqining dushmanlariga qarshi olib borgan kurashlarini bayon etadi. *Manas eposi* tarixiy hodisalar bilan ichki aloqada bo‘lib, qahramonlik, xalqning birligi va ozodligi kabi umumbashariy mavzularni o‘z ichiga olgan. Turkiy tilli xalqlar orasida eng uzun va keng qamrovli eposlardan biri hisoblangan *Manas*, an'anaviy epos an'analarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

Turkiy tilli xalqlar adabiyotining yana bir muhim asari *Go‘ro‘gli eposidir*. turkmanlar orasida keng tarqalgan ushbu epos, Go‘ro‘gli nomli xalq qahramonining, zolim rahbarlarga qarshi olib borgan kurashini tasvirlaydi. *Go‘ro‘gli*, xalqning sevgan va zolimlarga qarshi bosh ko‘targan qahramoni sifatida tasvirlanadi. Eposning nafaqat tarixiy, balki xalqning madaniy qadriyatlari bilan shakllangan tuzilishi mavjud. Aynan xalqning madaniy, etnik va ijtimoiy merosi orqali yaratilgan o‘ziga xos bir jamiyat yoki tizimni anglatishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, an'analar, urf-odatlar, til, san'at va boshqa madaniy elementlarning jamiyat tuzilishida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Zamonaviy davrda epos janri, an'anaviy hikoya shakllaridan o‘zgargan holda roman, teatr va kino kabi yanada zamonaviy vositalar bilan ifodalana boshladi. Biroq, an'anaviy eposning asosiy unsurlari, qahramonlik va xalqlarning kurashi mavzulari, bu yangi shaklda ham davom etmoqda. Ayniqsa, turkiy tilli xalqlarning dostonlari, bugungi adabiyotda zamonaviy romanlar va kinoning muhim ilhom manbaiga aylangan.

Xulosa. Turkiy tilli xalqlar adabiyotida epos janri, xalqlarning madaniy kimligini, tarixiy kurashlarini va qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim adabiy janrdir. Alpomish, Dede Korkut, Manas va Go‘ro‘gli kabi dostonlar, ushbu an'ananing eng kuchli namunalarini tashkil etgan va Turkiy tilli

xalqlarning tarixi va madaniyatiga yorug‘lik tutgan. Epos, vaqt o‘tishi bilan turli hududlarda va turli tarixiy davrlarda o‘zgarishlar ko‘rsatgan bo‘lsa-da, xalqlarning qahramonlik hikoyalari va millatning birligini ta'kidlovchi mavzular, hali ham adabiyotning muhim bir qismiga aylangan. Turkiy tilli xalqlarning epos an'anasi, madaniy merosning saqlanishida va xalqlarning tarixiy kimligini tushunishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Саримсоқов Б. “Алпомиш” эпоси ҳақида уч этюд. - Тошкент: Фан, 1999-йил, 115-б.
2. Саримсоқов Б. Алпомиш – классик эпос намунаси. // Ўзбек тили ва адабиёти журнали, 1999, 3-9-б.
3. Thema larousse sanat ve kültür: Türk-İslam. // Milliyet, 1993, 57-b.
4. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поетик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990, 253-254-б.
5. Nef'i ve Sihâm-ı Kazâ. Akçağ, 1998. 95-b.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI KONULU “UFUK”, “TOPRAK ANA” VE “İKİ KASIM BİN DOKUZ YÜZ KIRK ÜÇ” ROMANLARINDA KAHRAMAN KADIN TİPLERİ

Mamatkulov Pulat Shavkat ugli
Yakın doğu dilleri anabilim dalı öğretim görevlisi
Semerkant devlet Yabancı diller enstitüsü
polatmamatkulov1994@gmail.com

Özet. *İkinci Dünya Savaşı birçok Türk ülkelerinin hayatını derinden etkilemiştir. Makalede İkinci Dünya Savaşı yılları ve savaş sonrasındaki zorlu yaşam tarzını anlatan Özbek, Kırgız ve Karaçay-Malkar edebiyatındaki birer eser konu alınmıştır. Makalenin kapsamı, Özbek yazarı Seid Ahmet’in 1964’te kaleme aldığı “Ufuk”, Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov’un “Toprak Ana”, Karaçay-Malkar edebiyatının önemli isimlerinden Halimat Bayramuk’un “İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç” eserlerinden ibaret olmuştur. Makalede bu eserler kadın kahramanlar açısından incelenmiştir.*
Anahtar kelimeler*: savaş, kahraman kadın, Türk dünyası, cephe ardı*

IKKINCHI JAHON URUSHI MAVZUSIDAGI “UFQ”, “MOMO YER” VA “IKKINCHI NOYABR BIR MING TO‘QQIZ YUZ TO‘QSON UCH” ASARLARIDA QAHRAMON AYOL OBRAZI

Mamatqulov Po‘lat Shavkat o‘g‘li,
Samarqand davlat Chet tillar instituti
Yaqin sharq tillari kafedrasining o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ikkinchi Jahon urushi ko‘plab turkiy xalqlarning hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu maqolada Ikkinchi Jahon urushi yillari va urushdan keyingi og‘ir turmush tarzini tasvirlovchi o‘zbek, qirg‘iz va qaraçay-malqar adabiyotidan olingan asarlar tahlil qilingan. Maqolaning qamrovi o‘zbek yozuvchisi Said Ahmadning 1964-yilda yozgan “Ufuk”, qirg‘iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning “Ona yer”, qaraçay-malqar adabiyotining taniqli yozuvchilaridan biri Halimat Bayramukning “Ikkinchi noyabr, bir ming to‘qqiz yuz qirq uch” asarlaridan iborat. Ushbu maqolada yuqorida tilga olingan asarlar ayol qahramonlar nuqtayi nazaridan tahlil qilingan.*
Kalit so‘zlar: *urush, qahramon ayol, turk dunyosi, front orti.*

ОБРАЗ ГЕРОИЧЕСКОЙ ЖЕНЩИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НА ТЕМУ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: «ГОРИЗОНТ», «МАТЕРИНСКОЕ ПОЛЕ» И «ВТОРОЕ НОЯБРЯ ТЫСЯЧА ДЕВЯТЬСОТ ДЕВЯНОСТО ТРИ»

Маматкулов Пулат Шавкат угли,
преподаватель кафедры Ближневосточных языков
Самаркандский государственный институт иностранных языков

Аннотация. *Вторая мировая война глубоко повлияла на жизнь многих тюркских народов. В данной статье рассматриваются произведения узбекской, киргизской и карачаево-балкарской литературы, описывающие тяжелый быт во время и после войны. В рамках статьи анализируются произведения: «Уфук» (1964) узбекского писателя Саида Ахмада, «Материнское поле» киргизского писателя Чингиза Айтматова и «2 ноября 1943 года» одной из видных представительниц карачаево-балкарской литературы Халимат Байрамуковой. Эти произведения изучаются с точки зрения женских персонажей.*

Ключевые слова. *Война, героическая женщина, тюркский мир, тыл.*

HEROIC FEMALE CHARACTERS IN THE NOVELS "UFUK", "TOPRAK ANA", AND "İKİ KASIM 1943" ABOUT THE SECOND WORLD WAR

Mamatkulov Pulat Shavkat ugli,
lecturer at the Department of near eastern languages
Samarkand state institute of foreign languages

Abstract. *World War II deeply affected the lives of many Turkic nations. This article focuses on one work from Uzbek, Kyrgyz, and Karachay-Balkar literature that depicts the hardships of life during and after the war. The scope of the article includes the Uzbek writer Seid Ahmet's Ufuk (1964), the Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov's Mother Earth, and one of the significant works of Karachay-Balkar literature, Halimat Bayramuk's November 2, 1943. These works are analyzed in terms of their female protagonists.*

Keywords: *war, heroic woman, Turkic world, home front.*

İkinci Dünya Savaşı, birçok ülke gibi Sovyetler Birliği'ne bağlı Türk halkları üzerinde de derin izler bırakmıştır. Savaşın yol açtığı yıkım, edebiyata da yansımış ve pek çok yazar bu konuyu eserlerinde işlemiştir. Özbek yazarı Said Ahmet'in *Ufuk*, Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* ve Karaçay-Malkar yazarı Halimat Bayramuk'un *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç* romanları, savaşın halk üzerindeki etkilerini anlatan önemli eserlerdendir.

Bu eserlerde savaş döneminde halkın çektiği sıkıntılar, cephedeki askerlerin tehlikeli yaşamı ve sürgün edilen toplulukların trajedileri gözler önüne serilmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nde erkeklerin cepheye gönderilmesiyle, geride kalan kadın ve yaşlıların ağır şartlar altında çalışmak zorunda kalmaları edebiyatta sıkça işlenen bir tema olmuştur.

Bayramuk'un *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç* romanı, Karaçay Türklerinin sürgün edilme sürecini anlatmaktadır. 2 Kasım 1943 gecesi, NKVD askerleri Karaçay halkına evlerini terk etmeleri için yalnızca iki saat süre tanımış ve onları bilinmeyen bir geleceğe sürüklemiştir. Bu roman, Sovyetler Birliği döneminde Türk halklarının yaşadığı trajedilere ışık tutmaktadır.

Said Ahmet'in *Ufuk* romanı da savaş yıllarında cephe gerisindeki çiftçilerin azmini anlatan önemli eserlerden biridir. Bu roman, *Kırk Beş Gün, Hicran Günlerinde* ve *Ufkun Eşiğinde* adlı üçlemenin bir parçasıdır ve savaş öncesi ve sonrası yaşanan değişimleri gözler önüne sermektedir.

Romanlarda Kadın Kahramanların Rolü ve Savaşın Etkileri

Savaş dönemlerinde toplumsal yapının değişimine ışık tutan romanlar, genellikle bireylerin yaşadıkları zorlukları ve toplumsal travmaları merkeze alır. Bu çalışma, "Ufuk", "Toprak Ana" ve

"İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" romanlarındaki kadın kahramanların savaşın etkisi altındaki yaşamlarını incelemektedir.

"Ufuk" Romanı ve romanda Kadın Kahramanlar

Emek ÜŞENMEZ Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisindeki "Modern Özbek Edebiyatı" adlı makalesinde Seid Ahmet'in usta bir yazar olduğunu vurgulayarak Ufuk romanında savaş ve savaş sonrasının güzel bir şekilde kaleme alındığını, bu eser bir üçleme, yani üç kitaptan olultuğunu söylüyor. *[4,147 b.]*.

"Ufuk" romanının "Kırk Beş Gün", "Hicran Günlerinde" ve "Ufkun Eşiğinde" bölümlerinde, savaş dönemindeki kadınların karşılaştıkları zorluklar öne çıkmaktadır. "Kırk Beş Gün" bölümü, Büyük Fergana Kanalı'nın kazımı sırasında kadınların zorla çalıştırılmasını anlatır. "Hicran Günlerinde" bölümü ise, savaşa giden erkeklerin ardında bıraktıkları kadınların hüzün dolu yaşamlarını merkeze alır. Bu bölümde, savaşa giden Tursunbay'ın, kaçak yaşamak zorunda kalması ve annesi Cennet teyzenin bu süreçte yaşadığı acılar betimlenmektedir.

Roman, savaşın, kadınların aile yapılarını ve psikolojilerini nasıl derinden etkilediğini gözler önüne sermektedir. Dul kalan kadınların, nişanlısından ayrılan genç kızların ve savaşta eşlerini kaybedenlerin hayata tutunma mücadelesi roman boyunca öne çıkmaktadır.

Romanda aylarca kanal işinde çalıştırılan, savaş yıllarındaki zor yaşam tarzında ailesi ve vatanı için tüm işleri kendisi yapmak zorunda kalan ve hatta bu yaşam tarzına dayanamayıp hayatını kaybeden kadınlar konu edinmiştir.

"Toprak Ana" Romanında Kadının Konumu

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" romanı, savaşın cephe gerisindeki etkilerine odaklanmaktadır. Romanın ana karakterlerinden biri olan Aliman, eşini cephede kaybettikten sonra ciddi toplumsal baskılarla karşılaşmış, zorla tecavüz edilmiş ve bu olay neticesinde yaşamını yitirmiştir. Aynı gün dul kalan Tolganay Ana ve Aliman'ın savaş nedeniyle yaşadıkları acılar, romanın temel trajik unsurlarından birini oluşturur.

Roman, savaşın sadece cephede yaşanan bir olay olmadığını, geride kalan insanların da savaşın acılarını derinden hissettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kadın kahramanların fedakarlıkları, dayanıklılıkları ve toplumsal rollerinin dönüşümleri romanda merkezi bir yer tutmaktadır.

Bu eserde savaşta üç çocuğu ve eşini kaybeden ananın köylülerden topladığı buğdandan bir avuç bile kendisine bırakmadan cephedeki askerlere göndermesi, kahraman ananın karakterini okuyucunun önüne açıkça koymaktadır. *[2,147 b.]*.

Eser kahramanı Tolganay Ana'nın dilinden yazar o dönem şartlarını şu şekilde açıklıyor: *"İki gün sonra Aliman'ı gömdük. Geleneklerimize göre bir kadın, ölüyü gömmek için mezarlığa gidemez, bu işi erkekler yapar. Ama ben gittim ve kimse bir şey diyemedi. Çünkü bizim evde erkek yoktu. Aliman'ın mezarına, mezar çukurunun dibindeki kazanağa kendim yerleştirdim, üzerine ilk toprağı ben attım.*" *[*1,114 b*]*.

"İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" Romanında Kadın Kahramanlar

Karaçay Türklerinin II. Dünya Savaşı sürecinde maruz kaldıkları sürgün ve eziyetler bu romanda anlatılmaktadır. Sürgün sırasında Majay adlı bir kadın ölümle karşı karşıya kalırken, Halimat tifüs salgını nedeniyle hayatını kaybeder. Gokka adlı kadın ise iki evlilik yapmasına rağmen mutlu olamamış, nihayetinde ata topraklarına geri dönse de hüzün dolu bir hayat sürmeye devam etmiştir. Bu durum bir araştırmada şöyle açıklanır: "Ailesini tamamen kaybettikten sonra Gokka, Aslan'ı ararken Kazak, Kırgız coğrafyasında sürgün edilen insanların dramını tekrar tekrar yaşar" *[*3,145 b*]*.

Roman, sürgün ve savaş koşullarının kadınlar üzerindeki etkilerini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermekte ve savaşın sadece cephede değil, toplumun her kesiminde yarattığı yıkımı vurgulamaktadır.

Romanlarda kasın kahramanların ortak yönleri

Ele alınan romanlarda olaylar ağırlıklı olarak cephe gerisinde gelişmektedir. Toprak Ana romanının başkahramanı Tolganay, yaşadığı acıları toprağa anlatır. Oğlunun savaşta ölmesiyle dul

kalan gelini yanlış bir ilişkiye girer ve doğum sırasında hayatını kaybeder. Doğan çocuğun, Canbolat'ın, biyolojik babasını bilmemesi ve kendisini bir kahramanın oğlu sanarak büyümesi, Tolganay için ağır bir yük olur. Onun için her gün hüzünle geçerken, savaşın getirdiği yıkım pek çok kadının hayatına benzer bir trajedi bırakmıştır.

Orta Asya geleneklerine göre kadınlar cenaze merasimine katılamazken, Toprak Ana romanında Tolganay, gelinini mezara kendi elleriyle yerleştirmek zorunda kalır. Yazar, bu sahneyi Tolganay'ın dilinden aktararak, geleneklere rağmen kadının yaşadığı zorunlu dönüşümü ve çaresizliği vurgular. Roman, savaşın ve Sovyet rejiminin kadınlara yüklediği ağır sorumlulukları gözler önüne serer.

Benzer bir trajedi Ufuk romanında da görülür. Tek oğlunun savaş nedeniyle uzağa gitmesi ve onun yokluğuna dayanamayan Cennet Ana'nın hastalanarak ölmesi, savaşın anneler üzerindeki yıkıcı etkisini yansıtır.

Halimat Bayramuk'un İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanında ise Majay ve Habiybat çiftinin iki çocuğu cepheye gider. Oğulları Harun'un Almanlara karşı savaşırken öldüğünü öğrenen aile, büyük bir acıya sürüklenir. Kızları Gokka'nın savaştan dönmesi ise yaşanan kayıpların hüznünü hafifletmeye yetmez.

İncelenen romanlardaki kadın karakterler, savaşın yıkıcı etkileriyle karşı karşıya kalmış, ağır iş yükü ve sevdiklerinin kaybıyla yaşam mücadelesi vermiştir. Ortak nokta, bu kadınların savaşla birlikte mutluluğu yitirmesi ve hayatlarının geri dönülmez şekilde değişmesidir.

Ele alınan romanlar, farklı coğrafyalarda geçen ancak ortak bir temayı işleyen edebi eserlerdir. Toprak Ana Kırgız halkının, Ufuk ise Özbek toplumunun savaş yıllarındaki yaşamlarını anlatırken, İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanı Karaçay-Malkar halkının sürgün yıllarına odaklanmaktadır. Savaşın yıkıcı etkileri yalnızca bu toplumlarla sınırlı kalmamış, Sovyetler Birliği'ne bağlı tüm ülkelerde benzer acılar yaşanmıştır.

1939-1945 yılları arasında süren İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne beklenmedik bir saldırıda bulunmasıyla yeni bir boyut kazanmış ve savaş Orta Asya'daki halkları da derinden etkilemiştir. Sovyetler Birliği'ne bağlı Türk halkları, savaşın yükünü ağır şekilde taşımış; tarımsal üretimlerinin büyük bir kısmı cepheye gönderilmiş, hayvancılık ciddi kısıtlamalara maruz kalmıştır. Erkekler zorunlu olarak cepheye gitmiş, geride kalan kadınlar ve çocuklar açlık ve ağır iş koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu çerçevede, İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanı yalnızca savaş sürecini değil, aynı zamanda Karaçay-Malkar halkının savaş sonrası sürgün yıllarını da ele almaktadır. Romanın başkahramanı Gokka, 14 yıl süren sürgün hayatının zorluklarına tanıklık etmektedir. Olay örgüsü, savaş öncesinden başlayarak savaş ve sürgün dönemlerini kapsamaktadır.

Genel olarak, bu romanlarda savaşın toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiği ve özellikle kadınlar üzerindeki etkileri ön plana çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'ne bağlı halkların yaşadığı trajediler, bireysel hikâyeler üzerinden evrensel bir boyut kazanarak savaşın yıkıcılığını edebi bir çerçevede gözler önüne sermektedir.

Sonuç. "Ufuk", "Toprak Ana" ve "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" romanlarının yazılmasına neden savaşın insanoğluna getirdiği zorlukları ve o çağın dehşetini okuyuculara aktarmak olmuştur. Seid Ahmat, Halimat Bayramuk, Cengiz Aytmatov da savaş yıllarını bizzat yaşamış yazarlardır. Onlar da bu savaş yüzünden yakınlarını kaybeder, çevresindeki insanların hüzünlü günlerinde yanlarında olurlar. Özbekistan ve Kırgızistan'ın başına gelenleri anlatan "Ufuk" ve "Toprak Ana" ve Karaçay Malkarların sürgün yıllarını anlatan "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" romanlarının esasında diğer kahramanlarla birlikte kadınların kahramanlıkları da kaleme alınmıştır. Romanlarda daha çok cephe ardının anlatılması, cephe ardındaysa kadınların ön planda olması bu romanların baş kahramanlarının kadın olmasını gerektirmiştir.

Kaynakça:
1. Aytmatov, C. *Toprak Ana*, 2006. İstanbul.
2. Durukoğlu, S., *Yurttaş, Z. Bir düzyazı ağlatısı/ağıdı olan Toprak Ana romanını çözümleme denemesi* 2016. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKRA Journal). 127-141.
3. Üşenmez, E. *"Modern Özbek Edebiyatı"*. 2011 Samsun *115-170.*
4. Türk, E.B. *Halimat Bayramuk'un İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanına Sosyolojik açıdan bir yaklaşım,* 2015. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 139-152.

İnternet kaynakları:
1. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad
www.sosyalarastirmalar.com

ISAJON SULTONNING TARIXIY ROMANLARIDA POETIK STRUKTURA VA BADIIY TO'QIMA UYG'UNLIGI
(Ijodkor dunyoqarashi hamda ijodiy tamoyillar tanlovi)

Xolmuratova Moxira Egamberganovna,
UrDU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi mustaqil izlanuvchisi
moxlaroyim19910220@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada yozuvchi Isajon Sultonning tarixiy romanlarida poetik struktura va badiiy to'qima uyg'unligi tahlil etiladi. O'zbek tarixiy-badiiy nasrida qadimgi turkiylar hayoti qalamga olingan asarlar juda kam. "Bilga xoqon" romani qadim ajdodlarimiz obrazini yaratish yo'lidagi dadil qadamlardir. "Bilga xoqon" romani – turkiy xalqlarning o'n uch asrdan narigi davrdagi qayg'ulari ifodasi. Yozuvchi toshbitiklar orqali yetib kelgan ma'lumotlarni roman matniga mohirlik bilan singdirib yuborgan, qadimgi turk davridagi manzarani, qahramonlarning turkona tabiatini, hech narsadan tap tortmas botirligini saqlashga harakat qilgan. Asarda davr xususiyatiga ko'ra, arabcha va forscha so'zlar qo'llanilmagan, roman sof turkiy tilda yozilgan. Roman turk uluslarining birlik, qahramonlik, to'g'rilik, fidokorlik kabi muqaddas an'analaridan xabar beradi. Asarning birinchi bo'limi "Kichik yish" deb nomlangan, roman "Ko'gman tog'i etaklariga qish bola tashlagan, qor momoguldurak bilan yoqqan edi", – deya boshlanadi.*

Kalit so'zlar. *Ko'gman, xoqon, tamoyil, struktura, to'qima, estetik, tafakkur, konseptsiya, bitik.*

İSADJON SULTAN'IN TARİHSEL ROMANLARINDA ŞİİRSEL YAPI VE SANATSAL DOKU ARASINDAKİ UYUM
(Yaratıcı dünya görüşü ve yaratıcı ilkelerin seçimi)

Kholmuratova Mokhira Egamberganovna,
UrSU Özbek dili ve edebiyatı bölümü'nde bağımsız araştırmacı

Özet. *Makalede yazar Isajon Sultan'ın tarihi romanlarında şiirsel yapı ile sanatsal dokunun uyumu incelenmektedir. Özbek tarih-sanat nesrinde eski Türklerin hayatını anlatan çok az eser bulunmaktadır. "Bilga Khakhan" romanı kadim atalarımızın imajını yaratmaya yönelik cesur bir adımdır. "Bilga Kağan" romanı on üçüncü yüzyılda Türk halklarının acılarının bir ifadesidir. Yazar, taş yazıtlardan aldığı bilgileri ustalıkla roman metnine aktarmış, eski Türk döneminin manzarasını, kahramanların Türk doğasını ve yılmaz kahramanlıklarını korumaya çalışmıştır. Eserde dönemin özelliklerine göre Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmamış, roman saf Türkçe yazılmıştır. Romanda Türk halkının birlik, kahramanlık, doğruluk, fedakarlık gibi kutsal gelenekleri anlatılmaktadır. Eserin ilk bölümü "Kichik Yish" adını taşıyor, roman "Kış bir çocuğu Kogman Dağı'nın eteğine attı ve kar karla kaplandı" ile başlıyor.*

Anahtar kelimeler. *Kogman, kağan, ilke, yapı, doku, estetik, düşünce, kavram, yazı.*

ГАРМОНИЯ ПОЭТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ФАКТУРЫ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ ИСАДЖОНА СУЛТАНА
(Творческое мировоззрение и выбор творческих принципов)

Холмуратова Мохира Эгамбергановна,
научный сотрудник кафедры узбекского языка и литературы УрГУ

Аннотация. *В статье анализируется гармония поэтической структуры и художественной фактуры в исторических романах писателя Исаджона Султана. В узбекской историко-художественной прозе очень мало произведений, в которых описан быт древних тюрков. Роман «Бильга хахан» — смелый шаг на пути к созданию образа наших древних предков. Роман «Бильга-каган» является выражением скорби тюркских народов в тринадцатом веке. Писатель умело впитал в текст романа информацию, полученную через каменные надписи, постарался сохранить декорации древнетюркского периода, тюркскую природу героев, их неукротимый героизм. Согласно особенностям того времени, в произведении не использовались арабские и персидские слова, роман написан на чистом турецком языке. Роман рассказывает о священных традициях тюркских народов, таких как единство, героизм, праведность и самопожертвование. Первая часть произведения называется «Кичик йиш», роман начинается словами «Зима бросила ребенка у подножия горы Когман, и снег покрылся снегом».*

Ключевые слова. *Когман, каган, принцип, структура, ткань, эстетика, мышление, концепция, письмо.*

THE HARMONY OF POETICAL STRUCTURE AND ARTISTIC FABRIC IN THE HISTORICAL NOVELS OF ISADJON SULTAN
(Creative worldview and selection of creative principles)

Kholmuratova Mokhira Egamberganovna,
independent researcher of the Department of uzbek language and literature, UrDU

Abstract. *The article analyzes the harmony of poetic structure and artistic texture in the historical novels of the writer Isajon Sultan. In Uzbek historical-artistic prose, there are very few works in which the life of the ancient Turks is written. The novel "Bilga Khakhan" is a bold step towards creating the image of our ancient ancestors. The novel "Bilga Khagan" is an expression of the sorrows of the Turkic peoples in the thirteenth century. The writer skilfully absorbed the information received through the stone inscriptions into the text of the novel, tried to preserve the scenery of the ancient Turkic period, the Turkic nature of the heroes, and their indomitable heroism. According to the characteristics of the time, Arabic and Persian words were not used in the work, the novel was written in pure Turkish. The novel informs about the sacred traditions of the Turkish peoples, such as unity, heroism, righteousness, and self-sacrifice. The first part of the work is called "Kichik Yish", the novel begins with "Winter threw a child at the foot of Kogman Mountain, and the snow was covered with snow."*

Key words. *Kogman, khagan, principle, structure, fabric, aesthetic, thinking, concept, writing.*

Badiiy adabiyot so‘z taraqqiyoti jarayonida tarixni, avlodlar bosib o‘tgan davrning ijtimoiy-siyosiy, moddiy-ma‘naviy dunyosini o‘rganadi va undan saboq oladi. U o‘tmishni bugungi hayot bilan taqqoslaydi. Adabiyotda yana bir muhim jihat borki, bu ham bo‘lsa, memuar-biografiyalar

yaratishdir. Shu bois biografiyada ijodkor asarlarini uning shaxsi, hayotiy kechinmalari bilan bir qatorda chuqur o‘rganish maqsadga muvofiq. Yaqin-yaqingacha ilk madaniyat o‘chog‘i G‘arbda, ya’ni Qadimgi Yunoniston va Rimda vujudga kelgan deb o‘rganib kelingan. XIX asrga kelib esa bu qarashlar tubdan o‘zgardi. Aynan shu davrda Mixxat sirlarining ochilishi aslida madaniyat Yunonistondan emas, Shummerlardan boshlanishini aniqlashdi. “Toir Eftinning Rossiyada amalga oshirgan, O‘zbekistonda chop etilgan “Shummerlar va Etrusklar – insoniyat tamadduni ibtidosidagi qadimiy turkiylar” deb nomlangan tadqiqoti so‘ngi yillarda yaratilgan va ayni shu masalaga ko‘p jihatdan oydinlik kiritishi mumkin. 2012-yilda Toshkentda o‘zbek olimi Zoir Ziyotovning “Shumerlar va Turon qavmlari” degan kitobi nashr etildi. Kitob bejiz bunday nomlanmagan. Unda bashariyatga tamaddun eshiklarini ilk ochgan shumerlar bilan Turon qavmlari o‘rtasidagi aloqaga ishora qilinmoqda”. So‘nngi yillardagi tadqiqotlar Turkiy xalqlarning paydo bo‘lishi juda uzoq vaqtga borib taqalishini ilmiy asoslaydi. Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta’siri bo‘lmaydi” [4,1b.] Turkiy xalqlarning buyuk ekanligini O‘zbekiston xalq yozuvchisi, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, bir necha bor xalqaro mukofotlar sovrindori Isajon Sulton ijodi orqali ko‘rib chiqamiz. Bugungi kunda biz o‘zbek romanchiligida mukammal tarixiy asarlar yaratilganligini kamdan-kam hollarda uchratishimiz mumkin. Chunki, tarixiy roman yozish yozuvchidan juda katta mehnat talab qiladi. “Raximjon Otauli qalamiga mansub “Bilga xoqon” dostonini nasrdagi Bilga xoqon obrazini yaratish yo‘lidagi ilk qadam bo‘lsa, Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romani bu boradagi dadil qadam deya ta’kidlashga loyiqdir.” – degan edi, ustozimiz filologiya fanlari doktori, psofessor Dilmurod Quranov. Yozuvchi Isajon Sultonning “Bilga Xoqon” romani romani turkiy xalqlarning o‘tmishi haqida guvohlik beradigan asosiy manbalardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu roman yozilishidan maqsad, yozuvchining turkiy xalqlarning naqadar buyuk va boy tarixiy xalq ekanligini butun dunyoga ko‘rsatish bo‘lgan. Xalqni o‘zligini tiklab berishga bo‘lgan ishonch yozuvchi uchun asarning yozilishiga turtki bo‘lgan. Ya’ni motiv vazifasini o‘tagan. “Motiv (motiv obraz) shakliy va mazmuniy jihatlardan muayyan turg‘unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon etib turuvchi obrazdir”. [1,78b.] Asarda qahramon Bilga xoqon bilan yelkama-yelka turgan obrazlar asar mohiyatini ochib berishga katta xizmat qilgan. “Badiiy adabiyotda inson obrazini to‘laqonli yaratish, uni o‘quvchi ko‘z oldida konkret jonlantirish uchun xizmat qiladigan qator vositalar mavjud. Bular muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm, personaj nutqi kabi badiiy unsurlar kiradi”. [1,74b.] Darhaqiqat, Turkiy xalqlarning ota-onasini hurmat qilishi qon qoniga singib ketgan. Buni yana bir misol bilan ham ko‘rishimiz mumkin. “To‘yqisdan O‘n o‘q ichidan munkillagan bir aba chiqib kelaverdi. Son-sanoqsiz qo‘shin qarshisida qaddi yoyday egik, bir o‘zi edi. Ikkala budun-da tek turardi…

Tizilib qoni qaynagan, erlari-yu otlarining og‘zidan hovuri chiqib turgan qo‘shin oldida cho‘l qushiday ko‘rindi. Ularning o‘rtasiga yetib kelib, shunqorday tizilgan otliqlar ko‘z o‘ngida yerga bir nimani tashladi.

– I-ya! – dedi Ishbara hang-mang bo‘lib.

– Nima qildi? – deb so‘radi Bulut

– Hay yoziq, – dedi Ishbara.

– Endi urush bo‘lmaydi.” [2,77b.]

Turkiy xalqlarda shunday qonun bor ediki, agar urush to‘g‘rilikcha bitmasa bir urug‘ vakillari bir-biri bilan kelisholmasa, yoshi ulug‘ ayollar o‘rtaga turib boshidagi yopinchig‘ini yerga tashlar edi. Buni bosib o‘tgani birorta bahodir botina ololmasdi. Buni yuqoridagi fikrlarimiz dalili desak bo‘ladi. Asar tarkibida ota-onaga bo‘lgan hurmatni juda ko‘p o‘rinlarda ko‘rishimiz mumkin. Bilga xoqon tuzga “Yasa”dagi bitta jumla bilan ham ko‘rsatsak bo‘ladi:“– Ota-enaga, dadaga bosh egilgaydir”. [2,117b.] Ijtimoiy voqelik, davr ruhiyati chigalligi, avvalo, odamzod ruhiy olamida bo‘y ko‘rsatadi. Iqtisodiy-madaniy, siyosiy-mafkuraviy kayfiyat zarblari qalbga yo`naladi, uning zarblariga ta’sir ko`rsatadi. Badiiy asar o`ta shaxsiy, shu barobarda, o`ta ijtimoiy mahsul bo`lganligi bois, zamon o`zgaruvi, tafakkur yangilanayotgani unga ham o`z muhrini bosadi. Badiiy asar mana shunday

evrilishlar, o`sishlar tasvir oynasi. Unda g‘oya taraqqiyoti, inson ongi va ma’naviyati o`sish tarixi, ijobiy yangiliklar kasb etish jarayoni kuzatiladi. Shunga ko‘ra, bir davrda yaratilgan qahramon ikkinchisidan farq qiladi, ijodkor yaratgan xarakter o`zga qiyofadan keskin tafovutlanadi. Biroq xarakter ruhiyati tasvirida o`ziga xoslik ustunki, joriy holatni adabiy mahoratga bog‘lash maqsadga muvofiq.

“Biga xoqon“ romanining tub mohiyatini anglash uchun, avvalo, yozuvchi nima demoqchi ekanligiga e’tibor berish lozim. Yozuvchi “Bilga xoqon” romani orqali Turkiy xalqlarning o‘tmishini chiroyli usul bilan yoritib bergan. Asar tarixiy faktlar, ya’ni tosh bitiklar asosida yaratilganligi, uning ishonchli manba ekanligidan dalolat bermoqda. Asar yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek faqatgina Turkiy xalqlarning o‘tmishini yoritib berish bilan chegaralanib qolmasdan, milliy urf-odatlar, an’analar va tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta’siri bo‘lmaydi” [3,1b.] Turkiy xalqlarning buyuk ekanligini O‘zbekiston xalq yozuvchisi, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, bir necha bor xalqaro mukofotlar sovrindori Isajon Sulton ijodi orqali ko‘rib chiqamiz. Bugungi kunda biz o‘zbek romanchiligida mukammal tarixiy asarlar yaratilganligini kamdan-kam hollarda uchratishimiz mumkin. Chunki, tarixiy roman yozish yozuvchidan juda katta mehnat talab qiladi. “Raximjon Otauli qalamiga mansub “Bilga xoqon” dostonini nasrdagi Bilga xoqon obrazini yaratish yo‘lidagi ilk qadam bo‘lsa, Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romani bu boradagi dadil qadam deya ta’kidlashga loyiqdir.” – degan edi, ustozimiz filologiya fanlari doktori, psofessor Dilmurod Quranov. Yozuvchi Isajon Sultonning “Bilga Xoqon” romani romani turkiy xalqlarning o‘tmishi haqida guvohlik beradigan asosiy manbalardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu roman yozilishidan maqsad, yozuvchining turkiy xalqlarning naqadar buyuk va boy tarixiy xalq ekanligini butun dunyoga ko‘rsatish bo‘lgan. Xalqni o‘zligini tiklab berishga bo‘lgan ishonch yozuvchi uchun asarning yozilishiga turtki bo‘lgan. Ya’ni motiv vazifasini o‘tagan. “Motiv (motiv obraz) shakliy va mazmuniy jihatlardan muayyan turg‘unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon etib turuvchi obrazdir”. [1,78b.]

Asarda qahramon Bilga xoqon bilan yelkama-yelka turgan obrazlar asar mohiyatini ochib berishga katta xizmat qilgan. “Badiiy adabiyotda inson obrazini to‘laqonli yaratish, uni o‘quvchi ko‘z oldida konkret jonlantirish uchun xizmat qiladigan qator vositalar mavjud. Bularga muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm, personaj nutqi kabi badiiy unsurlar kiradi”. [3,74b.] qadriyatlarida xabar beruvchi manba ekanligini ham ko‘rishimiz mumkin. Yozuvchining asarda keltirgan ota-onaga mehr oqibatli bo‘lish haqidagi qarashlarini hammamiz uchun dasturi amal vazifasini o‘taydi deb hech ikkilanmasdan ayta olaman. Tom ma’noda bu asarni Turkiy xalqlarning o‘tmishi, milliy ufr-odatlari va an’analaridan darak beruvchi eng ishonarli badiiy asar desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dilmurod Quronov. “Adabiyotshunoslikka kirish”. – Toshkent: “Noshir”. 2019.
2. Isajon Sulton. Bilga xoqon. Toshkent. “Factor books”. 2022.
3. Hamdamov U., Qosimov A. Jahon adabiyoti. Toshkent. “Barkamol fayz mediya”. 2017.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha nutqidan.

NAZAR ESHONQULNING “GO‘R O‘G‘LI YOXUD HAYOT SUVI” ROMANIDA G‘OYA VA MA’NO SINTEZI

Shahanov Bobur Choriyevich,
O‘zDXA Urganch filiali Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha direktor o‘rinbosari,Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Ilmiy rahbari: S.M.Sariyev filologiya fanlari doktori (DSc) dotsent
bobur shahanov@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada g‘oya va tasvir uyg‘unligi Nazar Eshonqulning “Go‘r o‘g‘li yoxud hayot suvi” romani timsolida umumlashtiriladi. Unda yozuvchi subyektiv munosabati va qahramon pozitsiyasi munosabati, shakl va mazmun uyg‘unligi, hayotiy material va badiiy to‘qima nisbati xususida mushohada yuritiladi. Mohiyatan roman janrida g‘oyaviy mazmun tugal va to‘laqonli, yaxlit va lo‘nda, ixcham hamda o‘ng‘ay ifoda yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘ladi.*
Tayanch so‘zlar: *roman, g‘oya, ma’no, hayotiy material, badiiy to‘qima, uslub, ifoda.*

NAZAR ESHONQUL’UN “GÖR OĞLI VEYA HAYAT SUYU” ROMANINDA FİKİR VE ANLAM SENTEZİ

Shahanov Bobur Choriyevich,
Urgenç devlet üniversitesi bağımsız araştırmacısı
bilimsel danışman: Sariyev S.M. Filoloji bilimleri doktoru (DSc), doçent

Özet. *Bu makalede, Nazar Eşonkul’un “Gör oğli veya hayat suyu” romanı üzerinden fikir ve betimlemenin uyumu ele alınmaktadır. Yazarın öznel tutumu ve karakterin durumu, biçim ve içerik uyumu, yaşam malzemesi ile sanatsal dokuma arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır. Roman türünde, düşünsel içerik tamamlanmış, bütünsel, özlü ve uygun bir şekilde ifade edilmektedir.*
Anahtar kelimeler: *roman, düşünce, anlam, yaşam malzemesi, sanatsal dokuma, üslup, ifade.*

СИНТЕЗ ИДЕИ И СМЫСЛА В РОМАНЕ НАЗАРА ЭШОНКУЛА «ГЎР ОГЛИ ЁХУД ХАЕТ СУВИ»

Шаханов Бобур Чориевич,
независимый исследователь Ургенчского государственного университета
научный руководитель: Сариев С.М. доктор филологических наук (DSc), доцент

Аннотация*. В статье анализируется гармония идеи и изображения в романе Назара Эшонкулова «Гўр огли ёхуд хает суви». Рассматриваются субъективное отношение писателя и позиция персонажа, согласованность формы и содержания, соотношение жизненного материала и художественного текста. В процессе размышлений демонстрируется, что в жанре романа идейное содержание проявляется как завершенное, целостное, сжатое и удобное для восприятия. Статья направлена на анализ художественного стиля автора и смысла в его произведении.*
Ключевые слова*: роман, идея, смысл, жизненный материал, художественный текст, стиль, выражение.*

SYNTHESIS OF IDEA AND MEANING IN NAZAR ESHONQUL’S NOVEL “GOR O‘GLI OR THE WATER OF LIFE”

Shakhanov Bobur Chorievich,
independent researcher of Urgench state university

scientific supervisor: Sariyev S.M. Doctor of philological sciences (DSc), associate professor

Annotation. *The article examines the harmony between idea and imagery in Nazar Eshonqul’s novel Go‘r o‘g‘li yoxud hayot suvi (The Grave’s Son or the Water of Life). It reflects on the writer’s subjective attitude and the protagonist’s position, the alignment between form and content, and the relationship between life material and artistic texture. Essentially, the novel’s genre is revealed as a way of presenting ideological content in a complete, coherent, concise, and accessible manner.*

Key words: *novel, idea, meaning, life material, artistic texture, style, expression.*

Nazar Eshonqulning “Go‘r o‘g‘li yoxud hayot suvi” (2018) romani inson fojiasi va jamiyat tazyiqi asosiga qurilgan, asarda shaxsga sig‘inish davri illatlari, ma’muriy buyruqbozlik, haybarakallachilik va qog‘ozbozlik avji ayovsiz fosh etiladi. Hammasi bosh qahramon N.ning rahbar huzuriga kutilmaganda chaqirilishi bilan boshlanadi, yanglish tashrif ketidan xodim iztiroblari quyuqlashadi. Ertasi kuni ishga chiqqan yigit hamkasblari unga g‘alati qarashayotganini payqab qoladi, o‘zini oqlash uchun keltirgan vajlari inobatga olinmaydi. Gazetada e’lon qilingan xabarda N.ni poyezd bosib ketgani to‘g‘risida ma’lumot berilgandi, odamga emas, qog‘ozga ishoniladigan muhitda qahramon sarson-sargardonligi kuchayadi. Har kuni idorama-idora yurishlar uning sillasini quritadi, hatto kunduzdan qo‘rqish darajasiga ham yetadi. Muallif qabariq tasvir asnosida jamiyatni to‘liq boshqarish darajasiga kelib qolgan muammolarga nisbatan kinoya usulini qo‘llaydi, kelajagi istiqbolli xodimlar qatoridan o‘rin olgan qahramon jamiyat tutumiga isyon qiladi. N. ning fojiali o‘limi ilinj, istak, umid, ishonch tugashi jarayoniga payvandlanadi, mavjudligini isbotlay olmagan obraz oldida boshqa chora qolmaydi. Qalb prizmasida bir-biriga ulanadigan tafsilotlar bir payt o‘zida ham moddiy hayot, ham qahramon ruhiy kechinmasida aks etadi. Folklor va adabiy talqin stilizatsiyasi mubolag‘a ustuvorligini piching tasvir vositasiga bog‘laydi, tasvir va tahlilni bir-biriga tenglashtiradi.

“Badiiy g‘oya san’atkorning borliqqa munosabati, tabiat sirlari, davr ijtimoiy hodisalarini fahmlash, anglash va baholay olish iqtidori, go‘zallik, oliyjanoblik hamda baxt haqidagi ideallari bilan bog‘liq ravishda tug‘iladi. Binobarin, ana shularga ko‘ra kashf etiladigan obraz muayyan dunyoqarash bilan yo‘g‘rilgan aql mahsuli”[1,108 b.] ekan, emotsiya hosil qiladigan tasavvurni tavsiflaydi, munosabat ottenkasi shaklidagi mazmun hissiy idrok xususiyatini belgilaydi. Hayotiy fakt g‘oyaviy-estetik quvvat ruhiy kechinma ijtimoiy mohiyatini ochib beradi, muammo adabiy talqinini shakllantirish muayyan ijodkor dunyoqarashidan kitobxon saviyasiga ko‘chadi:

Endi tabiiyki, yordamchining o‘zi ajablandi. Bu idorada hali hech kim yordamchining nomidan xodimni rahbar huzuriga chorlamagandi. Mabodo chorlabdimi, biron asos bor. Yordamchi shoshib qoldi. Agar N.ni rahbar chaqirgan bo‘lib, uning o‘zi kotibaga ro‘yxatni chalkashtirib bergan bo‘lsa-chi? U shoshib ichkariga kirib ketdi. Yordamchining dovdiraganini ko‘rgan va boya norozi bo‘lib gapirgan dahlizdagi hamkasbining birdan popugi pasaydi. N.ga u xuddi qatl oldidan shafqat so‘rayotgan mahkumday tikilib turardi. Yuzida ayanch bir ifoda zuhr etgan edi. Dahlizda mojaroning davomi qanday tugashini kutib turganlar bir unga, endi nima bo‘ladi, shafqat qiladimi, yo‘qmi degan savol nazari bilan bir N.ga qarardi. Buni sezgan hamkasbi tinmay burnini torta boshladi. Shu payt qo‘lida bir to‘da qog‘oz ko‘targan yordamchi o‘zi chiqib qoldi. U N. ni ko‘rib, uf tortdi-da, bosh chayqab qo‘ydi [2,10 b.].

Haddan tashqari bo‘rttirilgan tafsilotlar voqealar tezlashuvini ta’minlaydi, K. o‘rniga N. yanglish tashrifi g‘aroyib kayfiyatni vujudga keltiradi, norozi bo‘lib gapirgan hamkasb bir zum dovdiraydi, o‘zi haqligi tasdiqlangach, yana avvalgi kayfiyatiga qaytadi. Uning “popugi pasayishi”, “xuddi qatl oldidan shafqat so‘rayotgan mahbusday tikilib turishi” bir necha soniya davom etadi, mojaro davomini kutayotgan tomoshabinlar loqayd, o‘zgaruvchan kimsalar tasvirini tavsiflaydi. Muallif tafsilotlarni bayon etmaydi, balki ifodada chizadi. Poetik chizgilar qatimiga singgan tasvir yo‘sinida tasavvur, tahlil, talqin estetik qiymatini belgilashga yo‘l ochadi.

Nemis faylasufi Gegel “Estetika” traktatida “san’at hokimiyati” iborasini qo‘llaydi, ijod falsafasi, odatda, o‘z qonuniyatlari asnosida rivojlanadi. Badiiy voqelik hayotiy materialni saralash barobarida unga yangi mazmun bag‘ishlaydi, ijodkor fitratidan jamiyat tutumiga bir-bir o‘tib turadigan adabiy talqinda badiiylik mezonlari ustuvorlashadi. Ayni holatda ruhiy tahlilni tartibga solish qahramon zimmasiga yuklanadi, muayyan shartlarni bajarish obraz konsepsiyasini kun tartibiga qo‘yadi. Boshqaruv tizimi ijod ruhiyati mustaqilligini ta’minlaydi, unda ifoda va tasvir yaxlitligi yengil tahliliy sharhlar idrokiga ham xizmat qiladi.

Asarda tasvirlangan badiiy reallik voqelikning ijodkor tomonidan ko‘rilgan, ideal asosida g‘oyaviy-hissiy baholangan va muayyan mazmunni ifodalashga mos tarzda ijodiy qayta ishlangan aksidir. Ya’ni badiiy asarda voqelik quruqqina “aks ettiril”maydi, unga muallifning g‘oyaviy-hissiy bahosi ham qo‘shiladi (hatto muallif o‘ta “obyektiv” bo‘lishga intilganida ham, uning nuqtai nazaridan ko‘rilgan va talqin etilgan badiiy voqelikda ijodkor subyekti akslanaveradi) [3,152 b.], deb yozadi prof. D.Quronov. Havolada bir necha jihat e’tiborni tortadi: birinchidan, hayotiy material tanlovi asosida badiiy reallik shakllanadi, ikkinchidan, nozik kuzatish va jonli mushohada nisbati iyerarxik intizomga bo‘ysunadi, uchinchidan, ijodkor fitrati negizida tasvir subyektiv xarakter kasb etadi, to‘rtinchidan, g‘oya ijtimoiy voqelik hamda estetik qiymatni birlashtiradi, beshinchidan, har bir tafsilot obyektiv xolislik tamoyillarini tavsiflaydi. Shunday ekan, tartibga solingan, qayta ishlangan, boyitilgan modeli uchinchi borliq sifatida (real mohiyat va estetik baho) murakkab kompleksni tashkil etadi, unda tasavvur va tasvir, tafsilot va ifoda, tahlil va talqin stilistikasi holatdan harakatga, faoliyatdan estetik baholash mezonlariga o‘tib turadi:

Bu gaplar yig‘ilganlarga xuddi tinch shaharda to‘satdan ko‘tarilgan to‘zondek ta’sir qildi. Sirasini aytganda, N.ning har bir so‘zida norozilik yaqqol sezilib turardi. Hamma e’tiroz bildirishni ham, bildirmaslikni ham bilmay dovdiragancha yordamchiga qarab turishardi. Yordamchi ham nima deyishni bilmay qizarib ketdi. Uning holati ishtonini ho‘l qilib qo‘yib, onasiga bildirmay o‘tirgan bolaga o‘xshardi. Kimsan, rahbar qabulxonasida bu xil noroziliklarga yo‘l qo‘yib bo‘lmasdi. U birdan o‘zini tutib oldi. Tomoq qirib qo‘ydi. Naq janjalga aylanayotgan mojaroga chek qo‘yish vazifasi ekani esiga tushdi. Bunaqa hodisaga ilk marotaba duch kelayotganiga qaramay, janjalni tinchlantirish zimmasida ekanligini darhol angladi [2,12 b.].

Muammoni hosil qilgan omillar va uni hal qilish jarayoni bir-biriga nisbatan o‘zgachalik kasb etadi, har bir qahramon shuurida yashirin isyon tuyg‘usi tafsilot asnosida yuzaga chiqadi. Shartli ismga ega bo‘lgan N. bu vazifani zimmasiga oladi, keskin talabdan hatto rahbar yordamchisi ham dovdirab qoladi. Mas’uliyat hissi oqibatida muovin tezda o‘zini qo‘lga oladi, ovoz bir parda ko‘tarilishi va optimal yechim yig‘ilganlarga kuchli ta’sir o‘tkazadi. Juma kuni sodir bo‘lgan hodisadan keyin qahramon hayoti boshqa o‘zanga buriladi, uning fojiali o‘limi to‘g‘risidagi e’lon barchani hayratga soladi. “Bir parcha qog‘oz” N. kelajagini so‘roq ostida qoldiradi, u o‘z mavjudligini dalolatlash uchun idorama-idora sarson kezadi. Quloqlar kar, ko‘zlar ko‘r sharoitda qahramonga hech kim ishonmaydi, inson zoti so‘zga emas, hujjatga ishonadigan muhitda eng to‘g‘ri yo‘l tarzida o‘lim tanlanadi!

Olim o‘z fikri va tushunchalarining haqiqat ekanligini olib borgan tadqiqotlaridan, kuzatish va muqoyasalaridan namunalar keltirib tahlil qilish hamda ulardan qator mantiqiy xulosalar chiqarish orqali isbotlayveradi. Yozuvchida esa bunday huquq yo‘q. Chunki u san’atkordir. U bizga o‘z fikr va tuyg‘ularining qanchalik muhim haqiqat ekanligini hayotning o‘zi orqali (faktlarni chuqur o‘rgangani hamda analiz-sintez protsesslarini qayd etmay turib) bevosita sezdira olishi yoki ko‘rsatishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, abstraktlashib mukammallashgan mazmundan yana konkret – hissiy mazmun yaratmog‘i, umumiylikni muayyan (yakka) fakt sifatlariga aylantirib, xususiylik bilan g‘oyaviy-estetik birlikda yorita olmog‘i lozim [1,110 b.]. Poetik g‘oya mazmun bilan uyg‘unlashuvi ifoda originalini yuzaga chiqaradi, matnda yozuvchi pozitsiyasi hamda qahramon konsepsiyasi bir-birini to‘ldiradi. Ratsional bilish jarayoni aslida hissiy idrok tajribasi negiziga quriladi, faktni ijodiy qayta ishlash asnosida muallif uni o‘z maqsadiga muvofiq o‘zgartiradi. Qahramon nisbiy ma’naviy daxlsizligi dalil erkin harakatlanishiga zamin hozirlaydi, har bir qismga muayyan vazifa yuklanishi, butunda a’zolar markazlashuvi mohiyatni aniqlashtiradi:

Keyingi kun dam olish kuni edi. N. ertalab o‘nlarda ko‘chaga chiqdi, odatdagidek bekatdagi do‘kondan gazeta sotib oldi, uni buklab cho‘ntagiga solgach, avtobusga o‘tirib, quyi kasabada yashaydigan tanish ayolnikiga jo‘nadi. Bugun u ayolnikiga qat’iy qaror bilan borayotgandi. Ayolni u bilan bog‘lab turadigan birdan bir narsa bu – o‘ttizga ham kirmagan juvonning o‘ziga qaraganda baxtsiz ekanini anglagani edi, aynan shu shafqatga o‘xshagan his esa, aslida ayolga nisbatan o‘zining hayotda omadliroq ekanini bildirish istagi uni o‘sha tongda ayol tomon yetakladi. Avtobusda gazeta o‘qiydigan odati yo‘q edi. U gazetaga muk tushgan yo‘lovchilarga birrov ko‘z tashladi-yu, o‘z adoqsiz xayollari og‘ushiga cho‘mdi. Ertaga uni sanoqsiz ishlar kutib yotardi. Buyog‘i yil oxiri yaqinlashyapti, yillik hisobot yozishdan bo‘shamasa kerak [2,13 b.].

Tasvirda gazeta tushunchasiga bejiz mantiqiy urg‘u berilayotgani yo‘q, albatta! Negaki, aynan shu ashyo uning hayotini tubdan o‘zgartirib yuboradi, e’lonlar ruknida yoritilgan xabarda N. poyezd tagida qolib o‘lgani xususida ma’lumot berilgandi. Yengiltak juvon bilan uchrashuvdan ko‘zlagan maqsadi jiddiy: “o‘ziga qaraganda baxtsiz” ayolga uylanishga ahd qilgandi! Biroq voqelik u kutgandek rivojlanmaydi, hayratda qolgan beva uni kalaka qiladi, tahqirlaydi. O‘z oilaviy kemtikligini to‘ldirishni o‘ylagan yigit hafsalasi pir bo‘ladi, tasavvuriga ham sig‘magan hodisalar qahramonni karaxt ahvolga solib qo‘yadi. Ketma-ket boshiga yog‘ilgan balolar N.ni o‘ylash, mulohaza qilishga undaydi, yillar davomida hukmron mafkuraga sadoqat bilan xizmat qilgan, manqurt kabi yashagan individ ko‘nglida xarakter hamda shaxs belgilari shakllanadi. Endi hayotga real qarash joizligini anglagan qahramon, eng avvalo, inson sha’ni, qadr-qimmati xususida xulosa chiqaradi. Ayon bo‘ladiki, adib obrazning fojiasini jamiyat talablaridan keltirib chiqaradi, ijtimoiy muhit odamzodni bir vint deb bilishi, uning ehtiyoj-manfaatlari bilan qiziqmasligi, real turmushda qog‘ozbozlik, byurokratiya avj olgani, o‘zi bo‘larchilik va shaxsga sig‘inish oqibatlari inson omiliga munosabatni ikkinchi planga tushirib qo‘yganini his qiladi. Asta-sekinlik bilan quyuqlashayotgan qora bo‘yoqdorlik qahramonda umidsizlik-tushkunlik kayfiyatini teranlashtiradi. Romanda tez paydo bo‘lib, yo‘qolib qoladigan kasb egalari (professor, tergovchi, arxiv mudirasi, kimyogar, jinnilar) qahramon xarakterini bog‘lovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman, Nazar Eshonqulning “Go‘ro‘g‘li yoxud hayot suvi” romanida g‘oya tasvir yig‘iqligini ta’minlaydigan muhim omil, unda muammo va uning poetik talqini, hayotiy material va badiiy to‘qima uyg‘unligi aks etadi. Syujet tartibini hosil qiladigan tushunchada ma’no maxraji shakl tafovutini boshqaradi, ifoda va tasvir yaxlitligi esa masala mohiyatini oydinlashtiradi. G‘oyaviy markaz aslida qahramon faoliyati bilan bog‘liq, bog‘lovchi vosita holat va harakat, tafsilot va manzara, ruhiyat va tahlilni muayyan nuqtaga uyushtiradi. Shaxs va jamiyat ziddiyatini moddiylashtirishga xizmat qiladigan istiloh vazifa, maqsad hamda uslubni markazlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi. 1-jildi. – Toshkent: “Fan” nashriyoti 1978. 416 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. 416 b.
3. Nazar Eshonqul. Saylanma. 2-jild, — Toshkent: Akademnashr, 2022. 576 b.
4. Ozod Sharafiddinov. Jahon adiblari adabiyot haqida. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010, 392 b.
5. Quronov Dilmurod. Adabiyot nazariyasi asoslari Toshkent: Akademnashr, 2018, 480 b
6. Buriyeva, F. (2024). Faxriyor ijodiy olami: individual uslub va poetik mahoratning shakllanish tadriji. *news of the nuuz*, *1*(1.6. 1), 303-305.
7. www.ziyouz.com

LUTFIYSHUNOSLIK TARIXIGA BIR NAZAR

Xoliqulova Xolida Yorqulovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti akademik litseyi katta o‘qituvchisi
xolidayorqulovna@mail.ru

Annotatsiya. *Mavlono Lutfiy haqidagi ma’lumotlar, Lutfiyi Shoshiy, shoir ismi, tug‘ilgan va vafot etgan yillari, devon qo‘lyozmalari, she’riy janrlar, “Gul va Navro‘z” asari mualliflig̃i masalalariga doir fikrlar manbalar hamda ma’lumotlar asosida umumlashtirildi, munozarali o‘rinlarga munosabat bildirildi. Bunda Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziyning “Funun ul - balog‘a”, Alisher Navoiyning “Badoe ul-bidoya”, “Majolis un - nafois”, “Nasoyim ul - muhabbat”, “Holoti Pahlovon Muhammad”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, G‘iyosiddin Xondamirning “Makorim ul axloq”, XVI –XX asrlarda yaratilgan “Tazkirat ut-tavorix”, “Riyoz ush - shuaro” kabi manbalardagi ma’lumotlar, lutfiyshunos olimlarning qarashlari qiyoslandi, tahlil etildi, xulosalar berildi.*

Kalit so‘zlar. *Mavlono Lutfiy, Hiriy, Shoshiy, manbalar, lutfiyshunoslik, devon, qo‘lyozmalar.*

LUTHFIY ÇALIŞMALARININ TARİHİNE BİR BAKIŞ

Kholikulova Kholida Yorkulovna
Semerkant Ekonomi ve hizmet enstitüsü akademik lisesi öğretmeni

Özet. *Mevlana Lütfi, Lütfiyi Şoşi hakkında bilgiler, şairin adı, doğum ve ölüm yılları, divan yazmaları, şiir türleri, "Çiçek ve Nevruz" adlı eserin yazarlığı hakkındaki görüşler kaynak ve bilgilere dayanarak özetlenerek, tartışmalı noktalara değinilmiştir. Bunda Şeyh Ahmed ibn Hudoydad Tarazi'nin "Funun ul-baloga"sı, Alisher Navoi'nin "Badoe ul-bidoya"sı, "Majolis un-nafais", "Nasoyim ul-muhabbat", "Holoti Pahlovon Muhammad", "Muhokamat ul-lughayn", Ghiyosiddin Khandamir'in "Makarim"i gibi kaynaklardan alınan bilgiler yer almaktadır. 16-20. yüzyıllarda yaratılan "ul-ahloq", "Tazkirat ut-tavorikh", "Riyaz ush-shuaro" ile lütuf alimlerinin görüşleri karşılaştırılmış, analiz edilmiş ve sonuçlar çıkarılmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Mevlana Lütfi, Hiri, Şoşi, kaynaklar, Lütfi çalışmaları, divan, yazmalar.*

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ИССЛЕДОВАНИЙ ЛУТФИЙ

Холикулова Холида Ёркуловна
старший преподаватель академического лицея
Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация. *Информация о Мавлоно Лутфи, Лутфи Шоший, имя поэта, годы рождения и смерти, рукописи дивана, поэтические жанры, авторство произведения "Гуль и Навруз" обобщены на основе источников и информации, высказаны мнения по дискуссионным вопросам. При этом были сопоставлены и проанализированы сведения из таких источников, как "Фунун ул-балога" Шейха Ахмада ибн Худойдода Тарози, "Бадое ул-бидоя," "Маджалис ун-нафоис," "Насойим ул-мухаббат," "Холоти Пахлавон Мухаммад," "Мухокамат ул-лугатайн," "Макарим ул ахлок" Гиёсиддина Хондамира, "Тазкират ут-таворих," "Риёз уш-шуаро," созданные в XVI-XX веках, взгляды учёных-поэтов.*

Ключевые слова. *Мавлана Лутфи, Хири, Шаши, источники, лутфиведение, диван, рукописи.*

A LOOK AT THE HISTORY OF LUTHFIY STUDIES

Kholikulova Kholida Yorkulovna,
head teacher of the academic lyceum of the Samarkand institute of economics and service

Abstract. *Information about Mawlana Lutfi, Lutfi Shoshi, the poet's name, birth and death dates, manuscripts of the divan, poetic genres, opinions on the authorship of the work "Gul and Navruz" were summarized based on sources and information, and opinions were expressed on controversial points. In this regard, information from sources such as Sheikh Ahmad ibn Khudoydod Tarozi's "Funun ul-balog‘a," Alisher Navoi's "Badoe ul-bidoya," "Majolis un-nafois," "Nasoyim ul-muhabbat," "Holoti Pahlavon Muhammad," "Muhokamat ul-lug‘atayn," Ghiyosiddin Khondamir's "Makorim ul-axloq," "Tazkirat ut-tavorix," "Riyoz ush-shuaro," created in the 16th-20th centuries, and the views of Lutfi scholars were compared, analyzed, and conclusions were drawn.*

Keywords. *Mavlono Lutfiy, Hiriy, Shoshiy, sources, Lutfiy studies, divan, manuscripts.*

Musulmon Sharqi, ayniqsa, Markaziy Osiyoning madaniyati tarixida Amir Temur va temuriylar hukmronlik davri - XIV asr ikkinchi yarmidan XVI asrning boshlarigacha bo‘lgan davr so‘nggi umumiy tarixiy rivojlanishga juda katta ta’sir ko‘rsatgan yorqin sermazmun, samarali davr hisoblanadi. Bu davrda o‘zbek tili adabiy til sifatida uzul-kesil shakllandi va Markaziy Osiyoning so‘nggi madaniy rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu yuksalish, birinchi navbatda, Amir Temur nomi va faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa, uning o‘g‘illari, nabira va boshqa avlodlari u boshlab bergan ijtimoiy-madaniy hayotdagi yo‘nalishlarni davom ettirishga, temuriylar saltanatining an’analarini saqlab qolishga harakat qildilar. Shu davrlarda o‘zbek adabiyotida Lutfiy, Atoiy, Gadoiy, Sakkokiy kabi zabardast shoirlar yetishib chiqqan. Ular o‘z ijodiy faoliyati orqali ming yillik tarixga ega bo‘lgan adabiyotimizning rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan.

XIV-XV asr o‘zbek adabiyotining zabardast vakili shoir malono Lutfiydir. Mavlono Lutfiyning hayoti va adabiy merosi haqida qator yozma manbalarda, jumladan, Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziyning 1437-yilda Mirzo Ulug‘bekka bag‘ishlab yozilgan “Funun ul - balog‘a”, Alisher Navoiyning “Badoe ul bidoya”, “Majolis un - nafois”, “Nasoyim ul - muhabbat”, “Holoti Pahlovon Muhammad”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, G‘iyosiddin Xondamirning “Makorim ul axloq”, XVI –XX asrlarda yaratilgan “Tazkirat ut-tavorix”, “Riyoz ush - shuaro” kabi asarlarda ma’lumotlar uchraydi. Ammo ular shoirning biografiyasini to‘liq yoritishga imkon bermaydi. Chunki shoirning taxallusi ma’lum bo‘lgani holda hozirga qadar uning asl nomi, ota-onasi, tug‘ilgan yil va joyi, tahsil joylari, safarlar va shunga o‘xshash muhim sanalgan masalalarga tegishli ma’lumotlar noma’lum bo‘lib, shuning natijasida bu muommolarga doir turli taxmin va mulohazalarning aytilishiga sabab bo‘lib kelmoqda. Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, Lutfiy 1366-yili Hirot chekkasidagi Dehikanor nomli yerda tug‘ilgan, hayotining ko‘p qismini shu yerda o‘tkazgan va Navoiy aytganidek, 99 yil umr ko‘rib shu yerning o‘zida dafn qilingan: “to‘qson to‘qqiz yashadi… Bu faqir borasida ko‘p fotihalar o‘qubtur. Umed ulkim, chun darvesh kishi erdi, ba’zi mustajob bo‘lmish bo‘lg‘ay.

Mavlononing qabri shahr navohisida Dehikanordakim, o‘z maskani erdi, andadurur”.[1, 62]

Demak, vafot etgan joylari Hirotning Dehikanoridadur. Lekin shoirning tug‘ilgan joyi haqida turlicha fikrlar uchraydi. 1993- yil professor Ergash Umarov tomonidan Angliyaning Bodlean kutubxonasidan topilgan “Funun ul - balog‘a” asarida “… ma’danul –latoyif Lutfiyi Shoshiy”, “Lutfiyi Shoshiy aytur” tarzida ta’riflar uchraydi. Bu ma’lumotlarga tayanib adabiyotshunos olim A.Hayitmetov Lutfiyning toshkentlik ekanligini, ma’lum sabablar bilan Hirotga borib, u yerda keyinchalik katta obro‘topganligini ta’kidlaydi.[5]

Bu xususda akademik B.Valixo‘jayev o‘zining “Malik ul-kalom mavlono Lutfiy” risoldasida ilmiy mulohazali fikrlar beradi. Olim yuqoridagi fikrlarga Alisher Navoiyning “Majolis un - nafois”ining ikkinchi tahriridan (1498) “Mutaqaddim turkigo‘y shuarodin xoh mavlono Lutfiy va xoh mavlono Sakkokiykim, Movarounnahrda malik ul-kalom erdilar…”, “Malono Lutfiy Xuroson mulkida turkiy va forsiyda malik ul-kalom erdi” kabi parchalarni muqoyasa qilgan holda Lutfiyning

tug‘ilgan vatani haqida hozircha ikki mulohaza: biri – Toshkent, ikkinchisi- Hirot ekanligini aytib o‘tadi. [9, 15-17]

Shu o‘rinda Lutfiyning ko‘pgina manbalarda “Lutfiyi Hiriy” deb nomlanishi uning sabzavorlik, nishopurlik, kashmirlik, mashhadlik va boshqa Lutfiy taxallusli ijodkorlardan farqlaydi. Shuning uchun ham ko‘p hollarda shoirning tug‘ilgan yurti Hirotning Dehikanori deb aytib o‘tiladi.

Mavlono Lutfiyning asl nomi, ota – onasi, tahsil yillari haqida ham ma’lumot qariyb uchramaydi. Ayrim manbalarda, jumladan, maktab darsliklarida shoirning ismi Lutfullo deb keltirilgan. Lekin bularni ham ilmiy asoslangan deb bo‘lmaydi. Mavlononing tarjimayi holiga doir qisqacha ma’lumotlarni Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”ida “Mavlono yigitligida ulumi zohiriyni takmil qilg‘ondin so‘ngra Mavlono Shahobiddin Xiyoboniy (alayhirrahma) qoshida sufiya tariyqida ham suluk qilg‘ondur. Aziz va mutabarrak kishi erdi” [1, 62], - tarzida uchratamiz.

Ma’lumki, mavlono Lutfiyning hayoti va adabiy faoliyati Amir Temur hamda uning o‘g‘li va nabiralaridan bo‘lmish Shoxruh Mirzo (1409-1447), Mirzo Ulug‘bek (1409-1449), Abulqosim Bobur (1452-1457), Abu Said Mirzo (1452-1468) va sultoni sohibqiron Husayn Boyqaro (1469-1506) hukmronliklari davrida kechdi. Shunday bo‘lsa-da, shoir tug‘ilgan va vafot etgan yili haqida Alisher Navoiy va Xondamir asarlarida aniq ma’lumotlar keltirilmagan. Adabiyotshunos olim Ismoil Hikmat Ertaylon XV asrda yashagan Abdulloh Kobuliyning “Tazkirat ut-tavorix” asaridagi ma’lumotga asoslangan holda mavlononing tug‘ilgan yilini 1395 (hijriy 797), vafotini 1492 -(hijriy 879) yil deb aytgan. Bu ma’lumot A.O‘rinboyevning “Sharofiddin Ali Yazdiy va uning “Zafarnoma” asari qo‘lyozmasi” nomli maqolasida ham uchraydi. Ko‘pchilik olimlar (E.Ahmadxo‘jayev va boshqalar) shoirning tug‘ilgan va vafot etgan yilini 1366-1465-yillar deb ko‘rsatadi. Akademik B.Valixo‘jayev bu yillarning hech birga qo‘shilmagani holda o‘z fikrlarini quyidagicha izohlaydi: “Alisher Navoiy o‘zigacha bo‘lgan davrda she’rlarini devon holga keltirgan shoirlar haqida gapirganda ularni ikki guruhga ajratadi: birinchi guruhga “baqo mulkida foniy” bo‘lganlar, ya’ni vafot etganlarni, jumladan, Amir Xusrav Dehlaviy va Xoja Hofiz Sheroziylarni kiritadi va ularni “avvalgi zumradin[10]” deb uqtiradiki, bu tabiiy holdir.

Ikkinchi guruhga “holo fano dayrida boqiydurlar” (hozirgi kunda boqiydurlar – borlar - tiriklar) deb Abdurahmon Jomiy, mavlono Sakkokiy, mavlono Lutfiy va Shayxim Suhayliylarning ham o‘z she’rlaridan devon tuzgan shoirlar sifatida kiritadi va “devonlari mavjud bo‘lg‘ay” deb yozadi. Demak, “Badiyi ul-bidoya” ning debochasi yozilayotgan vaqtda, ya’ni 1478-1479-yillar Abdurahmon Jomiy, Shayxim Suhayliylar kabi mavlono Sakkokiy va mavlono Lutfiylar ham tirik bo‘lganlar va devonlari mavjud bo‘lgan...

Bas shunday ekan, mavlono Lutfiy 1478-1479-yillarda tirik bo‘lganlar va Davlatshoh Samarqandiyning tazkirasi yozilayotgan vaqtda – 1486-1487-yillarda vafot etgan kishi sifatida tilga olinar ekanlar, unda mavlono Lutfiy taxminan 1482-1483-yillarda olamdan o‘tgan deb hisoblansa va shundan kelib chiqib tug‘ilgan yillarini taxminan 1385-1486-yillar deb hisoblansa, haqiqatga yaqin bo‘lsa kerak deb o‘ylaymiz”. [9, 12-13]

Lutfiy o‘zbek adabiyotining Alisher Navoiyga qadar yetishgan eng katta va atoqli namoyandasidir. Ma’lumki, mavlono Lutfiy turkiy va forsiy tillarda ijod qilib, o‘z she’rlarini devon shaklida tartib bergan. Bu haqida Navoiy “…o‘z zamonining malik ul – kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo‘q erdi, ammo turkiyda shuhrati ko‘prak erdi va turkcha devoni ham mashhurdir va mumtaazzirul javob matla’lari bor, ul jumladin biri budurkim:

Nozukluk ichra belicha yo‘q tori gisuyi,
O‘z haddini bilib, belidin o‘ltirur quyi.

Yana bir bukim:

Sayd etti dilbarim meni oshufta sochdin,
Soldi kamand bo‘ynuma ikki qulochdin”, - [1, 61]

deb yozadi. Hozirgi kunda Lutfiyning turkiy sh’rlaridan iborat devonining turli davrlarda ko‘chirilgan qo‘lyozma nusxalari ma’lum. Nusxalar soni haqida fikrlar turlicha. Akademik B.Valixo‘jaev “XVI-

[10] “zumra” – guruh, toifa.

XIX asrlar davomida ko‘chirilgan 33 qo‘lyozma nusxa”si [9, 25] borligini ta’kidlasa, E.Ahmadxo‘jaev esa “noma’lum yangi – yangi nusxalari aniqlanib shoir devoni qo‘lyozmalarining soni 34 taga” [4, 40] yetkazilganligini aytadi. Bundan ko‘rinadiki, Lutfiyning lirikasiga bo‘lgan qiziqish katta bo‘lgan. Uning muxlislari devonning Toshkent, Sankt – Peterburg, Dushanbe, Istanbul, Tehron kabi nusxalarini yaratishga ehtiyoj sezganlar.

Shoirning forsiy tildagi asarlarini to‘plab devon tuzgani bizga ma’lum bo‘lmasa-da, uning bu tilda ham katta mahorat bilan ijod qilganligini zamondoshlari munosib baholagan edilar: “Akbarshoh zamonida yashagan Abdulloh Kobuliy o‘zining “Tazkirat ut -tavorix” asarida Lutfiy merosi haqida so‘z ochib “dar forsi she’ri zebo va qasidai g‘arro dorad” (“forsiyda go‘zal she’rlari va porloq qasidalari bor”) deb aytadi.[7, 246]

Shoir Lutfiy lirikasining hajmi va janrlar tarkibi haqida gapiradigan bo‘lsak, boy meros qolganligiga amin bo‘lamiz.[9, 96] Lutfiy she’riyatining baytlar soni haqida ilk ma’lumotni Xondamirning “Makorim ul - axloq”ida uchratamiz.Unda shoirning turkiy va forsiyda yozilgan 10-12 ming bayti haqida so‘z boradi.Abdulloh Kobuliy o‘zining “Tazkirat ut - tavorix” asarida 3 ming baytga yaqin she’rlari borligini aytsa, lutfiyshunos olim E.Ahmadxo‘jayev Lutfiyning 2774 bayt – 5548 misradan ortiq she’riy merosini aniqlagan. B.Valixo‘jayev shoir she’riyatning hajmini 2774 bayt – 5548 misra deb e’tirof etadi.[9, 25]

Lutfiy devonining janriy ko‘lami ham turlicha ko‘rsatiladi: 5 xil – g‘azal, tuyuq, qit’a, ruboiy, qasida (N.Mallaev); 7 xil- g‘azal, qasida, ruboiy, to‘rtlik, tuyuq, qit’a, fard (B.Valixo‘jayev) deb ta’kidlanadi.

Lutfiy devonida yetakchi janr g‘azal bo‘lib, uning soni 372 ta bo‘lib 4172 misra – 2774 baytni tashkil etadi. Bu g‘azallarning ko‘pchiligi 5-7 baytdan iborat bo‘lib, 9 baytlilari ham bor. Lutfiyning bizgacha yetib kelgan she’riyatida g‘azal janridan keyin son jihatdan to‘rtlik va uning turlari turadi. Lutfiy to‘rtliklarining xillari – to‘rtlik, ruboiy, to‘rt misralik qit’a, tuyuqlardan iborat. Navoiy o‘zining “Holoti Pahlavon Muhammad” asarida Lutfiyni “hohir ahli shuarosi”, ya’ni dunyoviy mavzular talqinida mahorat ko‘rsatgan shoir sifatida alohida xarakterlaydi. Shoir lirikasida ancha keng o‘rin tutgan dunyoviy mavzular, ayni paytda diniy – tasavvufiy mavzular bilan uyg‘unlashib, bir –birini to‘ldirib keladi.Shu tarzda ular majoz va haqiqat birligini tashkil eatdi. Shoir oshiq, mahbuba va raqib obrazlarini, ularning turli holat va kayfiyatlarini tasvirlab, insoning ruhiy kechinmalarini mohirlik bilan ochadi, rang – barang badiiy usullar qo‘llaydi.

Alisher Navoiy keltirgan ma’lumotlar orqali mavlono Lutfiy “Zafarnoma” nomli asarni o‘n ikki ming bayt hajmida masnaviy tarzida tarjima qilganligini bilish mumkin. “Zafarnoma”ning muallifi Sharofiddin Ali Yazdiy degan fikr hozirgi kunda mavjud bo‘lib, bu haqda turlicha qarashlar bor. [1, 28-29] Afsuski, asar muallafi haqida Alisher Navoiy hech qanday ma’lumot bermaydi. Lutfiy “Zafarnoma”sini tugatmagan yoki oqqa ko‘chirmagan bo‘lishi mumkin.[9, 212] Asar temuriylardan Boysung‘ur Mirzo va Shohruh Mirzoga bag‘ishlangan.

Yaqin kunlargacha mavlono Lutfiyga nisbat berilayotgan “Gul va Navro‘z” dostoni keyingi yillarda ilmiy muomalaga kiritilgan manbalardagi ma’lumotlarga ko‘ra Haydar Xorazmiyniki deb ko‘rsatilmoqda. Bu mavzuga doir ilmiy munozaralar bir qator maqola va ilmiy asrlarda ko‘zga tashlanadi. Jumladan, Z.M.Boburning “Risolayi aruz” asarining 1970-1971-yillarda nashr qilinganidan so‘ng boshlanib, S.Erkinovning “Yana “Gul va Navro‘z”ning muallifi haqida”, E.Fozilovning “Lutfiyning “Gul-u Navro‘z”i haqida”, B.Valixo‘jayevning “Gul va Navro‘z” bahsiga doir”, A.Hayitmetovning “Dilimizga juda yaqin”, Y.Is’hoqovning “Gul va Navro‘z”ning muallaifi masalasi”, A.Rustamovning “Gul-u Navro‘z”ning muallifi to‘g‘risida” kabi ilmiy maqolalarida bu haqda munozarali fikrlar olib borilgan.

Ahmad Taroziyning “Funun al – balog‘a” asari 1994-yilda topilgach, bu masala o‘z yechimini topdi. Asarda aytilishicha, “Gul va Navro‘z” dostoni Lutfiy qalamiga emas, Haydar Xorazmiy qalamiga mansub.

Xulosa qilib aytganda, Mavlono Lutfiy hayoti va ijodiga doir manbalar anchagina bo‘lsa-da, lekin ijodkor haqidagi ma’lumotlar bizgacha to‘liq yetib kelmagan. Yangi manbalarning topilishi ayrim noaniqliklarni bartaraf etishi bilan birga, boshqa munozarali, muommoli ma’lumotlarni

beradiki, bu lutfiyshunos mutaxassislar oldida bir qancha amalga oshirilishi kerak bo‘lgan vazifalar borligini ham belgilaydi. Umid qilamizki, kelajakda adabiyot tarixiga doir noaniqliklarga yechim beradigan qo‘lyozmalar aniqlanadi, o‘rganiladi. Bu esa mumtoz adabiyot tarixi sahifalarini yangi-yangi ma’lumotlar bilan boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 15 томлик, 12-том. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги БАН., 1966.
2. Ахмадхўжаев Э. Лутфийнинг янги топилган фардлари.// “Адабий мерос” тўплами, 1976 йил, 6- сон, 39-42- бетлар.
3. Аҳмадхўжаев Э. Мавлоно Лутфий Навоий таърифида.// “Адабий мерос” тнплами, 1984 йил, 1-сон. 40-49-бетлар.
4. Аҳмадхўжаев Э. Туркий назмнинг сеҳргари. – Т.: Фан, 1992. – Б.68.
5. Ҳайитметов А. Дилимизга жуда яқин. // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 1998 йил, 17-апрел, 5-б.
6. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. *Miasto Przyszłości*, *53*, 1347-1350.
7. Исҳоқов Ё. “Гул ва Наврўз”нинг муаллифи масаласи. //“Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1972 йил, 1-сон.
8. Маънавият юлдузлари.–Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2001. -Б. 408.
9. Навоийнинг нигоҳи тушган. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. -Б. 400.
10. Валихўжаев Б. Малик ул – калом мавлоно Лутфий. – Самарқанд: СамДУ нашри, 1999. -Б.115.
11. Эркинов С. Яна “Гул ва Наврўз”нинг муаллифи ҳақида.//”Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1972 йил, 2-сон.

SULTONGA MUNOSIB TUHFA

Raximova Saboxat Raxmonqulovna,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi ixtisoslashtirilgan maktab
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Mahmudov Jasur Husenovich, ilmiy rahbar
saboxatraximova1975@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik qo‘lyozmalar institutida saqlanayotgan Tabibiy taxallusi bilan mashhur Ahmad ibn Ali Muhammadning "Devoni Tabibiyi porsiy" yoki “Devoni forsiyi Tabibiy” nomlari ostida saqlanayotgan birinchi forsiy devoni “Tuhfat us-sulton”ning uchta nusxasi – ikkita qo‘lyozma va bitta toshbosmasi tavsiflanadi.*

Kalit so‘zlar. *Xorazm, tuhfa, sulton, xon, qo‘lyozma, toshbosma, devoni porsiy.*

SULTAN İÇİN UYGUN HEDİYE

Rakhimova Sabakhat Rakhmonkulovna
Muhammed el-Horazmi adına uzmanlaşmış
anadil ve edebiyat alanında okul öğretmeni

Özet. *Makalede, Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Beruni Doğu Elyazmaları Enstitüsü'nde "Divani Tabibiyi Farsça" veya "Divani Farsiy Tabibiy" adlarıyla muhafaza edilen ilk Farsça divan "Tuhfet üs-sultan"ın iki el yazması ve bir taşbaskı olmak üzere üç nüshası anlatılmaktadır.*

Anahtar kelimeler*. Harezm, hediye, sultan, han, el yazması, taş baskı, divan (Farsça).*

ДОСТУПНЫЙ ПОДАРОК СУЛТАНУ

Рахимова Сабохат Рахмонкуловна,
Учитель родного языка и литературы специализированной школы имени Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация. *В статье описываются три экземпляра первого персидского дивана «Тухфат ус-султан» - две рукописи и одна литография, хранящиеся в Институте восточных рукописей имени Абу Райхана Беруни Академии наук Узбекистана, под названиями «Дивани Табибийи Персидский» или «Дивани Фарсий Табибий».*

Ключевые слова. *Хорезм, дар, султан, хан, рукопись, каменный оттиск, диван персидский.*

A GIFT FOR A SULTAN

Rakhimova Sabokhat Rakhmonkulovna
Teacher of native language and literature at the specialized school named after Muhammad al-Khwarizmi

Abstract. *The article describes three copies of the first Persian divan “Tuhfat us-sultan” - two manuscripts and one lithograph - kept at the Institute of Oriental Manuscripts named after Abu Raykhan Beruni of the Academy of Sciences of Uzbekistan, under the names “Divani Tabibiyi Persian” or “Divani Farsiy Tabibiy”.*

Key words. *Khorezm, gift, sultan, khan, manuscript, stone print, divan Persian.*

Zullisonaynlik an’anasi Xorazm adabiy muhiti uchun qadimgi an’anadir. Hijriy 754, milodiy 1353 yillarda Oltin O‘rda xonligi davrida yozilgan Muhammad Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asaridagi quyidagi baytlar fikrimizning yorqin dalilidir:

Ko‘ngul bahrinda ko‘p gavharlaring bor,
Ochunda porsiy daftarlaring bor!

Demak, XIV asrdayoq Xorazm adabiyotida porsiy daftarlarga ega bo‘lgan shoirlar bo‘lishgan. Shu ma’noda o‘zbek klassik adabiyoti tarixining XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Xorazm adabiy muhitida ham zullisonaynlik an’anasini uchratamizgan. Zero, ma’rifatparvar shoh va shoir Muhammad Rahimxon soniy – Feruz rahnamoligidagi ushbu davr adabiyotida ajdodlar an’anasiga sodiq qolgan holda bir qator devonlar yaratildi va ularda ikki tillilik an’anasi keng rivojlantirildi. Tabibiy taxallusi bilan mashhur Ahmad ibn Ali Muhammadning forsiy va turkiy tillardan iborat 5 ta alohida nomdagi devoni, 2 ta tazkirasi, 2 ta tarjima asari yetib kelgan. Birgina forsiy devonida shoirning 544 ta g‘azali va 125 ta muxammasining kelishi forsiy she’riyatining keng qamrovli ekanidan dalolatdir.

№7083 inventar raqamli qo‘lyozma. .1

"Tuhfat us-sulton" devoni. Kotibi noma’lum. Oxirida xotima va kolofon yo‘q. Ushbu qo‘lyozmaning boshida 3 ta bo‘sh varaq bo‘lib, ulardan birinchisining chap burchagida "م" harfi yozilgan. Keyin teparoq qismi o‘rtasida دیوانِ طبیبیِ فارسی (Devoni Tabibiyi forsiy) deb yozilgan. Mazkur qog‘ozlarning uchinchisida to‘rtburchak kichkina muhr bosilgan bo‘lib, uning ichiga "Inst-t Vostochnix rukopisey 7083 AN Uzbekistan g.Tashkent" degan rus tilidagi yozuvlar bor.

Ayni o‘sha uchinchi qog‘ozning orqa tomonidan, ya’ni b-sahifasining tepasiga qora siyohda 1 raqami qo‘yilgan bo‘lib, devonning asosiy sahifalari shu yerdan boshlanadi. Dastlab qizil siyohda **“Musammo ba Tuhfat us-sulton”** (“Tuhfat us-sulton” ismi bilan nomlandi) so‘zlari undan keyin qora siyohda “Bismillahir rahmonir rahiym” bilan g‘azallar boshlangan. Birinchi g‘azal matla’si:

Ey yofta az sun’i tu yaksar bino arzu samo,
Ovardai az kofu nun iyjodi kulli mosuvo.
(Mazmuni: Ey, san’atingdan yaralmish bir zumda yeru osmon,
“Kof”u “nun” harfi ila bo‘lmish ijod barcha zamon).

G‘azal Ollohga hamd mazmunida bo‘lib, demak, ushbu devon an’anaviy uslub bilan boshlangan. Qo‘lyozmaning asosiy matnidan tashqari hoshiyasiga ham she’rlar bitilgan. Jumladan, ushbu varaqning hoshiyasidagi birinchisi na’t mazmunidagi quyidagi matla’li g‘azaldir:

Ey rutbai tu nazdi Xudo az hama a’lo,
Yak sandali avadnoi tu sho‘d arshi muallo.
(Mazmuni: Ey, Xudoning nazdida barchadan oliy rutbang sening,
Arshi muallodan-da baland birgina past kursing sening.)

Qo‘lyozmadagi she’rlar 209 varaqga yozilgan. Undan keyin ham qo‘shimcha yana 25 ta hech narsa yozilmagan qog‘ozlar mavjud. Qog‘ozlar Rusiyadan keltirilgan oliy sifatli fabrika qog‘ozlari bo’lib, undagi cho‘rtan baliq hamda turli naqshlar va "original" deb yozilgan so‘zlari shundan dalolat beradi.

197a sahifada xuddi she’rlar tugaganidek, ochiq joy qo‘yilgan, biroq hoshiyalarda muxammaslar yozilgan. Shuningdek, ayni sahifaning pastida boshidagidek kichik to‘rtburchak muhr hamda mazkur 7083 raqami hamda rus tilidagi yozuvlar bor. Ya’ni yuqoridagi muhr ushbu varaqqa ham qo‘yilgan. Shunga ko‘ra, bu yerda kolofon bo‘lishi yoki kitob xotimasi bo‘lishi mumkin, deb o‘yladik, biroq she’rlar yana davom etgan.

Ustiga raqam qo‘yilgan g‘azallar 125a (g‘azallar yozilgan qora siyohda yana ikkita raqam – 125- chetda, chap tomonda va 248 – o‘rtada qo‘yilgan) tugagan bo‘lib, oxirgi g‘azalga "397 g‘azali Tabibiy" deb yozilgan bo‘lib, "kay" radifli g‘azaldir. Biroq shuni aytish lozimki, asl matndagi g‘azallar raqamlangani holda hoshiyadagilar raqam qo‘yilmasdan, faqat qizil siyohda "g‘azali Tabibiy" deb yozib ketilgan. Shuni hisobga olganda jami g‘azallarni bu son bilan chiqarib bo‘lmaydi. Bundan tashqari 198a varaqda (qit’alardan keyin) yana "g‘azali Tabibiy" sarlavhasi bilan "be" radifli g‘azallar keltirilgan. Ular 204b varaqda tugagan va keyin 205a varaqdan "nun" radifli g‘azallar boshlangan. Ular 206b sahifagacha davom etgan. 207a sahifada "Musaddasi Tabibiy ba tariqi tazmin" boshlangan. 208a varaqdagi "Mustazodi Tabibiy" 209 a varaqqacha davom etib, kitobni tugallagan. Oxirida hech qanday xotima so‘zi yoki kolofon yo‘q.

Raqam qo‘yilgan she’rlar sirasiga qit’alar (43 ta qit’a), ruboiylar (122 ta ruboiy) kiradi. Boshqa she’rlarga, jumladan muxammaslar, mustazod, musaddaslarga raqam qo‘yilmagan. Xullas, devon tarkibi quyidagicha:

1. G‘azallar – 397 tasi asosiy matnda raqamlanmagan holda berilgan. Hoshiyadagilar 147 ta raqamlanmagan g‘azal
2. Mustazod – 5 ta (3 tasi g‘azallardan keyin, 2 tasi oxirida)
3. Muxammas: (15 tasi raqamlangan, qolganlari hoshiyada raqamsiz keltirilgan)
4. Musaddaslar – 6 ta, shulardan 2 tasi tazmin musaddas (Sa’diy va Haziniyga)
5. Qasidalar – 5 ta
6. Musammanlar – 6 ta
7. Tarji’bandlar – 6 ta
8. Soqiynoma – 8 ta
9. Ruboiyyot – 122 ta
10. Qita’lar – 43 ta.

155 b - 156 a varaqlarda "Musaddas ba tariqi tazmin" (sarlavhalar qizilda) keltirilgan bo‘lib, keyin misralar ustiga xato belgisini anglatuvchi qizil chiziq tortilgan. Sarlavhaning pastrog‘iga esa "mukarrar" (takrorlangan) degan so‘z yozilgan. Bu holat ushbu qo‘lyozmani avtograf nusxa

ekanligiga ham bir ishora. Chunki, yuqorida aytganimizdek, ushbu qo‘lyozmaning hech qayeridan xattoti haqida ma’lumot yoki keltirilgan kolofonlar ko‘rinmadi. Shuni hisobga olib, hamda oxirida yana g‘azallarning qo‘shilganini, shuningdek o‘rtadagi 2 ta mustazoddan tashqari oxirida yana ikkita mustazod qo‘shish kabilarni (ya’ni qolib ketgan g‘azallarni yoki mustazodlarni yana ilova qilish yoki yana qo‘shimcha qo‘shish ma’nosida) hisobga oladigan bo‘lsak, ushbu taxmin yanada aniqroq ekanini aytish mumkin.

Shu o‘rinda ikki og‘iz so‘z mazkur 2 ta “Musaddasi ba tariqi tazmin” to‘g‘risida. Ulardan birinchisi Sa’diy Sheroziyning mashhur “Bargi daraxtoni sabz dar nazari hushyor, Har varaqi daftarest ma’rifati kirdigor” (Hushyor odamning nazarida daraxtlarning yashil bargi Yaratuvchi ma’rifatidan ogoh beruvchi bir daftardir) she’riga, ikkinchisi Haziniy taxallusi bilan she’rlar yozgan shoir (Ahmad Mahmud Haziniy yoki Ziyovuddinxon To‘ra Haziniy)ning “Yake meravad, digar oyad ba joy, Jahonro namonand bekadxudoy (Birov ketsa o‘rniga boshqasi keladi, Yaratuvchi hech vaqt jahonni kadxudo – boshqaruvchisiz, podshosiz qo‘ymaydi) degan she’riga bog‘langan musaddaslardir.

198 a varaqdan yana "g‘azali Tabibiy" sarlavhalari bilan "be" radifli g‘azallar boshlangan. 205 a varaqdan esa "nun" radifli g‘azallar keltirilgan. 207 a varaqda "Musaddasi Tabibiy ba tariqi tazmin". 208a varaqda "Mustazodi Tabibiy", 208 b yana bir "Mustazodi Tabibiy" 209 a varaqda tugagan va shu bilan kitobning yozilgan varaqlari oxirlagan. Biroq kitobda yana qo‘shimcha 25 ta hech narsa yozilmagan qog‘oz mavjud. Agar baytlar sonini aniqlaydigan bo‘lsak 397 ni 11 ga (Tabibiy g‘azallarining aksariyati 11 bayt – 22 misralik), 4367 bayt hosil bo‘ladi. Agar hamma g‘azallarni 544 ta deb olinsa, har bir g‘azalni 11 baytdan deb hisoblanilsa, unda bu shoirning bitta ushbu devondagi g‘azallari 6000 baytga, taxminan 12 ming misraga yetadi, deganidir.

928 inventar raqamli qo‘lyozma. .2

Ushbu chiroyli nasta’liq xati bilan ko‘chirilgan qo‘lyozmada ham aynan 7083 qo‘lyozmadagi she’rlar tartib bilan, faqat ramkaga olingan matn ichida raqamlangan holda keltirilgan. Bu holat uning chiroyli va o‘qishga oson yozilganidan dalolat beradi. Kotibi Muhammadya’qub Xarrot.

Shu jihatdan buni ham “Tuhfat us-sulton”ning yana bir nusxasi deb aytish mumkin. Biroq, kirish qismida ham, oxirida xattot kalofonida devonning nomi keltirilgan. Kolofonda faqat kotib qo‘lyozmani kimning buyrug‘i bilan, qachon ko‘chirganiyu, uning Tabibiy devoni ekanligini aytgan, biroq devonining qaysi nomdagi ekanligi esa aytib o‘tilmagan.

Ushbu g‘azal hamda uning davomida keltrilgan g‘azallar aynan 7083 raqamli qo‘lyozma tarkibida ham keltirilgan. Ana shu moslikka asoslanib ushbu har ikkala devon bir xil nomdagi ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin. Demak, 928 inventar raqamda keltirilgan forsiy devonlarda ham kelgan bo‘lib, agar 7083 dagi keltirilgan “Musammo ba “Tuhfat us-sulton”” jumlasiga suyaniladigan bo‘lsa, unda bu 928 raqamli devon ham “Tuhfat us-sulton” devonining yana bir nusxasi hisoblanadi. Biroq 928-inventar raqamli devonning hech bir joyida, hatto kolofonda ham uning qaysi nomdagi devon ekanligi eslab o‘tilmagan.

Kitob jildi – mustahkam qora charmdan qilingan. Sahhofning ishi ham sifatli bo‘lib uchta naqsh – tepa, o‘rta va pastdagi odatiy muhr-naqshlar mavjud. Jildning har ikki tomonidagi tepa va pastki naqsh ichida "Amali Muhammad Rahim " deya sahhofning ismi keltirilgan. Jildning tepa chap burchagiga qog‘oz yopishtirilgan bo‘lib, unga "21. Devoni Tabibiyi forsiy" deb fors tilida yozilgan. Bundan ushbu qo‘lyozma oldin 21 raqam ostida bo‘lganini ham bilish mumkin.

Kitobning boshida 4 ta hech narsa yozilmagan qog‘oz bor. Ulardan birinchisiga (1a varaqqa) 928 – I Keyin qora va qizil qalamlarda turli sonlar yozilgan. Qog‘ozi rus fabrika qog‘ozi ekanligi uning ichiga cho‘rtan baliq tasviri tushirilgan, qora nuqtalar sepilgan. Qog‘ozning rangi ko‘kimtir-sarg‘ish rangda. 4-varaqda ikkita – bitta kichik va katta muhr bosilgan. Ulardan birinchi kichigiga " ГПБ. Уз.Отд.В.рук. № 928. Ўз.ДХК. қўл.бўл.", каттасига "Узбекский Государственный Научно-Исследоват. Институт. Библиотека. Отд_شه_ Инв. № 928. гор.Самарканд" yozilgan. Shu varaqqa qalamda (institut xodimi tomonidan) 1 raqami qo‘yilgan. Asar shuni hisobga olsak devon 1b varaqdan boshlangan. Odatda qo‘lyozmalar boshlanadigan chiroyli naqshlar bilan boshlangan. Bismillohdan keyin:

Ey yofta az sun’i to‘ yaksar bino arzu samo,
Ovardai az kofu nun iyjodi kulli mosuvo.
(Mazmuni: Ey, san’atingdan yaralmish bir zumda yeru osmon,
“Kof”u “nun” harfi ila bo‘lmish ijod barcha zamon)

Barcha she’rlar ramkalangan asosiy matnda ketma-ketlikda raqamlangan holatda keltirilgan. Har bir g‘azal ikki ustunga 1-2 misra shaklida yozilgan. Ustunlar qalin zarli (zarhal) chiziqlar bilan ramkaga olingan. Asosiy matnning o‘zi esa to‘q yashil chiziqlar bilan ramkalangan. G‘azallar orasida bir ustun ochiq qolgani uchun mazkur joyga qo‘lyozmani ko‘rib chiqqan xodim tomonidan 2,3,4, raqamlarni raqamlangan.

58- inventar raqamli toshbosma. .3

Toshbosma qalin muqovali, hajmi ham katta. Ustida sahhof naqshlari bor lekin sahhof yozilmagan. 1a varaqda quyidagilar yozilgan: o‘rtada دیوانی طبیبی فارسی – Devoni Tabibiyi forsiy. Keyin kichik muhr urilgan. Unda lotin hafrlarida “OzDXK 35г 3522 ГПБ. Уз” so‘zlari yozilgan hamda 3522 raqami ustiga xato belgisi sifatida chiziq tortilgan. So‘ngra o‘rtaroqda qiyalab katta muhr urilgan va unda quyidagilар yozilgan: “Узбекский Государственный Научно-Исследоват. Институт. БИБЛИОТЕКА. Отд __ше_ Инв.№2360 гор.Самарканд”. Shundan so‘ng pastda quyidagi izohlar keltirilgan:

دیوان طبیبی مع مخمسات
طبیبی (احمد بن حاجی علی محمد)
خیوه. ناشری: محمد رحیم خان مطبع خورزمشاهیان
665 بیت. ناصرف. – 1909 .

Devoni Tabibiy ma’ muxammasot. Tabibiy (Ahmad bin Hoji Ali Muhammad). Xiva. Matba’i Xorazmshohiyon. 1909 – 665 bet. Nosirov.

Ushbu oxirgi qatorda “Nosirov” familiyasi keltirilgan bo‘lib, bu sharqshunos Abdulla Nosirovdir. Demak, kitobni shu kishi tavsiflab chiqqan. Unga ko‘ra kitob milodiy 1909 yilda Muhammad Rahimxon tashabbusi bilan toshbosma holda chop etilgan ekan. Kitob 665 betdan iborat ekan. (Shu o‘rinda Abdulla Nosirovning kitobini topish va o‘qish maqsadga muvofiq deb bilindi – M.J.).

Asosiy matn 1 b varaqdan boshlangan. Odatdagidek ark uslubida bezatilgan naqshinkor gulli boshlanma varaq o‘rtasidan “Bismilloh” bilan debocha boshlangan: “*Hamdi bepoyon va sitoyishi behaddu son On qoyili suxan ofarinro sazost va On nozimi zamonu zamin va makonu makinro ravost, ke devoni vujudi insonro bo anvoyi badoye’ va sanoye’ soxt va sahni dili ishonro baasnofi zevari ulum va ma’rifat bafardoxt. Nazm:*

Xudoye ke xalloqi arzu samo....”.....

Debocha 5 b varaqqacha davom etgan. Matn jadvalga olingan bo‘lib, she’rlarga allohida ikki ustunli jadval chizilgan. Toshbosma bo‘lgani uchunmi, siyohi qo‘lyozma yozuviga qaraganda xiraroq.

6 a varaqda toshbosmalarga bosiladigan va o‘rtasiga asar nomi yoziladigan gulli naqsh bosilgan bo‘lib, o‘rtada دیوانی طبیبی “Devoni Tabibiy” deb yozilgan. Biroq qaysi nomdagi devoni ko‘rsatilmagan. Shuning uchun uni tavsiflagan xodim (Abdulla Nosirov bo‘lsa kerak-M.J.) naqsh jadvali ustiga “Mazhar ul-ishtiyoq” deb ruchkada yozib qo‘yilgan. Pastda chap tomonda yana katta muhr (1 varaqdagi kabi) bosilgan bo‘lib, bu safar uning 2360 raqami ustiga chizilmagan. G‘azallar 6b-varaqdan chiroyli naqshinkor boshlanma bilan boshlangan. Bismillohdan keyingi birinchi g‘azal matla’si:

Ey yofta az sun’i to‘ yaksar bino arzu samo,
Ovardai az kofu nun iyjodi kulli mosuvo.

4-g‘azaldan boshlab g‘azallar arab raqamida (4،5...) raqamlanib ketilgan. G‘azallar 147 a-varaqda tugagan. Jami 544 ta g‘azal. Oxirgi g‘azal “Xush omadi” radifi bilan tugallanuvchi g‘azaldir (928-raqamli devonda ham shunday tugagan, g‘azallar soni ham bir xil, ya’ni 544 ta – M.J.).

G‘azallardan keyin “mustazodlar” boshlangan. Jami beshta mustazod. Ular tugagan varaq oxirida “tammat sho‘d” deya bo‘lim tugagan. Shundan so‘ng alohida varaqdan (150a)

“muxammasot” boshlangan. Ayni shu varaq o‘rtasiga 1-varaqdagi kabi kichik muhr bosilgan (ichida 35g.3522 raqamlari bor), lekin muhrning ustiga xato belgisi sifatida “X” chizilgan.

Muxammaslar ham xuddi alohida kitob singari gulli boshlanma bilan hamda مخمساتِ طبیبیِ فارسی “Muxammasoti Tabibiyi forsiy” jumlalari bilan boshlangan. Ular ham raqamlangan bo‘lib, 215 b-varaqda tugagan. Jami 125 ta muxammas. Oxirgi muxammas “Ravshan g‘azaliga” bog‘langan bo‘lib, 928-devonda ham shunday edi.

Muxammaslardan keyin ayni shu varaqdan (215b) “Musaddasi Tabibiy ba tariqi tazmin” boshlanadi. Musaddaslar ham raqamlangan. Jami 7 ta musaddas. 222 a-varaqdan “Musammani Tabibiy” sarlavhasi bilan musamman (sakkizlik)lar boshlanadi. Jami 6 ta musamman. 228 a-varaqdan “Tarji’oti Tabibiy” sarlavhasi bilan tarji’bandlar boshlanadi. Ular ham raqamlangan bo‘lib, jami 6 ta tarji’band. 239b-varaqdan “Birlanji soqiynomai Tabibiy” boshlanib, 241 b-varaqda (sakkizlanji soqiynoma) tugagan. Jami 8 ta soqiynoma. 252 b-varaqqacha davom etgan. So‘ngra ana shu varaqdan “Birlanji qasidai Tabibiy” boshlanadi. Jami 5 ta qasida. 262a-varaqdan “Ruboiyyoti Tabibiy” boshlanadi. Barchasi raqamlangan.

Shu o‘rinda ruboiylar keltirilgan varaqlarda chalkashliklar borligini aytib ketish maqsadga muvofiq. Ya’ni 264a-varaqdagi 27 raqamidan keyin 264b-varaqdan birdaniga 82-ruboiy boshlanib ketadi. Ushbu o‘rinda toshbosmada mazkur varaqlar almashinib ketgan. Natijada 82- 95- ruboiylar o‘rtaga, ya’ni 264b-265a -varaqlarga tushib qolgan. 265 b varaqdan esa 41- ruboiy boshlanib ketgan. Ular 268 a-sahifadagi 81-ruboiygacha kelib, keyin 268b varaqdan 27 ruboiyning matni berilgan. Natijada 27dan 41 ruboiygacha (27-40) 269a varaq oxirigacha davom etgan. 269 b- varaqdan yana 96 ruboiy boshlanib, ruboiylar qatori izga tushib ketgan. Demak, bundan ma’lum bo‘ladiki, ruboiylar yozilgan ushbu varaqlarda bosmaxona aybi bilan varaqlar almashib ketilgan. Ruboiylar jami 123 ta bo‘lib, 271b – varaqda tugagan.

271b -varaqdan “Muqatta’oti Tabibiy” sarlavhasi bilan, shoir qit’alari boshlangan. Jami 42 ta qit’a. Shu bilan 275b varaqda kitobning birinchi qismidagi ushbu devon tugagan. Oxirida kolofon yo‘q. Shundan so‘ng keyingi “Devoni Tabibiy” boshlanib ketgan. Bundan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, har ikkala devon uchun bitta oxirida kolofon berilgan. Xullas ushbu devon quyidagicha tartib berilgan:

1. G‘azallar – 544 ta;
2. Mustazod – 5 ta;
3. Muxammasot – 125 ta;
4. Musaddas – 7 ta;
5. Musamman – 6 ta;
6. Tarji’band – 6 ta;
7. Soqiynoma – 8 ta;
8. Qasida – 5 ta;
9. Ruboiy 123 ta;
10. Qit’a – 42 ta.

Kitob muqovasi qalin: qizil charm ustiga qalin muqova ishlangan, sahhoflar uchun mo‘ljallangan o‘yma naqshlar bor, biroq ularda ism keltirilmagan. Muqova laba’ (ikki tomon birlashgan joyda)da pastdagi kichik qog‘ozga 58 raqami, o‘rtadagi uzun qog‘ozga esa “Devoni Tabibiy ma’a muxammasot I, II, III” deb yozilgan. Bu ushbu kitobning uchta qismdan iborat ekanligini bildiradi. Aslida esa 2-qismdagi “Muxammasot” birinchi devonga tegishli bo‘lib, Tabibiyning ushbu bo‘limdagi forsiy muxammaslari ko‘p bo‘lgani uchun kotib uni ajratgan holda keltirgan. Zero, ushbu muxammaslar 7083 raqamli qo‘lyozmada devon tarkibiga kiritilgan holda, ba’zilari hoshiyalarda keltirilgan. Bu holatdan yana bir narsani aniqlash mumkinki, Tabibiyning birinchi forsiy devoni hajm jihatdan katta hajmga ega.

Agar ushbu 58 raqamli toshbosmadagi birinchi keltirilgan devon tarkibi 7083 va 928 qo‘lyozmalari tarkibi bilan aynan bir xil ekanligini hisobga olsak va 7083 dagi kotib tomonidan **“Musammo ba Tuhfat us-sulton”** sarlavhasiga tayansak, toshbosmadagi birinchi devonga boshlanish joyiga institut xodimi Abdulla Nosirov tomonidan siyohli ruchkada yozilgan “Mazhar ul-

ishtiyoq” degan sarlavha noto‘g‘ri ekanligiga amin bo‘lamiz. Ana shu noto‘g‘ri sarlavha eronlik olim I.Xudoyorning adashishiga ham sabab bo‘lgan va u Tabibiyning birinchi forsiy devoni “Mazhar ul-ishtiyoq” va ikkinchisini “Mir’ot ul-ishq” degan xulosaga kelgan[5.150.].

Shu o‘rinda ushbu birinchi devonning hajmiga ham diqqat qaratib o‘tsak. Agar devondagi g‘azallar baytlarini hisoblasak 544 * 11 = 5984 bayt, (11 968 misra). Demak, faqat g‘azallarning o‘zi 6000 baytni tashkil qilmoqda. Har biri kamida 7 ta banddan iborat (ya’ni kamida 7 baytlik g‘azalga bog‘langan muxammasni hisoblasak) 125 ta muxammas – 35 misra – 17,5 bayt bo‘ladi. Jami 125 * 17,5= 2125 bayt. Vaholanki, devondagi birinchi “Muxammasi Tabibiy g‘azali G‘iyosiy” deb nomlangan dastlabki na’t muxammas 23 band (115 misra)dan iboratligini hisobga olsak muxammaslar ham ancha katta hajmga egaligiga amin bo‘lamiz. Shuning uchun bo‘lsa kerak 58-toshbosmada “Muxammasot” alohida bo‘lim sifatida keltirilgan. Agar yana 8 ta janrdagi she’rlarning jami baytlari qo‘shilsa birgina devonning o‘zida anchagina adabiy merosni borligi ma’lum bo‘ladi. Biroq, eronlik olim I.Xudoyor o‘zining “G‘aribahoyi oshno” risolasida Tabibiyning jami forsiy merosini 13 ming bayt atrofida deb xulosa chaqargan[5.175.]. Agar olim shoirning jami merosini hisoblab chiqqanida bunday noto‘g‘ri xulosaga kelmasdi. Chunki birgina “Tuhfat us-sulton”ning o‘zida shunchalik bayt miqdorida asar borligini kunday ravshan bo‘lib turibdi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zRFASHidagi Ahmad Tabibiyga mansub ushbu forsiy devon nusxalarini tavsif qilib chiqish natijasida shoirning birinchi devoni “Tuhfat us-sulton” hajm jihatidan ham, mazmun-mundarijdasi jihatidan ham devon talablariga javob bera olishiga amin bo‘ldik. Undagi 10 xil janrdagi barcha she’rlar turli mavzularda – ijtimoiy, irfoniy, oshiqona, hasbi hol mazmunlarida bo‘lib, shoirning an’anaga sodiq holda salaflar ijodini davom ettirganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Buriyeva, F. (2025, March). Yunus Emro she’riyati: adabiy an’ana va individual USLUB. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 15, pp. 37-39).
2. Muborak maktublar. Xorazmiy. Muhabbatnoma. –T.: Fan. 1989.
3. “Tuhfat us-sulton” devoni. O‘zRFASHI qo‘lyozmalar xazinasi. №7083 inventar raqamli qo‘lyozma.
4. “Tuhfat us-sulton” devoni. O‘zRFASHI qo‘lyozmalar xazinasi. №928 inventar raqamli qo‘lyozma.
5. “Tuhfat us-sulton” devoni. O‘zRFASHI qo‘lyozmalar xazinasi. №58- inventar raqamli toshbosma.
6. Xudoyor, I. G‘aribahoyi oshno. –Tehron: Tamadduni milliy, 1384/2005. –S.150-175.
7. Nazarova X. G. (2024). Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlarda tasavvuf talqining yorqinligi. *Research focus*, *3*(11), 46-50.

MAVLONO LUTFIY IJODI BOTIRXON VALIXO‘JAYEV TALQINIDA

Xasanova Dilshoda Abdug‘anyievna,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU tadqiqotchisi
holidahasanova@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqola o‘zbek mumtoz she’riyatining ulug‘ siymolaridan bo‘lgan Mavlono Lutfiy ijodi tadqiqiga bag‘ishlanadi. Unda Lutfiy hayoti, shaxsiyati, she’riyati poetikasi haqidagi akademik Botirxon Valixo‘jayev qarashlari ilmiy tahlil etiladi. Shu bilan birga hozirgi o‘zbek adabiyot ilmida shoir ijodining o‘rganilishidagi muammolarga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, Botirxon Valixo‘jayevning Lutfiy lrikasi badiiyati haqidagi qimmatli fikrlari, tahlillari*

bilan lutfiyshunoslikka o‘zining katta hissasini qo‘shganliklari hamda ilk o‘zbek shoirining mahoratini xolis baholaganliklari tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar. *O‘zbek mumtoz adabiyoti, Lutfiy hayoti va ijodiyoti, lirik asarlar, tahlil va talqin, B.Valixo‘jayev qarashlari, ilmda xolislik.*

BOTIRHAN VALIHOCAYEV'IN YORUMUYLA MEVLANA LÜTFI'NIN SANAT ANLAYIŞI

Khasanova Dilşoda Abduganyevna,
Sharof Rashidov SamSU'da araştırmacı

Özet. *Bu bilimsel makale, Özbek klasik şiirinin büyük isimlerinden Mevlana Lütfi'nin eserinin incelenmesine ayrılmıştır. Akademisyen Batirhan Velihocayev'in Lütfi'nin hayatı, kişiliği ve şiiri sanatı hakkındaki görüşlerinin bilimsel analizi sunulmaktadır. Aynı zamanda çağdaş Özbek edebiyatı araştırmalarında şairin eserinin incelenmesindeki sorunlara da dikkat çekilmektedir. Ayrıca Batırhan Velihocayev'in Lütfi'nin şiir sanatına ilişkin değerli düşünce ve analizleri, Lütfi araştırmalarına yaptığı büyük katkı ve ilk Özbek şairinin yeteneği hakkındaki objektif değerlendirmesi incelenecektir.*

Anahtar kelimeler. *Özbek klasik edebiyatı, Lütfi'nin hayatı ve eserleri, lirik eserler, tahlil ve yorum, B.Valihöcayev'in görüşleri, bilimde tarafsızlık.*

ТВОРЧЕСТВО МАВЛОНО ЛУТФИ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ БОТИРХАНА ВАЛИХОДЖАЕВА

Хасанова Дильшода Абдуганиевна,
научный исследователь СамГУ имени Шарофа Рашидова

Аннотация. *Данная научная статья посвящена изучению творчества великого представителя узбекской классической поэзии Маулона Лютфия. Научно анализируются взгляды академика Ботирхана Валихожжаева на жизнь, личность, поэтику Лютфия. При этом уделяется внимание проблемам изучения творчества поэта в современном узбекском литературоведении. Также исследуются ценные взгляды Ботирхана Валихожаева на лирическое творчество Лютфия, его большой вклад в лютфиологию своим анализом, обективная оценка мастерства первого узбекского поэта.*

Ключевые слова*. Классическая узбекская литература, жизнь и творчество Лютфи, лирические произведения, анализ и интерпретация, взгляды Ботирхана Валиходжаева, объективность в науке.*

THE INTERPRETATION OF MAVLONA LUTFI'S WORK BY BATYRKHAN VALIKHO‘JAEV

Khasanova Dilshoda Abduganievna
scientific researcher at SamSU named after Sharof Rashidov

Annotation. *This scientific article is devoted to the study of the work of Maulana Lutfiya, one of the largest figures in Uzbek classical poetry. The views of academician Botirkhan Valikhojaev on*

the life, personality and poetics of Lutfiy are scientifically analyzed. At the same time, attention is paid to the problems of studying the poet’s work in modern Uzbek literary criticism.

Key words. *Uzbek classical literature, life and work of Lutfi, lyrical works, analysis and interpretation, views of B. Valikhojaev, objectivity in science.*

Akademik Boturxon Valixo‘jayev shaxsiyati va butun siymosi bilan o‘zbek adabiyotshunosligi, navoiyshunosligi taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shgan olimlar peshvosi sanaladi. Olimning ilmiy faoliyatida o‘zbek mumtoz she’riyati tadqiqi alohida mavqe egallaydi. Olimning “Malik ul-kalom mavlono Lutfiy”, “Sulton Husayn Boyqaro – Husayniy she’riyati”, “Mir Alisher Navoiy”, Bobur she’riyatiga doir qarashlari uni Samarqand adabiy muhitida o‘zbek mumtoz adabiyoti tadqiqotchisi sifatida alohida obro‘-e’tibor qozonishga olib keldi. Ulug‘ olim Ibrohim Haqqulov olimlik rutbasi haqida shunday yozadi: “Ko‘nglida, ruhida fayz bo‘lmasa – olimning ilmida fayz bo‘lmaydi. Shuningdek, mustaqil fikr, erkin mushohada, jonli uslubdan mahrum olim borki, aksariyati quruq ma’lumotga yopishib, nuqul fakt chaynashdan nari o‘tolmaydi. Bunday holda tadqiq etilayotgan mavzudan katta ilmiy xulosa yoki o‘ziga xos umumlashmalar chiqarish to‘g‘risida gap ham bo‘lishi mumkin emas. Zero, olimni yakranglik va sayozlik tuzog‘idan qutqaruvchi xaloskor uning benazir shaxsiyati – butunlashgan shaxsidir”[8; B.212].

Botirxon Valixo‘jayev shunday mustaqil fikr, erkin mushohada, akademik uslubga, benazir shaxsiyatga ega bo‘lgan, har qanday manfaat va g‘arazlardan xoli iste’dod sohibidir. Uning Lutfiy haqidagi tadqiqotlari adabiyotshunoslikda ilmiy teranligi, xulosa va faktlarga boyligi, tahlil va talqinlarda iste’dodli shaxsning nigohi, keng ilmiy mushohadalarga suyanganligi bilan alohida ajralib turadi. Olim Lutfiy lirikasi tahlili takomilida shoir biografiyasining muhim jihatlariga to‘xtaladi, fanda bahs-munozaralarga sabab bo‘layotgan muammoli vaziyatlarga ilmiy faktlar bilan, ba’zan ilmiy farazlar orqali aniqlik kiritishga, isbotlashga harakat qiladi. Olim mavlono Lutfiy ta’rifini keltirishda, uning hayoti va ijodiga doir ma’lumotlarning eng mukammal manbasi bu Alisher Navoiy asarlarida zuhur etganligini alohida urg‘ulaydi. Alisher Navoiy mavlono Lutfiyni Firdavsiy, Nizomiy, Xaqoniy, Anvariy, Sa’diy, Xofiz Sheroziy kabi Sharqning zabardast shoirlari qatoriga qo‘yganligini, ya’ni “muqobalasida kishi paydo bo‘lmadi bir mavlono Lutfiydan o‘zga” deb yozganligini faxr bilan tilga oladi. Lutfiy hayoti va ijodi o‘zidan ham oldin o‘rganilganligini eslab o‘tadi. Xorijiy olimlar bilan bir qatorda, Abdurauf Fitrat, Hodi Zarif, E.Rustamov, S.Erkinov, N.Mallaev, E.Ahmadxo‘jayevlarning turli ko‘rinishidagi tadqiqotlarini yuqori baholagani tadqiqotchining ustozlarga hurmati hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, Lutfiyning tarjimai holi, ijodiyotida hamon bahstalab muammolar borligini ta’kidlab, “Ana shu jarayonda masalaga istiqlol mafkurasi, xolislik va tarixiy asoslanganlik nuqtayi nazaridan yondoshilsa mavlono Lutfiyning go‘zal badiiy olami, dunyoqarashidagi rang-baranglik va ma’no jilolari yanada yorqinroq namoyon bo‘lib, uning so‘zi sehri, so‘z mulkining sultoni ekanligi ayon bo‘lib boraveradi” [3; B.6], - deydi. Olim Lutfiy haqidagi mavjud ma’lumotlarni sinchiklab o‘rganadi va izlanish asnosida shubhali holatlarga duch kelsa yoki mavjud ma’lumotlar aksi aniqlansa, ularga ilmiy aniqlik bilan o‘z fikr-mushohadalarini bildiradi, muhim nazariy qarashlarni o‘rtaga tashlaydi. Gap shundaki, olim mutlaq ilmiy gegemonlikni ilgari so‘rmaydi. Bular yanada chuqurroq izlanishlarni, tadqiqotlarni talab etadi deb munosabat bildiradi. Bunday noaniq, muammoli ma’lumotlardan Lutfiyning tug‘ilgan joyi, tug‘ilgan yiliga oid bir nechta muammolarni misol keltirib o‘tadi. Olim “Ammo keyingi vaqtlarda ilmiy muomalaga kiritilgan “Funun ul-balog‘a” asarida (u 1437 yilda Shayx Ahmad Taroziy tomonidan yozilgan) shoir Lutfiy ham eslatilib u “Ma’dan ul-latoyif Lutfiyi Shoshiy” hamda “Lutfiyi Shoshiy aytur” tarzida tilga olingan ekan”, - degan mulohazaga asoslanib uning vatani Toshkent emasmikan deb yozadi va bunga cheklanib qolmasdan yana bir nechta asoslar keltirib o‘tadi. Lutfiyning hayoti va faoliyatiga oid biografik ma’lumotlarni uning g‘azallari, lirikasidan ham izlashni ma’qullaydi. Uning Boysung‘or

Mirzo Shohruh Mirzolar davridagi umrguzaronligini ilmi ash’ori tarkibidan izlash maqsadga muvofiqdir, deb yozadi.

Lutfiy Hirida qolmadi she’ringga mushtari,
Azmi Hijoz qilki, maqoming Iroq emish.

Shoirning mazkur she’rlariga diqqat qaratib, unda Hirot hamisha ham mavlono Lutfiyni tegishli tarzda e’zozlamagani xulosasini she’rlari mazmunidan topadi. Yoki yuqorida keltirilgan baytning maydonga kelishida shoirning o‘zi ta’kidlagan “Lutfiykim ojun xonlarini ilmadi ko‘zga” degani va ayrim hukmdor xizmatida bo‘lmagani sabab bo‘ldimikin? degan ilmiy mushohadaga ham boradi.

Yo‘qturur yolg‘iz bu Lutfiy jonig‘a javri raqib,
Qayda bir donodurur, ul javri nodon tortadur.

Olim bu kabi g‘azallardan olingan baytlardan o‘z ilmiy qarashlariga isbot to‘playdi. Olimning zukkoligi, xolisligi shundaki, barcha ma’lumotlarning asosida adabiyotshunos olimning shaxsiy qarashlari yotganligini tadqiqotchilar, albatta, hisobga olishlarini istaydi. Bu bilan olim ilmiy izlanuvchi tadqiqotchilarga ilmiy yondashuvning zaruriy jihatlarini ham eslatib qo‘yadi. B.Valixo‘jayev ma’lum bir vaqt Lutfiyga nisbat berilib kelgan “Gul va Navro‘z” dostoni haqida to‘xtaladi. Bu jarayonda Haydar Xorazmiy haqida ham ma’lumot berib o‘tadi. O‘quvchi-kitobxon Haydar Xorazmiy haqida ham qiziqarli, yangi ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Lutfiyning “Zafarnoma” tarjima asari to‘g‘risida ham sinchkovlik bilan o‘rgangan, boshqa tadqiqotlarda uchramaydigan ilmiy qarashlarini o‘rtoqlashadi. Bu ijodiy izlanuvchanlik keyingi ilmiy tadqiqotlarga turtki beradi. Undan fikr qilishni, xulosalar chiqarishni o‘rganadilar, olim tomonidan eslatilgan, o‘z tadqiqotini kutib yotgan ilmiy ishlar jadallashuviga bu tadqiqotlarning xizmati katta ekanligini bemalol xulosa qilish mumkin. Mavlono Lutfiy she’riyati, janrlar tasnifi S.Erkinov, E.Fozilov, E.Ahmadxo‘jaev nashrga tayyorlagan “Sensan sevarim” to‘plamida xatolar mavjudligini aniqlab, uning janrlarini quyidagi holatda bo‘lishligini ma’qullaydi: 1. G‘azal, 2. Qasida, 3. Ruboiy, 4. To‘rtlik, 5. Tuyuq, 6. Qit’a, 7. Fard. Vaholanki, bu ko‘rinish yuqorida nomlari keltirilgan, nisbatan to‘liq deb e’tirof etiladigan “Sensan sevarim”[5] to‘plamida janrlar ko‘rinishi beshga bo‘lib o‘rganilgan. Domla ular yo‘l qo‘ygan xatolarni aynan ko‘rsatadi va devondagi janr ko‘rsatgichlarini misollarda, tahlillarda isbotlab beradi. Shoir she’riyati janrlar bo‘yicha alohida-alohida o‘rganiladi. G‘azal xususiyatlari deyilganda olim ularning hajmi – har bir g‘azalni tashkil etgan baytlar soni, g‘azalning mavzu doirasi, timsollari, badiiy xususiyatlarini nazarda tutadi:

1. Baytlari mantiqiy va mavzu jihatdan bog‘langan yakpora g‘azallar.

2. Har bir bayti alohida mavzuga bag‘ishlanib, g‘oyaviy jihatdan birlashuvchi baytlardan iborat g‘azallar[5; B.38].

Mazkur guruhlarga mansub bo‘lgan g‘azallar qanday xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanishini adabiyotshunos quyidagi “ayting” radifli g‘azali tahlili orqali isbotlashga urinib ko‘radi. G‘azalning umumiy mavzusi oshiqning ma’shuqa-mahbubi hijronidan shikoyat mavzusi bo‘lib, undagi tamsil obrazlar oshiq-ma’shuqa va uchinchi shaxsdan iborat. Bu timsol obrazlarning sifatlari baytlarda birin-ketin tasvirlangan. Ana shu asosda quyida ularni tahlil va talqin qilish maqsadga muvofiqligini yozadi. Lutfiyning g‘azalchilikdagi mahoratini olim uning so‘z ishlatishga katta e’tibor berganligida ko‘radi. G‘azalda hammasi bo‘lib 61 ta mustaqil va yordamchi so‘z ishlatilgan. Shunisi ham borki, birinchi, ikkinchi va uchinchi baytlarning har misrasida oltitadan, baytda esa o‘n ikkitadan so‘z ishlatilib, to‘rtinchi baytning birinchi misrasida sakkizta, ikkinchisida beshta baytda esa o‘n to‘rtta so‘z ishlatilgan. Maqta’da esa birinchi misrada oltita, ikkinchisida beshta, baytda hammasi o‘n bitta so‘z ishlatilgan. Demak, o‘n misrada oltmish bir so‘zning ishlatilishi – qariyb hammasida teng miqdorda so‘zlarning bo‘lishi, albatta, vaznning talabi asosida ekanligi va unda chekinishlarga yo‘l qo‘ymasliklariga harakat qilinganidan guvohlik beradi.. Eng e’tiborlisi nozik kuzatuvlar natijasi

o‘laroq yuzaga kelgan xulosada 61 so‘zdan 43 tasi bir martadan ishlatilgan. Demak, sinonim so‘zlarni ham qo‘shib hisoblaganda g‘azalda 70 % dan ko‘proq so‘z takror bo‘lmagan so‘zlardir. Undan tashqari adabiyotshunos “Agar biz fors-tojik so‘zlaridan *“gul”, “”dard”, “sham”, “gado”, “g‘uncha”, “jonon”* kabi so‘zlarning umumiy forsiy-turkiy ekanini hamda arabcha so‘zlardan *“hajr”, “qissa”, “hol”, “ahvol”, “lutf”*larning ham umumiy arabiy-turkiy ekanini nazarda tutsak, unda turkiy so‘zlarni g‘azalda ishlatilishi yanada ortadi, deb yozadi. Dunyoda hech bir til boshqa tillarning aralashuvisiz, ta’sirisiz alohida rivojlanmagan. Bu hammaga ravshan haqiqat. Domla nazar tashlagan “forsiy-turkiy”, “arabiy-turkiy” so‘zlar shu xalq tili asosiga singib ketgan. Ularni hozir ajratish qiyin. Shuning uchun ham olim ularni yuqorida qayd etilgan nom bilan ataydi. Bu so‘zlar badiiy uslubda ham so‘zlashuv uslubida ham bir xil ishlatiladigan faol turkiylashgan so‘zlardir. Adabiyotshunos kuzatishlari shuni ko‘rsatadiki, Lutfiy XV asrda ham sakson foiz turkcha so‘zlardan foydalanib g‘azal yaratgan ekan, demak, u Navoiy tilga olgan, Husayn Boyqaro davlat tili deb e’lon qilgan turkiy tilga sodiqligini namoyon qilganligini yana bir karra isbotidir. Zero, domlaning tadqiqotlari ayrim bugungi zamonaviy o‘zbek shoirlariga ham dars bo‘larli darajada yuqori saviyada yozilgan ilmiy ishlardandir. G‘azalning yana badiiy mukammalligiga asos sifatida olimning bir e’tirofini ham keltirish mumkin. U “G‘azalda keltirilgan so‘zlarning birortasini qoldirish yoki tashlab ketish mumkin emas. Agar shunday qilinsa, unda g‘azalning yaxlitligiga putur etadi. Timsollarni tavsiflashda g‘azal vazni, ohangdorligi, jozibadorligiga noqislik yuzaga keladi” [5; B.45], - deydi. Olim g‘azal mohiyatini ochishda oshiq-ma’shuqa timsolini mantiqan asosli qilib yoritib beradi. Bu tahlillardagi uzviylik tadqiqotchining mumtoz adabiyot va she’riyatning nihoyatda zukko bilimdoni ekanligini isbotlaydi. Birinchi qutb – oshiq g‘azalning asosiy harakatlantiruvchi, so‘zlovchi timsoli hisoblansa, ikkinchi qutb – ma’shuqa ko‘rinmaydi, uning sifatlari, xususiyatlari oshiq tomonidan bayon qilinadi. Shuning uchun ham oshiq o‘z holini bayon qilib, uchinchi shaxsga murojaat qiladi va unga mening holatimni “ayting” deb yolvoradi. Demak, g‘azal mohiyatan oshiqning monologi tarzida bo‘lib, u hijron kunlaridagi ahvolidan, xasta – kasalligi, yuragining qonligi, bu qonlar ko‘z yoshlarga aylanib, yulduzlar kabi hisobsiz tarzda yuziga oqayotganligi lavhasining tasviri chiziladi. Bu lavha lirizm bilan sintezlashgan epizm – hikoya bo‘lib, undagi lirizm oshiq ruhiy holatini jozibali tasvirini bersa, epizm bo‘layotgan voqeaning nozik nuqtalarigacha qalamga olinishida ko‘rinadi. G‘azaldagi ikkinchi timsol – ma’shuqa hisoblanadi. Ma’shuqa g‘azalning faol qatnashchisi emas, chunki u oshiq monologi so‘zlanayotgan makon va zamonda yo‘q, ammo u oshiq xayolida hoziru nozirdir. Oshiq barcha sifatlarni unga tirkab, uning botiniy go‘zalligini ko‘z oldimizga keltiradi. “Sha’mi shabiston”, “guli xandon”, “ko‘zlari cho‘lpon” kabi sifatlashlar buni isbotlaydi. Tasvirda oshiqning ko‘z yoshlari uning zohirida ayanchli holat mavjudligini ko‘rsatadi, ma’shuqaning botinidagi go‘zallik, o‘ynoqilik yor zohirining go‘zalligini ham namoyish qilib beradi. Shunga ko‘ra, olim “...ikki timsol tasvirida ikki xil tasvir uslubi ishlatilib, biri ikkinchisini takror etmasa-da, ammo oqibatda ularning o‘zaro uyg‘unldigi, yaxlitligi, ya’ni zohirda botin-u botinda zohirning ko‘rinishini maydonga keltirgan. Bu esa movlono Lutfiyning adabiy – shoirlik mahoratining namunasi sifatida diqqatga sazovor”, - deb qat’iy xulosaga keladi. Taniqli folklorist Xodi Zarif Lutfiy mahoratini shunday xarakterlaydi: “Lutfiy o‘z she’rlarida reallik berishga intiladi, real turmushda bu hodisalar va tushunchalarga ko‘proq e’tibor beradi, ya’ni fikrni real turmush bilan bog‘lash uchun urinadi, o‘xshatishlar, mubolag‘alar va obrazlarni shu turmushdan yoki xalq o‘rtasida singib qolgan tushunchalardan oladi, bularni juda katta so‘z ustaligi bilan bezaydi va shuning bilan fikrning jozibali ravishda tez singishini ta’min etadi” [9; B.54.]. Botirxon Valixo‘jayev ikkinchi guruhga mansub bo‘lgan, ya’ni bir bayti alohida mavzularga bag‘ishlanib, g‘oyaviy jihatdan birlashuvchi baytlardan iborat g‘azallarga ham to‘xtalib o‘tadi. Bu o‘rinda olim Alisher Navoiy tomonidan “Majolis un-nafois”da matla’si ma’qullangan g‘azalni tahlilga tortadi.

Sayd etti dilbarim meni oshufta sochtin,

Soldi kamand bo‘ynima ikki qulochdin.
Husning chog‘inda to ne adabsizlik etti gul,
Kim yuzini qonatti sabo zaxmi kojtin.
Qandin teng o‘lsun ul shakar irning bila nabot,
Ma’lum erur tafovuti ikki yig‘ochtin.
Gar shona ursa zulfunga mashotayi nasim,
Chiqqay hazor xalqa ko‘ngil tugma sochtin.
To‘yguncha qo‘y yuzing sori Lutfiyni boqqali,
Ne’matni boy kishi ayamas chunki ochtin[2;B.117].

Olim ta’kidlashicha, g‘azalning matla’si hazrat mir Alisher Navoiy nazarlariga tushgan. Uni Navoiy janoblari “mutaazzir ul-javob” – javob aytish nihoyatda mushkil bo‘lgan matla’ tarzida yuqori baholaydi. Buning sababi deb yozadi olim, - Lutfiy bu baytning o‘zidagina ajoyib ov manzarasani kishi ko‘z o‘ngida gavdalantiradi, kitobxon ko‘z o‘ngida o‘sha sahnani tasvirlab ko‘rsatadi. Tasavvur eting: keng ov maydoni. Unda turli jonivorlar yuribdi. Ovchi esa qo‘liga komand – arqon bilan jonivorlarni birini ov qilish uchun qulay fursat kutib o‘tiribdi. Mana qulay fursat ham yetti, ovchi ko‘zlagan sayd – jonivor yaqinlashdi. Shunda ovchi – sayyod qo‘lidagi komandni chaqqonlik bilan ovning bo‘yniga tashlab, uni o‘ziga tomon tortayapti. Sirtmoqqa ilingan jonivor esa qutilishga intilmoqda, ammo sirtmoq bo‘yniga mahkam yopishib, uni bo‘ysunishga majbur qilmoqda. Oqibatda ovchi jonivorni qo‘lga kiritdi... shoir baytda ovchi o‘rnida dilbarni, ovchining komandi – arqoni o‘rniga dilbarning ikki quloch keladigan sochini, jonivor o‘rnida esa oshiqni qo‘yib, chiroyli lavha yaratgan. Olim hikoya qilish qobiliyatini ishga solib, oddiy kitobxonga ham tushunarli bo‘lgan, g‘azal badiiyatini bo‘rttirib ko‘rsatishga xizmat qiladigan tasavvur manzarasini yaratadi. Olimning tahlil jarayonidagi o‘ziga xosligi, mahorati barchani o‘ziga rom etadi. Adabiy tanqid fan bo‘lishi bilan birga, estetik hodisa – badiiy asar ham ekanligini shu o‘rinda ko‘rish mumkin. Keyingi o‘rinlarda olim mazkur she’rni baytma-bayt tahlilga tortgan. Nuktadon tadqiqotchi mumtoz adabiyot bilimdoni sifatida o‘zini namoyon qilgan. G‘azalda har bir jumla, so‘z olim nazaridan chetda qolmagan, o‘zini matnshunos sifatidagi fazilatini ko‘rsatgan. Olim g‘azalning to‘rtinchi baytida Lutfiy to‘plamida ketgan xatolikni tuzatadi va ilmiy xulosalari, tahlillari bilan asoslab beradi.

Gar shona ursa, zulfingga mashshotayi nasim,
Chiqqay hozor xalqa ko‘ngil tugma sochtin.

Shu baytdagi *“tugma”* so‘zi *“sensan sevarim”* to‘plamida *“tekma”* tarzida yozilgan. Ammo “tekma” bu o‘rinda mantiqan to‘g‘ri kelmaydi. U *“tugma”* (tugmoq fe’lidan, tugunli, o‘ralgan, chirmashgan) tarzida o‘qilsa, unda sochning holiga (chirmashgan, o‘ralib qolgan) mos keladi va u taralgach tekislanadi, tugun ochiladi. Baytning mazmuni ham xuddi ana shunday o‘qilishni talab qiladi, deb yozadi. Botirxon Valixo‘jayev so‘zdagi birgina harf bilan ma’noning butunlay o‘zgarib ketishini nozik anglaydi. Olimlar yo‘l qo‘ygan jiddiy xatolikni sinchkov kuzatishlari natijasida bartaraf etadi. Olim so‘zining isboti sifatida mazkur baytni mukammal tahlilini ham beradi. Birgina so‘zning baytdagi vazifasi nihoyatda yuqori ekanligini kitobxon – izlanuvchilar tushunib etadi. G‘azalda soch tasviri bilan boshlangan manzara, tasvir to‘rtinchi baytga boriboq yana soch lavhasini chizishga o‘tadi: tugmalangan – tugilgan, yopishgan tugma sochni nasim mashshotasi shona bilan tarasa, tugma sochning tekislangan – ochilgan har bir halqasida mingta ko‘ngil chiqaveradi. Bu bilan shoir birinchi bayt – matla’dagi tasvirni yanada kuchaytiradi va o‘z fikrini tasdiqlaydi. Ya’ni dilbarga intiluvchi ko‘ngillar, oshiqlar ko‘p, shuning uchun dilbarning jingalak sochlari, halqalari ham sonsiz bo‘lib, har halqada bir oshiqning ko‘ngli “bandi” – bandga yo‘liqqan, ammo ularga dilbar shafqat qilmaydi, faqat shamol mashshotasining sochga shona urishi ularni banddan qutqaradi, deb ajoyib o‘xshatishlar bilan g‘azalning estetik jozibasini ochib beradi. Tahlillardagi nozik didlilik, Sharq

she’riyatining jozibasini anglab etgan, anglata bilgan olim tadqiqotlari badiiy asar kabi o‘qiladi, o‘quvchini oson o‘ziga rom etadi.

Botirxon Valixo‘jayev Lutfiy she’riyatining asosiy maqsadi, vazifasini insonning mo‘jizaviy zot ekanligini obraz va timsollarda ko‘rsatishdan, isbotlashdan iborat deb biladi. Shuning uchun ham tabiat go‘zalliklari inson tufayli ekanligini tasvirlashga e’tibor qaratadi. Shu jihatdan inson uzvlari – yuz, og‘iz, lab, quloq, bilak, sochlari tabiatdagi gul, lola, dur (qimmatbaho tosh), kumushlar bilan mutonosib tarzda tilga olinib, tabiat ash’yolarini inson oldida xijolatda qoldirishlari natijasida maydonga kelgan go‘zal tasvirlar nihoyatda nozik shoirona nigoh, tasavvur mahsuli sifatida kishini hayratlantiradi, deb yozadi:

1. *Gul eltur ol o‘yla chehradin rang,*
   Qizarsa o‘g‘ri uchun el urar koj.
2. *Gul kamaringdan o‘g‘irlab oldi jamol, aning uchun,*
   Shohi rabe’ oni tikon doriga o‘g‘ritek osar.

Mazkur baytlar ikkita mustaqil g‘azallardan olingan. Unda gul timsoli orqali turli xil obrazlar yaratgani uchun olim uni tahlilga tortadi. Birgina gul so‘zidan katta ijtimoiy mazmun yaratgan Lutfiy ijodining yuksak saviyada ekanligini tahlillarda ko‘rsatadi. “Gul”, “yuz”, “husn” tanosib san’atini hosil qilgan. Bular ma’shuqaning yuzidan rang va jamol (chiroy) o‘g‘irlagani uchun xijolatda va faqat xijolatda emas, balki u “o‘g‘riligi” uchun jazolanadi ham. Bunday jazolardan biri nasim – el uning yuziga koj (shapati) urib gulning yuzini qonatgani bo‘lsa, ikkinchisi gulning o‘g‘ridek “tikon doriga” osilganidir. Bunday go‘zal shoirona nigohni o‘z uslubida tasvirlaydi olim. Adabiyotshunos tomonidan Lutfiyning to‘plami janrlari tasnifiga kiritilgan “To‘rtlik xillari, mavzu va badiiyati” sarlavhasi ostida birlashtirilgan to‘rtlik, ruboiy, qit’a, tuyuq kabi janrlar borasida ham atroflicha fikr yuritiladi. Ayrim lirik namunalar tahlilga tortiladi. Olim nazarida, tuyuqni ikkiga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Bular: qit’a tuyuq, to‘rtlik tuyuqdir. To‘rtlik tuyuq to‘rt misradan iborat bo‘lib, uning qofiyalanishi “a-a-b-a” tarzidadir. Qofiyalanuvchi so‘zlar esa shaklan yoki talaffuz jihatidan o‘xshash bo‘lib ma’no jihatdan bir-biridan farq qiladi:

Ko‘z yoshim tuproq ila gar qotila,
Kelmagayman javridin haqqotila.
G‘amzasi o‘ltirdiyu ul bexabar,
Men agar o‘lsam ne g‘am ul qotila[5].

Birinchi misradagi “qotila” – qotilmoq, qo‘shilmoq ma’nosida, ikkinchi misrada esa “haqqo tila” iborasi talaffuz etish orqali maydonga kelgan bo‘lib, birinchi misradagi “qotila” so‘zi bilan omonimdir. Ya’ni, bu so‘zning ma’nosi “yorning javridin tilim kalimaga kelmaydi, og‘iz ocha olmayman”. To‘rtinchi misradagi “qotila” esa “qatl etuvchi, o‘ldiruvchi” ma’nosida keladi”, deb tuyuqning asosiy ma’no, mazmunini izohlab bergan. Haqiqatan ham, an’anaviy tuyuqlarda omonim (tajnis) so‘zlar farqini bilishning o‘zi asar badiiyatini, mohiyatini, qolaversa estetik qimmatini anglash sari qo‘yilgan asosiy qadamdir. Shuning uchun adabiyotshunos tuyuq tahlilida uning mazmunini birma bir ochib ko‘rsatmaydi, maydalashmaydi, balki kitobxonni o‘zi bilan birga olib yuradi, mohiyatni anglashga chaqiradi. Qit’a tuyuqlarda esa misralar soni to‘rtlik tuyuqlarga aynan o‘xshash bo‘ladi, faqat qofiya tizimida farqlar ko‘zga tashlanadi: “a-b-a-b” tarzida qofiyalanadi. Demak, ularda omonim (tajnis) ikkinchi va to‘rtinchi misralarda ishlatiladi.

Vahki, men bexudlig‘imdin, ey sanam,
Oy yuzingni ko‘rmadim bir kun qona.
Qonima to‘ksang raqiblar shod o‘lur,
Itlaringni zavqi bor, ore, qona.

Mazkur qit’a tuyuqda ikkinchi misradagi omonim so‘z “qonib”, ya’ni “to‘yib” ma’nosida kelgan bo‘lsa, to‘rtinchi misradagi “qona” so‘zi turkona talaffuzga mos ravishda “qonga” so‘zi ma’nosida kelganligi olim kuzatishlarida isbotlab beriladi.

Xulosa qilib aytganda, Botirxon Valixo‘jayev Lutfiy lrikasi badiiyati haqida qimmatli fikrlari, tahlillari bilan lutfiyshunoslikka o‘zining katta hissasini qo‘shadi. Ilk o‘zbek shoirining mahoratini xolis baholaydi. Uning nozik kuzatishlari, matnshunos olim sifatidagi noyob fazilati iste’dodli shoirning bahstalab yoki tuzatilishi mumkin bo‘lgan matn muammolarini bartaraf etadi hamda uning badiiy olamini yanada yorqinroq, badiiy mukammalroq qilib etkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Valixo‘jayev B. Saylanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2012
2. Valixo‘jayev B. Saylanma. II qism. Samarqand. SamDU nashri, 2022
3. Valixo‘jayev B. Malik ul-kalom mavlono Lutfiy. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri,1999
4. O‘zbek mumtoz adabiyotshunosligi. Antologiya. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2016
5. Lutfiy. Sensan sevarim. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987
6. Qayumov A. Dilkusho takrorlar va ruhafzo ash’orlar. – Toshkent: “SHarq” nashriyoti, 2014
7. Husayn Boyqaro. Devon. Risola. – Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968
8. Haqqul I. Talant – jasorat javhari. - T.: “Muharrir” nashriyoti, 2018
9. Hodi Zarif. Fozillar fazilati. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1969
10. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. *Miasto Przyszłości*, *53*, 1347-1350.

MAVLAVIY YO‘LIDA HALOVAT ISTAB…

Quljanova To‘lg‘anoy Shodiyor qizi,
SamDU tayanch doktoranti
tulganoyquljanova@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek zamonaviy she’riyati vakili Asqar Mahkam ijodida Sharq tasavvuf adabiyotining buyuk namoyandasi Jaloliddin Rumiy falsafasining badiiy aks etishi, tasavvufiy-ma’rifiy g‘oyalar bilan mushtarakligi tahlil qilinadi. Shoir she’rlarida aks etgan ilohiy ishq, nafsdan voz kechish, ruhiy kamolot va haqiqatga yetishish g‘oyalari Rumiyona ohanglar bilan uzviy bog‘liqligi ayrim mulohazalar orqali ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *Asqar Mahkam, Rumiy, tasavvuf, ilohiy ishq, ma’naviy kamolot, ruhiy uyg‘onish, she’riyat.*

MEVLÂNA YOLUNDA HUZUR ARAYARAK…

Kuljanova Tulganoy Shodiyor kizi,
Semerkand devlet üniversitesi doktora öğrencisi

Özet. *Bu makalede, modern Özbek şiirinin temsilcisi Asqar Mahkam’ın eserlerinde Doğu tasavvuf edebiyatının büyük Şairi Mevlânâ Celaleddin Rumi’nin felsefesinin sanatsal yansımaları ve tasavvufi-eğitici fikirlerle olan ortak yönleri analiz edilmektedir. Şairin şiirlerinde yer alan ilahi aşk, nefsin terki, manevi olgunluk ve hakikate ulaşma gibi düşünceler, Rumiyan bir üslupla sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu bazı düşünceler aracılığıyla ortaya konmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Asqar Mahkam, Rumi, tasavvuf, ilahi aşk, manevi olgunluk, ruhsal uyanış, şiir.*

В ПОИСКАХ УМИРОТВОРЕНИЯ НА ПУТИ МАВЛАНЫ…

Кулжанова Тулганой Шодиёр кызы,
докторант Самаркандского государственного университета

Аннотация. *В данной статье рассматривается художественное отражение философии великого представителя восточной суфийской литературы Джалаладдина Руми в творчестве современного узбекского поэта Аскара Махкама. Анализируются духовно-просветительские идеи в поэзии поэта, их связь с суфийским мировоззрением Руми. Через определённые рассуждения раскрывается, как темы божественной любви, отказа от эго, духовного совершенства и стремления к истине тесно переплетены с румийской интонацией.*

Ключевые слова. *Аскар Махкам, Руми, суфизм, божественная любовь, духовное совершенство, духовное пробуждение, поэзия.*

SEEKING PEACE ON THE PATH OF MAWLANA…

Kulzhanova Tulganoy Shodiyor kizi,
basic doctoral student of Samarkand state university

Abstract*. This article analyzes how the poetic works of modern Uzbek poet Asqar Mahkam reflect the philosophy of the great representative of Eastern Sufi literature, Jalaluddin Rumi. The spiritual-educational ideas expressed in Mahkam’s poetry show deep affinity with Rumi’s Sufi worldview. Through certain reflections, the article reveals how themes such as divine love, renunciation of the ego, spiritual maturity, and the pursuit of truth are closely intertwined with Rumi’s mystical tone.*

Keywords. *Asqar Mahkam, Rumi, Sufism, divine love, spiritual perfection, spiritual awakening, poetry.*

Tasavvuf adabiyoti Sharq she’riyatining eng yuksak badiiy- falsafiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Jaloliddin Rumiy o‘zining “Masnaviy”si, falsafiy risolalari va she’rlari orqali butun bashariyatga ruhiy saboq bergan buyuk mutasavvif shoirdir. Uning asarlari, xususan, “Masnaviy ma’naviy” asari tasavvuf falsafasining yuksak namunasi hisoblanadi. Rumiyning asarlarida inson va Xudoning o‘zaro munosabati, ruhiy uyg‘onish, ilohiy ishq falsafasi markaziy o‘rinda turadi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida Rumiy falsafasi bilan mushtarak g‘oyalar ko‘plab ijodkorlarda kuzatiladi. Jumladan, Asqar Mahkam ijodi rumiyona ruhda bitilgan she’rlari bilan ajralib turadi. Shoir she’rlarida inson va koinot, ishq va haqiqat, hayot va o‘lim kabi abadiy mavzular an’anaviy va o‘ziga xosda uslublarda yoritiladi.

Ushbu tadqiqotda shoirning “Mavlaviy yo‘lida” nomli kichik so‘zboshi bilan yozilgan she’rlari poetik va semantik jihatdan tahlil qilindi. Bu tahlillardan maqsad Asqar Mahkam ijodiga xos an’anaviylik va Jaloliddin Rumiy falsafasining o‘zbek she’riyatiga ta’siri masalasiga oid ilmiy dalillarni asoslashdan iborat. Asqar Mahkam mohir tarjimon sifatida ko‘plab durdona asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Shoir Rumiyning dunyoga mashhur “Ma’naviy masnaviy” asari tarjimoni hamdir va bu o‘z navbatida uning ijodiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Buni shoirning keyingi yillarda yaratilgan she’rlaridan ham sezish mumkin. Shoir Xurshid Davron bu haqda to‘xtalib shunday deydi: “Masnaviy tarjimasining mashaqqati bejiz ketmadi, irfoniy shamol esa boshladi Asqarning she’rlarida. U boshqa odamga aylandi:
Xazonga yuz burgan terak tagida
Asqarni tark etdi Asqar umrbod... ” [1,8 b.]

Quyida Asqar Mahkamning mavlaviyona ruhda yozilgan she’rlariga e’tibor qaratamiz. Shoirning “Zorlik” [1,145 b.] nomli she’ri “Mavlaviy yo‘lida” nomli kichik so‘zboshi bilan boshlanadi. “Zorlik” shoir nazdida ilohiy ishqqa tashnalik bo‘lib, she’r “Zorlara zormiz, Zorga xushtormiz” misralari bilan boshlanadi. Bu satrlar Rumiy falsafasida muhim bo‘lgan “ishqdagi zorlik” (ya’ni, chin ishqda mag‘lublik, taslim bo‘lish, o‘zligini yo‘qotish) g‘oyasiga ishora qiladi. Rumiy nazarida bu holat rabboniy ishqqa yetishish yo‘lidagi go‘zal holatdir. Asqar Mahkam ham buyuk mutasavvifni “zor” qilib qo‘ygan ruhoniy kuyga ishora qiladi, zohiran yo‘qlikni ulug‘laydi. Keyingi misralarda shoir “Garchi fanomiz tamom, Bor edik, bormiz...” deya Rumiy g‘oyalaridagi fano bilan boqiylik o‘rtasidagi munosabatga ishora qiladi. She’rda “fanomiz tamom” degan jumla orqali insonga xos o‘tkinchilik, jismning yo‘q bo‘lish holati tan olinadi. Ammo “Bor edik, bormiz” deya davom etilganida, Rumiy singari yo‘q bo‘lish orqali Haq bilan bor bo‘lish haqiqatini ilgari suradi. Bu Rumiyga oid “fano filloh, baqo billoh” falsafasidir. Islomiy kitoblarda bu quyidagicha izohlanadi: “Islom dinida baqo – Alloh sifatlaridan biri. Tasavvufda baqo Allohning boqiy do‘sti bo‘lib qolish uchun o‘zidan voz kechish, barcha yaxshi sifatlarni o‘zida mujassam qilish deb ham tushuniladi. Fano – o‘zidagi barcha yomon sifatlarni yo‘q qilish yo‘li bilan Allohga yaqinlik hosil qilishlikdir. Tasavvufda solik fano maqomiga yetgach, Allohning haqligi va ulug‘ligi to‘g‘risidagi fikru zikrga g‘arq bo‘lib, bu foniy dunyodagi jamiki narsalarni unutib yuboradi. Bu maqom “fano filloh” deb ataladi.”[3, 50 b.] “Keldi-ku savdolari, Dardima davolarim...” misrasida ham tasavvufiy qarashlar seziladi. Asqar Mahkam bu satrlarda dardni inkor qilmaydi, balki uni davoga aylantiradi. Bu Mavlaviy yo‘lining asosiy tushunchalaridan biridir – ichki iztirob va dard orqali inson o‘zini anglaydi va ma’naviy yuksalishga erishadi. Rumiy she’riyatida dard insonga yo‘l ko‘rsatuvchi va uni Haqqa yaqinlashtiruvchi vosita sifatida tasvirlanadi.

Keyingi “Domaniga yetsa qo‘l, O‘lsak edik rozimiz...” misrasida shoir ishq tufayli yo‘q bo‘lishga rozi bo‘lish, ya’ni tasavvufdagi ishqiy o‘lim tushunchasini ifodalaydi. Rumiy ham ishq azobini tortmagan yurakni telba yo murdaning yuragi deb hisoblaydi. Yana bir o‘rinda: “Ishq o‘ldiradi, ammo qayta tiriltiradi” deya ta’rif beradi. Asqar Mahkam ham “o‘lsak edik rozimiz” misrasi orqali fano fillohga ishora qiladi.

Shoir “Shams qolib Shom aro, Yig‘ladi Mavlolarim…” deya bevosita Jaloliddin Rumiyning Shams Tabriziyga bo‘lgan ishqini eslatadi. Shams Jaloliddin Rumiyning tariqat yo‘lidagi piri bo‘lgan. Bu satrda Asqar Mahkam Rumiyning ilhom manbaiga ishora qiladi. Shams Rumiy hayotida ilohiy sevgining ramzi bo‘lsa, bu yerda ilhom manbai sifatida tasvirlanadi. Yuqoridagi misra she’riy jihatdan yuksak badiiylikka ega bo‘lib, unda istiora, ramziylik, tashbeh, tajnis, tazod, san’atlari uyg‘unlashgan. Shoir bu misrada ma’naviy yo‘qotish, ruhiy zulmat, va ilohiy ilhomdan ajralish holatini qisqa, ammo chuqur obrazlar orqali ifoda qilgan.

Tashbeh . “Shams qolib Shom aro” – bu yerda “Shams” so‘zi ikki xil ma’noga ega: Birinchisi, Shams Tabriziy – Rumiyning ruhiy yo‘lboshchisi sifatida tarixiy shaxs; Ikkinchisi, Shams (quyosh) – yorug‘lik manbai sifatida ramziy ma’noda. “Shom aro” – kech, zulmat, ayriliq va g‘am ramzi. Shoir bu yerda quyoshning botishi orqali yo‘lboshchining yo‘qolishi, ilhomning yo‘qolishi, ruhiy zulmatga tushish holatini tashbeh orqali ifoda qiladi.

Istiora (metafora). “Shams” – bu yerda bevosita quyosh emas, Shams Tabriziy obrazidir, ya’ni u metafora vositasi orqali ruhiy ustozni ifodalaydi.“Shom” –zulmat, yo‘qotish, ayriliq metaforasi. “Yig‘ladi Mavlolarim” – bu yerda “Mavlolarim” degani Mavlonaning o‘zi yoki unga ergashuvchilar bo‘lishi mumkin. “Yig‘ladi” fe’li esa ichki iztirob, ruhiy og‘riqni metafora orqali ifodalaydi. Shoir istiora orqali qalbidagi dard va ruhiy tushkunlik holatini ramziy tasvirlagan.

Tajnis. “Shams” – shaxs nomi sifatida (Shams Tabriziy), lekin arabcha “quyosh” degan lug‘aviy ma’nosi ham mavjud. “Shom” – vaqt (kech) ma’nosida, lekin u ham tungi zulmat va ma’nan qorong‘ulik ramzi sifatida ishlatilgan. Bu yerda fonetik jihatdan o‘xshash so‘zlar (Shams–Shom)da yashirin antiteza ham mavjud.

Ta’kidlaganimizdek, “Zorlik” she’rida Rumiyona tafakkurda chuqur ildiz otgan, fano, ishq, dard, nafsni poklash va ruhiy uyg‘onish kabi tasavvufiy tushunchalar aks etgan. Bu she’r orqali shoir

nafaqat o‘z dardini bayon qiladi, balki tasavvufiy sayr (suluk)ning bosqichlarini ramziy tasvirlaydi. U Rumiy singari ishqni haqiqiy mavjudlikka eltuvchi yo‘l deb ko‘rsatadi.

Uning “Mavlaviyona” [1,142 b.] she’ri ham rumiyona ruhda yozilgan bo‘lib, unda ishq, sabr, fano va zikr kabi mavlaviya talimotining muhim unsurlari ko‘zga tashlanadi.

Ishq va oshiqning ruhiy holati. She’rda takrorlanadigan “Keldi Zulayholarim” misrasi Rumiy she’rlaridagi ishqiy va ilohiy muhabbatni eslatadi. Zulayho obrazi Yusuf payg‘ambar bilan bog‘liq bo‘lib, u ilohiy ishq ramzi sifatida tushunilishi mumkin.

Ko‘z yoshi va fano. “Tinmadi ko‘z yoshlarim” misrasi tasavvufdagi “fano” tushunchasi, ya’ni insonning ishq yo‘lida o‘zini yo‘qotishi, ruhiy poklanishi g‘oyasini ifodalab kelmoqda.

Sabr va shukr. “Dog‘larim, dog‘larim” satri sabr va iztirob orqali ilohiy haqiqatga erishish g‘oyasini aks ettiradi. Rumiy she’rlarida ham ishq yo‘lida sabr qilish, iztirob chekish, oxir-oqibat bu yo‘l haqiqatga yetaklashi haqida so‘z boradi.

Ruhiy yuksalish va kamolot. “Oqdi qaro qonlarim” misrasi ichki poklanish va kamolotga erishish jarayonini ifodalashi mumkin. Tasavvufda inson o‘z nafsidan voz kechib, ruhiy yuksalishga intiladi.

Zikr va takror. She’rda takrorlangan “Ohlarim, ohlarim” misrasi rumiyona zikr elementini eslatadi . Bu takroriy satrlar oshiq qalbidagi g‘am, ishq, iltijo va shavqni chuqurroq ifodalashga xizmat qilgan. Tasavvufda Alloh ishqiga zikr orqali erishish g‘oyasi mavjud. Bundan tashqari she’rdagi o‘ziga xos ritm va musiqiylik rumiyona samo raqslarini eslatadi. She’r mazmunan ma’shuq (sevikli) obrazi orqali ilohiy ishq, tasavvufiy xumorlik, va ma’naviy hushyorlik motivlarini ifodalaydi. Zulayholar, shahanshohlar, mohlar – bular barchasi majoziy obrazlar bo‘lib, ko‘ngil orqali ilohiy haqiqatga eltuvchi yo‘l sifatida tasvirlanadi.

Shoir har bir misrada yangi bir obrazni eslatib, har birini ichki iztirob bilan sanab o‘tadi. Har banddan keyin takror san’atidan keng foydalangan va “Ohlarim, ohlarim” jumlasining takrorlanishi yurak og‘rig‘i, muhabbat xumorining chuqurligini ifodalaydi. “Keldi manim mohlarim” jumlasida iltifot san’atidan foydalanib, o‘z shaxsiy tuyg‘ulari orqali butun bir tasavvufiy obrazni mujassamlashtiradi – shaxsiy ma’shuq orqali ilohiy ishqni anglatadi. “Ko‘ngli qaro yorlarim” misrasida yashirin tazod bo‘lib, dunyoga muhabbatli oshiqlar nazarda tutilgan. Qalb ko‘rligi va haqiqatga yo‘l topish o‘rtasidagi ziddiyat ifodalanadi. “Sochi sumansolarim” misrasida tamsildan foydalanib, sevgili obrazida ilohiy haqiqatni tasvirlaydi. Tasavvufda zulf Haqning tajalliyoti ramzi hisoblanadi. She’rdagi ohangda ham Rumiyga hamohanglik seziladi. Takroriy ifodalar orqali zikrga o‘xshash ruhiy holat hosil qilinadi, badiiy san’atlar esa bu ruhiy kechinmalarni yanada teranlashtiradi.

Asqar Mahkamning “Izlangiz” [1,146 b.] she’ri ham chuqur ma’naviy-falsafiy mazmun bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, rumiyona ruhdagi g‘oyalarni o‘zida mujassam etadi. Ushbu she’r ham “Mavlaviy yo‘lida” deb nomlangan so‘zboshi bilan boshlanadi. Bu bevosita Jaloliddin Rumiy g‘oyalari va tasavvufiy yo‘nalishiga ishora qiladi. Quyida ushbu she’rning Rumiy g‘oyalariga xos asosiy jihatlari tahlil qilinadi:

“Izlash” g‘oyasi – Haqiqatga yetishish yo‘li. She’rning har bir bandi “Izlangiz, ey ahl…” jumlasi bilan boshlanadi. Bu esa Rumiyda tez-tez uchraydigan “talab” – izlanish, haqiqatni izlab topish motivini eslatadi. Rumiy uchun inson ruhiy kamolot sari harakatda bo‘lishi, ichki sayr (suluk)ga chiqishi zarur. Asqar Mahkam ham bu yerda nafaqat jismoniy, balki ma’naviy izlanishni – vafoni, dilni, ruhni, niyatni, fanoni izlash zarurligini ta’kidlaydi. “Ey ahli…” jumlasi esa muayyan ruhiy holatdagi kishilarga murojaatdir (ahli oh, ahli dil, ahli xos, ahli roh, ahli xok, ahli g‘am, ahli shum, ahli bad, ahli sharr, ahli jon, ahli xob, ahli xayr, ahli shom, ahli joh...). She’rda bu guruhlar “qayda?” deb savol berishadi – bu savol orqali shoir bizni botiniy haqiqatlarni mushohada qilishga undaydi. Bu Rumiyning haqiqat ko‘rinmaydi, yurak orqali seziladi degan fikrini eslatadi. She’rda ishlatilgan tasavvufiy atamalar (fano, ruh, oh, xok, jon, joh roh...) Rumiyda bo‘lgani kabi ma’naviy yo‘lni bosib o‘tish bosqichlariga ishora qiladi. “Fano” – nafsdan voz kechish va Haq bilan yo‘g‘rilish; “ruh” – ilohiy asl; “oxir xitob” – ilohiy uchrashuv. Rumiy bu kabi tushunchalarni ko‘p bora tazkiya va irfon yo‘li orqali tasvirlaydi. Tasavvufda ruhiy uyg‘onish qarama-qarshiliklar asosida shakllanadi. Ushbu she’rda ham “Ahli shum – ahli qudum”, “ahli shar – mulki saqar” kabi satrlarda yovuzlik bilan

yaxshilik, do‘zax bilan jannat qarama-qarshi qo‘yilgan. Bu qarama-qarshiliklar orqali shoir bizni tanlov qilishga, o‘zligimizni anglashga undaydi. Rumiy ham zohiriy yomonliklar ortida ilohiy hikmat borligini ko‘rsatishga urinadi.

“Izlangiz” she’rdagi ruhiy tashnalik, ichki iztirob va Haqni izlash holati Rumiy ruboiy va masnaviylarida ko‘p uchraydi. Unga ko‘ra inson hayotining maqsadi – Haqni izlash va U bilan “visol”ga yetishishdir. Asqar Mahkam ham bu she’rda ana shunday haroratli izlanishni tasvirlaydi. Qaysidir ma’noda, bu she’r ruhiy uyg‘onishga, ma’naviy yuksalishga, yo‘qotilgan ma’naviyatni qayta topishga chaqiruvdir.

Umuman olganda, Rumiy falsafasi Asqar Mahkam ijodiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan va buni quyidagicha tasniflash mumkin:

Birinchidan, shoir ijodida rumiyona falsafiy qarashlar va ruhiy izlanishlar kuchaygan.

Ikkinchidan, Rumiy ijodiga xos tasavvufiy obrazlar va timsollarni qo‘llash kengaygan.

Uchinchidan, Rumiyga xos til va uslub shoir ijodi bilan uyg‘unlashgan. Shoir she’rlarida ham sodda, ammo chuqur mazmunli, falsafiy fikrlarni beruvchi ohang paydo bo‘lgan.

To‘rtinchidan, shoirda Rumiy g‘oyalariga hamohang shaxsiy poetik konsepsiya shakllangan. Asqar Mahkam ham o‘z she’riyatida insonning bu dunyodagi maqsadi – ma’naviy yetuklikka erishish g‘oyasini ilgari sura boshladi.

Albatta, Jaloliddin Rumiy ijodi o‘zidan keyingi ijod ahliga ma’naviy xazina sifatida xizmat qilib kelmoqda va bu xazina zamonaviy o‘zbek adabiyoti uchun ham bebaho merosdir. Shoir Asqar Mahkam ham bu ma’naviy merosdan bebahra qolmadi, rumiyona ohanglar uning ijodiga irfoniy ruhni olib kirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Асқар Маҳкам. Ваҳдат куйи. - Тошкент: “Нурафшон бусинесс”, 2021, 366-б.
2. Бадиий адабиёт ва тасаввуф тимсоллари.–Тошкент, 2010, 198–б.
3. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she’riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an’anaviyligi. *Miasto Przyszłości*, *53*, 1347-1350.
4. Ислом энциклопедияси.“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004, 357-б. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/08/04/NamDU-ARM-12968-Islom_ensilopediyasi.pdf
5. Румий, Жалолиддин. Маснавий Маънавий. Куллиёт.- Тошкент: “Шарқ”,
6. 1999, 368-б.
7. Yoqubov I. (2025). Uzbek spelling rules: history, principles, and modern applications. *pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(2), 20-26.

THE IMAGE OF THE FATHER AND THE ISSUE OF NATIONAL UPBRINGING IN TOLEN ABDIK’S STORY “GUESTS”

Ulzhalgas Akhan,
graduate student, Al-Farabi Kazakh national university,
Almaty, Kazakhstan.
ulzhalgas.akhan@gmail.com

Samalbay Darybaev,
candidate of philology, Al-Farabi Kazakh national university,
Almaty, Kazakhstan
samal.daribaev@gmail.com

Abstract. *The relationship between father and child, which lies at the heart of generational continuity, is one of the eternal and essential themes in human society. The Kazakh people have*

traditionally attached great importance to family education. The father has always held a pivotal role, regarded as a symbol of wisdom and prudence. Consequently, the image of the father occupies a significant place in literary works. In literature, the figure of the father appears not only as the head of the family but also as the spiritual pillar of an entire nation, the custodian of historical memory, and a symbol of generational continuity. This article examines the typological features of the father figure in Tolen Abdik’s short story "Guests" and his role in fostering national values. The father’s role in the family, his moral guidance to children, the educational significance of father-child relations, and the transmission of national values are analyzed from a scholarly perspective.

Keywords: *father figure, national upbringing, family values, father-child relationship, folk wisdom.*

OTANING OBRAZI VA TOLEN ABDIKNING “MEHMONLAR” HIKOYASIDAGI MILLIY TARBIYA MASALASI

Uljalg‘as Axan,
Al-Farobiy nomidagi Qozog‘iston milliy universiteti magistratranti
Olmaota, Qozog‘iston

Samalbay Daribayev,
Filologiya fanlari nomzodi, Al-Farobiy nomidagi Qozog‘iston milliy universiteti
Olmaota, Qozog‘iston

Annotatsiya. *Avlodlar davomiyligining asosi bo‘lgan ota va bola o‘rtasidagi munosabat insoniyat jamiyatida abadiy va muhim mavzulardan biridir. Qozog‘ xalqida oilaviy tarbiyaga alohida e’tibor berilgan. Ota har doim donishmandlik va ehtiyotkorlik timsoli sifatida muhim o‘rinni egallagan. Shu sababli, otaning obrazi adabiyotda alohida o‘rin egallaydi. Adabiyotda ota nafaqat oilaning boshlig‘i, balki butun xalqning ma’naviy tayanchi, tarixiy xotira saqlovchisi va avlodlar davomiyligi ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolada Tolen Abdikning “Mehmonlar” hikoyasida otaning tipologik xususiyatlari va milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Otaning oiladagi mavqei, farzandlarga bergan axloqiy ko‘rsatmalari, ota-bola munosabatlarining tarbiyaviy ahamiyati va milliy qadriyatlarning uzluksizligi ilmiy nuqtai nazardan o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *ota obrazi, milliy tarbiya, oilaviy qadriyatlar, ota-bola munosabati, xalq donishmandligi.*

TÖLEN ABDİK’İN “MİSAFİRLER” HİKÂYESİNDE BABA İMAJI VE MİLLÎ TERBİYE MESELESİ

Ulzhalgas Akhan,
Yüksek lisans öğrencisi, El-Farabi Kazak Milli üniversitesi
Almatı, Kazakistan

Samalbay Darybaev,
Filoloji Doktoru, El-Farabi Kazak Milli üniversitesi
Almatı, Kazakistan

Özet. *Nesillerin sürekliliğinin temelinde yer alan baba-çocuk ilişkisi, insan toplumunun en kadim ve en önemli temalarından biridir. Kazak halkı, geleneksel olarak aile eğitimine büyük önem atfetmiştir. Baba, her zaman bilgelik ve sağduyunun sembolü olarak merkezi bir konumda olmuştur. Bu nedenle baba imgesi edebî eserlerde önemli bir yer tutar. Edebiyatta baba figürü yalnızca ailenin reisi olarak değil, aynı zamanda bir milletin manevî dayanağı, tarihî hafızasının koruyucusu ve*

nesillerin devamlılığının sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu makalede Tölen Abdik’in “Misafirler” adlı kısa hikâyesinde baba figürünün tipolojik özellikleri ve millî değerlerin kazandırılmasındaki rolü incelenmektedir. Babanın aile içindeki rolü, çocuklara verdiği ahlâkî rehberlik, baba-çocuk ilişkilerinin eğitici önemi ve millî değerlerin aktarımı bilimsel açıdan analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: *baba figürü, millî terbiye, aile değerleri, baba-çocuk ilişkisi, halk bilgeliği.*

ОБРАЗ ОТЦА И ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В РАССКАЗЕ ТОЛЕНА АБДИКА «ГОСТИ»

Улжалгас Ахан,
магистрант Казахского национального университета имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Самалбай Дарибаев,
кандидат филологических наук Казахского национального университета имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. *Отношения между отцом и ребёнком, лежащие в основе преемственности поколений, являются одной из вечных и ключевых тем человеческого общества. Казахский народ издавна придавал большое значение семейному воспитанию. Фигура отца всегда занимала центральное место, рассматриваясь как символ мудрости и рассудительности. Поэтому образ отца занимает значимое место в литературе. В литературных произведениях отец представлен не только как глава семьи, но и как духовная опора нации, хранитель исторической памяти и символ преемственности поколений. В данной статье рассматриваются типологические особенности образа отца в рассказе Толена Абдика «Гости» и его роль в формировании национальных ценностей. С научной точки зрения анализируется роль отца в семье, его нравственные наставления детям, воспитательное значение отношений между отцом и ребёнком, а также передача национальных ценностей.*

Ключевые слова: *образ отца, национальное воспитание, семейные ценности, отношения отца и ребёнка, народная мудрость.*

Introduction. In traditional Kazakh society, the father is the head of the family and the clan, the pillar of the household. He not only ensured the material well-being of the family but also served as a moral and spiritual mentor to his children. The virtues and shortcomings of a child were primarily attributed to the father’s upbringing. According to Kazakh wisdom, the greatest legacy a father can leave to his child is proper upbringing. A father’s guidance becomes an invaluable treasure for future generations.

The father is a protector, a pillar of support, and an early life mentor to his child. Fathers would deliberately introduce their sons to wise elders of the community, enabling them to grow up imbued with exemplary morals and traditions. Through such practices, ancestral customs and national values were passed down to the next generation.

In traditional society, the roles of father and mother complemented each other in child-rearing. While the mother nurtured tenderness and compassion, the father’s strictness and care shaped children into responsible and morally upright individuals. Raised within the strong framework of family education, Kazakh children were taught to revere their father, to fear his disapproval, and to avoid misconduct. In summary, the father’s role in national upbringing was to provide life guidance and ensure the continuity of traditions across generations.

Main Body. In Kazakh written literature, especially in the prose of the twentieth century, the portrayal of the father figure deepened and evolved. In numerous short stories, novellas, and novels published between the 1960s and 1990s, the traditional father figure faced the challenges of societal change. Writers increasingly portrayed fathers not merely as household heads but as complex individuals bearing social and historical responsibility.

Through the father figure, writers presented the core values of the nation–honesty, hard work, loyalty to ancestral heritage, respect for elders, and a sense of duty. Moreover, the father character reflects the deep impact of social transformations, serving as a mirror to the psychological and societal shifts of the time. The theme of father and child transcends personal family stories to become a philosophical and educational metaphor for national life. In this regard, Tolen Abdik's story *"Guests"* offers profound insights into this critical theme.

The character of Ergabyl, the elderly father in the story, epitomizes the classic image of the father in Kazakh literature. He is portrayed as the pillar of his family, the unifying force of village life, and a revered elder of his lineage. Ergabyl's worldview and inner values fully embody traditional Kazakh ideals. He waits eagerly for his children and grandchildren, anticipating their arrival with great affection: *"They said they'd come yesterday in the telegram. Today, let them arrive, the children."* [1, 89]. This line reflects his deep care, love, and yearning for his family. As discussed, the father is the family's mentor and moral guide, and Ergabyl fulfills this role vividly.

When his wife suggests moving to the city to be closer to their children, Ergabyl refuses. He cannot bear to leave his ancestral home and hearth. Here, the value placed on native land and ancestral legacy shines through. It illustrates the father's role in imparting respect and love for the homeland to his children. Ergabyl equates leaving his ancestral land with death itself.

The son, Sapabek, is an educated man living in the city with a modern outlook. While he speaks of geology and global developments, these topics are foreign to Ergabyl. For the father, the unity of the family and the well-being of the home are paramount. Through this generational contrast, the story reflects the broader societal transformation from tradition to modernity. Ergabyl embodies a settled, rural life, while his son pursues progress and urbanization.

For the old man, his grandson Jenis is of utmost importance. He longs to keep the boy by his side: *"What about the child? Can't you leave Jenis behind? How long will we sit alone, the two of us?"* [1, 92]. This detail underscores the idea of generational continuity. Although he senses that his own son is unlikely to remain, the grandfather places his hopes in the grandson. Yet, modern realities do not grant him this wish.

The daughter-in-law, Toma, is of Russian descent and does not speak Kazakh. From the elder's perspective, this signals a detachment from national traditions and upbringing. As literary scholars have noted: *"In this story, the author simultaneously raises two vital issues: the yearning for the lost Kazakh schools and kindergartens of past years, and the sorrow that the nation does not benefit from its underground wealth. The writer conveys this through the melancholic reflections of the old man"* [2, 152]

Ultimately, Ergabyl cannot persuade his son and grandson to remain in the village. The father's once-commanding voice is no longer heeded. Through this, the story reflects the erosion of paternal authority and the clash between tradition and modernity. The writer skillfully connects these themes to the inner psychological states of his characters.

As B. Maitanov observed: *"Portraying characters through each other's eyes, conveying their actions and character traits through the protagonist's perception–this is a hallmark of psychological depth in literature"* [3, 73]. Tolen Abdik masterfully employs this technique.

In the end, the old man is left alone in his humble home. After the guests depart, he feels the bitter loneliness of abandonment. For him, the departure of his children and grandchildren equates to spiritual death. Through the father figure, the writer depicts the gradual erosion of national values and traditional upbringing.

"Guests" vividly portrays the image of the father and the concept of national upbringing in Kazakh literature. Through Ergabyl's character, the story highlights traditional Kazakh worldviews,

a firm commitment to national values, and the importance of generational continuity. The elder places his hopes in his children and grandchildren, striving to keep them close to their roots. However, generational divides and modern influences pull them away from their heritage.

Ergabyl's determination to keep his family rooted in their native environment and to remain loyal to his ancestral home illustrates the father's role as the backbone of national education. Through this story, the writer raises critical questions about the fate of the nation, the need to preserve national spirit, and the importance of maintaining historical roots. The breakdown of understanding between father and child, the grandson's lack of native language, and the son's urban detachment all serve as artistic devices reflecting the weakening of national upbringing.

In traditional Kazakh society, the father was not only the spiritual head of the family but also the guardian of national values and life principles. Although this principle is vividly portrayed in the story, it becomes apparent that these traditions are weakening in the face of modern trends. Symbolically, the departure of the father's family from the village represents a drift away from national heritage and the severance of the spiritual bond between generations.

Through *"Guests,"* Tolen Abdik powerfully underscores the significance of the father's role as the foundation of national education, prompting readers to reflect on the importance of preserving cultural continuity. The father's efforts to safeguard his ancestral home and traditions serve as a reminder of the nation's spiritual foundations. The story highlights the vital role of parents, especially fathers, in maintaining national identity even in contemporary society.

Conclusion. In conclusion, the portrayal of the father figure in Kazakh literature encapsulates the essence of national upbringing and spiritual values. Through this image, writers emphasize the noble qualities of the Kazakh people, the continuity of generations, and the enduring bond with ancestral traditions. In literary works, the father is not merely a character but a conduit for moral instruction and reflection. Despite the diversity of father figures, they consistently symbolize the moral compass and the vehicle for transmitting national identity to future generations. Through their father's guidance and wisdom, young people absorb human values and cultivate a national worldview. Analyzing literary depictions of fathers offers deeper insights into the roots of national education. The father figure will undoubtedly continue to serve as a symbol of national identity and moral fortitude in Kazakh literature. The family institution and parental reverence remain eternal values. Through the literary father figure, the moral character of society and the dreams and aspirations of the people are revealed. Thus, the image of the father in Kazakh literature remains a powerful artistic tool for instilling national values in the minds of future generations.

Kazakh writers, through their works, seek to engrain in the minds of future generations the idea that every family needs to recognize and honor the indispensable role of fathers as the pillars of family and national education. The image of the father in literature will continue to serve as the eternal source of national upbringing across generations.

References:

1. Abdik, T. Father: A Novella / T. Abdik. – Almaty: Qainar, 2005. – 200 p.
2. History of Kazakh Literature: Ten Volumes / Editorial board: M. Auezov et al. – Almaty: Atamura, 2005. – Vols. 1-10.
3. Maitanov, B. The Image of the Contemporary in Kazakh Prose / B. Maitanov. – Almaty: Science, 1982. – 148 p.

AHMAD YASSAVIY IJODIDA SIMVOLIZM

Abdujalilova E'zoza Botir qizi,
UzFinPedI o'zbek tili va adabiyoti fakulteti magistranti
Abdujalilovaezoza097@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola Ahmad Yassaviy ijodidagi simvollar haqida ma’lumot berilgan. Ahmad Yassaviy ijodidagi yo‘l, suv va gul simvollari haqida gap boradi.*

Kalit so‘zlar. *Simvol, obraz, yo‘l gul, suv,”Hikmatlar”, tasavvuf, ma’naviy yo‘l, ruhiy o‘sish, she’r.*

AHMED YESSEVI ESERLERINDE SEMBOLIZM

Abdujalilova E’zoza Botir kızı,
UzFinPedI, özbek dili ve edebiyatı fakültesi, yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede Ahmed Yessevi'nin eserlerindeki semboller hakkında bilgi verilmiştir. Ahmed Yessevi'nin eserlerinde yol, su ve çiçek sembolleriyle ilgili konuşulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Sembol, imge, yol, çiçek, su, “Hikmetler”, tasavvuf, manevi yol, ruhsal büyüme, şiir.*

СИМВОЛИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМАДА ЯССАВИ

Абдуджалилова Эъзоза Батир кызы,
магистрантка УзФинПедИ, факультета узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье представлена информация о символах в творчестве Ахмада Ясави. Обсуждаются символы пути, воды и цветка в его произведениях.*

Ключевые слова. *Символ, образ, путь, цветок, вода, "Хикматы", суфизм, духовный путь, духовный рост, стихотворение.*

SYMBOLISM IN THE WORKS OF AHMAD YASSAVIY

Abdujalilova E’zoza Botir kizi,
UzFinPedI Uzbek language and literature faculty, year master's student.

Abstract. *This article provides information about the symbols in Ahmed Yassavi's work. It is about road, water and flower symbols in Ahmed Yassavi's work.*

Keywords. *Symbol, path, flower, water, "Proverbs" sufism, spiritual path, spiritual growth, poem, image.*

Ahmad Yassaviy sharq olamining ulug’ siymolaridan biri. Alisher Navoiy ta’kidlaganidek, Xoja Ahmad Yassaviy - Turkiston mulkining shayxul mashoyixidur. Maqomati oliy va mashhur, katomati matavoliy hayratlanarli va nomaxsur chegarasiz ermish. Imom Yusuf Hamadoniyning ashobidindur suhbatdoshi”.[7] Yassaviy o‘z ona tilini birinchi bo‘lib tariqat tili maqomiga ko‘tardi. Shuning uchun uning she’rlaridagi har bir so‘z va har bir ibora islom haqiqatlari qadar muqaddas, nurli va ilohiydir.[6] Ahmad Yassaviy XI asrda yashagan Turkiston shoirlaridan biri, o‘zining asarlarida simvolizmni keng qo‘llagan. Uning ijodida tasvirlar, belgilar va ramzlar muhim rol o‘ynaydi. Yassaviy o‘zining “Hikmatlar” asarida ruhiy va falsafiy ma’nolarni ochish uchun bir qancha simvolik elementlardan foydalangan. Yassaviy o‘z asarlari bilan O‘rta asr islomiy adabiyoti tarixida muhim o‘rin tutadi. Uning ijodi tasavvufiy ma’rifat, estetik go‘zallik va chuqur simvolizm bilan ajralib turadi. Yassaviy asarlarida keng tarqalgan ramzlar va obrazlar orqali bir qator ma’naviy tushunchalar ifodalanadi. Ushbu maqolada Yassaviy ijodidagi simvolizm va uning ma’naviy ahamiyati o‘rganiladi.Yassaviy ijodida eng muhim simvol va obrazlar quyidagilardan iborat:

3. Yo‘l – insonning ma’naviy yo‘lini, ruhiy o‘sishini ifodalaydi. Yo‘l tasavvufiy ma’noda, ilohiy haqiqatga erishish uchun o‘tishi kerak bo‘lgan yo‘ldir.

Aqlim ketdi, boshim qotti, nechuk oytoy?

Rahmon egam, aro yo‘lda qoldim mano. [2, 7]

Bu misolda Yassaviy insonning ma’naviy yo‘lini tanlash haqida fikr yuritadi. Bu odatda Yuqoriga, ilohiy haqiqatga erishish uchun harakat qilishni anglatadi.

Qitmir itdin ibrat olg‘il oshiq ersang,
Oqsoqlanib yo‘ldin qolma sodiq ersang.[2, 5].

“Yo‘ldan qolma” iborasi insonning o‘z maqsadlari, qadriyatlari va tamoyillaridan chekinmaslikka chaqiradi. Ikkinchidan, “yo‘l” ruhiy yoki ma’naviy yo‘l sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Ushbu ma’noda sodiqlik va to‘g‘rilik yo‘li, ya’ni o‘z his-tuyg‘ulariga, prinsiplarga va sevgi maqsadlariga sodiq qolish muhimdir.

Yo‘lg‘a qadam qo‘yoy dermiz Haqni izlab,
Yer-u ko‘kda, oy-u kunlar Haqni izlab,
Arsh-u Kursiy, Lavh-u Qalam Haqni izlab,
Ey yoronlar, yaxshi qoling to ko‘rguncha.[2, 76].

Bu misrada “yo‘l” ma’no jihatdan haq va haqiqatga erishish yo‘lini anglatmoqda. Yozuvchi haqni izlash jarayonida harakat va yo‘lga chiqishni, o‘zining maqsadini ko‘zlab yurishni ifodalaydi. Yerda va osmonda haqni izlash, ya’ni hayotdagi ma’noni va haqiqatni topishga intilish, insonning ruhiy va ma’naviy yo‘lini belgilaydi.

Tavba debon egri yo‘ldin rostqa qoytib,
Tavba qilg‘on qullar anda mehmon bo‘ldi.[2, 74].

She’rda ma’lum bir maqsad uchun yo‘lga chiqish, bilim olish va o‘zini ifoda etish ko‘zda tutilmoqda. Ruhiy o‘sish uchun harakat qilish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

2. **Suv** – hayot manbayi, yangilanish va tozalanish ramzi. Ahmad Yassaviy ijodida suv obrazi ko‘plab she’rlarida muhim rol o‘ynaydi. Suv ko‘pincha ruhiy poklanish va ma’rifat darajasiga erishishni anglatadi.

Ul daraxtning aslin bilsang, Hudin ermish,
Tafrid, tajrid chashmalari suvdin ermish. [2, 38].

Bu misrada “suv” ma’nosi bilim va ma’rifatni anglatadi. “Tafrid” va “tajrid” chashmalari esa, o‘z navbatida, bilim manbalarini ifodalaydi. “Daraxtning aslin bilsang, Hudin ermish” misrasida daraxt, aslida, insonning ma’naviy taraqqiyoti va yanada chuqur bilim olishini ko‘rsatadi. Agar inson o‘zining aslida kimligini va hayotdagi maqsadini bilsa, u holda bilim va ma’rifat chashmalaridan, ya’ni “suv”dan foydalana oladi. “Chashmalar suvdin ermish” iborasi esa, ilm-fan va ma’rifatning asl manbasi sifatida qabul qilinadi. Bu o‘rinda suv insonni ruhiy va ma’naviy jihatdan to‘ldirish va rivojlantirish vositasi sifatida tushuniladi. Umuman olganda, “suv” bu misrada bilim, ma’rifat va ruhiy hayot manbayi sifatida ko‘rinadi.

Dunyo talab harislarni bandam demas,
Ro‘zi mahshar yo‘ldin ozsa yo‘lg‘a solmas,
Suvsab, chanqab dod aylasa, qo‘lin olmas,
Dunyo tebib oxiratni suymayinmu? [2, 49].

Bu misrada “suv” ma’nosi qiyinchiliklar va dardlarni ifodalaydi. Suv, odatda hayotning bir ramzi sifatida ko‘rilsa-da, bu kontekstdagi “suvsab” va “chanqab” atamalari insonlarning ma’naviy va ruhiy holatlarini anglatadi. “Suvsab, chanqab dod aylasa, qo‘lin olmas” deganda, oxiratning ahamiyati, ya’ni dunyo hayotidan ko‘ra, oxirat hayoti muhimroq bo‘lishi kerakligi haqida fikr yuritilgan. Umuman olganda, “suv” bu yerda hayotdagi sinovlar va qiyinchiliklarni, o‘z xohishiga ko‘ra yashayotganlarni anglatadi.

Vo darig‘o, kechti umrum, qoldi boqo,
Yigitligim yeldek o‘tti, suvdek oqo. [2, 47]

Bu misrada “suv” ma’no jihatdan vaqtning o‘zgaruvchan xususiyatini ifodalaydi. Suvning oqishi va o‘tishi, hayotdagi imkoniyatlar va yigitlik davrining tez o‘tishini simvolizatsiya qiladi. Yozuvchi yigitlikning o‘zgarishini va vaqtning beqiyos ahamiyatini ta’kidlamoqda.

3**. Gul** – ijobiy his-tuyg‘ular, go‘zallik va muqaddaslik ramzi sifatida ishlatiladi. Ahmad Yassaviy ijodida gul obrazi ma’naviy go‘zallik, sevgining ifodasi va ruhiy uyg‘unlik ramzi sifatida keltiriladi. Quyidagi misollarni keltirish mumkin:

Sahar sayrar bulbullar, gul yodidin har zamon,
Sen sayrasang na bo‘lg‘oy, Haq yodidin har zamon.
Har qurt-u qush oytodur har nav’ birla sanoni,
Qurt-u qushcha bo‘mading, Hu demading har zamon. [1, 160]

Bu misrada “gul” go‘zallik va ma’naviyat ramzi sifatida, shuningdek, inson hayoti va uning ruhiy tozalikni qidirish zarurligini ko‘rsatadi. “Gul”ni izlash, tinchlik va ruhiy mukammallikka intilish jarayonini ta’kidlaydi.

Ichib kavsar suyini, uzub jannat gulini,
Izlab ani yo‘lini, yo Mustafo Muhammad.
Qul Xoja Ahmad, qil toat, tinmay oytgil salovot,
Rasulullоh bo‘lg‘oy shod, yo Mustafo Muhammad. [2, 66].

Bu misrada “gul” ma’nosi, avvalo, go‘zallik va ezgulikni anglatadi. Jannat guli ramz sifatida yuksak ruhiy holatni, poklik va rahmatni ifodalaydi. “Jannat gulini” izlash, insonning ruhiy yuksalish, ma’naviy tozalik va mohiyatining go‘zalligini qidirish jarayonini tasvirlaydi.

Ayni sahardadur gul, oshufta misli bulbul,
Ko‘rgoch ani qizil gul, ruxsori qon emasmu?
Zinhor, ey suxan var, behuda to‘kma gavhar,
Ko‘ngul xazonasig‘a til, posbon emasmu? [2, 44].

Bu misrada “gul” ma’nosi go‘zallik, nafosat va sevgini ifodalaydi. “Gul” ko‘pincha insonning ichki his-tuyg‘ulari, muhabbat va hislar ramzi sifatida qo‘llaniladi. “Zinhor, ey suxan var, behuda to‘kma gavhar” iborasi orqali, “gul” go‘zallik va nafosatni ifodalagan holda muhim va qimmatli narsalarni behuda sarflashdan ogoh qilmoqda. Bu yerda “gul” ichki go‘zallik va ruhiyatning mustahkamligini ko‘rsatadi. Ko‘ngul xazonasig‘a til, posbon emasmu?” degan so‘zlar esa, “gul”ning ruhiy holdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. “Ko‘ngil xazonasi” – bu insonning ichki olami, his-tuyg‘ulari va orzulari, “posbon” esa, bu holda himoya qilishni anglatadi. Umuman olganda, “gul” bu misrada jamiyatdagi go‘zallik, muhabbat va his-tuyg‘ularning ramzi sifatida ko‘rinadi, va u befarq bo‘lishi mumkin emas, chunki u inson ruhiyatini va hayotining go‘zalligini tashkil etadi.

Yassaviy ijodida simvolizm, o‘zining kuchli estetik va ma’naviy potentsiali bilan ajralib turadi. Uning asarlaridagi ramzlar va obrazlar, nafaqat xarakterli tasvirlar, balki, insonning ruhiyatiga, ma’naviyatiga, hayot haqidagi tushunchalariga chuqur kirib borishga xizmat qiladi. Yassaviy go‘zallik va haqiqiylik o‘rtasidagi aloqani anglatib beruvchi simvolik tushunchalarni yaratgan, bu esa uning ijodini mustahkamlovchi asosiy omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmad Yassaviy. Sulaymon Boqirg‘oniy. Hikmatlar – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2013. 160b.
2. Buriyeva, F. (2025, March). Yunus Emro she’riyati: adabiy an’ana va individual uslub. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 15, pp. 37-39).
3. Xoja Ahmad Yassaviy. “Devoni hikmat (yangi topilgan na’munalar)”. – Toshkent: “Movaraunnahr”, 2004. 5-76-b.
3. https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ibrohim-haqqul-yassaviy.html
4. https://abiturtest.uz/mavzular/ahmad-yassaviy-va-uning-hikmatlar-to%CA%BBplami/

OMON MATJON SHE’RIYATIDA KO‘Z MOTIVI VA KO‘ZGA OID BADIIY QARASHLAR

Alxiyeva Sitora Rahimqul qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
sitora1994@mail.ru

Annotatsiya. *Maqolada Omon Matjonning “Ko‘zlaringni yashirgil mendan”, “Sen ketursan izingdan”, “Ko‘p kezma daraxtzor bog‘lar ichinda” kabi lirik she’rlarining badiiy xususiyati to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Ushbu misralarga monand mumtoz misralar: g‘azal, ruboiy, she’rlar keltiriladi. Jumladan, Alisher Navoiy, Mirzo Bedil, Maxtumquli hamda nemis mumtoz shoiri Haynrix Hayne ijodiga murojaat qilinadi. Keltirilgan she’rlarda lirik qahramon va she’riy san’atlar tadqiq qilinadi.*

Kalit so‘zlar*. She’r, ruboiy, A.Navoiy, Maxtumquli, Bedil, Haynrix Hayne, lirik qahramon, she’riy san’atlar: tashbeh, tazod, takrir.*

AMON MATJON'UN ŞİİRİNDE GÖZ MOTİFİ VE GÖZLE İLGİLİ EŞLEŞME SANATSAL GÖRÜŞLER

Alkhiyeva Sitora Rahimkul kizi,
Özbek-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi

Kirish. *Ma’lumki, Omon Matjon she’riyati rangbarang, o‘z sozi, o‘z kuyiga ega bo‘lib, har misrasi yoqimli navo berib jaranglaydi, boisi mumtoz adabiyotimizdagi an’anaviylik(XV-XVIII asrlar she’riyati) XX-XXI asr shoirining she’rlarida saqlanib qolgan. Ularda asosan, qalb, qalb ko‘zi, badiiy olam, muhabbat, vafo, ona tuproq kabi tasvir va tuyg‘ular tarannum etiladi. Ushbu misralarning bir-ikkitasiga to‘xtalar ekanmiz, tadqiq jarayonida bir olam taassurot va hayratga ega bo‘lishimiz shubhasiz, chunki shoir lirikasi she’riyat ummonidagi eng sara durdonalardan.*

Anahtar kelimeler. *Şiir, rubai, A. Nevai, Makhtumkuli, Bedil, Heinrich Heine, lirik kahraman, şiir sanatları: alegori, tazod, takrir.*

OMON MATJON SHE’RIYATIDA KO‘Z MOTIVI VA KO‘ZGA OID МОТИВ ГЛАЗА И ГЛАЗНАЯ СОЧЕТАНИЕ В ПОЭЗИИ АМОН МАТЖОНА ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ВИДЫ

Алхиева Ситора Рахимкул кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация*. В статье говорится о художественной природе таких лирических стихотворений Омона Матжона, как “Кўзларингни яширгил мендан”, “Сен кетурсан изингдан”,“Кўп кезма дарахтзор боғлар ичинда”. Эти стихи сопровождаются классическими стихами. В частности, упоминаются произведения Алишера Навои, Мирзо Бедиля, Махтумкули и немецкого поэта-классика Генриха Гейне. В цитируемых стихотворениях исследуются лирический герой и поэтическое искусство.*

Ключевые слова. *Поэма, рубаи, А.Навои, Махтумкули, Бедил, Генрих Гейне, лирический герой, поэтическое искусство: ташбех, тазад, такрир.*

THE EYE MOTIVE AND ARTISTIC VIEWS ON THE EYE IN THE POETRY OF AMON MATJON

Alkhiyeva Sitora Rahimkul qizi,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract*. The article talks about the artistic nature of Omon Matjon’s lyrical poems such as “Ko‘zlaringni yashirgil mendan”, “Sen ketursan izingdan”, “Ko‘p kezma daraxtzor bog‘lar ichinda”. Classic verses similar to these verses: ghazals, rubai, poems. In particular, the work of Alisher Navoi, Mirzo Bedil, Makhtumkuli and the german classical poet Heinrich Heine is referred to. The cited poems explore the lyrical character and poetic arts.*

Keywords. *Poem, rubai, A.Navoi, Makhtumkuli, Bedil, Heinrich Heine, lyrical hero, poetic arts: tashbeh, tazad, takrir.*

O.Matjonning quyidagi she’rida mashuqasining ko‘zlarini ko‘rib, qalbidagi dard yana uyg‘onishidan, ishq olovining alangasi tufayli ozorlanishdan qochishga intilayotgan oshiq gavdalanadi:

Ko‘zlaringni yashirgil mendan,
O‘tib ketay yoningdan befarq.
O‘tib ketay yoningdan bedard
Ko‘zlaringni yashirgil mendan [1, 10-bet].

Bedard bo‘lish – ishq gulxanida qovurilmaslik bo‘lsa, befarq bo‘lish uning ko‘zi orqali qalbi malohatini his etmaslikdir. She’rning ikkinchi bandida oshiq o‘zi kechibgina qolmay, agar qalbida nomi bo‘lsa, yulib tashlashni, bir so‘z bilan aytganda – dardlanmaslikni so‘raydi.

Nomim bo‘lsa qalbingda agar
Otib tashla mayli tuproqqa.
Har kuni o‘t shu yo‘lni toptab,
Nomim bo‘lsa qalbingda agar [1,10-bet].

She’rning har ikki bandida ham birinchi va to‘rtinchi qatorlar takrorlanib takrir san’atini yuzaga keltirgan va lirik qahramon murojaatini o‘ta ta’sirli aks ettirishga xizmat qilgan. Ko‘z orqali shuncha dard-hasrat ichga kirishini Alisher Navoiyning quyidagi ruboiysidan ham anglab olamiz:

Ul ko‘zki, dame bo‘lmadi sog‘, ey qaro ko‘z,
Qonimdin ichar mudom ayog‘, ayog‘ ey qaroko‘z.
Bilmonki, erur anga qarog‘, ey qaroko‘z,
Yo mast edi, qo‘ydi toza dog‘, ey qaro ko‘z[2.458-bet].

Ruboiy qofiyasi a-a-a-a shaklida bo‘lib, sog‘, ayog‘, qarog‘, dog‘ so‘zlaridan iborat. Raviysi g‘ harfi – muqayyad qofiya. Radifi “Ey qaro ko‘z ” jumlasi bo‘lib – yoyiq radif hisoblanadi. Ma’nosi: ko‘zning birdam sog‘ bo‘lmaganligi, mudom qonidan bir qadah ichishi va bilmaydiki, uning qorachig‘i mastlikdanmi, oppoqlikka qoradog‘ tushirganlikdanmi paydo bo‘lganligini. Birgina ko‘zning o‘ziga shuncha ta’rif berilib, uning qon ichishi va qon yutishi hazrat Navoiy tomonidan benazir tashbehlangan. Shu o‘rinda Maxtumqulining “Jallod ko‘zlaring” she’rini yodga olamiz:

Sabab bo‘ldi yongan jonga,
Jalloddir qora ko‘zlaring.
Yetkazmas najot – darmonga,
Jalloddir qora ko‘zlaring [3.46-b].

Dilni dardmand etguvchi, qon yutguvchi va ichguvchi jallod ko‘zlar nemis shoiri Haynrix Haynening quyidagi she’rida “sho‘x” deya ta’riflanadi:

Tushlarda yondirdi meni qilib tang,
Ehtiros, zarkokil, gullar, sho‘x ko‘zlar,
Bol labdan otilgan ul achchiq so‘zlar,
Alamli qo‘shiqlar, qayg‘uli ohang[4].

She’r qofiyasi a-b-b-a shaklida bo‘lib, ko‘zlar, lab, qo‘shiq, ohang kabi so‘zlar tanosub san’atini, gullar, sho‘x ko‘zlar istiora gullar, ko‘zlarning lirik qahramonning yondirishi tashxis san’atini vujudga keltirgan. Shu narsa ma’lum bo‘ladiki, she’riyatda ko‘z oldin xursand qilguvchi, ehtiros berguvchi, muhabbat solguvchi, so‘ngra yoshlatguvchi, jon olguvchi, ozor berguvchi motiv bo‘lib kuylanadi. Omon Matjon lirikasida o‘ziga xosliklardan yana biri shundaki, ko‘p qatorlar oxiridagi misralar zidlantiriladi va xuddi mungli kuy kabi o‘qiladi: “sen unda dog‘ bo‘lding, men bunda dog‘ qoldim”, “ketmoqdasan jim-jim, qolmoqdaman jim-jim” kabi. Quyida “Sen ketursanizingdan…” she’ridan to‘rt qator keltirsak:

O‘tdi sevgi, o‘tdi dard –
Ko‘chayotgan qushlardek.
Ketmoqdasan jim-jim,

Qolmoqdaman jim-jim [5.21].

Sevgi va dardning o‘tishi ko‘chayotgan qushlarga o‘xshatilgan va tashbeh san’atini yuzaga keltirgan. Shu misraning o‘zidayoq lirik qahramon kuzatuvi va holati orqali chiroyli badiiy falsafani ilg‘ash mumkin.

Shoirning o‘n bir bo‘g‘inli “Ko‘p kezma daraxtzor bog‘lar ichinda” she’ri mumtoz g‘azallar bilan zamonaviy barmoq vaznidagi she’riyatni o‘zida uyg‘unlashtirgan va ko‘rkam ma’no hamda murojaatni vujudga keltirgan:

Ko‘p kezma daraxtzor bog‘lar ichinda,
Daraxtlar dil do‘sting bo‘lolmas sening.
Chorlasang kelolmas, yonib qucholmas,
Sen faqat mening bo‘l, meniki, mening[6.27].

Lirik qahramon yoriga daraxtzor bog‘larda ko‘p kezmaslikni, chunon go‘zal ko‘rinmasin, unga dil do‘sti bo‘lolmasligini ta’kidlaydi va faqat o‘ziniki bo‘lishini takror va takror so‘raydi. Mening, meniki, mening tarzida uch bora takrorlangan so‘zlar she’r badiiy ta’sirini kuchaytirgan.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan ko‘zga oid qarashlar va Omon Matjon she’riyati, shuningdek, boshqa shoirlarning ijodiga oid ta’rifu tavsiflar ummondan tomchi. Uning dur-u javohirlari adabiyotimiz xazinasidan o‘rin olib, insoniyat qalbi va ruhiyatini tuganmas ma’naviy oziq bilan to‘ydirib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Omon Matjon. “Seni yaxshi ko‘raman”. She’rlar.Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1981. B. 335, 10-bet.
2. Alisher Navoiy. “Badoye ul-bidoya”, 489 bet. 458-bet. www.ziyouz.com kutubxonasi.
3. Buriyeva, F. (2025, March). Yunus Emro she’riyati: adabiy an’ana va individual uslub. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 15, pp. 37-39).
4. Maxtumquli. Ustozingdan ayrilma. Toshkent. “O‘zbekiston”, 2012. B.176, 46-bet.
5. Haynrix Hayne. Ro‘yolar turkumidan. Ziyouz.com
6. Matjon O. Maqsudam (she’rlar)-T.: “Adabiyot” nashriyoti, 2021-128b.
21-b., 27-b.

ODA JANRINING AN’ANAVIY TURLARI

Djangabaeva Hurliman Chingisbaevna
Ajiniyoz nomidagi Nukus pedagogika instituti tayanch doktoranti
djangabaeva9803@icloud.com

Annotatsiya. *Maqolada dunyo adabiyotidagi muhim lirik janrlardan biri oda janri, uning kelib chiqish ildizlari, turlari va janrning boshqa dolzarb muammolari, odaning shakliy va mazmuniy ahamiyati, va tadqiq etilish masalalari kabi mavzular haqida so‘z etiladi.*

Kalit so‘zlar. *Oda janri, antik davr oda an’analari, saltanatli odalar, ishqiy odalar, tarbiyaviy odalar, uyg‘onish davri odalari.*

EDEBIYAT BİLİMİNDE ODA CİNSİ PROBLEMİ

Djangabaeva Hurliman Chingisbaevna
Ajiniyaz adına Nukus pedagoji enstitüsü tayan doktorant

Özet*. Makale, dünya edebiyatındaki önemli lirik türlerden biri olan oda türü, kökleri, türleri ve türün diğer güncel sorunları, odanın biçimsel ve anlamsal önemi ve araştırma konuları hakkında konuşmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Oda türü, antik oda gelenekleri, saltanatlı odalar, aşk odaları, eğitici odalar, Rönesans dönemi odaları.*

ПРОБЛЕМА ЖАНРА ОДА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Джангабаева Хурлиман Чингисбаевна
Докторант Нукусского педагогического института имени Ажинияза

Аннотация. *В статье рассматриваются такие темы, как жанр оды, один из важнейших лирических жанров мировой литературы, его происхождение, виды и другие актуальные проблемы жанра, формальное и содержательное значение оды и вопросы ее исследования.*

Ключевые слова. *Жанр оды, традиции оды античного периода, царственные оды, любовные оды, воспитательные оды, оды эпохи Возрождения.*

THE PROBLEM OF THE ODE GENRE IN LITERARY STUDIES

Djangabaeva Hurliman Chingisbaevna
basic doctoral student of the Ajiniyaz Nukus pedagogical institute

Abstract. *The article discusses the ode genre, one of the important lyrical genres in world literature, its origins, types, and other pressing issues of the genre, the formal and semantic significance of the ode, and issues of its research.*

Keywords. *Ode genre, antique ode traditions, royal odes, love odes, educational odes, Renaissance period odes.*

Lirik asarlarni talqin etganda uni ham nazariy asoslar bilan, ham an’anaviy va hissiy qoidalarga amal qilib talqin qilamiz. She’riyatdagi bir qancha an’ana va qoidalar, tarixiy-ishtimoiy omillar asosida yuzaga kelgan qadimiy janrlardan biri bu odadir. “Oda (yunon. ode – maqtov) – lirik sheriyat janri. Antik davrda “oda” so‘zi dastavval atama sifatida qaralmagan, keyinchalik asosan strofalarda yozilgan, saltanatli, oliy va tarbiyaviy mazmundagi lirik xor qo‘shig‘i (ayniqsa, Pindar qo‘shiqlari) manosini olgan” [1. 684]. Oda G‘arb adabiyotidagi eng mashxur janrlardan biri bo‘lib, uning kelib chiqishi antik adabiyot bilan bog‘lanadi. Odaning janr sifatida takomillashishi G‘arb adabiyotining uyg‘onish davri va adabiyotshunosligining rivojlanishi bilan bog‘liq. Uyg‘onish davri va barokko (16-17-asrlar) davrlarida oda so‘zi asosan antik yunon va rim adabiyoti namunalari (Pindar, Goratsiy) asosida yozilgan bo‘lib, strofalarda tuzilgan va saltanatli ruhtagi sheriyatga qarata qo‘llanilgan (P.Ronsar, G.Kyabrera, Dj.Drayden). Keyinchalik oda klassitsizm davrida o‘zining eng baland cho‘qqisiga chiqti va eng asosiy janrga aylandi. Klassitsizm sheriyatida (17-18-asrlar) oda – oliy uslubning yetakchi janri bo‘lib, o‘sha davrdagi qonuniy mavzularni (hudoni, vatanni, hayotiy donishmandlikni madh etuvchi v.b), uslublarni (sokin yoki tez boshlanish, chekinishlar, lirik betartiblikga yo‘l qo‘yish) va boshqa turlarni o‘z ichiga olgan. Shuningdek odalarni janrlik xususiyati, uslubi va manosiga qarab yuqori ko‘tarinki ruhtagi va saltanatli odalar bo‘lsa, Pindar odalari, agar tarbiyaviy bo‘lsa, unda Goratsiy odalari, ishqiy mazmundagi odalarni esa Anakreon odalari sifati qarash va turlarga ajratish mavjud.

Oda janrini o‘rganishda, uni nazariy jihatdan talqin qilishda muammolar, qiyinchiliklar bo‘lishi tabiiy. Odaning shakllanish davri bir qancha sabablarni keltirib chiqaradi. Odani o‘rganishdagi asosiy muammo asosan bu janrning o‘ta nazariy rivojlanganligi va barqarorligi. Oda barqaror adabiy shakl sifatida o‘z tabiatiga ko‘ra bir xil bo‘lishga intilgan, bu janrning shakllanishi, mavjudligi va rivojlanishining ichki qonunlarini qayta tiklash, uning dinamikasini ko‘rish muhimdir. Odaning barcha turlari uchun umumiy ulug‘vorlik va yuqori notada madh etish qonuni amal qilsa da,

ular tasvirlash obyektlari va mazmuniga qarab bir nechta turlarga bo‘lingan. She’riyatda odaning an’anaviy turlaridan asosan Pindar, Goratsiy va Anakreon odalari mashhurdir. Odaning asosiy mavzulari ushbu shoirlarning ijodiga bog‘liq ravishda kelib chiqqan deya baholanadi. “Miloddan avvalgi V asrda yashagan qadimgi yunon shoiri Pindarning epinikiy deb ataladigan odasi gimnastika musobaqalarida g‘olib chiqqan shaxs sharafiga maqtov qo‘shig‘i bo‘lib, uning vazifasi g‘alabaga bo‘lgan irodani uyg‘otish va rag‘batlantirishdan iborat edi. Pindar she’riyatida voqealar mifologik obrazlar bilan metonimik assotsiatsiyalar yordamida bayon qilingan. Pindar kuylanayotgan voqeani dunyoning mifologik tizimiga kiritgan, bu esa asar syujetining bir tekis bayon etilishiga putur yetkazgan. Pindar she’riyatida assotsiativ turdagi keskin o‘zgarishlar, bandlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikning zaiflashuvi, obrazlarning kerakli ketma-ketligini qurish uchun tartibsiz sintaksis asarni idrok etishni biroz qiyinlashtirdi, ammo sirli muhitni, muallifning qandaydir oliy bilimga ega ekanligini qo‘shdi va bashoratchi shoir obrazini yaratdi” [2. 66-68 – 3. 641-643].

Pindar odalari g‘alabani yuqori notada tasvirlash xususiyati bilan keyinchalik jangovar odalarning vujudga kelishiga ham zamin yaratti. Pindar odalari Evropa klassitsizmi davrida dastavval ingliz she’riyatiga kirib keldi va Ben Jonson, Endryu Marvel, Jon Milton, Abraham Kauli kabi shoirlar aynan Pindar uslubidagi odalar yozishgan. Rus klassitsizmi davrida ham Pindar odalari tasirida bir qancha shoirlar ijod qilgan. Lekin klassitsizm davridagi Pindar uslubidagi odalarning ko‘pchiligi, xususan rus klassitsizmi davridagi Pindarik odalarda antik adabiyot odalariga xos “ko‘tariluvchi yamb, maxsus qofiya, bandlarning oxirgi bo‘sh she’r bilan aloqasi, qat’iy qasidali band mavjud emas; shuningdek, mumtoz uch qismli kompozitsiya topilmagan, odada o‘ziga xos va odada ochib berilgan predmetlar, she’rlarning xulosasida xulosa-umumlashma yoki pand-nasihat uchramagan; antik davrdan keyingi Pindar uslubi odalari haqiqiy Pindar odalariga mos emasligini O.Mandelshtamp rus mumtoz she’riyati va kumush davr sheriyati misolida tastiqlaydi” [3. 16-18].

Goratsiy pindarlashtirishdan voz kechdi va Rim zaminida zoliya shoirlarining melik lirikasini qayta tiklashga intildi, ammo pindar odasining tashqi shaklini saqlab qoldi. Goratsiyning odasi odatda biron-bir real shaxsga qaratilgan bo‘lib, juda xilma-xil mavzularni qamrab oladi, u yuksak uslubdan yoki ifoda vositalarining keskinligidan yiroq; uning odalarida dunyoviy ohang, ba’zan yengil kinoya aralashmasi hukmronlik qiladi. Goratsiy odalari Uyg‘onish davri Evropa adabiyotida juda mashhur bo‘lgan va Evropa lirikasining shakllanishida katta rol o‘ynagan. G‘arbda Goratsiy an’anasini davom ettirib muaffaqiyatli ijod qilgan shoir Maykl Dreyton bo‘ldi. Klassitsizm poetikasi adabiyotshunoslari oda janri nazariyasini bir vaqtning o‘zida Pindar va Goratsiy she’riyati materiallari asosida qurishda qiyinchiliklarga duch kelishdi, chunki oda atamasi antik grammatikachilar tomonidan Goratsiy lirikasiga nisbatan qo‘llanilgan. Nikola Bualo o‘zining “She’riyat san’ati” (1674) va “Oda haqida mulohazalar” (1694) nazariy risolalarida oda nazariyasining qoidalaridan birini ilgari suradi. Bualo Pindar odalarida topgan xususiyati lirik tartibsizlik bo‘lib, u mavzuni yoritishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri mantiqiy izchillikning yo‘qligidan iborat edi. Yani, lirik syujet davomiyligi ketma-ketlikka asoslanmagan edi, syujet qurish mantig‘idan ko‘ra tinglovchiga emotsional ta’sir ko‘rsatish katta rol o‘ynagan. Yu.N.Tinyanov o‘zining "Oda notiqlik janri sifatida" maqolasida ta’kidlaganidek, “ularning (notiqlik va oda) janr sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, lirik syujet tuzilishi izchil mantiqiy qurilish va bir-biriga bog‘langan so‘z massalarining assotsiativ harakati o‘rtasidagi murosa natijasi edi” [4. 230]. Demak, ko‘rinib turganidek odalar boshqa lirik turlarga solishtirganda oquvchiga (tinglovchiga) nutqiy poetikasi bilan tasir etishi lozim va bunday go‘zal uslub Evropa klassitsizmi davrida asosiy lirik janrga aylangani bejiz emas.

Pindar an’analari G‘arb klassitsizmi davrida qirol va ritsarlarning shonli yurishlari, janglari va tantanali obrazini tasvirlashda yetakchilik etgan uslub edi. Goratsiy uslubi esa ko‘picha alkeeva strofasiga asoslangan bo‘lib, u to‘rt qatorli sherlardan tuzilgan va birinchi qatori to‘qqiz, ikkinchi qatori o‘n, uchinchi qatori o‘n bir, oxirgi qatori esa yakun sifati berilgan [5. 16]. Oda an’analaridan yana bir mashhur turi bu Anakreon odasi edi. Anakreon odalari asosan ishqiy mavzularni yuqori notada tasvirlaydi. “Anakreontik she’riyat – lirik she’riyatning bir turi bo‘lib, unda hayot quvonchi, shodlik, hissiy lazzatlar tarannum etiladi. Bu janr eramizdan avvalgi VI-V asrlarda yashagan qadimgi yunon lirik shoiri Anakreon nomi bilan atalgan. Anakreonning asarlari bizgacha faqat parchalar

shaklida yetib kelgan. Qadimgi yunon lirikasining Anakreonga taqlidchilar tomonidan yozilgan “Anakreon” to‘plami vujudga keldi. Bu to‘plam Anakreonning asl she’rlariga qaraganda kuchliroq bo‘lib, Anakreonning rivojlanishiga hissa qo‘shdi. Yevropada, ayniqsa, Fransiyada” [5. 31]. Anakreon odalari qadimda lira asbobi yordamida ijro etilgan, uning musiqiy ohangga mos xususiyati va odalarning aksariyati ishq, go‘zallik, sharob kabi mavzularga bag‘ishlanganligi ham sabab bo‘lgan. Goratsiy va Pindardan farqli Anakreon uslubi soddaroq va quvnoqroq edi, lekin Anakreon va Pindar faqat yuqori qatlam vakillari: saroy amaldorlari, zodagonlar, ritsarlar v.b. tasvirlagan edi. Chunki Anakreonning tasviriy obyekti zodagonlarning go‘zal hayoti, muhabbati va sharob ila hayotdan zavq olish onlariga qaratilgan, Pindarning asosiy obyekti sport musobaqalari va bunday musobaqalar faqat saroyda, hukmdor buyrug‘i bilan va zodagonlarning olimpiyadasiga qaratilgan edi. Goratsiy odalari kengroq auditoriyaga ega bo‘lib, oddiy xalq hayoti va falsafiy o‘ylarga ham etibor qaratilgan. Uning odalarida Rimning yuqori va o‘rta tabaqalariga murojaat qilingan bo‘lsa da, hayotiy va falsafiy mulohazalari oddiy xalq uchun ham tushunarli va qiziqarli edi. Anakreon uslubi XVII asr Franciya va XVIII asr Rossiyada rivojlangan. M. Lomonosov, A. Kantemir, G. Derjavin, K. Batyushkovlar ham rus jamiyatidagi dvoryanlar hayotiga bag‘ishlangan bir qancha Anakreon an’anasidagi yaxshi odalar yozgan.

Xulosa qilib aytish joizki lirikaning eng dolzarb masalalaridan biri oda janri va uning qo‘llanilish an’analari bugungi adabiyotshunoslikning ham asosiy muammolaridan biridir. Biz maqolamizda atab o‘tgan qadimiy uslublar bugungi kun G‘arb adabiyotida ham qo‘llaniladi. XIX-XX asr G‘arb adabiyotidagi mumtoz va har xil mavzudagi odalarni tahlil qilishda ularning qaysi antik an’analarga asoslangani va qaysi turdagi odaning printsiplarini boshchilikga olganini aniqlash ahamiyatli, bu esa odaning antik davrdan bugunga qadar mumtoz hisoblangan Goratsiy, Pindar va Anakreon uslublarini o‘rganish natjasida amalga oshadi. Shunday ekan, bu uch an’ana jamiiki G‘arb odasini o‘rganishning asosiy tamoillari bo‘lib qola beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Литературная энциклопедия. Терминов и понятии. – Москва: НПК «Интелвак». 2001, С. 684.
2. Чистякова Н.А., Вулих Н.В. История античной литературы. –Ленинград: Ленинградский государственный университет.1963, С. 66-68.
3. Тронский И.М. Пиндар // Литературная энциклопедия: в 11 т. Т 8. – Москва: Советская энциклопедия. 1934, С. 16-18.
4. Реинбах О.Е. «Нашедший подкову» О.Мандельштама: история произведения. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук., – Иваново. 2018, С. 16-18.
5. Квятковский А. Поэтический словарь. 1966, – Москва: Советская энциклопедия. С. 16-31.

ZAMONAVIY SHE’RIYATNING POETIK TAKOMILLASHUV MASALALARI

Axadova Sevara Toxir qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
axadovasevara41@gmail.com

Annotatsiya*. Mazkur maqolada yangi o‘zbek she’riyatining nazariy asoslari, uning mustaqillik davridagi takomili va rivojlanish tamoyillari, mavzular xilma-xilligi va poetik jihatlari xususida so‘z yuritiladi. Hozirgi o‘zbek she’riyatida vatanparvarlik, milliylik, erkinlik, shaxsiy daxlsizlik kabi mavzularning keng qamrovda aks etishi, vazn va ifoda tarzidagi yangilanishlar, she’riy janrlarda transformatsion o‘zgarishning yuzaga kelishi, rang-baranglashuvi va ularga nisbatan individual adabiy yondashuvlarning ta’siri o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar. *Zamonaviy she’riyat, poetika, mustaqillik davri adabiyoti, she'riy tizim, erkin vazn, barmoq vazni, aruz vazni, modernizm, postmodernizm, milliylik, vatanparvarlik, shaxsiy fikr, shoir ijodiyoti, inson ruhiyati, simvolizm, shaxsiy erkinlik.*

ÇAĞDAŞ ŞİİRİN ŞAİRLİK GELİŞİMİ MESELELERİ

Axadova Sevara Tohir kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede yeni Özbek şiirinin teorik temelleri, bağımsızlık dönemindeki gelişimi ve ilerleme ilkeleri, konu çeşitliliği ve şiirsel yönleri ele alınmaktadır. Günümüz Özbek şiirinde vatanseverlik, milliyetçilik, özgürlük, kişisel dokunulmazlık gibi konuların geniş kapsamda yer aldığı, ölçü ve ifade tarzında yeniliklerin yapıldığı, şiir türlerinde dönüşümsel değişimlerin meydana geldiği, çeşitliliğin arttığı ve bu türlere yönelik bireysel edebi yaklaşımların etkisinin incelendiği belirtilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Modern şiir, poetika, bağımsızlık dönemi edebiyatı, şiirsel sistem, serbest nazım, parmak vezni, aruz vezni, modernizm, postmodernizm, milliyetçilik, vatanseverlik, kişisel düşünce, şairin yaratıcılığı, insan ruhu, simgecilik, kişisel özgürlük.*

ПРОБЛЕМЫ ПОЭТИЧЕСКОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ

Ахадова Севара Тахир кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические основы новой узбекской поэзии, её развитие и совершенствование в период независимости, разнообразие тем и поэтические аспекты. Отмечено широкое отражение тем патриотизма, национализма, свободы, личной неприкосновенности в современной узбекской поэзии, обновление в ритме и форме выражения, трансформационные изменения в поэтических жанрах, их разнообразие и влияние индивидуальных литературных подходов.*

Ключевые слова. *Современная поэзия, поэтика, литература периода независимости, поэтическая система, свободный ритм, ритм пальца, ритм аруз, национальный ритм, модернизм, постмодернизм, национализм, патриотизм, личное мнение, творчество поэта, человеческая психика, символизм, личная свобода.*

ISSUES OF POETIC DEVELOPMENT IN MODERN POETRY

Axadova Sevara Tohir qizi,
master's student’s of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article discusses the theoretical foundations of modern Uzbek poetry, its development and evolution during the independence period, thematic diversity, and poetic aspects. It highlights the broad reflection of themes such as patriotism, nationalism, freedom, and personal inviolability in contemporary Uzbek poetry, innovations in rhythm and expression style, transformational changes in poetic genres, increased diversity, and the influence of individual literary approaches on these genres.*

Keywords. *Modern poetry, poetics, independence period literature, poetic system, free verse, syllabic meter, aruz meter, modernism, postmodernism, nationalism, patriotism, personal opinion, poet's creativity, human soul, symbolism, personal freedom.*

Kirish. Butun dunyoda XX asr oldingi asrlardan tubdan farqlanuvchi jamiyatning har jabhasida sezilarli o‘zgarishlarni boshidan kechirgan yangi bir davr sifatida tarixda qoldi. Bu evrilish ayniqsa san’at va adabiyotning yangi bir bosqichlarga yuz tutganida ko‘zga tashlanadi. Jumladan, asr o‘rtalariga kelib mumtoz an’analar va g‘arbona poetik tamoyillarni namoyon eta boshlagan o‘zbek she’riyati shakl va mazmun jihatidan jiddiy o‘zgarishlarga duch keldi. “Natijada she’riyatimiz asrlar davomida amal qilib kelingan poetik qarashlar inkor qilinib, o‘zgargan mazmun-mohiyatga mos yangi shakl bobida izlanishlar davriga kirdi. Bu izlanishlarning eng muhim va she’riyatimizda tub yangilanishga olib kelgan yo‘nalishlari sifatida she’rning ritmik intonatsion sathida, poetik ifoda yo‘sini va subyektiv shakllanishdagi o‘zgarishlarni ko‘rsatish mumkin”. [1, 274]

O‘zbek she’riyati uzoq tarixga ega bo‘lib, uning rivojlanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Mustaqillikdan keyingi davrda yangi o‘zbek she’riyati jiddiy o‘zgarishlarga yuz tutdi. Ushbu she’riyat o‘zining estetikasi, mavzu va shakl jihatidan an’anaviy she’riyatdan farq qiladi hamda zamonaviy o‘zbek adabiyotining muhim qismiga aylandi. Istiqlol adabiyoti – xalqimiz ongi-dunyoqarashidagi sifat o‘zgarishlarining, umummilliy ijtimoiy uyg‘onishning estetik ifodasidir. Bugungi tarixiy yangilanishlar ildizini millatning erk-ozodlik uchun olib borgan kurash g‘oyalaridan, vatanparvarlikdan xoli tasavvur qilish mumkin emas. Erkparvarlik g‘oyalari, hurfikrlik ideali, iymon salomatligi, e’tiqod butunligi, Vatan kamoli, istiqlol istiqbolini belgilovchi ijtimoiy ideal bugungi adabiyotning mag‘zini tashkil etadi. Istiqlol adabiyoti rivojining muhim xususiyati – inson ruhiyatini tahlil qilib ongli ravishda kamolga yetkazishdir. Mustaqillikdan keyin bizning ma’naviy va moddiy merosimiz tiklandi. Urf-odatlarimizga xos asarlar yozila boshlandi. She’riyatimizga yangi, hurfikr nazmlar kirib keldi.

Asosiy qism. 1991-yil O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy adabiyotda yangi erkinlik, milliy o‘zlik va tarixiy xotira mavzusi keng o‘rin egallay boshladi. She’riyatda yangi mavzular:

- milliy qadriyatlar va an’analarga murojaat;
- shaxsiy erkinlik va insoniy huquqlar;
- zamonaviy insonning ma’naviy izlanishlari;
- global va ekologik muammolar;
- falsafiy fikrlash va modernist tendensiyalar, kabi bir qancha keng qamrovli mavzular vujudga keldi.

She’r arabcha shuur-sezgi ya’ni shoir his-tuyg‘ularining qofiyali tarzda vujudga kelishidir. Adabiyotda she’r o‘rniga “nazm” so‘zi ham ishlatiladi. N.A.Dobrolyubov she’r uchun uch xususiyat: ezgulik, go‘zallik, donolik shart bo‘lishini ta’kidlagan edi. Maqsud Shayxzoda esa o‘zining “She’r chin go‘zallik singlisi ekan” she’rida she’riyat “ma’rifatdan, hayotga muhabbatdan kam bo‘lmagan darajadagi ehtiyoj sanalmog‘i darkor” deb aytgan edi. She’r, odatda, obrazli so‘zlardan iborat bo‘lib, u bir-biriga teng hamda vaznli gaplardan tuziladi. She’r insonlarning ichki his-tuyg‘ularini junbushga keltiradigan ilohiy kuchdir, u orqali ko‘plab ijtimoiy masalalar ham yashirin tarzda olib chiqiladi.

Biz adabiyotlardagi nazmlarni o‘qib turib uning qay vaznda yoki janrda yozilganini ajratamiz. She’rlarni o‘qib uning barmoq yoki erkin vaznda yozilganligini “she’r tizimi” qanday ekanligini tahlil qilamiz. G‘azallarni aruzning qaysi bahrida yozilganini munozara qilamiz. Shularni hisobga olgan holda o‘zbek she’riyatida, asosan, uchta vazn qo‘llaniladi. Bular: barmoq, aruz va erkin. Lekin Erkin Xudoyberdiyev o‘zining “Adabiyotshunoslikka kirish” o‘quv qo‘llanmasida “o‘zbek she’r tuzilishining she’r tizimlari, asosan, ikkita: ular barmoq va aruzdir”,- deb ta’kidlagan. O‘zbekiston SSR fanlar akademiyasining 2 tomlik Adabiyot nazariyasi kitobida o‘zbek she’r vaznlari beshta:

Aruz vazni
Barmoq vazni
Bo‘g‘in-urg‘u vazni
Qorishiq sistema
Miqdor-urg‘u sistemasi.

Bundan tashqari bu sistemalarni ikki guruhga bo‘ladi:

1. Traditsion o‘zbek she’r sistemalari. Bu guruhga barmoq va aruzni kirgizadi.

2. Yangi shakllanayotgan o‘zbek she’r sistemalari. Bu guruhga bo‘g‘in-urg‘u qorishiq, miqdor-urg‘u nomli yangi shakllanayotgan she’r turlari kiradi.

Bundan ko‘rinadiki, erkin vazn tuzilishi, ya’ni ma’lum bir qoidasi yo‘q deb beradi. Shu ma’noda o‘zbek tilining ifoda va ohang imkoniyatlariga eng ko‘p mos keluvchi she’riy tizim milliy vaznimiz hisoblangan barmoq vaznidir. Barmoq so‘zi bo‘g‘inlarni qo‘l barmoqlari yordamida sanashdan kelib chiqqan.

Barmoq vazni misralardagi bo‘g‘inlar sonining bir xil miqdorda takrorlanishi va guruhlanishiga asoslanadi. Bu tizimda bo‘g‘inlarning sifati, ochiq yoki yopiqligi muhim emas. Odatda barmoq tizimida baytlarning oxiri qofiyalanadi. Masalan, a-a-b-a yoki a-b-a-b tarzida. Fitrat barmoq tizimini “milliy vazn” deb, shunday yozadi: “Milliy vaznimizda asos va bo‘g‘inlarining sanog‘idir. Bir baytning birinchi misrasi nechta bo‘g‘in esa, ikkinchi misrada ham shuncha bo‘g‘in bo‘ladir. Bo‘g‘inlarning harf, cho‘zg‘i sonlariga esa ahamiyat berilmaydir”. [2, 25b.]. Fitrat barmoq vaznini “milliy vazn” deyishiga sabab tilimizga juda ham mos kelishi va xalq og‘zaki ijodi namunalari ham ushbu vaznda yozilganligidir. Hatto Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari ham barmoq vaznida yozilgan. Mutaxassislar barmoq she’r tizimi 4 bo‘g‘inlidan 16 bo‘g‘inligacha vaznlardan tarkib topishini ta’kidlaydilar. Barmoq vazni o‘lchovi qilib misradagi bo‘g‘inlar soni va ularning turoqlanishiga asoslanadi.

Adabiyotshunos Q. Yo‘ldoshev barmoq she’r tizimini ikki xil: sodda vazn va qo‘shma vaznga bo‘ladi. Agar she’rning boshidan oxirigacha misralardagi bo‘g‘inlar miqdori bir xil bo‘lsa, sodda vazn deyiladi. Masalan:

Alpomishlar yurti bu diyor, =9
Doston bo‘lgan Rustamlari bor.= 9
Shu o‘lkada oftob ayvoni,= 9
Shu o‘lkadan boshlanar bahor. = 9

Misralardagi bo‘g‘inlar miqdori ikki xil ko‘rinishda bo‘lsa, qo‘shma vazn deb ataladi. Qo‘shma vaznda bo‘g‘inlar miqdori bir xil bo‘lmagan misralarning muayyan tartibi she’r oxirigacha qat’iy saqlanadi. Masalan, Muhammad Yusufning

Maydon uzra davra qurar =8
O‘zbek kurashsa. = 5
Tog‘larni yelkada surar, = 8
O‘zbek kurashsa. = 5

Barmoq she’r tizimida misralardagi bo‘g‘inlarning muayyan guruhlarga bo‘linishi turoq deb ataladi. Erkin Vohidovning “Tong nafasi” she’ridan:

Ko‘nglim yana bo‘ldi bahor, a
Ko‘klam keldi bog‘-u diyor. a
Yashnar yana so‘lim vodiy, b
Tong nafasi – ohangdiy. b

Bu she’rda satrlar a-a-b-b tartibida qofiyalanib, turoq vaznini yaqqol ifodalaydi. Turkiy she’riyatga arab va fors adabiyoti orqali kirib kelgan aruz tizimida bo‘g‘inlarning miqdoridan tashqari qat’iy sifati: cho‘ziq va qisqaligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. [3, 6.]

O‘zbek she’riyatiga XX asrda modernizm natijasida paydo bo‘lgan erkin vazn esa bo‘g‘inlar miqdorining turli-tumanligi, qofiyalanish va bandlarda erkinlikka asoslanganligi bilan ajralib turadi. Erkin vazn an’anaviy bo‘g‘inlar soni va qofiyalanish qoidalariga bo‘ysunmaydigan, lekin o‘zining ichki ritm va tuzilishiga ega bo‘lgan vazndir. Erkin vaznning asosiy xususiyatlaridan biri qoidalarsiz ya’ni an’anaviy she’riy vaznlar (barmoq yoki aruz) talab qilgan qofiya, bo‘g‘inlar soni va satr uzunligiga rioya qilinmaydi. Qolaversa, ichki ritmning mavjudligidir. Garchi tashqi shaklda muntazamlik kuzatilmasa ham, ichki ritm va ma’no orqali she’rning ohangi yaratiladi. Erkin vaznda satrlar o‘zgaruvchan bo‘lib, satr uzunligi turlicha bo‘lishi mumkin – qisqa yoki juda uzun bo‘lishi ehtimoli bor. Erkin vaznda ko‘pincha falsafiy, lirik, yoki ijtimoiy mazmun ko‘tariladi va unda, asosan, chuqur ma’no kasb etadi. Erkin vazn she’riyati o‘zbek adabiyotida XX asrning o‘rtalaridan boshlab mashhur bo‘la boshladi. Usmon Nosir, Erkin Vohidov, Shavkat Rahmon kabi shoirlar bu

uslubda ijod qilib, o‘zbek she’riyatiga yangi ruh bag‘ishladilar. Masalan, Mirtemirning “Onaginam” she’ri erkin vaznda yozilgan.

Tovonimga chaqir tikanakday botguvchi – g‘ashlik. = 15
Bedavo sizloviqday sizlatguvchi – g‘ashlik. = 13
Jigarimni qiymalab ahyon-ahyon, = 11
Chuchvaraga chekkuvchi – g‘ashlik. = 9
Meni o‘ylab notavon va nimjon, = 10
G‘ashimga tekkuvchi – g‘ashlik. = 8
Suyaklarimni sirqiratib = 9
Och tevatday g‘ajiguvchi, = 8
Ko‘zimda yosh tirqiratib,= 8
jig‘ildonimda achchiq bo‘zaday = 10
achiguvchi g‘ashlik. = 6

Guvohi bo‘lganimizdek, ushbu she’rda bo‘g‘inlar miqdori har xil, lekin ichki ritm saqlangan. She’riyatimizda adabiyotshunoslikning yangi yondashuvlari vujudga kela boshladi. Yangi davr o‘zbek she’riyati nazariyasida postmodernizm, dekonstruksiya, intertekstualizm kabi zamonaviy adabiy yondashuvlar o‘z aksini topdi. Ushbu nazariyalar o‘zbek adabiyotshunosligiga ham ta’sir qilib kelmoqda. Shoirlarning ijodiy erkinligi yangi davr o‘zbek she’riyatining asosiy nazariy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Bu shoirlarga yangi mavzular va poetik shakllarni sinab ko‘rishga imkon berdi. Natijada, yangi o‘zbek she’riyatida inson va uning ichki dunyosiga, psixologik kechinmalarga, shaxsiy erkinlik va individualizm mavzusida she’rlar yozila boshlandi. She’rlarda badiiy obrazlarning yangiligi, simvolizmning ko‘pligi seziladi. Shoirlar mavhum obrazlar orqali o‘z dunyoqarashlarini ifoda etishadi. Bundan tashqari, shoirlar o‘zlarining hissiyotlarini, fikrlari va dunyoqarashlarini chuqurroq ochib berishga harakat qilishadi. Bu yondashuv yangi davr o‘zbek she’riyatining badiiy-estetik asoslarini boyitdi.

Xulosa. Yangi o‘zbek she’riyati milliylik va zamonaviylikni uyg‘unlashtirgan holda rivojlanib kelmoqda. Mustaqillik davrining yangicha ruhiyatini o‘zida mujassam etgan bu she’riyat Vatan, milliy qadriyatlar, insoniy tuyg‘ularni yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etmoqda. Shoirlar o‘z asarlarida nafaqat ijtimoiy muammolarni yoritish, balki inson ruhiyatining ichki kechinmalarini ham chuqur tahlil qilishga e’tibor qaratmoqda. Yangi davr o‘zbek she’riyatining nazariy asoslari shoirlarning badiiy izlanishlari bilan boyib bormoqda va bu jarayon o‘zining istiqbolli rivojini davom ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurauf Fitrat. Adabiyot qoidalari. Tanlangan asarlar 4 jild. –Toshkent: Ma’naviyat 2006. -25b.
2. Adabiyot nazariyasi. O‘zbekiston SSR fanlar akademiyasi. 2 tomlik. –Toshkent: Fan 1979. B.342.
3. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). *American Journal of Philological Sciences*, *4*(11), 86-89.
4. Hamdamov U. Yangi o‘zbek she’riyati. –T.: Adib, 2012. – 274b.
5. Muhammad Yusuf. Ulug‘imsan Vatanim. –Toshkent: Ijod dunyosi 2004. -15b, B.48.
6. Quronov. D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti.-2018, 345b.
7. Xudoyberdiyev. E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Iqtisod-moliya. 2007, B.146.
8. Yo‘ldoshev. Q, Qosimov B., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. Adabiyot. 7-sinf, darslik. – Toshkent: Sharq. 2017, B.329. -53-55b.
9. Yusupova. D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. O‘quv qo‘llanma – Toshkent: 2018.-6b.

HIKOYALARNING O‘QUVCHILAR IJTIMOIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI: TAHLILVA METODIK YONDASHUVLAR
(Abdusaid Ko‘chimov hikoyalari misolida)

Hayrullayeva Muhabbat Pirmamat qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Yuldosheva Saodat Azizovna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
hayrullayevamuhabbat35@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hikoya janrining ta’lim jarayonidagi o‘rni, strukturaviy tahlil, muammoli ta’lim, interfaol metodlar va ijodiy yondashuvlar asosida ko‘rib chiqilgan. Abdusaid Ko‘chimov hikoyalarining o‘quvchilar ijtimoiy rivojlanishi, xulq-atvori hamda shaxsiy kamolotiga ta’siri tahlil qilingan. Ko‘chimovning hikoyalari o‘quvchilarga axloqiy qadriyatlar (halollik, adolat, mehnatsevarlik) va estetik sezgi, shuningdek, ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu asarlar o‘quvchilarning ichki ziddiyatlarini anglash, o‘z-o‘zini tahlil qilish va shaxsiy rivojlanish jarayonlarini kuchaytirishda muhim o‘rin tutadi, natijada ular jamiyatga yanada moslashgan, ongli va mas’uliyatli shaxslar sifatida shakllanadi.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy adabiyot,hikoya janri, ma’naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar,inson ruhiyati, ichki ziddiyat, halollik, adolat,tahlil va tafakkur, obraz yaratish, badiiy tafakkur, til va uslub, estetik tarbiya.*

HİKÂYELERİN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL GELİŞİMİNE ETKİSİ: ANALİZ VE METODİK YAKLAŞIMLAR
(Abdusaid Köçimov’un hikâyeleri örneğinde)

Hayrullayeva Muhabbat Pirmamat Kizi
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü, yüksek lisans öğrencisi
Bilimsel danışman: Filoloji bilimleri adayı, doçent Yuldosheva Saodat Azizovna

Özet. *This article examines the role of the story genre in the educational process, based on structural analysis, problem-based learning, interactive methods and creative approaches. The impact of Abdusaid Kochimov's stories on the social development, behavior and personal maturity of students is analyzed. Kochimov's stories serve to form moral values (honesty, justice, diligence) and aesthetic intuition in students, as well as social consciousness. These works play an important role in understanding students' internal conflicts, strengthening self-analysis and personal development processes, as a result of which they are formed as more socially adapted, conscious and responsible individuals.*

Anahtar kelimeler. *Edebi eser, hikâye türü, manevi eğitim, ahlaki değerler, insan psikolojisi, iç çatışma, dürüstlük, adalet, analiz ve düşünce, karakter oluşturma, edebi düşünce, dil ve üslup, estetik eğitim.*

ВЛИЯНИЕ РАССКАЗОВ НА СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ: АНАЛИЗ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ
(На примере рассказов Абдусаида Кучимова)

Хайруллаева Мухаббат Пирмамат кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент
Юлдашева Саодат Азизовна

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль повествовательного жанра в образовательном процессе на основе структурного анализа, проблемного обучения, интерактивных методов и творческих подходов. Проанализировано влияние рассказов Абдусаида Кочимова на социальное развитие, поведение и личностное развитие учащихся. Рассказы Кочимова помогают учащимся развивать нравственные ценности (честность, справедливость, трудолюбие) и эстетическое чувство, а также общественное сознание. Эти работы играют важную роль в понимании студентами внутренних конфликтов, самоанализе и усилении процессов развития личности, в результате чего они становятся более адаптированными к обществу, сознательными и ответственными личностями.*

Ключевые слова*. Художественная литература, жанр рассказа, нравственное воспитание, этические ценности, психология человека, внутренний конфликт, честность, справедливость, анализ и размышление, создание образов, художественное мышление, язык и стиль, эстетическое воспитание.*

THE IMPACT OF SHORT STORIES ON STUDENTS' SOCIAL DEVELOPMENT: ANALYSIS AND METHODOLOGICAL APPROACHES
(Based on the short stories of Abdusaid Köchimov)

Hayrullayeva Muhabbat Pirmamat qizi,
master’s student, Uzbekistan-Finland pedagogical institute
Scientific advisor: candidate of philological sciences, associate professor
Yuldosheva Saodat Azizovna

Abstract. *This article examines the role of the story genre in the educational process, based on structural analysis, problem-based learning, interactive methods and creative approaches. The impact of Abdusaid Kochimov's stories on the social development, behavior and personal maturity of students is analyzed. Kochimov's stories serve to form moral values (honesty, justice, diligence) and aesthetic intuition in students, as well as social consciousness. These works play an important role in understanding students' internal conflicts, strengthening self-analysis and personal development processes, as a result of which they are formed as more socially adapted, conscious and responsible individuals.*

Keywords*. Literary fiction, short story genre, moral education, ethical values, human psychology, internal conflict, honesty, justice, analysis and reflection, character development, artistic thinking, language and style, aesthetic education.*

Badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi o‘rnini aniq tasavvur qilish uchun u bajaradigan ijtimoiy funksiyalar (vazifalar) nimadan iborat ekanligini ko‘rib chiqish kerak.Badiiy adabiyot zimmasidagi eng muhim va birinchi navbatdagi vazifani qisqa qilib, insonni komillikka yetaklash deya ta’riflah mumkinki, uning uddalanishi jamiyatning mukammallashuviga xizmat qiladi.Shundan kelib chiqsak, “badiiy adabiyot dunyoni o‘zgartiradi” degani ham aslo mubolag‘a emas, ayni haqiqat.Zero, badiiy adabiyot inonni o‘zgartirish orqali dunyoni o‘zgartiradi. [3,3b.].

Epik turning eng kichik janri bo‘lgan hikoya badiiy tafakkur ibtidosidan beri talay shakliy-mazmuniy o‘zgarishlarga uchraganiga qaramasdan, o‘zining asl qiyofasini, jozibasi va faolligini yo‘qotmay kelayotgan badiiy hodisalar sirasiga kiradi.Aytish mumkinki, bugungi maktab o‘quvchisi ham hikoya janrining muayyan belgilaridan xabardor.Lekin, shunga qaramasdan, nazariy adabiyotshunoslik, hech qachon, bu janr xususida so‘nggi xulosani ayta olmaydiki, bu ham hikoyaning doimiy harakatdagi, murakkab estetik hodisa ekanligidan dalolatdir.

Hikoyachilik janri o‘zbek adabiyotida qadimdan shakllangan.Alisher Navoiy davrida nasr shaklidagi kichik hikoyalar mavjud bo‘lsa, XX asr boshlarida Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat kabi adiblar hikoyachilikning yangi bosqichini boshlab berdilar.Ular hikoyalarda hayotiy voqealarni aks

ettirib, ijtimoiy va ma’naviy muammolarni yoritdilar.Mustaqillik yillarida esa, hikoyachilikda yangicha uslub va g‘oyalarga asoslangan asarlar paydo bo‘ldi.

Abdusaid Ko‘chimov ana shunday yozuvchilardan biri bo‘lib, u o‘z hikoyalarida inson ruhiyati, ijtimoiy muammolar, milliy qadriyatlar va insoniylik masalalariga e’tibor qaratgan. Uning hikoyalari o‘quvchilarga nafaqat badiiy zavq bag‘ishlaydi, balki, ularni hayotiy saboqlarga ham o‘rgatadi.Shu bois, Ko‘chimov hikoyalari o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirishga va ma’naviy tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiladi.

Hikoya uchun voqeani quruqdan-quruq so‘zlab berish emas, balki, obrazlar, ramzlar, badiiy detallar vositasida xarakter yaratish muhimdir.Hikoya inson tafakkuriga bir zarb bilan tezda muhrlanadigan, go‘zal poetik shakl qurilishiga ega adabiy hodisa sanaladi.

Ijodkorning dunyoqarashi badiiy asar g‘oyasini belgilovchi muhim omildir.Jamiyatdagi hukmron mafkura, ijtimoiy-siyosiy qarashlar ijodkorning dunyoqarashiga kuchli ta’sir o‘tkazadi.Badiiy g‘oya- individual hodisa.Badiiy asar g‘oyasining ahamiyati va qimmati uning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiqligi hamda asarda hayot voqeligining obrazli tarzda ta’sirchan ifodalanishi asosida belgilanadi.

Yozuvchi hikoyalari tili soddaligi, o‘quvchiga darrov tushunarli bo‘lishi bilan ajralib turadi.Hikoyani o‘qib, inson o‘z hayotini taqqoslab, tahlil qilishi mumkin.Asarda aks etgan inson ruhiyatining murakkab qatlamlari va axloqiy qarama-qarshiliklar o‘quvchilarga chuqur psixologik va ma’naviy saboqlar beradi.Quyidagi jihatlar orqali “Tubsiz quduq” hikoyasi o‘quvchilar ruhiyatiga va axloqiga ta’sirini ko‘rish mumkin:

Ichki ziddiyatlar va o‘z-o‘zini tahlil qilish. Hikoyada qahramonning ichki kurashlari, orzu-havaslari va o‘ziga nisbatan tanqidiy fikrlari aks etadi.Bu orqali o‘quvchilar o‘zlarining ichki dunyosini anglashga , o‘z his-tuyg‘ulari va qarorlarini tahlil qilishlari mumkin.Shunday qilib, o‘z-o‘zini anglash va shaxsiy rivojlanish yo‘lida ijobiy qadamlar qo‘yishlariga yordam beradi.

Axloqiy qadriyatlar va ma’naviy tarbiya. Hikoyada halollik, adolat, mehnatsevarlik kabi axloqiy qadriyatlar muhim o‘rin tutadi.Qahramonning xatti-harakatlari va ichki monologlari o‘quvchilarga bu qadriyatlarning ahamiyatini anglashga, shaxsiy hayotlarida ularni qo‘llashga ilhom beradi.Natijada, o‘quvchilar o‘z axloqiy qarashlarini mustahkamlashlari va hayotiy qiyinchiliklarda to‘g‘ri yo‘lni tanlashga o‘rganadilar.

Tanqidiy fikrlash va empatiya. Asardagi obrazlar va voqealar real hayotiy tajribalarni aks ettiradi, bu esa o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.Qahramonning o‘z xatolari va muvaffaqiyatsizliklari o‘quvchilarga shaxsiy qarorlar qabul qilishda ehtiyotkorlik va o‘zaro tushunish muhimligini anglatadi.

Ijodiy yondashuv va muhokama. Hikoya asosida ijodiy topshiriqlar (masalan, muqobil yakun yozish, qahramonlardan biri nomidan xat yozish) o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshiradi.Bu esa ularning ruhiy salomatligi va axloqiy tarbiyasini yanada boyitadi, chunki, ular asarda ko‘tarilgan axloqiy masalalarni shaxsiy tajribalar bilan bog‘lab ko‘rib chiqish imkoniga ega bo‘ladilar.

Abdusaid Ko‘chimov hikoyalari o‘zbek adabiyotining boy, badiiy an’analarini o‘zida mujassam etgan. Masalan, “Tubsiz quduq” hikoyasi insonning o‘z nafsini yengishi va hayotdagi to‘g‘ri qaror qabul qilishning muhimligini ko‘rsatsa, “Boychechak” hikoyasida tabiat va inon munosabatlari, mehr-oqibat, samimiyat va halollik g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan.

O‘qituvchi pedagogik faoliyatining birinchi sharti faoliyatdir.Zero, pedagogik mahoratni egallash va takomillashtirishda faoliyat yetakchi omildir.Zero, mehnat bilish, mahorat, ijod…Inon hayoti va faoliyatining bosh mezoni.Bu mezon kundalik ish, faoliyat orqali amalga oshiriladi.Mehnat qilish, izlanish jarayonida ya’ni amaliyot jarayonida yutuqlar qo‘lga kiritiladi, mahoratga erishiladi.Kasbiy mahorat sirlarini o‘rganishga harakat qiluvchi har bir o‘qituvchi , avvalo, egallashi lozim bo‘lgan pedagogik bilim va axborotlarga ega bo‘lishga intilishi, qilayotgan ishining barcha qirralarini aniq tasavvur etishga harakat qilishi va natijalarni tahlil qilib, baholab borishi, yo‘l qo‘ygan xato va kamchiliklarining mohiyatini tushunishga harakat qilishi lozim.[4,18.].

Badiiy asar juda murakkab hodisa, konkret asarni hammaning birdek tushunishi va birdek qimmat berishi mumkin emas.Aytaylik, o‘quvchi bir paytlar o‘qiganda deyarli e’tiborini tortmagan

she’r vaqtiki kelib, uni yondirib yuborishi hech gap emas.Shuningdek, bu o‘quvchilarning yuragiga o‘t yoqqan she’rga boshqa o‘quvchi mutlaqo e’tiborsiz ham qarashi mumkin.Nihoyat, badiiy asar tubsiz ummon misoli, yuzasida yurgan nari borsa, mavjlaru jozib qudratni ko‘rar, biroq uning tubida olam-olam sir-sinoatlar yashirin, uning tubida-da butun boshli bir hayot kechadi.Kimdir bu ummonning yuzasidagina yuradi, kimdir sayozroq, kimdir chuqurroq sho‘ng‘iydi, balki, iste’dod bilan yaratilgan badiiy asar bir paytning o‘zida turli toifalargan-ham ommaga, ham xoslarga mo‘ljallangan bo‘ladi.Demak,iste’dod bilan yozilgan asardan hammaga tushunarli bo‘lishlikni talab qilish talab qiluvchining didining darajasini ko‘rsatadi, xolos.[7,31.].

Abdusaid Ko‘chimovning “Boychechak” hikoyasi bolalar adabiyotining yorqin namunalari qatoridan o‘rin olib, bolalarning hayotga bo‘lgan qarashlarini, tabiat bilan bog‘liq orzu-umidlarini va ularning o‘zaro munosabatlarini badiiy yondashuv asosida tasvirlaydi.

Hikoya markazida bolalarning bahor fasliga, o‘yin va tabiatga bo‘lgan munosabatlari yotadi. Asarning asosiy g‘oyasi tabiatga mehr-muhabbat, adolatga intilish va insoniylik tushunchalari bilan chambarchas bog‘liq. Hikoya qahramonlari orqali muallif inson ruhiyatidagi beg‘uborlik, halollik va jamoaviy birdamlikni badiiy vositalar bilan aks ettiradi. Boychechak guli bu yerda shunchaki tabiat ne’mati emas, balki poklik, halollik va bolalikka xos samimiyat ramzi sifatida talqin qilinadi.

Obrazlar tizimi va xarakter yaratish uslubi. Asarning bosh qahramoni Qozivoy – bolalik beg‘uborligining timsoli bo‘lib, u tabiat bilan uyg‘un yashashni, o‘yin orqali o‘zining ichki dunyosini ifodalashni istaydi. Murod Chilim esa bolalar jamoasida o‘ziga xos yetakchi bo‘lib, u adolatni ta’minlash bilan birga, ma’lum darajada qat’iyat va shafqatsizlik ham namoyon etadi. U hikoyada real hayotdagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi obraz sifatida gavdalanadi.

Hikoyaning tarbiyaviy ahamiyati. "Boychechak" hikoyasi o‘quvchilar uchun adolat, birdamlik va poklik kabi muhim axloqiy tushunchalarni shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. U o‘quvchilarga tabiatni sevish, o‘zaro do‘stona munosabatlarni qadrlash va halollik tamoyillariga amal qilish kabi fazilatlarni singdiradi. Shu sababli ushbu asar maktab darsliklarida o‘qitish uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bolalar adabiy otida o‘ziga xos tarbiyaviy o‘rin tutadi.

Abdusaid Ko‘chimovning "Boychechak" hikoyasi bolalar adabiyotining yuksak badiiy namunalaridan biri bo‘lib, u bolalar dunyosini realistik va samimiy tasvirlash orqali milliy adabiyotimizda alohida o‘rin egallaydi. Hikoya mavzu, obrazlar tizimi va badiiy vositalari jihatidan bolalar ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim asarlardan biri sifatida o‘rganilishi zarur.

Hikoyalarni tahlil qilish va o‘qitish metodikasi.Ko‘chimov hikoyalarini o‘qitishda quyidagi metodik yondashuvlardan foydalanish mumkin.

Strukturaviy tahlil: Hikoyaning syujeti, qahramonlari va badiiy vositalar tahlil qilinadi.

Muammoli ta’lim: O‘quvchilar hikoyaning asosiy g‘oyasi va muammosi ustida bahs-munozara qilishadi.

Interfaol metodlar: Rolli o‘yinlar, klaster usuli, aqliy hujum kabi texnologiyalar qo‘llaniladi.

Ijodiy yondashuv: O‘quvchilardan hikoya asosida esse yoki dramatik sahna yaratish talab qilinadi.

Hikoyalarning o‘quvchilarning ma’naviy tarbiyasiga ta’siri. Ko‘chimov hikoyalari o‘quvchilarning axloqiy qarashlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.Masalan, uning asarlari orqali halollik, mehnatsevarlik, adaolat kabi qadriyatlar singdiriladi.

Xulosa qilib aytganda, Abdusaid Ko‘chimovning hikoyalari, xususan, "Tubsiz quduq" va "Boychechak", o‘zbek adabiyotida badiiy-estetik va tarbiyaviy jihatdan alohida o‘rin tutadi. Ushbu asarlar inson ruhiyati, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy muammolar va milliy an’analarga chuqur e’tibor qaratadi. Muallif realistik tasvir vositalari orqali o‘quvchini fikrlashga, o‘zini anglashga va hayotga teran nigoh bilan qarashga undaydi.

Ko‘chimovning hikoyalari til soddaligi, badiiy ifodalilik va chuqur ma’naviy qatlamga ega bo‘lib, ularni o‘quvchilarga yetkazish nafaqat adabiy tafakkurni rivojlantirish, balki axloqiy tarbiya berish nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Shunday ekan, uning asarlarini o‘qib o‘rganish o‘quvchilarning badiiy didi, tahliliy fikrlashi va ma’naviy kamoloti uchun katta foyda beradi. Hikoyalarni tahlil qilish jarayonida metodik yondashuvlar samarali natija beradi. Zamonaviy

pedagogik texnologiyalar asosida o‘rgatilsa, o‘quvchini zeriktirmaslikka va hikoyalardagi ezgu g‘oyalarni teran anglab yetishiga imkon yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. XX asr jahon adabiyoti. Hikoyalar.–Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. 4-b.
2. XX asr o‘zbek hikoyasi antologiyasi.–Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2011. 39-b.
3. Quronov D.H. Adabiyot nazariyasi asoslari.–Toshkent: “Noshir”, 2019. 3-b.
4. Pedagogik mahorat.– Toshkent: M.M. Ahmedjanov, B.Q. Xo‘jayev, Z.D. Hasanova, 2010. 18-b.
5. Adabiyotshunoslik nazariyasi.– Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. 50-b.
6. “Adabiyotshunoslik nazariyasi” fanidan ma’ruzalar matni.– Samarqand: 2012. 8-b.
7. Adabiyotshunoslikka kirish. –Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. 31-b.

O‘ZBEK ADABIYOTIDA TARIXIY ROMANLAR

Sharipova Mahfuza,
Namangan davlat pedagogika institute magistranti
mahfuzasharipova@gmail.com

Annotatsiya.*Ushbu maqolada tarixiy roman janri, uning xususiyatlari va tiplari o‘rganiladi. Muallif roman janrining epik xarakterini, hayotni keng qamrovli tarzda aks ettirish imkoniyatlarini ta’kidlaydi. Tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima uyg‘unligi tahlil qilinib, yozuvchilarning tarixiy manbalarni obraz yaratishda mohirona qo‘llashi yoritiladi. Dunyo adabiyotidagi mashhur yozuvchilar, jumladan Aleksandr Dyuma, hamda o‘zbek tarixiy romanining asoschilari — Abdulla Qodiriyning O‘tkan kunlar, Oybekning Qutlug‘ qon va Navoiy, Odil Yoqubovning Ulug‘bek xazinasi, Pirimqul Qodirovning Yulduzli tunlar kabi asarlari tahlil qilinadi. Ushbu romanlar orqali tarixiy voqealar, milliy o‘zlik va xalqning ma’naviy olami badiiy ifoda orqali ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *tarixiy roman, epik janr, badiiy to‘qima, tarixiy haqiqat, obraz, o‘zbek adabiyoti, milliy o‘zlik, ma’naviyat.*

ÖZBEK EDEBİYATINDA TARİHİ ROMANLAR

Sharipova Mahfuza,
Namangan devlet pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede tarihi roman türü, onun özellikleri ve türleri ele alınmaktadır. Yazar, roman türünün epik karakterini ve hayatı geniş kapsamlı bir şekilde yansıtma imkânlarını vurgular. Tarihi gerçeklik ile sanatsal kurgu arasındaki uyum analiz edilmekte, yazarların tarihî kaynakları karakter yaratmada ustaca kullanmaları incelenmektedir. Dünya edebiyatındaki ünlü yazarlar, özellikle Alexandre Dumas, ve Özbek tarihi romanının öncülerinden olan Abdulla Kadiri’nin Geçmiş Günler, Oybek’in Kutlu Kan ve Navai, Odil Yakubov’un Uluğbek’in Hazinesi, Pirimkul Kadirov’un Yıldızlı Geceler gibi eserleri analiz edilmektedir. Bu romanlar aracılığıyla tarihi olaylar, milli kimlik ve halkın manevi dünyası sanatsal anlatım yoluyla ortaya konmaktadır.*

Anahtar kelimeler*. Tarihi roman, epik tür, sanatsal kurgu, tarihi gerçeklik, karakter, Özbek edebiyatı, milli kimlik, maneviyet.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ РОМАНЫ В ЛИТЕРАТУРЕ УЗБЕКИСТАНА

Шарипова Махфуза,
магистрантка Наманганского государственного педагогического института

Аннотация*. В данной статье рассматривается жанр исторического романа, его особенности и типология. Автор подчеркивает эпический характер романа как жанра, способного всесторонне отражать жизнь. Анализируется гармония между исторической правдой и художественным вымыслом, а также умелое использование исторических источников писателями при создании ярких образов.Особое внимание уделено произведениям известных мировых авторов, в том числе Александра Дюма, а также основоположников узбекского исторического романа – таких как “Прошедшие дни” Абдуллы Кадыри, “Священная кровь” и “Навои” Айбека, “Сокровище Улугбека” Одила Якубова и “Звёздные ночи” Пиримкула Кадырова. Эти произведения раскрывают исторические события, национальную идентичность и духовный мир народа через художественное выражение.*

Ключевые слова. *Исторический роман, эпический жанр, художественная фактура, историческая правда, образ, узбекская литература, национальная идентичность, духовность.*

HISTORICAL NOVELS IN UZBEKISTAN LITERATURE

Sharipova Mahfuza,
Namangan state pedagogical instituteб master's student

Abstract*.This article explores the genre of the historical novel, its characteristics, and typology. The author highlights the epic nature of the novel as a large-scale narrative form, emphasizing its capacity to depict life comprehensively. It analyzes the harmony between historical truth and artistic fiction, focusing on how writers skillfully use historical sources to create vivid characters. Special attention is given to the works of prominent global authors, including Alexandre Dumas, as well as the pioneers of Uzbek historical novels — such as Abdulla Qodiriy’s O‘tkan kunlar, Oybek’s Qutlug‘ qon and Navoiy, Odil Yoqubov’s Ulug‘bek xazinasi, and Pirimqul Qodirov’s Yulduzli tunlar. The paper discusses how these works contribute to understanding historical events, national identity, and the spiritual world of the people through rich literary expression.*

Keywords. *Pistorical novel, epic genre, artistic texture, historical truth, image, Uzbek literature, national identity, spirituality*

Bilamizki, badiiy adabiyotda asarlar tur va janrlariga, shuningdek, mavzu ko‘lamiga ko‘ra farqlanadi. Roman (fr.roman – “lotin tilida emas, roman tillaridan birida yozilgan” ma’nosida) – zamonaviy adabiyotda epik turning yirik hajmli janri. Romanga ta’rif berilganda, odatda, uning hajman kattaligi, hayotni keng ko‘lamda tasvirlashi, qahramon hayotidan katta davrni olib, turli ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘lab talqin qilishi, ko‘plab va turfa kishilar taqdirlari orqali jamiyatning joriy holatini aks ettira olishi, murakkab ko‘p chiziqli syujetga ega bo‘lishi kabi janr xususiyatlari qayd etiladi.[1,60]

Romanlar mavzusi, qamrab olingan voqealar ko‘lamiga ko‘ra bir necha xilga bo‘linadi. Jumladan, tarixiy roman, falsafiy roman, fantastik roman, sarguzasht roman, ijtimoiy-siyosiy roman, avtobiografik roman kabilar.[2,46] Biroq tarixiy romanda falsafiy mushohadalar yoki avtobiografik romanda ijtimoiy-siyosiy voqealar tahliliga keng o‘rin berilgan bo‘lishi mumkin. Shu boisdan, romanlarni mavzusiga ko‘ra guruhlarga ajratish nisbiy bo‘ladi.

Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri o‘tmishda sodir bo‘lgan voqealar, yaqin yoki olis o‘tmishda yashagan tarixiy shaxslarga bag‘ishlangan asarlar yaratishdir. Tarixiy asar yozish ancha mushkul ijodiy jarayon. Tarixni qaytadan tiriltirish, tarixiy shaxslarga jon ato etish,

yozuvchidan katta mahorat talab qiladi. Shuningdek, muallif tarixiy shaxslar bilan birga ular yaratayotgan obrazni yorqin mujassamlashtirish, tasvir etilayotgan davr manzarasini keng va atroflicha yoritish maqsadida to‘qima obrazlarni asarga olib kiradi. Romanda to‘qima obraz va voqealardan foydalanishning aniq chegarasi, qat’iy o‘lchovi bo‘lmasa-da, bu unsurlarning me’yori tarixiy asar saviyasini belgilovchi asosiy omil hisoblanishini mahoratli muallif yaxshi anglaydi. Shu bois doim tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima o‘rtasidagi oltin ko‘prikni izlaydi.[3,86] Tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallifdan tasvir etilayotgan davr hayotini yoki tarixiy shaxsning hayoti va faoliyatini tarix hujjatlari (arxiv materiallari, xotiralar va h.k.) asosida o‘rganish, shu davrning tarixiy koloritini haqqoniy ifodalash, personajlar nutqida o‘sha davr kishilari tiliga xos xususiyatlarni aks ettirish talab etiladi.

Yozuvchi yoki shoirning tarixiy mavzuga murojaat etishdan maqsadi, kitobxonlarni tarixiy o‘tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishtirish, ularda o‘z xalqining tarixiy o‘tmishiga nisbatan hurmat tuyg‘usini uyg‘otish va shu yo‘l bilan ma’rifatli avlodni tarbiyalash, zamondoshlarni tarixiy o‘tmish voqealaridan, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undash, bugungi voqelikdagi ayrim noxush voqea va hodisalarga tarixiy o‘tmish voqealarini tasvirlash orqali munosabat bildirishdir.

Tarixiy mavzudagi asarlar asosan nasrning roman, qissa va hikoya, dramaturgiyaning tragediya va drama, shuningdek, she’riyatning doston, ballada, lirik she’r kabi janrlarida yoritiladi. Jahon adabiyotida tarixiy o‘tmish mavzusi Esxil, va U.Shekspir tragediyalari, Haynrix Man, V.Skott, Prosper Merime, A.Dyuma, J.Golsuorsi, L.N. Tolstoy, A. Konan Doyl va boshqa yozuvchilarning romanlarida katta mahorat bilan yoritilgan.

Yuqorida nomi keltirilgan jahon adabiyotidagi tarixiy roman mualliflariga to‘xtaladigan bo‘lsak, Aleksandr Dyuma ijodi ancha sermahsul ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Fransuz romanisti bo‘lgan ijodkor yuzdan ortiq tarixiy-sarguzasht romanlar yaratgan. “Uch mushketyor”, “Graf Monte-Kristo”, “Qora lola”, “O‘n yildan so‘ng”, “Yigirma yildan so‘ng”, “Qirolicha Margo” shular jumlasidandir. Adib ijodida, ayniqsa, Yunoniston, Rim va Fransiya tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlarni qamrab olgan “Askanio” romani muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur roman badiiyati jihatdan ijodkorning avvalgi ishlariga nisbatan birmuncha yuqoriroq bo‘lib, unda bosh qahramon Askanio ma’suma va go‘zal qiz Kolumbaga bo‘lgan muhabbatida sobit turgan yigirma yoshli yigit sifatida gavdalanadi. Aynan bir-biridan sermazmun romanlari tufayli ham Aleksandr Dyuma jahon adabiyotida “javohirlar xazinasi” [4,75] deya e’tirof etiladi.

O‘zbek adabiyotida ham tarixni badiiy asarlarida gavdalantirgan bir qancha ijodkorlar mavjud. Xususan, adabiyotimizdagi ilk tarixiy asar muallifi Abdulla Qodiriy den tan olingan. Yozuvchining „O‘tkan kunlar“ romani o‘zbek adabiyotida maydonga kelgan ilk tarixiy roman deya e’tirof etiladi. Shuningdek, “Mehrobdan chayon” ham adibning adibning kamtarona ta’biri bilan aytganda “havaslanib” bitgan ikkinchi romani edi. Har ikki asarni ham o‘qir eaknmiz, ijodkorning badiiy so‘zida betakror joziba mujassamlanganiga guvoh bo‘lamiz. Otabek, Kumush, Zaynab, Anvar, Ra’no, Abdurahmon, Xudoyorxon kabi tarixiy va to‘qima obrazlar zamirida “Tariximizning eng kirlik va qora”[5, 3] kunlari haqida hikoya qiladi. Ushbu tarixiy romanlarni o‘qir ekanmiz, xalqimizning zolim hukmdor qo‘l ostida naqadar aynachli ahvolda qolganiga amin bo‘lamiz.

Adabiyotimizning yana bir zabardast vakili Oybek „Qutlug‘ qon“ romanini yozish orqali Qodiriy boshlab bergan tarixiy roman an’analarini rivojlantirdi va „Navoiy“ romani bilan tarixiy-biografik roman janriga tamal toshini qo‘ydi. “Qutlug‘ qon” romanida o‘zbek xalqining yaqin o‘tmishdagi rus bosqinchilari va mahalliy amaldorlar tomonidan ezilganligi, xalqning o‘z ahvolini anglab ularga qarshi bosh ko‘targani badiiy tasvirlangan. O‘zbek xalqining milliy ozodlik uchun olib borgan kurashlarida 1916-yilgi qo‘zg‘olon muhim o‘rin egallaydi.

“Garchi men roman voqealari yuz bergan vaqtda hali kichik bola bo‘lsam ham xalq turmushini ko‘rdim. Kambag‘allarning qorong‘u va dim uy-joylarini, boylarning atrofi baland-baland devorlar bilan o‘ralgan hashamatli imoratlarini, muzdek hovuzi bo‘lgan bog‘larini ko‘rdim. Men keyinchalik romanimda tasvir etilgan turmush va ijtimoiy munosabatlarning ko‘pgina tomonlarini o‘sha vaqtdayoq chanqoqlik bilan kuzatgan va tushungan edim“ - deya yozgan edi Oybek. [7,1]

Romanda o‘zbeklar tarixining chirkin va qora kunlari, oq podsho istilosi davri, birinchi jahon urushida yengilayotgan podsho hukumatiga mardikor yollash va buni Turkiston xalqlari orasidan yig‘ishi. Bunga qarama-qarshi yo‘lda harakat qilgan, haqiqat va sevgisi uchun kurashgan Yo‘lchining bu yo‘lda halok bo‘lishi tasvirlangan.

“Navoiy“ tarixiy-biografik roman janrining nodir namunasidir. Roman voqealari 18 yoshli yigit — Alisher Navoiyning Samarqanddan Hirotga qaytishi bilan boshlanadi va Navoiy hayotining eng samarali va eng sermazmun davrlarini qamrab oladi. Asar voqealari Navoiyning o‘limini aks ettirish bilan yakunlanadi. Asarda Navoiy tarjimayi holining asosiy bosqichlari hayot haqiqatiga mos holda yorqin tasvirlangan. Asarda Navoiyning olijanob fazilatlari, ajoyib xislatlari, Vatan, xalq va adabiyot oldidagi buyuk xizmatlari birin-ketin ochilib boradi. Romanda Husayn Boyqaro, Xadicha begim, Mo‘min Mirzo, Darveshali, Binoiy, Majididdin singari tarixiy shaxslar obrazi ham berilgan.

Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida olim va shoh Mirzo Ulug‘bekning fojiali hayoti, umrining so‘nggi damlaridagi hayotiy ziddiyatlar zamiridagi faoliyatining badiiy talqini haqida so‘z yuritiladi. O‘zbek adabiyotining iste’dodli namoyondasi, so‘z san’atkori Odil Yoqubov bir qator asarlari bilan nasr taraqqiyotda katta va o‘chmas iz qoldirdi. Adibning “Ko‘hna dunyo” romanida Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy obrazlari yaratilishi bilan uzviylikda, ular yashagan murakkab davr muhiti, uning inson ruhiyatiga ta’siri talqin etilgan. “Ulug‘bek xazinasi” romanida esa Mirzo Ulug‘bekning umrini so‘ngi damlaridagi tarixiy ziddiyatlar ifodalangan. Romanda Ali Qushchining hayoti, ijodi, amalga oshirayotgan ishlarining Mirzo Ulug‘bek hayoti bilan bog‘liqligi haqidagi talqinlar haqida so‘z yuritiladi.

“Tarixiy faktlardan oziqlangan Odil Yoqubov romanda Mirzo Ulug‘bek va o‘g‘li Mirzo Abdulatif ziddiyatlaridan, uning toj-taxt uchun olib borayotgan kurashlaridan iztirob chekayotgan xalq hayoti, uning murakkablashish jarayoni, podshohlikdagi kurashlardan ozor chekkan xalq fojealari juda asosli ifodalangan.”[6,200] Mirzo Ulug‘bek ruhiy olamidagi qarama-qarshiliklarning vujudga kelish sabablari, istiroblari monologik va diologik nutq asosida tasvirlanganligini alohiha qayd etadi. Odol Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanidagi talqinlar badiiy adabiyotda Mirzo Ulug‘bek va Ali Qushchi o‘rtasidagi insoniy munosabatlarning mavjudligini ko‘rsatadi. Har ikki buyuk siymoning badiiy obrazi juda asosli talqin etilganligini isbotlaydi. Roman voqealari rivojida monologik, diologik nutqning o‘ziga xos badiiy funksiyasi mavjudligi isbotlangan.

“Yulduzli tunlar“ – o‘zbek yozuvchisi Pirimqul Qodirov qalamiga mansub tarixiy roman. Asarda Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti haqida so‘z yuritiladi.Muallif mazkur roman ustida o‘n yil davomida ish olib borgan. “Yulduzli tunlar“ga „Boburnoma“ hamda „Humoyunnoma“ asarlari asos bo‘lgan. Bu asar dunyoga mashhur o‘zbek hukmdori, atoqli shoir, o‘z davrining qomusiy bilimlari bilimdoni Zahiriddin Muhammad Bobur hayotiga bag‘ishlangan asar bo‘lib, zamonaviy o‘zbek romanchiligining yetuk namunasi hisoblanadi.O‘zbekiston Xalq yozuvchisi Pirimqul Qodirov ushbu roman o‘zining talabalik yillaridagi Amir Temur va Bobur Mirzo shaxslariga ixlosmandligi hosilasi ekanini aytgan.

“Bobur Mirzoning hayoti va faoliyatiga oid mavzular ummonday cheksiz. Bu ummonda o‘nlab, yuzlab adabiy kemalar suzishi mumkin. «Yulduzli tunlar» ana shu majoziy kemalardan biri tarzida yuzaga keldi. Uni 1972-yilda ilk bor yozib nashrga topshirganimda tog‘day bir yuk yelkamdan tushganday bo‘lgan edi. Lekin mustabid tuzum tazyiqi ostida roman olti yil chop etilmay yotdi. Bu yillar davomida o‘sha zalvarli yukni yana yelkamda ko‘tarib yurganday bo‘ldim. Bobur mirzo temuriylar sulolasini halokatdan qutqarib, asrdan-asrga, mamlakatdan-mamlakatga olib o‘tganligi, bu ulug‘ sulola Hind zaminida yana uch yuz yildan ortiq davr surganligi o‘sha yillardayoq dilimda hayrat va iftixor tuyg‘usini uyg‘otgan edi”, - deb yozadi

Xulosa o‘rnida shu aytish mumkinki, mazkur janrning o‘rganilishi orqali adabiyotshunoslikda nafaqat estetik mezonlar, balki tarixiy haqiqat, milliy tafakkur, voqelikni badiiy aks ettirish masalalari ham chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy romanlarning ilmiy jihatdan o‘rganilishi ularning adabiy jarayondagi o‘rnini aniqlash, janr xususiyatlarini ochib berish va yangi yondashuvlar orqali mazmunan boyitishga xizmat qiladi. Kelgusida bu yo‘nalishda izlanishlar davom ettirilishi, yangi

yondashuvlar va tadqiqotlar paydo bo‘lishi bilan tarixiy romanlar adabiyotshunoslik ilmining muhim tarmoqlaridan biri sifatida yanada rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiyotshunoslik lug‘ati / D.Quronov, Z. Mamajonov, M.Sheraliyeva. – Toshkent: “Akademnashr”, 2013.
2. Adabiyot tarixi va nazariyasi (1-qism) [o‘quv qo‘llanma] / L.Tashmuxamedova. – Toshkent: Sharofat Nur Fayz, 2020.
3. “Alisher Navoiy” romanida tarixiy shaxs konsepsiyasi / Sa’dullo Quronov “Ilmiy xabarnoma. Gumanitar tadqiqotlar” – № 5. 2021 y.
4. Boynazarov F. Jahon adabiyoti: Oliy o‘quv yurtlari uchun qo‘llanma.O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – T.:”Musiqa”,2006
6. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). *American Journal of Philological Sciences*, *4*(11), 86-89.
7. Abdulla Qodiriy, O‘tkan kunlar, T.: “ZiyoNashr”, 448b.
8. Azimiddin Nasirov/“Odil Yoqubovninng “Ulug‘bek xazinasi” romanida badiiy obraz yaratish” nomli maqola. December 2020 Uluslararasi türk lehçe araştirmalari dergisi (Türklad) 4(2):200-205
9. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Oybek.

ANTIK DAVR OLIMLARINING TA’LIM TARBIYAGA OID QARASHLARI

Tursunboyeva Gulsum To‘raqul qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute magistranti
2000TGT@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada antik davr olimlarining ta’lim va tarbiya haqidagi qarashlari tahlil qilinib, ularning zamonaviy pedagogikaga ta’siri yoritiladi. Sokrat, Platon, Aristotel kabi mutafakkirlarning fikrlari, ta’limning axloqiy, jismoniy va aqliy rivojlanish bilan bog‘liqligi hamda falsafiy tafakkurning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *Antik davr, ideal ta'lim,inson tabiati,aqliy tarbiya ,axloqiy tarbiya, pedagogika, falsafiy tafakkur.*

ESKİ BİLİM ADAMLARININ EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Tursunboyeva Gülsüm Torakul kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Makalede eski çağ bilginlerinin eğitim ve yetiştirme konusundaki görüşleri incelenmekte ve ayrıca bunların modern pedagojiye olan etkileri vurgulanmaktadır. Özellikle Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin düşüncelerine, eğitim ile ahlaki, bedensel ve ruhsal gelişim arasındaki ilişkiye, felsefi düşüncenin önemine dikkat çekiliyor.*

Anahtar kelimeler. *Antik çağ, ideal eğitim, insan doğası, entelektüel eğitim, ahlaki eğitim, pedagoji, felsefi düşünce,*

ВЗГЛЯДЫ ДРЕВНИХ УЧЕНЫХ НА ОБРАЗОВАНИЕ

Турсунбоева Гульсум Торакуль кызы,
Магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье анализируются взгляды античных ученых на образование и воспитание, а также освещается их влияние на современную педагогику. Особое внимание уделяется мыслям таких мыслителей, как Сократ, Платон и Аристотель, связи образования с нравственным, физическим и умственным развитием, а также важности философского мышления.*

Ключевые слова. *Античность, идеальное воспитание, человеческая природа, умственное воспитание, нравственное воспитание, педагогика, философская мысль,*

VIEWS OF ANCIENT SCIENTISTS ON EDUCATION

Tursunboyeva Gulsum Torakul qizi,
master’s student at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *The article analyzes the views of ancient scholars on education and upbringing, highlighting their influence on modern pedagogy. The thoughts of thinkers such as Socrates, Plato, and Aristotle, the connection of education with moral, physical, and mental development, and the importance of philosophical thinking are highlighted.*

Keywords. *Antiquity, ideal education, human nature, intellectual education, moral education, pedagogy, philosophical thought.*

Ta’lim va tarbiya insoniyat tarixining muhim tarkibiy qismi bo‘lib,insoniyat rivojlanishi bilan birgalikda shakllanib bordi. Uning ildizlari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Antik davr olimlari ta’lim jarayoni, axloqiy tarbiya hamda insonning intellektual rivojlanishi to‘g‘risida o‘ziga xos qarashlarni ilgari surganlar. Ularning fikrlari bugungi ilm-fanning, pedagogikaning shakllanishida muhim rol o‘ynagan.

Antik davr ta’lim-tarbiyasining shakllanishi, asosan, Yunoniston va Rim madaniyati bilan bog‘liq. Ushbu hududlarda ta’limning asosiy maqsadi ideal fuqaroni tarbiyalash bo‘lib, insonning jismoniy, aqliy va axloqiy jihatdan mukammal shakllanishiga katta e’tibor qaratilgan. Bu davrda yashagan Suqrot, Platon, Aristotel, Mark Tulliy Tsitseron, Kvintilian, Mark Avreliy singari olimlar ilm-fan, ta'lim va tarbiya haqidagi nazariyalarini ilgari surib keyingi davr insoniyat tarqqiyoti rivojiga katta hissa qo‘shdi.

Suqrot (469-399 mil.avv.) Fikrlash orqali ta’lim.“Men faqat bitta narsani bilaman, u ham shu: men hech narsani bilmayman” [2, 4 b]. O‘z davrining eng mashxur faylasufi bo‘lib, nazariyalarida ta'limning asosiy maqsadi fikr yuritish va mantiqiy tafakkur orqali insonni shakllantirish deya aytib o‘tadi. Sokrat ta’limning asosiy maqsadi odamlarni fikrlashga o‘rgatish deb hisoblagan. U o‘zining Sokratik usuli orqali o‘quvchilar bilan savol-javob orqali haqiqatni aniqlashga intilgan. Unga ko‘ra:Inson oldindan hech narsani bilmaydi,ya'ni bilimni izlash kerak.O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor bilim bermaydi, unga to‘gri yo‘l yo‘riq ko‘rsatib uni shakllantirishga yordam beradi.i. Axloqiy tarbiya ham kishilik jamiyatida muhim bo‘lib, odam avvalo o‘zini tanishi va yaxshilikka intilishi lozim. Sokratning ta’lim usuli bugungi interaktiv ta’lim-savol javob, muhokama, tanqidiy fikrlash metodlarining asosini tashkil qiladi.

Platon (427-347 mil.avv.): Ideal ta’lim tizimi. U o‘zining Davlat (Politeia) asarida mukammal, rivojlangan jamiyat uchun qanday ta'lim tizimi joriy etish kerakligi yuzasidan fikrlarini bayon etadi. “U ta'lim 3 bosqichdan iborat bo‘lishi zarurligi har bir bosqich yoshiga ko‘ra guruhlarga ajratilishini yozadi. Unga ko‘ra inson tug‘ilganidan 7 yoshga yetguniga qadar oilada tarbiya olishi va bu davrda asosan axloqiy bilimni yaxshi egallashi lozim. Ta'limning keyingi bosqichi 7 yoshdan 18 yosh oraligida bo‘lib ushbu davrda jismoniy tarbiya hamda musiqiy bilimlarni egallash kerak. Keyingi davr 18-30 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu davr ilmiy ta'lim davri deb atalib falsafa, matematika, mantiq kabilarni shu davr orasida o‘zlashtiradi” [4. 217b]. Platon asarlarida ayollarning ham erkaklar singari bilim olishda teng huquqli ekanligi, iste’dodli kishilar hamisha hurmatga sazavor ekanligini

ham ta'kidlab o‘tgan. Uning qsrashlari bugungi zamonaviy ta'limda ham oz ifodasini topdi. Yoshga qarab- maktab, litsey, OTM tizimida o‘qitish.

Aristotel (384–322 mil.avv): Inson tabiatiga mos ta’lim. U o‘zining Siyosat(Politika) va “Nikomax axloqi” asarlarida ta’limni 3 asosiy sohaga ajratadi:

1. Jismoniy tarbiya
2. Axloqiy tarbiya
3. Aqliy tarbiya

Sog‘lom tana va sog‘lom ongni shakllantirish uchun jismoniy tarbiya, insoniy fazilatlarining kamol topishida axloqiy tarbiya, mantiq, falsafa hamda ilmiy bilimlarning rivojlanishida aqliy tarbiyaning roli juda katta . Shuningdek Aristotel tajribaga asoslangan o‘rganish orqali inson o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashi lozimligini ham uqtiradi. Darhaqiqat, tajriba inson hayotida katta o‘rin tutadi. Biror bir narsni boshlashdan oldin avvalo insonda malaka bo‘liski lozim. Aristotelning bu izlanishlari bugungi kun ta'lim metodida ham keng qo‘llanilmoqda. Jismoniy tarbiyaning zamonaviy maktablarda ham keng joriy qilinishi, eksperimental ta'lim- zamonaviy ta'limda tajriba va laboratorya ishlarining olib borilishi bunga misol bo‘la oladi.

Kvintilian(35-100) rimlik olim bu davrda birinchi pedagogik darslik hamda namunali o‘qituvchi qanday bo‘lishi kerakligi haqida yozgan. Uning asosiy qarashlari "Institutio Oratoria" ("Notiqlik san’ati") asarida o‘z ifodasini topgan. Yosh avlodning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini yanada takomillashtirish,ular tabiatan bilim olishga moyilligi sababli yoshlikdan qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘qituvchining roli nihoyatda beqiyosdiri. Kvintilian o‘qituvchi oldiga bir qancha talablarni qo‘yadi. “Birinchidan mehribon va talabchan bo‘lishi, ikkinchidan notiq bo‘lishi kerakligini yozadi”. [6, 167 b] Kvintilian qarashlari bugungi ta'lim tizimida ham keng qo‘llanilmoqda. Pedagogik metodikalar – o‘qituvchining shaxsiyati va uslubi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi, shuningdek notiqlik san’ati – zamonaviy ta’limda nutq so‘zlash va muloqot ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Mark Avreliy (121-180) ham axloqiy tarbiyaga jiddiy e'tibor qaratib,inson axloqiy fazilatlarini shakllantirish ta’limning muhim qismi ekanligini ta’kidlagan. “Axloqiy tarbiya inson shaxsiyatini shakllantiruvchi asosiy omil ekanligi, o‘zini tuta bilish, inson hissiyotlarini boshqara olishi muhimligini yozadi.” [3, 25b] Haqiqatan ham o‘qituvchi nafaqat bilim berishi, balki tog‘ri yo‘l yo‘riq qorsatadigan ntik davr olimlarining ta’lim va tarbiyaga oid fikrlari zamonaviy ta’lim tamoyillarining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Bugungi kunda innovatsion ta’lim metodlari, tanqidiy fikrlash, axloqiy tarbiya va jismoniy rivojlanishga asoslangan tizimlar aynan shu qadimiy g‘oyalarga tayangan holda rivojlanmoqda.

Antik falsafa va pedagogika qadriyatlari nafaqat tarixiy meros, balki kelajak ta’limini rivojlantirish uchun ham mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu boisdan, zamonaviy ta’lim jarayonlarida qadimgi olimlarning g‘oyalarini chuqur o‘rganish va ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aristotel – Siyosat (Politika). – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2012. 150 b.
2. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). American Journal of Philological Sciences, 4(11), 86-89.
3. Kadirov, A. – Antik dunyo falsafasi va ta’lim tizimi, Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. 245-b.
4. Mark Avreliy – O‘zimga o‘gitlar (Meditatsiyalar), Toshkent: Adabiyot va san’at, 2015. 36-b.
5. Platon. Davlat / G‘. Ismailov tarjimasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009. – 400 b.
6. Sokrat – Sokratning suhbatlari (Ksenofont asarlari asosida). – Toshkent: Fan, 2001. 79-b.
7. Yunon va Rim falsafasi tarixi. Akademik manbalar, – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. 389-b.

TARIXIY ROMANLAR TASVIRI
(Sa’dulla Siyoyev “Dashti qipchoq lochini yoxud Shayboniyxon” asari misolida)

Matchanova Komila Sultanbayevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti magistranti
1974sulton@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Sa’dulla Siyoyev qalamiga mansub tarixiy asarlar sirasiga kiruvchi “Dashti qipchoq lochini yoxud Shayboniyxon” haqida bo‘lib, badiiy va tarixiy voqea-hodisalarni o‘z ichiga oladi. Tarixiy asarlarning adabiyotdagi o‘rni, va o‘ziga xos xususiyatlari haqida fikrlar yuritilgan.*

Kalit so‘zlar*. Shoyboniyxon, tarix, tarixiylik, tarixiy roman, protatip.*

TARİHİ ROMANLARIN TANIMI

(Sa’dulla Siyoyev’in “Bozkır kıpçak şahini veya Şeybanihan” adlı eseri buna bir örnektir)

Matchanova Komila Sultanbayevna,
Nukus Ajinyoz devlet pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet*. Bu yazıda Sadulla Siyoyev, Daşti Kıpçak Şahini veya Şeybani Han'ın tarihi eserleri hakkında bilgi verilmekte olup, sanatsal ve tarihi olaylara yer verilmektedir. Tarihî eserlerin edebiyattaki yeri ve kendine özgü özellikleri üzerine düşünceler dile getirildi.*

Anahtar kelimeler*. Şoybanihan, tarih, tarihsellik, tarihi roman, prototip.*

ОПИСАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ
(Примером может служить произведение Саъдуллы Сиёева «Степной кипчакский сокол или Шейбанихан»)

Матчанова Комила Султанбаевна,
магистрантка Нукусского государственного педагогического института имени Аджинияза

Аннотация. *В статье речь идет об исторических произведениях Садуллы Сиёева, Дашти Кипчакского Сокола или Шейбани-хана, а также о художественных и исторических событиях. Высказывались мысли о месте и уникальных особенностях исторических произведений в литературе.*

Ключевые слова. *Шойбанихан, история, историчность, исторический роман, прототип.*

DESCRIPTION OF HISTORICAL NOVELS
(Sa’dulla Siyoyev on the example of the work “The steppe kypchak falcon or Shayboniykhon”)

Matchanova Komila Sultanbayevna,
master's student of Nukus State Pedagogical Institute named after Adjiniyaz

Annatation. *This article is about the historical works “The Steppe Kipchak Falcon or Shaybani Khan” by Sa’dulla Siyoyev, which includes artistic and historical events. The article discusses the role of historical works in literature and their specific features.*

Key words. *Shoybaniykhan, history, historicity, historical novel, prototype.*

90-yillar “Sharq Yulduzi”da “Dashti qipchoq lochini yoxud shoyboniyxon” asari bosildi kichginagina bo‘lib. Lekin kitob qilib bosilishiga 30-yil davomida hech kim ruxsat bermaydi. Gap bu Shoyboniyxonni kimgadir yoqqan yoqmaganida emas, lekin o‘zbek davlatchiligi tarixida tutgan o‘rni kitobda nihoyatda go‘zal qilib tarannum etilgan. Badiiy obraz borliqdagi narsa va hodisalarning muallif ko‘zi bilan ko‘rilgan va idealidagi ijodni qayta ishlash demakdir. Ijodkor obrazlar yordamida ichidagi kechinmalarni, muommolarni kitobxonga yetkazib beradi.

S.Siyoyev o‘tgan asrda xalqning boshiga kelgan muommalarini, zulmatli kunlarini, turli illatlarni, shuningdek, tarixiy shaxslar obrazlarini, ularning orzu-armonlarini o‘z g‘oyalari bilan ayta olgan ijodkordir. Yozuvchi o‘z asarlarida obrazlar xarakterini, ularning ichki olamini, dunyoqarashlarini shu darajada yaxshi yoritib berganki, ushbu romanni o‘qish jarayonida kitobxon har bir qahramon haqida tasavvurga ega bo‘la oladi.

Sa’ulla Siyoyev o‘zining asarlari bilan davr muammolarini yechishga tarixda yashab o‘tgan bobolarimiz bilan faxrlanishga, ularning munosib vorislari, izdoshlari bo‘lishga undaydi. Sa’dulla Siyoyevning Shayboniyxon asarini o‘qisangiz ko‘zingizning oldiga dasht keladi, sahro keladi. Osmonda uchib yurgan qush, yerdagi yantog‘lar hidi kelganday bo‘ladi. Ufqning qizarib botishi, jaziramalar keladi.

Sa’dulla Siyoyev o‘zbek adabiyotida munosib o‘ringa ega ijodkorlardan. “Adib asarlarini jozibador qilgan, ularga o‘ziga xos badiiy tarovat baxsh eta olgan ikki xususiyatni anglaymiz. Ulardan biri, adib badiiy asarni yengil targ‘ibot timsoliga aylantirganligi bo‘lsa, ikkinchisi, asardan kelib chiqadigan muammolarning hammasi eng murakkab savollarga javob izlash kishini hayajonga soluvchi yuksak badiiy shakllarda amalga oshirilishidir” [1.34].

Sa’dulla Siyoyev adabiyotimizda yangilik bo‘lgan ko‘plar chetlab o‘tgan xatto qoralab o‘tgan bir mavzu bor edi. Bu ham bo‘lsa Muhammad Shayboniy haqida. Shayboniyxon faqat sarkardagina emas, u kishi nozik ta’b shoir bo‘lganliklari haqida Sa’dulla Siyoyev ko‘p vaqt gapirib o‘zlari Qozog‘istonda, O‘zbekistonda yurgan joylarida borib, biladigan insonlarning asarlarini o‘qib, Shoyboniyxon haqida juda katta material to‘plab roman yozishga jazm qilgan. Mazkur romanni tahlil qilish jarayonida tarixiy-tipologik, qiyosiy-tarixiy va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi. Shayboniyxonning adabiy me’rosidan bizgacha bir nechta o‘zbekcha g‘azal, ruboiylar va 1507-1508 yillarda yozilgan o‘g‘li valiyaxt Temur Sultonga atalgan pand-nasihatlardan iborat kitobi yetib kelgan. Uning yagona nusxasi hozir Turkiyada saqlanadi.

Sa’dulla Siyoyevning Shoyboniyxonlar haqidagi asari o‘zbek adabiyotini xazinasini tarixiy romanlar bilan boyitdi. Uning Shoyboniyxon haqidagi asari u odamni shunchalik vatanparvarligini isbot qilib yozib berganlar. Mana shu narsa juda ko‘plab kitobxonlarni to‘lqinlantiradi. Shoyboniyxon tarixni sevgan va tarixiy asarlar yaratilishida o‘zi shaxsan ishtirok etgan. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Shoyboniyxon o‘zbek (turk) tilida bitilgan o‘ziga xos manba- “Tavorixi guzidayi nusratnoma” asarining yozilishida bevosita ishtirok etgan.[2:26]

Shayboniyxonga bosqinchi, dushman sifatida qaralishi badiiy adabiyotlarda ham ko‘p uchraydi. Lekin so‘nggi yillarda uning yonini olib, tarixda tutgan o‘rniga boshqacha ijobiy qarashlar ko‘paymoqda. Shayboniyxon shaxsi bizning tariximizga ancha begonalashib borayotgan yirik davlat arbobi bo‘lgan aynan bizning ajdodimiz hisoblanadi. Aynan bu shaxsni kim degan savolga birinchi o‘rinda O‘rta Osiyoda aynan Turon hududida davlatchilikning rivojlanishiga xissa qo‘shgan, rivojlanishini ta’minlagan bir shaxs deb baholasak bo‘ladi. Umuman u shaxs davlat arbobi, sarkarda, olim, shoir, din ulamosi kabi sifatlar bilan sifatlashamiz mumkin. Shu bilan eng yuqorida turuvchi olim davlat arbobi ekanligi. Chunki biz bilamiz XV asr oxirlarida parokanda bo‘lib qolgan sulola vakillari eplay olmay qolgan ishni aynan “Dashti qipchoq lochini” deb ta’riflanadi badiiy adabiyotlarda shu shaxs kelib shu vazifani uddaladi, va uddalash bilan birga keyingi davr tarixlarida

xohlaymizmi yo‘qmi goh u yoki goh bu tamondan ijobiy sifatlandi yoki salbiy qaraldi. XV asr oxiri XVI asr boshlarida Turon hududida davlatchilikning rivojlanishiga xissa qo‘shgan shaxs sifatida baholashimiz mumkin. Uzoq yillardan keyin amalga oshayotgan ishlar bu ya’ni izidan chiqqan tizimni tiklayabdi. Shu jihatdan Shayboniyxonni bir necha fikrlar bilan sanamasdan bitta so‘z bilan aytish kerakki shayboniyxon yangi davlatchilikka yangi qon olib kiryapti.

Shayboniyxon Qur’onni yaxshi bilgan va diniy ulamolar, shoirlar bilan suhbat qurishni xush ko‘rgan. Hukmdorning siyosiy raqibi bo‘lgan Zahiriddin Muhammad Bobur ham uning musulmon dini borasida yaxshi bilimga ega ekanligini ko‘rsatib o‘tadi. [Z.M.Bobur 4.128].

Sa’dulla Siyoyev asarlariga ko‘plab insonlar tan bergan. Sa’dulla Siyoyevning boshqa tarixiy asarlarini o‘qisangiz hamma narsani tushunasiz. Dunyo ko‘zingizga tor ko‘rinadi. Ham hajviy narsalar yozishga ham jiddiy romanlarni yozishga, ham o‘sha tarixga kirishga ham kirib borib xuddi o‘sha joyda yashayotgandek yozganlar [5.34]. Shayboniyxon ruhoniy ulamolarga katta hurmat xatto bolalarcha itoat qilgan. Barcha urush safarlarida o‘zi bilan birga kichkina go‘zal kutubxona olib yurgan. Shuning uchun ham shayboniylar davrida yashagan olimlar xususan shoir va tarixchilar uni juda ulug‘lashgan.

Xulosa qilib aytganda Sa’dulla Siyoyevning “Dashti qipchoq lochini yoxud Muhammad Shayboniyxon” asarida tarixiy shaxs timsollari, qahramonlar shaxsini ochib berishga yo‘naltirilgan bir qancha timsollarni ko‘rishimiz mumkin. Asar tarixiy jarayon voqealarini o‘zida birlashtirib juda go‘zal badiiyatni yaratgan. So‘nggi yillarda tarixiy asarlardagi tarixiy shaxslar, tarixiy voqealarni yozishdan maqsad bugungi kunning ma’naviy yuksalishiga katta hissa qo‘shishdan iborat. Shayboniyxon o‘sha davrni shu darajaga ko‘targanki tarixchilik tamoyilidan kelib chiqib ham xonliklar davri tarixchilari shayboniyxonni xonlikni temuriylardan keyin yana davom ettirgan shaxs sifatida qaraganlar. Shayboniyxon ilm-fan homiysi edi. Ilm-fan, ma’rifat shu bilan birga xo‘jalik hayotini iziga soldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Buriyeva, F., & Narzulloyeva, P. (2024). Muhammad Ali she’riyatida tarixning poetik talqini. *Analytical Journal of Education and Development*, *4*(12), 164-167.
2. Muqumov Z. Qilich va Qalam sohiblari (Davlat arboblari haqida tarixiy lavhalar). Risola. – Samarqand, SamDU nashri, 2013. -B.148.
3. Xayrullayev M.M. Ma’naviyat yulduzlari. –Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999. -B.234.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur Boburnoma.-Toshkent:”Yulduzcha” nashriyoti, 1989. - B.386.

ISAJON SULTON HIKOYALARIDA NOVATORLIK

Jo‘rayeva Surayyo Tolibjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Yuldosheva Saodat Azizovna, ilmiy rahbar,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. *Badiiy adabiyotda do‘stlik, sadoqat, xiyonat tushunchalari o‘lmas mavzulardan biridir. O‘zbek adabiyotida “do‘st” obrazi turlicha talqin qilinadi. Isajon Sultonning “Do‘st” deb nomlangan hikoyasi ham shunday mavzudagi asarlardan biridir. Mazkur maqolada ushbu hikoya mazmuni tahlilga tortilgan, adibning g‘oyaviy maqsadi mushohada qilingan. Asardagi “do‘st” orqali ifodalangan falsafiy ma’nolar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar*. Nasr, hikoya, obraz, “Do‘st” hikoyasi, ruh, tana, Abay, “Naqliya so‘zlar”, yurak, aql, g‘ayrat, ilm, majoz.*

ISAJON SULTAN’IN HIKÂYELERINDE YENILIKÇILIK

Juraeva Surayyo Tolibjon qizi,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi
Yuldosheva Saodat Azizovna, bilimsel danışman,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü Doçenti

Özet. *Edebiyatta dostluk, sadakat, ihanet kavramları ölümsüz temalardan biridir. Özbek edebiyatında “dost” imgesi farklı şekillerde yorumlanır. Isajon Sultan'ın “Dost” adlı hikâyesi de bu konudaki eserlerden biridir. Bu makalede, bu hikâyenin içeriği analiz edilmiş ve yazarın ideolojik amacı tartışılmıştır. Eserdeki “arkadaş” aracılığıyla ifade edilen felsefi anlamlar hakkında düşünülmektedir.*

Anahtar kelimeler*. Nesir, hikaye, imge, “Dost” hikâyesi, ruh, beden, Abay, “Nakliye Sözler”, kalp, akıl, gayret, ilim, mecaz*

НОВАТОРСТВО В РАССКАЗАХ ИСАДЖОНА СУЛТАНА

Джураева Сурайё Толибжон кизи,
магистрант Узбекско-финского педагогического института
Юлдошева Саодат Азизовна, научный руководитель,
доцента Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В художественной литературе понятия дружбы, верности и предательства являются одними из актуальных тем. В узбекской литературе образ “друга” трактуется по-разному. Рассказ Исаджона Султана под названием «Друг» также является одним из произведений на эту тему. В данной статье анализируется содержание этого рассказа, рассматривается идейная цель писателя. В произведении рассматриваются философские значения, выраженные через «друг».*

Ключевые слова. *Проза, рассказ, образ, рассказ «Друг», душа, тело, Абай, пословицы, сердце, разум, энтузиазм, знание, метафора*

INNOVATION IN THE STORIES OF ISAJON SULTAN

Juraeva Surayyo Tolibjon kizi,
master’s student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Yuldosheva Saodat Azizovna, scientific supervisor,
associate professor of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *In fiction, the concepts of friendship, loyalty, and betrayal are among the immortal themes. In Uzbek literature, the image of “friend” is interpreted differently. Isajon Sultan's story “Do‘st” (Friend) is one such work. In this article, the content of this story is analyzed, and the author's ideological goal is considered. The work discusses the philosophical meanings expressed through the word “friend”.*

Keywords. *Prose, story, image, “Friend” story, soul, body, Abay, “Proverbs”,heart, mind, zeal, knowledge, metaphor.*

Mustaqillik davri nasrida o‘z yo‘nalishi, qalamining o‘tkirli bilan adabiyot olamida o‘z o‘rniga ega ijodkorlarimiz bir qancha. Jumladan, Shukur Xolmirzayev, Murod Muhammad Do‘st, Ulug‘bek Hamdam, Normurod Norqobilov, Luqmon Bo‘rixon, Isajon Sulton singari ijodkorlarning o‘ziga xos yo‘nalishda yaratgan asarlari milliy adabiyotimiz taraqqiyotiga sezilarli darajada hissa qo‘shmoqda. Bugungi kunda nasrda shaklga emas, ko‘proq ruhiyat tasviriga alohida e’tibor

berilmoqda. Badiiy asardagi obrazlarga munosabat yozuvchi tomonidan emas, balki kitobxonning o‘ziga havola qilinmoqda. Bu esa nasr taraqqiyotining bir pog‘onaga ko‘tarilganligidan dalolat beradi. Bugungi kunning shunday ijodkorlaridan biri O‘zbekiston xalq yozuvchisi, Isajon Sultondir. Uning dastlab romanlari, keying yillarda hikoyalari ham falsafiyligi bilan ajralib turadi. Yozuvchi asarlarida o‘ziga xos uslubni: ramziylik, falsafiylik, qat’iyatlilik kabi jihatlarni kuzatamiz. Hikoyalari ham o‘yga toldiradi, ham mushohadaga undaydi. Buni “Do‘st” hikoyasi misolida ko‘rib o‘tamiz.

Ishda Isajon Sulton ijodi va turkiy xalqlarda do‘stlik obrazi haqidagi ilmiy ishlar tahlil qilindi. Unda qiyosiy-chog‘ishtirma, tarixiy-tipologik metodlardan foydalanildi.

Majoz turli janrlarda, ayniqsa, masal, rivoyat, hikoya, qissa ba’zan roman shaklida ham uchrab turadi. Adabiyotimizda Muhammad Sharif Gulxaniy “Zarbulmasal” [10] asari o‘zbek adabiyotida majoziy xarakterda yaratilgan bo‘lsa, jahon adabiyotida XX-asrda yozilgan Jorj Oruellning “Molxona” [5] romani esa fikrimizning dalilidir. Ham nasrda, ham nazmda keng qo‘llanib kelinayotgan majoziy obraz tasviridan yozuvchi Isajon Sulton ham ustalik bilan foydalangan.

O‘zbek adabiyotida, balki jahon adabiyotida ham o‘lmas mavzulardan biri bo‘lgan do‘stlik mavzusini turlicha talqin etuvchi asarlar bir qancha. Masalan, Xalq og‘zaki ijodidan, “Alpomish” dostonida Alpomish va Qorajonning do‘stliga; [7; 10-bet] ertaklarda, “Egrivoy va To‘g‘rivoy”ning munosabatlari keltirilgan bo‘lsa, [3; 56-bet], XX-asrda yozilgan O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarida ham do‘stlarning munosabatlari yoritib berilgan [4; 19-bet]. “Alpomish” dostonida Qorajon sadoqatli do‘st desak, “Egrivoy va To‘g‘rivoyda” bunung aksini ko‘ramiz. XX asrda yashab ijod etgan shoirimiz Erkin Vohidovning mashhur she’ri “Do‘st bilan obod uying, gar bo‘lsa u vayrona ham, Do‘st qadam qo‘ymas esa Vayronadir koshona ham” - degan satrlarida inson yashar ekan, unga har doim bir do‘stning kerakligi haqidagi fikrlar ilgari surilgan. Bugungi kun nasrda Murod Muhammad Do‘stning “Lolazor” romani [6]. Yoshlikdan birga o‘sgan ikki do‘stning hayot muammolari ikki xil insonga aylantirgani, konfliktlar ichida do‘stlikka darz ketishi, orzularini orzuligicha qolib ketganligi, davrning muammolari ko‘rsatilgan. Bir qarashda Isajon Sultonning ham hikoyasida xuddi shunday muammolar keltirilgan deb o‘ylaysiz. Chunki hikoyaning boshlanishidagi badiiy tasvirlar kitobxonni shunday o‘ylashga majbur qiladi.

Senu men tengdosh edik, do‘st.

O‘tloqlarda o‘ynar edik. O‘shanda… rosa chopar edik-da. Oyog‘imiz ostida quyun o‘ralashardi. Qirda shamoldan o‘zib ketardik. To‘kilgan o‘rik gullari chopishimizdan paydo bo‘lgan shiddatlarda yerdan ko‘tarilib, uchib - uchib yana yerga qayta qo‘nardi.

Dunyo biz uchun mana shu kichkina makondan iborat edi, xolos.

Bir qarashda bolalikdan birga katta bo‘lgan ikki do‘stning xotiralariga o‘xshaydi. Ammo bu ikki do‘stning o‘zaro suhbati emas, buni hikoyani chuqur mushohada qilibgina anglash mumkin.

Do‘stlik mavzusiga Isajon Sulton mutlaqo yangicha tus bergan. Ijodkorimiz ikki kishi o‘rtasidagi munosabatlarni emas, tana bilan ruhni o‘zaro suhbatlashtirgan. Bu hikoyaning falsafiyligidan dalolat beradi. Adabiyotimiz tarixida Alisher Navoiyning “Lison ut tayr” yoki “Farxod va Shirin” asarlarida falsafiylik yorqin ko‘zga tashlanadi [1; 25 bet]. Farxodning ismini kelib chiqishi, yo uning o‘rgangan ilmlari komillik sari qadamlari edi.

Qardosh xalqlardan qozoq shoiri Abayning ham ijodida shu yo‘nalishdagi asarlari bor. “Naqliya so‘zlar” deb nomlanadi [12]. Asar nasihat shaklida yozilgan bo‘lib, qisqa fikrlar aytilgan, xulosalar keltirilgan. “Naqliya so‘zlar”ning O‘n yettinchi so‘z bo‘limida G‘ayrat, Aql, Yurak - har uchalasi, o‘zini maqtab tortishib qoladi. Ilmning oldiga kelib hakamlik qilishini so‘raydi va ilm uchalasi birikishini aytadi. Agar birika olmasangiz men yurakni yoqlayman, chunki insonlar qalbini toza saqlashlari lozim, deb xulosa beradi. Ushbu asar nasihatlar shaklida yaratilgan bo‘lib, inson xususiyatlari orqali kishilarni birlikka undaydi. Isajon Sultonda esa yangicha talqin Hikoyani ramziy ma’noda “Do‘st” deb nomlaydi, sababi hikoyani boshidan to so‘nggi satrigacha ruhning tanaga murojaati shaklida yozilgan. Go‘yo bolalik yillariga ikki do‘stning qaytishi deb o‘ylashga majbur qiladi. Hikoyadagi mana bu monologga diqqat qarataylik.

Ikkalamizning o‘z hududlarimiz boriydi, bepoyon, sirlarga to‘la, jozibali hududlar. Apil-tapil bir burda nonni chaynab, ariqdan bir hovuch suv ichib ketaverardik-da.

“Ikkalamizning” so‘zidan ko‘rinib turibdi. Gap ikki kishi haqida ketayotganligi. Shuning uchun ham do‘stlarning suhbatini eslatadi-da.

Ko‘zlari chaqnab, kulib-kulib turadigan yoqimtoy bola eding-da, do‘st. Har doim men bilan birga ekaningdan, seni qachon taniganimni eslolmayman.

Ushbu ta’rifdan so‘ng asar nima uchun do‘st deb atalganligiga oriqcha izoh qolmaydi. Hikoyaning davomiga diqqat qaratsak.

Ikkalamizning ham ismimiz bir xil edi. Otam yoki onam ismimizni aytib chaqirsa, baravariga yugurib borardik. Men xayollarga, o‘y - fikrlarga beriluvchanroq edim, har narsaning tubiga yetgim kelaverardi. Sening tevarakka qiziqishing zo‘r edi, orom beradigan narsalarni yaxshi ko‘rarding.

Bu monalog o‘quvchini chalg‘itadi. Ismlarining birligini aytib turib qiziqishlarini farqlaydi. Bu bilan bir xil ismdagi ikki o‘rtog‘mi deb o‘ylab qolasiz. Hikoyaning mana bunday davomi esa, bu so‘zlarning ruhga tegishli ekanligini anglatadi.

Yana, uyquni yaxshi ko‘rarding. Men esa uxlashni yoqtirmasdim. Shu sabab, goho sen uxlagan mahallaring xayolan qaylargadir sayrlar qilardim. U –makonsiz, zamonsiz hududlar edi. O‘sha hududlarda goho dunyodan o‘tib ketgan bobomni, o‘zim tanimaydigan kimlarnidir uchratar edim. Gohida esa… uchar edim, do‘st! Shunda seni ko‘rmas edim, nainki seni, o‘zimni ham ko‘rmas edim. Go‘yo eshituvchi va ko‘ruvchi jismsiz bir shaffof narsa edimu makonlar va zamonlar uzra uchib ketardim.

Demak, hikoya do‘stlik haqida emas, tana va ruh haqida ekanligiga aniqlik kiritib oldik. Ho‘sh, ijodkor nega bunday yondashdi. Hikoyaning davomiga e’tibor qaratamiz.

Sening umring juda oz qoldi-juda yaqin orada seni tuproqqa topshiradilar. Sen tuproqlarning ostida qolasan, do‘st. Men esa ketaman o‘z yuksakliklarimga - u yerlarda sening keraging bo‘lmaydi menga. Endi sen bilmagan bir sirni ochayin. Men azal edim. Sen bilan tanishmasimdan minglab yillar avval bino bo‘lgan edim. Ya’ni ikkimiz ikki yondan dunyoga keldik, bir-birimizni tanidik. Sen ham meni taniding va amrimga itoatkorona bo‘yin egding! Ikkovlon bir vujud ichra mavjud bo‘ldik, do‘st.

Yuqorida ham ta’kidlab o‘tganimizdek, ijtimoiy hayotdagi do‘stlik munosabatlari haqida hikoyaning biror yerda tilga olinmagan. Hikoyani shartli ravishta “Do‘st” deb atab, jisim va jonni qancha yillar birlikda yonma-yon, go‘yo yelkadoshdek ta’riflagan. Jisimni ruh tark etar chog‘ida unga o‘rganib qolganligi, ammo ketish hayot qonuni ekanligini ko‘rsatib o‘tmoqchidek. Ijodkor barchamiz Ollohga tegishli ekanligimizni, Yaratganning oldiga bir kun qaytguvchi yo‘lovchilar ekanligimizni ta’kidlamoqda. Barchamiz tuproqdan yaralganmiz tuproqqa qaytamiz. Bu haqda dinimizning muqaddas kitobi bo‘lmish “Qur’on” da ham shunday yozilgan [2;457-bet]. Eslang, Robbingiz farishtalarga degan edi: *“Albatta men loydan bashar yaratuvchidirman”*. (71-oyat sod surasi) *“Men uni to‘g‘ri qilib yaratganimda va unga ruhimdan puflaganimda, siz unga sajda qilinglar!”,* (72-oyat sod surasi). Bas, Olloh bizni loydan yaratib farishtalarni sajda qildirgan bo‘lsa, nega biz doim Ollohni yodimizda saqlamaymiz. Olayotgan har nafasimiz uchun shukronalar keltirmaymiz. Farzandlarimizga Yaratganni tanitish uchun vaqt sarf etmaymiz. Aslida, har onimiz Ollohniki emasmi? Isajon Sultonning hikoyasida meni nazdimda, aynan shunday g‘oya yashirilgan. Rivojlanib borayotgan XXI asrda aslida adabiyotimizga aynan shunday asarlar kerak deb o‘ylayman. Chunki barchamizga tegishli bo‘lgan tanamiz loydan yaralgan va unga Ollohning jon ato etganligini yodimizda saqlashimiz kerak. Barchamizga tegishli bo‘lgan omonatgina umrda, vaqtni ezgu amallarga sarflashimiz lozimligini hikoyani o‘qib yana bir marta amin bo‘lamiz.

Xulosa qilib aytganda, D.Quronov ta’kidlaganidek, hikoyada “Emotsional va rotsional birliklarning o‘rni kattadir” [8]. Rotsional birlik dunyoni bilish deb olsak, u orqali yozuvchi bugungi kunda insonlar dunyoni qanchalik bilyapti? Ularlarning go‘zal yashashlari uchun berilgan bunday imkoniyatlardan qay yo‘sinda foydalanyapti? Kitobxonni o‘ylashga, mushohadaga undaydi. Agar insonlar, Yaratganni doim yodida tutganlarida edi, urushning azobidan onalar yig‘lamas, go‘daklar olamdan o‘tmas edi. Agar odamlar Yaratganni doim yodida saqlasalar, bugungidek isrofgarchilik, yovuzlik, o‘g‘rilik, noshukrlik degan shaytoniy istaklarga qul bo‘lmas edilar. Isajon Sulton hikoyani noan’anaviy usulda yaratgan, bugungi kun uchun aynan kerak bo‘lgan mavzulardan biri deb

o‘ylayman. Zero, insonlarning diniy va dunyoviy bilimlarini oshirishda ijodkorlar va ularning yaratgan asarlarini o‘rni beqiyos.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi. 2006. 25-bet.
2. Buriyeva, F., & Narzulloyeva, P. (2024). Muhammad Ali she’riyatida tarixning poetik talqini. *Analytical Journal of Education and Development*, *4*(12), 164-167.
3. Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsifi. – Toshkent: “Munir”, 2023. 457-bet.
4. “Egrivoy bilan To‘g‘rivoy” ertagi. – Toshkent: “Azmir nashr print”, 2023. 56-bet.
5. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065___Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
6. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316 https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444
7. Hoshimov O‘tkir. Dunyoning ishlari. Qissa. – Toshkent: “Ilm-ziyo-zakovat”, 2019. 19-bet.
8. Oruell Jorj. Molxona. Roman. – Toshkent: “Nihol”. 2023.
9. Murod Muhammad Do‘st. Lolazor. Roman. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021.

Internet saytlari:

10. Alpomish. Doston. http://staff.tiame.uz
11. Quronov D. “Adabiyotshunoslikka kirish”. www.ziyouz.com
12. Isajon Sulton “Do‘st” hikoyasi. https://uzsrmt.ru/kutubxona/asarlar/1433-do%CA%BBst-hikoya-isajon sulton.html
13. “Zarbulmasal”. https//library.tsdi.uz
14. Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” dostoni. https://arxiv.uz
15. https://kh-davron.uz

“IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA SEVGI, SADOQAT VA FIDOYILIKNING BADIIY TALQINI

Hamroqulova Farangiz Umarqulovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
farangizhamroqulova1412@e-mail.com
Ilmiy rahbar: dotsent Yuldosheva Saodat Azizovna

Annotatsiya. *Ushbu maqolada “Ikki eshik orasi” romanida sevgi, sadoqat va fidoyilik tushunchalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Asarda qahramonlarning bir-biriga bo‘lgan muhabbati hayotiy sinovlar orqali mustahkamlanib, sadoqat insoniy matonatning asosiy mezoni sifatida aks ettiriladi. Shuningdek, fidoyilik nafaqat shaxsiy munosabatlar, balki ijtimoiy va tarixiy jarayonlar fonida ham ko‘rinadi. Ushbu maqolada roman qahramonlarining taqdiri misolida insoniy fazilatlarning qadri va ularning hayotidagi o‘rni yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy talqin, sevgi, sadoqat, muhabbat sinovlari, insoniy fazilatlar, matonat.*

“IKKI ESHIK ORASI” ROMANINDA SEVGİ, SADAKAT VE FEDAKARLIĞİN SANATSAL YORUMU

Hamroqulova Farangiz Umarqulovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Bilimsel danışman: doçent Yuldasheva Saodat Azizovna

Özet*. Bu makalede “İki Kapı Arası” romanında aşk, sadakat ve fedakarlık kavramlarının sanatsal yorumu incelenmektedir. Eserde kahramanların birbirlerine olan sevgisi hayatın zorluklarıyla daha da güçlenirken, sadakat insan metanetinin başlıca ölçütü olarak yansıtılır. Ayrıca fedakarlık sadece kişisel ilişkilerde değil, arka plandaki toplumsal ve tarihsel süreçlerde de görülmektedir. Bu makalede, roman kahramanlarını kaderleri örnek alınarak insani niteliklerin değeri ve yaşamdaki rolü vurgulanmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Sanatsal yorum, aşk, sadakat, aşkın sınavları, insani nitelikler, metanet.*

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛЮБВИ, ВЕРНОСТИ САМООТВЕРЖЕННОСТИ В РОМАН “ИККИ ЭШИК ОРАСИ”

Хамроқулова Фарангиз Умарқуловна,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: доцент Юлдашева Саодат Азизовна

Аннотация. *Статье анализируется художественная интерпретация понятий любви, верности и самопожертвования в романе “Между двух дверей”. В произведении любовь героев друг к другу укрепляется через жизненные испытания, а верность раскрывается как главный критерий человеческой стойкости. При этом самопожертвование проявляется не только в личных отношениях, но и в социальных и исторических процессах, происходящих на их фоне. В статье на примере судеб героев романа подчеркивается ценность человеческих качеств и их роль в жизни.*

Ключевые слова*. Художественная интерпретация, любовь, верность, испытания любви, человеческие качества, стойкость.*

ARTISTIC INTERPRETATION OF LOVE, LOYALTY, AND DEVOTION IN THE NOVEL “IKKI ESHIK ORASI”

Hamroqulova Farangiz Umarqulovna
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific advisor: associate professor Yuldasheva Saodat Azizovna

Annotation. *This article analyzes the artistic interpretation of the concepts of love, loyalty, and devotion in the novel Ikki Eshik Orasi. The love between the characters is strengthened through life trials, while loyalty is depicted as a fundamental criterion of human resilience. Furthermore, devotion is not only reflected in personal relationships but also in the context of social and historical processes. Through the fate of the novel’s characters, the article highlights the value of human virtues and their significance in life.*

Keywordsç. *Artistic interpretation, love, loyalty, trials of love, human virtues, resilience.*

O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romani o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi tomonidan yaratilgan bo‘lib, unda insoniy fazilatlarning yuksak badiiy talqini berilgan. Asar sevgi, sadoqat va fidoyilik mavzularini o‘z ichiga olib uni o‘qigan kishini chuqur mushohadaga chorlaydi. Romanda qahramonlarning kechinmalari, tarixiy voqealar gavdalanadi va inson ruhiyatining murakkab jihatlarini ochib beriladi. Mazkur maqolada roman qahramonlari timsolida sevgi va sadoqat tushunchalarining talqini tahlil qilinadi.

Romanda sevgi qahramonlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, u turli sinovlarga duch keladi. O‘tkir Hoshimov sevgi tushunchasini faqatgina ikki inson orasidagi tuyg‘u sifatida emas, balki insonning hayotini o‘zgartiruvchi, uni kuchli va matonatli qiluvchi hodisa sifatida tasvirlaydi.

Asardagi muhabbat nafaqat baxtga erishish yo‘lida, balki insonni buyuk ishlarga ilhomlantiruvchi kuch sifatida ham namoyon bo‘ladi. Qahramonlarning muhabbati ijtimoiy va tarixiy voqealar fonida mustahkamlanadi yoki sinovga duch keladi. Bu esa romanning yanada hayotiy va ta'sirchan bo‘lishiga olib keladi.

Asar qahramonlari hayotida sadoqat katta ahamiyat kasb etadi. Sadoqat-bu nafaqat sevgi yo‘lida matonat,balki o‘z prinsiplariga,Vatanga va e'tiqodga sodiq timsoli desak mubolag‘a bòlmaydi. Asardagi qahramonlar hayotidagi sinovlar ularning sadoqatini yanada mustahkamlaydi. Ijodkor qahramonlari so‘z bilan emas, balki amaliy harakatlari bilan o‘z sadoqatlarini namoyon qiladilar. Asarda sadoqat faqat insoniy munosabatlarda emas,balki ijtimoiy adolat va haqiqat yòlidagi kurashda ham yaqqol ko‘rinib turadi. Ushbu romanda sadoqatni birinchi bòlib Robiyada ko‘ramiz.

Fidoyilik romandagi muhim tushunchalardan biri bo‘lib, u muhabbat, e’tiqod va Vatan yo‘lidagi qurbonliklar orqali namoyon bo‘ladi. Qahramonlar o‘z sevgisi, e'tiqodi va vatanparvarligi yo‘lida ko‘plab qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu jarayonda ular o‘z qadr-qimmatlarini saqlab qolishga, hayot sinovlaridan o‘tishga harakat qiladilar. O‘tkir Hoshimov asarida fidoyilik insonning eng oliy fazilati sifatida aks ettiriladi. Asarda insonning o‘z qadriyatlari uchun kurashishi, o‘z baxti va erki yo‘lida qurbonlik qilishga tayyorligi tasvirlanib, bu voqea roman voqealarini yanada dramatik va hayajonli qiladi.

Asar voqealari real hayotda olingandek tuyuladi. Muallif qahramonlarning ichki kechinmalarini,ularning tashvish va orzularini shunchalik tabiiy tasvirlaydiki, o‘qiyotgan inson ularga befarq qaray olmaydi. Kitobdagi voqealar har kimning hayotida uchrashi mumkin bo‘lgan holatlarga asoslangan bo‘lib,aynan shu jihat uni yuraklarga yaqin qiladi. Roman qahramonlarining ruhiy iztiroblari, sevgisi, sadoqati va dardlari o‘quvchini chuqur his-tuyg‘ularga g‘arq etadi. Ularning harakati,qarorlari va taqdir sinovlari insonni o‘ylashga majbur qiladi. Ayniqsa insoniy munosabatlar, orzu va haqiqat o‘rtasidagi kurash romanning ta’sirchanligi oshiradi. Romanda sevgi faqat baxt manbai sifatida emas, balki insonni sinaydigan, uni kuchli yoki ojiz qilib qo‘yadigan tuyg‘u sifatida ham talqin etiladi.”Ikki eshik orasi” romani inson qalbining eng nozik torlariga tegib, o‘quvchini chuqur hayajonga soladigan asardir.

Xulosa qilib aytish kerakki, O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romani sevgi, sadoqat va fidoyilik kabi insoniy fazilatlarni yorqin tasvirlaydi. Qahramonlar o‘z his-tuyg‘ulari va hayotiy qarashlariga sodiq bo‘lib,o‘z qadriyatlari yo‘lida kurashadilar. Ushbu roman inson ruhiyatining murakkabligini ochib berib, o‘quvchini insoniy fazilatlar haqida chuqur munozara yuritishga undaydi. Bu asar faqat tarixiy voqealar haqida emas,balki inson qalbining yuksakligi va matonati haqida ham kikoya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi. – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2012. 624-b.
2. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. 276-b.
3. G‘afurov, A. O‘zbek romanchiligi: tahlil va talqin. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015.
4. Qodirov P. Tarixiy roman poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. O‘tkir Hoshimov ijodi bo‘yicha ilmiy maqolalar va tahlillar // Internet manbalari.
6. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
7. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
8. Ahmad, Said. “Ikki eshik orasi” romani haqida. -640 b.

O‘TKIR HOSHIMOVNING “HURKITILGAN TUSH” HIKOYASIDA IJTIMOIY MUHIT

Abdullayeva Mashhura Jo‘rabekovna,
O‘zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Yuldosheva Saodat Azizovna,
ilmiy rahbar, O‘zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. *O‘tkir Hoshimovning “Hurkitilgan tush” hikoyasi XXasrning ijtimoiy-siyosiy muammolarini xususan, ikkinchi jahon urushidan keyingi O‘zbekiston jamiyatida hukm surgan og‘ir hayot sharoitlari, inson ruhiyatidagi murakkabliklar va ijtimoiy adolatsizliklar haqida hikoya qiladi. Muallif o‘z hikoyasida o‘sha davrda odamlarning qanday mashaqqatli hayot kechirganini, urushdan keyin jamiyatda yuzaga kelgan qashshoqlik, ocharchilik va ijtimoiy tengsizlik muhitini real voqealar asosida tasvirlab beradi. Hikoyada insoniylik,or-nomus,sabr-toqat kabi tushunchalar sinovdan o‘tadi. ”Hurkitilgan tush” nafaqat bir oilaning yoki bir kishining hayoti haqida,balki butun bir davr jamiyatining achchiq haqiqatlarini ochib beruvchi ibratli hikoya hisoblanadi. Mazkur maqola orqali o‘quvchi o‘tmishdagi og‘ir hayot saboqlarini his qiladi,bugungi tinch hayotining qadriga yetishga undaydi.*

Kalit so‘zlar. *O‘tkir Hoshimov, ijtimoiy muhit, ”Hurkitilgan tush”, o‘zbek adabiyoti, adabiyot.*

ÖTKİR HAŞİMOV’UN “KORKUNÇ BIR RÜYA” ADLI HIKÂYESINDEKI TOPLUMSAL ORTAM

Abdullayeva Maşhura Jurabekovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
bilimsel danışman, Yuldosheva Saodat Azizovna, docent

Özet. *Otkir Hoshimov’un “Heyecanlı Rüy” adlı öyküsü, 20. yüzyılın sosyo-politik sorunlarını, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Özbek toplumunda hüküm süren zorlu yaşam koşullarını, insan ruhunun karmaşıklıklarını ve toplumsal adaletsizlikleri anlatıyor. Yazar, öyküsünde o dönemde insanların yaşadığı zorlu hayatı, savaş sonrası toplumda ortaya çıkan yoksulluğu, kıtlığı ve toplumsal eşitsizliği gerçek olaylara dayanarak anlatıyor. Hikaye insanlık, onur ve sabır gibi kavramları sınamaktadır. "Perili Rüya" sadece bir ailenin veya bir kişinin hayatını değil, aynı zamanda bir dönemin tüm toplumunun acı gerçeklerini ortaya koyan öğretici bir öyküdür. Bu yazı sayesinde okuyucu, geçmişte yaşanan zorlu bir hayatın derslerini hissedecek ve günümüzün huzurlu hayatını takdir etmeye teşvik edilecektir.*

Anahtar kelimeler. *Otkir Hoshimov, sosyal çevre, "Heyecanlı Rüya", Özbek edebiyatı, edebiyat.*

ОПИСАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ В РАССКАЗЕ УТКИРА ХАШИМОВА “ХУРКИТИЛГАН ТУШ”

Абдуллаевой Машхуры Журабековна
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
научный руководитель, Юлдошева Саодат Азизовна, доцент

Аннотация. *Повесть Откира Гашимова “Хуркитилган туш” рассказывает о Общественно-политических проблемах XX века, в частности, о тяжёлых условиях жизни, сложившихся в узбекском обществе после второй мировой войны, сложностях человеческой психики, социальной несправедли-вости. В своем рассказе автор описывает тяжёлую жизнь людей того времени, нищету, голод и и социальное неравенство, возникше в общество после*

войны.В этой истории проверяются такие понятия, как человечность, честь и терпение. “Тревожный сон” – поучительная история, раскрывающая болезнен-ные истины не только жизни одной семьи или одного человека, но и общества целой эпохи. Благодаря этой статье читатель ощущает уроки тяжёлой жизни прошлого, побуждает его ценить мирную жизнь сегодняшнего дня.

Ключевые слова. *Уткир Хашимов, социальная среда, “Хуркитилган туш”, узбекское общество, литература.*

DESCRIPTION OF THE SOCIAL ENVIRONMENT IN UTKIR HOSHIMOV’S STORY “HURKITILGAN TUSH”

Abdullayeva Mashhura Jo‘rabekovna,
Student of Uzbekistan -Finland pedagogical institute
Yuldosheva Saodat Azizovna,
scientific supervisor, associate professor

Annotation. *O‘tkir Hoshimov’s story“Hurkitilgan tush” tells about the socio-political problems of the 20th century,in particular,about the difficult life conditions that prevailed in the Uzbek society after the second World war,the complexities of the human psyche, and social injustices .In this story, the author describes the Hard life of people at that time,the poverty ,famine and social inequality that arose in the society after the war. Concepts such as humanity, honor And patience are tested in the story. “Shocked dream” is not only about the Life of a family or a person but it is an Instructive story that reveals the bitter Truths of the society of an entire era . Through this article ,the reader feels the lessons of the hard life of the past, Encourages him to appreciate the peaceful life of today.*

Keywords. *Utkir Hoshimov, social environment, “Hurkitilga tush”, Uzbek society, literature.*

Adabiyot – inson qalb to‘rining eng nozik torlarini chertuvchi badiiy san’at turi hisoblanadi,chunki u so‘zlar orqali insonning eng chuqur his-tuyg‘ularini, orzu va tashvishlarini, baxt va qayg‘ularini o‘zgacha tarzda aks ettiradi.

O‘tkir Hoshimov – o‘zbek adabiyotining eng yirik ko‘zga ko‘ringan o‘tkir qalam sohibi hisoblanib, u asarlari, hikoyalari orqali insonlarning ichki dunyosiga ha ,ruhiyatigacha yetib boradi. Uning ijodida hayotiy mashaqqatlar asosiy o‘rin tutadi. Ijodkorning”Hurkitilgan tush” hikoyasida ham yuqorida ta’kidlab o‘tganimdek, jamiyat hayotida yuz bergan muammolar aks ettirilgan.

Mazkur maqola XX asrda o‘zbek jamiyatining ijtimoiy muhiti qanday bo‘lganligi ochib beriladi. Har kuni erta bilan oyim chiyduxoba shimimning cho‘ntagiga yarimta zog‘ora non, bir bo‘lak qaynagan lavlagi solib berardi-da,shoxsiz yuvish echkimiznu yetaklab katta yerga jo‘nardim. Bu jumlada urush davridagi ijtimoiy-iqtisodiy muhit juda sodda, ammo chuqur ma’no bilan tasvirlangan. Zog‘ora non – bu aralash undan tayyorlangan, pishirilishi qiyin bo‘lgan non bo‘lib, odatda urush yillari yoki og‘ir iqtisodiy sharoitda kemga tarqalgan. Zog‘ora non nimani anglatadi?

Birinchi navbatda, qashshoqlik belgisi.Toza un yetishmagani uchun aralash non pishirilgan.Ikkinchidan urush va ocharchilik davrining timsoli. Uchinchidan esa sabr va bardosh ramzi.Odamlar shunday sharoitda ham tirikchilik qilgan, bolasiga shu nondan yedirgan. Shunday qilib, ”Zog‘ora non” degan so‘z bitta ovqat mahsuloti nomidan tashqari,butun bir davrning og‘ir hayoti va xalq sabrining ramzidir.

Buzuqining bolasi! – dedi Melivoy Halimaga qarab. Bu so‘zlar orqali Melivoy Halimaga past nazar bilan qaraydi, uni “Nopok urug‘” sifatida ko‘rsatmoqchi bo‘ladi. Bu gap orqali qishloq hayotida ba’zi odamlarning shunchaki o‘z oilasi yoki kelib chiqishi tufayli kamsitilishi ,jamiyatda tengsiz qarashlar bo‘lishi ko‘rsatiladi. O‘tkir Hoshimov bu kabi gaplarni asarga kiritish orqali o‘quvchini o‘ylantiradi. Odamlar qanday asosda bir-biriga baho bermoqda?

Melivoy o‘zidan pastroq deb hisoblagan insonlarni kamsitadi. Bu obraz orqali muallif jamiyatdagi manmanlik, nohaqlik va bepisandlikka tanqidiy nigoh bilan qaraydi. Halima har qancha kamsitilmasin sabrli, sokin, mehribon va bardoshli qiz sifatida aks ettiriladi. Uning aybsiz bo‘lishiga qaramay, faqat oilasi sababli xo‘rlanishi – fojiali ijtimoiy holatni ko‘rsatadi. Halima – jamiyatda beayb bo‘la turib ham “Nishonga” aylangan begunoh insonlar timsoli.

Arpaga o‘roq tushdi. Endi bizning ham ishimiz ko‘payib qolgandi. Bu oddiygina jumla orqali muallif urush davridagi qishloq mehnat muhiti, bolalarning hayoti, xalq og‘ir mehnatga sabr bilan bardosh berayotganini tasvirlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘tkir Hoshimov “Hurkitilgan tush” hikoyasida o‘quvchi urush yillarining og‘ir ijtimoiy muhitiga, xalq boshidan o‘tkazgan azob-uqubatlarga va ayniqsa bolalarning erta ulg‘ayishiga guvoh bo‘ladi.

“Yarimta zog‘ora non”, “Buzuqining bolasi”, “Arpaga o‘roq tushdi” kabi sodda, ammo chuqur ma’no yuklangan jumlalar orqali muallif urush davrining qashshoqlik, ocharchilik, ijtimoiy tengsizlik, mehr va sabr bilan yo‘g‘rilgan hayotini ochib beradi. Shu tarzda O‘tkir Hoshimov “Hurkitilgan tush” hikoyasi orqali o‘quvchiga “Urush faqat frontda emas, har bir yurakda, har bir oilada og‘riq qoldiradi”, degan chuqur hayotiy haqiqatni yetkazadi. Hikoya nafaqat tarixiy davrni yoritadi, balki bugungi kunda ham insoniylik, mehr-oqibat, sabr va tinchlikning qadriga yetishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hoshimov O‘. Shaharlik kuyov: hikoyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. 101 bet.
2. Quronov D. – Toshkent:”Noshir” nashriyoti. 219-336 bet.
3. Mashhurova D. “Hurkitilgan tush“ asarida urushdan keyingi jamiyat muammolari. – Toshkent davlat universiteti, 2024. 3-5 betlar.
5. Adabiyot va inson ruhiyati: Ijodkorlarni nigohida urush yillari adabiyoti. Respublika ilmiy to‘plam. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020. 40-45 betlar.
6. Karimova G. O‘zbek adabiyoti va urush mavzusi: Tahliliy yondashuv. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020. 102-110 betlar.
7. Ganiyeva Z. O‘tkir Hoshimov asarlarida bolalar obrazi va urush yillari tasviri. “O‘zbek adabiyoti “jurnali. – Toshkent. 2021, №-4,-25-28-betlar.

“QOBUSNOMA” DIDAKTIK ADABIYOT NAMUNASI SIFATIDA

Akramova Jayrona Jamol qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Sharipova Sunbula Ahad qizi,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Kaykovusning “Qobusnoma” asari, uning kompozitsion tuzilishi, asarning didaktik adabiyotimiz rivojidagi o‘rni, muallifning inson kamoloti xususidagi qarashlari tahlil etiladi. Fikr-mulohazalar ayrim boblarning tahlili orqali asoslaniladi.*

Kalit so‘zlar. *“Qobusnoma”, pandnoma, hikoyat, Kaykovus, tarbiya yo‘riqnomasi, omonat.*

DİDAKTİK EDEBİYATIN BİR ÖRNEĞİ OLARAK “QABUSNOMA”

Akramova Jayrona Jamol kızı,
Özbekiston-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Sharipova Sunbula Ahad kızı,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede Kaykovus’un “Kobüsnoma” adlı eseri, eserin kompozisyon yapısı, eserin didaktik edebiyatımızın gelişimindeki rolü ve yazarın insan mükemmelliğine ilişkin görüşleri ele alınmaktadır. Yorumlar, bireysel bölümlerin analizine dayanmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *“Kâbus”, masal, öykü, Kaykovus, eğitim yönergeleri, güven.*

«КАБУСНОМА» КАК ОБРАЗЕЦ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Акрамова Джейрона Джамол кызы
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Шарипова Сунбула Ахад кызы,
научный руководитель, преподаватель кафедры
Узбекского языка и литературы

Аннотация. *В статье анализируется «Кобуснома» Кайковуса, его композиционная структура, роль произведения в развитии нашей дидактической литературы, а также взгляды автора на человеческое совершенство. Комментарии основаны на анализе отдельных глав.*

Ключевые слова. *«Кобуснома», Кайковус, дидактический рассказ, образовательные установки, доверие.*

“QOBUSNOMA” AS AN EXAMPLE OF DIDACTIC LITERATURE

Akramova Jayrona Jamol qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Sharipova Sunbula Ahad qizi,
scientific supervisor, lecturer at the department of Uzbek language and literature

Abstract. *This article analyzes Kaykovus’s work “Qobusnoma”, its compositional structure, the role of the work in the development of our didactic literature, and the author’s views on human development. The opinions are substantiated by the analysis of individual chapters.*

Keywords. *“Qobusnoma”, pandnoma, story, Kaykovus, educational guidelines, deposit.*

Musulmon sharq adabiyotida pand-nasihat, umuman, didaktika alohida o‘rin tutadi. Kaykavus qalamiga mansub “Qobusnoma” asari ham didaktikaning nodir namunalaridan hisoblanib, u Sharq-u G‘arb mamlakatlari orasida juda mashhur hisoblanadi. Mo‘jaz rivoyatlar, ixcham latifalar, kichik-kichik hikoyatlar va hadislar asarni yanada jozibali, o‘qishli bo‘lishini ta’minlaydi. “Qobusnoma” asari asrlar mobaynida bir qancha tillarga tarjima qilingan. Xususan, turk, uyg‘ur, tatar, ingliz, farang, olmon, rus va boshqa tillarga tarjima qilinganini ko‘rishimiz mumkin. Ma’lumki, asar turkiy tilga birinchi marta 1860-yilda buyuk mutafakkir va shoir Muhammad Rizo Ogohiy tomonidan tarjima qilingan. Ogohiy tarjimalari ichida “Qobusnoma” alohida o‘rinlardan birini egallaydi. Bu nodir asar 1965, 1973 va 1986-yillarda adabiyotshunos olim Subutoy Dolimovning katta sa’y-harakatl.Sari bilan uch marta nashrdan chiqarilgan edi. Nashrga O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar fondida saqlanuvchi (inv.1274/11) Ogohiy tarjimasi qo‘lyozmasi asos qilib olindi, shu bilan birga, professor Y.E.Bertelsning ruscha tarjimasi va Eron professori Said Nafisiy tomonidan tayyorlangan Tehron nashridan foydalanilgan.

“Qobusnoma” asarikompozitsiyasi muqaddima va qirq to‘rt bobni o‘z ichiga olgan. Asarni dastlabki, to‘rt bobi Haq taoloni tanimoq hamda Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ning faoliyati haqida

gapirilib o‘tilgan va qolgan qirq bobida esa ota-onani hurmatlash, ilm olish axloqi, uxlash odobi, mehmon kutishlik axloqlari, farzand tarbiyasi va savdo, hunarmandchilik san’atlarini egallash, saxovat va juvonmardlik kabi ko‘plab masalalarni o‘z ichiga oladi [1].

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, “Qobusnoma” asari axloqiy-tarbiyaviy hikoyatlar, pand-nasihat ruhidagi mulohazalar bilan boyitilgan. Asar turmushning turli jabhalarini, rang-barang tomonlarini qamrab oladi. Asar muqaddimasi an’anaga ko‘ra Haq taolo alqovi (“Parvardigori olamni tanimoq zikrida”) va Muhammad (s.a.v.) payg‘ambar xilqati (“Payg‘ambarlarning xilqati zikrida”) boblarini o‘z ichiga oladi. Asar bir mayoq kabidir. U bizning o‘zligimizni oynadek ko‘rsatib beradi. Asar insonlarni to‘g‘rilikka, yolg‘on so‘zlamaslikka, ilm olishlikka, omonatga xiyonat qilmaslikka, Ollohni tanishlikka va saxovatli bo‘lishga chaqiradi. Asarning yigirma ikkinchi bobi “Omonatni saqlamoq” zikrida deb nomlanib, bu bobda insonlarni to‘g‘rillikka, omonatga xiyonat qilmaslikka undovchi fazilatlar ulug‘langan. Kaykovus murojaat qiladi (murojaat har bir kitobxonning o‘ziga qaratilgandik): *“Ey farzand, agar senga bir kishi omonat topshirsa, to qila olsang, hech hol bila qabul qilmag‘il. Ul jihatdinki, omonatni qabul qilmoq bag‘oyat dushvordur. Mardum va juvonmardlikning yo‘li uldurki, omonatni qabul qilmag‘il va agar qabul qilsang, yaxshi saqlag‘il, toki omonatni egasiga salomattopshirg‘aysan”* [2: 94-b.].

Bu bilan Kaykovus birovdan omonat olishlik qanchalar og‘ir va mushkulligiga urg‘u bergan. Kishilar, avvalo, omonat olmaslikka, agarda olsalar omonatni qabul qilib, sog‘-omon topshirishlikka da’vat etadi. Uning mas’uliyati katta ekanligi, bu yukni har kim ham ko‘tara olmasligiga ishora etadi. Ammo bu mas’uliyatni vijdonan bajargan kishining martabasi ulug‘ ekanligini ta’kidlaydi. Shuning uchun ham Kaykovus omonat olishlikni mardum va juvonmardlikning yo‘li deya ta’rif beradi. Muallif mulohazalarining isboti o‘laroq hikoyat keltiradi. Tabir joiz bo‘lsa bu usul keying didaktik asarlarda ham faol qo‘llanilgan hisoblanadi. Hikoyatda keltirilishicha, *bir kishi o‘z do‘sti bilan hammomga yo‘l oladi. Do‘sti yo‘lni yarmiga yetganda ortiga qaytadi va do‘stining o‘rniga bir o‘g‘ri ergashadi. Lekin, u kishi payqamaydi. Hammomga yetgandan so‘ng kishi o‘g‘rini o‘z do‘sti deb, yonidan yuz tilla zar chiqarib tutqazadi va “Bu zarni senga topshirdim”, - deya kirib ketadi. So‘ngra hammomdan chiqib uyiga ketayotganda ortidan o‘g‘ri chaqirib quyidagi so‘zlarni unga aytadi: “Ey juvonmard, kelg‘il va mendan zaringni olg‘il. Bugun men sening omonatingni saqlab o‘z ishimdin qoldim”. Ul kishi dedi: “Sen kimdursan, bu oltin qanday oltindur?” O‘g‘ri dedi: “Men bir o‘g‘ridurman va bu sening menga topshirgan zaringdur ”. Ul kishi dedi: “Agar sen o‘g‘ri bo‘lsang, nima uchun zarni olib ketmading”. O‘g‘ri dedi: “Agar ming tillo bo‘lsa ham sendin andisha qilmay olib ketar edim. Lekin sen, bu zarni menga omonat topshurding. Omonatga xiyonat qilmoq juvonmardlikdin ermasdur”, - deya aytadur [2: 95-b.]*.

Ushbu hikoyatda insonning nafsini jilovlay olishi, omonatga xiyonat qilmaslik, *“duruggo‘y”* bo‘lmaslik, agarda kishi “*durug‘go‘y”* bo‘lsa, oxiri qashshoq bo‘lishi yoritib o‘tilgan. Hikoyatda kasbi o‘g‘rilik bo‘la turib, omonatga berilgan zarni o‘g‘irlamay, o‘z egasiga borib, o‘z qo‘llari bilan berishi o‘g‘rining iymoni naqadar kuchli ekanligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham bejizga xalq orasida “Omonatga xiyonat – iymonga nuqson ”, “Omonat – halol odamning mezoni” degan maqollar uchramaydi. Ushbu asarni o‘qigan inson, avvalo, o‘zini isloh qila boshlaydi. Atrofidagilarga bo‘lgan munosabati o‘zgaradi, dunyoqarashi kengayadi.

Asarda ota-onani ulug‘lash, hurmat qilish va mehr haqqini ado qilishlikdir haqida ham alohida bob ajratilgan. Kaykovus ota-onani mevali daraxtga qiyoslagan. Chunki daraxt qancha yaxshi tarbiya qilinsa va parvarish berilsa, uning mevasi shuncha mazaliroq bo‘ladi. Kishi ota-onasiga qanday munosabatda bo‘lsa, o‘zining farzandidan ham shunday munosabat kutiladi. Negaki, kishi mevaga,

ota-ona daraxtga o‘xshaydi. Ota-onaning hurmati va qadr-qimmati qancha ko‘p bo‘lsa, ularning qilgan duolari tezroq ijobat bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ota-onani e’zozlash dunyodagi eng ulug‘ vazifa hisoblanadi. Kaykovus asarlarida bu haqiqatni dalillab bergan. Ushbu asar ma’naviyat bulog‘i ekanligi, asarlar ichida mavqeyi balandligi bilan va davrlar osha qiymatini bejizga emas. Asar davrlar osha o‘z qiymatini yo‘qotmasdan kelmoqda. Uzoq asarlar mobaynida inson tarbiyasi, shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda muhim dasturul amal vazifasini o‘tab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Buriyeva, F. (2025, March). Yunus Emro she’riyati: adabiy an’ana va individual uslub. In International Conference on Adaptive Learning Technologies. (Vol. 15, pp. 37-39).
2. Kaykovus. Qobusnoma (forschadan Muhammad Rizo Ogohiy tarjimasi). - Toshkent : “Mutolaa”, 2024. 628 b.
3. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: “Yangi nashr”, 2019. 237 b.
4. Zunnunov A. “O‘zbekiston pedagogikasi tarixi ”, T – 1997. 290 b.

“QUTADG‘U BILIG” VA “HIBAT UL-HAQOYIQ” DOSTONLARIDA BILIM VA BILIMNING FOYDASI HAQIDA

Baratova Malika Ulug‘bek qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Sharipova Sunbula Ahad qizi,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ilk uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining noyob durdonalari hisoblangan, turkiy pandnoma ruhida yozilgan “Qutadg‘u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” dostonlarining ilm-ma’rifat, uning afzalligi, ilmsizlikning zarari kabi jihatlari keng mushohada qilingan. O‘zbek adabiyotidagi birinchi masnaviy usulida yozilgan doston bilan axloq muallimi nomi bilan mashhur bo‘lgan buyuk so‘z san’atkori Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asari o‘rtasidagi g‘oyaviy-badiiy fikrlarning yaqinliklarini ko‘rsatuvchi baytlar ham talaygina.*

Kalit so‘zlar. *Yusuf Xos Hojib, didaktik adabiyot, Ahmad Yugnakiy, bilim va bilimsizlik, pandnoma.*

“KUTADGU BILIG” VE “HIBETÜ’L-HAKAYIK” DESTANLARINDA BILGI VE BILGININ FAYDASI ÜZERINE

Baratova Malika Ulug‘bek kizi,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji enstitüsü öğrencisi
Bilimsel danışman: Sharipova Sunbula Ahad kızı,
Özbek dili ve edebiyatı bölümü öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede, Erken Rönesans dönemi Özbek edebiyatının eşsiz şaheserleri sayılan ve Türk pandnamesi ruhuyla yazılmış “Kutadgu Bilig” ve “Hibet ül-hakoyık” destanlarında bilgi ve aydınlanmanın yönleri, yararları ve cehaletin zararları kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Özbek edebiyatının mesnevi tarzında yazılmış ilk destanı ile ahlak hocası olarak bilinen büyük söz sanatçısı Ahmed Yünnaki’nin "Hibetü’l-hakkıyık" adlı eseri arasında ideolojik ve sanatsal düşünce bakımından benzerlikleri ortaya koyan çok sayıda beyit de bulunmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Yusuf Hüs Hacib, didaktik edebiyat, Ahmed Yugnakiy, bilgi ve cehalet, pandnâme.*

В ПОСЛАНИЯХ «КУТАДГУ БИЛИГ» И «ХИБАТ УЛЬ-ХАКОЙИК» О ЗНАНИЯХ И ПРЕИМУЩЕСТВАХ ЗНАНИЙ

Баратова Малика Улугбек кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: Шарипова Сунбула Ахад кызы,
преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье подробно рассматриваются аспекты знания и просвещения, его преимущества и вред невежества в эпосах «Кутадгу билиг» и «Хибат ул-хакойик», которые считаются уникальными шедеврами узбекской литературы периода раннего Возрождения и написаны в духе тюркских панднаме. Также имеется множество стихов, демонстрирующих сходство идейно-художественных идей между первой в узбекской литературе эпической поэмой, написанной в стиле маснави, и произведением «Хибат ул-хакойик» великого художника слова Ахмада Югнаки, известного как учитель нравственности.*

Ключевые слова. *Юсуф Хос Хаджиб, дидактическая литература, Ахмад Югнакий, знание и невежество, панднама.*

IN THE EPISTLES “QUTADG‘U BILIG” AND “HIBAT UL-HAQOYIQ” ON KNOWLEDGE AND THE BENEFITS OF KNOWLEDGE

Baratova Malika Ulug‘bek qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific advisor: Sharipova Sunbula Ahad qizi,
Lecturer at the lepartment of Uzbek language and literature

Annotation. *This article extensively examines the aspects of knowledge and enlightenment, its advantages, and the harm of ignorance in the epics “Qutadgu’u bilig” and “Hibat ul-haqoyiq”, which are considered unique masterpieces of Uzbek literature of the early Renaissance period and written in the spirit of the Turkic pandnama. There are also many verses that show the closeness of ideological and artistic ideas between the first epic in Uzbek literature written in the masnavi style and the work "Hibat ul-haqoyiq" by the great word artist Ahmad Yugnakiy, known as the teacher of morality.*

Keywords. *Yusuf Khos Hajib, didactic literature, Ahmad Yugnakiy, knowledge and ignorance, pandnama.*

“Bo‘stonul orifin”da shunday hadis keltiriladi: “Banda sadaqa qiladigan narsaning eng afzali ilm o‘rganmog‘i so‘ng uni o‘zidan boshqalarga o‘rgatmog‘idir” [1, 4 b.]. Darhaqiqat, mumtoz mutafakkirlarimiz ilm o‘rganmoq, ilmning inson hayotidagi ahamiyati, qolaversa, ilm talabidagi insonning maqomi xususida doimo mulohaza yuritganlar. O‘zbek adabiyoti tarixida turkiy adabiyot namunalarining eng ko‘hnasi bo‘lmish “Qutadg‘u bilig” “Hibat ul-haqoyiq” kabi asarlarda ham ushbu mavzu borasida atroflicha fikrlar, hikmatlar, pand-nasihatlar keltiriladi. Xususan, o‘z davrining yetuk faylasufi, olimi, fozili, davlat arbobi, fan va adabiyot homiysi bo‘lmish Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida ideal shaxs, jamiyat, davlat qanday shakllanishi kerak, ideal shaxs fazilatlari qanday bo‘lishi kerak va bu fazilatga qanday qilib erishish kerak, mansub sohiblarining xususiy, shaxsiy hayoti va jamiyat hamda davlat munosabati qay tartibda bo‘lishi shart kabi muhim

masalalarning falsafiy tizimini yaratadi. Muallif o‘z asariga “Qutadg‘u bilig” deb nom qo‘yganligi haqida shunday deydi:

Kitab ati urdum “Qutadg‘u bilig”,
Qutadsu o‘qug‘liqa tutsu elig [8, 112 b.].

Mazmuni: Kitob otini “Qutadg‘u bilig” qo‘ydim, O‘quvchiga baxt keltirsin qo‘lidan tutsin.

O‘sha davr adabiyotida, xususan, turkiy adabiyotda ham an’anaga aylangan, pandnoma ruhi bilan yozilgan asarlardan biri XII asr oxiri – XIII asr birinchi yarmida yashab ijod qilgan, o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutadigan ulug‘ shoir va mutafakkir Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar tuhfasi”) dostonidir.

Ahmad Yugnakiyning Qur’oni karim va Hadisi sharif ma’nolari singdirilib, islom dini axloqini targ‘ib qilish va komil insonni tarbiyalab yetishtirish maqsadi bilan yozilgan ushbu asardagi hikmatlarning mavzusi keng va rang-barang: ularda olam va odam munosabatlari, hayotning mazmuni, inson umrining mohiyati, bilimning afzalligi, odob-axloqning kishi kamoloti uchun ahamiyati, insoniy fazilat va qusurlar xususida chuqur bilim va katta hayotiy tajriba asosida kundalik turmushdan olingan misollar vositasida teran mulohazalar yuritib ibratli xulosalar chiqarish uchun asosiy manbalardan biridir. Xususan, olim ilm manfaati va jaholat zararlari haqida deb nomlangan bobda bilim, bilimlilik, bilimsizlikning qiymati, ilm qadri, donolik, zakovatlilik, bilimsizlikning ziyoni haqida o‘z fikrlarini bayon etadi:

Baholiq dinor ul biliklik kishi,
Bu johil biliksiz – bahosiz beshi [2, 17 b.].
Mazmuni: Bilimli oltindek har yerda ustun, Bilimsiz misoli qurigan o‘tin.

Bundan ko‘rinib turibdiki, adib bilimli insonni oltinga bilimsizni esa o‘tinga tenglashtirishi orqali oltin va o‘tinning orasida qanchalik farq bo‘lsa bilimli va bilimsiz orasida ham shunchalik tavofut borligini bir bayt misolida ochib bera olgan.

Yoki “Qutadg‘u bilig” asaridagi ushbu misralarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak,

Bilimsizga to‘rda o‘rin bo‘lsa ko‘rgin,
Bu to‘r poyga sanaladi poyga esa to‘r sanaladi.
Agar donoga poygadan o‘rin tegsa,
Bu poyga to‘rdan ham to‘rroq bo‘ladi [8, 100 b.].

Ushbu misralardan bilimning qadri har qachon va har yerda yuqori bo‘lishi muqarrarligiga, bilimsizning esa bunday mavqega erisha olmasligiga amin bo‘lamiz. Yuqorida keltirilgan parchalarni o‘rganish orqali quyidagi hadis yodga tushishi bejiz emasdir: Ibn Abbos roziyallohu anhumo bu borada aytganlarki, “Ulamolar va oddiy mo‘minlar orasida yetti yuz daraja bo‘ladi. Har bir darajaning orasida besh yuz yillik masofa bor”.

Shuningdek, ushbu asarlar mualliflari bilim va zakovat tengi yo‘q ulug‘ narsa ekanini, kishi shular tufayli g‘aflatdan uyg‘onishini, barcha orzu-tilaklariga, ulug‘likka erishishini, ro‘shnolik topib, dunyo ishlaridan xabardor bo‘lishini uqtiradi. Jumladan, Yusuf Xos Hojib qorong‘u tunni yorituvchiga qiyoslaydi:

Uqish ul yulateg qorong‘u tunni,
Bilig ul yaruqlug‘ yorutti sani [8, 102b.].
Mazmuni: Uquvdir chirog‘dek qorong‘u tuni, Bilimdir yorug‘lik yoritgay seni

Yoki Elig O‘gdulmishga bilim haqida savol berganda shunday baytni keltiriladi:

Qaranqu ev-ul bu kishi tun sani,
Uqush bir yo‘la-teg yarutar ani [8:314b.].

Mazmuni: Kishi zulmat bosgan qorong‘u bir uy kabidir, O‘quv-idrok bo‘lsa bir mash’aldirki uni yoritadi.

“Baxtga eltuvchi bilim”da bilim inson hayotini yorituvchi mash’alga muqoysa etilgan bo‘lsa, Ahmad Yugnakiyning ta’kidicha, u saodat yo‘lidir:

Biliktin ayurman so‘zumga ula
Bilikka yo do‘st o‘zungni ula.
Bilik birla bilnur saodat yo‘li,

Bilik bil saodat yo‘lini bula [8, 17b.].

Mazmuni: Bilimdan so‘zlayman so‘zimni eshit:

Bilimli kishiga o‘zni yaqin tut,
Bilimdan ochilur saodat yo‘li.
Bilim ol saodat manziliga yet,

Demak, bu misralardan ko‘rinib turibdiki, Yugnakiy bilimni saodatga eltuvchi yo‘l deb bilsa, Yusuf Xos Hojib bilim baxtga eltuvchi vosita deb bilishi, baxtning kaliti ilmda ekanligini fikrlarning qanchalik g‘oyaviy yaqinliklari borligini kuztishimiz mumkin.

Yusuf Xos Hojib bilimsiz kishini bir “*iglig”* ya’ni xasta ekanligini aytadi va uni o‘z “*igligi*”ni bilim va zakovat bilan “*emlash*”ga undaydi:

Biligsiz kishi barcha iglig bo‘lur,
Igig emlamasa kishi tark o‘lur [8, 84 b.].

Mazmuni: Bilimsiz kishi barcha dardli bo‘lur,
Bu dardga davo qilmasa u o‘lar.

Bilimli va bilimsiz kishilar o‘rtasidagi tafovutni Ahmad quyidagi tashbehi orqali yanada aniq ko‘rsatib beradi:

So‘ngakka yiliktak eranga bilik,
Eran ko‘rki aql ul so‘ngakning yilik.
Biliksiz – yiliksiz so‘ngaktak qoli,
Yiliksiz so‘ngakka sunulmas alik [2, 17 b.].

Ya’ni, suyakning ko‘rki (qiymati) ilik bo‘lganidek, insonning ko‘rki uning aqli, ilmidadir. Bilimsiz esa bilimlining aksi o‘laroq “*yiliksiz so‘ngak”*ka qiyoslashi va bu suyakka qo‘l uzatilmas (*sunulmas*)ligi bilimsiz insonlarning qiymatsiz va qadrsiz ekanligiga dalolatdir.

Yusuf Xos Hojib esa bilimsizni ko‘zi ojiz insonga qiyos etadi:

Biligsiz qarag‘u turur belguluq,
Yuri ey biligsiz bilig al ulug [8, 100 b.].

Mazmuni: Bilimsiz kishilar bo‘lar ko‘r misol, Bilimsiz bilimdan kelib hissa ol.

“Hibat ul-haqoyiq” dostonida esa,

Bilimli bilimsiz qachon teng bo‘lur,
Bilimli xotin – er, johil er – xotin [2, 17 b.].

misralari orqali bilimning ulug‘vorligini bilimli inson har doim xalqning yo‘lboshchisi bo‘lishini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, turkiy didaktik adabiyotning nodir namunalari bo‘lgan “Qutadg‘u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” asarlari insonlarni ezgulikka yetaklashga, bilimli bo‘lishga, oq-qorani ajrata olishga, muomala, madaniyat, din, axloq-odob masalalarida, umuman olganda, insonlarni ideal shaxs sifatida tarbiyalashga beminnat xizmat qiladi. Har ikkala asar ham ilmning sharafi, uni egallashdagi mashaqqat va qunt oxiri ilm egasini qanchalik sharaflashi haqida muhim fikrlarni o‘rtaga tashlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Lays Samarqandiy. Bo‘stonul orifin (Arab tilidan Beknazar Muhammadshukur va Mas’udxon Mahdixon o‘g‘li tarjimasi). Toshkent, Movaraunnahr. 2008. 154 bet.
2. Adib Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. Toshkent, Sharq. 2013, 40 b.
3. S.Tohirov. Matn va tahlil. Samarqand, 2008, 320.
4. R.J.Vohidov, N.R.Eshonqulov. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. 1-qism. Toshkent, O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2006. 202 b.
5. К.Махмудов. Ахмад Югнакийнинг “Хибат ул-хакойик” асари хакида. Тошкент, “Фан”, 1972. 300 б.
6. Buriyeva, F. (2025, March). Yunus Emro she’riyati: adabiy an’ana va individual uslub. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 15, pp. 37-39).

7. Б.Тўхлиев. Адабиёт (Академик лицей ва касб-ҳунар колежлари учун дарслик). Тошкент, Ўқитувчи, 2002, 288 б.
8. Г.Хўжанова. “Ҳибат ул-ҳақойиқ” поэтикаси. Фил. фанл. номз. диссертация автореферати. Тошкент, 2001,
9. Юсуф Хос Хожиб. Кутадгу билиг. Тошкент, Фан, 1972, 160.

O‘TKIR HOSHIMOVNING OBRAZ YARATISH MAHORATI
(“Nur borki, soya bor” asari misolida)

Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute talabasi
E-mail: quvonchbekbekmurodov@gmail.com
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimovning “Nur borki, soya bor” asari misolida yozuvchining obraz yaratish mahorati tahlil qilingan. Asardagi qahramonlarning ichki dunyosi, ularning xarakteri va badiiy obraz sifatida gavdalanish jarayoni turli badiiy vositalar orqali ochib berilgan. Muallifning qahramonlarni realistik tasvirlash uslubi, ularning ruhiy kechinmalarini chuqur ochib berishi, xalq tiliga yaqin uslubda yozishi hamda monolog va dialoglar orqali xarakter yaratish mahorati atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada Sherzod va Sayfi Soqiyevich obrazlari tahlil qilinib, ular orqali jamiyat muammolari, adolat va insofsizlik, insoniylik va manfaatparastlik kabi qarama-qarshiliklar yoritilgan. Maqola O‘tkir Hoshimov ijodining badiiy jihatlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yozuvchining uslubiy xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar*. O‘tkir Hoshimov, obraz yaratish, “Nur borki, soya bor”, badiiy vositalar, qahramon, yozuvchi uslubi, adabiyotshunoslik.*

O‘TKIR HOSHIMOV’UN KARAKTER YARATMA USTALIĞI
(“Işık varsa, gölge de vardir” eserinden örnek olarak)

Bekmurodova Nilufar Dilshod kızı,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede yazarın imaj becerisi, O‘tkir Hashimov'un “Işık Var, Gölge Var” adlı eseri örneği üzerinden analiz edilmektedir. Eserde karakterlerin iç dünyası, görsel bir imge olarak kişiselleştirme süreci çeşitli materyallerle ortaya çıkarılıyor. Yazarın karakterleri gerçekçi bir şekilde tasvir etme yöntemi, manevi deneyimlerini derinlemesine açıklama yöntemi, yerel dilde güncel programlar ve monologlar ve diyaloglar aracılığıyla analiz becerileri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Makalede Sherzod ve Sayfi Sokiyeviç'in karakterleri incelenmekte ve bunlar aracılığıyla toplumsal sorunlar, adalet ve sahtekarlık, insanlık ve kişisel çıkar gibi zıtlıklar vurgulanmaktadır. Makale, Otkir Hoshimov'un eserinin becerisinin incelenmesine ayrılmıştır ve edebiyat çalışmaları açısından yazarın metodolojisini etkili bir şekilde ortaya çıkarmaya hizmet etmektedir.*

Anahtar kelimeler. *O‘tkir Hashimov, imaj yaratma, “Işık var, gölge var”, sanatsal araçlar, kahraman, yazarın üslubu, edebi çalışmalar.*

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЎТКИРА ХОШИМОВА

(На примере рассказа «Есть свет, есть тень»)

Бекмуродова Нилуфар Дилшод кизи,
Студентка Узбекско-Финсого педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли,
научный руководитель, ассистент кафедры Узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье анализируется авторское образное мастерство на примере произведения Откира Гашимова «Есть свет, есть тень». Внутренний мир героев произведения, процесс персонализации как визуального образа раскрывается в различных материалах. Подробно описан авторский метод реалистического изображения героев, глубокое раскрытие его душевных переживаний, новейшие программы на просторечном языке, навыки анализа через монологи и диалоги. В статье анализируются характеры Шерзода и Сайфи Сокиевича, через них выделяются такие контрасты, как социальные проблемы, справедливость и нечестность, человечность и корысть. Статья посвящена изучению мастерства творчества Уткира Хошимова и с точки зрения литературоведения служит эффективному раскрытию методологии писателя.*

Ключевые слова. *Уткир Хошимов, создание образа, «Есть свет, есть тень», художественные средства, герой, писательский стиль, литературо-ведение.*

THE ART CHARACTER CREATION BY O‘TKIR HOSHIMOV

(On the example of the work “Where there is light, there is shodow”)

Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi
Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
Student of Uzbek Language and Literature
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
Scientific advisor, assistant of the Department of Uzbek Language and Literature

Abstract. *This article analyzes the writer's image skills using the example of Otkir Hoshimov's work “There is light, there is shadow”. The inner world of the characters in the work, the process of their embodiment as personal and figurative images are revealed in various materials. The author's realistic style of portraying the characters, his deep disclosure of their spiritual experiences, his ability to analyze through programs in the folk language, and his skills of monologues and dialogues are thoroughly examined. , the article analyzes the images of Sherzod and Sayfi Sokiyevich, through which they illuminate such contradictions as social problems, justice and injustice, humanity and self-interest. The article is devoted to studying the skills of Otkir Hoshimov's work and serves as a methodological and effective disclosure of the writer from the point of view of literary criticism.*

Keywords. *Otkir Hoshimov, image creation, “There is light, there is shadow”, artistic means, hero, writing style, literary criticism.*

Adabiyot inson qalbining eng chuqur sirlarini ochib beruvchi san’at turi hisoblanadi. Yozuvchi esa o‘z asarlari orqali hayotning yorug‘ va qorong‘u jihatlarini inson kechinmalarini hamda ijtimoiy muammolarni aks ettiradi.

O‘tkir Hoshimov – XX asr o‘zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo‘lib, uning ijodida inson ruhiyati, hayotiy sinovlar va jamiyat muammolari asosiy o‘rin tutadi. Uning “Nur borki, soya bor” asari ham ana shunday hayotiy muammolarni aks ettirgan badiiy asarlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqola O‘tkir Hoshimovning ushbu asardagi obraz yaratish mahoratini tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

Yozuvchi qahramonlarning ichki olamini qanday ochib beradi? Ular o‘quvchilarga qanchalik ta’sir qilishi mumkin? Muallif qaysi badiiy vositalar yordamida qahramonlarni jonlantiradi? Ushbu maqolada aynan shu kabi savollarga javob izlanadi.

Obraz – bu adabiy qahramon, yozuvchi tomonidan yaratilgan xayoliy yoki real shaxs. Yozuvchi obrazni faqat tashqi ko‘rinishi bilan emas, balki uning his tuyg‘ulari, ichki olami, qalb kechinmalari, xarakterlari va hayotga bo‘lgan munosabati bilan tasvirlaydi. [1, 62 b.]

O‘tkir Hoshimovning obraz yaratish uslubi o‘ziga xosligi va hayotiy ekani bilan ajralib turadi. Uning qahramonlari sun’iy yoki bo‘rttirilgan emas, balki haqiqiy insonlar kabi his etiladi. Ijodkorning uslubi quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi: qahramonlarning realistik tasviri, ularning ruhiy kechinmalarini chuqur ochib berish, xalq tiliga yaqin uslub, monolog va dialoglar orqali xarakterlar ochilishi hamda qahramonlar va muhit uyg‘unligi.

“Nur borki, soya bor” asarida ham ijodkor obrazlarning ichki dunyosini o‘ta tabiiy va ishonarli tarzda ochib bera oladi. Undagi qahramonlar faqat tashqi harakatlar bilan emas, balki o‘z fikrlari, ichki monologlari orqali ham gavdalanadi, hayotdagi muammolar bilan kurashadi, jamiyatdagi turli bosimlarni boshdan kechiradi. Misol uchun asardagi bosh qahramon – Sherzodni olaylik.

Ijodkor Sherzod obrazni tirishqoq, o‘ta o‘jar, kuyinchak va adolatsizlikka chidab tura olmaydigan, qalbi toza hamda qalami o‘tkir yozuvchi sifatida gavdalantiradi. Asardan olingan quyidagi dialog o‘quvchining e’tiborini jalb qilmasdan qolmaydi:

...Men bilolmay qoldim, – dedi Sherzod ovozi titrab. – Palatada bo‘sh joy tursa-yu, kasal yo‘lakda yotsa?

Bo‘lim mudiri:

– Xotirjam bo‘ling, joy bo‘sh qolmaydi, yoki o‘zingizni joyingizni bo‘shatib bermoqchimisiz?

Sherzod bu odam yarim hazil, yarim ermak ohangida gapirayotganini tushundi-yu, bolaligidan qoniga singib ketgan qaysarlik lop etib yuziga tepdi.

– Bo‘pti, bo‘shatib beraman! Faqat men yo‘lakda emas manavi devanga chiqib yotaman!

Bo‘lim mudiri Sherzodning yelkasiga qoqib:

– Qiziq odam ekansiz! – dedi. Ammo bu gapni kinoya ohangida emas, samimiy aytdi. – Bu bizning ishimiz, birodar. Kasalni biz davolaymiz, siz emas!

– Bilaman, dedi Sherzod bo‘g‘iq ovozda, tanasini davolaysiz, ruhini o‘ldirasiz.

– Tushunmadim, dedi mudir qoshini chimirib.

– Nimasini tushunmaysiz?! – Sherzod keskin qo‘l siltadi. Ikki kun yo‘lakda yotgan odam, nega meni tayyor joyga olishmadi, deb o‘ylamaydimi? Men o‘sha zormanda joyga loyiq emas ekanman-da, deb ko‘ngli cho‘kmaydimi?! [2, 9 b.]

Ushbu parchada Sherzodning o‘ziga begona inson taqdiriga befarq emasligi va unga nisbatan bo‘layotgan adolatsizlikka qarshi noroziligi yaqqol ko‘rinadi.

Asarda bosh qahramon sifatida yana bir obraz ko‘zga tashlanadi. Bu – Sayfi Soqiyevichdir.

Ushbu obrazni O‘tkir Hoshimov laganbardor, hamma narsani pul bilan bog‘laydigan, adolatsiz, dimog‘dor, indallosini aytganda, salbiy qahramon sifatida gavdalantiradi. “Bu dunyoda yo zaring bo‘lsin, yo zo‘ring bo‘lsin” iborasi uning hayotdagi shiori desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Sayfi Soqiyevichning Sherzod bilan bo‘lgan dialogdagi parchaga diqqat qilaylik:

- Yoshsiz, uka, yoshsiz! Hozir hamma shunaqa qiladi! Hamma! Baliq ham dumini likkilatmasa suza olmaydi. Dunyoda murosa-yu madora degan gap bor. Naynov, ahmoq. Lekin ahmoq bo‘lgani bilan amali bor. Butun boshli Gortorgning mudiri! Murosa qilmasam bir cho‘qiydi-yu, uchiradi-yuboradi. Bu dunyoda yo zaring bo‘lsin, yo zo‘ring bo‘lsin. Shundan boshqa hammasi bir pul [2, 90 b.]

Ushbu parcha orqali ijodkor Sayfi Soqiyevichning barcha xislatlarni namoyon qila oladi. Asar nomi ham qaysidir ma’noda mazkur obraz ustiga qurilgan. Ya’ni “Nur borki, soya bor” deganda, jamiyatda shunday insonlar borki, orqasida tirgak bo‘lib turuvchi “ishonganlari” bor.

Asardagi Sirojiddin, Shoira, Zuhra, Abduvohid kabi bir qancha personajlar voqealar rivojiga o‘z hissasini qo‘shib ijodkorning obraz yaratish mahorati o‘ziga xosligini isbotlab turadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘tkir Hoshimov “Nur borki, soya bor” asarida inson qalbi va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘ziga xos uslubda yoritgan. Yozuvchi yaratgan qahramonlar real hayotdan olingandek tuyuladi. Ularning dardlari esa, har bir o‘quvchiga tanish. O‘tkir Hoshimovning asarlarini o‘qigan inson undagi qahramonlarni unutmaydi, asarni o‘qiganda beixtiyor ular bilan birga bo‘ladi. Chunki uning obraz yaratish uslubi o‘zining hayotiyligi, samimiyligi bilan o‘quvchiga o‘z ta’sirini o‘tkaza oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dilmurod Quronov. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari, Toshkent, Akademnashr, 2018, 480 b.
2. O‘tkir Hoshimov. Nur borki, soya bor. Toshkent, 2017, 576 b.
3. https://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?start=6

ABDULLA ORIPOV SHE’RIYATIDA MILLIY VA UMUMINSONIY G‘OYALAR TALQINI

Ibrohimova Muxabbat Anvarjon qizi,
O‘zbekistn-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
ibrohimovamuxabbat974@gmail.com
Buriyeva Firuza Normurotovna,
Ilmiy rahbar: filiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doctori (PhD),
O‘zFiPI O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi,

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy asarning yashovchanligi, umrboqiyligini belgilovchi masalalardan biri asar mavzusi va g‘oyaviyligi xususida so‘z yuritiladi. Zero, adabiyotshunoslikda she’riy asarlardagi milliy va umuminsoniy g‘oyalar talqiniga bag‘ishlangan tadqiqotlarga ehtiyoj hamisha mavjuddir.Asarlarini ushbu jihatdan mukammal yarata olgan o‘zbek adabiyoti namoyandalaridan biri, shubhasiz, Abdulla Oripovdir. Shoir she’riyati insoniyat va odamiylik, nabotot va hayvonot, shuningdek, milliy ruh tuyg‘usi bilan bog‘liq g‘oyalar ila sug‘orilgan bo‘lib, shu bois ular bugungi kun uchun ahamiyatli, yoshlarni insonparvarlik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda eng kerakli manba bo‘la oladi, deb bemalol ayta olamiz.*

Kalit so‘zlar*. She’riyat, g‘oya, vatanparvarlik, sevgi, inson, shoir, ijod, hayot.*

ABDULLA ARİPOV’UN ŞİİRİNDE MİLLİ VE EVRENSEL FİKİRLERİN YORUMU

Ibrohimova Mukhabbat Anvarjon kizi,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Buriyeva Firuza Normurotovna,
Bilimsel danışman: filoloji Bilimleri Doktoru (PhD),
ÖzFiPI Özbek dili ve edebiyatı bölümü öğretim görevlisi

Özet. *Bu makalede bir sanat eserinin uygulanabilirliğini ve uzun ömürlülüğünü belirleyen konulardan biri olan tema ve ideoloji tartışılmaktadır. Zira edebiyat araştırmalarında şiirsel eserlerde millî ve evrensel düşüncelerin yorumlanmasına yönelik araştırmalara her zaman ihtiyaç vardır. Özbek edebiyatının bu alanda kusursuz eserler ortaya koyabilen temsilcilerinden biri de hiç şüphesiz Abdulla Oripov'dur. Şairin şiirleri, insanlık ve insanlığa, bitki örtüsüne ve hayvanlara ilişkin fikirlerle, ayrıca milli ruh duygusuyla doludur ve bu nedenle bunların günümüz için de geçerli olduğunu ve gençlere insanlık ve vatanseverlik ruhuyla eğitim vermenin en gerekli kaynağı olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.*

Anahtar kelimeler. *Şiir, fikir, vatanseverlik, aşk, kişi, şair, yaratıcılık, yaşam.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ В ПОЭЗИИ АБДУЛЛЫ АРИПОВА

Иброхимова Мухаббат Анварджон кызы,
Студента Узбекско-Финского педагогического института
уриева Фируза Нормуротовна,
Научный руководитель: кандидат филологических наук (PhD),
Преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы УзФПИ

Аннотация. *В статье рассматривается тема и идеология произведения искусства – один из вопросов, определяющих его жизнеспособность и долговечность. Ведь в литературоведении всегда есть потребность в исследованиях, посвященных интерпретации национальных и общечелове-ческих идей в поэтических произведениях. Одним из представителей узбекской литературы, сумевших в этом отношении создать совершенное произведение, несомненно, является Абдулла Орипов. Поэзия поэта проникнута идеями, связанными с человечеством и человечностью, флорой и фауной, а также чувством национального духа, и поэтому можно смело сказать, что они актуальны на сегодняшний день и могут стать самым необходимым источником для воспитания молодежи в духе гуманизма и патриотизма.*

Ключевые слова. *Поэзия, идея, патриотизм, любовь, человек, поэт, творчество, жизнь.*

INTERPRETATION OF NATIONAL AND UNIVERSAL IDEAS IN THE POETRY OF ABDULLA ORIPOV

Ibrohimova Mukhabbat Anvarjon qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Buriyeva Firuza Normurotovna,
Scientific advisor: PhD in Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Uzbek Language and Literature, UzFPI

Abstract. *This article discusses the theme and ideology of a work, one of the issues that determine the viability and longevity of a work of art. After all, there is always a need for research on the interpretation of national and universal ideas in poetic works in literary criticism. One of the representatives of Uzbek literature who was able to create his works perfectly in this regard is undoubtedly Abdulla Oripov. The poet's poetry is imbued with ideas related to humanity and humanity, flora and fauna, as well as national spirit, therefore we can safely say that they are relevant for today and can be the most necessary source for educating young people in the spirit of humanity and patriotism.*

Keywords. *Poetry, idea, patriotism, love, person, poet, creativity, life.*

Abdulla Oripov she’riyat olamiga so‘nmas shijoat, kuchli ishtiyoq, yorqin iste’dod, o‘tkir tafakkur, serjilo tuyg‘ular va o‘zining uslub va ohangi bilan kirib kelib, XX asr o‘zbek adabiyotining ko‘zga ko‘ringan vakillaridan biriga aylangan. O‘zidan o‘chmas nom, naqadar boy meros qoldirganki, uning ijodi bugungi kunda ham tarbiya vositasi bo‘la oladi desak, adashmaymiz. Shoirning har bir she’ridan teran ma’no anglash mumkin, ya’ni she’rlari insoniy kechinmalar, milliy va umuminsoniy g‘oyalar singdirilganligi bilan kitobxinlar qalbidan joy olib ulgurgan. Ezgu g‘oyalar, tinchliksevarlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik singari falsafiy ma’no-mazmun mujassamligini shoirning qator she’rlarida ko‘rib o‘tamiz:

Yonma-yon bitikmiz taqdir toshida,
Birimiz yoqa-yu birimiz yengmiz.
Rasulullоh demish: - Haqning qoshida
Taroq tishlaridek barchamiz tengmiz [1.26].

Shoirning “Tenglik” deb nomlangan mazkur she’rida jamiyatdagi barcha insonlar uchun tegishli bo‘lgan tenglik tushunchasi qalamga olingan. Bizga ma’lumki, teng huquqlilik davlatimiz qomusida ham fuqarolarning jinsi, irqi, millati, tili, dini va ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar qonun oldida tengligi mustahkamlab qo‘yilgan. Shoir ham o‘z she’ri orqali har bir inson yaratganning suygan bandasi ekanini, oqmi qorami, boymi kambag‘almi, yaxshimi yomonmi allohning dargohida har bir kishi taroq tishlari kabi teng ekanligini anglatmoqchi bo‘ladi. Shuningdek, shoir she’rlari orasida ajdodlarimizdan o‘tib kelayotgan muqaddas ona tilimiz – o‘zbek tilining himoyasiga da’vat etilgan she’rlarni ham uchratamiz. Jumladan, shoirning “Ona tilim” she’rini yod bilmagan birorta o‘zbek bo‘lmasa kerak:

Ona tilim, sen borsan, shaksiz
Bulbul kuyin she’rga solaman.
Sen yo‘qolgan kuning, shubhasiz
Men ham to‘ti bo‘lib qolaman [2.397].

Vatanni sevish, asrab avaylash, xalq taqdiri bilan yashash, istiqlol umidi kabi mavzular vatanparvar shoir she’riyatining bosh mavzusi bo‘lib xizmat qilgan. Umuman, xalq, uning dard-u tashvishi, O‘zbekistonmavzusi shoir ijodida ayricha bir muhabbat bilan qalamga olinadi. Ona-yurt – jonajon O‘zbekiston – Abdulla Oripov eng baland maqomlarda qalamga olgan mavzudir. Shoir bevosita O‘zbekistonga she’r bag‘ishlaydimi, paxtani madh etadimi, hamma vaqt ko‘z o‘ngida jafokash xalqimiz, uning muammolari, tashvishlari turadi. Millatning uyg‘onishida, milliy g‘urur tuyg‘ularining chuqur tomir yoyishida, Vatanni tanishning teranlashishida shoir so‘zining salmog‘i beqiyos bo‘ldi. Uning lirik qahramoni O‘zbekistonni otashin bir sevgi bilan sevadi [2.398].

Abdulla Oripov she’riyatida tilga olingan mavzularni ulkan bir daraxtga o‘xshatadigan bo‘lsak, yirik bir shoxini Vatan (milliy istiqlol, tinchlik va boshqalar), yana bir katta shoxni hayot(inson haqidagi mulohazalar) va boshqa yana bir ulkan shoxni sevgi deb nomlasak, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bizga ma’lumki, adabiyotda hech bir shoir yoki yozuvchi yo‘qki, o‘z asarlarida sevgini madh etmagan, muhabbatni tilga olmagan. Shu jumladan, Abdulla Oripov ijodida ham muhabbat shabadalari esib turuvchi satrlar talaygina.

Shoirning butun she’riyatisingari muhabbat lirikasi ham o‘ziga xosligi, teranligi, tuyg‘ularning tabiiyligi, hayotiyligi, real voqelikka monandligi bilan ajralib turadi. Sevgi haqidagi hazin, mungli ohanglar har qanday oh-vohlar, o‘ldim-kuydimlardan yiroq. Javobsiz muhabbat iztirobi, alami, chuqur insoniy kechinmalar, chinakam sevgi orzumandi bo‘lgan katta qalb egasining dard-u dunyosi, hasratlari, yonish-o‘rtanishlari, iztiroblari shoir muhabbat lirikasining mazmunini tashkil etadi[2.407] “Muhabbat”, “Men seni kuylamoq istayman”, “Ilk sevgi”, “Yuragimning tubida bir nom”, “Sendan yiroqda”, “Sen bahorni sog‘inmadingmi” kabi she’rlarida sevgi va muhabbatning o‘tli nafasi sezilib turadi:

Mana, bugun navro‘zi olam,
Do‘stlarimga gullar tutarman.
Qaylardasan, sevikli erkam...
Qo‘limda gul seni kutarman,
Umrim bo‘yi chorlab o‘tarman,
Sen bahorni sog‘inmadingmi [3.20]?

Istiqlol umidi bilan yashash, mustaqillik, tichlik, yurt obodligi, xalq farovonligi va birdamligini mustahkamlash shoirning eng oliy maqsadlaridan biri bo‘lgan va bu kabi g‘oyalar uning ko‘pgina she’rlarida o‘z aksini topgan. Jumladan, shoirning 2016-yilda yozilgan “Istiqlol yurti” deb nomlangan she’ri mustaqillik mavzusiga bag‘ishlangan:

Yurtim, senga baxshida ko‘ngil,
Farmon erur menga har so‘zing.

Yuragimda yigirma besh yil
Olib yurgan dardimsan o‘zing [4.302].

Shuningdek, shoir o‘z nutqlarining birida ozodlikni shunday e’tirof etadi: “Tarix sahnasiga ozod yurt, ozod millat bo‘lib chiqib olish, dunyo xalqlarining e’tirofini qozonish shunchaki aytiladigan gap emas. Agar kechagi kunga nazar tashlasak, istibdod davrini bir xayoldan o‘tkazsak, qatag‘onu zulmlarni ko‘z oldimizga gavdalantirsak, ixtiyorsizlik, qismatga tan berib, o‘z huquqimizni birovlarga berib qo‘ygan damlarni xotirlasak, bugungi O‘zbekistonnig barcha jabhalardagi yutug‘i, nafaqat o‘n bir yil, balki o‘n bir asrga tengdir, degan xulosaga kelaman. Odamlar ongidagi o‘zgarish, Vatanimizning obodligi, yurtimizda ro‘y bergan bunyodkorlik ishlari bunga guvoh. Hech bir mubolag‘asiz aytish mumkinki, ozodlik biga insondek yashash imkonini berdi, zero, o‘z yurtida insonday yashagan odamning ertasi umidli bo‘ladi [2.225].

Abdulla Oripov she’riyatida tinchlik, ozodlik, tenglik kabi umuminsoniy g‘oyalar bilan birgalikda gunoh va savob, jannat va do‘zax, Payg‘ambar, Ka’batulloh kabi mavzularda yozgan she’rlarida diniy dunyoqarash ham singdirilgan. Shoir o‘z she’rlarini hayot bilan hamnafas, xalqchil, kurashchan qilib ifodalash maqsadida Qur’oni Karim, hadis-u Sharif ohanglaridan ham o‘rinli foydalanadi. Xususan, “Haj daftari”, “Hikmat sadolari” she’riy to‘plamlaridan joy olgan ellikta hadisona she’rlarida shoir diniy libosda namoyon bo‘lgan ezgu tuyg‘ularmi, milliy qadriyatlarimizni mahorat bilan tasvirlab bergan:

Rasulullоh dedi: – Umid qil, banda,
Ko‘chmasin dunyodan insof, diyonat.
Nopok odamlarga kuning qolganda,
Bilgilki, o‘sha kun kelgay Qiyomat [1.20]!

“Qiyomat” deb nomlangan ushbu she’rda Rasulullоh va bir kishining qiyomat ya’ni dunyoning poyoniga yetishi haqidagi suhbati tasvirlangan. She’rda dunyoda qancha nopok, nomard odamlar soni ko‘paysa qiyomat ham shunchalik yaqin kelishi va shu bilan birga insonlarni insof va diyonatga chaqirish undovlari sezilib turadi.

Abdulla Oripov qalamga olgan eng katta mavzulardan biri bu olamning gultoji – insondir. Shoir she’riyatida inson haqida yangi haqiqatlarni ochib berish, uni butun murakkabligi bilan tasvirlab berishga oshiqqan. Uning eng katta maqsadlaridan biri insonning murakkab kechinmalarini, ruhiy olamini tadqiq etish, uning hamisha ham oson bo‘lavermaydigan fe’l-atvorini anglash bo‘lgan:

Inson qalbi bilan hazillashmang Siz,
Unda ona yashar, yashaydi Vatan.
Uni jo‘n narsa deb o‘ylamang hargiz,
Hayhot! Qo‘zg‘almasin bu Qalb daf’atan!..

Bir tomondan, o‘zida Vatan, til, millat, bashar, kabi umuminsoniy tushunchalarni ifodalagan insonni mukammal ko‘rish, unda insof, mehr, diyonat, adolat va odillik, vijdon kabi matlablar tobora noyoblashib borayotganidan tashvihsga tushish, ularni asrashga chaqirish, “asrimiz odam”ining goho idrok qilish mushkul bo‘lgan sa’y-harakatlaridan yoqa ushlash va shu kabilar shoir ijodida inson talqinining o‘ziga xos xususiyatlaridir [2.401].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Oripov. Haj daftari. Hikmat sadolari(Ellik hadis). – Toshkent, 1992. -28 b.
2. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 1-jild: She’rlar va dostonlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2000. - 431 b.
3. Abdulla Oripov. “Birinchi muhabbatim”. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2006. - 91 b.
4. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 8-jild: She’rlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. - 322 b.

JALOLIDDIN RUMIY IJODIDA O‘ZIGA XOSLIK

Ko‘charmurodova Shohsanam Ravshan qizi,
Pedagogika va tillarni fakulteti talabasi
shohsanamkocharmurodova@gmail.com
Yakubova Safiya Hamdamovna,
Ilmiy rahbar: Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
Pedagogika va tillarni fakulteti o‘qitish metodikasi kafedrasi assistenti
safiyayakubova1231@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumiyning tasavvufiy qarashlarida islom dinining asosiy mohiyati ma`rifat va irfoniy taffakkur ekanligi ham falsafiy ham ilmiy jihatdan chuqur bayon etgan va eng asosiysi oddiy va tushunarli tarizda odamlarning qalbi va ruhigacha yetkazib bera olgan.*

Kalit so‘zlar. *Ruhiyat olami olam va odam, o‘zlikni anglash, sevgi, so‘fiylik, tasavvuf,vaqdat, “Ichingdagi ichingdadur, dunyoviy istak, diniy bilim “Masnaviy ma’naviy”.*

MEVLANA CELALİDİN RUMİ'NİN ESERİNDEKİ ÖZELLİKLER

Ko‘charmuradova Shohsanam Ravshan kizi,
Pedagoji ve Diller fakültesi öğrencisi
Yakubova Safiya Hamdamovna,
Bilimsel danışman: Öğretim yöntemleri anabilim dalı asistanı,
Şarof Raşidov adına Semerkand Devlet Üniversitesi Urgut Şubesi,
Pedagoji ve Diller Fakültesi

Özet. *Bu makalede, İslam’ın temel özünün aydınlanma ve tasavvufi düşünce olduğu, büyük düşünür Celaleddin Rumi'nin tasavvufi görüşlerinde derinlemesine felsefi ve bilimsel olarak açıklanmakta ve en önemlisi bunu insanların gönüllerine ve ruhlarına sade ve anlaşılır bir şekilde ulaştırmayı başarmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Ruh âlemi, dünya ve insan, öz farkındalık, aşk, tasavvuf, gizemcilik, zaman, "İçinde ne varsa sende o vardır", dünya arzusu, dinî bilgi, "Mesnevi, manevi."*

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВ ДЖАЛАЛИДДИНА РУМИ

Кочармурадова Шохсанам Равшан кызы,
Студентка факультета педагогики и языков
Якубова Сафия Хамдамовна,
Научный руководитель: ассистент кафедры методики преподавания,
Ургутский филиал СамГУ имени Шарофа Рашидова,
Факультет педагогики и языков

Аннотация. *В данной статье подробно, как с философской, так и с научной точки зрения, объясняется, что основная суть Ислама - это просвещение и мистическое мышление в мистических воззрениях великого мыслителя Джалалуддина Руми, и что самое главное, он смог донести это до сердец и душ людей простым и понятным способом.*

Ключевые слова. *Мир духа, мир и человек, самосознание, любовь, суфизм, мистицизм, время, «То, что внутри тебя, то внутри тебя», мирское желание, религиозное знание, «Маснави, духовное».*

CHARACTERISTICS IN THE WORK OF JALALIDDIN RUMI

Ko'charmurodova Shohsanam Ravshan qizi,
Student of the faculty of Pedagogy and languages
Yakubova Safiya Hamdamovna,
Scientific advisor: Assistant at the Department of Teaching Methodology,
Samarkand State University Urgut Branch named after Sharof Rashidov,
Faculty of Pedagogy and Languages

Abstract. *In this article, the great thinker Jalaliddin Rumi deeply explained both philosophically and scientifically that the main essence of Islam is enlightenment and mystical thinking in his mystical views, and most importantly, he was able to convey it to the hearts and souls of people in a simple and understandable way.*

Keywords. *The world of the spirit, the world and man, self-awareness, love, Sufism, mysticism, time, "What is within you is within you","worldly desire, religious knowledge", "Masnavi, spiritual".*

Mumtoz sharq adabiyotida buyuk allomalar borki, ular o'z davridayoq insonlarga ma'naviy ozuqa va pirikomili bo'lishgan. Mana shunday mutafakkir, valiylardan biri Jaloliddin Rumiy 1207-yilda Balxda Bahouddin Valad oilasida tavvallud topgan. Arablarning da`vosiga ko'ra, Rumiyning Ota-ona avlodi Muhammad(s.a.v) va Xalifa Abu Bakir shajarasiga borib taqaladi. Uning otasi ulug' shayxlardan donishmandlardan biri bo'lgan.Bahouddin Valad Muhammad Xorazimshoh bilan kelisholmay Balxdan chiqib ketadi va Makka safaridan so'ng, Turkiyaning Ko'niya shahrida qo'nib topadi va shu yerda muqim qoladi va 1273-yilda vafot etadi.Uning ilmiy adabiy merosi juda kattadir. Mavlona Rumiy arab, fors tillarida ijod qilgan. Masnaviy, ruboiy va g'azallarini o'zichiga olgan "Devoni Kabir" ("Ulug' devon")da uch mingdan ortiq she`rlari bor. Falsafiy-so'fiyona g'oyalar ruhiyat olamini kashf qilgan asarlaridan yana biri "Masnaviy ma'naviy''si Qur`ondan kiyingi o'rinda turuvchi muqaddas kitobdir.Uning asosini Qur'ondagi oyatlar, hadislar, hikoyatlar va timsollar tashkil qilgan bu asar 6 jilddan iborat . Qur`oni karim oyatlarining yetmish foiz mohiyatini o'zida mujjassamlashtirgan, 270 dan ziyot hikoyalarni, yuzlab pand-u hikmatlarni o'z ichiga olgan va shu o'rinda o'ta murakkab falsafiy, so'fiyona qarashlarni oddiy sodda qilib turmish tafsilotlari bilan yetkazib bergan. Jaloliddin Rumiyni o'rganish asosan, XIV asrdan boshlab, birinchi navbatda uning izdoshlari va shogirtlari uning ta`limotini o'rganishga kirishishgan. Xususan, uning o'g'li Sulton Valad bo'lib, otasining ta`limotini davom ettirgan va asarlarini sharhlab keng jamoatchillikka yetkazishga harakat qilgan. Reynold Nicholson: Ingilis sharqshunosi, Rumiyning "Masnaviy" asarini ingilis tiliga tarjima qilib, Rumiyning asarlarini G'arbda keng yoyishga harakat qilgan. Radiy Fish rus yozuvchisi sharqshunosi Mavlono Rumiy haqida asar yozadi u "Jaloliddin Rumiy" asaridir. Uni O'zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol tomonidan tarjima qilgan. Va shu o'rinda Jaloliddin Rumiy haqida o'zi ham keng ko'lamda o'rganadi va keng targ'ib qilgan va shu qatorida Munavvara Oymatovaning ijodiy faoliyatida ham Mavlono Rumiy alohida ahamiyatga egadir.

Jaloliddin Rumiy hayoti va ijodini o'rganib, ma`naviy ustozi sifatida ko'rib, uning ijodiy faoliyatini insonlarga yetkazish maqsadida ko'plab ilmiy izlanishlar, dissertatsiyalar, maqolalar va kitoblar ham ommaga taqdim qilinmoqda. Jumladan, Ch.Xumoi, M.Cha'fari, R.Xadizade, N.Odilova va Radiy Fishning Jaloliddin Rumiy asarini T-1986-yil. (Jamol Kamol tarjimasi) olishimiz mumkin. Radiy Fish bu asari haqida shunday yozadi: "Ushbu kitob tarixiy faktlar va bizgacha yetib kelgan dalillarga suyanib, shoirning hayoti, uning ma`naviy izlanishlari tarixini tiklashni ko'zlagan bir urinishdir" deb bayon qiladi.

Munavvara Oymatova olima "Rumiy va o'zbek adabiyoti" mavzusida ilmiy ishlar olib bormoqda. Olima Rumiy hayoti va ijodi bilan bog'liq bir necha maqolalarini e'lon qilgan. Ulardan biri [Rumiy dunyosi_ 2013-yil.] mavzusidagi maqolasidir.

XX asrning boshlarida rus sharqshunoslari: A.Karimskiy, I.E.Goldsier, E.Bertels kabi tadqiqodchilarni keltirish mumkin. Jaloliddin Rumiyning asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda Asqar Mahkam, Ulug‘bek Hamdam va Jamol Kamol kabi ijodkorlarimizning mehnatlari beqiyosdir.

Jaloliddin Rumiyning “Fiqihi mo- fiqiho” ya`ni “Ichingdagi ichingdadur” asari juda buyuk asar deb atashimiz mumkin. U kitob bir baxtli insonning hayoti yoki bir baxtsiz haqida emasdir. U barcha insonlarning o‘zligini bilish haqidadir. Uni o‘qigan inson, albatta.” Men haqimda ekan” deb o‘ylasa ajab emas. Unda insonni tadqiq qiladi, botniy ilmlar manbai , o‘zini anglash va shu orqali ilohni anglash mumkinligini ochib bera olgan. Insonning javhari bo‘lmish sof qalbi , iymoni tafakkuri bilan naqadar buyukligini e`trof etish bilan birga nuqsonlari nafsi, hirslarini jilovlay olmagani uchun insonga nuqson emas balki ashaddiy dushmani uni qafasga soladi. O‘zini o‘zligini unutgan insonlar nafsiga qul bo‘ladur shu sababli insoniylik fazilatlari yo‘qolib hayvondan farqlanmay qoladi. Birgina shakilda inson qiyofasi qoladi, u yerda ma`no mohiyatan yo‘qdir. O‘zini anglay boshlagach dushmanini ham ilohni ham o‘z ichidan topa boshlaydi.

“Ichingdagi ichingdadur” asarining bir hikoyasida keltiriladiki: Bir odam zahar solingan kosani Hazrati Umarga olib kelishdi va shunday dedi : -bu dushmanlarni bildirmsdan o‘ldirish uchun juda yaxshidir, bir tomchisi bilan bir dushmanimizni yo‘q qila olishimiz mumkin. Shunda Hazrati Umar menga olib keling men ichayda ichimdagi minglab dushmanlarimni o‘ldiray dedida zaharni hammasini ichib yuboradi. Aslini olib qarasak bu, yerda Hazrati Umar o‘zligini anglay boshlagach, o‘zining asl dushmani o‘z ichida ekanligini anglagan insonga qiyoslagan. Jaloliddin Rumiy o‘zining barcha qarashlarida butun olamning yaratuvchisi bo‘lgan Ollohni va u yaratgan odam va olam haqida o‘zining tasavvufiy fikirlarini Qur`on va hadislarga va islom falsafasi g‘oyalariga tayangan holda insonlarga yetkazishga harakat qilgan. Mavlona Rumiy hech kimga o‘xshamaydi, albatta, komil inson avliyolar olim-u fuzalolarning xilma-xil asarlari mavjud. Lekin ularning ayrimlarini o‘qiyotganimizda o‘z hayotimizga nisbatan nafrat uyg‘onishi, ular baxtdan sarmast ekanligini hayotlari go‘yoki baxt qasridan qurilgan bizning hayotimiz ularning hayotlari oldida bir zulmatdek tuyiladi. Ularning hayotidagi har bir narsalar yaxshi bo‘lishi va yaxshilik bilan tugashi va mutolachi ham o‘z hayotida shunday bo‘lishiga umid qiladi, vaholangki, hayotda doim unday bo‘lmasligi sababli insonlarda hayotga nisbatan ishonchi so‘nadi. Mavlona Rumiy shunday deydi” - Qushning ozodligidan, charx urib aylanishidan, baxtidan mahbusga ne naf? Qaytaga u ana shu holiga ko‘nikib yashashiga to‘sqinlik qiladi, istirobini oshiradi, xolos.” deya ta'kidlab o‘tadi.Jaloliddin Rumiyning o‘ziga xosligi shundaki, shoh-u gadoga, olim-u avomga va barcha turli din vakillariga birdek ta`sir qila olgan. Shu bilan birga inson ko‘nglida mudrab yotgan umidsizlikni, ishonchni qayta tiklaydi.

Inson faqat bu dunyoni ikki ko‘zi bilan aqli bilan ko‘rib aqli bilan tushinish bilan cheklanibgina qolmay balki, ko‘z kormay, aqil bilan anglab bo‘lmaydigan narsalar ham borligini unday narsalarni anglash tushinib yetish uchun qalb ko‘zini ochish, o‘zligini tushinish kerakligini mohiyatan ochib bera olgan. Uning asarlarida unda tasavvuf taraqqiyoti, falsafa, lm-u hikmat she`riyat ,ma`naviy komillik hammmasini o‘zida mujassamlashtirgan benazir insondir. Har bir asarining har sahifasida bir olamni tanish hech gap emasdir. Uning asarlarini o‘qigan inson buni anglashi shubhasizdir.

Mavlonani tushinish ham bir mahoratdir. chunki so‘zini tushingan bilan mohiyatan tushinish va tushinmaslik bordir. Jaloliddin Rumiyning "Ichingdagi ichingdadur" asarida keltiradi: - Bir kuni bir yig‘inda va`z o‘qilardi. U yerda musulmonu kofirlar hamma yig‘ilar, turli ahvolga tushgan edi. Birov: kofirlar nega yig‘ilishdi, ustaga-ustag tilni bilishmaydi. Musulmonlarning ham mingdan biri arang tushinishgan va`zdan ular nimani anglayabdki, buqadar yig‘lab siqtashadi deb so‘radi. Mavlono buyurdiki: So‘zning o‘zini tushinishga hojat yo‘q. ular mohiyatini maqsadini anglashmoqda. Ular ham Ollohning borligini e`tirof etishdi va uni anglashdi dedi. Shundan bilinadiki tushinishdan ko‘ra mohiyatan anglash muhimdir. Uning fikricha dunyo dinlari mohiyatan birdir. Ularning o‘rtasida tafovutlar qarama-qarshiliklar bo‘lsa-da .aslida olib qaralganda qarama-qarshiliklar bir-birlarini tushunmaslikdan kelib chiqadi. Buni yanada soddaroq qilib tushintirish uchun misol keltiradi: ko‘ryabsanmi Ka`baga shimol-u sharq, janub va g‘arbdan iroqu ajamdan yo‘lga chiqadi . ularning yo‘llari har xil ammo maqsadlari birdir.

Yo‘lda ixtiloflar har xil tortishuvlar bo‘ladi, ammo Kabaga yetgach maqsadlari bir ekanligini anglaydi, ixtiloflar barham topadi. Jaloliddin Rumiy kelishmovchiliklar ma`noda emas, shakilda, so‘zdadir. Ma`noga yetishganlar orasida nizo yo‘q. Rumiy ta`kidlaydiki, Ollohni chin dildan sevish, unga ishonish suyanish inson qalbining ich ichidadur. Inson o‘zligini tanish orqali -Ollohni tushinishga undaydi.

Jaloliddin Rumiy: Avval aqilli edim , dunyoni o‘zgartirishni xohlardim. Keyin donolik keldi. O‘zimni o‘zgartirishni boshladim.

Aynan shu jumlasi ham insonning hayotiy tajribalari orqali o‘zini anglash jarayonini va ichki olamini o‘zgartirishning muhimligini ifodalaydi.

Jallolidin Rumiy hayotidagi eng muhim voqealardan biri, Shams Muhammad ibn Ali Tabriziy bilan 1244-yilda Konya shahridagi uchrashuvi bo‘lgan. Shams Tabriziy XIII asrda yashagan va g‘oyatda chuqur bilimga ega bo‘lib , o‘zining sirli va ruhiy mahorati bilan mashhur bo‘lgan. U oddiy diniy olim emas, balki ilohiy haqiqatlarni izlagan va bu haqiqiy sevgini topishga intilgan murshid sifatida tanilgan. Bu uchrashuv bir zumda butun hayotini o‘zgartirgan. O‘sha vaqtda Rumiy mashhur fiqih va olim edi, ammo Shams Tabriziy bilan uchrashuvidan so‘ng, u o‘zining ruhiy hayotiga chuqurroq kirishib, tasavvuf yo‘liga o‘tgan. Shams Tabriziy Rumiyning qalbiga chuqur ta`sir qilib, uni sof ilohiy sevgi bilan tanishtirgan.Rumiyga 3 yil dars beradi. Shams bilan uchrashuvini ichki uyg‘onish, qalbning yangilanishi sifatida ko‘rgan va bu holat uning she`riyatida chuqur aks etgan. Shams Rumiy hayotida ma`naviy ustoz va ruhiy yo‘lboshchi o‘rinda bo‘lgan. Va Rumiy uchun ilohiy sevgining ramzi bo‘lib qolgan va u Rumiyni sof ilohiy haqiqatni izlashga undagan. Rumiyning hayotida bunday buyuk inson borligidan butun vujudi bilan his qiladi va buni ijodida ham ko‘rish mumkin. *Shoirning bir baytida “Agar Attor menga ruh baxsh etgan bo‘lsa, Shamsi Tabriziy tilsim kalitini tutqazdi” degan.* Rumiy ustozini nihoyatda hurmat qilgani uchun o‘z g‘azallarida “Shamsi Tabriziy”, “Shamsi” taxalluslarini qo‘llay boshlagan. “Men Shamsga yetdim, uni sevib, o‘zligimdan vos kechdim, faqat unga bog‘landim.” Bu g‘azalida Rumiy o‘zini butunlay Shamsga bag‘ishlaganini va u orqali ilohiy sevgi bilan yashayotganini anglatadi .O‘zligini yo‘qotish (fano) va Xudo bilan birlashish (baqo) jarayonini bu g‘azalda yorqin tasvirlagan. Shams Tabriziyga bag‘ishlagan g‘azallar orqali Rumiyning ilohiy sevgi, ruhiy uyg‘onish va ma`naviy yuksalish haqidagi chuqur fikirlar hisoblanadi.Shams uning uchun ilohiy nurni anglatadi, va u orqali inson o‘zligini topib, Xudoga yaqinlashadi. Jaloliddin Rumiy ijodi kitobxonga chuqur ma`naviy va falsafiy tushunchalarni beradi. Qalb ko‘zini ochishga,o‘zini o‘zligini anglashga, insonlarning ichki olamini nafaqat tashqi olamiga ham nazar solish va uni boyitish imkonini beradi. Rumiy sevgi, poklik, komilliklarga yetishish va insonlarni Allohga yaqinlashtiruvchi bir ko‘prik deyishimiz mumkin. Go‘yoki, sahrodagi tashna bir insonga suv berib, ikkinchi hayot tuhfa qilgandek va shu tashna bir inson suvni har tomchisini tanasida his qilib butun tanasi jonlanar, harakatga kelarkan, Rumiyning har so‘zi o‘sha suv tomchilardek insonning butun vujudi va ruhi tetikalshadi, poklanadi. Rumiyning har so‘zlari, asarlari barchaga manzurdir. Hammaga birdek Manzur kelish bu o‘ta mushkuldir. Deylik: bir diniy bilimlar olimi yo dunyo ilimlar olimilar so‘zlari o‘z yonalishidagilarga ma`qul bo‘lishi mumkin. Negaki din odamlari iymomlariga qorilarining ilmi va so‘zlarini ma`qullashadi.dunyoviy insonlar ham shundaydir, olimlariga ishonishadi. Lekin Rumiyda shunday o‘ziga xoslik norki, har ikki dunyoqarshli insonlarga va ikkisiga ham ega bo‘lmaganlarga ham birdek ta`sir qiladi Rumiy go‘yoki bir ko‘zgudir, ko‘zguga qaragan insonlar esa faqat o‘zini o‘zligini ko‘radi va aynan o‘zining xató va kamchiliklarini ko‘radi va anglaydi va o‘zidagi kamchiliklarini tuzatishga yordam beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Rumiy asarlari insonlarga ichki dunyosiga nazar solishga yordam beradi. U insonni o‘z nafsi bilan kurashishga, dunyoviy istak nafsiyatlarni yengishga undaydi. Rumiy ijodi kutubxonlarni har bir inson ga dini, millati yoki fikriga qaramasdin, hurmat bilan qarashga undaydi. U insonparvarlikni, mehribonlikni va birdamlikni targ‘ib qiladi. ”Biz turli xil fikirlarga ega bo‘lishimiz mumkin, lekin haqiqat yagona va unga yetishishning turli yo‘llari bor”. “Haqiqiy baxt, tinchlik insonning tashqi dunyosida emas, balki qalbining chuqur qatlamlarida yashaydi. U sen o‘zingni kichik bir zarradek his qilasan, lekin sen butun olamni o‘z ichingda olib yurgan koinotsan” deya insonning naqadar buyukligiga ishora qiladi. Shunday qilib butun millat

shoiri bo‘lmish Mavlono Rumiy ijodini o‘rganishimiz, ilmiy tadqiqodlar olib borib kelgusi avlodga o‘zimizdan yetarlicha bilimlarni qoldirishimiz shunday buyuk insonlarning ijodiy faoliyatini yanada keng ko‘lamda targ‘ib qilishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma – Toshkent G‘.G‘ulom nomidagi nashiryoti NMIU. 2017.
2. Hotam Umurov. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti-2004.
3. U.Jo‘raqulov, K.Hamroyev, Qiyosiy adabiyotshunoslik. (O‘quv qo‘llanma). – T. “Lesson press” nashriyoti, 2021.
4. Tron yekaya M., Nemetskiy sentimentalnoyumoristicheskiy roman epoxi Prosvesheniya, L., 1965;
5. Kochetkova N.D., Poeziya russkogo sentimentalizma. N.M. Karamzin, I.I.Dmitriyev, v kn., Istoriya russkoy poezii, t. 1, M.L. 1968.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi.-Toshkent . O‘qituvchi, - 1980. – 356-bet.
7. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. 2-qism -Almata: 2021 183-bet.
8. Jaloliddin Rumiy . “Ichingdagi ichingdadur” Toshkent, 1997-yil.
9. Ibragimov A. “Jahon adabiyoti”.
10. Sattoriy H. Rumiy o‘tgan yo‘l. -Jahon adabiyoti // 2007.
11. Radiy Fish: “Jaloliddin Rumiy” G‘afur G‘ulom nashiryoti adabiyoti va san'ati nashiryoti, 1986-yil.
12. Jumayev R. “Mavlono Jaloliddin Rumiy”. – Toshkent-2003.
13. Munavvara Oymatova “Rumiy dunyosi” maqolasi, 2013-yil.
14. Uchmoqqa qanot yo‘q vale uchgayman [rivoyatlar va ruboiylar], – Toshkent-2003.
15. www.sciencebox.uz

BIR HIKOYA TAHLILI
(Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha“ hikoyasi asosida)

Misirova Mehriniso Azamat qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute talabasi
Ilmiy rahbar: Yuldosheva Saodat Azizovna,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, hikoyaning mohiyati, yozuvchi mahorati, psixologik tasvir vositalari va ramziy obrazlar haqida fikr yuritiladi. Hikoyaning asosiy g‘oyasi – insonning o‘tgan hayotiy tajribalari va xotiralarning kelajakdagi qarorlariga ta’siri maslasini ochib berishdir. Tahlil jarayonida hikoyaning badiiy vositalari, timsollar, psixologik tasvir hamda o‘zbek hikoyanavisligi an’alari bilan bog‘liqligi o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar. *Hikoya badiiy asar, o‘zbek hikoyachiligida davr va shaxs talqini, hikoyaning mazmuni va g‘oyasi, davr tasviri, yozuvchi mahorati.*

BİR HİKAYE ANALİZİ
(Abdusaid Kochimov'un “Binafsha” hikayesinden uyarlanmıştır)

Misirova Mehriniso Azamat kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Bilimsel danışman: Yuldosheva Saodat Azizovna,
Özbek dili ve edebiyatı bölümü doçenti

Özet. *Bu makale Abdusaid Kochimov'un "Binafsha" öyküsünü incelemektedir. Ayrıca hikâyenin özü, yazarın becerisi, psikolojik imgeleme araçları ve sembolik imgeler tartışılır. Hikayenin ana fikri, bir insanın geçmiş yaşam deneyimlerinin ve anılarının gelecekteki kararları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Analizde hikâyenin sanatsal araçları, sembolleri, psikolojik imgeleri ve Özbek hikâye anlatma gelenekleriyle bağlantısı inceleniyor.*

Anahtar kelimeler. *Hikaye, bir sanat eseri, Özbek hikayeciliğinde dönemin ve kişiliğin yorumlanması, hikayenin içeriği ve fikri, dönemin tasviri ve yazarın ustalığıdır.*

АНАЛИЗ ОДНОГО РАССКАЗА
(По повести Абдусаида Кочимова «Бинафша»)

Мисирова Мехринисо Азамат кызы,
Студентка Узбекско-Финский педагогический институт
Научный руководитель: Юлдошева Саодат Азизовна,
Доцент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье анализируется рассказ Абдусаида Кочимова «Бинафша». В ней также рассматриваются суть рассказа, мастерство писателя, средства психологической образности и символические образы. Основная идея рассказа - раскрыть влияние прошлого жизненного опыта и воспоминаний человека на будущие решения. В ходе анализа изучаются художественные средства, символы, психологические образы рассказа, а также его связь с традициями узбекского сказительства.*

Ключевые слова. *Рассказ является произведением искусства, интерпретацией эпохи и личности в узбекском сказительстве, содержанием и идеей рассказа, изображением эпохи, мастерством писателя.*

ANALYSIS OF ONE STORY
(Based on the story “Binafsha” by Abdusaid Kuchimov)

Misirova Mehriniso Azamat qizi,
Student of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
Scientific supervisor: Yuldosheva Saodat Azizovna,
Associate Professor of the department of Uzbek language and literature

Abstract*. This article analyzes the story “Binafsha” by Abdusaid Kuchimov. It also discusses the essence of the story, the writer’s skill, psychological imagery, and symbolic images. The main idea of the story is to reveal the influence of a person’s past life experiences and memories on future decisions. In the process of analysis, the story’s artistic means, symbols, psychological imagery, and the connection with the traditions of Uzbek storytelling are studied.*

Keywords*. The story is a work of art, an interpretation of the era and personality in Uzbek storytelling, the content and idea of the story, the depiction of the era, and the writer’s skill.*

Istiqlol davri o‘zbek she’riy va nasriy yozuvchisi Abdusaid Ko‘chimov ijodi alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, yozuvchining asarlari hikoyalari badiiy g‘oyaviy ifodaviy jihatdan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Zamonaviy o‘zbek nasri tobora globallashib , butun insoniyat taqdiriga daxldor muammolarni badiiy talqin etib borilmoqda. Zamonaviy o‘zbek hikoyachiligi mavzu mohiyati ham qarib yuz yildan ziyod umrini insonning o‘zini anglashga va uning yoritib berishga bag‘ishlab yashamoqda. SHubhasiz bu janrning shakllanishi taraqqiy etishda juda ko‘plab adiblarimizning adabiy-ijobiy tajribalari to‘planib , bugungi qiyofasiga ega bo‘ldi. O‘zbek hikoyachilik maktabini yaratgan namoyondalardan ***Abdulla Qahhor, G‘afur G‘ulom, Shukur Xolmirzayev, O‘tkir Hoshimov, Normurod Norqobilov, Sobir O‘nar, Abdusaid Ko‘chimov*** singari yozuvchilarning

o‘ziga xos ijodiy tajribalari yosh qalamkashlariga ham mahorat darslari vazifasini o‘taydi. Hikoya prozaning eng kichik janri bo‘lsada uning bag‘rida juda ulkan dunyoqarash , hayotiy tajriba yashaydi. Hikoyaga har xil ta’rif -u tavsiflar berilgan. Biroq har bir hikoyaning ta’rifi ***Erkin A’zam*** ta’biri bilan aytganda, o‘zi bilan birga tug‘iladi.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. Quyida Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasi tahlili orqali ijodkorning hikoyaga yuklagan ma’no va mazmunini , g‘oya va maqsadini aniqlashga harakat qilamiz. Adabiyotshunoslikda tahlil va talqin tushunchalari juda keng qo‘llanib, ular badiiy asarni tushunish, uning mazmun-mohiyatini anglash jarayonida tahlil va talqin muhim ahamiyatga ega.

Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasi o‘zi e’tirof etganidek, hayotning beshavqatligi, jamiyatning qoidalari, urf-odatlari insonning, ichki kechinmalari ijtimoiy xohishlar o‘rtasidagi kurashni tasvirlaydi. Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasining markaziy obrazi Binafsha hisoblanadi. U yosh va go‘zal qiz bo‘lib, uning nafaqat tashqi ko‘rinishi, balki ichki dunyosi ham muhim o‘rin tutadi. Binafsha o‘zining sof qalbi, samimiyligi va to‘g‘ri fikrlari bilan tanilgan. U o‘ziga xos o‘zgarishlarni qabul qilishga tayyor bo‘lib, unda tashqi muhit atrofdagilar va hayotdagi turli holatlar ta’sir ko‘rsatadi. Uning obrazi go‘zal va mehribon bo‘lishiga qaramay, o‘zining hayotida qandaydir dardlarini va kurashlarni boshidan kechirishini anglatadi. Bu obraz orqali, Ko‘chimov, insonning o‘zini anglash va ichki kurashlarini tasvirlaydi. Binafsha hayotida unga ta’sir ko‘rsatadigan boshqa obrazlar ham muhim rol o‘ynaydi. Bu obrazlar orqali asar turli ijtimoiy va shaxsiy masalalarni ko‘rib chiqadi. Ko‘chimovning obrazlari orqali, jamiyatning qoidalari , urf -odatlari va insoniyatning an’anaviy qadiryatlariga qarshi turish yoki ularni qabul qilish masalalari ko‘rib chiqiladi, Binafshaning qarorlari, ko‘pincha shaxsiy va ijtimoiy xohishlar o‘rtasidagi kurashni tasvirlaydi. Yozuvchi bu hikoya orqali o‘sha davrdagi jamiyatning chirkin ahvolini va insonlarning ongsizligini ochib berishga harakat qilgan. Yozuvchi ushbu hikoyani yozishdan maqsadi insonlarning chuqur psixologik holatlarni va jamiyatdagi o‘zgarishlarni to‘g‘ri talqin qilishga undaydi. Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasi – o‘zbek adabiyotining muhim asarlaridan biridir.SHuning uchun hikoyada insonning o‘zini anglash jarayoni, o‘zgarishlarga munosabat va shaxsiy erkinlik masalalarini yoritadi. Hikoya, shuningdek yosh avlodning jamiyatdagi o‘rni qadryatlar va ijtimoiy qoidalar bilan bog‘liq masalarni ham o‘rtaga qo‘yadi.

Keltirilgan ushbu hikoyadan shunday xulosa chiqarish mumkin: yozuvchi har doim insonlarning ongini past ekanligiga va o‘z fikr mulohazalari bilan emas, balki o‘zgalarning gaplari bilan va insonlarning tashqi ko‘rinishiga qarab baho berishni qoralaydi. O‘sha davrdagi mansabdor shaxslar ham ilmli ayollarga nisbatan noto‘g‘ri fikr yuritganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. XX asr o‘zbek hikoyasi antologiyasi.–Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2011. 39-b.
2. Quronov D.H. Adabiyot nazariyasi asoslari.–Toshkent: “Noshir”, 2019. 3-b.
3. Pedagogik mahorat.– Toshkent: M.M. Ahmedjanov, B.Q. Xo‘jayev, Z.D. Hasanova, 2010. 18-b.
4. Adabiyotshunoslik nazariyasi.– Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. 50-b.
5. “Adabiyotshunoslik nazariyasi” fanidan ma’ruzalar matni.– Samarqand: 2012. 8-b.
6. Adabiyotshunoslikka kirish. –Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. 31-b.

XALQ OG‘ZAKI IJODIDA RANGLAR TASVIRI

Nurboyeva Gulyora Baxodir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedogogika instituti talabasi
Sharipova Sunbula Ahad qizi,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodida ranglarning o‘ziga xos poetik funksiyalari, badiiy maqsadni yuzaga chiqarishdagi ahamiyati, ular tashigan ramziylikdagi o‘ziga xosliklar, ziddiyatli talqinlar haqida mulohaza yuritiladi. Fikrlar xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, dostonlar, ertaklar, maqollar va xalq qo‘shiqlari orqali xulosalanadinglar tasviri, ularning madaniy estetik ahamiyatini yoritadi. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodida ranglarning funksional roli va ularning dunyoqarashi bilan bog‘liqligi haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlari. *Xalq og‘zaki ijodi, tasviriy san'at, ramziylik, maqollar, madaniyat, ranglar.*

HALK EDEBİYATINDA RENKLERİN PORTRESİ

Nurboyeva Gulyora Bakhodir kızı
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Sharipova Sunbula Ahad kızı,
Bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü öğretmeni

Özet. *Bu makalede, Özbek halk sanatında renklerin benzersiz şiirsel işlevleri, sanatsal hedefleri ifade etmedeki önemleri, ilettikleri benzersiz sembolizm ve çelişkili yorumları ele alınmaktadır. Fikirler, özellikle destanlar, masallar, atasözleri ve halk şarkıları olmak üzere halk sözlü sanatı örnekleriyle özetleniyor ve bunların tasviri, kültürel estetik önemlerine ışık tutuyor. Ayrıca folklorda renklerin işlevsel rolü ve dünya görüşüyle bağlantısı tartışılmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Folklor, görsel sanatlar, sembolizm, atasözleri, kültür, renkler.*

ПОРТРЕТ ЦВЕТОВ В НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Нурбоева Гулёра Баходира кызы,
Студентка Узбекско-Финский педагогический институт
Научный руководитель: Шарипова Сунбула Ахад кызы
Преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы

Аннотация. *В статье рассматриваются уникальные поэтические функции цветов в узбекском народном искусстве, их значение в выражении художественных целей, уникальная символика, которую они передают, и их противоречивые интерпретации. Идеи обобщены на примерах народного устного творчества, в частности, былин, сказок, пословиц и народных песен, а их изображение раскрывает их культурно-эстетическую значимость. В статье также обсуждается функциональная роль цветов в фольклоре и их связь с мировоззрением.*

Ключевые слова. *Фольклор, изобразительное искусство, символика, пословицы, культура, цвета.*

THE PORTRAIT OF COLORS IN FOLK FOLK LITERATURE

Nurboyeva Gulyora Bakhodir qizi,
Student of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
Sharipova Sunbula Ahad qizi,

Scientific supervisor, teacher of the Department of Uzbek Language and Literature

Annotation. *This article discusses the specific poetic functions of colors in Uzbek folk folklore, their importance in revealing the artistic purpose, the peculiarities of the symbolism they carry, and their contradictory interpretations. The ideas are summarized through examples of folk folklore, in particular, epics, fairy tales, proverbs and folk songs, highlighting their cultural aesthetic significance. The functional role of colors in folk art and their connection with worldview are also discussed.*

Keywords. *Folk art, visual arts, symbolism, proverbs, culture, colors.*

Ranglar nafaqat bezak yoki tasviriy vosita, balki chuqur semantik ma’noga ega bo‘lgan element sifatida ham ahamiyatlidir. Abu Rayxon Beruniy o‘zining “Kitob al-Javohir-ma’rifat ul-Javohir” asarida 200 dan ortiq ranglarni sanab o‘tgan va ranglarning kelib chiqishi haqida ham o‘z mulohazalarini bildirgan. Zamonaviy fan dunyoda 7 ta asosiy rang mavjud bo‘lib, qolganlari esa ushbu ranglarning aralashuvidan hosil bo‘lganligini e’tirof etadi. Har bir rang turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkin, ammo ularning xalq og‘zaki ijodidagi tahliliga nazar tashlar ekanmiz turli xalqlar folklorida birmuncha umumiylik va o‘ziga xoslikni payqash mumkin. Shu o‘rinda Shayx Najmiddin Kubroning yetti xil rangni yetti tushunchaga moslab bergan ta’rifini keltirib o‘tishni joiz topdik:

Oq – islom, sariq – iymon, zangori – ehson, yashil - ishonch, ko‘k - to‘liq ishonch, qizil – irfon, qora-hayajon, hayratni anglatgan.

Oq rang – poklik va muqaddaslik ramzi. Oq rang xalq ijodida eng ko‘p uchraydigan ramziyliklardan biri bo‘lib, u odatda poklik, begunohlik, muqaddaslik va yorug‘lik timsoli sifatida ishlatiladi. Masalan, xalq ertaklarida oq otli yigit odatda yaxshilik va adolat timsoli bo‘lib, oq rang shaxsiy fazilatlarni aks ettiriladi. Jumaladan, “Avesto”da oq - yorug‘likning ziddi o‘laroq ta’rif va tavsif etilgani barchamizga yaxshi ma’lum. Tarixga nazar tashlar ekanmiz, oq rangga nisbatan shunga yaqin munosabatlar ba’zi xalqlarda, masalan, turkiy qavmlarda ham hokimlik qilganligini ko‘rishimiz mumkin. Turkiy qavmlar oq rangni *motam, musibat hatto qurg‘oqchilik* alomati deb hisoblashgan.

Ozarbayjonlik olim M.Saidovning yozishicha: “Oltoyliklarda oq rang motam ramzidir. Manbalar, Chinda yashagan turkiy tilli solorlar uchun oq ranggining boshqa ma’nolar bilan bir qatorda, motam timsoli bo‘lganligidan xabar beradi. Faqat turkiylarda emas, boshqa ayrim xalqlarda ham ko‘k va oq motam, qayg‘u ramzi sanalgan. Ma’bud va ruhlar bilan muloqot vositasi sifatida - hudolarning, farishtalarning, avliyolarning hurlarning jannatdagi kiyimi Yaxud, Braxman, Abshabxlarning aksini ifodalaydi. Tibet buddasining beshlik ramzi: Pravaslav va katolik cherkovlari xizmatchilarning kiyimi, xristianlik belgilarining ramzidir. Bular bilan bir qatorda, yaponlarda xrizontema, oq laylak, turnalari timsoli; Xitoyda G‘arb belgisi, kuz va metall belgisi, Hindistonda - quyosh timsoli; Braxmanlar kastasining ranggi, shuningdek motam libosi; Xristianlarda – oq liliya, oq atirgul, ona Mariya (Bibi Maryam) timsoli; Oq bayroqlar esa hamisha tinchlik, sulh va birodarlik ma’nolarini ifodalagan. Oq rangning salbiy jihatlari: o‘limni, kasallikni bildirishi mumkin. Ba’zi yapon klassik she’rlarida esa ayrilish, qiyinchilik, yetishib bo‘lmaydigan muhabbatning qiyinchiligini bildiradi. Folklorda oq rang ko‘pincha qizil va ko‘k ranglar bilan birga qo‘llaniladi. Masalan, bolalar folklorida mashhur bo‘lgan “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Oq olma, qizil olma” kabi lirik qo‘shiqlar ayni fikrni tasdiqlaydi. Xalq orasida *“oq ilon”-“uy iloni”, uni o‘ldrish baxtsizlik keltiradi,* degan qarash mavjud, buni quyidagi xalq qo‘shig‘i mazmunidan ham bilib olishimiz mumkin:

Oq ilon, oppoq ilon,
Oydinda yurganing qani?
Men yomondan ayrilib,
Yaxshini topganing qani?

Shuningdek, bugungi kunda ham ba’zi viloyatlarda kelin kuyov xonadoniga kelgach, barmoqlari oq unga botiriladi. Bu kelin oq undek pokiza bo‘lib kelsin degan ma’noni bildiradi.

Qizil rang - kuch, bosim, energiyalar to‘qashuvini bildiradi. (3). Oddiy xalq xayolida esa og‘ir mehnat, urush, fojia, kurash, g‘azab kabi tushunchalarni uyg‘otadi. Folklor va mumtoz adabiyotda esa qizil rang - qiz bola, ayol ma’nolarini ifodalaydi. Xalq qo‘shiqlarida qizil rangli predmet kelsa, u ko‘pincha qiz bolaga tegishli bo‘ladi.

Qiz bolaning ro‘moli,
Qizil gulli shoyi.
Sumalakjon, sumalak.

Bundan tashqari, bu rang ko‘pincha yor va uning labiga ishora qiladi. Masalan, “*la’li lab*” birikuvi mumtoz adabiyotda keng qo‘lanilgan.

Telba ko‘nglum yor zulfi toridan ayrilmagay,
Joni zorim la’shning guftonidan ayrilmagay. (Avaz O‘tar).

Yuqorida keltirib o‘tganimizdek, Shayx Najmiddin Kubro 7 xil rang haqida o‘z fiklarini bildirar ekan, qizil rang irfonni bildiradi deya to‘xtaladi. Irfon (arabcha, bilish, anglash) tushunish va bilim ma’nolarida qo‘llaniladi. Yana bizga ma’lumki, xonlar davridagi ko‘plab saroy kanizaklari va raqqosalar qizil rangli ko‘ylakda tasvirlanadi.

Yashil rang - o‘sish rangi. Tabiatning bahoriy uyg‘onishi, yangilanish rangi. Xususan musulmon Sharqi adabiyotida Ko‘p nomi tilga olinuvchi, Salmoqli hikoyat-u rivoyatlar qahramoni bo‘lgan Xizr alayhissalom siymosi ham yashil kiyimli kishi sifatida tasvirlanadi:

Xirqasi axzaru aso axzar,
Go‘yi ul erdi Xizr payg‘ambar. [6:188]

Ushbu bayt Misr mamlakatidan bo‘lgan Sa’d hikoyatidan olingan. Sa’d o‘z uyida turli kishilarni, mehmon qilib, ularning qiziq sarguzashtlarini tinglar edi. Bir kuni ikki g‘arib keladi. Ular boshdan oyoq yashil kiyimda edilar. Musofirlar Shahrisabzlik ekanliklarini, yashillikka burkangan yurtdan kelishganini aytadi:

Xizr monand sabzadin rangi
Sabzasi suyi ko‘zgusi rangi. [6: 178]

Sa’d ko‘rgan bir tushining ma’nosini topish uchun g‘orda necha yildan buyon maqom tutgan bir pir bilan uchrashadi. Pir boshidan o‘tgan voqealarni gapirib beradi. Donishmand bu zot tush ko‘rib, ta’birini topolmay qiynalgani, jonidan umid uzganida bir pir duch kelgani, uning “xirqasi axzar” – kiyimi yashil, “aso axzar” – hassasi yashil bo‘lib, xuddi Xizrga o‘xshashini aytadi. [2: 6]

Mahmyd Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘otut turk” asarida keltirilishicha, Qoshg‘ariy yag‘mo yerlarini keza turib, “Yada” toshi haqida eshitadi va unga qattiq qiziqib qoladi. U toshni shunday ta’riflaydi: “Yada toshi yomg‘ir va shamol chaqirish uchun ishlatiladi va u *yashil rangda* bo‘ladi”. Bundan ko‘rinib turibdiki, yashil rang qadimdan “yog‘ingarchilik”, “bahor” ramzi bo‘lib kelgan.

Qora rang – o‘lim, bo‘shliq va jimjitlik kabi belgilarni bildiradi. Mumtoz adabiyot namunalarida ***“qora soch”, “qora ko‘z”*** kabi birikmalarga duch kelamiz. Masalan, Mavlono Lutfiyning *“qarodur*”, Alisher Navoiyning “qaro ko‘zim” radifli g‘azallari shular jumlasidandir. Anbar Otinning “Qarolar falsafasi” risolasining 1-faslida qora rang haqida qiziqzrli mulohazalar keltiriladi. *“…aksar Janub va Sharq xalqlari monandi Arab, Eron, Afg‘on, Seylon, Hind va Kashmir”* xalqlarini qora tanli mehnatkash xalq deb tasvirlaydi.

Xalq og‘zaki ijodida qora ***qora rang*** *yovuzlik, gunoh* kabi ma’nolarga egadir. Masalan, **“*baxti qora”, “qora kunlar*”** kabi. Ko‘plab ertak, maqol va matallarda, lirik qo‘shiqlarda ranglardagi ramziylik poetic maqdasga xizmat qilganligining guvohi bo‘lamiz:

Oq bug‘doyning patiri,
O‘rgamchining chatiri,
Bir-ikki og‘iz aytayin,
Qora ko‘zlar xotiri. (To‘y olqishi).

Shuningdek, joy nomlari va ismlarga qora so‘zining qo‘shib aytilishi jasorat va kuchlilikni bildirib turgan.

Tog‘ boshini bosar tuman,
Har ish bo‘ladi begumon,

Qoraxondan aytaymi? (Nima aytay?)

Xalq dostonlarida qora so‘zi bilan boshlaniluvchi ko‘plab joy nomlarini uchratamiz. Masalan, Qoratepa kabi. Motam va marosim qo‘shiqlarida ham qora so‘zini uchratishimiz mumkin. Quyida bu rang bevaqt kelgan o‘lim, ajal ma’nosini ifodalaydi:

Qora otlik, qora to‘nlik,
Meni ko‘rgani keldingmi?
Ochilgan lolazorimni
Xazon qilgali keldingmi?

Sariq rang - ayriliq, hijron, sog‘inch kabi tushunchalarni ifodalaydi. Mumtoz adabiyotda ham, folklorda ham bu rangdan unumli foydalanilgan. Sariq rang odatda, yashil rangga zid sifatida olingan. Ya’ni yashil yosharish bo‘lsa, sariq keksalik sifatida qaralgan. O‘zbek folklorida ham sariq ayriliq belgisi sifatida qaralgan. “Kelinning sepiga sariq rangli narsa solinmaydi, bu ayriliqqa olib keladi” (to‘y marosimlarida aytilgan tabular).

Sandiq usti sariq gul,
Taqsam ado bo‘lmaydi.
Yurakdagi hasratni,
Aytsam ado bo‘lmaydi.

She’rda aynan ***sariq gul*** deyilishi bejizga emas. *Yurakdagi hasrat* bilan, *sariq gul* o‘rtasida bog‘liqlik mavjud.

Qadimda ota-bobolarimiz sariq rangni sariq kasalga davo deb bilishgan. Shuning uchun bemorga sariq libos kiydirishgan va uyini sariq rangli jihozlar bilan bezatishgan. Alisher Navoiy sariq rang haqida shunday degan,

Yara qon da’fi ***sariq*** *jins qilur, turfa ko‘rung*
Kim bilur tegsa yuzing to‘kig‘a biryor ***sarig‘.***

Ko‘k rang - motam, tushkinlik ramzi. Adabiyotda ***“ko‘k”*** rangini **“*moviy*”** sifatida ishlatilishini ham ko‘ramiz. Odatda yoshi ulug‘ insonlar orasida va qipchoq lahjasida gaplashuvchi kishilar so‘zlashuvida ham biz yashil o‘rniga *ko‘k* deb, ko‘k rangini esa, *moviy* deb aytilishiga guvoh bo‘lamiz.

M.Ro‘ziyevaning shu mavzuga oid tadqiqotlarida keltirilishicha, *azaldanoq turkiy xalqlarda azador insonlar ko‘k rangli kiyim kiyib yurishgan va bu an’ana bugungi kunda ham mavjud. Buning o‘ziga xos tarixi bo‘lib, osmon va suv marhumlar orom topadigan yer sifatida qaralgan, shu sababli ko‘k rang motam timsoli bo‘lib qolgan.*

Umuman olganda, insoniyat qadimdanoq rang-baranglikga intilib kelgan. Folklor va yozma adabiyot namunalarida ranglar o‘ziga xos poetik maqsadlarda, ruhiyat holat, qahramonlar ichki olami, kayfiyati, kechinmalarini tasvirlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Qolaversa, turli davrlarda ma’lum rangga nisbatan turli (salbiy yoki ijobiy) munosabat mavjud. Bunga ba’zan muayyan rangning o‘ziga xos simvolikasi, tabiatda uchrash holati, ba’zan diniy-e’tiqodiy masalalar sabab bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonova. A. Saodatga eltuvchi bilim. – Toshkent: “Movorounnahr”, 2005. 552 b.
2. Jumaboyeva D. Mumtoz va folklor asarlarda rang simvolikasining lingvokulturologik xususiaytlari // ERUS, 9-son.
3. Qosimov N. Folkor musiqa ijrochiligi. – Toshkent: “Talqin”, 2008. 194 b.
4. Muminova S. Yodgorliklarda qo‘llanilgan bezaklarda ishlatilgan ranglar ahamiyati // Международный научный, 2-son.
5. Alisher Navoiy. Sabba’i sayyor. –Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008. 344 b.

OYBEKNING “QUTLUG‘ QON” ROMANIDAGI MAQOLLARNING BADIIY AHAMIYATI

Saitqulova Xilola Sadan qizi
O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Nazarova Xilola Gulomjonovna,
Ilmiy rahbar: O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti
E-mail: xilolasaitqulovasadanqizi@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybekning “Qutlug‘ qon” romanida xalq maqollaridan foydalanish mahorati yoritib berilgan. Bu orqali asarrning mazmun–g‘oyasi bilan birgalikda qahramonlar xarakteristikasi ochib berilgan. Asarda maqol, matal va aforizmlardan unumli foydalanilganligi. Bu bilan muhit va davr ziddiyatlari yoritilib, bu orqali o‘zining yozuvchilik mahoratini ko‘rsata olgan.*

Kalit so‘zlar. *Oybek, “Qutlug‘ qon”, maqol, matal, Yo‘lchi, xarakteristika, yozuvchi mahorati, yozuvchi uslubi, asar badiiyati.*

OYBEK’İN “KUTSAL KAN” ROMANINDA ATASÖZLERİNİN SANATSAL ÖNEMİ

Saitqulova Xilola Sadan qızı,
Özbekistan–Finlandiya Pedagoji Enstitüsü öğrencisi
Nazarova Xilola Gulomjonovna,
Bilimsel danışman: Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede Musa Taşmuhammed oğlu Oybek'in "Kutluğ'un" adlı romanında halk atasözlerinin ustalıkla kullanılması konusu ele alınmaktadır. Bu, eserin içeriği ve fikriyle birlikte karakterlerin karakterini de ortaya koyar. Eserde atasözleri, deyişler ve vecizelerden etkili bir biçimde yararlanılmıştır. Bu durum, çevrenin ve çağın çatışmalarını ön plana çıkararak yazarın yazarlık yeteneğini ortaya koymuştur.*

Anahtar kelimeler. *Oybek, "Hatıra Kanı", atasözü, deyim, Seyyah, karakterizasyon, yazım becerisi, yazım tarzı, eserin sanatsal niteliği.*

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ В РОМАНЕ ОЙБЕКА «СВЯЩЕННАЯ КРОВЬ»

Саиткулова Хилола Садан кызы,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Назарова Хилола Гуломжоновна,
Научный руководитель: ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье рассматривается мастерство использования народных пословиц в романе Мусы Ташмухаммад оглу Ойбека «Кутлуг кон». Это раскрывает характеры персонажей, а также содержание и идею произведения. В произведении эффективно использованы пословицы, поговорки и афоризмы. Это подчеркнуло конфликты окружающей среды и эпохи, продемонстрировав тем самым его писательское мастерство.*

Ключевые слова. *Ойбек, «Кровь памяти», пословица, поговорка, путешественник, характеристика, писательское мастерство, стиль письма, художественное качество произведения.*

THE ARTISTIC SIGNIFICANCE OF PROVERBS IN OYBEK’S NOVEL “BLESSÈD BLOOD”

Saitqulova Xilola Sadan qizi,
Student of the Uzbekistan–Finland pedagogical institute
Nazarova Xilola Gulomjonovna,
Scientific advisor: Assistant at the department of Uzbek language and literature

Abstract. *This article highlights the skill of using folk proverbs in the novel “Kutlug‘ khon” by Musa Tashmuhammad oglu Oybek. This reveals the content-idea of the work, as well as the characteristics of the characters. The work effectively uses proverbs, sayings and aphorisms. This highlights the contradictions of the environment and the era, and thus demonstrates his writing skills.*

Keywords. *Oybek, “Kutlug‘ khon”, proverb, saying, Traveler, characterization, writing skills, writing style, artistic style of the work.*

O‘zbek yozuvchilarining xalq maqollariga bo‘lgan intilishlarini jamiyatimizni, voqelikni realistik aks ettirish uchun prinsipial intilishlari deb qaramog‘imiz lozim. Ulug‘ rus tanqidchisi V.G.Belinskiyning ta’biri bilan aytganda, maqol, matal va aforizmlarda ”tildagi xalq fizionomiyasi” ifodalanadi. O‘zbek adabiyoti materiallarini o‘rganish jarayonida xalq aforizmlarini yirik badiiy asarning asosiy sujeti va mazmuniga singib ketganligi bilan izohlandi. O‘zbek yozuvchilari yaratgan roman va povestlarda; hikoya va ocherklarda; drammatik va she’riy asarlarda; milliy ruhiyatni yorqin yoritib berishda, personaj xarakteri hamda psixologiyasini ochishda, tilni individuallashtirishda; reallik va xalqchillikni ko‘tarishda maqol va hikmatli iboralar asosiy badiiy vosita vazifasini bajargan. Adabiyotning har bir janri o‘z tiliga, o‘ziga xos vosita va imkoniyatga ega. Proza hajm jihatidan keng va so‘zlashuv tiliga juda yaqin bo‘lganligi sababli unda maqol va aforizmlar adabiyotning boshqa janrlariga qaraganda katta o‘rin tutadi. Bizga o‘zbek adabiyoti hamda tilshunosligidan ham ma’lumki maqollarning uslubiy imkoniyatlarining o‘rganish sohasida muayyan yutuqlarga erishilgan. Bu jihatdan V.Abdullaev [1.115-122], L.Azizxonova [2.54-57], S.Asqarov [3.19-22], A.Jo`raxonov [4.52-55], M.Hakimov [7.171], E.Qilichev [6.212-218], M.Husainov [8.55-61], B.O‘rinboevlarning [9.4] ishlari diqqatga sazovordir.

Xalq maqollaridan foydalanishda ham har bir yozuvchi, shoirning o‘ziga xos uslubi borki, bu uslub o‘sha yozuvchi va shoirning badiiy uslubini belgilashda katta rol o‘ynaydi. Agar biz Abdulla Qodiriy bilan Sadriddin Ayniyning, Oybek bilan Abdulla Qahhorning, G‘afur G‘ulom bilan Shayxzodaning asarlarini o‘qib, xalq hikmatilaridan foydalanish mahoratiga diqqat qilsak, ularning har biri o‘ziga xos uslubga ega ekanligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shu qatorida o‘zbek adabiyotining rivojlanish jarayonini ulug‘ adibimiz Oybek ijodisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Uning romanlaridagi yorqin obrazlar o‘tmish va hozirgi zamonning eng muhim jihatlarini aks ettiradi.

Yozuvchi proza sohasida yirik asarlar yaratishi bilan maqol va aforizmlarga ko‘proq murojaat qila boshladi. Uning “Qutlug‘ qon”, “Navoiy”, “Oltin vodiydan shabadalar”, “Quyosh qoraymas” romanlarida, “Nur qidirib”, “Bolalik” povestlarida 400 ga yaqin maqol, matal va hikmatli so‘zlar ishlatib o‘zining yozuvchilik mahoratini ham ko‘rsata olgan. Yozuvchi umumxalq tili asosida badiiy obraz va xarakterlar yaratdi. Obrazlarning tipik va individual bo‘lishi uchun turli-tuman tasviry vositalar, shu jumladan, jonli tilning qaymog‘i bo‘lgan xalq aforizmlari, maqol, matal, hikmatli so‘zlar, iboralar hamda badiiy-tasviriy vositalardan unumli foydalana olgan.

“Qutlug‘ qon” romani Oybekning birinchi eng yirik asari hisoblanib, asarda qamrab olingan hayot va voqealar haqida adibning o‘zi shunday yozgan edi: Kichkinaligimdan bir tomonda boylar, gerdayib yurgan xasis savdogarlar, ochko‘z sudxo‘rlar, tekinxo‘r yirik yer egalari, din va shariat sohiblari o‘zlarining makkorliklari yo‘lida hech narsadan tab tortmaydigan ulamolar; ikkinchi tomondan, bechoralikdan ezilgan, tirikchilik mashaqqati toshida hadsiz chaqilgan kambag‘al chorikorlar, behol dehqonlar, g‘arib miskin kosiblar hayotini ko‘rib o‘sdim. Turmushning bu dahshatli haqiqati, hayotning fojiali, achchiq, ayanchli ko‘rinishlarini ko‘rgan va anglagandim.

“Qutlug‘ qon” shu hayotning bir kichik lavhasidir”.[10.6] Xuddi mana shu hayot kartinasi romanda ishtirok etgan personajlarning individual til xususiyatlarida ochib berilgan. Asarda mehnatkash xalq vakillari Yo‘lchi, Gulnor, Qoratoy, Shokir ota hamda yuqori tabaqa vakillari Mirzakarimboy, Abdushukur, Salimboyvachcha, Hakimboyvachcha, Tantiboy-vachcha kabilarning xarakteristikasi yozuvchi tomonidan ishlatilgan maqol, matal va iboralar orqali o‘quvchiga yanada tushunarli holda ochib berilgan.

Mirkarimboy odam ishlatishga usta va ehtiyotkor inson bo‘lgan. U qishloqi jiyani Yo‘lchini ayyorlik bilan o‘zida ishlatishga olib qolib, uni tekin mehnat manbai deb biladi. Shuning bilan birga “*Sinamagan otning sirtidan o‘tma* deb Yo‘lchining arslonday gavdasi va mag‘rur siymosidan cho‘chiydi. Yozuvchi bu maqolni keltirish bilan boyning o‘z jiyaniga nisbatan ishonchsizlik bilan qarashini va unga ehtiyotlik bilan muomala qilishi kerakligini ifodalagan. Adib Mirzakarimboyni ilm-fanga bo‘lgan munosabatini *“Har kim o‘qiyversa, podani kim boqadi”* maqolini keltirish bilan umumlashtirgan. Boy yuqori tabaqa bolalarining oqishiga e’tiroz bildirmaydi, o‘z o‘g‘illarini ham o‘qitgan. Lekin mehnatkash, kambag‘al xalq bolalarining o‘qishini aslo istamaydi. U jadid Abdushukurning maktab ochish haqidagi fikrlariga qo‘shilmaydi: *“Har kim o‘qiyversa, podani kim boqadi?* Mardikor, ahli kosib, beva-bechora o‘z qornini to‘ydirsa bas-da. Ulaming bolalari o‘qib, ilm olib nima karomat ko‘rsatar edi”[5.38] degan fikri bilan boyni zamondan kelib chiqib fikrlashiga urg‘u berib ketgan.

Butun asar davomida Mirzakarimboy nutqida ishlatilgan maqollar uning xarakterini ochishda muhim o‘rin kasb etgan. Boyning Yo‘lchiga *“Bir terining ichida qo‘y necha ozib, necha marta semiradi”* [5.7] deganda zulm va haqsizlikka ko‘nikish uchun nasihatgo‘yligini, gumashtasi bo‘lgan Mahamadrasulga *“Sichqon teshgan supradan un to‘kilaveradi”* [5.139] aytganida esa ustamonlik, ayyorlik o‘z ifodasini topgan. Oybek boyning nutqida yana bir nechta maqollar qo‘llaydiki, ular boyning ma’naviy qiyofasini bevosita yalong‘ochlab ko‘rsatadi.

Asardagi Yormat obrazini individuallashtirish uchun qo‘llanilgan maqollar ham juda o‘rinli hisoblanadi. Yormat 16 yil mobaynida Mirzakarimboyga tinim bilmasdan xizmat qiladi. U o‘zini boy xonadonining odami deb biladi. U Yo‘lchini ishga boshlar ekan gerdayib o‘zining xo‘jayinligini bildirmoqchi bo‘ladi. “Mehmonni ishga solarkanmizda, -deydi. Yo‘lchini birga olib jo‘narkan Yormat, -ha *“qari kelsa oshga, yosh kelsa ishga”* [5.6]. Yormat Yo‘lchining “Siz xo‘jayindan yillik haq olsangiz kerak? deb bergan savoliga quyidagi javobni beradi: “Xudo haqi, men xizmatimga bir narsa bering deb so‘ramayman. Insof o‘zlaringga bersin, deyman-da yuraveraman. Qishda xo‘jayinlarning yonboshida bo‘lgan bir katalak hovlida yashaymiz. Yozda anovi bog‘ning orqasidagi ayvonchada turamiz. O‘z dekchamizni o‘zimiz qaynatamiz. Xo‘jayinning qozonidan unda-munda bir totmasak... Yo‘q moysiz bo‘lsa ham, o‘z dekcham yaxshi. Ayolim qishin-yozin ichkari hovlining yumushini qiladi... *Uka bor-boricha, yo‘q holicha*, ish qilib bir kunimiz o‘tib turibdi, tirikchilik qiyin. Non topolmay ko‘chada gadoylik qilib yurganlar ozmi, uka? Xudo shundan saqlasin...” [5.12]. Yo‘lchi bilan Yormat o‘rtasidagi bu dialogdan Yormatning boyga sodiq qo‘l ekanini, og‘ir taqdirga ko‘nikib, *“bor-boricha, yo‘q holicha”* degan fikr-xayol bilan yashashini anglaymiz.

Yormat och-gadolardan va jabr-jafo chekkanlardan, xorlanganlardan o‘zini chetga oladi, insonga shafqat va muruvvat qilishni bilmaydi: kambag‘al mo‘ysafid dehqonga suv bergani uchun Yo‘lchini koyiydi: “Balli,-qovog‘ini solib deydi Yormat, *“oltin olma, duo ol”,*-degan qadimgilarning so‘zi bor. Lekin duo olaman deb xo‘jayinga zarar yetkazish yaramaydi”.[5.23] Yana bir o‘rinda Yo‘lchi o‘yinchi bolani o‘limdan qutqarishi uchun qarshilik ko‘rsatadi: “Qayerda g‘alva do‘ppi qochavering: “*och qornim, tinch qulog‘im”.* Kimni himoya qilasiz. Bir bachchanimi?”.[5.29] Yozuvchi ushbu maqollarni qo‘llash orqali Yormat xarakterini ko‘rsatib bergan.

Romanda mehnatkash xalq vakillarining xarakteri, turmushning har xil to‘qnashuvlarida shakllanib borgan. Qahramonlar sinfiy ongning o‘sishi bilan ularning nutqi ham o‘sgan. Oybek romanning asosiy qahramoni Yo‘lchining tadrijiy takomilini ko‘rsatar ekan, uning individual til evolyutsiyasini ko‘rsatishga muvaffaq bo‘lgan. Yozuvchi Yo‘lchi bilan Eshboy o‘rtasida bo‘lib o‘tgan dialogda maqol va iboralar orqali ularning tilini badiiylashtirgan. Yo‘lchining qishloqdagi

qo‘shnisi Sarimsoqning chorikori Eshvoy unga onasidan salom keltiradi, besh-o‘n tanga pul so‘rab yuborganini aytadi. Yo‘lchi Mirzakarimboydan pul so‘ramoqchi bo‘ladi. Shunda Eshvoy deydi: *“So‘raganning aybi yo‘q,* - dedi Eshvoy,*-bola yig‘lamasa, ona sut bermaydi.* Boy o‘z urug‘ing ekan, yaxshi muruvvat qilar. Ha, hammasini birdan olma, bir bo‘lagini ol. Qolgani boyda turgani ma’qul. “*Och uyda qatiq ivimas”,* degan maqol bor, yeb qo‘yasanlar”. Eshvoy davom etib yana ta’kidlaydi: “Shunday qilib, jon uka. Ishonchli odamdan yubor. Hamqishloq deb har kimga ishonib bo‘lmaydi. Bu zamonda *o‘ng ko‘zing so‘l ko‘zingga yov.* Eshvoy jo‘nab ketgach, Yo‘lchi yolg‘iz qolar ekan, mushkul masalani-boyning oldiga kirib pul so‘rashni o‘ylaydi: “Nega bular o‘z bilgilaricha bermaydilar? “*Qorni ochdan qorni to‘qning nima parvoyi bor”,* degan gap-haq ekanda. Qishloqda o‘z jiyanlarining och yalong‘ochligini bilsalar kerak edi”.[5.66] Demak, Eshvoy bilan Yo‘lchi o‘rtasidagi bu dialogda bir necha maqol, xalq iboralari juda o‘rinli ishlatilgan. Har bir personaj o‘ziga munosib iboralar bilan so‘zlaydilari. Eshvoyning ”*o‘ng ko‘zing so‘l ko‘zingga yov”* degan iborasida sinflar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar badiiy talqin etilgan. ”*Och uyda qatiq ivimas”* deyishida esa kambag‘alning biri ikki bo‘lmasligi aks etgan. Bundan m’lum bo‘ladiki, Eshvoy Yo‘lchiga nisbatan ko‘pni ko‘rgan, fikr-tushunchasi bir qadar keng inson bo‘lgan. Yo‘lchi og‘ir qismatlarni boshidan kechirib boyning dargohidan ketadi. Jadid Abdushukur bilan uchrashganda uning boyga homiylik qilishiga qarshi javoban deydi: *”Yer kuch bilan, ter bilan unum beradi”* man kuchimni, terimni to‘kay, foydasini soyaparvar boylar ko‘rsin. Man ikki qo‘limni burnimga tiqib qolaveray. Qani iflos?... Nega boy yo‘q, kambag‘al yo‘q deysiz? Mirzakarimboy boshqa, man boshqa. Xo‘jayinlar bor, malaylar bor. *Oyni etak bilan yashirib bo‘lmaydi?”* [5.123]. Yo‘lchining Abdushukur bilan qilgan bu dialogi boy bilan o‘zi o‘rtasidagi tafovutni tushunib etishining kulminatsiya-sidir.Yo‘lchining ongidagi o‘sishning mana shu kulminatsion nuqtasi suhbat oxirida ushbu maqolni keltirish orqali o‘z ifodasini topgan.

Asar oxirida Yo‘lchining adolat uchun kurashga munosabati *”Zulm qayerda uchrasa, shu yerda yondirish kerak, Xalq o‘z ishini bilib qiladi”,*-degan iboralar bilan ifodalanadi. Yo‘lchi olomon bilan yangi shahardagi politsiya mahkamasi tomon boraveradi. Xalq ko‘ziga bu eng qora, eng mudhish mahkama edi. Yo‘lchi o‘z ichida *”zulm qayerda uchrasa, shu yerda yondirish kerak”* deb o‘ylaydi [5.125]. Yozuvchi politsiya mahkamasiga bostirib borgan xalqning ongida jasorat paydo bo‘lganini quyidagi xitob bilan beradi: *”Urush qursin, qashishga tirnog‘i ham qolmadi, hammasini Mekalay yedi. Jabrning to‘qmog‘iga toqat yo‘q, yotib qolguncha otib qol.[*5.125] Oybek bu yerda personajlaming nomini aytmasa ham ularning nutqi orqali ushbu maqolini keltirib, romanning butun g‘oyaviy yo‘nalishini aks ettirgan. Chunki bu maqolda xalqning chorizm istibdodiga qarshi otlanishi va uyushishi o‘z ifodasini topgan. Yozuvchi romanda mehnatkash xalqning boshqa bir qancha vakillari tilidan ham ko‘plab maqollarni keltirgan. Shokir ota tilida berilgan *”Bo‘zchi belboqqa yolchimas, kulol mo‘ndiga”* maqoli uning kambag‘al va nochorligi; *”Ta’ma noniga qo‘l ochgandan o‘l och”* maqoli uning ma’naviy yuksakligidan dalolat beradi.

Yo‘lchi singlisi Unsinni Shokir otaning uyiga olib keladi. Shokir ota qizni samimiy qarshilaydi. Shunda Yo‘lchiga Shokir ota: ”Yaxshi qilibsan: *Kabutar bo kabutar, jins bo jins.* Ma’nosini tushundingmi? To‘g‘ri ular qarindoshing. Lekin ular sani o‘z jinsiga qo‘shmaydi. Ular pul jinsida... Unday qarindoshlardan yetti yot begona yaxshi. *”O‘zi yo‘qning ko‘zi yo‘q”.* Sen yo‘qsan bu qizni xo‘rlaydi.[5.152] Shokir otaning nutqida ikki sinf o‘rtasidagi farqni, boylarning ezilgan xalq uchun mutlaqo qayg‘urmasligini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, yuqorida ta’kidlaganimizdek, Oybek o‘zining birinchi yirik asari bo‘lgan ”Qutlug‘ qon” romanida o‘zbek xalqining o‘tmish hayotini, uning uyg‘onishini personajlar tilini xalq aforizmlari orqali individuallashtirish bilan badiiy aks ettira olgan. Romandagi maqollar xalqchillik va reallikning muhim manbayi bo‘lib xizmat qilgan. Bulardan tashqari, yozuvchi asarda qahramonning ayni paytdagi ruhiy holati va kayfiyatini, kishilarga, voqea-hodisalarga bo‘lgan munosabatini ifodalashda ”Ilondan chayon tug‘iladi”, ”Yer bag‘ri qattiq”, ”Har kimning o‘z elati o‘ziga shirin”, Jon yer, jon olov”, ”Qish o‘chog‘i tor, ko‘p o‘yingga bor”, ”Yaxshi niyat-yorti mol” kabi juda ko‘plab maqol va matallarni qo‘llaganligi ham bejiz bo‘lmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдуллаев В., Дониёров Х., Мирзаев С. Шиддаткор одамлар киссаси, Шарк юлдузи. – Тошкент, 960, 2-сон, 115-122-бетлар.
2. Азизхонова Л. Навоий романидаги фразеологизмларнинг рус тилига таржимаси // Узбек тили ва адабиёти. 1970, 3-сон, 54-57-бетлар.
3. Аскаров С. Кодирий ижодида фолъклорнинг баъзи масалалари // Узбек тили ва адабиёти.1973, 1-сон, 19-22-бетлар.
4. Журахонов А. Мукимийнинг халк маколларидан фойдаланиш махорати // Узбек тили ва адабиёти. 1974,4-сон, 52-55-бетлар.
5. Oybek. Qutlug‘ qon. O‘n tomlik uchinchi tom. G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti.T.: 1969. 180 b.
6. Киличев Э. С.Айний асарларида халк маколларининг кулланилиши // Узбек совет фолъклори масалалари. – Тошкент: Фан, 1987, 212-218- бетлар.
7. Хакимов М. Ёзувчи ва халк тили. –Тошкент: Фан, 1971.-171 б.
8. Хусаинов М. Ойдин асарлари фразеологияси // Труды самГу. №106. -Самарканд, 1961, 55-61-бетлар
9. Уринбоев Б, Гафур Гуломнинг халк маколларидан фойдаланиш махорати//Жомбой тонги.2003,14май.12 б.
10. Укитувчилар газетаси, -Т:1990.16 .06 сон. 24 б.
11. G‘afurov A. O‘zbek tilining frazeologik birliklari. Fan, – Toshkent, 1995.–280 b.

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA RAMZIYLIK

Ubaydullayeva Surayyo Xotomjon qizi,
O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Nazarova Xilola Gulomjonovna,
Ilmiy rahbar: O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: surayyoubaydullayeva77@gmail.com

Annotatsiya. *Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi asosiy g‘oya va mazmun insonning ichki dunyosi va kechinmalari, jamiyat va hayotdagi o‘rni kabi masalalarini qamrab oladi. Yozuvchining hikoyalarida umuminsoniylik, Vatanga va millatga bo‘lgan sof muhabbat ramziy obrazlar orqali yoritilganligini ko‘rishimiz mumkin.*

Kalit so‘zlar. *ramziylik, “Zov ostida adashuv“, adib merosi, “Ota yurt”, millat va yurt istiqboli, “Olam tortilish qonuni”.*

ŞUKUR KHOLMIRZAYEV’İN HİKAYELERİNDE SEMBOLİZM

Ubaydullayeva Surayyo Khotomjon kizi,
Özbekistan – Finlandiya Pedagoji Enstitüsü öğrencisi
Nazarova Khilola Gulomjonovna,
Bilimsel danışman: Özbek dili ve edebiyatı bölümü öğretmeni

Özet. *Şukur Kholmirzayev'in öykülerinin ana fikri ve içeriği, insanın iç dünyası ve yaşantıları, bunların toplum ve yaşamdaki yeri gibi konuları kapsar. Yazarın öykülerinde evrensel insanlığın, vatan ve millete duyulan saf sevginin sembolik imgelerle aydınlatıldığı görülür.*

Anahtar kelimeler. *Sembolizm, “Deniz Altında Kaybolanlar”, edebi miras, “Vatan”, milletin ve ülkenin geleceği, “Yer Çekimi Yasası”.*

СИМВОЛИЗМ В РАССКАЗАХ ШУКУРА ХОЛМИРЗАЕВА

Убайдуллаева Сурайё Хотомжон кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Назарова Хилола Гуломжоновна,
научный руководитель: ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *Основная идея и содержание рассказов Шукура Холмирзаева вращаются вокруг таких вопросов, как человеческий мир и его переживания, его место в обществе и жизни. В рассказах писателя мы видим, как общечеловеческая человечность, чистая любовь к Родине и народу раскрываются через символические образы.*

Ключевые слова. *Символизм, «Затерянные в море», литературное наследие, «Отечество», будущее нации и страны, «Закон тяготения».*

SYMBOLISM IN SHUKUR KHOLMIRZAYEV'S STORIES

Ubaydullayeva Surayyo Khotomjon qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Nazarova Khilola Gulomjonovna,
scientific supervisor: teacher of the department of Uzbek language and literature

Abstract. *The main idea and content of Shukur Kholmirzayev's stories cover issues such as the inner world and experiences of a person, his place in society and life. We can see that in the writer's stories, universal humanity, pure love for the Motherland and the nation are illuminated through symbolic images.*

Keywords. *Symbolism, “Lost under the weight”, literary heritage, “Fatherland”, the future of the nation and the country, “The law of universal gravitation”.*

Zamonaviy o‘zbek nasrining zabardast vakili O‘zbekiston xalq yozuvchisi, Mehnat shuhrati ordeni sohibi Shukur Xolmirzayev o‘zining serqirra ijodi bilan O‘zbek adabiyotimizga o‘zgacha nafas olib kirgan adiblardan biridir. Adibning betakror asarlariga singdirilgan qadriyatlar o‘zbek elining chehrasini qadr-qimmatini va ko‘hna an’analarini butun dunyoga yoydi. U hayoti davomida adabiyotga bo‘lgan qarashini “Adabiyotning o‘suvi millatning o‘suviga garov va millatning kamolini ko‘rsatuvchi oynasi”[2.42] deya ta’kidlagan. U yaratgan asarlari, hikoyalari va qissalarini o‘qib, uning mazmuni g‘oyasida soddalik, tabiat va jamiyat o‘rtasidagi manzaralarni zo‘r tashbehlar bilan yoritadi. Hikoyalarini o‘rganish orqali adibning ijodini kengroq tushungan bo‘lamiz. Shukur Xolmirzayev asarlaridagi asosiy g‘oya insonning o‘zi va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatni topishdir .

Adib ko‘p holatlarda inson hayoti, jamiyatdagi o‘zgarishlar, hayot bilan bog‘liq qiyinchiliklar haqida yozadi. Voqealarni tasvirlashda juda muhim ijtimoiy masalalarni ko‘taradi. Har bir tasvirlayotgan qahramonning ichki dunyosini tasvirlab, uning ruhiy xolatini chuqur o‘rganadi . Barcha asarlari o‘quvchini chuqur tafakkur qilishga majbur qiladi. Misol uchun “Zov ostida adashuv “ hikoyasida bir yoshgina bolaning hayotdagi intilishlari, o‘ylagan o‘ylarini chuqur mulohazalarini adashgan manzildan to‘g‘ri yo‘lni topa olganini umuman olganda kattalardek mulohazalarini ko‘rsatish bilan vohaninig ajoyib tabiatini betakror chizgilar bilan ta’riflashi, o‘quvchi o‘zini xuddi asar ichida zov bo‘yidagidek his qiladi.

Qahramonimiz yo‘lda adashganida qo‘rqib yig‘lamadi, vahimaga tushmadi, aksincha “yig‘laganimdan nima foyda, aqlni ishlatishim kerak” deya chora izladi. Barcha qiyinchiliklarni yengishga astoydil harakat qildi [4,11]. Hikoyada yozuvchi hayotdagi har bir hodisa yoki voqeadan saboq olib, tabiatni yaxshi o‘rganib aql-farosat bilan yo‘l topish mumkinligi tasvirlaydi. U yuksalishga undashni o‘z asarlarining maqsadi deb hisoblaydi. Shuningdek, Xolmirzayevning hayvonlar haqida yozgan asarlari ham talaygina. Uning “Uchinchi hamroh” asari e’tiborimizni

tortadi. Asarda oddiy itning insonlarcha qilgan harakatlarini, arazini, mehrini, ko‘rishimiz mumkin. It mehr, e’tibor bilan, zanjirlanmasdan Ziyorat tomonidan o‘stiriladi. Yillar o‘tdi. It qariy boshladi. Tishlari to‘kildi. Lekin,qarishiga qaramasdan, undagi barcha odatlar saqlanib qoladi. U hech nimaga so‘roqsiz tegmaydigan, faqat bersagina yeydigan it bo‘ladi. Ovga chiqishadi va ov so‘nggida hamma ovga chiqqanlar ovqatlanishadilar. Ammo, ular ovga yordam bergan, vafodor itiga ovqat berishni unutishadi. U xafa bo‘ladi va ortidan Ziyoratning chaqirishiga qaramasdan o‘zining eng ko‘p o‘tiradigan joyi - ko‘prik tomon ketaveradi. Ziyorat uyga borar degan o‘y bilan e’tiborsiz yana ovqatlanishga qaytadi. Kechqurun uyga kelsa iti yo‘q va birdaniga hayoliga ko‘prik keladi. U o‘sha yerga yuguradi. Afsuski, ko‘prik ostidan itini jonsiz holatda topadi. Uni qarilik emas, birgina e’tiborsizlik o‘ldirdi [4.65]. Yozuvchi qahramonlarning hayotini, ularning kechinmalarini chuqur tahlil qilish orqali hayotning murakkabliklarini ochib beradi. Ayniqsa, hikoyalaridagi zamonaviylik va an’anaviylik o‘rtasidagi muvozanat o‘ziga xosdir.

Adibning o‘ziga jalb etuvchi, asarlari ko‘p. Ulardan yana biri “Kimsasiz hovli” hikoyasidir. Hikoyada kichik oilaning hayoti tasvirlangan. Boylik ko‘zlarini ko‘r qilgan insonlar va ularning o‘zlariga o‘xshamagan mehribon farzandi. Ular aslida o‘zligini unutgan kimsalar. Uyidagi boyliklarini asrash uchun it boqib, ana o‘sha it farzandi umriga zomin bo‘lganining guvohi bo‘lamiz. Xolmirzayev hikoyalarida insonning hayotdagi murakkabligini, uning qarorlar qabul qilishdagi qiyinchiliklarini fojiy tarzda ochib beradi. Bu esa uning asarlarini yanada ta’sirchan va o‘ylantiruvchi qiladi. Asarlaridagi bu fojiaviy g‘oya insonning dunyoqarashi va uning jamiyat bilan o‘zaro munosabati orqali aks etadi. U hayotni qanday murakkab va adolatsiz bo‘lishini ko‘rsatadi. Yozuvchi ijodida voqelikni realistik tasvirlash uslubi o‘zining maxsus badiiy ifodalariga ega. Misol uchun, adibni “Ota yurt” hikoyasini olaylik. Unda inson o‘zi tug‘ilgan yurtiga bo‘lgan mehri tuganmas sog‘inchi tasvirini ko‘ramiz. Necha yillar qumsab, oxiri ota yurtiga borishga muvaffaq bo‘lgan qahramonimiz quvonchini his qilish, albatta, o‘quvchi uchun ham hayajonli. Adib bu asarda psixologik badiiy tasvirlarni, psixologik tahlini, ramzlar va majozlarni mukammal tarzda qo‘llagan. Uning asarlaridagi milliy qadriyatlar, xalqning hayoti bilan uyg‘unlik muhim sanaladi.

Yozuvchining yana bir “Olam tortilish qonuni” hikoyasida biz ba’zi insonning faqat odamlar uchun yashashini ko‘ramiz. Oxirida esa hech kim oilasidek bo‘la olmasligini tushunib yetadi.Xolmirzayevning uslubi o‘zining noan’anaviy va samarali yondashuvlari bilan ajralib turadi. U asarlarini o‘quvchini jozibador qilib jalb etadigan, chuqur ma’no va ta’sirchan tasvirlar bilan boyitadi. Hikoyalarida kishilarning ichki kechinmalarini, orzulari va ijtimoiy holatini yoritib, asarlari zamonamizdagi ahamiyatli muammolarni, shaxsiy va axloqiy izlanishlarni ko‘rsatadi. Hikoyalari, nafaqat, badiiy, balki axloqiy va ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. U xalqning ma’naviy yuksalishi, adolatga bo‘lgan intilishi va insoniy qadriyatlarini saqlashga undaydi. Yozuvchining hikoyalaridagi muammolar zamonaviy adabiyotda yangi uslublar va yondashuvlarni kiritishga asos bo‘lib, o‘zbek adabiyotining boyishiga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy va axloqiy masalalar zamonaviy hayotdagi muhim vazifalarni o‘rtaga qo‘yadi va o‘quvchiga o‘z dunyoqarashini shakllantirishda yordam beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, Shukur Xolmirzayevning hikoyanavislik mahorati, u yaratgan bebaho asarlari mangu va umrboqiy bo‘lib, nafaqat, o‘quvchiga badiiy zavq bag‘ishlaydi, balki hikoyalaridagi ramziylik har qanday kitobxonni o‘yga cho‘mdiradi. Shuningdek, adib hikoyalari jamiyatdagi yosh adiblar yaratadigan asarlariga ham o‘ziga xos meros vazifasini bajardi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rustamov N. O‘zbek nasrida insoniy qadriyatlar. – T. 2015, 128 B.
2. Karimov K. Shukur Xolmirzayevning badiiy olami. – T. 2005, 130 B.
3. Abdurahmonov O. Adabiy janrlar taraqqiyoti. – T. 1998, 84 B.
4. Shukur Xolmirzayev Kimsasiz hovli. – T. 2015, 65 B.
5. G‘ulomov T. Hikoyanavislarimiz va ularning o‘ziga xos uslubi. Monografiya. – T.2016. 138 B.

ОБРАЗ МУЗЫ В ЛИРИКЕ АЛЕКСАНДРА СЕРГЕЕВИЧА ПУШКИНА

Холбаева Мукаддас Сайдуллаевна,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
xolbaevamukaddas@gmail.com

Аннотация. *Данная работа посвящена исследованию многогранного образа музы в лирическом наследии великого русского поэта Александра Сергеевича Пушкина. Подчеркивается эволюция образа музы в лирике поэта на протяжении его творческого пути. Работа также затрагивает вопрос о взаимоотношениях поэта и музы, об их диалоге и взаимном влиянии.*

Ключевые слова. *А.С.Пушкин, лирика, муза, образ, взаимоотношение поэта и музы.*

ALEKSANDR SERGEYEVICH PUSHKIN LIRIKASIDAGI MUZANING TASVIRI

Xolbayeva Muqaddas Saydullayevna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqola buyuk rus shoiri Aleksandr Sergeyevich Pushkinning lirik merosidagi muzaning ko‘p qirrali qiyofasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Uning ijodiy yo‘li davomida shoir lirikasida muza obrazining evolyutsiyasi ta'kidlangan. Shuningdek, asar shoir va muzaning munosabatlari, ularning muloqoti va o‘zaro ta'siri masalasiga ham to‘xtalib o‘tadi.*

Kalit so‘zlar. *A.S.Pushkin, lirika, muza, obraz, shoir va muza o‘rtasidagi munosabatlar.*

ALEXANDER SERGEEVICH PUSHKIN’İN LİRİKLERİNDE MÜZİK İMGESİ

Kholbaeva Mukaddas Saidullaevna,
Özbek -Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu çalışma, büyük Rus şair Alexander Sergeevich Pushkin'in lirik mirasında ilham perisinin çok yönlü imajını incelemeye ayrılmıştır. Şairin yaratıcı yolu boyunca ilham perisi imajının lirikteki gelişimi vurgulanmaktadır. Çalışma aynı zamanda şair ve ilham perisi arasındaki ilişki, diyalogları ve karşılıklı etkileri konusunu da ele alıyor.*

Anahtar kelimeler. *A.S.Puşkin, lirik, ilham perisi, görüntü, şair ve ilham perisi arasındaki ilişki.*

THE IMAGE OF THE MUSE IN THE LYRICS OF ALEXANDER SERGEEVICH PUSHKIN

Kholbaeva Mukaddas Saidullaevna,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Anotasyon. *This work is devoted to the study of the multifaceted image of the muse in the lyrical heritage of the great Russion poet Alexander Sergeevich Pushkin. The evolution of the image of the muse in the poet's lyrics throughout his creative path is emphasized. The work also touches upon the question of the relationship between the poet of the relationship between the poet and muse, thier dialogue and mutual influence.*

Key words. *A.S.Pushkin, lyrics, muse, image, relationship between poet and muse.*

Александр Сергеевич Пушкин величайший поэт и писатель, основоположник современного русского литературного языка. Творчество Пушкина знакомо практически каждому, с самого раннего детства мы слышали сказки и стихи. Учась уже в школе на уроках чтения знакомись ближе изучая биографию и произведения поэта. С нашим взрослением возрастает и интерес, мы всё больше узнаем и проникаем в глубь и сущность мудрости и красоты его поэзии. В настоящее время произведения Пушкина переведены на множество иностранных языков, что говорит о значимости и почитании Пушкина в литературных кругах тех культур и народов. Произведения Пушкина даже спустя много лет, по прежнему актуальны и находят как и раньше отклик в сердцах читателей.

В.Г.Белинский характеризовал лирику А.С.Пушкина, отмечая ее реализм, высокую художественную правду, чистоту и благородство. “Каждое чувство лежащее в основании каждого его стихотворения, изящно, грациозно и виртуозно само по себе: это не просто чувство человека, но чувство человека – художника”. “Есть всегда что-то особенно благородное, короткое, нежное, благоуханное и грациозное во всяком чувстве Пушкина” [1, 608].

Ознакомившись с произведения Александр Сергеевича, мы невольно переносимся в то время и место событий, которые так четко передает лирический герой, ощущаем себя участниками этого произведения.

Любовь к поэзии у Александра Сергеевича Пушкина начала формиро-ваться в раннем детстве благодаря няне Арине Родионовне, рассказывавшей ему народные песни, тем самым пробудила интерес и любовь к народному творчеству, и которую он высоко ценил и почитал нежно называя ее “мамушкой”.

Свою первую прозу Александр Сергеевич Пушкин написал будучи юным в 15 лет, стихи его были опубликованы в журнале “Северная пчела”. Учеба в Царскосельском лицее стала важной вехой в жизни и творчестве Пушкина. Его литературные способности развивались под влиянием таких личностей как Жуковский и Карамзин. Жуковский был так впечатлен поэтическим даром Пушкина, пророчил ему великую славу. Став наставни-ком, он всячески оберегал, направлял и вдохновлял юного поэта. Учась в Царскосельском лицее, Пушкин переживает период интенсивного творчес-кого роста каждое новое знакомство и общение оказывают значительное влияние на его мировоззрение и вдохновляют на написание новых произведений. У Пушкина особый романтизм очарованной души, поражённый волшебством бытия, его тайными обещаниями радости и счастья, романтизм души, восхищённой многоликими красотами жизни. Пушкинская муза несёт в себе идею самоценности искусства, его возвышенной, божественной сущности. Пушкинская муза не столько античная богиня, скорее подруга. Муза Пушкина – это частица его души, его вдохновение, видение поэтической красоты. Образ музы меняется на протяжении всей жизни Пушкина. С каждым новым этапом творческого пути, с каждым опытом и впечатлением он переосмысляет свои вдохновения. В начале творческого пути она “милая”, “шалунья”, “болтунья”. После перенесенных моральных травм – “вольная”, “богиня”, “стыдливая”. И уже в последний период творчества – “смолкающая”.

Великий поэт прожил короткую, но очень яркую жизнь. В жизни Пушкина было много женщин – он был щедр на чувства и в каждую новую любовь погружался со всей присущей ему страстью. Поэт был знатоком женской души. Благодаря влюбчивости Пушкина мы имеем его стихотворную плодовитость. Женщины в жизни Пушкина занимали важнейшее место, сменяя одна другую, что имело итог – гениальные произведения написанные в порыве страсти. Огромная масса стихов поэта была именно о любви, посвященная женщинам к которым он испытывал чувства в разные периоды своей жизни.

Первой любовью и музой поэта стала сестра лицейского товарища – Екатерина Бакунина. При первом посещении брата, она, по словам одного из лицеистов, “произвела всеобщий восторг во всей лицейской молодёжи”. Но особенно она восхитила Пушкина. Объясниться в любви Пушкин так не решился, но именно ей он посвятил целый цикл более 20

унылых элегий. Пушкин воспевал красоту Бакуниной в таких восторженных стихах, как мадригал:

“*Напрасно воспевать мне ваши именины;*
При всем усердии послушности моей;
Вы не милее в день святой Екатерины;
Затем, что никогда нельзя быть вас милей” [2, 90].

Не смотря на то, что это были его первые опыты в написании любовной лирики, поэту удалось передать всю полноту своих чувств.

В 1817-1819 годах Пушкин пишет много запретных, вольнодумных стихов, за что ему грозила Сибирь, однако благодаря ходатайству влиятельных друзей Александр 1 предписывает ему ехать в Екатеринослав. Там он знакомится с семьей генерала Раевского и уже с ними едит на Кавказ лечиться, так как был сильно простывшим. Молодой поэт, одинокий, заброшеный далеко от родных и близких, сердечно привязался “к милому семейству Раевских”. В поездке он увлекается 15 летней Машей Раевской, которую он знал еще ребенком, теперь она превратилась в красавицу. По дороге в Крым были остановки и в очередной из них Мария бегала резвясь по берегу, прыгая через маленькие волны, эта картина так взволновала поэта и он пишет следующие строки:

“*Как я завидовал волнам,*
Бегущим бурной чередою
С любовью лечь к её ногам!
Как я желал тогда с волнами.
Коснуться милых ног устами” [3, 20]!

Он восхищался Машей и посвящает этой скромной славной женщине свои лирические произведения, даже многих своих героинь в произведениях он называет этим именем. Еще одной любовью Пушкина была княгиня Галицына Евдокия Ивановна. Она была старше поэта на 20 лет, что не помешало ей приворожить его. Она была хорошо образованна, увлекалась точными науками, даже писала книги. Она являлась хозяйкой литературного салона куда был вхож и Пушкин. Как писал Карамзин “Поэт Пушкин у нас дома смертельно влюбился в Пифию Галицыну и теперь уже проводит у нее вечера…” [4, 190]. Пушкин усердно посещал салон Галицыной до самого отъезда на юг. Часто в письмах Тургеневу он упоминал о ней. Галицыной посвятил он два мадригала и ей же преподнёс Оду “Вольность”.

“Довольно! В гордости моей
Я мыслить буду с умиленьем:
Я славой был обязан ей –
А может быть и вдохновеньем” [5, 30-31].

Чувство к Анне Керн подарило миру одно из самых известных лирических стихотворений:

“*Я помню чудное мгновенье:*
Передо мной явилась ты,
Как мимолетное виденье,
Как гений чистой красоты” [6, 172-173].

К моменту встречи с Пушкином – Анна была замужем. Пушкин еще будучи юношей впервые увидел Керн в Петербурге и, со свойственной ему непосредственностью, увлёкся ею. Их жизни были переплетены, расставания сменялись встречами, что давало чувству Пушкина вспыхивать с еще большей силой. При встречах они часто гуляли, увлекательные беседы, чтения Пушкина всё это завораживало прекрасную молодую женщину. По началу Анна не отвечала Пушкину взаимностью и уже спустя время, добившись благосклонности поэт остывает к этой прекрасной женщине.

С будущей женой, 16 летней юной Натальей Гончаровой поэт знакомит-ся будучи уже не молодым, на Московском балу. Где Пушкина поражает царственная, гармоничная и одухотворенная красота Натальи. Поэт влюбляе-тся страстно и бесповоротно.

Очарованный он делает предложение и получает неопределённый ответ от матери девушки и с переживаниями в душе он уезжает на Кавказ. Мечта о счастье с этой милой девушкой, не похожей на него самого, спокойной и нежной, кружила ему голову. В апреле 1830 года он вторично делает предложение, и согласие на брак было получено. “Участь моя решена. Я женюсь…Та, которую любил я целых два года, которую везде первую отыскивали мои глаза, с которой встреча казалось мне блаженством – Боже мой – она … почти моя …”. 2 марта 1831 года Наталья Гончарова стала женой поэта. К ней были обращены самые сильные – с точки зрения эмоций, и с точки зрения поэтического мастерства стихотворения. Она стала его идеалом и именно ей посвящены такие стихи как “Мадонна”, “На холмах Грузии лежит ночная мгла”.

“Я влюблен, я очарован,
Я совсем огончарован.
С утра до вечера за нею я стремлюсь,
И встреч нечаянных и жажду, и боюсь.
Не ожидай, чтоб в эти лета
Я был так прост!
Люблю тебя, моя кокетка,
Но не люблю твой длинный хвост” [7, 224].

Будучи раненым лежа при смерти поэт просит жену "ходить по нему в трауре два года". И Наталья Гончарова исполнила его последнее желание. О музах самого известного русского поэта и писателя написано немало – в его жизни было много увлечений, их имена не менее известны, чем его собственное. Однако остаются загадки, которые и по сей день не дают покоя исследователям. До сих пор ведутся споры вокруг “утаенной любви”, имя которой Пушкин в своем “донжуанском списке” скрыл под буквами NN. Большинство исследователей сходятся во мнении, что еще до ссылки Пушкин пережил неразделенную любовь. Самую интересную и смелую версию выдвигает О.Видова: по ее мнению утаенной любовью вполне могла быть сама императрица Елизавета Алексеевна. Именно недостижимость императрицы, и заставила поэта скрыть настоящее имя.

Образ музы в лирике Александра Сергеевича Пушкина представляет собой уникальное сочетание вдохновения и глубоких личных переживаний. Это многогранный символ, который открывает перед нами не только мир поэтического творчества, но и внутренний мир самого поэта, его стремление к красоте и истине. В этом вечном диалоге мы находим отражение собственных чувств и мыслей, что делает пушкинскую лирику поистине бессмертной.

Использованная литература:

1. Белинский В.Г.. Статья о классиках. – М.: Художественная литература, 1970. -608 с.
2. Тропа к Пушкину. Под общ. ред. С.М.Бонди и Ю.Г.Русаковой. Оформл. П.Кузаняна. – М.: “Дет. лит.” , 1974 90 с.
3. Пушкин А.С. Собр. Соч. в 10 томах. – М., 1974. Т. 4. 20 с.
4. Тропа к Пушкину. Под общ. ред. С. М. Бонди и Ю. Г. Русаковой. Оформл. П.Кузаняна. – М., “Дет. лит.” , 1974. 190 с.
5. Альманах. Карманная книжка для любителей русской старины и словесности. 1830, 30-31 с.
6. Тропа к Пушкину. Под общ. ред. С.М.Бонди и Ю.Г.Русаковой. Оформл. П.Кузаняна. – М.: “Дет. лит.” , 1974. 172-173 с.
7. Экспромт Л.С.Пушкина. (Лит. архив, 1, 224 с.).

“OQ KEMA” ASARIDA BOLA OBRAZI

Yunusova Nazokat Nodirjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada butun turkiy xalqlarning faxr-u iftixoriga aylangan adib Chingiz Aytmatov qalamiga mansub “Oq kema” qissasi asosida bola obrazi, uning adabiy maqsadga yo‘naltirilgan vazifasi, muallifning obraz yaratish mahorati, bola ruhiyati, uning ichki dunyosi va tashqi muhit o‘rtasidagi ziddiyat kabi jihatlar yoriltilgan.*
Kalit so‘zlar. *Bola, orzu, oq kema, ruhiyat, portret, qahramonning ichki olami.*

“BEYAZ GEMİ” ESERİNDEKİ ÇOCUK İMAJI

Yunusova Nazokat Nodirjon kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede, tüm Türk halklarının gururu olan yazar Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" öyküsünden yola çıkılarak çocuk imgesi, onun edebi amacı, yazarın imge yaratma becerisi, çocuğun ruhu, iç dünyası ile dış çevre arasındaki çatışma ele alınmaktadır.*
Anahtar kelimeler. *Çocuk, rüya, beyaz gemi, ruh, portre, kahramanın iç dünyası.*

THE IMAGE OF A CHILD IN THE WORK “WHITE SHIP”

Yunusova Nazokat Nodirjon qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article, based on the story "The White Ship" by the writer Chingiz Aitmatov, who became the pride of all Turkic peoples, sheds light on such aspects as the image of a child, his literary task, the author's skill in creating an image, the psyche of a child, the conflict between his inner world and the external environment.*
Key words: *child, dream, white ship, psyche, portrait, the inner world of the hero.*

ОБРАЗ РЕБЁНКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ «БЕЛЫЙ КОРАБЛЬ»

Юнусова Назокат Нодиржон кызы,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматривается образ ребенка, его литературное предназначение, мастерство автора в создании образа, психика ребенка, конфликт между его внутренним миром и внешней средой на примере повести «Белый пароход» Чингиза Айтматова – писателя, ставшего гордостью всех тюркских народов.*
Ключевые слова. *Ребенок, сон, белый пароход, психика, портрет, внутренний мир героя.*

Ma’lumki, har qanday badiiy asar tahlilga tortilar ekan bundan muallif asarlariga ilmiy mezonlar asosida, xolislik bilan baho berish va nazariy xulosalar chiqarish maqsadi ko‘zlanadi. Ch.Aytmatovning badiiy jihatdan eng sara asarlardan biri hisoblangan “Oq kema” qissasi o‘z davridayoq zamondoshlarining e’tirofiga sazovor bo‘lgan va bahosini olgan. Qissada insoniy go‘zallik, ezgulik va hayot ziddiyatlari, tabiat va inson muammolari teran tadqiq etiladi. “Oq kema” kinofilmi ham asar kabi shuhrat qozondi. Ushbu asar ilk bor 1970-yilda “Новый мир” jurnalida chop etilgan. Asar bir necha tilga, jumladan, o‘zbek tiliga ham tarjima qilingan. Asarda bir bolaning o‘y-xayollari, otasiga bo‘lgan sog‘inchi, uning baliqqa aylanib qolishni istashi-yu, oq kemaga – otasining

huzuriga borib qolishga bo‘lgan ishtiyoqi bayon etiladi. Asarda bolaning o‘y-fikrlari shunchalik hissiyotga boy tarzda tasvirlanadiki, go‘yo o‘zimizni o‘sha vaziyatga tushib qolgandek his etamiz. Hali voyaga yetmagan, beg‘ubor qalbli bolaning tushunib ulgurmagan nohaqliklari haqida yoritiladi. Bolaning o‘zi uchun yaratilgan mo‘jaz va yaxshiliklarga boy ertagi kattalarnikidan mutlaqo farq qiladi. Asarda bola o‘zining dunyosida yashaydi. 6-7 yoshli bolakayning bola bo‘lib topa olmagan baxti, yaqinlaridan ko‘ra olmagan mehri, oppoq orzulari, beg‘ubor qalbi va mana shu beg‘uborlikning toptalishida bolaning fojiasi aks ettirilgan. Asarni o‘qir ekanmiz, dastlab, bolaning “do‘stlari” bilan tanishamiz: *toshlar, hayvonlar, durbin portfel...* Keyinchalik esa uning yolg‘izligi, yaqin insonlari ichida begonaligi ayon bo‘ladi. U orzulari ushalmasligini bilsa-da orzu qilishdan to‘xtamaydi.

Asarda muallif portretning imkoniyatlaridan samarali foydalangan. Qahramonlarining portreti go‘yoki ularning ruhiy qiyofasini tasvirlagandik, ularning ichki olamini, o‘ziga va o‘zgalarga munosabatini ifodalagandik bo‘ladi. Boshqa qo‘shimcha ta’rif va tavsiflarga ehtiyoj sezilmaydi. Bola... negadir unga hech kim ismi bilan murojaat qilmaydi. Uning ismi deyarli muhim emasdik. Bolakayga yozuvchi ism berishni ma’qul ko‘rmagan, balki, hayoti shunday dard-alamlarga, qayg‘u tashvishlarga to‘la bo‘lsa-da, mitti yurakchasi mehr-u muhabbatga, ezgulikka limmolim bo‘lgan murg‘ak qalb egalarining umumlashma obrazi bo‘lishini istagandir.

U o‘zining borligi sezilib-sezilmaydigan kattalarning zididdiyatga to‘la olamida o‘zi uchun alohida *“dunyo”* yaratib yashaydi. U kattalar ilg‘amagan har qanday kichik quvonchdan o‘zi uchun olam shodliklar yaratib yashaydi. Ammo bulardan hayqirmaydi. Shodliklarini ham o‘z “olam”ida izhor etadi. *“Portfel”* asardagi shunday maqsadga xizmat muhim qiluvchi detallardan biridir. Adib bola va uning atrofidagi kishilarning ma’naviy qiyofasini shu detal orqali yanada ochib beradi:

“... Seydahmad bugun ertalabdan o‘rimga tushib ketdi. Orqadan kelayotgan qadam tovushini eshitib Seydahmad qayrildi, ko‘ylagining yengi bilan yuzini artdi.

- *Nimaga kelyapsan? Meni chaqirishyaptimi?*
- *Yo‘q. Portfel oldim. Mana, bobom olib berdi. Men maktabga boraman.*
- *Shunga shunchalik chopib keldingmi? - Seydahmad xoxolab kuldi.*
- *Mo‘min boboning esi kirarli-chiqarli bo‘lib qolgan, - u barmog‘ini chekkasiga bosib aylantirdi, - sen ham shunaqa chog‘i. Qani, qanaqa portfel? U qulfchasini shaqillatib portfelini u qo‘lidan bu qo‘liga oldi-da, kallasini likkillatgancha kulimsirab qaytarib berdi”* [2, 217].

Seydahmad va bolaning muloqoti keltirilgan ushbu parchadan anglashiladi, bola shaxsiy buyum orqali o‘zini e’tirof etilgandik his etdi, unda ilm olishga qiziqish yuqori, ammo u yashaydigan joyda bunga imkoniyat yetarli emasligini yaqqol sezish mumkin. Xuddi shu tasvir bola va O‘rozqul o‘rtasidagi muloqotda boshqacha kayfiyatda sodir bo‘ladi.

“... Bola qo‘lidagi portfelni silkitib ro‘parasidan chopqillab chiqib qolganda bu tasodifdan uning otdan uchib ketishiga sal qoldi:

- *O‘razqul amaki portfelimni ko‘ring. Men maktabga boraman. Mana mening portfelim.*
- *Obbo, falokat-e... O‘razqul seskanib jilovini tortarkan, koyiy boshladi.*

U bolaga qizargan, shishgan, shirakayf ko‘zlarini tikdi:

- *Nima qilib yuribsan, qayoqdan kelyapsan?*
- *Uyga ketyapman. Portfelimga qarang, uni Seydahmadga ko‘rsatib kelyapman, - dedi bola ming‘irlab*
- *Mayli, o‘ynayver, - to‘ng‘illadi O‘razqul va egarda omonatgina tebranib yo‘lida davom etdi* [2, 219].

O‘razqul o‘z taqdiridan ranjib yurgan va xudo uni farzand dog‘ida kuydirib boshqalarga saxiylik bilan beshta-o‘ntalab bola berib qo‘ygan bir paytda, bu ahmoqona portfel-u, ota-nasi tashlab ketgan, xotiniga jiyan bo‘lmish bu bola bilan qanchalik ishi bor.

Yuqorida ta’kidlaganimizdik, bolaning ichki olamida ikki xil dunyo bor edi. Biri tashqi olam bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, o‘z yaqinlari tomonidan toptalgan qalbi bo‘lsa, ikkinchisi ichki olamida beg‘ubor xayolatlari bilan ko‘ngliga taskin beradigan dunyo edi. Yuqoridagi parcha aynan ikkinchi dunyosi xususida. Bilamizki, uning ota-onasi go‘dakligida tashlab ketgan, shu bois uning fikrlashi, tasavvurlari va hayolotlari boshqalarnikidan o‘zgacha edi. U Issiqko‘lga oq kema har safar

yaqinlashganda dadasi uni bir kuni shu kemada olib ketishiga ishonadi. Suvga tushganida baliqqa aylanishi yoki oddiy bulutlarni ko‘rganda ular go‘yoki bolaning fikrlarini o‘qiy olishi, ya’ni uning uzoqlarga ketish orzularini anglab turganligi, bir so‘z bilan aytganda, ozodlikka intilishi ichki dunyosida yaratgan orzulari hosilasi edi.

Xulosa shuki, asarda bola ruhiyatidagi o‘zgarishlar orzular bevosita u yashayotgan muhit bilan bog‘liq tarzda yoritilgan. Uning orzusi jamiyatdagi boshqa bolalar orzularidan keskin farq qiladi. Bu uning yolg‘iz katta bo‘lishi, ota-onasining uzoqda ekanligi bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Muallif esa bir toza qalbli bolalar nomidan insoniyatga murojaat qilayotgandik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: “Akademnashr”, 2013. B. 412
2. . Chingiz Aytmatov. Oq Kema. Qissa. (Tarjimon. Asil Rashidov). – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2012. B.128
3. Тўхта Бобоев. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2001, B.559
4. https://tafakkur.net/chingiz-aytmatov.haqida

O‘TKIR HOSHIMOVNING OBRAZ YARATISH MAHORATI
(“Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi misolida)

Tuliboyeva Gulsevar Zafar qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti bosqich talabasi
tuliboyevagulsevar@gmail.com
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti

Annotatsiya*. Mazkur maqolada XX asr o‘zbek adabiyotida o‘zining o‘chmas izini qoldirgan adib O‘tkir Hoshimovning obraz yaratish mahorati haqida so‘z boradi. Yozuvchining tasavvuridagi voqelikni yorqin ifodalash uning badiiy obraz yaratish mahoratiga bog‘liq. Badiiy obraz mahorat san’atini mukammal egallagan yozuvchigina o‘z tasavvurlarini hayotiy, vijdonli voqelantira oladi. O‘tkir Hoshimovning obraz yaratish mahorati hikoyalar misolida, aynan “Urushning so‘nggi qurboni” misolida yoritib berildi.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy obraz, O‘tkir Hoshimov, hikoya, xarakter, timsol, personaj, yozuvchi mahorati.*

O‘TKIR HOSHIMOV’UN KARAKTER YARATMA USTALIĞI
(“Savaşın Son Kurbanı” Hikâyesi Örneğinde)

Tuliboyeva Gulsevar Zafar kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede, 20. yüzyıl Özbek adasında silinmez bir iz bırakan yazar O‘tkir Hashimov'un bıraktığı imajı yaratma becerisinden bahsedilmektedir. Yazarın gerçekliği ifade etme hayal gücü, sanatsal imaj yaratma becerisine bağlıdır. Sanatsal imaj yetenekli bir sanattır, yalnızca bir yazar bu konuda mükemmel bir şekilde ustalaşmıştır, onun hayal gücü hayati, vicdanlı bir düzenlemeydi. O‘tkir Hashimov'un imaj yaratma yeteneği, "Savaşın Son Kurbanı" adlı hikaye örneğinde vurgulandı.*

Anahtar kelimeler. *Sanatsal imaj, O‘tkir Hashimov, hikaye, karakter, sembol, karakter, yazarın becerisi.*

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЎТКИРА ХОШИМОВА
(На примере рассказа «Последняя жертва войны»)

Тулибоева Гулсевар Зафар кизи,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли,
научный руководитель, ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В данной статье рассказывается о творчестве писателя Откира Гашимова, оставившего неизгладимый след в узбекской литературе XX века. От его образа зависит умелое изображение действительности в воображении писателя. Только писатель, овладевший искусством художественного образа, может воплотить свою фантазию в жизнь и добросовестно. Характерные качества Откира Гашимова были освещены на примере рассказов, а именно «Последняя жертва войны».*

Ключевые слова. *Художественный образ, Откир Гашимов, сюжет, персонаж, символ, персонаж, писательское мастерство.*

O‘TKIR HOSHIMOV’S MASTERY OF CHARACTER CREATION.
(A Case Study of the Short Story “The Last Victim of War”)

Tuliboyeva Gulsevar Zafar qizi,
Student of Uzbek-Finnish pedagogical institute
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
scientific advisor, assistant of the Department of Uzbek Language and Literature

Abstract. *This article discusses the image skills of the writer O‘tkir Hoshimov, who left his indelible mark on the Uzbek literature of the 20th century. The skillful expression of the reality in the writer's imagination depends on the image he depicts. Only a writer who has perfectly mastered the art of artistic image skills can bring his imagination to life, conscientiously. O‘tkir Hoshimov's image skills are illustrated by the example of stories, namely "The Last Victim of War".*

Keywords. *Artistic image, O‘tkir Hoshimov, story, character, symbol, personage, writer's skill.*

Badiiy asar borki, unda xarakter, timsol, personaj kabi atamalar mavjud. Kichkinagina hikoyada xarakterning tiniq bir nuqtasi, bir necha misrali she’rda xarakter kayfiyati, munosabati tasvirlanadi. “Obrazlilik - san’atning asosiy xususiyati hayotni o‘zlashtirishning o‘ziga xos shakli va usulidir. Badiiy obraz esa, obrazlilik tushunchasining o‘zagi hisoblanadi” *[3, 41 b.]*.

Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va h.k.) badiiy asardagi aksi. Biroq badiiy obraz o‘sha borliqning oddiygina aksi emas, yo‘q, u borliqning san’atkor ko‘zi bilan ko‘rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksidir. Bu aksda borliqning ko‘plab tanish izlarini topasiz, biroq bu endi biz bilgan borliqning ayni o‘zi emas, balki tamoman yangi mavjudlik – badiiy borliqdir *[1, 63 b.]*.

O‘tkir Hoshimovning ijod borasidagi mushohadasidan talabchanlik, tirishqoqlik, mas’uliyatlik hissi bo‘y ko‘rsatadi. Yozuvchi hayotiy materialni o‘z qalbining dardiga, o‘z vijdonining da’vatiga aylantira olishi, mana shu voqea hodisalarning hammasini yurak-yurakdan chuqur his etishi kerak. Avvalo, o‘zim katta haqiqat deb bilgan narsani o‘zim nihoyatda chuqur his etgan qalbimning dardiga aylangan narsani yozishni hohlayman deydi – yozuvchi O‘tkir Hoshimov.

O‘tkir Hoshimov o‘zining “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi orqali obraz yaratish mahoratini mazkur asardagi obrazlar vositasida to‘laqonli yoritib bergan. Misol uchun hikoyadagi Xadicha obraziga nazar tashlasak. U juda qizg‘anchiq, injiq, betgachopar, o‘quvchining ko‘z oldida salbiy qahramon sifatida gavdalanadi. Ammo biz ya’ni ushbu asarni o‘quvchi vaziyatga boshqa tomondan qarashimiz kerak. Yozuvchi ta’biri bilan aytganda, “zamon qalqigandan so‘ng yomonning ko‘payishi”, ularning sigiri o‘g‘irlanishidagi voqeada Xadichaning qanchalik kuyinishi, Umri xola, Shoikrom va uning suhbati o‘rtasida “hozir tug‘gan bo‘lardiya” *[2, 10 b.]* jumlasining ishlatilishi uning qanchalik kuyunchak inson ekanligidan dalolat beradi.

Ijodkor hikoyadagi yana bir qahramoni, ya’ni Shoikrom obrazini juda chorasiz, kambag‘al, ro‘zg‘or tashvishlaridan zerikkan inson sifatida tasvirlaydi. Shoikromning ichki kechinmalari va qashshoqlik sharoitida yashashlari urushning qanday oqibatlarga olib kelganligini ochib beradi.

U o‘zi tasvirlaganidek “Kambag‘alning ekkani unmaydi bolasi ko‘payadi” *[2, 8 b.]* gaplari bu hayotdan ancha toliqqan insonni gavdalantirgan. Adib birgina Shoikrom obrazi orqali butun boshli urush jabrdiydalarini, unga o‘xshagan juda ko‘p insonlarni mahorat bilan tasvirlab bergan. Asarda yana bir asosiy obraz e’tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Bu Umri xola obrazidir. Ijodkor ushbu obrazni yaratayotganda unga haqiqiy ona siymosini bera olgan. Mazkur qahramon, asosan, jonini ayamaydigan, bardoshli ona sifatida aks etadi. Umri xola o‘zining kasalmand o‘g‘li Shone’mat uchun Shoikromning hovlisidagi qulupnaylardan olib, uni sutga alishtirmiqchi bo‘lgan-u lekin u Shoikrom qo‘ygan tokli simlarga ilashib ayanchli holatda vafot etishi juda ta’sirlidir.

Asar nomi ham mana shu Umri xola bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki Umri xolani dafn qilib qaytishayotganda odamlar “urush tamom bo‘libdi” degan gaplarni eshitishadi va o‘z -o‘zidan ko‘rinib turibdiki, Umri xola “Urushning so‘nggi qurboni” edi....

Bu asarimizda yana bir qahramoni ko‘zga tashlanadi. Bu Ilhom somavarchining xotini edi. Bu ayolning atiga bittagina echkisi bor edi. Bir kuni uni uyiga o‘g‘ri tushib o‘sha echkisini o‘g‘irlab ketadi va shu ayolni ham pichoqlab ketadi. Ertalab uni qonga belanib yotganini qo‘shnilari ko‘rib qolishadi. Bu kichik obraz bo‘lishiga qaramay, juda ta’sirli va ayanchli holatda tasvirlagan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, O‘tkir Hoshimov bu hikoyasi orqali barcha qahramonlarning ichki kechinmalarini ham juda ta’sirli holatda tasvirlagan. Bu asarni o‘qigan insonlar bu oddiy to‘qima hikoya emas balki bu real voqealarga asoslanib yozilgan deb o‘ylashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2004 y. 224 b.
2. O‘tkir Hoshimov. Shaharlik kuyov: hikoyalar. O‘tkir Hoshimov. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. - 128 b.
3. Тўхта Бобоев. Адабиётшунослик асослари. Тошкент, “Узбекистон”, 2001, 559 б. https://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?start=6

O‘TKIR HOSHIMOVNING “O‘ZBEKLAR” HIKOYASIDA MILLIYLIK MASALASI

Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
quvonchbekbekmurodov@gmail.com
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimovning “O‘zbeklar” hikoyasidagi milliylik masalasi tahlil qilinadi. Asarda milliy qadriyatlar, an’analar va mahalla muhitining inson hayotidagi o‘rni aks ettirilgan. Muallif hikoyada mahalla hayotini tasvirlash orqali o‘zbek xalqining ezgu*

fazilatlarini, insonlar o‘rtasidagi mehr-oqibat va birdamlikni ko‘rsatib beradi. Maqolada hikoya personajlari, ularning ichki dunyosi va milliy tafakkurining badiiy ifodasi tahlil qilinib, milliy o‘ziga xoslikning badiiy tasviri ochib beriladi. Shuningdek, bugungi kunda milliy qadriyatlarning o‘zgarishi va hikoyada tasvirlangan muhit bilan hozirgi davr o‘rtasidagi farqlar ham tahlil etiladi. Mazkur maqola o‘zbek adabiyotshunosligida milliylik masalasini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Kalit so‘zlar. *O‘tkir Hoshimov, milliylik, “O‘zbeklar hikoyasi”, qadriyatlar, mahalla, mehr-oqibat.*

OTKİR KAŞİMOV’UN "ÖZBEKLER" HİKÂYESİNDE MİLLET SORUNU

Bekmurodova Nilufar Dilshod kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede Utkir Hoşimov’un "Özbekler" adlı öyküsündeki milliyet meselesi ele alınmaktadır. Eserde, ulusal değerlerin, geleneklerin ve yerel çevrenin insan yaşamındaki rolü yansıtılmaktadır. Yazar, hikâyede mahalle hayatını anlatarak Özbek halkının asil vasıflarını, insanlar arasındaki nezaket ve dayanışmayı ortaya koymaktadır. Makalede hikâyenin kahramanları, onların iç dünyası ve milli düşüncenin sanatsal ifadesi analiz edilerek, milli kimliğin sanatsal tasviri ortaya konulmuştur. Ayrıca günümüzde değişen ulusal değerler ve hikâyede anlatılan ortam ile günümüz arasındaki farklılıklar da analiz ediliyor. Bu makalenin Özbek edebiyatı çalışmalarında milliyet meselesinin incelenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Otkir Hoshimov, milliyet, "Özbeklerin Hikayesi", değerler, komşuluk, nezaket.*

ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОСТИ В ПОВЕСТИ УТКИРА ХАШИМОВА «УЗБЕКИ»

Бекмуродова Нилуфар Дилшод кизи,
студентка Узбекско-Финсого педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли,
научный руководитель ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В статье анализируется национальный вопрос в повести Уткира Хошимова «Узбеки». В произведении отражена роль национальных ценностей, традиций и местной среды в жизни человека. Описывая в рассказе жизнь соседей, автор показывает благородные качества узбекского народа, доброту и солидарность между людьми. В статье анализируются герои повести, их внутренний мир, художественное выражение национального мышления, раскрывается художественное изображение национальной самобытности. В нем также анализируются меняющиеся национальные ценности сегодня и различия между окружающей средой, изображенной в рассказе, и сегодняшним днем. Данная статья может иметь важное значение при изучении проблемы национальности в узбекском литературоведении.*

Ключевые слова. *Уткир Хошимов, национальность, «История узбеков», ценности, соседство, доброта.*

THE ISSUE OF NATIONALITY IN OTKIR KASHIMOV’S STORY “UZBEKS”

Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi,
Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
faculty of languages, student of uzbek language and literature

Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li,
scientific advisor, assistant of the Department of uzbek language and literature

Abstract. *This article analyzes the issue of nationality in the story "Uzbeks" by Otkir Hoshimov. The work reflects the role of national values, traditions, and the neighborhood environment in human life. By describing the life of the neighborhood in the story, the author shows the noble qualities of the Uzbek people, kindness and solidarity between people. The article analyzes the characters of the story, their inner world and artistic expression of national thinking, and reveals the artistic image of national identity. It also analyzes the changes in national values today and the differences between the environment described in the story and the present era. This article can be of great importance in studying the issue of nationality in Uzbek literary studies.*

Keywords. *Otkir Hoshimov, nationality, "The Story of the Uzbeks", values, neighborhood, kindness.*

Bugungi globallashuv davrida milliylikni asrab qolish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Adabiyot esa milliy o‘zlikni anglashda muhim o‘rin tutadi. Belinskiy aytganidek: “San’atkor o‘z asarida insonni aks ettirar ekan, o‘sha inson ko‘lanka emas, balki jonli odamning o‘zi bo‘lishi kerak; U jismoniy tuzilishga, xarakterga, axloqqa, o‘z odatiga, xullas, uni hayotdagi boshqa odamlardan ajratib turuvchi barcha individual xossalarga ega bo‘lishi lozim. Shuningdek, u muayyan millatga va ma’lum tarixiy davrga mansub bo‘lmog‘i darkor. Negaki, biror millat yoki xalqqa tobe bo‘lmagan inson haqiqiy inson emas” [2, 87 b.].

Modomiki shunday ekan, milliylik qanchalik aniq va chuqur aks ettirilgan bo‘lsa, san’at asari badiiy jihatdan shu qadar yetuk bo‘ladi.

O‘tkir Hoshimov – o‘zbek adabiyotida milliylikni teran his qilgan va uni mahorat bilan ifoda etgan yozuvchilardan biridir. Uning “O‘zbeklar” hikoyasida xalqimizning urf-odatlari, qadriyatlari va xarakterlari yorqin aks etadi.

Ushbu maqolada mazkur hikoyadagi milliylik tasvirini tahlil qilamiz.

Hikoyada o‘zbek xalqiga xos fazilatlar obrazlar orqali ifodalangan. Misol uchun asar ekspozitsiyasiga e’tibor qilaylik:

Mahallada qaysi kampirni uyidan topolmasangiz, to‘ppa-to‘g‘ri Otinoyimnikiga boravering!

Otinoyining hovlisi past ko‘chaning etagida. Uyi ham boshqalarnikidan ajralib turadi. Ikkita derazali pastak uy. Boshqalarning derazasi oldida gilos bo‘lsa, Otinoyinikida ikki tup tut bor. Boshqalarning tomi tunuka bo‘lsa, Otinoyining tomi shifer. Hammaning tomida televizor antennasi bor, Otinoyinikida yo‘q. Ammo uning uyi hamisha hammanikidan gavjum boladi. Doimo ochiq turadigan pastak darvozadan kirishingiz bilan eng avval dimog‘ingizga gup etib rayhon isi uriladi.

Keyin bir mahalla xotinning gangur-gungur suhbatini, bolalarning qiy-chuvini eshitasiz. Mashina sig‘maydigan (unga mashinaning nimayam keragi bor) tor yolakdan o‘tib, qutidekkina shinam hovliga kirasiz. Ariq tortib ekilgan rayhonlar belga uradi. Osh rayhon, sada rayhon, oq rayhon, qora rayhon. Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup o‘rik bor. Dovuchcha tukkanidan boshlab turshak bo‘lguncha mahallaning qora-qura bolalari shoxdan-shoxga tarmashadi. Otinoyi o‘rikni qizg‘anganidan emas, bolalarga achinganidan chirqillaydi: “Hoy, uyingga bug‘doy to‘lgur takalar, tush, yiqilib ketasan!” “Takalar” parvo qilmaydi.

Biladiki, Otinoyining tuti ham, o‘rigi ham ularniki! Umuman, bu hovli hammaniki. Erta ko‘klamda sumalak shu yerda boladi. Ismaloq somsa, yalpiz somsa Otinoyining bostirmasidagi tandirda yopiladi. Keyin tut pishadi. Ketidan o‘rik. Mahalladagi xotinoshi bormi, challarmi, beshik

to‘yi bormi, quda chaqiriqmi - hammasining maslahati shu yerda pishadi. Qancha non yopiladi, qancha guruch damlanadi. Qudalarga “to‘qqiz-to‘qqiz”da nimalar tortish kerak... [1, 58-59 b.] Mazkur parchada milliylik juda yorqin aks etgan. O‘tkir Hoshimov o‘zbek mahallasi, odatlari, urfdan chiqqan qadriyatlar va mehr-oqibatga asoslangan hayot tarzini tasvirlaydi.

O‘zbeklarning hayoti mahalla bilan chambarchas bog‘liq. Parchada mahalla hayoti hamjihatlik, o‘zaro yordam, birlik, samimiylik kabi jihatlar bilan aks ettirilgan. Otin oyining uyi oddiy bo‘lsa-da, u butun mahalla ahli yig‘iladigan, maslahat qiladigan, umumiy tadbirlar o‘tkaziladigan joy. “Bu hovli hammaniki”, degan jumla Otin oyining mehrobonligini, uyining faqat o‘ziniki emas, balki mahallaning umumiy uyi ekanini bildiradi. Sumalak pishirish, ismaloq somsa, yalpiz somsa yopish, qudalarga to‘qqiz-to‘qqizda sovg‘a berish kabi jarayonlar o‘zbek urf-odatlarini aks ettiradi.

Parchada qatnashgan: ikki tup tut, rayhon isi, o‘rik shoxi, tandir - bularning barchasi milliylikni ifodalovchi badiiy obrazlardir. O‘zbek xalqi tabiat bilan yaqin, uylar atrofi gullar, daraxtlar, rayhonlar bilan bezatilgan bo‘ladi. Hoshimov mana shu milliy muhitni mohirlik bilan tasvirlaydi. Hikoyadagi “Otinoyi” hech kimga qo‘pol gapirmaydi.

Hattoki, hovlisidagi daraxtlarga tirmashgan bolalarga ham “Uyingga bug‘doy to‘lgur takalar” deya “dakki” bergan bo‘ladi. Uning qarg‘ishida ham go‘zal niyat bor. Lekin bugungi kunda bu kabi qarg‘ishlar deyarli uchramaydi. Endi qo‘shni bolalar daraxtga chiqsa, ularni mehr bilan emas, g‘azab bilan quvib soladiganlar ko‘paydi. “Tush yiqilasan” deb emas, balki “Tush, sening ishing yo‘q bu yerda!” deb haydashadi. Mehr bilan aytilgan tanbehlar o‘rnini keskin so‘zlar, begonalik hissi egallayabdi.

Bu o‘zgarishlar, aslida, milliy qadriyatlarning sekin-asta yo‘qolib borayotganini ko‘rsatadi. Ilgari mahallaning har bir farzandi umumiy oila farzandi bo‘lsa, bugun har kim o‘z bolasidan boshqasiga e’tibor qilmay qo‘ydi. Otinoyining “qarg‘ishi” ham, mahalla mehribonchiligi ham yo‘qolib borayotgan bir odat ramzi bo‘lib qoldi. Bugungi kunda Otinoyining hovlisiday mahallalar tobora kamayib bormoqda. Avvallari qo‘ni-qo‘shnilar bir hovlida yig‘ilib, sumalak qilib, maslahatlashib, muhim qarorlar qabul qilishgan bo‘lsa, hozir odamlar individual hayot tarziga o‘tib ketmoqda. Hovlilar atrofi baland devorlar bilan o‘ralgan, mahallalardagi iliqlik, mehr-oqibat oldingi darajada sezilmaydi. Yangi qurilayotgan uylar orasida na tut daraxtlari bor, na rayhon isi keladi. Odamlar orasidagi samimiyat, qo‘shnichilik rishtalari asta-sekin zaiflashmoqda. Mahalla hayoti o‘zgarib, har bir oila alohida yashashga intilmoqda. Odamlar bir-biriga mehmondo‘st bo‘lsa ham, ilgari bo‘lgani kabi ochiq va samimiy muloqotlar kam uchraydi. Hozirgi kunda kimnidir uyida qo‘shnilar yig‘ilib, xonadon egasi ishtirok etmasa ham, osh damlab, non yopib yurishi odatiy hol emas. Hozirgi mahallalarda ham do‘stona munosabatlar bor, ammo ularni avvalgidek mustahkam deb bo‘lmaydi. O‘tgan asr o‘zbek mahallasining jo‘shqin hayoti bugun xotiralardagina qolayotgani mudhish hodisa, albatta.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kundagi o‘zgarishlarni kuzatar ekanmiz, hikoyadagi milliylik unsurlarining yo‘qolib borayotganidan achinmaslikning iloji yo‘q. Aslida, bunday qadriyatlar yo‘q bo‘lib ketishi kerak emas. Ularni asrash, ajdodlardan meros bo‘lib kelgan mehr-oqibat, jamoaviylik va mehmondo‘stlik an’analarini davom ettirish – bugungi avlodning muhim burchidir. O‘tkir Hoshimovning “O‘zbeklar” hikoyasi bizga yo‘qolib borayotgan qadriyatlarni eslatib turuvchi, asl o‘zbekona hayot tarzi qanday bo‘lishini ko‘rsatuvchi manba sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘tkir Hoshimov. Shaharlik kuyov: hikoyalar. O‘tkir Hoshimov. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2019. 128 b.
2. To‘xta Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent, O‘zbekiston, 2001, 556 b.
3. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
4. Nasirov, A. N. (2020). Artistic chronotope interpretion in Odil Yakubov’s novels. Academicia: An Internatioonal multidisciplinary Research journal ISSN222-49-7137. *Impact Faktor SJIF, 7*, 498-501.
5. https://arm.samdchti.uz/library/book_view/798

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARI YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTI VA AXLOQIY QADRIYATLAR TIMSOLI

Hamzayeva Dilnura Shuhrat qizi,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi.
hamzayevadilnura136@gmail.com
Ilmiy rahbar: dotsent Yuldosheva Saodat Azizovna

Annotatsiya. *Turkiy adabiyotning yuksak durdonalaridan biri sanalgan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari IX-XI asrlarda shakllangan davlatchilik, ilm-ma'rifat va axloqiy qarashlarning noyob mahsulidir. Ushbu asar insonning ma'naviy yetukligi, adolat tamoyillari va axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilishga xizmat qiladi. Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy kamolotini shakllantirishda "Qutadg'u bilig" o'rganilishi nihoyatda muhim bo'lib, u jamiyat barqarorligi va taraqqiyotida beqiyos o'rin tutadi. Mazkur maqolada asarning yoshlar tarbiyasidagi o'rni, unda ilgari surilgan axloqiy qadriyatlar hamda olimlarning fikrlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar. *"Qutadg'u bilig", didaktik asar, ijtimoiy-siyosiy muhit, Kuntug'di, Oyto'ldi, O'g'dulmush, O'zg'urmush, odob-axloq, ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar.*

"КУТАДГУ БИЛИГ" ЮСУФА ХОС ХАДЖИБА ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ И НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ МОЛОДЕЖИ

Хамзаева Дилнура Шухратовна,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института.
Научный руководитель: доцент Юлдошева Саодат Азизовна

Аннотация. *Произведение Юсуфа Хоса Хаджиба "Кутадгу Билиг", считающееся одним из величайших шедевров турецкой литературы, представляет собой уникальный продукт государственности, знаний и нравственных взглядов, сформировавшихся в IX-XI веках. Эта работа служит пропаганде духовной зрелости человека, принципов справедливости и нравственных ценностей. Сегодня изучение "Кутадгу Билиг" имеет чрезвычайно важное значение в формировании духовной зрелости молодежи, играет несравненную роль в стабильности и развитии общества. В данной статье анализируется место труда в воспитании молодежи, нравственные ценности, выдвигаемые в нем, а также мнения ученых.*

Ключевые слова. *"Кутадгу билиг", дидактическое произведение, общественно-политическая обстановка, Кунтугди, Айтолдди, Огдулмуш, Озгурмуш, мораль, социальные нормы, ценности.*

YUSUF KHOS HAJIB'S WORK "KUTADG'U BILG" THE EMBLEM OF YOUTH'S SPIRITUAL IMPROVEMENT AND MORAL VALUES

Hamzayeva Dilnura Shuhratovna,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific supervisor: associate professor Yuldosheva Saodat Azizovna

Annotation. *Yusuf Khos Hajib's work "Kutadgu Bilig", considered one of the masterpieces of Turkic literature, is a unique product of statehood, science, enlightenment and moral views formed in the 9th-11th centuries. This work serves to promote human spiritual maturity, principles of justice and moral values. Today, the study of "Kutadgu Bilig" is extremely important in shaping the spiritual maturity of young people, and it plays an incomparable role in the stability and development of*

society. This article analyzes the role of the work in the upbringing of young people, the moral values proposed in it, and the opinions of scholars

Keywords*.“Kutadgu bilig”, didactic work, socio-political environment, Kuntugdi, Aitolddi, Ogdulmush, Ozgurmush, morality, social norms, values.*

YUSUF KHOS HACIB’DEN “KUTADGU BİLİG” GENÇLERİN RUHSAL GELİŞİMİ VE AHLAK DEĞERLERİ

Hamzayeva Dilnura Şöhret kızi,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi.
Bilimsel danışman: Yuldosheva Saodat Azizovna

Özet. *Türk edebiyatının büyük başyapıtlarından sayılan Yusuf Khos Hajib'in "Kutadgu Bilig" adlı eseri, 9-11. yüzyıllarda oluşan devletçilik, bilgi ve ahlak anlayışının eşsiz bir ürünüdür. Bu eser, insanın manevi olgunluğunun, adalet ilkelerinin ve ahlaki değerlerin geliştirilmesine hizmet etmektedir. Günümüzde gençlerin manevi olgunluğunun oluşmasında "Kutadgu Bilig" çalışması son derece önemli olup, toplumun istikrarı ve gelişmesinde eşsiz bir rol oynamaktadır. Bu makalede eserin gençlerin eğitimindeki yeri, ortaya koyduğu ahlaki değerler ve bilim adamlarının görüşleri incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler*. “Kutadgu bilig”, didaktik eser, sosyo-politik çevre, Kuntugdi, Aitolddi, Ogdulmush, Ozgurmush, ahlak, toplumsal normlar, değerler.*

Yusuf Xos Hojib o‘z asarida odamiylik, adolat, donishmandlik va halollik kabi fazilatlarni tarannum etgan. Asar o‘z zamonasining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ahloqiy muhitini aks ettirgan holda, hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan qadriyatlarni o‘z ichiga oladi.

“Qutadg‘u bilig” asari 6520 baytdan iborat bo‘lib, 73 fasl-bobga bo‘lingan. Asarning asosiy qahramonlari Kuntug‘di (Adolat), O‘gdulmish (Aql), Ayto‘ldi (Davlat) va Odg‘urmish (Qanoat) orqali muallif insoniyat hayotining eng muhim poydevorlarini tushuntiradi.Ushbu qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlar orqali muallif jamiyatdagi turli tabaqalar vakillarining o‘rni, bilimning ahamiyati va axloqiy qadriyatlar haqida o‘z fikrlarini bayon etadi.

Ilm va ma’rifatning ahamiyati: Asarda ilm nur sifatida tasvirlanadi va olimlar mash’alador kishilar deb ta’riflanadi. “Ularning ilmi xalqqa mash’al bo‘ldi, mash’al yoritsa tunda yo‘ldan adashilmaydi”. Bu o‘rinda ilm-fanning jamiyatdagi yo‘ldoshimiz ekanligi ta’kidlanadi.

Til va so‘zning kuchi: Muallif tilni arslon bilan taqqoslaydi, chunki u hovlida yotgan arslon kabi xavfli bo‘lishi mumkin. “Til hovlida yotgan arslon kabi, ey, qafasdagi vahshiy boshingni yeydi.” Bu, til va so‘zning kuchi orqali inson hayotida qanday ijobiy yoki salbiy o‘zgarishlar yuz berishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Hunarmandchilik va mehnatning qadri: Asarda hunarmandlar va dehqonlarning mehnati yuqori baholanadi. “Juda zarur kishilardir... temirchi, tikuvchi, etikchi, suvchi, egarchi, toshchi, o‘qchi, kamonchilarning foydasi katta”. Bu hunarmandlarning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatadi.

Odob-axloq va insoniy munosabatlar: Asarda odob-axloq qoidalari, insoniy munosabatlar va ijtimoiy me'yorlar haqida ko‘plab hikmatlar mavjud. Bu qadriyatlar hozirgi kunda ham dolzarb bo‘lib, jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhimdir.

Umumiy xulosa. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari o‘z davrining ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettirgan holda, hozirgi kunda ham qadrlanadigan axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Ilmga intilish, tilni to‘g‘ri ishlatish, mehnatni qadrlash va odob-axloq qoidalariga rioya qilish kabi g‘oyalar asardan olingan saboqlardir. Ushbu qadriyatlar jamiyatimizda barqarorlik va taraqqiyotning asosidir. Asarda hukmdor donishmand bo‘lishi, adolat va tavozeni saqlashi kerakligi ta’kidlanadi. Muhammad Solihxo‘jayev shunday yozadi: *“Qutadg‘u bilig” o‘z*

davrida nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy-axloqiy qo‘llanma vazifasini ham bajargan. Uning ta’sir doirasi asrlar osha kengayib, bugungi kungacha ahamiyatini yo‘qotmagan”.

Demak, asar insonning har bir bosqichdagi hayotiy qarorlarini aql bilan qabul qilishi va odob-axloq qoidalariga qat’iy rioya qilishi lozimligini uqtiradi.

Hozirgi globallashuv sharoitida yoshlarning axloqiy me’yorlarga rioya qilishi, bilim va odobga intilishi muhim ahamiyat kasb etadi. “Qutadg‘u bilig” bu borada boy tajriba manbai bo‘lib, u insonni jamiyatning faol va mas’uliyatli a’zosiga aylantirishga xizmat qiladi. Asarning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. Ilmga hurmat va donishmandlikka intilish. Asarda bilimdon va oqil bo‘lishning inson hayotida muhim ekani ta’kidlangan.
2. Halollik va adolat mezonlari. Yoshlar adolatli bo‘lishi va haqiqatni targ‘ib qilishi lozimligi vurg‘ulangan.
3. Davlatga sadoqat va ijtimoiy mas’uliyat. Inson o‘z Vataniga va jamiyatga xizmat qilish orqali o‘zining haqiqiy insoniy burchini ado etishi lozim.

Professor H.Nazarov ushbu asarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati haqida shunday yozadi:*“Qutadg‘u bilig” yosh avlodni haqiqat, adolat va ilmga intilishga undovchi noyob asardir. Undagi pand-nasihatlar bugungi kun yoshlariga ham bevosita taalluqlidir”.* Shunday qilib, bu asar yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda beqiyos manba hisoblanadi.

“Qutadg‘u bilig” jamiyat hayotining turli jabhalarida amal qilishi lozim bo‘lgan axloqiy me’yorlarni belgilab beradi. Xususan, quyidagi axloqiy qadriyatlar alohida ahamiyat kasb etadi:

– Adolat – hukmdor adolatli bo‘lsa, davlat mustahkam bo‘ladi.
– Halollik va vijdon – har qanday kasb egasi o‘z ishiga vijdonan yondashishi lozim.
– Qanoat va sabr-toqat – hayotdagi sinovlarga bardosh berish va qanoatlilik fazilati insonni kamolga yetkazadi.

Olim A.Jalilov asar haqida shunday deydi: *“Qutadg‘u bilig” axloqiy-ma’naviy qadriyatlar majmuasi bo‘lib, unda davlat va jamiyat boshqaruvidan tortib, shaxsiy fazilatlargacha bo‘lgan muhim masalalar yoritilgan”.* Bu fikr asarning nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning mustahkamligini ta’minlovchi manba ekanini ko‘rsatadi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari insonning ma’naviy yuksalishi, odob-axloq me’yorlarini o‘zlashtirish va jamiyatda o‘z o‘rnini topish yo‘lida muhim o‘rin tutadi. Uning yoshlarga bergan saboqlari bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, kelajak avlodning yuksalishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Asarda ilgari surilgan adolat, halollik, ilm va qanoat kabi tamoyillar yoshlarni barkamol inson sifatida tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Shuning uchun ham “Qutadg‘u bilig” nafaqat o‘tmishning bebaho merosi, balki hozirgi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan ma’naviy yulduz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – T.: Fan, 1990. – B 34.
2. Solihxo‘jayev M. Turkiy falsafiy meros va uning hozirgi davr uchun ahamiyati. – Toshkent: Fan, 2005. – B 123.
3. Nazarov H. Yusuf Xos Hojib va uning ilmiy merosi. – Samarqand, 2012. – B 13
4. Jalilov A. Qutadg‘u bilig – hayot falsafasi. – Toshkent: Fan. 2019. – B 86
5. G‘afurov A. Sharq adabiyotida axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasi. – Buxoro, 2021. – B 11.

O‘TKIR HOSHIMOV IJODIDA ONA OBRAZINING BADIIY TALQINI

Abdumitalova Xabiba Abdusaid qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
abdumitalovaxabiba124@gmail.com
Imomqulova Gulchehra Norboboyevna,
ilmiy rahbar, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada taniqli o‘zbek yozuvchisi O‘tkir Hoshimovning “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” va “Dunyoning ishlari” asarlarini tahlil qilib, undagi dolzarb mavzularni yangicha ko‘rinishda baholashga, shuningdek yozuvchi tomonidan yaratilgan Ona obrazi va uning sharq ayoli siymosini, mushtarak fazilatlarini mohirona tasvirlangani aks ettirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Mo‘tabar ayol, asardagi ilohiy qahramon, ijodiy mahorati, universal ayol.*

OTKİR HAŞİMOV‘UN ESERLERİNDE ANNE İMAJININ SANATSAL YORUMU

Abdumitalova Habiba Abdusaid kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Imomkulova Gulchehra Norboboyevna,
bilimsel danışman, Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makalede, ünlü Özbek yazar Otkir Hoşimov‘un “Bir Defterin Kenarlarındaki Notlar” ve “Dünyanın Eserleri” adlı eserleri incelenmekte, bu eserlerdeki güncel konular yeni bir ışık altında değerlendirilmekte, ayrıca yazarın Anne ve Doğu kadını imgesini ve ortak özelliklerini ustalıkla tasvir edişi yansıtılmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Güçlü kadın, eserdeki ilahi kahraman, yaratıcı beceri, evrensel kadın.*

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА МАТЕРИ В ТВОРЧЕСТВЕ ОКИРА ХАШИМОВА

Абдумиталова Хабиба Абдусаид кизи,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Имомкулова Гулчехра Норбобоевна,
научный руководитель, Узбекско-финского педагогического института

Аннотация. *В статье анализируются произведения известного узбекского писателя Откира Хошимова “Заметки на полях блокнота” и “Произведения о мире”, по-новому оцениваются актуальные в них темы, а также отражается мастерское изображение писателем образа Матери и восточной женщины, а также их общих качеств.*

Ключевые слова. *Сильная женщина, божественная героиня в произведении, творческое мастерство, универсальная женщина.*

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE MOTHER IN THE WORK OF OTKIR HASHIMOV

Abdumitalova Khabiba Abdusaid kizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Imamkulova Gulchehra Norboboevna,
Scientific Director, teacher of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article analyzes the works of the famous Uzbek writer Otkir Hashimov “Notes on the margins of the notebook” and “Works of the world”, evaluates the current topics in them in a new light, and also reflects the skillful depiction of the image of the Mother and her oriental female figure, common qualities created by the writer.*

Keywords*. A reliable woman, divine heroine in the work, creative skill, universal woman.*

Qaysi millat borki “Ona” siymosini madh etmasa. Dunyoning qay burchagida bo‘lmay, bir yurtdagi farzandini quchib o‘tirgan onani boshqa yurtdagi onaning dilbandiga bo‘lgan mehrini

taqqoslay olmaysiz. Har ikkisi ham jonining bir parchasi bo‘lgan farzandi uchun borini berishga tayyor. Ona shundayin fidokor, shundayin jonkuyar zot-ki u bizga na mansabimiz, na muomalamiz, na gunohlarimizga qarab munosabatda bo‘ladi. Bir kun kelib eng ishongan do‘stingiz yoki jondan aziz yoringiz sizdan ketishi mumkin ammo ona sizga hech qachon pand bermaydi, u doimgidek hokisor, mehribonligicha qolaveradi. Ko‘plab manbalarda ham “Ona” siymosi ulug‘ zot sifatida tasvirlanadi hattoki butun bir davlat, millatni tasvirlashda ham e’tiborimizni qaratishimiz zarur bo‘lgan inson bu onadir. Borliqdagi yaratilgan eng nafis, eng noyob, eng qimmatli tariflar ham volidamiz uchundir.Vaholanki, har qaysi asarni tahlil qiladigan bo‘lsak unda “Ona” obrazini topishimiz mumkin. Yozuvchi asar qahramonlariga ta’rif berar ekan “Ona” siymosiga o‘zgacha bir uslubda yondashadi. Bu obrazni gavdalantirayotganda har bir adib o‘z onasini ko‘z o‘ngidan o‘tkazadi. Shuning uchun ham bu obraz boshqa asar qahramonlaridan ustun va ajralib turuvchi obrazdir. Hattoki, ona so‘zini eshitar ekanmiz har kishining ko‘z o‘ngida shubhasiz o‘z onasi gavdalanadi. Asardagi bu obrazni kitobxonga yuksak mahorat bilan tasvirlab bera olish har qanday yozuvchining ham qo‘lidan kelavermaydi, albatta. Buning uchun kishining qalbida o‘z onasi uchun hech so‘nmaydigan mehr-muhabbat shulasi nur sochib turishi lozim. Ana shunday iliq nur adiblarimiz qalamni charxlashga undaydi. Bu yo‘sinda charxlangan qalamlardan, shubhasiz, tahsinga sazovor sanat asarlari yaraladi. Ana shunday qalam sohiblaridan biri “O‘zbekiston xalqi yozuvchisi” faxriy unvoni, ”Mehnat shuhrati”, “Buyuk xizmatlari uchun” ordenlari sohibi O‘tkir Hoshimovdir. U 1941-yil 5-avgustda dunyoga kelgan bo‘lib, bolalik yillarida urush tufayli bir qancha qiyinchiliklarni boshidan kechirgan. Shu qiyinchiliklar tufayli o‘qish bilan birgalikda pul topish ilinjida ishlashga ham majbur bo‘lgan. Keyinchalik “Toshkent oqshomi” gazetasida bo‘lim mudiri, “Sharq yulduzi” jurnalida bosh muharrir bo‘lib ishlagan. U 1962-yilda xalq orasiga “Po‘lat chavandoz” nomli ilk kitobi bilan kirib kelgan. Bundan tashqari unga “Shamollar esaveradi”, ”Bahor qaytmaydi”, ”Odamlar nima derkin”, ”Qalbingga quloq sol” kabi qissalari shuhrat cho‘qqisini egallash uchun pillapoya bo‘ldi desak yangilishmagan bo‘lamiz. Biz uni yana mohir tarjimon, romannvis, qissanavis, hikoyanavis sifatida ham yaxshigina tanib olganmiz. Uning har jabhada yetakchiligi, harakatchanligi har bir yosh avlod uchun o‘rnak bo‘la olishi shubhasizdir.

O‘tkir Hoshimov ijodini “Ona” obrazisiz tasavvur etish mumkin emas. Bu obraz haqida gap ochar ekanmiz O‘tkir Hoshimov ijodi birinchilardan bo‘lib yodimizga tushadi. Chunki bu adibchalik hech kim bu obrazni mukammal tarzda ifodalay olgan emas. Aynan “Dunyoning ishlari” asari bunga munosib misol bo‘la oladi. Bu asar haqida taniqli O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad shunday tarif bergan :”Dunyoning ishlari” asarini qissa emas doston deb atashni istardim u qo‘shiqday o‘qiladi. Uni o‘qib turib o‘z onamizni o‘ylab ketamiz. Shu oshiq , shu jafokash onalarimiz oldidagi bir umrlik uzub bo‘lmas qarzlarimizni aqalli bittasini uza oldikmi, degan bir andisha, bir savol ko‘z oldimizda ko‘ndalang turib oladi. Qissa bizni insofga, insonni qadrlashga, hurmat qilishga chaqiradi.” Oltinga teng bu fikrlar insonni bir muddat o‘yga cho‘mdiradi, insonni biroz bo‘lsa ham xulosa olishga undaydi.

Bu asarda keltirilgan “Gilam paypoq” “Oq oydin kechalar” “Tush” “ Alla “ “Oltin baldoq” “Rus bolaning onasi” “ Iltijo” kabi hikoyalar insonni e’tiborsiz qoldirmaydi. Bunda haqiqiy jafokash Sharq ayoli gavdalantirilgan. Har bir hikoyada ona madh etiladi. Asar boshida keltirilgan “Oq oydin kechalar” hikoyasiga nazar solsak unda quyidagi kichik ma’noli qismni ko‘rishimiz mumkin: “Men osmondan yulduzimni tanladim. Qarang, oyi, yetti og‘ayni orasidagi eng yorug‘ yulduz meniki...

- Mayli, o‘g‘lim. O‘sha yulduz seniki. Anavi to‘rtinchisi- meniki.
- Nega, oyi, to‘rtinchisi eng kichkina yulduz-ku!
- Shuning uchun ham meniki... To‘rtinchi yulduz-yetimcha yulduz. Ko‘rdingmi, yaxshi o‘smay qolgan. Yetimlarga rahm qilish kerak.”[6, 336]

Onaning kutilmagan bu javobi kishini biroz o‘yga toldiradi. Nahot, onalar shunday pok qalb egalari bo‘lishsa, nahot, hattoki jonsiz bir yulduzga ham rahm, mehr ko‘zlari bilan qarashsa, demak, bir jonsiz yulduz uchun shunchalik qayg‘urishsa unda. O‘z farzandlari uchun yuraklarida qanday mo‘jizaviy mehr yashiringan ekan. Yana bir asarga e’tiborimizni qaratsak: “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”. Bu asarni o‘qir ekansiz adibning aql-zakovatiga, ziyrakligiga tasanno aytmaslikka iloj topa

olmaysiz. Masalan, “Hamma ona bir ona” qismiga nazar tashlasak: “Amerika bilan O‘zbekiston orasi o‘n besh ming chaqirim Avstraliya bilan Kanada orasi yigirma ming chaqirim. Ammo, Amerikalik senatorning xotini o‘z farzandini O‘zbekistonlik dehqonning xotinidan kamroq yaxshi ko‘rmaydi Avstraliyalik abrigen ayol o‘z farzandini Kanadalik millioner ayoldan ko‘proq yaxshi ko‘rmaydi.” Ushbu misralar mazmuni quyidagicha: ona mehri hamma joyda bir xil, ya’ni ona o‘z farzandini qayerda bo‘lmasin, qanday sharoitda yashamasin baribir chin yurakdan cheksiz muhabbat bilan sevadi. Matnda geografik masalalar orqali odamlar orasidagi katta farq ko‘rsatilgan. Shunga qaramay ona muhabbati bu farqlarni yo‘q qiladi, u universal, har bir ona farzandini sevadi bu muhabbat, millat, davlat, boylik yoki irqqa bog‘liq emas. Qisqa qilib aytganda “ Hamma ona- bir ona. Ona sevgisi har yerda bir xil.”

Xulosa qilib aytganda, O‘tkir Hoshimov ijodida ona obrazi bu xalq orasidagi oddiy bir ko‘rimsiz ayol emas balki millatning xalqning ichki, tashqi fazilatlarini, xalqning sabr-toqatini ko‘rsatib bera oluvchi timsoldir. Eng oliy va bebaho tuyg‘u bu onaning bolasiga bo‘lgan samimiy va be’minnat mehr-muhabbati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmad S. Dunyoning ishlari qissasi haqida [elektron kitob] https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Dunyoning_ishlari.
2. Fayzullayeva M. https://cyberleninka.ru/article/n/o-tkir-hoshimov-asarlarida-ona-va-ayol-obrazlari-talqini/viewer.
3. Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari.T.:Yangi asr avlodi, 2015. 336-b.
4. Daftar hoshiyasidagibitiklar. https://kutubxona. samduuf. uz/download/132.
5. O‘tkir H. Hayoti va ijodi. https://tafakkur.net/otkir-hoshimov. haqida.

SHE’RIY SAN’AT: SO‘ZLAR ORQALI HISSIYOTLARNI IFODALASH

Bozorova Zulxumor Ilxom qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Imomqulova Gulchehra Norboboyevna,
ilmiy rahbar, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya*. Ushbu maqola adabiyotning eng jozibali va murakkab sohasi bo‘lgan badiiy san’atlar haqidadir. Shu bilan birga maqolada she’riy san’atlarning, uslubiyati, ularning qo‘llanilishi hamda tahlili keltirilgan. G‘azallardan namunalar berish orqali badiiy sa’atning adabiyotdagi o‘rni beqiyos ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar*. Tashbeh, tashxis, ta’did, talmeh, tanosub, mubolag‘a, g‘uluv, tablig‘, irg‘oq, mushabbah, mushabbahbihi, vajhi shaboh.*

ŞİİR: DUYGULARIN KELİMELERLE İFADESİ

Bozorova Zulkhumor Ilkhom kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji öğrencisi
Imomkulova Gulchehra Norboboyevna,
bilimsel danışman, Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makale edebiyatın en büyüleyici ve karmaşık dalı olan edebi sanatlar hakkındadır. Makale aynı zamanda şiir sanatlarının metodolojisini, uygulanmasını ve analizini sunmaktadır. Gazellerden örnekler verilerek sanat saatinin edebiyattaki rolünün eşsiz olduğu gösterilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Teşbeh, teşhis, tadid, talmeh, oran, abartı, guluv, tebliğ, irgak, müşebbah, müşebhabhihi, vejhi şabah.*

ПОЭЗИЯ: ВЫРАЖЕНИЕ ЧУВСТВ ЧЕРЕЗ СЛОВА

Бозорова Зулхумор Ильхом кизи,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Имомкулова Гулчехра Норбобоевна,
научный руководитель, Узбекско-финского педагогического института

Аннотация. *Данная статья посвящена самой увлекательной и сложной отрасли литературы – литературному искусству. В то же время в статье представлена методология поэтического искусства, их применение и анализ. На примерах газелей показано, что роль художественного часа в литературе ни с чем не сравнима.*

Ключевые слова. *Ташбех, диагноз, тадид, тальме, соотношение, преувеличение, гулув, таблих, иргак, мушабба, мушабхабхихи, ваджи шабах.*

POETRY: EXPRESSING FEELINGS THROUGH WORDS

Bozorova Zulkhumor Ilkhom kizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Imomkulova Gulchehra Norboboevna,
Scientific supervisor , teacher of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article is about the most attractive and complex field of literature, the artistic arts. At the same time, the article presents the methodology of poetic arts, their application and analysis. By giving examples from ghazals, it is shown that the role of artistic time in literature is incomparable.*

Keywords. *Tashbeh, dias, ta'did, talmeh, tanosub, mubolaga, guluv, tabligh, irgoq, mushabbah, mushabhabhihi, wajhi shabah.*

Uzoq yillik tarixga ega bo‘lgan, san’at nomini olgan badiiylik vositalari faqatgina she’r bezagi emas, balki shoir xohish va istagini o‘quvchiga yetkazuvchi vosita muallifning rangin tuyg‘ular olami haqida tasavvur beruvchi manba yoki shoir ko‘nglini kitobxon didi va zavqi bilan bog‘lovchi ma’naviy rishta hamdir. Ana shu ma’noda she’riy san’atlar mumtoz adabiyotshunoslikda ilmi bade’ unvoni bilan sharaflangan va unga ilmi adab tarkibiga kiruvchi mustaqil ilm turlaridan biri deb qaralgan. Badiiy san’atlar haqidagi dastlabki ilmiy risolalar johiliyya davrida yoki ilk islom xalifalari zamonida shakllanganiga qaramay, bu san’atlar xalq zakovati va badiiy balog‘atining belgisi sifatida qadimdan mavjud bo‘lgan.Sheriy san’atlar tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bu san’atni ilmi badi deb yuritilganiga guvoh bo‘lamiz. lmi badi’ (ar. badi’ - go‘zal, chiroyli, ajoyib, nodir, nafis, yangi paydo bo‘lgan narsa) - Musulmon Sharq poetikasining tarkibiy qismlaridan biri, nutqqa bezak beruvchi san’atlar, ularning o‘ziga xos jihatlari, fikrni go‘zal va mazmunli ifodalash usullarini o‘rganuvchi sohadir.

Tashbeh adabiyotda keng qo‘llaniladigan she’riy san’atlardan biri hisoblanadi. Tahbehda asosan biror narsa, belgi yoki harakat boshqa bir narsaga qiyoslanadi. Bu esa o‘sha tushunchani anglash va his qilishni osonlashtiradi. Demak, tashbehni oddiygina qilib o‘xshatish desak ham bo‘ladi.Tashbehning yuzaga kelishida to‘rt unsur ishtirok etishi mumkin.

Masalan: “Yuzing go‘zallikda gul kabidir” deyilganda yuz gulga qiyoslaniyabdi.

Mushabbah-o‘xshatilgan narsa (yuz)
Mushabbahbihi- o‘xshayotgan narsa (gul)
Vosita-o‘xshashatish vositalari (kabi)
vajhi shaboh-o‘xshatish sababi (go‘zallikda)
Bundan tashqari quyidagi misralarida ham tashbeh she’riy san’atidan mohirona foydalanilgan:

Sen gulsen-u, men haqir bulbuldurmen,
Sen shu’lasen, ul shu’laga kuldurmen.
(Z.M.Bobur)

So‘z san’atida **-dek, -day, -cha, -simon, -vor, -oso, -vash, -iy, -oyin** kabi qo‘shimchalar**, kabi, go‘yo, go‘yoki, misli, yanglig‘, xuddi** singari so‘zlar o‘xshatish vositasini yuzaga chiqaradi. O‘xshatish vositasi ishtirok etgan g‘azallarda tashbeh yaqqol ko‘zga tashlanib turadi. Ba’zan g‘azallarda o‘xshatish vositasi ham tushib qolib o‘xshamish bilan o‘xshatilmishgina ishtirok etadi. Masalan, “qoshi hiloldek egik” deyish o‘rniga “qoshi hilol” deyilishi, “qomati sarvdek tik” deyish o‘rniga esa “sarvqomat” tarzida ishlatilishi bunga misol bo‘la oladi.

Ermas alar tufrog‘-u, sen nuri pok,
Xilqat* *alarg‘a-yu, sanga-**tiyra xok***.*
(Navoiy)

misralarida ham xuddi shu holat kuzatiladi. Asos va vositaning qo‘llanilish yoki qo‘llanmasligidan qat’i nazar o‘xshamish va o‘xshatilmish ishtirok etgan o‘xshatish mutlaq tashbeh (aniq o‘xshatish) deyiladi. Lekin ba’zi o‘rinlarda o‘xshamish ham tushib qolib, faqat o‘xshatilimishgina ishtirok etadi. Bu esa kinoya tashbehni yuzaga chiqaradi. Masalan:

Bo‘rini dag‘i galadin dur qil,
Suv beribon bog‘ni ma’mur qil.
(Navoiy)

Tashxis (arab.-shaxslantirish)-jonlantirish demakdir. Turli narsalar, hayvonlar, qushlar, o‘simliklar va boshqalarga insoniy xususiyatlarni ko‘chirish san’atidir.Masalan:

Bahor elga aysh-u manga iztirob,
Kulub holima **barq***, yig‘lar **sahob***.
(Navoiy)

Ushbu musralarda barq ya’ni chaqmoqning kulishi va bulutning yig‘lashi jonlantiriliyabdi.

Jamoling **vasfini*** qildim chamanda,
Qizordi gul uyotdin **anjumanda***.
(Atoyi)

Bunda qorning taglarida qish,
Bahor uchun so‘zlaydi olqish,
(H.Olimjon)

Erta tong shamoli sochlarin yoyib,
Yonimdan o‘tganda so‘rab ko‘ramen.
Aytadir:bir ko‘rib, yo‘limdan ozib
Tog‘-u toshlar ichra istab yuramen!
(Cho‘lpon)

***xilqat-tabiat, tashqi ko‘rinish; *tiyra xok-qora tuproq; *barq-chaqmoq; *sahob-bulut; *vasf-ta’rif; *anjuman-yig‘ilish**.

Ta`did-fikriy rivoj,ketma-ketlik, tadrijiylik. U grammatik qurilmalarnining bir xil shaklidan ketma-ket foydalanish orqali ham yuzaga chiqarilishi mumkin.

Dardga to‘lding, g‘amga to‘lding, telba bo‘lding,
Ishq dardini so‘rsang hargiz **darmoni*** yo‘q.
(Ahmad Yassaviy)

Ushbu misralarga e’tibor beradigan bo‘lsak, uning birinchi misrasida birinchidan, ikkinchidan, uchinchidan tarzidagi sanoq ohangi seziladi. Ayni mana shu holat esa unga alohida ta’sirchanlik baxsh etgan. Ta’did grammatik o‘zaro bog‘lanishlarning bir xil turidan ketma-ket foydalanish orqali ham yuzaga chiqishi mumkin:

Ta’lim gulchehra nargis ko‘zlilar bor,
Shakar dudog‘li, shirin so‘zlilar bor.
(Xorazmiy)

Talmeh (arab.-chaqmoq chaqishi)-ishora qilish, nazar tashlash demakdir. Mumtoz adabiyotda keng qo`llaniladigan san’at turlaridan biridir. Bunda shoir mashhur bir qissa,voqea-hodisa yoki asarga ishora qilish orqali o‘z fikrini ochib beradi. Shuningdek talmeh she’rda oz so‘z bilan ko‘p ma’noni ifodalash sa’ati ham deyiladi.

Sulaymon* saltanatlik podshosen,
Masih* anfoslik, **Yusufliqosen*.**
(Xorazmiy)

Ushbu baytda uchta tarixiy shaxslarning nomlarini keltirish orqali talmeh san`ati yuzaga chiqarilgan. Bunda Sulaymon-Allohning amri bilan jamiki ins-u jins, hayvonlar va parrandalar olamiga podshohlik qilganligi, Masihning esa jon ato etish xususiyati, Yusufning go‘zalligi madh etilgan.

Shakr erning naboti **Xizrga*** o‘xshar,
Oyog‘ing kimki o‘psa,mangu yashar.
(Xorazmiy)

Ko‘ngullar Ka’basin bir-bir ziyorat ayladim, emdi
Tavofi Makka-yu taxti Sulaymon etmasam bo‘lmas.
(Nodira)

***darmon-davo, shifo; *Sulaymon-barcha hayvon-u qushlar, ins-u jinlar hukmdori; *Masih-jon bax eta olish qobiliyatiga ega payg‘ambar; *Yusuf-Ya’qub alayhissalomning eng chiroyli o‘g‘li;**
***Xizr-Islom rivoyatlaridagi shaxs, taqvodor inson. Allohning quli demakdir.**

Qachon ul Yusufi Misriyda bu husn-u malohat bor
Fasohatda*, sabohatda*, hama to‘g‘rida san nozik.
(Furqat)

Tanosub-she’r misralarida bir-biriga yaqin va bog‘liq tushunchalarni qo‘llash orqali hosil qilinadi. Masalan yuz haqida gap ketganda bevositda ko‘z, qosh, lab, og‘iz kabilar hayolimizda jonlanadi, yoki bulut deyilganda yomg‘ir, chaqmoq miyyamizda birdan o‘z aksini topadi, aynan shu holat g‘azallarda qo‘llanilishi tanosub san’atini yuzaga chiqaradi.

Chaqilg‘och barqi ishqi **jovidoniy*,**
Yetishgach bir **sharar*** kul ayladi.

Ushbu misralarda chaqmoq, uchuqun va kul so‘zlari uyishgan holda tanosibni hosil qilmoqda.

Zulfing **cheriki*** jamol mulkin
Oldi ko‘zing ittifoqi birla.
(Atoiy)

Uzun sochingdin uzmasmen ko‘ngulni,
Ayoqing qanda bo‘lsa boshim anda.
(Atoiy)

Mubolag‘a arab tilida “kattalashtirish”, “kuchaytirish” ma’nolarini bildirib, adabiy asarda tasvirlanayotgan badiiy timsol holati yoki harakatini bo‘rttirib, kuchaytirib ifodalash san’ati demakdir. Masalan:

Ko‘zumdin yoshunib ey bahri altof,
Ko‘zumning yoshini daryo qilibsen.
(Bobur)

Ul pari hajrinda men devona cheksam o‘tlug‘ oh,
Ey malak, gar bo‘lmasang vofiq, qanoting churkanur.
(Navoiy)

Mehringdin, ayo, oy-u falakka yetar ohim,
Qilmas, netayin, ko‘nglunga bir zarra siroyat
(Lutfiy)

***fasohat-go‘zallikda; *sabohat-ko‘rkamlik, malohat; *jovidon-abadiy, uzoq umr; *sharar-uchqun; *cherik-askarlar, qo‘shin.**

Mubolag‘aning uch turi mavjud bo‘lib ular bir-biridan farq qiladi:
Tablig‘-aqlan ishonish mumkin bo‘lgan, hayotda ham yuz berishi mumkin bo‘lgan narsa hodisa.
Irg‘oq-belgi yoki harakatga aqalan ishonish mumkin bo‘lsa ham, hayotda yuz berishi mumkin bo‘lmagan tarzda kuchaytirib tasvirlash.
G‘uluvv-aqlga ham sig‘maydigan, real hayotda esa umuman sodir bo‘lmaydigan voqea hodisalarni bo‘rttirib tasvirlash san’atidir.

She’riy san’atlar adabiyotning eng boy va murakkab janrlaridan biri bo‘lib, inson ruhiyatining chuqur qatlamlariga kirish imkonini beradi. Ular nafaqat estetik qadr-qimmatga ega, balki milliy va umumbashariy madaniyatning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. She’riy asarlar tilining go‘zalligi, obrazlarning boyligi va ramziy ma’nolari orqali o‘quvchini chuqur fikirlashga undash, uni ilhomlashtirish va dunyoqarashini kengaytirish imkonini beradi. She’riyatda ifodalangan g‘oya va his-tuyg‘ular insonning ichki olamiga ta’sir qilib, ko‘plab madaniyatlar va davrlar orqali odamlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunish va ulug‘lanish jarayonlarini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hojiahmedov A. “She’riy san’atlar va mumtoz qofiya” -Toshkent. 1998. 4-bet
2. V.Rahmonov. “She’riy san’atlar” 1962. 180-bet
3. A.Husayniy. “Badoyi us-sanoyi” 1981. 29-bet
4. H.Umurov .“Adabiyotshunoslik nazariyasi” 171-bet.
5. 10-sinf adabiyot darsligi.167-bet
6. Yusupova D. ”O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi” (A.Navoiy davri)-Toshkent. 2013. 60-bet
7. Qayumov A. “Mumtoz so‘z” -Toshkent.2009. 147-bet
8. www.arxiv.uz
9. A.Navoiy “Hayrat ul-Abror” (I qism) 130-bet.

SOBIR O‘NARNING “BIR O‘LARMAN CHAVANDOZ” VA TOG‘AY MURODNING “YULDUZLAR MANGU YONADI” ASARLARI QIYOSIY TALQINI

Sa’dullayeva Ruxshona Asqar qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Imomqulova Gulchehra Norboboyevna,
ilmiy rahbar, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqola orqali Sobir O‘nar hayoti va ijodi, u yaratgan asarlar hamda asarlaridagi sheva tiliga alohida e’tibor qaratiladi. Sobir O‘narning “Bir o‘larman chavandoz” hikoyasi va Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” qissalari bo‘yicha ba’zi mulohazalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar. *Milliy adabiyot, sheva tili, milliy o‘yin, ko‘pkari, oshna, uyg‘unlik, debyut, foniy, boqiy, jaydari, kompozitsiya, Tog‘ay Murod, syujet.*

SABİR ONAR VE TOGAY MURAD’IN “BİNİCİ OLARAK ÖLECEĞİM” ADLI ESERİ “YILDIZLAR HER ZAMAN YANAR” ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI YORUMU

Sadullayeva Rukhshona Askar kizi,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji enstitüsü öğrencisi
Imomkulova Gulchehra Norboboyevna,
bilimsel danışman, Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makale aracılığıyla Sabir Onar'ın hayatı, eserleri, yarattığı eserler ve eserlerindeki Şeva dili üzerinde özellikle durulmaktadır. Sabir Onar'ın "Sürücü olarak öleceğim" öyküsü ve Togai Murad'ın "Yulduzlar Mangu Yonadi" adlı kısa öyküsüne ilişkin yorumlar sunuldu.*

Anahtar kelimeler. *Milli edebiyat, Şeva dili, milli oyun, kopkari, oshna, armoni, çıkış, fany, biqi, jaidari, kompozisyon, Murad Amca, olay örgüsü.*

“Я УМРУ ВСАДНИКОМ” САБИРА ОНАРА И ТОГАЙ МУРАД СРАВНИТЕЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “ЗВЕЗДЫ ВСЕГДА ГОРЯТ”

Садуллаева Рухшона Аскар кызы,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Имомкулова Гулчехра Норбобоевна,
научный руководитель, Узбекско-финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье особое внимание уделено жизни и творчеству Сабира Онара, созданным им произведениям, шевскому языку в его произведениях. Представлены некоторые комментарии к рассказу Сабира Онара “Я умру наездником” и рассказам Тогая Мурада “Юлдузлар Мангу Йонади”.*

Ключевые слова. *национальная литература, шевский язык, национальная игра, копкари, ошна, гармония, дебют, фаны, бики, джайдари, композиция, дядя Мурад, сюжет.*

COMPARATIVE INTERPRETATION OF SOBIR ONAR’S “I WILL DIE A RIDE” AND TOGAY MUROD’S “THE STARS BURN FOREVER”

Sa’dullayeva Rukhshona Askar kizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Imomkulova Gulchehra Norboboevna,
Scientific supervisor, teacher of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation*. This article focuses on the life and work of Sobir Onar, the works he created, and the dialect language in his works. Some comments are made on Sobir Onar’s story “I will die a rider” and Togay Murod’s stories “The stars burn forever”.*

Keywords. *National literature, dialect language, national play, multi-part, familiar, harmony, debut, mortal, immortal, gallant, composition, Togay Murod, plot.*

Adabiyot – xalq ma’naviy va madaniy hayotini aks ettiruvchi asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan boy merosidir. Asrlar mobaynida uning yuksalishi uchun qanchadan qancha shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar va albatta xalq katta mehnat qilgan. Ne-ne “shoh” asarlar dunyo yuzini ko‘rdi. Bugungi kunda ham adabiyotimiz yangilanib, yangi iste’dodlar paydo bo‘lib, milliy va jahon adabiyotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ana shunday iste’dodlardan biri, “ dengizdan tomchi” – Sobir O‘nardir. To‘liq ismi sharifi Sobir Hamzayevich O‘narov bo‘lib, 1964-yil 25-fevralda Samarqand viloyati, Qo‘shrabot tumani, Quvkalla qishlog‘ida tug‘ilgan. Aynan Sobir taxallusi ostida ijod qilgan. Yozuvchi, muharrir, tarjimon, O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasi a’zosi. Ilk hikoyasi “Kunsuluvning xatlari” va ilk kitobi “Orzuga to‘la qishloq” asarlaridir. Bu uning ilk “debyuti” desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Sobir O‘nar 1984-2022-yillarda faoliyat olib borgan. Ijodi davomida barakali ijod qila oldi deb baralla ayta olamiz. Afsuski, 2022-yil 18-dekabrda yozuvchi bu foniy dunyoni tark etdi va boqiy hayot tomon yo‘l oldi. U ona shahrida emas, balki Toshkentning Yunusobod tumanida hayotdan ko‘z yumdi va shu yerga dafn etildi. U 58 yoshida ijod pallasida vafot etdi. Hayotlik chog‘larida “Davlat mukofoti” laureati, “Do‘stlik” ordeni (2022-yil, avgust) sohibi

bo‘lgan. Sobir O‘nar o‘rta maktabni bitirib, Toshkent davlat universiteti (hozir O‘zMU) ning jurnalistika fakultetiga o‘qishga kirgan va u yerni 1986-yil tamomlagan.

Yozuvchining asarlari talabalik chog‘laridanoq omma e’tiboriga tushishni boshlagan. Buning asosiy sabablaridan biri Sobir O‘nar ham xuddi Tog‘ay Muroddek sodda, sheva tilidan keng foydalangan. Bu o‘ziga xoslik unga katta shuhrat keltirdi. Qolaversa, Sobir O‘nar o‘z asarlarida o‘zbek xalqining milliy o‘yinlariga alohida e’tibor qaratgan va juda chiroyli tasvirlar bilan tasvirlagan. Jumladan, “Bir o‘larman chavandoz” hikoyasi bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Bu asarda sheva tili va milliy o‘yinlar qorishiq holda butun bir asarga “jon” bag‘ishlaydi: “O‘zim orqasi yer iskamas jaydari tabilchi bo‘lsam, xullasi — gapga chechanmasman, yozuvchiligim bo‘lganda-ku, o‘zim bilardim-a, ha mayli”. Ko‘rinib turganidek, sodda va lo‘nda bo‘lgan asar tili hikoya boshidanoq yaqqol sezilib turadi. Asar kompozitsiyasi ham murakkab emas. Syujet kitobxonga anchagina tushunarli hamda hikoya boshidanoq yengil o‘qiladi. Asarda xalqimizning milliy g‘ururi bo‘lgan “ko‘pkari” sport o‘yiniga alohida urg‘u beriladi. Asar bosh qahramoni do‘stining sog‘ligi vajini ko‘pkari bilan bog‘lab jaydari tushuntiradi. Asar qahramonlari: Davlatboy Rais, Ko‘liboy, Amrillo va boshqa epizodik obrazlar. Qizig‘i shundaki, asar hikoya janrida yozilgan bo‘lsa ham xuddi Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” qissasiga o‘xshab ketadi. Hikoyani o‘qir ekanmiz beixtiyor “Yulduzlar mangu yonadi” qissasi xayolimizda gavdalanadi. Bu ikki yozuvchi ikki joyda tug‘ilib ijod qilgan bo‘lsalarda, shevasi bir-biriga yaqin. Hattoki yozish, ijod qilish uslubi ham bir-biriga o‘xshab ketadi. Ayniqsa Sobir O‘nar “Bir o‘larman chavandoz” asarining yakunini shunday tugallaydi: “ Kechiringlar, jo‘ralar, jo‘ralarmas, yoronlar, gapimning oxiri mungliroq bo‘lib ketdi. Kecha kranning kichkinasi Sanjarchani ko‘rib bir o‘ychan tortgan edim-da, Davlatboyning bir ikkita qiziq hangomalari esim tushib ketdi, xolos. Har xil odam bor ekanda yer yuzida yashayverarkan, hammasi meniki to‘g‘ri deb. Hay, mayli, birodarlarim hammamiz o‘tib ketamiz dunyodan!...”[5.5] Tog‘ay Murod asarlarida xalqona iboralar va ifodalar keng qo‘llaniladi. Ko‘pincha asar qahramonlari nimagadir intilib, kurashib yashaydi va xarakteri jonli bo‘ladi. Sobir O‘nar asarlarida esa qochiriqlar va metaforadan keng foydalaniladi. Eng qizig‘i psixologik jihatdan ko‘proq yondashiladi va yolg‘izlik asosiy tasvir vositasidir. Bu jihat bilan uning asarlarini yoki uslubini biroz Fyodr Dostoyevskiyga ham qiyoslasak bo‘ladi.

Tog‘ay Murod va Sobir O‘nar asarlari insoniy kechinmalar va jamiyatga bo‘lgan tanqidiy nigoh orqali ham bir-biriga yaqin turadi. Lekin Tog‘ay Murod asarlarida tarixiy va realistik jihatlar ko‘zga tashlansa, Sobir O‘nar asarlari inson ruhiyati va falsafiy jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Tog‘ay Murod va Sobir O‘nar ijodi bir-biridan farq qiladi, biroq har ikkisida ham insoniy kechinmalar va jamiyatga tanqidiy nigoh ustuvor. Tog‘ay Murod asarlarida tarixiy va realistik mavzular ko‘proq uchrasa, Sobir O‘nar inson ruhiyati va falsafiy mavzularga ko‘proq e’tibor qaratadi. Ularning asarlari o‘zbek adabiyotida chuqur iz qoldirgan va bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi. “Yulduzlar mangu yonadi” asari esa: “Har bandaning ko‘kda o‘z yulduzi bo‘ladi, oshna. Shu yulduzning yongani — shu bandaning yonganidir. Shu yulduzning so‘ngani— shu bandaning so‘nganidir...”[141,142] deb tugatilgan. Ko‘rinib turganidek ikki asar ham deyarli bir xil yakunlanadi. Har ikki yozuvchi ham o‘qiguvchiga “oshna” yoki “jo‘ra” deb murojaat qiladi, o‘ziga yaqin oladi. Asarlar kompozitsiyasi bir-birini to‘ldirib, boyitib boradi. Syujet aniq va yaqqol tushunishga oson. Kitobxon ikki adib asarini o‘qir ekan, ularning bir-biriga o‘xshashligiga taajjublanadi. Chunki asarlar bir-biriga shu qadar o‘xshaydiki, o‘qiguvchi agarda adiblar bilan tanish bo‘lmasa qaysi asar kimniki ekanligini farqlay olmaydi. Lekin bu ikki yozuvchi asarlarini solishtirar ekanmiz ularning farqli jihatlari ham yo‘q emas, albatta. Avallo, yozuvchilarning ijod qilgan davrlari bir-biridan farq qiladi. Ya’ni Tog‘ay Murod Sobir O‘nardan oldinroq XX asrda ijod qilgan. Qolaversa, Tog‘ay Murod to‘liq sheva tilidan ijod qilgan, lekin Sobir O‘nar ijodida asabiylik ko‘zga tashlanadi. Ayniqsa, Sobir O‘narning “Aka-ukalar” hikoyasida bu yaqqol seziladi: “Ko‘mak aka dimiqib derazani ochdi. Bir nimaning xurillagani eshitildi. – Ana, mehmonga deb qo‘y so‘yilayotir...” Tog‘ay Murod asarlarida ayniqsa, har bir so‘zga “-da” qo‘shib gapirish odatiy holga aylanadi. Asrlar osha ham bu asarlar o‘z mavqeyini yo‘qotmaydi va keyingi avlodga o‘z tiliga muhabbat, milliy g‘urur kabi hislarni bera oladi. Kitobxonlar ikki asarni o‘qir ekan adabiyotda bir-biriga yaqin bo‘lgan ikki “olov” ijodkor borligini his qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. T. O‘qituvchi, 1986. – 408 b.
2. Mirzayev S. XX asr o‘zbek adabiyoti.T.: 2005.-76 b.
3. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi.T.2004.-98.
4. Tog‘ay Murod. Yulduzlar mangu yonadi.T.”Nurafshon-kitob ta’minot”, 2022.-141b.
5. Sobir O‘nar. Ziyo.uz. Bir o‘larman chavondoz.

“QISSASI RABG‘UZIY” ASARIDA PAYG‘AMBARLAR TASVIRINI BERISHDA ADIBNING TASAVVUR KUCHI VA MAHORATI

Qahramonova Maftuna O‘tkirovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
qahramonovamaftuna06@gmail.com
Imomqulova Gulchehra Norboboyevna,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Ushbu maqoladi ”Qissasi Rabg‘uziy” asarining qisqacha bayoni hamda ayrim hikoyatlarning tahlili va tavsifi bayoni berib o‘tilgan. Shuningdek, uning badiiy qiymati haqida fikr yuritildi. Asardagi ba’zi qissalar yuzasidan munosabat bildirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Hamd va na’t, adabiy qiymat, sunnat amallar, mo‘min majburiyatlari.*

“QISSASI RABG‘UZIY” ESERINDE PEYGAMBERLERIN TASVIRINDE YAZARIN HAYAL GÜCÜ VE SANATSAL USTALIĞI

Kahramanova Maftuna Utkirovna,
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji enstitüsü öğrencisi
Imomkulova Gulchehra Norboboyevna,
bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. *Bu makalede “Qissasi Rabg‘uziy” eserinin kısa özeti ile birlikte bazı hikayelerin analizi ve tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca eserin edebi değeri üzerine görüş bildirilmiş ve bazı kıssalar hakkında kişisel yorumlara yer verilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Hamd ve na’t, edebi değer, sünnet uygulamaları, müminin sorumlulukları.*

ОБРАЗ ПРОРОКОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ “КИСАС-И РАБГУЗИ” СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВООБРАЖЕНИЯ И МАСТЕРСТВА АВТОРА

Кахрамонова Мафтуна Уткировна,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Имомкулова Гулчехра Норбобоевна,
научный руководитель, ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. *В статье представлено краткое содержание произведения “Кисаси Рабгузи”, а также анализ и характеристика отдельных рассказов. Кроме того, рассматривается художественная ценность произведения и выражено авторское мнение по поводу некоторых повествований.*

Ключевые слова. *Хамд и на’т, литературная ценность, суннатские обряды, обязанности верующего.*

THE WRITER’S IMAGINATION AND SKILL IN PORTRAYING THE PROPHETS IN “THE STORY OF RABGUZ”

Kakhramonova Maftuna Utkirovna,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Imomkulova Gulchehra Norboboevna,
scientific supervisor, assistant of the department of Uzbek language and literature

Annotation. *This article provides a brief overview of "Qissasi Rabghuzi" and presents the analysis and description of selected stories. Additionally, it explores the literary value of the work and shares personal reflections on some of the narratives.*

Keywords. *Hamd and na’t, literary value, Sunnah practices, obligations of a believer.*

Xorazmlik mashhur shoir va yozuvchi mutafakkir Nosiruddin Rabg‘uziyning eng yirik asarlaridan biri “Qisasi Rabg‘uziy” hisoblanib bu asar turkiy adabiyotning nodir va betakror namunasidir. Islom dinining tayanchi bo‘lgan Qur’oni karimdan ilhomlangan holda hamda ushbu kitobga asoslangan holatda yozilgan “Qissasi Rabg‘uziy” asarida har bir mavzuga alohida to‘xtalib o‘tilib, har qaysi ishda o‘zgacha hikmat borligi uqtirilgan. Asar Allohga hamd bilan boshlanadi, so‘ngra na’t qismi keltirib o‘tiladi. Asarning o‘ziga xosligi voqealarning sodda va ravon tilda berilganligi hamda qissada keltirilgan barcha ma’lumotlarning ishonchli ekanligidan iborat. Asarda 72 hikoyat mavjud bo‘lib, ular 33 payg‘ambar va muhim tarixiy shaxslar haqida hikoya qiladi. Qissadagi hikoyatlarda payg‘ambarlar ularning hayoti, ko‘rgan kechirganlari, mashaqqatli yo‘llarni, turli sinovlarni qanday yengib o‘tgani to‘g‘risida so‘z boradi. Jumladan, Shis alayhissalom qissasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, Shis payg‘ambar umri davomida bo‘zchilik bilan shug‘ullanadi. Shis butun hayoti mobaynida kishilarni Haq taologa ibodat qilishga undashiga qaramasdan, vafotidan so‘ng insonlar butga topinadigan bo‘lib qoladilar.

Qolaversa, qissada toki Qiyomatga qadar Jannatdan muqim o‘rin topgan Idris alayhissalom rivoyati ham keltirib o‘tiladi. Idris payg‘ambar o‘zining ustomonligi hamda aql-zakovati tufayli Jabroil alayhissalomni ham hayratda qoldiradi hamda ushbu ehtiromga sazovor bo‘ladi. Shuningdek, ”Qissasi Rabg‘uziy” asarida kofir bilan musulmon hukmdorlar haqida ham aytib o‘tiladi. Xususan kofir podshohlar: Namrud alayhila’na va Buxtnasr ismli shaxslar bo‘lsa musulmon sultonlar Sulaymon alayhissalom hamda Iskandar Zulqarnayndir. Lekin qissada kofir bo‘lsa-da, Namrud podshoh Ibrohimga zulm qilishni istamaydi, nomaqbul ishlarni o‘ziga ep bilmaydi va asarning ayni shu o‘rnida ushbu oqilona aytilgan hikmatli so‘zga ko‘zimiz tushadi: ”Adl qilgan kofir bilan mulk boqiy qolar, ammo zulm qilgan mo‘min bilan mulk boqiy qolmas”. Biroq ko‘p o‘tmay Shayton Namrudni yo‘ldan uradi va shu tariqa u tangri bilan bellashmoqqa jazm etadi bu bilan u ayovsiz o‘lim topadi. Qissani boshqa tomondan olib qarasak va o‘zgacha urg‘u bersak, hamda ushbu asar qunt qilib o‘qib chiqilsa, musulmonlar majburiyati hisoblangan amallarning ko‘pchiligi payg‘ambar-lardan sunnat bo‘lib qolganligini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Masalan Haj amalini o‘tayotgan hojilarga shaytonga tosh otmoqlik marosimi Ibrohim alayhissalomdan qolgan bo‘lib, payg‘ambar o‘g‘li Ismoil alayhissalomni qurbonlik qilishga ketayotgan paytlarida shayton ularni yo‘ldan urmoqchi bo‘lganda ikki payg‘ambar tomonidan toshlar yog‘dirilgan. Qolaversa, Shis alayhissalomdan mo‘minlarga marhumlarni suv birla poklamoqlik shu tariqa kafanga o‘rab so‘ngra janoza namozi o‘qimoqlik sunnat amal bo‘lib qolgan.

Asardagi eng ko‘p tilga olingan payg‘ambar bu Yusuf alayhissalomdir. U payg‘ambarimiz Muhammad sallalohu alayhi vasallamgacha bo‘lgan payg‘ambarlar orasida o‘zining go‘zal husni shuningdek, solih fe’l atvor egasi ekanligi bilan hurmat topgan. Yusuf Robbimizdan kelgan har bir sinovni yuksak sabr bilan yengib o‘tadi, hattoki o‘z nafsini ham yenga oladi . U Alloh amriga hech qachon qarshi chiqmaydi va shu tariqa saodatga erishadi. Asarda ma’rifiy-didaktik hikoyatlar ham mavjud bo‘lib ulardan biri Luqmon alayhissalom voqeasidir.

Xulosa qilib aytganda, “Qisasi Rabg‘uziy” asari bugungi kunda ham o‘zining adabiy qiymatini yo‘qotmagan holda keng jamoatchilik e’tiboridan chetda qolmay kelmoqda. Qissa ayniqsa XIII-XIV asrlar eski o‘zbek adabiy tilini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik sharofati bilan ushbu qissani o‘rganish jarayoni jadallashdi. Ushbu asarga oid izlanishlar davom etmoqda. Rabg‘uziyning payg‘ambarlar haqidagi qissalari ham badiiylik jihatdan ham til nuqtai nazardan katta yozma yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rabg‘uziy, N. Qissasi Rabg‘uziy. 1-kitob.T.”Yozuvchi” 1990-yil, 234-b.
2. Usmonov, M. (2020). Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asarida hikoyatlar poetikasi. CyberLeninka. https://cyberleninka.ru/article/n/rabg-uziyning-qissasi-rabg-uziy-asarida-hikoyatlar-poetikasi/viewer
3. Xolmirzayev, B. (2021). “Qissasi ar-Rabg‘uziy” asarining o‘ziga xosligi va janrlar tarkibi. CyberLeninka. https://cyberleninka.ru/article/n/qissasi-ar-rabg-uziy-asarining-o-ziga-xosligi-va-janrlar-tarkibi/viewer

TOG‘AY MUROD IJODIDA OT TASVIRI

Boliqulova Mehribon Abdumutal qizi,
Samarqand davlat chet tillari instituti Sharq tillari fakulteti talabasi
Pardayeva Iroda Mamayunusovna,
ilmiy rahbar, Samarqand davlat chet tillari instituti dotsenti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asaridagi ot obrazining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Adib ijodida ot timsoli nafaqat bosh mavzu sifatida, balki milliy ong, tarixiy xotira va insoniyat ruhiyatining chuqur qatlamlarini yorituvchi ramziy vosita darajasiga ko‘tarilgan. Ayniqsa, Ziyodulla chavandoz obrazidagi hayotiy kurashlar, or-nomus, erkinlik va g‘urur ot timsoli orqali badiiylashgan holda ifodalanadi. Shuningdek, adibning til uslubi, voqelikni timsollar orqali ochib berish mahorati ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *Ot obrazi, milliy ruh, erkinlik, badiiyat, “Ot kishnagan oqshom” asari, xalq og‘zaki ijodi, “Alpomish”dostoni, chavandoz, ramziy timsollar, milliy ong, tahlil va talqin.*

TOĞAY MURAD’IN ESERLERINDE AT TASVIRI

Bolikulova Mehriban Abdumutal kızı,
Semerkand devlet yabancı diller enstitüsü Doğu dilleri fakültesi öğrencisi
Pardayeva Iroda Mamayunusovna,
bilimsel danışman, Semerkand devlet yabancı diller enstitüsü doçenti

Özet. *Bu makalede Togay Murod'un “Kıskanan Atın Gecesi” adlı eserindeki at imgesinin sanatsal ve felsefi yorumu incelenmektedir. Yazarın eserinde at imgesi yalnızca ana tema olarak değil, aynı zamanda ulusal bilincin, tarihsel belleğin ve insan ruhunun derin katmanlarını aydınlatan sembolik bir araç olarak da öne çıkar. Özellikle binici Ziyodulla'nın yaşam mücadelesi, onuru, özgürlüğü ve gururu at sembolü aracılığıyla sanatsal olarak ifade edilmiştir. Yazarın dilsel üslubu ve gerçeği semboller aracılığıyla ortaya koyma becerisi de bilimsel ve kuramsal bir temelde analiz edilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *At imgesi, milli ruh, özgürlük, sanat, “Kıskanç Atın Gecesi” eseri, halk sanatı, “Alpomish” destanı, binici, sembolik imgeler, milli bilinç, analiz ve yorum.*

ОБРАЗ ЛОШАДИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТОГАЯ МУРАДА

Боликулову Мехрибон Абдумутал кизи,
Студентка факультета восточных языков Самаркандского государственного института иностранных языков
Пардаева Ирода Мамаюнусовна,
научный руководитель, доцент Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *В статье анализируется художественно-философская интерпретация образа коня в произведении Тогая Мурода «Ночь ржущего коня». В творчестве писателя образ коня возведен не только в ранг основной темы, но и в ранг символического средства, освещающего глубинные пласты национального сознания, исторической памяти, психики человека. В частности, жизненные трудности, честь, свобода и гордость всадника Зиёдуллы художественно выражены через символ коня. На научно-теоретической основе анализируются также языковой стиль писателя и его умение раскрывать реальность через символы.*

Ключевые слова. *Образ коня, национальный дух, свобода, искусство, произведение «Ночь ржущего коня», народное творчество, эпическая поэма «Алпомиш», всадник, символические образы, национальное сознание, анализ и интерпретация.*

THE IMAGE OF A HORSE IN THE WORK OF TOGAY MURAD

Bolikulova Mekhribon Abdumutal kyzy,
Student of the faculty of Oriental languages of the Samarkand state institute of foreign languages
Pardayeva Iroda Mamayunusovna,
scientific advisor, associate professor of the Samarkand state institute of foreign languages

Abstract. *This article analyzes the artistic and philosophical interpretation of the image of the horse in Togay Murod’s work “The Night of the Horse's Neighing”. In the writer's work, the image of the horse is elevated not only as the main theme, but also to the level of a symbolic tool that illuminates the deep layers of national consciousness, historical memory and the human psyche. In particular, the life struggles, honor, freedom and pride in the image of the rider Ziyodulla are expressed artistically through the image of the horse. Also, the writer's language style, the skill of revealing reality through symbols are analyzed on a scientific and theoretical basis.*

Keywords. *Image of the horse, national spirit, freedom, art, the work “The Night of the Horse's Neighing”, folk oral work, “Alpomish” epic, rider, symbols, national consciousness, analysis and interpretation.*

O‘zbek adabiyotida hayvonot olami timsollar orqali insoniyat hayotining chuqur qatlamlarini ochib berish qadimdan mavjud bo‘lgan an’anadir. Ayniqsa, ot obrazi xalqimizning tarixiy xotirasi, milliy g‘ururi va erkinlikka intilishining ajralmas timsoli sifatida ko‘p bora adabiy ifodasini topgan. Tog‘ay Murod – XX asr o‘zbek adabiyotining o‘ziga xos uslub va mazmuniy qatlamlarga ega yorqin vakillaridan biri bo‘lib, uning asarlarida milliy ruh, dehqon tafakkuri va falsafiy teranlik ustuvorlik qiladi. Ayniqsa, “Ot kishnagan oqshom” qissasi badiiy-estetik jihatdan murakkab tuzilmaga ega bo‘lib, undagi ot obrazi nafaqat syujet markazining tarkibiy elementi, balki asosiy g‘oya va ramziy qatlamni belgilovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. “Ot kishnagan oqshom” qissasida halollik va mardlik tarannum etuvchi asarlardan biri bo‘ldi. Qissa qahramoni Ziyodulla kal elning mashhur chavondozi. Chavondozlar orasida ham o‘zining halolligi bilan tanilgan. U

g‘irromlik ro‘y bersa to‘g‘risini aytadi. To‘g‘rilik Ziyodulla kalning qonida bor. Ziyodulla bir to‘yda o‘yining chilvar solgan chavondozlarni ko‘rib nafratlanadi!

“Birodorlar, chavondozlar nimaga etagini qoqib ketayapti? Adolatga!
Nimaga tupurib ketayapti? Adolatga!
Kimdan arozalab ketayapti? Adolatdan!
Bir to‘yda nomard, iymonsizga achchiq qilib, adolatni o‘tga tashlab ketayapti!”.

Lekin Ziyodulla adolat osmonda deguvchilarga qarata shunday deydi:

“Yo‘q birodorlar adolat erda! Oyoqlarimiz ostida! Adolat tuproqqa qorashib yotibdi! Adolatni kam buldayin xor qilayapti? Biz o‘zimiz”

Qissada chavandoz va hamqishloqlarining adolat yo‘lidagi kurashlari o‘zining g‘oyat ishonarli tasvirini topgan. Masalan, bir yili qishloqqa otlarni go‘shtga topshirish to‘g‘risida buyruq keladi. Tabiiyki buyruq qishloq ahlini sergak torttiradi. Lekin hech kim yurak yutib buyruqqa qarshi borolmaydi. Shunda Ziyodullaga o‘xshagan chavondozlar yani adolatni izlashga to‘shadilar. Bunday noxush xabarni eshitgan Ziyodulla chavandoz shunday deydi: “Kuntug‘mish»ni go‘shtga topshirib bo‘ladimi? “Alpomish”ni go‘sht qilib bo‘ladimi?”

Albatta, Ziyodulla chavandoz aytganidek, adolat haqida ko‘p gapirish mumkin. Ammo bu yo‘lda kurashishi esa har kimning ham qo‘lidan kelavermaydi. Ziyodulla ham bu yo‘ldan qaytadiganlardan emas. O‘z e’tiqodida sobit inson. Chavondoz sodda va samimiy, ayni paytda, cho‘rtkesar inson. Bu fazilatlari unga ko‘p tashvishlar keltiradi. “Ot kishnagan oqshom” muallifining ijodida folklorda ko‘p uchraydigan qahramon va obrazlarga duch kelamiz. Ziyodulla kal mana shunday qahramonlardan biri. Kal timsoli xalq og‘zaki ijodidagi ko‘pgina janrlar latifa, doston, ertaklarda uchraydi. Ertaklardagi kal go‘zal malikaga oshiq bo‘ladi va har qanday to‘siqni engib o‘tab uylanadi. Ziyodulla kalning qishloqning eng suluv qizi Momosuluvga uylanishi ham xuddi shu an’anani eslatadi. Folklorda qahramonning suyuklisini ko‘pincha tushida, ko‘zguda, uzuk ko‘zida yoki bir holatda ko‘rib qolib unga oshiq bo‘lib qolish holatlari uchraydi. Bu jarayon Ziyodulla kalning ham tushida ro‘y beradi. Bu obrazdan folklor qahromonlariga xos favqulodda holatlarni toppish mumkin. Ammo yana bir obraz borki biz uning tahlili misolida T.Murodning xalq og‘zaki ijodi namunalariga ko‘p bor tayanganligiga yana bir bor iqror bo‘lamiz bu - ot obrazi. Folklorda ot tasvirlanayotganda ko‘pincha uning zoti afzalligi ta’kidlab o‘tiladi. Masalan:

Asli chambilning otisan!
Asli turkman xonazoti!

“Ot kishnagan oqshom”da ham shu an’anani uchratish mumkin.

“Birodorlar buning Surxonda mana bunday gap bor: ot olsang Oboqlidan ol,ayol olsang Irg‘olidan ol. Buning mag‘zi shuki ot deganlari-dev! Ot bepoyonlikka deydi. Ot masofi nimaligini bilmaydi, xudud nimaligini bilmaydi. Ot qahraton qishda dasht-biyotonlarda chopib o‘sadi. Ana shunda dirkillagan ot bo‘ladi. Uchqur keladi! Bedav bo‘ladi!..

Birodarlar, bo‘z ot qanday bo‘ladi? Surpday oppoq bo‘ladi! Bordi-yu ajdodida bo‘lsa to‘qqizga to‘lganda tarlop bo‘ladi. Tarlop xol-xol ot! Tarlop- otlar sarasi.Birodarlar otning yuzdan biri yaxshi bo‘ladi. Tarlop otning yuzdan biri yomon bo‘ladi. Birodorlar ot tanimasang tarlop ol!”

Dostonlarda otlarning bahosi sinchilar tilidan ta’riflanadi. Masalan, “Alpomish” dostonida Ko‘kaldoshning sinchisi Boychiborni qarichlab ko‘rib bahasini aytadi, ta’rifini keltiradi. Ziyodulla kalning oti ko‘pkariga ro‘yxushlik bermay turganida uni sinchiga ko‘rsatsa, u darhol otni o‘ziga sotishini so‘rab qoladi. Ko‘pkarida otning faqat g‘olib kelayotganini kuzata turib: “Endi menga qarang el chavandozi, otga dam bering, bo‘lmasa ko‘ziktirib qo‘yasiz deydi. Tog‘ay Murodning ot obrazini yaratishda folklordan unumli foydalanganligi qahramon tilidan aytilgan: “Tarlop ot emas, Jumantbulbul kuylagan “Kuntug‘mish” Fozil Yo‘ldosh kuylagan “Alpomish” so‘zlaridan ham anglashilib turibdi.

Adibning Qoplon va Oymoma kati obrazlarida ham folklor qahramonlari, insonlar Alpomish va Barchinoy kabilar tasviriga monandlik mavjud. Buni birgina Oymomi tasviri berilgan jumlalar orqali ham bilib olishimiz mumkin:

“Suluv yuzlarini oppoq desak, bizning haqqimiz ketadi.
Qorachadan kelgan desak qizning haqqi ketadi.
Bug‘doyrang bo‘ldi. Barchin yuzli bo‘ldi.

Shu bilan birga yozuvchining uslubi ham xalq ijodi kabi ravon. Shunday qilib T.Murod folklor namunalaridan ijodiy foydalanish orqali obrazlariga chinakam milliy xususiyatlarini, koloritni bera olganligini ko‘ramiz. Har bir jamiyat, har bir davrning o‘ziga xos yangi qahramonlari bo‘ladi. Hayot konkret tarixiy sharoit taqozosi bilan o‘z zamonasi ilg‘or kishisining muayyan tiplarini kurash maydoniga olib chiqadi. Shu boisdan ham ularning intilishida, kurashida va qismatida davrning butun murakkabligi aks etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. To‘gay Murod. Ot kishnagan oqshom. – Toshkent. 1994. –B. 126.
2. Murod, T. Oydinda yurgan odamlar. – Toshkent: Sharq, 2001.
3. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – Toshkent. 2000.
4. Sharafiddinov O. Adabiyot, tanqid va yangi tafakkur. – Toshkent: “O‘zbek adabiyoti va san’ati”. 2001-yil. 19-oktabr.
5. Rahimjonov N. Bugunning qahramoni kim? “O‘zbek tili va adabiyoti”. 2001. 6-son.
6. Karimov N, Nazarov B., Normatov U., Mamajonov S., Sharafiddinov O. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: “O‘qituvchi”. 1999.

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA ONA OBRAZI

Shadmanova Mehrinisa Shadman qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Shukurova Amira Abduxakimova,
Ilmiy rahbar: O‘zbekiston Finlandiya pedogogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining zabardast vakili O‘tkir Hoshimov ijodida ona obrazi qanday tasvirlangani, uning asarlaridagi ijtimoiy, axloqiy va tarbiyaviy mazmunlar orqali ochib berilishi tahlil qilinadi. Asosan “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”, “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari” kabi mashhur asarlari misolida ona timsolining mehribon, sabrli, oqila, donishmand va ayni paytda jamiyatdagi o‘rnini ko‘rsatadigan jihatlariga e’tibor qaratiladi. Maqolada yozuvchi yaratgan ona obrazlari xalq ruhiyati, qadriyatlari va hayotiy tajribalarini o‘zida mujassam etgani yoritiladi. Shuningdek, O‘tkir Hoshimov ijodidagi ona timsolining zamonaviy o‘zbek ayolining ideal namunasi sifatida ko‘rsatilgan jihatlari ham tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Ona obrazi, O‘tkir Hoshimov, o‘zbek adabiyoti, tarbiya, axloq, ona mehri, ayol timsoli, milliy qadriyatlar.*

UTKİR HAŞİMOV'UN ESERLERİNDE ANNE İMAJI

Shadmanova Mehrinisa Shadman kızı,
Özbek-Finlandiya Pedagoji enstitüsü öğrencisi
Shukurova Amira Abdukhakimova,
Bilimsel danışman: Özbekistan – Finlandiya pedagoji enstitüsü’nde öğretmen

Özet. *Bu makalede, Özbek edebiyatının seçkin temsilcisi Otkir Hoşimov’un eserlerinde anne imgesinin nasıl işlendiği ve eserlerinin toplumsal, ahlaki ve eğitimsel içeriği aracılığıyla nasıl ortaya konulduğu analiz edilmektedir. Özellikle annenin sevgi dolu, sabırlı, zeki, bilge ve aynı zamanda toplumdaki yerini yansıtan imgesel yönlerine odaklanılıyor ve bunun için de “Bir Defterin Sınırına Notlar”, “İki Kapı Arasında” ve “Dünyanın İşleri” gibi ünlü eserleri örnek olarak gösteriliyor.*

Makalede yazarın yarattığı anne imgelerinin, toplumun ruhunu, değerlerini ve yaşam deneyimlerini nasıl yansıttığı vurgulanıyor. Çağdaş Özbek kadınının ideal örneği olarak sunulan Utkir Hoşimov’un eserinde anne imgesinin yönleri de analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler. *Anne imajı, Otkir Hoşimov, Özbek edebiyatı, yetiştirme, ahlak, anne sevgisi, kadın imajı, milli değerler.*

ОБРАЗ МАТЕРИ В ТВОРЧЕСТВЕ УТКИРА ХАШИМОВА

Шадманова Мехриниса Шадман кызы,
Студент Узбекско-Финского педагогический институт
Шукурова Амира Абдухакимова,
Научный руководитель: Узбекско-финского педагогического института

Аннотация. *В статье анализируется, как образ матери изображен в творчестве выдающегося представителя узбекской литературы Откира Хошимова, как он раскрывается через социальное, нравственное и воспитательное содержание его произведений. В основном внимание уделяется тем аспектам образа матери, которые показывают ее любящую, терпеливую, умную, мудрую, и в то же время ее место в обществе, на примерах ее известных произведений, таких как «Заметки на полях блокнота», «Между двух дверей», «Дела мира». В статье подчеркивается, как образы матерей, созданные писателем, воплощают дух, ценности и жизненный опыт народа. Анализируются также аспекты образа матери в творчестве Уткира Хошимова, который представлен как идеальный пример современной узбекской женщины.*

Ключевые слова. *Образ матери, Откир Хошимов, узбекская литература, воспитание, нравственность, материнская любовь, женский образ, национальные ценности.*

IMAGE OF THE MOTHER IN THE WORKS OF OTKIR HASHIMOV

Shadmanova Mehrinisa Shadman qizi,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Shukurova Amira Abdukhakimova
Scientific supervisor: Teacher of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article analyzes how the image of the mother is depicted in the work of the outstanding representative of Uzbek literature Otkir Hoshimov, and how it is revealed through the social, moral and educational content of his works. Mainly, on the example of such famous works as “Notes in the margins of the notebook”, “Between two doors”, “The affairs of the world”, attention is paid to the aspects of the image of the mother that show her kind, patient, wise, wise and at the same time her place in society. The article highlights the fact that the images of the mother created by the writer embody the national psyche, values and life experiences. The aspects of the image of the mother in the work of Otkir Hoshimov, which are shown as an ideal example of a modern Uzbek woman, are also analyzed.*

Keywords: *Image of the mother, Otkir Hoshimov, Uzbek literature, upbringing, morality, maternal love, female image, national values.*

O‘zbek adabiyotida ona obrazi doimo muqaddas timsol sifatida tasvirlanib kelgan. Xalqimizning ongida “Ona – muqaddas’’, “Ona – Vatan timsoli’’ degan tushunchalar chuqur ildiz otgan. O‘tkir Hoshimov esa bu timsolni adabiy badiiyat orqali yuraklarga singdira olgan yozuvchilardan biridir. Uning asarlarida ona obrazini o‘qib, nafaqat ona degan so‘zga, balki hayotdagi har bir qadamingizga mas’uliyat bilan qarashga o‘rganasiz [1].

Ona obrazining adabiyotdagi o‘rni juda qadimga borib taqaladi. Tarixga nazar solganimizda, jasoratli onalar timsolini xalq og‘zaki ijodidagi dostonlarda ko‘rishimiz mumkin. Masalan, “To‘maris”, “Kuntug‘mish”, “Alpomish”, “Rustamxon” kabi dostonlarda ona obrazi yorqin ifoda topgan. Jumladan, To‘maris obrazi masaggetlar xalqining mard va jasur onasi sifatida tilga olinadi. U o‘g‘lining dushman qo‘liga tushib, o‘z joniga qasd qilganiga qaramay, xalqini himoya qilish uchun dushmanga qarshi kurashadi. Kir II kabi yovuz dushmanning boshini qon solingan meshga solib, yovuzlikning fojiali oqibatini namoyon etadi. To‘maris jasorat, matonat va vatanparvarlik timsolidir. U o‘z shaxsiy iztirobini ichiga yutib, xalq oldidagi burchini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Uning bu qahramonligi haqida ko‘plab rivoyatlar yaratilgan, yozuvchi Mirkarim Osim va shoir Ibrohim Yusupov ham “To‘maris” nomli asarlarida uni ulug‘lashgan.

“Kuntug‘mish” dostonida esa Xolbeka obrazi orqali fidokor ona timsoli gavdalanadi. U ikki o‘g‘li qatl qilinish arafasida turganida ham ularni qutqarish yo‘lida barcha imkoniyatlardan foydalanadi. Bu ona mehrining, sadoqati va matonatining yorqin ifodasidir. “Rustamxon” dostonidagi Huroyim ham shunday obrazdir – u farzandini xalq xizmatiga yetaklash, uni ezgu yo‘lga boshlash bilan ona jasoratining yuqori cho‘qqisini namoyon etadi. Ayol kishining bunday tarbiyaviy roli ko‘pincha jangovar qahramonlikdan ham ustun qo‘yiladi.

Bu obrazlarni yaratishda badiiy to‘qima muhim rol o‘ynaydi. U asarlarning ta’sirchanligini oshirib, estetik qimmatini belgilaydi. Adabiyot hayot hodisalarini badiiy tarzda ifodalovchi kuchli vositadir. Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi ona siymosi yuraklarni larzaga soladi. Undagi “Oyi, men keldim…” satrlari, ayniqsa kitobxon asarni to‘liq o‘qigan bo‘lsa, chuqur hayajon uyg‘otadi.

Ona obrazining muqaddasligi har bir xalq adabiyotida alohida o‘rin egallagan. Ona farzandini mehr bilan tarbiyalaydi, uni hayotning og‘ir damlarida ham qo‘llab-quvvatlaydi. Onaning mehr-muhabbati, fidoyiligi va sabr-toqati xalqimiz orasida doimo ulug‘lanib kelgan. U bolasi uchun jonini ham fido qilishga tayyor bo‘lgan, mehri daryo zotdir. Ona o‘z farzandi uchun hatto hayotining so‘nggi lahzasida ham fidokorlik ko‘rsatishga tayyordir.

O‘tkir Hoshimov — yirik iste’dod egasi bo‘lib, u o‘ndan ortiq roman va qissalar, ko‘plab ta’sirchan hikoyalar hamda bir nechta sahna asarlarini yaratgan mashhur yozuvchidir. U ilk yirik asarlari bilan adabiyotimizning peshqadamlaridan biri Abdulla Qahhor e’tiboriga tushgan va undan o‘z asarlarining samimiyligi, tabiiyligi va o‘quvchiga quvonch baxsh etishi bilan maqtov olgan.

O‘tkir Hoshimovning “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asarida ona siymosi hayot saboqlari, donolik va sabr timsoli sifatida tasvirlanadi. Onaning har bir so‘zi, har bir nasihati bolaga emas, butun jamiyatga qaratilgandek tuyuladi. Unda ona o‘z boshidan o‘tkazgan hayotiy tajribalari orqali farzandiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi.

“Dunyoning ishlari” romanida esa ona timsoli yanada chuqurroq yoritiladi. Bu asarda ona faqat o‘z farzandi emas, balki atrofdagi odamlarga nisbatan ham rahm-shafqatli, mehribon, insoniy qadriyatlarni ulug‘laydigan ayol sifatida gavdalanadi. Unga xos xotirjamlik, sabr-toqat, halollik kabi sifatlar asarning ruhiyatini belgilaydi.

“Ikki eshik orasi” romanida esa ona o‘z farzandi uchun kurashadigan, qiyinchiliklarga bardosh beradigan, unga halol yo‘lni tanlashga undaydigan shaxs sifatida tasvirlanadi. U real hayotning ichida, jamiyatning og‘ir sharoitlarida yashaydi va har bir harakati orqali farzandini ezgulik sari yetaklaydi.

O‘tkir Hoshimov asarlaridagi onalar oddiy ayollar bo‘lishiga qaramay, ularda yuksak ma’naviy kuch mujassam. Ular – millat tarbiyasining tayanchi, insoniyat qalbining madadkori, jamiyatda yaxshilik urug‘ini sepadigan fidoyi ayollardir.

Bundan tashqari, “Ona” tushunchasining mazmuni faqat “otaning ayol ekvivalenti” degan oddiy ta’rif bilan chegaralanmaydi. Ba’zi manbalarda esa u zulmatli tunlarda yo‘l ko‘rsatadigan nurga, bolasi uchun hamma narsasini, hatto hayotini ham fido qiladigan mehr daryosiga qiyoslanadi. Ochlikdan holdan toygan taqdirda ham, so‘nggi luqmasini bolasiga nasiba qiladigan, farzandi ozor chekkanida yuragi eziladigan, bola hayotga kelishi uchun mashaqqatga hatto o‘lim xavfiga dosh bera

oladigan buyuk zot – onadir. Hadislarda aytilganidek, u jannatni oyoqlari ostida bosib yuradigan aziz insondir. Qalbdagi barcha go‘zal va oliyjanob tuyg‘ular manbai ham aynan onadir.[2]

Shu jihatdan olganda, o‘zbek adabiyotida “ona” va “ayol” obrazlari nafaqat ularning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish orqali, balki ular orqali milliy qadriyatlarning aks etishini, adiblar bu obrazlarni qanday mohirona yaratganini, ularning ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatib beradi. Ayniqsa, O‘tkir Hoshimov ijodida bu obrazlar yorqin va betakror tasvirlangan. Uning asarlarini ona obrazisiz tasavvur qilish qiyin. Adib o‘z onasi timsolida sharq ayollari fazilatlarini, ularning sabr-toqatini, mehr-muhabbatini chin ma’noda aks ettira olgan.

Yozuvchining ko‘p yillik asarlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Undagi insoniylik, mehr, insof kabi xislatlar zamon o‘zgargan taqdirda ham qadrlanadi. Ayniqsa, “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asaridagi “Laylak” hikoyasida onaning farzandiga bo‘lgan beg‘araz muhabbati, har bir savoliga mehr bilan javob berishi orqali sharq ayolining go‘zal siymosi yaratilgan. Ammo vaqt o‘tib, ona qarigach, farzandlar bu mehrga o‘sha darajada javob qaytara olmasligi achinish bilan tasvirlanadi.

Hikoyada keltirilgan bir epizodda, bola yarmi yashin urgan chinor daraxtidagi katta uyani ko‘rib, mo‘jiza ko‘rgandek to‘xtab qoladi. Uyadagi uzun tumshug‘li qushni ko‘rib, hayrat bilan onasidan: “Oyi, anavi nima?” deb so‘raydi. Bu esa bolalikdagi qiziqish, onaning esa sabr-toqat bilan unga javob qaytarishga tayyorligini aks ettiradi.

Adibning “Dunyoning ishlari” asaridagi “Ikki afsona” hikoyasida yozuvchi onasining ertalab barvaqt turib, ko‘chalarni supurib, halol mehnat bilan shug‘ullanganini eslab o‘tadi. Oradan vaqt o‘tib, akasi bu ishni yoqtirmasligini bildirganida, ona halol mehnatdan uyalmay, peshona teri bilan topilgan rizqning qadrli ekanini, mehnat orqali inson ulug‘lanishini ta’kidlaydi. Bu holatda onaning halollikni farzandlariga o‘rgatishi, ularni mehnat bilan ulg‘aytirishi, ularning hayotda mustaqil bo‘lishlariga zamin yaratgani alohida qadrlidir. Onaning oddiy bo‘lsa-da, halol mehnati orqali farzandlarining baxtli hayot kechirishi, bu mehnat bilan faxrlanishi, undagi insoniylik va insof tuyg‘ularining yorqin ifodasidir. Shu o‘rinda psixolog V. Vagnerning ta’kidlashicha, onalik tuyg‘usi insonning yashash, ovqatlanish kabi asosiy ehtiyojlari bilan barobar turuvchi kuchli tuyg‘udir. Shunday ekan, onalik – dunyodagi eng yuksak, beminnat va bebaho tuyg‘udir. Adib “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asaridagi “Eng oliy tuyg‘u” parchasida shunday yozadi: “Bola emizib o‘tirgan ayolga zimdan qarang… Go‘dagiga mehr bilan termulayotgan onaning ko‘zlariga sinchiklab boqilsin… Eng oliy tuyg‘u nimaligini ana shunda anglaysiz!” Darhaqiqat, eng buyuk tuyg‘u – bu onaning farzandiga bo‘lgan chin dildan, hech qanday manfaat kutmasdan ko‘rsatilgan mehr-muhabbatidir.

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asari – ona siymosi yuksak darajada ifodalangan durdona asardir. Muallifning o‘zi ta’kidlaganidek, bu qissa barcha onalarga bag‘ishlangan. Asarni mutolaa qilayotgan kitobxon beixtiyor o‘z onasini, bolalik xotiralarini eslaydi. Asarda o‘tgan davrning mehnatkash, mehribon, sabrli va fidokor ayoli samimiy va ta’sirchan tarzda tasvirlanadi. Har bir hikoya inson qalbiga iliqlik bag‘ishlab, uni ezgu tuyg‘ular sari yetaklaydi.

Asarning muhim jihatlaridan biri shuki, yozuvchi insonni onaga bo‘lgan munosabati orqali kimligini ochib beradi. Qissaning yana bir yo‘nalishi – bosh qahramonning ichki o‘zgarishlari, ya’ni “men”ning evolyutsiyasi bilan bog‘liq. Qahramon hayotni ko‘pincha ona timsoli orqali anglaydi. U sodir bo‘layotgan voqealarni onasining ta’sirida, onalik nigohi bilan baholaydi. Masalan, do‘stining xiyonati sababli chuqur iztirobga tushganida, tabiat ham unga xoindek ko‘rinadi – oy nurlari xiralashadi, yulduzlar xoinona ko‘z qisayotgandek, shamol xoinona shitirlayotgandek tuyuladi. Bu holatda uni faqat onaning bag‘rikengligi va kechirimliligi qutqarishi mumkin. Onaning bu xislatlari o‘g‘lining og‘ir ruhiy holatidan chiqishiga yordam beradi.

“Dunyoning ishlari”da gavdalangan ona obrazi yozuvchining boshqa asarlarida ham davom ettiriladi. Ushbu qahramon – ona siymosi O‘tkir Hoshimov ijodida eng yuksak cho‘qqiga chiqqan timsollardan biridir. Said Ahmadning “Ijod va jasorat” maqolasidagi fikr ham bunga dalildir: “Men bu asarni qissa emas, doston deb atagim keladi. Uni o‘qib, o‘z onamizni eslaymiz. Shu mushfiq onalar oldidagi qarzlarimiz haqida o‘ylaymiz” [3].

Shuningdek, “Tushda kechgan umrlar” asaridagi Qurbonoy xola ham “Dunyoning ishlari”dagi ona obrazining davomi sifatida ko‘rinadi. “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasidagi Umri xola timsolida ham onaning fidoiyligi, mehr-muhabbati ochiladi. Urush yillaridagi og‘ir hayotni aks ettirgan ushbu hikoyada Umri xola kichik farzandi uchun katta farzandining uyiga o‘g‘rilikka tushishga majbur bo‘ladi. Ammo bu voqea fojiali yakun topadi – onaning o‘limi bilan tugaydi. Uning bu harakati yovuzlikdan emas, faqat ona mehridan kelib chiqqan edi. Asl yovuzlik – jaholat, beshafqat davr va adolatsiz jamiyatdir. Umri xola urush maydonida qurol ko‘tarmagan bo‘lsa-da, urushning fojiaviy ta’siridan qochib qutula olmadi.

Shuningdek, “Ikki eshik orasi” romanidagi Qora amma, Robiya va Ra’no kabi ayol obrazlari orqali ham zamon va jamiyat ta’siri aniq tasvirlanadi. Ularning hayoti orqali yozuvchi davrning murakkabliklarini ko‘rsatadi.

Shuni ham aytish joizki, “Dunyoning ishlari” asari – onaga bo‘lgan abadiy hurmat va ehtirom ramzi sifatida qadrlanadi. Bu qissa bir nechta novellalardan tashkil topgan bo‘lsa-da, ularning barchasida inson uchun eng aziz zot – ona siymosi muhim o‘rin egallaydi. Asarni o‘qigan har bir kishi hayotga va atrofdagilarga bo‘lgan qarashlarini yangilaydi. Unda o‘zbek ayolining obrazini, milliy fe’l-atvorini yozuvchi nihoyatda ta’sirchan va haqiqatga yaqin tasvirlagan. Haqiqatan ham, bu asarni bir marta o‘qish yuz marta eshitishdan afzal.

Asar zamonaviy inson uchun foydali, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan badiiy asarlardan biri sanaladi. Garchi o‘sha davrda jamiyatda ateistik targ‘ibot kuchli bo‘lgan bo‘lsa-da, muallif ayollar, xususan, sharq ayolining or-nomusi, insof va halollik kabi yuksak xislatlarini yo‘qotmaganini ko‘rsatadi. Masalan, “Ikki afsona” hikoyasida muallif o‘z onasining erta tongda turib ko‘chani supurib ishlagani haqidagi esdaliklarini bayon qiladi. Vaqt o‘tib, akasining onasiga bu ishni qilmasligini aytgan gaplari orqali muallif ona mehnatini hurmat qilish, halol rizq topishning sharafli ekanini anglatadi.

Bu holat ona mehrining, halol mehnatga bo‘lgan e’tiqodning va farzandlarini halol rizq bilan boqishga bo‘lgan intilishning yaqqol ko‘rinishidir. Ona, oddiy ishni bajarayotgan bo‘lsa-da, o‘z mehnati bilan faxrlanadi, tinchlik va xotirjamlikni saqlab qoladi. Bu esa uning insofli va matonatli inson ekanidan darak beradi.

Shuningdek, ijtimoiy va psixologik jihatdan olganda, onalik tuyg‘usi insonning eng muhim ehtiyojlari bilan teng darajada turuvchi hissiyotdir. “Gilam paypoq” hikoyasida bu holat yana aniq tasvirlangan: unda ona o‘zining deyarli yalangoyoq yurishiga qaramasdan, bolasining sog‘lig‘i uchun o‘z qulayliklaridan kechadi. Hatto o‘z hayoti hisobiga ham bola uchun jonini fido qilishga tayyor turadi.

Tibbiyotda, og‘ir homiladorlik holatida ko‘pincha onani saqlab qolish maqsadida bola hayotidan voz kechishga qaror qilinadi. Chunki ona keyinchalik yana farzand ko‘rishi mumkin. Biroq muallifning yondashuvida hech bir fikr yoki mantiq ona tuyg‘usidan ustun qo‘yilmaydi — u onaning qalbini, fidoiyligini va mehrini eng yuksak qadriyat sifatida ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘tkir Hoshimov adabiy faoliyatini avval she’r va ocherklar yozish bilan boshlagan. 1962-yilda uning ilk kitobi – “Po‘lat chavandozlar” nomli ocherklar to‘plami chop etilgan. Shundan so‘ng yozuvchining hikoya, qissa va romanlari birin-ketin chop etilib, o‘quvchilar orasida keng tarqaldi.

Uning 1964-yilda yozgan “Cho‘l havosi” nomli ilk qissasi adabiy jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi. Bu asar haqida taniqli adib Abdulla Qahhor yuqori baho bergan. Said Ahmad esa O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarini qissa emas, balki doston deb atashni istaganini aytgan. Unga ko‘ra, bu asar ona mehrini eslatadi, insonni qadrlash va hurmat qilishga undaydi.

“Ikki eshik orasi’’ romanida esa keng ijtimoiy va axloqiy mavzular, turli davrlar voqealari, odamlar taqdiri yoritilgan. Asarda 1930-yillardagi kolxozlashtirish davri va 1970-yillarning oxirigacha bo‘lgan davrlar qamrab olingan. Ushbu roman ham o‘quvchilar tomonidan iliq kutib olinib, 1986-yilning eng yaxshi asarlaridan biri sifatida tan olingan.

Yozuvchining birinchi romani – “Nur borki, soya bor” 1977-yilda chop etilgan. Bu asarda “nur” va “soya” timsollari orqali insoniyat uchun doimiy bo‘lgan axloqiy kurash tasvirlanadi.

“Tushda kechgan umrlar” romanida esa Afg‘oniston urushi yoritilgan. Asarda bu urushning ayanchli oqibatlari, insoniylikdan yiroq voqealari, yigitlarning o‘limi va vayron bo‘lgan qishloqlar tasvirlangan. Yozuvchi urush fojealari orqali mustabid tuzumning zulmkor siyosatini ochib beradi. Kollektivlashtirish yillaridagi zulmlar, Afg‘on urushi va “O‘zbekiston ishi” nomi bilan tanilgan tuhmatlar orqali bu tuzumning adolatsizligi ochiq ko‘rsatilgan.

Adibning “Urushning so‘nggi qurboni”, “Yanga”, “Muhabbat”, “Dehqonning bir kuni”, “Umr savdosi”, “Quyosh tarozusi”, “Oq bulut, oppoq bulut” singari o‘nlab hikoyalari, “Shamol esaveradi” (1968), “Bahor qaytmaydi” (1970), “Qalbingga quloq sol” (1973), “Dunyoning ishlari” (1982), “Ikki karra ikki-besh” (1987) qissalari, “Nur borki, soya bor” (1976), “Ikki eshik orasi” (1985), “Tushda kechgan umrlar” (1993) kabi yozgan romanlarida zamonaviy o‘zbek xalqining ma’naviy dunyosi, milliy ruhi, urf-odatlari tasvirlangan.

“Ikki eshik orasi’’ romanidan keyin O‘tkir Hoshimov hayotdagi salbiy illatlarga qarshi tanqidiy munosabatini kuchaytirib, hajviy uslubga yanada yaqinlasha boshladi. Bu yo‘nalishdagi ijodiy izlanishlari natijasida “Ikki karra ikki – besh’’ nomli qissa dunyoga keldi. Avvalgi asarlarida faqat ayrim hollarda uchraydigan hajviylik bu qissada asosiy uslub sifatida namoyon bo‘lgan. Asarda muallif ijtimoiy hayotdagi yuqori lavozimdagi shaxslar, ayniqsa, rahbarlar va raislarning axloqiy nochorligini ochiq va bevosita tanqid ostiga olgan. Shu bois qissaning ko‘plab sahifalari o‘quvchida katta qiziqish va ta’sir uyg‘otadi. Biroq dalillashning yetarli emasligi hamda raisning o‘g‘li otasiga qarshi keskin kurash boshlashi voqealarning ishonarliligini pasaytirgan. Bu esa asarning 1980-yillardagi o‘zbek hajviy adabiyotidagi yuksak darajaga chiqishiga to‘sqinlik qilgan. Shunga qaramay, 1987-yilda yozilgan “Ikki karra ikki – besh’’ o‘zining hajviy yo‘nalishi bilan alohida ajralib turadi.

O‘tkir Hoshimov 1982-yilda yozgan “Dunyoning ishlari’’ qissasi uchun Oybek nomidagi, 1986-yilda esa “Ikki eshik orasi’’ romani uchun Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotlariga loyiq deb topilgan. 1991-yilda esa unga O‘zbekiston xalq yozuvchisi unvoni berilgan. Uning asarlari deyarli har bir oila, har bir yurtdosh qalbiga kirib borgan. Oddiy xalqona tilda, o‘zbek hayotining chinakam voqeliklaridan olinganligi tufayli uning asarlari har qanday kitobxonni o‘ziga jalb etadi. O‘tkir Hoshimovning hikoya va qissalari xalqning eng sevimli adabiy asarlariga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, O‘tkir Hoshimov ijodida ona obrazi — bu insoniylik, mehr, sabr, donolik va halollik timsolidir. Yozuvchi asarlari orqali nafaqat ona obrazini chizadi, balki o‘quvchini hayotiy haqiqatlar, odob-axloq, ma’naviyat va mehr-muhabbat bilan yuzlashtiradi. Bu jihatdan, O‘tkir Hoshimov asarlari nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, yosh avlod tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi. O‘tkir Hoshimov o‘z asarlarida davr va ona obrazini yuksak badiiy mahorat bilan yoritadi. U odamlarning onaga bo‘lgan munosabati orqali ularning insoniy mohiyatini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. Ma’naviyat,2000.
2. Ahmad S. Ijod va jasorat maqolasi. Ziyouz,2000.
3. O‘tkir Hoshimov “Dunyoning ishlari”. Toshkent. “Global books”. 20212.
4. Karimov H. O‘tkir Hoshimov. Toshkent. “Yozuvchi”, 2002.
5. Qahhor, A. Tanlangan asarlar (3-jildlik). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979.
6. Said Ahmad. Adabiy portretlar. Toshkent: Sharq nashriyoti, 1995.
7. Karimov, I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8. G‘aniyev, A. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
9. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

TURKIY ADABIYOTLARDA GLOBALLASHUV METAFORALARI: YANGI DAVR POETIKASINING SHAKLLANISHI

Xayrullayeva Zahro Uyg‘un qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
tohirxayrullayev10@gmail.com

Annotatsiya. *Globallashuv davrida nafaqat turkiy adabiyotda, balki, dunyo adabiyotlarida ham ijtimoiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlar o‘z aksini topmoqda. Bu jarayon turkiy xalqlarning zamonaviy adabiyotiga ham ta’sirini o‘tkazmay qo‘ymaydi. Ya’ni texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, madaniy integratsiya kabi tushuncha, yangi obraz, metafora va uslublar orqali ifodalanmoqda. Buning natijasida yangi davr poetikasi zamonaviy ruhda shakllanmoqda.*

Kalit so‘zlar. *Globalashuv, turkiy xalqlar, zamonaviy poetika, madaniy aloqalar, ruhiy uyg‘unlashuv, ijodkorlar va manbalar.*

TÜRK EDEBIYATINDA KÜRESELLEŞME METAFORLARI: YENI ÇAĞIN ŞIIRININ OLUŞUMU

Khairullayeva Zahro Uygun’un kızı,
Semerkant Devlet Yabancı Diller Enstitüsü'nde Öğrenci

Özet. *Küreselleşme çağında toplumsal, siyasal ve kültürel değişimler yalnızca Türk edebiyatına değil, dünya edebiyatına da yansıyor. Bu sürecin çağdaş Türk edebiyatını da etkilemesi kaçınılmazdır. Yani teknoloji, sosyal medya, kültürel entegrasyon gibi kavramlar yeni imgeler, metaforlar ve üsluplarla ifade ediliyor. Sonuç olarak yeni dönemin şiiri modern bir ruh içinde biçimleniyor.*

Anahtar kelimeler: *küreselleşme, Türk halkları, modern şiir, kültürel bağlar, manevi uyum, yaratıcılar ve kaynaklar.*

МЕТАФОРЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ФОРМИРОВАНИЕ ПОЭТИКИ НОВОЙ ЭПОХИ

Хайруллаевой Захро Уйгуновна,
Студент Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *В эпоху глобализации социальные, политические и культурные изменения находят отражение не только в турецкой литературе, но и в мировой литературе. Этот процесс не может не оказать влияния на современную литературу тюркских народов. То есть такие концепции, как технологии, социальные сети и культурная интеграция, выражаются через новые образы, метафоры и стили. В результате поэтика новой эпохи формируется в современном духе.*

Ключевые слова. *глобализация, тюркские народы, современная поэтика, культурные связи, духовная гармония, творцы и истоки.*

METAPHORS OF GLOBALIZATION IN TURKIC LITERATURE: THE FORMATION OF A NEW ERA OF POETICS

Khayrullayeva Zahro Uygun qizi
Student of the Samarkand state institute of foreign languages

Annotation. *During the globalization period, social, political and cultural changes are reflected not only in Turkish literature, but also in world literature. This process cannot but affect the modern literature of the Turkic peoples. That is, concepts such as technology, social networks, cultural integration are expressed through new images, metaphors and styles. As a result, the poetics of the new era is being formed in a modern spirit.*

Keywords. *globalization, Turkic peoples, modern poetics, cultural ties, spiritual harmony, creators and sources.*

Manaviyat dunyosining nur sochuvchi chirog‘i sanalgan turkiy adabiyot ko‘p millatli xalqlarning beqiyos xazinasi hisoblanadi. O‘zbek, qozoq, qirg‘iz, ozarbayjon, turkman va boshqa xalqlar adabiyotida yaratilgan asarlarni ma’naviy boylik sirasiga kiritish mumkin. Globallashuv davri adabiyoti milliy doiradan chiqib, insoniyat taqdirini, hozirda jamiyatga xavf solayotgan nomaqbul ishlar va global muammolarni (ekologiya, madaniyatlararo to‘qnashuv, migratsiya) yoritib berishga sabab bo‘ldi. Yangi davr adabiyotining rivojlanishiga texnologiyalar, ijtimoiy tarmoq va ommaviy axborot vositalarining talay hissasi mavjud.

Zamonaviy she’riyat modernizmga asoslangan masalalarni targ‘ib qilish bilan birgalikda turli millatlar adabiy an’analarini birlashtirishga xizmat qiladi. Shu o‘rinda qo‘shimcha qilish lozimki modernlashgan poetikada sharq falsafasi bilan g‘arbiy eksiztensializm uyg‘unlashuvi mujassam. Bu holat esa madaniyatlararo dialogga debocha bo‘ladi. Natijada she’riyat faqat turkiy xalqlar orasida emas Yevropa davlatlari adabiyoti bilan ham aloqada bo‘ladi.

Badiiyatning o‘tkir quroli bo‘lmish so‘z orqali jahon xalqlarini birlashuvga, o‘zaro do‘stonalikka chaqirish mumkinligi azaldan xalqimizga yod bo‘lib ketgan. Globallashuv davrida shoirlar o‘z milliyliklarini saqlab qolishga intilar ekan, ba’zan globalizm bosimi bilan ziddiyatga tushib qoladilar. Oqibatda poetik ifodada ichki kurashlar yuzaga keladi. Garchi she’riy asrlar zamonaviy oqimga hamrohlik qilsa-da, turkiy adabiyot mumtoz manbalardagidek jozibasini saqlab qoladi. Hozirgi davr poetikasida turli til va uslublar qo‘llanishiga qaramay milliy til o‘z qiymatini yo‘qotmaydi. Aksincha, asarga noziklik va jilo beradi. Zotan tillararo hamkorlik adabiyotning keng tarqalishiga zamin yaratadi.

Zamonaviy she’riyatning ommalashuviga texnologiya davrining ta’siri xususida ko‘plab qarashlar mavjud. Bugungi kunda she’rlar faqat kitoblarda emas, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, video platformalarida katta tezlikda tarqalmoqda. Bu ommalashuv poetik ifodaning yangi shakllarini (vizual she’riyat va boshqa) yaratmoqda.

Zamonaviy she’riyat va poetikaning antik davrini taqqoslab ko‘rilganda yangicha xulosalar paydo bo‘ladi. Forobiyning “She’r san’ati…” kitobida poetika mufassal bayon etiladi. Ushbu asarda she’rning yaratilish tabiati ijodkor shaxsi va mahorat muammolari so‘z qadri xususida fikr yuritiladi. XI asrda yashab ijod qilgan adbiyotshunos olim Abdulqodir Jurjoniy qalamiga mansub “Asror ul-balog‘a fi-ilmi bayon” (Bayon ilmida balog‘at sirlari) asarida so‘z san’atidagi shakl va mazmun masalasiga alohida urg‘u berilsa, XIII asrda yashagan qomusiy olim Qays Roziyning “Kitob ul-mo‘jam fi maoyiri ash’or il-ajam” (Ajam she’riyati me’yorlari qomusi) kitobida nazariy masalalar-aruz tizimi, poetik san’atlar, she’riy janrlar tahlil qilinadi. Kaykovusning “Qobusnoma”sida esa, she’r jamiyatning turli qatlamlari estetik talablaridan kelib yaratilishi, badiiy asar, albatta, ta’sirchan bo‘lishi lozimligi haqida mulohazalar o‘rin olgan. Lirik asarlar sirasiga tazkiralar, devon va bayozlar kiritilgan [1, 22 b]. Obrazlar sistemasi voqeliklar bilan o‘zaro uyg‘unlashib ketgan.Cho‘lponning “Adabiyot nadur” maqolasida o‘rtaga tashlangan “Adabiyot yashasa- millat yashar” degan g‘oyasi milliy uyg‘onish va turkiy adabiyotning tomir otishiga turtki bo‘ldi.

“O‘rxon-Enasoy bitiklari”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari - bularning barchasi turkiy xalqlarning ilk adabiy meroslari sifatida e’tirof etiladi. Globallashuv jarayonida bu nodir asarlar nafaqat ilmiy doiralarda, balki jahon ommasi orasida ham keng o‘rganilmoqda va turli tillarga tarjima qilinmoqda. Bu esa turkiy adabiyotning xalqaro maydondagi nufuzini oshirmoqda.

Turkologik tadqiqotlar natijasi Ozarbayjon,O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Turkiya va Turkmaniston adabiyotshunoslar tomonidan qiziqish paydo qilib, ushbu loyiha alohida nazoratga olindi va uni yanada rivojlantirish borasida ilmiy, ma’naviy-marifiy tadbirlar tashkil etilmoqda. Turkiylar dunyoning qadimiy va qudratli xalqlaridan biridir. XX asr turk adabiyotining namoyondasi Aziz Nesin aytganidek: “Har bir millatning buyukligi aholisining ko‘pligi va maydonining kattaligiga qarab belgilanmaydi. Har birxalqning buyukligi uning tarixiva madaniyatining qadimiyligi va boyligi bilan aniqlanadi”. Turkiylar 3500 yillik siyosiy tuzimaga ega bo‘lgan. Qudratli xalq adabiyotining qariyb 2700 yillik tarixga egaligi millat boyligini moziydan ardoqlanganligiga dalil bo‘la oladi [2, 15]. Garchand bu xalqlar uzoq yillar davomida tazyiq va inqilobga uchrashiga qaramay ma’naviy yodgorliklarni avlodlarga yetkazib beroldi. Hazrati Muhammad Payg‘ambarning “Turklarning tillarini o‘rganing…” kabi davatlari turkiy xalqlarning ilmga qay darajada yaqin va adolatli ekanliklaridan darak beradi. Mumtoz turkiy adabiyot durdonalari asnosida vujudga kelgan yangi davr asarlarida ko‘tarinkilik, Vatanga sadoqat, yorga muhabbat va xalqparlik tarannum etiladi.Globallashuv sharoitida zamonaviy turkiy yozuvchilar o‘z asarlarida nafaqat milliy muammolarni, balki butun insoniyatga xos bo‘lgan dolzarb mavzularni ham ko‘tarishmoqda.

Yangi davr o‘zbek adabiyotida o‘chmas iz qoldirgan ko‘pdan-ko‘p shoir va shoiralarni sanab o‘tish mumkin. Jumladan, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Muhammad Yusuf, Rauf Parfi, Zulfiya, Hamid Olimjon va yana ko‘plab ijod ahlini sanab o‘tsa bo‘ladi. XXI asr o‘zbet poetikasida Xurshid Davron, Nodir Jonuzoq, Halima Ahmedova, Zebo Mirzo, Mahmud Toir ijodiyoti tahsinga sazavor.

Turk adabiyoti namoyondalaridan Orhan Pamukning “Qor”, “Beyaz Kale” (Oq qal’a) va “Benim adim Kirmizi” (Mening ismim Qirmizi) asarlari uchun turk adabiyotining targ‘ibotchisi deyish mumkin. Bundan tashqari romannavis Elif Shafakni ham nomma-nom yodlab o‘tish joiz.

Qozoq adabiyotida O‘ljas Sulaymon, qirg‘iz adabiyotida Chingiz Aytmatov hamda Ozarbayjon adabiyotida Elchin Afandiyev asarlari zamonaviy ruhda bitilgan.

Shunday qilib, dunyo mislsiz tezlikda rivojlanib borayotgan bugungi kunda madaniyatlar almashinuvining kuchayishi, ilm-fanga bo‘lgan ehtiyojning ortishi bevosita xalqlar adabiyotiga ta’sir ko‘rsatadi. Turkiy yozuvchilar globallashuvning imkoniyatlardan foydalangan, o‘z milliy ruhini saqlagan holda zamonaviy uslubda ijod qilishmoqda. Bu ma’naviyatning yuksak cho‘qqiga chiqishiga birdan-bir ishonch demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. H.Abdullayev. O‘zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2020, 22 b.
2. Elman Quliyev. Turkiy xalqlar adabiyoti. Toshkent: “Renessans press”, 2022, 15-16 b.
3. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 10, pp. 55-56).

AHMAD LUTFIY QOZONCHINING “O‘GAY ONA“ ROMANI OBRAZLARI TAHLILI

Bektemirova Muslima Sherali qizi,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali talabasi
Email: muslimabektemirova05@gmail.com

Annotation*. Maqolada Ahmad Lutfiy Qozonchining “O‘ga yona” romani tahlil doirasiga tortilgan. Romandagi murakkab ijtimoiy hayot, qahramonlar (o‘gay ona, Ismoil, Saniha, Eldorbek, Fotimaxon) o‘rtasidagi murakkab psixologik munosabatlar o‘rganilgan. Oila a’zolarining eng og‘ir*

sharoitlarda ham o‘zaro munosabalarda hissiy kechinmalarini to‘g‘ri boshqarishi, kechirimli bo‘lishi va hamdard bo‘lishi kabi axloqiy-tarbiyaviy sifatlarning muhimligiga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar. *O‘gay ona, psixologik drama, oilaviy munosabatlar, sevgi va nafrat, bolalar tarbiyasi, inson ruhiyati, qarama-qarshi kuchlar, zulm va jabr, o‘zini anglash, tarbiya, hissiyotlar, vaziyatlarning murakkabligi.*

АНАЛИЗ ОБРАЗОВ РОМАНА «МАЧЕХА» АХМАДА ЛУТФИЯ КАЗОНЧИ

Бектемирова Муслима Шерали кызы,
Студентка Ташкентского международного университета Кимё Самаркандского филиала

Аннотация. *В статье анализируется роман Ахмада Лютфия Казанчи «Мачеха». В романе исследуются сложные социальные и психологические взаимоотношения персонажей (мачеха, Исмаил, Саниха, Элдорбек, Фатимахан). Обращается внимание на важность таких морально-нравственных и воспитательных качеств, как умение членов семьи правильно справляться со своими эмоциональными переживаниями в отношениях, прощать и проявлять сострадание даже в самых сложных обстоятельствах.*

Ключевые слова. *Мачеха, психологическая драма, семейные отношения, любовь и ненависть, воспитание детей, человеческая психика, противоборствующие силы, угнетение и страдание, самосознание, воспитание, эмоции, сложность ситуаций.*

\

ANALYSIS OF IMAGES IN THE NOVEL “STEPMOTH” BY AHMAD LUTFIAH KAZONCHI

Bektemirova Muslima Sherali qizi,
Student of the Tashkent international university of Chemistry Samarkand branch

Annotation. *The article analyzes Ahmad Lutfiyya Kazanci's novel “Stepmother”. The novel explores the complex social and psychological relationships of the characters (stepmother, Ismail, Saniha, Eldorbek, Fatimahan). Attention is drawn to the importance of such moral and educational qualities as the ability of family members to properly cope with their emotional experiences in relationships, forgive and show compassion even in the most difficult circumstances.*

Keywords. *Stepmother, psychological drama, family relationships, love and hate, child rearing, human psyche, opposing forces, oppression and suffering, self-awareness, upbringing, emotions, complexity of situations.*

“ÜVEY GEVE” ROMANINDAKİ İMAJLARIN ANALİZİ AHMAD LUTFIYA KAZONÇİ

Bektemirova Muslima Şerali kızı,
Taşkent Uluslararası Kimya Üniversitesi Semerkant Şubesi öğrenci

Özet. *Makalede Ahmed Lütfiy Kazancı'nın "Oga Yona" romanı incelenmektedir. Roman, karakterlerin (üvey anne, İsmail, Saniha, Eldorbek, Fatımahan) karmaşık sosyal ve psikolojik ilişkilerini ele alıyor. Aile bireylerinin ilişkilerinde yaşadıkları duygusal deneyimlerle doğru şekilde başa çıkabilme, en zor durumlarda bile affedebilme ve şefkat gösterebilme gibi ahlaki ve eğitici niteliklerin önemine dikkat çekiliyor.*

Anahtar kelimeler. *Üvey anne, psikolojik dram, aile ilişkileri, aşk ve nefret, çocuk yetiştirme, insan ruhu, karşıt güçler, baskı ve acı, öz farkındalık, yetiştirme tarzı, duygular, durumların karmaşıklığı.*

Ahmad Lutfiy Qozonchining “O‘ga yona” romani o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Roman bir necha murakkab ijtimoiy va psixologik masalalarni yoritib beradi. Unda oilaviy munosabatlar, ona va bola o‘rtasidagi hissiy bog‘lanish, shuningdek, shaxsiy o‘sish, qiyinchiliklarga qarshi kurashish va sabrli bo‘lish. Insonning ruhiy dunyosi, qarama-qarshi kuchlari, oilaviy aloqalar va uning psixologik holatlari, o‘gay ona tomonidan zulm va bevaqt sevgi bilan tarbiya qilingan bolalarning hayotidagi qayg‘ular va mashaqqatlar hikoya qilinadi. Asar bosh qahramoni, o‘gay ona, o‘z farzandlariga nisbatan nohaq munosabatda bo‘lishi, ularning hissiy holatini to‘g‘ri tushunmasligi va o‘z nafratini ularga yo‘naltirish orqali yoritiladi. O‘gay ona, o‘zining shaxsiy umidi va orzulari orqali bolalarini sevishni o‘rgatishga harakat qiladi, lekin uning ichki injiqliklari va stresslari farzandlarining hayotiga qanday ta’sir qilishini ko‘rish mumkin. Bundan ko‘rish mumkinki oilaning ahamiyati, ota-onaning roli, va bolalar tarbiyasidagi muammolarni ochib beradi. Shuningdek, murakkab hissiyotlar, chinakam sevgi, nafrat o‘zini anglash, haqiqat va yolg‘on kabi masalalar ustida to‘xtaladi va ijodkorning hayotiy-falsafiy qarashlarni ochib beradi.

“O‘gay ona” romanida bir necha obrazlar bor. Bu romandagi bosh qahramon Ismoil. Ismoil – romanning asosiy qahramoni bo‘lib, o‘gay ona tomonidan qiynoqqa solingan va shuning natijasida og‘ir psixologik holatga tushgan bola. Uning hayoti oilaviy aloqalar va ijtimoiy muhitdagi adolatsizliklar bilan chambarchas bog‘liq. Ismoil o‘zining og‘ir taqdiri va o‘gay onaning zulmi bilan kurashishga majbur bo‘ladi.

Saniha – Ismoilning o‘gay onasi, u yosh bolaga nisbatan beg‘araz, achchiq va shafqatsiz munosabatda bo‘ladi. Uning obrazida o‘gay ona tasviri, mehri va g‘amxo‘rligi yo‘qligi, ziddiyatli hissiyotlar va insoniyligi yo‘qligi aks etadi. Sanihaning xulqi roman davomida o‘zgarib borsa-da, uning o‘ziga xos tajribasi va qarashlari asosiy voqealarga ta’sir qiladi.

Eldorbek – Ismoilning otasi bo‘lib uning bolalik davrida ota-ona o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligi va oilaviy nizolar mavjud. Ismoilning otasi o‘z farzandi tomonda bo‘lishning o‘rniga xotin tarafga o‘tib olgan, ya’ni qo‘pol qilib aytkanda “xotin quli” bo‘lib olgan otani ko‘rish mumkin.

Fotimaxon – 19 yoshli Fotima ismli qizning insofli, diyonatli, iymonli va mehribonligini ko‘rish mumkin. Farzandlariga bergan diniy va dunyoviy ilmi hamda yetim bolalarning baxtli taqdirini tasvirlash mumkin. Romanda o‘sha davrning jamiyatida mavjud bo‘lgan ijtimoiy qatlamlar, ularning orasidagi farqlar, adolat va tenglikning yo‘qligi aniq ko‘rsatilgan. “O‘gay ona” romanida oilaning ichki hayoti va oilaviy munosabatlar ham o‘zining maxsus ahamiyatiga ega. Oila ichidagi qat'iy hiyla- nayranglar, mehr-muhabbat va nafrat o‘rtasidagi ziddiyatlar hamda ota – ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar chuqur yoritilgan. Jamiyat va oilaning o‘zgarishini, zamonaviylikka qarshi kurashayotgan an’anaviy qadriyatlarni, o‘zgarishlar va yuzaga kelayotgan ziddiyatlarni yoritishda muhim o‘rin tutadi.

Insoniyat uchun holis va samimiy xizmat qilayotgan, insonlarga bag‘ishlangan. Bu roman Turk yozuvchisi Ahmad Lutfiy Qozonchining qalamiga tegishli bo‘lib, romanda husn va ilm-u odobi benuqson bo‘lgan 19 yoshli Fotima. O‘zi kichik bo‘lsa-da dard-u g‘ami belini sindiradigan darajada hayot achchiqlarini juda ko‘p totgan, ona mehri va ona shafqatini unutgan yetim Ismoil hamda “*Ochqolmay o‘l, zaxar ye, zaqqum yut*” so‘zi og‘zidan tushmaydigan o‘gay ona Sanihaxonim va Eldorbekdek hayotga yengil qaraydigan, kaltafahm insonlar hayoti yoritilib o‘tilgan va shuni takidlash joizki, o‘sha davrdagi qizlar tarbiyasiga, odob-axloqi, yigitlarning iymonli, e’tiqodli bo‘lib kamol topishga, bir so‘z bilan aytganda kelajagiga e’tibor qaratilgan.

Ismoilning o‘gay onasi shu qadar shafqatsiz, vijdonsiz, bemehr, faqat o‘zi uchun yashaydigan inson ko‘z oldimizda gavdalanadi. Ismoilning yolg‘iz aybi – onasining o‘lgani va yetimligi. Aslida Ismoilga bu yoshida parvarish, ona mehriga muhtojligi, g‘amli yuragiga mahzun, ko‘ngliga malham zarur edi. Lekin qani u mehribon inson?! Insoniylik amriga quloq tutgan inson bormi? Muruvvat, marhamat yo‘lidan yurguvchi qani? Qani o‘z diniy burchini o‘ylaganlar? Qayerda?!

Agar Janobi Payg‘ambarimiz alayhissalom tug‘ilmasidan yetim qolganlari eslansa, har yetimga qilingan yaxshilik Alloh huzurida ul zotga qilingan yaxshilik singari qabul qilinishi o‘ylansa, shunday hodisalar sodir bo‘larmidi? Yosh bo‘lishiga qaramay shuncha yukni ko‘tarib yurgan Ismoil.

Fotimaxonga kelsak, Fotima o‘z yoshligidan kechib, bolali odamga turmushga chiqishi, o‘gay bolalarning injiqliklariga ko‘nishi, har xil gap so‘zlarga chidashi bunday hayotga hozirgi davrda hech qaysi inson rozi bo‘lmasa kerak deb o‘ylayman. Fotimaning maqsadi o‘zi shu ikki yetimni boshini silash, o‘gay onani qo‘lida qolib qiynalmasligi, Ismoil chekkan azobni u ikki yetim bolalar chekmasin deb rozi bo‘ladi. Fotima bolalarga shu qadar mehr qo‘ydiki, o‘zi yemasa yemas edi, lekin bolalariga berar edi, o‘zi kiymasa ham bolalarga kiydirar edi. Hozirgi paytda bunday insonlarni uchratish qiyin. Hatto o‘z onalar borki, o‘zini o‘ylab bolalari qolib ketadi. Shunday qilib, Fotima turmushga chiqayotgan vaqtida hamma qarshi edi, biroq shularga qaramay turmushga chiqdi. Har qancha qiyinchiliklarga chidab oxiri shu qadar baxtli, shu qadar hayoti go‘zal bo‘ldiki, o‘zi ham, ota-onasi ham Allohga behad shukur aytdi.

Oxirgi xulosada, asar muhim bir g‘oyani ta’kidlaydi: inson hayotidagi kechirim, mehr, o‘zgarish va ichki tinchlikning ahamiyati. Shunday qilib, romanning oxirgi xulosasi shundaki, har bir inson, hatto eng og‘ir sharoitlarda ham o‘zini topishi, o‘zgarish va kechirish orqali yangilanishlarga erishish mumkin. Bu o‘z navbatida, o‘gay ona, o‘gay farzand, sevgi va hamdardlik kabi asosiy mavzularni chuqur anglashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmad Lutfiy Qozonchi. O‘gay ona. – Toshkent: “Global Book”, 69 b.
2. Ahmad Lutfiy Qozonchi – Toshkent. “Book Media Nashir”, 592 b.
3. Yuldoshev K. Ynik suz (2006) . – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 548 b.

SHARQ ADABIY MEROSIDA STRATEGIK LIDERLIK:NAVOIY QALAMIDA “ISKANDAR” OBRAZINING BADDIY-FALSAFIY TALQINI

Turabekova Laylo Shavkat qizi,
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
turabekovalayloshavkatovna@gmail.com

Annotatsiya. *Maqola “Sharq adabiy merosida strategik liderlik: Navoiy qalamida Iskandar obrazining badiiy-falsafiy talqini” nomi bilan yozilgan bo‘lib, u Alisher Navoiy asarlarini o‘rganish va ularda Iskandar obrazining tasvirlanishiga qaratilgan chuqur tahlilni taqdim etadi. Shuningdek, Navoiy asaridagi Iskandarni faqat tarixiy shaxs sifatida emas, balki strategik lider sifatida tahlil qiladi va uning obrazini badiiy va falsafiy jihatdan o‘rganadi.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy-falsafiy tafakkur, konsepsiya, metodologik nazariya, ilohiy adolat, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar.*

DOĞU EDEBİYAT MİRASINDA STRATEJİK LİDERLİK: NAVAY'IN "İSKANDAR" İMAJININ SANATSAL-FELSEFİ YORUMU

Turabekova Layla Shavkat kızı,
Semerkant devlet yabancı diller enstitüsü öğrencisi

Özet. *“Doğu'nun Edebi Mirasında Stratejik Liderlik: Nevai'nin Kaleminde İskender İmgesinin Sanatsal ve Felsefi Yorumu” başlıklı makalede, Ali Şir Nevai'nin eserleri ve bu eserlerdeki İskender imgesinin tasviri derinlemesine bir şekilde inceleniyor. Nevai'nin eserinde İskender'i sadece tarihsel bir figür olarak değil, aynı zamanda stratejik bir lider olarak da ele alıyor ve onun imgesini sanatsal ve felsefi açıdan inceliyor.*

Anahtar kelimeler. *Sanatsal ve felsefi düşünce, kavram, metodolojik teori, ilahi adalet, manevi ve ahlaki değerler.*

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО В ВОСТОЧНОМ ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ: ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА «ИСКАНДАРА» НАВОИ

Турабекова Лейла Шавкат кызы,
Студентка Самаркандского государственного института

Аннотация. *Статья называется «Стратегическое лидерство в литературном наследии Востока: художественно-философская интерпре-тация образа Александра у пера Навои» и представляет собой глубокий анализ произведений Алишера Навои и изображения в них образа Александра. В статье анализируется образ Александра в творчестве Навои не только как историческая личность, но и как стратегический лидер, а также изучается его образ с художественной и философской точки зрения.*

Ключевые слова*. Художественно-философская мысль, концепция, методологическая теория, божественная справедливость, духовно-нравственные ценности.*

STRATEGIC LEADERSHIP IN THE EASTERN LITERARY HERITAGE: ARTISTIC-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE IMAGE OF “ISKANDAR” IN NAVOI’S PEN

Turabekova Laylo Shavkat qizi,
Student of the Samarkand state institute of Foreign languages

Annotation. *The article is entitled “Strategic Leadership in the Eastern Literary Heritage: Artistic and Philosophical Interpretation of the Image of Iskandar in Navoi's Pen", and it presents an in-depth analysis aimed at studying the works of Alisher Navoi and the depiction of the image of Iskandar in them. It also analyzes Iskandar in Navoi's work not only as a historical figure, but also as a strategic leader and studies his image from an artistic and philosophical perspective.*

Keywords. *Artistic and philosophical thought, concept, methodological theory, divine justice, spiritual and moral values.*

Sharq adabiyoti va falsafasi azaldan ideal shaxs, yetuk hukmdor, adolatparvar rahbar obrazlarini yaratish va targ‘ib etishga alohida e’tibor qaratgan.[6,17 b.] Bu jihat Alisher Navoiy ijodida ham yorqin namoyon bo‘ladi. Xususan, uning “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Saddi Iskandariy” asarida Iskandar obrazining yaratilishi orqali muallif faqat tarixiy shaxsni emas, balki ideal hukmdorning badiiy-falsafiy modelini yaratishga uringan.[1,12b.] Sharq adabiy-falsafiy tafakkurida liderlik masalasi doimo markaziy mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Xususan, “sulhi kullo” (umumiy tinchlik), “hikmatli hukmronlik”, “adolat asosidagi davlat boshqaruvi” kabi tamoyillar Sharq siyosiy falsafasining asosiy ustunlarini tashkil etadi. Bunday g‘oyalar faqat nazariy fikrlar bilan cheklanib qolmagan, balki badiiy adabiyotda jonli timsollar orqali ifoda etilgan. Shu ma’noda, Iskandar obrazi Sharq adabiyotida ideal hukmdorning timsoli sifatida shakllangan bo‘lib, bu obraz Alisher Navoiy ijodida o‘ziga xos badiiy-falsafiy yuksaklikka ko‘tarilgan.“Saddi Iskandariy” asari nafaqat tarixiy yoki badiiy jihatdan qimmatli, balki unda aks ettirilgan g‘oyalar orqali strategik liderlik tushunchasining Sharq tafakkuri doirasidagi talqinini o‘rganish imkonini beradi.

Maqola yozilishida Alisher Navoiy tomonidan yozilgan “Saddi Iskandariy” asarining nasriy bayonidan asosiy manba sifatida foydalanildi. Tadqiqotda badiiy-falsafiy tahlil, obraz tahlili, tarixiy-adabiy yondashuv metodlari qo‘llandi. Iskandar obrazining adabiy kontekstdagi shakllanishi, uning yetakchilik fazilatlari va axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unligi tahlil qilindi. Shuningdek, liderlik

tushunchasi bugungi kundagi nazariyalar bilan qiyosiy ravishda yoritildi.Metodologik asos sifatida dastlab Iskandar obrazining manbaalarini aniqlashga e’tibor qaratildi. Bu borada yunon manbalaridagi Aleksandr Makedonskiyga oid tarixiy faktlar hamda Sharq tafakkurida shakllangan afsonaviy obrazlar o‘rganildi. Yunon manbalarida Iskandar ko‘proq g‘alaba va qudrat timsoli sifatida tasvirlansa, Sharq adabiyotida u komillik sari intiluvchi, dunyo sirlarini anglashga intilgan donishmand shaxs sifatida namoyon bo‘ladi [2,35 b.]. ,,Saddi Iskandariy” dostonida esa bu ikki tendensiya mujassam: Iskandar – zabardast sarkarda, dunyo kezib, turli mamlakatlarni zabt etgan qahramon, ammo ayni paytda u doim hikmat izlovchi, donishmandlarga quloq tutuvchi, adolatni ustun qo‘yuvchi rahnamo sifatida gavdalanadi. Metodologik jihatdan obrazning bu ikki qirrasi alohida tahlil qilindi va ular orasidagi uyg‘unlik masalasi ko‘rib chiqildi.Tadqiqotda Iskandar obrazining boshqa adabiy manbalardagi talqinlari bilan qiyosiy tahlili ham amalga oshirildi. Jumladan, Firdavsiy “Shohnoma”sidagi Iskandar [3,79 b,]. Nizomiy Ganjaviy asarlaridagi Iskandar hamda Qur’onda zikr etilgan Zulqarnayn timsollari o‘rganildi. Har bir manbada obraz turlicha: Firdavsiyning Iskandari ko‘proq tarixiylikka, Nizomiyniki falsafiy tafakkurga yo‘g‘rilgan bo‘lsa, Navoiy ushbu ikki yo‘nalishni birlashtirgan. Bu esa bizga ideal hukmdor modelining vaqt va makonga qarab qanday o‘zgarishini tahlil qilish imkonini beradi.Navoiy tomonidan yaratilgan ideal hukmdor konsepsiyasi faqat adabiy obraz emas, balki axloqiy va siyosiy g‘oya sifatida ham namoyon bo‘ladi. Bu konsepsiyada hukmdorning mas’uliyati, xalq oldidagi burchi, adolatga asoslangan boshqaruv tizimi, ilmsiz kuchning ojizligi kabi g‘oyalar metodik tarzda ochib berildi.Falsafiy metod sifatida qadriyatlar tizimining tadqiqi asos qilib olindi. Dostonning g‘oyaviy asosida ilohiy adolat, axloqiy poklik, ilmga va donishmandlikka hurmat, kuch va haqiqatning uyg‘unligi singari qadriyatlar mavjud. Ushbu qadriyatlar Iskandarning har bir harakati va qarorlarida namoyon bo‘ladi. Masalan, u hikmatli suhbatlarga intiladi, so‘fiy donishmandlardan maslahat oladi, tajriba va bilim asosida davlat boshqaradi.Bu jihatdan Navoiy ideal hukmdor obrazini shakllantirishda islomiy-falsafiy manbalarni, xususan, Qur’on oyatlari, hadislar, tasavvufiy qarashlar va yunon falsafasining ayrim unsurlarini birlashtiradi.[4,91b.] Shu asosda metodologik asos sifatida intertekstual yondashuv ham qo‘llanildi – ya’ni, “Saddi Iskandariy”dagi falsafiy g‘oyalar boshqa diniy va adabiy matnlar bilan bog‘lanib tahlil qilindi.Estetik yondashuv orqali dostonning san’atkorlik darajasi, badiiy tasvirlar orqali g‘oyaning qanday ifoda etilgani tahlil qilindi. Masalan, Iskandarning ruhiy izlanishlari, donishmandlar bilan muloqoti, qalbdagi tashvishlar poetik tasvirlar orqali bayon etilgan. Bu esa obrazga chuqurlik va hayotiylik bag‘ishlaydi.Navoiy bu asarda g‘oyani faqat voqea bilan emas, balki til, timsollar, ramzlar orqali ifoda etadi. Shu sababli metodologiyada semiotik tahlil – ya’ni timsollar va ramzlarning ma’nosini o‘rganish usuli ham ishlatildi. Iskandarning sayohati – bu nafaqat geografik, balki ruhiy va falsafiy sayohat sifatida talqin qilindi.

Navoiy “Saddi Iskandariy” asarida Iskandarning harakatlarini kuch va zo‘ravonlik orqali emas, balki aql, hikmat va adolat bilan asoslaydi. U janglarda zo‘rliq bilan emas, tafakkur va maslahat bilan g‘alaba qozonadi. Iskandarning har bir qarori zamirida chuqur falsafiy o‘ylov, ijtimoiy adolat va insonparvarlik turadi. Bu esa uni strategik liderlik timsoli sifatida ko‘rsatadi. Iskandar sayohatlari davomida olimlar bilan maslahatlashadi, qadimiy donishmandlardan saboq oladi. Bu holat uning faqat zabardast sarkarda emas, balki ilm-fan va donolikni qadrlovchi rahbar sifatida aks etishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, u davlat boshqaruvida zulm va jaholatga qarshi kurashadi, xalq farovonligi va madaniyat taraqqiyotini maqsad qiladi.Navoiy Iskandar siymosi orqali musulmon Sharqida hukmdorning zimmasidagi ijtimoiy, ma’naviy va siyosiy mas’uliyatni ilgari suradi. Obraz orqali yetakchilikning faqat qudrat emas, balki iymon, ilm, sabr va adolat asosida qurilishi kerakligi yoritiladi. Bugungi zamonaviy liderlik nazariyalari bilan qiyoslaganda, Navoiy tasvirlagan Iskandar universal qadriyatlar egasi bo‘lgan rahbar timsolidir.Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni faqat tarixiy voqealarni aks ettirish bilan cheklanib qolmay, balki unda falsafiy, axloqiy va siyosiy g‘oyalar uyg‘unlashgan holda o‘z ifodasini topadi. Asarda Iskandar shunchaki g‘alabalar qozongan sarkarda sifatida emas, balki o‘zini anglagan, jamiyat oldidagi burchini tushungan va uni ado etishga intilgan dono rahbar sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, doston voqealari davomida Iskandarning ilm-fan, ma’naviyat va axloqiy qadriyatlarga bo‘lgan hurmati yuksak darajada tasvirlanadi. U har bir yurishida

olim va donishmandlar bilan maslahatlashadi, davlat ishlarini yuritishda maslahatchilar fikrini inobatga oladi. Bu esa uni Sharq falsafasida ideal hukmdor timsoliga aylantiradi.

Iskandar obrazining o‘ziga xosligi shundaki, u kuch va qudratni maqsad emas, balki vosita deb biladi. Navoiy qalamida Iskandar har bir muammoga sabr, tafakkur va maslahat bilan yondashadi. U o‘zbek mumtoz adabiyotidagi boshqa qahramonlardan o‘zining fikrlovchi, bashariyat taqdiriga befarq bo‘lmagan shaxsiyati bilan ajralib turadi. Masalan, u Hindistonga yurish chog‘ida faqat zaminni egallash niyatida emas, balki u yerdagi xalqning madaniyati, qadimiy donishmandligi bilan tanishishga intiladi. Shu yo‘l bilan u dunyoviy hokimiyat bilan bir qatorda ma’naviy ustunlikka ham erishishni maqsad qiladi.Iskandar obrazida o‘z aksini topgan strategik liderlik tushunchasi, zamonaviy liderlik nazariyalari bilan hamohangdir [8,44 b.]. Bugungi kunda liderlikka oid zamonaviy yondashuvlar – transformatsion liderlik, xizmatkor liderlik (servant leadership), ma’naviy liderlik kabi tushunchalar aynan Iskandar siymosida mujassam. Transformatsion liderlik – bu ilhomlantirish, qarashlarni o‘zgartirish, ijobiy o‘zgarishlarga yo‘l ochish demakdir. Iskandar aynan ana shunday lider bo‘lib, o‘z atrofidagi odamlarni fikrlashga, sabr va adolatga chorlaydi. Uning harakati shunchaki buyruq va nazorat bilan emas, balki shaxsiy ibrat, aql va donishmandlik asosida amalga oshadi.

Navoiy tomonidan yaratilgan bu obraz orqali Sharq falsafasining asosiy tamoyillari – iymon, axloq, adolat, tafakkur va sabr mujassamlashtirilgan. Iskandar turli madaniyat va xalqlar bilan muloqotda bo‘ladi, ularning qadriyatlariga hurmat bilan yondashadi. Bu esa uni global qarashga ega, bag‘rikeng va madaniyatlararo muloqotni qadrlovchi lider sifatida ko‘rsatadi. Sharq adabiyotida bu xususiyatlar bilan ajralib turuvchi obrazlar kam bo‘lsa-da, Navoiy bu yo‘nalishda chinakam yangilik yarata olgan.“Saddi Iskandariy”da keltirilgan voqealar ketma-ketligi, undagi falsafiy munozaralar, Iskandarning o‘zini anglash yo‘lida boshdan kechirgan ichki kechinmalari va donishmandlar bilan olib borilgan suhbatlari dostonni shunchaki sarguzasht asari emas, balki falsafiy traktat darajasiga olib chiqadi. Iskandar uchun har bir urush saboq, har bir g‘alaba esa mas’uliyatdir. U g‘alaba ortidan shunchaki saltanat qurolmaydi, balki xalq farovonligini ta’minlash, ilmi-ma’rifatni yoyish, adolat va tenglikni qaror toptirishga harakat qiladi. Bunday yondashuv esa uni zamonaviy g‘oyalarga mos, yuksak ijtimoiy ongga ega lider sifatida namoyon qiladi.Bugungi rahbarlar uchun Iskandar timsoli ko‘plab saboqlarni beradi. Birinchidan, rahbarlik faqat buyruq berish emas, balki xizmat qilishdir. Ikkinchidan, adolat rahbarning kuchidir. Uchinchidan, xalq bilan maslahatlashish va ularning dardini tinglash rahbarning eng yuksak fazilatidir. Iskandarning harakati bularning barchasini tasdiqlaydi. U o‘z kuchini odamlarni birlashtirish, ularni ilm va madaniyat sari yetaklash uchun ishlatadi. Navoiy esa bu obraz orqali bizga adolat, tafakkur va insonparvarlik asosida qurilgan liderlikning eng go‘zal namunalarini ko‘rsatadi.Shunday qilib, “Saddi Iskandariy” dostonidagi Iskandar obrazi strategik liderlik, ijtimoiy mas’uliyat, madaniy bag‘rikenglik va ma’naviy poklik timsolidir. Bu obraz orqali Navoiy Sharqona hukmdor idealini yaratadi va uni badiiy-falsafiy shaklda namoyon qiladi. Iskandar – bu qudrat emas, balki donishmandlik bilan dunyoni boshqargan rahbar; bu xalqni zabt etish emas, balki xalq qalbini zabt etishga intilgan yetakchidir. Alisher Navoiy asarining badiiy-falsafiy teranligi shundaki, u tarixiy shaxs obrazida butun bashariyat uchun doimiy ahamiyatga ega bo‘lgan rahbarlik konsepsiyasini ilgari suradi.

Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” asarida yaratgan Iskandar obrazi – bu Sharq tafakkurida ideal rahbar timsolining badiiy-falsafiy mujassamidir. Obraz orqali muallif hukmdor shaxsining yetukligini adolat, ilm, tafakkur va iymon bilan o‘lchaydi. Iskandarning donoligi, strategik qaror qabul qilish qobiliyati, insoniylik va sabr fazilatlari uni barcha davrlar uchun ibratli liderga aylantiradi. Ushbu tahlillar, bugungi kunda ham davlat boshqaruvi va yetakchilik tamoyillariga muhim falsafiy asos bo‘la oladi.Navoiy yaratgan Iskandar obrazi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy dolzarblikka ega bo‘lgan universal lider timsolidir. U har qanday rahbar uchun ibrat manbai bo‘la oladigan, aql, tafakkur, adolat va insonparvarlik kabi oliy fazilatlarni o‘zida mujassam etgan obrazdir. Navoiy bu obraz orqali o‘z davridagi va kelajak avlod uchun buyuk ma’naviy xazina qoldirgan. Chunki Iskandar nafaqat sarkarda, balki o‘z xalqini ezgulik sari yetaklovchi, ilm bilan jaholatni yenguvchi, mas’uliyatni yuragida his qiluvchi ideal rahbar sifatida gavdalanadi [5,33 b.].

Iskandarning qarorlari ziddiyatli vaziyatlarda ham sabr va iymon bilan pishiq-puxta yechim topishga asoslangan. U jamiyatdagi turli toifa vakillarining fikrini inobatga oladi, olimlar bilan maslahatlashadi, xalq ehtiyojlariga e’tibor beradi. Bu jihatlar zamonaviy demokratiya va islohotlar ruhiga uyg‘un keladi. Shu boisdan ham Navoiy tasvirlagan Iskandar – bu faqat bir davrga oid hukmdor emas, balki barcha davrlar uchun dolzarb bo‘lgan yetakchilik konsepsiyasining badiiy ifodasidir.

Bugungi kunning global muammolari – ekologik inqirozlar, ijtimoiy tengsizlik, urushlar va madaniyatlararo to‘qnashuvlar sharoitida Iskandar singari liderlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Ayniqsa, yoshlarga bunday yuksak fazilatli obrazlarni tanitish, ularning tafakkurida iymon, sabr, bilim va adolatga asoslangan boshqaruv tamoyillarini singdirish muhim ahamiyat kasb etadi.Shu jihatdan olib qaraganda, “Saddi Iskandariy” asarining xulosalari hozirgi zamon siyosiy-falsafiy qarashlari bilan hamohangdir.[9,151b] Masalan, strategik liderlik nazariyalarida liderdan kutiladigan asosiy jihatlar – uzoqni ko‘ra olish, xalq bilan muloqot qilish, qadriyatlar asosida boshqaruv yuritish va halollik – barchasi Navoiy tomonidan yaratilgan Iskandar siymosida mujassam topgan.Navoiy asari nafaqat adabiyotshunoslar uchun, balki siyosatshunoslar, tarixchilar, psixologlar, hatto menejment mutaxassislari uchun ham qimmatli manba bo‘la oladi. Chunki unda inson boshqaruvining eng nozik va murakkab jihatlari badiiy obraz orqali ochib berilgan. Asarda kuch ishlatishga asoslangan hukmdorlik emas, balki ma’naviy-axloqiy ustuvorlik targ‘ib qilinadi. Bu esa insoniyat tarixidagi eng samarali boshqaruv usullaridan biri sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” asari o‘zbek va jahon adabiyotidagi yuksak badiiy va falsafiy namunadir. Iskandar obrazi orqali ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, balki zamon talablari bilan yana-da dolzarbroq tus olgan. Har bir rahbar, har bir ziyoli, har bir yosh bu obrazdan saboq olishi, o‘z hayoti va faoliyatida uni ibrat sifatida qo‘llashi mumkin. Navoiy yaratgan Iskandarning badiiy siymosi, aslida, butun insoniyat uchun ma’naviy yo‘l ko‘rsatkich, barqarorlik va taraqqiyot ramzidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.
2. Navoiy, A. Saddi Iskandariy. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1996.
3. Ganjaviy, N. Iskandarnoma. – Tehron: Mirhossein nashriyoti, 1982.
4. Firdavsiy, A. Shohnoma. – Dushanbe: Irfon nashriyoti, 1987.
5. Qur’on. – Toshkent: O‘zbekiston Musulmonlari idorasi, 2004.
6. Xolmirzayev, B. Sharq adabiyotida hukmdor obrazi. – Toshkent: Fan, 2015.
7. Rajabov, A. Alisher Navoiy falsafasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009.
8. Karimov, S. Sharq adabiyoti va qadriyatlar. – Samarqand: Zarafshon, 2012.
9. Hasanova, D. Sharq adabiyotida strategik liderlik konsepsiyasi. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 2021, №4.

III SHO‘BA.
MADANIYATLARARO ALOQA VA INGVOKULTUROLOGIYA

BUYUK IPAK YO‘LI XALQLARI - O‘ZBEK VA XITOY FOLKLORIDAGI OBRAZLARNING QIYOSIY TAHLILI

Musurmanov Erkin Rabbimovich,
filologiya fanlari doktori, Samarqand davlat chet tillari instituti dotsenti
Email: erkinrabbimovich@gmail.com
Jurayev Hakim Ibragimovich,
Samarqand davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi
Email: hakimjurayev0@gmail.com

Annotatsiya. *Turkiy folklorda “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi dostonlar, asotirlar borki, ularda timsollarga aylangan epik obrazlarning mavjudligi, asarlarning qadimiyligi va badiiy mukammalligi, shubhasiz, turkiy xalqlarning milliy g‘ururi va iftixorini jo‘sh urdiruvchi omil bo‘lib qolmoqda. Bu dostonlar xitoy, yunon, hind xalqlarining buyuk eposlari bilan bir darajada turadigan ulkan merosdir. «Alpomish» dostoniga uyg‘un «Qo‘rqut ota kitobi», «Manas» dostonlari ham shu kabi ta’riflarga munosib. Mazkur dostonlarning ko‘p jihatlari bir-biriga yaqin bo‘lib, ularni o‘zaro va qo‘shni, jumladan, xitoy xalq eposlari bilan qiyosiy tarzda o‘rganish maqsadga muvofiq. O‘zbek folklori epik qahramonlariga, ayniqsa, “xitoy Herakli” nomini olgan osmon mergani Xou Yi ko‘p jihati bilan o‘xshashdir. Uning o‘q otishdagi mahorati Alpomishni, yovuz yirtqichlarni o‘ldirishi O‘g‘uzxonni, mangulik unsuri uchun olib borgan harakatlari Afrosiyob badiiy obrazini yodga soladi. Xitoy folklorida jangchi va sehrgar ayollar timsollari ham borki, ularning variantlari turkiy dostonlarda ko‘plab uchraydi. Keltirilgan maqolamizda shunday uyg‘unlik va o‘ziga xoslik haqida o‘z fikr-mulohalarimizni bildirganmiz.*

Kalit so‘zlar. *Epos, epik qahramon, Alpomish, mergan Xou Yi, jangchi va sehrgar ayollar, qiyosiy tahlil.*

BÜYÜK İPEK YOLU HALKLARI – ÖZBEK VE ÇIN FOLKLORUNDAKI IMAJLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALIZI

Musurmanov Erkin Rabbimovich,
filoloji bilimleri doktoru, Semerkand devlet yabancı diller enstitüsü doçenti
Jurayev Hakim Ibragimovich,
Semerkand Devlet Yabancı Diller Enstitüsü öğretmeni

Özet. *Türk folklorunda "Alpamış," "Göröğlü" serilerindeki destanlar, efsaneler vardır ki, içlerinde sembol haline gelen epik imgelerin varlığı, eserlerin eskiliği ve sanatsal mükemmelliği, şüphesiz Türk halklarının milli gururunu ve iftiharını coşturan bir faktör olmaya devam etmektedir. Bu destanlar, Çin, Yunan ve Hint halklarının büyük destanlarıyla aynı derecede büyük bir mirastır. "Alpamış" destanına uygun "Korkut Ata Kitabı" ve "Manas" destanları da benzer tanımlara layık. Bu destanların birçok yönü birbirine yakındır ve onları birbirleriyle ve komşu destanlarla, özellikle Çin halk destanlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemek uygundur. Özbek folklorunun destansı kahramanlarına, özellikle "Çin Herakli" adını alan gök merganı Hou Yi, birçok yönüyle benzer. Onun ok atma becerisi Alpamış'ı, kötü canavarları öldürmesi Oğuz Han'ı, sonsuzluk unsuru için yaptığı çabalar Afrasiyab'ın sanatsal imgesini hatırlatır. Çin folklorunda, Türk destanlarında birçok varyantı bulunan savaşçı ve büyücü kadınların sembolleri de vardır. Bu makalede, bu uyum ve özgünlük hakkındaki görüşlerimizi dile getirdik.*

Anahtar kelimeler. Destan, epik kahraman, Alpamış, silahşor Hou Yi, savaşçı ve büyücü kadınlar, karşılaştırmalı analiz.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗОВ В УЗБЕКСКОМ И КИТАЙСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ НАРОДОВ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ

Мусурманов Эркин Раббимович,
доктор филологических наук, доцент Самаркандского государственного института иностранных языков
Жураев Хаким Ибрагимович,
преподаватель Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *В тюркском фольклоре существуют эпосы “Алпамыш”, цыкла “Гуругли” (Gooroglu) и мифы, в которых наличие эпических образов, ставших символами древности и художественного совершенство произведений, несомненно, остаются фактором, подпитывающим национальную гордость тюркских народов. Эти эпосы - огромное наследие, стоящее на одном уровне с великими эпосами китайского, греческого, индийского народов. Тюркские эпосы “Китаби деде Коркуд”, “Манас”, созвучные эпосу “Алпомыш”, также достойны аналогичных определений. Многие аспекты этих эпосов близки друг с другом, желательно изучать их в сравнительном аспекте друг с другом и с эпосами соседних народов, включая китайские народные эпосы. Некоторые эпические герои тюркского фольклора во многом схожи с китайскими эпическими героями, особенно с небесным стрелком Хоу И, который носит имя “китайский Геракл”. Мастерство Хоу И в стрельбе напоминает Алпамыша, уничтожение свирепых хищников образа Огуза, действия в обретении элемента вечной жизни образа Афрасиаба. В китайском фольклоре также присутствуют образы женщин воительниц или обладательниц магической силы, варианты которых встречаются и в тюркских эпосах. В нашей статье мы приводим научные воззрения касающихся гармонии и оригинальности вышеупомянутых эпических образов присутствующих в тюркских и китайских эпосах.*

Ключевые слова. *Эпос, эпический герой, Алпамыш, стрелок Хоу И, женщина воин и волшебница, сравнительный анализ.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF IMAGES IN UZBEK AND CHINESE FOLKLORE OF THE PEOPLES OF THE GREAT SILK ROAD

Musurmanov Erkin Rabbimovich,
doctor of philological sciences, associate professor of the Samarkand state institute of foreign languages
Zhuraev Khakim Ibragimovich,
teacher of the Samarkand state institute of foreign languages

Annotation. *In Turkic folklore, there are epics of the Alpamysh series, "Gurugli" (Gooroglu) and myths, in which the presence of epic images that have become symbols of antiquity and the artistic perfection of works undoubtedly remain a factor fueling the national pride of the Turkic peoples. These epics are a huge legacy, standing on a par with the great epics of the Chinese, Greek, and Indian peoples. The epics "Kitabi dede Korkud" and "Manas", which are consonant with the epic "Alpomish", are also worthy of similar definitions. Many aspects of these epics are close to each other, and it is advisable to study them in a comparative aspect with each other and with the epics of neighboring peoples, including Chinese folk epics. Some epic heroes of Turkic folklore are similar in*

many ways to Chinese epic heroes, especially the heavenly archer Hou Yi, who is named "Chinese Hercules". Hou Yi's shooting skills are reminiscent of Alpamysh, the destruction of the ferocious predators of the Oguz image, and the actions in gaining the element of eternal life of the Afrasiab image. Chinese folklore also contains images of female warriors or holders of magical powers, variants of which are found in the Turkic epics. In our article, we present scientific views on the harmony and originality of the aforementioned epic images present in the Turkic and Chinese epics.

Keywords. *Epic, epic hero, Alpamish, shooter Hou Yi, female warrior and sorceress, comparative analysis.*

Turkiy, jumladan, o‘zbek va qozoq xalq doston qahramonlari adabiyotshunoslikda qo‘shni xalqlar personajlari bilan qiyosiy o‘rganilgan, “Alpomish” va “Odisseya” dostonlari o‘rtasidagi o‘xshash jihatlari haqida o‘z vaqtida V. Jirmunskiy o‘z fikr-mulohazalarini keltirib o‘tgan edi [1, 333]. Bu dostonlar syujeti katta ehtimol bilan, qadimgi turkiy xalqlar mifologiyasiga borib taqaladi. Alpomish haqidagi eng arxaik tasavvurlar Oltoy xalq ertagi "Alip-Manash"da qayd etilgan deb taxmin qilinadi. Asarda qahramon shomon xususiyatlariga ega bo‘lib, u suyuklisini olib kelish uchun ulkan suv ortidagi yetib bo‘lmas o‘zga dunyo - o‘liklar saltanati deb tahmin qilingan [2] o‘lkaga safar uyushtiradi.

Qadim davrlardan Alpomish haqidagi doston Turkiston xalqlari orasida juda mashhur bo‘lgan. O‘zbek baxshilari o‘z tinglovchilarining xalq qahramoniga bo‘lgan qiziqishlariga javoban, shajaraviy silsila tamoyillariga ko‘ra Alpomishning o‘g‘li Yodgor haqida doston yaratdilar. Qozoq oqinlari xuddi shu shajara asosida Yodgorning o‘g‘illari va Alpomishning nabiralari Alatay va Japarkulning qahramonliklarini kuyladilar.

Qozoq xalq dostonlarida Alpomishning afsonaviy vatani Boysun mamlakati (qozoqcha Jideli-Baysын), xalqning azaliy orzusidagi “Buxoro” ortidagi mamlakat deb tushunilgan. Oddiy xalq ommasi ana shu ertaknamo utopiyadan najot izlagan va bu baxtli mamlakatga yo‘l topgan xalq donishmandi Asan-Qayg‘i yoki pahlavon Utegen kabi obrazlarni yaratgan. Turkiy epik qahramonlarning ayrim vakillari, keltirganimizdek, xitoy folklorida o‘z variantiga ega.

Xitoy epik qahramoni Mergani Xou Yi haqida xitoy asotirlarida quyidagicha ma’lumot keltiriladi: Afsonalarga qaraganda, qadim zamonda osmonda ko‘k Tangrisining o‘g‘illari - o‘nta quyosh paydo bo‘lgan. Quyoshlar o‘z navbati bilan tartibni buzmay keng osmon uzra paydo bo‘lib nur sochar, kunlar esa shu zaylda tinch va bir maromda o‘taverarkan. Bu quyoshlar har kungi bir xil odatdan zerikishibdi. Sharqdan chiqib kelayotgan aravadagi o‘n quyosh o‘zgacha ish tutib, barchasi birgalikda nur socha boshlabdi. Jaziramadan tiriklikka qirg‘in kelibdi. Daryo va ko‘llarning suvi qurib, ko‘kka bug‘ bo‘lib ko‘tarilibdi. Ekin va bog‘lar qovjirab, odamlarning tomog‘i, mollarning yemishi qolmay, ocharchilik boshlanibdi.

Shunday og‘ir vaziyatda yosh Xou Yi degan qahramon ofat maydoniga chiqibdi. U yoy otishda tengi yo‘q kamonchi edi, otgan paykoni mo‘ljalga aniq tegar edi. Zamin Xudosi Xou Yini yoniga chorlab, bu ofatdan odamlarni qutqarishni iltimos qilibdi**.** Xou Yi avval bitta yirtqichni va bitta ulkan qushni otib o‘ldirdi, so‘ng, paykoni bilan osmondagi quyoshlarni bitta – bitta ota boshladi.

Bir pasda to‘qqiz quyosh osmon yuzidan g‘oyib bo‘libdi. Havo salqinlashib, odamlar yengil tin olishibdi. Zamin Xudosi sharofati bilan bitta quyosh ko‘kda qolibdi.

“To‘qqizta quyoshni otgan Yi” afsonasida inson va tabiat o‘rtasidagi uzviy kurash tasvirlangan. Qadimgi odamlarning injiq va beayov tabiat ustidan umid, chidam va jasorat bilan g‘alaba qozonganliklari mazkur afsonada o‘z aksini topgan [3, 68].

Ushbu asotirning kengaytirilgan variantida keltirilishicha, qadimgi davrlarda odamlarga doimiy kulfatlarni keltiruvchi yovvoyi hayvonlar yashagan. Osmon imperatori maxluqlarni yo‘q qilish uchun yerga mergan Xou Yini yuboradi. Mergan go‘zal xotini Chane (嫦娥)ni yoniga olib yerga tushadi va turkiy mifologik qahramon O‘g‘uzxon kabi ko‘plab yovuz maxluqlarga qiron keltiradi. Osmon hukmdorining topshirig‘i bajarilganda, falokat yuz beribdi – samo egasining erka o‘nta quyosh o‘g‘li ko‘kda paydo bo‘libdi, butun jonivorlarning hayoti havf ostida qolibdi. Mergan oldin ularni insofga chaqiribdi, biroq quyoshlarning injiqliklari borgan sari kuchayibdi, yerga

yaqinlashib, tabiatga o‘t qo‘yishibdi. Bunga chiday olmagan mergan Yi o‘zining qudratli yoyi bilan quyoshlarni nishonga olib birin-ketin urib tushiribdi. Oxiri bitta qolgan quyosh yalinib-yolvorgach, uni kechiribdi. Quyosh boshqa sheriklari kabi samoviy tartibni buzmabdi va kun yorituvchisi sifatida fazoda qolibdi.

To‘qqiz o‘g‘lini yo‘qotgan ko‘k imperatori mergan Xou Yi va uning xotiniga osmon saltanatiga qaytib ko‘tarilishga ruxsat bermabdi va mangu umrlarini odamlarniki kabi o‘tkinchi qilib qo‘yibdi. Shundan keyin mergan Yi xotini bilan yerda muqim yashay boshlabdi. Kunlar, yillar o‘tgach, Chane osmon saltanatini sog‘inibdi. O‘limdan qo‘rqqan Chane eridan G‘arb ma’budasi Sivangmudan tiriklik suvini so‘rab olishni iltimos qilibdi.

Mergan katta qiyinchiliklar evaziga mangulik suvini qo‘lga kiritadi. Uni tegishli vaqtda ichish lozimligini o‘ylab muddat kutadi va ungacha bir ko‘ngilsizlik yuz bermasligi uchun uni xotinining ko‘zidan yashiradi. Biroq tiriklik suvini istab topgan xotin, sehrli ichimlikni oy taqvimi bo‘yicha 8 oyning 15 kuni bir o‘zi ichib qo‘yadi, ajib yengillikni his qilib, oyga qarab ko‘tarila boshlaydi. Xotinining ko‘kka qarab uchayotganligini ko‘rgan mergan nima yuz berganini tushunib yetibdi. Qudratli yoyi bilan sevgilisini urib tushirishni xayoliga ham keltirmay, uni g‘amgin nigohlari bilan kuzatib qo‘ydi, umrbod ayrilayotganligidan qattiq xafa bo‘libdi. Oyga yetib borgan Chane Guanxan saroyida yolg‘iz yashay boshlabdi. Unga oyda dolchin donlarini havonchada talqon qilayotgan kichkina quyoncha sherik bo‘libdi [4, 20-21].

Xitoy epik qahramoni mergan Yi nafaqat Alpomishni, balki turkiy xalqlar mifologik qahramoni Afrosiyobni (qadimgi Turonning afsonaviy hoqoni Alp Er To‘ng‘a) yoki qadimgi Shumer xalqi epik qahramoni Gilgamishni (Bilgamishni) ham yodga soladi. “Avesto”da Frangrasyan nomi bilan keltirilgan Afrosiyob Xvarno (kuch-qudrat, hayot kuchi timsoli) ni qo‘lga kiritmoq uchun uch marta Vorukasha ummonining tubiga sho‘ng‘iydi, lekin maqsadiga erisholmaydi. Qiziq tomoni shundaki, qadimgi shumer mifologiyasining bosh epik qahramoni Gilgamish ham Afrosiyob ishini takrorlaydi. *“Utnapishti (suv toshqini davrida odam va hayvonlardan bir juftlarini kemasiga o‘tqazib, mangulikka erishgan ma’bud – mualliflar) Gilgamishga O‘lim dengizi tubida kishining umri uzaytiradigan chechak o‘sishini aytadi. Gilgamish oyoqlariga ikki og‘ir tosh bog‘lab, dengiz tubiga tushadi va baxt gulini sohilga olib chiqadi. U oddiy suvda yuvinib olmoq niyatida bir ko‘l yonida to‘xtaydi. Shunda inidan sudralib chiqqan ilon gulni o‘g‘irlaydi va uni yutib yuboradi. Ilon eski terisini tashlab, qaytadan yasharadi, sehrli gulsiz qolgan Gilgamish esa ona shahriga qaytadi. O‘zi bir vaqtlari tiklagan Uruk kentining ulkan devorlarini ko‘rib Gilgamishning ruhi yana yuksaladi”* [5, 427].

Xitoy mifologiyasidagi mergan Yi ham mangulik unsurini qo‘lga kiritish uchun ko‘p qiyinchiliklarni boshidan kechiradi va maqsadiga erishadi. Undan foydalanmoqchi bo‘lganda xotinining xiyonati qurboniga aylanadi. Afrosiyob suvga sho‘ng‘ib mangulik unsuriga erisha olmasa, Gilgamishning ezgulik chechagini ilon o‘g‘irlasa, mergan Yi ishongan xotini fitnasi bilan mangulik suvidan ayriladi.

Buryat va mo‘g‘ul xalqlarida mergan Yi syujetining yanada arxaik varianti saqlanib qolingan. Unda keltirilishicha, qadim zamonda bir mergan yashagan ekan. Bir vaqt kelib yer yuziga yetti quyosh chiqibdi, olamni jazirama issiq egallabdi. Shunda Erka mergan qasam ichibdi: “Agar men yetti quyoshni yetti o‘qim bilan otib tushirolmasam, bosh barmog‘imni kesaman, erlikni yig‘ishtirib, tiniq suvni ichmayman, o‘tgan yilgi o‘simlikni yemayman, qora o‘rada yashayman!” Erka mergan olti o‘qi bilan olti quyoshni o‘rib tushiribdi. Yettinchisini endi otmoqchi bo‘lib turganda oldidan olashaqshaq uchib o‘tibdi va shu sabab yettinchi quyosh omon qolibdi. Erka mergan qahri kelib qushning ketidan quvib ketibdi, biroq oti oqsab olashaqshaqni qo‘ldan chiqaribdi... G‘azabi kelgan Erka mergan yoyi bilan otining oyog‘ini yaralabdi. Ot tovushqonga aylanibdi, yaralangan ikki old oyoqlari kalta bo‘lib qolibdi. Erka mergan qasam ichgandek, tiniq suvni ichmaydigan, o‘tgan yilgi o‘tni yemaydigan bo‘lib, boyboqqa aylanibdi va qora o‘rada yashay boshlabdi [6, 500-501]. Qahramonning “bosh barmog‘imni kesaman” degan shartining ma’lum asosi bor. Qadim davrda boyboq mergan otli odam bo‘lgan ekan. Uning zamonida ham osmonda uchta quyosh paydo bo‘libdi,

u biriga o‘q uzib nishondan adashgach, jahl bilan bosh barmog‘ini kesib tashlabdi va yerga kirib ketibdi.

Mergan Yining vafoti haqidagi mifda aytilishicha, mergan Panmen ismli shogirdini usta kamonchi qilib yetishtiribdi. Biroq ustozini qari, o‘zini esa yosh bilgan Panmenning Yiga g‘ayirligi kelibdi va ustozini o‘ldirish rejasini tuzibdi. Yelkasigi katta sadoq osib olgan Panmen uni ustozinikidan ko‘p bo‘lgan o‘qlar bilan to‘ldiribdi. Bir kuni mashqlardan Yi bilan birga uyga qaytayotgan Panmen to‘satdan osmonga o‘q uzibdi. Ustoz ham uning ketidan o‘q uzib, paykonini urib tushiribdi. Bu holat Mergan Yining o‘qlari tugaguncha davom etibdi. Panmen ortib qolgan o‘qlaridan birini olib, ustozi tomon uzibdi. O‘q to‘g‘ri merganning og‘ziga kirib, uni qulatibdi. Ustozini o‘lgan deb o‘ylagan Panmen uni yoniga yaqinlashganda, mergan Yi hech narsa bo‘lmagandek o‘rnidan turib: “Meni o‘ldirishga biroz shoshilding.” – debdi va og‘zidan o‘qning siniq uchini tupurib tashlayotib. – “Men senga qanday qilib og‘iz bilan o‘qlarni tutib olishni va tishlab sindirishni o‘rgatishga ulgurmagandim.” “Meni kechiring, ustoz!” – pushaymon bo‘libdi shogird. – “Meni hasad itoatiga olgan ekan ...”.

Mergan “Xiyonatchi hech qachon usta mergan bo‘lolmaydi” – deb, uning o‘q-yoyini sindirib tashlabdi.

Biroq ustozining uyida yashashga qolgan Panmen bundan foydalanib, boshqa xizmatkorlarni yo‘ldan uribdi, ov vaqtida g‘aflatda qolgan Yining orqasidan to‘qmoq bilan urishib, uni shikor eti uchun qaynab turgan qozonga tashlashibdi. Shunday qilib Ko‘kosti elini turli balo – qazolardan saqlab qolgan qahramon halok bo‘libdi. Ayrim ma’lumotlarda uning o‘limida xiyonatkor xotinining qo‘li borligiga urg‘u beriladi. «Menszi» (孟子) asarida mergan Yi ustozining undan merganlikda ustun bo‘lganligiga g‘arazi kelgan shogirdi Panmen tomonidan o‘ldirilganligi keltirilgan [7, 24]. Bu fojia qirg‘iz eposi qahramoni Manasning o‘limini yodga soladi.

Mergan Yi va Panmen, “Mahobhorat”dagi Arjun va Ekalavya, “Alpomish” dostonidagi Alpomish va Shakaman mergan bilan bog‘liq voqealarni qiyoslash mumkin. Bunda ustoz va shogirdlik munosabatlaridan tashqari ezgulik va yovuzlik yoki boshqacha qilib aytganda, In va Yang munosabatlari o‘z aksini topgan. “Mahobhorat”dagi Ekalavya kamon otish mahoratida aslida Arjundan ham o‘zib ketadi. Biroq uning nasabi “oriy” bo‘lmaganligi, balki “varvar” (turklar ajdodlari) eli vakili bo‘lganligi uchun u asarda bosh qahramon sifatida ko‘rilmaydi [8, 230], Arjunning esa uning merganligiga g‘ayirligi keladi. Xitoy, hind va o‘zbek folkloridagi merganlar munosabati jadvali shunday ko‘rinishga ega.

Baxshi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li varianti “Alpomish” dostonidagi Shakaman mergan Panmen kabi xoindir, birinchisi g‘ozni otish istagi uchun qo‘ng‘irot elining yo‘q bo‘lishiga ham rozi bo‘lsa, keyingisi mangulik suvini qo‘lga kiritish uchun ustoziga hiyonat qiladi. Mergan Yining kamondan o‘q uzishidagi mahorati ko‘p jihatdan o‘zbek dostoni qahramoni Alpomishni eslatadi. Alpomish yosh bo‘lishiga qaramasdan o‘zida yetilib kelayotgan ulkan kuch-qudratni namoyon qiladi, bobosi Alpinbiydan qolgan o‘n to‘rt botmon parli yoydan o‘q uzib, Asqar tog‘ining cho‘qqisini uchirib yuboradi.

Xou Yi odamlarni suv maxluqi Xebo, odamxo‘r buqa Yaoyuy, dahshatli to‘ng‘iz Fensi, ulkan bo‘g‘ma ilon Dafendan xalos qilish hodisasi qadimgi “O‘g‘uznoma” bosh qahramoni jasoratlari bilan uyg‘un. Qadim xitoy she’riyatining asoschisi Syuy Yuan (屈原, er. ol. 340—278 yy.) o‘zining “Osmonga savollar” asarida xitoy epik qahramoni-Mergan Xou Yi jasoratlarini shunday keltiradi:

“*Sya yerini maxluqlardan tozalashga Mergan Yi elchi qilib yuborildi...*
Xeboni o‘q bilan otib, nechun,
Daryo malikasi (Xebo xotini-mualiflar.) bilan to‘shakni bo‘lishdi?
Gajakdor bezakli kumush yoyidan
Qobon Fensi o‘lim topdi,-
Xou Yi qurbonlik qilgan bu go‘sht
Nimasi bilan Ko‘kka ma’qul keldi?
(E. Musurmanov tarjimasi) [9, 131].

Bu syujetning varianti “O‘g‘uznoma” da keltiriladi: *“Bu chog‘ga bu yerda bir ulug‘ o‘rmon bor edi... O‘sha o‘rmon ichida katta bir qiat (karkidon) bor edi. Yilqilarni, kishilarni yer edi. Juda katta yomon bir maxluq edi. Qiynoq va mashaqqatlar keltirib el-u yurtni azob-uqubatga botirgan edi. O‘g‘uz qog‘on botir, xokisor, bir er kishi edi. Bu qiatni ovlamoq istadi. Kunlardan bir kun ovga chiqdi. Cho‘qmor olib, yoy-o‘q olib otlandi. Yana qilich bilan qalqon olib bir bug‘uni ovladi. Ushbu bug‘uni tol chivig‘i (novdasi) bilan, Daraxtga bog‘ladi va ketdi. Shundan so‘ng tong otdi. Tong erta bilan keldi. Qiat bug‘uni yeb qo‘yganligini ko‘rdi. Yana bir ayiqni tutib keltirdi. Oltin belbog‘i bilan o‘sha daraxtga bog‘ladi va ketdi. Shundan so‘ng yana tong otdi, tong erta yana keldi. Ko‘rdikim qiat ayiqni ham yeb qo‘yibdi.*

O‘zi o‘sha daraxtning tagida kutib turdi. Qiat keldi va boshi bilan O‘g‘uzning qalqoniga urildi. O‘g‘uz cho‘qmori bilan qiatning boshiga urdi. Uni o‘ldirdi. Qilich bilan boshini kesib olib ketdi. Yana kelib ko‘rdiki, bir shunqor qiatning ichak-chavog‘ini yemoqda ekan. Yoydan o‘q otib shunqorni o‘ldirdi, boshini kesib oldi. Undan keyin shunqorning nishonasi, mana bu deb ko‘rsatdi. (Qiat) bug‘uni yedi, ayiqni yedi (uni) cho‘qmorim uni o‘ldirdi” [10]. Bu syujetlar qadimgi shumerlarning “Bilgamish” (“Gilgamish”) dostonidagi “Bilgamishning osmon ho‘kizi bilan jangi”ni eslatadi. “Bilgamishning pahlavonligiga qoyil qolgan Ma’buda Innin unga sevgi izhor etadi biroq rad javobini oladi. Innin bundan g‘azablanadi va otasidan yordam so‘raydi. Otasi xudo Anu unga qarshi samoviy ho‘kizni yuboradi. U shunchalik bahaybatli ediki, Frot daryosining suvini bir simirishda ichib qo‘yadi, dami bilan yerni yoradi. Bilgamish Enkidu bilan birgalikda samoviy ho‘kizni o‘ldiradi” [11, 200-201].

Xitoy-o‘zbek adabiyotlarida jangovar qizlar talqinida ma’lum o‘xshashliklar bor. Xitoy folklorida Xua Mulan (花木蘭) ismli jangchi qiz VI asrda yozilgan “Mulan haqidagi qo‘shiq” (木蘭詩) [12, 295] personaji sifatida mashhurdir. Asar syujetiga ko‘ra, ushbu qahramon qiz keksayib qolgan otasining o‘rniga urushga otlanadi. O‘sha vaqtda urushga faqat erkaklarni olishgani uchun Mulan yigit qiyofasiga kirib oladi va jangchilar safidan joy oladi. Jangda ko‘rsatgan qahramonligi uchun imperator uni davlat mansabiga ko‘taradi. Shundan so‘ng Mulan uyiga qaytib ketadi. Uni yuksak lavozim bilan tabriklashga tashrif buyurgan do‘stlari Mulanni qizlar kiyimida ko‘rishadi. Shu bilan asar xulosalanmay qoladi. Mulan bilan o‘zbek dostonlari qahramonlari To‘maris, Barchin, o‘rtasida bog‘liqlik, aloqadorlik bor. «Qo‘rqut ota kitobi» dagi bahodir Solor-Qozonning xotini alp Burla-xotin dushmanga asir tushgan o‘g‘li O‘ruzni qutqarish uchun o‘zining qirq qizi hamkorligida jangga kiradi. Qoraqalpoqlarning «Qirq qiz» dostonidagi go‘zal qiz Guloyimning qirq qizi va xorazmlik bahodir Arslon bilan birgalikda o‘z xalqini chet el bosqinchilari qalmoq podshohi Surtaysha va «qizilboshlar» hukmdori Nodirshohdan himoya qiladi. Go‘ro‘g‘lining yo‘qligida xotini og‘a Yunus pari vatani-Chambilni xiyonatchilardan saqlab qolish uchun xotinlarni qurollantiradi. O‘rta Osiyo xalqlari folkloridagi alp xotin-qizlar obrazlari zaminida turli hayotiy va afsonaviy asoslar bor. Barchinning, «Bamsi Bayrak» dagi Bonu Chechakning alp qiz bo‘lishligi bejiz emas.

Diodor, Kursiy Ruf, Plutarx, Yustin kabi grek tarixchilari asli skiflar avlodidan bo‘lgan, Kaspiy dengizi bo‘yida Girkaniya (qadimgi Xorazm hududi) bilan chegaradosh Fermadonta daryosi bo‘ylarida amazonkalar qabilasi yashaganligini, Aleksandr Makedonskiy esa Sirdaryo bo‘ylarida amazonkalar malikasi bilan uchrashganligini xabar berishadi. Buyuk muarrix Diodor o‘zining «Tarixiy kutubxona» asarida yanada qiziqarli ma’lumotlarni keltiradi. Uning yozishicha, *«Amazonkalar faqat Osiyonigina emas, balki Yevropani ham o‘zlariga bo‘ysundira boshlashdi»*. Diodor fikrini davom ettirib *« Hatto Fors shohi Kir ham ayollar boshqarib turgan skiflarni yenga olmaydi»* [13, 230] deydi. Tarixchi bu yerda massagetlar malikasi To‘maris va uning qavmi haqida so‘z yuritayotganligini anglash olish qiyin emas.

Tulki-qiz kabi mifologik obrazlarga hozirga qadar xitoy adabiyotida qayta-qayta murojaat qilib kelinmoqda. Tulki-qiz kabi pari (yuho) o‘zbeklar orasida keng tarqalgan mifologik obraz bo‘lib, u qadimgi turklarda alvasti, mortuv deb atalgan.

Xitoy folklorida g‘aroyib xotin bilan bog‘liq syujetlar keng tarqalgan. “Sehrli surat” asotirida qahramon portretdan tushgan qizga uylanadi. Boshqalarida esa inson umr yo‘ldoshi-shaftoli daraxti ruhi – Nefrit parisi, uchinchisida – nilufar-qiz, to‘rtinchisida – qiz-laqqa baliq bo‘ladi. Bunday o‘ziga

xoslik qisman bo‘lsa-da, o‘zbek folklorida “Go‘ro‘g‘li” dostonlaridagi Go‘ro‘g‘lining Yunus, Misqol parilarga uylanish epizodini yodga soladi.

Mifologik personajlar orasida ayol jinsidagi ma’buda va maxluqalarning turli toifalari muhim o‘rin tutgan. O‘rganishlarimiz natijasida ularning shartli ravishda yuksak va quyi darajadagi guruhlarga mansub ekanligi va o‘z mavqeidan kelib chiqib ijobiy-salbiy faoliyat olib borishi, oddiy insonlar bilan turlicha munosabatlarga kirishishi ma’lum bo‘ldi. Ular orasida o‘zbek va xitoy folklorida ko‘plab o‘xshash, dastlab qadimgi bir badiiy ajdodga ega bo‘lgan obrazlar bor bo‘lganligi aniqlandi.

Tadqiqotimiz natijasida, epik qahramonlar o‘rtasidagi o‘xshashliklar nafaqat qardosh turkiy xalqlar folklorida, balki qo‘shni bo‘lgan xitoy xalq eposlari, miflari personajlari orasida ham mavjud ekanligi ma’lum bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro ‘yxati:

1. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Изд-во: Наука. Л.: 1974. – 333 с.
2. Басилов В.Н. Когда сформировался эпос «Алпамыс»? (мурожаат санаси: 03.03.2025) http://rasul.template.uz/sites/default/ files/basilov_statya.pdf яна Создал КондратьевЪ»1.ПМ._2.Алпамыс батыр, ПМ Казахстана, №237, 1998 год.
3. Мусурманов Э.Р.（叶尔肯, Ма Цуи Линг (马翠玲，国家公派汉语教). Хитой фольклори (афсона ва эртаклар): ўқув-услубий қўлланма. – Самарқанд: 2014. – 110 б.
4. Юань Кэ. Мифы Древнего Китая: Наука; –Москва; 1965.– 496 с.
5. Сказание о Гильгамеше. Муравьёва Т. 100 Великих мифов и легенд. – Москва : Вече, 2006.-472 с.
6. Неклюдов С. Ю. Тенгри // Мифы народов мира. — М.: Большая российская энциклопедия, 1994. – Т. 2. – С. 500 – 501.
7. ISBN 5-85270-072-9
8. Мэн-цзы // Сер. Чжуцзы цзичэн. Т.1, ч.2. –Пекин 1956. – 498 с.
9. Кумарасвами А., Нобель М. Мифы буддизма и индуизма. Litres, 2017. – 330 с.
10. Цюй Юань. Лисао. В. М. Алексеев. Цюй Юань в переводах И.Гитовича, (Воспроизводится по изданию: Китайская классическая проза в переводах акад. В.М. Алексеева / М.:ГИХЛ, 1959) [Электронный ресурс]: URL (время обращения: 22.04.2020). http://www.lib.ru/POECHIN/UAN/uan1_1.txt_with-bigpictures.html
11. Ўғузнома. (Нашрга тайёрловчи: Бахтиёр Исабек). [Электрон ресурс]: URL http://www.eadabiyot.uz/uzbek/ qadimiy/165-oguznoma.html (мурожаат вақти: 08.11.2017).
12. Афанасьева В.К. Гильгамеш и Энкиду. Эпические образы в искусстве. –М.: Наука, 1979. 219 с.
13. 木兰诗 (кит.). *Энциклопедия Байду*. Baidu. Дата обращения 12 октября 2017: The Global Intercultural Communication Reader / Molefi Kete Asante, Yoshitaka Miike, Jing Yin. – Routledge, 2013. – P. 295. — 600 p.
14. Диодор. Историческая библиотека. Часть седьмая, Санкт-Петербург, при ИМПАН., 1774. – 108 с.

FOLKLOR ASARLARIDA O‘TOVSOZLIKKA DOIR BADIIY MA’LUMOTLARNING IFODALANISHI

Berdiyev Xusan Xolnazarovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti, f.f.f.d (PhD)
rustam_berdiyev1996@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek turkiy tilida qishloq leksikasining o‘zbek adabiy tili, shevalari va og‘zaki ijodida, lug‘atlarda va etnografik materiallarda, shuningdek, og‘zaki va yozma*

adabiyot namunalarida qanday aks etishi haqida so‘z yuritiladi. Xususan, qishloq xo‘jaligiga oid leksikaning xalq og‘zaki madaniyati materiallari bilan ifodalanishi aniqlanib, chiqarilgan xulosalarning ilmiy-nazariy asoslarga tayanilganligi yoritilgan.

***Kalit so‘zlar**. Folklor asarlari, dostonlar, atamalar, maqollar, topishmoqlar, matallar.*

FOLKLOR ESERLERINDE KÜÇÜK DÜZENLEME ILIŞKIN SANATSAL BILGILERIN IÇERILMESI

Berdiyev Khusan Kholnazarovich,
Ekonomi ve pedagoji üniversitesi doçenti, felsefe doktoru (PhD)

***Özet.** Bu makalede Özbek Türçesinde kırsal söz varlığının Özbek edebi dili, lehçeleri ve ağızlarında, sözlüklerde ve etnografik materyallerde, ayrıca sözlü ve yazılı edebiyat örneklerinde nasıl yer aldığı ele alınmaktadır. Özellikle köy ekonomisine ait söz varlığının halk sözlü kültür malzemeleriyle ifade edildiği tespit edilmiş olup, çıkarılan sonuçların bilimsel ve teorik temellere dayandığı ele alınmıştır.*

***Anahtar kelimeler.** Folklor eserleri, destanlar, terimler, atasözleri, bilmeceler, atasözleri.*

ВЫРАЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СВЕДЕНИЙ О ЮРТОВОДСТВЕ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

***Бердиев Хусан Холназарович**,*
доцент Университета экономики и педагогики, д.ф.н. (PhD)

***Аннотация.** В данной статье рассматривается, как сельская лексика в узбекском тюркском языке отражается в узбекском литературном языке, диалектах и устном творчестве, в словарях и этнографических материалах, а также в образцах устной и письменной литературы. В частности, определено, что сельскохозяйственная лексика представлена материалами народной устной культуры, и освещено, что сделанные выводы основаны на научно-теоретических основах.*

***Ключевые слова.** Фольклорные произведения, эпосы, термины, пословицы, загадки, поговорки.*

EXPRESSION OF ARTISTIC INFORMATION ON YURT BUILDING IN FOLKLORE WORKS

Berdiyev Khusan Kholnazarovich,
Associate professor of the university of economics and pedagogy,
doctor of philosophy (PhD)

***Abstract.** In this article it is noted that the lexicon of the Uzbek language is found in the Uzbek literary language, dialects and dialects, dictionaries and ethnographic materials, as well as in oral and written literature. In particular, it was determined that the lexicon of grassland is expressed in the materials of folklore, and the conclusions are scientifically and theoretically based.*

***Key words**. Folklore works, epic, folk, olan, riddle, proverb.*

Badiiy tafakkur mahsuli bo‘lmish ijod namunalari: xalq og‘zaki ijodi dostonlari, maqollar, topishmoqlar, iboralar, o‘lan va termalar kabi folklor janriga oid asarlarda turkiy xalqlar uysozlik, jumladan, o‘tovsozlik madaniyatiga doir ko‘pgina ma’lumotlar uchraydi.

Navbatida, ushbu sohaga doir qadriyatlarning xalq hayotida qadim davrlardan boshlab mustahkam o‘rin olganligidan dalolat beradi. Ma’lumki, “Alpomish” dostoni materiallari nafaqat

adabiy estetik, balki lingvistik nuqtai nazardan ham muhim ma’lumotlar beradi. Dostonda soha leksikasi, shu jumladan, o‘tovsozlik terminlari ham anchagina. Kontekstual sinonimik qatorni tashkil etuvchi so‘zlar ishtirok etgan quyidagi misollarni keltirish mumkin:

O‘tov: “Xonning Chibor oti poyganing oldini olib, shashti bilan kelib, baxmal o‘tovni yetti marta aylanib, otning tizginini ushlab Qorajon to‘xtatdi...”

Yurt: “...O‘z akamga o‘zim zakot berguncha, Boshqa yurtda juz'ya berib yurayin, // Maslahat ber, o‘n ming yurtli qarindosh!”

Uy termini shu murojaatning boshqa o‘rinlarida “Maslahat ber, o‘n ming uyli qarindosh!” tarzida kelgan. Yoki: “...uylarini buzib, tuyalarga ortib, ayollari ham o‘z yuki-yobini bo‘g‘ib, bo‘g‘cha- bo‘ylarini chog‘lab, to‘polon bo‘lib, shovqin-g‘alag‘ur bo‘lib qoldi. O‘n ming uyli Qo‘ng‘irot talato‘p bo‘lib, Kashal eliga, Qalmoq yurtiga qarab, ha deb ko‘cha berdi...”

Chodir: “...Alpomishning tanidan Qorajon poygaga bormoqchi bo‘ldi... Alpomish chodirda o‘tirib qoldi”.

O‘tovsozlikka oid to‘r, bo‘sag‘a, poygak singari so‘zlar hozirgi paytda ham keng qo‘llaniladi. “Alpomish”da: “Shu majlisda bir Yartiboy oqsoqol degan bor edi. Majlisli kun bo‘lsa, to‘rdan joy tegmay, piyoladan choy tegmay, bo‘sag‘aning oldida kavushga joy bermay, kavush bilan aralashib, it yiqilish bo‘lib, poyga betda yotar edi...”

Asardan soha terminlariga oid ko‘plab misollar keltirish mumkin:

Baxmal o‘tov//baxmal uy: boy-badavlat, martabali kishilarning o‘tovi: “... bir baxmal o‘tovni tikib... o‘z kayf-safosi bilan o‘tirib edi...”

Japsar: tirqish, tuynuk. O‘tovning uvuq va keragalari tutashgan, jipslashtirilgan joyi.

Bu so‘zdi aytib Barchin suluv turadi, Japsar yorib Chilbir cho‘lga qaradi (va b.).

Doston materiallarida, shuningdek, chodir, baqan, bo‘g‘cha-bo‘y, beshik-kertti, bo‘sag‘a, jaylov, japsar, jarchi, jihaz, jelak, jovchi, kapa, kebanak, kuyov tovoq, kuyov uloq, ko‘nak, ko‘sov, lo‘k, mehtar, ovsar, rasmi qa'da, saba, siriq, tarkash, tuvurlik, to‘qqiz tovoq, chanqavuz, changg‘arog‘i, chotir, choch siypatar, shomiyon, shouloq, qiz opqochdi, qulluq bo‘lsin qilmoq, qo‘l ushlatar, qo‘nmoq singari o‘tovsozlikka aloqador so‘zlar uchraydi.

Ma’lum bo‘ladiki, xalq dostonlarida podshohning ov yoki sayrga chiqishi tasvirlangan o‘rinlarda chodir, boshqa tafsilotlar bayonida o‘tov leksemalari qo‘llaniladi. Chunonchi, “Rustamxon” dostonida: “Shunday qilib, yo‘l yurib, Qurudim mamlakatini yoqalab chodir-chaman tikib qo‘ndi”... “Bir kuni Rustam enasi va tozilarini qoldirib, zarur anjomlar topish uchun yo‘l tortdi. Ko‘zi tog‘ bag‘ridagi o‘tovga tushdi”. Asarda o‘tovsozlikka oid boshqa terminlar ham kuzatiladi: “Ot ustida o‘tovning bo‘sag‘asidan qaradi. Ko‘rdi:.. Ikki qo‘li orqasiga boylangan, sochidan uyning keragasiga boylovli turibdi”. O‘tovsozlik terminlari xalq dostonlaridan namunalar berilgan dars-liklardagi satrosti lug‘atlarda ham mavjud. Chunonchi: “Keraga – o‘tovning chetanga (to‘qima devor) o‘xshatib ishlangan devori” [7, 103]. Shuningdek, o‘tovsozlik terminlari “Kuntug‘mish”, “Oychinor”, “Kelin-oy yoki Norguloy” (va b.) singari dostonlarda ham faol tarzda uchraydi.

O‘tovsozlik terminlarining topishmoqlarda ifodalanishi. Kuzatishlardan ma’lum bo‘lishicha, o‘tovsozlik leksikasiga oid lingvistik birliklarning matnda bevosita ishtirok etish/etmasligiga ko‘ra, topish-moqlarni ikki guruhga ajratish mumkin:

1. O‘tov va uning qismlari nomi aks etgan topishmoqlar. Bular o‘xshatish asosida boshqa narsa-predmetlarni ifodalaydi. Bu qiyoslashlar estetik, axloqiy, tarbiyaviy munosabatni yuzaga chiqarish uchun xizmat qiladi. Chunonchi, quloq va uning teshigi, elak, it, chumchuq, ko‘z, qosh, burun, og‘iz, kiprik va soch haqidagi misollarni shu guruhga kiritish mumkin.

Dialogik xarakterdagi topishmoqlarda mavzuga oid xarakterli misollarni uchratish mumkin. Topishmoqning savol qismida ko‘z, qosh, burun, og‘iz, kiprik va soch kabilarning shakliy belgilari ifodalangan bo‘lib, ularning nomlari javob qismida keltiriladi. Bunda o‘tov va odamning yuz qismi a’zolari shakliy belgilariga ko‘ra qiyoslanadi. Binobarin, topishmoqning savol qismida o‘tovsozlik, javob qismida metaforik tarzda anatomik terminlar aks etganini quyidagi misolda ko‘rishimiz mumkin:

Topishmoqning savol qismi	Topishmoqning javob qismi
*-**чанғарақ**та қош чырақ, о німәдір, балқантаз?* ***ұй** устідә пәрлі жәй, о німәдір, балқантаз?* *зәрәң жәрдә қош төлә. о німәдір, балқантаз? ҳәвізі бар, сувы жоқ, о німәдір, балқантаз? қатар-қатар қара нар, о німәдір, балқантаз? **ұй** артыда қош тәрәк,* *о німәдір, балқантаз? [8, 151].*	*-чанғарақта қош чырақ,* ***көз** дәгәні әмәсмә?* *ұй ұстдә пәрлі йәй,* ***қаш** дәгәні әмәсмә?* *зәрәң жәрдә қош төлә**мурун** дәгәні әмәсмә? ҳәвұзі бар, сувы жоқ, **авыз** дәгәні әмәсмә? қатар-қатар қара нар, **кіпрік** дәгәні әмәсмә? ұй артыда қош тәрәк, **чәч** дәгәні әмәсмә? [8, 151-152].*

Matn savol qismidagi uy termini o‘tovni ifodalab keladi. Lug‘atlarda ham bunday ma'nodoshlikni ifodalovchi ayrim qaydlar mavjud. Chunonchi, “O‘tov (Dhq) kelin-kuyovlar uchun tayyorlangan, nikoh marosimiga mo‘ljallangan qora uy – yurt...» [4, 82].

O‘tov va uning qismlari nomi aks etmagan, biroq shu tushunchalar ifodalangan topishmoqlar.

Ma’lum bo‘ladiki, ayrim topishmoqlarda o‘tovsozlik terminlari

bevosita tilga olinmaydi. Topishmoqning javobidan uning nima ekanligi ayonlashadi. Misol uchun quyidagilarni keltirish mumkin:

Жінді қыз, жінді қыз // Жін төбәгә чықты қыз.

Балларыны ійәртіп, // Дәрәң-дұрұң қылды қыз (қора уй чанғороғи) [8, 142]; *Біздің ұйдә қырқ қыз бар, бәрі чәчпөпәклі* (увуқ ва унинг боғи) [8, 138].

Topishmoqlarda qo‘llangan o‘tovsozlik terminlari orqali narsa- predmetlarning quyidagi xususiyatlari asos qilib olingani kuzatiladi: – shakliy belgi (... kəpə – quloq va uning teshik qismi); – ovoz belgisi (Chang‘araqta charqillaq...) (o‘tovsozlik termini+qush ifodasi); – harakat-holat belgisi (Kerəgədə kirkilləк...) (o‘tovsozlik termini+elak ifodasi).

O‘tovsozlik terminlarining maqollarda ifodalanishi. Maqollar milliy dunyoqarashni namoyish etishga doir lingvistik qadriyatlarni o‘z bag‘rida saqlab kelmoqda. Chunonchi, Jaman ұydən jaman tұtұn – Jomon uydan jomon tutun. Yoki: Tiri bop tərdə joq, өli bop gərdə joq – Tiri bo‘p to‘rda jo‘q, o‘li bo‘p go‘rda jo‘q; Japsars'z uy bomas, mesleetsiz toy (va b.).

Umuman, xalq maqollarida ham o‘tovsozlikka oid ko‘pgina so‘z terminlar ifodanganki, bu ularning xalq ma’naviy-moddiy merosining yorqin namunasi ekanligidan dalolat beradi.

O‘tovsozlik terminlarining iboralarda ifodalanishi. Soha terminlari o‘zbek xalq iboralari tarkibida ham faol qo‘llanishda. Bu jarayonni tadqiqot obektimiz materiallarida ham ko‘rish mumkin: Chig‘arg‘an qiz chiyden tashqari – uzatilgan qiz, boshqa xonadon a’zosi [8, 193]; Chag‘araqtan chig‘ib ketejatqani joq – nojoiz ishlarga qo‘l urayotgani yo‘q [8, 186]; Irgəsi qəqig‘an – irgasi qo‘qig‘on... Chechesi taza irgesi qoqig‘an g‘o‘r eken – Yangasi toza uyi qo‘qigan noshud ayol ekan [8, 132].

O‘tovsozlik terminlari termalar, o‘lan va olqishlar hamda yozma adabiyot namunalarida ham tez-tez namoyon bo‘ladi. Ularda soha terminlari muayyan poetik vazifa bajaradi, she’rning kompozision- struktur tarkibida uslubiy vositalardan biri bo‘lib keladi:

Qorauy – uvug‘i, qorauy – tuvug‘i, // Kelinoyga o‘tmaydi, qahraton-sovug‘i.

Qofiyadosh so‘zlar uvug‘i-tuvug‘i-sovug‘i paradigmatik qatorida dastlab-ki ikki so‘z o‘tovsozlik termini bo‘lib, ular she'rning eng muhim ritmo-melodik markazida poetik vositaga aylangan. O‘tovsozlik terminining radif bo‘lib kelishiga ham qator misollar uchraydi:

Boshimga boshpana, o‘tov, // Necha ming yoshsana-a, o‘tov (qo‘shiqdan)

O‘tovsozlik termini (uvuq) va o‘tov anjomini tayyorlashda ishlati- ladigan material (chuvuq) nomini ifodalovchi leksema ishtrokida hosil bo‘lgan o‘xshatishga quyidagi misralar misol bo‘la oladi:

Kelinoylar kelar uvuqday, // Egilmagan chuvuqday [5,357].

Takror san'ati: Vale bazm yuz boshliq oq uy aro, Oq uy tashi tuya mushki birla qaro (“SI”).

Tanosib san'ati: to‘r, borgoh-chodir, taxt, shoh tushunchalari aloqadorligida hosil qilingan:

To‘rida borgohning bir biyik taxt, Aning ustida bir shohi javonbaxt (“FSh”)
Ruju’ san'ati: Chotma dema hajr qaro shomi de, Zulmu taab uylarining domi de.

Ko‘rib o‘tilganlardan ma'lum bo‘ladiki, o‘tovsozlik terminlari xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos janrlari hisoblanmish topishmoq, maqol, ibora, o‘lan va termalar hamda yozma adabiyotda ham faol qo‘llaniladi. O‘tovsozlik terminlari o‘zbek xalqi bilan bir qatorda, qardosh qozoq, qoraqalpoq, qirg‘iz, turkman tillari vakillari nutqida ham keng qo‘llanadi. Chunonchi, o‘zbeklarda: mulkin ko‘rda bo‘zin ol, irgasin ko‘rda qizin ol (so‘zlashuv nutqi). Irga – o‘tov ichi paygoh tarafi; changgaraqda charqilak, keragada kerkilak (badiiy nutqdan). Qoraqalpoq so‘zlashuv va badiiy nutqida chang‘aroq so‘zi oila ma'nosini ifodalaydi: “Raxmet Ametovtiң sh a ң a r a g‘ i n a” [3, 100] (ta'kid bizniki – X.B.). Qozoq tili materiallaridan ham bunga ko‘plab misollar keltirish mumkin: “Auil – memlekettiң k ye r ye g ye s i” [2, 34] (ta'kid bizniki – X.B.).

Nomlanishlardagi har xillikning yana bir tomoni kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeiga aloqador bo‘lishi haqidagi qaydlar xalq og‘zaki ijodi va yozma adabiyotga mansub tarixiy, zamonaviy asarlarda ham aks etgan. Chunonchi, A. Omonturdiev tadqiqotiga ko‘ra, «Boy va kambag‘al tushunchasi chorvadorlar yashaydigan qora uy, o‘tov, oq o‘tov, baxmal o‘tov, kapa, chayla, olachuq, chodir kabilar orqali ham anglashiladi [6, 139].

Lingvistikada o‘tov, asosan, qora uy tarzida sharhlanib kelinganining guvohi bo‘lamiz: a) «O‘tov (Dhq) – kelin-kuyovlar uchun tayyorlangan, nikoh marosimiga mo‘ljallangan qora uy – yurt...» [4, 107]; b) “O‘tov 1 (Yong‘oqli) – kelin-kuyov uchun yoki boshqa maqsadlar uchun tikilgan yangi qorauy...” [5, 400].

Ikkinchi tomondan esa, “o‘tovlar hajmi va boshqa xususiyatlariga qarab xilma-xil bo‘lishi mumkin. Binobarin, ulardan har birining o‘z nomi mavjud. Masalan, bir qanotli keragalisi – yerqanat, ikki qanotlisi – qo‘shqanat, sakkiz keragalisi – qanat...” [1, 98].

Uchinchidan, nomlanishlar ishlatiladigan materiallar (kigiz ustidan qoplangan matolar) rangi bilan ham muayyan ma’noda aloqador bo‘lgan: oq o‘tov, qora o‘tov, duxoba o‘tov, shohi o‘tov kabi. Prof. E.Umarov oq uy atamasi xususida to‘xtalib, uning tarkibi va nomlanishi haqida quyidagi asosli fikrlarni ta’kidlaydi: “Oq uy ikki (oq+uy) qismdan iborat bo‘lib, qadimda chorvadorlarning yozda salqin, qishda issiq boshpanasi hisoblangan. Bu boshpananing oq uy deyilishiga sabab, o‘zbek qomusida yozilishicha, uning ustiga oq kigiz yopilgan. Kigiz ustidan esa oq mato qoplangan va u oq arqonlar bilan bog‘langan” [9, 31-32].

To‘rtinchidan, zamonaviy asarlarda ham o‘tovsozlik terminlari ishlatilgan bo‘lib, ular, asosan, tarixiy koloritni berish, yozuvchining badiiy olami bilan bog‘liq yuksak ideallarni to‘la aks ettirish maqsadiga xizmat qiladi. Xuddi shu jihatdan o‘tovsozlik terminlari konseptual xususiyatga egadir. Adabiy asarlar ko‘zdan kechirilganda, A.Qodiriy, Zulfiya, A.Oripov, Sh.Xolmirzaev, T.Murod, E.Shukur (va b.) singari ijodkorlar qo‘llagan terminlar shunday maqsadga xizmat qilganligi kuzatiladi. Mazkur masala va uning til reprezentasiyasiga aloqador antroposentrik xususiyatlari navbatdagi tadqiqotlar uchun keng ko‘lamli materiallar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdiev M. O‘zbek tili o‘tovsozlik atamalari// O‘TA, 2001. – №6. – B. 98.
2. Алласугуров Е. Мәңги жаса. – Нөкис: Билим, 2009.
3. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. 2-кітап. – Алматы: Ана тілі, 2005.
4. Mirzaev N. O‘zbek tili etnografizmlarining izohli lug‘ati. – Toshkent, 1991.
5. T. Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlarilug‘ati. I. – Toshkent: Muharrir, 2011.
6. Omonturdiev A. Professional nutq evfemikasi (chorvadorlar nutqi misolida): Filol. fan. d-ri ...diss. – T., 2009.
7. Rafiev A., G‘ulomova N. Ona tili va adabiyot. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2002.
8. To‘ychiboev B., Qashqirli Q. Zominning til qomusi. – Toshkent, 2012.
9. Umarov E. Alishyer Navoiy asarlarida oq uy atamasi //O‘TA, 2005. – №1. – B. 31-32.

DIALEKTOLOGIK VA DIALEKTOGRAFIK TADQIQOTLARDA “TIL VA SHAXS MUSHARAKLIGI” PRINSIPINING ZARURATI

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti
normuminovsh088@gmail.com

Annotatsiya. *Dialektologik va dialektografik tadqiqotlarda “til va shaxs” mushtarakligi prinsipi bugungi kunda shaxsning tili uning shaxsiyatiga bog‘liq omillarni anglatishi va yoshi, jinsi, mavqeyiga qarab uning nutqida tuli o‘zgachalikni aks ettirishini ifodalaydi. Maqolada ushbu mavzuning dolzarbligi va zarurati haqida asosli fikrlar keltiriladi. Shuningdek, mazkur maqolada dialektologik va dialektografik tadqiqotlarda “til va shaxs mushtarakligi” prinsipining ilmiy ahamiyati yoritiladi. Dialektlarni o‘rganishda individual til egalarining psixologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini inobatga olish zarurligi ta’kidlanadi. Shu asosda, har bir til hodisasi ortida turgan shaxsning tajribasi, dunyoqarashi va tilga bo‘lgan munosabati tadqiqotlar uchun muhim manba sifatida ko‘riladi. Maqolada bu prinsip asosida amalga oshirilgan dialektologik kuzatuvlar va ularning amaliy natijalari misolida ilmiy yondashuvning samaradorligi tahlil qilinadi hamda kelgusida qilinishi zarur bo‘lgan vazifalar to‘g‘risida o‘rganilgan tadqiqotlarga tayangan holda ma’lumotlar ilmiy asoslanishga harakat qilingan.*

Kalit so‘zlar. *Dialektologiya, dialektografiya, til va shaxs, tilshunoslik, individual til tajribasi, til madaniyati, lingvistik prinsip, dialektal tadqiqotlar, jamiyat, nutq.*

LEKTOLOJİK VE LEKTOGRAFİK ARAŞTIRMALARDA ‘DİL VE KİŞİLİK PAYLAŞIMI’ PRENSİBİNİN GEREKLİLİĞİ

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti

Özet. *Diyalektolojik ve diyaleografik araştırmalarda "dil ve şahıs" ortaklığı prensibi günümüzde şahsın dili, onun kişiliğine bağlı unsurları ifade etmekte ve yaşı, cinsiyeti, statüsüne göre onun konuşmasında belirgin farklılıkları yansıttığını göstermektedir. Makalede bu konunun güncelliği ve gerekliliği hakkında makul düşünceler sunulmaktadır. Ayrıca, bu makalede diyaleaktolojik ve diyaleografik araştırmalarda "dil ve şahıs ortaklığı" prensibinin bilimsel önemi ele alınmaktadır. Diyalektlerin incelenmesinde bireysel dil sahiplerinin psikolojik, sosyal ve kültürel özelliklerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu temele dayanarak, her dil olgusunun arkasında yatan şahsın deneyimi, dünya görüşü ve dile olan tutumu araştırmalar için önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Makalede bu prensip temelinde gerçekleştirilen diyaleaktolojik gözlemler ve bunların pratik sonuçları örneğinde bilimsel yaklaşımın etkinliği analiz edilmekte ve gelecekte yapılması gereken görevler hakkında incelenen araştırmalara dayanarak bilgiler bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Diyaleaktoloji, diyaleaktografi, dil ve şahıs, dilbilim, bireysel dil deneyimi, dil kültürü, dilbilimsel prensip, diyaleaktik araştırmalar, toplum, konuşma.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИНЦИПА ‘ЯЗЫК И ЛИЧНОСТЬ ОБЩЕСТВА’ В ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ И ДИАЛЕКТОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Нормоминов Шерзод Тўйчиевич,
доцент Узбекско-Финляндского педагогического института

Аннотация. *В диалектологических и диалектографических исследованиях принцип единства «языка и личности» сегодня подразумевает, что язык человека выражает*

факторы, связанные с его личностью, и отражает своеобразие его речи в зависимости от его возраста, пола и статуса. В статье изложены обоснованные мнения об актуальности и необходимости данной темы. В статье также подчеркивается научное значение принципа «общности языка и личности» в диалектологических и диалектографических исследованиях. Подчеркивается, что при изучении диалектов необходимо учитывать психологические, социальные и культурные особенности отдельных носителей языка. На этой основе опыт, мировоззрение и отношение к языку отдельного человека, стоящие за каждым языковым явлением, рассматриваются как важный источник для исследования. В статье анализируется эффективность научного подхода на примере диалектологических наблюдений и их практических результатов, основанных на этом принципе, а также делается попытка научно обосновать информацию на основе проведенных исследований относительно задач, которые необходимо решить в будущем.

Ключевые слова. *Диалектология, диалектография, язык и личность, лингвистика, индивидуальный языковой опыт, языковая культура, языковой принцип, диалектология, общество, речь.*

THE NECESSITY OF THE PRINCIPLE OF ‘LANGUAGE AND PERSONALITY SHARED’ IN DIALECTOLOGICAL AND DIALECTOGRAPHIC RESEARCHES

Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich,
Associate Professor at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Annotation. *In dialectological and dialectographic research, the principle of "language and personality" interdependence today implies that an individual’s language is tied to factors related to their personality, and that variations in their speech reflect differences based on age, gender, and social status. The article presents substantial arguments regarding the relevance and necessity of this topic. Furthermore, the scientific significance of the "language and personality interdependence" principle in dialectological and dialectographic studies is elucidated. The need to consider the psychological, social, and cultural characteristics of individual language speakers in dialect research is emphasized. On this basis, the experiences, worldview, and attitude toward language of each person behind every linguistic phenomenon are regarded as important sources for research. The article analyzes the effectiveness of the scientific approach through dialectological observations conducted based on this principle and their practical outcomes. Additionally, it attempts to provide scientifically grounded information about necessary tasks for future research, building upon the studied investigations.*

Keywords. *Dialectology, dialectography, language and personality, linguistics, individual language experience, language culture, linguistic principle, dialectal research, society, speech*.

Jahon tilshunosligida dialektologiya sohada bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan va hozirda ham izlanishlar davom etmoqda. Dialektlar va ularning turli jihatlari doim tilshunoslarni qiziqtirib kelgan eng muhim muammolardan sanaladi. Har bir millatning tili uning dialektlarida aks etadi. Zamonaviy dialektologiyada shakllangan dialekt tushunchasi Yevropa mamlakatlariga xos bo‘lgan lingvistik vaziyatga qaratilgan bo‘lib, u yerda dialektlar milliy adabiy til bilan bir qatorda turli shakllarda (so‘zlashuv va boshqa) mavjud.

Dialektlarni o‘rganishning jihatlari va usullari xilma-xildir. Dialektologiyada mustaqil yo‘nalishlar sifatida lingvistik geografiya, kognitiv dialektikologiya, korpus dialektologiyasi, dialektal lingvokultrologiya va dialekt leksikografiya kabi qator soxalarni tadqiq etish masalalari dolzarb bo‘lib turibdi. Zamonaviy dialektlar tarkibiy, tipologik, hududiy, sotsiolingvistik, kommunikativ, funksional va boshqa jihatlarda o‘rganiladi. Dialektologiya va etnografiya (etnologiya, etnolingvistika), dialektologiya va xalq og‘zaki ijodi bog‘liqligida bir qancha tadqiqotlar amalga oshirlilmoqda.

O‘zbek an’anaviy tilshunosligi zaminida shakllangan substansial tilshunosligining hozirgi holati tilshunoslikda yangi yo‘nalishlarning shakllanishini taqozo qilmoqda. Ular diqqat-markazida “lison-nutq” masalasini turli daraja va ko‘rinishda namoyon qiluvchi “til va jamiyat”, “til va madaniyat”, “til va shaxs”, “milliy til va milliy tafakkur”, “til va sun’iy intellekt” kabi substansial asoslarda hal qilinuvchi muammolar turadi. Jahon tilshunosligida XX asr so‘ngida shakllanib, jadal rivojlanayotgan fanning yangi paradigmalari – lingvopragmatika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, lingvokognitologiya, kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi kabi ilg‘or fan yo‘nalishlari aynan shu masalalar tadqiqi bilan shug‘ullanmoqda.

Shu bilan birga, “... ozbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari, shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashga erishmog‘imiz zarur” [1]. Shunga ko‘ra, so‘nggi yillarda o‘zbek tilshunosligi tom ma’noda mustaqil milliy fan sifatida o‘zini namoyon qildi. Eng muhimi, tilimizning milliy tabiatiga to‘laqonli ilmiy-nazariy baho berildi. Qo‘lga kiritilgan nazariy yutuqlar til qurilishini o‘rganishdan uning voqelanish xususiyatlarining keng qamrovli tadqiqiga o‘tish uchun katta imkoniyatdir. Bu esa o‘zbek tilini yangi va zamonaviy, ilg‘or va samarador tadqiq usullari asosida tekshirishni kun tartibiga qo‘ymoqda.

Bugungi kunda tilshunoslikning ayrim juz’iy muammolariga dolzarblik tusi berilayotgani holda, mavjud ilmiy salohiyat muhim muammolar yechimiga yo‘naltirilmayapti, sohaning istiqbolini belgilaydigan asosiy vazifalar hamon kun tartibidan chetda qolmoqda.

O‘tmishda o‘rganilgan va hozirga qadar o‘rganilmagan shevalarni tadqiq qilish, shuningdek, o‘rganilgan shevalarni yana qayta o‘rganish zaruriyati mavjud. Qolaversa, o‘tgan muddat davomida shevalarimiz to‘xtovsiz rivojlanib bordi, bu faktor ham muhim hisoblanadi.

Darslik va qo‘llanmalarda ijtimoiy dialekt to‘g‘risida nazariy ma’lumot beriladi, lekin bunday dialektlarni o‘rganish ishiga kirishilganicha yo‘q. Endilikda bunday dialektni o‘rganish metodikasini ishlab chiqish va ilmiy tadqiqotni boshlab yuborish zarurati mavjud. O‘zbek sotsiolingvistikasini rivojlantirish ilmiy tadqiqotlar obyekti bo‘lishi lozim.

Zamonaviy tilshunoslik “til va jamiyat”, “til va madaniyat” va “til va shaxs mushtarakligi” prinsiplarini o‘rganishga qaratilgan masalalarni kun tartibiga qo‘ymoqda, shuningdek, dialektologik va dialektografik tadqiqotlarda “til va shaxs mushtarakligi” prinsipini aniqlashni talab qilmoqda.

Milliy til korpusini yaratish tilshunoslikning dialektologik sathida ham amaliy samaradorlik bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borish zaruratini paydo qilmoqda.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda kompyuter lingvistikasi, milliy korpus, uni yaratish tamoyillariga qiziqish oshib bormoqda. Bu esa tilning barcha sohalariga oid mukammal ma’lumotlar bazasi yaratilishini taqozo qilyapti.

O‘zbek dialektologiyasi dunyo dialektologiyasining uzviy qismi hisoblanadi. Shu tufayli uning tadqiqot obyekti kengayishi lozim bo‘ladi. Jahon tilshunosligida o‘zbek tilshunosligining yutuqlarini oshirish uchun “til va jamiyat”, “til va madaniyat” va “til va shaxs mushtarakligi” kabi tushunchalar, ularni o‘rganishdagi muammolarga oid tadqiqotlar olib borish talabini yuzaga chiqarmoqda. So‘nggi yillarda qilinayayotgan dialektolgik tadqiqotlarda asosan shaxs nutqini fonetik leksik, morfologik va sintaktik tavsiflash bilan cheklanilmoqda. Bu prinsipga kora, til — inson aloqa vositasi emas, balki inson tafakkuri, his-tuyg‘ulari, dunyoqarashi va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’sirda shakllanuvchi murakkab hodisadir.

“Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada, avvalo, o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir” [2]. Axborotning elektronlashuvi, milliy tilimizni internet tiliga aylantirish zarurati so‘zning barcha xususiyatlari qatorida uning shevalarini ham tadqiq qilishni taqozo qiladi. Bu milliy korpus uchun ta’minot vazifasini bajaruvchi dialektal leksika, dialektikal grammatika va matn hamda dialektografiyada “til va shaxs” prinsipini o‘rganish tilshunoslar oldiga qo‘yilgan muhim va zarur vazifalardan biri ekanligini belgilaydi. Bu prinsip asosida nafaqat tilni, balki uni shakllantirayotgan inson, jamiyat va madaniyatni ham tahlil qilish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг 30 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ. 21 октябрь, 2019 йил.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmoni // www.lex.uz
3. Abduazizov A. “Til va tafakkur”. – Toshkent: Fan, 1995 yil.
4. Baxtiyorov S. “Nutq madaniyati va psixolingvistika”. – Toshkent: Fan, 2011.
5. Labov, W. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
6. Зализняк А.А. Древненовгородский диалект. М., 1995.
7. Y.Saidov. O‘zbek dialektologiyasi. “Durdona” nashriyoti., 2021.
8. Муродова Н. Ўзбек адабий тили ва шевалар лексикасининг қиёсий тадқиқи. -Т.: Фан, 2005.

KAZAK TÜRKÇRSİ DİYALEKTLERİN TASNİFİ

PhD Zhumagali İBRAGİMOV
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Türkistan/KAZAKİSTAN
zhumagali.ibragimov@ayu.edu.kz

Özet. *Kazak Türkçesi, Türk dilleri ailesinin Kıpçak koluna mensup olup, tarih boyunca geniş bir coğrafyada kullanılması, farklı etnik unsurlarla temas içinde olması ve göçebe yaşam tarzının etkisiyle çeşitli bölgesel varyantlar, yani diyalektler geliştirmiştir. Bu makale, Kazak Türkçesindeki diyalektleri sınıflandırma çabalarını ele almakta ve farklı dilbilimcilerin konuya yaklaşım biçimlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Sovyetler Birliği döneminde başlatılan sistemli saha araştırmaları sonucunda elde edilen veriler, Kazak diyalektolojisinin bilimsel bir disiplin olarak şekillenmesine temel oluşturmuştur. Makalede özellikle S. Amanjolov, J. Doskarayev, N. T. Savranbayev ve G. Musabayev gibi önemli bilim insanlarının Kazak diyalektlerini tasnif yöntemlerine, bu sınıflandırmaların dayandığı fonetik, morfolojik ve leksikolojik unsurlara yer verilmektedir. Ayrıca, Kazak Türkçesinin yerel ağızları ile edebî dili arasındaki etkileşim ve bu etkileşimin toplumsal, tarihî bağlamı da ele alınmaktadır. Bu bağlamda, diyalekt araştırmalarının sadece dilbilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojik boyutları da değerlendirilmektedir*

Anahtar kelimeler: *Kazak Türkçesi, diyalektoloji, ağız araştırmaları, lehçeler, Sovyet dönemi, bölgesel dil farklılıkları, Türk dili tarihi, Kazak diyalekt sınıflandırması.*

Abstract

Kazakh Turkic, a member of the Kipchak branch of the Turkic language family, has developed various regional variants, or dialects, due to its historical use across a wide geographical area, interactions with different ethnic groups, and the influence of a nomadic lifestyle. This article explores the efforts to classify the dialects within Kazakh Turkic and presents a comparative analysis of different linguists' approaches to the subject. Systematic field studies initiated during the Soviet Union era provided foundational data for the emergence of Kazakh dialectology as a scientific discipline. The article particularly focuses on the classification methods of prominent scholars such as S. Amanzholov, J. Doskaraev, N. T. Sauranbayev, and G. Musabayev, examining the phonetic, morphological, and lexical elements underlying these categorizations. Additionally, the interaction between the local vernaculars of Kazakh and its literary language, along with the historical and social context of this interaction, is discussed. In this context, dialect research is evaluated not only in linguistic terms but also from cultural and sociological perspectives.

Keywords: *Kazakh Turkic, dialectology, dialect studies, vernaculars, Soviet period, regional language differences, history of Turkic languages, classification of Kazakh dialects.*

Giriş. Türk lehçeleri arasında önemli bir yere sahip olan Kazak Türkçesi, tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda gelişmiş, zengin dilsel özellikleriyle dikkat çeken bir Türk lehçesidir. Kazakistan’ın geniş coğrafyasında konuşulan bu dil, farklı bölgelere özgü fonetik, morfolojik ve sözcük hazinesi bakımından çeşitli varyasyonlar barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, dilin yalnızca bireysel veya toplumsal farklılıklardan değil, aynı zamanda tarihî göçler, komşu halklarla olan ilişkiler, siyasi yapılar ve kültürel temaslardan da beslendiğini göstermektedir.

Kazak Türkçesi üzerine yapılan diyalektolojik çalışmalar, özellikle Sovyetler Birliği döneminde sistematik bir biçimde başlamış ve bu çalışmalar sayesinde Kazak Türkçesinin diyalekt haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte başta S. Amanjolov olmak üzere pek çok Kazak dilbilimcisi, diyalektlerin sınıflandırılması, özelliklerinin tespiti ve standart dile olan etkileri konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu bağlamda, diyalektlerin yalnızca bölgesel konuşma farklılıkları olarak değil, aynı zamanda toplumun kültürel belleğini, tarihî hafızasını ve dilin evrimini yansıtan önemli unsurlar olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu çalışmanın amacı, Kazak Türkçesi diyalektlerini sınıflandıran başlıca bilimsel yaklaşımları ortaya koymak, bu yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farkları değerlendirmek, ayrıca diyalektlerin fonetik, morfolojik ve leksikolojik özelliklerine ışık tutmaktır.

1. Kazak Türkçesinde Diyalektoloji Çalışmalarının Tarihçesi

Kazak Türkçesinde diyalektolojiye yönelik çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rus ve Avrupalı Türkologların dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle V. V. Radlov ve Ármin Vámbéry gibi araştırmacılar, Kazak Türkçesini “Kazak-Kırgız” grubu altında değerlendirmiş, bu lehçeyi ses özellikleri ve coğrafi dağılım açısından incelemeye çalışmışlardır. Ancak bu gözlemler daha çok betimleyici ve sınıflandırmaya yönelik yüzeysel çalışmalardı. Kazak Türkçesinin farklı bölgelerinde çeşitli ağız ve şive farklarının bulunması, 20. yüzyılın başlarında bu alanın bilimsel olarak ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Kazakistan’da diyalektolojiye sistematik yaklaşımlar Sovyetler Birliği döneminde başlamıştır. 1937 yılında Kazakistan Bilimler Akademisi bünyesinde Prof. İsmail Кеңесбаев’ın önderliğinde oluşturulan ilk araştırma ekipleri, farklı bölgelere gönderilerek ağız araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar 1939-1940 yıllarında daha da genişletilerek devam etmiş ve büyük bir diyalekt veri tabanı oluşturulmuştur. Bu dönemde toplanan veriler, sonraki yıllarda diyalektolojik sınıflandırmaların yapılmasında temel kaynak olmuştur. 1950'li yıllarda S. Amanjolov, J. Doskaraev, N. T. Sauranbayev ve G. Musabayev gibi Kazak dil bilimcileri, bu verileri sistemli şekilde işleyerek Kazak Türkçesinin ağızlarını tasnif etmeye başlamışlardır.

Kazak Türkçesindeki diyalektolojik çalışmaların kurumsal anlamda gelişimi, 1945 yılında Kazakistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün kurulmasıyla ivme kazanmıştır. Bu kurumun öncülüğünde yayımlanan ağız atlasları, diyalekt haritaları ve ağız malzemeleri, Kazak diyalektolojisinin bir bilim dalı olarak yerleşmesini sağlamıştır. Bu tarihsel süreç, Kazak Türkçesinin yalnızca edebi dili değil, ağız zenginliğini de bilimsel bir bakış açısıyla ele alan derinlikli çalışmaların temelini oluşturmuştur.

2. Kazak Türkçesinin Tasnifi

Kıpçak grubuna dahil edilen Kazak Türkçesi, Türkistan lehçeleri içerisinde çok geniş bir sahada konuşulmaktadır. Türklük bilimi araştırmacılarına göre Kazak Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Karakalpak Türkçesi ile birlikte Türk dilinin Batı Hun dalının Kıpçak-Nogay alt grubunda yer almaktadır (Atmaca, 2012: 276).

Ağızları kesin çizgilere birbirinden ayırmanın zorluğu sebebiyle Kazak Türkçesinin kendi içerisindeki tasnifi de çok kolay değildir. Bu konuda Kazak dilbilimcileri de fikir birliğine varmış değildir. Kazak Türkçesinin ağızları uzun süre tartışma konusu olmuştur (Demirci vd. 2016: 317-318). Kazak ağızlarının tasnifi denemesini G. Kaliyev ve Ş. Sarıbayev'in *Kazak Diyalektologiyası* adlı çalışmasına dayandırmaktayız. Bu çalışmada Kazak diyalekti uzmanları S. Amanjolov, J. Doskarayev, N. Savranbayev ve G. Musabayev derlenen dil malzemelerine dayanarak Kazak ağızlarını sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu bilim adamlarının Kazak ağızlarının sınıflandırma konusundaki görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) S. Amanjolov 3 gruba ayırmıştır: Kuzeydoğu, Güney, Batı.

b) J. Doskarayev 2 gruba ayırmıştır: Güneydoğu, Kuzeybatı.

c) N. Savranbayev 2 gruba ayırmıştır: Güneydoğu, Kuzeybatı.

ç) G. Musabayev 2 gruba ayırmıştır: Değişmeli Ağız (Avıspalı Söylenis), Mahallî Ağız (Jergilikti Söylenis).

Kazak Türkçesinin ağızlarını tasnif etmesi ilk olarak S. Amanjolov yapmıştır. S. Amanjolov, Kazak ağızlarının ortaya çıkışını Kazak bölgesindeki boy birlikleriyle *jüzlerin* ilişkilerine bağlar. Ona göre üç Kazak jüzünün şekillenişi ile beraber üç yerel ağız ortaya çıkmıştır. Ulı Jüz (Kuzeydoğu ağzı), Orta Jüz (Güney ağzı), Kişi Jüz (Batı ağzı) sınırları içerisinde konuşulduğunu bildirmektedir. Bunlar:

1. Kuzeydoğu diyalekti: *Akmola, Pavlodar, Semey, Doğu Kazakistan, Kökşetav, Karagandı, Kuzey Kazakistan'ın bazı bölgeleri ve Kostanay ile Taldıkorgan vilayetinin bazı ilçeleri.* Amanjolov'un Kuzeydoğu ağız grubuna Kerey, Nayman, Argın, Koñırat ve Kıpçak boylarını dâhil etmiştir. Bu boylar erken dönemlerden itibaren Ertiş, Esil, Tobol, Torgay nehir boyunu, Altay Tarbagatay'ın uçsuz bucaksız bölgelerini mekân tutmuşlardır. Bunlar güneyde Ulı jüz boylarıyla, batıda Küçük jüz boyları ve Tatar, Başkurtlarla; kuzeyde Altaylar, Barabin ve Tobol Tatar Türkleriyle, doğuda Moğol, Çin ve Uygur Türkleriyle komşudur. S. Amanjolov, Kuzeydoğu ağzının, Kazak edebî dilinin temelinde bulunan ağız olduğunu, ses bilgisi, gramer ve sözvarlığı yönünden diğer ağızlarla karşılaştırdığında yazı diline çok yakın durduğunu ifade etmiştir. Amanjolov, bu grubun herhangi bir analizini yapmamıştır. Bunun başlıca sebebi de Kuzeydoğu ağzının, yazı diline temel teşkil ettiği görüşüdür. 2. Güney diyalekti: *Almatı, Janbıl, Güney Kazakistan şehirleri ve Taldıkorgan ve Kızılordanın bazı güney ilçeleri.* S. Amanjolov, Kazak Türkçesinin güney diyalektine eski Üysin, Kañlı, Duvlat ve Jalayır boylarının dillerini dâhil eder. Bu boylar erken devirlerden itibaren Yedisu, Sirderya ve Alataw'ın düzlüklerinde başka bir deyişle bugünkü Almatı, Taldıkorgan, Janbıl, Güney Kazakistan ve Kızılorda illerinin bulunduğu yerlerde yerleşmişlerdir. Doğuda Uygurlar, kuzeydoğuda Nayman, Kerey, Koñırat boylarıyla kuzeybatıda Alşın boylar grubu, güneyde Özbek ve Kırgız Türkleriyle sınır komşusudur. Moğol istilasına kadar XVI. yüzyılda Kazak halkına katılan bu boy "Ulı Jüz" olarak adlandırıldı. Başlangıçtan itibaren bu boyların sosyal, ekonomik ve kültürel şartları ortak olduğundan zamanla konuşma dilleri bir yerel ağız hâlini almıştı. Ulı Jüze giren boyların çeşitli doğal ve tarihî sebeplerle diğer Kazak boylarıyla ilişkilerinin zayıf kalması da etkili olmuştur. Bu boyların kuzeyindeki Balkaş Gölü, Betpak-Dala bozkırları, kuzeybatısında Ulan-Baytak bozkırları, Kızılkum ve Aral Denizi doğal engellerdir. Ayrıca bu diyalektlerin oluşmasında Uygur ve Kırgız Türklerinin dili de etkili olmuştur. Ulı Jüzün 17-19. yüzyılda Hokand, Hive hanlıklarının egemenliği altında kalmasıyla Özbek Türkçesinin etkisinden söz edilebilir. Güney grubunun ses bilgisi bakımından başlıca ses değişmeleri olarak şunları belirtmiştir:

1. /s/ > /ş/ değişimesi: *mısıq > mışıq, esek > eşek, masqara >maşqara.*

2. /ş/ > /ç/ değişmesi: *şurqırav > çurqırav, şana > çana, şege > çege, şiyki > çiyki.*

3. /d/ > /l/ değişmesi: *teñdik > teñlik, tıñda > tıñla, mañday > mañlay, añdamav > añlamav.*

4. /b/ > /p/ değişmesi*: bolat > polat, bitiriv > pitiriv, beynet > peynet, baqır > paqır, bayqav > payqav.*

5. /ñ/ > /n/ değişmesi: *erteñ > erten, öleñ > ölen, köbeñ > köben, qalıñ > qalın.*

6. /m/ > /p/ değişmesi: *mañay > pañay, maqta > pahta, meşpet > peşpent.*

7. /k/ > /g/ değişmesi: *küriş > güriş, köñ > göñ.*

Şekil bilgisi bakımından başlıca özellikler şunlardır:

1) Fiilin teklik II. şahıs emir kipi, *-ġın/-gin, -qın/kin, -ıñ/-iñ* ekleriyle yapılır: *suvırġın (suvır-), aytqın (ayt-), kelgin (kel-), barıñ (bar-), körin* (*kör-)* vb.

2) Emir kipinin I. çokluk şahsı -lı/-li ekleriyle yapılır: *baralı - barayıq, keleli - keleyik* vb.

3) Vasıta hâl ekinde *+mınan, +bınan, +pınan* biçimleri kullanılması: *atpınan keliw < atpen kelıw, poyızbınan barıw < poyızben barıw* gibi özellikler verilmiştir.

3. Batı diyalekti: *Batı Kazakistan, Aktöbe şehri ve Kızılorda’nın güney bölgesi, Kostanay’ın batıdaki bazı ilçeleri.* S. Amanjolov Kazak Türkçesinin Batı diyalektini, Alşın boylar grubunun diline ait olduğunu düşünür. Bu boylar çok eski devirlerden itibaren Aral ve Hazar kıyılarını, Yayık ve Or nehirlerinin boylarını mekan tutmuşlardır. Buna göre bugün bu ağız, Oral, Gurev, Mañgıstaw, Aktöbe vilayetinin bütün ilçelerini kapsar. Alşın boylar birliğinin güneyinde Kazak Türkçesinin güney diyalekti ve Karakalpak Türkleri, güney batısında Türkmen Türkleri, kuzeybatısında Tatar Türkleri, Nogay Türkleri, kuzeydoğu diyalekti ve Başkurt Türkleriyle sınır komşusudur. Alçın boy birliği kendi içinde Alimulı (6 ata), Bayulı (12 ata), Jetruv (7 ata) olmak üzere üç boydan oluşmuştur. Alçınlar öteden beri diğer Kazak boylarından ayrı kalmıştır. XVII. yy. başlarına kadar Nogay Ordasının hâkimiyetinde olmuş, diğer Kazak jüzlerine sonradan katılmıştır. Batı ağzının şekillenmesinde Tatar ve Başkurt Türkçelerinin de etkisi olmuştur. Batı grubunun ses bilgisi açısından en önemlileri olarak şunları belirtmiştir:

1. /ş/ > /s/ değişimesi: *şeker > seker, keleşek > kelesek, şoqayu > soqayu, şujıq > süjik.*

2. /ş/ > /j/ değişmesi: *keleşek > kelejaq, bereşek > berejaq, şañ-şuñ > jañ-juñ.*

3. /d/ > /b/ değişmesi: *dodalav > bodalav, jedeġabıl > jebeġabıl.*

4. /d/ > /j/ değişmesi: *domalav > jomalav.*

5. /n/ > /y/ değişmesi: *qanda > qayda.*

6. /o/ > /u/ değişmesi: *soraqı > suraqı, sonar > sunar, qoldanuv > quldanuv.*

7. /ö/ > /ü/ değişmesi: *ögey > ügey, möñirev > müñirev, dönen > dünen vb.*

Şekil bilgisi özellikleri olarak şunları belirtmiştir:

1) Geçmiş zamanın *-uvlı/-uvli* ekleriyle yapılmaktadır: *baruvlı “bardı”, keliüvli “keldi”* vb.

2) Kazak Türkçesi yazı dilnde dönüşlülük yapılmayan bazı kelimelerde -ın / -in / -n ekleriyle dönüşlülük yapılmaktadır: *oqıv > oqınıv, şığıv > şığınıv, bolıv > bolınıv* vb.

J. Doskarayev, Kazak Türkçesini iki büyük ağız grubuna ayırmıştır:

1. Güneydoğu ağız grubu: *Güney Kazakistan, Jambıl, Almatı vilayeti, Taldıkorgan şehrinin güneybatı ilçeleri ve Kızılorda’nın güneydoğu ilçeleri girer.*

2. Kuzeybatı ağız grubu: *Batı Kazakistan, Guryev, Aktöbe, Kostanay, Karagandı, Tselinograg, Pavlodar, Kuzey Kazakistan vilayetinin batı ilçelerindeki (Kazalı, Aral vb.) ve Semey vilayetinin kuzeybatı şehirleri girer.*

Bu iki şive grubunun tarihî gelişme seyirlerinin daha net bir şekilde incelenmediğine dikkat çekerek, kendi tasnifini fonetik, morfolojik ve kelime türleri hususiyetlerine dayalı olarak sınıflamıştır. Örneğin, bu ağızlar arasında farklılıkları şöyle belirtmektedir:

1. Güneydoğu ağzında /a/ > /ä/ seslerinin değişimesi: *mazmun > mäzmun, qaytedi > käytedi, qarıya > käriyä.*

2. Kuzeybatı ağızlarında düz-geniş sesleri, güneydoğu ağızlarında yuvarlak-geniş olarak söylenmektedir: *bıqtırıv - buqtırıv, kebe - köbe, inemi - ünemi, kevirt - kükirt* vb.

3. Kuzeybatı ağızlarında /ş/ ünsüzü güneydoğu ağızlarında /ç/ olarak söylenmektedir: *çeşe - şeşe, çal - şal, çabın - şabın, änçi - änşi, malçı - malşı* vb.

4. Kuzeybatı ağızlarında /ı/ ünlüsü güneydoğu ağızlarında /a/ olarak söylenmektedir: *sayaz - sıyaz, ayqara - ayqıra, arqalı - arqılı* vb.

5. Kuzeybatı ağızlarında /d/ ünsüzü ile söylenen kelimeler güneydoğu ağızlarında /l/ olarak söylenmektedir: *tañlay - tañday, tıñlav - tıñdav, teñlik - teñdik* vb.

6. /o/ > /u/ değişmesi: *soraqı > suraqı, sonar > sunar, qoldanuv > quldanuv* vb.

7. /ö/ > /ü/ değişmesi: *ögey > ügey, möñirev > müñirev, dönen > dünen* vb.

Doskarayev şekil bilgisi hususiyetleri olarak, Kuzeybatı grubunda şunları bildirmektedir:

1) Fiilin geçmiş zamanın *-uvlı / -üvlü* eklerinin eklenmesiyle yapılacağını bildirmektedir. Örneğin: *baruvlı, jayuvlı, bağuvlı v.b.*

2) Sıfat-fiil -jaq / -şaq ekleri bulunduğunu bildirmektedir: *barajaq // baraşaq, alajaq // alaşaq.*

Güneydoğu grubunda şu özellikler bulunmaktadır:

1) Emir kipi teklik II. şahsının – qın / - kin, - ġın / - gin ekleriyle yapılmaktadır: *aytqın* vb.

2) Vasıta hâli eki +mınan / + bınan / + pınan ekleriyle yapılması. Örneğin: *Men atpınan keldim.*

N. Savranbayev, Kazak Türklerinin ağızlarını Güneydoğu ve Kuzeybatı ağızları olarak tasnif etmiştir. Savranbayev'in belirttiği sınıflaması genel olarak J. Doskarayev'in tasnifine yakındır. Ancak Savranbayev, "şive" yerine "ağız" terimini kullanmayı tercih etmiştir. Savranbayev, Kuzeybatı grubu için *ş, d* (örneğin, *şapan, şal, manday*) ve Güneydoğu grubu için *ç, l* (örneğin, *çapan, çal, manlay*) seslerini ayırıcı belirtiler olarak göstermiştir (Shakhipova, 2007: 150).

Musabayev, Kazak Türkçesindeki diyalektik özellikleri iki gruba ayırmıştır. Bunlar: Değişmeli Ağız (Avuspalı Söylenis) ve Mahallî Ağız (Jergilikti Söylenis).

a) Değişmeli Ağız: Musabayev bu grupta, başka lehçelerden ve dillerden giren yerli halkın bir bölümünde kullanılan kelimelere yer vermiştir. Örneğin: Kazak Türkçesine Güneyde Özbek ve Kırgız Türkçelerinden, batıda Tatar ve Başkurt Türkçelerinden, doğuda Altay Türkçesi ve Çinceden kelime girmiştir. Türk dilinin şivelerinden ve Çinceden kelimelerin alındığı yerlerde değişmeli ağız ortaya çıkmıştır. Mesela: Özbek Türkçesinden geçen *pahta (maqta), kättä (ülken),* Kırgız Türkçesinden *taygn (tazı)* kelimeleri gibi. b) Mahallî Ağız: Musabayev, mahallî ağzın oluşmasında *eski boy dillerinin etkisi* ve *yerel ekonomi durumunun* birbiriyle ilişkisi olduğunun düşünür. Musabayev, mahallî ağızda *yer, hayvan, bitki isimleri* ve *mesleki* kelimelerin edebî dile yansımasını ele almıştır.

Sonuç

Kazak Türkçesi diyalektolojisi, tarihî süreç içerisinde önemli bir gelişim göstermiştir. Başlangıçta yabancı araştırmacıların gözlem ve derlemeleriyle sınırlı kalan çalışmalar, Sovyetler döneminde sistematik bir biçimde yürütülen saha araştırmalarıyla bilimsel bir zemine kavuşmuştur. Bu süreçte Kazak Türkçesinin farklı bölgelerdeki ağız ve şiveleri belirlenmiş, sınıflandırmalar yapılmış ve diyalektolojik özellikler ayrıntılı şekilde belgelenmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren Kazak Türkologlarının çalışmaları sayesinde Kazak Türkçesinin sadece edebi dili değil, aynı zamanda sözlü gelenekteki çeşitliliği de kapsamlı biçimde incelenmiştir.

Diyalektolojik verilerin toplanması ve değerlendirilmesi, Kazak Türkçesinin tarihî gelişimini, diğer Türk lehçeleriyle ilişkisini ve bölgesel özelliklerini anlamak açısından büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca bu çalışmalar, Kazak halkının kültürel ve sosyal yapısını yansıtan dilsel verilerin korunmasına da imkân sunmuştur. Günümüzde bu birikim, sadece dil bilimi açısından değil, etnografya, tarih ve sosyoloji gibi birçok alan için de kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

1. Atmaca, E. (2016). Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış. s. 589-625.
2. Demirci, K. ve Kuanyshbaeva, Z. (2016). Kazakçanın Ağızları ve Özbekçenin ÇimkentAğzına Etkisi Üzerine. *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat.* Padam Yayınları. Ankara. 330-343.
3. İbragimov, Zh. Siriderya boyu (Kızılorda-Türkistan) Kazak Ağızları: Yayınlanmamış Doktora tezi. – Muğla: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. s. 778.
4. Sakhipova, F. (2007). Kazak Türkçesinin Merkezî Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
5. Қалиев, Г., Сарыбев, Ш. (2002). Қазақ Диалектологиясы. - Алматы: Халықаралық зерттеулер журналы. - 211б.
6. Омарбеков, С., Жунисов, Н. (1985). *Ауызекі тіліміздің дыбыс жүйесі.* - Алматы: Мектеп, 208 -б.

AHMAD YASSAVIY HAMDA YUNUS EMRO IJODIDA DIDAKTIK TA’LIMOT UYG‘UNLIGI

Suvonova Jumagul Rashidovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti
Jumagul-Suvonova@rambler.ru

Annotatsiya. *Ma’lumki hamma davrlarda ham inson ilmu tafakkurining rivojida, uning ma’naviy ma’rifiy yutuqlarining yuksalishida, komil inson, yoki mukammal shaxs sifatida shakllanishida ajdodlarimiz merosi, otaso‘z qudrati, pandnoma didaktik asarlarning xizmati nihoyatda katta bo‘lgan. Ushbu ishimizda fikrimizni inson ma’naviy kamolotida didaktik asarlar talqinining tarbiyaviy ahamiyatiga qaratamiz va ezgu insoniy fazilatlar bilan dunyoga mashhur ajdodlarimiz ijodiga nazar tashlaymiz.*

Kalit so‘zlar. *Devon, hikmat, rahmat suvi, ilohiy ishq, didaktik, nafs, jonga mahram, jonga qozi, Hadis, adab, mumtoz, Qur`on, qit`a, turkiy, tarbiya, tanbih, sadoqat, qanoat, sabr.*

AHMET YESEVI VE YUNUS EMRO‘NUN ÇALIŞMALARINDA DIDAKTIK DOKTRINSEL UYUM

Suvonova Jumagul Rashidovna,
Sharaf Rashidov'un adını taşıyan Semerkant Devlet Üniversitesi Doçenti

Annotatsiya. *Ma tüm zaman dilimlerinde, insan biliminin ve düşüncesinin gelişiminde, manevi eğitim başarılarının yükselişinde, mükemmel bir insanın oluşumunda veya mükemmel bir insan olarak atalarımızın mirası, babanın gücü, pandoma didaktik eserlerinin hizmeti son derece harika. Bu çalışmada, didaktik eserlerin yorumlanmasının insani manevi mükemmellikte eğitimsel önemine odaklanıyor ve dünyaca ünlü atalarımızın çalışmalarına asil insani niteliklerle bakıyoruz.*

Anahtar kelimeler. *Devoniyen, bilgelik, merhamet suyu, ilahi eser, didaktik, nefs, jonga mahram, jonga Qazi, Hadis, edeb, klasik, Kuran, kıta, Türk, yetiştirme, tanbih, bağlılık, memnuniyet, sabır.*

СОЧЕТАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМАДА ЯССАВИ И ЮНУСА ЭМРО

Сувонова Джумагуль Рашидовна,
доцент Самаркандского государственного университета имени Шарафа Рашидова

Annotatsiya. *Во все времена в развитии научного мышления человека, в подъеме его духовных просветительских достижений, в становлении совершенным человеком, или совершенной личностью наследие наших предков, сила отцовского слова, панднома заслуга дидактических произведений была чрезвычайно велика. В данной работе мы акцентируем свое внимание на воспитательном значении толкования дидактических произведений в духовном совершенствовании человека и рассматриваем творчество наших всемирно известных предков с благородными человеческими качествами.*

Ключевые слова. *Девон, мудрость, вода благодарности, Божественная любовь, дидактика, нафс, Махрам на душу, Кази на душу, хадис, Адаб, классика, Коран, континент, тюркский, воспитание, танбих, верность, удовлетворение, терпение.*

DIDACTIC DOCTRINAL HARMONY IN THE WORK OF AHMAD YASSAWI AND YUNUS EMRO

Suvonova Jumagul Rashidovna,
Associate professor of Samarkand state university named after Sharaf Rashidov

Annotatsiya. *Ma in all periods of time, in the development of human science and thought, in the rise of its spiritual educational achievements, in the formation of a perfect person, or as a perfect person, the heritage of our ancestors, the power of the father, the service of pandoma didactic works was extremely great. In this work, we focus our opinion on the educational significance of the interpretation of didactic works in human spiritual perfection and look at the work of our world-famous ancestors with noble human qualities.*

Keywords. *Devonian, wisdom, water of mercy, divine work, didactic, nafs, jonga mahram, jonga Qazi, Hadith, adab, classical, Quran, continent, Turkic, nurture, tanbih, devotion, contentment, patienc.*

Turkiy xalqlar adabiyotining yirik namoyondasi, XI asr diniy-tasavvufiy she’riyat vakili, hikmatlar qiroli Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat”, “Umring yeldek o‘taro”, “Haqdin o‘zgani dema” kabi asarlari benihoyat katta o‘rin tutishini aytib o‘tish joiz deb o‘ylaymiz. XIII asrga kelib unga izdosh turkiy xalqlarning sevimli ijodkori, mutasavvif shoir Yunus Emro qarashlari va Ahmad Yassaviy ijodi ta’sirida shoirning “Risolatu-n-nushiyya” nomli falsafiy-didaktik asari dunyo yuzini ko‘rganligi ham hech kimga sir emas.

Xoja Ahmad Yassaviyning Devoni hikmat. (Yangi topilgan namunalar) hamda Xoja Ahmad Yassaviyning “Umring yeldek o‘taro” nomli hikmatlar to‘plami ushbu tadqiqotimizning asosiy obektlari bo‘ldi va ba’zi hikmatlar tahliliga toxtaldik. O‘tmishda ulug‘ ajdodlarimiz o‘z turmush tarzlarini, ma’naviy-axloqiy qarashlarini nihoyatda sodda, samimiy va jonli hamda jozibali tarzda ifodalab berganlar. Didaktik asarlarning eng qadimgi namunalaridan (XI asr) bo‘lgan, Xoja Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat” to‘plamidan joy olgan: “Qul Xoja Ahmad toat qil, Umring bilmam necha yil, Asling bilsang qaro gil, Yana gilga ketaro.”-degan jumlalari hayotiy haqiqat ekanligi va uni har birimiz anglab yetishimiz hamda bu o‘tkinchi dunyoga havas qo‘ymasdan umrimizni faqat yaxshi ishlarga sarflashimiz nazarda tutiladi. Anashu jihatlari bilan ham ushbu hikmatlar bebaho, noyob durdona pandnoma asar sifatida qadirlanib kelmoqda. Ahmad Yassaviyning rangin hikmatlari Ollohga oshiqlik, poklik, iymon-e’tiqod, insof-diyonat, diniy-tasavvufiy qarashlarni ifoda etadi.

Ahmad Yassaviy hikmatlarining tarbiyaviy ahamiyati. Adabiy-ma’naviy merosimizga munosib hissa qo‘shgan Ahmad Yassaviy diniy-tasavvufiy adabiyot vakilidir. Shoirng nafis va ichkin hikmatlari Yassaviya tariqatini va haqiqatini ayon qilguvchi asarlardir. Shu bois uning turkiy zaminning ma’naviy-ma’rifiy asoslaridan biri sifatida e’tirof etamiz. Yassaviy hikmatlari nafaqat madaniyatimiz tarixi, balki tafakkur dunyosining yoritguvchi bir nur sifatida abadul-abad charaqlab turguvchi manbadir.

Ahmad Yassaviy hikmatlarining tub mohiyatida komil inson tarbiyasi va uning bilim hamda amalini to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi tuygular ustuvor. Hikmatlardagi komil inson tushunchasi Yassaviy ta’limotida ma’naviy kamolotga erishgan, axloqan yuksalishni maqsad qilib olgan ruhan yetuk hilqat egasidir. Bugungi kunda ham faqatgina moddiy hayotlarini boyitish uchun harakat qilgan va yolg‘iz o‘zini o‘ylab atrofda bo‘layotgan voqealarga loqayd qaraydigan xudbin kishilar Yassaviy tarbiyasiga, muhtojdir. Bugungi kunda komil inson tushunchasini hozirgi hayot tarzidan, yoshlarni qiziqtirgan masalalardan uzoqlashmagan holda talqin etishimiz lozimdir. Buning uchun Yassaviy tariqati, ularda ilgari surilgan komil inson tushunchalarining ahamiyati juda kattadir. Yassaviy “turk shoirlarining dohiylaridan”, deb ta’riflagan Abdurahmon Sa’diy.

Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqulning ta’kidlashicha, “Fors-tojik tasavvuf she’riyatini yangi va yuksak bosqichga ko‘targan Sanoiy, Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumiy singari mutasavvuf shoirlarning ijod namunalari bilan qiyoslaganda, albatta, “Devoni hikmat”dagi lirik tamoyil yo‘nalishi alohida bir o‘zgacha ma’no kasb etadi”. Aslida didaktikaning maqsadi ham ta’lim berish, o‘qitish va o‘rgatishdan iboratdir. Ahmad Yassaviy birinchi bo‘lib hikmatnavislik an’anasini boshlab berishi bu bir jihatdan didaktik asarlar hududini yanada kengaytirishi va boyitishi bo‘lsa, ikkinchi tarafdan maqsad sari yo‘naltirilgan o‘rgatish usulini ravon va shirador olib borishga yo‘l edi. Yassaviy hikmatlarining bosh fazilati va xosiyati shundaki, eng avvalo ular she’rxonni ilohiy ishq kuchiga ishontiradi, ilohiy ishq shavqi bilan ko‘ngulni poklaydi va ko‘ngilga oyna tutadi. Yassaviy hikmatlarini o‘qigan kishi go‘zal axloq va yaxshi amal, yuksak orzu muhibi kabi yashay boshlaydi, asta-sekinlik bilan bo‘lsa-da, o‘tkinchi dunyo da’volaridan yiroqlashib, ma’no va mohiyatga yuz tutadi. Chunki Ahmad Yassaviy ko‘zlagan bosh maqsad oqilona, orifona maqsad bo‘ladi. Shuning uchun ham u o‘z ijod namunalariga hikmat nomini bergan. Ahmad Yassaviy hikmatlari asosan diniy-tasavvufiy manzumalar bo‘lib, X asrdan e’tiboran “Hikmat” deb atalgani haqidagi ba’zi ma’lumotlar bizgacha yetib kelgan manbalar mavjud.

Bizning adabiyotshunos olimlarimiz aytishicha, Yassaviyning o‘zi “Devoni hikmat” nomi bilan kitob yaratmagan. Ushbu nodir asar uning shogirdlari tomonidan tartib berib tayyorlangan. Biroq, bu fikr Yassaviy ijodiga hech qanday soya sololmaydi. Unda ilohiy ishq va oshiqlik, ma’rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari juda go‘zal tarzda samimiy va ta’sirli ohanglar va ranglarda yoritilgan. Ayni paytda Ahmad Yassaviyning ”Devoni hikmat” asari she’riy didaktik asar bo‘lib, unda muallif o‘z fikrini she’riy yo‘l bilan o‘quvchining qalbiga rangin ohanglar orqali yetkizib beradi.

Muhabbatning daryosig‘a o‘zum ottim,
Rahmat suyi – ulug‘ daryo cho‘mub bottim.
Ming oltunliq qiymatimni birga sottim,
Banda bo‘lub tegdi qulluq yo‘li mango. [Yassaviy 2020:284.]

Yassaviy muhabbatning daryosig‘a o‘zim ottim deya nazarda tutgani ilohiy ishq iztirobining nahri edi. Bunda shoir daryoga g‘arq bolib o‘lim topishi emas, aksincha, “Rahmat suviga” cho‘milib ulug‘lik, poklik va haqqa erishmoq sari intiladi. Yana o‘zini naqadar bebaho hayotini ming oltindan ham qimmatliroq bo‘lgan borlig‘ini, qadrini, borini birga sotgani ya’ni bergani, evaziga esa banda bo‘lgani, qullik yo‘lini olganini e’tirof etadi.

Ahmad Yassaviy ijodining jahoniy e’tirofi. Ahmad Yassaviy yassaviyona yo‘li va uslubi bilan turkiy xalqlar orasida ilk marotaba yangi tariqatga asos solgan mashhur shayx bo‘ldi. Bu tariqat–yo‘nalish e’tibori bilan turkiy tasavvuf yo‘li edi. Ahmad Yassaviy o‘zbek tasavvuf she’riyatini boshlab bergan mutasavvuf shoirdir. Ahmad Yassaviy hikmatlari xalqchil, sodda, ravon va yod olinishi oson bo‘lgan she’rlar bo‘lib, asrlar mobaynida turkiy xalqlar ma’naviy-ma’rifiy kamol topishida muhim o‘rin tutib kelganligi hech kimga sir emas.

Ushbu jihatlar tufayli, yirik yassaviyshunos olim F.Kuprulizoda “Devoni hikmat” asarini xalq og‘zaki ijodi bilan diniy-tasavvufiy ruhni hamohang ifodalagan ilk asar hamda turkiy tasavvuf adabiyotining eng qadimiy va eng sara obidasi ekanini ta’kidlaydi. Yassaviy ijodi taqiqlangan sho‘ro zamonlarida xalqimiz nazaridan chetda qolmaganligining asosiy sababi ham mana shunda edi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin Ahmad Yassaviyning hayoti, tariqati va she’riyatiga doir bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, uning turkiy she’riyat taraqqiyotidagi xizmatlari hali to‘la ko‘rsatib berilganicha yo‘q. Bu faqat o‘zbek olimlari tomonidan hal qilinadigan ish bo‘lmasdan, uni turkiy tilli xalqlarning olimlari hamkorlikda amalga oshirmoqlari lozim bo‘ladi. Bu borada yana shuni ham e’tirof etishimiz joizki, Yassaviy hazratlari sevimli turkiy xalqlar shoiri Yunus Emroning ulug‘ salaflaridan ekanini unutmasligimiz lozim. Zotan,Yassaviy ijodidan tasirlangan Yunus Emro she’rlarida ham diniy-falsafiy ruh kuchayadi. U o‘zining ko‘ngil pokligi, ilohga oshiqlik kabi holatlarida dunyoviy va falsafiy fikrlarini juda yuqori pardalarda kuylay oladi.

Yunus Emro ijodida izdoshlik jilolari. Buyuk diniy-tasavvufiy shoir Ahmad Yassaviyni jahoniy e’tirofi XIII asrga kelib, ulug‘ turk mutasavvuf shoiri Yunus Emro tomonidan o‘z isbotini topdi. Uning go‘zal badiiyat uyg‘unligida yaratilgan irfoniy mazmundagi nodir she’rlari buni namoyon etib, “Risolatu-n-nus’hiyya” nomli falsafiy-didaktik asari dunyo yuzini ko‘rdi. Ushbu asar inson va uning kamoloti, e’tiqodi, ma’rifat, Yaratgan haqiqati mavzularini qamrab olgan edi.

“Yunus Emro nazmiy asarlarini tahlil etish natijalari ularda “Turkiston mulkining shayxu-l-mashoyixi” (hazrat Alisher Navoiy ta’rifi – N.J.) Xoja Ahmad Yassaviy an’analari munosib davom ettirilganidan dalolat beradi. Ulug‘ shoirning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev so‘zboshisi bilan, atoqli olim va shoir Mirzo Kenjabek tarjimasi asosida nashr etilgan “O‘lmas ko‘ngul” saylanma she’rlar to‘plamidagi hikmatlari ham ushbu fikrni tasdiqlaydi. Davlatimiz rahbari mazkur nashrga yozilgan so‘zboshida mana bunday ahamiyatli fikrlarni aytgan: “...hazrat Yassaviy izdoshlarining, jumladan, Yunus Emroning turkiy xalqlar ma’naviyatiga ko‘rsatgan hayotbaxsh ta’sirini o‘rganish borasida olimlarimiz oldida jiddiy vazifalar turibdi va biz bu yo‘lda faol hamkorlik qilishimiz zarur”. Darhaqiqat, Ahmad Yassaviy “Devoni hikmat”idagi she’rlarni Yunus Emro nazmiy asarlari bilan qiyosiy o‘rganish, an’ana va yangilik, izdoshlik va badiiy takomil nuqtai nazaridan ilmiy baholash turkiy xalqlar adabiyotshunosligi oldida turgan dolzarb ilmiy muammolardandir.”

Bizningcha, ikkala shoir ijodining ruhan yaqinligi, g‘oyaviy maqsadlar ifodasining uyg‘unligi ular ijodining yoritilishida yaqqol namoyon bo‘ladi. Jumladan, Ahmad yassaviy she’rlarida qalamga olingan qator so‘zlar Yunus Emro ijodida ham qo‘llanadi. Masalan, Ahmad Yassaviy she’rlarida:

Tavba qilib, Haqqa yong‘on oshiqlarg‘a
Ujmoh ichra to‘rt arig‘da sharbati bor.
Yoki, Yunus Emro ijodida:
Āṣik mi diyem ben ana Tanri’nun Uçmagin seve
Uçmak dahi tuzadimiṣ mü’min cänlarin tutmaga [1, 29 b.].

Har ikkala parchada ham Haq-Tangri, yoki Ujmoh-Ucmag so‘zlari til ,uslub va ma’no jihatidan ham bir hilda qo‘llangan. Bunday qiyosiy tahlillar Ikkala shoir ijodidagi adabiy izdoshlik an’analarini dalillashga xizmat qiladi.

Adabiy bilimlarning o‘zlashtirish jarayonida inson idroki yuqori darajadagi tushuncha vazifasini bajarar ekan, biz bunda yana bir karra didaktik asarlar tahlili hamda tadqiqiga to‘xtalishimizga to‘g‘ri keladi. Zero hamisha pand-nasihat mazmunidagi didaktik asarlar insoniyatni, insonlarni to‘g‘ri yo‘lga boshlab kelishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. (Yangi topilgan namunalar). –Toshkent, 2005.
2. Xoja Ahmad Yassaviy. Umring yeldek o‘taro. – Toshkent: “Ma’rifat” nashriyoti, 2020. B.400.
3. Tatci, Mustafa. Yunus Emre divani. – Istanbul, 2021.
4. Xoja Ahmad Yassaviy. “Haqdin o‘zgani dema...”. Hikmatlar (Nashrga tayyorlovchilar Ibrohim Haqqul, Nodirxon Hasan). – Ankara, 2021.
5. Yunus Emro. O‘lmas ko‘ngil. Saylanma she’rlar (Tarjimon: Mirzo Kenjabek). – Toshkent, 2020.
6. Nurboy Jabborov. Ahmad Yassaviy va Yunus Emro hikmatlarida adabiy ta’sir va izdoshlik. (Maqola) – Boku. B.119-125.

“OILA” KONSEPTINING QIYOSIY TAHLILI

Anorqulova Ozoda Nizomjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti
Ozodaanorqulova50@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “oila” konsepti bo‘yicha amalga oshirilgan ayrim qiyosiy tadqiqotlar bilan bir qatorda o‘zbek lisoniy manzarasida oila bilan bog‘liq tushunchalar tahlilga tortiladi. O‘zbek, qoraqalpoq, qozoq, qirg‘iz, boshqird va rus tillarida “oila” konsepti bilan bog‘liq ayrim tadqiqotlarga nazar solgan holda xulosalar beriladi. Bundan tashqari, o‘zbek tilida “oila” konseptining milliy modeli, freym va milliy ramzi haqidagi muxtasar fikrlar keltiriladi.*

Kalit so‘zlar. *“Oila” konsepti, lisoniy manzara, qiyosiy tadqiqot, o‘zbek va qoraqalpoq tili, qozoq, boshqird, rus, qirg‘iz tili, yadro, mental munosabatlar.*

“AİLE” KAVRAMININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Anorkulova Ozoda Nizamcan kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü
Özbek dili ve edebiyatı bölümü doçenti

Özet. *Bu makalede, “aile” kavramı üzerine yapılan bazı karşılaştırmalı çalışmaların yanı sıra Özbek dil ortamında aile ile ilgili kavramlar analize tabi tutulmaktadır. Özbekçe, Karakalpakça, Kazakça, Kırgızca, Başkurtça ve Rusça dillerinde “aile" kavramıyla ilgili bazı çalışmalara bakılarak sonuçlar verilmiştir. Ayrıca Özbek dilinde “aile" kavramının ulusal modeli, çerçevesi ve ulusal sembolü sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *”Aile” kavramı, dil manzarası, karşılaştırmalı çalışma, Özbek ve Karakalpak dili, Kazakça, Başkurtça, Rusça, Kırgızca, nükleer, zihinsel ilişkiler.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ "СЕМЬЯ"

Аноркулова Озода Низамжон кызы,
Узбекско-Финляндский педагогический институт
доцент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация*. В данной статье наряду с некоторыми сравнительными исследованиями, проведенными по концепту “семья”, анализируются понятия, связанные с семьей в узбекском языковом ландшафте. В узбекском, каракалпакском, казахском, киргизском, башкирском и русском языках даны выводы с оглядкой на некоторые исследования, связанные с понятием “семья”. Кроме того, на узбекском языке приводятся краткие представления о национальной модели, рамке и национальном символе понятия “семья”.*

Ключевые слова. *Понятие “семья”, языковой ландшафт, сравнительное исследование, узбекский и каракалпакский язык, казахский, башкирский, русский, киргизский язык, ядро, ментальные отношения.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT “FAMILY”

Anorkulova Ozoda Nizamjan kizi,
Uzbek-Finnish pedagogical institute
associate professor of the department of Uzbek language and literature

Annotation. *In this article, along with some comparative studies carried out on the concept of “family”, concepts related to the family in the Uzbek linguistic landscape are subject to analysis. Conclusions are given in Uzbek, Karakalpak, Kazakh, Kyrgyz, Bashkir and Russian, looking at some studies related to the concept of “family”. In addition, in the Uzbek language, the national model of the concept of “family”, the frame and the national symbol are presented.*

Keywords. *Concept “family”, linguistic landscape, comparative study, Uzbek and Karakalpak language, Kazakh, Bashkir, Russian, Kyrgyz language, nuclear, mental relations.*

Azal-azaldan sharq dunyosida oilaviy munosabatlar, unga bo‘lgan mehr, sadoqat, intilish o‘ziga xos qadriyat sifatida ulug‘lanadi. Bu shunday makonki, doimo o‘ziga tortadi, unda iliqlik, birdamlik mujassam. Insonlar bu makonda kamol topadi, aksiologik qarashlarini shakllantiradi hamda kelajak hayoti uchun ham zamin yaratadi. Qadimda insonlar bir oila bo‘lib yashash tushunchasiga ega bo‘lmaganlar. Oilaviy birlik jamiyat, davlat rivojlanishi bilan mustahkamlanib borgan.

Tillarni qiyoslashda ularning qarindoshlik, hududiy yaqinlik xususiyatlariga ham ahamiyat berish lozim, masalan o‘zbek va qoraqalpoq tillari ana shu jihatlardan bir-biriga yaqin. Qardosh tillar va bir mamlakat hududiga tegishli bo‘lsalar-da, oilaviy qadriyatlar, o‘zaro munosabatlar birmuncha farq qiladi. Mana shunday xususiyatlarni D.U.Dospanova o‘zining “O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi “oila” konsepti” deb nomlanagan maqolasida ochib bergan. Unda o‘zbek va qoraqalpoq tilida so‘zlashuvchilar mentalitetida “oila” konseptining alohida xususiyatlari, antroponimlarning qo‘llanilishi, qarindoshlik atamalarining ifodalanishi haqida ma’lumotlar beriladi: O‘zbek tilida - aka, uka, ota, xola, singlim, kenayi va boshqalar; qoraqalpoq tilida - aga, ajaga, kishe, jenga, apa, jezda. Mazkur atamalardan foydalanish qarindoshlik munosabatlari va darajalarini, yosh bilan bog‘liq jihatlarini belgilaydi. Maqolada o‘zbek va qoraqalpoq tillarida quyidagicha qarindoshlik yo‘nalishlari ajratiladi: ota-ona – farzandlar; 2) farzandlar – ota -ona; 3) bir avlod vakillari; 4) turmush o‘rtoq; 5) uzoqroq qarindoshlar.

Oila madaniyat namoyon etuvchi bo‘g‘in sanalganligi tufayli bu borada bajarilgan ishlarning aksariyatida turli tillarda oila bilan bog‘liq holatlar qiyoslangan. Shunday ishlardan yana biri A.A.Ivanenko tomonidan amalga oshirilgan. Olima o‘z tadqiqotida rus va qirg‘iz tillarida “oila” konseptining namoyon bo‘lishi mavzusida bo‘lib, bunda ham tajriba ma’lumotlariga tayanilgan. Mazkur kitobda olamning rus va qirg‘iz tili manzarasida “oila” ning umumiy konsept sifatidagi xususiyatlari lingvistik-madaniy hamda vazifaviy-semantik tasnif asosida ochib berilgan [1:2]. Rus va qirg‘iz tillari kelib chiqish, turkumlanish jihatdan bir-biridan farq qilsa-da, ayrim madaniy qadriyatlari, turmush tarzi, hududiy yaqinligi jihatdan yaqinlik kasb etadi. Ularning grammatik qurilishi, insonlar tafakkurida ham o‘ziga xos umumiy hamda xususiy jihatlari mavjud.

Qiyosiy tadqiqotlar nafaqat ikki til, balki uch til misolida amalga oshirilgan o‘rinlar ham mavjud, masalan, G.U.Urkinbayevaning “Rus, qozoq va boshqird tillari olamning lisoniy manzarasida “oila” konsepti” nomli maqolasida boshqird folklor asarlarining turli janrlarini o‘rganish asosida boshqird xalq madaniyatida «семья/ғаилә» tushunchasi va oilaviy munosabatlarning ifodalanishi hamda kontekstual aktuallashuvi ko‘rib chiqiladi. Boshqird xalq dunyosining lingvistik manzarasida nikoh bilan bog‘liq tushunchalarga *кәҙалау, яусылау, кәләшлеккә һоратыу, ҡатынлыкҡа һоратыу, кәләшлеккә әйттереү, ҡыҙ әйттереү, ҡыҙ йәрәштереү, йәрәшеү* kabi marosimlar kirishi maqolada keltirilgan. Shuningdek, rus va boshqird oilalari tilida kelgan semaning semantik hajmi qozoq tiliga nisbatan keng. Rus tilida, qozoq tilida bo‘lgani kabi oila so‘zi qarindosh tillar guruhiga (til oilasi) murojaat qilish uchun ishlatilmaydi. Shu bilan birga, oila, boshqirdlarning fikriga ko‘ra, uy va birga yashaydigan yaqin qarindoshlar guruhi va mehnat faoliyati yoki mafkura, san’at yo‘nalishi, jinsi, familiyasi bilan birlashtirilgan odamlar jamoasidir. Qozoq tilida ushbu ma’nolarni yetkazish uchun turli xil leksemalar qo‘llaniladi (uy, otbasi/januya/oshak oila, top guruh, ru rod, aulet dinastiya, familiya). Rus madaniyatida qon-qarindoshlari o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatishning asosiy tamoyillaridan biri bu “katta” va “kichik” oila a’zolariga qarshilik ko‘rsatmaslik prinsipidir. Rus madaniyati oila a’zolarining kattaligi bo‘yicha qat’iy ierarxik munosabat bilan ajralib

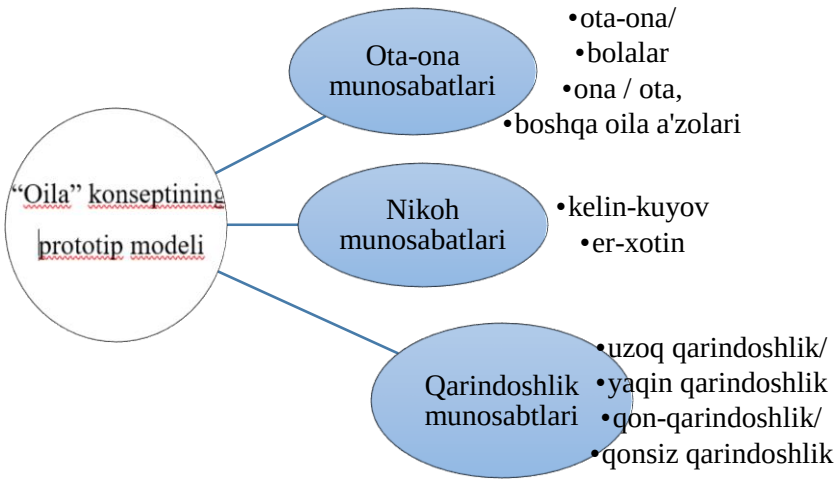
turadi, kichik qarindoshlar oqsoqollarga bo‘ysunishlari kerak, biz buni zamonaviy qozoq tilida kuzatmaymiz [3:59]. Maqolada mana shunday jihatlar tushunarli izohlar asosida yoritib berilgan. U orqali uchala tilda ham “oila” konseptiga doir manzarani aniqlash mumkin bo‘ladi.

A.S.Litvinenko o‘z tadqiqotiga boshqa tomondan yondashadi. U borliqda oila konseptining qiymatini aniqlash barobarida, ingliz tilshunosligi vakillarining oila shakllanishi, o‘ziga xos xususiyatlari haqidagi qarashlari, shuningdek, ingliz tilida so‘zlashadigan aholining oila qiymat tushunchasiga oid qarashlari, qolaversa, oilaviy munosabatlar aks etgan badiiy asarlar tahlili turli leksikografik asarlar hamda yondashuvlar asosida ochib berilgan [2:76].

Kishilik jamiyatida oila, uni tashkil qiluvchi birliklar juda muhim yadro sanaladi. Mazkur tuzilma bir vaqtning o‘zida tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, milliy-madaniy jarayonlarga dahldor bo‘lish bilan bir qatorda lingvistik qiymatga ega birlik sifatida tadqiq obyektiga ham aylanmoqda. Xususan, tahlil etmoqchi bo‘lganimiz “oila” konseptining lingvomadaniy xususiyatlari ham bu jihatdan xarakter kasb etadi. Insoniyat tarixida mavjud bo‘lgan va ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib kelayotgan turli xil an’analar, urf-odatlar, qadriyatlarning shakllanish, saqlanish va tashilish asosi oiladir. Bejizga xalq orasida “Oila – qadriyatlar beshigi” singari iboralar tildan-tilga ko‘chmagan. Quyida oila bilan bog‘liq ayrim xususiyatlarning lingvistik-madaniy jihatlari tahlilga tortiladi.

“Oila” kontseptining umumiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: tanlangan semantik maydonlarning tuzilishi, ushbu semantik maydonlar yadrosining o‘xshash tarkibiy qismlari, yadro qonuniyatlarida umumiy xususiyatlarning mavjudligi. Tahlilga tortilayotgan konseptning milliy o‘ziga xos xususiyatlari jamiyatdagi etnik-madaniy qarashlar ta’siri bilan belgilanadi, bu esa quyidagilarda aks etadi: o‘rganilayotgan semantik maydonlarning miqdoriy tarkibidagi farq, yadro va periferik hududlarning fraksiyasi, semantik maydonning individual eksponentlarining lakunarligi, leksemalarning semantik tarkibidagi farqlar.

“Oila” kontseptining prototip modeli taxminan quyidagicha shakllangan bo‘ladi:

Aytib o‘tish joizki, ushbu model qat’iy va keng qamrovli emas, u kognitiv jarayon bilan bog‘liqligi sabab o‘zgarishi, kengayishi yoki torayishi ham mumkin. “Oila” konseptining keltirilgan tarkibi o‘z-o‘zidan biror xalqqa tegishli bo‘lgan milliy-madaniy xususiyatlarni qamrab oladi, ularni yangilaydi, farqli va etnik xususiyatlarini qamrab oladi.

O‘zbek konseptosferasida mavjud bo‘lgan “oila” lingvistik-madaniy jihatdan keng qamrovli yadroga ega. Ya’ni oilaning asosini ota-ona, farzandlar, periferiyasini esa buvi, bobo, qavm-qarindoshlar tashkil etadi. Oila nikoh asosida tashkil etiladi, shundan so‘ng ikki tomonning nikoh ahdi bilan birlashishidan er-xotinlik munosabatlari shakllanadi. Ushbu munosabatlar ierarxik tarzda belgilanadi. Uning dominant darajasida erkak turadi, perifiks darajada esa ayol turadi, sababi erkak nikoh taklifini beradi / ayol nikohni qabul qiladi; erkak olib keladi / ayol uzatiladi; erkak qaror qiladi

/ ayol bo‘ysunadi va boshqalar. Demak, ayolning nikoh va turmushdagi roli erkakka nisbatan passivroq bo‘ladi.

O‘zbek tilshunosligida oila yadrosi qavm-qarindoshlar tizimi bilan uzviy bog‘liq. Bu qon, nasl, sulola kabi tushunchalar bilan mushtaraklik hosil qiladi. Mental tabiatga ko‘ra oila barpo bo‘lishida yuqorida keltirib o‘tilgan atributlar muhim, ya’ni nikoh taklifini berayotgan tomon ham, qabul qiladigan tomon ham, avvalo, oila ikkinchi tarafning nasl-nasabi, qon-qarindoshlarining ijtimoiy, ma’naviy holati bilan yaqindan tanishadi va har tomonlama mos kelinsa, nikohga rozilik bildirishadi, ya’ni nikohda ikkala tomon tengligiga alohida e’tibor qaratiladi.

“Oila” konsepti uzoq yillardan buyon mavjudligiga qaramasdan uni to‘liq shakllangan deb bo‘lmaydi, sababi jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, milliy-madaniy va mafkuraviy o‘zgarishlar mazkur konsept bilan bog‘liq kognitsiyalarning o‘zgarishiga olib keladi. Bu masalaga misol keltirish uchun uzoqqa bormaylik, bundan yuz yil muqaddam ikki tomonning nikoh munosabatlari o‘rnatilishi uchun kechadigan jarayonlarni ko‘z oldimizga keltiraylik: sovchilik, ota-ona rizosi va nikoh. Ikki nikohlanayotgan inson bir-birini nikoh xutbasi o‘qilganlan so‘ng ko‘radi. A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida Otabek va Kumushning ilk bor nikohdan so‘ng ko‘rishgan tasviri yuqoridagi fikrlarning tasdig‘i hisoblanadi. Bu jarayonda, asosan, ota-onalarning roli birlamchi bo‘ladi. Bugungi kunda bu qarashlar deyarli qolmagan. Oila qurish taklifi yigit tomonidan beriladi va ikki tomon kikohdan oldin ko‘rishib, bir-birining xarakter-xususiyatlarini o‘rganishib oladi, ota-onalar ham farandlarining istak-xohishlarini inobatga oladi (ayrim holatlar bundan mustasno). Demak, insonlar dunyoqarashi, turmush tarzi, jamiyatdagi o‘zgarishlar ham “oila” konseptosferasining o‘zgarishiga olib keladi.

Umuman olganda, “oila” konseptining segmentatsiyasi, ko‘ptarmoqli ekanligi, freymlarning lisoniy shaxs ongidagi turli xil variantlari, oila bilan bog‘liq milliy ramzlar o‘zbek tilida so‘zlashuvchi insonlarning so‘z boyligi, kognitiv olami, pragmatik tafakkuri bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Иваненко А.А. Репрезентация концепта «семья» в русской и киргизской языковых картинах мира (на материале данных ассоциативного эксперимента). – М.: МГУ, МАКС Пресс, 2017. - С. 1–2.
2. Литвиненко А.С. Языковой анализ ценностного концепта Семья. – Санкт-Петербург, 2017. – С.76.
3. Уркинбаева Г.У. Концепт «семья» в русской, казахской и башкирской языковых картинах мира // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 5-1. – С. 59-60.

ТАДЖИКСКО-ТУРЕЦКИЕ КУЛЬТУРНО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Очилова Мехринисо Илхомовна,
доктор филологических наук, доцент Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова
ochilova.86@mail.ru,.

Ёрова Сайёра Каримовна,
кандидат филологических наук, (PhD) заведующая кафедры языков Самаркандского государственного медицинского университета
sayorayorova4@gmail.com

Аннотация. *Статья посвящена истории переводов турецкой литературы в Таджикистане с конца 1950-х годов до настоящего времени. В работе рассматриваются ключевые этапы распространения турецких литературных произведений в таджикском*

языке, начиная с первых переводов через русский язык и заканчивая массовыми публикациями в 1970-80-е годы. Особое внимание уделяется роли переводчиков и издателей, таких как Рахим Хашим, в формировании литературного ландшафта Таджикистана. Также анализируются культурные и социальные факторы, способствовавшие росту интереса к турецкой литературе в Таджикистане, а также проблемы и вызовы, с которыми сталкивались переводчики в процессе адаптации произведений для таджикского читателя. Работа подчеркивает значимость литературного перевода как важного инструмента культурного обмена между двумя странами и рассматривает влияние турецкой литературы на таджикскую культуру.

Ключевые слова: *турецкая литература, таджикский язык, литературный перевод, культурный обмен, переводы, переводчики, Назим Хикмет, Азиз Несин, Рахим Хашим, таджикская культура, литературные связи.*

TOJIK-TURK MADANIY VA ADABIY ALOQALARI

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
filologiya fanlari doktori, dotsenti Xo‘jand davlat akademik B.G‘ofurov nomidagi universitet

Yorova Sayyora Karimovna,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)
Samarqand davlat tibbiyot universitet
sayorayorova4@gmail.com

Annotatsiya. *Maqola 1950-yillarning oxiridan to hozirgi kungacha Tojikistonda turk adabiyoti tarjimalari tarixiga bag‘ishlangan. Maqolada turkiy adabiy asarlarning tojik tiliga tarqalishining rus tilidagi birinchi tarjimalaridan boshlab, 1970-80-yillardagi ommaviy nashrlargacha bo‘lgan asosiy bosqichlari ko‘rib chiqiladi. Tojikiston adabiy manzarasini shakllantirishda Rahim Hoshim kabi tarjimon va noshirlarning roliga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada Tojikistonda turk adabiyotiga bo‘lgan qiziqishning ortishiga sabab bo‘lgan madaniy-ijtimoiy omillar, shuningdek, asarlarni tojik o‘quvchisi uchun moslashtirish jarayonida tarjimonlar duch kelgan muammo va qiyinchiliklar tahlil qilingan. Asarda ikki davlat o‘rtasidagi madaniy almashinuvning muhim vositasi sifatida badiiy tarjimaning ahamiyati ko‘rsatilgan va turk adabiyotining tojik madaniyatiga ta’siri o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar. *turk adabiyoti, tojik tili, badiiy tarjima, madaniy almashinuv, tarjimalar, tarjimonlar, Nozim Hikmat, Aziz Nesin, Rahim Hoshim, tojik madaniyati, adabiy aloqalar.*

TACİK-TÜRK KÜLTÜREL VE EDEBİYAT ETKİLEŞİMLERİ

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
Filoloji bilimleri doktoru, doçent, Akademisyen B.Gafurov adını taşıyan Hocand devlet üniversitesi
Yorova Sayyora Karimovna,
Filoloji alanında felsefe doktoru (PhD), Semerkand devlet tıp üniversitesi

Özet. *Makalede 1950'li yılların sonundan günümüze kadar Tacikistan'da Türk edebiyatından yapılan çevirilerin tarihi ele alınmaktadır. Çalışmada, Türkçe edebi eserlerin Tacik diline yayılımının temel aşamaları, Rusçaya yapılan ilk çevirilerden başlayarak 1970-80'lerdeki kitlesel yayınlara kadar incelenmektedir. Tacikistan'ın edebi manzarasının şekillenmesinde Rahim Haşim gibi çevirmen ve yayıncıların rolüne özel bir önem veriliyor. Makalede ayrıca Tacikistan'da Türk edebiyatına olan ilginin artmasında etkili olan kültürel ve sosyal etkenler ile çevirmenlerin eserleri*

Tacik okuyucusuna uyarlama sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve zorluklar da ele alınıyor. Çalışmada, iki ülke arasındaki kültürel alışverişte önemli bir araç olan edebi çevirinin önemi vurgulanmakta ve Türk edebiyatının Tacik kültürüne etkisi incelenmektedir.

Anahtar kelimeler. *Türk edebiyatı, Tacik dili, edebi çeviri, kültürel değişim, çeviriler, çevirmenler, Nazım Hikmet, Aziz Nesin, Rahim Haşim, Tacik kültürü, edebi bağlantılar.*

TAJIK-TURKISH CULTURAL AND LITERARY INTERACTIONS

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
Doctor of philological sciences, associate professor, Khujand state university named after academician B. Gafurov

Yorova Sayyora Karimovna,
PhD in philological sciences, Samarkand state medical university

Annotation. *The article is devoted to the history of translations of Turkish literature in Tajikistan from the late 1950s to the present. The work examines the key stages of the dissemination of Turkish literary works in the Tajik language, starting with the first translations through Russian and ending with mass publications in the 1970s and 80s. Particular attention is paid to the role of translators and publishers, such as Rahim Hashim, in shaping the literary landscape of Tajikistan. It also analyzes the cultural and social factors that contributed to the growing interest in Turkish literature in Tajikistan, as well as the problems and challenges that translators faced in the process of adapting works for the Tajik reader. The work emphasizes the significance of literary translation as an important tool for cultural exchange between the two countries and examines the influence of Turkish literature on Tajik culture.*

Keywords. *Turkish literature, Tajik language, literary translation, cultural exchange, translations, translators, Nazim Hikmet, Aziz Nesin, Rahim Hashim, Tajik culture, literary connections.*

Литературный перевод играет важнейшую роль в восприятии и распространении зарубежных культур и их литературных традиций. Для Таджикистана, как и для многих других стран, переводные произведения становятся окном в мир другой культуры, способствуя взаимопониманию и расширению интеллектуальных горизонтов. Турецкая литература, с её богатой историей и яркими литературными традициями, занимает особое место в культурном обмене между Турцией и Таджикистаном.

С конца 1950-х годов, когда в Таджикистане начался активный интерес к произведениям турецких авторов, перевод турецкой литературы на таджикский язык стал важной составляющей культурных связей между двумя странами. Первые переводы турецких произведений были сделаны с русского языка, что было обусловлено особенностями политической и культурной ситуации того времени. Однако, несмотря на сложности, связанные с переводом через посредника, эти произведения нашли отклик у таджикской аудитории, во многом благодаря тем темам, которые перекликались с социально-политической ситуацией в самой Турции и в Таджикистане.

Следует отметить значительный вклад таких ученых и литераторов, как А. Воситзода, Р. Хошим, Б. Гани, К. Мусофиров, А. Дехоти, А. Рахимов и многих других. Эти люди сыграли ключевую роль в переводе и популяризации произведений известных турецких писателей, таких как Назим Хикмет, Азиз Несин, Сабохаддин Али, Рашид Нури Гюнетекин и Урха Камол.

Одним из наиболее популярных жанров, переведенных на таджикский язык, стали рассказы. Прозаические произведения этих турецких авторов, включая романы Рашида Нури Гюнетекина («Чаманоро») и Сабохаддина Али («Козни сатаны»), были широко опубликованы

в республиканских и областных газетах, а также в таких журналах, как «Садои Шарк» и «Голос Востока».

Особое внимание следует уделить Азизу Несину, чьи сатирические рассказы, такие как «Ритуальная речь», «Деньги и человек», «Пачки папирос», «Фонер» и многие другие, были тепло восприняты таджикским читателем. Несмотря на многолетний опыт перевода произведений Несина на таджикский язык, его творчество до сих пор не стало объектом полноценного монографического исследования в таджикской литературоведческой науке

История турецких литературных произведений в Таджикистане является увлекательной и свидетельствует о глубоком культурном обмене, который развивался через литературный перевод со второй половины 20 века. Эволюция турецкой литературы в Таджикистане, особенно через перевод, была обусловлена различными историческими и политическими факторами, такими как рост революционных настроений, поиск новых интеллектуальных горизонтов и расширение литературных связей между странами.

Ранние переводы (1950-е - 1960-е годы). В 1950-х годах началась первая волна переводов турецких литературных произведений на таджикский язык, что совпало с ростом интереса к западной литературе. Первым крупным переводом стало короткое произведение турецкого писателя Али Сабахеддина , переведённое с русского на таджикский язык. Это произведение получило отклик у таджикского читателя благодаря своей теме борьбы нового с устаревшим, что соответствовало общественно-политической атмосфере Турции того времени.

В 1954 году был опубликован первый крупный поэтический перевод турецкого произведения на таджикский язык. Это был сборник стихов знаменитого турецкого поэта, драматурга и общественного деятеля Назима Хикмета. Этот перевод стал вехой для дальнейших изданий, включая романы и короткие рассказы, что продолжалось до 1960-х годов и позже. Важную роль в распространении турецкой литературы сыграли такие издательства, как Ирфон и Образование и культура.

Рост интереса в 1960-1980-е годы. Период с 1960-х по 1980-е годы стал временем значительного роста интереса к турецкой литературе в Таджикистане. Одной из причин этого было усиление демократических настроений среди молодежи и литературной интеллигенции, стремящихся к изучению революционных идей и истории Турции. 1970-е годы стали временем массового увлечения таджикской и турецкой литературой, с переводами произведений таких известных турецких писателей, как Назим Хикмет, Азиз Несин, Сабохатдин Али и Решад Нури Гюнтекин [7, 63 с.].

В этот период многие произведения переводились не только с оригинала на таджикский, но и через русский язык, который часто выступал посредником. Несмотря на это, переводы были широко приняты таджикской аудиторией, что способствовало укреплению культурных связей между Таджикистаном и Турцией. Таджикские газеты, такие как Советский Таджикистан, и Комсомолец Таджикистана, регулярно публиковали переводы рассказов, что способствовало распространению турецкой литературы.

Роль переводчиков и издателей. Переводчики и издатели играли важную роль в этом процессе. Такие фигуры, как Рахим Хашим, который перевел многие произведения Решада Нури Гюнтекина, стали центральными фигурами в распространении турецкой литературы. Хашим, в частности, познакомил таджикских читателей с более чем тридцатью произведениями турецкой литературы, включая юмористические рассказы Азиза Несина [6, 25 с.]. Его переводы были настолько влиятельными, что способствовали формированию общественного восприятия турецкой литературы как важной части мирового культурного наследия.

Несмотря на то, что многие переводы были адаптациями или в них были допущены вольности, качество и доступность переводов способствовали развитию процветающего литературного сообщества в Таджикистане. Этот культурный обмен также привел к публикации научных работ о турецкой литературе, что помогло контекстуализировать

переводы и познакомить таджикских читателей с более широкими литературными традициями Турции.

Проблемы и будущее направление. Однако, несмотря на успех и популярность турецкой литературы в Таджикистане, оставались проблемы. Процесс перевода часто сталкивался с отсутствием системного планирования, поскольку решение о том, какие произведения переводить, принимали издатели и переводчики. Кроме того, из-за зависимости от русского языка как посредника точность переводов иногда страдала, что оставляло вопросы о качестве перевода.

В постсоветский период, с установлением большей автономии в регионе, возникла необходимость в формализации и упорядочивании процесса литературного перевода, чтобы гарантировать качество и сохранение культурных произведений. Несмотря на это, те основы, которые были заложены в 20 веке благодаря усилиям преданных переводчиков и издателей, оставили прочное наследие в культурных связях между Таджикистаном и Турцией.

Заключение. История турецкой литературы в Таджикистане - это история богатого и развивающегося культурного обмена, который осуществлялся через литературный перевод. Несмотря на сложности и вызовы, с которыми сталкивались переводчики, их усилия позволили таджикским читателям познакомиться с ярким миром турецкой литературы. Сегодня эти переводы продолжают служить мостом между двумя культурами, предоставляя будущим поколениям Таджикистана возможность познакомиться с турецкой литературой на родном языке, способствуя тем самым укреплению культурных связей в регионе.

Список использованной литературы:

1. Айзеинштейн Н.А. «О маленьком человеке в турецкой литературе» // «Теоретические проблемы восточных литератур» – М.: Наука, 1969. С.208-209 2. Алкаева, Л.О. «Русская классика в Турции» // Русская классика в странах Востока». -М.: Наука, 1982, С. 100-109.
2. Алимджанова, Дилбар, et al. “Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)”. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
3. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. “Psychological and pedagogical problems of activating the learning process”. Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.
4. Бабаев А.А. Азиз Несин. Биографические сведения. // Азиз Несин. «Письма с того света». – М.: ИВЛ, 1960. С.231.
5. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. М.Наука, 1979.-493 с.
6. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
7. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
8. Очилова, М. (2024). РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО ПЕРЕВОДА ПОЭМЫ «ФАРХАД И ШИРИН» АЛИШЕРА НАВОИ В УКРЕПЛЕНИИ ЕДИНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ. *Материалы конференции: развитие вашего исследовательского духа* , 906-913. https://doi.org/10.2024/v0ccdb11
9. Нуралиев А. О таджикских переводах произведений Азиза Несина. – Душанбе: Матбуот, 2000.- С. 59-62. (на таджикском языке).
10. Нуралиев А. Художественный перевод как форма таджикско-турецких литературных связей (на примере творчества А. Несина). – Душанбе: Авесто, 2005. - 80 с. (на таджикском языке).
11. Шарифова Г. А. Художественный перевод как форма таджикско-турецких литературных связей. - Душанбе: Матбуот, 2008. - 122 с.

12. Karimovna, Y. S. Pragmatic and Linguistic Peculiarities of Medical Discourse in English and Uzbek Languages.
13. Yorova, S. K. (2024). Specialized Speech Potential in the Field of Medicine. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, *2*(5), 175-180.
14. Karimovna, Y. S. Social-cultural Characteristics of Uzbek and English Medical Speech. *International Journal on Integrated Education*, *4*(5), 294-298.
15. Divyanshi, P., & Nasimova, S. Y. (2025). Health and Well Being of the Population in the Context of Sustainable Development. *International Journal of Alternative and Contemporary Therapy*, *3*(2), 48-52.
16. Shodikulova, A. Z. (2021). COGNITIVE INTERPRETATION OF THE PHENOMENON OF METONYMY. *Scientific reports of Bukhara State University*, *5*(1), 136-146.
17. Айтмуратова, П. Г., & Нормаматов, А. У. (2024). ИСТОРИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО РОЛЬ В МЕДИЦИНЕ. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *4*(3), 584-589.
18. Tolibjonova, Z. B., & Nasimova, S. Y. (2025). LANGUAGE DIVERSIFICATION IN ANCIENT PERIOD. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, *3*(1), 343-345.
19. Yorova, S. K., & Garima, A. (2023). ADVANTAGE AND DISADVANTAGE OF DISTANCE LEARNING FORMAT IN A MEDICAL UNIVERSITY. In *Современные подходы психиатрии, психотерапии и клинической психологии к диагностике и коррекции патологии человека* (pp. 99-101).
20. Ёрова, С. К., & Гарима, А. (2023). Коммуникативная Компетентность Медика В Специальной (Практической) Сфере. *Ташкентский Государственный Стоматологический Институт Ташкентская Медицинская Академия Самаркандский Государственный Медицинский Университет*.

MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI
(Tog'ay Murod qissalari misolida)

Kobilov Nomoz O'rolovich,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU akademik litseyi
Gumanitar fanlar kafedrasi mudiri filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
nomozkobilov@gmail.com

Annotasiya. *Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarining lingvokulturologik xususiyatlari Tog'ay Murodning qissalari misolida o'rganiladi. Maqollarning milliy tafakkur, qadriyatlar, mentalitet va urf-odatlar ifodasidagi roli yoritiladi. Tog'ay Murod qissalarida xalq maqollaridan foydalanish holatlari tahlil qilinib, ular orqali yozuvchining milliy madaniyatni qanday aks ettirgani ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqollar tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar. *Xalq maqollari, lingvokulturologiya, milliy tafakkur, maqolning badiiy funksiyasi, mentalitet, adabiy tahlil.*

DEYİMLERİN LİNGVOKÜLTÜROLOJİK ÖZELLİKLERİ
(Togay Murad'ın hikâyeleri örneğinde)

Kobilov Nomoz O'rolovich,
Şarof Raşidov adındaki Semerkand devlet üniversitesi akademik lisesi beşeri bilimler bölümü başkanı,filoloji bilimleri doktoru (PhD)

Özet. *Bu makalede, Özbek halk deyimlerinin lingvokültürolojik özellikleri Togay Murad'ın hikâyeleri örneğinde incelenmektedir. Deyimlerin milli düşünce, değerler, zihniyet ve geleneklerin ifadesindeki rolü ele alınmaktadır. Togay Murad’ın hikâyelerinde halk deyimlerinin kullanım durumları analiz edilmekte ve yazarın bu deyimler aracılığıyla milli kültürü nasıl yansıttığı ortaya konmaktadır. Ayrıca deyimler, dilbilimsel ve kültürel bakış açısıyla değerlendirilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Halk deyimleri, lingvokültüroloji, milli düşünce, deyimlerin edebi işlevi, zihniyet, edebi analiz.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ
(на примере повестей Тогая Мурода)

Kobilov Nomoz O‘rolovich,
Заведующий кафедрой гуманитарных наук академического лицея при Самаркандском государственном университете имени Шарофа Рашидова, доктор философии (PhD) по филологическим наукам.

Аннотация. *В данной статье изучаются лингвокультурологические особенности узбекских народных поговорок на примере рассказов Тогáй Мурод. Освещается роль поговорок в формировании национального мышления, ценностей, менталитета и обычаев. Анализируются случаи использования народных поговорок в произведениях Тогáй Мурод, через которые демонстрируется, как автор отражает национальную культуру. Кроме того, поговорки анализируются с точки зрения лингвистики и культурологии.*

Ключевые слова. *Народные пословицы, лингвокультурология, национальное мышление, художественная функция пословицы, менталитет, литературный анализ.*

LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES OF PROVERBS
(On the example of Toghay Murad’s stories)

Kobilov Nomoz O‘rolovich,
head of the Department of humanities at the academic lyceum of Samarkand state university named after Sharof Rashidov, doctor of philosophy (PhD) in philological sciences

Abstract. *This article explores the linguoculturological features of Uzbek folk proverbs through the example of Toghay Murad’s stories. The role of proverbs in expressing national thinking, values, mentality, and traditions is highlighted. The usage of folk proverbs in Toghay Murad’s narratives is analyzed to show how the writer reflects national culture through them. Furthermore, the proverbs are examined from linguistic and cultural perspectives.*

Keywords. *Folk proverbs, linguoculturology, national thinking, artistic function of proverbs, mentality, literary analysis.*

Ma’lumki, har bir til o‘z nafisligini, eng avvalo, xalq og‘zaki ijodi janrlarida aks ettiradi. Og‘zaki ijodda xalq topqirligini o‘zida aks ettirgan tilning go‘zal namunalari jamlangan bo‘ladi. Og‘zaki ijodining muhim bir bog‘ini bo‘lgan xalq maqollarida tilning barcha qatlamlari umumlashgan. Chunki “ ... maqollar xalq hayotini, uning o‘tmishdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy turmush darajasini o‘rganishda noyob manba bo‘lib xizmat qiladilar. Bu narsa turli ijtimoiy munosabatlarning xalqning axloqiy me’yorlari va e’tiqodlarining, maishiy turmushi va mehnati, sevgisi va nafrati, ozod hayot uchun intilishlarining obyektiv, ixcham va lo‘nda aks etganligida ko‘rinadi” [O‘zbek..., 1987: 18]. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da shunday ta’rif berilgan: «Maqol [*a.* **م ق ل** – maqol, kichik asar; so‘z, nutq]. Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega bo‘lgan ixcham, obrazli, tugal ma’noli va hikmatli ibora, gap» [O‘zbek

tilining izohli lug‘ati, 2006: 569.]. Tabiiyki, Maqol jahon xalqlari og‘zaki ijodining mumtoz janrlaridan biri bo‘lib, unda xalqning ko‘p asrlik tarixi, turmush tarzi, milliy madaniyati, etnografiyasi, orzu-istaklari, dunyoqarashi, o‘y-fikrlari, tilining misqollab yig‘ilgan boyligi tamg‘alangan bo‘ladi. Xalq maqollarida kishilikning turmush tajribalari asosida chiqargan falsafiy xulosalari ixcham va lo‘nda shaklda ifoda etilgan. Ularni qadimgi xalq poetik tafakkurining, ota-bobolar donishmandligining bebaho merosi, til tarixining takrorlanmas yodgorligi desa bo‘ladi [Mirzaaliyev, 2020: 5]. Shu bois xalq maqollarida xalq hayotini to‘lasincha o‘zida aks ettirganligi bois ularning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Lingvokulturologiya insonga xos madaniylikni nutq va diskursda yuzaga chiqishi barobarida olamning milliy manzarasi, lisoniy ong, mental-lisoniy majmuaning xususiyatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi fandir. Shu bois ham, unda inson mentallitetini aks ettiruvchi jarayonlar yetakchilik qilishi shubhasizdir.

Kognitiv psixologiya bilan shug‘ullanuvchi olimlarning qayd etishicha, inson miyasining tuzilish jarayoni turli fanlarning integrasiyasi orqali takomillashib borganligi bois ular sun’iy tafakkur bilan o‘zaro zich aloqada bo‘lib, “tafakkur – axborotni qayta ishlash vositasi sifatida”gi ta’rif shakllangan [Alfirenko, 2010: 46].

Oqin ijodkor asarlari tahlilidan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, u har bir xalq maqolini o‘z o‘rnida qo‘llashga harakat qilgan. E’tiboringizni asardan olingan quyidagi parchaga qaratamiz:

“ Onamiz tap-taqir kallamni ushlab ko‘rdi. Ich-ichidan kuydi. Aytib-aytib kuydi.

-Kambag‘alni tuyaning ustida it qopadi, degani shu-da, -dedi” (Ot kishnagan oqshom,7).

Bu parchada adib asar qahramoni hayotidagi qiyinchiliklar yetmay turganda, uning boshiga og‘ir kulfat tushganligini kuchliroq ifodalash maqsadida mazkur maqoldan unumli foydalangan.

Shu bilan birga, adib mazkur qissada hududning o‘ziga tabiati, mentaliteti singari xususiyatlarini ifodalab beruvchi maqollardan ham unumli foydalanadi.

“Ot olsang, Oboqlidan ol, ayol olsang, Irg‘alidan ol (o‘sha asar,12)”,

ho‘kiz qorindan ol, ho‘kiz olsang ot qorindan ol(o‘sha asar,13)”, “Oti borning – qanoti bor (o‘sha asar,13)”.

Shevaga xos maqollarni adabiy tilga xos maqollar bilan hamohang tarzda qo‘llab personaj nutqining ta’sirchanligini oshirish maqsadini quyidagicha amalga oshirgan:

“Bildim, el, Ziyodulla kal, otangni ko‘rdim – ahmadi forig‘, onangni ko‘rdim – tovoni yoriq, ko‘rpangga qarab oyoq uzat, dedi. O‘zing bir sag‘ir bo‘lsang, senga kim qo‘yibdi otni, dedi. Yana tag‘in kal bo‘lsang, kalga nimam, dedi. Kalga eshak ham bo‘ladi, dedi”(o‘sha asar,15).

“Chavondoz qanoti bo‘lgan otning yigitga, egasiga do‘stligini “Birodarlar, ot usti behisht, og‘zi do‘zax!” (o‘sha asar, 23), “Birodarlar, eshak yiqitsa, tuyog‘ini to‘shaydi, ot yiqitsa, yolini to‘shaydi!” (o‘sha asar, 40) singari maqollar ishtirok etgan jumlalar orqali ishonarli tarzda tasvirlab berishga erishgan.

Asarda xalqona ohang ta’sirida qishloqda axborotning xalq ichiga tez tarqalishini quyidagicha tasvirlaydi: “Birodarlar, yomon gap, raketadan oldin yuradi, yaxshi gap, toshbaqadan keyin yuradi!” (o‘sha asar, 153). “Elga bir gap tegmasin. Chibinday gapni tuyaday qilib gapiradi. El og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi. Endi bor gapni aytayin... “ (o‘sha asar, 153).

Adib maqollar uchun asos bo‘lgan birliklarning aslida rivoyatlardan chiqarilgan xulosa – hikmatlar ekanligiga ishora qilib, ular asta-sekinlik bilan ixchamlashib, siqiq holga kelganligini inobatga olgan holda o‘rni bilan asar mazmunini ifodalovchi vosita sifatida foydalanganligi alohida qayd etish lozim bo‘ladi.

“ - O‘zi so‘radi. O‘zi dir-dir qaltiraydi, botinkasini botinkasiga uradi. G‘irt mast! Hojiqulboy ham bopladi! Hurmat qilgan bo‘lib, bir eshakday otni o‘ngladi. Siz kattasiz, yaqinroqdan borib ko‘pkarini nazorat qilib turing, dedi. Bechora ishonib, ko‘pkariga rahbarlik qilgani keldi.

- Otdan tushsa ham, egardan tushmaydi ...” (o‘sha asar,137).

Ushbu maqol zamirida qadimda bir amaldor ustidan shikoyatlar ko‘payib ketib, mansabidan ayrilgach, otni topshirgach, uning egar-abzalini o‘zi bilan olib qoladi. U har kuni egarning ustiga

minib, uydagilarga amaldorlarga xos buyruq ohangidagi so‘zlar bilan murojaat qilishni kanda qilmaydi. Bundan xabar topgan qo‘shnilar faloncha otdan (amaldan) tushsa ham egardan tushmabdi, degan xulosa chiqarishgan ekan.

Shuningdek, qissada “Birodarlar, kuygan – o‘lanchi bo‘ladi, suygan –laparchi bo‘ladi?”, “Haq saqlasa balo yo‘q, Haq qarg‘asa davo yo‘q! “,”Kal o‘zini ovutar - qo‘ltig‘ini sovutar”,”Otni suvga olib borib, quruq qaytarib kelish bo‘ladi” singari maqollarning ham lingvokulturologik xususiyatlari ham yoritilgan.

Lingvistika taraqqiyotining hozirgi davriga qadar tilning ijtimoiy hodisa ekanligi va jamiyat taraqiyotida uning mavqyei masalasi mukammal tavsif etildi. Mazkur masala nafaqat tilshunoslar tomonidan, balki faylasuflar, tarixchilar, etnograf mutaxassislar, psixologlar tomonidan ham o‘rganildi. Matn bu jumlalarning o‘zaro munosabatidan kelib chiquvchi xabardir. Matn tadqiqotchi uchun til hodisalarini o‘rganishda birdan-bir manbadir. So‘zlovchining nutqiy qobiliyatini ro‘yobga chiqaruvchi vositadir. Bu jarayonda matn tilning nutqda real qo‘llanilishini ta’minlovchi makon vazifasini bajaradi. Matn bu so‘zlovchining nutqiy faoliyati mahsulidir. U til sistemasining kommunikativ jarayonda muhim funksiya bajaruvchi eng yuqori pag‘onasidir.

M.V.Lyapon matn shakllanishida inson omilining eng muhim faktorlardan biri ekanligini, inson matn shakillanishi uchun jonli manba ekanligini ham to‘g‘ri ta’kidlaydi. «Inson omili, - deydi u, - hozirgi tilshunoslikning e’tibori markazida bo‘lib, pragmatika, semantika, sintaksis dasturining hayotga tadbiq etilishida muhim mavqeyiga egadir» [N.Turniyozov, 2004: 68].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Tog‘ay Murod ijodida milliy ruh, xalqona tafakkur va madaniy qadriyatlar yorqin aks etgan bo‘lib, bu jihatlar ayniqsa maqollardan foydalanishda yaqqol namoyon bo‘ladi. Uning qissalarida keltirilgan maqollar xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va urf-odatlarini ifodalovchi muhim lingvokulturologik vosita sifatida xizmat qiladi. Maqollar nafaqat obrazlarning nutqini jonlantiradi, balki matnning estetik va semantik qatlamlarini boyitadi. Oqin ijodkor asarlarida maqollar orqali xalq donishmandligi, hayot falsafasi va madaniy merosi o‘ziga xos badiiy uslubda ifoda topgan. Shunday qilib, maqollar yozuvchining lingvokulturologik mahoratini namoyon etish bilan birga, o‘zbek milliy tafakkurining ajralmas bo‘lagiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alefirenko N. F. Lingvokulturologiya: sennostno-smislovoye prostranstvo yazika. Uchebnoye posobiye. – Moskva: Nauka, 2010.- 43 b.
2. Mirzaaliyev I. M. Qadimgi turkiy maqollar semantikasi va stilistikasi («Devonu lug‘ati-turk» materiali misolida): Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020.-5 b.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Besh jildli. Ikkinchi jild. Ye–M. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.- 569 b.
4. O‘zbek xalq maqollari. Ikki jildlik. 1-jild. – Toshkent, 1987.- 18 b.
5. Tog‘ay Murod. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2008.- 137-153 b.
6. Turniyozov N. Matn lingvistikasi. – Samarqand, 2004.- 43 b.

CHET TILLARNI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOTNING AHAMIYATI

Xazratova Zuxra Mamaraimovna,
O‘zDJTU, Xalqaro jurnalistika fakulteti katta o‘qituvchisi
zukhrakhazratova80@gmail.com

Mahmudjonova Muxlisa Abror kizi,
O‘zDJTU, Xalqaro jurnalistika fakulteti talabasi
makhmudjonovamukhlisa@gmail.com

Annotatsiya. *Chet tilini o‘rganish jarayonida madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi ushbu maqolaning diqqat markazida bo‘ladi. Samarali madaniyatlararo muloqot o‘z madaniyati va boshqa madaniyatlar xaqida bilimga ega bo‘lish, shuningdek, xatti-harakatlarni, leksik va grammatik qoidalarni baholash qobiliyatini talab qiladi.*

Kalit so‘zlar. *Madaniyat, madaniyatlararo muloqot, ko‘p madaniyatli muhit, muloqot qobiliyatlari, o‘zaro aloqa.*

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMİN ÖNEMİ

Khazratova Zukhra Mamaraimovna,
UzSWLU, Uluslararası Gazetecilik Fakültesi Kıdemli Öğretmeni
zukhrakhazratova80@gmail.com

Mahmudjonova Mukhlisa Abror kizi,
UzSWLU Uluslararası Gazetecilik Fakültesi Öğrencisi
makhmudjonovamukhlisa@gmail.com

Özet. *Bu makalenin odak noktası, yabancı dil öğrenme sürecinde kültürler arası iletişim becerilerinin geliştirilmesidir. Etkili kültürler arası iletişim, hem kendi kültürünüzü hem de diğer kültürleri bilmeyi ve ayrıca davranışları ve sözcüksel ve dilbilgisi kurallarını değerlendirme kapasitesini gerektirir.*

Anahtar kelimeler. *Kültür, Kültürler arası iletişim, çok kültürlü ortam, iletişim becerileri, etkileşim.*

ЗНАЧЕНИТЕЬНОСТЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Хазратова Зухра Мамараимовна,
старший преподаватель факультета международной журналистики УзГУМЯ

Махмуджонова Мухлиса Аброр кизи,
студентка факультета международной журналистики УзГУМЯ

Аннотация. *В данной статье рассматривается вопрос развития навыков межкультурной коммуникации в процессе изучения иностранных языков. Эффективная межкультурная коммуникация требует знание как своей собственной, так и других культур, а также способности оценивать поведение и лексические и грамматические нормы.*

Ключевые слова. *Культура, межкультурная коммуникация, мультикультурная среда, коммуникативные навыки, взаимодействие.*

THE IMPORTANCE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Khazratova Zukhra Mamaraimovna,
senior teacher, International Journalism faculty, UzSWLU

Mahmudjonova Mukhlisa Abror kizi,
student, International Journalism faculty, UzSWLU

Abstract. *The issue of developing intercultural communication skills during the foreign language learning process is the focus of this article. Effective intercultural communication requires*

knowledge of both one's own and other cultures, as well as the capacity to evaluate behaviour and lexical and grammatical conventions.

Keywords. *Culture, Intercultural communication, multicultural environment, communication skills, interaction*

Effective cross-cultural communication is crucial in today's globalized society. Teaching a foreign language must include more than just language skills; it also needs to include an awareness and respect of cultural quirks. Intercultural communication equips students with the skills they need to build meaningful relationships with others from diverse cultural backgrounds in addition to navigating language barriers. The theoretical underpinnings, advantages, and difficulties of intercultural communication in language instruction are all covered in this article. Teaching a foreign language requires effective intercultural communication. It gives students a better knowledge of cultural diversity and prepares them for efficient communication in everyday settings.

The conventional approach to teaching English to journalism students primarily emphasizes teaching the regulated and standardized parts of language useth – at is, conforming to a neutral linguistic norm. However, in fact, this method does not guarantee that students will communicate effectively with native English speakers. This is because learners need to be able to recognize non-standard linguistic phenomena in foreign speech in addition to being familiar with the language's normative layer in order to develop critical, effective communication and support.

Many authors consider a foreign language as a conduit for intercultural communication, the mastery of which is unachievable without concurrent cultural studies. Culture is the framework in which we live, think, feel, and interact with one another, claims G. Brown [1, p.23]. Mutual understanding and full intercultural communication are guaranteed if the educational and upbringing processes are structured so that a foreign language is studied as a phenomenon of the national culture, as a linguistic world model of these people and this culture.

The ability of peoples and civilizations to exist independently is currently vanishing. A person's ethnic identification may change as a result of encountering diverse cultural contexts with disparate value systems, which frequently makes assimilation more difficult. Since intercultural competence is a crucial part of having a tolerant attitude toward other cultures and serves as the foundation for a successful entry into the global society, this circumstance actualizes the issue of multicultural education in pedagogical reality.

Pupils with a particular interest and curiosity focus on everything associated with the target language nation, including history, culture, art, customs, traditions, daily lifestyles, beliefs, and pastimes [2, p. 33].

Some learning factors are improved when intercultural conversation is incorporated into language instruction. It first fosters empathy and tolerance for different viewpoints by promoting cultural sensitivity and understanding. It challenges students to think critically about their cultural prejudices and presumptions. By offering chances to interact with real materials, experiment with various linguistic registers, and create efficient intercultural communication techniques, intercultural communication also helps students become more proficient communicators. Finally, because it gives language learning relevance and significance, it raises learners' motivation and engagement.

Cross-cultural assignments that offer immersion in the culture of the target language nation make this task easier to do. They demand analysis of these data in the form of diagnosing particular situations and producing all available knowledge and abilities, rather than merely presenting ready-made information from real life in an abstract manner.

These consist of interactive modelling, self-evaluation, biographical reflection, field observation, simulations, and techniques for actively participating in intercultural communication scenarios, such as dialogues, different games, situation analysis, and pieces of training. Active approaches to intercultural learning include simulation games and training that let you show issues in dynamics and give participants a chance to spend the required amount of time in certain intercultural communication scenarios.

Effective cross-cultural communication is based on cultural sensitivity. This section looks at doable tactics and exercises that teachers can use to help Uzbek pupils become more sensitive to cultural differences. It looks at the importance of empathy-building exercises, cultural awareness activities, and the difficulty of dealing with stereotypes [3, pp.107-118]. To effectively steer students toward increased cultural sensitivity, it also explores the significance of intercultural competence training for educators.

The evaluation of intercultural communication proficiency is a multifaceted process, and no one assessment technique can fully capture a person’s proficiency. Therefore, to give a more thorough review, a variety of assessment techniques and methodologies are frequently employed, such as performance-based assessments, reflective diaries, and self-assessment applications. It also emphasizes the significance of continuous assessment and feedback in tracking students’ development and guiding instructional modifications [4, pp. 274-293].

Using a variety of approaches and factors, the simulation method involves simulating intercultural communication in certain scenarios and forecasting potential outcomes. For all participants in the intercultural education process, simulation scenarios are typically a generic experience of intercultural communication. In professional training, students can be allowed to complete a particular discussion in multiple ways while considering the intercultural values that are portrayed. The application of the methods under consideration enables us to conclude that, with their assistance, it is possible to meaningfully compare and establish similarities and differences between diverse cultural elements as well as to show how these elements relate to one national culture. Using these techniques in the educational process enables representatives of various cultures to successfully interact with people from other cultures, learn how to comprehend their communication partners, and accomplish their objectives.

Even while there are many advantages to using intercultural communication in language instruction, there are also some drawbacks to take into account. Finding appropriate, realistic materials can be challenging for teachers, particularly in settings with few resources. Students could also find it difficult to get past their cultural prejudices and modify their communication methods accordingly. Additionally, the curriculum’s time limits could restrict how much emphasis is placed on multicultural communication exercises. [5, p. 42].

In addition to the pragmatic objective of giving students the tools they need to communicate verbally with native speakers, the intercultural dimension of foreign language instruction aims to further developmental and general educational objectives. Learning a foreign language entails stepping into an unknown world, opening up to new ideas, connecting with native speakers on a cultural level, and adding a unique depth and complexity to communication.

In conclusion, the cornerstone of successful foreign language instruction is intercultural communication. Through the integration of communicative competence and cultural knowledge, language learners can acquire the abilities necessary to negotiate a variety of cultural contexts in addition to linguistic ability. The advantages, difficulties, and theoretical underpinnings of integrating intercultural communication into language instruction have all been covered in this article. Teachers can make their students’ foreign language learning experiences more inclusive and interesting by using hands-on activities.

References:

1. Brown G. Principlesof Language Learningand Teaching. - San Francisco: S. Fr. StateUniversity: 1987. - 277 p.
2. Bibler V.S. Dialogue of cultures and the school of the XXI century // School of Dialogue of cultures: ideas, experience, problems. M., 1993. -P. 31-42.
3. Bennett, M. (2013). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In M. Bennett (Ed.), Basic Concepts of Intercultural Communication: Paradigms, Principles, and Practices (pp. 107-118). Intercultural Press.

4. Fantini, A. E. (2019). Assessing intercultural competence: Issues and tools. In D. K. Deardorff (Ed.), The SAGE Handbook of Intercultural Competence (2nd ed., pp. 274-293). SAGE Publications.
5. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. MultilingualMatters.

O‘ZBEKISTONDA BLINGVIZM VA SOTSIAL XOSLANISH JARAYONLARI

Ruziyeva Madina Ilhom qizi,
ToshDO‘TAU Til nazariyasi. Amaliy va kompyuter lingvistikasi kafedrasi tayanch doktoranti
madinaruziyeva67@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda bilingvizm va sotsial xoslanish jarayonlari tahlil qilingan. Bilingvizmning jamiyatdagi o‘rni, uning ta’lim, mehnat bozori va madaniy integratsiya jarayonlariga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanilib, rasmiy hujjatlar, ilmiy tadqiqotlar va statistik ma’lumotlar asosida bilingvizm darajasi hamda davlat til siyosatining natijalari baholangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ikki va undan ortiq tillarni bilish sotsial xoslanish jarayonlarini kuchaytirib, iqtisodiy va madaniy integratsiyani rag‘batlantirmoqda. Shu bilan birga, til siyosati va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar ko‘p tillilikning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotning natijalari O‘zbekistonda til masalasiga oid kelajakdagi tadqiqotlar va siyosiy qarorlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.*

Kalit so‘zlar. *Bilingvizm, sotsial xoslanish, til siyosati, ko‘p tillilik, integratsiya, indentfikatsiya.*

O‘ZBEKISTAN'DA IKI DILLILIK VE SOSYAL UYUM SÜREÇLERI

Ruziyeva Madina Ilhom kizi,
Taşkent devlet özbek dili ve edebiyatı üniversitesi doktora adayı

Özet. *Bu makalede Özbekistan'da bilingvizm ve sosyal entegrasyon süreçleri analiz edilmiştir. Bilingvizm toplumdaki yeri, eğitim, iş gücü piyasası ve kültürel entegrasyon süreçlerine etkisi incelenmiştir. Araştırmada nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanılarak, resmi belgeler, bilimsel araştırmalar ve istatistiksel veriler temel alınarak bilingvizm seviyesi ve devlet dil politikalarının sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuçlar, Özbekistan'da iki veya daha fazla dil bilmenin sosyal entegrasyon süreçlerini güçlendirdiğini ve ekonomik ve kültürel entegrasyonu teşvik ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda, dil politikası ve eğitim sistemindeki değişikliklerin çok dilliliğin gelişimine etkisi bulunmaktadır. Araştırma sonuçları, Özbekistan'da dil meselelerine dair gelecekteki araştırmalar ve siyasi kararlar için önemli bir temel oluşturabilir.*

Anahtar kelimeler. *Bilingvizm, sosyal entegrasyon, dil politikası, çok dillilik, entegrasyon, kimlik.*

ПРОЦЕССЫ БИЛИНГВИЗМА И СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Рузиева Мадина Илҳом кизи,
докторант Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы.

Аннотация. *В данной статье анализируются процессы билингвизма и социальной интеграции в Узбекистане. Изучено место билингвизма в обществе, его влияние на образование, рынок труда и процессы культурной интеграции. В исследовании использованы качественные и количественные методы анализа, на основе официальных документов, научных исследований и статистических данных оценены уровень билингвизма и результаты государственной языковой политики. Результаты показывают, что знание двух и более языков в Узбекистане способствует усилению процессов социальной интеграции и стимулирует экономическую и культурную интеграцию. Кроме того, изменения в языковой политике и системе образования оказывают влияние на развитие многоязычия. Результаты исследования могут служить важной основой для будущих исследований и политических решений, касающихся языковых вопросов в Узбекистане.*

Ключевые слова. *Билингвизм, социальная интеграция, языковая политика, многоязычие, интеграция.*

PROCESSES OF BILINGUALISM AND SOCIAL IDENTITY IN UZBEKISTAN

Ruziyeva Madina Ihom kizi,
a PhD candidate at Tashkent state university of the uzbek language and literature

Abstract. *This article analyzes bilingualism and social integration processes in Uzbekistan. The study examines the role of bilingualism in society and its impact on education, the labor market, and cultural integration. Using qualitative and quantitative analysis methods, the research evaluates the level of bilingualism and the outcomes of state language policies based on official documents, academic studies, and statistical data. The results indicate that knowledge of two or more languages in Uzbekistan enhances social integration and promotes economic and cultural interaction. At the same time, changes in language policy and the education system influence the development of multilingualism. The findings of this study provide a valuable basis for future research and policy decisions regarding language issues in Uzbekistan.*

Keywords. *Bilingualism, social integration, language policy, multilingualism, integration, indentfication.*

Globalizatsiya va migratsiya jarayonlari natijasida ko‘plab mamlakatlarda turli tillar va madaniyatlarning o‘zaro ta’siri kuchaymoqda. O‘zbekistonda ham ko‘p millatli jamiyat shakllangani sababli bilingvizm (ikki tillilik) keng tarqalgan hodisalardan biridir. Ushbu maqolada O‘zbekistonda bilingvizmning mohiyati, uning ijtimoiy integratsiya (sotsial xoslanish) jarayonlariga ta’siri va kelajak istiqbollari tahlil qilinadi. Bilingvizm – bir shaxs yoki jamiyatda ikki yoki undan ortiq tillarning faol ishlatilishi jarayoni bo‘lib, bu lingvistik va sotsiologik fenomen hisoblanadi. O‘zbekistonda davlat tili – o‘zbek tili bo‘lsa-da, rus tili, qozoq, tojik, qirg‘iz, qoraqalpoq va boshqa tillar ham aholining turli qatlamlari orasida keng qo‘llaniladi. Ayniqsa, rus tili – ilm-fan, texnika, ishbilarmonlik va xalqaro kommunikatsiyada muhim o‘rin tutadi. Qoraqalpoq tili – Qoraqalpog‘iston Respublikasida rasmiy maqomga ega.Tojik tili – Samarqand va Buxoro viloyatlarida keng tarqalgan. Qozoq, qirg‘iz, turkman tillari – tegishli etnik guruhlar orasida ishlatiladi. [2, 34b.]. O‘zbekistonda ta’lim tizimi o‘zbek tilida olib borilsa-da, ko‘plab oilalar va jamoalar ichida ikki tillilik (bilingvizm) kuzatiladi. Sotsial xoslanish (ijtimoiy integratsiya) jamiyat a’zolarining umumiy ijtimoiy hayotga moslashuvi va faol ishtirok etish jarayonidir. Bilingvizm bu jarayonda muhim omil bo‘lib, quyidagi jihatlarda aks etadi:

Madaniy ko‘prik vazifasini bajarishi - ikki yoki undan ortiq tilni bilish turli etnik guruhlar orasidagi tushunishni yaxshilaydi [3,54b.]. Bilingvizm odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi va diskriminatsiya xavfini kamaytiradi;

ta’lim va ish bozoridagi imkoniyatlarni kengaytirishi-ikki tilli bo‘lgan shaxslar yaxshi ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi;

Davlat va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirishi-bilingvizm davlat siyosatini tushunishda va aholining davlat tizimiga moslashishida yordam beradi. Ikki tillilik rasmiy hujjatlarni o‘zlashtirish va jamoat xizmatlaridan foydalanish jarayonini osonlashtiradi;

milliy identifikatsiya va tillararo muvozanatni saqlash – O‘zbek tilining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, boshqa tillarga hurmat saqlanishi lozim. Bilingvizmni noto‘g‘ri boshqarish ayrim tillarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin, shu sababli muvozanatli til siyosati muhimdir.

O‘zbekistonda davlat til siyosati quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

O‘zbek tilining rasmiy maqomini mustahkamlash – davlat va ta’lim tizimida o‘zbek tilining nufuzi oshirilmoqda;

ko‘p tillilikni qo‘llab-quvvatlash – rus, ingliz va boshqa tillarni o‘rganish uchun sharoit yaratish;

ta’limda bilingvistik yondashuv – ko‘p tilda ta’lim berish imkoniyatlarini kengaytirish.

O‘zbekistonda bilingvizm ijtimoiy xoslanish jarayonlarining ajralmas qismi bo‘lib, u turli etnik guruhlar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat til siyosatini muvozanatli olib borish va barcha tillarning rivojlanishiga e’tibor berish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ko‘p tillilik madaniyatini rivojlantirish orqali O‘zbekiston yanada ochiq va integratsiyalashgan jamiyat sari harakat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беликов В., Крысин Л. Социолингвистика. - М., 2001.Москва. С. 209.
2. Usmonova Sh., Bekmuhamedova N., Iskandarova G. Sotsiolingvistika. - Toshkent, 2014. B.87.
3. Dadaboyev H., Usmonova Sh. Xorijiy sotsiolingvistika. - Toshkent, 2014. 54-56b
4. Бердалиев А. Ўзбек синхрон социолингвистикаси. – Хўжанд, 2015. B.110
5. Z.Aliqulov, S.Boymirzayeva Sotsiolingvistika – Samarqand, 2009. 43-46 b.
6. Белл Р. Социолингвистика. -М., 1980. С.115
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Sotsiolingvistika
8. http://www.krugosvet.ru

O‘ZBEK OILALARIDA ER VA XOTIN MULOQOTINING LINGVOKULTUROLOGIK ASPEKTDA O‘RGANILISHI

Nomozova O‘g‘iloy Akmaljon qizi,
Oila va gender ilmiy-tadqiqot institute tayanch doktoranti,
Email: ogiloy.nomozova@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi muloqotning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Muloqot jarayoni til va madaniyatning o‘zaro ta’siri nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Maqolada o‘zbek oilalariga xos bo‘lgan muloqot modellari, nutqiy odob qoidalari, murojaat shakllari, so‘zlashuv uslublari va ularning madaniy ildizlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada gender omilining muloqotga ta’siri, oilaviy qadriyatlarning nutqiy ifodasi kabi masalalar ham tahlilga tortilgan.*

Kalit so‘zlar. *Oila, muloqot, milliy qadriyat, madaniyat, lingvokulturologiya, oilaviy muloqot, kommunikativ, interaktiv, perseptiv, lisoniy va nolisoniy birliklar, milliy mentalitet, gender rollar, ma’naviy qadriyat.*

ÖZBEK AİLLERİNDE EŞ VE KADIN İLETİŞİMİNİN LİNGOKÜLTÜROLOJİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Nomozova Oğiloy Akmaljon kızı,
Aile ve Gender araştırma enstitüsü doktora öğrencisi (PhD)

Özet. *Bu makale, Özbek ailelerinde koca ve eş arasındaki iletişimin dilbilimsel ve kültürel özelliklerinin incelenmesine ayrılmıştır. İletişim süreci, dil ve kültürün etkileşimi açısından analiz edilir. Makale, Özbek ailelerine özgü iletişim modellerini, konuşma görgü kurallarını, hitap biçimlerini, konuşma tarzlarını ve kültürel köklerini ele almaktadır. Ayrıca, makalede cinsiyet faktörünün iletişime etkisi, aile değerlerinin konuşma ifadesi gibi konular da analiz edilmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Aile, iletişim, ulusal değer, kültür, dil ve kültürbilim, aile iletişimi, iletişimsel, etkileşimli, algısal, dilsel ve dil dışı birimler, ulusal zihniyet, cinsiyet rolleri, manevi değer.*

ИЗУЧЕНИЕ ОБЩЕНИЯ МУЖА И ЖЕНЫ В УЗБЕКСКИХ СЕМЬЯХ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Номозова Угилой Акмалжон кизи,
Научно-исследовательский институт Семьи и Гендера докторант (PhD),

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию лингвокульту-рологических особенностей общения между мужем и женой в узбекских семьях. Процесс общения анализируется с точки зрения взаимовлияния языка и культуры. В статье рассматриваются модели общения, характерные для узбекских семей, правила речевого этикета, формы обращения, стили разговора и их культурные корни. Также анализируются такие вопросы, как влияние гендерного фактора на общение и речевое выражение семейных ценностей.*

Ключевые слова. *Семья, общение, национальная ценность, культура, лингвокульту-рология, семейное общение, коммуникативный, интерактивный, перцептивный, языковые и неязыковые единицы, национальный менталитет, гендерные роли, духовная ценность.*

LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF COMMUNICATION BETWEEN MAN AND WIFE IN UZBEK FAMILIES

Nomozova Ugiloy Akmaljon kizi,
Family and Gender research institute doctoral student (PhD)

Annotation. *This article is devoted to the study of the linguocultural features of communication between husband and wife in Uzbek families. The process of communication is analyzed from the point of view of the interaction of language and culture. The article examines communication patterns characteristic of Uzbek families, rules of speech etiquette, forms of address, speech styles, and their cultural roots. The article also analyzes such issues as the influence of the gender factor on communication, the speech expression of family values.*

Keywords. *Family, communication, national value, culture, linguoculturology, family communication, communicative, interactive, perceptual, linguistic and non-linguistic units, national mentality, gender roles, spiritual value.*

Oila jamiyatning eng muhim bo‘g‘ini bo‘lib, oilada, avvalo, er va xotin munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Er va xotin munosabatlariga esa bir qancha omillar ta’sir qilishi mumkin. Ana shunday omillardan biri erkak va ayolning o‘zaro muloqoti hisoblanadi. O‘zbek oilalarida er-xotin o‘rtasidagi muloqot faqatgina shaxsiy munosabatlarni emas, balki milliy qadriyatlar va madaniyatni ham aks ettiradi. Ushbu maqolada o‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi muloqot lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Muloqot insonlar o‘rtasida o‘zaro axborot almashinuv jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayonda kishilar bir-biri bilan nafaqat ma’lumot almashinadi, balki muloqot ishtirokchilari (so‘zlovchi va tinglovchi) mazkur jarayonda bir-biriga hissiy ta’sir qiladi. Shundan kelib chiqib muloqotning quyidagi elementlari qayd etiladi:

– muloqotning kommunikativ tomoni – muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi axborot almashinuvi;

– muloqotning interaktiv jihati – muloqot ishtirokchilarining o‘zaro ta’sirlashuvi;

– muloqotning perseptiv tomoni – muloqot ishtirokchilarining muloqot jarayonida bir-birini idrok etishi va bilishi [5, 6 b.].

Jahon olimlari oilaviy muloqotning ahamiyati borasida turli nazariyalarni ilgari surganlar. Masalan, amerikalik psixolog John Gottman oilaviy munosabatlarning barqarorligi uchun hurmat va ochiq muloqot muhim omillar ekanligini ta’kidlaydi [1]. Shuningdek, Rossiyalik olim V.A.Labunskaya er-xotin o‘rtasidagi muloqotda noverbal vositalarning o‘rni muhim ekanligini qayd etadi [9].

Muloqot jarayoni murakkab bo‘lib, bunda erkak va ayollar nutqi alohida ahamiyatga ega. Binobarin, oilaviy muloqotda ham, avvalo, er va xotinning samimiy va samarali muloqoti oilaviy munosabatlar ijobiy kechishi uchun asos vazifasini bajaradi. Ushbu muammoni o‘rganishda erkak va ayolning gender jihatdan o‘ziga xos muloqot uslubi, nutqi e’tiborga olinishi kerak. Shuni ham ta’kidlash kerakki, oilaviy muloqot yoxud er va xotin muloqoti bilan bog‘liq muammolarni tadqiq qilishda muayyan jamiyatning milliy va madaniy an’ana, urf-odat va qadriyatlarini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Ya’ni er va xotin muloqotini lingvokulturologik jihatdan tadqiq etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. “Lingvokulturologiya madaniyat va tilning o‘zaro aloqasi va o‘zaro ta’sirini hamda bu jarayonni lisoniy va nolisoniy (madaniy) birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandir” [7, 125-126 c.].

O‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi muloqotni lingvokulturologik aspektda o‘rganishda, avvalo, oiladagi rollarga e’tibor qaratiladi. O‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi muloqot odob-axloq qoidalariga asoslangan bo‘lib, milliy mentalitetga ko‘ra erkak oila boshlig‘i sifatida ko‘riladi, ayol esa oiladagi uyg‘unlik va mehr-oqibatni saqlovchi shaxs hisoblanadi. Shu boisdan ularning muloqoti do‘stona, hurmat va e’tibor bilan yo‘g‘rilgan bo‘lishi kerak. M.Umarovaning fikricha, “o‘zbek milliy oilalariga xos bo‘lgan muomala madaniyati, oilaviy an’analar, udum, rasm-rusumlar o‘sib kelayotgan avlod ongiga tushunchalar, aniq bilimlar, anglangan munosabatlar tarzida singdirilsa, ular o‘smirda oilaviy qadriyatlarga nisbatan mutanosib ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida muhim rol o‘ynaydi” [8, 10-11 б.].

O‘zbek oilalarida er va xotinlar, asosan, qaysi mavzuda suhbatlashishi bo‘yicha savol berilganda, respondentlar (o‘zbek oilalaridagi er va xotinlar) bir qancha mavzularni bayon qilishdi. Bular quyidagilar:

- oilaviy majburiyatlar va mas’uliyatlar taqsimoti;
- farzandlar tarbiyasi va ularning ta’limi;
- kundalik hayot va xo‘jalik ishlari;
- oilaviy bayram va an’analarga bog‘liq masalalar.

Demak, o‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi suhbat mavzulari ko‘pincha oilaviy muammolarga qaratilgan bo‘ladi.

Er va xotin o‘rtasidagi o‘rtasidagi muloqot turli jihatdan o‘ziga xoslik kasb etadi. Masalan, oilada er va xotin muloqotining lingvistik xususiyatlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Hurmat shakllari – muloqotda mehr va hurmatni ifodalovchi so‘zlar ko‘p ishlatiladi (masalan, “jonim”, “azizim”, “begim” (ayollarda) va h.k.). Shuningdek, o‘zbek oilalarida er-xotinning bir-biriga murojat qilishida ham o‘ziga xos murojaat birliklarini uchratishimiz mumkin. Masalan, erkaklarda – “onasi/onajonisi”, ayollarda – “dadasi/dadajonisi”. Yan bir jihat ham qiziq: o‘zbek oilalarida katta yoshdagi er-xotinlar nutqida bir-biriga murojaat qilayotganda oiladagi to‘ng‘ich farzandining nomini aytib chaqirishi ham an’anaga alangan va bu yuqori darajadagi hurmat belgisi sifatida qaraladi. Hozirgi kunda esa yosh er-xotinlar orasida bunday murojaat shakli kuzatilmayapti.

2. Ortiqcha rasmiylik yo‘qligi – er-xotin o‘rtasida samimiylikni ifodalovchi so‘zlar ishlatiladi. Umuman olganda, ularning nutqida tilning barcha uslubarini kuzatish mumkin, biroq er

va xotin nutqida og‘zaki so‘zlashuv uslubi yetakchilik qiladi. Masalan, quyidagi qisqa dialogda buni ko‘rishimiz mumkin:

Xotin: Rosa charchagandirsiz, qornizam ochib ketgandir! Keling, dadasi, oldin bir ovqatlanvoling, keyin dam olasiz!

Er: ha, onasi, qornim tatalab ketdi. Ovqatingni suzaver, hozir o‘taman.

Xotin: Albatta, dadajonisi. Issiqligida yevoling.

Er: Qo‘llaring dard ko‘rmasin, azizam, “mazasi zo‘r chiqibdi”! Bay, bay!

Bu dialogda ortiqcha rasmiylik yo‘q, bevosita samimiy muloqot aks ettirilgan. So‘zlar – qisqa, erkin va og‘zaki nutq uchun xos bo‘lgan “qornim tatalab ketdi”, “mazasi zo‘r chiqibdi” kabi ifodalar ishlatilgan. Dialogda undov so‘z “(bay, bay”) ishlatilishi ham o‘ziga xoslikni ifodalagan. Shuningdek, suhbatdagi murojaat birliklari: “dadasi”, “onasi”, “dadajonisi”, “azizam” kabi so‘zlar muloqotda ochiqlik, erkinlikni ifodalaydi. Zero, muloqot jarayonida adresatga to‘g‘ri murojaat qila olish bu inson nutqining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Murojaatning har qanday turi uni faqatgina qabul qiluvchisiga yetkazishni tashkillashtirishdan iborat bo‘libgina qolmay, balki odob-axloq me’yorlariga rioya etgan holda suhbat chog‘ida adresat bilan og‘zaki nutqning mazmunli va samarali tus olishiga zamin yaratishdan iboratdir [6].

Shuningdek, o‘zbek oilalarida muloqotning madaniy jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **O‘zaro hurmat va izzat** – o‘zbek madaniyatida er-xotin bir-biriga hurmat bilan muomala qilishlari muhim sanaladi. Binobarin, muomala madaniyati ham keng ma’noda insonning butun hayoti va faoliyati davomida tarbiyalanadigan jarayon bo‘lib, u oilada, jamiyatda, jamoada shakllanadi [2, 8 b.].
- **An’anaviy gender rollari** – o‘zbek oilalarida erkak va ayolning an’anaviy rollari saqlanib qolgan. O‘zbek olalarida oilaviy muloqotda ham gender rollarga bog‘liqlikni kuzatish mumkin. Shuni ham alohida qayd etish kerakki, “ayol va erkak borliqni turlicha qabul qiladi va baholaydi. Nutqiy muomalaning gender o‘zgaruvchanligi tilning turli sathlarida, ya’ni fonetik, leksik, grammatik, semantik sathlarda namoyon bo‘ladi” [3].
- **Ma’naviy qadriyatlar** – oilaviy muloqot har bir xalqda o‘zgacha bo‘lishi mumkin va har bir xalqning bu bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalari bilan birga o‘z ma’naviy qadriyatlari ham bor. O‘zbek xalqida ham shunday. “Keyingi yillarda ma’naviy qadriyatlarga e’tibor kuchaydi. Zero, ma’naviy qadriyatlar mamlakatimiz mustaqilligi, xalqimizning irodasini mustahkam qiladigan, unga kuch bag‘ishlaydigan asosiy omillardan biridir. Xalqimizning asrlardan asrlarga meros bo‘lib kelayotgan ma’naviy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllanib, rivojlanib kelgan. Ularni uch ming yildan ortiq davrni mujassamlashtirgan xalqimiz sivilizatsiyasi yaratgan. Bizning ma’naviy qadriyatlarimiz ana shu sivilizatsiyaga uzviy bog‘liq bo‘lib, ular millatimiz shakllangan makon va ona yurtga ehtirom, avlodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, muomalada mulozamat, hayo, andisha kabi ko‘plab tushunchalarda ifodalanadi” [4].

Yuqorida keltirilgan madaniy omillar nafqat oilaviy muloqotda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular o‘sib kelayotgan yosh avlodning muloqot ko‘nikmalari va nutq madaniyati shakllanishiga ta’sir qiladi.

O‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi muloqot madaniy va lingvistik jihatdan o‘ziga xoslik kasb etadi. U hurmat, samimiylik va milliy qadriyatlarga asoslanadi. Lingvokulturologik tahlil shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muloqot o‘zbek xalqining turmush tarzini, an’analarini va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim omildir. Shunday ekan, oilaviy muloqotga e’tibor qaratish milliy madaniyatni asrab-avaylashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gottman, J. (1994). Why Marriages Succeed or Fail. New York: Simon & Schuster.
2. Husanov B. Muomala madaniyati / Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik / – T.: “Ta’lim nashriyoti”, 2009. – 156 b.

3. Ismoilova Sh., Ismoilova H. Hushmuomalalik kategoriyasi va hurmat konseptining ingliz va o‘zbek tillaridagi gender xususiyatlari // Science and innovation international scientific journal. Volume 1 ISSUE 6 UIF-2022: 8.2.
4. Ma’naviy qadriyatlar https://oyina.uz/uz/teahause/ 1904
5. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi / O‘quv qo‘llanma. – T.: “Turon-Iqbol” nashriyoti, 2006. – 119 b.
6. Sulaymonova D. Oilaviy muloqotdagi murojaatning lingvomadaniy xususiyatlari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Scientific Journal. Volume 2 | ISSUE 5/2 ISSN 2181-1784
7. Воробьев В.В. О статусе лингвокультурология // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков Т.2. – Братислава, 1999. – С. 125-126.
8. Умарова М.М. Ўсмирларда оилавий қадриятлар тўғрисидаги тасаввурлар шаклланишининг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари: Психол. фан. номз. ... дисс. – Т., 2004.
9. Лабунская В.А. Невербалная коммуникация в семе. – Москва: Наука, 2009.

THE DISTINCTIVE CHARACTERS OF THE NATIONAL LINGUISTIC WORLDVIEW ON THE EXAMPLE OF KARAKALPAK AND ENGLISH LANGUAGES

Muratbaeva Umida Taumuratovna,
PhD student at Karakalpak state university
umidamuratbaeva@gmail.com

Abstract. *Current interested doubted issue in Linguistics is the national linguistic worldview that many cognitive linguists, ethnolinguistics, semiotics and philosophy of language are investigation both national and world linguistic worldview. In essence, the national linguistic worldview is a multidisciplinary concept that touches on how language shapes and depicts the cultural and mental framework of a nation or community. Every single word spoken by a nation shapes the basic understanding the nations’ notion for other language speakers, that is why it is essential to be aware the representation of linguistic worldview.*

Keywords. *National linguistic worldview, Karakalpak language, English language, ethnolinguistics, cognitive linguistics, cultural semantics, Sapir-Whorf Hypothesis.*

QORAQALPOQ VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA MILLIY LINGVISTIK DUNYOQARASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muratbayeva Umida Taumuratovna,
doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. *Hozirgi zamonaviy tilshunoslikda katta e’tibor qaratilayotgan masalalardan biri bu milliy lingvistik dunyoqarashdir. Bu masala kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, semiotika va til falsafasi sohalarida keng o‘rganilmoqda. Aslida, milliy lingvistik dunyoqarash — bu xalq yoki jamiyatning madaniy va mental tasavvurini til orqali qanday aks ettirishini ifodalaydigan ko‘p fanli tushunchadir. Har bir xalq tomonidan aytilgan so‘zlar boshqa tilli kishilar uchun shu xalq haqidagi tasavvurni shakllantiradi. Shu sababli, lingvistik dunyoqarashning qanday aks ettirilganini anglash muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar. *Milliy lingvistik dunyoqarash, qoraqalpoq tili, ingliz tili, etnolingvistika, kognitiv tilshunoslik, madaniy semantika, Sapir-Whorf gipotezasi.*

KARAKALPAK VE İNGİLİZ DİLLERİ ÖRNEĞİNDE ULUSAL DİLSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Muratbayeva Umida Taumuratovna,
doktora öğrencisi, Karakalpak Devlet Üniversitesi

Özet. *Günümüzde dilbiliminin ilgi odağında olan konulardan biri, hem ulusal hem de evrensel düzeyde dilsel dünya görüşünü inceleyen bilişsel dilbilim, etnodilbilim, göstergebilim ve dil felsefesi gibi alanlar tarafından araştırılan ulusal dilsel dünya görüşüdür. Esasen, ulusal dilsel dünya görüşü; bir toplumun ya da milletin kültürel ve zihinsel yapısının dil aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve yansıtıldığını ele alan çok disiplinli bir kavramdır. Her milletin söylediği her kelime, o milletin diğer dil konuşurları tarafından nasıl algılandığını belirler. Bu nedenle, dilsel dünya görüşünün temsili hakkında farkındalık sahibi olmak büyük önem taşır.*

Anahtar kelimeler. *Ulusal dilsel dünya görüşü, Karakalpakça, İngilizce, etnodilbilim, bilişsel dilbilim, kültürel semantik, Sapir-Whorf Hipotezi.*

There is important point to figure out what the national and world linguistic worldview are, how they impact on linguacultural life. The national linguistic worldview and the world linguistic worldview are concepts that describe how language shapes our understanding of the world. While they are related, they differ in scope and focus. Let's first look at the table below which depicts main differences of both linguistic worldview:

Aspect	National Linguistic Worldview	World Linguistic Worldview
Scope	Specific to a nation or culture.	Global and comparative
Focus	Unique linguistic traits of a language.	Commonalities and diversity across languages [7;100].
Perspective	Localized, culturally specific.	Universal and interdisciplinary
Examples Studied	Cultural idioms, metaphors, and grammar unique to one language. Reflects the unique ways a language organizes concepts, categories, and values.	Patterns and universals in all languages. Focuses on the shared cognitive and communicative functions of language globally.

Analysis of the literature: The investigation of the national linguistic worldview has been a significant focus within linguistics and related fields like cultural studies, ethnolinguistics, and cognitive linguistics. The national linguistic worldview explores how a particular culture interprets the world through its language, while the world linguistic worldview examines how all human languages contribute to a collective understanding of the world. The national linguistic worldview is a concept reflecting the connection between language and a people's worldview. It is studied in linguistic cultural studies, cognitive linguistics, and ethnolinguistics. This term was introduced into scholarly discourse to denote a unique way of perceiving and interpreting the world through the prism of language [4;17]. The national linguistic worldview has been paid attention to investigate by number of linguistics, scholars like Wilhelm von Humboldt (1767–1835) who was one of the earliest scholars to explore how language shapes worldview. He proposed that every language reflects a unique way of understanding and interpreting reality as well as found on famous Concept : *Weltansicht* (worldview) – The idea that language acts as a medium through which people perceive and construct

the world. In addition to that Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf (20th century) that developed the Sapir-Whorf Hypothesis (Linguistic Relativity), which asserts that the structure of a language influences its speakers' cognition and worldview. They explored how different linguistic systems encode unique cultural perspectives. Moreover, Anna Wierzbicka, a contemporary linguist who investigated the links between language, culture, and thought. Not only she developed the Natural Semantic Metalanguage (NSM) approach to study how language reflects cultural values and worldviews, but also explored cultural scripts embedded in specific languages, revealing unique national perspectives [5; 134].

Another significant a German linguist Leo Weisgerber who introduced the term “linguistic worldview” (*sprachliches Weltbild*). He argued that language acts as a mediator between humans and reality, and that each language organizes concepts differently, forming a national linguistic worldview.

Association with Ethnolinguistics and Cognitive Linguistics.

Ethnolinguists (e.g., Jerzy Bartmiński): Study the cultural and national-specific aspects of language. Bartmiński's work focused on how linguistic expressions reflect the worldview of specific communities.

Cognitive linguists (e.g., George Lakoff and Mark Johnson): Explored metaphor and conceptual framing as a means of understanding cultural perspectives within language.

Key figures like Wilhelm von Humboldt, Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf, Anna Wierzbicka, and Leo Weisgerber have all significantly contributed to investigating the national linguistic worldview, emphasizing how language, culture, and cognition intertwine to shape unique perspectives of reality [6;298].

Research methodology:

Each language shapes its own worldview, which encompasses national values, traditions, myths, beliefs, and ways of thinking. It is by the very nature of language that “a linguistic worldview is created in the minds of its possessors, because it is through the prism of language that one sees the world” [2; 45]. This means that a nation's way of seeing the world and the discipline of perception are first and foremost reflected in the linguistic landscape of the world that belongs to that nation. When we use language to visualize a linguistic landscape, the landscape is shaped by the environment in which we live.

As for the linguistic representation of the world is constructed through linguocultural constructs, which serve as key elements for a scholarly analysis of the linguistic worldview unique to a specific speech community. The national linguistic worldview is a concept that reflects how a particular nation or culture perceives, interprets, and organizes reality through its language. It encompasses the unique characteristics, values, and worldview encoded in the vocabulary, idiomatic expressions, and grammatical structures of a language [7; 101].

The exploration of the linguistic worldview is intrinsically linked to the conceptual worldview, which encapsulates human experiences, interactions with their environment, and the existential conditions they navigate. Analyzing the concept of the "linguistic worldview"—a cognitive projection of the external reality onto human consciousness—along with related terminologies, is essential. Broadly, the linguistic worldview encapsulates a shared repository of culturally contextualized knowledge about the world, while the national linguistic worldview reflects a historically developed framework of meanings specific to the collective consciousness of a given nation.

Analysis and results:

It is natural to have distinctive features of the both languages as regarding for the linguistic worldview as well as national linguistic worldview as both languages are not rooted from the same language background. To illustrate that, Karakalpak language belongs to a Turkic language that culture and language are deeply interwined with the historical, social and environmental context of Central Asia; while English language belongs to West German language that originated in an early medival England and has since become a global lingua franca. In addition to that, cultural identity of

Karakalpak emphasizes strong family bonds, respects for elders and communal livings as well as language reflects this with numerous kindship terms and expressions denoting respect and collective identity. There is unwritten rules in culture, for instance the brides can not call the name of the family members of their husbands, they must tell their nicknames like ***appaq qyz, erke qyz, suliw qyz, kara koz, ay qyz, qaynapa*** *(the representation of female gender, words referring who are relative or siblings of husband’s);* ***suliw jygyt, mirza aga, qaynaga****, (the representation of male gender the words belonging to the huband’s brother)****, ene*** *(husband’s mother or mother-in-law)****, ata*** *(husband’s father or father-in-law);* the mentioned words refer to the people who are relative, siblings to husband that indicating respect. Above mentioned addressing words have been used for a long time, as we can find out those words in ancient folk epics namely: Alpamish which covers different periods and used the cultural heritage of the nation. There are given some examples to prove that we can notice national linguistic worldview on the example of Karakalpak epic “Alpamis”:

…Сол ўақта Айсанем орнынан өрре турып, Байсары байға қарап`-Ҳаў, ***қайнаға,*** мен де өз кеўлимдегини айтып қалайын. [1;8] (brother-in-law)

…Байсарыдай байдың қызы Гүлбаршын,
Байбөридей байдың ***келини*** дер еди.
Гүлбаршындай ***келин***ди [1;11] (kelin – a bride)
Жалғызыңа неге өтирик сөйлейсең,
…Кудаң көшип кетпедиме елиңнен, [1;15] (the man who gives his daughter to your son)
…Қыз айттырып келмеклик,
Қызды ***күйеў***ге бермеклик. (kuyew – son-in-law)
… ***Ҳаялым*** менен ойласып, [1;30] (hayalım – a wife)
…Алғаныңның айтатуғын арзы бар,
Душпанларға кетер болды ***қулыным*** [1;31].
Әне, султаны Мәспатша ярын сағынып отыр еди. Жеңгелерине:
Бийкешиңди алып келеғой, - деди [3;17].

Therefore, we tried to describe national linguistical worldview concepts in our language in the form of men and woman, combining lexemes thematically-semantically, and present their cognitive model.

But when it comes to English culture, there can not be found their paraphrased words even their closer meanings are not existed. To show that, mother-in-law, father-in-law, sister-in-law, brother-in-law. As English culture reflects Western values such as individualism, innovation, pragmatism.

Language encodes a nation’s cultural heritage, beliefs, and worldview. For English nation, this is evident in vocabulary: Words like “freedom” and “liberty” emphasize the cultural importance of individual rights in English-speaking nations. To illustrate this, sayings like "***time is money"*** reflect the cultural emphasis on efficiency and productivity in capitalist societies. ***Lost time is never found again.*** This means that once time has passed, it cannot be recovered. It emphasizes the importance of making the most of every moment, as wasted time is gone forever. ***Time is the most valuable thing a man can spend.*** This saying highlights that time is more precious than money or material possessions. While money can be earned again, time is finite, making it the most significant resource one can invest in something meaningful. ***Better three hours too soon than a minute too late.*** This emphasizes the value of punctuality and preparedness. It is better to be early and ready than to arrive late, as tardiness can lead to missed opportunities or show a lack of respect for others' time. Additionally, English people are claimed to be punctual; they hate being late. ***Liberty means responsibility. That is why most men dread it.*** This means that true freedom comes with the burden of accountability for one’s action. English nation can not tolerate to happen with them unfair action and go on a strike if something is unsatisfying them.

Regarding for pragmatism and innovation, English has a vast vocabulary for technology and innovation, shaped by industrial and technological revolutions [2;701]. The English language often adopts and simplifies terms to ensure they are functional and easy to use. For example, "smartphone"

combines two straightforward, descriptive words—"smart" and "phone"—to denote an advanced mobile device. The name is clear and directly serves its purpose without unnecessary complexity. English frequently creates entirely new terms or adapts old ones to describe emerging concepts, such as "cloud computing," "crowdsourcing," or "streaming." These terms reflect not only technological progress but also the practical need for concise, universally understood vocabulary in a globalized world.

In summary, the national linguistic worldview in English-speaking nations reflects a dynamic interplay between language, culture, and global influence. While English conveys distinct national identities, its role as a global language fosters a shared, multifaceted worldview that adapts to and integrates diverse cultural realities. Linguistics helps uncover these layers, revealing how language both reflects and shapes the ways people perceive and interact with the world.

Reference:

1. Алпамыс. Қарақалпақ халық дәстаны. Есемурат жыраў Нурабуллаевтан жазып алған Рамберген Хожамбергенов.
2. Камалова, Д. А. Lingvoculturology as a new direction of contemporary linguistics / Д. А. Камалова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 15 (149). — С. 700-702. – URL: https://moluch.ru/archive/149/42202/
3. Maspatsha
4. . Qayıpnazar jıraw
5. Neudachina L.V. (2018). The role of culture in linguistic worldview formation. Russian Linguistic Bulletin, (1 (13)), 15-17
6. Tat'yana N. Fedulenkova . Constonants of the national linguocultural worldview. Северный федеральный университет. 134-137 p. https://www.researchgate.net/publication/381930934_Constants_of_the_National_Linguocultural_Worldview
7. Закирова Р. Р. Концепт в контексте национальной культуры // Иностранные языки в современном мире: сборник материалов IX Международной научно-практической конференции / под ред. С. С. Тахтаровой, А. В. Фахрутдиновой. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. С. 298-302.
8. Закирова Роза Рафаиловна, Гильмутдинова Илюза Василовна, Соколова Инна Имамовна. Изучение языковой картины мира в современной лингвокультурологии. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 3. С. 99-101.

FUNCTION WORDS IN KARAKALPAK LANGUAGE

Jawgasharova Amina Alawaddinovna,
PhD student of Nukus state pedagogical institute
ajawgasharova@gmail.com

Abstract. *This article presents information about function words in Karakalpak language. It gives exact definitions of function words, their grammatical features and the types of these words in Karakalpak and other languages. Moreover, it defines the connection and relationship of function words with other words in a sentence.*

Keywords. *Function words, content words, auxiliary words, grammatical features, lexical meaning.*

QORAQALPOQ TÍLÍDAGÍ YORDAMCHÍ SO'ZLAR

Jawgasharova Amina Alawaddinovna,

Nukus Davlat Pedagogika Instituti tayanch-doktaranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qoraqalpoq tilidagi yordamchi so‘zlar haqida ma’lumot berilgan. Yordamchi so‘zlarning aniq ta’rifi, grammatik xususiyatlari va turlari haqida qoraqalpoq va boshqa tillarda berilgan. Bundan tashqari, yordamchi so‘zlarning gapdagi boshqa so‘zlar bilan bog‘liqligi haqida aytilgan.*

Kalit so‘zlar. *Yordamchi so‘zlar, ma’noli so‘zlar, yordamchi so‘z turkumlari, grammatik xususiyatlar, leksik ma’no.*

KARAKALPAK DÍLÍNDE YARDIMCI KELÍMELER

Jawgasharova Amina Alawaddinovna,
Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü Doktora öğrencisi

Özet. *Bu makalede Karakalpak dilindeki yardımcı kelimeler hakkında bilgi verilmiştir. Yardıma sözcüklerin tam tanımları, dilbilgisel özellikleri ve bu sözcüklerin Karakalpakça ve diğer dillerdeki türleri verilmiştir. Ayrıca, yardımcı sözcüklerin cümledeki diğer sözcüklerle bağlantısını ve ilişkisini belirler.*

Anahtar kelimeler. *Yardımcı sözcükler, iç sözcükler, yardımcı sözcükler, dilbilgisel özellikler, sözcüksel anlam.*

СЛУЖЕБНЫЕ СЛОВА В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Жаугашарова Амина Алауаддиновна
докторант Нукусского государственного педагогического института

Аннотация. *В данной статье представлена информация о вспомогательных словах в каракалпакском языке. В ней даются точные определения служебных слов, их грамматические особенности и типы этих слов в каракалпакском и других языках. Кроме того, оно определяет связь и взаимоотношения служебных слов с другими словами в предложении.*

Ключевые слова. *служебные слова, содержательные слова, вспомогательные слова, грамматические особенности, лексическое значение.*

Function words are words that perform grammatical functions in language structure. In the Karakalpak language, there are many types of function words that each of them has a different function. They participate in connecting words and sentences, showing the relationship between them, clarifying the meaning of individual words and adding additional meaning to them. [4,8b]

From the grammatical term "function word" we understand words that are not used independently and have no lexical meaning or have lost their lexical meaning. Although such words do not have a specific lexical meaning, they play a significant role in connecting the words in a sentence, expressing the artistic use of thought, enhancing the meaning of words, and connecting them [4,234b].

Function words are a type of part of speech that has lost its original lexical meaning and definitively transitioned to auxiliary function. However, their lexical meanings have become completely obscured over the last periods and their usage in the language faces with significant changes. As a result, they lose their original lexical meanings and express only abstract grammatical meanings [1,3b].

In some function words have more lexical meaning than grammatical meaning. Because the lexical meanings of such auxiliary words are preserved in some sentences. Therefore, such groups of function words are used either as content words that are included meaningful words or sometimes as auxiliary words [3,381b].

In other sources and books of other old languages, the function words are also referred to as auxiliary words or *Sap kómekshi sózler* in Karakalpak language.

It is clear that auxiliary words or simple function words are a grammatical category that was established a long time ago in the language. From a historical perspective, all auxiliary words originated from meaningful words, specifically from old singular nominal forms and verb forms. Over time, through frequent usage and repeated combinations in phrases, these words have evolved to be used in their current function [3,381b].

Simple function words refer to a group of auxiliary words that are not used independently and have no lexical meaning on their own. They are added to meaningful words, contributing various additional meanings and concisely connecting sentences [5,235b].

Thus, this definition that mentioned above is totally the same with the rule of function words in Karakalpak language.

Function words are often morphologically immutable and do not possess the word formation [5,541b].

Therefore, function words do not have a definite and stable meaning, but within a sentence they combine the words with lexical meaning and perform a grammatical function.

Function words appear somewhat similar to case affixes in their usage. In other words some function words are as similar as case affixes. However, they are distinguished from affixes by being in the form of a single word [1,4b].

Some function words retain in their full lexical meaning. In such cases, these words are not attached to other meaningful words instead of they can be used independently. There are the main characteristics of function words:

1. They do not express a complete lexical meaning on their own as they are auxiliary grammatical meaning is realized only when combined with meaningful words.
2. Function words do not change by adding word-changing and word-forming suffixes.
3. Function words are not as a sentence member.

Function words are divided into three categories based on their grammatical meaning and function in Karakalpak language. They are *tirkewishler, danekerler, janapaylar* . [2.219] In English they are like prepositions, conjunctions and auxiliary verbs. Therefore, even if function words do not have a lexical meaning, they remain within the sentence. It connects simple sentences with other sentence members and serves a grammatical function.

Function words are called in school grammar, as well as in some scientific works, only as the words without a specific lexical meaning. They are the words “*Служебные части речи*”in the Russian language is being taken as auxiliary or function words. Thus, function words are divided into three categories: **tirkewish, dáneker, janapay**. However, in addition to these words, auxiliary verbs and auxiliary nominative words are closely related to function words in their general meaning, although they are considered among verbs and nouns [4,234b].

Thus, function words give grammatical information about other words in a sentence or clause, and cannot be isolated from other words. Function words help us connect important information. Function words can be critical for understanding, but they add little meaning beyond defining the relationship between two words.

References:

1. Dawenov E. Qaraqalpaq tilinde kómekshi sózler. – Nokis: “Bilim”, 1994.- 3-4 b.
2. Dawletov A, Dawletov M, Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. – Nókis: “Bilim”, - 219 b.
3. Házirgi qaraqalpaq tili. Morfologiya. – Qaraqalpaqstan: “Nókis”, 1981. -8, 234-235 b.
4. Isqaqov A. Házirgi qazaq tili. – “Almata”, 1974. – 381 b.
5. Ózbek-tili grammatikasi I- tom. Morfologiya. “Tashkent”, 1975. -541 b.

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA “KO‘Z” KOMPONENTLI IBORALAR HAQIDA
(A.Qahhorning “O‘g‘ri” va Rashot Nuri Guntekinning “Choliqushi” asarlari misolida)

Tursunboyeva Zuhra Normatovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, tillar fakulteti tyutori

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, o‘zbek tili va turk tillaridagi ko‘z komponentli somatik iboralar Abdulla Qahhornig O‘g‘ri hikoyasida hamda turk yozuvchisi Raşot Nuri Guntekinning “Çoliqushi” asarlarida ishlatilish o‘rinlari va ularning qo‘llanilish doirasi tahlilga tortiladi. O‘zbek va turk tillarida ko‘z bilan bog‘liq iboralar turli xil ma’no ottenkalarini ifodalaganligini ko‘rishimiz mumkin. Tilshunoslikda simvolik va figurativ ma'nolarni yaratishda ham iboralar muhim rol o‘ynaydi. Bu ishda, ko‘z komponenti orqali ifodalangan iboralarning strukturasini, ma’nolarini va ularning xalq madaniyati bilan bog‘liqligini tahlil qilish orqali, har ikki tilning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *Ko‘z, ibora, madaniyat, simvolizm, hissiyot, psixologik tasvir, madaniy tafovut.*

ÖZBEK VE TÜRK DİLLERİNDE GÖZ BİLEŞENLİ DEYİMLER HAKKINDA
(A.Qahhar’in “Hirsiz” ve Reşat Nuri Gültekin’in “Çalikuşu” eserleri üzerıne)

Tursunboyeva Zuhra Normatovna,
öğretmen, Dil Fakültesi, Özbek-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü

Özet. *Bu makalede, Abdullah Kahhar'ın “Hırsız” adlı öyküsünde ve Türk yazari Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkushu" adlı eserinde göz bileşenli deyimlerin Özbek ve Türk dillerinde kullanımı ve bunların uygulama kapsamı incelenmektedir. Özbek ve Türkçede gözle ilgili ifadelerin farklı anlam ifade ettiğini görüyoruz. Dil biliminde deyimler sembolik ve mecazi anlamların yaratılmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu çalışma, göz bileşeni aracılığıyla ifade edilen deyimlerin yapısını, anlamlarını ve kültürel bağlantılarını analiz ederek her iki dilin kendine ait özelliklerini ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Göz, ifade, kültür, sembolizm, duygu, psikolojik etki, kültürel farklılık.*

О ФРАЗАХ С КОМПОНЕНТОМ «ГЛАЗА» В УЗБЕКСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ
(На примере рассказа А.Каххора «Угри» и Рашода Нури Гультека «Чоликуш»)

Турсунбоева Зухра Норматовна,
тьютор Факультета языков Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье анализируется употребление выражений с компонентом глаз в узбекском и турецком языках в повести «Угри» Абдулла Каххор и в произведениях турецкого писателя Рашода Нури Гюлтекина «Чаликуши» и сфера их применения. Мы видим, что выражения, связанные с глазом, в узбекском и турецком языках имеют разные оттенки смысла. В лингвистике идиомы также играют важную роль в создании символических и образных значений. В данной работе демонстрируются уникальные особенности обоих языков путем анализа структуры и значений выражений, выраженных через глазной компонент, а также их связи с народной культурой.*

Ключевые слова. *Глаза, выражение, культура, символизм, эмоция, психологический образ, культурные различия.*

ON PHRASES WITH EYE COMPONENTS IN UZBEKISTAN AND TURKISH LANGUAGES (As an example of A.Kahkhor’s story “The thief” and Rashot Nuri Gultek’s works “Cholikush”)

Tursunboyeva Zuhra Normatovna,
Tutor, Faculty of Languages, Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article analyzes the use of eye-related expressions in the Uzbek and Turkish languages in the story of Abdullah Kahhornig the Thief and in the works of the Turkish writer Raşot Nuri Guntekin "Çolikushi" and their scope of application. We can see that eye-related expressions in the Uzbek and Turkish languages express different shades of meaning. Expressions also play an important role in creating symbolic and figurative meanings in linguistics. In this work, the specific features of both languages are shown by analyzing the structure, meanings and their connection with folk culture of expressions expressed through the eye component.*

Keywords. *Eye, expression, culture, symbolism, emotion, psychological image, cultural difference.*

Frazeologizmlar – barqaror birliklar bo‘lib, ular nutqqa ko‘chganda yorqinlik, aniqlik va ta’sirchanlik bag‘ishlaydi. Nutqda frazeologik birliklardan foydalanish tilni boyitadi, uni rang-barang va jozibador bo‘lishiga xizmat qiladi. Frazeologiya har qanday tilning eng boy xazinasi hisoblanadi. Shu bilan birga, frazeologik birliklar nafaqat ifoda vositasi, balki ma’lum bir xalq uchun ahamiyatga molik bo‘lgan ma’nolarni aks ettiruvchi milliy madaniyat ko‘zgusidir. Frazeologizm, frazeologik birlik, frazema – ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan, ma’no jihatdan o‘zaro bog‘liq so‘z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko‘chma ma’noda qo‘llanadigan va bo‘linmaydigan, barqaror (turg‘un) bog‘lanmalarning umumiy nomidir [4, 26 b.]. O‘zbek va turk tillari turkiy oilaga mansub bo‘lib, bu tillarda “ko‘z” so‘zi bilan bog‘liq ko‘plab iboralar mavjud. Masalan, O‘zbek va Turk tillarida qo‘llaniladigan “ko‘z” komponentli iboralari o‘xshash bo‘lib, ular deyarli bir xil ma’noda qo‘llaniladi [6, 162 b.]. Quyida har ikkala tilda ham ishlatilishi mumkin bo‘lgan “ko‘z” komponentli somatik iboralarni ikki tildagi variantlarini ko‘rib chiqamiz:

Ko‘z tegmasin / Naazar değmesin – yomon ko‘zdan saqlash ma’nosida ishlatiladi.

Nazardan saqlansin, ko‘z qadamasin / nazar almasın Ko‘z ochmoq / Göz açmak – biror narsani tushuna boshlash, bilimga ega bo‘lish.

Fahmlamoq, idrok etmoq / idrak etmek, farkına varmak, ko‘zdan kechirmoq / Gözden geçirmek – diqqat bilan tekshirib chiqmoq.

Sinchiklab o‘rganmoq, ko‘rib chiqmoq / incelemek, kontrol etmek ko‘z oldida / Göz önünde – kimningdir ko‘rish doirasida yoki xayolida mavjud bo‘lish.

Xayolda, nazar oldida / akılda, hafızada Ko‘z-quloq bo‘lmoq / Göz kulak olmak – e’tibor bilan kuzatmoq, g‘amxo‘rlik qilmoq.

Diqqat bilan qaramoq, kuzatmoq / dikkat etmek, ilgilenmek Ko‘z yumib turmoq / Göz yummak – biror xatoni bilib turib, unga e’tibor bermaslik.

E’tiborsiz qoldirmoq, bilmaganga olish / görmezden gelmek, aldırmamak kabi misollar keltirishimiz mumkin.

O‘zbek va turk adabiy asarlarida ko‘z lingvomadaniy tushuncha sifatida eng ko‘p qo‘llaniladigan vositalardan biri hisoblanadi. Ularning asarlarini qiyosiy o‘rganadigan bo‘lsak, har ikki tilda ham ko‘z komponentli iboralarning bir-biriga yaqin ma’nolarda ishlatilganligini ko‘rishimiz mumkin. Misol tariqasida o‘zbek adibi Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi va turk yozuvchisi Reşat Nuri Guntekinning “Çalıkuşu” asarida ko‘z komponentli iboralari keng qo‘llanganligini

ko‘rishimiz mumkin. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasida ko‘z orqali qahramonlarning ruhiy holatlari, ular tomonidan amalga oshirilgan harakatlarning ma’nosi va ichki kechinmalari aks ettirilgan. “O‘g‘ri” hikoyasida shunday yozilgan: *Qobil boboning qo‘shnisi-burunsiz ellikboshi kirdi. U og‘ilga kirib teshikni, ho‘kiz bog‘langan ustunni diqqat bilan ko‘zdan kechirdi* [1, 16 b.]. Bunda “ko‘zdan kechirmoq” iborasi diqqat bilan qaramoq, sinchiklab qaramoq ma’nolarida qo‘llangan. Iboralarning qo‘llashdan maqsad adib asarning badiiyligini buzmaslik uchun ham “ko‘zdan kechirmoq” iborasini qo‘llagan. Asarni o‘qigan insonni bunga qiziqtirish uchun ham bu usul juda qo‘l kelgan va asar jozibasini oshirgan. Asarda ko‘z bilan bog‘liq juda ko‘plab iboralarni misol sifatida ko‘rsatishimiz mumkin. Yana bir misol: *“Uning ko‘zlari hech narsa sezmasdi”* – bu ibora qahramonning ruhiy sustlashganligi, ichki inqirozi yoki tashqi dunyoga bo‘lgan befarqligini ifodalaydi. Ko‘zlar bu yerda sezgi va anglashning yo‘qligini bildiradi, bu esa o‘g‘ri obrazining muhim xususiyatidir. *“Ko‘zlari porladi”* – bu ibora qahramonning biror narsaga qarshi yuqori darajada ishtiyoqini yoki shahvatini tasvirlaydi. Ko‘zlarning porlashi, ruhiy va jismoniy holatni ifodalaydigan qudratli belgiga aylanadi. *“Ko‘zlari uchib ketdi”* - bu ibora, qahramonning biror voqeadan yoki g‘ayrioddiy holatdan hayajonlanishi yoki ta’sirlanishini ifodalaydi. Ko‘zlar bu yerda odamning hayajonini va o‘zgarishlarga tezda javob berishini ifodalaydi.

Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasida ko‘z tasvirlari insonning ichki va tashqi dunyo bilan bog‘lanishini, hissiyotlarini, ruhiy holatini va ijtimoiy o‘zgarishlarni ifodalashda ishlatilgan. Ko‘z, bu asarda qahramonlarning qarorlarini va atrofdagi dunyo bilan aloqalarini chuqurroq ko‘rsatadigan asosiy belgiga aylanadi.

Turk yozuvchisi Reşat Nuri Guntekinning “Çalıkuşu” asarida “ko‘z” so‘ziga oid iboralar ko‘plab hissiy holatlar va xarakterlarning tasvirlanishida ishlatilgan. Asardan “ko‘z” komponenti bilan bog‘liq ba’zi iboralardan misollar keltiramiz: Asarda so‘z bilan bog‘liq shunday jumlalar yozilgan: *Feride kecha kech qurun qanday ahvolda eding? Ertalab ikki soat uxlamasdan darrov turib ketding. Ahvoling charchagan kishiga o‘xshamaydi. Ranging noppa-nozanday ko‘zlaring porlaydi [2, 125 b.]*. Bunda “Ko‘zlari porlaydi. “Iborasi hayajon, g‘azab yoki hayrat kabi kuchli his-tuyg‘ularni ifodalashda ishlatilgan. Yana bir misol: *Bir burchakka tiqilib ko‘zlarimni yumib oldim.* Bunda *“Ko‘zlarimni yumib olidim”* iborasi Ferida biror voqeani, og‘riqli holatni yoki shunchaki biror narsaga rozi bo‘lmagan paytda ko‘zlarini yumishi mumkin. Bu ibora ko‘pincha ruhiy yengillik va tinchlanish holatlarini ifodalaydi. Asarda ko‘z iborasi bilan bog‘lik juda ko‘p misollarni keltirish mumkn. *“Ko‘zlarini yerga tikdi”* bu ibora Feridening o‘zini noqulay his qilgan, muayyan vaziyatda uyalgan paytlarida ishlatiladi. *“Ko‘zlari yoshga to‘ldi”* – bu ibora Feridening qayg‘uli yoki juda ta’sirlangan holatlarini tasvirlaydigan ibora. *“Ko‘zlari chaqnadi”* – g‘azab, kuchli norozilik yoki g‘alaba tuyg‘ulari tasvirlanadigan paytlar uchun ishlatiladi. *“Ko‘zlari kuchli qaradi”* biror kishiga qattiq e’tibor qaratilgan, jiddiy qarash yoki hurmat ko‘rsatilgan holatlarda ishlatiladi. *“Ko‘zlaridan do‘stona nurlar chiqdi”* – bu ibora Feridening iliq, mehrli va samimiy munosabatlarini ifodalash uchun ishlatilgan.

Kuzatishlarimiz natijasida shunga amin bo‘ldikki, Abdulla Qahhorning *“O‘g‘ri”* hikoyasida va Reşat Nuri Guntekinning *“Çalıkuşu”* asarida qo‘llanilgan *“ko‘z”* komponentli iborasining asosiy farq shundaki, *“O‘g‘ri”* hikoyasida ko‘z iboralari realistik va hissiy holatlarni aks ettiradi. Bu asarda ko‘zlar odatda kishilarning ichki kurashlari, noxush tuyg‘ulari va muammolarini ifodalash uchun ishlatilgan. Asarda ko‘zlar aniq, bevosita va real holatlar bilan bog‘liq jarayonlarda aks etgan. “Çalıkuşu” asarida esa ko‘z komponentli iboralar romantik, poetik va ruhiy o‘zgarishlarni tasvirlashda ishlatiladi. Bu yerda ko‘zlar kishining ichki dunyosidagi baxt, sevgi, qayg‘u yoki umid kabi noaniq, chuqur tuyg‘ularni ifodalash uchun ishlatilganligini ko‘rishimiz mumkin. Ya’ni, “O‘g‘ri” hikoyasida ko‘z iboralari realistik va ijtimoiy holatlarni aks ettirgan bo‘lsa, “Çalıkuşu” asarida ular ko‘proq tasavvufiy, romantik va ruhiy izlanishlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, o‘rganishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, “ko‘z” komponenti ishtirok etgan iboralarning soni anchagina bo‘lib ular turli xil ma’nolarga ega. Bu esa ko‘zlar hayotimizda qanchalik ahamiyatli va serma’no ekanligini namoyon etadi. O‘zbek va turk tillarida ko‘z bilan bog‘liq iboralar insonning psixologik xulq-atvorini, ichki kechinmalarini ifodalashga xizmat qiladi. Shuning uchun

ham har ikki tilda ham badiiy asarlarda iboralar ko‘p qo‘llaniladi. Har ikkala asar ham ko‘z iboralari orqali insonlarning ichki dunyosini, hissiyotlarini va ruhiy holatini tasvirlaydi. Ammo farq shundaki, “O‘g‘ri” hikoyasida ko‘zlar ko‘proq realistik, ijtimoiy va psixologik tasvirlar uchun ishlatiladi, “Çalıkuşu” asarida esa ko‘zlar ko‘proq romantik, poetik va ruhiy o‘zgarishlar bilan bog‘lanadi. “O‘g‘ri” asaridagi ko‘z iboralari kishilarning ijtimoiy muammolari va ichki ziddiyatlarini aks ettirsa, “Çalıkuşu” asarida ular qahramonning ruhiy holatidagi noaniqlik va chuqur hissiy tuyg‘ularni ifodalaydi. Ko‘rinadiki, har ikki tilda ko‘z bilan bog‘liq iboralarni qiyoslab o‘rganish tilshunoslik va lug‘atshunoslik uchun qimmatli materiallar beradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Qahhor. O‘g‘ri. Yangi O‘zbekiston nashriyoti. –Toshkent, 1967, 190 b.
2. R. N. Guntekin. Çalıkuşu. Kalem nashriyoti. – Istanbul, 2022, 384 s.
3. M. K. Ismoiliy. (tarj.) Çalıkuşu. Adabiyot nashriyoti. – Toshkent, 1997, 236 b
4. Sh. Rahmatullayev. – O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. O‘qituvchi nashriyoti. – Toshkent, 1978, 280 b.
5. Alı Püsküllüoğlü. Türkçe deyimler sözlüğü. – Istambul, 2017, 848 s.
6. J.Eltazarov, K.Koç, I.Yoqubov. Özbekçe öğreniyoruz. – Istanbul, Kesit yayınları. 2021, 293 s.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

Абдуллаева Гульжан Абузакировна,
Старший преподаватель, Международный университет туризма и гостеприимства,
Туркестан, Казахстан
E-mail: gulzhan.abdullaeva@iuth.edu.kz
Серикбаева Назерке Раушанбековна,
Студентка Международный университет туризма и гостеприимства,
Туркестан, Казахстан

Аннотация. *В статье рассматриваются основные аспекты лингво-культурологии и межкультурной коммуникации, а также то, как они соотносятся друг с другом и влияют на коммуникацию. Идеи Хофстеде, Холла, Лукмана и других ученых относятся к числу моделей межкультурной коммуникации, которые рассматриваются в данной статье. Кроме того, принимаются во внимание лингвистические и культурные особенности, которые представляют собой уникальные особенности межкультурной коммуникации. Ключевые понятия проиллюстрированы с помощью таблиц и графиков. В проект включены примеры из различных культур, чтобы показать, как язык влияет на восприятие информации. Особое внимание уделяется практическим вопросам межкультурной коммуникации в условиях глобализации.*

Ключевые слова. *Коммуникация, культура, язык, взаимодействие, культурные различия.*

GLOBAL DUNYODA TIL VA MADANIYATNING O‘ZARO TA’SIRI

Abdullayeva Guljon Abuzakirovna,
Xalqaro turizm va mehmondo‘stlik universiteti katta o‘qituvchisi,
Turkiston, Qozog‘iston

Serikbayeva Nazerke Raushanbekovna,
Xalqaro turizm va mehmondo‘stlik universiteti talabasi
Turkiston, Qozog‘iston

Annotatsiya. *Maqolada lingvokulturologiya va madaniyatlararo muloqotning asosiy jihatlari, shuningdek, ular bir-biri bilan qanday bog‘liqligi va muloqotga ta’sir qilishi ko‘rib chiqiladi. Xofsted, Xoll, Lukman va boshqa olimlarning g‘oyalari ushbu maqolada muhokama qilingan madaniyatlararo aloqa modellaridan biridir. Bundan tashqari, madaniyatlararo aloqaning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi lingvistik va madaniy xususiyatlar hisobga olinadi. Asosiy tushunchalar jadvallar va grafikalar yordamida tasvirlangan. Loyihaga tilning ma'lumotni idrok etishga qanday ta’sir qilishini ko'rsatish uchun turli madaniyatlardan misollar kiritilgan. Globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqotning amaliy masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.*

Kalit so‘zlar. *Aloqa, madaniyat, til, o‘zaro ta’sir, madaniy farqlar.*

KÜRESEL DÜNYADA DİL VE KÜLTÜRÜN KARŞILIKLI ETKİSİ

Abdullayeva Guljon Abuzakirovna,
Uluslararası turizm ve konukseverlik üniversitesi kıdemli öğretim görevlisi,
Türkistan, Kazakistan

Serikbayeva Nazerke Raushanbekovna,
Uluslararası turizm ve konukseverlik üniversitesi öğrencisi,
Türkistan, Kazakistan

Özet. *Makale, dilbilim ve kültürlerarası iletişimin temel yönlerini ve bunların birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu ve iletişimi nasıl etkilediğini incelemektedir. Hofstede, Hall, Lukman ve diğer bilim adamlarının fikirleri, bu makalede ele alınan kültürlerarası iletişim modelleri arasındadır. Ayrıca kültürler arası iletişimin benzersiz özelliklerini temsil eden dilsel ve kültürel özellikler de dikkate alınmaktadır. Temel kavramlar tablolar ve grafikler kullanılarak gösterilmektedir. Dilin bilgi algısını nasıl etkilediğini göstermek için projeye çeşitli kültürlerden örnekler dahil edilmiştir. Küreselleşme bağlamında kültürler arası iletişimin pratik konularına özel önem verilmektedir.*

Anahtar Kelimeler. *Iletişim, kültür, dil, etkileşim, kültürel farklılıklar.*

INTERACTION BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE IN A GLOBAL WORLD

Abdullayeva Guljon Abuzakirovna,
senior lecturer at the International University of Tourism and Hospitality,

Turkistan, Kazakhstan

Serikbayeva Nazerke Raushanbekovna,
Student at the International University of Tourism and Hospitality,
Turkistan, Kazakhstan

Annotation. *The article examines the main aspects of linguoculturology and intercultural communication, as well as how they relate to each other and influence communication. The ideas of Hofstede, Hall, Lukman and other scientists are among the models of intercultural communication that are discussed in this article. In addition, linguistic and cultural features are taken into account, which represent unique features of intercultural communication. The key concepts are illustrated using tables and graphs. The project includes examples from different cultures to show how language affects the perception of information. Special attention is paid to practical issues of intercultural communication in the context of globalization.*

Keywords. *Communication, culture, language, interaction, cultural differences.*

Межкультурная коммуникация становится важным компонентом современного общества в условиях глобализации, расширения международных связей и культурного многообразия. Успех в бизнесе, образовании, дипломатии и повседневной жизни зависит от способности человека общаться с представителями разных культур, преодолевать препятствия, связанные с языком и ценностями, и понимать скрытые культурные коды. Межкультурная коммуникация и лингвокультурология — это две взаимосвязанные области, изучающие сложные механизмы, скрытые за кажущейся простотой межкультурного диалога.

Межкультурная коммуникация, как отмечает американский антрополог Эдвард Холл, - это процесс общения между людьми из разных культур, где ключевым моментом является преодоление различий в восприятии мира. Это не просто обмен информацией, но и попытка понять уникальные культурные паттерны, от невербальных сигналов до отношения ко времени и пространству [1, 23 С.].

Голландский социолог Герт Хофстеде подчеркнул, что в основе таких различий лежат основополагающие культурные аспекты, такие как индивидуализм и коллективизм или дистанция власти, которые формируют поведение и коммуникативные стратегии [2, 44 С.].

“Межкультурная коммуникация – это обмен информацией между людьми, чьи культурные представления и символические системы достаточно различны, чтобы влиять на процесс коммуникации", - утверждают Самовар и Портер, авторы книги "Коммуникация между культурами” [3, 11 С.].

Изучение лингвокультурологии и межкультурной коммуникации предполагает рассмотрение множества методик, сложившихся в международных научных школах. Каждое учебное заведение использует свои собственные исследовательские методики и ресурсы для освещения тех или иных аспектов межкультурного взаимодействия. Для систематизации этих методик и понимания их уникальных особенностей в таблице 1 ниже сопоставлены ключевые элементы лингвокультурологии и межкультурной коммуникации. Это позволит увидеть, как эти две области дополняют друг друга в изучении языкового и культурного взаимодействия, а также чем они отличаются и в чем схожи.

Таблица 1. Сравнение понятий «межкультурная коммуникация» и «лингвокультурология».

Критерий	**Межкультурная коммуникация**	**Лингвокультурология**
Объект изучения	Взаимодействие между представителями разных культур.	Взаимосвязь языка и культуры, культурные коды в языке.
Основные методы	-Тематическое исследование; - Наблюдение; - Анкетирование - Тренинги.	- Лингвистический анализ; - Концептуальный анализ; - Сравнительно-исторический метод.
Цель	Максимизация общения через культурные границы.	Признание культурных смыслов, заложенных в языке.
Ключевые понятия	- Культурные барьеры; - Адаптация; - Этноцентризм.;	- Культурный концепт; - Лингвокультурема; - Прецедентные феномены.
Примечание – Определения использованные в таблице, были взяты из книги [4, 105 С.]		

Несмотря на разные акценты, межкультурная коммуникация и культурная лингвистика - тесно связанные области, что видно из их сравнения. Лингвокультурология изучает, как язык кодирует культурные смыслы, а межкультурная коммуникация занимается взаимодействием представителей других культур в реальном мире. Из этого следует, что первым шагом в преодолении препятствий в межкультурной коммуникации является постижение культурных кодов через язык.

Поэтому для эффективной межкультурной коммуникации важно учитывать ряд важнейших факторов. Язык передает культурные значения, культура устанавливает нормы и ценности общения, контекст придает смысл общению, основанному на исторических, социальных и географических аспектах, а информация передается с помощью различных средств массовой информации.

Язык служит зеркалом культуры, отражая ее ценности, обычаи и мировоззрение, а также служит инструментом общения. Эту взаимосвязь демонстрируют:

1. Пословицы и идиомы:

- Русская пословица *«Не всё коту Масленица»* отражает идею цикличности жизни и неизбежности трудностей.

- Английская идиома *«It’s raining cats and dogs»* (досл. «Дождь из кошек и собак») исторически связана с мифологическими представлениями о стихиях.

2. Концепты:

- Датское *«hygge»* — концепт уюта, тепла и душевного комфорта,
который невозможно передать одним словом в других языках.

- Русское *«тоска»* — глубокое эмоциональное состояние, сочетающее грусть, ностальгию и экзистенциальную тревогу.

3. Культурно-специфичная лексика:

- Японское *«мотивайонай»* (申し訳ない) — чувство вины за беспокойство других, отражающее коллективистскую этику.

- Немецкое *«Fernweh»* — тоска по дальним странам, противоположность

ностальгии (*«Heimweh»*) [5, 62 С.].

Культурно-отличительные слова, или лексические единицы, обозначающие определенные явления, чувства или мысли, характерные только для данной культуры, являются одним из наиболее ярких примеров взаимосвязи языка и культуры. Эти слова особенно интересно исследовать в рамках лингвокультурологии и межкультурной коммуникации, поскольку они часто не имеют прямых аналогов в других языках.

На пути межкультурной коммуникации существует несколько препятствий, которые являются результатом различий в ментальных установках, культурных конвенциях и языковых моделях. Рисунок 2, на котором описаны характерные особенности каждой категории, может быть использован для визуализации этих препятствий и их взаимодействия.

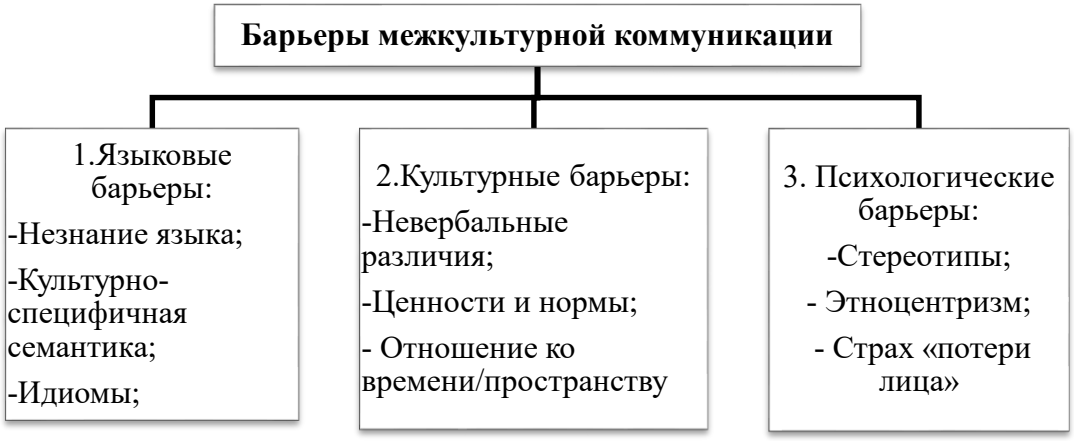

Рисунок 2. Барьеры межкультурной коммуникации

Ниже приведены примеры неправильного толкования, основанные на рисунке 1:

Пример 1: Не зная, что в казахской культуре часы символизируют «обратный отсчет времени до разлуки», посетитель из Европы, посетивший Казахстан, передал их своей хозяйке.

Пример 2: В Соединенных Штатах жест «хорошо» — большой и указательный пальцы в кольце — означает «согласие», однако в Турции он считается оскорбительным.

Пример 3: Хотя в Японии молчание обычно указывает на несогласие или скептицизм, немецкий партнер по переговорам истолковал его как согласие.

Чтобы преодолеть эти препятствия, требуется как владение устной речью, так и глубокое понимание культурных норм. В следующей части мы рассмотрим, как лингвокультурология расшифровывает эти коды, анализируя концепты, фразеологизмы и предшествующие явления.

Понимание основополагающих культурных убеждений, влияющих на то, как люди воспринимают мир, так же важно, как и осознание различий, для преодоления препятствий в межкультурной коммуникации. Эти понятия, такие как “время”, “пространство” или “вежливость”, заложены в языке и влияют на то, как люди воспринимают мир. Изучение этих “невидимых кодов” культуры имеет важное значение для эффективной межкультурной коммуникации, поскольку лингвистика позволяет их идентифицировать.

В современном мире, когда глобализация и технический прогресс поощряют активные связи между представителями других культур, межкультурная коммуникация имеет решающее значение. Мы можем лучше понять механизмы межкультурной коммуникации, узнав о национальных особенностях мышления, стереотипах и методах общения различных

народов с помощью лингвокультурологии, которая изучает взаимосвязь между языком и культурой [6, 91 С.].

Кроме того, язык служит средством коммуникации, которое не только передает информацию, но и отражает мировоззрение людей, культурные ценности и исторический опыт. Доказательством этого служит наличие отличительных словарных единиц, пословиц, идиом и понятий, характерных для определенных языков. Понимание этих особенностей помогает человеку стать более компетентным в межкультурном общении, что очень важно в мультикультурном обществе.

Таким образом, изучение лингвокультурологии и межкультурной коммуникации подчеркивает важность изучения национальных обычаев, культурных норм и особенностей речевого поведения. Понимание этих факторов позволяет преодолевать коммуникативные препятствия, развивать терпимость к представителям других культур и достигать взаимопонимания между людьми в различных контекстах.

Список использованной литературы:

1. Холл Э. Т. Вне культуры / Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – 320 с.
2. Хофстеде Г. Последствия культуры: сравнение культурного влияния на процессы в организациях / Пер. с англ. – М.: Высшая школа экономики, 2011. – 560 с.
3. Samovar L. A., Porter R. E. Communication Between Cultures. — Boston: Cengage Learning, 2017. — P. 25.
4. Лукман Т. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / Пер. с англ. – М.: Академический проект, 2003. – 312 с.
5. Кадырбекова П., Сейитбекова С., Сулайманкулова А. Лингвокуль-турологические подходы к межкультурной коммуникации // Филологические науки. – 2024. – №6. – С. 64–72.
6. Гудков Д. Б. Теория и практика лингвокультурологии. – М.: Академия, 2007.– 256 с.

ПЕТЕРБУРГ В ПРОЗАИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА “ПИКОВАЯ ДАМА”

Наврузова Дилнора Умиджон кизи,
студентка Узбекско- Финского педагогического института

Бекмирзаева Лола Рахматуллаевна,
преподаватель кафедры русского языка и литературы Узбекско- Финского педагогического института
lola_bekmirzayeva@mail.ru

Аннотация. *В статье анализируется роль Петербурга как культурного и социального фона в повести А.С. Пушкина «Пиковая дама». Петербург в произведении предстает не просто как географическое место, но и как важный элемент, формирующий атмосферу и характеры героев.*

Ключевые слова. *Мистика, человеческие ценности, столичные аристократы, материальные блага, скромный угол, атрибуты, классовое неравенство.*

A.S. PUSHKINNING ”PIKOVAYA DAMA” QISSASIDA PETERBURGNING TUTGAN O‘RNI

Navruzova Dilnora Umidjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Bekmirzaeva Lola Raxmatullaevna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti rus tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada A. S. Pushkinning "Пиковая дама" qissasida Peterburgning madaniy va ijtimoiy fon sifatida tutgan o'rni tahlil qilingan. Peterburg asarda nafaqat geografik joy, balki qahramonlarning atmosferasi va xarakterlarini shakllantiradigan muhim element sifatida ham namoyon bo'ladi.*

Kalit so'zlar. *Tasavvuf, insoniy qadriyatlar, poytaxt aristokratlari, moddiy boyliklar, kamtarona burchak, atributlar, sinf tengsizligi.*

PETERSBURG‘UN A.S.PUŞKİN'İN “MAÇA KIZI” HİKAYESİNDEKİ ROLÜ

Navruzova Dilnora Umidjon kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Bilimsel lider: Bekmirzaeva L.R.

Özet. *Makale, A.S. Puşkin'in “Maça Kızı” öyküsünün atmosferinin ve sembolizminin yaratılmasında önemli bir unsur olarak Petersburg'un rolünü analiz ediyor. Petersburg, çeşitli sosyal ve ahlaki dünyaların çarpıştığı bir yer ve aynı zamanda mistisizm, gizem ve sembolik anlamlarla dolu bir alan olarak karşımıza çıkıyor.*

Anahtar kelimeler. *Mistik, insan değerleri, başkentin aristokratları, maddi mallar, mütevazı bir köşe, nitelikler, sınıf eşitsizliği.*

PETERSBURG IN A.S. PUSHKIN'S PROSE NOVEL “THE QUEEN OF SPADES”

Navruzova Dilnora Umidjon kızı,
Student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific advisor is Rev: Bekmirzayeva L.R.

Abstract. *The article analyzes the role of Petersburg as a cultural and social background in A.S. Pushkin's novel “The Queen of Spades”. Petersburg appears in the work not only as a geographical place, but also as an important element shaping the atmosphere and characters of the characters.*

Keywords. *Mysticism, human values, metropolitan aristocrats, material goods, modest corner, attributes, class inequality.*

Петербург – это не только прекрасная культурная столица, но и город с увлекательной историей, полной великих побед и сложнейших испытаний. «Пиковая дама» традиционно рассматривается исследователями как вторая (после поэмы «Медный всадник») петербургская повесть Пушкина *[3, 31]*. Летом 1828 года Пушкин жил в Петербурге и там услышал историю княгини Н.П. Голицыной, которая однажды проиграла крупную сумму денег, и ее разыграли, зная о трех выигрышных картах. Из анекдота о принцессе писатель строит сюжет будущей повести. Пушкин поэтизирует и воспевает не только Петербург – город, но и быт, и сословные отношения в самом городе. Александр Сергеевич Пушкин – выдающийся русский поэт, чье

творчество значительно повлияло на развитие русской литературы. В его произведениях город Петербург занимает особое место: он выступает не только как фон для событий, но и как живой персонаж с уникальным характером и настроение *[4, 22 с.]*. **“Пиковая дама”** - самое загадочное произведение поэта. Сюжет связан с мистикой, с непредсказуемостью судьбы, с выбором человеческих ценностей. В произведении якобы есть “случайные” моменты, связанные с городом.

Петербург показан в этой истории с мрачной и загадочной стороны. Все важные события происходят в темноте: ночью они играют в карты, ночью Герман приходит к графине, а ночью он узнает секрет трех карт. Мотив “Грозовой ночи" присутствует на протяжении всего произведения: завывает ветер, падает мокрый снег, мерцают фонари.: “Погода была ужасная: завывал ветер, хлопьями падал мокрый снег; фонари слабо светили. Улицы были пусты” [1, 9]. Даже утром в комнате вместо солнца виден только "бледный свет”. В комнатах тоже мрачно: “В коридорах и гостиной было темно. Из коридора она была слабо освещена”. В Пиковой даме большинство событий происходит в помещении, в домах, в комнатах: в спальне графини и в комнате Лизы, "скромном уголке" Германа, в гостиных, за длинным карточным столом. Это создает ощущение замкнутости, пространство, которое окружает и давит на человека, лишает возможности чувствовать себя свободным. В рассказе Пушкин описывает не столько улицы и дома Петербурга, сколько быт, классовое неравенство. Каждую минуту из вагонов высовывалась стройная ножка юной красавицы и гремела сапогом, полосатым чулком и дипломатической туфлей. "Характерно, что в описании этого нет ни одного "великого" человека Петербурга, есть только атрибуты, говорящие об этом в обществе, в предметах туалета, в частях тела. ”Особняк старой графини великолепен. Слишком роскошная карета подкатывает к подъезду, но где-то рядом "Ванька на худой конец” ищет запоздалого прохожего. В доме “пиковой дамы” богатство и бедность тоже соседствуют. Бедная школьница Лизавета Ивановна ютится на верхнем этаже дома. “Сколько раз, оставив скучную и роскошную тихую гостиную, она, плача, уходила в свою бедную комнату, где были оклеенные обоями ширмы, комод, зеркало и расписная кровать...” *[1, 7]*. В “Пиковой даме” Пушкин впервые представил образ Петербурга - как города абсурда, где границы между реальностью и вымысел размыт. Во всех произведениях Пушкина, где показан Петербург, есть контраст. “Пушкин был последним певцом светлой стороны Петербурга. С каждым годом образ северной столицы в произведениях писателей 19-го века становился все мрачнее”, - писал Анциферов. В «Пиковой даме» был окончательно сформирован новый образ Петербурга, впервые представленный в литературе. Это столица империи, город с призрачно абсурдной жизнью, полон фантастических событий и происшествий, идеалов. Он обесчеловечивает людей, искажает их чувства, желания и мысли, разрушая их жизнь. Слепая и дикая власть города над человеком объяснена Пушкиным социально. Пушкин язвительно в эпиграфе к повести «Пиковая дама» пишет об игроках: «Так, в ненастные дни, занимались они делом» [1, 3]. Карты и карточная игра в конце XVIII - начале XIX века определенной культурной традицией в дворянской среде. К этой теме обращался не один Пушкин. Сюжет может показаться преувеличенно трагичным (по существу - убийство), но на самом деле Пушкин ничуть не преувеличивал «страстей». Известен пример нашумевшей в Петербурге 1802 г. истории, когда князь Голицин - знаменитый мот, картежник и светский шалопай, проиграл свою жену, княгиню Марию Григорьевну (урожденную Вяземскую), московскому барину Разумовскому. По мнению Ю. М. Лотмана, если одни и те же сюжеты возникают в литературе и в жизни, то, значит, введен некоторый механизм, ограничивающий разнообразие возможных поступков. Пушкин говорит о карточной игре не как о единичном случае, а социальном, надо полагать, не лучшем явлении. Азартные игры при этом формально подвергались запрещению, как безнравственные, хотя практически процветали.

Именно с особенностями фантастики «Пиковой дамы» связаны основные трудности интерпретации повести Пушкина. Вопросы сводятся в конечном счёте к двум: 1) покойная графиня действительно приходила к Германну или это ему привиделось? 2) если, допустим,

графиня приходила к Германну и сказала три тайные карты, то почему он проиграл? “Пиковая дама” написана в Болдинскую осень 1833 года. В основе мистический сюжет. Неподалеку от дома Жадимеровского, где квартировал поэт, на соседней Малой Морской улице (ныне - улица Гоголя) находился особняк, принадлежавший княгине Наталье Петровне Голициной (сейчас – дом 10). Предание нарекло этот особняк домом “Пиковой дамы”. Черты Голициной, фрейлины при дворах пяти императоров, умной, властной старухи, пережившей свой век, узнавали современники в образе пушкинской графини. “Моя “Пиковая дама” в большой моде, - записывает Пушкин в дневнике вскоре после выхода повести в свет. – Игроки понтируют на тройку, семерку и туза. При дворе нашли сходство между старой графиней и кн. Натальей Петровной и, кажется, не сердятся…” Под наслоениями перестроек, постигших особняк Голициной, угадывается “дом старой архитектуры” в одной из главных улиц Петербурга. У обрусевшего немца, офицера Германна, рождается дикая алчная жажда к деньгам, которая толкает его на ложь, обман и преступление. Если у Евгения (“Медный всадник”) рассудок помутился из-за горя, то у Германна в основе безумия – порок. В столице много сумасшедших: огромный город не щадит своих подданных. Трудно назвать нормальной жизнь выжившей из ума старой графини и мучимой ею воспитанницы Лизаветы Ивановны. После смерти графини она выгодно выходит замуж и … берет себе воспитанницу, с которой, вполне возможно, будет обращаться в соответствии с уроками, полученными в доме Томских.

Абсурдна жизнь председателя общества богатых игроков “славного Чекалинского, проведшего весь свой век за картами и нажившего некогда миллионы, выигрывая векселя и проигрывая чистые деньги…”. Молодые дворяне – офицеры так же ночи напролет играют в карты или танцуют до утра… Пуста и бессмысленна жизнь столичной аристократии. Она увлекается сочинениями мистика Сведенборга, повторяет сказки о легендарном Сен-Жермене, верит в привидения и чудесные карты. В “Пиковой даме” был окончательно создан новый, впервые явленный в литературе образ Петербурга – столицы империи, города призрачно абсурдной жизни, города фантастических событий, происшествий, идеалов, города, обесчеловечивающего людей, уродующего их чувства, желания, мысли, их жизнь. Карты и карточная игра в конце XVIII - начале XIX века определенной культурной традицией в дворянской среде. К этой теме обращался не один Пушкин. Сюжет может показаться преувеличенно трагичным (по существу - убийство), но на самом деле Пушкин ничуть не преувеличивал “страстей”. Известен пример нашумевшей в Петербурге 1802 г. истории, когда князь А.Н.Голицин – знаменитый мот, картежник и светский шалопай, проиграл свою жену, княгиню Марию Григорьевну (урожденную Вяземскую), московскому барину Л.К.Разумовскому. Пушкин говорит о карточной игре не как о единичном случае, а социальном, надо полагать, не лучшем явлении. Азартные игры при этом формально подвергались запрещению, как безнравственные, хотя практически процветали. Весь так называемый петербургский, императорский период русской истории отличен размышлениями над ролью случая, фатума. “Счастье” русского дворянина XVIII века складывается из столкновения многообразных, часто взаимоисключающих упорядоченностей социальной жизни. С одной стороны, система Табели о рангах, с другой, семейные и родственные связи открывали совсем иные пути и возможности, чем Табель о рангах, то есть нарушения закономерностей, воли “случая”. Пушкин очень тонко уловил все эти нюансы, его Германн видит волю счастливого случая в возможности узнать тайну удачной игры у старухи, чтобы резко и вдруг стать богатым человеком, повысить свой общественный статус. Пушкин сам был карточным игроком, поэтому изнутри видел психологию игры, ее омут, расчет, азарт.

Список использованной литературы:

1. А.С.Пушкин. Пиковая дама. – Москва.: Augsburg. 2022. – 15 с.
2. А.С.Пушкин. Поэмы / Александр Сергеевич Пушкин. – М.: Дет. Лит. 2012. – 206 с.
3. Е.А.Филонов. “Пиковая дама” Пушкина: к вопросу о генезисе жанра петербургской повести. // Культура и текст. № 3 (53)., 2023. – С.31-47.

4. https://spbinfo24.ru/opisanie-peterburga-v-pikovoj-dame-aleksandra/

TARIXIY ILDIZLARDAN GLOBALLASHUVGACHA: TURKIY XALQLAR O‘RTASIDAGI TIL VA MADANIYAT UYG‘UNLIGI

Avazbekova Barchinoy Baxodirjon qizi,
Maxammatjonova Zebo Ma’rufjon qizi,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali talabalari
barchinoy0726@gmail.com
muhammadjanovazebochehra@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada globallashuv sharoitida Turkologiya sohasining rivojlanish tendensiyalari, turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniyatlararo aloqalarning o‘ziga xos jihatlari va lingvokulturologiya fanining ahamiyati tahlil qilinadi. Turk xalqlari o‘rtasida Madaniyat va tilning o‘zaro ta’siri yoritilib, globallashuv jarayonida yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va muammolar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, turli madaniyatlar o‘rtasidagi aloqa orqali turkiy xalqlarning milliy o‘zligini saqlab qolish va rivojlantirishning dolzarb masalalari ham o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar. *Turkologiya, globallashuv, madaniyatlararo aloqa, lingvokulturologiya, til va madaniyat birligi, turkologiya, turkiy xalqlar,madaniy meros, milliy qadriyatlar, til siyosati, global madaniyat, identitet, madaniyatlararo dialog, raqamli ta’lim, transmilliy madaniyat, yoshlar va madaniyatlararomuloqot.*

TARİHSEL KÖKLERDEN KÜRESELLEŞMEYE: TÜRK HALKLARI ARASINDA DİL VE KÜLTÜREL UYUM

Avazbekova Barchinoy Bakhodirjon kızı,
Makhammatjonova Zebo Marufjon kizi,
Kokand Üniversitesi Andijan Şubesi

Özet. Bu makalede küreselleşme bağlamında Türkoloji alanının gelişim eğilimleri, Türk halkları arasındaki kültürlerarası temasların özel yönleri ve dil-kültür biliminin önemi ele alınmaktadır. Türk halkları arasında kültür ve dil etkileşimi vurgulanacak, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı fırsatlar ve zorluklar incelenecektir. Ayrıca farklı kültürler arasındaki temaslar aracılığıyla Türk halklarının ulusal kimliğinin korunması ve geliştirilmesi konusundaki güncel sorunları da incelemektedir.

Anahtar Sözcükler. Türkoloji, küreselleşme, kültürlerarası iletişim, dil-kültür bilimi, dil ve kültür birliği, Türkoloji, Türk halkları, kültürel miras, milli değerler, dil politikası, küresel kültür, kimlik, kültürlerarası diyalog, dijital eğitim, ulusötesi kültür, gençlik ve kültürlerarası iletişim.

ОТ ИСТОРИЧЕСКИХ КОРНЕЙ ДО ГЛОБАЛИЗАЦИИ: СОВМЕСТНОСТЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ СРЕДИ ТУРЕЦКИХ НАРОДОВ

Авазбекова Барчиной Бахадиржоновна,
Махаммaтжанова Зебо Маъруфжоновна,
Студентки Андижанский филиал Кокандского университета,

Аннотация. *В данной статье анализируются тенденции развития тюркологии в условиях глобализации, особенности межкультурных связей между тюркскими народами и значение лингвокультурологии как науки. Освещается взаимное влияние культуры и языка среди тюркских народов, рассматриваются возможности и проблемы, возникающие в*

процессе глобализации. Кроме того, исследуются актуальные вопросы сохранения и развития национальной самобытности тюркских народов через взаимодействие различных культур.

Ключевые слова. *Глобализация, межкультурная коммуникация, лингвокультуро-логия, единство языка и культуры, тюркология, тюркские народы, культурное наследие, национальные ценности, языковая политика, глобальная культура, идентичность, межкультурный диалог, цифровое образование, транснациональная культура, молодежь и межкультурная коммуникация*.

FROM HISTORICAL ROOTS TO GLOBALIZATION: THE HARMONY OF LANGUAGE AND CULTURE AMONG TURKIC PEOPLES

Avazbekova Barchinoy Baxodirjon qizi,
Maxammatjonova Zebo Ma’rufjon qizi,
Students of the Andijan branch of Kokand university,

Annotation. *This article analyzes the development trends of Turkology in the context of globalization, the unique aspects of intercultural relations among Turkic peoples, and the significance of the science of linguoculturology. It highlights the mutual influence of culture and language among Turkic nations and examines the opportunities and challenges emerging in the process of globalization. Additionally, the article explores the pressing issues of preserving and promoting the national identity of Turkic peoples through intercultural communication.*

Keywords. *Turkology, globalization, intercultural communication, linguoculturology, unity of language and culture, Turkic peoples, cultural heritage, national values, language policy, global culture, identity, intercultural dialogue, digital education, transnational culture, youth and intercultural communication.*

Turk xalqlari qadimdan geografik va madaniy jihatdan keng hududlarda xususan, Sharqiy Osiyo, Markaziy Osiyo, Kichik Osiyo va hatto Sharqiy Yevropagacha tarqalgan. Ularning madaniyatlararo aloqalari asosan ko‘chmanchilik madaniyati, savdo yo‘llari, diplomatik va harbiy faoliyat orqali rivojlangan. Miloddan avvalgi I ming yillik oxiri va milodiy I ming yillik boshlarida shakllangan qadimgi turkiy qabila ittifoqlari – Xunnlar, keyinchalik Gokturk (Turk) xoqonligi — Sharqiy Osiyo va Markaziy Osiyo madaniy hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, Gokturk xoqonligi davrida (VI-VIII asrlar) turkiy xalqlar o‘rtasida yagona siyosiy va madaniy makon shakllangan, bu esa til va madaniyatda o‘zaro ta’sirni kuchaytirgan. Orxun-Enasoy bitiklari (VIII asr) – o‘z davrida turkiy xalqlarning mustahkam madaniyatlararo aloqalarini ko‘rsatadigan muhim tarixiy yodgorliklardan hisoblanadi. Ushbu bitiklar umumturkiy til va madaniyatni birlashtirishga xizmat qilgan bo‘lib, dunyoqarash va siyosiy qadriyatlarni umumlashtirgan. Keyinchalik, IX-XIII asrlarda Qoraxoniylar, Saljuqiylar kabi davlatlar tarkibida turkiy xalqlar islom madaniyati bilan tanishib, arab va fors madaniyati aloqalarini mustahkamlashgan. Bu jarayonda turkiy xalqlar madaniyatida diniy va ilmiy taraqqiyot kuchaydi, arab-fors tilidan ko‘plab ilmiy va madaniy atamalar o‘zlashtirildi. XIII-XIV asrlarda Oltin O‘rda, Chig‘atoy ulusi va boshqa turkiy davlatlar orqali Yevropa va Osiyo madaniyatlari o‘rtasidagi vositachi sifatida turkiy xalqlar madaniyatlararo aloqaning rivojlanishiga xizmat qildilar. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshirilgan savdo va madaniy almashinuvlar bu jarayonda muhim o‘rin tutgan. Turk xalqlarining madaniyatlararo aloqasi boyish, moslashish va o‘zaro ta’siri asosida asrlar davomida rivojlanib, ular har bir tarixiy davrida boshqa xalqlar bilan diniy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan muloqotga kirishib, o‘z milliy xususiyatlarini saqlab qolishga va boyitishga muvaffaq bo‘lganlar.

Bugungi globallashuv davrida turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniyatlararo aloqalar yangi bosqichga ko‘tarildi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida mustaqil turkiy davlatlarning vujudga kelishi (O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, Ozarbayjon kabi) o‘zaro siyosiy, madaniy va ilmiy aloqalarning faollashuviga asos yaratdi. 1992-yilda tashkil etilgan **Turk**

Kengashi (hozirgi nomi – **Turkiy davlatlar tashkiloti**) turkiy xalqlarning o‘zaro hamkorligini mustahkamlash, umumiy tarixiy va madaniy merosni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynayapti. Ushbu tashkilot doirasida madaniyat, ta’lim, ilm-fan va san’at sohalarida ko‘plab qo‘shma dasturlar amalga oshirilmoqda. Madaniyatlararo almashinuvning muhim shakllaridan biri sifatida har yili o‘tkaziladigan “Turk dunyosi madaniy festivallari”, “Turkvision” qo‘shiq tanlovi va Turkiy xalqlar adabiyoti forumi kabi tadbirlar alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu tadbirlar turkiy xalqlarning o‘ziga xos milliy san’ati, adabiyoti va madaniy an’analarini butun dunyoga tanitish va ularni mustahkamlash uchun katta ahamiyatga ega. Ular, shuningdek, turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlash va o‘zaro tushunishni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir tadbir o‘zining maxsus yo‘nalishida, turkiy xalqlarning boy merosini dunyo hamjamiyatiga etkazish va yangi avlodlar uchun madaniy ko‘priklar yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday tashabbuslar, turli xalqlarni birlashtiruvchi umumiy madaniy maydonni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’kidlab o‘tish kerakki, zamonaviy ta’lim sohasida ham turkiy xalqlar o‘rtasidagi hamkorlik kengaymoqda. Xo‘ja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro universitet (Turkiston, Qozog‘iston) va boshqa turkiy davlatlar universitetlari o‘rtasidagi qo‘shma ta’lim dasturlari madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Turkiy tillarni o‘rganish va o‘rgatishga qaratilgan dasturlar orqali esa til va madaniyat o‘zaro uyg‘unlashmoqda. Texnologik taraqqiyot va raqamli platformalar ham turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy va ilmiy almashinuvni yengillashtirmoqda. Masofadan turib o‘tkaziladigan konferensiyalar, madaniy seminarlar va xalqaro vebinarlar orqali zamonaviy turkiy xalqlar bir-biri bilan faol muloqot qilmoqda. Umuman olganda, zamonaviy davrda turkiy xalqlarning madaniyatlararo aloqalari tarixiy ildizlarga tayangan holda, yangi shakllarda va zamonaviy texnologiyalar asosida keng qamrovli rivojlanmoqda. Bu esa umumturkiy madaniy makonning mustahkamlanishiga va global madaniy muloqotda faol ishtirok etishiga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, turkiy xalqlarning madaniyatlari bilan birga ularning o‘zaro til-madaniyat aloqalari ham yillar davomida rivojlanib kelgan va hali ham rivojlanib kelmoqda. Bunday aloqalarni o‘rganuvchi fan sohasi Lingvokulturologiya bo‘lib u tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy tafakkurining ifodasi sifatida talqin etadi. Bu soha til va madaniyatning ajralmas birligi, ularning bir-biriga qanday ta’sir ko‘rsatishi hamda bu jarayon natijasida vujudga keladigan lingvokulturologik hodisalarni tahlil qilish bilan shug‘ullanadi. Har bir xalqning tili uning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, diniy qarashlari va kundalik hayotini o‘zida aks ettiradi. Shu bois, til va madaniyat bir butun tizim sifatida rivojlanadi. Misol qilib keltiradigan bo‘lsak, o‘zbek tilida ishlatiladigan “Aql kuchdan qudratliroq” degan naql ham xalqning aqliy fazilatlarga, bilimga bo‘lgan yuksak e'tiborini ko‘rsatadi. Shuningdek, turk tilida mashhur bo‘lgan “Söz, insanın aynasıdır” (So‘z – insonning oynasi) maqoli ham insonning ichki dunyosi va til o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlaydi. Bu kabi maqollar xalqning axloqiy qadriyatlarini va munosabatlarini aks ettiradi. Bu kabi iboralar millat ruhiyatini, insonlararo munosabatdagi qadriyatlarni aks ettiradi. Va yana bir “Dil, kültürün evidir” (Til madaniyatning uyidir) degan naql mavjud bo‘lib, u til va madaniyat o‘zaro uzviy bog‘liqligini chuqur ifodalaydi. Shuningdek, qadimgi turkiy yozuvlardan biri – Orxun Enasoy bitiklarida ham madaniy qadriyatlar va tarixiy xotiraning tilda qanday mujassamlanganini ko‘rish mumkin. Zamonaviy misollardan biri sifatida ingliz tilida ta’lim olayotgan yoshlarning madaniy kontekstni o‘rganmasdan faqat grammatikani bilishi ularning to‘laqonli muloqotda qiynalishiga sabab bo‘lmoqda. Tilni mukammal o‘rganish uchun shu tilda so‘zlashuvchi xalqning madaniy qadriyatlari, urf-odatlari va tafakkur tarzini ham tushunish zarur. Bugungi globallashuv davrida til va madaniyatning ajralmasligini saqlab qolish uchun ko‘plab turkiy davlatlarda milliy tillarni rivojlantirish, xalq og‘zaki ijodi namunalarini asrash va madaniyatni keng targ‘ib qilish bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, O‘zbekistonda “Milliy Qadriyatlar – Millat Iftixori” dasturi, Qozog‘istonda “Ruhani jangiru” dasturi orqali til va madaniyatni birgalikda rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Shunday qilib, lingvokulturologiya tilni madaniy boylik sifatida o‘rganish, madaniyat va til uyg‘unligini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Til va madaniyatning birligi xalq

identitetini mustahkamlaydi va madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Globallashuvning madaniyatlararo aloqa va tilga ta’siri. globallashuv jarayoni insoniyat tarixida madaniy almashinuv va til o‘zgarishining eng jadallashgan bosqichlaridan birini yuzaga keltirdi. Transport, axborot texnologiyalari va iqtisodiy integratsiya rivojlanishi natijasida xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi chegaralar tobora o‘chib bormoqda. Bu esa, o‘z navbatida, madaniyatlararo aloqalarning intensivlashuvi va tillarning bir-biriga ta’sir qilishiga olib keldi.

Tilga ta’siri: Globallashuv til siyosati va tilshunoslikda jiddiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Dunyo miqyosida ingliz tilining global til sifatida tarqalishi natijasida ko‘plab tillar ingliz tilidan so‘zlar va atamalar olmoqda. Masalan, o‘zbek tilida keng tarqalgan “reklama”, “brend”, “internet”, “kompyuter” kabi so‘zlar ingliz tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki adaptatsiya qilingan holda kirib kelgan. Biroq bu jarayon faqatgina ingliz tili bilan cheklanmaydi. Turkiy tillarda ham o‘zaro ta’sirlar kuchaymoqda. Masalan, o‘zbek tiliga ozarbayjon, qozog‘iston va turk tillaridan madaniy va ilmiy sohada ko‘plab termin va iboralar kirib kelmoqda. O‘zbek tilida “xalqaro hamkorlik”, “madaniyatlararo muloqot” kabi iboralar ko‘pincha xalqaro va turk tillari ta’siri ostida shakllangan.

Madaniyatlararo aloqalarga ta’siri: Globallashuv madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni yangi bosqichga olib chiqdi. Internet va ommaviy axborot vositalari orqali turli xalqlarning urf-odatlari, san’ati va qadriyatlari tezkor almashmoqda. Masalan, butun dunyoda koreys pop madaniyati (K-pop) va turk seriallari keng tarqalib, boshqa millatlarning yoshlariga madaniy ta’sir ko‘rsatmoqda. Turkiy xalqlar nuqtai nazaridan qaraganda, globallashuv ularning o‘zaro madaniy integratsiyasini ham kuchaytirdi. Turk, ozarbayjon va o‘zbek musiqachilarining qo‘shma loyihalari, xalqaro kinofestivallar va adabiy anjumanlar orqali turkiy xalqlar bir-birining madaniyatini yanada yaqinroq o‘rganmoqda. Bunga yaqqol misol qilib O‘zbekiston poytaxti Toshkentda V Xalqaro Turk Dunyosi Bilim va Madaniyat festivali o‘tkazilganini ta’kidlash mumkin. Shuningdek, Turkiyada o‘zbek, qirg‘iz va qozog‘istonlik talabalarning soni ortib, madaniyatlararo almashinuvni kuchaytirmoqda.

Ijobiy va salbiy tomonlar: Globallashuv madaniyatlararo muloqotni osonlashtirgan bo‘lsa-da, ayrim milliy tillar va madaniy identitetlar yo‘qolish xavfi ostida qolmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, har ikki haftada dunyoda bir til yo‘qolmoqda. Turkiy tillarda ham, ayniqsa kichik etnik guruhlar (masalan, qaraqalpoq, tatar, uyg‘ur tillari) orasida tilni saqlab qolish masalasi dolzarb bo‘lib bormoqda.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, turkiy xalqlarning madaniyatlararo aloqalari va til-madaniyat birligi hozirgi xalqaro uyg‘unlashuv davrida dolzarb masala sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tarixan shakllangan o‘zaro madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalar zamonaviy davrda texnologik imkoniyatlar yordamida yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Shu bilan birga, global jarayonlar ayrim milliy qadriyatlarning susayishiga, tillarning o‘zligini yo‘qotish xavfiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, turkiy xalqlar madaniy merosini saqlash, tillarni rivojlantirish va madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash borasida faol harakat qilmoqda. Madaniyatlararo aloqa va lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan olib qaralganda, turkiy xalqlarning o‘zaro til va madaniyat o‘xshashliklari ularga global maydonda ham o‘zligini saqlagan holda, integratsiyalashish imkoniyatini beradi. Bu esa ta’lim, ilmiy tadqiqotlar, diplomatik aloqalar va ommaviy axborot vositalari orqali yanada rivojlantirilishi lozim.

Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli olib borish uchun qator amaliy tavsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Turkiy tillar o‘rtasidagi tarjima ishlarini kengaytirish va madaniy almashuvni kuchaytirish,
2. Lingvokulturologik tadqiqotlar va ilmiy hamkorlikni rag‘batlantirish,
3. Madaniyat va til diplomatiyasini faollashtirish, madaniy tadbirlar va ko‘rgazmalarni ko‘paytirish,
4. Turkiy tillarda onlayn ta’lim platformalari va raqamlashtirilgan madaniy bazalarni rivojlantirish
5. Yosh avlodlar o‘rtasida madaniy muloqotni kuchaytirish orqali kelajakda yanada barqaror aloqalarni mustahkam qilib ta’minlash.

Kelajakda turkiy xalqlar o‘z milliy madaniy va til xususiyatlarini saqlagan holda, globallashuv jarayonlarida faol va samarali ishtirok etishi uchun bu tavsiyalar asosida keng ko‘lamli ishlar olib borilishi lozim. Shunda milliy madaniyat va tillar global madaniy boylik sifatida yanada mustahkam o‘rin egallaydi va turkiy xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro madaniy va tarixiy aloqalar rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya asoslari (rus tilida).
2. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Til va madaniyat (lingvokulturologik yondashuv asoschilari).
3. E.T.Hall. Madaniyatlararo aloqa: yashirin o‘lchovlar (Intercultural Communication: Hidden Dimensions).
4. Hofstede G. Madaniyat va tashkilotlar (Culture and Organizations).
5. Abdurahmonov A.A. Turkiy xalqlarning tarixiy madaniy aloqalari (O‘zbek olimi tomonidan).
6. Turksoy va Turkpa kabi tashkilotlarning rasmiy https://www.turksoy.org/

O‘ZBEK VA TURK TILI MAKTAB DARSLIKLARIDA FONETIK MATERIALLAR HAQIDA

Muxammadiyeva Sanobar Baxtiyor qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Vahit Turk,
ilmiy rahbar, Istanbul madaniyat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistondagi va Turkiyadagi maktab darsliklarida fonetik materiallarning taqdim etilishi tahlil qilinadi. O‘zbek va turk tili maktab darsliklaridagi fonetik materiallarning o‘xshash va farqli jihatlari qiyoslanadi.*

Kalit so‘zlar. *Unli tovushlar, undosh tovushlar, tovush uyg‘unligi, tovush va harf, fonetik materiallar, qiyosiy tahlil.*

ÖZBEKİSTAN VE TÜRK OKUL DERS KİTAPLARINDAKİ FONETİK MALZEMELER HAKKINDA

Mukhammadiyeva Sanobar Bakhtiyor kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi
Vahit Türk,
Bilimsel danışman, İstanbul kültür üniversitesi öğretim üyesi, filoloji doktoru

Özet. Bu makalede Özbekistan ve Türkiye'deki okul ders kitaplarında fonetik materyallerin sunumu analiz edilmektedir. Özbek ve Türk okul ders kitaplarındaki fonetik materyaller arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler. Ünlüler, ünsüzler, ses uyumu, ses ve harf, fonetik malzemeler, karşılaştırmalı analiz.

О ФОНЕТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛАХ В УЗБЕКИСТАНСКИХ И ТУРЕЦКИХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ

Мухаммадиева Санобар Бахтиёр кызы,
магистрант узбекско-финского педагогического института
Вахит Турк,

научный руководитель, профессор стамбульского университета культуры, доктор филологических наук

Аннотация. *В статье проводится сравнительный анализ изложения фонетических материалов в школных учебниках Узбекистана и Турции, а также их различия и сходства. Сравниваются сходства и различия узбекских и турецких школних учебников.*

Ключевые слова. *Гласные, согласные, звуковая гармония, звук и буква, фонетический материал, сравнителные анализ.*

ABOUT PHONETIC MATERIALS IN UZBEKISTAN AND TURKISH LANGUAGE SCHOOL TEXTBOOKS

Mukhammadiyeva Sanobar Bakhtiyor qizi,
master’s student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Vahit Turk,
scientific supervisor, professor of Istanbul culture university, doctor of philology

Annotation. *This article analyzes the presentation of phonetic materials in school textbooks in Uzbekistan and Turkey. Similarities and differences of phonetic materials in Uzbek and Turkish school textbooks are compared.*

Keywords. *Vowels, consonants, sound harmony, sound and letter, phonetic materials, comparative analysis.*

Turkiy tillar oilasiga kiruvchi turk tili o‘zbek o‘quvchisi uchun butunlay begona emas. Shunga qaramasdan, uning o‘ziga xos farqli qirralari mavjud. Buni, avvalo, tilning kelib chiqishi va fonetika bo‘limidan boshlash lozim. Sababi turk tilini o‘rganayotgan o‘quvchi uchun turk tili fonetikasining o‘ziga xos tomonlarini aniq va lo‘nda qilib ochib berish zarur. Fonetikani yaxshi o‘zlashtirish, bu o‘quvchiga, avvalo, to‘g‘ri talaffuz qilish uchun muhim. So‘z to‘g‘ri talaffuz qilinmasa so‘zning ma’nosi tushunilmaydi yoki noto‘g‘ri tushunchaga olib keladi. Misol uchun: Sinir (chegara) – sinir(asab), olmak(bo‘lmoq) – olmak (o‘lmoq), koku(hid) – koku(ildiz), atmak(otmoq), - etmek (qilmoq), … kabi. Bunga o‘xshagan misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Yana turk tili fonetikasini yaxshi bilgan talabada imlo xatolar ham kam uchraydi. [I.X.Kamalovna,”O‘zbek auditoriyasi uchun turk tilini o‘qitishdagi ba’zi o‘ziga xoslik xususida” maqolasi,75-bet].

O‘zbek va turk tilining o‘qitilishida esa maktab darsliklari muhim o‘rin tutadi. Bu o‘rinda, avvalo, fonetika bo‘limida nimalar o‘rganilishi haqida ma’lumotga ega bo‘lishimiz kerak.

Fonetikada tildagi tovushlar, ularning paydo bo‘lishi va turlari, nutq organlari, ularning tovush hosil qilishdagi harakat holati, nutq apparati, nutq tovushlarining akustik va artikulyatsion xususiyatlari, nutq jarayonida sodir bo‘ladigan turli xil fonetik hodisalar, nutqning fonetik bo‘linishi, tovushlarning kommunikativ roli, hamda prosodika kabi hodisalar o‘rganiladi. Demak, fonetika- (gr. Phone – tovush) tilning keng ma’noda tovush tuzilishini o‘rganuvchi tilshunoslikning bo‘limi. Har bir til o‘z fonetikasiga ega. U shu tildagi tovushlarning hosil bo‘lishi va talaffuzining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning tasnifi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganadi, talaffuz va yozuv munosabatlarini hamda urg‘u va bo‘g‘in xususiyatlarini tekshiradi. [D. A. Nabiyeva, H. R. Zokirova,”O‘zbek tili fonetikasi” o‘quv qo‘llanmasi, 4-bet].

Maktab darsliklaridagi fonetik materiallar esa tovush tizimi, talaffuz qoidalari, urg‘u haqida ma’lumot beruvchi bo‘limlarni o‘z ichiga oladi. O‘zbek va turk tillarida ushbu materiallar quyidagicha taqdim etiladi:

O‘zbek tili darsliklarida fonetik materiallar:

✓ O‘zbek tili darsliklarida fonetik materiallar asosan 1-4-sinflarda boshlang‘ich darajada o‘qitiladi va keyinchalik murakkab fonetik hodisalar 5-9-sinflarda batafsil o‘rgatiladi.

✓ Darsliklarda tovush va harflar alohida bo‘limlarda yoritilib, unli va undosh tovushlarning sinflanishi tushuntiriladi.

✓ So‘z urg‘usi va tovush uyg‘unligi singari hodisalarga darsliklarda kam e’tibor beriladi.

✓ Darsliklarda ko‘proq yozma mashqlar, fikrlashga doir boshqotirmalar, matn bilan ishlash berilgan. Audiomatn tinglash va shu asosda topshiriqlarni bajarish uchun ham darslar keltirilgan.

Turk tili darsliklarida fonetik materiallar:

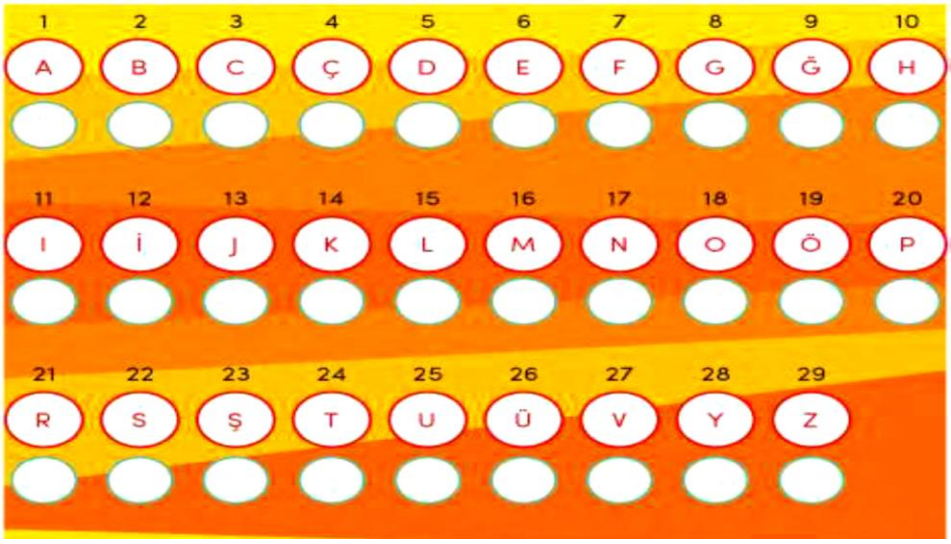
✓ Turk tili darsliklarida fonetik materiallar tizimli va qoidalar asosida taqdim etiladi.

✓ Turk tilida tovush uyg‘unligi muhim o‘rin tutgani sababli darsliklarda unga alohida urg‘u beriladi.

✓ 1-3-sinflarda unli va undosh tovushlarning talaffuzi, tovush o‘zgarishlari ko‘rsatiladi.

✓ 4-8-sinflarda esa urg‘u, intonatsiya va tovush o‘zgarishlari chuqurroq o‘rganiladi.

Turk tili maktab darsliklarining 3-sinfida alifbodagi 29ta harf, ularning talaffuzi, katta harflarning yozilishi, kichik harflarning yozilishi bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan. Bu ma’lumotlar yuzasidan qiziqarli topshiriqlar ham berilgan.

11. ETKİNLİK: Bir önceki etkinlikte numaralandırılmış harfleri kullanarak şifrelenmiş kelimeleri bulunuz.

25 22 24 1

28 1 20 11

5 25 27 1 21

[Ilkokul turkce ders kitabi 3 Yazarlar B. E. Karaduman, E. Ozdemir. O. Yilmaz 25-sahfa]. Yuqoridagi mashqda raqamlarda yashiringan harflarni tiklash orqali so‘zlarni topish kerak.

O‘zbek maktablaridagi 3-sinf ona tili darsligida esa „Tovush va harflar’’, Unli tovushlar va harflar’’, „Undosh tovushlar va harflar’’ mavzularida bevosita o‘zbek alifbosidagi 29ta harf (30ta tovush)haqida ma’lumotlar mavjud. Yuqoridagi o‘zbek va turk tili 3-sinf ona tili darsligida alifboni o‘rgatishdagi o‘xshashliklarni kuzatishimiz mumkin. Ikkala darslikdagi o‘quvchilar uchun berilgan topshiriqlarda ham bir-biriga yaqinlik bor.

Ikkala tilning alifbosi haqidagi ma’lumotlarga tayangan holda o‘zbek va turk tili alifbosidagi o‘xshash va farqli jihatlarni qiyoslaymiz.

O‘xshash jihatlar:

✓ Hozirgi kunda ikkala til ham lotin alifbosiga asoslangan.

✓ Harflarning ko‘pchiligi bir xil. Har ikkala alifboda ham mavjud harflar: ***A, B, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V, Y, Z.***

✓ Fonetik tamoyilga yaqinlik. Harf va tovushlarning yozilishi va o‘qilishi bir-biriga yaqin.

Farqli jihatlar:

✓ O‘zbek alifbosida ‘ (apostrof) bor, turkchada yo‘q.

✓ O‘zbek alifbosida 6ta unli mavjud: Aa, Oo, Uu, O‘o‘, Ee, Ii. Turk tilida esa 8ta unli bor: Aa, Oo, Uu, Üü, Öö, Ee, Ii, Iı. Demak, o‘zbek tilida 2ta unli kam.

✓ O‘zbek va turk tilidagi ba’zi undoshlar yozilishida farqlarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan, SHsh –Şş, Chch – Çç, Jj – Cc,

✓ O‘zbek tilidagi Qq harfi turk tilida yo‘q. Uning o‘rniga Kk harfini ishlatadi. Masalan, kulak – quloq, kar – qor, kalin – qalin.

✓ O‘zbek tilida qo‘llaniladiga Xx harfi turk tilida yo‘qligi uchun ular Hh harfi orqali so‘zlarni ifodalaydi. Masalan, haber – xabar, harita – xarita.

✓ O‘zbek tilidagi G‘g‘ (g‘azal, g‘arb, g‘oz kabi so‘zlarda qo‘llaniladigan) harfi turk tilida boshqa vazifani bajaradi. Ya’ni yumshoq Ğğ deb ataladi va oldidagi unlini cho‘zib talaffuz qilish uchun ishlatiladi. So‘zning qayerida va qanday harflarning yonida kelishiga ko‘ra farqlanadi. Masalan, ağac(daraxt) - a:ac, eğitim(ta’lim) – eyitim, soğuk(sovuq) – soouk shaklida talaffuz qilinadi.

O‘zbek va turk tillarining fonetik tizimi bir-biriga yaqin, ammo ularning o‘ziga xos farqlari ham mavjud. Bu o‘xshashliklar tarixiy ildizning umumiyligidan dalolat bersa, farqlar esa har ikkala tilning mustaqil rivojlanish yo‘lini bosib o‘tganini ko‘rsatadi. O‘xshashliklar, birinchi navbatda, umumturkiy fonetik xususiyatlar – unli va undoshlar tizimi, so‘z tuzilishi, tovush muvofiqligi kabi omillar bilan izohlanadi. Bu jihatlar o‘zbek va turk xalqlari o‘rtasida tarixiy, madaniy va til jihatdan kuchli aloqalar mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Fonetika sohasidagi farqlar esa ikki tilda so‘zlashuvchilar o‘rtasidagi tushunishni murakkablashtirmaydi, aksincha, fonetik jihatdan tanish elementlar orqali til o‘rganishni osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ilkokul turkce ders kitabi 3sinif. // Yazarlar Karaduman B.E., Ozdemir E., Yilmaz O.2019.
2. 3-sinf ona tili darsligi. // Fuzalov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva SH. – Toshkent: “O‘qituvchi’’ nashriyot-matbaa uyi. 2019.
3. Imamova X. K. O‘zbek auditoriyasi uchun turk tilini o‘rganishdagi ba’zi o‘ziga xoslik xususida. // Maqola. 75-bet.
4. Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. O‘zbek tili fonetikasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Andijon. 2016, 4-bet.

CULTURAL RESONANCE: PARALLELS AND DIVERGENCES IN UZBEK AND ENGLISH HEROIC EPICS

Rayimkulova Laylo Otabek qizi,
Master’s student at Samarkand state institute of foreign languages,

Annotation. *This article investigates the people courageous legends of Uzbekistan and Britain, highlighting both the parallels and divergences in their story structures, topical components, and social importance. Through a comparative investigation, we look at how these legends reflect*

the interesting verifiable settings, societal values, and ethical lessons of the individual societies. By analyzing unmistakable works such as “Alpomish” from Uzbek old stories and “Beowulf” from English convention, we reveal how each epic serves as a vessel of social personality and communal values. This consider points not as it were to improve the understanding of these courageous accounts but too to demonstrate the all inclusive topics of mettle, honor, and the human encounter that rise above social boundaries.

Keywords. *Society, Uzbek writing, English writing, social examination, courage, mythology, comparative writing, account structures, social values.*

MADANIY REZONANS: O‘ZBEK VA INGLIZ QAHRAMONLIK DOSTONLARIDAGI PARALLELLAR VA DIVERGENTSLAR

Rayimqulova Laylo Otabek qizi,
Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekiston va Britaniya xalqlarining jasur afsonalari o‘rganilib, ularning hikoya tuzilishi, dolzarb tarkibiy qismlari va ijtimoiy ahamiyatidagi o‘xshashlik va tafovutlar ko‘rsatilgan. Qiyosiy tadqiqot orqali biz ushbu afsonalar qanday qilib qiziqarli tekshirilishi mumkin bo‘lgan sozlamalarni, ijtimoiy qadriyatlarni va alohida jamiyatlarning axloqiy saboqlarini aks ettirganini ko‘rib chiqamiz. O‘zbek qadimiy hikoyalaridagi “Alpomish” va ingliz tilidagi “Beovulf” kabi beqiyos asarlarni tahlil qilib, biz har bir dostonning ijtimoiy shaxs va jamoa qadriyatlari idishi bo‘lib xizmat qilishini ochib beramiz. Bu jasoratli hikoyalarni tushunishni yaxshilash uchun emas, balki ijtimoiy chegaralardan yuqori bo‘lgan jasorat, sharaf va insoniy uchrashuvning hamma narsani o‘z ichiga olgan mavzularini namoyish qilish uchun fikrlarni ko‘rib chiqadi.*

Kalit so‘zlar. *Jamiyat, o‘zbek yozuvi, ingliz yozuvi, ijtimoiy ekspertiza, jasorat, mifologiya, qiyosiy yozuv, hisob tuzilmalari, ijtimoiy qadriyatlar.*

KÜLTÜREL REZONANS: ÖZBEKİSTAN VE İNGİLİZ KAHRAMANLIK MEKTUPLARINDAKİ PARLELLİKLER VE FARKLILIKLAR

Rayimkulova Laylo Otabek kizi,
Semerkand devlet yabancı diller enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makale, Özbekistan ve İngiltere'nin cesur efsanelerini inceleyerek, hikaye yapılarındaki, güncel bileşenlerindeki ve sosyal önemlerindeki paralellikleri ve farklılıkları vurgulamaktadır. Karşılaştırmalı bir araştırma yoluyla, bu efsanelerin bireysel toplumların ilginç doğrulanabilir ortamlarını, toplumsal değerlerini ve etik derslerini nasıl yansıttığına bakıyoruz. Özbek eski hikayelerinden “Alpomish” ve ingiliz konvansiyonundan “Beowulf” gibi hatasız eserleri analiz ederek, her destanın nasıl bir toplumsal kişilik ve toplumsal değerler aracı olarak hizmet ettiğini ortaya koyuyoruz. Bu, bu cesur anlatıların anlaşılmasını geliştirmek için olduğu gibi değil, aynı zamanda sosyal sınırların üzerinde yükselen her şeyi kapsayan cesaret, onur ve insan karşılaşması konularını göstermek için de noktaları göz önünde bulundurur.*

Anahtar kelimeler. *Toplum, Özbekçe yazı, ingilizce yazı, sosyal inceleme, cesaret, mitoloji, karşılaştırmalı yazı, hesap yapıları, sosyal değerler.*

КУЛЬТУРНЫЙ РЕЗОНАНС: ПАРАЛЛЕЛИ И РАСХОЖДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ГЕРОИЧЕСКИХ ПОСЛАНИЯХ

Раимкулова Лайло Отабек кызы,
Магистрант Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. *В этой статье исследуются легенды о мужестве людей Узбекистана и Великобритании, подчеркиваются как параллели, так и различия в их сюжетной структуре, тематических компонентах и социальной значимости. Проводя сравнительное исследование, мы смотрим на то, как эти легенды отражают интересные, поддающиеся проверке обстоятельства, социальные ценности и этические уроки отдельных обществ. Анализируя безошибочно узнаваемые произведения, такие как “Алпомиш” из узбекских старинных сказок и “Беовульф” из английского convention, мы показываем, как каждый эпос служит вместилищем социальной индивидуальности и общественных ценностей. Это исследование направлено не столько на то, чтобы улучшить понимание этих мужественных рассказов, сколько на то, чтобы продемонстрировать всеобъемлющие темы мужества, чести и человеческих взаимоотношений, которые выходят за рамки социальных границ.*

Ключевые слова. *Общество, узбекская письменность, английская письменность, социальный экзамен, мужество, мифология, сравнительное письмо, структуры повествования, социальные ценности.*

Courageous sagas have long been a crucial portion of social legacy, serving as reflections of societal values and human encounters. Both Uzbekistan and Britain brag wealthy conventions of society gallant accounts that typify their histories and social characters. This article explores the gallant sagas of these two districts, centering on the likenesses and contrasts that characterize their special narrating conventions. By looking at the accounts, characters, and topics show in Uzbek legends like “Alpomish” and English works such as “Beowulf”, we point to uncover how these stories reverberate inside their particular societies and how they address widespread subjects of bravery, give up, and ethical quality. eventually, this comparative examination will shed light on the broader social suggestions of these epic stories, underscoring the persevering nature of bravery over diverse social orders.

Uzbekistan’s epic convention, especially exemplified by the Alpomish epic, risen amid a time when the locale was a intersection of different societies, counting Persian, Turkic, and Middle easterner impacts. This wealthy embroidered artwork was molded by authentic occasions such as the rise of the Samanid Domain within the 9 th to 10 th centuries and afterward the Turkic Khans, which cultivated a period of social and creative thriving. The Alpomish epic, frequently ascribed to the verbal conventions of the Uzbek individuals, reflects topics of national personality and communal values, paralleling the resistance against remote intruders and the unification of the Uzbek tribes.

In differentiate, the English epic convention, outlined through works like Beowulf, risen amid the early medieval period, particularly around the 8 th to 11th centuries. This period was characterized by the slow combination of Anglo-Saxon kingdoms and the impact of Viking attacks. The epic captures the soul of valor, dependability, and the battle against noxious strengths, resounding the societal values of a warrior culture in a time of struggle and alter. Beowulf serves not as it were as a story of person valor but moreover reflects the collective personality of the Anglo-Saxon individuals confronting both inner and outside challenges.

Character examination. The heroes of these sagas, Alpomish and Beowulf, epitomize unmistakable however complementary courageous standards. Alpomish could be a quintessential society saint known for his quality, bravery, and commitment to his family and tribe. His travel emphasizes dependability and the significance of social legacy, as he fights against harsh powers to secure his cherished ones and community. In any case, his travel too uncovers a individual imperfection [1, 223].

On the other hand, Beowulf is depicted as a larger-than-life saint who epitomizes mettle, honor, and the journey for radiance. His fights against Grendel and afterward the winged serpent highlight not as it were his physical ability but moreover his sense of obligation and authority. Whereas Beowulf shows striking qualities, such as his faithful resolve and selflessness, he moreover hooks with the inescapable decay of ancient age and bequest, uncovering a more powerless angle of bravery. Both characters reflect their cultures' beliefs, exhibiting boldness and a sense of obligation

to their communities, whereas too illustrating person blemishes that improve their accounts and reverberate with groups of onlookers over time.

Common subjects in Uzbek and English courageous legends. Both Uzbek and English society gallant sagas highlight noticeable topics such as bravery, honor, devotion, and the journey for character. These topics serve as the spine of the accounts, reflecting the values and societal concerns of each culture. Bravery could be a central subject in both Alpomish and Beowulf. In Alpomish, bravery is regularly delineated through Alpomish's brave battles against impressive enemies, outlining the perfect of standing up for one's community and family. His boldness isn't as it were physical but moreover enthusiastic, as he faces challenges that test his resolve. In Beowulf, bravery takes on a marginally distinctive tint; Beowulf's courageous acts against Grendel and the mythical beast represent the battle against fiendish and the assurance of his kingdom. His bravery is celebrated inside the broader setting of Anglo-Saxon warrior culture, where individual valor is basic to accomplishing honor and securing a bequest [4, 204].

Honor plays a vital part in characterizing the activities of both heroes. For Alpomish, honor is tied to his notoriety as a defender and pioneer inside his tribe, propelling him to act conclusively against oppressors. So also, in Beowulf, honor is vital; the protagonist's want to pick up eminence and regard drives him to act fearlessly. In any case, whereas Uzbek culture may emphasize collective honor and community well-being, Anglo-Saxon culture regularly highlights person notoriety and the hero‘s bequest.

Devotion is another shared topic, with Alpomish displaying unflinching dependability to his family and individuals, frequently placing their needs over his possess. Beowulf moreover epitomizes devotion, especially to his lord and his men, fortifying the bonds that hold communities together.

At long last, the journey for personality reverberates in both stories but is expressed in an unexpected way. In Alpomish, the hero‘s travel is interlaced with the journey for social character and having a place, as he looks for to maintain the values of his individuals. In differentiate, Beowulf's journey includes the explore for individual personality inside the setting of notoriety and eminence, reflecting the individualistic nature of Anglo-Saxon courage. Hence, whereas both sagas share common topics of bravery, honor, devotion, and character, the social expressions of these subjects emphasize the one of a kind societal values that shape each story.

Social affect of auxiliary contrasts in Uzbek and English courageous legends. The basic contrasts between Uzbek and English courageous sagas, such as Alpomish and Beowulf, essentially affect their social noteworthiness and reflect the particular societal convictions and values of their individual societies. Alpomish is basically an verbal epic, wealthy in tedious expressions, melodic narrating, and gathering of people engagement. This structure highlights the communal viewpoint of Uzbek culture, where narrating could be a shared involvement implied to strengthen social bonds and social legacy. The story regularly highlights long, expressive sections that permit the audience to take part candidly, inundating them within the hero‘s travel. This reflects the Uzbek values of community and collective personality, emphasizing the significance of dependability to family and tribe. Such a structure too empowers the conservation of social history and ethical lessons, as the epic serves to teach progressive eras about their roots and gallant beliefs.

In differentiate, Beowulf may be a composed epic that takes after a more formal account structure, displaying a straight movement with an accentuation on person valor and individual wonderfulness. The poem's structure incorporates alliterative verse, which helps in memorization but moreover caters to a more proficient group of onlookers. This composed frame underscores the accentuation on individual bequest and person accomplishment in Anglo-Saxon society, where a hero‘s deeds contribute to their eternality through notoriety. The center on climactic fights and their consequence reflects societal convictions almost honor, notoriety, and the passing nature of life, adjusting with the significance put on valor and individual keenness in person settings [6, 20].

The auxiliary components of each epic manifest the basic social values. In Alpomish, subjects of collectivism, social pride, and familial dependability reverberate all through the story, reflecting a

society that prioritizes community over the person. The hero's challenges regularly serve as representations for bigger societal battles, emphasizing solidarity within the confront of difficulty.

Then again, Beowulf speaks to the values of a warrior tip top, with its center on person ability and wonderfulness. The epic typifies the warrior ethos, depicting a society that values quality, notoriety, and the responsibilities of authority. The basic movement of conflicts—ranging from fights against beasts to topics of approaching mortality—mirrors the Anglo-Saxon existential concerns around bequest and the meaning of life.

In conclusion, the comparative investigation of Uzbek and English gallant sagas uncovers critical bits of knowledge into the social values and verifiable encounters of both social orders. Whereas subjects of bravery, dependability, and the battle against difficulty reverberate in both conventions, the particular story styles and social settings highlight the one of a kind personalities formed by each civilization's encounters. Heroes like Alpomish and Beowulf not as it were epitomize the standards of their particular societies but too serve as connectors between past and show, reflecting the desires and ethical scenes of their social orders. This investigation underscores the control of narrating as a implies of social expression, emphasizing that in spite of geographic and etymological contrasts, the human encounter of valor joins together us all. As we proceed to investigate and celebrate these accounts, we pick up a more profound appreciation for the wealthy embroidered artwork of worldwide old stories and the all inclusive standards that tie differing societies together.

References:

1. Cross C. Love at a Crux: The New Persian Romance in a Global Middle Ages. University of Toronto Press; 2023 Nov 30.
2. Erdman M. Divergent Paths: A Comparative Analysis of Soviet and Turkish Historical Narratives of Central Asia, 1922-1937 (Doctoral dissertation, SOAS University of London).
3. Jansen J, Maier HM, editors. Epic adventures: heroic narrative in the oral performance traditions of four continents. LIT Verlag Münster; 2004.
4. Johandi A, Läänemets M, Sazonov V, Tšernjuk M. Baltic Alliance for Asian Studies.
5. Liu MY. Under Solomon's throne: Uzbek visions of renewal in Osh. University of Pittsburgh Pre; 2012 May 20.
6. Malikov YA. Formation of a borderland culture: Myths and realities of Cossack-Kazakh relations in northern Kazakhstan in the eighteenth and nineteenth centuries. University of California, Santa Barbara; 2006.
7. Sardorbek A. Similarities and differences between Uzbek folklore and Russian folklore. fan jurnali ta'lim va madaniyat. 2023 Nov 25;1(1).

BRIDGING CULTURES A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND RUSSIAN WEDDING TRADITIONS

Turdialiyeva Elnura,
Andijan state university
bturdialiyev@bk.ru

Annotation. *This article explores the wedding traditions, rituals, and matchmaking customs in Russian and Uzbek families. Uzbek wedding traditions, which have evolved over centuries, are renowned for being among the oldest in the world. In Uzbekistan, a wedding is far more than a festive occasion; it encompasses a series of traditional ceremonies conducted in a specific sequence. This intricate process can span from a month to an entire year, reflecting the importance of selecting a suitable bride for young Uzbeks. Families meticulously investigate the prospective bride, her background, and her environment to ensure she is a worthy life partner.*

The initial ceremony, known as “Hatim”, takes place at the bride's residence, where close family and friends gather to bless the couple and exchange gifts. Following this is the "Nikah," the official wedding ceremony, which is held either in a mosque or at the groom's home. After the “Nikah”, a grand feast is hosted, bringing together relatives and friends to celebrate the union. The festivities continue the next day with the “Kelin Salom” ceremony, marking the bride's first visit to her husband's home.

Keywords. *Wedding, matchmaking, matchmakers, groom, bride, parents, tradition, rituals, ceremony, family, friends, nikah, kelin salom.*

MADANIYATLARNI BOSHISH O‘ZBEK VA RUS TO‘Y AN’ANALARINI QIYOSIY O‘RGANISH

Turdialiyeva Elnura,
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rus va o‘zbek oilalaridagi to‘y an’analari, urf-odatlari va sovchilik urf-odatlari o‘rganiladi. Asrlar davomida shakllangan o‘zbek to‘y an'analari dunyodagi eng qadimiy an'analardan biri sifatida tanilgan. O‘zbekistonda to‘y bayramdan ko‘ra ko‘proq; u ma'lum bir ketma-ketlikda o‘tkaziladigan bir qator an'anaviy marosimlarni o‘z ichiga oladi. Bu murakkab jarayon bir oydan butun yilga cho‘zilishi mumkin, bu o‘zbek yoshlari uchun munosib kelin tanlash muhimligini aks ettiradi. Oilalar kelinning munosib turmush o‘rtog‘i bo‘lishini ta'minlash uchun bo‘lajak kelinni, uning kelib chiqishini va atrofini sinchkovlik bilan o‘rganadilar.*

“Xatim” deb nomlanuvchi dastlabki marosim kelinning qarorgohida bo‘lib o‘tadi, u erda yaqin oila va do‘stlar er-xotinni duo qilish va sovg‘alar almashish uchun yig‘ilishadi. Shundan so‘ng masjidda yoki kuyovning uyida o‘tkaziladigan rasmiy nikoh marosimi bo‘lgan “Nikah”. “Nikoh” dan so‘ng, ittifoqni nishonlash uchun qarindoshlar va do‘stlarni birlashtirgan katta ziyofat uyushtiriladi. Bayram tantanalari ertasi kuni kelinning turmush o‘rtog‘ining xonadoniga ilk bor kelishini nishonlaydigan “Kelin salom” marosimi bilan davom etadi.

Kalit so‘zlar. *To‘y, sovchilar, sovchilar, kuyov, kelin, ota-ona, urf-odat, marosim, marosim, oila, do‘stlar, nikoh, kelin salom.*

KÜLTÜRLER ARASINDA KÖPRÜ: ÖZBEK VE RUS DÜĞÜN GELENEKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMASI

Turdialiyeva Elnura,
Andijan devlet üniversitesi

Özet. *Bu makale, Rus ve Özbek ailelerindeki düğün geleneklerini, ritüellerini ve eş bulma adetlerini incelemektedir. Yüzyıllar boyunca evrimleşen Özbek düğün gelenekleri, dünyanın en eski gelenekleri arasında yer almakla ünlüdür. Özbekistan'da bir düğün, şenlikli bir olaydan çok daha fazlasıdır; belirli bir sırayla gerçekleştirilen bir dizi geleneksel töreni kapsar. Bu karmaşık süreç bir aydan bir yıla kadar sürebilir ve genç Özbekler için uygun bir gelin seçmenin önemini yansıtır. Aileler, potansiyel gelini, geçmişini ve çevresini titizlikle araştırarak onun değerli bir hayat arkadaşı olduğundan emin olurlar. "Hatim" olarak bilinen ilk tören, yakın aile ve arkadaşların çifti kutsamak ve hediye alışverişinde bulunmak için bir araya geldiği gelinin evinde gerçekleşir. Bunu, bir camide veya damadın evinde düzenlenen resmi düğün töreni olan “Nikah” izler. "Nikah"tan sonra, akrabaları ve arkadaşları bir araya getirerek birliği kutlamak için büyük bir ziyafet düzenlenir. Şenlikler, gelinin kocasının evine ilk ziyaretini işaret eden "Kelin Salom" töreniyle ertesi gün devam eder.*

Anahtar kelimeler. *Düğün, çöpçatanlık, çöpçatanlar, damat, gelin, ebeveynler, gelenek, ritüeller, tören, aile, arkadaşlar, nikah, kelin salom.*

ОБЪЕДИНЕНИЕ КУЛЬТУР СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ УЗБЕКСКИХ И РУССКИХ СВАДЕБНЫХ ТРАДИЦИЙ

Турдиалиева Эльнура,
Андижанский государственный университет

Аннотация. *В этой статье рассматриваются свадебные традиции, ритуалы и обычаи сватовства в русских и узбекских семьях. Узбекские свадебные традиции, которые развивались на протяжении веков, известны тем, что являются одними из старейших в мире. В Узбекистане свадьба – это гораздо больше, чем просто праздничное событие; она охватывает ряд традиционных церемоний, проводимых в определенной последовательности. Этот сложный процесс может длиться от месяца до целого года, что отражает важность выбора подходящей невесты для молодых узбеков. Семьи тщательно изучают будущую невесту, ее происхождение и ее окружение, чтобы убедиться, что она является достойным спутником жизни.*

Первая церемония, известная как «Хатим», проходит в резиденции невесты, где собираются близкие родственники и друзья, чтобы благословить пару и обменяться подарками. Затем следует «Никах» - официальная церемония бракосочетания, которая проводится либо в мечети, либо в доме жениха. После «Никах» устраивается грандиозный пир, на котором собираются родственники и друзья, чтобы отпраздновать союз. Празднества продолжаются на следующий день церемонией «Келин Салом», которая знаменует первый визит невесты в дом ее мужа.

Ключевые слова. *Свадьба, сватовство, свахи, жених, невеста, родители, традиция, ритуалы, церемония, семья, друзья, никах, келин Салом.*

A wedding ritual within traditional cultures represents a multifaceted sequence of ceremonial actions that officially signify an individual’s transition to a new social and age-related status. The traditional Russian wedding exemplifies a complex cultural phenomenon, encompassing diverse elements of varied origins, characteristics, and functions. Alongside ancient customs such as handshaking and the symbolic unbraiding of the bride-to-be's braid, the ritual also integrates Christian traditions, including pilgrimage and the matrimonial ceremony. Similarly, wedding traditions in Uzbekistan, with roots extending back several centuries, are among the most ancient globally. Uzbek weddings are celebrated with grandeur, incorporating a rich array of rituals and meticulously preserved traditions. These ceremonies hold immense significance, not only for the bride and groom but for their extended families and broader community.

The study of Uzbek folk wedding rites and rituals has garnered attention from numerous scholars, including M.Alaviya, B.Sarimsakov, M.Zhuraev, S. Davlatov, and O. Ismonova. Despite this scholarly interest, the genre structure of folklore within the wedding ceremonies of specific Uzbek regions remains underexplored. Notably, the matchmaking process is regarded as the foundational stage of the wedding sequence. Linguistic and cultural analyses suggest that the etymology of the term "matchmaker" is rooted in notions of benevolence and the conveyance of auspicious news.

Uzbek weddings unfold through a series of traditional ceremonies performed in a predetermined order. The selection of a bride is undertaken with considerable deliberation, often extending over several months, and occasionally lasting up to a year. This process underscores the cultural emphasis placed on familial harmony and the social responsibilities associated with marriage.

Marriage represents a lifelong commitment, making the selection of a life partner a matter of considerable significance. To understand the cultural perspectives surrounding this union, it is important to examine the similarities and differences between Russian and Uzbek wedding rituals.

Both Russian and Uzbek weddings share the foundational tradition of matchmaking, wherein the groom's family formally approaches the bride's family to express their intentions. Matchmaking

serves as a formal proposal, seeking the parents' blessing for marriage. Traditionally, matchmakers – often close relatives such as the groom's father or godparents – are entrusted with this task. Their responsibilities extend beyond proposing; they also investigate the bride's family background, dowry, and personal attributes. Occasionally, professional matchmakers are enlisted to identify suitable candidates.

During matchmaking visits, representatives of the groom’s side present gifts and request permission for the union. The process is considered a pivotal stage in both cultures, setting the groundwork for subsequent wedding preparations.

In Uzbekistan, the matchmaking process is typically led by senior female relatives – grandmothers, mothers, or older sisters. The selection criteria emphasize three main aspects:

- A complete and united family structure.
- High regard within the community.
- Elevated social status.

Education holds paramount importance in selecting a bride. Unlike immediate decisions, Uzbek tradition encourages patience; the bride's family refrains from giving an immediate response to avoid premature conclusions. The groom’s family often makes several visits while the bride’s family gathers information about the prospective groom. Upon favorable findings, the bride’s family signals consent by presenting a piece of white fabric to the groom’s representatives—a ceremony known as *oklik oldi*.

In Russian tradition, matchmaking, though less prevalent today, was once central to the wedding process. Historically, it was imperative to select auspicious days for proposals, avoiding fast days, even-numbered dates, and especially the 13th. Despite its modern symbolic nature, many couples revive the ritual to honor familial customs.

Traditionally, matchmaking was conducted discreetly after sunset to ward off ill fortune. Matchmakers used coded phrases like "You have goods, we have a merchant" to initiate discussions. The bride remained silent throughout, occasionally showcasing her skills in sewing or embroidery to demonstrate her diligence. Both families aimed to present the bride and groom in the best light, highlighting virtues and material stability.

This structured approach to matchmaking in both Russian and Uzbek cultures underscores the cultural importance placed on careful consideration, family involvement, and community approval in the journey toward marriage.

In Uzbek culture, the matchmaking ceremony is a significant tradition where representatives of the groom formally request the bride's hand in marriage. The future of the newlyweds is closely tied to the involvement of the groom’s family, relatives, and matchmakers. Consequently, matchmakers carry a considerable responsibility, requiring comprehensive knowledge of both families. In cases of limited information, they consult neighbors, relatives, or friends to avoid potential future complications.

Matchmakers demonstrate persistence, repeatedly visiting the bride’s family until consent is granted. Upon successful negotiations, the “breaking the cake” ritual signifies the engagement. Unlike Russian weddings, Uzbek matrimonial customs emphasize extensive preparatory stages and cultural nuances. The selection of a bride involves experienced family members – typically a grandmother, mother, or elder sister – focusing on the prospective bride’s family background, moral upbringing, and social status. High regard is given to candidates from respected, prosperous households, reinforcing familial and social ties.

While personal affection plays a minor role, the groom retains final decision-making authority, contingent upon his parents’ approval. Once consent is granted, matchmakers arrange a pre-scheduled visit to the bride’s home. During this meeting, guests engage in polite conversation over tea, while the bride attentively hosts, ensuring guests are well-served and comfortable.

Key factors assessed by matchmakers include:

- Household organization and cleanliness
- The bride’s etiquette and demeanor

- Her domestic skills
- Family harmony and parental relationships
- Interaction between the bride and her elders
- Hospitality toward guests

A final decision is traditionally reached after the third visit, culminating in the ceremonial sharing of cake, symbolizing the bride's acceptance into the groom's family. This is followed by the *Fatiha-Tui* - a lavish engagement ceremony featuring gift exchanges and festive celebrations. The subsequent wedding is a grand event, reflecting the cultural emphasis on joy and community participation.

Both Uzbek and Russian weddings are vibrant, meaningful occasions deeply rooted in tradition. These customs, passed down through generations, embody the cultural heritage and social values of each nation.

The wedding traditions of Uzbekistan and Russia, while distinct in certain customs, share fundamental values centered on family, respect, and social harmony. Both cultures emphasize the importance of matchmaking as a critical first step in forming marital unions, highlighting the involvement of elders and the broader community. The Uzbek matchmaking process is marked by persistence, detailed family assessments, and the symbolic sharing of cake, while the Russian tradition underscores ceremonial etiquette, auspicious timing, and formal proposals.

These rituals not only facilitate the union of two individuals but also strengthen relationships between families, ensuring social cohesion and cultural continuity. The careful consideration of factors such as family reputation, upbringing, and hospitality reflects deep-rooted societal values in both cultures. Despite modern influences, these time-honored customs remain integral to wedding celebrations, preserving cultural identity and fostering generational connections. Ultimately, Uzbek and Russian wedding rituals exemplify the enduring significance of tradition in marking life's most important milestones.

References:

1. Sumtsov N.F. "About wedding rituals, mainly Russian".
2. Sakharov I.P. "Tales of the Russian people about the family life of their ancestors".
3. Muradova M. Sh. Genre composition and artistry of Uzbek wedding folklore (based on the materials of Orta Zarafshan oasis).
4. Zhirnova G.V. Marriage and weddings of Russian townspeople in the past and present. M., 1980.
5. Mardonova G.A. "The image of a matchmaker in the folklore of a wedding ceremony and customs associated with matchmaking"Internet resources: https://sunmag.me/ svadby/ svatovstvo

MADANIYATLARARO ALOQANING O'RNI VA LINGVOKULTUROLOGIYA HAQIDA ASOSIY TUSHUNCHALAR

Umarova Farangiz No'monjon qizi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi
farngizumarova10032006@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada madaniyatlararo aloqa va lingvokulturologiya tushunchalarining mohiyati, ularning o'zaro bog'liqligi hamda zamonaviy tilshunoslik kommunikatsiya jarayonlaridagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqot jarayonida uchraydigan tafovutlar, stereotiplar va madaniy moslashuv jarayoni haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, lingvokulturologiyaning til birliklari, frazeologizmlar, nutq etiketi va madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligi yoritiladi.*

Kalit so'zlar. *Madaniyatlararo aloqa, kommunikativ kompetensiya, lingvokulturolgiya, madaniy tafovutlar, nutq etiketi, mentalitet.*

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMİN ROLÜ VE DİLOKÜLTÜROLOJİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Umarova Farangiz Nomonjon kızı,
Özbekistan devlet dünya dilleri üniversitesi öğrencisi

Özet. *Bu makalede kültürlerarası iletişim ve linguokültüroloji kavramları, bunlarınbirbirleriyle olan ilişkisi ve modern dilbilim ile iletişim süreçlerindeki önemi analiz edilmektedir. Farklı kültürlerden gelen bireyler arasındaki iletişimde ortaya çıkan farklılıklar, stereotipler ve kültürel adaptasyon süreçleri ele alınmaktadır. Ayrıca, linguokültürolojinin dilsel birimler, deyimler, konuşma adabı ve kültürel değerlerle nasıl ilişkili olduğu incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Kültürlerarası iletişim, linguokültüroloji, iletişim yeterliliği, konuşma adabı, kültürel farklılıklar, zihniyet.*

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ И ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Умарова Фарангиз Номонжоновна,
студентка Узбекского государственного университета мировых языков

Аннотация. *В данной статье анализируются понятия межкультурной коммуникации и лингвокультурологии, их взаимосвязь и значение в современной лингвистике и процессах коммуникации. Рассматриваются различия, стереотипы и процессы культурной адаптации, возникающие в ходе общения между представителями разных культур. Кроме того, исследуется связь лингвокультурологии с языковыми единицами, фразеологией, речевым этикетом и культурными ценностями.*

Ключевые слова. *Межкультурная коммуникация, лингвокультурология, коммуникативная компетентность, речевой этикет, культурные различия, менталитет.*

THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AND BASIC CONCEPTS OF LINGUOCULTUROLOGY

Farangiz Umarova No`monjon kizi,
Uzbekistan state world languages university student

Annotation. *This article analyzes the concepts of intercultural communication and linguoculturology, their interrelation, and their significance in modern linguistics and communication proceses. It duscusses the differences, stereotypes, and cultural adaptation processes thar arise during communication between representatives of different cultures. Additionally, the article explores how linguoculturology relates to linguistic units, phraseology relates to linguistic units, phraseology, speech etiquette, and cultural values.*

Keywords. *Intercultural communication, communicative competence, linguoculturology, cultural differences, speech etiquette, mentality.*

Bugungi globallashgan dunyoda madaniyatlararo muloqot muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turli millat va madaniyat vakillari o‘rtasidagi aloqa nafaqat xalqaro munosabatlar, balki ta’lim, biznes, diplomatiya va ijtimoiy hayotning turli jabhalarida ham tobora muhim o‘rin egallamoqda. Bunday sharoitda samarali muloqot olib borish uchun nafaqat tilni mukammal bilish, balki o‘sha tilda so‘zlovchi jamiyatning madaniyati, mentaliteti va urf-odatlarini ham tushunish zarur.

Madaniyatlararo aloqa – bu turli madaniyat vakillari o‘rtasida axborot almashinuvi, tushunish va o‘zaro anglashuv jarayonidir. Har bir millat va etnos o‘ziga xos qadriyatlar, dunyoqarash, muloqot

me’yorlariga ega bo‘lib, bu jihatlar til vositasida ifodalanadi. Shuning uchun tilni o‘rganish jarayonida lingvokulturologik jihatlarni hisobga olish muhimdir. Lingvokulturologiya esa til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganib, turli tillarda ifodalangan madaniy qadriyatlar va mentalitetni tadqiq qiladi. Madaniyatlararo aloqa jarayonida insonlar nafaqat lingvistik bilimlarga, balki o‘zga madaniyatni tushunish va hurmat qilish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi kerak. Chunki turli xalqlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va nutq madaniyati o‘rtasida jiddiy farqlar mavjud bo‘lib, ular noto‘g‘ri talqin qilinganda tushunmovchilik yoki hatto ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Masalan, G‘arb jamiyatlarida shaxsiy hududga ehtiyotkorlik bilan yondashiladi, ya’ni insonlar o‘zaro suhbatda ancha masofa saqlaydi. Sharq madaniyatlarida esa jismoniy yaqinlik va aloqa (masalan, quchoqlashish, yelkaga qo‘l qo‘yish) do‘stona munosabat ramzi hisoblanadi. Bunday tafovutlar xalqaro aloqalar jarayonida hisobga olinishi lozim.

Madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun quyidagi jihatlar muhim hisoblanadi:

Til bilimi – samarali aloqa uchun chet tilini bilish muhim, lekin lingvistik bilimning o‘zi yetarli emas.

Madaniy kompetensiya – suhbatdoshning madaniyatini, urf-odatlarini va qadriyatlarini tushunish lozim.

Empatiya va bag‘rikenglik – turli madaniy yondashuvlarni hurmat qilish va tushunishga intilish kerak.

Stereotiplardan voz kechish – har bir insonning individual xususiyatlari borligi e’tiborga olinishi lozim.

Shunday qilib, madaniyatlararo aloqa nafaqat turli tillarni o‘zlashtirishni, balki o‘sha tilda so‘zlashuvchilarning madaniyatini tushunishni ham talab qiladi. Bu jarayon turli xalqlar o‘rtasida do‘stona aloqalarni rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va global muloqotni yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, madaniyatlararo muloqot tamoyillarini o‘rganish kommunikativ shokning sabablarini aniqlash imkonini beradi. Bunday identifikatsiyalash kommunikativ shokning oqibatlarini bartaraf etishning bir usuli hisoblanadi. Xalqlarning madaniyatlararo o‘zaro munosabatlar jarayonining asosi - murakkab yondashuvlardan foydalanib, muloqot xususiyatlarini o‘rganish, muvaffaqiyatli madaniyatlararo muloqot mavzusi sifatida tilni o‘rganish usullarini tanlashda sifatli o‘zgarishlar [1.https://conferencea.org].

Til nafaqat aloqa vositasi, balki u xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, qadriyatlari va hayot tarzining aksidir, desak mubolag‘a bo‘lmaydi, albatta. Masalan, turli xalqlarning kundalik mloqotida uchraydigan iboralar, nutq etiketi va metaforalar o‘sha jamiyatning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Ingliz tilida vaqt iqtisodiy resurs sifatida qabul qilinib, “Time is money “ (Vaqt- bu pul) kabi iboralar keng ishlatilsa, o‘zbek madaniyatida vaqt bardavomlik va hayotiy tajriba bilan bog‘liq bo‘lib, “Ko‘pni ko‘rgan ko‘pni biladi“ kabi iboralar uchraydi.

Til, madaniyat va jamiyatning o‘zaro aloqasi tadqiqoti “til va tafakkur“, “til va insonning ma’naviy faoliyati“, “til va inson xulqi“, “til va jamiyat“, “til va inson qimmati“ kabi katta muommolar doirasida olib boriladi. Bu muommolarning har tomonlama o‘rganilishi, til va madaniyatning o‘zaro aloqasi jabhasini ajratish muhimligiga olib kelishi tabiiy va shu asosda, ko‘plab gnoseologik, psixologik, etnik va ijtimoiy hodisalarning til aspekti orqali erishiladigan, lingvognoseologiya, psixolingvistika, etnolingvistika va sotsiolingvistikada birlashmagan holda mavjud bir qator muommolarni o‘rganish mumkin bo‘lgan lingvokulturologiya yo‘nalishini paydo qiladi [2.8-9B].

XXI asr boshiga kelib lingvokulturologiya dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo‘nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvokulturlogiya-bu til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganuvchi fan bo‘lib, u turli millat va madaniyat vakillarining dunyoqarashi, mentaliteti va qadiyatlarini til birlikari orqali tahlil qiladi. Ushbu fan tilida ifodalangan madaniy an’analar, urf-odatlar va qadriyatlarni chuqur o‘rganishga yordam beradi. Jumladan, V.N.Teliya bu haqida shunday yozadi: “ Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog‘i insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandir. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo‘lgan inson to‘g‘risidagi

antropologik paradigmaga xos bo‘lgan yutuqlar majmuasidir“. [3.www.kokanduni.uz] Har bir xalqning madaniyati uning tilida aks etadi. Masalan, o‘zbek tilida mehmondo‘stlik va hurmatni ifodalovchi ko‘plab iboralar bor: “Mehmon otangdan ulug‘“, “Kattaga hurmat, kichikka izzat“. Ingliz tilida esa pragmatizm va shaxsiy mustaqillikni aks ettiruvchi iboralar keng tarqalgan: “Time is money“, “Every man for himself “. Bu misollar lingvokulturologiyaning til va madaniyat o‘rtasidagi mustahkam bog‘liqlikni qanday o‘rganishini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologiyaning amaliy ahamiyati:

Lingvokulturologiya xorijiy tillarni o‘rganish, tarjima qilish, madaniyatlararo muloqotni yaxshilash va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Chet tilini o‘rganish jarayonida faqat grammatik qoidalarni bilish yetarli emas, balki o‘sha til sohiblarining madaniy qadriyatlarini ham tushunish kerak.

Tarjima sohasida lingvokulturologik yondashuv muhim o‘rin tutadi. Chunki har bir tilning o‘ziga xos madaniy konteksti bo‘lib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima ba’zan ma’no buzilishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “It's raining cats and dogs” iborasi rus yoki o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, tushunarsiz bo‘lib qoladi. To‘g‘ri tarjima esa “Juda kuchli yomg‘ir yog‘ayapti” bo‘lishi kerak.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo muloqotda til bilan birga madaniy kompetensiya ham katta rol o‘ynaydi. Har bir jamiyatning o‘ziga xos qadriyatlari, urf-odatlari va nutq madaniyati mavjud bo‘lib, bu omillar lingvistik birliklarda o‘z aksini topadi. Masalan, nutq etiketi, metaforalar, frazeologizmlar va muloqot shakllari milliy madaniyatga bog‘liq holda shakllanadi. Shu bois, lingvokulturologiya tilda aks etgan madaniy xususiyatlarni chuqur tahlil qilish orqali madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, lingvokulturologiyaning amaliy ahamiyati xorijiy tillarni o‘rganish, tarjima qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish jarayonlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Tilshunoslar va tarjimonlar bir millatning tili va madaniyatini chuqur tushunmas ekan, to‘laqonli muloqot yoki aniq tarjima qilish qiyinlashadi. Shuning uchun ham lingvokulturologik yondashuv nafaqat lingvistika va filologiya, balki ta’lim, sotsiologiya, psixologiya va diplomatiya kabi sohalarda ham qo‘llanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, samarali madaniyatlararo muloqot va til o‘rganish jarayoni lingvokulturologik yondashuvsiz mukammal bo‘lishi mumkin emas. Har bir til o‘z xalqining madaniy qadriyatlari va mentalitetini aks ettirgani sababli, tilni o‘rganish jarayonida uning lingvokulturologik jihatlarini ham hisobga olish lozim. Bu esa insonlarning xalqaro muloqotda tushunmovchilik va madaniy to‘qnashuvlarning oldini olishiga, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni rivojlantirishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamadaliyeva. M Lingvokulturologik xususiyatlarning asosiy tushunchasi. International conference on Research in Humanities. 2022, https://conferencea.org.
2. Mamatov A.E. “ Zamonaviy lingvistika (Lingvomadaniyatshunoslik asoslari). - Toshkent “Tafakkur avlodi“, 2020-y. 8-9-betlar.
3. Normurodov B.H. Lingvokulturologiya til va madaniyat fani sifatida rivojlanishi va uning tahlillari, www.kokanduni.uz.

CHO‘LPONNING “KECHA VA KUNDUZ” ASARIDA QO‘LLANGAN MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Ortikova Nafisa Sharofiddinovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
ortiqovanafisa6@e-mail.com
Ilmiy rahbar: dotsent Yuldosheva Saodat Azizovna

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida qo‘llanilgan maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada o‘zbek xalq maqollarining semantik va sintaktik jihatlari, ularning badiiy asardagi vazifalari hamda milliy tafakkurdagi o‘rni qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra maqollar badiiy asarning mazmunini boyitish bilan birga o‘zbek xalqining hayot falsafasi, ijtimoiy munosabatlari va an’anaviy qarashlarini aks ettirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqola tilshunoslar va adabiyotshunoslar uchun ilmiy manba sifatida foydalanishga mo‘ljallangan.*

Kalit so‘zlar. *Maqollar, lingvokulturologiya, sintaksis, badiiy asar, qiyosiy tahlil, milliy tafakkur, madaniy tafakkur, madaniy qadriyatlar, frazeologiya, semantik tahlil, adabiy tahlil.*

CHO‘LPON’UN “GECE VE GÜNDÜZ” ESERİNDE KULLANILAN ATASÖZLERİNİN LİNGVOKÜLTÜROLOJİK ÖZELLİKLERİ

Ortikova Nafisa Sharofiddinovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Bilimsel danışman: Doç. Dr. Yuldosheva Saodat Azizovna

Özet. *Bu makalede, Cho‘lpon’un "Gece ve Gündüz" eserinde kullanılan atasözlerinin lingvokültürolojik özellikleri incelenmektedir. Makalede Özbek halk atasözlerinin anlamsal ve sözdizimsel yönleri, sanatsal eserdeki işlevleri ve ulusal düşüncedeki yeri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre atasözleri, edebi eserin içeriğini zenginleştirmenin yanı sıra, Özbek halkının yaşam felsefesini, sosyal ilişkilerini ve geleneksel bakış açılarını yansıtan önemli bir araç olarak hizmet etmektedir. Bu makale, dilbilimciler ve edebiyat araştırmacıları için bilimsel bir kaynak olarak kullanılmak üzere hazırlanmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Atasözleri, lingvokültüroloji, sözdizimi, edebi eser, karşılaştırmalı analiz, ulusal düşünce, kültürel düşünce, kültürel değerler, deyimler, anlamsal analiz, edebi analiz.*

LINGUOCULTURAL FEATURES OF PROVERBS USED IN CHO‘LPON’S NOVEL “KECHA VA KUNDUZ”

Ortikova Nafisa Sharofiddinovna,
student of the Uzbekistan-Finland pedagogical institute
scientific advisor: Associate professor Yo‘ldosheva Saodat Azizovna

Annotation. *This aticle analyzes the linguistic and cultural characteristics of proverbs used in Cho‘lpon’s novel “Kecha va Kunduz”. The study examines the semantic and syntactic aspects of Uzbek folk proverb, their functions in the literary work, and their role in national thinking. The research findings indicate that proverbs not only reflect the artistic essence of a literary work but also serve as an important means of conveying the Uzbek people’s philosophy of life, social relations, and traditional views. This article is based on scientific sources from linguists and literary scholars.*

Keywords. *Proverbs, linguistic cultural studies, syntax, literary work, textual analysis, national thinking, analytical thinking, artistic interpretation, phraseology, comparative analysis.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЧУЛПАНА “НОЧЬ И ДЕНЬ”

Ортикова Нафиса Шарофиддиновна,
Студентка Узбекского-Финляндский педагогический института
Научный руководитель: Юлдошева Саодат Азизовна

Аннотация. *В данной статье анализируются лингвокультуроло-гические особенности пословиц, используемых в произведении Чулпана “Ночь и день”. Рассматриваются семантические и синтаксические аспекты узбекских народных пословиц, их функции в художественном произведении, а также их роль в национальном мышлении. Согласно результатам исследования, пословицы не только обогащают содержание художествен-ного произведения, но и служат важным средством отражения философии жизни, социальных отношений и традиционных взглядов узбекского народа. Данная статья предназначена для использованная в качестве научного источника для лингвистов и литературоведов.*

Ключевые слова. *Пословицы, лингвокультурология, синтаксис, художественное произведение, сравнительный анализ, национальное мышление, культурное мышление, культурные ценности, фразеология, семантический анализ, литературный анализ.*

CHO‘LPON’UN “GECE VE GÜNDÜZ” ESERİNDE KULLANILAN ATASÖZLERİNİN LİNGVOKÜLTÜROLOJİK ÖZELLİKLERİ

Ortikova Nafisa Sharofiddinovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Bilimsel danışman: Doç. Dr. Yuldosheva Saodat Azizovna

Özet. *Bu makalede, Cho‘lpon’un “Gece ve Gündüz” eserinde kullanılan atasözlerinin lingvokültürolojik özellikleri incelenmektedir. Makalede Özbek halk atasözlerinin anlamsal ve sözdizimsel yönleri, sanatsal eserdeki işlevleri ve ulusal düşüncedeki yeri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre atasözleri, edebi eserin içeriğini zenginleştirmenin yanı sıra, Özbek halkının yaşam felsefesini, sosyal ilişkilerini ve geleneksel bakış açılarını yansıtan önemli bir araç olarak hizmet etmektedir. Bu makale, dilbilimciler ve edebiyat araştırmacıları için bilimsel bir kaynak olarak kullanılmak üzere hazırlanmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Atasözleri, lingvokültüroloji, sözdizimi, edebi eser, karşılaştırmalı analiz, ulusal düşünce, kültürel düşünce, kültürel değerler, deyimler, anlamsal analiz, edebi analiz.*

Tilshunoslikda maqollarni o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki maqollar xalq tafakkurining ko‘zgusi bo‘lib, ularning o‘zaro munosabati va vazifalarini tahlil qilish orqali milliy madaniyat va tafakkur tizimini chuqurroq anglash mumkin. Maqollar faqatgina badiiy vosita emas, balki xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik birliklar hisoblanadi.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida ishlaytilgan maqollarni lingvokulturologik tahlil qilish orqali ularning milliy tafakkur va madaniy qadriyatlarimizdagi o‘rnini belgilash mumkin. Ushbu maqolada asarda qo‘llanilgan maqollarning grammatik va semantik xususiyatlari hamda ularning asar mazmuniga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi.

Maqollarning lingvokulturologik tahlili

“Hubbil vatani minal-imon” (Vatanni sevish iymondandir) [15.b]

Ushbu maqol diniy mazmunga ega bo‘lib, milliy vatanparvarlik hissini ifodalaydi. O‘zbek xalqining vatanparvarlik ruhiyatini aks ettiruvchi maqollardan biridir. Asarda so‘fi obrazining Vatangga bo‘lgan bog‘liqligi va uning shahardan tashqariga chiqishni istamasligi ushbu maqol orqali yoritiladi. Bu lingvokulturologik jihatdan o‘zbek xalqining vatanparvarlik qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

“Sanamasdan sakkiz dema” [22.b.].

Maqol insonni shoshqaloqlikdan tiyishga undaydi va hisob-kitob qilish mumkinligini ta’kidlaydi. Asarda Zebixon otasining ruxsatini kutish kerakligini Saltanatxonga aytib, bu maqol insonning qaror qabul qilishda shoshmaslik muhimligini yoritadi.

“Kambag‘al -Xudoyimning suygan bandasi” [36.b.].

Bu maqolda kambag‘allik tushunchasi ijobiy talqin qilinib, sabr va tavakkal tushunchalari bilan bog‘lanadi. Maqol xalqning diniy e’tiqodi va axloqiy qadriyatlarini ifodalovchi iboradir. Asarda bu maqol Enaxonning qashshoqligidan shikoyati chog‘ida ishlatiladi. Bu hol xalq tafakkurida kambag‘allikni sinov sifatida qabul qilish va unga sabr qilish zarurligini ko‘rsatadi.

“Noumid shayton” [39.b.].

Umidni yo‘qotish yomon oqibatlarga olib kelishi haqidagi ushbu maqol islomiy tafakkur va xalq falsafasini o‘zida mujassam etadi. Bu maqol orqali o‘z istaklariga yetishish uchun harakat qilishi, hech qachon umidsizlikka tushmasligi kerakligi ifodalanadi. Asarda bu maqol Xolmat va aravakash yigit o‘rtasidagi suhbatda ishlatiladi. Aravakash yigit Zebinisoxonning ovozidan hayratga tushib, unga nisbatan ilig‘ his-tuyg‘ulari borligini sezadi. Xolmat esa yigitning hayajonini ko‘rib, uni dalda berish maqsadida “Noumid shayton” maqolini ishlatadi.

“Olmaa pish og‘zimga tush” [84.b.].

Ishga harakat qilmasdan natijar kutishning noto‘g‘ri ekanini bildiruvchi maqol bo‘lib, o‘zbek xalqining mehnatsevarlik tamoyillarini aks ettiradi. Bu maqol Cho‘lpon asaridagi qahramonlarning harakterini ochib berishda ham xizmat qiladi. Asarda ushbu maqol O‘lmasjonning ota-onasi o‘rtasidagi bahs chog‘ida qo‘llaniladi. Ona farzandining tinimisiz mehnat qilib charchab ketganidan noliydi va unga yaxshiroq kasb topish zarurligini aytadi. Otasi esa dunyoda oson ish yuqligini, har kim o‘z mehnati bilan ro‘zg‘orini tebratish kerakligini tushuntiradi. Ona esa (olma pish, og‘zimga tush!) maqolini ishlatib, faqat kutish bilan hech narsaga erishib bo‘lmasligini ta’kidlaydi.

“Echkiga o‘lim, qassobga yog‘” [112.b.].

Ushbu maqol aosan ikki tomon o‘rtasidagi manfaatlar qarama-qarshiligini ifodalaydi. Xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida bu maqol ijtimoiy haqiqatni ko‘rsatish vositasidir. Asarda Qurvonbibi qizining bo‘zaxo‘r va benamoz kishiga berilganidan norozi bo‘lib, bu holatni “Echkiga o‘lim, qassobga yog‘” maqoli orqali ifodalaydi. Bu esa hayotdagi adolatsizlik va har kimning o‘z manfaatini o‘ylash haqidagi tushunchani aks ettiradi.

“Kichkina mitti, xon xo‘jani yiqitdi” [114.b.].

Kichik yoshdagi insonlar ham donishmand va ta’sirchan bo‘lishi mumkinligi haqidagi tushunchani ifodalaydi. Bu xalqning yoshlarga bo‘lgan ishonchini ko‘rsatadi va adabiyotda qahramonlarning nutqiga tabiiylik bag‘ishlaydi. Asarda bu maqol Zebixonning shaharga tushib kelgan ayollar bilan bog‘liq holatda qo‘llaniladi. Poshshaxon kichik mittini nazardan qochirgani natijasida u katta ta’sir ko‘rsatganini ifodalash uchun “Kichkina mitti, xon xo‘jani yiqitdi” maqolini ishlatadi.

“Chorasiz dard yo‘q” [145.b.].

Xalqning hayotga bo‘lgan optimistik qarashini aks ettiruvchi maqol bo‘lib, har qanday muammoning yechimi borligini ta’kidlaydi. Adabiy matnda bu kabi maqollar inson ruhiy holatini ochib berishga xizmat qiladi. Asarda bu maqol Miryoqub davlat boshqaruvidagi inqirozni tahlil qilar ekan, har qanday muammoga yechim topish mumkinligini ta’kidlaydi. U “Chorasiz dard yo‘q” maqolini keltirib, eng og‘ir vaziyatlarda ham yechim topish insonning qo‘lida ekanligini bildiradi. To‘ra esa bunga Shubha bilan qarab, davlat tizimining inqirozi oldida amaldorlarning ojizligini ta’kidlaydi.

“O‘lim bilan ishqdan boshqa hamma dardning chorasi bor” [145.b.].

Ushbu maqol inson hayotida yechimi topilmaydigan faqat ikki narsa – o‘lim va ishq ekanligini bildiradi. Asarda bu maqol Miryoqub va To‘ra o‘rtasidagi bahsda qo‘llaniladi. Miryoqub davlatning o‘g‘ir ahvolini muhokama qilar ekan, har qanday muammoga yechim topish mumkinligini ta’kidlaydi. U bu maqol orqali inson o‘lim va muhabbat oldida ojiz, lekin boshqa barcha masalalarda chora topish mumkinligini bildiradi. To‘ra esa bunga ishonmay, mavjud siyosiy inqirozni hal bo‘masligini aytadi.

“Ertaning g‘amini eshak yeydi” [146.b.].

Kelajak haqida ortiqcha qayg‘urishning foydasi yo‘qligini ta’kidlovchi maqol bo‘lib, real hayotga mos qarash ifodalangan. O‘zbek mentalitetida ertangi kun umid bilan bog‘liq ekanligi bu maqolda yaqqol ko‘rinadi. Asarda bu maqol To‘ra va Miryoqubning davlatchilik masalalariga oid

suhbatidaqo‘llaniladi. Miryoqub kelajak haqida haddan tashqari tashvishlanmaslik kerakligini aytib, To‘rani tinchlantirish uchun bu maqolni ishlatadi. U hayotda muammolar o‘z yo‘li bilan hal bo‘ilishiga ishonadi, To‘ra esa bunday yondashuvga Shubha bilan qaraydi va kelajak haqida qayg‘urish mumkinligini ta’kidlaydi.

“Eshagiga yarasha tushovi” [155.b.].

Ushbu maqol insonning mavqei va sharoitiga yarasha muomala qilinishi kerakligini bildiradi. Asarda bu maqol Miryoqubning imperiya haqidagi mulohazalari chog‘ida qo‘llaniladi. U podshoning hokimiyatini, davlatning ahvolini tahlil qilar ekan, imperiyaning botishini tushunib yetadi. Miryoqub podshoning qadr-qimmati va mavqei pasayib borayotganini, boshqaruv tizimi ham shunga yarasha zaaiflashayotganini anglab, bu orqali u har bir narsa o‘z egasiga yarasha ekanligini ta’kidlaydi.

“Bilgan bilmagandan yaxshi”[198.b.].

Bu maqol bilim va maaa’rifatning inson hayotidagi o‘rnini ta’kidlaydi. Asarda bu maqol Jakobning jadidlar va ularning g‘oyalari haqidagi mulohazalari chog‘ida qo‘llaniladi. U jadidlarning yangicha qarashlari va an’anaviy tafakkur o‘rtasida ikkilanib qoladi. O‘zining ota-bobolari yurgan yo‘ldan borishni yoki jadidlar targ‘ib qilayotgan yangicha tafakkurni qabul qilishni hal qila olmaydi. Shu sababli, u bilim izlashga, Gazeta va kitoblarni o‘qishga qaror qiladi va inson bilimsizlikdaaaaan ko‘ra ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishi mumkinligini anglaydi.

“Tashi yaltiroq, ichi qaltiroq” [208.b..]

Bu maqol insonning tashqi ko‘rinishi bilan ichki kmohiyati har doim mos kelavermasligini ifodalaydi. Asarda bu maqol Poshshaxonning Zebixonning birdaniga o‘zgarib, samimiylik namoyon qilganiga Shubha bilan qarashi chog‘ida qo‘llaniladi. U Zebixonning kutilmaganda do‘stona va quvnoq kayfiyatda kelishidan hayratga tushadi va bunday o‘zgarish ortida qandaydir yashirin maqsad borligidan xavotirlanadi. Ushbu maqol orqali inson har doim tashqi ko‘rinishiga qarab baholanmasligi kerakligi va uning ichki dunyosi sirli bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi.

“Og‘zi qiyshiq bo‘lsa ham boyning o‘g‘li gapirsin” [251.b.].

Ushbu maqol jamiyatda boylik va mavqening so‘z erkinligiga qanday ta’sir qilishi haqida keskin kinoya bilan aytiladi. Asrda bu maqol Mamaturdining mojaroni hal etish jarayonida qo‘llaniladi. U jamiyatda kimning so‘zi o‘tishi boylik va mavqe bilan bog‘liqekanligini ta’kidlaydi. Bu orqali u jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik va boylarning so‘zining har doim ustun kelishi haqidagi fikrni ifodalaydi.

“Bir o‘q bilan ikki qushni ag‘darmoq” [257.b.].

Bitta harakat yoki imkoniyat bilan ikki maqsadga erishish, ikki muammoni hal qilish demakdir. Cho‘lponning asarida Poshshaxon Zebixonning yo‘q bo‘lishini istab, shu bilan birga o‘z mavqeini mustahkamlashni rejalashtirganda qo‘llaniladi.

“O‘rgangan ko‘ngil o‘rtansa qo‘ymas” [280.b.].

Berilgan ushbu maqol inson biror narsaga o‘rganib qolsa, undan voz kechishi qiyin bo‘ladi degan ma’noni bildiradi. Cho‘lpon o‘z asarida bu maqolni So‘fi Eshon boboning saxovatga emas, faqat olishga odatlanganligini tushuntirish uchun qo‘llaydi. U yillar davomida shakllangan xarakterini o‘zgartirishga harakat qilmaydi. Bu holat inson tabiati va odatlarning qanchalik mustahkam ekanini ko‘rsatadi.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida ishlatilgan maqollar o‘zbek xalqining boy ma’naviy-madaniy merosini, xalq donishmandligi va hayotiy tajribalarini aks ettiradi. Ushbu maqollar asarning badiiy-estetik qiymatini oshirish bilan birga, personajlarning xarakterini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Maqollarning asardagi qo‘llanilishi nafaqat ularning semantik va lingvistik jihatlarini yoritadi, balki ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ham ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maqollar asarda voqealar rivojini ta’sirchan tarzda yetkazish, qahramonlarning dunyoqarashi va ruhiy holatini tasvirlash vositasi sifatida muhim rol o‘ynaydi. Shunday qilib, “Kecha va kunduz” asarida qo‘llanilgan maqollar nafaqat matnni bezash, balki unin g‘oyaviy yo‘nalishini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Cho‘lpon. Kecha va Kunduz. Ilm-ziyo-zakovat, Toshkent, 2019. – 287 bet.
2. Ergashov I. O‘zbek tili leksikografiyasi. Yangi asr avlodi, Toshkent, 2014. – 315 bet
3. Jo‘rayev N. O‘zbek xalq maqollari va ularning lingvistik tahlili. Ma’naviyat, Toshkent 2013. – 310 bet.
4. Madarahimov N. Til va tafakkur. O‘zbekiston Toshkent,2010. – 206 bet.
5. Nurmonov A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksisi. Fan, Toshkent,1995. – 320 bet.
6. Rashidov N. O‘zbek tilida maqollar va ularning semantik xususiyatlari. O‘zbekiston Toshkent,2010. – 270 bet.
7. Xo‘jamqulov U. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. O‘zbekiston, Toshkent, 2015. – 295 bet.
8. G‘afurov A. O‘zbek tilining frazeologik birliklari. Fan, Toshkent, 1995. – 280 bet.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РУССКИХ ПОСЛОВИЦ КАК ОБЪЕКТА ИССЛЕДОВАНИЯ В ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

Немирова Мария Вениаминовна,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института
Усманова Светлана Нематовна,
научный руководитель, старший преподаватель

Аннотация. *Представленная статья посвящена лингвистическим особенностям русских пословиц в контексте односоставных предложений. Исследование основано на анализе разнообразных источников, включая работы известных ученых, и затрагивает вопросы семантической нагрузки, стилистической выразительности и культурной значимости пословиц.*

Статья подчеркивает, что пословицы и поговорки отражают уникальную языковую картину мира, выражая коллективный опыт и культурные ценности народа. Особое внимание уделяется роли односоставных предложений, которые помогают создать лаконичные и многозначительные высказывания, акцентирующие внимание на ключевых концепциях. Анализируя примеры, автор показывает, как односоставные конструкции способствуют универсальности высказываний и их актуальности в разных контекстах. В заключении подчеркнута значимость односоставных предложений для дальнейшего изучения русской синтаксической выразительности и их образовательного потенциала. Статья представляет собой важный шаг в понимании лингвистических и культурных аспектов русского языка через призму фольклорных традиций.

Ключевые слова. *Русские пословицы, односоставные предложения, лингвистические особенности, семантическая нагрузка, стилистическая выразительность, культурная значимость, языковая картина мира, коллективный опыт, фольклорные традиции, универсальность высказываний, образовательный потенциал, когнитивные структуры, антропоцен-тричность, лаконичность, эмоциональная насыщенность.*

RUS MAQOLLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI BIR BOSH BO‘LAKLI GAPLARNING TADQIQOTI OBYEKTI SIFATIDA

Nemirova Mariya Veniaminovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining talabasi
Usmonova Svetlana Nematovna,
ilmiy rahbar, katta o‘qituvchi

Annotatsiya. *Taqdim etilgan maqola bir tarkibli gaplarda rus maqollarining lingvistik xususiyatlariga bag‘ishlangan. Tadqiqot mashhur olimlarning asarlarini o‘z ichiga olgan turli manbalar tahliliga asoslangan bo‘lib, maqollarning semantik yuklamasi, uslubiy ifodadorligi va madaniy ahamiyati kabi masalalarni qamrab oladi. Maqolada matal va maqollar xalqning kollektiv tajribasi va madaniy qadriyatlarini ifoda etgan holda o‘ziga xos til manzarasini aks ettirishi ta’kidlanadi. Ayniqsa, kalit tushunchalarga urg‘u beruvchi, ixcham va ko‘p ma’noli ifodalarni yaratishda bir tarkibli gaplarning roli alohida qayd etilgan. Misollar tahlili orqali muallif bir tarkibli tuzilmalar bayonotlarning universalligini va turli kontekstlarda dolzarbligini qanday ta’minlashini ko‘rsatadi. Xulosa qismida rus tilining sintaktik ifodadorligini chuqurroq o‘rganishda va ta’limiy imkoniyatlarini kengaytirishda bir tarkibli gaplarning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Maqola rus tili lingvistikasi va madaniy jihatlarini folklor an’analari prizmasi orqali anglash yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar. *Rus maqollari, bir bo‘lakli gaplar, lingvistik xususiyatlar, semantik yuklama, uslubiy ifodalilik, madaniy ahamiyat, til manzarasi, jamoaviy tajriba, folklor an'analari, iboralarning universalligi, ta'limiy salohiyat, kognitiv tuzilmalar, antropotsentriklik, lo‘ndalik, hissiy to‘yinganlik.*

RUS ATASÖZLERININ DILSEL ÖZELLIKLERI TEK BILEŞENLI BIR ARAŞTIRMA NESNESI OLARAK SUNMAKTADIR

Nemirova Maria Veniaminovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Usmanova Svetlana Nematovna,
bilimsel direktör, kıdemli öğretim görevlisi

Özet. *Bu makale, tek bileşenli cümleler bağlamında Rus atasözlerinin dilsel özelliklerine ayrılmıştır. Çalışma, tanınmış bilim adamlarının eserleri de dahil olmak üzere çeşitli kaynakların analizine dayanmaktadır ve atasözlerinin anlamsal yükü, üslup ifadesi ve kültürel önemi konularına değinmektedir. Makale, atasözlerinin ve sözlerin, insanların kolektif deneyimini ve kültürel değerlerini ifade ederek, dünyanın benzersiz bir dilsel resmini yansıttığını vurgulamaktadır. Anahtar kavramlara odaklanan özlü ve anlamlı ifadeler oluşturmaya yardımcı olan tek kelimelik cümlelerin rolüne özellikle dikkat edilir. Örnekleri analiz eden yazar, tek bileşenli yapıların ifadelerin evrenselliğine ve farklı bağlamlardaki alaka düzeyine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Rus sözdizimsel ifade gücünün ve eğitim potansiyellerinin daha fazla incelenmesi için tek bileşenli cümlelerin önemi vurgulanmaktadır. Makale, Rus dilinin dilsel ve kültürel yönlerini folklor geleneklerinin prizmasından anlamada önemli bir adımı temsil ediyor.*

Anahtar kelimeler. *Rus atasözleri, tek bileşenli cümleler, dil özellikleri, anlamsal yük, üslup ifadesi, kültürel önem, dünyanın dilsel resmi, kolektif deneyim, folklor gelenekleri, ifadelerin evrenselliği, eğitim potansiyeli, bilişsel yapılar, antroposentriklik, özlülük, duygusal doygunlu*

LINGUISTIC FEATURES OF RUSSIAN PROVERBS AS AN OBJECT OF RESEARCH IN ONE-COMPONENT OFFERS

Nemirova Maria Veniaminovna,
Student of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
Usmanova Svetlana Nematovna,
scientific supervisor, senior lecturer

Annotation. *The presented article is devoted to the linguistic features of Russian proverbs in the context of one-part sentences. The research is based on the analysis of various sources, including the works of renowned scholars, and addresses issues of semantic load, stylistic expressiveness, and the cultural significance of proverbs. The article emphasizes that proverbs and sayings reflect a*

unique linguistic picture of the world, expressing the collective experience and cultural values of the people. Special attention is given to the role of one-part sentences, which help create concise and multifaceted statements that highlight key concepts. By analyzing examples, the author demonstrates how one-part constructions contribute to the universality of expressions and their relevance in different contexts. In conclusion, the importance of one-part sentences for further study of Russian syntactic expressiveness and their educational potential is emphasized. The article represents an important step in understanding the linguistic and cultural aspects of the Russian language through the lens of folklore traditions.

Keywords. *Russian proverbs, one-part sentences, linguistic features, semantic load, stylistic expressiveness, cultural significance, linguistic picture of the world, collective experience, folklore traditions, universality of expressions, educational potential, cognitive structures, anthropocentrism, conciseness, emotional richness.*

Изучение пословиц и поговорок является предметом многочисленных исследований, выполненных такими учеными, как А. Дандис, А.Н.Афанасьев, В.В.Гвоздев, А.А.Потебня, Ф.И.Буслаев, К.И. Григас, Г.Л.Пермяков, Х.Касарес, Ю.И.Левин, В.П.Жуков и другими. Эти работы предоставляют фундамент для глубокого анализа их языковой и культурной природы.

Пословицы и поговорки формируют значимую часть языковой картины мира, которая выражает восприятие окружающего носителями языка. Языковая картина мира – это результат векового опыта народа, представляющий целостное и многоуровневое изображение мира через языковые связи. Основной характеристикой данной картины, сформирован-ной пословицами и поговорками, является антропоцентричность [11.с 5].

Также пословицы и поговорки отражают восприятие одного народа другим (гетеростереотипы) или отношение народа к самому себе (автостерео-типы). Каждая из этих фраз несет в себе уникальную историю и опыт, который является достоянием конкретной культуры. Когнитивные структуры пословиц различных языков обладают как схожестями, так и различиями, что открывает перспективы для межкультурных исследований менталитета этносов.

Термины «пословица» и «поговорка» до сих пор остаются предметом дискуссий. Вопрос их точного определения продолжает быть актуальным с точки зрения культурологического подхода. А.И. Гаевая, например, различает поговорки как выражения с буквальным содержанием и пословицы как выражения с переносным значением, которые характеризуются образностью, обобщенностью, эмоциональной насыщенностью, ритмической структурой и композицией.

Современные исследования описывают пословицу как устойчивое, ритмически и грамматически упорядоченное высказывание, фиксирующее накопленный опыт народа и выражающее его отношение к определенным жизненным явлениям. Поговорка же характеризуется как образное выражение, которое описывает конкретные явления жизни, но лишено обобщающего поучительного смысла. Примеры поговорок, такие как «Семь пятниц на неделе» или «Положить зубы на полку», отражают эту особенность. Многие современные ученые считают, что пословицы продолжают оставаться ценным материалом для изучения. Они не только раскрывают глубину языковой символики, но и помогают формировать новые правила человеческого поведения в современных реалиях. Исследователи подчеркивают необходимость изучения пословиц в образовательных учреждениях, поскольку они служат примерами социальных норм и культурных ценностей.

Пословица остается уникальным феноменом, который соединяет в себе культурные, лингвистические и когнитивные аспекты, являясь важной частью национального наследия. Народная мудрость, выраженная через пословицы и поговорки, представляет значительный интерес для науки. Эти языковые явления служат источником информации о национальной самобытности и культуре. Изучение пословиц и поговорок помогает выявить особенности менталитета и углубить понимание культурных различий.

Односоставные предложения занимают особое место в структуре пословиц, выполняя важные стилистические функции и несущие значительную семантическую нагрузку. Пословицы, являясь квинтэссенцией народной мудрости, зачастую используют односоставные конструкции для лаконичного выражения мыслей, что подчеркивает их универсальность и глубину. Односоставные конструкции в пословицах часто способствуют созданию эффекта лаконичности и емкости, что позволяет выразить глубокую мысль минимальными средствами. Рассмотрим пример: *"Делу время, потехе час."* Здесь использование императивной формы подчеркивает строгую последовательность действий, создавая логически завершенную и содержательную мысль. Отсутствие указания субъекта делает высказывание универсальным, применимым к любому человеку или ситуации.

В другом примере: *“Сыт голодного не разумеет”.* односоставное предложение акцентирует противопоставление, усиливая эмоциональное восприятие через отсутствие явно выраженного субъекта. Такой подход позволяет слушателю или читателю самому интерпретировать и дополнить смысл, что делает высказывание более гибким и адаптируемым к разным контекстам. Семантическая нагрузка односоставных предложений в пословицах обусловлена их способностью концентрировать внимание на ключевых понятиях. Например, в пословице *“Не руби сук, на котором сидишь”* односоставное предложение фокусируется на предостережении и создает драматическое напряжение через прямую апелляцию к слушателю. Конструкция без субъекта подчеркивает общечеловеческий характер предупреждения. *“Куй железо, пока горячо”* демонстрирует не только повелительный характер, но и метафоричность, заключающуюся в сопоставлении труда с процессом обработки металла.

Односоставные предложения в пословицах часто обладают ритмической структурой, которая усиливает их запоминаемость. Это особенно заметно в таких примерах, как *“Хлеб—всему голова”*. Здесь структура предложения предельно упрощена, что подчеркивает основную мысль и делает её центральным акцентом текста. Отсутствие второстепенных членов предложения концентрирует внимание на базовом понятии. Кроме того, лаконичность конструкции часто подчеркивает *мудрость и авторитетность* пословицы. Например, в выражении *“Береги платье снову, а честь смолоду”* двучленная структура строится на антитезе. Эмоциональная насыщенность односоставных предложений также играет важную роль. В пословице *“Долг платежом красен”* односоставная структура помогает создать четкое и категоричное утверждение, которое не только убеждает, но и внушает чувство ответственности [10.с 123].

Односоставные предложения в контексте пословиц выполняют многообразные функции: от стилистического акцентирования до создания ритмической и эмоциональной выразительности. Они превращают их в мощный инструмент народной мудрости, способный оставаться актуальным на протяжении столетий. Односоставные предложения играют ключевую роль в пословицах, концентрируя смысл и усиливая лаконичность и афористичность выражений. Они позволяют передавать обобщённые утверждения, не привязанные к конкретным субъектам или обстоятельствам, что делает пословицы универсальными и легко запоминаемыми. Одной из главных моделей односоставных предложений в пословицах являются безличные конструкции. Они создают эффект обобщённости, лишая высказывание привязки к конкретному субъекту или обстоятельствам. Например, в пословице *“Не до жиру, быть бы живу”* отсутствует прямое указание на субъект, что делает утверждение применимым в любой жизненной ситуации, где приходится выбирать между желаемым и необходимым. Такая модель позволяет выделить состояние, явление или процесс как нечто объективное, независимое от субъекта.

Безличные конструкции часто используются для передачи природных явлений, эмоциональных состояний или неизбежных фактов жизни. В пословице “Свет не без добрых людей” акцент сделан на утверждении существования доброты как объективного явления, независимого от конкретного человека. Эти конструкции подчёркивают, что рассматриваемое

явление является частью универсального порядка вещей. Инфинитивные односоставные предложения также играют важную роль в пословицах, так как они часто выражают необходимость, возможность или невозможность действия. Например, пословица “Быть беде” акцентирует внимание на неизбежности какого-либо события, создавая сильное эмоциональное воздействие за счёт лаконичной и концентрированной формы высказывания. Инфинитивные конструкции в пословицах подчеркивают идею действия или состояния как неизбежного, выражая его философскую глубину.

Эти модели позволяют не только передать суть утверждения, но и стимулируют воображение слушателя, побуждая его к размышлению. Например, пословица “Не видеть мне счастья” отражает внутреннее состояние говорящего и передаёт сильный эмоциональный заряд. Использование инфинитива создаёт эффект категоричности, который усиливает убедительность высказывания.

Анализ моделей односоставных предложений в пословицах показывает, что их структура тесно связана с функцией – выражением универсальности, философской глубины и эмоциональной насыщенности. Эти предложения демонстрируют удивительную гибкость, позволяя пословицам оставаться актуальными в любых условиях и обогащая русскую языковую культуру.

Односоставные предложения в русских пословицах служат мощным инструментом культурной коммуникации, обеспечивая передачу философских идей, моральных ценностей и коллективного опыта. Их использование подчёркивает богатство и гибкость русского языка. Односоставные конструкции русского языка демонстрируют уникальные свойства, которые делают их универсальным инструментом для передачи обобщённых и лаконичных смыслов. Однако в других языках такие конструкции также находят применение, хотя их функции, формы и структура могут существенно различаться. Сравнительный анализ односоставных предложений позволяет выявить как общие закономерности, так и специфические особенности их использования в различных языках. Рассмотрим примеры односоставных конструкций в языках, принадлежащих к разным языковым группам, с целью понять их синтаксическую и семантическую природу.

В английском языке односоставные предложения часто реализуются в форме эллиптических или безличных конструкций. Например, фраза *“Never say never”* иллюстрирует обобщённо-личное предложение, схожее по смыслу с русским *«Не говори гоп, пока не перепрыгнешь»*. Подобные конструкции используются для передачи универсального наставления и акцентирования внимания на действии, а не на его субъекте. Ещё один пример – *“It rains”* (Идёт дождь), который по своей сути представляет собой безличное предложение, схожее с русским *«Темнеет»*. Однако в английском языке требуется вводить формальный субъект *it*, что отличает его от русского синтаксиса.

Во французском языке односоставные конструкции часто встречаются в афористических выражениях и пословицах. Например, *“À chacun son goût”* (Каждому своё) имеет параллель с русским *«На вкус и цвет товарищей нет»*. Оба выражения подчёркивают индивидуальный подход к восприятию, однако французская пословица включает более выраженный акцент на субъективности, что достигается за счёт явного упоминания субъекта *chacun*. В другом примере, *“Il faut cultiver notre jardin”* (Нужно возделывать свой сад), наблюдается сходство с русским *«Терпение и труд всё перетрут»*. Французское выражение использует безличную форму *il faut*, которая передаёт идею необходимости, но при этом сохраняет личностный оттенок.

Испанский язык также активно использует односоставные конструкции в пословицах. Например, *“El tiempo todo lo cura”* (Время лечит всё) выражает универсальную истину, схожую с русским *«Время лечит»*. Однако в испанской конструкции глагол сочетается с местоимением, что делает её более персонифицированной. В то же время такие предложения, как *“Vivir para ver”* (Жить, чтобы увидеть), по своей форме напоминают русские

инфинитивные конструкции вроде *«Быть добру»*. Здесь инфинитив играет ключевую роль в передаче философского смысла, подчёркивая глубину и лаконичность высказывания.

В немецком языке односоставные конструкции часто имеют двусоставный эквивалент. Например, пословица *“Wer rastet, der rostet”* (Кто отдыхает, тот ржавеет) по своей форме является двусоставной, однако её смысл можно выразить через русское односоставное предложение *«Куй железо, пока горячо»*. Отличительной чертой немецкого языка является более строгая структура предложений, которая требует указания субъекта даже в тех случаях, где в русском языке он опускается [6. С 471].

Финский язык, как представитель агглютинативных языков, использует односоставные конструкции, которые часто сочетают в себе лаконичность и ритмичность. Например, пословица *“Kell’ onni on, se onnen kätkeköön”* (Кто счастлив, тот пусть своё счастье скрывает) выражает обобщённую мысль, аналогичную русским пословицам типа *«Счастье любит тишину»*. Лаконичность конструкции достигается за счёт использования агглютинации, которая позволяет выражать сложные грамматические значения в рамках одного слова.

Сопоставление односоставных предложений русского языка с аналогичными структурами в западноевропейских языках демонстрирует как сходства в их функциях, так и различия в форме и стилистике. Русский язык выделяется свободой выражения и универсальностью односоставных конструкций, тогда как другие языки часто вводят дополнительные грамматические элементы для уточнения смысла. Это подчёркивает богатство и уникальность русского синтаксиса, который позволяет передавать глубокие обобщённые истины в лаконичной форме. Сравнительный анализ показывает, что односоставные конструкции являются универсальным средством выражения обобщённых смыслов, однако их синтаксическая форма и функции варьируются в зависимости от языковой системы. Русские односоставные предложения отличаются большей универсальностью и свободой структуры, что делает их гибким инструментом передачи смысла. В других языках аналогичные конструкции часто зависят от грамматических особенностей и культурных контекстов, что подчёркивает уникальность каждого языка в выражении коллективного опыта и народной мудрости.

В заключение можно отметить, что односоставные предложения являются важным элементом синтаксической системы русского языка, который выполняет множество функций: от лаконичной передачи информации до создания эмоционально насыщенного текста. Их исследование открывает перспективы для дальнейшего изучения синтаксической выразительности, а также для разработки новых методов обучения русскому языку, направленных на использование таких конструкций в образовательной практике. Значимость односоставных предложений в русском языке подчёркивает их культурное и лингвистическое богатство, которое продолжает вдохновлять исследователей и практиков.

Список использованной литературы:

1. Бархударов С.Г., Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. и др. Русский язык: Учебник для 8 класса. – М.: Просвещение, 2023.
2. Даль В.И. Пословицы русского народа. – СПб.: Типография М.О. Вольфа, 1862.
3. Газарян Ю.Е. Экспрессивные и стилистические возможности односоставных предложений // Русский язык. – 2024.
4. Гвоздев В.В. Очерки по стилистике русского языка. – М.: Учпедгиз, 1952.
5. Григас К.И. Пословицы и поговорки в русском языке. – М.: Просвещение, 1978.
6. Ефремова Н. И. Модели односоставных предложений в немецкой и русской паремиологии //ББК 81.41-33 я 431 С 471. – С. 7.
7. Жуков В.П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1968.
8. Космарский И.В., Цветаева Е.Н. Ещё раз об односоставных предложениях // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2023.
9. Левин Ю.И. Русская паремия: Опыт лингвистического анализа. – М.: Наука, 1972.

10. Лилия А.С.. *Типы односоставных предложений в пословичном фонде башкирского языка (на материале фольклорного корпуса).*
11. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001.
12. Мезенцева Е.С. Пословичный менталитет: когнитивный аспект. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2003.
13. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988.
14. Пузов Н. А. “Односоставные предложения в сборнике”.
15. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Типография Императорского университета, 1888.
16. Пословицы русского народа" Ви Даля //Вестник Приднестровского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – №. 1. – С. 27-31.
17. Разумовская М.М., Львова С.И., Капинос В.И. и др. Русский язык: Учебник для 8 класса. – М.: Дрофа, 2023.
18. Саидов Д. И. К ВОПРОСУ ОБ Односоставности обобщенно-личных предложений в русском языке //Вестник университета. – 2021. – №. 3-4. – С. 75.

SOTIOLINGVISTIKA FANINING SHAKLLANISHI VA MANBALARI

Habibova Sarvinoz Qahramon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Sarvinozhabibova1@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sotsiolingvistika fanining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va asosiy manbalari yoritilgan. Maqolada fan sifatida sotsiolingvistikaning XX asrda shakllanganligi, uning asoschisi bo‘lgan olimlar, shuningdek, til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganishda foydalaniladigan asosiy ilmiy yo‘nalishlar haqida ma’lumot berilgan. Tilshunoslik, sotsiologiya, antropologiya kabi fanlarning sotsiolingvistikaga ta’siri ham tahlil qilingan. Maqola sotsiolingvistikaning nazariy va amaliy ahamiyatini ko‘rsatishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *Sotsiolingvistika, til va jamiyat, tilshunoslik, ijtimoiy tilshunoslik, til variativligi, til o‘zgarishi, til siyosati, antropologiya, sotsiologiya, dialektologiya, til rejalashtirish, madaniy kontekstda til.*

SOSYOLİNGUİSTİĞİN OLUŞUMU VE KAYNAKLARI

Habibova Sarvinoz Kahraman kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede sosyodilbilim disiplininin oluşumu, gelişim evreleri ve temel kaynakları ele alınmaktadır. Makalede sosyolinguistik biliminin 20. yüzyılda bir bilim olarak oluşumu, kuruculari, dil-toplum ilişkisinin incelenmesinde kullanılan başlıca bilimsel yönelimler hakkında bilgi verilmektedir. Dilbilim, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin sosyodilbilim üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Makalenin amacı sosyodilbilimin teorik ve pratik önemini ortaya koymaktır.*

Anahtar kelimeler. *Sosyodilbilim, dil ve toplum, dilbilim, sosyodilbilim, dil çeşitliliği, dil değişimi, dil politikası, antropoloji, sosyoloji, lehçebilim, dil planlaması, kültürel bağlamda dil.*

СТАНОВЛЕНИЕ И ИСТОКИ СОЦИОЛИНГВИСТИКИ

Хабибова Сарвиноз Кахрамон кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматривается формирование и развитие социолингвистики как самостоятельной научной дисциплины. Освещены этапы становления науки, вклад ведущих учёных XX века, а также основные источники и направления исследований. Особое внимание уделено взаимосвязи языка и общества, а также влиянию таких дисциплин, как лингвистика, социология и антропология, на становление социолингвистики. Статья подчёркивает теоретическое и практическое значение социолингвистики в современном научном пространстве.*

Ключевые слова. *Социолингвистика, язык и общество, лингвистика, социальная лингвистика, языковое разнообразие, языковые изменения, антропология, социология, диалектология, языковое планирование, культурный контекст языка.*

FORMATION AND SOURCES OF SOCIOLINGUISTICS

Khabibova Sarvinoz Kahramon kizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article explores the formation and development of sociolinguistics as an independent scientific discipline. It outlines the historical stages of the field's emergence, highlights the contributions of key 20th-century scholars, and discusses the main sources and areas of research. Special attention is given to the relationship between language and society, as well as the influence of disciplines such as linguistics, sociology, and anthropology on the evolution of sociolinguistics. The article emphasizes the theoretical and practical significance of sociolinguistics in the modern academic context.*

Keywords. *Sociolinguistics, language and society, linguistics, social linguistics, language variation, language change, language policy, anthropology, sociology, dialectology, language planning, cultural context of languagephra-seology.*

Til insoniyat jamiyatining eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U orqali odamlar o‘zaro aloqa qiladi, fikr almashadi va jamiyatda faoliyat yuritadi. Tilshunoslik fanida turli yo‘nalishlar mavjud bo‘lib, ulardan biri – sotsiolingvistika – til va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganadi [4,22.]. Til va jamiyat munosabatlari uzviy bog‘liq. Jamiyat rivojlanib borgani sari til ham taraqqiy etaveradi. Tilning paydo bo‘lish tarixi insoniyatning shakllanish tarixi kabi qadim zamonlarga borib taqaladi. Til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro uzviy munosabatini sotsiolingvistika fani o‘rganadi. Tilning boshqa sohalar bilan bog‘liq, jumladan, falsafa, etnografiya, psixologiya kabi jihatlarini o‘rganishda ham sotsiolingvistika fani qo‘llaniladi.

Sotsiolingvistika quyidagi masalalarni o‘rganadi:

1) jamiyat va til o‘zaro bog‘liq, mutanosib tarixiy jarayon, hodisadir;
2) jamiyat taraqqiy eta borgan sari tilning ijtimoiy vazifalari ham takomillashib boradi;
3) adabiy tilning, shevalarning, lug‘at boyligi kengayadi, ortib boradi;
4) yashash muhiti yaqin, turmush tarzi o‘xshash hamda o‘zaro iqtisodiy munosabatlari shakllangan xalqlarning tillari bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi [4,23.].

Sotsiolingvistika jamiyatdagi ijtimoiy sharoitlarda til faoliyat olib boradigan va rivojlanadigan jabhalarni o‘rganadi. Ijtimoiy sharoitlarga jamiyatdagi odamlarning ijtimoiy kelib chiqishi, tuzilishi, yoshi, ijtimoiy mavqe, madaniyat va ta’limni bilish darajasi, yashash joyi va so‘zlayotgan nutqi misol bo‘la oladi. Xususan, ushbu fan tadqiqotchisi so‘zlovchilar o‘z nutqida u yoki bu variantni qanchalik ko‘p ishlatishini va bu qanday ijtimoiy parametrlarga (ijtimoiy sinf, ma’lumot, jins, yosh, aloqa holati) bog‘liqligini aniqlashi kerak.[Ijtimoiy tilshunoslik, bizning fikrimizcha, til va uning ijtimoiy hamda madaniy kontekstlaridagi munosabatlarida vujudga keladigan masalalarni o‘rganadigan fandir. Buning uchun u ma’lum bir jamiyat a’zolarining turli xil kodlar va iboralar almashinuvini hamda og‘zaki nutqda qanday suhbatlashishlarini analiz qilib, ushbu real vaziyatlarni o‘rganadi. Sotsiolingvistika, ya’ni ijtimoiy tilshunoslikning boshqa fanlardan farqli jihatlari va o‘ziga xos

xususiyatlarini anglash uchun ushbu fanning kelib chiqishi, obyekti, predmeti va olimlarning bu fan to‘g‘risidagi turli xil qarashlarini ko‘rib chiqishimiz kerak [7,23.].

“Sotsiolingvistika” atamasini birinchi marta 1952-yilda amerikalik jamiyatshunos German Karri qo‘llagan. Biroq, bu tilning ijtimoiy tabiati haqidagi fan 1950-yillarning boshlarida paydo bo‘lgan degani emas. Sotsiolingvistikaning tarixi yana ham uzoqqa borib taqaladi. XX asrning birinchi yarmidagi taniqli rus olimlari I.A.Boduen de Kurtene, E.D.Polivanov, L.P.Yakubinskiy, V.M.Jirmunskiy, B.A.Larin, A.M.Selischev, G.O.Vinokur, fransuz olimlari F.Bruno, A.Meye, P.Lafarg, M.Koen, shveytsariyalik olimlar Sh.Balli va A.Seshe, belgiyalik J.Vandries, chexoslovak B.Gavranek, A.Matesius va boshqalarga hozirgi sotsiolingvistika borasida bir qator g‘oyalar tegishli.

Tilshunoslik fani doirasida sotsiolingvistika bir necha xil nomlarga ega. Ayni shu nuqtayi nazaridan til sotsiologiyasi, sotsiologik lingvistika, sotsiologik tilshunoslik, lingvistik sotsiologiya, lingvososiologiya, sotsiolingvistika, ijtimoiy lingvistika atamalari kirib keldi. Ushbu atamalar bir-biridan ma’lum xususiyatlariga ko‘ra farqlanadi.

Jahon tilshunosligida olimlar tomonidan sotsiolingvistika haqida berilgan ta’riflar turlicha. Jumladan, chet el olimlaridan biri Devid Kristel quyidagicha ta’riflaydi: Sotsiolingvistika til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatni o‘rganadi. U ijtimoiy guruhlarning lingvistik o‘ziga xosligini, tilga bo‘lgan ijtimoiy munosabatni, tilning standart va nostandart shakllarini, milliy tildan foydalanish qonuniyatlari va ehtiyojlarini, tilning ijtimoiy turlari va darajalarini, ikki tilli va ko‘p tillilikning ijtimoiy asoslarini o‘rganadi”.Yana bir manbada esa shunday izohlanadi.

“Sotsiolingvistika empirik fandir, chunki u kundalik hayotda ko‘rish mumkin bo‘lgan faktlarga asoslanadi. Alomatlarni to‘plash va shakllantirishda bu nazariy fan deb ham aytiladi. Sotsiolingvistika insonning turli vaziyatlarda til qoidalaridan to‘g‘ri foydalanish qobiliyatini tushuntirishga harakat qiladi”. Rus manbalaridan birida “sotsiolingvistika inson suhbatlashayotgan vaqtda tilning vazifalarini aniqlash bilan shug‘ullanadi. Bir qator ijtimoiy guruhlarda turmush o‘rtoqning ismini qo‘llamaslik, Yaponiyada suhbatdoshlar suhbat vaqtida bir-birining ijtimoiy sinfini qo‘llash shartligi, rus va ingliz suhbatida bunday holatning uchramasligi sotsiolingvistika doirasiga kiradi”. Bu kabi ijtimoiy holatlar o‘zbek mentalitetiga ham xos xususiyat hisoblanadi. Rus olimlari sotsiolingvistika insonlarning yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqeyi, ta’lim olish darajasi va xarakteri, madaniyat darajasidan kelib chiqib, so‘zlovchi til belgilaridan qay tarzda foydalanishiga – bir xillilikka yoki har xillilikka – urg‘u beradi, - deb ta’kidlaydi.

Sotsiolingvistika turli fanlar bilan bog‘liq bo‘lib, uning manbalari quyidagilardan iborat:

• Tilshunoslik – fonetika, morfologiya, sintaksis va semantika sotsiolingvistik tahlillarning asosini tashkil etadi.

• Sotsiologiya – jamiyat tuzilishi, ijtimoiy guruhlar va ularning tilga bo‘lgan ta’siri sotsiologik yondashuv orqali o‘rganiladi.

• Antropologiya – madaniy kontekstda tilning tutgan o‘rni va uning qadriyatlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

• Psixolingvistika – til va tafakkur o‘zaro bog‘liqligi orqali nutq faoliyatining psixologik jihatlari o‘rganiladi. Shuningdek, og‘zaki va yozma nutq namunalarini o‘rganish, dialektologik kuzatuvlar, so‘rovnoma va intervyular ham bu fan uchun muhim manbalardir.

Til madaniyatning ko‘zgusi bo‘lib, unda nafaqat insonni o‘rab olgan real borliq, uning real yashash sharoitlari, balki xalqning ijtimoiy o‘zini o‘zi anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an’analari, urf-odatlari, axloqi, qadriyatlar yig‘indisi va dunyoqarashi ham aks etadi. Til madaniyat tashuvchisi bo‘lib, u ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Olimlarning quyidagi fikrlari bu mulohazalarimizni asoslaydi: “Til madaniyatning milliy komponentlari orasida birinchi o‘rinda turadi. Til birinchi navbatda, madaniyatga kishilik jamiyatining ham muloqot vositasi, ham ushbu muloqotni uzib qo‘yuvchi vosita bo‘lishiga yordam beradi. Til - uning sohiblarining muayyan jamoaga tegishli ekanini ko‘rsatadi. Xalqning o‘ziga xos asosiy xususiyati bo‘lgan tilga “ichki” va “tashqi” jihatdan yondashish mumkin. Tilga “ichki” jihatdan yondashilganda, u etnik integratsiyaning bosh omili sifatida namoyon bo‘lsa, “tashqi” jihatdan yondashilganda, u xalqning etnik farqlarini ko‘rsatadi.[6,11-25.] Bu ikki qarama-garshi

funksiyani o‘zida dialektik birlashtirgan til bir tomondan xalqning o‘z-o‘zini saqlash vositasi, ikkinchi tomondan uni “o‘ziniki” va “begona”ga ajratish vositasi bo‘lib xizmat qiladi”.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, sotsiolingvistika jamiyat va til munosabatlarida muhim o‘rin tutadi. Fanning maqsadi til funksiyalarining bajarilishini, har xil qatlam doirasida ijtimoiy guruhning kelib chiqishi, yoshi, mavqeyi va ta’lim darajasiga qarab nutqda qanday variantlarni qo‘llash va bularning barchasini boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganishni nazarda tutadi. Sotsiolingvistika bugungi kunda tilshunoslikning muhim va keng qamrovli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning shakllanishida nazariy va amaliy yondashuvlar uyg‘unlashgan bo‘lib, tilning ijtimoiy kontekstdagi roli chuqur tahlil etiladi. Ushbu fan yordamida jamiyatdagi til hodisalari, ijtimoiy tafovutlar, tilning obro‘si va siyosiy aspektlari o‘rganiladi. Shuningdek, u til siyosati yuritish va ko‘p tillilik muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Elova D., Safarova G. Sotsiolingvistika. – Toshkent, 2022. – B. 7-27.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilining sotsiolingvistik jihatlari. – Toshkent, 2008. Milliy ensiklopediya. – B. 42.
3. Sultanmurodova M. Sotsiolingvistika fanining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. – Toshkent, 2019. – B.12-38.
4. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 2007. – 177 b.
5. Xojiyev A. Til va jamiyat. – Toshkent, 2007. – B. 180.
6. Yusupova.O.S. Sotsiolingvistika. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand, 2024. – B.11-25.
7. Запорожец М.Н. Социолингвистика. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2014. – 139 с.

ERKIN VOHIDOV SHE’RIYATI TILINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Ravshanova Yulduzxon Vaxobjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Erbutayeva Shalola Utkirovna,
ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi
ravshanovayulduz50@gmail.com

Annotatsiya. *Erkin Vohidovning har bir she’rida davrning yorqin manzarasi, xalqning o‘lmas psixologiyasi, millatning monumental qiyofasi to‘la aks etadi. Shoir she’rlarida ilgari surayotgan g‘oyani o‘quvchiga majbur qilib tushuntirmaydi, satrlar zimmasiga og‘ir yuk ortmaydi. Tadqiqot davomida shoirning poetik uslubi, undagi ijtimoiy-tabaqaviy, hududiy-dialektal, madaniy-ma’naviy qatlamlarga oid til unsurlarining qo‘llanish holatlari chuqur tahlil etiladi. Ayniqsa, Erkin Vohidovning xalqona ifodalar, maqollar, arxaizmlar, sheva unsurlari va zamonaviy adabiy til elementlarini uyg‘unlashtirishdagi mahorati ijtimoiy kontekstda yoritiladi. Ishning maqsadi – shoir ijodidagi tilning ijtimoiy tabiatini, jamiyatdagi turli guruhlar bilan aloqadorlik jihatlarini va badiiy matn orqali ifodalangan sotsiolingvistik tamoyillarni ochib berishdan iborat.*

Kalit so‘zlar. *Erkin Vohidov, sotsiolingvistika, she’riy til, xalqona iboralar, dialektal birliklar, badiiy uslub, til va jamiyat, poetik kommunikatsiya.*

ERKİN VOHIDOV’UN ŞİİRİNİN DİLİ SOSYOLİNGUİSTİK ANALİZ

Ravshanova Yulduzxon Vaxobjon kizi,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü’nde öğrencisi
Erbutayeva Şalola Utkirovna,
Bilimsel danışman, Özbek dili ve edebiyatı bölümü kıdemli öğretim görevlisi

Özet. *Erkin Vohidov'un her şiiri, dönemin canlı manzarasını, halkın ölümsüz psikolojisini ve milletin anıtsal kimliğini yansıtır. Şair, iletmek istediği düşünceyi okuyucuya zorla dayatmaz; dizeler ağır bir anlam yükü taşımadan doğal bir şekilde mesajı iletir. Bu çalışmada şairin şiirsel üslubu, eserlerinde yer alan toplumsal sınıfsal, bölgesel-diyalektik ve kültürel-manevi katmanlara ait dil unsurlarının kullanımı derinlemesine analiz edilmektedir. Özellikle Vohidov'un halk deyişleri, atasözleri, arkaizmler, ağız özellikleri ve modern edebi dil unsurlarını ustalıkla birleştirme becerisi toplumsal bağlamda ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı, şairin eserlerindeki dilin toplumsal doğasını, toplumun farklı kesimleriyle ilişkisini ve edebi metinlerde yansıtılan sosyodilbilimsel ilkeleri ortaya koymaktır.*

Anahtar kelimeler. *Erkin Vohidov, sosyodilbilim, şiir dili, halk deyişleri, diyalekt unsurlar, edebi üslup, dil ve toplum, şiirsel iletişim.*

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКА ПОЭЗИИ ЭРКИНА ВОХИДОВА

Равшанова Юлдузхон Вахобжон кызы,
студентка 3 курса узбекско-финского педагогического института
Эрбутаева Шалола Уткировна,
научный руководитель, старший преподаватель кафедры
узбекского языка и литературы

Аннотация. *Каждое стихотворение Эркина Вохидова ярко отражает дух времени, бессмертную психологию народа и монументальный облик нации. Поэт не навязывает читателю идею, которую хочет донести, - строки не несут на себе тяжёлого назидательного груза, а наоборот, передают смысл тонко и естественно. В данном исследовании проводится глубокий анализ поэтического стиля поэта, в частности, использования языковых элементов, связанных с социально-классовыми, регионально-диалектными и культурно-духовными слоями. Особое внимание уделяется мастерству Вохидова в гармоничном сочетании народных выражений, пословиц, архаизмов, диалектных элементов и компонентов современного литературного языка* ***в*** *социальном контексте. Цель работы – раскрыть социальную природу языка в творчестве поэта, его связь с различными группами общества и социолингвистические принципы, выраженные через художественный текст.*

Ключевые слова. *Эркин Вохидов, социолингвистика, поэтический язык, народные выражения, диалектные единицы, художественный стиль, язык и общество, поэтическая коммуникация.*

SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE LANGUAGE OF ERKIN VOKHIDOV'S POETRY

Ravshanova Yulduzkhon Vahobjon kizi
3rd year student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Erbutayeva Shalola Utkirovna,
scientific supervisor, senior lecturer of the Department of
uzbek language and literature

Abstract. *Each poem by Erkin Vohidov vividly reflects the spirit of the era, the immortal psychology of the people, and the monumental image of the nation. The poet does not forcefully impose the ideas he conveys upon the reader; instead, the lines carry meaning with subtlety and grace. This study provides an in-depth analysis of the poet's poetic style, focusing on the use of linguistic elements related to social-class distinctions, regional dialects, and cultural-spiritual layers.*

Particular attention is given to Vohidov’s skill in harmonizing folk expressions, proverbs, archaisms, dialectal features, and elements of modern literary language within a social context. The aim of this research is to reveal the social nature of language in the poet’s work, its connection to various social groups, and the sociolinguistic principles conveyed through literary texts.

Keywords. *Erkin Vohidov, sociolinguistics, poetic language, folk expressions, dialectal units, literary style, language and society, poetic communication.*

Erkin Vohidov asarlarini o‘qiganingizda, u yerda insoniy iztirob, qalbning eng chuqur og‘riqlarini his qilgandek bo‘lasiz. Shoirning she’riy satrlarini mutolaa qilganingizda, go‘yoki sehrli, rivoyatlarga boy bir olamga tushib qolgandek holatga tushasiz. Uning til uslubi cheklanmagan, erkin va ilhom bilan boyitilgan. U har bir leksik birlikni o‘z o‘rnida, badiiy niyatiga mos holda qo‘llagan, takroriylikdan tiyilgan, har doim yangilik izlagan ijodkordir**.** Ushbu tadqiqotda Erkin Vohidovning poetik nutqidagi til vositalari sotsiolingvistik mezonlar asosida tahlil qilinadi. Ya’ni, shoirning til uslubidagi ijtimoiy guruhlar bilan bog‘liq xususiyatlar, regional (hududiy) fon, yosh, jins, kasb singari omillar ta’sirida yuzaga kelgan til birliklari, milliy o‘zlikni ifodalovchi frazeologik birliklar, va boshqa badiiy jihatlar o‘rganiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy munosabatni adabiy matn asosida tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki madaniy va ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar uchun ham ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Erkin Vohidov ijodining eng asosiy belgilaridan biri shundaki, har bir so‘zda uning ma’no zamini, ya’ni ichki shakli butunligicha saqlanib qolgan holda she’riylik mohiyati namoyon bo‘ladi. Aksincha, agar shu ichki mazmun ramziylikdan xoli bo‘lsa yoki yo‘qolsa, matn prozaik, ya’ni nasriy tusga ega bo‘la boshlaydi. Shoir she’riyat va nasr o‘rtasidagi chegara, bir tomondan – san’atning badiiy ifoda shakli, ikkinchi tomondan esa – ruhiyat va ma’naviyatni tushunish yo‘li ekanligini ilg‘agan. Xuddi boshqa san’at turlarida bo‘lgani kabi, she’riy tilda ham obraz, timsol va ramzlar yetakchi o‘rinni egallaydi. Shu bois, Erkin Vohidov badiiy tasvirning asosiy unsurlarini – voqealar ketma-ketligi, timsollar va syujetdagi personajlarni ifoda qilishda obrazlarga murojaat qiladi. Aynan shu obrazlar vositasida hosil bo‘lgan tuyg‘ular va fikrlar asarning asosiy mazmuni bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tafakkuri, ruhiyati, madaniyati va tarixiy xotirasining aksidir. Har bir adibning badiiy tili uning individual dunyoqarashi, estetik pozitsiyasi va jamiyat bilan bo‘lgan ruhiy aloqalarini ifoda etishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, she’riyat tilida badiiy-estetik maqsadlar bilan bir qatorda ijtimoiy-madaniy muhit, milliy o‘zlik, xalqona tafakkur ham o‘z aksini topadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Erkin Vohidovning poetik merosi o‘zbek adabiy tilining sotsiolingvistik qatlamlarini o‘rganish uchun noyob manba bo‘lib xizmat qiladi. Erkin Vohidov – o‘zbek poeziyasining yorqin siymolaridan biri sifatida, she’riyatda nafaqat ohangdorlik va badiiylikni, balki xalq tilining nozik jihatlarini, ijtimoiy qatlamlar orasidagi lingvistik tafovutlarni ham ustalik bilan ifodalagan ijodkordir. Uning she’rlarida xalqona iboralar, maqollar, arxaik birliklar, sheva va lahja unsurlari, zamonaviy tilning boy ifoda vositalari uyg‘un holda qo‘llaniladi. Bularning barchasi shoirning jamiyat bilan qanday tildan foydalanib “muloqot” qilganini, u til orqali qanday ijtimoiy ma’lumotlar, ruhiy holat va milliy ongni uzatganini ko‘rsatadi.

El-ustozim, men esa tolib,
So‘z durlarin termoqdir ishim.
Odamlarning o‘zidan olib,
Odamlarga bermoqdir ishim.
Mayli, umrim abadiy emas,
Mayli, yashay faqat bir nafas,
Lekin meni oyga qilib teng,
Shu’lalardan yasab koshona.
Quyosh sari uzatgan xalqning
Boshi uzra bo‘lay parvona.
El-ustozim, men esa tolib,

So‘z durlarin termoqdir ishim.
Odamlarning o‘zidan olib,
Odamlarga bermoqdir ishim.
Mayli, umrim abadiy emas,
Mayli, yashay faqat bir nafas,
Lekin meni oyga qilib teng,
Shu’lalardan yasab koshona.
Quyosh sari uzatgan xalqning
Boshi uzra bo‘lay parvona.

Erkin Vohidovning quyidagi ikki she’rini sotsiolingvistik jihatdan tahlil qilganda, ularda tilning jamiyat bilan bog‘liq funksiyalari, xalq tilining poetik nutqqa qanday singdirilganligi va shoirning ijtimoiy ongni ifodalashdagi mahorati yaqqol namoyon bo‘ladi. Birinchi she’rda shoir o‘zini “tolib”, ya’ni o‘rganuvchi sifatida tasvirlab, xalqni esa “ustoz” deb biladi. Bu ifoda orqali shoir til vositasida xalq bilan o‘zaro ruhiy, ma’naviy va madaniy aloqani ta’minlaydi. Shoirning “So‘z durlarin termoqdir ishim, Odamlarning o‘zidan olib, Odamlarga bermoqdir ishim” degan satrlarida tilning jamiyatdagi aylanish jarayoni, ya’ni so‘zlarning xalqdan chiqqan holda yana xalqning o‘ziga qaytishi aks ettiriladi. Bu holat sotsiolingvistik nuqtai nazardan tildagi sirkulyatsiya, ya’ni so‘zlar aylanishi, ma’naviy merosning og‘zaki tilda saqlanishi va ijodkor tomonidan estetik darajada ifoda etilishiga ishora qiladi. Demak, til shoirga jamiyat bilan muloqot o‘rnatish, xalq ruhiyatini aks ettirish va uni poetik vosita orqali qayta ifoda etish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi she’rda esa shoir o‘z umrining muvaqqatligini tan olgan holda, uni xalq bilan bog‘liq ma’naviy ramzlar orqali abadiylashtirishga intiladi. Shoir o‘zini “oyga teng”, xalqni esa “quyosh sari uzalgan” deb tasvirlaydi. Bu yerda “oy”, “quyosh”, "parvona", “koshona” kabi ramziy obrazlar orqali xalq va shoir o‘rtasidagi bog‘liqlik, shoirning fidoyiligi, milliy o‘zlik va ijtimoiy sadoqat tasvirlanadi. Bunday ramzlar nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki sotsiolingvistik jihatdan qaralganda, ularning har biri muayyan ijtimoiy qatlam, madaniy tafakkur va xalq ongida shakllangan semantik ma’noga ega bo‘lgan timsollardir. Shoir bu obrazlarni xalq tilidan, xalq tafakkuridan olgan holda ularni she’riyat orqali chuqur ifodalaydi.

Har ikki she’rda ham xalqona iboralar, og‘zaki nutqqa xos shakllar va milliy obrazlar poetik tilda mahorat bilan qo‘llanilgan. Bu esa shoirning tilda xalq nutqiga tayanuvchi, ijtimoiy ong bilan uyg‘unlashgan, zamonaviy ruhga ega she’riyat yaratganini ko‘rsatadi. Erkin Vohidov xalqning ruhiyatini, orzu-armonlarini, azob-uqubatlarini, ichki dunyosini aynan til orqali ifodalagan, bu til esa sotsiolingvistik nuqtai nazardan ijtimoiy aloqa, madaniy uzviylik va tarixiy ongning ifodasi sifatida xizmat qilgan. Shu bois, Erkin Vohidov ijodi sotsiolingvistika uchun muhim tadqiqot obyekti bo‘la oladi. Uning ijodida til faqat san’at vositasi emas, balki ijtimoiy va ma’naviy tushunchalarni ifoda etish, xalq bilan ruhiy bog‘liqlikni saqlash vositasi sifatida qaraladi. Til orqali shoir jamiyat bilan doimiy aloqada bo‘lgan, xalq nutqini estetik shaklda ifodalab, uni poetik tafakkurga aylantirgan. Shu jihatdan, Erkin Vohidov she’riyati sotsiolingvistik tahlil uchun boy material bo‘lib, unda tilning ijtimoiy tabiatini, xalq bilan bog‘liqligini, madaniy kontekstdagi ramziy ifodasini chuqur anglash mumkin.

Erkin Vohidov hech bir she’rini shunchaki, yuzaki yozmagan. Uning har bir misrasi zamirida hayotiy haqiqatlar, insoniy tuyg‘ular, jamiyatdagi dolzarb masalalar chuqur mushohada bilan aks ettirilgan. Shoir o‘z asarlari orqali nafaqat badiiy go‘zallikni yaratadi, balki tilni jamiyat bilan bog‘lovchi vosita sifatida ishlatadi. Ayniqsa, uning she’riyatida Vatanga sadoqat, milliy g‘urur, xalq ruhiyati, ona yurtdan faxrlanish va xalq bilan bir bo‘lish istagi til orqali juda nozik ifodalanadi. Bu holat sotsiolingvistik nuqtai nazardan tilda xalq ruhiyati, milliy o‘zlik, tarixiy ong, ijtimoiy qatlamlar va madaniy kontekstlarning uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘lishini anglatadi. Shoir she’rlarida Vatan va xalq tushunchasi faqat syujet elementi emas, balki til vositasida aks etgan ijtimoiy fenomen sifatida qaraladi. U Vatanga muhabbatni shunchaki hissiy tasvir sifatida emas, balki milliy ongning sotsiomadaniy ko‘rinishi sifatida anglatadi. Shoirning poetik tilida og‘zaki xalq ijodi, tarixiy tafakkur, urf-odat va qadriyatlar bilan yo‘g‘rilgan iboralar va ramzlar keng o‘rin egallaydi. Masalan, “ona

yurt”, “xalq”, "oy", "quyosh", "parvona" kabi timsollar bir vaqtning o‘zida poetik obraz bo‘lishi bilan birga, xalq tilida shakllangan ijtimoiy tushunchalarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Erkin Vohidovning she’rlari orqali tildagi ijtimoiy ong, jamiyat a’zolarining ruhiy holati, ijtimoiy qadriyatlar va mafkuraviy tendensiyalar sezilarli darajada ilg‘anadi. U jamiyatda kechayotgan o‘zgarishlarni, milliy tiklanish g‘oyalarini, istiqlol ruhi va kelajak sari ishonchni aynan til vositasida ifoda etadi. Shu bois, uning ijodini sotsiolingvistik jihatdan tahlil qilganimizda, til va jamiyat o‘rtasidagi bevosita munosabat, shoir tilida xalq hayoti, tajribasi, orzulari va ideallarining o‘z ifodasini topgani ko‘rinadi.

Xulosa qilib aytganda, Erkin Vohidovning she’riyati – bu til orqali jamiyatni anglash, xalq bilan muloqot o‘rnatish, milliy va madaniy identifikatsiyani mustahkamlashning yorqin namunasi bo‘lib xizmat qiladi. U har bir she’rida inson va jamiyat, shaxs va xalq, tildagi poetik mahorat va ijtimoiy ongni uyg‘unlashtira olgan. Ana shu jihatlar uning asarlarini sotsiolingvistik tahlil nuqtayi nazaridan, ayniqsa, muhim va dolzarb qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vohidov E. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2006. – betlarda: 112–145.
2. Qurbonov R. Til va jamiyat: Sotsiolingvistika asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – betlarda: 56–70.
3. Karimov A. Zamonaviy o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – betlarda: 88–94.
4. G‘aniyeva N. O‘zbek poetik tafakkurining sotsiomadaniy xususiyatlari Filologiya masalalari. 2021. №1 – betlarda: 45–50.
5. Oripov A. So‘z sehri va shoir mas’uliyati O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 1996. – №12. – betlarda: 3–4
6. Xudoyberganova D. O‘zbek tilining ijtimoiy tabiatini o‘rganish masalalari Til va adabiyot ta’limi. 2019. №3. – betlarda: 22–26
7. Jorayeva M. Erkin Vohidov ijodida poetik obraz va ramzlar Yosh olimlar tadqiqotlari to‘plami. – Toshkent: TDPU, 2022. – betlarda: 34–39

IQBOL MIRZO SHE’RLARIDA PRAGMALINGVISTIK BIRLIKLARNING ISHLATILISHI

O‘tamurodova Nafisa Mansurjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Iqbol Mirzo she’rlarining badiiy ahamiyati, shoir she’rlarida pragmalingvistik birliklarning mahorat bilan qo‘llanilishi, pragmalingvistik iboralarning ma’no-mazmuni haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar. *Pragmalingvistika, pragmatizm oqimi, frazeologik birliklar, lug‘aviy ma’no.*

İKBAL MİRZO‘NUN ŞİİRLERİNDE PRAGMALİNGÜSTİK BİRİMLERİN KULLANIMI

Utamurodova Nafisa Mansurjon kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede İkbol Mirzo‘nun şiirlerinin sanatsal değeri, şairin şiirlerinde pragmatik dil birimlerinin ustaca kullanımı ve pragmatik ifadelerin anlam ve içeriği ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Pragmatik dilbilim, pragmatizm akımı, deyimsel birimler, sözcüksel anlam.*

THE USE OF PRAGMALINGUISTIC UNITS IN THE POEMS OF IKBAL MIRZO

Utamuratova Nafisa Mansurjon qizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article discusses the artistic value of Iqbol Mirzo‘s poems, the skillful use of pragmatic linguistic units in his poetry, and the meaning and content of pragmalinguistic expressions.*
Keywords*. Pragmatic linguistics, pragmatism movement, phraseological units, lexical meaning*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СТИХАХ ИКБАЛА МИРЗО

Утамурадова Нафиса Мансуржон кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматривается художественная ценность стихов Икбола Мирзо, мастерское использование прагмалингвистических единиц в его поэзии, а также значение и содержание прагмалингвистических выражений.*
Ключевые слова. *прагмалингвистика, течение прагматизма, фразеологические единицы, лексическое значение*

O‘zbek she’riyatining nomdor vakillaridan biri bo‘lgan, o‘zining alohida uslubi bilan boshqa shoirlardan ajralib turgan ijodkor Iqbol Mirzo ma’nodor,takrorlanmas,mazmunli she’rlari bilan xalqimiz qalbidan joy olgan adib hisoblanadi.Barchamizga ma’lumki badiiy adabiyotda asar yozma shaklda yoki lirik yo‘nalishda yozilgan bo‘lishidan qat’iy nazar turli badiiy vositalarga,frazeologik,pragmalingvistik birliklarga boy bo‘ladi.Iqbol Mirzo ham ijod namunalarida pragmalingvistik birliklardan unumli foydalangandir.

“Pragmatika” (yunoncha pragma – ish-harakat) aslida falsafiy tushuncha bo‘lib, u Suqrotdan oldingi davrlarda ham qo‘llanishda bo‘lgan va keyinchalik uni J.Lokk, E.Kant kabi faylasuflar Aristoteldan o‘zlashtirganlar. Shu tariqa falsafada pragmatizm oqimi yuzaga kelgan. Bu oqimning asosiy taraqqiyot davri XIX-XX asrlardir. Ayniqsa, XX asrning 20-30-yillarida pragmatizm g‘oyalarining keng targ‘ibi aniq sezila boshladi. Amerika va Yevropada bu targ‘ibotning keng yoyilishida Ch.Pirs, R.Karnap, Ch.Morris, L.Vitgenshteyn kabi olimlarning xizmatlarini alohida qayd etmoq kerak.U. Montegyu, P.Stroson kabilar pragmatikaning tadqiqot predmeti sifatida deyktik iboralar (“men”, “sen”, “bu yerda”, “u yerda”, “hozir”, “o‘sha paytda” kabilar) mazmunini tavsiflashdan iborat deb qarashadi. Ushbu birliklarning referentini matnsiz aniqlash mushkul ekanligi ma’lum.

Meni yomon ranjitding,
Sendan qattiq xafaman.
Lekin sendek kuydirgi
Qizni qaydan topaman. [25-bet]

“Kuyganyorda yozilgan she’r”dan olingan parchada “kuydirgi qiz” iborasiga ko‘zimiz tushishi mumkin, bu pragmalingvistik birlikning shoir tomonidan nozik shaklda qo‘llanilganligiga guvoh bo‘lamiz. Quyida ushbu frazemaning tahlilini ko‘rib chiqamiz. “Kuydirgi qiz” – bu obrazli ibora bo‘lib, odatda hazilkash, o‘tkir til bilan gapiradigan, biroz qitiq beradigan yoki odamlarni o‘z gaplari bilan “kuydiradigan” qizlarga nisbatan ishlatiladi. Bu ibora ko‘pincha quyidagi ma’nolarda qo‘llanadi:

1. Hazilkash qiz – odamlarni hazil bilan “jazavaga soladigan” yoki ularni kuldira oladigan qiz.
2. O‘ziga ishongan qiz – hech narsadan cho‘chimaydigan, o‘z fikrini ochiq aytadigan qiz.

3. O‘tkir til – keskin va ta’sirli gaplar bilan odamlarni “qizdiradigan” qiz. Bu so‘z odatda ijobiy yoki hazilomuz ohangda ishlatiladi, ammo ba’zan ozgina kinoya ham bo‘lishi mumkin.

Dili qonga to‘lib, ko‘zlari – yoshga,
Alp Tegin bir hikmat chegirdi toshga:
”Bizning qayg‘umiz yo‘q boladan boshqa...”
*Bolangga bog’lidir o‘ylaring, o‘zbek.[*31-bet].

“O‘zbek” she’ridan olingan parchada “dili qonga to‘lib” pragmalingvistik iborasini uchratamiz.”Dili qonga to‘lib” – pragmalingvistik iborasi chuqur g‘azab, alam yoki dard bilan to‘lgan holatni ifodalaydi. Ushbu ibora majoziy ma’noda ishlatiladi va insonning ichki holatini, ya’ni qattiq ranjigan yoki adolat izlayotgan hissiyotini aks ettiradi. Bundan tashqari biz boshqa yozuvchi va shoirlarimizning asarlarida ham dili qonga to‘lib iborasini uchratishimiz mumkin. Misol qilib aytadigan bo‘lsak. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida “Kampir Yusufbek hojining so‘zlarini eshitib, dili qonga to‘ldi. Bunday bexabarlikdan yuragi ezildi. Bu yerda kampirning qayergani, ich-ichidan ezilgani ko‘rsatilgan. Alisher Navoiyning g‘azalida

Dil nola bilan yonar, jismim qora tutar. Ko‘zim yoshi bila daryo, dil qonga to‘ldi. Bu mislarda qalb iztirobi, ichki dard alam tasvirlangan. Yoki bo‘lsa Oybekning “Navoiy” romanida Ustod Navoiy Husayn Boyqaroning nohaqligini ko‘rib dili qonga to‘lib, unga tanbeh berish uchun yo‘l oldi. Bu misolda Navoiyning yuragi g‘am va alamga to‘lganini ko‘rish mumkin.Pragmalingvistik jihatdan, bu ibora ko‘pincha shikoyat, nolish yoki qattiq norozilikni ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, agar kimdir og‘ir xiyonatga uchragan yoki katta adolatsizlikka duch kelgan bo‘lsa, u “Dilim qonga to‘ldi” deb aytishi mumkin.

Qoshlaring kamon deymi,
Yuragim nishon deymi,
Kipriging paykon deymi,
Jigar-bag’rim qon deymi,
Ko‘zlaring cholpon deymi, [33-bet].

“So‘roq” she’ridan olingan ushbu parchada esa “jigar-bag‘rim qon” va “ko‘zlaring cho‘lpon” iboralariga ahamiyat beradigan bo‘lsak bu iboralar yorning go‘zal ekanligini tasvirlash uchun shoir nozik did ila so‘z tanlagan degan fikrga kelamiz."Jigar-bag‘rim qon" pragmalingvistik iborasi insonning chuqur iztirob, qayg‘u yoki alam chekayotganini ifodalaydi. Bu ibora majoziy ma’noda ishlatiladi va og‘ir ruhiy yoki jismoniy azobni anglatadi. “Ko‘zlaring cho‘lpon” iborasi go‘zallik, umid yoki nur taratuvchi ko‘zlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu ibora majoziy ma’noga ega bo‘lib, odatda insonning ko‘zlarining jozibadorligi, porlashi yoki ilhomlantiruvchi ta’sirini ta’riflash uchun qo‘llanadi. Ko‘rib turganingizdek bizning tilimiz badiiy tasvir so‘zlarga boy o‘zgacha til hisoblanadi. Pragmalingvistik birliklarning rang -barangligi,o‘ziga xosligi esa necha yillardan buyon olim va professorlarning e’tiborini tortib,ilmiy izlanishlar olib borishga majbur qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Iqbol Mirzo “Sizni kuylayman” Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent. 2007.

2. Maxamadaliyevna Y. D., O‘ljayevna O‘. F., Shavkatovna T. D. T., Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. Solid State Technology, 63(6), 14221-14225.

3. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. Conferencea, 97-102.

4. Usmonova, D. S., & Xojiakbarova, R. A. (2023). Tasviriy san’atga oid atamalarning morfologik xususiyatlari tahlili. Solution of social problems in management and economy, 2(6), 5-6.

ABDULLA QAHHOR ASARLARI TILINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL

Ergashova Muhayyo Azim qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdulla Qahhor asarlarining tili sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Adib asarlarida turli ijtimoiy qatlamlar vakillarining nutqiy xususiyatlari, dialektal unsurlar va uslubiy jihatlar qanday aks etgani o‘rganilgan. Shuningdek, yozuvchi dialoglarining jonliligi, rasmiy va norasmiy nutq shakllari, kinoya va hazil unsurlarining til me’yorlari bilan bog‘liqligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qahhor tili o‘zbek adabiy tilining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va sotsiolingvistik jihatdan qimmatli manba hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar*. Abdulla Qahhor, sotsiolingvistika, adabiy til, ijtimoiy qatlamlar, dialektal xususiyatlar, uslubiy jihatlar, xalqona nutq, rasmiy va norasmiy uslub.*

ABDULLA KAHHAR’IN ESERLERININ DILI SOSYOLİNGİSTİK ANALİZI

Ergashova Muhayyo Azim kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Annotasyon. *Bu makalede, Abdulla Kahhar'ın eserlerinin dili sosyodilbilimsel açıdan analiz edilmiştir. Yazarın eserlerinde farklı sosyal sınıfların temsilcilerinin konuşma özellikleri, diyalektik unsurlar ve üslup yönleri nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Ayrıca, yazarın diyaloglarının canlılığı, resmi ve gayri resmi konuşma biçimleri, ironik ve mizah unsurlarının dil normlarıyla ilişkisi analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, Abdulla Kahhar'ın dilinin Özbek edebi dilinin gelişimine büyük katkıda bulunduğunu ve sosyodilbilimsel açıdan değerli bir kaynak olduğunu göstermektedir.*

Anahtar kelimeler. *Abdulla Kahhar, sosyodilbilim, edebi dil, sosyal katmanlar, diyalektik özellikler, üslup yönleri, halk konuşması, resmi ve gayri resmi üslup.*

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛЛЫ КАХХАРА

Эргашова Мухайё Азим кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье проводится социолингвистический анализ языка произведений Абдуллы Каххара. Рассматриваются речевые особенности представителей различных социальных слоёв, диалектные элементы и стилистические аспекты, отражённые в его произведениях. Также анализируются живость диалогов, формальные и неформальные формы речи, элементы иронии и юмора в контексте языковых норм. Результаты исследования показывают, что язык Абдуллы Каххара внёс значительный вклад в развитие узбекского литературного языка и является ценным объектом для социолингвистического изучения.*

Ключевые слова. *Абдулла Каххар, социолингвистика, литературный язык, социальные слои, диалектные особенности, стилистические аспекты, народная речь, формальный и неформальный стиль.*

SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS THE LANGUAGE OF ABDULLA QAHHAR’S WORKS

Ergashova Mukhayyo Azim kizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. *This article presents a sociolinguistic analysis of the language used in the works of Abdulla Qahhor. It examines the speech characteristics of different social groups, dialectal elements, and stylistic features reflected in his works. The study also analyzes the liveliness of dialogues, the use of formal and informal speech, as well as elements of irony and humor in relation to linguistic norms. The findings indicate that Abdulla Qahhor's language has made a significant contribution to the development of Uzbek literary language and serves as a valuable source for sociolinguistic research.*

Keywords. *Abdulla Qahhor, sociolinguistics, literary language, social groups, dialectal features, stylistic aspects, folk speech, formal and informal style.*

O‘zbek adabiyotining ulug‘ namoyondalaridan biri Abdulla Qahhor o‘zining realistik hikoyalari va romanlari bilan xalq hayotini aniq va yorqin aks ettirgan adiblardan biridir. Uning asarlari nafaqat badiiy jihatdan, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham qimmatlidir. Ayniqsa, uning tili sotsiolingvistik jihatdan o‘rganishga boy material taqdim etadi. Ushbu maqolada Abdulla Qahhor asarlarining tiliga sotsiolingvistik yondashuv orqali baho berilib, undagi ijtimoiy qatlamlar, dialektal xususiyatlar va nutq uslublari tahlil qilinadi.

Sotsiolingvistika tilning jamiyat bilan o‘zaro aloqasini, ijtimoiy guruhlar tilidan foydalanish xususiyatlarini, nutq madaniyati va uslublarini o‘rganadigan fan hisoblanadi. Adabiy til esa badiiy asarlarda qanday aks etishi, unda turli ijtimoiy qatlam vakillarining nutqi qay tarzda ifodalangani muhim masala sanaladi. Abdulla Qahhor asarlarida ham bunday sotsiolingvistik jihatlar yorqin namoyon bo‘ladi. Adib asarlarida turli ijtimoiy qatlam vakillarining nutqi realistik tarzda berilgan. Masalan: Oddiy xalq nutqi: “O‘g‘ri” hikoyasida dehqonlar va oddiy ishchilarning nutqi oddiy, xalqona so‘zlashuv uslubida ifodalangan. Unda mahalliy shevaga xos so‘zlar, qisqartmalar va emotsional ifodalar mavjud. Asarning o‘zini oladigan bo‘lsak, epigrafning o‘zida maqoldan foydalanilgan. Ortiqcha so‘zlarsiz, aniq va tushunarli ifodalangan: Otning o‘limi itning bayrami. Yoki “O‘ynashmagil arbob bilan, seni urar har bob bilan” kabi maqolaning ham qo‘llanilganligi fikrimiz dalilidir. Mana shu jumla orqali ham asarni tushunib olishi mumkin. “Sinchalak” qissasida o‘qimishli insonlarning nutqi me’yoriy adabiy til me’yorlariga yaqin bo‘lib, unda aniq fikrlash va mantiqiy izchillik seziladi. Harbiy xizmatchilar nutqi: “Qo‘shchinor chiroqlari” romanida harbiy xizmatdagi qahramonlarning nutqida keskinlik, buyruq ohanglari va qisqa gaplar ustunlik qiladi.

Dialektal xususiyatlar va mahalliy lahjalarning aks etishi: Abdulla Qahhor o‘z asarlarida o‘zbek tilining turli shevalarini mahorat bilan ishlatgan. Bu, ayniqsa, qishloq aholisi bilan bog‘liq sahnalarda ko‘zga tashlanadi. Masalan: “O‘g‘ri” hikoyasida dehqonlarning so‘zlashuvi Farg‘ona shevasiga yaqin bo‘lib, “kelyapsan” o‘rniga “kelyapsiz”, “bo‘lyapti” o‘rniga “bo‘layatgan” kabi shakllarni ko‘rish mumkin. Sinchalak” qissasida ba’zi qahramonlarning nutqida Toshkent shevasiga oid so‘zlar ham uchraydi. Masalan: *Unday* so‘zining o‘rniga *undoq*; *bunday* o‘rniga esa *bundoq* shaklida ko‘zga tashlanadi.[1,23.] Bu jihatlar yozuvchi asarlarining tabiiyligini oshiradi va qahramonlarning individual nutq xususiyatlarini ochib beradi.

Abdulla Qahhor tilidagi uslubiy xususiyatlar. Yozuvchi tili uslubiy jihatdan boy va rang-barangdir. Uning asarlarida dialoglar jonliligi – qahramonlarning nutqi orqali ularning xarakteri ochib beriladi. Salbiy va ijodiy qahramonlarni nutqi orqali farqlaymiz. Masalan, Sinchalak qissani olsak, salbiy obraz Qalandarov va Zulfiqarov ijobiylari esa Saida Nosirov misolda ko‘rishimiz mumkun : Hazil va kinoya – sotsiolingvistik jihatdan bu uslub oddiy xalq nutqiga yaqin bo‘lib, o‘quvchiga ta’sirini oshiradi. Rasmiy va norasmiy uslub – qahramonlar nutqida rasmiylik yoki oddiylik darajasi muhit va sharoitga qarab o‘zgarib turadi. Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotining realistik

yo‘nalishdagi yirik vakillaridan biri bo‘lib, uning til uslubi ham aniq, lo‘nda va ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. U o‘z asarlarida xalqona iboralar, jonli dialoglar va satirik ifodalardan keng foydalanib, qahramonlarning tabiiy nutqini yaratgan. Quyida Abdulla Qahhor tilining asosiy uslubiy xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Yozuvchi o‘z asarlarida sun’iy bezaklardan qochib, tabiiy va hayotiy nutqni yaratishga intilgan. Uning dialoglari hamisha jonli, ta’sirchan va xarakterga mos bo‘lib, har bir qahramonning hayotiy pozitsiyasini ochib beradi.Masalan: “Men odam emasmanmi? Men ham baxtli bo‘lishga haqliman!” Bu kabi dialoglarda tabiiylik va hayotiylik yaqqol sezilib turadi. Abdulla Qahhor xalq tilini, uning so‘zlashuv uslublarini, iboralarini asarlarida mohirlik bilan qo‘llaydi. U qahramonlarning hayot tarzi va ijtimoiy maqomiga mos ravishda ularning nutqini shakllantiradi. Bu uning realizmga yaqin yozuvchi ekanligini ko‘rsatadi. Misol: “Qorong‘i uyga kirsang, qo‘rqasan, lekin o‘tiraversang, ko‘nikasan”. Bu jumla hayotiy tajriba va xalqona ifodalarga boy bo‘lib, kishiga ta’sir etuvchi kuchga ega [1,31.]. Yozuvchi o‘z asarlarida satirik unsurlardan keng foydalanib, jamiyatdagi illatlar, kamchiliklar va odamlarning noxush fe’l-atvorlarini kinoya bilan tasvirlaydi. Uning hikoyalarida bu, ayniqsa, yaqqol namoyon bo‘ladi. Misol: “Boylarning ishi har doim o‘ngidan keladi, kambag‘alniki esa o‘ylab ham o‘tirmaydi”. Bu kabi iboralar orqali u jamiyatdagi tengsizlik, adolatsizlikni keskin tanqid qiladi. Abdulla Qahhor ortiqcha murakkab jumlalardan qochib, soddalik va lo‘ndalikni afzal biladi. Uning jumlalari qisqa, aniq va ta’sirchan bo‘lib, o‘quvchiga tez yetib boradi. Misol: “Baxt degani pul emas, yurak tinchligidir”. Bu kabi jumlalar inson qalbiga yaqin va tushunarli bo‘lgani uchun tez esda qoladi.

Yozuvchi ba’zan o‘z qahramonlarining nutqida ularning kelib chiqishiga mos ravishda dialektal yoki shevaga oid so‘z va iboralardan foydalanadi. Bu asarlarning tabiiyligini oshiradi. Misol: “Yo‘g‘-e, shunaqa bo‘lishi mumkin emas-ku!” Bu kabi so‘zlashuv shakllari qahramonning individual nutq xususiyatlarini ko‘rsatishga yordam beradi. Abdulla Qahhor asarlarida ta’rif va tavsiflar ortiqcha bo‘lmasa ham, o‘quvchiga ta’sir qiluvchi kuchga ega. U metafora, taqqoslash va jonlantirish kabi badiiy vositalardan me’yorida foydalanadi. Misol: “Quyosh xuddi o‘t chaqib yuborgandek osmonning yarmida lovillab turardi”. Bu kabi tasvirlar orqali u voqealarni jonlantirib, o‘quvchining tasavvurini oshiradi. Abdulla Qahhor tili o‘zbek adabiyotida realizmning yorqin namunasidir. U xalqona iboralar, jonli dialoglar, satira va oddiy, lekin mazmunli tildan foydalanib, o‘z asarlarining ta’sirchanligini oshirgan.[2,33.] Yozuvchining uslubi sodda, lo‘nda va hayotiy bo‘lib, bu kabi xususiyatlar bevosita sotsiolingvistik xarakter kasb etadi.

A.Qahhor o‘z asarlarida xalq tiliga yaqin bo‘lish, oddiy odamlarning hayotini realistik tarzda tasvirlashga katta e’tibor bergan. Shu bois uning hikoya va qissalarida o‘zbek tilining turli shevalari va mahalliy lahjalari, koyne, sotsiolekt va slenglardan faol foydalangan. Bu usul qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi, yashash muhiti va madaniy muhitini aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Qahramonlarning nutqini tabiiylashtirish – har bir qahramon o‘z ijtimoiy kelib chiqishiga mos ravishda so‘zlashadi. Hududiy xususiyatlarni ifodalash – yozuvchi turli viloyatlarga oid nutq shakllaridan foydalanib, voqelikni aniqroq tasvirlaydi. Badiiy asarning realistik ohangini kuchaytirish – dialektal unsurlar asarning tabiiyligini oshiradi. Abdulla Qahhor asarlarida mahalliy lahjalarning aks etishi Farg‘ona vodiysi shevalariAbdulla Qahhor asarlarida Farg‘ona vodiysi shevasining ba’zi xususiyatlari yaqqol seziladi. Ayniqsa, qishloq odamlari nutqida quyidagi elementlar uchraydi: So‘z oxiridagi -yapti o‘rniga -yotgan shaklidan foydalanish: Misol: “Ishni tugatyatgan bo‘lsak, ketsak bo‘ladimi?” “Kelayapsan” o‘rniga “kelyapsiz” yoki “kelasiz” ishlatilishi:

Misol: “Uzoq yursangiz, charchaysiz-da”.

Ortiqcha undov so‘zlar va hissiyot ifodalari:

Misol: “O‘ziyam qiziq odam ekansiz-a!”[1,56.]

Toshkent shevasi ta’siri yaqqol sezilgan va bu holat adibning ba’zi asarlarida toshkentlik qahramonlarning nutqida bu xususiyatlar uchraydi:

“Bo‘pti” o‘rniga “bo‘g‘on” ishlatilishi:

Misol: “Kecha ko‘chaga chiqqandim, ob-havo chatoq bo‘g‘on”

“Gap yo‘q” yoki “zo‘r” o‘rniga “shunaqayam”. Misol: “Shunaqayam mazza qilib ovqat yedimki!”

Qashqadaryo va Surxondaryo shevalarida ba’zan janubiy hududlarga oid nutq shakllari ham uchraydi: “Borayapman” o‘rniga “borvomman” ishlatilishi: Misol: “Hozir ishga borvomman”.

Chakana talaffuz xususiyatlari:

Misol: “Kecha uyga bordim, odam yo‘q ekan”.

Abdulla Qahhor asarlarida dialektal unsurlar quyidagi jihatlarda muhim rol o‘ynaydi: Qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishini aks ettiradi. Masalan, qishloq odamlari va shahar odamlari nutqida sezilarli farq bor. Realizmni oshiradi. Dialektal xususiyatlar tufayli asar qahramonlari jonli va tabiiy ko‘rinadi. Muloqotning samimiyligini ta’minlaydi. Xalq tiliga yaqinlik asarning ta’sirchanligini oshiradi. Abdulla Qahhor asarlarida mahalliy lahjalarning qo‘llanilishi badiiy tasvirning tabiiyligini ta’minlaydi. Uning qahramonlari o‘z hududiga xos talaffuz, so‘zlashuv uslubi va ifodalarni ishlatganligi sababli, asarlar xalqona ruh bilan sug‘orilgan. Bu esa yozuvchining ijodiy mahoratini yanada kuchaytirgan.vchilar ommasiga yaqinlashtiradi.

Abdulla Qahhor asarlari sotsiolingvistik jihatdan nihoyatda qimmatli manba bo‘lib, unda turli ijtimoiy qatlamlar nutqi, dialektal xususiyatlar va uslubiy o‘ziga xosliklar aks etgan. Adibning tili nafaqat o‘zbek adabiy tilining rivojlanishiga hissa qo‘shgan, balki xalq nutqining realistik tasvirini ham o‘zida mujassam etgan. Shu sababli, uning asarlarini sotsiolingvistik nuqtayi nazardan o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik uchun ham dolzarb.

Foydanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qahhor A. Asarlar. (bir necha jildlik) – Toshkent: G‘ofur G‘ulom, 1926. – B. 78.
2. Qahhor, A. Sinchalak. (qissa) – Toshkent: G‘ofur G‘ulom, 1958. – B. 78.
3. Rasulov M. O‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston 2005. – B. 43.
4. Sotsiolingvistika va tilshunoslik bo‘yicha adabiyotlar.(O‘quv qo‘lanma) SamDU nashiryoti – Samarqand, 2023. – B. 234.

ERKIN A’ZAM HIKOYALARI TILINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Sayfullayeva Shaxrizoda Jamshid qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
shaxrizoda.sayfullayeva.05@mail.ru

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqolada Erkin A’zam hikoyalari tilining sotsiolingvistik tahlili va ularning badiiy matnni shakllantirishdagi ahamiyati o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar. *Sotsiolingvistika, dialekt, paralingvistik vosita, argo, jargon, vulgarizm, varvarizm, sleng.*

ERKİN A’ZAM’IN HİKAYELERİNİN DİLİNİN SOSYOLİNGÜSTİK ANALİZİ

Saifullayeva Shahrizoda Jamshid kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu bilimsel çalışma, Erkin A’zam’ın hikâyelerindeki dilin sosyolinguistik çözümlemesini ve edebi metnin oluşumundaki önemini incelemektedir.*

Anahtar kelimeler. *Sosyolinguistik, lehçe, paralinguistik araçlar, argo, jargon, kaba dil, barbarlık.*

SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE LANGUAGE OF ERKIN A’ZAM’S STORIES

Sayfullayeva Shakhrizoda Jamshid qizi,

student of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Abstract. *In this scientific work, the sociolinguistic analysis of the language of Erkin Azam’s stories and their significance in the formation of artistic text is studied.*

Keywords. *Sociolinguistics, dialect, paralinguistic means, argo, jargon, vulgarism, slang.*

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКА РАССКАЗОВ ЭРКИНА АЪЗАМА

Сайфуллаева Шахризода Джамшид кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной научной статье изучается социолингвистический анализ языка рассказов Эркина Аъзама и их значение в формировании художественного текста.*

Ключевые слова. *Социолингвистика, диалект, паралингвистические средства, арго, жаргон, вульгаризм, варварство, сленг.*

Kirish. Har bir tilning adabiy tilga mansub bo‘lmagan, biroq xalqning katta qismi uchun asosiy muloqot vositasi hisoblangan so‘zlari mavjud. Bu so‘zlar kundalik hayotda ko‘p ishlatilgani bois tilshunoslikda ulardan voz kechib bo‘lmaydi. Muloqot uchun qulay hisoblangan bu birliklar tilshunoslikda sotsiolekt deb yuritiladi. **Sotsiolekt** – umumiy ijtimoiy xususiyatlariga ko‘ra birlashgan ayrim guruhlarning lisoniy ehtiyojlarini qondirish asosida nutq amaliyotida ishlab chiqilgan muloqot shakli. Mazkur shakllar ijtimoiy chegaralangan kishilar guruhining kommunikativ ehtiyojlariga xizmat qiladi. Sotsiolingvistik nuqtayi nazaridan sotsiolektga “argo”, “jargon” va “sleng” kiradi [3,23-b]. Shuningdek, paralingvistik so‘zlar va dialektizmlar ham sotsiolingvistikada o‘rganiladi.

Sleng (“slang” – ingliz tilidan olingan bo‘lib jargon, oddiy, og‘zaki leksikaga xos so‘zlar”), umumiy sleng, maxsus sleng (jargon va argon maxsus so‘zlar) hamda vulgarizm (qo‘pol so‘zlar) haqida so‘zdir [2,297-b]. *“U yonidagi temir sandiqdan shisha oladi. – Mana shundan jindakkina otib yuborsang, odam bo‘lasan-qolasan. Nima, deysanmi? Talmovsirama. Dori bu,* ***dori*** *–* ***qultamitsin****. Qult-qult yutasan – tamo-om, olam guliston!” (E.A’zam “Ta’ziya” hikoya)* Ushbu parchada keltirilgan “dori”, “qultamitsin” so‘zlari “aroq – spirtli ichimlik”, “otib yubormoq” so‘zi “ ichmoq” ma’nosida qo‘llangan hamda shu ma’noni yashirin va yumshoqroq ifodalashga xizmat qilgan. *“…Hammani o‘ziga qaratib, shang‘illagancha allanimalarni vaysab ketaveradi. Lug‘ati ham antiqa: tramvayni «uch tiyinlik» deydi, taksini – «pulyutar», restoranni – «registron»”.* Erkin A’zamning “Anoyining jaydari olmasi” hikoyasidan olingan mzakur parchada qahramon tilida keltirilgan **“pulyutar”, “uch tiyinlik”, “registron”** so‘zlari ham jargonlar bo‘lib, qahramonning, qishloqlik jaydari yigitga xos qiyofasini yaqqol gavdalantirish, uslubiy maqsadni yuzaga chiqarishda foydalanilgan.

“– O‘tir, o‘tir! ***Qo‘zilaring*** *qo‘lingga qaraydi, ikkita issiq patir o‘rab beray, — dedi onasi kiftidan bosib.” (E.A’zam “Piyoda” hikoya).*

“Er-xotinning orasida nimalar bo‘lmaydi, falokat-da buyam, yarashib ketar, o‘rtada jujuqlari *bor, neki qilgan bo‘lsa – o‘zining sho‘riga, qo‘yinglar shuni, deb bir og‘iz arz qilib borganida-ku, har qalay, el-yurtda obro‘si bor, bu yog‘i mahalliychilik, hammayam odam – chiqarib kelardi o‘g‘lini.”(E.A’zam “Ta’ziya” hikoya)* Ikkala gapda keltirilgan “jujuqlar” va “qo‘zilar” so‘zlari “bolalar” so‘zi o‘rnida qo‘llanib, birinchi gapda onaning tasvirini chizish va keksa onalarga xos mehr, erkalash kabi jihatlarni ifodalashga, ikkinchi gapda esa bolalarning yosh jihatdan kichikligini ifodalashga xizmat qilgan.

Ijtimoiy muloqot jarayonida ayol va erkaklar nutqida o‘ziga xosliklar mavjud bo‘lib, ular yosh, irq, ijtimoiy mavqe va boshqa jihatlar bilan bogliq bo‘ladi. Shu jihatdan keksalar va yoshlar, ayollar va erkaklar nutqida bir qancha farqlar seziladi.

“Mana buni enang berib yubordi, suzma-chakki. «Chalob qilib ichsin, chanqog‘i bosiladi, - dedi.- Shaharlik qizlardi ketidan yuguraverib tomoqqinalari qaqrab ketgandir bolaginamning», dedi. … U yoqda enasi og‘ir yotibdi, «Ulimning mavridginasini ko‘rmay ketadigan bo‘ldim-da», deb chirqillagani-chirqillagan.” (E.A’zam “Anoyining jaydari olmasi” hikoyasi)

Keltirilgan ushbu parchalarda “*Ulimning mavridginasi*”, *“tomoqqinalari qaqrab ketgandir bolaginamning”* birikmalarida qo‘llangan shevaga xos so‘zlar va –gina kichraytirish-erkalash qo‘shimchalari keksa yoshli onalar nutqidagi o‘ziga xoslik, ulardagi mehr va yumshoqko‘ngillik kabi xususiyatlarni yuzaga chiqargan.

Sotsiolingvistikada parazit so‘zlar, varvarizm va vulgarizmlar kabi umumxalq tiliga xos salbiy unsurlar ham mavjud, ulardan badiiy asarlarda asosan qahramonni tasvirlash kabi uslubiy maqsadlarda foydalaniladi. *“Xotinini urib g‘ilay qilib qo‘ydi. Bir yilmi, ikki yil qamoqdayam yotib keldi. **Ukkag‘ar** bobo aralashmadi, ko‘rgani ham bormadi.” (E.A’zam “Ta’ziya” hikoya)* Mazkur gap tarkibidagi “ukkag‘ar” so‘zi vulgar so‘z bo‘lib, erkak kishiga xos nutqni, obrazning o‘ziga xosligini ko‘rsatish uchun nutqqa olib kirilgan.

“– Voy bolam-ey, ko‘karib ketibsan-a! Kir-kir… Qachon kelding? Man xavotir olib o‘tiribmanki, bu izg‘irinda bolafaqir qay ahvolda kelarkan, deb. O‘lgur sovuq ham…” (E.A’zam “Ko‘k eshik” hikoya).

U har yili o‘qishga kirmoqchi bo‘lib keladi. Kelgani bilan koshki imtihonni o‘ylasa – karavotim ostidagi, burnog‘i yil o‘zi tashlab ketgan darsliklarni bir-bir qo‘liga oladi-yu, ochib ham ko‘rmay qaytib joyiga uloqtiradi. (E.A’zam “Anoyining jaydari olmasi” hikoyasi) Hikoyalardan olingan ushbu parchalardagi *“burnog‘i” – burungi, “ko‘karib ketmoq” – qattiq sovqotmoq* dialektlari ham qishloq kishisiga xos nutq uslubi va emotsional-ekspressivlik, obrazlilikni namoyon qilgan.

Varvarizmlar – nutqda qo‘llaniladigan o‘rinsiz chet so‘zlardir. Ular asosan yoshlar tilida ko‘p uchraydi, tilda so‘zning o‘zbekcha muqobili bo‘lgan taqdirda chet so‘zdan foydalanish uslubiy qo‘pol xatolardan biri hisoblanadi. Badiiy asarlarda varvarizmlarning qo‘llanishi qahramonning tasvirini to‘ldirish, uning xususiyatlarini ochib berish bilan bog‘liq.

a) Qo‘ysang-chi, - deyman, uylarining to‘riga osig‘liq – otasi quroldosh og‘aynisi bilan xuddi shunday holatda tushgan surat ko‘z oldimga kelib. – Bobom zamonidan qolgan poza-ku bu!

b) – Bo‘lmasa, yur, sening fozangga tushamiz, jo‘rajon, padrushka qilib... *(E.A’zam “Anoyining jaydari olmasi” hikoyasi)*

Mazkur gapdagi “padrushka”, “poza” so‘zlari varvarizmlar bo‘lib, “poza” so‘zining obraz tomonidan “foza” deya tallaffuz qilinishi unga xos oddiylik, soddalikni namoyon qilmoqda.

c) Berdiboy, ihm, Berdiboy! Cho‘rt, cho‘rt... – deya bazo‘r, tanbalona bir qo‘zg‘alib qo‘ydi ota… Koshki bu odam bilan tuzuk so‘rashib bo‘lsa, so‘zlashib bo‘lsa! Yuz og‘iz gapirsangiz ham javob shu – “Ihm, ihm. Cho‘rt, cho‘rt” *(E.A’zam “Piyoda” hikoyasi).*

Ushbu qo‘llanilgan “chort” so‘zi ham varvar so‘zbo‘lib, obraz tilida takror qo‘llanaverish natijasida parazit so‘zga aylangan, shu bois qahramon nutqiga xos salbiylik bo‘yog‘ini o‘zida aks ettirgan.

Til vositalariga funksional tomondan yondashish tamoyili tabiiy ravishda nutq vositalarining qamrovini kengaytirishni talab qiladi. Aloqa jarayonida ekstralingvistik vositalarga nisbatan paralingvistik vositalar, ayniqsa, keng qo‘llanadi. So‘zlovchining og‘zaki nutqi bilan birgalikda qo‘llanib, tinglovchilar bilan bevosita aloqa qilishda nutq mazmunini to‘ldiradigan, uning jozibadorligi, ta’sirchanligini oshiradigan imo-ishoralarning o‘zaro aloqadorligini va farqlarini tadqiq qilish maqsadida til va nutqni sistemali o‘rganish lozim bo‘lmoqda.Hozirgi kunda bu fan sohasi “paralingvistika” nomi bilan tilshunoslikdan mustahkam o‘rin oldi [1,151-b.]. Paralingvistika nutq vaziyatida yuzaga keladigan imo-ishora,mimika kabi fikriy tana harakatlarini o‘rganadi [4, 1658-b].

“– Yana o‘sha!.. – dedim ma’noli qilib.
– O‘sha-ya! – U ko‘rsatkich barmog‘i bilan kekirdagini «kesib», «Nima, odam o‘l-dirganmi?» demoqchi bo‘ldi. – Shunga yaqin, – dedim bu gal kamtarlik bilan: kay-fiyatim buzuq edi. Tosh «Zo‘r ekan, tan berdim» degan kabi boshini dikillatib, leytenantning ketidan zipilladi.” (E.A’zam “Anoyining jaydari olmasi” hikoyasi) Ushbu gapda qo‘llanilgan “*ko‘rsatkich*

barmog‘i bilan kekirdagini «kesib»” ishoraviy harakat-lari so‘zlarsiz bevosita tinglovchiga ma’lum ma’noni anglatishga xizmat qilgan.

“Keyin gaz, suv, kran masalalari muhokamasiga ko‘chdik. Biz o‘z vazifamizni og‘ishmay ado etardik. Hamid «xo‘p, yaxshi, bo‘pti», deb o‘tirar, dam-badam chap ko‘zini qisgancha ko‘rsatkich barmog‘i bilan burnining yonini qashib qo‘yar edi: ensasi qotgani, «qo‘yaver», degani.” (E.A’zam “Ko‘k eshik” hikoyasi) Qahramon sherigiga o‘zidagi holatni anglatish uchun *“dam-badam chap ko‘zini qisgancha ko‘rsatkich barmog‘i bilan burnining yonini qashish”* ishorasidan foydalanadi. Bu esa obrazlarning ma’lum vaziyatdagi holati , kayfiyatini ochib berishda muhim vosita vazifasini bajargan.

Imo-ishora, mimika, badan harakatlari, ovozdagi turli holatlar kommunikatsiyada ishtirok etuvchi qo‘shimcha vositalar sanaladi va ular uzatish, mazmunan to‘ldirish, aniqlik kiritish vazifalarni bajaradi. Kishi jonli so‘zlashuv nutqida ma’lumotni qisqa va lo‘nda ifodalashga, fikrning emotsionalligi va ta’sirchanligini oshirishda holat va sharoitdan kelib chiqib tilga yondosh bo‘lgan noverbal vositalardan foydalanadi. O‘zbekona aloqa-aralashuvda, ma’lum axborotni tinglovchiga yetkazish jarayonida qo‘l, bosh, yelka, gavda, yuz harakatlari, ovozning baland-pastligi, cho‘ziq, to‘xtatib talaffuz qilish orqali ham ma’lum ma’no ifoda etiladi. Shuni ta’kidlash joizki, noverbal vositalarni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari turlichadir. Ular qo‘l, yelka, lab, ko‘z, qosh, gavda, bosh harakatlari orqali ifodalanadi. So‘zlovchi ham, tinglovchi ham o‘z nutqini va tinglash jarayonini paralingvistik vositalar – turli xil harakatlar, imo-ishoralar bilan birga olib boradi [4, 1658-b]. “Savolni tushunmagandek ko‘zlarini pirpiratib, xonadagi yigirma chog‘liq odamga bir-bir qarab chiqandan so‘ng shiftga tikilgan ko‘yi shunday bir gapni aytib yuboradiki, *sudya ko‘zoynagini qo‘lga olib baqrayib qoladi: goh yelkasini qisadi, goh boshini changallaydi*. Boshqalar ham shunday.”

“Uka, tushunsangiz-chi, biz sizga yordam qilmoq-chimiz. Yaxshilab o‘ylab, to‘g‘risini ayting. Taqdiringiz hal bo‘lyapti, axir!

– Opajon, bir marta kechiring!

– Men sizga «opajon» emasman!

– O‘zingiz «uka» deyapsiz-ku, men nima deyin sizni? Otingizni bilmasam, familiyan-gizni bilmasam… ***Sudya ko‘zlarini qattiq yumib, boshini changallagancha sarak-sarak qildi****”.*

*“*Anoyining jaydari olmasi” hikoyasidan olingan mazkur parchalarda obrazlarning sud jarayonidagi holatlari tasvirlangan bo‘lib, *sudyaning “ko‘zoynagini qo‘lga olib baqrayib qolishi, goh yelkasini qisib, goh boshini changallashi”, “ko‘zlarini qattiq yumib, boshini changallagancha sarak-sarak qilishi” kabi harakatlar orqali Ramazonning qiliqlaridan taajjublanish, o‘ta hayratlanish, tushunmaslik kabi holatlar ko‘rsatib berilgan.*

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida bu kabi umumxalq tiliga oid unsurlar ko‘p. Chunki hech bir xalq tili sleng, sotsiolekt, argo, jargon, vulgarizm, varvarizm, paralingvistik vositalar, dialektlardan xoli bo‘lolmaydi, aks holda bu til rasmiy, yasama tilga aylanib qolgan bo‘ladi. Ayniqsa, badiiy adabiyot sohasi bu kabi sotsiolingvistik vositalardan o‘ziga xos uslubiy maqsadlarda keng foydalanadi. Tildagi mazkur unsurlarni har jihatdan tahlil qilish, varvar, vulgar va parazit so‘zlar qo‘llanishining kamayishiga erishish sotsiolingvistika va tilshunoslik fanlari oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nizomova Zarifa. Paralingvistikaning nazariy jihatlari. // Global dunyoda ilm-fan va ta’limdagi innovatsion rivojlanishning zamonaviy trendlari.15 dekabr, 2022-yil, 151-b.
2. Tursunov Mirzohid. O‘zbek tilida sotsiolekt. // Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 Volume 2 Special ISSUE.13. 2023. 23-b.
3. To‘xtasinova Muhayyo. Sleng turlari hamda uning o‘ziga xos jihatlari. //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences IISSN:2181-1784. www.oriens.uz. May, 2023. 297-bet.
4. Jurayeva Shohsanam Alisherjon qizi. Paralingvistik vositalarning verbal tasviri // ”Science and Education” Scientific Journal. Impact Factor 3,848 (SJIF) February 2023. Volume 4 Issue 2. 1658-b.

IV SHO‘BA
RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA FILOLOGIYA MASALALARI

THE USE OF ABBREVIATIONS IN THE TEXTS OF INNOVATIVE TECHNOLOGY OF COMMUNICATION

Samadova Sojidakhon Saidmakhmadovna,
Candidate of philological science , senior lecturer at the Khujand state university named after Academician B.Gafurov

Aitmuratova Perkhan Genzhebaevna,
assistant of the Department of languages of the Samarkand state medical university

Abstract. *Nowadays, the Internet is a source of information all over the world. The Internet is a tool that allows people to have a direct dialogue, both in written and audiovisual form. The Internet connection of the World Wide Web provides not only the exchange of information between computers, but also other services. The development and improvement of the Internet terminology system indicates the varying degree of correlation of events and human consciousness in different periods of society. This article discusses the issue of defining different types of aberrations and their use in formal and informal forms, a statistical analysis was carried out.*
Keywords. *Abbreviation, terminology, Internet, network, computer, creation of words*

INNOVATSION ALOQA TEXNOLOGIYALARI MATNLARIDA QISQARATMALARDAN FOYDALANISH

Samadova Sojidaxon Saidmaxmadovna,
Filologiya fanlari nomzodi, akademik B.G‘afurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Aytmuratova Perxan Genjebaevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti tillar kafedrasi assistenti

Abstrakt. *Hozirgi kunda Internet butun dunyo bo‘ylab ma'lumot manbai hisoblanadi. Internet odamlarga yozma va audiovizual shaklda bevosita muloqot qilish imkonini beruvchi vositadir. World Wide Web tarmog‘ining Internetga ulanishi nafaqat kompyuterlar o‘rtasida ma'lumot almashishni, balki boshqa xizmatlarni ham ta'minlaydi. Internet terminologiya tizimining rivojlanishi va takomillashtirilishi jamiyatning turli davrlarida voqealar va inson ongining turli darajadagi o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ushbu maqolada aberatsiyalarning har xil turlarini aniqlash va ulardan rasmiy va norasmiy shakllarda foydalanish masalasi ko‘rib chiqiladi, statistik tahlil o‘tkazildi.*
Kalit so‘zlar*. Qisqartma, terminologiya, internet, tarmoq, kompyuter, so‘z yaratish*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АББРЕВИАТУР В ТЕКСТАХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОММУНИКАЦИИ

Самадова Сожидахон Саидмахмадовна,
Кандидат филологических наук, старший преподаватель Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

Айтмуратова Перхан Генжебаевна,
ассистент кафедры языков Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация. *В настоящее время Интернет является источником информации во всем мире. Интернет является инструментом, позволяющим людям вести прямой диалог, как в письменной, так и в аудиовизуальной форме. Интернет-соединение Всемирной паутины обеспечивает не только обмен информацией между компьютерами, но и другие услуги. Развитие и совершенствование терминологической системы Интернета свидетельствует о различной степени соотнесенности событий и человеческого сознания в разные периоды жизни общества. В данной статье рассматривается вопрос определения различных видов аберраций и их использования в официальных и неофициальных формах, проведен статистический анализ.*

Ключевые слова. *Аббревиатура, терминология, интернет, сеть, компьютер, создание слов.*

YENİLİKÇİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ METİNLERİNDE KISALTMALARIN KULLANIMI

Samadova Sojidakhon Saidmakhmadovna,
filoloji bilimleri adayı, Akademisyen B.Gafurov adına Hocand devlet üniversitesi kıdemli öğretmen

Aytmuratova Perxan Genjebaevna,
Semerkand devlet tıp üniversitesi Diller bölümü asistanı

Özet. *İnternet artık tüm dünyada bilginin kaynağı haline geldi. İnternet, insanların hem yazılı, hem de görsel-işitsel olarak doğrudan diyalog kurmalarına olanak tanıyan bir araçtır. World Wide Web İnternet bağlantısı yalnızca bilgisayarlar arasında bilgi alışverişini değil, aynı zamanda başka hizmetleri de sağlar. İnternet terminoloji sisteminin gelişmesi ve ilerlemesi, toplum yaşamının farklı dönemlerinde olaylar ve insan bilinci arasında değişen derecelerde korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu makalede farklı sapma türlerinin tanımı ve bunların resmi ve gayriresmi biçimlerde kullanımı incelenmekte ve istatistiksel bir analiz sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Kısaltma, terminoloji, İnternet, ağ, bilgisayar, kelime oluşturma.*

Abbreviation is a from Italian, Abbreviatura, from Latin abbrevio, is a noun formed from short and abbreviated words, complex phrases and phrases. The formation of abbreviations as a special way of word formation is a kind of manifestation of brevity and frugality. Nouns formed by shortening words in Tajik originated after the October Revolution under the influence of the Russian language. Such nouns are formed in the following ways:

1. The first letters of abbreviated phrases: КМ, ЉТ, ВАБК, ЉИД, ДМТ. 2. Abbreviations appeared from the first syllable of the phrases: Russian words formed in this way were pronounced in Tajik as cast words: collective farm, state farm. 3. The syllable of the first word and the second word of the phrase are added to it: The Participle. This method of word formation is widely used in the compilation of scientific papers, textbooks, especially in various philological and ethnographic (encyclopedic) dictionaries. Most of the time, this is because they don't know each other, and because they don't know each other.A. Faizullo Ansari-F.A., Abulkasim Lahuti, A.L., Sotim Ulugzoda-S.U. As well as the names and surnames of famous classical poets (A. S.) A.Firdavsi, A.Jomi This is not so common and unacceptable. Modern dictionaries of neologisms write down such abbreviations. In particular, among the borrowed abbreviations in the dictionary, and some of them are found in both

English and Russian graphical form - the lines: Ай-би-эм / ИБМ (IBM), Би-би-си (BBC), BBC (BBS), ДОС (DOS), With (CD) and some others.

2. There are 23 examples of using the abbreviation СД in the identification analyzer function. The Russian version form of the word CD - СиДи or is practically not used (apparently, due to the fact that it is lost in such an internal form of the abbreviation).The word DVD [eng. Digital Video disk] in Russia, as in the global video industry, DVDs are gradually replacing videocassettes. 30 different types of contexts for the use of this word were found in the accepted type detection function: DVD. - player, DVD. - format, DVD. - cinema, DVD technologies, DVD standards. If we take into account the repeated advertising texts, then the number of abbreviations is indicated in print. The use of CDs and DVDs is increasing tenfold.With the development of information technology, electronic dictionaries in the form of DVDs have been introduced, which can be used when installing the program. The Russified graphical version of IT (information technology) is also widespread. It should be noted that in 80% of cases he uses this type of combination of examples, in circles, IT business, IT services and so on. It should be noted that in speech this abbreviation is present in the original English version of its sound, i.e. it is pronounced as [it] (compare, from which the IT specialist was also formed). We conducted a special survey about people who are somehow connected with work in the field of information technology (programmers, computer engineers, computer suppliers and service specialists), for whom the word IT is used everyday.The word IP [English Internet protocol] is an Internet protocol (network layer protocol), which is gradually moving from technical jargon to a common dictionary, retains its English spelling and sound [IP]: however, IP is more often used in a combination of IP telephony (telephone communication over Internet channels), IP-protocol, IP networks, etc. The examples are taken from print.There were about 20 recorded contexts of using the word IP (often in advertising).

MP3 [эм-пэ-три] and less MP3 [English mpeg from the Media Program Encoding Group "Association of Development Companies] is a standard extension for audio files compressed according to the mpeg standard, Level 3. This word, known to all fans of listening to music on the Internet, is not mentioned in dictionaries. It is mainly presented in a graphical version of English. A total of 14 combinations with a word like MP3 were identified: mp3 album, mp3 archive, MP3 disc, MP3 recordings, mp3 collection, MP3 shoes, MP3 sites. The examples show that the abbreviation was not written and merged with it. Graphical versions of English and Tajik are hyphenated, and combinations can be written separately.

The abbreviation for SMS [English short message service] is the writing of short messages-the exchange of messages that can be sent to a mobile phone via email, which is not published in dictionaries of neologisms. At the same time, SMS messages (or "text messages") are becoming a popular means of communication. In newspapers, the contexts with the original English text message are most often found. About 90 contexts are marked with this option. The SMS abbreviation form has been seen in texts about 20 times. "The ability to communicate online via SMS system."

The word SMS, derived from this abbreviation, is mainly used in informal communication. Thus, many lexemes related to modern information are multifunctional in their technology and grammatical nature. Such international words, borrowings, acquire appropriate turns. The following situation seems very interesting. An analysis of the cited abbreviations belonging to the thematic group under study shows that in the Tajik language they are used not only as unchangeable nouns, but also as analytical ones. In most cases, foreign abbreviations are used in the graphical form of their native language, which is explained in the news part by the inability to maintain a semantic connection with the components, the citation vocabulary related to the latest information technologies is considered through observations. In official business, preference is given to communicating composite derivatives with external components (IT budget, IT specialist, IP address, DVD industry).Currently, the Russian-derived equivalents of these abbreviations are mainly used by young people as slang (айтишник, айтишник, дивидюк, сидюк, эсэмэска) only in informal communication, while none of the linguists doubts their oral status.

Literature:

1. Begmatova, D., and D. Alimjanova. "AUTHOR'S PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MEDICAL UNIVERSITIES." Science and innovation 3.B9 (2024): 14-17.
2. Galichkina E. N. The specifics of computer discourse in English and Russian (based on the genre of computer conferences): thesis. Volgograd, 2001.
3. Golanova E. I. 1998: On "imaginary compound words" (the development of a class of analytical adjectives in modern Russian) // Faces of language. On the 45th anniversary of E. A. Zemskoy's scientific activity. Moscow, 1998.
4. Dedova O. V. On the specifices of computer discourse // Russian language: historical destinies and modernity / II International Congress. Proceedings and materials. Moscow, 2004.
5. Zemskaya E. A. 2001: Active processes in the Russian language of the last decade of the 20th century / http://www.gramota.ru/mag_author.html , 02/05/2001.
6. Mikhailov S. N. Genre specifices of electronic communication // Russian language: historical destinies and modernity / II International Congress. Russian Russian language. Trudy i materials. Moscow, 2004.
7. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
8. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
9. Panov M. V. 1999: Positional morphology of the Russian language. Moscow, 1999.
10. Ponomareva Z. N. Graphic image of a foreign language word in modern Russian texts // The World of the Russian word, No. 2, 2001.
11. Russian Russian language and Soviet society, Morphology and syntax of the modern Russian literary language / Edited by M. V. Panov, Moscow, 1968.
12. Russian Russian language of the end of the twentieth century (1985-1995) / Edited by E. A. Zemskaya, Moscow, 1996.
13. Russian language: historical destinies and modernity / II International Congress. Proceedings and materials. Moscow, 2004.
14. Samadova S.S. Features of the formation of the nomenclature of innovative means of communication of computer terminology in the Tajik language (with the use of terminological units of the English language) Dushanbe, 2021
15. Айтмуратова Перхан Генжебаевна, & Файзуллаев Фарход Убайдуллаевич. (2025). Развитие медицинской терминологии. tadqiqotlar.uz, 54(1), 42-45. https://scientific-jl.org/tad/article/view/9932
16. Айтмуратова Перхан Генжебаевна, & Файзуллаев Фарход Убайдуллаевич. (2025). терминология современной медицины. Ta’lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 37(1), 5-9. https://scientific-jl.org/tal/article/view/9281
17. Yorova S. K., Khakberdiyeva V. J. K. DOCTOR AND PATIENT //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1478-1480.
18. Yorova S., Nasimova S. The ways of teaching languages at medical institutions. – 2019.
19. Yorova S. K. The concept “health” in the English lingual culture //Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. – 2017. – С. 58-60.
20. Aitmuratova, P., Yorova, S., & Esanova, M. (2023). The role of foreign languages in our life. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, *2*(4), 161-164.
21. Yorova, S., & Hasanova, F. (2024). Tibbiy Diskursga Xos Bo ‘Lgan Kasbiy Va Kommunikativ Kompetensiya. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, *1*(8), 68-71.
22. Karimovna, Y. S. (2024). Medical Staff Professional Communication Process. *Gospodarka i Innowacje.*, *44*, 227-230.

23. Айтмуратова, П. Г. (2022). Важность обучения латинскому языку в медицинских вузах. *Science and Education*, *3*(12), 897-902.
24. Айтмуратова, П. Г. (2024). I-III Склонения имён существительных в латинском языке. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, *22*(5), 37-42.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСОВ

Юлдошева Мухайё Абдуллоевна,
старший преподаватель Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова
Худжанд, Таджикистан
ymuhayo@bk.ru.

Шодикулова Азиза Зикиряевна,
Доцент, PhD кафедры английского языка, Самаркандского медицинского государственного университета, Самарканд, Узбекистан
azizashodikulova87@gmail.com.

Аннотация. *Статья посвящена методом обучения английского языка посредством интернет ресурсов. Рассмотрены новые возможности в преподавании и изучении английского языка в условиях развития информационных технологий. Революционным достижением последних десятилетий, оказавшим значительное влияние на процесс образования во всем мире, является создание глобальной компьютерной сети под названием Интернет. Развитие компьютерных технологий и электронных коммуникаций в наше время позволило обрабатывать большие объемы информации и размещать их в Интернете. Кроме того, эта информация доступна каждому, что уже заставляет задуматься о простоте и практичности использования интернет-ресурсов и интернет-общения в процессе обучения.*

Ключевые слова. *Обучение иностранным языкам, интернет, компьютерные технологии, межкультурное общение, информация, революция, интернет, электронное общение.*

INTERNET RESURSLARI ORQALI INGLIZ TILINI O‘QITISH USULLARI

Yuldasheva Muxaye Abdullayevna,
akademik B.G‘afurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti katta o‘qituvchisi,
Xo‘jand, Tojikiston
ymuhayo@bk.ru.

Shodikulova Aziza Zikiryaevna,
Samarqand tibbiyot davlat universiteti dotsenti PhD,
Samarqand, O‘zbekiston
azizashodikulova87@gmail.com.

Annotatsiya. *Maqola internet resurslari orqali ingliz tilini o‘qitish metodiga bag‘ishlangan. Rivojlanayotgan axborot texnologiyalari sharoitida ingliz tilini o‘qitish va o‘rganishning yangi imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. So‘nggi o‘n yilliklarda butun dunyoda ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko‘rsatgan inqilobiy yutuq Internet deb nomlangan global kompyuter tarmog‘ining yaratilishidir. Bizning davrimizda kompyuter texnologiyalari va elektron aloqalarning rivojlanishi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va ularni Internetga joylashtirish imkonini berdi. Bundan tashqari,*

ushbu ma'lumot hamma uchun mavjud bo‘lib, u allaqachon o‘quv jarayonida Internet resurslari va Internet aloqasidan foydalanishning soddaligi va amaliyligi haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Kalit so‘zlar. *Chet tillarini o‘qitish, Internet, kompyuter texnologiyalari, madaniyatlararo muloqot, axborot, inqilob, Internet, elektron aloqa.*

INTERNET KAYNAKLARIYLA İNGİLİZCE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Yuldasheva Muhaye Abdullayevna,
Akademisyen B.Gafurov adına Hocand devlet üniversitesi kıdemli öğretmeni

Şodikulova Aziza Zikiryaevna,
Semerkant devlet tıp üniversitesi doçenti

Özet. *Makale, İnternet kaynakları aracılığıyla İngilizce öğretme yöntemine ayrılmıştır. Gelişen bilgi teknolojileri bağlamında İngilizce öğretimi ve öğreniminde yeni fırsatlar değerlendirilmektedir. Son onyılların dünya çapında eğitim süreçlerini önemli ölçüde etkileyen devrim niteliğindeki başarılarından biri de İnternet adı verilen küresel bir bilgisayar ağının yaratılmasıdır. Günümüzde bilgisayar teknolojisi ve elektronik iletişimin gelişmesi, büyük miktarda bilginin işlenmesini ve İnternet ortamında yayınlanmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca bu bilgilerin herkese açık olması, öğrenme sürecinde internet kaynaklarının ve internet iletişiminin kullanımının ne kadar basit ve pratik olduğunu düşündürmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Yabancı dil öğretimi, internet, bilgisayar teknolojileri, kültürlerarası iletişim, bilgi, devrim, internet, elektronik iletişim.*

METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE THROUGH ONLINE RESOURCES

Yuldasheva Mukhaye Abdullayevna,
Khujand state university named after Academician B. Gafurov, senior lecturer
Khujand, Tajikistan

Shodikulova Aziza Zikiryaevna
Samarkand state medical university, associate professor PhD,
Samarkand, Uzbekistan

Abstract. *The article is devoted to the method of teaching English through Internet resources. New opportunities in teaching and learning English in the context of information technology development are considered. The revolutionary achievement of recent decades, which has had a significant impact on the educational process throughout the world, is the creation of a global computer network called the Internet. The development of computer technology and electronic communications in our time has made it possible to process large amounts of information and place them on the Internet. In addition, this information is available to everyone, which already makes us think about the simplicity and practicality of using Internet resources and Internet communication in the learning process.*

Keywords. *Teaching foreign languages, Internet, computer technology, intercultural communication, information, revolution, Internet, electronic communication.*

Современный мир находится в постоянном развитии, в нем происходят такие процессы, как глобализация и компьютеризация. В 21 веке английский язык также играет важную роль. Знание английского языка позволяет интегрироваться в мировую культуру, развивать отношения между странами, полноценно использовать ресурсы Интернета [2, 20 с.].

В сфере образования внедряются новые технологии, такие как инновационные интерактивные методы и форматы обучения. Современное образование и преподавание позволяют использовать мультимедийные технологии, новейшие компьютеры, лингафонные кабинеты, Интернет и другие современные технические средства обучения. Поэтому возникает необходимость в разработке методов использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в преподавании английского языка. Новые педагогические информационные технологии стали неотъемлемой частью образовательного процесса. Использование возможностей сети Интернет на уроках английского языка – актуальное методическое направление, требующее новых подходов и нестандартных решений [5]. Одним из революционных достижений последних десятилетий, оказавшим существенное влияние на образовательный процесс во всем мире, стало создание глобальной компьютерной сети под названием Интернет, что буквально означает «международная сеть». Появление новых технологий формирует у учащихся разнообразное мышление и повышает их мотивацию к обучению. Они по-новому смотрят на английский язык и строят свои дальнейшие перспективы на ближайшее будущее в современном обществе.

Р.Уильямс и К. Макли пишут в своей статье «Компьютеры в школе»: «Есть одна характерная черта компьютера, которая становится очевидной, когда он используется как средство обучения и как средство получения знаний, и это его неодушевленная природа. Это устройство может «дружелюбно» взаимодействовать с пользователем и время от времени «поддерживать» его, но оно никогда не покажет признаков нервозности или того, что ему скучно. В этом смысле использование компьютеров может быть более полезным для индивидуализации определенных аспектов обучения».

Компьютер чутко реагирует на разнообразные реакции обучающихся: не сопровождает их работу поддержкой и комментариями, что развивает самостоятельность и создает благоприятную социально-психологическую атмосферу в классе, придавая им уверенность в себе, что является важным фактором развития их личности. Для наиболее успешного ориентирования в мировом информационном пространстве обучающимся необходимо овладеть информационной грамотностью, поскольку Интернет все чаще становится приоритетным средством поиска информации. Интернет как информационная система предлагает своим пользователям разнообразную информацию и ресурсы. Базовый набор услуг может включать:

- электронная почта (email);
- телеконференции (usenet);
- видеоконференции;
- возможность публиковать свою личную информацию, создавать свою собственную домашнюю страницу (главную страницу) и размещать ее на веб-сервере;
- доступ к информационным ресурсам.

Интернет позволяет нам выйти за рамки времени и пространства, предоставляя своим пользователям возможность по-настоящему общаться с реальными собеседниками на темы, представляющие взаимный интерес. Однако не следует забывать, что Интернет - это всего лишь технический образовательный инструмент, и для достижения оптимальных результатов его использование должно быть правильно интегрировано в процесс обучения. Каждый день в дороге тратится определенное количество времени, которое можно использовать экономно. В это время можно будет слушать аудиокниги на английском языке. Одним из крупнейших легальных хранилищ аудиокниг является AudioBooksForFree.com. Без сомнения, Интернет можно использовать как эффективный инструмент для развития навыков грамматики, словарного запаса и проверки знаний. Сюда могут входить все виды обучения лексике, грамматике, фонетические упражнения, тесты по чтению, грамматике, тесты на IQ и т. д. Учителя и сами ученики могут найти такие сайты в Интернете.

Важнейшим преимуществом использования Интернет-ресурсов является развитие межкультурной компетенции, то есть знакомство с разными культурами, выявление

взаимосвязей и взаимозначения, формирование культурных универсалий, необходимых для достижения взаимопонимания и эффективного сотрудничества в непосредственном общении. Во Всемирной паутине имеется большое количество веб-сайтов и домашних страниц, предлагающих информацию на любой вкус. Безграничное поле деятельности с точки зрения его использования на уроках английского языка служит развитию межкультурной компетенции.

Веб-сайты, улучшающие навыки владения английским языком, могут помочь вам работать с правилами грамматики и одновременно изучать новые слова. Таким образом, используя информационные ресурсы сети Интернет, можно добиться следующих результатов:

а) достижение более точного чтения;

б) прослушивание и использование аудиотекстов в Интернете;

в) расширить свой словарный запас, как активный, так и пассивный;

г) обогащать современную лексику английского языка;

д) приобщаться к культурным знаниям; (речевой этикет, особенности общения разных народов)

е) развивать стремление к живому общению;

В Интернете существует множество сайтов и ресурсов, направленных на изучение английского языка. Они используют различные методы, чтобы сделать процесс обучения более интерактивным, практичным и интересным. Вопрос интеграции Интернета в образование, его использования в обучении английскому языку является очень важным, поскольку при использовании Интернета как средства обучения английскому языку лучше достигаются многие образовательные цели и задачи [1, 49 с.].

Например, аудиозаписи на английском языке помогают учащимся лучше понимать изучаемый язык. Это дает возможность понимать фонетические особенности языка и использовать их в речи. Обучающиеся начинают более точно и бегло выражать свои мысли на английском языке. Интернет-ресурсы могут быть использованы в различных образовательных целях. Глобальная сеть Интернет предоставляет условия для получения любой необходимой информации студентам и преподавателям. Кроме того, учащиеся могут участвовать в различных конкурсах и олимпиадах, проводимых в режиме онлайн. Следует отметить, что теперь в этих мероприятиях можно участвовать не только на государственном, но и на мировом уровне [3]. Действительно, сегодня студент, говорящий по-английски и свободно взаимодействующий с поисковой системой, может без труда зарегистрироваться на любом форуме, сайте и т.д. Еще одним новым методом изучения языка являются «телеконференции», представляющие собой удаленную видеосвязь между несколькими сторонами. Конечно, этот способ общения невозможно реализовать без Интернета. Между стажерами из разных стран ведется прямая трансляция, в ходе которой они могут свободно общаться и таким образом не только знакомиться с новыми людьми, но и изучать язык и культуру другой страны. В результате учащиеся заводят друзей из новой страны, которые активно изучают их язык. Этот метод также повышает мотивацию к изучению языка. Видеосвязь также может быть эффективна при подготовке к экзамену по английскому языку, для этого не обязательно тратить много денег, а можно просто найти интересного собеседника из другой страны в Интернете. Таким образом, ученик слышит английскую речь и узнает новые слова [6, 139 с.]

В Интернете есть много полезных ресурсов для изучения английского языка. Это специализированные программы изучения английского языка, а также различные оригинальные материалы, которые можно использовать самостоятельно в процессе обучения в соответствии с вашими конкретными целями. В настоящее время существует большое количество онлайн-словарей, которые значительно облегчают изучение английского языка. Например, словарь Lingvo может переводить слова и фразы с русского на английский, испанский, итальянский, немецкий и французский языки. В образовательных учреждениях ставится несколько целей, главная из которых — развитие коммуникативной компетентности. Изучение языка направлено на достижение этой основной цели. Коммуникативная

компетентность — это способность осуществлять речевую деятельность с использованием изученного языка в соответствии с целями и ситуацией общения в определенной сфере деятельности. Интернет - это коммуникативный подход к обучению общению и развитию навыков межкультурного общения. В компьютерно-опосредованной коммуникационной среде учащиеся оказываются в реальных жизненных ситуациях [7, 31с.], [13, 22 с.]. Компьютер не хвалит и не ругает учащихся, что развивает их самостоятельность, создает благоприятную социально-психологическую атмосферу в классе, придает им уверенность в себе, что очень важно для развития личности.

По мере снижения популярности телевидения существенно возросла востребованность интернет-ресурсов. Эти ресурсы предоставляют разнообразную информацию о последних событиях в стране и мире. Благодаря глобальной информационной сети появляется множество уведомлений об изменениях в стране и за рубежом, произошедших буквально несколько минут назад. Интернет также дает возможность рассмотреть ситуацию с разных точек зрения и объективно оценить полученную информацию. Обучающиеся могут анализировать политику других стран, выражать и формировать собственное мнение, а также высказывать свои мысли и мнения по поводу прочитанного, а также лично общаться с автором конкретной статьи [9, 5 с.], [12, 63 с.].

Вклад преподавателя в процесс изучения английского языка также значителен. Изучение иностранного языка без Интернета в современную эпоху невозможно. Таким образом, Интернет способствует повышению уровня знаний не только учащихся, но и учителей, находящихся на этапе становления и совершенствования. Каждый преподаватель, желающий преподавать язык на высоком уровне и качественно, должен посещать веб-сайты и следить за новыми тенденциями в мире. Различные информационные сайты позволяют учителю постоянно узнавать что-то новое, а также делиться этим со своими учениками. Ценность этих сайтов заключается не только в их актуальности для современников, но и в большом количестве методов и приемов обучения, которые учитель может эффективно использовать [14, 132 с.] Во многих учебных заведениях имеются лингафонные кабинеты, оборудованные компьютерами, подключенными к Интернету. В этом случае преподаватели английского языка могут использовать онлайн-ресурсы непосредственно на уроке. Однако следует помнить, что компьютеры не заменяют учебники, а лишь делают уроки более интересными и содержательными, побуждают всех активно участвовать в процессе обучения, а традиционные методы обучения не следует исключать из планов уроков. В современном мире каждый учитель своего предмета старается максимально использовать возможности глобальной сети. Развитие навыков общения учащихся через Интернет является важной и достижимой задачей, которая повышает их способность к самообучению и мотивирует их к дальнейшему изучению английского языка. Преподаватели и студенты могут использовать онлайн-ресурсы в качестве дополнения к развитию грамматических и лексических навыков, а также проверке знаний. Сюда входят различные упражнения на словарный запас, упражнения по грамматике, тесты по чтению и многое другое. Сегодня необходимы такие ресурсы, которые заинтересуют их в изучении живого языка, соответствующего современным реалиям. Такие ресурсы можно найти только в Интернете. Особенно важно использовать в классе современные интернет-материалы, чтобы дать возможность соприкоснуться с реальным языком, а не только с традиционным языком обучения. Интернет - это огромное хранилище информации для преподавателей и учащихся.

Интернет может помочь в самостоятельном изучении не только английского, но и других иностранных языков. Этот метод очень удобен для людей, которым необходимо изучить определенную область языка, будь то техническая сфера, медицина или экономика, и тех, у кого нет возможности, времени и ресурсов посещать специализированные курсы.

Развитие современных информационных технологий не стоит на месте, и методики преподавания английского языка должны развиваться и меняться соответственно. В перспективе внедрение Интернета в учебный процесс будет способствовать повышению

качества образовательного процесса. Таким образом, в современном мире возрастает спрос на изучение английского языка, а также владение им в повседневном общении. При поиске работы большинство организаций требуют знания английского языка и навыков работы с компьютером. Использование информационных технологий демонстрирует огромный потенциал компьютера как средства обучения. Таким образом, в условиях постоянно растущего спроса на знание английского языка и образовательных возможностей электронных средств коммуникации, сегодня перспективным направлением становится развитие методик обучения языку в интеграции традиционных дидактических средств и интернет-ресурсов.

Использованная литература:

1. Абаимова, Т.В. Использование информационных технологий в процессе обучения английскому языку на начальном этапе .Т.В. Абаимова // Английский язык в школе. – 2012. – N 4. – С. 45-49.
2. Александров, К.В. Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам: от новой формы к новому содержанию. К.В. Александров // Иностранные языки в школе: науч. - метод. журн. – 2011. – N 5. – С. 15-20.
3. Алимджанова Д., Амридинов Ш. Анализ авторских педагогических технологий в преподавании медицины иностранным студентам //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 815-818.
4. Алимджанова, Дилбар, et al. "Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)." Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
5. Алимджанова Д. Анализ авторских педагогических технологий в Узбекистане //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 560-562.
6. Алимджанова Д., Юлдашова Н. Авторские педагогические технологии в преподавании медицины на английском языке иностранным студентам из Индии //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 566-569
7. Баранова, Н.А. Преимущества использования Интернет-ресурсов при обучении иностранным языкам [Электронный ресурс] / Н.А. Баранова, А.С. Дубинина // Концепт : науч. журн. – 2015. – № 7. – С. 161-165. 25.03.2019.
8. Веревкина-Рахальская, Ю.Н. Интернет-ресурсы как средство оптимизации изучения иностранного языка. Ю.Н. Веревкина-Рахальская // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 12. – С. 58-59.
9. Еренчинова, Е.Б. Использование сети Интернет при обучении иностранному языку [Электронный ресурс] / Е.Б. Еренчинова // Инновационные педагогические технологии: материалы Междунар. науч. конф. (г. Казань, окт. 2014 г.). – Казань: Бук, 2014. – С. 325-327. –https://moluch.ru/conf/ped/archive/143/6149. – 25.03.2019.
10. Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам. сб. науч. ст. / Шадр. гос. пед. ин-т ; отв. ред. А.В. Дубаков. – Шадринск: ШГПИ, 2012. – 139 с.
11. Лялина, Ю.Л. Использование Интернет-ресурсов в обучении иностранным языкам / Ю.Л. Лялина // Иностранные языки в школе: науч. - метод. журн. – 2017. – N 10. – С. 28-31.
12. Нышанова, С.Т. Современные подходы к использованию информационных технологий в обучении иностранным языкам [Электронный ресурс] / С.Т. Нышанова // Вестник РУДН. Сер.: Информатизация образования № 2. – 2012. –С.65-70.
13. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
14. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
15. Очилова М.В. География Ирана. -Худжанд: Издательство, 2015. 180с.

16. Очилова, Мехринисо. "Почему был написан книга толкования корана «ал-кашшаф» махмуда замахшари." *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit*. 2024
17. Очилова, М. (2024). Роль таджикского перевода поэмы «Фархад и Ширин» Алишера Навои в укреплении единого культурного пространства центральной азии. *Материалы конференции: развитие вашего исследовательского духа* , 906-913. https://doi.org/10.2024/v0ccdb11
18. Сотникова, Е.Ю. Технология использования Интернет-поисковых систем для изучения иностранного языка / Е.Ю. Сотникова // Английский язык в школе. – 2011. – № 1. – С. 5.
19. Сысоев, П.В. Современные учебные Интернет-ресурсы в обучении иностранному языку / П.В. Сысоев // Иностранные языки в школе: науч. - метод. журн. – 2008. – № 6. – С. 2-9.
20. Тихонов, А.Н. Технологии дистанционного обучения в России / А.Н. Тихонов, А.Д. Иванников // Высшее образование в России. – 1994. – № 3. – С. 3-10.
21. Хомякова, Т. Методические рекомендации по использованию Интернет-ресурсов на уроках английского языка / Т. Хомякова // Учитель. – 2017. – N 1. – С. 63.
22. Шалова, В.В. Развитие коммуникативной компетенции на уроках английского языка через использование ресурсов сети Интернет / В.В. Шалова // Иностранные языки в школе: науч. - метод. журн. – 2014. – N 6. – С. 16-22.
23. Щетинина, М. Критерии поиска и отбора Интернет-ресурсов для учебных целей: (на примере обучения иностранному языку) / М. Щетинина // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам : сб. науч. ст. / Шадр. гос. пед. ин-т. – Шадринск : ШГПИ, 2012. – С. 129-132.
24. Tolibjonova, Z. B., & Nasimova, S. Y. (2025). Language diversification in ancient period. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, *3*(1), 343-345.
25. Divyanshi, P., & Nasimova, S. Y. (2025). Health and Well Being of the Population in the Context of Sustainable Development. *International Journal of Alternative and Contemporary Therapy*, *3*(2), 48-52.
26. Shodikulova, A. Z. (2021). Cognitive Interpretation Of The Phenomenon Of Metonymy. *Scientific reports of Bukhara State University*, *5*(1), 136-146.
27. Shodikulova, A. Z. (2021). Cognitive Interpretation Of The Phenomenon Of Metonymy. *Scientific reports of Bukhara State University*, *5*(1), 136-146.
28. Yorova, S. K., & Garima, A. (2023). Advantage And Disadvantage Of Distance Learning Format In A Medical University. In *Современные подходы психиатрии, психотерапии и клинической психологии к диагностике и коррекции патологии человека* (pp. 99-101).
29. Ёрова, С. К., & Гарима, А. (2023). Коммуникативная компетентность медика в специальной (практической) сфере. Ташкентский государственный стоматологический институт Ташкентская медицинская академия самаркандский государственный медицинский университет.
30. Айтмуратова, П. Г., & Нормаматов, А. У. (2024). История латинского языка и его роль в медицине. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *4*(3), 584-589.

ПСИХОКОГНИТИВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ICALL ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Орманова Айгуль Адильбековна,
докторант Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева
e-mal: aigul_adilbek.kz@mail.ru
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5207-959X

Аннотация. *В статье раскрываются психо-когнитивные особенности проекта ICALL (интеллектуальная компьютерная система обучения языку), предназначенного для*

преподавания казахского языка как второго. Автор предлагает модель цифровой платформы, адаптированной к казахскому языку, которая сочетает в себе психологические аспекты овладения языком, технологии искусственного интеллекта и методы адаптивного обучения. Система дополнена элементами геймификации, повышающими мотивацию, а также модулями распознавания речи и автоматической обратной связи. Проект ориентирован на взрослую аудиторию и направлен на создание образовательной среды, основанной на национально-культурном контексте.

Ключевые слова. *ICALL, казахский язык, искусственный интеллект, психо-когнитивная модель, адаптивное обучение, геймификация.*

QOZOQ TILINI O‘RGANISHDA ICALL TIZIMI RIVOJLANISHINING PSIXOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Ormanova Oygul Adilbekovna,
L.N.Gumilev nomidagi Yevroosiyo milliy universitetida doktoranti

Annotatsiya. *Maqolada sun’iy intellekt asosidagi ICALL tizimi orqali qozoq tilini ikkinchi til sifatida o‘rgatishning psixo-kognitiv jihatlari ochib beriladi. Muallif til o‘zlashtirishning psixologik xususiyatlari, moslashuvchan ta’lim yondashuvlari va madaniy omillarni hisobga olgan holda raqamli platforma modelini taklif qiladi. Tizim o‘yinlashtirish, nutqni aniqlash va avtomatik fikr bildiruvchi modullar bilan boyitilgan. Loyiha kattalar auditoriyasi uchun mo‘ljallangan.*

Kalit so‘zlar. *ICALL, qozoq tili, sun’iy intellekt, psixo-kognitiv model, o‘yinlashtirish, moslashuvchan o‘qitish*

KAZAK DİLİNİ ÖĞRENMEK İÇİN ICALL SİSTEMİNİN GELİŞİMİNİN PSİKO-BİLİŞSEL DOĞASI

Ormanova Aygül Adilbekovna,
L.N.Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesin’de doktora öğrencisi

Özet. *Makale, yapay zekâ temelli ICALL sistemi aracılığıyla Kazakçanın ikinci dil olarak öğretilmesinin psiko-bilişsel yönlerini ortaya koymaktadır. Yazar, dil ediniminin psikolojik özelliklerini, uyarlanabilir öğretim yaklaşımlarını ve kültürel faktörleri dikkate alan dijital bir platform modeli önermektedir. Sistem; oyunlaştırma, konuşma tanıma ve otomatik geri bildirim modülleriyle desteklenmiştir. Proje, yetişkin öğreniciler için tasarlanmıştır.*

Anahtar kelimeler. *ICALL, Kazakça, yapay zekâ, psiko-bilişsel model, oyunlaştırma, uyarlanabilir öğrenme.*

PSYCHO-COGNITIVE NATURE OF THE DEVELOPMENT OF THE ICALL SYSTEM FOR LEARNING THE KAZAKH LANGUAGE

Ormanova Aigul Adilbekovna,
doctoral student of the L.N. Gumilyov Eurasian national university

Abstract. *This article explores the psycho-cognitive features of teaching the Kazakh language as a second language using an AI-powered ICALL system. The author proposes a digital platform model that integrates psychological principles of language acquisition, adaptive learning strategies, and cultural elements. The system includes gamification, speech recognition, and automated feedback modules. The project targets an adult audience.*

Keywords. *ICALL, Kazakh language, artificial intelligence, psycho-cognitive model, gamification, adaptive learning.*

В настоящее время технологии искусственного интеллекта (ИИ) активно внедряются в сферу преподавания языков. В мировой практике системы ICALL (Intelligent Computer-Assisted Language Learning – интеллектуальное компьютер-ное обучение языку) позволяют выстраивать индивидуальные траектории изучения второго языка, адаптируясь к уровню и стилю обучающегося. Однако в отношении казахского языка такие интеллектуальные системы пока находятся на этапе становления. Казахский язык – морфологически сложный, агглютинатив-ный язык. Для его освоения в качестве второго необходимо учитывать когнитивные и культурные особенности учащегося в процессе обучения. В связи с этим проектирование системы ICALL должно основываться не только на технологических, но и на психо-когнитивных и методических аспектах.

Системы ICALL рассматриваются как завершающий этап эволюции CALL, ориентированный на персонализацию изучения языка с помощью интеллектуаль-ных технологий (Levy, 1997; Egbert, 1999). Адаптация с помощью ИИ, распознавание конкретных ошибок и предоставление обратной связи стали ключевыми функциями современных языковых платформ (Motiwalla, 2007).

С точки зрения психо-когнитивной модели процессы изучения языка связаны с вниманием, памятью, мотивацией и когнитивным стилем учащегося (Vygotsky, 1978; Anderson, 2004). Обучающие системы, учитывающие эти аспекты, демонстрируют высокую эффективность в преподавании второго языка.

Цель: обосновать ICALL-систему, предназначенную для казахского языка, с психо-когнитивной и методической точек зрения.

Задачи:

a) интегрировать психо-когнитивные теории и стратегии обучения;

b) описать структуру ICALL-системы;

c) разработать функции адаптивного, мотивационного и культурно-содержательного характера.

В статье использованы методы теоретического анализа, моделирования и систематизации психо-когнитивных основ. Автор построил модель ICALL-системы на основе анализа её компонентов и педагогического опыта.

Структура системы ICALL

Адаптивный модуль. При регистрации пользователь проходит входной тест. На основе результатов система определяет уровень (A1–B1), цель обучения (общий язык, профессиональные цели, подготовка к экзамену) и стиль обучения. Учебный материал адаптируется в соответствии с этими параметрами.

Структура урока. Урок состоит из трёх этапов:

1) введение – видеоматериал или инфографика;
2) основной раздел – упражнения и задания (чтение, аудирование, письмо, говорение);
3) заключение – обратная связь и рефлексия.

Распознавание речи и обратная связь. Система оценивает точность произношения на основе голосовой записи и автоматически указывает ошибки. Обратная связь предоставляется на фонетическом, грамматическом и лексическом уровнях.

Мотивационные элементы. В систему включены знаки достижений, накопление баллов, ежедневные цели и система наград. Элементы геймификации направлены на повышение мотивации обучающихся.

Культурное содержание. Уроки включают информацию о казахских традициях, речевом этикете и культурном контексте. Такой подход способствует более глубокому пониманию значений языковых единиц.

Панель преподавателя. Встроен визуальный аналитический инструмент, позволяющий отслеживать прогресс обучающихся, выявлять сложные темы и предоставлять персональные рекомендации.

Заключение. Предложенная система ICALL позволяет учитывать психо-когнитивные, мотивационные и культурные факторы при обучении казахскому языку как второму. Она предлагает новую парадигму обучения, индивидуализируя образовательный процесс и адаптируясь к возможностям учащегося с помощью ИИ. В будущем планируется дополнение системы элементами эмоционального интеллекта, генерацией речи и мультиплатформен-ной интеграцией.

Приложение: Описание проекта (в формате питч-документа)

№	Параметр	Содержание
1	Название проекта	*Smart-Qazaq*: ICALL-система для казахского языка
2	Цель	Интеллектуальная адаптивная система для изучения казахского языка как второго
3	Технологии	NLP, распознавание речи, адаптивное обучение, геймификация, AI-обратная связь
4	Основные функции	Уровневое тестирование, адаптивные уроки, автоматическая обратная связь, система мотивации
5	Целевая аудитория	Взрослые слушатели, казахи за рубежом, языковые центры
6	Отличие от других систем	Культурное содержание, психо-когнитивная адаптация, аналитика для преподавателей
7	Сферы применения	Онлайн-курсы, мобильные приложения, языковые платформы

Этапы реализации проекта (в формате диаграммы Ганта)

№	Этап	Срок	Задачи
1	Разработка MVP	1 месяц	Базовые модули (тестирование, пример урока), начальный интерфейс
2	Пилотный курс	2 месяц	Тестирование с 10–20 слушателями, проверка платформы
3	Обратная связь	3 месяц	Анкетирование, интервью, анализ пользовательского опыта

Использованная литература:

1. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*.
2. Anderson, J.R. (2004). *Cognitive Psychology*.
3. Levy, M. (1997). *CALL: Context and Conceptualization*.
4. Beatty, K. (2010). *Teaching and Researching CALL*.
5. Назарбаева, С. (2015). *Когнитивные аспекты преподавания казахского языка*.
6. Motiwalla, L. (2007). *Mobile learning framework*.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI TILINING TILSHUNOSLIKKA KIRIB KELISHI

Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna,
Andijon davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
toxtashevadilnozadilnoza245@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari tilining tilshunoslikka kirib kelishi va uning tahlili masalalari, verbal va noverbal elementlarining o‘zaro ta’siri o‘rganilgan. Ommaviy axborot vositalarining tilshunoslikka kirib kelishi, uning rivojlanishida tilning roli va ijtimoiy madaniyatga ta‘siri asosida yangi ilmiy yo‘nalishlarning shakllanishiga sabab bo‘lganligi ko‘rsatilgan. Biz olib borgan tadqiqotda bu masalaning dolzarbligi ta’kidlanib, ommaviy axborot*

vositalari tilining tahlili, natijalari va kelajakdagi izlanishlar uchun muhim xulosalar keltirilgan. Ommaviy axborot vositalari tilining o‘ziga xos xususiyatlari, tillararo farqlar va ijtimoiy ahamiyati haqida ham ma’lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. *Ommaviy axborot vositalari, verbal elementlar, media nutqi, multimodal tizim, stilistik gibridlik, pragmatik maqsadlar, sotsiolingvistik jihatlar.*

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI DİLİNİN DİLBİLİME GİRİŞİ

Tohtaşeva Dilnoza Odilcanovna,
Andican devlet yabancı Diller enstitüsü araştırmacısı

Özet*. Bu makalede, kitle iletişim araçları dilinin dilbilimine girmesi ve analizi konuları, sözel ve sözel olmayan unsurların etkileşimi incelenmiştir. Kitle iletişim araçlarının dilbilimine girmesi, gelişiminde dilin rolü ve sosyal kültüre etkisi temelinde yeni bilimsel alanların oluşumuna yol açtığı gösterilmiştir. Çalışmamızda bu konunun güncelliği vurgulanmış ve medya dilinin analizi, sonuçları ve gelecekteki araştırmalar için önemli sonuçlar sunulmuştur. Kitle iletişim araçları dilinin kendine özgü özellikleri, diller arası farklılıklar ve sosyal önemi hakkında da bilgiler açıklanmıştır.*

Anahtar kelimeler*: Kitle iletişim araçları, sözlü unsurlar, medya söylemi, çok modlu sistem, üslup melezliği, pragmatik amaçlar, sosyodilbilimsel yönler.*

ПРОНИКНОВЕНИЕ ЯЗЫКА СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ЛИНГВИСТИКУ

Тохташева Дилноза Одилжоновна,
исследователь Андижанского государственного института иностранных языков

Аннотация*. В данной статье рассматриваются вопросы проникновения языка средств массовой информации в лингвистику и его анализа, а также взаимодействие вербальных и невербальных элементов. Показано, что внедрение средств массовой информации в языкознание привело к формированию новых научных направлений на основе роли языка в его развитии и влияния на социокультурную среду. В проведенном нами исследовании подчеркивается актуальность данной темы, приводятся важные выводы для анализа языка средств массовой информации, его результатов и будущих исследований. Также освещены особенности языка средств массовой информации, межъязыковые различия и его социальная значимость.*

Ключевые слова*. Средства массовой информации, вербальные элементы, медиаречь, мультимодальная система, стилистическая гибридность, прагматические цели, социолингвистические аспекты.*

THE INTRODUCTION OF MEDIA LANGUAGE IN LINGUISTICS

Tokhtasheva Dilnoza Odiljonovna,
researcher of the Andijan state institute of foreign languages

Abstract*. This article examines the introduction of mass media language into linguistics and its analysis, as well as the interaction of verbal and nonverbal elements. It demonstrates how the incorporation of mass media into linguistics, the role of language in its development, and its influence on social culture have led to the formation of new scientific directions. In our research, we emphasize the relevance of this issue and present important conclusions for the analysis of mass media language, its results, and future research. The article also highlights information on the distinctive features of mass media language, interlingual differences, and its social significance.*

Keywords. *Mass media, verbal elements, media speech, multimodal system, stylistic hybridity, pragmatic objectives, sociolinguistic aspects.*

Bosma ommaviy axborot vositalari tilining o‘ziga xos xususiyatlari verbal va grafik elementlarning o‘zaro ta’sirida ifodalanadi. Shrift turi va o‘lchami, rasmlarning mavjudligi, ranglardan foydalanish, qog‘oz sifati va sahifadagi materiallarning joylashuvi kabi omillar verbal tarkib bilan o‘zaro ta’sir qiladi va bir butunlikni yaratadi – bu sinkretik matbuot tili deb ataladi. Aksincha, radio tilning asosiy xususiyati verbal va eshitish elementlarining birikmasidir. Musiqa, ovoz effektlari va nutqning fonetik xususiyatlari (intonatsiya, tezlik va ovozning individual fazilatlari) kabi tovush imkoniyatlaridan keng foydalanish radio tilni keng auditoriyaga ta’sir qilishning kuchli vositasiga aylantiradi.

Televizor yanada rivojlangan kodifikatsiya qilingan ta’sir qilish tizimidir, chunki u verbal va eshitish elementlarini vizual komponentlar, shu jumladan, dinamik rangli yoki qora hamda oq tasvirlar bilan birlashtiradi. Binobarin, televideniya jamoatchilik idrokini shakllantirish uchun eng samarali vosita hisoblanadi [1.139B]. Internet texnologiyalarining rivojlanishi axborot va psixologik ta’sir vositasi sifatida ommaviy axborot vositalarining tilini yanada takomillashtirishga olib keldi. Internet tili an’anaviy ommaviy axborot vositalarining elementlarini o‘z ichiga olgan murakkab, ko‘p darajali multimedia tizimidir. Onlayn verbal matn endi yangi “tarmoq” o‘lchoviga ega bo‘lib, uni nafaqat chiziqli, balki giperhavolalar orqali ham kengaytirishga imkon beradi va shu bilan intertekstual aloqalarni chuqurlashtiradi. Bu kanadalik sotsiolog Marshall Maklyuenning [2, 210b]. “ommaviy kommunikatsiyalardagi xabarlarning tabiati, asosan, atrof-muhit xususiyatlari bilan belgilanadi”, degan mashhur da’vosini tasdiqlaydi. [2.187B]

Verbal va media darajalaridan tashqari, ommaviy axborot vositalari tilining muhim jihati konseptual yoki kognitiv-mafkuraviy darajadir. Media tili kod bo‘lib xizmat qiladi, bu shaxs va jamiyatning atrofdagi dunyo haqidagi tasavvurini shakllantirishga yordam beradigan universal belgi tizimi. Media psixologiyasi mutaxassislari insonning haqiqatni idrok etishi ommaviy axborot vositalarining ushbu haqiqatni qanday tasvirlashiga bog‘liqligini tan olishadi. Ko‘pgina global voqealarda ishtirok etish bo‘yicha bevosita tajribaga ega bo‘lmagan holda, biz mohiyatan mafkuraviy va madaniy jihatdan o‘ziga xos bo‘lgan media talqinlariga tayanamiz. Turli xil ijtimoiy-siyosiy guruhlar va milliy madaniyatlar faoliyatining mahsuli bo‘lgan ommaviy axborot vositalari tili turli xil mafkuraviy xususiyatlar va madaniy o‘ziga xosliklarni yetkazadigan ushbu turli xil talqinlarni aks ettiradi. Ommaviy axborot vositalari tili, ayniqsa, jamiyatdagi ijtimoiy-mafkuraviy o‘zgarishlarni yaxshi aks ettiradi, bu esa yangi tushunchalar va mafkuralarni tezda amalga oshirishga imkon beradi [3.78-95B].

XX asrning oxiriga kelib, “ommaviy axborot vositalarining tili” tushunchasi to‘liq ishlab chiqilgan va bu atama ilmiy hamda lingvistik kontekstlarda mustahkam o‘rnashgan, degan xulosaga kelish mumkin. Hozirgi vaqtda “ommaviy axborot vositalari tili” tobora ko‘proq ommaviy kommunikatsiya doirasidagi matnlar to‘plami sifatida emas, balki aniq belgilangan lingvistik va stilistik xususiyatlarga ega bo‘lgan yaxlit til ichidagi tizim sifatida tan olinmoqda. Ushbu tizimning asosiy jihati bosma, radio, televideniye va internet kabi turli xil media platformalarga qarab o‘zgarib turadigan verbal hamda audiovizual elementlar o‘rtasidagi muvozanatdir. Ushbu evolyutsiya tilshunoslikning medialingvistika deb nomlanuvchi yangi sohasining paydo bo‘lishi va o‘sishi uchun asos yaratdi. Tahlillardan anglashiladiki, media nutqi ommaviy kommunikatsiya sohasida shakllanadi va bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan. [4. 270B]

1. U ommaviy auditoriyaga qaratilgan va keng doiradagi odamlar uchun tushunarli bo‘lishi kerak.

2. U og‘zaki va yozma til elementlarini birlashtiradi. Media matni yozilgan bo‘lsa ham, u ko‘pincha og‘zaki takrorlashni hisobga olgan holda yaratiladi.

3. Bu neologizmlar va boshqa tillardan o‘zlashtirilgan so‘zlarni o‘z ichiga olgan til vositalarining dinamikasi va doimiy yangilanishi bilan tavsiflanadi.

4. Jamiyat va til rivojlanishining dolzarb tendensiyalarini aks ettiradi, ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlarga tezda javob beradi.

5. U ta’sirchan funksiyaga ega, ya’ni nafaqat ma’lumot berishga, balki tinglovchilarning fikriga ham ta’sir ko‘rsatishga intiladi.

Media nutqi o‘ziga xos til vositalaridan foydalanish bilan ham ajralib turadi. Jumladan, ekspressiv leksika, baholash tuzilmalari, nutqni ifodalash vositalari, suhbat uslubining elementlari va h. Media nutqining muhim xususiyati uning polikodligi – u ko‘pincha verbal va noverbal elementlarni birlashtiradi. Jumladan, vizual komponentlar (rasmlar, infografika); eshitish elementlari (musiqa, ovoz effektlari) va tipografik vositalar (shriftlar, rang, matnni belgilash)ni qamrab olishi mumkin. Shuningdek, media nutqi quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1) intertekstuallik (iqtibos, ishora, boshqa matnlar va madaniy hodisalarga havolalardan foydalanish);

2) multimedia (bir vaqtning o‘zida turli xil idrok kanallari orqali ma’lumotlarni uzatish qobiliyati);

3) stilistik gibridlik (turli xil nutq uslublarini aralashtirish (jurnalistik, so‘zlashuv, rasmiy biznes).

Media nutqining pragmatik tomonini ham ta’kidlash muhimdir. U har doim aniq kommunikativ maqsadga ega bo‘ladi; maqsadli auditoriyaning xususiyatlarini hisobga oladi; ta’sirning maksimal samaradorligiga intiladi; ko‘pincha jamoatchilik fikrini shakllantirish funksiyasini bajaradi. [5.35B]. Mediani o‘rganishda zamonaviy qiyinchiliklar ham mavjud bo‘lib, ularga *media muhitining texnologik o‘zgarishi* (sun’iy intellekt va matnlarni avtomatik yaratish; tarkibni algoritmlashtirish va uning nutq xususiyatlariga ta’siri; axborot manbalarini tekshirish muammosi; texnologik platformalarning nutq amaliyotiga ta’siri); *media makonining globallashuvi* (til madaniyatlarining interpenetratsiyasi; transmilliy nutq standartlarini shakllantirish; milliy til identifikatorini saqlab qolish muammosi; chet til formatlari va janrlarini moslashtirish); *axloqiy jihatlar* (media makonidagi nutq tajovuzi; nutq ekologiyasi muammosi; axborot xavfsizligi masalalari; turli ijtimoiy guruhlarning til huquqlarini himoya qilish); ta’lim muammolari (media savodxonligini shakllantirish; tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; kasbiy nutq aloqasini o‘rgatish; yangi media kasblari mutaxassislarini tayyorlash) kiradi. [6.6B]

Medianutq tadqiqotlarini rivojlantirish istiqbollariga media matnlarini idrok etish bo‘yicha neyrolingvistik tadqiqotlar; sun’iy intellektning ommaviy axborot vositalariga ta’sirini o‘rganish; yangi media formatlarida nutq amaliyotini o‘rganish; media ta’sirida til normalarining o‘zgarishini tahlil qilish kiradi. Ommaviy axborot vositalarida nutqni o‘rganish metodologik bazani doimiy ravishda yangilashni va media aloqalariga ta’sir qiluvchi yangi omillarni hisobga olishni talab qiladi. An’anaviy lingvistik usullarni ham, yangi texnologik imkoniyatlarni ham hisobga olgan holda media-tahlilga kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro ‘yxati:

1. McLuhan, H.M. (1964). Understanding media: The extensions of man (1st ed.). McGraw Hill. P 137-142.
2. Маклюэн, Г.М. (2003). Понимание медиа: Внешние расширения человека (В.Г.Николаев, Перев.). М.: Электронная публикация, Центр гуманитарных технологий с 464.
3. Иванов, С.М. (2023). Трансформация языковых норм в цифровую эпоху: влияние новых медиа. Вопросы языкознания, 4, 78–95.
4. Pérez-Sabater C., ‘Moments of sharing, language style and resources for solidarity on social media: A comparative analysis’, Journal of Pragmatics, vol. 180, pp. 266–282, Jul. 2021, doi: 10.1016/j.pragma.2021.04.034.
5. Breeze R., ‘Language in the Media’, in Reference Module in Social Sciences, Elsevier, 2024, p. B9780323955041003021. doi: 10.1016/B978-0-323-95504-1.00302-1.

6. Shiryaeva T.A., Arakelova A.A., Tikhonova E.V. and Mekeko N.M. ‘Anti-, Non-, and Dis-: the linguistics of negative meanings about youtube’, Heliyon, vol. 6, no. 12, p. e05763, Dec. 2020, doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e05763.

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA FILOLOGIYA FANLARINI O‘QITISH MASALALARI

Xaydarova Munira O‘tkir qizi,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
muniraxaydarova3@gmail.com

Annotatsiya. *O‘quv jarayonini tashkil etishda raqamlashtirish davrida filologiya fanidagi muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar tahlili muhim hisoblaniladi. Tadqiqotda tilshunoslik, tarjimashunoslik va adabiyotshunoslik yo‘nalishlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonining ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Bundan tashqari, xorijiy tillarni intensiv o‘qitish masalalariga alohida e’tibor berilgan bo‘lib unda dars jarayonida ishtirok etadigan video, ovoz va matn formatlaridan qanday foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlari. *Raqamlashtirish, filologik masalalar, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, tarjima texnologiyalari.*

DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA FİLOLOJİ BİLİMLERİ ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI

Haydarova Münire Otkır’ın kızı,
Taşkent devlet ulaştırma üniversitesi doktora öğrencisi

Özet. *Filolojideki sorunların, fırsatların ve bakış açılarının analizi, dijitalleşme çağında eğitim sürecinin düzenlenmesinde önemli kabul edilmektedir. Çalışma, dilbilim, çeviribilim ve edebiyat araştırmalarında dijital teknolojilerin tanıtılması sürecinin önemini göstermektedir. Ayrıca yabancı dillerin yoğun öğretimi konularına özel önem verilerek derste yer alan video, ses ve metin formatlarının nasıl kullanılacağına ilişkin talimatlar verildi.*

Anahtar kelimeler*. Sayısallaştırma, filolojik konular, dilbilim, edebiyat çalışmaları, çeviribilim, çeviri teknolojileri.*

ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Хайдарова Мунира Уткир кизи,
докторант Ташкентского государственного транспортного университета

Аннотация. *Анализ проблем, возможностей и перспектив филологии считается важным в организации образовательного процесса в эпоху цифровизации. Исследование показывает важность процесса внедрения цифровых технологий в лингвистике, переводоведении и литературоведении. Кроме того, особое внимание было уделено вопросам интенсивного обучения иностранным языкам, а также даны инструкции по использованию задействованных в ходе урока видео, аудио и текстовых форматов.*

Ключевые слова. *Цифровизация, вопросы филологии, языкознания, литературоведения, переводоведения, технологий перевода.*

ISSUES OF TEACHING PHILOLOGICAL SCIENCES IN THE ERA OF DIGITALIZATION

Xaydarova Munira Utkir kizi,
doctoral student at the Tashkent state transport university

Abstract*. The analysis of problems, opportunities and prospects in the field of philology is considered important in the organization of the educational process in the era of digitization. The study shows the importance of the process of introducing digital technologies in linguistics, translation studies and literary studies. In addition, special attention was paid to the issues of intensive teaching of foreign languages, and instructions were given on how to use video, audio and text formats involved in the course of the lesson.*

Keywords. *Digitization, philological issues, linguistics, literary studies, translation studies, translation technologies.*

Bugungi raqamli asrda barcha fan sohalari tubdan o‘zgarish va yangilanish yo‘lidan bormoqda. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur’atlarda rivojlanishi natijasida insoniyat taraqqiyotining barcha jabhalarida raqamlashtirish jarayoni faol amalga oshirilmoqda. Filologiya ta’lim yo‘nalishi ham bu jarayondan mustasno emas. An’anaviy til va adabiyotshunoslik tarmoqlari yangi texnologiyalar bilan boyib, raqamli muhitda yangi ilmiy yo‘nalishlar yuzaga kelmoqda. Ushbu maqolada raqamlashtirish davrida filologiya fanida yuzaga kelayotgan imkoniyatlar, muammolar hamda istiqbolli yo‘nalishlar tahlil qilinadi.

Raqamli ta’lim – bu ta’lim jarayonini yanada samarali va qulay qilish maqsadida zamonaviy raqamli texnologiyalar va vositalardan foydalanishdir. U o‘z ichiga elektron o‘qitish, masofaviy kurslar, virtual sinfxonalar, turli o‘quv dasturlari hamda interaktiv multimedia resurslari kabi ta’limning texnologik ko‘rinishlarini oladi.

Raqamli ta’limning afzalliklari ko‘p bo‘lib, ulardan eng muhimi – keng ko‘lamda foydalanish imkoniyati, moslashuvchanlik, individual yondashuv asosida ta’lim olish va istalgan vaqtda, istalgan joyda o‘quv materiallariga erkin kirish imkonidir. Shuningdek, bu ta’lim turi videodarslar, interaktiv testlar hamda virtual tajribalar orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga, tushunishga va yodda saqlashga yordam beradi. Raqamli ta’lim, bundan tashqari, guruh bo‘lib o‘rganish, xalqaro miqyosda aloqa o‘rnatish va raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ham qulay sharoit yaratadi. O‘qituvchilar esa ta’limni yanada interaktiv va jalb etuvchi tarzda tashkil etish, o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, ularning o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish hamda tezkor fikr-mulohazalar taqdim etish imkoniga ega bo‘ladilar [2, 120 b].

Zamonaviy texnologiyalarning tezkor taraqqiyoti natijasida filologiya sohasi ham nazariy, ham amaliy jihatdan raqamli vositalar, kompyuter ilovalari va sun’iy intellekt texnologiyalari asosida yangicha tus olmoqda. Bu holat til, adabiyot va madaniyatni o‘rganish uslublari, ularni taqdim etish shakllari hamda ilmiy metodologiyada yangi yo‘nalishlar va imkoniyatlar eshigini ochadi. Filologik izlanishlarda raqamlashtirish muhim o‘rin egallab, bu til korpuslari, lingvistik ontologiyalar, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari va raqamli madaniy meros loyihalari orqali yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston misolida, milliy til korpusi hamda lingvistik manbalarni shakllantirish orqali davlat tilining xalqaro maydondagi nufuzini oshirish va raqamli platformalardagi ishtirokini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Bundan tashqari, “Filologiya masalalari” kabi ilmiy nashrlar hamda xalqaro ilmiy yig‘inlar mazkur sohadagi o‘zgarish va yangiliklarni nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilishda yetakchi rol o‘ynamoqda.

Ushbu maqola raqamli transformatsiya sharoitida filologiya yo‘nalishining dolzarb muammolarini yoritishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ilmiy-metodik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari hamda raqamlashtirishning milliy va xalqaro filologik rivojlanishdagi o‘rni atroflicha tahlil etiladi [1, 618 b].

Filologiya – bu inson tilini, adabiyotini, madaniyatini o‘rganadigan fanlar majmuasidir. Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik kabi yo‘nalishlarni qamrab olgan bu fan zamon bilan hamnafas bo‘lishi uchun zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishga majbur. Bugungi

raqamlashtirish jarayoni filologiyaning har bir bo‘limiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, o‘zbek adabiyotining nodir durdonalari elektron shaklga o‘tkazilmoqda, tilshunoslikda esa korpus lingvistikasi orqali til birliklari chuqur tahlil qilinmoqda. Ilgari faqat qo‘lyozma yoki bosma shaklda mavjud bo‘lgan adabiy meros namunalarini raqamlashtirish orqali ularni keng jamoatchilikka yetkazish mumkin bo‘ldi. Masalan, “Kitob.uz”, “Ziyonet” platformalari orqali o‘zbek va jahon adabiyoti namunalaridan foydalanish imkoniyati yaratilgan. Undan tashqari Frazeologik birliklar ko‘pincha so‘zma-so‘z tarjima qilinadi, natijada madaniy konnotatsiyalar, obrazlilik va mazmun yo‘qoladi. Bu esa tarjimashunoslikning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Raqamlashtirish davrida filologiya fani yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Bu jarayon filologik tadqiqotlarni chuqurlashtirish, ta’lim sifati va manbalarga kirish imkoniyatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanishda ehtiyotkorlik, ilmiy asoslash va madaniy kontekstga hurmat tamoyillariga amal qilish talab etiladi. Kelajakda filologiya va texnologiyalarni uyg‘unlashtirish – zamonaviy ilmiy yondashuvning ajralmas qismiga aylanadi. Shuningdek, raqamli ta’lim uzluksiz ta’lim olish, kasbiy malakani oshirish va turli fanlar bo‘yicha yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash yo‘lida keng imkoniyatlar eshigini ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jabborova M.G. Raqamlashtirish davrida filologiya masalalari// Arab tili globallashuv davrida: Innovatsion yondashuvlar va o‘qitish metodikasi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent – 2024, 618 b.
2. Saidova G.A., Mamayeva M.A. Hozirgi kunda raqamli ta’limning ahamiyati// Raqamli ta’lim muhitida fanlararo integratsiyani qo‘llashning ta’lim samaradorligiga ta’siri: xalqaro tajribalar va rivojlanish istiqbollari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Guliston – 2024, 120 b.
3. Toshtemirov D.E., Yuldashev O‘.A., Raqamlashtirish sharoitida ta’lim sifatini oshirishga yo‘naltirilgan elektron ta’lim resurslaridan foydalanish// “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent – 2023, 25 b.

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA TALABALARGA VIRTUAL HAYOT SALBIY TA’SIRINING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Turayeva Nigora Husniddin qizi,
Toshkent Kimyo *xalqaro universiteti Samarqand filiali magistranti*
Ravshanov Lochinbek Urinovich,
O‘zbekiston Respublikasi mudofaa vazirligi markaziy harbiy okrug huzuridagi “Ilmiy tadqiqot-ilmiy amaliy uslubiy” markazi boshlig‘i,
psixologiya fanllar doktori (Dsc), professor, podpolkovnik
Giyosov Ulug‘bek Eshpulatovich,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali,
texnika fanlar falsafa doktori (PhD), dotsent
e-mail: bek99989@gmail.com

Annotatsiya. *Bugungi raqamlashtirish davrida inson hayotining muhim qismi virtual makonga ko‘chmoqda. Ushbu maqolada virtual hayotning inson psixikasiga ko‘rsatadigan salbiy ta’sirlari psixologik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda internetga qaramlik, ijtimoiy izolyatsiya, shaxsiylik inqirozi, o‘z-o‘zini past baholash kabi muammolar yoritilgan va ularning psixik sog‘liqga salbiy ta’siri ochib berilgan.*

Tayanch so‘zlar. *Virtual hayot, psixologik aspektlar, inson fiziologiyasi internetga*

qaramlik, shaxsiylik, ijtimoiy solishtirish, stress.

DİJİTALIZASYON DÖNEMİNDE VİRTUAL HAYATIN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ NEGATİF ETKİSİNİN PSİKOLOJİK YÖNLERİ

Turayeva Nigora Husniddin qizi,
Taşkent Uluslararası Kimya Üniversitesi Semerkant şubesi yüksek lisans öğrencisi
Ravshanov Lochinbek Urinovich,
Özbekistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Merkez Askeri Bölgesi bünyesindeki "Bilimsel Araştırma ve Bilimsel Uygulamalı Metodoloji" Merkezi Başkanı, Psikoloji Bilimleri Doktoru (Dsc), Profesör, Yarbay
Giyosov Ulugbek Eshpulatovich,
Taşkent Uluslararası Kimya Üniversitesi Semerkant Şubesi, teknik bilimler felsefe doktoru (PhD), doçent

Özet. *Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde insan yaşamının önemli bir kısmı sanal ortama taşınıyor. Bu makalede sanal yaşamın insan ruhu üzerindeki olumsuz etkileri psikolojik açıdan incelenmektedir. Araştırmada internet bağımlılığı, sosyal izolasyon, kimlik bunalımı, düşük özsaygı gibi sorunların zihinsel sağlık üzerindeki olumsuz etkileri ortaya konuyor.*

Anahtar kelimeler. *Sanal yaşam, psikolojik izolasyon, internet bağımlılığı, kişilik, sosyal karşılaştırma, stress.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕГАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ ЖИЗНИ НА СТУДЕНТОВ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Тураева Нигора Хусниддин кизи,
магистрант Самаркандского филиала Ташкентского международного химического университета
Равшанов Лочинбек Уринович,
начальник Центра «Научно-исследовательско-научно-практико-методический» при Центральном военном округе Министерства обороны Республики Узбекистан, доктор психологических наук (Dsc), профессор, подполковник
Гиясов Улугбек Эшпулатович,
Самаркандский филиал Ташкентского международного химического университета, доктор философии (PhD) по техническим наукам, доцент

Аннотация. *В современную эпоху цифровизации значительная часть жизни человека перемещается в виртуальное пространство. В статье анализируется негативное влияние виртуальной жизни на психику человека с психологической точки зрения. В исследовании рассматриваются такие проблемы, как интернет-зависимость, социальная изоляция, кризис идентичности и низкая самооценка, а также раскрывается их негативное влияние на психическое здоровье.*

Ключевые слова. *Виртуальная жизнь, психологическая изоляция, интернет-зависимость, личность, социальное сравнение, стресс.*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE NEGATIVE IMPACT OF VIRTUAL LIFE ON STUDENTS IN THE DIGITALIZATION PERIOD

Turaeva Nigora Khusniddin kizi,
Master's student of the Samarkand branch of the Tashkent

International chemical university
Ravshanov Lochinbek Urinovich,
Head of the “Scientific Research and Scientific-Practical Methodological” Center under the Central Military District of the Ministry of Defense of the Republic of Uzbekistan, doctor of psychological sciences (Dsc), professor, lieutenant colonel
Giyosov Ulugbek Eshpulatovich,
Samarkand Branch of Tashkent International University of Chemistry, doctor of philosophy (PhD) in technical sciences, associate professor

Abstract. *In today’s era of digitalization, a significant part of human life is moving to the virtual space. This article analyzes the negative effects of virtual life on the human psyche from a psychological perspective. The study highlights problems such as Internet addiction, social isolation, personality crisis, and low self-esteem, and reveals their negative impact on mental health.*

Keywords. *Virtual life, psychological isolation, Internet addiction, personality, social comparison, stress.*

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti bilan birga virtual hayot bugungi jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, inson psixikasining ushbu o‘zgarishlarga qanday munosabatda bo‘lishi, virtual makonga haddan ortiq bog‘lanish qanday salbiy oqibatlarga olib kelishi dolzarb muammolardan biridir.

VR tizimlarining hozirgi avlodi smartfon sanoatidagi displey, sezish va hisoblash texnologiyalaridagi yutuqlar tufayli yuzaga keldi. Palmer Luckeyning 2012-yildagi Oculus Rift dizaynidan tortib, smartfonlar uchun ko‘rish g‘ilofini yaratishgacha, dunyo tez o‘zgardi, chunki VR garnituralari ommaviy ishlab chiqarilib, millionlab odamlarning boshiga joylashtirildi. Ushbu tendentsiya ko‘p jihatdan uy kompyuteri va veb-brauzer inqiloblariga o‘xshaydi; odamlarning keng doira texnologiyadan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lganligi sababli, ular bilan qiladigan narsalar to‘plami sezilarli darajada kengayadi.

Telepresensiya bizni jismoniy dunyoning boshqa qismida ekanligimizni his qilsa-da, VR ham bizga jismoniy dunyoni eslatadigan, ammo haqiqiy odamlar bilan bog‘langan avatarlarni o‘z ichiga olgan sintetik dunyolar bo‘lgan butun jamiyatlarni shakllantirishga imkon beradi. Bunday tajribalar dastlab ekranda ko‘rish uchun mo‘ljallangan edi, ammo endi VR orqali boshdan kechirish mumkin. Odamlar guruhlari turli sabablarga ko‘ra, shu jumladan umumiy maxsus qiziqishlar, ta’lim maqsadlari yoki oddiy hayotdan qochish uchun bu joylarda birga vaqt o‘tkazishlari mumkin edi.

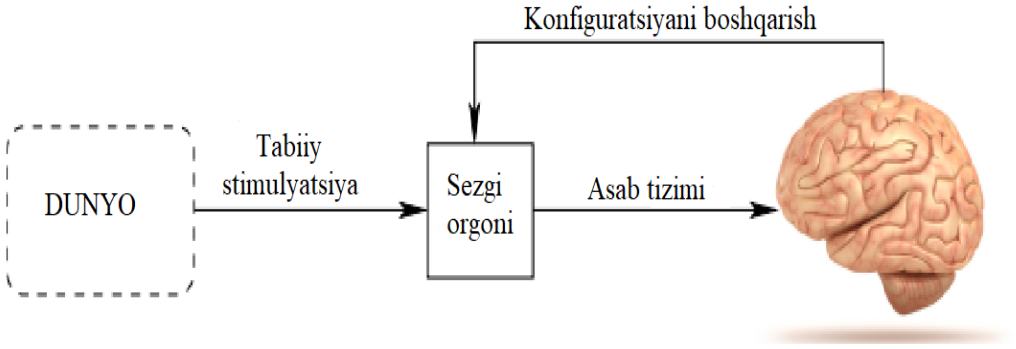
Virtual hayotning psixologik salbiy jihatlari quyidagicha tavsiflanadi:

- Ijtimoiy izolyatsiya va yolg‘izlik hissi-virtual muloqot real insoniy aloqalarni cheklaydi, bu esa depressiv holatlar va ijtimoiy xavotirga sabab bo‘ladi.
- Internetga qaramlik-onlayn makonga bog‘lanish natijasida insonda stress, e’tiborning susayishi, uyqusizlik va asabiylik kabi psixologik holatlar paydo bo‘ladi.
- Shaxsiylik inqirozi-ijtimoiy tarmoqlarda yolg‘on imij yaratish ehtiyoji insonning asl “Men”ini yo‘qotishiga olib keladi, bu esa psixologik ziddiyatlarga sabab bo‘ladi.
- Doimiy solishtirish va past baholash-virtual makondagi mukammal obrazlar o‘z hayotidan norozilikni kuchaytiradi, bu esa o‘z-o‘zini qadrlash darajasining pasayishiga olib keladi.
- Tajovuzkorlik va empatiyaning pasayishi - anonimlik sharoitida insonlar o‘z his-tuyg‘ularini cheklamaydi, bu esa onlayn muhitda agressiv va befarq xatti-harakatlarning ortishiga olib keladi [5].

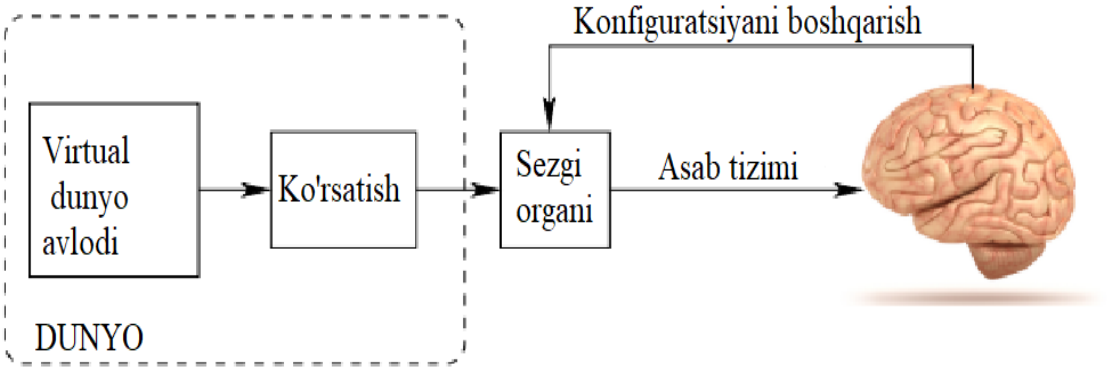
Har bir sezgi organi barcha mumkin bo‘lgan usullarga mos keladigan konfiguratsiya maydoniga ega. Uni o‘zgartirish yoki sozlash mumkin. Buning eng muhim jihati sezgi organining erkinlik darajalari yoki DOF soni. Bu yaxshilab, lekin hozircha oddiy bo‘ylab harakatlanadigan qattiq ob’ekt ekanligini unutmang. Kosmosda oltita DOF mavjud. Kosmosdagi o‘zgaruvchan pozitsiyasiga uchta DOF mos keladi:

1. yonma-yon harakat.
2. vertikal harakat
3. yaqinroq harakat.

Xuddi shu narsa o‘ng ko‘zingiz uchun ham amal qiladi. Shuni yodda tutingki, bizning tanamiz juda ko‘p erkinlik darajalari, bu bizning hissiy organlarimizning konfiguratsiyasiga ta’sir qiladi. Kuzatuv tizim har bir sezgining pozitsiyasi va yo‘nalishini aniqlash uchun zarur bo‘lishi mumkin sun’iy ogohlantirishlarni qabul qiluvchi organ.

(a)

(b)

1-rasm. Oddiy sharoitlarda miya va tana qismlari tabiiy stimulyatsiyani qabul qilganda sezgi organlarining (ko‘zlar, quloqlar, barmoq uchlari) konfiguratsiyasini boshqaradi.

1-rasmdagi (a) va (b) ni taqqoslaganda VR tizimi har bir sezgini ta’minlangan sun’iy stimulyatsiyani tabiiy stimulyatsiya bilan almashtirish displey deb ataladigan apparat tomonidan “o‘g‘irlaydi” kompyuterdan foydalanib, izchil, virtual dunyo generatori ishlaydi. Ushbu virtual olamning tegishli “ko‘rinishlari” displeyga taqdim etiladi [1].

Vizuallashtirishda inson fiziologiyasi va idroki holati. Bizning tanamiz VR uchun mo‘ljallanmagan. Sun’iy stimulyatsiyani qo‘llash orqali hislar, biz olingan biologik mexanizmlarning ishlashini buzamiz. Tabiiy muhitda rivojlanish uchun yuzlab million yillar kerak. Ba’zi hollarda tanamiz yangi ogohlantirishlarga moslashishi mumkin. Bu VR tizimidagi kamchiliklardan bexabar qolishimizga olib kelishi mumkin. Boshqa hollarda, bizyuqori darajadagi xabardorlikni yoki mavjud 3D sahnalarni sharhlash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin bir marta qiyin yoki noaniq. Afsuski, ko‘plab holatlar ham borki, bizning tanalar charchoqning kuchayishi yoki bosh og‘rig‘i bilan reaksiyaga kirishadi, qisman miya ishlayotganligi sababli ogohlantirishlarni talqin qilish odatdagidan ko‘ra qiyinroq.

Pertseptual psixologiya - bu miya qanday o‘zgarishini tushunish fanidir idrok etilgan hodisalarga hissiy stimulyatsiya. Bu yerda bir nechta tipik savollar mavjud ular quyidagicha:

VRda paydo bo‘ladigan va ushbu soyabon ostida bo‘lgan:

- Bu ob’ekt qanchalik uzoqda ko‘rinadi?
- Piksellarni ko‘rmaslik uchun qancha video aniqligi kerak?
- Harakatni uzluksiz idrok etish uchun soniyada qancha kadr yetarli?

• Virtual dunyoda foydalanuvchining boshi kerakli balandlikda ko‘rinadimi?
• Bu virtual tovush qayerdan keladi?
• Nima uchun ko‘nglim ayniyapti?
• Nima uchun bir tajriba boshqasidan ko‘ra charchatadi?
• Mavjudlik nima?

Psixofizika. Psixofizika sezgi hodisalarini ilmiy tadqiq qiladi jismoniy stimullar tomonidan ishlab chiqariladi. Masalan, qanday sharoitlarda kimdir ob’ektni “qizil” deb ataydi? Rag‘batlantirish ko‘zga kiradigan yorug‘likka mos keladi, pertseptiv hodisa esa miyada shakllangan “qizil” tushunchasidir. Boshqa idrok hodisalariga misol sifatida “to‘g‘ri”, “kattaroq”, “balandroq”, “qitiqlash” va “nordon”[1].

Yana bir asosiy psixofizik tushuncha adolatlilikdir (JND). Bu stimul bo‘lishi kerak bo‘lgan miqdor subyektlar uni kamida 50 foizga o‘zgargan deb tushunishlari uchun o‘zgartirildi. Katta o‘zgarish uchun barcha yoki deyarli barcha subyektlar o‘zgarish haqida xabar beradi. Agar o‘zgarish juda kichik bo‘lsa, subyektlarning hech biri yoki deyarli hech biri sezmaydi.

Eksperimental vazifa o‘zgarish miqdorini imkoniyat paydo bo‘lgunga qadar o‘zgartirishdir.

O‘zgarish haqida xabar bergan kishi 50 foizni tashkil qiladi.

Yorqinlik kabi turli kattalikdagi stimul uchun JNDni ko‘rib chiqing.

Kattaligi o‘zgarganda JNDning o‘zi qanday o‘zgaradi? Bu munosabatlar Veber qonuni bilan ifodalanadi:

$$\frac{\Delta m}{m} = c, \quad (2.2)$$

bunda Δm - JND, m - qo‘zg‘atuvchining kattaligi va c - doimiy.

VR eksperimentlarini loyihalash uning oddiy idrok jarayonlarini buzadi.

Xulosa. Virtual hayotning inson psixikasiga salbiy ta’siri uning shaxsiy, ijtimoiy va emotsional holatiga bevosita taalluqlidir. Ushbu muammolarning oldini olishda raqamli gigiyena, psixologik muvozanatni saqlash va virtual-real hayot o‘rtasida sog‘lom chegara o‘rnatish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nuraliev F.M., Giyosov U.E., Ibodullayev S.N.Virtual reallikni vizuallashtirish O‘quv qo‘llanma –Toshkent: Dimal nashriyoti, 2024. -224 b
2. G‘oziyev E. G‘. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Bekmurodov A., Rajabova G. Zamonaviy psixologik muammolar. – Toshkent: Barkamol Avlod, 2020.
4. Turdiyeva M. Internetga qaramlik va yoshlar psixologiyasi. // Psixologiya va hayot. – 2022. – №2. – B. 45–49.
5. Allayarov M. Virtual haqiqat va shaxs psixologiyasi. // Oliy ta’lim muassasalari uchun ilmiy-amaliy jurnal. – 2023. – №1. – B. 33–38.
6. Sherry Turkle. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011.
7. Caplan, S. E. Problematic Internet Use and Psychosocial Well-Being: Development of a Theory-Based Cognitive–Behavioral Measurement Instrument. // Computers in Human Behavior. – 2002. – Vol. 18(5). – P. 553–575.
8. Young, K. S. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. // CyberPsychology & Behavior. – 1998. – Vol. 1(3). – P. 237–244.
9. Andreassen, C. S. et al. The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. // Addictive Behaviors. – 2017. – Vol. 64. – P. 287–293.
10. World Health Organization (WHO). Mental health and digital technology: addressing the need for a balance. – Geneva, 2021.

ONA TILI FANINI O‘QITISH JARAYONIDA MULTIMEDIA VA ELEKTRON RESURSLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ro‘zimurodova Sitora Maqsiddin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute magistranti
sitoraruzimurodova050@gmail.com

Annotatsiya*.Ushbu maqolada elektron resurslarning ona tili o‘qitish metodikasidagi o‘rni va ahamiyati tadqiq etiladi. Interaktiv o‘quv platformalar, elektron darsliklar va ona tili bo‘yicha elektron manbalar tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nutq rivojiga ko‘rsatadigan ijobiy ta’siri, audio-video materiallarning didaktik xususiyatlari va elektron o‘quv kontentlarning o‘ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.Tadqiqot natijasida multimedia resurslardan samarali foydalanishning pedagogik-psixologik prinsiplari ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar. *Elektron resurslar, multimedia texnologiyalari, interaktiv o‘quv platformalari, audio-video materiallar, pedagogik-psixologik prinsiplari.*

ANADIL ÖĞRETİMİ SÜRECİNDE MULTİMEDYA VE ELEKTRONİK KAYNAKLARIN KULLANIM OLANAKLARI

Ruzimurodova Sitora Maqsiddin kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Anotasyon. *Bu makalede, elektronik kaynakların ana dili öğretim metodolojisindeki yeri ve önemi incelenmektedir. Etkileşimli eğitim platformları, elektronik ders kitapları ve ana diliyle ilgili elektronik kaynaklar analiz edilmektedir. Modern pedagojik teknolojilerin dil gelişimine olumlu etkisi, sesli ve görsel materyallerin didaktik özellikleri ve elektronik eğitim içeriklerinin kendine has nitelikleri ele alınmaktadır. Araştırma sonucunda, multimedya kaynaklarının verimli kullanımına yönelik pedagojik ve psikolojik prensipler geliştirilmiştir.*

Anahtar kelimeler: *Elektronik kaynaklar, multimedya teknolojileri, etkileşimli eğitim platformları, sesli ve görsel materyaller, pedagojik-psikolojik prensipler.*

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ И ЭЛЕКТРОННЫХ РЕСУРСОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

Рузимуродова Ситора Максиддин кизи,
магистрантка Узбекско-Финский педагогический институт

Аннотация. *В данной статье исследуется роль и значение электронных ресурсов в методике преподавания родного языка. Анализируются интерактивные учебные платформы, электронные учебники и электронные источники по родному языку. Раскрывается положительное влияние современных педагогических технологий на развитие речи, дидактические особенности аудио-видео материалов и специфические черты электронного учебного контента. В результате исследования разрабатываются педагогико-психологические принципы эффективного использования мультимедийных ресурсов.*

Ключевые слова*. Электронные ресурсы, мультимедийные технологии, интерактивные учебные платформы, аудио-видео материалы, педагогико-психологические принципы..*

OPPORTUNITIES FOR USING MULTIMEDIA AND ELECTRONIC RESOURCES IN THE PROCESS OF TEACHING NATIVE LANGUAGE

Ruzimurodova Sitora Maqsiddin qizi,

master's student of the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *This article examines the role and importance of electronic resources in native language teaching methodology. Interactive learning platforms, electronic textbooks, and electronic resources for native language are analyzed. The positive impact of modern pedagogical technologies on speech development, didactic features of audio-video materials, and specific characteristics of electronic educational content are revealed. As a result of the research, pedagogical and psychological principles of effective use of multimedia resources are developed.*

Keywords. *Electronic resources, multimedia technologies, interactive learning platforms, audio-video materials, pedagogical and psychological principles.*

Zamonaviy ta’lim jarayoni innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda multimedia va elektron resurslardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ona tili o‘qitish jarayonida bunday vositalardan samarali foydalanish nafaqat darslarni qiziqarli va interfaol shaklda tashkil etishga, balki o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga ham xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida elektron darsliklar, interfaol testlar, audiovizual materiallar va raqamli platformalar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar ona tilini o‘rgatishda nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy mashg‘ulotlarni boyitish va ta’lim jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi.

Mazkur mavzu yuzasidan ko‘plab olimlarimiz tadqiqot ishlari olib bormoqda.Shu jumladan, S.Muhamedova, M.Abdullayeva, Sh.Yuldasheva, Y.Eshmatovalarning 2018- yilda “O‘zbek tili va adabiyoti ta’limida zamonaviy axborot texnologiyalari” nomli o‘quv qo‘llanmasi nashr etildi.Ushbu qo‘llanmada tilshunos olimlarimiz ona tili dasrlarini o‘qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyali jihatiga e`tabor qaratar ekan: ”Ta’limda axborot texnologiyasi – bu “o‘quvchi – kompyuter” o‘rtasidagi muloqotdir, o‘qituvchi esa – uni boshqaruvchi. Zamonaviy axborotlarga boy materiallar, vositalar bilan darsni boshqarisho‘qituvchi mehnatini samarali qiladi” –deb ta’kidlab o‘tadi [1.6]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ona tili o‘qitish jarayonida multimedia va elektron resurslardan foydalanish sohasida so‘nggi yillarda bir qator muhim tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu tadqiqotlar zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, quyida ayrim tadqiqot namunalaridan keltitib o‘tamiz.2022-yilda O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti Jumamuratova Sevara Saparbaevnaning “O‘zbek tili ta’limida elektron lingvodidaktikaning tatbiq etilishi” nomli maqolasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiya-larining o‘zbek tilini o‘qitishda tutgan o‘rni, innovatsion til ta’limi sharoitida lingvodidaktik yondashuvlar, kompyuter texnologiyalari yordamida til o‘rgatish usullari, multimedia darsliklari, elektron lug‘atlar, test dasturlari va masofaviy ta’lim imkoniyatlari muhokama qilingan. Ushbu tadqiqotda o‘qituvchilar tomonidan kompyuter va multimedia proektorlaridan foydalanish orqali darslarni samarali o‘tkazish usullari haqida so‘z yuritilgan. Xuddi shuning kabi yana bir ilmiy tadqiqot bilan tanishib chiqadigan bo‘lsak, mazkur maqola 2024-yilda “Ta’lim tizimida innavatsion va raqamli texnologiyalarni qo‘llash masalalari” Xalqaro ilmiy-amaliy anjumandan o‘rin olgan L.K.Bagbekova, Abdusattorova Niginalarning “Ta’lim jarayonida multimediali o‘qitish vositalaridan foydalanish asoslari“nomli maqolasi bo‘lib, unda multimedia texnologiyalarini qo‘llashning prinsiplari va ahamiyati quyidagicha keltirilgan:

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish usullari:

- umumiy yoki individual foydalanish;
- professionallar yoki oddiy iste’molchi uchun;
- interaktiv va interaktiv bo‘lmagan foydalanish uchun;
- ma’lumotdan mahalliy yoki masofadan foydalanish.

Multimediali o‘qitish texnologiyalari o‘quv jarayonini boyitadi, o‘quv ma’lumotlarini idrok etish jarayonida o‘quvchining aksariyat hissiy komponentlarini jalb qilgan holda o‘rganishni yanada

samarali qiladi [2.47] Bu usullar o‘quv jarayonini interfaol va qiziqarli qilish bilan birga, ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, o‘qituvchilar ushbu texnologiyalardan foydalangan holda darslarni tashkil etishlari muhim sanaladi.

Muhokama va natijalar. Zamonaviy ta’lim jarayonida multimedia va elektron resurslardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ona tili kabi fanlarni o‘qitishda ushbu texnologiyalar interfaol va innovatsion metodlarni qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Multimedia va elektron resurslarning ahamiyatini quyidagicha izohlashimiz mumkin:

O‘quvchilarning faolligini oshiradi

– Matn, ovoz, video va animatsiyalar bilan boyitilgan darslar an’anaviy usullarga nisbatan ko‘proq diqqatni jalb qiladi.

– Interfaol ta’lim texnologiyalari orqali o‘quvchilar dars jarayonida bevosita ishtirok etadilar.

Til o‘rganish samaradorligini oshiradi.

– Ona tili grammatikasini tushuntirishda vizual va audio materiallardan foydalanish tushunishni osonlashtiradi.

– Eshitish, ko‘rish va amaliy mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish orqali mustahkam bilim shakllanadi.

O‘qitish jarayonini shaxsiylashtirish.

– Har bir o‘quvchi o‘zining individual tezligida bilim olishi mumkin.

– Elektron resurslar yordamida uyda mustaqil ta’lim olish imkoniyati yaratiladi.

Didaktik materiallarni boyitish.

– Elektron lug‘atlar, multimedia darsliklar, onlayn test va platformalar orqali darslarni yanada boyitish mumkin.

– Virtual laboratoriyalar va interfaol taqdimotlar orqali real hayotiy misollar bilan mustahkamlash.

Masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

– Onlayn kurslar, vebinarlar va elektron platformalar yordamida ta’limni istalgan joyda va vaqtda davom ettirish mumkin.

– Maxsus mobil ilovalar va dasturlar orqali istalgan vaqtda mashq qilish imkoniyati yaratiladi.

Baholash va natijalarni monitoring qilish osonlashadi.

– Elektron testlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari orqali o‘quvchilarning natijalari tez va aniq baholanadi.

– O‘quvchilarning individual rivojlanishini kuzatib borish imkoniyati mavjud bo‘ladi.

Shu o‘rinda ustozimiz Umirova Svetlana Ma’murjonovnaning 2019-yilda nashr etilgan “O‘zbek leksikografiyasi mavzusini o‘qitishda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish” nomli uslubiy ko‘rsatmasida aynan elektron resusrlardan hamda multimedia vositalaridan foydalanishning imkoniytalari haqida quyidagicha fikr keltirib o‘tadi: ,, Kompaktli elektron resurs, o‘zida an’anaviy jadvallar, rasmlar to‘plami, nashr uchun matnli materiallar, multimediya proyektorlari jamlanmasi, izlash tizimlarni mujassamlashtiradi. Elektron nashrlar an’anaviy (poligrafik) materiallardan farqlanadi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari: videolavha-lardan foydalanish, ovozli jo‘r bo‘lish, animatsiyalarni kerakli joylarda to‘xtatish, tahlil etish, izohlash va lavhani qulay izlash; intellektual jarayonlarni bir necha bor takrorlanishi, ularning bajarilish natijalarini nazorat qilish; o‘qitishning interaktiv shakllaridan foydalanish, talabaning o‘qituvchi bilan muloqot elementlarini modellashtirish, savolga noto‘g‘ri javob berilgan vaqtda turli munosabat bildirish; talaba bilim darajasini nazorat qilish va baholashni avtomatlashtirish, xatolarni bir necha o‘lchovlarda tizimlashtirish va boshqa qator afzalliklarga ega. Agar texnologik imkoniyatlar foydalanish metodikasiga muvofiq amalga oshirilsa, ham o‘qituvchi, ham talaba uchun fanni o‘qitish jarayonini jozibali bo‘lishini ta’minlaydi, o‘qituvchi mehnatini yengillashtiradi“[3.30]

Shuni qo‘shimcha qilish lozimki, elektron resurslarni topishda internet saytlari muhim rol o‘ynaydi, chunki internet saytlarida tezkor va qulay kirish imkoni mavjud bo‘lib, foydalanuvchilar istalgan vaqtda ma’lumot topishi mumkin. Bunday saytlarda axborot ma’lumotlari doimiy ravishda

yangilanib boradi va turli xil formatlardagi matn, video, audio, interaktiv materillar bilan tanishib borish mumkin. Yana bir tilshunos olimamiz Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori M.Abdullayevaning “Ona tili va adabiyot ta’limida zamonaviy texnologiyalarining o‘rni” nomli maqolasida pedagog xodimlarning barcha yangiliklardan xabardor bo‘lishi hamda zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda ta’lim jarayoniga moslashishi uchun elektron resurslarning internet saytlarini quyidagicha keltirib o‘tadi:
http://ziyonet.uz (http://ziyonet.uz/)–O‘zbekiston milliy ta’limiy portali;
http://natlib.uz (http://natlib.uz/)–Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi sayti;
http://ziyouz.uz (http://ziyouz.uz/)– O‘zbek va jahon adabiyoti sayti;
http://ziyo.uz.com (http://ziyo.uz.com/)–Elektron kutubxona;
http://kitob.uz/- Respublika bolalar kutubxonasi;
http://www.kamolot.uz (http://www.kamolot.uz/)—Kamolot‖ yoshlar ijtimoiy sayti;
http://www.infolib.uz (http://www.infolib.uz/)– Respublika axborot kutubxona markazi;
http://referatlar.uz (http://referatlar.uz/)–Referatlar, testlar, kitoblar va media ta’lim sayti;
http://book.uz (http://book.uz/)– Elektron adabiyotlar kutubxonasi;
http://translate.google.co.uz (http://translate.google.co.uz/)– Google –tarjimon sayti;
http://arxiv.uz (http://arxiv.uz/)– Referatlar arxivi;
http://txt.uz (http://txt.uz/)– Elektron kutubxona;
http://kursy.uz (http://kursy.uz/) –O‘quv markazlari va kurslari katalogi;
http://www.uzedu.uz (http://www.uzedu.uz/)– Xalq ta’limi vazirligining rasmiy sayti;
http://www.edunet.uz (http://www.edunet.uz/) -metodist;
http://www.mtrk.uz (http://www.mtrk.uz/)– milliy teleradiokompaniya veb sayti [4, 530 b.].

Ona tili o‘qitishda multimedia va elektron resurslardan foydalanish – bu zamonaviy ta’lim tizimining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va raqamli savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi pedagogik jarayonning sifat va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muhamedova S.X., Abdullayeva M.D., Yuldasheva Sh.Sh., Eshmatova Y.B. „O‘zbek tili va adabiyoti ta’limida zamonaviy axborot texnologiyalari“–Toshkent. “Tafakkur-bo‘stoni” nashriyoti 2018. 260 bet.
2. Bagbekova L.K., Abdusattorova Nigina Bahrom qizi. Ta’lim jarayonida multimediali o‘qitish vositalaridan foydalanish asoslari // “Ta’lim tizimida innavatsion va raqamli texnologiyalarni qo‘llash masalalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2024- yil 18-aprel soni, 894 bet.
3. Umirova S.M. O‘zbek leksikografiyasi mavzusini o‘qitishda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish.–Samarqand .2019, 66 bet.
4. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
5. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

RAQAMLASHTIRISH ORQALI MAKTABLARDA ALISHER NAVOIY ASARLARINING O‘QITILISHIDA AFZALLIKLAR

Narzullayeva Masuda Faxriddin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
narzullayevamasuda75@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bugungi dolzarb mavzu hisoblangan mumtoz adabiyotimiz durdonalarini maktablarda qaysi usul va rejalar orqali o‘qitishdagi afzalliklar haqida mushohada etiladi. Mazkur maqolada Navoiyshunos olimlarning asarlaridan iqtoboslar olinib, tahlil etilgan. Bundan tashqari maktab yoshidan Navoiy ijod yo‘li va uning ijodini teran anglash yoshlarimiz tarbiyasida yetakchi omillardan biri ekanligi haqida fikr yuritiladi. Maqolada maktab adabiyot darsliklaridagi ba’zi kamchiliklari aytib o‘tilgan va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Navoiy merosi, raqamlashtirish, estetik tafakkur, badiiy so‘z, ko‘nikma, adabiy ta’lim, zamonaviy texnologiyalar.*

ALIŞER NAVOI'NIN ESERLERININ OKULLARDA DİJİTALLEŞTİRİLMESİ YOLUYLA ÖĞRETİLMESİNİN ÖZELLİKLERİ

Narzullaeva Masuda Fakhriddin kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makale, günümüzün güncel konusu olan klasik edebiyatımızın başyapıtlarının okullarda hangi yöntemler ve planlar aracılığıyla öğretilmesinin avantajlarını ele almaktadır. Bu makalede, Navoi bilimcilerinin eserlerinden alıntılar alınmış ve analiz edilmiştir. Ayrıca, okul çağından itibaren Navoi'nin yaratıcı yolunun ve eserlerinin derinlemesine anlaşılmasının gençlerimizin eğitiminde öncü faktörlerden biri olduğu düşünülmektedir. Makalede, okul edebiyat ders kitaplarındaki bazı eksiklikler belirtildi ve öneriler verildi.*

Anahtar kelimeler. *Navoi mirası, dijitalleşme, estetik düşünme, sanatsal söz, beceri, edebi eğitim, modern teknolojiler.*

ПРЕИМУЩЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ В ШКОЛАХ ПУТЕМ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Нарзуллаева Масуда Фахриддин кизи,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматриваются преимущества преподавания шедевров классической литературы, которые являются сегодня актуальной темой, в школах, посредством которых используются методы и планы. В данной статье взяты и проанализированы цитаты из работ навоийских учёных. Кроме того, считается, что глубокое понимание творческого пути Навои, его творчества со школьного возраста является одним из ведущих факторов воспитания нашей молодежи. В статье отмечены некоторые недостатки школьных учебников по литературе и даны рекомендации.*

Ключевые слова*. Наследие Навои, цифровизация, эстетическое мышление, художественное слово, мастерство, литературное образование, современные технологии.*

ADVANTAGES IN TEACHING ALISHER NAVOI'S WORKS IN SCHOOLS THROUGH DIGITALIZATION

Narzullaeva Masuda Fakhriddin kizi
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article discusses the advantages of teaching the masterpieces of classical literature, which are a topical topic today, in schools. This article analyzes and quotes from the works of Navoi scholars. In addition, it is considered that a deep understanding of Navoi's creative path and his work from school age is one of the leading factors in the education of our youth. The article highlights some shortcomings in school literature textbooks and gives recommendations.*

Keywords. *Navoi’s heritage, digitization, aesthetic thinking, artistic word, skills, literary education, modern technologies.*

O‘zbek xalqining mutafakkiri shoiri Alisher Navoiy sharq adabiyoti doirasiga turkiy xalqlar adabiyotining buyuk vakili sifatida kirib kelgan. Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlagandek: “Navoiy ijodi tarbiyaviy xulq atvor va diniy bilimlar ulashgan qomusiy olim desak mubolag‘a bo‘lmaydi”. [1,56 b.] Shuning uchun bugun globallashuv davrida yoshlar ongiga Navoiy ijodini singdirishda zamonaviy ped texnologiyalardan foydalanishimiz kerakligini talab qilmoqda.

Alisher Navoiy asarlari o‘zbek adabiy tili va milliy adabiyotimiz rivojining asosini belgilab beribgina qolmay, xalqimiz ma’naviy olamining shakllanishida ham muhim ahamyat kasb etadi. Hazrat Navoiy merosini o‘rganish har bir insonni ilhomlantirib, aqlini teran, fikrini tiniqlashtiradi, tafakkurini yuksaltiradi. Har bir inson kamol topishi uchun, albatta, Navoiy asarlari shuning bilan bir qatorda lirikasidan ham yaxshigina xabardor bo‘lishi kerak. Biz bugungi rivojlanayotgan zamonda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda maktab o‘quvchilarini Navoiy ijodi bilan to‘laqonligicha tanishtirishimiz lozim. Biz bilamizki, maktab o‘quvchjilari orasida mumtoz adabiy asarlari va ijodkorlari hayotiga qiziqish, o‘rganishida qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda.

XX asrdagi navoiyshunoslik o‘z ko‘lamining kengligi va bosib o‘tgan yo‘lning o‘ziga xosligi bilan belgilanadi. Bu o‘ziga xoslik shundan iboratki XX asrning 20-80 -yillarida O‘zbekistonda hamda MDH mamlakatlarida Alisher Navoiy hayoti va merosini o‘rganishda sho‘rolar siyosati o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Shunday bo‘lsa-da, Alisher Navoiy hayoti, faoliyati va merosini o‘rganish, uning 500 yillik (1948), 525 yillik (1968), 550 (1991) yubleylarini o‘tkazish; asarlarini (1948-yilda 3 tomlik, 1968-yilda 15 tomlik), ularning ilmiy-tanqidiy matnlarini (“Majolis un-nafois”, “Liston ut-tayr”, “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, „Mezon ul-avzon’’) nashr etish, doktorlik (A.Sa’diy, A.Hayitmetov, H.Sulaymon, A.Abdug‘afurov, S.Erkinov, N.Mallaev, M,Hakimov va boshqalar), nomzodlik disertatsiyalarini himoya qilish, turli mavzularda monografiya va ilmiy maqolalar to‘plamlarini nashr etish davom etdi [3,78 b.]. Navoiyshunoslik bo‘yicha ilmiy ish qilgan olimlarimizning son sanog‘i yo‘q desak xato bo‘lmaydi. 1991-yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo‘lga kiritgach, navoiyshunoslikda ham yangi davr boshlandi. Chunki bu davrda milliy istiqlol g‘oyasi talablari asosida xalq va mamlakat tarixi, qadriyatlari,boy ilmiy-adabiy merosiga xolisona va ilmiy asosda o‘rganish va yoritishga yangi ufqlarni ochib beradi.

Odatda har bir ijodkor qalbini maftun etgan soh va siymolar, mavzu va muammolar bo‘ladi. Dildan joy olgan ana o‘sha mavzu u yoki bu istedod sohibi faoliyatida markaziy o‘q funksiyasini ado etadi. Yer o‘z o‘q atrofida aylangani kabi o‘sha olim va yoki shoir ham o‘zi sevgan mavzudan sira uzoqlashib ketolmaydi. Har gal unga murojaat etganda, uning yangi bir qirrasini ilg‘ab olish, noma’lum nuqtalarini kashf etishga intiladi. Shu yo‘sinda yangi-yangi asarlar tug‘iladi. Muxtor Avezov umr bo‘yi Abay siymosini ko‘z o‘ngidan uzoqlashtirmagan. Huddi shunday Oybek so‘nggi nafasigacha Alisher Navoiy haqida yozishni tark etmadi. Komil Yashin esa hamon Xamza haqida o‘ylaydi. Sadriddin Ayniy Navoiyni “Navoiy dahosi – ilhom manbayi”,– deb bejizga aytmagan [3, 98 b.].

Bugun Navoiy asarlarini har tomonlama tadqiq etishda raqamlashtirish texnologiyalaridan va turli xil xronologik jadvallar tuzish orqali, yangi pedtexnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi.

Adabiyot o‘qitish metodikasi ta'lim jarayonida Navoiy asarlarini o‘qitishda qo‘llaniladigan usul va qoidalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu metodik raqamlashtirish texnologiyalari o‘quvchilarga asarlarni chuqur tahlil qilish va anglashda yordam beradi. Uning o‘ziga xosligi shundaki, u nafaqat bilim berishga, balki talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ham qaratilgan. Metodikani o‘rganish, o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi interaktivlikni oshiradi va adabiyotga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Janr badiiy tizim ustqurtmasi tevaragida mustaqil harakatlanuvchi, lekin undan aslo uzilib ketmaydigan umum yaxlitlikning qismidir. Mustaqil harakatlanuvchi qism – janr, albatta, sifat o‘zgarishlariga uchrashi tabiiy. Lekin bu o‘zgarishlar ichki evolyutsiya tarzida kechadi.

Mavzuyimiz obyekti Alisher Navoiy ijodi mumtoz adabiyotimizning ushbu qonuniyatlari, badiiy tizim an’analarini qamrab olgan, o‘z qarashlari va iste’dodi darajasida uni qayta jonlantirgan ijoddir [4,103 b.]. U o‘z devoniga bir necha janrga oid asarlarni kiritgan. Diqqatga sazovor jihati shundaki, ushbu devonlarda aks etgan asarlar shoirning arab, fors va turkiy she’riyat tajribalaridan shunchaki foydalanib yozilgan emas. Maktab darsliklariga kiritilgan Navoiy asarlarini O‘quvchilarga yetkazishda bir qancha qiyinchiliklarning kelib chiqishi aynan shu janrning murakkab namunalarini yaratganligi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mutafakkir daho Alisher Navoiy o‘zidan keyin adabiyot bo‘stoniga qadam qo‘ygan har bir ijodkorni betimsol badiiy ijod mahsullari vositasi bilan tarbiyalaydi. Shunday ekan Navoiyning tarbiya va etikasi singdirilgan asarlarini chuqurroq tahlil qilish va yosh avlodga yetkazib berish bugungi kundagi ustuvor vazifalarimizdan biridi. Bu borada raqamlashtirish texnologiyalarini to‘g‘ri qo‘llagan holda rejali yondashilsa, adabiyot fani oldida turgan ko‘pgina masalalar hal etiladi. Buning uchun adabiyot o‘qituvchilaridan ham, fan bo‘yicha, ham texnika vositalaridan foydalanish bilimini mustahkam bo‘lishini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: O‘zbekiston. 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва форовон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси («Хазойинул маоний» асосида). – Тошкент: Фан, 1983. – 168 б. 19-бет.
4. Muhiddinov M.Q. Adabiy an’ana va ijodiy o‘ziga xoslik. – Toshkent: Ma’naviyat,1990.105-b.
5. Ҳайитметов А. Шарқ адабиётининг ижодий методи тарихидан. – Т.: Фан, 1970. – Б. 11
6. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Тошкент: Шарқ, 1999. – 240 б.

RAQAMLASHTRISH DAVRIDA FILOLOGIYA MASALALARI

Ahmadbekova Ominabonu Oybek qizi,
Qo‘qon unversiteti Andijon filiali talabasi
Axmadbekovaomina@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamlashuv davrining filologiya faniga ta’siri va ushbu sohada yuzaga kelayotgan yangi masalalar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda tarjima nazariyasi kabi yo‘nalishlarga qanday yangiliklar olib kirayotgani yoritiladi. Xususan, raqamli korpuslar, sun’iy intellekt asosidagi til modellari, matnni avtomatik tahlil qilish usullari va raqamli adabiy merosni saqlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar haqida ma’lumot beriladi. Maqolada raqamli vositalardan samarali foydalanish orqali filologiya fanini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatiladi. Albatta, mana sizga kengaytirilgan, mukammalroq annotatsiya:Mazkur maqolada raqamlashuv davrida filologiya fanining oldida turgan dolzarb vazifalar, imkoniyatlar va muammolar atroflicha tahlil etiladi. XXI asr texnologik yuksalish davrida til va adabiyot sohalari ham raqamli muhitga moslashmoqda. Tilshunoslikda raqamli korpuslar, leksik tahlil dasturlari, sun’iy intellektga asoslangan tarjima va nutqni aniqlash tizimlari filologiyaning yangi bosqichini boshlab berdi. Shu bilan birga, bunday texnologik vositalar orqali adabiy matnlarni raqamlashtirish, ularni saqlash, kataloglashtirish va ommaga taqdim etish imkoniyatlari kengaymoqda.Maqolada filologiya fanining zamonaviy vazifalari, xususan, tilni raqamli muhitda o‘rganish metodlari, raqamli adabiyotshunoslik, elektron lug‘atchilik, avtomatlashtirilgan matn tahlili, hamda raqamli til resurslarini yaratish kabi masalalar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamlashuv jarayonining filologiya ta’limi va ilmiy tadqiqotlariga ta’siri, bu yo‘nalishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar. *Intellekt, adabiyotshunoslik, zamonaviy texnologiyalar, aftomatttlashtrish, raqamlashuv, tarjima nazariyasi, adabiy merosni asrash, katologlashttrish, tilshunoslik, filologiyaning asoslari, adabiy matnnlar, dolzarb masalalar.*

NUMARALAMA DÖNEMİNDE FİLOLOJİ SORUNLARI

Ahmadbekova Ominabonu Oybek qizi,
Kokand üniversitesi Andican şubesi öğrencisi

Özet*. Bu makalede, dijitalleşme döneminin filoloji bilimine etkisi ve bu alanda ortaya çıkan yeni sorunlar analiz edilmektedir. Dijital teknolojilerin dilbilim, edebiyat çalışmaları ve çeviri teorisi gibi alanlara nasıl yenilikler getirdiği açıklanmaktadır. Özellikle, dijital korpuslar, yapay zeka tabanlı dil modelleri, metni otomatik analiz etme yöntemleri ve dijital edebi mirası korumak için yürütülen çalışmalar hakkında bilgi verilecektir. Makalede, dijital araçların etkili kullanımı yoluyla filoloji biliminin geliştirilmesi yolları gösterilmiştir. Albatta, mana sizga kengaytirilgan, mukammalroq annotatsiya:Mazkur makalede dijitalleşme döneminde filoloji biliminin karşı karşıya olduğu güncel görevler, fırsatlar ve sorunlar etraflıca analiz edilmektedir. 21. yüzyıl teknolojik gelişme döneminde dil ve edebiyat alanları da dijitalleşmektedir. Dilbilimde dijital korpuslar, sözcüksel analiz programları, yapay zekaya dayalı çeviri ve konuşma tanımlama sistemleri, filolojinin yeni bir aşamasını başlattı. Aynı zamanda, bu tür teknolojik araçlar aracılığıyla edebi metinlerin dijitalleştirilmesi, depolanması, kataloglaştırılması ve kamuoyuna sunulması olanakları genişlemektedir. Ayrıca, dijitalleşme sürecinin filoloji eğitimi ve bilimsel araştırmaları üzerindeki etkisi, bu yönde ortaya çıkan sorunlar ve bunların çözümleri ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Akıl, edebiyat eleştirisi, modern teknolojiler, otomasyon, dijitalleşme, çeviri teorisi, edebi mirasın korunması, kataloglaştırma, dilbilim, filolojinin temelleri, edebi metinler, güncel konular.*

ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ В ПЕРИОД ЦИФРОВИЗАЦИИ

Ахмадбекова Оминабону Ойбек кизи,
студентка Андижанского филиала Кокандского университета

Аннотация. *В данной статье анализируется влияние эпохи цифровизации на филологию и новые проблемы, возникающие в этой области. В ней подчеркивается, какие инновации привносят цифровые технологии в такие области, как лингвистика, литературоведение и теория перевода. В частности, будет предоставлена информация о цифровых корпусах, языковых моделях на основе искусственного интеллекта, методах автоматического анализа текста и проводимой работе по сохранению цифрового литературного наследия. В статье показаны пути развития филологии посредством эффективного использования цифровых инструментов. Конечно, вот расширенная, более полная аннотация: В этой статье подробно анализируются неотложные задачи, возможности и проблемы, стоящие перед филологией в эпоху цифровизации. В XXI веке, в эпоху технологического прогресса, области языка и литературы также адаптируются к цифровой среде. В лингвистике цифровые корпуса, программы лексического анализа, системы перевода на основе искусственного интеллекта и распознавания речи открыли новый этап в филологии. В то же время, такие технологические инструменты расширяют возможности оцифровки, хранения, каталогизации и представления литературных текстов общественности.В статье подробно анализируются современные задачи филологической науки, в частности, методы обучения языкам в цифровой среде, цифровое литературоведение, электронная лексикография, автоматизированный анализ текста и создание цифровых языковых ресурсов. Также рассматривается влияние процесса*

цифровизации на филологическое образование и научные исследования, проблемы, возникающие в этой области, и пути их решения.

Ключевые слова. *Интеллект, литературоведение, современные технологии, автоматизация, цифровизация, теория перевода, сохранение литературного наследия, каталогизация, лингвистика, основы филологии, литературные тексты, актуальные вопросы.*

PHILOLOGY ISSUES IN THE DIGITALIZATION PERIOD

Akhmadbekova Ominabonu Oybek kizi,
student of the Andijan branch of Kokand university

Abstract. *This article analyzes the impact of the digitalization era on philology and new issues arising in this field. It highlights what innovations digital technologies are bringing to such areas as linguistics, literary studies, and translation theory. In particular, information will be provided on digital corpora, language models based on artificial intelligence, methods of automatic text analysis, and ongoing work on preserving digital literary heritage. The article shows ways to develop philology through the effective use of digital tools. Of course, here's an expanded, more complete annotation: This article thoroughly analyzes the urgent tasks, opportunities, and problems facing philology in the era of digitalization. In the 21st century, in the era of technological advancement, the fields of language and literature are also adapting to the digital environment. In linguistics, digital corpora, lexical analysis programs, artificial intelligence-based translation and speech recognition systems have ushered in a new stage of philology. At the same time, the possibilities of digitizing, storing, cataloging, and presenting literary texts to the public are expanding through such technological tools.The article thoroughly analyzes modern tasks of philological science, in particular, methods of language learning in the digital environment, digital literary studies, electronic lexicography, automated text analysis, and the creation of digital language resources. The influence of the digitalization process on philological education and scientific research, the problems arising in this area, and their solutions are also considered.*

Keywords. *Intellect, literary studies, modern technologies, automation, digitalization, translation theory, preservation of literary heritage, cataloging, linguistics, fundamentals of philology, literary texts and current issues.*

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda filologiya sohasi ham sezilarli o‘zgarishlarga uchramoqda. Gumanitar fanlarga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish adabiy va til merosini tadqiq etish, saqlash hamda targ‘ib qilishda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Raqamli vositalar matnlarni tahlil qilish, kataloglashtirish va tarjima jarayonlarini avtomatlashtirishga xizmat qilib, filologik ishlarni yanada samaraliroq va keng ommaga ochiq holga keltirmoqda. Biroq bu rivojlanish bilan birga yangi muammolar ham yuzaga chiqmoqda. Jumladan, an’anaviy uslublarni raqamli formatga moslashtirish va insoniy tafakkurga xos chuqur talqinlarni texnologik qulayliklar yo‘lida boy berish xavfi mavjud. Shu bois, filologiyaning raqamlashuv davrida qanday rivojlanishi va shu bilan birga o‘z asosiy ilmiy tamoyillarini saqlab qolishi masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy texnologiyalar hayotimizning har bir jabhasini tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Raqamlashtirish jarayoni inson tafakkurining barcha sohalariga, xususan, til va adabiyotga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Filologiya – til va adabiyot ilmi sifatida – bu o‘zgarishlardan chetda qolmasligi tabiiy. Bugungi kunda filologik tadqiqotlar faqatgina matnni tahlil qilish bilan cheklanib qolmay, balki raqamli vositalar yordamida yangi imkoniyatlarga ega bo‘lmoqda. Shunday ekan, raqamlashtirish filologiya fanining dolzarb masalalarini qayta ko‘rib chiqishga, metodologiyasini takomillashtirishga va uni global axborot maydoniga integratsiyalashga zamin yaratmoqda.Mazkur mavzuda raqamli texnologiyalar filologiyaga qanday ta’sir qilayotgani, matnlar bilan ishlashdagi

yangi yondashuvlar, elektron korpuslar, til texnologiyalari va boshqa ilg‘or vositalarning filologik izlanishlardagi o‘rni tahlil qilinadi.

Adabiyotlarni tahlil qilishda birinchi navbatda, milliy til korpusi va lingvistik resurslarni yaratish bo‘yicha O‘zbekistondagi tashabbuslar e’tiborga olinadi. Zenodo platformasida nashr etilgan tadqiqot materiallarida O‘zbek tilining milliy korpusini shakllantirish hamda lingvistik ontologiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatidabelgilangan. Ushbu korpus nafaqat tilni o‘rganish, balki avtomatik tarjima va axborot qidiruv tizimlari kabi texnologiyalarga asos bo‘lishi mumkin. Shuningdek, filologik resurslarni raqamlashtirish va ularni tilshunoslik sohasida qo‘llash bo‘yicha global yondashuvlar ham ahamiyatlidir. JSTOR va ResearchGate kabi manbalarda raqamli adabiyotshunoslikning rivojlanishi va til tahlili usullariga bag‘ishlangan maqolalar e’tiborni tortadi. Ular zamonaviy til texnologiyalari, masalan, kompyuter lingvistikasi, sun’iy intellekt asosida ishlaydigan lingvistik ontologiyalar va tezauruslardan foydalanish.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Adabiyotlar bazasini shakllantirish: Google Scholar, JSTOR va Scopus kabi xalqaro ilmiy bazalardan hamda mahalliy manbalardan, masalan, "Filologiya masalalari" jurnali orqali dolzarb ma’lumotlar to‘plandi. Bu jarayonda til korpuslari, lingvistik resurslar va raqamli madaniy merosga oid tadqiqotlarga e’tibor qaratildi.

2.Tahliliy yondashuv: Olingan ma’lumotlar lingvistik resurslarning turli sohalarda qo‘llanilishi, jumladan, til tahlili, avtomatik tarjima va madaniy merosni saqlash masalalariga ko‘ra tasniflandi. Masalan, lingvistik ontologiyalarni yaratishning sun’iy intellektdagi qo‘llanilishi va ularning samaradorligi tahlil qilindi.

3.Amaliy tadqiqot: O‘zbek tilining milliy korpusi bo‘yicha mavjud resurslarning tahlili orqali ushbu jarayonning afzallik va kamchiliklari aniqlanadi. Bunda raqamlashtirilgan filologik ma’lumotlarning ilmiy va ta’limiy jarayonlardagi roli o‘rganildi.

4.Natijalarni taqqoslash: Mahalliy va xalqaro tajribalar qiyosiy tahlil qilinib, ularning O‘zbekiston sharoitida qo‘llanish imkoniyati o‘rganildi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya bag‘ishlangan maqolalar.

Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, raqamlashtirish jarayoni filologiya sohasida bir qator yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Avvalo, ilmiy ma'lumotlarning raqamli shaklda saqlanishi va tarqalishi ilmiy izlanishlarni sezilarli darajada tezlashtiradi.

Scopus, Google Scholar va Web of Science kabi ilmiy ma'lumotlar bazalari filologik tadqiqotlar natijalarini ommalashtirishda va tadqiqotchilar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu platformalarda joylashtirilgan ilmiy maqolalarning qidiruv algoritmlari yordamida topilishi va iqtiboslanish ko‘rsatkichlari oshmoqda, bu esa fan taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shuningdek, ochiq foydalanish tamoyillari asosida chop etilgan filologik materiallar tadqiqotlar ko‘rinishini o‘zgartirib, ulardan foydalanishni kengaytirdi. Tadqiqotlar ko‘rsatganidek ochiq manbalarda joylashtirilgan ilmiy ishlar iqtiboslanish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi, bu esa ilmiy samaradorlikni kuchaytiradi.

Raqamlashtirish filologiyada tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarjimachilik sohalarida ham amaliyotga kirib kelmoqda. Masalan, raqamli vositalar yordamida matn tahlilini amalga oshirish, ko‘p tilli ma’lumotlar bazalarini yaratish va avtomatlashtirilgan tarjima texnologiyalarini rivojlantirish filologlarning ish jarayonini soddalashtiradi. Bundan tashqari, xalqaro ilmiy anjumanlar va tarmoq platformalari orqali hamkorlik imkoniyatlari kengayib, tadqiqotlarning global miqyosda tarqalishiga hissa qo‘shmoqda. Umuman olganda, raqamlashtirish jarayoni filologiya sohasida yangi texnologik echimlarni tadbiq etishga asos bo‘lib, ilmiy izlanishlar uchun yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayon tadqiqotchilardan yangi kompetensiyalarni egallashni talab qiladi. Bu esa filologiyaning raqamli inqilob sharoitida rivojlanishi uchun yangi paradigmalar shakllanishini ta'minlamoqda. Raqamlashtirish filologiyada tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarjimachilik sohalarida ham amaliyotga kirib kelmoqda. Masalan, raqamli vositalar yordamida matn tahlilini amalga oshirish, ko‘p tilli ma'lumotlar bazalarini yaratish va avtomatlashtirilgan tarjima texnologiyalarini rivojlantirish filologlarning ish jarayonini soddalashtiradi. Bundan tashqari, xalqaro

ilmiy anjumanlar va tarmoq platformalari orqali hamkorlik imkoniyatlari kengayib, tadqiqotlarning global miqyosda tarqalishiga hissa qo‘shmoqda. Umuman olganda, raqamlashtirish jarayoni filologiya sohasida yangi texnologik echimlarni tadbiq etishga asos bo‘lib, ilmiy izlanishlar uchun yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayon tadqiqotchilardan yangi kompetensiyalarni egallashni talab qiladi. Bu esa filologiyaning raqamli inqilob sharoitida rivojlanishi uchun yangi paradigmalar shakllanishini ta’minlamoqda.

Raqamli texnologiyalarni joriy qilish filologiya sohasidagi ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirdi. Lingvistik korpuslar va tezauruslar yaratish orqali tilshunoslik tadqiqotlari sezilarli darajada soddalashtirildi. Masalan, O‘zbekiston Milliy Til Korpusi loyihasi, til resurslarini yig‘ish va tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratib, milliy tilning ilmiy va amaliy jihatdan rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, matnlarni avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilish va tarjima qilish texnologiyalari rivojlanmoqda. Bu, ayniqsa, xalqaro ilmiy hamkorlik va madaniy muloqotda filologiya fani uchun muhim resurslarni taqdim etmoqda. Biroq, ushbu jarayon ba'zi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Raqamlashtirishning yuqori texnologik xarajatlari, kerakli texnik va metodologik bilimlarning yetishmasligi kabi masalalar ko‘plab mamlakatlar uchun jiddiy qiyinchilik tug‘diradi. Lingvistik va adabiy materiallarning chuqur tahlil qilinishi nafaqat ilmiy tadqiqotlarni rivojlantiradi, balki o‘quv jarayonlarini takomillashtirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro filologik hamjamiyat bilan integratsiya qilish orqali milliy filologiyaning raqamli makonda nufuzini oshirish mumkin bo‘ladi.

Raqamlashtirish davri filologiya fanining rivojlanishida yangi istiqbollarni ochib bermoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarjimachilik sohalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash ilmiy izlanishlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, milliy va xalqaro lingvistik korpuslar yaratish, matnlarni avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilish, raqamli madaniymerosni saqlash kabi yo‘nalishlar filologiyani yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu bilan birga tadqiqot jarayonida ba'zi cheklovlar va muammolar ham aniqlandi. Texnik infratuzilma yetishmasligi, raqamlashtirish loyihalarining yuqori xarajatlari va xalqaro standartlar bilan uyg‘unlik masalalari e'tiborga molik muammolar sifatida ko‘rib chiqildi. Biroq, texnologik innovatsiyalar va ilmiy hamkorlik imkoniyatlari bu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish imkonini beradi. Kelajakda sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili va boshqa ilg‘or texnologiyalar yordamida filologiya ilmiy va ta’lim sohalarida yanada rivojlanishi kutilmoqda. O‘zbekiston va boshqa mamlakatlarda milliy loyihalarni kuchaytirish orqali filologiya fanining global raqamli makondagi rolini oshirish uchun sharoit yaratilmoqda. Shu tariqa, raqamlashtirish jarayonlari filologiya fani rivoji uchun zarur bo‘lgan raqamli paradigmalarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Biber D. "Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use". Cambridge University Press - 1998.
2. McEnery T., Wilson A. "Corpus Linguistics: An Introduction". Edinburgh University Press - 2001.
3. Warner J. "Humanities in the Digital Age: The Role of Digital Philology". Oxford University Press - 2013.
4. Heuser R., Le-Khac L. "A Guide to Digital Text Analysis". Princeton University Press - 2018.
5. Abduazizov A.. "Tilshunoslik asoslari". O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi - 2013.
6. Qosimov N., To‘xtasinov S.. "Raqamli texnologiyalar va madaniy meros". - Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti - 2020.
7. Sobirov Z.. "Milliy lingvistik korpuslar yaratishning dolzarb masalalari". - Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti - 2021.

V SHO'BA.
TIL VA ADABIYOT TA'LIMIDA INTEGRATSIYA

ESKI VE ORTA ÇAĞ TÜRK EDEBIYATI ESERLERININ ETKIN ÖĞRETIM YÖNTEMLERI

Alashbayev Yerlan,
PhD, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Türkistan/Kazakistan
yerlan.alashbayev@ayu.edu.kz

Özet. *Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı, Türk milletinin kültürel kimliğinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamış; dil, düşünce yapısı ve estetik anlayışın tarihsel gelişimini yansıtan temel bir kaynak olmuştur. Bu edebî dönemler, yalnızca tarihsel bir ilgi alanı değil; aynı zamanda çağdaş bireyin geçmişle bağ kurmasında, kültürel sürekliliği kavramasında da önemli işlevler üstlenmektedir. Ancak günümüz eğitim ortamlarında bu döneme ait eserlerin öğrencilere etkili ve sürdürülebilir biçimde aktarılması, özellikle dilsel zorluklar, bağlam eksikliği ve yöntemsel sınırlılıklar nedeniyle güçleşmektedir. Bildiride, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı öğretiminde karşılaşılan temel sorunlar kuramsal ve pratik düzeyde ele alınmakta; öğrenci merkezli, çağdaş ve etkileşimli öğretim yöntemlerine dayalı çözüm önerileri sunulmaktadır. Metinlerin sadece ezberlenmesinden ziyade, çok boyutlu analizlere imkân tanıyan bir yaklaşımla ele alınması, öğrencilerin tarihsel-kültürel bağlamı kavrayarak anlamlandırma ve yorumlama becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda önerilen yöntemler, hem edebiyat eğitiminin niteliğini artırmayı hem de öğrencilerin edebî metinlerle kurduğu entelektüel ilişkiyi güçlendirmeyi hedeflemektedir.*

Anahtar kelimeler. *Eski Türk edebiyatı, edebiyat eğitimi, öğrenci merkezli öğretim, metin çözümleme, tarihsel bağlam, öğretim stratejileri, etkileşimli öğrenme.*

ESKI VA O'RTA ASRLAR TURK ADABIYOTI ASARLARINI SAMARALI O'QITISH USULLARI

Alashbayev Yerlan,
PhD, Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi Turk-Kazak xalqaro universiteti, Turkiston / Qozog'iston

Annotatsiya. *Eski va O'rta asr Turk adabiyoti turk xalqining madaniy o'zligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynagan; til, tafakkur va estetik qarashlarning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Bu adabiy davrlar nafaqat tarixiy qiziqish obyekti, balki zamonaviy insonning o'tmish bilan bog'lanishida, madaniy davomiylikni anglashida ham muhim vazifalarni bajaradi. Ammo bugungi ta'lim tizimida bu davrlarga oid asarlarni talabalar uchun samarali va barqaror tarzda yetkazish, ayniqsa til murakkabligi, kontekst yetishmasligi va uslubiy cheklovlar tufayli qiyinlashmoqda. Ushbu maqolada Eski va O'rta asr Turk adabiyotini o'qitishda uchraydigan asosiy muammolar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi hamda talaba markazli, zamonaviy va interaktiv o'qitish metodlariga asoslangan yechimlar taklif etiladi. Matnlarni yodlashdan ko'ra, ularni ko'p qirrali tahlil qilish imkoniyatini beruvchi yondashuv orqali tarixiy-madaniy kontekstni tushunish va talqin qilish ko'nikmalarini shakllantirish maqsad qilib olingan. Taklif etilayotgan metodlar adabiyot ta'limi sifatini oshirish, shuningdek, talabalar bilan adabiy matnlar o'rtasidagi intellektual aloqani mustahkamlashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar. *Eski Turk adabiyoti, adabiyot ta'limi, talaba markazli o'qitish, matn tahlili, tarixiy kontekst, o'qitish strategiyalari, interaktiv o'rganish.*

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ТЮРКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Алашбаев Ерлан,
PhD, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Яссави, Туркестан / Казахстан

Аннотация. *Древняя и средневековая тюркская литература сыграла решающую роль в формировании культурной идентичности тюркского народа; она служит основным источником, отражающим историческое развитие языка, мышления и эстетического восприятия. Эти литературные эпохи важны не только как предмет исторического интереса, но и как средство установления связи современного человека с прошлым и понимания культурной преемственности. Однако в современных образовательных условиях передача произведений этих эпох студентам становится затруднительной из-за языковых трудностей, отсутствия контекста и методологических ограничений. В статье рассматриваются основные проблемы преподавания древней и средневековой тюркской литературы на теоретическом и практическом уровнях и предлагаются решения, основанные на современных, интерактивных и ориентированных на студента методах обучения. Предлагаемый подход ориентирован не на заучивание текстов, а на их многогранный анализ, что способствует развитию у студентов навыков осмысления и интерпретации в историко-культурном контексте. Предложенные методы направлены на повышение качества литературного образования и укрепление интеллектуальной связи студентов с литературными текстами.*

Ключевые слова. *Древнетюркская литература, литературное образование, обучение, ориентированное на студента, анализ текста, исторический контекст, стратегии преподавания, интерактивное обучение.*

EFFECTIVE TEACHING METHODS FOR WORKS OF ANCIENT AND MEDIEVAL TURKIC LITERATURE

Alashbayev Yerlan,
PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan / Kazakhstan

Abstract. *Ancient and Medieval Turkic literature has played a decisive role in shaping the cultural identity of the Turkic people, serving as a fundamental source reflecting the historical development of language, thought, and aesthetic perception. These literary periods are not only of historical interest but also serve crucial functions in helping contemporary individuals connect with the past and comprehend cultural continuity. However, in today's educational settings, effectively and sustainably conveying the works of these periods to students has become challenging due to linguistic difficulties, lack of contextualization, and methodological limitations. This paper addresses the main issues encountered in teaching Ancient and Medieval Turkic literature from both theoretical and practical perspectives and proposes solutions based on student-centered, contemporary, and interactive teaching methods. Rather than relying solely on memorization, the proposed approach encourages multi-dimensional textual analysis, aiming to develop students' abilities to interpret and contextualize literary works within their historical and cultural frameworks. These recommended methods aim to enhance the quality of literature education and strengthen students' intellectual engagement with literary texts.*

Keywords. *Ancient Turkic literature, literature education, student-centered teaching, text analysis, historical context, teaching strategies, interactive learning.*

Türk edebiyatı, tarihsel gelişimi boyunca farklı kültürel, siyasal ve düşünsel ortamların etkisiyle şekillenmiş, özellikle Eski ve Orta Çağ dönemlerinde özgün bir kimlik kazanmıştır. Bu dönemlere ait edebî metinler, yalnızca edebiyat tarihinin değil, aynı zamanda Türk kültür tarihinin, dil evriminin ve estetik anlayışının da anlaşılmasında önemli birer kaynaktır. Ancak günümüzde bu metinlerin eğitim süreçlerinde etkili biçimde işlenmesi, birçok pedagojik zorlukla karşı karşıyadır. Özellikle öğrencilerin tarihî metinlerle kurduğu ilişki, dilsel güçlükler, bağlam eksikliği ve ezberci yaklaşım nedeniyle sınırlı kalmakta; bu da edebî metinlerin derinlemesine anlaşılmasını engellemektedir.

Bu bildiride, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde karşılaşılan temel sorunlar tartışılmakta; öğrenci merkezli, etkileşimli ve çağdaş öğretim yöntemlerinin bu sorunlara nasıl çözüm sunabileceği ele alınmaktadır. Bu bağlamda, edebiyat eğitiminin yalnızca bilgi aktarımına indirgenmemesi; öğrencilerin metinleri tarihsel, dilsel ve kültürel bağlam içinde çözümleyebilecek donanıma erişmesini sağlayan bir öğretim anlayışının geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Kuramsal Çerçeve ve Alan Yazını

Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı öğretimi, tarihsel metinlerin çağdaş öğrenci profiliyle buluşturulmasını gerektiren özel bir pedagojik alandır. Bu bağlamda, özellikle yapılandırmacı öğrenme kuramı, söz konusu metinlerin öğretiminde etkili bir kuramsal zemin sunmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenme, bireyin bilgiye aktif olarak katılımıyla gerçekleşir; öğrenci yalnızca bilgiyi almaz, onu önceki deneyimleriyle ilişkilendirerek yeniden inşa eder (Fosnot, 1996). Bu anlayış, tarihsel metinlerin öğretiminde öğrencinin metinle bireysel anlam ilişkisi kurmasını merkeze alır.

Edebiyat eğitimi alanındaki araştırmalar, metin merkezli ve öğretmen odaklı geleneksel yaklaşımların, öğrencilerin edebî metinleri derinlemesine kavrayabilmesini sınırladığını ortaya koymuştur (Kıran, 2010; Arslan, 2015). Özellikle tarihî metinlerde dilin farklılığı, anlam katmanlarının çokluğu ve bağlam eksikliği, öğrencinin pasif konumda kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle çağdaş edebiyat öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Örneğin, metinler arası okuma, yaratıcı drama, işbirlikli öğrenme, eleştirel düşünme temelli analiz gibi yöntemlerin, öğrencilerin metinle daha derin ve anlamlı bağ kurmasını sağladığı gösterilmiştir (Sever, 2013; Günay, 2019).

Ayrıca, edebî metinlerin tarihsel bağlamda ele alınması, öğrencilerin sadece dilsel ve biçimsel unsurları değil; aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel yapısını da kavramalarına olanak tanır. Bu noktada tarihsel okuma stratejileri ile kültürel bağlamlandırma teknikleri, özellikle Eski Türk edebiyatı öğretiminde işlevsel araçlar olarak öne çıkmaktadır (Demirel, 2021).

Bu bildiride, yukarıda belirtilen kuramsal yaklaşımlar ışığında, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde yaşanan zorluklar incelenmekte ve bu zorlukların aşılmasına yönelik yöntemsel öneriler sunulmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, betimsel nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Amaç, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin günümüz eğitim ortamında öğretimine ilişkin mevcut durumu ortaya koymak, karşılaşılan temel sorunları analiz etmek ve çözüm odaklı öğretim stratejileri önermektir. Bu kapsamda öncelikle konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taraması gerçekleştirilmiş; edebiyat eğitimi, yapılandırmacı öğrenme kuramı ve tarihî metin öğretimi konularında yapılmış akademik çalışmalar incelenmiştir.

Ayrıca mevcut öğretim programları, ders kitapları ve uygulama örnekleri incelenerek öğretimde kullanılan yöntem ve teknikler analiz edilmiştir. Öğretim süreçlerinde sıklıkla karşılaşılan sorunlar, alanyazındaki bulgular doğrultusunda tematik şekilde sınıflandırılmıştır. Bu analizler ışığında, öğrenci merkezli ve etkileşimli öğretim uygulamalarına dayalı öneriler geliştirilmiştir. Araştırma, kuramsal bir çözüm önerisi geliştirmeyi hedeflediğinden deneysel bir uygulama içermemektedir; ancak ileriye dönük öğretimsel stratejilerin yapılandırılması açısından model geliştirici nitelik taşımaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı öğretiminde karşılaşılan temel zorluklar, dilsel, kültürel ve pedagojik boyutlarda farklı açılımlar göstermektedir. Bu bölümde, literatür taraması ve öğretim örneklerinden elde edilen bulgular ışığında karşılaşılan başlıca problemler ele alınmış ve çözüm önerileri tartışılacaktır. Araştırmanın bulguları, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde öğrencilerin en çok dilsel engeller, kültürel bağlamda anlam kaymaları ve metnin tarihî arka planını tam olarak kavrayamama gibi zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir. Öğrenciler, metinlerin anlamını tam olarak çözümleyebilmek için bağlam bilgisine ihtiyaç duymakta ve bu bilgiyi edinme sürecinde öğretim yöntemlerinin etkinliğinden büyük ölçüde etkilenmektedirler. Bu bağlamda, etkileşimli öğretim yöntemlerinin ve tarihsel bağlamı açıklayıcı yaklaşımların öğrencilerin başarılarını artırdığı belirlenmiştir (Fosnot, 1996).

Dilsel Zorluklar: Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerin dil yapıları, modern Türk öğrencisi için önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu metinlerde kullanılan eski dil yapıları, terkedilmiş kelimeler ve gramer kuralları, öğrencilerin anlamayı zorlaştırmakta ve metinlere yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Yine de, bu dilsel zorlukların aşılmasının yolu, öğrencilerin tarihsel dil bilinci geliştirmelerinden geçmektedir. Öğrencilere, metinlerin dilsel yapılarının zamanla nasıl evrildiği ve dilin sosyo-kültürel bağlamdaki rolü anlatıldığında, anlamlandırma süreci hızlanacaktır. Ayrıca, metinlerin dilsel özelliklerine yönelik sınıf içi etkinlikler, öğrencilerin dilsel engelleri aşmalarına yardımcı olabilir.

Bağlam Eksiklikleri: Eski ve Orta Çağ metinleri, tarihsel ve kültürel bağlamda anlam kazanan eserlerdir. Ancak, günümüz öğrencilerinin bu metinleri anlamlandırabilmesi için yeterli tarihsel bilgiye sahip olmamaları, metinlere ilişkin doğru bir kavrayış geliştirmelerini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin metinlere ait tarihsel, kültürel ve toplumsal arka planları öğrenmeleri büyük önem taşır. Bu amaca yönelik olarak, edebiyat derslerinde tarihsel okuma stratejilerinin kullanılması ve metinlerin sosyal-kültürel bağlamı ile birlikte ele alınması önerilmektedir. Ayrıca, öğretim sürecinde kullanılacak görsel materyaller ve kaynaklar (örneğin, dönemin haritaları, toplumsal yapıları anlatan grafikler) öğrencilerin metinlerle daha güçlü bir bağ kurmalarına yardımcı olacaktır.

Ezberci Yaklaşım: Günümüzde eski edebiyat eserlerinin öğretiminde sıklıkla karşılaşılan bir diğer sorun, öğrencilerin ezberci bir yaklaşımla metinleri öğrenmeye yönlendirilmesidir. Bu durum, öğrencilerin metinlere dair derinlemesine bir anlayış geliştirmelerini engellemektedir. Ezberci yaklaşım yerine, metin çözümlemesi, tartışma ve eleştirel okuma gibi yöntemler, öğrencilerin anlamlandırma süreçlerini derinleştirebilir. Öğrencilerin aktif katılımını sağlayan etkileşimli öğretim yöntemleri, metinlerin sadece yüzeysel bir biçimde öğrenilmesini değil, aynı zamanda metinlerin içsel anlamlarını kavrayabilmelerini sağlayacaktır.

Çözüm Önerileri: Bulgular ışığında, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde karşılaşılan sorunları aşabilmek için öğrenci merkezli, etkileşimli ve çağdaş öğretim yöntemlerinin benimsenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Yapılandırmacı öğrenme, öğrencilerin metinlerle kurduğu bağı derinleştiren ve anlamlandırma süreçlerini destekleyen etkili bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, metin çözümleme, metinler arası okuma ve yaratıcı drama gibi yöntemler, öğrencilerin metinle daha derin bir bağ kurmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, öğretim sürecinde tarihsel ve kültürel bağlamlara dayalı açıklamalar yapmak, öğrencilerin metinlere dair anlamlandırmalarını güçlendirecektir (Sever, 2013; Günay, 2019). Öğrencilere yönelik geliştirilecek öğretim materyalleri, dijital araçlar ve etkileşimli platformlar kullanılarak derslerin daha ilgi çekici ve etkili hâle gelmesi sağlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı, Türk kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve bu dönemdeki edebi metinler, hem dilsel hem de kültürel açılardan derin anlamlar taşımaktadır. Ancak, bu metinlerin günümüz eğitim sistemlerinde öğretimi, bazı önemli engellerle karşı karşıyadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu metinlerin öğretiminde karşılaşılan zorlukları incelemek ve bu zorlukların üstesinden gelmek için çağdaş öğretim yöntemlerine dayalı çözümler geliştirmektir. Elde

edilen bulgular, öğretim sürecinde karşılaşılan dilsel, kültürel, pedagojik ve didaktik zorlukların, öğretim stratejilerinin etkinliğini sınırladığını göstermektedir.

Dilsel Zorlukların Aşılması: Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinler, dil açısından modern Türk öğrencilerine büyük zorluklar sunmaktadır. Bu metinlerde kullanılan eski kelimeler, gramer yapıları ve anlam kaymaları, öğrencilerin doğru bir şekilde anlam çıkarmalarını engelleyebilir. Ancak bu engeller, yalnızca dil bilgisi dersleriyle aşılmamalıdır. Öğrencilere, bu metinlerin dilsel yapılarının evrimini anlatan bir yaklaşım benimsenmelidir. Dilsel evrimi öğrencilere sunarken, metinlerin yazıldığı dönemdeki kültürel bağlam ve günlük dil kullanımı hakkında bilgiler verilmesi, metnin anlamını derinleştirecektir. Ayrıca, metinlerdeki dilsel farklılıkların tarihsel gelişimi üzerinde durulmalı, öğrencilerin dilsel engelleri aşmalarına yardımcı olacak stratejiler geliştirilmelidir. Bu yaklaşım, dilsel zorlukların sadece bir engel değil, aynı zamanda öğrencilerin dilin evrimine dair bilgi edinmelerini sağlayan bir fırsat olduğunu da vurgular.

Bağlamın Önemi ve Tarihsel Çerçeve: Eski ve Orta Çağ metinlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için metnin tarihsel ve kültürel bağlamının öğretime entegre edilmesi gerekmektedir. Bu metinler, yazıldıkları dönemin toplumsal yapısı, kültürel normları ve siyasal olayları ile sıkı bir ilişki içindedir. Ancak, günümüz öğrencilerinin bu bağlamı yeterince kavrayabilmesi için tarihsel bilgiye sahip olmaları gerekir. Eğitimdeki bu eksiklik, öğrencilerin metinleri sadece dilsel olarak anlamalarına, ancak metnin içsel ve kültürel anlamlarını kavrayamamalarına yol açmaktadır. Bu sorunun çözülmesi için tarihsel bir okuma yaklaşımı benimsenmeli, metinlerin yazıldığı dönemin toplumsal yapıları, kültürel gelenekleri ve politik olayları hakkında derinlemesine bilgiler verilmelidir. Ayrıca, bu bağlamda derslerde kullanılacak görsel materyaller, dönemin önemli figürleri ve olaylarına dair kaynaklar, öğrencilerin metni doğru bir şekilde konumlandırmalarını sağlayacaktır. Metinlerin sadece dilsel çözümlemeleri değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik bağlamları ile ilişkili bir öğretim süreci, öğrencilerin edebiyatla daha güçlü bir bağ kurmalarına imkân tanıyacaktır.

Ezberci Yaklaşımın Sınırlamaları: Türk edebiyatı öğretiminde sıklıkla karşılaşılan bir diğer sorun ise, metinlerin ezberci bir yaklaşımla öğretilmesidir. Geleneksel öğretim yöntemlerinde, öğrenciler metinleri ezberlemekle yetinmekte, derinlemesine anlam çıkarma ve eleştirel düşünme gibi beceriler genellikle ihmal edilmektedir. Bu durum, öğrencilerin metinleri sadece birer bilgi parçası olarak kabul etmelerine, metnin içsel anlamlarına dair farkındalık geliştirmemelerine yol açmaktadır. Bu tür bir öğretim yaklaşımı, öğrencilerin metinlere dair pasif bir yaklaşım sergilemelerine neden olur. Ancak, metin çözümleme, eleştirel okuma ve yaratıcı drama gibi etkileşimli yöntemler, öğrencilerin metinle kurdukları bağları derinleştirerek onları aktif katılımcılar hâline getirebilir. Metinleri sadece ezberlemekle kalmayıp, bu metinleri analiz eden, sorgulayan ve kendi yorumlarını geliştiren bir yaklaşım, öğrencilerin edebiyatla daha güçlü bir bağ kurmalarına olanak tanır.

Etkileşimli Öğrenme Yöntemlerinin Önemi: Çağdaş öğretim yöntemleri, öğrenci merkezli bir yaklaşımı benimseyerek öğrencilerin aktif katılımını sağlar. Etkileşimli öğrenme yöntemleri, öğrencilerin sadece alıcı bir durumda olmaktan çıkarak, bilgiye aktif olarak katılmalarını teşvik eder. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, öğrencilerin kendi bilgi ve deneyimlerini metinlerle ilişkilendirerek yeni anlamlar üretmelerini sağlarken, metinlerin dilsel, kültürel ve tarihsel boyutlarıyla ilgili derinlemesine analizler yapmalarına olanak tanır. Bu, öğrencilerin yalnızca metni anlamaları değil, aynı zamanda metnin yazıldığı dönemdeki toplumsal, kültürel ve edebi bağlamı da kavramalarını sağlar. Grup çalışmaları, tartışmalar ve metinler arası okuma gibi etkileşimli yöntemler, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirecek ve onları metinlere dair daha derinlemesine analizler yapmaya yönlendirecektir.

Dijital Araçların Kullanımı ve Öğrenci Katılımı: Teknolojinin eğitimdeki rolü gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Dijital araçlar ve online platformlar, öğrencilerin metinlerle etkileşim kurmalarını daha kolay hâle getirebilir. Dijital okuma platformları, çevrimiçi tartışmalar ve interaktif eğitim materyalleri, öğrencilerin derslere katılımını artırabilir ve öğrenme sürecini daha dinamik hâle getirebilir. Özellikle, tarihsel metinlerin dijital ortamda sunulması, öğrencilerin metni farklı açılardan incelemelerine olanak tanırken, aynı zamanda öğretmenin dersin çeşitli yönlerini görsel ve işitsel materyallerle pekiştirmesine de imkân tanıyacaktır.

Çözüm Önerileri

Etkileşimli ve Öğrenci Merkezli Öğrenme Yöntemlerinin Entegrasyonu: Öğrencilerin metinlerle derinlemesine bağ kurmalarını sağlamak için grup tartışmaları, metin çözümleme ve yaratıcı drama gibi etkileşimli öğretim yöntemlerinin arttırılması önerilmektedir. Bu yöntemler, öğrencilerin metni aktif bir şekilde keşfetmelerine yardımcı olacak ve derinlemesine analiz yapmalarını sağlayacaktır.

Tarihsel Bağlamın Derinlemesine İşlenmesi: Metinlerin yazıldığı dönemin tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlarının öğretime entegre edilmesi, öğrencilerin metni daha doğru bir şekilde anlamalarına olanak tanıyacaktır. Eğitimde kullanılacak görsel materyaller ve dijital kaynaklar, öğrencilerin metinlere ilişkin daha kapsamlı bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımının Benimsenmesi: Yapılandırmacı öğrenme kuramı doğrultusunda, öğrencilerin önceki bilgilerini kullanarak metinleri anlamaları ve kendi yorumlarını üretmeleri teşvik edilmelidir. Bu yaklaşım, öğrencilerin metinlerle kurdukları bağı derinleştirirken, anlam çıkarma süreçlerini de zenginleştirecektir.

Ezberci Yaklaşımdan Uzaklaşılması: Ezberci öğrenme yöntemlerinin yerine, öğrencilerin eleştirel düşünme ve metin çözümleme becerilerini geliştirecek stratejiler benimsenmelidir. Öğrencilerin metinlere dair derinlemesine yorumlar geliştirmeleri ve metinleri farklı bakış açılarıyla değerlendirmeleri sağlanmalıdır.

Dijital Araçların Kullanımı: Dijital araçlar ve çevrimiçi platformlar kullanılarak öğrencilerin derse katılımı artırılabilir. İnteraktif eğitim materyalleri ve dijital okuma platformları, öğrencilerin metinlerle etkileşim kurmalarını sağlarken, öğretmenin de metni daha etkili bir şekilde sunmasına imkân tanıyacaktır.

Sonuç olarak, Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde karşılaşılan zorluklar, doğru öğretim stratejileriyle etkili bir şekilde aşılabilir. Ancak bu zorlukların üstesinden gelmek, yalnızca geleneksel öğretim yöntemlerinin uygulanmasıyla mümkün olmayacaktır. Günümüz eğitim sisteminde, öğrencilere sadece ezberci bir yaklaşım benimsemek yerine, daha etkileşimli, öğrenci merkezli ve çağdaş öğretim yöntemlerinin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu yöntemler, öğrencilerin metinlerle daha derinlemesine bir ilişki kurmalarına, metinleri sadece dilsel değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlarıyla anlamalarına olanak tanıyacaktır (Arslan, 2015; Kıran, 2010).

Eski ve Orta Çağ Türk edebiyatı metinleri, sadece dilsel yapılarından değil, aynı zamanda dönemin toplumsal, kültürel ve tarihsel koşullarından da beslenmektedir. Bu nedenle, metinlerin öğretiminde sadece dilin anlaşılması yeterli değildir. Öğrencilerin, metinlerin yazıldığı dönemi, o dönemin toplumsal yapısını, kültürel normlarını ve siyasal bağlamlarını da göz önünde bulundurarak metinleri analiz etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin metinlere dair tarihsel ve kültürel bir perspektif sunmaları, öğrencilerin metinleri daha derinlemesine anlamalarına katkı sağlayacaktır. Metnin içindeki semboller, metaforlar ve kültürel referanslar ancak bu tür bir bakış açısıyla doğru bir şekilde değerlendirilebilir.

Bu tür bir öğretim, öğrencilerin sadece geçmişin edebiyatını öğrenmekle kalmalarını engelleyecek, aynı zamanda onları aktif bir şekilde metinlere katılmaya teşvik edecektir. Öğrencilerin, tarihsel metinlerle etkileşimli bir şekilde çalışmaları, onları yalnızca pasif bir alıcı olmaktan çıkaracak, aktif katılımcılar hâline getirecektir. Etkileşimli öğrenme yöntemleri, öğrencilerin metinleri anlamalarını ve bu metinler üzerinden kendi düşüncelerini ve analizlerini geliştirmelerini sağlayacaktır. Örneğin, grup tartışmaları, metin çözümleme oturumları ve yaratıcı drama gibi yöntemler, öğrencilerin metinle kurdukları bağı güçlendirecek ve edebi metinlerin derinliklerine inmelerini kolaylaştıracaktır.

Ayrıca, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerin sadece metinleri anlamaları değil, aynı zamanda bu metinlere dair kendi yorumlarını oluşturabilmelerini sağlayacaktır. Eleştirel düşünme, öğrencilerin metinlerdeki anlam katmanlarını keşfetmelerine ve bu metinleri daha geniş bir perspektife yerleştirmelerine olanak tanır. Bu süreç, öğrencilerin hem geçmişe dair daha derinlemesine bir farkındalık kazanmalarını hem de günümüz edebiyatını daha iyi anlamalarını

sağlar. Eleştirel düşünme becerileri, aynı zamanda öğrencilerin kendi kültürel ve toplumsal bağlamlarını da sorgulamalarına ve metinlerle kurdukları ilişkiyi daha bilinçli bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olacaktır. Bu noktada, öğretim sürecinde dijital teknolojilerin kullanımı da önemli bir avantaj sağlar. Dijital araçlar ve çevrimiçi platformlar, öğrencilerin metinlerle daha etkileşimli bir şekilde çalışmasına olanak tanır. Örneğin, metinlerin dijital versiyonları, interaktif okuma materyalleri ve çevrimiçi tartışmalar, öğrencilerin derse aktif katılımını artıracak ve dersin daha dinamik bir hâle gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca, dijital araçlar, öğrencilerin metinlere dair farklı bakış açıları geliştirmelerini teşvik edecek ve öğretmenin ders içeriğini daha görsel ve işitsel unsurlarla pekiştirmesini mümkün kılacaktır (Demirel, 2021). Bu sayede, öğrencilerin öğrenme süreçleri daha etkili ve kalıcı olacaktır.

Öğrenci merkezli öğretim yöntemleri, aynı zamanda öğrencilere metinlere dair sorular sorarak onların anlamlandırma süreçlerini teşvik eder. Öğrenciler, metinleri yalnızca yüzeysel olarak okumaktan öte, metnin içindeki derin anlamları ve yazarın sunduğu kültürel ve toplumsal mesajları keşfetmeye çalışacaklardır. Bu yaklaşım, öğrencilerin edebiyatı sadece geçmişin bir yansıması olarak görmek yerine, günümüze ve geleceğe dair mesajlar içeren bir alan olarak değerlendirmelerine olanak tanır. Aynı zamanda, bu süreçte öğrenciler, eleştirel düşünme, analitik okuma, empati kurma ve yaratıcı düşünme gibi önemli beceriler geliştireceklerdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arslan, M. (2015). Eski Türk edebiyatı öğretiminde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. Türk Edebiyatı Dergisi, 24(3), 112-126.
2. Demirel, Ö. (2021). Eski Türk edebiyatı metinlerinin öğretiminde tarihsel bağlamın önemi. Edebiyat Eğitim Araştırmaları, 19(4), 95-103.
3. Fosnot, C. T. (1996). Constructivism: A psychological theory of learning (2nd ed.). Teachers College Press.
4. Günay, N. (2019). Edebiyat öğretiminde eleştirel düşünme ve metinler arası okuma. Edebiyat ve Eğitim Dergisi, 18(2), 142-155.
5. Kıran, İ. (2010). Geleneksel öğretim yöntemlerinin sınırlılıkları: Eski Türk edebiyatı örneği. Türk Dil ve Edebiyatı Eğitiminde Yeni Yöntemler, 7(1), 65-78.
6. Sever, B. (2013). Eski Türk edebiyatı metinleri ve yaratıcı drama yönteminin uygulanması. Edebiyat ve Drama, 11(3), 88-101.

IBROYIM YUSUPOV ASARLARINI O‘QITISH METODIKASI

Bekbergenova Mariya Do‘sbergenovna,
Ajiniyoz nomidagi NDPI Qoraqalpoq adabiyoti kafedrasi,
filologiya fanlari nomzodi, professor
bekbergenova53@mail.ru

Annotatsiya. *I.Yusupov asarlarini o‘qitish metodikasi o‘quvchilarga uning ijodini chuqurroq tushunishga yordam beradigan turli pedagogik usullardan foydalanishni taqozo etadi. Klaster tarmoq usulidan foydalanib, uning lirik asarlarini o‘rganishda keng tushunchalar beriladi. Shu bilan birga, vizual materiallar, video va audio texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning tasavvuri va qiziqishi oshiriladi.*

Kalit so‘zlar. *Metodika, klaster usuli, vizual materiallar, texnologiyalar, lirik asarlar.*

İBRAYIM YUSUPOV’UN ESERLERINI ÖĞRETME METODOLOJISI

Bekbergenova Maria Dosbergenovna
Ajiniyaz adına NDPI Karakalpak edebiyatı bölümü,

filoloji bilimleri adayı, professor

Özet. *I.Yusupov'un eserlerini öğretme metodolojisi, öğrencilerin onun eserlerini daha derinlemesine anlamasına yardımcı olan çeşitli pedagojik yöntemlerin kullanılmasını gerektirir. Küme ağ yöntemi kullanılarak, onun lirik eserlerini incelemek için geniş bir anlayış sağlanır. Aynı zamanda, görsel materyaller, video ve ses teknolojileri yardımıyla öğrencilerin hayal gücü ve ilgisi artırılır.*

Anahtar kelimeler. *Metodoloji, küme yöntemi, görsel materyaller, teknolojiler, lirik eserler.*

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ ИБРГАИМА ЮСУПОВА

Бекбергенова Мария Досбергеновна,
Кафедра каракалпакской литературы НГПИ имени Ажинияза,
кандидат филологических наук, профессор

Аннотация. *Методика преподавания произведений И.Юсупова требует использования различных педагогических методов, помогающих учащимся глубже понять его творчество. С помощью кластерной технологии представляются широкие понятия для изучения его лирических произведений. Кроме того, использование визуальных материалов, видео и аудио технологий способствует расширению воображения и интереса учащихся.*

Ключевые слова. *Методика, кластер методика, визуальные материалы, технологии, лирические произведения.*

METHODOLOGY OF TEACHING WORKS IBRGAIMA YUSUPOVA

Bekbergenova Maria Dosbergenovna,
Ajiniyaz NSPI Karakalpak literature department,
candidate of philological sciences, professor

Annitation. *The methodology of teaching Ibrohim Yusupov's works involves using various pedagogical methods to help students gain a deeper understanding of his creativity. By applying the clustering method, broad concepts of his lyrical works are presented. Additionally, the use of visual materials, video, and audio technologies enhances students' imagination and interest.*

Keywords. *Methodology, cluster method, visual materials, technologies, lyrical works.*

O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston xalq shoiri I. Yusupovning ijodi qoraqalpoq adabiyoti tarixida katta o‘rin egallaydi va bizning milliy she’riyatimizning rivojlanish tarixiy bosqichlarining eng baland cho‘qqisi hisoblanadi. Shuning uchun I.Yusupovning asarlarini o‘rganish bugungi adabiyotshunoslik ilmining va adabiyotni o‘qitish nazariyasi va metodikasi fanining muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Umumta’lim maktablarida I.Yusupovning ijodi adabiy portret sifatida o‘qitiladi. Shoir ijodiga sharh yozish uchun klaster usulidan foydalanish kerak. Chunki bu usul asosida shoir ijodiga butunlay keng tarzda tushuncha berish mumkin. Klaster texnologiyasi bu tarmoqlanish usuli bo‘lib, u o‘quvchilarga ma’lum bir mavzuni tarmoqlarga bo‘lib chuqur o‘rganishlariga yordam beradi.

O‘quvchilar I. Yusupovning hayoti va asarlari bo‘yicha boshlang‘ich sinfdan boshlab tushunchaga ega. Ularning shoir haqidagi bilimlarini esga tushirish maqsadida savol tashlanadi. Taxtaga quyoshning surati chizilib, undan nur sochish kerak.

“O‘qituvchi darslikdan va I.Yusupov ijodi bo‘yicha yozilgan olimlarning ilmiy tadqiqotlaridan foydalangan holda, keng va aniq qilib, shoirning hayoti, asarlari haqida to‘liq tushuncha bera olishi kerak. Buning uchun o‘qituvchi chuqur nazariy bilimga va shoir asarlari

bo‘yicha keng ma’lumotga ega bo‘lishi kerak. Shuning uchun ham o‘qituvchidan mavzuni tushuntirishda kasbiy bilim, pedagogik, metodik mahorat talab etiladi” [1.87.]

I.Yusupovning ijodi bo‘yicha ko‘plab ilmiy ishlar qilgan [2.510.]. Klaster metodi bilan o‘qitishda, birinchi navbatda, shoir asarlari tilga olinadi. O‘quvchilarga tanish bo‘lgan Qoraqalpog‘iston Respublikasining madhiyasi bilan boshlash to‘g‘ri bo‘ladi. I.Yusupov shoir ekanligini ko‘rsatadigan asarlari tarmoqqa tiziladi. Keyinchalik 1955 yili chiqqan «Baxыt lirikasы» she’rlar to‘plamiga kirgan asarlari «O‘atan muxabbati», «Paxtakesh baba», «Institut yestelikleri», «Kүnshыg‘ыs jolao‘shыsыna» to‘plamiga kirgan «Kүnshыg‘ыs jolaushыsыna» «Qara tal», «Kegeyli», «Al- Beruniy tuo‘ылg‘an jerde», «Oylar» to‘plamiga kirgan she’rlardan «Qүdiretli shыnar haqqыnda qosыq», «Tasqыn bolыp ag‘ыp өt», «Jeti asыgыm» she’rlar to‘plamiga kirgan «Shыbыg‘ы sыnsa shыnardың», «Altыn qollar», «Jeti asыgыm», «Qobыz», «Nog‘aylarga», «Qaraqalpaqtы kөp maqtama kөzimshe», «Tallы jag‘ыstag‘ы yeske tүsirio‘ler», «Shөgirme», «Tuo‘g‘an jer», «Sekseo‘il», «Tөk tao‘ыndag‘ы oylar», «Ao‘ыl, ao‘ыl» yana boshqa she’rlarini slaydga terib o‘quvchilarga ko‘rsatish mumkin.

I.Yusupov yozuvchi: 1963-yili uning «G‘arгы tutag‘ы guz» ocherk, «Seydan garгыnың geo‘ishi» hikoya, «Yesten shыqpas yeki tүn» hikoya, «Shayыrdың baxtы» maqola, «Nөkiste baxar» yumor, «Jasarыp, jayna, Qoңыrat» (yozuvchining yo‘l daftaridan), «Haptedegi segiz jigit» (yozuvchining yo‘l daftaridan), Shoirning publitsistik asarlari «Sәo‘ir-Shыg‘ыs samalы», «Paxta xalqыmыzdың maqtanыshы» va b.

I.Yusupov dramaturg: A.Shamuratov bilan hamkorlikda «Qыrыq qыz» pesasini yozgan. 1966-yili «Өmirbek lakkы» komediyasi, 1986-yili «Iskender patshanың tүsi» dramasi 1973-yili «Әjiniyaz» operasining librettosini yaratdi.

I.Yusupov adabiyotshunos: Uning qoraqalpoq adabiyotining masalalari bo‘yicha «Lirika haqqыnda sөylesio‘» (1956), «O‘atandarlыk urыstan keyingi qaraqalpaq poeziyasы» (1956), «Xalыq shayырgы Abbaz Dabыlov» (1958), «Dala orfeyi» (1975), «Qaraqalpaqstan Maktumqulыnың yekinshi shayырlыq Uatanы» (1959), «Maqtumqulы hәm qaraqalpaq әdebiyatы» (1957), «Maqtumqulыnың shыg‘armalarыn ao‘darыo‘dag‘ы ayыgыm alag‘atlыklar haqqыnda» (1983) kabi bir qancha maqolalarning muallifi.

I.Yusupov tarjimon: Shoir o‘z ona tiliga dunyo xalqlarining eng mashhur shoirlarining asarlarini tarjima qilgan. Shular ichida A.S. Pushkinning, M.Yu.Lermontovning, T.Shevchenkoning, Vilyam Shekspirning sonetlarini, Umar Xayyomning ruboiylarini, Alisher Navoiy va Hofizning g‘azallarini, Bayronning, Gyotening, Geyne, Shillerning va h.k. asarlarini tarjima qilgan. Ushbu badiiy tarjimalar orqali bizning adabiyotimizga yangi lirik shakllar, mavzular va obrazlarni olib kirdi, shunday qilib, milliy adabiyotimizni g‘oyaviy-badiiy, shakliy jihatdan har tomonlama boyitdi.

I.Yusupov - Vatan farzandi: Uning har bir lirik she’rlarida Vatanga chuqur muhabbat tuyg‘ulari kuylanadi.

Tuo‘ылasaң dese mag‘an jүz ret,
Tekte usы jerde tuo‘ылar yedim,
Jalaң ayaq may topыraqtы shaңg‘ытыp,
Barlыq soqpag‘ынan juo‘ырar yedim
Burqыp aqqan ылay suo‘ын Әmio‘dің,
Jүzlerime sүrtip juo‘ынar yedim,
Bunda tereң tamыr urgan terekpen,
Uatan mag‘an men O‘atang‘a kerekpen.» [4.]

Shuningdek, I.Yusupov ijodi bo‘yicha umumta’lim maktablarida o‘quvchilarga chuqur va keng ma’lumotlar berishda zig-zag, insert, loyiha va h.k. usullaridan foydalanish mumkin. Ayniqsa, loyiha usulida o‘qitish nazariy bilimlarga tayanib, amaliy masalalarni yechishda yordam beradi. Masalan I. Yusupovning poemalarini o‘qitishda loyiha usulining imkoniyatlari katta.

I.Yusupov asarlarini o‘qitishda vizual materiallardan (rasmlar, xaritalar, videomateriallar) foydalanish o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi. Masalan, asar ichidagi muhim voqealar yoki

obrazlar haqida slayd-shou yaratib, o‘quvchilarga ko‘rsatish mumkin. Bu metod matnni yanada jonli va qiziqarli qilishga yordam beradi.

Shuningdek, texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarga asarlarni yangi formatlarda taqdim etish mumkin. Masalan, video va audio fayllar, podkastlar yoki interaktiv dasturlar yordamida asarlarni o‘rganish yanada qiziqarli va oson bo‘ladi. O‘quvchilarga kitobni o‘qish o‘rniga u haqidagi qisqa video yoki animatsiyalarni ko‘rsatish, ularning o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Ibroyim Yusupov asarlarini o‘qitishning qiziqarli va samarali metodlari yordamida o‘quvchilar nafaqat adabiyotga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradilar, balki o‘z fikrlarini mustahkamlash, ijodiy fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. Bu metodlar o‘quvchilarga nafaqat o‘qish, balki o‘z fikrlarini erkin ifodalash va mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Palımbetov K., Pirniyazov I., Berdimuratova R.. Ədebiyatty oqytyo‘ metodikasy. Metodikalyq qollanba, – Nөkis.
2. Paxratdinov Ə., Allambergenov K. Bekbergenova M. XX əsir qaraqalpaq ədebiyatı tarıyxı. – Nөkis, «Qarakalpaqstan», 2011.
3. Allambergenov K., Orazımbetov Q., Paxratdinov Á., Bekbergenova M. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı. II bólim. – Tashkent, Sano-standart. 2018.
4. Yusupov I. Taąlamalı shıg‘armaları. Ysh tomlıq. – Nөkis: «Bilim», 2018.

TA’LIM TIZIMIDA 4 K MODELI ASOSIDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING AFZALLIKLARI

Sabirova Nasiba Ergashevna,
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi, Tillarni o`qitish metodikasi kafedrasi mudiri, professor, filologiya fanlari doktori (DSc)
sabnas1@yandex.ru

Utayeva Irovda Baxodirovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Tillar fakulteti dekani p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XXI asr ko‘nikmalari nimalardan iborat ekanligi va ta’lim-tarbiya jarayonida bu ko‘nikmalarni qanday tashkil etish borasida fikrlar yuritiladi. XXI asr ko‘nikmalari butun dunyo bo‘ylab tarqalayotgani, biroq u amaliyotda hali to‘laqonli amalga oshmayotgani barchamizga ma’lum. Bu amaliyot bugungi kunda Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarda qo‘llana boshladi. Bu ko‘nikmalar asta-sekin mamlakatimizda barcha maktablarda amalga oshiriladi, albatta. Shuningdek, ushbu maqolada ta’lim-tarbiya jarayonida “4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuvni maktablarda qo‘llash yo‘llari ham tahlil qilindi va kerakli tavsiya va xulosalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar. *XXI asr ko‘nikmalari, ta’lim-tarbiya jarayoni, “4K” modeli, tasniflash, innovatsion yondashuv, metod.*

ADVANTAGES OF ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS BASED ON THE 4K MODEL IN THE EDUCATION SYSTEM

Sabirova Nasiba Ergashevna,
Khorezm Regional center of pedagogical excellence, Methods of language teaching head of the department, professor, doctor of philological sciences (DSc)

Utayeva Irovda Baxodirovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Tillar fakulteti dekani p.f.f.d. (PhD)

Abstract. *This article discusses what the skills of the 21st century are and how to organize these skills in the educational process. We all know that the skills of the 21st century are spreading all over the world, but they are not yet fully realized in practice. Today, this practice is being used in presidential and specialized schools. These skills will gradually be implemented in all schools in our country, of course. Also, in this article, the ways of using the innovative approach based on the "4K" model in schools were analyzed and the necessary recommendations and conclusions were developed.*

Keywords. *21st century skills, educational process, "4K" model, classification, innovative approach, method.*

Sharq hikmatlarida “Agar inson ilm nuri bilan o‘z yo‘lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko‘chasida qoladi”, - deya bejiz ta’kidlanmagan. Ta’lim mazmun va mohiyatan jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasiga borib taqaladi. Ta’lim rivojlanishi bilan odamlar orasida fikrlash kengayib, yurt rivojlanib boradi. Yurt rivoji yoshlar qo‘lida bo‘lgani uchun ta’limga katta investitsiyalar kiritilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishiga erishish, ularning o‘z qobiliyati va iste’dodini ro‘yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat”.

2023-2024-o‘quv yilidan Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan o‘quvchilarga 1-4-sinflarda boshlang‘ich, 5-9-sinflarda tayanch hamda 10-11-sinflarda o‘quvchilarining qobiliyati va tanlovi asosida ta’lim jarayonlarini tashkil etish ishlari olib borilmoqda. Xususan:

Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan tayyorlandi. Yangi darsliklar ta’lim oluvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda “4K” modelini (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya) qo‘llash orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

2023-2024-o‘quv yilidan 124 ta maktabda yuqori sinf o‘quvchilarining qobiliyati va tanlovi asosida ta’lim jarayonlarini tashkil etish tajriba-sinovdan o‘tkazilmoqda. Bunda 5-9-sinf o‘quvchilariga vazirlik tomonidan tasdiqlangan tayanch o‘quv reja asosida tayanch bilimlar berilmoqda.

Tanlov fanlari 4 ta yo‘nalish (matematika-fizika, ona tili-chet tili, kimyo-biologiya, matematika-chet tili) bo‘yicha joriy etildi. Yo‘nalishlar o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatini hisobga olgan holda o‘tkazilgan so‘rovnomalar asosida shakllantirildi. Belgilangan tayanch o‘quv rejaga muvofiq, 4 ta yo‘nalish bo‘yicha 11 ta majburiy va 2 ta tanlov fani o‘qitilyapti. Ushbu maktablarda Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar tajribasidan kelib chiqqan holda baholashning yangi formativ-summativ tizimi joriy etilmoqda.

Tajriba-sinov maktablariga uzluksiz metodik yordam ko‘rsatish maqsadida Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar biriktirildi. Xususan, bu tizimni Xorazm viloyatida 29 ta maktabda joriy qilish amalga oshirila boshlandi va 58 naraf trener o‘qituvchilar tomonidan ushbu maktablarda tizim haqida aniq tushunchalar va amaliy yordamlar berib borildi.

Ma’lumki, “O‘zbekiston-2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturini keng yoritish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan. Unga ko‘ra, Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarning baholash tizimini qo‘shimcha 1000 ta umumiy o‘rta ta’lim maktablarida joriy qilish, fanlardagi amaliy mashg‘ulotlar ulushini 60%gacha oshirish ham belgilangan.

Bugungi ta’lim-tarbiya jarayonidagi yangi innovatsion yondashuv natijasini, ya’ni XXI asr ko‘nikmalarini, avvalo o‘quvchilarning dunyoqarashi, fikrlashi o‘sishida ko‘rishimiz mumkin. Ta’limning asosiy maqsadi - o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini, hayotda

qo‘llay olishga o‘rgatishdan iborat. Yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya kabi ta’limi ilg‘or mamlakatlar o‘quvchilarda “4K” tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratadi.

PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o‘quvchilarda “4K”ni o‘z ichiga olgan, muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarga alohida urg‘u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishyapti.

XXI asr uchun muhim ko‘nikmalar:

- 1980-yillarning boshidan beri turli hukumat, akademik, notijorat va koorporativ tashkilotlar hozirgi va keyingi avlodlar uchun zarur deb hisoblaydigan asosiy shaxsiy, akademik ko‘nikma va malakalarni aniqlash uchun muhim tadqiqotlar o‘tkazib kelmoqdalar.

3. XXI asrning ta’lim va ish joyidagi ko‘nikmalarini aniqlash va amalga oshirish Amerika Qo‘shma Shtatlarda boshlangan.

4. XXI asr ko‘nikmalari – insonlar uchun jamiyatda va ish joyida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar, qobiliyatlarini va o‘rganishga moyilliklarni o‘z ichiga oladi.

XXI asr kishisida bo‘lishi kerak:

Asosiy ko‘nikmalar: o‘qiydi, yozadi, arifmetika va matematikani bajaradi, tinglaydi va gapiradi.

Fikrlash qobiliyatlari: ijodiy fikrlaydi, qarorlar qabul qiladi, muammolarni hal qiladi, tasavvur qiladi, o‘rganadi va sabablarini tahlil qiladi.

Shaxsiy fazilatlar: mas’uliyat, o‘zini o‘zi qadrlash, xushmuomalalik, o‘zini o‘zi boshqarish, halollikni namoyon qiladi.

Ish joyida:

Resurslar: resurslarni aniqlaydi, tashkil qiladi, rejalashtiradi va taqsimlaydi.

Shaxslararo aloqa: boshqalar bilan ishlaydi (jamoa a’zosi sifatida ishtirok etadi, boshqalarga yangi ko‘nikmalarni o‘rgatadi, mijozlarga/mijozlarga xizmat qiladi, yetakchilikni ta’minlaydi, muzokaralar olib boradi, xilma-xillik bilan ishlaydi).

Axborot: ma’lumotni qabul qiladi va ishlatadi (ma’lumotni oladi va baholaydi, tizimlashtiradi va saqlaydi, sharhlaydi va uzatadi; axborotni qayta ishlash uchun kompyuterdan foydalanadi).

Tizimlar: murakkab tizimlarni tushunadi, ish faoliyatini nazorat qiladi va tuzatadi, tizimlay oladi, loyihalashtiradi).

Texnologiya: turli texnologiyalar bilan ishlaydi (texnologiyani qilayotgan ishiga nisbatan tanlaydi, texnologiyani vazifasiga ko‘ra qo‘llaydi, jihozlarga texnik xizmat ko‘rsatadi va muammolarni bartaraf qiladi).

Pedagoglar uchun muhim bo‘lgan 3 ko‘nikmalar majmui:

Ta’lim va innovatsiya qobiliyatlari:

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish, muloqot va hamkorlik, ijodkorlik va innovatsiya.

Raqamli savodxonlik ko‘nikmalari:

Axborot savodxonligi, media savodxonligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) savodxonligi.

Karyera va hayotiy ko‘nikmalari:

Moslashuvchanlik, tashabbuskorlik va o‘zini o‘zi boshqarish, ijtimoiy va madaniyatlararo o‘zaro ta’sir, samaradorlik va mas’uliyat.

4K modeli:

Kritik -tanqidiy fikrlash — masalaga tanqidiy qarash, tahlil qilish, faktlarni taqqoslash, mantiqiy ketma-ketlikni aniqlash va xulosalar chiqarish.

Kreativlik (ijodkorlik) - noaniq vaziyatlarda o‘z bilimlarini qo‘llash orqali muammolarga yangi va samarali yechimlar topa olish.

Kommunikatsiya - muloqot qilish - o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda qo‘rqmasdan to‘laqonli ifoda etish, talqin qilish hamda turli ijtimoiy va madaniy muhitlarda samarali kommunikatsiya qilish.

Kollaboratsiya-jamoaviy ishlash - umumiy maqsadlarni o‘z maqsadidek qabul qilish qobiliyati, ularga erishish uchun birgalikda harakat qilish, o‘z harakatlarini boshqa odamlarning harakatlari bilan muvofiqlashtirish, o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish.

“4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo‘llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko‘nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg‘ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo‘q deb aytish noto‘g‘ri.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasak, o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir.

Kasbiy kompetentlilik :

kasbiy kompetentlilik – shaxs tomonidan o‘z kasbiy faoliyatining samarali tashkil etilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishini anglatadi.

O‘qituvchi-pedagoglar kasbiy kompetentliligi darajasi quyidagi:

- ✓ murakkab vaziyatlar vujudga kelganda;
- ✓ favqulodda vazifalarni bajarishda;
- ✓ bir-biriga zid ma’lumotlardan o‘rni bilan oqilona foydalanishkabi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.
- ✓ o‘z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- ✓ yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- ✓ davr talablarini chuqur anglaydi;
- ✓ yangi bilimlarni izlab topadi;
- ✓ ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi.

Pedagogning kasbiy kompetentliligiga xos bo‘lgan asosiy belgilar:

1. Har xil yoshdagi tarbiyalanuvchilar bilan ularning yoshi va intellektual imkoniyatlariga tayangan holda ishlay olish.

2. O‘z sohasi bo‘yicha o‘quvchilarning yosh psixologiyasi, jismoniy, ruhiy, pedagogik imkoniyatlarini anglagan holda ish olib borish.

3. Amaliy faoliyatida innovatsion g‘oyalardan foydalanish, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish.

4. Ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik qo‘llab-quvvatlashning har xil shakllaridan foydalana bilish.

5. O‘qituvchilar faoliyati bilan bog‘liq tashkil etilgan har xil tanlov, festival va musobaqalarda ishtirok etish.

6. Har qanday pedagogik shart-sharoitlarda o‘zining o‘qituvchilik mahoratini namoyish eta bilish.

7. Mamlakat davriy matbuotida hamkasblari bilan o‘z tajribalarini o‘rtoqlashish va hk.

Xulosa shuki, o‘quvchilarni eslab qolish, tushunish, amalda qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yaratishga o‘rgatsak, umrining oxirigacha foyda keltiradi. Bu jarayonlar, ya’ni XXI asr ko‘nikmalari o‘quv mashg‘ulotlariga tatbiq qilindi va bu o‘zgarishlar, albatta, o‘z samarasini beradi. Zero, bu ko‘nikmalar XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan eng muhim hayotiy ko‘nikmalardir. O‘quvchilar bilimini to‘g‘ri yo‘naltirish, iqtidorini aniqlash hamda istaklari sari harakatga undash, kelejakdagi egallamoqchi bo‘lgan kasbiga ishonchni mustahkamlash ta’im tizimining asosiy maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xodiyeva G. H. Boshlang‘ich ta’limda 4k modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari. “Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 20.02.2024.
2. Saidova G.H. Ta’lim samaradorligini oshirishning “4k” kompetensiyalari: kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, kooperatsiya. “Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches. International scientific-practicial conference. 13.11.2023.
3. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
4. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
5. https://en.wikipedia.org/wiki/21st_century_skill
6. https://www.gazeta.uz/ru/2023/12/30/4k/

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОНКУРСЫ КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЕЙ РОДНЫХ ЯЗЫКОВ

Фатхуллова Кадрия Сунгатовна,
канд. пед. наук, доцент кафедры общего языкознания и тюркологии КФУ,
Kadria.kgu@mail.ru

Юсупова Альфия Шавкатовна,
доктор филол.наук, профессор кафедры общего языкознания и тюркологии КФУ,
alyusupova@yandex.ru

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования методического мастерства учителей родных языков и литератур через участие в профессиональных конкурсах. Они способствуют развитию педагогических компетенций всех участников; выявлению, обобщению и распространению передового методического опыта самых лучших учителей родных языков нашей многонациональной страны; повышению престижа профессии педагога и его социального статуса; развитию межкультурных и образовательных форм взаимодействия среди педагогической общественности; сохранению языкового многообразия России.*

Ключевые слова*. Профессиональный конкурс, учитель родного языка, компетентность, методическая мастерская, медиавизитка, открытый урок, классный час, мастер-класс.*

KASBIY TANLOVLAR ONA TILI O‘QITUVCHILARINING METODIK MAHORATLARINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Fatxullova Kadriya Sungatovna,
Qozon Federal universitetining Umumiy tilshunoslik va turkologiya kafedrasi dotsenti, p.f.n.

Yusupova Alfiya Shavkatovna,
Qozon federal universitetining Umumiy tilshunoslik va turkologiya kafedrasi, filologiya fanlari doktori, professor

Annotatsiya. *Ushbu maqolada professional tanlovlarda ishtirok etish orqali ona tili va adabiyoti o‘qituvchilarining uslubiy mahoratini oshirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Ular barcha ishtirokchilarning pedagogik kompetentsiyalarini rivojlantirishga hissa qo‘shadilar; ko‘p millatli mamlakatimizning eng yaxshi ona tili o‘qituvchilarining ilg‘or uslubiy tajribasini aniqlash, umumlashtirish va tarqatish; o‘qituvchi kasbining obro‘sini va uning ijtimoiy mavqeini oshirish; pedagogik jamoatchilik o‘rtasida o‘zaro munosabatlarning madaniyatlararo va ta'lim shakllarini rivojlantirish; Rossiyaning lingvistik xilma-xilligini saqlash.*

Kalit so‘zlar*. Professional tanlov, ona tili o‘qituvchisi, kompetentsiya, uslubiy ustaxona, media-vizitka, ochiq dars, sinf soati, master-klass.*

ANADİLİN ÖĞRETMENLERİNİN YÖNTEM BECERİLERİNİ GELİŞTİRMEDE BİR FAKTÖR OLARAK MESLEKİ REKABETLER

Fatxullova Kadriya Sungatovna,
doktora ped. bilimler, doçent
Kazan Federal üniversitesi Genel dilbilim ve türkoloji bölümü

Yusupova Alfiya Shavkatovna,
filoloji doktoru, profesör
Kazan Federal üniversitesi Genel dilbilim ve türkoloji bölümü

Özet*. Bu makale, profesyonel yarışmalara katılarak anadil ve edebiyat öğretmenlerinin metodik becerilerinin iyileştirilmesi konularını ele almaktadır. Tüm katılımcıların pedagojik yeterliliklerinin gelişmesine katkıda bulunurlar; çok ırklı ülkemizin ana dillerinin en iyi öğretmenlerinin en iyi metodik deneyimlerinin belirlenmesi, genelleştirilmesi ve yaygınlaştırılması; öğretmen mesleğinin prestijinin ve sosyal statüsünün arttırılması; pedagojik halk arasında kültürlerarası ve eğitimsel etkileşim biçimlerinin geliştirilmesi; Rusya'nın dilsel çeşitliliğinin korunması.*

Anahtar kelimeler*. Profesyonel yarışma, anadil öğretmeni, yeterlilik, metodik atölye, medya incelemesi, açık ders, sınıf saati, ustalık sınıfı.*

PROFESSIONAL COMPETITIONS AS A FACTOR IN IMPROVING THE METHODICAL SKILLS OF NATIVE LANGUAGE TEACHERS

Fathullova Kadriya Sungatovna,
Ph.D. ped. sciences, associate professor Department of General linguistics and turkic studies, kfu,

Yusupova Alfiya Shavkatovna*,*
doctor of philology, professor
Department of General linguistics and turkic studies, KFU,

Abstract. *This article discusses the issues of improving the methodological skills of teachers of native languages and literatures through participation in professional competitions. They contribute to the development of the pedagogical competencies of all participants; to the identification, generalization and dissemination of the best methodological experience of the best teachers of native languages of our multinational country; to increase the prestige of the teaching profession and its social status; to the development of intercultural and educational forms of interaction among the pedagogical community; to preserve the linguistic diversity of Russia.*

Keywords. *Professional competition, native language teacher, competence, methodical workshop, media education, open lesson, homeroom, master class.*

Всероссийский профессиональный конкурс учителей родных языков и родной литературы, организуемый с 2022 года Министерством просвещения Российской Федерации и Федеральным институтом родных языков народов РФ, является новым шагом на пути совершенствования педагогического мастерства всех тех, кто принимает участие в этом значимом, уникальном и ярком в содержательном плане мероприятии [1].

ЛУЧШИЙ УЧИТЕЛЬ
РОДНОГО ЯЗЫКА
И РОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Основные цели конкурса – выявление, обобщение и распространение инновационного педагогического опыта лучших учителей родных языков нашей необъятной страны; повышение престижа профессии педагога и его социального статуса; развитие межкультурных и образовательных форм взаимодействия среди педагогической общественности; сохранение языкового многообразия России. В соответствии с Конституцией РФ, все народы имеют право на сохранение и развитие своих родных языков. Государство создает все условия для их изучения [2]. «Родной язык является величайшим народным наставником, учившим народ тогда, когда не было еще ни книг, ни школ, и продолжающим учить его и тогда, когда появилась цивилизация» - писал о роли родного языка известный русский педагог К.Д.Ушинский [3]. Эти слова не потеряли своей актуальности и в современных условиях, так как сохранение и развитие языков народов Российской Федерации – одна из важнейших задач нашего государства.

Первый заключительный этап Всероссийского профессионального конкурса учителей родных языков и родных литератур прошел в 2022 году в Ставропольском крае, в 2023 году – в Карачаево-Черкесске. В 2024 году конкурсантов принимала Республика Татарстан. Учителя из 79 регионов РФ представляли на конкурсе 37 языков нашей многонациональной страны. Среди них русский, татарский, чеченский, башкирский – самые распространенные по численности носителей. Отрадно, что также были представлены языки малых народов России: вепсский, нанайский, нивхский, корякский, шорский, ненецкий и другие. Как отметил министр просвещения РФ С.С.Кравцов в своём выступлении, конкурс динамично развивается, растёт число его участников, которые демонстрируют свою методическую компетентность, творческий потенциал, креативность и безграничную любовь к детям. Говоря о профессии учителя родного языка, уместно вспомнить слова великого татарского просветителя Каюма Насыри о его роли в деле воспитания подрастающего поколения: «Любой учитель, каждый педагог должен считать себя в числе тех, кто идет на великое дело, и быть готовым так воспитывать своих питомцев, чтобы это сказалось потом на всем протяжении их жизни» [4]. Учителя родных языков прививают уважение и любовь к традиционным национальным ценностям, воспитывают у учащихся национальную гордость, содействуют личностному развитию каждого ученика, чтобы они стали достойными сыновьями и дочерьми своего народа, своей страны.

Согласно статистике, в настоящее время в нашей стране более 70 родных языков изучаются в системе общего образования как учебный предмет. В 61 субъекте изучаются родные языки, а в 24 субъектах изучают родной русский язык. Каждый день более 2,5

миллионов детей в образовательных учреждениях разного уровня совершенствуют свои коммуникативные умения на родном языке.

На заключительном этап конкурса состязаются в педагогическом мастерстве победители республиканского или областного этапов, представляющие конкретный регион РФ. Он подразделен на заочный и два очных тура. Заочный тур заключается в подготовке каждым участником медиавизитки. Цель данного этапа – демонстрация конкурсантом наиболее значимых аспектов своей профессиональной деятельности, педагогической индивидуальности в контексте этнокультурных особенностей своего региона и образовательной организации, в которой он работает. Оценивание видеоролика осуществляется членами основного жюри в дистанционном режиме. Критерии оценивания разделены на два блока: 1) педагогическая позиция в решении вопросов этнокультурного компонента в образовании; 2) представление профессионального опыта, включая вопросы развития родных языков. В каждом из них указаны 5 критериев, поэтому максимальная оценка за данное испытание составляет 10 баллов. На данном этапе конкурсанту важно показать свою педагогическую позицию в решении вопросов этнокультурного образования, которое направлено на сохранение этнокультурной идентичности личности путем приобщения к родному языку и культуре, к духовным ценностям своего народа, а также на воспитание любви к малой родине, родному краю. Также немаловажно подтвердить сказанное конкретными примерами об этнокультурной деятельности учащихся. Как показывает опыт работы в составе жюри конкурса, видеоролики участников прошлых лет можно разделить на 4 подгруппы: много «я», но мало о школе и учащихся; очень много о регионе, но совсем мало о школе и о себе; много о школе, но мало о регионе и о себе; все в меру (золотая середина). Высокие баллы выставляются за те видеоролики, где правильно расставлены все акценты, и учитель говорит об актуальных проблемах этнокультурного образования в своём регионе, в своей школе и конкретных путях их решения; демонстрирует свою индивидуальность, креативность, неординарность.

На первом этапе очного тура конкурсантам предложены два испытания: «Методическая мастерская», «Урок». Их выступления оценивают эксперты основного жюри, куда входят известные методисты, преподаватели высших учебных заведений, а также представители министерств образования из разных субъектов РФ. Их задача – дать объективную оценку методической деятельности участника в соответствии с разработанными критериями. Надо отметить, что члены жюри всегда доброжелательно относятся к участникам, подбадривают, хвалят и благодарят каждого конкурсанта, высказывают свои пожелания и рекомендации. Атмосфера конкурса всегда пронизана творчеством, взаимной поддержкой, радостью от общения с коллегами и обмена опытом. В своём выступлении каждый участник показывает, над какой методической темой работает, какой опыт накоплен и каких результатов удалось достичь в урочной и внеурочной деятельности в соответствии с образовательным стандартом. Всё сказанное подкрепляется интересными примерами из практики обучения. Данное испытание лишний раз доказывает, что наши учителя всегда находятся в поиске, стремятся к совершенствованию своих деловых качеств, педагогических компетенций. Во время второго испытания конкурсанты проводят вводный урок родного языка для учащихся, которые не владеют этим языком, а учителя родного русского языка показывают урок в соответствии с программой данного учебного предмета. На мой взгляд, это одно из самых трудных испытаний, так как учитель работает с учащимися, и здесь важно создать для них комфортную среду, вовлечь их в речевую коммуникацию, чтобы была обратная связь. И в такой ситуации учителю приходится проявлять эмоциональную гибкость, находчивость, чтобы урок был продуктивным. К сожалению, не всем участникам удаётся добиться этого из-за волнения, напряжения, отсутствия должного опыта. К слову сказать, в Республике Татарстан конкурс проходил на базе полилингвального комплекса «Адымнар» с высокотехнологичной образовательной инфраструктурой, и учащиеся, которые были привлечены к участию на открытых уроках, вели себя очень достойно, были активны,

высказывали своё мнение и с удовольствием постигали азы нового для них языка [5]. Для них это тоже был большой опыт, так как они вживую знакомились с учителями, приехавшими из далеких краёв и областей России и узнавали много интересного о разных языках и их носителях. При оценивании уроков, члены жюри обращают особое внимание на вовлеченность детей в коммуникацию, на умение учителя заинтересовать своим уроком всех учащихся за счёт методических находок, нестандартных видов работы. По результатам двух испытаний 15 учителей, которые набрали наибольшее количество баллов, проходят во второй тур, где они проводят с учащимися «Классный час». На этом этапе задача учителя заключается в привитии учащимся чувства уважения и бережного отношения к культурному наследию и традициям народов РФ; создании условий для социализации на основе духовно-нравственных ценностей и принятых в российском обществе правил и норм поведения в интересах человека, семьи, общества. По итогам этого испытания определяются 5 финалистов конкурса, которые борются за главный приз и показывают «Мастер-класс». Их задача – ознакомить жюри и педагогическое сообщество с наиболее эффективными подходами в обучении родному языку и продемонстрировать прорывные методические достижения, высокий уровень профессиональных компетенций. Можно сказать, что мастер – класс это показатель самообразования, самосовершенствования учителя. Следует подчеркнуть, что все испытания участников транслируются в режиме реального времени, и каждый желающий может посмотреть выступления всех участников конкурса.

Профессиональный конкурс учителей родных языков свидетельствует о том, что каждый из них вкладывает всю свою душу в любимую работу, старается найти ключик к сердцу каждого ребёнка, чтобы он усвоил национальные традиции и обычаи, культуру, вырос достойным представителем своего народа. Подтверждением этому служит наставление татарского учёного и педагога Каюма Насыри, которое гласит: «Знания, полученные в детстве, подобны орнаменту, выбитому на камне». Вот почему так актуально, чтобы каждый учитель вносил свой неоценимый вклад в дело приумножения языкового и культурного наследия своего народа. Конкурс лишний раз доказывает, что у каждого учителя родного языка своя творческая судьба, не похожая на других. Важно, чтобы он помнил о своей уникальности и верно служил делу, который сам выбрал. Участие в профессиональном конкурсе оставляет неизгладимый след в душе каждого участника, вдохновляя его на новые педагогические свершения. И каждому участнику девизом жизни звучат слова: народ жив, пока люди знают свой родной язык!

Использованная литература:

1. Конкурс «Лучший учитель родного языка и родной литературы». https://teacher.natlang.ru/. – Дата обращения: 23.02.2024.
2. Конституция Российской Федерации http://www.constitution.ru/ - Дата обращения: 20.02. 2025.
3. Язык народа. Из сочинений К.Д.Ушинского https://russianclassicalschool.ru - Дата обращения: 23.02.2025.
4. Насыри К. Книга о воспитании https://xn--80aayflgwh4gza.xn--p1ai/ru/guidance - Дата обращения: 23.02. 2025.
5. Государственное автономное общеобразовательное учреждение "Полилингвальный комплекс "Адымнар - путь к знаниям и согласию" г. Казани // https://edu.tatar.ru/nsav/page2317.htm - Дата обращения: 23.02. 2025.

ТАДЖИКСКО-ТУРЕЦКИЕ КУЛЬТУРНО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Очилова Мехринисо Илхомовна,
доктор филологических наук, доцент кафедры персидского языка и китайского языков, ГОУ Худжандский государственного университета имени академика Б.Гафурова,
ochilova.86@mail.ru

Аннотация. *Статья посвящена истории переводов турецкой литературы в Таджикистане с конца 1950-х годов до настоящего времени. В работе рассматриваются ключевые этапы распространения турецких литературных произведений в таджикском языке, начиная с первых переводов через русский язык и заканчивая массовыми публикациями в 1970-80-е годы. Особое внимание уделяется роли переводчиков и издателей, таких как Рахим Хашим, в формировании литературного ландшафта Таджикистана. Также анализируются культурные и социальные факторы, способствовавшие росту интереса к турецкой литературе в Таджикистане, а также проблемы и вызовы, с которыми сталкивались переводчики в процессе адаптации произведений для таджикского читателя. Работа подчеркивает значимость литературного перевода как важного инструмента культурного обмена между двумя странами и рассматривает влияние турецкой литературы на таджикскую культуру.*

Ключевые слова. *Турецкая литература, таджикский язык, литературный перевод, культурный обмен, переводы, переводчики, Назим Хикмет, Азиз Несин, Рахим Хашим, таджикская культура, литературные связи.*

TOJIK-TURK MADANIY VA ADABIY ALOQALARI

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
akademik B.G'ofurov nomidagi Xo'jand davlat universiteti Sharq tillari kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. *Maqola 1950-yillarning oxiridan to hozirgi kungacha Tojikistonda turk adabiyoti tarjimalari tarixiga bag'ishlangan. Maqolada turkiy adabiy asarlarning tojik tiliga tarqalishining rus tilidagi birinchi tarjimalaridan boshlab, 1970-80-yillardagi ommaviy nashrlargacha bo'lgan asosiy bosqichlari ko'rib chiqiladi. Tojikiston adabiy manzarasini shakllantirishda Rahim Hoshim kabi tarjimon va noshirlarning roliga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada Tojikistonda turk adabiyotiga bo'lgan qiziqishning ortishiga sabab bo'lgan madaniy-ijtimoiy omillar, shuningdek, asarlarni tojik o'quvchisi uchun moslashtirish jarayonida tarjimonlar duch kelgan muammo va qiyinchiliklar tahlil qilingan. Asarda ikki davlat o'rtasidagi madaniy almashinuvning muhim vositasi sifatida badiiy tarjimaning ahamiyati ko'rsatilgan va turk adabiyotining tojik madaniyatiga ta'siri o'rganilgan.*

Kalit so'zlar. *Turk adabiyoti, tojik tili, badiiy tarjima, madaniy almashinuv, tarjimalar, tarjimonlar, Nozim Hikmat, Aziz Nesin, Rahim Hoshim, tojik madaniyati, adabiy aloqalar.*

TACİK-TÜRK KÜLTÜREL VE EDEBİYAT ETKİLEŞİMLERİ

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
filoloji bilimleri doktoru, Fars dili ve Çince kafedrası doçenti akademisyen B.Gafurov adına Hucand devlet üniversitesi

Özet. *Makalede 1950'li yılların sonundan günümüze kadar Tacikistan'da Türk edebiyatından yapılan çevirilerin tarihi ele alınmaktadır. Çalışmada, Türkçe edebi eserlerin Tacik diline yayılımının temel aşamaları, Rusçaya yapılan ilk çevirilerden başlayarak 1970-80'lerdeki kitlesel yayınlara kadar incelenmektedir. Tacikistan'ın edebi manzarasının şekillenmesinde Rahim Haşim gibi çevirmen ve yayıncıların rolüne özel bir önem veriliyor. Makalede ayrıca Tacikistan'da Türk edebiyatına olan ilginin artmasında etkili olan kültürel ve sosyal etkenler ile çevirmenlerin eserleri Tacik okuyucusuna uyarlama sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve zorluklar da ele alınıyor. Çalışmada, iki ülke arasındaki kültürel alışverişte önemli bir araç olan edebi çevirinin önemi vurgulanmakta ve Türk edebiyatının Tacik kültürüne etkisi incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Türk edebiyatı, Tacik dili, edebi çeviri, kültürel değişim, çeviriler, çevirmenler, Nazım Hikmet, Aziz Nesin, Rahim Haşim, Tacik kültürü, edebi bağlantılar,*

TAJIK-TURKISH CULTURAL AND LITERARY INTERACTIONS

Ochilova Mehriniso Ilhomovna,
doctor of philological sciences, associate professor of the Department of Persian language and chinese languages, Khujand state university of Public education Academician B. Gafurov university

Annotation. *The article is devoted to the history of translations of Turkish literature in Tajikistan from the late 1950s to the present. The work examines the key stages of the dissemination of Turkish literary works in the Tajik language, starting with the first translations through Russian and ending with mass publications in the 1970s and 80s. Particular attention is paid to the role of translators and publishers, such as Rahim Hashim, in shaping the literary landscape of Tajikistan. It also analyzes the cultural and social factors that contributed to the growing interest in Turkish literature in Tajikistan, as well as the problems and challenges that translators faced in the process of adapting works for the Tajik reader. The work emphasizes the significance of literary translation as an important tool for cultural exchange between the two countries and examines the influence of Turkish literature on Tajik culture.*

Keywords. *Turkish literature, Tajik language, literary translation, cultural exchange, translations, translators, Nazim Hikmet, Aziz Nesin, Rahim Hashim, Tajik culture, literary connections.*

Литературный перевод играет важнейшую роль в восприятии и распространении зарубежных культур и их литературных традиций. Для Таджикистана, как и для многих других стран, переводные произведения становятся окном в мир другой культуры, способствуя взаимопониманию и расширению интеллектуальных горизонтов. Турецкая литература, с её богатой историей и яркими литературными традициями, занимает особое место в культурном обмене между Турцией и Таджикистаном.

С конца 1950-х годов, когда в Таджикистане начался активный интерес к произведениям турецких авторов, перевод турецкой литературы на таджикский язык стал важной составляющей культурных связей между двумя странами. Первые переводы турецких произведений были сделаны с русского языка, что было обусловлено особенностями политической и культурной ситуации того времени. Однако, несмотря на сложности, связанные с переводом через посредника, эти произведения нашли отклик у таджикской аудитории, во многом благодаря тем темам, которые перекликались с социально-политической ситуацией в самой Турции и в Таджикистане.

Следует отметить значительный вклад таких ученых и литераторов, как А. Воситзода, Р. Хошим, Б. Гани, К. Мусофиров, А. Дехоти, А. Рахимов и многих других. Эти люди сыграли

ключевую роль в переводе и популяризации произведений известных турецких писателей, таких как Назим Хикмет, Азиз Несин, Сабохаддин Али, Рашид Нури Гюнетекин и Урха Камол.

Одним из наиболее популярных жанров, переведенных на таджикский язык, стали рассказы. Прозаические произведения этих турецких авторов, включая романы Рашида Нури Гюнетекина («Чаманоро») и Сабохаддина Али («Козни сатаны»), были широко опубликованы в республиканских и областных газетах, а также в таких журналах, как «Садои Шарқ» и «Голос Востока».

Особое внимание следует уделить Азизу Несину, чьи сатирические рассказы, такие как «Ритуальная речь», «Деньги и человек», «Пачки папирос», «Фонер» и многие другие, были тепло восприняты таджикским читателем. Несмотря на многолетний опыт перевода произведений Несина на таджикский язык, его творчество до сих пор не стало объектом полноценного монографического исследования в таджикской литературоведческой науке.

История турецких литературных произведений в Таджикистане является увлекательной и свидетельствует о глубоком культурном обмене, который развивался через литературный перевод со второй половины 20 века. Эволюция турецкой литературы в Таджикистане, особенно через перевод, была обусловлена различными историческими и политическими факторами, такими как рост революционных настроений, поиск новых интеллектуальных горизонтов и расширение литературных связей между странами.

Ранние переводы (1950-е - 1960-е годы). В 1950-х годах началась первая волна переводов турецких литературных произведений на таджикский язык, что совпало с ростом интереса к западной литературе. Первым крупным переводом стало короткое произведение турецкого писателя Али Сабахеддина , переведённое с русского на таджикский язык. Это произведение получило отклик у таджикского читателя благодаря своей теме борьбы нового с устаревшим, что соответствовало общественно-политической атмосфере Турции того времени.

В 1954 году был опубликован первый крупный поэтический перевод турецкого произведения на таджикский язык. Это был сборник стихов знаменитого турецкого поэта, драматурга и общественного деятеля Назима Хикмета. Этот перевод стал вехой для дальнейших изданий, включая романы и короткие рассказы, что продолжалось до 1960-х годов и позже. Важную роль в распространении турецкой литературы сыграли такие издательства, как Ирфон и Образование и культура.

Рост интереса в 1960-1980-е годы. Период с 1960-х по 1980-е годы стал временем значительного роста интереса к турецкой литературе в Таджикистане. Одной из причин этого было усиление демократических настроений среди молодежи и литературной интеллигенции, стремящихся к изучению революционных идей и истории Турции. 1970-е годы стали временем массового увлечения таджикской и турецкой литературой, с переводами произведений таких известных турецких писателей, как Назим Хикмет, Азиз Несин, Сабохатдин Али и Решад Нури Гюнтекин [7, 63 с.].

В этот период многие произведения переводились не только с оригинала на таджикский, но и через русский язык, который часто выступал посредником. Несмотря на это, переводы были широко приняты таджикской аудиторией, что способствовало укреплению культурных связей между Таджикистаном и Турцией. Таджикские газеты, такие как Советский Таджикистан, и Комсомолец Таджикистана, регулярно публиковали переводы рассказов, что способствовало распространению турецкой литературы.

Роль переводчиков и издателей. Переводчики и издатели играли важную роль в этом процессе. Такие фигуры, как Рахим Хашим, который перевел многие произведения Решада Нури Гюнтекина, стали центральными фигурами в распространении турецкой литературы. Хашим, в частности, познакомил таджикских читателей с более чем тридцатью произведениями турецкой литературы, включая юмористические рассказы Азиза Несина [6, 25 с.]. Его переводы были настолько влиятельными, что способствовали формированию

общественного восприятия турецкой литературы как важной части мирового культурного наследия.

Несмотря на то, что многие переводы были адаптациями или в них были допущены вольности, качество и доступность переводов способствовали развитию процветающего литературного сообщества в Таджикистане. Этот культурный обмен также привел к публикации научных работ о турецкой литературе, что помогло контекстуализировать переводы и познакомить таджикских читателей с более широкими литературными традициями Турции.

Проблемы и будущее направление. Однако, несмотря на успех и популярность турецкой литературы в Таджикистане, оставались проблемы. Процесс перевода часто сталкивался с отсутствием системного планирования, поскольку решение о том, какие произведения переводить, принимали издатели и переводчики. Кроме того, из-за зависимости от русского языка как посредника точность переводов иногда страдала, что оставляло вопросы о качестве перевода.

В постсоветский период, с установлением большей автономии в регионе, возникла необходимость в формализации и упорядочивании процесса литературного перевода, чтобы гарантировать качество и сохранение культурных произведений. Несмотря на это, те основы, которые были заложены в 20 веке благодаря усилиям преданных переводчиков и издателей, оставили прочное наследие в культурных связях между Таджикистаном и Турцией.

Заключение. История турецкой литературы в Таджикистане - это история богатого и развивающегося культурного обмена, который осуществлялся через литературный перевод. Несмотря на сложности и вызовы, с которыми сталкивались переводчики, их усилия позволили таджикским читателям познакомиться с ярким миром турецкой литературы. Сегодня эти переводы продолжают служить мостом между двумя культурами, предоставляя будущим поколениям Таджикистана возможность познакомиться с турецкой литературой на родном языке, способствуя тем самым укреплению культурных связей в регионе.

Использованная литература:

1. Айзеинштейн Н.А. «О маленьком человеке в турецкой литературе» // «Теоретические проблемы восточных литератур» – М.: Наука, 1969. С.208-209 2. Алкаева, Л.О. «Русская классика в Турции» // Русская классика в странах Востока». -М.: Наука, 1982, С. 100-109.
2. Алимджанова, Дилбар, et al. "Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)." Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
3. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. "Psychological and pedagogical problems of activating the learning process." Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.
4. Бабаев А.А. Азиз Несин. Биографические сведения. // Азиз Несин. «Письма с того света». – М.: ИВЛ, 1960. С.231.
5. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. М.Наука, 1979.-493 с.
6. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
7. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
8. Очилова, М. (2024). РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО ПЕРЕВОДА ПОЭМЫ «ФАРХАД И ШИРИН» АЛИШЕРА НАВОИ В УКРЕПЛЕНИИ ЕДИНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ. *Материалы конференции: развитие вашего исследовательского духа* , 906-913. https://doi.org/10.2024/v0ccdb11
9. Нуралиев А. О таджикских переводах произведений Азиза Несина. – Душанбе: Матбуот, 2000.- С. 59-62. (на таджикском языке).

10. Нуралиев А. Художественный перевод как форма таджикско-турецких литературных связей (на примере творчества А. Несина). – Душанбе: Авесто, 2005. - 80 с. (на таджикском языке).
11. Шарифова Г. А. Художественный перевод как форма таджикско-турецких литературных связей. - Душанбе: Матбуот, 2008. - 122 с.

UZLUKSIZ TA’LIM BOSQICHLARIDA UZVIYLIK MASALASI
(“Adabiyot” fani o‘quv dasturi misolida)

Yuldosheva Saodat Azizovna,
O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti dotsenti
saodat.yuldosheva@mail.ru

Annotatsiya. *Global rivojlanish davrida ta’lim tizimining yangi bosqichga ko‘tarilishi, ta’lim mazmunining yangilanishi, milliy modelning ishlab chiqilishi ijodkor, ijtimoiy faol, ma’naviy boy shaxsni shakllantirish va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zamin hozirlaydi. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’limning amaldagi o‘quv dasturi bilan Milliy o‘quv dasturi loyihasi qiyosan o‘rganilgan, darsliklarning mazmun-mundarijasiga kiritilgan mavzularning uzviyligi ko‘rib chiqilgan. O‘quvchilarda shaklantiriladigan bilim, ko‘nikma va malakalar, ta’lim berish jarayonida o‘qituvchining oldiga qo‘yilgan vazifalar masalasiga e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *Uzluksiz ta’lim, ta’limning mazmuni, milliy model, tamoyil, izchillik, “Adabiyot” fani o‘quv dasturi, bilim, ko‘nikma va malaka.*

SÜREKSIZ EĞITIM DÜZEYLERINDE İLİŞKİLİK SORUNU
(“Edebiyat” dersi müfredatı örneğinde)

Yuldoşeva Saodat Azizovna
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti

Özet. *Küresel kalkınma döneminde, eğitim sisteminin yeni bir seviyeye yükselmesi, eğitim içeriğinin yenilenmesi, ulusal modelin geliştirilmesi, yaratıcı, sosyal olarak aktif, manevi olarak zengin bir kişinin oluşumu ve yüksek nitelikli rekabetçi personelin eğitimi için zemin hazırlar. Bu makalede, genel ortaöğretimin mevcut müfredatı ile Ulusal Müfredat taslağı karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve ders kitaplarının içeriğine dahil edilen konular arasındaki bağlantı ele alınmıştır. Öğrencilerde oluşturulan bilgi, beceri ve yetenekler, eğitim sürecinde öğretmenin karşılaştığı görevlere odaklanılmıştır.*

Anahtar kelimeler. *Sürekli eğitim, eğitimin içeriği, ulusal model, ilke, tutarlılık, “Edebiyat” müfredatı, bilgi, beceri ve yetenek.*

НА ЭТАПАХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВОПРОС ВЗАИМОСВЯЗАННОСТИ
(на примере учебной программы по предмету “Литература”)

Юлдошева Саодат Азизовна
доцент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В эпоху глобального развития подъем системы образования на новый уровень, обновление содержания образования, разработка национальной модели подготавливают почву для формирования творческой, социально активной, духовно богатой личности и подготовки высококвалифицированных конкурентоспособных кадров. В данной статье проведено сравнительное изучение действующей учебной программы общего среднего*

образования с проектом Национальной учебной программы, рассмотрена преемственность тем, включенных в содержание учебников. Обращается внимание на вопросы знаний, умений и навыков, формируемых у учащихся, задач, поставленных перед учителем в процессе обучения.

Ключевые слова. *Непрерывное образование, содержание образования, национальная модель, принцип, преемственность, учебная программа по предмету «Литература», знания, умения и навыки.*

AT THE STAGES OF CONTINUOUS EDUCATION CONTINUITY PROBLEM (on the example of the curriculum of the subject “Literature”)

Yuldosheva Saodat Azizovna
associate professor at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *In the era of global development, the rise of the education system to a new level, the renewal of the content of education, and the development of the national model lay the foundation for the formation of a creative, socially active, spiritually rich personality and the training of highly qualified competitive personnel. This article compares the current curriculum of general secondary education with the draft National Curriculum and examines the continuity of topics included in the content of textbooks. Attention is paid to the issues of knowledge, skills, and abilities formed in students, and the tasks set for the teacher in the educational process.*

Keywords. *Continuous education, content of education, national model, principle, consistency, curriculum of the subject "Literature," knowledge, skills and abilities.*

Uzluksiz ta’lim deganda mantiqiy izchillik asosida o‘zaro bog‘langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlantirilib boruvchi, bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat bo‘lgan yaxlit ta’lim tizimi tushuniladi. “Ta’lim to‘g‘risida” [1] gi Qonunning “Ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar”ga oid 4-moddasida bir qator tamoyillar bilan birga “*ta’limning uzluksizligi va izchilligi*” tamoyili alohida qayd etilgan.

Uzluksiz ta’lim milliy modelning asosiy tarkibiy qismi hisoblanib, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy, texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha sanaladi. Bu ta’lim tizimi ijodkor, ijtimoiy faol, ma’naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Ta’lim to‘g‘risidagi qonunning 7-moddasida qayd etilgan ta’limning 7 turi: maktabgacha ta’lim va tarbiya, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim, professional ta’lim, oliy ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari ta’lim bosqichlarida uzluksiz ta’lim faoliyat olib borishi davlat ta’lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta’lim dasturlarining izchilligi asosida ta’minlanadi.

Uzluksiz ta’limning faoliyat ko‘rsatish tamoyillari quyidagilardan iborat:

- ta’limning ustuvorligi – uning rivojlanishi birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lishi;
- bilimlilik, qobiliyatlilik va iste’dodning rag‘batlantirilishi;
- ta’lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflikning ta’minlanishi;
- ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi;
-ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilishi;
- ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyatiga asoslanilishi;
- ta’limning ijtimoiylashuvi – ta’lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma’naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;
- ta’limning milliy yo‘naltirilganligi – ta’limning milliy tarix, xalq an’analari va urfodatlari bilan uzviy uyg‘unligi, O‘zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta’limni

milliy taraqqiyotning o‘ta muhim omili sifatida e’tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmat qilish;

- ta’lim va tarbiyaning uzviy bogliqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo‘naltirilganligi.

Global rivojlanish davrida ta’lim tizimini yangi rivojlanish bosqichiga ko‘tarish, barqaror taraqqiyotga hissa qo‘sha oladigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash maqsadida ilg‘or milliy va xorijiy tajribalar, xalqaro baholash dasturlari talablari o‘rganilib, amaliy jarayonga tatbiq etilishi rejalashtirildi. Bu jarayonda ta’limning mazmuni va samaradorligini oshirish uchun o‘quv dasturlari, o‘qitish metodlari va ta’lim sifatini baholash tizimi qayta ko‘rib chiqilib, takomillashtirilish ishlari yo‘lga qo‘yildi. Umumiy o‘rta ta’limning amaldagi o‘quv dasturlari va darsliklarning mazmun-mundarijasi yuzasidan keng jamoatchilikning tanqidiy, tahliliy fikrlari olindi. Ushbu fikrlar asosida umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi loyihasi ishlab chiqildi va mutaxassislar, xalq ta’limi xodimlari diqqatiga muhokama uchun tavsiya etildi. Milliy o‘quv dasturi ishlab chiqilishida qanday hart-sharoitlar yaratildi? Nimalar inobatga olindi?

Avvalo, 2020-yil 2-mart kuni 5953-sonli Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi [2] ning 159-bandida “Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqish” masalasining qo‘yilishi, 2020-yil 6-noyabrdagi “Mamlakatimiz ta’limtarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 6108-sonli Prezident Farmonining 2-bandidadasturni ishlab chiqishda nazarda tutiladigan masalalar va vazifalarning belgilanishi ahamiyatga molikdir. Mazkur vazifalarning ijrosini ta’minlash maqsadida umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi loyihasini ishlab chiqish bo‘yicha ishchi guruhlar tarkibi shakllantirildi, milliy va xorijiy ekspertlar, konsultantlar belgilandi. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim markazi va xalqaro ekspertlar tomonidan Milliy o‘quv dasturining loyihasini ishlab chiqish ishlari olib borilmoqda. Faoliyat jarayoniga Singapur, Koreya Respublikasi, AQSH, Gongkong, Finlyandiya va Yaponiya kabi davlatlar tajribalari va metodologiyasi inobatga olindi. UNICEF, USAID va boshqa xalqaro tashkilotlarning konsultantlari bilan tizimli ishlash yo‘lga qo‘yildi. Ta’limning mazmuniy negizi bo‘lgan o‘quv dasturini shakllantirishda bunday jiddiy yondashuv ahamiyatlidir. Xususan, ajdodlarimizdan meros bo‘lgan milliy ta’lim-tarbiyaga uyg‘un holda zamonaviy yondashuvni singdirish, o‘zaro uzviy fanlarni birlashtirish, o‘quvchilarni kelgusi hayotga tayyorlashga qaratilgan sinflar kesimidagi malaka talablarini ishlab chiqish, o‘quv dasturlaridagi o‘zaro aloqadorlik va uzviylikni ta’minlash, o‘quvchilarning savodxonligi, kompetensiyasi va shaxsiy sifatlarini baholash, kasblarga bo‘lgan qiziqishini aniqlash kabi masalalar yaratilayotgan Milliy o‘quv dasturida ifodalanishi maqsad qilib olindi. Amaldagi o‘quv dasturi bilan Milliy o‘quv dasturi loyihasini qiyosan ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, quyidagilarni qayd etsak bo‘ladi:

Amaldagi o‘quv dasturi	**Milliy o‘quv dasturi**
4 tarkibiy qismdan: tayanch reja, o‘quv dasturi, malaka talablari va baholash tizimidan iborat	6 tarkibiy qismdan: umumta’lim fanlarining konsepsiyalari, tayanch va variativ rejalar, o‘quv dasturi, umumta’lim fanlarini o‘qitish metodologiyasi, malaka talablari va baholash tizimidan iborat.
chiziqli o‘qitish, yodlatishga asoslaniib, 80% nazariya va 20% amaliyotga yo‘naltirilgan.	spiralsimon o‘qitishga asoslanib, XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantiriladi, 50% nazariya va 50% amaliyotga yo‘naltiriladi
	Umumta’lim fanlari soni va o‘quv yuklamalari optimallashtiriladi, 1-6- sinflarda tabiiy fanlar (Sceince) joriy etiladi
bilimlar hajmi baholanadi	mantiqiy, tanqidiy fikrlash, amaliy ko‘nikma va kompetentiyalar baholanadi

Umumta’lim fanlarning konsepsiyasida fanlarni o‘qitishdagi muammolar (motivatsiya va mazmun-mundarija bilan bog‘liq, metodik xarakterdagi hamda kadralar bilan bog‘liq muammolar), konsepsiyani amalga oshirishning yo‘nalishlari va kutilayotgan natijalarning keltirilishi orqali fan ta’limini rivojlantirishda amalga oshiriladigan vazifalarni aniq belgilab olishga imkon beradi. Jumladan, yaqin kelajakda fanni o‘qitish o‘quv xonalari moddiy-texnik bazasini xalqaro standartlarga uvofiq ta’minlash, raqamli texnologiyalar va ta'lim texnologiyalarining integratsiyasiga erishish, fanga doir elektron kitoblarni mobil uskunalarga yuklab olish maqsadida QR-kod tizimini yaratish kabi amalga oshirilishi zarur bo‘lgan vazifalar ham keltirilgan. Ona tili va adabiyot fanlarining Milliy o‘quv dasturlarida bitiruvchilariga qo‘yiladigan talablarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan fanga oid kompetensiyalar yanada aniqlashtirilib berilgan.

Milliy o‘quv dasturda “Adabiyot” fanini o‘qitishning maqsadi aniq qilib belgilab qo‘yilgan:“Adabiyot o‘qitishning maqsadi badiiy asarlar yordamida sog‘lom e’tiqodli, mustaqil fikrli, o‘tkir hissiyotli, yuksak didli, axloqan barkamol, aqlan yetuk, o‘zga insonning tuyg‘ularini anglaydigan, o‘z xatti-harakatlariga xolis baho bera oladigan shaxsning ma’naviy dunyosini shakllantirishdan iborat” [3].

Bugungi adabiy ta’limda o‘quvchilarni milliy hamda jahon adabiyotining nodir namunalarini mustaqil tushunish va tahlil qilishga o‘rgatiladi hamda shu orqali o‘quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish, kitobxonlik madaniyatini va ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini, adabiy-estetik didini shakllantirish; mustaqil fikrlash, obrazli tafakkur etish kabi bilim, ko‘nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish; olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirishga e’tibor qaratilmoqda. Ushbu bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘quvchilarda shakllantirish uchun o‘qituvchi ta’lim berish jarayonida quyidagi vazifalarni amalga oshirishi kerak bo‘ladi, ya’ni o‘quvchilarda:

- ✓ badiiy so‘zdan ta’sirlanish, uning jozibasini his etish, haqiqiy badiiy asarni tanish va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- ✓ o‘qilgan badiiy asarni tushunish, undan hayotiy xulosalar chiqarish, badiiy asar o‘qishni hayotiy ehtiyoj hisoblash tuyg‘ularini tarbiyalash;
- ✓ yozma va og‘zaki savodxonlik, nutqida adabiy til me’yorlariga rioya etish, uslubiy rang-baranglikdan foydalana olish ko‘nikmasini shakllantirish hamda adabiyot o‘quv fanining mazmunidan kelib chiqqan holda tayanch kompeten-siyalarni shakllantirish;
- ✓ uzluksiz ta’lim bosqichlarida badiiy asar mutolaasiga erkin yondashuv tamoyilini shakllantirish;
- ✓ ularda turli janrlardagi badiiy asarlarni o‘qish, bitiklarning saviyasini ajrata bilish, qahramonlar tutumlariga aksiologik baho berish ko‘nikmasini qaror toptirish kerak bo‘ladi.

Umumiy o‘rta ta’lim so‘ngida esa o‘quvchilarda adabiyot faniga oid quyidagi adabiy kompetensiyalar shakllangan bo‘lishi lozim:

AK1: asarning asosiy va ikkilamchi g‘oyasini (g‘oyalarini) aniqlaydi va munosabat bildiradi, bunda adabiyot va boshqa fanlardan olgan bilimlariga, shu jumladan, asar yaratilgan kontekst (tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, adabiy) haqidagi bilimlariga hamda o‘z hayotiy tajribasiga tayanadi.

AK2: asardagi eksplitsit (ochiq aytilgan) va impitsit fikrlarni (tagma’nolarni) ilg‘aydi, asardan xulosalar chiqaradi va bu xulosalarini asoslab beradi;

AK3: asarning syujetini tushunadi, syujet elementlarini ajratadi va asarning qurilishiga munosabat bildiradi;

AK4: muallif qo‘llagan badiiy tasvir va ifoda vositalarini, shuningdek, lingvistik (leksik, grammatik, fonetik) xususiyatlarni tahlil topadi hamda ularni asarda qo‘llashdan ko‘zlangan maqsadni, ularning o‘quvchiga ta’sirini tushuntirib beradi;

AK5: asardagi obrazlarni tahlil qiladi, ularga munosabat bildiradi hamda munosabatini matn, boshqa manbalar va hayotdan olingan misollar yordamida asoslab beradi;

AK6: asarning turli talqinlarini (masalan, kino, teatr, tasviriy san’atdagi talqinlarini) solishtirib, o‘xshash va farqli jihatlarini aytadi, munosabat bildiradi;

AK7: o‘qilgan asarlar tahlili (shu jumladan, qiyosiy tahlili) asosida ijodiy va tahliliy matnlar yaratadi, bunda turli lingvistik va ekspressiv vositalardan o‘rinli foydalanadi hamda mantiqiy izchillikka rioya qiladi.

Yangi avlod adabiyot darsliklarida talab etilgan ko‘nikmalarni o‘quvchilarda hosil qilib, rivojlantirish uchun hozirgi zamon o‘quvchilarining qiziqishlariga mos yangi asarlar kiritilganligiga guvoh bo‘lamiz, jumladan:

- 6-sinf dasturida Odil Yoqubov “Yaxshilik”, Lengston Hyuz “Rahmat, sizga xonim”, Hojiakbar Shayxov “Birinchi sinov”, Rey Bredberi “Bir kunlik yoz”, Jyul Vern “O‘n besh yoshli kapitan”, Artur Konan Doyl “Mallalar uyushmasi”, Rahmat Fayziy “Hazrati inson”, Xurshid Davron “Vatan devorlari”, Oskar Uayld “Baxtli shahzoda”, Azim Suyun “Yomg‘ir yog‘ib o‘tdi”, Omon Matjon “Osmon sog‘inchi” va b. sh. kabi;
- 7-sinf dasturida Normurod Norqobilov “Oqbo‘yin”, Ernest Seton Tompson “Lobo”, Ernest Heminguey “Chol va dengiz”, Nabi Jaloliddin “Ota”, Sergey Yesenin “Shahinam, o, mening Shahinam…”, Rasul Hamzatov “Qushqanotli, hoy karvon…”, Pirimqul Qodirov “Yulduzli tunlar”, O‘lmas Umarbekov “Qiyomat qarz”, Qamchibek Kenja “Baliq ovi”, Anton Chexov “Xameleon” va b. sh. kabi;
- 10 sinf dasturida Homer “Iliada”, “Odisseya”, Migel de Servantes Saavedra “Don Kixot sarguzashtlari”, Muqimiy “Saylov”, Aleksandr Pushkin “Yevgeniy Onegin”, Erix Mariya Remark “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” va b. sh. kabilar.

Tamomila mazmunan yangilangan o‘quv dasturi va darsliklardagi asarlarni o‘quvchilarga o‘rgatishda o‘qituvchidan ham badiiy tahlil asoslarini puxta bilishi va amalda muvofiq metod va pedtexnologilardan foydalangan holda tatbiq etishi kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, xalq ta’limi tizimida ilk bor joriy etilishi kutilayotgan umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ta’lim to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 23.09.2020-yildagi O‘RQ -637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” PF 5953-sonli Farmoni.
3. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi loyihasi. Adabiyot. 2021-y.
4. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
5. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
6. Азизовна, Ю.С. (2023). Миллий дастур талаблари асосида узбек тилини о'китишнинг самарадорлиги. *фан, талим ва амалийот интеграцияси* , 661-664. Получено с https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1256.
7. Azizovna Y.S. Study of folktale in literature and its relation to the epic genre. Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482 https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065__Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
8. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316 https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444

MAKTAB DARSLIKLARIDA ABDULLA ORIPOV LIRIKASINING INTEGRATSIYA ORQALI O‘QITISH USULLARI

Usarova Laylo Ibragimovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute dotsenti
laylousarova14@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada Abdulla Oripovning ijodi, lirik asarlari tahlili asosida o‘qitishning zamonaviy tendensiyalari va yondoshuvlari bilan oquvchilarga mazmun-mohiyatan ochib berishdan iborat. Ma’lumki, hozirgi o‘qitishning zamonaviy talablaridan biri talabalar bilimini, ijodiy fikrlarini oshirish, yaratuvchanlik g‘oyasini shakllantirishga qaratilgan ta’limning integratsiya orqali oqitish dolzarb mavzulardan biridir. Quyida Abdulla Oripov she’rlarining integrativ tahlili haqida aytib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar. *Lirik, ijod, integratsiya,badiiy asar, lirik qahramon, adabiyot, ta’lim texnologiyasi, STEAM ta’lim dasturi, fanlararo aloqa,taraqqiyot, Vatanparvarlik, milliy qadriyat, ona tili, do‘stlik, ramz, ishora.*

ABDULLA ORİPOV'UN SÖZLERİNİN OKUL KİTAPLARINA ENTEGRE EDİLMESİYLE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Usarova Layla İbrahimovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü doçenti

Özet. *Makale, Abdulla Oripov'un yaratıcı ve lirik eserlerinin analizine dayanarak öğrencilere yönelik çağdaş öğretim eğilimlerinin ve yaklaşımlarının özünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bilindiği üzere çağdaş eğitimin çağdaş gereksinimlerinden biri de öğrencilerin bilgisini artırmayı, yaratıcı düşünmeyi, yaratıcılık fikrini oluşturmayı amaçlayan eğitimin bütünleştirilmesidir. Aşağıda Abdulla Oripov'un şiirlerinin bütüncül bir analizi yer almaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Sözcükler: Lirik, yaratıcılık, bütünleştirme, sanat eseri, lirik kahraman, edebiyat, eğitim teknolojisi, STEAM eğitim programı, disiplinlerarası iletişim, gelişim, vatanseverlik, ulusal değer, ana dil, dostluk, sembol, jest.*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕГРАЦИИ СТИХОВ АБДУЛЛЫ ОРИПОВА В ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ

Усарова Лейла Ибрагимовна,
доцент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *Цель статьи – раскрыть сущность современных педагогических тенденций и подходов к обучению студентов на основе анализа творчества и лирических произведений Абдуллы Орипова. Как известно, одним из современных требований современного образования является интеграция обучения, направленная на повышение уровня знаний учащихся, развитие творческого мышления, формирование у них представления о творчестве. Ниже представлен интегративный анализ стихотворений Абдуллы Орипова.*

Ключевые слова*. Лирика, творчество, интеграция, художественное произведение, лирический герой, литература, образовательная технология, образовательная программа STEAM, межпредметная связь, развитие, патриотизм, национальная ценность, родной язык, дружба, символ, жест.*

TEACHING METHODS THROUGH THE INTEGRATION OF ABDULLA ORIPOV'S LYRICS IN SCHOOL TEXTBOOKS

Usarova Laylo Ibragimovna,
Uzbek-Finnish pedagogical institute associate professor

Abstract. *The article aims to reveal the essence of modern trends and approaches to teaching based on the analysis of Abdulla Oripov's creative work and lyrical works. As is known, one of the modern requirements of modern teaching is the integration of education aimed at increasing students' knowledge, creative thinking, and forming the idea of creativity. Below is a description of the integrative analysis of Abdulla Oripov's poems.*

Keywords. *Lyric, creativity, integration, work of art, lyrical hero, literature, educational technology, STEAM educational program, interdisciplinary communication, development, Patriotism, national value, native language, friendship, symbol, gesture.*

Adabiyot inson ruhiyatining badiiy aksidir. Ababiyot orqali biz inson ruhiy kechinmalari, tafakkuri va dunyoqarashini badiiy shaklda ifodalovchi san’at va madaniyat sohasi bo‘lib, u jamiyat hayotining tarixiy, ma’naviy va estetik ko‘zgusini, insonning o‘zini anglash yo‘lida qilgan sukunatdagi hayqirig‘idir. U bizni o‘tmish bilan bog‘laydi, kelajak sari yetaklaydi va bugunning mohiyatini anglab yetishda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ta’lim tizimida adabiyot darslarining o‘rni beqiyos ekanligini ko‘rish mumkin. Ta’lim tizimlarida lirik asarlarni zamonaviy texnologiyalar asosida olib borishning bir qancha yangi shakllari yuzaga kelmoqda. Ta’lim tizimida zabardast shoirlarimizning she’rlarini integratsiyalab o‘qitish, o‘rgatish va tahlil qilishning bir qancha yangi metod va vositalardan foydalanib o‘tiladiga dars mashg‘ulotlarining o‘rni bugungi kunda dolzarb mavzulardan biridi.

Ilm-u fan taraqqiyoti ko‘z ilg‘amas darajada tezlashgan davrda fanlararo integratsiya uzluksiz ta’limni yo‘lga qo‘yishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Integratsiya atamasi lotincha integratio so‘zidan olingan bo‘lib qo‘shilish, birlashish ma’nolarini anglatadi. Ma’lumotlami integratsiyalash har xil manbalarda mavjud bo‘lgan materiallami ma’lum maqsad asosida birlashtirib taqdim etishni nazarda tutadi. Integratsiyalashgan ta’lim va fanlararo aloqa bir-birini to‘ldiradigan ikki xil tushuncha. Fanlararo aloqada o‘quvchining ma’lum bilimlami o‘zlashtirish jarayonida u yoki bu muammoni imkon qadar chuqur anglash hamda olingan bilimlami amaliyotga samarali joriy etishiga imkon berish maqsadida o‘quv fanlari orasida o‘matiladigan aloqa nazarda tutiladi. Integratsiya esa fanlararo aloqaga, ya’ni umuman fanlar, o‘quv fanlari, ulaming bo‘lim va mavzulari bo‘yicha olingan bilimlarga tayanilgan holda o‘rganilgan masalaga xos bo‘lgan yetakchi g‘oyalar hamda hodisalaming izchil, har jihatdan chuqur hamda serqirra ochilishi demakdir. [1; 29]. Hozirgi kun ta’limida adabiyot darslarida buyuk ijodkorlarning asarlarini zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanib dars mashg‘ulotlarini tashkil qilish muhim o‘rin egallamoqda. Ta’lim nafaqat bilim berish, balki insonni shaxs sifatida shakllantirish, unga ma’naviyat, axloq va badiiy tafakkur berish vazifasini ham bajaradi. Global ta’limga integratsiya 20-asr oxiri - 21-asr boshlarida paydo bo‘lgan tendentsiyadir. zamonaviy pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biriga aylanadi. U alohida mamlakatlarda ham, mintaqaviy va global miqyosda ham rivojlanmoqda. Ta’limdagi integratsiya milliy tuzilmalarning yaqinlashishi, o‘zaro ta’siri va o‘zaro kirib borishining murakkab va keng qamrovli jarayonining bir qismidir. Albatta, bu global ta’limdagi integratsiya muammolarini o‘rganishga «katta tizimlar» tahlilining murakkabligi va qarama-qarshiligini kiritadi. [2; 4]

Bu jarayonda adabiyot, ayniqsa Abdulla Oripov ijod**i** alohida o‘rin egallaydi. Shoirning asarlari o‘zbek xalqining ruhiyati, ma’naviy dunyosi, orzu-umidlari va orifona falsafasini badiiy ifoda etadi. Abdulla Oripov asarlari ta’limda o‘qitishning bir qancha jihatlari bilan ajralib turadi. Adibning Vatanparvarlik va milliy qadriyatlarga asoslangan “O‘zbekman”, “Qasamyod”, “Buyuk yo‘l” singari asarlari orqali o‘quvchilarda yurtga muhabbat, milliy g‘urur, fidoyilik tuyg‘ulari shakllanadi. Falsafiy tafakkur va mustaqil fikrlash va dunyoqarashni shakllantiruvchi “Inson”, “Najot” kabi she’rlar o‘quvchini hayot, borliq, e’tiqod haqida mushohadaga chaqiradi. Shoirning so‘z san’atiga muhabbat uyg‘otuvchi “Til haqida”, “Sen bahorni sog‘inmadingmi?” kabi she’rlari o‘quvchilarda ona tiliga hurmat va estetik didni shakllantirishga yordam beradi. Oripov asarlarida mehr, poklik, ona hurmati,

do‘stlik, sabr-toqat kabi ustuvor.g‘oyalar insoniylik, axloq, va ruhiy tarbiyaning asosi sifatida o‘rin egallaydi.

O‘rta maktabning 10-sinf darsligida adibning 1969-yilda yozilgan “Yurtim shamoli” sheri kiritilgan. Ushbu sherida Vatan shamoli orqali insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati va Vatanga bo‘lgan muhabbat g‘oyalari go‘zal badiiy estetik mahurat bilan ifodalab berilgan. She’rda shoirning badiiy mahorati, obrazlar yaratish san’ati yaqqol ko‘rinadi. Shamol obrazining turli ma’nolarda qo‘llanilishi - Vatan ruhi, inson ichki kechinmalari, hayotning o‘zgaruvchanligi - adabiy tahlil uchun boy materialdir. O‘quvchilarga ushbu she’rni ifodali o‘qish va tahlil qilib berish bilan bir qatorda integratsiyalab o‘qitish usullarini ko‘rib chiqamiz.

Darsda “Yurtim shamoli” sherini tabiyatshunoslik fani bilan integratsiya qilib o‘rganilganda o‘zi yashab turgan yurt shamoliga ahamiyat qaratiladi.

She’rda shamol obraziga alohida urg‘u berilgan. Shamol – bu tabiat hodisasi bo‘lib, u harakat, o‘zgarish va yangilanish ramzi sifatida qaraladi. Shoir shamolni Vatanining ruhi, harakati sifatida tasvirlaydi:

“Sen esding - ochildi yorning jamoli,
O, yurtim shamoli, yurtim shamoli.”

u misralarda shamolning esishi bilan yorning jamoli ochilishi tasvirlanadi, bu esa shamolning yangilanish va uyg‘onish ramzi ekanligini ko‘rsatadi.

Tarixiy ramzlar va ishoralar bilan o‘rganilgandaShe’rda shoirning ichki kechinmalari, ruhiy holati shamol obrazida ifodalanadi. U o‘zini shamolga qiyoslaydi, bu esa insonning o‘zini tabiat bilan uyg‘unlashtirish istagini bildiradi:

“Men-ku bu dunyoda bir zori visol,
Karbalo dashtida Majnun sifatman.”

Bu misralarda shoir o‘zini Karbalo voqeasi bilan bog‘laydi, bu esa tarixiy voqealarga ishora qiladi. She’rda shoirning badiiy mahorati, obrazlar yaratish san’ati yaqqol ko‘rinadi. Shamol obrazining turli ma’nolarda qo‘llanilishi – Vatan ruhi, inson kechinmalari, hayotning o‘zgaruvchanligi – adabiy tahlil uchun boy manbadir.

“Yurtim shamoli” she’ri tabiat bilan boglab o‘rganilganda, tabiat hodisasi bo‘lgan shamol orqali insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati, tarix bilan bog‘langanda esa, tarixiy voqealar, milliy uyg‘onish va Vatanga bo‘lgan muhabbatni ifodalovchi asar sifatida talqin qilish mumkin. She’rni tabiat va tarix fani bilan integratsiyalash orqali o‘quvchilar yurtning boshqalarga o‘xshamaydigan go‘zal tabiati, milliy o‘zlik, tarixiy xotira va mustaqillik g‘oyalarini chuqurroq anglab yetishga harakat qiladilar.

So‘nggi paytlarda STEM dasturlariga san’atni qo‘shish g‘oyasi tobora kuchayib bormoqda. STEM dasturining asosiy shakli o‘tiladigan mavzuni STEM ta'limi (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) bog‘lab o‘rganish orqali ijodiy yangi ixtirolar qilish, ushbu fanlar tarkibida yaratuvchanlik g‘oyalarini ilgari suradigan fan bu – San’at deb qarashadi. STEAM. Bu fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani anglatadi. Adabiyot darslarida lirik asarlarni san’at uyg‘unligida integratsiya qilish zamonaviy ta’lim texnologiyalarida sinalgan usullardan biridir. Ulug‘ adibimiz Abdulla Oripovning “Sen bahorni sog‘inmadingmi?” she’rini tasviriy san’at bilan tahliliy integratsiya qilish orqali badiiy-estetik yondashuv, ko‘rish, sezish va anglash hissiyotlarini birlashtirish mumkin.

Lirik qahramon va tabiat: Rang va chiziqlar orqali ifodalash

“Uyg‘onguvchi bog‘larni kezdim,
Topay dedim qirdan izingni...”

Bu misralarda bahorning uyg‘onishi tasvirlangan. Tasviriy san’atda bu holatni bahoriy manzara orqali ko‘rsatish mumkin:

Tasviriy ifoda:

Yashillikka burkangan bog‘lar,
Gullagan daraxtlar orasida yakka-yu yolg‘iz sayr qilayotgan inson silueti,
Yorqin ranglar – yashil, pushti, oq, sariq – hayot va umid ramzlari.

Harakat va tovush: Bahorning musiqiy va vizual ritmi
“Qorliklardan sipqarilgan suv,Daralarda uradi javlon.”

Bu misralar tovush va harakatni o‘zida mujassam etadi. Tasviriy san’atda dinamika muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Abdulla Oripov asarlarini quyidagi fanlar bilan bog‘lab o‘rganish mumkin:
Adabiyot: Shoirning hayoti, uslubi, adabiy yo‘nalishi tahlili,

- ❖ Tasviriy san’at: She’rlardagi obrazlar asosida rasm chizish, sahna ko‘rinmalari yaratish,
- ❖ Tarix: asarlar orqali muayyan davrlar kontekstini tushunish,
- ❖ Ona tili: she’riy til, stilistik vositalar, morfologik tahlil mashqlari,
- ❖ Informatika yoki texnologiya: She’rlardan ilhomlangan video, prezentatsiya, kollaj yoki raqamli ijodiy ishlar tayyorlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Husanboyeva Q., Niyoz metova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Barkamol fayz media” nashriyoti, 2018-yil.
2. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. “Sharq nashriyoti”. – Toshkent-2019
3. Atoeva M. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил № 9)
4. Астадурьян А. Интеграция учебных ситуаций в процессе обучения.– Краснодар. 2005.
5. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
6. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
7. Ибрагимовна, УЛ (2024). Абдулла Ориповнинг «Сохибкирон» драмаси мардонаворлик ва жасурлик г'ойаларининг улугланиши. Теория современных научных исследований в области педагогики
8. Mavluda, A., Gulbonu, T., & Ibragimovna, U. L. (2024). Masalchilik va Ezop masallari. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 3(32), 99-100.
9. Ibragimovna, U. L. (2024). “Jannatga yo’l’’dostonidagi obrazlarga xos insoniy fazilatlar. The theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 3(27), 170-171.

OLIY TA’LIMDA RUS TILINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLAR INTEGRATSIYASI SAMARADORLIGI

Djumayeva Nargiz Irkinovna
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi,
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi
djumayevanargiz2013@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rus tilini o‘qitish jarayonida interfaol o‘qitish usullarini integratsiyalash masalalari bayon etiladi. Interfaol ta’lim oliy ta’lim talabalarining kognitiv faoliyatini tashkil etishning maxsus shakli bo‘lib, aniq va bashorat qilinadigan maqsadlarni o‘z ichiga oladi: talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, ijodiy salohiyatni rivojlantirish, g‘oyalarni shakllantirish, mustaqil izlanish faoliyatini tarbiyalash.*

Kalit so‘zlar. *O‘qitish, integratsiya, oliy ta’lim, maqsad, mustaqil, interaktiv, talabalar, qobiliyat, samaradorlik.*

YÜKSEK ÖĞRETİMDE RUS DİLİNİN ÖĞRETİMİNDE İNTERAKTİF YÖNTEM ENTEGRASYONUNUN ETKİNLİĞİ

Dzhumaeva Nargiz Irkinovna,
Özbekçe ve yabancı diller bölümü doçenti, pedagojik bilimler adayı,
Özbekistan uluslararası islam akademisi

Özet. *Bu makale, etkileşimli öğretim yöntemlerinin Rus dilini öğretme sürecine entegrasyonunu açıklamaktadır. İnteraktif eğitim, yüksek öğrenim öğrencilerinin bilişsel faaliyetlerini organize etmenin özel bir şeklidir ve açık ve öngörülebilir hedefler içerir: öğrencilerin entelektüel yeteneklerinin geliştirilmesi, bağımsız düşünme, yaratıcı potansiyelin geliştirilmesi, fikirlerin oluşumu, bağımsız araştırma faaliyetlerinin eğitimi.*

Anahtar kelimeler. *Öğretim, entegrasyon, yüksek öğrenim, amaç, bağımsız, etkileşimli, öğrenci, yetenek, verimlilik.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРАЦИИ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Джумаева Наргиз Иркиновна,
Международная исламская академия Узбекистана, доцент кафедры узбекского и иностранных языков, кандидат педагогических наук

Аннотация. *Данная статья рассматривает вопросы интеграции интерактивных методов обучения в процессе преподавания русского языка. Интерактивное обучение является специальной формой организации познавательной деятельности студентов высшего образования и подразумевает конкретные и прогнозируемые цели: развитие интеллектуальных способностей студентов, самостоятельности мышления, критичности ума, развитие творческого потенциала, генерирования идей, способности к самостоятельной поисковой деятельности.*

Ключевые слова. *Обучение, интеграция, высшее образование, цель, самостоятельный, интерактивный, студенты, способности, эффективность.*

EFFICIENCY OF INTEGRATING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING RUSSIAN IN HIGHER EDUCATION

Djumayeva Nargiz Irkinovna,
International islamic academy of Uzbekistan, associate professor of the Department of Uzbek and foreign languages, candidate of pedagogical sciences

Abstract. *This study explores the integration of interactive teaching methods in the process of Russian language instruction at the higher education level. Interactive learning represents a distinctive approach to structuring students' cognitive engagement, characterized by clearly defined and anticipated objectives. These objectives include the development of students' intellectual capacities, independent reasoning, critical thinking skills, creative potential, idea generation, and the ability to conduct autonomous research activities.*

Keywords. *Learning, integration, higher education, objectives, independence, interactive methods, students, cognitive abilities, efficiency.*

Bugungi tezkor zamonda ta’lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo‘li – mashg‘ulotlarni interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb qaralmoqda. “Interfaol” tushunchasi ingliz tilidagi “interakt” (rus tilidagi “interaktiv” so‘zidan olingan bo‘lib), lug‘aviy nuqtai nazardan o‘zaro, ikki taraflama harakat qilmoq, ish ko‘rmoq ma’nolarini bildiradi [1, 4 б.].

Interfaol ta’limning mohiyati shundan iboratki, o‘quv jarayonida har bir o‘quvchi-talaba masxara qilishdan qo‘rqmasdan, o‘z fikrini erkin bayon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Talabalar bir-biriga bog‘liq bo‘lib, bir vaqtning o‘zida shaxsiy mas’uliyatni his qiladilar, faoliyatga hissa qo‘shadilar, guruhdagi odamlar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Interfaol ta’lim individual ish, juftlik va guruh ishlari, rolli o‘yinlar, ijodiy va tadqiqot ishlarini o‘z ichiga oladi.

Quyida biz O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasida rus tili darslarida interfaol metodlardan qo‘llanilgan holda o‘tilgan amaliy darslardan namuna keltiramiz.

“Sinkveyn” metodi - besh misradan iborat qofiyasiz o‘ziga xos she’r bo‘lib, unda o‘rganilayotgan hodisa haqidagi ma’lumotlar o‘z so‘zlari bilan umumlashtiriladi va tavsiflanadi. Birinchi qatorda mavzu bir so‘z bilan atalsa, ikkinchisida ikkita sifatdosh bilan ifodalanadi, uchinchisida mavzu doirasidagi harakat uch so‘z bilan tavsiflanadi. To‘rtinchi qator - mavzuga munosabatni tavsiflovchi to‘rt so‘zli ibora. Oxirgi qator sinonimdir (mavzuning mohiyatini takrorlaydigan bitta so‘z) [2, 107 б.].

Rus tilidan amaliy mashg‘ulotlar davomida *“Sinkveyn”* metodi qo‘llanilganda o‘qituvchi talabalarga sinxron yozishni taklif qiladi.

Natija shunday bo‘lishi mumkin: ***Узбекистан.*** *(Текст «Узбекистан»)*

1. *Красивый, современный.*
2. *Производит, продаёт, покупает.*
3. *Интересует многих туристов.*
4. *Государство.*

1. *Мама.*
2. *Добрая, нежная.*
3. *Любить, уважать, беречь.*
4. *Я подарил маме цветы.*
5. *Самый нежный человек в мире.*

1. *Мария Петровна. (Из рассказа Ю.Бондарева «Простите нас!»)*
2. *Вежливая, строгая.*
3. *Изменилась, состарилась, обрадовалась.*
4. *Мария Петровна помнит всех своих учеников.*
5. *Учитель с большой буквы.*

Bunday ijodiy topshiriq o‘tilgan materialni mustahkamlash uchun beriladi. Shu bilan birga, o‘quvchilar mavzu va hodisaga oid barcha bilganlarini umumlashtiradi, o‘xshatishlar chizadi, sinonimlarni tanlaydi, so‘z boyligini kengaytiradi.

Akademiyada rus tilidan amaliy darslarda asosan faol o‘qitish usullaridan ham foydalaniladi, chunki o‘yin yangi materialni yaxshiroq va osonroq o‘zlashtirishga imkon beradi. Talabalar darslarni o‘yin shaklida o‘tkazishni juda yaxshi ko‘radilar, chunki o‘yin haqiqatni bilish va o‘zlashtirishni ta’minlaydi, shaxsning intellektual, hissiy va axloqiy rivojlanishiga yordam beradi.

Krossvordlar. O‘quv maqsadlarida krossvordlardan foydalanib, o‘quvchilarga quyidagi mazmundagi qisqa shakldagi ta’lim ma’lumotlarini taqdim etish foydalidir. Krossvordlar didaktik intellektual o‘yin sifatida yaxshi, chunki ular aqliy qobiliyatlarni, diqqatni jamlashni rivojlantiradi, xotirani faollashtiradi va o‘z-o‘zini tarbiyalashga yordam beradi.

Krossvordlarni mustaqil tuzish talabalarda o‘rganilayotgan hodisaning asosiy, muhim belgilarini aniqlash, o‘rganilayotgan o‘quv materiali bo‘yicha malakali savollarni shakllantirish qobiliyatini rivojlantiradi.

"Kim tezroq?". Rus tili darslarida talabalarni ikki jamoaga bo‘lish orqali estafeta musobaqasi o‘tkaziladi, unda "Oila", "Tomoshabin", "Shahar" va hokazo leksik mavzular bo‘yicha jumlalarni doskada tezroq va xatosiz yozish talab etiladi. Vazifani osonlashtirish uchun talabalar javob yozishi kerak bo‘lgan savollarni berish mumkin.

Masalan, "Shahar" mavzusida quyidagi savollar bo‘lishi mumkin:

1. Qaysi transport turidan foydalanasiz?
2. Kuniga necha marta mashina haydash kerak?

3. Sayohatga qancha vaqt sarflaysiz?
4. Universitetga borish uchun qaysi ko‘chadan borasiz?
5. Shaharning qaysi joylariga borishni yoqtirasiz? va h.k.

Shunga ko‘ra, milliy guruhlarda o‘quvchilar doimiy ravishda tushuntirish va tarjima lug‘atlaridan foydalanadilar. Lug‘atlardan foydalanish ko‘nikmalarni rivojlantiradi, yangi tushunchalar bilan ishlashni osonlashtiradi va o‘quvchilarning so‘z boyligini boyitadi, bundan tashqari, har bir o‘quvchi boshqalarga qaraganda tezroq kerakli so‘zni topishga harakat qiladi, bu esa sog‘lom raqobat muhitini yaratadi.

"Davra suhbati". “Davra suhbati” metodi o‘quv jarayonida yuqori samara beradi va undan kafedramizning ko‘plab o‘qituvchilari ham foydalanadilar. Davra suhbatida materialning muammoli masalalarini muhokama qilish orqali talabalar nutq so‘zlashni o‘rganadilar, o‘z nuqtai nazarini himoya qiladilar va shu bilan ularning so‘z boyligini boyitadilar. Birinchi kurs talabalari o‘yinlarda katta zavq bilan ishtirok etadilar, o‘zlariga yuklangan vazifani bajarish bilan birga, eng qisqa vaqt ichida eng yaxshi tarzda vazifani bajarishga harakat qilishadi."Ким биринчи".

Masalan, “*Otlarning grammatik rod kategoriyasi*” mavzusida o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lishlari va doskada bellashishlari taklif qilinadi. Talabalar o‘yin texnologiyalarini bajarishdan zavqlanishadi.

муж.род	**жен.род**	**сред.род**	**общий род**

Shuningdek, rus tili darslarida jismoniy mashqlar va musiqali daqiqalar mashg‘ulotlarini o‘tkazish tavsiya etiladi, bu ham o‘quvchi-talabalarni faollashtiradi va jonlantiradi.

"Ko‘zlar uchun mashq. Doira". Katta doirani tasavvur qiling. Ko‘zlaringizni uning atrofida, avval soat yo‘nalishi bo‘yicha, keyin esa teskari yo‘nalishda aylantiring.

“Kelishiklar”(«Padeji») mavzusi bo‘yicha quyidagi mashq bajarish mumkin. Talabalar ham rus tilida she’rni yoddan aytish bilan bir qatorda pantomimik mashq bajaradilar:

Именительный подпрыгнул,
А Родительный летал.
Дательный полез на горку.
А Винительный устал.
Наш Творительный поплавал,
А Предложный убежал.
Падежи нам все нужны
И при этом все важны.

Ko‘pincha o‘yinli texnologiyalar amaliy mashg‘ulotlarning ikkinchi yarmida, talabalar charchagan va ularning faoliyati pasaygan, diqqatlari tarqalib ketganda o‘tkaziladi. Bu vaqtda o‘yin aqliy faoliyatni safarbar qiladi va shu bilan birga charchoqni ketkazadi. Talabalar so‘z boyligini to‘plashlari kerak, hamma ham kuch sarflamasdan yangi so‘zlarni o‘zlashtira olmaydi. Interfaol ta’lim usullaridan foydalangan holda, til va nutq birliklari turli modellarda qayta-qayta qo‘llaniladi: chizmalar, diagrammalar, jadvallar, qo‘shiq motivlari asosida yangi so‘zlarni yodlash, ya’ni eslab qolish uchun zarur bo‘lgan so‘zlarni qo‘shiq aytish orqali og‘zaki rus tili nutqi rivojlantiriladi.

Ta’limning barcha interfaol usullari asosiy vazifani - qanday o‘rganishni o‘rgatish uchun mo‘ljallangan. Vaziyatni tahlil qilish, ma’lumotni mustaqil izlash, mantiqiy zanjirni qurish va asosli qaror qabul qilish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhimroqdir.

Demak, ta’lim jarayonini tashkil etishda auditoriyani faollashtirishga asoslangan yondashuvga o‘tish o‘quv jarayonida darslarni o‘tkazishning faol va interaktiv shakllaridan (kompyuter simulyasiyasi, biznes va rolli o‘yinlar, muayyan vaziyatlarni tahlil qilish, psixologik treninglar va boshqalar) keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Rus tili darslarida interfaol metodlarni qo‘llash asosida ta’lim samaradorligi oshadi va bu o‘z o‘rnida quyidagi xulosalarni qilishga imkon beradi:

1. Talabalar yangi bilimlarni shakllantirishga o‘z tajribasi orqali yondashishga ruxsat berilsa, muayyan ko‘nikma va malakalarni yaxshiroq o‘zlashtiradi.

2. O‘qituvchi talabalarning bilim olish usullarini faol qo‘llab-quvvatlasa, ular yaxshiroq o‘rganadilar.

3. O‘qituvchi, bir tomondan, oson o‘rganish uchun mavzuni tuzsa, ikkinchi tomondan, o‘quvchi-talabalarning o‘z nuqtai nazariga to‘g‘ri kelmaydigan fikrlarini qabul qilsa va muhokamaga kiritsa, talabalar materialni yaxshiroq idrok etadilar.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» mazmunida «…ta’lim muassasalarining moddiy-texnika va axborot bazasini mustahkamlashni davom ettirish, o‘quv-tarbiya jarayonini yuqori sifatli o‘quv adabiyotlari va ilg‘or pedagogik texnologiyalar bilan to‘liq ta’minlash» kabi dolzarb vazifalarni ijobiy hal etish lozimligi alohida ta’kidlab ko‘rsatilgan.

Mazkur vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishida uzluksiz ta’lim tizimi muassasalari o‘qituvchilarining zamonaviy ta’lim texnologiyalarining mohiyatidan xabardorliklari hamda ularni ta’lim jarayonida samarali qo‘llay olishlari, shuningdek, ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy yondoshuvning qaror topishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muxamedov O‘.X. Ta’limni tashkil etishda interfaol metodlar: O‘quv-uslubiy tavsiyalar/ O‘.X.Muxamedov, M.H.Usmonboyeva, S.S.Rustamov. – O‘R IIV Akademiyasi, 2016, – 45 b.
2. Джумаева Н.И. Русский язык. Учебное пособие. Международная исламская академия, Ташкент. Издательтсво: ТИТПЛ, 2020. – 108 с.
3. Ермолаева М.Г. Интерактивные методики в современном образовательном процессе. М.: Просвещение, 2014.

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR - DARS SAMARADORLIGINING MUHIM OMILI SIFATIDA

Saliyeva Perdexan Alimbetovna,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqida ma’lumot zamonaviy pedagogik texnologiyalardan dars jarayonida samarali foydalanish va ularning ahamiyati haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar. *Pedagogik texnologiya, texnologiya, ta’limiy texnologiya,”Har kim har kimga o‘rgatadi”,”Sinkveyn”, “Tarmoqlash”(Klaster).*

PEDAGOJİK TEKNOLOJİLER - DERS VERİMLİLİĞİNİN ÖNEMLİ OLARAK

Saliyeva Perdehan Alimbetovna,
Karakalpakistan Cumhuriyeti, Öğretmenlik becerisi merkezi kıdemli öğretmeni

Özet. *Bu makalede, modern pedagojik teknolojiler hakkında bilgi, ders sürecinde modern pedagojik teknolojilerin etkili kullanımı ve önemi hakkında bilgi verilecektir.*

Anahtar kelimeler. *Pedagojik teknoloji, teknoloji, eğitim teknolojisi, “Herkes herkese öğretir”, “Sinkveyn”, “Ağlanma” (Kümelenme).*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКА

Салиева Пердехан Алимбетовна,
старший преподаватель Центра педагогического мастерства
Республики Каракалпакстан

Аннотация. *Данная статья содержит информацию о современных педагогических технологиях, эффективном использовании современных педагогических технологий на занятиях и их значении.*

Ключевые слова. *Педагогическая технология, технология, образова-тельная технология, “Каждый всех учит”, “Синквэйн”, “Сеть” (Кластер).*

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS AN IMPORTANT FACTOR OF LESSON EFFECTIVENESS

Salieva Perdehan Alimbetovna,
Republic of Karakalpakstan
senior lecturer of the Center for pedagogical excellence

Abstract. *In this article, we discuss modern pedagogical technology, effective use of modern pedagogical technology in lessons, and conclusions.*

Keywords. *Pedagogical technology, technology, educational technology, “Everyone teaches everyone”, “Sinkway”, “Networking”(Cluster).*

“Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta‘lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak”. Sh.M.Mirziyoyev.

Mamlakatimiz kelajagi bugun maktablarda ta’lim-tarbiya olayotgan farzandlarimizga, ularning har tomonlama yetuk va barkamol insonlar bo‘lib yetishlariga bog‘liq. Bu mas’uliyatli vazifani bajarish hozirgi zamon o‘qituvchisi, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan o‘z kasbiy mahoratlarini oshirib borish, ilg‘or pedagogik texnologiyalar mohiyatini anglash va ulardan o‘z darslarida unumli foydalanishni taqozo etadi. Ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni faol qo‘llash, ta’lim sifat samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri an’anaviy ta’limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shuning uchun malakali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari, innovatsion,pedagogik va axborot texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati benihoya kattadir. Innovatsiya (ingl.innovation-kiritilgan yangilik, ixtiro)-yangilanishni, o‘zgarishni amalda joriy etish jarayoni va faoliyati.

Ilmiy texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqaruv va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va doiralarda qo‘llanishini aks ettiradi. “Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari mavzusidagi respublika miqyosida

amaliyotda “pedagogik texnologiya”, “ta’limiy texnologiya” va “ta’lim berish texnologiyasi” kabi atamalarning keng qo‘llanishi kuzatilmoqda. Avvalambor, aniq ifodani berish, ularni nima birlashtirishi, nima ajratib turishini tushunish uchun,”texnologiya” va uning kelib chiquvchilari:”texnologik jarayon”, ”texnologik harakat”, “texnologik xarita”, “texnologik tartib” tushunchalarining mohiyatini aniqlash lozim.

“Texnologiya” – yunoncha “techne”-mahorat, san’at, malaka va “logos”-so‘z, ta’limot ma’nosini bildiruvchi so‘zlarni anglatadi.

Ta’lim texnologiyasi: mavjud sharoit va belgilangan vaqtda muayyan ta’limiy maqsad va ko‘zlanayotgan natijalarga kafolatli erishishni vositali ta’minlovchi, muloqot, axborot va boshqaruvning eng qulay yo‘l hamda o‘qitish vositalarining tartibli yig‘indisi (ta’lim berish texnologiyasining jarayonbayonli jihati); bu yuzaga kelgan ta’limiy jarayon subyektlarining hamkoriy harakatlari, haqiqiy jarayon (ta’lim berish texnologiyasining amaliy jarayoni)tartibi.

“Pedagogik texnologiya”-pedagogik hodisa va ta’limni texnologiyalashtirish sohasida qo‘llaniladigan tushuncha. Fanni o‘qitish uslubiyati – ta’lim tizimida mazkur o‘quv fanining ahamiyati va o‘rnini belgilaydi, uning vazifalarini,o‘qitish mazmunini aniqlaydi, ushbu fan bo‘yicha qo‘llanilayotgan usul, shakl hamda o‘qitish vositalari bayonini o‘z ichiga oladi. Fanni o‘qitish uslubiyatidan farqli texnologiya:

“Qanday o‘qitish kerak?” degan savolga javob bermay, balki ahamiyatli qo‘shimcha bo‘lgan natijaviy “Qanday o‘qitish va o‘quv jarayonini qanday qilib eng maqbul tashkil etish kerak?” degan savolga javob beradi; aniq sharoitlardan kelib chiqqan va ma’lum natijaga yo‘nalgan aniq pedagogik g‘oyaga loyihalanadi; o‘z natijalarini qayta ishlab chiqarishi bilan farqlanadi;

ta’lim oluvchilar va ta’lim beruvchiga yo‘natirilgan darsning uslubiy ishlanmalaridan farqli o‘laroq, ta’lim olishda ular o‘z faoliyatlari hisobiga yutuq ta’minlanishiga yo‘naltiriladi. Berilgan mavzu bo‘yicha ta’lim texnologiyasining tuzilishi va mazmuni: Aniq fan va mavzu bo‘yicha mashg‘ulotning ta’lim modeli jadval ko‘rinishida bo‘lib,unda quyidagilar ko‘rsatiladi: dastlabki ma’lumotlar:o‘quv mavzusi,vaqti,o‘quvchilar soni;

(yangi ma’lumot beruvchi dars, o‘tilganlarni takrorlovchi dars, umumlashtiruvchi dars) va ko‘rinishi (masalan, muammoli, mustaqil ishlash va boshq.), o‘quv mashg‘uloti rejasi(tuzilishi)

O‘qituvchining innovatsion faoliyati bilan bog‘liqli yangi ta’limiy vazifalar, zamonaviy talablar, o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, uning kasbiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlariga bir qator vazifalarni yuklaydi. Ta’limiy jarayonning muhim komponentlaridan biri o‘qituvchilarning innovatsion faoliyati bo‘lib, uning bu yo‘nalishdagi faoliyatini muntazam tarzda takomillashtirib borish pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri .

O‘zbekistonlik olimlardan O.D.Raximov o‘zining “Ta’lim sifati – hayot sifati” nomli monografiyasida ta’lim sifati va baholash mezonlari, ta’lim standartlari, chet el va O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ta’lim sifati va uni baholash tizimi, ta’lim sifatini ta’minlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya hamda innovatsiyon pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish usullarini keltirilgan.

Yuqorida keltirilgan olimlar tomonidan sifat tushunchasiga berilgan ta’riflarni umumlashtirgan holda, ta’lim sifatiga quyidagicha ta’rif berishimiz mumkin. Ta’lim sifati – bu butun ta’lim tizimiga nisbatan o‘rnatilgan talablarning bajarilishini ta’minlash orqali samarali atijalarga erishishdir. Ta’lim sohasida sifatni nisbiy tushuncha tarzida unuig ta’lim standartlariga yoki tasniflarga hamda iste’molchi talablariga moslik darajasi deb qarashimiz mumkin.

Hozirgi kunda zamonaviy olimlar ta’lim sohasida sifatni turli jihatlarda – o‘qitiladigan fanga xos muhim xususiyatlarning funktsiyonal birligi sifatida ham, o‘zaro bir-biri bilan uzbiy bog‘langan xususiyatlar to‘plami sifatida ham, muayyan tuzilmaga ega bo‘lgan tizim ko‘rinishidagi narsaning yaxlit tafsifi sifatida ham talqin qilmoqdalar. Shuningdek, bu jarayonda boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchilar tomonidan malaka oshirish davrida olib borilgan o‘quv mashg‘ulotlarining bevosita ta’lim amaliyoti bilan integratsiyasi hamda kelgusi innovatsion faoliyatida o‘rganilgan ta’lim metodlaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini o‘rganish va mazkur jarayonga zamonaviy usullarni tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar, o‘quv mashg‘ulotlarining yaxlit metodikasi ishlab chiqildi hamda amaliyotda sinab ko‘rildi.

Shu tariqa shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlarini o‘tkazishda quyidagi metod hamda usullardan foydalanildi: “og‘zaki tushuntirish”, “plakatlardan foydalanish”, “taqdimot”, “multimedia”, “elektron doska”, “innovatsion pedagogik texnologiyalar” va hokazo tarzidagi an’anaviy, “o‘z-o‘zini boshqarish”, “mustaqil fikrlash” singari noan’aviy hamda “Assesment” texnikasi, “Sinkveyn”, “Insert”, “Pindvoard” kabi interfaol metodlarni qo‘llashimiz mumkin.

O‘quv-materiallari imkoniyatlaridan foydalanishning o‘ziga xos xususiyat-larga ega ekanligi bilan ajralib turdi. O‘quv materiallarini o‘rganishning boshlang‘ich payti malaka oshiruvchi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari mutaxassislik blokida keltirilgan har bir modullar bilan oldindan tanishib chiqish, uning mazmuni borasida o‘qituvchilarda tasavvur hosil bo‘lishi uchun, avvalo, o‘qituvchining o‘zidagi nazariy bilimlarni aniqlab olish nazarda tutildi. Shu jihatdan dastlabki biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ya’ni har bir o‘qituvchining kasbiy faoliyatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga bilim, ko‘nikma va malakalar hosil bo‘lishiga qanday yondashuvlar asosida ta’limni boshqarishlari o‘rganildi. Buning ahamiyati shundaki, malaka oshirish jarayonida yangi bilimlar majmuini tinglovchilarga o‘rgatish belgilab olingan holda, ularni kelgusi innovatsion faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish orqali ijobiy natijalarga erishildi. O‘rganilayotgan modullar mazmuni tinglovchilarga turli xil ko‘rinishlarda amaliyotga tatbiq etildi. Masalan, so‘zlab berish – so‘zlab berilganda, tinglovchilar o‘rganilayotgan modullarning maqsadi, uning ahamiyatini tushunib olishlari kerak, suhbat ularda o‘z kasbiy faoliyatlarini qiyosiy tahlil qila olishlari hamda o‘rganilayotgan modul mavzusiga qiziqish uyg‘otishga va bu bilan modul mavzularini o‘zlashtirish, o‘z faoliyatlarida keng qo‘llashlarida modul mazmunining detallarigacha bo‘lgan nazariy bilimlarni tinglovchilar tomonidan egallashlari lozim. Suhbatda mazkur modul mavzulari haqida, uni amalga oshirish chog‘idagi har bir fanning ahamiyati, unda ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchiga qo‘yiladigan talablar haqida ma’lumot berilishi kerak.

Namoyish etish ikki aspektda amalga oshiriladi. Birinchidan, tinglovchilarga har bir modul mavzusini mukammallashgan ko‘rinishda namoyish qilish (umumiy ko‘rinishdagi faoliyat, ya’ni taqdimot, multimediya, video proektor, video roliklar ko‘rsatiladi). Bu esa tajribali o‘qituvchi vazifasini bajarib, cheklanmagan tushuntirishlar, sanoqsiz takrorlashlar, eslatishlarga imkon beradi. Bu vositalar yordamida mashg‘ulotlarning tashkil etilishi ta’lim oluvchining intellektual salohiyati, ijodiy qobiliyati va har xil axborot manbalari bilan ishlash mahorati kabi sifatlarini rivojlantirib, o‘quv maqsadlariga erishishni ta’minlaydi.

O‘rgatishning qaysi bir bosqichi xususiyatiga mos kelishiga qarab unga amal qilish kerak. Bu o‘rinda o‘quv adabiyotiga qo‘yiladigan ilmiylik, tizimlilik, o‘quv materialini tushunarli va ravon tilda bayon qilish kabi talablarni ta’minlash, shuningdek, samarali pedagogik usullar sifatida e’tirof etilgan muammoli o‘qitish, jamoaviy tafakkur faoliyatini tashkil etish kabi jihatlarni ro‘yobga chiqarish alohida ahamiyatga ega. O‘quv materialini chuqur o‘zlashtirish uchun uni ayrim muhim nazariy bo‘limlar, batafsil ishlab chiqilgan o‘quv mashg‘ulotlarining barcha turlarini mazmunan va vaqt bo‘yicha yagona tizimga mujassamlashtirgan, maqbullashtirilgan va yo‘naltiruvchi tusdagi o‘quv dasturi, amaliy mashg‘ulot materiallari to‘plami, mustaqil ishlash uchun topshiriqlar, ularni yechish bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar, nazorat savollari, testlar va ularning javoblari, fan bo‘yicha eng ko‘p ishlatiladigan asosiy tushuncha va atamalarning izohli lug‘ati, u yoki bu masalalar chuqur yoritilgan adabiyotga havolalar ko‘rinishida tarkibiy bo‘laklarga ajratish, bu bo‘laklarning majmuini shakllantirish va shu tariqa o‘quv jarayonida bilvosita dialog ish rejimini tashkil etish, boshqacha qilib aytganda, faol pedagogik muhit yaratish ham zarur bo‘ladi. O‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashga qo‘yilgan topshiriqlarni bajarish vaqtida o‘qituvchilarning har bir modul mavzulariga munosabatlari, qiziqishlari kuzatiladi. Kuzatish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ularning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashlarida qo‘llanilgan yangi metod hamda usullardan foydalanish o‘ziga xos o‘rin tutadi. O‘qituvchilar o‘rganilayotgan modullarning xususiyatlarini anglashga faol qiziqmayotganligi ularning xatti-harakatlarida sezilib turdi. Biroq, o‘quv mashg‘ulotlari jarayonining zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish asnosida o‘qituvchilarning faolligi va qiziqishlari oshib bordi.

Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda o‘quv mashg‘ulotlari haqida yetarli tasavvurga ega bo‘lish, kelgusi kasbiy faoliyatida o‘zlashtirilgan materiallarni qo‘llay olish, har bir o‘zlashtirayotgan modul mazmunini, unda keltirilayotgan materiallarni ta’lim amaliyotiga tatbiq qilish, innovatsion faoliyatida hamkasblari orasida zamonaviy yondashuvlar asosida ta’limni tashkil etish, tashabbuskorlikni rivojlantirish ko‘nikmalariga e’tibor qaratildi. Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda o‘zlashtirilgan materiallardan tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari qay darajada takomillashganlik darajasiga ham e’tibor qaratildi. O‘quv mashg‘ulotlari jarayonida ma’ruza mashg‘ulotlari bilan bir vaqtda amaliy mashg‘ulotlar, ya’ni tinglovchilarning o‘z ustida ishlashlariga imkoniyat yaratib berildi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida malaka oshiruvchi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari mutaxassislik blokidagi modullar mazmunidagi mavzularni anglash borasida bilimlarni egallayotganliklari alohida kuzatildi.

An’anaviy doiradan tashqarida bo‘lgan hamda o‘qituvchining innovatsion faoliyati bilan bog‘liqli yangi ta’limiy vazifalar, o‘quv faoliyatining zamonaviy talablari o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, uning kasbiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlariga bir qator vazifalarni yuklaydi. Ta’lim muassasasining innovatsion faoliyati va o‘qituvchining pedagogik innovatsiyalarni (yangiliklarni) ishlab chiqishi hamda amalga oshirishga tayyorgarligi o‘quv jarayonida bir-biri bilan bevosita bog‘liqdir.

“Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik faoliyatini kuzatish hamda natijalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ularning ko‘pchiligi o‘zlarining tajribasi va malaka darajasidan qat’iy nazar, innovatsion faoliyatni amalga oshirishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladi” [2]. Chunki ularda pedagogik faoliyatning ushbu yo‘nalishi uchun yetarli tayyorgarlik mavjud emas. Pedagogik kompetensiyadagi mazkur bo‘shliqni to‘ldirishning eng samarali yo‘li, shubhasiz, malaka oshirish jarayonidir.

Innovatsiyalarning asosiy mezoni yangiliklar bo‘lib, avvalo ilmiy pedagogik tadqiqot va ilg‘or pedagogik tajribalarning qiyosiy-statistik tahlillar asosida ishlab chiqiladigan hamda amalda ijobiy jarayonlarni yangiliklar bilan to‘ldirgan holatda samarali ta’limiy natijalarni kafolatlovchi muhitni yuzaga keltirishni maqsad qiladi. Shuning uchun, innovatsiyalar bilan shug‘ullanishni istagan o‘qituvchi uchun avval ta’lim jarayoniga tatbiq qilinayotgan yangilikning mohiyati, darajasi va albatta, mazkur yangilikning ta’limiy samarasini bashorat qila bilishi lozim. Ayni paytda alohida ta’kidlash joizki, taklif etilayotgan innovatsion yondashuv barcha o‘qituvchilar uchun birdek yangilik bo‘lmasligi ham mumkin. Shuning uchun ham innovatsiyalar muayyan ta’lim muassasasi, muayyan o‘qituvchining innovatsion faoliyat ko‘rsatishga tayyorgarlik darajasiga ko‘ra tavsiya etiladi, ya’ni innovatsiyalarni joriy etish quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak: ta’lim muassasasidagi mavjud muammolarning yechimini faol izlash zaruriyati; o‘qituvchilar tarkibining ta’lim oluvchilarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati natijalarini bosqichma-bosqich yangilab borish.

Shunday qilib, muvaffaqiyatli pedagogik faoliyat innovatsion faoliyatga tayyor bo‘lmasdan turib mumkin bo‘lmaydi. Davlat ta’lim standartlarini amalga oshirish, o‘zlarining pedagogik faoliyatiga yangicha qarashni belgilaydi va o‘qituvchini innovatsion faoliyatga o‘tishga undaydi. O‘qituvchi kasbiy mahoratini rivojlantirish jarayonida biz tarkibiy qismdagi miqdoriy va sifatiy o‘zgarishlar jarayonini tushunamiz, bu kasbiy mahoratni integratsiyalashgan shaxs tarbiyasi sifatida shakllanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi 27.08.2019 y. PF-5789 Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.08.2019-y., 06/19/5789/3659-son.
2. Григорева С.Г. Подготовка будущих учителей началных классов к инновационной деятелности. Авто реф...дисс..к.п.н. – Чебоксары. 2003. – 11 с.
3. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.

4. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
5. Азизовна, Ю.С. (2023). Миллий дастур талаблари асосида узбек тилини ўқитишнинг самарадорлиги. *фан, талим ва амалийот интеграцияси* , 661-664. Получено с https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1256.

ИНТЕГРАЦИЯ КАК ИННОВАЦИОННАЯ ФОРМА РАБОТЫ В ОБУЧЕНИИ

Аекеева Гулжахон Узбекбаевна,
преподаватель русского языка и литературы президентской школы в системе Агентства специализированных образовательных учреждений при Министерстве дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан. Город Нукус.
agti58@inbox.ru

Муратова Мухаббат Аманбаевна,
учитель русского языка и литературы общеобразовательной школы №-31 с классами по углубленному обучению некоторых предметов при отделе школьного и дошкольного образования г. Нукус Республики Каракалпакстан.

Аннотация. *В данной статье дана информация о роли интегрированных уроков для развития творческого потенциала учителей с целью эффективного воздействия на учащихся.*
Ключевые слова*: интеграция, интегрированное обучение, межпредметные связи, интегрированный урок, мастерство.*

İNOVASYON FORMU OLARAK ENTEGRASYON EĞİTİMDE ÇALIŞMA

Aekeyeva Gulzhakhon Uzbekbaevna,
Rus dili ve edebiyatı öğretmeni.. Özbekistan Cumhuriyeti Okul Öncesi ve Okul Eğitimi Bakanlığına bağlı İhtisas Eğitim Kurumları Ajansı sisteminde Cumhurbaşkanlığı Okulu, Nukus şehri

Muratova Muhabbat Amanbaevna,
Karakalpakstan Cumhuriyeti'nin Nukus kentindeki okul ve okul öncesi eğitim bölümünde bazı konuların derinlemesine eğitimi için sınıflarla birlikte 31 numaralı ortaokulun Rus dili ve edebiyatı öğretmeni

Özet. *Bu makale, öğrencileri etkili bir şekilde etkilemek için öğretmenlerin yaratıcı potansiyelini geliştirmede bütünleşik derslerin rolü hakkında bilgi vermektedir.*
Anahtar kelimeler. *Bütünleştirme, bütünleşik öğrenme, disiplinler arası bağlantılar, bütünleştirilmiş ders, ustalık.*

INTEGRATION AS AN INNOVATIVE FORM OF WORK IN TRAINING

Aekeyeva Gulzhakhon Uzbekbaevna,
teacher of Russian language and literature. Presidential school in the system of the Agency of specialized educational institutions under the Ministry of preschool and school education of the Republic of Uzbekistan, City of Nukus.
Muratova Mukhabbat Amanbaevna,
teacher of Russian language and literature at comprehensive school No. 31 with classes for advanced training of certain subjects at the department of school and preschool education of the city of Nukus, Republic of Karakalpakstan.

Annotation. *This article provides information on the role of integrated lessons for developing teachers' creative potential in order to effectively influence students.*

Keywords. *Integration, integrated learning, interdisciplinary connections, integrated lesson, mastery.*

INTEGRATION AS AN INNOVATIVE FORM OF WORK IN TRAINING

Aekeyeva Gulzhakhon Uzbekbaevna,
teacher of Russian language and literature, Presidential school in the system of the Agency of specialized educational institutions under the Ministry of preschool and school education of the Republic of Uzbekistan. City of Nukus

Muratova Mukhabbat Amanbaevna,
teacher of Russian language and literature at comprehensive school No. 31 with classes for advanced training of certain subjects at the department of school and preschool education of the city of Nukus, Republic of Karakalpakstan

Annotation. *This article provides information on the role of integrated lessons for developing teachers' creative potential in order to effectively influence students.*

Keywords. *İntegration, integrated learning, interdisciplinary connections, integrated lesson, mastery.*

Интеграция образования, науки и производства положена в основу новой политики образования и стратегии развития научно-образовательной системы нашей страны. В Узбекистане сделаны шаги по интеграции науки и образования. Воспитать человека не только знающего, широко мыслящего, но и чувствующего, нравственного, способного видеть, ценить и преумножать богатства окружающего мира поможет интегрированное обучение. Новые задачи, стоящие перед школой, сегодня требуют новых подходов к обучению и воспитанию детей. И одним из направлений, связанного с поиском эффективного педагогического взаимодействия, является интегрированное обучение.

Основная цель интеграции в образовании является формирование у школьников системности знаний как средства целостного восприятия мир и условие дальнейшего образования и самообразования. Проблемам интеграции в педагогике и образовании посвящено множество исследований и методических разработок. Поэтому, раскрывая подходы к особенностям интеграции, необходимо проследить историю развития этого понятия и выбрать из имеющихся подходов наиболее актуальные.

Задачу использования межпредметных связей в учебном процессе в разные периоды выдвигали Фараби, Аль-Хорезми, Ибн Сина, Алишер Навои и другие. По учению Ибн Сины, воспитание человека заключается в обеспечении единства его умственного, нравственного и физического развития. Этические воззрения Ибн Сины раскрываются в рекомендациях о воспитании образованного, добродетельного, совершенного человека, который стремится служить общему делу, приносить пользу человечеству.

Работа Беруни под названием «Тафким», означающий «вразумление началам звездочёта» служила интегративньм курсом математики, астрономии и географии и предназначалась для приобретения первоначальных знаний о мире. Ведущие исследователи Узбекистана В.И. Андриянова, Р.Х. Джураев, Ш.К. Мардонов, рассматривают интеграцию как условие обобщения научных знаний, повышения их комплексности и системности [2,с.35-41]. Вклад в развитие идей интеграции внесла Р.А.Мавлянова. Большой интерес представляют разработанные ею учебные и методические пособия для учителей начальных классов, а также для магистров 1-2 курсов специальности «Начальное образование» [7,с.58-61].

Проблеме интеграции и межпредметных связей посвящены ряд диссертаций на примере М.Э.Болтаевой, Д.С.Шорустамовой, З.Шафаевой, Д.Хакимовой. Одним из первых интеграцию как педагогический феномен определил И.Д.Зверев. Учёный отметил, что интеграция в обучении «осуществляется путём слияния в одном синтезированном курсе элементов разных учебных предметов, слияния научных понятий и методов разных дисциплин в общенаучные понятия и методы познания, комплексирования и суммирования основ наук в раскрытии межпредметных учебных проблем».

Т.П.Лакоценина интеграция в образовательном пространстве понимается как «глубокое взаимопроникновение, слияние, насколько это возможно, в одном учебном материале обобщённых знаний в той или иной области».

М.В.Лазарева рассматривает интегрированное обучение как усиление всех компонентов воспитательно-образовательного процесса, прежде всего, содержания разных предметных областей, отражающего в той или иной степени целостную картину мира в его естественных взаимосвязях и взаимозависимостях, и направленный на формирование знаний, умений и навыков, способствующих развитию и воспитанию личности ребёнка.

По мнению Р.А.Мавляновой понятие «интеграция» может принимать два значения. Интеграция может рассматриваться как

- цель обучения – «создание у школьника целостного представления об окружающем мире»;
- средства обучения – «нахождение общей платформы сближения предметных знаний».

Как *цель обучения* она дает школьникам те знания, которые научат его представлять мир как единое целое, в котором эти элементы взаимосвязаны. А *как средство* обучения интеграция направлена на развитие эрудиции, расширение и обновление знаний.

Межпредметные связи могут устанавливаться по составу научных знаний (фактические, понятийные конкретные). Так, на уроке математики изучается тема «Симметрия тел», на уроке естественные науки «Осень пришла» демонстрируются фотографии, гербарии листьев деревьев и обсуждаются вопросы: *В чем красота листьев? Какое значение имеет симметрия? Что симметрично?* Это помогает учащимся увидеть и понять, что факты симметрии имеют место не только в математике, но и в природе, в изобразительном искусстве, в технологии.

Первую тему урока по естественным наукам «Республика Узбекистан», урока музыки - «Гимн Республики Узбекистан» можно интегрировать с первой темой Букваря - «1 сентября - День Независимости». Здесь мы видим связь: Естественные науки - Букварь-Музыка. Эта тема изучается с разных точек зрения, и в итоге у ребёнка формируется понятие про Независимый Узбекистан. Тему урока по естественным наукам «Общественно полезный труд», можно интегрировать с темой урока чтения Е. Пермяка «Для чего нужны руки». Здесь можно воспитать у детей трудолюбие. Тему урока по читательской грамотности «Волшебный дутар», с темой урока музыки «Узбекские народные инструменты», давая обширное понятие про музыку. На внеклассных уроках художественные произведения можно сочетать с исторической тематикой: А.С.Пушкин «Капитанская дочка», Н.В.Гоголь «Тарас Бульба», М.Ю.Лермонтов «Бородино».

Р.А.Мавлянова выделяет следующие методы и приемы, способствующие осуществлению интегрированного подхода:

- эвристические беседы;
- беседы обобщающего плана;
- экскурсии;
- творческие работы по развитию речи;
- самостоятельные работы;
- словесное рисование на уроках истории, чтения, ознакомления с окружающим миром, музыки, математики;
- выразительное чтение пейзажных описаний на уроках рисования, природоведения;

- наглядные методы обучения.

Индивидуально-дифференцированная (творческая) форма – самая сложная форма организации интегрированного занятия. Учащиеся самостоятельно избирают деятельность, организуют вокруг себя предметное пространство и общение. Важно научиться переводить ребенка из одного вида деятельности в другой, способствуя развитию его потенциальных возможностей. Средством перевода является продукт, созданный ребенком. Например, из рисунков можно создать композицию, придумать и поиграть в сказку, создать постройку, изучить и обсчитать ее математически и другие.

Таким образом, интеграция предметов в современной школе – одно из направлений активных поисков новых педагогических решений, способствующих улучшению дел в ней, развитию творческого потенциала педагогических коллективов и отдельных учителей с целью более эффективного и разумного воздействия на учащихся. Понятно, что интегрированный урок требует от учителей и учеников большой подготовки, он не может выпадать из системы уроков по предметам, не должен идти в разрез с желанием учеников. Интегрированный урок также требует от учителя профессионального мастерства и одухотворенности личностного общения, когда дети положительно воспринимают учителя (уважают, любят, доверяют), а учитель расположен к детям (вежлив, ласков, внимателен). Педагог больше даст детям, если откроется им как личность многогранная и увлеченная.

Организация интегрированных уроков способствуют более успешному и качественному усвоению материала, повышают результативность обучения, помогают раскрыть интеллектуальные способности школьника, повышает творческий потенциал учащихся.

Реализация идей межпредметной интеграции в образовательном процессе требует: изменения педагогического мышления от учителей, методистов, руководителей образовательных учреждений, корректировки общепедагогической, дидактической и методической подготовки будущих учителей.Учитель должен выйти за рамки своего предмета, глубину знаний по своему предмету он должен сочетать с широтой знаний в других областях, методическим службам и руководителям школ необходимо координировать работу учителей.

Все это, безусловно, будет способствовать успешной реализации идей межпредметной интеграции в образовательной практике школ.

Список использованной литературы:

1. Бахарева Л.Н. Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе // Начальная школа.2006.№ 8.С.48.-51.
2. Джураев Р.Х. Ведущие тенденции образования в XXI веке // Uzluksiz ta’lim. – Toshkent, 2008. № 6. С. 35-41.
3. Джураев Р.Х. «Интеграция содержания форм обучения в системе непрерывного образования», Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» https://cyberleninka.ru/
4. Колягин Ю.М., Алексеенко О.Л. Интеграция школьного обучения // Начальная школа. 2001.№ 9. – С.28-31.
6. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. – Ростов-н/Д, 2000. – 440с.
7. Лакоценина Т.П. Современный урок. Часть 6: Интегрированные уроки. Научно-практич. пособие для учителей, методистов, руководителей образовательных учреждений, студентов пед. учеб.заведений, слушателей ИПК – Ростов-н/Д: Изд-во «Учитель», 2008. – 256 с.
8. Мавлонова Р.А. Интегрированная педагогика начального образования. Методическое пособие. – Т.: ТГУ им. Низами, 2005. – С.58-61

ROL O‘YINI RUS TILIDAGI NUTQ ETIKETINING XUSUSIYATLARINI O‘RGATISH VOSITASI SIFATIDA

Sattarova Sevara Olimovna,
katta o‘qituvchi, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti,
sevka_sso@mail.ru

Annotatsiya. *Rol o‘yini ta’lim jarayonida o‘quvchilarga rus tilidagi nutq etiketining xususiyatlarini amaliy ravishda o‘rganishda samarali metod hisoblanadi. O‘yin jarayonida ishtirokchilar turli ijtimoiy vaziyatlarni tasvirlab, faqat muloqot qoidalarini tushunibgina qolmay, balki haqiqiy hayotdagi shaxslararo muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. Maqolada ruxsat etilgan etiket o‘rgatishda rol o‘yinlaridan foydalanishning nazariy asoslari va rus tilidagi nutq etiketini o‘rgatishda ularning amaliy misollari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *rol o‘yinlari, rus tilidagi nutq etiket, ta'lim, ijtimoiy vaziyatlar, shaxslararo muloqot, etiket.*

РОЛЕВАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ ОСОБЕННОСТЯМ РУССКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

Саттарова Севара Олимовна,
Старший преподаватель, Узбекско-Финский педагогический институт,

Аннотация. *Ролевая игра является эффективным методом обучения, позволяющим учащимся на практике осваивать нормы и особенности русского речевого этикета. В процессе игры участники разыгрывают различные социальные ситуации, что помогает им не только лучше понять правила общения, но и развить навыки межличностного общения в реальной жизни. В статье рассматриваются теоретические основы использования ролевых игр в обучении этикету, а также конкретные примеры их применения для обучения русскому речевому этикету.*

Ключевые слова. *Ролевые игры, русский речевой этикет, обучение, социальные ситуации, межличностное общение, этикет.*

ROL YAPMA OYUNU, RUS KONUŞMA ADABININ ÖZELLIKLERINI ÖĞRETME ARACI OLARAK

Sattarova Sevara Olimovna,
kıdemli öğretim görevlisi, Özbek-Finnish pedagoji enstitüsü,

Özet. *Rol yapma oyunları, öğrencilere Rus dilindeki konuşma adabını pratikte öğretmek için etkili bir yöntemdir. Oyun sırasında katılımcılar çeşitli sosyal durumları canlandırarak, iletişim kuralları hakkında daha iyi bir anlayış geliştirmenin yanı sıra, gerçek hayatta kişilerarası iletişim becerilerini de geliştirirler. Bu makale, etiket öğretiminde rol yapma oyunlarının teorik temellerini ve Rus dilindeki konuşma adabını öğretmede bunların pratik örneklerini incelemektedir.*

Anahtar kelimeler. *Rol yapma oyunları, Rus konuşma adabı, öğrenme, sosyal durumlar, kişilerarası iletişim, etiket.*

ROLE-PLAYING GAME AS A MEANS OF TEACHING THE FEATURES OF RUSSIAN SPEECH ETIQUETTE

Sattarova Sevara Olimovna,
senior lecturer, Uzbek-Finnish pedagogical institute,

Abstract. *Role-playing games are an effective method of teaching, allowing students to practically learn the norms and characteristics of Russian speech etiquette. During the game, participants reenact various social situations, which helps them not only understand ommunication rules better but also develop interpersonal communication skills for real-life scenarios. The article discusses the theoretical basis for using role-playing games in etiquette training and provides concrete examples of their application in teaching Russian speech etiquette.*

Keywords. *Role-playing games, Russian speech etiquette, learning, social situations, interpersonal communication, etiquette.*

В последние годы специалисты различных отраслей науки прежде всего психологи и лингвисты, обнаружили много интересных закономерностей в природе ситуаций речевого общения, что имеет особенно важное значение при обучении русскому языку нерусских, так как позволяет для успешного овладения речью моделировать основные моменты таких ситуаций.

Как правило, речевая ситуация включает следующие компоненты: участники ее (активные, пассивные); предмет речи; время (когда?); место (где?); причина, цель, следствие (почему? зачем? из-за чего?).

Кроме указанного набора элементов, всякое речевое взаимодействие определяется еще и ориентацией на внутренние реакции общающихся: отношения расположения или настороженности, желание с наибольшей полнотой выразить свое отношение или проявить сдержанность, подчеркнуть или затушевать какой-то из аспектов этих отношений.

Комплекс образцов речи, который в официальной или бытовой обстановке связан для нас с ситуацией приветствия, прощания, пожелания, просьбы, предостережения, является в языке наиболее часто употребительным, поэтому именно его лучше всего использовать в качестве образца для игрового освоения.

Выбор одного или нескольких вариантов из существующих в языке обозначений указанных компонентов определяется целью высказывания и конкретными условиями общения. В отличие от многих других языковых средств формулы речевого этикета могут не нести информации об окружающей действительности или совмещают эту функцию со следующими специфически этикетными:

1) **Контактоустанавливающая.** Эта функция проявляется прежде всего в тех речевых актах, когда говорящий стремится обратить на себя внимание собеседника, подготавливает его к участию в речевом акте: Кого я вижу! Куда ты пропал? Эти высказывания не содержат информации, что доказывается хотя бы тем, что вопросы не предполагают ответа. Это всего лишь сигнал. Реакция адресата (необязательно словесная) призвана обнаружить его отношение к сигналу.

2) **Призывная функция.** Она вступает в силу, когда у говорящего нет уверенности, что посланный им контактоустанаяливдющий сигнал безошибочно выберет нужного ему адресата: Подойдите, пожалуйста! Нет, не вы... Николай Тимофеевич, подойдите, пожалуйста! Одни и те же языковые средства могут выполнять и собственно информативную, и призывную функцию, различия обнаруживает контекст. Простите, я нечаянно вас толкнул – информация о том, что действие, причинившее вам неудобства, было непреднамеренным, говорящий просит адресата не сердиться. Но: Простите, вы не подскажете... — здесь, включая слово простите, мы не преследуем другой цели, как привлечь к себе внимание данного собеседника, настроить его на разговор с нами, оно как бы заменяет обращение.

3) **Функция ориентации на адресата.** Она предполагает выбор словесных и грамматических компонентов высказывания в связи с тем, в каких ролевых отношениях находятся говорящий и адресат (младший по службе или по возрасту – старшему: Александр Ильич, скажите, пожалуйста …; старший младшему: Миша, проверь, пожалуйста, эту схему...); в каких ситуациях происходит общение. Так, сослуживцы во время работы могут обращаться друг к другу официально, за пределами службы – в упрощенном варианте

(Александра Петровна, предоставляем вам слово... – Саша, ты прекрасно выступила сегодня на собрании).

– **Функция волеизъявления:** приказание, требование, просьба, мольба, разрешение, совет, предложение и др.

– **Эмотивная функция** – выражение чувств, отношений: Я счастлив вас видеть! Сердечное спасибо! Благодарю вас! Вы, меня очень выручили!

В конкретных ситуациях общения различаются случаи от более четкого превалирования одной из функций до сложного соотношения, когда в определенной степени проявляет себя каждая из них. Умелое использование говорящим предоставляемых языком возможностей — необходимое условие успешного речевого общения.

На занятиях по русскому языку в техникумах, профтехучилищах можно проводить ролевые игры, способствующие закреплению у учащихся навыков использования различных форм русского речевого этикета в соответствии с их будущей специальностью.

Такое занятие лучше всего строить так: в течение первого часа обучающиеся знакомятся с определенным набором формул речевого этикета, а в течение второго — проводится практическое закрепление их с помощью разыгрывания ролевых игр по заданным учителем ситуациям.

Приведем в качестве примера игры, подобные которым можно предлагать в средних специальных учебных заведениях, готовящих кадры для сферы обслуживания.

На первоначальном этапе игры проводятся с помощью карточек, где написаны слова и словосочетания, которые могут быть использованы в данной ситуации. Например: *В продуктовом магазине. В отделе кондитерских изделий.*

Ученик - «продавец» получает следующий набор карточек: *широкий ассортимент, заплатите в кассу, российские конфеты, свежее печенье, приходите к нам еще, будем рады вас обслужить.*

Ученик - «покупатель» использует карточки со словами: *Сколько стоит? Чьи это конфеты? Пожалуйста, взвесьте, спасибо.*

Учащиеся разыгрывают заданную ситуацию. Заканчивается игра, когда оба играющих использовали все карточки.

Затем предлагаются ситуации, которые учащиеся разыгрывают без карточек, но на материале знакомой лексики. Например: Магазин готового платья. Покупатели — мать и дочь. Их обслуживает продавщица.

Разыгрывается следующая сценка:

П р о д а в щ и ц а : Я вас слушаю.

М а т ь : Хотелось бы купить дочке новое платье.

П р о д а в щ и ц а : Пожалуйста! Какое вы хотите? Выходное или повседневное?

М а т ь : Что-нибудь понаряднее, летнее и не дорогое.

П р о д а в щ и ц а : Хорошо, сейчас подберем. Размер вам нужен 46, рост 2. Вот на выбор два платья: голубое и белое. Примерьте оба, и вам легче будет выбрать.

М а т ь : Спасибо!

Д о ч к а : Благодарю вас.

М а т ь : Нам больше понравилось белое платье. Но оно немного длинновато, а с переделкой возиться не хочется.

П р о д а в щ и ц а: Пусть вас это не беспокоит. На 2-м этаже нашего магазина вам укоротят платье. А пока его будут исправлять, советую вам пройтись по магазину, ознакомиться с товарами. Кстати, у нас вы сможете подобрать к платью современные модные украшения.

Д о ч к а : Спасибо. Мы так и сделаем.

Ролевые игры могут быть самые разнообразные: диалог заведующего секцией с продавцом; интервью журналиста с директором магазина, с продавцом; диалог директора магазина с дизайнером; конфликтная ситуация: покупателю не нравится товар и др.

Разнообразны и варианты разыгрывания одной и той же ситуации. Это зависит от установки, которую дает учитель, а также от фантазии самих учащихся.

Список использованной литературы:

1. Адилова Н.Ф. Эффективность использования ролевых игр в процессе обучения / Н.Ф.Адилова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый – 2011. - № 12 (35). URL: https://moluch.ru/archive/35/3957/ (дата обращения: 04.10.2022).
2. Зимина, М.С. Азбука этикета / М.С. Зимина. – СПб.: Коронапринт, 1998. – 80 с.
3. Русский язык и культура речи. / Под редакцией В.И. Максимова. – М., 2000.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С ОВЗ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Якубжанова Мухайё Кадыржановна,
старший преподаватель ЦПМ Самаркандской области

Аннотация. *Статья рассматривает особенности обучения детей с ограниченными возможностями здоровья на уроках русского языка. Автор подчеркивает необходимость индивидуального подхода, использования интерактивных методик, игр, визуальных и звуковых материалов для успешного освоения учебного материала. Особое внимание уделяется развитию коммуникативных навыков у детей с ОВЗ через стимулирование устной речи и создание ситуаций общения на уроке.*

Ключевые слова. *ОВЗ, индивидуальный подход, интерактивные методики, игры, визуальные материалы, звуковые материалы, коммуникативные навыки, устная речь.*

RUS TILI DARSLARIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Yakubjanova Muxayyo Kadirjanovna,
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni rus tili darslarida o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Muallif o‘quv materialini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun individual yondashuv, interfaol metodlar, o‘yinlar, vizual va ovozli materiallardan foydalanish zarurligini ta’kidlaydi. Og‘zaki nutqni rag‘batlantirish va darsda muloqot vaziyatlarini yaratish orqali imkoniyati cheklangan bo‘lgan bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.*

Kalit so‘zlar. *Imkoniyati cheklangan, individual yondashuv, interfaol metodikalar, o‘yinlar, vizual materiallar, ovozli materiallar, kommunikativ ko‘nikmalar, og‘zaki nutq.*

RUSÇA DERSLERDE IMKANIYETLI ÇOCUKLARIN KONUŞMA BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Yakubjanova Mukhayyo Kadirjanovna,
Semerkand bölgesi Pedagojik beceriler merkezi kıdemli öğretmeni

Özet. *Makalede, engelli çocukların Rusça derslerinde eğitilmesinin özellikleri ele alınmıştır. Yazar, eğitim materyalinin başarılı bir şekilde özümsenmesi için bireysel bir yaklaşımın, etkileşimli yöntemlerin, oyunların, görsel ve sesli materyallerin kullanımının gerekli olduğunu vurgular. Sözlü*

konuşmayı teşvik ederek ve derste iletişim durumları yaratarak engelli çocuklarda iletişim becerilerini geliştirmeye özel önem verilmektedir.

Kalit sözler. *Engelli, bireysel yaklaşım, etkileşimli yöntemler, oyunlar, görsel materyaller, sesli materyaller, iletişim becerileri, sözlü konuşma.*

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

Yakubzhanova Mukhayo Kadirzhanovna,
senior teacher of the Samarkand Regional center of pedagogical excellence

Abstract. *The article examines the specific features of teaching children with disabilities in Russian language lessons. The author emphasizes the need for an individual approach to successful assimilation of educational material, the use of interactive methods, games, visual and audio materials. Special attention is paid to the development of communicative skills in children with disabilities by stimulating oral speech and creating communication situations in the classroom.*

Keywords. *Individual approach, interactive methods, games, visual materials, audio materials, communication skills, oral speech.*

Работа с детьми с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) на уроках русского языка требует особого подхода и использования эффективных форм и приемов. Эти дети могут испытывать трудности в обучении и коммуникации, поэтому важно создать благоприятные условия для их развития.

Введение в проблематику обучения детей с ОВЗ на уроках русского языка должно начинаться с понимания особенностей каждого ребенка и его нужд. Некоторые дети могут иметь слабую письменную или устную речь, другие - проблемы с восприятием и запоминанием информации. Педагог должен учесть эти особенности и адаптировать свой подход к каждому конкретному ученику.

Важной формой работы с детьми ОВЗ на уроках русского языка является индивидуальный подход. Это означает, что педагог должен адаптировать материалы, методики и задания под специфические особенности каждого ребенка. Индивидуальные задания, рассчитанные на уровень и возможности каждого ученика, позволяют им развиваться и достигать успехов в обучении русскому языку.

Помимо индивидуальных заданий, важно использовать интерактивные методики и игры на уроках русского языка. Дети с ОВЗ часто имеют затруднения в коммуникации и взаимодействии, и игровые формы работы помогают им преодолеть эти трудности. Игры, ролевые игры, театральные постановки и другие интерактивные методы могут стать инструментами развития речи и коммуникативных навыков детей с ОВЗ.

Работа с детьми ОВЗ на уроках русского языка также требует постоянной поддержки и помощи педагога. Эти дети могут испытывать трудности в понимании и выполнении заданий, поэтому важно обеспечить им дополнительную поддержку и объяснения. Регулярные консультации с психологом позволят создать наиболее эффективные методы работы с каждым ребенком.

Обучение детей с ОВЗ требует использования специальных подходов и методов, чтобы помочь им успешно освоить материалы на уроках русского языка. Одним из эффективных способов поддержки таких учащихся является использование визуальных и звуковых материалов.

Визуальные материалы играют важную роль в обучении детей с ОВЗ на уроках русского языка. Наглядные пособия, такие как картинки, диаграммы и рисунки, помогают детям лучше понять и запомнить новую информацию. Например, на уроке грамматики учитель может использовать картинки, которые иллюстрируют различные грамматические

правила или образцы предложений. Это помогает детям их визуализировать и легче запомнить.

Кроме того, такие визуальные материалы как карточки с изображением слов, букв или звуков, могут использоваться в игровой форме на уроках фонетики и орфографии. Это помогает детям с ОВЗ лучше освоить звуковую структуру русского языка и улучшить свои навыки чтения и правописания. Звуковые материалы также играют важную роль в обучении детей с ОВЗ на уроках русского языка. Использование аудиозаписей, например, записей произношения слов и фраз, позволяет детям с ОВЗ услышать правильное произношение и научиться повторять его. Это особенно полезно для детей с слуховыми нарушениями, которым может быть сложно различать звуки и произносить слова правильно.

Одним из эффективных приемов работы с звуковыми материалами является использование фонетических упражнений и игр, основанных на различных звуках русского языка. Например, учитель может проводить упражнения на различение звуков, составление слов из звуков и так далее. Это помогает детям с ОВЗ развивать свои навыки аудирования и произношения, а также улучшить понимание и использование звуков русского языка.

Один из важных аспектов развития коммуникативных навыков у детей с ОВЗ – это стимулирование устной речи. Конечно, каждый ребенок имеет свои особенности и скорость развития, поэтому важно подбирать индивидуальный подход к каждому ребенку. Устная речь может развиваться с помощью выполнения заданий на монологическую и диалогическую речь, игр с коммуникативной задачей, а также создания ситуаций общения на уроке, где каждый ребенок имеет возможность высказаться и общаться с другими.

Также важно обращать внимание на индивидуальные особенности каждого ребенка с ОВЗ. Необходимо создать доверительную и поддерживающую атмосферу на уроке, где каждый ребенок будет чувствовать себя уверенно и понимать, что его мнение и мысли важны. Необходимо стимулировать детей к активному участию в дискуссиях, обсуждениях, задавать разнообразные вопросы и просить объяснить свои мысли.

Одним из ключевых принципов оценки детей с ОВЗ является индивидуальный подход. Каждый ребенок имеет свои своеобразные особенности и потребности, поэтому необходимо учитывать их при оценке и коррекции успехов. Для этого важно знать, на каком уровне развития находится каждый ребенок и какие навыки ему нужно развивать в первую очередь.

Помимо оценки прогресса, важно также проводить коррекционную работу. В основе коррекции лежит индивидуальный подход и применение специальных методик. Например, для детей с дислексией может быть полезно использование мультисенсорных методов обучения, которые активно используют разные каналы восприятия (зрение, слух, тактильные ощущения и др.). Для детей с нарушениями речи полезными могут быть методы исправления интонации и дикции.Важно, чтобы коррекционная работа была интегрирована в общий процесс обучения и соответствовала возможностям и потребностям ребенка. Возможно, потребуется разработка индивидуальной программы обучения, которая учитывала бы все особенности и потребности ребенка с ОВЗ.

Таким образом, работа с детьми с ОВЗ на уроках русского языка требует особого внимания и индивидуального подхода. Необходимо учитывать особенности каждого ребенка и его потребности, использовать индивидуальные задания, интерактивные методики и игры.

Список использованной литературы:

1. Сапарова, З. И. Интерактивные методы обучения на уроках русского языка / З. И. Сапарова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 3 (107). – С. 908-911.
2. Методическое пособие по работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования на уроках русского языка и чтения в начальной школе – Б.: 2020. – 82 с.

3. Azizovna Y.S. On the Development of Expressive Learning Skills. International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316. https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444

O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNING O‘RNI (6-sinf misolida)

Ziyodulloyeva Dinora Alijon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
ziyodullayevadinora@gmail.com

.

Annotatsiya*. Ushbu maqolda kompetensiya tushunchasining ta’lim mazmuniga tatbiq etilishi, yangicha yondashuv, ta’lim tizimini rivojlantirish masalasi, hozirgi zamon talabiga monand tarzda endilikda o‘quvchilarga faqatgina ilmiy-nazariy bilimlar berishda 6-sinf o‘quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, ularni mustaqil mushohada eta oladigan, egallagan bilimlarini kundalik hayotga ham ongli ravishda tatbiq qila olishi haqida ilmiy-nazariy fik-mulohaza bildirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Kompetensiya, yangicha yondashuv, ta’lim tizimini rivojlantirish, ilmiy-nazariy bilimlar, ta’lim tizimini takomillashtirish, sun’iy intellekt, nutqiy kompitensiyalar.*

ÖĞRENCİ KONUŞMASININ GELİŞİMİNDE KONUŞMA YETERLİLİKLERİNİN ROLÜ (6. Sınıf örneği)

Ziyodullayeva Dinora Alijon kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede, yeterlilik kavramının eğitim içeriğine uygulanması, yeni bir yaklaşım, eğitim sisteminin çağın gereklerine uygun olarak geliştirilmesi meselesi, 6. sınıf öğrencilerinin dünya görüşlerini bağımsız olarak gözlemleyebilen, edindikleri bilgileri bilinçli olarak günlük hayata uygulayabilen dünya görüşlerinin genişletilmesi konusunda bilimsel-teorik bir görüş ifade edilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Yeterlilik, yeni yaklaşım, eğitim sisteminin gelişimi, bilimsel ve teorik bilgi, eğitim sisteminin iyileştirilmesi, yapay zeka, konuşma becerileri.*

РОЛЬ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧЕНИКА (На примере 6 класса)

Зиядуллоева Динора Алиджон кизи,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье выражено применение понятия компетентности к содержанию образования, новый подход, вопрос развития образовательной системы, научно-теоретическое мнение о расширении мировоззрения шестиклассников, которые могут самостоятельно наблюдать за ними, и осознанно применять полученные знания в повседневной жизни.*

Ключевые слова. *Компетентность, новый подход, развитие образовательной системы, научно-теоретические знания, совершенствование системы образования, искусственный интеллект, речевые компетенции.*

THE ROLE OF SPEECH COMPETENCE IN THE DEVELOPMENT OF A STUDENT’S SPEECH (BASED ON THE EXAMPLE OF 6TH GRADE)

Ziyadulloeva Dinora Alijon kizi,
Master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article expresses the application of the concept of competence to the content of education, a new approach, the issue of development of the educational system, a scientific and theoretical opinion on expanding the worldview of sixth-graders who can independently observe them and consciously apply the acquired knowledge in everyday life.*

Keywords. *Competence, new approach, development of the educational system, scientific and theoretical knowledge, improvement of the education system, artificial intelligence, speech competencies.*

Har qaysi mamlakatda olib boriladigan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida, avvalambor, ta’lim tizimi va turlarini yanada takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolaveradi. Shu nuqtai nazardan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning: “Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta’limi va tarbiyasi deb javob beraman”, deya aytgan e’tiroflari, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan har bir islohot zamirida o‘sib kelayotgan yosh avlodning kelajagi, mukammal bilim sohiblari bo‘lib kamol topishlari va yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko‘rsatadi[1, 12 b.]. Butun dunyo raqamlashayotgan va sun’iy intellekt hayotimizga faol kirib kelayotgan bir paytda shaxslararo muloqot, nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi dolzarb muammoga aylanib bormoqda. O‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ularning ona tili va boshqa fanlardan nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashiga yordam beradi.

O‘zbek olimlari N.Husanov, K.Qosimova, S.Matjonov, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldasheva, L.R.Raupova, Sh.Yusupova, M.Qodirov, H.Ne’matov, B.Mengliev, B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva kabi ona tili va adabiy ta’lim metodist olimlarining ishlarida nutqiy kompetentlikni ta’limda nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganilgan.

Ona tili va adabiy ta’lim imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan. Sh.Bektoshev, I.Davronov, G.Muhammadjanova, D.Toshxo‘jaeva, I.Toshev, F.Umarova, N.Yuldasheva, D.Yo‘ldashev, S.Ibrohimov, X.Qurbonova, G.Qurbonova, M.Qoraxo‘jaeva, T.G‘aniev, M.R.Hazratqulov, M.Rixsievalar tomonidan tilning fonetik, orfografik, leksik hamda nutqning rivojlanishida ona tili ta’lim mazmunining kompetentlik, metodik yondashuviga oid tadqiqotlar olib borilgan. Bunda so‘z bilan og‘zaki verbal, noverbal ta’sir o‘tkazish o‘qituvchidan pedagogik qobilyat texnikasini, ijodkorlikni va mahoratni talab qiladi .

Kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qilish demakdir. Namunalarga o‘xshash harakatlarni ko‘zda tutadigan “bilim, ko‘nikma va malakalardan farqli o‘laroq, nutqiy kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi.

Nutqiy kompetentlik – o‘quvchilarga ta’limda bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishda samarali natija beradi. Talabalarni nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda mustaqil ta’lim matndagi holat va xususiyatlarini, muloqot asosida amalga oshirishi, matn tahliliga ko‘proq o‘qituvchi tomonidan undalishi, talabalarni individual va jamoaviy o‘qitish, nutqiy kompetensiyani metodik o‘rganish asosida ta’lim- tarbiya faoliyatning yangi usullarini egallay olishi hamda nutqdagi kreativ, tanqidiy fikrlashga e’tiborni qaratish muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetensiya atamasi 1972-yilda birinchi marta Hymes tomonidan qo‘llanib, uni turli kommunikativ vaziyatlarda ushbu kompetensiyadan foydalanish qobiliyati bilan birga zarur grammatik kompetensiya sifatida belgilangan. Hymes 1970-yillarning boshida “kommunikativ kompetensiya” atamasini yaratgan. [3, 14 b.] U muloqot faqat grammatik bilim (til qoidalarini bilish) bilan chegaralanmaydi. Shuningdek, u turli ijtimoiy mavzudagi matnlarda tildan to‘g‘ri foydalanishdir. Uning fikricha, kommunikativ kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-tildan funksional foydalanishni bilish;
-ijtimoiy muhit va auditoriyani tushunish;
-muloqot bilan bog‘liq madaniy merrorlardan xabardor bo‘lish.

Hymesning ishiga asoslanib, Canale va Swain kompetensiyani batafsilroq ishlab chiqdi:

- grammatik kompetensiya: grammatik va lug‘atni bilish;

- ijtimoiy lingvistik kompetensiya: tildan foydalanish va ijtimoiy mavzudagi matnlarga qarab qanday o‘zagarishini tushunish;

- diskurs kompetensiya: fikrlarni izchil ifodalash va muloqotni samarali tashkil etish;

- strategik kompetensiya: qiyinchiliklarni yengish va maqsadlaringizga erishish uchun turli xil aloqa strategiyalardan foydalanish qobiliyati. [2, 27 b.]

Olimlarning tadqiqiga ko‘ra, ona tili darslarida nutq o‘stiruvchi nutqiy kompetensiyalar mavjud:

Grammatik kompetensiya: lug‘at boyligi, to‘g‘ri talaffuz qilish, ohang, intonatsiya, urg‘u.

Diskurs(nutq) kompetensiya: imlo savodxonligi, uyg‘unlik, mantiqiy-mazmuniy bog‘lanish.

Ijtimoiy-lingvistik kompetensiya: nutqning dalillanishi, ishonchligi, fikrning aniqligi, tinglovchilarni jalb qilish, turli vaziyatlarda turli muloqot uslubini tanlash, xushmuomalalik, yumorga boylik, noverbal vositalardan foydalanish.

Strategik kompetensiya: topqirlik, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, moslashuvchanlik.

Tanqidiy fikrlash: tahlil eta olish, dallilarni baholay olish, fikrlarni ishonchli tarzda yetkazish.

Faol tinglash: axborotni tushunish va unga mos javob qaytarish.

Ona tili fanini o‘qitishning asosiy vazifasi sifatida “o‘quvchi shaxsini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani shakllantirish, o‘quvchida grammatikaga oid o‘zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, yozuv, so‘zning tarkibi, so‘z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish, ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to‘g‘ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat” ekanligi belgilangan. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim – o‘quvchilarning egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish imkoniyatidir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umummadaniy ko‘nikmalarini shakllantirdi. 6-sinf o‘quvchilarida fanga oid egallagan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo‘llay olish muhim omil sanaladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o‘rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ona tili va o‘qish savodxonligi fani ushbu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Mashq daftarida darslikda ishora qilingan, maxsus belgi bilan ajratilgan topshiriqlar bajarib boriladi. O‘quvchilar daftarga yozishlari, chizishlari, bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishlari, o‘qib va tinglab tushunish, matn tuzish bilan bog‘liq topshiriqlarni bajarishlari hamda rasmlarni bo‘yashlari mumkin. Amaldagi boshlang‘ich sinf ona tili darsliklari asosida o‘quvchilardagi quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirish ko‘zda tutiladi. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so‘zlash, o‘qish, yozish) orqali 6-sinf o‘quvchisi:

- o‘qituvchi nutqini, video va audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarni tinglab, borliqni idrok etib, mustaqil hayotiy mushohada eta oladi, mustqil fikrlarini erkin ifoda eta oladi;
- rasmlar asosida nutq jarayonida o‘zlashtirgan yangi so‘zlar, iboralar, ma’nodosh so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqlarida ham qo‘llab, fikrini erkin ifoda eta oladi [1, 8, 18 b.];

-voqelikka nisbatan oz munosabatini, fikr-mulohazalarini bildira oladi, mustaqil matn tuza oladi, unga xat boshi, epigraf tanlab, xulosa bera oladi.

-matndagi so‘zlarni tahrirlay oladi, grammatik jihatdan kategoriyalarni o‘z o‘rnida qo‘llay oladi.

Demak, ona tili fanini o‘qitishning asosiy vazifasi o‘quvchini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglash, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani shakllantirish; o‘quvchilarda grammatikaga oid o‘zlashtirilgan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, yozuv, talaffuz va imlo me’yorlariga oid tushunchalarni) rivojlantirish; tilning keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to‘g‘ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltiriladi. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda, bugungi kunda ona tili ta’limining mazmuni o‘zgarmoqda. Biz yillar davomida ona tili ta’limi orqali o‘quvchilarga grammatik qonun-qoidalarni, nazariy bilimlarni o‘rgatib keldik. Endilikda grammatika bilan bir qatorda o‘quvchilardagi nutqiy kompetensiyani, ya’ni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish, yozish kabi amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga ko‘proq e’tibor berishimiz lozim. Xalqaro rivojlangan davlatlarda o‘qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo‘lga kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo‘lmoqda. Maktab ta’limida til muloqot vositasi sifatida barcha yo‘nalishlarning taraqqiyotiga ta’sir qiladi, shuning uchun ham uni lingvopedagogik o‘qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pragmatik kompetensiya, ya’ni nutqning emotsional-hissiy jihati ta’sir doirasining kengligi farqlanadi. Nutqiy kompetensiyalarning asosini o‘qish, tinglab tushunish, so‘zlash, yozish kabi faoliyatlar mahsuli sifatida ifoda qilinishi tushuniladi. Nutqiy kompetensiyalarning tarkibiy qismini tashkil qiluvchi elementlarning o‘ziga xos kaloritlari bu uning amaliy jihatdan yo‘naltirilganligidir. Bular tizim asosida, mutanosib tarzda rivojlantirilishi maqsadga muvofiqdir.

6-sinf ona tili darsligi pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyatni to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llashni inobatga olib quyidagi talablarni bajaradi:

1. Informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

2. Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan jidiy va ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

3. Innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish.

4. Kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish;

5. Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o‘sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish;

6. Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish;

7. Ekstremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan) da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik;

8. Fonetik kompetensiya – tovush va ajratishdagi tafovut, matnni ravon, ifodali o‘qish va tahlil etish usuli. Insert interfaol metod asosida, nutqiy sifatlarni o‘zlashtirishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash usullari. (innovatsiya va novatsiya); yod olish qobiliyatini rivojlantirishning metodik usullari. (Innovator, novator).

Leksikalogik kompetensiya – lug‘at bilan ishlash, usullari, aniq maqsad, intilish asosida

nutqiy jarayonni takomillashtirish, nutqiy jarayon samaradorligini, o‘zining ishchanlik faolligini oshiriladi, izchil ravishda yangilanib borayotgan ta’limda bilimlar metod hamda vositalardan xabardor bo‘lish demakdir.

Nutqiy va lingvistik kompetensiya lingvopedagogika tushunchasi ostida tegishli tildagi nutqni amaliy jihatdan erkin egallash, dialog, shuningdek, monolog shaklidagi nutq jarayonida to‘g‘ri, tez, jonli gapira olish, tinglanayotgan nutqni, har qanday funksional uslubdagi nutq namunalarini tushuna olish malakalari tasavvur etiladi. Bunday nutqiy ko‘nikma va malakalar ona tili darsliklarida berilgan mashq va topshiriqlar orqali takomillashtiriladi. Shunisi aniqki, nutqiy faoliyatni to ‘liq amalda ifodalash uchun turli lisoniy birliklar, jumladan, leksik, morfologik vositalarni hamda grammatik shakllarni nutq vaziyatiga mos ravishda tanlab olishni taqozo etadi. Bu jarayon, birinchi o‘rinda, nutq uslublari turlariga xos lug‘aviy birliklar va ularni o‘zaro mazmun va grammatik jihatdan bog‘lovchi munosabat shakllarni tanlash va gapda o‘rinli qo‘llashdan boshlanadi.

Nutqiy birliklarni bosqichma-bosqich so‘zlarni tanlash va ulardan so‘z birikmasi hosil qilib, gap tuzish, matn sarlavhasiga oid tayanch so‘zlarni tanlash, so‘zlar yordamida hosil qilingan gaplardan bog‘lanishli nutq yaratish kabi nutqiy faoliyatni xususiyatlari jamlangan holda tavsiflanadi. Nutq faoliyatining tarkibini tashkil qiluvchi turlari: gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozish ko‘nikma va malakalar bo‘lib, ular doimo biri ikkinchisini taqozo etadigan to‘ldirib boruvchi lisoniy birliklar sanaladi. 6-sinf ona tili ta’limida nutqiy faoliyatida o‘quvchilarda egallanishi lozim bo‘lgan nutqiy kompetensiyaning tarkibini tashkil qiluvchi to‘rtta komponentini yuqori darajada rivojlantirish lug‘at turlari bilan ishlash zarur. Lug‘at ustida ishlash hamda lug‘aviy birliklar uslubiyatini o‘quvchilarda to‘g‘ri qo‘llash malaka talablari badiiy asarni o‘qishda, ilmiy ma’lumotni o‘rganishda, matnlarni tuzish va yozishda aniqlanishi va nazoratga olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mavlonova K.M. va boshqalar. Ona tili (6-sinf uchun darslik) –Respublika ta’lim markazi. 2022-224 b.
2. Azimova I. Ona tili bo‘yicha savodxonlik kurslarida kommunikativ yondashuvni qo‘llash. Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika IV an’anaviy-ilmiy Anjuman materiallari.202.13-135-betlar
3. Clevenger T. Can one not communicate A confilictof models. Communication studies. 1991.-P350-357.
4. Nasirov, A. (2020). Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida badiiy obraz yaratish. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *4*(2), 200-205.
5. Yoqubov, I. (2025). O‘zbek va turk tillaridagi gap bo‘laklarining qiyosiy tavsifi. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, *13*(2), 9-14.
6. Yoqubov, I. (2024). Fanlararo integratsiya (Odil Yoqubov asarlari misolida). *Лучшие интеллектуальные исследования*, *20*(2), 112-117.
7. Utebekov, S. B., & Yokubov, I. H. (2024). Классикалық осман тіліне дейінгі түрік әдеби тілінің даму, қалыптасу кезеңдері және тілдік ерекшеліктері. *Journal of Oriental Studies*, *108*(1), 4-15.
8. Akar, A., & Yoqubov, I. H. (2024). Qutadg‟ u bilig” asaridagi kasb-hunarga oid terminlar haqida. *Academic research in educational sciences*, (1), 43-49.
9. Yoqubov, I. (2023). Meşreb divâninda kullanilan hâl eklerinin özellikleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *7*(2), 493-500.
10. Yılmaz, T. Özbekçe öğreniyoruz (o‘zbekcha o‘rganamiz).
11. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
12. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
13. Азизовна, Ю.С. (2023). Миллий дастур талаблари асосида узбек тилини о'китишнинг самарадорлиги. *фан, талим ва амалийот интеграцияси* , 661-664. Получено с https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1256

O‘QUVCHILARDA MUMTOZ JANRLARNI O‘QISH VA TAHLIL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Toshtemirova Munisa G‘ulomjon qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Isroil Sulaymonov, filologiya fanlari doktori
Toshtemirovamunisa48@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qish, ularning badiiy ruhiyatini oshirish va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Mumtoz adabiyot, mumtoz janrlar, lirik, epik, dramatik, asar konteksti, mualliflik uslubi, tahlil obyekti, badiiy ruhiyat, tahliliy fikrlash.*

ÖĞRENCİLERİN KLASİK TÜRLERİ OKUMA VE ANALİZ ETME BECERİLERİNİ GELİŞTİRMEK

Toshtemirova Munisa Gulamjon kizi,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi
Bilimsel danışman: Süleymanov İsroil, filoloji doktoru

Özet. *Bu makalede öğrenciler arasında klasik türde eserleri okumanın, onların sanatsal ruhunu gelişti̇rmenin ve analitik düşünme becerilerini geliştirmenin önemi tartişilmaktadir.*

Anahtar kelimeler. *Klasik edebiyat, klasik türler, lirik, epik, dramatik, eserin bağlamı, yazarın üslubu, analiz nesnesi, sanatsal ruh, analitik düşünme.*

РАЗВИВАТЬ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКИ ЧТЕНИЯ И АНАЛИЗА КЛАССИЧЕСКИХ ЖАНРОВ

Тоштемирова Муниса Гуламжон кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: Сулаймонов Исроил, доктор филологических наук

Аннотация. *В статье обсуждается важность чтения классических жанров среди учащихся, повышения их художественного духа и развития навыков аналитического мышления.*

Ключевые слова. *Классическая литература, классические жанры, лирический, епос, драматический, контекст произведения, авторский стиль, обьект анализа, художественный дух, аналитического мышление.*

TO DEVELOP STUDENTS’ SKILLS IN READING AND ANALYZING CLASSICAL GENRES

Toshtemirova Munisa Gulomjon qizi,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific supervisor: Sulaymonov Isroil, doctor of philology

Annotation. *This article discusses the importance of reading classical genres among students, enhancing their artistic spirit, and developing analytical thinking skills.*

Keywords. *Classical literature, classical genres, lyrical, epic, dramatic, context of the work, authorial style, object of analysis, artistic spirit, analytical thinking.*

Adabiyot badiiy adabiyotning tarixiy taraqqiyot jarayonini o‘rganadi va o‘rgatadi. Har bir xalqning o‘z tarixi, madaniyati, san’ati va adabiyoti bor. Shunga ko‘ra adabiyot ma’lum bir xalqning nomi bilan ataladi. Har bir xalq, uning katta-kichikligidan qat’iy nazar, jahon adabiyoti xazinasiga o‘z hissasini qo‘shadi. Shunga ko‘ra, alohida xalqlarning nomi bilan atalgan adabiyotlar ayni chog‘da umumjahon ilm-fani, san’ati va adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi, buyuk olimlarni, san’atkorlarni va yozuvchilarni yetishtiradi, boshqa xalqlar bilan yaqindan aloqada bo‘ladi. O‘zbek xalqi ma’naviy madaniyatining katta va ajralmas bir qismi o‘zbek mumtoz adabiyotidir.

O‘zbek mumtoz adabiyoti o‘tmishda yaratilgan turli tur va janrdagi badiiy asarlarni o‘rganadi. Lirika va epos o‘tmish o‘zbek adabiyotining asosiy turlaridir. G‘azal, musta’zod, muhammas, musaddas, noma, ruboiy, doston, masal, hikoya va boshqalaresa keng tarqalgan adabiy janrlardir. O‘zbek mumtoz adabiyoti o‘zining tarixiy rivojlanishida bir necha muhim bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Qadimgi davrlar: O‘zbek mumtoz adabiyotining ilk namunalari, jumladan, O‘rta Osiyo xalqlari tilida yaratilgan qissa va she’rlar, asosan, IX-X asrlarga to‘g‘ri keladi.

Tug‘rova davri: XIV-XVI asrlarda Amir Temur va uning avlodlari hukmronligi davrida adabiyot rivojlandi. Bu davrda Alisher Navoiyning asarlari o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yuksak cho‘qqisi sifatida e’tirof etilgan.

Yangilanish davri: XVII-XIX asrlarda asar yozuvchilar yangi janrlar va uslublarni ishlab chiqa boshladilar. O‘zbek adabiyotida folklor unsurlarining ko‘pligi va uning tasviriy til va ramzlar orqali ifodalanishi muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek mumtoz adabiyotida bir nechta asosiy janrlar mavjud bo‘lib, bular quyidagilardir:

She’riyat. O‘zbek mumtoz adabiyotining eng muhim va yuksak janri hisoblanadi. O‘z ichida hissiy tuyg‘ularni aks ettiradi. Asarlar ko‘pincha lirik mavzularni, muhabbat, tabiat va mavjudotlar haqidagi hissiyotlarni o‘z ichiga oladi. Alisher Navoiy, Bobur va Abdurauf Fitrat kabi shoirlar bu janrda o‘zlarining yuksak asarlarini yaratganlar. O‘quvchilarga lirik asarlarni o‘qitish orqali ularning his-tuyg‘ularini ifodalashlariga yordam berish mumkin.

Proza. O‘zbek prozasi XV asrdan boshlab taraqqiy eta boshladi. Abdurahim Tursuniy, G‘afur G‘ulom va Abdulla Qodiriy kabi adiblar mumtoz prozada hikoyalar yaratgan. Ular xalqning o‘zligi va urf-odatlarini o‘z asarlarida aks ettirdilar. Bu janr o‘quvchilarga ko‘proq kontekstni va rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni taqdim etadi.

Drama. Mumtoz adabiyotda drama, ya’ni sahna ishlari ham muhim o‘rin egallaydi. Ulug‘bek va G‘iyosiddin Jamolning dastlabki ijodlari o‘zbek drama san’atining rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qildi. Bu janr orqali o‘quvchilar sahna san’ati bilan tanishadilar.

Mumtoz adabiyot insoniyat madaniyatining ajralmas bo‘lagi bo‘lib, u o‘z ichiga turli janrlarni qamrab oladi. Mumtoz janrlar, xususan, lirik, epik va dramatik asarlar, o‘quvchilarda nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini, balki tahlil qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mumtoz janrlar, asosan, inson ruhiyatini, tabiatni, tarixni va zamonaviy muammolarni o‘z ichiga oladi. Ular o‘quvchilarga:

Adabiy asarlar orqali insoniy his-tuyg‘ularni tafakkur qilish va ularning murakkabligini tushunishga yordam beradi. Tafakkur orqali kishi odam va olam sirlarini o‘rganishda o‘zidan oldingi qarashlar, tushunchalar va farazlarning qanchalik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini belgilab oladi. Bu haqiqatni hazrati Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: “Har ishniki qilmish odamizod, tafakkur birla bilmish odamizod”, - deya ifodalagan [1, 122 b.].

O‘zbek tilining naqadar boyligini ko‘rsatadi, uning go‘zalligini oshiradi, shuningdek, boshqa tillardagi asarlarni o‘qish va tadqiq qilishda yo‘l ko‘rsatadi.

O‘qilgan asarlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mumtoz adabiyot, asosan, o‘zbek xalqining tarixiy, madaniy va badiiy rivojlanishining ajralmas qismi ham hisoblanadi. Mumtoz janrlarni o‘qitish o‘quvchilarda nafaqat adabiy bilimlarni, balki kreativ fikrlash, analitik ko‘nikmalar va o‘z hissiyotlarini ifodalash imkoniyatlarini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv usullar yordamida mumtoz adabiyot janrlarini o‘qitish jarayonini yanada qiziqarli va ijobiy qilish mumkin. Bu orqali o‘quvchilarning

adabiy bilimlarini shakllantirishga yordamlashish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qishni rivojlantirish uchun quyidagi usullar bilan ishlash lozim. Demak bular quyidagilar:

Tanqidiy o‘qish. O‘quvchilarning tanqidiy o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy materiallar ustida ishlash, savollarga javob berish va muhokama qilish kabi usullar muhimdir. O‘quvchilar o‘z fikrlarini shakllantirib, assarning konteksti, mualliflik uslubi va ma’naviy qiyofasini o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Guruhlarda ishlash. O‘quvchilar guruhlarga bo‘lingan holda, har bir guruh o‘ziga xos bir asarni o‘rganishi va tahlil qilish bilan shug‘ullanishi mumkin. Bu jarayon o‘zaro fikr almashish va tahlil qilish ko‘nikmalarini yanada kengaytiradi.

Ijodiy vazifalar. O‘quvchilarga ijodiy vazifalar berish masalan, o‘qilgan asar asosida yangi she’r, hikoya yoki sahna yaratish, o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy ishlar orqali o‘quvchilar o‘zlarini va fikrlarini ifoda etishda erkin bo‘lishadi. Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatmoqchi bo‘lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to‘qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo‘ladigan masalalarga sarflash lozim. Zerikish – fikrning dushmani [2, 190 b.]. Adabiy ta’lim amaliyoti bugungi kunda har bir janrning o‘qitilishi yuzasidan aniq amaliy tajribalarda tasdig‘ini topgan, ilmiy asoslangan metodik tavsiyalarga muhtojligi barchaga ayon bir haqiqat [3, 140-141 b.].

Ma’ruza va darslar. Yanada aniq va tushunarli nazariy materiallarni o‘quvchilarga taqdim qilish orqali ularda mavzu yuzasidan aniq tushuncha va ma’lumotlarni shakllantirish mumkin.

O‘qituvchining rolini oshirish. O‘qituvchi sifatida o‘quvchilarga misollar va tavsiyalar berish orqali yo‘l ko‘rsatilsa ushbu mavzu bo‘yicha tushunchalar va umumiy xulosalar o‘quvchilar xotirasida ko‘roq vaqt saqlab qolinishiga erishish mumkin.

Analogiyalar va taqqoslar. Turli janrlarni o‘zaro taqqoslash ularni yanada yaxshi o‘rganishga asos bo‘lib xizmat qiladi. Adabiy ta’limni tashkil etishda o‘qituvchi va o‘quvchilarning boshqa o‘quv fanlarini o‘zlashtirishda olgan bilimlari ham ma’lum darajada asqotadi [4, 31 b.].

O‘quvchilarda mumtoz janrlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun esa quyidagi usullar tavsiya qilinadi:

Tahlil qilish metodlari. Asarlarni struktura, tema, qahramonlar va uslub nuqtayi nazaridan o‘rganish orqali o‘quvchilarning analiz qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Elektiv o‘qish. O‘quvchilarga o‘zlari yoqtirgan asarlarni tanlash imkonini berish, bu ularning qiziqishini yanada oshiradi.

Fikr-mulohaza. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda etishlari va ushbu asarni suhbat jarayonida tahlil qilish ham juda muhimdir. Jumladan, A. Tojiyevning “Adabiyot darslarida suhbat” qo‘llanmasida adabiy ta’lim samaradorligini ta’minlashda suhbat metodining o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritilgan [5, 56 b.].

Mavzularni va asosiy g‘oyalarni aniqlash. O‘quvchilarga asarlardagi asosiy mavzularni va g‘oyalarni aniqlashni o‘rgatish lozim. O‘qilgan asarlarning qanday mazmun va hissiyotlarni aks ettirayotganini aniqlash, tahlil qilish jarayonida jismoniy va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Xususan, ushbu nuqtada Vigotskiyning quyidagi fikrlari e’tiborga loyiqdir: “Fikrlash jarayoni bolaning ota-onasi bilan muloqotidan boshlanadi. Mustaqil fikrlash esa bu suhbatlarni bola yutib, o‘zicha hazm qila boshlaganidan so‘ng shakllanadi” [6, 90 b.].

Personajlarni tahlil qilish. Mumtoz adabiyot asarlaridagi personajlar o‘quvchilar uchun muhim tahlil obyekti bo‘lishi kerak. Har bir qahramonning harakteri, motivlari va o‘zaro munosabatlari o‘quvchilarga o‘z fikrlarini shakllantirish imkonini beradi.

Janr xususiyatlari va uslubi. O‘quvchilarni turli mumtoz janrlarning o‘ziga xos xususiyatlari va uslublari bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz janrlarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarni nafaqat adabiyotga, balki hayotga ham ko‘proq qiziqtiradi. O‘quvchilarning badiiy

ruhiyatini oshirish, tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini yaxshilash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali mumtoz janrlarning ahamiyatini to‘liq anglash mumkin. Mumtoz janrlarning, umuman mumtoz adabiyotlarning samarali o‘qitilishi o‘quvchilarning kelajakdagi fikr va hissiyotlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 20 jildlik. 8-jild. Xamsa. Farhod va Shirin. -T.: Fan. 1991. 122 b.
2. Buriyeva, F. (2024). The gradual development of literary tradition and innovation in poetry (From the Post-1960s Period). American Journal of Philological Sciences, 4(11), 86-89.
3. Kadirov V. Umumta’lim maktablarida mumtoz adabiyot namunalarini o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari. P.f.d. diss. -Namangan: 2019. 140-141 b.
4. Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.:Shafoat nur fayz. Toshkent, 2020. 31 b.
5. Tojiyev A. Adabiyot darslarida suhbat. - T.: O‘qituvchi. 1997. 56 b.
6. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение. 1991. 90 b.
7. Родари Ж. Грамматика фантазий. Переводсталя. Ю.А. Добровольский. – Москва. Прогресс. 1978. 2. 190 b.

YANGI AVLOD DARSLIKLARIDA SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING BERILISHI

Abdullayeva Farida Xayrulla qizi
Nukus davlat pedagogika instituti magistranti
abdullayevafarida030@mail.com.

Annotatsiya. *Bugungi kunda xorijiy tajribalar asosida yaratilayotgan darsliklarimiz o‘zining bir qancha qulayliklari bilan afzaldir. Darsliklarda o‘quvchilar uchun juda ko‘p savol va topshiriqlar o‘rin olgan. Bu imkoniyatlar yoshlarimizning savodxonligi, bilimi va aqliy faoliyatini oshiribgina qolmasdan jahon ilm maydonida ham o‘z o‘rnini topishiga zamin yaratmoqda. Mazkur maqolada ushbu savol va topshiriqlarning dars jarayonidagi qulayliklari va afzalliklari, o‘quvchilarning faolligini oshirishdagi imkoniyatlari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Uch bosqichli topshiriqlar, bixevioristik nazariyalar, retrospektiva, “Oqbo‘yin” qissasi.*

YENİ NESİL DERS KİTAPLARINDA SORU VE ÖDEVLER

Abdullayeva Farida Xayrulla kizi,
Nukus Devlet pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bugün yabancı deneyimlere dayanarak oluşturulan ders kitaplarımızın birçok avantajı var. Ders kitaplarında öğrencilere yönelik birçok soru ve ödev bulunmaktadır. Bu fırsatlar gençlerimizin okuryazarlığını, bilgisini ve entelektüel faaliyetlerini artırmakla kalmıyor, aynı zamanda dünya bilim alanında kendilerine yer bulmalarına da zemin oluşturuyor. Bu makalede, bu soruların ve ödevlerin ders sırasındaki rahatlığı ve avantajlarının yanı sıra öğrencilerin aktivitelerini artırma olasılıklarından bahsedilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Üç aşamalı görevler, davranışçı teoriler, geriye dönük, "Beyaz Boyun" hikayesi.*

ПОСТАНОВКА ВОПРОСОВ И ЗАДАНИЙ В УЧЕБНИКАХ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Абдуллаева Фарида Хайрулла кызы,
магистрантка Нукуского государственного педагогического института

Аннотация. *Сегодня наши учебники, созданные на основе зарубежного опыта, пользуются большим спросом благодаря нескольким удобствам. Учебники содержат много вопросов и заданий для учащихся. Эти возможности не только повышают грамотность, знания и умственную работоспособность нашей молодежи, но и создают предпосылки для того, чтобы она нашла свое место на мировой научной арене. В данной статье речь пойдет об удобстве и преимуществах этих вопросов и заданий в процессе урока, о возможностях повышения активности учащихся.*

Ключевые слова. *Трехэтапные задания, бихевиористские теории, ретроспектива, рассказ “Белошейка”.*

THE ISSUANCE OF QUESTIONS AND ASSIGNMENTS IN NEW GENERATION TEXTBOOKS

Abdullayeva Farida Khairulla kizi,
Nukus state pedagogical institute, master of uzbek language and literature

Annotation. *Today, our textbooks, created on the basis of foreign experiments, are preferable with a number of its own amenities. The textbooks included a lot of questions and assignments for students. These opportunities lay the groundwork for our youth to gain a foothold in the world field of science without increasing their literacy, knowledge and mental activity. This article will talk about the convenience and advantages of these questions and assignments in the course process, their potential in increasing student activity.*

Key words. *Three-step assignments, behaviorist theories, retrospection, the story “The Swan”.*

Ta’lim standartlari ta’limning maqsadi, vazifalari va mazmunini belgilovchi asosiy hujjatdir. Undagi maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun o‘quv rejalari va dasturlar tuziladi, o‘quv qo‘llanmalar va darsliklar yaratiladi. So‘ngi yillarda ko‘plab rivojlangan davlatlarda, xususan, O‘zbekistonda ham ta’lim standartlari kompetensiyaviylik tamoyili asosida tuzilishiga diqqat qaratilmoqda. “Ma’lum bir vazifani adekvat tarzida bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar majmui hamda tajriba”[2;B. 3.] kompetensiyadir. “Kompetensiyaviy yondashuv ta’limdagi **bixevioristik nazariyalar** (inglizcha *“behavior”* – “xatti-harakat” so‘zidan) ta’siri ostida shakllangan bo‘lib, uning zamirida o‘quvchilar bajara olishi lozim bo‘lgan va o‘qituvchi tomondan kuzatilib, baho beriladigan xatti-harakatlar yotadi.”[1;B.24.] Yangi davr darsliklarida targ‘ib qilingan uch bosqichli topshiriql;arga yuqorida to‘xtalib o‘tgan edik. Eski darsliklarimizga e’tibor bersak savol va topshiriqlar faqat mavzu yakunida ya’ni mustahkamlash bosqichida berilgan. Bu usul o‘quvchilarning mavzuni to‘liq tushunishida biroz qiyinchilik tug‘diradi. Z.Mirzayerva xorijiy tajribalarga suyangan holda darsliklarda topshiriqlarni uch bosqichda amalga oshirishni ilgari surdi va va mazkur ilmiy ishimizning obyektlari bo‘lgan 6-7-sinf darsliklarida amalda qo‘lladi. Shuningdek, bu topshiriqlarda boshqa fanlar bilan integratsiya qilish ham mumkin. Boshqa fanlardan egallagan bilimlari orqali ham javob berishi mumkin bo‘lgan topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini yaxshilashga zamin yaratadi.

7-sinf adabiyot darsligida Normurod Norqobilovning “Oqbo‘yin” qissasi berilgan. darslikda berilgan uch bosqichli topshiriqlarni ko‘rib chiqamiz. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, har bir savol va topshiriq o‘quvchining yoshini hisobga olgan holda tuzilishi lozim. Dastlab qisqacha yozuvchi hayoti va ijodi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Asarni o‘qishga tayyorlanamiz qismida esa o‘qilmoqchi bo‘lgan qissaning it haqida ekanligi berilgan va o‘quvchilarga shunday savol qo‘yilgan,

It – inson tomonidan qo‘lga o‘rgatilgan ilk hayvonlardan biri. Buning sababi nimada bo‘lishi mumkin? Itlarning inson hayotidagi ahamiyati nimada?[3; B.12.]

Bunday savollarni berishdan maqsad qissani o‘qishga tayyorgarlik, itning insonga qanchalik vafodorligi haqida o‘quvchilarda fikr uyg‘otishdan iborat. Bu kabi savollarga har bir o‘quvchi o‘z dunyoqarashidan, fikrlash qobiliyatidan kelib chiqqan holda fikr bildirishi mumkin. Aytaylik ba’zi o‘quvchilar o‘z itlarini misol tariqasida keltirib, uning oila a’zolari uchun qay darajada ahamiyat kasb etishini dalillar asosida bayon qilib savollarga javob berishi mumkin:

Itlar qadimgi miloddan avvalgi 15-10 ming yillarda xonakilashtirilgan. Chunki itlarda hid bilish, ko‘rish, ta’m bilish, eshitish qobiliyati juda yaxshi rivojlangan. Ular nisbatan aqlli hayvonlar bo‘lib tez o‘rganuvchan, buyruqlarimizni bajarishga qodir va hayotning har qanday vaziyatlarida foydali sherik bo‘la oladilar. Shu sababli asosan ovchilar tomonida mezalit davrida qo‘lga o‘rgatilgan. Bugungi kunga kelib ham jinoyat qidiruv ishlarida itlarning roli juda katta. Itlar bizning sodiq do‘stimizdir. Shuning uchun ham itlar haqida asarlar, kinofilmlar yaratilgan.

Qissani o‘qish davomida dastlab shunday savol berilgan:

1. *Karim podachi sizda qanday taassuroq qoldirdi?*
2. *Sodiq aka nega Oqbo‘yinni unga bermadi?*

O‘quvchilar qissaning savolgacha bo‘lgan ma’lum qismi bilan tanishadilar va har bir o‘quvchi asardan kelib chiqqan holda fikr bildiradilar. Ya’ni shu qismigacha o‘zlarida tushuncha hosil qiladilar. Ushbu savolga quyidagicha javob berish mumkin:

Karim podachi it olishga kelgan bo‘lib po‘pisa qiluvchi va hayvonlarga rahmi kelmaydigan faqat o‘z manfaati uchungina it saqlamoqchi bo‘lgan obrazdir. Karim podachi itlarning juda yaxshi farqiga brogan holda O‘qbo‘yinni tanlaganini, o‘rniga ikkita qo‘y taklif qilganini ko‘rgan Sodiq aka ham itning zoti yaxshi ekanligini payqagach unga bermaydi.

Asar davomida qahramonlar xarakterini ochib beruvchi savollar ham muhim sanaladi. Chunki o‘quvchilar qahramonlar xatti-harakatlari, xarakterlaridan kelib chiqqan holda vaziyatga baho berishni o‘rganadilar.Muhokama qilamiz bosqichida mavzu yuzasidan fikrlash qobiliyatini o‘stiruvchi savollar joy olgan.

3. *Karim podachi Oqbo‘yindagi ko‘rk va mahobatni ko‘rib ham unga o‘q uzganini qanday izohlaysiz?*

Chunki Karim podachi Oqbo‘yinni ikki qo‘y evaziga ham ololmagandi. O‘zi ega chiqolmagan itdan alamzada bo‘lgani uchun ham unga o‘q uzadi.

4. Hayvonlar dunyosi, xatti-harakatlari, o‘zaro va insonlar bilan munosabatlari real tasvirlangan o‘rinlarni matn asosida izohlang?

Oqbo‘yin, Oqto‘sh, Malla kabi asar qahramonlari o‘rtasidagi ziddiyatlar, ularning o‘zlarini qanday tutishlari xatti-harakatlari orqali ochib berilgan. Oqbo‘yinning uyidagi xo‘roz bilan hazilomuz urshishlari, Malla bilan orasidagi kuchli to‘qnashuvlar asarda real tasvirlangan. Rasul bilan Oqbo‘yin munosabatlari ham ular o‘rtasida bir-biriga vafo va sadoqat borligidan dalolatdir. “Ba’zan muallif asar voqealarini bayon qilishda ularning xronologik (vaqt bo‘yicha) tartibini buzishi – voqea davomida oldinroq bo‘lib o‘tgan hodisalarga qaytishi mumkin. Bu usul **retrospektiva** deyiladi. Misol uchun, “Oqbo‘yin” qissasida Karim podachi Mallani olib ketganidan keyin Oqbo‘yin Malla bilan o‘ynaganlarini eslaydi.[3;B.21.]

Muallifning bunday usulga murojaat qilishdan maqsad voqealar rivojining qizg‘in tus olishini ta’minlash bilan birga voqealarni eslash orqali izohlashdan iborat. Umuman olganda, uch bosqichli topshiriqlarning darslikda berilishi mavzuni chuqur o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar har bir mavzuni, mavzuning har bir bandini to‘la anglay olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayeva Z, Jalilov K. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. – Toshkent 2024.
2. Collins III J. W. and O‘Brien N. P. (Eds). The Greenwood Dictionary of Education.2nd Edition. Santa Barbara: “Greenwood”, 2011.
3. Mirzayeva Z, Jalilov K. O‘rta ta’lim muassasalarining 7-sinfi va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik majmua. – Toshkent:Respublika ta’lim markazi, 2022.

LOYIHAGA ASOSLANGAN TA’LIM KONSTRUKTIV YONDASHUV SHAKLI SIFATIDA

Aralova Matluba Qodir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
ilmiy rahbar: dotsent Ra'no Toshniyozova

Annotatsiya. *Mazkur maqolada loyihalarga asoslangan ta’lim (LAT)ning nazariy asoslari, o‘qitish jarayonidagi roli va samaradorligi tahlil qilinib, uning o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari LAT usulining bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga yordam berishi va o‘rganilgan narsalarni amaliyot bilan bog‘lash imkoniyatini yaratishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *loyihaga asoslangan ta’lim, konstruktiv yondashuv, mustaqil o‘rganish, amaliy faoliyat, tanqidiy tafakkur, ijodiy fikrlash, ta’lim metodikasi.*

PROJE TABANLI ÖĞRENME, YAPILANDIRMACI BİR YAKLAŞIM OLARAK

Aralova Matluba Kadir kizi,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü’nde yüksek lisans öğrencisi
bilimsel danışman: doçent Ra'no Toşniyozova

Özet: *Bu makalede, proje tabanlı öğrenmenin (PBL) teorik temelleri, öğretim sürecindeki rolü ve etkinliği analiz edilerek, öğrencilerin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesindeki önemi ele alınmaktadır. Araştırma bulguları, PBL yönteminin bilgilerin derinlemesine kavranmasına yardımcı olduğunu ve öğrenilen bilgilerin pratikle bağlantı kurulmasına olanak tanıdığını göstermektedir.*

Anahtar kelimeler: *proje tabanlı öğrenme, yapıcı yaklaşım, bağımsız öğrenme, pratik faaliyet, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, öğretim yöntemleri.*

ОБУЧЕНИЕ, ОСНОВАННОЕ НА ПРОЕКТЕ, КАК ФОРМА КОНСТРУКТИВНОГО ПОДХОДА

Аралова Матлуба Кодир кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
научный руководитель: доцент Раъно Тошниёзова

Аннотация. *В данной статье анализируются теоретические основы проектного обучения (ПО), его роль в образовательном процессе и эффективность, а также рассматривается его значимость для развития творческого и критического мышления у обучающихся. Результаты исследования показывают, что метод ПО способствует глубокому усвоению знаний и создает возможности для связи изучаемого материала с практической деятельностью.*

Ключевые слова. *Проектное обучение, конструктивный подход, самостоятельное обучение, практическая деятельность, критическое мышление, творческое мышление, методика обучения.*

PROJECT-BASED LEARNING AS A CONSTRUCTIVIST APPROACH

Aralova Matluba Kadir kizi,
master’s student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
academic supervisor: associate professor Ra'no Toshniyozova

Abstract. *This article analyzes the theoretical foundations, role, and effectiveness of project-based learning (PBL) in the educational process, highlighting its importance in developing students' creative and critical thinking. The research findings demonstrate that the PBL approach helps students deeply internalize knowledge and creates opportunities to connect theoretical learning with practical application.*

Keywords. *Project-based learning, constructive approach, independent learning, practical activity, critical thinking, creative thinking, teaching methodology.*

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy o‘qitish metodlarining o‘quvchilarda faqat nazariy bilimlarni shakllantirishi va amaliy qo‘llash imkoniyatlarini cheklab qo‘yishi natijasida yangi, innovatsion ta’lim yondashuvlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, **loyihaga asoslangan ta’lim (Project-Based Learning – PBL)** zamonaviy ta’limning muhim metodlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Loyihaviy ta’lim konstruktivizm nazariyasiga asoslanib, o‘quvchilarni faol o‘rganish jarayoniga jalb qiladi va ularning bilimlarni real muammolarni hal qilish orqali o‘zlashtirishiga imkon yaratadi. Ushbu yondashuv J.Piaget**,** L.Vygotskiy **va** J.Dewey kabi mashhur pedagoglarning g‘oyalariga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilarning amaliy faoliyat va eksperiment orqali o‘rganishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Mazkur maqolada loyihaga asoslangan ta’limning nazariy asoslari, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni, o‘quvchilarning fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ta’siri, shuningdek, PBL metodikasining afzalliklari va ta’limdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, loyihaviy ta’limning amaliy joriy etilishi va uning natijalari muhokama qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – loyihaga asoslangan ta’limni konstruktiv yondashuv sifatida tahlil qilish va uning boshlang‘ich ta’lim jarayonidagi samaradorligini aniqlashdan iborat.

O‘qitishning bu turi, avvalambor, talaba o‘rgangan narsalarini boshqaradigan va motivatsiya butun jarayon davomida pasayib ketmasligiga asoslangan. Ushbu holat talabani mavzuni o‘rganish uchun g‘ayratli izlanuvchi, yangi bilimlarni o‘rganuvchiga aylantiradi.

O‘qituvchilar va professor-o‘qituvchilar o‘quv dasturlarida, shuningdek, qonun bilan belgilangan minimal tarkibga rioya qilishlari shart, ammo mavzularni tanlashda biroz erkinlik mavjud. Loyiha asosida o‘qitish uchun mavzuni o‘qituvchi, boshqalarni talabalar tanlashi mumkin, boshqa hollarda esa mutaxassislar va talabalar o‘rtasida birgalikdagi qaror bo‘lishi mumkin. Ammo talabalar - guruh-sinf talablari va qiziqishlari doimo hurmat qilinishi kerak. Bundan tashqari, tanlangan mavzu talabalarni rag‘batlantirishi, ularni qiziqtirishi va har doim ta’lim maqsadiga ega ekanligini hisobga olish kerak.

Quyida darsda loyihaviy ta’limni rivojlantirishda e’tiborga olinishi kerak bo‘lgan ba’zi muhim jihatlar keltirilgan:

1. mavzuni tanlash;
2. yakuniy maqsadni belgilash;
3. faoliyat;
4. guruhlarni yoki jamoalarni shakllantirish;
5. rejalashtirish va baholash.

Belgilangan maqsadlarga erishishni kafolatlash uchun turli xil tadbirlarni tashkil etish kerak bo‘ladi. Ishlab chiqiladigan vakolatlar va mashg‘ulotlar shakli ham hisobga olinishi kerak: rasmlar, kartochkalar, kompaniya, o‘yin, tergov, model, video, uni tushuntirish uchun quvvat nuqtasi ... faoliyat turi amalga oshirilishi mumkin. Bu ko‘proq ideal bitta faoliyatni tanlash emas, balki amalga oshiriladigan va shu bilan turli xil belgilangan maqsadlarga erishish uchun ulardan bir nechtasini tanlashdir.

Loyihalash asosida o‘qitishda raqobatbardoshlik nolga teng bo‘lishi kerak. Maqsadlardan biri - hamkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalar ustida ishlash. Shuning uchun guruhlar uch yoki to‘rtta talaba o‘rtasida tashkil etilishi va ular bir jinsli bo‘lmagan guruhlar bo‘lishi kerak. Shu tarzda guruhning har

bir a’zosi o‘z rolini bajarishi mumkin va loyiha doirasida amalga oshiriladigan har bir ish uchun o‘zlarini muhim va foydali his qiladilar. Agar talabalar rollarni qanday tashkil qilishni bilmasa, o‘qituvchi ularga maslahat va rahbarlik qilishi kerak.

Loyiha tugagandan so‘ng butun jarayonni baholash, nima yaxshi o‘tganini, nima muvaffaqiyatsiz bo‘lganini ko‘rish juda muhimdir; talabalar o‘zlarining ishlarini o‘zlari baholay olishlari va shu yo‘l bilan keyingi loyiha uchun ular o‘z xatolaridan saboq olishlari va shu jihatlarni takomillashtirishlari mumkin, natijada natijani yaxshilash uchun biroz ko‘proq jilo berishlari kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, talabalar loyihaga asoslangan ta’lim texnologiyasida loyiha bajarish orqali turli xil savol-javoblarni topish bilan birgalikda, bilim, ko‘nikmaga ega bo‘lib borishadi. Ko‘plab mutaxassislar talabalar uchun muhimligini va akademik, shaxsiy va hissiy darajada erishilgan yaxshi natijalarni anglagani uchun loyiha asosida ta’lim barcha qatlamda izdoshlarini ko‘paytirmoqda. Loyiha asosida o‘qitish - bu yangi ta’lim yo‘nalishi va biz uning samarali ekanligini inkor eta olmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Agustina. L. Loyihaga asoslangan ta’lim . Jurnal.Linguistik Terapan. 2014. 31-oktabr.
2. Jalolov Jalol. Chet tili o‘qitish metodikasi . – T.: O‘qituvchi. 2012. 3-b
3. Олимов Ш.Ш., Ҳасанова З.Д. Педагогик технологияларни ўқув – тарбия жараènига қўллаш. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2014. – 184 бет.
4. Очилов М. Ўқитиш усули-педагогик технологиянинг асосий компоненти // «Халқ таълими», 1999, 6-сон .32-35 бетлар.
5. Фарберман Б.Л, Мусина Р.Т, Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. – Т., 2002. –108 бет.

PEDAGOGIK AMALIYOTDA 4K KOMPETENSIYALARINING MUVAFFAQIYATLI QO‘LLANILISHI VA TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI

Babayarova Ra’no Xamidovna,
Samarqand shahar 13-maktab direktori
boboyarova1235@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida 4K kompetensiyalari – kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va hamkorlikni pedagogik amaliyotga integratsiya qilish muhimligi tahlil etiladi. Shuningdek, bu kompetensiyalarning o‘quvchilarning shaxsiy rivoji va ta’lim sifati ko‘rsatkichlariga ko‘rsatadigan ijobiy ta’siri ilmiy-nazariy asosda ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar. *4K kompetensiyalari, kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik, ta’lim sifati, pedagogik amaliyot.*

УСПЕШНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ 4К-КОМПЕТЕНЦИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ И ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ

Бабаярова Рано Хамидовна,
Директор 13-й школы города Самарканда

Аннотация. *В статье анализируется важность интеграции компетенций 4К – критического мышления, креативности, коммуникации и сотрудничества – в педагогическую практику современной системы образования. В нем также на научной и теоретической основе рассматривается положительное влияние этих компетенций на личностное развитие учеников и показатели качества образования.*

Ключевые слова. *Компетенции 4К, критическое мышление, креативность, коммуникация, сотрудничество, качество образования, педагогическая практика.*

PEDAGOJİK UYGULAMALARDA 4K YETERLİLİKLERİNİN BAŞARILI KULLANIMI VE EĞİTİM KALİTESİNE ETKİSİ

Babayarova Rano Hamidovna,
Semerkand şehrindeki 13. okulun müdürü

Özet. *Bu makale, 4K yeterliliklerini (eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim ve işbirliği) modern eğitim sistemindeki pedagojik uygulamaya entegre etmenin önemini analiz ediyor. Ayrıca bu yeterliliklerin öğrencilerin kişisel gelişimine ve eğitim kalitesi göstergelerine olumlu etkisi bilimsel ve teorik olarak ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *4K yeterlilikleri, eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim, işbirliği, eğitim kalitesi, pedagojik uygulama.*

SUCCESSFUL USE OF 4K COMPETENCES IN PEDAGOGICAL PRACTICE AND IMPACT ON THE QUALITY OF EDUCATION

Babayarova Rano Khamidovna,
Director of the 13th school in Samarkand city

Abstract. *This article analyzes the importance of integrating the 4K competencies - critical thinking, creativity, communication and collaboration - into pedagogical practice in the modern education system. It also examines the positive impact of these competencies on students' personal development and educational quality indicators on a scientific and theoretical basis.*

Keywords. *4K competencies, critical thinking, creativity, communication, collaboration, educational quality, pedagogical practice.*

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, globallashuv va mehnat bozoridagi o‘zgarishlar ta’lim tizimidan mutlaqo yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ta’limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarni tanqidiy fikrlovchi, ijodkor, muloqotga kirishuvchi va jamoada ishlay oladigan shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi zarur [4]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, 4K kompetensiyalari XXI asrda eng dolzarb pedagogik konsept sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni imzolandi. Bu farmonni ijrosini ta‘minlash uchun 1-ilovasining 41-maqsadida nazarda tutilgan – Maktablarni rivojlantirish milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta‘limi tizimida qo‘shimcha 1,2 million o‘quvchi o‘rni yaratish. Yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko‘paytirish, ta’lim sifatini oshirishni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish. O‘quv o‘rinlari sonini 2026-yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha etkazish. Nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatuvchi tashkilotlarga sharoit va imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ulushini 2026-yilda 8 foizga, shu jumladan 2022-yilda 3 foizga oshirish. 2022 - 2026-yillarda 217 ta – Barkamol avlod‖ bolalar maktabini rivojlantirish bo‘yicha dasturni amalga oshirish” nazarda tutilgan [1].

4K kompetensiyalarining mazmuni

1. Kritik fikrlash (Critical Thinking) – axborotni tahlil qilish, asosli xulosa chiqarish va samarali qaror qabul qilish qobiliyati

2. Kreativlik (Creativity) – innovatsion g‘oyalarni ilgari surish, yangi va original yondashuvlarni ishlab chiqish.

3. Kommunikatsiya (Communication) – fikrni aniq, lo‘nda va tushunarli tarzda ifoda etish, turli auditoriyalar bilan samarali muloqot qilish.

4. Hamkorlik (Collaboration) – jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, mas’uliyatni bo‘lishish va birgalikda muammoni hal etish. Ushbu kompetensiyalar OECD (2020) tomonidan ham zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlari sifatida e’tirof etilgan [5].

Yuqoridagi ko‘nikmalarning barchasi dunyo miqyosida tan olingan ta’lim tizimining aosiy bir bo‘g‘inidir. 4K kompetensiyasini ta’limga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarda kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. “4K” kompetensiyasini ta‘limga integratsiya qilish zamonaviy, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur. Chunki, innovatsion texnologiyalar orqali o‘quvchilarda 4 ta kompetensiyani qamrab olgan holda o‘rgatish mumkin. Zamonaviy ta‘lim oluvchi o‘quvchilar nafaqat bu ko‘nikmalar balki internet tarmoqlari bilan ishlay olishni, ya’ni bunda, zararli va zararsiz ma’lumotlarni ajrata olishni o‘rganmog‘i lozim. Bundan tashqari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning bilimini xalqaro baholash dasturiga tayyorlash “4K” kompetensiyasi orqali erishish mumkin. Xalqaro baholash dasturlariga PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS kabilar kiradi. Bu baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini tekshiradi. Shu orqali ularning egallagan bilimlarini qay darajada hayotda duch kelgan qiyinchiliklarda qo‘llay olishlarini baholaydi. Bilimni nafaqat puxta egallash balki, uni kerakli joyda va kerakli vaqtda qo‘llay olishni ham bilish lozim. Shuning uchun bu to‘rtta kompetensiya egallagan bilimlarini hayotda duch kelgan har qanday vaziyatlarda qo‘llashni o‘rgatadi [2].

Pedagogik amaliyotda 4K kompetensiyalarini integratsiya qilish yo‘llari

O‘quv jarayoniga 4K kompetensiyalarini muvaffaqiyatli joriy etish quyidagi metodlar orqali amalga oshiriladi:

- *Muammoli vaziyatli ta’lim* – o‘quvchilarni real hayotiy masalalar yechimiga jalb qilish orqali tanqidiy fikrlash va kreativlik rivojlantiriladi.
- *Loyiha asosidagi o‘qitish (Project-Based Learning)* – o‘quvchilar mustaqil tadqiqot olib borib, natijalarni jamoaviy tarzda taqdim etadi.
- *Debat va munozaralar* – o‘quvchilarning muloqot madaniyati va tanqidiy mulohaza yuritish salohiyatini oshiradi.
- *Raqamli texnologiyalarni qo‘llash* – onlayn platformalar, interaktiv vositalar yordamida kommunikatsiya va ijodiy fikrlash rag‘batlantiriladi [7].

Quyida bu kompetensiyalarni ta’lim jarayoniga qo‘shishning samarali yo‘llari keltiriladi:

Kompetensiya	Integratsiya usuli	Misol / Qo‘llash shakli
Kritik fikrlash	Muammoli vaziyatlar asosida o‘qitish	Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha muhokama va tahlil
Kreativlik	Loyiha asosida ta’lim (Project-Based Learning)	Ekologik loyiha ishlab chiqish
Kommunikatsiya	Debat va munozaralar	Sun’iy intellekt haqida bahs
Hamkorlik	Guruhiy ishlar va rolli o‘yinlar	Guruh bo‘lib muammoga yechim topish
Kreativlik va Kommunikatsiya	Prezentatsiya va esse yozish	“Orzu qilgan kasbim” mavzusida taqdimot
Hamkorlik va AKT	Onlayn platformalar orqali guruhiy ish	Jamboard’da umumiy fikrlar jamlanmasi
Kritik fikrlash	O‘z-o‘zini tahlil qilish	Mashg‘ulotdan so‘ng “Nima o‘rgandim?” savoliga javob
4K uyg‘unligi	STEM/STEAM yondashuvi	Fanlararo ijodiy loyiha tayyorlash

4K kompetensiyalarining ta’lim sifatiga ta’siri.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 4K kompetensiyalarini qo‘llash:

- O‘quvchilar faolligini oshiradi – ular darsda passiv ishtirokchi emas, balki faol ijodkor sifatida qatnashadi .

- Shaxslararo va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi – bu esa ularni jamiyatga moslashgan fuqarolar etib voyaga yetkazadi.

- O‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi – o‘quvchilar o‘zlashtirgan bilimni amaliyotda qo‘llash zarurligini tushunadi.

- Innovatsion fikrlashni rivojlantiradi – o‘quvchilar yangicha yechimlarni izlashga intiladi, bu esa ularning kreativ salohiyatini oshiradi [9].

Ta’lim jarayonida 4K kompetensiyalarining rivojlanishi o‘quvchilarning umumiy salohiyatini oshirishga, ularni har tomonlama yetuk va muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lishga yordam beradi. Bu kompetensiyalar o‘quvchilarga o‘quv materiallarini o‘zlashtirishdan tashqari, hayotda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni ham beradi. Shuning uchun 4K kompetensiyalarining ahamiyati ta’lim jarayonida juda katta va ularni ta’lim tizimiga to‘liq integratsiya qilish zarur. Shu oraqli ta‘lim jarayononi samarali tashkil qilishga erishish mumkin [3]. Avvalo o‘quvchilarning bilim va qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda o‘qituvchining o‘zi kasb mahoratidan kelib chiqib, “4K” yondashuvining mazmun va mohiyatini anglab yetishi va dars jarayonida qo‘llash lozim. “4K” yondashuvining asosiy maqsadi komil shaxsni shakllantirish uchun poydevor bo‘lgan pedogogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirish, o‘quvchining mustaqilligini ta’minlash, o‘qitish jarayonida texnik vositalar imkoniyatlaridan samarali foydalanishga erishishdan iborat. O‘qituvchi va o‘quvchilarni faollashtiradigan, o‘zi va o‘rganuvchi uchun qulay bo‘lgan yo‘llarni, usul va uslublarni, o‘qitishni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib o‘quv jarayoni samaraorligini oshiradi. O‘qituvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatib o‘quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligini oshirishda xizmat qiladi[4].

Ushbu muhim kompetentsiyalarni rivojlantirishni yordam berishni istasak o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillash-tirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir. Dars jarayonida qo‘llanilayotgan interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali qurollar va tarqatmali vositalar ham “4K” yondashuviga asoslangan holda tashkil etilsa, dars samaradorligi yuqori bo‘ladi.

4K kompetensiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi bugungi kun ta’limining ustuvor vazifalaridan biridir. Ularning samarali qo‘llanilishi nafaqat o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydi, balki ta’lim sifati ko‘rsatkichlarining ham sezilarli darajada oshishiga xizmat qiladi. Shu sababli, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi va didaktik materiallarni zamonaviy kompetensiyalar asosida shakllantirishlari dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son – 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida‖gi Farmoni. Toshkent sh.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son – O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida‖gi Farmoni.
3. Sidiqova D., Aminova D. Ta’lim jarayonida “4k” kompetensiyalarining ahamiyati. // Pedagogik mahorat‖ ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2025, № 2
4. Maxammatova M. Zamonaviy ta’limga 4k modeli asosida yondashuv-pedogogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirishning asosiy omili ekanligi. https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article
5. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. Jossey-Bass.
6. OECD (2020). Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass.
7. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House, 83(2), 39-43.
8. Fullan, M. (2013). Great to Excellent: Launching the Next Stage of Ontario‘s Education Agenda.
9. Partnership for 21st Century Skills (P21) (2019). Framework for 21st Century Learning.

MAKTAB O‘QUVCHILARIGA ADABIYOTNI O‘RGATISHDA INTEGRATSIYANING AHAMIYATI

Boboyeva Nafosat Tulqin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Toshniyozova Ra'no Qurbonovna,
ilmiy rahbar, falsafa fanlari doktori (PhD) dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab o‘quvchilariga adabiyot fanini o‘qitishda integration yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini tahlil etish, integratsion o‘qitish orqali dars jarayonining samaradorligini oshirish, fanga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish hamda o‘quvchilarning ko‘p yo‘nalishli bilim olishlariga zamin yaratish haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Integratsion o‘qitish, badiiy matn, integratsiya, tarix va adabiyot, san’at va adabiyot, psixologiya va adabiyot, audiokitoblar, o‘zaro bog‘liqlik, badiiy tafakkurni rivojlantirish.*

ÖKUL ÖĞRENCILERINE EDEBIYAT ÖĞRETIMINDE ENTEGRASYONUN ÖNEMI

Boboyeva Nafosat Tulqin qizi,
Özbek- Finlandiya Pedagoji Enstitüsün'de yüksek lisans öğrencisi
Toshniyozova Ra’no Qurbonovna,
bilimsel danişman, falsefe doktoru (phd), doçent

Özet. *Bu makalede okul öğrencilerine edebiyat dersini öğretmede bütünleştirici yaklasimin teorik ve pratik temelleri analiz edelmektedir. Entegratif öğretimin ders verimliliğini artirma, dersi olan ilgiyi güçlendirme ve öğrencilerin çok yönlu biligi edinmelerine zemin hazirlama konularindaki rolü ele alinmaktadir.*

Anahtar kelimeler. *Bütünleştirici öğretim, edebi metin, entegrasyon, tarih ve edebiyat, sanat ve edebiyat, sesli kitaplar, karşilikli bağlanti, edebi düşüncenin geliştirilmesi.*

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЕ ШКОЛЬНИКОВ

Бобоева Нафосат Тулкин кизи,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Тошниязова Рабно Курбановна,
научный руководитель, кандидат философиских наук, доцент

Аннотация. *В данной статье анализируются теоретические и практические основы интегратикного подхода в преподавании уроков литературы школьникам. Рассматривается как интегративное обучение способствует повишению эффективности урока, уселению интереса к предмету и созданию условий для получения многопрофильных знаний угащимся.*

Ключевые слова. *Интегративное обучение , художественный текст, интеграция, история и литература, психология и литература, ауддиокниги, взаимосвязь, развитие художественного мышления.*

THE IMPORTANSE OF INTEGRATIO IN TEACHING LITERATUR TO SCHOOL STUDENTS

Boboyeva Nafosat Tulqin qizi,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Toshniyozova Ra'no Kurbonovna,
scientifik advisor, PhD in philosophy, associate professor

Abstract. *This article analyezes the theoretical and practical foundations of the integrative aproach in teaching literature to school students. It discusses how integrative teaching can increase lesson effectivnes enhance student's interest in the subject' and create opportunities for acquiring interdisciplinary knowledge.*

Keywords. *Integrative teaching, literary text, integration, history and literature, art and literature, audiobooks, interconnection, development of literary thinking.*

Zamonaviy ta’lim jarayonida har bir fanni integratsiya asosida o‘rganish kundan kunga rivojlanmoqda. Ma’lum bir fanni o‘zaro boshqa fanlar bilan aloqada o‘rganish esa samarli natija beradi, albatta. Xususan, adabiyot fanini o‘qitishda integratsiya o‘qivchilarning badiiy asarlarni chuqur tushinishlari, tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ularning ijodiy va tanqidiy tafakkurini shakllantirishga yordam beradi.

Dastavval integratsiya atama va uslubiy nuqtai nazaridan nima ekanligini ko‘rib chiqaylik.

Integratsiya lotincha *integration* – tiklash, to‘ldirish, *integer* – butun so‘zidan kelib chiqqan. Bu borada ikki xil tushunchaga egamiz :

1. Tizim, oraganizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog‘liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.
2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Integrativ yondashish turli darajadagi tizimli aloqalarning obyektiv yaxlitligini aks ettiradi (tabiat – jamiyat – inson). Integratsiya ilgari bo‘lingan qismlarni bir butunga birlashtirish bilan bog‘liq. U tizim elementlarining yaxlitlik va uyushqoqlik darajasini oshirishga olib keladi. Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog‘liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarning ishlashi va o‘rganish obyektining yaxlitligi tartibga solinadi. Bu umumiy qoidalarni qanday qilib maktab ta’limida qo‘llash mumkin? Zamonaviy didaktik va metodikada ta’kidlanishicha, o‘quvchilari o‘qitish, rivojlanishi va tarbiyashning muvaffaqiyatlari ularda dunyo birligi haqida tushunchaning shakllanganligi, o‘z faoliyatlarini umumiy tabiat qonunlari asosida yo‘lga solish zaruriyatini tushunishlari, tabiatshunoslik kursida fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarni yecha olishlari bilan bog‘liq. Ta’limdagi integratsiya o‘quv fanlari mazmunini konstruksiyalashga tizimli yondashish orqali ko‘rib chiqiladi [2, 15].

Adabiyot – bu so‘z san’ati. Shu bilan birga jamiyat hayotini aks ettiruvchi muhim fanlardan biridir. Uni boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘qitish zarur va ahamiyatli. Bundan tashqari adbiyot fanini ko‘plab tarmoqlar bilan bog‘lab o‘rganish mumkin. Bu esa fanni ancha keng o‘rganish imkoniyatini beradi. Yangi adabiyot darsliklari ham badiiy matnlarni qator sohalar bilan bog‘lab o‘rgatishga qaratilgan va bu fanni o‘rganishda samarali ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Adabiyotni qator fanlar: adabiyot tarixi, falsafa, san’at, musiqa, tabiiy fanlar, texnologiya va innovatsiya kabilar bilan integratsiyalash imkoniyati mavjud. Uni bu fanlar bilan aloqada o‘rganganda o‘quvchilarning dunyoqarashi kengayadi. Bu esa ularni badiiy tafakkur qilishga undaydi va tanqidiy fikrlash qobilyatini rivojlantiradi. Badiiy adabiyotni o‘qish, unga tanqidiy munosabat bildirish, adabiyotga shu tomondan yondashish bu – dunyoga teran nazar tashlash demak.

Badiiy tafakkurni rivojlantirish – badiiy tafakkur badiiy kitob o‘qiganda rivojlanadi, ammo faqatgina o‘qish, uning tub mohiyatini tushinmaslik, bu – o‘qimaslik. Shu sababdan adabiyot tarix, falsafa, san’at, musiqa kabi fanlar bilan integratsiyalashganda o‘quvchilarning dunyoqarashi kengayadi. Asarni tushinish darajasi ortadi.

O‘zaro bog‘liqlikni tushinish – integratsiyalab o‘qitishda o‘zaro bog‘liqlik-ni tushinish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, badiiy matnni tarix va geografiya fanlari bilan bog‘lab o‘qitish orqali adabiy asarlarning yaratilish sharoitini, voqealar fonini aniq tushinish mumkin. Bu o‘quvchiga matnni ancha keng ko‘lamda o‘rganish imkonini beradi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirish – o‘quvchi ijodiy fikrlashni boshlaganda u adabiyotni tushhinishni boshlaydi. Adabiyot va texnologiya, tasviriy san’at, kino san’ati bilan integratsiya qilinsa, o‘quvchilar ijodiy yondashuvga o‘rganadilar.

Adabiyot ta’limida integratsiyani samarali qo‘llash uchun turli pedagogik metodlardan foydalanish mumkin:

Tarix bilan integratsiya – muayyan davrda yozilgan badiiy asarlar o‘sha davr voqeaalri bilan bog‘lab o‘rganiladi. Masalan, Cho‘lponing “Kecha va kunduz” romanini jadidchilik harakati tarixi bilan bog‘lab o‘rganish. Tarixiy asarlarni o‘sha davr ijtimoy muhiti bilan bog‘lab o‘rganish bu asarni tushinish, tahlil qilish, unga tanqidiy yondashishda muhim. Shu sababdan yangi nashr qilingan adabiyot darsliklarida berilgan tarixiy asarlarni o‘raganishda bevosita u tarix bilan bog‘lab berilgan. Masalan, 6-sinf adabiyot darsligida berilgan Abdulla Qahhornning “O‘g‘ri” hikoyasini u bo‘lib o‘tayotgan davr muhiti bilan bog‘lay olsakkina hikoyaning asl maqsadini tushinamiz. Yoki Navoiy, Abay, Avaz O‘tar kabi yozuvchilar yashab ijod qilgan tarixiy muhitdan bexabar bo‘lsak, ularning yozgan g‘azallarni tahlil qilishga qiynalib qolamiz. Bu jarayonda tarixni bilish va bu orqali asarni o‘quvchilarga tushintirish ahamiyatli.

San’at va musiqa bilan bog‘lash – asar asosida chizilgan suratlar yoki yaratilgan musiqalar orqali uni yanada teran tushinish. Bunda o‘quvchining estetik didi rivojlantiriladi. Shu bilan birga tushinilishi qiyin bo‘lgan ba‘zi g‘azallarni musiqasini tinglash bugungi davr o‘quvchilari uchun yangilik. Ular g‘azalni o‘zlari o‘qib o‘rganishdan ko‘ra musiqasini tinglashni maqul ko‘rishadi va bu ular uchun maroqli. Masalan, 9- sinf adabiyot darsligida berilgan Omon Matjonning Alisher Navoiy g‘azaliga bog‘lagan “Avvalgilarga o‘xshamas” muxammasini o‘quvchilar o‘qib o‘rganishdan ko‘ra uning Sherali Jo‘rayev tomonidan kuylangan musiqasini tinglashgani yoqtirishdi. Va keyingi darslarda berilgan adiblarning ham she’rlari asosida qo‘shiq tinglashni xohlashlarini aytishdi.

Shuningdek, asarning mohiyatini ochib berish uchun rassomlar tomonidan chizilgan suratlar ham uning chuqurroq angalanishiga yordam beradi. Ba’zi o‘quvchilar esa o‘qigan asarlari asosida surat chizish qobiliyatiga ega bo‘lishadi. Ular asardan olgan ta’surotlarini so‘zlab berishdan ko‘ra tasvirlash orqali kechinmalarini namoyon qilishni yoqtirishadi. Bunday o‘quvchilarning qobiliyatiga qarab munosabatda bo‘lish ularning kelajagi uchun poydevor bo‘lishi mumkin. Hattoki, biror kitob sotib olayotganimizda ham uning muqovasiga e’tibor qaratamiz. Yuzidagi surat diqqatimizni tortsa, uni o‘qishga qiziqib qolamiz. Shuning o‘zi ham san’atning qay darajada adabiyot bilan bog‘liqligini ko‘rsatib beradi.

Falsafa bilan bog‘liqlik – adabiy asarlarni axloqiy va falsafiy g‘oyalar bilan bog‘lab o‘rganish. Bu yo‘sinda badiiy asarni o‘rganish o‘quvchini falsafiy va tanqidiy fikrlashga undaydi. Adabiyot va falsafa inson tafakkurining ikki muhim yo‘nalishi bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi va insoniyat taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Adabiyot badiiy obrazlar orqali hayotni aks ettirsa, falsafa inson ongi, borliq va axloqiy qadriyatlarni mantiqiy tahlil qilishga harakat qiladi. Adabiy asarlar ko‘pincha inson hayotining mazmuni, adolat va adolatsizlik, ezgulik va yovuzlik, erkinlik va taqdir kabi falsafiy savollarga javob izlaydi. Misol uchun, Chexovning “Garov” hikoyasida inson taqdiri, erki, yashashning mohiyati haqida fikr yuritiladi. Agar hikoyaga yuzaki qaralsa, unda bor yo‘g‘i ikki insonning garov o‘ynashi haqida gap borayotgandek tuyiladi. Ammo unga falsafiy yondashiladigan bo‘lsa asli hayotning mohiyati, yashashdan maqsad kabi muammolar ochib beriladi. Adabiy asarlar insonnig falsafiy kechinmalarini estetik shaklda ifodalaydi. Alisher Navoiyning g‘azallarida tasavvuf falsafasi aks etgan bo‘lsa, Tolstoy romanlarida axloqiy falsafa, ma’naviy mukammallikka intilish mavzulari ustuvorlik qiladi. Bular o‘rtasidagi aloqa asosida asarni tahlil qilish insoniyat tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi esa shunchaki asar o‘qimaydi, balki avval nazariy tushunchalarni yaratib keyin ularni badiiy obrazlar orqali jonlantiradi.

Texnologiya va innovatsiya bilan bog‘lash – zamonaviy texnologiyalar ko‘magida adabiyotni o‘rgatish. Badiiy matnni texnologiya va innovatsiyalar bilan o‘rgatish o‘quvchilarga adabiyotni zamon talabalri asosida o‘rgatishga , ularning darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish va o‘zlashtirish samaradorligini kuchaytirishga yordam beradi. Bu yondashuv orqali an’anaviy adabiyot darslari yangi mazmun kasb etadi. O‘quvchilar texnologiyalar yordamida badiiy matnni ko‘rgazmali, interaktiv, tinglab anglash va amaliy usullar orqali o‘rganishlari mumkin. Ular bir nechta sezgilar orqali o‘rganishsa o‘zlashtirish samaradorligi oshadi. Masalan, audikitoblar o‘quvchini vaqtini tejaydi. U bilan o‘quvchi biror yumush qilayotganda ham badiiy matnlarni tinglashi mumkin, ayniqsa

eshitish orqali yaxshi o‘zlashtiradigan o‘quvchilar uchun foydali. Bundan tashqari, asarning videodramatizatsiyasidan foydalanish orqali o‘quvchilarning qiziqishni yanda oshirish mumkin. Internet manbaalaridan foydalanish, o‘quvchilarga o‘qigan asarlari asosida videoroliklar tayyorlash vazifasini berish yoki lirik asarlarni audiomatnlarini tayyorlash haqida aytish orqali darslarni zamonaviy texnologiylar bilan bog‘lash ularning ijodkorligini oshirishga yoradam beradi. Badiiy matnni texnologiya va innovatsiyalar bilan bog‘lab o‘qitish – bu faqat vositalarni almashtirish emas, balki ta’lim jarayonini tubdan yangikashdir. O‘qituvchilar zamonaviy texnologik vositalardan foydalanib o‘quvchilarni adabiyotga yaqinlashtira olsalar bu bilan ham ta’lim, ham tarbiya bergan bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnni boshqa sohalar bilan integratsiyalash asosida o‘rgatish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biridir. Bu usul o‘quvchilarning adabiy bilimlarini chuqurlashtiradi va ularning tafakkur darajasini oshiradi. Tafakkur qilishni, biror voqea ustida mulohaza yuritishni bilgan o‘quvchi esa muammolarga ijobiy yechim topadi, hayotda o‘z o‘rnini topishga qiynalmaydi. Bunday yoshlar esa jamiyatga nafi tegadigan insonlar bo‘lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiyot nazariyasi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi. 2 tomlik. – Toshkent: Fan. 1979. – 43b.
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang‘ch ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. O‘quv qo‘lanma. – T.: «Ilm ziyo», 2009. – 192 b.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R.. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: Shafoat nur fayz, 2020. – 31 b.
4. Tojiyev A. Adabiyot darslarida suhbat. – T.: O‘qituvchi. 1997. – 203b.

MAKTAB DARSLIKLARIDA MUMTOZ HIKOYALARNI O‘QITISH METODLARI (“Qissasi Rabg‘uziy” misolida)

Hotamova Mehrangiz,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: PhD. F.N.Buriyeva
hotamovam2001@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada maktab darsliklariga kiritilgan “Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitish metodikasi masalalari yoritilgan. Mumtoz nasr namunasi bo‘lgan mazkur asarda qadimiy hikoyalarning pedagogik ahamiyati, ularni zamonaviy o‘quv jarayonida qo‘llash usullari va undagi qissa va hikoyatlar orqali o‘quvchilarda milliy-ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu maqolada “Qissasi Rabg‘uziy” misolida mumtoz hikoyalar tahlili, ularning didaktik mohiyatini o‘quvchilarga yetkazishda qo‘llanadigan interfaol usullar va ushbu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Mumtoz adabiyot, “Qissasi Rabg‘uziy”, metodika, hikoya, pedagogik ahamiyat, milliy-ma’naviy qadriyatlar, tahlil, o‘qitish usullari.*

OKUL DERS KİTAPLARINDA KLASİK HİKAYELERİ ÖĞRETME YÖNTEMLERİ ("Rabguzi Hikayesi" örneği üzerinden)

Hotamova Mehrangiz,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi
bilimsel danışman: Dr. F.N. Buriyeva

Özet. *Makalede, okul kitaplarında yer alan “Rabguziy Hikâyesi” eserinin öğretiminin metodolojik sorunları ele alınmaktadır. Klasik nesir türünün bir örneği olan bu çalışmada, kadim hikâyelerin pedagojik önemi, bunların modern eğitim sürecinde kullanılma yöntemleri, hikâye ve anlatılar aracılığıyla öğrencilerde millî ve manevi değerlerin nasıl oluşturulabileceği konuları ele alınmaktadır. Bu makalede ayrıca “Rabguziy Hikâyesi” örneği üzerinden klasik hikâyelerin analizi, bu hikâyelerin didaktik özünü öğrencilere aktarmada kullanılan etkileşimli yöntemler ve bu süreçte karşılaşılan güçlükler ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler*. Klasik edebiyat, “Rabguziy Hikâyesi”, metodoloji, hikâye, pedagojik önem, milli-manevi değerler, analiz, öğretim yöntemleri.*

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КЛАССИЧЕСКИХ РАССКАЗОВ В ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ (на примере «Истории Рабгузи»)

Хотамова Мехрангиз,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
научный руководитель: к.ф.-м.н. Ф.Н.Буриева

Аннотация. *В статье рассматриваются методические вопросы преподавания произведения «Сказ о Рабгузий», вошедшего в школьные учебники. В данном произведении, являющемся образцом классической прозы, рассматриваются педагогическое значение старинных сказаний, методы их использования в современном образовательном процессе, пути формирования национальных и духовных ценностей у учащихся через содержащиеся в них рассказы и повести. В статье также рассматривается анализ классических рассказов на примере «Сказания о Рабгузий», интерактивные методы, используемые для донесения их дидактической сути до учащихся, и трудности, возникающие в этом процессе.*

Ключевые слова. *Классическая литература, «Сказание о Рабгузие», методика, сюжет, педагогическое значение, национально-духовные ценности, анализ, методы обучения.*

METHODS OF TEACHING CLASSIC STORIES IN SCHOOL TEXTBOOKS (on the example of "The Tale of Rabguziy")

Hotamova Mehrangiz,
master's student of the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
scientific supervisor: PhD. F.N. Buriyeva

Annotation. *The article discusses the issues of teaching methodology of the work “The Tale of Rabguziy”, which is included in school textbooks. This work, which is an example of classical prose, considers the pedagogical significance of ancient stories, methods of their application in the modern educational process, and ways of forming national and spiritual values in students through the stories and narratives in it. Also, this article discusses the analysis of classical stories using the example of “The Tale of Rabguziy”, interactive methods used to convey their didactic essence to students, and the difficulties encountered in this process.*

Keywords. *Classical literature, “The Tale of Rabguziy”, methodology, story, pedagogical significance, national-spiritual values, analysis, teaching methods.*

“Qissasi Rabg‘uziy” asari XIV asrda yozilgan bo‘lib, unda payg‘ambarlar tarixi, ularning hayoti va faoliyati haqida hikoyalar bayon etilgan. Asarning asosiy qismini payg‘ambar qissalari tashkil etadi, ular orqali insoniy fazilatlar, adolat, halollik, mehribonlik kabi universal qadriyatlar ta’kidlanadi. Ushbu asarni maktab darsliklariga kiritish orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy

qadriyatlarni shakllantirish, ularning tarixiy xotirasini mustahkamlash va milliy g‘urur hissini uyg‘otish mumkin.

Hozirgi kunda umumta’lim maktabning adabiyot darsliklariga kiritilgan “Qissasi Rabg‘uziy” kabi mumtoz asarlarni o‘qitishda quyidagi metodik yondashuvlarni qo‘llash samarali bo‘ladi:

Matnni tanlab o‘qitish: Asarning barcha qismlarini o‘qitish o‘rniga, eng muhim va pedagogik jihatdan qimmatli bo‘lgan hikoyalarni tanlab olish lozim. Masalan, payg‘ambar qissalari orqali insoniy fazilatlar haqida gapirish mumkin.

Tahliliy o‘qish: O‘quvchilar bilan birgalikda matnni chuqur tahlil qilish, undagi asosiy g‘oya va qadriyatlarni aniqlash. Bu jarayonda o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

Hikoyalarni zamonaviy hayot bilan bog‘lash: Mumtoz hikoyalardagi voqealar va qadriyatlarni zamonaviy hayotdagi misollar bilan solishtirish orqali o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish.

Ijodiy topshiriqlar: O‘quvchilarni hikoyalar asosida o‘zlarining she’r, hikoya yoki insholarini yozishga undash. Bu ularning ijodiy qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Asardagi hikoyalarni o‘qitishda tahlil metod usuli samarali bo‘lib, u orqali o‘quvchilarga nafaqat ma’naviy, balki tarixiy jihatdan ham boy materiallar taqdim etiladi. Masalan, payg‘ambar qissalari orqali insoniyatning umuminsoniy qadriyatlari, adolat va halollik kabi fazilatlar ta’kidlanadi. Ushbu hikoyalarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilarning tarixiy xotirasi mustahkamlanadi, ularning dunyoqarashi kengayadi. Jumladan, asarda keltirilgan “Yilon va qarlug‘och”[7, 79] hikoyatini so‘zimizga misol. Ushbu hikoyani hajman qisqaligiga ko‘ra mumtoz didaktik hikoyalar namunasi deyish mumkin. Unda qo‘llanilgan majoziy obrazlar mumtoz hikoyachilikda ko‘p uchrovchi allegoriyalardan farqli o‘laroq mifologik tabiatiga egadir. Unda ilon, qaldirg‘och, arining tabiiy yaratilishiga izohlar keltirilishi etiologik mofologiya (biror narsaning paydo) ifoda tarzi ko‘zga tashlanadi. Shuningdek, hikoya mazmuni didaktik mazmundan ham xoli emas. Ya’ni ilonga baqaning yemish qilingani arining g‘o‘ng‘illab qolishlariga ularning yuvuz niyatlari, insoniyatga yomonlik qilishni istaganliklari uchun bo‘lganligini ko‘rsatish orqali har bir yomon niyatning ham badali boligi ko‘rsatiladi. Asardagi ijobiy timsol qaldirg‘och esa ezgu amalllari uchun odamlarning xonadonida birga yashashga muvaffaq bo‘lganligi ko‘rsatiladi. Shuningdek, darsliklarga kiritilgan “Uzum hikoyati” [7, 31]da adabdiy global muammoga bag‘ishlanganligi bilan hamma zamonlarda ahamiyta kasb etadi. Unda uch shayton, tulki, arslon va to‘ng‘iz obrazlari orqali chog‘ir (spirtli ichimlik)ning inson farzandlariga keltiradigan zarari va ularni abgor etuvchi tabiati ko‘rsatib beriladi.

O‘zbek adabiyotida nasrda yaratilgan ilk asar bo‘lishiga qaramasdan “Qissasi Rabg‘uziy” aniq g‘oyaviy maqsadga yo‘naltirilgan, kompozitsion jihatdan mukammal hamda badiiy jozibadordir. Uni o‘rta maktab o‘quvchilariga o‘rgatishda mavzuni bemalol kengaytirish, darslikka matni to‘liq kiritilmagan bo‘lsa-da , ammo nomi qayd etib ketilgan boshqa hikoyatlarni ham mazmunan tahlil qilish yaxshi samara beradi. Ta’kidlash lozimki, “Qissasi Rabg‘uziy” kabi mumtoz asarlarni o‘qitishda ayrim qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan,

Til jihatdan murakkablik: Asarning qadimiy til uslubi zamonaviy o‘quvchilar uchun qiyin bo‘lishi mumkin. Shuning uchun matnni zamonaviy tilga yaqinlashtirish yoki izohlar bilan ta’minlash lozim.

Tarixiy kontekstni tushunish: Asardagi voqealar va qahramonlar tarixiy shaxslar bo‘lganligi sababli, o‘quvchilar uchun ularni tushunish qiyin bo‘lishi mumkin. Bu jihatdan o‘qituvchining tushuntirishlari muhim ahamiyatga ega.

“Qissasi Rabg‘uziy” asari nafaqat mazmunan, balki badiiy jihatdan ham boy asar hisoblanadi. Asarda qo‘llanilgan til uslubi, badiiy tasvir vositalari va hikoya qilish uslubi o‘quvchilarning adabiy didini rivojlantirishga xizmat qiladi. Asarning badiiy jihatlarini tahlil qilish orqali o‘quvchilarda adabiyotga bo‘lgan qiziqishni oshirish mumkin. Masalan, asarda tasvirlar, taqqoslashlar, ramziy obrazlar keng qo‘llanilgan. Bu vositalar orqali muallif o‘quvchilarning tasavvurini faollashtirib, ularni hikoya qahramonlarining ichki dunyosiga kirib borishga undaydi.

Zamonaviy ta’limda interfaol usullar keng qo‘llanilmoqda. “Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitishda ham ushbu usullardan samarali foydalanish mumkin. Masalan:

Muhokama va munozaralar: O‘quvchilarni asardagi mavzular bo‘yicha muhokama qilishga jalb qilish. Bu ularning fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Guruhli ishlar: O‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lib, ularga asardagi hikoyalarni tahlil qilish vazifasini topshirish. Bu ularning jamoaviy ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Multimedia vositalaridan foydalanish: Asardagi hikoyalarni tasvirlash uchun multimedia vositalaridan (video, audio, slaydli taqdimotlar) foydalanish. Bu o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularning hikoyalarga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

“Qissasi Rabg‘uziy” asari orqali o‘quvchilarda milliy-ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish mumkin. Asarda ta’kidlangan insoniy fazilatlar, adolat, halollik, mehribonlik kabi qadriyatlar zamonaviy jamiyatda ham dolzarb hisoblanadi. O‘qituvchi ushbu qadriyatlarni o‘quvchilarga yetkazishda quyidagi usullardan foydalanishi mumkin:

Hikoyalarni hayotiy misollar bilan bog‘lash. Asardagi hikoyalarni o‘quvchilarning o‘z hayoti bilan bog‘lab tushuntirish. Shu o‘rinda quyidagi hikoyani keltirib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Qadriyatlarni muhokama qilish: O‘quvchilar bilan birgalikda asarda ta’kidlangan qadriyatlarni muhokama qilish va ularning zamonaviy hayotdagi ahamiyatini aniqlash.

“Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Asardagi hikoyalar orqali o‘quvchilar insoniy fazilatlar, adolat, halollik, mehribonlik kabi qadriyatlarni egallashadi. Bundan tashqari, asarni o‘qish va tahlil qilish jarayoni o‘quvchilarning o‘qish qobiliyatini, nutq madaniyatini va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

“Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitishda o‘qituvchining roli juda muhim. O‘qituvchi nafaqat asarni o‘qitish, balki o‘quvchilarni asarning mazmuni va qadriyatlarini chuqur tushunishga yo‘naltirish vazifasini bajaradi. O‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

Asarni chuqur o‘rganish: O‘qituvchi asarning mazmuni, badiiy xususiyatlari va qadriyatlarini chuqur o‘rganib, o‘quvchilarga yetkazishi lozim.

O‘quvchilarni rag‘batlantirish: O‘quvchilarni asarni o‘qishga va tahlil qilishga rag‘batlantirish. Bu ularning asarga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Metodik yondashuvlarni qo‘llash: O‘qituvchi asarni o‘qitishda turli metodik yondashuvlardan foydalanishi lozim. Bu o‘quvchilarning asarni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Bugungi adabiyot ta’limida zamonaviy texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. “Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitishda ham ushbu texnologiyalardan foydalanish mumkin. Masalan:

Elektron darsliklar: Asarning elektron versiyasini tayyorlash va uni o‘quvchilarga taqdim etish. Bu ularning asarni o‘qish va tahlil qilish jarayonini osonlashtiradi.

Onlayn muhokamalar: O‘quvchilarni asar bo‘yicha onlayn muhokamalarda qatnashishga jalb qilish. Bu ularning fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Virtual ekskursiyalar: Asardagi hikoyalar bilan bog‘liq bo‘lgan tarixiy joylarga virtual ekskursiyalar tashkil qilish. Bu o‘quvchilarning asarning tarixiy kontekstini yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

“Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitishda xalqaro tajribalardan ham foydalanish mumkin. Masalan, dunyoning turli mamlakatlarida mumtoz asarlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlarni o‘rganish va ularni o‘z mamlakatimiz sharoitiga moslashtirish. Bu o‘quvchilarning asarni yaxshiroq tushunishiga va uni zamonaviy talablarga moslashtirishga yordam beradi.

“Qissasi Rabg‘uziy” asarini o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, o‘quvchilarni asardagi hikoyalar asosida o‘zlarining she’r, hikoya yoki insholarini yozishga undash. Bundan tashqari, o‘quvchilarni asardagi hikoyalarni sahnalashtirishga jalb qilish. Bu ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, “Qissasi Rabg‘uziy” kabi mumtoz asarlarni maktab darsliklariga kiritish va ularni samarali o‘qitish orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni egallashlari, milliy g‘urur hissini rivojlantirishlari va tarixiy xotirasini mustahkamlashlari mumkin. Ushbu

jarayonda o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanadigan metodik yondashuvlar, tahliliy o‘qish va ijodiy topshiriqlar asosiy o‘rinni egallaydi. Shuningdek, qadimiy asarlarni zamonaviy talablarga moslashtirish va ularni o‘quvchilarning didiga yetkazish uchun izchil metodik ishlar olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hasanov O. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2008. 17-20 bet.
2. Mirzayev T. O‘zbek xalq ertaklari va ularning pedagogik ahamiyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. 33-34 bet.
3. Nurmonov A. Adabiyot darslarida ijodiy yondashuv. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014. 65-67 bet.
4. Quronov D. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015. 22-25 bet.
5. Rabg‘uziy. Qissai Rabg‘uziy. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005. 33-35 bet.
6. To‘rayev H. Adabiyotshunoslikning nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2012. 31-32 bet.
7. To‘xliyev, B. va boshq. Adabiyot 11-sinf: darslik-majmua. – Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. – 200 bet.
8. Xolmirzayev B. Mumtoz adabiyot va zamonaviy talim. – Toshkent: Fan, 2016. 54-55 bet.
9. Yo‘ldoshev J. Mumtoz adabiyot asarlarini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 47-49 bet.

BADIIY ASARLARNI LINGVISTIK VA PSIXOLOGIK TAHLIL QILISH METODIKASI

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,
MirzoUlug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universtiteti talabasi
Jalolova Shaxnoza Muhamedjanovna ilmiy rahbar, PhD, dotsent
nisioilova@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy asarlarni lingvistik va psixologik jihatdan tahlil qilish metodikasi o‘rganiladi. Lingvistik tahlil doirasida matnning sintaktik, semantik va stilistik xususiyatlari, muallif uslubi hamda lingvistik birliklarning poetik va ekspressiv ta’siri tahlil qilinadi. Psixologik tahlil esa qahramonlarning psixotipik xususiyatlari, ularning ruhiy kechinmalari, muallifning emotsional ifodalari va badiiy matnning inson tafakkuri hamda hissiyotlariga ta’sirini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot davomida matn lingvistikasi, psixolingvistika, kognitiv lingvistika hamda psixoanaliz usullari qo‘llaniladi. Ushbu maqola badiiy asarlarni chuqur tahlil qilishga ilmiy asos yaratib, lingvistika va psixologiyaning adabiyotshunoslik bilan bog‘liqligini yoritishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar. *Badiiy asar, lingvistik tahlil, psixologik tahlil, psixolingvistika, matn lingvistikasi, muallif uslubi, psixoanaliz, semantika, stilistika, kognitiv lingvistika.*

SANATSAL ESERLERİN DİLBİLİMSEL VE PSİKOLOJİK ANALİZİ ANALİZ YÖNTEMİ

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,
Mirzo Ulugbek adını taşıyan Özbekistan ulusal üniversitesi öğrencisi
Jalolova Shakhnoza Muhamedzhanovna, bilimsel danışman, PhD docent

Annotasyon. *Bu makale, edebi eserlerin dilbilimsel ve psikolojik analiz metodolojisini incelemektedir. Dilbilimsel analiz, metnin sözdizimsel, anlamsal ve üslup özelliklerini, yazarın stilini ve dilsel unsurların şiirsel ve ifadeli etkisini ele almaktadır. Psikolojik analiz ise karakterlerin psikolojik tip özelliklerine, onların duygusal deneyimlerine, yazarın duygusal ifadelerine ve edebi metnin insan düşüncesi ve duygularına etkisine odaklanmaktadır. Araştırmada metin dilbilimi, psikolinguistik, bilişsel dilbilim ve psikanaliz yöntemleri kullanılmak-tadır. Bu makale, edebi*

eserlerin derinlemesine analizine bilimsel bir temel sağlayarak dilbilim, psikoloji ve edebiyat bilimi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler. *Edebi eser, dilbilimsel analiz, psikolojik analiz, psikolinguistik, metin dilbilimi, yazarın stili, psikanaliz, anlambilim, üslup bilimi, bilişsel dilbilim.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА

Исмоилова Нигора Мирзоалиевна,
студентка Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Джалолова Шахноза Мухамеджановна, научный руководитель, к.б.н., доцент

Аннотация. *В данной статье рассматривается методология лингвистического и психологического анализа художественных произведений. Лингвистический анализ включает исследование синтаксических, семантических и стилистических особенностей текста, авторского стиля, а также поэтического и экспрессивного воздействия языковых единиц. Психологический анализ, в свою очередь, сосредоточен на психотипических характеристиках персонажей, их эмоциональных переживаниях, авторской эмоциональной экспрессии и влиянии художественного текста на мышление и чувства человека. В исследовании применяются методы лингвистики текста, психолингвистики, когнитивной лингвистики и психоанализа. Данная работа закладывает научную основу для глубокого анализа художественных произведений и выявляет взаимосвязь между лингвистикой, психологией и литературоведением.*

Ключевые слова. *Художественное произведение, лингвистический анализ, психологический анализ, психолингвистика, лингвистика текста, авторский стиль, психоанализ, семантика, стилистика, когнитивная лингвистика.*

METHODOLOGY OF LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ARTISTIC WORKS

Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna,
student of the National university of Uzbekistan named after MirzoUlug‘bek
Jalolova Shakhnoza Muhamedzhanovna, scientific supervisor
PhD, associate professor

Annotation. *This article explores the methodology of linguistic and psychological analysis of literary works. The linguistic analysis examines the syntactic, semantic, and stylistic features of the text, the author's style, and the poetic and expressive impact of linguistic units. The psychological analysis, in turn, focuses on the psychotypical characteristics of the characters, their emotional experiences, the author’s emotional expressions, and the influence of the literary text on human thinking and emotions. The research employs methods of text linguistics, psycholinguistics, cognitive linguistics, and psychoanalysis. This article provides a scientific foundation for an in-depth analysis of literary works and highlights the interconnection between linguistics, psychology, and literary studies.*

Keywords. *Literary work, linguistic analysis, psychological analysis, psycholinguistics, text linguistics, author’s style, psychoanalysis, semantics, stylistics, cognitive linguistics.*

Zamonaviy adabiyotshunoslik, lingvistika va psixologiya fanlari tutashgan nuqtalarda yangi tadqiqot metodlarini shakllantirishga ehtiyoj sezilmoqda. Xususan, badiiy asarlarning lingvistik va psixologik jihatdan tahlil qilinishi matnning nafaqat mazmuniy va badiiy qimmatini, balki inson

tafakkuri, hissiyotlari, psixologik holati hamda lingvistik xususiyatlarini ham chuqur o‘rganish imkonini beradi. Adabiy matn – bu shunchaki hikoya yoki syujet emas, balki unda inson ongining murakkab tuzilmalari, muallifning individualligi, madaniy kodlar va ijtimoiy jarayonlarning aks etganligi ko‘zga tashlanadi. Badiiy asarlarni lingvistik nuqtai nazardan o‘rganish, eng avvalo, uning ichki tuzilishini, stilistik xususiyatlarini, morfologik va sintaktik elementlar tizimini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi [1; 256]. Matn lingvistikasi, semasiologiya, kognitiv lingvistika, psixolingvistika va diskurs tahlili singari yondashuvlar badiiy matndagi lingvistik birliklarning ma’no hosil qilish jarayonidagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi. Masalan, muallif uslubi, so‘z tanlovi va sintaktik konstruktsiyalar uning dunyoqarashi va individual psixologik xususiyatlarini aks ettiruvchi asosiy vositalardan biridir. Shuningdek, badiiy tilning metaforik tabiati, poetik jihatlari va konnotativ ma’nolar tizimi ham lingvistik tahlil orqali chuqur o‘rganiladi. Boshqa tomondan, badiiy asarlarni psixologik nuqtai nazardan o‘rganish muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi kommunikativ jarayon, qahramonlarning psixotipik xususiyatlari, ichki kechinmalari va hissiy holatlarining tahlilini talab qiladi. Psixoanaliz, kognitiv psixologiya, gestalt psixologiya va psixolingvistika usullari orqali badiiy matnning inson psixikasiga ta’siri o‘rganiladi. Muallif tomonidan tasvirlangan ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, hissiy va ruhiy tajribalar, shuningdek, personajlarning nutqiy portretlari ularning shaxsiyati va ruhiy holatining lingvistik in’ikoslari sifatida qaraladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, lingvistik va psixologik yondashuvlar integratsiyasi orqali badiiy matnni yanada chuqur va kompleks anglash imkoniyati yuzaga keladi [2; 432]. An’anaviy adabiy tahlil ko‘pincha syujet, kompozitsiya va obrazlar tizimiga e’tibor qaratgan bo‘lsa, hozirgi zamonaviy yondashuvlar ushbu elementlarning lingvistik va psixologik asoslarini ham ko‘rib chiqishga imkon beradi. Badiiy matn muallifning dunyoqarashi va emotsional tajribasining lingvistik ifodasi sifatida o‘rganilib, uni tushunish va sharhlash jarayonida yangi ilmiy yondashuvlarni talab qiladi.Ushbu maqolada badiiy asarlarni lingvistik va psixologik tahlil qilishning metodologik asoslari, tadqiqot yo‘nalishlari va uslublari tahlil qilinadi. Shuningdek, turli janr va uslublarda yozilgan adabiy matnlar misolida lingvistik va psixologik tahlil vositalarining samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Mazkur tadqiqot natijalari badiiy matnning lingvistik va psixologik jihatlarini o‘rganishdagi zamonaviy tendensiyalarni aniqlashga xizmat qiladi.

Badiiy adabiyotni tahlil qilishda lingvistik va psixologik yondashuvlarning birgalikda qo‘llanilishi, uning to‘liq va chuqur anglanishini ta’minlaydi. Ushbu tahlil metodlari nafaqat matnning til va ifoda vositalarini, balki inson ruhiyatini, ichki kechinmalarini, va muallifning dunyoqarashini o‘rganish imkonini beradi. Badiiy asarlar o‘zbek va turk adabiyotida, ayniqsa, tarixiy, falsafiy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilishda muhim o‘rin tutadi, chunki bu asarlar til va psixologiyaning uyg‘unlashuvi orqali insoniyatning umumiy tajribasini aks ettiradi [3: 348]. Badiiy asarlarning lingvistik tahlili, asosan, ularning til tuzilishini, so‘z va iboralar tizimini, leksik birliklar va sintaktik konstruktsiyalarni o‘rganishga qaratilgan. Ushbu jarayonda, matnning so‘z boyligi, stilistik vositalar va til birliklarining badiiy ta’siri alohida ahamiyatga ega. O‘zbek va turk adabiyotlarida badiiy matnlarning lingvistik xususiyatlari ko‘pincha adabiy maktablar va milliy til an’analariga mos keladi. Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek va Abdulla Qodiriy kabi klassik o‘zbek adiblari asarlarida arab va fors tillarining ta’siri, leksik va sintaktik qatlamlar o‘zaro birlashib, ma’nolarni kengaytiradi. Navoiy g‘azallarida, masalan, she’riy tilning poetik funksiyasi va maqomlar tizimi orqali, bir so‘zning ko‘plab ma’nolarni o‘zida mujassam etishi ko‘rinadi.Turk adabiyotida esa, xususan, Yunus Emro, Nazim Hikmat va Orxan Pamuk kabi yozuvchilar asarlarida tilning metaforik va ramziy xususiyatlari ajralib turadi. Nazim Hikmatning she’riyatida, masalan, turli xil stilistik vositalar, aforizmlar, parallelliklar va o‘xshatishlar yordamida matnning chuqur ma’nolari va emotsional holati ifodalanadi. Uning asarlarini lingvistik nuqtai nazardan o‘rganish, turk adabiyotining noyob badiiy uslubini, tilni yaxshi bilish va unga bo‘lgan hurmatni anglatuvchi elementlarni ochib beradi. Lingvistik tahlilning bir jihati ham matndagi kommunikativ strategiyalarni, nutqni tashkil etuvchi strukturalarni o‘rganishdan iboratdir. Bu yondashuvda, personajlarning o‘rtasidagi muloqot va ularning nutqidagi maqsadlar, subyektiv omillarni tahlil qilish orqali, matnning ma’no qatlamlarini aniqlash mumkin bo‘ladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriy “O‘tkan

kunlar” romanida o‘quvchiga o‘quvchi uchun kirib kelgan tarixiy va madaniy kontekstni taqdim etishda nutqiy usullarni va stilistik vositalarni qanday qo‘llashini ko‘rishimiz mumkin. Badiiy asarlarning psixologik tahlili esa, matndagi psixologik obrazlarni va muallifning ruhiy holatini o‘rganishga qaratilgan. Psixologik tahlil, ayniqsa, personajlarning ichki dunyosini, ulardagi ichki ziddiyatlar va ruhiy holatlarni ochib beradi. O‘zbek va turk adabiyotidagi personajlarning psixologiyasi, ko‘pincha ularning ijtimoiy va madaniy sharoitlar bilan bog‘liq tarzda rivojlanadi [4; 178]. Masalan, Orxan Pamukning “Qizil sochli ayol” romanida Oydinning ichki dunyosi va uning travmalari, shaxsiy va ijtimoiy ziddiyatlarining psixologik tahlili, shaxsiy rivojlanish va hayotiy qarorlarni qabul qilishda qanday tasir ko‘rsatishini kognitiv psixologiya asosida o‘rganish mumkin.O‘zbek adabiyotida esa, qahramonlar o‘z ichki kechinmalari orqali o‘zlarini anglash, o‘zgarish va rivojlanish jarayonlarini boshdan kechiradi. Masalan, “O‘tkan kunlar”da Otabekning ijtimoiy va ichki ziddiyatlari, uning o‘zgarishiga olib keladigan psixologik omillarni psixoanalitik yondashuv orqali o‘rganish mumkin. Qahramonlarning psixologik xususiyatlari, ularning o‘zaro munosabatlari va ichki konfliktlari, matnni tahlil qilishda psixologik nazariyalar yordamida aniqlanadi [5; 214]. Bu yondashuv, badiiy asarning nafaqat syujetini, balki uning inson ruhiyatiga ta’sirini ham tahlil qilish imkonini beradi. Lingvistik va psixologik tahlil metodlarining integratsiyasi, badiiy asarni to‘liq va kompleks o‘rganishga imkon beradi. Badiiy asarlarda til va psixologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tushunish, asarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Xususan, muallifning tilga bo‘lgan yondashuvi va personajlarning psixologik portretlari, matndagi ma’no qatlamlarini kashf qilishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbek va turk adabiyotlaridagi ko‘plab asarlar, bu ikki yondashuvni uyg‘unlashtirgan holda, insoniyatning umumiy ruhiy, madaniy va ijtimoiy tajribalarini aks ettiradi. Masalan, Orxan Pamuk va Abdulla Qodiriy asarlarida qahramonlarning ruhiy kechinmalari va ularning psixologik tahlili, mualliflar tomonidan til va psixologiyaning uyg‘un qo‘llanilishi orqali yanada boyitilgan. Bu yondashuv, o‘quvchiga nafaqat syujet va obrazlarni, balki badiiy matndagi insoniy hissiyotlarni chuqurroq tushunishga imkon beradi [6; 534].

Badiiy asarlarning lingvistik va psixologik tahlili, ularning o‘ziga xos strukturalarini, psixologik qatlamlarini va badiiy uslublarini anglashda asosiy vosita hisoblanadi. O‘zbek va turk adabiyotidagi asarlar, lingvistik jihatdan kompleks bo‘lib, psixologik tahlil orqali chuqurroq o‘rganilishi zarur bo‘lgan matnlardir. Ushbu yondashuvlar, o‘zaro uyg‘unlashgan holda, badiiy asarning nafaqat estetik, balki psixologik jihatlarini ham kengroq anglash imkoniyatini yaratadi. Adabiyotshunoslik, lingvistika va psixologiya o‘rtasidagi integratsiyani rivojlantirish, badiiy matnlarni yanada chuqurroq tahlil qilishga imkon beradi va ular orqali inson ruhi va ongining murakkab tuzilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.1956, – 256 b.
2. Pamuk, O. Benim Adım Kırmızı. – Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.1998, – 432 b.
3. Hikmat, N. Nazım Hikmet’in Şiirleri. – Istanbul: Can Yayınları.2001, – 348 b.
4. Freud, S. Psixikanaliz va badiiy Matn. – Toshkent: “Cho‘lpon nashriyoti”. 2006, – 178 b.
5. Sirin, M. Türk Edebiyatında Dil ve Psikoloji. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2010, – 214 b.
6. Navoiy, A. Xamsa., Toshkent: Ma’naviyat. 2002, – 534 b.

GOALS AND OBJECTIVES OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL

Kobilov Zafarjon Zokirovich,
candidate of historical sciences, associate professor of the Khujand state university named after academician Bobojon Gafurov

Nasimova Sohiba Yaxyayevna,
assistant of Samarkand state medical university department of languages

Abstract. *The practical goal of teaching a foreign language at school is to form the foundations of practical knowledge of foreign languages in students. Achieving the goals and solving the tasks set is carried out with the help of various teaching aids, acting in a certain, methodically determined system.*

Keywords. *English, foreign language, secondary school.*

O‘RTA MAKTABDA CHET TILINI O‘QITISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Kobilov Zafarjon Zokirovich,
akademik Bobojon G‘afurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti dotsenti tarix fanlari nomzodi,

Nasimova Sohiba Yaxyayevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Maktabda chet tilini o‘qitishning amaliy maqsadi o‘quvchilarda chet tillarini amaliy bilish asoslarini shakllantirishdir. Maqsadlarga erishish va vazifalarni hal qilish ma’lum, uslubiy jihatdan aniqlangan tizimda ishlaydigan turli xil o‘quv vositalari yordamida amalga oshiriladi.*

Kalit so‘zlar/ *Ingliz tili, chet tili, o‘rta maktab.*

ORTAOKULDA YABANCI DİL ÖĞRETİMİNİN AMAÇ VE HEDEFLERİ

Kobilov Zafarjon Zokiroviç
akademisyen Bobojon Gafurov adına Hocand devlet üniversitesi tarih bilimleri adayı, docent

Nasimova Sohiba Yaxyayevna
Semerkand Devlet Tıp Üniversitesi Asistanı Diller Bölümü

Özet. *Okulda yabancı dil öğretiminin pratik amacı, öğrenciler arasında yabancı dillerin pratik bilgisinin temellerini oluşturmaktır. Hedeflere ulaşmak ve belirlenen görevlerin çözümü, belirli, metodik olarak şartlandırılmış bir sistemde faaliyet gösteren çeşitli eğitim araçları kullanılarak gerçekleştirilir.*

Anahtar kelimeler. *Ingilizce, yabancı dil, lise.*

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Кобилов Зафарджон Зокирович
кандидат исторических наук, Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова

Насимова Сохиба Яхъяевна
ассистент кафедры языков Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация. *Практической целью обучения иностранному языку в школе является формирование у учащихся основ практических знаний иностранных языков. Достижение целей и решение поставленных задач осуществляется с помощью различных средств обучения, действующих в определенной, методически обусловленной системе.*

Ключевые слова. *Английский язык, иностранный язык, средняя школа.*

O‘RTA MAKTABDA CHET TILINI O‘QITISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Kobilov Zafarjon Zokirovich,
tarix fanlari nomzodi, akademik Bobojon G‘afurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti tojik xalqi tarixi kafedrasi dotsenti

Nasimova Sohiba Yaxyayevna,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrasi assistenti

Annotatsiya. *Maktabda chet tilini o‘qitishning amaliy maqsadi o‘quvchilarda chet tillarini amaliy bilish asoslarini shakllantirishdir. Maqsadlarga erishish va vazifalarni hal qilish ma’lum, uslubiy jihatdan aniqlangan tizimda ishlaydigan turli xil o‘quv vositalari yordamida amalga oshiriladi.*

Kalit so‘zlar*. Ingliz tili, chet tili, o‘rta maktab.*

The purpose of teaching a foreign language at school is the most important methodological and socio-pedagogical category, which largely determines the content and methods of teaching. Under the means of education is understood all that material (technical and non-technical) that assists in the organization and conduct of the educational process. Among the main methodological categories identified above, teaching aids occupy a very significant place. Representing a complex subsystem, each of the teaching aids has its own special structure and special function and therefore needs to be considered separately. Let's start with the classification of teaching aids. An analysis of methodological literature, textbooks, teaching aids makes it possible to classify teaching aids in at least four aspects: 1. First, according to their role in the educational process: into basic and auxiliary. 2. Secondly, the addressee: for the teacher and for the students. 3. Thirdly, through the communication channel: auditory (sound), visual, visual-auditory. 4. Fourth, on the use of technology, technical and non-technical.

The basic teaching aids included in the educational and methodological complex constitute the minimum of funds that is necessary for the implementation of the educational process at the modern level and the achievement of the goals of the educational subject «foreign language». Let's consider each of the main means included in the educational and methodological complex. The program is a state document that should guide the teacher in his work in a particular class. The teacher's book is the second important teaching tool. It is the book for the teacher that reveals the essence (content) of the work on the educational and methodological complex as a whole. The book for the teacher is the

main scientific and methodological manual containing a description of the organization of the educational process and methodological recommendations on the use of certain teaching methods. Textbook - is the main teaching aid that contains material designed to master the student in various types of speech activity. The textbook is the main, direct means of teaching. Book for reading - in the second year of study, another tool is connected - a book for reading (or texts for reading inside the textbook), which is at the disposal of the student and helps him in mastering reading in English. To develop this complex skill, home reading is a must. Reading additional texts on various topics makes it possible to carry out practical, educational, educational and winding goals.

Auxiliary means of teaching foreign languages should be understood as all materials, tools of the educational process. Based on their general didactic capabilities, it is advisable to divide all auxiliary tools into two large groups:

1. Traditional (non-technical learning tools)
2. Modern (technical teaching aids)

Among the traditional means used in teaching a foreign language, there is no such material that would be sent only through the auditory channel of information. As for the educational activity of the teacher, as you know, his speech comes to the student through two perceptions at the same time, since the students, listening to the teacher, observe his articulation, facial expressions, gestures, and advancements [2, 78].

Describing the system of technical teaching aids, it is clear that another element, a technical device, is introduced into the structure of the concept of «learning aid», with the help of which it is possible to demonstrate information, oral or written speech itself, on the appropriate media. With the help of the latter, objects of the material world are either described, or speech works are supposed in speech situations for the purpose of transmitting and then receiving information.

The terms that denote each group of technical teaching aids, endowed with more or less common characteristics, are indicated. Thus, in the methodological plan, a foreign language teacher uses three technical means in his work: a phonogram, a photo gram and a video phonogram.

A phonogram is an auxiliary learning tool demonstrated with the help of a sound technical apparatus and directing educational speech information through the auditory canal to the individual's sensory system.

A photogram should be called an auxiliary learning tool that is demonstrated using a projection apparatus and directs speech information through the visual channel of the individual's sensory system.

A video phonogram is an educational aid that is demonstrated with the help of a sound lighting device and directs speech information simultaneously through the visual and auditory channels of the individual's sensory system.

Both the main and auxiliary teaching aids are concentrated in the English room, the role of which can hardly be overestimated in organizing and conducting the educational process with schoolchildren during and after school hours. Indeed, there is now an English room in almost every school, and lessons are held in it. The classroom can and should become a center for learning a foreign language, where conditions are created for expanding the possibilities of using sound recordings of a language laboratory, sets of educational visual aids, filmstrips, transparencies, film fragments and others outside of school hours. The student comes to the English room: - listen to the sound recording, - talk with the announcer, - perform the training exercises of the language practice, which are intended for independent work - talk with a friend on the basis of the listened or read dialogue - sample, changing roles - practice with the help of the announcer in expressive reading a coherent text that can be used to build your own statement on the situation - build a coherent statement yourself using a picture, a series of pictures like those used in the lesson. - look at transparencies, a filmstrip and, therefore, listen to the sound accompaniment to them, try to remember what they say, mentally reproduce, and then talk about them. In the English classroom, students can do work beyond what is provided by the program. For example: read books in English that are understandable, listen to a song, a fairy tale, look at transparencies, filmstrips, carefully familiarize yourself with the exposition in the

office. Independent work of schoolchildren in the English classroom outside school hours, organized by the teacher with the involvement of students, will contribute to their successful solution [4, 125].

What is a learning tool? - teaching aids in the process of teaching foreign languages takes a very important place. For foreign language teachers, the main ones are various material resources that should be in the classrooms of a foreign language. If in foreign language classrooms everything is equipped with various teaching aids, then it is necessary to develop its correct use, it is necessary to indicate specific teaching aids. In some cases, from the experience of leading teachers, it is necessary to use and develop self-made manuals, systems. In order for training to be based on the basic modern requirements for the organization and conduct of the educational process, each teacher must have the main teaching aids, which are indicated by class. It is the responsibility of the teacher not only to know them and have them, but also to keep them in working condition so that they can always be used in the classroom, and outside of school hours and during extracurricular activities. Due to the fact that a foreign language is the most difficult in comparison with other languages, therefore, it is necessary to use all types of means of instruction, compulsory and scientific. Types, means of training, they are very wide, so they always need to be expanded. In the process of teaching a foreign language, the textbook is the main means of learning. An important learning factor for students is the textbook, and in turn it is also the core of the educational methodological process. It is necessary during training to know the psychological theory of the assimilation of materials and their use. For efficiency, it is necessary and necessary to take into account the program of teaching a foreign language.

Literature:

1. Alimdjanova, Dilbar Negmatovna, Umida Muxammadjonovna Burgutova, and Gulirano Vahobjonovna Berdieva. "Psychological and pedagogical problems of activating the learning process." Involta Scientific Journal 2.1 (2023): 158-160.
2. Алимджанова Д. Анализ авторских педагогических технологий в Узбекистане //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 560-562.
4. Алимджанова, Дилбар, et al. "Авторские педагогические технологии при обучении иностранному языку (Российские)." *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit*. 2024.
5. Азмиева, Эльзара, Дилбар Алимджанова, and Гулирано Бердиева. "Использование скороговорок (малых фольклорные жанры) как часть игровой технологии в формировании звукового произношения у школьников с нарушением речи." Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. 2024.
6. Anichkov A.E., Saakyan V.N. Methods of teaching English in secondary school. –M., 1966.
7. Artemov V.A. Psychology of teaching a foreign language. - M., 1969.
8. Gez N.I., Lyakhovitsky M.V., Mirolyubov A.A. Methods of teaching foreign languages in high school. – M., 1982.
9. Begmatova, D., and D. Alimjanova. "AUTHOR'S PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MEDICAL UNIVERSITIES." Science and innovation 3.B9 (2024): 14-17.
10. Negmatovna, A. D. (2021). Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy). World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 17-22.
11. Negmatovna, A. D., Vakhobzhonovich, D. B., Muhammadjonovna, B. U., & Vakhobjonovna, B. G. (2024). Environmental education for schools students.
12. Кыдыкбаева У. и др. Сравнительный анализ авторских педагогических технологий в преподавании медицины иностранным студентам в Узбекистане и Киргизистане //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 475-477.
13. Rogova G.V. Methods of teaching English. L., 1995
14. Rogova G.V. Goals and objectives of teaching foreign languages in secondary school. - M., 1974.

15. Rogova G.V., Rabinovich F.M., Sakharova T.E. Methods of teaching foreign languages in high school. - Moscow: Enlightenment, 1991
16. Khonbuvi, Khakimova, and Turaev Sherali. "Social Health And Healthy Lifestyle." *Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing* 3.1 (2025): 91-100.
17. Tolibjonova, Z. B., & Nasimova, S. Y. (2025). Language diversification in ancient period. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, *3*(1), 343-345.
18. Divyanshi, P., & Nasimova, S. Y. (2025). Health and Well Being of the Population in the Context of Sustainable Development. *International Journal of Alternative and Contemporary Therapy*, *3*(2), 48-52.
19. Shodikulova, A. Z. (2021). Cognitive Interpretation Of The Phenomenon Of Metonymy. *Scientific reports of Bukhara State University*, *5*(1), 136-146.
20. Shodikulova, A. Z. (2021). Cognitive Interpretation Of The Phenomenon Of Metonymy. *Scientific reports of Bukhara State University*, *5*(1), 136-146.
21. Yorova, S. K., & Garima, A. (2023). Advantage And Disadvantage Of Distance Learning Format In A Medical University. In *Современные подходы психиатрии, психотерапии и клинической психологии к диагностике и коррекции патологии человека* (pp. 99-101).
22. Ёрова, С. К., & Гарима, А. (2023). Коммуникативная компетентность медика в специальной (практической) сфере. Ташкентский государственный Стоматологический институт Ташкентская медицинская академия Самаркандский государственный медицинский университет.
23. Айтмуратова, П. Г., & Нормаматов, А. У. (2024). История латинского языка и его роль в медицине. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *4*(3), 584-589.
24. Bakhodirovna, E. M., & Amina, S. (2023, November). Degrees of adjectives. Grammar categories. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 5, pp. 230-233).
25. Bakhodirovna, E. M. (2024). Structural And Functional Features Of Phraseological Units In The Texts Of Works Of Art (English And Uzbek Authors). *Eurasian Journal of Academic Research*, *4*(2-1), 111-117.

YANGI 5-SINF “ONA TILI” DARSLIGIDA KELTIRILGAN TOPSHIRIQLAR TAHLILI

Avazova Farangiz Ixtiyor qizi,
Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi
farangizavazova97@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada 2024-yilda yaratilgan yangi ona tili darsligida keltirilgan tinglab tushunish kompetensiyasiga oid mashq va topshiriqlar tahlili, adabiyot fani va boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi hamda ularning o‘qitilishiga oid ba’zi tavsiyalar berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar. *Nutq, tinglab tushunish, topshiriq, metod, aqliy hujum, ikki tomonlama kundalik, integratsiya.*

YENI 5. SINIF ANA DILI DERS KITABINDA YER ALAN ÖDEVLERIN ANALIZI

Avazova Farangiz İhtiyar kızı,
Semerkand devlet üniversitesi araştırmacısı

Özet. *Bu makale, 2024’te oluşturulan yeni ana dili ders kitabında sunulan, dinlediğini anlama yeterliliği, edebiyat ve diğer disiplinlerle entegrasyon ve bunların öğretimi ile ilgili alıştırmaların ve görevlerin analizi için bazı öneriler sunmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Konuşma, dinlediğini anlama, görev, yöntem, zihinsel saldırı, çift günlük, bütünleşme.*

АНАЛИЗ ЗАДАНИЙ, ПРИВЕДЕННЫХ В УЧЕБНИКЕ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ 5-ГО КЛАССА

Авазова Фарангиз Ихтиёровна,
научный сотрудник Самаркандского государственного университета

Аннотация. *В данной статье представлены некоторые рекомендации по анализу упражнений и заданий на компетенцию аудирования, интеграцию с литературой и другими дисциплинами и их преподавание, представленные в новом учебнике родного языка, созданном в 2024 году.*

Ключевые слова*. Речь, аудирование, задание, метод, психическая атака, двойной дневник, интеграция.*

ANALYSIS OF ASSIGNMENTS IN THE NEW 5TH GRADE MOTHER TONGUE TEXTBOOK

Avazova Farangiz Ihtiyorovna,
researcher of Samarkand state university

Annotation. *This article provides some recommendations for the analysis of exercises and tasks on listening comprehension competency, integration with literature and other disciplines and their teaching, presented in the new mother tongue textbook created in 2024.*

Keywords. *Speaking, listening comprehension, task, method, mental attack, double diary, integration.*

Nutq faoliyatini tashkil etadigan qismlardan biri hisoblanadigan tinglab tushunish ko‘nikmasi ham bilish jarayonini hosil qiluvchi ko‘nikmalardan biri sanaladi. Bugungi kunga kelib bu ko‘nikma zarurati, nutqning mantiqiyligi, to‘g‘riligi va aniqligi kabi prinsiplariga ta’siri qanchalik muhim ekanligi olimlar tomonidan o‘rganilgandan so‘ng yangi avlod chet tili va ona tili darsliklariga tinglab tushunish ko‘nikmasiga oid topshiriqlar kiritilib boshladi va ko‘plab muhokamalarga sabab bo‘lmoqda. Nutqiy komunikatsiyaga kirishish insonlar uchun tabiiy va zaruriy ehtiyoj sanaladi. Boshqa shaxsni tinglash orqali esa yangi axborotlar qabul qilinadi. Ayni shu axborotlarni qabul qilish chog‘ida so‘zlovchi fikrlari to‘liq yoki ba’zi qismlari tinglovchiga tushunarli bo‘lmasligi mumkin. Bunga sabab tinglab tushunish ko‘nikmasiga yetarlicha e’tibor qaratilmayotganligi bo‘lishi mumkin. Ona tili o‘qitishda bu kompetensiya qisman yangi tushuncha va topshiriq sifatida qaraladi. Chet tili o‘qitish metodikasi tarixiga nazar tashlasak, XX asrning 60-yillariga kelib, tinglash nutq faoliyatining turi sifatida atroflicha tadqiq etila boshlandi. Avvaliga unga gapirishning uzviy qismi deb qarab kelingan edi. Chet tili darslarida atayin mashqlar berilmas edi. [4, 127 b]. Ma’lum bo‘lishicha gapirishni o‘rganishdan ko‘ra, tinglab tushunishni o‘rganish qiyinroq kechdi.

Yuqoridagi fikrlarni hisobga olgan holda yangi 2024-yil K.Mavolonova, S.Qo‘ldosheva, N.Hakimova, M.Siddiqovlar tomonidan yaratilgan 5-sinf ona tili darsligida e’tibor qaratsak, darslikda 2020-yilda nashr etilgan ona tli darsligida keltirilgan mashq va topshiriqlarda yo‘l qo‘yilgan topshiriqlar va kamchiliklarga tuzatishlar kiritilganini, fanlararo integratsiya hosil qilingan holda, adabiyot fani bilan uzviy bog‘liq holda topshiriqlar ishlab chiqilganini ko‘ramiz. Kitob ikki qismdan iborat bo‘lib, har ikkala qismda savol, mashq va topshiriqlarga asos bo‘luvchi audio va audioviziual topshiriqlar har bir bobda uchraydi va jami 10 tani tashkil etadi. O‘quvchilar o‘z ona tilida qanchalik yaxshi nutq so‘zlay olsalar, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda shunchalik yorqinroq, chiroyli va sermazmun ifodalay oladilar [1, 78 b]. Ushbu fikrga asoslangan holda kitobga kiritilgan

topshiriqlarning juda ko‘pchiligi og‘zaki nutqni shakllantirishga yo‘nalganini ko‘ramiz. Shu bilan birga topshiriqlar turli fanlar ayniqsa adabiyot fani bilan integratsiyalashgan holda tuzilgan. Bu esa o‘quvchilarning faqatgina grammatik bilimlar bilan emas balki barcha sohaga oid bilimlar bilan tanishishiga imkon yaratib bermoqda. Bolalarni tezda fikrlash va ularni nutq so‘zlashga majbur qiladigan topshiriq turlaridan biri bu savollarga jovob berishdir. Jami keltirilgan 10ta audio topshiriqlarning 9 tasida savollarga o‘rin berilgan. Masalan, ona tili darsligining 1-qismi 30-sahifasida keltirilgan 1-audio topshirig‘i *Orif To‘xtashning “Vatan degan so‘z” she’rini tinglang* nomi ostida topshiriqlar shakllantirilgan. Mavzu va mazmun jihatidan bu topshiriqlar adabiyot fani bilan kesishuvni hosil qiladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarni so‘z bilan ishlashga, ularning ma’nosini tushunishga va turli lug‘atlar bilan ishlashga undaydi.

2-topshiriq. Savollarga javob bering belgisi bilan berilgan:

1. Shoir “Vatan” so‘zini anglashni qanday jarayonlar bilan bog‘lamoqda?

2. O‘tmishda Vatan sarhadlari va tinchligi uchun kurashgan ota bobolarimiz haqida nimalarni bilasiz?

3. Nima uchun shoir urushni “almisoq mavzu” demoqda?

4. Vatanni madh etish deganda nimani tushunasiz?

1-savol o‘quvchidan diqqat bilan tinglashni talab etadi, chunki savolga javob mantiqiy emas aynan she’rda keltirilgan jarayonlarni so‘ramoqda.

2-savol esa she’rda keltirilgan shaxslar so‘ralgan, o‘qituvchi o‘quvchilarning bilimlari va ma’lumotlarini tekshirish maqsadida qo‘shimcha tarzda o‘zlari bilagan, el yurt uchun kurashgan tarixiy shaxslar haqida so‘rashi va qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ularning bilimini boyitib borishi mumkin. Keyingi savol javoblarda o‘quvchilardan erkin fikr bildirish so‘raladi. Bu topshiriqnini bajarishdan oldin, savollar diqqat bilan o‘qilishi talab etiladi, o‘qituvchi tomonidan aynan nimalarga e’tibor berish zarurligi o‘quvchilarga tushuntiriladi. So‘ng audiomatn tinglanib savollarga og‘zaki tarzda javob berish so‘ralsa o‘quvchilar uchun tushunilishi va savollarga javob berishi osonroq kechadi. Ushbu savollardan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarda nutq so‘zlash ko‘nikmasini rivojlantirish, erkin fikrlashni o‘rgatish va Vatanga bo‘lgan muhabbatni shakllantirishdir.

Aynan shu audiomatnning keyingi mashq va topshiriqlariga e’tibor qaratsak: Quyidagi so‘zlarning matnda ifodalagan ma’nosini aniqlab, yozing.

So‘zlar	*Taxminim*	*Lug‘atda*
qarog‘	...	...
shoyad	...	...
almisoq	...	...
to‘p	...	...
zang	...	...
muddao	...	...
xolis	...	...

1-jadval.

Bu mashq o‘quvchining so‘z boyligi oshishiga va ularning so‘zlarning ma’nosini qay darajada bilishini tekshirish uchun xizmat qiladi. Ushbu topshiriq adabiyot fani bilan integratsiyalashuvidan hosil bo‘lganligi ona tili darsligining bir yutug‘i hiosoblanadi. Ayni shunday topshiriqlarning shakllanishida K.M.Mavlonovaning “Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy mattn orqali integratsiyalab o‘qitish metodikasini takomillashtirish” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasining o‘rni beqiyosdir. “Ona tili darslarida badiiy badiiy matndan o‘quvchilarni tilimizning boy imkoniyatlari bilan tanishtirish bilangina kifoyalanmasdan, badiiy ijodga undash, bir so‘z bilan aytganda, ijodiy tafakkurini rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan sanaladi” [3, 11 b]. Yuqorida keltirilgan topshiriq ayni shu vazifani oldiga qo‘ygan holda shakllantirilga topshiriqdir. Bu topshiriqni bajarishda “Ikki tomonlama kundalik” metodi qo‘l keladi. Bunda o‘quvchilarga yuqorida keltirilgan so‘zlarni kartochkada kundalik kabi jadvalga solib tayyorlab kelinadi va kundalikning ikkinchi tomoniga so‘zlarning o‘zlari bilgan izohlarini yozish so‘raladi. O‘quvchilar yozib tugatgach

ularning har biridan so‘zlarning o‘zlari bilgan izohlari so‘raladi, so‘ng lug‘atdagi izohi bilan solishtiriladi. Bu jarayonda albatta o‘qituvchi izohlarini lug‘atdan topib yozib kelishi shart bo‘ladi. Eng ko‘p izohni topgan o‘quvchi yuqori baholanadi va rag‘batlantiriladi. Bu tarzda topshiriqni bajarish natijasida o‘quvchida sergaklik, fikrlash va tinglash kabi ko‘nikmalar riivojlaniob boradi. Mashqning davomi sifatida uyga vazifa qilib shu so‘zlarni ishtirok ettirgan holatda biror she’r yoki ijodiy matn tuzish beriladi. Bu ijodiy fikrlash va so‘zlarniu to‘g‘ri qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Tinglab tushunish faqatgina eshitish emas audiovizual shaklda ham tashkil etilishi mumkin. Darslikning 72- sahifasida “Aqlli uy” mavzusi ostida videolavha taqdim etilgan bo‘lib, bunda o‘quvchi tasavvurida aqlli uy haqida kengroq tushuncha paydo bo‘lishiga yordam beradi. O‘quvchi bu jarayonda yanada diqqatliroq bo‘lishi zarur bo‘ladi, chunki ko‘rish bilan bir paytda matnning so‘zlariga ham e’tibor qaratilishi kerak. Bu topshiriq texnika, IT sohasi bilan integratsiyalashgan holda yaratilgan bo‘lib o‘quvchining dunyoviy bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Topshiriq bajarilishidan oldin o‘qituvchi tomonidan qisman o‘quvchilarda “Aqlli uy” haqida tushuncha hosil qilish maqsadida ma’lumotlar beriladi. So‘ng savollar o‘qib eshittirilib bolalardan boshlang‘ich tasavvurlari so‘raladi va savol tahlil etiladi. Boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘lgach o‘quvchilarga videolavha qo‘yib beriladi.

Topshiriq: *“Aqlli” uylar haqidagi videolavha bilan tanishing.Savollarga javob bering!*

1. *“Aqlli” uy deganda qanday imkoniyatlarga ega uyni tushunasiz?*
2. *“Aqlli” uyda qanday xizmatlarni signallar yordamida boshqarish mumkin?*
3. *Bunday uylarning paydo bo‘lishi qaysi sohalarning yutuqlari bilan bog‘liq deb hisoblaysiz?*
4. *“Aqlli” uylar haqida videoda aytilgan ma’lumotlardan tashqari yana nimalar bilasiz?*

Ushbu savollarni biz o‘quvchilarga “Aqliy hujum” metodidan foydalangan holda so‘rasak, o‘quvchilarda sergaklik va dars jarayonida yanada e’tiborli bo‘lishga undaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o‘quvchi muloqotga tom ma’noda kirisha olishi uchun u ma’lumotlarni tinglab, ko‘rib hamda o‘qib tushuna olishi kerak, aks holda bu nutqiy kompetensiya tizimida bittasi bo‘lmasa muloqotning tushunarlilik darajasi yuqori bo‘lmaydi. Tinglab tushunish ko‘nikmasi umumiy o‘rta ta’limda ayniqsa 5-6- sinflarda kengroq o‘qitilishi lozim. Oldinda turgan muhim masalalardan biri ham umumiy o‘rta ta’lim tizimida tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi va hosil bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malaklarni baholashga xizmat qiluvchi o‘quv topshiriqlar tizimini ishlab chiqish hamda ulardan foydalanish metodikasini yaratishdan iborat. Har qanday holatda ham barcha uchun samarali darsni tashkil qilish yo‘llarini ishlab chiqish asosiy maqsad sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hamroyev G‘. Ona tilida o‘quv topshiriqlari ishlab chiqish metodikasi. Monografiya. – Toshkent. Donishmand ziyosi. 2021. 154 b.
2. Ona tili 5-sinf (1-qism): darslik / K.M. Mavlonova,N.S. Hakimova, M.R.Siddiqov, S.H. Qo‘ldosheva; muharrir O.T. Madvaliyev. – Toshkent: Novda Edutainment, 2024. – 144 b.
3. Mavlonova K. Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o‘qitish metodikasini takomillashtirish:ped. Fan. Fal. Dok.(Phd)…diss. Avtoref. - Toshkent, 2019.- 22 b.
4. Melikova E. Chet tilini o‘qitishda tinglab tushunishning o‘rni va uni rivojlantirishning yo‘llari// Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. 2022, 10-son. 250-b.

QORAQALPOQ BOTIRLIK ERTAKLARINING KOMPOZITSIYASI HAQIDA

Kuralbaeva Gulchexra Yusip qizi,
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi
Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti
kuralbaevagulcehra55@gmail.com

Annotatsiya. *Tezisda qoraqalpoq xalq botirlik ertaklarining kompozicion xususiyatlari tahlil qilingan va ertakning tarkibiy qismlari chuqur mulohaza etildi. Botirlik ertaklari qaroqalpoq folklorshunosligida o‘rganilishi kerak bo‘lgan mavzulardan bo‘lib, undagi motivlar ham tilga olinadi.*

Kalit so‘zlar. *Ertak, kompoziciya, inicial, medial, final, janr, motiv, jasorat*

KARAKALPAK KAHRAMANLIK MASALLARİNİN KOMPOZİSYONU HAKKINDA

Kuralbaeva Gulchekhra Yusip kızı,
Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Karakalpakstan şubesi Karakalpak insani yardım fen bilimleri araştırma enstitüsü'nde doktora öğrencisi
Karakalpakstan Cumhuriyeti, Nukus

Özet. *Bu tezde Karakalpak halk kahramanlık masallarının kompozisyon özellikleri incelenmekte ve masalın bileşenleri derinlemesine ele alınmaktadır. Karakalpak folklorunda incelenmesi gereken konulardan biri de Batır masallarıdır ve bu masalların motiflerine de değinilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Masal, kompozisyon, başlangıç, medya, son, tür, motif, cesaret.*

О СОЗДАНИИ КАРАКАЛПАКСКИХ ГЕРОИЧЕСКИХ СКАЗАНИЙ

Куралбаева Гульчехра Юсип кызы,
аспирантка Научно-исследовательского института наук
Каракалпакского филиала Каракалпакского гуманитарного отдела
Академии наук Республики Узбекистан
Республика Каракалпакстан, г. Нукус

Аннотация. *В диссертации анализируются композиционные особенности каракалпакских народных героических сказок, глубоко рассматриваются компоненты сказки. Батырские сказки являются одной из тем, подлежащих изучению в каракалпакском фольклоре, и их мотивы также упоминаются.*

Ключевые слова. *Сказка, композиция, начальная, средняя, финальная, жанр, мотив, мужество*

ON THE COMPOSITION OF KARAKALPAK HEROIC TALES

Kuralbaeva Gulchekhra Yusip kizi,
Doctoral student of the Karakalpak Research Institute of Humanitarian Sciences, Karakalpakstan Department of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *The thesis analyzes the compositional features of Karakalpak folk heroic tales and deeply considers the components of the tale. Heroic tales are one of the topics that should be studied in Karakalpak folklore, and their motifs are also mentioned.*

Keywords*. Tale, composition, initial, medial, final, genre, motif, courage.*

Qaroqalpoq xalq ertaklari mazmun va mohiyati jihatidan yoshlarga va kattalarga birdek namuna boladigan ertaklardan iborat. Ular insonni ma’naviy va axloqiy tarafdan yaxshilik, ezgulik tamon yetaklaydi. Qaroqalpoq xalq botirlik ertaklari ham mazmunan ham kompoziciyon jihatdan juda qiziqarli va mukammal tarizda bayon qilingan.

Albatta, xaliq og‘zaki ijodidagi ertak janrin o‘rganish mobaynida uning tuzilishi, mazmuni, obrazlarini chuqir tahlil qilishimiz kerak. Bu borada, kompoziciya har bir asarning asosiy tarkibida muhim ahamiyatga ega. “Kompozitsiya – (lotincha compositio – tuzilish, tartib) badiiy asardagi qismlar, obrazlar va tasvir vositalarining muayyan g‘oyaviy maqsadga xizmat qiladigan darajada joylashishi, ularning tasvirdagi mezoni va muvofiqligi. Ijodkor asar orqali o‘rtaga tashlayotgan masala, muammodan kutilgan maqsad, yani badiiy g‘oya aniq va izchil bo‘lmasa, u asar kompozicion jihatdan mukammal bo‘lmaydi. Shuning uchun ham badiiy asardagi har bir detal, epizod yoki vosita doimo bir-biri bilan munosabatda bo‘ladi, bir-birini to‘ldiradi, birgalikta bosh g‘oyani ochishga xizmat qiladi, Demak, kompozitsiya asar mazmunining eng mukammal tarzda namoyon qiluvchi shakliy kategoriyadir” [1, 102 b].

“Kenja bolaning ig‘boli” nomli xalq botirlik ertagi o‘zida ezgulik, yaxshilik, mardlik, donishmandlik g‘oyalarin aks ettirgan. Uni o‘qigan inson o‘ziga ko‘pgina tarbiyaviy hislatlarni o‘zlashtiradi. Uning inicial bo‘limi qolib bo‘lib shakillangan “Qadimgi o‘tkan zamonda bir boy bo‘lgan ekan” – deb boshlanadi. Ertakta boyning uch o‘g‘li bo‘lib, bir kuni boy bolalarin sinov maqsadida yoniga chaqiribti. Dastlab, katta o‘g‘lini chaqirib: “*Balom, men endi qaridim, bu dunyoni tashlab ketishim yaqin. Endi sizlarga o‘zimning tuhfalarimni berishim kerak. Senga nima berishimni xoxlaysan” – dep so‘rabdi.* [2, 280 b]. Bu savolga boyning katta va o‘rtanchi o‘g‘illari mol-dunyongizdan bering deb javob beribti. Kenja o‘g‘il bo‘lsa, bul savolga quydagisha javob beradi: *“Ota dunyosi davlat bo‘lmas degan, shunday emas mi? Ota siz menga aqilingiz va nasiyxatingizni bering. Boshqasin nasibamnan ko‘raman, - debdi”. Otasi o‘g‘liga: “Men o‘lganimnan keyin mening qabrimda uch kun tuna, sening ig‘boling oldinda, - dep aytibdi”.* Bu gaplardan anglashimiz mumkin har bir farzandga otadan qo‘ladigan eng yaxshi meros bu – namunali tarbiya. Otadan o‘tgan mol-mulk bu farzandning kelajagin ta’minlab bera olmaydi, aksinsha har bir inson o‘z aql-idroki va mehnati evaziga erishkan narsalari uning doyimiy hamrohi bo‘lishi mumkin. Eng ulug‘ meros bu – aql va donishmandlikdir. “*Qoraqalpoq xalq ertaklarining kompozitsiyasida o‘rin olgan syujetlarda ushbu xalqning ijtimoiy hayotida bo‘lgan, bo‘layotgan voqea-hodisalar, falsafiy qarashdan olib qaraganda borliq, odamlarning o‘zaro munasabatlari estetik ko‘rinishda ifodalanadi. Ertaklardagi bosh qahramon xalqning arzu-armonidagi, o‘y-ongidagi odam bo‘lib topiladi. Masalan, qoraqalpoq xalq sehrli ertaklarining qahramonlari ko‘pincha kambag‘al, etim bola, yigit. dehqon, cho‘pon, mergan, ovchi, botir, shaxzoda va boshqalar. Ular odatdagidek uyidan qandaydir sabablar bilan chiqib ketadi: tengdosh yorini, baxtini izlaydi, talab, ish qidirib ketadi, otasining topshirig‘i bilan safarga otlanadi va hokazo. Ular mardligi, aql-zakovati bilan birga sehrgarlik hunari, sehrli qurol-yarog‘lari, buyumlari bilan dushmanlarni yengib boradi*” [3,76 b].

Ertak kompozitsiyasi rivojlanish nuqtasida voqealar toboara chigallasib bo‘radi. Boy kun kelib bu dunyodan o‘tadi va ikki o‘g‘il mol-dunyoni bo‘lib oladi kenja o‘g‘il esa chopan bo‘lib mollarni boqib yuradi. Bir kuni u ota vasiyatini qilib, otasining qabrida tunaydi. Birinchi kuni otasi tushiga kirib: “*Bolam, bir yerda bir biya yilda tulpor dunyoga keltiradi, ammo bu tulporni osmonnan bir qora bult yilda olib ketadi, - debdi”. Ikkinchi tunaganida: “Bolam, bir dengizdan odamlar kemada o‘tadi, ammo shu kema dengiz o‘rtasiga kelganda bir qo‘l chiqib uni cho‘ktiradi, ularni qutqar - debdi”. Uchinchi tunaganida: “Bolam, bir yerda bir ajdarho bor. U xalqni yutib u yurtga qiron keltirmoqta, shu yerga bor, -debdi*”. Bundan keyin Kenja o‘g‘il otasidan qolgan qilichni olib yo‘lga ravona bo‘libdi.

“Kenja bolaning ig‘boli” ertagi kompozitsion jihatdan xronologik ravishda tuzilgan bo‘lib, asosiy, o‘rta va yakun bo‘limlari ketma-ketlikda rivojlanib bo‘radi. Ertakning kulminatsiya nuqtasi eng qiziqarli bo‘limi hisoblanib o‘quvchi diqqatini o‘ziga jalb qilib oladi. Kenja bola yo‘l yurib borayotganda oldidan br olamon chiqib faryod chekib o‘tirgan bo‘ladi va ulardan buning sababini so‘raydi. Odamlar tug‘ilgan tulporni har yili bir qora bulut olib ketib qoladi, deydi. Kenja bola tulporni qutqarishini aytadi va paydo bo‘lgan qora bultni qilichi bilan chopib tashlaydi. Tulporning egasi Kenja bolaga xizmati evaziga tulporni hadya qiladi. Bunnan keyin qaharmonimiz yo‘lini davom etadi va dengizda kemani cho‘ktirib yuboradigan yerga keladi. Kemaga o‘zi chiqib dengiz o‘rtasiga kelganda bir qo‘l chiqadi, kenja bola u qo‘ldan ushlab tortib oladi. Dengiz tubidan chiqqan bu qo‘l suv pariysi bo‘ladi va ul tilga kirib kenja bola bilan birga ketadi.

So‘nngi manzildagi ajdarhoni ham yengib,ertaktagi bosh qaharmon Kenja bola sinovlardan mardanovar o‘tib o‘z maqsadiga etadi. Ertak kompoziciyasin mukammal tarizda bo‘yitib bergan unsur bu – motiv. Ertakta tush motivining qo‘llanilishi voqealarning kulminacion nuqtaga yetishiga sabab bo‘lgan. “*Motiv –fransuz tilida motiv – irg‘oq degan manoni bildiradi. Motiv badiiy asar syujetining rivojlanishiga tasir qiladi*” [4, 142 b]. Xalq og‘zaki ijodidan orin olgan qahramonlik eposlaridagi botirning tug‘ilishi, botirlik qurol-yarog‘larga ega bo‘lishi, sadoqatli yor izlashi, qahramonlik yurishi kabi motivlar botirlik ertaklarga xos bo‘lgan xususiyatlardan hisoblanadi, ammo ertak janrining syujet hajmining kichikligi bu motivlarni to‘liq tasvirlay olmaydi, faqatgina bazi elementlarin o‘zida mujjasamlashtiradi.

Bu ertakdan anglashimiz keraki, insonning aqil-idroki, manaviyati, mardlik va jasorati uning eng sadoqatli do‘stlaridir. Bu kabi ertaklar yoshlarni va kattalarni yaxshilik, inson insonga yelkadosh, mehr-oqibat, jasorat yo‘lida tarbiyalaydi. Xulosa qilib aytganda, “Kenja bola ig‘boli” ertagi kompozitsion jihattan xronologik tarizda bayon qilingan bo‘lib, unda sinov va tush motivlari, sujet tuzilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Салаев Ф. Қурбониёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2010. Б. 332.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық 67-76-томлар. – Нөкис: «Илим», 2014. Б. 560.
3. Отениязов П. Қорақалпоқ халқ эртакларининг жанр хусусиятлари ва поэтикаси. – Republic of Moldova: GlobeEdit, 2022. Б.138.
4. Járimbetov Q., Nizamatdinov J., Allambergenova I. Qaraqalpaq folklorı. - Tashkent: «Sano-standart», 2018. B. 255.

INTEGRATSIYALASHGAN ONA TILI TA’LIMINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mamarajabova Ozoda Zokir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: dots. O.Anorqulova
mamarajabovaozoda825@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada integratsiya tushunchasining ta’lim tizimiga kirib kelishi, uning mazmun va mohiyati, yuqori sinf o‘quvchilariga ona tili ta’limini integratsiyalashgan holda tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish, integratsiyalashgan ona tili ta’limining amaliy-nazariy asoslarini tahlil qilish, yuqori sinf darsliklaridagi mavzularni integratsion yondashuvga aloqadorligi, darsliklarda integratsion yondashuvlar va ularning samaradorligi xususida fikr-mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Integratsiya, ona tili ta’limi, integrativ yondashuv, fanlararo aloqa, integratsiyaning ilmiy-nazariy asoslari, ko‘p taraflama yondashuv, amaliy yondashuv, kompetentsiyaviy yondashuv, yuqori sinf darsliklari, samaradorlik.*

ENTEGRE ANA DİLİ EĞİTİMİ FARKLI ÖZELLİKLER

Mamarajabova Ozoda Zakir'in kızı
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi
Bilimsel danışman: doçent O. Anorkulova

Özet. *Bu makalede, eğitim sistemine entegrasyon kavramının tanıtılması, içeriği ve özü, lise öğrencileri için ana dili eğitiminin bütünleşik organizasyonunun belirli özelliklerinin incelenmesi, bütünleşik ana dili eğitiminin pratik ve teorik temellerinin analizi, lise ders kitaplarındaki konuların bütünleştirici yaklaşımla ilgisi, ders kitaplarındaki bütünleştirme yaklaşımları ve bunların etkililiği sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Entegrasyon, anadilde eğitim, bütünleştirici yaklaşım, disiplinler arası iletişim, entegrasyonun bilimsel-teorik temeli, çok taraflı yaklaşım, pratik yaklaşım, yeterlilik yaklaşımı, üst sınıf ders kitapları, verimlilik.*

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Мамараджабова Озода Закир кизи,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Научный руководитель: доцент О.Аноркулова

Аннотация. *В данной статье представлено внедрение понятия интеграции в систему образования, его содержание и сущность, исследование особенностей интегрированной организации родного языка обучения старшеклассников, анализ практических и теоретических основ интегрированного родного языка, соответствие тем в учебниках вузов интегративному подходу, интеграционные подходы в учебниках и их эффективность.*

Ключевые слова. *Интеграция, родное образование, интегративный подход, междисциплинарная коммуникация, научно-теоретические основы интеграции, многосторонний подход, практический подход, компетент-ностный подход, учебники для старших классов, эффективность.*

PECULIARITIES OF INTEGRATED MOTHER TONGUE EDUCATION

Mamarajabova Ozoda Zokir qizi,
master's student’s of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Scientific supervisor: associate professor O. Anorkulova

Abstract. *In this article, the introduction of the concept of integration into the educational system, its content and essence, the study of the specific features of the integrated organization of mother tongue education for high school students, the analysis of the practical and theoretical foundations of integrated mother tongue education, the relevance of topics in high school textbooks to the integrative approach, the integration approaches in textbooks and their effectiveness are presented.*

Keywords. *Integration, mother tongue education, integrative approach, interdisciplinary communication, scientific-theoretical basis of integration, multilateral approach, practical approach, competence approach, upper class textbooks, effectiveness.*

Hozirgi rivojlanib borayotgan bir davrda barcha sohalar ildamlik bilan oldinga siljimoqda. Aynan ta’lim sohasi ham bundan mustasno emas. Ta’lim haqida gap ketganda esa biz ko‘pincha “integratsiya” tushunchasiga duch kelmoqdamiz. Aslida integratsiya nima?

Integratsiya so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, integration-tiklash, to‘ldirish integer-butun ma’nolarini anglatadi. Bu so‘z faqat bir ma’noda emas, ko‘plab tarmoqlarda qo‘llanilsa bo‘ladi. Aslida suveren davlatlar o‘rtasida tovarlar, xizmatlar, moliya, investitsiya, ishchi kuchi erkin harakatlanadigan iqtisodiy kenglikni tashkil qilish maqsadida birlashish jarayoni hisoblanadi. Undan tashqari integratsiyaning turli ma’nolari mavjud:

1) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o‘zaro bog‘liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha;

2) fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayoni; differensiatsiya bilan birga kechadi;

3) 2 va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o‘zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish.

Aynan “integratsiya” tushunchasini ta’lim bilan bog‘lamoqchi bo‘lsak, yuqorida keltirilgan ma’nolardan ikkinchisini, ya’ni pedagogik ta’limdagi o‘rni fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayonini anglatuvchi tushuncha ma’nosida qo‘llaymiz. Integratsiya g‘oyasi XVIII asrlarning 20-yillarida ingliz olimi G.Spenser tomonidan fanga kiritilgan. Integratsiya - fanlar, olimlar, amaliyotchilar, birinchi navbatda o‘qituvchilar hamda ta’lim muassasalari va ularning bo‘linmalari rahbariyatining o‘zaro hamkorligi asosida ilmiy bilimlarni sintez qilishga qaratilgan maqsadli sa’y-harakatlar jarayoni va natijasidir. Integratsiya fanlar o‘rtasidagi va fanlar ichidagi farqni “bekor eta olmaydi”[1, 5 b].

Integratsiyaning ta’lim sistemasida muhimligini birinchilardan bo‘lib mashhur pedagog I.F.Gerbart tushuntirib bergan. U ta’limda integratsiyani qo‘llashning to‘rtta yo‘nalishini sanab bergan. Bular quyidagilar:

1. Aniqlilik.
2. Assotsiatsiaviylik.
3. Tizim.
4. Metod.

Integratsiyaning birinchi va ikkinchi yo‘nalishlari bilim olishga yo‘naltirilgan bo‘lib, uchinchi va to‘rtinchi yo‘nalishlari esa eski bilimlar va yangi bilimlarni bir-biri bilan uzviy bog‘lash demakdir. I.F.Gerbart bu yo‘nalishlar orqali integratsiyalashuv jarayoni mukammal ravishda sodir bo‘ladi deb aytib o‘tgan [2, 702 b].

Barchamizga ma’lumki, ta’lim tizimida ona tilini o‘qitish yetakchi o‘rin tutadi. Hozirgi axborotlashgan davrda esa uzluksiz ta’lim tizimida ona tili darslarini noan’anaviy tarzda tashkil qilish, dars davomida turli axborot texnologiyalaridan foydalanib darsni qiziqarli va unumli o‘tkazish, dars o‘tishning yangi-yangi usul va metodlarini o‘ylab topish va o‘quvchilar e’tiborini jalb qila olish o‘qituvchining bilimli ekanligi bilan birgalikda, uning izlanuvchanlik va yaratuvchanlik qobiliyatiga ham bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Bu jarayonda esa o‘qituvchi darsni integrativ tarzda, bir fanni boshqa fanlar bilan bog‘liq holatda tashkil qilishi ham samarali foyda beradi. Ona tili fani ham boshqa fanlardan alohidalikda emas, aksincha bog‘liq holda rivojlanadi. Shu jihatidan esa ona tili darslarini ham boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘rgatish o‘z samarasini ko‘rsatadi. Jumladan, ona tili uzluksiz ta’lim tizimida o‘rganiladigan bir qancha fanlar adabiyot, geografiya, matematika, fizika, biologiya, informatika, xorijiy tillar bilan o‘zaro aloqadorlikda tashkil qilinmoqda. Bu kabi integrativ darslar tashkil qilinishi o‘quvchilarning berilgan mavzuni tez va oson, aniq va qiziqarli tarzda anglashiga, tushunishiga sabab bo‘lmoqda. Bilamizki, ona tili fanini adabiyotdan alohida tasavvur qilish qiyin. Bu ikki fan o‘zaro aloqadorlikda tashkil etiladi. Barchamiz adabiyotni so‘z san’ati ekanligini bilamiz, ona tilida ham so‘zlar ustida ishlanadi. Bu ikki o‘xshashlik ikkala fanning ham jozibasini, mazmunini ochib berishda yetakchi o‘rin egallaydi. Negaki, ona tilini asosli ravishda anglamay turib, o‘quvchilar ongida adabiyotning go‘zalligi va qudratli tarbiya vositasi ekanligini shakllantirish mumkin emas. Beshinchi sinf darsliklaridan boshlab turli xildagi tahlil jarayonlariga duch kelamiz. Adabiyot darsliklarida berilgan biror badiiy asarning tilini o‘rganishda stilistik tahlil usulidan foydalanamiz.

Bunda esa biz birinchi berilgan asarning g‘oyasini aniqlab olamiz va g‘oyaviy mazmunini ochib berishda asos bo‘ladigan til vositalarini aniqlaymiz va shunga qarab yozuvchining tinish belgilarning o‘rinli qo‘llanganligi va gap mazmunini ochib berishdagi o‘rni, so‘z tanlash, so‘zlarni o‘zaro bog‘lash usullari va gap tuzish mahorati aniqlanadi. Shunday ekan ona tili darslarini adabiyot bilan uyg‘unlikda tashkil qilish, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati va badiiy-estetik dunyoqarashining kengayishiga sabab bo‘ladi.

Hozirda yangilanib borayotgan darsliklarga e’tibor bersak, yangi avlod darsliklari integratsiya asosida tashkil qilinib, nashrga tayyorlanmoqda. Yangilangan ona tili darsliklari ham aynan integrativ dars mavzulari bilan shakllantirilgan. Berilgan mavzularga e’tibor beradigan bo‘lsak, aynan eski darsliklar qolipidan chekinganligini kuzatishimiz mumkin. Ona tiliga oid qolipga solingan mashq va qoidalarga qaraganda, nafaqat o‘quvchilar, balki o‘qituvchilarning ham chuqurroq fikrlashi va yanada ko‘proq izlanishiga sabab bo‘ladigan mavzular kiritilgan. Mavzu doirasida berilgan matnlar ham boshqa fanlar bilan bog‘langan tarzda keltirilgan. Masalan yangi ona tili darsliklari adabiyot, tarix, musiqa, fizika, biologiya, geografiya va zamonaviy texnologiya bilan integratsiyalashgan holda tashkil qilingan.

Maktab ta’limini integratsiyalash jarayonining psixologik asosi sifatida olim Y.A.Samarinning assotsiativ tafakkur to‘g‘risidagi fikrlarini o‘rinli deb qarashimiz mumkin. Y.A.Samarinning fikrlari mazmuni shundan iboratki, “Har qanday bilim bu-o‘xshatish, bilimlar tizimi esa o‘xshatishlar tizimidir”. Olim fikrlariga tayanib o‘xshatishlarning quyidagi turlarini sanab o‘tadi:

- Lokal o‘xshatish.
- Biror tizimga tegishli bo‘lgan o‘xshatish.
- Tizim ichidagi o‘xshatish
- Tizimlar orasidagi o‘xshatish.
- Aqliy faoliyat darajalarini o‘xshatishlarining mos keladigan darajasiga birlashtirish xususiyatiga qarab tasniflaydi [3,16 b].

Umumiy o‘rta ta'lim sohasida integratsiya muammosi rivojlanishining muhim bosqichi fanlararo aloqalarni o‘rnatish bo‘ldi (I.F.Borisenko, I.D.Zverev, K.P.Korolev, P.G. Kulagin, I.Ya.Lerner, N.A.Loshkareva, V.N.Maksimova, V.N.Asarlar). Ta’lim mazmunini integratsiyalashuvining zamonaviy muammolari uni amalga oshirishning (integratsiya) yangi variantlarini keltirib chiqaradi. Maktab ta’limining bunday variantlari orasida mafkuraviy masalalar bo‘yicha integratsiya muhim ahamiyatga ega. Bunday holda, falsafiy muammolar integratsiya tamoyili sifatida ajratiladi. Maktab ta’limi mazmunini integratsiyalashuvining ushbu yo‘nalishini amalga oshirishning yetakchi usullari mafkuraviy xarakterdagi yagona g‘oya bilan “bog‘langan” integratsiyalashgan darslardir; ijodkorlikni talqin qilish va turli o‘quv fanlari mazmunida “shaxslar” hayotini o‘rganilayotgan davrning falsafiy va axloqiy muammolari kontekstida, muayyan mamlakat madaniyatining rivojlanishi kontekstida ko‘rib chiqish; o‘tkazilgan darslarning falsafiy va uslubiy aks ettirilishi (bu holda asosiy ta’sir o‘qituvchilarning falsafiy madaniyatini rivojlantirish bo‘lib, bu ularga o‘quv jarayonini gumanistik pedagogika g‘oyalari kontekstida tushunish va tuzish imkonini beradi)[4, 14-20].

Integratsiyalangan ona tili ta’limining o‘ziga xos xususiyatlari:

Fanlararo bog‘lanishlar: Integratsiyalangan darslarda ona tili fani boshqa fanlar bilan uzviy bog‘langan holda o‘qitiladi. Bu esa o‘quvchilarga bilimlarni chuqurroq anglab olishga va ularni o‘z hayoti davomida qo‘llashga imkon yaratadi.

Ko‘p taraflama yondashuv: Bir mavzuni turli fanlar nuqtai nazaridan o‘rganish o‘quvchilarning tafakkur doirasini kengaytiradi va ularda har tomonlama tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Amaliy yondashuv: Integratsiyalangan darslarda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga alohida e’tibor beriladi. O‘quvchilar loyihalar, taqdimotlar, munozaralar va boshqa shakllarda ishtirok etib, o‘zlarining bilim va ko‘nikmalarini namoyish etadilar.

Kompetentsiyaviy yondashuv: Integratsiyalangan ta’lim kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanadi. O‘quvchilarda muayyan kompetentsiyalarni (masalan, muloqot ko‘nikmalari, muammolarni yechish ko‘nikmalari, tanqidiy fikrlash va boshqalar) shakllantirishga alohida e’tibor beriladi.

Kognitiv rivojlanish: Integratsiyalashgan ona tili ta’limi o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini yanada oshiradi. Ular berilgan mavzuni shunchaki eslab qolish bilan cheklanmasdan, balki berilgan mavzuni tahlil qila olish va fikrlarini erkin aytish, xulosa chiqara olish xususiyatiga ega bo‘ladilar.

Til va muloqot madaniyati: Ona tili ta’limida til va muloqot masalasi yetakchi turadi. Bu bosqichda o‘quvchilar faqatgina grammatik kategoriya va grammatik shakllarni o‘rganibgina qolmasdan, ularning qo‘llanishi va muloqot jarayonidagi o‘rniga ham e’tibor berishadi va uning jamiyatdagi rolini ham o‘rganadi. Har bir mintaqa va jamiyat o‘z muloqot madaniyatiga ega. Ona tilini o‘rganish orqali esa o‘quvchilar turli jamiyat vakillarining til va muloqot madaniyatini ham o‘rganishadi. Bu esa ularning jamiyatda o‘z o‘rnini egallashiga va axloqiy sifatlarining oshishiga sabab bo‘ladi.

Ijodiylikni rivojlantirish. Integratsiyalangan darslarda ijodiylikka keng imkoniyatlar yaratiladi. O‘quvchilar o‘zlarining ijodiy ishlarini (rasmlar, esselar, she’rlar, hikoya va boshqalar) yaratishga o‘zlarining fikrlarini erkin ifoda etishga da’vat etiladilar. Aynan integratsiyalangan ta’limda mavzular murakkab va ko‘p taraflama vazifalarni bajarilishi va mavzularning bir-biri bilan bog‘liq ekanligini berilgan mavzuni chuqur o‘rganishga va o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Integratsiyalashgan ona tili ta'limining samaradorligini oshirish uchun o‘qituvchining ham darsga qanday yondashuvi juda muhim. O‘qituvchi har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olishi, ularni rag‘batlantirishi va darsni qiziqarli o‘tkazish maqsadida turli usul va metodlarni dars jarayonida qo‘llay bilishi kerak. Shuningdek, o‘qituvchi darsni tushuntirishda va mustahkamlash bosqichlarida barcha ma’lumotlarni aytib berishdan oldin o‘quvchilar fikrini tinglay bilishi, xató bo‘lsa uni to‘g‘ri anglata olishi ham kerak. Umuman olganda, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, savollar berish va muhokama qilish imkoniyatini yaratishi zarur. Bu esa o‘quvchilarning o‘z bilimiga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ta’lim jarayonini samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanib borayotgan bir davrda integratsiyalashgan ona tili ta’limi faqatgina tilni o‘rganish bilan cheklanib qolmasdan, ona tilini boshqa fanlar bilan integratsiya asosida bog‘lab o‘rgatish orqali o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish, muloqot madaniyatini kuchaytirish, erkin fikrlay olish, ijodiylikni oshirish, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Integrativ yondashuv o‘quvchilarga turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Ona tili ta’limining integratsiyalashgan yondashuvi, ayniqsa zamonaviy ta’lim tizimida, o‘quvchilarning umumiy bilimlarini kengaytiradi va ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ta’lim tizimining samaradorligini oshirish va yangi metodlarni qo‘llash orqali integratsiyalashgan ona tili ta’limining imkoniyatlarini yanada kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Пачина Н.Н. Интеграция педагогики и психологии в образовательном процессе университета. – Елец. 2006. стр.254.
2. Yusupova A.M. Ona tili darslarini integratsiya usullarida tashkil qilish. “Экономика и социум” №12 (91)-1 2021. 702-b.
3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang‘ich ta’limning integratsiya-lashgan pedagogikasi. – T: Ilm ziyo. 2009. 16-b.
4. Живокоренцева Т.В. Интеграция содержания образования в педа-гогическом колледже как проблема коллективного практико-ориентированного исследования. Санкт-Петербург - 2005. Стр.14-20.

5. Atoeva M.F. “Integratsiyalashgan ta’lim” maqolasi. “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali. 2023-yil. №9
6. Ozoda Nizomjon Kizi Anorqulova. Current research journal of philological sciences. https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02 07-06
7. Anorqulova, O. N. K. (2021). Interpretation of the concept of father in some oral and written sources. *Current research journal of philological sciences*, *2*(07), 20-24.

ABDULLA ORIPOV ASARLARINI O‘QITISHDA TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Muxtorova Lobar Zohir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Usarova Laylo Ibragimovna, ilmiy rahbar, filologiya fanlari nomzodi, dotsent
muxtorovalobar316@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola shoir Abdulla Oripovning adabiy merosini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o‘rganishning metodik jihatlari yoritiladi. Maqolada ta'lim texnologiyalari orqali o‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Maqolada A.Oripov asarlarining poetik qatlamlarini anglashda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, multimediali metodlar va interaktiv mashg‘ulotlarning o‘rni tahlil qilinadi Shuningdek, didaktik o‘yinlar, interaktiv taqdimotlar va multimediali resurslardan foydalanishning afzalliklari yoritib beriladi..*

Kalit so‘zlar. *Abdulla Oripov, ta’lim texnologiyalari, interaktiv ta'lim, poetik tafakkur, adabiyot o‘qitish metodikasi, didaktik o‘yinlar.*

ABDULLA ORİPOV'UN ESERLERİNİN ÖĞRETİMİNDE EĞİTİM TEKNOLOJİLERİNİN ROLÜ

Muxtorova Lobar Zohir qizi,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi,
Usarova Laylo İbragimovna, bilimsel danışman,
filoloji bilimleri doktoru, doçent

Özet. *Bu makalede, şair Abdulla Oripov'un edebi mirasının modern eğitim teknolojileri temelinde incelenmesinin yöntemsel yönleri ele alınmaktadır. Eğitim teknolojileri aracılığıyla öğrencilerin edebiyatla ilgilerini artırma, metin analiz becerilerini geliştirme ve yaratıcı düşünme yeteneklerini şekillendirme yolları tartışılmaktadır. Makalede, A.Oripov’un eserlerinin şiirsel katmanlarını anlamada yenilikçi yaklaşımların, dijital teknolojilerin, multimedya yöntemlerinin ve interaktif derslerin rolü analiz edilmektedir. Ayrıca, didaktik oyunlar, interaktif sunumlar ve multimedya kaynaklarının kullanımının avantajları ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Abdulla Oripov, eğitim teknolojileri, interaktif eğitim, şiirsel düşünme, edebiyat öğretim yöntemi, didaktik oyunlar.*

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛЛЫ ОРИПОВА

Мухторова Лобар Зохир кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Усарова Лайло Ибрагимовна, научный руководитель,

кандидат филологических наук, доцент

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методические аспекты изучения литературного наследия поэта Абдуллы Орипова на основе современных образовательных технологий. Отражены пути повышения интереса учащихся к литературе, развития навыков анализа текста и формирования творческого мышления с помощью технологий обучения. Анализируется роль инновационных подходов, цифровых технологий, мультимедийных методов и интерактивных занятий в понимании поэтических слоев произведений А. Орипова. Также освещаются преимущества использования дидактических игр, интерактивных презентаций и мультимедийных ресурсов.*

Ключевые слова. *Абдулла Орипов, образовательные технологии, интерактивное обучение, поэтическое мышление, методика преподавания литературы, дидактические игры.*

THE ROLE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE WORKS OF ABDULLA ORIPOV

Muxtorova Lobar Zohir qizi,
master's student’s of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Usarova Laylo Ibragimovna, scientific advisor,
candidate of philological sciences, associate professor

Abstract. *This article explores the methodological aspects of studying the literary heritage of the poet Abdulla Oripov based on modern educational technologies. It highlights the ways to enhance students’ interest in literature, develop text analysis skills, and foster creative thinking through educational technologies. The article analyzes the role of innovative approaches, digital technologies, multimedia methods, and interactive lessons in understanding the poetic layers of A. Oripov’s works. Additionally, the advantages of using didactic games, interactive presentations, and multimedia resources are discussed.*

Keywords. *Abdulla Oripov, educational technologies, interactive learning, poetic thinking, literature teaching methodology, didactic games.*

XX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi, O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning serqirra ijodi o‘zbek xalqining ma’naviy boyligiga beqiyos hissa qo‘shgan. Shoirning vatanparvarlik, insonparvarlik, tabiatga muhabbat, hayot va o‘lim haqidagi falsafiy mushohadalari bilan yo‘g‘rilgan asarlari yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo‘llanilishi o‘qituvchilarga Abdulla Oripov asarlarini o‘quvchilarga yanada qiziqarli va samarali tarzda yetkazish imkoniyatini yaratmoqda. Shu bois, ushbu maqolada Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda ta'lim texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati, ulardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Abdulla Oripov o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos ovozga ega shoir sifatida tanilgan. Uning she'rlarida teran falsafiy mushohadalar, hayotiy kuzatishlar va insoniy tuyg‘ular o‘z ifodasini topgan. Shoirning "O‘zbekiston", "Ona tili", "Genetika", "Yurtim shamoli" kabi asarlari o‘zbek xalqining milliy g‘ururini, vatanparvarlik tuyg‘ularini yuksaltirishga xizmat qiladi. Abdulla Oripov asarlarining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, mavzulari va janrlari xilma-xilligi bilan ajralib turadi. U o‘z ijodida lirika, doston, drama kabi janrlarda samarali ijod qilgan. Shoirning o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasi beqiyosdir. U o‘z she'rlari bilan o‘zbek adabiyotining mavzu doirasini kengaytirdi, unga yangi badiiy uslublar va obrazlar olib kirdi. A.Oripov she’riyatida obraz tasviriy badiiy vosita sifatida xizmat qilib, o‘quvchining tasavvurini kengaytiradi. Shoir o‘z obrazlarini tabiat manzaralari, inson kechinmalari va falsafiy mushohadalar orqali yaratadi. Kuz, bahor, tun, quyosh, lola, daraxt, kabi tasvirlar orqali inson hayotining turli bosqichlari va ruhiy kechinmalari ifodalanadi. Masalan, kuzning xazonlari nafaqat tabiatning bir qismi, balki, inson qalbidagi o‘zgargan holatlar, his tuyg‘ularni ham aks ettiradi. Bunday usul bilan yaratilgan obrazlar chuqur ma’noni ochib berishga xizmat qilishini

yaxshi bilamiz. Shuning uchun ham shoir asarlarini o‘quvchilarga o‘rgatishda, asarlar ularning murg‘ak qalblaridan ta’sirli joy olishi, hamda ularda badiiy adabiyotga bo‘lgan muhabbatning ortishiga hissa qo‘shish uchun turli xil metodlardan foydalanishni tavsiya qilamiz [3: 55].

Adabiyot fanining asosiy maqsadi shunchaki fakt va voqealarni yodlash emas, balki shaxsning ichki dunyosini boyitish, estetik tafakkurni rivojlantirishdir. Abdulla Oripov she’riyatida estetik ideal, go‘zallik mezonlari, haqiqat va ezgulik singari tushunchalar badiiy vositalar orqali ochib beriladi. Bularni o‘quvchiga yetkazishda interaktiv drama usullari, ssenariy asosida ishlash, rolli o‘yinlar katta samara beradi.

A.Oripov asarlarining poetik qatlamlarini o‘rganishda innovatsion yondashuvlar. Abdulla Oripovning adabiy merosi o‘zining boy poetik qatlamlari va chuqur ma'nolari bilan ajralib turadi. Uning she'rlari nafaqat zamonaviy o‘zbek adabiyotining yuksak namunalaridan biri, balki o‘quvchilarda estetik va intellektual fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan adabiy asarlardir. Shu bois, Oripovning asarlarini o‘rganishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarga poetik qatlamlarni chuqurroq va kengroq tushunishga yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar orasida raqamli texnologiyalar va multimediali metodlarni qo‘llash samarali usul bo‘lib, bu o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish, tushunchalarni yaxshiroq tushunish va yaratgan tasavvurlarni mustahkamlashga yordam beradi. Misol uchun, Oripovning she'riy asarlarini interaktiv tarzda tahlil qilish, audio va video materiallar orqali ularning ma'nolarini ochib berish, she'rlarni turli badiiy obrazlar bilan tasvirlash o‘quvchilarga poetik qatlamlarning murakkabligini yaxshiroq anglash imkonini yaratadi [2: 273].

Shuningdek, didaktik o‘yinlar va interaktiv mashg‘ulotlar orqali Oripovning asarlaridagi syujet, obrazlar va til elementlarini o‘rgatish mumkin. Bu metodlar o‘quvchilarda adabiyotga bo‘lgan qiziqishni oshiradi va ularni o‘qishga rag‘batlantiradi. O‘quvchilar she'rlaridagi tasavvurlarni yaratishda va ularga yangi ma'nolar yuklashda o‘z ijodiy fikrlarini shakllantirishlari uchun innovatsion texnologiyalar yordam beradi. A.Oripov asarlarining poetik qatlamlarini o‘rganishda yana bir muhim jihat shundaki, multimedia resurslari yordamida she'rlarni o‘qish va tahlil qilish jarayonini yanada jozibador va interaktiv qilish mumkin. Multimediali taqdimotlar, interaktiv platformalar orqali she'rlarni tahlil qilish va ularning ko‘plab qatlamlarini ko‘rsatish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Shu tarzda Abdulla Oripovning asarlarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari yordamida o‘rganish o‘quvchilarga faqatgina adabiy asarlarni o‘rganish emas, balki ularning ichki mohiyatini, ruhiy qatlamlarini chuqurroq tushunishga imkoniyat yaratadi. Innovatsion yondashuvlar orqali she'rlarda yotgan chuqur ma'no va tasavvurlarni anglash, o‘quvchilar ijodiy va intellektual rivojlanishga yordam beradi.

Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari Abdulla Oripov asarlarini o‘qitish jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish imkonini beradi.

Interaktiv doskalardan foydalanish. Interaktiv doskalar yordamida o‘quvchilar she'rlarni tahlil qilish, mavzularni vizualizatsiya qilish, she'rning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniqlash kabi vazifalarni bajarishlari mumkin. Masalan, o‘qituvchi "o‘zbekiston" she'rining asosiy g‘oyasini interaktiv doskada aks ettirishi, o‘quvchilardan she'rdagi vatan madhini ifodalovchi misralarni topishni so‘rashi mumkin.

Multimediali taqdimotlar. Multimediali taqdimotlar shoir hayoti va ijodi haqida ma'lumot berish, asarlarini sahnalashtirish, she'rlarga musiqiy va vizual illyustratsiyalar yaratish uchun qulay vositadir. o‘qituvchi Abdulla Oripovning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan taqdimotni tayyorlab, o‘quvchilarga shoirning bolaligi, o‘qish davri, ijodiy faoliyati va adabiy merosi haqida ma'lumot berishi mumkin. Shuningdek, she'rlarni o‘quvchilar tomonidan sahnalashtirish orqali ularning asarga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Onlayn resurslar. Internetda Abdulla Oripovning asarlari, uning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan turli materiallar, virtual muzeylar va elektron kutubxonalar mavjud. o‘qituvchi ushbu resurslardan dars jarayonida foydalanishi, o‘quvchilarga uy vazifasi sifatida berishi mumkin.

Didaktik o‘yinlar va viktorinalar. Didaktik o‘yinlar va viktorinalar o‘quvchilarning Abdulla Oripov asarlarini o‘zlashtirish darajasini tekshirish, ularning bilimini mustahkamlash va darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun samarali vositadir. Masalan, "Kim ziyrak?", "She'rni davom ettir", "Topqirlar bellashuvi" kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarning asarlarni yod olish, ularning mazmunini tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin [5: 134].

Ta’lim texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

Ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim texnologiyalari o‘quvchilarga insholar yozish, she'rlarga sharhlar yaratish, asarlar asosida sahna ko‘rinishlari tayyorlash kabi ijodiy vazifalarni bajarish imkonini beradi.

Matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish: Interaktiv doskalar va onlayn resurslar o‘quvchilarga asarning g‘oyasini aniqlash, badiiy vositalarni topish, obrazlar tizimini tahlil qilish kabi vazifalarni bajarishda yordam beradi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarini oshirish ta'lim texnologiyalari o‘quvchilarga onlayn resurslardan foydalanish, taqdimotlar yaratish, multimediya materiallari bilan ishlash kabi ko‘nikmalarni egallash imkonini beradi.

Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning ijodiy va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirish, axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. o‘qituvchilar dars jarayonida interaktiv doskalar, multimediyali taqdimotlar, onlayn resurslar va didaktik o‘yinlardan samarali foydalanishlari, o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga undashlari lozim. Kelgusida ushbu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borish, ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning yangi metodlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oripov A. Tanlangan asarlar. – T.: “Sharq”, 2000. – 120-b.
2. Temirova M. Abdulla Oripov lirikasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rgatish. // Ilm-fan taraqqiyotida muhim omillar va izlanishlar, 2025. 1(1), – 278-b.
3. Qo‘shjonov M., Suvon M.. Abdulla Oripov. - Toshkent: “Ma'naviyat", 2000. – 55-b.
4. “Oripov Abdulla”. Uzbek Soviet Encyclopedia (in Uzbek). Vol. 8. Tashkent: Uzbek Soviet Encyclopedia. 1976. – 281-b.
5. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: “O‘qituvchi”, 2007. – 134-b.
6. Ибрагимовна, УЛ (2024). Абдулла Ориповнинг «Сохибкирон» драмаси мардонаворлик ва жасурлик г'ойаларининг улугланиши. Теория современных научных исследований в области педагогики
7. Mavluda, A., Gulbonu, T., & Ibragimovna, U. L. (2024). Masalchilik va Ezop masallari. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 3(32), 99-100.
8. Ibragimovna, U. L. (2024). “Jannatga yo’l’’dostonidagi obrazlarga xos insoniy fazilatlar. The theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 3(27), 170-171.

XALQ ERTAKLARINI O‘QITISHDA PISA TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI

Qurbaniyazova Zulqumar Sali qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti magistranti
zulxumarqurbaniyazova6@gmail.com

Annotatsiya. *Xalq ertaklarini o‘qitishda PISA topshiriqlari asosida samarali o‘qitish usullarini tahlil qiladi. Xalq og‘zaki ijodini tushunarli va qiziqarli tarzda o‘rgatishda PISA metodologiyasining qanday ishlashini o‘rganadi. PISA topshiriqlari o‘rganuvchilarga analitik fikrlash, matnni tushunish va baholash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada shu bilan birga, PISA metodining xususiyatlari, uning xalq ertaklari orqali o‘quvchilarga qanday ta’sir qilishi va bu usullarning amaliyotdagi samaradorligi haqida batafsil ma’lumot beriladi.*

Kalit so‘zlar. *Innovatsion usul, tahliliy topshiriq, mantiqiy fikrlash, podshoh, malika, hunar, metod, diagramma.*

HALK MASALLARININ ÖĞRETİMİNDE PISA ÖDEVLERİNİ KULLANMANIN ETKİLİ YOLLARI

Qurbaniyazova Zulqumar Sali qizi,
Ajiniyaz Nukus devlet pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Halk masallarını öğretirken PISA, ödevlere dayalı etkili öğretim yöntemlerini analiz eder. PISA metodolojisinin halk sözlü yaratıcılığını anlaşılır ve ilginç bir şekilde öğretmede nasıl çalıştığını inceler. PISA ödevleri, öğrencilerin analitik düşünme, metin anlama ve değerlendirme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Aynı zamanda makale, PISA yönteminin özelliklerini, halk hikayeleri aracılığıyla okuyucuları nasıl etkilediğini ve bu yöntemlerin pratikte etkinliğini detaylandırıyor.*

Anahtar kelimeler. *Yenilikçi yöntem, analitik görev, mantıksal düşünme, Kral, Kraliçe, zanaat, yöntem, diyagram.*

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАДАНИЙ PISA ДЛЯ ПРЕПОДАВАНИЯ НАРОДНЫХ СКАЗОК

Курбаниязова Зулқумар Салиевна,
Магистрантка Нукусского государственного педагогического института имени Аджинияза

Аннотация. *Анализирует эффективные методы обучения на основе заданий PISA в преподавании народных сказок. Изучает, как работает методология PISA в обучении устному народному творчеству в доступной и интересной форме. Задания PISA помогают учащимся развивать аналитическое мышление, понимание и оценку текста. В статье также подробно описываются особенности метода PISA, его влияние на учащихся через народные сказки и эффективность этих методов на практике.*

Ключевые слова. *Инновационный метод, аналитическое задание, логическое мышление, король, королева, ремесло, метод, диаграмма.*

EFFECTIVE WAYS TO USE PISA ASSIGNMENTS TO TEACH FOLK TALES

Qurbaniyazova Zulqumar Sali qizi
Master's student of Nukus State pedagogical institute named after Adjiniyaz

Abstract. *Analyzes effective teaching methods based on PISA tasks in teaching folk tales. Learn how the PISA methodology works in teaching folklore in an understandable and engaging way. PISA tasks help learners develop analytical thinking, text comprehension, and evaluation skills. The article also provides detailed information about the features of the PISA method, how it affects students through folk tales, and the effectiveness of these methods in practice.*

Keywords. *Innovative method, analytical task, logical thinking, king, queen, craft, method, diagram.*

PISA bo‘yicha tayyorlangan topshiriqlar tizimli tayyorlanganda oddiy matnlar ustida ish olib borilmasligini o‘qituvchi ham, o‘quvchi ham anglab yetishi taqozo qilinadi. [1; Б.49.]. Haqiqatan ham zamonaviy kashfiyotlar yaratilayotgan davrda adabiy ta’lim jarayoniga olib kiradigan har bir matn, topshiriq va innovatsiyalarimiz ham puxta o‘ylangan, oldindan rejalashtirilgan bo‘lishi lozim. Topshiriqni tayyorlash davomida nafaqat matnning to‘g‘ri tanlanishiga, balki o‘quvchilarga taqdim qilinadigan savollarning tizimli tashkillashtirilganligiga ham alohida e’tibor qaratish darkor.

PISA topshiriqlari:

O‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, matn ustida ishlash, tushunish, tahlil qilish va turli ma’lumotlarni birlashtirish salohiyatini o‘lchaydi;

Hayotiy vaziyatlarga asoslangan;

Turli turdagi matnlar bilan ishlashni o‘z ichiga oladi (adabiy, funksional, informatsion).

O‘quvchilarda rivojlanadigan kompetensiyalar:

Tanqidiy fikrlash;

Muammolarni yechish;

Argumentlangan fikr bildirish;

O‘z fikrini yozma va og‘zaki ravishda ifodalash.

PISA topshiriqlarida jadval, grafik, rasm, diagramma bilan ishlash muhim. Masalan: Ertakdagi voqealar ketma-ketligini ko‘rsatuvchi diagramma tuzing. Qaysi voqea burilish nuqtasi bo‘ldi?

Hunar haqida ertak

Burungi zamonda bir podshoh bo‘lgan ekan. U bir kambag‘alning qiziga uylanmoq chi bo‘lib, sovchi yuboribdi. Sovchilar kelib, podshohning niyatini qizga aytishibdi. Qiz sovchilarga:

– Podshohga aytinglar, olmoqchi bo‘lsa, men ham roziman. Lekin podshoh bir hunar bilsagina, tegaman, bilmasa – o‘rgansin, – debdi.

Sovchilar podshohning oldiga kelib qizning shartini aytishibdi.

Podshoh bu gapni eshitib, avval achchiqlanibdi, so‘ng o‘ylanib turib, qizning gapi ta’sir qilibdi: “Podshohligim hunar emas ekan-da. Xayr, hunar ham o‘rganay”, deb o‘z o‘rniga vazirini qoldirib, hunar axtarib chiqib ketibdi. Hamma hunarlarni ko‘ribdi, oxiri gilamchilik ma’qul bo‘libdi. Gilam to‘qiydigan bir yaxshi ustani topib, unga shogird tushibdi. Uch yil-u uch oy deganda gilam to‘qishni o‘rganibdi. Bir gilam to‘qib qizning uyiga yuboribdi. “Hunar o‘rgandik, shartini bajardik”, debdi. Qiz:

– Podshoh shartni bajargan bo‘lsa, men ham so‘zimda turibman, – debdi.

Podshoh to‘y-tomosha qilib, qizga uylanibdi.

Kunlardan bir kuni mamlakatdagi savdogarlar, katta-katta boylardan bir qanchasi g‘oyib bo‘libdi. Qancha axtarishmasin, baribir ularning daragini topisholmabdi. Bu xabar podshohga yetib kelibdi. Podshoh: “Bularni o‘zim axtarayin, shaharda bir sir borga o‘xshaydi, buni bilmasam bo‘lmaydi”, deb podshohlik kiyimlarini yechib, boshqa kiyimlar kiyib, kechasi xalq uxlagandan keyin shaharni aylanmoqchi bo‘lib saroydan chiqib ketibdi. Aylanib yursa, uzoqdan bir chiroq ko‘rinibdi. Podshoh to‘g‘ri shu chiroq ko‘ringan joyga borsa, bir oshxona ekan. Oshxonaning ichida ko‘p odam ovqat yeb o‘tirgan ekan. Eshikni ochib qarashi bilan oshxona egasining ko‘zi unga tushibdi va:

– Nima ishingiz bor? – deb so‘rabdi.

Podshoh:

– Qornim och, ovqat yemoqchiman, – debdi.

Oshxona egasi:

– Qani, ichkari kiring, to‘rga o‘ting, – deb podshohni ichkari xonaga olib kiribdi.

Podshoh to‘rga o‘tayotib yerto‘laga tushib ketibdi.

Qarasa, ro‘parasida bir kishi turibdi. U kishi podshohni sudrab ichkari bir xonaga olib kiribdi. Xonada odam juda ko‘p ekan. Podshohning ko‘ngliga g‘ulg‘ula tushibdi. Bir kishi o‘tirgan yeridan

shartta turib, qo‘lida katta pichoq: “Qani, hozir navbat kimniki?” deb to‘g‘ri podshohning oldiga kelib, uni so‘ymoqchi bo‘libdi. Podshoh esankirab qolibdi:

– Sizlar kimsizlar?! Sizlarga jon kerakmi, mol kerakmi, pul kerakmi? – debdi. Ular:

– Bizga jondan boshqa bari kerak, u bo‘lmasa, jon kerak, hozir sening kallang kerak, – deyishibdi. Podshoh:

– Pul, mol topib bersam bo‘ladimi? – debdi.

Ular:

– Bo‘ladi, – deyishibdi.

Podshoh:

– Unday bo‘lsa, bir hunar ko‘rsataman, mening aytganimni qilasizlar. Men bir gilam to‘qib beraman, shuni podshohga olib borsanglar, ming tilla beradi, – debdi.

Ular:

– Qani, hunaringni ko‘raylik, – deyishibdi.

Podshoh u kerak, bu kerak deb gilam to‘qish uchun kerakli narsalarni aytibdi. Haligi odamlar bozorga borib, podshoh aytgan narsalarni olib kelishibdi. Podshoh gilam to‘qishga kirishibdi. Gilamni to‘qib bo‘lgach:

– Mana bu gilamni podshohga olib boringlar. Podshoh sizlarga ming tilla beradi, – debdi.

Haligi odamlar gilamni podshoh saroyiga olib borishibdi. Saroydan bir mahram chiqib, gilamni ichkariga olib kirib, vazirga ko‘rsatibdi. Bular podshohning yo‘qolib qolganidan jig‘ibiyron bo‘lib yurgan ekan. Maslahatlashib, gilamni podshohning xotiniga ko‘rsatibdilar. Malika eri to‘qigan gilamni tanib, uni keltirgan odamlarga ming tilla berib yuborib, orqasidan odam qo‘yibdi. O‘g‘rilar tillalarni olib, suyunib to‘g‘ri oshxonaga kirib boribdi. Orqasidan poylab kelgan odam vazirga xabar beribdi. Vazir askarlar bilan kelib, oshxonani o‘rab, ichkariga kirib podshohni topibdi. Podshoh tutqunlikdagi odamlarning barchasini ozod qilibdi. Odam o‘g‘rilarining qo‘llarini bog‘latib, saroyga keltiribdi hamda hammasini qatl qilibdi. [2; Б.55.].

O‘zbek xalq ertagi yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Yuqoridagi ertak matniga mos keluvchi javobni belgilang.

A) Podshohlik hunar emasligini tushinib yetishimiz kerak.

B) Bilim va hunar egallash orqali o‘zimizga va boshqalarga foyda keltirishimiz mumkin.

S) Hunar orqali o‘z joningizni saqlab qolishingiz mumkin.

D) Podshoh bo‘lish uchun hunar egallash darkor.

Faoliyat: Umumlashtirish va talqin qilish.

Matn formati: Tutash

Vaziyat:

Javob to‘liq qabul qilinadi: B)Bilim va hunar egallash orqali o‘zimizga va boshqalarga foyda keltirishimiz mumkin.

Javob qabul qilinmaydi: Boshqa javoblar.

2. Quyida berilgan ma’lumotlarning qaysi biri noto‘g‘ri?

A) Podshoh bu hunarni o‘rganish uchun taxminan XXX kun vaqt sarfladi.

B) Odamlarning yo‘qolishi oshxona bilan bog‘liq edi.

S) Podshoh mamlakatda bo‘layotgan vaziyatni bilishi bilan fuqarolarni izlashga kirishibdi.

D) Malika podshohni qutqarish uchun vazirni yubordi.

Faoliyat: Umumlashtirish va talqin qilish.

Matn formati: Tutash

Vaziyat: Ijtimoiy

Javob to‘liq qabul qilinadi: S)Podshoh mamlakatda bo‘layotgan vaziyatni bilishi bilan fuqarolarni izlashga kirishibdi.

Javob qabul qilinmaydi: Boshqa javoblar.

3. Quyidagi fikrlardan qaysi biri ertak matnida uchramaydi?

A) Podshoh qizga uch yil-u uch oy deganda uylanibdi.

B) Podshohni oshxona egasi tuzoqqa tushiribdi.

S) Podshoh gilam orqali o‘z jonini saqlab qolishga urindi.
D) Yo‘qolgan odamlarni toppish uchun chiqqanida podshoh yolg‘iz edi.
Faoliyat: Umumlashtirish va talqin qilish.
Matn formati: Tutash
Vaziyat:
Javob to‘liq qabul qilinadi: A) Podshoh qizga uch yil-u uch oy deganda uylanibdi.
Javob qabul qilinmaydi: Boshqa javoblar.
4. Podshohni ta’riflashga mos bir necha to‘g‘ri javoblarni belgilang.
A) Podshoh ham mehnatkash
B) O‘z xalqi uchun jonini xavfga qo‘yadi.
S) Boshqa podshohlar kabi soliqni ko‘p yig‘adi.
D) Nohaqlikka yo‘l qo‘ymaydi.
E) Kambag‘al qizlarga sovchi yuboradi.
F) Faqat vazirining gapiga quloq soladi.
Faoliyat: Matnda aniq ifodalangan ma’lumotlarni topish.
Matn formati: Tutash
Vaziyat:
Javob to‘liq qabul qilinadi: B) O‘z xalqi uchun jonini xavfga qo‘yadi, D) Nohaqlikka yo‘l qo‘ymaydi.
Javob qabul qilinmaydi: To‘liq bo‘lmagan yoki noaniq javob berilgan bo‘lsa.
5. Quyidagi fikrlarning qaysi biri ertak matnida berilgan?
A) Qiz podshohga uzoq o‘ylanilgan shartini aytibdi.
B) Mamlakatdagi katta-katta boylarning yo‘qolishini podshoh oldindan sezibdi.
S) Podshoh shartni bajarganidan keyin qiz ham shartni bajaribdi.
D) Vazir podshoh to‘qigan gilamni tanib qoladi.
Javob to‘liq qabul qilinadi: S) Podshoh shartni bajarganidan keyin qiz ham shartni bajaribdi.
Javob qabul qilinmaydi: To‘liq bo‘lmagan yoki noaniq javob berilgan bo‘lsa.

Xalq ertaklarini o‘qitishda PISA topshiriqlarini tatbiq qilish bo‘yicha ishlangan topshiriq namunasini bajarish uchun o‘quvchilarga quyidagi tavsiyalar beriladi. Yuqoridagi vazifani bajarish uchun 25 daqiqa ajratiladi. Har xil turdagi topshiriqlardan tashkil topgan. Ayrim savollarda to‘rtta javobdan faqat bitta to‘g‘ri javobni tanlashingiz, ayrim savollarga bir nechta to‘g‘ri javob berilgan. Ertak matnini diqqat bilan o‘qib berilgan savollarga javob toppish kerak. Ayrim savollar oson, ayrimlari esa qiyin bo‘lishi mumkin. Agar biror savolga javob berishga qiynalsangiz, uni o‘tkazib keyingisiga o‘ting, oxirida vaqtingiz bo‘lsa, bu savolni qayta ko‘rib chiqish javob berishingiz mumkin. Agar javobda xatolashgan bo‘lsangiz, uning ustiga chizib to‘g‘ri javobni qayta belgilashingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yuldasheva Sh. Ona tili fanidan PISA topshiriqlari. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2021, 49-bet.
2. Xidoyatova D., Rasulov N., Yuldasheva N., Usmonova N., Xasanova Y. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. – Toshkent. 2022.
3. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARINI INTEGRATSIYA ASOSIDA TASHKIL ETISH

Ismoilova Surmaxon Amonovna,
“University of economics and pedagogy” NOTM
maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi dotsenti

btm.is.69@mail.ru

Valiyeva Xosiyatxon Abdurazoq qizi
“University of economics and pedagogy” NOTM
boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda darslarni integratsiya asosida tashkil etishning ahamiyati, metodlari va usullari yoritilgan. Integratsiya, ta’limda fanlararo yondoshuvni rivojlantirish va o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada o‘quv metodlarining zamonaviy yondoshuvlar asosida qanday tashkil etilishi, o‘quvchilarda tizimli fikrlash va mustaqil ishlarni rivojlantirish haqida fikrlar bildirildi. Boshlang‘ich sinflarda integratsiya asosida darslar qanday o‘tkazilishi, pedagogik yondoshuvlar va qiyinchiliklar ham tahlil qilindi.*

Kalit so‘zlar. *Integratsiya, boshlang‘ich sinflar, fanlararo yondashuv, o‘quv metodlari, pedagogika.*

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ

Исмоилова Сурмахон Амоновна,
доцент кафедры дошкольного и начального образования
"Университета экономики и педагогики" НОТМ

Валиева Хосиятхон Абдуразоқ кызы,
студентка "Университета экономики и педагогики" НОТМ
направления начального образования

Аннотация. *В статье рассматриваются важность и методы организации уроков на основе интеграции в начальной школе. Интеграция является важным инструментом для развития межпредметного подхода и углубления знаний учащихся. В статье обсуждаются современные подходы к организации учебных методов, а также развитие системного мышления и самостоятельной работы учащихся. Также анализируются способы проведения уроков на основе интеграции в начальной школе, педагогические подходы и возможные трудности.*

Ключевые слова*. Интеграция, начальная школа, межпредметный подход, методы обучения, педагогика.*

ORGANIZING PRIMARY SCHOOL READING LESSONS BASED ON INTEGRATION

Ismoilova Surmakhon Amonovna,
“University of economics and pedagogy” NOTM
associate professor, Department of preschool and primary education,
Valiyeva Khosiyatkhon Abdurazoq qizi
“University of economics and pedagogy” NOTM
student, primary education program

Abstract. *This article discusses the importance and methods of organizing lessons based on integration in primary schools. Integration is an important tool for developing an interdisciplinary approach and deepening students' knowledge. The article highlights how lessons can be organized based on modern teaching approaches, and how it helps in developing systematic thinking and*

independent work among students. It also analyzes the methods of conducting integrated lessons in primary school, pedagogical approaches, and potential challenges.

Keywords*. Integration, primary school, interdisciplinary approach, teaching methods, pedagogy.*

Ta’lim tizimining rivojlanishi o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini samarali oshirishga xizmat qiladi. Pedagogik metodlar va yondoshuvlar, ayniqsa boshlang‘ich sinflarda, ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda, turli fanlarni integratsiya asosida birlashtirish o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali usul sifatida keng qo‘llanilmoqda. Integratsiya, ta'limda fanlararo bog‘lanishlarni rivojlantirishga yordam beradigan yondoshuv bo‘lib, o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki ularning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini ham kengaytirishga imkon beradi.

XIX-XX asrlar oralig‘ida pedagogikada kichik maktab o‘quchilarining tabiiy muhit bilan tanishtirishning integratsiyalashgan kursini yaratish fikri paydo bo‘lgan. Bu fikr A.Y.Gerd, O.N.Kaygorodov, A.P.Pavlov nomlari bilan bog‘liq bo‘lib, ular boshlang‘ich maktabga atrofdagi jonli va jonsiz dunyo haqidagi bo‘linmagan kursni kirgizishni talab qilishdi. Integratsiyalashgan ta’'lim-tarbiya, fanlararo aloqalaming ayrim jihatlari mashhur pedagoglaming (Y.Komenskiy, O.Lokk, I. Gerbart, M. Pestalossi, K. Ushinskiy va boshqalar), didaktiklarning (I.0.Zverev, M.A.Oanilov, V.N.Maksimova, S.P.Baranova, M.N.Skatkin va boshq.), psixolog olimlarning (E.N. KabanovaMeller, N.F. Talizina, Y.A. Samarina, G.1. Vergeles), medist olimlaming (M.R. Lvov, V.G. Goreskiy, N.N. Svetlovskaya, Y.M. Kolagin, G.N. Pristupova) ishlarida ko‘rib chiqilgan.

Boshlang‘ich sinflarda integratsiya asosida darslar tashkil etishning pedagogik asoslari va amaliyotdagi ahamiyati so‘nggi o‘n yilliklarda ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Ammo, o‘quv jarayonida integratsiyalashgan metodlarni qo‘llashning samaradorligi va ularning o‘quvchilar rivojlanishiga ta'siri haqida hali ham ko‘plab noaniqliklar mavjud. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda integratsiya asosida darslarni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganiladi, va bu metodning o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Biz maqolamizda boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida darslarni integratsiya asosida tashkil etishning samaradorligini aniqlashni maqsad qilib oldik va quyidagi vazifalar nazarda tutilgan:

Boshlang‘ich sinflarda integratsiyalashgan ta’lim metodlarini o‘rganish va ulardan foydalanishning afzalliklarini aniqlash.

O‘quvchilarning bilim darajasini va kognitiv qobiliyatlarini baholash.

Integratsiya asosida tashkil etilgan darslarning o‘quvchilarning tizimli fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi rolini tahlil qilish.

Boshlang‘ich sinf ta'limida integratsiya metodlaridan samarali foydalanish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularning bilim olish jarayonini yanada sifatli qilish uchun zarurdir. Shu bilan birga, integratsiyalashgan yondoshuv ta'limda fanlararo bog‘lanishlarni yaratish orqali o‘quvchilarning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bu metod, ayniqsa, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni kuchaytirish va ijodiy yondoshuvlarni o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega.

Umuminsoniy, milliy tajribalar ta'limni integratsiyalash muammolarining dolzarbligini ko‘rsatmoqda. Shu sababdan ham ko‘pgina davlatlarda integratsiyalab o‘qitish muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biz xam tarixiy, milliy hamda umuminsoniy tajribalarga tayanib, integratsiya va integratsiyalashgan darslar haqida ma'lumot berishni maqsad qilib qo‘ydik.

Dastlab integratsiya haqida qisqacha ma'lumot va olimlar tomonidan bildirilgan fikrlarni berib o‘tmoqchimiz.

Integratsiya - ta'lim mazmunini takomillashtirishning barqaror yo‘nalishlari va tamoyillaridan eng ustuvori hisoblanadi,

Integratsiya tushunchasi bizning leksikologiyamizga yangi kirib kelgan so‘zlardan bo‘lsa-da, aslida u uzoq tarixga ega.

Fanlarni integratsiyalab o‘qitish muammosini hal etish uchun fanlarning vujudga kelishi va ularning taraqqiy etishini anglab yetmoq zarur. Mazkur holat jamiyatning tarixiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Insoniyat rivojlanishining dastlabki bosqichlarida odamlar tabiat haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lmaganlar. Atrof muhitda sodir bo‘ladigan hodisa, jarayonlarni kuzatuvchilari bo‘lishgan, xolos. Keyinchalik hodisa, jarayonlarning sodir bo‘lishini kuzatibgina qolmay, ma’lumotlar to‘plab, tahlil qila boshlaganlar. Insonlarning ehtiyojlari, mehnat qurollarining takomillashib borishi, tevarak atrofdagi olam to‘g‘risida tasavvurlarining rivojlanishiga sababchi bo‘ldi. Kishilarning tabiatda sodir bo‘ladigan hodisalarga munosabatlarining shakllanishi, to‘plangan bilimlarni, tajribalarni yig‘ish zaruriyati vujudga keldi. Kishilar “Nima uchun kecha kunduz sodir bo‘ladi? Nima uchun yomg‘ir yog‘adi? Nima uchun uchun issiq-sovuq bo‘ladi? Nima sababdan suv toshqinlari yuz beradi? Nega yer silkinadi?” kabi savollarga javob izlay boshladilar. Buning uchun tajriba, kuzatuvlar o‘tkazildi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida darslarni integratsiya asosida olib borrish natijasida o‘quvchilarni darsga jalb etish samarali bo‘ladi. Integratsiya darslarda bolalar diqqati to‘liq jalb etiladi, xotirasini yaxshilaydi va o‘quvchilarning bilimlarini chuqur egallashlariga yordam beradi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinf davridanoq o‘qituvchilarni ta’lim jarayonini qiziqarli motivlar asosida tashkil etishga e’tibor qaratishlari zarur. Darsni integratsiya asosida tashkil etish jarayonida barcha o‘quvchilarga fanlararo bog‘lanishni tushunarli, oson, qiziq bo‘lgan usullarni tanlashi va qo‘llash, ko‘rgazmali qurollardan foydalanishi, texnik vositalardan dars jarayonida foydalanish ta’lim oluvchilarning ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, pedagogik texnologiyalardan to‘g‘ri va unumli foydalanish dars samaradorligini oshiradi. [2,64-b.].

Integratsiya - lotincha “integration” so‘zidan olingan bo‘lib, *tiklash, to‘ldirish, bir butun holiga keltirish* degan ma’nolarni anglatadi.

Integratsiya - o‘zaro bog‘langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirish yahlit holga keltirish deganidir.

Ta’limda o‘quvchilarga ma'lum bilimlar tizimini yetkazib, ularni faqat eslab qolishning o‘zi bugungi kunda yetarli bo‘lmay qoldi. Zamonaviy bilim olishda motivatsiya uyg‘otish, mustaqil bilim olish ishtiyoqini hosil qilish, integratsiya asosida ta'lim berish dolzarb vazifalardandir. Pedagogik texnologiya ana shunday talabni ro‘yobga chiqarishga qaratilgan ta’lim tizimidir. Texnologiyaning asosiy talabi – o‘quvchilarning puxta bilim olishi, bilimlarni o‘zlashtirishda faollik ko‘rsatishi, mustaqil fikrlashi, ta’limda aniq samarador natijaga erishishdir [www. ziyouz.com kutubxonasi].

Mavlvanova Raxima, Raxmankulova Nargiz hammuallifligida yozilgan “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiva va integratsiyasi” nomli o‘quv qo‘llanmasida “Boshlangich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan va dars talablariga mos keladigan maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy masalasidir. XIX-XX asrlar oralig‘ida pedagogikada kichik maktab o‘quvchilarining tabiiy muhit bilan tanishtirishning integratsiyalangan kursini yaratish fikri paydo boigan” deb ta’kidlaganlar. [3, 174-b.].

Hozirgi davrda jamiyat, davlat talab qilayotgan buyurtmaga ko‘ra, har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni shakllantirish uchun uzluksiz ta'lim tizimida, jumladan, umumiy o‘rta ta'lim maktablarida fanlarni integratsiyalab o‘qitishning mazmunini aniklash va uni amaliyotga joriy etish masalalarini ilmiy-amaliy jihatdan tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Fanlarni integratsiyalab o‘kitish integratsiyaning ta'limdagi ahamiyati ham fanlar tarakkiyoti bilan bog‘liq holda tarixiy xususiyatga ega.Fanlarni integratsiyalab o‘qitishning pedagogik asosi Ya.A.Komenskiy tomonidan o‘rganilgan. U o‘z davrining an'analariga ko‘ra, tabiat va ta'limga buyuk tabiatshunos sifatida yondashgan. Ta’lim integratsiyasining bosh maqsadi - shaxsni har tomonlama kamol topishini ta’minlashning muhim tamoyili sifatida maydonga keldi. Integratsiyalashgan ta'lim shaxsni intellektual va madaniy rivojlantirishning bosh omili bo‘lib qoldi.

Rus olimi, akademik I.D.Zverev integratsiyani uzviy bog‘lanish, yaxlitlikni yaratish, turli o‘quv predmetlari elementlarini uyg‘unlashtirish asosida umumlashtirish jarayoni, deb tushuntiradi. Ta’limda integratsiya, eng avvalo, fanlararo aloqani keskin rivojlantirishni, turli fanlarni o‘zaro hamkorlikda o‘qitishdan, ularni chuqur o‘zaro ta’sirlashishiga o‘tishini taqoza qiladi, deb uqtiradi.

A.N.Zaxtebshsh va M.V.Reshkovlar fanlarni integratsiyalashuvi o‘quv dasturi va darslardagi bog‘lanishlarni hisobga olgan holda amalga oshirish lozimligini ta’kidlaydilar.

Integratsiya jarayonini ta'limda ham mavjudligini I.Nyuton, A.Eynshteyn, I.D.Zverev, V.N.Maksimova, B.D.Komissarov kabi olimlar tasdiqlashgan [6-www. ziyouz.com kutubxonasi].

Boshlang‘ich sinflarda darslarni integratsiya asosida tashkil etish o‘quvchilarning umumiy bilimlarini kengaytirishga, ayniqsa tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarnmg qiziqish va qobiliyatlariga moslashish ularning badiiy faolligini rivojlantirishni taqozo qiladi. Bilim olish, badiiy-hayotiy masalalarni hal qilish o‘ziga xoslikni, uddaburonlikni, epchillikni rag‘batlantirishni nazarda tutyapti. Shu mimosabat bilan bolalarning she’r va hikoyalar yozish, yangi raqs o‘ylab topish, shirin taom pishirish, biron asbob yoki o4simliklardan shakllar yaratish kabi mustaqil ijodiyotning turli yollari bilan rag‘batlantirib borish taqozo etiladi. [3, 181-b.].

Adabiyotlar tahlili natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Integratsiya asosida tashkil qilingan darslar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini va yaratish qobiliyatini oshiradi;

Integratsiya asosida tashkil etilgan darslar ta’limning barcha sohalarida o‘quvchilarni faol ishtirokchiga aylantiradi;

Sinfda turli fanlarni birlashtirish o‘quvchilarning umumiy bilimlarini kengaytiradi va oshiradi.

O‘qituvchi fanlararo aloqa usulini qo‘llar ekan, avvalo, o‘quvchilarda shu fanlararo ko‘proq tushuncha hosil qilishga intiladi va ular o‘rtasidagi munosabat yaxlit holda emas, shu fanlar nuqtai nazaridan talqin etiladi. Fanlararo aloqadorlik o‘quvchilarga atrofdagi dunyoni turli-tumanlikda va yaxlitlikda bilish imkoni beradi. Boshlang‘ich ta’limda fanlararo bog‘lanish (integratsiya) tamoyilini ijobiy hal etish darslari o‘quvchilarni ijod qilishga, mustaqil fikrlashga va ularni ijod qilishga, izlanishga o‘rgatadi[5, 6- b]. Biz quyida boshlang‘ich sinflarda matematika va o‘qish darslari orasidagi bog‘lanishni integratsiya orqali ko‘rsatib o‘tmoqchimiz.

Agar o‘qish darslari an’anaviy, odatdegidek bo‘lsa, o‘quvchini biroz zeriktirib qo‘yadi, o‘zlashtirishi ham past bo‘ladi. Bugungi kun talabidan kelib chiqib, darslarni tashkillashtirsak, ya’ni biror pedagogik o‘yinlar yoki integratsiya orqali darslarni olib borsak, o‘quvchilarning qiziqishlari ham ortadi, o‘zlashtirish foizlari ham yuqori bo‘ladi.

Biz “Sonlar tilsimi” o‘yini orqali matematika va o‘qish darslarini integratsiyalashni ko‘rsatib o‘tmoqchimiz va bu o‘yin o‘quvchining aqlini charxlaydi, tez javob berishga o‘rgatadi va shu bilan birga matematik savodxonligini oshiradi.

O‘yin sharti: quyidagi sonlarni o‘sib borish tartibida joylashtirsangiz, “O‘qish kitobi”dagi bo‘limning nomi kelib chiqadi.

95 A, 52 E, 73 N, 94 V, 44 Z, 76 - , 93 NG, 59 I, 96 T, 40 O‘, 79 M, 61 S, 99 I, 49 B, 80 E, 66 T, 89 N, 100 M, 91 I, 55 K, 97 A, 70 O, 98 N

95	52	73	94	44	76	93	59	96	40	79	61	99	49	80	66	89	100	91	55	97	70	98
A	E	N	V	Z	-	NG	I	T	O‘	M	S	I	B	E	T	N	M	I	K	A	O	N

Boshlang‘ich sinflarda darslarni integratsiya asosida tashkil etish, o‘quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirish, ular orasida fanlararo bog‘lanishlarni o‘rgatish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiya asosida o‘tkazilgan darslar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashlarini yaxshilashda samarali ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish, ularga muammolarni yechishning turli usullarini o‘rgatishga xizmat qiladi.

Integratsiya asosida tashkil etilgan darslar nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini oshiradi, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Masalan, matematika va tabiatshunoslikni birlashtirish orqali o‘quvchilar dunyoqarashini kengaytiradilar va o‘rgangan bilimlarini amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar va ularning intellektual salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Ta’lim tizimida integratsiya asosida o‘tkazilgan darslar yangi metodologiyalarni tatbiq etish, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Integratsiyalashgan yondoshuv, nafaqat boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, balki o‘qituvchilar uchun ham rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida, ta’lim tizimini zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti, 2006. – B 160.
2. Azizova Dilnoz Yo‘ldashevna. Innovatsion pedagogik texnologiya asosida o‘qish darslarini tashkil etish. Qashqadaryo vxtxqtmohm o‘qituvchisi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi Vazirligi Qashqadaryo viloyati xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi “Malaka oshirish tizimida integratsiya va innovatsion tafakkur uyg‘unligi masalasi: muammo va yechimlar” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi (2020-yil, 20-may) materiallari. 64-b.
3. Mavlvanova Raxima, Raxmankulova Nargiz. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiva va integratsiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Voris” nashriyoti, 2013. – B 240.
4. Чориев Р. Таълимда интеграция - янги сифат. // Ma’rifat газетаси. 2001йил 18 июль, – 3 б.
5. Юсуфалиева М. Топқирликка ундовчи ўйинлар. //Ma’rifat газетаси. 2018 йил 31 октябрь, – 6-б.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARINI TASHKIL QILISHDA NUTQ XUSUSIYATLARINING AHAMIYATI

Yakubova Safiya Hamdamovna,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi assistenti
safiyayakubova1231@gmail.com

Sattorova Orasta Shavkat qizi,
SamDU Urgut filali 2-bosqich talabasi
sattorovaorasta994@gmail.com

Annotatsiya. *Bu maqolada to‘g‘ri nutq madaniyati, o‘qish darslarini tashkil qilishda to‘g‘ri nutqning o‘ziga xos tomonlari xususida fikr yuritilgan nutqiy va imloviy savodxonlikni oshirib borish, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasining dolzarb masalalari, ahamiyati va maqsadi haqida mavzu yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Nutqning to‘g‘riligi, to‘g‘ri nutqning o‘qish darslarini tashkil qilishdagi o‘rni urg‘u me’yorlari, grammatik me’yor, adabiy til, me’yorlari.*

İLKOKUL OKUMA DERSLERİNİN ORGANİZASYONUNDA KONUŞMA ÖZELLİKLERİNİN ÖNEMİ

Yakubova Safiya Khamdamovna,
Sharof Rashidov'un adını taşıyan SamDU Urgut şubesi
yabancı diller öğretim yöntemleri bölümü asistanı

Sattorova Orasta Shavkatovna,
Semerkant devlet üniversitesi Urgut şubesi öğrencisi

Özet. *Makalede doğru konuşma kültürü konuları, okuma derslerinin düzenlenmesinin özellikleri, konuşma ve dilbilgisi okuryazarlığının gelişimi, güncel sorunlar, ilkokulda ana dili öğretimi metodolojisinin önemi ve hedefleri ele alınmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Konuşmanın doğruluğu, okuma dersinin düzenlenmesinde doğru konuşmanın rolü, vurgu normları, dil bilgisi normları, edebi dil, normlar.*

ЗНАЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕЧИ В ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Якубова Сафия Хамдамовна,
ассистентка кафедры методики преподавания иностранных языков филиала СамДУ Ургут имени Шарофа Рашидова

Сатторова Ораста Шавкатовна,
студентка Ургутского филиала СамГУ

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы культуры правильной речи, особенности организации уроков чтения, развития речевой и грамматической грамотности, а также актуальные проблемы, значение и цели методики обучения родному языку в начальных классах.*

Ключевые слова. *Правильность речи, роль правильной речи в организации уроков чтения, акцентные нормы, грамматические нормы, литературный язык, нормы.*

THE IMPORTANCE OF SPEECH FEATURES IN ORGANIZING READING LESSONS IN PRIMARY SCHOOLS

Yakubova Safiya Khamdamovna,
branch of SamDU Urgut named after Sharof Rashidov assistant at the Department of Methods of teaching foreign languages

Sattorova Orasta Shavkatovna,
student, of the Urgut branch of Samarkand state university

Abstract. *The article examines the issues of correct speech culture, the specifics of organizing reading lessons, developing speech and grammatical literacy, as well as current issues, the importance and goals of the methodology of teaching the native language in elementary grades.*

Keywords. *Correctness of speech, the role of correct speech in organizing reading lessons, accent norms, grammatical norms, literary language, norms.*

Jahonda ilm-fan, texnika, iqtisod sohalari taraqqiyotining jadallashuvi, axborot tizimining globallashuvi, tezkor axborot olish, yaratish va uzatish zaruriyati bois bugungi kun o‘quvchisida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish til ta’limining bosh ustuvor vazifasiga aylandi. Shu nuqtai nazardan ona tili ta’limida o‘quvchilarning lingvistik, xususan, til va nutq birliklari hamda hodisalarini anglash, tushunish, tahlil qilish va faoliyatda to‘g‘ri, maqsadli, aniq qo‘llashga doir pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda.[3, 56.]. Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his, kechinmalarni ifodalashda muhim o`rin tutadi. Til jamiyat a`zolarining bir-biri bilan o`zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Maktabda ona tilini chuqur o`rganish zarurati tilning manashu asosiy vazifalaridan kelib chiqadi.

Ona tili o`qitish metodikasi ta`limning turli bosqichlarida o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini aniqlaydi, shuningdek o`qitishning muvaffaqiyati va kamchiliklarini belgilaydi, sababini izlaydi uni bartaraf etish usullarini topadi.

Nutqiy va orfografik tipik xatolarni tekshiradi, uni oldini olish chora tadbirlarini belgilaydi. Maktabgacha tarbiya muassasalarida, asosan bolalarning nutqini o`stirish nazarda tutiladi. Boshlang`ich sinfda o`quvchilar nutqini o`stirishdan tashqari, ona tilidan elementer nazariy tushunchalarni amaliy o`zlashtirishlari ham nazarda tutiladi.Metodika bolalarning nutqini boyitishni, sintaktik va bog`lanishli nutqini o`stirishni ham ta`minlashi kerak.

XX asrning 2-yarmida boshlang`ich sinf metodikasida badiiy asarga estetik jihatdan yondashib san`at asari sifatida o`rganish g`oyasi ilgari surilgan bo`lsa, psixologik izlanishlar kichik yoshdagi o`quvchilarning potensial qobiliyati adabiyot dunyosini tanishtirishga boshqacha yondashish kerakligini taqozo etmoqda. Jumladan, N.N.Svetlovskaya o`quvchining mustaqil o`qish nazariyasini ishlab chiqqan bo`lsa, Ye.A.Adamov, M.S.Vasileva, V.G.Goretskiy, M.I.Omorokov, T.G.Ramzaeva va boshqalar badiiy asarning shakl va mazmunini tahlil qilish, L.A.Gorbushina, O.V.Kubasova, L.N.Mali, L.V.Nefedova va boshqalar ishlab chiqqan metodikada o`quvchilarning ijodiy ishlariga, ayrimlar esa o`qish texnikasini rivojlantirish zarurligini qayd etdilar. Shunday qilib, boshlang`ich ta`lim metodikasi metodik fan sifatida shakllanish bosqichlarini bosib otdi. [4, 16.]. Ushbu masalada yurtimiz olimlaridan R.Safarova, U.Musaev, P.Musaev, F.Yusupova, R.Nurjanova, M.Yo‘ldoshev, S.Usmonov kabilar ilmiy ishlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Har bir davlatning ta’lim sohasida bolalarda nutq o‘stirish tizimning asosiy tarkibiy elementi sifatida e’tirof etilgan. O‘zbekistonda ham uzluksiz ta’limning dastlabki bosqichlari – maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim davrida bolalarda nutqni o‘stirish pedagogik jarayonning muhim yo‘nalishi etib belgilangan. Global axborotlashuv va innovatsion ta’lim muhitining shakllanishi, inson rivojlantirishga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyojning ortishi yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish, intellektual jihatdan rivojlantirish, bunda nutq imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etmoqda.

Nutq o‘stirish nima? Agar o‘quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi, bog‘lanishli nutqni) aktiv amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilar tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi va bog‘lanishli nutqni aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va priyomlarni qo‘llash tushuniladi. Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi kerak. O‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki va yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z, so‘z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalasagina tushunarli bo‘ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. [4, 122.].

Bular:

1. Adabiy til normalarini o‘zlashtirish.

2. Jamiyatimizning har bir a’zosi uchun zarur bo‘lgan muhim nutq malakalarini, ya’ni o‘qish va yozish malakalarini o‘zlashtirish.

3. O‘quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslari bolalarning o‘qish malakasini shakllantirish, so‘z boyligini oshirish va matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Odatda, bu darslar 1-sinfdan 4-sinfgacha davom etadi va bosqichma-bosqich murakkablik darajasi oshirib boriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarining asosiy maqsadlari: Harflarni o‘rgatish va ularni tovushlarga bog‘lash, so‘zlarni to‘g‘ri va ravon o‘qish qobiliyatini shakllantirish, matnni tushunish va asosiy fikrni ajrata olishni o‘rgatish, so‘z boyligini kengaytirish va nutq madaniyatini rivojlantirish, mustaqil o‘qishga qiziqish uyg‘otishdir. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini tashkil qilishda to‘g‘ri nutqning o‘rni ortgani sari nutq ham jilolanib boradi . Boshlang‘ich sinf o‘qish

darslarini tashkil qilishda to‘g‘ri nutqning ahamiyati juda katta. Bu bosqichda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini shakllantirish, fikrini aniq va ravon ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biridir. To‘g‘ri nutq bolaning fikrlash darajasini, o‘qilgan matnni tushunish qobiliyatini va muloqot madaniyatini oshiradi.O‘quvchi o‘qigan matnni to‘g‘ri talaffuz qilganida, uning ma’nosini yaxshiroq anglaydi. Bu, o‘z navbatida, o‘qish tezligi va samaradorligini oshiradi. To‘g‘ri nutq orqali bola o‘z fikrini ravon va mantiqan bayon qilishni o‘rganadi. Bu esa insho yozish, savollarga javob berish va bahs-munozaralarda faol qatnashishda yordam beradi. O‘qish darslarida turli so‘zlar va iboralarni o‘rganish bolalarning so‘z boyligini oshiradi va ularni to‘g‘ri ishlatishni o‘rgatadi. To‘g‘ri talaffuz, ohangdorlik va ifodali o‘qish bolalarda nutq madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa muloqot jarayonida o‘zini erkin tutish va fikrini to‘g‘ri yetkazish ko‘nikmasini beradi. To‘g‘ri va ravon gapira oladigan bolalar do‘stlar bilan muloqot qilishda ishonchliroq bo‘lishadi. Bu ularning ijtimoiy muhitga moslashishida yordam beradi. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi uning bosh kommunikativ xususiyati hisoblanadi. Agar nutq to‘g‘ri bo‘lmasa, u aniq ham mantiqiy ham maqsadga muvofiq ham bo‘lmaydi. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi dastlab uning adabiy til me’yorlariga muvofiq kelishi bilan hisoblanadi. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi asosan ikki me’yorga ya’ni urg‘u va grammatik me’yorga amal qilishni talab qiladi .Urg‘u meyorlari bu so‘z yoki gapdagi ma’lum bir bo‘g‘inga ohang jihatidan ko‘proq e’tibor qaratilishi yoki ta’kid bilan talaffuz qilinishidir.urg‘u nutqning ravonligini ta’minlash, ma’noni to‘g‘ri yetkazish va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Grammatik meyorlar esa bu tilning so‘z tuzish, so‘zlarni bog‘lash, gap tuzish va ularni ma’noli muloqotda ishlatish qoidalarini belgilovchi normalardir. Ular nutqni tushunarli, aniq va adabiy til qoidalariga mos qilishga xizmat qiladi. Grammatik me’yorlarga rioya qilish orqali yozma va og‘zaki nutqdagi xatolarni oldi olinadi. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi barcha soha mutaxassislari uchun ham muhimdir. Ayniqsa o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun muhimdir. [7. 129.]. O‘qituvchilar o‘quvchilarning turli tildan kirib kelgan atamalarni ishlatishda, urg‘uni to‘g‘ri qo‘llashlari, o‘z fikrni tushunarli va aniq yetkazish, nutq madaniyatini shakllantirsh uchun muhimdir. Nutqning to‘g‘ri ravon bo‘lishi uchun quyidagi metodik tavsiyalarimiz mavjud:

- o‘qish darslariga mos ko‘rgazmali qurollar tayyorlash;
- o‘quvchilarni og‘zaki nutqqa jalb qiluvchi savol-javob metodidan dars jarayonida foydalanish;
- to‘g‘ri talaffuz va urg‘uga e’tibor qaratish uchun o‘quvchilarga matnlar o‘qib berish;
- dars jarayonida audio va vedio materiallardan foydalanish;
- o‘quvchilarga to‘g‘ri talaffuzga rioya qilish bo‘yicha malumotlar berish;
- o‘quvchilar nutqini rivojlantirish uchun sinfda munozara uyushtirish, o‘quvchilarni fikrlarini bilish;
- o‘quvchilar matn mazmunini o‘z nutqi bilan hikoya qilishiga o‘rgatish;
- matnni davom ettirish yoki o‘zgartirib qayta hikoya qilish topshiriqlarini berish;
- o‘quvchilarga she’r yoki hikoyani ifodali o‘qish va tahlil qilish topshiriqlarini berish;
- qiziqarli hikoya yoki maqolalar orqali to‘g‘ri talaffuz va nutq madaniyati shakllantirish;
- rolli o‘yinlar yordamida nutqiy mahoratni rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqida o‘stirishda yod oldirish, so‘zlarning ma’nosini tushuntirish yoki qayta hikoya qildirish kabi usullardan foydalanibgina qolmay, balki ular uchun qiziqarli faoliyat bo‘lgan o‘yinlardan foydalanish, ayniqsa, ko‘zlangan maqsad, yuqori natijalarni qo‘lga kiritishda katta yordam beradi. Chunki o‘yin kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar faoliyatida asosiy o‘rinni egallaydi. Bolalarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, o‘yin dunyoni va o‘zlikni anglashda, bog‘lanishli nutqni o‘stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Tajribalardan ma’lumki, o‘qituvchining nutqi o‘quvchilarni o‘ziga ergashtirib, ularda ham yoqimli nutq madaniyatini tarbiyalaydi. Bolalar nutqini rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodining ahamiyati katta. Shuning uchun ”O‘qish kitobi” da ”Ertaklar yaxshilikka yetaklar” bo‘limi berilgan. Unga kiritilgan ertaklar bolalarni obod - axloqqa o‘rgatishi, ma’naviy jihatdan rivojlanishi bilan muhim ahamiyatga egadir. Masalan, ”Ur to‘qmoq” ertagidagi dehqon va boy obrazlari o‘quvchilar ongida yaxshi va yomondan nafratlanish, undan yiroqlashish kerakligi haqida tasavvur hosil qiladi.

Maqtanchoqlik, adolatchilik, ochko‘zlik juda yomon odat ekanligi, saxiylik, do‘stga mehribon bo‘lish, rostgo‘ylik insonning ma’naviy yuksalishga yordam berishi uqtiriladi. Bolalarda ikkita jadval tuzishga tayyorlanishlari aytiladi. Birga yaxshilikka doir so‘zlar, ikkinchisiga esa uning aksi bo‘lgan so‘zlar yozish ta’kidlanadi [5, 137.]. O‘quvchilar ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhdagi bolalar mehribon, saxiy, shirinso‘z, yoqimli, go‘zal, chiroyli, mehnatkash, e’tiborli, kamtar, aqlli, bilag‘on kabi so‘zlar topsalar, ikkinchi guruh bolalar yomon, xunuk, qo‘pol, yolg‘onchi, ayyor, to‘polonchi, tartibsiz, xasis, qizg‘anchiq kabi so‘zlarni aytadilar.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarini tashkil etishda to‘g‘ri nutqning rivoji o‘quvchilarning bilim olish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ri va ravon nutq orqali ular matnni yaxshiroq tushunadi, fikrlarini aniq ifodalaydi va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, bu jarayon bolalarning so‘z boyligini oshirish, mustaqil fikrlash va yozma hamda og‘zaki nutq madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. To‘g‘ri nutq o‘quvchilarga matn mazmunini chuqur tushunish, so‘z boyligini oshirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish imkonini beradi.O‘qish darslarida to‘g‘ri nutqni shakllantirish va rivojlantirishga alohida e’tibor berish o‘quvchilarning kelajakdagi ta’lim va hayotdagi muvaffaqiyatlariga asos bo‘lib xizmat qiladi. Nutq o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda muhim vositadir. Nutq fikrini bayon etish vositasigina bo‘libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o‘stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvafaqqiyatli o‘stirish mumkin. Shuning uchun o‘quvchilar nutqini o‘stirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva Q. Nutq o‘stirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. 66-bet.
2. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti. 2001-y.
3. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyadova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti. 2006-y.
4. Hasanov U. Nutq madaniyati va ifodali o‘qish metodikasi. – Toshkent: Sharq, 2018.
6. Jo‘raev N. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarini tashkil etish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
7. Karimova M .Boshlang‘ich sinflarda badiiy matn ustida ishlash. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
8. Mamatova S. Nutq madaniyati va ifodali o‘qish metodikasi. – Toshkent: Sharq, 2018.
9. Qodirova S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish. – Toshkent: Noshir, 2019.
10. Qodirov N., Yuldashev M. Nutq madaniyati va til o‘rgatish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
11. Rashidova D. Boshlang‘ich sinflarda badiiy matn ustida ishlash. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
12. G‘ofurova M. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.

INKLYUZIV SINFLARDA ONA TILI FANINI O‘QITISHDA “O‘QUV VA YOZUV VOSITASIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH” TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Xalimova Shahzoda Farxodovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
h.shahzoda2001@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada inklyuziv sinflarda O‘quv va yozuv vositasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasining afzalligi haqida so‘z boradi. Shu asnoda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning dars jarayoniga qulay integratsiyalashishlari ta’kidlanadi. Grafik va rasmlarga asoslangan metodlardan nisbattan voz kechish taklif qilinadi. Kirish qismida mavzuning aktualligi*

asoslanadi. Texnologiyaning tarixiy tadriji bayon etiladi. Asosiy qismda aniq tanlangan bir mavzu misolida texnologiyaning ikki metodi asosida yoritib beriladi. yakuniy qismda mavzuga doir tavsiyalar asosida xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar. *Inklyuziv ta’lim, integratsiya, o‘quv va yozuv vositasida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi, ijodiy fikrlash, ko‘p qirralilik, asoslilik, samaralilik, individuallik, ijtimoyilik, tahlil, sintez, dalillash, umumlashtirish, da’vat, anglash, refleksiya, 6 shlyapa, sinkveyn, metodlar, nutq uslublari.*

KAPSAYICI SINIFLARDA ANADİL BİLİMİNİN ÖĞRETİMİNDE” ÖĞRETME VE YAZMA ORTAMINDA ELEŞTİREL DÜŞÜNCENİN GELİŞTİRİLMESİ" TEKNOLOJİSİNİN ÖNEMİ

Xalimova Shahzoda Farxodovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Açıklama. *Makale, kapsayıcı sınıflarda çalışma ve yazma ortamında eleştirel düşüncenin geliştirilmesi için teknolojinin avantajından bahsedecektir. Aynı zamanda, engelli öğrencilerin ders sürecine rahatça entegre oldukları belirtilmektedir. Grafiklere ve görüntülere dayalı yöntemlerin oranından vazgeçilmesi önerilmektedir. Giriş bölümünde konunun gerçekliği esas alınmıştır. Teknolojinin tarihsel çalışması anlatılmıştır. Ana bölüm, açıkça seçilmiş bir konu örneğinde iki teknoloji tekniği temelinde aydınlatılmaktadır. son bölüm, konuyla ilgili önerilere dayanarak sona ermektedir.*

Anahtar kelimeler. *Kapsayıcı eğitim, bütünleşme, öğretme ve yazma ortamında eleştirel düşüncenin gelişimi, yaratıcı düşünme, çok yönlülük, gerekçelendirme, verimlilik, bireysellik, pozitiflik, analiz, sentez, argüman, genelleme, çağrı, algı, yansıtma, 6 şapka, senkwine, teknikler, konuşma stilleri.*

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ЧТЕНИЕ И ПИСЬМО КАК СРЕДСТВО ПРОДУКТИВНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА В ИНКЛЮЗИВНЫХ КЛАССАХ

Халимова Шахзода Фарходовна,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье рассматриваются такие проблемы, как преподавание в общеобразовательных школах, где наряду со зрячими учениками обучаются дети с нарушением зрения. Отмечается роль технологии РКМЧП в интеграции детей с нарушением зрения в общий учебный процесс. Предлагается частичный отказ от методов, основанных на графических изображениях, для результативности интеграции. Во введении обосновывается актуальность темы, даются исторические сведения о становлении технологии. В основной части на примере определенной темы описывается механизм двух методов технологии РКМЧП. В заключительной части делаются соответствующие выводы.*

Ключевые слова. *Инклюзивное образование, интеграция, развитие критического мышления через чтение и письмо, творческое мышление, многогранность, аргументированность, продуктивность, индивидуальность, социальность, анализ, синтез, доказательство, обобщение, вызов, осмысление, рефлексия, метод 6 шляп, Синквейн, речевые стили.*

DEVELOPING CRITICAL THINKING THROUGH READING AND WRITING: A TECHNOLOGY FOR EFFECTIVE NATIVE LANGUAGE TEACHING IN INCLUSIVE CLASSROOMS

Xalimova Shahzoda Farxodovna,
master’s student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article addresses the challenges of teaching in mainstream schools that include students with visual impairments alongside sighted students. It highlights the role of the Critical Thinking Through Reading and Writing (CTRRW) technology in integrating visually impaired children into the general educational process. The article suggests a partial shift away from methods reliant on graphic images to enhance integration effectiveness. The introduction establishes the relevance of the topic and provides a historical overview of the technology’s development. The main body describes the mechanism of two CTRRW methods using a specific thematic example. The conclusion draws appropriate inferences.*

Keywords. *Inclusive education, integration, critical thinking through reading and writing, creative thinking, multifacetedness, argumentation, productivity, individuality, sociality, analysis, synthesis, proof, generalization, challenge, comprehension, reflection, Six Thinking Hats method, cinquain, speech styles.*

Dars davomida qo‘llaniladigan metod va vositalar o‘quv jarayonining ruhi va nafasidir. “Ruh ezgu, nafas esa, sof bo‘lmog‘i lozim”. Zyamil Nigmatov.

To‘xtovsiz rivojlanib borayotgan va har sohada muhim o‘zgarishlar sodir bo‘layotgan,tezlik asri deb yuritiluvchi shu davrimizda ta’lim sohasi ham yuksalish sari jadal suratda ilgarilab bormoqda. Yurtboshimizning tashabbuslari bilan Rivojlangan davlatlarda isbotlangan va joriy etilgan inklyuziv ta’lim tizimining yangi O‘zbekistonning ta’lim tizimiga ham qabul qilinishi va bosqichma-bosqich tadbiq etilayotganligi so‘zimizning isbotidir.

Inklyuziv ta’lim tizimida darslarni samarali tashkillashtirishda noan’anviy, keng ko‘lamli va zamonaviy "O‘quv va yozuv vositasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish" texnologiyasini qo‘llashimiz maqsadga muvoffiqdir. O‘quv va yozuv vositasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi amerikalik olimlar, Charles Temple, Kurt Meredith, Jenni Still, Don Ogl, David Kluster tomonidan ishlab chiqilgan. Tanqidiy fikrlash deganda mualliflar bolada bilimga chanqoqlilikni, ma’lum bir savol borasida o‘z nuqtayi nazarining paydo bo‘lishi va uni mantiqiy dalillar bilan asoslashni tushunishgan.

Olim Matthew Lipman fikriga ko‘ra tanqidiy fikrlash me’zonlarga tayanganligi, o‘z o‘zini tuzata olishi va nutqda kontekstni izchil kuzatishi sababli to‘g‘ri mulohazaga olib keluvchi mas’uliyatli fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash inson bilan sodir bo‘ladigan har qanday hollatdan ijobiy tajriba qozonishga o‘rgatishi sababli samarali, chuqur o‘ylangan qarorlar qabul qilishga ko‘nikma hosil ettirishi tufayla mantiqan asosli, har bir holatni keng qamrovli mushohada qilishga yo‘naltirganligi uchun ko‘p qirrali, ma’lumot bilan ishlashda shaxsiy madaniyatni rivojlantirishi sababli individual, jamoaviy ish olib borilishi tufayli ijtimoiy texnologiya bo‘lib, u munozara usuliga asoslanadi. Deya yozgan edi David Kluster. Tanqidiy fikrlash ma’lumotni mantiqiy tahlil etish, yangidan- yangi savollar qo‘ya olish, va xilma- xil dalillar keltirish, natijada mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi va tahlil, sintez, isbotlash va umumlashtirish ijodiy fikrlashga tomon qo‘yilgan ilk qadam sanaladi.

O‘YOVTFR ning darsda qo‘llanishidan ko‘zlangan maqsad- , aktiv va interaktiv metodlar orqali tanqidiy fikrlashni yo‘lga qo‘yishdir.

Texnologiya 3 pog‘onadan iborat: 1; “Da’vat”, 2; “Anglash”, 3; “Refleksiya” bo‘lib, har bir pog‘ona o‘quvchilarga ona tilini chuqur o‘zlashtirishning zarurligini singdirish vazifasiga xizmat qiladi.

Birinchi - “da’vat” pog‘onasining mazmuni- o‘quvchilarga mavzu bo‘yicha oldindan ma’lum bo‘lgan bilimlarni aniqlash, ularning yangi mavzuni o‘rganishga bolgan ishtiyoqlarini kuchaytirish, avvaldan aniq va yangi ma’lumotlarni jamlash hisoblanadi.

Ikkinchi - “anglash” pog‘onasi esa, yangi mavzuni mustahkamlash, o‘quvchilar tomonidan yangi g‘oyalarning ifoda etilishiga harakat qilib ko‘rilishi va ma’lumotni o‘z so‘zlari bilan gapirib berishlari bilan farqlanadi.

Uchinchi - “refleksiya” pog‘onasida esa, o‘quvchilarning dars davomida taqdim qilingan ma’lumotlar asosida qisqa va londa xulosa qilishlari bilan ahamiyatga molikdir.

Har bir pog‘ona mazmunidan kelib chiqqan holda o‘z metodlariga ega. Biz quyida ko‘rib chiqadigan ikkinchi - “anglash” pog‘onasiga mansub “6 shlyapa”, uchinchi- “refleksiya” pog‘onasiga taa’lluqli bo‘lgan sinkveyn metodlarining inklyuziv sinflarda qo‘llanilishi imkoniyati cheklangan o‘quvchining sinfdoshlari bilan bir jamoa bo‘lib ishlashi natijasida darsga jalb etish darajasini orttirishga ham xizmat qiladi.

“6 Shlyapa” metodi ingliz psixologi Edvard de Bono tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u mavzuni turli nuqtayi nazarlardan keng mushohada qilishga yo‘naltiradi. 10-sinf darsligidagi yirik va muammoli mavzulardan biri bo‘lgan “Nutq uslublari” mavzusi misolida metodning ishlashini ko‘rib chiqamiz. Metod oltita turli rangdagi shlyapalardan foydalanishga asoslangan bo‘lib, har bir shlyapa fikrlashning ma’lum bir uslubini ifodalaydi. Sinf 6 guruhga bo‘linadi.

Oq shlyapa metodda o‘quvchilarda muddatda eslab qolish va qayta so‘zlab berish ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday ekan, oq shlyapali guruh a’zolari dastlabki pog‘onada o‘qituvchi tomonidan berilgan ma’lumotlarni qisqacha bayon etishadi.

Qizil shlyapa o‘quvchilarda har bir muammoli mavzuga emotsional-ekspressiv tomonlama yondashishni shakllantiradi. Shu asnoda, qizil shlyapa guruhi a’zolari uslublar orasida ularning nazdida ko‘proq bo‘yoqdor birliklar qo‘llanadigan uslubni e’tirof etib, o‘z fikrini mustahkam dalillar bilan asoslaydi.

Qora shlyapa mavzudagi qiyinchiliklar, istisno va agar mavjud bo‘lsa, kamchiliklarni aniqlay olish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Binobarin, qora shlyapali guruh a’zolari bir necha uslublar orasidagi o‘xshashliklar, ularni to‘g‘ri tasniflashni muammoga aylantirishini qayd etishadi.

Sariq shlyapa mavzudagi muammolarga optimistic nazar bilan boqishni o‘rgatadi. Demak, sariq shlyapali guruh a’zolari, qora shlyapali guruhga muqobil ravishda, yuqorida keltirilgan dalillar, uslublardagi o‘xshashliklarni ajrata bilish, tilning nozikligi va boyligini his qilishdan dalolat ekanligini ta’kidlashadi.

Yashil shlyapa metodda kreativ fikrlashga, mavzuga oid yangi g‘oyalar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan. Shu borada, yashil shlyapa a’zolari, o‘qituvchi rahnamoligida, uslublarni bir-biridan qanday farqlash haqidagi tajribalari bilan bo‘lishishadi va jamlangan tajribalar asosida yangi g‘oya taklif qilishga urinishadi.

Moviy shlyapa metodning xulosa qiluvchi elementi hisoblanib, u o‘quvchilarda ma’lumotni mantiqiy tartibda qayd etishga va maqsadli savollar berish ko‘nikmasini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Shunday ekan, moviy shlyapali guruh a’zolari kichik sinf konferensiyasida bayon etilgan fikrlarni daftarga qayd etishadi va har bir chiqish orasida mavzuni yorituvchi savollar bilan murojaat qilishadi. Ushbu metodga asoslangan kichik konferensiyaga darsning 15-18 daqiqasi ajratilishi ma’quldir. Dars poyoniga yetib borayotgan paytda, texnologiyaning so‘nggi pog‘onasi kuchga kiradi. Unga binoan, o‘tilgan mavzu ixcham shaklda o‘quvchilar tomonidan xulosalanadi. Ushbu pog‘onada qiziqarli texnologiyaning “Sinkveyn” metodi qo‘llanilishi mumkin.

Sinkveyn – “Cenquene” fransuz tilidan tarjima qilinganda “beshinchi” ma’nosini anglatadi. Bu besh qatordan iborat kichik she’r bo‘lib, u ma’lumotni qisqa jumlalarda umumlashtirishni talab qiladi. Mazkur shakldagi she’rni XX asr boshlarida Amerikalik shoira- Adelaide Crapsey ishlab chiqqan. Sinkveyn metodi ma’lumotga yakun yasash va keng hajmli materialni qisqa jumlalarga sig‘dirish layoqatining yuzaga kelishiga ko‘maklashadi. Unga asosan, birinchi qatorda bir so‘zdan iborat she’rning obyekti ifodalanadi. (ot so‘z turkumi);

Ikkinchi qatorda ikki so‘zdan iborat obyektning ta’rifi keltiriladi (sifat so‘z turkumi);

Uchinchi qatorda obyektning uch so‘zdan iborat bo‘lgan, harakati ifodalanadi (fe’l so‘z turkumi);

To‘rtinchi qatorda to‘rt-besh so‘zdan iborat bo‘lgan, obyektni tavsiflovchi, kichik ma’noli jumla tuziladi;

Beshinchi qatorda bir so‘zdan iborat bo‘lgan, obyektning mazmunini bildiruvchi, yakunlovchi rezyume keltiriladi (ot so‘z turkumi).

Quyida mavzu asosida “Sinkveyn” metodi bo‘yicha tuzilgan she’r ilova qilinmoqda.

Uslublar

Ilmiy va badiiy.

Farqlanadi, o‘rganiladi, qo‘llaniladi.

Aniqlig-u hissiyot, rasmiyat-u dalillar posbonlari.

Stilistika.

Ona tili darslarida shu singari innovatsiyon, kreativ va integratsiion texnologiya, metod va vositalarning o‘rinli qo‘llanilishi, o‘quvchilarga birgina ona tili fanining o‘zini emas, unga yondosh, hatto yondosh bo‘lmagan ijtimoiy-gumanitar, aniq va tabiiy fanlarni ham o‘rganishlari uchun imkoniyat beradi. Va o‘quvchlarning bugungi kunda ta’lim tizimimizda dolzarb mavzuga aylanib ulgurgan fanlarning o‘zaro integratsiyasiga oson ko‘nikishlarida muhim o‘rin tutadi. Natijada o‘quvchilar tanqidiy, ijodiy, mantiqiy, har tomonlama va puxta mulohaza yuritishga moslashadilar. Tevarak-atrofda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga e’tiborli, kuzatuvchan, Turli muammo va masalalarga emotsianal-eksprressif jihatdan empatiya bilan yondashish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Texnologiyaning yuqorida ko‘rsatilgan metodlari turli grafik va rasmlarga asoslanmaganligi, jamoa bilan birgalikda ishlashga mo‘ljallanganligi sababli inklyuziv sinflarda imkoniyati cheklangan o‘quvchining jamoaga tez va qulay ko‘nikma hosil qilishida alohida ahamiyatga ega.

Quvonarlisi shundaki, Songgi yillarda Prezidentimiz tomonidan O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlash va ularning jamiyatga integratsiyalashuviga ko‘maklashishning muhim ahammiyatlari to‘g‘risida g‘amxo‘rlik va kata e’tibor bilan yondashgan holda qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Jumladan, PF-5270-son, 01.12.2017 – “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” - Ushbu Farmon imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularni jamiyatga moslashishlari uchun sharoit yaratishga qaratilgan bo‘lib, inklyuziv ta’lim tizimini joriy etish, rivojlantirish va qadamma-qadam tadbiq etish uchun muhim poydevor bo‘ldi.

PQ-4860-son, 13.10.2020 – “2020-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” - Ushbu qaror esa, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarning konstitutsiyaviy ta’lim olish huquqini ta’minlash, ta’lim olish jarayonida barsha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish, kamsitishning oldini olish, jamiyatga to‘la moslashgan holatda mustaqil hayot kechirish ko‘nikmasini shakllantirishga erishish, ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limga xos shart-sharoit yaratish, o‘qituvchi kadrlarni imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlay olish uchun maxsus qayta tayyorgarlikdan o‘tkazish, nogironligi bo‘lgan bolalarning har biriga individual yondashish va ularning ehtiyojlarini inobatga olgan holda o‘quv dasturlarini moslashtirish, alohida rejalar ishlab chiqish kabi aniq maqsad va vazifalarni jamiyat oldiga qoydi va bu borada davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. Shu tufayli ham, o‘qituvchining jamiyat va vatan oldidagi mas’uliyati ikki karra ortadi.

Ular endilikda turli grafik chizma, rasmlarga asoslangan metodlardan chekingan holda, inklyuzif sinflarga xos yangi metodlar ishlab chiqishlari maqsadga muvoffiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 10-sinf ona tili darsligi. Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – B. 11, 15.
2. Бузан Т. Скоростная память. – Москва: М.Эйдос, 1995 – С. 63, 122.
3. Buzan T. Brain traning for Kids. – New York: Proactive Press, 2012 – B. 54.

4. Погребная Т., Козлов а., Сидоркина О. Методы изобретения знаний и инновационных проектов на основе ТРИЗ. – Красноярск: ИПК СФУ, 2010. – С. 180.

Internet manbalarga havolalar:

5. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida
6. https://lex.uz/docs/-5044711/
7. Murojaat qilingan sana: 24.02.2025.

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGI KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH (hikoyalarni o‘qitish asosida)

Shamsiyeva Dilfuza Nizomidinovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Yuldosheva Saodat Azizovna,
ilmiy rahbar, filologiya fanlari nomzodi, dotsent
dilfuzashamsiyeva201 @gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada adabiy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini yanada rivojlantirish uchun muhim bo‘lgan metodlar tadqiq etiladi. O‘quvchilarda ushbu ko‘nikmani yanada rivojlantirishning dolzarbligi haqida ma’lumotlar beriladi. Shuningdek, darsdan oldingi, dars davomida hamda darsdan so‘nggi topshiriqlarning muhimligi ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *O‘qish savodxonligi, fanlararo integratsiya, dars jarayonidagi topshiriqlar, zamonaviy metodlar.*

OKUMA OKURYAZARLIĞI BECERILERININ GELIŞTIRILMESI (hikayeler üzerine eğitim temelli)

Şemsiyeva Dilfuza Nizomidinovna,
Özbek-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü
Özbek dili ve edebiyatı 2. sınıf yüksek lisans öğrencisi
Yuldosheva Saodat Azizovna,
bilimsel danışman, filoloji bilimleri adayı, doçent

Özet. *Bu makalede edebiyat eğitimi sürecinde öğrencilerde oluşan okuma becerisinin daha da geliştirilmesinde önemli olan yöntemler incelenmektedir. Öğrencilerde bu becerinin daha da geliştirilmesinin önemi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca ders öncesi, ders sırasında ve ders sonrası ödevlerin önemini ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Okuma becerisi, disiplinler arası bütünleşme, sınıf içi görevler, modern yöntemler.*

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ (на основе обучения рассказам)

Шамсиева Дилфуза Низомидиновна,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Юлдошева Саодат Азизовна,
научный руководитель, кандидат филологических наук, доцент

Аннотация. *В статье рассматриваются методы, имеющие важное значение для дальнейшего развития читательской грамотности, сформированной у учащихся в процессе литературного образования. Приведена информация об актуальности дальнейшего развития этого навыка у студентов. Также раскрывается важность заданий, выполняемых до, во время и после урока.*

Ключевые слова. *Грамотность чтения, междисциплинарная интеграция, задания в классе, современные методы.*

DEVELOPMENT OF READING LITERACY SKILLS
(based on teaching stories)

Shamsiyeva Dilfuza Nizomidinovna
Uzbek-Finnish pedagogical institute master’s student
Yuldosheva Saodat Azizovna,
scientific advisor, candidate of philological sciences, associate professor

Abstract. *This article examines the methods that are important for further developing the reading literacy formed in the student during the process of literary education. Information is provided on the relevance of further developing this skill in students. The importance of pre-lesson, during-lesson, and post-lesson assignments is also revealed.*

Keywords. *Reading literacy, interdisciplinary integration, assignments in the lesson process, modern methods.*

Bizga ma’lumki, adabiyot darslarida o‘quvchilar epik, lirik,dramatik turdagi asarlarni o‘qib o‘rganishadi. Yozuvchilar har uchala turdagi asarlarda atrof muhitni, voqealarni, insonlarni chuqur tahlil qiladi, ular ustida mulohaza yuritadi va kechinmalarini qog‘ozga tushiradi. Oq qog‘ozga tushgan chizmalar qaysidir ma’noda ko‘plab kishilarga hayoti davomida uchrayotgan yoki uchrashi mumkin bo‘lgan muammo va masalalarni yechishga yordam beradi. O‘z-o‘zidan adabiyot kishilarga ulkan hayotiy saboqlarni beruvchu manba hisoblanadi. Shu sababli kishi haqiqiy komil shaxs bo‘lib ulg‘ayishi uchun ham adabiyot deb atalmish ulkan dengiz qariga sho‘ng‘ishi kerak. Kishilar adabiyot ta’limi orqali ruhan sog‘lomlashadi, qalbi poklanadi. Bizga ma’lumki, maktab dargohida o‘quvchilarga ko‘plab fanlar o‘qitiladi. Matematika, fizika, kimyo fanlari o‘quvchilarni bilimlarga undasa, musiqa, texnologiya kabi fanlar ularni kasb-hunarga yo‘naltiradi. Faqat adabiyot darslarigina shakllanib kelayotgan shaxsning ma’naviyati sog‘lomlashuviga, ruhiy kamolotiga, tuyg‘ularining takomiliga xizmat qiladi. Ya’ni adabiyot darslarida badiiy asarlar o‘quv-didaktik tahlilga tortilishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Unda o‘quvchilar ko‘rkam asarlarning qahramonlari misolida ularning tutumlari, o‘y-xayollari, orzu-istaklari, tuyg‘ulari, baxti-yu baxtsizligi, shodlik-u qayg‘ulari, xatolari va buning ortidan keladigan iztiroblar tahlili jarayonida Odamni anglab boradilar. O‘zgalar hayoti misolida o‘zini, tutumlarini, hayotini taftish qiladilar, o‘zligini taniydilar. Ayni zamonda, o‘quvchilar o‘zlarini tarbiyalash jarayonida ishtirok etadi.

O‘z-o‘zidan shu ma’lum bo‘ladiki, o‘qish savodxonligi ko‘nikmasi inson hayoti davomida kerakli bilimlarni olishiga yordam berishi bilan birgalikda insonning eng a’lo ziynati bo‘lgan odob-axloq ko‘nikmalarini olishga ham yordam beradi. Ko‘plab metodistlar ta’kidlaganidek, adabiyot ko‘ngil tarbiyachisidir. Demak, adabiyot darslarida o‘qituvchilar ko‘proq o‘quvchilarning qalb oynasi tozalanishiga, unda insoniy tuyg‘ularni shakllantirishga ko‘proq e’tibor berishlari kerak bo‘ladi. Sababi jamiyatga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat nigohi bilan qaraydigan, tinchlik-osoyishtalikni qadrlaydigan, millatparvar yoshlar juda zarurdir. O‘qituvchi o‘z metodikasi bilan o‘quvchilarga adabiyot darslarini samarali o‘tishi mumkin. Dars davomida o‘quvchilarni ezgu

g‘oyalarga boshlash ham o‘qituvchining zimmasidadir. Imom Buxoriy aytganidek: “Bolaning tabiati rivojlanishga moyil bo‘ladi, uni qanday g‘oyalar bilan to‘ldirish, ota-ona va ustozga bog‘liq”. Albatta, kelajak yosh avlodniki! Ularni komillik sari ilmli va ziyoli qilib qilib yetkazishda o‘qituvchilarning o‘rni kattadir. Bunda o‘qituvchining yelkasiga ko‘proq ma’suliyat yuklatiladi. Sababi o‘qituvchi darsni shakllantiruvchi muhim shaxsdir.Agar o‘qituvchi adabiyot darslari vaqtlarini o‘quvchilardan quruq ma’lumotlarni so‘rashga sarflab, asar haqida, asar qahramonlari, voqealarni qay tarzda qabul qilishganlarini, o‘quvchiga qay tarzda ta’sir qilganigini so‘ramasa, o‘quvchi har doim bo‘sh ma’lumotlarni yod olishga o‘rganadi. Bunday holatda adabiyot ham o‘zining asosiy maqsadini amalga oshira olmaydi.Adabiyot darslarida haqiqiy “meni” bor, ruhan va aqlan sog‘lom, mustaqil fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalash uchun ,avvalo, o‘qituvchining o‘zida shu jihatlar mujassam bo‘lishi kerak. adabiyot darslarida o‘qituvchilar ko‘proq o‘quvchilarning qalb oynasi tozalanishiga, unda insoniy tuyg‘ularni shakllantirishga ko‘proq e’tibor berishlari kerak bo‘ladi.. Dars davomida o‘quvchilarni ezgu g‘oyalarga boshlash ham o‘qituvchining zimmasidadir. Ushbu maqolada adabiy ta’limda hikoya janrini qay tarzda o‘qitilsa, o‘quvchilarda o‘qish savodxonligi ko‘nikmasi oshishi haqida mulohaza yuritildi va samarali metodik tavsiyalar berilishiga harakat qilindi. 6-sinf darsligida berilgan Odil Yoqubovning “Yaxshilik” hikoyasini o‘qish jarayonida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi ko‘nikmasini oshirishda quyida tavsiya etilgan metodlardan foydalanilsa, samarali natijalarga erishishda yordam beriladi. M.Fozilova **“**Adabiyot darsida nasriy badiiy asarni (hikoyani) o‘qish jarayonini tashkil etishda keng qamrovli maqsad va vazifalar amalga oshirilishi talab qilinadi. O‘qish, asosan, uch bosqichda tashkil qilinadi:

1) tayyorgarlik ko‘rish;

2) o‘qish;

3) asarni tahlil qilish” [1, 79 b.] – deb ta’kidlaydi.

Darhaqiqat, darslikda berilgan har qanday badiiy asarni o‘qishda tavsiya etilgan fikrga amal qilinsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Quyida asarni o‘qish jarayoni uchga bo‘lindi:

1) o‘qishdan oldingi topshiriqlar;

2) o‘qish davomidagi topshiriqlar;

3) o‘qib bo‘lingandan so‘nggi topshiriqlar.

Odil Yoqubovning “Yaxshilik” hikoyasini ham o‘qishga kirishishdan oldin ba’zi topshiriqlar bajarilsa, o‘quvchilarga beriladigan keyingi matnga tushunishlari osonroq bo‘lar edi. Yangi darslikda “Yaxshilik’’ hikoyasi berilishidan oldin o‘quvchilarni o‘qishga tayyorlash uchun, ularni tassavurida urush deb atalmish mudhish holatni jonlantirish uchun ikkinchi jahon urushi davrida yurtimizdagi vaziyat haqida qisman ma’lumot beriladi va o‘quvchilarga quyidagi savol bilan fikrlashga undaladi: **“***O‘ylab ko‘ringchi, urush paytida yaqinlari frontga ketgan insonlar uchun eng katta yaxshilik nima bo‘lishi mumkin? Eng katta yomonlik-chi?”*

O‘quvchilar bu haqida o‘ylay boshlaydi va to‘plagan o‘z fikrlarini boshqalarga ham ulashadi. Natijada sinfda hikoyani o‘qishdan oldingi qizg‘in suhbat ko‘tariladi. Barcha o‘quvchilar bir-birlari bergan ma’lumotlarni eshitib o‘z dunyoqarashi, tasavvuri hamda bilimini oshirib boradi. Bundan tashqari yangi nashrdagi darslikda o‘qish davomida bajariladigan savollar va topshiriqlar berilgan. Quyida ularni ko‘rib chiqamiz.

1) muallif qanday og‘ir voqea haqida hikoya qilib beradi deb o‘ylaysiz?

2) buvi nima uchun lablari pirpirab gapira olmay qoldi?

3) Mansurning kelinoyisi sizda qanday taassurot qoldirdi?Uning xarakteri haqida nimalarni bilib oldingiz?

4) Bolaning kelinoyisi haqiqatan to‘y udumlari sababli yig‘ladimi? Mansurning ko‘ngli nima uchun buzildi?

5) Nega to‘yda ma’yus,g‘amgin kuy -qo‘shiqlar yangradi?Buvining dam yig‘lab, dam kulishiga nima sabab?

6) Mansurning kelinoyisidagi o‘zgarishlarni tasvirlab bering.Bu o‘zgarishlarga sabab nima edi? Tog‘asiga nima bo‘lgan bo‘lishi mumkin?

7) Nima uchun Mansurning buvisiga kelinoyisidan ham qiyin? [1, 34 b.]

Bunday savol va topshiriqlar orqali o‘quvchida asar ustida chuqur o‘ylash hamda u orqali hayotga teranroq qarab mushohada qilish qobilyati oshib boradi. Bundan tashqari, darslikning yangi nashrida o‘qib bo‘lgandan keyingi topshiriqlar ham bor bo‘lib, ularni birma-bir ko‘rib chiqamiz;

O‘qishdan so‘nggi topshiriqlar uchga bo‘lingan:

1. *Muhokama qilamiz*

1.Hikoya nima uchun “Yaxshilik” deb nomlangan? Sizningcha, muallif bu hikoya bilan nima demoqchi?

2. “Har safar kelinoyimni eslaganimda keyinchalik ro‘y bergan bu og‘ir voqea emas, dilimda sal ma’yus va iliq hislar uyg‘ongan yoz kuni esimga tushadi”, – 4deydi Mansur. Nima uchun uning xotirasida bu mudhish voqea emas, balki iliq yoz kuni muhrlanib qolgan?

3. Nega kelinoyisi Mansurdan qattiq xafa bo‘ldi? Nega uni kechira olmadi? Sizningcha, kelinoyisi uni kechirishi uchun Mansur nima qilishi mumkin edi?

4. Mansurning kelinoyisi haqidagi tasavvuringiz hikoyani o‘qib bo‘lgach o‘zgardimi? Agar “ha” bo‘lsa, qanday o‘zgardi?

5. Siz birovga chin dildan yaxshilik qilmoqchi bo‘lib, lekin natijasi kutganingizdek chiqmagan holatlarga duch kelganmisiz? Shunda siz qanday yo‘l tutgansiz?

Juft bo‘lib ishlaymiz. Tasavvur qiling, bir necha yildan keyin Mansur va kelinoyisi uchrashishdi. Ular nima haqida gaplashishlari mumkin? Ular o‘rtasidagi suhbatni yozing. Sinfdoshlaringizga o‘qib bering. Qaysi juftlikning suhbati eng ishonarli va ta’sirchan chiqdi?

Loyiha. Hikoyadan Ikkinchi jahon urushi davri haqida nimalarni bilib oldingiz? Hikoyadagi qaysi o‘rinlar sizga urush paytidagi hayotni, insonlarning kechinmalarini yaxshiroq tasavvur qilishga yordam berdi?Ikkinchi jahon urushi paytidagi hayot haqida ma’lumot to‘plang. Buning uchun kitoblarga yoki kinolarga murojaat qilishingiz, u davr haqida yoshi ulug‘ kishilardan so‘rab olishingiz mumkin. To‘plagan ma’lumotlaringiz va “Yaxshilik” hikoyasi asosida taqdimot tayyorlang.” [1,60 b.]. Ko‘rib o‘tilgan barcha topshiriqlar o‘quvchida o‘qish savodxonligi ko‘nikmasi oshishiga yordam beradi.Bu topshiriqlar o‘qituvchi tomonida tartib bilan bajartirilsa,har bitta topshiriq ustida e’tibor va qunt bilan ishlanilsa, hikoya mazmunini o‘quvchi yaxshi tushunadi va bu orqali unda hayotiy ko‘nikmalar shakllanib boradi. Yuqoridagi topshiriqlarga quyida berib o‘tmoqchi bo‘lgan topshiriqlar ham qo‘shilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Ma’lumki, 6-sinf adabiyot o‘quv ish rejasida “Yaxshilik” hikoyasi 3 soatga berilgan. Birinchi soatda hikoya matni bilan o‘quvchini tanishtirilsa, keyingi soatlarda uning mazmuniga chuqur yetib borish uchun topshiriqlar bajartiriladi. Har bir shaxsda o‘zgacha qobiliyat va iqtidor bo‘ladi. Maktab ta’lim tizimida o‘quvchilarga xos individual jihatlarni ilg‘ab, ularni ma’lum yo‘nalishlarga yetaklashda badiiy integratsiya katta ro‘l o‘ynaydi. O‘quv jarayonida fanlararo bog‘liqlikning amalga oshirilishi ta’lim tizimi darajasining yuqorilashishiga katta ta’sir ko‘rsatib, ta’limni modernizatsiyalash, innovatsion o‘qitish imkoniyatlarini rivojlantiradi. Fanlararo integratsiya haqida D.Lokk quyidagicha fikrni aytadi: “Ta’lim mazmunining aniqlanishida bir fan boshqa fanlar elementlari va faktlari bilan to‘ldirilishi kerak”. Fanlararo aloqa va integratsiyaning maktab ta’lim tizimida o‘qitish va tarbiyalashdagi zaruriyati haqida ko‘plab pedagog olimlar tomonidan o‘rganilib chiqilgan. **“**Yaxshilik” hikoyasini o‘qishdan oldin ham uni tarix faniga bog‘lash maqsadida quyidagi savollarni berilishi to‘g‘ri bo‘lar edi:

1. Tarixda qanday urushlar bo‘lganini bilasiz?

2. “Yaxshilik” hikoyasida tasvirlangan ikkinchi jahon urushi voqealari haqida yana qanday ma’lumotlarga egasiz?

Yuqoridagi savollar orqali o‘quvchilarda tarix faniga oid bilimlarini ham oshirib borilishi mumkin. Shuningdek o‘quvchi tasavvurida urush manzaasi ham tiklanadi, natijada hikoyani o‘qish davomida asardagi jarayon va voqealarni teranroq anglab boradi. Bundan so‘ng o‘qituvchi hikoya matnini o‘zi o‘quvchilarga tanishtiradi.O‘qituvchi, albatta, matn bilan darsdan oldin tanishib chiqishi kerak. Hikoya matnini o‘qituvchi tomonidan obrazlarga kirib o‘qilsa, asar qahramonlarining kechinmalari o‘quvchiga yuqishi oson bo‘ladi. Bundan tashqari adabiy ta’limda foydalanilgan ro‘lli o‘yinlar badiiy asarda ilgari surilgan hayotiy-ijtimoiy muammolarni, inson va tabiat hamda odamlar

o‘rtasidagi aloqalarni badiiy ko‘rinish tarzda yoritish asosida paydo bo‘lgan muammo va masalalalarni o‘quvchilarning o‘zlaridagi bilim va ko‘nikmasiga suyangan holda birgalikda qadamma-qadam hal etishida yangi bilimni egallash uchun didaktik o‘yinlar muhim sanaladi. Bunda o‘yin syujeti biz yashab turgan hayotdan olinadi. “Yaxshilik’’ hikoyasini ham o‘qituvchi tomonidan sahnalashtirilish orqali o‘quvchilar hikoya ichidagi mazmunini anglashi oson bo‘ladi. O‘qituvchi sinfdagi o‘quvchilarning qobiliyatiga qarab obrazlarni bo‘lib beradi. O‘quvchilar o‘zlariga berilgan qahramonlarining xatti-harakatlarini qoyilmaqom qilib bajarishi uchun hikoya matniga ko‘p bora murojaat qilishadi. O‘qituvchi bu orqali o‘quvchining hikoyani yanada chuqurroq tushunishiga yordam beradigan yana bir yo‘lni topgan bo‘ladi. Bundan tashqari o‘quvchi tasavvurini kengaytirish maqsadida “Qayta tuzish”, “Hikoyani davom ettirganingda, nima qilar eding?” kabi uslublardan foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Xulosa qilib aytganda, dars davomida o‘quvchini bugungi zamon va davrga hamnafas shaxs sifatida tarbiyalash muhim jarayon hisoblanadi. Shu bois dars davomida o‘quvchini darsga ko‘proq jalb etish uchun zamonaviy metod va uslublardan foydalanish zaruriy bosqich hisoblanadi. Zero, ertangi kunning qanday bo‘lishi, bugungi yoshlarning qanday o‘qishi va tarbiyalanishiga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayeva Z., Jalilov M. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 6-sinf uchun darslik. – T. 2022, 224 bet.
2. Fozilova M. Adabiyot darslarida adabiy-nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi (nasriy asarlar misolida) Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Toshkent. 2022, 182 bet.
3. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
4. Азизовна, Ю.С. Формирование чувства уважения у студентов. *Журнал NX* , 1026-1028.
5. Азизовна, Ю.С. (2023). Миллий дастур талаблари асосида узбек тилини о'китишнинг самарадорлиги. *фан, талим ва амалийот интеграцияси* , 661-664. Получено с https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1256.

ADABIYOT DARSLIKLARIDA DRAMATIK ASARLARNING BERILISHI

Xurramova Aziza Toshtemir qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Muslihiddin Muhiddinov, ilmiy rahbar, f.f.d., professor
Khurramova75@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada adabiyot darsliklarida dramatik asarlarning berilish tamoyillari, ularning o‘quvchilar tarbiyasidagi o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Shuningdek darsliklarda dramatik asarlarni o‘rgatishning samarali metodlari, sahnalashtirish mashqlari va obrazlar tahlilining pedagogik ahamiyatiga alohida etibor qaratiladi.*

Kalit so‘zlar. *Adabiyot darsliklari, dramaturgiya, dramatik asar, sahna madaniyati, obraz, dialog, o‘quv-tarbiyaviy ahamiyat, metodika, maktab adabiyoti, adabiy tahlil.*

EDEBİYAT DERS KİTAPLARINDAKİ DRAMATİK ESERLERİN SUNUMU

Khurramova Aziza Toshtemir kızı,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi
Muslihiddin Muhiddinov, bilimsel danışman, felsefe doktoru, profesör

Özet. *Bu makalede edebiyat ders kitaplarında dramatik eserlerin sunuluş ilkeleri, bunların öğrenci eğitimindeki yeri ve önemi tartışılmaktadır. Ders kitaplarında ayrıca dramatik eserlerin etkili öğretim yöntemleri, sahneleme çalışmaları ve karakter analizinin pedagojik önemine özel yer verilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Edebiyat ders kitapları, dramaturji, dramatik eser, sahne kültürü, imge, diyalog, eğitimsel önem, metodoloji, okul edebiyatı, edebi analiz.*

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В УЧЕБНИКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Хуррамова Азиза Тоштемир кызы,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Муслихиддин Мухиддинов, научный руководитель,
доктор философских наук, профессор

Аннотация. *В статье рассматриваются принципы изложения драматических произведений в учебниках литературы, их роль и значение в воспитании учащихся. Особое внимание в учебниках уделяется также эффективным методам преподавания драматических произведений, постановочным упражнениям, педагогическому значению анализа характеров.*

Ключевые слова. *Учебники литературы, драматургия, драматическое произведение, сценическая культура, образ, диалог, воспитательное значение, методика, школьная литература, литературный анализ.*

PRESENTATION OF DRAMATIC WORKS IN LITERATURE TEXTBOOKS

Khurramova Aziza Toshtemir qizi,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Muslihiddin Muhiddinov, scientific supervisor,Ph.D., professor

Abstract. *This article discusses the principles of presenting dramatic works in literature textbooks, their role and importance in the education of students. Special attention is also paid to effective methods of teaching dramatic works in textbooks, staging exercises, and the pedagogical importance of character analysis.*

Keywords. *Literature textbooks, dramaturgy, dramatic work, stage culture, image, dialogue, educational significance, methodology, school literature, literary analysis.*

Adabiyot – bu xalq qalbining, tarixining, ruhiyatining badiiy ifodasi bo‘lib, uning har bir janri o‘quvchini hayotga, jamiyatga, voqelikka o‘zgacha nigoh bilan qarashga o‘rgatadi. Uning asosiy janrlaridan biri bo‘lgan dramaturgiya vositasida jamiyatdagi turli ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-axloqiy muammolar yorqin obrazlar orqali ifodalanadi. Qolaversa, dramaturgiya janri o‘zining voqelikni jonli sahna tasviri orqali ifodalashi, obrazlar qarama-qarshiligi orqali g‘oyani ochib berishi bilan ajralib turadi. Dramatik asarlar o‘ziga xos shakl va mazmun, jonli dialog va ziddiyatli syujetlarga ega bo‘lib, o‘quvchilar tafakkurini, ifodali nutq ko‘nikmalarini, estetik didini va sahna madaniyati haqidagi tasavvurini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Maktab adabiyot darsliklarida dramatik asarlarning berilishi, asosan o‘quvchilarning yoshiga, dunyoqarashiga va idrok darajasiga mos holda amalga oshiriladi.

Dramaturgiya – adabiy janr sifatida. Dramaturgiya – bu adabiyotning asosiy janrlaridan biri bo‘lib, voqelikni harakat, dialog va sahnadagi qarama-qarshiliklar orqali tasvirlaydi, shuningdek,

voqealarni obrazlar orqali sahnada jonli ifodalashga mo‘ljallanga adabiy janr bo‘lib, asosan dialog va monologlar asosida quriladi. Dramatik asarlarda voqealar keskin ziddiyatlar orqali ochiladi, obrazlar o‘zaro to‘qnashuvi orqali g‘oya va mazmun ifodalanadi. Bu janrda yozilgan asarlar drama, tragediya, komediya kabi turli shakllarda bo‘lishi mumkin. Asosiy xususiyati – matn sahnaga qo‘yishga mo‘ljallangan bo‘ladi. Bu janrda har bir so‘z, har bir harakat muhim bo‘lib, o‘quvchini o‘ylashga, baholashga, his qilishga undaydi. O‘zbek adabiyotida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Uyg‘un, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor kabi ijodkorlar bu janrda muhim asarlar yaratganlar. Dramaturgiyaning asosiy belgilari:

1. Dialogik tuzilma. Dramaturgiya proza yoki she’riyatga qaraganda ko‘proq dialog asosida quriladi. Obrazlar bir-biri bilan muloqotga kirishadi, voqealar ushbu suhbatlar orqali rivojlanadi.
2. Konflikt (ziddiyat). Har qanday dramatik asarning markazida ichki yoki tashqi ziddiyat turadi. Bu ziddiyatlar obrazlarning harakatlariga turtki beradi, asar syujetini harakatga keltiradi.
3. Sahna harakati. Asar voqealari sahnada ko‘rsatiladigan tarzda ifodalanadi. Har bir epizod, dialog, ishora, imo-ishora (remarka) aniq ifodalanadi.
4. Cheklangan tafsilot. Romanda yozuvchi tasvirlab beradigan manzara, ichki kechinma va tafsilotlar dramaturgiyada obraz harakati, sahna vositalari va replikalar orqali namoyon bo‘ladi.
5. Vaqt va makonning birlik tamoyili. Ko‘pchilik dramatik asarlar bir joyda va qisqa vaqt oralig‘ida sodir bo‘ladi. Bu antic dramaturgiyadan boshlangan an’anadir. (Aristotelning “uch birlik” qoidasi).

Demak, endi dramaturgiyaning turlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, bular:

Tragediya – bu dramatik asarning bir turi bo‘lib, unda bosh qahramon og‘ir sinovlarga duch keladi, ichki va tashqi ziddiyatlar bilan kurashadi va asar ko‘pincha fojeaviy yakun bilan tugaydi. Tragediyada inson taqdiri, ahloqiy tanlov, ezgulik va yovuzlik to‘qnashuvi chuqur tasvirlanadi. O‘zbek dramaturgiyasida tragediya janri ko‘proq XX asrda shakllana boshlagan. Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Zaharli hayot” asarida ayollar taqdiri va ijtimoiy adolatsizlik tragediya yo‘sinda ko‘rsatilgan. Uyg‘un, Mirtemir kabi ijodkorlar ham tarixiy va ma’naviy fojealarni dramatik shaklda yoritganlar. Tragediyaning asosiy belgilari esa quyidagilardan iboratdir: Eng avvalo, fojeali yakun – voqea odatda qahramonning halokatga uchrashi, o‘limi yoki umidsizlik bilan yakunlanadi. Ziddiyat – ichki (insonning o‘zi bilan), yoki tashqi (jamiyat, taqdir, kuchlar bilan) to‘qnashuvlar asosiy harakatni belgilaydi. Keyingi asosiy jihati yuksak mavzular – sevgi, vatanparvarlik, sadoqat, adolat., haqiqat kabi katta g‘oyalar ko‘tariladi. Yana bir asosiy belgisi qahramonning fojeali xatosi - ko‘pincha bosh qahramon o‘z xatosi yoki muayyan qarori tufayli o‘zini fojeaga olib keladi. Va oxirgi jihati bu tashviqot va tarbiya – tragediya tomoshabinda qo‘rquv va achinish tuyg‘ularini uyg‘otib, uni axloqiy jihatdan poklaydi. Umuman olganda, tragediya inson ruhiyatidagi chuqur iztiroblar, og‘riqli tanlovlar va hayot-mamot kurashini ifodalovchi dramatik janr bo‘lib, u tomoshabinni ruhiy jihatdan larzaga solidi, o‘ylantiradi va tarbiyalaydi.

Komediya – bu dramatik janr bo‘lib, unda kulgili voqealar, ijtimoiy illatlar, insondagi kamchiliklar, hayotdagi g‘alati holatlar kulgi orqali tasvirlanadi. Komediya odatda baxtli yakun bilan tugaydi va ko‘ngilochar hamda shu bilan birga tarbiyaviy ahamiyatga ega. Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Maysaraning ishi” komediyasi eng mashhur o‘zbek komediyalaridan biri bo‘lib, asarda o‘ziga xos ayol obrazi – Maysara orqali jamiyatdagi nodonlik, kamsitish va xudbinlik ustidan kulgi vositasida tanqid qilinadi. Said Ahmadning “Kelinlar qo‘zg‘oloni” komediyasida esa zamonaviy oilaviy munosabatlar, avlodlararo ziddiyatlar lirik-komedik ohangda berilgan. Komediya insonni kuldira turib, o‘ylantiradigan va tarbiyalaydigan janrdir. U insondagi kamchiliklarni yumshoq yoki achchiq kulgi orqali ochib beradi. Adabiyot darsliklarida komediyalar bolalar va o‘smirlarning hazil tuyg‘usini, tanqidiy fikrlashini va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Drama – bu hayotda uchraydigan oddiy insoniy muammolar, ichki kechinmalar va real voqealarni badiiy tarzda ifodalovchi dramatik janrdir. Unda na komediyadagi kulgi, na tragediyadagi fojea ustun, balki hayotning muvozanatli, tabiiy holatlari ko‘rsatiladi.

Melodrama – bu his-tuyg‘ularga boy, kuchli emotsional voqealarga asoslangan dramatik janrdir. Unda ezgulik va yovuzlik Keskin to‘qnashadi, syujet sarguzashtli, ko‘pincha romantik yoki

oilaviy mojarolarga boy bo‘ladi. Asosan melodrammaga jahon adabiyoti durdonasi bo‘lmish “Romeo va Julyetta”ni misol qilib keltirishimiz mumkin.

Keling endi, maktab darsliklarida dramatik asarlar nima uchun berilishi kerakligi xususida biroz to‘xtalaylik. Dramatik asarlar:

1. Hayotni jonli obrazlarda ko‘rsatadi. Dramatik asarlar hayotiy voqealarni sahnadek tasvirlaydi. Dialoglar, harakat va ziddiyatlar orqali o‘quvchilar real hayotga yaqin voqealarni badiiy ifodada anglaydi. Bu esa ularda tasavvur va badiiy tafakkurni rivojlantiradi.

2. Muloqot madaniyatini o‘rgatadi. Drama asarlari ko‘p hollarda dialog shaklida yozilgan. O‘quvchi bunday matnlarni o‘qish orqali to‘g‘ri, ravon, mantiqli fikrlash va gapirishni o‘rganadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar orqali darsda bu mashq qilinadi.

3. Ziddiyat orqali fikrlashga undaydi. Dramada asosiy kuch – konflikt, ya’ni ziddiyatdir. Bu o‘quvchining faqat voqeani o‘qish emas, balki voqea sababini anglash, obrazlarga baho berish, voqealarga nisbatan o‘z fikrini shakllantirishiga olib keladi.

4. Axloqiy tarbiyada samarali. Ko‘plab dramatik asarlarda halollik, mehr, fidoyilik, adolat, sabr kabi insoniy fazilatlar targ‘ib qilinadi. O‘quvchi bunday asarlar orqali yaxshi va yomonni farqlashni, jamiyatda o‘z o‘rnini anglashni o‘rganadi.

5. Sahna ijodiga kirish imkonini beradi. Dramatik asarlar orqali o‘quvchilar teatrga qiziqish bildiradi, sahnalashtirish, rolda ishtirok etish orqali ijodiy tafakkur va jamoaviy ishlash ko‘nikmasini hosil qiladi.

6. Til va nutqni boyitadi. Dialoglar orqali jonli, xalqona va ta’sirli til namunalarini o‘zlashtirish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning so‘z boyligi, iboraviy fikrlashi va ifoda mahoratini oshiradi.

Dramatik asarlar maktab darsliklarida adabiy-estetik tarbiya, shaxsiy fikrlashni rivojlantirish, ma’naviy dunyoqarashni shakllantirish uchun nihoyatda muhim vositadir. Ular o‘quvchini faqat badiiy matn o‘qishga emas, balki uni anglash, tahlil qilish va hayotda qo‘llashga o‘rgatadi.

Dramatik asarlarni o‘qitishning samarali usullari. Dramatik asarlar adabiyot darslarida o‘ziga xos metodlar asosida o‘rgatiladi. Quyidagi usullar ayniqsa samaralidir:

Dialog asosida tahlil: O‘quvchilar asardagi muhim sahnalarni rollarga bo‘lib o‘qiydi, bu orqali ular obrazlarning xarakterini chuqurroq anglaydi va qahramonlarning his-tuyg‘ularni o‘zlarida his qilishadi.

Sahnalashtirish: Ba’zi darslarda kichik sahnalar tayyorlanib, o‘quvchilar tomonidan namoyish etiladi. Bu ijodiy yondashuv ularning ishtiyoqini oshiradi va dramaturgiyaga yanada muhabbat uyg‘otadi.

Obraz tahlili: Har bir obrazning harakteri, nutqi, ijtimoiy o‘rni, muallif bergan baho o‘rganiladi.

Interfaol metodlar: Klasterlar tuzish, “Venn diagrammasi”, “Fikrlar xaritasi” kabi metodlar orqali obrazlar va voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi.

Dramaturgiya orqali o‘quvchilarda shakllanadigan ko‘nikmalar. Dramatik asarlarni o‘rganish natijasida o‘quvchilarda quyidagi ko‘nikmalar shakllanadi:

Estetik did va badiiy tafakkur: O‘quvchi obrazlar orasidagi ziddiyatni tahlil qilish orqali voqealarga badiiy nigoh bilan qaray boshlaydi.

Nutq madaniyati: Dialog va monologlar ustida ishlash orqali o‘quvchi so‘z boyligini oshiradi, ifodali gapirishni o‘rganadi.

Sahna madaniyati: Sahnalashtirish orqali o‘quvchi aktyorlik mahorati, sahnadagi harakatlar, mimika va nutq ohangi haqida tasavvurga ega bo‘ladi.

Tanqidiy fikrlash: Har bir obrazning harakatiga baho berish, muammo va yechimlar ustida fikr yuritish o‘quvchini mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalaydi.

So‘nggi yillar davomida dramaturgiya shakl va mazmun tomondan yangilandi, janr imkoniyatlari kengaydi. San’atkorlar jahon dramaturgiyasining barhayot tajribalaridan unumli foydalana boshladilar. Bu yillar an’analariga ko‘ra ko‘plab she’riy dramalar dunyoga keldi. E.Vohidovning “Istanbul fojeasi”, A.Oripovning “Sohibqiron”, U.Qo‘chqorning “Rasululloh kotibi”,

R.Bobojonning “Yusuf va Zulayho” kabi asarlari ana shu usulda bitilgan. Dramaturgiyaning rivojlanishi va yangilanishi mavzu ko‘lamining kengayishida yaqqol ko‘rinadi. Bu borada ayniqsa, tarixiy mavzudagi sahna asarlarining ko‘payganligini alohida ta’kidlash lozim. Tarixga munosabatning o‘zgarganligi, buyuk ajdodlarimizning badiiy, ilmiy va ma’naviy-ma’rifiy me’rosini qadralsh, tarixiy manbalarni o‘rganish tufayli xalqimiz o‘zligini anglash jarayonini boshdan kechirdi. Ayniqsa, Amir Temur, Ahmad al-Farg‘oniy, Mashrab singari murakkab tarixiy shaxslar haqida rang-barang janrlarda turli shakllardagi sahna asarlari dunyoga keldi. Bular orasida O‘zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubovning “Fotihi Muzaffar yoxud bir parivash qissasi” nomli tarixiy dramasi muhim o‘rin tutadi. Shuni alohida ta’kidlash o‘rinliki, Odil Yoqubov dramaturgiya borasida xiyla tajribali adib. 60-yillardayoq “Aytsam tilim kuyadi, aytmasam dilim”, “Yurak yonmog‘i kerak”, “Chin muhabbat”, “Olma gullaganda”, “Bir koshona sirlari” deb atalgan dramalari bilan shuhrat qozongan edi. Mana shu tajriba va mahorat san’atkorning so‘nggi dramasida o‘zining yaxshi samarasini bergan. Jumladan, ijodkor maqsadi, g‘oyasi, nuqtayi Nazari izchil va aniq bo‘lmasa, uning asari tuzilish jihatdan puxta, muvaffaqiyatli chiqmaydi [1. 4 b.]. Bu davrda zamonaviy mavzularda ham ko‘plab dramalar dunyoga keldi. Bu borada Erkin Xushvaqtov, Salohiddin Sirojiddinov, Usmon Azim, Sanjarali Imomov, Xoliq Xursandov, Nasrullo Qobil, Komil Avaz va Toir Yunusovlar samarali ijod qildilar. Ulardan ba’zilarining asarlari teatrlarning doimiy repertuariga aylandi va tomoshabinlarning tashnaligini qondirib, teatrlarga qiziqishini orttirdi. Zero teatrning xalqni ma’naviy-ma’rifiy ruhda tarbiyalashning eng samarali va jonli vositasi ekanligi azaldan ma’lum. Sahna real hayotning badiiy ko‘zgusidir. Shu ma’noda yuqorida nomlari tilga olingan dramaturglardan E.Xushvaqtov ayniqsa, uloqda sovrinni olib ketdi. Uning O‘zbekiston milliy teatrida birin-ketin sahnalashtirilgan “Chimildiq”, “Qalliq o‘yin”, “Qirmizi olma”, “Andishali kelinchak” kabi pyesalariga iloji boricha o‘zbek xalqining azaldan yashab kelgan udumlari ruhini, mohiyatini singdirishga, ularni yangicha an’analar bilan boyitishga, yosh avlodning munosabatini oshirishga urinadi. Ko‘p hollarda bunga erishdi ham. Lekin “Chimildiq”, “Qalliq o‘yin” dramalari avvalo, yengil-yelpi voqealar asosiga qurilgani, personajlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ta sun’iyligi urf-odatlarimizning qadrini ko‘tarish o‘rniga o‘ziga nafrat uyg‘otadi. Bu dramalarda yechim ham tomoshabinni qoniqtirmaydi [2. 92-97 b.]. Dramaturg tomonidan ma’lum bir g‘oya asosida sahnalashtirish uchu asarning tug‘ilishi, rivojlanishi, uning o‘ziga xos xususiyatlari, turlari, unga qo‘yiladigan talablar dramaturg mahorati deya tushuniladi. Shunday ekan, dramaturgiyaning, jahon miqyosida paydo bo‘lish bosqichlarini o‘rganish uchun uning tarixiga teatrshunos, san’atshunos olimlar va soha mutahassislar fikriga murojaat qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi [3. 3 b.]. Mustaqillikning ikkinchi o‘n yilligi orasida dramaturgiyamiz tez rivojlana boshladi. Dramaturgiya va rejissurada katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Yaratilgan tarixiy va zamonaviy mavzulardagi asarlarda insonni ulug‘lash, Vatanga mehr va sadoqat, qadriyatlarimizga hurmat g‘oyalari badiiy g‘oyalarda o‘z aksini topdi [4. 181 b.]. To‘g‘ri, ijtimoiy mavzulardagi asarlar ham kame mas, ularda ham g‘oya ustuvorligi seziladi. Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan, insonlar ongiga salbiy ta’sir etadigan voqealarga, hodisalarga qarshi kurash voqeasi ko‘rsatilayotgan, tomoshabinga havola etilayotgani yaxshi, ammo muhokamalar ya’ni asarlarga taqrizlar juda kam e’lon qilinayotgani esa afsuski, bugungi kun muammolaridan biriga aylanib qoldi [4. 49 b.].

Adabiyot darsliklarida dramatik asarlarning berilishi, o‘quvchilarning adabiyot bilan mushtarak aloqasini rivojlantirish va ularni dramatik asarlarning mazmuni, tuzilishi va qahramonlari bilan tanishtirishda muhim rol o‘ynaydi. Darsliklarda dramatik asarlarning berilishi o‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni o‘z-o‘zini ifoda etishga tahlil qilishga undashda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar dars jarayonini interfaol va qiziqarli tarzda tashkil etishga harakat qilishlari kerak. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar dramatik asarlarning chuqur, ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘langan mazmunini tushunishga imkoniyat yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot darsliklarida dramatik asarlarning berilishi o‘quvchilarning badiiy tafakkurini, estetik didini, nutq madaniyatini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Dramaturgiya janrining darsliklardagi namunalari orqali o‘quvchilar hayotiy voqealarni sahna ko‘rinishida tasavvur qilishni, obrazlar dunyosini tahlil etishni va o‘z fikrini ifodali

bayon qilishni o‘rganadilar. Shuningdek, dramatik asarlar orqali ularda axloqiy qadriyatlar, sahna madaniyati va jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Shu bois, adabiyot darslarida dramatik asarlarni puxta o‘rganish va ularni zamonaviy ta’lim metodlari asosida yoritish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tashmuxammedova L. Adabiyot tarixi va nazariyasi. – T. 2014.
2. Isakova M. Dramaturg mahorati. – T. 2021. 3-4 b.
3. To‘laxo‘jayova M., Qozoqboyev T. Drama nazariyasi. – T.: Fan va texnologiyalar markazi. 2014. 49-b.
4. Solijonov Y. Hozirgi adabiy jarayon. – T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020. 93-93 b.
5. Ибрагимовна, УЛ (20). Абдулла Ориповнинг «Сохибкирон» драмаси мардонаворлик ва жасурлик ғояларининг улуғланиши. Теория современных научных исследований в области педагогики.

ONA TILI TA’LIMIDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Suyunova Nazira Valijon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
nazirasuyunova24@gmail.com

Annotatsiya.*Ushbu maqolada ona tili ta’limida o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy hamda metodik asoslari tahlil etiladi. Maqolada o‘qib tushunishning asosiy komponentlari haqida so‘z yuritilib, uni rivojlantirishga yordam beradigan metodlardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

Tayanch so‘zlar. *Matn, darslik, semantik, analitik tushunish, INSERT, klister usul, AKT.*

ANA DİLİ EĞİTİMİNDE OKUYARAK ANLAMA YETENEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNİN METODİK TEMELLERİ

Suyunova Nazira Valijon kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede, ana dili eğitimi kapsamında öğrencilerin okuduğunu anlama becerisini geliştirme ve şekillendirmenin teorik ve metodolojik temelleri ele alınmaktadır. Makalede, okuduğunu anlamanın temel bileşenleri ele alınarak, bu becerilerin gelişimine katkı sağlayacak yöntemler hakkında öneriler sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Metin, ders kitabı, anlamsal ve analitik anlama, INSERT yöntemi, küme yöntemi, BİT.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКА ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ В УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Суюнова Назира Валиджоновна,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования и развития навыков чтения с пониманием у учащихся в процессе обучения родному языку. В статье анализируются основные компоненты понимания текста, а также даются рекомендации по использованию методов, способствующих их развитию.*

Ключевые слова*. Текст, учебник, семантическое и аналитическое понимание, метод INSERT, метод кластеров, ИКТ.*

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING READING COMPREHENSION SKILLS IN MOTHER TONGUE EDUCATION

Suyunova Nazira Valijonovna,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article examines the theoretical and methodological foundations of developing and shaping students' reading comprehension skills in native language education. The article discusses the key components of reading comprehension and provides recommendations on using methods that contribute to their development.*

Keywords. *Text, textbook, semantic and analytical understanding, INSERT method, cluster method, ICT.*

Insoniyat shakllanishi va rivojlanishida ilmiy manbalarni ajdodlardan avlodlarga meros qilib qoldirish zaruriy unsurlardan biri hisoblanadi. Buni amalga oshirish uchun birdan – bir imkoniyat matn va ilm bilan shug‘ullanishdir. Yosh avlodni barkamol, mustaqil, keng fikrli, o‘z so‘ziga va qaroriga ega shaxs qilib shakllantirishda ona tili ta’limining o‘rni katta. Odamzotning taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan yozma madaniyat aynan shu fan doirasida o‘rganiladi va o‘rgatiladi.

Matnni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish va shakllantirish ham ona tili fanining oldiga qo‘ygan asosiy maqsadlaridan biridir. Zero, bir matn yaratilishi bu o‘quvchi tafakkurining voqealanishi, bir mazmunning tugallanib, yuzaga chiqishidir. Bugungi kunda o‘quvchilarni mustaqil va mantiqiy fikrlashga o‘rgatishimiz lozim. Bu borada darsliklarda katta o‘zgarishlar olib borilmoqda. Ma’lumki, eski tartibdagi darsliklarda o‘quvchi qoida asosida topshiriq va mashqlarni bajarar edi. Bunda u mantiqiy fikrlamas, berilgan topshiriqnigina ishlardi. O‘zbek tilshunosligida psixolingvistika, lingvodidaktika, lingvokulturologiya sohalarining taraqqiyoti darsliklarda ham o‘z aksini ko‘rsatib, ularda berilgan topshiriqlarda matnni o‘qib tushunish, tinglab tushunish, leksik, grammatik savodxonlikni, og‘zaki va yozma nutqni o‘stirishga qaratilgan. Shulardan o‘qib tushunish ko‘nikmasi o‘quvchini o‘ylashga, fikrlashga undaydi.

O‘qib tushunish – bu matnni diqqat bilan o‘qish, uning mazmunini anglash, asosiy g‘oyalar va muhim tafsilotlarni ajratish, matn mantiqiy tuzilishini tushunish va uni tahlil qilish jarayonidir. Bu ko‘nikma o‘quvchilarning intellektual rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qib tushunish quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi: leksik tushunish, grammatik tushunish, semantik tushunish (matn mazmunini idrok qilish), analitik tushunish (muallif fikrini, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni ajratish). Ona tili ta’limida quyidagi usullar o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga yordam beradi:

Matn tahlili – matnning mavzusini aniqlash, asosiy g‘oyalarni ajratish;

Klaster usuli – matnning asosiy mazmuni asosida fikrlar xaritasini yaratish;

INSERT (o‘qish va qayta ishlash strategiyasi) – matnni o‘qish jarayonida belgilash, savollar berish va asosiy fikrlarni ajratish;

Muammoli ta’lim – matndagi muammolarni topish va ularga yechim taklif qilish;

Grafik organayzerlar – diagrammalar, jadvallar va sxemalar orqali matn mazmunini vizuallashtirish.

Zamonaviy texnologiyalardan foyalanish ham o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, raqamli ta’lim resurslari (Kahoot, Quizlet, Google classroom),

interfaol metodlar, AKT vositalari (elektron darsliklar, audio va video materiallar, onlayn test, taqdimotlar)dan foydalanish ham o‘qib tushunish qobiliyatini oshirishga yordam beradi va matn bilan ishlash ko‘nikmasini shakllanishiga turtki beradi. Bulardan tashqari hozirgi kunda sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyati ham oshib bormoqda va bu ham ta’lim tizimimizga kirib kelmoqda.

O‘qib tushunish – matnni mazmunini anglashga doir nutqiy faoliyat turi. Shuningdek, eshitish organlaridan ko‘ra ko‘rish organlari ancha layoqatli, shuning uchun matn shaklidagi xabar eshitilgan xabardan ancha ishonchliroqdir. Matnni o‘qish davomida ijodkor aytmoqchi bo‘lgan tagma’noni sezishimiz va unga o‘zimiz hukm chiqarib, xulosa bera olishimiz kerak.

Matn bilan ishlayotganda darslik tuzuvchilar ham, o‘qituvchilar ham e’tibor beradigan asosiy nuqta bu bolalarning yosh kesimi. Berilayotgan matn, albatta, o‘quvchining yoshiga mos bo‘lishi, kontekstda berilayotgan mazmunni o‘quvchi anglab yeta olishi lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish o‘quvchilarning til bilimi, fikrlash qobiliyati va muloqot madaniyatini rivojlan- tirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar zamonaviy metodlarni qo‘llash, interfaol darslarni tashkil etish va o‘quvchilarning o‘z fikrlarini mustaqil bayon qilishlariga sharoit yaratishlari lozim. Zero, o‘qib tushunish ko‘nikmasining shakllanishi ona tili ta’limining asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib, u nafaqat til o‘rganish, balki keng qamrovli tafakkur rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi veb-sayti: www.natlib.uz
2. Fayzullayeva N. Matnni o‘qib tushunish orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirish. – “Sciense and education” scientific journal, may 2023. 1010-1013 b.
3. Hasanboyeva Q. Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi. – Toshkent: “Sharq”, 2020. 87-90 b.
4. Qodirov N., Mahmudov N. Nutq madaniyati va o‘qish savodxonligi. – Toshkent: “Fan”, 2021. 112-114 b.
6. Turaev Sh. Tilshunoslik va o‘qitish metodikasi" – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2017. 45-46 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Ona tili ta’limining davlat standarti va o‘quv dasturi”. – Toshkent, 2023.
8. G‘ofurov U., Yo‘ldoshev M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. 56-57 b.

ONA TILI TA’LIMIDA DIKTANTNING O‘RNI

Suyunqulova Sevinch Sodiq qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedogogika instituti talabasi
sevinchsuyunqulova1@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola ona tili ta'limida diktantning o‘rni va ahamiyatini tadqiq etadi. Diktant ona tili ta'limining an'anaviy va samarali vositalaridan biri sifatida qaraladi, ammo uning zamonaviy pedagogik amaliyotdagi o‘rni va ta'siri haqida turli fikrlar mavjud. Maqolada diktantning qo‘llanilishi, turlari, didaktik ahamiyati hamda uning o‘quvchilarning savodxonligini oshirishdagi roli adabiyotlar tahlili asosida o‘rganilgan. Diktantning ona tili ta'limidagi o‘rni va ahamiyatini metodologik, ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan asoslangan xulosalar taqdim etilgan.*

Kalit so‘zlar. *Diktant, ona tili ta'limi, savodxonlik, imlo, yozma nutq, baholash, pedagogik texnologiya, ta'lim metodikasi*

ANA DİL EĞİTİMİNDE DİKTE'NİN ROLÜ

Suyunkulova Sevinç Sadık kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makale, ana dil eğitimi sürecinde diktenin rolü ve önemini incelemektedir. Dikte, ana dili öğretiminde geleneksel ve etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilmekte, ancak modern pedagojik uygulamalardaki yeri ve etkisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Makalede diktenin uygulanması, türleri, didaktik önemi ve öğrencilerin okuryazarlığını geliştirmedeki rolü literatür analizi temelinde ele alınmıştır. Ana dili eğitiminde diktenin rolü ve önemi konusunda metodolojik, bilimsel-teorik ve pratik sonuçlar sunulmuştur.*

Anahtar kelimeler. *Dikte, ana dil eğitimi, okuryazarlık, imla, yazılı anlatım, değerlendirme, pedagojik teknoloji, eğitim yöntemi.*

РОЛЬ ДИКТАНТА В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Суюнкулова Севинч Садик кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В этой статье исследуется роль и значение диктанта в образовании на родном языке. Диктант рассматривается как одно из традиционных и эффективных средств обучения родному языку, однако существуют различные мнения о его роли и влиянии в современной педагогической практике. В статье на основе анализа литературы исследованы применение, виды, дидактическое значение диктанта и его роль в повышении грамотности учащихся. Представлены методологические, научно-теоретические и практические выводы о роли и значении диктанта в обучении родному языку.*

Ключевые слова. *Диктант, обучение родному языку, грамотность, орфография, письменная речь, оценка, педагогическая технология, методика обучения.*

THE ROLE OF DICTATION IN THE TEACHING OF THE MOTHER TONGUE

Suyunkulova Sevinch Sadik kizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article explores the role and importance of dictation in native language education. Dictation is considered as one of the traditional and effective tools of native language education, but there are different opinions about its place and influence in modern pedagogical practice. The article explores the application, types, didactic significance of dictation and its role in improving student literacy based on literature analysis. Methodological, scientific-theoretical and practical conclusions have been presented about the role and significance of the dictation in the education of the native language.*

Keywords*. Dictation, native language education, literacy, spelling, written speech, assessment, pedagogical technology, educational methodology.*

Ona tili ta’limida savodxonlikni oshirish har doim dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelgan. Bu jarayonda diktant savodxonlikni tekshirish va rivojlantirishning an'anaviy usullaridan biri hisoblanadi. Diktant, ya'ni o‘qituvchi tomonidan o‘qib berilgan matnni yozib olish, o‘quvchilarning yozma savodxonligini rivojlantirish, imlo qoidalarini o‘zlashtirish va mustahkamlash vositasi sifatida keng qo‘llaniladi [1]. Ta'lim tizimidagi zamonaviy yondashuvlar va innovatsion metodlar joriy etilayotgan davrda diktantning an'anaviy o‘quv vositasi sifatidagi o‘rni va zamonaviy didaktik ahamiyati qayta ko‘rib chiqilmoqda. Ayrim olimlar diktantni eskirgan usul deb hisoblasa, boshqalari uni savodxonlikni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida e'tirof etadilar. Ushbu qarama-qarshi qarashlar diktantning zamonaviy ta'lim tizimidagi o‘rni haqida yanada chuqurroq tadqiqot o‘tkazish zarurligini belgilaydi [2].

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish, tarixiy-qiyosiy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. O‘zbek, rus va xorijiy manbalar tadqiq etildi va diktantning turli ta'lim tizimlaridagi o‘rni va roli tahlil qilindi.

O‘zbek tilshunosligida diktant masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar orasida Qudratov va Yahyonning (2018) “Ona tili o‘qitish metodikasi” asarida diktantning o‘zbek tili ta'limidagi o‘rni, uning turlari va o‘tkazish metodikasi batafsil yoritilgan [3]. Mualliflar diktantni o‘quvchilarning imloviy savodxonligini rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri sifatida ta'riflaydilar. Shuningdek, Abdullayeva (2020) "Zamonaviy ona tili ta'limida innovatsion yondashuvlar" nomli monografiyasida an'anaviy usullarni, jumladan diktantni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan birlashtirish usullarini taklif etadi [4].

Rus tilshunosligida Razumovskaya (2019) “Диктант как средство формирования орфографической грамотност” nomli tadqiqotida diktantning til ta'limidagi ahamiyatini keng ko‘lamda o‘rgangan [5]. Muallif diktantning nafaqat tekshiruv vositasi, balki o‘qitish metodi sifatida ham samarali ekanligini ta'kidlaydi.

Xorijiy manbalarga kelsak, Smith (2021) "Dictation as a Language Learning Tool" asarida diktantning chet tillarni o‘qitishdagi rolini tadqiq etgan [6]. Tadqiqotchi diktant nafaqat imlo qoidalarini, balki tinglab tushunish, grammatik va leksik bilimlarni mustahkamlashda ham samarali vosita ekanligini isbotlaydi. Chen va Liao (2017) “The Role of Dictation in Language Learning” maqolasida turli yoshdagi o‘quvchilar uchun diktantning samaradorligini eksperimental tadqiqotlar asosida o‘rgangan [7]. Ularning xulosalariga ko‘ra, diktant yosh o‘quvchilarda fonetik va imloviy qobiliyatlarni shakllantirishda, o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilarida esa grammatik bilimlarni mustahkamlashda samarali ekan.

Diktantning turlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari bo‘yicha Johnson (2020) “Types and Functions of Dictation in Modern Language Teaching” nomli tadqiqotida batafsil ma'lumot beradi [8]. Muallif oddiy diktant, ijodiy diktant, tanlab yozish diktanti, erkin diktant va boshqa turlarning xususiyatlarini tahlil qiladi va ularning qo‘llanilishi bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Zamonaviy texnologiyalar bilan diktantni integratsiyalash masalalari Novak (2022) “Digital Tools for Dictation in Language Classrooms” asarida yoritilgan [9]. Muallif raqamli texnologiyalardan foydalangan holda diktantni o‘tkazish usullarini taklif etadi va ularning ta'lim jarayonidagi afzalliklarini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida diktantning o‘quv materiallarida tutgan o‘rni masalasi Alimova (2021) “O‘zbek tili darsligida diktant materiallarining tahlili” monografiyasida tadqiq etilgan [10]. Tadqiqotchi diktant matnlarini tanlab olishning ilmiy-metodik asoslarini va diktant matnlarining samaradorligini oshirish yo‘llarini ko‘rsatib bergan. Ushbu adabiyotlar tahlili diktantning til ta'limidagi o‘rni va ahamiyatini turli nuqtai nazardan tushunishga imkon beradi. Keyingi bo‘limlarda bu tadqiqotlar natijalariga asoslanib, diktantning ona tili ta'limidagi o‘rni va uning samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili natijalariga ko‘ra, diktant ona tili ta'limida bir necha muhim vazifalarni bajaradi. Diktant o‘quvchilarning imloviy savodxonligini rivojlantiradi, grammatik bilimlarni mustahkamlaydi, tinglab tushunish qobiliyatini oshiradi va yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, diktant o‘quvchilarning diqqatini jamlash, xotira va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi [1, 3].

Diktantning o‘quvchilar uchun samaradorligi to‘g‘risida turli mamlakatlar tajribasi tahlil qilinganida, diktantning samaradorligi uni tashkil etish metodikasiga bog‘liq ekanligi aniqlandi [5, 7]. Diktantni faqat baholash vositasi sifatida emas, balki ta'lim vositasi sifatida ham qo‘llash mumkin. Bu, ayniqsa, diktantning yangi turlari va shakllari qo‘llanilganda yaqqol namoyon bo‘ladi. Diktantning turli turlari o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishning turli jihatlariga qaratilgan. Masalan, ta'limiy diktant yangi bilimlar va ko‘nikmalarni shakllantirish, nazorat diktanti o‘zlashtirilgan bilimlarni tekshirish, ijodiy diktant esa o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo‘llaniladi [8]. Ushbu turlarning har biri o‘z o‘rnida muhim ahamiyatga ega va ona tili ta'limida kompleks qo‘llanilishi kerak.

Diktantning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati haqida gap ketganda, an'anaviy va innovatsion yondashuvlarni birlashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalarni diktant jarayoniga integratsiyalash uning samaradorligini oshirishi mumkin [4, 9]. Masalan, audio va video materiallardan foydalanish, diktantni interaktiv o‘yinlar bilan birlashtirish, diktant natijalarini elektron shaklda tahlil qilish va boshqalar.

Diktantning ona tili ta’limidagi ahamiyati haqida gap ketganda, u nafaqat savodxonlikni tekshirish vositasi, balki nutq madaniyatini shakllantirishning muhim quroli ekanligini ta'kidlash lozim. Diktant matnlari o‘quvchilarning adabiy til me'yorlarini o‘zlashtirishiga yordam beradi, ularning so‘z boyligini oshiradi va nutq madaniyatini rivojlantiradi [10]. Shu bilan birga, diktantning ba'zi kamchiliklari ham mavjud. Diktant ko‘pincha o‘quvchilarning yodlash qobiliyatlariga tayanadi va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga kam e'tibor qaratadi. Shuningdek, diktant ba'zan o‘quvchilarda stress va xavotirni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa ularning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun diktantdan to‘g‘ri foydalanish, uni boshqa metodlar bilan birlashtirish va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va olib borilgan nazariy tadqiqotlar asosida ona tili ta'limida diktantning o‘rni va ahamiyati haqida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Diktant ona tili ta'limida savodxonlikni shakllantirishning samarali va muhim vositasi bo‘lib, u o‘quvchilarning imloviy bilimlarini mustahkamlash, grammatik qoidalarni o‘zlashtirish va nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.
2. Diktantning turli turlari – ta’limiy, nazorat, ijodiy, tanlab yozish, erkin diktant va boshqalar – o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini turli tomondan rivojlantirishga imkon beradi va ularni kompleks qo‘llash maqsadga muvofiq.
3. Zamonaviy ta'lim tizimida diktantning o‘rni va ahamiyati yanada oshishi uchun uni innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalar bilan birlashtirish zarur.
4. Diktantning samaradorligini oshirish uchun uni o‘tkazish metodikasini takomillashtirish, diktant matnlarini to‘g‘ri tanlash va diktant natijalarini tahlil qilish tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.
5. Diktant nafaqat bilimlarni tekshirish vositasi, balki savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali metodi sifatida ham qaralishi kerak.

Shunday qilib, diktant ona tili ta'limining muhim va samarali vositasi bo‘lib, u zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar bilan birlashtirish orqali o‘quvchilarning savodxonligini oshirish va nutq madaniyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimova K. O‘zbek tili darsligida diktant materiallarining tahlili. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari. (2021).
2. Qodirov, M., & Tohirov, Z. Ona tili ta'limida diktantning o‘rni va ahamiyati. – Toshkent (2022).
3. Yusupova, S. Zamonaviy ta'lim tizimida diktantning o‘rni. Til va adabiyot ta'limi. (2021). 5(3), 45-52.
4. Qudratov, T., & Yahyo, M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya.(2018)
5. Abdullayeva, N. Zamonaviy ona tili ta'limida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘zbekiston. (2020).
6. Разумовская, М.М. Диктант как средство формирования орфографической грамотности. Москва: Просвещение. (2019).
7. Smith, J. Dictation as a Language Learning Tool. Journal of Language Teaching. (2021). 18(2), 123-135.
8. Chen, L., & Liao, P. The Role of Dictation in Language Learning. International Journal of Education. (2017). 9(4), 73-89.
9. Johnson, K. Types and Functions of Dictation in Modern Language Teaching. Educational Studies. (2020). 25(3), 210-225.

10. Novak, E. Digital Tools for Dictation in Language Classrooms. Technology and Education. (2022). 14(1), 45-58.
11. Нормуминов, Ш. Т. (2020). Взаимосвязи и развитие парадигм частей речи. Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, (6), 142-147.
12. Alikulova, D. O., & Pardayev, S. S. (2024). Increasing students'vocabulary by using didactic games and interactive methods in teaching synonyms. Journal of Science, Research and Teaching, 3(12), 15-18.
13. Shokir o‘g‘li, P.S. (2024). Omonim so‘zlarni o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. Miasto Przyszłości, 54, 1744-1746.
14. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

O‘QUVCHILARDA MUMTOZ JANRLARNI O‘QISH VA TAHLIL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Toshtemirova Munisa,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Sulaymonov Isroil, ilmiy rahbar, f.f.d., professor
Toshtemirovamunisa48@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qish, ularning badiiy ruhiyatini oshirish va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Mumtoz adabiyot, mumtoz janrlar, lirik, epik, dramatik, asar konteksti, mualliflik uslubi, tahlil obyekti, badiiy ruhiyat, tahliliy fikrlash.*

ÖĞRENCİLERİN KLASİK TÜRLERİ OKUMA VE ANALİZ ETME BECERİLERİNİ GELIŞTİRMEK

Toshtemirova Munısa,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü’nde yüksek lisans öğrencisi
Süleymanov İsroil, bilimsel danışman, Ph.D., profesör

Özet. *Bu makalade öğrenciler arasında klasik türde eserleri okumanın, onların sanatsal ruhunu gelişti̇rmenin ve analitik düşünme becerilerini geliştirmenin önemi tartişilmaktadir.*

Anahtar kelimeler. *Klassik edebiyat, klasik türler, lirik, epik, dramatik, eserin bağlamı, yazarın üslubu, analiz nesnesi, sanatsal ruh, analitik düşünme.*

РАЗВИВАТЬ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКИ ЧТЕНИЯ И АНАЛИЗА КЛАССИЧЕСКИХ ЖАНРОВ

Тоштемирова Муниса,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института
Сулаймонов Исроил, научный руководитель, д.м.н., профессор

Аннотация. *В статье обсуждается важность чтения классических жанров среди учащихся, повышения их художественного духа и развития навыков аналитического мышления.*

Ключевые слова. *Классическая литература, классические жанры, лирический, епос, драматический, контекст произведения, авторский стиль, обьект анализа, художественный дух, аналитического мышление.*

TO DEVELOP STUDENTS’ SKILLS IN READING AND ANALYZING CLASSICAL GENRES

Toshtemirova Munisa,
master’s student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute
Sulaymonov Isroil, scientific advisor, Ph.D, professor

Annotation. *This article discusses the importance of reading classical genres among students, enhancing their artistic spirit, and developing analytical thinking skills.*

Keywords .*Classical literature, classical genres, lyrical, epic, dramatic, context of the work, authorial style, object of analysis, artistic spirit, analytical thinking.*

Adabiyot badiiy adabiyotning tarixiy taraqqiyot jarayonini o‘rganadi va o‘rgatadi. Har bir xalqning o‘z tarixi, madaniyati, san’ati va adabiyoti bor. Shunga ko‘ra adabiyot ma’lum bir xalqning nomi bilan ataladi. Har bir xalq, uning katta-kichikligidan qat’iy nazar, jahon adabiyoti xazinasiga o‘z hissasini qo‘shadi. Shunga ko‘ra, alohida xalqlarning nomi bilan atalgan adabiyotlar ayni chog‘da umumjahon ilm-fani, san’ati va adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi, buyuk olimlarni, san’atkorlarni va yozuvchilarni yetishtiradi, boshqa xalqlar bilan yaqindan aloqada bo‘ladi. O‘zbek xalqi ma’naviy madaniyatining katta va ajralmas bir qismi o‘zbek mumtoz adabiyotidir.

O‘zbek mumtoz adabiyoti o‘tmishda yaratilgan turli tur va janrdagi badiiy asarlarni o‘rganadi. Lirika va epos o‘tmish o‘zbek adabiyotining asosiy turlaridir. G‘azal, musta’zod, muhammas, musaddas, noma, ruboiy, doston, masal, hikoya va boshqalaresa keng tarqalgan adabiy janrlardir. O‘zbek mumtoz adabiyoti o‘zining tarixiy rivojlanishida bir necha muhim bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Qadimgi davrlar: O‘zbek mumtoz adabiyotining ilk namunalari, jumladan, O‘rta Osiyo xalqlari tilida yaratilgan qissa va she’rlar, asosan, IX-X asrlarga to‘g‘ri keladi.

Tug‘rova davri: XIV-XVI asrlarda Amir Temur va uning avlodlari hukmronligi davrida adabiyot rivojlandi. Bu davrda Alisher Navoiyning asarlari o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yuksak cho‘qqisi sifatida e’tirof etilgan.

Yangilanish davri: XVII-XIX asrlarda asar yozuvchilar yangi janrlar va uslublarni ishlab chiqa boshladilar. O‘zbek adabiyotida folklor unsurlarining ko‘pligi va uning tasviriy til va ramzlar orqali ifodalanishi muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek mumtoz adabiyotida bir nechta asosiy janrlar mavjud bo‘lib, bular quyidagilardir:

She’riyat. O‘zbek mumtoz adabiyotining eng muhim va yuksak janri hisoblanadi. O‘z ichida hissiy tuyg‘ularni aks ettiradi. Asarlar ko‘pincha lirik mavzularni, muhabbat, tabiat va mavjudotlar haqidagi hissiyotlarni o‘z ichiga oladi. Alisher Navoiy, Bobur va Abdurauf Fitrat kabi shoirlar bu janrda o‘zlarining yuksak asarlarini yaratganlar. O‘quvchilarga lirik asarlarni o‘qitish orqali ularning his-tuyg‘ularini ifodalashlariga yordam berish mumkin.

Proza. O‘zbek prozasi XV asrdan boshlab taraqqiy eta boshladi. Abdurahim Tursuniy, G‘afur G‘ulom va Abdulla Qodiriy kabi adiblar mumtoz prozada hikoyalar yaratgan. Ular xalqning o‘zligi va urf-odatlarini o‘z asarlarida aks ettirdilar. Bu janr o‘quvchilarga ko‘proq kontekstni va rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni taqdim etadi.

Drama. Mumtoz adabiyotda drama, ya’ni sahna ishlari ham muhim o‘rin egallaydi. Ulug‘bek va G‘iyosiddin Jamolning dastlabki ijodlari o‘zbek drama san’atining rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qildi. Bu janr orqali o‘quvchilar sahna san’ati bilan tanishadilar.

Mumtoz adabiyot insoniyat madaniyatining ajralmas bo‘lagi bo‘lib, u o‘z ichiga turli janrlarni qamrab oladi. Mumtoz janrlar, xususan, lirik, epik va dramatik asarlar, o‘quvchilarda nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini, balki tahlil qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mumtoz janrlar, asosan, inson ruhiyatini, tabiatni, tarixni va zamonaviy muammolarni o‘z ichiga oladi. Ular o‘quvchilarga:

Adabiy asarlar orqali insoniy his-tuyg‘ularni tafakkur qilish va ularning murakkabligini tushunishga yordam beradi. Tafakkur orqali kishi odam va olam sirlarini o‘rganishda o‘zidan oldingi qarashlar, tushunchalar va farazlarning qanchalik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini belgilab oladi. Bu haqiqatni hazrati Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: “Har ishniki qilmish odamizod, tafakkur birla bilmish odamizod”, - deya ifodalagan [1, 122 b.].

O‘zbek tilining naqadar boyligini ko‘rsatadi, uning go‘zalligini oshiradi, shuningdek, boshqa tillardagi asarlarni o‘qish va tadqiq qilishda yo‘l ko‘rsatadi.

O‘qilgan asarlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mumtoz adabiyot, asosan, o‘zbek xalqining tarixiy, madaniy va badiiy rivojlanishining ajralmas qismi ham hisoblanadi. Mumtoz janrlarni o‘qitish o‘quvchilarda nafaqat adabiy bilimlarni, balki kreativ fikrlash, analitik ko‘nikmalar va o‘z hissiyotlarini ifodalash imkoniyatlarini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv usullar yordamida mumtoz adabiyot janrlarini o‘qitish jarayonini yanada qiziqarli va ijobiy qilish mumkin. Bu orqali o‘quvchilarning adabiy bilimlarini shakllantirishga yordamlashish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qishni rivojlantirish uchun quyidagi usullar bilan ishlash lozim. Demak bular quyidagilar:

Tanqidiy o‘qish. O‘quvchilarning tanqidiy o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy materiallar ustida ishlash, savollarga javob berish va muhokama qilish kabi usullar muhimdir. O‘quvchilar o‘z fikrlarini shakllantirib, assarning konteksti, mualliflik uslubi va ma’naviy qiyofasini o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Guruhlarda ishlash. O‘quvchilar guruhlarga bo‘lingan holda, har bir guruh o‘ziga xos bir asarni o‘rganishi va tahlil qilish bilan shug‘ullanishi mumkin. Bu jarayon o‘zaro fikr almashish va tahlil qilish ko‘nikmalarini yanada kengaytiradi.

Ijodiy vazifalar. O‘quvchilarga ijodiy vazifalar berish masalan, o‘qilgan asar asosida yangi she’r, hikoya yoki sahna yaratish, o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Ijodiy ishlar orqali o‘quvchilar o‘zlarini va fikrlarini ifoda etishda erkin bo‘lishadi. Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatmoqchi bo‘lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to‘qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo‘ladigan masalalarga sarflash lozim. Zerikish – fikrning dushmani [2, 190 b.]. Adabiy ta’lim amaliyoti bugungi kunda har bir janrning o‘qitilishi yuzasidan aniq amaliy tajribalarda tasdig‘ini topgan, ilmiy asoslangan metodik tavsiyalarga muhtojligi barchaga ayon bir haqiqat [3, 140-141 b.].

Ma’ruza va darslar. Yanada aniq va tushunarli nazariy materiallarni o‘quvchilarga taqdim qilish orqali ularda mavzu yuzasidan aniq tushuncha va ma’lumotlarni shakllantirish mumkin.

O‘qituvchining rolini oshirish. O‘qituvchi sifatida o‘quvchilarga misollar va tavsiyalar berish orqali yo‘l ko‘rsatilsa ushbu mavzu bo‘yicha tushunchalar va umumiy xulosalar o‘quvchilar xotirasida ko‘roq vaqt saqlab qolinishiga erishish mumkin.

Analogiyalar va taqqoslar. Turli janrlarni o‘zaro taqqoslash ularni yanada yaxshi o‘rganishga asos bo‘lib xizmat qiladi. Adabiy ta’limni tashkil etishda o‘qituvchi va o‘quvchilarning boshqa o‘quv fanlarini o‘zlashtirishda olgan bilimlari ham ma’lum darajada asqotadi [4, 31 b.].

O‘quvchilarda mumtoz janrlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun esa quyidagi usullar tavsiya qilinadi:

Tahlil qilish metodlari. Asarlarni struktura, tema, qahramonlar va uslub nuqtayi nazaridan o‘rganish orqali o‘quvchilarning analiz qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Elektiv o‘qish. O‘quvchilarga o‘zlari yoqtirgan asarlarni tanlash imkonini berish, bu ularning qiziqishini yanada oshiradi.

Fikr-mulohaza. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda etishlari va ushbu asarni suhbat jarayonida tahlil qilish ham juda muhimdir. Jumladan, A. Tojiyevning “Adabiyot darslarida suhbat” qo‘llanmasida adabiy ta’lim samaradorligini ta’minlashda suhbat metodining o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritilgan [5, 56 b.].

Mavzularni va asosiy g‘oyalarni aniqlash. O‘quvchilarga asarlardagi asosiy mavzularni va g‘oyalarni aniqlashni o‘rgatish lozim. O‘qilgan asarlarning qanday mazmun va hissiyotlarni aks ettirayotganini aniqlash, tahlil qilish jarayonida jismoniy va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Xususan, ushbu nuqtada Vigotskiyning quyidagi fikrlari e’tiborga loyiqdir: “Fikrlash jarayoni bolaning ota-onasi bilan muloqotidan boshlanadi. Mustaqil fikrlash esa bu suhbatlarni bola yutib, o‘zicha hazm qila boshlaganidan so‘ng shakllanadi” [6, 90 b.].

Personajlarni tahlil qilish. Mumtoz adabiyot asarlaridagi personajlar o‘quvchilar uchun muhim tahlil obyekti bo‘lishi kerak. Har bir qahramonning harakteri, motivlari va o‘zaro munosabatlari o‘quvchilarga o‘z fikrlarini shakllantirish imkonini beradi.

Janr xususiyatlari va uslubi. O‘quvchilarni turli mumtoz janrlarning o‘ziga xos xususiyatlari va uslublari bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz janrlarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarni nafaqat adabiyotga, balki hayotga ham ko‘proq qiziqtiradi. O‘quvchilarning badiiy ruhiyatini oshirish, tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini yaxshilash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali mumtoz janrlarning ahamiyatini to‘liq anglash mumkin. Mumtoz janrlarning, umuman mumtoz adabiyotlarning samarali o‘qitilishi o‘quvchilarning kelajakdagi fikr va hissiyotlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 20 jildlik. 8-jild. Xamsa. Farhod va Shirin. – T.: Fan. 1991. – 122 b.
2. Kadirov V. Umumta’lim maktablarida mumtoz adabiyot namunalarini o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari. P.f.d. diss. -Namangan: 2019. 140-141 b.
3. Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: Shafoat nur fayz. 2020. 31 b.
4. Tojiyev A. Adabiyot darslarida suhbat. – T.: O‘qituvchi. 1997. – 56 b.
5. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение. 1991. – 90 b.
6. Родари Ж. Грамматика фантазий. Переводсталя. Ю.А. Добровольский. – Москва. Прогресс. 1978. 2. – 190 b.
7. Utkirovna, E. S. (2021). O‘zbek tilidagi ko ‘makchilashayotgan ayrim so ‘zlar xususida. *Fan, ta'lim va amaliyotning integrasiyasi*, *2*(4), 1-7.
8. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).
9. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.

ADABIYOT DARSLARIDA NUTQIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Umurova Farangiz Askarboy qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute tayanch doktoranti
umurovafarangiz@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bugungi kundagi talabalar nutqidagi muammolarning sabablari va ularni bartaraf etish yo‘llari, adabiyot darslaridagi mavzularning nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi roli misollar bilan ko‘rsatilganligi, nutqning ravon va ta’sirchanligi o‘qituvchi faoliyatining muhim unsurlaridan biri ekanligi haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar. *Nutqiy qobiliyat, tizimli, nafas, badiiy asar, talaffuz, o‘quv-topshiriq, mantiqiy fikrlash, so‘z boyligi.*

EDEBİYAT DERSLERİNDE KONUŞMA BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDEKİ SORUNLAR

Umurova Farangiz Askarboy qizi,
Özbek-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü temel doktora öğrencisi

Özet. *Bu makalede günümüzde öğrencilerin konuşmalarında yaşanan sorunların nedenleri ve bunların üstesinden gelme yolları ele alınmakta, edebiyat derslerinde işlenen konuların konuşma becerilerinin oluşumundaki rolü örneklerle gösterilmekte, akıcı ve etkili konuşmanın öğretmenin işinin önemli unsurlarından biri olduğu vurgulanmaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Konuşma becerisi, sistematik, nefes alma, sanatsal çalışma, telaffuz, eğitim görevi, mantıksal düşünme, kelime bilgisi.*

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Умурова Фарангиз Аскарбой кизи,
докторант Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье рассматриваются причины возникновения проблем в речи учащихся сегодня и пути их преодоления, на примерах иллюстрируется роль тем на уроках литературы в формировании речевых навыков, а также то, что беглая и эффектная речь является одним из важных элементов работы учителя.*

Ключевые слова. *Речевая способность, системность, дыхание, художественное творчество, произношение, учебная задача, логическое мышление, словарный запас.*

PROBLEMS OF DEVELOPING SPEECH SKILLS IN LITERATURE LESSONS

Umurova Farangiz Askarboy qizi,
doctoral student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *The article examines the causes of problems in students' speech today and ways to overcome them, examples illustrate the role of topics in literature lessons in the formation of speech skills, as well as the fact that fluent and effective speech is one of the important elements of a teacher's work.*

Keywords. *Speech ability, systematicity, breathing, artistic creativity, pronunciation, educational task, logical thinking, vocabulary.*

Barchamizga ma’lumki, inson nutqi orqali ommaga ta’sir etadi va aynan nutq orqali ularni orqasidan ergashtira oladi. Bugungi kunda ko‘plab yoshlar orasida nutqini tizimli qilib yetkazib bera olmasligini, kuchli hayajon sababli omma oldida nutq qilishdan tortinishi va ovozdagi titroq, nafas yetishmovchiligi kabi muammolarni ko‘rishimiz mumkin. Bilimi yetarli bo‘lsa ham xató qilishdan qo‘rqishadi, fikrlarini tizimlashtirolmaydi. Bunga asosiy sabab yoshligida kattalar tomonidan ko‘p narsalarga aynan gapirishga bo‘lgan cheklovlarning me’yoridan oshib ketganligi va omma oldida ko‘p gapirmaganligi(tajribaning yo‘qligi)dir.

Yuqoridagi sabablardan kelib chiqib, maktab o‘quvchilarining nutqini yaxshilash uchun Oliy ta’lim talabalarining nutqiga birinchi navbatda e’tibor qaratishni lozim topdik, chunki maktabga

aynan mana shu talabalar ta’lim berishadi. O‘qituvchi o‘zi nutqqa oid nazariy va amaliy bilimlarga ega bo‘lsagina o‘quvchi nutqiga e’tibor beradi, uni rivojlantirishga harakat qiladi. Bilamizki, pedagogning asosiy qurollaridan biri bu – uning nutqidir. Nutq orqali u o‘quvchilarga ta’sir o‘tkaza oladi, nutq orqali ularni mavzuga, fanga qiziqtira oladi. Inson nutqi qachon rivojlanadi? Qachonki, u badiiy asar o‘qisa. Ilmiy asar emas, publitsistik maqola emas aynan badiiy asar o‘qiganda, chuni badiiy asarda sinonimlar bor, so‘z qochrimlari bor, tasviriylik, ifodalilik kuchli. Bunday asarlar o‘quvchilarda so‘z boyligini oshirishda, ularning tasavvur olamini jozibador qilib, dunyoqarashini kenggaytirishda yordam beradi. Shu sababli adabiyot darslarini ona tili darslari bilan integratsiya qilish orqali talabalar nutqiga e’tibor qaratish dolzarb muammolardan biridir. Mana shunday muammolarni bugungi kundagi tadqiqotlarda ham ko‘rishimiz mumkin: G‘.Dustmurodov o‘z tadqiqot ishida “Nutq tovushlari bilan bog‘liq tipik kamchiliklarni tuzatish orqali talabalar talaffuz madaniyatini oshirish, orfoepiya o‘qitish metodikasini shakllantirish lozim. Biroq, orfoepiyani maktab va universitetda o‘qitish amaliyotida orfoepik ko‘nikma va qobiliyatlarni shakllantirish uzoq va murakkab jarayon ekanligi yetarlicha hisobga olinmaydi” [1, 14 b]. Bizning fikrimizcha ham, aynan orfoepik qoidalar maktab ta’limidan o‘quvchilarga nazariy va amaliy topshiriqlar orqali o‘rgatilishi va dastur va rejalarga orfoepiyaga va nutqni rivojlantirishga bag‘ishlangan maxsus soatlar kiritilishi lozim, shundagina adabiy talaffuz me’yorlari maktab yoshidan yaxshi rivojlanadi, ko‘nikma hosil bo‘ladi.

Oldingi nashrlardagi ona tili va adabiyot darsliklarida mantiqiy fikrlash, nutqiy qobiliyatlarni o‘stirish kabi jihatlardan ko‘ra ko‘proq grammatika, qoidaga asoslangan edi. Oliy ta’limga kirish imtihonlaridagi testlar ham shu qoidaga asoslanib tuzilganligi bois, o‘quvchilarda erkin ijodiy fikrlash, og‘zaki nutqiy qobiliyatlar orqada qolganligini ko‘p kuzatdik. Lekin bugungi kundagi yangi nashrdagi darsliklarda mantiqiy fikrlashga undaydigan, turli sohalardagi bilimlar jamlangan qisqa matn hikoyalar, qiziqarli topshiriqlar o‘rin olgan darsliklar o‘quvchilarning darsga qiziqishlariga, tanqidiy tafakkurlarini rivojlantirishlarida muhim dasturil amal bo‘la oladi. Shu bilan birga kirish imtihonlari va Milliy sertifikat imtihonidagi testlar mazmuni ham ancha o‘zgargan, mantiqiy fikrlashga undaydigan saviyada tuzilgan. Tanqidiy fikrlashi yaxshi bo‘lgan insonlarning nutqi ham qolganlarga nisbatan ravon bo‘ladi.

Bizning tadqiqot obyektimiz talabalar bo‘lganligi sababli, bugungi kundagi talabalar oldingi nashrdagi maktab darsliklarini o‘zlashtirishganligi bois, ular qoida va test ishlashga moslashib qolishgan, shu sababdan nutqlarida muammosi borlari ko‘p kuzatiladi. Bunday muammolarga qanday yechim topiladi? Nutqiy ko‘nikmalarini qanday rivojlantirish mumkin? Bu kabi savolarga javob, bizningcha, avvalambor, badiiy asar o‘qish orqali so‘z boyligini oshirish eng muhim qadamlardandir. Masalan, L.Muhammadjonova ham o‘zining “Ritorika” asarida ushbu masalaga to‘xtalib: “Nutqning til madaniyati lug‘at madaniyatini egallashni talab qiladi. Bunda notiqning individual lug‘ati faol ravishda kengayib borishi, nutq so‘zlarining to‘g‘ri va ko‘chma ma’nolari ahamiyatining ortib borishi ko‘zda tutiladi [2, 85 b]”. bizningcha ham so‘z boyligi ko‘p bo‘lgan inson nutqda ham qiynalmay, nutq vaziyatiga mos ravishda til birliklaridan o‘rinli foydalana oladi. Bunday vaziyatlarda bizga adabiyot darslaridagi mavzulardan: she’riy, nasriy, mumtoz asarlardan foydalanish ancha qo‘l keladi.

Masalan:

1. She’riy asarlarni o‘qitayotganda o‘quvchi uni shunchaki ifodali o‘qib berishi emas, balki unga o‘qituvchi tomonidan qaysi so‘zga urg‘u qo‘yilishi (bilamizki, urg‘uning noto‘g‘ri qo‘yilishi ham gap ma’nosiga ta’sir qiladi), to‘xtam(pauza) ham nutq ta’sirchangligini oshiruvchi vosita, shu sababli kerakli joylarda ularni ishlata bilish kerakligi o‘rgatilishi va o‘quvchilar talaffuzida qaysi harflar to‘g‘ri talaffuz qilinyapti qaysilari noto‘g‘ri, tovushlarning ichga yutib yuborish hodisasi kuzatilyaptimi kabi muammolar o‘rganilib, har bitta o‘quvchiga individual yondashilsa (imkon boricha, albatta) o‘quvchilarda nutqiy bilimlar va ularni amaliyotga qo‘llash bo‘yicha ko‘nikmalar hosil bo‘lib boraveradi.

2. Nasriy asarlarni o‘qish nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki o‘quvchilarni ijodiy-tanqidiy fikrlashga, tasavvur olamini kengaytirishga ham xizmat qilishini yaxshi bilamiz. Nasriy asarlardan keyin aynan, nutqni o‘stirishga qaratilgan qiziqarli o‘quv-topshiriqlari ishlab chiqish orqali

o‘quvchilarni ham asarlarga qiziqishini oshirish ham nutqiy ko‘nikmalarini o‘stirishga yordam berish mumkin. Doim biz- o‘qituvchilar qanday mavzu o‘tishimizdan qatiy nazar o‘quvchilarni shu mavzuga qiziqtira olsakkina darsdan ko‘zlangan maqsadga erishamiz va bu maqsadga esa o‘qituvchining ta’sirchan nutqi va to‘g‘ri tanlangan metodi olib boradi.

3. O‘quvchilar talaffuzini tiniqlashtirishga xizmat qiladigan usullardan biri – tillari moslashmagan tillarda she’r yod olish yoki ovoz chiqarib matn o‘qish. Mana shu usulni qo‘llashda aynan adabiyot darslarida bizga mumtoz asarlarimiz yordamga keladi. Bugungi texnologiyalar rivojlandgan davrda zamon bilan hamnafas bo‘lib, ushbu mumtoz matnlarning audio yoki video matnini tayyorlash vazifasi ularda ham qiziqishni oshiradi ham talaffuzini tiniqlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi rivojlangan davrda nafaqat o‘qituvchilar, balki har bir kasb egasi uchun nutqiy qobiliyat zarur. O‘z fikrini xoh ommaga xoh bir insonga ta’sirchan, qiziqarli, tizimli qilib yetkazmasa undan hamma tez zerikadi. O‘qituvchining esa darsdagi asosiy qurollaridan biri bu uning – nutqidir. Zamonaviy o‘qituvchi bo‘lish uchun ham o‘z nutqi ustida ishlashi kerak. Ta’sirchan nutqi orqali o‘quvchilarni fanga qiziqtira oladi, ilmiy-nazariy bilimlarni yetkaza oladi va asosiysi ularni o‘z ortidan ergashtira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayeva Z., Jalilov K.. Adabiyot 7-sinf darslik. Toshkent – 2022.
2. Dustmurodov G‘, Bo‘lajak ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilarining adabiy talaffuz ko‘nikmasini rivojlantirish metodikasi. Ped.fan.nom-di…diss. Toshkent – 2024, 137 bet.
3. Muhammadjonova L, Ritorika. – Toshkent, 2019.170 bet.
4. Азизовна, Ю.С. Развитие познавательных навыков учащихся в процессе языкового образования. *JournalNX* , 514-516.
5. Utkirovna, E. S. (2023). Badiiy matnni shakllantirishda funksional ko‘makchilarning o‘rni. *Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси http://mamun. uz/uz/page/56*, *4*, 43-45.
6. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNING O‘RNI
(6-sinf misolida)

Ziyodulloyeva Dinora Alijon qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
ziyodullayevadinora@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolda kompetensiya tushunchasining ta’lim mazmuniga tatbiq etilishi, yangicha yondashuv, ta’lim tizimini rivojlantirish masalasi, hozirgi zamon talabiga monand tarzda endilikda o‘quvchilarga faqatgina ilmiy-nazariy bilimlar berishda 6-sinf o‘quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, ularni mustaqil mushohada eta oladigan, egallagan bilimlarini kundalik hayotga ham ongli ravishda tatbiq qila olishi haqida ilmiy-nazariy fik-mulohaza bildirilgan.*

Kalit so‘zlar. *Kompetensiya, yangicha yondashuv, ta’lim tizimini rivojlantirish, ilmiy-nazariy bilimlar, ta’lim tizimini takomillashtirish, sun’iy intellekt, nutqiy kompitensiyalar.*

ÖĞRENCİ KONUŞMASININ GELİŞİMİNDE KONUŞMA YETERLİLİKLERİNİN ROLÜ
(6. sınıf örneği)

Ziyodulloyeva Dinora Alijon qizi,

Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü yüksek lisans öğrencisi

Özet. *Bu makalede, yeterlilik kavramının eğitim içeriğine uygulanması, yeni bir yaklaşım, eğitim sisteminin çağın gereklerine uygun olarak geliştirilmesi meselesi, 6. sınıf öğrencilerinin dünya görüşlerini bağımsız olarak gözlemleyebilen, edindikleri bilgileri bilinçli olarak günlük hayata uygulayabilen dünya görüşlerinin genişletilmesi konusunda bilimsel-teorik bir görüş ifade edilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Yeterlilik, yeni yaklaşım, eğitim sisteminin gelişimi, bilimsel ve teorik bilgi, eğitim sisteminin iyileştirilmesi, yapay zeka, konuşma becerileri.*

РОЛЬ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧЕНИКА (на примере 6 класса)

Зиядуллоева Динора Алиджон кизи,
магистрантка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье выражено применение понятия компетентности к содержанию образования, новый подход, вопрос развития образовательной системы, научно-теоретическое мнение о расширении мировоззрения шестиклассников, которые могут самостоятельно наблюдать за ними, и осознанно применять полученные знания в повседневной жизни.*

Ключевые слова. *Компетентность, новый подход, развитие образовательной системы, научно-теоретические знания, совершенствование системы образования, искусственный интеллект, речевые компетенции.*

THE ROLE OF SPEECH COMPETENCE IN THE DEVELOPMENT OF A STUDENT'S SPEECH (Based on the example of 6th grade)

Ziyadulloeva Dinora Alijon kizi,
master's student of the Uzbek-Finnish pedagogical instituti

Abstract. *This article expresses the application of the concept of competence to the content of education, a new approach, the issue of development of the educational system, a scientific and theoretical opinion on expanding the worldview of sixth-graders who can independently observe them and consciously apply the acquired knowledge in everyday life.*

Keywords. *Competence, new approach, development of the educational system, scientific and theoretical knowledge, improvement of the education system, artificial intelligence, speech competencies.*

Har qaysi mamlakatda olib boriladigan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida, avvalambor, ta’lim tizimi va turlarini yanada takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolaveradi. Shu nuqtai nazardan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning: “Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta’limi va tarbiyasi deb javob beraman”, deya aytgan e’tiroflari, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan har bir islohot zamirida o‘sib kelayotgan yosh avlodning kelajagi, mukammal bilim sohiblari bo‘lib kamol topishlari va yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko‘rsatadi [1, 12 b.]. Butun dunyo raqamlashayotgan va sun’iy intellekt hayotimizga faol kirib kelayotgan bir paytda shaxslararo muloqot, nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi dolzarb muammoga aylanib bormoqda. O‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ularning ona tili va boshqa fanlardan nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashiga yordam beradi.

N.Husanov, K.Qosimova, S.Matjonov, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldasheva, L.R.Raupova, Sh.Yusupova, M.Qodirov, H.Ne’matov, B.Mengliev, B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva kabi ona tili va adabiy ta’lim metodist olimlarining ishlarida nutqiy kompetentlikni ta’lim nuqtayi nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganilgan.

Ona tili va adabiy ta’lim imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan. Sh.Bektoshev, I.Davronov, G.Muhammadjanova, D.Toshxo‘jaeva, I.Toshev, F.Umarova, N.Yuldasheva, D.Yo‘ldashev, S.Ibrohimov, X.Qurbonova, G.Qurbonova, M.Qoraxo‘jaeva, T.G‘aniev, M.R.Hazratqulov, M.Rixsievalar tomonidan tilning fonetik, orfografik, leksik hamda nutqning rivojlanishida ona tili ta’lim mazmunining kompetentlik, metodik yondashuviga oid tadqiqotlar olib borilgan. Bunda so‘z bilan og‘zaki verbal, noverbal ta’sir o‘tkazish o‘qituvchidan pedagogik qobilyat texnikasini, ijodkorlikni va mahoratni talab qiladi .

Kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qilish demakdir. Namunalarga o‘xshash harakatlarni ko‘zda tutadigan “bilim, ko‘nikma va malakalardan farqli o‘laroq, nutqiy kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi.

Nutqiy kompetentlik – o‘quvchilarga ta’limda bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishda samarali natija beradi. Talabalarni nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda mustaqil ta’lim matndagi holat va xususiyatlarini, muloqot asosida amalga oshirishi, matn tahliliga ko‘proq o‘qituvchi tomonidan undalishi, talabalarni individual va jamoaviy o‘qitish, nutqiy kompetensiyani metodik o‘rganish asosida ta’lim- tarbiya faoliyatning yangi usullarini egallay olishi hamda nutqdagi kreativ, tanqidiy fikrlashga e’tiborni qaratish muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetensiya atamasi 1972-yilda birinchi marta Hymes tomonidan qo‘llanib, uni turli kommunikativ vaziyatlarda ushbu kompetensiyadan foydalanish qobiliyati bilan birga zarur grammatik kompetensiya sifatida belgilangan. Hymes 1970-yillarning boshida “kommunikativ kompetensiya” atamasini yaratgan. [3, 14 b.] U muloqot faqat grammatik bilim (til qoidalarini bilish) bilan chegaralanmaydi. Shuningdek, u turli ijtimoiy mavzudagi matnlarda tildan to‘g‘ri foydalanishdir. Uning fikricha, kommunikativ kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-tildan funksional foydalanishni bilish;

-ijtimoiy muhit va auditoriyani tushunish;

-muloqot bilan bog‘liq madaniy merrorlardan xabardor bo‘lish.

Hymesning ishiga asoslanib, Canale va Swain kompetensiyani batafsilroq ishlab chiqdi:

- grammatik kompetensiya: grammatik va lug‘atni bilish;

- ijtimoiy lingvistik kompetensiya: tildan foydalanish va ijtimoiy mavzudagi matnlarga qarab qanday o‘zagarishini tushunish;

- diskurs kompetensiya: fikrlarni izchil ifodalash va muloqotni samarali tashkil etish;

- strategik kompetensiya: qiyinchiliklarni yengish va maqsadlaringizga erishish uchun turli xil aloqa strategiyalardan foydalanish qobiliyati. [2, 27 b.]

Olimlarning tadqiqiga ko‘ra, ona tili darslarida nutq o‘stiruvchi nutqiy kompetensiyalar mavjud:

Grammatik kompetensiya: lug‘at boyligi, to‘g‘ri talaffuz qilish, ohang, intonatsiya, urg‘u.

Diskurs(nutq) kompetensiya: imlo savodxonligi, uyg‘unlik, mantiqiy-mazmuniy bog‘lanish.

Ijtimoiy-lingvistik kompetensiya: nutqning dalillanishi, ishonchligi, fikrning aniqligi, tinglovchilarni jalb qilish, turli vaziyatlarda turli muloqot uslubini tanlash, xushmuomalalik, yumorga boylik, noverbal vositalardan foydalanish.

Strategik kompetensiya: topqirlik, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, moslashuvchanlik.

Tanqidiy fikrlash: tahlil eta olish, dallilarni baholay olish, fikrlarni ishonchli tarzda yetkazish.

Faol tinglash: axborotni tushunish va unga mos javob qaytarish.

Ona tili fanini o‘qitishning asosiy vazifasi sifatida “o‘quvchi shaxsini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani shakllantirish, o‘quvchida grammatikaga oid o‘zlashtiriladigan bilimlarni

(fonetika, leksikologiya, yozuv, so‘zning tarkibi, so‘z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish, ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to‘g‘ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat” ekanligi belgilangan. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim – o‘quvchilarning egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish imkoniyatidir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umummadaniy ko‘nikmalarini shakllantirdi. 6-sinf o‘quvchilarida fanga oid egallagan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo‘llay olish muhim omil sanaladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o‘rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ona tili va o‘qish savodxonligi fani ushbu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Mashq daftarida darslikda ishora qilingan, maxsus belgi bilan ajratilgan topshiriqlar bajarib boriladi. O‘quvchilar daftarga yozishlari, chizishlari, bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishlari, o‘qib va tinglab tushunish, matn tuzish bilan bog‘liq topshiriqlarni bajarishlari hamda rasmlarni bo‘yashlari mumkin. Amaldagi boshlang‘ich sinf ona tili darsliklari asosida o‘quvchilardagi quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirish ko‘zda tutiladi. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so‘zlash, o‘qish, yozish) orqali 6-sinf o‘quvchisi:

- o‘qituvchi nutqini, video va audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarni tinglab, borliqni idrok etib, mustaqil hayotiy mushohada eta oladi, mustqil fikrlarini erkin ifoda eta oladi;

- rasmlar asosida nutq jarayonida o‘zlashtirgan yangi so‘zlar, iboralar, ma’nodosh so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqlarida ham qo‘llab, fikrini erkin ifoda eta oladi [1, 8, 18 b.];

-voqelikka nisbatan oz munosabatini, fikr-mulohazalarini bildira oladi, mustaqil matn tuza oladi, unga xat boshi, epigraf tanlab, xulosa bera oladi.

-matndagi so‘zlarni tahrirlay oladi, grammatik jihatdan kategoriyalarni o‘z o‘rnida qo‘llay oladi.

Demak, ona tili fanini o‘qitishning asosiy vazifasi o‘quvchini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglash, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani shakllantirish; o‘quvchilarda grammatikaga oid o‘zlashtirilgan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, yozuv, talaffuz va imlo me’yorlariga oid tushunchalarni) rivojlantirish; tilning keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to‘g‘ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltiriladi. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda, bugungi kunda ona tili ta’limining mazmuni o‘zgarmoqda. Biz yillar davomida ona tili ta’limi orqali o‘quvchilarga grammatik qonun-qoidalarni, nazariy bilimlarni o‘rgatib keldik. Endilikda grammatika bilan bir qatorda o‘quvchilardagi nutqiy kompetensiyani, ya’ni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish, yozish kabi amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga ko‘proq e’tibor berishimiz lozim. Xalqaro rivojlangan davlatlarda o‘qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo‘lga kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo‘lmoqda. Maktab ta’limida til muloqot vositasi sifatida barcha yo‘nalishlarning taraqqiyotiga ta’sir qiladi, shuning uchun ham uni lingvopedagogik o‘qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pragmatik kompetensiya, ya’ni nutqning emotsional-hissiy jihati ta’sir doirasining kengligi farqlanadi. Nutqiy kompetensiyalarning asosini o‘qish, tinglab tushunish, so‘zlash, yozish kabi faoliyatlar mahsuli sifatida ifoda qilinishi tushuniladi. Nutqiy kompetensiyalarning tarkibiy qismini tashkil qiluvchi elementlarning o‘ziga xos kaloritlari bu uning amaliy jihatdan yo‘naltirilganligidir. Bular tizim asosida, mutanosib tarzda rivojlantirilishi maqsadga muvofiqdir.

6-sinf ona tili darsligi pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyatni to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llashni inobatga olib quyidagi talablarni bajaradi:

1. Informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

2. Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan jidiy va ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

3. Innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish.

4. Kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish;

5. Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o‘sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish;

6. Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish;

7. Ekstremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan) da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik;

Fonetik kompetensiya – tovush va ajratishdagi tafovut, matnni ravon, ifodali o‘qish va tahlil etish usuli. Insert interfaol metod asosida, nutqiy sifatlarni o‘zlashtirishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash usullari. (innovatsiya va novatsiya); yod olish qobiliyatini rivojlantirishning metodik usullari. (Innovator, novator).

Leksikalogik kompetensiya – lug‘at bilan ishlash, usullari, aniq maqsad, intilish asosida nutqiy jarayonni takomillashtirish, nutqiy jarayon samaradorligini, o‘zining ishchanlik faolligini oshiriladi, izchil ravishda yangilanib borayotgan ta’limda bilimlar metod hamda vositalardan xabardor bo‘lish demakdir.

Nutqiy va lingvistik kompetensiya lingvopedagogika tushunchasi ostida tegishli tildagi nutqni amaliy jihatdan erkin egallash, dialog, shuningdek, monolog shaklidagi nutq jarayonida to‘g‘ri, tez, jonli gapira olish, tinglanayotgan nutqni, har qanday funksional uslubdagi nutq namunalarini tushuna olish malakalari tasavvur etiladi. Bunday nutqiy ko‘nikma va malakalar ona tili darsliklarida berilgan mashq va topshiriqlar orqali takomillashtiriladi. Shunisi aniqki, nutqiy faoliyatni to ‘liq amalda ifodalash uchun turli lisoniy birliklar, jumladan, leksik, morfologik vositalarni hamda grammatik shakllarni nutq vaziyatiga mos ravishda tanlab olishni taqozo etadi. Bu jarayon, birinchi o‘rinda, nutq uslublari turlariga xos lug‘aviy birliklar va ularni o‘zaro mazmun va grammatik jihatdan bog‘lovchi munosabat shakllarni tanlash va gapda o‘rinli qo‘llashdan boshlanadi.

Nutqiy birliklarni bosqichma-bosqich so‘zlarni tanlash va ulardan so‘z birikmasi hosil qilib, gap tuzish, matn sarlavhasiga oid tayanch so‘zlarni tanlash, so‘zlar yordamida hosil qilingan gaplardan bog‘lanishli nutq yaratish kabi nutqiy faoliyatni xususiyatlari jamlangan holda tavsiflanadi. Nutq faoliyatining tarkibini tashkil qiluvchi turlari: gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozish ko‘nikma va malakalar bo‘lib, ular doimo biri ikkinchisini taqozo etadigan to‘ldirib boruvchi lisoniy birliklar sanaladi. 6-sinf ona tili ta’limida nutqiy faoliyatida o‘quvchilarda egallanishi lozim bo‘lgan nutqiy kompetensiyaning tarkibini tashkil qiluvchi to‘rtta komponentini yuqori darajada rivojlantirish lug‘at turlari bilan ishlash zarur. Lug‘at ustida ishlash hamda lug‘aviy birliklar uslubiyatini o‘quvchilarda to‘g‘ri qo‘llash malaka talablari badiiy asarni o‘qishda, ilmiy ma’lumotni o‘rganishda, matnlarni tuzish va yozishda aniqlanishi va nazoratga olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.M.Mavlonova va boshqalar. Ona tili (6-sinf uchun darslik) –Respublika ta’lim markazi. 2022-224 b.
2. I.Azimova. Ona tili bo‘yicha savodxonlik kurslarida kommunikativ yondashuvni qo‘llash. Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika IV an’anaviy-ilmiy Anjuman materiallari.202.13-135-betlar
3. Clevenger T. Can one not communicate A confilictof models. Communication studies.1991.-P350-357.
4. Nasirov, A. (2020). Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida badiiy obraz yaratish. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *4*(2), 200-205.
5. Yoqubov, I. (2025). O ‘ZBEK VA TURK TILLARIDAGI GAP BO‘LAKLARINING QIYOSIY TAVSIFI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, *13*(2), 9-14.
6. Yoqubov, I. (2024). FANLARARO INTEGRATSIYA (Odil Yoqubov asarlari misolida). *Лучшие интеллектуальные исследования*, *20*(2), 112-117.
7. Utebekov, S. B., & Yokubov, I. H. (2024). Классикалық осман тіліне дейінгі түрік әдеби тілінің даму, қалыптасу кезеңдері және тілдік ерекшеліктері. *Journal of Oriental Studies*, *108*(1), 4-15.
8. Akar, A., & Yoqubov, I. H. (2024). Qutadg“ U Bilig” Asaridagi Kasb-Hunarga Oid Terminlar Haqida. *Academic research in educational sciences*, (1), 43-49.
9. Yoqubov, I. (2023). Meşreb Divâninda Kullanilan Hâl Eklerinin Özellikleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *7*(2), 493-500.
10. Yılmaz, T. Özbekçe Öğreniyoruz (O‘zbekcha O‘rganamiz).

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Иномова Дурдона Улугбек кизи,
преподаватель Шахрисабзского государственного педагогического института
inomovadurdona9808@gmail.com

Аннотация. *В данной статье рассматриваются семантические и морфологические особенности неологизмов в английском и русском языках. Анализируются способы их образования, изменения значений, а также функциональная роль в языке. Проведен сравнительный анализ классификации неологизмов в двух языках с учетом их морфологических структур и семантических особенностей. Работа направлена на выявление общих и специфических черт в формировании новых слов в английском и русском языках.*

Ключевые слова. *Семантика, морфология, значение, классификация, неологизм, функция.*

INGLIZ VA RUS TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNING SEMANTIK VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Inomova Durdona Ulug‘bek qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Bu maqolada ingliz va rus tillarida neologizmlarning semantik va morfologik xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Ularning shakllanish usullari, ma'nolarining o‘zgarishi, shuningdek ularning tildagi funktsional roli tahlil qilinadi. Ikki tilda neologizmlar tasnifining qiyosiy tahlili ularning morfologik tuzilmalari va semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.*

Ish ingliz va rus tillarida yangi so‘zlarni shakllantirishda umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar. *Semantika, morfologiya, ma’no, tasnif, neologizm, funksiya.*

İNGILIZCE VE RUSÇA’DA NEOLOJIZMLERIN ANLAMSAL VE MORFOLOJIK ÖZELLIKLERI

Inomova Durdona Uluğbek’in kızı,
Shahrisabz devlet pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet. *Bu makale, ingilizce ve Rusça'daki neolojizmlerin anlamsal ve morfolojik özelliklerini incelemektedir. Oluşum yöntemleri, anlamlardaki değişiklikler ve dildeki işlevsel rolleri analiz edilir. Neolojizmlerin iki dilde sınıflandırılmasının karşılaştırmalı bir analizi, morfolojik yapıları ve anlamsal özellikleri dikkate alınarak gerçekleştirilir. Çalışma, ingilizce ve Rusça'da yeni kelimelerin oluşumundaki genel ve spesifik özellikleri belirlemeyi amaçlamaktadır.*

Anahtar kelimeler. *Anlambilim, biçimbilim, anlam, sınıflandırma, neolojizm, işlev.*

SEMANTIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF NEOLOGISMS IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Inomova Durdona Ulugbek kizi,
teacher of Shakhrisabz state pedagogical institute

Abstract. *This article examines the semantic and morphological features of neologisms in English and Russian. The methods of their formation, changes in meanings, as well as their functional role in the language are analyzed. A comparative analysis of the classification of neologisms in two languages is carried out, taking into account their morphological structures and semantic features. The work is aimed at identifying common and specific features in the formation of new words in English and Russian.*

Keywords. *Semantics, morphology, meaning, classification, neologism, function.*

Неологизмы играют важную роль в развитии языка, отражая социальные, технологические и культурные изменения. Появление новых слов связано с развитием науки, техники, медицины, информационных технологий и других сфер. Английский и русский языки активно воспринимают неологизмы, но отличаются механизмами их образования, морфологическими характеристиками и семантическими трансформациями.

В данной статье рассматриваются морфологические и семантические особенности неологизмов в двух языках, проводится их классификация и анализируется их функциональное значение.

Морфологические особенности неологизмов. Морфология неологизмов в английском и русском языках существенно различается, что обусловлено их типологическими особенностями [1, 112p]. В английском языке морфология более аналитическая, в то время как в русском преобладают синтетические формы.

Английский язык:

1. Аффиксация – добавление префиксов и суффиксов: unfriend (раздружиться), reboot (перезапустить) [5, 134 p].

2. Сложение (Compounding) – соединение двух основ: cybercrime (киберпреступность), laptop (портативный компьютер) [3, 67 p].

3. Конверсия – изменение части речи без изменения формы слова: to Google (гуглить), to text (писать сообщение).

4. Аббревиация и сокращения: OMG (Oh My God – О Боже), AI (Artificial Intelligence – искусственный интеллект).

5. Заимствование – адаптация иностранных слов: emoji (япон. пиктограмма), sushi (япон. суши).

Русский язык:

1. Аффиксация – добавление суффиксов и префиксов: гламуризация (превращение во что-то гламурное), самоизоляция [5, 134 p].

2. Сложение – образование новых слов из двух основ: автохлам (автомобиль + хлам), интернетизация.

3. Конверсия – реже встречается, но присутствует: гуглить (поискать в Google), лайкать (ставить лайк).

4. Аббревиация: СМИ (средства массовой информации), ГМО (генетически модифицированный организм).

5. Заимствование – большое количество англицизмов: хайп, краш, фейк.

Английский язык чаще использует конверсию и сложение, тогда как русский – аффиксацию и заимствования. Однако оба языка активно применяют аббревиацию и новые сложные слова.

Семантические особенности неологизмов. Неологизмы могут изменять свое значение в процессе употребления. Например:

В английском tweet изначально означало «чириканье птиц», но с появлением Twitter стало означать «публиковать сообщение в соцсети» [2, 99 p].

В русском языке слово лайкать изменило свое значение от «проявлять интерес» к конкретному значению «ставить отметку «Нравится» в интернете».

Неологизмы можно разделить на несколько групп:

1. Терминологические – новые слова в науке и технике (blockchain, криптовалюта).

2. Стилистические – используются в молодежном и разговорном языке (YOLO – you only live once, зумер).

3. Окказионализмы – авторские слова, созданные писателями (пушкинские слова: «лукоморье»).

Английские неологизмы часто создаются по аналогии с существующими словами (spam – от спама в «Monty Python»), а русские – путем заимствования или создания новых корней (фейк от fake).

Функции неологизмов в языке. Неологизмы расширяют словарный запас языка, помогая выразить новые явления и концепции. Например, influencer в английском и блогер в русском. Новые слова демонстрируют изменения в обществе. В русском языке появились удаленка, ковид-диссидент во время пандемии, а в английском – doomscrolling (чрезмерное чтение негативных новостей).

Многие неологизмы имеют яркую эмоциональную окраску, например, кринж (неудобный момент) в русском и cringe в английском.

Неологизмы играют важную роль в развитии языка, отражая социальные, технологические и культурные изменения. Их морфологические и семантические особенности зависят от структуры языка: английский использует конверсию и сложение, тогда как русский – аффиксацию и заимствования. Семантическое развитие неологизмов идет через изменение значений и приспособление к языковому контексту. Таким образом, изучение неологизмов помогает понять тенденции языкового развития и влияние общества на язык.

Список литературы:

1. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. – Москва: Наука, 1974, стр. 320
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, p. 550
3. Лингвистические исследования по неологизмам в русском и английском языках // Вестник Московского университета, 2021, стр. 90

4. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка. Москва: Русский язык, 2014, стр. 896
5. Plag, I. Word-Formation in English. Cambridge University Press, 2003, p.230.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ 4К У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Раджобова Замира Чингизовна,
старший преподаватель Узбекско-Финского педагогического института

Мукумов Ойбек Махмудович,
Студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье рассматривается развитие навыков 4К (критическое мышление, креативность, коммуникация, кооперация) у студентов в процессе обучения русскому языку. Особое внимание уделяется интеграции этих компетенций в образовательный процесс через анализ текстов, творческое письмо, дискуссии и групповые проекты. Также обсуждается роль цифровых технологий в формировании данных навыков. В статье приведены примеры методических приемов, способствующих развитию 4К-компетенций, а также рассмотрены научные исследования, подтверждающие их эффективность. Выводы статьи подчеркивают значимость комплексного подхода к обучению, направленного на всестороннее развитие личности студентов.*

Ключевые слова. *Навыки 4К, критическое мышление, креативность, коммуникация, кооперация, обучение русскому языку, цифровые технологии, образовательные методики.*

TALABALARDA RUS TILINI O‘QITISH JARAYONIDA 4K KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Radjobova Zamira Chingizovna,
O‘zbek-Finlandiya pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Mukumov Oybek Maxmudovich,
O‘zbek-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda rus tilini o‘qitish jarayonida 4K ko‘nikmalari (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kooperatsiya) ni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Matnlarni tahlil qilish, ijodiy yozish, munozaralar va guruh loyihalari orqali ushbu kompetentsiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasiga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalarning roli muhokama qilinadi. Maqolada 4K kompetentsiyalarini rivojlantirishga yordam beruvchi metodik usullarning misollari keltiriladi, shuningdek, ularning samaradorligini tasdiqlovchi ilmiy tadqiqotlar ko‘rib chiqiladi. Maqola xulosalari talabalarning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan ta'limga kompleks yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi.*

Kalit so‘zlar. *4K ko‘nikmalari, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kooperatsiya, rus tilini o‘qitish, raqamli texnologiyalar, ta’lim metodikalari.*

ÖĞRENCİLERE RUSÇA ÖĞRETİM SÜRECİNDE 4K BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Radjobova Zamira Chingizovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü kıdemli öğretim görevlisi

Mukumov Oybek Mahmudovich,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede, öğrencilere Rusça öğretim sürecinde 4K becerilerinin (eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim, iş birliği) geliştirilmesi konuları ele alınmaktadır. Metin analizi, yaratıcı yazma, tartışmalar ve grup projeleri aracılığıyla bu yetkinliklerin eğitim sürecine entegrasyonuna özel önem verilmektedir. Ayrıca, bu becerilerin şekillendirilmesinde dijital teknolojilerin rolü tartışılmaktadır. Makalede, 4K yetkinliklerinin geliştirilmesine yardımcı olan metodik yöntemlere örnekler verilmekte ve bunların etkinliğini doğrulayan bilimsel araştırmalar incelenmektedir. Makale sonuçları, öğrencilerin kişiliğinin çok yönlü gelişimine odaklanan eğitime yönelik karmaşık bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır.*

Anahtar kelimeler. *4K becerileri, eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim, iş birliği, Rusça öğretimi, dijital teknolojiler, eğitim metodolojileri.*

DEVELOPING 4K SKILLS IN STUDENTS DURING RUSSIAN LANGUAGE LEARNING

Rajobova Zamira Chingizovna,
senior lecturer, Uzbek-Finnish pedagogical institute

Mukumov Oybek Makhmudovich,
student, Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article examines the development of 4C skills (critical thinking, creativity, communication, and collaboration) in students during the process of learning the Russian language. Particular attention is paid to the integration of these competencies into the educational process through text analysis, creative writing, discussions, and group projects. The role of digital technologies in shaping these skills is also discussed. The article provides examples of methodological techniques that contribute to the development of 4C competencies, and reviews scientific studies that confirm their effectiveness. The conclusions of the article emphasize the importance of a comprehensive approach to education aimed at the holistic development of students' personalities.*

Keywords. *4k skills, critical thinking, creativity, communication, collaboration, Russian language learning, digital technologies, educational methodologies.*

В современном образовательном процессе особое внимание уделяется формированию у студентов так называемых навыков 4К: критического мышления, креативности, коммуникации и кооперации. Эти компетенции считаются ключевыми для успешной адаптации и профессиональной деятельности в условиях быстро меняющегося мира. Обучение русскому языку предоставляет уникальные возможности для развития данных навыков, интегрируя их в процесс изучения языка и культуры.

Критическое мышление предполагает способность анализировать, оценивать и синтезировать информацию для принятия обоснованных решений. В контексте изучения русского языка развитие этого навыка осуществляется через работу с различными текстами, требующими глубокого анализа и интерпретации. Например, при изучении художественных произведений студенты учатся выявлять подтекст, анализировать мотивы персонажей и

авторские намерения, что способствует развитию аналитического мышления. Кроме того, критическое мышление развивается при сравнении различных точек зрения на одну и ту же проблему, представленных в разных источниках.

Креативность или творческое мышление является неотъемлемой частью процесса обучения русскому языку. Создание собственных текстов, сочинений, эссе стимулирует студентов выражать свои мысли и чувства, развивая их творческие способности. Использование мультимедийных технологий, таких как создание видеопроектов или презентаций, расширяет возможности для самовыражения и стимулирует креативность. Мультимедийные материалы, объединяющие графику, текст, звук и анимацию, значительно обогащают уроки русского языка, позволяя учащимся воспринимать материал более комплексно и интересно.

Коммуникация как навык эффективного обмена информацией является центральным элементом в изучении любого языка. На уроках русского языка студенты развивают устную и письменную речь, участвуют в дискуссиях, дебатах, ролевых играх, что способствует совершенствованию их коммуникативных компетенций. Особое внимание уделяется развитию аудитивных умений, позволяющих понимать и интерпретировать услышанную информацию. В статье «Развитие аудитивных умений при обучении русскому языку студентов-иностранцев из стран Азиатско-Тихоокеанского региона» освещаются теоретико-практические вопросы формирования умения аудирования на элементарном уровне, описываются проблемы лингвистического и экстралингвистического характера, специфичные для данного контингента обучающихся.

Кооперация или умение работать в команде развивается через групповые проекты и задания, требующие совместного решения задач. Работа в группе способствует обмену идеями, учит слушать и учитывать мнения других, развивает навыки лидерства и ответственности. Совместная деятельность, такая как подготовка презентаций или участие в дискуссиях, позволяет студентам учиться эффективно взаимодействовать, распределять обязанности и достигать общих целей. В статье «Способы обучения устной речи на начальном этапе изучения русского языка как иностранного» подчеркивается, что для активизации устной речи обучающихся необходимо использовать близкие им коммуникативно-речевые ситуации, что способствует эффективному взаимодействию в группе.

Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс играет важную роль в развитии навыков 4К. Использование электронных образовательных ресурсов, онлайн-платформ и мультимедийных материалов не только повышает интерес студентов к изучению русского языка, но и способствует развитию их цифровой компетентности. В статье «Цифровая компетентность студентов вуза как фактор оптимизации обучения» отмечается, что формирование цифровой компетентности у студентов может стать фактором, позволяющим оптимизировать процесс обучения.

Таким образом, процесс обучения русскому языку предоставляет широкие возможности для развития навыков 4К. Интеграция критического мышления, креативности, коммуникации и кооперации в учебный процесс способствует всестороннему развитию студентов, готовя их к успешной профессиональной и социальной деятельности в современном мире.

Список использованной литературы:

1. Чирейкина О.Ю., Чирейкин М.К. Развитие аудитивных умений при обучении русскому языку студентов-иностранцев из стран тихоокеанского региона//Педагогика. Вопросы теории и практики. 2023. №5.
2. Ле А. Способы обучения устной речи на начальном этапе изучения русского языка как иностранного / Ан На Ле. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. № 17 (307). 2020. – С. 122-124.

3. Самчик Н.Н. Развитие грамматической компетенции в рамках коммуникативного подхода к обучению русскому языку как иностранному // БГЖ. 2020. №2 (31).
4. Шарипова Н.И, Алиева Б.А. Самостоятельная работа в процессе овладения русским языком // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2018. №4 (57).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРУППОВЫХ ПРОЕКТОВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ

Урунова Фируза Хайдаровна,
преподаватель Узбекско-Финского педагогического института
firuzaurunova9@gmail.com

Аннотация. *В статье рассматривается влияние групповых проектов на образовательном процессе, который является не просто методом активного обучения, но и эффективным способом формирования творческих навыков у студентов. Совместная работа помогает подготовить студентов к реальным вызовам профессиональной деятельности, где умение работать в команде и находить инновационные решения становится залогом успеха. Также, групповые проекты играют значимую роль в воспитании будущих специалистов, способных мыслить креативно и действовать решительно в условиях быстроменяющегося мира.*

Ключевые слова. *Образование, работа в группах, проект, студенты, коллективный подход, критическое мышление, творческие навыки, совместная работа.*

TALABALARNI YARATUVCHAN KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN GURUH LOYIHALARIDAN FOYDALANISH

Urunova Firuza Khaydarovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogik instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya*. Maqola guruh loyihalarining ta'lim jarayoniga bo‘lgan ta'sirini o‘rganadi. Guruh loyihalari faqat faol o‘rganish usuli emas, balki talabalar yaratuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vositadir. Hamkorlikda ishlash talabalarni professional hayotdagi haqiqiy qiyinchiliklarga tayyorlashga yordam beradi, chunki jamoada ishlash va innovatsion yechimlar topish muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Bundan tashqari, guruh loyihalari tez o‘zgaruvchan dunyoda yaratuvchan fikr yuritish va hal qiluvchi qarorlar qabul qila oladigan kelajakdagi mutaxassislarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.*

Kalit so‘zlar*. Ta’lim, guruh ishi, loyiha, talabalar, kollektiv yondashuv, tanqidiy fikrlash, yaratuvchan ko‘nikmalar, hamkorlikda ishlash.*

ÖĞRENCILERIN YARATICI BECERILERININ GELIŞTIRILMESI IÇIN GRUP PROJELERININ KULLANIMI

Urunova Firuza Khaydarovna,
Özbek-Fin Pedagojik enstitüsü'nde öğretim görevlisi,
Özbekistan Cumhuriyeti, Semerkant

Özet*. Makale, grup projelerinin eğitim süreci üzerindeki etkisini inceler. Grup projeleri, yalnızca aktif öğrenme yöntemi olarak kullanılmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin yaratıcı becerilerini geliştirmede etkili bir yoldur. İşbirlikçi çalışma, öğrencilerin profesyonel hayatın gerçek*

zorluklarına hazırlanmalarına yardımcı olur; çünkü takım olarak çalışma becerisi ve yenilikçi çözümler üretebilme, başarının anahtarıdır. Ayrıca, grup projeleri, hızla değişen dünyada yaratıcı düşünebilen ve kararlı eylemde bulunabilen geleceğin uzmanlarının yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

***Anahtar kelimeler**. Eğitim, grup çalışması, proje, öğrenciler, kolektif yaklaşım, eleştirel düşünme, yaratıcı beceriler, işbirlikçi çalışma.*

USE OF GROUP PROJECTS FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE SKILLS

Urunova Firuza Khaydarovna,
lecturer at the Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

***Abstract**. The article examines the impact of group projects on the educational process. Group projects are not merely a method of active learning but also an effective way of developing students' creative skills. Collaborative work helps prepare students for the real challenges of professional life, where the ability to work as a team and find innovative solutions becomes the key to success. Moreover, group projects play a significant role in nurturing future specialists who are capable of creative thinking and decisive action in a rapidly changing world.*

***Keywords.** Education, group work, project, students, collective approach, critical thinking, creative skills, collaborative work.*

Развитие творческого потенциала у молодёжи является одной из актуальных задач современного образования. Обучение – это два взаимно обусловленных вида деятельности, направленные на решение учебных задач, в результате которых учащиеся овладевают знаниями, умениями, навыками предметной деятельности и развивают свои личностные качества, в том числе и способности к самообучению [1, 21]. Одном из таких методов обучения является групповые проекты, которые в современном образовательном процессе выступают мощным инструментом, направленным не только на передачу знаний, но и на развитие творческого мышления и навыков межличностного взаимодействия. Такой подход позволяет студентам работать в команде, обмениваться идеями и применять теоретическую базу на практике, что становится основой для формирования гибкого, нестандартного мышления и умения находить новые решения в сложных ситуациях. Дополнительно, групповые проекты способствуют созданию образовательной среды, где преподаватель становится консультантом-помощник, а студенты – активными участниками собственного обучения. В процессе совместной работы учащиеся учатся не только решать поставленные задачи, но и развивают коммуникативные навыки, способность к эффективному взаимодействию и разрешению конфликтов. Работа в группах открывает пространство для взаимного обмена опытом и взглядами, позволяя каждому студенту внести свою оригинальную идею в общее дело. Такой коллективный подход стимулирует развитие креативности: каждая идея становится потенциальным вызовом привычным схемам, побуждая участников к поиску инновационных методов и решений. В результате студенты обретают навыки не только самостоятельного анализа, но и синтеза различных аспектов проблемы, что является важным элементом формирования будущих специалистов, способных мыслить нестереотипно. Кроме того, групповые проекты способствуют формированию лидерских качеств и умения брать на себя ответственность за общий результат. Студенты учатся распределять роли, организовывать рабочий процесс, планировать время и ресурсы, что является важным аспектом профессионального роста. Такая практика помогает выявлять и развивать индивидуальные таланты, позволяя каждому почувствовать свою значимость в коллективе. Дидактическая ценность метода проектов заключается в использовании самостоятельной проектировочной деятельности учащихся как основного средства их профессионального

развития[2, 117]. В итоге, использование групповых проектов в образовательном процессе становится мощным механизмом, который не только углубляет знания, но и закладывает фундамент для развития критического мышления, креативности и навыков сотрудничества, необходимых для успешной профессиональной и личной реализации в условиях постоянно меняющегося мира.

Работа в коллективе способствует созданию инновационной атмосферы, где каждый участник вносит свою уникальную лепту в общее дело. Качуровский В.И. в своей работе указывает что в основе и интерактивных технологий обучения лежит моделирование многопланового взаимодействия членов команды.[3, 110] Когда студенты объединяются для решения сложных задач, возникает динамичная среда, в которой происходит глубокий обмен опытом и знаниями. В такой обстановке люди учатся воспринимать идеи друг друга, обращая внимание на тонкости индивидуального восприятия и опыта, что позволяет находить неожиданные решения. Особое значение имеет возможность каждого участника привнести свой личный опыт, который обогащает коллективную работу. Создание атмосферы взаимного доверия и поддержки способствует постоянному стремлению к самосовершенствованию и внедрению инноваций. Когда коллективные усилия направлены на генерацию идей, участники учатся проявлять инициативу, прислушиваться к интуиции и видеть потенциал в каждой мысли. Это позволяет формировать общее видение проекта, где каждый шаг становится результатом слаженной работы и интеллектуального обмена, способствующего достижению общих целей. Эта эффективная взаимодействие не только повышает качество образования, но и закладывает фундамент для будущих профессиональных успехов.

Групповые проекты предоставляют студентам уникальную возможность применять теоретические знания в условиях, максимально приближенных к реальной профессиональной практике. Благодаря таким заданиям учащиеся оперативно переносят информацию, полученную на лекциях и семинарах, в конкретные рабочие ситуации, что помогает им увидеть связь между академической подготовкой и практическими ожиданиями в реальных условиях. Студенты получают возможность экспериментировать с различными способами решения, развивая аналитические способности. Когда группа сталкивается с проблемами, требующими нестандартного подхода, участники вынуждены самостоятельно разрабатывать стратегии, оценивать риски и корректировать план действий. Работа над практическими кейсами стимулирует развитие навыков оперативного управления временем, ресурсами и коллективной ответственностью. Каждый участник учится выявлять ключевые элементы задачи, распределять роли с учетом личных сильных сторон и совместно находить оптимальное решение. Такой режим обучения не просто воспроизводит изученный материал, а создает условия для глубокого погружения в суть проблемы, позволяя студентам на практике отрабатывать междисциплинарные методы анализа. Дополнительно, реализация проектов в группах способствует развитию личной инициативы, уверенности в своих силах и готовности к принятию важных решений под давлением времени. Этот опыт вырабатывает навыки, которые становятся ключевыми при старте профессиональной карьеры, обеспечивая выпускникам конкурентное преимущество на динамичном рынке труда.

Методики реализации и развития творческих навыков посредством групповых проектов могут быть обогащены практическими приёмами, позволяющими максимально раскрыть потенциал каждого участника. Прежде всего, учебный процесс должен строиться на атмосфере доверия и открытости, где любые идеи воспринимаются как ценные вклады в общее дело. Преподаватели могут организовывать специальные сессии для коллективного творческого анализа, где студенты обсуждают предложенные гипотезы, критически оценивают их и вместе формируют общее видение будущего проекта. Такие дискуссии не только способствуют улучшению коммуникации, но и позволяют развивать навыки совместного принятия решений и коллективного самоуправления. Следующим важным направлением является организация практических мастер-классов, ориентированных на применение знаний в реальных условиях. В рамках таких занятий студенты могут работать

над созданием прототипов, разрабатывать инновационные решения для актуальных проблем или моделировать ситуации из профессиональной деятельности, используя современные цифровые технологии. Это позволяет не только применять теоретический материал, но и быстро проверять гипотезы на практике, что существенно повышает мотивацию обучающихся. Такой практический опыт увеличивает адаптивность и креативное мышление, так как участникам приходится в реальном времени находить оптимальные пути решения нестандартных задач. Кроме того, значительную роль играет использование интерактивных онлайн-инструментов, способствующих обмену идеями между студентами. Виртуальные рабочие пространства, платформы для совместного редактирования документов и интерактивные доски помогают объединить усилия учащихся, давая возможность мгновенно вносить правки и предлагать альтернативные решения. Это формирует культуру постоянного диалога и сотрудничества, позволяя каждому участнику почувствовать свою значимость в общем процессе. Такие методики требуют гибкого подхода, регулярного мониторинга и корректировки этапов работы, что обеспечивает постоянное совершенствование творческого процесса. В итоге, реализация групповых проектов становится мощным средством формирования у студентов не только профессиональных, но и жизненных навыков, способствующих успешной адаптации и развитию в условиях постоянно меняющегося мира.

Использование групповых проектов в образовательном процессе – это не просто метод активного обучения, но и эффективный способ формирования творческих навыков у студентов. Эти проекты дают возможность развивать самостоятельность, креативное мышление и эмоциональную устойчивость, позволяя каждому участнику внести личный вклад в общий результат. Совместная работа помогает подготовить студентов к реальным вызовам профессиональной деятельности, где умение работать в команде и находить инновационные решения становится залогом успеха. Таким образом, групповые проекты играют значимую роль в воспитании будущих специалистов, способных мыслить креативно и действовать решительно в условиях быстроменяющегося мира. В дополнение к вышеизложенному, групповые проекты способствуют выработке лидерских качеств и навыков самоорганизации, что является неотъемлемой частью профессионального роста современной личности. Погружаясь в совместные задачи, студенты учатся распределять обязанности, планировать рабочий процесс и находить общий язык в условиях динамичных изменений и высокой неопределенности. Это способствует не только глубокому освоению учебного материала, но и вырабатывает способность принимать решения в коллективе, преодолевать возникающие разногласия и стремиться к компромиссным решениям. Работа в команде стимулирует развитие критического мышления, позволяет участникам экспериментировать с новыми идеями и методами, а также формирует мотивацию для постоянного самосовершенствования. На пути к достижению общих целей студенты обретают уверенность в собственных силах, что отражается на их профессиональном и личностном развитии. Таким образом, групповые проекты создают благоприятную среду для обмена знаниями, развития эмоциональной зрелости и формирования навыков, востребованных в современном мире, где сотрудничество и инновации играют ключевую роль в успехе любой команды.

Список использованной литературы:

1. Андреев, В.И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс [Текст]: учебное пособие / В.И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2006. – С. 206-268, 268-311.
2. Зеер, Э.Ф. Психология профессионального развития [Текст]: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Э.Ф. Зеер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 240 с.
3. Качуровский В.И. К 75 Педагогика высшей школы: учеб, пособие / В.И. Качуровский; Перм. гос. над. исслед. ун-т. – Пермь, 2015. – 150 с.

4. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителей общеобразоват. учреждений / С. И. ЗаирБек, И. В. Муштавинская. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 2011. – 223 с. : ил. – (Работаем по новым стандартам). – ISBN 978-5-09-019218-7.
5. Сборник по развитию критического мышления: из опыта работы учителей Назарбаев интеллектуальных школ. Опря О.В. – Астана: АОО, Центр педагогического мастерства , 2015. – 90с.

GEOGRAFIYA O‘QITUVCHILARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TIL VA ADABIYOT TA’LIMI BILAN INTEGRATSIYASINING AHAMIYATI

Suyunov Samar Samandarovich,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti ilmiy izlanuvchisi
samarsuyunov89@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada ekologik kompetentlikning ta'rifi, uning shakllanishiga yordam beradigan asosiy tamoyillar va innovatsion pedagogik yondashuvlar, shu jumladan interaktiv texnologiyalar va kooperativ o‘qitish metodlari muhokama qilinadi. Shuningdek, til va adabiyot ta'limining ekologik ta'limga qo‘shgan hissasi, ekologik atamalarni o‘rganish va badiiy adabiyotlar orqali ekologik tafakkur va mas'uliyatni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan.*

Maqola, geografiya va adabiyot fanlari o‘rtasidagi integratsiyaning ekologik kompetentlikni shakllantirishda samarali vosita sifatida muhimligini ko‘rsatadi. Innovatsion pedagogik yondashuvlar va integratsiyalashgan metodlar o‘quvchilarda ekologik masalalar bo‘yicha bilim va tafakkur darajasini oshiradi. Ularning tabiatga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatini rivojlantiradi. Maqola pedagogika sohasida ekologik ta'limni takomillashtirish uchun foydali tavsiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar. *Zamonaviy ilm-fan, ta’lim, til va adabiyot, geografik ta’lim, innovatsion o‘qitish, badiiy adabiyotlar, simulyatsiya usuli, BMT, PISA, TIESS zamonaviy texnologiyalar, atrof-muhit, milliy an’analar, multimedia vositalari, innovatsion yondashuvlar, yangi texnologiya, ekologik ta'lim, kooperativ, muammolarni o‘rganish.*

COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN EKOLOJİK YETERLİLİKLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE DİL VE EDEBİYAT EĞİTİMİ İLE ENTEGRASYONUN ÖNEMİ

Suyunov Samar Samandarovich,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü araştırmacısı

Özet. *Makale, çevresel yeterliliğin tanımını, oluşumuna yardımcı olan temel ilkeleri ve etkileşimli teknolojiler ve işbirlikçi öğrenme yöntemlerini içeren yenilikçi pedagojik yaklaşımları tartışmaktadır. Ayrıca dil ve edebiyat eğitiminin çevre eğitimine katkısı, ekolojik terimlerin ve kurguların çalışılması yoluyla ekolojik düşünce ve sorumluluğu geliştirme olanakları vurgulanmaktadır.*

Makale, çevresel yeterliliğin oluşmasında etkili bir araç olarak coğrafya ve edebiyat bilimleri arasındaki entegrasyonun önemini göstermektedir. Yenilikçi pedagojik yaklaşımlar ve entegre yöntemler öğrencilerin çevre sorunları hakkındaki bilgilerini ve düşüncelerini artırır. Doğaya karşı bilinçli ve sorumlu tutumlarını geliştirir. Makale ayrıca pedagoji alanında çevre eğitiminin geliştirilmesine yönelik faydalı öneriler de içermektedir.

Anahtar kelimeler. *Modern bilim, eğitim, dil ve edebiyat, coğrafya eğitimi, yenilikçi öğretim, kurgu, simülasyon yöntemi, BM, PISA, TIESS modern teknolojiler, çevre, ulusal gelenekler,*

multimedya araçları, yenilikçi yaklaşımlar, yeni teknoloji, çevre eğitimi, işbirlikçi, problemlerin incelenmesi.

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ С ЯЗЫКОВЫМ И ЛИТЕРАТУРНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Суюнов Самар Самандарович,
научного сотрудника Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В статье рассматриваются определение экологической компетентности, основные принципы, способствующие ее формированию, а также инновационные педагогические подходы, в том числе интерактивные технологии и методы кооперативного обучения. Также подчеркивается вклад языкового и литературного образования в экологическое образование, изучение экологических терминов и возможности развития экологического мышления и ответственности посредством художественной литературы.*

В статье показана важность интеграции географии и литературы как эффективного инструмента формирования экологической компетентности. Инновационные педагогические подходы и комплексные методы расширяют знания и мышление учащихся по вопросам охраны окружающей среды. Это развивает у них осознанное и ответственное отношение к природе. В статье также даны полезные рекомендации по совершенствованию экологического образования в области педагогики.

Ключевые слова. *Современная наука, образование, язык и литература, географическое образование, инновационное обучение, художественная литература, метод симуляции, ООН, PISA, TIESS, современные технологии, окружающая среда, национальные традиции, мультимедийные средства, инновационные подходы, новые технологии, экологическое образование, кооперативное, решение проблем.*

THE IMPORTANCE OF INTEGRATION WITH LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION IN DEVELOPING ECOLOGICAL COMPETENCE OF GEOGRAPHY TEACHERS

Suyunov Samar Samandarovich,
research fellow of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *The article analyzes the importance of integrating language and literature education in developing the environmental competencies of future geography teachers through innovative pedagogical approaches. The article discusses the definition of environmental competence, the main principles that contribute to its formation, and innovative pedagogical approaches, including interactive technologies and cooperative learning methods. It also highlights the contribution of language and literature education to environmental education, the possibilities of studying environmental terms and developing ecological thinking and responsibility through fiction. The article shows the importance of integration between geography and literature as an effective tool in the formation of environmental competence.*

Innovative pedagogical approaches and integrated methods increase the level of knowledge and thinking of students on environmental issues. They develop their conscious and responsible attitude towards nature. The article also contains useful recommendations for improving environmental education in the field of pedagogy.

Keywords. *Modern science, education, language and literature, geographical education, innovative teaching, fiction, simulation method, UN, PISA, TIESS, modern technologies,*

environment, national traditions, multimedia tools, innovative approaches, new technology, environmental education, cooperative, problem-solving.

Kirish. XXI asr ekologik inqiroz va atrof-muhit muammolari bilan tobora dolzarbroq bo‘lib bormoqda. Global isish, bioxilma-xillikning kamayishi, suv va havo ifloslanishi kabi muammolar insoniyat hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli ta’lim tizimida ekologik savodxonlikni oshirish hamda ekologik kompetentlikni shakllantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu borada xalqaro miqyosda insoniyatning tabiat bilan uyg‘unligi haqidagi tasavvurlarini yoshlar ongida shakllantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Geografiya fani ekologik muammolarni o‘quvchilarga tushuntirish va ularda ekologik tafakkurni shakllantirish uchun asosiy vositalardan biridir. Biroq bu jarayonda faqat geografik bilimlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Til va adabiyot fanlari bilan integratsiya qilish orqali ekologik ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning ekologik muammolarni chuqur anglashiga yordam berish mumkin.

Ma’lumki, dunyo miqyosida ekologik inqirozlarning oldini olish va tabiiy musaffolikni asrash asosida yosh avlodning ekologik bilimi, ongi, madaniyatini shakllantirishda BMT, Yevropa komissiyasining “Barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta’lim bo‘yicha strategiya”si uzluksiz ta’lim tizimiga muntazam tatbiq etilmoqda. Ekologik uzluksiz ta’limni rivojlantirish va ekolog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini “Edu Market interfaol-virtual uzluksiz ta’lim” texnologiyasi hamda xalqaro amaliyotga tatbiq etilayotgan PISA, TIESS kabi dasturlariga bosqichma-bosqich integratsiyalash bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Geografik ta’lim insoniyat uchun umumiy uy sifatida o‘z mamlakati va sayyoramizni o‘rganish uchun ishonchli asosdir [1, 224 b.]. Aynan shu ta’lim zamonaviy dunyo va insoniyatning xilma-xilligi va birligi bilan birligini ongli ravishda tushunishni ta’minlaydi. O‘quvchilar o‘zlarini o‘rab turgan moddiy, ma’naviy va madaniy qadriyatlarni va insonning kosmosda mavjud bo‘lishining ma’nosini to‘g‘ri tushunishlari uchun juda katta geografik bilimlarni to‘plashi zarur.

Asosiy qism. Bugungi kunda insoniyat ekologik inqiroz bilan yuzlashmoqda, shuning uchun ekologik kompetentlikni shakllantirish ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biridir. Bu jarayonda ekologik ta'limning samarali bo‘lishi uchun geografiya fanining, til va adabiyot ta'limining integratsiyasi kerak. Geografiya fanidan o‘rganiladigan ekologik bilimlar va til va adabiyot fanidan olingan badiiy tasvirlar orqali ekologik tafakkur va mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishga yordam beriladi.

Ekologik kompetentlikni rivojlantirish uchun quyidagi asosiy tamoyillarni ko‘rsatish mumkin:

- **Ekologik ong** – insonning tabiiy muhitga bo‘lgan qarashini shakllantirish, atrof-muhitni saqlashga bo‘lgan ehtiyojni anglash.
- **Mas'uliyatli munosabat** – o‘quvchilarda tabiatga bo‘lgan mas'uliyatni shakllantirish, o‘zgaruvchan ekologik vaziyatlarga ijobiy munosabatda bo‘lish.
- **Kooperativ yondashuv** – ekologik muammolarni jamoaviy ravishda hal qilish, shuningdek, bu orqali o‘quvchilarda hamkorlik va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- **Amaliy faoliyat** – ekologik bilimlarni amaliyotda qo‘llash, tabiatni himoya qilishga qaratilgan harakatlarni ko‘rsatish.

Geografiya fanining ekologik bilimlarni ona tili va adabiyot ta’limining integratsiyasi ekologik kompetentlikni rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Adabiyot orqali ekologik masalalarni nafaqat ilmiy, balki badiiy nuqtai nazardan tushunish o‘quvchilarda ekologik tafakkurni rivojlantiradi. Adabiyot, ayniqsa, ekologik masalalarni badiiy tilda tasvirlash orqali o‘quvchilarda hissiy munosabatni rivojlantiradi, bu esa ularda tabiatga nisbatan mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradi [7, 245 b.].

Adabiyotda ekologik muammolarni ko‘rsatish, badiiy tasvirlar yordamida o‘quvchilarda ekologik tafakkur va mas'uliyatni shakllantirish mumkin. Masalan, mashhur ekologik romanlar va hikoyalar orqali o‘quvchilarga tabiat va atrof-muhitni asrashning zarurligi haqida tushuncha berilishi mumkin.

Til va adabiyot ta’limi integratsiyasining ekologik kompetentlikka ta’siri

Ta’lim sohasi	Ta’rif	Ekologik kompetentlikka ta’siri
Badiiy adabiyotlar	Ekologik mavzularni o‘z ichiga olgan she'rlar, hikoyalar, romanlar.	O‘quvchilarda ekologik masalalar haqida ijodiy fikrlash va mas'uliyatni oshirish.
Ekologik matnlarni tahlil qilish	O‘quvchilarga ekologik mavzulardagi badiiy matnlarni o‘qish va tahlil qilish.	Ekologik atamalarni tushunish va ulardan ishlashni o‘rgatish.
Sohaviy lug‘atni o‘rgatish	Ekologik atamalar va ularning ma’nolarini o‘rganish.	O‘quvchilarda ekologik atamalarni o‘zlashtirish va ulardan samarali foydalanish.

Ekologik kompetentlikni rivojlantirishda integratsiyalashgan pedagogik yondashuvlar

Geografiya va adabiyot ta’limining integratsiyasi ekologik kompetentlikni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bunday integratsiya yordamida o‘quvchilarda ekologik muammolarni tahlil qilish, ular haqida to‘g‘ri qarorlar qabul qilish va ekologik masalalarga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish mumkin.

Interdisipliner loyihalar: Geografiya va adabiyot o‘qituvchilari birgalikda ekologik masalalarni hal qilish uchun loyihalar yaratishlari mumkin. Bu o‘quvchilarga ekologik muammolarni ilmiy va badiiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga yordam beradi.

Ekologik hikoyalar yaratish: O‘quvchilarni ekologik mavzularda badiiy asarlar yaratishga jalb etish, ularni ekologik tafakkur va ijodiy fikrlashga undaydi.

Debatlar: Ekologik mavzularda til va adabiyot o‘qituvchilari bilan birgalikda debatlar o‘tkazish, o‘quvchilarni ekologik masalalar bo‘yicha mustaqil fikrlashga va o‘z qarashlarini asoslashga undaydi. Ekologik muammolarni o‘quvchilarga tushuntirish uchun badiiy adabiyot, publitsistik maqolalar, ilmiy-ommabop matnlar va lingvistik resurslardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Geografiya darslarida til va adabiyot fanlari bilan integratsiya qilish quyidagi afzalliklarga ega:

Ekologik ongni rivojlantirish badiiy adabiyot orqali ekologik muammolarni hissiy tushunishga yordam beradi.

Ekologik savodxonlikni oshirish lingvistik tahlil orqali ekologik terminlarni o‘rganish imkonini beradi.

Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish – o‘quvchilar ekologik masalalar bo‘yicha munozara yuritish va muammolarni tushuntirish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asari – suv va ekologiya muammolarining aks etishi [9, 230 b.]. Chingiz Aytmatovning “Qiyomat” romani – insoniyat va tabiat o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida fikrlashga undaydi.

Ekologik maqolalar tahlili – O‘zbekistonning ekologik muammolari bo‘yicha ilmiy maqolalar tahlili va muhokamasi. Ekologik ta’lim samaradorligini oshirish uchun zamonaviy metodlar qo‘llanilishi kerak. Quyidagi innovatsion yondashuvlar geografiya o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Xulosa. Geografiya o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirish, bugungi kunda ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Ekologik kompetentlik, o‘quvchilarda tabiat va atrof-muhitni saqlashga bo‘lgan ongli munosabatni shakllantirishni, ekologik masalalarni ilmiy va amaliy nuqtai nazardan tushunishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, ekologik kompetentlikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar va geografiya fani bilan til va adabiyot ta'limining integratsiyasi asosiy omil sifatida xizmat qilmoqda. Geografiya fani, o‘zining tabiat, ekologiya, resurslar va geografik jarayonlarni o‘rgatish orqali o‘quvchilarga ekologik bilimlarni taqdim etadi. Biroq, faqat geografik bilimlar bilan cheklanib qolish, ekologik kompetentlikni to‘liq shakllantirish uchun yetarli emas. Til va adabiyot ta'limi, ekologik masalalar bilan bog‘liq badiiy asarlar va adabiyotlarni o‘rganish orqali o‘quvchilarda ekologik tafakkur va his-

tuyg‘u, mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, geografiya fani bilan til va adabiyot ta'limining integratsiyasi o‘quvchilarda ekologik masalalarni badiiy nuqtai nazardan tushunish va tahlil qilish imkonini beradi. Badiiy adabiyotlar orqali ekologik masalalarni tasvirlash, o‘quvchilarda tabiatga bo‘lgan mehr-oqibatni va ekologik tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, ekologik mavzularda yozilgan hikoya va romanlar o‘quvchilarni tabiatga qarshi bo‘lgan salbiy insoniyat ta'siri, uning oqibatlari va uni qanday himoya qilish mumkinligi haqida o‘ylashga undaydi. Shuningdek, geografiya fani til va adabiyotning integratsiyasi o‘quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat va ekologik o‘zgarishlarga nisbatan pozitiv qarashlarni shakllantirishga yordam beradi. Bu integratsiya orqali o‘quvchilar ekologik muammolarni faqat ilmiy va texnik jihatdan emas, balki badiiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan ham tahlil qilishadi, bu esa ularda ekologik masalalar bo‘yicha chuqur va keng qarashlarni rivojlantiradi.

Shunday qilib, ekologik kompetentlikni rivojlantirishda geografiya o‘qituvchilari ona tili adabiyot o‘qituvchilarining birgalikdagi mehnati alohida ahamiyatga ega. Ularning integratsiyasi o‘quvchilarda ekologik masalalar bo‘yicha keng qamrovli bilimlarni shakllantirish, amaliy yondashuvlarni qo‘llash va jamoaviy ishlarni rivojlantirish imkonini beradi. Innovatsion pedagogik yondashuvlar va integratsiyalashgan ta'lim metodlari orqali ekologik kompetentlikni shakllantirish nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki o‘quvchilarning kelajakda ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘ulomov Q. Ekologik muammolar va ularning yechimlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 224 b.
2. Karimov S. Ekologik ta’lim va tarbiya. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2018. – 198 b.
3. Nazarov U., Abduqayumov I. Geografiya va ekologiya. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2020. – 312 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Ekologik ta’lim va tarbiyani rivojlantirish to‘g‘risidagi qarori. – Toshkent, 2022.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – 84 b.
7. Xolmirzayev B. Til va adabiyot ta’limi: innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2021. – 176 b.
8. Hasanboyeva D. Ekologiya va barqaror rivojlanish. – Toshkent: Universitet, 2016. – 245 b.
9. Ergashev R. Tabiat va inson: ekologik madaniyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015. – 188 b.
10. Abdukarimov B. Ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 230 b.
11. Xudoyberganov N. Geografiya o‘qitish metodikasi va ekologik ta’lim. – Toshkent: Istiqlol, 2021. – 194 b.
12. Bronfenbrenner U. Ekologik tizimlar nazariyasi. – Nyu-York: Harvard University Press, 2005. – 276 b.

TABIAT VA INSON MUAMMOSINING ADABIYOTDAGI O‘RNI

Nurmuhamedova Maftuna Ulug‘bek qizi,
O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti oqituvchisi
nurmuhamedovamaftuna@gmail.com

Annotatsiya. *Tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlar adabiyotda qadimdan o‘rganilgan va tahlil qilingan mavzular sirasiga kiradi. Tabiat insonning ichki dunyosini, uning ruhiy va ijtimoiy holatini shakllantiruvchi muhim omil sifatida aks etadi. Shu bilan birga, inson tabiatan o‘zgarmas kuchlar va resurslardan foydalangan holda o‘z hayotini tashkil etadi. Adabiyotda tabiiy muhit va*

insonning shu muhit bilan bo‘lgan o‘zaro aloqasi ko‘plab janrlarda, shu jumladan, poeziya, proza va drama asarlarida yoritilgan. Ushbu maqolada tabiatning inson ruhiyatiga ta'siri, adabiyotdagi tasviri va insonning tabiatga bo‘lgan munosabati o‘rganiladi. Ayniqsa, romantizm va ekologik adabiyotda tabiiy olamning inson hayoti va taqdiri bilan bog‘lanishi chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. *Tabiat, inson, adabiyot, muammo, romantizm, ekologik adabiyot, tabiatning tasviri, ruhiyat, ijtimoiy holat, tabiiy olam, muhit, inson va tabiat aloqasi.*

РОЛЬ ПРИРОДЫ И ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕКА В ЛИТЕРАТУРЕ

Нурмухамедова Мафтуна Улугбек кызы,
преподаватель Узбекско-Финско педагогического института

Аннотация. *Отношения между природой и человеком являются объектом исследования и анализа в литературе с древних времён. Природа отражает важный фактор, который формирует внутренний мир человека, его психологическое и социальное состояние. В то же время человек организует свою жизнь, используя неизменные силы и ресурсы природы. В литературе естественная среда и взаимодействие между человеком и этой средой освещаются во многих жанрах, включая поэзию, прозу и драму. В статье рассматривается влияние природы на психику человека, её изображение в литературе и отношение человека к природе. Особенно глубоко анализируется связь между природным миром и жизнью человека, его судьбой в романтизме и экологической литературе.*

Ключевые слова. *Природа, человек, литература, проблема, романтизм, экологическая литература, изображение природы, психика, социальное состояние, природный мир, окружающая среда, взаимоотношения человека и природы.*

THE ROLE OF NATURE AND HUMAN PROBLEM IN LITERATURE

Nurmuhamedova Maftuna Ulug‘bek qizi,
teacher at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract*. The relationship between nature and humans has been a subject of study and analysis in literature since ancient times. Nature reflects an important factor that shapes the human inner world, its psychological and social state. At the same time, humans organize their lives by using the immutable forces and resources of nature. In literature, the natural environment and the interaction between humans and this environment are illuminated in many genres, including poetry, prose, and drama. This article examines the impact of nature on human psyche, its depiction in literature, and the human relationship with nature. In particular, the connection between the natural world and human life and destiny is deeply analyzed in romanticism and ecological literature.*

Keywords. *Nature, human, literature, problem, romanticism, ecological literature, depiction of nature, psyche, social condition, natural world, environment, relationship between human and nature.*

DOĞA VE İNSAN SORUNUNUN EDEBİYATTAKİ ROLÜ

Nurmuhamedova Maftuna Ulug‘bek kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğretmeni

Özet*. Doğa ve insan arasındaki ilişki, antik çağlardan beri edebiyatın inceleme ve analiz konusu olmuştur. Doğa, insanın iç dünyasını, psikolojik ve sosyal durumunu şekillendiren önemli bir faktörü yansıtır. Aynı zamanda insanlar, doğanın değişmeyen güçlerinden ve kaynaklarından yararlanarak hayatlarını düzenlerler. Edebiyat içinde, doğal çevre ve insanlar ile bu çevre*

arasındaki etkileşim, şiir, düzyazı ve drama gibi birçok türde ele alınmıştır. Bu makalede, doğanın insan ruhu üzerindeki etkisi, edebiyatındaki tasviri ve insanın doğa ile ilişkisi incelenmektedir. Özellikle romantizm ve ekolojik edebiyat içinde, doğal dünyanın insan hayatı ve kaderiyle olan bağlantısı derinlemesine analiz edilmektedir.

***Anahtar kelimeler**. Doğa, insan, edebiyat, sorun, romantizm, ekolojik edebiyat, doğanın tasviri, ruh hali, sosyal durum, doğal dünya, çevre, insan ve doğa arasındaki ilişki.*

Adabiyotda tabiat, insonning aql-idroki, yashash tarzi, madaniy hayoti, tiriklik va maqsad uchun kurashuvi masalalari qadimgi davrlardan buyon badiiy talqin etib kelinadi. Tabiatning mo‘jizalarga va sinovlarga boyligi, g‘aroyibligi, insonning esa aqlidroki, tafakkuri bilan tabiat ustidan hukmronlik qila olishi bilan bog‘liq muammolar jahon adabiyotida ham o‘zbek adabiyotida ham keng yoritilganligini kuzatamiz. So‘nggi o‘n yillikda ekologiya misli ko‘rilmagan gullab-yashnamoqda, biologiya, tabiatshunoslik va geografiya bilan yaqin aloqada bo‘lib, tobora muhim fanga aylanib bormoqda. Endi "ekologiya" so‘zi barcha ommaviy axborot vositalarida uchraydi. Va o‘n yildan ortiq vaqt davomida tabiat va insoniyat jamiyatining o‘zaro ta'siri muammolari nafaqat olimlarni, balki yozuvchilarni ham tashvishga solmoqda.

Har doim tabiiy tabiatning noyob go‘zalligi qalamni olishga undadi. Qancha yozuvchilar she’r va nasrda bu go‘zallikni kuylashdi!

O‘z asarlarida ular nafaqat hayratga tushishadi, balki sizni hayratda qoldiradilar, iste'molchilarning tabiatga asossiz munosabati nimaga olib kelishi mumkinligi haqida ogohlantiradilar. Bu mavzu XIX va XX asr rus adabiyotida alohida o‘rin tutgan va insonning tabiat bilan o‘zaro aloqasi, uning ichki dunyosini tasvirlashda katta ahamiyat kasb etgan. Tabiat, asosan, insonning ruhiy holati, uning ichki dunyosi va ijtimoiy sharoitlaridagi o‘zgarishlarni aks ettirish uchun muhim vosita sifatida ishlatilgan.

Tabiat va inson o‘rtasidagi aloqalar juda kompleks va ko‘p qirralidir. Ular o‘zaro ta'sir va qarama-qarshiliklarga boy bo‘lib, insonning tabiatga bo‘lgan munosabati uning hayoti, madaniyati va qarashlariga katta ta'sir ko‘rsatadi. Tabiat insonning ruhiy holati, ijtimoiy ahvoli va iqtisodiy faoliyatini shakllantiradi, shuningdek, insonning o‘zini tabiatda qanday his qilishi va unga qanday munosabatda bo‘lishi uning hayot tarziga ta'sir qiladi. Bu aloqalar o‘zgaruvchan va doimiy ravishda rivojlanib boradi, chunki insonning ehtiyojlari va tabiatga bo‘lgan tasirlar bir-biriga bog‘liq holda o‘zgaradi.Inson tabiiy olamning bir qismi bo‘lib, uning qonunlari va tabiiy jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bilan birga, inson tabiatdan turli xil foydalar olishga intiladi: oziq-ovqat, yoritish, iqlim, tabiiy resurslar va boshqa ko‘plab narsalar. Biroq, insonning tabiatga bo‘lgan ehtiyojlari va istaklari ba’zan tabiat bilan ziddiyatga olib keladi. Adabiyotda ushbu ziddiyatlar ko‘pincha insonning tabiiy olam bilan muvozanatini yo‘qotishi, tabiiy resurslarni ishg‘ol qilishi va natijada ekologik falokatlarga olib kelishi kabi mavzularda ko‘rsatiladi [1].

Tabiat va inson munosabati bir tomondan, tabiiy dunyoning betakror go‘zalligini tasvirlash orqali insonning tabiatga bo‘lgan sevgi va sadoqatini ifodalashga qaratilgan bo‘lsa, boshqa tomondan esa, insonning tabiatni ekspluatatsiya qilish, uning resurslarini ishga solish bilan yuzaga keladigan masalalarni ham yoritadi. Shu boisdan, tabiatning inson hayotidagi o‘rni nafaqat tashqi dunyo, balki insonning ichki olamiga ham ta’sir qiladi [2].

Tabiatning adabiyotdagi tasviri o‘ziga xos va boy an’analarga ega. Romantizm davrida, masalan, tabiat insonning ruhiy holatini ifodalashda, uning ichki tuyg‘ularini tashqi muhit bilan bog‘lashda markaziy o‘rin tutgan. Romantik adabiyotda tabiat ko‘pincha idealizatsiya qilinadi. Tabiat insonning xohish-irodasini aks ettiradigan bir “ko‘zguga” aylanadi, unda barcha his-tuyg‘ular, istaklar va ehtiyojlar ko‘rsatiladi. Byron, Shevchenko, Pushkin kabi shoirlar va yozuvchilar o‘z asarlarida tabiatni inson ruhiyatining aks-sadosi sifatida tasvirlashgan.

Tabiatning inson ruhiyatiga ta’siri ko‘plab psixologik masalalarni ko‘taradi. Masalan, Dostoevskiy va Tolstoy kabi klassik yozuvchilar tabiatni insonning axloqiy va falsafiy savollariga javob izlash jarayonida shakllantirgan. Tabiat, ayniqsa, insonning ichki muammolari, hayotning ma’nosi haqida o‘ylarida muhim vosita sifatida ishlatilgan. Tabiatning nozik detallarini, o‘zgarishini

va tinchlanishini ko‘rsatish orqali, ular insonning ruhiy holatini, tashvishlarini va baxtini tasvirlashgan [3]. Tabiatning turli manzaralari, insonning ichki kechinmalarini ifodalashda vosita sifatida ishlatiladi: misol uchun, qorong‘u o‘rmonlar, shamollar yoki quyuq bulutlar, odamning ichki ko‘ngilsizligi va tashvishlarini aks ettirishi mumkin. Aksincha, toza va tinch landshaftlar baxt va ichki tinchlikni ifodalashi mumkin. Bunday tasvirlar inson ruhiyatining o‘zgaruvchan tabiatini va uning muhitga, o‘zini o‘zgartirishga bo‘lgan ehtiyojini ochib beradi. Ekologik adabiyotda tabiat faqat tashqi muhit sifatida emas, balki ichki dunyoning aks-sadosi sifatida ham ko‘rsatiladi.

XX asrning oxirlarida va XXI asrda ekologik adabiyot alohida rivojlandi. Bu yo‘nalishning asosiy g‘oyasi, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni, insonning tabiatga bo‘lgan mas'uliyatini va ekologik muammolarni yoritishga qaratilgan. Ekologik adabiyotda tabiatning ahamiyati nafaqat estetik, balki hayotiy jihatdan ham ko‘rsatiladi. Bunday adabiyotda tabiat insonning hayoti va kelajagi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi, tabiatga bo‘lgan zarar insonning o‘ziga zarar yetkazishi haqida gapiriladi. Ekologik adabiyot tabiatni himoya qilish, uning ahamiyatini tushunish va tabiiy resurslarni tejashga undaydi, shuningdek, insonlarni tabiat bilan uyg‘un hayot kechirishga, ekologik muammolarni hal qilishda mas'uliyatli yondashishga chaqiradi. Bu turdagi adabiyot, tabiatning inson hayotidagi o‘rni va uning buzilishi natijasida kelib chiqadigan salbiy oqibatlarga e'tibor qaratadi [4]. Masalan, Rachel Carsonning "Silent Spring" asari ekologik adabiyotning boshlang‘ich nuqtalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U tabiatning inson hayotiga bo‘lgan ta’sirini, uning o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarni o‘rganadi. Ekologik adabiyotda tabiatning o‘zgarishi va uning kelajagi haqidagi masalalar ko‘plab asarlarda markaziy o‘rinda turadi. Ular, asosan, inson faoliyatining tabiiy muhitga ta'sirini, iqlim o‘zgarishlari, resurslarning qisqarishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi kabi ekologik muammolarni yoritadi. Bunday adabiyot, o‘z o‘quvchilarini tabiatni himoya qilishga, ekologik mas'uliyatni his qilishga va kelajak avlodlar uchun barqaror yashash muhiti yaratish yo‘lida harakat qilishga chaqiradi. Ekologik adabiyotning maqsadi nafaqat tabiatni tasvirlash, balki uning ahamiyatini tushunishga va uni saqlab qolishga undashdir [5]. Bu turdagi adabiyot, o‘quvchilarni tabiatning nozik muvozanatini va uning insoniyat uchun hayotiy ahamiyatini anglashga chaqiradi. Tabiatning yuksalishi va buzilishi insonning kelajagi bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatish orqali, ekologik adabiyot, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun har birimizning mas'uliyatimizni oshiradi. U, shuningdek, tabiat bilan hamohanglikda yashashni, resurslarni tejashni va ekologik muammolarga qarshi kurashishni maqsad qiladi.

Tabiat va inson muammosi adabiyotda qadimdan o‘rganilgan va o‘zining ahamiyatini yo‘qotmagan mavzu sifatida qolmoqda. Tabiat insonning ruhiyatini shakllantiruvchi, uning ichki dunyosini aks ettiruvchi va atrofdagi dunyo bilan bo‘lgan munosabatlarini ifodalovchi asosiy omildir. Adabiyotda tabiatning inson hayotidagi o‘rni nafaqat tashqi dunyo, balki uning ichki hissiyotlari va savollarini ham ko‘rsatadi. Shuningdek, ekologik adabiyotda tabiatni himoya qilish va uning kelajagi haqida gapirish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyot orqali tabiat va inson o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganish nafaqat estetik jihatdan, balki insoniyatning kelajagi va barqaror rivojlanishi uchun ham zarurdir. Adabiyotdagi tabiat va inson muammosi insonning o‘zini va atrofdagi dunyoni tushunishga bo‘lgan intilishi, shuningdek, ekologik tafakkur va estetik qiymatlarni anglashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Альтшуллер М.Г. Между двух царей: Пушкин в 1824-1836 гг. – СПб.: Академический проект, 2003. – 350 с. – (Современная западная русистика; т. 47).
2. Антамошкина Е.Н., Антамошкина З.С. История и традиции родного края // Гуманитарные научные исследования. Май 2014. – № 5 [Электронный ресурс]. URL: http://human.snauka.ru/2014/05/6357 (дата обращения: 30.04.2014)
3. Гринлиф М. Пушкин и романтическая мода: Фрагмент. Элегия. Ориентализм. Ирония / Пер. с англ. М.А. Шерешевской и Л.Г. Семеновой. – СПб.: Академический проект, 2006. – 381 с.

4. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent.: Mumtoz so‘z, 2010. – 132 b.
5. Rachel Carson "Silent Spring". 30 июня 1962 г. – 55 стр.

O‘YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI O‘QUVCHILARNING DARSDAGI FAOLLIGINI OSHIRISH

Sanayeva Lola Olimjon qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
lolasanayeva@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda o‘yin texnologiyasidan foydalanish va o‘quvchilar ongida o‘yinning ta’siri haqida so‘z boradi.*
Kalit so‘zlar. *O‘yin texnologiyasi, nutq o‘stirish, boshqotirmalar, didaktik o‘yinli texnologiyalar.*

OYUN TEKNOLOJİLERİNİ KULLANARAK ÖĞRENCİLERİN SINIFTAKİ AKTİVİTELERİNİN ARTIRILMASI

Sanayeva Lola Olimjon’un kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede öğrencilerin derse olan ilgilerini artırmak için oyun teknolojisinin kullanımından ve oyunların öğrencilerin zihinleri üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir.*
Anahtar kelimeler. *Oyun teknolojisi, konuşma tanıma, bulmacalar, didaktik oyun teknolojileri.*

ПОВЫШЕНИЕ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА КЛАССЕ С ПОМОЩЬЮ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Санаевой Лолы Олимджон кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье говорится об использовании игровых технологий для повышения интереса учащихся к уроку и влиянии игры на сознание учащихся.*
Ключевые слова. *Игровые технологии, распознавание речи, головоломки, дидактические игровые технологии.*

INCREASING THE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE CLASS BY USING GAME TECHNOLOGIES

Sanayeva Lola Olimjon’s daughter,
student of Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *This article discusses the use of game technology to increase students' interest in the lesson and the impact of games on students' minds.*
Keywords. *Game technology, speech enhancement, puzzles, didactic game technologies.*

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimiga yo‘naltirilayotgan katta hajmdagi investitsiyalar O‘zbekistonning eng ilg‘or mamlakatlar qatoridan joy olishiga zamin yaratmoqda.

O‘zbekistonning kelajakda buyuk davlat bo‘lishiga hissa qo‘shadigan ijodkor yoshlarni yetishtirishda boshlang‘ich ta'lim poydevor vazifasini bajaradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining asosiy maqsadi – ta'lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. Bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchilarning mahorati, ularning zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali tadbiq eta olishi, ilg‘or pedagogik tajribalardan mohirona foydalana olishi, ta’lim berishning yangi va zamonaviy usullarni ishlatishi juda muhim ahamiyat kasb etadi [1;19 b.].

Boshlang‘ich sinf darslarida bolalarni darsga qiziqtirishimiz uchun turli ta'limiy o‘yinlardan foydalansak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bola o‘yin orqali fanga qiziqib boradi va shu fanni yaxshi o‘zlashtiradi. O‘yin bolaning kelajakdagi o‘quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatining qay darajada shakllanib borishini belgilaydi. Bola o‘z o‘yinida oldin kattalar mehnatiga taqlid qiladi. O‘yinda yosh organizmga xos bo‘lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi. Hayotiy faollik yaratiladi. Birdamlilik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Boshqa faoliyat turlari bo‘lgani singari o‘yin jarayoniga bolaning butun shaxsiyati, uning psixik bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti va ta'sirchanligi, ehtiyoj va qiziqishlari jalb etiladi, o‘yinda bola faol harakat qiladi, gapiradi, o‘z bilimlarini yuzaga chiqarib bera oladi [2; 50 b.].

Ko‘pincha bolalar murakkab yoki katta hajmli materialni o‘rganishda e'tiborlarini tarqatib yuborishadi va darsga diqqatini jamlay olmaydilar. Aynan shunday hollarda qiziqarli voqea yoki o‘yin lahzalari bilan ularning e'tiborini jalb qilish kerak. Bu bolalarning diqqatini o‘rganilayotgan materialga qaratishga, muammoli, izlanish va tadqiqot usullarini birlashtirgan ishlarni mustaqil bajarishga yordam beradi.

Har bir o‘qituvchi o‘yinlardan faqat darsning u yoki bu bosqichida foydalanish mumkin. O‘yin texnologiyalaridan foydalangan holda o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish o‘qituvchilar uchun zamonaviy va samarali usullardan biridir. Bunday yondashuv o‘quv materiallarini qiziqarli va tushunarli qilib, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. O‘yin texnologiyalari o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va yangi ma'lumotlarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Bunda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Interaktiv o‘yinlar

Edukativ o‘yinlar: Fanlarga oid mavzularni o‘z ichiga olgan o‘yinlar o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi. Kvestlar va sarguzasht o‘yinlari: Ma'lum bir mavzu atrofida guruhlarda yoki individual ravishda bajariladigan topshiriqlar o‘quvchilarning faol ishtirokini talab qiladi.

2. Qo‘llanma va mobil ilovalar.

Ta’lim ilovalari: Matematika, til o‘rganish, fan va boshqa sohalar bo‘yicha ilovalar o‘quv materiallarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Interaktiv doska va ilovalar: Darslarni yanada interaktiv va jozibali qilib, o‘quvchilarning qatnashishini oshiradi.

3. Rol o‘ynash va simulyatsiyalar.

Rolli o‘yinlar: O‘quvchilar berilgan vazifalarni turli rollarda bajarish orqali o‘rganishadi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalar va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantiradi. Simulyatsiya o‘yinlari: Real hayot vaziyatlarini o‘yin shaklida modellashtirish, murakkab konsepsiyalarni amaliy mashg‘ulotlar orqali tushunishga yordam beradi.

4. Gimifikatsiya.

Rag‘batlantirish tizimlari: Ballar, yulduzlar, medallar kabi rag‘batlantirish elementlari o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Reyting va tanlovlar: O‘quvchilarning o‘zaro raqobati va muvaffaqiyatlarini ta'kidlash, ularni yanada ko‘proq harakat qilishga ruhlantiradi. O‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, ularning o‘qishga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirishi mumkin. O‘qituvchilar turli o‘yinlar va gimifikatsiya elementlarini muntazam ravishda dars jarayoniga kiritib, ta'lim samaradorligini oshirishlari mumkin. [3; 200 b.].

Didaktik o‘yinli ta'lim texnologiyasining o‘ziga xos jihati, an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqilligi va o‘quv fani faoliyatini ta'qiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo‘naltirish o‘quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etishni talab etadi. Darsning barcha bosqichlarida o‘yin usullaridan foydalanish majburiy emas. Darslarda turli ta'limiy o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, o‘qish savodxonligi darsida o‘quvchilarning o‘qish tezligini oshirish uchun dars davomida quyidagi ishlarni amalga oshiramiz.

Dars boshlangunga qadar doskaga bugun o‘qiladigan matndagi ayrim gap va so‘zlarni bosma harflar bilan yozib, uni vaqtincha berkitib qo‘yamiz. O‘quvchilar kitoblarni ochib bugungi o‘qiladigan matnni ko‘zdan kechiradilar va doskada yozilgan so‘z yoki gapni matndan tez topishga harakat qiladilar. Partaga avvaldan savol yoki topshiriqlari bor kartochkalar tarqatiladi. O‘qituvchining ruxsati bilan bolalar kartochkalarda yozilgan savol- topshiriqlarni o‘qiydilar va matn ichidan shu savol topshiriqqa mos javob izlaydilar.

“Tez o‘qish musobaqasi”ni o‘tkazish bolalarga alohida qiziqish uyg‘atadi. Bunda har qaysi bolaning matnni bir vaqtda o‘qishni boshlashi, matnni oxirigacha ma'lum vaqtda bola matnni ichida o‘qib tugatishi lozimligi aytiladi. Birinchi bo‘lib o‘qib bo‘lgan belgilab boriladi va o‘qiganlarini og‘zaki gapirib berishga tayyorlanib o‘tiradi. Musobaqada g‘olib bo‘lganlar yulduzcha bilan taqdirlanadi. Bu o‘yin o‘quvchilarni o‘qish tezligini oshirishga yordam beradi.

2-3-sinflarda matematika fanidan misollarni tez fikrlash hamda natijani chiqara olish, og‘zaki hisob- kitob ishlarini hech qanday cho‘plarsiz, yordamsiz olib borish. Masalan, o‘qituvchi 240 sonini aytsa, o‘quvchilar 8 bilan 30 ning ko‘paytmasi ekanligini aytishi, va shu zaylda 10 bilan 200 ning ko‘paytmasi, 140 bilan 50 sonining yig‘indisi kabi og‘zaki misollar beradi. Shu tariqa o‘quvchilar sonning to‘ldiruvchilarini aytishlari mumkin. Bu o‘yin orqali o‘quvchilarda sonning tarkibi bo‘yicha bilim va og‘zaki qo‘shish-ayirish, bo‘lish-ko‘paytirish ko‘nikmalari mustahkamlanadi. Bolalarni e’tibori tarqoqligi sababli ularning diqqatini jamlash maqsadida yana bir o‘yinimizni ham amalga oshirish mumkin.

Bu **“Tez javob o‘yini“** bunda o‘qituvchi qator oralab yurib, o‘quvchilardan birini turg‘izadi va qandaydir nomni aytadi. O‘quvchi shu turga kiruvchi javob topib aytishi lozim. Javob uchgacha sanagunga qadar aytilishi kerak. Javob berolmagan o‘quvchi o‘yindan chiqadi. Masalan, o‘qituvchi biror geometrik figura nomini aytsa, o‘quvchilar ham geometrik figuralarga misollar keltirishi kerak. Bunday o‘yin davomida o‘quvchilarda hozirjavoblik, mustaqil fikrlash malakalari rivojlanadi, ular atrof-muhitni sinchikovlik bilan kuzatishni o‘rganadi, atrofdagi bo‘layotgan voqea-hodisalarga qiziqishi ortadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda o‘yin texnologiyasining roli katta. O‘yinlar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurni rivojlantirishga, o‘z-o‘zini boshqarishga, o‘z-o‘zini anglashga, o‘z fikrini bayon eta olishga zamin yaratadi. Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar ta’limiy o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Yana shuni ham aytib o‘tishimiz kerakki, o‘yin rivojlantiruvchi amaliyot, sababi: bolalar o‘yin jarayonida rivojlanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. «Ta'lim to‘g‘risida» gi Qonun. 2020. 9-modda.
2. A.Zikiryayev va boshq. O‘quvchilar bilimini tekshirishda innovatsion texnologiyalar. «Xalq ta'limi» jurnali, 2001, 6-son. 19-bet.
3. O.D.Raximov, O.M.Turg‘unov, Q.O.Mustafaev, H.J.Ro‘ziev Zamonaviy ta’lim texnologiyalari /Toshkent, “Fan va texnologiya nashriyoti”, 2013y., 200 bet.
4. G.Mardonova «Boshlang‘ich sinflarda ta'lim-tarbiya takomillashtirish» , «Sharq» 1998.
6. www.ziyonet.com

PEDAGOG FAOLIYATIDA ETIKET MASALASI

Hikmatova Gulandom,
Buxoro viloyat Buxoro tuman 6-umumta’lim maktabi
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Pedagog faoliyatida o‘quvchilar bilan muloqot asosiy masala ekanligi, o‘quvchilar ruhiyati bilan ish olib borish pedagog mahoratining bosh bo‘g‘ini hal qilinadi. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda o‘rganildi.*

Kalit so‘zlar. *Pedagog etikasi, muloqot, zamonaviy metodika, o‘quvchi ruhiyati.*

ВОПРОС ЭТИКЕТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ҳикматова Гуландом,
учитель родного языка и литературы общеобразовательной школы № 6
Бухарского района Бухарской области

Аннотация. *В данной статъе рассматриваеся, что общение с учениками являеця основной задачей в педагогической деятелъности, а работа с психикой учеников- важнейшее звено педагогического мастерства. Проблема формированная кулътуре обшения профессионалъой деятелности учителя изучаеця исходя из потребностей и требований человеческого общества.*

Ключевые слова. *Педагогическая этика, общение,современные методики,психика ученика.*

ÖĞRETMECİ FAALIYETİNDE ETİKET SORUNU

Hikmatova Gulandom,
Buhara bölgesi Buhara ilçesi 6 No‘lu genel eğitim okulu
ana dili ve edebiyat öğretmeni

Özet. *Bu makalede,pedagojık faalıyette öğrencılerle iletişimin temel bir mesele olduğu ele alınmaktadır. Öğrencilerin ruh halıyle çalışmak, öğretmetmeninpedagojık becerisinin temel bır yönü olarak değerlendirilir Öğretmenin meslekı faaliyetinde ietışim kültürünü şekıllendirme,bıreysel toplumun ihtiyaç ve talerinden yola çıkılarak incelenmiştir.*

Anahtar kelimeler. *Pedagojık etik iletişim modern metodoloji, öğrenci ruh hali.*

THE ISSUE OF ETIQUETTE IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Hikmatova Gulandom,
secondary school No. 6 of Bukhara District, Bukhara region
teacher of native language and literature

Annotation. *This article examines the importance of communication between teachers and students in pedagogical activity. It is emphasized that working with the the students’ psychology is essential in developing pedagogical skills. The issue of forming a culture of a teacher is analyzed , taking into account the needs and requirements of a humane society.*

Keywords. *Pedagogical etiquette, communication, modern methodolology, student psychology.*

O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2024-yil 12-iyundagi

187-sonli buyrug‘i 3 bobdan tashkil topgan bo‘lib, unda barcha pedagoglarning salohiyatidan tashqari, gapirish muomalasi, yurish turishi haqida fikr yuritilgan. Qoidalar maktabgacha ta’lim tashkiloti va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida (keyingi o‘rinlarda — ta’lim muassasalari) faoliyat olib borayotgan pedagog-xodimlar mavqeining daxlsizligini e’tirof etish, inson va uning qadr-qimmati, huquqlariga hurmatni oshirish, yuksak kasbiy madaniyatni shakllantirish, odob-axloq qoidalariga zid bo‘lgan xatti-harakatlarning oldini olish, muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda keng jamoatchilikda ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog-xodimlarga nisbatan hurmat va ishonchni oshirishga qaratilgan. Qoidalar insonparvarlik, adolat, professionallik, mas’uliyat, bag‘rikenglik, demokratiya, sheriklik va birdamlik kabi asosiy tamoyillarga asoslanadi.

Ta’lim muassasalarida shaffoflik, hamjihatlik, bag‘rikenglik, o‘zaro ishonch, izzat-hurmat, xavfsiz, do‘stona muhitni yaratish pedagog-xodimlarning o‘zaro munosabatlaridagi muhim shartlardan biri hisoblanadi. [1,4]

Maktabda faoliyat yuritish pedagoglar uchun o‘ta og‘ir jarayon hisoblanadi. Chunki aynan shu davrlarda o‘quvchi dunyoqarashi shakllanadigan payt sanalanadi.O‘quvchilarga tarbiya, yurish-turish, izlanish etikalarini bilimli, salohiyatli, zamon talablariga javob bera oladigan pedagoggina amalga oshirishi mumkin. Xo‘sh, buni qanday amalga oshirsa bo‘ladi? Albatta, etiket qoidalariga amal qilgan holda. O‘qituvchi Dars jarayonida nafaqat qattiqqo‘l ustoz, balki mehribon ona siymosida bo‘lishi, bolalar ko‘nglini topa olish qobilyatiga ega bo‘lishi o‘ta muhimdir. Bundan tashqari,Pedagogik faoliyatni endigina boshlayotgan yosh o‘qituvchilar o‘z kasbiy mahoratlarini oshirish maqsadida o‘quvchilar bilan muloqot madaniyatini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur. Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqot madaniyati o‘qituvchi va o‘quvchilarning bevosita o‘zaro munosabatini ma'lum bir maqsad sari hamjihatlikka yo‘naltiruvchi kuchdir. [2, 11]. Zero, biz o‘qigan adabiyotlarda o‘rganilgan nutqiy etiket, jumladan, muloqot shakllari til birligi sifatida emas, balki tarbiya masalasi sifatida, inson shaxsiyatini namoyon etuvchi tushunchalar sifatida tahlil etilgan. Bu kabi asarlar mohiyatiga ko‘ra ilmiylikka nisbatan ko‘proq didaktik xarakterga ega hisoblanadi. Ularda pand-nasihat qilish, yo‘l yo‘riq ko‘rsatish va asar maqsadiga ko‘ra ham o‘rganish emas, o‘rgatish ustuvorligi seziladi. Bunday asarlar qatoriga Kaykovusning “Qobusnoma”, Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Ahmad ugnakiyning “Hibbat ul haqoyiq”, Sa’diy Sheroziyning “Guliston” va “Bo‘ston”, Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub”, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Pandnomalar” kabilarni kiritish mumkin.[3,16] Demak, bu kabi tarixiy didaktik asarlarimizda ustozlarning naqadar donishmand ekanligi alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Misol uchun Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” asarida O‘gdulmish bilan Kuntug‘di elikning koptok haqidagi, insonning to‘rt fazilatlari haqidagi fikrlar o‘sha davrdagi ustoz-shogirdlik aloqalarini ko‘rsatib bergan.

O‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqot jarayonida yuz berishi mumkin bo‘lgan turli ziddiyatli vaziyatlarni tezda bartaraf etishi uchun, avvalo o‘z iqtidoriga, pedagogik mahoratiga tayanishi kerak. Pedagogik muloqot asosida erishiladigan yutuqlar o‘qituvchining ijodiy mehnati mahsulidir. Ushbu mehnatning salbiy va ijobiy tomonlari bo‘lishi shubhasiz. Har bir vaziyatni oqilona baholash, uni to‘g‘ri rejalashtirish, tarbiyaviy jarayonlarda aql-idrok bilan muloqotni tashkil etish zarur. Hozirgi davrda O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunida kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo‘lg‘usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta'kidlangan. Shaxsiy muomalada o‘qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lishi kerak va shu bilan birga o‘zida katta pedagogik imkoniyatlarni mujassamlashtirib boradi. Pedagogik muomalada o‘qituvchi quyidagi faoliyatga qat`iy amal qilishi lozim:

o‘qituvchida tarbiyalash mahoratining shakllanganligi. Uning tarbiyaviy jarayonga oid so‘z va ohangni tanlay bilishi va ta`sir o‘tkaza olishi;

muomala obyekti bo‘lmish o‘quvchilar diqqatini jalb qiluvchi nutq, pauza, harakat, imo-ishoralarni o‘z o‘rnida ishlatishi, tarbiyaviy ta`sirni bilishi [3,2]

O‘qituvchilarning nafaqat fikrlash qobilyati, balki mimikasi ham metodikaning asosini tashkil etadi. Oddiygina ko‘z-qarashlar ham o‘quvchilarning darsdagi tartib-intizomini, fikrlashini,

qat’iyatini belgilab berishi tabiiy, albatta. Juda ko‘p ijodkor yozuvchilarning hayotiga e’tibor bersak, ularning ko‘pchiligi “Birinchi muallim- onam”, -deya ta’kidlashadi. Masalan, Oybek, Hamid Olimjon va boshqalar.Haqiqatdan ham, pedagogning harakatlari, muomalasi, yurish turishi umuman olganda, mimikalari farzand uchun ona xarakterlarini ko‘rsata oladi. O‘qituvchida ona siymosining gavdalanishi o‘quvchilar uchun butun borliq desak, adashmaymiz.

Muloqot, odob-axloq qoidalari pedagog uchun odatiy holdir va etiket qoidalariga rioya qilish, bu tartibga solishni shu bilan bir qatorda ma’lum bir jamiyat vakillarining kommunikativ xatti-harakatlarining an’anaviyligi tartibga soluvchi,albatta pedagog hisoblanadi. An’anaviylik nutqning qabul qilingan me’yorlariga qat’iy, majburiy rioya qilish, nutq odob-axloqi normalaridan foydalanish bilan bog‘liq nutq xatti-harakatlarini standartlashtirishni nazarda tutadi.Umuman olganda, mana shunday etiket vazifalarini to‘lig‘icha angalagan pedagog jamiyat taraqqiyoti uchun natija ko‘rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2024-yil “12” iyundagi 187-sonli buyrug‘iga 1-ILOVA.
2. http://ijournal.uz/398O‘qituvchi faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasi Tolipova Ozoda Ikromovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi;
3. Кахаров Қ.Ш. Ўзбек ва немис нутқий этикетларининг қиёсий тадқиқи фил. фан. бўйича фалсафа доктори (Phd) Диссертация, Андижон – 2020, 16-б.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Мавлянова Тамилла Бахриллоевна,
д.ф.ф.н. (PhD) заведующая кафедрой русского языка и литературы Узбекско-Финского педагогического института

Эшимова Зульфира Халимовна,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *Статья посвящена внедрению инновационных методов в процесс преподавания русского языка и литературы. Мы рассматриваем проблемы, связанные с низкой мотивацией учащихся к изучению предмета, и предлагает эффективные способы их решения. Основное внимание уделяется проектной деятельности, использованию интерактивных технологий, а также интеграции современных медиа в образовательный процесс. Приведены примеры уроков с использованием квестов, литературных игр и анализа видеоматериалов. Сделан вывод о необходимости пересмотра традиционных подходов к обучению и акценте на практико-ориентированные формы работы.*

Ключевые слова. *Методика преподавания, интерактивные технологии, проектная деятельность, мотивация учащихся, литературное образование.*

RUS TILI VA ADABIYOTINI O‘QITISH METODIKASI

Mavlyanova Tamilla Baxrilloyevna
f.f.f.d. (PhD), O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti rus tili va adabiyoti kafedrasi mudiri

Eshimova Zulfira Xalimovna
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqola rus tili va adabiyotini o‘qitishda innovatsion metodlarni qo‘llashga bag‘ishlangan. Unda o‘quvchilarning motivatsiyasi pasayishi muammolari ko‘rib chiqilib, bularni loyihaviy faoliyat, interaktiv texnologiyalar va zamonaviy ommaviy axborot vositalari orqali hal qilish yo‘llari taklif etilgan. An'anaviy va yangi yondashuvlarni uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *O‘qitish metodikasi, motivatsiya, interaktiv texnologiyalar, loyihaviy faoliyat, multimedia, kommunikativ kompetensiya.*

RUS DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Mavlyanova Tamilla Baxrilloyevna
Filoloji bilimleri doktoru (PhD), Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı, Özbek-Fin Pedagoji Enstitüsü

Eshimova Zulfira Xalimovna
Özbekistan-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü öğrencisi

Özet. *Makale, Rus dili ve edebiyatının öğretiminde yenilikçi yöntemlerin uygulanmasına odaklanmaktadır. Öğrencilerin motivasyon düşüklüğü gibi sorunları ele almakta ve bu sorunlara proje bazlı öğrenme, etkileşimli teknolojiler ve modern medya araçlarıyla çözüm önerileri sunmaktadır. Geleneksel ve modern öğretim yaklaşımlarının entegrasyonuna özel önem verilmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Öğretim yöntemi, motivasyon, etkileşimli teknolojiler, proje çalışması, multimedya, iletişimsel yeterlik*

TEACHING METHODS OF THE RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Mavlyanova Tamilla Bakhrilloyevna
Doctor of Philology (PhD), Head of the Department of Russian Language and Literature, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Eshimova Zulfira Khalimovna
student, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

Abstract. *The article focuses on the implementation of innovative methods in teaching Russian language and literature. It addresses the problem of declining student motivation and offers solutions through project-based learning, interactive technologies, and modern media. Special attention is given to integrating traditional and contemporary approaches aimed at developing communicative and cultural competencies.*

Keywords. *Teaching methodology, motivation, interactive technologies, project-based learning, multimedia, communicative competence.*

Преподавание русского языка является важной и многогранной задачей, включающей обучение как носителей языка, так и тех, для кого русский язык является вторым или иностранным. Методика преподавания русского языка охватывает широкий спектр теоретических и практических подходов, направленных на развитие языковых навыков учащихся: чтения, письма, говорения и аудирования.

Методика преподавания русского языка – это наука о целях содержании, принципах, методах и приемах обучения русскому литературному языку, о путях и условиях усвоения учащимися знаний и формировании навыков по русскому языку в начальной школе. Методика обучения русскому языку состоит из литературных частей, языковых навыков учащихся,

понятий грамматике, изменения языковой системы с течением времени (ассимиляция) других частей языковой науки. Методология; педагогика, психология и философия на стыке дисциплин. У этих дисциплин есть общий интерес. Самая главная цель обучения русскому языку – формирование коммуникативной компетенции, т.е. умение применять полученные знания на практике, создавать свое высказывание с учетом языковых норм и ситуации общения.

Авраменко и Григорьева отмечают, что «методика преподавания русского языка должно учитывать современные реалии, интегрируя традиционные и инновационные формы обучения, чтобы повысить интерес учащихся» [1; С.24]. Полностью согласны с этим утверждением. В современном мире, где дети окружены цифровыми технологиями, важно найти баланс между классическими методами преподавания и новыми подходами, такими как проектная деятельность и использование мультимедийных ресурсов.

Основные принципы методики преподавания

1.Коммуникативный подход. Этот подход ореинтирован на развитие умения учащихся использовать язык в реальных коммуникативных ситуациях. Уроки строятся таким образом, чтобы учащиеся активно участвовали в диалогах, выполняли задания, связанные с повседневным общением, и усилие выражать свои мысли устно и письменно.

2.Интеграция всех видов речевой деятельности. Обучение должно включать последовательное развитие всех видов речевой деятельности: аудирования, говорения, чтения и письма. Это позволяет учащимся освоить язык как средство общения и развивать все необходимые навыке параллельно.

3.Индивидуальный подход. Учитывая уровень подготовки и особенности учащихся, преподаватели адаптируют учебные материалы и задания. Такой подход позволяет эффективно работать с группами разного уровня знаний.

4.Проблемный подход. Этот метод стимулирует учащихся к активному мышлению. Например, предлагаются задания, которые требуют от учащихся поиска решений, обсуждения или анализа определенных тем.

5.Интерактивные технологии. Использование современных технологий (интерактивные доски, мультимедийные материалы, онлайн-курсы) делает процесс обучения более интересным и продуктивным.

Голубков утверждает, что «обучение русскому языку должно строиться на принципе интеграции всех видов речевой деятельности: чтения, письма, говорения и аудирования». Данный подход действительно эффективен, так как позволяет учащимся не только запоминать информацию, но и использовать её на практике. Например, обучение грамматике должно сочетаться с активными разговорными упражнениями, а анализ текстов – с письменной практикой.

Основные методы обучения

1.Пояснительно-иллюстративный метод. Включает объяснение новых языковых явлений с последующей демонстрацией примеров. Этот метод эффективен при введении грамматических правил и новых лексических единиц.

2.Практические упражнения. Регулярная практика помогает учащимся закреплять материал. Упражнения могут быть как письменными, так и устными, включая ролевые игры, составление диалогов и выполнение тестов.

3.Игровые методы. Игровые элементы особенно полезны в работе с детьми. Викторины, настольные игры, конкурсы и квесты помогают учащимся учить язык в ненавязчивой и увлекательной форме.

4.Проектная работа. Учащиеся создают проекты (эссе, презентации, видеоролики) на заданные темы. Этот метод позволяет глубже погрузиться в изучение языка и развивать креативное мышление.

Современная методика преподавания русского языка и литературы опирается на три основные компетенции:

1. Лингвистическая компетенция-знание языка и его норм.

2. Коммуникативная компетенция-умение говорить, слушать, читать и писать.

3. Культурологическая компетенция-осознание и привитие любви к русскому языку и литературы [2; С.28].

Такой подход отражает интегративную методику обучения, в которой язык рассматривается не только как система правил, но и как средство общения и носитель культуры. Особенно важно развитие культурологической компетенции, так как язык невозможно изучать в отрыве от социокультурного контекста. Можно сказать, что данная модель применима и к другим языкам, так как эффективное владение любим языком включает знание его в общении и понимание культурных особенностей.

В современной дидактике выделяет следующие методы обучения:

словесные методы (лекции, книги, беседы, дискуссии);

наглядные методы (видеоматериалы, явления, наглядные пособия);

практические методы (практические занятия, творческие работы,

курсовые и дипломные работы);

обучение через создание проблемных ситуаций.

Методика преподавания русского языка и литературы сталкивается с рядом проблем, которые влияют на эффективность образовательного процесса. Вот основные из них:

Снижение интереса учащихся к предмету. Современные дети всё реже воспринимают литературу и русский язык как важные и интересные дисциплины. Причины включают обилие цифровых развлечений, снижение уровня чтения и сложности восприятия классической литературы. Внедрение интерактивных форм обучения, использование мультимедийных технологий, изучение современной литературы.

Левитский подчёркивает, что «проектная деятельность в обучении русскому языку и литературе позволяет глубже погружаться в материал, делает процесс изучения более осмысленным и продуктивным» [3;С.67]. Проектная деятельность действительно является мощным инструментом мотивации. Создание видеороликов, литературных подкастов, инсценировка отрывков произведений-все это делает обучение интересным и приближает его к жизни.

Негибкость учебных программ. Программы часто перегружены и не адаптированы к интересам и уровню подготовки учащихся. Создание более индивидуализированных программ, включающих выбор произведений и вариативные подходы.

Недостаток времени на изучение материала. Ограниченное количество часов на русский язык и литературу затрудняет глубокое изучение тем. Пересмотр учебного плана, акцент на ключевые аспекты и навыки, а также интеграция дисциплин.

Трудности в подготовке к экзаменам. Подготовка к экзаменам часто сводиться к натаскиванию на тесты, что снижает качество знаний. Баланс между экзаменационной подготовкой и развитием творческих, аналитических навыков.

Снижение уровня грамотности. Ошибки в письменной и устной речи учащихся становятся более распространёнными. Практика орфографических и пунктационных норм через игровые формы, регулярные диктанты и тексты с ошибками для исправления.

Ограниченные методические подходы. Использование устаревших методов (лекции, пересказ текста) не отвечает запросам современного поколения. Применение проектных методов, дискуссий, анализа фильмов по литературным произведениям.

Недостаточная квалификация учителей. Не все педагоги имеют достаточные знания о современных технологиях и новых подходах к обучению. Повышение квалификации, участие в тренингах, доступ к онлайн-ресурсам.

Ученики не всегда видят практическое применение изучаемого. Упор на связь изучаемого материала с реальной жизнью: актуализация грамматике в социальных медиа, применение литературных сюжетов к современным ситуациям.

Мотивация и психологическая обстановка. Учащиеся часто сталкивается с отсутствием поддержки, что приводит к низкой мотивации. Индивидуальный подход, создание благоприятной атмосферы на уроках.

Интеграция новых технологий. Учителя либо не используют технологии, либо перегружают уроки мультимедиа, что не всегда эффективно. Баланс традиционных и инновационных подходов, использование цифровых ресурсов (электронные библиотеки, интерактивные приложения).

Эти проблемы требуют комплексного подхода, включающего изменения в образовательной политике, методике преподавания и профессиональной подготовке учителей.

В статье Т.Б.Мавлянова рассмотрена эмоции и бесстрастность, переживания и безмятежность, разочарования и воодушевленность внутреннего мира человека изначально проявляется в эстетическом идеале литературы. Эта категория отражается через поэтический вымысел создателя литературы и продолжает иметь ценность восприятия среди других произведений искусства, и это, безусловно, дает нетленность поэтическому слову. Не что иное, как бессмертность идеала в философии и литературоведении вызывала интерес передовых ученых Востока и Запада, считавших важнейшей задачей проникновение в душу человека, поиск эффективных средств в науке [4; С.73-76].

В методике преподавания литературы существует несколько подходов к решению проблемы классификации методов

В.В.Голубков выделяет методы изучения литературу по источнику знаний: лекция учителя, беседа, самостоятельная работа учащихся.

Н.И.Кудряшев определяет метод как вид деятельности учащихся и рассматривает метод творческого чтения, репродуктивный, эвристический и исследовательский методы.

В.А.Никольский различает методы и приёмы эмоционально-образного постижения художественного текста, а также методы и приёмы истолкования литературных произведений.

С.Н.Юзбашев группирует методы по характеру взаимодействия обучающей деятельности учителя и познавательной деятельности учащихся: объяснительно-иллюстративный метод, метод творческого чтения, репродук-тивный и исследовательский методы [5; С.29].

Каждый автор выделяет свои подходы, что показывает важность применения разных методов для развития познавательной и творческой активности учащихся. Правильный выбор методов и приемов помогает сделать более эффективным и качественным, а также учитывает потребности и способности учеников.

Заключении о состоянии и перспективах методики преподавания русского языка и литературы подводит итог анализа проблем и возможностей данной области. Русский язык и литература играют ключевую роль в формировании личности учащихся, их коммуникативных, культурных и аналитических навыков. Однако современные вызовы, такие как снижение интереса к чтению, стремительное развитие технологий и изменения в образовательных стандартах, требуют от педагогов гибкости и поиска новых подходов. Таким образом, развитие методике преподавания русского языка и литературы требует комплексного подхода, включающего модернизацию содержания и методов обучения. Это позволит сохранить культурное наследие и обеспечить учащимся актуальные знания и навыки для успешной жизни в современном обществе.

Использованая литература:

1. Авраменко С.И., Григорьева И.И. Методика преподавания русского языка в школе. – М.: Академия, 2015. [С.24]

2.Мавлянова Т.Б. Методика преподавания русского языка литературы. Учебное пособие. – Бухара, 2025. [С.28]
3. Левитский М.А. Современные подходы к преподаванию русского языка и литературы. – Питер, 2018. [С.67]
4.Мавлянова Т.Б. Понятие эстетической ценности в литературоведении и философии // Социология. – 2019. – №. 5. – [С.73-76]
5. Ахмедова Л.Т., Кон О. В. Методика преподавания литературы. – Ташкент, 2009. [С.29]
6. Макарова Е.А. Методические инновации в обучении литературе и русскому языку. – Казань: Университет,2019. [С.47]

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Юсупова Сохила Сайфиевна,
старший преподаватель Узбекско-Финского педагогического института,
sohila1402@gmail.com

Азимова Умеда Алишеровна
студентка Узбекско-Финского педагогического института,
azimova2607@icloud.com

Ключевые слова: *литературный язык, признаки литературного языка, функции литературного языка, происхождение русского литературного языка, языковая норма, виды языковых норм, стандартизация, кодификация, устная речь, письменная речь, историческое изменение норм, орфоэпические нормы, акцентологические нормы, лексические нормы, грамматические нормы, язык художественной литературы.*

Аннотация*. Статья представляет собой экспертный анализ понятия литературного языка, его ключевых признаков (стандартизация, кодификация, обширный словарный запас, обязательность, универсальность, художественное богатство, относительная устойчивость) и основных функций (объединение нации, сохранение культурного наследия, средство коммуникации в различных сферах). Рассматривается исторический путь формирования русского литературного языка, начиная с древнерусского периода и церковнославянского влияния, до современного этапа его развития и устоявшихся языковых норм. Особое внимание уделяется определению и классификации языковых норм (акцентологические, лексические, фразеологические, словообразовательные, морфологические, синтаксические), а также их динамике и изменчивости под влиянием различных факторов, особенно в устной речи. Проводится разграничение между литературным языком и языком художественной литературы, подчеркивается эстетическая функция последнего и его отличие от нормативного подхода. Статья адресована лингвистам, филологам, преподавателям русского языка и всем, кто интересуется вопросами языковой нормы и культуры речи.*

THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE LITERARY LANGUAGE

Yusupova Soxila Sayfiyevna,
senior lecturer at the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Azimova Umeda A
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Key words: *literary language, features of literary language, functions of literary language, origin of Russian literary language, language norm, types of language norms, standardization, codification, oral speech, written speech, historical change of norms, orthoepic norms, accentual norms, lexical norms, grammatical norms, language of fiction.*

Abstract. *The article is an expert analysis of the concept of literary language, its key features (standardization, codification, extensive vocabulary, obligation, universality, artistic richness, relative stability) and main functions (unification of the nation, preservation of cultural heritage, means of communication in various spheres). The historical path of formation of Russian literary language is considered, starting from the Old Russian period and Church Slavonic influence to the modern stage of its development and established language norms. Particular attention is paid to the definition and classification of linguistic norms (accentological, lexical, phraseological, word-formation, morphological, syntactic), as well as their dynamics and variability under the influence of various factors, especially in oral speech. A distinction is made between the literary language and the language of fiction, emphasizing the aesthetic function of the latter and its difference from the normative approach. The article is addressed to linguists, philologists, teachers of the Russian language and all those interested in issues of linguistic norms and speech culture.*

На протяжении истории у разных народов и в разных исторических условиях складывались уникальные социальные языковые системы, которые называются социальной стратификацией языков. Возникла необходимость в создании единого, над территориального языкового стандарта для государства, который обладал бы особымикоммуникативными свойствами: высокой точностью, пособностью выражать сложные логические связи, временной устойчивостью и специализацией. Это объясняется необходимостью предоставления государственными органами четких и однозначных указаний всем гражданам. Литературный язык стал выполнять эту функцию.

Проблема правильного языка всегда привлекала внимание ученых. Особенно актуальной она становится в периоды социальных перемен, когда социальные проблемы затмевают культурные. В стабильные времена общественное мнение, престиж образования и стремление к личной культуре помогают сохранять чистоту литературного языка и не допускать проникновения в него нелитературных элементов. В нестабильные времена таким вопросам уделяется меньше внимания, и только в СМИ, дипломатии, делопроизводстве и академических кругах сохраняется некоторая форма цензуры, хотя и менее строгая.

Современное состояние языка напоминает ситуацию начала XX века, когда в литературный язык массово проникали ненормативные элементы. В это же время началось активное изучение языковых норм и создание словарей. Такие выдающиеся лингвисты, как Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, К.С. Скворцов, С.И. Ожегов и другие, придавали большое значение правильности и богатству языка.

Происхождение русского литературного языка

Формирование литературного русского языка началось много веков назад, и научные дискуссии о его основах и роли церковнославянского в этом процессе продолжаются по сей день. Русский язык относится к индоевропейской языковой семье. Его истоки восходят ко временам существования и распада единого славянского (праславянского) языка. Из этого единства (VI-VII вв.) выделились восточно-, западно- и южнославянские группы, из которых в XV в. выделился русский язык.

В Киевской Руси использовался смешанныйязык, известный как церковнославянский. Богослужебные тексты, заимствованные из византийских и болгарских источников, следовали нормам старославянского языка, но в них проникали и элементы древнерусского языка. Существовала также светская и деловая литература. Если церковнославянский язык представлен такими произведениями, как Псалтырьили Евангелие, то примерами светской литературы являются «Слово о полку Игореве», «Повесть временных лет» и «Русская правда».

Таким образом, в Древней Руси сложились два варианта литературного языка: книжный славянский, в основе которого лежал церковнославянский, и светский язык, использовавшийся в деловой и художественной литературе.

Дальнейшее развитие литературного языка происходило благодаря творчеству великих русских писателей, публицистов и разнообразной деятельности населения. С конца XIX века и по настоящее время русский литературный язык находится во второй фазе своего развития, характеризующейся устоявшимися языковыми нормами, которые продолжают совершенствоваться с течением времени.

Литературный язык: его признаки и функции

Общеупотребительный язык обычно существует в четырех формах, одна из которых является стандартной, а остальные — нестандартизированными. Литературный язык считается основной формой национального языка. Это модельный, стандартизированный и кодифицированный вариант с обширным словарным запасом и развитой системой стилей.

К характеристикам литературного языка относятся:

• Стандартизация: устойчивые способы выражения, закрепленные в лучших произведениях литературы и отражающие исторические закономерности развития языка. Литературный язык допускает изменчивость норм, степень которой различается в разные эпохи.

• Кодификация: унификация нормативныхединиц в словарях, справочниках и грамматиках.

• Обширный словарный запас: наличие функциональных стилей, каждый из которых имеет определенные характеристики.

• Обязательность изучения и использования всеми носителями языка: литературный язык используется во всех сферах жизни общества, включая образование, науку, политику, делопроизводство, средства массовой информации и культуру.

• Универсальность: используется на всей территории страны.

• Художественное богатство: наличие значительного количества художественной литературы.

• Относительная устойчивость: сохранение словарного запаса в долгосрочной перспективе.

Основная задача литературного языка — объединение нации и сохранение ее культурного наследия.

Функции литературного языка

Современный русский литературный язык многофункционален: он выступает как повседневный язык образованных людей, как язык науки, публицистики, государственного управления, культуры, литературы, образования и СМИ. Однако в некоторых ситуациях его функции могут быть ограничены, например, он используется в основном в письменной речи, тогда как территориальные диалекты чаще используются в устной речи. Литературный язык охватывает многие сферы общественной и личной деятельности.

Литературный язык отличается от языка художественной литературы, хотя последний часто формируется на его основе. Главной особенностью языка художественной литературы является выполнение эстетической функции, благодаря которой текст воздействует на читателя через лингвистически организованное визуальное содержание. В то же время художественный язык выполняет и коммуникативную функцию, которая реализуется в диалогах и полилогах персонажей.

Важнейшей особенностью языка художественной литературы является его эстетическая мотивированность. Это означает, что форма общения приобретает самостоятельное значение и становится средством выражения не только содержания, но и идейно-художественного замысла автора. Этот язык сочетает в себе стандартизированную литературную речь, индивидуальный стиль автора и речь персонажей, которая может отклоняться от норм для создания выразительности.

Художественный язык использует весь спектр языковых средств: от литературной лексики до элементов разговорной речи, жаргона и региональных диалектов. Он тесно связан с изобразительной системой произведения и активно использует эпитеты, метафоры, олицетворения и другие средства выражения. Литературные антонимы и синонимы выполняют особую функцию: они помогают ярче представить характеры, привычки и образы героев.

Понятие языковой нормы неприменимо к языку художественной литературы в традиционном смысле. Все, что способствует точному выражению мыслей автора, считается правильным. В этом и заключается главное отличие языка художественной литературы от языка научно-популярной литературы.

Понятие нормы литературного языка

Литературная норма — это совокупность правил, регулирующих произношение, образование и употребление языковых единиц в языке. Ее также можно определить как объективно сформулированные правила реализации языковой системы. В зависимости от уровня языковой регламентации выделяют следующие виды норм:

1. Акцентологические — правила ударения (частный случай орфоэпических норм).
2. Лексические — правила употребления слов с учетом их значения.
3.Фразеологические — нормы употребления устойчивых выражений (фразеологизмов).
4. Словообразовательные — правила образования новых слов на основе существующих языковых моделей.
5. Морфологические — правила образования и изменения классов слов.
6. Синтаксические — правила объединения слов в словосочетания и предложения.

Морфологические и синтаксические нормы часто объединяют под названием «грамматические нормы», поскольку они тесно связаны между собой.

В зависимости от языковой формы нормы делятся на:

• Нормы, характерные только для устной речи (орфографические и акцентологические);
• Нормы, применимые только к письменной речи (орфография и пунктуация);
• универсальные нормы, регулирующие как устную, так и письменную речь (например, лексические, грамматические).

Литературная норма характеризуется обязательностью для всех носителей языка, применимостью во всех сферах общественной жизни, относительной устойчивостью и охватом всех уровней языковой системы.

Основная функция стандарта — сохранение: она способствует сохранению богатства литературного языка. В то же время нормы литературного языка не остаются неизменными. Их изменения определяются такими факторами, как живая разговорная речь, местные диалекты, сленг, технический жаргон и заимствования из других языков. Прежде чем нормы в языке изменятся, появляются их варианты, которые отражаются в словарях современного литературного языка.

Историческое изменение норм — естественный процесс, не зависящий от желания отдельных носителей языка. Обновление литературного языка и его норм определяется развитием общества, изменениями в общественном строе, новыми традициями и активным функционированием литературы.

Заключение

В тексте затрагиваются важные аспекты изменения литературных норм и их изменчивости, особенно в устной речи. Приводим несколько переработанный вариант, сохраняющий основное содержание:

Литературная норма — сложное и динамичное явление, подверженное изменениям во времени. Такие изменения особенно заметны в устной речи, поскольку она представляет собой наиболее гибкий уровень языка. Одним из следствий изменения норм является возникновение вариантов этих норм. Изменчивость норм произношения и ударения — актуальная тема исследований.

Кроме того, важным направлением работы является изучение типов норм и их проявлений в современном русском литературном языке. Стандарты классифицируются по уровню языка и степени обязательности: строго обязательные и не строго обязательные. Последняя категория относится к существованию отклоняющихся стандартов. Особое внимание уделяется орфоэпическим (включая фонетические и акцентные) нормам. Описываются основные правила произношения гласных и согласных, что способствует систематизации и сохранению культурного богатства языка.

Использованная литература:

1. Виноградов В.В. Избранные труды. История русского литературного языка. М., 1978.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.
3. Современный русский литературный язык: Учебник для вузов / Под ред. Н.С. Валгиной. М., (разные издания).
4. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.С. Степанов. М., 1979.
5. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. М., 1981.
6. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой жизнью XX века. М., 1994.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA SO‘Z TARKIBI VA YASALISHINI O‘RGATISH METODIKASI

Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
xumorasaydullayeva5@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida so‘z tarkibi va yasalishini o‘rgatish metodikasining ilmiy-nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot so‘zning morfologik tuzilishi, o‘zagi, qo‘shimchalari hamda ularning birikishi orqali hosil bo‘ladigan lingvistik birliklarni o‘quvchilarga samarali o‘rgatish metodlarini yoritadi. So‘z yasash jarayoni esa yangi ma’no hosil qilishga xizmat qiluvchi morfemalarning tarkibiy o‘zgarishlari va qo‘shimchalarning funksional vazifalarini anglashni talab qiladi. Shuningdek, maqolada ona tili darslarida morfologik tahlil orqali o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish usullari ham ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar. *So‘z tarkibi, morfema, o‘zak va qo‘shimchalar, so‘z yasalishi, morfologik tahlil, leksik ma’no, so‘z turkumlari, fonetik va morfologik birliklar, grammatik shakllanish, lingvistik kompetensiya, metodik ta’lim.*

İLKÖĞRETIM SINIFI ANA DILI DERSLERINDE KELIME YAPISI VE TÜRETILMESINI ÖĞRETME METODOLOJISI

Saydullayeva Xumora Salohiddin qızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. *Bu makalede, ilköğretim sınıfı ana dili derslerinde kelime yapısı ve türetilmesini öğretme metodolojisinin bilimsel-teorik temelleri ve pratik önemi analiz edilmektedir. Araştırmada kelimenin morfolojik yapısı, kökü, ekleri ve bunların birleşimi ile oluşan dilbilimsel birimlerin öğrencilere etkili bir şekilde öğretilmesi yöntemleri ele alınmaktadır. Kelime türetme süreci, yeni anlamlar oluşturmayı sağlayan morfemlerin yapısal değişimleri ve eklerin işlevsel rollerini kavramayı gerektirir. Ayrıca, makalede ana dili derslerinde morfolojik analiz yoluyla öğrencilerin dilbilimsel yeterliliklerini geliştirme yöntemleri de incelenmektedir.*

Anahtar kelimeler. *Kelime yapısı, morfem, kök ve ekler, kelime türetme, morfolojik analiz, sözcük anlamı, kelime türleri, fonetik ve morfolojik birimler, dilbilgisel oluşum, dilbilimsel yeterlilik, öğretim metodolojisi.*

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СОСТАВУ И СЛОВООБРАЗОВАНИЮ СЛОВ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Сайдуллаева Хумора Салохиддин кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье анализируются научно-теоретические основы и практическое значение методики обучения составу и словообразованию слов на уроках родного языка в начальных классах. Исследование рассматривает методы эффективного обучения учащихся морфологической структуре слова, его корню, аффиксам и их комбинациям, формирующим лингвистические единицы. Процесс словообразования требует понимания структурных изменений морфем и функциональных ролей аффиксов, способствующих формированию новых значений. Кроме того, в статье рассматриваются методы развития лингвистической компетентности учащихся посредством морфологического анализа на уроках родного языка.*

Ключевые слова: *Состав слова, морфема, корень и аффиксы, словообразование, морфологический анализ, лексическое значение, части речи, фонетические и морфологические единицы, грамматическая структура, лингвистическая компетентность, методика обучения.*

THE METHODOLOGY OF TEACHING WORD STRUCTURE AND FORMATION IN PRIMARY SCHOOL NATIVE LANGUAGE LESSONS

Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. *This article analyzes the scientific-theoretical foundations and practical significance of the methodology for teaching word structure and formation in primary school native language lessons. The study explores effective methods for teaching students the morphological structure of words, including their root, affixes, and their combinations that form linguistic units. The word formation process requires understanding the structural changes of morphemes and the functional roles of affixes in generating new meanings. Additionally, the article examines methods for developing students’ linguistic competence through morphological analysis in native language lessons.*

Keywords. *Word structure, morpheme, root and affixes, word formation, morphological analysis, lexical meaning, parts of speech, phonetic and morphological units, grammatical formation, linguistic competence, methodological teaching.*

So‘zning leksik ma’nosini aniqlash maqsadida uni morfemalarga ajratish til haqidagi fanda o‘zining nazariy asosiga ega. Morfema – so‘zning eng kichik, bo‘linmaydigan ma’noli qismi. Morfema ikki turga bo‘linadi;

1. O‘zak morfema so‘zda albatta qatnashadigan va leksik ma’no anglatadigan morfema. 2. Affiksal morfema – mustaqil holda leksik ma’no anglatmay, so‘zning leksik va ma’nolarining shakllanishiga xizmat qiladigan morfema.

2. Qo‘shimchalar 2 turga bo‘linadi:

- So‘z yasovchi qo‘shimchalar. So‘zning leksik ma’nosini shakllantirish uchun xizmat qiladigan.

- Shakl yasovchi qo‘shimchalar so‘zlarning grammatik formalarini shakllantirib, turli grammatik ma’nolarini ifodalaydi.

So‘zning morfemik tarkibi ustida ishlash bilan o‘quvchilar so‘zning leksik ma’nosini aniqlashning asosiy usullarini bilib oladilar. Bunda o‘qituvchining vazifasi bolalar so‘zlarining leksik ma’nosi va morfemik tarkibi bir biriga bog‘liqligini bilib olish uchun eng qulay sharoit yaratish, shu asosda ularning lug‘atiga aniqlik kiritish maqsadga muvofiq rahbarlik qilish hisoblanadi. So‘z morfema rolini anglash, shuningdek qo‘shimchalarning semantik ma’nosini bilish o‘quvchilarda nutqning aniq shakllanishiga ta’sir etadi. O‘qituvchining vazifasi o‘quvchilar so‘zning leksik ma’nosini tushunibgina qolmay, matnda aniq affiksli so‘zlardan ongli foydalanishlarini oshirish hisoblanadi. So‘zning morfemik tarkibini o‘rganish orfografik malakalarni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Morfologik tamoyil o‘zbek orfografiyasining yetakchi tamoyili bo‘lib, bunga binoan so‘zlar va ularning tarkibiy qismi, (o‘zak va qo‘shimchalar) asliga muvofiq yoziladi *[1,120 b]*. O‘zak va qo‘shimchalarni to‘g‘ri yozish malakasini nazariy asosda shakllantirish fonetik so‘z yasalishiga oid, grammatik bilimlarni maqsadga muvofiq tatbiq etishni talab qiladi. Shuning uchun so‘zning morfemik tarkibini o‘rganishning muhim vazifalaridan biri o‘zak va qo‘shimchalarni to‘g‘ri yozish malakasini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar asosini yaratish hisoblanadi. So‘zning morfemik tarkibini o‘rganish o‘quvchilarning aqliy qobiliyatini o‘stirishda, xususan, til birligi sifatida so‘zni umumiy bilib olish uchun zarur bo‘lgan maxsus aqliy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham ahamiyat qaratiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini tashkil qilish murakkab jarayondir. Sababi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bir xillikdan zerikib qolishadi. Bunda o‘qituvchi pedagogik mahoratini ishga solgan holda darsni noan’anaviy shaklda olib borsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Darslarda ko‘proq ularni qiziqtirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, hamkorlikka asoslangan o‘quvchilarning faolligini oshirishga mo‘ljallangan o‘quvchilarni boshqarish fikrini eshitish, tushunish, ularga o‘rgatish, ta’sir qila olish, o‘zini boshqarish fikrini aniq, lo‘nda va puxta bayon eta olishga o‘rgatishdan iboratdir. O‘quv dasturlariga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari so‘zning tarkibi bilan dastlab 2-sinfdaligidayoq tanishadilar, ular o‘zakdosh so‘zlarning umumiy qismini topishga o‘rganadilar. 3-sinfda esa o‘zak, so‘z yasovchi va so‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalarini o‘rganadilar va shu mavzular bo‘yicha mashqlarni bajaradilar. 4-sinfda esa o‘quvchilarning 2-3-sinflarda so‘z tarkibi yuzasidan olgan bilimlari, malaka va ko‘nikmalari amaliy mashqlar jarayonida mustahkamlab, kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Bu mavzuni takrorlashga jami 5 soatgina vaqt ajratilgan, xolos. So‘z tarkibini tahlil qilishda o‘quvchilar o‘zak va qo‘shimchalarni topish, balki ulardan shu so‘zni to‘g‘ri eshita olish, to‘g‘ri talaffuz qilish va to‘g‘ri yoza olishlariga erishish talab etiladi. Buning uchun esa so‘z tarkibini aniqlashga oid mashq og‘zaki yoki yozma ravishda o‘tkazib boriladi. O‘quvchilar so‘zning morfemik tarkibini va so‘z yasalishini o‘rganishlariga qarab, so‘zni morfemalarga ajratishdan ongli foydalana boshlaydilar. So‘zda morfemaning ahamiyatini anglash, shuningdek, qo‘shimchalarning semantik ma’nosini bilish o‘quvchilarda nutqning aniq shakllanishiga ta’sir etadi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarga so‘z tarkibi va yasalishini o‘rgatishda quyidagi metodikadan foydalanish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinflar ona tili dasturiga muvofiq so‘zning morfemik tarkibi 3-sinfda o‘rganiladi. 4-sinfda so‘z turkumlarini o‘rganish bilan bog‘liq holda so‘zning tarkibi haqidagi bilimlarni takomillashtirish ko‘zda tutiladi. Avvalo, til materialini o‘rganish tizimi nimaligini aniqlab olish zarur. Til materialini o‘rganish tizimi deganda aniq, ilmiy asoslangan izchillikdagi va o‘zaro bog‘lanishdagi bilimlar yig‘indisini o‘zlashtirishni ta’minlaydigan maqsadga qaratilgan jarayon, shuningdek, shu asosda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish tushuniladi *[2,1320-1321 b]*.

So‘zning morfemik tarkibini tatbiq qilganda, tizim so‘z yasalishiga oid va grammatik bilimlarni o‘zlashtirish: 1) “o‘zak”, “o‘zakdosh so‘z”, “so‘z yasovchi qo‘shimcha”, “shakl yasovchi qo‘shimcha” tushunchalari ustida ishlashdagi izchillik bilan; 2) so‘zning morfemik tarkibi va so‘z yasalishining o‘zaro bir-biriga ta’sir qilishi bilan; 3) morfemalarni to‘g‘ri yozish malakasini shakllantirish ustida ishlash bilan bog‘liqligini belgilab beradi. O‘quvchilarni so‘z yasalish xususiyatlarini tushunishga tayyorlash uchun o‘qituvchi ularga muayyan bir yangi so‘z qaysi so‘zdan

va qaysi morfema yordamida yasalganini aniqlashga qaratilgan topshiriq beradi. Masalan, o‘qituvchi “*gul*” so‘zini aytadi va gullarni parvarish qiladigan kishini bildiradigan o‘zakdosh ot tanlashni topshiradi (*gulchi*). Vazifani boshqacharoq berish ham mumkin: O‘qituvchi so‘zni va so‘z yasovchi morfemani beradi. O‘quvchining vazifasi yangi so‘zni to‘g‘ri yasash va leksik ma’nosini tushuntirish hisoblanadi. Masalan, suv so‘ziga *-chi* qo‘shimchasini qo‘shish yordamida yangi so‘z yasash (*suvchi*), uning leksik ma’nosini tushuntirish, qaysi so‘z turkumiga tegishli ekanini aytish topshiriladi. Ikkala topshiriqda ham o‘quvchilar so‘zni morfemik tahlil qiladilar. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilar e’tiborini hosil bo‘lgan so‘z qaysi morfema yordamida, qaysi so‘z turkumidan yasalganiga, qanday ma’no anglatishi va qaysi so‘z turkumi ekaniga qaratadi. Bunday mashqlarda tilda mavjud bo‘lgan so‘zlarning leksik ma’nosi bilan morfemik tarkibining o‘zaro bog‘liqigiga va biror so‘z turkumiga xarakterli bo‘lgan so‘z yasalishi usuliga asoslaniladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o‘tilgan darsda o‘quvchilar o‘z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega bo‘ladilar. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, ta’lim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf ona tili darslarida so‘z tarkibi va yasalishini o‘rgatish metodikasining ahamiyatini ochib beradi. So‘zning morfemik tarkibi va yasalishini o‘rganish, o‘quvchilarga nafaqat til bilimlarini kengaytirishga, balki nutqni to‘g‘ri va aniq shakllantirishga yordam beradi. Maqolada so‘zning morfemik tarkibi, o‘zak, qo‘shimchalar, ularning grammatik va leksik ma’nosi, shuningdek, so‘z yasash jarayonlarining metodikasi haqida batafsil tushunchalar berilgan. O‘quvchilarga so‘zning morfemik tarkibini aniqlash va to‘g‘ri yozish malakalarini shakllantirish, so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarni amaliy mashqlar yordamida o‘rgatish usullari yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish printsiplari va metodlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. “Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha yangi tahrirdagi o‘quv dasturi”. Boshlang‘ich ta’lim jurnali. – Toshkent, 2005. 21-33-betlar.
4. Qosimova K., Matchonov S. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 263 b.
5. Satimova R. Ona tili darslarida so‘zning morfemik tarkibini o‘rganish metodikasi. Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities jurnali, 2023, – 120 b.
6. Shermatova U., G‘ulomova X. Boshlang‘ich ta’limda ona tili. – Toshkent: Zebo print, 2023. – 144 b.
7. Otabayeva Z. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha yangi tahrirdagi davlat ta’lim standarti. Boshlang‘ich ta’lim jurnali. – Toshkent, 2005. – 136 b.
8. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.
9. Kamol o‘g‘li, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).

FOLKLOR MATNLARINING LINGVOPOETIK TAHLILI

Unarova Dilafruz Abdimajit qizi
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
dilafruzunarova1@g.mail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Lingvofolkloristika: tarixi, tadqiq yondashuvlari, tahlil usullari va bosqichlari xususida fikr yuritilgan. Bu orqali limgvofolkrloristik tadqiqotlar xususiyatlari va folklor matnlarining tuzilishi o’rganiladi. Shuningdek, turli davr, xususan, qadimgi davr madaniyatlari, an’analari, dialektlari haqida ma’lumotlar aks etadi.*

Kalit so’zlar: *lingvofolkloristik tadqiqotlar xususiyatlari, folklor matnlarining tuzilishi, tarkibiy qismlarining vazifasi, xalqning madaniy qadriyatlari va an’analari, dialektal xususiyatlari, metaforalar, epitetlar, lisoniy xususiyatlari, qadimgi sivilizatsiyalar lingvofolkloristikasi, o‘rta asrlar lingvofolkloristikasi, tavsiflash usuli, struktur tahlil usuli.*

Lingvofolkloristika – bu tilshunoslik va folklorshunoslik sohalari kesishgan ilmiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadiva u xalq og‘zaki ijodiyoti namunalarida tilning qay darajada namoyon bo‘lishini o‘rganadigan sohalardan biridir. Bunda folklordagi barcha matnlarida til vositalarining qanday qo‘llanilishi hamda til birliklarining amal qilishi va og‘zaki ijodiy asarlarning til taraqqiyotiga qanday ta’sir ko‘rsatishi kabi masalalar tahlil etadi.

Lingvofolkloristik izlanishlarning asosiy yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi**:**

1. Folklor janrlarining til jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish, asosan, ertak, qo‘shiq, maqol, matal kabi janrlarda tilning qay tarzda ishlatilishini lingvistik jihatdan tahlil qilish.
2. Folklor matnlarining tuzilma va ma’no qatlamlarini o‘rganib chiqish – matnlar qanday kompozitsiyaga ega, ularning tuzilish elementlari qanday semantik yukni anglatadi va shu kabi savollarga javob topish kabilar.
3. Til va milliy madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash va xalqning madaniy qadriyatlari, an’anaviy dunyoqarashni folklor tili orqali qanday ifodalanishini o‘rganishdan iborat.
4. Folklor matnlardagi lahjalarning (dialektal) xususiyatlarni o‘rganish – og‘zaki ijod namunalarida turli hududiy lahjalarning qanday ifodalanganini tahlil qilishdan iborat.
5. Folklor tili poetikasini tahlil qilish, yani metafora, epitet, tasviriy vositalar kabi badiiy vositalarninglarning tilda qanday aks etganini o‘rganish.

Bunday jihatlarni o‘rganish orqali folklor tilini yanada chuqurroq o‘rganish imkoni tug‘iladi. Asosiysi ham adabiyotga bo‘lgan hurmat oshadi, shuning bilan bir qatorda tilni o‘rganish ham mukammallashadi.

Lingvofolkloristika – xalqning tili va madaniyatini yanada chuqurroq anglab olishga, ularning o‘zaro aloqadorlik darajasini aniqlashga imkon beradigan muhim ilmiy sohalardan biri hisoblanadi. Bu fan zamonaviy atama sifatida nisbatan yangi bo‘lsa-da, folklor tili bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Folklor tilini o‘rganish tarixining asosiy bosqichlari quyidagilarni tashkil qiladi:

1) Qadimgi sivilizatsiyalar davrida – Misr, Mesopotamiya, Qadimgi Yunon va Rim adabiyotlarida og‘zaki an’analar asosida yaratilgan matnlarda takror, epitet, timsol va boshqa badiiy ifoda vositalari mavjud bo‘lganligi barchamizga ma’lum. Bu davrlarda, asosan, Platon va Aristotel singari faylasuflar afsonalar tili ustida fikr yuritishgan, bu esa lingvistik folklor tahlilining dastlabki na’munalaridan biri hisoblanadi deyishimiz mumkin.

2) O‘rta asrlar – bu davrda og‘zaki ijod namunalari diniy hamda badiiy matnlar doirasida o‘rganilgan b‘o‘lib**,** xususan muqaddas yozuvlar va xalq eposlarining tili tahlilga olingan. Shevaga oid xususiyatlar haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar ham aynan shu davrda yuzaga kelganligining guvohi bo**‘**lishimiz mumkin**.**

3) XIX asr **–** bu davrda qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va folkloristika jadallik bilan rivojlangan. Aka-uka Grimmlar, A. Afanasev, V. Dal kabi olimlar folklor matnlarini to‘plash va ularni nashr qilish hamda lingvistik jihatdan o‘rganish borasida muhim ishlarni amalga oshirishgan. Bu esa aynan shu bosqichda folklor syujetining kelib chiqishini aniqlovchi, bir-biriga qiyoslovchi yondashuv shakllanganligidan dalolat beradi.

4) XX asr **–** strukturalizm nazariyasi asosida V. Propp, K. Levi-Stross kabi tadqiqotchilar folklor matnlarining ichki tuzilishi va takrorlanuvchi modellarini aniqlashga urinadilar. A.A. Potebnya, A.N. Veselovskiy, P.G. Bogatyryov kabi rus olimlari lingvofolkloristik qarashlari orqali bu borada o‘zining qarashlarini ommaga tatbiq qilishdi**.**

Turkiy xalqlar orasidagi folklorini til nuqtai nazaridan o‘rganish ushbu yo‘nalishda alohida ilmiy sohaga aylangan deyishimiz mumkin. Bu tadqiqotlar turkiy tillarning boy epik merosini – masalan, “Alpomish”, “Manas”, “O‘g‘uznoma” kabi dostonlarni o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lib, til

birliklarining qo‘llanish shakllari, ularning semantik yuklamasi, shuningdek, madaniy kontekstdagi ahamiyatini ochib beradi. Xuddi mana shunday me’roslarni **o**‘rganishda xalqimizning me’rosi (folklor) yetarlicha. Biz esa kelgusida mana shunday ilmiy izlanishlar uchun bir asos bo‘lib xizmat qiladi. Turkiy tillarning qanchalik darajada dialektologik xilma-xilligi folklor matnlarida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli, dialektal tahlillar orqali adabiy tilning shakllanish jarayoni ham tadqiq qilininib o‘rganilmoqda**.** Masalan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan biri “Kuntug‘mish” dostonida ham shunday jihatlar o‘rganilmoqda, bu esa dostonning kelgusi avlodlarga noyob durdona sifatida yetkazishning usulidir.

Lingvofolkloristik tadqiqotlarning asosiy vazifalari quyidagilarni tashkil etadi:

1. Folklor janrlarining leksik, grammatik va uslubiy xususiyatlarini tahlil qilish;
2. Folklor matnlarida uchraydigan o‘ziga xos til vositalarini aniqlash;
3. Syujet va kompozitsiya asosida matn tuzilmasi va ma’no qatlamlarini o‘rganish;
4. Ramzlar, metaforalar va badiiy obrazlarni lingvistik jihatdan izohlash;
5. Til orqali milliy qadriyat va an’analarni qanday aks ettirishini aniqlash;
6. Folklorning madaniy uzviylikni saqlashdagi o‘rnini tahlil qilish;
7. Lahjaviy xususiyatlarni tahlil qilish, ularning adabiy tilga ta’sirini o‘rganish;
8. Turli turkiy xalqlar folkloridagi umumiylik va tafovutlarni qiyosiy usulda ko‘rsatish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, turkiy tillar lingvofolkloristikasi nafaqat tildagi boy tarixiy qatlamlarni ochib beradi, balki milliy madaniyat va tarixning til vositasida qanday aks etishini tushunishda muhim vositaga aylanadi. Bu yo‘nalish bugungi kunda xalq madaniy merosini ilmiy asosda tahlil qilish uchun dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
2. Бессонов П.А. Русская народная поэзия. – М., 1861.
3. Karimov B. Lingvomadaniyatshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Ertayev T. Qiyosiy folklorshunoslik. – Toshkent: O‘zR FA Nashriyoti, 2017.
5. Erkinov A. Turkiy xalqlar og‘zaki ijodi va madaniy aloqalari. –Toshkent: Sharq, 2022.
6. Mirzayev T. O‘zbek xalq dostonlari**.** – Toshkent: Fan, 1982.
7. Hasanov B. Turkiy tillar tarixi va adabiy meros**.** –Toshkent: Fan, 2016.

M U N D A R I J A:

I SHO‘BA. TURKIY TILLAR TADQIQI VA TA’LIMI

Kirish so‘zi *Negmatova Shahzoda Shuhratovna*	5
Mirzayev Ibodulla Kamolovich **XI-XII asrlar turkiy tilli yodgorliklarining funksional grammatikasi professor hamid ne’matov talqinida**	7
Abdiyev Murodqosim Bolbekovich, Dilmanov Ilya O‘raqbayevich **Turkiy tillar ijtimoiy-siyosiy terminlarni qiyosiy tadqiq etish davr talabi**	10
Жакупов Жантас Алтаевич Абдикаримова Нурзия **Новые факты о исчезнувшем тюркско-хотонском языке**	14
Vahit Türk **Duygu-organ ilişkisi bakimindan Kutadgu bilig‘de göz**	20
Yoqubov Ixtiyor Hamdamovich **XX asr boshlarida Turkiya va O‘zbekistonda amalga oshirilgan til siyosati**	30
Ruzmanova Rohila **Semerkand türkoloji ekolu**	34
Babakulov Ismail Turkmanovich, *Bobokulova Sevinch Abdumanon qizi, Alikulova Gulchehra Bektoshevna* **Til o‘rganishda va muloqotda nutq odob-axloq formulalari talqini**	41
Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich **Turkiy tillarda ayrim dialektal fonetik o‘zgarishlar**	45
Латыпов Фарит Рафгатович **Тюркские корневые основы в Гето-Фракийской надписи nr. 115, разъясняющей вред алкогольных возлияний в деле поддержания патриотического настроя населения Дакии**	48
Ruzmanova Rohila, Saparov Rahmon **“Muhâkemetü'l-lugateyn” eserinde yer alan eski türkçe kelimelerin türkçe-özbekçe karşilaştirmali analizi**	52
Токенкызы Гулназ **Словарь Махмуда Кашгари «Дивани лугат ат-тюрк» и языковая чистота, языковая культура**	59
Ashrapov Bahodurjon Pulotovich Beknazarova Moxiya Kenjaevna **On the issue beset with semantico-functional peculiarities of the tajik modal particle shoyad and its english equivalents**	62
Nurmanov Furqat Hayitkulovich **O‘zbek shevalarining o‘rganilishi va dialektal lug‘atlarning ahamiyati haqida**	68
Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li **Nutqning verbal va noverbal ko‘rinishi**	75
Mukhammadiyarov Aydos Joldasbaevich *Tajiyeva Aliya Utebaevna* **Cultural linguistic studies of the concepts: frame analysis**	78
Erbutayeva Shalola Utkirovna **Ko‘makchilashish jarayoni va uning ilmiy asoslari**	82
Hasanov Husniddin Kamol o‘g‘li **O‘zbek xalq maqollarida, matal va iborlarida “chol” konseptining talqini**	87
Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li **Badiiy matnda dialektal frazeologizm-larning qo‘llanilishi**	92

Qodirov Umarjon Akramjon o‘g‘li **Qarluq lahjasi morfologiyasining Shonazar Shoabdurah-monov tomonidan o‘rganilishi**	95
Sobitov A’zamxon Tursunpo‘lot o‘g‘li **“Devonu lugo‘tit turk” qo‘lyozmasida berilgan hasharotlar (insectorum) klassifikatsiyasi**	99
Уллиева Санобар Хайдаровна, **К вопросу о классификации тюркских языков и диалектов**	104
Bozorova Gulchexra Nazarovna **Usmon Azim she’rlarida assonans uslubiy vosita sifatida**	107
Mardanova Dilshoda Sadriddin qizi **“Qutadg‘u bilig” asarida burj nomlarining ifodalanishi**	109
Qurbonova Muharram Jurabekovna **Fonetik birliklar – she’riy matnda poetik vosita sifatida (X.Davron she’riyati misolida)**	112
Umarova Shaxlo Baxridin qizi **Kashtachilik terminlarining qo‘llanilishi**	115
Ro‘zimatova Dilnoza Murodovna **So‘zlovchi va tinglovchining jtimoiy maqomining namoyon bo‘lishida evfemizmlar**	118
Botirboyev Farrux Payzivay o‘g‘li **Tilning noadabiy qatlamiga doir birliklar mavzusini o‘rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash**	122
Rajabova Bahora To‘ychi qizi **Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” qissasida ko‘chma ma’noli leksik birliklarning qo‘llanilishi**	126
Yodgorova Nafisa **Modallik va uning o‘rganilishi haqida**	128
Rabbimova Xamida Yoqubovna **Esse yozishda “tezis” va “argument” tushunchalarining ahamiyati**	130
Davranov G‘olibjon Sayfiddin o‘g‘li **Toponimlarning uslubiy xususiyatlariga doir**	133
Baltaniyazova Nesibeli Teńelbaevna **Toponimikaning boshqa ilmlar bilan bog‘liqlik masalasi**	136
Shaxriddinov Olmas Faxriddin o‘g‘li **O‘zbek tilida paremiologik birliklarning tarixiy va arxaik ko‘rinishlari**	140
Allambergenov Davronbek Maxsudovich **Abdulla Oripov she’rlarining qoraqalpoqcha tarjimalarida frazeologik birliklarning uslubiy-semantik tahlili**	143
Muxammadiyeva Sanobar Baxtiyor qizi **O‘zbek va turk tili maktab darsliklarida fonetik materiallar haqida**	146
Xummedova Ogulnavat Mavlanberdiyevna **O‘zbek va turkman tillarida ot yasovchi qo‘shimchalarning o‘xshash jihatlari**	150
G‘affarberganova Gulnoza Maqsudbek qizi **Erkin a’zamning “Yozuvchi“ hikoyasida frazeologizmlarning qo‘llanishi**	152
Mamarasulova Iroda **Ot so‘z turkumining ko‘makchilashishi**	155
Nartosheva Mukaddas Voxid qizi **Abdulla Qahhor hikoyalarida kinoya va tag ma’noni ifodalovchi birliklar (“Kartina”, “Ko‘k konvert” va “Kampirlar sim qoqdi” hikoyalari misolida)**	158
Utayeva Dilobar Utkir qizi **Mirmuhsin asarlarida kinoya va tag ma’noni ifodalovchi birliklar (“Me’mor” romani misolida)**	160

Xo‘jayorov Bahrom Alisher o‘g‘li **Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida qo‘llangan antroponimlar tahlili**	163
Abduvohidova Dildora Fazliddin qizi **Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida subkodlardan foydalanish**	166
Aslanova Marjona Azamatjonovna **Milliy til va adabiy til**	168
Mamilova Sabina Isoqovna **Bir bo‘g‘inli turkiy so‘zlar etimologiyasi (“Devoni lug‘otit turk” asari misolida)**	171
Ahmadov Odilbek Alibek o‘g‘li **Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasida uzual va okkazional ma’no**	174
Choriqulova Fayro‘za Telman qizi **Mustaqil so‘z turkumlari va modal so‘zlar o‘rtasida transpozitsiya hodisasi**	178
G‘aniyeva Sevinch Erkin qizi **Zulfiyaning ayrim she’rlarida metafora**	181
II SHO‘BA. TURKIY ADABIYOT TADQIQI VA TA’LIMI	
Hasanov Shavkat Ahadovich **Chingiz Aytmatov va o‘zbek adabiyoti**	185
Yakhshiyeva Zebo Rashidovna **Activities of female scientists, scholars in the research of Timur studies: chronology and education**	193
Nasirov Azimidin Normamatovich **70-yillar romanchgiligini o‘rgatishning ustuvor yo‘nalishlari**	197
Davronova Mahfuza Isroilovna **O‘zbek xalq maqollarida milly taomlar ifodasi**	201
Alimuxamedov Rixsitilla **“O‘zbek mumtoz adabiyoti”ni o‘qitishda turk-moniy adabiyotining o‘rni**	205
Muxitdinova Badia Muslixiddinovna **Vasliyning turkiy merosida adabiy ta’sir, izdoshlik masalalari**	209
Ismoilov Olimxoja Burxonxojaevich, Xakimov Muxamadali Rafiqovich **G‘arb va Sharq she’riy an’analarida sevuvchilarning tasvirlari: qiyosiy tahlil**	213
Муродзода Ходира, Абдуллаева Парвина Толибжоновна **Языковые и выразителные средства в касыде “Тухфат ул-афкар” Алишер Наваи**	220
Muxitdinova Nazmiya Muslixiddinovna **Mirhasan Sadoiy she’riyatida irfoniy mavzular badiiyati**	229
Gunel Safarova **Characteization of characters in salam sadigzadeh’z hovel “There iz a beautiful woman in our village”**	236
Хасанова Машхурахон Иномовна, Шадиева Диана Бахрановна **Поэтические средства выразительности в поэме «Фархад и Ширин» Алишера Навои**	240
Usarova Laylo Ibragimovna **Abdulla Oripov lirikasida xalqona uslubning qo‘llanilishi**	250
Xolikulova Gulsanam Yorqulovna **Bobur she’riyati va adabiy ta’sir masalasi**	254
Yuldoşeva Saodat Azizovna **Halk uzun hikayeleri ve destan türlerin müşterek ve farkli yönleri**	258
Buriyeva Firuza Normurotovna **O‘zbek modern she’riyatining poetik xususiyatlari**	262
Islomov Jurabek Soxibnazarovich **Dramatik turning sintetik asoslari**	267

Гозиева Бибиробия Султонхон кизи **Влияние национальных традиций на структурную организацию мифонимов в узбекской литературе**	271
Abdilakimov Dilruxjon Rajab o‘g‘li **Jadid she’riyatida milliy istiqlol motivlari**	274
Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna **Hofiz Xorazmiy lirikasida shaxs kamoloti: badiiy tahlil va didaktik talqin**	277
Daminova Kumush Rustam qizi **The role of Saida Zunnunova in uzbek literature and her description of women characters**	280
Hasanov Suhrob Shavkat o‘g‘li **Hozirgi o‘zbek nasrida xarakter tabiati**	285
Bashirov Nurbol Kaskırbay oğlu, **Baibatır Ercan oğlu'nun şiirlerinin tematik ve ideolojik özellikleri**	290
Imomqulova Gulchehra Norboboyevna **Said Ahmad hikoyalarida inson va muhit talqini**	294
Jiemuratova Feruza Erejepovna **Naql-maqollarning boshqa folklor janrlari bilan munosabati**	299
Ahmadova O‘g‘iloy Ozodqul qizi **Turkiy adabiyotda dinning o‘rni va ahamiyati**	302
Kulimbetova Aysholpan Kuatbayevna **The motif of dreams in Karakalpak folk epics**	305
Haqberdiyeva Sagina Shomurot qizi **Adabiy meros va zamonaviy dizayn uchrashuvi: “Sab’ayi sayyor” tasvirlari orqali interyer san’ati**	308
Jienbaev Musa Azatbaevich **Sag‘inboy Ibragimov she’riyatida begonalik motivi**	313
Oqbo‘tayev Elbek Abdurazzoq o‘g‘li **Hajviy hikoyalarni o‘qitish metodikasi**	316
Rasulova Ayshan Asad **The role of Mir Jalal in the develotment of the short story jenre in Azeraijan**	319
Safarova Dildora Baxtiyor qizi **Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasi tahlil asosida**	324
Юсупова Сохила Сайфиевна, Азимова Умеда Алишеровна **Понятие и признаки литературного языка**	326
Nazarova Xilola Gulomjonovna **Maxmur hamda Nodim Namangoniy hajviyotida an’anaviylikning o‘ziga xosligi**	331
Sharipova Sunbula Ahad qizi **“Qutadg‘u bilig”da irsoli masal**	335
Shukurova Amira Abduxakimovna **O‘zbek mumtoz she’riyatida ruhiyat tasviri masalasi va uning o‘rganilishi**	339
Tohirova Fariza Rustamjon qizi **Xamsachilik an’anasi va ishqiy dostonlarning undagi o‘rni (Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” hamda Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonlari misolida)**	342
Xolikulova Yulduz Shodiyevna **“Yer” konsepti Qur’oni karimda**	346
Hojiyeva Shahlo, **Abdulhamid Cho‘lpon va Ismoilbek Gasprali ijodida adabiy ta’sir masalalari**	349
Yoqubova Safiya Xamdamovna **Adabiyot sohasida Ismoiljon Faqiriy yangi ijodkor**	353

Ergaşeva Dilshoda Abdusalomovna **Özbek edebiyati tarihinde harf türünün tarihsel kökleri ve evrimi**	358
Nurmuxamedova Moxira Uralovna **Turkiy tilli xalqlar adabiyotida epos janrining taraqqiyoti**	361
Mamatkulov Pulat Shavkat ugli **İkinci Dünya savaşi konulu “Ufuk”, “Toprak ana” ve “İki kasim bin dokuz yüz kirk üç” romanlarinda kahraman kadin tipleri**	364
Xolmuratova Moxira Egamberganovna **Isajon Sultonning tarixiy romanlarida poetik stuktura va badiiy to‘qima uyg‘unligi (Ijodkor dunyoqarashi hamda ijodiy tamoyillar tanlovi)**	368
Shahanov Bobur Choriyevich **Nazar Eshonqulning “Go‘r o‘g‘li yoxud hayot siri” romanida g‘oya va ma’no sintezi**	372
Xoliqulova Xolida Yorqulovna **Lutfiyshunoslik tarixiga bir nazar**	376
Raximova Saboxat Raxmonqulovna **Sultonga munosib sovg‘a**	380
Xasanova Dilshoda Abdug‘anyievna **Mavlono Lutfiy ijodi Botirxon Valixo‘jayev talqinida**	386
Quljanova To‘lg‘anoy Shodiyor qizi **Mavlaviy yo‘lida halovat istab…**	393
Ulzhalgas Akhan, Samalbay Darybaev **The image of the father and the issue of national upbringing in Tolen Abdik’s story “Guests”**	397
Abdujalilova E’zoza Botir qizi **Ahmad Yassaviy ijodida simvolizm**	401
Alxiyeva Sitora Rahimqul qizi **Omon Matjon she’riyatida ko‘z motivi va ko‘zga oid badiiy qarashlar**	404
Djangabaeva Hurliman Chingisbaevna **Oda janrining an’anaviy turlari**	407
Axadova Sevara Toxir qizi **Zamonaviy she’riyatning poetik takomillashuv masalalari**	410
Hayrullayeva Muhabbat Pirmamat qizi **Hikoyalarning o‘quvchilar ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri: tahlil va metodik yondashuvlar (Abdusaid Ko‘chimov hikoyalari misolida)**	415
Sharipova Mahfuza **O‘zbek adabiyotida tarixiy romanlar**	419
Tursunboyeva Gulsum To‘raqul qizi **Antik davr olimlarining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari**	423
Matchanova Komila Sultanbayevna **Tarixiy romanlar tasviri (Sa’dulla Siyoyev “Dashti qipchoq lochini yoxud Shayboniyxon” asari misolida)**	426
Jo‘rayeva Surayyo Tolibjon qizi **Isajon Sulton hikoyalarida novatorlik**	428
Hamroqulova Farangiz Umarqulovna **“Ikki eshik orasi” romanida sevgi, sadoqat va fidoyilikning badiiy talqini**	432
Abdullayeva Mashhura Jo‘rabekovna **O‘tkir Hoshimovning “Hurkitilgan tush” hikoyasida ijtimoiy muhit**	435
Akramova Jayrona Jamol qizi **“Qobusnoma” didaktik adabiyot namunasi sifatida**	437

Baratova Malika Ulug‘bek qizi **“Qutadg‘u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” dostonlarida bilim va bilimning foydasi haqida**	440
Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi **O‘tkir Hoshimovning obraz yaratish mahorati (“Nur borki, soya bor” asari misolida)**	444
Ibrohimova Muxabbat Anvarjon qizi **Abdulla Oripov she’riyatida milli va umuminsoniy g‘oyalar talqini**	447
Ko‘charmurodova Shohsanam Ravshan qizi **Jaloliddin Rumiy ijodida o‘ziga xoslik**	451
Misirova Mehriniso Azamat qizi **Bir hikoya tahlili (Abdusaid Ko‘chimovning “Binafsha” hikoyasi asosida)**	455
Nurboyeva Gulyora Baxodir qizi **Xalq og‘zaki ijodida ranglar tasviri**	458
Saitqulova Xilola Sadan qizi **Oybekning ”Qutlug‘ qon” romanidagi maqollarning badiiy ahamiyati**	462
Ubaydullayeva Surayyo Xotomjon qizi **Shukur Xolmirzayevning hikoyalarida ramziylik**	466
Холбаева Мукаддас Сайдуллаевна **Образ музы в лирике Александра Сергеевича Пушкина**	469
Yunusova Nazokat Nodirjon qizi **“Oq kema” asarida bola obrazi**	472
Tuliboyeva Gulsevar Zafar qizi **O‘tkir Hoshimovning obraz yaratish mahorati (“Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi asosida)**	475
Bekmurodova Nilufar Dilshod qizi **O‘tkir Hoshimovning “O‘zbeklar” hikoyasida milliylik masalasi.**	477
Hamzayeva Dilnura Shuhrat qizi **Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari yoshlar ma’naviy kamoloti va axloqiy qadriyatlar timsoli**	481
Abdumitalova Xabiba Abdusaid qizi **O‘tkir Hoshimov ijodida ona obrazining badiiy talqini**	483
Bozorova Zulxumor Ilxom qizi **She’riy san’at: so‘zlar orqali hissiyotlarni ifodalash**	486
Sa’dullayeva Ruxshona Asqar qizi **Sobir O‘narning “Bir o‘larman chavandoz” va Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” asarlari qiyosiy talqini**	490
Qahramonova Maftuna O‘tkirovna **“Qissasi Rabg‘uziy” asarida payg‘ambarlar tasvirini berishda adibning tasavvur kuchi va mahorati**	493
Boliqulova Mehribon Abdumutal qizi **Tog‘ay murod ijodida ot tasviri**	495
Shadmonova Mehrinisa Shadman qizi **O‘tkir hoshimov asarlarida ona obrazi**	498
Xayrullayeva Zahro Uyg‘un qizi ***Turkiy adabiyotlarda globallashuv metaforalari: Yangi davr poetikasining shakllanishi***	504
Bektemirova Muslima Sherali qizi ***Ahmad lutfiy qozonchining “O‘gay ona“ romani obrazlari tahlili***	506
Turabekova Laylo Shavkat qizi ***Sharq adabiy merosida strategik liderlik:navoiy qalamida “Iskandar” obrazining baddiy-falsafiy talqini***	509

III SHO‘BA. MADANIYATLARARO ALOQA VA LINGVOKULTUROLOGIYA

Musurmanov Erkin Rabbimovich, Jurayev Hakim Ibragimovich **Buyuk Ipak Yo‘li xalqlari - o‘zbek va xitoy folkloridagi obrazlarning qiyosiy tahlili**	514
Berdiyev Xusan Xolnazarovich **Folklor asarlarida o‘tovsozlikka doir badiiy ma’lumotlarning ifodalanishi**	520
Normo‘minov Sherzod To‘ychiyevich **Dialektologik va dialektografik tadqiqotlarda “Til va shaxs mushtarakligi” prinsipining zarurati**	525
Zhumagali İbragimov **Kazak türkçrsi diyalektlerin tasnifi**	528
Suvonova Jumagul Rashidovna **Ahmad yassaviy hamda yunus emro ijodida didaktik ta’limot uyg‘unligi**	533
Anorqulova Ozoda Nizomjon qizi **“Oila” konseptining qiyosiy tahlili**	535
Очилова Мехринисо Илхомовна, Ёрова Сайёра Каримовна **Таджикско-турецкие культурно-литературные взаимодействия**	540
Kobilov Nomoz O‘rolovich **Maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari (Tog‘ay Murod qissalari misolida)**	543
Xazratova Zuxra Mamaraimovna, *Mahmudjonova Muxlisa Abror kizi* **Chet tillarni o‘qitishda madaniyatlararo muloqotning ahamiyati**	547
Ruziyeva Madina Ilhom qizi **O‘zbekistonda blingvizm va sotsial xoslanish jarayonlari**	549
Nomozova O‘g‘iloy Akmaljon qizi **O‘zbek oilalarida er va xotin muloqotining lingvokulturologik aspektda o‘rganilishi**	553
Muratbaeva Umida Taumuratovna ***The distinctive characters of the national linguistic worldview on the example of karakalpak and english languages***	557
Jawgasharova Amina Alawaddinovna **Function words in karakalpak language**	560
Tursunboyeva Zuhra Normatovna **O‘zbek va turk tillarida “ko‘z” komponentli iboralar haqida (A.Qahhorning “O‘g‘ri” va Rashot Nuri Guntekinning “Choliqushi” asarlari misolida)**	563
Абдуллаева Гульжан Абузакировна, Серикбаева Назерке Раушанбековна **Взаимодействие языка и культуры в глобальном мире**	568
Наврузова Дилнора Умиджон кизи, Бекмирзаева Лола Рахматуллаевна, **Петербург в прозаической повести А.С.Пушкина “Пиковая дама”**	572
Avazbekova Barchinoy Baxodirjon qizi, *Maxammatjonova Zebo Ma’rufjon qizi* **Tarixiy ildizlardan globallashuvgacha: turkiy xalqlar o‘rtasidagi til va madaniyat uyg‘unligi**	576
Mukhammadiyeva Sanobar Bakhtiyor kızı ***Özbekistan ve Türk okul ders kitaplarındaki fonetik malzemeler hakkında***	579
Rayimkulova Laylo Otabek qizi ***Cultural resonance: parallels and divergences in uzbek and english heroic epics***	583
Turdialiyeva Elnura **Bridging cultures a comparative study of uzbek and russian wedding traditions**	587
Umarova Farangiz No‘monjon qizi **Madaniyatlararo aloqaning o‘rni va lingvokulturologiya haqida asosiy tushunchalar**	590

Ortikova Nafisa Sharofiddinovna **Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida qo‘llangan maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari**	595
Немирова Мария Вениаминовна **Лингвистические особенности русских пословиц как объекта исследования в односоставных предложениях**	601
Habibova Sarvinoz Qahramon qizi **Sotiolingvistika fanining shakllanishi va manbalari**	604
Ravshanova Yulduzxon Vaxobjon qizi, **Erkin Vohidov she’riyati tilining sotsiolingvistik tahlili**	608
O‘tamurodova Nafisa Mansurjon qizi **Iqbol Mirzo she’rlarida pragmalingvistik birliklarning ishlatilishi**	611
Ergashova Muhayyo Azim qizi **Abdulla Qahhor asarlari tilining sotsiolingvistik tahlil**	614
Sayfullayeva Shaxrizoda Jamshid qizi **Erkin A’zam hikoyalari tilining sotsiolingvistik tahlili**	618

IV SHO‘BA. RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA FILOLOGIYA MASALALARI, TIL VA ADABIYOT TA’LIMIDA INTEGRATSIYA

Samadova Sojidakhon Saidmakhmadovna, Aitmuratova Perkhan Genzhebaevna **The use of abbreviations in the texts of innovative technology of communication**	622
Юлдошева Мухайё Абдуллоевна, Шодикулова Азиза Зикиряевна. **Методы обучения английскому языку посредством интернет ресурсов**	628
Орманова Айгуль Адильбековна **Психокогнитивная характеристика развития системы ICALL для изучения казахского языка**	631
Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna **Ommaviy axborot vositalari tilining tilshunoslikka kirib kelishi**	635
Xaydarova Munira O‘tkir qizi **Raqamlashtirish davrida filologiya fanlarini o‘qitish masalalari**	637
Turayeva Nigora Husniddin qizi, Ravshanov Lochinbek Urinovich, *Giyosov Ulug‘bek Eshpulatovich* **Raqamlashtirish davrida talabalarga virtual hayot salbiy ta’sirining psixologik aspektlari**	642
Ro‘zimurodova Sitora Maqsiddin qizi **Ona tili fanini o‘qitish jarayonida multimedia va elektron resurslardan foydalanish imkoniyatlari**	645
Narzullayeva Masuda Faxriddin qizi. **Raqamlashtirish orqali maktablarda Alisher Navoiy asarlarining o‘qitilishida afzalliklar**	648
Ahmadbekova Ominabonu Oybek qizi. **Raqamlashtrish davrida filologiya masalalari**	653

V SHO‘BA. TIL VA ADABIYOT TA’LIMIDA INTEGRATSIYA

Alashbayev Yerlan **Eski ve Orta çağ türk edebiyati eserlerinin etkin öğretim yöntemleri**	659
Bekbergenova Mariya Do‘sbergenovna, **Ibroyim Yusupov asarlarini o‘qitish metodikasi**	662
Sabirova Nasiba Ergashevna, Utayeva Irovda Baxodirovna **Ta’lim tizimida 4 k modeli asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning afzalliklari**	666
Фатхуллова Кадрия Сунгатовна, Юсупова Альфия Шавкатовна **Профессиональные конкурсы как фактор совершенствования методического**	671

Очилова Мехринисо Илхомовна **Таджикско-турецкие культурно-литературные взаимодействия мастерства учителей родных языков**	675
Yuldosheva Saodat Azizovna **Uzluksiz ta’lim bosqichlarida uzviylik masalasi (“Adabiyot” fani o‘quv dasturi misolida)**	680
Usarova Laylo Ibragimovna **Maktab darsliklarida Abdulla Oripov lirikasining integratsiya orqali o‘qitish usullari**	683
Djumayeva Nargiz Irkinovna **Oliy ta’limda rus tilini o‘qitishda interfaol metodlar integratsiyasi samaradorligi**	687
Saliyeva Perdexan Alimbetovna **Pedagogik texnologiyalar - dars samaradorligining muhim omili sifatida**	692
Аекеева Гулжахон Узбекбаевна, Муратова Мухаббат Аманбаевна **Интеграция как инновационная форма работы в обучении**	696
Саттарова Севара Олимовна **Ролевая игра как средство обучения особенностям русского речевого этикета**	699
Якубжанова Мухайё Кадыржановна **Развитие коммуникативных навыков у детей с овз на уроках русского языка**	702
Ziyodulloyeva Dinora Alijon qizi **O‘quvchilar nutqini o‘stirishda nutqiy kompetensiyalarning o‘rni (6-sinf misolida)**	707
Toshtemirova Munisa G‘ulomjon qizi **O‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish**	710
Abdullayeva Farida Xayrulla qizi **Yangi avlod darsliklarida savol va topshiriqlarning berilishi**	713
Aralova Matluba Qodir qizi. **Loyihaga asoslangan ta’lim konstruktiv yondashuv shakli sifatida**	715
Babayarova Ra’no Xamidovna **Pedagogik amaliyotda 4K kompetensiyalarining muvaffaqiyatli qo‘llanilishi va ta’lim sifatiga ta’siri**	719
Boboyeva Nafosat Tulqin qizi **Maktab o‘quvchilariga adabiyotni o‘rgatishda integratsiyaning ahamiyati**	722
Hotamova Mehrangiz **Maktab darsliklarida mumtoz hikoyalarni o‘qitish metodlari (“Qissasi Rabg‘uziy” misolida)**	726
Ismoilova Nigora Mirzoaliyevna **Badiiy asarlarni lingvistik va psixologik tahlil qilish metodikasi**	730
Kobilov Zafarjon Zokirovich, Nasimova Sohiba Yaxyayevna **Goals and objectives of teaching a foreign language in secondary school**	734
Avazova Farangiz Ixtiyor qizi **Yangi 5-sinf “Ona tili” darsligida keltirilgan topshiriqlar tahlili**	734
Kuralbaeva Gulchexra Yusip qizi **Qoraqalpoq botirlik ertaklarining kompozitsiyasi haqida**	740
Mamarajabova Ozoda Zokir qizi **Integratsiyalashgan ona tili ta’limining o‘ziga xos xususiyatlari**	745
Muxtorova Lobar Zohir qizi **Abdulla Oripov asarlarini o‘qitishda ta’lim texnologiyalarining o‘rni**	748
Qurbaniyazova Zulqumar Sali qizi **Xalq ertaklarini o‘qitishda PISA topshiriqlaridan foydalanishning samarali usullari**	752
Ismoilova Surmaxon Amonovna, Valiyeva Xosiyatxon Abdurazoq qizi **Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini integratsiya asosida tashkil etish**	757

Yakubova Safiya Hamdamovna, Sattorova Orasta Shavkat qizi. **Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini tashkil qilishda nutq xususiyatlarining ahamiyati**	761
Xalimova Shahzoda Farxodovna. **Inklyuziv sinflarda ona tili fanini o‘qitishda “O‘quv va yozuv vositasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish” texnologiyasining ahamiyati**	766
Shamsiyeva Dilfuza Nizomidinovna **O‘quvchilarning o‘qish savodxonligi ko‘nikmasini rivojlantirish (hikoyalarni o‘qitish asosida)**	770
Xurramova Aziza Toshtemir qizi **Adabiyot darsliklarida dramatik asarlarning berilishi**	775
Suyunova Nazira Valijon qizi **Ona tili ta’limida o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishning metodik asoslari**	777
Suyunqulova Sevinch Sodiq qizi **Ona tili ta’limida diktantning o‘rni**	781
Toshtemirova Munisa **O‘quvchilarda mumtoz janrlarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish**	784
Umurova Farangiz Askarboy qizi **Adabiyot darslarida nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish muammolari**	787
Ziyodulloyeva Dinora Alijon qizi **O‘quvchilar nutqini o‘stirishda nutqiy kompetensiyalarning o‘rni (6-sinf misolida)**	792
Иномова Дурдона Улугбек кизи **Семантические и морфологические особенности неологизмов в английском и русском языках**	795
Раджобова Замира Чингизовна, Мукумов Ойбек Махмудович **Развитие навыков 4К у студентов в процессе обучения русскому языку**	798
Урунова Фируза Хайдаровна **Использование групповых проектов для формирования творческих навыков у студентов**	802
Suyunov Samar Samandarovich **Geografiya o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda til va adabiyot ta’limi bilan integratsiyasining ahamiyati**	806
Nurmuhamedova Maftuna Ulug‘bek qizi **Tabiat va inson muammosining adabiyotdagi o‘rni**	810
Sanayeva Lola Olimjon qizi **O‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish**	812
Hikmatova Gulandom **Pedagog faoliyatida etiket masalasi**	815
Mavlyanova Tamilla Baxrilloyevna, Эшимова Зульфира Халимовна **Методика преподавания русского языка и литературы**	820
Юсупова Сохила Сайфиевна, Азимова Умеда Алишеровна **Понятие и признаки литературного языка**	825
Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi, **Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida so‘z tarkibi va yasalishini o‘rgatish metodikasi**	829
Unarova Dilafruz Abdimajit qizi **Folklor matnlarining lingvopoetik tahlili**	832

UO‘K 811.512.1

GLOBALLASHUV DAVRIDA TURKOLOGIYA RIVOJI MASALALARI VA TA’LIM

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLARI

Bosh muharrir: Sh.Sh.Negmatova

Mas’ul muharrir: A.R.Safarov

Bosmaxona tasdiqnomasi:

4268

Bosishga ruxsat etildi: 19.04.2025-yil.
Ofset bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 1/8.
«Times New Roman» garniturasi. Raqamli bosma usuli.
Hisob nashriyot t.: 103,5. Shartli b.t.: 62,5.
Adadi: 20 nusxa. Buyurtma №21/04.

SamDCHTI tahrir-nashriyot bo‘limida chop etildi.
140104, Samarqand sh., Bo‘stonsaroy ko‘chasi, 93.